

IOAN CHINDRIȘ

NICULINA IACOB

**PETRU MAIOR
ÎN MĂRTURII ANTOLOGICE**

INTEGRALA ANTOLOGICĂ A ȘCOLII ARDELENE

3

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE DIN CLUJ-NAPOCA

IOAN CHINDRIȘ

NICULINA IACOB

**PETRU MAIOR
ÎN
MĂRTURII ANTOLOGICE**

Editura MEGA
Cluj-Napoca, 2016

Lucrare finanțată dintr-un grant al Consiliului Național al Cercetării Științifice, CNCS-UEFISCDI, cod proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0314. / This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-ID-PCE-2011-3-0314.

Colaboratori:

Eugenia BÂRLEA
Bogdan CRĂCIUN
Vasilica Eugenia CRISTEA
Mariana CRIȘAN
Adinel DINCĂ
Roxana FURCOVICI
Andreea MÂRZA
Roxana MOLDOVAN
Tana OLTEANU
Otilia URS

ISBN 978-973-

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României.

DTP și copertă:
Dinu Virgil URECHE

© Niculina Iacob, 2016

PETRU MAIOR, UN DESTIN ILUMINIST EXEMPLAR *

După unele opinii, Petru Maior ar reprezenta postul cel mai avansat al Iluminismului în cultura noastră. Afirmatia nu corespunde realității, iar aceasta în primul rând din cauza unei situații aparte a curentului la români, unde, în dizarmonie cronologică față de culturile care l-au declanșat, el a înregistrat o prelungire peste toate limitele de referință, până spre mijlocul secolului al XIX-lea. Or, în acest mare adaos temporal, s-au manifestat personaje proeminente din galeria cea mai pură a luminătorilor, dacă ar fi să-i amintim aici doar pe Pavel Vasici, Vasile Pop și George Bariț, limitându-ne doar la aria transilvăneană a culturii. Prelungirea Iluminismului românesc adânc în epocile spirituale următoare, cu manifestări chiar mai viguroase în răstimpul preromantic decât în epoca sa clasică, este o realitate a istoriei literaturii noastre moderne și un adevăr îndeobște cunoscut celor ce i-au contemplat formele de manifestare. Dacă totuși Nicolae Iorga a pus Iluminismul românesc sub semnul personalității celui care a scris *Istoria pentru începuturile românilor în Dachia*, numindu-l „Epoca lui Petru Maior”, faptul ține de cunoscuta intuiție a istoricului, care a știut și aici să deceleze miezul intim al resortului responsabil de coloratura unui anumit demers istoric. Credem, așadar, că Iorga n-a avut în vedere *cât* și *ce* a făcut Petru Maior într-ale Iluminismului românesc, aici, firește, fiind vorba numai de epoca clasică a acestui curent, ci mai degrabă *cum* a făcut. Clarificarea acestor termeni este cu atât mai necesară, cu cât survine în mod spontan tentația de a-l compara cu Gheorghe Șincai, a cărui operă globală este nu numai mult mai vastă, ci și mult mai aproape de modelul iluminist și enciclopedist creat în Apus. Nici măcar prin prisma Aufklärungului austriac, variantă deja provincializată a Iluminismului și care, de bine de rău, își poate aroga până la un punct calitatea de sorginte a noii literaturi din Transilvania, nu Petru Maior poate fi privit ca etalon, ci din nou, de departe mult mai caracteristic, același Gheorghe Șincai. Poziția de lider a lui Petru Maior, reală totuși sub raportul moștenirii *calitative*, se revelează abia din momentul când canoanele și manifestările universale ale Iluminismului sunt scoase din focarul atenției și se trece la ceea ce *a fost, a putut și a apucat să fie* Iluminismul la noi, dar mai cu seamă la ceea ce *a fost necesar să fie*. Din acest punct de vedere, specific, al nostru, gândirea și opera lui Petru Maior ilustrează fidel epoca în cauză, cu suișurile și coborâșurile, cu izbânzile și neîmplinirile ei. Nicăieri ca în opera celui mai tânăr corifeu al Școlii Ardelene clasice nu se etalează cu atâta sinceritate impulsurile ascensive și frânele inhibitorii care au guvernat dihotomic fenomenul Iluminismului românesc. Cu eforturi uriașe, Samuil Micu a năzuit să pună la temelia tânărului edificiu cultural românesc zestrea de idei a filosofiei, pe care o considera cardinală pentru omenirea epocii sale. În paralel, el a urmărit cel dintâi idealul reconstituirii istoriei naționale pe baza documentului pozitiv, exhumat și analizat sistematic. Gheorghe Șincai a ridicat, pe de o parte, importanța documentului până la limita barocă a școlii analelor, fiind primul și singurul nostru analist în adevăratul sens al cuvântului, creând, pe de altă parte, o întreagă literatură iluministă de tip Aufklärung, de la manuale școlare, până la cărți prelucrate sau originale, cu conținut saturat de cunoștințe specifice epocii. Dar, plus-minus, și demersul unuia și al celuilalt erau prea legate, cât privește aportul iluminist, de un conținut tributar momentului și în limite serioase neintegrat unei tradiții autohtone. Comparativ cu cei doi, Petru Maior

* Eseu revăzut și adăugit, după *Un caz iluminist: Petru Maior*, în Ioan Chindriș, *Transilvanica*, Cluj-Napoca, 2003, p. 453-525 (N. I.).

arborează un comportament original la acea dată, dar care va deveni notoriu și tradițional în secolul al XIX-lea. Respectiv, el nu năzuiește să transplanteze tezaurul de cunoștințe dobândite în Apus pe portaltoilul spiritualității regăsite acasă, ci face din aceste cunoștințe instrumentul puternic de prospectare a *realității românești*, de înțelegere și orientare a psihologiei intelectuale autohtone și de integrare într-un circuit valoric al formelor românești de expresie, câte se manifestau distinct la acea dată. Deductivă și relativ monotonă la Samuil Micu și Gheorghe Șincai, metoda iluministă capătă la Petru Maior un convingător caracter inductiv, finalitatea vizată fiind de fiecare dată evidențierea unui nucleu de interpretabilitate, în primul rând prin prismă tradițională. Această trăsătură de precursor timpuriu al specificului național în cultura noastră credem că l-a determinat pe Nicolae Iorga să-i atribuie lui Petru Maior patronajul Iluminismului românesc. Nu mai puțin, desigur, l-a determinat posteritatea glorioasă a ideilor și învățămintelor lui Petru Maior, care și-au pus amprenta definitiv, mai mult decât în cazul oricăruia dintre vechii noștri scriitori, asupra modului de a ne privi și înțelege ființa națională.

Paupertatea informațiilor biografice despre Petru Maior a șocat încă din secolul trecut, învățați care i-au fost contemporani pomenindu-se în imposibilitatea de a-i reconstitui biografia și activitatea literară. Lipseau mai ales acele mărturii care să arunce o lumină asupra întâmplărilor de obște din existența de zi cu zi a scriitorului, documentele vieții private, care uneori înregistrează pentru istoricul literar hiaturi de câte un deceniu. Impresia că nu i s-a întâmplat niciodată nimic deosebit, o viață întreagă, îl ispitește pe biograf la tot pasul, determinându-l să creadă că se află în fața unei fericite existențe guvernate de calm, liniște și împăcare. Și totuși, cum se armonizează o asemenea imagine cu tot ceea ce a scris Petru Maior, când fiecare operă, fiecă luare de poziție cu condeii, până și scrisorile de oarecare amploare sau cu conținut presant nu sunt altceva decât tot atâtea trăsnete fulminante iscate aparent din cer senin? Până și oratoria sa bisericească, departe de a fi bonomă și sfătoasă, este aspră, acut monitivă, străbătută de accente morale cenzoriale. Cum se împacă o imagine de calm biografic cu adevărul că scriitorul n-a iertat nimic și pe nimeni niciodată, dar nici n-a manifestat vreo slăbiciune care să reclame compasiunea și ajutorul celorlalți, dacă exceptăm o scurtă criză fizică și morală din prima tinerețe? Această liniște din care țâșnesc săgeți violente dă de bănuț: oare liniște să fi fost? Nu, n-a fost. Întreaga tăcere din jurul persoanei sale este rodul firii independente, de neatinș, al repulsiei față de gregar și public, al disprețului pentru vanități și onoruri, după cum recunoaște însuși „cârtitorul” din 1813, când vrea să arunce un con de umbră asupra caracterului lui Petru Maior. Scriitorul nostru este cea mai demnă față bisericească dintre românii epocii sale, un om pătruns de însemnătatea acestei meniri, când una dintre puținele legături ale poporului cu realitățile istoriei pe care o trăia o constituia pătura inteligenței preoțești. La structurarea unei asemenea personalități au condus, pe lângă datele firii sale, avatarurile vieții consacrate în întregime dimensiunii spirituale, adâncirii și exprimării tezaurului de idei și convingeri cu care a pornit pe drumul devenirii intelectuale.

Familia lui Petru Maior aducea din adâncul timpului tradiția unei mândrii personale, apărată prin luptă și jertfe. În 1759, când scriitorul încă nu se născuse, tatăl său dovedește cu 36 de martori, oameni între 12 și 97 de ani, audiați de o comisie exigentă și tipică, că familia sa are sorginte românească nobilă din Diciosânmartin, Dumbrăvenii de astăzi. După mărturiile audiate de comisie, străbunicul George Maior alias Gânj, om liber din Diciosânmartin, și-a părăsit satul pe vremea curuților, în primii ani ai secolului, unde nu s-a mai întors niciodată. S-a stabilit până la urmă în Bârdești, în scaunul Mureșului, unde s-a călugărit la bătrânețe și unde fiul său Vasile, bunicul lui Petru Maior, a ajuns preot greco-catolic și a rămas ca atare până la

moarte. Dintre cei trei fii ai preotului Vasile: Pascu, Dumitru și George, ultimul va ajunge de asemenea preot și apoi protopop greco-catolic la Târgu-Mureș. Este tatăl scriitorului, care s-a născut în acest oraș la o dată necunoscută din anul 1761, trei ani după reclamarea titlului nobiliar „de Diciosânmartin” al familiei, titlu prin care nu vom înțelege, desigur, noblețea aristocrației funciare a vremii, ci calitatea de țărani liberi, așa-numiții armaliști, nesupuși nici unor servicii feudale. Este rămășița vechii țărâni românești libere din Transilvania, care a rezistat prin întâmplare sau prin rară tenacitate presiunilor feudalilor maghiari de a-i aservi. În cazul lui George Maior Gânj și a celor care aduseseră până la el solia acestei rezistențe este vorba, desigur, de cea de-a doua explicație. Bătrânul Gânj (Gins, în documentele vremii) nu avea nici o avere în Diciosânmartin, unde, în caz contrar, s-ar fi întors după sfârșitul războaielor lui Francisc Rákóczi. Vechea noblețe românească este unicul capital statornic al familiei, dublată de o inteligență răzvățătoare, virtuți care se vor întruchipa atât de evident în firea scriitorului. Tatăl acestuia, protopopul George din Târgu-Mureș, a fost implicat la 1760 în prinderea vestitului Popa Tunsu, tatăl lui Ioan Molnar-Piuariu, care agita împotriva unirii cu Roma pe urmele lui Visarion Sarai și ale lui Sofronie. (Acest lucru n-a împiedicat, peste ani, marea prietenie dintre fiii celor doi, Petru Maior și Ioan Molnar-Piuariu, cel din urmă fiind omul influent care a impus, în 1809, numirea lui Petru Maior în funcția de revizor al cărților românești la Buda.) Afacerea s-a dovedit păguboasă, căci George Maior a fost, se pare, nevoit să părăsească orașul liber regesc, unde înclinația spre neunire era accentuată la români, și să se mulțumească cu slujba de protopop în Căpușul de Câmpie, nu însă înainte de anul nașterii lui Petru Maior, ci probabil la șase sau șapte ani după aceea, căci în scrisoarea către Ioan Bob din 17 februarie 1801 acesta își amintește de vremea „când ne-am mutat noi în Căpuș”. Maioreștii descalecă astfel într-o localitate pe care o vor consfinți cu faima numelui lor vreme de un veac și unde viitorul corifeu a făcut primii pași pe drumul cărții. Documentele cunoscute tac în legătură cu acest răstimp, dar grăiesc elocvent logica și analogia istorică. Anii copilăriei lui Petru Maior sunt dominați de poziția de protopop a tatălui său, care era și jurat asesor al consistoriului din Blaj. Categoria socială a protopopilor români aducea din istorie și din tradiția răsăriteană a bisericii românilor orgoliul unei poziții înalte în ierarhia bisericească. Urmași ai chorepiscopilor din vremurile paleocreștine, protopopii își mențineau pozițiile de seniori în eparhia istorică a Transilvaniei, indiferent dacă ierarhul suprem era mitropolitul Bălgradului sau, mai apoi, episcopul greco-catolic de Făgăraș. Nimic serios nu se putea face în eparhie fără întrunirea soborului mare al protopopilor, care legau și dezlegau totul, de la problemele curente ale căsătoriilor și până la alegerea vlădicului. O tulpină rezistentă de feudalism ecleziastic, dar, în cazul Transilvaniei, extrem de eficientă pentru păstrarea esenței greco-răsăritene a confesiunii românești și după unirea cu Roma. Această unire au hotărât-o de altfel chiar protopopii întruniți la Alba Iulia în 1700, cu iscălituri și somptuoasele lor peceti în ceară, luându-și răspunderea schimbării istoriei ca să-și salveze atât pozițiile lor, cât și pozițiile preoților supuși, reduse la nimic de către calvinismul violent al secolului al XVII-lea. Calvinilor le-au urmat însă iezuiții, și astfel, sub primii doi episcopi uniți, protopopii din Transilvania s-au văzut micșorați la atributele unor simpli arhidiaconi (deci de la semnificația de chorepiscop, adică viceepiscop, la aceea de arhidiacon, adică prim-preot) și ignorați ca factori de bază ai soboarelor episcopoești, acum greco-catolice, pe care de altminteri și ei le sabotează sistematic. Confuzia o rezolvă Inochentie Micu-Klein, care restabilește în întregime tradiția orientală în Biserica Greco-Catolică, redând protopopilor vechea demnitate și vechile atribuții. Protopopii sunt chemați la mari soboare, așa cum au fost cele de la Blaj din 1738 și 1739, dar mai ales la

acela din iunie-iulie 1744, și invitați să hotărască, să-și ia răspunderea pentru cele mai grave probleme privind soarta națiunii și a confesiunii românești. Niciodată protopopii români n-au avut aici o epocă atât de glorioasă, și acum se ridică din rândul lor personalități puternice rămase în istorie, precum Nicolae Pop Beianul, Avram Pop din Daia, Ștefan Pop Timandi, Nicolae Pop Balomireanul și alții, secundanții acțiunilor lui Inochentie. Protopopii români își dovedesc puterea la sinodul de la Blaj din 1738, când se obligă să contribuie cu incredibila sumă de 25 000 de florini pentru edificarea culturală a Blajului. Ei nu vor mai renunța apoi la această cotă de vârf a puterii, deși următorii episcopi nu mai favorizează pretențiile lor descentralizatoare, de chorepiscopi, care nu se potriveau cu sistemul de tip ultracentralizat al Bisericii Catolice. Rezistența persistă și mai târziu, când centralismului catolic i se adaugă centralismul birocratic al monarhilor austrieci raționaliști, ce lovește puterea protopopilor la ei acasă, prin imixtiunea organelor provinciale și comitatense în treburile confesionale, care în trecut fuseseră strict de competența protopopilor. Strânși între Scyla și Caribda, între centralismul episcopilor greco-catolici de la Blaj și centralismul Curții vieneze, protopopii uniți ai Transilvaniei duc o luptă surdă și verboasă pentru menținerea vechiului statut de „episcopi locali”. În orice caz, armata protopopilor avea orgoliile ei izvorâte din conștiința menirii de păstrătoare a vechilor atribute ale bisericii românești. Copilăria lui Petru Maior a fost marcată de mândria de castă a protopopilor, mândrie care l-a dominat toată viața, făcându-l să refuze demnități mai mari, de pildă aceea de vicar al Hațegului. Când el însuși va ajunge protopop, scriitorul va dedica statutului istoric și puterii tradiționale a protopopilor români din Transilvania o amplă lucrare, *Protopapadichia* din 1795, care reprezintă expresia cea mai înaltă a frondei protopopești și, totodată, singura constituție autohtonă de acest fel. Aproape întreaga conduită personală și o mare parte din opera lui Petru Maior rămân în afara înțelegerii, fără considerarea acestei mișcări de rezistență a protopopilor, în mijlocul căreia a deschis ochii asupra lumii.

Școlarizarea scriitorului înaintea plecării la Roma rămâne o aproximație factologică strânsă între lipsa documentelor și necesitatea deducției logice. Pare ciudată ideea potrivit căreia scriitorul ar fi învățat vreme de trei ani la gimnaziul catolicilor din Târgu-Mureș. Aceasta aproximativ între anii 1770 și 1772, după care, pentru ultimele două clase gimnaziale, vine la Blaj. De ce vine la Blaj? Fiindcă pur și simplu gimnaziul din Târgu-Mureș nu avea încă ultimele clase de gimnaziu. Teoria e construită de Nicoale Albu și preluată de Maria Protase în studiul monografic din 1973 (*Petru Maior: un cititor de conștiințe*). În locul acestui model propunem, sub rezerva elucidării posibile în viitor pe bază documentară, varianta mult mai rațională, după care scriitorul a urmat toate cele cinci clase gimnaziale în Blaj, sau cel puțin primele patru, între 1770 și 1774. Era cu totul firesc ca protopopul Căpușului să-și ducă fiul la școală la Blaj, unde avea dese drumuri în calitate de asesor al scaunului episcopesc, și nu la Târgu-Mureș, de unde a plecat în condiții neclare, dar, în orice caz, nu tocmai favorabile lui. Dar nu acesta este argumentul pe care ne întemeiem judecata. Pentru ca Petru Maior să fie trimis la Colegiul Urban de Propaganda Fide din Roma în 1774, la numai 13 ani, el trebuia să se fi evidențiat ca elev strălucit, sub ochii ierarhiei și profesorilor din Blaj, timp mult mai îndelungat decât cele două clase gimnaziale din urmă. Trimiterea la Roma era rezultatul unei selecții riguroase și măgulitoare. Se exclude ideea unui favoritism din partea episcopului Grigore Maior, a cărui potrivire de nume cu a scriitorului este pur întâmplătoare (episcopul era din Sărvad, aproape de Tășnad, în Partium). Petru Maior își va aminti, în 1785: „La îndemnul conducătorilor și stăpânilor mei, am îmbrăcat odinioară, încă fiind copil, rasa călugărească”. În mod curios, unii istorici literari pun la îndoială data nașterii lui Petru Maior, pornind de la

imposibilitatea ca el să fi devenit călugăr la 13 ani, cu care calitate învestit pleacă să studieze la Roma. Dar epocile vechi aveau altă optică asupra vârstei, în condițiile când longevitatea era un factor aleatoriu. Se cunosc, mai ales în lumea catolică, intrări în cinul călugăresc la 12, 10 sau chiar 9 ani. În realitate, ceea ce ar trebui să ne mire este opțiunea reprezentanților episcopiei din Blaj pentru acest adolescent, pe care hotărâsc să-l confrunte cu exigențele unei universități mondiale, cum era De Propaganda Fide. Este de crezut că Petru Maior a stat sub ochii mai-marilor Blajului pe tot parcursul studiilor gimnaziale, timp în care și-a evidențiat inteligența scilicet, seriozitatea și adâncimea sufletească, și, mai ales, cunoștințele care să-l facă competitiv cu roii de tineri de pe toate continentele, pe care Congregația de Propaganda Fide îi aduna la Roma an după an.

Blajul anilor 1770–1774 era în măsură să ofere o asemenea bază tânărului Petru Maior. Cele trei clase de gramatică (ciclu inferior) și două de umanioare (*retorica* și *poetica*, alcătuind ciclul superior) dezvoltau, grație tradiției de două decenii, o programă la nivelul oricărui liceu din Imperiu. Se predau limbă și lectură latină și greacă pe parcursul tuturor anilor, știința numerelor în evoluție crescândă de la „aritmetica”, în prima clasă, până la „elementa matheseos”, în ultima, istorie biblică și istoria patriei, în ciclul inferior, la care, în anul al patrulea, se adaugă istoria romană, geografie, în primii trei ani, pentru ca în ciclul superior să se adauge materii speciale ca elocința (devenită în ultimă clasă „insitutio oratoriae”), analiză stilistică germană și maghiară, mitologie etc. Nu se poate reconstitui cu exactitate lista profesorilor care l-au inițiat pe viitorul corifeu iluminist în aceste științe. La clase diferite, i-a avut însă cu siguranță dascăli pe tinerii absolvenți de Viena, Samuil Micu și Ștefan Pop, pe Gheorghe Șincai, abia ieșit din școlile iezuite ale Bistriței și Clujului, alături de mai vechii Vasile Partenie Hossu, Vasile Keresztesi, Petru Partenie Iacob sau Grigore Gherasim Pop. Afirmția Mariei Protase, după care vicarul general Ignatie Darabant i-ar fi fost de asemenea profesor, este fără temei, căci acesta n-a fost niciodată profesor la Blaj, dar, chiar dacă ar fi fost, i-ar fi revenit cursurile grele din seminarul teologic.

O sensibilă înrăurire paralelă trebuie să fi avut asupra acestui adolescent la vârsta cea mai plastică și atmosfera nu tocmai obișnuită care a dominat Blajul anilor de școală. Aceștia încep în vremea păstoriei lui Atanasie Rednic, arhieru șters, dar cu impulsuri tiranice, mergând până la cruzime. De puțină vreme, în 1765, el se răfuese cu călugării erudiți ai Blajului, în urma unui lung conflict care dura încă din anii păstoriei lui Petru Pavel Aron, care, încă înaintea instalării la Blaj, s-a împrietenit în condiții obscure cu călugărul maramureșean Atanasie Rednic, mostră curioasă de monah răsăritean, format la mănăstirea greco-catolică din Muntele Cernek de la Munkács, un vechi cuib de dușmani confesionali ai românilor din Transilvania. Acesta aducea cu sine un amestec hibrid de monahism oriental excesiv și fidelitate față de Roma și iezuiți. Aron și Rednic se întorc de la Viena legați printr-un jurământ de obârșie necunoscută, prin care confesorul (Rednic) devine stăpânul episcopului (Aron). Cercetând viața paralelă a lui Rednic și a lui Aron, se ajunge la bănuiala că monahul bine școlit la Munkács avea o misiune ocultă pe lângă episcop. După experiența dură pe care Viena și iezuiții au avut-o cu Inochentie Micu-Klein, un asemenea agent de lungă durată era o „rezolvare”. S-a revelat repede influența negativă pe care Rednic a avut-o asupra vlădicului, acesta din urmă instruindu-și subalternii – după mărturia autentică a lui Samuil Micu – să nu respecte poruncile date de el, deci de episcop, „dacă părintele Athanasie amintrilea ar porunci”. După anii de avânt național și emulație liberală ai lui Inochentie, cei doi inaugurează la Blaj, mai ales după 1756, un straniu regim de monahism excesiv, care voia să reînvie

vremurile legendare ale călugărilor-asceți din pustie, în condițiile când călugării Blajului nu erau de fapt monahi decât de formă, în realitate fiind intelectuali care duceau în spinare greul școlilor și al întregii renașteri culturale. Aron și Rednic le pretind să urmeze regimul de viață al pustnicilor paleocreștini: hrană numai din legume, cu sau fără ulei, și nimic altceva. Numărul călugărilor vizați era redus: Grigore Maior, Gherontie Cotorea și Silvestru Caliani, cu toții angajați în plus și la mari opere personale sau colective. Grigore Maior lucra tocmai în acești ani la dicționarul său român-latin (operă lexicografică rămasă în manuscris – cu o ediție târzie la Alba Iulia, în 2001: Grigore Maior, *Institutiones linguae Valachicae* și *Lexicon compendiarum Latino-Valachicum*, vol. I-II. Ediție, studiu introductiv, note și indice de Alin-Mihai Gherman, cuvânt înainte și rezumat de Iacob Mârza – și care este un preludiv timpuriu al eforturilor ce au dus la realizarea *Lexiconului de la Buda*), pentru ca în 1760 să înceapă traducerea colectivă a Vulgatei în limba română, și aceasta rămasă în manuscris până în 2005 (când s-a realizat monumentală ediție: *Biblia Vulgata. Blaj 1760–1761*, Vol. I-V, cuvânt înainte de acad. Eugen Simion, Editura Academiei Române, București, 2005. Editor coordonator Ioan Chindriș, coordonare filologică Niculina Iacob). Acești mari cărturari trecuți prin lumea evoluată a Apusului, oameni cu doctorate la Roma și Viena, n-au înțeles să se supună absurdei reveniri la barbarie, și astfel, în atmosfera Blajului, cu atât mai încinsă, cu cât întregul târg se reducea la o duzină de case ale căror ulițe duceau invariabil la Mănăstirea Sfânta Treime și la micul castel episcopal din marginea Târnavei, s-a încins o luptă de partide cu totul nefastă pentru debila confesiune greco-catolică. Cei trei s-au baricadat administrativ în Mănăstirea Sfânta Treime, fundație împărătească, unde episcopul nu putea stabili norme de acest fel, și de acolo controlau gimnaziul și seminarul aceleiași mănăstiri. Ca să-i contracareze, episcopul Petru Pavel Aron înființează o nouă mănăstire, a Bunei Vestiri, și un nou seminar teologic, numit „al lui Aron”. În noua mănăstire, Aron și Rednic introduc într-adevăr regimul monastic primitiv, nevoindu-se să facă din acea mănăstire „pustiia Eghiptului”, după expresia lui Samuil Micu, cel dintâi tânăr călugăr care a cunoscut tortura foamei la Mănăstirea Buna Vestire. Episcopul și vicarul său general dau exemplu personal, ducând o viață de „sfinți”, ca să fie urmați de tinerii călugări. În plus, aceștia trebuie să învețe fiecare câte o meserie manuală, menirea cărturărească fiind aruncată pe un plan secundar. La antipod, partida lui Grigore Maior, Gherontie Cotorea și Silvestru Caliani, la care se adaugă protopopul Blajului, Ioan Săcădate, și câțiva profesori de la școala română și latină, se constituie într-o facțiune cu orientare umanistă, liberală și rațională, inspirată din mediul apusean, orientare impregnată și în rândul elevilor gimnaziști. Episodul „comediei ambulatoarea” din iarna anului 1755–1756 este grăitor în acest sens. Într-o scrisoare către episcopul Aron, aflat în vizitație canonică prin Maramureș, Atanasie Rednic se plânge, la 11 ianuarie 1756, că „rebeliștii” refuză să sărute Evanghelia în timpul slujbei liturgice, „precum prescrie tipicul”. Pe de altă parte, îl scandalizează faptul că aceștia au facilitat încheierea unei trupe de teatru școlar, care a răscolit împrejurimile cu o piesă românească, o improvizație religioasă pe tema *Irozilor*, în genul misterelor din teatrul apusean. Succesul inițiativei nu este ascuns de autorul scrisorii, dar, zice, acesta „ar putea într-o zi să se îndrepte împotriva noastră”, pentru că teatrul „nu este practicat de către alte națiuni [din Transilvania – n.n.]”. Acest dialog polemic între cele două facțiuni a fost posibil până când Petru Pavel Aron, sleit de sălbaticul regim de foame pe care îl urma, a ajuns, dintr-un om gras, vesel și bonom, o umbră în piele și oase și s-a stins prematur, în 1764. I-a urmat Atanasie Rednic în scaun, pe care l-a acaparat cu sprijin de la Munkács și din partea iezuiților de la Curte (la Sinodul electoral din 30 iunie 1764 a căpătat 9 voturi, față de cele 90 ale lui Grigore Maior), și din acel moment partida liberală a fost condamnată. Abia instalat în

1765, el îl trimite pe Grigore Maior în temnița pentru călugări a mănăstirii de la Munkács, în paza patronilor săi ruteni, spre jalea tuturor românilor din Transilvania. Atunci s-a născut cântecul popular care începe cu versurile „Ploao, ploaă prin copaci, / Maeru-i rob la Muncaci”, adaptat în secolul al XIX-lea la situațiile asemănătoare ale lui Alexandru Roman și Vasile Lucaciu. Gherontie Cotorea este trimis „in cura animarum” la obscura mănăstire Strâmba de lângă Fizeșu Gherlei, iar Silvestru Caliani, la una chiar mai sălbatică, Măjina. Și acest lucru, în condițiile când oamenii învățați ai românilor se puteau număra pe degete! Acum, rămas stăpân absolut, Atanasie Rednic vrea să-și creeze propriii călugări ținuti „la post cu legumi”, ca să-l cităm tot pe Samuil Micu, dar tinerii nu rezistă. Scene de roman se petrec în mica citadelă care a fost să fie izvorul Iluminismului românesc. Samuil Micu se îmbolnăvește de plămâni. Pahonie Raț a fugit de la „Buna Vestire”, dar l-au prins, apoi, „îmbrăcat cu sac și cu ocară, l-au adus la besearică și l-au oprit, ca pre un nevreadnic, a intra, ci i-au poruncit să-și spuie păcatul și să-și ceară iertăciuni și să se roage ca să-l primească la pocăință”, cum relatează același martorul ocular al evenimentelor, Samuil Micu. După ce și-a împlinit penitența, Pahonie a fugit din nou. Ioaniciu Endrödi, unul dintre cei mai talentați gravori de carte din câți a avut Blajul, a fugit în Ungaria cu fata unui nobil din Cluj. A fost prins, întemnițat la Alba Iulia, apoi mutat la Blaj și închis într-o celulă chiar în castelul lui Rednic. Dar, până la urmă, Endrödi tot a scăpat, și, din ură, a părăsit religia românească și a trecut la calvinism. În 1769, când Petru Maior era elev la Blaj, tânărul călugăr Gherasim Pop Vidran s-a stins de foame în Mănăstirea Buna Vestire. Stăpân peste mănăstire era prepozitul Filotei Laslo, trimis de Propaganda Fide înapoi la Blaj „pentru fantazia minții”, despre care Samuil Micu scrie nu o dată că era nebun. În această atmosferă apăsătoare, moartea lui Atanasie Rednic în 1772 a însemnat dezlegarea tuturor nenorocirilor. Grigore Maior, acest om al libertății de gândire, care fusese eliberat în 1771 din temnița de la Munkács de însuși coregentul Iosif II și, cum însuși povestește, „cu cinste negândită m-au încununat, și cu dară noaă milostiveaște m-au dăruit”, ajunge în fine episcop în 1773, redând Blajului entuziasmul de care nu mai avusese parte din vremurile marelui Inochentie. Vechea tradiție a confesiunii răsăritene românești este reînviată și reafirmată în ceea ce avea esențial, în conștiința răspunderii față de habitudinile metropolitane ale bisericii românești din Transilvania, și nu în forme exterioare sterile, cum procedaseră, din ieftina lingușire față de habotnicia pravoslavnică a poporului necultivat, cei doi purtători de potcap din istoria Blajului, Pentru Pavel Aron și Atanasie Rednic. În anii păstoriei lui Grigore Maior, când pe cărțile ieșite la Blaj se specifica locul tiparului ca fiind „în Blaj la Mitropolie”, iar titlul vlădicului era „arhiepiscop”, inochentismul a ajuns din nou modul esențial de gândire, având loc acum și confluența lui cu demersul culturii iluministe, simbioză din care s-a născut generația corifeilor Școlii Ardelene.

Cea dintâi măsură culturală de anvergură a lui Grigore Maior a fost trimiterea unei noi promoții de tineri la De Propaganda Fide în Roma, între care foarte tânărul Petru Maior. Exegeții din ultima vreme au exploatat intens un filon „inedit” din aventura spirituală a studiilor lui Petru Maior la Roma. Este descoperirea că scriitorul a luat act acolo de marile frământări, mișcări disidente, crize de conștiință și revolte contestatate din sânul Bisericii Catolice și că, din tot ceea ce l-ar fi putut învăța capitala lumii clasice, aceste confruntări l-au interesat cel mai mult și l-au marcat puternic. Într-adevăr, aspectele discontinue ale marii ideologii catolice au fost spectaculoase manifestări ale unității în diversitate. Dar oare nu trăise Petru Maior, până la vârsta de 13 ani, cel puțin două puternice tensiuni divergente în sânul aceleiași confesiuni românești unitare, care își continua destinul ei de spiritualitate orientală sub haina unirii cu

Roma? Fronda protopopilor și sciziunea dintre raționaliști și fanatici chiar în sânul Blajului au fost în măsură să-i stimuleze interesul pentru marile probleme de morală și pentru crizele de conștiință din alte arii spirituale.

Petru Maior a ajuns la Roma în 1774, în urma celei mai grave crize suferite de papalitate până la acea dată, întrecută doar în anii Revoluției Franceze și ai lui Napoleon. La presiunea monarhilor Europei orchestrați de Iosif II, papa Clement XIV desființase ordinul iezuit, în 1773, prin bula *Dominus ac Redemptor*, amputând brațul de fier care servise cu atâta eficacitate catolicismul vreme de 250 de ani. Prăbușirea „Companiei lui Isus” a fost efectul unei tipice reacții în lanț ce guvernează legile alternanței forțelor în istorie. Născut din necesitatea contracarării curentelor scizioniste, reformiste, disidente sau doar criticiste care asaltau lumea catolică la începutul secolului al XVI-lea și al căror triumf a reușit să-l stăvilească, ordinul iezuit și-a evidențiat puternic efectele în timpul Contrareforme. Dar acțiunea iezuită a avut darul să resuscite gustul opoziției, atât de caracteristic firii apusene, încât, după o acalmie costisitoare și plină de tribulații politice, catolicismul a fost infestat pur și simplu de curente divergente de cele mai neașteptate nuanțe și orientări. Atitudini cu vechi rădăcini în Evul Mediu, ca galicanismul veleitar și pragmatic, se alătură curentelor de coloratură antipapală, precum occanismul, care încă din secolul al XIV-lea propunea distincția între puterea lumească și cea ecleziastică, sau marilor crize disidente, cum a fost jansenismul din secolul al XVII-lea. Două au fost elementele care au făcut din secolul al XVIII-lea un secol al crizei catolice: faptul că aceste curente se manifestau în condițiile existenței unui puternic bloc protestant, al cărui bastion era lumea germană, și că toate aceste bulversări, care își dăduseră parcă o fatală întâlnire la ora de istorie, au făcut, începând de la 1750, joncțiunea cu o atitudine esențialmente nouă a monarhilor Europei, raționalismul, acumulare rezultată din legile progresului spiritului uman. Firea militantă a lui Iosif II, care se compara cu Zoroastru și Confucius în năzuința de a face din filosofie legislatorul Imperiului, a învins în cele din urmă tenacitatea milenară a Romei papale. Aceasta se retrage să-și lingă rănila și să-și reculeagă șansele de viitor. Dar am greși închipuindu-ne că imaginea orgolioasei Rome pontificale a fost știrbită cât de cât în somptuozitatea și tabieturile ei de reședință spirituală a lumii, așa cum se va întâmpla cu adevărat în vremea lui Napoleon. Roma anilor de studenție ai lui Petru Maior păstra același ciudat hibrid de măreție păgână altoită cu morgă pontificală, la rândul ei destul de veche ca să poată simboliza noțiunea de clasicitate. În proximitatea Colosseumului și a Arcului lui Hadrian, a Columnei Traiane și a Forului, Roma lui Pius VI, urmașul lui Clement XIV din 1775, își desfășura cu ostentativă și neclintită siguranță marele spectacol al pontificatului „universal”, în stare încă să impresioneze pe un adolescent de 13 ani, cum era studentul nostru. Petru Maior petrece la Roma vreme de cinci ani, din toamna lui 1774 până în iulie 1779, răstimp despre care, în mod de-a dreptul uluitor, *nu avem nici cea mai umilă informație*. Exegeza anterioară a subliniat această consternantă situație. În lipsa mărturiilor pozitive, ne raliem părerii potrivit căreia Petru Maior a urmat acolo aceleași studii ca și Gheorghe Șincai, împreună cu care a petrecut la Roma întregul răstimp de cinci ani, întorcându-se cu un doctorat în teologie și filosofie, așa cum s-a întors și autorul *Hronicii românilor*. Specificăm totuși că acest titlu Petru Maior nu l-a invocat și nu l-a folosit niciodată, în vreme ce la Șincai el este prezent în titlul *Elegiei*. Este cu totul posibil ca universitatea mondială a catolicismului, Colegiul Urban de Propaganda Fide, să fi survenit prea devreme în destinul viitorului corifeu cultural, încât să nu-și fi putut lua greoaiele „riguroase” care condiționau acordarea doctoratului și pe care maturul Șincai le-a trecut, după cum se știe, cu strălucire. Dar cinci ani reprezintă un răstimp considerabil, și ceva trebuie să se fi întâmplat și în ființa intelectuală a lui Petru Maior

în acești ani, care au corespuns cu pubertatea și adolescența studentului român. Aproximația logică obligă la un model după care Maior a audiat cursurile Propagandei sub oblăduirea fostului său profesor de la Blaj, Șincai, împreună cu cel de al treilea român, Ioachim Pop, plecat odată cu ei. Trebuie să ne închipuim că nu a rămas străin de munca încordată și atât de rodnică a lui Șincai în bibliotecile și arhivele Romei, de unde, cu sprijinul cardinalului Stefano Borgia, a extras uluitoarea colecție de documente *Rerum spectantium* privitoare la istoria românilor. Este cert că aici trebuie să căutăm și mugurele viitorului mare istoric Petru Maior, și o răsfoire mai atentă a monumentalelor volume din colecția șincaină ar evidenția, după toate probabilitățile, documente copiate de mâna lui Petru Maior. Din scrisoarea de recomandare a Congregației de Propaganda Fide, când la 20 martie 1779 îi sloboade pe cei trei alumni transilvăneni acasă, reiese că ei „au dat dovadă de cucernicie și știință”, drept care episcopul Grigore Maior este îndemnat să-i primească la treapta preoției („sacris ordinis inițiare”), întrucât aceștia și-au exprimat dorința să fie hirotoniți acasă, și nu la Roma. Mai știm că, printr-un jurământ solemn și tradițional în colegiu, și Petru Maior se obliga, în 1775, să slujească toată viața idealului răspândirii catolicismului, să se supună oricărei meniri pe care i-o va rezerva episcopul său și să informeze anual Congregația, printr-o așa-numită „lettera di stato”, despre situația lui profesională și particulară. O primă epistolă de acest fel trimite împreună cu Gherghe Șincai din Viena, la 14 august 1779, din care aflăm ceea ce se știa oricum, că la Roma au urmat cursurile de filosofie și teologie. Dar mai aflăm că Viena iosefinismului apropiat de apogeul manifestării sale îi primește pe cei doi cu suspiciune, în persoana „oarecărui consilier” român de la Curte, care nu putea fi decât Ștefan Costa. Au audiat cei doi la Roma cursuri de drept canonic? Nu? Atunci vor rămâne un an la Viena ca să-și completeze această lacună. Lucrurile iau repede o turnură oficială, și Petru Maior împreună cu Gheorghe Șincai sunt reținuți în capitala Imperiului prin însăși hotărârea lui Iosif II, pentru a studia „noutățile dreptului canonic și ale școlii normale”, în Colegiul Greco-Catolic „Sfânta Barbara”. Cer aprobarea formală a Congregației pentru acest pas, „știut fiind că dreptul canonic, căruia puțini i se dedică la noi în limba germană ce domnește școlile normale, ne este de cel mai mare folos”. Aceste puține cuvinte trădează o situație după care Petru Maior se pomeneste, la numai 18 ani, schimbând mediul ecleziastic și pontifical de la Roma cu reversul sever ce domnea în Viena iluministă și antipapală. I-a fost dat acestui tânăr să contemple, la cele două surse fundamentale, cea mai palpitantă fază din eterna luptă între Papă și Cezar – între Petru și Cezar, cum îi plăcea Romei să eufemizeze fenomenul – și să tragă consecințe pentru o întreagă viață din acest fapt. Ideea, prea insistent agitată, că Petru Maior ar fi îmbrățișat cu aceeași ferveare *toate* liniamentele iosefiniste, că toți tinerii români care trăiau atunci în mediul Vienei, mai ales pentru studii, indiferent dacă este vorba de Samuil Micu sau de Gheorghe Șincai, de Samuil Vulcan sau de Ioan Budai-Deleanu, de Alexandru Fiscuti sau de Ștefan Salciai, s-au atașat fără nuanțe răsunătoarelor reforme declanșate de Iosif II, mai ales după moartea Mariei Tereza în 1780, este, credem, marcată de o vagă undă de naivitate. Cunoaștem în persoana lui Gheorghe Șincai într-adevăr un astfel de iosefin român caracteristic, cu un destin marcat până în ultima clipă a vieții de această mare opțiune. Cea dintâi comparație se referă la un factor greu de eludat: obârșia socială a celor doi studenți. Provenind din clasa miciei nobilimi armaliste, de mult dornică să-și facă un loc în angrenajul social transilvănean sufocat de ascendența nobilimii funciare maghiare, Gheorghe Șincai nu putea să nu admire acțiunea monarhului vienez, care băgase pumnul în gura aristocrației, în primul rând a celei din Transilvania, cu predilecție antipatizată. Altele sunt premisele sociale imediate ale lui

Petru Maior, și trăsăturile temperamentului cu totul altele, desigur. Indicii insistente, culese din lecturile sale romane și vieneze și din ideologia operei sale, duc la convingerea că Petru Maior a reacționat altfel decât Șincai atât la influențele recepționate de Roma, cât și la cele care l-au solicitat în Viena.

Aceste influențe, puse sub *semnul posibilului*, au fost dezvoltate de cercetători recenti cu o risipă barocă de autori și titluri ce ar fi putut avea o oarecare înrâurire asupra formării personalității lui Petru Maior. Dar se pornește de la tendința manifestă de a-l scoate pe tânărul intelectual român un iluminist incarnat, după modelul aufklärungs-iosefin, unul pur și nediferențiat, și, ca atare, i se pune în seamă o literatură aleasă pe sprânceană, întreaga literatură de vârf a Luminilor epocii, pe care era omeneste cu neputință să o parcurgă la vârsta de 19 ani. În alt caz, se pornește corect de la catalogul bibliotecii lui Petru Maior, însă cărțile de aici sunt citate selectiv, după același imbold de a-l scoate pe scriitor un iluminist fără pată și fără prihană. În realitate, privit cu ochi imparțiali, acest prețios catalog poate duce la revelații mult mai importante decât sculptarea forțată a unui Aufklärer oarecare, în plus, catalogul este singurul în măsură să facă o legătură organică între aceste mult discutate influențe și caracterul real al operei lui Petru Maior, semnificațiile și tendințele ei fundamentale. Căci nu interesează ce a citit sau ar fi putut citi el într-un mediu sufocat de carte iluministă, ci decelarea urmelor acestor lecturi în operă, ca să se poată stabili o punte între titlurile resuscitate și ideile cărora le-au dat naștere.

Cărțile din biblioteca lui Petru Maior pun numaidecât problema stabilirii perioadei în care au fost achiziționate. Ele au putut fi strânse în două perioade fertile: la Roma și, mai ales, la Viena, între 1774 și 1780, apoi la Buda, după 1809. Este greu de presupus că la Reghin a avut posibilitatea de a-și procura cărți într-un ritm cât de cât sistematic. Mai apoi, încercând o discernere între cărțile care l-au atras în tinerețe, la Roma și Viena, și cele care l-au atras la Buda, în anii maturității, se impune surprinzătoarea constatare că în studenție Petru Maior a intrat în posesia unui număr foarte mare de scrieri. Acestei perioade suntem obligați să-i atribuim toate volumele cu caracter de manual, fie de exegeză clasică și de limbi vechi, fie de teologie sau de istorie biblică. De la Roma a adus, desigur, toți sau aproape toți autorii italieni, între care *Quaresimalele* lui Paolo Segneri îi vor servi ca model pentru propria literatură de amvon. De la Viena și-a adus, fără îndoială, toate cărțile, puține la număr, ce țin de bibliografia iosefină. În fine, mai puțin de la Roma și mai mult de la Viena, și-a procurat literatura, bogat reprezentată în catalog, legată de marile dispute religioase din sânul catolicismului și dintre acesta și lumea reformată. Influența acestei literaturi s-a concentrat în redactarea *Procanonului* din 1783, după care nu mai întâlnim în toată opera decât reminiscențe palide ale acestei preocupări. Anticatholicismul, mai exact antipapismul virulent al lui Petru Maior, ca al întregii intelectualități europene din afara Italiei, s-a risipit însă în fața cruzimilor la care teroarea s-a pretat față de clerul catolic în numele „rațiunii”, mai apoi în fața atitudinii ignobile a lui Napoleon în relațiile cu papalitatea. De la dialogul imperativ al lui Iosif II la dictatul militar al lui Napoleon s-a produs o răsturnare ce depășea evoluția firească a ideologiei Luminilor, iar gestul retractil al intelectualității este explicabil. În scrisoarea către Congregație din 9 ianuarie 1816, Petru Maior este sincer încântat „aflând cu nemărginită bucurie că sacra Congregație de Propaganda Fide a fost restabilită în statutul ei de altădată”. În acest context, se poate conchide că toate cărțile de polemică antipapală sau de ideologie disidentă datează din perioada studiilor la Roma și Viena. Din perioada revizoratului de la Buda sunt toate cărțile românești, cele ale autorilor unguri și cele de istorie (surprinzător de puține!), istorie bisericească și patristică, domenii care interesează creația matură a lui Petru Maior în cel mai înalt grad. Rămâne deci, ca fond primar de formare ideologică a

scriitorului nostru, nucleul cărților care se leagă de perioada studiilor și a edificării personalității intelectuale. Sub acest raport interesează atitudinea lui Maior față de această literatură și urmările ei în operă. Atitudinea lui credem că s-a cristalizat în condițiile comparării habitatului spiritual roman cu cel vienez, a destinului istoric pontifical cu cel al cezarului. Conservatorism obstinant la scară milenară în primul loc, cu voită ignorare a evoluției istorice, strălucitoare mișcare de înnoire în al doilea, străbătută de ideile avansate ale vremii. Făcând acest salt la antipozi, Petru Maior a fost frapat, desigur, de triumful absolutismului luminat asupra bisericii și a papei și a fost interesat de originile acestui triumf, pe care, evident, le-a urmărit în cărțile oferite de literatura vremii. Filiera mării literaturi iluministe este reprezentată de o singură scriere din biblioteca sa, *Lettres anglaises* a lui Voltaire, însă, dacă ar fi dăm credit de inventar definitiv al bibliotecii scriitorului doar celor două liste care ne-au parvenit, nici autorii iosefinismului nu sunt foarte bine reprezentați. În afara cursului lui Paulus Josephus Rieger, *Institutiones jurisprudentiae ecclesiasticae*, tratat reformist din care a învățat Maior la Viena, mai semnalăm doar celebra carte a lui Karl Anton von Martini, *De lege naturali exercitationes sex*, manual de jurisprudență chiar pentru omul-cheie al Iluminismului iosefinist, Joseph von Sonnenfels. Maior cunoștea și rădăcinile acestor cărți de drept, în operele clasicilor dreptului natural, Samuel Pufendorf (*De jure naturae et gentium*) și Johann Gottlieb Heineccius (*Elementa juris naturae et gentium*), elaborate în secolul anterior. La data studiilor lui Petru Maior, Pufendorf era un scriitor interzis, înregistrat în celebrul *Index librorum prohibitorum*, în care apare cu toate lucrările sale, în edițiile listei prohibitorii scoase sub pontificatul lui Benedict XIV, în anii 1744, 1752, 1758, 1761 și 1764. Și lista propriu-zis luministă se încheie aici. Este adevărat, ne aflăm în fața unor monumente ale raționalismului și Aufklärungului politic austriac, dar numărul lor este totuși infim. Acesta crește exploziv odată cu mutarea centrului de greutate asupra mișcărilor din sânul Bisericii Catolice. Galicanismul și febronianismul lui Petru Maior sunt noțiuni de mult acreditate, încât au devenit ticuri exegetice incomode. Căci, de pildă, Justinus Febronius nu figurează printre autorii din biblioteca scriitorului, iar Jacques Bénigne Bossuet s-a manifestat mai degrabă ca un moderator al disputelor confesionale. Faimoasa *Defensio declarationis celeberrimae, quam de potestate ecclesiastica sanxit clerus Gallicanus XIX*, unul din titlurile de ediție sub care întâlnim manifestul galicanismului lansat în 1682, prezentă între lecturile lui Maior, n-a cunoscut sancțiunea *Indexului*, unde Bossuet este amendat doar pentru un *Projet de réponse de M. Bossuet, évêque de Troyes, à M. de Tencin, archevêque d'Embrun: communiquée aux ecclésiastiques du diocèse de Troyes pour leur instruction*, interzis la 7 octombrie 1746. Galicanul de cea mai severă orientare pe care îl întâlnim în lectura certă a scriitorului nostru este Louis Ellies Dupin, a cărui carte *De antiqua Ecclesiae disciplina dissertationes historicae* a fost interzisă printr-o orodonanță (brevă) a papei Inocențiu XI la 2 ianuarie 1688. Dupin figurează la *Index* cu mai multe lucrări, condamnate la date diferite. Claude de Saumaise (Claudius Salmasius), deși trecut în *Index* cu toată opera încă de la 18 septembrie 1646, cu atât mai mult cu tratatul *De primatu Papae*, tipărit la Leyda în 1645 și aflat între cărțile lui Maior, nu este nici el pe linia dură a galicanismului. Cu atât mai puțin François de Salignac de la Mothe Fénelon, din care scriitorul român a gustat în tinerețe, traducând și tipărind la bătrânețe *Les aventures de Télémaque*. Fénelon a căzut sub incidența *Indexului* pentru cartea sa *Explication des maximes des saints sur la vie intérieure*, condamnată printr-o brevă a lui Inocențiu XIII din martie 1699. Departea de virulența politică și socială a unor pasaje din *Les aventures de Télémaque*, exegeza paremiologiei patristice păcătuia în ochii Vaticanului

prin dimensiunea ei spirituală. Or, vom observa o preferință categorică a lui Petru Maior tocmai pentru cărțile care polemizau cu mentalitatea pontificală nu de pe poziții veleitare, vizând influențarea bisericii ca instituție, ci prin prisma unor revelații morale de orientare disidentă. Secolul al XVII-lea a cunoscut o înflorire a acestor curente, dintre care jansenismul se pare că l-a interesat cel mai mult pe Petru Maior. Pârghia metodologică a jansenismului o constituia teoretizarea failibilității papei, din care, odată demonstrată, urmau în mod necesar toate vulnerabilitățile pontificale. Iată de ce discipolii pașnicului Cornelius Jansenius au fost urmăriți prioritar de exigența iezuiților, pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea spiritualitatea catolică fiind polarizată antinomic în jurul acestor două ideologii. Galicanul ipocrit Ludovic XIV a hotărât victoria iezuiților, ordonând la 11 iulie 1709 dărâmarea Mănăstirii Port-Royal des Champs de lângă Paris, unde era reședința de bază a janseniștilor. Gestul a stârnit consternare pe întregul continent. Catolici totuși, deși disidenți, janseniștii s-au refugiat la Utrecht, în Țările de Jos, unde i-a surprins bula *Unigenitus* din 1713, în care papa Clemente XI condamnă jansenismul. Cum se întâmplă în astfel de cazuri, dărâmarea Port-Royalului și bula *Unigenitus* au înclinat balanța sentimentală a continentului adânc în favoarea janseniștilor, fapt prin care iezuiții și-au dat singuri cea mai mare lovitură cu putință. Petru Maior a cunoscut literatura jansenistă după prăbușirea iezuiților, în 1773, când ambele ordine erau de domeniul istoriei. Literatura consultată este aleatorie, lipsindu-i din bibliotecă marii teoreticieni ai curentului, Antoine Arnauld și Pasquier Quesnel, dar este foarte densă, insistentă. Îl întâlnim pe Blaise Pascal, cu o ediție latină a epistolelor sale, *Litterae provinciales de morali & politica jesuitarum disciplina* à Wilhelmo Wendrockio, semnată cu numele lui adevărat: Louis de Montalte. Bernhard Zeger van Espen, profesor la Louvain, este un alt jansenist pus în întregime la *Index*, lucrarea *Jus Ecclesiasticum universum*, consultată de Maior, fiind interzisă la 22 aprilie 1704, la fel Petrus de Marca, prelat și om de stat francez cu înclinații pietiste, care dădea, la mijlocul secolului al XVII-lea, un mod de împăcare a litigiului dintre papalitate și puterea lumească, în *Dissertatio de concordia sacerdotii et imperii, seu de libertatis ecclesiae Gallicanae*, pusă la *Index* începând cu 11 iunie 1642, nu pentru tendințele autocefale galicane, ci pentru cercetarea istorico-ecclesiastică a primatului papei în biserică. Joannes Opstraet este un jansenist comparativ mult mai recent, dar și mult mai virulent, dintre ale cărui scrieri *Dissertatio de locis theologicis* ajunge în rândul surselor lui Petru Maior. Louis de Thomassin, călugăr oratorian din sudul Franței, a fost un jansenist bine mascat, astfel că lucrarea sa fundamentală, *Ancienne et nouvelle discipline de l'église touchant les bénéfices et les bénéficiers*, apărută la Paris în trei volume între 1678 și 1679 (Maior o cunoaște într-o ediție latinească târzie), a ocolit *Indexul*. La fel și Luigi Antonio Muratori, preocupat și el de resuscitarea gândirii augustiene, după modelul lui Cornelius Jansenius. Din uriașa operă muratoriană, între cărțile scriitorului nostru întâlnim numai studiul de factură jansenistă *De ingeniorum moderatione in religionis negotio*, și nicidecum vreo lucrare istorică, așa cum ne-am aștepta. Selecția și predilecția devin clare o dată în plus, când întâlnim în lista bibliotecii lui Maior actele tipărite ale Sinodului jansenist de la Utrecht din 1763, eveniment tardiv, convocat sub auspiciile arhiepiscopiei „schismatice” pe care o întemeiaseră în 1723 janseniștii refugiați în Țările de Jos, sustrăgându-se de sub autoritatea papei. Disidența catolică, numită în mod întemeiat *Iluminismul catolic*, se apropie astfel de Reformă, la rândul ei nescutită de frământări interne spectaculoase. Și constatăm cu surpriză că adolescentul român cu vădite înclinații spre meditația morală face un pas în adâncime înspre literatura protestantă de mare suprafață, sever interzisă de Congregația Indexului. Îl citește pe colaboratorul și discipolul lui Phillip Melanchthon, Victorin Strigel, autor din prima clasă de

interdicție a *Indexului*, cu o lucrare de exegeză melanchthoniană: *In erotemata dialecticae Philippi Melanchthonis hypomnemata*, în care acesta dezvoltă concepția sunergistă (de la *sunergein* în greacă = „a coopera”), în care, în contradicție cu Martin Luther, susține virtutea voinței umane de a coopera cu harul divin, în beneficiul mântuirii. La *Index* sunt și toate scrierile lui Justus Lipsius, „cum falsus sit has omnes”, din care Maior consultă cu certitudine tot una de problemă morală: *De Constantia*, carte binecunoscută a reformatilor din Transilvania, așa cum consultă și celebra carte, de asemenea indexată, a reformatului Johannes Marck, teolog la Franeker și Leyda, *Commentaria in duodecim Prophetas minores*. Cât privește cea de a două tranșă a disputei, este de înțeles că lui Petru Maior nu puteau să-i scape lucrările defensive ieșite din pana scriitorilor iezuiți sau doar catolici riguroși. Unele i-au servit ca manuale, în pregătirea sa de preot pentru o confesiune afiliată Romei, de pildă *Theologia moralis universa* a iezuitului Paulus Gabriel Antoine. Dar și aici se lasă atras de aspectele severe ale disputei, cum le putem întâlni în lucrarea iezuitului brabantin Martinus Becanus, *Compendium manualis controversiarum hujus temporis de fide ac religione*, tipărită la Tirnavia în 1625. Nu-i este străină nici activitatea nefericitului erou iezuit Edmund Campian din secolul al XVI-lea, care a vrut să înfrunte anglicanismul elisabetin la el acasă. Tânăr englez fanatizat pe continent, acesta revine la Londra însoțit de câțiva partași la acțiune și provoacă la dispută publică ierarhia anglicană, prin broșura *Rationes decem, quibus certamen Anglicanae Ecclesiae ministris obtulit in causa fidei*. Neobișnuiți cu astfel de confruntări, insularii îl prind și îl spânzură în 1581, pe motivul că tipărește cărți fără aprobare. N-a apucat să polemizeze cu anglicanii, care își savurau de câteva decenii independența completă de papalitate.

Ne oprim aici cu cercetarea lecturilor din tinerețe ale lui Petru Maior, căci în acest moment se poate formula o concluzie: după patrimoniul clasicității latine, din care îi citește pe Cicero, Ovidiu, Horatius, Vergilius, Juvenal, Petronius Arbiter, Seneca, Catul, Propertiu, cel de al doilea fond al culturii studentului român se leagă de marea controversă spirituală a timpurilor moderne. Ce l-a atras pe scriitor spre acest zbuciumat liman? S-a acreditat prea mult ideea unei înzestrări naturale cu un spirit de contradicție ascuțit, care a hotărât linia polemică indiscutabilă a întregii sale opere. Nu se poate acorda credit nelimitat acestui model de *genus irritabile*, ci mai degrabă vedem în Petru Maior un intelectual înclinat spre meditație adâncă pe marginea marilor probleme pe care criza creștinismului le-a resuscitat în secolul al XVIII-lea, sub asaltul ideologiei iluministe. Primul vizat era catolicismul, pontificatul în mod aparte. Administrativ, scriitorul aparținea structurii catolice, ca tânăr om al bisericii pregătit în cel mai avizat institut catolic din lume pentru a sluji propagandei prozelite în Episcopia Greco-Catolică a Făgărașului din Transilvania. Viena i-a hotărât însă un alt destin, acela de pion al Iluminismului didactic, elaborat în umbra iosefină de Jeremias Felbinger și Joseph von Sonnenfels, care se bătea cap în cap cu orientarea scolastică promovată de Roma. Gheorghe Șincai, după cum am amintit, s-a devotat cu convingere iosefinismului didactic, nu însă și Petru Maior. Cariera lui didactică se rezumă la cele două clase de filosofie instituite la Blaj de către episcopul Grigore Maior, mai întâi metafizica, „știință profană”, cum o numește în scrisoarea către Congregația de Propaganda Fide din 18 martie 1781, apoi, din 1782, și logica și dreptul natural. Cele două clase de filosofie, nucleul viitorului liceu blăjean, s-au constituit în deceniul al optulea, din inițiativă iosefină, căci în scrisoarea către Congregație de la 1 iunie 1783 Maior numește aceste *scholae altiores*, cum sunt consemnate în documentele românești, „școlile cezaro-crăiești de aici”. Deși la bătrânețe, în *Răspuns la cârtire*, își va aminti despre propria activitate didactică la

persoana a treia singular: „De acolo [de la Viena – n.n.], venind în Ardeal, îndată fu rânduit profesor la logică, metafizică și la legile firei, întru care deregătorie [de profesor – n.n.] patru ani cu atâta nevointă au petrecut, cât din shoala lui ieșiți bărbați se feaceră floarea românilor și în clir, și în politie.”, nu știm ca experiența didactică a scriitorului să se fi soldat cu vreun rezultat notabil. Oricum, în februarie 1785 nu mai era profesor în Blaj, ci se afla într-un sat din preajma orașului Târgu-Mureș, probabil în Bărdești, unde bunicul său Vasile Maior a fost preot greco-catolic până la moarte. În epistola către Congregație trimisă de aici, Petru Maior dezvăluie dimensiunile unei primejdioase crize morale și fizice în care se găsea. Bolnav de friguri, se plânge de dezorientare în urma părăsirii cinului călugăresc în 1784, gândul extrem fiind acela de a ieși chiar din cler, „ca să-mi pot câștiga pâinea în altă branșă, și, dacă soarta va vrea, în altă țară”. Congregația fusese însă informată încă din 2 decembrie 1784 de către prepozitul Mănăstirii „Sfânta Treime” din Blaj, Filotei Laslo, despre evaziunea din cin a lui Gheorghe Șincai și Petru Maior, în paralel cu vestea Revoluției lui Horea. Evenimentul a stârnit o mică furtună într-un pahar cu apă la Roma, de unde îi venea lui Maior răspunsul din 12 martie 1785, cu întrebarea: „Pentru care cauze canonice și cu ce autoritate a fost Sfinția Voastră dezlegată de voturile solemne făcute în ordinul amintit?” În loc de ajutor bănesc de la Congregație, așa cum cerea fostul student aflat la strâmtoare, primește avertismentul că „acesta este un punct substanțial pentru liniștea conștiinței voastre și noi suntem datori să vi-l amintim”. La Blaj însă, lucrurile se petrecuseră ceva mai simplu. Noul episcop Ioan Bob, instalat chiar în 1784, ca om de acțiune al iosefinismului în rândurile uniților din Transilvania, avea, printre altele, misiunea de a slăbi Ordinul Basilitan din Blaj, în rândurile căruia Petru Maior intrase, după cum am văzut, în copilărie și revenise, după anii de studiu, în septembrie 1780. În conștiința preaînaltei intenții imperiale, patru călugări, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Gherman Peterlaki, vor să părăsească din vreme nava ce urma să fie scufundată. Ioan Bob rezolvă lucrurile în cea mai deplină liniște și, deocamdată, în relații bune cu solicitanții: îi respinge cererea experimentatului monah Samuil Micu, de care avea mare nevoie în apropierea sa, dar îi dezleagă de „votumul” călugăriei pe cei trei mai tineri, interpretând canoanele cu ușurința unui preot mirean și, pe deasupra, iosefinist zelos. Este greșită interpretarea după care gestul călugărilor ar fi de natură iluministă, ca al unora care aderă la noul curent acut antimonahal promovat de Iosif II și părăsesc o instituție perimată, condamnată de Iluminismul oficial. Dimpotrivă, în acest caz acțiunea lui Iosif II a produs o surpriză neplăcută în rândul debilei pături intelectuale blăjene, care se regroupase, în vremea păstoriei lui Grigore Maior, în Mănăstirea „Sfânta Treime” întemeiată de Inochentie Micu-Klein. Spiritul românesc tradițional al precursorului reînviase sub Grigore Maior, care a înțeles să fructifice simpatia Curții de la Viena în beneficiul națiunii și al culturii acesteia. Dar liniamentele politicii totalitare a lui Iosif II își continuă acțiunea de pulverizare a impulsurilor divergente ce puteau sta în calea centralismului birocratic. Susceptibilitățile Blajului n-au fost ocolite, iar Grigore Maior, fruntaș al națiunii, cu totul nepregătit să facă față situației, este înlăturat din episcopie chiar de Iosif II, același monarh care îl scosese din temnița de la Munkács și îl propulsase spre scaunul arhieresc. Cum nu mai putea fi omul momentului, vrednicul cărturar este silit să abdice, după o intrigă montată împotriva sa prin călugării facțiunii lui Filotei Laslo, așa cum rezultă din următorul cuvânt de rămas bun, rostit în 1782: „acum de zece ani m-am nevoit a fi toate tuturor, n-am încetat cu cuvântul și cu lucrul a mă lupta pentru voi, acum cu unii din afară, acum cu alții dinlăuntru, într-atâta, cât acuma am slăbit, și unul cu atâta nu mai pociu birui. Căci corăbierul, fie cât de tare, măcar ca Hercules, fie măiestru ca Columbu, când sosește la luptă deodată și cu valurile mării și cu vânslașii săi, cum va putea mântui și scoate corabiia din

perire la limanu? Judecați voi, fraților și fiilor, carii în sinteți martori lucrurilor mele și de la început împreună pătimași. Deci, dară, ca nu cumva această corabie, de atâtea vânturi dinnainte și dinapoi aieptată și de valuri bătută, supt ocârmuirea mea să se scufunde, și pentru neputința mea să vă vie voao doară nu știu ce scădere sau întristare în cele ce sânt ale obștii, am socotit a scrie și a ruga genunchii pe preanălțatul și de Dumnezeu încoronatul împărat Iosiv al doilea pentru slobozirea mea de la această păstorească ocârmuire, precum și preamilstivește mi-au auzit rugăciunea și m-au slobozit, după cum veți auzi și înțalege mai chiar din preamilstivul rescriptum din zile 15 mai, mie drept din Beciu trimis, și în vizitația de acum, la Deaj, primit.” Acestei lovituri îi urmează alta, resimțită din plin de învățații Blajului: numirea ca episcop a lui Ioan Bob, preferat de Iosif II în pofida numărului infim de voturi cu care intrase în ternariu (cei trei candidați propuși împăratului de sinodul electoral pentru ca acesta să aleagă unul), și prăbușirea șanselor lui Ignatie Darabant, „omul dorințelor”, de a ocupa locul pe care îl merita în fruntea ierarhiei Blajului. Corelat cu intenția imperială de a spulbera monahismul din Imperiu, fără a-i menaja deloc pe călugării Blajului, momentul se profila astfel ca o lovitură puternică aplicată liniei tradiționale. Cu două decenii în urmă, în numele tradiției greco-răsăritene, Grigore Maior și discipolii săi fuseseră loviți, ca purtători ai unui spirit nou, „răzvărător”, de esență apuseană, pentru ca acum același om să fie considerat o piedică în calea reformelor venite tot din Apus. Faptul ne dă o idee despre proporțiile răsturnărilor petrecute sub Iosif II și despre poziția incomodă în care s-a pomenit generația Școlii Ardelene, venită în contradicție cu sine însăși. Dacă domnia lui Iosif II era providențială pentru ansamblul românimii transilvănene, pentru neuniți în mod aparte, scoși din ilegalitate prin Decretul de toleranță din 1781, pătura cărturărească a Blajului, în schimb, își vede elanurile retezate prin instalarea acestui arhieru, care, deși merituos în marele ansamblu al reformelor iosefiniste ce-i priveau și pe români, era în mod dovedit ostil intelectualilor de talie, proveniți cu toții din mediu călugăresc și legați de tradiția mănăstirii. Pentru gruparea savantă de la Blaj, iosefinismul se întruchipa în ființa episcopului Ioan Bob și în această ipostază el era neavenit. Gheorghe Șincai, receptiv la noul mers al vremurilor până la a redeveni laic, acum când laicizarea vieții publice era la ordinea zilei, a făcut eforturi disperate de a colabora cu episcopul, ca director general al școlilor populare din dieceză. În 1794 el este lovit de Ioan Bob și anihilat pentru toată viața, care i se va scurge de acum încolo într-un dramatic periplu. Petru Maior însă a fost prea puțină vreme un optimist al epocii lui Iosif II, al cărui nume de altfel nu-l vom întâlni niciodată în tot ceea ce a scris cărturarul nostru cu mâna sa. Din întregul viespar de idei ce se ventilau în anii studenției sale la Roma și Viena, din compararea orientărilor acestor două centre polarizatoare de ideologie universală, tânărul intelectual român a tras, în cele din urmă, concluzia neafilierii zeloase la nici una dintre ele. O singură dată, în mult discutata scriere de debut, *Procanonul* din 1783, Maior pare a se înregimenta curentului care mâna apa la moara împăratului, în defavoarea papei. Exagerată din considerente ce nu țin de istoria literaturii, scrierea își rezumă, în fapt, semnificația la incidentul că este *singura* din întreaga noastră cultură dedicată marii polemici a acelei vremi. *Procanonul* lui Petru Maior, operă de tinerețe în care se resimt din plin toate simptomele imaturității de gândire a intelectualului de 22 de ani, vrea să elucideze două probleme istorice: situația papei în biserică și separarea competențelor între biserică și stat. S-a văzut mai sus bogăția lecturilor pe această temă, parcurse în prealabil, de la galicanism și jansenism la marea literatură juridică justificativă creată de autorii raționalismului austriac, Paulus Josephus Rieger și Karl Anton von Martini. Spre deosebire de cercetătorii anteriori, se poate avansa ideea că argumentația canonico-istorică a lui Maior este de factură jansenistă, prin

culminația ei într-o concluzie de ordin moral: aceea că papa nu este infailibil, ci supus greșelilor, ca orice om. „Nesmăntnică” este doar biserica, reprezentată pe pământ de instituția soboarelor, prin care „adunarea arhierilor se înțelege”, în vreme ce a-l crede pe papa infailibil „nu e credință, ci superstiție și cimilitură băbească”. Tonul tânărului scriitor este vehement, viguros polemic, evoluând comod pe linia unor argumente găsite de scriitorii disidenți ai Apusului, în urmă cu secole. Cartea în sine însă nu este o prelucrare, ci un text original, presărat la tot pasul cu invective personale, în care se pot recunoaște semnele timpurii ale stilului său sentențios și militant. Pentru cea de a doua problemă însă, scriitorul nostru se dovedește imatur și nestăpân pe fluxul argumentației. Căci finalitatea argumentării intenționează o nuanțare nouă față de milenara literatură preocupată de definirea sferelor de influență ale puterii bisericești și ale celei lumești. Maior, pe urmele celor învățate la Viena, vrea să demonstreze că o anume putere lumească, Iosif II, are dreptate în toate acțiunile ei de cenzurare drastică a prerogativelor bisericii. Tinerețea îl trădează pe autor printr-o contradicție flagrantă: după ce în capitolul 5 din titlul IV afirmă că „împăratul n-are puteare preste ceale duhovnicești”, la sfârșitul capitolului 1 din titlul VI pune hotărârile puterii politice pe aceeași treaptă cu hotărârile soboarelor bisericești. Eroarea este gravă: „Drept aceea, câte decreturi, câte așăzământuri, câte nearaoe împărătești pentru tocmeala besearicească sânt, toate între canoane să numără și deatoria canoanelor nasc.”, depășind nu numai limitele oricărei teorii din lumea catolică, ci chiar și cezaropapismul servil al Bisericii Greco-Catolice, între canoanele căreia nu vom găsi beraturile și hătișerifurile sultanilor turci, nici legiuirile șahilor persani sau ale pașalelor egiptene. Acest zel exagerat este ușor de înțeles că venea în întâmpinarea legiuirilor iosefine, câte erau orientate spre etatizarea bisericii și a vieții confesionale, pe care catolicul purtător al coroanei „romane” nu s-a gândit însă nici o clipă să le insinueze în rândul canoanelor ecleziastice. Naiva încercare de tinerețe a lui Petru Maior a fost socotită totuși, cu tot atâta naivitate, ca o culme a Iluminismului românesc. Epitetul nu are acoperire științifică, ci ține de vechi polemici confesionale, azi lipsite de orice semnificație. *Procanonul* a fost apreciat ca o încercare a lui Petru Maior de a sparge *statu-quoul* confesional din Transilvania, condamnând unirea de la 1700 și militând pentru abolirea Bisericii Greco-Catolice și revenirea la vechea confesiune greco-răsăriteană. Nici o aserțiune sau cuvânt din *Procanon* nu învrednicește decelarea nici măcar a unei atitudini sugestive în acest sens. Dimpotrivă, atacarea *statu-quoului* era contrară zelului iosefinist al lui Maior, în condițiile când împăratul își rezema politica bisericească legată de români tocmai pe conservarea strictă a sciziunii lor. După Decretul de toleranță din 1781, Iosif II s-a grăbit, la 22 mai 1782 și la 30 ianuarie 1783, să emită ordonanțe care interziceau părăsirea confesiunii catolice. În schimb, românii neuniți puteau trece nestingheriți la greco-catolicism! Cum, dar, putea milita Petru Maior în *Procanon* pentru abolirea greco-catolicismului, de vreme ce pune aceste „decreturi” și „nearaoe împărătești pentru tocmeala besearicească” pe același plan de competență cu canoanele apostolice și patrologice? Petru Maior a fost într-adevăr un mare deziluzionat de unirea de la 1700, cel mai notoriu și mai avizat dintre vechii disidenți greco-catolici, dar această latură a cugetării sale nu în *Procanon* trebuie să o căutăm, ci în alte scrieri, în *Protopapadichia* și, mai ales, în *Istoria beseariceii românilor*. Întărind cu puterea slovei scrise atitudinea de o viață a lui Petru Maior, care a fost un adevărat campion al luptei pentru păstrarea confesiunii românilor în general, a celei greco-catolice în mod aparte, pe fâgașul tradiției răsăritene, bizantine, aceste scrieri, dar mai cu seamă cea din urmă, sunt impregnate la tot pasul de regrete, reproșuri și învinuiri pentru actul de la 1700. Întreaga operă istorico-ecclesiastică a scriitorului, poate cea mai importantă parte a creației sale, nu este altceva decât un efort colosal de a fixa imaginea răsăriteană a bisericii

românilor, amenințată de alunecarea în catolicism, mai mult ca niciodată, în anii păstoriei unicului arhiepiscop iosefinist pragmatic, Ioan Bob. În aceste scrieri, incomparabil mai greu de consultat, desigur, decât succinta expunere din *Procanon*, pot fi căutate consecințele puse în mod pripit, chiar de către autori avizați, pe seama lucrării din 1783. La acea dată timpurie, atitudinea scriitorului nu era cristalizată încă, mecanismul său intelectual era dominat de influențele Romei și Vienei, excedat de lecturile polemice însușite acolo, impulsivat de tentația participării la această mare dispută. Dar ceea ce a rezultat, *Procanonul*, nu este, din punctul de vedere vizat până aici, o operă de contribuție iluministă la demitizarea pontificatului, ci o operă de prozelitism iosefin îngust și, desigur, mult exagerat. În rest, *Procanonul* este o operă catolică, și nici nu putea fi altminteri, de vreme ce întreaga dispută istorică și actuală se desfășura în sânul Bisericii Catolice și privind soarta acesteia. Modestele indicii de ecumenism, identificabile în *Procanon*, se alătură accentelor de critică antipapală, tendințelor de clarificare canonică a competențelor, ca și altor elemente care definesc un catolic, disident este adevărat, dar catolic. Nici un curent al vremii din care *Procanonul* își trage filiația nu a dus la o despărțire efectivă de catolicism și nici unul n-a vizat fundamentele dogmatice ale catolicismului, ci, de fiecare dată, numai manifestările exterioare, întruchipate în persoana papei. De altfel, chiar Petru Maior a fost nemulțumit de acest demers științific al său, pe care l-a curmat fără să-l reia vreodată sau să pomenească undeva despre el ulterior. Nu putem presupune alt motiv al dezicerii de *Procanon*, în afara conștiinței scriitorului că se află pe un drum greșit. A revenit la problematică târziu, spre bătrânețe, în lucrarea anonimă *Tractat despre locurile theologicești*, înainte de anul 1810. Acolo linia problematică este aceeași, dar tratamentul materiei este calm, expus într-o formă catehetică ce conduce la aceleași concluzii, acum menajatoare în oarecare măsură la adresa papalității. *Procanonul*, rămas în manuscris și resuscitat de posteritate în momente tulburi, în care interpretarea religioasă mai avea semnificație, îl putem analiza astăzi ca pe o prețioasă operă de istoria culturii, unde erudiția scriitorului își arată germenii uneia dintre orientările viitoare: istoriografia ecleziastică, tot atât de importantă pentru românii transilvăneni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în condițiile istorice date, cât era și cea politică. Fronda spirituală mult discutată a lui Petru Maior, dimensiunea reală a personalității sale, nu își găsește expresia cea mai fericită în *Procanon*, ci străbate toată viața și opera corifeului nostru, pe o ascensiune problematică ce va viza de acum încolo numai valorile naționale.

După criza din iarna anilor 1784–1785, pusă de dușmanii săi pe seama faptului că a părăsit mănăstirea și în legătură cu care cercetătorul de bună credință nu observă decât că a fost deosebit de gravă și a coincis cu lunile Răscoalei lui Horea, Petru Maior ni se dezvăluie în lumina nouă a omului conștient de ceea ce trebuie să facă în viitor. Hotărârea lui este de a se întoarce în mediul și în clasa din care provenea, în rândul protopopilor. Mierosul, deocamdată, episcop Ioan Bob era un previzibil pericol viitor, prin misiunea de a slăbi structurile orientale ale confesiunii greco-catolice. Maior hotărăște să se retragă în vechiul bastion de rezistență, instituția protopopilor, unde acțiunea lui Bob putea fi discernută și parțial stăvilită. În august 1785, scriitorul face intervenții puternice în acest sens, smulgându-i lui Bob, aproape cu forța, numirea la o vârstă fără precedent, doar 24 de ani, în demnitatea de protopop al Gurghiuului, pe Mureșul de Sus, demnitate care se împreună cu aceea de paroh în Reghinul Unguresc. Ajuns în parohie, poartă o corespondență iritată cu Alexandru Fiscuti, secretar consistorial, și cu episcopul însuși, în 4 și 10 august 1785, pentru a grăbi sosirea scrisorii de confirmare în funcția de protopop. Omul mândru din el se răzvrătește: lumea îl privește ca pe un protopop

(*Archi-Diaconum me salutant*), și, când acolo, el nu este. *Non est bonum ita irritari filios!*, îl mustră el pe arhiereul de la Blaj, nu este bine să-și irite fiii, și nici să asculte de „clevelele oamenilor”, prin care îi înțelegem pe oponenții acestei insolite numiri. „Cu adevărat m-oiu sili – se leagă el în aceeași scrisoare din 10 august – și m-oiu sărgui ca nu peste multă vreme să te milostivești a cunoaște că n-ai greșit ce ai lucrat”. Ioan Bob trimite, la 15 august, decretul de confirmare în protopopiat, la care adaugă și funcția de inspector al Abafăii, o rămășiță de protopopiat din vremile vechi, dar pe care Bob l-a redus la un inspectorat cumulat de Petru Maior. Motivația episcopului în fața supușilor săi se referea la necesitatea prezenței unui român învățat, cum era Petru Maior, acolo la Reghin, în preajma oficiului celui mai mare comitat din Transilvania și a Tablei Regești, care își avea reședința în acest oraș. Interesele românilor din eparhie cereau această prezență. Astfel că, la 22 septembrie 1785, Maior îi poate relata lui Bob despre simulacru de sobor protopopesesc întrunit în Solovăstru, ca să-l „aleagă” pe protopopul gata ales de către episcop. Tonul de satisfacție al scrisorii este deplin. Cam 46 de preoți din cele două protopopiate l-au „declarat protopop al Gurghiului și inspector al Abafăii, fără nici o împotrivire”. A lipsit însă Daniil Pop de Cătina, decanul de vârstă al protopopilor din dieceză, cel care a girat, se pare nu fără folos, cele două protopopiate vacante, înaintea venirii lui Maior. Bătrân de peste 80 de ani, acest vajnic protopop simboliza exact instituția fundamentală a bisericii românești, cu conservatorismul ei răsăritean, ce era o stavilă sigură în fața alunecării în catolicism, dar și cu apucăturile ei abuzive de feudalitate locală cupidă. Daniil s-a opus, făcând uz de uriașul său prestigiu în rândul protopopilor, la numirea acestui tânăr școlit la De Propaganda Fide în Roma, care în ochii lui nu putea fi decât un pion al catolicismului atât de oriental al Transilvaniei, învecinat cu Moldova și aflat de veacuri în permanente relații de cointerferență spirituală. Dar tânărul protopop se va dovedi foarte curând un apărător cu atât mai eficient al tradiției răsăritene și al instituției protopopești, cu cât el se lupta cu armele erudiției câștigate chiar în Occident și care erau redutabile, în comparație cu pregătirea sumară a vechilor protopopi. Câteva luni mai târziu, la 21 martie 1786, anunță Congregația de Propaganda Fide, conform jurământului depus, despre acest eveniment, specificând că are în subordine 40 de parohii. Apoi începe o lungă activitate de 24 de ani în mijlocul românilor din acest protopopiat, un apostolat dublu între amvon și lupta națională, răstimp marcat de mari merite față de neamul său. În contextul încărcat de semnificații politice pentru românii transilvăneni al sfârșitului de secol, eruditul Petru Maior alege calea luminării poporului în chiar mediul său natural de existență, în sate. Cadrul iosefinismului, pedant până la a se preocupa și de cele mai mici probleme ale preoților sătești, este folosit în scopul unei educări a poporului în limite care să nu eludeze tradiția pământului și să nu absolutizeze pragmatismul vulgarizator al vremii. Petru Maior se îngrijește de viața parohiilor și de înzestrarea preoților, de școli și de învățători, de armonia căsănicilor și de moralitatea poporenilor, punând în această activitate cu atât mai mult efort, cu cât, la tot pasul, trebuia să se lupte, pe de o parte, cu opoziția dușmănoasă a domnilor de pământ unguri, care nu puteau vedea cu ochi buni un astfel de emancipator nedominat de obișnuitele inhibiții și vicii ale vechilor protopopi români, și, pe de altă parte, cu năravurile delăsătoare ale episcopului Ioan Bob. Abia acum se conturează cu adevărat firea de frondeur a lui Petru Maior, când ea se manifestă din interiorul unui bastion spiritual național și în beneficiul emancipării adevărate a românilor. El nu-i învață pe români să cultive tabac sau viermi de mătase, să facă zahăr din tulei de jugastru sau făină de scoarță de copac, cum îi învățau pe cetățenii Imperiului totalitar al lui Iosif II broșurile și ordonanțele ce emanau puzderie dinspre Viena, ci îi exersează în mecanismele gândirii, le stimulează puterea de a cugeta și de a simți, pentru a putea rezista în fața vremurilor și a stăpâni viitorul. Dintre toți

corifeii Școlii Ardelene, este singurul care interpretează Iluminismul în acest fel, cel mai adecvat, desigur, situației cu totul aparte a românilor transilvăneni. Iar cei vizați erau în primul rând tinerii, copiii. „Mergea Petru Maior prin sate, – își amintește el în 1813, în *Răspuns la cârtire* –, unde, adunând pruncii, făcea examen: pre cei ce știa îi lăuda, pre ceilalți pârîntește îi dojenea și rânduia mijlociri ca să învețe. Vara, umbla pe câmpuri, prin păduri, unde știa că sânt adunați pruncii a paște vitele, și, văzându-i, îi striga la dânsul, carii, cunoscându-l, îndată alerga toți acolo, și el îi întreba de ceale ce au învățat, și de nou îi mai învăța și-i lumina, având osebită dulceață de a băilui cu pruncii, pentru carea tuturor era iubit.” Energia lui Maior în promovarea și apărarea școlii românești nu are limite, iar curajul și intransigența sa nu au măsură. Corespondența oferă câteva semnificative exemple în acest sens. La 1 aprilie 1787, văzând Petru Maior că diacul Teodor Ciot din Sântioara, protejatul lui George Maior, nimeni altul decât propriul frate, nu vrea să elibereze casa destinată școlii, îl avertizează drastic: „Frate Toadere! Ieși din casă de bunăvoie, că, precum sânt poruncile, nu va fi bine, că eu voi fi datoriu a plini porunca și peste voia tătâne-meu, nu numai preste a altuia”. Admirabil este felul curajos cum apără școlile și pe învățătorii români împotriva vexațiunilor persistente și potrivnice legilor, la care autoritățile feudale, în special odioșii solgăbirai, îi supuneau pe slujitorii învățăturilor, asimilându-i slugilor iobăgești. La 24 noiembrie 1787 atrage atenția autorității supreme a comitatului Turda în legătură cu faptul că fiii preoților greco-catolici au privilegii nobiliare, prin urmare, nu pot fi prinși cu forța la oaste. Să facă bine, prin urmare, onoratul oficiu comitatens să-l elibereze pe Toader, fiul preotului unit din Hodac, prins în noaptea trecută, cu atât mai mult că este singurul susținător al părinților săi bătrâni și neputincioși. Tonul este superior, sună a poruncă: să nu uite comitatul că, la nevoie, românii recrutează unități întregi pe seama oștirii împărătești, pe spezele lor. Toader este eliberat chiar de către vicecomitele Turzii. La 25 septembrie 1788 intervine pe același ton pentru învățătorul Teodor Marțian din Milășel, prins a treia oară la oaste, autoritățile „continuând astfel să împiedice slujba bisericească și progresul învățăturilor”. Se subliniază ilegalitatea măsurii, bazându-se pe niște dispoziții guberniale citate cu numărul lor de emitere. Altercații de rutină, dintre care cine știe câte s-or fi pierdut în negura veacurilor scurse de atunci. Se păstrează însă mărturiile unor conflicte de proporții cu autoritățile feudale ale ținutului. În prima jumătate a lunii februarie 1788, la câteva zile după moartea tatălui său Gheorghe Maior, protopopul Gurghiului este arestat de vicecomitele László Bethlen și, însoțit de un gardian „prin mijlocul pieții ca pe un răufăcător și ca și când aș fi uneltit ceva împotriva statului”, este silit să depună la comitat niște hârtii „primejdioase”. Ce conțineau aceste hârtii? Erau câteva dintre fișele unei conscripții pe confesiuni a tuturor locuitorilor din protopopiatul său, inițiată din ordinul Guberniului de la Cluj și încredințată de episcopul Bob lui Petru Maior. Dar o asemenea conscriere, din care ar fi reieșit prevalența zdrobitoare a românilor, nu convenea aristocrației locale, așa că vicecomitele – se plânge Maior – a „răspândit vestea că prin sus-numita conscripție n-am urmărit nimic altceva decât să reînviez acea revoltă a lui Horea, primejdioasă pentru patrie (*tumultum Horaianum resuscitare*)”. La acea dată, cicatricele Revoluției lui Horea nu erau într-adevăr șterse, mulți țărani răsculați zăceau și în temnița comitatului Turda, iar mult mai mulți populau mlaștinile Banatului, mutați cu forța din munții lor natali. Petru Maior însă era un personaj important al ținutului și, în fața acestui tratament josnic, prima întrebare ce și-o pune este cum se comportă în acest caz opresorii cu poporul român: „Dacă aceasta se întâmplă pe verde, ce se întâmplă pe uscat?” Concluzionează cu o frumoasă locuțiune antică: *Nempe cecidit cedrus, ululat abies*. (dacă a căzut cedrul, țipă stejarul), înțelegându-se că își asumă răspunderea de

lider și apărător al conaționalilor săi. Este conștient că lupta depășește cadrul bisericesc: „Dacă am fi atacați doar în privința religiei, poate că biserica ar trebui încredințată capului ei, lui Hristos, însă suntem atacați ca români”. Sau, cum se explică în 13 aprilie pe aceeași temă, „suntem tratați ca criminați, la cea mai ușoară sau închipuită umbră de bănuială”. Această amară meditație și altele de mai mare intensitate au maturizat convingerile politice ale lui Petru Maior, conducându-l firesc spre partida națională, care, după moartea lui Iosif II, va elabora și lansa cunoscutul *Supplex Libellus Valachorum* din 1791, „evangelium politic al românilor”, cum a numit Alexandru Papiu Ilarian documentul, coautor fiind și protopopul Gurghiului, alături de cei mai avansați cugetători politici români ai momentului. O luptă grea a purtat protopopul Petru Maior mai târziu, în 1805, împotriva baronului Leopold Bornemiza din Gurghiu, care își pusese ochii pe petecul de pământ ce adăpostea Mănăstirea Runcu din hotarul Hudacului, așezământ românesc din secolul al XVII-lea, în care se afla de peste un secol o școală românească. Samavolniciile la care se pretează baronul evocă vremurile barbare ale Evului Mediu. Sprijinit de data aceasta și de episcopul Bob, Petru Maior duce un adevărat război juridic cu acest baron, până când el este obligat să despăgubească încincit ceea ce obținuse până la urmă, iar episcopul este foarte mulțumit. Nu însă și Petru Maior, pentru care imaginea străbunului locaș dărmat de slugile baronului, sub privirile sale consternate, semnifică mai mult decât balanța dintre o pierdere și o compensație. Zice: „Măcar ce pricini să pun înainte asupra sălbăticiiei locului unde se află mănăstirea aceasta, totuși mai toți preoții de prin prejurimile acestea în locul acela au învățat, și sânt oameni de omenie și folositori obștiei.” Bogăția corespondenței purtate de Maior pe această temă și amplexarea arhivistică a procesului arată dimensiunea luptei pe care scriitorul a purtat-o pentru salvarea unui lăcaș spiritual național.

Dar firea militantă, cenzorială, a lui Petru Maior nu s-a limitat numai la dușmanii din afară. În sânul confesiunii greco-catolice domneau destule devieri morale care să-i stârnească mânia, destule delăsări profesionale care să-i suscite spiritul critic. Această a doua ipostază a frondei sale spirituale este de o mare bogăție faptică și constituie un capitol semnificativ din activitatea scriitorului. Diverse conexiuni duc la convingerea că Petru Maior avea o fire adânc înclinată spre puritanismul moral și etic, ale cărui tribulații istorice le-a urmărit de altfel în lucrările jansenistilor și quietiștilor și chiar în cărți din sfera reformată. Acestei înclinații cultivate i se adaugă demnitatea gravă de protopop, în care vedea întruchiparea paleocreștină a chorepiscopului, autorizat de multe soboare și canoane. Este lucru știut din operă că Petru Maior se lua foarte în serios și că nu admitea penumbrele, aproximațiile și compromisurile. Polemica purtată cu Bartolomeu Kopitar între 1814 și 1816 este demonstrarea superlativă a unei asemenea firi serioase fără echivocuri. Chiar de la începutul protopopiatului său, el se manifestă ca un astfel de cleric de factură nouă. Confesiunea tradițională răsăriteană a românilor, pe care o iubea cu gelozie, mai cunoștea încă tipul protopopului feudal înglodat în afaceri cupide, tiranie locală și aproximație morală. Un asemenea *esquire* abuziv descoperă Petru Maior din capul locului în persoana celui mai influent și mai vârstnic greco-catolic, Daniil Pop din Cătina. Tânărul cu înclinații de severitate excesivă ia poziție împotriva despotismului protopopesco al vecinului său, mergând, în 1788, până la avertismente tipic cenzoriale: „să respecte, măcar la vârsta supremă și foarte aproape de mormânt, castitatea pe care în tinerețe, investit cu sacerdoțiul lui Hristos, a pângărit-o cu ură mai mult decât vatiniană, să nu corupă și să nu violeze femei cinstite și preotese [?], să nu mai continue a umbla la casa Tudorei din Craifalău, fiica lui spirituală, cu profanarea sacerdoțiului, spre scandalul celor răutăcioșilor și spre necinstea clerului și autorității bisericești, și, totodată, l-am atenționat ca pe fiica sa spirituală,

pe care o ține închisă ca pe o târfă în prisacă sau, mai bine zis, bordelul său de la Cătina și abuzează de ea în tot momentul în mod incestuos, să o dea afară, să o izgonească, să o îndeapărteze”. Stilul lui Maior prinde o viață interioară misterioasă, un ritm nestăpânit, îndată ce condeii apucă drumul combativ, fie în limba română, fie în latină. Acest lucru cu atât mai mult atunci când era momentul să apere instituția protopopiatului român de „dorința deșartă, neghioaba veleitate, lăcomia nesătulă”. Dar această instituție, asemenea întregii purități răsăritene a confesiunii românilor, era amenințată de o primejdie mult mai mare decât abuzurile unuia sau altuia dintre protopopi. Pericolul venea din partea episcopului Ioan Bob, arhiereul iosefinist care a alterat tradițiile confesionale chiar cu ajutorul programului iluminist al împăratului. Cum pentru Iosif II greco-catolicii erau pur și simplu catolici, i-a sprijinit pe aceștia în ambițiile prozelite ale suprastructurii lor ecleziastice, dar i-a interpretat administrativ nediferențiat de catolici. Niciodată ca sub Iosif II primejdia concretă a „latinizării” ritului greco-catolic n-a fost mai acută, mai ales că episcopul Bob, om de o rară ingeniozitate și cu spirit practic neegalat, dar indiferent la aspectul religios, cum n-au mai cunoscut scaunele arhieresti ale românilor, era absolut dispus să aplice orientarea care i se impunea de sus. Până la moartea lui Iosif II, episcopul blăjean a reușit să introducă în biserica românilor un număr fatal de mare de structuri instituționale, raporturi și obiceiuri, metehne și tabieturi catolice, care nu vor mai putea fi scoase niciodată. Pe vremea lui a început în cultul românilor latinizarea limbajului, pe care latiniștii corifei ai Școlii Ardelene au detestat-o și au combătut-o cu energie și patimă. Îndată după moartea împăratului, în primăvara anului 1790, Petru Maior pornește o acțiune susținută de slăbire a poziției lui Bob. Drept unealtă este aleasă Congregația de Propaganda Fide din Roma, ce deținea controlul asupra exercitării cultului în întreaga lume catolică, în care intra administrativ și Episcopia Făgărașului din Transilvania. În scrisoarea din 21 aprilie 1790 lansează un prim atac, învinuindu-l pe Bob de nepăsare față de bunul mers la diecezei: „În tot timpul păstoriei sale de până acum, s-a purtat în așa fel, încât această biserică ar trebui considerată de-a dreptul lipsită de episcop”. Bob nu face vizitațiuni canonice în dieceză, nu se îngrijește de latura omiletică a serviciului divin, cea mai populară (predicarea „Cuvântului Domnului”), este preocupat numai de afaceri și câștiguri, „cu înjosirea demnității episcopale”, este mânat de intoleranță, ranchiună și spirit răzbunător. Roagă Congregația să ia măsuri, altfel, „această dieceză se va prăpădi”. Dar „Sacra Congregație” cere referințe despre aceste grave sesizări celei mai neindicate persoane cu putință, episcopului romano-catolic de Alba Iulia, Ignățiu Batthyány, care, răspunzând la 21 ianuarie 1791, infirmă toate cele sesizate de Maior. Dimpotrivă, zice, actualul episcop greco-catolic a asanat multe neorânduiri existente în cler sub păstoria celor anteriori, iar cele sesizate în legătură cu situația de la Blaj nu sunt decât intrigi ale călugărilor. Cu tot eșecul, pe care probabil încă nu-l cunoștea, Maior persistă pe acest drum greșit și, la 1 octombrie 1793, scrie aceleiași Congregații o nouă și antologică epistolă. Acum Bob este lovit cu înverșunare sporită și din cauza atitudinii echivoce în timpul Supplexului din 1791, ai cărui autori, deci și Petru Maior, îi reproșau faptul că n-a susținut marele memoriu în fața autorității imperiale și a Dietei. Lungă, extrem de lungă, scrisoarea din 1793 descrie imaginea mult exagerată a unui Blaj confesional pe cale de disoluție, evident, din cauza episcopului. Demersul lui Maior evoluează în sensul acelorași învinuiri, dar acum cu detalii pitorești, care fac din scrisoare o mică nuvelă: în vreme ce în catedrală se desfășoară slujba, episcopul își vizitează hambarele; la masa lui nimeni nu are voie să vorbească despre treburi religioase, ci numai despre afaceri financiare; îi place să bârfească și să strice reputația oamenilor; „în casa lui cei mai îndrăgiți sunt intriganții Machiavelli și Mazzarin, și ține mai

presus principiile acestora decât pe ale lui Hristos”; sprijină „sectele dușmane”, împrumutând 1.000 de florini unitarienilor din Turda; biserica din curtea episcopală este o ruină, își fac păsările cuiburi în ea și se împerechează pe altar „în fața tinerimii școlare”; Samuil Micu a realizat o traducere nouă a Bibliei, la revizuirea căreia episcopul a chemat persoane incompetente (se simte acut mâhnirea că el nu a fost consultat). Finalmente, sugerează trimiterea unei comisii de anchetă conduse de episcopul Ignatie Darabant de la Oradea, remarcă prin care Petru Maior se dezvăluie a fi doar omul de șoc al unei partide ce intenționa să-l înlăture pe Ioan Bob, partidă alcătuită fără îndoială, printre alții, și din Gheorghe Șincai, Samuil Micu, Ioan Para, personajul principal, dar din umbră, fiind Ignatie Darabant. Nici la această alarmantă scrisoare Roma nu a reacționat pozitiv, deși Maior i-a rugat pe cardinalii Congregației să acționeze, și încă repede, altminteri: *Dum Roma deliberat, Saguntum pereat*. Urmează, cu toate acestea, o a treia, din 8 noiembrie 1794, unde, pe lângă altele, aduce la cunoștință prigoana polițienească pornită de Ioan Bob, în acel an, împotriva lui Gheorghe Șincai, acesta fiind chiar înțemnițat la Aiud, ca răzvrătit împotriva statului, „ceea ce nu se poate spune câtă ură i-a atras nenorocitului nostru cler din partea nobililor”. El însuși a fost amenințat de Bob cu distrugerea. Este inutil să amintim că nici această scrisoare n-a avut nici cel mai mic efect, în afara faptului că l-a lecuit pe scriitor să mai spere remedii de la Roma. Încă o dată i s-a revelat adevărul că dezlegarea încălcatei situații rămânea în seama forțelor din sânul națiunii, a căror trezire și-o arogă tot el, în numele aceleiași structuri protopopești, în care investește speranță și încredere. Petru Maior ia condeiul și scrie dintr-o suflare, în 1795, *Protopapadichia*, una dintre marile sale opere, unică în felul ei la români.

În intenția autorului, *Protopapadichia* trebuia să fie un studiu canonic-istoric asupra instituției protopopiatului la români. Magistral concepută și adânc fundamentată pe o documentație din literatura patristică, dar și din cea politico-juridică, opera expune în 50 de paragrafe istoricul demnității protopopești în Biserica Orientală, respectiv în cea românească din Transilvania, precum și prerogativele și drepturile protopopilor, mai exact, *puterea protopopilor*, căci acesta este sensul cuvântului grecesc pus drept titlu. Este prin excelență o scriere *pro domo*, dar, dincolo de acest obiectiv, urmărit la ultima consecință, multă vreme neglijată operă a lui Petru Maior dezvăluie virtuți care fac din ea o mare operă a Iluminismului românesc. Demersul argumentației este linear, simplu expus și bine urmărit. Protopopii din Biserica Orientală sunt urmașii în continuitate istorică neîntreruptă ai chorepiscopilor din veacurile paleocreștine, acei „episcopi ai locurilor” care stau în demnitate îndată după episcopul cetății. Atât canoanele bisericilor creștine, orientală și occidentală, cât și legile împărătești au definit și au confirmat de-a lungul istoriei această filiație. Protopopii nu se confundă cu arhidiaconii din Biserica Occidentală, care sunt niște popi superiori, în vreme ce protopopii sunt episcopi de a doua mână. De aici rezultă o mulțime de atribuții și privilegii ale protopopilor, 31 la număr, înșirate și analizate după o schemă constantă: definiție, origine canonică, filiație politico-tradițională și manifestare concretă. Menită a fi un îndreptar pe seama protopopilor români, – „Nemica așea urât mi se pare, precum cela ce iaste în vro deregătorie să nu-și cunoască și ființa, și măsura deregătoriei sale, că dintru această lipsă pre lesne deregătoriul, ca cela ce întru întunecare îmblă, și ceale ce sânt de lucrat le lasă, și ceale ce sânt de lăsat le îmbrătoșează.” –, *Protopapadichia* devine până la sfârșit o foarte serioasă analiză constituțională, de drept canonic, a instituției protopopești. În această dimensiune rezidă și marea valoare cultural-istorică a scrierii. Ea fixează, la o dată timpurie, imaginea și mecanismul acestei instituții milenare la români. Din repertoriul privilegiilor protopopești, minuțios analizate, *protopapadichia*, adică „puterea protopopilor”, se evidențiază ca un factor de limitare

și îngrădire a puterii arhieresti, a episcopilor. Este sigur că scriitorul exagerează în multe aspecte puterea legitimă a protopopilor, dar tocmai această exagerare ne permite accesul în lumea de idei și mentalități care frământau intelectualitatea iluministă din Transilvania în pragul anului 1800. Extinderea practic nelimitată a puterii protopopilor în dauna celei centralizate, pe care o reprezenta episcopul, pare o tentativă revolută, de revenire la statutul medieval al acestora, fie ei chiar chorepiscopi. Dar, în condițiile strict circumscrise de starea unită cu Roma a unei părți din biserica românilor transilvăneni, de efectele centralismului catolic al lui Iosif II și de eșuarea treptată a păstoriei lui Bob în catolicismul cu atâta cerbicie și cu atâtea jertfe evitat vreme de un secol, mesajul devine constructiv, chiar imperativ, caracteristic filierei ecleziastice, de neeludat, a Iluminismului românesc din Transilvania. Instituția pe care o reprezintă protopopii investiți cu atari puteri este una profund orientală și națională, și peste țesătura acestor puteri nu poate trece nici o tendință în măsură să alinieze tradițiile spiritualității românești. *Protopapadichia* e străbătută apoi, la tot pasul, de interpretări și accepțiuni morale, în care simțim ecouri ale marilor lecturi janseniste și galicane din perioada studenției. Ecouri numai, căci scrierea în sine e profund originală și magistral concepută. Ea are caracterul și, în intenția lui Maior, finalitatea unui manifest al protopopilor, o carte albă a libertăților acestora. Petru Maior a transpus polemica antipapală universală la realitatea provincială, dar a noastră, din Episcopia Făgărașului, păstorită de anihilatorul de tradiție Ioan Bob, cum își considera el arhierul. Și dacă ținem seama de faptul că *nimeni* la acea dată nu reprezenta clerul românesc atât de „canonic” și efectiv ca instituția protopopilor, *Protopapadichia* este o adevărată *Defensio cleri Valachici*, în genul celebrei *Defensio cleri Gallicani* a lui Bossuet. Gândirea ecleziastică a lui Petru Maior nu va depăși nivelul atins în *Protopapadichia*, care este totodată și o culme a erudiției teologice a scriitorului. Este scrierea care anunță, cu aproape două decenii înainte, marea operă, *Istoria beseariceii românilor*, unde sunt fructificate, de altfel, experiențe și informații din opera de la 1795, ba chiar sunt incluse prescurtat unele paragrafe din studiul despre protopopi. *Istoria beseariceii* va constitui un salt calitativ, prin analiza cu metoda istoriografiei laice a întregului angrenaj confesional românesc, la scară națională, și prin prisma viziunii iluministe, naționale, asupra trecutului. Dar *Protopapadichia*, opera plăsmuită de Petru Maior cu cea mai evidentă plăcere din tot ce a scris, rămâne ca un ecou persistent în sinteza de la 1813 asupra mării instituții, care a împărțit cu statul responsabilitatea evoluției istorice a românilor.

Protopapadichia este cel mai important produs literar al lui Petru Maior din perioada lungă de la Reghin, dar nicidecum singurul. Învinuirea pe care i-o aduce lui Ioan Bob în scrisorile către Congregația de la Roma, că acesta neglijează partea omiletică a cultului, predica, are la Maior legătură strânsă cu formația tradițională de om al bisericii și cu concepția sa europeană, finalmente iluministă. Neglijarea predicii nu era chiar întâmplătoare la Ioan Bob, ea se lega de nepopularitatea acestei părți a cultului divin la catolici, care puneau accentul pe structurile fixe, exorcistice, ale slujbei. Predica sau cazania era cu atât mai populară în Biserica Răsăriteană, incomparabil mai permeabilă la filonul didactic. Cazania este poarta de legătură între manifestarea bisericească și cea lumească, în vremea când dimensiunea confesională a societății era o realitate de neignorat pentru istoricul cât de cât serios. Prin cazanie a intrat limba română în biserică după Coresi, și, infinit mai important, cazania a fost la greco-orientali un canal de infiltrare a preocupărilor laice, a problemelor și cunoștințelor epocii, a filosofiei practice și a cerințelor morale. Pentru istoria premodernă a poporului român, amvonul este cea mai mare și mai cuprinzătoare școală. Or, un intelectual devotat ameliorării statutului spiritual

al tinerei sale națiuni, așa cum s-a manifestat Petru Maior la Reghin, nu putea să scape din vedere acest neprețuit mijloc de comunicare cu poporul. Epoca Luminilor la românii transilvăneni s-a manifestat în forme provinciale neeludabile, între care viața confesională, atât de detestată de Voltaire și de enciclopediști, își găsește un loc dintre cele mai importante. Dacă ar fi să notăm aspectele de iluminism pur, de enciclopedism laic și ateu, de baroc profan și de scepticism filosofic în literatura noastră, am găsi doar rare excepții, pierzând fondul, ansamblul. La nivelul cel mai cuprinzător al acestui ansamblu, indisolubil legat încă de confesionalitate, Petru Maior a redescoperit cazania și a regândit oratoria populară de amvon. Prin bogăția operei sale omiletice, el este un Antim Ivireanul al epocii Luminilor. Predicile sale s-au tipărit târziu: *Propovedanii* (Buda, 1809), *Didahii* (Buda, 1809) și *Prediche* (Buda, 1810–1811), dar au fost concepute, redactate și rostite în anii protopopiatului, la Reghin. S-au pus în evidență izvoarele predicilor lui Petru Maior, între care primul loc l-ar ocupa *Quaresimalele* oratorului italian Paolo Segneri și, dintre sursele autohtone, *Propovedaniile* lui Samuil Micu, tipărite la Blaj în 1784. Am identificat alte două surse în cărțile predicatorilor maghiari Sándor Kosztolányi (*Négy esztendő-béli böjti napokra rendeltetett szent beszédek* Bratislava și Pesta, 1798) și György Fejér (*Pest szabad kir. város főtemplomában tartatott beszédek*, I, Buda, 1806). Dintre zecile de lucrări ale lui Fejér, care a fost totodată și un mare istoric, Petru Maior n-a achiziționat decât această carte de predici, care trădează finalitatea evidentă, la o analiză comparativă a textelor.

Literatura de amvon a lui Petru Maior este subsumată unei concepții de pedagogie populară eficientă: „pentru aceea grăim, ca să ne înțeleagă aceia cărora grăim”. „Îndulcindu-se de râul cel ritoricesc”, el transmite ascultătorilor săi o impresionantă cantitate de înțelepciune și învățătură. Scriitorul nostru se dovedește și aici un iluminist de esență filosofică, și nu de mărunte habititudini practice. Scopul vizat este fortificarea morală a ascultătorilor, înarmarea lor cu un minimum filosofic de cugetare, din care să rezulte adevărata forță. Această persistentă îndemnare spre introspecția morală și permanenta căutare a echilibrului moral, dar nu în puterea dogmei autoritare, ci în conexiuni de ordin filosofic, depășesc cadrul modelelor amintite, pe cel a lui Paolo Segneri în mod special, obligând la o nouă asemănare cu ponderea moralei în concepția jansenistă. Astfel că, față de vechea literatură a cazaniilor, pe care o putem considera închisă odată cu Samuil Micu, Petru Maior se deosebește printr-o dimensiune de proveniență preiluministă, pe care scriitorul a adaptat-o Iluminismului românesc.

Cariere protopopească a lui Petru Maior la Reghin se încheia la începutul anului 1809, dar titlul de protopop și-l va păstra și sublinia chiar după plecarea la Buda, unde duce o existență de laic. Cu toată bunăvoința însă, nu vom descoperi în acest om al bisericii un dogmatic riguros, cu atât mai puțin un habotnic, de vreme ce pentru el, biserica n-a fost o vocație, ci o instituție, și în acest sens n-a avut nici o înclinație și nici timp pentru scolastica propriu-zisă. Nu vom întâlni măcar o frază în toată opera sa, în care să-l surprindem preocupat de latura mistică a vieții bisericești. Ceea ce l-a preocupat pe Maior a fost istoria ecleziastică, dreptul bisericesc și structura finală a acestei atitudini: ea are resorturi militante și este formulată cât se poate de clar de către scriitor: „Sântem datori a sta pe lângă rânduialele besearicea ceale vechi, spre depărtarea împărechierii și a neunirei, care mai curând nu se naște decât din strămutarea rânduialelor besearicea celor vechi”.

Din 1809, în viața lui Petru Maior începe o a doua mare perioadă, esențial deosebită de aceea de la Reghin. El devine cenzor și corector al cărților românești la Tipografia Universității din Buda, cel mai înalt și mai râvnit post intelectual românesc din Imperiu. Activitatea instituției, care după 1780 dăduse la lumină, într-un ritm relativ constant, o parte din cărțile ce

formează zestrea bibliografică a Iluminismului din Transilvania, este bine cunoscută exegezei (aspectul în discuție iese ușor în evidență și dintr-o lucrare recentă: Ioan Chindriș, Niculina Iacob, Eva Mârza, Anca Elisabeta Tatay, Otilia Urs, Bogdan Crăciun, Roxana Moldovan, Ana Maria Roman-Negoi, *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recupereare unei identități culturale*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016). Găzduită întâmplător în capitala Ungariei, tipografia era cu totul independentă de orice tutelă maghiară, fiind înființată de Curtea de la Viena pe seama românilor și a „illiricilor” și pusă în subordinea directă a Locotenenței Regești din Buda (Consiliul Locumtenențial). Avea instituit un post de cenzor și revizor român, post de care se leagă numele a trei dintre corifeii Școlii Ardelene. Samuil Micu, cel care deschisese seria marilor revizori români de la Buda, a închis ochii în 1806, lăsând postul descoperit. Făcea demersuri pentru ocuparea acestui post pribeagul Gheorghe Șincai, care îl secondase în ultimii ani pe Samuil Micu în revizorat, ocupându-se cu partea de corectură. Șincai va duce, de altfel, această muncă mai departe, până în 1808, când se rezolvă problema vacanței postului. Ascensiunea lui Maior la această funcție este un exemplu interesant și edificator, în sensul celor subliniate despre coeziunea intelectualității iluministe românești peste barierele geografice, administrative și confesionale existente. La scurt timp după moartea lui Samuil Micu, Ioan Molnar-Piuariu, renumit „doctor de ochi”, solicitat chiar de familia imperială, și membru influent al francmasoneriei, îl propunea, la 11 iunie 1806, pentru postul rămas vacant pe protopopul Petru Maior din Transilvania, bărbat învățat, fără egal între români. Este lămurit de mult faptul că Molnar-Piuariu era consultantul tipografiei pentru toate problemele românești, ca unul care, prin relațiile cu principatele românești, adusesese mari comenzi și venituri pe seama tipografiei. Dar același învățat iluminist era și fiul lui Popa Tunsu, care a fost prins și întemnițat la Târgu-Mureș, în 1760, pentru propagandă împotriva unirii cu Roma, cu colaborarea protopopului Gheorghe Maior, tatăl lui Petru Maior. Prietenia care s-a legat totuși între fiii protagoniștilor de la 1760, despărțiți la rândul lor de bariera confesională, capătă o semnificație cu valențe pregnant generalizatoare. Iosefinismul a nivelat în mare măsură discrepanțele dintre uniți și neuniți, oferind fundamentul pentru refacerea platformei intelectuale românești. Aceasta era creată în preajma *Supplexului* din 1791 și mai ales în timpul acestuia, când intelectualii ambelor confesiuni au colaborat la redactarea și lansarea marelui memoriu național. Petru Maior și Ioan Molnar-Piuariu sunt printre autorii textului definitiv. Acesta din urmă n-a fost străin nici de acțiunea întreprinsă de Maior în perioada 1790–1795, pentru compromiterea și înlăturarea episcopului Ioan Bob. Cei doi au fost alături și într-o altă acțiune, mult mai delicată, aceea de reunire confesională a românilor transilvăneni, la 1798–1799, prin abolirea unirii cu Roma. Deși laic în gândire, ateu enciclopedist și francmason anticlerical, Molnar-Piuariu nu scapă din vedere specificul etapei istorice pe care o parcurgeau românii și în care viața confesională își avea locul ei important. A sprijinit, așa cum era firesc, religia greco-catolică în care se născuse, pentru ameliorarea statutului căreia în ansamblul Imperiului iosefit și postiosefit a făcut mai mult decât toți arhieriei neuniți împreună. Pentru ca un astfel de personaj să investească încredere nelimitată într-un protopop greco-catolic, pe deasupra fiul dușmanului tatălui său și, în plus, format la cel mai riguros institut catolic din lume, protopopul respectiv trebuia să aibă de partea sa anumite calități și merite. Erudiția lui Maior nu este un argument suficient. Mecanismul tainic al acestei legături trebuie căutat în unitatea de vederi a celor doi, direcție în care mai sperăm revelații din partea arhivelor. Nu există dovezi materiale editate pentru a presupune că Maior a fost atras de masonerie, pentru ca pe acest palier să se fi întâlnit cu Molnar-Piuariu, cu toată tentația unei asemenea speculații. Dar

s-a demonstrat până la ultimele consecințe atașamentul lui Maior față de confesiunea răsăriteană a românilor, marile lui merite în apărarea spiritualității tradiționale, și acest fapt a făcut posibilă prietenia și colaborarea dintre cei doi. Așa se face că noua mișcare de pe tabla de șah din 1809 are un adânc înțeles național, ea constituindu-se într-o nouă victorie a intelectualității românești, unite într-un demers organic, numit de noi astăzi Iluminism. În tentativa de la 1806 de a desemna noul cenzor și corector, Molnar-Piuaru a fost primul, dar nu singurul. De la persoane neidentificate încă vine propunerea pentru Ioan Onișor și pentru Gheorghe Șincai, care ocupa interimar acest post, iar la 19 septembrie 1806 Capitulul Greco-Catolic din Oradea propune dintr-odată șase persoane: viitorul canonic Ioan Corneli de la Oradea, Petru Maior, preotul Mihail David din Ghetea, Gheorghe Șincai, preotul Alexie Aron din Vrtiș și studentul-jurist Constantin Farcaș de la Universitatea din Pesta. Mai permeabilă la sugestia lui Molnar-Piuaru, tipografia dă sfatul ca să vină și din partea Blajului o asemenea propunere, în care Petru Maior să figureze pe primul loc. Evident că Ioan Bob n-a trimis recomandarea. În lipsa ei, Locotenența Regească a Ungariei l-a angajat pe Ioan Corneli, primul de pe lista de la Oradea, care însă, fiind ocupat cu funcția de canonic, a lăsat în seama lui Șincai treburile cenzurii și ale revizoratului, așa cum fusese și până atunci. Pentru Corneli, postul nu însemna o salvare, cum era pentru Șincai, nici unica posibilitate de afirmare literară, cum era pentru Maior. Lucrul se va evidenția în primăvara anului 1808, când Ioan Corneli este numit canonic la Oradea, iar funcția rămâne din nou vacantă. Ioan Molnar-Piuaru intervine din nou, prompt, în favoarea lui Maior, care era acum pe primul loc în lista Capitulului de la Oradea. Survine și plecarea lui Gheorghe Șincai de la Buda, care își estimase corect șansele, astfel că Petru Maior este acceptat, ba chiar se desfășoară o precipitată corespondență între factorii și instituțiile competente, pentru numirea lui grabnică și aducerea la Buda. În mijlocul acestei acțiuni îl găsim mereu pe Ioan Molnar-Piuaru. Petru Maior își înaintează cererea de rutină în iunie 1808, făcându-și o succintă autobiografie intelectuală: cunoaște la perfecție limba română, „încât nu mă pot deruta nici locuțiunile, nici proverbele sau expresiile comune”, știe apoi limbile latină, italiană, „chiar și” greacă, are studii adecvate la Roma și Viena, a fost profesor de filosofie și teologie la Blaj, iar ca protopop a dobândit o serie de cunoștințe teoretice și practice de economie etc. Locotenența Regească a Ungariei, care tutela Universitatea și Tipografia, îl numește pe 27 septembrie și cere să fie chemat de urgență. În decembrie, Maior informează Congregația de la Roma despre schimbarea intervenită în destinul său, iar în februarie 1809, pe o iarnă grea și după o călătorie obositoare, ajunge la Buda. Începe astfel cel mai vestit revizorat la Tipografia din Buda, care se va solda în primul rând cu o salbă de scrieri ale lui Maior însuși, tipărite în ritm susținut chiar din acel an, 1809. Este singurul dintre corifeii Școlii Ardelene care a avut șansa tipăririi și răspândirii în timpul vieții a operei de căpetenie, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, pe câtă vreme marile scrieri istorice de aceeași factură națională ale lui Samuil Micu (*Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*), Gheorghe Șincai (*Hronica românilor*) și Ioan Budai-Deleanu (*De originibus populorum Transilvaniae*), dar și altele au rămas în manuscris. Adăugând faptul că sub îndrumarea lui s-a lucrat în continuare *Lexiconul de la Buda*, că între 1814 și 1816 va tipări marile scrieri polemice și că prezența lui în postul de cenzor român a încurajat o serie de inițiative scriitoricești ale tinerilor autori români, revizoratul lui Petru Maior la Buda, care coincide cu ultima etapă a vieții, 1809–1821, are o importanță hotărâtoare pentru procesul de maturizare a Iluminismului românesc, a curentului Școlii Ardelene în mod aparte.

Densitatea preocupărilor lui Petru Maior din perioada revizoratului de la Buda coincide cu reorientarea din temelii a obiectivului scrierilor sale. Cele patru volume, scoase într-un ritm

fără precedent în cultura noastră modernă, în numai trei ani: *Propovedanii* și *Didahii* în 1809, *Prediche*, două volume, în 1810–1811, au însemnat despărțirea definitivă de cariera ecleziastică, ale cărei roade specifice sunt aceste opere concepute și scrise la Reghin. Orizontul interesului său se umple acum, în mod spectaculos, de istorie și, pe parcurs, într-un crescendo evident, de științele filologice. Nici istoria, nici filologia nu erau noutăți în peisajul Iluminismului, românesc, ele fiind bogat reprezentate mai ales în opera celorlalți lideri ai Școlii Ardelene, Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Dar la amândoi contemporanii lui Maior activitatea istoriografică se desfășurase în paralel cu alte fagașe ale scrisului, filosofic de preferință, la Micu, științifico-enciclopedic, la Șincai, și desigur filologic, la amândoi în aceeași măsură. Samuil Micu și-a încheiat documentația istorică până la anul 1800, dată până la care a redactat și cele două sinteze restrânse, în română și latină. *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* și *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae, seu, ut quidem barbaro vocabulo appellant Valachorum, ab initio usque ad seculum XVIII*. Din 1801 datează, fără certitudinea că într-adevăr într-un an a fost redactată toată opera de culme a lui Micu, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*. Șincai pornește în mod elaborat încă din perioada studiilor la Roma, căreia i se poate atribui în mare parte edificiul documentar reprezentat de uriașa colecție șincaiană (1177 de file), *Rerum spectantium ad universam gentem Daco-Romanum seu Valachi cum summaria collectio ex diversis authoribus facta a Georgio Sinkai de eadem secundum ordinem chronologicum*. *Hronica românilor* și varianta latină, din care s-a păstrat doar conceptul primei părți, *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum et plurium aliarum nationum*, reprezintă valorificarea după metoda analelor a acestei bogate documentații și amândouă datează, ca redactare finală, cel mai târziu din anul 1807. Samuil Micu și Gheorghe Șincai și-au valorificat parțial opera istorică și în formă tipărită, în *Calendarul de la Buda* pe 1806–1807, respectiv 1808–1809. Opera filologică a celor doi corifei mai vârstnici, concretizată în *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, apăruse încă în secolul al XVIII-lea, în 1780, la Viena (ediție nouă la Buda în 1805, semnată numai de Șincai), în acompaniamentul mai multor opere tipărite sau rămase în manuscris, din care se reconstituie ideologia și metoda filologică a celor doi: în cazul lui Samuil Micu, *Carte de rugăciuni* (Viena, 1779), *Acatist* (Sibiu, 1801) și *Dictionarium Valachico-Latinum*, rămas în manuscris și publicat postum, într-al lui Șincai, *Catehismul cel mare* (Blaj, 1783) și *Epistola ad Ioannem de Lipszky* (Buda, 1804). Cei doi erau autori de referință la scară internațională cu *Elementa*, unde se dezvoltă, într-un sistem amplu, prima ortografie româno-latină. La data descinderii în tipografia din Buda, Petru Maior nu avea tipărit încă nici un cuvânt. O faimă unanimă de erudit și scriitor îi însoțește totuși existența, încă de la Reghin, și această faimă nu se putea naște din gol. Contemporanii îi cunoșteau, așadar, preocupările, materializate în scrierile ecleziastice, mai cu seamă în *Protopapadichia* și în omilii, după tradiția epocii, în care o carte nu trebuia să aștepte tiparul pentru a fi cunoscută. Elemente de filologie nu vom căuta în aceste scrieri, așa cum găsim la Samuil Micu și Gheorghe Șincai, mulțumindu-ne doar cu frumoasa limbă românească a lui Petru Maior, cea mai evoluată limbă prozodică din întregul nostru Iluminism. Preocupările istorice sunt însă prezente chiar din scrierea de „debut”, *Procanonul*, unde afirmă de pe acum că „Traian, împăratul Romei Vechi, au adus de la Roma pe români aici, în Dachia”. *Protopapadichia*, dacă nu poate fi considerată o lucrare istorică, are în schimb întreaga argumentație bazată pe istorie. Patrologia istorică îi este în mod deosebit familiară, dar, totodată, istoria bisericii românilor, din care evocă lucrările principalelor soboare ale ultimelor două secole. În răstimpuri, formulările *Protopapadichiei* sunt presărate cu dovezi din istoria

politică, universală sau românească, ceea ce denotă că știa să opereze și cu acest domeniu. Totuși, în cazul lui Maior, se pune un semn de întrebare privind bazele celor două mari sinteze istoriografice pe care le-a dat fulgerător la lumină, în 1812 și 1813, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* și *Istoria beseariceii românilor*. Nici o mărturie nu atestă vreo preocupare cât de cât constantă a lui Maior pentru documentația istorică masivă și sistematică. Pe de altă parte, titlurile bibliotecii sale nu acoperă nici pe departe literatura utilizată și citată la subsolul celor două studii, care este de o mare varietate și bogăție. Se exclude ideea că ar fi existat totuși un repertoriu documentar, pe care scriitorul l-ar fi aruncat după utilizare, când de la el ni s-au păstrat hârtii insignifiante în comparație cu un asemenea posibil „fișier”. La întrebare se poate da răspuns verosimil pe baza unor neconcordanțe observate și în cazurile lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Respectiv, este verosimilă existența unui fond documentar comun al Școlii Ardelene, construit în timp pe scheletul colecției aduse de Șincai de la Roma, la care Samuil Micu a adăugat, după cum se știe, copii ale cronicilor românești (cazul cel mai tipic este *Cronica bălăcenească*). În ceea ce-i privește pe „sateliții” bănățeni și aromâni ai Școlii Ardelene, cunoașterea și utilizarea colecției este o certitudine. Cu atât mai mult i-a fost aceasta familiară lui Petru Maior, care le-a urmat celor doi chiar în funcția de revizor la Buda. Acesta a avut în plus la îndemână și manuscrisele sintezelor istorice ale lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, foarte accesibile datorită destinului lor arhivistic, rezumat la drumul între Pesta și Oradea. Dovezile comparative, mai greu decelabile din cauza stilului foarte personal al lui Maior, sunt totuși evidente când se alătură al patrulea volum al *Istoriei* lui Samuil Micu, dedicat în întregime istoriei bisericești a românilor din Transilvania, lângă *Istoria beseariceii românilor*. Biblioteca lui Petru Maior este săracă mai ales în cărți istorice, din care nu întâlnim decât scrierile câtorva istorici maghiari ca György Pray (*Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum*, Viena, 1761–1771, și *Specimen hierarchiae Hungaricae*, I-II, Viena, 1763–1764, 1766–1767, 1770), Josephus Benkő (*Transilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus, olim Dacia Mediteranea dictus*, I-II, Viena, 1778), Daniel Cornides (*Vindicae Anonymi Belae regis notarii*, Buda, 1802), sau frumoasa colecție *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini [...] et cum amplissima praefatione Matthiae Belii*, I-II, Viena, 1746–1748 tipărită de Mathias Bél. O carte de rutină era aceea a bazilitanului de la Munkács, Ivanič (Joannes) Basilovits, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in Monte Csernek apud Munkacs, anno MCCCLX factae, exhibens seriem episcoporum graeco-catholicorum Munkacsiensium*, I-II, Cașovia, 1799, 1804. Desigur, nu-i erau necunoscute lucrările istoricilor străini, cu care va polemiza atât de aprig în paginile istoriei, în primul rând specioasa scriere cu pretenții monografice a lui Fr. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens* (I-II, Viena, 1781–1782), apoi studiul lui Johann Christian Engel, *Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium, et origine Valachorum*, dar mai cu seamă „notele critice” ale lui Joseph Eder la *Supplex Libellus Valachorum*, pe care istoricul sas l-a tipărit, după cum se știe, la Cluj, în 1791, însoțindu-l de aparatul lung și tendențios al criticilor sale. Dar, dincolo de aceste scrieri și de altele prezente în bibliotecile Blajului și Pestei, trimiterile bibliografice ale lui Petru Maior din ambele opere istoriografice nu se explică decât în condițiile existenței unui patrimoniu arhivistic foarte bogat. Excludem posibilitatea ca scriitorul să fi făcut muncă de documentare la Buda, unde timpul i-a fost atât de intens solicitat de fecunda activitate literară și de munca de revizor, în condițiile când vârsta și sănătatea fragilă îi creau probleme aparte, din cauza severei schimbări de mediu geo-climatic survenite la 1809. Se adaugă aici și faptul că arhivele maghiare erau inoperante pentru o seamă de probleme istorice ale românilor din afara arcului

carpatic, pe care Maior le resuscită în ambele scrieri. Cu atât mai bogată era, în asemenea revelații, colecția Micu-Șincai, la alcătuirea căreia avem convingerea că a luat parte și Petru Maior, în perioada studiilor la Roma. La Viena, mai apoi, în reședința monarhilor luminați, reprezentanții Școlii Ardelene, reuniți cu toții la vârste diferite, dar cu un elan concertat, între anii 1779 și 1780, au adăugat colecției, după indicii pozitive, prețioasele manuscrise, copii și extrase din scrierile cronicarilor și istoricilor români. Este răstimpul în care intră în colecție *Cronica bălăcenească*, donație din partea marelui serdar Saul, trimisul principelui moldovean Grigore Ghica la Curtea Vienei. Gheorghe Șincai l-a cunoscut pe serdarul moldovean în 1779, doi ani după moartea nefericitului principe, și a primit din partea lui informații despre tradiția cronicilor de familie din Țara Românească și Moldova. Șincai continua, încă de la Roma, să fie dirijorul acestei ample acțiuni de documentare, ajunsă, după propria mărturisire, la 39 de volume, „în care am notat (atât cât se putea) tot ceea ce am crezut că era necesar pentru a-mi alcătui opera, o parte din cărțile tipărite, alta din manuscrisele autorilor”. Cea mai amplă cronică autohtonă intrată în *Rerum spectantium* este cea a lui Nicolae Costin, dar nu lipsește nici varianta latină a istoriei românești alcătuită de Dimitrie Cantemir, *Historia Moldo-Valachica*, citată astfel de Petru Maior atât în scrierile sale istorice, cât și în polemicile cu Bartolomeu Kopitar. La Blaj exista de asemenea o copie a ediției românești, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, adusă de la Viena de Inochentie Micu-Klein și transcrisă între 1756 și 1757, în timpul lui Petru Pavel Aron, de către dascălul Constantin Dimitrievicei, și nu ne putem închipui că vreunul dintre corifeii Școlii Ardelene ar fi ignorat prețioasa lucrare. Dar la Maior este greu de stabilit când se referă la ediția latină și când la cea românească. Se crease astfel foarte de timpuriu o arhivă a Școlii Ardelene, care constituie în sine, pentru acel moment de început, o foarte importantă contribuție științifică. În ea își are rădăcinile opera istoriografică anterioară lui Petru Maior și tot aici trebuie căutate sursele operei acestuia.

În preajma redactării *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* și a *Istoriei beseariceii românilor*, Petru Maior împlinea vârsta de 50 de ani. Maturitatea scriitorului era marcată de o îmbătrânire în planul fizic, dar de o armonioasă cristalizare a forțelor în cel intelectual. Cea de a doua monografie, mai amplă decât prima, a fost scrisă în numai 11 săptămâni, dar „cu ajutorul nopților celor lungi”. Aceeași impresie de lucru făcut dintr-o suflare sugerează și stilul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, chiar dacă nu există o dovadă certă, ca în primul caz. Scriitorul își trăia culmea puterii de creație, și cu aceasta își dezvăluia și mișcarea interioară a stilului său spre eseistică. Eseul era la acea dată un demers fără conștientizare teoretică la noi, cu toate că scriitorii l-au utilizat, în mod implicit, încă din epoca marii literaturi bisericești. Ce altceva, dacă nu niște eseuri morale, sunt predicile lui Antim Ivireanul sau ale lui Petru Maior însuși? *Procanonul* din 1783 nu este nici el lipsit de o asemenea înclinație, dar, în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, această înclinație își găsește expresia cea mai înaltă. Intrarea liberă în materia istorică, fără contraforții documentari ai subsolului, era încă de neconceput, și scopul urmărit de Maior n-ar fi fost atins fără aparatul notelor. De aici acea izbitoare discrepanță între stilul aerisit și foarte personal al textului și marea încărcătură a subsolului, care constituie farmecul ambelor scrieri. Acestuia i se adaugă starea polemică permanentă a condeiului, care, în cazul unei finalități militante cum are cea de față, nu putea să nu ducă la un rezultat strălucit. Este exact ceea ce trebuia să vină pentru a încununa eforturile istoriografice ale Școlii Ardelene. Cu rădăcini latente în preiluminismul transilvănean, aceste eforturi își au totuși declanșeul după *Supplex Libellus Valachorum* din 1791 și ca urmare a avatarurilor *Supplexului*. Atacarea memoriului românesc în cunoscutele note critice ale lui Eder dovedea

până la evidență faptul că istoriografia „savantă” a străinilor preocupați de trecutul românesc este acționată de resorturi politice dușmănoase. Așadar, calitatea de replică pe care o are *în general* istoriografia Școlii Ardelene nu este un simptom de hipersensibilitate, cum va insinua Bartolomeu Kopitar în ceea ce-l privea pe Maior, ci o problemă de esență și de menire. Marile desfășurări analitice din operele amintite ale lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, la care, dintre operele istorice ale lui Ioan Budai-Deleanu, se poate adăuga, egală în valoare, lucrarea monografică *De originibus populorum Transilvaniae*, au tendința unei replici în simetrie: la o denaturare larg desfășurată a trecutului românesc, o nu mai puțin largă reconstituire a imaginii corecte a acestuia. Petru Maior a filtrat imperativul printr-o metodă care îi devansa în mod sever nu numai pe contemporanii români, dar și pe adversarii străini. Este opțiunea selectivă. Din multitudinea aspectelor controverselor, Petru Maior a reținut, cu o uimitoare clarviziune, exact aspectul care este de atunci și până astăzi *nervus rerum* al tuturor disputelor privind trecutul românesc, autohtonismul acestora, în lumina originii și a continuității istorice. Scriitorul își focalizează atenția numai asupra originii românilor, care pentru el înseamnă „începutul lor în Dachia”. Un bun certificat de naștere istorică își dovedea, desigur, și marea finalitate în circuit național: „văzând românii din ce viță strălucită sânt prăsiți, toți să se îndeamne, strămoșilor săi, întru omenie și în buna-cuviință a le urma”, dar direcția principală rămâne necesitatea de a-i contracara pe cei ce s-au obișnuit „a vomă cu condeiul asupra românilor”. Există în *Cuvântul-înainte la Istoria pentru începutul românilor în Dachia* o constatare, desigur mai veche decât data redactării operei lui Maior, una în măsură să explice, etapizat, și ritmul precipitat în care s-au scris operele istorice ale Școlii Ardelene, și hotărârea autorului de a căuta o modalitate mai incisivă de manifestare: „cu cât românii mai adânc tac, nemica răspunzând nedreptilor defăimători, cu atâta ei mai vârtos se împulpă pre români a-i micșora și cu volnicie a-i batjocori”. Cele 15 capitole cu 89 de paragrafe desfășoară liniamentele unei teorii radicale asupra originii și „începutului” românilor în teritoriul geo-istoric al Daciei, sprijinită pe convingerea scriitorului despre originea romană pură a românilor. Întreaga argumentație este orientată spre dovedirea acestui adevăr. Cu victoria lui Traian în cel de al doilea război dacic, Dacia „se deșartă cu totul de lăcuiitori”. În locul acestora, cezarul victorios a colonizat teritoriul cucerit cu „nemărginită mulțime de oameni romani spre a lăcui orașele și satele”. Aceștia nu s-au împerecheat cu femeile dace, ci au păstrat pură originea și stirpea romană. Părăsirea aureliană n-a însemnat plecarea populației romane din Dacia peste Dunăre, ci aceasta și-a perpetuat traiul în provincia abandonată, născându-se astfel mecanismul continuității. Acestei teze-cheie Maior îi dedică o desfășurare amplă de argumente dintre cele mai diverse, de la dovada istorică la logica istorică, de la psihologia umană la bunul-simț comun, de la factorul economic la cel sentimental: „Și cine e atâta nesămțitoriu, carele să nu știe că tuturor oamenilor atâta le iaste dulce și vrută patria întru carea sânt născuți și crescuți și unde oasele părinților și a moșilor lor celor răposăți se odihnesc, cât, tocma de ar fi și slabă țeara și cu multe năcazuri ar avea a se lupta într-însa, puțini se află carii să se pleace a-și lăsa patria”. Informațiile sau afirmațiile contrare tezei sunt analizate critic, cu sistem și eficiență, fără inhibiții, chiar când este vorba de texte investite cu prestigiul Antichității (Flavius Vopiscus, Sextus Rufus, Eutropius) și fără emoții, în cazul autorilor consacrați (Laurentius Toppeltinus, Johann Christian Engel). Odată trecut acest moment greu, desfășurarea lucrurilor merge parcă de la sine. Daco-romanii rămân „neam deosebit” în Dacia Traiană și în secolele viforoase ale năvălirilor, în această ipostază istorică surprinzându-i infiltrația ungarilor în Transilvania. Maior dezvoltă o interpretare acreditată de istoriografia Școlii Ardelene, mai insistent de Budai-Deleanu, aceea că ungurii n-au dobândit Transilvania cu forța armelor, pe care românii,

conduși de voievozii („duci”) Glad, Menumorut și Gelu, au apărat-o cu multă bărbăție. Însă acesta din urmă moare în luptă, iar românii îl aleg conducător pe Tuhutum, căpetenia ungurilor. Nu este un gest de capitulare, ci un act politic de genul celor petrecute de obște în Europa medievală: Tuhutum urma să le fie conducător, iar ungurii aliați, „pentru aceea, ca, uniți laolaltă, mai lesne să apere țeara”. Această teză era prețioasă pentru vremea aceea, căci ea trebuia să răstoarne pretențiile de drept istoric pozitiv, încă foarte puternice, după care *jus belli* era fundamentul prerogativelor istorice ale unei națiuni. Petru Maior evoluează pe aceeași argumentație de drept istoric pe care se întemeiasă *Supplexul* de la 1791. Dacă românii n-au fost supuși, ci și-au dobândit doar un aliat, înseamnă că statutul lor juridic de ginte liberă s-a conservat și s-a perpetuat, așa cum dovedește autorul că a fost situația sub stăpânirea primilor regi unguri, de unde rezultă că dezmoștenirea românilor, survenită mult mai târziu sub *Unio Trium Nationum* și *Approbatæ et Compilatæ*, este lipsită de organicitate istorică și că românii își revendică pe bună dreptate calitatea de națiune regnicolară în Transilvania. Acesta este miezul lucrurilor, iar esența lui e una eminamente politică. Militantismul lui Maior răzbate puternic din combaterea pas cu pas a tuturor părerilor contrare, venite bineînțeles din partea străinilor. Șincai își ridicase de asemenea glasul împotriva acestora, în bloc, la un moment dat: „Rușinea vă mănțe obrazul!”, dar nici chiar la Samuil Micu accentele polemice nu lipsesc. Abia Petru Maior face însă din acestea rațiunea demersului istoriografic, punând un hotar timpuriu în fața minciunii istorice. Odioasă îi este teoria „vidului istoric”, din care s-a născut ulterior teoria lui Roesler (Rösler), după care românii s-ar fi infiltrat în spațiul carpato-dunărean în secolul al XIII-lea, trecând Dunărea din fosta Dacie Aureliană. Pe creatorul acestei teorii, Sulzer, pe care îl cunoștea de la Reghin și care îi lăsase o impresie dintre cele mai dezagreabile, Maior îl combate pornind de la atitudinea acestuia mărunț-vindictivă față de români, pentru a ajunge la concluzia că argumentele lui Joseph Karl Eder, discipol al lui Sulzer, moștenind același viciu, au aceeași evidentă lipsă de valoare. Numărul autorilor și „autorităților” cu care vine Maior în coliziune în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* este impresionant, pe cât de admirabil este curajul și dezinteresul istoricului nostru. Răspândirea fără precedent a cărții, facilitată o dată în plus prin ediția lui Iordache Mălinescu din 1834, a determinat generalizarea istoriografiei militante în cultura noastră. Tipicul european al pozitivismului baroc, exacerbat de metoda analelor, de care s-a atașat și Gheorghe Șincai, este frânt cu ușurință și grație stilistică de Petru Maior, care deschide astfel o eră nouă în interpretarea trecutului românesc. În structurile cărții sunt de căutat germenii istoriografiei noastre romantice, al cărei debut timpuriu, în armonie cronologică cu marile culturi ale Europei, îl datorăm pe rând valului de inițiatori stârmit printre contemporani, cultul pe care generația pașoptistă l-a nutrit față de personalitatea și opera sa, în fine, preluării sistematice și conștiente a metodei sale militante. Chiar în anul apariției cărții, 1812, tânărul student român de la Universitatea din Pesta, Toma Costin, nobil din Surduc, în ținutul Chioarului, tipărește la Pesta două cărțuții de o vehementă ținută polemică: *Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum editæ Patrioticis Pagineis (Vaterländische Blätter) N^{ris}. 83. 84. 85. Viennæ 1811. Auctore I. G. Pesthini, typis Matthiæ Trattner. 1812* și *Észrevételek Tekéntetes Schwartner Márton úr' magyar ország statistikájában az oláhokról tett jegyzésekre. Pesten. Trattner Mátyás' betűivel 1812*, unde combate încercările statisticilor oficiale maghiare de a falsifica cifrele, diminuându-le în ce-i privește pe români, dar mai ales observațiile denigratoare ale istoricului Schwartner Márton despre caracterul românilor, inserate pe marginea acestor cifre. Stilul argumentației seamănă izbitor cu cel al lui Petru Maior, motiv pentru care s-a născut chiar supoziția

că ar fi vorba de lucrări anonime ale lui Petru Maior, – ele nu sunt semnate de către autor –, așa cum anonime sunt toate animadversiile sale din anii următori. Că Toma Costin a existat în realitate și că broșurile sunt cu adevărat ale lui se dovedește prin corespondența purtată de acesta, în august 1812, cu episcopul Samuil Vulcan de la Oradea, în care îl informează despre ieșirea celor două lucrări. Reiese că Vulcan a fost susținătorul tipăririi, după cum Petru Maior a fost, fără îndoială, îndrumătorul științific al tânărului autor, al cărui nume apare pentru prima dată în textul polemicilor lui Maior cu Bartolomeu Kopitar. Un discipol și mai afiliat s-a dovedit Theodor Aron, care în 1828 tipărește la Buda opera cu titlu (complet) mai mult decât edificator: *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior, carea, prin adevărate mărturisiri a mai multor scriitori vechi, începutul românilor din romani adevărați la mai mare lumină îl pune. Țesută de Theodor Aaron. Kurzer Auhang zur Walachischen Geschichte des Peter Major. La Buda, cu tipariul C. Universităȃi din Pesta, 1828*. De strategia polemică a lui Petru Maior și-au amintit, tot atunci, Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu, în fața unei noi tentative de ponegrire a obârșiei românilor, ieșită la 1827 din pana maghiarului Sava Tököli. Bojincă ripostează în 1828 printr-o *Răspundere desgurzătoare la cârtirea cea în Hale făcută* (cu titlul complet: *Res-pundere desgurzătoare la cârtirea cea în Hale, în anul 1823, sub titlul: Erweis, das die Walachen nicht römischer ubkunft sind. (adecă arătare cum că românii nu sânt viță de romani), de c. consiliar de *** făcută, la care se adausă arătarea cu scriptori verednici de credință întărită, cum că românii sânt adevărați strănepoți a romanilor. Întâiu latinesce ȃesută, iară acuma în limba daco-romanească preîntoarsă tot de acelaș autor, Damaschin Th. Bojâncă, la Înalta Tablă Cr. a Ungarii jurat notaroș. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universitateri Unguresci din Pesta, 1828*), iar Eftimie Murgu, în 1830, prin lucrarea în limba germană *Widerlegung der Abhandlung* (cu titlul cmlplet: *Widerlegung der Abhandlung, welche unter dem Titel vorkommt: Erweis, dass die Wallachen nicht römischer Abkunft sind, und diess nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt. Mit mehreren Gründen vermehrt, und in die walachische Sprache übersetzt durch S. T. in Ofen 1827 und Beweis, dass die Wallachen der Römer unbezweifelte Nach- kömmlinge sind; wozu mehrere zweckmässige kurze Abhandlungen; endlich eine Anmerkung über die in dem Anhange vorkommende Antikritik desselben S. T. beygefügt werden. Verfasst von E. Murgu. Ofen, gedruckt mit königl. ung. Universitäts-Schriften 1830*), ambii raportându-se la autoritatea lui Petru Maior. Prin Eftimie Murgu și Aron Florian, ideologia istorică a lui Petru Maior influențează generația pașoptistă din Țările Române, iar în Transilvania își găsește o interpretare actuală și astăzi în lucrarea lui Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, unde se afirmă pentru prima dată, în mod explicit, filiaȃia ideologiei revoluȃionare de la 1848 cu aceea din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Cu această memorabilă carte, Petru Maior se situează la limita unde patrimoniul Școlii Ardelene devine zestre genealogică în cultura noastră.

Istoria pentru începutul românilor în Dachia apare însoȃită de două studii complementare: *Disertaȃie pentru începutul limbei românești* și *Disertaȃie pentru literatura cea veachie a românilor*. Faptul este interesant nu doar prin aceea că acum debutează Petru Maior ca filolog, ci mai ales pentru felul cum debutează. Cele două articole, situate la sfârșitul *Istoriei* semnifică plasarea subiacentă a problematicei filologice față de dezbaterea fundamentală, cu caracter politic, a originii și continuităȃii românilor. Ele vin să întărească, prin mărturiile vii ale limbii, marea teorie a latinităȃii și continuităȃii, dezvoltată în opera istorică, dar nu se rezumă la rolul unor pontări suplimentare. Dimpotrivă, în retrospectiva formelor literare, disertaȃiile lui Maior deschid calea unui gen nou de exprimare: studiul filologic. Nu are precursori în acest sens, doar un comiliton paralel în persoana lui Ioan Budai-Deleanu. Iar faptul că scriitorul

nostru debutează în forma deja matură a studiului științific încheșat mărturisește o veche familiarizare cu dezbaterile filologice ale vremii. Am sesizat felul insolit în care operele lui Petru Maior țâșnesc parcă dintr-un teren aparent nepregătit. Este manifestarea caracteristică autorului de sinteză și generalizare, al cărui laborator se ascunde cu atât mai abil, cu cât este mai bogat. În *Disertație pentru începutul limbei românești*, Maior realizează un aliaj superior între erudiția lingvistică acumulată de precursori, în special de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, și propriile concluzii referitoare la istoria limbii române. O influențare reciprocă în formulări comune s-a bănuț între Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu, pe baza unor urme ce sugerează o prietenie lungă și statornică între cei doi scriitori. Autorul *Țiganiadei* își exprimă nu o dată admirația față de Mitru Perea (Petru Maior), în notele la celebrul poemation, unde Maior-Perea devine unul dintre judecătorii faptelor narate. Budai-Deleanu l-a vizitat pe Petru Maior la Reghin, probabil înainte anulului 1800, și a împrumutat de la acesta manuscrisul unei cronici. Apropierea ca vârstă dintre cei doi a facilitat nu doar o simplă amicitie, ci și o priză comună mai bună la ideile și orientările noi din domeniile istoriei și filologiei. Astfel explicăm faptul că cei doi sunt aproximativ concomitent teoreticienii descendenței limbii române din latina vulgară, situând astfel problema originii acesteia pe făgașul interpretării corecte, definitive. Deosebirea dintre ei o imprimă șansa operei filologice a lui Maior de a vedea lumina tiparului la vreme și de a influența contemporaneitatea în sensul noii revelații. Teoria consta într-o îndrăzneță ipoteză, devenită apoi adevăr consacrat odată cu marii romaniști ulterioari, și este suficient să amintim numele lui Friedrich Christian Diez cu celebra sa *Grammatik der romanischen Sprachen*, după care limba latină literară este un jargon artificial născut din ansamblul limbii latine populare a Antichității. Această latină populară a continuat să fie însă adevărata limbă de comunicare în lumea latină și din ea s-au născut limbile romanice. Gradul de depărtare sau de apropiere de limba latină a diferitelor limbi romanice a fost determinat de momentul desprinderii acestora din marea matcă a latinității. Petru Maior este cel dintâi în istoria lingvisticii care sesizează această nuanță. Apoi, el restrânge sfera la cadrul limbii române, pe care o consideră cea mai apropiată de latină. Ceva mai mult, „limba românească e acea limbă lătimească comună, carea pre la începutul sutei a doao era în gura romanilor și a tuturor italianilor”. Avansul lui Maior față de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, care descindeau limba română din latina clasică, este notabil. Descoperirea adevăratei origini îi permite scriitorului să evolueze corect în cele mai multe concluzii ulterioare, între care cea mai importantă este existența dialectelor limbii române, incluzând în analiză și graiul românilor de la sudul Dunării. Nu mai puțin precursor se arată în înțelegerea influențelor străine, în primul rând slave, care, observă el corect, „de țesetura limbei românești cea dinlontru, nicecum nu s-au atins, ci aceaea au rămas întreagă, precum era când întâu au venit romanii, strămoșii românilor, în Dachia”, lucru cu prisosință dovedit de toate cercetările ulterioare. Nu este încă permeabil față de elementele de substrat, azi numite traco-geto-dacice, care contraveneau teoriei purismului latin, cu atât mai puțin față de influențele gotice, bulgărești etc. În analiza unor elemente concrete ale limbii, care urmează considerații de ordin general, Maior își întărește ideile cu fenomenele pe care le consideră edificatoare, cum este postpunerea articolului hotărât. Cel de al doilea studiu este și mai important, prin viziunea pe care o deschide asupra mentalităților culturale ale reprezentanților Școlii Ardelene. *Disertația pentru literatura cea veachie a românilor* se situează la hotarul dintre lingvistică și istoria literară și pornește de la necesitatea demonstrării faptului că scrierea chirilică este străină de spiritualitatea noastră. Pe baza constatării lui Dimitrie Cantemir din *Descriptio Moldaviae*, el reafirmă convingerea că

românii au folosit literele latine până în secolul al XV-lea, când, în urma Soborului de la Florența, mitropolitul Teoctist l-ar fi determinat pe Alexandru cel Bun să îndepărteze alfabetul latin. Dar nu numai, „ci, precum slovele strămoșești ceale lătinești fură cu totul desrădăcinate dintră români, așa și limba românească fu izgonită de prin besearicile românilor, și în locul ei băgară cea slovenească, carea necum poporul, ci nici preoții români nu o înțelegea”. Teoria antichității scrisului cu litere latine la români era placa turnantă a întregii campanii purtate de scriitorii din epoca premodernă pentru reformarea ortografiei și nu se poate imagina ca aceștia să nu se fi străduit a o valorifica pe toate căile. De la Dimitrie Cantemir și Petru Maior, teoria este preluată de Mihail Kogălniceanu, care, prin studiul său *Rumänische oder Walachische Sprache und Literatur* din 1837, o aduce în atenția generațiilor romantice ale Europei. În disertația sa, Maior resuscită teoria în sprijinul resurecției scrierii cu litere latine, pe care au inaugurat-o Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Urmează, în fine, o trecere în revistă a principalelor scrieri din epoca reconchistei limbii române, care începe cu *Cazania* lui Coresi de la 1580 [!]. Imperativul acestei restituiri este arzător: „fiii împărăției, românii, din bună voia lor să rămână lipsiți de vistiariul lor cel strămoșesc?”. Se referă, firește, la limba română scrisă cu litere latine.

Istoria lui Petru Maior a fost urmată de lunga salbă a scrierilor defensive, a „animadversiilor”, prin care scriitorul se apără împotriva inerentelor atacuri pe care o asemenea operă le presupunea, mai ales că el însuși nu s-a sfiit să lovească într-un întreg popor de autori, morți și vii, când își impunea tezele istorice. Curios este faptul că la incisivitatea sa polemică n-a răspuns nici unul dintre autorii vizați. În principiu, adevărurile revelate de Maior n-au fost contestate de nimeni, încât îl putem considera un scriitor fără adversari. Și totuși, nu mai puțin decât patru cărți polemice cu caracter defensiv ies din pana scriitorului în următorii ani: *Răspuns la cârtire* (1814), *Animadversiones* (1814), *Reflexiones* (1815) și *Contemplatio* (1816). Ce le-a determinat? La paginile 204, 336 și 338 ale *Istoriei*, Petru Maior atacă cu curaj câteva dintre neajunsurile și racilele păstoriei lui Ioan Bob, față de care nutrea bine cunoscutele sentimente de ură și silă. Sesizat, episcopul blăjean reclamă de la Guberniul Transilvaniei oprirea difuzării și interzicerea *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, pe motivul că a fost lezat în demnitatea de persoană arhierească prin aceste locuri ale scrierii, unde Maior revine la soarta vitregă a intelectualilor români sub oblăduirea lui Bob, la mai vechea acuză că episcopul „cu totul e dat la iconomie și la adunare de bani” (cum informa și Congregația de Propaganda Fide în corespondența din anii 1790–1794) și la însușirea veniturilor mănăstirii din Blaj. Procesul operei se petrece în 1813, angajând Locotenența Regească a Ungariei, Guberniul Transilvaniei, pe episcopul Samuil Vulcan de la Oradea și, desigur, pe Ioan Bob. Din mai și până în octombrie, palatinul Iosif adună informații despre *Istorie*, concluzionând până la urmă că este o carte deosebit de valoroasă pentru români, dar că într-adevăr paginile respective lezează persoana arhiereului de la Blaj. După eliminarea acestor pagini, cartea nu numai că poate fi difuzată, dar este chiar recomandat să fie însușită de către români. Acest verdict, în fond binevoitor, a fost sugerat palatinului de Samuil Vulcan, principalul referent în problemă. De la principele palatin provine cu siguranță indicația ca Petru Maior să-i ceară scuze lui Bob pentru prejudiciile morale aduse. În fața situației, scriitorul începe cu sfârșitul clauzelor, scriindu-i episcopului la 3 noiembrie 1813 o așa-zisă scrisoare de iertare. Textul scrisorii este departe de tonul penitent, abordând mai degrabă o atitudine revendicativă. Mai mult îi cere lui Bob să dezlege cartea de interdicție, decât îl roagă. Episodul se bazează pe o profundă cunoaștere a caracterului lui Ioan Bob, cu care fusese obligat să colaboreze 26 de ani. Dintr-un complex de nepăsare amestecată cu teama de alte neplăceri, episcopul, prea ocupat cu treburile

fiefului său de la Blaj, se mulțumește cu atâta, și *Istoria* lui Maior capătă dezlegare spre a fi difuzată. Dezlegarea mai întârzie însă puțin, căci scriitorul i se plânge lui Samuil Vulcan, la 31 martie 1814, că la Cluj se află poprite 400 de exemplare din carte, „nu mă îndoiesc că cu titlul de confiscare”. În această atmosferă de iritare survine neinspirata „cârtire” a canonicului blăjean Dimitrie Vaida împotriva lui Petru Maior. În 1813, Vaida a pregătit pentru tipar, în traducere românească și cu un aparat de note destul de consistent, acele *Orationes* apărute la Sibiu în 1809 (cu titlul complet: *Orationes quarum primam clerus Graeco Catholicus major Dioecesis Fogarasiensis occasione installationis clericorum, et publicatarum aliarum foundationum per Excellentissimum, Illustrissimum ac Reverendissimum dominum Ioannem Babb, de Kapolnak Monostor factarum anno 1807. die 13 Iulii obtulit. Alteram quam clerus Graeco Catholicus iunior ejusdem Dioecesis Fagarasiensis in suo auditorio, dum scilicet idem praelaudatus Excellentissimus Dominus praesul Sacratissimae Caesareo Regiae, Apostolicae Majestatis Status consiliarius in congressu magnatum Claudiopoli 25 Aprilis anno 1809. Acciperet insignia eminentis Ordinis Leopoldi in signum suae in praesulem exhibendae gratitudinis dixit. Sibinii. Typis Ioannis Barth. 1809*), în limba latină, conținând două cuvântări apologetice din partea clerului bătrân și a celui tânăr, la adresa episcopului. Traducerea, apărută într-adevăr la sfârșitul anului 1813 la Blaj sub titlul *Cuvântări în cinstea Exsealeanții sale Ioan Bob* (cu titlul complet: *Cuvântări în cinstea Exsealeanții Sale Ioann Bobb, vlădicului Făgărașului și a Crăieștii și Împărăteștii Mărimi sfeatnic dinlăuntru, dintre care, cea dintâie supt numele clirului celui mai bătrân, cu prilejul instalațiii clericilor de Exealeanția Sa, acum de nou fundăhuiți, 1807, pe întâie iulie s-au alcătuit, ceaealaltă, clirul cel tinăr întru arătarea fieștii sale cucernicii, în Blaj, în muzeumul său, în zioa când Exsealeanția Sa, mai sus lăudatul vlădic, în Cluj, din mâna Exsealeanții Sale, a guvernatorului Gheorghie Banfi, în ființa de față a mai-marilor patriii, sămmul Ordului lui Leopold al doilea, cinstit de la î<nălțatul> împărat l-au primit în anul 1809, 25 aprilie, o zis. Cu tipariul Seminariumului, 1813*), urma să aibă în față un lung *Cuvânt către cetitoriu*, în care însuși Dimitrie Vaida își asuma calitatea de apărător al episcopului, împotriva amintitelor atacuri din *Istoria* lui Maior. La 10 martie, „cârtirea”, adică această prefață, era gata, iar la 20 aprilie primește aprobarea pentru tipărire din partea cenzorului Iosif Mártonfi de la Cluj. Dar *Cuvântările* apar până la urmă, cu mare întârziere, fără acest *Cuvânt către cetitoriu*. Ce se întâmplase? Episcopul Ioan Bob a aflat desigur din vreme că opinia palatinului Iosif se cristalizează în favoarea lui Maior și că trebuie să o lase mai moale în privința scriitorului reclamat. Este posibil și ca episcopul să fi considerat inoperantă această josnic de lingușitoare apologie la adresa-i, venită din rândul supușilor administrativi imediați, ceea ce o făcea foarte bătătoare la ochi. Oprește astfel tipărirea „cârtirii”, gest care n-are nici o legătură cu scrisoarea de „iertare” a lui Maior din data de 3 noiembrie 1813. Dar, în această furtună într-un pahar cu apă, lui Petru Maior îi parvine, pe căi neelucidate, prima parte din manuscrisul lui Dimitrie Vaida, din care își dă seama că la Blaj se cocea o nedorită „cârtire” împotriva sa. Ripostează aspru prin *Răspunsul la cârtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorul Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*, scris dintr-o suflare și tipărit la Buda în 1814. Maior și-a dat seama că ediția românească a *Cuvântărilor* nu poartă în față „cârtirea”, căci înaintea datei logice a tipăririi *Răspunsului*, acestea erau de pe acum ieșite de sub teasc, prevăzute cu o prefață de rutină, purtând tot semnătura lui Dimitrie Vaida, unde însă nu se pomenește nici un cuvânt despre Petru Maior. Atitudinea scriitorului în fața noii turnuri a lucrurilor este singulară și cu totul edificatoare asupra temperamentului său. Nu s-a tipărit „cârtirea”? Nu-i nimic, va pedepsi fie și

numai intenția ei. Așa se face că Petru Maior este unicul scriitor din cultura noastră care ripostează în scris, într-o întreagă carte tipărită, împotriva unei scrieri ce n-a apărut niciodată. Polemica, redactată anonim, la persoana a treia, este o autobiografie bine-venită pentru istoricul literar, ea fiind însă, în același timp, în limitele respectării adevărului confirmat și de alte surse, și o autoapologie. Întreaga scriere se sprijină pe corectarea dezechilibrului pe care autorul „cârtirii” încerca să-l creeze, denigrându-l pe scriitor și ridicându-l proporțional în slăvi pe Ioan Bob. Stilul polemistului Maior este scăpărător. Cutare afirmație a „cârtitorului” „iaste minciună ca aceea, cât nici în coarnele boilor celor de gule n-ar încăpea”. „Zidirea cea de scai” este risipită prin sublinierea câtorva merite ale lui Petru Maior din perioada de la Reghin, informații neprețuite, care evidențiază esența iluministă a întregii sale activități de protopop. Am citat mai sus pasajul memorabil în care Petru Maior narează preocuparea sa pentru învățătura copiilor, „cât pruncii uitase jucăriile sale”. Textul „cârtirii” este demolat pasaj cu pasaj, „ca să se vadă cât iaste vorba cârtitorului de răsuflată, deșeartă și vis băbesc”. Minte „cârtitorul” când insinuează belșugul traiului dus de protopopul Petru Maior la Reghin, unde „într-o mână ținea condeiu și Molitvenicul, ca să slujească parohiei și protopopiatului, în cealaltă, zicând așa, sapa, ca să se hrănească, pentru că nici din parohie, nici din protopopiat nu-i vinea pâinea cea de toate zilele”. E cea mai plastică imagine a vechii noastre cârturări eclesiastice, al cărei rol a fost în Transilvania poate unic în istoria Europei. Există în chiar textul „cârtirii” un pasaj încă și mai prețios, pe care îl cităm de acolo: în relațiile cu episcopul său, protopopul Petru Maior „poruncile [...] nu așa bucuros și nu fără ceva răspundere îndărăpt le primea, și de multe ori răspunsul îl scria cu prea ascuțit condeiu, și câteodată, vorbind, deschidea gura prea tare”. Maior, în *Răspuns*, pune acele conflicte cu episcopul pe seama luptei pe care o ducea pentru a apăra „rânduialele besearice ceale vechi” de bănuitele înnoiri catolicizante ale lui Bob, căci „acest fealiu de înnoiri e născut a pricinui vrajbă, împărăchiiare în besearică, și put a iubire de stăpânire”. Trece apoi la un atac nou la adresa lui Bob, incomparabil mai incisiv decât în paginile *Istoriei*. Cel mai blamabil lucru la acest arhieru este impermeabilitatea la cultură, când lucrurile ar trebui să se petreacă invers, din partea unui conducător al norodului: „Că ce cuget de a se împlini iaste mai bun, mai cuvințat, mai folositoriu, și în partea sufletului, și în partea trupului, decât a socoti, a ajuta și în tot chipul a părțini pre acei bărbați învățați și cu idee chiare, descurcate, răsfirate, carii au râvnă a scrie cărți de mântuirea sufletului și de cultură, ca să nu se îngroape în pământ, din lipsa mijlocirilor, aceale mari talanturi carii sânt în clirul unit din Ardeal?” La antipodul ursuzei tiranii anticulturale a lui Ioan Bob se află el însuși, care „niciodată n-au fost iubitoriu de stăpânire, ci pururea au căutat prilej, cum de cum, să poată lucra mai mult spre creșterea cuceriei, spre cultura și folosul neamului românesc”. Cercul polemic se încheie într-o formulare fără replică: „Nefericit e bătrânul acela, căruia de acela fealiu apărători i se întâmplă.” Victoria lui Petru Maior este netă, cu atât mai mult pentru că *Răspunsul* său s-a tipărit și s-a difuzat, pe câtă vreme „cârtirea” a rămas în manuscris până în zilele noastre.

Firea necruțătoare a lui Petru Maior iese și mai pregnant în evidență în duelul polemic purtat cu slavistul vienez Bartolomeu Kopitar. Acesta a publicat, în numărul 98 din anul 1813 al revistei vieneze „Wiener allgemeine Literaturzeitung”, o recenzie în limba germană la *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, în care face 17 observații critice asupra stilului și conținutului. Kopitar nu infirmă marile adevăruri istorice evidențiate de Petru Maior, dimpotrivă, se pare că le aprobă. Recenzentul era lingvist – un foarte mare lingvist! – și observațiile lui sunt din acest domeniu. Iată câteva dintre ele: a) își explică limba latină vulgară ca pe un rezultat al decăderii limbii clasice, și nu ca pe o structură străveche din care s-a născut

latina cultă, așa cum procedează Maior; b) articolul hotărât în limba română nu este o moștenire din latină, cu toate că are la bază pronumele *ille*, ci e un fenomen propriu unei limbi noi, aparte, și, prin urmare, românii trebuie să se debaraseze de „prejudecata de a fi *romani curați*”; c) „Este mai mult ca sigur că coloniștii romani au întâlnit locuitori daci și că s-au amestecat cu aceștia (dacă nu cumva acești coloniști au fost ei înșiși un amestec traco-roman)”, și astfel *lingua romana rustica* adusă de ei s-a schimbat și mai mult; d) românii nu trebuie să renunțe la alfabetul chirilic, care, prin fonetismul său perfect, oglindește optim sunetele limbii române, așa cum a slujit-o pe aceasta vreme de veacuri. Kopitar aduce, așadar, observații mai mult la disertațiile anexe *Istoriei*, decât la conținutul acesteia. Ceva mai mult, în afara pledoariei pentru alfabetul chirilic, izvorâtă din sentimentul său de slav, Bartolomeu Kopitar are dreptate aproape peste tot, așa cum au dovedit cercetările ulterioare. Referitor la colonizarea unei Dacii pustiite de locuitori, el are următoarea observație de adânc bun-simț: „Nu poți organiza pustiul în forma unei provincii”. Dar anul 1813 a fost pentru scriitorul nostru un răstimp de mare extenuare și hărțuială, anul în care și-a tipărit, cu enorme cheltuieli, *Istoria besearicei românilor*, cu perspectiva conștientă că nu o va putea difuza, a fost anul îndelungatului proces al *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* pornit de Ioan Bob, anul „cârtirii” lui Dimitrie Vaida și al redactării *Răspunsului la cârtire*. În aceste condiții, latura rezonabilă îi scapă, poate și din cauza insuficienței cunoașteri a limbii germane, și, în 1814, Petru Maior se năpustește asupra lui Kopitar cu o replică disproporționată față de intențiile și observațiile vienezului: *Animadversiones in Recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia*. Era în joc, desigur, și eșafodajul teoriei sale despre puritatea latină a românilor, ca și despre originea limbii și cerința reformării ortografiei. Spre deosebire de tonul calm al lui Kopitar, Maior scrie cu patimă adversară, plastic exprimată de limba latină a replicii. Cele mai mici observații sunt socotite „hule” și revine la observația sa din prefața *Istoriei*: „Drept au zis autorul că asupra românilor se revarsă orișice minciuni, fără sfială”. Ca atare, combate pas cu pas toate observațiile recenzentului, aducând noi dovezi în sprijinul ideilor contestate. Îl întărește în mod aparte afirmația lui Kopitar că românii sunt „semiromani”, dar și felul superior în care slavistul germanizat scoate din organicitatea istorică eforturile românilor de a se alătura culturilor romanice, când ei „nu au alte cărți, decât gramatica și sfânta Biblie”. Era o luptă de imagine. Își spunea cuvântul diferența de optică între felul cum era văzută cultura românească a acelei vremi din afara și dinlăuntrul ei. În orice caz, Petru Maior nu se arată dispus la nici o concesie, și întreaga cârțuie este reflexul unei atitudini militante, – Kopitar își exprimase pur și simplu niște păreri personale –, autorul asumându-și calitatea de apărător al unei scrieri naționale și, implicit, al unei cauze naționale.

Vehemența ripostei l-a surprins pe Bartolomeu Kopitar, și acest fapt se constituie într-o piatră de încercare a caracterului său. Trebuie să ne transpunem în mentalitatea epocii, ca să înțelegem mersul în continuare al acestei polemici. De undeva, din partea unui popor „marginal”, pe care el avusese bunăvoința să-l simpatizeze, îi vine riposta demnă și sobră a autorului care, gândea vienezul, ar trebui să-i fie mulțumitor că i-a acordat atenție. Dar Maior n-a fost, ci dimpotrivă. Slavistul nu-și dă încă arama pe față și încearcă o conciliere tacită cu Petru Maior: îi scrie o epistolă privată, în care își explică încă o dată teoriile în legătură cu românii. Scrisoarea este onctuoasă, fals binevoitoare, iar tonul foarte de sus. Tocmai – zice – se afla la Paris și Oxford pe când ieșeau *animadversile* lui Maior. Această prețioasă specificare trebuie să-l fi scos din sărute pe cârturarul român, care își măcina plămânii în praful tipografiei budane, și nici în vis nu putea să-și închipuie o călătorie științifică la Paris sau Oxford. Totul

era limpede, o prăpastie istorică se deschidea între cei doi, iar Kopitar nu făcea decât să o accentueze cu aerele sale de atotștiutor într-ale românilor. Liniamentele rezonabile din prima recenzie se pierd sub o puzderie de aserțiuni și insinuări aparent compătimitoare, care lezau în fond demnitatea românilor. Epistola lui Kopitar se reconstituie din răspunsul prompt dat de Petru Maior, în 1815, printr-o a doua broșură: *Reflexiones in responsum Domini recensentis Viennensis ad Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia. E Valachico in Latinum translatae. Pesthini, typis Joan. Thom. Trattner*, care este de asemenea o probă rară de stil polemic în limba latină. Aici Maior decupează scrisoarea în 22 de pasaje, astfel încât aceasta să fie *integral* reprodusă, și răspunde nemijlocit fiecărei afirmații în parte. Abia aici, prin acest decupaj dialogat, se realizează efectul comparativ între două atitudini, între două mentalități supuse nuanțelor istoriei pe care o trăiau în chip diferit. Iată părerea lui Kopitar despre români: „Moldovenii și ungrovlahii seau munteanii sânt întocma șerbitori ca și voi, ba încă mai nenorociți, pentru că sânt subpuși grecilor, carii și ei sânt robi”. Această imagine, și adevărată și falsă, în același timp, este prelung combătută de Petru Maior, prin resuscitarea unei alte idei de drept istoric, mult vehiculată de intelectualii români ai vremii: aceea că în Transilvania există o clasă de nobili români cu descendență istorică și prerogative adecvate. Evocă „insurghenția” din 1809 împotriva lui Napoleon, în care nobilii români au luptat în unități independente. Petru Maior nu afirmă acest lucru, dar cititorul simte că Bartolomeu Kopitar îi socotea români doar pe iobagii și popii supuși situației de tolerați și că își însușea tonul *Approbatelor* și *Compilatelor*. Cât despre inexistența unei nobilimi române dincolo de Carpați, în principate, scriitorul nostru este de-a dreptul consternat, căci „nici sânt acoloș alți nobili, decât români”. Meditând pe marginea observațiilor lui Kopitar despre sărăcia și înapoierea românilor, Maior nu avea cum să respingă acest izbitor adevăr, pe care însă îl atenuează cu o largă interpretare de drept natural, poate cea mai limpede expunere de acest fel din cultura noastră înaintea lui Simion Bărnuțiu: „toți oamenii deopotrivă au trup și suflet, pricepere și voință, și sânt făcuți după chipul lui Dumnezeu. Deci dar, toate națiile, firește, se cuprind în marea nație a neamului omenesc”. („Omnes enim homines aequae constant corpore et anima, intellectu et voluntate pollent, atque ad Dei imaginem creati sunt. Proinde omnes nationes naturaliter pertinent ad magnam illam nationem generis humani.”) Petru Maior deci, și nu Bărnuțiu, este cel dintâi care aplică preceptul dreptului natural la scara națiunii, pentru români doar în acest fel putându-și el justifica valoarea. Disputa științifică se poartă între hotarele din *Animadversiones*, însă cu o mai minuțioasă argumentare din partea scriitorului român. Nimic din ceea ce se afirmase nu este lepădat sub persuasivele observații ale slavistului. Curățirea limbii române de slavonisme? Formularea lui Maior este memorabilă: „Dacă au fost iertat odinioară a vâri cuvinte străine în limba românească, pentru ce n-ar fi acum iertat românilor a le lepăda?” În urma tuturor demonstrațiilor, polemistul avertizează: „Aceastea atâta sânt de temeinice, căt numai cu o simplă contrazicere, carea adese se obicinuieste a fi un sunet netrebnic, fără de minte, nu se pot resturna nicicacum.”

Cu *Reflexiones*, așadar, accentul disputei se mută de pe planul științific pe cel național. Premise ale acestei evoluții sunt, pe de o parte, atitudinea fals binevoitoare a lui Kopitar, în linii mari corectă științific, o corectitudine ce se va revela abia în viitor, dar care, la acea dată, nu era acceptabilă pentru un cărturar sincer înfeudat teoriei romanității pure, cum era Petru Maior, și, pe de altă parte, gelozia suspicioasă și îndreptățită a acestuia din urmă pentru tot ceea ce privea soarta și divinitatea nației sale. Că avea dreptate, aceasta o dovedește atitudinea în continuare a lui Bartolomeu Kopitar. Într-o scurtă notă intitulată *Eine wallachische Antikritik*, din „Intelligenzblatt für Wiener allgemeine Literaturzeitung”, numărul 7 din 1816, el reacționează

în mod grobian, insultându-l pur și simplu pe Petru Maior, care s-ar fi dovedit ... sicofant: adică cel care trădează secretul scrisorilor de la prieteni. Cu un asemenea „barbar”, pe care trebuie să-l strunești cu măciuca lui Hercules, și nu cu vorba, el refuză să mai discute. Iată cum descrierea caracterului românilor făcută de maghiarul Schwartner (era cea mai gravă insultă adusă românilor de la înăbușirea răscoalei lui Horea) se adevărește prin comportamentul autorului *Reflexiilor*. Kopitar știe că în umbra anonimatului se ascunde însuși Petru Maior. Nu-i mai este suficientă proza, de aceea recurge la versuri pentru a-l insulta pe scriitor și, prin el, întreaga românie: „*Ductores Vlachum, delecti, prima virorum! (Quid faciant fures, audet si talia Popa!)*”, în românește: „Conducători români distinși, floarea bărbaților! (Ce-ar face tâlharii oare, când astfel îndrăznește popa?)”. Fără ca, la rândul său, să-și piardă cumpătul, Petru Maior răspunde și la această violentă ieșire, prin a treia polemică: *Contemplatio Recensionis in Valachicam anticriticam literariis ephemeridibus Viennensibus n° 7. Februar, 1816, divulgatae. Budae, typis Regiae Univers. Hungaricae. 1816*. Era al treilea an de ceartă, iar ținuta morală a scriitorului român rămânea aceeași, demnă. Calm, cu mult tact, dar ferm, respinge acuzația că ar fi încălcat secretul numit de latini *fideicomissum*, divulgând scrisoarea unui prieten. Nu, el nu este prieten cu Kopitar, și nici nu dorește să fie. „Și apoi, fiindcă *din nimic, nimic nu să face*, urmează nu numai că n-au fost vătămată prietenia a d<umisale> rețensentului, dar că nici s-au putut vătămă.” Acea scrisoare a lui Kopitar n-a fost decât o critică la fel ca toate criticile, și el astfel a tratat-o. Cât despre recenzentul vienez, Petru Maior i-o spune agale și deschis, că și el, departe de a fi prieten al românilor, așa cum se pretinde, nu este decât un dușman oarecare al acestora, asemenea celui Schwartner, cu care se declară de acord în mod pripit, aruncând oprobiul asupra românilor, pentru simplul fapt că un scriitor nu și-a lăsat cea mai mare operă umbră de critici inacceptabile. Este meritul lui Petru Maior de a-și fi păstrat tonul academic până la capăt, lămurind ce mai era de lămurit științific și în această ultimă cărțuie. Este într-un tot adevărat că lungile polemici cu Bartolomeu Kopitar au scos pregnant la lumină acel „genus irritabile” care sălășluia dintotdeauna în temperamentul lui Petru Maior, dar, dincolo de acest aspect, întâlnim pe tot parcursul polemicii expresia unei atitudini echilibrate și civilizate. La fel de calm, dar nu mai puțin hotărât, se arată atunci când, în 1815, combate ortografia propusă de orădeanul Ioan Corneli pentru lexiconul românesc ce se redacta la Buda și cu osteneala lui Maior (*Animadversiones in Orthographiam Latino-Valachicam reverendissimi domini Corneli*) sau când, în noiembrie 1819, se exprimă în legătură cu starea acestui lexicon (*Censura Lexici Colossiani, Valachico-Latino-Hungarico-Germanici, a lit<t>era H, inclusive usque ad finem*). Firea îndrăzneată și responsabilă, fără inhibiții intelectuale, a lui Petru Maior, dovedită la nivelul ei de vârf în anii lungi ai polemicilor cu „cârtitorul” de la Blaj, cu Bartolomeu Kopitar ori cu slăbiciunea filologilor români ai verii sale, a fost o serioasă premisă pentru geneza celei mai puternice dintre scrierile sale polemice și una din cele mai aspre care s-au scris la noi, *Istoria besearicea românilor*. Dar în cazul acestei lucrări nu mai este vorba doar de o dispută oarecare, ci de o mare operă științifică.

În plan biografic, activitatea de cenzor și corector la Tipografia Universității din Buda a însemnat pentru Petru Maior o menire plină de satisfacții. Munca relativ ușoară și ritmul de viață bine echilibrat erau o necesitate pentru omul marcat prea devreme de semnele bătrâneții fizice, ca și pentru scriitorul aflat în întârziere și care dorea să recupereze handicapul acumulat în sfertul de veac ce se scursese în afara vadului literar, la Reghin. Cadrul oficial al revizoratului îl atașa unei orientări culturale centrale, care, în privința românilor, nu se schimbase prea mult față de politica iosefinistă. Dacă pe plan politic eferescența partidei naționale se

estompează mult în urma Revoluției din Franța și a războaielor napoleoniene, dar mai ales în urma răfuielii Vienei cu iacobinii maghiari, soldată cu urcarea lui Ignațiu Martinovics pe eșafod, demersul cultural rămâne același, de factură iluministă. Împăratul Francisc I, monarhul bulversat timp de 15 ani de prezența și acțiunile lui Napoleon, redus de la calitatea de împărat romano-german la aceea de împărat al Austriei, acest Habsburg melancolic și controversat, a fost un mare sprijinitor al culturii. Starea atroce a Imperiului, pe care Napoleon îl secătuisese economic și îl compromisese politic, lungile perioade de foamete cauzate de nesfârșiții ani de ploi, numeroasele bancrute la scara Imperiului, toate acestea n-au afectat progresul culturii. Dimpotrivă, prin renunțarea la centralismul germanizant al lui Iosif II, națiunile din Imperiu au putut să evolueze pe liniamentele moderne preconizate de Viena, dar fiecare, în virtutea unor structuri istorice specifice. Învățământul depășește faza încă feudală a *Normei Regia* și cunoaște o reformă în sens mai modern, burghez, prin legiuirea din 1805, *Politische Verfassung der deutschen Volksschulen*. Viena caută însă în continuare modalitățile adecvate pentru fiecare națiune în parte. În 1810 se resuscită structura învățământului popular al românilor, iar Petru Maior este solicitat să-și expună punctul de vedere. Propune un amplu plan de organizare, în scrisoarea din data de 11 octombrie 1810 către Samuil Vulcan, străbătut de idei comune, care pluteau în mentalitatea vremii: toate parohiile să fie obligate să-și ridice școli pe cheltuială proprie, cantorii bisericești să devină automat învățători, însă plătiți și stimulați, directoratele școlilor naționale, organizate în funcție de confesiuni, să vehgeze asupra competenței dascălilor. Surprindem însă și câteva accente personale care ni-l circumscriu pe Maior, ca de exemplu: urmărirea draconică a frecvenței copiilor la școală, până la a propune pedeapsa corporală pentru părinții ce se vor dovedi că „sunt cauza acestor fel de absențe”, apoi stârpirea corupției atât de obișnuite la nivelul directoratului național, al cărui personal, departe de a pretinde ceva de la învățătorii numiți, „să nu primească nici micile daruri oferite de bunăvoie, ca nu cumva, procedând astfel, pe nesimțite să se numească inși incompatibili de a preda”, în fine și mai ales emanciparea școlii de la formula religioasă („Copiii trebuie să învețe și ceva fizică, prin care s-ar putea extirpa superstițiile ce înfloresc în popor, câte ceva din dreptul natural și cetățenesc, încât să li se formeze noțiunea de folos public, ba chiar elemente de economie și politică”) și adâncimea iluministă a conținutului acesteia. De notat faptul că face propuneri separate, la fel de pertinente, și pentru școlile neunite, în care privință consideră foarte necesară școlarizarea superioară a unor cadre tinere, în genul stipendiilor greco-catolice la De Propaganda Fide din Roma. Gheorghe Lazăr – zice – este un astfel de tânăr neunit, școlarizat la Viena: exemplul este demn de a fi perpetuat. Șase ani mai târziu, prin decretul 5806 din 1816, împăratul legiferează bazele acestui plan, în sensul sistematizării școlilor parohiale cu cantorii deveniți învățători plătiți de obștea satelor, sub amenințarea coercițiunii, după cum se exprimă Maior: „Începutul culturii poporului român trebuie să se facă cu forța, așa cum se obișnuiește și la alte neamuri”. La 29 octombrie 1819, directorul național al școlilor neunite din Transilvania, Moise Fulea, îi scria protopopului Dăbâcii de Jos, Constantin Rafail, tocmai în sensul acestei asprimi față de părinții care vor împiedica bunul mers al școlii.

Peisajul literar este și el bine reprezentat în primele două decenii de după 1800, greutatea mutându-se acum asupra Tipografiei de la Buda. Sunt anii marcați de prezența în această tipografie a marilor revizori români: Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, care au fost pionii necesari pentru convertirea acestei deschideri oficiale favorabile într-o acțiune de calitate în ceea ce privea cartea românească. Rezultatul este pozitiv, dar, în același timp, se petrece un grav decalaj față de Blajul atât de strălucitor în secolul al XVIII-lea, devenit acum o fundătură spirituală, aservită sever firii totalitare a lui Ioan Bob. Pe când tipografia blăjeană se

provincializează până la a deveni insignifiantă, tipărind numai cărți rituale, și acestea într-un ritm infim, ori prelucrările episcopului, despre care Petru Maior era de părere că mai bine s-ar ocupa cu rotăria decât să-și piardă vremea cu scrisul, în același timp, la Buda, se înregistrează o explozie de carte românească. Între 1800 și 1820 crește vertiginos numărul cărților laice tipărite, care întrece cu mult numărul celor bisericești. Cenzoratul lui Petru Maior a fost marcat de evenimente notabile pe plan editorial, fie că este vorba de prelucrări sau traduceri, fie de opere autohtone. Din prima categorie sunt de reținut mai ales *Geografia sau scrierea pământului*, două volume, în 1814 (cu titlul complet: *Gheografia sau scrierea pământului, întocmită după orânduiala cea mai noao, așezată pentru 4 părți ale pământului, adică: Evropa; Asia, Africa, America, cu tot cuprinsul lor. Acum întâiu, de un iubitoriu de neamul românesc, pre românie tâlmăcită și dată afară la lumină. Tomu I. Cu toată cheltuiala lui Nicola Nicolau din Brașov s-au tipărit la Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1814; Gheografia sau scrierea pământului, întocmită după orânduiala cea mai noao, așezată pentru 4 părți ale pământului, adică: Evropa, Asia, Africa, America cu tot cuprinsul lor. Acum întâiu, de un iubitoriu de neamul românesc, pre românie tâlmăcită și dată afară la lumină. Tomu II. Cu toată cheltuiala lui Nicola Nicolau din Brașov dată în tipăriu la Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1815); Johann Heinrich Campe, *Descoperirea Americii*, în 1816 (cu titlul complet: *Descoperirea Americii. O carte foarte folositoare, alcătuită de Ioann Hainrih Campe. Acum întâiu de un iubitoriu de neamul românesc pre românie tâlmăcită și dată afară la lumină. Tomul I. Cu 4 figuri. Cu toată cheltuiala lui Nicola Nicolau din Brașov, dată în tipăriu. La Buda. Crăiasca Tipografie a Universității din Peșta. 1816); Pedagogia și metodică lui Peter Villaume, în 1818 (*Pedagoghia și methodica pentru învățătorii shoalelor orășenești și sătești, de Villom. Acum întâiu pre limba daco-românească tradusă și prefăcută de Naum Petrovici, al fundusurilor shoalelor de leagea grecească neunită națională, în Crăimea Ungariei, crăiesc perțeptor. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1818); selecțiuni în două volume din celebra operă biografică a lui Pierre Blanchard, *Plutarh nou*, două volume, în 1819 (cu titlul complet: *Plutarh nou sau, pe scurt, scrierea vieților celor mai vestiți bărbați și muieri a toate neamurilor, din ceale mai vechi vremi până în vremile noastre. În limba franțuzească de Petru Blanhard dată afară, iar acum întâiu, pentru nația românească, pre românie tâlmăcită și dată la lumină. Tomu I, cu 26 chipuri. Cu toată cheltuiala d. Nicola Nicolau s-au tipărit. La Buda, în Crăiasca Tipog. a Universității Ungariei, 1819; Plutarh nou sau, pe scurt, scrierea vieților celor mai vestiți bărbați și muieri a toate neamurilor, din ceale mai vechi vremi până în vremile noastre. În limba franțuzească de Petru Blanhard dată afară, iar acum întâiu, pentru nația românească, pre românie tâlmăcită și dată la lumină. Tomu II. Cu toată cheltuiala d. Nicola Nicolau s-au tipărit. La Buda, în Crăiasca Tipog. a Universității Ungariei, 1819), la care se adaugă o mulțime de broșuri de popularizare a cunoștințelor tehnice și sanitare, a căror traducere și prelucrare au fost atribuite de N. A. Ursu, în mod eronat, chiar lui Petru Maior. Un loc aparte, demn de istoricul mentalităților oficiale, îl ocupă seria cărțuliilor antinapoleoniene, pe care Petru Maior a trebuit să le revizuiască și să le corecteze în românește. Toate patru le întâlnim printre cărțile din biblioteca lui Maior: *Întâmplările războiului franțuzilor și Scurtă arătare despre luarea Parisului*, din 1814; *Napoleon Bonaparte, ce au fost și ce iaste și Arătarea stăpânirii și a caracterului lui Alexandru I, împăratul a toată Rossia*, din 1815, prezență ce pune cel puțin un semn de întrebare, în condițiile în care broșurile iluministe ce i se atribuie fără temei lipsesc complet din biblioteca sa. Dintre cărțile românești tipărite la Buda în****

anii revizoratului lui Petru Maior, cele mai importante sunt, desigur, propriile opere. N-au lipsit însă nici alți scriitori ai Luminilor românești, între ei fiind Dimitrie Țichindeal cu ale sale *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături*, din 1814, care au stârnit un proces politic împotriva autorului, proces în care este implicat și Petru Maior. Din două corespondențe, ambele datate în ianuarie 1815, respectiv a cenzorului Gheorghe Petrovici, la 17 ianuarie, și a palatinului Iosif, la 25 ianuarie, reiese că lui Petru Maior i s-a cerut să traducă în latinește părțile vătămătoare din „cartea românească de povești”, desigur pentru uzul anchetei, și să facă un referat amănunțit despre ea. O carte interesantă este *Străinul în Pesta, adecă o vorbire între un străin din Țara Turcească și între un cetățean din Pesta* a tânărului literat Gheorghe Montan, tipărită în 1816 (cu titlul complet: *Străinul în Pesta, adecă o vorbire între un străin din Țara Turcească și între un cetățean din Pesta, în care se cuprind faptele ceale vrednice de neuitare a celui de înalt și bun neam născutului domnului Uroș Stefan Nestorovici, a preasfințitei C. C. și a Maiestatei consiliar, a tuturor shoalelor din Crăimea Ungariei de leagea grecească n<e>un<i>ă> mai-marelui inspector, a instituturilor pedagoghicești directorului, precum și la Deputația carea ocârmuiaște fundusurile shoalelor naționale purtătorului de presidium. Prin Gheorghe Montan, în Shoala Națională din Pesta învățătoriu, alcătuită. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, 1816*), după cum o carte incitantă pentru Maior trebuie să fi fost *Ortografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești* a lui Constantin Diaconovici-Loga, din 1818 (cu titlul complet: *Orthografia sau dreapta scrisore pentru îndreptarea scriitorilor limbii romanești. Sub chivernisirea Magnifițenții Sale, domnului crăiesc consiliar Urosie Nestorovici, al sholelor romanești și sârbești de leagea grecească orthodoxă supra-inspector, așîșderea, al sholelor preparande romanești din Arad, sârbești din Sombor și grecești din Pesta director, precum și al Crăieștii Deputații fundul sholasticesc chivernisitoare pro-preses. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1818*), în care bănașeanul perseverează tenace în păstrarea slovelor chirilice, atât de urâte corifeilor blăjeni, care le combăteau încă din 1779. Petru Maior vine în contact și cu scrieri din Țara Românească și Moldova, trimise spre tipărire la Buda și deci intrate în competența sa. A colaborat cu Eufrosin Poteca și Dimitrie Darvari din Țara Românească la tipărirea lucrării teologico-filosofice a acestora, *Mai nainte gătire spre cunoștința de Dumnezeu*, prin privirea celor ce sânt, ieșită în 1818 (cu titlul complet: *Mai nainte gătire spre cunoștința de Dumnezeu, prin privirea celor ce sânt. Tălmăcită din limba grecească de smeritul întră ieromonahi Eufrosin Dimitrie Poteca. Acum întâia oară tipărită cu cheltuiala Înaltei Scoale Domnești pentru întâia învățatură a pruncilor din prințipatul Țarei Romanești. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1818*), și cu Alecu Beldiman din Moldova la *Tragodia lui Orest*, tradusă de postelnicul ieșean după Voltaire și tipărită în 1820 (cu titlul complet: *Tragodia lui Orest, de preaînvățatul și cu învăpăiată dragoste spre procopsirea neamului romanesc, marele postelnic Alexandru Beldiman. Acum întâiu tălmăcită din limba franțozească în cea romanească. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1820*). Beldiman s-a plâns de o mulțime de greșeli tipografice, pe care Petru Maior le dovedește, într-o scrisoare din 17 mai 1820, a fi toate din neglijența traducătorului. Din Galiția austriacă, Ioan Budai-Deleanu își îndrepta gândurile tot spre Tipografia de la Buda, unde dorea, în 1819, să-și tipărească *Lexiconul românesc-nemțesc*, cu ajutorul prietenului său Petru Maior. Acesta se afla astfel la încrucișarea celor mai importante idei, experiențe și impulsuri ce animau scrisul românesc, atât din Imperiu, cât și din principatele extracarpatine. O atmosferă propice creației proprii, pe care scriitorul a fructificat-o, după cum am văzut, din plin, scoțând aproape în fiecare an câte o carte (apare cu cărți tipărite în toți anii revizoratului, mai puțin 1817 și 1820,

când era de pe acum foarte bolnav). În acest lanț de creație febrilă cel mai tensionat și cel mai dramatic an a fost 1813, anul când a scris și a tipărit *Istoria besearicei românilor*.

Cartea se dorea un corolar al *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, pentru mentalitatea epocii, o istorie culturală paralelă, care să întrească imaginea trecutului românilor. Maior îl avea ca precursor cât de cât notabil doar pe Samuil Micu, al cărui ultim volum, al patrulea, din marea operă, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, elaborat în 1801, se intitulează *Istoria besericească a episcopiei românești din Ardeal*. Deși nu pomeniște nicăieri de această lucrare precursoră, este sigur că Petru Maior a cunoscut-o și a utilizat-o drept sursă documentară, ca și în cazul *Istoriei politice* din 1812. Se repetă precedentul lipsei oricărei documentații referitoare la istoria bisericească a românilor, pe cât de bogată îi este biblioteca în cărți privind istoria universală a bisericii. Logica duce din nou la aceeași mare colecție de documente adunate de Samuil Micu și mai ales de Gheorghe Șincai, inclusiv la manuscrisele de sinteză ale acestora, pe care mai tânărul Petru Maior a avut șansa să le valorifice în cele două lucrări ale sale. Privite în retrospectiva evoluției Școlii Ardelene, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* și *Istoria besearicei românilor* sunt de neconceput în afara documentației comune a corifeilor, pe de altă parte, în afara celor două experimente metodologice agreeate de precursori. După narațiunea cronicărească întărită de documente a lui Micu, după metoda cronologică în care documentul face corp comun cu narațiunea, în cazul lui Gheorghe Șincai, era de așteptat ca Maior să facă pasul spre sinteza istorică, unde documentul de subsol are doar un rol justificativ, nu efectiv. Morfologia structurală a istoriilor lui Petru Maior este un mare pas înainte, chiar raportat la scară europeană, față de forma înghețată a analelor, ea revendicându-se din școala legiștilor francezi, și nu va fi egalată în istoriografia noastră decât spre finele secolului XIX-lea. Noutatea științifică experimentată în *Istoria politică* din 1812 vrea să o repete la o scară mult mai amplă în *Istoria besearicei*, unde aparatul de subsol este atât de vast, încât îl determină să afirme: „nu atâta pot zice că o am iscusit, cât că o am grămadit”. Impresia de îngrămadire de care se plânge în prefață i-o fi inspirat-o și faptul că a scris lucrarea într-un timp record de numai „unsprezece săptămâni”. Marșul prin documente este cu adevărat uluitor, dar textul propriu al istoriei ecleziastice nu este întru nimic inferior celui din istoria politică, atâta vreme cât demersul se păstrează în limitele istoriografiei. Maior însă l-a urmat în acest sens pe Samuil Micu, a cărui istorie bisericească își reazemă ultima parte pe amintirile personale ale autorului. Și, la fel, aceste amintiri sunt străbătute de accentul polemic. Dar dacă la Samuil Micu polemica privea obscure întâmplări din viața monahală a Blajului, în cazul lui Petru Maior ea devine răfuiala dură, în numele tuturor corifeilor, cu episcopul Ioan Bob. În anul 1813, condițiile unei izbucniri paroxistice împotriva episcopului erau ideale, dat fiind procesul ce tocmai se desfășura împotriva *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, la intervenția lui Bob. Temperamentul scriitorului se dezlănțuie cu putere și de acest fapt se resimte adânc întreaga operă, ca de o pecete proaspătă adăugată vechilor și îndelungilor acumulări de idei disidente și de frondă spirituală. Rezultă un material bipolar, pe de o parte, istoria efectivă a bisericii românilor, pe de altă parte, istoria trăită de el, propriile-i amintiri, care se reduce la un lung pamflet împotriva lui Ioan Bob. Acest al doilea demers iese la un moment dat din cadrele științei, nu corespunde nici memorialisticii verosimile, ci rămâne ca simplu document asupra mentalității și năravurilor epocii. Este elementul care a compromis terminarea și difuzarea *Istoriei besearicei românilor*, iar faptul că Petru Maior a preferat să renunțe la operă, menținând și pe mai departe trecutul ecleziastic românesc în întuneric, decât să se priveze de plăcerea de a-l lovi pe episcopul său cu toate armele de care era în stare,

sugerează ceva din încordarea urii acumulate în lungul proces al corifeilor Școlii Ardelene cu Ioan Bob. Situația de carte tipărită și totuși inexistentă, în care a ajuns *Istoria besearicei românilor*, putea fi schimbată, aparent, prin simpla eliminare a invectivelor fără de sfârșit și a acuzelor la adresa arhiereului, operație prin care lucrarea n-ar fi pierdut nimic din conținutul specific, câștigând în schimb în echilibrul compozițional. Dar scriitorul nu ajunge la o atitudine concisă, cartea se scindează în coli tipărite și coli manuscrise, pe care își dă singur bun de tipar, la un moment dat. O trăire dramatică, ce s-a consumat în singurătate, se simte în avatarurile tipografice ale operei, încheiate probabil doar odată cu moartea scriitorului. Întrebarea care urmează unei analize logice a situației este dacă Bob e cu adevărat cauza abandonării operei. Într-adevăr, după avertismentul primit chiar în 1813, din pricina „lezării” lui Ioan Bob în *Istoria politică* din 1812, era foarte limpede că răfuiala nu putea continua – și încă la o scară hipertrofiată – în *Istoria besearicei românilor*, că, astfel concepută, cartea nu avea cum să apară în public. Mizând istorico-literar numai pe îndârjirea lui Petru Maior, trebuie să admitem că acesta putea spera ca episcopul să moară, iar autorul să-și poată tipări și difuza cartea astfel redactată, cu toate injuriile la adresa acestuia. În ce ne privește, nu acordăm credit prea mare acestei variante. Abandonarea în postumitate a *Istoriei besearicei românilor* poate fi consecința spiritului în care a fost scrisă întreaga lucrare. Anul 1813 era departe de iosefinismul antipapal din 1783, reflectat în *Procanon*, ca și de spiritul tolerant ce mai dăinuia la 1795, în vremea când redacta *Protopapadichia*. Biserica Catolică a ieșit din lupta cu Napoleon încununată cu lauri, pe care poeți ca Chateaubriand sau teoreticieni ca Joseph de Maistre îi hiperbolizează chiar în patria Revoluției. Concordatului îi urmează epoca de restauraționism catolic, Imperiul Austriac fiind acum apărătorul principal al Romei și al papei. Or, în *Istoria besearicei românilor*, Petru Maior demolează moral un contingent al catolicismului „austriac”, religia greco-catolică a românilor din Transilvania. Întreaga structură a lucrării, eșafodajul argumentelor, opțiunile proprii și dezideratele preconizate se focalizează asupra ideii că „legea”, confesiunea adevărată a românilor, este cea răsăriteană, „neunită”, cum o numește scriitorul. Concluzia este rezultatul unei nefericite extrapolări. Autorul absolutizează păstoria lui Ioan Bob, în care se întruchipează, după părerea lui, toate latențele nocive pentru români ale unirii cu Roma. În limitele acestei teze, Petru Maior cuprinde într-o sinteză armonioasă, pentru prima dată în cultura noastră, istoiră bisericească a tuturor românilor, atât de dincoace, cât și de dincolo de Dunăre. Această viziune larg-unitară asupra „ghintei românești” este repetarea în oglindă a metodologiei din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Istoria ecleziastică secondează și întărește atât teza originii romane, cât și pe aceea a continuității românilor, prin datul primar al creștinării Daciei chiar de către oștenii lui Traian. „Nice nu mă îndoiesc că strămoșii românilor, precum sângele în vine, așa credința lui Hristos în suflet, de la Roma, o au adus cu sine în Dachia”, ca și prin perpetuarea peste veacuri și tempeste istorice a acestei instituții fundamentale pentru edificarea spirituală a poporului român. Documentele istorice îi dezvăluie scriitorului o bogată viață ecleziastică românească, atât la nordul, cât și la sudul Dunării, în secolele paleocreștine, ca și în întregul Ev Mediu, oglindită în structuri administrative și ierarhii adecvate. Esența creștinismului românesc, deși adus de la Roma, este unul paulian, oriental, iar Petru Maior acordă acestui fapt aceeași importanță pe care o acordaseră Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Corifeii latinismului transilvănean n-au sesizat nici o clipă elementul de contradicție existent în atitudinea lor schizoidă între originea *occidentală* și esența *orientală* a spiritualității daco-romane. În acest nod de probleme, elementul istoric s-a dovedit mai puternic decât cel ideal, iar caracterul greco-oriental profund al religiei românilor era un astfel de fenomen ineludabil. Biserica Orientală a fost de-a lungul veacurilor unica instituție care a păstrat unitatea spirituală

a românilor, în pofida fărâmițării politice, iar în Transilvania a fost singurul nucleu de viață națională și de autonomie, gravitând în jurul episcopatelor, care au moștenit tot ce mai rămăsese din statul genuin, independent, de dinaintea subjugării neamului prin străini. Dacă românii s-au unit la 1700 cu Biserica Romei, ei au făcut-o spre a salva confesiunea de asaltul, aflat la un pas de victorie, al calvinismului maghiar deznaționalizator. Se adaugă cunoscutele promisiuni leopoldine, care transformă actul de la 1700 într-o tranzacție pur politică. Petru Maior este primul teoretician al esenței politice a unirii religioase de la 1700, interpretare ce va fi transformată în teză revoluționară, la 1848, de Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian și Alexandru Papiu Ilarian. *Istoria besearicei românilor* păstrează în aparență *status quo*-ul, care se dovedea ireversibil tocmai din punct de vedere politic, dar vrea să corodeze temeliile morale ale unirii, subliniind ireconciliabilitatea dintre tradiția greco-orientală a românilor și infiltrările latino-catolice tot mai insistente în Biserica Unită din Transilvania. Pendularea de la un episcop greco-catolic la altul între fidelitate față de tradiție și ispita catolicizării i se pare o stare anormală și de aceea recurge la o negare *de plano* a sensurilor unirii. O astfel de carte este greu de imaginat că putea trece neobservată, nesancționată. Dimpotrivă, apariția ei ar fi stârnit, de la Blaj până la Viena și Roma, o reacție incomparabil mai aspră decât în cazul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*. Așadar, pentru a fi posibilă în atmosfera anului 1813, *Istoria besearicei românilor* trebuia să fie „curățită” nu numai de amplele paragrafe împotriva lui Ioan Bob, dar și de persistenta demitizare a unirii, care merge mână în mână cu exaltarea greco-răsăritenismului istoric al confesiunii românilor. Cu structura astfel dezintegrată, *Istoria besearicei românilor* n-ar mai fi fost ceea ce este, adică o magistrală sinteză asupra trecutului confesional al românilor, prima încadrare în criterii istoriografice a instituției care a secondat istoria social-politică, în același timp o fixare pentru posteritate, până a nu fi prea târziu, a imaginii ei răsăritene. Dacă Petru Maior a lăsat marea sa operă în forma ei originală și nu a dat-o la lumină, faptul implică desigur un factor de conștiință ce depășește conflictul cu Ioan Bob.

Ultima parte a activității lui Petru Maior este legată de opera filologică. Din nou, el merge pe căile deschise de precursori, în mod chiar mai explicit decât în cazul celor două mari scrieri istorice. Calitatea de revizor îl face responsabil de lexiconul național, care se elabora încă din secolul al XVIII-lea. Începutul îi aparține tot lui Samuil Micu, dar pe urmele unor preocupări anterioare, care i-au animat pe Petru Pavel Aron și pe Grigore Maior. În 1759, Grigore Maior îl asigură pe episcopul Aron: „Despre lucrarea lexiconului voi sili din puțință”. Este cea mai timpurie atestare a unei preocupări lexicografice la Blaj și ea s-a soldat cu un dicționar român-latin lucrat de Grigore Maior. Pe baza unui material nou, propriu, Samuil Micu a întocmit, spre 1800, remarcabilul *Dictionarium Valachico-Latinum*, pe care autorul l-a lansat într-un prospect din 1806 (într-o broșură cu două titluri: *A. Samuelis Klein Monasterii SS. Trinitatis reg. fundat. Balasfalvensis in Transilv. hieromonachi, Episcopatus Fogarasiensis Consist. adessoris, et Typog. Regiae Univ. Hung. censoris, et correctoris, Dictionarium Valachico-Latino-Germanico-Hungaricum in genere suo novissimum, et usui cujuslibet accommodatum. Budae, typis, et sumtibus Typogr. Regiae Univ. Hungaricae 1806;* *B. Samuelis Klein Monasterii SS. Trinitatis reg. fundat. Balasfalvensis in Transilv. hieromonachi, Episcopatus Fogarasiensis Consist. adessoris, et Typog. Regiae Univ. Hung. censoris et correctoris, Dictionarium Latino-Valachico-Germanico-Hungaricum in genere suo novissimum, et usui cujuslibet accommodatum. Budae, typis, et sumtibus Typogr. Regiae Univ. Hungaricae 1806*), de unde rezultă că lucrarea urma să apară la Tipografia din Buda. Autorul a murit însă în același an, iar tipărirea s-a sistat. La scurtă vreme după moartea lui Micu,

tipografiei îi parvine un alt material lexical, pentru un dicționar în patru limbi: româno-latino-maghiaro-german, al cărui autor era protopopul Vasile Coloși din Săcărâmbu, în Transilvania. Acest dicționar se adaugă la cel al lui Samuil Micu și constituie de pe acum o serioasă premisă pentru redimensionarea dicționarului. Necesitatea unui dicționar-tezaur al limbii române preocupa de multe decenii și autoritățile politice ale Imperiului, astfel că tipografia este nu doar sprijinită, ci îndemnată insistent la tipărirea lucrării. În culisele acțiunii se afla din nou Ioan Molnar-Piuariu, stăpânul atâtor filiere misterioase, în parte cunoscute, dar ignorate încă în majoritatea lor. Așa se face că, în aprilie 1809, la abia două luni după sosirea la Buda, Petru Maior era de pe acum adânc implicat în revizuirea „lexiconului coloșian”, cum îl numeau contemporanii, din care lecturase toată litera A. De la bun început se iscă o controversă serioasă între Petru Maior și Vasile Coloși, pe tema ortografiei ce urma să fie folosită în tipărirea lucrării. Seriozitatea responsabilă a lui Petru Maior se lovește de graba și de gelozia de autor a lui Coloși, din care a rezultat o lungă tergiversare a lucrării. Răspunderea era într-adevăr foarte mare: urma să se editeze un dicționar monumental, cu litere latine în locul chirilicelor, împlinindu-se astfel un vechi vis al iluminiștilor ardeleni. Întreaga strategie desfășurată de Maior, din 1809 și până la moarte, a fost orientată spre impunerea unei ortografii latino-românești care să reprezinte concepțiile filologice ale Școlii Ardelene, așa cum fuseseră ele formulate de Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Pe structura ortografiei celor doi comilitoni mai vârstnici, Petru Maior își elaborează propria ortografie latino-românească, ortografia adevărată a Școlii Ardelene, care se va impune posterității tocmai prin eforturile făcute de scriitor în ultimii ani ai vieții. Pregătirea tipografică a „lexiconului coloșian” s-a complicat pe parcurs prin moartea lui Vasile Coloși în 1815, apoi a lui Ioan Molnar-Piuariu în 1816, în fine, prin imixtiunea canonicului orădean Ioan Corneli, impusă de Locotenența Regească a Ungariei, în redactarea lexiconului. Dezacordul ortografic dintre Maior și Corneli izbucnește în vara anului 1815, soldat din partea revizorului cu acele *Animadversiones in Orthographiam Latino-Valachicam reverendissimi domini Corneli*, trimise episcopului Samuil Vulcan de la Oradea. Poziția morală a lui Petru Maior era periclitată de bătrânețea ce începea să nu mai convină, cel dintâi care voia să se debaraseze de el fiind chiar Molnar-Piuariu. Acesta, într-o scrisoare de la 18 ianuarie 1815 către tipografie, își exprimă îndoiala că scriitorul nostru va mai putea duce la bun sfârșit corectarea lexiconului, „parte din cauza bătrâneții, parte din prea puțină cunoaștere a limbilor germană și maghiară”. Directorul Mathias Markovics respinge categoric ideea schimbării lui Petru Maior din funcția de cenzor român, evocând marea sa competență și meritele de până atunci, chiar în redactarea lexiconului în cauză. Ioan Molnar-Piuariu va duce curând în mormânt misterul acestei ciudate tentative, după ce o viață întreagă a fost prietenul, părtașul de idei și sprijinitorul lui Petru Maior. Să fi crezut sincer autorul primei retorici științifice românești că Maior nu mai face față acestei grele sarcini? Scriitorul se plângea, într-adevăr, în 1815 de paralizii parțiale, probabil de natură reumatică, dar forța interioară singur el și-o cunoaștea cu adevărat. Degrevat parțial de munca la dicționar, de care încep să se ocupe orădenii, Ioan Corneli în special, după îndrumările lui Petru Maior, acesta găsește și timp și energie pentru a traduce într-o frumoasă limbă românească narațiunea plină de înțelesuri preiluministe a lui Fénelon, *Întâmplările lui Telemah, fiului lui Ulise (Odisseus)*, apărută în 1818 la Buda. Această revenire la lecturile care i-au pasionat tinerețea nu credem să aibă un înțeles pur sentimental. Militantismul lui Petru Maior nu s-a estompat odată cu bătrânețea, iar în atmosfera grea a restauraționismului care s-a așternut asupra Europei după lichidarea politică a lui Napoleon, luptătorul român identifica situații similare celor de dinaintea monarhiilor luminate. Fénelon a fost un precursor strălucit al experimentului politic iluminist,

iar cuvintele lui încep să fie din nou actuale, în fața primejdiei ca rațiunea să-și piardă creditul: „Miniștrii l-au obișnuit pe rege să i se aducă neîncetat laude exagerat, ce merg până la idolatrie”. Cu această traducere pătrunde în literatura română, nemijlocit cu ajutorul tiparului, cea dintâi lectură exemplară din marea beletristică propriu-zis iluministă, conferindu-i lui Petru Maior, o dată în plus, calitatea de precursor finalizator. Dar cântecul de lebedă al cărturarului încă nu-și începuse acordurile. Anul 1819, penultimul al vieții, a fost marcat de zbucium și oboseală, așa cum existența scriitorului nu mai cunoscuse. Oradea și Ioan Corneli abandonează lexiconul, care, într-adevăr, în acel moment, părea că se află într-o situație fără ieșire. *Censura Lexici Colossiani, Valachico-Latino-Hungarico-Germanici, a lit<t>era H, inclusive usque ad finem*, ultima izbucnire polemică a scriitorului, datând din 1819, sesizează un stadiu în care marea lucrare națională nu avea elucidate nici măcar principiile generale ale ortografiei. Propune ca „acest lesicon, cum este acum, să nu se tipărească, deoarece cu acest lesicon arme ca acele vom da în mâinile dușmanilor, cât, fără apărare, vor învinge”. Opera este de interes național, cititorii „acest lesicon nu-l vor primi ca de la un autor tânăr (se referă la vârsta lui Vasile Coloși la vremea când adunase materialul pentru dicționar – n.n.), ci ca de la tot neamul”. Scriitorul nu arbora această atitudine de pe o poziție fără temeii. În același an, 1819, cu un ultim și remarcabil efort, a scos de sub tipar încă una dintre marile sale opere, scriere de referință pentru istoria Iluminismului românesc în plan filologic, *Orthographia Romana sive Latino-Valachica, una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur*. La 22 iunie 1819, lucrarea era apărută, iar Locotenența Regească aproba 125 de florini și 250 de exemplare gratuite „pentru această scriere pregătită cu mare trudă”. Ceea ce era, desigur, adevărat. Cei 15 ani de muncă la „lexiconul colosian”, ca și nesfârșitele greutăți legate de ortografia acestei întreprinderi, toate au apăsător în cumpăna hotărârii lui Maior de a elabora un instrument adecvat scopului lexicografic. Opera impune prin perspectiva adâncă pe care scriitorul o avea asupra eforturilor anterioare, în direcția adoptării ortografiei latine: „Au trecut treizeci și nouă de ani de când gramaticii români polemizează între ei despre ortografia română sau latino-valahică”. Scopul lui era, desigur, „să izgonească din republica literară a românilor slovele chirilice, care au întunecat limba română cu cea mai adâncă beznă”. Rostul practic al acțiunii era infinit mai presant decât pe vremea *Elementelor* lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, acum când tipărirea primului dicționar al limbii române chiar cu litere latine era fapt început, asumat, împovăraător. Scopul teoretic, erudit, pălește în fața presantei realități practice, încât Petru Maior simte că „este de adoptat o asemenea ortografie latino-română, care să fie potrivită cu natura limbii române și să cuprindă toate dialectele acestei limbi, și cu ajutorul căreia limba română să fie învățată cu egală ușurință”. Întregul studiu, de 103 pagini, cu literă mărunță, este sistematizarea unei asemenea ortografii operative și facile. La sfârșit, autorul exemplifică transpunerea din chirilică în ortografie latină printr-un *Dialog pentru începutul limbei române întră nepot și unchi*, cules pe două coloane, una cu slove chirilice, alta cu litere latine, în ortografia pe care o preconizează. Trebuie să fi fost o surpriză pentru contemporani această lucrare scoasă de bătrânul „revisor librorum”, pe care, după cum am văzut, erau de pe acum pregătiți să-l înlăture. Încercările iarăși în reușita lexiconului, anunțat public prin două prospecte, în 1806 și în 1814, tipografia se gândește din nou la Petru Maior, acum în termeni foarte stimulatori. Se instituie un onorariu de 500 de florini, cu care este înmănat insistent scriitorul. La 29 noiembrie 1820 se raportează că Maior a acceptat să facă munca de încheiere științifică a dicționarului românesc, pe lângă celelalte îndatoriri de cenzor și corector. Acum tipografia scoate cel de al treilea prospect, bazându-se pe faptul că întreaga competență este

concentrată în mâinile lui Petru Maior și că, prin urmare, există șansa reală a încheierii lucrării. Lucrurile nu s-au petrecut totuși după speranțele astfel reînnoite. Scriitorul a operat desigur corecturi, în sensul ortografiei sale, asupra manuscrisului părții a doua, de la litera H până la sfârșit, după ce această parte s-a întors de la Oradea nelucrată. Prima parte, de la A la G, o corectase tot el, între 1809 și 1815. Dar moartea îl surprinde cu lucrul neterminat. Dictionarul a fost dus la bun sfârșit de Ioan Teodorovici și Alexandru Teodori, care au adus la un numitor comun ortografia întregului material lexical, după modul cum a lucrat Petru Maior prima parte și conform regulilor din *Orthographia Romana*. Onești și fideli magistrului lor, cei doi frați cu nume deosebite au retipărit această ultimă și atât de importantă operă maioriană în fruntea dictionarului. Și astfel, lucrarea lexicografică cu atâtea avataruri a apărut în 1825 cu titlul complet, în ortografia originală: *Lesicon românescu-lătescu-ungurescu-nemtescu, quare de mai multi autori, in cursul a trideci si mai multor ani s'au lucratu. Seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico- Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est. Budaë, typis et sumtibus Typographiæ Regiæ Universitatis Hungaricæ, 1825*, purtând, cum era firesc, amprenta cărturarului care a ostenit cel mai mult la realizarea lui și care i-a imprimat în cel mai înalt grad caracterul ortografic. Sub numele comun de *Lexiconul de la Buda*, opera încheie simbolic perioada clasică a Școlii Ardelene, ale cărei învățăminte multiple le lasă moștenire noului secol de spiritualitate românească. Și astfel, pentru a treia oară, după *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* și *Istoria beseariceii românilor*, și mesajul filologic al generației iluministe românești se varsă în patrimoniul național tot printr-o operă a lui Petru Maior. Prin pâcla unor vremuri pe care corifeii noștri iluminați le-au dorit mai bune pentru neamul lor, Petru Maior a fost acela dintre ei care a purtat făclia modest aprinsă la Blaj de Inochentie Micu-Klein în urmă cu un veac, spre țelul dorit, spre toate zările pământului românesc și spre generațiile care au știut și știu să-i prețuiască strălucirea. *Quasi cursores, vitai lampada tradunt*.

A murit, probabil de apoplexie, la 14 februarie 1821, la vârsta de 60 de ani, consemnată în *Liber V mortuorum* a parohiei catolice din Buda: „16 Febr. Reverendissimus P. Maior [...] 60 aetatis anno”. Se încheia astfel un destin exemplar din istoria spiritualității noastre.

Bibliografie. a) Opera. 1. Antume: 1. *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morți, culease de Petru Maior de Dicio-Sămărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei crăiesc cărților revizor. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, în anul 1809*; 2. *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți, culease de Petru Maior de Dicio Sânt-Mărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei crăiesc cărților revizor. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, în anul 1809*; 3. *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului, culease de Petru Maior de Dicio Sânt-Mărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și, la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei, crăiesc cărților revizor. Partea I, carea cuprinde predichele de la Dumineca vameșului până la Dumineca tuturor sfinților. În Buda, la Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta, 1810*; *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului, culease de Petru Maior de Dicio Sânt-Mărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și, la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei, crăiesc cărților revizor. Partea II, carea cuprinde predichele de la Dumineca a doao săptămână după Rusalii, până la Dumineca a 32 după Rusalii. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta, 1811*; *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului, culease de Petru Maior de Dicio Sânt-Mărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și, la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei, crăiesc cărților revizor. Partea III, carea cuprinde predichele sărbătorilor preste tot anul. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta, 1811*; 4. *Istoria pentru începutul românilor în Dachia. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sântmărtin, protopop și, la Înălțatul Crăiescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei, crăiesc a cărților*

revizor. *La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta, 1812*; 5. *Istoria besearicea românilor, atât a cestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmărtin, protopop și la Înălțatul Crăiescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei crăiesc a cărților revizor. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității din Peșta, anul Domnului 1813*; 6. *Animadversiones in Recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia. E Valachico in Latinum conversae. Budae, typis Regiae Universitatis Pestiensis. 1814*; 7. *Răspunsul la cârtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1814*; 8. *Reflexiones in responsum Domini recensentis Viennensis ad animadversiones in recensionem historiae de origine Valachorum in Dacia. E Valachico in Latinum translatae. Pesthini, typis Joan. Thom. Trattner, 1815*; 9. *Contemplatio recensiosis in Valachicam anticriticam literariis ephemeridibus Viennensibus N° 7. Februar, 1816 divulgatae. Budae. Typis Regiae Univers. Hungaricae. 1816*; 10. *Întâmplările lui Telemah, fiului lui Ulise (Odiseus), întocmite de Fenelon, arhiepiscopul Cambrei. Acum întâiu, de pre limba italienească, pre limba românească prefăcute de Petru Maior de Dicio-Sânmărtin, protopop și crăiescu revizor a cărților. Tomu I. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității din Pestu. 1818*; 11. *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica, una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur. Per Petrum Májor de Ditső Szent Márton, archidiaconum Dioecesis Fogarasiensis, districtus Görgényiensis, ac regium revisorem librorum Budensem. Primum Valachico idiomate concinnata, deinde in Latinum translata. Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae 1819.*

b) Postume. 1. Dialog: a) *Dialog pentru începutul linbei română. Întră nepot și unchi, în Lesicon românescu-lătinescu-ungurescu-nemtescu, quare de mai multi autori, în cursul a trideci si mai multor ani s'au lucratu. Seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est. Budae, typis et sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825, p. 1-53*; b) *Istoria pentru începutul românilor în Dachia. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmărtin, protopop, și la Înălțat Crăiescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei crăiesc cărților revisor. La Buda, în Crăiasca Tipografie, la anul 1812 tipărită. Iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretariul Arhivei Statului a Prințipatului Moldaviei. Cu adaugerea dialogului și a disputațiilor urmate în limba latinească asupra acestei Istorii, și tălmăcite românește prin D. Damaschin Bojinca, iurisconsultul Prințipatului Moldaviei. Historia de origine Valachorum. În Buda, cu tipariul Crăieștei Tipografie a Universității Ungurești. 1834*; c) *Dialogul pentru începutul limbii române între nepot și unchi, cu note biografice și o scurtă analiză introductivă de Alex. I. Stoicescu, București, f. a. [ante 1940]*; d) *Dialogul pentru începutul limbii română întră nepot și unchi, fragmentar, în vol. Școala Ardeleană. Antologie, ediție îngrijită de Emil Boldan, București, 1959, p. 220-226*; e) *Dialog pentru începutul limbii române, în Petru Maior, Scrieri, II, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 302-333*;

2. Procanon: a) *Procanonul lui Petru Maior, după manuscriptul autograf existent la Academia Română. Transcris și publicat de C. Erbiceanu, profesor, București, 1894*; b) *Procanonul lui Petru Maior, după ediția din 1894 publicată în București de C. Erbiceanu, confruntată cu manuscriptul autograf existent la Biblioteca Academiei Române. Ediția II, îngrijită de protoiereul Dr. Grigorie T. Marcu, Sibiu, 1948*; c) *Procanon, fragmentar, în Petru Maior, Scrieri, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, I, București, 1976, p. 36*;

3. Protopapadichia: a) *Protopapadichia lui Petru Maior, editată de Grigore Silași în „Sionul românesc”, I, 1865, nr. 10, p. 114-116; nr. 11, p. 128-130; II, 1866, nr. 2, p. 14-17; nr. 4, p. 38-41; nr. 5, p. 50-51; nr. 6, p. 63-69; nr. 9, p. 102-106; nr. 10, p. 115-117; nr. 11, p. 128-130; nr. 12, p. 140-142; nr. 13, p. 152-153; nr. 14, p. 163-165; nr. 15, p. 177-178; nr. 16, p. 186-188*; b) *Petru Maior, Protopapadichia, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1997*; c) *Petru Maior, Protopapadichia, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, glosar, indici, rezumat, bibliografie selectivă de Laura Stanciu, Alba Iulia, 1998*; d) *Protopapadichia, fragmentar, în Petru Maior, Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 27*;

4. Animadversionem in orthographiam Latino-Valachicam R<everendissi>mi D<omini> Corneli, ediție princeps după manuscris, text latin îngrijit și traducere românească, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 153-161;

5. Censura lexicī Colossiani, Valachico-Latino-Hungarico-Germanici, a litera H, inclusive usque ad finem, ediție princeps după manuscris, text latin îngrijit și traducere românească, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 162-166;

6. Disertație despre articlii limbii românești și Fragmente gramaticali (în limba latină), în Timotei Cipariu, *Fragmente inedite de ale lui Petru Maior*, în „Archivu pentru filologie și istorie”, 1867–1868, nr. II, p. 27-33; nr. XV, p. 297-299; nr. XVIII, p. 355-357; nr. XIX, p. 380-384;

7. Corespondență. a) *Nicolae Lupu, Corespondență între Petru Maior și episcopul Bob la 1785, în „Blajul”, I, 1934, nr. 9, p. 407-410*; b) *Petru Maior, Scrisori și documente inedite, ediție îngrijită, prefată, note și indici de Nicolae Albu, București, 1968, passim, corespondență din anii 1784–1808*; c) *Nicolae Albu, Cauzele interdicției*

„Istoriei pentru începutul românilor în Dachia” și a „Istoriei besericei românilor” ale lui Petru Maior, în „Limbă și literatură”, XX, 1969, p. 209-215; d) I. Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei*, București, 1973, p. 290-291, 296-299, 314-315, 318-319, 362-363, 472-475, 500-501, 510-517, 522-525; (ediția a II-a, Cluj-Napoca, 1999, p. 314-315, 320-323, 338-341, 344-345, 398-399, 526-529, 554-555, 568-577, 582-585); e) Petru Maior, *Scrieri*, II, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 354-370; f) Vasile Lechințan, *Petru Maior militant protopop al Gurghiului*, în „Manuscriptum”, XXII, 1991, nr. 2-4, p. 288-292; g) Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultimaie*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 166-328; h) Daniel Dumitran, *Structuri ecleziale în Dieceza Făgărașului. Raporturile lui Petru Maior cu episcopul Ioan Bob*, în „Cultura creștină”, serie nouă, V, 2002, nr. 3-4, p. 222-226; i) Liliana Popa, *O scrisoare inedită a lui Petru Maior către Vasile Aaron*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane din Sibiu”, XIII-XIV, 2006-2007, Editura Academiei Române, 2007, p. 428-431;

8. Testamentul. a) Petru Maior, *Scrieri*, II, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 370-378 (traducere românească); Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultimaie*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 330-338 (original latin și traducere românească); **9. Versuri.** a) Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultimaie*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 25; **c) Reeditări. 1. Orthographia.** a) *Orthographia Romana sive Latino-Valachica, una cum clavi qua penetralia originationis vocum reserantur*, ca studiu introductiv la *Lexicon românesc-lătescu-ungurescu-nemtescu, quare de mai multi autori, in cursul a trideci si mai multor ani s'au lucratu. Seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico- Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est. Budae, typis et sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825*, p. 1-53; b) *Orthographia Romana...*, traducere românească, fragmentar, în Petru Maior, *Scrieri*, II, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 249-301; *Ortographia Romana*, fragmentar (prefața în latină și traducere românească), în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultimaie*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 48-53; <http://www.bcucuj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php>; **2. Istoria.** a) *Istoria pentru începutul românilor în Dachia. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmărtin, protopop, și la Înălțat Crăiescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei crăiesc cărților revisor. La Buda, în Crăiasca Tipografie, la anul 1812 tipărită. Iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretariul Arhivei Statului a Prințipatului Moldaviei. Cu adaugerea dialogului și a disputațiilor urmate în limba latinească asupra acestei Istorii, și tălmăcite românește prin D. Damaschin Bojinca, iurisconsultul Prințipatului Moldaviei. Historia de origine Valachorum. În Buda, cu tipariul Crăieștei Tipografie a Universității Ungurești. 1834*; b) *Din istoria părintelui Petru Maior*, fragmentar, în Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria besericei române, mai ales unite*, Blaj, 1855, p. 129-137, 145-190; c) *Istoria pentru începutul romaniloru in Daci'a. Intocmita de Petru Maior de Dicio-San-Martinu, protopopu si la innaltiatulu craiesculu consiliu locumtenentialu alu Ungariei craiescu alu cartiloru revisoru. Editiunea a'treia, transcrisa cu litere latine. Budapesta si Gherl'a 1883*; d) *Protopopul Petru Maior. Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, în: Ion Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania. Școala Ardeleană*, I, Craiova, [1933], p. 123-150; e) *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, fragmentar, în *Școala Ardeleană*, ediție îngrijită de Emil Boldan, București, 1959, p. 175-208; f) *Disertație pentru începutul limbei românești*, fragmentar, ibidem, p. 209-212; g) *Disertație pentru literatura cea veche a românilor*, fragmentar, ibidem, p. 213-218; h) *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, fragmentar, în *Școala Ardeleană*, II, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, București, 1970, p. 189-214; i) *Disertație pentru începutul limbei românești*, ibidem, p. 214-225; j) *Disertație pentru literatura cea veche a românilor*, ibidem, p. 225-235; k) *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, I-II, ediție critică și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefată și note de Manole Neagoe, București, 1971; l) *Disertație pentru literatura cea veche a românilor*, fragmentar, în Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971, p. 223-227; m) *Disertație pentru începutul limbei românești*, fragmentar, în Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971, p. 227-230; n) *Disertație pentru începutul limbei românești*, în Petru Maior, *Scrieri*, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, I, București, 1976, p. 296-313; II, București, 1976, p. 5-85; o) *Disertație pentru literatura cea veche a românilor*, ibidem, II, p. 5-85; p) *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, fragmentar, ibidem, I, p. 93-295, II, p. 5-85; r) *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, fragmentar, în *Despre vechimea și continuitatea românilor. Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior*, studiu introductiv de Dan Horia Mazilu, selecția textelor de Anatol Ghermanschi, București, 1989, p. 192-341; s) *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, fragmentar, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultimaie*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 42-43;

3. Animadversiones. a) *Animadversii împotriva rețensiei Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, traducere

românească, în *Disputațiile asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, urmate între autorul ei, Petru Maior etc., și între rețensentul K., împotrivicul Istoriei. Tălmăcite de pe latinie pe românie prin Damaschin Bojincă, iurisconsultul Prințipatului Moldaviei, precum și în mărita Crăime a Ungariei j<urat> advocate. În Buda, cu tipariul Crăieștii Tipografii a Universității Ungurești. 1834, volum anex, cu paginație proprie, la ediția: *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmărtin, protopop, și la Înălțat Crăiescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei crăiesc cărților revisor. La Buda, în Crăiasca Tipografie, la anul 1812 tipărită. Iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretariul Arhivei Statului a Prințipatului Moldaviei. Cu adaugerea dialogului și a disputațiilor urmate în limba latinească asupra acestei Istorii, și tălmăcite românește prin D. Damaschin Bojincă, iurisconsultul Prințipatului Moldaviei. *Historia de origine Valachorum*. În Buda, cu tipariul Crăieștii Tipografie a Universității Ungurești. 1834, p. 5-28; b) *Animadversiones* ..., traducere românească, fragmentar, în *Școala Ardeleană*, II, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, București, 1970, p. 345-352; c) *Animadversiones*, traducere românească, integral, în Petru Maior, *Scrieri*, II, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 201-237; d) *Animadversiones*, integral, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 70-85 (original latin) și 114-129 (traducere românească); **4. Reflexiones**. a) *Reflexii asupra răspunsului dumisale rețensentului din Viena la animadversiile asupra rețensiei Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, traducere românească, în *Disputațiile asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, urmate între autorul ei, Petru Maior etc., și între rețensentul K., împotrivicul Istoriei. Tălmăcite de pe latinie pe românie prin Damaschin Bojincă, iurisconsultul Prințipatului Moldaviei, precum și în mărita Crăime a Ungariei j<urat> advocate. În Buda, cu tipariul Crăieștii Tipografii a Universității Ungurești. 1834, volum anex, cu paginație proprie, la ediția: *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmărtin, protopop, și la Înălțat Crăiescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei crăiesc cărților revisor. La Buda, în Crăiasca Tipografie, la anul 1812 tipărită. Iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretariul Arhivei Statului a Prințipatului Moldaviei. Cu adaugerea dialogului și a disputațiilor urmate în limba latinească asupra acestei Istorii, și tălmăcite românește prin D. Damaschin Bojincă, iurisconsultul Prințipatului Moldaviei. *Historia de origine Valachorum*. În Buda, cu tipariul Crăieștii Tipografie a Universității Ungurești. 1834, p. 29-50; b) *Reflexiones* ..., traducere românească, fragmentar, în *Școala Ardeleană*, II, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, București, 1970, p. 352-358; c) *Reflexiones* ..., traducere românească, fragmentar, în Petru Maior, *Scrieri*, II, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 237-242; d) *Reflexiones* ..., integral, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 86-99 (original latin) și 130-144 (traducere românească); **5. Contemplatio**. a) *Privirea rețensiei asupra anticritice românești, dată (rețensia) în „Gazeta literară” din Viena, n<umărul> 7, februarie, 1816*, traducere românească, în *Disputațiile asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, urmate între autorul ei, Petru Maior etc., și între rețensentul K., împotrivicul Istoriei. Tălmăcite de pe latinie pe românie prin Damaschin Bojincă, iurisconsultul Prințipatului Moldaviei, precum și în mărita Crăime a Ungariei j<urat> advocate. În Buda, cu tipariul Crăieștii Tipografii a Universității Ungurești. 1834, volum anex, cu paginație proprie, la ediția: *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmărtin, protopop, și la Înălțat Crăiescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei crăiesc cărților revisor. La Buda, în Crăiasca Tipografie, la anul 1812 tipărită. Iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretariul Arhivei Statului a Prințipatului Moldaviei. Cu adaugerea dialogului și a disputațiilor urmate în limba latinească asupra acestei Istorii, și tălmăcite românește prin D. Damaschin Bojincă, iurisconsultul Prințipatului Moldaviei. *Historia de origine Valachorum*. În Buda, cu tipariul Crăieștii Tipografie a Universității Ungurești. 1834, p. 51-63; b) *Contemplatio* ..., traducere românească, fragmentar, în Petru Maior, *Scrieri*, II, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 243-248; c) *Contemplatio* ..., integral, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 100-109 (original latin) și 145-152 (traducere românească); **6. Răspuns la cârtire**: a) *Răspunsul la cârtirea carea s'au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*. La Buda. În Crăiesca Tipografie a Universității Ungariei 1814, în „Revista critică literară”, II, 1894, nr. 2, p. 69-72; nr. 3, p. 123-140; b) *Răspunsul la cârtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*, retipărit și adnotat de G. Bogdan-Duică, membru al Academiei Române, profesor la Universitatea din Cluj, Cluj, 1929 (reprodus de același editor în *Almanahul Societății Academice „Petru Maior”*, Cluj, 1929, p. 311-330); b) *Răspuns la cârtirea* ..., fragmentar, în *Școala Ardeleană*, II, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, București, 1970, p. 359-361; c) *Răspuns la*

cărtirea ..., fragmentar, în Petru Maior, *Scrieri*, II, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 86-93; d) *Răspunsul la cărtirea ...*, integral, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 55-69;

7. Propovedanii. a) *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți. Culese de Petru Maior de Dicio-Sân-Mărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei crăiesc cărților revizor. Editate acum întâia dată cu litere latinești, după ediția din Buda de la 1809, de dr. Elie Dăianu, paroh și protopop*, Cluj, 1906; b) *Fragment din Propovedaniile lui Petru Maior. (Volumul III al Predicilor, ce vor apărea în zilele acestea)*, în „Răvașul”, V, 1907, nr. 21, 22, p. 360-361; c) *Propovedanii*, fragmentar, în *Școala Ardeleană*, II, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, București, 1970, p.112-123; d) *Propovedanii*, fragmentar, în Petru Maior, *Scrieri*, I, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 37-58; e) *Propovedanii*, fragmentar, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 32-35;

8. Prediche. a) *Predici sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului, culese de Petru Maior de Dicio-Sân-Mărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei crăiesc cărților revizor. Editate acum întâia dată cu litere latinești, după ediția din Buda de la 1811 [!] de Elie Dăianu, paroh și protopop*, Cluj, 1906; b) *Prediche*, fragmentar, în *Școala Ardeleană*, II, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, București, 1970, p.124-135; *Prediche*, fragmentar, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 38-40;

9. Didahii. a) *Didahii*, fragmentar, în *Școala Ardeleană*, II, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, București, 1970, p. 92-111; b) *Didahii*, fragmentar, în Petru Maior, *Scrieri*, I, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 59-92; *Didahii*, fragmentar, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 30-31; *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morți*, ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar, note și rezumat de Laura Stanciu și Ioan Adrian Circa, Alba Iulia, 2011;

10. Istoria bisericii. a) Fragmentar: *Petru Maior despre suferințele mitropolitului Sava Brancovici*, în Ion Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania. Școala Ardeleană*, I, Craiova, [1933], p. 151-158; b) *Istoria besericei românilor*, fragmentar, în vol. *Școala Ardeleană. Antologie*, ediție îngrijită de Emil Boldan, București, 1959, p. 227-230; c) *Istoria besericei românilor*, fragmentar, în *Școala Ardeleană*, II, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, București, 1970, p. 318-337; d) *Istoria besericei românilor*, fragmentar, în Petru Maior, *Scrieri*, II, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 94- 197; e) *Istoria bisericii românilor*, vol. I, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București, 1995 (textul integral, fără notele de subsol); f) *Istoria besericei românilor*, fragmentar, în Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 44-46;

11. Telemah. a) *Întâmplările lui Telemah*, fragmentar, în Petru Maior, *Scrieri*, II, ediție alcătuită de Florea Fugariu, prefată și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 334-353. b) **Referințe (selectiv):** Bartholomeu Kopitar, *Geschichte des Ursprungs der Römer von Peter Maior, geordnet von Peter Major, von Ditscho-St. Martin, Protopopen, und bey dem hohen königl. Ungrischen Statthalterey-Rath Bücher-Revisor. In Ofen, in der königl. Druckerey der ungrischen Universität zu Pest 1812, II und 348 S. in 4*, în „Wiener Allgemeine Literaturzeitung”, 1813, nr. 98 din 7 decembrie, p. 1551-1565 (și în vol. *Barth. Kopitars kleinere Schriften, sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts. Herausgegeben von Fr. Miklosich*, I, Viena, 1857, p. 230-243); Ioan Theodorovici-Nica, *Moralnice sentenții sau folositoare pilde*, Buda, 1813, p. 4-6; Bartholomeu Kopitar, *Eine walachische Antikritik*, în „Intelligenzblatt für Wiener allgemeine Literaturzeitung”, 1816, nr. 7, p. 52-53 (și în vol. *Barth. Kopitars kleinere Schriften, sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechthistorischen Inhalts. Herausgegeben von Fr. Miklosich*, I, Viena, 1857, p. 369-371); Teodor Aron, *Scurt apendice la Istoria lui Petru Maior*, Buda, 1828; *Înștiințare*, în „Albina românească”, V-VI, 1833–1834, supliment la nr. 58, p. 2; Anonim, *Lectura unui om tânăr*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, II, 1839, nr. 1, p.4-7; nr. 2, p. 13-16; nr. 4, p. 25-29 (locul de referință: nr. 1, p. 6); [George Barițiu], *De băgat în seamă*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, V, 1842, nr. 38, p. 302-303; *Istoria pentru începutul*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, V, 1842, nr. 6, p. 40 (recte 48); [George Barițiu], *Bibliografie*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, VI, 1843, nr. 14, p. 88; [George Barițiu], *Austria*, (necrologul lui Bartolomeu Kopitar), în „Gazeta de Transilvania”, VII, 1844, nr. 67, p.266; [George Barițiu], *Mulțămită publică*, în „Gazeta de Transilvania”, VIII, 1845, 17, p. 68; [George Barițiu], *Bibliografie*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, VIII, 1845, nr. 44, p. 356; [George Barițiu], *Literar*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, VIII, 1845, nr. 47, p. 380; George Bariț,

Protopopii, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, IX, 1846, nr. 15, p. 113-117; George Bariț, *Documente privitoare la alegerea de episcop românesc neunit în Transilvania*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, X, 1847, nr. 45, p. 366-368; *Epitafiumul lui Petru Maior*, în „Amicul poporului”, 1848, col. 214; [George Barițiu], *Cărți năciunale*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XIII, 1850, nr. 2, p. 16; [George Barițiu], *Literariu. Spre răspuns la mai mulți doritori*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XIV, 1851, nr. 25, p. 200; Simion Bărnuțiu, *Din Italia*, 27 decemvr. 1852, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XVI, 1853, nr. 21, p. 155-156 (reprodus la Iosif Pervain și Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, II, Cluj, 1972, p. 35-39 și la Ioan Chindriș, *Simion Bărnuțiu. Suveranitate națională și integrare europeană*, Cluj-Napoca, 1998, p. 145-147); [Basiliu Rațiu], *Istoria besericească pentru folosul tinerimei române teologo-scolastice*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XVII, 1854, nr. 31, p. 165-166; Timotei Cipariu, *Cuvântare la ocaziunea serbărei seculare (la 100 ani) a gimnasiului din Blaș*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XVIII, 1855, nr. 8, p. 37-39; Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei române, mai ales unite*, Blaj, 1855, p. 129-137, 145-190; Alecu Russo, *Iașii, 17 ianuari*, în „Steaua Dunării”, II, 1856, p. 17-18; George Barițiu, *Despre biografiile bărbaților noștri renumiți*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XXI, 1858, nr. 15, p. 68-70; Timotei Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866, p. 325-327; Arseniu P. Bunea, *Vitalitatea gîntei romane și trei apostoli ai românilor (S. Clain, P. Maior și G. Șincai)*, în „Transilvania”, X, 1877, nr. 1, p. 7-10; nr. 2, 17-20; Balogh István, *Az Egyetemi Nyomda terményeinek címjegyzéke 1777–1877*, Buda, 1882; *Privire preste viața și activitatea literară a lui Petru Maior*, în: *Istoria pentru începutul romanilor în Dacia*, Intocmită de Petru Maior de Dicio-San-Martinu, protopopu și la innaltiatulu craiesculu consiliu locumtenentialu alu Ungariei craiescu alu cartiloru revisoru. Edițiunea a treia, transcrisă cu litere latine. Budapesta și Gherla 1883, p. IX-XXXV; *Din scrierile lui Petru Maior. Edițiunea Societății Literare a universitarilor români din Budapesta. Vol. I, Istoria pentru începutul românilor în Dacia. Budapesta și Gherla, 1883*, în „Telegraful român”, XXXI, 1883, nr. 152, p. 610; Atanasie Marian Marienescu, *Viața și operele lui Petru Maior*, în „Analele Academiei Române”, Seria II (1882–1883), *Discursuri, memorii și notițe*, București, 1884; Teodor Roșu, *Censura și interdicțiunea operei lui Petru Maior „Istoria pentru începutul românilor în Dacia”*, în „Unirea”, II, 1892, nr. 45, p. 358; nr. 47, p. 274; nr. 48, p. 382; nr. 49, p. 394; nr. 50, p. 402; Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române*, București, 1892, p. 158-161 ș.a. apud indice; G. Bogdan-Duică, *Petru Maior. Un studiu biografic*, Cernăuți, 1893; Ioan Bogdan, *Bartolomeu Kopitar. „O pagină din istoria filologiei române”*, în „Convorbiri literare”, XXVII, 1894, nr. 12, p. 1062-1072 (și în Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, cu o prefață de Emil Petrovici, București, 1968, p. 577-583); Aron Densușianu, *Causele persecuțiunilor lui S. Micul, G. Șincai și Petru Maior*, în „Revista critică literară”, II, 1894, nr. 4, p. 145-161; Idem, *O scriere necunoscută a lui Petru Maior*, în „Revista critică literară”, II, 1894, nr. 2, p. 69-72; nr. 3, p. 123-140 (*Răspuns la cârtire*...); Emilian Micu, *O scriere necunoscută a lui Petru Maior*, în „Revista critică literară”, II, 1894, nr. 2, p. 68-72; nr. 3, p. 132-140 (*Este vorba de Răspuns la cârtire*); Ilarie Chendi, *Procanonul lui Petru Maior*, în „Telegraful român”, XLIII, 1895, nr. 49, p. 195; nr. 50, p. 199-200; Emilian Micu, *Momente din viața lui Petru Maior de Dicio-Sănmărtin*, în „Transilvania”, XXVI, 1895, p. 234-236, 281; Aron Densușianu, *Din istoria Dicționarului de la Buda*, în „Revista critică literară”, IV, 1896, nr. 7-8, p. 193-206; C. Erbiceanu, *Istoria bisericeii românilor de Petru Maior, Buda 1813–1821*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XIX, 1896, nr. 1, p. 1-25; nr. 2, p. 112-130; Benedek Jancsó, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi alapota*, II, Budapesta, 1899, p. 309-322; Ion Ardeleanu, *Documente prețioase*, în „Unirea”, X, 1900, nr. 38, p. 313-315; Idem, *Petru Maior și frații neuniți*, în „Unirea”, XI, 1901, nr. 28, p. 230-231; nr. 29, p. 238-239; G. Tulbure, *Predici sau învățăături etc., culese de Petru Maior de Dicio-Sănmărtin. Editate[...] cu litere latinești de dr. Elie Dăianu, Cluj, 1906*, cronică, în „Luceafărul”, V, 1906, nr. 8, p. 182-183; Elie Dăianu, *Petru Maior – plagiator?*, în „Răvașul”, VI, 1908, nr. 2, p. 55-57; Ioan Rațiu, *Dascălii noștri*, f. I. [Blaj], f. a. [1908], p. XXXI-XXXVI; G. Tulbure, *Propovedaniile lui Samuil Clain și Petru Maior sau: un dublu plagiat binecuvântat*, în „Răvașul”, IV, 1908, nr. 13-18, p. 439-445; George Giuglea, *O scrisoare a lui Petru Maior*, în „Convorbiri literare”, LXIV, 1910, vol. 2, nr. 3, p. 329-335; Ábrámhám Sedeán, *Petru Maior élete és munkái*, Arad, 1911; Ion Lupaș, *O încercare de „reunire” a bisericilor românești din Ardeal la 1798*, Arad, 1913, *passim*; Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbii române*, Institutul de arte grafice „N. V. Ștefăniu”, Iași, 1914; Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, I, București, 1920, p. 47-69; Gheorghe Comșa, *Istoria predicii la români*, București, 1921; *De la Academia Română [Centenarul morții lui Petru Maior]*, în „Telegraful român”, LXIX, 1921, nr. 7, p. 2; Nicolae Iorga, *La o sută de ani după moartea lui Petru Maior. Cuvântare comemorativă ținută la Academia Română*, București, 1921; Alexandru Lapedatu, *Petru Maior în cadrul vieții naționale și culturale a epocii sale*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921–1922, p. 79-86 și în ****La centenarul morții lui Petru Maior*, Cluj, 1921 (broșură comemorativă cuprinzând cuvântările ținute cu prilejul centenarului

morții lui Petru Maior de Al. Lapedatu, I. Lupaș și S. Pușcariu); Ioan Lupaș, *Scrierile istorice ale lui Petru Maior*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921–1922, p. 87-108; *Petru Maior. La centenarul morții sale*, București, 1921, colecția „Pagini alese din scriitorii români”, nr. 27; Ion Minea, *Ideii și fapte din activitatea lui Petru Maior*, în „Evenimentul”, XXIX, 1921, nr. 27, p. 2-3; nr. 28, p. 2-3; Zenovie Păclișanu, *Petru Maior și Unirea*, în „Unirea”, XXXI, 1921, nr. 16, p. 2-3; Sextil Pușcariu, *Părerile lui Petru Maior despre limba română*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921–1922, p. 109-119; Terentie (pr. P. Morușca), *Petru Maior și Unirea*, Sibiu, 1921; Theodor Capidan, *Petru Maior și aromânii*, în „Junimea literară”, XII, 1923, nr. 4-5, p. 63-69; P. Măgureanu, *Petru Maior și Unirea*, Lugoj, 1923; C. Radu, *Cu privire la izvoarele predicilor lui Petru Maior*, în „Adevărul literar și artistic”, VI, 1925, nr. 218, p. 6; Gheorghe Cardaș, *Petru Maior*, în „Universul literar”, XLII, 1926, nr. 6, p. 5-6; Liviu Marian, *Petru Maior – folklorist*, în vol. *Contribuții la istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, Cernăuți, 1927; Gheorghe Pascu, *Istoria literaturii române din secolul XVIII. III. Epoca lui Clain, Șincai și Maior*, Iași, 1927, p. 185-274; Ion Lupaș, *O încercare de reunire a bisericilor române din Transilvania la 1798*, în vol. *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, București, 1928, p. 389-405; Traian Popa, *Contribuțiuni la viața lui Petre Maior*, în „Societatea de mîne”, V, 1928, nr.4, p. 87-88; Iacob Radu, *Foștii elevi români uniți ai școalelor din Roma*, Beiuș, 1929, p. 16-17; Coriolan Suciu, „*Professio fidei*” pe timpul lui Petru Maior, în „România literară” (Aiud), I, 1930, nr. 3-4, p. 81-82; Zenovie Păclișanu, *Din istoria Dicționarului de la Buda*, în „Transilvania”, LII, 1921, nr. 4, p. 260-269; Ernest Armeanca, *Vasile Coloși, colaborator la Dicționarul de la Buda din 1825*, în „Societatea de mîne”, IX, 1932, p. 14; Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, 1932, p. 277-279; Andrei Veress, *Tipografia românească din Buda*, în „Boabe de grâu”, III, 1932, nr. 12, p. 592-612; G. Bogdan-Duică, *Petru Maior și Justinus Febronius sau Petru Maior ca dușman al papei*, în „Renașterea”, XI, 1933, nr. 15-16, p. 6-8; nr. 17, p. 3-4; nr. 18, p. 3-4; nr. 19, p. 2-3; nr. 20, p. 6-7; nr. 21, p. 5-6; nr. 22, p. 6-7; nr. 23, p. 3-4; nr. 24, p. 2-3; nr. 25, p. 2-3; nr. 26-27, p. 3 (și broșură, Cluj, 1933); Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești. III. Partea întâia. (Generalități. Școala Ardeleană)*, ediția a II-a, București, 1933, p. 237-265; 310-314; Karl Kurt Klein, *Biblioteca Universității din Iași*, în „Boabe de grâu”, V, 1934, nr. 5, p. 257-283; D. Găzdaru, *Contribuție la relațiile lui Grigore Maior, Gheorghe Șincai și Petru Maior cu Roma*, Iași, 1933; Nicolae Lupu, *Correspondență între Petru Maior și episcopul Bob la 1785*, în „Blajul”, I, 1934, nr. 9, p. 407-410; Zenovie Păclișanu, *Un vechi proces literar. (Relațiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Șincai și P. Maior)*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, tom. XVI, 1935, mem. 12 (și extras, București, 1935); Traian Popa, *Locul nașterii lui Petru Maior*, în „Cultura creștină”, XVI, 1936, nr. 6, p. 371-374; Haralambie Cojocaru, *Petru Maior și primatul lui Petru*, în *Omagiu Î.P.S.S. dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului*, Sibiu, 1940; Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului*, Blaj, 1940, p. 30-31; Gáldi László, *XVIII századi humanizmusunk és a Románság*, Budapesta, 1940; Idem, *L'infuso dell'umanismo ungherese sul pensiero rumeno*, Budapesta, 1940; I. Georgescu, *Un izvor literar al lui Petru Maior: Paolo Segneri, „Quaresimalele”*, în „Studii italiene”, VII, 1940, p. 11-25; Mario Rufini, *La scuola latinista romana (1780–1871). Studio storico-filologico*, Roma, 1941; Vasile Netea, *Câteva precizări în legătură cu Petru Maior*, în „Revista Fundațiilor Regale”, VIII, 1941, nr. 6, p. 691-696; Ștefan Lupșa, *Contribuțiuni la istoria încercării de reunire a bisericilor românești din Transilvania la 1798*, în *Omagiu lui Ion Lupaș*, București, 1943, p. 492-509; Gáldi László, *L'influence de la civilisation hongroise sur l'activité scientifique des Roumains de Transilvania*, în „Revue d'histoire comparée. Études Hongroises”, 1943, N. S., tom. I-er, nr. 1-2; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 50, 129, 181, 184, 190, 248-249, 276, 300, 306; Gáldi László, *Samuelis Klein Dictionarium Valachico-Latinum*, Budapesta, 1944, *passim*; Vasile Netea, *Lângă amvonul lui Petru Maior*, în vol. *De la Petru Maior la Octavian Goga. Studii și evocări istorice*, București, 1944, p. 11-27; Idem, *Precizări la biografia lui Petru Maior*, *ibidem*, p. 29-35; Dimitrie Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 251-257; Octavianus Bârlea, *Ex historia romana: Ioannes Bob episcopus Fagarasiensis (1783–1830)*, Frankfurt am Main, 1948, 382-415 și *passim*; Nicolae Albu, *Petru Maior în luptă cu nobilimea transilvăneană pentru salvarea unei școli românești*, în „Tribuna”, I, 1957, nr. 18, p.7; Ioan Lupaș, *Îndrumări de ordin omiletic în prefețele „propovedaniilor” și „predicilor” lui Petru Maior*, în „Mitropolia Ardealului”, II, 1957, nr. 5-8, p. 490-503; Dimitrie Macrea, *Petru Maior*, în „Limba română”, VI, 1957, nr. 4, p. 5-18; Mircea Tomescu, *Calendarele românești (1733–1830). Studii și bibliografie*, București, 1957, p. 66-71; 113-117; Grigore Marcu, *Petru Maior, precursor al unificării bisericești a românilor din Ardeal*, în „Mitropolia Ardealului”, III, 1958, nr. 9-10, p. 709-716; Ștefan Cuciureanu, *Italianismele la Petru Maior*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, X, 1959, Filologie, fasc. 1-2, p. 53-67; Dimitrie Macrea, *Petru Maior*, în vol. *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 46-66; *Școala Ardeleană. Antologie*, ediție îngrijită de Emil Boldan, București, 1959, p. 15-16; 171-172; Armand C. Munteanu, *Opera canonică a lui Petru Maior*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXVIII, 1960, nr. 9-10, p. 791-816; Pompiliu Teodor, *Două scrisori ale lui P. Maior din timpul petrecerii sale la Buda (1810)*, în

„Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, III, 1960, p. 355-359; Maria Protase, *Petru Maior, polemist*, în „Studii și cercetări științifice”, (Iași), XII, 1961, fasc. 2, p. 149-170; Pompiliu Teodor, *Petru Maior*, în „Tribuna”, V, 1961, nr. 4, p. 8; N. A. Ursu, *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, în „Limba română”, X, 1961, nr. 2, p. 135-143; Stelian Dumitrăcel, *Aspecte ale frazei lui Petru Maior*, în „Studii și cercetări științifice”, (Iași), XIII, 1962, fasc. 1; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, *passim*; Maria Protase, *Semnificația social-politică a „Procanon”-ului lui Petru Maior*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia, fasc. 2, VIII, 1963, p. 61-65; Adrian Marino, *Iluministii români și problema „cultivării” limbii (I-II)*, în „Limba română”, XIII, 1964, nr. 5, p. 467-482; nr. 6, p. 571-586; Romul Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la luminarea maselor*, București, 1964, *passim*; Al. Piru, *Literatura română premodernă*, București, 1964, p. 64-85; Adrian Marino, *Iluministii români și idealul luminării*, în „Iașul literar”, XI, 1965, nr. 3, p. 42-52; nr. 4, p. 29-40; Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, p. 128-133; 187-207; Petru Oaldea, *Răspândirea operei lui Petru Maior în Banat*, în „Orizont”, XVII, 1966, nr. 6, p. 96. Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. 1, București, 1966, p. 30-33; Pompiliu Teodor, *În jurul unei lucrări istorice a lui Petru Maior*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, IX, 1966, p. 271-281; A. Radu, *Opera omiletică a lui Petru Maior*, în „Studii teologice”, Seria II, XIX, 1967, nr. 9-10; Nicolae Albu, introducere la vol. Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, București, 1968, p. V-XXII; Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii româniști în secolul XVIII (1700–1821)*, București, 1968, *passim*, apud indice; *Istoria literaturii române*, II, București, 1968, p. 57-66; A. Radu, *Cu privire la izvoarele predicilor lui Petru Maior*, în „Steaua”, XIX, 1968, nr. 8, p. 98-101; Nicolae Albu, *Cauzele interdicției „Istoriei pentru începutul românilor în Dacia” și a „Istoriei bisericești românilor” ale lui Petru Maior*, în „Limbă și literatură”, XX, 1969, p. 209-215; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, II, București, 1969, p. 192-215 și *passim*; George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969, p. 312-316; 590-591; Nicolae Albu, „Cărtirea” împotriva persoanei lui Petru Maior, în „Limbă și literatură”, XXVI, 1970, p. 121-131; Alexandru Duțu, *Traducere și remodelare în cultura română din perioada Luminilor*, în ****Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, București, 1970, p. 155-159; Florea Fugariu, *Limba și stilul Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*, în Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, I-II, București, 1970, p. 51-86 (I); Manole Neagoe, prefață și note la Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, I-II, București, 1970, p. 5-49 (I); Iosif Pervain și Maria Protase, *Petru Maior și Lexiconul de la Buda*, în „Cercetări de lingvistică”, 1970, nr. 1, p. 11-22; Idem, *Numirea lui Petru Maior în funcția de cenzor și corector la Tipografia din Buda*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia, XV, 1970, fasciculus 1, p. 28-29; Școala Ardeleană, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, I-III, București, 1970 (referințe: vol. I, p. 5-56; vol. II, p. 341-345; vol. III, p. 264-375); Pompiliu Teodor, *În legătură cu „Răspuns la cărtire...” de Petru Maior*, în „Acta Musei Napocensis”, VII, 1970, p. 599-607; Nicolae Albu, *Cauzele conflictului dintre episcopul Bob și Petru Maior*, în „Steaua”, XXII, 1971, nr. 2, p. 84-89; Idem, *Date noi privitoare la viața și activitatea lui Petru Maior*, în „Revista arhivelor”, vol. XXXIII, 1971, nr. 4, p. 575-593; Idem, *Idei pedagogice în opera lui Petru Maior*, în „Revista de pedagogie”, XX, 1971, nr. 2, p. 88-90; Ioan Boldan, *Petru Maior și problema continuității românilor în Dacia*, în „Cercetări de limbă și literatură”, IV, 1971, 223-232; Maria Bucur, *Aniversarea lui Petru Maior*, în „Familia”, VII, 1971, nr. 2, p. 5; Ioan Chindriș, *Petru Maior inedit*, în „Tribuna”, XV, 1971, nr. 8, p. 14; Șerban Cioculescu, *Ireductibilul Petru Maior*, în „România literară”, IV, 1971, nr. 8, p. 5, 13; Ștefan Ciuciureanu, *Fonti teorice e pratica italianizzante di Petru Maior*, în ****Actele celui de al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, II, București, 1971, p. 1327-1332; Gavril Istrate, *Moștenirea lui Petru Maior*, în „Cronica”, VI, 1971, nr. 10, p. 8; Ion Iuga, *Ideile fundamentale ale „Istoriei pentru începutul românilor în Dacia” de Petru Maior*, în „Marmația”, II, 1971, p. 153-160; Ion Lungu, *Iluministul*, în „Tribuna”, XV, 1971, nr. 8, p. 13; Dimitrie Macrea, *Petru Maior – precursor al lingvisticii românești*, în „România literară”, IV, 1971, nr. 8, p. 11; Emil Manu, *Petru Maior și „Luminile” românești*, în „Săptămâna culturală a capitalei”, 1971, nr. 14, p. 3; Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971, *passim*; Ștefan Pascu, *Actualitatea lui Petru Maior*, în „Tribuna”, XV, 1971, nr. 8, p. 1, 2; Dumitru Păcurariu, *Un mare cărturar patriot. 150 de ani de la moartea lui Petru Maior*, în „Scânteia”, XL, 1971, nr. 8741, p. 2; Mircea Păcurariu, *Considerații asupra Istoriei bisericești a lui Petru Maior*, în „Mitropolia Ardealului”, XVI, 1971, nr. 5-6, p. 386-408; Iosif Pervain, *Petru Maior în conștiința generației pașoptiste din principate*, în „Vatra”, I, 1971, nr. 2, p. 2, 15; Idem, *Petru Maior și Lexiconul de la Buda*, în vol. *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 113-127; Maria Protase, *Petru Maior, istoricul: concepție și metodă*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 253-264; Eadem, *Invitație la lectură. (Arta portretului la Petru Maior)*, în „Tribuna”, XV, 1971, nr. 8, p. 14; Eadem, *Petru Maior – istoricul: concepție și metodă*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXIV, 1971, nr. 2,

p. 253-265; Eadem, *Petru Maior în exegeza critică românească*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia, XVI, 1971, fasc. 1, p. 21-36; Eadem, *Petru Maior, precursor al pamfletului modern*, în „Steaua”, XXII, 1971, nr. 4, p. 106-109; Eadem, *Sensul unirii de la 1700 în „Istoria bisericii românilor” de Petru Maior*, în „Mitropolia Ardealului”, XVI, 1971, nr. 5-6, p. 409-415; Al. Rosetti, Boris Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1971, p. 447-450; 458-460; Florin Roșca, *Petru Maior*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLVII, 1971, nr. 3-4, p. 285-287; Luana Tăutu, *O dublă aniversare*, în „Astra”, VI, 1971, nr.2, p. 5; Pompiliu Teodor, *Petru Maior – 150*, în „Tribuna”, XV, 1971, nr. 8, p. 12; Mihai Ungheanu, *Petru Maior: „Istoria pentru începutul românilor în Dacia”*, în „România literară”, IV, 1971, nr. 30, p. 14; Nicolae Albu, *Petru Maior la Reghin*, în „Vatra”, II, 1972, nr. 1, p. 16; *Bibliografia analitică a limbii române literare 1780–1866*, București, 1972, p. 20-21; Cornelia Bodea, Mihai Mitu, Ioan Budai-Deleanu, *scrisoare către Petru Maior*, „Pentru începutul limbei româniști”, în „Manuscriptum”, III, 1972, nr. 6, p. 53-69 (atribuire greșită, Petru Maior nu este destinatarul real al scrisorii); Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840*, București, 1972, *passim*; I. Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei*, București, 1973 (ediția a II-a, Cluj-Napoca, 1999), *passim*, apud indice; Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Petru Maior: Aufklärung și națiune*, la Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, p. 179-212; Gavril Istrate, *Moștenirea lingvistică a lui Petru Maior*, în „Analele științifice ale Universității «A. I. Cuza» din Iași”, e) Lingvistică, XVIII, 1972, p. I-XVI; D. Popovici, *Studii literare. I. Literatura română în epoca „luminilor”*, Cluj, 1972, p. 227-260; Maria Protase, *Un moment important din itinerarul românesc al lui Têlêmaque de Fenelon*, în „Steaua”, XXIII, 1972, nr. 13, p. 16; Victor V. Grecu, *Școala Ardeleană și unitatea limbii române literare*, Timișoara, 1973, *passim*, apud indice; Maria Protase, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, 1973; Eadem, *Opera omiletică a lui Petru Maior*, în „Mitropolia Ardealului”, XVIII, 1973, nr. 1-2, p. 28-38; Eadem, *Le „Procanon” de Petru Maior, réplique sud-est européenne des attaques antipapales du XVIII-e siècle*, în „Revue des études sud-est européennes”, XI, 1973, nr. 1, p. 39-56; Eadem, *Valori artistice în „Istoria bisericii românilor” de Petru Maior*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia, XVIII, 1973, fasc. 2, p. 3-18; Dimitrie Macrea, *Permanența lui Petru Maior*, în „România literară”, VII, 1974, nr. 21, p. 8; Ion Nistor, *Petru Maior – cuget și acțiune*, în „Vatra”, IV, 1974, nr. 7, p. 14; Vasile Munteanu, *Izvoare bizantine în opera lui Petru Maior*, în „Mitropolia Banatului”, XXV, 1975, nr. 4-6, p. 177-187; E. Glodariu, *Înființarea, organizarea și activitatea Societății de lectură „Petru Maior” din Budapesta*, în „Acta Musei Napocensis”, XIII, 1976, p. 505-522; Iacob Mârza, *Lucrări de P. Maior în colecții de carte veche din Alba Iulia*, în „Marisia”, VI, 1976, p. 255-271; Petru Oalld, *Interesul bănașenilor pentru opera lui Petru Maior*, în „Studii de limbă, literatură și folclor”, III, 1976, p. 97-108; Mircea Popa, Ioan Molnar Piuaru, Cluj-Napoca, 1976, p. 14-68; Maria Protase, prefată și tabel cronologic la: Petru Maior, *Scrieri, I-II*, ediție alcătuită de Florea Fugariu, București, 1976 (I, p. V- LXXXV); Titus Furdui, *Ediția italiană a cărții lui François de Salignac de la Mothe Fenelon, „Aventures de Têlêmaque”, folosită la traducerea ei în limba română de Petru Maior*, în ****Țara Moșilor*, I, f. I. [Alba Iulia], 1977, p. 197-201; L. Grămadă, M. Protase, *Destinul unei cărți: „Istoria bisericii românilor” de Petru Maior*, în „Echinoc”, IX, 1977, nr. 8-9, p. 34; Käfer István, *Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve (1577–1977)*, Budapesta, 1977, p. 135-138; Alexandru Matei, *Petru Maior. Contribuții la ecoul operei sale istorice (1812–1830)*, în ****Țara Moșilor*, Alba Iulia, 1977, p. 82-88; Alexandru Duțu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978, *passim*, apud indice; Ion Lungu, *Școala Ardeleană*, București, 1978 („ediție nouă, revăzută”, București, 1995), *passim*; Dimitrie Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, p. 31-47; Vasile Dobrescu, *Petru Maior, luptător pentru afirmarea conștiinței naționale*, în „Vatra”, IX, 1979, nr. 3, p. 7; Ioan Chindriș, *Petru Maior contra Lexiconului de la Buda?*, în „Manuscriptum”, XI, 1980, nr. 4, p. 146-158; Mircea Popa, Valentin Tașcu, *Istoria presei literare românești din Transilvania de la începuturi până la 1918*, Cluj-Napoca, 1980, apud indice; Magdalena Tampa, *Date inedite în legătură cu familia lui Petru Maior*, în „Biblioteca și cercetarea”, buletin litografiat al Bibliotecii Academiei Române din Cluj-Napoca, IV, 1980, p. 286-301; Carol Engel, *Destinul unei cărți în lumina unor documente inedite: cum au ajuns la Blaj exemplarele depozitate la Cluj ale „Istoriei bisericii românilor” de Petru Maior*, în „Biblioteca și cercetarea”, buletin litografiat al Bibliotecii Academiei Române din Cluj-Napoca, V, 1981, p. 64-92; Titus Furdui, *Un exemplar prețios din ediția princeps „Istoria pentru începutul românilor în Dacia” lui Petru Maior*, în „Acta Musei Porolissensis”, V, 1981, p. 679-683; Ioan Chindriș, *O scriere necunoscută a lui Petru Maior?*, în „Tribuna”, XXVI, 1982, nr. 47, p. 3; Veress Endre, *A Budai Egyetemi Nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780–1848*, Budapesta, 1982, *passim*; Avram Andea, *Câteva date despre răspândirea operei lui Samuil Micu și Petru Maior*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, XXVIII, 1983, p. 32-45; Octavian Bârlea, *Biserica Română Unită și ecumenismul corifeilor Renașterii culturale. Die Rumänische Unierte Kirche und der Ökumenismus der Koryphäen der kulturellen Renaissance*, în „Perspective”, München, V, 1983, nr. 3-4, p. 1-242; Domokos Sámuel, *Activitatea lui Samuil Micu*,

Gheorghe Șincai și Petru Maior la Tipografia din Buda pe baza documentelor necunoscutei, în vol. *Typographia Universitatis Hungaricae Buda 1777-1848*, publicat de Péter Király, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1983, p. 293-301; Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, 1983, *passim*; Vasile Dobrescu, *Petru Maior, istoriograf*, în „Vatra”, XVI, 1984, nr. 4, p. 181-B; Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, *passim*; Ioan Chindriș, *Petru Maior și epoca sa*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, XXVII, 1985-1986, p.19-30 (reprodus în vol. *Naționalismul modern*, Cluj-Napoca, 1996, p. 111-135); Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, București, 1985, p. 32-45; Serafim Duicu, *Pe urmele lui Samuil Micu-Clain*, București, 1986, *passim*; Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1790-1848*, București, 1986, *passim*; Gheorghe I. Roșescu, *Principii canonice ortodoxe de organizare bisericească în opera lui Petru Maior*, în „Mitropolia Ardealului”, XXXI, 1986, nr. 4, 32-42; Iacob Mârza, *Școală și națiune. (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, 1987, *passim*; Ioan Chindriș, *Petru Maior. Care e portretul său real?*, în „Manuscriptum”, XX, 1989, nr. 2, p.170-176; Ioan Chindriș, *Sigiliile lui Petru Maior*, în „Steaua”, XL, 1989, nr. 5, p. 18 (reprodus în vol. *Transilvanica*, Cluj-Napoca, 2003, p. 199-201); Vasile Dobrescu, *Petru Maior – luptător pentru afirmarea conștiinței naționale*, în „Reghinul cultural. Studii și articole”, II, 1990, p. 33-36; Serafim Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, București, 1990; Vasile Lechințan, *Petru Maior militant protopop al Gurghiuului*, în „Manuscriptum”, XXII, 1991, nr. 2-4, p. 288-292; Gheorghe Gorun, *Cenzorii români de la Tipografia din Buda*, în „Crisia”, nr. XXII, 1992, p. 280-302; Domokos Sámuel, *Tipografia din Buda. Contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului XIX*, Giula – Gyula, 1994, *passim*; Doina Drăghiciu, *Semnarea unor scrieri ale lui P. Maior în colecții de carte românească veche din județul Alba*, în „Apulum”, XXXI, 1994, p. 323-334; Daniel Dumitran, *Galicanismul în istoria ecleziastică a românilor transilvăneni din secolul al XVIII-lea*, în „Caietele David Prodan”, I, 1994, nr. 2, p. 41-75; Ana Hinescu, Arcadie Hinescu, *Oameni de ieri și de azi ai Blajului. Mic dicționar*, Blaj, 1994, p. 103-105 („ediția a doua revăzută și adăugită”, sub titlul: *Oameni de ieri și de azi ai Blajului. Dicționar*, Cluj-Napoca, 2012, p. 301-304); Vasile Lechințan, *Petru Maior la Reghin. Demersuri pentru ridicarea școlii normale românești*, în „Reghinul cultural. Studii și articole”, III, 1994, p. 69-71; Iacob Mârza, *Un dascăl blăjean, lector al lui Petru Maior*, în „Apulum”, XXXI, 1994, p. 345-351; Ioan Chindriș, *Petru Maior și epoca sa*, studiu introductiv la: Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, vol. I, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București, 1995, p. 5-75 (reprodus în vol. *Transilvanica*, Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 2003, p. 453-525, sub titlul *Un caz iluminist: Petru Maior*); Doina Năgler, *Petru Maior și problema învățământului în Transilvania*, în „Sargetia”, XXVI/1, 1995–1996, p. 587-591; Laura Stanciu, *Petru Maior zwischen Aufklärung und Les Lumières*, în „Colloquia”, II, 1995, nr. 1-2, p. 61-74; Eadem, *Nicolaus Olahus în Istoria pentru începutul românilor în Dachia a lui Petru Maior*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași”, XXXII, 1995, p. 251-255; Eadem, *Petru Maior – precursor al romantismului în abordarea evului mediu românesc*, în „Apulum”, XXXIII, 1996, p. 33-40; Eugen Glück, *Contribuții cu privire la biografia lui Samuil Micu-Klajn și Petru Maior*, în „Satu Mare. Studii și cercetări”, XIII, 1996, p. 119-140; Ioan Chindriș, *Puterea tradiției sau Protopapadichia lui Petru Maior*, studiu introductiv la: Petru Maior, *Protopapadichia*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1997, p. 5-27 (reprodus în vol. *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, 2001, p. 161-178 și *Crâmpoie din Școala Ardeleană*, Cluj-Napoca, 2010, p. 161-178); Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997 (referințe *passim*); Mircea Popa, *Aspecte și interferențe iluministe*, Timișoara, 1997, p. 67-72; Laura Stanciu, *Petru Maior și cercetarea „mentalității” în Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, în „Cultura creștină”, serie nouă, 1997, nr. 1, p. 66-73; Eadem, *Petru Maior – precursor al romantismului*, în „Sargetia”, XXVII/1, 1997–1998, p. 755-770; Eadem, *Studiu introductiv*, în Petru Maior, *Protopapadichia*, Alba Iulia, 1998, p. 21-53; Eadem, *Modelul maiorean și realitățile oferite de protopopiatul Gurghiu - Reghin în perioada 1785-1809*, în vol. *Spiritualitate românească și istorie europeană*. Editori: Iacob Mârza & Ana Dumitran, în col. *Bibliotheca Musei Apulensis*, 1998, nr. 11, p. 348-363; Remus Câmpeanu, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 1999, *passim*; Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000, *passim*; Laura Stanciu, *Genealogia problematicei discursului național la Petru Maior. Premise pentru o discuție*, în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 2000–2001, nr. 4-5, p. 107-113; Eadem, *Un sondaj în opera lui Petru Maior: sursa și documentul istoric*, în vol. *300 de ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei. Actele colocviului internațional din 23-25 noiembrie 2000*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 207-220; Daniel Dumitran, *Structuri ecleziale în Dieceza Făgărașului. Raporturile lui Petru Maior cu episcopul Ioan Bob*, în „Cultura creștină”, serie nouă, V, 2002, nr. 3-4, p. 222-226; Laura Stanciu, *Structură și tip de polemică la Petru Maior*, în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 2002, nr. 6/I, p. 119-124; Remus Câmpeanu, *Biserica Română Unită între istorie și istoriografie*, Cluj-Napoca,

2003, *passim*; Ioan Chindriș, *Pedagogia rurală a lui Petru Maior*, în vol. *Transilvanica*, Cluj-Napoca, 2003, p. 397-403; Mircea Popa, *Pagini bihorene*, Oradea, 2003, p. 68-87; Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini. Petru Maior (1760–1821)*, Cluj-Napoca, 2003; Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul discursului ecleziastic românesc din Transilvania 1850–1920*, Cluj-Napoca, 2003, *passim*; Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782–1830)*, București, 2005, *passim* (ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2007); Gabriela Mircea, *Tractatul despre locurile theologicești, Blaj 1811. O tipăritură veche românească neinclusă în BRV*, în „Școala Ardeleană”, anuar, Oradea, II, 2007, p. 288-297; Liliana Popa, *O scrisoare inedită a lui Petru Maior către Vasile Aaron*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu”, XIII-XIV, 2006–2007, București, 2007, p. 427-431; Ana Maria Roman-Negoi, *Recuperarea unui destin. Gheorghe Șincai, Hronica românilor*, Cluj-Napoca, 2009, *passim*, apud indice; Mircea Popa, *Cărți, manuscrise, biblioteci*, Cluj-Napoca, 2010, p. 265-278; Mihai Lozbă, *Istoria cuvântului românesc*, Iași, 2011, p. 116-123; Laura Stanciu, *Despre rolul lui Petru Maior în Școala Ardeleană*, în vol. Cornel Sigmirean, Corina Teodor (ed.), *Petru Maior și Iluminismul Europei Centrale*, Târgu-Mureș, 2011, p. 143-164; Cornel Sigmirean, Corina Teodor (ed.), *Petru Maior și Iluminismul Europei Centrale*, Târgu-Mureș, 2011; Vasile D. Țâra, *Predicile lui Petru Maior, un moment de referință în evoluția discursului omiletic românesc*, în vol. *Text si discurs religios*, III, lucrările Conferinței naționale „Text si discurs religios”, editia a 3-a, Iași, 2011, p. 211-220; *Petru Maior și prietenii* (editor Laura Stanciu), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015; Mircea Popa, *Sextil Pușcariu și Muzeul Limbii Române*, Cluj-Napoca, 2016, p. 38-43.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

1 Metodologia ediției. Spre deosebire de Ioan Budai-Deleanu, care nu a avut șansa de a-și vedea operele tipărite, Petru Maior a stat sub semnul unui destin mai norocos, grație perioadei îndelungate în care a desfășurat activitatea de cenzor al cărților românești la Tipografia Universității din Buda¹, postul intelectual românesc cel mai înalt din Imperiu, la care au râvnit și au acces, pe rând, cei trei mari corifei ai Iluminismului românesc: Samuil Micu (1804–1806), Gheorghe Șincai (1804–1808, mai întâi în calitate de corector al cărților românești și al celor în limba latină și maghiară, apoi în aceea de cenzor interimar, după moartea lui Samuil Micu, până la 23 mai 1808, când, printr-o scrisoare de demisie, părăsește postul), Petru Maior (1809–1821). Faptul că multe dintre scrierile lui Petru Maior au văzut lumina tiparului în timpul vieții autorului (vezi supra: **Bibliografie. a) Opera. 1. Antume**) face sarcina editorului pus în situația de a opera o selecție din creația corifeului iluminist simțitor mai ușoară. Manifestându-se, în spirit iluminist, aproape egal în multe domenii umaniste, istorie, teologie, filologie, beletristică, Petru Maior are în plus o înclinație ieșită din comun pentru retorică, după cum se dovedește și un excepțional polemist, ceea ce generează din capul locului probleme în a stabili o ordine de intrare a textelor selectate în ediție.

Dificultatea unui astfel de exercițiu vine din faptul că, omenește, editorul nu se poate elibera de elementul subiectiv, motiv pentru care, așa cum s-a procedat și în cazul celorlalte două volume din seria *Integrala antologică a Școlii Ardelene*, s-a încercat aceeași ierarhizare valorică a domeniilor reprezentate prin scrierile cărturarului, fără a avea certitudinea unei alegeri obiective de la un capăt la altul. Prin urmare, după o analiză atentă a operei, editorii au ales să pună pe primul loc activitatea de **istoric** a lui Petru Maior, indiferent dacă vorbim despre istoria politică sau despre cea ecleziastică, dublată această activitate și de fațeta la fel de pregnantă a **polemistului** incisiv, evidentă îndeosebi tot pe tărâm istoric, știut fiind faptul că Maior nu prea le-a rămas dator celor care au îndrăznit să grăiască altfel decât pe placul său despre concepțiile sale istorice sau filologice. Preocupat de puritatea latină a românilor, de originea limbii române, de necesitatea reformării ortografiei și conștient de nevoia cultivării și îmbogățirii lexicului românesc, Petru Maior se manifestă ca un remarcabil **filolog**, domeniu în care prezintă interes nu numai lucrările scrise de el, ci și acelea pentru care și-a asumat sarcina de a le supraveghea și coordona, în calitatea sa de cenzor al Tipografiei din Buda, și ne referim aici la dicționarul limbii române aflat în lucru, ce se va definitiva și tipări abia în 1825, dar la a cărui înfăptuire a trudit și Petru Maior în toată activitatea revizoratului său. Așadar, se vor regăsi în această secțiune, pe lângă *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, *Dialogul pentru începutul linbei română întră nepot și unchi*, cele două studii (*Disertații*) care însoțesc textul *Istoriei pentru începutul*

¹ Aprecierea activității lui Petru Maior în contemporaneitate rezultă din cuvintele pline de simțire scrise de un alt român preocupat de luminarea semenilor, Ioan Theodorovici-Nica, paroh în Pesta, în prefața pildelor traduse de el și tipărite în 1813 la Buda, sub titlul: *Moralnice sentenții sau folositoare pilde, traduse de Ioann Theodorovici, românescul paroh în Peșta și a preacinstiului eparhialnic consistorium din Buda asesor*. După ce deplânge sărăcia scrisului românesc, autorul adaugă: „Singurul bătrân, preacinstiul domn Petru Maior, protopopul Gurghiuului din Ardeal și la Crăiescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei crăiesc a cărților revizor, încă cu lucrul nu a încetat. De patru ani, de când sânt eu aici în Peșta paroh, mult au lucrat pentru neam. Întâiu, au făcut frumoase și folositoare *Propovedanii la îngropăciunea morților*, a doao, aseamene folositoare *Didahii pentru creșterea fiilor*, a treia, *Prediche la toate duminicile și sărbătorile anului*, a patra, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, iar acum lucră la *Istoria beseariceii românești*. Ceale patru mai sus numite au ieșit din tipariu, iară ceastă de pre urmă mai curând e gata a o da în tipariu, numai să poată căpăta bani ca să plătească ceale până acum tipărite. Că de ar cumpăra românii noștri cu acea râvnă cărțile lor folositoare, cu carea el le-au lucrat, multe alte cărți neamului românesc folositoare am putea nădăjdui de la bărbatul acela.” (p. 4-6).

românilor în *Dachia*, și două texte cu caracter polemic, cum altfel?, legate, unul, de ortografia lexiconului românesc care se redacta la Buda, celălalt, de starea lexiconului în anul 1819. Filonul polemic, o permanență a scrisului său, este ușor vizibil și în scrierile **teologului**, indiferent dacă polemica are caracter antipapal (*Procanon*) sau dacă se îndreaptă împotriva celor care nu recunoșteau instituția protopopului (*Protopapadichia*), negându-i astfel chiar meritele pe care această instituție le avusese în evoluția istorică a românilor. În legătură cu perioada protopopiatului său la Reghin este opera omiletică, Petru Maior fiind **concinatorul** prin excelență, preocupat îndeosebi de scopul educativ al predicilor sale. Cuvântul său nu mai mângâie, nu mai alină, așa cum se întâmplă în *Propovedaniile* lui Samuil Micu, ci trebuie să-l determine pe ascultător să își schimbe radical conduita. Concepută și rostită în anii de protopopiat, literatura de amvon a lui Petru Maior a fost tipărită la Buda în primii trei ani (1809, 1810, 1811) după instalarea sa în funcția de revizor. Imaginea se completează dacă adăugăm la radiografia realizată până aici alte două fațete de neeludat: **scriitorul** și **epistolerul** Petru Maior. Nutrind, probabil, nostalgia lecturilor din tinerețe, la vârsta senectuții, el a tradus romanul lui Fenelon, *Întâmplările lui Telemah, fiului lui Ulise (Odisseus)*, care, de asemenea, se va tipări în 1818, la Buda, după cum și-a încercat condeiul și în materie de versificație, fără a putea vorbi despre vreo realizare care să se ridice la nivelul celorlalte scrieri ale sale. Când vine vorba despre bogata sa corespondență, trebuie subliniat din nou spiritul său critic, nu de puține ori incisiv, la adresa celor care avuseseră un comportament deviant, așa cum se poate vedea și din scrisorile selectate în secțiunea *Corespondență*. Aceasta este, așadar, structura ediției Petru Maior *par lui-même*, prin care autorii doresc să pună în fața cititorului o radiografie convingătoare pentru ceea ce a realizat și pentru ceea ce a însemnat Petru Maior în zorii culturii noastre moderne.

Pentru o bună orientare a cititorului în această ediție sunt prezentate în continuare câteva dintre aspectele practice de care s-a ținut seama.

I. Textele sunt reproduse după surse primare: manuscrise sau ediții princeps, de regulă antume, cu câteva excepții. Varianta românească a *Animadversiilor*, reprezentând traducerea din latină făcută de Damaschin Bojincă și publicată ca anexă la ediția din 1834 a *Istoriei* lui Petru Maior, realizată cu sprijinul boierului moldovean Iordache Mălinescu, a fost reprodusă după această sursă, după cum, în lipsa unui manuscris, tot după un izvor postum (1825) s-a dat textul *Dialogului pentru începutul linbei română întră nepot și unchi*. Dintr-o sursă secundară a fost reprodus în *Note și comentarii* un fragment din *Disertație despre articlii limbei românești*, iar, în lipsa manuscrisului, textul poeziei lui Petru Maior a fost reprodus de asemenea dintr-o sursă secundară, la fel cum s-a procedat și cu textul câtorva scrisori.

II. În antologia propriu-zisă, toate textele sunt date în limba română. Scriitorii români ai epocii au folosit și alte limbi, mai ales latina, uneori maghiara și germana, dar, dat fiind scopul fundamental al unei astfel de ediții, coroborat cu dorința editorilor de a facilita accesul la text, s-a optat pentru această modalitate de lucru. De fiecare dată însă, textul tradus este dublat în note de cel original, astfel încât cititorul interesat să aibă la îndemână, pe de o parte, instrumentul prin care să poată urmări modul în care editorii au lucrat, și, pe de altă parte, sursa pentru eventuale adânciri ale cercetării. Cu excepția traducerilor din limba latină făcute de Damaschin Bojincă la *Animadversii*, deja menționate, celelalte traduceri în limba română sunt actuale, preluate din ediții realizate relativ recent, revizuite acolo unde a fost cazul, sau realizate pentru această ediție, în note făcându-se de fiecare dată precizări cu privire la aspectul în discuție.

III. La realizarea volumului de față, selectarea propriu-zisă a textelor nu a pus probleme editorilor, în schimb ierarhizarea acestora nu a fost deloc un exercițiu facil, dată fiind manifestarea cvasiegală a autorului în diferite domenii. În cazul ediției Samuil Micu, autorii au întâmpinat dificultăți în alegerea, dintr-un noian de manuscrise, a acelor lucrări care să-l

reprezintă convingător pe autorul lor, dar, odată făcută selecția, a ieșit pregnant în prim-plan domeniul teologiei, de vreme ce este limpede pentru oricine că, dacă s-ar fi pierdut, prin absurd, toate scrierile lui Samuil Micu și ar fi rămas numai Biblia tradusă de el, aceasta singură ar fi stat mărturie pentru valoarea autorului ei, după cum, în cazul lui Ioan Budai-Deleanu, s-a detașat cu evidență domeniul beletristic, *Țiganiada* fiind pentru autorul ei ceea ce este Biblia pentru bătrânul ieromonah de la Blaj. Alegerea ordinii de reprezentare în cazul scrierilor lui Petru Maior s-a făcut cu dificultate și, inevitabil, cu o doză de subiectivism. Indiferent de locul pe care îl ocupă însă în volumul de față, aceste scrieri sunt un veritabil îndreptar peste veacuri despre ce înseamnă adevăratele valori istorice, religioase, filologice, după cum din ele rezultă că nu obediența trebuie să ne caracterizeze, ci verticalitatea, atitudinea demnă, de neconceput însă în absența unei perspective critice asupra istoriei: „cu cât românii mai adânc tac, nemica răspunzând nedreptilor defăimători, cu atâta ei mai vârtos se împulpă pre români a-i micșora și cu volnicie a-i batjocori”. (*Cuvânt-înainte la Istoria pentru începutul românilor în Dachia*) Ca și în cazul celorlalte două volume din serie, textele dintr-un domeniu au fost grupate sub un *motto* sugestiv și, deopotrivă, incitant pentru cititor.

IV. Notele de editor sunt plasate la sfârșitul antologiei. Aparatul acestor note urmează în oglindă structura capitolelor din ediție, marcate de *motto*-uri și de indicarea domeniului ori a categoriei de text care urmează. Aceste note sunt numerotate independent de la 1, în cadrul fiecărui text antologat, cu scopul de a facilita consultarea aparatului critic al ediției.

2. Transcrierea textelor. Preocupat, asemenea celorlalți corifei ilumiști români, de problema scrierii limbii române, Petru Maior s-a exprimat foarte critic la adresa slovelor chirilice, pe care le considera o adevărată „funingine” ce acoperea fața „boierească” a cuvintelor românești, altfel spus, originea lor latină. Deși își doreau mai mult decât orice înlocuirea slovelor chirilice cu literele latine strămoșești, ei au înțeles că terenul nu era pregătit pentru o schimbare de asemenea anvergură. Prin urmare, chiar dacă au elaborat sisteme ortografice etimologice de scriere a limbii române cu litere latine, ei au folosit în continuare în operele fundamentale tot slovele chirilice. Petru Maior nu a făcut excepție. El își redactează *Orthographia* în limba latină, iar pentru exemplificarea teoriei ortografice din această lucrare realizează *Dialogul pentru începutul linbei română*, numai că și aici recurge la o soluție extrem de practică, tipărint textul pe două coloane, o coloană cu textul redactat cu litere latine, în propria-i ortografie etimologică, cealaltă, cu textul redactat cu slove chirilice. În acest fel, el dovedește mai mult simț didactic decât coetanii săi, facilitându-le cititorilor accesul la text.

I. *Transcrierea textelor scrise cu litere chirilice.* În scrisul lui Petru Maior, ierul mic (ѣ) nu se notează. În schimb, pondere diferită am înregistrat pentru notarea lui 8 postconsonantic, pe care însă nu l-am transcris atunci când slova nu acoperă o realitate fonetică certă. De exemplu, este extrem de frecvent notat în *Telemah* și în *Dialog*, situație în care menținerea lui ar fi devenit rebarbativă, în vreme ce în alte texte este notat accidental, așa cum se întâmplă în *Istoriile* sale sau în textele omiletice. Prin urmare, nu a fost transcris în cazuri precum: ридѣ = *rid*, Египтѣ = *Eghipt*, маи мѣлтѣ = *mai mult*, се пієрдѣ = *se pierd*, ѡнтрѣ ачелаш тимпѣ = *întru acelaș timp*, ѡ дешєртѣ = *în deșert*, сарѣ ла ной = *sar la noi*, ѡн сѣсѣ = *în sus*, бинєлє приватѣ = *binele privat*, не темѣмѣ = *ne temeam*; не ѡнгрѣзѣмѣ = *ne îngrozeam*, ларѣ = *largu* etc.

ѡ se notează consecvent: în cuvintele formate cu sufixele *-tor*, *-ar*, *-er* ori care prezintă un fonetism asemănător cu acestea, marcând rostirea muiată a lui [r]: скріиторію = *scriitoriu*, фолоситорію = *folositoriu*, несѣмѣиторію = *nesâmțitoriu*, повѣѣиторіюл = *povățuitoriu*, дрѣмарію = *drumariu*, черіюл = *ceriu*; în cuvintele terminate în consoană africată: съ почію = *să pociu*,

ТЪЛНАЧЮ = *tălnaciu* sau în consoană palatală: ВЕКЮ = *vechiu*, ОКИЮ = *ochiu*; în cuvintele terminate în [i] semivocalic: ФІЮ = *fiu*, ВОЮ = *voiu*, РЪСВОЮ = *răsboiu* etc. Se constată de asemenea notarea consecventă cu slova Ю a diftongului, ca în exemplele de mai sus, fără ca aceasta să fie normă ortografică absolută (ІДА = *Iuda*, ІДАИО = *Iudith*,), și cu slovele ІѢ a hiatului: БОНФИНІѢ = *Bonfinius*, ЛѢЧИѢ = *Lucius*.

А a fost transcris **îm** (înainte de **p, b**), dacă nu se notează în cuvânt și **н**: АПЪРАТѢ = *împăratul*, АПЪРЪЦІА = *împărăția*; **în** (înainte de alte consoane și de vocale): АНКѢРЖНА = *încurând*, АНКѢ = *încă*; **î** (atunci când este urmat de **п**, în cuvinte al căror radical nu începe cu **п**): АНАИТЕ = *înainte*, АНАТЕ = *înalte*, АНАПОИ = *înapo*.

Cu puține excepții, **ѣ** (iați) a fost transcris prin **ea**: МЪРТѢРИСѢЩЕ = *mărturiseaște*, ЗѢЧЕ = *zeace*, ШѢПТЕ = *șapte*. Aceeași valoare i s-a atribuit slovei în discuție în forma de masculin plural a pronumelui demonstrativ de apropiere, care este scrisă de regulă АЧЕПѢ = *aceștea* (dar și АЧЕСТѢ = *aceștea*), în pronumele demonstrativ de depărtare, feminin, singular, АЧѢА = *aceaea*, precum și în demonstrativul de nonidentitate, feminin, singular, ЧѢАЛАЛТѢ = *ceaealaltă*. În fonetică sintactică, **ѣ** notează diftongul *ia*: ШѢР ФИ АДѢС АМИТЕ = *și-ar fi adus aminte*.

ѧ (*ius mic*) notează de regulă diftongul *ia*: АЧѧА = *aceia* – „aceleia”, АЧѧ = *aceia* – masculin, plural, ВЕНѧА = *veniia*, ВИТЕЖѧА = *vitejiia*, БЪРБѢЦІА = *bărbăția*, АНДОАЛѧ = *îndoială*, РЖНАДѧЛѧ = *rânduială*; a fost transcris prin **ea** atunci când urmează după **ѣ**: АЧѢА = *aceaea*, ЧѢАЛАЛТѢ = *ceaealaltă*, dar și în forma pronumelui personal de persoana a III-a, feminin, singular: ѧ = *ea*.

ѧ a fost transcris prin **ia**: ІАСЕ = *iase*, dar și prin **ea**: ІАЛЕ = *eale* (pronume personal de persoana a III-a, feminin, plural), pentru a asigura unitatea paradigmei gramaticale a pronumelui.

Pornind de la concepția unora dintre reprezentanții Școlii Ardelene cu privire la originea sunetului [i], printre care se numără și Petru Maior, e de așteptat să constatăm că în unele dintre propriile cărți, ca și în unele dintre cele pe care le gira în calitate de revizor, **ѣ** (ierul mare sau ior) și **ѧ** (iusul mare) au o reprezentare diferită. Radicalizarea atitudinii față de **ѧ** (iusul mare) este evidentă în a doua parte a activității sale de revizor, așa cum rezultă și dintr-un comentariu din *Ortografia* sa (Cap. I, *Despre litere în general*, § 9: „Este știut că la Buda, în Tipografia Regală de Științe a Universității din Pesta, s-au tipărit deja mai multe opere în limba română cu alfabet chirilic fără vocala **ѧ**, și peste tot în locul ei s-a pus vocala **ѣ**, ba s-a făcut această schimbare fără ca cititorii să o observe. Căci, din pricina apropierei celor două sunete, un român poate la fel de bine să pronunțe silaba cu vocala **ѣ**, în loc de **ѧ**, ca și cu vocala **ѧ**. Ba, mai mult, dat fiind că aceasta (**ѧ**) nu este o vocală firească pentru români, le vine cu mult mai ușor să pronunțe **ѣ** decât **ѧ**. Din pricina aceasta, așa cum am atras atenția deasupra, cei mai mulți niciodată nu folosesc **ѧ** în scris. Așa că, în vederea scutirii ortografiei române de o dificultate absolut superfluă, sfătuiesc pe toți cei care scriu cu alfabet chirilic să îndeparteze în scris litera **ѧ**, și din aceste două litere să se servească numai de **ѣ**. Astfel, se va ajunge ca chiar și sunetul care astăzi se notează cu litera **ѧ** să dispară fără prea multă bătaie de cap, de pe buzele tuturor românilor. Eu, oricum, am să elimin în această *Ortografie* acel sunet străin și de aceea n-am să pun deasupra nici unei vocale accentul circumflex, de care se foloseau unii până acum, când scriau cu litere latine și voiau să noteze acel sunet.”) În manuscrisul *Procanonului*, scriere de la 1783, se folosește întodeauna slova **ѣ** și niciodată slova **ѧ** în interiorul cuvintelor. În tipăriturile proprii din prima etapă, teologice și istorice, cele două slove se folosesc, cu puține excepții, potrivit tradiției: **ѣ** = *ă*, **ѧ** =

ă, în vreme ce *Întâmplările lui Telemah* din 1818 pun în fața specialistului interesat de acest aspect un alt „peisaj” grafic: autorul folosește slova ѧ în interiorul cuvintelor (și aproape niciodată slova ж; am întâlnit notarea accidentală a acestei slove în cuvintele *трьмѣржа* = *trămurând*, la p. 22 a ediției princeps, și *рѣндѣалѣ* = *rânduială*, la p. 31). *Dialogul pentru începutul linbei română*, text programatic, ilustrează, în mod firesc concepția lui Petru Maior în materie de ortografie a limbii române. Aici slova ж practic nu se folosește. Transcrierea în cazul celor două texte ține seama, în mod firesc, de realitatea grafiei chirilice, bazată pe concepția explicată mai sus, însă au fost situații în care a fost nevoie de intervenția editorilor cu scopul eliminării unor grafii care ar fi condus la forme cu totul nefirești sau care ar fi încălcat flagrant principiul morfologic al ortografiei, adică asigurarea unității paradigmelor gramaticale. Prin urmare, formele flexionare ale verbului *a fi* au fost transcrise *sânt*, *sântem*, *sânțeți* (de altfel, aceasta este transcrierea acestor forme flexionare în toate situațiile), în loc de *sănt*, *săntem*, *sănțeți*, formele pronominale *dănsul*, *însul*, în locul formelor *dănsul*, *ănsul*, etnonimul *român* – în loc de *romăn* – și derivatele de la acesta.

Valoarea *e* i s-a atribuit ierului mare (ѣ) atunci când acesta urmează după *i*, în exemple precum: **се апроііѣ** = *se apropie*, **армоііѣ** = *armonie*, **фаміліѣ** = *familie*, **се кіѣма** = *se chiama*, **модестіѣ** = *modestie*, **тѣіѣ** = *tăie*, **векіѣ** = *vechie* etc., în condițiile în care cele două foneme nu se pot asocia într-un diftong ascendent, după cum nu pot intra, în această succesiune, în hiat.

Slova **e** a fost transcrisă prin **e** sau prin **ie** după următoarele reguli:

- **e**, la început de cuvânt, în formele verbului *a fi* (*era*), în formele pronominale (*eu*, *el*), în cuvinte din domeniul religios (*egumen*, *episcop*, *episcopie* etc.), în împrumuturi neologice: **ерменевтикъ** = *ermenevtică* și în nume proprii străine: **Евтропiѣс** = *Evtropius*, scris de autor și **Евтропiѣс** = *Eutropius* și **Евтропiѣ** = *Eutropie*, **Карол Едер** = *Carol Eder*;

- **e**, la început de silabă, după **i**: **Домніе** = *domnie*; **Кускріе** = *cuscrie*, **Дакіей** = *Dachiei*, **Украсіе** = *ocasio*, **Епархіей** = *eparhieii*;

- e, după labiale: пелица = *pelița*; пери = *peri*, перирѣ = *perirea*, десмердѣчиюіле = *desmerdăciunile* și după dentale: претенѣскѣ = *pretenească*

- **ie**, la început de cuvânt, în afara cazurilor de mai sus: **ербѣце** = *ierbuțe*, **ескатѣ** = *iescată*, **еиѣ** = *ieșea*;

- **ie** la început de silabă, după altă vocală decât **i**: **воиск** = voiesc, **крѣщи** = *crăiești*, **маестоа** = *maiestoasa*; **мѣриле** = *muierile*.

Slovele împrumutate din alfabetul grecesc au fost transcrise după cum urmează: **ϥ** s-a transcris **th**: **Καρθαγενῆς** = *Carthaghenul*, **Θρακίη** = *thrachii*, **Θρακία** = *Thrachia*, **Σκιθία** = *Schithia*, **Καθολικῆ** = *catholicii*, **Θρόνος** = *thronul*, **Αθανασία** = *Athanasie*, **Θεολογ** = *theolog*; **υ** s-a redat prin **v**: **Ευτροπίος** = *Evtropius*, **Ευχαριστίας** = *evharistiei*, în situația în care același fonem este notat și prin **β**: **Σβητόνιος** = *Svetonius*, **Αβγδστίν** = *Avgustin*; uneori, în aceleași cuvinte, se notează și **θ**: **Εὐτροπίος** = *Eutropius* și **Εὐτροπία** = *Eutropie*, ceea ce înseamnă în chip limpede normă oscilantă în privința redării rostirii grecești. **ψ** s-a redat prin digraful **ps**: **Ψαλμ** = *psalm*, **Ψαλμῶδης** = *psalmului*, iar **ξ**, prin **x**: **Ἐξσελεντία** **σα** = *Exseleanția Sa*, **Ἐξτελεντία** **σα** = *Exțelenția Sa*, **Ἐξτελεντία** **σα** = *Exțealeanția Sa*.

Grafiile etimologizante în formele pronominale de tipul **востри** (= *vostri*), **ачестѣ** (= *acestea*) au fost eliminate, transcriindu-se *voștri*, *aceștea*, în vreme ce grafiile sporadice, precum **съ гѣсти** (= *să gusti*), **монстри** (= *monstri*), **Стефан** = *Stefan*, au fost păstrate. Etimologismul

ortografic se manifestă și prin notarea geminată a literelor reprezentând consoane, așa cum se întâlnește în toponime (Панноніа = *Pannonia*), în antroponime (Галліен = *Gallien*, Анней, Аннъ, Анна = *Annei, Annă, Anna*, Іоанн Гуръ де Аур = *Ioann Gură de Aur*, Іоанн Бобб = *Ioann Bobb*), în unele etnonime și în derivate de la acestea (Бессі = *bessi*, Галліи = *gallii*, Галли = *galli*, Галлическъ = *gallicească*), în câteva cuvinte moștenite (Ани = *ani*, Анкѣррѣнд = *incurrând*) și, desigur, în împrumuturi (Анналиста = *annalista*, Ассессор = *assessor*, Булла = *bullă*, Диссертаціе = *dissertație*, Профессор = *professor*). În cazul geminării s-a procedat diferit: în toponime și antroponime străine geminarea s-a menținut, la fel și în etnonime și antroponime neadaptate, în vreme ce în celelalte cazuri nu s-a mai păstrat geminarea (*Anei, Ană, Ana, Ioan Gură de Aur, Ioan Bob; gallii, gali, galicească; ani, incurând, analista, asesor, bula, disertație, profesor*).

S-a respectat ortografia autorului, atunci când a fost notat *n* înaintea labialelor: Анфитеатрѣ = *anfiteatru*, де прин преждѣ = *de prinprejur*, Гѣнфатеи = *gănfatei*, Линбей = *linbei*, нинфеле = *ninfele* (cf. it. *ninfa*), Триѣнфѣ = *triumf* etc.

Scierea cuvintelor cu **-i**, cu **-ii** sau cu **-iii** s-a făcut ținând seama de normele actuale, fără a mai semna de fiecare dată intervenția editorilor, mai cu seamă că apar destul de frecvent neconcordanțe din cauza caracterului silabic sau nesilabic al lui *i* final.

Cuvintele abreviate prin suprascriere sau contragere, consacrate prin tradiție, s-au întregit în mod tacit: *іѣ хѣ* = *Iisus Hristos*; *хѣ* = *Hristos*; *Дѣмнезеѣ* = *Dumnezeu*. În cazul prescurtărilor de tipul: **П.**, **ч.**, **чин.** etc. s-a recurs la întregire cu croșete numai în măsura în care s-a considerat că prescurtarea ar putea crea probleme cititorului: **П.** = *p*<ărintele>; **ч.** = *ci*<nstitul>, **чин.** = *cin*<stitul>. Literele suprascrise au fost coborâte în rând fără semnalarea intervenției.

II. *Transcrierea textelor scrise cu litere latine și cu ortografie etimologică.* Literele latine și ortografia etimologică au fost folosite de Petru Maior în redactarea exemplilor din *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica* și în *Dialogul pentru începutul linbei română*. Fiind vorba însă despre o ortografie demonstrativă care dublează scrierea cu slove chirilice, în transcriere s-a păstrat întocmai ortografia autorului.

III. *Textele și fragmentele de text redactate în limba latină, în limba germană sau în limba greacă* s-au transcris urmând cu fidelitate originalul. Îndreptarea erorilor apărute în graba condeiului s-a făcut de regulă în mod tacit.

Punctuația scrierilor în limba română a fost stabilită după logica textului și în conformitate cu normele actuale ale Academiei Române. Apostroful s-a folosit numai în situațiile în care notează căderea accidentală a unui sunet. În cazul textelor scrise în alte limbi s-a respectat punctuația originalului după care s-a făcut transcrierea.

3. Semnele întrebuințate în ediție:

- cifra între paranteze rotunde, caracter drept bold, la umărul literei – ⁽¹⁾ –, reprezintă notele editorilor;

- cifra la umărul literei, caracter drept bold – ¹ –, reprezintă notele de subsol, aparținând autorului;

- [...] marchează text lipsă (eliminat de autorii ediției);

- (...) marchează text lipsă (eliminat de Petru Maior);

- parantezele unghiulare (croșete) – <> – semnalează întregirile operate de editori în text;

- textul între paranteze rotunde – (nnn) – aparține autorului;

- textele care au originalul în limba latină sau în limba germană sunt marcate cu asterisc, iar în note se dă textul în redacția originală; secvențele de dimensiuni mai mici, în latină, germană sau franceză, sunt traduse în notele editorilor și, uneori, între paranteze drepte, în text, cu precizarea de rigoare.

„Cu anevoie iaste a nu grăi adevărul.” – PROZĂ ISTORICĂ

ISTORIA PENTRU ÎNCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN DACHIA⁽¹⁾

Cuvânt-înainte

Zburdare așa nedumerită în mulți din cei streini scriitori iaste de a vomă cu condeiul asupra românilor, strănepoților romanilor celor vechi, orice le șopteaște lor duhul acela, carele mai demult spre aceeaia îi întărâta pre varvari, ca pre romani sau ca pre domnii lor să-i urască, sau lor, ca preaviteajilor biruitori a toată lumea, să le pismuiască; cât și când, fără de nici o dovadă, iscodesc ceva sau și minciuni apriate spun asupra românilor, încă socotesc că lumea toată e deatoare să creadă nălucirilor lor, ba, de o bucată de vreme, precum măgariu pre măgariu scarpină, așa, unii de la alții împrumutând defăimările, fără de nici o cercare al adevărului, de iznov le dau la stampă. Și cu cât românii mai adânc tac, nemica răspunzând nedreptilor defăimători, cu atâta ei mai vârtos se împulpă pre români a-i micșora și cu volnicie a-i batjocori.

Cugetul mieu iaste nu întreagă istoria românilor a o țease, fără ceale ce mai vârtos se țin de începutul lor în Dachia, din vechii scriptori, pentru aceea a le însemna, ca, văzând românii din ce viță strălucită sânt prăsiți, toți să se îndeamne, strămoșilor săi, întru omenie și în buna-cuviință a le urma, adevă, cătră împăratul lor al Austriei, să fie cu credință, cătră patria sa – cu cucerie, cătră domnii locurilor – cu ascultare, cătră tot de-aproapele – cu dragoste, și pre sine întru toate puterile sufletului cu nevoință să se deplinească, cât, precum de la buna maică, firea, au împărțășit talant bun, așa toți să se facă cetățeani patriei folositori.

Aceaea încă îmi caută să mărturisesc, că dobândind eu foarte scurtă vreme spre întocmirea *Istoriei* aceștia, cât nici a o scrie a doao oară curat nu m-au suferit încungiurările stărei mele, nu pot să mă lingușesc mie, că doară nici o greșală nu s-au vârât aici; ba nici rândul tuturor lucrurilor, pentru aceeași cauză, nu l-am putut ținea, ci care, unde mi-au venit aminte, acolo l-am însemnat. Pentru aceea, oricarele de bine voitoriu cetitoriu de va face, până când mi se va da timp pre îndelete toate a le proceti, acea bunătate cu mine, ca să-mi areate vro sminteală ce o va afla în *Istoriia* aceasta, cu mulțemitoare inimă sânt gata a o îndrepta.

Cap întâiu

Pentru descălecarea romanilor în Dachia

[...]

§ 4

Dachia cu prilejul războiului romanilor se deșertă cu totul de lăcuiitori

Cine, fiind cunoscătoriu și sântătoriu de lucrurile omenești, va socoti mânia cea înflăcărată a romanilor asupra dachilor, pentru ceale dease ale lor neodihne, în curse și prăzi, care cu sălbătăcie le făcea în țările împărăției romanilor, și pentru cumplitele ucideri, care nu o dată făcuse în leghioanele romane, aorea leghioane întregi prăpădind (§ 1), carea mânia cu mult mai vârtos învăpăie în piepturile romanilor, în timpul războiului, carele supt povața lui Traian avură cu dachii, pentru varvarele tirăniei ce făcea dachii cu romanii cei prinși în bătălie (§ 2); despre altă parte, va lua aminte la urgia cea înveninată, carea cocea dachii în ficatul lor asupra

romanilor, la carea pre urmă se adaoase frica cea mare ce avea ei de romani, văzându-i acum biruitori pre aceia, cătră carii atâta necredință arătase mai nainte, fără de a da nădejde de îndreptare cândva, și pre a căroro soții și frați, prinși în rășboiu, atâtea batjocuri și tiranii descărcase. Cine, zisei, fără prejudecare va socoti lipseaște să creadă cum că dachii, îmbulziți de cunoștința răotăților sale celor dăcești, carii au avut timp, nu au așteptat să dea față cu romanii, nice nu au mai rămas nici unii în Dachia, ci precum mulți, neputând scăpa dinaintea romanilor, ei înde ei se omorâră (§ 3); așa, aceștea, cu muieri și cu prunci cu tot, au fugit, precum se și văd în Columna lui Traian, la numărul 113 și 114, fugind într-altă țeară, cu muierile, cu pruncii și cu vitele.

Din Columna lui Traian, la numărul 20, se vede cum în rășboiul cel dintâiu a lui Traian cu dachii, dachii cei de prin ținuturile ceale mai de cătră Dunăre, cât văzură că au trecut romanii încoace preste Dunăre, fug și se trag mai înlontru, în Dachia, și romanii prădează lăsatel lor averi. Cu cât e a mai creade că în rășboiul acest de-al doile, carele mai cu mânia îl purta romanii, dachii cei ce era cu lăcașurile sale mai cătră Dunăre nu au așteptat apropiarea romanilor cătră dânșii, ci toți au fugit și s-au tras mai înlontru, în Dachia. Și așa iaste a creade, după lucrurile omeneshi: de ce ajungea mai înlontru, în Dachia, întârâtații protivnici romani cu învingătoarele sale arme, de aceea și lăcuiitorii dachi, cu muierile, cu pruncii și cu toate ale sale care le putea duce, se mai depărta, înlontru, în Dachia, de înaintea romanilor, până când, înțelegând de concenirea craiului lor Decheval și a tuturor armașilor lui, și cum Decheval și toți cei mai aleși dachi, decât să încapă în mâinile romanilor, mai bine vrură însuși a se fermeca pre sine, iară nenumărați alții, pentru aceeași pricină, mai voiră însuși unii pre alții a se omorî, decât a da față cu romanii. Și, cum romanii, pre unde ajung, aprind, ucid, robesc, și că nici unul nu scapă sau de ucidere, sau de robie, înțelegând, zisei, aceaste dachii și pătrunzindu-le inima, firea lucrurilor omeneshi nu mă lasă a mă îndoi cum că toți, cu muieri și cu prunci cu tot, au fugit din Dachia și s-au tras la învecinații și priiatenii lor sarmate, carii și în rășboiu îi ajutase pre dachi asupra romanilor, cum se vede în Columna lui Traian, la numărul 21.

Care scăpare a dachilor, cu muierile și cu pruncii, și deșertarea a toată Dachia de toată vița dachilor, cu atâta mai cu îndămână se putu împlini, că romanii, cu cât mai tare fierbea sângele în ei, ca cu totul să desrădăcineaze și să prăpădească vița rumpătorilor de păituire și pururea neodihniților dachi, cu atâta mai pre încet și mai pre îndealete purtară rășboiul acesta. De unde, tocma avură timp cei rămași ai dachilor, cu muierile și cu pruncii, a fugi din Dachia și a lăsa Dachia de sine deșartă. Ba celor mai mulți dintră rămașii dachi cu atâta mai îndămânată le era scăparea de armele romanilor, că bătăliile rășboiului acestuia fură numai în Bănatul ținutului Timișoarei, în Țara Românească, dincoace de Olt, și în Ardeal, până la Hațeg, unde pierdură toată putearea dachii de a se mai oști cu romanii, și cu totul fură conceniți.

Nice să nu-ți închipuiești rășboiul acesta al romanilor asupra dachilor ca rășboaiele ceale de acum ale creștinilor din Evropa. Întru aceaste numai armașii fug de înaintea biruitorilor protivnici, iară țăreanii stau pre loc, carii măcar că au a pătimi greotăți de la protivnici pentru dajdea carea o aruncă pre dânșii, ca pentru hrana protivnicilor să o plătească, totuși le rămâne și lor aveare pentru chivernisirea caselor sale. Nice nu s-au obicinuit aici biruitorii a aprinde lăcașurile țăreanilor, cu mult mai puțin a vătămă persoanele lor. Ba încă mai-marii protivnicilor foarte cu mare luare-aminte sânt și fac rânduiale ca să se înfrâneaze soldații, și toți țăreanii să fie fără vătămare întru toate ale sale. Ci se cade să vă năluciți rășboiul acesta al romanilor asupra dachilor ca și când o oaste de turci plini de mânia ajung la niscari sate creștinești, asupra căroro e ațităată turbarea lor, unde nici bătrânii cei neputincioși, nici pruncii cei nepricepuți nu rămân scutiți de ascuțitul sabiei lor, și satele, aprinzându-le, toate le fac cenușă. Întru acesta

chip era datina romanilor, ca pre protivnicii cei neodihniți, frângători de păitui, necredincioși și nedumeriți, de la carii necurmată era primejdiia, cu totul să-i concenească și să-i prăpădească. Așa lucră cu Carthagenul, așa cu Corinthul, așa, mai în proaspăt, lucrase cu Ierusalimul, cât nu rămăse piază pre piază, după cum prorocise Hristos (Luca, cap 19, stih 44).

Câte schimbări de aceste s-au întâmplat în lume, cât sau ghintă întreagă să fie strâmtorită a ieși din patria sa, sau, prin putearea protivnicilor, de tot să se stingă! Anume, ca să nu ne depărtăm de Dachia, au nu ghinta gotilor toată fu alungată prin huni din Dachia, unde de o sută de ani acum, ca în patria sa, lăcuia, precum mărturisit ne lăsa Paulus Orosius, în cartea 7, cap 33, și fugind trecu Dunărea?¹ Ungurii, pre carii Constantin Porfiroghenitul îi anumește turci, cum același Constantin scrie în cartea cea despre chivernisirea împărăției, cap 38, prin romani atunci, cum mai jos vom arăta, numiți paținați, fură alungați din ținutul lor, cât o parte dintr-înșii, fugind, au lăcuit în partea Persiei, ceialalți s-au așezat în Atelcusu, adică în Moldova. Ci, din Moldova, încă gonindu-i românii, ajunseră la Moravia cea Mare, de unde și ei scoțind pre lăcuiitori, moșteniră țeara cu statornicie².

Măcar că aceste, ce din firea lucrurilor adusăm spre adevăre, că Dachia, cu prilejul războiului romanilor, se deșartă cu totul de lăcuiitori, sânt de ajuns spre a încredința pre oricarele înțelepțește gânditoriu în treaba aceasta, totuși și mărturii preavechi încă puteam să aducem spre aceasta. Că Evtropius, în cartea 8, în Elius Adrianus, zice că Traian pentru aceea au dus în Dachia nemărginită mulțime de oameni romani spre a lăcui orașele și satele, pentru că lucrurile Dachiei, cu îndelungatul războiu a lui Decheval, era deșertate, adică, în zilele aceale, Dachia, și de lăcuiitori, și de toate, era deșertă³. Și, înainte de Eutropius, însuși împăratul Iulianus, nepotul lui Constantin celui Mare, în cartea carea o au scris despre chesari, așa aduce înainte pre Traian, vorbind cum că el singur au cutezat asupra lăcuiitorilor de lângă Dunăre a se scula cu războiu, și neamul ghetelor, adică al dachilor, cu totul l-au prăpădit și l-au șters, adică din Dachia⁴.

În deșert, dară, Carol Eder, în notele istorico-critice ceale asupra supliciei românilor din Ardeal, la numărul 4, cu mânie întreabă că, întrând romanii în Dachia, au se poate dovedi sau pre toți lăcuiitorii cei vechi, adică pre dachi, să-i fi omorât ei sau să-i fi dus airea, de acolo, ori

¹ Siquidem gens Hunnorum din inaccessis seclusa montibus, repentina rabie percita, exarsit in Gothos: eosque sparsim conturbatos ab antiquis sedibus expulit. Gothi transito Danubio fugientes, a Valente sine ulla foederis pactione suscepti, ne arma quidem, quo tutius barbaris crederetur, tradidere Romanis. *Paulus Orosius* Lib. 7. cap. 33.⁽²⁾

² Bello autem inter Turcas (*Hungaros*) et Patzinacitas (...) exorto, Turcarum exercitus devictus fuit, atque in partes duas divisus; et earum una quidem Orientem versus partem Persidis incoluit; (...) altera vero pars Occidentem versus sedes posuit cum voevodo suo ac Duce Lebedia in locis Atelcusu nuncupatis, quae nunc Patzinacitarum gens incolit. (...) Et ante hunc Arpadem Turcae Principem alium nullum unquam habuerunt; ex cujus etiam posteris ad hunc usque diem Princeps Turciae constituitur. Post aliquot vero annos Turcas invadentes Patzinacitae eos cum Principe Arpade persecuti sunt. Turcae itaque profligati fugientes, et terram ad sedes collocandas quaerentes, magnam Moraviam ingressi, incolas ejus expulerunt, ibique sedes suas posuerunt, tenentque etiam in hodiernum usque diem: et ex eo tempore bellum cum Patzinacitis Turcae non habuerunt. Caeterum Patzinacitarum locus, quem tunc inhabitabant Turcae, a fluviis, qui illic sunt, cognominatur, flumina autem isthaec sunt: primus fluvius Baruch appellatur; secundus Cubu; tertius Trullus; quartus Brutus; quintus denique Seretus. *Constantinus Porphyrogenetus*, de Administratione Imperii cap. 38.⁽³⁾

³ Idem de Dacia facere conantem, amici deterruerunt: ne multi cives Romani Barbaris traderentur, propterea quod a Traiano victa Dacia, ex toto orbe Romanorum infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros, et urbes colendas: Daciae enim, diuturno bello Decibali, res fuerant exhaustae. *Eutropius* Lib. 8. in Adriano.⁽⁴⁾

⁴ Ego sane (...) quasi torpentem rempublicam et dissipatam, tum domestica tyrannide qua multo tempore oppressa fuerat, tum Getarum contumelia suscipiens, solus Istri accolae aggredi sum ausus. Et Getarum quidem gentem penitus everti et delevi. (...) Et hoc quidem tantum opus annis fere quinque confeci. *Iulianus in Caesaribus*.⁽⁵⁾

atunci, ori după aceea? La carea întrebare, după cele mai sus-spuse, se răspunde că nici nu i-au omorât pre toți, nici nu i-au dus romanii nicăiri, nici atunci, nici după aceea, afară de cei robiți cu prilejul războiului, ci pre cei mai mulți i-au omorât, iară aceia, pre carii nu i-au ajuns armele romane, cu fuga au scăpat afară de Dachia.

§ 5

Întrarea romanilor în Dachia spre a lăcui acolo

Traian, văzând Dachia deșartă acum de lăcuiitori și privind la bunătatea pământului ei, carele poate îndestula de toate pre lăcuiitorii și agonisitorii săi întru ceale ce sânt de lipsă spre desfătată chivernisirea vieții, după războiu de cinci ani cu dachii ținut, făcu Dachia provincie, adecă țeară romană, carea să se țină de aci înainte de împărăția romanilor. Pentru aceea, se socoti întru acea țeară desfătată să așeze lăcuiitori romani. Dirept aceea, trimise nenumărată mulțime de romani, carii să umplă Dachia toată și să moștenească satele și orașele. Voiu să scriu aci cuvintele lui Eutropius din cartea 8, în treaba aceasta, care ne spun și cât de mare au fost Dachia: „Deșertându-se, zice, Dachia de bărbați cu îndelungatul războiu a lui Decheval, Traian, spre a umplea țeara, carea jur-împrejur are zece sute de miluri, din toată lumea romană, nemărginită mulțime de oameni au dus acolo, ca satele și orașele să le moștenească”⁵.

Lipseaște aci să arătăm că atunci când zice Eutropie: „Deșertându-se Dachia de bărbați” nu se cade a înțelege că doară numai de bărbați fu deșertată Dachia prin războiul ce avu Decheval cu romanii, și muierile să fi rămas în Dachia, nu, ci, fiindcă bărbații stăpânesc satele și orașele, și ei agonisesc câmpurile, și vrând Eutropie a spune cugetul lui Traian, căci au vrut a trimite acea nemărginită mulțime de cetățeani romani în Dachia spre a moșteni satele și orașele, adecă, pentru că Dachia era lipsită de stăpânitori și agonisitori, carii sânt bărbații, nu muierile, nu se cuvine aci să grăiască și de muieri, adecă cum că și de muieri era deșertată Dachia, ci numai de bărbați era lipsă să spună. Lângă aceaste, alte izvoade ale istoriei lui Eutropie, în loc de aceea: „Deșertându-se Dachia de bărbați”, au aceaste cuvinte: „Lucrurile Dachiei cu îndelungatul războiu a lui Decheval fusease deșertate”⁶. Carea însemnează că Dachia au fost rămas ermă sau pustie, adecă deșertată și de bărbați, și de muieri, și de toate. Cu adevărat, despre aceea: oare rămas-au Dachia și de muieri deșartă au numai de bărbați, singur acela se poate îndoi, carele sau nu știe cumplitale peristasuri ale războiului, carele pre urmă îl avură romanii asupra dachilor, sau lucrurile omenești cu totul îi sânt necunoscute. Vezi, mai sus, § 3 și § 4. Despre aceea și Dio Cassius încă ne lăasă scris, grăind de Traian, cum că Dachia o feace Traian provincie și duse într-însa coloni⁷.

Deci romanii aceia, la anul de la urzirea Romei 858, și de la întruparea Domnului Hristos 105, trimiși de împăratul Traian în Dachia, ca să stăpânească satele și orașele, cuprinseră Dachia toată de la Tisa încoace, prin Bănat, până în Dunăre, Ardealul, Țeara Muntenească și Moldova, până în Prut și până la Marea Neagră. De la acești a Dachiei stăpânitori romani iaste acel mult neam în zisele țări, carii pre limba sa se chiamă *români*, adecă *romani*, iară limbile slovenești le zic *vlasî*, și grecii *vlahi*, de unde, lătinește, acum se numesc *valahi* (*Valachi*).

⁵ Cum Dacia diuturno bello Decebali viris esset exhausta, Trajanus ad frequentandam hanc decies centena millia passuum in circuitu habentem, provinciam ex toto orbe Romano infinitas copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas. *Eutropius* Lib. 8. in Adriano.⁽⁶⁾

⁶ Daciae enim diuturno bello Decibali res fuerant exhaustae. *Eutropius* Lib. 8.⁽⁷⁾

⁷ Ita Dacia juris et Ditionis Romanae facta est. Quam mox Trajanus in provinciam redegit: urbes condidit, et colonos deduxit. *Dio Cassius*.⁽⁸⁾

Adecă, strămoșii românilor, după stingerea dachilor, de la anul Domnului 105, au ținut și au stăpânit Dachia; și românii, nu numai cei dincoace de Dunăre, ci și cei dincolo, sânt romani adevărați din romani adevărați. Care lucru, mai pre larg, se va răsfire mai jos.

§ 6

Romanii cei trimiși de Traian, așezându-se cu lăcașul în Dachia, nu s-au căsătorit cu muieri dache

Unii, pismuind strălucita viță a românilor, carea o trag de la domnitorii a toată lumea, și neputând ascunde acel desvălit adevăr, cum că românii se trag de la romanii pre carii împăratul romanilor, Traian, învingând pre Decheval, craiul dachilor, i-au trimis în Dachia spre moștenirea ei, ca încalete cu oarecâtă ceață să învălească strălucirea viței românilor, zic că romanii cei trimiși de Traian în Dachia, căsătorindu-se cu muierile dache, dintru această mestecare, fealiu nou de oameni se urzi, adecă nu romani adevărați, ci corcitură din bărbați romani și din muieri dache, a căroră adecă sau bărbați, sau părinți căzuse în bătălie de biruitoarele ale romanilor arme.

Hristianus Enghel, în *Comentația cea despre faptele lui Traian la Dunăre*, în secția 3, § 1, aducând cuvintele lui Eutropius, care mai sus (§ 5) le cetirăm, dintru aceale pune ipotis că după războiul lui Traian să fi mai rămas în Dachia unii bărbați dachi vii, și mai vârtos muieri multe de ale dachilor; din mestecarea romanilor celor așezați cu lăcașul în Dachia cu fămeile dăcești, fealiu nou de oameni trăbuia să se urzască. De acia sânt, zice el, numele în inscripțiile romane, care put a nume dăcești, pentru pilda: *Aia Nandonis, Andrada, Blivianus, Bricena, Bedarus*.

Ce gâcitură mai desvânată poate fi decât aceea: din pierzarea aceea, carea o făcură romanii în Dachia, au mai rămas multe muieri dache în viață, acolo, în Dachia; și unele nume în inscripțiile romane put a nume dăcești; așadară, romanii, adecă nemărginita mulțime de romani, carii se așezară să lăcuiască în Dachia, s-au mestecat trupeaște cu muierile dache, și dintru acea mestecare, fealiu nou de oameni, adecă nu romani lămuriti, s-au născut? Mai acea îmbinare mi se pare a avea această cuvântare, ca și când ar zice neștine: „Bastonul stă în unghet, așadară, ploao afară”, nefiind nici o îmbinare sau legătură ploiei de afară cu starea bățului în unghet. De au rămas muierile aceale în viață, au nu putea eale vieții fără de a se mesteca trupeaște romanii cu dânsese? Și unele nume nu limpede romane au nu se putea vârî în inscripțiile romane, fără numai de se vor mesteca trupeaște romanii cu muierile dache? Adecă, pentru că, după războiul lui Traian cu Decheval, au rămas unele muieri dache vii acolo, în Dachia, unde era romanii lăcuiitori și domnitori, sau pentru că unele nume put a nume dăcești, nu urmează romanii cei din Dachia să se fi mestecat trupeaște cu muierile dache. Întru adevăr, dară, până de păianjin țesu dumnealui Enghel, atunci când puse acel răsuflat ipotis, ca cu deșeartă forță (silă) să stoarcă din creamene apă. De unde, nerăzimându-se cu nici o mărturisire a vreunui cât de mișel vechiu scriitoriu găcitura aceea, cum că mai sus lăudații romani s-au mestecat cu muierile dache, cu care cădintă se grăiaște, mai cu dreptate să tăgăduiaște; ba, neadeverindu-se cu avtentie împotrivă, lipsește să creadem cum că romanii nicecum nu s-au mestecat trupeaște cu muierile dache. Însă, din împrejurări, se vedem mai pre larg ceale ce sânt mai aseamene adevărului în treaba aceasta.

Din ceale ce mai sus (§ 4) am cuvântat, socotind firea lucrurilor omenești, prea aseamene adevărului iaste cum că, cu războiul romanilor cel asupra dachilor, așa s-au desrădăcinat sămânța dachilor din toată Dachia, cât necum vreunii bărbați, ci nici muieri, nici prunci nu au

mai rămas în Dachia. De unde urmează că, atunci când înțară romanii cei trimiși de Traian în Dachia, spre a moșteni satele și orașele, necum multe, ci nici vreunele muieri dache nu se mai afla în Dachia. Pentru aceea, nu avea cum romanii să se căsătorească cu muierile dache și să se meștece cu eale.

Apoi, în § 2, am adevărit cătă urgie au fost nu numai în bărbați, ci și în muierile dachilor, asupra romanilor, căt muierile încă negrăite batjocuri fulgera asupra romanilor celor prinși în rășboiu. De unde, tocma să zicem că au mai rămas vrunele muieri dache în Dachia, după rășboiul romanilor, cine poate creade, romanii, cărora și mai nainte prea urâtă le era ghinta dăcească, pentru necredința și sălbătăciia ei, acum, încă în proaspăt, unor muieri ca aceale, care streine tirăni făcuse cu romanii, să se încredințeaze și, căsătorindu-se, să se facă un trup cu eale? Cine va creade una ca aceea, e semn că nu știe ce iaste căsătornica soțietate.

Ca să nu zic nemica despre aceea, că însăși strălucirea sângelui roman încă destul era a împiedeca pre romani ca să nu se căsătorească cu unele varvare, cum era muierile dache. Ba nici acel cunoscut lucru să nu-l aduc aminte, că la romani era ocară a se căsători cu muieri de alt neam, adecă cu care nu sânt romane. De aciia iaste că și astăzi oamenii poporului românesc atăta se feresc de a se căsători cu muieri care nu sânt române, căt foarte rari sânt întră ei aceale întâmplări, ca român să-și ia muiare de altă limbă. Ba și când își mărturisesc păcatele, după leagea creștinească, părintelui său celui sufletesc, de s-au întâmplat se cadă în păcat trupesc cu vro muiare de alt neam, ca o stare împrejur prea grea, anume spun că muiarea aceea nu e romană.

Această fire a românilor, de a nu se căsători cu muieri de altă limbă, mi se pare a fi una din cauzele (pricinile) aceale care, întru atâtea veacuri, căte curseră de la anul Întrupărei Domnului Hristos, 105, până astăzi, întră atâtea ghinte și limbi streine, întră care au viețuit, și întră atâtea ale norocului greale schimbări, care le-au suferit, feace pururea cu acea întregime să-și țină românii limba sa, căt, măcar că în vreme așa lungă și întră atâtea ghinte desclinite și învârstate nu putu să nu se vârască unele cuvinte streine, totuși, și cuvintele, și toată țesătura ei cea dinlontru vădește că această limbă, nu mai puțin decât cea telienească de demult, au fost a poporului romanilor strămoșească limbă.

Pre urmă, coloniile care se trimetea pre aliurea era, precum și astăzi, oameni casnici, adecă însurați, cu muieri, cu prunci. Deci și romanii cei trimiși de Traian în Dachia, ca să o moștenească și să o agonisească, fură oameni căsătoriți. Și a fi fost aceia necăsătoriți nice unul din vechii scriitori n-au putut visa, necum oarecarele să fi lăsat aceea scris. Nu mă pot, dară, destul mira cum Enghel ș-au putut năluci acei romani, de Traian trimiși în Dachia, să fie avut lipsă de mestecare cu muierile dache.

Și, ca să mai cuvântăm încă de numele ceale din inscripții, de Enghel aduse înainte, eu nu știu ce vrea să zică Enghel, atunci când grăiaște că numele aceale put a nume dăcești. Au doară vrea să zică că numele aceale izvoresc din limba dăcească? Ci deoarăce, până astăzi, încă nimene n-au adevărit carea au fost limba dachilor, lui Enghel dară îi pute nu știe ce. Drept, Strabo, în *Gheografia* sa, cartea 7, zice că limba ghetelor e una cu a dachilor⁸; și, acoloși, zice că ghetele aceaeși limbă au cu thrachii⁹. Dară cine poate face adevărit să știm carea au fost limba thrachilor celor vechi, ca prin mijlocirea aceiia să venim în cunoștința limbei dachilor și a ghetelor? Mie îmi mai odorează (amiroasă) numele aceale a italienești sau romane. Că tocma numele cel dintăiu, *Aia* (*Aia*),⁽¹¹⁾ cu totul e italianesc, carele și astăzi îl țin

⁸ Ὀμόγλωττοι δ' εἰσὶν οἱ Γέται τοῖς Δάκοις. Eadem utuntur lingua Getae cum Dacis. *Strabo Geographiae* Lib. 7.⁽⁹⁾

⁹ Ὀμογλωτίου τοῖς Θραξίν ἐθνους. Quae gens eodem cum Thracibus sermone utitur. *Ibidem*.⁽¹⁰⁾

italianii în limba sa. Cealelalte, încă, toate se pot trage de la telienie, adecă: *Nandonis* (*Nandonis*), de la întoarsele cuvinte *Don Nano* (*Don Nano*), care, după firea limbei românești, se zic *Nan Domnu*; *Andrada* (*Andrada*), de la *Entrada* (*Entrada*), de nu vei vrea să-l aduci de la grecesul *andros*; *Blivianus* (*Blivianus*) de la *obliviscor* (*obliviscor*), s-au zis adecă, întâiu, *oblivianus* (*oblivianus*), după aceea, lăsând o cel din frunte, au rămas *Blivianus* (*Blivianus*). *Bricena* (*Bricena*), de la *Bricca* (*Bricca*) sau de la *Bricia* (*Bricia*), sau de la *Briga* (*Briga*); *Bedarus* (*Bedarus*), de la *Bedano* (*Bedano*), mutând *n* în *r*, care e foarte dumestic romanilor celor din Dachia, adecă românilor. Tocma să fi fost limba dachilor slovenească, precum vreau a crede unii dintră sloveni, încă au poate-se, din limba slovenească, să se tragă izvorul numelor acestora, precum se trage din limba italienească?

Limpezit, dară, lucru iaste, că romanii cei de Traian trimiși în Dachia nicedecum nu s-au căsătorit cu muieri dache, nice nu putem zice să se fi mestecat cu eale. De unde, întră ceale mai nedumerite năluciri, se cade a se număra aceea, cum că din mestecarea romanilor cu muierile dache, fealiu nou de oameni au izvorât.

Iară, de vom pune să fi mai rămas unele muieri vii în Dachia, după rășboiul romanilor, nu mă îndoiesc că aceale le vor fi ținut romanii șie roabe, precum tocma era datina romanilor a ținea robi mulți, cu care își lucra lucrurile sale.

Ba tocma să lăsăm că vrunii dintră romani să-și fi luat șie muieri dintră dache, au pentru aceea toată acea nemărginită mulțime de romani, ce fură de Traian trimiși în Dachia, așa s-au corcit cu aceasta, cât să poți zice cum că dintru acea nemărginită mulțime nu s-au născut mai mult romani, ci nou soiu de oameni? Câți sânt și fură întră unguri, carii ș-au luat șie muieri nu ungure, ci de alte neamuri! Ba ungurii, când au venit în Pannonia, carea acum se zice Ungaria, nice n-au avut muieri de neamul său. Pentru că, așezându-se ei cu lăcașul în partea Moldovei, carea Constantin Porfiroghenitul o numeaște Atelcusu, și nefiind bărbații cei armați acasă, ci airea la răsboiu, afară de aceia carii rămăsease pentru paza țarei, Simeon, craiul bulgarilor, s-au sculat cu românii aceia, carii atunci se chiema paținațite, cum scrie lăudatul Porfiroghenit, în cartea cea despre împărăție, cap 40, și, lovind preste familiile ungurilor, toate, adecă bătrâni, prunci, muieri, afară de păzitori, carii cu fuga scăpară, le-au șters de pre fața pamântului¹⁰. Așa, întorcându-se ungurii de la răsboiu și aflând toate ale sale prăpădite, se socotiră să iasă de la Moldova și să-și caute loc în Pannonia, unde până astăzi sânt, pentru că acolo, aproape de paținațite, nu avea nădejde să poată costa, deoarăce, și din lăcașurile ceale vechi, mai nainte bătuti

¹⁰ Postquam autem iterum cum Romanorum Imperatore pacem Simeon fecisset, et opportunitatem nactus esset, ad Patzinacitas legatos misit, et foedus cum iis iniit ad oppugnandos, delendosque Turcas. Cumque ad bellicam expeditionem abiissent Turcae, contra eos Patzinacitae cum Simeone profecti, familias ipsorum omnino perdidierunt, hinc misere pulsus qui ad regionis istius custodiam relictis erant. Itaque reversi Turcae regionem suam desertam vastatamque invenientes, in ea terra, quam ad hodiernum diem usque incolunt, sedes posuerunt: in ea nimirum regione, quam a fluminibus cognominatam esse supra diximus. Locus autem, quem primitus Turcae occupabant, a fluvio interlabente nuncupatur Etel et Cusu, in quo nunc Patzinacitae commorantur; a quibus sane pulsus Turcae et profugientes, sedes posuerunt illic, ubi nunc habitant. In hoc autem loco antiqua quaedam monumenta supersunt; inter quae pons Traiani Imperatoris ad initia Turciae; et Belegrada, quae trium dierum itinere ab ipso ponte distat, ubi turris Sancti ac magni Constantini Imperatoris, et rursus ad cursum fluminis exstat Sirmium, quod Belegrada abest duorum dierum itinere (...). Atque haec quidem juxta Istrum flumen monumenta sunt et cognomina. Ulteriora vero, quae omnia Turcis habitantur, cognomina nunc habent a fluminibus transcurrentibus. Eorum primum Timeses est; alterum Tutes; tertium Moreses; quartum Crisus; quintum Titza. Confines autem Turcis sunt Orientem versus Bulgari, ubi eos Ister fluvius, qui et Danubius dicitur, separat: Septemtrionem versus Patzinacitae; ad Occidentem Franci; ad Meridiem Chrobati, *Constantinus Porphyrogenitus* de administratione Imperii, cap. 40.⁽¹²⁾

de paținațite, venise ungurii către Moldova, cum mărturiseaște Constantin Porfiroghenitul, în cartea cea mai sus lăudată, cap 38, carele îl cetirăm mai sus.

Pentru înțelegerea istoriei, în treaba aceasta, se cade a lua aminte că Constantin Porfiroghenitul pre unguri pururea îi chiamă turci, nu unguri.

De vreme ce, dară, muierile unguirilor toate, în Moldova, le omorâse paținațitele, urmează că ungurii sau nici o muiare nu au avut din neamul său cel unguresc, când au venit în Pannonia, sau prea puține, dintru acel fealiu, adecă care s-au deprins a umbla cu taberile pentru ajutoriu. Drept aceea, fură siliți a se căsători cu muieri dintră alte neamuri: rusești, sclavești, românești, bulgărești, grecești și cealelalte. Au pentru aceea iaste slobod a zice că preamărita ghintă ungurească nu e ungurească, ci alt fealiu de oameni și neam?

Mai mult. Câte neamuri, cum scrie la Turoți, *Cronica unguirilor*, în partea 2, cap 22 (ca să nu zic nemica de vremile lui Bela 4, supt carele se deșertase Ungaria de lăcuitori, prin tătari), cu gloata, în Țeara Ungurească întrate, sânt amestecate întră unguri, cât acum nu li se mai ști vița, ci supt nume de unguri custă: bohemi, poloni, greci, spanioli, ismailteani sau agareani, bessi, turingi, misnensi, renensi, cumani, lătini?¹¹ Au, pentru aceea, neamul unguresc au pătimit ceva scădere întru strălucirea lui? Cu cât mai vârtos romanii cei din Dachia, tocma de s-ar fi și căsătorit sau amestecat unii dintr-înșii cu muieri dache, totuși romani ar fi rămas, iară nu alt neam s-ar fi făcut cu aceea. [...]

Cap III

Pentru trecerea romanilor celor din Dachia înapoi preste Dunăre, în zilele împăratului Aurelian [...]

§ 2

Tocma fără crezământ lucru iaste toți romanii, în zilele lui Aurelian, să fi ieșit din Dachia preste Dunăre, în Missia

Voitorii de rău românilor, din cuvintele scriitorilor ceale mai sus (§ 1) cetite, vreau a culeage că în zilele lui Aurelian toții romanii au ieșit din Dachia, și romanii cei ce sânt acum dincoace de Dunăre nu din romani, în zilele lui Aurelian, rămași în Dachia sânt prăsiți, ci din cei ce, după Aurelian, întru alte veacuri, târziu, de preste Dunăre au venit aici, în Dachia. Care a lor din pismă născută păreare a fi răsuflată, întru acest chip, adevărim.

Împăratul Adrian, cum văzum mai sus, cap 2, § 1, pismuind mării lui Traian, precum au lăsat Asiria, Mesopotamia și Armenia, de supt împărăția romanilor, scoțând de acolo ostașii romani, așa voia să scoată și din Dachia ostașii romani, și Dachia să o lase desbinată de împărăția romanilor. De la care faptă cu acela bold îl abătură prietenii, că, de va lăsa el Dachia, iată, pre acei mulți cetățeani romani, carii sânt în Dachia, trimiși acolo de Traian, îi dă în mâinile varvarilor. Acum întreb eu: vrând Adrian a lăsa Dachia de supt împărăția romanilor, vrut-au să scoată de acolo și pre țăreanii sau provincialii romani, au doară numai

¹¹ Praeterea intraverunt Hungariam, tam tempore Geychae, et Sancti Regis Stephani, quam diebus regum aliorum, Bohemi, Poloni, Graeci, Hispani, Hismahelitae, seu Saraceni, Bessi, Armeni, Saxones, Turingi, Misnenses, et Rhenenses, Cumani, et Latini; qui diutius in regno commorando, quamvis illorum generatio nesciatur, per matri-moniorum diversorum contractus, Hungaris immixti, nobilitatem, pariter et descensum sunt adepti. *Chronica Hungarontm apud Thuroczi*, Parte 2. cap. 22.⁽¹³⁾

pre ostași, precum făcuse în ceale mai sus numărate țări? Ba numai pre ostași vru el a-i scoate din Dachia. Pentru că, de ar fi vrut el să scoată și pre țăreanii romani, nu vrea avea priiatenii lui cauză a-l spăria să nu lasă Dachia; că, cu fapta aceea, pre cei mulți cetățeani romani, ce sânt acolo, el îi lasă în mâinile varvarilor. Căci, de-i vrea scoate el și pre țăreanii romani împreună cu ostașii din Dachia, atunci nu încăpea acei înalți cetățeani romani în mâinile varvarilor.

Dară pismuind Adrian mării lui Traian, carele au fost făcut Dachia provincie, adevă țeară romană, și pentru ca să micșoreze mărirea lui Traian, voia el să lase Dachia de supt împărăția romanilor, ca adevă să nu rămână întru pomenire cum că Dachia prin vârtutea lui Traian se feace țeară romană, vrând, zisei, a face aceea din pismă, au nu putea el să facă destul și patimei sale, carea îl cocea dinlontru, pentru laudele lui Traian, și să urmeze și sfatului priiatenilor săi, carii se ruga ca să nu lase pre atâți cetățeani romani în mâinile varvarilor celor ce sta să apuce Dachia? Ba prea lesne putea să le împlinească amândouă aceaste, dacă, lăsând Dachia, nu numai pre ostași, ci și pre țăreanii romani i-ar fi scos de acolo. Pentru ce, dară, așa tare s-au spăriat prin sfatul priiatinilor, cât, decât să lase Dachia de supt împărăția romanilor, mai voi pismătarețul, cu coacerea inimei sale, a suferi mărirea lui Traian. Adevărat, au trăbuit să fie oarece cauză grea foarte, carea îl împiedeca pre Adrian de a face destul deodată și pismeii ce o avea asupra mării lui Traian, și a nu lăsa nice mulțimea cetățeanilor romani în mâinile varvarilor.

Cauza aceasta, adevă căci se opri Adrian de a lăsa Dachia de supt împărăția romanilor, nu putu fi alta, fără că tocma cu neputință era a face să iasă atâta mulțime de țăreani romani din Dachia, unde era înrădăcinați cu lăcașul, și să-i așeze aliurea. De unde, de ar fi lăsat Adrian Dachia, și cu aceea ar fi scos de acolo ostașii, înadins numai pentru pisma ce avea asupra laudelor lui Traian, ar fi lăsat pre țăreanii sau provincialii romani în gura varvarilor, cu carea vecinică urgie își vrea agonisi și înaintea a toată lumea romană. Nu e mirare, dară, că așa lesne se lăsa Adrian a se abate cu sfatul priiatinilor de a desbina Dachia de la împărăția romanilor.

Deci, dacă în zilele lui Adrian, nu multă vreme după ce descălecaser romanii în Dachia, cu neputință fu a-i mișca pre romani, măcar că varvarii le sta în spate, din lăcașurile întru care era întemeiați în Dachia, a-i scoate de acolo și a-i așeza aiea, cu cât mai cu neputință era pre romanii căsași a-i scoate din Dachia și a-i așeza aiea, în zilele lui Aurelian? Întru atâta mară de vreme, câtă cursă de la anul Domnului 105, carele e anul descălecării romanilor în Dachia, până cătră anul 274, în carele zic că se întâmplă treacerea romanilor din Dachia preste Dunăre și așezarea lor în Missia, cât s-au fost înmulțit romanii țăreani dintru acea nemărginită mulțime, carea fu trimisă de Traian în Dachia! Ba încă, și cu alte colonii noao s-au fost mai adaos ceale vechi, cum însămnarăm mai sus, cap, 2, § 7. Singură această dovadă, fără de ceale ce mai jos voi aduce, destul de limpede arată că nu toți romanii au trecut din Dachia preste Dunăre, ca să se așeze în mijlocul Missiei.

§ 3

Partea cea mai mare a romanilor nu au ieșit din Dachia preste Dunăre

Mai la doao sute de ani trecuse de când romanii, prin împăratul Traian trimiși, era așezați în Dachia, țeară desfătă, și ținea grasele sale moșii. De unde, cei de pre vremea împăratului Aurelian în Dachia moșeani romani, de obște toți, afară de coloniile ceale mai

noao, era născuți și crescuți în Dachia. Ba și părinții lor, ba și moșii lor acolo văzuse întâiu lumina lumii aceștia! Deci a românilor acestora, măcar că strămoșii lor cei dintâiu venise din Italia, patria le era Dachia. Și cine e atâta nesâmțitoriu, carele să nu știe că tuturor oamenilor atâta le iaste dulce și vrută patria întru carea sânt născuți și crescuți și unde oasele părinților și a moșilor lor celor răposai se odihnesc, cât, tocma de ar fi și slabă țeara și cu multe năcazuri ar avea a se lupta într-însa, puțini se află carii să se pleace a-și lăsa patria, de cumva nu cu grea poruncă și neapărată silă îi scot dintr-însa. Bold firesc iaste acesta, carele deșteaptă pre oameni a-și iubi patria sa și bucuroși a rămânea într-însa, precum și Ovidius cântă¹². Iară poruncă și silă de la împăratul Aurelian să fi fost ca romanii, toți sau cea mai mare parte, să iasă din Dachia și să treacă preste Dunăre, în Misia, precum și aceea, că vro ghintă varvară pre aceiași înadins să-i fi îmbulzit și să-i fi strâmtorat a păși afară din patria sa, nici într-un istoric nu se ceteaște. Ci nici nu putea să dea Aurelian o poruncă ca aceea, de vreame ce tocma cu neputință era atâta mulțime să treacă din Dachia preste Dunăre și să se așeze în mijlocul Misiei. Atâta e adevărit lucrul acesta, cât nici întră protivnici, carii pismuiesc românilor strălucirea viței și vechimea necurmatei moștenirii lor în Dachia, nice unul nu se află, carele să cuteaze a zice că sau poruncă de la Aurelian, sau strâmtoare de la vro limbă varvară să fi fost, ca toți romanii sau partea cea mai mare a lor să iasă din Dachia.

Lângă aceste, precum văzum mai sus, cap 2, § 10, Dachia o scăpase de a mână romanii, încă în zilele lui Gallienus, de tot, și acum, de vro câțiva ani, o ținea gotii ca a sa. Au așa lesne dară socotești trecerea romanilor moșeani din Dachia preste Dunăre, cât, după porunca lui Aurelian, îndată, toți sau încalete partea cea mai mare să fi ieșit de acolo? Au așa lesne i-ar fi suferit gotii, după voia lui Aurelian, să iasă din țeara ce o stăpânea ei? Drept, Vopiscus, în Aurelian, cap 22, scrie că împăratul Aurelian odată au bătut pre goti și dincoace de Dunăre, omorând pre povățuitoriul gotilor, anumit Cannaba, cu cinci mii de oameni împreună¹³. Ci, cu uciderea acestor puțini goti, au se putea face cale la atâta mulțime de romani moșeani, câți era preste toată Dachia? Au nu ar fi stat împotrivă gotii, ca să nu iasă romanii, agonisitorii locurilor și masturii, carii tocma le era de lipsă, din țeară? Nu e îndoială că, de le-ar fi făcut Aurelian romanilor de o parte cale ca să iasă din Dachia, i-ar fi împiedecat gotii de cealelalte părți, cât ieșirea tuturor romanilor din Dachia nu s-ar fi putut împlini fără în mai mulți ani. Ci Aurelian, omorând ceale cinci mii de goti cu povățuitoriul Cannaba, nicăiri nu se citeaște să fi rămas în Dachia a scoate pre romani, fără, după fapta aceea, se duse prin Vizant, în Vithinia. Ba, de ar fi stat Aurelian pre rând la toate locurile Dachiei, cât e de mare și largă, cu ostași de ajuns, ca să facă cale romanilor a ieși, mai cred eu că gotii, simțind că nu pot să stea împotriva faptei aceștia a lui Aurelian, înainte de a ajunge el cu ostașii la locurile aceale, pre toți nearmații moșeani romani i-ar fi omorât până întru unul, decât să-i lase să iasă din țeară, după voia lui Aurelian. Toate stările împrejur, dară, vădesc că în zilele lui Aurelian partea cea mai mare a romanilor nu au ieșit din Dachia preste Dunăre, ci au rămas acolo.

¹² Nescio qua natale solum dulcedine cunctos

Ducit et immemores non sinit esse sui.

Ovidius I. de Ponto Epist. 3.⁽¹⁴⁾

¹³ Multa in itinere ac magna bellorum genera confecit, nam in Thraciis et in Illyrico occurrentes barbaros vicit: Gotthorum quin etiam Ducem Cannabam, sive Cannabaudem, cum quinque millibus hominum trans Danubium interemit. Atque inde per Byzantium in Bithyniam transitum fecit, eamque nullo certamine obtinuit. Vopiscus in Aureliano, cap. 22.⁽¹⁵⁾

§ 4

Se răspunde lui Enghel

Hristian Enghel, căruia nu-i place ca românii cei ce sânt astăzi aici, în Dachia cea Veachie, să fie prăsilă din romani ca aceia carii pre vremea lui Aurelian să fi rămas aici, în Dachia, în *Apendicea* sa cea despre începutul valahilor, adecă a românilor, la *Comentația* cea despre expedițiile lui Traian la Dunăre, adăogată, § 2, zice că nu e de a se creade ca vrunii dintră romani, în zilele lui Aurelian, întră atâtea năcazuri, ce le veniră de la sarmate și de la goti, să fi vrut a rămânea în Dachia.

Ci, precum mai sus, § 3, aieptaiu, nu lesne se pleacă oamenii a-și lăsa patria sa, tocma de au și cu niscari năcazuri a se lupta într-însa. Apoi, de nu ar fi fost acealeși năcazuri, în zilele aceale, și în Misia, unde zic protivnicii că toți romanii s-au strămutat din Dachia, poate că ceva asemănare de adevăr ar avea cuvântarea lui Enghel. Ci, în vremile aceale, cum că aceiași varvari întocma zăhăia și pre cei din Misia moșeani, ba fără asemănare mai mari greotăți făcea varvarii țăreanilor în Misia decât în Dachia, nici însuși Enghel nu poate nega (tăgădui). Că, de cum năvăliră, curând după a doao sută de la Domnul Hristos, gotii întru împărăția romanilor, aceiași înnodându-se cu sarmatele și cu alte ghinte varvare, nu încetară și Misia a o năcăji cu încurseele sale și cu prădarea. Ba Iliricul și Misiia cu totul o pustiise varvarii, și aceasta fu cauza, căci Aurelian se deznădăjdui a mai putea ținea Dachia împărăției romanilor îmbinată. Iară în Dachia nicăiri nu cetim aseamene necazuri și aseamene pustietate să fi făcut în zilele aceale varvarii. De unde, în zilele lui Aurelian, de ar fi trecut romanii țăreani din Dachia în Misia, vrea treace de la necazuri mari la nevoi tocma nesuferite și deznădăjduite. Năcazurile, dară, care avea romanii în Dachia, de cătră goti și de cătră sarmate, nicecum nu-i putea invita să iasă din Dachia, ci mai vârtos stările împrejur ale Misiei îi contenea, ca să nu meargă în Misiia.

§ 5

Se vedește mai încolo, cum că partea cea mai mare a romanilor nu au ieșit din Dachia preste Dunăre

Lângă aceaste, de vei lua aminte la stările Dachiei ceale după moartea lui Traian, care le numărărăm mai sus, cap 2, lesne vei vedea cum romanii cei din Dachia, prin încurseele ceale dease ale vecinilor varvari, atâta era acum dedați cu varvarii a-i vedea în Dachia și a-i suferi, mai vârtos că, din zilele lui Gallien, cu totul scăpase împăratul romanilor Dachia de a mână, cât, în zilele lui Aurelian, tocma mai ușor le era romanilor acestora a-i priimi pre varvari în patria sa, Dachia, unde, din moșiile sale ceale în tot anul roditoare, pururea avea cu ce le sta înainte și a-i sătura, decât, rătăcind prin alte țări, să fie întâmpinați de aceiași varvari.

Și, cu atâta mai ușor, în zilele lui Aurelian, le era romanilor celor din Dachia a suferi încurseele și necazurile de cătră varvari în Dachia, că întră aceale era născuți, crescuți, mulți și îmbătrâniți; și greotățile, spre care sânt oamenii din pruncie deprinși, totdeauna mai cu lesnire se poartă.

Ba iaste a creade, socotind firea lucrurilor, cum că varvarii aceia, fiind vecini Dachiei, avea cruțare cătră țeara aceasta, pentru că totdeauna, când se înturna de la țările ceale mai depărtate, unde era deprinși adeaseori a năvăli, aci, ca în vecinătate, avea odihnă de osteneala

sa, fără de mare frică; și când se întâmpla de fugea de pe airea, bătuți și alungați, aci avea răpaos și hrană ca acasă.

Din ceale dease a varvarilor umblări în sus și în jos, prin Dachia, nu am îndoială că pre mulți din varvarii aceia îi cunoștea romanii, precum și ei pre romani, și se chema pre nume unii pre alții. Au nu și tâlharii pre aceia, la carii de multe ori au a se abate, în drumurile sale, de sânt priimiți cu arătare de dragoste și cu mâncare, îi cruță și sânt bucuroși să nu fugă dinaintea lor, ba îi încredințează că nici o pagubă nu vor avea de cătră dânșii; și, de se află vrul din ceata lor mai sălbatic, carele să voiască a face ceva rău, nicecum nu-l suferă ceialalți tâlhari a face rău.

Dirept aceea, măcar că și romanii cei din Dachia le era varvarilor urăți, pentru că sânt romani, precum și astăzi varvarilor le iaste urât numele de român, totuși, pentru folosurile sale, care de multe ori le priimea de la acești romani, ca de la cei ce nu era deprinși, ca varvarii, a face încurse printr-alte țări și a prăda, ci a lucra pământurile, în toți anii, și a păzi meșteșugurile, avea plecare spre ei. Au nu se poate și acum afla țeară, carea să cuprindă mai multe ghinte desclinite în sinul său, și o ghintă dintră aceaste să fie la toate cealelalte ghinte urâtă? Ci pentru că toate cealelalte ghinte au de la aceasta nu puțin folos, pentru aceea bucuros o suferă, ba încă, de ar vrea unii căsași de a ghintei aceștii se fugă dintru acea țeară, îi opresc.

Urmează, dară, că partea cea mai mare a romanilor celor din Dachia nu au ieșit din Dachia în zilele lui Aurelian, ca să treacă preste Dunăre, în Misia, ci au rămas în Dachia. Nice nu au rămas numai prin munți, ci și înlontru, în țeară, la șesuri, a fi rămas nesmintiți întru moșiile sale, aceea ne face a crede că toate ghintele aceale, care pre rând și-au supus și Dachia și au lăcuit câtăva vreme acolo, era oameni de aceia, carii trăia cu prăzi ce le făcea prin țările împărăției romanilor, iară nu cu lucrarea pământului. De unde, prea de folos era varvarilor acelora ca romanii și la șesuri se rămână nesmintiți; carii, agonisându-și moșiile sale, să ajute mai vârtos familiile varvarilor, până ce însuși varvarii se cuprindea cu încurse și cu prădare prin țările împărăției romanilor supuse. Așa au custat romanii în Dachia cu gotii, așa cu hunii, carii alungară pre goti din Dachia, așa cu alții, carii toți ieșiră din Dachia și se pustiiră, iară romanii rămaseră statornici acolo, trăind cu dreaptă osteneală a mânilor sale.

Însă, întru atâta neam mare, precum era a romanilor, în toată Dachia, cred eu că nu puțini se afla și întră romani, mai vârtos după ce Dachia, în zilele lui Aurelian, fu lăsată cu totul desbinată de cătră împărăția romanilor, carii să se fi împreunat pentru câștig, sau cu varvarii carii trecea prin Dachia ca se facă încurse prin țările împărăției romanilor, sau cu cei ce rămânea în Dachia până la o vreme, și de aci se repezea într-alte țări a prăda. Ba nu mă îndoiesc că, văzând varvarii pre romanii cei din Dachia că sânt oameni vânoși și inimoși, cu atâta mai vârtos că acum nu era supuși împărăției romanilor, i-au rugat ca să stea cu dânșii și împreună să meargă asupra țărilor celor de supt împărăția romanilor. Și aceasta, că mulți dintră romani au împreunat armele sale cu ale varvarilor celor ce ținea Dachia, poate au fost una din cauzele ceale căpetenii, căci românii, întră atâtea străcurări de ghinte varvare prin Dachia, ei au rămas statornici și au putut costa tot neamul lor în Dachia.

De aciași, scriitoriul acela unguresc, la Turoți, întru întâia parte a *Cronichei ungurilor*, cap 17, măcar că pre români îi chiamă cu numele cel de pre vremile sale obicinuit, *valahi*, și măcar că din urgiia cea mare asupra românilor, carea prea desvălit o arată întru aceeași *Cronică*, mai vârtos în partea a doao, cap 97, îi porecleaște pre români *păstori*, totuși, ori din

ce scrisori vechi au scos el aceea, spune adevărul, cum că, fugind alți lăcuiitori de groaza hunilor, în zilele lui Atila, craiului hunilor, românii, din bună voia lor, steateră pre loc¹⁴.

Zisei mai sus că romanii cei din Dachia nu numai pre la munți, ci și pre șesuri au rămas statornici în lăcașurile și în moșiile sale, pentru că ghintele varvare, care năvălea în Dachia, mai vârtos având zburdare și datină a face pradă printr-alte țări decât a lucra pământul, nu avea cauză de a zăhăi pre romanii cei de pre la șesuri, deoarce și lor bine le prindea românii aceia, precum spusei mai sus. Însă, precum românii cei de la șesuri era supuși năvălitoarelor ghinte varvare, așa, nu mă îndoiesc că cei de pre la munți nu numai într-un loc avea prințipii sau căpeteniile sale cu împărăție, care nu atârna de la varvarele ghinte. Pentru că la aceia nice nu putea răsbate varvarii, nice de locurile aceale nu avea lipsă, ca să le supună șie, deoarce ei și pre la șesuri puține locuri umplea cu familiile sale. Ba și însuși românii acești de pre la munți, văzând că varvarii nu zăhăiesc pre frații lor cei de la șesuri, voia a ținea pace cu aceiași varvari; ba cred eu că și cu armele sale le da varvarilor ajutoriu, când îi pofta.

Dintr-un fealiu de împărăție ca aceasta, de munți, au fost românii aceia, despre carii scrie notariul craiului Bella, la cap 44, că deaderă ajutoriu lui Glad, în Bănat, asupra ungurilor. Asemene împărăție fu a strămoșului lui Menumorut din Bihor, a căruia șesurile ceale de cătră Tisa le luase Attila, craiul hunilor, cum se scrie la notariul lui Bella, cap 20. Ba și a împărăției aceia, a cării schiptru îl ținea Gelu, atunci când întră Tuhutum cu ostașii ungurești în Ardeal, asemene fu începutul. Ci la capetul sutei a opta, când avarii fură cu totul stinși de armele lui Carol celui Mare, cu tărie se lăți pre la șesuri, prin Ardeal. Despre aceste se va mai înturna vorba și mai încolo. [...]

Cap IV

Întâmplările romanilor celor din Dachia lui Traian, din zilele lui Aurelian până la intrarea ungurilor în Pannonia [...]

§ 6

Romanii cei din Dachia lui Traian niciodată n-au fost supuși bulgarilor

Lucius Dalmata, în cartea 6, cu vorbe goale zice că romanii cei dincoace de Dunăre mai de mult au fost supuși bulgarilor, și apoi, supt nume de paținate, s-au tras de supt putearea bulgarilor. Drept, din scriptorii vizantini e adevărit că mai demult, dincoace de Dunăre, au fost o țeară, carea lor le plăcu a o chiema Bulgaria, ci, să fi fost aceea în Dachia lui Traian, carea o lăcuia românii, nici unul nu grăiaște. Deci, de au și fost oarecând o Bulgarie dincoace de Dunăre, de acolo nu urmează că aceea au fost în Dachia lui Traian, deoarce dincoace, și lângă Dunăre, nu singură Dachia lui Traian, ci și altă țeară mai era, adecă cea întră Dunăre și întră Tisa, dinprotivă Pannoniei; de unde și numele bulgarilor, precum mai jos, unde vom

¹⁴ Non ergo quiescebat cursitandi asveta Hunnorum feritas, quin et contiguarum provinciarum depopulationi dediti, maxime provincias, Moesiam, Macedoniam, Achajam, Thessaliam, et etiam utrasque Thracias armis infestis, et continuis incursibus gravabant. Qua propter non solum earundem regionum, sed etiam Pannoniae Civitates, per ipsos Hunnos, crebris insultibus fatigatae, cum tantam nequirent continuam tolerare vexationem, jugumque dominii Regis barbari exosum haberent, natali solo derelicto, ab ipsoque Rege Attyla licentia impetrata, dimissis armentis, *solis Valachis*, ipsorum qui erant pastores, *sponte* in Pannonia remanentibus, per mare Adriaticum, in Apuliam se contulerunt. *Thuroczy* Parte Prima Chronicae Hungarorum, capite 17.⁽¹⁶⁾

grăi despre începutul numelui bulgarilor, vom arăta că asemenea adevărului iaste să fi luat început.

Când intrară ungurii în Pannonia, cum scrie notariul lui Bela, despre care mai pre larg vom cuvânta în următorul cap, întră Dunăre și întră Tisa au aflat, în partea cea din jos, bulgari, în partea cea din sus, sclavi, toți supt stăpânitoriu bulgăresc, Salanus, carele ședea în orașul ce notariul lui Bela, la cap 39, îl chiamă Tetel. Nu airea, dară, Bulgaria cea dincoace și lângă Dunăre, despre carea vorbesc scriptorii vizantini, poți să ți-o nălucești, fără întră Dunăre și întră Tisa.

Nichifor, patriarhul Țarigradului, în *Breviariul istoricesc*, și după dânsul Theofan, în *Hronografie*, iară din Theofan, *Istoria miscella*, în cartea 19, scriu să fi fost la lacul Meotis, de unde au venit hunii, Bulgariia veachie cea Mare. Acolo fiind, zic, căpetenie oarecarele Cuvrat sau Covrat, când fu aproape de moarte, porunci celor cinci fii ai săi ca să lăcuiască împreună, că așa își vor întări împărăția. Iară ei, împotriva poruncei tatălui lor, după moartea lui, fieștecarele luându-și pârțicica oamenilor săi, se duseră care într-o parte, care într-alta, singur cel mai mare rămânând în moșiia tătâne-său. Al treilea dintră aceștea, cu numele Asparuh, trecând apele Danapru și Danastru, întră aceaste și întră Dunăre se așeză cu oamenii săi la un loc carele pre limba sa îl chiamă Oglu sau Onglu. Precum Bulgaria Veachie cea Mare de la lacul Meotis, așa și poveastea cea despre Cruvat și despre despărțirea fiilor lui, deșteptății o socotesc întră fabule. Nice de airea nu au luat prilej fabula aceasta, fără de acolo, că fiind și bulgari mestecați întră huni, scriptorii grecești cei mai dincoace îi mestecară laolaltă, cât, în loc de bulgari, zicea huni, și, în loc de huni, bulgari, și așa se năluci Bulgaria la Meotis, de unde au ieșit hunii încoace¹⁵.

Mai încolo, povestind lăudații Nichifor și Theofan, la anul 11 a lui Constantin Pogonat, împăratului romanilor de la Țarigrad, carele iaste anul Domnului 679, cum au început împărăția bulgarilor preste Dunăre dincolo, zic că ghinta bulgarilor ce era lăcuitoare la Dunăre au pornit a prăda ținutul romanilor cel învecinat Dunărei. De unde, Constantin, oaste grea foarte, și pre uscat, și pre apă, au sculat asupra lor; ci bulgarii bătură oastea lui Constantin și, trecând Dunărea, ajunseră la Varna, și mai încolo cuprinsă, cât împăratul fu

¹⁵ Quia vero Bulgaris (...) Hunni jam inde a temporibus Athilae commixti erant, quibus cum socia jungentes arma Graecorum imperio gravissimi fuere, inde factum, ut a posterioribus Graecis Scriptoribus, veluti Nicephoro, Constantino, ac Theophane, *Hunni* pro Bulgaris, et vice versa, saepe dicerentur. Atque hoc est, quod rebus Slavicis maximam ab hominum memoria peperit confusionem. Huic malo accessit illud, quod, cum Theophanes, ac Nicephorus *Bulgaros* (ita perperam pro Hunnis) ab Maeotide accersissent, turba Slavicorum Scriptorum tempus sibi opportunum adesse rata, uti tum secula erant, a *Volga* ad Istrum deducere nihil dubitavit Bulgaros, in primis quod apud recentiores Geographos *magnam Bulgariam* orientali *Volgae* fluminis ripa signatam vidissent, a qua tamen regione Bulgari nostri tantum semper, quantum ab Istro Volga, remoti erant. Ita videlicet vocum analogia, non sat examinata, doctissimis etiam viris imponit. Et ubi quaeso, *Volgae* nomen ad haec, de quibus agimus, tempora? Ἀττῆ Graecis, Ἀτὲλ, Ἀτὰλις, Tataris *Atil* dicebatur. Finge hinc Bulgaros, si potes! Miror sane doctos id non observasse viros. *Katancsich de Istro*. cap. 7. §. 19.

Sed, inquis, quid cum Theophane sumus facturi, qui Bulgariam ad Maeotim statuit? Ajo, Theophanem, Seculi IX. Scriptorem, e sua loqui aetate, qua Hunni cum Bulgaris jam permixti erant, eadem pene ratione, qua Slavos cum Avaribus male commissos supra memoravimus. Vetustiores, uti Procopius, Agathias, Menander, qui Hunnica tradidere, ne bitta quidem de Bulgaris; quos ipsi tamen, si aetate sua ad Maeotim, ubi a recentioribus ponuntur, habuissent, citra dubium commemoraturi erant. Ac duo quidem priores a Maeoti Vturguros, et Cuturguros ad Istrum deducunt, sed neuter Bulgaros facit, quin Agathias palam *Hunnos*. Mihi vero potior coevi quam recentioris cujuspiam ratio habenda esse videtur. Et quid est, quod nullam hodie seu ad Maeotim, sive ad Volgā videmus Bulgariam? *Ibid.* § 20. *Et in Notis ad* § 21. *sub Litera c.* ait: „De Cubrati filiis fabulam *apud Pray Avar. ad ann.* 667. vide etc.”⁽¹⁷⁾

silit cu acea tocmală să facă pace cu bulgarii, cât în tot anul să le dea dajde. Întru aceasta, se cade a lua aminte, întâiu, că nici unul din zișii scriptori nu zice că doară oamenii lui Asparuh să fi prădat atunci ținutul împărăției romanilor și eiși să fi trecut Dunărea a-și face dincolo împărăție. A doao, cuvintele lui Theofan, când zice că pământul carele îl ținea bulgarii, în zilele lui, în vremea lui Constantin Pogonat au fost a împărăției creștinilor, adecă a romanilor¹⁶, nicecum nu se pot înțelege așa, că doară pământul acela e dincoace de Dunăre, cât, în zilele lui Pogonat, împărăția romanilor să fi avut dincoace de Dunăre, adecă în Dachia, cevași ținut, carele, în zilele scriptorului Theofan, să-l fi moștenit bulgarii, nu se pot, zisei, înțelege așa cuvintele lui Theofan, pentru că, măcar că Iustinian împărat, cum văzum mai sus, § 3, apucase a ținea niscari cetăți dincoace, lângă Dunăre, totuși, după aceea le pierdură romanii, precum și de acolo luminat se veade, că Simocata scrie, în cartea 7, cap 15, cum întră împăratul Mavrichie și întră haganul avarilor, cu acea tocmală se legă pacea, ca Dunărea să fie hotarul întră împărăția romanilor și întră a avarilor¹⁷. Nemica, dară, nu avea romanii dincoace de Dunăre, în zilele lui Constantin Pogonat. Nu alt pământ, dară, înțelege Theofan, când zice că acela, carele acum îl țin bulgarii, în zilele lui Pogonat au fost a romanilor, fără țeara aceea dincolo de Dunăre, carea, după ce o au cuprins bulgarii, s-au zis Bulgaria. Cea ce Theofan grăiaște, pe deasupra numai, despre țeara, carea în zilele lui o ținea bulgarii, și în vremea lui Constantin Pogonat au fost a romanilor, Constantin Porfiroghenitul, în cartea 2, despre temate, o spune mărginit, anumind locurile care sânt dincolo, nu dincoace de Dunăre¹⁸. Pânză, dară, de păianjen țeș aceia, carii, din cuvintele aceale a lui Theofan (că nice altă umbră de dovadă nu pot să aducă), se screm a arăta că ținutul, carele întâiu îl luară bulgarii de la romani, în zilele lui Constantin Pogonat, au fost dincoace de Dunăre, în Dachia; și, fiindcă în Dachia lăcuiori era românii, trag urmare că românii cești din Dachia lui Traian oarecând au fost supuși bulgarilor.

Pentru limpede înțeleagerea bătaiei bulgarilor cu oastea lui Constantin Pogonat, carea o spun Nichifor și Theofan, însămnăm și aceea, că bine grăiaște Prai în *Analele avarilor*, cartea 2, cum că bulgarii, trecând Dunărea, au făcut în Thrachia pradă, și după aceea iarăși s-au întors dincoace de Dunăre, și aci au așteptat pre Constantin Pogonat, carele cu oaste grea venea asupra lor¹⁹.

¹⁶ Eam nimirum nunc ipsi occupant terram, quae tum Christianorum ditionis erat. *Theophan. in Chronographia ad ann. 11. Constantini Pogonati.*⁽¹⁸⁾

¹⁷ Ex pacto autem Ister ad Romanorum, Abarumque fines dirimendos constituitur, et potestas eisdem contra Slavos trajiciendi conceditur, *Simocatta Lib. 7. cap. 15.*⁽¹⁹⁾

¹⁸ Etenim Bulgaria, et Ister fluvius, et mons percelebris Haemus nuncupatus, qui usque ad Pontum pertinet, Thraciae partes fuerunt, nunc autem alienae, et sejunctae existunt. Caeterum Thraciae Thema sub Imperatore Constantinopolitano constitutum ad ejus jura, et ministeria redactum erat, nec ullus unquam Praetor in ea fuerat. At ex quo infensa Deo Bulgarorum natio ad Istrum fluvium trajecit, tunc etiam Imperator ipse coactus fuit, ob incursiones, et impressiones Schytharum, et ipsorum Bulgarorum ad Thematis ordinem Thraciam, reducere, et Praetorem in eo Themate creare. Barbarorum autem transitus ad Istrum fluvium circa finem imperii Constantini Pogonati exstitit, unde eorum nomen inclaruit, ac pervagatum est. *Constantinus Porphyrogenitus Lib. 2. de Thematibus.*⁽²⁰⁾

¹⁹ Ex qua *Theophanis* narratione non operose colligitur, Bulgaros actis in Thracia praedis Istrum rursus trajecisse, atque istic intra munimenta Romanis praestolatos fuisse, quod, cum equites Constantini fuga ex errore corripere, eos trajecto Danubio ad Varnam Ponto Euxino adsitam urbem consequuti fuerint. *Pray Annalium Avarum. Lib. 2.*⁽²¹⁾

§ 7

Românii și după vremile lui Aurelian au rămas în Dachia neam osebit

Enghel, în *Apendiceea* sa cea despre începutul românilor, § 2, zice că tocma să se dea aceea, că unii romani să fi rămas, în zilele lui Aurelian, în Dachia, adecă să nu fi vrut a treace cu ceialalți preste Dunăre dincolo, cu anevoie se poate creade, aceștea întru atâta spurc de ghinte pribeage, umblătoare în sus și în jos, să fi stat ca ghintă osebită, adecă să nu se fi mestecat cu altă ghintă prin căsătorii, să nu se fi răsipit, ci pururea în lăcașurile sale să fi rămas; și zice că el cu atâta mai vârtos nu creade aceea, că nici un scriitoriu vreadnic de credință nu se află, carele să fi lăsat scris cum că romanii, rămânând în Dachia, au urmat a sta ghintă osebită, nu s-au mestecat cu altă ghintă prin căsătorii, nu s-au răsipit, ci pururea au rămas întru lăcașurile sale. La care a lui Enghel îndoială răspundem.

Dacă lași odată că unii romani, în zilele lui Aurelian, trecând alții preste Dunăre dincolo, au rămas în Dachia, precum am și adevărit mai sus, cap 3, că partea cea mai mare a nemărginitei aceia mulțimi au rămas, lipsește să crezi și aceea, cum că aceia au rămas ghintă osebită, neamestecată și statornică întru lăcașurile sale, precum era și mai nainte, de nu se va vâdi cu mărturisiri de scriptori vechi, vreadnici de credință, împotrivă. Că fără cădintă pofteaște aci Enghel mărturisiri de scriptori vreadnici de credință, carii să fi lăsat scris cum că romanii, rămânând în Dachia, nu s-au mestecat cu altă ghintă prin căsătorii și nu s-au răspândit, ci au rămas întru lăcașurile sale; fără cădintă, zisei, pofteaște Enghel mărturisirile aceale, pentru că însuși acela, carele spune ceva faptă noao, acela e deatoriu, cu mărturisiri vreadnice de credință, să adevereaze cum că, întru adevăr, s-au întâmplat acea faptă de el spusă; iară pre cela ce va tăgădui acea faptă nevădită, niciodată nu-l îndătorează firea, ca să vădească cum că nu s-au întâmplat acea faptă spusă de altul, ci pururea îi dă firea voie și cădintă a o tăgădui, până când celalalt, cu statornice doveade, nu va adevări zisa sa.

Drept aceea, deoarăce Enghel spune faptă noao, adecă cum că romanii cei rămași în Dachia s-au mestecat cu alte ghinte prin căsătorii, s-au răsipit și nu au rămas statornici întru lăcașurile sale, nu se cade el să poftască mărturii împotrivă, ci însuși trăbuie, din scriptori vechi, să-și adevereaze zisa sa; almintrea, zisa lui aceea rămâne răsuflată și fără de puteare. Dară, în deșert vom aștepta, sau de la Enghel, sau de la altul aseamene lui, ca să ne citească acei scriptori vechi, că nici unul nu se află întru toată vechimea, carele să fi grăit aceea: că romanii cei ce au rămas în zilele lui Aurelian în Dachia au să se fi mestecat cu vro ghintă prin căsătorii, sau să se fi răsipit de cătră olaltă și să nu fi rămas întru lăcașurile sale.

Însă, măcar că nu sântem deatori a dovedi cum că romanii cei rămași în Dachia sau nu s-au mestecat cu altă oarecare ghintă, prin căsătorii, sau că nu s-au răsipit, ci au rămas în locurile sale, ghintă osebită, adecă au rămas romani, totuși, ca mai chiar să se veadă despulparea părerei lui Enghel, întru asămănarea celor ce am cuvântat mai sus, cap 1, § 6, și cap 3, § 5, răspundem că romanii sau românii, preste tot grăind, pururea până astăzi s-au îngreșat a se căsători cu muieri de alt neam. Această fire a românilor, de ar fi fost cunoscută lui Enghel, cred eu că nu ar fi vărsat așa lesne oraclu, cum că anevoie se poate creade, întru atâta spurc de ghinte umblătoare în sus și în jos, să nu se fi mestecat romanii cu alte ghinte prin căsătorii.

Și răvârsându-se învârstate ghinte varvare în Dachia, până zăbovea acolo, și de acolo purta războiu asupra altor țări, văzând pre acei romani din Dachia că sânt vânoși și inimoși, au nu iaste a creade că pre mulți dintr-înșii îi vor fi poftit, ba îi vor fi și rugat, ba unii, în carii mai tare fierbea sângele spre războiu, se vor fi și îmbiiat a fi lor spre ajutoriu la războiu? Ce

lucru poate fi mai firesc decât acesta? După ce ieșia ghinta aceea din Dachia și intra alta, aseamenea făcea și cu aceea, împrejurările timpurilor sfătuindu-i să lucre așa. De aciia, Catancici, în cartea cării îi deade nume de Istro, cap 8, § 4, măcar că lui îi place a crede cum că moșeanii Dachiei au fost sclavii săi, totuși bine află cum că o unire înțeleaptă ca aceasta cu ghintele ceale streine îi țină pre români statornici în Dachia²⁰. Au împărățesc acum românii în Dachia, supt stăpânirea Austriei? Și totuși, mai mulți ostași sânt în Dachia dintră români decât dintră alte ghinte, supt steagurile bunului împărat al Austriei. Așa iaste a crede că se făcea și în vremile varvarilor ceale mai sus-zise. Și pentru pricina aceea putea să aibă romanii pace în Dachia de cătră varvarii aceia, și cu atâta mai vârtos să-i lasă varvarii nesmintiți din lăcașurile lor, că, fiind varvarii aceia ghinte nomade, adecă nestatornice în loc, și care mai vârtos se îmbogățea cu răpiri și cu prăzi de printr-alte țări, iară nu cu agonisirea pământului, precum anume despre huni mărturisește Amianus Marcellinus, cartea 31, cap 2, cum aceia nici nu ară, nici nu se ating vreodată de coarnele plugului²¹; și lor le era de folos să rămână romanii statornici întru lăcașurile sale și să-și lucre moșiile, ca și familiile varvarilor să se ajutore din sudoarea romanilor.

De aciia iaste că în suta a noao de la Hristos, când au venit ungurii cu oaste în Ardeal, aflară acolo pre români supt nume de *vlahi*, *vlasii*, ghintă osebită, precum scrie notariul lui Bela, cu domnul lor, Gelu, lângă carii era lipiți sclavii. Deci, în suta a noao, românii sau romanii era ghintă osebită în Dachia. Când rămaseră, în zilele lui Aurelian, în Dachia, încă au rămas ghintă osebită. Când, dară, au încetat romanii a fi ghintă osebită? Și când apoi, iarăși, se aleaseră din spurcul varvarilor și se feaceră ghintă osebită? Lucru neîndoit iaste că romanii cei rămași în Dachia după Aurelian pururea au fost ghintă osebită.

Cap V Pentru descălecarea ungurilor în Ardeal [...]

§ 4

Războiul ungurilor cu românii în Ardeal

Scrie notariul, la acelaș cap 26, că, întorcându-se cu slobozeniia cea mai sus arătată de la Arpad solul lui Tuhutum, îndatăș Tuhutum se găti cu ostașii ungurești, carii era supt povața lui, și întră în Ardeal asupra lui Gelu, duca românilor. Iară Gelu, auzind de venirea lui Tuhutum, își adună oastea sa, și cu pripit cursu deade să-i iasă înaintea, ca să-l împiedice să nu între pre poarta Meseșului; ci Tuhutum, într-o zi trecând codrul, ajunsese la râul Almaș,

²⁰ Hodie quidem nulli praeter *Valachos* sunt Italici apud nos coloni; qui quod majori essent numero, juncta cum indigenis societate, persistere usque hodie. *Katantsich de Istro*. cap. 8. § 4.⁽²²⁾

²¹ Hunnorum gens (...) omnem modum feritatis excedit. (...) prodigiosae formae et pandi, ut bipedes existimes bestias, vel quales in commarginandis pontibus effigiatī stipites dolantur incomte. (...) Aedificiis nullis unquam tecti. (...) Nec enim apud eos vel arundine fastigatum reperiri tugurium potest. (...) Galeris incurvis capita tegunt; hirsuta crura coriis munientes hoedinis. (...) *Nemo apud eos arat, nec stivam aliquando contingit*. (...) Inconsultorum animalium ritu, quid honestum, inhonestumve sit penitus ignorantes. (...) Hoc expeditum indomitumque hominum genus, externa praedandi aviditate flagrans immani, per rapinas finitimorum grassatum etc. *Amianus Marcellinus* Lib. 31. cap. 2.⁽²³⁾

unde amândoa oștile se întâlniră, mijlocind întră eale râul. Iară duca Gelu voia acolo să-i oprească pre unguri cu săgetătorii săi, ca să nu treacă²².

A doao zi, înainte de zori de zio, urmează notariul la cap 27, Tuhutum își împărți oastea în doao: o parte o ținu cu sine dincoace de râu, o parte o trimise cu puțin mai sus, ca, trecând râul fără de a sâmti ostașii lui Gelu, să urzească bătaia. Carea așa se și făcu, că, pre lesne trecând aceștea râu, îmbe oștile se apucară de bătaie, și se oștiră ungurii și românii laolaltă cumplit, ci fură învinși armașii lui Gelu, și dintră ei mulți fură omorâți, iară mai mulți prinși. Carea văzând duca Gelu, pentru apărarea vieții, cu puțini apucă fuga, și grăbind a fugi la cetatea sa, ce era lângă Someș, armașii lui Tuhutum gonindu-l, lângă râul Copuș, îl omorâră²³.

Atunci lăcuiitorii țării, văzând moartea domnului său, Gelu, din bună voința sa, cu darea de mână, își aleaseră loruși domn, în locul lui Gelu, pre Tuhutum, tatăl lui Horca, și în locul acelu, carele se zice Eșculeu, îi jurară lui credință, de unde, din zioa aceea, locul acela s-au numit Eșculeu, căci că acolo au jurat. Și din zioa aceea au ținut țeara aceea cu pace și cu fericire²⁴.

Aceaste sânt care ni le lăsă scrise notariul lui Bela despre întrarea lui Tuhutum cu ostașii ungurești în Ardeal și despre așezarea lui acolo. Din care, după socoteala critică de se vor lua, nici o micșorare nu urmează asupra românilor. Ci, fiindcă unii dintră protivnicii românilor, cu unele dintru aceaste rău întrăbuințându-se, fără dreptate să nevoiesc a micșora mărirea românilor și a o înnegri, se cuvine aceaste mai pre larg a le răspica și a le lămuri.

Iară înainte se cade să însămni că notariul, la cap 27, măcar că spune că cumplită bătaie fu întră unguri și întră români²⁵, cât mulți căzură dintră români, totuși dintră unguri nici unul nu scrie să fi pleguit, adecă rănit. Cine poate creade, unde se întâlnesc doao oști protivnice și se bat întră sine cumplit, de o parte să cadă mulți, și, de ceaea parte, nici unul? De unde, mai luminat de cum strălucește soarele când e cruce amiazi, se veade că ceale ce scrie notariul pentru rășboiul lui Tuhutum cu Gelu, spre necumpătată laudă a unguirilor și spre apunerea românilor, nebulie iaste a i le creade.

²² Hoc dum *Tuhutum* audivisset a legato, praeparavit se cum suis militibus, et dimissis ibi sociis suis, aggressus est ultra silvas, versus orientem contra *Gelou ducem Blacorum*. *Gelou* vero dux *ultrasilvanus* audiens adventum ejus, congregavit exercitum suum, et cepit velocissimo cursu equitare obviam ei, ut eum per *portas Mezesinas* prohiberet, sed *Tuhutum* uno die silvam pertransiens, ad fluvium *Almas* pervenit, tunc uterque exercitus ad invicem pervenerunt medio fluvio interjacentes. Dux vero *Gelou* volebat, quod ibi eos prohiberet cum sagittariis suis. *Notarius* cap. 26.⁽²⁴⁾

²³ Mane autem facto, *Tuhutum* ante auroram divisit exercitum suum in duas partes, et partem alteram misit parum superius, ut transito fluvio, militibus *Gelou* nescientibus, pugnam ingrederentur, quod sic factum est. Et quia levem habuerunt transitum, utraque acies pariter ad pugnandum pervenerunt, et *pugnatum est inter eos acriter*, sed victi sunt milites ducis *Gelou*, et ex eis multi interfecti, plures vero capti. Cum *Gelou* dux eorum hoc vidisset, tunc pro defensione vitae cum paucis fugam cepit. Qui cum fugeret properans ad castrum suum, juxta fluvium *Zomus* positum, milites *Tuhutum* audaci cursu persequentes, ducem *Gelou*, juxta fluvium *Copus* interfecerunt. *Notar*, cap. 27.⁽²⁵⁾

²⁴ Tunc habitatores terrae videntes mortem domini sui, *sua propria voluntate dexteram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhutum* patrem Horca, et in loco illo, qui dicitur *Esculeu*, fidei cum juramento firmaverunt, et a die illo locus ille nuncupatus est *Esculeu*, eo, quod ibi juraverunt. *Tuhutum* vero, a die illo terram illam obtinuit pacifice et feliciter. *Idem* cap. 27.⁽²⁶⁾

²⁵ Et *pugnatum est inter eos acriter*. *Notarius* cap. 27.⁽²⁷⁾

§ 5

Bărbăția românilor

Cu gurile pline vestesc protivnicii cuvintele aceale din istoria notarului, cap 25, cu care se zice acolo că românii sânt cei mai apuși oameni a toată lumea, și cu aceale cred ei că pot arăta, în fața a toată lumea, nu știu ce slăbiciune streină în români.

Ci întru adevăr bat aerul ei atunci, când, din cuvintele aceale, se nevoiesc a micșora pre români. Pentru că, precum mai sus (§ 1) arătai, necumpătata dragoste, carea avea notariul spre ghinta cea ungurească, și ura spre alte limbi la multe scâlciituri îl împinse pre el. De acolo e că așa apus grăiaște despre români, scriind răsboiul lor cel cu ungurii.

Că, afară de altele, care dintră acei unguri putea să aibă cunoștința tuturor neamurilor lumii aceștia, ca, alăturând pre români cu fieștecă neam a lumii, să fie destoinic a judeca: oare românii sânt cei mai mișei întră oamenii a toată lumea? Apoi, știut lucru iaste că notariul asupra nimănuui nu era așa mănios, precum asupra acelora, carii cândva au bătut pre unguri. Însuși Cornides Daniel, ungurul, o cunoaște aceea în *Vindiciile* notarului, secția 2, cap 4, § 3, unde, din cap 55 a istoriei notarului, arată mânia cea mare a notarului asupra teutonilor, bavarilor, alemanilor, căci au bătut pre unguri și au spânzurat pre căpitanii lor, pre Leelu și pre Bulsu²⁶. Însă din Ioann Chinnamu, notariul împăratului Manuil Comnin, carele scrise istoria Comninilor, a lui Ioann și a fiiului lui, Manuil, de la anul Domnului 1118, până la anul 1176, adecă în suta a doasprăzeace, la a căriia sfârșit au scris și Paulus, notariul lui Bela, istoria sa, se știe, zisei, din cartea 6 a lui Chinnamu, cum Leon Vatați, din porunca împăratului, fu trimis cu oaste mare și cu mulțime de români, din Țeara Românească, ca să dea năvală asupra ungurilor. Această oaste, întrând în țeara ungurilor, făcu pradă mare, omorî oameni mulți foarte, pre atâta duse în robie, turme de oi, copie de cai și alte vite mână de la unguri²⁷. De unde, după treaba sa, nu putea să nu fie foarte mănios notariul lui Bela asupra românilor pentru acea proaspătă mare păgubire, ce făcură atunci românii ungurilor.

Nu mă îndoiesc că și pe Solomon, când avea el vrăjmășie asupra lui Ladislaus celui cu numele acesta, întâiu craiu al ungurilor, l-au ajutat românii, deoarăce, cum scrie Anna Comnina, în cartea 7, la Prai, în *Analele crailor Ungariei*, cartea 2, la anul de la Hristos 1085, și când s-au împreunat el cu Țelgu, ca să meargă asupra grecilor, ostașii,

²⁶ Ob Leelum enim Bulsumque Duces Hungarorum a Teutonicis in praelio captos, arborique infelici suspensos, ut stomachatur! ut odiosi ei Bavari et Alemanni, quorum nefandis fraudibus Leelum et Bulsum captos, residuos vero Hungaros malo dolo coarctatos, queritur; vide caput 55. *Daniel Kornides*, *Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii*, Sect. 2. cap. 4. § 3.⁽²⁸⁾

²⁷ Λέοντα δέ τινα, Βατατζήν ἐπὶ κλησὶν ἐτέρωθεν σράτευμα ἐπαγόμενον ἄλλοτε συχνὸν, καὶ δὴ καὶ Βλαχῶν πολλὸν ὅμιλον δι τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποικον παλαι εἶναι λέγοντα, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόντῳ Χαρίων ἐμβαλεῖν ἔκελευεν εἰς τὴν Οὐννικὴν, ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐπέδραμε τούτοις (...) ὁ Βατατζῆς δὲ ὅθεν εἰρητε προσβαλὼν ἔκειρε τε ἀφειδῶς πάντα, καὶ ζυνεπάτει τὰ παραπίπτοντα. Ἀνθρώπων τε οὖν πολλὸν εἴργασσεν φόνον, καὶ ἀνδραποδισμὸν οὐκ ἐλάσσων πεποίητο πρὸς δὲ καὶ ζῴων ἀγέλας, ἵππων τε καὶ ἄλλων παντοδαπῶν ἐκεῖθεν ἐλάσας, ἐπὶ Βασιλέα ἦλθεν. Leonem autem Batatzem nomine, aliunde cum exercitu perinde magno; maxime vero *Valachorum ingenti multitudine*, qui Italorum coloni quondam fuisse perhibentur, ex locis Ponto Euxino vicinis irruptionem in Hungaros facere jubet qua ex parte nemo adhuc a primis saeculis eos invasit, (...) Batatzes autem, ab iis, quae diximus, locis irrumpens, omnia depopulatus, obvia quaeque prosternit, hominum ingentem caedem edit, nec pauciores captivos ducit. Ad haec pecorum equorumque, et aliorum inde animalium greges agens, ad Imperatorem revertitur. *Joannes Cinnamus* Lib. 6.⁽²⁹⁾

carii au fost cu dânsul și supt povața lui, era dachi²⁸; și aceea se știe, că, în istoria vizantina, prin dachi se înțeleg românii. Nice după descălecarea romanilor în Dachia, pe vremile lui Traian făcută, nu s-au chemat alții dachi, fără romanii cei din Dachia. Și în zilele Sfântului Stefan, craiului ungurilor, realele ceale multe, prăzile, uciderile, pustirile, care le-au făcut, în Țeara Ungurească, Ghila, duca sau crăișorul Ardealului, cum arată Prai în *Analele crailor Ungariei*, cartea 1, la anul 1002, cu ce oaste mai vârtos le feace, fără cu românii din Ardeal, a cărora era el crăișor, din sămânța lui Tuhutum (după mărturisirea notariului lui Bela, cap 24)²⁹, pre carele românii cei din Ardeal, după moartea domnului lor, Gelu, din bună voia lor și l-au fost ales domn, precum mai sus am arătat. Unele ca aceste nu putură zisului notariu să-i facă sânge bun asupra românilor.

Ba poate și aceea au adaos ura notariului asupra românilor, că el era episcop papistășesc în Ardeal, și românii era de leage grecească, precum și astăzi sânt; și întră aceste doao legi de mult stăpânește, de amândoa părțile, întru cei fără cumpăt, ura. Pentru aceste pricini și pentru pisma, măcar că astăzi regementurile ceale preaviteaze din Dachia, cea împăratului Avstriei supuse, mai vârtos stau din români, măcar că învățătură, știință nu e mai puțină în clirul românilor, anume din Ardeal, decât în clirul papistașilor unguri din Ardeal, ba și întră politici mulți bărbați români sânt învățați, unii și în deregătoriile ceale mai înalte puși, adecă consiliari, nice clirul Episcopiei Oradiei Mari nu e mai puțin învățat, precum și bună parte a românilor din clirul Episcopiei de la Muncaci, măcar că acestora, până acum, le-au fost maștehă norocirea, fiind supuși la episcop pururea rus, ba și în Bănat, măcar că îi stăpânesc episcopii cei sârbești, încă se află preoți români întru învățătură procopsiți, dintră carii iaste preacinstitul Ioan Thomici, protopresviter al Caransebeșului și asesor konzistoriului episcopesc al Vârșetului, bărbat cu răvnă ca aceea spre deplinirea neamului românesc învăpăiat, cât nici osteneală, nici chiertuială nu e învățat a cruța, și pre sine încă gata iaste a se jertvi. Cu toate acestea, zisei, și astăzi Paulus, episcopul papistașilor unguri din Ardeal, întreat de vrun strein, carele nu cunoaște pre români, nu cred eu că nu ar răspunde cum că românii sânt cei mai apuși întră toți oamenii lumii. De unde, de au vârat din capul său notariul cuvintele aceale micșorătoare de mărirea românilor, după canoanele critice, nu se poate creade Preasfinției Sale.

Însă, precum cetirăm mai sus (§ 3), aceale cuvinte nu ca ale sale, ci ca de Opaforcoș, spionul lui Tuhutum, zise le scrie notariul, pre carele acoloși îl zise notariul a fi fost om viclean și îl aseamnă cu vulpile. Drept aceea, de nu vom creade unui spion, cine, pentru aceea, ne poate osândi? Ba, cum că anume au mințit atunci Opaforcoș, când zise că românii sânt cei mai apuși oameni a toată lumea, chiar se culeage din istoria notariului, cap 27, unde scrie că înainte de a învinge ungurii pre români, cumplit se oștiră românii cu ungurii. De ar fi fost românii așa mișei, precum îi arătase Opaforcoș lui Tuhutum, au putea ei să țină războiul cumplit cu ungurii aceia, carii, precum îi scrie notariul, era neînvinși, și, încătrău mergea, pre toți, măcar cât de tari să fi fost, îi bătea? Ba, cum au văzut pre unguri,

²⁸ Vere primo Tzelgu dux supremus scythicae militiae, transgressus angustias montium, qui Danubio superjacent, cum mixto ex variis gentibus exercitu octoginta fere millium, partim Sauromatarum, ac Scytharum, partim etiam *Dacorum*, nam et hujus generis haud parva manus ductore Solomone (...) Tzelga sequebatur. *Anna Comnena* Alexiados lib. 7. ap. *Pray*, *Annalium Regum Hungariae*. Lib. 2. ad ann. 1085.⁽³⁰⁾

²⁹ Nam *terram ultra silvanam*, posteritas *Tuhutum* usque ad tempus *S. Regis Stephani* habuerunt, et diutius habuissent, si minor *Gyla* cum duobus filiis suis *Bivia* et *Bucna* Christiani esse voluissent, et semper contrarie sancto Regi non fecissent. *Anonymus Notarius Belae Regis*. cap. 24.⁽³¹⁾

îndată, de-ar fi fost mișei, ar fi fugit mâncând pământu, după cum și încredințase spionul Opaforcoș, la acelaș cap 27, pre Tuhutum, cum că românii nu vor cuteza să stea față asupra îndrăznirii ungarilor. Minți, dară, Opaforcoș, tatăl lui Ogmand, atunci când zise cătră Tuhutum că românii sânt cei mai apuși sau mai mișei întră oamenii a toată lumea. Și preasfințitul notariu încă nu plini deregătorii adevăratului istoric, când spune că cumplită bătălie au fost întră unguri și întră români, și totuși nu pomenește măcar unul, întru acea cruntă bătălie, să fi căzut dintră unguri sau să se fi pleguit; împotivă, români scrie că au căzut mulți. Vezi mai sus, § 4, la sfârșit.

Lângă aceste lipsește a însămnă, dintru acelaș notariu, că atunci era datina și stilul ungarilor, ca, când avea a îndemna pre ai săi să dea răsboiu, pre protivnici, cu carii era să se bată, măcar ce neam ales și viteaz să fi fost acela, era, zisei, stilul să-i defaime cum se poate mai urât, și să-i zogrăfească înaintea ungarilor cum că sânt cei mai slabi și mai mișei oameni. Așa Almus, îmbărbătând pre ungurii săi asupra muscalilor sau a rușilor, cum scrie notariul la cap 8: „Nu vă spăimântareți, zise, de mulțimea rușilor și a cumenilor, carii aseamene sânt cânilor noștri. Căci câinii, îndată cum aud vorba domnilor săi, au nu se înfricoșează?”³⁰ Așa, când duca Salanus, carele împărătea întră Tisa și întră Dunăre, cu ajutoriu de la greci și de la bulgari, se sculă asupra ungarilor, Arpad, cu aceste cuvinte, îmbărbăta pre ungurii săi: „Vărtos să ne oștim asupra grecilor și asupra bulgarilor, carii aseamene sânt fâmeilor noastre, și așa să ne teamem de mulțimea grecilor, ca de mulțime de fâmei.” (Notariul, cap 39)³¹. Deci și spionul lui Tuhutum nu pentru aceea defăimă pre români, că doară el credea că românii sânt cei mai slabi oameni în toată lumea, ci numai ca, după stilul ungarilor, să îndeamne pre Tuhutum ca să scoale răsboiu asupra românilor celor din Ardeal. De unde toți aceia, carii cuvintele aceale ale spionului Opaforcoș le aruncă în ochi românilor, nu câștigă alta, fără cât își desvălesc multa sa nepriceapere și neînțelepție.

Nice dintru aceea nu urmează nici o micșorare românilor, căci notariul scrie că așa curând fură învinși românii de unguri, pentru că, din mai sus (§ 1) arătată necumpătata dragoste cea cătră unguri, notariul, de toți, cu câți au avut ungurii răsboiu în Pannonia toată, așa scrie, că curând i-au învins ungurii. Așa scrie la cap 39, că învinseră cu o bătălie pre Salan, măcar că acestu multă vreamă se gătise și dobândise, și de la greci, și de la bulgari, vărtos ajutoriu. Cu bătăliia cea dintâiu învins, zice că apucă fuga Salan, și cu fuga își scăpă capul. Iară grecii și bulgarii, zice că, de frica ungarilor, uitase calea pre unde au venit și, părăndu-li-se Tisa râu mic, de frica ungarilor, dând prin Tisa, mai toți s-au înecat, cât abia unii au rămas, carii se ducă veaste rea împăratului său³². Așa, la cap 44, despre Glad, carele mai multe ghinte avea cu sine întru ajutoriu, scrie că oamenii lui Glad cădea ca snopii după săcerători, și în răsboiul acelu au căzut doao căpetenii de a cumenilor, și

³⁰ Nolite turbare de multitudine Ruthenorum et Cumanorum, qui assimilantur nostris canibus. Nam canes statim, ut audiunt verba dominorum suorum, nonne in timorem vertuntur. *Notarius* cap. 8.⁽³²⁾

³¹ Fortiter pugnemus contra Graecos et Bulgaros, qui assimilantur nostris faeminis, et sic timeamus multitudinem Graecorum sicut multitudinem faeminarum. *Notarius* cap. 39.⁽³³⁾

³² Plurimi interficiebantur de Graecis et Bulgaris. Praedictus vero dux *Salanus*, cum vidisset suos deficere in bello, fuga lapsus est, et pro salute vitae *Albam Bulgariae* properavit. *Graeci* vero et *Bulgari* timore *Hungarorum* percussi, viam qua venerant oblivioni tradiderunt, fuga lapsi pro salute vitae *Thysciam*, pro parvo fluvio reputantes, transnatare volebant, sed quia talis timor et terror irruerat super eos, ut propter timorem *Hungarorum*, fere omnes in fluvio *Thysciae* mortui sunt, ita, quod aliqui vix remanserunt, qui Imperatori eorum mala salutis nuntiarent. *Notarius* cap. 39.⁽³⁴⁾

trei chenezi de a bulgarilor, și Glad cu fuga au scăpat, ba toată oastea lui Glad, topindu-se ca ceara de fața focului, fu duminică de unguri³³. Cu aceeași lesnire scrie, la cap 41, că au bătut preste Dunăre ungurii pre bulgari, a căroră duca, cu mare oaste și cu ajutoriu de la greci, au fost ieșit, ca să se bată cu ungurii, și cum duca bulgarilor cu fuga au scăpat³⁴. Asemenea scrie la cap 8 și despre ruși sau muscali, cu carii era împreunați cumanii, amândoa neamuri viteaze, că cu o bătălie fură învinși și mulți omorără dintră ruși și dintră cumani. De unde căpeteniile rușilor și a cumanilor, văzând scăderea armașilor săi, apucară fuga cătră cetatea Chieului. Și Almus cu ostașii săi, încurând pre ruși și pre cumani până la Chieu, capetele ceale rase ale cumanilor le tăia ca niște curcubete³⁵. Singur când se oștiră mai pre urmă, la Criș, asupra lui Menumorut, zice, la cap 51, că au ținut bătăliia ungurilor cu oamenii lui Menumorut doasprăzece zile.

Deoarăce, dară, notariul scrie că atunci ungurii lesne și curând au bătut multe neamuri mari și tari și care avea ajutoriu și de pre aliurea, ba avea știre și era bine gătite de răsboiu, nu e mirare că scrie că și pre români, în Ardeal, așa curând i-au învins. Tuhutum cu oastea ungurească era gătit de răsboiu cum se cade; au intrat în Ardeal pre furiș, neavând Gelu, duca românilor, nici un prepus despre vro parte de vrăjmașie. Când au auzit Gelu că vreau ungurii să facă năvală asupra Ardealului, ei trecuse cu o zi înainte înlontru, prin locurile unde îi putea Gelu și cu puțini ostași a-i opri. Că nice nu au putut într-un ceas, adevă într-o pripă ca aceea, mulți ostași să adune, fără cu acei puțini, carii în toate zilele îi avea pre lângă sine în vreme de pace. Cu acei puțini, zisei, fu silit să stea față cu ungurii, la răsboiu. Tocma, dară, să fie adevărat ce scrie notariul, cum că așa curând au învins ungurii atunci pre români, nu e nice o mirare, nice nu urmează ceva spre micșorarea românilor, deoarăce românii, cum stările împrejur ne fac a creade, tocma era negătiți, ba și neînștiințați de răsboiu. Mai mirare iaste că, măcar au fost așa puțini și fără nici o gătire asupra vrăjmașilor celor pre furiș intrați în țeară, totuși au stat față cu ungurii cei preagătiți și cumplit răsboiu, cum și notariul mărturisește, ținură cu dânsii.

De câte ori și aceia, carii cu de-adins mai nainte să gătesc de a se rădica cu răsboiu, și cu toată îndămânarea pornesc la răsboiu, se întâmplă de curând pierd răsboiul! De care ale răsboiului jocuri și veacul nostru, întru neamuri prearăsboinice și preaviteaze, au văzut. Apoi să te miri că în peristasurile mai sus arătate fură învinși românii?

De unde deșert iaste Eder, când iară și iară poftorește, în notele sale istorico-critice ceale asupra suplichei românilor, că românii așa lesne fură învinși de unguri, și de acolo nu numai defaimă pre români, ci încă și urmări, după voia sa, trage spre micșorare și spre apunerea românilor. Tocma aceea, că românii, din bună voia lor și cu darea de mână, aleaseră pre Tuhutum, după cum mai pre larg vom vedea din jos, vădește că Tuhutum s-au luat cu buna pre lângă români, ca, fiindcă au murit Gelu, domnul lor, pre dânsul să și-l aleagă loruși domn, sămn iaste că, măcar că venind ungurii pre furiși, au bătut deodată

³³ Inimici eorum cadebant ante eos, sicut manipuli post messorum, et in eodem bello mortui sunt duo duces Cumanorum, et tres *Kenezy Bulgarorum*, et ipse Glad dux eorum fuga lapsus evasit, sed omnis exercitus ejus liquefacti tanquam cera a facie ignis, in ore gladii consumti sunt. *Notarius* cap. 44.⁽³⁵⁾

³⁴ Interfecti sunt de Graecis et Bulgaris plurimi, et quidam capti sunt ex eis. Videns ergo dux *Bulgariae*, suos deficere in bello, fuga lapsus, pro defensione vitae *Albam* civitatem ingressus est. *Notar.* cap. 41.⁽³⁶⁾

³⁵ Interficiebantur plurimi de Ruthenis et Cumanis. Praedicti vero duces *Ruthenorum* et *Cumanorum*, videntes suos deficere in bello, in fugam versi sunt, et pro salute vitae properanter in Civitatem *Kyeu* intraverunt. Almus dux et sui milites persequentes *Ruthenos* et *Cumanos* usque ad Civitatem *Kyeu*, et tonsa capita *Cumanorum* *Almi* ducis milites, mactabant tanquam crudas cucurbitas. *Notarius* cap. 8.⁽³⁷⁾

pre români, totuși era încă ei în stat de a se mai împulpa asupra lui Tuhutum. Și, de nu ar fi căzut Gelu, nu cred eu că vrea urma aleagerea lui Tuhutum spre domnie în Ardeal. Ba, carele știe firea războiului și îi sânt cunoscute locurile Ardealului, care preapărtinitoare sânt țăreanilor spre a concini pre năvălitorii protivnici, și, despre altă parte, nu-i iaste neștiută râvna crailor și a tuturor căpeteniilor, cu carea sânt ei aprinși spre a-și ținea domnia sa, lesne poate priceape că mai de a creade iaste cum că Tuhutum, cu toată oastea ungurească, carea îl ajuta, ar fi rămas întră geanele, adecă întră dealurile, și întră râpele Ardealului, prăpădit, decât să-l aleagă românii loruși domn, în locul lui Gelu. Deșert, zisei, iaste Eder, pentru că, de ar urma micșorare dintru aceeaa asupra românilor, că notariul scrie că așa lesne fură învinși de unguri, atunci și bulgarii, și grecii, ba și muscalii cei mai mișei ar fi în toată lumea, pentru că, cu aceeași lesnire, scrie notariul că fură învinse toate aceaste viteaze neamuri de ungurii aceia.

§ 6

Aceaeși, mai încolo

Știut și la lumea toată cunoscut lucru iaste că românii, când au avut știre de venitoarea întâmpinare a protivnicilor, i-au știut cu bărbăție a-i învinge. Așa, cum scrie la Turoți, ungurescul scriitoriu, întră a doao parte a *Cronichei ungurilor*, cap 97, în anul 1330, sculându-se cu oaste mare Carol, craiul ungurilor, asupra lui Bazarad sau Bojorad-Vodă din Țeara Românească, într-atâta îl bătură românii, cât nenumărată mulțime de armași ungurești, de neameși, de boiari mari căzură, și pre mulți dintr-înșii robire: arme, cai mulți, bani, vistierie multă luând de la unguri. Ba și craiul Carol nu altmintrea își putu scăpa capul, fără luând alte veștminte pre sine, și cu ale sale ceale crăiești îmbrăcând pre Deșeu, pre carele îl și omorără armașii lui Besarad-Vodă, socotind că el iaste craiul Carol. Și așa craiul Carol abia se mântui cu puțini lângă sine³⁶. Așa umblă cu românii

³⁶ In anno eodem (...) videlicet anno Domini 1330. cum rex copiosum exercitum congregasset, (...) per Zenrim, in mense Septembri, transtulit se in terram Bazarad, Wayvodae Ulachorum, ad inductionem Thomae, Wayvodae Transilvani, et Dionysii filii Nicolai, filii Ancha, quae terra est inhabitabilis genti ignotae; ut de ipsa terra, ipsum Bazarad rex expelleret, aut certe terram ipsius, uni ipsorum insultantium, traderet possidendam. (...) Cum autem rex, Zenrin, et castrum ipsius recepisset, Dionysio tradidit memorato omnia, cum dignitate Banatus. Quo facto, Bazarad, regi mandavit, nuntios per honestos: quia vos, domine mi rex! laborastis in convocatione exercitus, laborem vestrum recompensabo, 7. millibus marcarum argenti. Ipsam etiam Zenrin, cum suis attinentiis, nunc habetis prae manibus, per potentiam, pacifice vobis tradam; (...) tantummodo revertimini in pace vestra, et personarum periculis praecavete: quia, si veneritis ulterius, periculis minime evadetis. Quo audito rex, elata mente, in tale verbum prorupit, nuntiis sic dicens: Sic dicite Bazarad: ipse est pastor ovium mearum, de suis latibulis, per barbas suas extraham. Tunc quidam fidelis Baro, Donch nomine, comes de Zolio et de Lipto, sic ait regi: Domine, cum magna humilitate, vobis, et ad honorem vestrum, ipse Bazarad loquitur; idcirco, regiae benignitatis favorem, et plenam dilectionem gratiae, ei velitis per vestras literas remandare. Tunc rex, verbum superbiae et comminationis superius propositum, iteravit, et relicto consilio saniori, proximus ultra pugnaturus processit. Et cum sibi et suis, in terra ignota, et inter alpes, et montes silvarum, victualia invenire nequiret, famis inedia, ipse rex, milites et equi sui, laborare protinus coeperunt. Quo facto, treuga ordinata cum Bazarad, et data fide, ut ipse regi pareret, et securitatem, regi cum suis omnibus, redeundi praeberet, et iter rectum ostenderet. Rex revertebatur securus, et confidens in fide perfidi Schismatici, venit in quandam viam, cum toto exercitu; quae via erat in circuitu, et in utraque parte ripis prominentibus circumclusa, et ante, unde erat dicta via patentior, indaginibus, in pluribus locis, fortiter fuerat circumsepta, per Ulachos. Rex autem, et sui omnes, cum nihil tale quid penitus opinarentur, in ripis undique Ulachorum multitudo innumerabilis, superius discurrendo, jacula jacentes super regis exercitum, qui erat in fundo depressae viae, quae nec via dici potest, sed quasi navis stricta, ubi propter

craiu Carol cel prevestit, de a căruia puteare, cum scrie acoloși, cap 99, Dalmația, Croația, Rama, Servia, Galiția, Lodomeria, Cumania, Bulgaria și toată Ungaria, și Salerna, și Mons Sancti Angheli, și alte împărății, precum a leșilor, a bohemilor, a Austriei și ceale de prinprejur trâmura de frică³⁷.

Drept, același scriitoriu unguresc, acoloși, zice că și din români, prinprejur, cădea ca muștele care au pierdut dulceața mireasmei. Ci, dacă au fost așa strâmtorați ungurii în vale de românii cei de asupra râpei, de unde îi omorea pre unguri cu pietri, cum însuși spune înfricoșata aceea în cunșurare, nu știu cum să fi putut cădea românii ca muștele. Lângă aceaste, scriitoriu acelu, de mânia mare ce avea asupra românilor, îi numește pre români *mulțime cânească* și zice că numai dracu cel din iad au numerat câți români au căzut acolo³⁸. De unde urmează că scriitoriu acestuia, întru ceale ce grăiaște asupra românilor, ca celui ce iaste interesat, nu se cade a i se creade.

Aseamenea Ludovic, craiu ungurilor, feciorul mai sus lăudatului Carol, precum scrie la Turoți, *Cronica ungurilor*, partea a treia, cap 38, trimițând pre Nicolaus, vaivodul Ardealului, cu oaste tare, cu neameși și cu săcui din Ardeal, prin săcuime, la Țeara Muntenească, asupra lui Laic-Vodă, zisul Nicolaus, vaivodul Ardealului, cu toată oastea ungurească ce era cu el, fu bătut de români și ucis cu foarte mulți bărbați aleși, și cu neameși, și cu soldați, cât tocma puțini, cu mare primejdie, au putut scăpa de mânilor românilor³⁹.

Nu altmintrea și oastea cea mare a lui Zighismundus, craiului ungurilor, umblă, carea, precum spune la Turoți, *Cronica ungurilor*, partea a patra, cap 17, fusease trimisă în

pressuram, cadebant dextrarii fortissimi, cum militibus circumquaque; quia nec ad ripas utriusque lateris viae, propter praecipitium ascendere proterant contra Ulahos; nec ultra procedere; nec fugae locum habebant, propter indagines ibi factas: sed erant omnino sicut pisces, in gurgustio vel in reti comprehensi; cadebant juvenes et senes, principes et potentes, sine delectu. Duravit quippe sic iste miserabilis eventus, a sexta feria, usque ad secundam feriam. In quibus diebus, collidebantur invicem milites electi, sicut in cunis moventur et agitantur infantes, vel sicut arundines; quae vento moventur.

Facta est autem ibi strages maxima, et cecidit militum et principum ac nobilium incomputabilis multitudo. (...) Cumanorum denique corruit inestimabilis multitudo. (...) Tulerunt ergo Walachi multos captivos, tam vulneratos, quam illaesos; et acceperunt plurima arma, vestesque pretiosas, omniumque elisorum pecuniam, in auro et argento, et vasa pretiosa, et baltheos. Multaque marsupia latorum grossorum et florenorum, ac equos multos, cum sellis et frenis, quae omnia portaverunt, et tradiderunt ipsi Bazarad Wayvodae. Rex autem mutaverat armorum suorum insignia: quibus induerat *Deseo*, filium *Dionysii*, quem putantes esse regem, crudeliter occiderunt. Rex vero ipse, cum paucis, per tuitionem suorum aliquorum fidelium, vix evasit. *Turocz*, *Chronicae Hungarorum*, Parte 2. capite 97.⁽³⁸⁾

³⁷ Domini Caroli, Dei gratia regis Hungariae, cujus potentiam, altissimo taliter disponente, *Dalmatia, Croatia, Rama, Servia, Gallicia, Lodomeria, Cumania, Bulgaria, totaque Hungaria, Salernaque*, ac *Mons Sancti Angeli*, alia quoque regna, puta, *Poloniense, Bohemiense, Austriense* ac circumquaque adjacentia, trepitando abhorrebant. *Ibidem*, cap. 99.⁽³⁹⁾

³⁸ Cadebant etiam in circuitu exercitus, de canina multitudine Walachorum, quasi muscae, quae perdidierunt suavitatem unguenti; cum christianum populum, et cunctos Christi Sacerdotes immisericorditer percusserunt. Quorum Walachorum numerum, ibi per Ungaros occisorum, subtilis solummodo infernalis compotista collegit. *Ibidem*, cap. 97.⁽⁴⁰⁾

³⁹ Inter indagines et veprium densitates, ac passus strictissimos conclusus, per multitudinem Olachorum, de Silvis et montibus invasus, ibidem cum strenuo viro, *Petro*, suo *Vicewayvoda*, nec non *Deseu*, dicto *Wos*, et *Petro Ruffo*, *castellano de Kykyllevár*, *Petro* et *Ladislao* Siculis, viris bellicosis, et aliis militibus quam pluribus, et nobilibus potioribus, extitit interfectus. Et cum gentes Hungarorum, de ipso exercitu, terga vertissent, et se in fugam convertissent, in locis lutosi, et paludosi, indaginosi, conclusi, multi ex eis, per Olachos occisi extiterunt, et alii cum magno periculo personarum, et rerum damno, evaserunt. *Turocz*, *Chronica Hungarorum*. Part. 3. cap. 38.⁽⁴¹⁾

Țeara Românească asupra lui Dan-Vodă. Unde și însuși Stefanus de Loșonț, arhistratigul zisei oaste, peri⁴⁰.

Ce să zic de Stefan cel Mare, voda din Moldova, carele, când avu războiul cel dintâiu cu turcii, cum scrie Miron logofătul, o sută de mii de turci, într-o zi, cu ostașii săi, omorea. Acesta, fiind domn românilor în Moldova 40 de ani, pre toți câți se sculară asupra lui, pre turci, pre leși și pre alții, i-au bătut, până pre urmă muri acasă de podagră. Despre Stefan-Vodă scrie Felix Petancius, în disertația cea pentru căile pre care se poate da războiu asupra turcului, că la cetatea Vasillu, întră Țeara Românească și întră Moldova, așa au bătut pre bașa Soleiman și pre duca Romaniei, cât din 30 de mii de turci, foarte puțini, carii avea cai mai buni de fugă, au scăpat⁴¹.

Ce se zic de Vlad-Vodă din Țeara Românească, carele fu poreclit Dracula! Acesta, om ca acela viteaz și povățuitoriu de oaste, au fost, cât, precum scrie Filip Calimah în cartea 3, cea despre faptele lui Uladislaus, craiului leșilor și a ungurilor, niciodată, fără titlă de mare și preatare împărat, nu se cade a se numi. Acesta, cum spune Miron logofătul, au făcut minuni cu puțini ostași ai săi asupra nenumăratei mulțimi a turcilor. Și Petancius, în disertația mai sus-zisă, scrie că acestaș vodă, la cetatea Vasillu, cu puțini ai săi, ci aleși armași, însuși pre Mahomet, cu toată oastea lui, îl bātu, cât îi căută să se întoarcă înapoi, la Dunăre, și, cu rușine, pierzând mulți ostași, să fugă dincătrău au fost venit⁴². Niciodată nu au fost rădicat oaste așa mare și cumplită Mahomet asupra cuiva, precum asupra lui Dracula, în Țeara Românească, carea Halcocondila, cu numele cel vechiu, o chiamă Dachia, fără când au bătut Vizantul, adecă Țarigradul, cum mărturiseaște Laonicu Halcocondila, în cartea 9⁴³; și, precum acelaș, iară acolo, ne lăsă scris, Mahomet au avut atunci în oastea sa armași doaozeci și cinci de miriade, adecă doao sute și cinci zeci de mii, iară Vlad, mai puțini de zeace mii, ba, cum spun unii, șapte mii, carii era toți călăreți. Miron logofătul încă așa scrie, cum îmi aduc aminte că am cetit într-însul, că numai cu șapte mii s-au băgat Vlad-Vodă în mulțimea acea cumplită de turci, noaptea, și tot au tăiat până în zori de zio; atunci au ieșit din tabăra turcească, puțini pierzând de ai săi

⁴⁰ *Stephanus de Losoncz*, Banus, multis armatorum cum agminibus, per regem missus extitit. Qui tandem cruento commisso bello, dum hosti impar esset, post multam partis utriusque stragem, capitis sui damno, vitae pariter et bello, ibidem finem dedit. Nam post casum Ducis dicti, in fugam versi, magnam inimicis, rerum et personarum praedam dedere. *Turocz. Chronica Hungarorum. Part. 4. cap. 17.*⁽⁴²⁾

⁴¹ Hic denique Stephanus Moldaviae princeps Soleimanum Bassam et Ducem Romaniae sic prostravit, ut ex XXX. Turcorum millibus pauci admodum, qui forte velocioribus equis insederant, evaserint. *Felix Petancius. Dissertat. de itineribus aggrediendi Turcam.*⁽⁴³⁾

⁴² Ubi saepe cum Turcis certatum est. Dracula enim cum paucis, sed delectis militibus, Mahumetem Turcorum Imperatorem potitum jam majori Valachia, et ad minorem occupandam maturantem, hic ad secundam vigiliam noctis aggressus, conversum in fugam ad Danubium, cum magna suorum caede et ignominia regredi coegit. *Felix Petantius. Dissertatio de itineribus aggrediendi Turcam.*⁽⁴⁴⁾

⁴³ Ἐπεί τε δὴ τὰ στρατεύματα παρεσκέυασο τῷ Βασιλεῖ, ἐπὶ Δακίαν ἐστρατεύετο ἦρος, εὐνὴς ἀρχομένου. Μέγισον δὲ τούτων στρατὸν γενέσθαι φασί, δεύτερον μεταίτε τῇ ἐς τὸ Βυζάντιον ἐπέλασι τούτῳ Βασιλεῶς τούτῳ δε. Λέγεται δὲ τούτῳ τὸ στρατόπεδον, κόλλσον μὲν γενέσθαι τῶν ἄλλων στρατοπέδων, καὶ κόσμον πολλὸν παρέχεσθαι ἐς τε τὰ ὅπλα φασί, καὶ ἐς τὴν σκεύην. Copiae universae regis cum instructae convenissent, primo vere profectus contra Daciam. Tradunt hunc exercitum regis fuisse maximum, et secundum magnitudine ei quem contra Byzantium ductarat iste rex. Verum constat hunc exercitum fuisse reliquis pulchriorem, et plurimum momenti tum in armis, tum in reliquo belli apparatu habuisse. *Laonicus Chalcocondylas Atheniensis, Historiarum de origine ac rebus gestis Turcorum. Lib. 9.*⁽⁴⁵⁾

în noaptea aceea⁴⁴. Adecă, acest Vlad-Vodă, cu puțini ai săi armași români, fără de ajutoriul nimănui, cum scrie mai sus lăudatul Calimah, la locul mai sus arătat, cu mărirea inimei sale și cu vârtutea românilor săi, multă vreme au ținut cu turcii un războiu, carele tuturor creștinilor, laolaltă să fi fost adunați, încă le-ar fi fost nesuferit.

Ci nu pot aci să nu pomenesc creștineasca și plina de iubire de oameni inimă a lui Vlad-Vodă sau Dracula, carea, cum scrie Filippus Callimahus, în cartea 3, despre lucrurile lui Uladislaus, craiului leșilor și a ungurilor, arată el cătră Uladislaus, craiul ungurilor, și cătră toată oastea ungurească, atunci când, fiind craiul cu oastea sa pornit asupra turcilor, îi ieși înainte la Nicopol, și, precum era el preaînvățat în trebile războiului și multe pățise cu turcii, de unde preacunoscută îi era lui putearea turcilor, așa văzând neajungerea oastei ungurești, sfătui pre craiul Uladislaus ca să se întoarnă înapoi, să nu meargă cu oastea aceea asupra turcilor, deoarece turcii și la vânat mai cu mai multe slugi ies, de cum veade el că sânt în oastea aceea a craiului. Ci tocma de ar avea craiul oaste de ajuns, încă, fiindcă se apropie iarna, nu e timp de a urzi războiu, ci ostașii aceia, carii îi are, să-i păstreaze pre altă dată.

Însă nevrând craiul, împotrivă sfătuit de alții, să asculte de sfatul lui Dracula, atunci Dracula, întorcându-se cătră craiu, îi zise: „Deoarece sau norocul, carele pre tine, lucruri mari îndrăznind, niciodată până acum nu te-au înșelat, sau nădejdea ce ai de ajutoriul altora, carea eu doresc să se îplinească, sau nenorocirea ta te trage în lături de la sfatul meu, sfatul tău, carele cu mintea mea nu l-am putut schimba, încât vremea și neștiuta întâmplare mă suferă, cu vârtutea îl voi ajuta”. Și, aceste zicând, deade lângă oastea craiului și el patru mii de călăreți, supt povata fiului său, rugând pre Dumnezeu ca să ajute craiului și oastei aceia⁴⁵. Pre urmă, când era să se despartă de craiu, aduse înainte doi

⁴⁴ Γενέσθαι δὲ ἄμφι τὰς πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδας στρατοῦ (...) Ἐχων δὲ καὶ ἐλάττωας τῶν μυρίων ἱππέων ἔνιοι δὲ φάσιν, ὡς οὐ πλείους τῶν ἑπτακισχί λίων παρῆσαν αὐτῷ ἱππέων. Σὺν τούτοις περὶ πρωτὴν φυλακτὴν τῆς νυκτὸς, ἐπελάσας, εἰσέβαλεν ἐς τὸ βασιλέως στρατόπεδον (...) ὡς ἔργους ἦκεν ἡ ἡνῆρ, καὶ ἐπίφανεν ἀπεχώρει ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου, ἀποβαλὼν μὲν ταύτης τῆς νυκτὸς, ὀλίγους πάλιν τινάς. Eo autem tempore in armis habuit rex circiter viginti quinque myriades hominum. (...) Bladus habebat equites pauciores quam decem mille. Sunt tamen, qui tradunt, eum non plures quam septem mille equites ductasse. His confisus, sub primam noctis vigiliam advenit, et in regis castra impetum dedit. (...) Tandem quum aurora appropinquaret et lucesceret, egressi sunt castris, amissis paucis admodum ea nocte. *Chalcocondylas, ibid.*⁽⁴⁶⁾

⁴⁵ Ubi vero ventum est ad Nicopolim, Bulgarorum Metropolim, cujus urbis pars altera a Danubio abluitur, altera in collem erecta est, (...) occurrit, nunquam sine praefatione magni et fortissimi imperatoris nominandus, Uladislaus Dracula, Valachiae, quam montanam vocant, Princeps. Qui quum jam pridem pacem a Turco accepisset, factum suum in necessitatem rejecit: quod haud numerosissimae gentis princeps, nullaue externa ope adjutus, bellum, Christianis simul omnibus intolerabile, sustinisset, *magnitudine animi*, et *virtute suorum*, diutius quam sperari de tam imparibus viribus posset; plusque a se interim hominum amissum, quam agris suis frequentandis colendisque superasset, quum eventus quotidie admoneret, contra hostium multitudinem, paucorum suorum virtutem, magis admirandam esse, quam efficacem. Tandem eo perventum fuisse, non ut in servitutem venire oporteret, quae forsitan tolerabilis, modo aequa sit, et contigisset antea multis magnisque populis et nationibus: sed ut cum patria, et laribus familiaribus, cum altrice terra et coelo, relinquenda essent sacra, religiones, arae, degenerandumque in obscoenos mores, ritusque impiarum superstitionum; nisi conditionem accepisset, per quam, citra profanationem divinorum humanorumque omnium, reliquias suorum servaret in occasionem dignam, in qua tanta virtus periclitaretur. Ad haec, cum eorum, qui regem sequebantur, paucitatem animadvertisset; rogare, obtestarique coepit, ut retro iter verteret; *se malis suis satis superque doctum, quanta esset Turci potentia, qui ad venationem, propemodum plures servos producere solitus esset, quam illic ad bellum armati convenissent. Abstinendum omnino a tam audaci periculosoque incepto; comunicandaue consilia, et rationes, quo pacto aequis viribus geri posset. Interea nihil salubrius, quam in occasionem meliorem, eas copias conservare: quae, etiamsi sufficerent*

tineri foarte harnici, carii știa bine toate căile, împreună și doi cai minune de iuți, și, mai plângând, zise către craiu: „Iată, de ți s-ar întâmpla o nenorocire, carea să nu dea Dumnezeu, ai încătrău să scapi. Drept, eu aș dori în zădar să-ți fi dat eu aceaste, de mă va auzi Dumnezeu, însă, de te va strâmtora lipsa a te întrebuința, dar prea folositoriu acesta îl vei afla”. Folositoriu sfat dăduse Dracula craiului Uladislau, dacă așa cu credință l-ar fi auzit craiul și l-ar fi ținut, precum Dracula l-au dat. Filip Calimah, acoloși.

După aceea, cât de harnici feciori au fost acei patru mii de români armași călăreți, carii îi deade Vlad-Vodă ajutoriu craiului Uladislau, de cât folos au fost la toată oastea ungurească și câtă nădejde avea întru dâșii craiul Uladislau și cel mai mare a toată oastea ungurească arhistratig sau general, la toată Europa, pentru alesele lui vitejii, preacunoscut, Ioan Corvinu de Huniad, curând se văzu. Pentru că, cum ajunseră la locuri primejdioase, unde era frică de năvală protivnică fără veaste, îndată lăudatul arhistratig Huniad se luă înainte cu aceale patru mii de români, și lângă dâșii trei mii de unguri, cum acoloși scrie Callimah, și ceaualaltă oaste venia în urma lor⁴⁶.

Iară când ajunse marele general, Ioan de Huniad, a întocmi oastea spre a se lovi cu turcul, pre toți îi așază cu căpeteniile lor la locuri anumite, care să le țină, și de acolo să dea rășboiu, iară în vârtutea, în bărbăția și în vitejiia românilor atâta se încredința cunoscătoriul de vitejie arhistratig, cât șie și celor patru mii de români nici un loc anumit nu le deade, ci îi ținu lângă sine, ca cu ei toată oastea să o ajute și la oricare parte, unde ar fi lipsă, cu dâșii să aleargă a da ajutoriu. Acoloși, Callimah⁴⁷.

Acest Ioannes Corvinus de Huniad, vaivodă Ardealului, gubernator Ungariei și comis Bistriței, de a căruia bărbăție și viteaze fapte lumea toată s-au mirat, și ca carele, în veacul acela, în toată Europa, nu era viteaz, încă au fost român. Carea și Turoți încă o mărturisește, în *Cronica ungurilor*, partea a patra, cap 30, cu apriate cuvinte⁴⁸. Aceaeași mărturisește și împăratul romanilor, Ferdinandus, cel cu numele acesta întâiu, în diploma cea din 23 noiembrie a anului 1548, lui Nicolae Olahus, arhiepiscopului Strigonului și cancelariului său, de același împărat dată⁴⁹. Acesta, până la adânci bătrânețe, oștindu-se

bello, quod tunc cum hostibus esset gerendum, caeteraque omnia votis responderent; tamen, eo tempore productae, instantis hiemis tempestati, et malis, omnino essent succubiturae. Audiebantur ea, tanquam Dracula non ex animi sententia loqueretur, propter foedus, quod illi cum Turcis erat: tamen, re ipsa per se fidem faciente, moti sunt complures; nectantum suspicio simulatae ab illo orationis, quantum rei veritas urgebat. Ceterum, rapiente regem fato, ad destinatum propinquumque jam finem; Julianoque, ad superioris anni fortunam, identidem jactante etc. (...) Conversus itaque rursus ad regem Dracula: quando, inquit, aut fortuna, quae audentem magna quaeque, nusquam hactenus te decepit; aut spes alienae opis, quam ratam velim; aut occulta factorum necessitas, in diversum te trahit a sententia mea: consilium tuum, quod ratione immutare non potui, quantum tempus et improvisa res sinit, viribus adjuvabo. Et cum dicto quatuor millia equitum, duce filio suo, copiis regiis adjecit; orans obtestansque immortalem Deum, ut quidquid rex, caeterique de belli totius successu, animis suis promitterent, felicissimo eventu confirmaret. Philippus Callimachus de Rebus Uladislai Lib. 3.⁽⁴⁷⁾

⁴⁶ Divisit copias, ut contra improvisos hostium incursus, firmior esset et paratior. Hunniadiano igitur, cum auxiliariis Valachis, et tribus Hungarorum millibus, praemisso; sequebatur ipse (Rex) magno intervallo, cum cruce signatis, reliquaue multitudine. *Callimachus Philippus* Lib. 3.⁽⁴⁸⁾

⁴⁷ Sibi autem, cum Valachis, nullum certum locum designavit, ut minime turbatis ordinibus, quocumque res et periculum vocaret, accurreret, et nullum destinatum locum tuendo, omnia tueretur. *Callimachus*, ibidem.⁽⁴⁹⁾

⁴⁸ Erat tunc in regno miles magnanimus, nobili et clara transalpinæ gentis de gremio natus, *Ioannes de Hunyad*, homo bellicosus, et ad flectendum arma, dirigendasque res bellicas natus; et sicut piscibus aqua, cervis umbrosas lustrare sylvas, sic illi, armorum bellicæ expeditio vita erat. *Thurotz*, *Chronica Hungarorum*, Part. 4. cap. 30.⁽⁵⁰⁾

⁴⁹ Hæc vero sunt omnes propemodum laudatissimarum gentium origines, inter quas Valachi gentiles sui, minime postremas habent, ut pote quos ab ipsa rerum Domina Urbe Roma oriundos constat: unde nunc quoque sua lingua

asupra turcilor, și după vestita biruință, carea pre urmă la Bălgrădu turcesc o făcu, din multele osteneale bolnăvindu-se și murind, cum, întră alții, ne lăsa scris Petrus Ranzanus, în *Epitome*, indice 27, și Turoți, în zisa carte, cap 56, fu jelit de toată creștinătatea⁵⁰. Ba și Mahomet, împăratul turcilor, încă au jelit moartea lui Ioan Huniad, măcar că i-au fost vrăjmaș, și cu puține zile înainte de moartea sa, la Bălgrădu turcesc, îl bătuse amar, și zicea, cum se ceteaște la Turoț, în cartea mai sus-anumită, cap 56, că de când e lumea n-au fost supt Stăpânitoriu om ca Ioan Corvinu⁵¹.

Și întră toți craii ungurilor, carele au fost în toată plasa de lucruri vestit, precum craiul Matias? Ci acesta încă nu numai au fost fiu mai sus lăudatului Ioan Corvinu, ci, precum scriu Bonfinius și Lucius, încă se lăuda că e român. Nemărginit aș fi să vreau toate faptele românilor a le scrie, din care se desvălește firea cea bărbată și vitează a neamului românesc. Ci scurtarea carea o am pusă înainte și peristasurile nu mă suferă a mă îndelungi în treaba aceasta.

Deci, din faptele românilor, trăbuie a judeca despre vârtutea românilor, nu din condeiul necumpătatului notariu a lui Bela, mai puțin din gura lui Opaforcoș, spionului lui Tuhutum. Ba și, în cât e pentru alți scriitori, ori grecești, ori de alte ghinte streine, bine lipsește a lua aminte, oare nu sânt de aceia carii poartă ură asupra românilor? Că unora ca aceștea, după leagea critică, când scriu ceva asupra românilor, nicicum nu li se poate creade.

Pre urmă, preț lucrului socotesc a fi ca să scriu aci fabula cea pentru începutul lui Ioan Corvinu de Huniad și să o vădesc a fi fără de treabă. Unii, adecă, ca să răpească românilor pre un om așa minunat, în carele nu numai a ungurilor și a sârbilor, ci și a toată creștinătatea Evropei îi era pusă nădeajdea, și cui aseamenea, în toată Europa, nu se afla viteaz în veacul acela, au stârnit că bine că muma lui au fost română, dară tată-său nu au fost românul But, ci împăratul Sighismundus, și, așa, Ioan Corvinu iaste fiu de pat nelegiuit. Adaogă, lângă aceasta, că Sighismundus au dat featei acei română, Elisavetei, un inel, zăcând că, de va naște fecior, să vină cu fiul și cu fratele ei la dânsul. Și venind ea, ca să meargă, după poruncă, la Sighismundus, împreună cu fratele ei și cu pruncul, au

Romani vocantur, tua ista gens fortitudine praepollens fuit; multorum praestantissimorum Ducum Genitrix, inter quos Ioannes Hunyades Incltyti Mathiae Regis Pater, et illius aetati proximi majores Tui potissimum enituisse feruntur. *Ferdinandus I.* in Diplomate Archi-Episcopo Strigoniensi Nicolao Olaho 23. Novembris 1548. collato.⁽⁵¹⁾

⁵⁰ Dominus Comes Bistriciensis, qui tot tantosque, suae juventutis primaevae a tempore bellorum exegerat labores, nondum senectutis aetate demolitus; sed continuo armorum gestamine, curarumque directione fatigatus, et viribus exhaustus; ibidem aegrotavit: paucisque diebus ipsa aegritudine laborans, tandem in oppidum *Zemlen* delatus, in recommendatione Fratris Ioannis de Capistrano, viri Dei, suo salvatori restituit spiritum. Oritur ergo planctus magnus omnem per Hungariam, et quasi cuncta Christianitas, nimio dolore turbata est, dum suum propugnatorem vita functum esse audivit. *Thurocz*, citato Libro, cap. 56.

Ingenti, ob tanti viri obitum, dolore atque moestitia affecti sunt, non solum universi Hungari totius populi; sed omnes quoque orbis Christiani nationes. Luxit eum Nicolaus V. Pontifex Maximus, omnisque Romana Curia, quae tam fortem, tamque fortunatum ac pium Christianae Religionis defensorem, amisit. Pontificis jussu, Cardinalium Senatus, ei magnifice persolvit inferias. Ei solemnitati ipse interfui, *Petrus Ranzanus*, *Epitome rerum Hungaricarum* Indice, 27.⁽⁵²⁾

⁵¹ Ipse etiam Caesar Mahumetes, quamvis per eundem Dominum Comitem prope suam ante mortem, de sub castro Nandoralbensi praedicto fugatus sit: cum tamen per Georgium, Rasciae despotam, eidem Caesari pro consolatione, mors ipsius Domini Comitum nunciata est; Caesarem eundem, defixo capite, longam per horam subticuisse, seque, quamvis et inimicus esset, sublationem ejusdem condolare; et seculorum ab initio, hominem sub principe nunquam talem fuisse, ad nuntium dixisse perhibetur. *Thurocz* cit. Lib. cap. 56.⁽⁵³⁾

poposit la o pădure, unde, ducându-se fratele ei ca să strângă leamne, pentru ca să facă sora lui ceva de mâncare, și depărtându-se și Elisaveta, poate pentru ca să aducă apă, deade pruncului mai sus-zisul inel, ca, jucându-se cu el, să nu plângă, când, iată, slobozindu-se un corb, apucă de la prunc inelul și zburând se puse pre un ram de copaci. Pruncul, plângând, prinse a striga pre mumă-sa, carea curând venind îi arăta pruncul pre corb, ce sta pre ram cu inelul în gură. Într-aceaea, ajungând aci și fratele Elisavetei, ea îi spuse întâmplarea, iară frate-său, apucând arcul, săgetă corbul, cât îndată căzu cu inelul jos. Această împeănare a fabulei cu inelul nu de airea au luat izvor, fără că familia lui Ioan Corvinu, precum și el, au avut semn de nemeșug corbul cu inelul în gură. Această fabulă, cum că Ioan Corvin au fost fiu lui Sighismundus, întră alții, o urmează Gasparus Heltai, Mihael Neander, Iacob Veingartner, Slanschi, Hrist<ofor> Manlius, Ioannes Harbustus, Ioahimus Curius, Erasmus Franțiști.

Această fabulă, acum, ungurii cei înțelepți și iubitori de adevăr nicicum nu o cred, și, în universitatea ungurească de la Peșta, dascalii istoriei o vădesc de minciună și mărturisesc că Ioan Corvinu de Huniad au fost, și de tată, și de mamă, român. Gheorghius Prai, analista unguresc, întru acesta chip adeverează, în *Analele crailor ungurești*, partea 3, cartea 3, la anul 1456, cum că Ioan Corvinu nu au fost fiu al împăratului Sighismundus; Bonfinius, în decadea 3, cartea 4, și Timon, în *Purpura Pannoniei*, foaia 11, scriu că Huniad au fost în numărul slujitorilor celor de curte la Dimitrie, episcopul de la Zagrabia, iară Dimitrie au ținut scaunul episcopiei de la Zagrabia, din anul 1375 până la anul 1379, precum bine vădește Chertelîh, în *Istoria Zagrabiei*, la fața 135. Așadară, Huniad, întră anii 1375 și 1379, ca cel mai puțin să zic, au fost de 12 ani, și, așa, au fost născut la anul Domnului 1368 sau cu puțin după aceaea. Despre altă parte, se știe din cronica lui Bartosius, la Ghelasius Dobner, scriitoriu de pre aceaeași vreme, cum că Sighismundus întru același an, 1368, s-au născut; așadară, Huniad au de o vârstă au fost cu Sighismundus, au cu trei sau patru ani mai mic⁵².

Lângă aceaste, de ar fi fost Ioan Corvinu fiu lui Sighismundus, neavând Sighismundus alt fecior și fiind om foarte darnic, i-ar fi dăruit alte moșii mari, nu l-ar fi lăsat cu acea puțină de la Huniad, cum zic acum românii, Hinedoară; ba ar fi stat să încapă, după moartea lui, craiu în Țeara Ungurească. Și apoi, se povestește că, fiind Ioan Corvinu, în Țeara Nemțească, cu Sighismundus, la un ospăț, jucând Ioan Corvin, toți se uita la dânsul și îl lăuda cum ști juca de bine, iară Sighismundus, pismuind pentru laudele aceale mari, zise celor ce îl lăuda să nu-l mai laude atâta. Deci, de ar fi fost fecior lui Sighismundus, mai vârtos s-ar fi bucurat că are fecior așa ales. Pre urmă, sămnul acel de nemeșug, corbul cu inel în gură, nu Ioan au început întâiu a-l avea, ci și mai nainte de el l-au avut familia lui, precum chiar se spune în diploma carea o au dat craiul Ladislaus, când au făcut pre Ioan Corvin de Huniad comis Bistriței.

⁵² Bonfinius *loco cit.* et Timon in purpura Pann<onica> f. 11. scribunt Hunyiadem apud Demetrium Zagrabiensem Episcopum in epheborum numero fuisse, tenuit autem Demetrius Cathedram Zagrabiensem ab anno 1375 ad annum 79. ut Reverendis<smus> et Cl<arissimus> Kerczelich in hist<oria> Zagrab<iensis> pag. 135. ex instrumentis rite conficit. Itaque Hunyiaes intra annos 1375 et 79. ut minimum dicam fuerit annorum 12. proinde natus anno Christi 1368. aut paulum post. Constat autem ex Chronico Barthosii apud Cl<arissimum> Gelasium Dobner auctoris supparis, Sigismundum eodem anno 1368. natum esse: igitur Hunyiaes aut aequalis Sigismundo fuit, aut 3. quatorve annis minor. *Georgius Pray*, *Annales Regum Hungariae*, Parte 3. Libro 3.⁽⁵⁴⁾

Aruncă împotrivă unii, zicând că, de ar fi fost Ioan Corvinu de o vârstă cu Sighismundus, când au bătut mai pre urmă pre turci, la Bălgrădu turcesc, ar fi fost de 89 de ani⁵³. Ci nu se poate creade om de vârstă așa veachie să fi putut purta războiul. La carea răspundem că mai sânt bărbați ca aceia, carii la adânci bătrânețe au purtat războiul. De unde bine zice Prai, la locul mai sus însemnat, că mai de a creade iaste că Ioan Corvinu de Huniad să fi putut, în vârsta aceea, sta împotrivă turcilor, decât să fi fost fiu din țiitoare a lui Sighismundus celui de vârstă încă nu de trei ani.

§ 7

Gelu au fost român și domn viteaz

Enghel, când e vorbă despre români, ca să știrbeaze mărirea românilor, și în papură caută nod. Că ce lucru mai lămurit și mai neated poate fi decât că Gelu, domnul sau duca românilor celor din Ardeal, carele se bătu cu ungurii când intrară ei întâiu în Ardeal, au fost român anume, și nu de altă viță? Și totuși Enghel, în de multe ori pomenita lui *Apendice*, § 9, zice că el are îndoială: oare fost-au Gelu prințip românesc au bulgăresc. Nice nu aduce nici o pricină a îndoialei sale, măcar nălucită, dacă nu adevărată. Lucru care e mai de nemica!

Ci sfătuim pre dumnealui Enghel ca să mai citească o dată pre mai sus lăudatul notariu a lui Bela, căruia nimene doară nu-i dă atâta crezământ, precum Enghel. Să citească, zisei, capul 24, unde aceaste cuvinte sânt: „Unde Gelu, oarecarele român, ținea domniia”⁵⁴, și la cap 26: „Ieși asupra lui Gelu, duca românilor”⁵⁵. Poate fi vro umbră de prepus că Gelu sau să nu fi fost român, sau să fi fost prințip bulgăresc, și nu românesc?

Întru același § 9, zice că Gelu au fost om becisnic. Ci domnul sau craiul acela, carele însuși cu capul său iase asupra protivnicilor, și împreună cu armașii săi se oștește pentru țeară și pentru supușii săi, până la o picătură de sânge, oare cuvine-se să se zică om becisnic, tocma de s-ar și întâmpla să piiardă războiul, carea multor harnici s-au întâmplat în lumea aceasta? Așa Gelu, pentru că nici un prepus nu avea de năvălire protivnică, negătit, cu puțini ostași asupra preagătiților și pre furiș întraților în Ardeal protivnici, însuși cu capul său ieși la războiul. Nice altmintrea, fără vitejește oștindu-se acolo, unde îl ajunseră protivnicii armași, acoperit de săgețile ungurilor ceale asupra lui descărcate, căzu mort Gelu. Oștindu-se vitejește, zisei, căzu Gelu. Că, de l-ar fi prins viu ungurii în fugă, nu e îndoială că nu cu altă moarte mai blândă i-ar fi pus sfârșit, ci l-ar fi spânzurat, după datina lor, precum spânzurase pre Laborți, duca sclavilor cel din cetatea Hung, când, fugind dinaintea ungurilor cătră cetatea Zemlu, ajungându-l cu fuga, îl prinseră în drum, cum spune notariul, la cap 13⁵⁶; vezi mai sus, § 5.

⁵³ Nec quidquam pro adversariorum sententia facit, quod Hunyadiem, si conjectura nostra locum habet, cum diem extremum obiit, oportuit fuisse annorum 89. Veri enim est similis, virum ea aetate Turcis resistere potuisse, quam Sigismundi nondum triennis ex concubina filium fuisse. *Ibidem*.⁽⁵³⁾

⁵⁴ Ubi Gelou quidam Blachus dominium tenebat. *Notarius* cap. 24.⁽⁵⁶⁾

⁵⁵ Egressus est contra Gelou Ducem Blacorum. *Idem*, cap. 26.⁽⁵⁷⁾

⁵⁶ Tunc comes ejusdem castris nomine *Loborcy*, qui in lingua eorum *Duca* vocabatur, fuga lapsus, ad castrum *Zemlum* properabat, quem milites ducis persequentes, juxta quemdam fluvium comprehendentes, laqueo suspenderunt in eodem loco. Et a die illo, fluvium illum vocaverunt sub nomine ejusdem *Loborcy*. *Notarius Belae* cap. 13.⁽⁵⁸⁾

§ 8

Aleagerea lui Tuhutum spre domniia românilor în Ardeal

Enghel, în *Apendicea* sa cea despre începutul românilor, § 9, zice că românii, din bună voia sa dând mâna, nu aseamene legătură făcură, ci pre Tuhutum, ungurul arhistratig, domn și și-l aleaseră⁵⁷. Ca când, adecă, românii nu așa s-ar fi supus lui Tuhutum, precum doară supuși era ungurii, adecă ca niște cetățeani și ai patriei fii, ci ca când s-ar fi dat cu totul tot robii. Nu alta, mi se pare, îl feace pre Enghel a se surupa la această rătăcire, fără idea sau închipuirea, carea e acum în țările acestea despre numele *domn*. Aici, toți aceia carii au în moșiile sale supuși slujitori, ce se chiema mai nainte iobagi, și le dau lor zile de lucru preste an, se numesc domni supușilor acelora. De unde, atâta domni sânt în țeară, câți stăpâni se numără, carii au oameni de aceia în moșiile sale, ce le lucră lor, spre plățirea câștigului cu carele se hrănesc din moșiile stăpânilor acelora. Iară, în zilele lui Tuhutum, românii pre nimene altul nu-l chiema domn, fără singur pre acela, carele era împărat, craiu, prințip, duca, cu un cuvânt, carele era căpetenie țării sau împărăției. Acela obiceiiu, până în veacul nostru, au rămas la români, în Moldova și în Țeara Românească, ca nimene altul să nu se chiiame domn, fără vodă din București și vodă din Iași, adecă prințipul Țării Românești și prințipul Moldovei. Întru același chip era și Gelu, în Ardeal, românilor domn, precum se veade din notariul, cap 27, unde zice că atunci lăcuiorii țării, văzând moartea domnului său, a lui Gelu, din bună voia lor, cu darea de mână, și-l aleaseră loruși domn pre Tuhutum. Nice altmintrea ș-au ales românii loruși domn pre Tuhutum, de cum avuse domn pre Gelu, adecă căpetenie sau duca. Că nici dintru alt îndemn se plecară românii a-și aleage lor domn pre Tuhutum, fără că Gelu, pre carele până aci l-au avut domn, muri⁵⁸. Lângă acestea, au nu și lui Tuhutum îi era domn Arpad, după mărturisirea notariului, cap 24?⁵⁹ Au dară, pentru aceea, vei zice că Tuhutum fu rob lui Arpad sau ca unul dintră aceia, carii dau zile de lucru în țările domnilor sau stăpânilor săi?

Mai chiar se lămureaște aceasta din aleagerea lui Almus spre stăpânirea ungurilor, carea o spune notariul, la cap 5, unde scrie cum ungurii, din bună voia lor, își aleaseră loruși ducă și poroncitoriu pre Almus și îi jurară lui credință⁶⁰. Întru același chip, românii, din bună voia lor, aleaseră pre Tuhutum, fără nici o osebire alta, de cum făcuse ungurii cu Almu, fără că românii, fiind creștini, nu au întărit jurământul cu vărsarea sângiurilor sale, după obiceiul cel păgânesc al ungurilor, ci, după datina sa cea veachie, lângă jurământ, deaderă mâna și fără că românii deaderă lui Tuhutum titulă de domn, după obiceiul ce avea a chiema pre căpetenia țării domn, iară nu titulă de ducă și de poroncitoriu, cum făcuse ungurii cu Almus, după obiceiul lor.

⁵⁷ Sponte sua dexteram dantes, non aequale foedus inierunt, sed *Tuhutum* belli ductorem Hungarum, *dominum sibi elegerunt*. Engel de Origine Valachorum Appendix §. 9.⁽⁵⁹⁾

⁵⁸ Tunc habitatores terrae videntes mortem domini sui, sua propria voluntate dexteram dantes, *dominum sibi elegerunt Tuhutum*. *Notar.* cap. 27.⁽⁶⁰⁾

⁵⁹ Tuhutum (...) coepit ad hoc anhelare, quod si posse esset, per gratiam Ducis Arpad domini sui, *terram ultra silvanam* sibi et suis posteris acquireret. *Notarius.* cap. 24.⁽⁶¹⁾

⁶⁰ Libera voluntate, et communi consensu VII. virorum elegerunt sibi ducem ac praeceptorem in filios filiorum suorum usque ad ultimam generationem, *Almu* filium *Ugek*, et qui de ejus generatione descenderent. (...) Pro *Almo* ducem more paganismo fuis proprius Sangvinibus in unum vas, ratum fecerunt juramentum. *Notarius* cap. 5.⁽⁶²⁾

Așa, și lui Arpad, când se făcu căpetenie ungurilor, cum scrie notariul, la cap 13, îi jurară credință ungurii toți⁶¹. Asemenea lui Zultus, ginerelui lui Menumorut românului, cum la cap 52 scrie notariul⁶², întocma și lui Tocsun, nepotului lui Menumorut, cum ne lăsa mărturisit, la cap 57, notariul⁶³.

De la care neam, câte învinseră pre aceale vremi ungurii, au poftit jurământ? Sau pre care neam au suferit ca, din bună voia sa, să-și aleagă dintră căpitanii ungurești, cu darea de mână, domn, sau cu orice titlă de căpetenie? În mijlocul luminei cei de amiazăzi, dară, vrea să se întunece și vrea să orbească oricarele nu veade, din peristasurile ceale scrise de notariul lui Bela, cum că românii nu altmintea ș-au ales loruși pre Tuhutum, de cum ungurii ș-au ales loruși căpetenie pre Almus sau pre Arpad și ceialalți. Ci ungurii nu i-au ales pre aceștea, ca ei să le fie lor robi, cum sânt oamenii cei din moșiile domnilor celor din țările aceastea. Afară de toată îndoiala, dară, iaste că cu aleagerea lui Tuhutum nici o schimbare nu s-au făcut întru cădințele românilor în Ardeal, ci numai în locul domnului celui mort ș-au ales loruși românii domn sau duca și căpetenie pre Tuhutum, cât, precum Gelu fusease românilor domn sau duca, așa, de aci înainte, le fu românilor domn sau duca Tuhutum; și, precum lui Gelu, așa și lui Tuhutum, fură românii supuși politicești, iară nicedecum altfealiu.

Deci Tuhutum se feace domn sau prințip, adecă crăișor românilor în Ardeal, și, după dânsul, lângă familia lui rămase această domnie, cât, precum Tuhutum, așa și ceialalți după dânsul, din sângele lui, pre rând fură domni sau crăișori românilor în Ardeal, până la Giula cel Mic, pre carele învingându-l Sfântul Stefan, craiul ungurilor, carele întâiu așeză împărăția ungurească, își supuse șie Ardealul și pre românii cei din Ardeal; și așa, alipind lăudatul Stefan Ardealul lângă Țeara Ungurească, atunci își pierdură românii în Ardeal domnia. Notariul, cap 24, 27⁶⁴.

Deoarce ostașii acei ungurești a lui Arpad, cu a căroră ajutoriu încăpu Tuhutum la Ardeal, ca, după îngăduința lui Arpad, să-și câștige luiși țeară, nemica nu s-au amestecat la aleagerea lui Tuhutum, ca să rămână el domn în Ardeal, nice nu-i jurară lui credință, precum au făcut lăcuiorii, măcar că datină era la unguri, ca și ostașii cu ceialalți să joare noului domn sau ducă credință, precum se veade din notariul lui Bela, cap 52, a căruia cuvinte scrise sânt mai sus, supt slova *b*. Nu fără vreamă întrebare se poate aci face: oare acei ostași

⁶¹ Inito consilio, et accepto juramento omnium suorum, dux *Almus* ipso vivente, filium suum *Arpadium*, ducem ac praeceptorem constituit. Et vocatus est *Arpad Dux Hungariae*, et ab *Hungu* omnes sui milites vocati sunt *Hunguari* secundum linguam alienigenarum. *Notar.* cap. 13.⁽⁶³⁾

⁶² Dux *Arpad* accepto juramento *Primatum et Militum Hungariae* filium suum *Zultam* Ducem, cum magno honore elevari fecit. *Notarius.* cap. 52.⁽⁶⁴⁾

⁶³ Dux *Zulta* duxit filio *Tocsun* uxorem, de terra *Cumanorum*, et ipso vivente accepit juramentum suorum nobilium, et filium suum *Tocsun* fecit Ducem ac Dominatorem super totum Regnum *Hungariae*. *Notarius*, cap. 57.⁽⁶⁵⁾

⁶⁴ *Terram ultra silvanam*, posteritas *Tuhutum* usque ad tempus S<ancti> Regis *Stephani* habuerunt, et diutius habuissent, si minor *Gyla* cum duobus filiis suis *Bivia* et *Bucna*, Christiani esse voluissent, et semper contrarie Sancto Regi non fuissent, ut in sequentibus dicitur. *Notar.* cap. 24.⁽⁶⁶⁾

Tuhutum vero, a die illo terram illam obtinuit. *Tuhutum* vero genuit *Horcam*, *Horca* genuit *Geulam* et *Zubor*. *Geula* genuit duas filias, quarum una vocabatur *Caroldu*, et altera *Saroltu*, et *Sarolt* fuit mater S<ancti> Regis *Stephani*. *Zumbor* vero genuit *minorem Geulam* patrem *Buc* et *Bucne*, tempore cujus S<anctus> Rex *Stephanus* subjugavit sibi *terram ultra silvanam*, et ipsum *Geulam* vinctum in *Hungariam* duxit, et per omnes dies vitae suae carceratum tenuit, eo, quod in fide esset vanus, et noluit esse Christianus, et multa contraria faciebat S<ancto> Regi *Stephano*, quamvis fuisset ex cognatione matris suae. *Notarius*, cap. 27.⁽⁶⁷⁾

ungurești rămas-au aci, în Ardeal, cu domnul românilor, Tuhutum, au s-au întors la domnul său Arpad, duca ungurilor?

Cu adevărat, de vom lua aminte la împrejurările ungurilor ceale de atunci, nu se poate creade acei ostași viteaji ungurești să fi rămas cu Tuhutum în Ardeal. Numai atunci intrasă ungurii în Pannonia. Cu câți domni și cu câte ghinte tari, pentru ca să cuprindă toată Pannonie și cu statornicie să se așeze în ea, avea a se bate ungurii? Cu duca Menumorut, cu duca Salanu, cu bulgarii, cu grecii, cu machidoneanii, cu duca Glad și cu alții. De unde înțelepciunea și înainte-videarea lui duca Arpad al ungurilor nu suferea ca acei viteaji armași, carii fusease supt povața lui Tuhutum, să fie despărțiți și depărtați de ceaalaltă oaste ungurească, cu atâta mai vârtos, că asemenea e adevărului cum că aceia era cei mai viteaji întră toți ungurii. Veade-se aceasta de acolo, că, mergând aceia cu Tuhutum în Ardeal, se ispiti ceaalaltă oaste ungurească, supt povața lui Tosu și a lui Zobolsu, să bată pre Menumorut, fără de armașii cei cu Tuhutum, ci fu bătută înapoi de la Criș, de armașii lui Menumorut, cum, la cap 28, scrie notariul⁶⁵.

Lângă acestea, când s-au întâmplat undeva, cu vrun căpitan unguresc, să rămână și oamenii carii mersease cu căpitanul, să rămână acolo, zisei, despărțiți de gloata ungurească cea mare, nu lipsește notariul lui Bela a însămnă cum că acei oameni au rămas acolo și nu s-au mai întors la ungurii săi. Așa scrie, la cap 45, că oamenii carii mersease cu Zuardu, ce se însură în Țeara Grecească, acolo au rămas și după moartea lui Zuardu⁶⁶. Deoarce, dară, notariul nu scrie, acei ostași ungurești, carii, supt povața lui Tuhutum, s-au bătut cu românii, să fi rămas în Ardeal, iaste a creade că, așezându-se Tuhutum domn românilor în Ardeal, ei s-au întors la domnul său Arpad, duca ungurilor. Ba și aceeaa nu de uitat dovadă iaste, cum că ostașii aceia nu se așezară cu lăcuința în Ardeal, că căpeteniia ungurilor avea obiceiul a da viteajilor săi moșii strălucite, cum, afară de alte locuri, mărturisește, la cap 52, notariul⁶⁷. Ci, să fi dat Tuhutum vrunia dintru acei viteaji, undeva, în Ardeal, moșie, nicăiri nu scrie notariul, unde, pre cei ce au dobândit în Țeara Ungurească moșii, plată vitejiei lor, nu lipsește a însămnă. Nice nu ne zăhăiaște pre noi aceeaa ce scrie notariul, la cap 25, că în cântările proștilor, ceale de pre vremea lui, iaste cum că ungurii toți își căpăta lor locuri și lua nume bun. Pentru că, întâiu, cântările proștilor puțină credință au, deoarce mai multe minciuni cuprind în sine decât adevăruri. Apoi, aceale cântări nu se poate dovedi că grăiesc despre ungurii cei veniți cu Tuhutum în Ardeal, ci, cum se veade, grăiesc despre unguri preste tot. Aceaea, în Țeara Ungurească, s-au adeverit despre unguri, precum în multe locuri înseamnă notariul. Aceaea s-au întâmplat și lui Tuhutum, din darul lui Arpad⁶⁸. Și, de vei sta morțiși că de ungurii cei din Ardeal grăiesc cântările aceale, voi răspunde că nu de ungurii cei veniți în Ardeal cu Tuhutum au a se înțelege, măcar că, scriind despre Tuhutum, le

⁶⁵ Egressi venerunt usque Zeguholmu, et ibi volebant transire Crisium, ut contra Menomorout pugnarent, sed venientes milites Menomorout, eis transitum probibuerunt. *Notarius*, cap. 28.⁽⁶⁸⁾

⁶⁶ Et Zuardu in eadem terra duxit sibi uxorem, et populus ille, qui nunc dicitur Solamogera, mortuo Duce Zuard, in Graecia remansit, et dictus est Soba secundum Graecos, idest stultus populus, quia mortuo Domino suo, viam non dilexit redire ad patriam suam. *Notarius*, cap. 45.⁽⁶⁹⁾

⁶⁷ Tunc Dux, Usubunec patri Zoloucu, per suo fidelissimo servitio, dedit castrum Bezprem, cum omnibus appendicis suis, et Veluquio dedit comitatum de Zarand, et sic caeteris nobilibus, honores et loca condonavit. *Notarius*, cap. 52.⁽⁷⁰⁾

⁶⁸ Nam volebat Tuhutum per se nomen sibi et terram acquirere, ut dicunt nostri joculariores: omnes sibi loca acquirebant, et nomen bonum accipiebant. *Notarius*, cap. 25.⁽⁷¹⁾

pomenește notariul, ci despre ungurii carii au venit după ce s-au împreunat Ardealul cu Țeara Ungurească.

Dacă oamenii aceia, carii au fost întrat cu Tuhutum în Ardeal, nu au rămas acolo, ci s-au întors la Țeara Ungurească, când dară au venit în Ardeal strămoșii ungurilor acestora, carii acum se află în Ardeal? Iaste a creade că după ce au învins Sfântul Stefan, craiul ungurilor, pre Giula, duca românilor, cătră începutul sutei a unsprăzeace de la Hristos, cum serie Turoți, în *Cronica ungurilor*, partea 2, cap 29, și au împreunat Ardealul cu Țeara Ungurească⁶⁹; apoi au început a veni unguri din Țeara Ungurească în Ardeal și a se așeza cu lăcașul aici. Că dintru aceale vremi au început a intra în Țeara Ungurească multe și desclinite neamuri, carii, prin căsătorii, mestecându-se cu ungurii, își pierdură numele neamului său și se anumiră unguri, împreună cu ungurii cei adevărați. Vezi mai sus, cap 1, § 6, la sfârșit. Precum, dară, în Țeara Ungurească intra alte neamuri a lăcui acolo, așa și ungurii începură, din Țeara Ungurească, a veni în Ardeal. Iară, fiindcă nici un scriitoriu nu ne lăsă scris ca ungurii deodată să fi venit gloată multă din Țeara Ungurească în Ardeal, urmează că au venit pre rând. Carea și de acolo se întărește, pentru că ungurii cei din Ardeal sânt cu lăcuința foarte răsipiți prin țeară, nu ca românii, ca săcuii sau ca sasii cei veniți în zilele lui Gheisa, măcar că într-aceștea sânt mulți români, carii, înainte de venirea sasilor, lăcuia acolo.

Așadară, românii au ținut împărăția sa în Ardeal până la a unsprăzeace sută de la Hristos, și, înainte de a unsprăzeace sută, nu iaste a creade că au fost unguri lăcuiitori în Ardeal. Topeltinus, în cartea sa cea mai sus-numită, cap 5, zice că, venind Ardealu supt stăpânirea craiilor Ungariei, craii aceștea trimitea la Ardeal voievod, carele să povățuiască țeara. Cu voivoda mergea nu puțini neameși unguri, carii, îndulcindu-se de țeara aceea, toți rămânea acolo și se întărea cu lăcașul. Așa zice el că se începură ungurii în Ardeal⁷⁰.

„Nice de acolo, că duca românilor acestora, de la Tuhutum până la Giula cel Mic, au fost de sânge unguresc, nu urmează împărăția aceasta din Ardeal să nu fi fost românească, precum și dintru aceea, că Ungariei e craiu din sângele cel nemțesc, adecă împăratul Austriei, nu urmează împărăția Ungariei a nu fi ungurească. Unii zic că notariul au scris istoria sa după tocmeala lucrurilor ce era în veacul lui, iară nu după adevărul vremii aceia, când au întrat ungurii în Pannonia și în Ardeal. Să dăm că iaste așa, cum zic ei, totuși nici o scărire nu urmează de acolo cădințelor românilor celor din Ardeal, pentru că, de vreme ce notariul mărturisește că românii, din bună voia lor, cu darea de mână, își aleaseră șie domn sau ducă pre Tuhutum, întocma cum ungurii ș-au fost ales loruși pe Almus, pe Arpad ș.c.l., carea e cea mai strălucită cădință a supușilor politicești sau a cetățeanilor, urmează că românii cei din Ardeal, în zilele notariului, toate cădințele ce se cuvin cetățeanilor celor adevărați le avea.

⁶⁹ Anno itaque Domini millesimo secundo, Beatus rex Stephanus cepit Gyulam Ducem, cum uxore et duobus filiis ejus, et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia saepissime admonitus, a Beato rege Stephano, nec ad fidem Christi conversus, nec ab inferenda Hungariae injuria, conquievit; universum vero regnum ejus, latissimum et opulentissimum, Monarchiae Hungariae adjunxit. Dicitur autem regnum illud Hungarice *Erdeel*, quod irrigatur plurimis fluviis, in quorum arenis, aurum colligitur, et aurum terrae illius optimum est. *Thurocz*, Chronicum Hungarorum, Part. 2, cap. 29.⁽⁷²⁾

⁷⁰ Istis etiam Transylvania cessit, qui Provinciam per Praefectos Vayvodas administrare solebant. Vayvodas non pauci Nobiles comitabantur, ac omnes demum regionis amoenitate detenti, sedem figere in Dacia non dubitaverunt. *Topeltinus*, Origines et Occasus Transylvanorum cap. 5.⁽⁷³⁾

§ 9

Pricina pentru carea românii din Ardeal ș-au ales loruși domn pre Tuhutum

Pricina cea adevărată, căci românii din Ardeal aleaseră loruși domn pre Tuhutum, o spune notariul, la cap 27, adecă pentru că Gelu, pre carele până aci îl avusease domn, au fost murit, și acum nu avea domn. De unde se socotiră să aleagă pre Tuhutum, în locul lui Gelu. Nu mă îndoiesc că și Tuhutum, precum foarte dorea să apuce la domniia aceea, cu mare dragoste, cu arătate seamne de bună voire și cu lingușire, au umblat pre lângă români, ca să-l aleagă pre el domn. Carea cu atâta putea mai pre lesne să lucre, că nu mă pot îndoii cum că au știut limba românească, deoarce lăcuise în Moldova, întră români, și nu de mult ieșise de acolo, precum mai jos vom vedea. Chiiare sânt aceastea. Totuși Enghel, la mai sus pomenitul § 9, zice că pentru aceea voiră românii a-și aleage loruși domn pre Tuhutum, că avea nădejde că ungurii îi vor apăra asupra cumaniilor. A grăi aceaste îi deaderă prilej lui Enghel cuvintele lui Opaforcoș, spionului lui Tuhutum, la notariul, cap 23, unde zisul spion, ca să îndeamne pre Tuhutum a se scula cu rășboiu asupra lui Gelu, domnul românilor din Ardeal, și aceasta scrie notariul, că au pus înaintea lui Tuhutum cum românii aceia multe necazuri pătinesc de la cumani și de la pițenați⁷¹. Ci, aceaste cuvinte, de se vor socoti cu înțelepciune, sânt născute mai vârtos a strica părearea lui Enghel decât o a ajuta.

Ungurii, înainte de a veni în Pannonia, precum Enghel mărturisește în suplimentele vindiciilor cornideșiane, § 8, au lăcuit în Ucraina de astăzi și în Moldova, carea, după zisa lui Constantin Porfiroghenitu, s-au numit Atelcusu⁷², unde mai sus zisei că Tuhutum au putut să se învețe limba cea românească. Acoloși mărturisește Enghel, aseamenea din Constantin Porfiroghenitu, cum că ungurii ieșiră de frica și de groaza paținațitelor, bătuți de dânșii⁷³. Aceale, în partea 2, despre chivernisirea împărăției, cap 38, le scrie Constantin Porfiroghenitu⁷⁴. Această frică de paținațite multă vreme au rămas în oasele ungurilor. Că, precum acoloși, cap 8, ne lăsă mărturisit Constantin Porfiroghenitu, trimițând împăratul grecilor pre Gavriil clericul la turci (așa îi numește Porfiroghenitu pre unguri), ca să-i poștească, cu numele împăratului, cât, sculând oaste, să scoată pre paținațite din lăcașuri si să cuprindă ei țeara, pentru că mai demult acolo au fost lăcuit și dorea împăratul ca să fie ungurii mai aproape de împărăția lui. Atunci boiarii ungurilor, cu o gură, strigară toți: „Noi cu rășboiu asupra paținațitelor nu ne vom scula, nice nu sântem harnici a ne bate cu dânșii, pentru că țeara lor e mare foarte, nemărginită mulțimea norodului, și sânt foarte bătaci⁷⁵. Același, iară acolo, cap 3, zice că neamul ungurilor

⁷¹ Quia a Cumanis et Picenacis multas injurias paterentur. *Notar.* cap. 25.⁽⁷⁴⁾

⁷² *Tertiam Sedem*, juxta Const<antium> Porphy<rogenitum> Atelcusu dictam, in hodierna Ucraina et Moldavia occupaverunt Hungari. *Engel*, in *Supplementis ad Vindicias Anonymi Cornidessianus*, §. 8.⁽⁷⁵⁾

⁷³ *Tertiam migrationem Hungarorum ex Atelcusu in Pannoniam* Const<antinus> Porphy<rogenitus> vere et genuine impressioni Patzinacitarum, Anonymus accessorio tantum; forte in traditionibus ipsis ad laudem gentis apposito, motivo, *precibus* quippe *Russorum* tribuit. *Engel*, *ibidem*.⁽⁷⁶⁾

⁷⁴ Post aliquot vero annos Turcas invadentes Patzinaciae eos cum Principe Arpade persecuti sunt. Turcae itaque profligati fugientes, et terram ad sedes collocandas quaerentes etc. *Constantinus Porphyrogenetus*, de *Administ<rando> Imperii*, Parte 2. cap. 38.⁽⁷⁷⁾

⁷⁵ Cum autem Patzinaciae Caesariano pro lege et consuetudine ipsorum sese juramento obstrinxerint, tum ille ipse Imperatoria munera elargitur, et amicos ex illis quotquot voluerit accipit, atque ita revertitur. Sic vero cum illis

foarte are frică de paținațite, pentru că de multe ori în războaie au fost de dânșii învins și mai de tot prăpădit⁷⁶.

De unde, așa cuvintez: și Opaforcoș, și Tuhutum bine știa că ungurii, de frica paținațitelor, și împreună cu ceialalți unguri, și însuși ei, Opaforcoș și Tuhutum, fugise din părțile Moldovei, bătuți amar nu o dată de paținațite, cât, de frica paținațitelor, ca pre supt pământ umbla ungurii. Deci, de ar fi auzit într-o adevăr Opaforcoș că paținațitele cei din Moldova și în Ardeal fac încurse, au îndemnat-ar fi pre Tuhutum să se nevoiască a-și căpăta și Ardealul? Sau, de l-ar fi și îndemnat, au cutezat-ar fi Tuhutum a se așeza în Ardeal, deoarce bine știa că, dacă nu au putut toată ungurimea să stea la războiu cu paținațitele, ci au fugit dinaintea lor, mai puțin va putea el, despărțit de ceialalți unguri, să se apere de năvălirile lor? Drept aceea, de i-ar fi pomenit spionul de paținațite, mai vârtos s-ar fi abătut cu cuvintele aceale de la dorirea sa carea avea, să capete stăpânirea Ardealului, decât s-ar fi îndemnat. Neîndoit, dară, lucru iaste că aceale cuvinte nicecum nu le-au grăit Opaforcoș, ci singur notariul, pentru neștiința peristasurilor, le-au adaos din capul său. Deci aceaste cuvinte sânt dintră aceale care notariul din capul său le agerează, și, pentru aceea, și după critica lui Enghel, nu se pot creade. Vezi mai sus § 1, cătră capet.

Lângă aceaste, pițenații sau paținațitele, precum și cumanii, după cum mai jos vom vădi, au fost români adevărați, nu altă ghintă streină. Au poate-se creade: ei să fi făcut atâtea năcazuri fraților săi, în Ardeal?

Chiar, dară, se vede dintru aceaste că românii cei din Ardeal nu pentru aceea ș-au ales loruși domn pre Tuhutum, că doară s-ar fi încredințat vârtutei ungurilor celor ce venise cu Tuhutum, ca să-i apere asupra cumanilor, precum visează Enghel. Cari unguri, precum văzum mai sus, § 8, nice nu au rămas în Ardeal, ci s-au întors la domnul său Arpad, în Ungaria.

Ci tocma să zicem că au priimit atunci românii pre unguri în Ardeal pentru aceea, ca, uniți laolaltă, mai lesne să apere țeara; nici o micșorare de aci nu urmează mării românilor, ci mai vârtos se vede înțelepciunea lor. Au micșorare urmează de acolo strălucitelor ghinte ale Europei, că mai multe se unire laolaltă, ca, cu unită vârtute, mai lesne să se poată apăra asupra năvălirilor protivnice, precum unită e preastrălucita ghintă ungurească cu nemții? [...]

incunda foedera, ut ex pacto teneantur operam praeberere ubicunque usus postulaverit, sive adversus Russos, sive contra Bulgaros vel Turcas. Siquidem hos omnes bello adoriri possunt, ac saepe contra illos profecti, jam ipsis sunt perquam formidabiles: quod vel hoc uno exemplo palam erit. Cum aliquando Gabriel Clericus jussu Imperatoris ad Turcas legatus esset, sicque ipsos compellaret: Vobis Imperator denuntiat, ut admoto exercitu Patzinacitas Sedibus pellatis, eorumque regionem obtineatis; nam istic olim habitastis, ut Imperio meo finitimi sitis, et mittere cum velim quam celeriter vos inveniam; omnes Turcarum principes uno ore clamarunt: Nos Patzinacitis bellum non inferimus, neque enim illis oppugnandis pares sumus: siquidem illorum regio perampla, infinita populi multitudo, et admodum pugnaces sunt. Ne igitur nobis in posterum tam ingrata verba facias. *Constantinus Porphyrog-enitus* de Administ<rando> Imperii, Parte 2. cap.⁽⁷⁸⁾

⁷⁶ Ὅτι καὶ τὸ τῶν Τούρκων γένος μεγάλως πτόειται καὶ δὲ δεῖ τοὺς εἰρημένους Πατζιναάται, διὰ τὸ πολλάκις ἡττηθῆναι παρ' αὐτῶν, καὶ τελείως σχεδὸν παραδοθῆναι ἀφανισμῷ, καὶ διὰ τούτω αἰεὶ φοβεροὶ τοῖς Τούρκοις οἱ Πατζιναάται νομίζονται, καὶ συσέλλονται ὑπ' αὐτῶν. Turcarum gens memoratos Patzinacitas magnopere reformidat, quia frequenter in praeliis ab iis devicti et ad internecionem fere caesi sunt. Ideoque Turcis Patzinacitae semper formidolosi sunt, ab iisque coercentur. *ibid.* cap.3.⁽⁷⁹⁾

Cap VII Pentru împărăția lui Menumorut și a lui Glad [...]

§ 7

Pentru săcui

Notariul lui Bela, la cap 8, scrie că, trimițând Arpad, duca ungarilor, pre căpitani săi, Usubuu și Velec, cu oastea cea ungurească, ca a doao oară să dea războiu asupra lui Menumorut, carii, după ce au trecut Tisa către Bihor, cetatea lui Menumorut, și au ajuns la râul Curug, toți săcuii, carii mai nainte fusease noroade de a lui Atila, auzind veasta lui Usubuu, veniră înaintea ungarilor acelora, căroră își deaderă fiii săi credinceari și zălog, spre mărturie adegă și spre întărire, cum că vor ținea pururea pace cu ungurii și vor fi lor credincioși. Și așa, ei mearseră înainte a se bate cu Menumorut⁷⁷.

Lacuit-au săcuii aceștea, mai nainte de a veni ei înaintea ungarilor, la râul Curug, acolo unde sânt acum, în munții cei de către Moldova și de către Țeara Muntenească au airea, despre aceasta nemica nu atinge notariul în toată istoria sa.

Ba, nice de ce neam au fost ei, până astăzi, nu se știe chiar. Drept, notariul, la cap 51, zice că săcuii au fost noroade de a lui Atila, craiului hunilor, oarecând. Ci de aci nu poți trage urmare că săcuii au fost huni, de vreme ce aceea se știe, că hunii, când au venit în Dachia, de unde scoaseră pre goti, avea dintră mai multe ghinte slovenești și ie însoțite noroade. Drept aceea, nu numai hunii, ci și alte noroade sclăvești sau slovenești era a lui Atila.

Că cine poate creade ceaea ce, fără nici o mărturie, se zice la Turoți, în *Cronica ungarilor*, partea 1, cap 24, că trei mii de huni, din carii se zice că sânt prășiți săcuii de astăzi, au rămas în Pannonia de Haba, carele, învins, fugi cu 55 mii de huni înapoi, în Schithia? Pentru că, de ar fi rămas aceia huni, precum era toate neamurile Europei întărate asupra hunilor, pentru tirăniile și varvariile lor, nici un ceas, zicând așa, nu i-ar fi suferit, ci pre toți i-ar fi duminat, necum să le dea răgaz a lăcui câțava vreme în Pannonia, și apoi, de acolo, cu toată îndămânarea lor, să meargă preste Ardeal, la munții întru carii sânt acum săcuii.

Enghel, în suplementele vindiciilor cornideșiane, §. 9, mult asudă ca să areate cum că săcuii sânt unguri. Zice, după mărturisirea lui Constantin Porfiroghenitu, că fiind ungurii afară de hotarele împărăției sale, unde avea războiu, lovind protivnicii preste ungurii cei ce rămăsease acasă, pentru pază, pre familiile ungarilor le ștearseră de pre fața pământului, și pre cei ce rămăsease pentru pază îi fugăriră. De unde, așa vrea să gâcească Enghel, că, neputând acei păzitori unguri încătrău scăpa, într-alte părți, au trăbuit să se tragă la munții aceia, unde astăzi lăcuiesc. Deci curândă vreme, după întâmplarea aceea, venind ungurii

⁷⁷ Dux Arpad et sui nobiles, communi consilio miserunt exercitum contra Menumorout Ducem Byhoriensem, cui exercitui principes et ductores facti sunt Usubuu et Velec, qui egressi sunt de insula equitantes per sabulum, et fluvium Thysciae in portu Beuldu transnavigaverunt. Et inde equitantes, juxta fluvium Couroug castra metati sunt, et omnes Siculi, qui primo erant populi Athylae Regis, audita fama Usubuu, obviam pacifici venerunt, et sua sponte filios suos cum diversis muneribus in obsides dederunt, et ante exercitum Usubuu, in prima acie contra Menumorout pugnaturi caeperunt, et statim filios Siculorum Duci Arpad transmiserunt, et ipsi praecedentibus Siculis, una contra Menumorout equitare coeperunt, fluvium Cris in Cerumo monte transnataverunt, et inde equitantes juxta fluvium Tekereu castra metati sunt. Notarius cap. 50.⁽⁸⁰⁾

în Pannonia, zișii săcui, din locurile unde și acum lăcuiesc, veniră și iarăși se împreună cu frații săi⁷⁸.

Ci toată găcitură lui Enghel o despulpă mai sus-cetitele ale notariului cuvinte, în capul 50, de dânsul scrise. Că, de au fost săcuii aceia unguri, și, cu puțin mai înainte de a veni ungurii în Pannonia, fusease în Moldova și în Ucraina laolaltă cu aceșteași unguri, frați ai lor, pentru ce se temură săcuii, ieșind la râul Curug, înaintea ungurilor, că nu le vor creade lor ungurii, de nu-și vor pune fiii zălog la unguri? De ar fi fost așa lucru, precum îi place lui Enghel a-l zogrăfi, au nu vrea cunoaște și săcuii pre unguri, și ungurii pre săcui, și se vrea chiea pre nume unii pre alții: „Undu!”, „Etel!”, „Tursol!”, „Usubuu!”, „Zolucu!”, „Velec!”, „Tosu!”, „Lelu!”, „Zobolsu!”, „Eleud!”, „Bulsu!”. Ba vrea plânge de bucurie că iarăși s-au întâlnit, nu ar fi stat a priimi de la săcui pre fiii lor zălog, spre întărirea credinței, întocma precum până aci primise de la toate ghintele, pre la care au ajuns și le-au supus.

Iară, căci pre săcui i-au pus înainte ungurii, în oaste, asupra lui Menumorut, nefăcând până aci ungurii această cinste altor neamuri, nu e nici o mirare, pentru că și aceea e adevărat, că nici un neam până aci nu s-au fost aflat, carii, din bună voia lor, cu toți să vină la unguri a se închina, ca să fie ostași supt steagurile ungurești. Însă pricina cea adevărată căci ungurii puseră pre săcui înainte, asupra lui Menumorut, nu aceea mi se pare să fi fost, ca să le facă săcuilor cinste, ci, având ungurii nu puțină grije de cătră Menumorut, ca nu cumva să umble bătuți, ca în războiul cel dintâiu, lipsea cu osebită înțelepție să poarte războiul acesta. De unde, fiind săcuilor mai cunoscute locurile aceale decât ungurilor, pre săcui se cădea să-i pună înainte, și ungurii să urmeze.

Acoloși, Enghel judecă că numele cel unguresc al săcuilor, *secheali* (*székely*), vine de la vechiul cuvânt, *szökely*, adică fugătoriu, carele astăzi se zice *szökevény*. De unde, pentru că au fugit, alungați de paținațite, în munții în carii sânt astăzi, se zic *săcui* (*székelyek*). Ci, fiindcă am arătat a fi nestatornică găcitură lui Enghel cea despre fuga săcuilor din Moldova și din Ucraina, urmează că nu pentru o întâmplare ca aceea se zic săcuii *székelyek*.

Eu, ca să-mi desvălesc părearea mea, socotind cu amăruntul chipul graiului al notariului, cum vorbeaște despre săcui, judec că locul de unde au venit săcuii înaintea ungurilor, la râul Curug, nu se cade să-l cercăm prin munții aceia, unde lăcuiesc ei acum, de cătră Moldova și de cătră Țeara Românească, ci mai aproape de Țeara Ungurească și de râul Curug. Notariul, la cap 50, scriind cum săcuii au ieșit înaintea ungurilor, nu grăiaște de ei ca de o ghintă carea să fi venit departe, precum sânt departe zișii munți de râul Curug, ci zice că săcuii, auzind veasta lui Usubuu, adică, auzind că Usubuu vine cu oastea ungurească asupra lui Menumorut, când au sosit oastea aceasta la râul Curug, și ei ieșiră înaintea ungurilor acolo. Rumegând bine aceaste, lipseaște să creadem că lăcașul săcuilor, de unde

⁷⁸ Postquam autem iterum cum Romanorum Imperatore pacem Symeon fecisset, foedere cum Patzinacitis inito terram Turcorum, qui tunc extra Regni sui fines (an contra Russos; vel Svatoplucum) bellum gerebant, (in Ucraina et Moldavia-Atelcusu) invadens, familiis eorum deletis, et qui ad custodiam relictis erant pulsus, late vastavit. Haec sunt verba Porphyrogenetae.

Qui pulsi sunt, illi fugerunt in locum tutiorem. Jam ipsa montium nunc Transsilvaniam a Moldavia et Valachia dividendum natura ac vicinitas ad Atelcusu, admodum plausibili est indicio, montes hos Hungaris illis, qui a praepotentibus Patzinacitis et Bulgaris repressi sunt, desideratum Asylum praeuisse. Atque in his iisdem locis degebant Siculi, cum Hungari paullo post illam cladem reduces regionem Atelcusu desertam invenientes, novam suam Patriam in Pannonia stabilitum irent. Engel, Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidessianas, §. 9.⁽⁸¹⁾

au venit toți la râul Curug, nu era prea departe de râul acesta. Mai aproape era împărăția românilor celor ce, după moartea lui Gelu, acum avea ducă pre Tuhutum. Și, fiindcă acolo, afară de blahi sau români, nu era alții, fără sclavi, carii poate lăcuia în locurile ceale învecinate împărăției lui Menumorut, urmează că săcuii aceia au fost însuși sclavii cei dintru împărăția lui Gelu, domnului blahilor. Aceștea, auzind că vine Usubuu cu oastea ungurească asupra românului Menumorut, dintru aceale locuri învecinate pre lesne au putut toți să iasă înaintea ungurilor, la râul Curug, și să se unească cu ungurii asupra lui Menumorut.

Se cade aci a însămna și aceea, că notariul lui Bela pre săcui îi scrie fără de osebite și *siculi* (*siculi*), și *sicli* (*sycli*), care nume mi se pare că nu de airea au izvorât, fără din *sclavi* (*sclavi*), adecă, povestind lui Opaforcoș, spionul lui Tuhutum, și celorlalți unguri că în Ardeal, afară de români, sânt lăcuitori și sclavi, nesuferind firea limbei ungurești *scl* a se uni într-o silabă, puseră înaintea consonantei ceii dintâu o vocală, și așa, după firea limbei sale, în loc de *sclavi*, ziseră ungurii aceia *sicluec* (*sicluek*). După aceea, schimbându-se ortografia la unguri, întru acela chip, precum iaste acum întărită, în loc de *sicluec*, au zis *sechealiec* (*székelyek*), și lătimește *sicli* (*sycli*), *siculi* (*siculi*). Altmintrea, din *Catalogul Cremifanense*, ne adevărim că mai demult *Sclavia* s-au zis *Seclavia*, de unde lesne au fost să se nască *secheali* (*székely*)⁷⁹.

Doară la cuvintele lui Opaforcoș ceale de la notariul, cap 25, bate a doao parte a *Cronichei ungurilor* la Turoți, cap 65, unde scrie că, bătându-se craiul Gheisa al doilea cu nemții, pre săcui, carii era obiceiul să meargă înainte la oaste, îi numește mișei, pentru că, cum s-au început războiul cu neamții, săcuii îndată rupseră fuga toți⁸⁰.

Vei întreba: dacă nu sânt unguri săcuii, de unde iaste că limba săcuilor e ungurească? Lesne e răspunsul: că, după cum scrie notariul, toți săcuii, când avură a se bate ungurii cu Menumorut, veniră la unguri. Deci, nu puțină vreme fiind ei cu ungurii, pre lesne au fost ca toți să se învețe limba ungurească, și așa limba cea sclăvească, înadins nevoindu-se spre aceea, să o uite, precum și astăzi nu lipsesc întră sloveani de aceale noroad, care își urgisesc limba sa cea rusască, împreună cu numele neamului său, cât, pre alocurea, cu totul au uitat limba ghinte sale cea rusască și singur ungurește grăiesc. Mai multe pilde de aceale sânt, cât neam întreg, priimind altă limbă, ș-au uitat limba sa. Ba, tocma și în Țeara Ungurească, avem prea sâmtită pildă a unei întâmplări ca aceasta. Au limba cumenilor, măcar cât Gheorghius Prai se nevoiaște împotrivă, au fost ungurească? Și iată, acum, de multe veacuri, cu totul e ungurească. Și însuși laudatul Prai, în disertația 7, mărturisește că acei nu puțin frânci, carii au venit în Țeara Ungurească și s-au așezat în valea cea Agriei învecinată, cu totul uitându-și limba sa, acum vorbesc numai ungurește⁸¹.

Și aceale mari și puternice neamuri, longobardii și frâncii, cum înseamnă Salaghius, au nu-și pierdură cu totul limba sa, după ce s-au amestecat cu italianii și cu galii, măcar că,

⁷⁹ Hic Lauriacensem Ecclesiam pressit, volens provinciam dividere, et auxilio Swentibaldi Regis Moravorum in *Seclavia* Metropolim suscitare. *Catalogus Cremifanensis*, apud *Hansizium* Germ<ania> Sac<a> Tom. 1. pag. 166.⁽⁸²⁾

⁸⁰ *Siculi* vilissimi, omnes pariter fugerunt, sicut oves a lupis, qui more solito, praeibant agmina Hungarorum. *Turocz*, *Chronica Hungarorum*, Parte secunda, cap. 65.⁽⁸³⁾

⁸¹ Olim ex Leodiensi tractu bonam Gallorum manum in vallem Agriae vicinam venisse, Olahus testis est, qui quamquam illius tempore Gallicam adhuc linguam sonabant, hodie tamen in Hungaricum sanguinem, et linguam penitus commigrarunt. *Georgius Pray*, *Dissertatio 7 in Annales veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum*.⁽⁸⁴⁾

fiind mulțime multă foarte, nu au putut să nu le rămână și de ale lor cuvinte și să le împărtășască cu italienii?⁸²

Ci Enghel, la locul mai sus-anumit, zice că, fiind cumanii la șes, adică în Cumania cea Mare și în Cumania cea Mică, încungiurați de unguri, lesne s-au putut așa însoți cu ungurii, cât să învețe limba cea ungurească, și a lor să o uite. Iară săcuii, încungiurați de sasi și de români, de unde ar fi învățat limba cea ungurească? Ci, deoarece săcuii toți, cum ne lăsa scris notariul lui Bela, au venit întră unguri și au petrecut întră ei, în deșert face Enghel acea întrebare.

Vei întreba iarăși: dacă săcuii nu au fost unguri, ce pricină i-au putut împinge, ca cu toți să vină și să se închine supt steagurile ungurilor? Nădejdea câștigului, carea au fost împins și pre strămoșii lor a se însoți ori cu hunii, ori cu altă ghintă nomadă, și a veni în părțile aceaste. Că, auzind cum ungurii asupra tuturor se scoală cu oaste și fac învingeri mari, socotea că și ei, unindu-se cu ungurii, se vor îmbogăți.

Dintru această strânsă a ungurilor cu săcuii însoțire, mai vârtos decât din custarea lor întră alte ginte sclăvești și rusești, mi se pare a se fi întâmplat de limba cea ungurească, mai a treia a ei parte, e închiegată din cuvinte sclăvești, cum mărturiseaște și Petru Catancici, în cartea cea despre Istru, cap 8, căruia, din pruncie, amândoa limbile, și cea ungurească, și cea sclăvească, i-au fost cunoscute⁸³.

Gheorghius Prai, analista unguresc, în toate părțile se sucește și se răsucesce, ca doară-doară va putea vădi cum că săcuii din Ardeal sânt paținațite și că paținațitele au fost din vița ungurilor. Ci, de ar fi fost paținațitele unguri, cine poate creade, cu atâta urgie și vrăjmășie de moarte să fi fost asupra viței sale paținațitele, cât din toate țările să-i alunge pre unguri, până când aceștea se așezară în Pannonia, după cum mărturisit ne lăsa Constantin Porfiroghenitul, din carele și Enghel, în locul mai sus arătat, o cunoaște aceasta? Apoi, cum ne lăsa scris același Porfiroghenitu, paținațitele avea țeară foarte mare, și ei era mulțime nemărginită, de carii toți de prinprejur, rușii, bulgarii, ungurii, avea frică mare foarte. Au această descripție se poate cuveni acelor puțini săcui din Ardeal, tocma de vei adaoge lor și pre ungurii din Ardeal? Câte neamuri sânt din Tisa până în Marea Neagră, decât fieștecarele neam de aceaste fără asemănare sânt mai mulți românii; ba toate neamurile, câte sânt din Tisa până în Marea Neagră, să le socotești laolaltă, încă cu mult mai mulți sânt români în prea largul acela ținut. De unde, nici la un neam, câte sânt din Tisa până în Marea Neagră, nu se cuvin aceale ce ne lăsară scrise vechii scriitori grecești pentru paținațite, fără singur românilor, ori vei socoti lățimea locului lăcuinței, ori mulțimea numărului lor. Nu unguri, dară, au fost paținațitele, nici săcuii – paținatite. Vezi mai sus, cap 5, § 9, supt slovele *a* și *b*; ceteaște acoloși § 5, unde am arătat că sclavii, pre carii i-au aflat lăcuiitori cu românii, când veniră ungurii în Ardeal cu Tuhutum asupra lui Gelu, sânt rămășițe din sclavii aceia, ce era în oastea avarilor; și prăpădind Pipinus pre avari în răsboiu, ei cu fuga au scăpat încoace, preste Tisa, de sabiia lui Pipinus. De unde urmează că săcuii nu sânt din noroadele aceale, care au venit în părțile aceaste cu hunii lui Atila, ci din ghintele ceale ce au fost cu avarii, măcar că și pre aceștea unii scriitori de cei vechi s-au obicinuit a-i numi huni. [...]

⁸² *Luculentum rei istius exemplum praebent Longobardi et Franci; quorum vetus idioma penitus obsolevit, postquam ipsi populis Italiae, et Galliae, quorum sermo fuit Latinus vulgaris, commixti, linguam eorum adoptarunt, sed ita ut non paucas et voces, et loquendi modos in eadem intulerint. Stephanus Salagius, de Statu Ecclesiae Pannonicae Lib. 1. cap. 1. Num. 19.*⁽⁸⁵⁾

⁸³ Cum idioma Hungarorum tertia pene sui parte Sclavicis constet vocabulis: (...) ut equidem, qui a puero utramque norim, *Petrus Catantsich*, de Istro. cap. 8.⁽⁸⁶⁾

Cap X

Despre fabula carea spune că românii, în suta a treisprezecea, de preste Dunăre, au venit în Dachia

§ 1

Urzitoriul fabulei aceștia au fost Iosefus Sulțer

Enghel, în de multe ori pomenita *Apendice*, § 4, zice că unii, trași de vrearea sa, carea o au spre a scări pre români, socotesc că românii, numai după prada ce o făcură mongolii tătari în Ungaria și în Ardeal, la anul 1241, din harul ungurilor și cu tocmală ca pururea să slujească, din Thrachia veniți, fură priimiți a lăcui în Ardeal. A ticăitei aceștii păreri se feace urzitoriu Sulțerus de acolo, că rău au înțeles locul unei diplome, la Prai, în *Anale* tipărită, precum și locul logofătului Grecean, noului istoric al românilor⁸⁴.

Această fabulă de Sulțer iescată, Carolus Eder, înainte de toți alții, îmbrătoșindu-o, în notele sale istorico-critice, ceale asupra suplichei românilor, la numărul 9, după ce au povestit, cum românii cei de preste Dunăre, cu prințipii săi, Petru și Asanu, la muntele Emu s-au desbinat de cătră împărăția grecilor, carea la bătrânețele sutei a doasprezecea s-au întâmplat, zice că, după desbinarea aceasta, românii de preste Dunăre au venit în Țeara Muntenească, și de acolo – în Ardeal, care lucru zice că e arătat din Grecean, la Sulțer, în cartea ce se chiamă *Gheșihte des Transalpinischen Daziens*, tom 2, fața 28⁸⁵.

§ 2

Părearea altora despre Sulțer

Enghel, în suplemente la vindiciile anonimului cornideșiane, § 5, zice că Sulțer, despre meșteșugul criticei nu e lăudat, adecă: Sulțer nu au știut să ispitească lucrurile, după cum se cădea⁸⁶. Același, în comentăția de *Gestis Traiani ad Danubium*, cap 1, § 3, zice că lui Sulțer nu întru toate zisele lui întocma se cade a i se creade⁸⁷. Vasilie Colosi, protopop al Bobârnei, în Ardeal, în prefația lexiconului său celui românesc, carele încă nu e tipărit, ne spune cugetul cel rău a lui Sulțer cătră români și îndreaptă pre cetitori la Ghedeon Solga, de unde să cunoască năravul și crezământul lui Sulțer, precum și la Martinus Gheorghius Covacici, carele în biografia lui Gabriel Colinovici, ce e pusă înaintea cronicheii templariilor, îl muștră

⁸⁴ Tantopere abutuntur Scriptores nonnulli praeconcepto Valachis detrahendi studio ducti, ut (...) Valachos nonnisi post depopulationem Hungariae et Transilvaniae per Mongoles 1241. factam ex gratia Hungarorum in consortium domicilii adscitos, et sub conditione perpetuae servitutis e Thracia illuc deductos fuisse autument. Infelicis hujus opinionis auctor est *Sulzerus* ob male intellectum diplomatis cujusdam apud Prayum in annalibus editi, et recentioris cujusdam Logothetae, Valachorum historici, nomine Gretsani locum. *Engel* de origine Valachorum, Appendix. § 4.⁽⁸⁷⁾

⁸⁵ Iam vero ea, quam commemoravi avulsione a Graecis (...) consecuta Valachos in modernam Valachiam atque inde in Transilvaniam venisse ex manu exaratis Valachorum Chronicis, quae Valachiae Cancellarius (Logothetam dicunt) *Gretsani* ex tabulariis popularibus suorum conscripsit, apertum est. (ap. *Sulzer* Geschichte des Transalpinischen Daziens vol. 2. p. 28). I. Carolus *Eder* in notis Historico-Criticis ad Supplicem Libellum Valachorum num. 9.⁽⁸⁸⁾

⁸⁶ Ab arte critica haud laudabilis Franciscus Iosephus *Sulzerus*. *Engel*, Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidessianae, §. 5.⁽⁸⁹⁾

⁸⁷ Plura reperuntur apud *Sulzerum* Geschichte des Transalpinischen Daziens, cujus tamen assertis non omnibus eadem fides adhibenda est. *Engel* de Gestis Traiani ad Danubium Commentatio cap. 1. §. 3.⁽⁹⁰⁾

pre Sulțer că au fost om ocărătoriu, mincinos și că foarte puțin au știut despre lucrurile de care au scris⁸⁸.

Eu pre Franciscus Iosefus Sulțer l-am cunoscut foarte bine, trăind cu dânsul trei ani în orașul Sas-Reghin, unde el era auditor la reghementul dragonilor savoiani, și am avut dease întâlniri laolaltă, și în cortelul lui, și la mine, în casa parohiei. Era om neîndestulat cu soartea sa, crezându-se a fi vreadnic de mai mare pâne; și, fiindcă muiarea și ceale doao feate ce avea nu le putea ținea cu acea pompă cu carea dorea, se necăjea; de unul născut al său fecior, întru acelaș reghement cadet, încă era îngrijat. Om era de prejudecăți cuprins și apăsător, care îl făcea ca nu atâta să cearce adevărul lucrurilor, precum ca să afle doveade oricât de suptiri și fără puteare, spre adevărea celor ce ș-au băgat odată în cap și spre a-și răsfuga patima sa. Din haractirurile unui om avea obiceiul a judeca aseamene de toată ghinta din carea era omul acela. Drept scrie Enghel despre dânsul, că despre meșteșugul criticei nu e lăudat. Eu, odată, i-am spus lui Sulțer un lucru, încă în prunciia mea, din vești pustii, auzit. Când mă dusăi altă dată la dânsul, văd că el au însămnat lucrul acela ca un adevăr în istoria Ardealului, carea atunci o alcătuia. Destul m-am nevoit a-i arăta că nici o dovadă nu iaste a lucrului aceluia, și altmintre fu întâmplarea; ci, fiindcă spusa cea dintâiu fusease după gustul lui, nice nu vrea să audă cuvântarea mea, cu carea vream să-i arăt adevărul. Ceale ce zice Vasilie Colosi despre Sulțer, în cât e pentru știința limbei românești, încă le cred a fi adevărate, pentru că eu de multe ori grăind cu muiarea lui, sască născută în Brașov, înaintea lui, românește, niciodată nu-l auziuu măcar un cuvânt să sloboadă din gura sa românesc, ci pururea vorbea cu mine au lătinește, au italienește, și înaintea muierii sale, măcar că dânsa nici o limbă dintră aceaste doao nu avea cunoscută. Iară muiarea lui, ca o muiare sască, știia bine grăi românește. De unde am prepus că multe din ceale ce au scris el pentru limba românească de la muiarea sa le-au împrumutat. Când au pornit Sulțer cu mai sus lăudatul reghement a doao oară, după făcuta pace cu turcii, cătră Țeara Românească, unde au și murit atunci de langoare, la Pitești, încă fui față la cortelul lui; multe măhnit mi-au grăit despre deșertăciunea lumii, ca nu până aci; și, nevoindu-mă eu a-i întări inima, îi aduceam aminte că după moarte îi va rămânea o pomenire lăudată din cărțile care le-au scris. Ci nici o

⁸⁸ Franc<iscus> Ios<ephus> Sulzer (cum imperitis quibusdam suis asseclis) in sua Daciae Transalpinae historia tom. 2. pag. 154. et sequ. hallucinatur: linguam Valachicam literis latinis scribi haud posse ob quasdam Valachias proprias, aliis autem nationibus prorsus inusitatas pronunciationes; quales etsi non diffitear linguae Valachicae inesse, futilis nihilominus est viri tot linguarum notitia gloriantis animadversio, proponat namque Sulzerus homini v<erbi> g<ratia> alemanno latinos characteres legendi perito, linguarum autem Gallicae, Italicae, Ungaricae ignarus, librum aliqua ex adductis linguis scriptum, ut talem librum primo obtutu rite, ac expedite legat, arguet ne Sulzerus ex hiulca hominis illius enunciatione memoratas linguas literis latinis scribi non posse? aut vero eas propriis, et deinceps effingendis Characteribus opus habere? mavolet procul dubio dicere: esse his linguis suas legendi regulas, et multas pronunciationes orali magistro esse addiscendas; atqui quid vetat id ipsum dicere de lingua Valachica Latinae perinde, atque Italica et Gallica, filia? Sed latet anguis in herba; sentit nimirum Sulzerus thesim de Valachorum origine tanta dicacitate, et pluribus conjecturis, quam argumentis comprobata, si Valachi suam linguam avitis Characteribus scripserint, non parum roboris amissuram. Verum ego argumento hoc ut pote historico-critico, et a mea provincia alieno hic loci supersedeo, satque mihi (munere Philologi grammatici defungenti) esse puto asserere, et, ubi opus fuerit, etiam docere, Sulzerum linguae Valachicae notitia, quantumvis ea gloriatur, leviter admodum tinctum fuisse; de hominis autem indole et sinceritate quid sit tenendum, docuit nos olim D. Gedeon Szolga (Anmerkungen über Franz. Joseph. Sulzer literarische Reise 1783) praeprimis pag. 68 haud secus Mart<inus> Georgius Kovatsits, dum in Biographia Gabrielis Kolinovits Chronico Templariorum praefixa, Sulzerum Calumniae, mendaciorum et Crassae rerum, de quibus scripsit, ignorantiae arguit. *Praefatio ad Lexicon Valachico-Latino-Ungarico-Germanicum locuples opera Basilii Colossi Parochi Graeco-Catholici Nagy-Agensis et Vice-Archidiaconi Babolnensis accuratum.* pag. 7.⁽⁹¹⁾

mângăiare din cărțile care le-au făcut nu vru să priimească. Mai mult apoi nu m-am întâlnit cu dânsul, că, cum zisei, el au murit la Pitești, în Țeara Românească.

§ 3

Se răspunde la doveadele fabulei lui Sulțer

Fabula sa, cu carea zice Sulțer că românii de preste Dunăre, în suta a treisprezecea, au venit în Dachia, despre o parte o razimă cu diplomele crailor ungurești, despre alta, cu Grecean logofătul. Razimul cel din diplome îndestul îl răstoarnă Enghel în suplimentele mai sus lăudate, § 5, unde arată că acel maghicesc înțeles, cum că românii se socotesc întru aceale diplome ca venetici, măcar cât le vei ceti și proceti, nicicum nu se află⁸⁹.

În cât e pentru Grecean, de ar fi cartea lui tipărită, ca să o pot avea a mână, mai pre larg aş răspunde, însă atâta încă ajunge, că, dacă nu adeverează Greceanu zisa sa cu scriitori vechi, nice un crezământ, după critică, nu are, și ca niște vorbe pustii, de la măcar carele, cu dreptul se pot lepăda vorbele lui. Ci și aceea poate să fie, că Greceanu au scris numai de unele familii, că au venit de preste Dunăre, și Sulțer, apoi, după treaba sa, le-au alipit vorbele lui Grecean la toată nemărginita mulțime a românilor, câtă se află din Tisa până în Marea Neagră. Aceaea iaste apriat din ceale mai sus (§ 2) arătate, că lui Sulțer, întru aceale, în care nu aduce doveade din scriitori cunoscuți și vrednici de credință, nu i se poate creade.

§ 4

Se răspunde întru aceeași treabă lui Eder

Eder, cel dintâiu și credincios ucenic lui Sulțer asupra românilor, în lucrul acesta, doao doveade aduce înainte spre adevărire cum că românii, în suta a treisprezecea, de preste Dunăre au venit în Dachia: una, în de multe ori pomenitele note, numărul 9, unde zice că de ar fi fost românii în Dachia domni, românii cei de la muntele Emu, când pre la anul 1186 s-au sculat asupra grecilor, nu s-ar fi însoțit cu bulgarii și cu cumanii, ci mai vârtos ar fi făcut aceasta cu românii cei din Dachia, frații săi; a doao dovadă, acoloși, la numărul 10, unde așa cuvântă: Halcocondilas mărturisează că limba românilor celor de la muntele Pindu, în Pelopones, una iaste cu limba dachilor, adecă cu a românilor celor din Dachia. De unde urmează că românii aceia, cu aceștea, oarecând au fost laolaltă. Ci lipsește să zicem că au fost laolaltă dincolo de Dunăre, și de acolo au venit românii aceștea în Dachia; că, de vom pune că au fost laolaltă aici, în Dachia, cu neputință iaste a priceape cum s-au întâmplat aceea, de limba românească mai nici o cuscrie nu are cu limba gotilor și cu a ungurilor, stăpânilor Dachiei, iară cu limba cea slovenească, a lăcuiților Thrachiei, foarte mare cuscrie are.

Răspunsul la dovada cea dintâiu a lui Eder, vezi-l mai sus, cap 8, § 10, unde și aceea am adevărit, că cumanii au fost români, și, pentru aceea, când feacără românii cei de la muntele Emu legătură cu cumanii, nu cu streini, ci cu români au împlinit aceasta; și, pentru ce românii cei din Ardeal și din Bănat nu au dat ajutoriu românilor celor de la muntele Emu, încă am arătat: că românii aceștea atunci era supuși cu țările lor craiului Ungariei, carele,

⁸⁹ Ego omnia illa tria diplomata legi relegique, sed magicum illum sensum haud adsequor, vigore cujus Valachi, quin id dictis diplomatibus expresse dicatur, tanquam advenae in iisdem considerantur. Engel in saepe citato> Supplementis, §. 5.⁽⁹²⁾

fiindu-i împăratul grecilor cel de atunci, Isaachie Anghel, ginere, necum să sloboadă pre românii cei din Ardeal și din Bănat, ca să se însoțească cu românii cei de la muntele Emu asupra grecilor, ci încă el rădică oaste spre ajutorul grecilor, măcar că și atunci fură bătuți grecii de românii aceia.

La a doao dovadă a lui Eder, aş fi poftit să-mi răspundă el, căce de la jumătate suta a treisprezecea, când creade el că au venit românii de preste Dunăre în Dachia, până la anul 1791, când deade el notele istorico-critice asupra supliciei românilor, mai nici o cuscrie nu se feace limbei româneşti cu limba ungurească; şi ce pricină mi-ar fi dat el pentru zisa vreame, aceeaşi îi vrea da şi eu, căci, de la sfârşitul sutei a noao, când au venit ungurii în părțile aceaste, până acum, nu se închie zisa cuscrie întră limba românească şi întră cea ungurească. Însă pricina cea adevărată, căci mai nici o cuscrie nu iaste limbei cei româneşti cu limba ungurească, e că limba ungurească, fiind limbă de Asia, nicecum nu se loveaşte cu limba cea românească, carea e limbă de Europa şi soră, decât toate mai aproape, limbei cei italienesti, carea e cea mai dulce întră toate limbile Europei.

Iară căci limba românească nici o cuscrie nu are cu limba gotilor, stăpânilor oarecând a Dachiei, nu e nici o mirare. Pentru că, de au fost limba gotilor așa, precum e a sasilor din Ardeal, după cum unii dintră sasi vreau ca sasii să fie strănepoți gotilor acelora, tocma cu neputință era să se facă zisa cuscrie, de vreame ce nici un sunet nu cred eu să fie urechilor românului așa aspru şi neplăcut, precum limba cea săsască din Ardeal. Iară pentru ce în limba românească se află cuvinte sloveneşti, vezi mai sus, cap 9, § 1, şi cap 3, § 7. Ci înseamnă marea mazăcie a doveadei lui Eder, din carea urmează că nici după a treisprezecea sută nu au fost românii în Ardeal, până astăzi, deoarce şi astăzi vecuiaşte acea necuscrire întră limba românească şi întră cea ungurească, carea însuşi Eder o cunoaşte.

§ 5

Se vădeaşte de minciună fabula lui Sulţer

Aceaea, că românii cei mai mulţi, în zilele lui Aurelian, nu au trecut preste Dunăre, în Misia, ci pururea au rămas în Dachia, am adevărit mai sus, cap 3, § 5, 6 şi cealelalte. De unde urmează a fi mincinoasă fabula lui Sulţer, carea zice că românii, pre la jumătatea sutei a treisprezecea, de preste Dunăre au venit în Dachia. Totuşi, aci alte doveade voiu să aduc, care singure ajung a vădi fabula lui Sulţer de minciună.

Notariul lui Bela, carele, după cum adeverează Enghel, au scris istoria sa cătră capetul sutei a doasprezecea, mărturiseaşte că pre la capetul sutei a noao, când au venit ungurii în țările aceaste, era în Ardeal români. Cuvintele lui vezi-le mai sus, la cap 3, § 3 şi 4. Ci, fiindcă Sulţer pre notariul nu vrea să-l creadă, Ioann Chinamu, iară scriitoriu de a doasprezece sută, ne lăsă scris că la anul 1160 mulţime de români din Țeara Românească s-au sculat cu grecii asupra ungurilor. Vezi cuvintele lui mai sus, la cap 5, § 5. Şi Andreas al doilea, craiul Ungariei, în diploma cea din anul 1124 [!] sasilor celor din Ardeal dată, anume vorbeaşte de românii cei din Ardeal⁹⁰. Dintru aceaste chiar se veade că în suta a doasprezecea era românii în Dachia, şi Țeara Românească, de pre numele lor, cu carele îi numea slovenii, grecii şi alţii, se chiema Vlahia (Blachia), adecă Țeara Românească. Minciună, dară, ca aceaea cuprinde în sinul său fabula lui Sulţer, cât o poți pipăi cu mâna.

⁹⁰ Praeter supra dicta, Silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis, eisdem contulimus, ut praefata gaudentes libertate, nulli inde servire teneantur. *Diploma Regis Andreae II. Saxonibus Transsilvaniae anno 1124 [!] concessum.*⁽⁹³⁾

Cap XI

Pentru părearea lui Enghel, carele zice că românii, cătră începutul sutei a noao, au venit de preste Dunăre în Dachia

§ 1

Se spune părearea lui Enghel cu doveadele ei

Enghel, în mai sus pomenitele suplente, § 5, numărul 3, pentru aceea lapădă fabula lui Sulțer, că, stând aceea în picioare, mult s-ar scări crezământul notariului lui Bela, pre carele el, cu mâni, cu picioare, îl apără și îl scuteaște⁹¹. Și, în locul fabulei lui Sulțer, în apendicea despre începutul românilor, § 5, aduce în mijloc părearea sa, cu carea și crezământul notariului să-l țină scutit, și pre români încă, cu toată vârtutea, să-i micșoreaze. Cu atâta mai nesuferit iaste Enghel, în lucrul acesta, decât Sulțer, că mărturisirile scriitorilor, precum vom vedea mai jos, întru acela chip le aduce înainte, cât pare că au crezut că nimene altul aceale nu le va mai ceti în izvoarele lor. Deci, zice în mai sus însămnatul loc al apendicei, după mărturisirea cea la Striterus însămnată, că pre la anul 813, Crumus, craiul bulgarilor, luând cetatea Adrianopolului, au dus dincolo (cum stăm noi, dincoace) de Dunăre boiari cu nemăsurat norod, și acolo le-au poruncit să lăcuiască. Leo Gramaticus numără 12 mii, nesocotind fămeile; Gheorghie Călugăru, 10 mii. Și dintru acești, zice, duși a bulgarilor prinși și robi, de roman, măcar că corcit, sânge, își trag vița românii cei de acum în Ardeal și în Țeara Românească, pre carii ungurii, cuprinzând Ungaria, i-au aflat acolo⁹².

Robii bulgarilor, pre carii aci îi feace Enghel români, în suplentele mai nainte zise, § 5, spune că au fost nu numai români, ci și slavi, și în apendice zice că robii aceia au fost aduși din Thrachia, iară în suplente zice că au fost aduși din Misia și din Thrachia și că acelora le-au dat loc de lăcuit dincoace de Dunăre. Ba încă, cu duh prorocesc, și arată că anume în Țeara Muntenească și în Ardeal le-au dat loc, și dintru aceștea, neîndoit și ca lucru din scriitorii grecești vădit, ține el că sânt prășiți românii cei din Dachia. Robii, pre carii i-au adus bulgarii, zice că au fost o dată doasprezece, altă dată – cincizeci de mii⁹³.

⁹¹ Hic est lapis offensionis pro illis, qui Valachos in Transsilvaniam serius tantum advenisse, et hinc tantum qua advenas arbitrarie tractandos esse, tam pertinaciter credunt, ut Anonymo bellum indicare, quam errori suo reununciare malint. *Engel* in cit<ato> Supplement<o>. ⁽⁹⁴⁾

⁹² Alii Bulgarorum devicto a. 678. Constantino Pogonato, in Dacia ripensi, successuque temporis etiam in Dacia mediterranea consederunt, multosque incolas Thraciae ad partes trans Danubium sitas captivos deportarunt. Sic e<xempli> gr<atia> circa a. 813. sequens expressum apud Stritterum in Bulgaricis habemus testimonium: „Crumus capta Adrianopoli, nobiles *cum immensa plebe* trans Danubium fluvium transportavit et ibi habitare jussit”. Leo Grammaticus XII. millia numerat, non computatis feminis; Georgius monachus autem X. millia. Atque ex his transportatis Bulgarorum captivis et servis, Romano, etiamsi impuro, sanguine cretis, ortum ducunt hodierni Transsilvaniae et partium Transalpinarum Valachi, quos Hungari ibidem degentes, occasione occupationis Hungariae, invenerunt. *Engel*, de origine Valachorum Appendix, §. 5. ⁽⁹⁵⁾

⁹³ Largiamur ultro, tempore Aureliani omnes Romanorum colonias e Dacia eductas et in Moesiam atque Thraciam translatas fuisse: ast satis superque tam in diss<ertatione> de expeditionibus Trajani ad Danubium, quam in Hist<oria> Pannoniae pag. 278. e Scriptoribus Bizantinis docuimus: Crumum Bulgarorum ad Tibiscum Dominum, anno 813. seq. 12 000. familias, et iterum 50 000 homines, scilicet Vlachs et Slavos (qui scilicet Slavi anno 678 cum Bulgariis in Moesiam transiverant, Histor<ia> Pannoniae p. 263 e Moesia et Thracia captivos abduxisse, ac iis sedes cis Danubium h<oc> e<st> in Valachia, Transsilvaniaque assignasse. Horum itaque posteros per Tuhutum belli ducem Hungarum, in hodierna Transilvania deprehendi potuisse, quis est, qui in dubium vocet? Hoc autem qui ita jubentibus Scriptoribus Byzantinis concedit, salvam etiam Anonymi, vel potius

§ 2

Se răsbat doveadele lui Enghel

Drept are Enghel că bulgarii, cuprinzând Adrianopolu, multă mulțime de oameni au adus încoace de Dunăre robi. Și aceeaia iaste adevărit, cum se înseamnă la Striterus, tomu 2, partea 2, cap 6, § 68, fața 160, că bulgarii, trecând până la Arcadiopol, au adus robi bărbați cu muieri și cu prunci, cu tot cincizeci de mii. Ba și aceeaia putea să adaogă Enghel, din Striterus, că bulgarii, după cum întru același cap, la Striterus, se înseamnă, au intrat în muntele Ganu și, nenumărat norod aflând acolo ascuns, și toate vitele Thrachiei, pre oameni i-au omorât, vitele și pruncii și muierile, în mulțime mare foarte, i-au trimis robi în Bulgaria.

Toate așa sânt aceaste, ci nici un scriitoriu vechiu nu ne lăsă scris că robii aceia să fi fost români, iară duhului prorocesc a lui Enghel, carele vrea ca aceia să fi fost români sau români mestecați cu slavi, nu sântem deatori să creadem. Cu acest singur răspuns, toate doveadele lui Enghel să răsipesc în vânt. Pentru că, pe de zece ori să fi fost robii aceia mai mulți, dacă nu se poate vâdi c-au fost români, apă cu ciuru cară dumnealui Enghel.

Afară de aceea, Enghel, ca să înșeale pre cetitorii cei fără de grije și să-i creadă lui, lăsă afară cuvântul *machidoneani*, carele întorcându-se la locul lui, precum iaste la Striterus, cap 6, § 66, fața 556, de unde au scos Enghel cuvintele aceale pentru robii cei de la Adrianopol, nu numai afară de toată îndoiala iaste că robii aceia nu au fost români, ci și aceeaia cu deagetul ți se arată, că au fost machidoneani⁹⁴.

Pre urmă, cum iaste însemnat la Striterus, acoloși, cap 7, fața 563, murind Crumus, i-au urmat în scaun Critagon, carele s-au zis și Mortagon. Acesta, precum era cu mult mai tiran decât Crumus, văzând că ghinta bulgărească, prin creștinii acei aduși de preste Dunăre, încet, încet, se dă spre credința cea creștinească, aprins de mănie, chiemă înaintea sa pre Manuil, episcopul din Adrianopol, carele și el era adus rob împreună cu alții, chiemă, zisei, pre acesta și pre alții unii mai aleși ai lui soții, și întâiu cu cuvinte blânde îi sfătuiște ca să părăsască credința cea creștinească, după aceea, văzându-i că nici cu făgăduințe, nici cu amenințeli nu se pleacă, amar muncindu-i, îi omorî.

Pre urmă, celorlalți robi le găti Dumnezeu prilej de a se întoarce înapoi la țeara sa, de unde fusease aduși robi. Că mai-marele bulgarilor, de multe ori pierzând războiul și neputând acum mai mult a sta asupra puterii romanilor, făcu pace și pre robi i-au slobozit. Și așa, robii toți, ca după șease ani de robie, cu ajutoriul lui Dumnezeu sloboziți, se întorseră acasă sănătoși⁹⁵. Aceaste toate cred eu că le-au cetit Enghel la Striterus. Ci,

veterum traditionum ab eo relatarum, esse hac in parte fidem agnoscat, oportet. *Engel*, Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidessianas, §. 5. num. 3.⁽⁹⁶⁾

⁹⁴ Ea capta *Macedonum* nobilium quam plurimos, cum immensa populi multitudine trans Danubium fluvium deportatos ad ejus regiones habitare jussit. Apud *Stritterum* Tom. 2. Parte 2. cap. 66. pag. 556.⁽⁹⁷⁾

⁹⁵ Crumo vita defuncto successit Crytagon, longe antecessore crudelior. Hic animadvertens, Bulgaricam gentem paulatim ad Christianismum desciscere, inflammato ob eam rem animo Manuelum et praecipuos ejus socios ad se vocat, ac primum mansueta oratione suadet, ut Christianam fidem deserant; post, cum eos neque pollicitationibus neque minis flecti videret, acerbis ex cruciatos interfecit. Hoc modo Manuelus, multique sub eo illustres, aliique sanguine juncti, sua morte verae religionis testimonium tulerunt.

Tandem reliquis captivis Deus in patriam redeundi occasionem paravit. Nam Princeps Bulgarorum saepius cladem passus, cum jam Romanorum viribus resistere nequiret, pacem bello praetulit, captivosque dimisit. Quos cum congregatos jamque in patriam iter ingressuros contemplaretur, Basilium tunc ex pueritia adolescentiam ingressum videt, eleganti vultu praeditum, et suaviter subridentem atque circumsaltantem: eum ad se vocat,

precum fără cumpăt tăgădui pre machidoneani, cum mai sus am însemnat, așa mai îndemână îi fu aceste a le tăcea. Destul că, dacă robii acei aduși de Crumus preste Dunăre nu au fost români, dacă robii aceia din Bulgaria cea dincoace de Dunăre, adică dintră Dunăre și Tisa (că acolo au lăcuit multe veacuri bulgarii, cum am arătat mai sus, cap 9, § 30, 1, 2 [!]),⁽⁹⁹⁾ toți s-au întors la țeara sa și la căsile sale, de unde fusease aduși robi, cum au putut aici, în Dachia, să se nască dintr-înșii nemărginita mulțime a românilor, câtă iaste de la Tisa, în Bănat, în Maramurăș, în Ardeal, în Țeara Muntenească, în Moldova și pre airea, până în Marea Neagră?

§ 3

Mai încolo se concenește părearea lui Enghel

Pre paținațite i-am arătat mai sus, cap 8, § 2, că au fost însuși românii. Cum scrie împrejur Constantin Porfiroghenitu, în cartea cea despre chivernisirea împărăției, care o scria pre la anul Domnului 949, Paținația, adică ținutul paținațitelor, atâta de larg și atâta mulțime de paținațite, adică de români, era întru acela, cât, pre când scria Constantin Porfiroghenitu mai sus lăudata carte, toate neamurile le întrecea paținațitele cu numărul și cu vârtutea; toate neamurile de prinprejur, ruși, unguri, bulgari, tremura de frica lor. Vezi mai sus, § 9, cap 8. Ci cu neputință era, din niște robi aduși prin bulgari de preste Dunăre, de la anul 813, cum vrea Enghel, până la anul 949, când scria Constantin Porfiroghenitu cartea cea despre împărăție, o împărăție așa cumplită, precum era Paținația, așa să se umplă, cât se întreacă cu numărul toate ghintele împărățiilor celor de prinprejur. De unde urmează că cu mult mai vechi sânt românii în Dachia, decât să le puni începutul lor pre la anul 813, cum vrea Enghel.

Lângă aceste, cunoscut lucru iaste că prea desclinită iaste dialecta românilor celor dincolo de Dunăre de dialecta limbei românilor celor dincoace de Dunăre. Că limba acelora, după ce în zilele lui Gallienus au trecut dincolo de Dunăre, trăind întră greci, se acoperi de cuvinte grecești, iară în limba românilor celor dincoace de Dunăre, afară de unele cuvinte bisericești, care și rușii, pentru împărtășirea legii grecești, mai toate întocma le au, și afară de aceale ce romanii sau lătinii cei vechi le priimise de la greci, și din Italia le aduseră cu sine în Dachia romanii, strămoșii românilor, nemica nu se află grecesc. Drept, în Țeara Românească și în Moldova, acum, mai vârtos întră boiarii cei mai procopsiți, se aud cuvinte grecești nu puține. Ci acest obicei de a mesteca în vorbă cuvinte grecești nu de mult îl luară boiarii, fără de când, în vremile ceaste mai de pre urmă, începură (cu mari danii dobândind aceasta de la turci) dintră greci a fi vodă la București, în Țeara Muntenească, și la Iași, în Moldova. Că cu Vodă, și o dată, și altă dată, venind prieteni ai lor dintr-o viță cu dâșzii greci, și unii, sau bărbați, sau muieri, prin căsătorii, rămânând aci, lipsea se înveațe limba țării cea românească; despre altă parte, începură a învăța și românii boiari limba cea grecească; aceea feace a se amesteca acolo, dară nu în Ardeal, nici în Bănat sau airea, până

manibusque apprehendit et osculatur, pomumque rarae magnitudinis donat, quod adolescentulus, simplici audacia, genibus Principis innitens, accepit, morum minime fucata simplicitate indolis suae ingenuitatem demonstrans. Itaque et miraculo attonitus fuit Princeps, et subditi clanculum indignati sunt, tali adolescenti domum redeundi potestatem concedi. Sed tamen, Deo propitio, captivi omnes incolumes domum dimissi abierunt, interque hos etiam Basilii parentes, carissimum secum ducentes filium suum. Apud *Stritterum* Tom. 2. Part.2. cap. 7. pag. 563.⁽⁹⁸⁾

în Tisa, cuvinte grecești în vorba cea românească. Ci aceasta, fiind lucru tocma nou, nu micșorează vechimea românilor în Dachia.

Deci așa cuvintez: de ar fi venit românii în Dachia de preste Dunăre, după ce strămoșii lor, în zilele lui Gallienus, au trecut în Misia, de ar fi venit, zisei, ori în vremea, carea o vrea Enghel, ori mai nainte, după cum Lucius, *De Regno Dalmației*, cartea 6, cap 5, fără nici o dovadă grăiaște, și din carele părearea lui Enghel luo prilej, precum sânt în limba românilor celor dincolo de Dunăre, așa și în limba românilor celor dincoace de Dunăre ar fi cuvinte, din însoțirea cea mai nainte cu grecii dincolo de Dunăre, vârâte. Ci în limba românilor celor dincoace de Dunăre nu sânt cuvinte grecești. Urmează, dară, că strămoșii românilor celor dincoace de Dunăre nu au trecut, în zilele lui Gallienus, dincolo de Dunăre, și așa, românii, carii sânt astăzi în Dachia, nu sânt nepoți din români veniți din Misia și Thrachia, ci sânt strănepoți romanilor acelora, carii, după venirea lor din Italia, aici, în Dachia, niciodată nu s-au strămutat de aici, ci pururea, viță de viță lor, necurmat au lăcuit în Dachia. Și alte mari descliniri în dialecta celor dincoace și a celor dincolo de Dunăre români sânt, care adevărat vădesc pre românii cești dincoace de Dunăre a nu fi venit dintră românii cei dincolo de Dunăre.

Să nu fie nici o dovadă alta, singură aceasta ajunge a răsturna și fabula lui Sulțer, și părearea lui Enghel și a lui Lucius sau ori a căroră altora, carii vreau ca românii să fie nepoți de acelora români, pre carii varvarii i-au adus dincolo de Dunăre, aici, în Dachia. Rămâne, dară, închiiat că românii, carii sânt astăzi din Tisa până în Marea Neagră, sânt romani adevărați și nepoți romanilor acelora, carii în zilele lui Traian, după concenirea dachilor, descălecară în Dachia, și viță de viță lor necurmat au lăcuit acolo.

Măcar că nu puține, în capetele ceale mai sus, am grăit despre românii cei dincolo de Dunăre, totuși osebit, cu următoarele capete, voi să cuprind întâmplările care le-au venit lor, după ce, în zilele lui Galien și a lui Aurelian, despărțindu-se ei de românii cei dincoace de Dunăre, au trecut dincolo de Dunăre și acolo s-au așezat cu lăcașul.

„Necurmata nevoiță a celor învățați” – ISTORIE ECLEZIASTICĂ

ISTORIA BESEARICEI ROMÂNILOR⁽¹⁾

Cuvânt-înainte

Dorul cel nestâmpărat, carele pururea l-am avut a cunoaște întâmplările besearicei românilor, din tinerețile mele m-au îndemnat a culeage, oriunde aflam, vro hârtiuță în carea era scrise lucruri de ale besearicei românilor din Ardeal, unde lăcuiam, înainte de veacul meu întâmplare, și, ca un lucru sfințit, cu grije o am ținut. Din pruncie am auzit bucuros pre bătrâni când grăia despre lucruri vechi ale besearicei și ale vlădicilor, în tinerețele sale văzute sau și de la părinții lor auzite. După aceea, înadins cercam să aflu de acest fealiu de bărbați vechi de zile, și însumi le dam ocașie (prilej) a vorbi despre lucruri de demult. Tocma și în protopopiatul meu, în sat Ibănești, am avut un preot de acest fealiu, anume Ursu, carele în anul 1786, când s-au mutat din lumea aceasta, plinise 118 ani de vârstă. Cu carele cu atâta mai mare plăcere aveam a cuvânta, că până la capetul vieții sale mintea o au avut nesmintită, memoria (aducerea aminte) nescăzută, și toate simțirile întregi; numai picioarele îi cam slăbise, și sprânceanele îi acoperea ochii.

La anul 1792 știu că, fiind săbor mare adunat la Blaj, în Ardeal, unul dintră protopopi au grăit acolo în săbor cătră vlădica Ioan Bob că ar trebui să se cerceteaze arhivul cel vechiu al vlădiciei aceia, și scripturile ceale vechi, care sânt spre folos clirului, să se înseamne și să se pună în rând. Iară zisul vlădică au răspuns că nu iaste nemica de acel fealiu în arhivu. La care răspuns, amuți de mirare întrebătoriu protopop. Nu după multe săptămâni, întâmplându-mă eu a fi acolo în Blaj, la lăcașul lui Dimitrie Caian, carele e acum prepositu capitulului acolo, iară atunci era cu titulă de notariu al clirului, dată lui de vlădica Ioan Bob, văzui întră alte multe un mănunchiu de scrisori învechite din zisul arhiv, nu știu, înainte de mai sus pomenitul săbor au după aceea, scoase. Luându-l a mână, aflaiu că sânt faptele a unor săboară vechi de a Eparhiei Făgărașului și alte lucruri bătrâne besericești în partea românilor. Mă rugaiu zisului Dimitrie Caian să mă lasă să duc cu mine scrisorile aceale, ca doară voi putea ceva culeage dintr-însele, de folos. El îmi răspunse că nu e nemica în eale. Totuși, după întinsă rugare, că vreau încai pentru curioșitate să le cetesc, mi le-au lăsat să le duc. Sfinția Sa Caian atâta au fost de bun, cât aceale scumpe scule, până în zioa de astăzi, nu le-au mai cerut înapoi de la mine, ca să le pună iarăși în arhivu, de unde fusease scoase. Eu încă, întru aceste stări împrejur ale Blajului, am socotit că mai fără primejdie vor fi la mine părinteștile aceale scule, decât la aceia la carii nu sânt nici într-un preț; numai cât la vro câțva prieteni am descoperit lucrul, pentru ca, de s-ar întâmpla să moriu, să se știe că aceale scrisori se țin de arhivul vlădiciei uniților.

Mă durea inima că mai toate neamurile ceale cătuș de cât polite, începutul, creășterea, schimbările și cealelalte ale besearicilor sale, prin necurmata nevoiță a celor învățați ai săi, le au scoase dintru întunearec la lumină, și, prin dărniciia celor avuți, date la tipariu. Iară besearica românilor, măcar că aceștea, precum cu vița, decât toate neamurile sânt mai străluciți, așa și cu vechimea cuceriei creștinești nu de multe ghinte întrecuți, iaste lipsită de această prea aleasă înfrumșetare. Eu, în tinerețe, care sânt de lipsă spre a

ceti și a scrie mult, am fost așezat la loc ca acela, unde tocma, de m-ar fi suferit slujba parohiei și impresurările deregătoriei protopopești a ceti cărți streine, din care să pot culeage ceva cunoștință spre treaba istoriei besearicei românilor, nu se afla biblioteci. Acum, la aceaste bătrânețe, din mila împărăției, sânt în stare ca aceea, unde biblioteci sânt bogate. Drept aceea, încât mă lasă lucrurile deregătoriei mele și schimbarea sănătății, carea adeaseori mă zăhăiaște întru această climă, bucuros cetesc cărțile aceale, care nu am avut norocire în tinerețe a le căpăta.

În urma acestora, după ce au scăpat de supt teasc *Istoria cea pentru începutul românilor în Dachia*, m-am apucat să întocmesc și *Istoria besearicei românilor*, atât a cestor dincoace, adecă carii sânt de-a stânga Dunărei, cum cură cătră Marea Neagră, precum și a celor dincolo de Dunăre, carea, cu ajutoriul noptilor celor lungi, în unsprezece săptămâni o am săvârșit, nice mai multă vreme nu mi-au îngăduit înștiințarea lucrurilor celor din deregătorie, care mă aștepta.

De vreme ce fieștecarele veade că eu cu fapta aceasta am purces spre o cale necum de alții bătută, ci până acum nice ispitită de cineva, nimene nu poate aștepta de la mine o istorie deplinită. Eu, întru acea scurtă vreme în carea am lucrat la această istorie, nu atâta pot zice că o am iscusit, cât că o am grămădit, că mare parte a ei stă din monumânturi și scripturi, care, din arhivurile vlădiciei uniților și a episcopiei neuniților din Ardeal și de pre airea adunate, le am a mână, sau în originale, sau autenticate. Și aceale care sânt în limba lătinească, pentru scurtarea cărții și cruțarea chieltuialelor stampe, nu le-am prefăcut și pre limba românească, fără în singură limba lătinească, în carea le aflai, m-am socotit a le lăsa. Deci eu aici numai cât am aruncat sămânță și am făcut ceva gătire, ca altul harnic, carele s-ar apuca mai de cu bună vreme a vârstei sale a face un lucru așa frumos, precum iaste istoria besearicei românilor, să nu se ostenească a căuta și aceale care eu le-am însemnat sau le-am descris aici. Adevărat, acela folos l-am făcut cu istoria aceasta, cât multe monumânturi, ce au vecuit până în timpul acesta, și scripturi, care au ajuns la mânilor mele, să se pună afară de primejdia perirei, nice să nu zacă, de aici înainte, ascunse întru întunearec, ci tuturor să fie cunoscute.

Și aceea mărturisesc întru adevăr, că toate monumânturile le-am scris cu dreptate, și ceale întâmplare în veacul meu cu adevărăciune și desvălit le spun. Și, măcar că de obște obicei iaste isoricilor a nu scrie faptele ceale scălciate ale celor putearnici până sânt în viață aceștea, pentru ca să nu fie surupați întru nenorocire de putearea lor, eu totuși, pentru dragostea adevărului cu carea îmi iaste învăpăiată inima, mai bucuros am fost să sufer primejdii, de va fi așa voia Celui Înalt, decât să las sau a se înșela cei viitori cu strălucirile ceale nălucite, sau a nu ști cauza (pricina) schimbărilor celor în veacul meu întâmplare, căci, fiind cunoscută cauza acelor, mai lesne apoi, la vremea sa, se vor putea aduce iarăși la statul lor cel dintâiu ceale acum rău strămutate. Și gata sânt, de voi fi poftit spre aceea, deosebit a le adeveri.

Cartea toată o am împărțit în doao părți: în partea dintâiu se țease istoria cuceriei sau a credinței românilor, întru a doao parte se grăiaște despre ierarhia lor. Și o parte apoi, și alta o am împărțit în capete, și, pentru mai ușoară priceapere, capetele le-am răsfirat în paragrafuri, precum urmează.

Partea I
Pentru religia sau cucerirea românilor
[...]

Cap 4
Despre începutul și întâmplările unirii românilor cu Besearea Romei în Ardeal

§ 1

Se spune statul credinței românilor
supt prințipii calvini, în Ardeal, înainte de a se face unirea cu Besearea Romei

După ce s-au băgat luterăni și calvinii în Ardeal, prințipii Ardealului cei de credință calvinească, mai presus de cum se poate credea, fiind în partea calviniei răvnitori, toată piatra o mișca, ca pre prea multul neam al românilor, ce e preste tot Ardealul răvărsat, să-l poată cătră credința cea calvinească amăgi și trage. De aciia, Gheorghius Racoți, prințipul Ardealului, socotind că nu e cu puțință a face pre români să creadă adevărul credinței calvinești, de nu se vor lăpăda de prin beseările românilor cărțile ceale slovenești, care încă le întrebuița românii și care în cea desăvârșit neștiință și prostie îi ținea pre români, rădicând tipografie noao românească în Bălgrad, carea să fie supt grija calvinilor, și tipărindu-se acolo cărți besericești în limba românească, cu tărie porunca ca nu într-alta, de aci înainte, fără numai în limba românească preoții să slujească liturgia și alte lucruri sfinte sau, după cum poartă cu sine graiul eresului calvinesc, cuvântul lui Dumnezeu să-l propoveduiască, carea, întră cealelalte tocmeale ce se da noului episcop a le ținea, era datină a se băga. Așa, la numărul întâiu a hrisovului celui din 10 zile a lunei lui octomvrie, anul Domnului 1643, alesului episcop Ștefan Șimon Pap, de la prințipul Gheorghie Racoți dat, zice: „Că cuvântul cel preasfânt a lui Dumnezeu, după sfintele cărți ale Bibliei, și dumineca, și întru alte sărbători, atât în beseările sale, precum și pre la îngropăciuni, și oriunde aiera va fi de lipsă, în limba neamului său (românească) va propovedui și prin toți ceialalți păstori (preoți) va avea grije și va face să se propoveduiască”. Iară, în cuvântările ceale înainte ziselor cărți pre limba românească tipărite, nenumărate învățături fărădeleage asupra credinței ceii catholicești și pravoslavnice, calvinii, ai tipografiei socotitori, băga, ca cu viclenie să poată pre români răsvrăti.

După aceea, din porunca prințipului Gheorghie Racoți, s-au tipărit un catehism foarte blăstămat în limba românească, în carele sfintele taine, cinstirea icoanelor și a moaștelor, posturile, slujbele besericești, călugăriia și alte toate se lapădă. Toată leagea și toate ținemintele sfinte se numesc închinare de idoli, superstiții și lucruri de nemica, și aceaste toate din sfintele scripturi se nevoiaște a le răsturna calvinul izvoditoriu. Și, ca acest catehism episcopul și alți preoți ai românilor să-l priimească, supt grea pedeapsă porunca prințipii calvini ai Ardealului, carea și întră tocmealele ceale în hrisovul mai sus-zis cu aceaste cuvinte se pune la numărul 2: „Că catehismul cel acum lor dat îl va priimi și va avea grije ca și alții să-l priimească, și pre tinerime și el însuși cu sânguință o va învăța catehismul acela, și prin alții va face a se învăța”. Ci voiu să cetesc aci întreg hrisovul acela ce fu de la prințipul Gheorghie Racoți dat lui Ștefan Șimon Pap,⁽²⁾ alesului episcop al românilor în Ardeal, și carele, după cearerea lui Petrus Barabaș de Albis, a causelor fîscușești în Ardeal director din

conservatoriul besearice Albei (a Bălgradului), în 19 zile avgust, la anul Domnului 1684, în transumto s-au dat afară, cu carele și de aci înainte ne vom întrăbuița.

Se cade a lua aminte că cu tocmala cea la numărul 3 pusă aceea se cugetă și se poruncește, ca oleul cel sfințit ce se întrăbuițează la botez, și altele atât în besearica grecească, precum și în besearica lătinească obicinuite țărimonii să se lapede. Iară supt numărul 4 se bagă întră români cumenecătura cea calvinească, carea până astăzi și la uniți, și la neuniți, în Ardeal, măcar că numai ca o țărimonie, se ține. Iaste adecă datină și în besearicile grecilor, și întru a românilor, oricând se slujește sfânta liturghie, preotul slujitoriu, după sfârșitul liturghiei, să împartă la oamenii cei ce nu s-au cumenecat, pâne de aceea din carea fu scoasă partea aceea ce s-au jertvit, carea obiceiul întră toate neamurile ce sânt de leage grecească, precum și întră românii din Ardeal osebit se ține în zioa de Paști. Ci creștinii altor neamuri de leage grecească pârțicica acea de pâne o iau neumezită, iară românii din Ardeal o iau întinsă în vin sau, mai bine să zic, o sorb cu vinu, și nu numai celor de vârstă, după cum se poruncește în zisa tocmeală, ci și pruncilor sugători încă se dă. Însă, măcar că românii din Ardeal curat cred taina sfintei cumenecături, întocma ca besearica cea grecească și ca besearica cea lătinească, și desclinesc acea pâne în vin întinsă de sfânta cumenecătură, totuși proștii nu știu ce puteare osibită socotesc a fi întru acea țărimonie. Pentru aceea, și pre însuși pruncii cei sugători, spre zioa de Paști, de la miezul nopții până la vreama când se împarte zisa pâne întinsă în vin, cu tirănie îi silesc la ajun, și așa fometoși îi aduc mamele la besearică, unde adunați acela sunet fac cu vaietele sale ceale de ajun cășunate, care s-au obicinuit a face mieii în strungă, când întâiu fură înțercați. Ba drumariul, de nu va putea ajunge în zioa de Paști la vro besearică de leagea sa, unde să se poată împărțăși din zisa pâne în vin întinsă, nu cutează a lăsa postul Paștilor, ci până atunce îl tot ține, până când să face pârțăși pânei aceia; și de se va lăuda cuiva, pentru vro greșeală, preotul locului că nu-i va da paști (așa chiamă pânea acea întinsă în vin), socotind această pedeapsă foarte mare, cu tot adinsul se nevoiaște a-și îndrepta greșeala, ca să poată scăpa de amenințata pedeapsă. Ba și aceia, carii se cuminecă cu sfânta taină a evharistiei în zioa de Paști, nu se odihnesc până nu se împărțășesc din zisa pâne țărimonială. Deci, nefiind nicăiri, afară de Ardeal, în besearicile ceale de leage grecească obiceiul de a lua în zioa de Paști anafora întinsă în vin și socotind ceale ce mai sus am spus despre lucrul acesta, nu poate fi îndoială cum că țărimonia aceea de a băga pânea în vin în zioa de Paști iaste urmă a cinei sau a cumenecăturii calvinești, și aceasta, atunci când se făcea silă cunoștințelor românilor în Ardeal, fu acolo întră români băgată.

Drept, prințipii Ardealului cei de credință calvinească cu de-adins era ca pre toți românii Ardealului să-i poată răsvrăți cătră calvinie, totuși osebit s-au nevoit a abate pre neameșii români cătră zisul eres. Pentru aceea, afară de alte tehne, mai toate ținuturile unde sânt mai deși neameșii români, cum se vede în mai sus cetitul hrisov a lui Gheorghius Racoți, le-au tras de supt ascultarea arhiereului celui românesc și le-au supus superintendentului celui calvinesc, măcar că și aceia români ținea leagea cea grecească. Nice nu putea arhiereul românesc în ținuturile aceale, care se anumesc în zisul hrisov, să lucre alta, fără pre cât îl îngăduia superintendentul, adecă episcopul calvinilor. Mi se pare că întru aceale ținuturi arhiereul românilor alta nu făcea, fără cât hirotonea preoți. De unde nu e mirare că neameșii cei mai mari ai românilor, toți, din celalalt număr ai neameșilor românești încă foarte mulți s-au alunecat la calvinie. Nice apoi aceia nu s-au mai socotit întră români, ci întră unguri, până astăzi, ca când credința și însuși sângele neamului l-ar schimba.

Iară fiindcă prințipii calvini, nevrând episcopii și clirul românilor a împlini aceale tocmeale din mai sus-zisul hrisov, credinței cei dreapte vrăjmașe, nu putea după cugetul lor spori spre a răsvrăti pre români de la credința cea adevărată, mai de greale mijlociri se apucară, începură adecă cu legături, cu temnițe și cu batjocurite despreoțiri, ba și cu moarte, pe preoți și mai vârtos pre arhierei, a-i spărea, a-i munci și a-i măcelări. Așa se face lui Sava al doilea, mitropolitului, în castelu de la Blaj al prințipului Apafi, dintru a căruia poruncă lăudatul Sava fu bătut de moarte; după aceea, în besearica cea de la Vinț, înaintea a tot norodul, fu în chip de despreoțire desvâscut de vestmintele ceale arhierești, după aceea, de nou băgat în temniță, și de acolo scos în toată vinerea, fu bătut cu toiage până la moarte.

De acia, superintendentu calvinilor nu numai el ședea pe scaonul cel dintâiu la soboarele ceale besericești ale românilor, ci încă patru protopopi din clirul românilor era siliți, pre acelaș, rădicat în scaon, să-l ducă pe umeri în sobor, nice fără de înainte-ședearea acestuia nu era slobod clirului românilor și arhiereilor lor să judece nemica în ceale duhovnicești.

În cât e pentru întâmplarea mai sus lăudatului mitropolit al românilor din Ardeal, iaste o scrisoare a lui Ladislaus Ceachi și a lui Hristoforus Pașco, carii era curatori ai Ardealului în Țarigrad, la curtea împăratului turcesc, din 21 avgust al anului 1681 [...].

Scrisoarea aceasta s-au dat la lumină într-o carte la anul 1795 tipărită, a căriia titula iaste: *Pribavlenie soderžaščeje važnaja pismennaja [!] dokazatelstva v izjasneniju istorij slavenskih narodov*,⁽³⁾ și stă în *Pribavlenie III*, fața 278.

Iaste trădanie că și la cetatea Eciului (Véts), în varmeghiia Turzii, un vlădică a românilor din Ardeal, aruncat din cetate, fu omorât, ba preotul Ioan Ladoș cel bătrân din Săcalu de Margini, care sat e vecin Eciului, mi-au povestit că lui i-au spus tată-său cum că tatăl lui povestea că, fiind prunc diecuț, și tată-său preot acolo în Săcalu de Margini, au fost cu tată-său la îngropăciunea zisului vlădică și numai amândoi l-au prohodit. Causa pentru ce fu omorât vlădica acela spun că au fost aceeași, fiind vlădica la prânz cu prințipul Ardealului în zisa cetate și mâncând vlădica bucate de post după legea Besearice Răsăritului, zise prințipul cătră vlădica românilor să-i boteaze un câne, ce îl avea acolo lângă sine. Vlădica, bine pricepând această poruncă a fi numai spre a batjocori credința cea pravoslavnică, răspunse cătră prințipul calvin: „De iaste cânele de legea mea, eu îl voi boteza, iară de iaste de altă lege, să-l boteaze preoții cei de legea aceea. Să-l ispitim pre câne de ce lege iaste!” Răspunse prințipul: „Bine”. Atunci vlădica puse un blid cu fasole înaintea cânelui, carea amirosându-o cânele, nu-i plăcu să mânânce. După aceea, îi puse cânelui înainte un blid cu carne, din carea îndată începu cânele a îndopa. Atunci zise vlădica cătră prințip: „Vezi de a cui lege e cânele!”

Când în chipul cel mai sus arătat prințipii muncea pre arhierei românilor în Ardeal, domnii locurilor pe preoții acelorași români îi purta ca pre iobagi și ca pe niște robi apuși, îi mîna la lucru domnesc ca și pre alți iobagi și lua dajde colonială de la dînșii, îi lega, îi băga prin temnițe, cum lor le plăcea. Care și din însăși diploma lui Leopoldus celui întâiu, împăratului romanilor, cea din 16 zile a lunei lui februarie, în anul 1699 dată, și întru același an, în 8 zile a lui septemvrie, fu în Dietă la Bălgrad publicată, cu carea preoții românilor de unele ca aceste greotăți se slobozesc, se vedereaște. Ba, cum îmi povestea bătrânii, pe preoții românilor îi silea domnii locurilor ca să le ierneaze câinii cei de vînat întru aceeași casă cu sine și cu fiii săi. [...]⁽⁴⁾

Se cade a înșămna că diploma aceasta, în partea românilor celor uniți din Ardeal, o au întărit după aceea și Iosefus cel întâiu, împăratul romanilor, ba și Maria Theresia, împărăteasa romanilor, precum ne înveață rescriptul împărăteșei Mariei Theresiei cel în 9 zile a luni lui septemvrie anului 1743 ieșit, la numărul 6. [...] ⁽⁵⁾

Adeverit iaste că și altă diplomă, la anul 1701, s-au dat de la împăratul Leopold cel întâiu în partea uniților români din Ardeal, ci, oare publicatu-s-au acela sau ba, nu se știe. Împărăteasa Maria Theresia, pentru diploma aceasta, așa porunca, în 9 zile a luni lui septemvrie anului 1743, Crăiescului Guberniu al Prințipatului Ardealului. ⁽⁶⁾ Și clirul unit, precum ne înveață faptele Soborului mare al Ardealului, ce fu adunat la Blaj în 25 maiu anului 1739, la numărul 13, pentru diploma aceasta așa grăia cătră theologul Nicolae Ianoși. ⁽⁷⁾ Îi vinea adecă greu clirului unit că a doao diplomă a împăratului Leopold, în ceale ce sânt spre greotate clirului, se ține, și în ceale ce sânt pârținitoare e lipsit de puteare. Una mai mare greotate era că, după diploma aceea, arhiereul uniților e deatoriu să sufere lângă sine theolog, carele totdeauna au fost de leage lătinească, și cu chieltuiala sa îl hrănea. [...]

§ 2

Românii din Ardeal, pre la capetul sutei 17, toți s-au unit cu Besearea Romei

Întru acela chip, cum am spus mai sus, fiind românii cei de leage grecească în Ardeal asupriți, batjocoriți și necăjiți, pre la anul 1696, Theofil, arhiepiscopul românilor în Ardeal, cu de-adins începu, pentru înnoirea unirei românilor cu Besearea Romei, a lucra, carea, cuprins fiind de moarte, o lăsă următorului său, lui Athanasie, să o săvârșască. Acesta, întorcându-se Ardealul supt stăpânirea împărăteșei Case a Austriei, cu pârținirea împăratului Leopold celui întâiu al romanilor ajutorat, cu tot clirul și cu toți românii se întoarse la împărțășirea Besearei Romane, cea înainte de șease sute de ani părăsită. În urma căriia, mai sus laudatul împărat, cu diploma sa cea din anul 1699 dată, carea mai sus (§ 1) o cetirăm, ⁽⁸⁾ clirul românilor, de greutățile și de batjocurile cu care mai nainte era asuprit, îl scăpă și porunci ca toate aceale cădințe, cu care e întrarmat clirul cel de leage lătinească, să le aibă și clirul românilor în Ardeal.

Martinus Sentivani, carele au custat în zilele aceale, când românii din Ardeal feacere zisa unire, în *Disertația hronologhico-polemica cea pentru începutul neunirei grecești*, așa scrie despre unirea românilor de carea cuvântăm: „Iară fiindcă, după ce românii în Ardeal, cu arhiepiscopul său și cu tot clirul, au priimit această unire cu Besearea Romei, nu au lipsit unii calvini, carii, urmând catholicilor, cugeta pre unii preoți de ai românilor să-i pleace a se uni cu calvinii, am socotit aci să arăt” ș.c.l. ⁽⁹⁾ De acolo, adecă, că, precum grecii nu ascultă de patriarhul de la Roma, așa nici calvinii nu se supun lui, și că, precum grecii slujesc sfânta liturghie în pâne dospită, așa și calvinii iau cina sa în pâne dospită, să nevoia unii calvini a amăgi pre români ca să se unească cu calvinii, și nu cu catholicii. Că preamilostivul împărat Leopold cu fierbinte dragoste pârținească dorea să ajute pre români și să scutească pe preoții lor, după cum sânt și cei de alte legi preoți scutiți în Ardeal. Ci, după legile Țării Ardealului, nu putea altmintrea să le facă acest bine, fără de vor îmbrătoșa românii vrana din ceale patru credințe priimate în Ardeal. Că, în Ardeal, aceaste credințe sânt priimate: cea catholicească sau lătinească, cea calvinească, cea luterănească și cea unitărășască sau arienească. Credința Besearei Răsăritului o socotesc numai suferită în Ardeal, pentru aceea preoții cei de credința aceasta, după datina ardeleanelor neamuri, nu pot avea aceale cădințe și scuteale, care le au preoții cei din ceale patru credințe priimate, și se socotesc întră proști. Deci unii

dintră calvini, văzând că acum, după cum era voia împăratului ca să ajute pre români și să scape pre preoții lor de aceale cumplite batjocuri și necazuri, sta ca încalete să se unească cu calvinii. De aci fu că unii români neameși din pământul Făgărașului, fiind acum de mult trași de supt putearea arhierelui românilor, cum se vede din hrisovul cel mai sus (§ 1) cetit, și dedați a se supune ascultărei superintendentului celui calvinesc, nu vrură a primi împărțșirea Besearicei Romană, până când nu se răschiră de la împărțăie lucrul, cum că spre aceea, ca să poată neștine avea cădințele credinței ceii primite în Ardeal, nu e destul cu o credință din ceale patru priimite numai întru unele dogme să se unească, ci toate dogmele credinței aceiia să le creadă; pentru aceea, mai de toate dogmele credinței calvinești, ca de ceale ce sânt cu totul streine de cătră credința Răsăritului, îngrozându-se, și ei priimiră credința cea catholicească, carea puțin, de cea până aci ținută a Răsăritului credință, se desclinea. Veade-se întâmplarea aceasta în manuscriptul cel din 20 iulie a anului 1711, carele se ține în biblioteca Crăieștei Universitate de la Peșta, unde 315 boiari și neameși români din ținutul Făgărașului se vād iscăliți la unire, întră carii în frunte iaste Andrei Segedi, fieștecarele întărindu-și iscălitura cu peceatea sa. Și așa, toți românii din Ardeal se uniră cu Besearica Romei în credință, iară nu în leage, că leagea grecească, totdeuna, și după făcuta unire, o au ținut întreagă, și până astăzi o țin, încă mai bine și mai curat, de cum vād eu că se ține prin besearicile sârbilor celor neuniți.

§ 3

Statul unirei aceștia de la începutul ei până la moartea vlădicului Ioan Patachi

Ci nu multă vreme după aceea, fiind silit arhiepiscopul Athanasie după rânduiala diplomei a doao a lui Leopold, împăratului romanilor, să-și țină în coaste theolog, și acela i se da de leage lătinească, românilor, luând dintru aceea scandălă, nu le ticni de unire. Pentru că, văzând pre theologul cel de lângă arhiepiscopul lor că nu are barbă, după obiceiul Besearicei Răsăritului, și în păreasimi mănca oao, adecă că e de leage lătinească sau, cum se zice de obște, popistaș, avură prepus că pentru aceea fu dat să fie lângă arhiepiscop, ca, pre încetu, pe toți românii să-i tragă la leage lătinească, adecă să-i facă popistași și să-i silească a mânca oao în păreasimi. În care prepus cu atâta mai vârtos se întărea, că încă nu le era bine vindecate ranele ceale de calvini, carii le făcuse până aci silă cunoștințelor lor, cășunate în sufletele lor.

Afară de aceea, episcopul cel de leage lătinescă al Ardealului, sau cu pilda episcopilor celor dintru alte țări, sau cu titula ce o poartă, a Ardealului, îndemnat, socotea că nu numai catholicii cei de leage lătinească sau popistași, și să românii, măcar că sânt de leage grecească, după ce s-au întors odată la credința catholicească, trăbuie să fie supuși lui, și el, precum popistașilor, așa și românilor, să le fie episcop, și aceasta, după îndemnul iezuviților patări, fără vreme o pofta de la români. Care a episcopului lătinesc poftă de s-ar fi împlinit, arhierul românilor din Ardeal, carele până aci fusease arhiepiscop și mitropolit, nice episcop cu eparhie, ci numai vicariu episcopului celui lătinesc al Ardealului și întru toate atârnat de la porunca acestuia vrea rămânea. Care lucru, adecă de a-și supune șie pre români, cum că întru adevăr l-au ispitit episcopul lătinesc al Ardealului, nu numai bătrânii mi-au povestit, ci și din bula erecțională a Episcopiei Făgărașului, carea mai jos o vom ceti toată, de ajuns mi se pare a se vederi. Că acolo apriat se pune că clirul și poporul cel de leage grecească din Ardeal l-au

scăpat papa de supt stăpânirea și putearea episcopului lătesc al Ardealului, carele atunci era Gheorghius Martonfi.

Această a episcopului lătesc pretensie multora dintră români, carii până aci nu era învățați a fi supuși fără arhierilor celor de neamul lor și de leage grecească, greață noao le feace de unirea făcută. Această luată scandălă vrând a o vindeca Ioan liber baro Patachi sau Neameaş, următorul lui Athanasie, celui întâiu unit arhieru al românilor în Ardeal, și văzând că altă cale nu poate fi în țările aceaste de a scăpa de pretensiile episcopilor celor de leage lătescă, când cu prefacerea cetății Bălgradului, venind măsura tocma prin besearica mitropoliei românilor, au trăbuit să se spargă zisa besearică, și, pentru aceea, scaonul mitropoliei, din rânduiala împărătească, s-au mutat din Bălgrad sau Alba Iulia la Făgăraș, în care parte a țarei și era o parte a moșiilor celor spre hrana vlădicului românesc de la împărăție dăruite; cu acest prilej, zisei, ceru Patachi de la scaonul Romei Vechi canonizație episcopatului său, carea dobândindu-se la anul 1721, toată pretensia episcopului lătesc cea asupra uniților români din Ardeal se rătează.

Cu adevărat, de ar fi avut episcopul lătesc Gheorghius Martonfi al Ardealului întemeiată pretensie spre a-și supune și pre uniții români din Ardeal, nicedecum nu s-ar fi lăsat de cădința sa, nice nu ar fi îngăduit niciodată canonizația Episcopiei Făgărașului să se facă, deoarece știut lucru iaste că episcopii lătești ai Ardealului pururea morțiș ș-au apărât cădințele sale. Cunoscută e întâmplarea când s-au ispitit lucrând tocma craiul Ungariei spre aceea, ca prepositura cea de la Sibiiu să se facă episcopat, și totuși, stând în coantră episcopul Ardealului, nu putu craiul să-și plinească voia sa.

Se cade și aceea să însămnăm aci, că după moartea arhiepiscopului Athanasie și înainte de a se sfinți Ioan Patachi arhieru românilor din Ardeal, oarecarele Dositheiu, cu porecla Țirca, român din Ardeal, dintru a căruia neam și acum mai sânt în sat Gâmbuț, în varmeghiia Bălgradului de Jos, mergând în Țeara Românească, după obiceiul până aci ținut, s-au sfințit arhieru, și, întorcându-se la Ardeal, pre mulți au hirotonit preoți, pre carii Patachi, după ce s-au așezat în scaon, pre toți de nou i-au hirotonit, nu pentru că doară ar fi fost îndoiială, oare fost-au Țirca întru adevăr sfințit arhieru sau ba, cum vreau unii să-i apere fapta lui, ci tocmealele ceale strâmbe a unor sholastici, pentru că Țirca au fost priimit sfințirea de la arhierii neuniți, îl împinseră a lucra aceasta. De care scâlcieturi și pre airea s-au întâmplat întră cei ce mai mult prețuia nălucirile sholasticești decât vechiul adevăr. Că și Parthenie, episcopul rușilor de la Muncaci, carele cel întâiu s-au făcut unit, măcar că adeverit e, și tuturor prea cunoscut lucru era că au fost sfințit arhieru de arhiepiscopul Stefan Simon cel din Ardeal, la anul 1651, totuși, după aceea, fu a doao oară sfințit episcop. Despre carea vom avea încă mai încolo vorbă. Cum că Dositheiu Țirca nu pre furiș, ci de mai mulți din cler ales, s-au dus în Țeara Românească a se sfinți arhieru, nu mă lasă a mă îndoi aceea, că măcar că Patachi au hirotonit a doao oară pre cei hirotoniți de Dositheiu Țirca, altă zăhăială nu au avut nemica de la împărăție, ba, după ce s-au făgăduit lui Patachi că nu va mai hirotoni pre clirici de a eparhiei lui, fu așezat cu treabă bună în Maramorăș, unde de mai multe veacuri era loc de episcop, și acolo viețui până la moarte ca episcop unit, și după moartea lui Patachi iarăși au început a hirotoni preoți de Ardeal.

Aceaea despre Patachi mai din mulți bătrâni am auzit, că, de cei ce avea greață de făcuta unire, otrăvit, au murit în drum. Că, sâmtându-se el a fi otrăvit, au strigat cătră cociș să mână tare caii, ca să ajungă mai curând la sălaș, ci, când au ajuns acolo, se află mort în rădvan.

§ 4

**Statul unirei după moartea lui Ioan Patachi
până la Ioan Inochentie Clain**

Nu puțini, cum am spus mai sus, era întră români carii avea acum greață de făcută unire cu Besearica Romei, însă nemica nu au vărsat afară, până ce nu luară a treia scandală, dintru aceea, că, murind vlădica Ioan Patachi, măcar că românii avea din neamul lor doi vicari, cum se zic, ghenearali, totuși putearea și stăpânirea preste clir și preste toți românii în ceale duhovnicești, fiind scaonul arhieresc lipsit de vlădică, fu prăvălită la patărul rector al iesuviților din Cluj, carele vru a se titula și a se numi preacinstit, prințipal și prelat (*Reverendissimus, Principalis, et Praelatus*) al românilor. Cu întâmplarea aceasta, mulți dintră români, crezând că nu numai strămoșasca leage și tocmala cea besericească, de carea până astăzi foarte sânt alipiți cu inima românii, așa cât și de umbră în treaba aceasta încă se sparie, se va schimba în leage și în tocmală lătimească sau popistășască, ci și acela vifor nălucindu-și că se apropie, cât, precum mai demult pre superintendentu calvinilor, așa, de aci înainte, pre pater rector al iezuviților, protopopii românilor, rădicat în scaon, vor fi siliți a-l duce pre umeri în sobor, și cunoștințelor se va face silă, mulți, zisei, dintră uniții români, nu numai mireani, ci și preoți, socotea că mai bine va fi de cu bună vreamă să rumpă unirea cea cu Besearica Romei făcută, decât strămoșasca leage și tocmală să o sufere a se schimba. De aciia, dacă mai nainte numai câte unii și pre câtinel, și mai mult cu cârtirea decât cu fapta s-au împotrivit făcutei uniri, acum cu gloata și cu larmă au început a scădea de la unire, ba încă și silă a face celora ce vrea să rămână în unire, carea din mai multe locuri ale faptelor Săborului mare celui în anul 1728, din poronca patărului rector al iezuviților, în Coloș Monoștor, adunat, mai vârtos din sesia 1, numărul 2 se vedereaște. Preț lucrului socotesc a fi să descriu aci faptele soborului aceluia din orighinal,⁽¹⁰⁾ carele îl am a mână, că nu puțină lumină aduc istoriei besearice românilor ceii din veacul acela.

Întru adevăr, cum că iezuviții, și mai vârtos theologii cei de lângă vlădica uniților, aseamenea iezuviți de leage lătimească, au ispitit să facă schimbare în tocmealele ceale besericești ale uniților români, de acolo nu întunecat se culeage că clirul unit, cum ne înveață faptele Soborului mare celui la anul 1739, maiu 25, în Blaj adunat, în carele, afară de Nicolae Pap de la Beia, ghenearal vicariu al uniților și protonotariu apostolicesc, au fost treizeci și cinci de protopopi, cu prilejul introducăiei theologului Nicolae Ianoși, la numărul 5, întru acesta chip își înnoiaște protestația: „Ceale patru puncturi care cuprind sfânta unire, pururea și nelăsat, cinstitul nostru clir le va păzi și le va ținea, iară la mai multe cu nici un steamăt să nu se silească”. Și la numărul 6: „Leagea canonicască, ce se zice pre românie *pravila*, afară de aceale care s-ar afla a fi împotiva sfintei uniri, să rămână în putearea sa, și după aceea să umble judecățile”.

§ 5

Mai încolo se cuvântă despre theologul cel de lângă vlădica românilor în Ardeal

Și că theologul, cel în coastele vlădicului românilor pus, nu totdeauna au fost vlădicului credincios sau clirului uniților voituri de bine din faptele aceluiași săbor se vedereaște, unde, la numărul 8, așa grăiaște clirul cătră theologul Nicolaus Ianoși: „Deatornica omenie, atât cătră prealuminatul domnul vlădica, precum și cătră ci<nstitul> clir, și în publică, și în privat să o

țină”. Și la numărul 12: „Mult cinstitul părinte theolog, înștiințări păgubitoare și pre ascuns, care sânt spre răul cinstitului clir plecate, nimăruî să nu trimită, nice împreună înțeleageri de acest fealiu cinstitului clir stricătoare cu domnii țarei să nu aibă, ci să se înțeleagă cu prealuminatul domnul vlădica și cu cinstitul clir”. Cărea ce însemnează alta, fără că se temea clirul să nu pată ce au fost mai pățit? Ba încă, cu vreamă, la atâta au ajuns lucrul întră vlădica și întră theolog, cât vlădica au fulgerat afurisanie asupra theologului său, precum arată decretul lui Inochentie Clain, vlădicului uniților români din Ardeal, în 9 zile a lui aprilie a anului 1747, din Roma, către Ioan Sacadati, protopopul Blajului, trimis, carele, din originalul de la poștameșteru Nicolae Sacadati din Sas-Reghin, fiul lui Ioan Sacadati, protopopului din Blaj, mie dăruit, îl descriu aci.⁽¹¹⁾

Și împreună, că cu mare puteare au fost întrarmat, dintru aceale care în faptele zisului săbor din anul 1739, numărul 3, cu aceste cuvinte se arată: „Poate, zice, să se întâmple și aceasta, ca unii dintră preoți, sau pentru neascultarea sa, sau pentru alte greșale, să se pedepsească de la protopopii lor, și pentru aceea, după datina sa, sau prealuminatului domnului vlădică, sau titulatei părinției voastre, stângaci să spună lucrul; deci părinția voastră mult cinstită, înainte de a te înștiința drept de la protopopul locului, de nemica să nu te prinzi, ba, de s-au dat plângerea în scris, scrisoarea aceea să o trimiți la protopopul locului, sau, de va fi lucru mare, pentru mai încolo înștiințare și a lucrului cercare, la vicariu, altmintea niciodată nu vor avea capet zăhăielele și înștiințările ceale stângace”. Și la numărul 9: „Să nu te împrotivești, ba, în cât se va putea, să stai, ca cei ce vin la hirotonie să se hirotonească, unde e de lipsă, având alte ceale ce sânt de lipsă, ca să nu fie siliți cu scandăla sfintei uniri a ajunge la shismatici”.

Deci fiindcă acești de leage lătimească, la români, theologii și ghegenerali auditori a tuturor cauzelor, în coastele vlădicului puși, era neștiutori de Pravila și de tocmealele beseariceii cei grecești, vrea, după Pravila și după tocmealele beseariceii cei lătimești, să pășească întru judecare, deoarce fieștecarele după meșteșugul carele îl știe, după acela lucră. Pentru aceea, nu e de a se mirare că theologii aceia s-au ispitit a schimba tocmealele românilor și a le face lătimești. Cu carea s-au întâmplat cât, până au fost acest fealiu de theologii lângă vlădica uniților români, nu numai puțin rod au putut aduce propoveduirea uniților bărbați spre întărirea unirei, ci, pre urmă, partea cea mai mare a românilor cu totul se lăsară de unire.

§ 6

Statul unirei în zilele vlădicului Ioan Inochentie Clain

Lui Inochentie Clain, îndată cât se așeză în scaun, aceea îi fu grija cea mai mare, ca turburarea ce se stârnise întră români în vreamă stăpânirii patărului rector de la Cluj să o alineaze. De unde de rădăcină se apucă ca să o smulgă, feace rânduială ca leagea și toate tocmealele Beseariceii Răsăritului pretutundine curat să se țină; pentru aceea, de au ispitit ceva iesuviții schimbare să facă întru tocmealele ceale mai nainte întră români ținute, aceea întră nemica să fie și toți la ceale vechi obiceiuri să se întoarcă. Care a lui spre leagea grecească râvnă pre toți cei ce s-au fost tras sau sta să se tragă de lângă unire îi îmblânzi și le scoase frica aceea din inimă, carea o avea, să nu li se schimbe leagea cea veachie. În urma acestora prinse a pune theologului hotar, ca nemica din obiceiurile și tocmealele ceale popistășești să nu cuteaze a vâri întră români. Lângă aceste, fiindcă cădințele și scuteala, care le dăruise împăratul Leopold, să le aibă preoții cei uniți întocma cu clirul cel lătimeș și cu cealelalte legi priimate, atâtea împrotiviri avea a suferi aci în țeară de la aceia carii pizmuia să fie preoții

românești scutiți și cinstiți ca preoții altor neamuri, cât dorul bunei împărății puțin rod făcuse până aci, începu des a merge la Beciu, a plânge și a se ruga la înălțata Curte, de unde multe moșii și scuteale dobândi preoților românești. Nice nu se lăsă până nu văzu, întră articulii țării, în anul 1744, priimită unirea și clirul uniților, carea, de nu se vrea face atuncea, nu știu ce ar fi rămas uniților preoți în vremea stăpânirii vlădicului celui de acum. Cu unele ca aceaste se făcu foarte iubit tuturor românilor, și, pentru aceea, pre toți îi ținea întru liniște, cât, măcar că în zilele acestuia, la anul 1742, au venit oarecare călugăr săhastru cu numele Ilarion [!], ce avea veaste de om sfânt, cât și astăzi îi zic românii *sfântu*, și au propoveduit aici în Ardeal fără frică de unirea, totuși nu s-au turburat liniștea cea prin vlădica Inochentie Clain câștigată. Iară după ce iubitoriul de neamul său, preabun vlădica Ionochentie, prin grea goană, despre carea mai pre larg vom grăi unde vom cuvânta despre faptele vlădicilor uniți din Ardeal, fu silit a fugi la Roma, de unde nu s-au mai întors, grea turburare urmă întră românii din Ardeal.

Întrarea zisului săhastru în Ardeal așa o povestează o scriptură lătimească,⁽¹²⁾ carea o am aflat în protocolul vlădicului Inochentie Clain, din carele mai multe de aci înainte vom descrie în istoria aceasta.⁽¹³⁾ Fu adusă, zice, la protopopul Gheorghie Pop în Dobra o epistolă din marginea Bănătlui, iscălită de obercnesul Petco, și trimisă în Dobra la vițeductorul, în carea se scria că, după doao-trei ceasuri, va să vină acolo un săhastru, căruia numai sălaș să-i rânduiască, că de altele nu are lipsă, și să spună protopopului locului ca să iasă cu litie înaintea săhastrului și așa să-l petreacă la rânduitul sălaș. Ci protopopul răspunse vițeductorului că, de vreme ce nu are poruncă de la mai-marii săi, nice nu știe cine e acela, nu-i va face aceea cinste. Într-aceaea, veni săhastru, de mulți călăreți și pedestrași încungiurat, și, întrând la sălașul rânduit, mulți din norod se adunară acolo, a-i săruta picioarele și mânilor. După aceaea, săhastru, prin tălmaci (că el spun că nu știe altă limbă fără cea sârbească), începu a grăi cătră norod că foarte rău îi pare că atâtea suflete câte priveaște înaintea sa vor să piiară în veaci, însă nu atâta îl doare de sufletele aceaste, precum de pruncii carii au a creaste în unirea aceasta. Și altele mai multe au grăit de aceaste, și spunea descoperirile ceale avute de la Născătoarea de Dumnezeu, carea în toate zilele i Se arată, precum și în câtă cinste l-au avut pre el totdeauna craii și boiarii. Pentru aceaea, pre protopopu, căci nu i-au făcut poflita cinste, l-au blăstămat. A doao zi, fiind duminică, i-au adus aminte norodul că e vremea de a merge la besearică, iară el răspunse că are poruncă de la Născătoarea de Dumnezeu, astăzi, să nu între în besearică. Și așa, din Dobra, s-au dus la Deva și mai încolo. Om au fost de mijloc la stat săhastru acesta, cu barbă mică, negru la față și perit, nice nu priimea sau mânca alte bucate fără legumi, totuși bani spun că avea mulți. Fost-au și în Bălgrad săhastru acesta Visarion, unde mama lui Visar, carele după aceaea au trăit și au murit în Blaj, fiind grea cu Visar, zisul săhastru i-au prorocit că va naște fecior și i-au poruncit să-i pună numele Visarion, de pre numele lui; și fecior au și născut, dară nu i-au putut născutului acestuia dăru, împreună cu numele, și înfrânarea sa săhastrul, că lui Visar, până la moarte, i-au foarte plăcut vinul.

Săhastrul Visarion au avut carte pasuală de la Arsenie al patrulea, patriarhul Ipecului, în 12 zile a lunei lui februarie anului 1742, din Carloviți, în limba sârbească dată și prefăcută pre limba lătimească de secretariul aceluiași patriarh. Întru aceasta⁽¹⁴⁾ se spune că Visarion e născut din Bosnia, însă părinții lui acum sânt lăcuiitori în Croația, și cum că, înainte de doi ani, au fost el la Ierusalim, și acum iarăși cugetă, la Ierusalim, să meargă.

Deoarce la Carloviț niciodată nu au fost patriarhie, ci numai mitropolie, pentru răschirarea lucrului, căci Arsenie în mai sus descrisa carte, cea lui Visarion dată, s-au iscălit patriarh, nu neplăcut lucru mi se pare că voi face cetitoriului, de voi spune aci întâmplarea

mai sus lăudatului Arsenie, cu carea au ajuns el a se așeza în Carlovăț. În Albania sau Țeara Arnăuților, întră Scodra și întră Antibaru, iaste un sat chiebat Ipechia, unde mai demult au fost vestita cetate Dioclea. În mănăstirea cea de acolo are scaonul său arhiepiscopul, carele s-au obicinuit a se chieba pre sine și patriarh. Fiind rășboiu întră împăratul romanilor, Carol al șaselelea, și întră turci, mai sus lăudatul Arsenie Ivanovici, patriarh în Ipechia, au ținut parte împăratului Carol, pentru care pricină, fu pus la închisoare de turci, patriarhul. În carea prinsoare fiind, un turc, priiaten al lui, îi descoperi pre ascuns că așa i-au ieșit judecata, ca să-l tragă în țepă. După carea înștiințare, se rugă Arsenie de bașa ca să-l sloboadă, să meargă la mănăstirea sa, pentru ca să se la, să se speale pre trup, ci nu voi bașa să-l sloboadă. Totuși, pre urmă, după rugarea muierei sale, îi slobozi bașa pre vreame de doao ceasuri. Arsenie, cum ajunse la mănăstire, adunându-se și alții pre lângă dânsul, bine armați, se sui călare și o luo încoace. Bașa, văzând că nu vine patriarhul după doao ceasuri și oblicind că au fugit, au mânat armași după dânsul. Ci cei de lângă patriarhul, după ce fură ajunși de trimișii turci, au ținut rășboiu cu turcii, pre carii îi și învinseră. Așa, Arsenie, la anul 1737, au ieșit cu norocire încoace, nu numai cu aceia cu carii pornise din Ipechia, ci au scos și mulțime de arnăuți de leagea popistășească cu muieri, cu prunci cu tot, din carii s-au făcut doao sate militarești în Srem, aproape de Mitroviți, anume Rtcovți și Nichinți: acești arnăuți se chiamă clementini. Aceaste mi le-au povestit bătrânul preot Vasilie Protici, carele acum ședea în Buda. Iară el le-au auzit din gura preotului Simeon, carele fusease soț de fugă patriarhului Arsenie din Ipechia. Acel popa Simeon, carele acum nu slujea liturghie, pentru că, în mai sus-spusa fugă, în carea oamenii patriarhului Arsenie se loviră cu turcii, el omorâse vro câțva turci, de multe ori, în casa tatălui lui Vasilie Protici venind, povestea pațina patriarhului Arsenie și fuga lui de la Albania încoace. Pre tatăl lui Vasilie Protici încă mai sus lăudatul Arsenie l-au hirotonit preot. Cu patriarhul Arsenie au venit încoace și frate-său, protopopu Andrei, tatăl lui Iosif Șacabent, fostului episcop la Vârșeț; împreună au venit și protodiaconul Ioan Gheorghievici, carele, după aceea, au fost mitropolit la Carlovăț.

Ci să ne înturnăm la Visarion săhastru. Pre acesta și astăzi îl pomenesc românii în Ardeal supt nume de *sfânt*. Însă despre sfințenia lui nu fără dreptate, mi se pare, ne putem îndoi. Că iubirea aceea de cinste și pofta ca să-i iasă cu litie înainte, și laudele aceale, că craii încă (nu pot priceape unde să se fi putut el tâlni cu vrun craiu, ca să fie cinstit de dânsul) l-au cinstit pre el, și că Născătoarea de Dumnezeu în toate zilele i Se arată ș.c.l. nu pot sta într-un loc cu sfințeniia. Iară aceea, cum că vlădica Inochentie Clain s-au întâlnit cu săhastrul acesta, și săhastru l-au învins cu disputația pre vlădica, întră poveștile ceale băbești se cade a se număra. Că, de vreame ce săhastru Visarion au fost sârb și nu au știut altă limbă fără cea sârbească, cine nu veade că au fost om prost și fără de învățătură? Iară Inochentie Clain au fost vlădică harnic, bărbat iscusit în toate părțile și theolog mare; ba, în vreamea aceea, când au umblat Ilarion [!] în Ardeal, Clain nici nu era aci, ci în Beciu, pentru trebile clirului și a neamului românesc.

Aceaea încă se cade să însămnăm, că în anul 1743, întorcându-se toamna vlădica Clain din Beciu și înțelegând românii că, măcar cât au lucrat vlădica ca să se lapede theologul popistaș de lângă el, totuși iară, după porunca împărăteasei, fu pus în coastele vlădicului și multe din ceale ce ceruse vlădica pentru fericirea românilor fură îngropate întru adâncul tăcerei, ba încă fu oprit vlădica să nu mai meargă la Beciu și fu urzită goană asupra lui, s-au mahnit și începură a se lăsa de unire, mai vârtos în părțile Orăștiei, pre unde umblase săhastră Ilarion [!].

§ 7

Statul unirei în zilele vlădicului Petru Pavel Aron

După ce Inochentie Clain, rămânând la Roma, s-au lăsat de vlădicie silit de împărăteasa Maria Theresia, au încăput în locul lui Petru Pavel Aron de Bistra. În zilele acestuia, pre la anul 1759, fiind românii scârbiți de goana ce o au pățimit vlădica Inochentie Clain, au venit un călugăr din Țeara Românească, cu născuta român ardelean, din Cioara de loc, om nu cu blândețe, cum fusese Ilarion [!], ci de fire aspră și turburată, și au început a propovedui neunirea întră mocani, nu numai cu gura, ci și cu bota, întărâtând prostimea mai vârtos asupra preoților celor uniți, ca să-i scoată din căsi cu toate ale lor și să-i ducă întră hotară. Drept, Sofronie acesta fu alungat înapoi la Țeara Românească. Dară răul cel de dânsul pornit au rămas în Ardeal, cât fu de lipsă să trimită împărăteasa pre ghegeneral Bucov cu un reghement de armași spre așezarea purceasei turburări. Cum zisei, Sofronie au dat început turburării întră mocani, iară pre Murăș în sus au întărit neunirea mai vârtos oarecarele preot Ioan din Sad. Pre acesta, pentru că s-au fost hirotonit preot în Țeara Românească, preste poruncile împărătești și tocmealele canonicești, l-au fost tuns vlădica Aron.

De unde, precum și din fire era om inimos și îndrăzneț, mâniindu-se, au venit în varmeghia Turdei, în sat Pogăceau, și fiind în vecinul sat Sânpietru târg mare de țeară, acolo, în târg, făcându-și chip de amvon înalt, au început a propovedui neunirea și a grăi cu batjocură, încă în verșuri, nu numai de uniți și de catholici, ci și de calvini, cum mi-au spus aceia carii au fost față și l-au auzit grăind. Se adunară la dânsul gloate de români a-l auzi ca pre un sfânt, precum îl și numea, cât deregătoarele varmeghiei, fibirău, vițișpan și alții, fiind acolo în târg, n-au cutezat să-i facă alta, fără au trimis doao solgăbirău la dânsul, să-l întreabe cu ce puteare face aceaste, cărora cu batjocură le-au răspuns. Aceasta mi-o au povestit unul dintră acei doi trimiși, anume Endeș Petear, solgăbirăul. Acest popa Ion, căruia uniții, în batjocură, îi zicea Tunsu, pentru că îl tunsease vlădica, cum am spus mai sus, ci și el, după aceea, ș-au dat poreclă de Tunsu, măcar că porecla lui cea adevărată era Molnar, acesta, zisei, întorcându-se pre noapte la Pogăceaoa, protopop Gheorghie de la Maroș-Vașarhei și protopop Daniil de la Uilac, uniți, sculând cătane împărătești, și alții, au mers în noaptea aceea la Pogăceaoa, ca să prindă pre Tunsu, carele era săluit la un neameș român. Acolo mergând zișii protopopi cu cătanele, carii, cum mi-au spus Endeș Petear, solgăbirăul, au fost cu numărul 20, și cu ceialalți, pe casa neameșului, s-au întâmplat și moarte, că tocma stăpânul casei fu împușcat. Veastea așa au ieșit, că protopop Daniil l-au împușcat, pentru că protopopul Daniil purta pistoale în vremile aceale. Ci mai sus pomenitul solgăbirău, carele și acolo au fost față, măcar că acum era cu mânia nu de mijloc asupra lui protopop Daniil, totuși, odată, aducându-i eu aminte că oamenii așa vorbesc, că protopop Daniil să fi împușcat pre neameșul acela, când fu prins Tunsu, îmi răspunse că nu e adevărat, ci o cătană au slobozit din tindă pușca asupra lui, nu după alt sămn, fără după graiul lui, carele striga din casă, fiind ușa închisă, și singur după acest semn, trecând plumbul prin scândura ușei, măcar că era mai mulți oameni în casă, au nemerit tocma în stăpânul casei.

Prinzând cătanele pre Tunsu, îl deaderă în mânilor zișilor protopopi, și ei se întoarseră la ale sale. Aceia, punând pe Tunsu călare pre un cal, fiind și ei, și toți carii mai era cu ei, preoți și diiaci, călări, pentru ca nu, pre întunearec, sărind de pre cal, să scape, îi legară picioarele pre supt foalele calului. Deade Dumnezeu în noaptea aceea o vreamă cumplită, cu fulgere și cu tunete, și mergând uniții cu robul pre vale, se auzi vorbă înainte de oameni mulți.

Protopop Daniil, având prepus să nu fie oamenii aceia adunați asupra lor, carii ducea pre Tunsu, apucă singur înainte și întrebând: „Ce oameni sânteți?”, răspunseră: „Ne-au venit veaste că uniții au prins pre sfântul și îl aduc pe aicea”. Atunci Daniil zise: „La deal, la deal, frații miei, că pe deal îl duc!”, și apucând oamenii înșelați pre deal în sus, uniții se duseră cu robul pre vale fără primejdie, până în sat Apafaia, la baronul Husar, fișpanul, ca să-l bage acolo, în temnița varmeghiei Turzii. Ci fișpanul nu vru să-l primească, zicându-le: „Duceți-vă cu el de la mine, să nu vină românii să mă omoară pentru el și să-mi răsipească curtea!”

De aci se duseră cu robul pre Murăș în jos, până la orașul Moroș-Vașarheiu, ca să-l dea acolo în mâinile cătanelor celor din cetate. Ajungând cu dânsul la numitul oraș, descălecară cu robul la casa tătâne-mieu, până vor merge în cetate să grăiască cu comendantu. Aci, fiindu-i milă mumei meale de robul acela, vru să-i dea o sticlă cu vinars, ca să bea de osteneală, ci protopop Daniil, apucând sticla din mâna mumei meale, o aruncă în ușă, cât și vinarsul s-au vărsat, și sticla s-au spart.

Priimit fiind robul aci în cetate, fu după aceea petrecut până în Beciu. De acolo, cu vreamă, scăpă, mai vârtos prin mijlocirea românului consiliar Gaia, cu rânduială ca aceea, ca pre toată zioa să aibă plată câte 30 de crețari, în toată viața lui. Ci nu multă vreamă se îndulci cu acea facere de bine împărătească, că, întorcându-se la Ardeal, iarăși fu pârât la împărăție și de uniți, și de Dionisie Novacovici, episcopul neuniților, și așa pierdu cei treizeci de crețari pe zi. De unde el, crezându-se nevinovat de acea pedeapsă, să duse la Beciu cu frate-său cel mai mic, Ioan Molnar, carele acum e doctor și profesor doftoriei de ochi, bărbat din cei mai vreadnici români în Ardeal. Acolo, prin facțiia unor uniți ce era în Beciu, amândoi fură prinși, și după aceea sloboziți cu acea rânduială, ca popa Ion Tunsu să nu se mai întoarcă la Ardeal; și așa el rămase în Bănat, unde apoi au și murit.

Deci, în zilele vlădicului Petru Pavel Aron, partea cea mai mare a românilor în Ardeal au trecut la neunire, și pentru pricinile care le-am spus mai sus (§ 3, 4), și pentru că foarte s-au scârbit de pedeapsa cu care fu pedepsit părintele cel bun al românilor, vlădica Inochentie Clain, și pentru că, prin aceia carii, până astăzi, nu iubesc să fie românii laolaltă nici uniți, nici neuniți, ci îi voiesc despărțiți, ca cum ar fi doao neamuri, cu osebite tehe și meșteșuguri fu ajutată răscoala aceasta.

§ 8

Statul unirei în zilele vlădicului Athanasie Rednic

În zilele răscoalei ceii mai sus (§ 7) spusă, după ce au venit ghenereal Bucov în Ardeal, fu făcută milităria cea românească în Ardeal, adecă doao reghementuri de pedestri numai români, și o parte iarăși de români a reghementului călăreți, carele se zice săcuienesc. Toate aceaste reghementuri fură alcătuite din oameni uniți și din feciorii preoților celor uniți. Cu această mijlocire răsuflară preoții cei uniți de goanele neuniților. Ci urmă alt rău, că, fiind militarii aceia răspândiți prin țeară, la căsile sale, înainte de a-i aduna laolaltă, începură a goni și ei pre preoții cei neuniți, cât cu primejdie era preotului neunit a se întâlni cu unii oameni ca aceștea în drum. Pre urmă, scoțindu-se, cum am spus mai sus, Sofronie călugărul din Ardeal afară și adunându-i pre militari la un loc cu lăcașurile, și supunându-i supt rânduialele militărești, cam încetară împrumutatele sile și batjocuri întră uniți și întră neuniți.

Atunci vlădica Athanasie Rednic, următorul lui Petru Pavel Aron, se împulpă a ieși și a propovedui prin țeară unirea, ca să-i întoarcă pre neuniți la dânsa. Om mai născut spre

călugărie decât spre vlădicie, om închis, netocmit spre a îmblânzi și a trage norodul către sine, pre neuniți cu cătane îi silea să se adune a auzi propoveduirea lui; mare parte a zilei, cu propovedania sa, cu dovediri theologhicești, norodului celui prost necuprinse, îi ținea. Lângă aceaste, zogrăfise Săborul de la Florenția, pe o pânză lată, în chip de un arbore mare. Într-un ram frânt de a arborului acestuia, cum îmi aduc aminte, se vedea Fotie, patriarhul Țarigradului. Pre aceaeși pânză, se vedea, întră alți părinți, și Petru Pavel Aron, carele cu puțin nainte fusease vlădică în Ardeal, cunoscut din față la mulți din cei ce vedea chipul acela și auziia cuvântul vlădicului Athanasie. Întră auzitorii aceștea era și preoți neuniți, carii știa istoria Săborului de la Florenția, ce fu înainte de jumătate suta a cincisprezece. De vreme ce, dară, nu e adevărat, Petru Pavel Aron să fi fost în Săborul de la Florenția, cum se vedea pre pânza aceea, preoții pre de lături îl făcea de minciună pre propoveduitorul vlădică, și așa toată învățătura lui o lipsea de crezământ, și oamenii se îngrețosea de pânza aceea, întru carea era închipuit Săborul de la Florenția, și pre vlădica nici într-o samă nu-l băga. Și așa, vlădica Athanasie, ostendindu-se în zădar, și pre cliricii sholastici, pre carii îi purta cu sine pentru cântarea, păgubindu-i întru învățăturile lor, fără nici un rod se înturna acasă.

§ 9

Statul unirei în zilele vlădicului Grigorie Gavriil Maior

După Athanasie Rednic au urmat vlădică, la românii cei uniți în Ardeal, Gavriil Grigorie Maior, om din fire întocmit a trage pre toți, cum trage magnetul fierul către sine. Acesta, nemăsurată râvnă având ca să veadă pre români adunați întru una, întorcându-se la Ardeal vlădică, după izgonire de șapte ani, cu tot adinsul au început întru aceea a lucra, ca pre toți românii din Ardeal să-i facă uniți și mult sporiu foarte făcea întru cugetul său. Iară, după ce au dobândit de la împărăteasa romanilor, Maria Theresia, ca de tot să se lapede de lângă vlădica uniților popistașul theolog, care lăpădare și următorul împărat, Iosif al doilea, o au întărit, nu sate, ci ținuturi întregi, cu multe miriade, adecă cu multe zeci de mii de oameni, după îndemnul vlădicului acestuia, se întorcea la unire.

§ 10

Statul unirei în zilele vlădicului Ioan Bob

După vestirea toleranției ceii de la împăratul Iosif al doilea milotiveaște dată, cu carea, de vrea neștine de la o credință la altă credință să treacă, nu se opreaște cu temniță și cu alte pedeapse, cum se oprea mai nainte cei ce vrea să treacă de la credința cea catholicească, unor români din pământul Făgărașului le veni chef să se lasă de unire. Pentru aceea, vlădica Ioan Bob curse acolo, ca, cu fața și cu propoveduirea sa, să împiadece pre acei oameni a treace la neunire, ci fiindcă zisul vlădică, din fire, nu are nici acea căutătură în față, nici acea dulceață în cuvinte, nice acea curgere în vorbă, carea e de lipsă spre a îmblânzi norodul și a spori în unele ca aceaste, necum să dumerească pre cei ce până aci vrea să scadă de la unire, ci, cu gloatele, și ceialalți mărturisea că vreau să treacă la neunire, și pentru aceea pofta de la dânsul să li se orânduiască învățătura cea de șeaze săptămâni, carea, după decretul toleranției, e de lipsă să o audă cei ce voiesc a păși de la credința cea catholicească. Atunci vicariul ghegeneral, Ignatie Darabont, carele după aceea fu episcop la Oradia Mare, prevăzând că, de va rămânea vlădica Ioan Bob lungă vreme în pământul Făgărașului, poate nici un român să

nu mai rămână unit, îl sfătui pre vlădica să se întoarcă acasă. Care sfat ascultându-l vlădica Ioan Bob, cu grabă se întoarse la moșiile ceale vlădicești, în Blaj, lăsând pre zisul vicariu acolo.

În zilele vlădicului acestuia, fără samă mulți de la unire au trecut le neunire; nice nu știu măcar unul, în toată vlădiciia lui, însuși să-l fi întors la unire. Drept aceea, bun noroc au avut neunirea cu vlădica acesta. Că să fi fost în dânsul acea hărnicie firească și acea râvnă cătră unire, carea o au avut vlădica cel înaintea lui, cum n-au avut neuniții mulți ani episcop în Ardeal, după moartea episcopului Gherasim Adamovici, și ce stări împrejur au fost, doară nici un român n-ar fi rămas neunit în toată Țeara Ardealului. Însă, măcar că vlădica acesta nemica nu s-au nevoit în toată vlădiciia lui, până astăzi, spre adaogerea unirei, totuși, dintră protopopii lui, mulți, multe parohii întregi, au întors la unire, măcar că, pentru o nevoie ca aceasta, nici unul nu știu să fi dobândit har înaintea vlădicului Ioan Bob, ba încă unii, carii au întors mai multe sate la unire, i-au fost neplăcuți. Că se și năcăjea în unele ca aceaste, pentru că de multe ori era stări împrejur ca aceale, cât, după rugarea protopopilor, trăbuia relațiile ceale de protopopi făcute să le trimită la crăiescul Gubernium, nemica mai puțin suferind el decât când îl zăhăia cineva, să lucre și să scrie la judecătoria întru unele ca aceale ce se țin de deregătoriia vlădicească.

Aceaea nu pot să tăgăduiască uniții, cum că astăzi, în Ardeal, mai mulți sânt neuniți decât uniți. Că, măcar că uniții numără în Ardeal parohii unite la 1 200, și neuniții, de ale sale, numai 1 000, totuși mai puțini sânt uniții decât neuniții. Pentru că la neuniți mai multe sânt, iară mai puține de 150 de familii nu e slobod să fie într-o parohie. Dinprotivă, la uniți, multe parohii sânt din 50, 40, 30, 20 și mai puțin de familii, nefiind la ei de la împărăție mărginit numărul familiilor din care se închiagă parohia.

Pre urmă, aceea se cade să dăm protopopilor celor uniți, carii toți sânt învățați și întru știința theologhicească procopsiți, că ei, cu hărnicia și cu cumpătul lor, au stins urgiia aceea întră uniți și întră neuniți, carea mai nainte se vedea a fi neînvinsă, cât acum nu numai nu se gonesc, nu se batjocoresc unii pre alții, ci încă cu prietenie frățască petrec laolaltă, ba și la îngropăciunea morților, și la maslu, și întru alte tocmeale duhovnicești și bisericești se adună laolaltă, cântă, slujesc împreună, fără de a se sfii unii de alții. Și poporeanii, și cei uniți, și cei neuniți, fără deosebire, chiamă la unele ca aceaste preoți, și neuniți, și uniți, numai cât preoții nu slujesc liturghie unul în besearica altuia, măcar că și aceasta am văzut făcându-se câteodată.

Iară când merge vrun protopop unit, carii, precum am spus mai sus, toți sânt bărbați învățați, la vro besearică sau la îngropăciune de a neuniților, și vrea să spună învățătură de rost, prea bucuroși îl ascultă nu numai mireanii, ci și preoții cei neuniți, și vârtos îi mulțemesc. Asemenea, la îngropăciunea celor uniți, de va fi mai îndemânat întru propoveduire vrun preot neunit decât cei uniți ce se află acolo față, bucuroși îl ascultă uniții și întocma ca pre preoții cei uniți îl cinstesc. Ce e mai mult, fără osebite se ispoveduiesc uniții mireani la preoții neuniți, și neuniții, la preoți uniți, ba și însuși preoții fac aceeași. Pre multe locuri, nici nu mai auzi acum vorbă de unire și de neunire, numai cât pre unii îi chiamă uniți, și pre alții, neuniți, după fealiul arhiereului căruia sânt supuși, și pre cei neuniți, în tot anul, cu grije îi înseamnă scriitorii cei de porție, pentru că fieștecăre stăpân de casă neunit e deatoriu, pe an, afară de darea cea împărătească, să dea cinci creițari, cum se zice, de sidoxie, din carii se adună ceale patru mii de florinți nemțești, care îi are episcopul cel neunit pre an, și alte lipse ale clirului neunit se împlinesc. [...]

Partea II
Despre ierarhia românilor
[...]

Cap 6
Despre eparhiia Episcopiei Făgărașului
[...]

§ 7

Capitulum al Episcopiei Făgărașului

Vlădica Ioan Bob, înainte de vlădicie, se vedea a nu avea nemica frații, ci, cât se așează în scaon, îndată se umplu curtea vlădicească de rudele lui. Protopop Alexandru Fiscuți, fiind lui Ioan Bob și mai nainte mare prieten și fiind el unul dintră aceia carii mai vârtos au stat ca să încapă Ioan Bob vlădică, îi aduse aminte cu inimă pretenească să nu strângă atâtea rude de ale sale pre lângă sine, că se va supăra clirul de o faptă ca aceasta. La carea răspunse vlădica: „*Fumigo clerum!*”⁽¹⁵⁾ Și așa, în anii dintâiu a vlădiciei sale, fu mult lipit cu inima cătră rudeniile sale, le da bani, le cumpăra în Bălgrad case. Ci, nu lungă vreme, fu voia lui Dumnezeu de toți se stinseră, afară de o nepoată, pre carea măritându-o după Iosif Benei, pre acesta îl feace prefect în dominiul vlădesc. Acum, dară, adunând bani, nu da nimenui. De îi zicea vrun prieten ca să facă ceva cu banii pentru binele clirului, acela se punea în primejdie de a scăpăta din preteșugul lui. Pre zisul Fiscuți, iaste știut că nu l-au putut suferi până la moarte. Ștefan Salciai încă, carele singur au fost pricina cea căpetenie de s-au făcut Ioan Bob vlădică, în boala sa, s-au dus din Blaj la Năsăud, să moară. Ce gând au avut să facă cu banii, nu știu, că aceea nu pot să zic de dânsul, că doară cea fire și cea alipire cătră bani au avut, cât, precum scrie Svetonius despre Caligula, în piiala goală, pentru desfătarea, să se fi tăvălit pre grămezile ceale de bani.

Adunase, zisei, vlădica Ioan Bob și aduna mulțime de bani, cum am spus mai sus, § 4, la capet, și nemica nu lucra cu ei, numai cât îi ținea adunați, și de orice drumuri, care după deregătoriia sa s-ar fi cuvenit să le facă, pentru ca să nu chiebtuiască din bani, se ferea. Acasă tocma puțin chiebtuia, pentru că nice firea lui nu suferea bucate scumpe, nice pentru alții să chiebtuiască nu-i da mâna. De chiema pre oarecarii la prânz sau la cină, de era chiemați cu numărul macar câți, atâtea bucate făcea, câte era obicinuit a face pentru sine singur. Întră aceaste, fiind episcopul popistașilor din Ardeal, Iosefus Martonfi, la Dietă în Pojon, în Țeara Ungurească, și de acolo mergând în Beciu la împăratul Franțisc cel întâiu al Austriei, pre carele Dumnezeu să-l zilească, îl întrebă împăratul: „Ce face episcopul Făgărașului, Ioan Bob? Că auzim că tot adună la bani, și nici un bine nu lucră”. Episcopul popistășesc, ca un om de omenie, osăbită dragoste arătând cătră vlădica Ioan Bob, răspunse: „Cugetă să facă fundații”. După care întrebare și răspuns, când au sosit înapoi acasă, îi spuseră aci că vlădica Ioan Bob au făcut fundație în seminariul cel din Bălgrad pentru patru tineri sholastici, în seminariul din Maruș-Vașarheiu, pentru patru, în Cluj, pentru șeasesprezece. Atunci răspunse episcopul Iosefus Martonfi: „Mă bucur că nu am rămas în minciună înaintea împăratului”. Nu poate fi îndoială că bunul episcop Martonfi, încă din Beciu, au înștiințat prin scrisoare pre vlădica Ioan Bob despre făcuta întrebare a împăratului și despre răspunsul său, și aceea au pripit facerea de bine a lui Ioan Bob, ba și la aceea l-au îndemnat, ca să facă în Blaj capitulum de șapte canonici (întru acela chip, cum areată hrisovul împăratului Austriei, Franțisc cel întâiu,

din șase zile a lunei lui martie, anului 1807, spre întărirea aceiași fundații dat, carele îl scriem aci⁽¹⁶⁾, mai vârtos după ce bunul al nostru părinte, împăratul Franțisc, ca să-l deșteapte a face mai multe bunătați dintru acea sumă cumplită de bani ce adunase, milostivește l-au dăruit cu titulă de sfeatnic a statului dinlontru. Și, după ce au făcut zisul capitulum, l-au dăruit și cu titulă de comendator a Ordului lui Leopold. Întru această scriptură, după duhul sfinților părinți și a sfințelor săboare, grăiaște vlădica Ioan Bob, când zice că moșiile episcopești sânt a lui Hristos moșii, și aceale pentru aceea sânt date arhierilor, ca veniturile din eale să le chiebtuiască spre lucruri sfinte și înmulțirea cinstei lui Dumnezeu, carea e cel mai de frunte scop a lucrurilor omenești, iară nu după plăcerea sa. Despre aceaste și noi am grăit mai sus, la § 2. Vezi acolo. Și aceea zice vlădica Ioan Bob în scriptura aceasta, că el, de la începutul vlădiciei sale, au avut în cuget să facă ceale ce au făcut acum, după 24 de ani. De carea vorbă rād aceia carii știu că el, în anii cei mai nainte a vlădiciei sale, necum să fi dat ceva seamne că doară vrea să facă cândva din banii săi ceva bine clirului, ci încă au dat rugare la crăiescul Gubernium ca să-i dea ajutoriu cu execuție, să scoată de la preoți dajdea vlădicească, care lucru nemilostiv și strein nu s-au mai auzit până aci în eparhiia aceea. Și, cu acest al său necumpăt, au dobândit aceea, că crăiescul Gubernium, văzând sărăciia preoților, mai vârtos întru aceale vremi lipsite, și știind câtă sumă adună Ioan Bob dintru aceale trei moșii, a vlădicului, a călugărilor, a cliricilor, i-au răspuns că are episcopie destul de bine înzăstrată, să nu mai tragă și de pre preoții cei săraci. Și așa pricinui ca nici următorii vlădici să nu mai aibă cădintă la zisa dajde, carea și cu legile țarei era întărită. Însă Ioan Bob, după aceea, în Săborul mare cel din anul 1792, ca când din dărniciia sa ar face, zise că el iartă să nu se mai adune dăjdile vlădicești. Ba la atâta dărnicie s-au slobozit, cât se făgăduiaște înaintea împăratului că și de aci înainte va mai da bani spre folosul clirului, și după moartea sa toate ale sale le făgăduiaște clirului, afară de aceale, despre care vrea să facă altă rânduială, privată. Câtă va să fie măsura aceea de bani sau de alte averi, despre carea vrea să facă rânduială privată pe după moartea lui, nu o hotărește; pentru aceea și clirul, cât poate să nădăjduiască dupa moartea lui, nu se poate găci. Și, întru adevăr, dărniciia cea adevărată iaste când dai până trăiești. Ceale ce lași să se dea după moartea ta nu atâta dai tu, pre cât rămân de tine.

De aceea, că întră pricinile cu care s-au îndemnat a face capitulum pune și aceea, că părinții călugări atâta au scăzut, cât acum numai trei, și aceia foarte bătrâni sânt, s-au mirat și au răs cei ce știu prin cine s-au întâmplat scăderea aceea. Însă, precum mai nainte au stat săborul vlădicesc din călugări, așa bine au făcut Ioan Bob că au făcut capitulum și săbor din preoți de mir. Pentru că, măcar că după legea grecească, de multe veacuri, acum iaste datină ca săborul arhieresc să fie din călugări, totuși, după firea lucrurilor și după rânduiala ierarhiei cea veachie, cădintă aceasta e a preoților celor de mir, iară nu a călugărilor.

Îară acela iaste lucru șod, că zice că tocma de ar fi călugării cu numărul deplin, adecă unsprezece, după cum e fundația mănăstirei aceia făcută de la împăratul, totuși nu ar putea ajunge acei 11 părinți să înveațe și pre tineri în shoală, și împreună să stea întru ajutoriu și vlădicului în lucrurile clirului. Unde acum vād că acei șapte canonici ajung și vlădicului să-i stea întru ajutoriu în lucrurile clirului, și și pre tineri să-i înveațe în shoală, că, din cei șapte canonici, cinci sânt profesori: Vasilie Filipan e profesor în *iure canonico* sau al pravilei, Dimitrie Vaida e profesor la cei ce se găsesc spre hirotonire, Dimitrie Caian cel tinăr e profesor în theloghia dogmatica, Theodor Pap e profesor în ermenevtică, Gavril Stoica e profesor în theloghia morală.

Drept că lucru mai de dorit și mai de folos românilor nu ar fi, decât ca iarăși să se întemeieze mănăstirea aceea a Blajului, carea supt stăpânirea vlădicului Ioan Bob cu totul s-au

pustiit, și să se priimească într-însa 11 călugări, bărbați bine învățați și carii să aibă râvnă spre procopsirea tinerilor, în grija acestora să se dea shoalele, însă să nu fie de vlădica urgisiți și ocărăți, ci mai vârtos părtiniți, ca aceia de la a căroră nevoință, întru învățătura tinerilor pusă, atârnă fericirea clirului și a neamului.

Aceaea, că au îndătorat pre canonici Ioan Bob, ca, din cele 40 de liturghii rânduite, una în zioa când fu el de la împăratul numit episcop, una în zioa când fu sfințit episcop, precum una în zioa morții lui să o slujească cu prăznuire, unii o au tâlcuit ca lucru pornit din mândrie. Precum și dintru aceea, că, pentru facerea de bine cea din moșiile vlădicești, care și însuși mărturiseaște că sânt ale lui Hristos moșii, pofteaște să se roage canonicii deosebit pentru sufletul rudelor lui, tâlcuiesc că iaste alipit cu inima cătră rudele lui. Despre carea am scris mai sus.

Mult făgăduiaște Ioan Bob în mai sus cetita scriptură înaintea împăratului, ba și înaintea papei au făcut aceale făgăduințe. Ci fiindcă nu face atâta pre cât ar putea, după comoara adunată, să facă, nu e văzut înaintea mai-marilor celor pricepuți. După ce s-au făcut Vasilie Moga episcop la români cei neuniți din Ardeal, zise cu o întâmplare împăratul cătră o personă besericească: „Acum avem doi episcopi românești, Vulcan și Moga.”, iară persona aceea zise: „Ba sânt trei, înălțate împărate!” Atunci steate împăratul a gândi cine să fie al treile, și îi aduse aminte persona aceea că e Ioan Bob, episcopul Făgărașului. Și aceeaa îmi spuse persona aceea, că aștepta pre Bob să-l afle cel mai vestit în Beci, ci pre Vulcan îl auzi în gurile tuturor prințipilor pomenit.

Carele știe putearea veniturilor mănăstirei, ce din începutul vlădiciei sale le ține Ioan Bob, și va socoti cât de scumpe s-au vândut mai în toată vremea vlădiciei lui produsele din moșiia călugărilor, lesne poate judeca că toți banii aceia, carii până acuma i-au dat vlădica Bob spre înzestrarea clirului și spre fundații, numai din veniturile mănăstirei au fost adunați, cei din veniturile vlădicești încă rămân neatinși.

Și aceeaa au luat unii sama, că numai pentru aceeaa au poftit de la împăratul ca ujura ce se vine pre an după capitalul banilor, carele l-au dat el spre folosul clirului, după plăcerea sa, până unde va trăi, să-l împartă căroră va vrea, după duhul său, numai pentru aceeaa, zisei, au poftit, pentru ca pre toți supușii să-i țină legați cu nădejdea cea de la el, cât, cu această nădejde orbiți, nimene să nu poată vedea altmintea de cum veade el, adecă toate câte face el, după duhul său, tuturor să se veadă bune sau nimene să nu cuteaze a grăi împotrivă. Ba încă și aceeaa s-au vestit, că și după moartea lui numai aceia din cei de acum vor avea parte dintru acea facere de bine a lui din moșiile lui Hristos agonisită, căroră va lăsa el cu limbă de moarte să se dea. Cu această mijlocire face în clir și în toată eparhia Episcopiei Făgărașului ce lui îi place și după capul său strămută rânduialele besericești ceale vechi, pe lângă care toți cei mai nainte de el vlădici în urma leger grecești au povățuit eparhiia aceeaa. Și carii, nesuferind unele necuviințe ca aceaste, cu primejdiia sa îndrăznesc a grăi împotrivă, încă până acum mai încolo nu cutează a păși, temându-se de putearea banilor lui Ioan Bob, ca nu, cu putearea aceeaa, să cadă cădeare nevindecată, și totuși cu jertvirea sa aceasta nemica să nu poată folosi. Și, drept, parțialitatea lui întru împărțirea facerilor de bine întră supușii săi până și celor streini e cunoscută și urâtă. Și alte a lui slăbiciuni, neștiind a le ascunde, sânt văzute. Ci vârtos îi înnegri numele lui judecata aceeaa ce o feace asupra lui Chiril Țopa, vicariului din Hațeg, deodată pre un bărbat vreadnic ca acela, împotriva rândului judecății, lipsindu-l și de deregătorie, și de toată slujba preotească. Tocma atunci au sosit prin apelație judecata aceeaa la primatul Țării Ungurești, când acoloși toți arhiepiscopii și episcopii, și cei lătinești, și cei de leage grecească a Țării Ungurești, era adunați în Dietă.

Despre instalația acestui capitulum nu e de lipsă să grăiesc multe, că aceale, date în tipariu, le-au vestit pre largu Ioan Bob la anul 1808. Făcutu-s-au zisa instalație în zioa dintâiu a lunei lui iulie a anului 1807, la Blaj, în besearica cea din mănăstire, unde au făcut întâiu cuvânt consiliariul cel din gubernie, Stefan Costa. După aceea, au făcut cuvânt vlădica Ioan Bob, carele cu aceaste l-au început: „Acum bucuros moriu”. Pre urmă, au făcut cuvânt Dimitrie Caian, prepositul sau arhipresviterul acestui capitulum. Spune întru acesta el înaintea vlădicului toate facerile de bine câte au făcut până aci vlădica Ioan Bob. Și aceea spune, că el au fost cel mai aproape lângă vlădica Ioan Bob dintru început, cu aceaste cuvinte: „Că tuturor le iaste știut, iară mie și mai bine cunoscut, celuia care, de la începutul arhieriei tale însuși de față, adevărată păstornicia ta o am și văzut, și deschilinit o am priceput!” Și iarăși: „Măcar că eu, umilit căplanul tău, în lucruri, mai totdeauna Ț-am fost aproape”. Aceaea încă iaste a însemna, că atunci când au pomenit vorba aceea a vlădicului, „Acum bucuros moriu.”, au început a se îneca, ca când ar plânge.

Vlădica Ioan Bob, facerile sale de bine, în cartea cu carea au vestit clirului instalația capitulumului, mai cu acela rând, cu care le spusease Caian la instalația capitulumului, și le povestește înaintea clirului. Aceaea iaste nesuferit, că despre vlădica Inochentie Clain, după atâta osteneală și chieftuială, cu carea el au câștigat această moșie vlădicească și călugărească, din carea de-a gata au cules acea cumplită comoară Ioan Bob, nu mai mult vrea să cunoască, fără că și el au lăcuit în moșiia aceasta: „Dominiumul Blajului, zice, întru care, din prea înalta milă, și răposății în Domnul episcopii noștri Inochentie Clain (...) au lăcuit”.

Nu fără preț lucru va fi să descriem aci⁽¹⁷⁾ bula papei Pius al șaptelea, carea vlădica Ioan Bob, după instalația zisului capitulum, o au căpătat pentru întărirea aceluiași capitulum. Nu fără dreptate se face acea întrebare: oare acest capitulum cade-se să se zică *Capitulum Cathedralis Ecclesiae Balasfalvensis* au doară trăbuie să se zică *Capitulum Cathedralis Ecclesiae Fogarasiensis*?

Aceaea se știe din bula papei cea din anul 1721, carea o am scris mai sus, la § I, cum că besearica din Făgăraș, carea are hramul Sfântului Nicolae, fu făcută besearică cathedrale (*Ecclesia Cathedralis*) a eparhiei Episcopiei Făgărașului. În bula această noao, cu carea s-au întărit de papa capitulum cel făcut de Ioan Bob, încă acest capitulum, măcar că e în besearica hramului Sfintei Troiță în Blaj, după cum au înștiințat vlădica Bob pe papa, totuși se numește capitulum a besearicei cathedrale Făgărașului, și ca a besearicei cathedrale Făgărașului, adecă a hramului Sfântului Nicolae, iară nu ca a besearicei hramului Sfintei Troiță din Blaj, unde iaste, fu de papa întărit: *Praedictae Cathedralis Ecclesiae Fogarasiensis Capituli ad praesens in Ecclesia titulo Sanctissimae Trinitatis Urbis Balasfalvensis existentis erectionem* etc. Eu nu mă îndoiesc că Ioan Bob aceaea au cugetat în scriptura sa, ca besearica din Blaj, la carea iaste acest capitulum, să fie cathedrală, ci, fiindcă papa nu va acest capitulum să-l cunoască altmintrea, fără ca a besearicei cathedrale din Făgăraș, urmează că papa au strămutat cugetul lui Ioan Bob întru aceasta. Mi se pare că Bob s-au temut cu amăruntul să spună statul besearicei hramului Sfintei Troiță din Blaj, adecă cum că besearica aceaea iaste a mănăstirei, și pentru aceaea n-au lucrat întru aceasta desvălit. Drept aceaea, mi se pare a fi lucru afară de îndoială că, precum episcopul se chiamă a Făgărașului, așa și acest capitulum trăbuie să se numească *Capitulum Cathedralis Ecclesiae Fogarasiensis*. Cu toate aceaste, drept iaste aceaea, ca acest capitulum să aibă în peceatea sa sămnul Sfintei Troiță, pentru că acest sămn au fost a Mitropoliei Bălgradului, carele și în scaunul Episcopiei Făgărașului s-au ținut pururea.

Pre urmă, și aceaea însămnăm, că alte neamuri au răs de acea poruncă, carea o au pus vlădica Ioan Bob în scriptura sa, ca canonicii niciodată să nu umble în haine de mătăasă, unde

într-alte neamuri și căplanii poartă haine de mătăasă; au răs, zisei, alte neamuri și au zis că românul preste tot locul trăbuie să-și areate prostiia. Iară eu zic că aceea o au făcut arhiereul Ioan Bob cu duh prorocesc. Că nu după mulți ani era să vină vreme, acea simbrie, ce au mărginit el pentru canonici, la așa puțin preț să scăda, cât, socotind toată cheltuiala carea e de lipsă la casa unui om într-un oraș cum e Blaju, nici atâta să nu le rămână din zisa simbrie canonicilor, cât să-și facă câte un suman bun, necum să le vină zburdare a-și face haine de mătăasă. Vezi *Disertația mea cea pentru literatura cea veachie a românilor*, § 4. Iară acela e lucru nesuferit, că, precum mai nainte au fost călugării în locul canonicilor, așa acum el face să fie canonicii în locul călugărilor, adevă îi silește să umble cu rasă călugărească și nu cu haină deasupra, cum poartă preoții cei de mir în Țeara Ungurească, și neuniți, și uniți, tocma și canonicii întră uniți. Socotesc eu că pentru aceea face vlădica Ioan Bob aceasta, ca, fiindcă ochii oamenilor sânt învățați a vedea în Blaj călugări, cu meșteșugul acesta să-i facă a crede că încă mai trăiesc călugării acolo. Ci, precum despre o parte se acopere cu această tehă scădearea, așa, despre altă parte, mi se pare că se face sminteală. Pentru că, având canonicii lăcașurile sale răspândite prin oraș și văzând oamenii cei streini, carii știu că călugării șed în mănăstire, văzând, zisei, că dimineța până în zio ies bărbați cu haină călugărească îmbrăcați, unul dintr-o casă, altul dintr-altă casă din oraș, și se adună la besearică în mănăstire, lesne, din văzuta rasă, se pot aluneca să judece că aceia întră adevăr sânt călugări, și, preste canonul călugăresc, au mas afară de mănăstire.

§ 8

Apelația de la scaonul Episcopiei Făgărașului la scaonul arhiepiscopesc al Strigonului

Împăratul Leopold, în diploma sa cea din anul 1701, în treaba uniților români din Ardeal dată, au supus pe arhiereul uniților români lui Leopoldus Coloniț, arhiepiscopului Strigonului, primatului Ungariei. Ci fiindcă împăratul au supus pre zisul arhiereu anumit lui Leopoldus Coloniț, arhiepiscopului Strigonului, urmează că această supunere au fost vremealnică, adevă numai până va trăi Leopoldus Coloniț; și nu pentru alta l-au supus împăratul pe arhiereul uniților români din Ardeal arhiepiscopului Leopoldus Coloniț, fără că românii, de curând întorși la unire, avea lipsă de un patron mare, tare și cu răvnă spre întărirea lor, și spre scutirea clirului lor. Drept aceea, Leopoldus Coloniț, arhiepiscopul Strigonului, până unde au trăit, au și fost foarte părtinitoriu românilor din Ardeal. Afară de aceea, până astăzi nu e adevărit diploma cea din anul 1701 să fi fost publicată în Ardeal. Acea iaste chiar, că staturile Țării Ardealului niciodată n-au vrut să o priimească, măcar cât au strigat clirul românesc și s-au nevoit acel harnic vlădică, Inochentie Clain. Pentru aceea, diploma aceea, de la urzirea ei, au rămas răsuflată și fără de puteare. Pentru aceea, nici o doveadă nu se poate trage din ea spre a supune scaonul Episcopiei Făgărașului scaonului arhiepiscopesc al Strigonului.

Cu prilejul pricei ceii întră călugării mănăstirei Blajului și întră vlădica Grigorie Maior, despre carea am cuvântat mai sus, la § 3, împăratul Iosif al doilea al romanilor zice că, după pravila cea de obște, murind episcopul, putearea e a capitulului cathedral, carele, după rânduiala Săborului de la Trident, până în opt zile e deatoriu să aleagă și să facă vicariu. Așa, în locurile aceale, unde nicidecum nu iaste capitulum cathedral, putearea e datina a treace la mitropolitul, sau, și acolo, de va fi deșert scaonul, treace putearea la capitulum al besearice mitropolești, cu aceeași deatorie, ca să pună vicariu. Deci, fiindcă în eparhiia Episcopiei Făgărașului nu iaste

capitulum cathedrale, poruncește împăratul ca, întru asămănarea celor mai sus-zise, să înveaște pre ieromonahii din Blaj cum că, atunci când e deșert scaonul cel episcopesc din Blaj, putearea descalecă la arhiepiscopul Strigonului, sau, de s-ar întâmpla și acolo să fie deșert scaonul, atunci putearea descalecă la capitulum cel arhiepiscopesc, cu deatorie ca să pună vicariu.

Nice dintru aceste nu mi se veade a urma scaonul Episcopiei Făgărașului să fie supus scaonului arhiepiscopesc al Strigonului, pentru că împăratul aci grăiaște după rânduialele Săborului de la Trident, a căruia rânduiale niciodată n-au fost priimate întră românii uniți cei din Ardeal, nice împărăția niciodată n-au cugetat a sili pre românii cei uniți din Ardeal ca să priimească rânduialele Săborului de la Trident. Pentru aceea, și împăratul numai cât zice că să-i înveaște pre ieromonahi cum că, fiind scaonul Episcopiei Făgărașului deșert, putearea descalecă la arhiepiscopul Strigonului, și a lui iaste deatoria să pună vicariu la românii eparhiei Episcopiei Făgărașului, iară nu poruncește înadins, într-o întâmplare ca aceea, să așteapte ieromonahii a se pune vicariu de la arhiepiscopul Strigonului.

Cu acelaș prilej, au poroncit împăratul Iosif ca, după rânduiala altor konzistoriuri, și în konzistorium cel din Blaj al românilor să fie un apărătoriu al căsătoriei, carele totdeauna să stea spre aceea, ca nici o căsătorie să nu se desfacă, și pururea să apere, că căsătoria carea se lucră să se desbina e statornică și cu puteare, și, de s-ar judeca cumva în konzistorium căsătoria a fi de nemica, apărătoriu al căsătoriei să fie deatoriu ca să apelească cauza, adecă să mute leagea la arhiepiscop; nice părților să nu li se dea voie a pași la altă căsătorie până nu se va judeca nulitatea sau nestatornicia căsătoriei prin doao întocma hotărâri.

Spre înțeleagerea acestora iaste de lipsă a ști că, pentru ca să nu se desfacă căsătoria fără cumpăt, fu făcută tocmeală ca lucru despărțaniei căsătoriei în doao deosebite săboare sau konzistoriuri să se judece, și, de se va judeca într-amândoa konzistoriurile cea căsătorie a fi de nemica, atunci părțile despărțite au voie a pași la altă căsătorie în Domnul. La popistași, lucrul despărțirii căsătoriei se judecă întâiu în konzistoriu episcopesc; de acolo, apoi, se mută la arhiepiscopul căruia iaste supus episcopul acela. Așa, întră popistașii cei din Ardeal, acest fealiu de lucru cură întâiu în konzistoriu episcopesc în Bălgrad; de acolo, apoi, se mută la konzistoriu cel arhiepiscopesc în Coloța, căruia arhiepiscop e supus episcopul popistașesc cel din Ardeal.

Deci eu răspund că adevărat e cum că împăratul poruncește ca, în lucrul despărțirii căsătoriei, să se mute leagea de la konzistorium cel din Blaj la arhiepiscop. Dară la care arhiepiscop, împăratul nu-l anumește. Apoi, nu cea grije are împăratul aci, ca să supună scaonul Episcopiei Făgărașului scaonului arhiepiscopesc al Strigonului, ci ca să nu se întâmple ceva necumpăt întru despărțirea căsătoriei. Pentru aceea va ca să se țină și întră români cea tocmală, cât orice cauză, carea iaste de despărțirea căsătoriei, în doao deosebite săboare să se judece. Împăratul, în lucrul acesta, fu înformat de la aceia căroră au fost necunoscute trebile românești, adecă nu au știut că și românii cei din Ardeal țin cea tocmală, ca orice cauză de despărțire de căsătorie să se judece în doao deosebite săboare. Numai cât, la români, cea plasă de cauză se judecă întâiu în săborul protopopesc; de acolo, apoi, pentru a doao judecată, se trimite la konzistoriu arhieresc. Nice nu au voie părțile a trece la altă căsătorie până ce nu vor lua de la konzistoriu arhieresc volnicie spre aceea. De unde, cum că, cu cea poroncă împărătească, nu s-au sâmtit românii uniți din Ardeal a se fi supus scaonului arhiepiscopesc al Strigonului, de acolo se vedeaște, că, precum mai nainte, până încă theologul popistașesc era mai mare în konzistoriu uniților, nice o cauză de căsătorie nu s-au trimis de la konzistoriu din Blaj, pentru a doao judecată, la scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, așa nice după mai sus arătată a împăratului poroncă. Ci românii și după aceea ș-au ținut datina sa, carea și astăzi o țin, ca cea cauză de căsătorie, carea iaste de despărțire, întâiu să se judece în săborul protopopesc, a

doao, în conzistoriul arhieresc, și de aci, fără de a mai ajunge undeva, se slobod părțile la altă căsătorie.

Afară de îndoială, dară, pus mi se vede cum că scaonul Episcopiei Făgărașului niciodată nu au fost supus canonicește scaonului arhiepiscopesc al Strigonului. Nice nu avem nici un exemplu în toată vremea, câtă au curs de la urzirea unirei ceii de acum, carea iaste mai sus de o sută de ani, vro cauză să fi fost apelată de la conzistoriul uniților din Ardeal la scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, nice până au domnit în conzistoriul uniților patărul theolog, necum după scoaterea lui de acolo. Frumoasă alsăuire era românilor uniți din Ardeal aceasta neatârnavă, ce era rămășiță și arătată dovedă a arhiepiscopiei românilor ceii vechi din Alba Iulia sau Bălgrad.

Esemplu cel dintâiu de apelație de la conzistoriul românilor uniți din Ardeal la scaonul arhiepiscopului al Strigonului îl puse întâmplarea lui Chiril Țopa, vicariului din Hațeg, carele, înainte de vro șeaze ani, în conzistoriul Blajului, supt înainte-șederea vlădicului celui de acum, Ioan Bob, cu nedreptate fu lipsit de deregătorii cea vicariiască, și, împreună, și de toată slujba preoțească. Această strâmbătate și a sa de tot stricare neputându-o suferi Țopa, carea de o vrea răbda el, poate, cum sânt stările împrejur ale eparhiei Episcopiei Făgărașului de o treaptă de vreme, mai mulți bărbați vreadnici, prin cei de neamul lor, ar fi rămas stricați, au apelat, adecă au mutat leagea de la conzistoriul Blajului la scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, ca a doao oară să se judece lucrul pentru carele l-au osândit așa cumplit vlădica Ioan Bob în conzistoriul său. Însă, nefiind obiceiul, nici până aci vro pildă, ca de la conzistoriul episcopesc din Blaj să se mute undeva legea, și airea să se caute dreptate, afară de dreptatea scaonului episcopesc al Blajului, nu vru vlădica să sloboadă a se muta această judecată la scaonul arhiepiscopesc al Strigonului. Și drept, că, de ar fi ținut vlădica Ioan Bob așa dreptatea în judecata aceasta, precum avea cădintă a nu slobози să se mute leagea de la scaonul său, nice el nu vrea fi silit a slobози de la sine judecata aceasta la scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, nice puiarderea volniciei scaonului vlădicesc din Blaj ceii vechi nu o vrea lăsa moșie următorilor săi. Sau măcar după aceaea de s-ar fi deșteptat. Că Țopa, prevăzând, despre o parte, puiarderea volniciei scaonului episcopesc al Blajului, de va păși mai încolo, despre alta, fiindu-i groază de trapăd și de chieltuială cu umblarea pre la Sâmbăta Mare în Țeara Ungurească, unde iaste conzistoriul cel arhiepiscopesc al Strigonului, vru mai nainte, ca când cu toată dreptatea ar fi curs judecata lui, prin bărbați mari a se ruga de iertare și de milă la vlădica Ioan Bob. Se rugă, zisei, la vlădica Ioan Bob, pentru Țopa, episcopul Samuil Vulcan de la Oradiia Mare, văr primare lui Țopa, se rugă față, cu prilejul sfințirii sale în Blaj. Prințul Brancovan, a căruia măcar în ce lucru mare nu se cădea să nu-i plinească cearerea tocma un român, încă veni în Blaj de se rugă la vlădica Ioan Bob pentru Țopa; ci nemica nu putură face.

De unde, socotind Țopa că mai de folos iaste românilor uniți să pată ceva scapăt scaonul vlădicesc întru volniciia sa, decât prin scaonul acela să se strice bărbații cei vreadnici și harnici, carea nu de puțină scădere ar fi clirului și neamului românesc. Căpătând de la zisul vlădica, ce fu silit mai de sus, tot proșesul, se duse la dânsul în Sâmbăta Mare, la conzistoriul arhiepiscopesc. Ci vlădica Ioan Bob încă, pe lângă proșesul dat în mâinile lui Țopa supt peceate, pentru ca nu cumva să se schimbe judecata lui cea asupra lui Țopa făcută, trimise după Țopa o carte lungă la Sâmbăta Mare, unde avea doi preteni și patroni putearnici. Nu se opri nevoița Blajului asupra lui Țopa aci, ci de acoloși fu trimisă în Beciu, la novalista cel unguresc („Magyar kurir”), o scrisoare, în carea se povestea cu covârșire de laudă facerile de bine ce le feace Ioan Bob cu banii ceii ce i-au adunat în vlădiciia sa, ca să le vestească aceale zisul novalistă prin

toată lumea ungurească, ca, fiindcă a doao judecata a lui Țopa era acum să se facă în Țeara Ungurească, cu numărarea acelor faceri de bine și cu laudele aceale nemărginite, scăderile ceale ce înadins s-au făcut în judecata cea asupra lui Țopa să se acopere, și, pentru aceale judecătorii besericești, cei din Țeara Ungurească să se pleace a părtini așa lui Ioan Bob, cât și ei să osândească pe Țopa.

Ci cela ce umblă întru întunearec lesne se poticnește. Că, aducând cineva aminte blăjeanilor cum că cu acea veaste de sumă mare de bani de la vlădica Ioan Bob întru făcerile de bine ale sale vărsată, cu carea se înălța preste toți vlădicii românilor din Ardeal cei înainte de dânsul laolaltă socotiți, s-au cășunat pismă dominiului sau moșiei vlădicești de la Blaj, că lesne vor gândi cei mari că prea mult iaste pentru un vlădică românesc un dominium din care atâta sumă de bani se face, și, pentru aceea, se vor nevoi ca să se ia acea moșie grasă de la vlădica și se i se dea ceva simbrie pe an în bani gata; aducând, zisei, aminte cineva aceste blăjeanilor, această scrisoare⁽¹⁸⁾ de nou trimiseră în Beciu la zisul novalista, ca și aceasta să o vestească prin lumea ungurească, precum o și vesti.

Întru această scrisoare se areată că cu acea mijlocire au adunat Ioan Bob așa mare sumă de bani, că dintru începutul vlădiciei sale au tras de la sine, adecă n-au chieituit pentru sine atâta cât s-ar fi cuvenit, și de toată pompa s-au ferit, și oricâte chieituiiale au putut încungiura, nu le-au făcut. Lângă aceste, de când e vlădică, produsele ceale dintru acel dominium mai în tot anul au avut preț bun, ba adeaseori au fost și scumpeate; despre altă parte, osebit au blagoslovit Dumnezeu pe vlădica Ioan Bob, cât totdeauna au fost rodire multă întru acel dominium a Blajului.

Pre urmă, care e capu lucrului, Ioan Bob e gazdă, adecă iconom foarte mare. Deci nimene nu trăbuie să socotească că acel dominium episcopesc aduce prea mari venituri, pentru că, de ar fi vrut vlădica Ioan Bob să trăiască mai strălucit și de ar fi făcut mai multe drumuri și mai de multe ori de ar fi ieșit din Blaj (de care zice că de multe ori schimbarea sănătății l-au oprit), într-atâta ani, lesne ar fi chieituit și el veniturile aceale, cum le-au chieituit și ceialalți înaintea lui vlădici. Toate aceste zice că pentru aceea le-au făcut Ioan Bob, ca să adune pentru supușii lui preoți, ca un tată, ce e cu milă cătră fiii săi, au tras de la sine, ca să poată ținea fiilor săi.

Întră toate aceste, aceea e prea adeverit, că iconom au fost foarte mare, și cu aceasta pre toți cei mai nainte de el vlădici fără asămănare i-au întrecut; pentru că din tinerețele lui au fost deprins în iconomie și întru aceea au petrecut până astăzi, cu toată mintea și inima lui, întru carea fu osebit ajutat cu aceea că, fiind el mai nainte mulți ani la călugarii din Blaj deregătoriu, ce se zice dijmași, foarte bine știia toată firea și toate trebile acelui dominium, cât nici măcar un florint, nice de cinste, nu putea să vină la deregătoarele lui, ca să nu știe el. Iară de nu au trăit strălucit, și ceialalți înaintea de el vlădici nu mai strălucit, nici mai fără cruțare au viețuit, ba încă unii atâta au fost de posteaľnici, cât numai cu legumi custa, nice peaste nu gusta. Iară Ioan Bob, ceale ce i-au fost lui după firea sa de lipsă, niceodată nu ș-au tras de la gură, ba în anii dintâiu știu că la aceeași masă a lui alt fealiu de pâne mânca și alt fealiu de vin bea el, și altele, mai slabe, punea înaintea prietenilor săi, cât protopop Alexandru Fiscuti, carele după aceea au fost vicariu în Hațeg, șezând într-o vreme în Blaj și având masă la zisul vlădică, își cumpăra pâne din târg, neputând suferi pânea cea de la vlădica, și acolo, la masa vlădicului, scoțându-o din buzdunariu, mânca. Și mie mi s-au întâmplat odată că, având norocire a fi la masa zisului vlădică și fiind eu slab din frigurile ce le-am fost avut mai nainte, din mirosul pânei ce era din grâu de groapă, de nou mă apucară frigurile.

Aceaea încă iaste adevărat, că în toată vlădiciia lui Ioan Bob produsele acelui dominium au avut preț bun și s-au vândut scumpe. De nu avea în vrut an grăul preț bun, îl băga în gropi, unde

îl ținea până îi vinea acela preț, carele îl vrea el. Pământul dintru acel dominium al Blajului nu numai în zilele lui Ioan Bob, ci totdeauna, din firea lui, e blagoslovit de la Dumnezeu, ca să nu înșeale pre agonisitori.

Aceaea iaste drept, că, de ar fi făcut mai multe drumuri și mai de multe ori de ar fi ieșit din Blaj, mult ar fi chiełtuit dintru acea sumă mare de bani, cum au chiełtuit cei înainte de el vlădici cu ceale dease ale lor canonicești vizitații, care sânt deatori arhieriei din firea deregătoriei sale a le face, deoarăce Hristos nu vânători de bani, ci vânători de oameni au lăsat și au poroncit să fie episcopii. Iară vlădica Ioan Bob arareori au ieșit în vizitație a-și cerceta oile sale. Când au ieșit încă nu atâta pot să zic că au făcut vizitație canonicească, cât că au alergat, ca, curând, iarăși să se întoarcă la iconomia sa și să nu chiełtuiască mult. Știu că, ieșind în vizitație canonicească, au venit o dată, în toată vlădiciia lui, și în protopopiatul Gurghiului, unde, de au umblat pre airea câte cinci, șease sate într-o zi, cum îi era obiceiul, aci, în trei ceasuri după prânz, cum sânt satele dease, au făcut vizitație canonicească în cinci sate, și pe cină iarăși s-au întors în Beica Românească, la parohul Alexandru Truța, de unde ieșise.

Spre abaterea pisme de la acel dominium vlădicesc și spre adevărire, că de ar fi făcut Ioan Bob ceale ce au făcut ceialalți înainte de el vlădicii, după deatoriia sa cea episcopescă, și el ar fi chiełtuit veniturile vlădicești ca ceialalți, lipsea să se spună acel adevăr mare, că ceialalți vlădici n-au ținut fără moșia cea vlădicească, iară Ioan Bob, lângă aceasta, dintru începutul vlădiciiei lui, au luat și veniturile toate ale mănăstirei și ale clericilor, și pentru eale n-au plătit mai mult pe an în banche, de cum au fost hotărât să plătească, în bani de argint. Așa, pentru veniturile mănăstirei, au fost mărginit să plătească, în bani de argint, patru mii, și el au dat aceale patru mii în banche, care nici opt sute de florinți în bani de argint nu fac. Așa, fiind hotărât ca din suma aceeaa unui călugăr să se vină doao sute de florinți în argint, acum un călugăr lua aceale doao sute în banche, care nice 40 de florinți în argint nu fac, și cu atâta era silit un călugăr bătrân, a căruia vârtutea toată prin învățatura shoalelor îi fu stoarsă, să-și tragă sufletul. Așa, pentru un cleric, era hotărât o sută de florinți în bani de argint; acum, suta aceea i se vinea de la vlădica Ioan Bob, parte din veniturile mănăstirei, parte din veniturile seminariului ceale de la Cut, în banche, care în bani de argint nu ajung 20 de florinți. Acum judece fieștecarele: până adună vlădica Ioan Bob cumplită sumă de bani, oare el și-au tras de la gură ceale de lipsă au călugării și clericii au tras foame nesuferită și goliciune? Deci nu are ce să pismuiască nimene românilor acel dominium episcopesc de la Blaj. Că, de se vor chiełtui veniturile lui cum se cade după dreptate și în ceale ce poșteaste ființa episcopiei, carea e rânduită de la Hristos spre a vânare oameni, nu e cu putință sumă mare să rămână în urmă.

Ci să ne înturnăm la Țopa. Pre urmă, ajunse la judecătoria, pre carele nice nașterea lui, nice creșterea lui, nice firea lui nu-l lăsa la judecată a căuta în față și a se abate de la dreptate. De unde i se întoarse lui Țopa toată cinstea înapoi, cea în conzistoriul din Blaj, supt înainte-ședeara vlădicului Ioan Bob, cu răsturnarea rândului judecății luată, și se întoarse la starea sa biruitoriu. Iară lui Ioan Bob, și scăderile aceale greale ce se aflară făcute în judecata cea asupra lui Țopa, și novelele mai sus cetite, ceale în zioa dintâiu a lunei lui dechemvrie anulului 1807, supt numărul 44 vestite, vârtos îi micșorară numele în toată Țeara Ungurească. Că toți, numai din novelele aceale încă, fără de ceale ce au auzit după aceea, pricepură că lui Ioan Bob, în toată vlădiciia lui, mai vârtos i-au fost plecarea spre iconomie și spre adunarea banilor, decât a împlini aceale în care spre mântuirea sufletelor fu nevoința celor mai nainte de el întru acel scaon vlădici. Și aceeaa l-au făcut mic pe Ioan Bob înaintea popistașilor celor din Țeara Ungurească, că toți cei mai nainte de el în Blaj vlădici au fost cu răvnă spre creșterea credinței catholicești. Și cel înaintea lui, Grigorie Maior, multe miriade au întors la unire, iară Ioan Bob, în

toată vlădicia lui această lungă, nici o nevoie spre adaogerea unirei n-au pus, decât că au ieșit o dată, fără de nici un rod, în pământul Făgărașului. Ba, necum să întoarcă pre alții la unire, ci și ai lui poporeani, fiind el paroh și protopop în Moroș-Vașarheiu, s-au făcut neuniți, pre carii, după ce s-au făcut Ioan Bob vlădică, un cliric cetet, fiind acolo atunci paroh și protopop Dimitrie Caian cel bătrân, carele e acum în Blaj preposit capitulului, iarăși i-au întors la unire. Aceasta o știe bine lăudatul Caian.

Acum, după întâmplarea lui Țopa cea mai sus arătată, cu carea s-au deschis cale apelațiilor de la scaonul vlădicesc al Blajului către scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, văd că au început unii și alții a muta leagea și în cause de căsătorie de la scaonul vlădicesc al Blajului la scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, fără de nici o împiedeare. Unde va ajunge lucru până în capet, nu știu. Drept că, cum își bate capu Ioan Bob a micșora putearea protopopilor și a face de nemica cădințele lor ceale din nepomenită vreme avute și în leagea Besearicei Grecești răzimate, ba nice nu face acum protopopi, ci numai vițeprotopopi, și cu titule care nu s-au mai auzit în leagea grecească, lesne se poate iesca, cât toate causele ceale de căsătorie spre despărțire pornite nu mai mult în scaonul protopopesc, ci, după cum iaste obiceiul la popistași, întâia dată în konzistoriul cel vlădicesc de la Blaj să se judece. Carea de va fi, apoi toate causele ceale de acest fealiu, spre a doao judecată, vor trăbui, prin apelația apărătorului căsătoriei, de la scaonul Blajului să se mute la scaonul arhiepiscopesc al Strigonului. Care întâmplare, precum și aceale strămutări besericești ce se nevoiaște vlădica Ioan Bob a le face, ce urmări vor să nască întră români, cărora nemica nu s-au obicinuit a le cădea așa cu greu, decât schimbarea în leage și în ceale besericești, aceea se cade să grijască și timpuriu să pună piedecă carii au deatorie a lua aminte ca să nu se întâmple după nălucirile unui om neplăcute urmări. [...]

Cap 7 Despre faptele vlădicilor celor uniți din Ardeal [...]

§ 7

A lui Ioan Bob⁽¹⁹⁾

Acesta se zice a fi de viță din Chioariu, dară e născut în Orman, în varmeghiia Solnocului Dinlontru. În anul 1765 era, *cum se zice*, noviciu, adecă întră ispitire de călugărie, în mănăstirea Blajului. De unde ieșind, se feace chielariu la călugării cei de leagea lătinească în săcuime. De acolo întorcându-se în Blaj, aci fu mai mulți ani la mănăstirea Blajului, în deregătorie de dijmaș. La anul 1773, venindu-i chef să se facă popă, măcar că era fecior bătrân de treizeci de ani bine în sus, fu de vlădica Grigorie Maior trimis ca cliric la Sâmbăta Mare, în Țeara Ungurească, să se înveațe theologia împreună cu oarecarele Gheți, de aceeași vârstă, și, până aci, provisor în curtea vlădicului, în Blaj. Întorcându-se de la Sâmbăta Mare amândoi beteagi de oftică, fură hirotoniți preoți de vlădica Grigorie Maior. Ci Gheți, neștiindu-se cumpăta, nu după multă vreme, muri de zisa boală, a căruia moarte toți cei pricepuți din clirul unit o jeliră, pentru hărniciia și răvna cea mare ce era în bărbatul acela spre fericirea neamului românesc. Și întră adevăr, să fi trăit acela, nici pomenire nu ar fi fost de Ioan Bob să se facă vlădică. Ioan Bob, cu cumpătul cel mare, mai vârtos cu laptele cel de capră, nu numai scăpă de zisa boală, ci, apucând cu prilejul vlădiciei la îndestulate mijlociri, se și întări și își lungi viața până astăzi.

Ioan Bob, întorcându-se de la Sâmbăta Mare și hirotonindu-se preot, fu ținut în curtea cea vlădicească în Blaj socotitoriu la cai ș.c.l., care cugeta vlădica Grigorie Maior să dea spre

ajutoriu împărătesei Mariei Theresiei asupra prușului. De aci fu rânduit paroh și protopop la Moroș-Vașarheiu, unde, precum îmi vine aminte, fu de al treilea an.

Lăsându-se, cum am spus mai sus (§ 6), Grigorie Maior de vlădicie, preotul Stefan Salciai, carele era în deregătorie de efemeriu la Beciu, în seminariul clericilor celor de leage grecească, scrise la Ioan Para, ce era protopop în Năsăud, ca, fiindcă era acum să se aleagă vlădică nou în locul lui Grigorie Maior, înțelegându-se cu ceialalți, cu câți va putea, cu tot adinsul să stea ca să între Ioan Bob, protopopul Murășului, întră cei trei candidați spre vlădicie, carea de o vor putea ei face aici în Ardeal, cealelalte apoi, ce era a se lucra la Beciu, pentru ca dintră acei trei pe Ioan Bob să-l numească împăratul episcop, să le lasă pe dânsul. Lăudatul Ioan Para mai curând se înțalese cu Alexandru Fiscuti, protopopul de la Bistrița, și amândoi, numaidecât, mergând în Moroș-Vașarheiu la Ioan Bob, arătară scrisoarea cea de la Stefan Salciai, și împreună își arătară și voia sa, că ei pentru dânsul, ca pentru cel mai bătrân întră theologiei cei noi din clirul din afară, cu mâni, cu picioare, vor să stea ca să-i capete voturi, să poată intra în numărul celor trei candidați. Ioan Bob le răspunse să nu umble în lucrul acela nemica, că aceea, ca să fie el vlădică, nu vor putea dobândi. Ei, de nou, arătând peristasurile din Beciu și hârniciia lui Stefan Salciai, urzitoriului lucrului acestuia, îl încredințară că numai să poată ei face de aici din țeară, cu mijlocirea voturilor, să între în numărul celor trei candidați, nemica îndoială nu au despre norocitul sfârșit. Atunci se slobozi și el a voi ca să umble a căpăta voturi în partea lui, făgăduindu-se că, de va fi el vlădică, toate cu sfatul lor le va face și le va povățui, până și ceale ce sânt ale moșiei vlădicești. Și altele mai multe au scris Stefan Salciai la Para, cu care în tot feliul da învățătură cum să se poarte părtinitorii lui Ioan Bob în lucrul acesta.

Când fu adunat clirul în Blaj pentru aleagerea vlădicului nou, lăudații Ioan Para, Alexandru Fiscuti, cu protopop Petru Ungur de la Santău, Vasile Neameș, carele și acum trăiaște, protopop al Tășnadului, și alții, tare stând în sfatul ce îl avură pre ascuns, ca să se dea votu pe Ioan Bob, Dimitrie Caian, protopop de la Roșia, carele acum e preposit în capitol și cel mai dinlontru sfetnic a lui Ioan Bob, vartos se împrotivi sfatului aceluia, dorind el ca să se facă vlădică românilor în Ardeal rusul Jetchei, vicariul de la Muncaci, și cu mare greu îl putură ceialalți trage în partea sa. Așa, cu nevoința celor mai sus-ziși, căpătându-se până în 36 de voturi, întră Ioan Bob în numărul celor trei candidați, drept, în locul cel de pre urmă, că cel dintâiu au fost Ignatie Darabont, vicariul general al Episcopiei Făgărașului, al doilea, Iacov Aron, prepositul capitolului de la Oradia Mare și rector seminariului din Beciu, la Sfânta Barbara, amândoi bărbați aleși întră români.

De aciia, ca nu cumva cei doi candidați, Ignatie Darabont și Iacov Aron, arătând de cu bună vreamă scăderile și nehârniciia lui Ioan Bob la împărăție, să-l împiedece a dobândi vlădiciia, după învățatura lui Stefan Salciai, cei din Ardeal îl înșela pre Ignatie Darabont ca, măcar că Ioan Bob au intrat în numărul celor trei candidați, să nu aibă nici o grije de el, că doară va fi vlădică, ci să aibă frică de Iacov Aron, carele e față în Beciu și cu de-adins lucră pentru sine. Iară Stefan Salciai așa cumpăta lucrurile în Beciu, cât, măcar că întră același seminaru era cu Iacov Aron, totuși Iacov Aron nice cel mai mic prepus nu putu să aibă că doară Ioan Bob se va numi de la împăratul episcop, ci toată frica o purtă de singur Ignatie Darabont, și pentru că mai multe voturi avea, și pentru hârniciia și meriturile ceale multe ale lui. Până când, lucrând cu toată putearea Stefan Salciai pre ascuns, cu mirarea celorlalți doi candidați și a tuturor acelora din clir, carii până aci nici într-o samă nu-l băgase pe Ioan Bob, fu de împăratul Iosif al doilea Ioan Bob numit episcop Făgărașului. Spre care norocire, după cum era în zilele aceale stările împrejur în Beciu, singur aceea l-au ajutat pe Ioan Bob, că ceialalți candidați amândoi au fost călugări, iară el, popă de mir, drept, și el neînsurat.

După acestea, s-au dus Ioan Bob în Beciu, cum e datină, prin nunțul apostolicus cel din Beciu să câștige de la papa întărire aleagerei sale, și de la împăratul să dobândească moștenirea moșiei episcopoești, carea prin lăsarea lui Grigorie Maior de vâldicie venise pe mâna fiscoșului. Care căpătându-le amândoa, se găta să se întoarcă înapoi la Ardeal, ca cât mai curând să se așeze în zisa moșie. Atunci, de multe ori pomenitul Stefan Salciai, carele singur fu pricina cea căpetenie de au căpătat Ioan Bob vâldicia, se rugă să nu grăbească a se înturna la Ardeal, ci să lucre a câștiga ceva folos clirului de la împăratul, dară nu vru nicedecum. Carea văzând Stefan Salciai, desfătarea neamului omenesc, obidat zise: „Așadară, iară va rămânea clirul nostru lipsit!”. Atunci Ioan Bob, întorcându-se către Stefan Salciai cu mânie și înjurând: „Nu m-oiu strica, zise, eu pe mine pentru voi!”. Și cu aceea veni către Ardeal în anul 1784, când se și sfinți arhieru, prin lăsatul de Episcopia Făgărașului Grigorie Maior, în besearica mănăstirei Blajului. Atunciași, deodată, prin crăieștii comisari, îi fu dată a mână și moșia cea vâldicească, cu numele împăratului.

Mai nainte de vâldicie, se vedea Ioan Bob a nu avea nemica rudenii, ci, cum se așeză în scaon și în moșia cea vâldicească, umplură rudele lui curtea cea vâldicească, în Blaj. Carea văzând protopop Alexandru Fiscuti, cu dreaptă credință îl sfătui pe vâldica Ioan Bob ca să nu adune atâtea neamuri ale sale pe lângă sine, că se va supăra clirul. La care sfat, răspunse vâldica Ioan Bob: „*Fumigo clerum!*”⁽²⁰⁾, și, așa, pe unii din rudele sale îi ținu pe lângă sine în Blaj, altora le deade pe mână moșia seminariului cliricilor cea din Cut, ba începuse a cumpăra și căsi în Bălgrad pentru unii dintră rudeniile sale. Ci, nu după multă vreme, se stinseră toți, singură o nepoată rămânând, pre carea o mărită după Iosif Beniei, neameși român, și pre acela, pentru căsătoria aceasta, îl feace prefect în dominiul sau moșia Blajului cea vâldicească. Acesta foarte s-au îmbogățit pe lângă vâldica Ioan Bob, ș-au cumpărat și căsi, cum aud, în Turda, nu de puțin preț. Dumnezeu să-i dea mai bun noroc de cum au avut până acum toți aceia carii, din banii cei vâldicești și besericești, s-au îmbogățit, că a unora și vița li s-au desrădăcinat cu totul în zilele vâldicului acestuia.

Doao lucruri sânt care vatămă pământeașca odihnă și fericire a vâldicilor uniți din Ardeal: una, să lucre ei la împărăție a căpăta folosuri clirului său și să apere pe preoți, pe cântăreți și pre alți slujitori besericești asupra nedreptăților ce le vin asupra de la cei tari streini, alta, să umble prin țeară a întoarce cu propoveduirea oamenii la unire, pentru care, cât zici, își agonisesc șie urgie și vrăjmășie de la aceia carii nu vreau ca să fie românii uniți și fericți. Așa au pățit vâldica Inochentie Clain, așa, mai încoace, vâldica Grigorie Maior. Ioan Bob, precum din tinerețele lui mai vârtos au fost deprins în iconomie, așa și vâldicia în iconomie vru a o petrece, de la care, ca să nu fie împiedecat, fără odihnă și pământeaște făcut nefericit, dintru începutul vâldiciei lui, de amândoa ceale mai sus-zise s-au nevoit a se feri, ca în toată vremea, cât au curs de la anul 1784 până acum, nu știu nice măcar unul, el, cu propoveduirea lui, să fi întors la unire. Pe vrun preot de îl bătea oarecare neameș, pentru pilda, căci nu vrea să cumune cu fărădelege pe vrun slujitoriu de ai lor și alte ca aceste de se întâmpla, în zădar se plângea preoții la vâldica Ioan Bob, ba uneori încă, sau de vâldica, sau de Dimitrie Caian, ocărăți ieșia din Blaj. Pe parohul Vasile din Apafaiia, căci au mers noaptea la besearică de au cântat canonul Sfântului Andrei, după obiceiul Besearicei Grecești, șpanu ordinariu a varmeghiei Turdei, grof Betlen Laslo, mânând în noaptea aceea la Apafaiia și auzând de fapta preotului, au poruncit a doao zi să-i aducă pe zisul preot înaintea sa, și, ocărându-l căci au mers noaptea la besearică, bietul preot au răspuns că așa poruncește cartea besearicei ce se chiamă Triod. Atunci zisul grof îl feace pe preot să aducă Triodul înainte, și așa, cu Triod cu tot, îl duseră din porunca șpanului în Sas-Reghin și îl băgară în temnița varmeghiei, cu Triodul împreună. În zădar despre acea grea întâmplare au înștiințat protopopul locului pe

vlădica Ioan Bob, că nici a răspunde nu au voit, necum să lucre a se vindeca nedreptatea cea căsunată parohului și batjocura făcută legeri și a se împiedeca unele ca aceaste de aci înainte. Parohii și alți slujitori besericești, pretutindinea, pre cât îi ajută protopopii, întru atâta sânt folosiți, iară de la vlădica Ioan Bob nici un ajutoriu nu nădăjduiesc.

Totuși, odată, vlădica Ioan Bob, asurzit de strigările clirului, au mers la Beciu. Însă, precum din Ardeal au pornit după sfatul său, fără de a priimi de la clir carte de mărturisire, că după cearerea și rugarea clirului s-au mișcat a merge cătră Beciu, a da rugare cătră împăratul pentru folosurile clirului și a neamului românesc, așa, cu decretul împărătesc, fu întetît a se întoarce din Beciu, la eparhia sa. Aceasta au fost la anul 1792. Ceale ce s-au lucrat în partea românilor, fiind vlădica acesta în Beciu, toate le-au făcut consiliariul Iosif Meheși, *român, iară <nu> vlădica. Am cetit atunci o carte trimisă de Antonie Predetici din Beciu, că să juca singur în oștablă, cu această adaogere: „Amat se loquitur secum”*⁽²¹⁾. *Și episcopul Gherasim Adamovici al neuniților, carele împreună au fost la Beciu, întorcându-se de acolo, au zis că de ar fi a lui punga lui Bob, ca cu unii cătuș de cât să fi făcut omenie, altmintrea ar fi umblat el în Beciu.*

Acesta, precum din firea lui e fricos, și de cei streini, până și de cel mai mic, se teame, așa, cătră clirul său, mai vârtos cătră cei mai neputincioși, e foarte aspru și mare îndestulare are când se areată cineva că se teame de dânsul. Căutătură are din fire tristă, *mănioasă, boldită*. Pentru aceea, în anii dintâiu a vlădiciei lui *fiind, în carii ori în toate trebile lui era nesuferit*, dând oarecarele, cu nume de protopop bătrân, <în> limbă ungurească, plângere la crăiescul Gubernium asupra purtării lui, l-au numit: „Bika Szemü”⁽²²⁾. Tot întru acea plângere, au arătat că pe Dimitrie Caian, în tot împrejurul Blajului, îl chiamă oamenii popa Cocean, pentru că în foamete, când mulți oameni mânca coceani de cucuruz, fiind el iconom la șura vlădicului, nici cocenii cei de cucuruz nu s-au îndurat a-i da de pomană, ci și aceia i-au vândut. Această plângere, măcar că au fost dată fără anumirea dăttătorului, și unele ca aceale nu au nici o putere, totuși crăiescul Gubernium o au trimis pentru cunoștință lui Ioan Bob. Dânsul, spăimântându-se, au și alergat în țeară pre la protopopi, să ispitească cu ce inimă sânt protopopii cătră dânsul. Altă oară, iarăși fu dată plângere, la Roma, asupra lui Ioan Bob. Atunci, chiamând pe protopopii cei vecini aceluia protopop, asupra căruia mai vârtos avea prepus, după ce i-au ospătat, cu vitejie le arată că el au fost pus gând să se lase de vlădicie, dară, dacă umblă alții pârându-l, nu se va lăsa. Atuncea și arată, și în conzistorium, că el cinstește clirului treizeci și cinci de mii de florinți, și pre călugări, măcar că altmintrea nu-i putea suferi, atuncea îi purta cu sine în rădvan la preumblare, pentru ca să țină călugării cu el. Aceaea și mai nainte spusease în privat, cătră unii, că s-ar lăsa bucuros de vlădicie, pentru că, sâmtându-și el trebile sale, se temea să nu fie lăpădat. Cred eu că aceasta fu pricina de mai nainte, până trăia rudele lui ceale adunate lângă sine, au fost așa strins Ioan Bob, cât foarte mult aduna și mai nemica nu da, ba și aceaea au ispitit să dobândească de la crăiescul Gubernium, ca, cu execuție de ocară, să stoarcă dajdea vlădicească de la bieții preoți, spre adaogerea comoarei sale, ca, de se va lăsa de vlădicie, să aibă și pre rudele sale cu ce îmbogăți, și dânsul, de aci înainte, cu ce trăi.

Și să ne înturnăm la vorba lăsată. După zisa plângere, din rânduiala Romei, episcopul cel popistășesc al Ardealului, grof Ignatie Batiani, venind în Blaj, ceru răspuns de la Bob la puncturile asupra lui date, la care măcar că nu au răspuns, precum nice nu putea de ajuns, totuși rămase lucrul îngropat, pentru că, întrând frâncii cu răboiu în Italia și cuprinzând Roma, pe papa îl duseră de acolo, ba și zisul episcop al popistașilor, după aceaea, au murit, și așa lucrul acela, până astăzi, zace în Bălgrad, și Ioan Bob răsufleți.

Acest vlădică, pentru ca cu îndămână să poată toate lucra după plăcerea sa și întru toate să poată lua măsură după fericirea persoanei sale, întâiu slăbi pre călugări, carii până aci era

sftetnici vlădicăi, într-atâta, cât dobândi de la împărăție decret, ca, când va vrea, să poată doi dintră călugări trimite în robie la Muncaci, în Țeara Ungurească. După aceea, înstreină de cătră sine pe aceia carii stătuse mai vârtos ca el să încapă vlădică și *le făgaduise că toate le va lucra cu sfatul lor*, adecă pe Stefan Salciai, pe Ioan Para, pe Alexandru Fiscuti. Odată știu că, fiind și eu de față în Blaj, veni pruncul carele sluja lui Stefan Salciai, ce bolea de oftică, și aduse acela cuvânt zis de Caian, atunci iconomul vlădicăi Ioan Bob, asupra bolnavului, că prea multă pâne mîncă. Acesta, așa bolnav, fugi din Blaj la Năsăud, ca să moară în sălașul lui Para, unde se și sfârși. Alexandru Fiscuti, venind odată la Blaj și fiind în boală de paroxism, îi veni poruncă de la vlădica Ioan Bob să iasă din Blaj ș.c.l.

Cum acest vlădică, mai târziu, fece capitul în Blaj, am văzut mai sus, cap VI, § 7. Nu venise încă de la împărăție diplomele canonicilor noi, celor de Ioan Bob aleși, când, chiemând vro câțiva dintră aceia la Blaj, osândi pe Chiril Țopa, așa cum mai sus, cap VI, § 8, am spus. Să se fi lăsat Țopa, cum nădăjduia Ioan Bob, după blândețile lui, cine știe pre câți cu numele capitulului sau a consistoriului lui întru aceștia chip ar fi mai osândit Ioan Bob. Mulți pot să mulțamească hârniceii lui Chiril Țopa.

Făcut-au și doao besearici Ioan Bob înainte de a face capitul, una în Cluj, cu toată chieltuiala sa, alta în Moroș-Vașarheiu, unde fusease paroh și protopop înainte de a se face vlădică, mare parte cu chieltuiala sa. Adecă, besearica parohiei din Moroș-Vașarhei, în vremea când era acolo Ioan Bob paroh, prin negrija căplanului Ioan, drept, nefiind acasă parohul Ioan Bob, arsease până în pământ. După care întâmplare, blânind cu scânduri șoprul, supt carele era obiceiul a mânca comăndările morților, acolo slujia parohul Bob sfânta liturghie, până când fu de la împăratul numit episcop. Cu această întâmplare, făgădui Ioan Bob poporanilor săi că el le va face besearică, despre carea și eu l-am auzit odată acolo, în Moroș-Vașarheiu, grăind. Ci după ce s-au așezat în scaon, în zădar l-au rugat zișii poporani ca să-și plinească făgăduința. Ba, de la o vreme, au început a se mânia la cearerea lor, și pre urmă nici a-i priimi în casă, când mergea la Blaj. Așa mulți ani fură siliți poporarii aceia a priimi sfintele taine supt șoprul acela, până ce neuniții din Moroș-Vașarheiu, cumpărându-și loc tocma vecin la locul besericesc al uniților, își feceră besearică frumoasă. Și iată, și cei uniți, urându-se cu șopru, supt carele iarna îngheța de frig, veara se nădușea de căldură, începură a umbla la besearica cea neunită. Îmbulzit Ioan Bob de toate părțile pentru această faptă a poporanilor săi, că acum era aproape a doao oară toți să se facă neuniți, lucră cu de-adins ca să poată strica besearica aceea a neuniților. Ci neputând plini cugetul său acela, și neuniții dobândind de la crăiescul Gubernium puteare cu volnicie a sluji în besearica aceea, spre abaterea aceii mari împutări, carea era să-i vină asupra, de vrea scădea poporarii lui acum a doao oară de la unire cu prilejul acela, deade ajutoriu uniților din Moroș-Vașarheiu ca să urzască besearică de piază. Ci mulți ani au stat cea besearică negata. Când i-au venit lui Ioan Bob de la Roma să răspundă la plângerea cea asupra lui dată, măcar că necum alte gătiri de lipsă înlontru, ci nici ferestri nu avea cea besearică, totuși porunci și înteti pre parohul curând să se care de supt șopru și să înceapă a sluji sfânta liturghie în besearica aceea. Și la Cluj, după ce ș-au făcut neuniții besearică acolo, apoi, după sfatul crăiescului guvernator, grof Banfi Gheorghie, au făcut Ioan Bob besearica unită. Cumpărat-au și loc din afară acolo, de agonisit, carele l-au dat să se hrănească parohul din el. Ci, *cum aud*, iarăși l-au luat de la parohul și protopopul Ioan Lemeni.

În zilele vlădicului acestuia, atâta s-au abătut Blaju de la evlavia cea de demult și atâta s-au slăbit shoalele în Blaj, cât mai mulți vlădici, în urma lui Ioan Bob, vor avea ce lucra. De s-ar afla cineva, carele să scrie toate faptele și trebile vlădicului acestuia, și, după moartea lui, să le dea la lumină, spre mare îndreptare ar fi următorilor vlădici și, pre urmă, spre nu puțin clirului folos.

„În lucrurile necunoscute, mai bine este a tăcea.” – POLEMICĂ

1. ANIMADVERSII * ⁽¹⁾

împotriva rețensiei *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*

Nu este vrednic multe a înainte-cuvânta despre aceasta. Eu cu adevărat cinstesc pre autorul rețensiei de *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* pentru a lui învățătură, ci totuși nu trebuie să se supăre, că eu din iubirea de adevăr fac luări de seamă asupra rețensiei lui. Deci, fără întârziere, să ne apucăm drept de lucru.

Rețensia cea publicată prin „Gazeta literară” din Viena, n. 98, în a 7-a dechemvrie 1813, fața 1552-1563, vrând a face aspră critică asupra *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, ce s-au alcătuit prin sârguința lui Petru Maior de Dicio-Sânmartin, protopop și crăiesc a cărților revisor la Buda, de loc la început însămnează o greșală din prefația zisei *Istorie*, pre carea o hotărește să se scoată afară în a doa ediție.

Cuvintele prefației, întoarse pe latinie, acestea sânt: „*Propositum meum etc.*” – „Cugetul meu nu este a țese întreagă istoria românilor, decât acelea ce se țin mai vârtos de începutul lor în Dachia, din vechii scriptori pentru aceea a le însămna, ca, văzând românii strălucita viță din carea sânt prășiți, toți să se îndemne a urma strămoșilor săi întru omenie și în buna-cuviință”. Până aci ține esemplu ce îl clevește dumnealui rețensentul.

Ci pentru că autorul, ca un patriot bun și ca un bărbat bisericesc, este însuflețit de cea apostolicească învățătură, cu carea socotesc că trăbuie totdeauna cu mare îngrijire să se adape popoarele: „Tot sufletul să fie subpus puterilor mai înalte” (Cătră romani, cap. 13, v. 1). „Adu-le aminte să fie subpuși principilor și stăpânitorilor, zi-le să fie ascultători și gata la toată fapta bună” (Cătră Tit, c. 3, v. 1)”. „De aceea, de trebuință este să fiți subpuși nu numai pentru mânia, ci și pentru cunoștință. Nimănui să fiți datori cu nimic, decât să vă iubiți unul pre altul, pentru că cel ce iubește pre de-aproapele au împlinit legea.” (Cătră romani, c. 13, v. 5, 8). După această învățătură, zic, autorul, punând particula *adecă*, tălmăcește că următoarele să țin de omenie și de buna-cuviință, împreună svătuindu-i: „Cătră imperatul lor, al Austriei, să fie cu credință, cătră patria sa, cu cucerie, cătră domnii locurilor, cu ascultare, cătră tot de-aproapele, cu dragoste”. Deci nu știu pentru ce ar trăbui să se lasă afară din a doa ediție aceste cuvinte, ce sânt cuprinse în învățătura apostolicească și potrivite legii firești.

Mai departe, zicerea aceea, pre carea d<umnealui> rețensentul o însușește (alipește) autorului, cum că clevetirile seau prigonirile străinilor au îmboldit pre însuș autorul să nu tacă mai mult, nu se află nicidecum în scurta prefație a autorului. Sânt încă și alte asămene iscodiri în rețensie, cu care cum că domnealui rețensentul au vrut să desfăteză pre cetitorii săi, lesne va putea vedea cel ce va cumpăni rețensia cu *Istoria*.

După ce domnealui rețensentul can destul de binișor au tălmăcit prefația autorului, făgăduiește cum că va adumbri, adecă va arăta cetitorilor săi firul autorului și firul probelor seau a mărturiilor lui. Și totuși, pentru folosul său, numai pe ușor atinge argumenturile (temeiurile) autorului, iară pre cele mai tari le tace cu totul.

Pentru că: 1 foarte laudă rețensentul pre autorul că au scris *Istoria* în mumească limbă românească, cu cuvânt nu fără dreptate, cum că, până când nu vor începe toți și despre toate a scrie în limba mumească, nu poate nici un popor să nădăjduiască că va ajunge la cultură.

Însă curund, uitându-se de această sfântă simțire, poruncește sub num. 3 ca românii să scrie în limba cunoscută, adică cea românească.

Zicând rețensentul sub n. 4 că românii, acum, cei mai mulți sânt șerbitori, se vede a nu cunoaște starea românilor din Moldavia și Țeara Muntenească, nici a-și aduce aminte de mulțimea nobililor români din Marele Principat al Transilvaniei, încă și din Mărită Crăimea Ungariei.

Autorul au dovedit, din Eutropie, că limba latină s-au îndreptat prin Latinus, craiul Lațului, adică pentru întrebuințarea învățaților, rămânând limba veche la popor, și că aceasta limbă populare este cea românească. Târziu cercetează d<umnealui> rețensentul pentru ce ar fi făcut aceasta craiul Latinus?

Mai nainte de a să răspunde la această întrebare a domnului rețensent, nu va fi fără cuviință a arăta minunata socotință a lui Ioan Valentini, parohul Zino-Varolei. Acesta, în scrisese sale cărticele, în una culese și tipărite la Buda cu tipariul Crăieștii Universității, 1808, precum numeră mai pre toți oamenii lumii între familiile slavicești, așa zice, că și troianii au fost slavi. Că la fața 334 așa zice: „Cum că troianii au fost slavi, deopotrivă cu ghetii și cu trachii, arăt în următorul chip: grecii numeau pre troiani varvari. Ovid., *Eleg. I. Heroidum*”. Se pune la zeii patriei prada varvară. Și fața 355 zice: „Grecii numeau pre troiani varvari. Dacă troianii ar fi purces din neamul grecilor ori a latinilor, scriitorii vechi, mai cu seamă Ovidie, ca unul cel mai iscusit în istoriile vechi, nu i-ar fi numit cu un nume urăcios (neplăcut)”. Și fața 142 rostește: „De aci să ști mai pe larg că în Asia nu s-au întrebuințat limba latină niciodată și cum că troianii, de neam slavi, au înflorit cu cea mai vestită laudă a lumii”. Peste aceea, la fața 152, zice: „Cu adevărat, deacă limba nemțească, slavenească și cea grecească și-ar lua înapoi cuvintele rădăcinale din cea latinească, mai că ar cădea cea latinească în nimicie”. Ba încă, tot la aceeaș față, și aceasta arată Valentini: „Limba grecească – zice – nu puține au împrumutat de la cea slavenească”.

La acestea, Petru Catancici, de Istru, cap. 7, num. 16, așa își dă socotința despre limba slavenească: „De vei cerceta firea limbei slavenești, nu poți a nu băga de seamă într-însa oarece dumnezeiesc”.

Punând aceste înainte, la întrebarea rețensentului, că adică pentru ce ar fi îndreptat Latinus, craiul Lațului, limba latină, drept mărturisesc că eu nu știu pricina, pentru că cu mult mai îndelungat timp este între mine și între craiul Latinus, decât între acestaș și între Eutropie, căruia rețensentul, tocma pentru aceastaș îndepărtare, nu-i dă credință; și, iarăși, alta este a se face cuiva cunoscută înșaf fața, și alta, scopul ori pricina ei. Ci totuși, poate oarecare slav, închinat lui Ioan Valentini și lui Petru Catancici, lesne să răspundă că craiul Latinus doară pentru de a face mulțemire slavilor, adică lui Eneas și celorlalți biruitori troiani, au vrut se urmeză limbei slavicești, și apoi ca să se împărtășească din acel dumnezeiesc lucru, pre care se vede Catancici întru adevăr a-l fi descoperit, că s-ar afla în limba slavicească, și că în acest chip au fost îmboldit craiul Latinus spre a muta și a îndrepta limba latină.

După esemplu lui Ioan Valentini, fiindcă în limba sârbească se află o mulțime de cuvinte nu numai de la deosebite alte neamuri, ci și turcești, ar putea oareșcare sârb să zică că și turcii au împrumutat multe cuvinte de la limba sârbească. Cât este de amestecată limba sârbească și închiegată din multe deosebite limbi, poate oricine vedea din cuvintele celui mai învățat între sârbi, Paul Chenghelaț, arhimandritul m<ănăstirii> Sfântului Gheorghe, ce se cuprind în înainte-cuvântarea cărții *Estestvoslovie* numite și tipărită în Buda la a. 1811,

care sânt următoarele: *Иже тако книги писати бѣдемъ, якоже нѣци нынѣшнагѡ вѣка книжници ниже славански, ниже сербски, но тако да рекѡ: славено-сербо-нѣмецко-мадѡаро-тѡрско-цыгански*, adică românește: „Dacă așa aș scrie cărți, precum unii dintre scriitorii veacului de acum, nici slaveneste, nici sârbește, ci mai bine să zic așa: slaveno-serbo-nemțesco-unguresco-turcesco- țigănește”. Măcar că s-ar fi căzut să se adaugă și limba italienească, din carea, de bună seamă, se află multe cuvinte în limba sârbească; să tac despre alte limbi europienești, din care multe au primit sârbii în limba sa. Pentru aceea, dreaptă este jălirea prelaudatului arhimandrit împotriva acelor scriitori sârbești, carii numesc scrisele sale slaveno-sârbești. Mai multe alte conumiri, dară, trăbuie să se pună înaintea scripturilor sârbești, ori să se lasă afară *slaveno*, ca nu cumva limba slovenească, carea și așa este destul de stricată, prin tălcuirea cărților bisericești făcută din limba grecească, să se mai pătească cu o novă urăciune.

Num. 6. D<umnealui> rețensentul tăgăduiește că țitatele prin autorul aceste cuvinte: „cel ce au îndreptat limba latină”, s-ar afla în Eutropie, care totuși eu însumi le cetesc în vechia ediție a lui Eutropie, carea au ieșit din fabrica lui Aldi, cu sârguința lui Ioan Baptista Egnatie venetul. Și, apoi, de s-ar și afla aceste cuvinte în Eutropie, totuși zice d<umnealui> rețensentul că puțin trăbuie a să prețui un scriitoriu așa îndepărtat de anii craiului Latinus. Mai departe, cercând, întreabă: „Pre carea limbă au îndreptat-o Latinus, oare pre aceea ce este în cântarea fraților Arvali, de pe timpul lui Romulus, ori carea este în legile lui Numa? Seau în ceale 12 table? Ori pre acea din epitafia lui Scipion? Sau pre a lui Plaut? Ori pre a lui Enius? Seau pre a lui Țesar, Țițeron, Virghilie? Măcar de ar fi țesut d<umnealui> rețensentul un catalog și de mai mulți autori. Totuși, fiindcă toate numitele limbi se țin tot de una și aceeași limbă îndreptată (*correcta*), neîndoit este că pre toate le-au îndreptat Latinus, însă nu într-acele în care se deosebesc între sine particularnic (*accidentaliter*), ci întru aceea în care toate se unesc. Și, precurmând de la aceea, că acele zise în *Breviarium* lui Eutropius, a prenumitei ediție, car. 1, înainte de istoria lui Romulus, unde se cuprind cuvintele țitate prin auctor, oare sânt a lui Eutropie ori a altui scriitoriu, și că oare mințit-au acel scriitoriu (care, de nu se va dovedi lămurit din contră, nu este iertat numai în sec a zice), ori au aflat oareșcare monument din care au scos el acelea? Însași tare îngrijita îndemnare a vechilor scriitori romani și pe însuș timpul de aur a latinității, de a însufleți tinerimea cu învățătura gramaticală, nu lasă a ne îndoii cum că alta au fost limba latină literală seau învățată, și alta, pre carea o suga cu laptele. Vezi *Disertația* autorului *despre începutul limbei românești*. Minciună, dară, este cum că Țițero și Țesar ar fi fost înțeleși de cătră popor și toți ostașii deopotrivă, ca și de cătră cei învățați. Mai că așa au fost înțeleși aceștii de cătră neînvățatul popor și de cătră cei mai multi ostași de rând, precum se înțelege astăzi ofițiriul neamț, ce nu știe ungurește, românește și slavicește, când vorbește cătră soldații vreunui regiment unguresc, de nu cumva va urma tălmăcirea, seau precum se înțeleg episcopii sârbi din Banat de cătră români, oile lor cele sufletești, când câteveodată spun cuvântul lui Dumnezeu: adică puțin seau nimic nu se înțeleg.

La români, fiindcă tot aceeași limbă este și a poporului și a învățaților, nu este trăbuință nici de o învățătură gramaticească, pentru că pre aceasta o sug cu laptele de la nutricele sale, și deopotrivă înțelege cărțile țereanul cu cel învățat, în cât este pentru cuvinte și țesetura gramaticească; pentru aceea, puțin s-au îngrijit până acum românii de a da gramatică și lexicon.

Mai departe apoi, ce s-au scos prin îndreptare din întâia limbă a Lațului și ce i s-au adaus, tac scriitorii vechi. Însă eu nu mă îndoiesc cum că isvorul îndreptărei întâiei limbi latine trăbuie să se tragă de la soțietatea și împărtășirea latinilor cu grecii, și socotesc că întâia mutare s-au întâmplat cu silaba de pe urmă a cuvintelor, a căria socotințe argument (temeiu) acesta-l am: nu numai la itali, ci și la români, carii, pe la începutul veacului al doile după Hristos, au ieșit din Italia în Dachia, toate vorbele să săvârșesc, și până astăzi, în vocale (sunătoare). Deci nu fără potrivire socotesc a să putea zi<ce> cum că și la vechii latini, înainte de a se uni ei cu grecii în mai de aproape soțietate, toate cuvintele limbei lor s-au săvârșit în vocală. Și de vrea cineva să anularisească aceasta, să cuvine să arate începutul datinei a itailor și a românilor de a nu suferi consonantea (nesunătoare) în svârșitul cuvintelor. Care, pentru că nimine nu poate arăta, trăbuie să se încheie cum că și la vechii latini toate cuvintele s-au săvârșit în vocale. Urmele acestui obicei mi se vād: *amavere*, în loc de *amaverunt*, *au iubit*; *amabere*, în loc de *amaberis*, *vei fi iubit*; *amarere*, în loc de *amareris*, *tu te iubești*, și alt. Iar mai târziu, urmând grecilor, au început învățații latinilor a vârî în limba sa consonantele din svârșit a unor vorbe, remănând datina vechie în limba poporală, pre carea o țin până astăzi italienii și românii, zic la românii din Dachia Aureliană, și astăzi să săvârșesc toate cuvintele în vocală, ca și la italieni, iar la românii Dachiei Vechi adese se lasă afară vocala *u* din sfârșit. Pentru aceea, multe cuvinte se săvârșesc la acestii în consonantă. Totuși bătrânii românilor au adaus la așa consonantă pre țirilicescul **л** (ce nu dă nici un sunet), spre a arăta lipsa vocalei *u*. Iar dacă asămine cuvânt se împreună cu articolul definit, ori cu altăceva particulă, se rechiamă tot aceeaș vocală, p<entru> e<xemplu>: *roman* – *romanul*; *ungur* – *ungurul*; *grec* – *grecul*; *dând* – *dându-ne*; *rugând* – *rugându-te*; *lăsând* – *lăsându-se* ș.a. Iar datina de a lăsa finala vocală *u* nu poate fi nici o îndoială că s-au introdus cu vârărea limbei slovenești și a literilor țirlicești în bisericile românești din Vechia Dachie, ca prin aceea, între altele, să se deie mai mare cinste literilor țirlicești, pentru că într-alt chip țirilicescul **л** n-ar fi putut căpăta loc la români.

Autorul au arătat în ce chip s-au strămutat limba latină cea poporală, prin deosebite limbi a popoarelor Italiei, celor subpuse prin romani. Iar cum că învățații latinilor, după îndepărtarea de la întâia limbă a Lațului, s-au sărguit din toate puterile a îmbogăți limba sa cea literală, din limba grecească, de prisos arată însăși cărțile latine. Care n-au încetat a face învățații latini nici după ce ajunesă la dreaptă măsură limba cea literală. Ba încă nu numai de la greci, ci, precum se întâmplă în alcătuirea unei noave limbi, și de la alte nații au vârât unele și altele, ori în numărul cuvintelor, ori în gramatica limbei literale, și iarăși altele, prin însaș a sa istețime, le-au aflat învățații latini.

Deci dar, afară de alte pricini, a deosebirei vechilor scriitori între sine, zic a fi aceea, că unii au vrut să urmeze limbei poporale, atât privind cătră respundere (*pronuntiatio*), cât și cătră cuvinte și idiotismuri. Cu adevărat că, din formele vorbirei lui Plautus și a lui Terenție, se aud unele și până astăzi în limba românilor. Alții în multe chipuri au urmat grecilor, așa cât unii, mai vartos prin tălmăcirile făcute din autori grecești, au grecit limba, împrotiva a însăș așezatei proprietăți a limbei latine.

În zădar pune înainte d<umnealui> rețensentul, subt n. 7, exemplu limbei grecești, împrotiva autorului. Pentră că eu aflu că despre limba grecească tot aceeaș trăbuie să se socotească, ca și despre latineasca. Adecă, limba grecească o vorbeau oarecând toți grecii deopotrivă. După aceea, învățații lor, primind de la neamurile străine științele și măiestriile, împreună au introdus în grece și cuvinte străine, și forme de vorbiri, apoi și-au cultivit și

minunat și-au îmbogățit limba, rămânând poporul cel neînvățat pe lângă limba vechie. De aci s-au născut două limbi grecești, una literală, carea se învăța cu ajutorul gramaticii și pre carea o numim elinească, alta proastă, țerănească, pre carea până astăzi o vorbește poporul grecesc, ci foarte stricată.

Și așa, cu exemplul grecilor, cred că s-au adus și latinii spre îndreptarea și cultivarea limbei sale, prin carea mijlocire s-au născut apoi o noavă limbă latină, deosăbită de cea vechie, ce au ramas în gura neînvățatului popor.

Eu socotesc că și învățații altor nații au avut obiceiul prin limbă a se deschilini de poporul cel prost, care obiceiul l-au vârat parte firea științelor, parte tainele (secretele) preoților, parte doară și însaș ambiție. Îmi veni în minte (lucru adecă mic, ci pentru de a însămnă năravurile oamenilor potrivit) obiceiul sărbilor carii știu numai ceti. Aceștii, din ambiție, ca să se pară adecă a fi mai însămnăți decât alții, vorbesc înaintea poporenilor săi silabizând între sine, seau, mai bine să zic, spunând îndeoseb singuraticile litere a fieștecărui cuvânt și respunzând pre unele cătă cu două, pre altele cătă cu mai multe silabe, și prin aceasta se pare poporenilor săi că Dumnezeu știe ce limbă învățată vorbesc, și acest feliu de grăire o numesc literată.

Adevărat că pricina surorității cei mai de aproape a limbei italienești cu limba românilor, carii de atâtea veacuri, și nu atât de îndepărtat de auritul timp al latinității s-au despărțit de italieni, nu o vei putea nicidecum arăta, de vei crede că alta au fost oarecând limba latinilor învățați, adecă cea literală, și alta, pre carea o vorbeau țerenii. Deci nu poate fi îndoială cum că limba românească este aceea vechie, pre carea o vorbeau toți latinii, mai nainte de a fi format pe încet învățații latinilor limba latină literală, după exemplu grecilor, afară că, lățindu-se împărăția romanilor peste toată Italia, s-au adaus multe cătră limba poporală, din deosebite limbi a popoarelor Italiei, așa căt unele cuvinte, mai cu seamă sabinești, s-au vârat și în limba literală, care sânt și până astăzi, și limba italienească s-au stricat mult prin întrarea neamurilor de viță nemțească, precum și în limba românilor nu puține cuvinte, mai cu seamă slavice, s-au vârat, care cu ce chip s-au făcut au arătat autorul.

Însă bine trăbuie să se iaie sama cum că multe din acele cuvinte a limbei românești, ce se zic slavice, de aceea au căpătat această numire, pentru că sânt comune seau deopotrivă slavilor cu românilor, iar în faptă sânt românești, și cum că isvorul lor este tot acelaș cu limba latinească, italienească, spaniolească, franțozească, ori că rădăcina lor se află în limba grecească, care, de va cerceta cineva, lesne va afla. Iar toate aceste cuvinte le-au adus oarecând strămoșii românilor cu sine din Italia în Dachia, de la carii apoi le-au împrumutat slavii.

Nu mic argument este pentru vechimea limbei românești și aceea ce însămnează Festus, car. XVII, despre vechii latini, cu aceste cuvinte: „Bătrânii, zice, nu gemănu (îndoia) nici mutele, nici semivocalele litere. – *Antiqui nec mutas, nec semivocales litteras geminabat*”. Cu adevărat, românii și până astăzi nu au în limba sa nici o literă, ori mută ori semivocală, gemănată.

Neadevărat a fi aceea ce d<umnealui> rețensentul zice sub n. 8, că adecă cei vechi așa ar fi scris precum vorbeau, se vede lămurit din *Disertația* autorului *pentru începutul limbei românești*, unde țitarisește următoare cuvinte din Svetonius despre August: „Ortografia, adecă formula și chipul scrierei, așezate de gramatici, nu au prea păzit-o. Și se vede a urma mai cu seamă socotința unora carii socotesc că așa trăbuie să se scrie precum se vorbește”. Deși adecă unii socoteau că așa ar trăbui să se scrie, precum vorbesc, totuși altul era temeiul

ortografiei. Precum astăzi românii, după deosebirea dialectelor, au deosebită pronunțatie (respundere), și totuși ortografia, și cea țirilico-românească este tot aceeași la toți, tot aceastași trăbuie a se zice de italieni.

D<umnealui> rețensentul caută nod în scriptură, num. 9, năzuind din toate puterile a afla la bulgari articule postpositive (în urmă puse), cu toate că este cunoscut că orice dialect slavicesc, precum și limba albanesilor, nu are articolul definit, de care este aci întrebare. Iar pronomile arătătoriu (*demonstrativum*) nu numai la bulgari și albanesi, ci și la latini, nu fără înfrumșetare a se pune adese după nume, nu este nici o îndoială. *Vezi Disertația* autorului *pentru începutul limbei românești*. Însă bine trăbuie a să lua sama că arătatul, prin d<umnealui> rețensentul, *ta* nu să pune prin bulgari în loc de articol, ci din nebagare de seamă, împotriva obiceiului altor slavi, precum și în oarecare parte a Transilvaniei, la români, prea adese se adaugă *ni*, nici să dă vreo putere cuvântului prin alipirea lui *ta*. Deci *ta* la bulgari nu este articol definit, pus după nume, ci o aruncătură. Îmi pare că obiceiul de a pune *ta* după cuvinte l-au luat bulgarii de la români, cu carii mai de demult erau în mai aproape soțietate. Adecă, văzind bulgarii că la români se pune articolu după nume, au început și ei, deși din nebagare de seamă, a lipi pe *ta* al său după nume.

Mai departe, nu fără cuvânt au fost socotit autorul că oarecând și la italieni au fost obicei de a dupăpune articuli definiți, întocma ca și până astăzi la români, carea însuș obiceiul italienilor de astăzi de a dupăpune cuvintelor articuli definiți, lămurit arată, p<entru> e<xemplu>: *dir-la, far-lo, giovar-le, consolar-gli*.

Tot subt acelaș numer arată rețensentul că la limba trațică, ghetică și illirică, după formă și materie, se socotesc acelea care limba românească, cu sororile sale latinele, nu le are comune. Și fiindcă bine au știut d<umnealui> rețensentul a fi necunoscut de ce feliu au fost limba trațică și ghetică (pentru că cea illirică, fără îndoială, au fost așa limbă, precum este astăzi cea transilvanică, adecă nici o limbă, ci precum astăzi în Transilvania, de după deosebirea neamurilor acolo lăcuitoare, așa și în lata acea țeară a Illiricului vorbeau popoarele de acolo mai multe deosebite limbi; între acestea sânt astăzi: greceasca, româneasca, slaviceasca, jidoveasca seau mai mult ispaniceasca, armeneasca, țigăneasca ș.a.), arată, zic, d<umnealui> rețensentul mai adevărat a fi că românii au primit acelea din alte limbi cunoscute, mai cu samă din cele slavicești.

Cu atât mai plăcut lucru ne-ar fi făcut d<umnealui> rețensentul dacă această a sa învățătură măcar numai cu un exemplu ar fi răzimat-o, care noi până acum nicidecum n-am văzut.

Num. 10. Zice rețensentul că deșertul (loc pustiiu) nu se preface în formă de provincii, deci dar, fiindcă Dachia s-au prefăcut în formă de provincie prin Traian, urmează că coloniile romane au aflat în Dachia lăcuiori și s-au amestecat cu ei. De unde urmează că limba romana s-au stricat prin cea dachică și că românii nu sânt romani curați.

În ce chip au fost stărpiți dachii prin romani, cu ocazia bătaiei dachice a doa, și cum s-au deșertat Dachia de lăcuiorii vechi, de prisos au arătat autorul, nu numai din împregiurările acei bătai, ci și cu autoritatea vechiului scriitoriu Iulian. Deci, deși ținutul acel ce pururea rămâne deșert de lăcuiori nu se poate preface în provincii, totuși, cum că Dachia, măcar și deșertă adecă de dachi, însă cu nemărginită mulțime de romani, aduși acolo, precum mărturisește Eutropie, spre a moșteni pământele și orașele, împoporată, nu s-ar fi putut preface în provincie, cine va fi acela să se îndoiască?

Însă să lăsăm să fie aflat coloniile romane dachi în Dachia: oare urmează de aceea a să fi amestecat romanii cu dachii și a să fi făcut romanii necurați? Cu adevărat, autorul nu cu

ușoare dovezi au arătat din împrativă asupra lui Enghel. Armenii lăcuiesc în Transilvania de vreo câteva veacuri, între alte nații mari, fiind ei foarte puțini cu numărul, și totuși rămân ei armeni curați. Cu cât mai mult, dară, nemărginita mulțime a romanilor în Dachia, măcar de s-ar și zice a fi fost acolo lăcuiitori dachi, au putut rămănea romani curați.

Mai departe, cum că coloniile cele prin Traian în Dachia aduse n-au fost mestecătură trachică, precum îi place a socoti d<umisale> rețensentului, tot subt acelaș număr, ci adevărați romani, afară de toată îndoiala au arătat Eutropie, car. VIII, în Adrian. Deci dar, de atâtea ori repetuita (respusă) zicere, cum că românii nu sânt romani lămuriți, trăbuie a se socoti între basnele nemțești. Vezi pre autorul, carele mai pe larg au cuvântat despre acest lucru.

Num. 11. Zice rețensentul că, făcându-se mai pe largă cercetare, s-ar putea dovedi că numele *roman*, care și-l dau sieș românii însuși, ar trăbui să se socotească la acea vreme, în carea după mutarea imperăției în Trachia (la Constantinopol), și grecii au început a se numi romani, precum fac și astăzi.

Să cădea să aducă înainte d<umnealui> rețensentul vreun argument, oricât de slab, pentru ca să-și îmbrace socotița sa încăi cu o umbră de adevăr-părere, ca să nu vină cuiva în minte tânguirea autorului cea în prefație pusă, că se află așa feliu de scriitori, carii, și când fără de nici o dovadă iscodesc ceva ori spun și minciuni asupra românilor, încă socotesc că toată lumea este datoare a crede nălucirilor lor.

Cu adevărat, grecii, după mutarea scamnului Împerăției Romane la Constantinopol și după ce acestui oraș s-au dat numele *Roma Noavă* și s-au dăruit cu privilegiile Romei Vechi, fiind ei totdeauna pizmuitori romanilor, lesne au putut să apuce ocașia de a se numi *romei*, iar pre români, dacă nainte de aceea n-au fost ei numiți *romani*, ce nebulie i-au putut îmboldi a să numi pre sine *romani* (nume varvarilor pururea greșos), atunci când, întru adevăr, despărțiți fiind de Împerăția Romană, gemeau sub jugul varvarilor, vrăjmași de moarte a romanilor? Și apoi, deși ar fi fost ei lăcuiitori a Împerăției Greco-Romane, grecii, cei ce nici pre lăcuiitorii Romei Vechi nu-i învredniceau cu numire de *roman*, oare ar fi suferit ei a să însămnă cu măritul acest nume, dacă nainte de aceea nu l-ar fi avut? Și dacă românii au vrut să urmeză grecilor, de ce s-au numit ei pre sine *romani*, și de ce nu *romei*, precum grecii? Nu poate fi, dară, îndoială că românii, ca cetățeni romani, au adus măritul nume *roman* cu sine aici din Italia, încă pe timpurile lui Traian.

La acelea despre care se dispută rețensentul subt num. 12 răspund: ori că slavii au luat de la ghermani să numească pre români și pre italieni *vlassii*, ori ghermanii de la slavi, totuș isvorul acestei numiri nu se poate mai lesne trage de altunde, decât de la Latium. Celelalte vezi în autor.

Num. 13. Însămnează rețensentul că și însuși croații de leagea grecească, popor slavicesc, se numesc *valahi*, *români*, deci dară, ρωμαῖος (*romeos*) și *valahus* (român) sânt sinonimi.

Cum că croații ce se numesc *valahi* nu sânt neam slavicesc, ci adevărați români, și că oarecând au fost ei numiți romani, precum și până astăzi românii se numesc *romani*, au dovedit autorul cu tari temeiuri, cap. 6, § 12, pre care vezi-l. Mai departe, cum că *romanus* și *valahus* sânt sinonimi nu poate fi îndoială, iară *romeos* și *valahus* a fi sinonimi este o iscodire cu totul îndărăptnică. Pentru că *romeii*, adecă grecii, nici s-au zis vreodată de cătră neamurile slavicești *vlassii*, iar romanii, una cu toți italii și până astăzi, se numesc *vlassii* de cătră neamurile slavicești. Vezi pre Luțius de crăimea Dalmației, car. VI, cap 5.

Cu supărare este d<umisale> rețensentului, precum se vede subț num. 14, cum că românii năzuiesc iar a primi stremoseștile sale litere latine, zicând că aceea fac ei numai dintr-o oarbă dragoste cătră litările latine.

Bărbat bun, cel ce cu așa feliu de descântări nu te vezi a împlini datorința numai a unui rețensent! Până când românii vor ținea literile țirilicești, mai că nu ori că nicidecum nu vor putea face gramatica limbei sale cunoscută altor nații, cu atât mai puțin se va putea resipi întunecul cu carele s-au îmbrăcat limba românească prin literile țirilicești. Deci nu este oarbă dragostea ce o au românii cătră literile latine, ci mai orbi sânt și mai vrednici de plăns acei, carii nu pricep folosul și trăbuința acestor litere.

Mai departe, deși cu durere, totuși îngăduiește d<umnealui> rețensentul românilor a întrebuiința literile latine, dacă vreau, însă cu așa tocmală, ca numai puțin să se facă nepricepută limba românească cu literele latine altor nații, așa precum înainte de aceasta s-au întâmplat cu cele țirilicești. Spre acest sfârșit, zice că românii nu se pot întrebuiința cu libertatea carea o au toate națiile Apusului în acest gen, adecă în scrisoare, și apoi hotărăște lămurit ca să nu urmeze nicidecum întru alcătuirea cumpănărilor națiilor Ocidentului celor luminate, ba încă poruncește ca în lipsa literilor latine să-și afle românii așa feliu de sămne, cu care să poată scria întocma precum răspund, prin care scrisoarea românească să iese mult mai covârșită decât toate ale Apusului și decât însaș a vechilor latini, ce se ține și până astăzi.

De bună samă, feliurita această perfecție (covârșire), pre carea cu mare îngrijire o pofteste d<umnealui> rețensentul în ortografia latino-românească, s-ar săvârși în cea mai mare neperfectie, dacă românii ar asculta de rețensentul. Pentru că așa se cade a scrie, ca să poată alții ceti. Însă dacă românii, în ortografia sa cea latino-românească ar ținea litera **ѣ**, carea arată un ton de mijloc între *a* și *e*, și pre vocala nasală **ѣ**, afară de aceea că aceste litere ar foarte urăți scriptura latină, nimene, afară de român, n-ar putea să cetească scriptura latino-românească. De exemplu avem pre sârbi și în scriptura țirilico-românească, pentru că, fiindu-le lor cunoscute literile țirilicești, ca și la ei întrăbuiințate, lesne cetesc țirilico-românește. Iar când dau de prezisa literă **ѣ**, carea la ei nu are nici un son, și de nasalul **ѣ** a românilor, gângăiesc și sânt siliți a precurma cetirea. Nici mă pot destul mira de sârbi, cum că, având și ei în limba lor sonul pre care-l însamnă litera românilor **ѣ**, totuși, când poftesc pre careva ca să răspundă vocala **ѣ**, deosebit, nu poate face aceea nicidecum; zic, sârbii au sonul **ѣ**, p<entru> e<xemplu>, în cuvântul **грѣ** – *grec*, ce se cuprinde numai din trei nesunătoare, și-l răspund, când se opintesc de a răspunde acele trei nesunătoare, care, întru adevăr, fără de vreo vocală, nicidecum nu se pot răspunde, între *g* și *r*, apriat răspund sonul **ѣ**; așa în vorba **ѣмръ** – *moarte*, între *m* și *r*, așa în cuvântul **ѣрло** – *foarte*, între *v* și *r*, tot aceeaș fac.

Cum, dară, ar putea să cetească acele nații pre **ѣ** și **ѣ**, căroră, precum necunoscute sânt aceste sămne, așa nici sonul lor nu-l au în limba sa. Tot aceeaș trăbuie a se zice despre acele noave sămne, pre care doară le-ar afla românii în locul lui **ѣ** și **ѣ** (precum învită rețensentul); deci ne-npărtășitoare altor nații, adecă ne-nțeleasă s-ar face limba românească.

Fără îndoială lucru este că vocalele **ѣ** și **ѣ** s-au vârât în scriptura românească în locul latineștilor *a*, *e*, *i*, și, cătăodată, și în locul lui *o* și *u*; deci, fiindcă vocalele *a*, *e*, *i*, *o*, *u* sânt cunoscute tuturor națiilor apusene, tot aceeaș trăbuie să se pună în locul lui **ѣ** și **ѣ** în

scrisoarea latino-românească, și așa toate națiile Apusului vor ceti perfect latino-românește, deși nu totdeauna cu aceea răspundere pre carea românii o au înăscută, și, pre cel ce în așa feliu va ceti, îl va înțelege tot românul; p<entru> e<xemplu>, deopotrivă va înțelege, ori că va răspunde cineva: *câne* – КАНЕ, ori *cane* – КАНЕ, ori *câlcare* – КЪЛКАРЕ, ori *calcare* – КАЛКАРЕ. De exemplu ne sânt saxonii din Ardeal, carii, neputând răspunde pre Ț și Ж, întrebuințează în vorbire vocale sie cunoscute; p<entru> e<xemplu>, în loc de *câne*, zic *chine*, în loc de *au fătat*, zic *au futat*, și apoi totuși și românii îi înțeleg, și ei între sineș. Una numai întru aceea greșesc pomeniții saxoni, că în loc de Ț și Ж nu întrebuințează pre cele adevărate orighinale vocale, ci după a sa plăcere, prin care se fac de răs la români, fiindcă uneori vorbesc și scandalos, pentru punerea vocalelor după a sa plăcere, precum se vede din adusul exemplu, *futat* în loc de *fetat*. Iar dacă românii vor da cărțile sale la lumină cu litere latine, mai cu seamă lexiconul, punând în acest chip cuviincioasele vocale în locul lui Ț și Ж, lesne se vor putea învăța după aceea a substitua vocale în locul lui Ț și Ж. Cu adevărat, nu atât pentru sine, cât pentru alte nații au trebuință românii de ortografia latino-românească în locul cei țirilico-românești, dacă doresc a-și împărtași limba și altor nații.

Nici este greu a face aceea, pentru că vocala latină, când se înțelege sonul Ț, se însămnează cu acest (') sămn, p<entru> e<xemplu>, *casa* – КАСЪ, iar când se pune în loc de Ж se însămnează cu acest (^) sămn, p<entru> e<xemplu>, *mâne* – МЖНЕ. Iar îmbinarea nesunătoarelor nu este de trăbuință românilor, numai unei nesunătoare, *c*, se adaugă *h* înainte de *e* și *i*, când adică trăbuiește a se răspunde ca și înainte de *a*, *o*, *u*, adecă ca și grecescul χ (κ), p<entru> e<xemplu>: *chedru* – КЕДРЪ, *închinare* – ЛКИНАРЕ, pentru că altmintrelea, *c*, înainte de *e* și *i*, sună, după obiceiul roman, ca și țirilicescul ч seau ungurescul *ts*; p<entru> e<xemplu>: *cepe* – ЧЕПЕ, *faci* – ФАЧИ. Așijderea, nesunătoarei *g*, înainte de *e* și *i*, se adaugă *h*, când trăbuie să se răspundă așa, ca înainte de *a*, *o*, *u*; p<entru> e<xemplu>: *ghem* – ГЕМ, *ghindura* – ГИНДЪРА, pentru că altmintrelea, după obiceiul roman, se răspunde ca și г; p<entru> e<xemplu>: *gem* – ГЕМ, *stringi* – СТРИНЦИ.

Numai una aceea greutate este în ortografia latino-românească, că una vocală însămnează mai multe sonuri, după cum astăzi este răspunderea românilor, un son, adecă curata vocală, p<entru> e<xemplu>, *a*, iar alte două, când tot aceeaș să însămnează cu ' – *a'* – ori cu ^ – *â*.

Ci asămine greutate pătimește și limba latină cea învățată, pentru că sonul *e* se însămnează în trei chipuri, adică *e*, *ae*, *oe*; și limba grecească încă la mai mari greutatea este subpusă, pentru că sonul *i*, în limba grecească, se însămnează în cinci chipuri, adică η, ι, ει, οι, υ. Întrebuințarea acestor sămne, ori în limba latinească, ori în cea grecească, nu se poate învăța într-alt chip, decât prin cetirea autorilor și a lexicoanelor. Pentru aceea, rugăm pre d<umnealui> rețensentul să nu poștească întru aceasta mai mare perfecție de la români, decât de la învățații latini și greci, de nu cumva este împrotivitoriu a să împărtași limba românească altor nații. Într-alt chip, prințiipiile arătate de d<umnealui> rețensentul sânt vrednice de laudă în teorie.

Ci, zice rețensentul, franțezii de astăzi blastămă pre cei vechi, carii au întrodus ortografia ce se întrebuințează și până astăzi și carea este îngreunată cu atâtea îmbinări; nici o pot acum lepăda, mai mult pentru că s-au înrădăcinat prin vechia întrebuințare.

Cum că ortografia franțoească este foarte grea, nu este nici o îndoială, însă totuși, pentru aceea, n-aș cuteza să osândesc pre vechii ei autori, pentru că eu nu mă îndoiesc că altă răspundere au fost oarecând la franțozi decât cum este acum. Pentru aceea, vechii gali au socotit de trăbuință a fi acele combinări. Deci dar, cu exemplul galilor de astăzi, nu va spăimânta d<umnealui> rețensentul pre români de a să lăsa de prescrisa ortografie latino-românească, nici să tem românii de astăzi de prorocirea lui, că adică îi vor blăstăma următorii lor, ba încă au cea mai bună nădejde că îi vor binecuvânta următorii. Pentru că se vor bucura următorii românilor că s-au scăpat de literile țirilicești, care întunecau până acum limba românească și împiedecau alcătuirea gramaticei. Ba încă, prin ortografia latino-românească, încet, încet, prin străini, carii nu pot să răspundă sonul $\mathfrak{t}$ și $\mathfrak{k}$, se va stânge acestaș son, și, prin această mijlocire, și la români se va da uitării, și așa se vor răspunde toate vocalele cu sonul lor cel firesc, fără a fi trăbuință să se mai însămneze cu mai sus-zisele sămne. În care întâmplare, mult mai sâmplă va fi scrisoarea românilor decât a grecilor și a latinilor, fiindcă românii nu numai n-au trăbuință de diftonghi, precum astăzi este la latini întrebuițarea diftonghilor *ae*, *oe* și la greci $\alpha\iota$, $\epsilon\iota$, $\omicron\iota$, *ou*, ci încă nu s-au obicinuit nici măcar o consonantă a-ngemăna. Carea datină de a nu gemăna consonantele au fost și la latinii vechi, precum am arătat mai sus din Festus.

În deșert, dară, hulește d<umnealui> rețensentul asupra sânguinței românilor, adică a lui Samuil Clain, Gheorghie Șincai, Samuel Chiuriuși, Gheorghie Rosa, Mihail Boiadzi și a autorului *Odei*, cel ce este Ioan Teodorovici, iuristă în Pesta. O, numai de ar fi început mai timpuriu românii se întrebuițeze ortografia latino-românească în locul țirilico-românești, măcar că d<umnealui> rețensentul poruncește să nu se pripească lucru, pentru că, de bună seamă, până acum ar fi și îndreptat multe în limba sa, și pre d<umnealui> rețensentul l-ar fi scăpat de acea mare îngrijire de a primi pe sine cu atâta zel apărarea acelora carii urâsc perfecția românilor, și pre cei mai proști ai românilor năzuiesc a-i înfricoșa de la primirea literelor latine, cu acel nebun temei, că adică, prin literile latine, să vatămă legea creștinească (că așa numesc legea neunită, afară de celelalte). Pe lângă toate însă acestea, învățații românilor nu numai în privatele corespondenții întrebuițează astăzi literile latine, ci încă preasfinția sa, domnul Samuil Vulcan, episcopul g<reco>-c<atolic> a Oradiei Mari, alesul patron a literaturii românești, toate cele ofițioase le împărtășește subrânduitorilor diețesei sale cu litere latinești. Carea faptă nu numai românii o află de bună, ci și ungurii, carii știu limba românească, mult o laudă.

Și în Transilvania cu bucurie vor primi ortografia latino-românească atât ungurii, cât și săcuii și saxonii, ba încă și armenii, pentru că toți știu limba românească, singure numai literile țirilicești împiedecă negoțiatia literală între aceste neamuri și între români, pentru că toți se îngrozesc de literile țirilicești.

Sârbii au în limba sa cuvinte în care se aud a se răspunde din ortografia latino-ungurească: *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, precum: *Gyurka* – *Gheorghie*, *nevolya* – *mișelătate*, *kony* – *cal*, *svetya* – *lumânare*, precum și $\mathfrak{u}$ și $\mathfrak{k}$, al românilor, adese se răspund. Spre însămnarea acestor (litere), de bună seamă, nu sânt de agiuns literile țirilicești – vezi, dar, că țiriliceștile litere nu sânt potrivite din destul nici pentru limba sârbească, deși să laudă cu ele ca și cu drept ale lor, și este știut că nu puțin întunec s-au băgat în limba sârbească printr-însele. Deci nu este de mirare că prin aceleaș litere s-au stricat limba românească. Drept aceea, mai bine să fie svătuț d<umnealui> rețensentul și pre sârbi ca, împreună cu românii, să primească iarăș literile latine, în care întâmplare ortografia latino-ungurească

ar fi mai potrivită pentru sârbi, afară numai că ar trăbui să rețină din cele țirlicești pre ж, și de la români să împrumuteză pre ı și ж, care nu sânt românilor de trebuință în ortografia latino-românească. Trăbuința vocalei ж pentru sârbi se vede din acelea cu care am arătat mai sus că să aude sonul ж în limba sârbească, iar trăbuința consonantei ı se vederează din mai multe cuvinte întrebuințate în limba sârbească; p<entru> e<xemplu>: ѿапѿиѿе – mântauă, пѿиѿер – fereastră ș.a. Măcar că această consonantă românească și astăzi o întrebuințează unii dintre sârbi, încă am băgat seamă că și în sholi se învață, împreună cu celelalte litere țirlicești. Iar vocala românilor ж cu atât mai degrabă o pot întrebuința sârbii în scrisoare, deoarece o și au primită în *Pascalie (Mâna lui Damaschin)* alcătuită de Damaschin românul, episcopul Râmnicului, cu carea, tălmăcită în limba slovenească, se întrebuințează și sârbii.

Iar dacă, din ortografia ungurească, cs ori ts, sz, tz nu le plac sârbilor, țină din cele țirlicești pe ч, с, ц, pentru de a urma simplitatii a dumnezeieștei măiestrii de a scrie, precum d<umnealui> rețensentul poroncește. Și apoi, atunci vor iscusi sârbii, cu înșasă a sa primejdie, ce au svățuit d<umnealui> rețensentul românilor, în privire cătră litere. Mă las de a vorbi mai multe despre ortografia limbei sârbești, pentru îndreptarea căria, o! numai de ș-ar porni inimile și ș-ar cultivarisi mai cu sărguință limba poporală, ca nu, lăudându-se cu limba slovenească, a căria sintaxa foarte s-au stricat prin tălmăcirea cărților făcută din limba grecească din cuvânt în cuvânt, și pre carea puțini o înțeleg, să se întărească în vechia prostie. Și pentru ca să poată ajunge aceasta, mai cu seamă naționalistii bărbați cei învățați trăbuie să se ajutoreze de cătră cei mai puternici ai lor, din toate puterile. Pentru că fiindcă bărbații, carii întru adevăr s-au sfințit învățăturilor, mai totdeauna se află apăsați de neavere, lipsiți fiind de trebuincioasele mijloace, nu sânt în stare a-și da toată silința întru alcătuirea și darea de cărți, cu atât mai puțin, dacă pățimesc prigonire și nu se bagă în samă de cătră acei ce ar trăbui să deie ajutoriu.

Num. 15. Rețensentul zice bărbătește că literatura românească au început întâiu cu întoarcerea Bibliei pe românie, de aci apoi și mai lesne face încheiere că românii n-au scris nimicând cu litere latine nainte de cercările lui Clain și a lui Șincai.

Totuși drept au zis autorul în prefație (*Istoriei*) cum că asupra românilor se revarsă orișice minciuni, fără de sfială. Cu asămine minciună și d<umnealui> rețensentul cu atât mai tare s-au dat a să înșela, deoarece înțeleptul autor a cărticelei ce se zice: *Észre vételek Tekéntetes Schwartner Márton Úr' Magyar Ország Statistikájában az Oláhokrol tett jegyzések*, adică: *Luări-aminte asupra făcutelor înșămnări despre români în Statistica Ungariei, alcătuită de d<umnealui> Martin Șvartner*, și pre carea cărticică au tipărit-o la anul 1812, au arătat cum că, cu mult mai nainte de tipărirea Bibliei, au fost tipărite cărți românești. Aceeaș, mai pe larg, arată Radu Tâmpa în prefație la *Gramatica* cea în a. 1797, la Sibiiu, tipărită. Și eu am în mările mele Psaltirea întoarsă din evreiasca pe românie, din cuvânt în cuvânt, și tipărită la a. 1651. Am cetit afară de aceasta cartea de predici (Cazanie) tipărită subt prințipul Transilvaniei, Gheorghie Racoti, la a. 1641. Tot subt acelaș prințip s-au tipărit Testamentul Nou, la Bălgrad, a. 1648, pe care-l am în mână. Am văzut și la Sibiiu, la domnul Ioan Molnar, doctor și profesor public ordinariu de doctoria ochilor, o carte de predici, tipărită la a. 1580, în Ardeal, subt Hristofor Batori, ca să tac încă despre altele. Încă și manuscripturi românești se văd, scrise înainte de tălmăcirea Bibliei, de care și eu am vreo câteva bucăți. Deci atât este de neadevărat cum că literatura

românească, și în privire cătră literile țirlicești, au început întâiu cu tălmăcirea românească a Bibliei, cât mai neadevărat nu mai poate fi.

Eu, cu adevărat, n-am văzut carte ori manuscript mai vechiu decât cartea de predici de la anul 1580, însă pentru aceea doară vei zice că românii, după primitele litere țirlicești, n-au scris înainte de aceasta nimic cu litere țirlicești? Că, deși românii, după Sinodul de la Florenția, precum arată Cantemir, prințipul Moldaviei, au primit în biserici limba slovenească, totuși ne-ndoit este ca românii, și după aceea, n-au știut limba slovenească, vorbind tot într-un chip una cu clerul său. În ce chip, dară, au împărtășit prințipii Țerei Românești și ai Moldaviei poruncile sale subpușilor săi, mitropoliții, episcopii și protopopii – încheierile sinodale celor sie subrânduți? Ori prietenii și negoțitorii cum ș-au purtat corespondențiile între sine? Cu adevărat, nu altcum, decât în limba românească, și cu primitele litere țirlicești. Pentru aceea, nu poate fi îndoială că literatura țirilico-românească din acel timp au început între români, când românii nu fără mare a sa stricăciune (despre carea cu amar se plânge prințul Cantemir), moșerind aceasta Teoctist, fostul oarecând diacon a lui Marcu Efeseanul, au primit literile țirlicești.

Ci să zicem că literatura țirilico-românească au început întâiu cu tălmăcirea Bibliei, nu văd cum poate să urmeză această încheiere: „Așadar, românii niciodată n-au scris cu litere latinești, înainte de cercările lui Clain, Șincai și ale altora”. Această argumentație să vede a fi asemenea acestia: longobardii au început a vorbi italienește mai întâiu, după ce au fost cuprins ei Italia; așadar, înainte, n-au vorbit nemțește nicicând.

Tot subt același numer, cu cea mai mare supărare este d<umisale> rețensentului că autorul socotește literatura românească a fi totuna cu cea latinească, adecă că literatura românească este tot acea latinească ne-ncetat urmată, care încă nici italienii, nici franțezii, nici ispanii n-au făcut. De aceea, zice, doară apriat este de trăbuință a contrazice autorului. Ci pentru ce?

Autorul așa vorbește despre acest lucru. Coloniile romane, adecă, după cum vorbim acum, vlahii ori valahii (românii), când au ieșit din Roma la Dachia, au întrebuințat acele litere, adică cele latinești, pre care le întrăbuințeau ceilalți romani, la Roma și în toată Italia. Aceasta se dovedește din însăș a vechilor daco-romani inscripții, care s-au aflat, și până astăzi se dezgroapă în Dachia, mai cu seamă în Transilvania și în Bănat. După cuprinsa prin varvari Dachie, deși cursul științelor nu puțin s-au împiedecat, totuși cu atât mai puțin se poate crede că acești romani până acolo ar fi fost căzut, cât să fie zăuitat literile ce le-au adus strămoșii lor cu sine de la Roma, cu cât nu cetim nici pre unul din acele neamuri să fie pornit războiu asupra literilor.

Încă se adauge că, fiind românii și în acele veacuri închinați legii creștinești, nu poate fi îndoială că au trăbuit ei să aibă acele cărți, fără care nu se face sfânta liturghie, nici se împărtășesc sfintele taine. Deci așa arăt: acele cărți, ori că au fost grecești, ori latinești, pentru că literile țirlicești s-au aflat mai întâiu la veacul al 9-lea. Cum că ar fi fost grecești, nu este nici urmă de adevăr; deci dar, au fost latinești, carea de acolo mai cu seamă se dovedește, pentru că la anul 458 episcopii românilor din Dachia Râpensă, adică din Mesia de Gios, adunați fiind în sinod, au trămis lui Leon, împeratul Constantinopolului, despre uciderea S. Proterie Alexandrineanul, precum și Sinodului din Halchedonia, o scrisoare (epistolă) în limba latinească, ce la Constantinopol s-au tălmăcit în limba grecească, ce este dovadă că acești episcopi n-au știut limba grecească, deci dar, au întrebuințat literile latine, dinpreună cu ceialalți români.

Acestea atâta sânt de temeinice, cât numai cu o simplă contrazicere, carea adese se obicinuiește a fi un sunet netrebnic, fără de minte, nu se pot resturna nicicacum. Lămurit este că vechii români au întrebuințat literile latine, ca și ceilalți romani. Iar dacă cineva va tăgădui că această întrebuințare (a literilor latine) nu s-au urmat până pe timpul Conțiliumului de la Florenția, datoriu este temeinic a arăta: prin cine, unde, prin ce mijloace, de ce, în ce chip și când s-au stâns ele? Iar în ce chip s-au curmat mai întâiu între români întrebuințarea literilor latine, după Conțiliumul de la Florenția, arată Dimitrie Cantimir cu toate împregiurările, adecă cărui, ca unui domn a Moldaviei, au fost deschise toate unghetșurile arhivelor.

Ci zice d<umnealui> rețensentul: italienii, gali și ispanii n-au socotit literatura sa niciodată ca o urmată latină.

Socotești că măritele aceste neamuri (adauge și pre marea nație ghermană) n-au scris nimic în limba sa înaintea veacului din care se văd cărți nemțești, italienești, franțozești, ispanicești? Procetește acele ce am zis mai sus în genere despre români.

Num. 16. Arată rețensentul că cercările românilor, carii năzuiesc a reduce iară literile latine, cu dreptul au aflat contrazicere.

Cum că prezisele cercări au aflat contrazicători este adevărat, ci pre cine? Pre aceii, adecă carii năzuiesc a împedeca împărtășirea românilor cu alte nații ce nu sânt de legea grecească și pre acei ce, neștiind limba românească, vreau să judece despre un lucru sie necunoscut. Așa felu de contrazicători puțin se vor prețui și de ici înainte.

Num. 17. Osăndește d<umnealui> rețensentul pre autorul că întrebuințează la cap V, VII pre Anonim, notariul craiului Bela, ca pre un isvor istoricesc, măcar că Eder și alții l-au declarat de fabulos.

Pricina, pentru carea întru atâta strigă Eder și unii, alții asupra lui Anonim, lămurit arată Enghel în *Suplementele la Vindiciile cornidesiane a lui Anonim* § 5, cu aceste cuvinte: „Aici este piatra poticnirei, pentru aceii ce cu atâta cerbicie cred că românii numai mai târziu au venit în Transilvania și că pentru aceea trăbuie să se tractarisească după plăcere numai ca venetici, cât mai voiesc să pornească războiu asupra lui Anonim, decât să se lase de greșala sa. – *Hic est lapis offensionis pro illis, qui Valachos in Transsylvaniam serius tantum advenisse, et hinc tantum qua advenas arbitrarie tractandos esse, tam pertinaciter credunt, ut Anonymo bellum indicare, quam errori suo renunciare malint*”. Precl<arisimul> Iosef Cheresturi, a istoriei universale și pragmatice a Țerei Ungurești profesor, în Crăiasca Universitate a științelor din Pesta, în disertația ce au dat-o la a. 1812, de vremea lui Anonim, notariul craiului Bela, temelnic dovedește că acelaș (Anonim) au fost notariul întâiului Bela, craiului Ungariei, cu adevărat, nu așa de îndepărtat de la venirea ungurilor în Panonia, cât acele ce scrie să nu fie vrednice de credință.

Mai departe, zice rețensentul cum că de cătră însuș Enghel, marele patron a lui Anonim, se poate acestaș numai în acele întâmplări a să apăra, unde el ori mai bune izvoară, ori încăi potrivite adevărului izvoară au întrebuințat.

Cuvintele lui Enghel, în *Apendicea Comentațiilor despre războaiele lui Traian la Dunăre*, § 4, acestea sânt: „*Anonymum (...) inter melioris notae historicos Hungaros satis certe constat, etc.*”, adică: „Cum că Anonim (...) este între cei de mai bună însămnare istorici ungurești, destul cu adevărat este știut, și pre carele întru toate cele ce spune despre venirea ungurilor (afară de acele ce el însuș le-au iscodit), a-l socoti vrednic de credință, svătuiesc înseș regulele sănătoasei critice”. Iar acele ce Anonim singur le iscodește sânt,

p<entru> e<xemplu>: cap 3, „*Ab eventu divino* etc.”, adică: „Din întâmplare domnuzeiască este numit Almus, pentru că îngreunatei lui mumăni s-au arătat prin somn o vedere domnuzeiască”, și cap 11: „Duca Morout, a cărui nepot s-au zis de unguri Menomorut, de aceea, că avea mai multe drăgăluțe”, și altele de acestea, pre care le-au resuflat autorul.

Mai pe urmă, hulește rețensentul pre autorul cum că n-au scris criticește despre ieșirea neamurilor.

Cugetul autorului au fost a cerceta începutul românilor, pentru aceea, puțin au fost el atunci îngrijit despre ieșirea neamurilor, când au scris *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*.

Și acelea trebuie să se atingă, asupra cărora i-au plăcut rețensentului, ici și colo, a face băgări de seamă, în cât este adecă pentru sistema *Istoriei*.

La cap. 2 a *Istoriei*, rețensentul pune pre *Ler* (Ler)⁽²⁾ la vechiul *Lelum*, *Polelum* (*Lelum*, *Polelum*) polonesc, și aceea, de acolo, că românii se îndatinează a muta pre *l* în *r*, precum *mora*, în loc de *mola*, *tscher*, în loc de *tschel*, ori mai bine *cer*, în loc de *cel*, *coelum*.

Bine trăbuie a lua aminte că românii fac aceasta în cuvintele latinești, dar nicidecum în cele slavicești.

Tot acoloș zice rețensentul că *colinda* (colinda) românilor este fără îndoială tot aceeaș ce este *kolenda* slavilor ori *kolenda* polonilor.

Cu adevărat, etimologia *calendelor* (calendelor) cu atât mai mult trăbuie să se deducă de la colendele latinilor, deoarece acestea tocma în calendele lui ianuarie se obicinuiesc a să cânta de către români, iar nicicând într-altă vreme.

La cap 5, fiindcă autorul au dovedit tăria românilor din următoarele cuvinte a lui Anonim: „*pugnatum est inter eos acriter*” – „s-au bătut între ei aspru”, spre a resufla aceste cuvinte a spionului Opaforcoș: „*homines (Slavi et Valachi) viliores totius mundi*” – „oamenii (slavii și românii) cei mai slabi în toată lumea”, d<umnealui> rețensentul așa zice: „Îndrăzneala românilor cea arătată numai din cuvintele notariului: «și s-au bătut între ei aspru», care rădică zisa lui cea de mai nainte: «oamenii cei mai slabi în toată lumea», fiindcă aceste socotințe sânt tot a aceluiaș martur, se șterg una pre alta, și așa rămâne această arătare de nimic”.

Adevărat că tot acelaș scriitoriu vorbește despre amândoaă acele propoziții, însă aceste: „oamenii cei mai slabi în toată lumea”, zise de blasii seau blahii, adecă români și slavi, nu sânt ale notariului, ci ale spionului Opaforcoș, la notariul, cap 25, pre care din ce felu de datină au zis-o Opaforcoș înaintea ducei Tuhutum, au arătat autorul cap 5, § 5. Iar ceealaltă: „și s-au bătut între ei aspru” este a însuș istoricului Anonim notariul, și mai proaspătă decât cea a spionului Opaforcoș, care, cu mult înaintea bătăii, cu desfăimarea de români și de slavi, îndemna pre duca Tuhutum de a porni bătaie asupra Transilvaniei. Deci dar, nu se șterg acele doaă propoziții una pre alta, ci aceasta, „și s-au bătut între ei aspru”, dovedește mincinoasă pre aceea: „oamenii cei mai slabi a toatei lumi”.

La cap 8, înșiră rețensentul că autorul cu mai mic adevăr etimologhicesc face pre paținațite români, decât Prai, unguri.

Deși cetitoriul, cel ce va cerceta spunerile autorului, nu va putea să nu vadă că acele acum zise (de rețensentul) sânt neadevărate, totuși, autorul dovedește că au fost paținațitele români, din următoarele, adică: că în ținuturile acele unde erau mai mult paținațitele, dându-se numele paținațitelor cu totul uitărei, s-au aflat români, fără de a fi ieșit

paținațiile oarecând de acolo, ori să fie intrat acolo alt oarece neam nou, și că Paținația cea mare și marea mulțime de paținație, pre carea au descris-o Constantin Porfiroghenita, nu se poate cuveni nici unui alt neam decât românilor.

La cap 9, zice rețensentul nepotrivită a fi abaterea bulgarilor de la italianescul *voglia*, ce se zice, la românii din Dachia Vechie, *voia*.

Dacă îngăduiești deducerea sclavilor, cea nu fără critică făcută, trăbuie neapărat să îngăduiești și a bulgarilor de la *voglia*. Vezi pre autorul.

Mai departe, hotărăște rețensentul că *voia* românilor vine numai de la slavicescul *nevolia*.

Întreb pre d<umnealui> rețensentul: oare vin cele simple de la composite? Ori, din contră, compositele de la cele simple? Oare vine *iertat* de la *neierrat*, seau doară *neierrat* de la *iertat*?

Fiindcă trăbuie a să crede că d<umnealui> rețensentul trăbuie bine să știe nu numai limba slavică, ci și acea formalnică românească, este de a pofti ca des cântata acea formalnică înrudire a limbei românești cu cea slavenească să o arăte odată cu temeiul. Pentru că acei ce au cântat această fabulă mai înainte, și pre carii i-au urmat d<umnealui> rețensentul, n-au cunoscut din destul nici pre una dintre aceste limbi. Cu adevărat, românii, carii nu s-au obicinuit a urî nici pre slavi, nici pre orice alt neam, se vor împăca cu o bărbătească dovedire (despre aceasta). Iar, ca să creadă ei numai vorbilor săci, nimene nu poate pofti. Autorul adică, destul de lămurit, cu puține au arătat deosebirea declinațiilor, a comparației și a conjugățiilor, mai mult nu se poate face, mai nainte de ce nu vor dovedi prezisa înrudire zicătorii, ci nu cu vorbe săci.

D<umnealui> rețensentul, nu fără desfătare, numește pre români semiromani (jumătate romani), fără de a băga seama că unele popoare slavicești, atât din pricina amestecatului sânge, cât și a confuzei limbă, cu dreptul se pot numi semislavi. Ci nu vreau a mă întârzia cu așa felu de lucruri urăcioase.

Mai că eram să zăuit zicerea d<umisale> rețensentului, cu carea la începutul *rețensiei* sale se vede că vrea a încredința pre cetitorii săi, că românii nu au alte cărți, decât gramatica și sfânta Biblie.

Adecă, dacă cineva, în vreo bibliotecă, va afla numai o carte dată în limba românească, fără sfială va încheia cum că românii nu mai au alte cărți, și aceasta cu îndrăzneală, ca și un lucru adevărat, va publica fără de a cerceta mai departe! Bărbat bun! Românii, afară de gramatică și sfânta Biblie de doaa ediții, au toate cărțile bisericeii grecești, vestite cu mulțimea și mărimea, de care unile se pot vedea și în Viena, la biserica parohială a S. Varvara; au încă și alte multe cărți catehetice, asțetice, de predici, atât vechi, cât și mai nove, polemice, eczeghetice, precum teologia, atât morală, precum și cea dogmatică, sistematică țeșută, retorica, loghica, dreptul naturei, dreptul criminal, dreptul canonic (bisericesc) și țivil, și însuș corpus dreptului canonic cu sholiile, cărți economicești ș.a., ș.a. Ba încă nu sânt lipsiți nici de cărți poeticești, încă și însuș psalmii lui David îi au tălmăciți în versuri. Și aceasta încă mai însămnă, că prea aleasa carte a lui Simeon Tesalonicianul, scrisă în limba grecească, până acum se află numai în limba românească tălmăcită. Și alte cărți grecești, parte a autorilor mai proaspeți, parte a vechilor părinți, au românii întoarse și tipărite în limba sa. Și cârticelele poetice tălmăcite din limba italienească se văd la români.

2. REFLEXII * ⁽³⁾

asupra răspunsului dumisale rețensentului din Viena la *Animadversiile asupra rețensiei Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*. În Pesta, cu tipariul lui Ioan Toma Tratner. 1815

Întâlnind răspunsul d<umisale> rețensentului vienean la *Animadversiile* autorului anonim (fără nume), făcute asupra rețensiei *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, și la Buda, în anul 1814, date la lumină, cu tipariul Crăieștei Universitate din Pesta, care răspuns s-au trimis crăiescului revisor a cărților românești din Buda în 22 puncturi, din Viena, la 15 septembrie a.c., după ce am alăturat acel răspuns cu prezisele *Animadversiei*, am socotit vrednic a fi ca, din iubirea de adevăr, cercetând adevărul și mai încolo, să arăt reflexiile (luările-aminte) mele.

Așa începe prelăudatul răspuns: „Cel ce-ți scriu acestea, bărbat preacinstite, tot același sânt, asupra căruia au ieșit *Animadversiile* tale în Buda, la a. 1814, când eu eram la Paris și Oxonia. Scopul meu este tot același cu al tău, adică adevărul; pentru aceea, atât de departe au fost, ca pentru acele animadversii, ce și așa sânt cu cea mai mare omenie (precum adecă se cade, ci arar se face) scrise, să mă supăr, încât, mai mult, cu cea mai mare bucurie le-am cetit, zic cu cea mai mare omenie, pentru că mai că lingușindu-se nu se poate contrazice, însă fă să auzi ce se poate răspunde la acele animadversii”.

Laud pre d<umnealui> rețensentul că nu s-au supărat de animadversiile făcute asupra rețensiei sale: d<umnealui> rețensentul au cunoscut din practică că, lingușindu-se, mai că nu se poate contrazice. Dacă cineva va ceti bărbătește prelăudata lui rețensie asupra *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* și va privi la dânsa cu bună luare-aminte, fără îndoială, va afla aceea așa a fi.

După aceasta, așa pășește d<umnealui> rețensentul: „În cât e pentru înainte-cuvântare, însuș mai bine vei cunoaște decât mine esemplu mai marilor lumii domni, că rău se învață a asculta următorii cei mai puțin fericiți, mai bine era a tăcea decât ori a te vedea că batjocorești pre cei ticăloși, ori că pre tine însuș te faci de răs”.

În ce chip trăbuie să se înțeleagă esemplu, cel pus în prefația *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, destul de lămurit au arătat autorul *Animadversiiilor*. Dacă d<umnealui> rețensentul, cu căzută istețime, va preceti acele ce au scris autorul despre zisul esemplu, ca un bărbat cuminte și cel ce cu înțelepciune știe judeca împregiurările, va înceta de a repetui rețensia sa.

Mai departe, descalecă d<umnealui> rețensentul la anumele ponturi a răspunsului său.

1. La 1 zice: „Deosebesc adecă a scrie românește cu litere latine pentru pământeni, iar pentru străini (nu), până când nu veți da și lexiconul cu care să se agiutore”.

Cum că românii trăbuiesc a-și înainta literatura, au mărturisit d<umnealui> rețensentul mai de multe ori, nu fără ori condurere seau în batgiocoră. Pentru aceea, însămnata lui deosebire (*distinctio*) nu prinde loc.

2. La al 4: „Moldovenii și ungrovlahii seau munteanii sânt întocma șerbitori ca și voi, ba încă mai nenorociți, pentru că sânt subpuși grecilor, carii și ei sânt robi; aci nu se socotesc ararii nobili înotători în lata mare, cei ce și ei însuși tăgăduiesc naționalitatea sa, zicându-se fără de rușine că sânt unguri. Ci să nădăjduim, și întru aceasta, îndreptare”.

Oare ungurii, preanobilul neam, pentru că au craiu neamț, și generoșii croaiți, pentru că sânt subt ocârmuirea banului de neam ungur, ce este însuș sudit a împăratului nemțesc, adecă

să întrebuițez chipul zicerei a dumisale rețensentului, sânt subpuși (croații) șerbului, trăbuie a să zice ei nefericiți? Adevărat că, de un timp încoace, domnii Moldaviei și a Țerei Românești se orânduiesc de cătră Poarta Otomanicească nu dintre români, ci dintre greci, pentru că într-alt chip mai că nu s-ar putea nădăjdui a să putea ținea Moldavia și Țeara Românească îndelungat sub stăpânirea turcească. Întru adevăr, românii mai vreau a fi subpuși și acum Austriei decât Porții Constantinopolitane. Însă acești principii, deși sânt de neam greci, totuș sânt domni românești, iar nu grecești, și au strălucite drepturi, precum a face nobili și altele. Cu adevărat, precum nici una dintre națiile creștinești ale Împărăției Turcești n-au stătut mai de demult cu atâta vârtute în contra armelor turcești ca românii, așa nu știu pre carea din națiile creștine ale Împărăției Turcești vei putea-o numi așa de fericită, cum este cea românească.

Aceea ce adaugă d<umnealui> rețensentul: „rari în lata mare înotători nobili”, ori că înțelege pre nobilii din Moldavia și Țeara Muntenească, ori pre cei din Împărăția Austriei. Dacă socotește pre cei dintâiu, atunci drept au zis autorul *Animadversiilor*, fața 5, că d<umnealui> rețensentul nu cunoaște starea nobililor din Moldavia și Țeara Românească, de vreme ce o mulțime de magnați și nobili se află în Moldavia și Țeara Românească, sub numire de boieri; nici sânt acoloș alți nobili, decât români. Iar dacă socotește pre nobilii din țerile Austriei, cu atât mai puțin se poate excusa neștiința rețensentului din Viena, cel ce scrie despre lucrurile popoarelor subpuse împăratului Austriei. Cu adevărat, dacă d<umnealui> rețensentul ar fi avut noroc, la a. 1809, să vadă în Transilvania pre insurgenții nobili, adunați în turmele sale, lesne ar fi putut vedea de sânt nobilii români mai puțini cu numărul decât ungurii, tot a aceluiaș mare prințipat? Seau încăi dacă s-ar fi dus să vază pre nobilii insurgenți români, carii au purces la bătaie tot în acelaș an, din Maremuș și de prin alte locuri a Ungariei de preste Tisa, fără îndoială, atunci, ca un om iubitoriu de adevăr, ar fi conținut de a resfira acest felu de visuri. Însă d<umnealui> rețensentul, acele ce el însuș nu le-au văzut, le socote a nu fi (precum mai gios, la n. 19); ba încă, în treaba românilor, pre acele ce el însuș nu le-au văzut le publichează în lume (precum arată experiența) ca întru adevăr nefiitoare. Atât de afunde rădăcini au înfipt în sufletele străinilor datina de a scrie asupra românilor orișice, fără toată cercetarea, încât d<umnealui> rețensentul, măcar că mărturisește critica, totuș n-au putut să se ferească a nu cădea în acea greșală. În lucrurile necunoscute, mai bine este a tăcea.

Nu mă îndoiesc că d<umnealui> rețensentul, prin acei români nobili ce tăgăduiesc nația, zicându-se a fi unguri, înțelege pre românii din Transilvania și Ungaria, însă de acest felu foarte puținței sânt, și numai de mare nevoie fac aceea; nici să leapădă ei atât de nație, cât și de Biserica Răsăritului, căria sânt toți românii închinați. Au doară între slavi nu sânt nenumerați, carii pentru folosul său să leapădă de nație? Rutenii de obștie, de multe ori și însuși preoții lor, se zic a fi unguri și se rușinează de însaș limba lor. Una numai, ce-mi pricinuieste durere întru aceasta, este că, domnind în Transilvania oarecând prințipi de legea evanghelicească, carii toate mijloacele întrebuițau spre a face pre nația românească să primească credința helveticească, au trecut floarea nobililor românești la mărturisirea legii helveticești, și apoi, acei renegați, socotind că cu relighia să strămută și naționalitatea, s-au socotit, după seaca prințipie, că nu sânt mai mult români, ci unguri. Și apoi, dacă acum îi numește cineva români, să aprind de mânia, fiindcă și până astăzi se confundează sângile cu relighia, ba încă și cu însași țărimoniile. Însă, cu toate acestea, oare este crimen a să numi cineva ungur? Au doară nu și dintre nemți sânt o mulțime carii se mărețesc că se pot numera între unguri?

3. „Acea ce socotești că ai arătat din Eutropie, ai arătat din Anonim, fabulatorul veacului al zecile. Vezi orice ediție critică a lui Eutropie, ori pre Muratorium. Nici mă restoarnă dreapta adecă țensură a nepotriviților unor scriitori de neam slavicesc, socotiți între murii illiaci și din afară, adecă nebăgați în seamă din îmbe părțile. Îndreptarea limbei prin Latinus nu poate suferi ochiu critic, ar fi istoricește cu neputință. Însă am răs de pornirea ta asupra sărbilor, fiind eu carniol de legea latină”.

Precurmând de la aceea că oare sânt acelea cuvinte ale lui Eutropie ori ale altui scriitoriu, precum au făcut și autorul *Animadversiilor* la f. 9, privind cu bună luare-aminte la temeiul cel prin același autor, f. 9, adaus, nu pot a nu mă uni cu socotița lui, că adecă și odinioară au fost limba latină de doaă feliuri, alta în gura poporului și alta în scripturile literaților. Cea dintăiu se suga încă cu laptele de la mame, iar ceealaltă se învăța cu agiutoriu gramaticei. Dacă limba latină au fost numai de un feliu, pentru ce dar înțelepții vechilor romani, încă și pe însuși timpul de aur al latinității (precum au arătat autorul *Animadversiilor*), îndemnau și porunceau să se adape pruncii cu învățatul gramaticei latine? Pentru ce se rădicau shoale latine gramaticești? Pentru ce învățătorii gramaticei se căutau de cătră mulți, se luau și bine se plăteau? Pentru ce mulți dintre bărbații însămnăți erau lăudați și vestiți cu știința gramaticei, și însuși cei mai însămnăți ai romanilor petreceau cu ei prietenește, numai pentru știinta lor cea gramaticală, și-și cumpărau cărți scrise despre gramatică, din toate părțile?

Între români, fiindcă ei au numai o limbă, pot să fie cei mai învățați bărbați, fără de a fi văzut cândva gramatică românească ori să o fie învățat. Ei pot despre orice lucru să vorbească pe larg, pot să scrie neted și învățat despre orice, încă și din gura a însuși idioților nu iese smintă gramaticească niciodată. Am cunoscut pre un tinăr, carele din pruncia sa se creștea în seminaria Blajului din Tranilvania și carele totdeauna petrecea cu clericii, carii vorbesc mai tot latinește, fără a fi învățat el gramatica latină, ba încă nici a ceti știa latinește. Acest tiner, numai din auz, întru atăta învășasă limba latină, încât îndată răspundea la toate, ci vorba lui era plină de sminte gramaticești. Pentru că limba latină cea corectă, adecă a învățaților, este atât de polită (cioplită), cât fără învățarea gramaticei nu se poate învăța desăvârșit (care trăbuie a să socoti și despre limba elinească). Cu adevărat aceasta au fost pricina de sileau și romanii pre pruncii lor, odinioară, spre învățarea gramaticei. Deci nu poate fi îndoială că limba latinească au fost odinioară de doaă feliuri, una de comun, a tuturor, și alta a învățaților.

Tocmai acum îmi veniră în minte cuvintele lui Terenție Varro, cuprinse în cartea de limba latină închinată lui însuși Țițero, care sânt următoarele: „*Non enim videbatur consentaneum, me eo in verbo, quod finxisset Ennius, causam negligere, quod ante Rex Latinus finxisset.*”, adecă: „Pentru că nu se vedea potrivit ca eu în acea vorbă ce o închipuisă Ennius să negrijesc pricina ce o închipuisă craiul Latinus mai înainte”. Din acestea să vede a să putea deduce oareșcare mutare seau înnoire, făcută în limba latinilor de către craiul Latinus. Deci cuvintele arătate de cătră autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* despre făcuta prin craiul Latinus îndreptare a limbei latinești, ori că sânt ale lui Eutropie, ori ale scriitorului veacului al zecile, nu se pot socoti nicicacum între iscoditoare fabule. Și așa socotesc, că trăbuie a să hotărî că începutul îndreptării limbei latinești se cade a să socoti a fi făcută de cătră Latinus, craiul Lațului, în timpul alcătuitei soțietate cu Eneas și aceilalți troiani, și apoi că tot aceeaș îndreptare s-au urmat și mai departe de cătră învățații latinilor, până în veacul ce se zice de aur a limbei latine. În ce chip s-au întâmplat aceasta, vezi socotița autorului *Animadversiilor*, f. 12 și 13, carea nu este făr’ de temei.

Știu că râsul este bucurie, urmată din absurditate, și cunosc că este absurditate a socoti pre oareșcareva necunoscut, de sârb și de legea grecească, fiind el carniol de legea latină. Însă

eu, deși cu cea mai mare luare-aminte am cetit și am recetit cele de autorul *Animadversiilor* despre limba sârbească scrise, totuși n-am aflat nimic din care putea să urmeză că același autor au socotit pre domnealui rețensentul a fi sârb de leagea grecească. Prin care mă fac a cunoaște înduplecată absurditate, una în faptă, și alta închipuită, și că din amândoaă așijderea se poate naște răs.

Voia autorului *Animadversiilor* cătră sârbi nu socotesc a fi alta, decât a-i îndemna spre cultivarea limbei sale cei poporale, ca nu cumva, lăudându-se cu limba bisericească slovenească (a căria epohă nu o socotesc mai înainte de al 9-le veac, nici cred să fie fost acest dialect oarecândva în gura slavilor, nici mă îndoiesc că însuși în al 9-lea veac au fost alta limba slavilor cea poporală), cea în veacul al 9-le cu mare nevoie formată din cea rusască, prin sintaxa grecească, carea însuși scriitorilor adeseori este necunoscută, prin aceea să înrădăcinează și pre poporul, și pre clerul lor în vechia prostie, din carea să nu poată ieși niciodată. Vecinică mulțemire lui Gheorghe Racoti I, prințului Transilvaniei, cel ce au scos cu tăria limba slovenească din bisericile românilor, poruncind ca să fie de-a pururea surginită. Episcopii și mănăstirile ar putea mai mult să înaintează literatura sârbească, iar dacă aceștii nu au vreme a face aceasta de sineși, trăbuie încăi să ajutoreze cu chieltuiele pre naționalistii lor bărbați, carii se jărtvesc pentru literatură. Căci spre ce scopos mai bun pot a să chieltui multele venituri a episcopilor ori a mănăstirilor, mai cu folos, decât pentru literatura și cultura nației?

4. „Cum că Țesar n-au fost înțeles de cătră leghioanele sale, nima nu va creade lesne, afară de tine. Socotința ofițialilor și a episcopilor despre carii vorbești este cu totul alta”.

Din cele arătate mai nainte la n. 3 zic: dacă în limba poporală, adecă în cea de comun, pre carea Țesar, ca și ceilalți o învățasă încă de la nutrirea sa, au vorbit Țesar cătră leghioanele sale, atunce, întru adevăr, n-au putut să nu fie înțeles, iar dacă au cuvântat în limba cea îndreptată, carea se învăța cu agiutoriu gramaticei, atunce, precum nu se poate lesne crede să fie știut toți soldații lui Țesar limba latină cea îndreptată, așa nu se poate crede nici aceea, că ar fi fost înțeles de cătră toți, afară numai dacă va fi urmat tălmăcire. Mai așa, precum se face acum în reghimenturile ungurești, când vorbesc ofițirii nemțește cătră unguri, români și slavi. Eu cred că Țesar va fi vorbit adeseori cătră soldații săi în limba de comun, măcar că, după aceea, s-au pus cuvântările lui Țesar în istorie, scrisă cu limba îndreptată, precum se obicinuiește a să face.

5. „Pricina că românii, până acum, au fost puțin îngrijiți de a face lexicon și gramatică este mai cu samă cea ghenerealnică, că încă n-au venit, adecă, timpul cel firesc. Încă n-au avut, săracii, repaos pentru acest lucru, ca și pentru ceealaltă literatură. Iar de voiți a scăpa, în starea lucrurilor de acum, trăbuie aceea să faceți mai cu samă, măcar că și așa va șchiopăta treaba, până când nu se va îmbunătăți starea prin așezământul politicesc. Și din această parte, mă bucur că și însuși ungurii încep a zice că voi ați fost mai înainte decât ei în aceste locuri”.

Din acele mai sus, la n. 3 arătate, este destul de vederat că românii, pentru sine, n-au trăbuintă nici de lexicon, nici de gramatică. Temeiu lămurit pentru aceasta sânt multele cărți, care fără agiutoriu lexiconului ori a vreunei gramatice românești sistematice s-au alcătuit ori s-au tălmăcit. Vezi de atâtea ori țitatele *Animadversii*, f. 40 (lat<inește>, iar rom<ânește> 28), și cetește, de ai când, atât alte cărți românești, cât și, mai cu seamă, acele de predici. Și apoi, de vei înțelege bine, adese te vei îndoi de se poate mai pre larg și mai frumos cuvânta în înșas limba latină cea îndreptată. Cu adevărat, în Ardeal, străinii carii știu limba românească se minunează de preoții ce știu numai limba românească, auzindu-i spunând predici. Și apoi, mulți dintre aceii nu cunosc gramatica nici de nume.

Cum că românii sânt săraci, din lipsa mijloacelor spre înaintarea culturii, nu se poate tăgădui. Din partea ungarilor, în mărita Crăimea Ungariei, cu adevărat că nu se pune nici o piedică înaintirii culturii românilor, ba încă magnații și alți unguri, de multe ori, dau și ajutoriu spre aceea. Cu adevărat că nimic este mai potrivit cu natura, decât ca națiile cele, cu ajutoriul lui Domnezeu, cultivate să se îngrijască și pentru luminarea celorlalte nații, ce sânt mai puțin fericite, pentru că toți oamenii deopotrivă au trup și suflet, pricepere și voință, și sânt făcuți după chipul lui Domnezeu. Deci dar, toate națiile, firește, se cuprind în marea nație a neamului omenesc, iar deosebitele numiri a singuratecilor nații sânt numai întâmplătoare. Așadar, potrivit cu înțelepciunea este ca toți oamenii, neluându-se în samă întâmplătoreea lor numire, să se iubească unul pre altul ca frații, și o nație să alerge cu ajutoriu altia spre înaintirea culturii, de la care derază fericirea de comun. Aceasta, dacă face vreo nație, arată în faptă că au agiuns la adevărata cultură (luminare) și că trăbuie a să zice ea adevărat nobilă, iar, din contră, dacă cineva întru aceea să silește, ca să pună piedecă ori culturii sale, ori luminării altei nații, lămurit arată că se află încă și acum în vechia varvarie și greu păcătuiește împotriva naturei, mamei tuturor, carea poruncește a să îndeplini înțelegerea și voința a fieștecăruia om. Pentru de a înainta cultura între românii din Banat, aceea ar fi de trebuință mai cu seamă, să aibă episcopi români. Că ce se poate nădăjdui de la acel păstoriu, mai cu samă între români, a cărui cuvânt nu-l pricep oile sufletești, precum nici el graiul oilor sale?

6. „Acele ce zici despre vocală în sfârșit au loc pentru limba italienească cea îndreptată; lombardii și furlanii nu o au nicicacum, așadar, se surpă orice argumentezi tu de acolo, în genere. Acel ce va vrea să fie zis oarece cu temei și din toate părțile desăvârșit despre limba românească, este de trăbuintă să cunoască pre toate fiicile limbei latine, nu numai precum se scriu, după datina de astăzi, ci și precum se află în gura poporului acum și mai nainte, ce, de poate face vreunul din voi, nu știu“.

Se cădea să privească starea țerei și începutul poporului. Mai mult, cu adevărat, înșală și se înșală acel ce din limba lombardică și furlană se silește a arăta însușirea vechei limbi italienești, decât dacă va năzui cineva să descopere adevărul limbei românești dintr-unile hotară a Ungariei ori a Rosiei, și se va sargui să sugă curățenia limbei slavicești de la carnioli ori de la sârbi. Eu, când treceam prin Carniolia, m-am minunat de limba lor cea cu totul abătută. Dar și alți itali, mai cu seamă poeții, șterg adeseori vocala din sfârșit, fără să fie această datină împotrivoare prințipiei așezate de autorul *Animadversiilor* pentru sfârșitul cuvintelor.

Pentru ca să se înțeleagă acestea mai bine, trăbuie să se repetiruiască cuvintele autorului *Animadversiilor*, fila 10 (latinește, iar românește, fila 10), unde zice: „Mai departe, apoi, ce s-au scos prin îndreptare din întâia limbă a Lațului și ce i s-au adus? Tac scriitorii vechi. Însă eu nu mă îndoiesc cum că isvorul îndreptării a întâiei limbi latine trăbuie să se tragă de la soțietatea și împărtășirea latinilor cu grecii, și socotesc că întâia mutare s-au întâmplat cu silaba de pe urmă a cuvintelor, a căria socotință argument (temei) acesta-l am: nu numai la itali, ci și la români, carii, pre la începutul veacului al doile după Hristos, au ieșit din Italia în Dachia, toate vorbele să săvârșesc și până astăzi în vocale (sunătoare). Deci nu fără potrivire socotesc a să putea zice cum că și la vechii latini, înainte de a să uni ei cu grecii în mai de aproape soțietate, toate cuvintele limbei lor s-au săvârșit în vocală. Și de vrea cineva să anularisească aceasta, se cuvine să anularisească începutul datinei a itailor și a românilor, de a nu suferi consonantă (nesunătoare) în sfârșitul cuvintelor. Care, pentru că nimine nu poate arăta, trăbuie să se încheie cum că și la vechii latini toate cuvintele s-au săvârșit în vocale”.

Cum că limba italienească s-au îndereptat, aceea cred, ci întreb: unde, în cărți, seau și în gura a totului popor ne-nvățat a foarte marei nație și a mult lăței ei limbi? A să fi putut face aceea fără de vreo minune mai că nu se poate crede! Întru adevăr, îndreptarea limbei italienești nu s-au atins nicicacum de săvârșirea cuvintelor, carea arată însuș întrebuințarea limbei românilor, carii, cu multe veacuri mai nainte de întrarea lombardilor în Italia și de îndreptarea limbei italienești, au ieșit din Italia, și, după aceasta, n-au mai avut cu italii nici o împărțășire. Deci dar, săvârșirea cuvintelor în vocală la italieni trăbuie să se deie firei limbei italienești, iar nu îndreptărei.

Mai departe, dacă vrea cineva să socotească întru ce au suferit limba italienească îndreptare, nu va putea adăuga aceea mai pe ușor, decât din limba românilor, cei ce niciodată până acum n-au cercat a-și îndrepta limba. Vezi *Disertația pentru începutul limbei românești*, la călcâiul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*. Laurențius Topeltinus, în cartea *Începutul și apunerea transilvanilor*, cap 9, așa scrie despre îndreptarea limbei italienești: „Eu socotesc că înainte de a fi alcătuit Dantes, Bocatius și Petrarha, din barbarismii (vorbe stricate) longobardilor, a galilor și din remășiștile familiarniceii limbi italienești, această noavă a italilor frumoasă și împerătească limbă, au fost limba românească întru toate asămenea acei italienești”. Latinește: „*Existimo, antequam Dantes, Boccatus, et Petrarcha, ex Barbarismis Longobardorum, Gallorumve, et familiaris Latini sermonis reliquiis, novam hanc Italarum elegantem et pene divinam, composuissent, Valachicam Italicae linguae, per omnia similem fuisse*”.

Acea ce adăuge d<umnealui> rețensentul despre vrednicia acelui bărbat, carele va vrea să zică ceva temeinic și deplin despre limba românească, nu fără nepotrivire arată. Însă, îndoindu-se că să poate afla între români bărbat carele să aibă acele însușiri ce se poftesc ca să se poată zice oarece temeinic și îndeplinit, curmă toată nădejdea de a putea ajunge oarecândva întru aceasta la oareșce strălucit. Pentru că între străini nu s-au aflat niciodată cineva, nici poate fi lesne, carele să știe limba românească desăvârșit, carea este în nenumerate dialecte împărțită. Iar între românii cei învățați prea rari se află cărora să le fie cunoscute toate dialecturile limbei românești, așa cât acei ce sânt de dialect deosebit, auzind unile vorbe de alt dialect, tăgăduiesc a fi românești și cad în prepus că acele vorbe sânt proaspete, cioplite din limba latină a literaților. Totuși laudă lui Domnezeu că astăzi nu puțini bărbați se află, nu numai între românii din Împărăția Austriei, ci și în Moldavia și în Țeara Românească, cei ce sânt și procopsiți și știu și limbele atât italienească, franțozască și spaniolească, cât și dialecturile limbei slovenești.

7. „Acea ce zici despre cea grecească, pentru tine, este așijderea nepotrivit adevărului, nici au venit în minte cuiva dintre cei vechi a-și forma pentru cărți deosebită limbă de cea poporală. Aceasta este numai nebunia acelor de acum”.

Eu am avut norocire a împreună viețui, în mai mulți ani, cu armeni, sirieni, arabi, copti, indieni și cu alții, când și când și cu hinezi, prin care mijlocire am putut multe culege, atât despre cele de acum, cât și despre cele vechi dialecturi și obiceiuri a neamurilor. Drept aceea, nu pot a nu mă uni cu cele socotite de cătră autorul *Animadversiilor*, f. 13 și 14, despre limba grecească ș.a. Întru adevăr, dacă d<umnealui> rețensentul va privi cu bună luare-aminte la limba slovenească ce se află în cărțile bisericești, lesne va pricepe cum că nu este nebunie însușită a celor de astăzi, de a forma pentru cărți limbă deosebită de cea poporală. Vezi desupra, n. 3.

8. „Pricina cea mai aproape a limbei italienești cu a voastră este mai cu seamă aceasta, că odinioară toată lumea întrebuința limba romană, și acea apropiere cercetându-se mai cu de-amăruntul, se va vedea a fi destul de îndepărtată și a nu fi alta (pricina), decât ori a acei franțuzești, ori a acei ispanicești, care asămene sânt urzite din cea romană, ba încă mai îndepărtată este (să aibă vorba iertăciune)”.

Cum că limba romană s-au întrebuințat în toată împărăția romanilor, în judecăți și în alte trebi publice, ba încă cum că și mulți dintre străinii carii purtau dregătorii în Împărăția Romană au învățat limba romană, însumi nu tăgăduiesc, pentru că știut este că, încet, încet, s-au pofit ca fieștecarele dregătoriu să știe limba romană. Claudius împăratul au lepădat pre un grec ce nu știa latinește, din maghistrat, despre care așa scrie Svetonius în Claudie: „Prestrălucitul bărbat și princip a provinciei grecești, ce nu știa limba latinească, nu numai că l-au șters din albul (condica) judecătorilor, ci l-au trimis și în străinătate”. Însă cum că toate popoarele Împărăției Romane s-ar fi întrebuințat cu limba romană, de unde vei dovedi? Ascultă orația lui Apolinus către Vespasian împăratul la Filostrat, în Apolinie, car. V, c. 13, unde zice: „Despre aceștii grăiesc carii vor să capete maghistraturi, pentru că aceștii, zic, se cade să fie potriviți neamurilor la care îi vei trimite să le ocărnuiască, care poate este sufericios ca acei ce știu grecește să fie (ocărnuitori) peste greci, iar acei ce grăiesc romanește să fie peste acei ce au tot aceeași limbă. Și pentru ce mi-au venit aceea în minte, voi arăta: când petreceam în Pelopones, presidirua un bărbat în Grecia, cel ce era într-o atât neștiutoriu de limba grecească, cât nici el pre greci, nici grecii pre dânsul, vorbind, nu-l înțelegeau nicidecum; pentru aceea, adese smintea el însuș, și în multe se și înșela, fiindcă soții lui și ministrii judecătorilor, cumpărați fiind (de către împăricinați) cu bani, judecau proțesurile strămb, dând vină presidentului, ca și unui șerbit al lor”. Vezi pre presidentul, în veacu I, vorbind romanește, că n-au fost înțeles de către peloponezi nicidecum; aceasta însămnă-o pentru sentenția de mai gios, numeru 22, ce au făcut-o d<umnealui> rețensentul pentru urzirea limbei românești.

Dacă odinioară toată lumea romană au întrebuințat limba romanilor, pentru ce dară acum, prin toată Messia, Tracia, Macedonia, Pelopones ș.a., numai singuri românii vorbesc limba românească? Și în ce locuri vei afla urme de limba romană în Asia? Prin ce minune s-au făcut ca limba romană, carea, după socotința d<umisale> rețensentului, au fost atât de lătită pre câtă au fost odinioară și împărăția romanilor, să se fie dat uitării cu atâta lesniciune în numeratele țeri? Oare au fost vreun timp cândva să fie primit grecii limba latină și să o fie vorbit, măcar că au fost ei subjuțați de către romani? Deci dar, pricina acei mai aproape înrudiri a limbei italienești cu cea românească nu este aceea că toată lumea ar fi întrebuințat odinioară limba romană, ci aceea că Traian, bățând pre Decheval, au adus în Dachia mulțime de romani spre a lăcui pământurile și orașele. Vezi pe Eutropie, în Adrian. Următorii acelor romani ce au adus limba cu sine în Dachia sânt românii, carii, fiindcă au fost totdeauna mulțime mare, nu s-au putut face să-și uite limba sa cea orighinală romană, nici printr-un feliu de strămutări ce au pătimit. Dacă cineva, carele știe bine limba românească, va cerca cu bună luare-aminte firea ei, fără prejudiție, și va cumpăna-o cu cea italienească, lesne va pricepe că limba românească este mai înrudită cu limba italienească decât toate celelalte dialecturi resărite din limba romană.

9. „Cum că multe rădăcinale a limbei slavice sânt comune cu cea latinească, grecească, nemțască, persicească și indienească este cunoscut, nici tăgăduiește aceasta slavul cel învățat, nici este trăbuință a resufla pre cei neînvațați”.

Cum că cuvintele latinești ce se află în limba slavicească le-au împrumutat slavii de la acei romani seau latini cu carii ei au petrecut, adică de la romani, este firește, măcar că unile din acelea le-au dat românii uitărei. Și aceasta nu este de mirare, căci între singuri românii s-au întâmplat aceasta, pentru că cuvinte chiar latinești, într-unile dialecturi, s-au păstrat, iar într-altele nici că să mai aud, și unele, ce sânt tocmai de soiul latinești, sânt cu totul necunoscute la italieni, iar la români se întrebuințează și până acum; altele, iarăș, le au românii deopotrivă cu franțozii, și mai multe, cu ispanii. Acest feliu de soarte au agiuns și pre dialecturile limbei slavicești. Iar cum că prin Chiril, înjghiebătorul limbei slovenești, cel ce știa bine grecește și latinește, cu ocazia tălmăcirii Sfintei Scripturi și a cărților bisericești, s-au vărât în limba slavicească unele cuvinte latinești, mai că nu poate fi îndoială.

Cumpănând odinioară unele cuvinte țigănești cu unele naționale indicești, am aflat că sânt deopotrivă indilor cu ȣiganii. Asămine, au ȣiganii unele cuvinte deopotrivă cu sârbii; poate că prin limba indienească s-au închiegat această înrudire.

10. „Căci că românii nu gemănează consonantele, au această datină de la ȣiriliani, iar nu de la romani; și ti că aceea este propriu ortografiei ȣiriliane”.

Aceasta au arătat autorul *Animadversiilor*, f. 15 (lat<inește>, iar rom<ânește>, f. 12): „Nu mic argument este pentru vechimea limbei românești și aceea ce însămnăază Festus, car. XVII, despre vechii latini, cu aceste cuvinte: «Bătrânii, zice, nu gemănu nici literele mute, nici pre cele semivocale». Întru adevăr, românii nici până astăzi n-au în limba sa nici o literă, ori mută, ori semivocală, gemănată”. Și este știut că gemănarea consonantelor s-au împins în limba latinească mai întâiu prin Ennius, poetă de neam grecesc.

Deci dar, zic, întâiu, a fi neadevărat că nu se geminează consonantele în ortografia ȣiriliană, mai cu samă în numile proprii, și apoi, din aceea, adică că nu este proprietatea ortografiei ȣirilicești de a gemina consonantele, nu vād pentru ce să urmeză că românii au datină de a gemina consonantele de la ȣirilieni, și nu de la romani, de nu cumva vei zice că și vechii romani au luat aceea, înainte de timpul lui Enius, de la ortografia ȣiriliană, carea s-au iscodit în a noa sută după Hristos.

Ci să pășim cătră însuș lucru: aici nu este întrebarea despre negeminarea consonantelor în scriere, ci în răspundere și, mai pre urmă, în vorbire. Și este cunoscut că atât românii Dachiei Veche, carii încă întrebuințează literile ȣirilicești, ce le-au îmbrătoșat mai întâiu după Conȣiliumul (adunarea, soborul) de la Florenȣia, precum mărturisește Cantimir, domnul Moldaviei, așa și românii de preste Dunăre, carii și până astăzi se îngrozesc de literile ȣirilicești, nu geminează în vorbire consonantele niciodată. Pentru aceea, măcar că în cărțile bisericești se geminează uneori la ei cătă vreo consonantă, după datina grecilor, carea se obicinuiește a să face în numile grecești cele proprii, totuși românii, după natura sa, nu o pot răspunde altcum, decât ca și când ar fi sâmplă. Această proprietate este limbei românești mult mai vechie decât însuș Marcus Tuluiș Ȧșero și decât veacul altor scriitori latini, ce au înflorit după Ennius. Această, zic, proprietate vei zice că din ortografia ȣiriliană au întrat în gura poporului românesc, carele n-au știut niciodată ceva de ortografia ȣiriliană.

11. „Aceea ce tăgăduiești despre bulgari și albani, ia sama să faci cu temeiul, pentru că toȣi zic, carii au fost pre acolo. Vezi pre cel mai de curând englez Martin Leache (London, 1813). Te pari a nu și cea mai lăuntrălnică legătură a articolului definit cu pronomile, și pentru aceea a-l și confunda. Cu adevărat, *giovarle* nu este articol, nici *dirla*, *forlo*, nici *consolargli*, nici vreunul dintre aceste și de acest soiul”.

Dându-ni-se ocașion mai îndelungat a petrece și a istorisi cu adeșii negoȣitori și alȣii, uneori și cu bisericieni bulgari și albani, nu ne putem pleca nicicacum spre a cerceta firea limbei

bulgărești și albaneze din străinii călători prin Bulgaria și Albania. Acest feliu de călători adeseori se înșală și înșală preste măsură. De exemplu poate fi *Caroni în Dachia* (la Mediolan, 1812). Făcând eu odinioară vorbă cu oareșcare prieten al meu, predicator calvinesc, despre relighia grecilor, adică a neuniților, după multe vorbe, zisă: „Relighia grecească este cea mai aproape de cea calvinească, pentru că grecii întocmai n-au liturghie, ca și calvinii”, și apoi, fiindcă eu zămbii a râde, îndată țitarisi el pre un istoric englicesc, din carele supsesă el acea cunoștință. Atunci eu, nu fără dreptate, supărându-mă, ziseiu: „Căci că englezul scrie așa despre greci nu mă mir, însă pre tine nu te pot suferi, carele, fiind tu încungiurat cu biserici de legea grecească neunită, mai voiești să cercetezi pre englezi despre obiceiurile neuniților, decât bisericile acestora, cu tot aproape de tine”. Îmi vine aminte și Franț Ios<ef> Sulțter, cel ce au lăcuit mai mulți ani în Transilvania, la Sasreghin. Îmi aduc aminte de acest bărbat a fi tăgăduit înaintea mea că se află nobili români în comitaturi, măcar că în însăș vecinătatea Sasreghinului sânt mai mulți români stăpânitori de moșii, p<entru> e<xemplu>, în Cozmatelca, Socol, Hitbiuc, Bălcău românesc, Orșova ș.a.

Fă ca bulgariul și albanezul să tălmăcească în limba lor acest text grecesc, ce are articol definit: *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*,⁽⁴⁾ și îndată vei înțelege ce trebuie a socoti despre articolul definit la bulgari și albanezi.

D<umnealui> rețensentul rău încheiază că autorul *Animadversiilor* nu cunoaște legătura cea mai de aproape a articolului definit cu pronomile, pentru că însuș d<umnealui> rețensentul retăcește de la calea dreaptă, tăgăduind a fi articuli *giovarle* și celelalte. *Il, la, lo* sânt articuli definiți la italieni. Acestii se pun înaintea numelor, când este vorba despre vreun lucru știut, și aceasta este datorința firească a articulelor definiți, ci aceea nu oprește întru nimic de a să întrebuița tot acelaș articol și în loc de pronume, fără de a înceta pentru aceea a fi articol. Și la greci șerbește uneori articolul definit în loc de pronume relativ, fără de a tăgădui grecii în această întâmplare a fi el articol, ba încă deosebesc tot acelaș articol în *prepositiv* (înainte-pus) și *postpositiv* (după-pus), după chipul deosăbitei întrebuițări, spre carea șerbește acelaș articol. Cuvintele autorului *Animadversiilor* sânt acestea, f. 17 (latin<ește>, iar românește, f. 13): „Mai departe, nu fără cuvânt, au fost socotit autorul că odinioară și la italieni au fost datină de a dupăpune articuli definiți, întocma ca și până astăzi la români, carea însăș datina italienilor de astăzi, de a dupăpune cuvintelor articuli definiți, lămurit arată, p<entru> e<xemplu>, *dir-la, far-lo, giovar-le, consolar-gli*”. Pentru că articolul definit nu se împreună niciodată cu verburile, afară numai când șerbește în loc de pronume. Fieșcine vede în exemplele puse înainte că arătatele articole definite șerbesc în loc de pronume; pentru aceea, dar, nu urmează nici o confusie. Noima autorului *Animadversiilor* este aceasta: fiindcă, după întrebuițarea italienilor de astăzi, se obicinuieste articolul definit a să pune uneori după verburile, când adică șerbește în loc de pronume, pentru ce să nu fie iertat a prepune că s-au pus oarecândva și după nume, șerbind după fireasca sa datorință, precum se face astăzi la români?

12. „Când va fi ieșit lexiconul vostru, nădăjduiesc că vom trage dintr-însul sute de cuvinte, pre care mai că nu le veți putea arăta a fi fost romane; nici este de trăbuiță a fi fost, numai să fie românești. Și văd că unii dintre voi subpun rău *causa* în loc de *pricina* și altele. O, îngrijiri omenești!”

Cu adevărat, cele mai multe cuvinte, care până acum se socoteau a fi slavicești pentru aceea, fiindcă sânt comune românilor cu slavii, se află acum că nu sânt de neam slavicesc nicicacum. Și apoi să binevoiască a cunoaște d<umnealui> rețensentul că vorba *pricina* în loc de *causa* s-au introdus în cărțile românești prin autorul predicilor de îngropăciuni, tipărite la Bălgrad, în Transilvania, în veacul al 17; pentru aceea, mai că nici se aude acel cuvânt în gura

poporului românesc. Din contră, *căusie* în loc de *causă* se foarte întrebuințează la românii poporeni.

Însă ce ar strica dacă românii ar primi și acum *causa* ș.a.? Dacă au fost iertat odinioară a vâri cuvinte străine în limba românească, pentru ce n-ar fi acum iertat românii a le lepăda? Oare d<umnealui> rețensentul, dacă ar fi fost mai de demult, s-ar fi împotrivit ca să nu se bage, ori cu sâla, seau prin comunicație, cuvinte străine, mai cu samă slavicești, în mărita limbă romană, ce o numesc străinii *valahică*? Dacă Țițero și alți învățați ai romanilor ar fi fost tot de aceeaș prințipie cu d<umnealui> rețensentul, oare limba latină a literaților, întru atăta curățită de soletismii, ar fi ajuns la noi? Ba încă, dacă Latinus, craiul Lațului, și alți latini și romani, după dânsul, s-ar fi ținut cu cerbicie de prințipia d<umisale> rețensentului, atunci în scriptele vechilor romani, mai ales în cât este pentru țesătura dinlăuntru și sfârșirea cuvintelor, mai că nu ream vedea altă limbă, decât cea românească.

13. „Limba românească, fiindcă este fiica limbei romane, iar nu a cei grecești, firește că *român* (ρομάνη) au luat forma în loc de Ρωμαῖος, deci ce batjocorești aci?”

În rețensia vieneană asupra *Istoriei pentru începutul românii în Dachia* s-au fost zis, ci fără toată mărturia, că, dacă s-ar face mai pre largă cercetare, s-ar putea dovedi că numele *roman*, ce și-l dau românii sieș însuși, trăbuie a să socoti la acel veac, în carele, strămutându-se tronul Împărăției Romane în Tracia, au început și grecii a se numi pre sineși romani, precum fac și astăzi, la care așa răspunde autorul *Animadversiilor*: „Cu adevărat, grecii, după mutarea scamului Împărăției Romane la Constantinopol și după ce acestui oraș s-au dat numele *Roma Noavă* și s-au dăruit cu privilegiile Romei Vechi, fiind ei totdeauna pizmuitori romanilor, lesne au putut să apuce ocazia de a să numi *romei*. Iar pre români, dacă înainte de aceea n-au fost ei numiți *romani*, ce nebunie i-au putut îmboldi a să numi pre sine *romani* (nume, varvarilor, pururea greșos), atunce când, întru adevăr, despărțiți fiind de Împărăția Romană, gemeau sub jugul varvarilor, vrăjmași de moarte a romanilor? Și apoi, deși ar fi fost ei lăcuiitori a Împărăției Greco-Romane, grecii, cei ce nici pre însuși lăcuiitorii Romei Vechie nu-i învredniceau cu numire de roman, oare ar fi suferit ei a să însămna cu măritul acest nume, dacă mai nainte de aceea nu l-ar fi avut? Și, dacă românii au voit să urmeză grecilor, de ce s-au numit pre sine *romani*, și de ce nu *romei*? Nu poate fi, dară, îndoială că românii, ca pământeni romani, au adus măritul nume *roman* aice, din Italia, cu sine, încă pe timpul lui Traian”.

D<umnealui> rețensentul, la cel mai din urmă dintre aceste argumenturi, răspunde – pre celelalte cu aceasta le-au lămurit – „Ce batjocorești aci?”. Știut este că emulația (întrecerea, pizmuirea) are acea natură, că nu lasă a lua sama la proprietatea limbei. Așa, muscalii seau roșii, pentru că emulau titula împăratului romanilor, nemulțemindu-se cu numirea *țar*, care tot aceeaș însămnează ce și la romani *împărat*, au primit cuvântul românesc *împărat*. Întocma și românii, dacă ar fi pizmuți pre greci, nu s-ar fi numit *romani*, după firea limbei sale, ci *romei*, după datina grecilor. Însă, despre aceasta, vezi argumenturile autorului *Animadversiilor*. Laud pre d<umnealui> rețensentul că au învățat, ca carniol, a răspunde bine numele *român*; altmintea socotesc de Iosef Car<l> Eder, carele, cu gură saxonească, din *român* au fabricat *rumuni*.

14. „De la Lațium aduce pre români acel ce nu cunoaște regulile etimologhiei”.

Împărătește! Voiu repetirii cuvintele lui Petru Catancici, de Istru, cap 8, § 4: „Numele vlahilor (românii), înainte de timpurile lui Ținam, carele au viețuit în al XII veac, zic a nu fi fost auzit, dar nici s-au născut atunci mai întâiu. Pentru că latinii, de când au fost cunoscuți ilirilor, din cele mai vechi veacuri, se numeau *vlassii*, ca și când ai zice *lassii*, punându-se

înainte nesunătoarea literă v, ce este obicinuită ilirilor, precum se numesc și astăzi”. Ce este mai firește decât din *Lațiu* ori din *lati-ni* să se formeze *lasi*? Căruia dacă să va pune nesunătoarea v înainte, cea ilirilor domestică, se face *vlas*; de aci *vlahii*, *valahii*, adică români.

15. „Nu numai slavii cei închinați bisericei latinești numesc pre ceilalți slavi *valahi*, și eu însuș, carniol, călătorind prin Croația, cu acesteș urechi am auzit și cu aceșteași ochi am văzut oameni, ba încă și turcii, ci aceasta nimic nu face”.

Mai mare este cinstirea cu carea sânt eu cătră d<umnealui> rețensentul, decât să nu-i cred acele ce spune despre sine însuș. Ci nu înțeleg nicicacum asupra căruia se dispută în acestaș loc. Rețensia din Viena asupra *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* au fost însămnat că și croații de legea grecească, popor slavicesc, se numesc vlahi, așadar (zice), *romeos* și *vlah* sânt sinonime (totuna). La carea așa au respuns autorul *Animadversiilor*, f. 21 (latinește, iar românește, f. 16): „Cum că croații, ce se numesc valahi, nu sânt neam slavicesc, ci adevărați români, și că oarecând au fost ei numiți romani, precum și până astăzi românii se numesc romani, au dovedit autorul cu tari temeuri, cap 6, § 12, pre care vezi-l. Mai departe, cum că *romanus* și *valahus* sânt sinonimi, nu poate fi îndoială, iară *romeos* și *valahus* a fi sinonimi este o iscodire cu totul îndărăptnică. Pentru că *romeii*, adică grecii, nici s-au zis vreodată de cătră neamurile slavicești *vlassii*, iar romanii, una cu toți italii, și până astăzi se numesc *vlassii* de cătră neamurile slavicești”. În acestea nicăiri nu se cetește cum că numai de cătră slavii de biserica latină să numesc croații cei de biserica grecească *valahi*, carea împrotivește d<umnealui> rețensentul, ci se arată că croații carii se chiamă vlahi nu sânt popor slavicesc, ci întru adevăr românesc.

16. „Acele ce zici la fila 21 (latin<ește>, iar român<ește>, f. 16) cătră bunul bărbat, vezi, oare nu te povățuiești tu însuși de o oarbă dragoste? Dacă nepotrivit ați întrebuințat literile țirilicești, a voastră este acea smintă, iară nu a haracterului scrisorei, carea fiind mai înavuțită, este de agiuns a răspunde mai multe tonuri decât acea latinească.

Mai ușor voiu învăța doaă sămne noave, decât o sută de regule despre deosebitul înțeles a bătrănilor”.

D<umnealui> rețensentul, ca un bărbat bun și pofitoriu de a înainti literatura, se cădea să arăte acelea întru care au întrebuințat românii slovine țirilicești nepotrivit, ca să se poată mântui de această a sa, iar nu a scrierei, smintă. Dacă scrisoarea țirilicească este mai avuțită decât acea latinească, și pentru aceea este din destul de a răspunde mai multe tonuri, pentru ce dar (să tac despre celelalte) n-au putut românii să se întrebuințeze cu scrisoarea țirilicească, mai înainte de a-i adauge consonanta ȳ, de carea românii, întrebuințând scrisoarea latinească, nu au trebuință?

Nu este vorba despre învățarea a doaă sămne noave, ci de a răspunde aceleași. Deci dar, fiindcă acele doaă sămne noave, care ar trăbui să se pună în locul vocalelor de acurn, ȳ și ȣ, este celor mai mulți străini cu neputință a le răspunde, întru adevăr, mai ușor vor învăța o sută de regule (ca să întrebuințez hiperboliceasca formă de grăire a d<umisale> rețensentului), decât să răspundă doaă sămne.

Acea fac românii în scrierea cu litere latinești, ca, lăpădându-se vocalele ȳ și ȣ, să se rechieme fireștile vocale latine, în locul căroră destul de cu rea urmare s-au vârat ȳ și ȣ. Dacă străinii vor ceti vocalele latine care să pun în locul lui ȳ și ȣ, după noima latinilor, mai curat, întru adevăr, vor ceti decât românii, carii respund sonul de astăzi a lui ȳ și ȣ, după prescisele regule. De și-ar băga și românii în minte a răspunde după noima latinilor vocalele latine cele puse în locul vocalelor ȳ și ȣ, ce nădăjduiesc că se va face cu timp, străinii nu trăbuie să se

sparie de regulile date întru aceasta, fiindcă ei să iartă cu totul de păzirea lor, deci dar nici se îndatoresc a le învăța.

17. „Fiindcă eu sânt de biserica latină, vezi cum m-am răs de prepusul tău, f. 27-28”.

Vezi deasupra, num. 3.

18. **Конѣ**, sârbul carele cunoaște bine puterea alfavitului țirilicesc va scrie perfect **конѣ**; **сврѣт**, mai bine **смѣрт** decât **сврѣт**. Sonul **и** nu-l are slavul”.

Cunoscute-mi sânt năzuirile unilor sârbi întru îndreptarea ortografiei țiriliane și întru aplicarisirea ei la dialectul său. Însă, fiindcă puterea scrisorii țirilicești nu este aceea pre carea i-o dă d<umnealui> rețensentul, se deosebește în deosebiri. Mai norocit ar ajunge acestii scoposul năzuirilor sale dacă ar lua literile latine, după datina altor neamuri europenești. Pentru că, neavând **ѣ** țirilicesc nici o sunare la sârbi, dacă s-ar scrie **смѣрт**, atunci **ѣ** ar fi cu adevărat de prisos; deci dar, ori că se va scria **сврѣт**, ori **смѣрт**, tot aceea ar fi.

Tăgăduind d<umnealui> rețensentul a ave slavii sonul consonantei **и**, se vede că vrea să scoată din tagma slavilor pre sârbi, la carii se află multe vorbe ce au sonul **и**, dintre care vreo câteva le-au arătat autorul *Animadversiilor*, f. 29 (latinește, iar român<ește>, f. 21).

19. „Mulțemesc pentru aceale ce le-ai arătat la f. 30, 31 și 40 (lat<inește>, iar rom<ânește>, f. 21, 22 și 28). Ci cugetul meu n-au fost a mă certa pentru timp, aceasta zic numai, că literatura romană, încăi cea din veacul al III, IV, V, nu este a voastră; aceea ce s-au scris atunci (f. 35, latin<ește>, iar român<ește>, f. 24), ce noi n-am văzut, tot aceeaș este, ca și când n-ar fi scris”.

Ce se atinge de literatură, d<umnealui> rețensentul repetiruieste aci goala sa tăgăduire. Autorul *Animadversiilor* din *Disertația despre vechia literatură a românilor*, f. 33 (latin<ește>, iar român<ește>, f. 23), așa arată: „Coloniile romane, adică, după cum vorbim acum, vlahii ori valahii (românii), când au ieșit din Roma la Dachia, au întrebuințat acele litere, adică cele latinești, pre care le întrebuințeau ceilalți romani, la Roma și în toată Italia. Aceasta se dovedește din însăș a vechilor daco-romani inscripții, care s-au aflat și până astăzi se desgroapă în Dachia, mai cu seamă în Transilvania și în Banat. După cuprinsa prin varvari Dachie, deși cursul știintelor nu puțin s-au împiedecat, totuși, cu atât mai puțin se poate crede că acești romani până acolo ar fi fost căzut, cât să fie zăuitat literile ce le-au adus strămoșii lor cu sine de la Roma, cu cât nu cetim nici pre unul din acele neamuri să fie pornit războiu asupra literilor”.

Încă se adaugă că, fiind românii și în acele veacuri închinați legii creștinești, nu poate fi îndoială că au trăbuit ei să aibă acele cărți, fără care nu se face sfânta liturghie, nici se împărtășesc sfintele taine. Deci așa arăt: „Acele cărți, ori că au fost grecești, ori latinești, pentru că literile țirilicești s-au aflat mai întâiu la veacul al 9-lea. Cum că ar fi fost grecești nu este nici umbră de adevăr, deci dar, au fost latinești, carea de acolo mai cu seamă se dovedește, pentru că, la a. 458, episcopii românilor din Dachia Râpensă, adică din Mesia de Gios, adunați fiind în sinod, au trimis lui Leon, împeratului Constatinopolului, despre uciderea S. Proterie Alexandrineanul, precum și Sinodului din Halchedonia o scrisoare (epistolă) în limba latinească, ce la Constantinopol s-au tălmăcit în limba grecească, ce este dovadă că acești episcopi n-au știut limba grecească, deci dar, au întrebuințat literele latine dinpreună cu ceilalți români.

Aceasta atâta sânt de temeinice, cât numai cu o simplă contrazicere, carea adese se obicinuiește a fi un sunet netrebnic, fără de minte, nu se pot resturna nicicacum. Lămurit este că vechii români au întrebuințat literile latine, ca și ceilalți romani. Iar dacă cineva va tăgădui

că această întrebuintare (a literilor latine) nu s-au urmat până pe timpul Conțiliumului de la Florenția, datoriu este temeinic a arăta prin cine, unde, prin ce mijloace, de ce, în ce chip și când s-au stâns ele? Iar în ce chip s-au curmat mai întâiu între români întrebuintarea literilor latine, după Contiliumul de la Florenția, arată Dimitrie Cantimir cu toate împregiurările, adică cărui, ca unui domn a Moldaviei, au fost deschise toate ungheturiile arhivelor”.

20. „Despre Anonim notariu, vezi acele ce le are Șliotter în Nestor”.

Vezi a lui Daniel Cornides *Vindiciile lui Anonim, notariului craiului Bela*, date de I<ohann> Hristian Enghel și înmulțite.

21. „Acele ce zici, f. 26 (lat<inește>, iar rom<ânește>, f. 19), de teorie, vezi oare nu este sminta praxeii, dacă numai în teorie sânt de lăudat?”

Cum că prințiipiile arătate românilor de d<umnealui> rețensentul, pentru de a ținea ortografia țirilico-românească, sânt românilor în practică vătămătoare și împrotivitoare împărtășirei cu alte nații, de prisos au arătat autorul *Animadversiiilor*, pre carele vezi-l, f. 21 (lat<inește>, iar rom<ânește>, f. 16) ș.c.l.

22. „Nu-mi aduc aminte a fi zis eu că limba vlahică este jumătate slavică. Însă aceea niciodată nu veți făptui, ca să nu credem cum că acea romană este pusă în aceea carea era în Trachia pre timpul veacului I; mărturie este toată forma limbei, p<entru> e<xemplu>, articolul, care nu-l avea limba romană”.

D<umnealui> rețensentul, acele ce el însuș nu le-au văzut, le socotește a nu fi (num. 19). Și totuși, în privire cătră români, și acele ce nici le-au văzut oarecând, nici se vor vedea, dacă numai sânt împrotivitoare, le socotește a fi. De unde este cunoscut cum au fost limba romană în Tracia în veacul I, dacă zici că acea limbă au fost cu forma întru tot deosebită de aceea carea tot în acel timp se politicea prin toată Italia? Cu adevărat, se cădea a cunoaște aceea, și apoi cu bărbăție a lătura și a cumpăni limba românească cu aceeaș, și după aceea apoi a face încheiere: fiindcă românii au venit încoaci la începutul veacului al II, potrivit este, din limba românească, a socoti cum au fost limba romană la formă prin toată Italia la veacul I. Cum că tot aceastaș au fost în Tracia și în toată lumea romană, între romani, la veacul I, nu văd nici o urmă, carea m-ar face să mă plec spre îndoială. Vezi deasupra, num. 8. Poate socotești că prin limba slavică s-ar fi strămutat în Tracia, la veacul I, forma limbei romane? De au fost slavii în Tracia la veacul I au nu, las altora să hotărască; iar cum că în al VI veac au fost ei în aceste părți, au lăsat scris Procopius și Iornandes. Eu zic că articolul definit nicidecum nu s-au introdus în limba românească de la slavi, fiindcă limba slavică nu are nicicacum acest articol.

Dacă prin limba romană înțelegi pre cea latină *îndreptată*, adevărat este că ea n-au avut articol în veacul I, precum n-are nici astăzi, nici au avut oarecândva, iar dacă înțelegi pre cea poporală, trăbuie a dovedi. Cu adevărat, dacă socotești că articolul limbei românești s-au urzit mai întâiu în Tracia, la veacul I, trăbuie neapărat să încheiezi că și lata Italie, Franția, Ispania, care așijderea întrebuintează articolul cel tot din aceeaș rădăcină urzit, trăbuie să mulțemească Traciei pentru această proprietate a limbei sale; însă ce este mai absurd (nepotrivit) decât aceasta?

„Fii sănătos și, dacă mă crezi a fi iubitoriu de adevăr, precum mă știu a fi, fi-mi binevoitoriu”.

Nu mă îndoiesc că d<umnealui> rețensentul este iubitoriu de adevăr, însă-l poftesc ca, în recetirea jignitoarelor socotințe ale altora asupra românilor, să fie cu critică.

3. PRIVIREA REȚENSIEI ASUPRA ANTICRITICEI ROMÂNEȘTI,*⁽⁵⁾ dată (rețensia) în „Gazeta literală” din Viena, nr. 7, februarie 1816. În Buda, cu tipariul C<ărăieștii> Universității Ungurești. 1816

Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem: non secus in bonis
Ab insolenti temperatam
Laetitia.

Horatius

Lină, adu-ți aminte, în lucruri grele
A-ți ținea mintea, asemenea în cele bune,
Stămpărată de neîndatinată bucurie.

Horat

Dumnealui **k.**⁽⁶⁾ au fost început a rețensui anticritica românească, adică *Animadversiile asupra rețensiei de Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, din anul 1814, și *Reflexiile asupra răspunsului d<umnealui> rețensentului* la acele acum zise *Animadversii*, din a. 1815, date la tipariu în limba latină, ci fiindcă-i mai ușor a cleveti aceluia ce așa îi este firea, decât cu coaptă judecată a precumpăni lucrul, lăsând la o parte acele toate ce cuprind prezisele *Animadversii* și *Reflexii*, afară de aceea ce se atinge de postpoziții seau dupăpunerea articurilor îndatinat în limba românească, despre carea se va cuvânta mai gios, se lasă d<umnealui> rețensentul **k.** la nespuse clevetiri, și, ca așa să zic, afurisește pre împotivnicul său cu închipuirea vătămatei prietenii, și pentru ca să se arate mai vederat, prin denunțarea carea au tipărit-o în „Foile literarii” din Viena, nr. 7, febr. 1816, nu prea cu înalt haractir au hotărât a face abus (rea întrebuințare), și așa s-au întâmplat lucru.

Fiindcă animadversiile făcute asupra zisei rețensie apăsau cu a sa greutate pre d<umnealui> rețensentul și fiindcă, deși este autorul acelor *Animadversii* anonim (fără nume), totuși lămurit hotărește a fi revisorul cărților românești din Buda, au trimis revisorului răspunsul său (resuflarea sa) în 22 ponturi. După ce au dat revisorul acel răspuns la prietenii săi să-l cetească și să-l și prescrie, s-au aflat oareșcine, carele au făcut reflexiile sale asupra aceluia răspuns, că, fără recetirea răspunsului din cuvânt în cuvânt, nici se vedeau reflexiile a fi din destul statornice. Și aceasta este ce rețensentul **k.** o numește necinstită (*infamen*) vătămare de prietenie, strigând în gura mare.

Iar eu tăgăduiesc și prea tăgăduiesc a fi fost, între d<umnealui> rețensentul și între revisorul din Buda, cât mai puțină prietenie. Pentru că, când, rogu-te, au făcut d<umnealui> rețensentul cu revisorul această mare și sfântă prietenie, pre carea o zice d<umnealui> rețensentul **k.** a să fi vătămat de cătră revisorul? Doară prin rețensia *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, pre carea d<umnealui> rețensentul **k.** (după temperamentul său, cel acum publice arătat) o numește binevoitoare¹, pentru că înainte nici de numele revisorului au

¹ Cât de binevoitoare este acea rețensie, vezi animadversiile asupra ei. Autorul *Animadversiiilor* s-au îngrețosat a însămna aceea ce în acea rețensie, în formă de notă, au însămnat d<umnealui> rețensentul, vrând a batgiocori pre români. Că să miră a nu fi venit nimănui în minte să deducă începutul numelui *valah* de la *vol*, ce însămnează „bou”. Iar mie, această urzărire îmi dă nove argumenturi seau temeieri că românii sânt urziți din italieni, pentru că italu și grecii, de la carii și noi avem numele *valah*, însămnează *taur*, *bou*, de la **ιτις**, „inimos”. Așa adică s-au zis italii, pentru marea sa tărie și inimoșie ce o au.

auzit d<umnealui> rețensentul, cu atât mai puțin să se fie încheiet între ei vreo prietenie. Însă dacă cineva va ceti acea rețensie cu bună socotință și va băga bine sama la mai multele sămne și parentezuri, ce sânt cu batjocoră înșirate, va afla că trăbuie a face încheiere cum că d<umnealui> rețensentul, afară de nu știu ce laudă seacă, au fost mai mult străin cu bunăvoința sa de cătră revisor și de cătră nația românească, decât prietin.

Au doară zisa prietenie au făcut-o d<umnealui> rețensentul cu revisorul prin răspunderea la *Animadversii*, care au fost cea mai dintâiu voroavă și scrisoare ce au trimis-o d<umnealui> rețensentul, în viața sa, revisorului? Însă aceasta nu tractarisea despre încheiere de prietenie, ci cuprindea chiar drept resuflarea asupra *Animadversiilor*. Nici s-au trimis acel răspuns revisorului ca unui prietin, ci ca la un socotit împrotivitoriu, pentru că așa începe: „Cel ce-ți scriu acestea, bărbat preacinstite, acelaș sânt, asupra cărui au ieșit la Buda, în a. 1814, *Animadversiile* tale”.

Cu adevărat, cum că nu numai că n-au fost revisorul prietin d<umisale> rețensentului, ci cu totul necunoscut, însuș d<umnealui> rețensentul din destul arată în prelăudatul răspuns, precum la num. 3 zice: „M-am răs de pornirea ta asupra sârbilor, căci că eu sânt carniol de legea latină”. Și num. 17: „Fiindcă sânt de legea latină, vezi cât am răs de prepusul tău”. Încă nici de nume n-au fost cunoscut revisorului d<umnealui> rețensentul, înainte de a-și subscris el numele în prelăudatul răspuns.

Deci dar, trăbuie să se încheie că între d<umnealui> rețensentul vienean și între revisorul budean n-au fost făcută prietenie niciodată. Și apoi, fiindcă *din nimic, nimic nu să face*, urmează nu numai că n-au fost vătămată prietenia a d<umisale> rețensentului, dar că nici s-au putut vătămă. Pentru aceea, dar, fieștecine poate pricepe cât de fără rușine, de nepotrivit, de îndărătnic, cât de sucit, cât de pe dos, necuviincios, nedrept și de răs au aplicarisit d<umnealui> rețensentul pentru sine aceste preaînțelepte a lui Țițero cuvinte din *Filipica* 2, IV, pentru amicie (prietenie), și cu aceleaș i-au plăcut a vesti de necinstit, adică a defăima pre autorul *Reflexiilor*, care cuvinte așa sună: „Om și fără omenie, și necunoscătoriu de viața comună, pentru că cine vreodată, carele oricât de puțin cunoaște buna prietenie, au arătat și fățîș au cetit scrisoarea trimisă lui de la prietin? Ce este altă, a stânge soțietatea din viață, a stânge vorbile (corespondențiile) prietenilor îndepărtați! Câte glume se obicinuiesc a fi în epistole, care, dacă se vor arăta, se vor vedea nepotrivite, câte serioase (adevăroase), care totuși niciodată nu sânt de a să publica”. Afară de aceea, îi place d<umisale> rețensentului **k.** a numi pre autorul *Reflexiilor* și necinstit, varvar ș.a., și hotărăște că cu măciuca lui Hercule trăbuie deșteptat spre respect.

Orice drept judecătoriu a lucrurilor va afla că denunțatiei d<umisale> rețensentului **k.**, ce este răzimată pe un foarte fraget temei, cu dreptul i să poate pune înainte acest titlu: *Parturient montes, nascetur ridiculus mus*, adică: „*Screm munții să nască și să va naște șoarice de răs*”. Mai pre larg se va vedea aceea din următoarele: să vedem, oare, afară de starea prieteniei, carea a nu fi fost niciodată între d<umnealui> rețensentul și între revizor, din destul am dovedit, să vedem, zic, oare greșit-au ceva revizorul asupra d<umisale> rețensentului, în privire cătră prelăudatul răspuns seau resuflare? Acel răspuns, întâiu, au fost despre lucru de învățătură, adică despre lucrul public, și pentru aceea de împărtășit. Al doile cuprindea rețensia *Animadversiilor*, ce s-au fost și făcut cunoscute. A triele s-au fost trimis la acela, carele întru adevăr se socotea a fi autorul *Animadversiilor* și împrotivnic, și pentru aceea nu fără socotință alcătuit, ba încă mai aspru apoi muștră pre revisor, ca pre autorul *Animadversiilor*. Cu adevărat, nu se poate zice scrisoare prietenească acel răspuns, ci chiar, și încă groaznică resuflare asupra *Animadversiilor*. Pentru aceea, îndrăznesc a zice că acel

respuns a d<umisale> rețensentului au fost o lucrare publică, măcar că l-au fost trimis numai unui, din pricina ce are acum a să arăta. Deci dar, nimic n-au împiedecat ca revizorul să nu deie acel respuns public prietenilor săi spre cetire și descriere, și aceea cu atât mai tare, că înșaf frumseață și dulceață a stilului latinesc foarte îl recomendarisea, prin care s-au și făptuit, de poșteau mulți cu seate a căpăta acel respuns.

Mie, ca unui cunoscătoriu de lucrurile omenesti și cel ce foarte bine știu împregiurările acestei trebi, mi se vede că d<umnealui> rețensentul, învins de puterea animadversiilor și prevăzând (ce putea pre ușor oricine) că, precum mai nainte asupra rețensiei *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, așa și asupra acestui respuns seau resuflare, se va descoperi cuviincioasa socotință, au hotărât în sineș, cu mai bună băgare de seamă a da la tipariu *Respunsul asupra Animadversiilor*, decât cum au rețensuit pre zisa *Istorie*, și pentru aceea se vede a-și fi pus în gând cu vicleșug să cerce mai întâiu pre revisorul, că așa, descoperind doară vreun respuns a revisorului, nu din destul de tare, să poate mai cu îndrăzneală și mai aspru a să scula asupra animadversiilor, așa ca, închizindu-se calea din toate părțile, să nu poată împrotivitorii aceii rețensie nici gura să deschidă. Cu un cuvânt, se vede că d<umnealui> rețensentul au căutat învingere, iar nu adevăr. Ci boul își aruncă țerâna în capul său, și d<umnealui> rețensentul au căzut în groapa ce singur au săpat-o, pentru că oareșcine, precum am zis mai sus, vrând a întimpina viclenia d<umisale> rețensentului, au dat la lumină *Reflexiile* sale asupra respunsului d<umisale> rețensentului, fără însă de a-l opri cu sumuțarea de la prenoirea disputației, ba încă l-au îndemnat spre a face aceea, ca așa să se pună capăt învățatei întrebări pentru începutul limbei românești.

Deci dar, numai unul acela este păcatul revisorului, că n-au putut mahinația d<umisale> rețensentului să-și agiungă doritul său scopos, care, dacă este de a să zice păcat, atunci toți cei ce cu bărbăție se apără de asupritori vor trăbui a să zice păcătuitori, și, precum d<umnealui> rețensentul se obicinuiește a-i numi, „varvari necinstiți, asămine furilor, fără de omenie, neștiutori de viața comună, necunoscători de bună prietenie, stângători de soțietate din viață și de vorbirile prietenilor” ș.a., și carii cu măciuca lui Hercules trăbuie a să deștepta spre respect.

Mă îndoiesc că oare nu este și d<umnealui> rețensentul **k.** din acel neam de oameni, carii iubesc a criticarisi faptele tuturor, iar a fi ei țensurați de cătră altcineva socotesc a fi păcat de moarte. Acei ce au acest feliu de natură lesne să aprind și cu nestămpărată ură prigonesc pre țensorii săi, ba încă gata sânt a asupri pre toată nevinovata familie și neamul țensorului său. Întru atât stăpânește slăbăciunea pre asămine omșori!

Leacul a unei asămine boale, după socotința mea, mai că n-ar fi altul mai potrivit, decât ca acel supus ei să se mustre cu mai multe țensuri, înainte de a să împetri întru aceea. Ca așa, desbrăcându-se de sălbătăcia firească, cea însușită varvarilor și carea, întru adevăr, nu este vrednică de a un loc așa însămnat precum e Viena, de unde toate națiile Imperăției Austriace poftesc a suga țivilisație, bună-creștere, blândețe, omenie, liberalitate, cinste, desbrăcându-se, zic, de fireasca sălbătăcie, să se dedeie cu răbdarea, cu blândețele, cu bărbăția, ca așa să se facă înțeleptul bărbat mai folositoriu soțietății omenesti, și sie să-și câștige adevărată laudă.

Când petreceam odinioară în Carniolia, din întâmplare am văzut doaă babe gâlcevindu-se în uliță, dintre care pre una o zicea a fi de neam carniolă, iar pre ceealaltă, nemțoaie, carea aceasta și din aceea lesne se cunoștea, căci amesteca mai multe vorbe nemțesti în grăire decât aceea (carniola). Și fiindcă baba nemțoaie foarte frumos știa să-și spună dreptul său, mai pe urmă, cu temeinice cuvinte, așa au strămtorat pre baba carniolă,

încât aceasta n-au știut ce să-i mai răspundă. Și așa, baba carniolă, de mânia ce fierbea, slobozindu-se la cele mai urâte ocări, blăstămuri și sudălmii, toți privitorii se rumpeau de râs, însaș baba nemțoaie, râzând, s-au dus de acolo. Iar mie mi-au părut rău de atâta slăbăciune sufletească și de urmata din aceea confuzie (învăluială) a babei carniole. Mai înțelepțește, cu adevărat, ș-ar fi scutit cinstea sa baba carniolă, deacă ar fi tăcut seau dacă ar fi mărturisit curat, din inimă, a fi învinsă, decât a voame nește așa slăbăciuni. Ci au fost o babă, nu bărbat, adică cu nume de învățat, pre carele doară mulți l-au crezut a fi înțelept. Babii, într-unile asămîne, este de iertat, pentru că, cu cât este vreo ferișoară mai neputincioasă, cu atâta mai tare arde de mânia.

Însă mi se pare că d<umnealui> rețensentul își închipuiește că are un deosăbit drept. Căci așa începe prezisul răspuns asupra *Animadversiilor*: „Cel ce-ți scriu acestea, bărbat preacinstite, sânt acelaș asupra cărui au ieșit *Animadversiile* tale la Buda, 1814, când lipseam la Paris și Oxonia”, cu care cuvinte se vede d<umnealui> rețensentul a dojeni pre autorul *Animadversiilor* că au îndrăznit, tocma când lipsea rețensentul din Viena, la Paris și Oxonia, a da la lumină *Animadversiile* asupra d<umisale> rețensentului, pentru că, într-alt chip, din ce pricină ar face aducere aminte despre lipsirea sa la Paris și Oxonia? Care, de este adevărat, nu este de mirare că d<umnealui> rețensentul într-atâta s-au supărat, căci răspunsul lui asupra *Animadversiilor*, măcar că este chiar și numai despre lucru de învățătură scris, s-au împărțit și altora, fără de a se fi cerut mai întâiu de la dânsul deosebită iertăciune, după cum este închipuitul său drept.

Să zicem să fie revisorul unul dintre povățuitorii nației sale, precum zice d<umnealui> rețensentul **k**. Să zicem să fie fost dânsul prietenul d<umisale> rețensentului și să fie păcătit împotriva prieteniei d<umisale> rețensentului. Oare nu și bunul Omir dormitează câteodată? Oameni sântem, dăruieți cu înțelegere îngrădită: ne înșălăm cu chipul dreptului, deci dar, poate păcătui oricine. Însă vinovăția acestui feliu de păcătuitoriu nu este niciodată asămîne păcatului de căpetenie, care să se reversă spre toată nația seau toată ceata păcătuitorului și să o facă vinovată. Deci dar, d<umnealui> rețensentul **k**, s-au micșorat însuș când, urmând simptomelor inimei sale și asămănuind cuvântul *popa* cu *popa* vechilor romani (de la care se trage *popina*, *popinor*, „crășma”, „crășmesc”), au năzuit a batgiocori pre tot clerul de legea grecească (să piară prietenii, numai dinpreună să se stângă și neprietenii), urmând Pulcinei, carea, văzând pre un om beat, au socotit că ar trăbui să se stărpească toate viile. Însă cel ce pătimește struncinare pe mare se prinde și de gunoaie, cu nădejde de scăpare.

Cuvântul *popa* l-au luat neamurile slavenesti cele de legea grecească de la zicerea grecească *papa*, ce însămneară „tată”, „părinte”, mutându-se întâiu *a* în *o*, și cu acest dulce și cinstit nume numesc în însaș a sa limbă pre preoți, care adică românii nu fac nicidecum în limba sa, ci pre orice presviter și monah, cându-l grăiesc, îl numesc *părinte*. Însă presviterul să numește la români *preot*, ce se zice la italieni *prete*, afară numai dacă cineva, împotriva însușirii limbei românești, ar vrea să urmează sărbilor în grăire, însă aceasta nu fac niciodată când grăiesc cătră preot, nici în cărți. Pentru aceea, nici în cărțile cele întoarse de pre rusie, nu se vede niciodată *popa*, ci, în locul lui, *preot*.

Însuși ungurii pre al său *pap*, *poap*, îl scriau *pop*, ba încă și astăzi îl răspund cu un ton mai aproape de *o*; *popa*, la neamurile slavicești de legea grecească, în limba sa, precum am zis mai sus, este o zicere cinstitoare, iar în limba latină, cu dreptul, nu suferă a să numi preoții lor *popi*.

Iar d<umnealui> rețensentul **k**, prin distihonul latinesc cel vărât în rețensia sa, asămăluind pre *popă* (subt care nume, precum deasupra am arătat, se înțelege, la neamurile

slavicești de legea grecească, preotul hirotonisit) cu furii, nu numai că scârnăv au vătămat pre vlahii Croației și pre tot sfințitul cler de legea grecească, întrebuițind slăbiciunea sufletului său, ci încă și aceea au făptuit, că acei ce să minunau înainte de dânsul acum le pare rău. La acest loc, d<umnealui> rețensentul **k.** ori că au vrut să urmeză, ori să învingă pre domnul Svartner, carele în *Statistica* sa a Crăimei Ungariei, pre minunații bărbați Ioan de Huniadi și pre Matias Corvinus, fiul lui și craiul Ungariei, i-au asămăluit cu Hora și Cloșca, zicând: „Marele Ioan Huniadi și mai marele lui fiu, Matia Corvinus, au fost de neam români, însă și crudul Vlad Dracula au fost român, și Hora și Cloșca i-au fost compatrioți”. Eu, întru adevăr, nu sânt mănios pre d<umnealui> rețensentul, ci încă mai cu samă îl iubesc, căci, prin contrazicerile sale, au dat pricină altora de a cerceta adevărul. Pentru aceea foarte-mi pare rău, căci dânsul întru atâta au rătăcit și ș-au mănjit numele cu o notă pre carea cu multă sudoare va trăbui să o șteargă.

Mai departe, laudând d<umnealui> rețensentul **k.** descrierea haractirului românilor (cu carea faptă au îndatorit pre amicul său Svartner, ca și el, căpătând ocașion să se întrebuițeze cu autoritatea d<umisale> rețensentului împotiva românilor), se arată pre sine că mai puțin cunoaște lucrurile românilor decât însuși Svartner. Pentru că cine să suferă, ca d<umnealui> rețensentul **k.**, cel ce face aruncare, precum se vede, că un român (căci că ar fi protestăluit românii este numai o scornitură a d<umisale> rețensentului) au îndrăznit asupra domnului Svartner, în privire cătră zisa lui descriere, a scrie, și încă, ce-i mai mult, în limba ungurească? Au doară în limba ungurească nu se poate scrie destul de frumos și pre larg? Au doară cartea nemțească a domnului Svartner, profesor în universitatea ungurească, n-au fost slobod a o resufla în limba ungurească? Au doară românului, cetățean a Măritei Crăimei Ungariei, nu-i este slobod a scrie ungurește?

Îmi vine înainte rețensia acei cărticele ungurești, cu carea s-au respuns domnului Svartner în privire cătră mai sus-zisa descriere a haractiriului românilor, dată în „Foile literale” din Viena, n° 3, ianuarie 1816. Titlul acei cărticele ungurești este: *Luări-aminte asupra însămnărilor făcute de domnul Svartner în Statistica Ungariei*, care respuns s-au dat la tipariu în Pesta, a 1812. Autorul acestei cărticele au fost un român tinăr, Toma Costin, nobil de Gaura, carele adică, deși este de stat mic, totuși d<umisale> rețensentului i se nălucește nu numai ca un ghigant, ci ca toată nația românească, zicând: „În contra căria (mai sus-zisa descriere a harac<terului> rom<ânilor>), românii încă în limba ungurească au protestăluit”. Au că întru adevăr au vrut d<umnealui> rețensentul **k.** așa să-l închipuiască, pentru de a căștiga nu știu ce laudă deșeartă domnului Svartner, ori de a-i micșora confusia lui, căria doară s-au subpus prin acea cărticică, și, pentru aceea, temeinica acea resuflare făcută de un tânăr român asupra domnului Svartner, au aflat de cuviință d<umnealui> rețensentul a o însămna cu numele *protestației românilor*, adică a toatei nație românești. (...) *Male verum examinat omnis corruptus judex*, adică: „Rău cercetează tot judecătorul cumpărat seau stricat”.

Aceasta, zic, cărticică (a lui Costin) au fost rețensuită în Viena, așa adică de sec și de rău, cât, din cetirea ei, cetitorul nu se va face mai învățat, iar d<umnealui> Svartner va rămănea tot în aceeaș stare, în care l-au aruncat prelăudatul tânăr român, de nu cumva însuș d<umnealui> Svartner, prin virtutea sa, va pune-și în gând de a cerca. Pentru că această rețensie nu cuprinde altă nemic, decât aceea ce oricare prunc ar putea să bulguiască, adică cuprinde numai seaca acea sentenție, ce este mai ușoară de o gheoace, că însămnările (*Észrevételek*) sânt mai mult tăgăduitoare și ocărătoare, decât resuflătoare. În batgiocoră

adauge d<umnealui> rețensentul, din ale sale, aceea: „Dacă ai făcut, tăgăduiește”. Acest feliu de rețensie nu plătește nici o nucă vermănoasă, pentru că ori zi ceva mai bun decât tăcerea, ori taci. Însă d<umnealui> rețensentul, content fiind de a putea hrăni pre cetitoriu cu frumsețea stilului nemțesc și cu ziceri batgiocoritoare, puțin se îndatinează a fi îngrijit pentru, seau de a afla, seau de a descoperi adevărul, așa încât se pare că mai mult împlinește profesia unui magistru de limba nemțească, decât datorința de rețensent. Întru adevăr, îi mai place a rescânta cântecul altora și a săltita seau a giucări pe deasupra lucrurilor, decât să desgurdă mădua și cele dinlăuntrul lucrului. Cercând aceasta fără de norocire, lasă; memoria mare, fără de jiudecată proporționată, adese este supărătoare. Svătuiesc pre d<umnealui> rețensentul ca să fabriceză o noavă rețensie asupra prelăudatei cărticiche ungurești, și atât cugetele d<umnealui> Svartner, ce sânt toate de a face răs, cât și argumenturile tânărului autor român, din rădăcină, curat să le rețenseză, și apoi atunci să-și deie socotința sa, cu temeinic cuvânt răzimată. Pentru că se cade a-și aduce aminte de văierarea (jeluirea) autorului *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, cea în prefație împusă. Iar pentru de a da o înțeleaptă rețensie despre aceasta, este de trebuință bărbatului și cu întreagă credință rețensent să cunoască că câte zile au petrecut d<umnealui> Svartner în Bănat (pentru că pre alți români n-au cunoscut) și în cât au fost acolo bolnav, adică la un român, carele toată omenia, prieteșugul și bunăvoința cu liberalitate i-au făcut, și încă să cunoască de la ce feliu de om de nimic au supt acelea, în Bănat, care dânsul, la Pesta, desfrângându-și genia sa, le-au mai înmulțit asupra românilor.

Tot în aceeaș rețensie a prezisei cărticică ungurești, d<umnealui> rețensentul, jucându-se și batgiocorind, spune între minunile sale că adică și românii încep a ceti. Iar mie mi se vede a fi aceea un fenomen înfricoșat, căci că acei de acum (după zisa d<umisale> rețensentului) încep a ceti, învață a silabisa pre bărbații ce se laudă cu o nemărginită și învechită învățătură, precum, de pildă, pre domnul Svartner și pre d<umnealui> rețensentul **k**. Vezi *Észrevételek* (eisrevitelec) și adese pomenitele *Animadversii* și *Reflexii*.

Mai pe urmă, d<umnealui> rețensentul **k**, amănunțează autorului *Reflexiilor* cu măciuca lui Hercules. Însă astfel de amănunțări puțin ori nicicât spăimântează pre autorul *Reflexiilor*, cel ce se află într-un loc nobil și sigur. Iar eu, odinioară, când adică treceam prin Carniolia, întru adevăr, mă temeam de măciuca lui Hercules, mai cu samă după ce văzusem în spânzurători trei Herculi de curând spânzurați.

D<umnealui> rețensentul **k**, după ce ostenisă clevetind asupra autorului *Reflexiilor*, au descălecat la lucrare învățată, nedesbrăcându-se încă de mânia. Să vaieră asupra autorului *Reflexiilor*, că nu înțelege proprietatea limbei italienești, măcar că atât de lămurit și cu temei au vorbit autorul *Reflexiilor*, num. 11, fila 26 (latin<ește>, iar român<ește>, f. 43), despre însușirile articolului definit a italienilor, încât d<umnealui> rețensentul **k**, se vede că, turburat de mânia, cu ochiu ponciș au cetit acele ce se cuprind în prezisa filă și că nicidecum n-au înțeles, ori că de aceea vorbește, ca să nu se socotească a tăcea, cetește la țitarisita filă.

Cu mai mare sălbătăcie hulește în privire cătră dupăpunerea articurilor la alban. Lucrul așa este: au poftit autorul *Reflexiilor*, la fila 25 (latin<ește>, iar român<ește>, f. 43), ca d<umnealui> rețensentul să deie să se tălmăcească prin vreun bulgariu ori alban, în limba bulgarilor ori a albanilor, Evanghelia grecească, ce are articolul definit, carele acoloș s-au rețitat grecește. Dacă d<umnealui> rețensentul **k**, și-ar fi dat sârguință de a face aceea cu agiutoriul bulgarilor ori a albanilor, din a căror înștiințări zice că s-au încredințat despre întrebuințarea de a se dupăpune articuli definiți la bulgari și la alban, cu acest chip ar fi cruțat multa sa grăire, iar pre noi ne-ar fi încredințat ce trebuie a socoti, atât despre ființa

articulilor într-o adevărată definiție, cât și despre datina de a-i dupăpune substantivelor la bulgari și la albanii, de la care zice d<umnealui> rețensentul că au luat românii datina de a dupăpune articuliile definiți. Însă d<umnealui> rețensentul **k.**, și afară de aceea, îngrijit fiind pentru scurtime, au mai vrut să deprindă mintea cetitorului cu multe altele, decât a săvârși lucrul prin scurta aceea cale și de a mărturisi adevărul. Pentru că, precum am însemnat mai sus, nu se atinge bucurios de mărduța lucrului. Iar căci d<umnealui> rețensentul **k.**, cu deosebire amărăciune, adaugă pre englezul Leache și că s-ar fi făcut mincinos de către autorul *Reflexiilor* este chiar numai o iscodire. Pentru că autorul *Reflexiilor*, la țitarisitul num. 11, nimic au zis altă despre aceasta, decât că călătorii adeseori să amăgesc și amăgesc, dacă cineva se amăgește (ce este lucru omenesc), și apoi, din această strămbă socotință, ne-nțeleptul amăgește pre alții. Oare aceea este a minți? Oare nu este cunoscut și babelor că alta este a minți și alta a vorbi strămb? Încă tocma de ar fi și mințit Leache (care autorul *Animadversiilor* n-au zis nicicând, nici de-a dreptul, nici pe din departe), totuși, dacă d<umnealui> rețensentul, amăgit fiind cu așa felu de minciună, ar fi arătat aceea, nu urmează nicicacum că ar fi mințit d<umnealui> rețensentul. Cu toate acestea, d<umnealui> rețensentul, răpit de mânia, amărunează cu măciuca lui Hercules și numește varvar pre autorul *Reflexiilor*. Zis-au găvanul către oală! Însă s-au însemnat într-alt loc că d<umnealui> rețensentul se îndatinează a vedea acelea ce nu sânt. Aci s-ar putea zice mai multe despre duhul și chipul scrierei ș.a. a d<umisale> rețensentului, însă, fiindcă nu privesc tocma către obiectul nostru, le trecem cu tăcerea.

Fiindcă am stăut la gâlcevirea pentru dupăpunerea articulelor definite și pentru că d<umnealui> rețensentul n-au vrut astă dată să îmbrățoseze plăcuta lui scurtime, prin care s-ar fi pus capăt împricinării, nici nădăjduim să poată face d<umnealui> rețensentul **k.** îndestulare la cererea *Reflexiilor*, num. 11, f. 25 (lat<inește>, iar rom<ânește>, f. 43) ce am arătat mai sus, să intrăm într-altă cale, ca să săvârșim și pre această gâlcevire, în cât este pentru cele de căpetenie ale ei. Deci să dăm că albanii au adevărați articuli definiți și că-i postpun după substantive, precum fac românii. Cine, pentru aceea, dintre cunoscătorii lucrurilor omenești, să creadă că nemărginita mulțime a românilor, a cărora cea mai mare parte n-au avut cu albanii nici o comunicație, de când este lumea, ar fi luat datina de a postpune articuliile definite după substantive de la mica ghintă a albanilor?

Ce se atinge de bulgari, asămenea să dăm că ei întrebuințează pronomile lor demonstrativ *ta* în loc de adevărat articol definit. Oare pentru aceea vom zice că românii au învățat de la bulgari a postpune articolul definit după substantive, cu toate că nu poate fi îndoială că bulgarii, precum și toate celelalte ghinte slavicești, și până în zi de astăzi, nu au articolul definit, așa să zic că bulgarii mai de demult nicidecum nu l-au avut? Treaba bulgarilor într-o aceasta mi se vede a să fi întâmplat așa: după ce mare mulțime a românilor, amestecându-se cu bulgarii, au fost învățat limba bulgărească, românii, deprinși cu articuliile definite, au început a întrebuința (rău) pronomile demonstrativ a bulgarilor, *ta*, în limba bulgărească, în loc de articuliile cei definiți. De la ei au învățat pe încet și bulgarii a întrebuința foarte adese pronomile lor demonstrativ *ta*, după datina acelor români ce vorbeau bulgărește. Care altor nații, tot slavicești, se vede cu totul nepotrivit, și ca și pre o lipitură cu neplăcere a urăsc.

Acum, fiind acesta începutul strămutării pronumelui demonstrativ *ta* în articol definit, despre care nu poate fi îndoială, fiindcă nici una altă ghintă slavicească nu întrebuințează articolul definit, și însăși adeasa repetiție a pronumelui demonstrativ *ta* foarte întunechează

firea limbei bulgărești, cine, cu dreaptă judecată, va zice că românii au învățat de la bulgari a postpune articuliilor lor definiți după substantive?

Acei români, carii sânt amestecați cu bulgarii, cu decurgerea timpului, au uitat numeasca sa limbă (care s-au întâmplat și altor mulți români, cei ce cu atâtea strămutări au avut mai de demult a să lupta, în deosebite părți a lumii), și acum se numesc și ei bulgari, pentru că vorbesc limba acestora. Cu adevărat, cum că mai de demult mare mulțime de români au lăcuit până la porțile Constantinopolului, au lăsat adevărit scriitorii bizantini. Vezi la Striter, în cele vlahicești, cap 22, § 358. Și astăzi se află mulțime de români, și până peste Adrianopol, pân' la Constantinopol, carii, pierzindu-și limba națională, se numesc bulgari. Și totuș aceiaș români, atât din îmbrăcăminte, cât și din fisionomia romană, lesne se pot deschilini de cătră bulgarii cei de neam slavi.

Ca să poată cetitoriul înțelege acea ce d<umnealui> rețensentul **k**. numai cât atinge, batgiocorind, „Că Țițero și Țesar ar fi trăbuit să zică orațiile (cuvântările) sale cătră cvirite ori în limba românească, ori că într-alt chip n-au putut fi înțeleși”, pe scurt voiu arăta firea întrebărei. Autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* au fost zis că limba latină au fost oarecând de doaă feliuri, una poporală, carea se suga cu laptele încă din pruncie, și alta a literaților, carea se învăța cu agiutoriul gramaticiei. D<umnealui> rețensentul, în rețensia prezisei *Istorie*, au tăgăduit aceea, zicând că odinioară au fost limba latină numai una, și aceea au arătat cu exemplu limbei grecești, carea odinioară au fost numai una și comună învățaților și ne-nvățaților. Autorul *Animadversiilor* au răspuns că aceeaș s-au întâmplat odinioară grecilor, ce și latinilor, adică, că și grecii au avut duplică limbă, și că latinii, după exemplul grecilor, au așezat altă limbă pentru literați. Vezi *Animadversiile*, n. 6 și 7. D<umnealui> rețensentul, pășind mai departe, au zis în răspunsul său la *Animadversiile*: „Nici au venit în minte cuiva dintre cei vechi să-și formeze limbă pentru cărți, deosebită de cea poporală, și aceasta este numai nebunia celor de astăzi”, la care așa se răspunde în *Reflexii*, num. 7. Întru adevăr, dacă d<umnealui> rețensentul va privi cu bună luare-aminte la limba slovenească, ce se află în cărțile bisericești, lesne va pricepe cum că nu este nebunie însușită a celor de astăzi, de a forma pentru cărți limbă deosebită de cea poporală. Vezi deasupra, n. 3.

Însă d<umnealui> rețensentul este totdeauna mai plecat de a căutări încungiurare și a întrebuința nimicuri, decât de a cerceta lucru cu de-amăruntul ori de a mărturisi adevărul vederat împotriva prepusei sale socotințe.

„Câte meastecă cârtitoriul!” – PAMFLET

RĂSPUNSUL LA CÂRTIREA carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului *Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*⁽¹⁾

Vis consili<i> experts mole ruit sua.⁽²⁾

Horatius.

Cu arse seate dorea toți românii, împreună cu mine, ca să veadă vro istoriuță și în partea lor, după atâtea hule de la cei streini asupra românilor vărsate. Înainte de un an se ispiți oarecât a stâmpăra această seate îndelungată protopop Petru Maior, crăiescul revizor a cărților la Buda, dând la lumină *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Ci, cum ieși zisa *Istorie* de supt tipariu, nu întârzie a se da sârguită rugare la înălțatul palatin al Ungariei, ca numaidecât să oprească acea *Istorie* a se vinde, care cearere de se vrea prinde întru acela chip precum s-au fost așternut, rămânea strălucita aceea *Istorie* la începutul nașterii sale cu totul îngropată, și românii, cei mai mulți, de nou întru veachiia necunoștință și defăimare cufundați. Când arătata *Istorie* în mai sus-spusa primejdie se învăluia și se lupta cu moartea, iată iarăși un român, poate ca cu aceasta să-și facă și ne știu ce veaste nălucită, cu carea să mijlocească a-și aștearne cale nădejților celor cugetate, care, cu cât sânt mai fără de vreamă, cu atâta s-au obicinuit a fi mai căltoase și născătoare de ocară cu înșelăciunea lor, deade o cârtire fără de a-și arăta numele, nu asupra *Istoriei*, ci asupra persoanei autorului *Istoriei*, ca deodată cu viața *Istoriei* să se primejduiască și născătoriul ei. Pre urmă, adăunăzi, se sculă învățata soțietate a rețensienților din Viena, drept, nu cu pâră, nice cu cârtire asupra persoanei autorului, ci asupra *Istoriei*, însă nu a o îngropa, ci numai a dovedi cum că unele dintru aceale ce cuprinde *Istoria* aceasta în sânul său, în partea românilor, nu sânt adevărate. Această împotrivire, măcar că e ținută spre micșorarea românilor, totuși iaste lăudată și pentru că e pomită de la bărbați cu multă învățătură întrarmați, și pentru că e născută a da prilej ca, mai încolo, sau să se cearce, sau să se întărească adevărul.

La această rețensie poate va da autorul *Istoriei* animadversiile sale, fiindcă el mai cu lesnire poate purta cea greutate decât altul.

Mai sus-spusa pâră și cearere asupra vieței *Istoriei* au luat sfârșit, dând înălțatul palatin voie a se vinde *Istoria*, cu acea adăogată laudă, că *Istoria* aceasta e cea dintâiu și singură în limba românească, și scoasă din vechi și vrednici de credință scriitori, carea cu folos se poate ceti. Aceaste sânt cuvintele rezoluției înălțatului palatin, din 10 octomvrie 1813, supt numărul 2039: „*Illa etiam ex consideratione venui exponendum relinqui potest, quod haec Historia ex antiquis et probatis Historicis desumpta unica in Valachica Lingua praeexistat, quae cumprimis per illos, qui solius Linguae Valachicae gnari sunt, cum utilitate legi queat*”.⁽³⁾ Iară la cârtirea cea asupra persoanei autorului voi să răspund eu. Însă nu atâta voi răspunde la zisa cârtire, cât o voi povesti, deoarece cu atâta slăbiciune iaste întocmită, cât singură de sine se surupă; totuși voi adauge însămnările mele. Aceasta încă se cuvine să arăt, că eu numai o coală am a mână din cârtirea aceea, adevă coala cea dintâiu, alta n-am căpătat, pentru aceea numai de ceale ce sânt în coala aceasta pot să grăiesc.

După alte nădituri, la fața 4 zice cârtitoriul (*criticus*) că pentru aceea au fost silit a întoarce pre românie și a le da la tipariu ceale doao cuvântări, mai nainte în limba latinească spre lauda vlădiciei făcute și tipărite, ca să aibă „prilej a răspunde la ceale ce s-au scris în

Istoriia românilor acum ieșită la Buda, adăogate împotriva Exeleanții Sale, fiind acealea tocma împotriva celor ce s-au pomenit întru aceaste cuvântări”.

Putea cârtitoriul, și fără a prefăce în românie cuvântările aceale și a le da la tipariu, să răspundă la ceale ce s-au scris în *Istoria românilor*, de a cărora întoarcere pre românie cu atâta mai puțin era lipsă, că faptele ceale bune ce le-au făcut vlădica, însuși în limba românească și le-au povestit pe larg în cârticica, carea la anul 1808 o au împărțit tuturor preoților clirului său. Deci, în câtă vreme au prefăcut cârtitoriul cuvântările aceale pre limba românească, mai bine, dacă îi slujește capul și inima spre aceea, ar fi lucrat altă ceea pentru literatura românească, că de multe au lipsă români spre cultura sa. Ba mi se pare că nici autorului cuvântărei a doao n-au fost preatin prea bun cârtitoriul, prefăcându-o aceea pe românie, deoarece acolo aceaste cuvinte se citesc: „Mare tărie a inimii au arătat (vlădica), și și înțelepciune, când se împotriva apărarea vătămării scutealei preotești cu ținearea liniștii de obște, așa scuteala să o apere s-au silit, cât totdeauna liniștea să poată rămânea nevătămată, socotind că, ținându-să pacea, vătămarile preoților și a privilegiurilor bisericești cu vreme a se putea vindeca mai lesne, decât prea tare lângă iușuri rămând”.

Cu aceea, că își apără neștine cădînța sa, carea după legile țării, după rânduialele împărătești i se cuvine, pe cale dreaptă și la judecătoriile ceale de împărăție rânduite, care totdeauna sânt gata oricui, fie mirean, fie preot, a face dreptate, o apărare, zisei, ca aceasta niciodată nu poate să se împotrivescă liniștei de obște, ba paza legilor și cercarea dreptății pe cale dreaptă și la cuviințate judecătorii vârtos întărește liniștea de obște. Să punem, pentru pilda: pe un preot îl bate cineva pentru ce n-au vrut să cunune o păreachie de oameni cu călcarea legilor; altui preot îi tunde și sfânta barbă; pe celalalt preot, pentru că, după obiceiul Besearicei Grecești, au mers la besearică noaptea, a cânta canonul Sfântului Andreiu, îl bagă în temnița varmeghiei, unde se țin făcătorii de reale, și, pentru mai mare batjocura legii, împreună cu preotul, bagă în temniță și Triodul, în carele se cuprinde canonul Sfântului Andreiu ș.c.l., precum: un arhieru, carele nu ar băga samă de unele ca aceaste, ar fi cel mai nevreadnic și adevărat năimit, nu păstoriu; așa, de va căuta dreptate după deatoriia sa pentru unele groaznice vătămări ca aceaste, cine, având o scânteia de minte, poate zice, ori în ce vreme, că arhieru cu aceea vatămă liniștea de obște? De unde se cade a zice că în cuvintele mai sus cetite, supt acoperemântul liniștei de obște, se înțeleage singură liniștea vlădiciei: adecă n-au apărât pe preoți, pentru că n-au vrut să-și ia acea osteneală și să se facă de scârbă cu acela carele au vătămat pe preot și dreptatea besericească, și au mai voit aceale batjocuri asupra preoților a le suferi, decât liniștea inimei sale în ceva chip a o sminti. Și o slăbiciune negrăită ca aceasta se chiamă „mare tărie a inimii, și și înțelepciune”! Lăudând autorul cuvântărei aceia cea nesuferită într-un arhieru slăbiciune și numindu-o încă mare tărie a inimii, și și înțelepciune, deodată și veastea vlădiciei o au înnegrit, și șie încă nu puțin ș-au stricat. Că, măcar că eu nu zic a fi aceale adevărate despre vlădica, totuși autorul cuvântărei, cu lăudarea acelora, ca când ar fi niște fapte eroice, deade loc prepusului cum că el, de ar ajunge cândva a fi vlădică, întru acela chip s-ar purta, adecă ar lăsa pe preoți să fie batjocoriți, pentru ca să nu-și facă el cu cineva scârbă pentru preoții săi. Deci, la o vreme ca aceea, lesne se pot sfii toți preoții a da pentru unul ca acela votum, ca să fie vlădică. Bine am zis, dară, mai sus că cârtitoriul nu e preatin adevărat autorului cuvântărilor acelora, pentru că, întorcându-le el pe românie, tuturor preoților au făcut cunoscute ceale ce mai sus le-am grăit.

La fața 6 dojenește cârtitoriul pre cetitoriu, ca să nu se grăbească a ceti aceale cuvântări, ci cu amăruntul, ca „să poți, zice, afla și aceea, cât de cu mare greșală se veade a judeca iscusitul și, almintrilea, luminatul istoric din Buda, Petru Maior”. Iară la fața 7 așa scrie: „Ca să cunoască mai bine și aceea, că din patimă, adecă socotindu-se pre sine că nu după învațătura și

hârniciia sa au fost părtinit, și aceasta să vadă unul fieștecare că o greșeaște, vom povesti și despre aplicația istoricului, din care și aceea lăminat să va vedea, că cu nedreptul să jeluiaște a fi fost silit să iasă din diețeziș, precum prin cuvintele sale arată”.

Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.⁽⁴⁾ Mai înainte de toate se cade să cetim cuvintele aceale din *Istorie*, la fața 204, ca să vedem oare află-se aceale cuvinte, cu care zice cârtitoriul că Petru Maior arată cum că au fost silit să iasă din diețeziș, că dintr-alt loc nu s-au putut cârtitoriului năluci aceasta. La zisul loc al *Istoriei*, așa scrie Petru Maior: „Așijderea în veacul nostru, năcăjiți, înainte de vreme muriră, în clirul unit din Ardeal, Stefan Salciai, desfătarea neamului omenesc, carele cauza cea de căpetenie fu ca Ioan Bob din protopopiatul Murășului să se înalță la vlădiciia Făgărașului, bărbatul Alexandru Fiscuti, vicariul Hațegului, protopop Petru Ungur al Santăului, ba și Mihail Timar, vicariul Hațegului după Fiscuti și înainte de Țopa, fără mângăiare se sfârși. Unii din cei mai harnici, părăsind clirul acela, ieșiră din țeară. Dintră aceștea iaste Simeon Bran, preavreadnic canonic la Oradia Mare. Unii își mai trag încă sufletul acolo, dintră carii iaste Vasile Neameș, protopop al Tășnadului. Alții, iscusiti bărbați, săvârșind învățăturile ceale theologhicești, nice nu voiră a priimi preoteasca hirotonie. Dintră aceștea e Ioan Budai, consiliariul de la Liov”. Nu sânt aceia oculari pre lume, cu carii să poți vedea ori aci, ori în toată *Istoria* aceasta, carea eu nu o dată o am cetit, aceale cuvinte cu care zice cârtitoriul că Petru Maior arată cum că au fost silit să iasă din diețeziș, nu se pot, zisei, cu nici un fealiu de oculari aceale cuvinte aici ceti, de cumva nu vei întrăbuița ochii pismătarețului, carii s-au obicinuit a vedea și ce nu iaste.

Ba știut lucru iaste, carele nici cârtitoriului n-au putut fi necunoscut, cum Petru Maior, înainte de a porni cătră Buda, după priimita milostiva rezoluție de la înălțatul împărat, după carea mult au asodat până o au căpătat, ca mai mult să poată sluji neamului întru acea stație, unde iaste până astăzi, au venit în Blaj ca să ceară blagoslovenie de la vlădica, de drum, cu care prilej chiar au arătat înaintea vlădiciei că el nici de parohia sa cea de la Reghin, nice de protopopiatul său al Gurghiului nu se lasă, necum să se lase de diețesul sau eparhia Făgărașului, întru carea e parohia și proto<po>piatul său; ba și din Buda aceaeși au scris vlădiciei. Astăzi încă se mărturiseaște Petru Maior că se ține de diețesul Făgărașului, unde de la anul 1780 până la 1809, întru carele au pornit cătră Buda, acolo pe loc au slujit clirului acestuia și neamului românesc, și pretutindinea ca protopop a diețesului Făgărașului de toți iaste cunoscut. Că, măcar că șeade la Buda, totuși, precum alții, întru aceaeși crăiască deregătorie fiind, se țin de osebitele sale diețesuri, așa și Petru Maior se ține de diețesul Făgărașului. Iacă cum îl arată pre dânsul shematismul și cel dintru acest an, tipărit în Buda: „*D. Petrus Major de Ditsö-Szent-Márton, Archi-Diaconus Görgenyiensis Dioecesis Fogarasiensis, ad Excel<sum> Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum Librorum Valachicorum pro parte Graeco-Catholicorum Revisor, et ad Typographiam Reg. Universitatis Hungaricae eorundem Librorum Typi Corrector*”.⁽⁵⁾ Afară de toată îndoiala, dară, iaste pus cum că zisa aceaea, că Petru Maior au ieșit din diețesul Făgărașului, iaste minciună ca aceaea, cât nici în coarnele boilor celor de gule n-ar încăpea. Pe aceasta grămădeaște cârtitoriul ziduirea sa cea de scai. Nu ca să iasă din Eparhia Făgărașului, iarăși zic, s-au dus Petru Maior la Buda, ci ca mai mult să poată lucra cu peana pentru neamul românesc și să facă cărți de care au lipsă românii. Petru Maior, cum am zis, și astăzi se ține de clirul Eparhiei Făgărașului, acela cu inima și cu fapta îl iubeaște.

Cu aceaeși cădintă, cu carea au scris cârtitoriul că Petru Maior au ieșit din diețesul Făgărașului, ar putea să scrie oarecarele că și aceia bărbați aleși, carii se află față în Ardeal, au ieșit toți dintru acela diețes, ca el singur (de s-ar putea face) să rămăie acolo cu nădeajde. Ci

Dumnezeu au blagoslovit dieșesul acela, și, ca să grăiesc cu cuvintele lui Petru Maior: „Niciodată n-au fost besearica românilor, precum e în veacul acesta clirul uniților din Ardeal, îmbogățită de bărbați învățați”. Întru atâta mulțime de bărbați aleși, care de care mai vrednic, mi se pare neînțelepție a-și rumpe capul oarecare spre o nădejde besericească, numai cu acea titulă, că el iaste neameș. Unul ca acela de s-ar afla, i-aș aduce aminte cuvintele lui Pavel Apostol, în Cartea I către Timotheiu, cap. 5, s. 17: „Preoții cei ce-și țin bine deregătoriiu cu îndoită cinste să se cinstească”. Nu zice că preoții carii sânt născuți neameși să se cinstească cu îndoită cinste, ci cei mai harnici și mai vrednici. Drept aceea, pentru că oarecare iaste neameș și ceialalți ba, să nu socotească că el iaste chemat la vlădicie mai vârtos decât ceialalți, dacă aceștea sânt mai vreadnici.

Și aceea, că Petru Maior s-ar socoti pre sine că nu după hărniciia sa au fost părtinit, adecă la ceva treaptă mai mare înălțat, singur din sicriul nălucirilor sale o au scos cârtitoriul. Că suflet de om pe Petru Maior nu l-au auzit cândva despre aceasta jeluind, deoarăce el niciodată n-au fost iubitoriu de stăpânire, ci pururea au căutat prilej, cum de cum, să poată lucra mai mult spre creșterea cuceriei, spre cultura și folosul neamului românesc. Din toate faptele lui se poate culeage aceasta, precum din rodurile lui se cunoaște pomul cel bun. Pronia lui Dumnezeu au lucrat ca să meargă Petru Maior la Buda, spre folosul românilor, precum oarecând petreacerea lui Iosif la Eghipt au fost prilej mântuirii fraților săi și a fiilor lor.

După ce în loc de talpă au așezat cârtitoriul minciuna cea mai sus-spusă, așa ziduiăște pe talpa aceea, la fața 8: „Însă tocma a zice nu poate cu temeiul aceasta, pentru că, după stările împrejur a diețezușului nostru, nici cât de puțin au fost mai părăsit și mai nepărtinit decât alții aseamenea cu dumnealui, încă de nu mai văzut și mai bine de la Exseleanția Sa în osebite vremi aplicăluit”.

Aceaste cuvinte, de le vom socoti strins, după cum sânt scrise, vom afla că nu atâta pe Petru Maior, precum pe Exțelenția Sa îl vatămă, pentru că înțelesul iaste cum că vlădica pre toți i-au părăsit și i-au nepărtinit, și Petru Maior n-au fost mai părtinit și mai nepărtinit, ci întocma cu ceialalți.

La fața 9 se coboară cârtitoriul spre lucruri deosebite, zicând: „Exseleanția Sa l-au primit în clir, l-au hirotonit, l-au rânduit Reaghinului paroh și protopop peste doao eparhii, în care stație, macar că nechivernisită cu plată statornică, totuș, pentru starea locului, foarte întocmită de a se putea ajuta după hărniciia și înțelepciunea sa, au trăit ca nimenea altul în diețeziș de cu odihnă și strălucit”.

Spre a priceape vârtutea cuvântărei aceștia, se cade întâiu a ști că Petru Maior, mai nainte de a se hirotoni preot, învățase filosofia și theologia în cinci ani la Roma. Întorcându-se de acolo la Beciu, au mai zăbovit aci un an, în carele au învățat pravila, ce se zice ius canonicum. De acolo, venind în Ardeal, îndată fu rânduit profesor la logică, metafisică și la legile firei, întru care deregătorie patru ani cu atâta nevoință au petrecut, cât din shoala lui ieșiți bărbați se feaceră floarea românilor și în clir, și în politie. Astăzi încă trăiesc bărbați de aceia nu numai în Ardeal, ci și în Țeara Ungurească, carii sânt spre osebită mângăiere bătrânului Petru Maior, și ei aseamenea cărunți. Afară de aceea, știut lucru iaste cât sporiu, după darul lui Dumnezeu, făcu el în partea sufilească cu învățătura și hărniciia sa la Ibașfalău și la M<aroș> Vașarheiu, ca să tac alte ale lui în vremile aceale făcute fapte bune.

După aceste toate, fu Petru Maior hirotonit ipodiacon, diacon și preot, precum și rânduit protopop întru aceale vremi, când și de aceia se hirotonea preoți, carii nici a ceti nu știa cum se cuvine, și protopopii, de obște grăind, cu așa puțină învățătura era, cât se afla unii carii mai nu-și știa numele iscăli. Ce facere de bine dară așa osebită, grăind după lucrurile omenești, s-au făcut lui Petru Maior, că fu hirotonit și rânduit protopop?

Ci se cade și aceea a ști, că Petru Maior nu pentru aceea au fost rânduit paroh la Reghin și protopop, ca să-i fie lui bine, ci, fiind la Reaghin și ofițiolatul și tabla varmeghiei Turdei, după datina de atunci, au fost lipsă de un bărbat ca dânsul acolo în loc, carele cât bine au prins acolo clirului din toată varmeghiia Turdei și la cealelalte doao varmeghii ce atunci era împreunate cu varmeghiia Turdei, întru aceale vremi aspre, bine știe scaonul arhieresc, și preoții dintru acea parte a țării împreună cu toți ceialalți mărturisesc. Purtarea lui cea bună și trează, hărniciia lui și nevoința în toată țeara l-au făcut vestit, măcar că nu au încungiurat țeara a se comânda cu lingușiri ș.c.l. Că unele ca aceaste, fără virtute adevărată, sânt pânză de pâianjini.

Ci se vedem starea Reghinului, carea întru atâta o laudă cârtitoriul, ca să areate din firea locului fericirea lui Petru Maior, la carea au fost rânduit; că alte ajutorii spre fericire, însuși cârtitoriul mărturisește că n-au avut Petru Maior. Veniturile parohiei Reghinului, încă până a nu se face acolo, dintru una, doao parohii, cu a epitrahilului cu tot, cu prilejul conscripției parohiilor, prin bărbat din Blaj trimis, s-au aflat pe an 30 florinți. Cine nu creade, cearce la arhivul varmeghiei Turdei și la a scaonului vlădicesc din Blaj, că întru amândoa așa va afla. Însă și dintru acei 30 florinți, 10 era a cântărețului, și numai 20 a parohului, carii se căpăta pe rând, cam cu groșițele.

Dară zice cârtitoriul că însuși locul acela ajută a trăi bine. Cât ajută locul acela, fieștecare poate vedea din avearea administratorului, carele slujește acum acolo și parohiei, și celor doao protopopiaturi; și, de-l vei întreba pre dânsul, cum au întrebat fiii țiganului pe tată-său despre năravul albului, mai cu amăruntul îți va povesti putearea locului aceluia. Slujba iaste grea la parohiia aceea, fiind românii răsipiți prin oraș și pre de lături de oraș; venitul, cum am arătat, nu departe de nemica. Mi se pare că cârtitoriul iaste de acela fealiu de oameni, carii, orice văd sclipind, cred că iaste aur.

Dară trăbuie luat aminte, după zisa cârtitoriului, că Petru Maior au fost rânduit la doao protopopiaturi. Au nu e mare facere de bine aceasta la un om?

La un strein, carele nu știe trebile eparhiei Episcopiei Făgărașului, poate că i s-ar stârni o păreare înaltă în minte despre aceasta. Ci fiindcă protopopii cei din eparhia aceea nu au nici un venit în veacul acesta din protopopiat, și lucru au mult foarte, mai vârtos pre la margini, unde sânt protopopiaturile ceale mai sus lăudate, cine nu veade că cu cât se vor da unuia mai multe protopopiaturi a povățui, cu atâta i se mai înmulțește osteneala, și fericirea cea vremealnică îi scade. Petru Maior au aflat pe marginele aceale oamenii, de obște grăind, mai numai cu numele creștini: nemica nu știa sau tocma puțin, de ale creștinătăței. El întâiu au început a-i învăța aceale. Prin toate satele au rânduit și au întezit feciorii și featele, mici cu mari, să meargă la diacu besearicei a învăța lucrurile ceale creștinești, și părinților le-au poruncit ca să facă pre fiii săi, ceale ce au învățat să le procitească acasă, în toate zilele, seara și dimineața, în auzul tuturor celor din casă. Cu această mijlocire învățară și părinții de la fiii săi, auzând adevărate. Altmintea nu era cu puțință a dumeri pe bătrâni ca să învețe. Mergea Petru Maior prin sate, unde, adunând pruncii, făcea examen, pre cei ce știa îi lăuda, pre ceialalți pârîntește îi dojenea și rânduia mijlociri ca să învețe. Vara, umbla pe câmpuri, prin păduri, unde știa că sânt adunați pruncii a paște vitele, și, văzându-i, îi striga la dânsul, carii, cunoscându-l, îndată alerga toți acolo, și el îi întreba de ceale ce au învățat, și de nou îi mai învăța și-i lumina, având osebită dulceață de a băilui cu pruncii, pentru carea tuturor era iubit. Atâta au fost aprins Petru Maior voia pruncilor spre învățătură, cât pruncii uitase jucăriile sale, ci când se întâlnea la uliță, tot de învățătură grăia și se întreba unul pe altul. Featele ceale mari încă, adunate la șezătoare a toarce, în loc de obicinuitele nebunii, despre învățătura lucrurilor celor sfinte povestea și se întreba.

Atâta au fost întru întâiu prostiia oamenilor acelora în treaba învățaturăi aceștia, cât unii, ca când ar fi venit o nevoie mare pe sat, așa și până la domnii locurilor au ajuns cu plânsoare asupra protopopului, ca să-i scutească de învățatură. Iară după aceaea, văzând nu numai pre fiii săi, ci, prin dânșii, și pre sine însuși învățați în ceale trăbuincioase, i-au iertat de păcate lui Petru Maior și părinților lui ce l-au făcut. Așa s-au purtat Petru Maior cu învățatura pre locurile aceale.

Ferească Dumnezeu apoi să fi răbdat Petru Maior, la vrun preot sau orice slujitoriu besericesc a se face de la oarecarele vro nedreptate. În toate părțile priveghea și apăra. Precum oarecând israilteanii într-o mână ținea sabiia ca să se apere de vrăjmași, cu alta lucra la besearică în Ierusalim, așa Petru Maior într-o mână ținea condeiul și Molitvenicul, ca să slujească parohiei și protopopiatului, în ceaalaltă, zicând așa, sapa, ca să se hrănească, pentru că nici din parohie, nici din protopopiat nu-i vinea pâinea cea de toate zilele. Aceasta au fost odihna lui Petru Maior la Reghin. De vremea ce dară, cu toate aceaste, zice cârtitoriul că Petru Maior au trăit la Reghin mai strălucit decât toți ceialalți din clir (și drept iaste că cu cinste au trăit), nu așezarea dară a lui acolo, ci singură hârniciia lui, cu carea și airea aseamenea ar fi trăit, iaste lăudată și prealăudată. Aceaste de le vrea privi cârtitoriul cu ochiu curat, ar fi cruțat acea cârtire necoaptă.

Mai încolo, la fața 9, așa merge a grăi cârtitoriul despre Petru Maior: „Apoi venind clirul cel tânăr din Liov acasă la Blaj, au fost chemat la profesoriia canoanelor, carea macar că era cu ceva neîndămână împreună, după ce s-au fost obicinuit afară, au fost totuș o slujbă cinstită și cu plată, că pentru hârniciia au fost chemat la purtarea ei”.

Dacă au fost profesoriia canoanelor fără îndămână lui Petru Maior și dacă, pentru hârniciia lui, au fost chemat la purtarea slujbei aceia, nici un bine dară nu s-au făcut lui Petru Maior, nici o părtinire, cu atâta mai vârtos că nu i s-au dat plată pe un an, fără doao sute florinți, cât i-au căutat să mai chieituiască și dintru al său, ce au fost dus cu sine la Blaj, spre purtarea slujbei aceia. Ba, la sfârșitul anului, au tras și chirie de la dânsul, pentru că au șăzut într-o chiliuță și au umblat și el la locul cel de obște.

Iară la fața 10 zice cârtitoriul: „După aceaea, făcându-se la Hațeg vacanție prin moartea vicarășului Mihail Timar, s-au îmbiiat cu vicărășii, dar n-au vrut să o primească, macar atunci vicărășiiia întru acest diețeziș au fost mai cinstită stație, și cu plată mai chivernisită decât alte deregătorii”.

Dintru aceaste urmează că Petru Maior nu iaste iubitoriu de stapânire. Nu voiau mai cu amăruntul despre aceasta a grăi, de vremea ce stările împrejur a lucrului acestuia nu au loc aci a se povesti. Dară cred eu că de vrea fi îmbiiat cârtitoriul cu acea deregătorie, el ar fi alergat cu mâni, cu picioare la dânsa.

La aeașii față zice cârtitoriul: „Mai încolo, cu ajutoriu de bani, adevărat, pe istoricul nu știm să-l fie ajutat Exseleanțiia Sa, fiindcă după mare hârniciia sa, întru acel loc, îndămănatu s-au chivemisit nu numai foarte omenește să trăiască, ci încă și ceva capital, în vremile când era bani de argint, au făcut, dar la cearerea lui și a parohiiianilor au ajutat bine la făcutul bisearicii din Sas-Reaghin; așadară, n-au putut nicidecum să se socotească pe sine a fi fost nepărtinit de la Exseleanțiia Sa”.

Eu nu știu din ce spălături de logică iaste stoarsă această cuvântare.

Pe Petru Maior, Exțeleanțiia Sa, cu bani, nu l-au ajutat. Petru Maior are mare hârnicie, cât au făcut și ceva capital singur, după hârniciia sa. Exțelențiia Sa au ajutat bine la făcutul besearicei din Sas-Reghin. Așadară, n-au putut nicidecum Petru Maior să se socotească pe sine a fi fost nepărtinit. Mai atâta îmbinare iaste întru această cuvântare, precât în ceaea: „Toiagul stă în unghet, așadară, ploao”. Și cu atâta mai mare mirare mă cuprinde de această vorbă a

cârtitoriului, că nimene nu poate mărturisi să se fi tânguit cândva Petru Maior de acea nepărtinire. Singur rodul nălucirei cârtitoriului iaste această jeluire. Și de vreme ce Petru Maior atâta au fost mulțămît cu statul său, cât nici vicărășia cea cinstită și bogată n-au vrut să priimească, pentru carea n-au îndrăznit vlădica nici cu canonicia să-l îmbie, pentru ce, rogu-te, s-ar fi socotit el a fi nepărtinit de vlădica?

Adevărat că la făcutul besearice din Sas-Reghin, a căriia temelie s-au pus cu banii unui om prost din Filpișu Mic, au ajutat vlădica cu o mie de florinți. Dară ce îmbinare are aceea cu facerile de bine care s-au suflcat cârtitoriul a le arăta că s-au făcut lui Petru Maior?

Aceaeși cuvântare despulpată așa o mână cârtitoriul la fața 11: „Doară că nu l-au adus Exseleanția sa lângă sine să-l înzestrează, ca pre preaci<nstitul> prepozituș Dimitrie Caian și ca pe răposatul preaci<nstitul> vicarș Mihail Timar. Nu ar fi primit să facă zioa și noaptea slujba, care lăudații bărbați, bucuroși, cu mare stădanie, o au purtat, că și mai lesne e a lucra și mai multe din voia sa, precum au făcut istoricul scriind prediche și istorii, decât după poronca și după voia altuia”.

Dacă iaste Petru Maior atâta harnic, precum îl mărturisește cârtitoriul, și au făcut prediche și istorii, la facerea căroră nu ajunge zioa, ci multe nopți fără dormitare e lipsă a se petreace, și au lucrat cu condeiul în dar și fără de plată, și împreună s-au îngrijat și a se hrăni, de unde poate visa cârtitoriul că un bărbat așa iubitoriu de a lucra cu condeiul, de care fealiu e lipsă lângă vlădica, s-ar fi ferit a priimi lucru cu plata cea mare, carea o pomenește cârtitoriul, de vreme ce pe lângă cea plată nu se vrea îngrija și de a se hrăni, ci cu totul ar fi fost dat condeiului, zioa și noaptea? Care numai pentru aceea le însemnaiu, ca să se vadă cât iaste vorba cârtitoriului de răsuflată, deșeartă și vis băbesc. Ci dacă e mai lesne a lucra și mai multe din voia sa, căce cârtitoriul, fiind poate mai mulți ani în voia sa, și la parohie înzestrată, și la loc unde se află biblioteci, fără de care mai vârtos istorii nicedecum nu se pot lucra, căce, zisei, n-au făcut prediche și istorii sau alte cărți nelingușitoare, spre folosul sufletelor și spre cultura neamului, ca să se deosibească de aceia carii sânt așezati la locuri ca aceale, unde abia își pot câștiga pânea cea de toate zilele, necum să le prisosească vreme a lucra ceva pentru binele de obște, măcar că sânt bărbați plini de hărnicie și cu talanturi mari?

Mai încolo merge cârtitoriul acoloși a grăi, zicând: „Sau doară s-au ținut nebăgat în samă, că nu l-au făcut, în rădicatul de sine capitulum, canonic. Fundăluirea capitulumului fiind a sa faptă, cu bani, după osebită păstrarea și cruțarea chieluialelor, adunați făcându-să, în aleagerea personelor la aceasta deregătorie noao prea volnic au putut să fie, așa cât nici unul care nu s-au ales au putut, de ceva nedreptate făcută, pe drept a jelui”.

Adevărat, nimene nu s-au putut cu drept ca acela jelui, cât să poată mișca proșes pentru lucru acesta. Pentru aceea, acei bărbați vrednici carii s-au jeliuit nemica n-au folosit, de cumva n-au pățit și altceva. Iară de Petru Maior știu că nicedecum nu s-au jeliuit, ci au răs, după cum îi iaste obiceiul în unele ca aceaste, măcar că la toți alții au făcut sânge rău, ba și cei streini s-au scândălisit când au auzit că Petru Maior n-au fost ales întră noii canonici. Ci eu cred că pronia cea dumnezăiască au rânduit aceasta, pentru ca Petru Maior, mergând la Buda, să lucre aceale ce le lucrează acolo pentru neamul româneasc, care, de vrea fi canonic în Blaj, cum sânt treburile aici, niciodată poate nu le-ar fi făcut.

La fața 12 zice cârtitoriul: „Și precum Exseleanția Sa au fost iubitoriu de pace, și toată ocârmuirea deregătoriei sale, cât s-au putut, mai cu mare liniște o au făcut, au vrut să aleagă bărbați iarăși, carii lesne să se unească cu cugetatul plan al său. Iară scriitoriul istoric, numai să-și aducă aminte, de multe ori în cugete nu să năvălea cu Exseleanția Sa, că, având istoricul cunoștință a rânduialelor vechi, care după statul și obiceiul vremii trecute era întocmite, voind

mai tare de acelea să se ție, poruncile de acum, care după obiceiurile și stările vremii împregiur de acum să întocmea, nu așa bucuros și nu fără ceva răspundere îndărăpt le primea, și de multe ori răspunsul îl scria cu prea ascuțit condei, și câteodată, vorbind, deschidea gura prea tare, care lucru a fi adevărat nu numai scrisorile istoricului, care se află aici în arhivum, ci și acestea, ce sânt scrise în *Istorie* despre Exseleanția Sa, foarte tare îl întăresc”.

De nu ar fi zis cârtitoriul că scrisorile aceale ale lui Petru Maior, despre care pomenește, se află în arhivum, eu vrea creade că le-au cetit cârtitoriul. Dară știu că aceale se țin în casa unde doarme vlădica, unde le-am și cetit odată, cu întâmplare, când mătura slujitoriul casa. Nice nu sânt aceale de acela fealiu, de acela argument și cu aceale dovediri, cât să se puie în arhiv, a le ceti alții și a se păstra ca să le vadă cei viitori. Pentru aceea, eu cred că cârtitoriul grăiaște numai din ceva auzite. Sau, de le-au cetit, căce nu le deade afară sau încai să fi arătat pe scurt ce cuprind în sine, cu ce fealiu de doveade sânt întocmite, ca să priceapă cetitoriul în ce chip Petru Maior le-au scris cu condei prea ascuțit. Altmintrelea, vorbele cârtitoriului oricare înțelept întră bârfeale le va număra și va judeca că cu cădință sânt scrise și adevăr prealămurit cuprind în sânul său.

Fie cum va fi, aci atinge cârtitoriul adevărul păreatului celui din mijloc. Și destulă scutire a nevinovăției lui Petru Maior iaste aceea ce mărturisește cârtitoriul, că vina lui Petru Maior iaste aceea că el au stat pe lângă obiceiurile besearice ceale vechi și n-au suferit a se face înnoiri întru aceale. Însă totdeauna aceia au fost lăudați, carii au stat pe lângă părinteștile ale besearice rândueli, și n-au suferit unul sau altul după zburdarea sa să facă înnoiri, de vreme ce acest fealiu de înnoiri e născut a pricinui vrajbă, împărchiare în besearică, și put a iubire de stăpânire, ca să tac cealelalte. Nice nu e volnic nice unul, tocma și episcop să fie, a face înnoiri în rânduialele besericești, ba tocma de ar dobândi un înnoitoriu ca acela, cu niscari încurcări ascunse, întărire de la cea mai înaltă a besearicei puteare, încă, fiind lucru la iveală, toate ar rămânea deșearte, și însăși putearea aceea, pricepând lucru din fir în păr, le-ar răsturna. Câte pilde avem de aceste, și vechi, și noao!

Se cădea să areate cârtitoriul care sânt obiceiurile și stările a vremii de acum, după care se întocmea poruncile aceale, că altmintrelea poate avea cineva prepus că n-au fost nici un obicei, ci singură sila înnoirii, și aceasta o au acoperit cârtitoriul cu țolul obiceiurilor și a stărilor vremii împrejur ceii de acum.

Așa de întemeiat ține cârtitoriul aci parte vlădiciei, cât puțin de va socoti neștine vorba lui, va priceape că pe vlădica îl apasă foarte, făcându-l înnoitoriu în rânduialele besearice ceale vechi, și pe Petru Maior îl arată apărătoriu rânduialelor besearice celor vechi. Măta, măcar cât o vei ascunde în sac, tot i se văd unghiile. Acest fealiu de defăimare urzit de cârtitoriul, căci Petru Maior au ținut parte rânduialelor besearice celor vechi, slujește spre osebită laudă lui Petru Maior, că, întru apărarea acestui fealiu de rânduiei, măcar cât de tare de va deschide cineva gura, nu se poate zice că au deschis destul, nici că au prea ascuțit condeiul. Atâta sântem deatori a sta pe lângă rânduialele besearice ceale vechi, spre depărtarea împărechierii și a neunirei, carea mai curând nu se naște decât din strămutarea rânduialelor besearice celor vechi. Iară ceale ce au scris Petru Maior în *Istorie* le las să le judece aceia căroră sânt cunoscute stările împrejur ceale de acum în Ardeal.

„Deci, pentru acestea, zice cârtitoriul la fața 14, și poate și pentru alte pricini l-au lăsat, preavăzind din neprimirea vicărașiei că doară nici canonicia ar fi primit, că așa sânt unii întocmiți, cât să se areate că traiesc numai după hărnicia sa și să nu fie nimenui datori a mulțami, nici făcerile de bine, mai ales de la unii, vreau a primi, știind Exseleanția Sa și aceea, că cu sâla poți lua de altul (ce sfat adânc!), dară cu sâla a da nu poți nimănu, nu l-au îmbiiat cu canonicia”.

Câte meastecă cârtitoriul! Pentru aceea vlădica n-au făcut pe Petru Maior canonic, că, făcând însuși cu banii săi capitulum, în voie i-au fost și dreptate au avut a aleage pe cine va vrea, adecă necăutând la vrednicie, că Petru Maior au ținut parte rânduialelor besearice celor vechi, și pentru aceea n-au fost nădeajde să se unească el cu cugetatul plan, adecă al înnoirilor. Apoi, socotind cârtitoriul că aceaste nu ar fi îndestulate pricini spre apărarea carea o au urzit, adaose și vorbă largă, pustie, zicând: „poate și pentru alte pricini”. După aceea, sărind, arată că vlădica s-au temut că nu va primi Petru Maior canonicia, pentru că Petru Maior, după hârniciia sa, nici nu o ar fi priimit, ca să nu fie deatoriu a mulțumi. Mă mir că nu au adaos și aceea, ce fu zis înaintea a mai mulți, că pentru aceea n-au făcut vlădica pe Petru Maior canonic, pentru că nici Petru Maior, de ar fi fost vlădică, nu l-ar fi făcut pre cela canonic, decât care vorbă, alta mai proastă și mai cu mușicie nu poate să fie.

Eu nu zic alta, fără, dacă au trăit Petru Maior bine, în voia sa și mai strălucit decât toți ceilalți din clir, și atâta era mulțămît cu statul său, cât însuși vlădica s-au temut, cum arată cârtitoriul, că nu va primi canonicia de-l va și îmbiia cu dânsa, nimene nu poate avea prepus, fără carele poartă minte ca cârtitoriul, că Petru Maior să se fi supărat căci n-au fost ales canonic, precum nici nu l-au auzit nimene să se fi jeluît, nefiindu-i nici firea a băga samă de unele ca aceaste, ci, rânduindu-i pronia dumnezăiască mijlociri a putea lucra pentru neamul românesc, prea mulțămît s-au obicinuit a fi; nu pismuiaște el acelora, carii se ostenesc a-și câștiga de aceale lucruri, de care au a se lipsi cândva. Drept aceea, toată cuvântarea cârtitoriului rămâne pustie și întră visurile ceale băbești se cade a se socoti.

Însă mai încolo, la aceeași față, încurcă cârtitoriul, zicând: „Ci macar că de sine mai tare îl doare, precum aceea din fire iaste, ca, precum omul mai tare să iubeaște pre sine, așa orice să împotriveaște fericirii sale, mai tare ori decât a cui o sânte, să veade totuși după cum în paghina 204, pomenind vreo câțva din clir, din carii unii sânt morți, alții mai trăiesc, soartea clirului a o văiera, zicând, 336: «Că niciodată n-au fost atâta bărbați învățați în clirul unit decât acum, carii, de ar fi ajutați și pârținiți de la cei mai mari ai clirului, nu ar suspina și nu ar plânge publicul dinpreună cu aceiași vrednici bărbați, că în zădar au învățat, și împărăția în zădar au vărsat pentru procopsirea lor atâtea cheltuiale.»”.

Necum alte lucruri să nu le grăiască cârtitoriul pe dos, ci nici cuvintele lui Petru Maior din *Istorie* nu vru a le ceti cum sânt în *Istorie*. Acolo așa iaste scris: „Niciodată n-au fost besearica românilor, precum e în veacul acesta clirul uniților din Ardeal, îmbogățită de bărbați învățați, carii de ar fi pârținiți de mai-marii besearice lor și ajutoarați întru ceale de lipsă, pentru pânea cea de toate zilele, și așezați, și povățuiți, unde și cum se cuvine, nu ar plânge publicul și, împreună, aceiași vrednici bărbați, că în zădar împărăteasca stăpânire cu dârnicie au vărsat atâtea cheltuieli pre la universitățile, pre la academiile ceale de departe și pre la shoalele ceale de acasă, pentru ca să lumineaze pre fiii românilor și să-i deplinească”. Eu de câte ori cetesc aceaste cuvinte, niciodată nu pot să mă contenesc de lacrimi, privind la covârșita milă a împărăției, cea cătră români arătată, și văzând puținul rod pentru ne-ntocmirea lucrurilor, care de la singuri românii atârnă.

Și despre leagea firei cea pentru iubire nu bine grăiaște cârtitoriul. Pentru că leagea firei, carea și Domnul Hristos o tâlcui, ne învață ca pre toți să-i iubim întocma ca înșine pre noi, nu pre noi mai tare decât pre alții, măcar că rând iaste a ținea întru iubire. Ba nici putearea cuvintelor românești, cum văd, nu o priceape cârtitoriul, că alta iaste *împotriveaște*, alta *împrotiveaște*. Cârtitoriul întrebuintează aci *împotriveaște* în loc de *împrotiveaște*, precum și pre airea întru acesta chip greșeaște.

Mai încolo, la această față, zice cârtitoriul: „Mai-marele clirului Exselenția Sa iaste, și adevărat că deosebi pre aceia, carii cu râvna sa, după învățătura carea o avut, ar fi putut lucra și izvodi cărți în limba rumânească, n-au putut ajuta, că, așa făcând, nu ș-ar fi putut dobândi să-și plinească cugetul”.

Tâlcul acesta nu fără de defăimarea vlădiciei îl face cârtitoriul, nice fără vătămarea adevărului canonicesc. Că, de vreme ce, într-o eparhie sau diețes, numai un arhieru stăpânitoriu iaste, nu mai mulți, așa dară *mai-marii* beseariceii sau a diețesului nu se poate tâlcui de *vlădica*. Au nu se pricinuiesc unele ca aceale mai mult prin alții, carii pre vlădica, ca pre un om ce se încreade lor, neștiindu-le inima și vicleniile ceale ascunse, pot să-l înșeale? Iară cu cealelalte ce urmează tocma micșorează pre vlădica cârtitoriul. Că ce cuget de a se împlini iaste mai bun, mai cuviințat, mai folositoriu, și în partea sufletului, și în partea trupului, decât a socoti, a ajuta și în tot chipul a părtini pre acei bărbați învățați și cu idee chiare, descurcate, răsfirate, carii au râvnă a scrie cărți de mântuirea sufletului și de cultură, ca să nu se îngroape în pământ, din lipsa mijlocirilor, aceale mari talanturi carii sânt în clirul unit din Ardeal? Și o greșeală gramaticească nesuferită aflu în cuvintele cârtitoriului, unde zice *o avut*, puind pronumele sau articulu nemărginit *o* în loc de vorba ajutătoare *au* sau *a*. Acea mazăcie numai de la daica sa au supt-o cârtitoriul, că în cărțile românești nicăiri nu se află.

Pre urmă, așa grăiaște cârtitoriul la fața 16: „Dară oare n-au părtinit și n-au ajutat soarta cliricilor învățați (și mai întie de clirici au trăbuit să aibă grije) și însurați, făcând fundații pentru ca să se crească pruncii întru învățături în shoalele ceale latinești, în Cluj, în seminarium – 12, în convictul neameșilor – 4, în Vașarhei – 4, în Bălgrad – 6, între carii mai întâiu se socotesc a preoților? Acum, ce se poate face unui părinte preot sau mirean mai mare bine, decât a-l ajuta întru învățătura pruncilor săi, pre carii, precum le sânt cel mai de mare preț odor, așa cea mai mare (...)”. Aci se sfârșește coala cârtitoriului.

Cu această voroavă, cârtitoriul strâmtează facerea de bine a vlădiciei, carele acea fundație, necum pentru fiii preoților românești, dară nici pentru neamul românesc anume, ci pentru fiii tuturor neamurilor din Ardeal, pentru unguri, pentru sasi o au făcut.

Cine va alătura această cârtire cu apărare în partea vlădiciei făcută, cu acea apărare carea înainte de vreo câțva ani, spre abaterea pismeii de cătră moșia vlădicească fu întocmită, lesne poate priceape că așa se lovesc amândoa la nestatornicia, slăbiciunea și ticăirea doveadelor, cât pare că dintru același izvor fură izbucnite. Fusease Chiril Țopa, vicariul Hațegului, osândit la scaonul vlădicesc, așa cât, deodată cu aceaeași judecată, fu și din vicarășie de tot lăpădat, și și de slujba preoțească, până la nemărginită vreme, lipsit, cât poate că mai pre ușor ar fi suferit să i se ia viața, decât să pătimească această rușinare. Țopa, sâmtându-se cu această judecată îngreioat, mută leagea, adecă puse apelație cătră scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, în Țeara Ungurească, ca de nou acolo să i se judece pricina. Nu vru scaonul vlădicesc să îngăduiască apelație lui Țopa, fiind obiceiul ca toate pricinile aci să ia sfârșit, și judecata scaonului acestuia nimănu spre revizie să nu se areate. Și, drept, de când e scaonul vlădicesc din Blaj, nu s-au pomenit vro judecată de aci să se trimită la scaunul arhiepiscopesc al Strigonului, nice întru aceale vremi, când patărul iezuita, ca teolog și auzitoriu causelor general, era în coastele vlădiciei, pre carele vlădica Grigorie Maior l-au urnit din Blaj. Ci fiind un bărbat atâta ales, precum era Țopa, așa tare deodată osândit, venind poruncă mai de sus, fu silit scaonul vlădicesc ca toată pricina lui Țopa să se trimită spre judecare la scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, cu care întâmplare se deschise largă cale apelațiilor din Blaj cătră laudatul scaon arhiepiscopesc. Deci pornind Țopa cu pricina sa cătră Sâmbăta Mare, ce se zice Tirnavia, unde iaste arhiepiscopescul scaon al Strigonului, iată, se trimiseră din Blaj laudele vlădiciei, pre larg, în

Beciu, la novalista cel unguresc („Magyar kurir”), ca el să le vestească prin toată lumea ungurească, precum și făcu.

Ci fiindcă din laudele aceale se culegea că vlădica are mare bogăție de bani foarte, șopti cineva că cu aceale laude s-au acășunat dominiului sau moșiei vlădicești pismă, și poate se urmeaze în capetele unora cugete, cum că prea mult iaste pentru un vlădică românesc acea moșie, din carea atâta sumă de bani se poate scoate. Drept aceea, curând se trimise iarăși din Blaj la zisul novalista, în Beciu, apărare cu carea să se abată aceale cugete că doară moșiia vlădicească e în stat de a da atâta sumă de bani stătători, carea o și vesti acel novalistă supt numărul 40. Mult se sbate apărătorul în toate părțile, ci la adecă pune aceastea: „Utoljára a’ mi föbb, Ő Exc<elenti>ja igen jó gazda; tehát nem kell egy igen nagy jövedelmű Püspöki Dominiumnak képzelní a’ Balásfalvi Dominiumot, mert ha fényesessen akart volna élni, s több utozásokat, kijárásokat tett volna (...) annyi esztendőök alatt könnyen el költhette volna, mint mások”.⁽⁶⁾

Adecă, după zisa apărătorului, nimene nu trăbuie să socotească de acolo căci vlădica are bani mulți, cum că moșiia Blajului cea vlădicească aduce mari venituri, pentru că pricina aceștei sumă mare nu e moșiia, ci că vlădica e gazdă bună foarte. Că de vrea voi vlădica a trăi mai strălucit, și de vrea face drumuri mai multe și a ieși mai de multe ori din Blaj, întru atâta ani (vlădica acesta au trăit mai mulți ani întru acea moșie vlădicească decât toți ceialalți mai nainte de dânsul vlădici laolaltă socotiți), lesne ar fi putut chieltui și el banii, ca și ceialalți vlădici, carii au fost înaintea lui întru acea moșie vlădicească.

Prin ieșirea aceea și prin drumuri, fără îndoială, se înțelege ieșirea la vizitația canonicască, cercetarea parohiilor, propoveduirea prin eparhie ș.c.l. De vreme ce dar nici cei mai dinainte vlădici n-au trăit mai strălucit, ba încă unii în toată viața lor nice carne n-au mâncat, nice oao, ba unii și de peaste s-au contenit, singur cu legumi trăind, numai întru aceea, dară, pune apărătorul osebirea întră acesta vlădică și întră ceialalți mai denainte, că aceștea adeaseori au ieșit la vizitație canonicască prin țeară, iară acesta nu; pentru aceea, ceia au chieltuit banii carii îi căpăta din moșiia vlădicească, iară acesta au adunat sumă mare de bani. Cine nu veade că cu o apărare ca aceasta s-au întunecat toate laudele ceale mai nainte prin novalista vestite, de vreme ce îl arată pre vlădica, că deatoria cea ce iaste de ființa arhieriei nu o au împlinit, ci mai vârtos de a aduna bani s-au îngrijat, unde Hristos au rânduit pre apostoli vânători de oameni, nu vânători de bani. Nefericit e bătrânul acela, căruia de acela fealiu apărători i se întâmplă.

Cu cât mai lesne, mai pre scurt și mai cu cinstea vlădicei era, spre abaterea pisme de la moșiia vlădicească, fără de a amesteca vorbă: plinitu-ș-au vlădica deatoria cea păstorească sau ba, a răspunde adevărul, carele unul iaste, că ceialalți n-au ținut fără singură moșiia cea vlădicească, din carea, după ieftinătatea acelor vremi, uneori le părea bine să capete aceale trei mii de florinți pe an, în cât e dată moșiia, iară vlădica acesta, de mulți ani, adecă tocma de la începutul vlădiciei sale, lângă moșiia vlădicească ține și moșiia călugărilor, carea aduce venit întocma ca și cea vlădicească, ba ține și moșiia clericilor cea de la Cut. Pentru moșiia călugărilor, așa s-au așezat de la împărăție, când era bani de argint și de aur, nu de hârtie, ca să dea vlădica pe an câte patru mii de florinți nemțești pe an; întru aceeași vreme au priimit și moșiia clericilor. Urmând îndelungata scumpeate, carea până astăzi ține, a tuturor lucrurilor, din moșiia vlădicească, împreună și dintru a călugărilor, se căpăta pe an mai sus de 70 de mii florinți nemțești, dintră carii jumătate era din moșiia călugărilor, pentru care se plătea pe an patru mii de florinți în băncute. Preste 30 de mii, dară, din moșiia călugărilor, rămânea în punga vlădicească pe an. Aseamene era lucru și cu moșiia clericilor. Aceasta e pricina cea adevărată,

căci au putut aduna vlădica atâta bani în anii vlădiciei sale, și dintru acești bani s-au făcut fundațiile aceale.

În care vreme, fiind toate scumpe foarte: bucate, leamne, vin, haine ș.c.l., nu e îndoială că, pe lângă suma aceea ce se plătea în băncute, călugării și clericii, cumpărând toate în bani, lungă foame au trăbuit să tragă și să umble goli. De vrea fi moșiile aceale pre mâna călugărilor și a clericilor, ca în zilele altor vlădici, nu ar fi rămas atâta bani stătători din veniturile lor, pentru că nici călugării, nici clericii nu ar fi dus atâta foame, și nu ar fi umblat goli, și așa s-ar fi cheltuit banii, ca și în vremile altor vlădici. Dintru aceaste, bine socotite, urmează că, măcar că vlădica au adunat sumă de bani atâta, cât s-au mirat țeara, totuși nimene nu poate pismui moșiia vlădicească, ca când prea mult venit ar aduce pentru un vlădică românesc. Că venitul cel singur din moșiia vlădicească, cum au însemnat apărătorul, și vlădica acesta lesne l-ar fi cheltuit întru atâta ani, ca ceialalți vlădici.

Iată, dacă se spune adevărul limpede, cum iase apărarea de ușoară și cu cinste. Iară apărătorul, încurcând ideile, nice pisma de la moșiia vlădicească nu o abătu îndestul, și pe vlădica încă îl necinsti. Aseamenea și cârtitoriul, neluând lucrul pre firul său și mestecând multe, mai multă cinste vrea arăta spre vlădica de ar fi tăcut mulcum, și, cu tăcerea, și el rămânea filosof. Eu, drept, mă mir cum nu i-au fost greață cârtitoriului a se arăta cu foaia aceea la Cluj și a dobândi această întărire: „Să se tipărească. Cluj, 20 aprilie 1813. Iosif Martonfi, prezeș țensurii”.

„Uimitoare reminiscențe ale limbii latine și române” – SCRIERI LINGVISTICE ȘI FILOLOGICE

1. ORTHOGRAPHIA ROMANA, SIVE LATINO-VALACHICA * ⁽¹⁾

Prefață

Au trecut treizeci și nouă de ani de când gramaticii românilor polemizează între ei despre ortografia română sau latino-română, și aceștia nu au reușit să convină asupra modului de izgonire din republica literelor românești a slovelor chirilice, care au îngropat limba română în cea mai adâncă beznă, și să redea strămoșeștilor litere latine dreptul de a se reîntoarce în patrie, deși chiar străinii, dornici să întrețină legături mai apropiate cu românii, îi îndeamnă de mult la aceasta; așa se face că nu s-au putut decide în mod hotărât ce ortografie este de urmat în folosirea literelor latine. Într-adevăr, cei care trăiesc între concetățenii maghiari, obișnuiți din copilărie cu ortografia maghiară, impun să fie adoptată ortografia maghiară. Însă cei care cunosc limba germană și beneficiază de familiaritatea germanilor preferă să urmeze ortografia germanilor. Alții, fără să se gândească la diversitatea dialectelor limbii române, prescriind reguli potrivite cu dialectul lor natal, au convingerea că și-au împlinit datoria față de toată lumea foarte cuprinzătoare a neamului românesc.

Felul de a proceda al tuturor acestora nu numai că este sortit spre aruncarea limbii române într-o mare imperfecțiune, dar totodată îngreunează metoda de a învăța alte neamuri limba română și pun piedică legăturii pe care o doreau cu românii. Căci, fie că s-ar introduce ortografia maghiară, fie cea germană, s-ar întuneca grozav limba română, care n-are absolut nici o afinitate nici cu limba maghiară, nici cu cea germană, ajungând să fie învățată în mod greșit și fiind greu de înțeles nu numai pentru cele două părți, ci chiar și pentru francezi, italieni etc. Iar cine stabilește reguli ortografice după propriul dialect, chiar dacă va fi, probabil, pe placul coregionalilor săi, ofensează foarte grav totalitatea românilor, ba mai mult, această ortografie nu va fi de nici un folos străinilor care trăiesc în mijlocul românilor și care ar dori să o folosească.

Așadar, este de adoptat o asemenea ortografie latino-română, care să fie potrivită cu natura limbii române și să cuprindă toate dialectele acestei limbi, și cu ajutorul căreia limba română să fie învățată cu egală ușurință, pe cât este aceasta cu putință, de către toate națiile, și care, în sfârșit, să contribuie la desăvârșirea limbii române.

În acest scop nici o altă ortografie nu pare mai potrivită decât cea italiană, nu doar pentru că este cunoscută în toată Europa, ci în primul rând pentru că aceste două limbi, italiana și româna, cărora același le-a fost leagănul, atât prin cuvinte, cât și prin pronunțare etc., sunt atât de legate între ele cu cea mai strânsă înrudire, încât nimeni dintre cei ce le cunosc pe amândouă nu se poate îndoi că odinioară au fost una și aceeași, limba latină populară; totodată ea unește cele două mari dialecte ale românilor din Dacia Veche și Dacia Aureliană, împărțite în mai multe graiuri.

Am să aduc în discuție un exemplu, două. Astfel, italianul zice *cerco*, „*quaero*”, românul – *cercu*, care cu chirilice se scrie черку. După ortografia maghiară, ar trebui să se scrie *tserku*, după cea germană – *tscherku*. Italianul zice *geme*, „*gemit*”, românul, de asemenea, *geme*, aceasta se scrie cu chirilice геме, care după ortografia maghiară s-ar scrie *dseme*, după cea

germană – *dscheme*. De vreme ce aceste cuvinte înseamnă la români același lucru ca la italieni și le pronunță în același fel românii și italienii, nu e așa că, dacă s-ar scrie fie cu ortografia maghiară, fie cu cea germană, nu numai că s-ar întuneca astfel originea lor și s-ar urâți forma cea frumoasă, ci încă s-ar înmulți fără trebuință literele, adică s-ar exprima prin mai multe litere ceea ce s-ar putea exprima prin mai puține? Și, pentru că nici prin acea mulțime de litere nu se poate exprima în mod suficient sunetul genuin al acestor cuvinte, de ce să-i îngreunăm pe cei care le învață, dându-le o formă incorectă, ca și cum ar fi cea corectă?

Apoi, *ce*, *ci*, *ge*, *gi* ale italienilor, pe care le au și românii, cei din Dacia Veche le pronunță exact ca italienii din Roma, adică la fel ca *tse*, *tsi*, *dse*, *dsi* ale maghiarilor, iar cei din Dacia Aureliană ca pe *tze*, *tzi*, *dze*, *dzi* ale maghiarilor. Astfel că aceeași regulă a ortografiei maghiarilor nu poate cuprinde amândouă aceste dialecte. Dimpotrivă, aceleași *ce*, *ci*, *ge*, *gi* din ortografia italiană le satisfac pe amândouă, doar că românii din Dacia Veche pronunță mai moale, cei din Dacia Aureliană mai ascuțit, care diferență de pronunție se menține până astăzi și la italieni în cadrul aceleiași ortografii.

Astfel, italienii, când vor să înmoaie pe *l* și să pronuțe după el un *i*, ca pe iot, pun înaintea literei *l* un *g*, de exemplu: *tagliare*, „*scindere*”. Românii din Dacia Aureliană zic de asemenea *tagliare*, însă cei din Dacia Veche zic ca și când s-ar scrie cu ortografie latină, *taiare*. *Gli* al italienilor se redă, așadar, la românii din Dacia Aureliană prin *l* moale și iot, la cei din Dacia Veche prin iot.

De altminteri, consimt cu ușurință ca *g*, care slujește la înmuierea lui *l* și care e pus de obicei la italieni înaintea silabei *li*, să fie eliminat la români. Din faptul că în mod obișnuit *l* numai atunci devine moale, iar *i* următor se pronunță ca iot, când silaba *li* este precedată de o vocală, se poate vedea ușor când trebuie pronunțat *l*, chiar dacă nu i se pune înainte *g*, după obiceiul italienilor. În silaba *li*, zic, dacă este precedată de o vocală oarecare, la românii din Dacia Aureliană *l* se pronunță moale, iar *i* ca iot, însă la cei din Dacia Veche, slăbind litera *l*, *i* trece în consoană, ca de exemplu: italienii zic *moglie*, „*mulier*”, cei din Dacia Aureliană – *muliere*, cei din Dacia Veche – *muire*. Nici între italieni nu este neobișnuit să nu se pună *g* înaintea lui *l* moale, ba chiar îl elimină cu totul și se folosesc de *i* ca de o consoană (cum fac românii din Dacia Veche). Astfel, pentru *mia moglie* „*mea uxor*” unii zic *me muire*. Deci la românii din Dacia Veche, în cazuri similare, nu este nevoie să se scrie nici *g*, nici *l*, ci numai *i*, și acesta rostit ca o consoană, spre o mai mare ușurință atât a scrierii, cât și a pronunțării. Însă oricine poate învăța ușor din practică ce cuvinte se sustrag de la regula amintită și care trebuie scrise cu *l* inițial moale, ca *liepure* „*lepus*”, *linu* „*linum*”, la românii din Dacia Aureliană.

Cu toate că ortografia italiană este cea mai potrivită pentru limba română, totuși, fiindcă italienii, fie de la sine, fie din cauza legăturilor cu barbarii care au invadat Italia și de care au fost stăpâniți multă vreme, s-au îndepărtat de unele particularități ale vechii limbi romane, pe care românii le țin până astăzi, românii au anumite particularități în propria lor ortografie latino-română. Ceea ce va ieși în evidență pe parcursul acestei cărți.

Mai departe, oricine vede că perfecțiunea limbii este dublă, internă și externă. Ortografia ține de perfecțiunea externă a limbii. De aceea, o ortografie care ar știrbi perfecțiunea internă a limbii, cu toate că poate s-ar recomanda prin ușurința ei, totuși, de vreme ce perfecțiunea internă este mai importantă, acesteia trebuie să i se dea prioritate. Așadar, chiar dacă ortografia noastră prezintă anumite dificultăți, care de fapt nu lipsesc nici în cele mai desăvârșite limbi, precum greaca și latina, fiindcă ajută totuși la sporirea sau poate la descoperirea perfecțiunii interne a limbii române, consider că trebuie adoptată în întregime.

După ce arăt mai întâi felurile pronunției fiecărei litere, descopăr ce deosebiri au survenit la multe cuvinte, prin schimbarea literelor sau a silabelor etc., între limbile latină și română, punând în acest scop la îndemână cheia care deschide tainele originii cuvintelor, precum și mai multe particularități ale vechii limbi latine, care astăzi abia sau tocmai că nu se mai întâlnesc în limba latină cultă sau gramaticală, dăinuind însă până astăzi la români, încât nu prea poate exista îndoială că limba română este mult mai veche decât epoca lui Marcus Tullius Cicero, când și-a croit drum spre culmea perfecțiunii limba latină cultă sau gramaticală. De unde decurge cu ușurință că limba română întrece în vechime dialectele latine sau romane, ca de exemplu, spaniola, franceza și italiana nouă.

Așadar, când în această cârtică spun ici-colo că acesta ori acela dintre cuvinte pleacă de la o anumită pronunție latină, spaniolă sau eventual franceză, prin aceea nu vreau să arăt că românii au împrumutat aceste cuvinte din limba latină cultă sau din dialectele amintite, ci arăt numai comuniunea sau înrudirea.

Împart cârtica în șase capitole. În primul dintre acestea se tratează despre litere în general; în al doilea, despre litere în mod special; în al treilea, despre diftongi; în al patrulea, despre accente; în al cincilea, despre apostrof; în al șaselea, despre despărțirea în silabe. Acestora le-am adăugat un dialog despre originea limbii române între nepot și unchi, în limba română, scris cu litere latine după această ortografie, și, totodată, și cu chirilice.

Capitolul I

Despre litere, în general

§ 1

Este verosimil că scrierea (literele) a fost născocită de primii locuitori ai pământului. Plinius,⁽²⁾ în cartea 7 a *Istoriei naturale*, în cap. 56, remarcă vechimea diferitelor documente și conchide: „De unde apare ca etern uzul scrierii”. După mărturia lui Plinius, *ibid.*, literele au fost introduse de fenicieni în Grecia, în număr de șaisprezece, și au fost aduse în Latium de către pelasgi. La acest număr, pe vremea războiului troian, s-au mai adăugat patru, de către Palamede, cu următoarea formă: Θ, Ξ, Φ, Χ. Latinii înșiși, după aceea, imitându-l, au adăugat alte șase litere celor șaisprezece de mai înainte, adică: F, K, Q, X, Z, H. Simonide din Melos, după Palamede, adăugase alte patru, cu următoarea formă: Z, H, Ψ, Ω. Din toate acestea, zice Plinius, *ibid.*, de-abia se mai recunosc, în alfabetul nostru, k, x, ca și y și z, pe care latinii le primiseră de la greci, ca să fie folosite, aceste două, numai în cuvintele grecești.

§ 2

Litera este cea mai mică parte sau semn al cuvântului; își trage originea de la *lego*, după opinia lui Priscianus,⁽³⁾ cartea 1: „Se zice *litera* sau chiar *legitura*, de aceea, pentru că lasă drum liber lecturii. După alți autori, se trage de la *liturâ*, fiindcă înseamnă *ștersătură*, fiindcă, cel mai adesea, cei vechi obișnuiau să scrie pe table cerate, și după aceea să șteargă, ceea ce, până în zilele noastre, se păstrează la români de către copiii săraci, când învață primele elemente. Din acel vechi procedeu, de a se scrie pe table cerate, a rămas obiceiul la români, că atunci când se cere unui elev să spună lecția pe de rost, deși lecția se învață de pe o carte tipărită, totuși i te adresezi: *Ți tabla*, „*Dic tabulam*”, ceea ce în latinește obișnuiam să spunem: *Recita lectionem* [Spune lecția. – n.n.].

§ 3

La români se socotesc douăzeci de litere, și anume: A, B, C, D, E, F, G, H, I, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, Z, majuscule; minuscule sunt: a, b, c, d, e, f, g, h, i, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, z. Folosim majusculele la începutul enunțului și al numelor proprii și al titlurilor; în rest, se folosesc minusculele.

§ 4

Românii au aceeași pronunție ca și latinii; totuși *i* vocală, când se schimbă în consoană, se pronunță nu numai ca *jod* al latinilor, ci chiar ca *ж* chirilic, după obiceiul francezilor, pe care italienii obișnuiesc să-l schimbe în *g*; și în acest caz, se formează *j*. De exemplu: *judecu*, „*judico*”, italienește *giudico*; *jugu*, „*jugum*”, italienește *giogo*; *juru*, „*juro*”, italienește *giuro*. În cazul dintâi, nu se abate de la forma sa obișnuită, așa cum se întâmplă chiar și la latini; de exemplu: *boiari* „*nobiles, barones, magnates*”. De asemenea *h*, dacă nu se pune pe lângă un *c* sau *g*, în care caz nu produce nici un sunet, cel mai adesea se pronunță aproape ca un *χ* grecesc.

Românii sunt lipsiți de litera *z*, deși sunetul ei se aude în *s*, când este așezată între două vocale, ca la latini și italieni, și uneori în alte poziții, după cum chiar și la *d*. Așa că litera *z* s-ar putea cu ușurință scoate din numărul literelor, la români, ca și litera *q*, fiindcă funcția ei peste tot ar putea să o facă litera *c*, dacă românii n-ar vrea să pună în lumină etimologia cuvintelor sau legătura foarte strânsă a limbii române cu latina și cu italiana. Însă, despre aceste probleme, vom vorbi mai pe larg, în capitolul următor, sub literele **D, Q și S**.

În fine, litera *x*, deși se află în cărțile bisericești traduse din greacă, în alfabet chirilic, nu este totuși o literă românească, ci, în locul ei, popular, românii se folosesc, atât în pronunție, cât și în scriere, mai ales de litera *s*; de exemplu: *Sandu, Alesandru, „Alexander”*; *esire, „exire”*; *frasinu, „fraxinus*” etc. Ba, mai mult, atâta se împotrivesc această literă naturii limbii române, cât copiii români, care învață limba latină, foarte greu reușesc să se obișnuiască cu pronunțarea acestei litere. Din care pricină, eu am șters cu totul această literă din numărul literelor. Dar, dacă totuși vrea cineva să pronunțe în manieră grecească și să păstreze sunetul literei *x* în cuvintele grecești, poate, în locul literei *x*, să scrie *cs*, cum fac acum muscalii, de exemplu: *Alecsandru, „Alexander*” etc., sau, dacă preferă să păstreze însăși forma *x*, din pricina scurtimii scrierii, așa cum se pretinde, n-am nimic împotrivă. Totuși nimeni nu va putea să nege că aceasta este împotriva naturii limbii române. Este limpede, prin urmare, din cele spuse mai sus, că la români, dacă vrem să vorbim adevărul, nu este nevoie să se numere mai mult decât 18 litere.

§ 5

Literele se împart în vocale și consoane, și acestea din urmă se deosebesc de celelalte, ca și trupul de suflet. Căci, așa cum trupul nu poate să se miște fără suflet, în schimb sufletul poate să se miște fără trup, tot astfel consoanele nicicum nu pot să formeze o silabă fără vocale, pe când, dimpotrivă, vocalele pot fără consoane.

Mai departe. Vocalele sunt în număr de cinci: *a, e, i, o, u*; restul sunt consoane, dintre care cele care încep cu ele însele, când se pronunță, și se termină în vocale, se numesc mute, ca, de pildă, *b, c, d* etc., pe când cele care încep cu o vocală și se termină cu ele însele sunt semivocale, ca, de pildă, *l, m, n* etc. Și trebuie să se știe că în limba română nici o consoană nu se geminează; acest uz a ființat și la latinii cei vechi, înainte de Ennius,⁽⁴⁾ care primul a adus geminarea consoanelor în limba latină. Vezi-l pe *Festus*.⁽⁵⁾ Aceasta este una dintre acele

particularități care susțin vechimea limbii române. De aceea, nu pot fi tolerați aceia care, nu știu datorită cărui prost obicei, vor să introducă în ortografia latino-română, împotriva firii limbii române, geminarea consoanelor.

Fiecare vocală, și în special primele trei, pe lângă sunetul obișnuit, pe care îl au în latină sau italiană, uneori primesc și un alt sunet, care astăzi nu se aude în limba latină și pe care cei care folosesc alfabetul chirilic îl exprimă prin litera chirilică **Ѡ**; îl vei învăța din gura profesorului. Sunetul literei **Ѡ**, deși foarte scurt, se aude totuși la germani. De exemplu, în cuvântul *spectacl*, între *c* și *l*. Mai este un sunet, la cei mai mulți români din Dacia Veche, pe care îl notează cu litera **ж**. Acest sunet se aude la sârbi, fie și foarte scurt, în cuvinte. De exemplu: *grk*, *Graecus*; *smrt*, *mors*; *vrlo*, *vere*, între *rk*, între *mr*, între *vr*. Căci, în timp ce se străduiesc să pronunțe acele consoane fără vocală, fără voia lor țâșnește acel sunet, pe care românii îl notează cu **ж**.

§ 6

Mai departe. Orice vocală, când primește sunetul **ж**, pentru a exprima acest sunet neobișnuit, se notează cu accent circumflex (^), ca: *mâni*, „*manus*”; *vêntu*, „*ventus*”; *începere*, „*incepere*”; *gîtu*, „*guttur*”. Însă când exprimă sunetul **Ѡ**, se notează cu acest semn ('), ca: *arămu*, „*aramus*”; *mê*, „*me*”; *sănităte*, „*sanitas*”, *pôstrare*, „*conservare in posterum*” etc.

Trebuie să se ia bine seama că românii din Dacia Aureliană niciodată nu se folosesc de sunetul **ж**, ci numai de **Ѡ**; de exemplu: ei nu zic *mâni*, „*manus*”, ca românii din Dacia Veche, ci *măni* (**мѠни**). Cu ușurință ar putea să se dezvețe românii din Dacia Veche de sunetul **ж**. De bună seamă, mulți, cu toate că au pe buze acel sunet, totuși niciodată nu scriu **ж**, ci chiar și pentru el se servesc de litera **Ѡ**. Ba, mai mult, în cărțile vechi tipărite, **ж**, la sfârșitul cuvântului se pune în mod obișnuit în locul lui **Ѡ**, pe când, în manuscrise, nicăieri nu se poate vedea **ж**, ci numai **Ѡ**. Ba chiar îmi amintesc că, pe când eram copilandru, în regiunea mea natală am auzit oameni bătrâni vorbind, în gura cărora niciodată nu răsuna **ж**, ci în locul lui pronunțau sunetul **Ѡ**.

§ 7

Când mă gândesc în sinea mea că românii din Dacia Veche, împotriva obiceiului general al românilor din Dacia Aureliană, se folosesc de sunetul care în zilele noastre se notează cu litera **ж**, așa cum am observat mai sus, îmi vine în minte, drept origine a acestei deosebiri, faptul că românii din Dacia Veche, după ce au adoptat literele chirilice, de care se servesc toate popoarele de origine slavă, care se țin de ritul grecesc, și totodată au primit în bisericile lor limba slovenică sau chirilică, au împrumutat de la vecinii ruși chipul de a citi slovenește. Fiindcă popoarele de neam slav obișnuiesc adesea să lege consoane fără nici o vocală, care nu se pot articula fără vocală, și în timp ce se străduiesc să pronunțe acele consoane fără ajutorul unei vocale, iese acel sunet, pe care românii îl desemnează prin litera **ж**, așa cum am lămurit deasupra, în § 5, unde am prezentat chiar și exemple în această problemă. Sârbii, e adevărat, așa cum am atras atenția mai sus, emit acest sunet foarte scurt, rușii însă foarte deschis și îl articulează cu mare forță. Dat fiind însă că fiecare vocală, la români, pe lângă sunetul obișnuit, admite chiar și sunetul pe care în zilele noastre îl notează cu litera chirilică **Ѡ**, care sunet este foarte apropiat de sunetul pe care în zilele noastre îl notează cu litera **ж**, numai că **ж** se apropie

de un sunet nazal, în urma lecturii zilnice a cărților slavone care cuprind sunetul ж, au deprins cu ușurință obiceiul să emită acest sunet, care se deosebește puțin de sunetul lor național ѣ. Pe deasupra, dacă imediat după ѣ urmează consoana n, atunci de-abia se poate discerne de sunetul ж. Așadar, după ce au deprins obiceiul, din lectura zilnică a cărților slavone, de a pronunța sunetul ж, au început să-l treacă în propria lor limbă, mai întâi, bineînțeles, înainte de consoana n, iar după aceea și înaintea altor consoane. La aceasta s-au adăugat legăturile de fiecare zi ale românilor de pe graniță cu vecinii ruși, și, în acest chip, încet-încet s-a propagat sunetul ж asupra întregului neam al românilor din Dacia Veche, care s-au servit vreme îndelungată de limba slavonă, în cărțile de cult. Românii din Dacia Aureliană, fiindcă nu au primit niciodată limba slavonă în bisericile lor, au rămas imuni la sunetul ж. Românii din Dacia Veche li s-a întâmplat primejdia de care odinioară Quintilianus,⁽⁶⁾ în *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 1, îi avertiza pe romani să se păzească de limba greacă: „Prefer ca elevul să înceapă cu limba greacă (...). Însă nu aş vrea ca aceasta să se facă atât de scrupulos, ca multă vreme numai grecește să vorbească sau să învețe, așa cum obișnuiesc mulți. Căci de aci se produc nu numai cele mai multe defecte de articulație, când pe nesimțite se emite un sunet străin, ci și de vorbire, fiindcă, după ce i se implantează în minte figuri de vorbire grecești, datorită practicii continue, acestea rezistă cu încăpățănare, chiar și într-o manieră diferită de exprimare”.

§ 8

Cum între literele chirilice nu este nici una care să poată exprima sunetul neobișnuit al vocalelor despre care am tratat mai sus, § 5, sunet pe care în ziua de azi românii îl notează cu litera chirilică ѣ, au descoperit o nouă literă pentru desemnarea acestui sunet, adică ж. Și totuși, în secolul al XVII-lea, pe lângă noua literă ж, românii foloseau pentru notarea acelui sunet chiar și literele chirilice ѣ și ѡ, care la sloveni nu redau nici un sunet, ci numai că ж se pune la sfârșitul cuvântului, ѣ însă, la mijloc. Și, într-adevăr, în *Psaltirea* tradusă după textul evreiesc și tipărită la anul 1651, la Belgrad, în Transilvania, oraș care altcumva se mai numește *Alba Iulia* și *Alba Carolina*, se scrie regulat ж, la sfârșit, și ѣ, la mijlocul cuvântului, pentru notarea aceleiași sunet, ca: ѡрѣтѡрж, ѡдѣнкѡриле, ѡргѣмѣнтѡ, дѡпж, плекж, тѡнж, копѣремѣнт, стрѣмѡѡ, ѡрѡѡтѡл, кѡтрж etc. În *Noul Testament*, tipărit în același loc, cu trei ani mai înainte, adică în anul 1648, se folosește fără discriminare ж, la sfârșit și la mijlocul cuvântului, ca, de exemplu: венѡрж, кѡмж, немѡкж, ѡдѡжрж, мжѡѡрж, тѡтжл etc., însă ѣ la mijlocul cuvântului, de exemplu: ѡнѣтѡл, гѣнѡѡл, кѡѡнѣтѡл, мѣна, сѣнт etc. În *Euhologhiul* [i.e. Molitvenicul] sau *Ritualul* [i.e. Liturghierul] din anul 1698, tipărit în același loc, foarte rar se pune ж la mijlocul cuvântului. În *Nomocanon* și în *Corpul legii canonice*, publicat la Târgoviște, în Țara Românească, se pune adesea ѣ chiar la sfârșitul cuvântului, de exemplu: лѡсѣ, ѡдекѣ, десѡѡрѣнѣтѣ, сѣ фѡкѣ, ѡпрѣскѣ, și, adesea, la sfârșitul cuvântului, după obiceiul chirilic sau slavon, fără să noteze nici un sunet, numai pentru a marca absența vocalei, ceea ce se face astăzi frecvent prin ѡ, de exemplu: постѣ, канѡнѡлѣ, лорѣ, ѡ фостѣ etc. De altfel, litera ѡ, în același loc, se pune adesea chiar la mijloc și pentru a nota sunetul ѣ, astfel că, pentru desemnarea acestui sunet, se folosește, la aceleași cuvinte, când ѣ, când ѡ. De exemplu, când: рѣнѡѡлѣ, сѣнт, кѣнтѣ, пѣрѣт, кѡѡнѣтѡл, кѣнѡѡ, сѣнѣле, зѣкѣнѡ, пѣринѣ; când: рѣнѡѡлѣ, сѣнт, пѣрѣтѣ, кѡѡнѣтѡл, кѣнѡѡ, сѣнѣле, зѣкѣнѡ, пѣринѣ. Tot astfel, mai departe: жѡдекѣ, ѡчѣпѣтѡрѣ, ѡртѣ, скѣмѡѡрѣ, пѣкѣтѡс etc.

În nici una din aceste cărți nu se găsește exprimat sunetul pe care astăzi îl notează litera *ж*, însă atât litera *ж*, cât și litera *ѣ* și *ѥ*, când exprimă un sunet, desemnează regulat un sunet neobișnuit, firesc limbii române, care astăzi se notează prin *ѣ*. Pe drept, așadar, putem trage concluzia că litera *ж*, înainte de secolul al XVIII-lea, nu a fost folosită pentru desemnarea acelui sunet pe care îl notează în zilele noastre, și că în scris nu s-a exprimat acel sunet. Este sigur că obiceiul de a nota acest sunet în scris cu litera *ж* nicicum nu este mai vechi decât generația tatălui meu.

Prima dintre cărțile tipărite în Transilvania, pe cât știu, în care se vede că acel sunet aproape nazal este exprimat prin litera *ж*, este Calendarul pe o sută de ani,⁽⁷⁾ publicat în anul 1733, la Brașov, iar pentru desemnarea sunetelor neobișnuite ale vocalelor servește singură litera *ѣ*.

Pomenitul calendar, tipărit mai întâi la Chiev, în rusește, a fost tradus în limba română de un oarecare medic rus sau muscal. Nu mă îndoiesc că tipograful-șef însuși de la acea tipografie a fost rus, dat fiind că, odinioară, tipografii și zugravii din țările românești au fost ruși. Așa că de-abia se poate sta la îndoială că sunetul care se obișnuiește astăzi să fie exprimat de români prin litera *ж*, sunet foarte obișnuit la ruși, a fost introdus în cărțile românești de rușii înșiși, și, tot de ei, litera *ж* a fost hotărâtă pentru însemnarea acestui sunet străin.

§ 9

Totuși acest obicei nu a prins rădăcini atât de adânci în poporul român, ca să nu poată fi smuls. Este știut că la Buda, în Tipografia Regală de Științe a Universității din Pesta, s-au tipărit deja mai multe opere în limba română cu alfabet chirilic fără vocala *ж*, și peste tot în locul ei s-a pus vocala *ѣ*, ba s-a făcut această schimbare fără ca cititorii să o observe. Căci, din pricina apropierei celor două sunete, un român poate la fel de bine să pronunțe silaba cu vocala *ѣ*, în loc de *ж*, ca și cu vocala *ж*. Ba, mai mult, dat fiind că aceasta (*ж*) nu este o vocală firească pentru români, le vine cu mult mai ușor să pronunțe *ѣ* decât *ж*. Din pricina aceasta, așa cum am atras atenția deasupra, cei mai mulți niciodată nu folosesc *ж* în scris. Așa că, în vederea scutirii ortografiei române de o dificultate absolut superfluă, sfătuiesc pe toți cei care scriu cu alfabet chirilic să îndepărteze în scris litera *ж*, și din aceste două litere să se servească numai de *ѣ*. Astfel, se va ajunge ca chiar și sunetul care astăzi se notează cu litera *ж* să dispară fără prea multă bătaie de cap, de pe buzele tuturor românilor. Eu, oricum, am să elimin în această *Ortografie* acel sunet străin și de aceea n-am să pun deasupra nici unei vocale accentul circumflex, de care se foloseau unii până acum, când scriau cu litere latine și voiau să noteze acel sunet.

§ 10

În ceea ce privește sunetul neobișnuit al vocalelor, pe care românii, scriind în alfabet chirilic, îl notează cu litera *ѣ*, nu stau la îndoială să afirm că originea lui trebuie să se tragă din Italia. Căci este un lucru sigur că una și aceeași vocală a comportat mai multe sunete diferite. Priscianus Grammaticus, cartea 1, atribuie [aceleiași vocale – n.n.] zece sau mai multe sunete „Sunt, prin urmare, zice, formele literelor de care ne servim, în număr de 23. Însă *pronunțările* acestor litere sunt *cu mult mai numeroase*, mai cu seamă că unele se întâmplă să aibă câte *zece* sunete sau chiar *mai multe* etc.” Quintilianus, în *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 4, zice:

„Poate determina urechea oricărui om sunetul literelor? Nu, pe Hercule, mai mult decât ale corzilor. Iar profesorii de gramatică cel puțin, toți ajung până la o atare subtilitate, în această privință, că se întreabă dacă nu ne lipsesc niște litere necesare, nu când scriem cuvinte grecești, (...) ci chiar latine (...). Și există un sunet median, între *u* și *i* (...). Și în cuvântul *here*, nici *e* propriu-zis, nici *i* nu se aude.” Și, în cap. 7: „Ce să mai zicem de cele care se scriu altfel decât se pronunță? (...) Căci trec cu vederea acele vremi foarte vechi, când erau și mai puține litere, iar forma lor nu semăna cu cea alor noastre, și, pe deasupra, chiar și valoarea lor era diferită”. Din aceste cuvinte reiese limpede că latinii, în anumite cazuri, scriau altfel decât pronunțau și că, atunci când pronunțau, aveau anumite sunete pe care nu le puteau reda prin nici una din cele cinci vocale. Căci, dacă în cuvântul *here*, nu auzeau nici un *e* propriu-zis, nici un *i*, era, prin urmare, un sunet diferit de *e* și de *i*, și respectiv și de celelalte trei vocale, adică *a*, *o*, *u*. Deoarece, dacă acel sunet s-ar fi putut referi la vreunul din acestea trei, neîndoios, Quintilianus n-ar fi omis să ne declare aceasta. Ce să zicem de faptul că, după mărturia lui Quintilianus, latinii cei mai de demult au avut litere diferite de literele moderne ale latinilor, nu numai ca formă, ci chiar ca *valoare* sau pronunție și sunet? Însă cine se va îndoi că acel sunet din uzul comun sau rezervat pronunțării populare a făcut parte din acele litere foarte vechi, care sunet, după schimbarea ortografiei, a dăinuit în gura poporului, și pe care, dacă vrea cineva să-l cerceteze mai cu grijă, are să-l regăsească, parte în diferitele dialecte ale limbii italiene, parte în limba franceză, parte în spaniolă, parte în română, ba anumite urme chiar și în Africa?

Dacă iau mai adânc în considerare aceste date și dacă privesc și la faptul că toți românii, atât cei din Dacia Veche, cât și cei din Dacia Aureliană, deși au o limbă împărțită în nenumărate graiuri și, ca urmare, cu mari deosebiri, și că limba română este împrăștiată peste regiuni foarte îndepărtate unele de altele, și dacă, în ciuda acestui fapt, posedă totuși un sunet neobișnuit pentru vocale, pe care românii din Dacia Veche, când folosesc alfabetul chirilic, îl redau prin litera **ѣ**, sunet care pare strămoșesc și înnăscut poporului român, nu pot să mă îndoiesc că acest sunet nu l-au adus cu ei din Italia în Dacia, pe vremea lui Traian, strămoșii românilor, adică coloniile romane; această pronunțare este una din particularitățile vechi ale limbii latine populare.

§ 11

În limba latină îngrijită, unele vocale au un sunet dublu, dintre care pe unul îl numesc deschis, pe celălalt închis, căci altfel se pronunță, de exemplu, *e*, în cuvântul *bella*, „*pulchra*”, altfel în cuvântul *pena*, *poena*, „*labor*”: în primul cuvânt, *e* este deschis, în al doilea, *e* închis. Tot astfel se întâmplă în latină, de exemplu, în cuvântul *docere*: sunetul lui *e* de la mijloc este deschis sau larg, iar *e* de la sfârșit este tocit sau închis. Ambele sunete le are și limba română, de exemplu: *culegere*, „*colligit*”. Sunetul lui *e* de la mijloc este larg (deschis), iar *e* final este strâns (închis). Dar limba română, pe lângă aceste două sunete ale vocalelor, dispune și de un al treilea, foarte închis, pe care deasupra l-am numit neobișnuit, și pe care românii care se folosesc de alfabetul chirilic îl desemnează prin litera chirilică **ѣ**. Acest sunet, pe bună dreptate, se numește *foarte închis*, și, de aceea, de acum înainte îl vom denumi ca atare.

§ 12

Mai departe. Din cauza diversității sunetului vocalelor, deschis și tocit (sau închis), nici latinii, nici italienii nu au socotit că merită să înmulțească numărul literelor pentru a deosebi sunetul închis de cel deschis. Nici noi nu socotesc că, atunci când scriem cu litere latine, avem

nevoie să născocim o nouă literă, ca să pronunțăm un sunet foarte închis al vocalei, ci este suficient să ne folosim de acea literă, prin care se exprimă atât sunetul deschis, cât și cel închis. Și, așa cum latinii sau italienii învață din uz când trebuie să pronunțe vreo vocală deschis și când închis, tot astfel românii știu din uz când o vocală trebuie pronunțată cu un sunet foarte închis. Cu toate acestea, când o vocală comportă un sunet foarte închis, eu o notez; asupra acestei probleme am tratat mai sus, în § 6; totuși nu facem aceasta, nici în vederea românilor, nici a străinilor. De ce nu pentru români? Pentru că aceștia, ca unii care au supt limba română odată cu laptele, știu prea bine când trebuie să pronunțe vocala cu sunetul foarte închis. Nici pentru străini, pentru că ei, dat fiind că nu sunt în stare, prin naștere, să pronunțe un sunet foarte închis, chiar dacă este notată vocala cu menționatul semn, totuși o vor pronunța ca pe o vocală nemarcată de nici un semn. Și totuși aceasta nu va fi un obstacol, ca un străin care citește să fie înțeles perfect de un român, tot așa cum poate fi înțeles acela care, citind latinește, pronunță închis sunetul unei vocale deschise. Ba mai mult: când un străin va citi astfel, va greși *scuzabil* împotriva pronunțării românești, dar cu pronunția sa va face limba română mai apropiată de limba literară latină. Iar cu vremea, chiar și românii vor prinde gust să-i imite pe străini în lectură, și pe nesimțite se vor îndepărta de sunetul foarte închis al vocalelor, tot așa cum odinioară latinilor nu li s-a părut absurd, în ciuda uzului popular, să-l îndepărteze din limba latină învățată.

Așadar, numai de aceea am crezut de cuviință să marchez cu sus-menționatul semn vocala, când sunetul este foarte închis, ca să astup gura acelor care pălăvrăgesc că nu se poate scrie românește cu litere latine, din pricina sunetului foarte închis al limbii române, de care nu dispun vocalele latine. Căci am demonstrat că, dacă punem deasupra vocalelor latine un semn mititel, aceste vocale pot servi la exprimarea sunetului foarte închis. Cu cât este mai îndepărtată pronunțarea limbii ungurești de limba latină decât cea a limbii române, și totuși se poate scrie foarte bine ungurește cu litere latine, parte fără mijlocirea vreunui semn, parte printr-o anumită conexiune a literelor! Același lucru trebuie să-l spunem și despre celelalte neamuri care au adoptat alfabetul latin. De altfel, din cele spuse mai sus, rezultă că, cu vremea, se poate elimina din ortografia română sau latino-română semnul pus deasupra unei vocale care redă un sunet foarte închis, la fel cu celelalte semne puse ici și colo sub anumite consoane.

Așa că sfatul acelor, care sunt de părere ca românii, dacă vor să scrie cu litere latine, să născopească noi litere pentru desemnarea sunetelor **ѣ** și **ѧ**, țintește într-acolo, anume să facă limba română de neîmpărtășit în scris celorlalte popoare. Vezi *Animadversiile asupra Recenziei la Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, tipărite la Buda, în Tipografia Universității Regale din Pesta, la anul 1814, pag. 22. Chiar și încercările acelor care ne învață să redăm sunetele **ѣ** și **ѧ**, printr-o anumită conexiune a vocalelor, varsă alte tenebre în fața limbii române, fiindcă străinii care nu sunt în stare să pronunțe sunetele desemnate de literele **ѣ** și **ѧ**, în loc de sunetele **ѣ** și **ѧ** ar pronunța vocalele latinești fiecare separată. Însă ce este mai conform cu rațiunea și mai la îndemână decât să se restituie vocala latină, în locul căreia s-a așezat **ѣ** sau **ѧ**?

§ 13

Însă nimic nu pretinde, în ortografia română sau latino-română, o mai mare atenție și acribie decât folosirea corectă a vocalelor, când vocalele latinești trebuie să noteze sunetul foarte închis al literei chirilice. Căci, cu toate că orice vocală latinească permite la români un sunet foarte închis, așa cum am atras atenția deasupra, în § 5, totuși nu se poate folosi după bunul plac, în locul lui **ѣ**, în orice cuvânt, orice vocală latinească, fără discriminare, ci, în locul

literii chirilice Ѡ, trebuie aleasă mereu acea vocală latinească, pentru care a fost eliminat Ѡ. Dacă vei face altfel, nu numai că vei face limba română sau valahică mai imperfectă, ci vei întemeia un fel de limbă nouă și absurdă. De exemplu: ϣѠδε, „*ridet*”. Dacă, în loc de Ѡ, vei pune *a*, un străin va citi *rade* „*radit*”, dacă *e*, „*rede*”, care este cuvânt german, dacă, *o*, *rode* „*rodit*”, dacă, *u*, va citi *rude* „*perticae*”. Trebuie, așadar, să se pună vocala *i*, de exemplu: *ride*, căci în locul acestei vocale latinești se așezase litera chirilică Ѡ.

Această atenție este foarte trebuincioasă nu numai la îngrijirea restului cărților, dar mai ales la întocmirea lexicoanelor, care în primul rând sunt chemate să dea sfaturi celor care învață. Așadar, în problema restituirii vocalelor latinești, lexicografii trebuie să consulte în primul rând limba latină și italiană, și apoi chiar și spaniola și franceza (în care s-au păstrat vocalele originare ale românilor, vocale ce trebuie puse în locul literii chirilice Ѡ), procedând ca latinii, care, când vor să folosească corect diftongii *ae* și *oe*, care au unul și același sunet la latini, recurg la limba greacă, de unde au provenit acei diftongi.

Recunosc că începătorii vor trebui să încerce o oarecare dificultate în învățarea limbii române, din cauza sunetului foarte închis, sunet pe care îl comportă vocalele latine folosite de români, dar ortografia latină sau greacă nu este supusă, în această privință, unei dificultăți mai mici. Căci, la latini, sunetul *e* este redat printr-un triplu semn, adică *e*, *ae*, *oe*, la greci sunetul *i* se exprimă printr-un încincit semn, adică *ei*, *η*, *ι*, *οι*, *υ*, ca să nu mai spun că foarte des *γ* se pronunță ca *ν*, *κ* ca *γ*, *π* ca *b* latinesc, *τ* ca *d* latinesc, *η* și *ω* adesea au un semn notat dedesubt. Și ce bătaie de cap dă diferența dintre vocalele *o* și *ω* etc.! Și vei mai pretinde o ortografie mai desăvârșită la români decât la latini și la profesorii latinilor, grecii?

§ 14

Ca să nu ne mirăm că dintre latini nu numai italienii și românii schimbă locul literelor în interiorul cuvintelor comune, ci chiar și spaniolii și francezii, care vorbesc limbi de aceeași origine cu cei dinainte, voi înfățișa aici tabelele dialectelor limbii grecești, întocmite de Schrevellius, din care reiese limpede că astfel de schimbări au avut loc și în limbile cele mai de desăvârșite, dar se poate susține pe drept cuvânt că ele nu au suferit din acestea nici o scădere. Spune că există patru dialecte ale limbii grecești sau forme de vorbire, conform numărului neamurilor principale ale grecilor, care se deosebesc în unele privințe, și anume atic, ionic, doric și eolic. În afară de acestea, poezii au avut propriul dialect și grai. Toate cele ce țin de terminațiile părților de vorbire vor fi înfățișate în tabelele următoare. În rest, de vreme ce diversitatea este atât de mare, încât regulile abia o pot cuprinde, va fi suficient să arătăm pe scurt cele mai importante însușiri ale fiecăruia.

Aticii schimbă *σ* în *ζ*, *ζυν*, în loc de *συν*: în *τ*, *Θαλλαττα*, în loc de *Θαλλασσα*; în *ρ*, *αῤῥην* în loc de *αρσυν*, „*vir*”, și folosesc mai ales contragerile.

Ionienii pun *η* în loc de *α*, *φιληη*, în loc de *φιλια*, „*amicitia*”; *ε* în loc de *α*, *γελεω*, în loc de *ελαω*, „*rideo*”; și, dimpotrivă, *α* în loc de *ε*, *ταμνω*, în loc de *τεμνω*, „*seco*”. Dintre consoane, *κ* în loc de *π*, ca *κως*, în loc de *πως*; *π* în loc de *φ*, ca *απαιρουμε*, în loc de *αφαιρουμε*: evită contragerile și reduc diftongii.

Dorienii folosesc *α* în loc de *η*, ca *φαμα*, în loc de *φημη*, „*fama*”; în loc de *ε*, ca *πιαζω*, în loc de *πιεζω*, „*premo*”; *γα* în loc de *γε*, ca *εγωγα*, în loc de *εγωγε*; în loc de *ω*, ca *μουσαν*, în loc de *μουσων*, „*musarum*”, *πρατος*, în loc de *πρωτος*, „*primus*”; în loc de *ει*, ca *κλαδας*,

în loc de κλειδας, „claves”, η în loc de α, ca ζην, și în loc de ει, ca κοσμην, în loc de κοσμειν, ω în loc de ου, ca μωσα, „musa”; și în loc de ε, ca ὄνεκα, în loc de ἐνεκα, „propterea”, αι în loc de ει, ca αιθε, în loc de ειθε, „utinam”, ευ în loc de υ, ca ἄλευμαι, în loc de ἄλυμαι, „saliam”, οι în loc de ου, ca τυπτοισα, în loc de τυπτουσα. Dintre consoane σδ în loc de ζ, ca συρισδω, în loc de συριζω; σ în loc de θ, σεος, în loc de Θεος; κ în loc de τ, ca ποκα, ὄκα, în loc de ποτε și οτε, „aliquando”; și, dimpotrivă, τ în loc de κ, τεινος, în loc de κεινος, „ille”.

Eolienii folosesc ω în loc de ο, ca κωρως, în loc de κορος, „puella”; și, dimpotrivă, ο în loc de ω, ca ερος, în loc de ερως, „amor”; ε în loc de α, ca θερσος, în loc de θαρσος, „audacia”; αις în loc de ας, precum καλαις, în loc de καλας, „bonas”. Dintre consoane, ππ în loc de μμ, ca οππατα, în loc de ομματα, „oculi”; și β înainte de ρ, ca βρακη, în loc de ρακη, „cento”.

Poeții nu numai că au un dialect propriu, ci chiar amestecă dialectele. De unde urmează că românii au dreptul să vină în ajutorul unui grai, apelând la un altul, mai ales în ce privește îmbogățirea lexicului. Am crezut de cuviință să atrag atenția asupra acestui lucru, din pricina acelor români care nu cunosc alt grai în afara celui natal, și, de aceea, când aud că se amestecă în graiul lor ceva din alt dialect, pe care ei nu l-au învățat de la doica lor, strigă că se destramă limba română.

§ 15

Am socotit că merită să trec aici în revistă figurile de pronunție din pricina cărora se produc diferențe între cuvintele române și latine, și celelalte dialecte de origine romană.

Proteza este litera sau silaba adăugată la începutul cuvântului, ca *aquestu*, (αϰεστ8) în loc de *questu*, „hic, iste”, italiana *questo*; *aquelu* în loc de *quelu* sau *quela*, *ille*, italiana *quello*; *aqui*, (αϰι) *hic, isthic*, italiana *qui*; *aici*, în loc de *ici*, „hicce”. În aceasta privință, spaniolii se potrivesc cu românii, căci spaniolii spun: *aquel*, „ille”, în loc de italianescul *quello*; *aqui*, „hic”, în loc de italianescul *qui* etc.

Afereză e când se scoate o literă sau o silabă, la începutul unui cuvânt, ca *bóla*, „*morbus, infirmitas, aegritudo*”, de la ital. *debole*, „*debilis*”, scoțându-se silaba inițială *de*; *buricu*, „*umbilicus*”, obținut prin tocirea silabei *um*; *qui* (ϰι) „*atqui, sed, verum*”, de la lat. *atqui*, scoțându-se silaba *at*; *lioqua* „*subscus currus, fulcrum laterale currus, brachium currus*” [îmbinarea carului, oiștea carului, brațul carului – n.n.], numită astfel de la forma *obliqua*, în care se dă afară silaba inițială *ob*; *precina*, „*causa*”, de la lat. *facinus*, prin căderea silabei *fa* și prin prefixarea prepoziției *pre*, „*prae*”, fiindcă, în acest sens, anume ca să fie pricină (lat. *causa*), trebuie să faci ceva mai înainte sau să preacționezi (lat. *praeagere*). La italieni *ciulla*, în loc de *fanciulla*, „*puella*”. Chiar și la latini, odinioară, se zicea *conia*, în loc de *ciconia*.

Sincopa scoate o literă sau o silabă din mijlocul unui cuvânt, ca: *alduescu*, „*apprecor, benedico*”, de la lat. *allaudo*; *cu arsa*, „*aversione*” sau „*per aversionem*”; *cotu*, „*cubitus*”, în spaniolă *codo*; *cracu* sau *crauacu*, *crauaci*, „*ducta crura*”, de la ital. *cavalcione*, *cavalcioni*; *crâcisu*, ital: *cavalcioni*, „*ductis cruribus*”, în care intervin figurile *antiteza* și *metateza*; *doru* „*desiderium*”, de la lat. *desiderium*, scoțându-se primele două silabe, iar la italieni *desio*, din *desiderium*; *dragu*, „*dilectus*”, de la lat. *diligo*, schimbându-se *l* în *r*, ca de obicei, și *i* în *a*, așa cum din *ignarium* se face *amnariu*, „*calybs*”; *grosavu*, „*horribilis, immanis*”, de la ital. *grossolano*, după cum ne arată Del Chiaro, italian de neam; *lucrare* „*laborare*”, de la lat.

lucubrare; *opse*, „*forte*”, „*probabiliter*”, de la lat. *opinate*, cu *t* schimbat în *s*; *socu*, „*sambucus*”, la fel; *taina*, „*arcanum, secretum, mysterium*”, de la ital. *taciturnità*, după remarcă sus-menționatului autor Del Chiaro, fiindcă cele secrete trebuie trecute sub tăcere.

Epenteza se produce atunci când în mijlocul cuvântului este introdusă o literă sau o silabă, precum *căruntu*, *canus*, în loc de italianul *canuto*; *mîruntu*, în loc de latinescul *minutum*; *oblinquu*, „*pomum ephippii, sive anterior pars ephippii*” [capul șei sau partea anterioară a șei – n.n.], din latinescul: *obliquus*, fiindcă acea parte a șei este încovoiată; *poroncescu*, din forma veche latină *porceo*, care înseamnă „*prohibeo*”; iar interzicerea este o poruncă; *sleescu*, „*sebum sive sebum concresecere facio*” [fac să se întărească grăsimea – n.n.], fiind introdus *l* în loc de *seescu*, care provine din latinescul *sebare*, adică acopăr cu seu, sau mai degrabă de la românescul *seuu*, *sevu*; *sluțitu* sau *slutitu*, de la latinescul *sauciatus*, fiind păstrată semnificația latină.

Apocopa este atunci când se înlătură ceva de la sfârșitul cuvântului, ca *rugă* în loc de *rugăciune*, „*precatio*”, de la latinescul *rogatione*; *om*, în loc de *omu*, „*homo*”; *bun* în loc de *bunu*, „*bonus*”; *rôtund* în loc de *rôtundu*, „*rotundus*”. Această figură este foarte frecventă la românii din Vechea Dacie.

Antiteza este schimbarea unei litere, ca *inelu*, „*annulus*”, în loc de italianul *anello*; *inimosu*, „*animosus*”; *trimitu* în loc de *trămitu*, „*mitto, transmittito*”.

Metateza este schimbarea ordinii literelor, ca: *slôbescu*, „*debilito, debilitor, enervo, enervor*” etc., de la lat. *solvo, solvesco*, fiindcă atunci când cineva se debilitază și se înmoaie, îi slăbesc forțele (*resolvuntur*), dacă nu cumva preferi să-l tragi de la *ex-labasco*; *slăvescu*, „*laudibus celebros, magnifico, glorifico*” [aduc laude, măresc, slăvesc – n.n.], de la lat. *salve!*, un fel de a saluta, cinsti, sau de la lat. *ex*, care la români se schimbă de obicei în *s*, și de la grecescul *ευλαβεία*, „*religio, reverentia*”. *Slăvescu* înseamnă, așadar, mă port cu evlavie sau cucernicie. De aci: *Slava Tatălui* etc., adică „*Gloria Patri*” etc., și la romano-catolici: „*Salve Regina*” etc. *Slova, litera*, de la lat. *syllaba* sau, mai degrabă, de la grec. *συλλαβή*. Dat fiind că neamurile slave, înainte de sec. al IX-lea, n-au avut litere, eu sunt departe de orice îndoială că au fost lipsiți și de cuvântul cu care să numească litera. Așadar, Chiril greul, care cunoștea la fel de bine limba latină ca și limba greacă, inventatorul literelor de care se servesc popoarele slave de rit grecesc, din *syllaba* a format *slova*. Românii au adoptat acest cuvânt, împreună cu literele chirilice; *slugitor*, „*servitor*”, schimbând *e* în *u*, *r* în *l*, *v* în *g*, prin urmare, din *servitor* s-a făcut *slugitor*, în loc de *sruvitor*, dacă nu preferi să-l tragi de la *ex-lugeo*, fiindcă sclavii totdeauna se plâng. De aci, prin apocopă, s-a format cuvântul *sluga*, „*servus*”, *slugescu*, „*servire*”. *Bale*, „*saliva*”, ital. *bava*; *înbâlare*, „*saliva inficere*”, ital. *imbavare*; *talpa*, „*planta*”, la fel, scoțându-se *n*, *tîmpitu*, „*obtusus*”, de la ital. *spuntato*; *prost*, „*rusticus*”, de la *pastor*.

Sinalefa este eliziunea unei vocale dinaintea altei vocale în diferite cuvinte, ca *m-am dusu*, în loc de *mă am dusu*; *l-au pusu*, în loc de *lu au pusu*, „*illum posuit*”.

Anadiploza (adică reduplicare) este reluarea silabelor inițiale sau următoare, ca *talalâu* și *tantalâu*, „*stupidus*”, de la gr. *ταλας*, „*miser*”; *cocoloșescu*, „*commisceo, confundo omnia*”, de la lat. *coalesco*; la fel *constringo*, de exemplu: *stă cocoloșu*, „*constringit se*” și „*sedet supra pulpas pedum sive calcaneos*” [stă pe vine sau stă chircit – n.n.], ital. *sta cocolone*.

Antifraza este când un oarecare cuvânt se ia în sens contrar, ca *amintu*, la românii din Dacia lui Aurelian, *lucror*, *adipiscor*, de la lat. *amitto*, intercalând un *n*; *flustură*, „*procellit, concutit, evertit*”, de la lat. *flustrum*, care, după Festus, desemnează liniștea mării: *regulașu*,

„*insolens, sine regula, praeceps*” [arogant, fără măsură, impulsiv – n.n.]; *grăbescu*, „*festino*”, de la lat. *gravesco*. Antifraze se întâlnesc chiar și la latini, ca *parcae*, fiindcă nu cruță pe nimeni; *lethum* de la *laetus*, fiindcă moartea este prea puțin veselă; *lucus*, după mărturia lui Servius, se zice așa, pentru că dumbrava, fiind întunecată din cauza umbrei, luminează prea puțin.

S-a observat că foarte des mai multe figuri se întâlnesc într-unul și același cuvânt, de exemplu: *buiguescu*, „*incondita somnia video, et quasi deliro*” [am vise confuze, ca și cum ar fi un delir – n.n.], de la lat. *bacchor*. Aici își dau concursul *epenteza*, fiindcă se introduce vocala *i*, *antiteza*, *a* se schimbă în *u*, *c* în *g* și *o* în *u*, și, dacă vrei, chiar și figura denumită *paragoge*, fiindcă cuvântul devine mai lung. Exemple de acest fel s-au adus mai multe, chiar printre cele prezentate mai sus.

În sfârșit, vreau să atrag foarte insistent atenția (ceea ce am indicat și în *Prefață*), că atunci când zic că cutare cuvânt românesc pornește de la vreun cuvânt latin sau italian, nicicum nu înțeleg prin aceea că acel cuvânt românesc își trage originea de la limba latină sau italiană, deoarece limba română, ca una care este limba latină populară, este cu mult mai veche decât limba învățată latină și decât italiana actuală, ci vreau numai să arăt comuniunea sau înrudirea; și, de aceea, ca să nu repet întruna opinia mea cititorilor acestei lucrări – care, fără să fi meditat îndeajuns la această problemă, mai cred că limba română provine din latina coruptă și nu invers, că latina învățată s-a șlefuit din limba română, așa cum în mod obișnuit orice limbă învățată se șlefuește din limba populară – și să nu devin plictisitor, prefer să spun mereu că un cuvânt sau altul a provenit de la latină sau de la italiană, ba chiar și de la spaniolă și franceză, deși romanii, strămoșii românilor, după ce și-au stabilit așezările în Dacia, nu au mai avut nici un amestec cu italienii, cu atât mai puțin cu spaniolii și cu francezii. Indiferent însă de opinia acestor cititori asupra limbii române, prea puțin vor putea să conteste înrudirea ei cu limba latină, italiană, spaniolă și franceză.

Capitolul II

Despre litere, separat

§ 1

Despre litera A

A, ne învață Priscianus în cartea 1, avea mai mult de zece sunete la latini, ca și celelalte vocale. La italieni are două sunete în limba corectă: unul deschis, ca *salto, rapido, sale, parto*; altul închis, ca *cane, canto, mano, tanto*, și în toate cuvintele în care *a* este urmat imediat de *n*.

Același sunet există și la români, ca *abur*, „*vapor*”; *acu*, „*acus*”; *aducu*, „*adduco*”; *aer*, „*aer*”; *afundu*, „*affundo*”; *ager*, „*acer*”; *aha*, „*aha*” interj.; *ai*, „*habes*”; *aluna*, „*avellana*”; *amaru*, „*amarum*”; *anu*, „*annus*”; *ao*, „*ao*” interj.; *aquum*, „*nunc*”; *argentu*, „*argentum*”; *asemene*, „*assimile*”; *atunci*, „*tunc*”; *auru*, „*aurum*”; *avere*, „*habere*”. În rest, în afară de sunetele deschise și închise, la români mai există și un sunet neobișnuit sau foarte strâns, precum sunt și celelalte vocale care nu se mai aud astăzi la latini; nu mă îndoiesc că printre acele zece și mai multe sunete se afla și acesta. Vezi cap. 1, § 10. Exemple pentru acest sunet neobișnuit sau foarte strâns sunt: *ară*, „*arat*”; *băta*, „*baculus*”; *cădere*, „*cadere*”; *dă*, „*da*”; *fă*, „*fac*”; *gaură*, „*caverna*”; *lădatu*, „*laudatus*”; *măritata*, „*maritata*”; *năucu*, „*nauci*,

stolidus"; *pănura*, „*pannus*"; *quârui*, „*quali, cui*"; *râdea*, „*radebat*"; *sârire*, „*salire*"; *tăcere*, „*tacere*"; *vă*, „*vade*".

Latinii schimbă *a* în *e*. „Se schimbă *a* și *e*, spune Priscianus în cartea 1, *a* în *e*, fie că este lungă, fie scurtă, ca *ago*, *egi*, *capio*, *cepi*, *facio*, *feci*, *frango*, *fregi*; scurtă: *tango*, *tetigi*, *cado*, *cecid*, *parco*, *peperci*." În *i*, ca: *ago*, *adigo*; *cadit*, *excidit*; în *o*, ca: *olus*, *oleris*, de la *alo*; *avilla* și *ovilla*, „*agnus recentis partus*"; *lavo*, *lotus*; odinioară *dua*, iar acum *duo*, potrivit mărturiei lui Quintilianus cartea 1, cap. 10. În *u*, precum *calcat*, *exculcat*. Vezi Quintilianus, *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 4. În sfârșit, latinii schimbă diftongul *au* în *o*, ca *faux*, care devine *obfoco*, *praefoco*, *suffoco*.

Românii schimbă uneori *a* în *e*, în cuvintele pe care le au în comun cu latinii sau italienii, ca: *greu*, „*grave*", ital. *grave*, *greve* și *grieve*. La fel se întâmplă și la italieni: *piatà* sau *pietà*, „*commiseratio*", „*miser<i>cordia*". În *i*, ca *inima*, „*cor*", în loc de *anima*; *pipòescu*, „*contrecto*", din latinescul *palpo* etc. În *o*, ca *moș*, „*avus*", „*senecio*", din latinescul *mas*, prin antonomasie; *obrintitu*, „*inflammatus*", ital. *abbronzato*; *oçêlu*, „*chalybs*", ital. *acciajo*, spaniolă, *azéro*; *oçetu*, „*acetum*"; *scobitu*, „*excavatus*"; *ovêsu*, „*avena*". De asemenea, în diftongul *ó* sau *oa*, ca: *óre*, „*anne*", *óreque*, „*aliquid*"; *órequându*, „*aliquando*". În sfârșit, schimbă *a* în *u*, ca *plugu*, „*aratrum*", din latinescul *plaga*, fiindcă cu acest instrument lucrează suprafața pământului; *unghiu*, „*angulus*"; *urdori*, „*lippitudo*", care este cauzată de febră (*ardore capitis*), în franceză, *ordure*; de aici, *urda*, „*secundarius caseus*", care este obținută cu ajutorul focului (*ardore ignis*).

Uneori se vede că *a* se transformă în *i*, când este încorporată în ea însăși, de exemplu, *tâindu* (ТѢИИИД), particip. prez., totodată și gerunziu de la verbul *tâi*are, ital. *tagliare*; de la care ar trebui să se formeze gerunziul *tâiându*, precum de la *aru*, *aro*, *arându*, *arando*. Căci caracteristica gerunziului de conjugarea întâi este litera *â* înainte de *ndu*. Prin urmare, se scrie greșit *tâindu* în loc de *tâiându*. Acest neajuns a fost cauzat în ortografia românească de literele chirilice care nu permit ca vocala *i* să devină consoană și să se unească cu *â*, precum reiese din exemplul dat: *tâiându*. Dacă se scrie ТѢИИИД, *i* rămâne vocală, nu se transformă nicidecum în consoană, iar dacă se scrie cu diftongul *ia*, ТѢИИИД, *i* devine consoană, dar *a* nu se transformă nicidecum în *ъ* (*â*).

Uneori, la începutul cuvântului, *a* dispare prin afereză, ca *nótinu*, „*annotinus agnus*". Și vechii latini eliminau în limba populară *a* inițial, astfel spuneau „*rabonem*", în loc de „*arrabone*"; alteori, eliminau silaba inițială, precum „*conia*", în loc de „*ciconia*", în același fel, românii din Dacia Aureliană spun *musatu*, în loc de *frumușatu*, sau *frumosu*, „*formosus*". La fel procedează astăzi italienii, de exemplu, *Guglia*, *Puglia*, *Strologia*, *Strologo*, în loc de *Aguglia*, *Apuglia*, *Astrologia*, *Astrologo*. Dimpotrivă, românii așază la începutul cuvântului *a*, spre deosebire de obiceiul latinilor sau italienilor, ca *aësta*, „*iste*" etc. În această privință, spaniolii se aseamănă cu românii. Această asemănare a unor nații despărțite de o distanță atât de mare poate fi explicată în mod inteligent astfel: acest obicei al românilor trebuie căutat printre însușirile vechii limbi latine populare. Vezi cap. 1, § 15.

La greci, se schimbă de asemenea *a* în *e* și *i*, vezi cap. 1, § 14. La aceștia, *a* este uneori inutil, astfel încât poate lipsi fără probleme, ca αβληχρος, βληχρος, ανηριται, νηριται, σραβελοι, αςραβελοι etc. Și la români poate uneori lipsi fără probleme, căci se poate spune, de exemplu, atât *esta*, cât și *aësta*, *iste*.

§ 2

Despre litera B

Este pronunțată, după obiceiul latinilor, ca *béla* sau *bala*, „*bellua immanis*”; *beutura*, „*potatio*”, ital. *bevatura* sau *bevuta*, spaniolă *bevida*, franceză *beverie*; precum și *beutor*, „*potator*”, ital. *bevitori*, spaniolă *bevedor*, franceză *beveur*; *biruescu*, „*vinco*”, de la latinescul „*vires*”, fiindcă se învinge datorită forței, sau de la „*vinco*”, *n* fiind schimbat în *r*, și *v* în *b*, după obiceiul consacrat; de asemenea, *biréu*, adică *jude*, „*judex*”, de la latinescul „*vir*”, prin antonomasie, sau de la italianul *birro*, „*lictor*”, sau *barigello*, „*dux licitorum*”, sau de la latinescul „*vires*”, datorită puterii și jurisdicției pe care o are judele sau magistratul. De aici, la italieni, judele sau pretorul se numește astăzi *potesta*; *bocescu* „*vociferor*”, de la *boce*, „*vox*”, ital. *voce* sau *boce*; *buboiu*, „*bubo*”, i.e. „*tumor*”, ital. *bubone*, de unde *buba*, adică *puștea*, „*pustula*”; la românii din Dacia Aureliană, *pustla* înseamnă „ciumă”.

La latini, litera *b* se transformă în *c*, ca „*occurro*”, în loc de „*obcurro*”; în *f*, ca „*sufficio*”, în loc de „*subficio*”; în *g*, ca „*suggero*”, în loc de „*subgero*”; în *m*, ca „*summitto*”, în loc de „*submitto*”, „*Dominus*”, în loc de vechiul „*Dubenus*” – de aici a apărut la români *jupênu*, „*Dominus*”; în *p*, ca „*oppono*”, în loc de „*obpono*”; în *u*, ca „*aufero*”, în loc de „*abfero*”, „*aufugio*”, în loc de „*abfugio*”; în *s*, în loc de „*aspello*”, din prepoziția „*ab*” și „*pello*”. Priscianus ne spune astfel despre schimbarea literei *b*, în cartea 1: „*B* se transformă în *c*, precum „*occurro*”, „*succurro*”; în *f*, ca „*officio*”, „*sufficio*”, „*suffio*”; în *g*, ca „*suggero*”; în *m*, ca „*summitto*”, „*globus*”, „*glomus*”; în *p*, ca „*suppono*”; în *r*, ca „*surripio*”, „*arripio*”; în *s*, ca „*jubeo*”, „*jussi*”, căci „*suscipio*” și „*sustuli*” s-au format de la adverbul „*susum*” sau „*sursum*”.” Quintilianus, în *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 4, spune: „Dar punem *B* uneori în locul altor litere, de unde *Byrrhus* și *Bruges*, și *Balaena*, în loc de *Pyrrhus*, *Phryges*, *Phalaena*. Același lucru se petrece când din *duello* se face *bellum*, de aceea unii pot spune *duellos* pentru *Bellos*.” Iar în cartea 12, cap. 10: „Silabele noastre care se termină în litera *b* și în litera *d* sunt atât de aspre, încât mulți dintre cei vechi au încercat să le moaie, nu numai spunând *aversa* în loc de *abversis*, dar și contopind litera *b*, atunci când se află în fața literei *s* sonoră.” La italieni, *b* se schimbă în *n*, ca *amendue*, în loc de *ambedue*, „*ambo*”.

Litera *b* a latinilor și italienilor s-a transformat la români în *c*, precum: *tunerecu*, „*tenebrae*”, în *d*, ca *desagi*, „*bisaccium*” – acest lucru se întâmplă și la spanioli, ca *dudosa*, „*dubia*”; în *f*, ca *bolfosu*, „*bulbosus*”; *corfa*, „*corbis*”, ital. *corba*. Acest lucru se întâmplă și la italieni și la spanioli, ca *bufolo*, span. *bufano*, sau *bufalo*, „*bubalus*”. Românii îl schimbă și în *g*, ca *rugu*, „*rubus*”; *uger*, „*uber*”; *gufăescu*, „*anhelo*” sau „*vehementer respiro*”, ital. *sbuffare*. Românii din Dacia Aureliană schimbă, în limba populară, *b* în *g* înainte de *i*, ca *ghine* în loc de *bine*; și italienii spun *grigio* și *brigio*, „*cineraceus*”. Românii din unele părți ale Daciei Vechi schimbă, în limba populară, *b* în *g* înaintea lui *i*, dar îl păstrează în scris. Îl schimbă și în *h*, la fel ca spaniolii, ca *buha*, „*bubo avis*”, span. *buho*; *biholu* și *bibolu*, „*bubalus*”; *mêhrama* „*strophium*”, din latinescul *membrana*; în *i*, ca *haiduci*, „*lictores*”, din latinescul „*rhabduchi*”, care provine din grecescul *ῥαβδουχοι*; în *l*, precum *câhala*, „*testa fornacea*”, din latinescul „*cacabus*”; în *m*, ca *amu*, din latinescul „*habeo*”; în *n*, ca *amêndoi*, „*ambo*”, ital. *amendue*; în *p*, ca *apăsare*, „*deprimere, comprimere*”, față de ital. *abbasare*; *grópa*, „*scrobs*”, ital. *grotta*; *opicescu* (din latinescul „*obex, obicis*”) *impedio, remoror*; *cânepa*, „*canabis*”, ital. *canapa* sau *canape*. Chiar și latinii din vechime spuneau „*Albii*”, în loc de „*Alpes*”. În cuvinetele compuse șovăiau dacă trebuie scris *b* sau *p*, deși în pronunțare se aude *p*; de exemplu, *obtinuit* se pronunță *optinuit*. Despre aceasta astfel scrie Quintilianus,

Instituțiile oratorice, cartea 1, cap. 7: „Se pune întrebarea dacă ar trebui păstrat în scris sunetul pe care unele prepoziții îl dobândesc atunci când sunt unite sau cel pe care îl au când sunt separate: de exemplu, când spun *obtinuit*, căci rațiunea cere litera *b*, se aude mai degrabă *p*.” Și la români apare acest fenomen: deși rațiunea cere să se scrie *subt*, *sub*, „*subtus*”, cu toate acestea, se aude *supt*; *subtire*, *suptire*, „*subtile*”. Și la spanioli litera *b* se schimbă în *p*, ca *supito* sau *subito*, „*subito*”. La români se transformă chiar și în *r*, ca *aire*, *aliure*, „*alibi*” „*aliubi*”; *něquáiri*, „*nullibi*”; *nuoru*, „*nubes*”; *rie*, „*scabies*”, de la *scabie*, fiind eliminată silaba *sca*. În vocala *u*, ca *faur*, „*faber*”; *făurie*, „*fabrica*”; în consoana *v*, ca *varvaru*, „*barbarus*”; la românii din Dacia Aureliană, *fava*, „*faba*”, *fěvră* sau *hěvră*, „*febris*”.

Uneori *b* este eliminat, ca *gie*, „*sibi*”, în locul latinescului vechi „*sibe*”. Despre acest lucru, Quintilianus, cartea 1, cap. 7: „*Sibe* și *quase* s-au folosit în multe cărți vechi, dar nu știu dacă așa au vrut autorii: Titus Livius le folosea astfel, potrivit lui Pedianus, care îl urma pe acesta, așa cum noi le folosim cu litera *i*.” La fel se poate spune și despre *ție*, „*tibi*”.

La latini, după prepoziția „*am*”, în compunere se admite acest sunet pentru eufonie, ca „*ambages*”, „*ambio*”, „*amburbium*”. Și la italieni se admite, ca *gremio* sau *grembo*. La greci, *b* se pune uneori fără rost, mai ales la eolieni, ca βραδινος, în loc de ραδινος, „*gracilis*”; βρακτη, în loc de ρακτη, „*cento*”; ροδον, în loc de ροδον, „*rosa*”. Locuitorii din Delphi folosesc litera β în loc de π, ca βικρος, în loc de πικρος, „*amarus*”; macedonienii înlocuiesc β cu φ, ca βερενικη pentru φερενικη.

§ 3

Despre litera C

Litera *c*, la italieni, are două sunete: înainte de *a*, *o*, *u*, *h*, *l*, *r* sau la sfârșitul cuvântului, se pronunță ca *κ* grecesc; înainte de *e* și *i*, la Roma, se articulează ca *tsche* german, *cs* sau *ts* unguresc, ч chirilic, în anumite regiuni ale Italiei, ca *z* german, *tz* unguresc, ц chirilic. Iar dacă vor ca înainte de *e* sau de *i* să-i atribuie același sunet pe care îl are înainte de *a*, *o*, *u*, introduc alături de el un *h* mut. La români, *c* are același sunet și aceleași deosebiri ca la italieni; și într-adevăr, în Dacia Veche, înainte de *e* sau *i*, sună absolut la fel ca la Roma în ziua de astăzi; în Dacia lui Aurelian sună ca germanicul *z*. De exemplu: *carne*, „*caro*”; *cornu*, „*cornu*”; *cusutu*, „*consutus*”; *chiaru*, „*clarum*”; *clocăescu*, „*glocito*”, ital. *chiocciare*, span. *cloquear*; *crésta*, „*crista*”; *fac*, „*facio*”; *facere*, „*facere*”; *incingu*, „*incingo*”. Dacă *c* se împreună cu *e* sau *i*, care comportă sunetul întunecat sau foarte închis, se pronunță ca înainte de *a*, *o* etc. De exemplu: *ducendu*, „*ducendo*”, *făcitor*, *factor*, *creator*, *auctor*, *opifex*, ital. *fattore* sau *facitore*. În cuvântul *Cristos*, „*Christus*”, s-a luat obiceiul să se pronunțe ca χ grecesc, pe când în derivate păstrează sunetul κ, de exemplu: *creștinu*, „*christianus*”; *creștinătate*, „*christianismus*”; *creștinatu*, „*christianus factus*” etc. La românii din Dacia lui Aurelian se află puține cuvinte în care *c*, înainte de *i*, se pronunță după obiceiul de la Roma și al românilor din Dacia Veche. De exemplu, *cióră* (în Dacia Veche: *sfóră*) „*funiculus*”; *cióreci*, „*galigae*”; *ciciórc* (în Dacia Veche: *picióre*), „*pedes*”. Francezii îl pronunță ca un *s*, florentinii, nu ca pe *k*, după obiceiul celorlalți, ci ca pe *h*. De exemplu: *harne*, în loc de *carne*; *hotta*, în loc de *cotta*, „*cocta*”; *holtello*, în loc de *coltello*, „*culter*” etc.

Ç cu sedilă se pronunță precum *tz* unguresc și *z* nemțesc. De exemplu: *călçiuni*, „*calcei*”; *céça* (ЧѢЧА) „*caligo*”. Ç cu sedilă nu lipsește din vorbirea românilor din Dacia Aureliană, fiindcă *c* înainte de *e* și de *i* se pronunță totdeauna cu sunetul lui ç cu sedilă, așa cum am arătat mai sus.

Despre schimbarea literei *c* la latini, așa ne învață Priscianus, în cartea 1: „*C* se schimbă în *u* consonantic, ca: *quiesco*, *quievi*; *pasco*, *pavi*; *ascisco*, *ascivi*; în *x*, ca: *dico*, *dixi*; *duco*, *duxi*; *noceo*, *noxa*, *noxius*; în *s*, ca: *parco*, *parsi* sau *peperci*; în *g* precedat de un *n*, ca: *quadringenta*, *quingenta*, *septingenta* (în loc de *quadrincenta*, *quincenta*, *septincenta*); chiar și *ango*, în loc de *ancho* (...) Dacă nu e așezat după *s*, trece uneori în *t* sau primește alături de el acel *t*. De exemplu: *irascor*, *iratus*; *nanciscor*, *nactus*; *nascor*, *natus*; *paciscor*, *pactus*; *pascor*, *pastus*.” Pe deasupra, latinii schimbă *c* în *f*, precum: *crustum* și *frustum panis*; în *p*, ca: *scrantiae* sau *scraptae*, „*meretrices*”; *lupus*, de la gr. *λυκος* (*lycos*).

Italianii schimbă *c* în *d*, ca: *turbido*, odinioară *turbico*; în *g*, ca: *gastigare*, *sagro*, *Federigo*, *dugento*, *Grisostomo*, *spiga*; adesea îl schimbă în *s*, ca: *tasto* și *tatto*, „*tactus*”; *vececonte* sau *visconte*, „*vice comes*”; în *t*, înainte de *t*, ca: *latte* „*lac*, *lacte*”; *petto* „*pectus*”. Francezii, și ei, îl schimbă în *t*, ca *croistre*, „*crescere*”; *estincelle*, „*scintilla*”. Tot la fel, italienii, ca: *schiaivo*, *stiavo*, „*servus*”, „*mancipium*”. Spaniolii îl schimbă în *g*, ca *gatta*, „*cattus*”; *cagar*, „*cacare*” etc. Tot ei, în *z*, ca: *dezir*, „*dicere*”.

Românii schimbă pe *c* în *b*, ca: *gôrbovatu*, „*arcuatus*”, span. *corcobato*; *sbicescu*, „*sicco*”, prin transformarea primului *c* în *b*; în *f*, ca *doftor*, „*doctor medicus*”; *sfântu*, „*sanctus*”, în loc de *sânptu*, analogic; *ghiftuescu*, „*ingurgito*, *infarcio*”, de la lat. *victus*, *us*, ca și cum ar fi *victuesco*; în ce privește schimbarea lui *v* în *g*, vezi litera *u*; *mêrfă* sau *marfă*, în alte părți *mêrcă* sau *marca*, „*merces*”. La italieni, *rifusare*, în loc de *ricusare*. În *g*, ca: *gaura*, „*caverna*, *foramen*”, de la *caverna*, prin sincopă; *gôndescu*, „*cogito*”, de la *contare* sau de la *cogitare*, intervenind mai multe figuri, sau de la *condesco*, fiindcă ceea ce are cineva de gând să facă, cugetă (*cogitat*) mai înainte la acel lucru, și, de aceea, deja începe din acel moment să întemeieze (*condere*) acel lucru în mintea sa sau să-l facă (*facere*); *gunoire*, „*stercorare*” sau „*fimare*”, de la lat. *cunire*, adică „*stercus facere*”; *glasu*, „*tonus*”, de la *clamo*, care provine de la gr. *κλαῖω* și *γλαῖω*, „*clamo*”; *grossu*, „*crassus*”; *mûsga*, „*humor*”, „*coenum*”, de la lat. *muscus*; *vingu* sau *invingu*, „*vinco*”. În *p*, înainte de litera *t*, ca *aiăptu*, de la lat. *ad* și *jacto*; *lapte*, *lac*, „*lacte*”, *peptu*, „*pectus*”, în care caz, italienii, așa cum am arătat mai sus, schimbă pe *c* în *t*, ca: *latte*, *petto*. La participiul trecut, *c* împreună cu *t* românii îl schimbă adesea în *s*, ca: *dusu*, „*ductus*”; *trasu*, „*tractus*” etc. Totuși românii din Dacia lui Aurelian, chiar și în acest caz, urmează regula generală, ca: *traptu*, „*tractus*” etc. Uneori, chiar și în afara participiului, românii schimbă pe *c* în *s*, ca: *râsa*, de la gr. *ρᾱκος*, „*lacera vestis*”, „*panniculus*”; *suru*, „*caeruleus*”, la fel, prin sincopă, ital. *azzurro*, „*vergens in caeruleum*”; românii din Dacia lui Aurelian, de asemenea, zic *grivu*. De aci numele de câini: *Grivei*, ca și *Albei*, *Negrei*, *Rosca*, *Tîrcheu*, căci adesea românii dau câinilor numele de la culoarea părului. În fine, românii schimbă pe *c* în *t*, ca *târîçe*, „*farfures*”, de la vechiul latinesc *canicae*; *tina*, „*coenum*”; și *c* după *s*, deși îl scriu *c*, totuși adesea îl pronunță ca pe un *t*, ca: *crescere*, „*crescere*”; ba popular, îl pronunță *crestere*. Sunt de părere că această pronunție au împrumutat-o vechii latini de la doriani, care schimbă pe *κ* în *τ*, ca: *τεινος*, în loc de *κεινος*, „*ille*”, iar coloniile romane au adus-o cu ele în Dacia. Uneori *c* este eliminat, ca *deculare*, „*deculcare*”. Tot astfel, la spanioli, ca: *Dean*, „*Decanus*”.

§ 4

Despre litera D

Se pronunță în general, după obiceiul latinilor, ca: *dare*, „*dare*”; *dedatu*, „*deditus*”; *Domnu*, „*Dominus*”; *ducu*, „*duco*”. Totuși, în unele cuvinte, se pronunță *z*; acest lucru se

întâmplă atunci când după *d* urmează vocala *i*, care este uneori omisă, ca: *auđ*, „*audi*”; *đ* sau *đio*, „*dies*”; *đcu*, „*dico*”; *Đieu* sau *Đeu*, sau *Dumneđeu*, „*Deus*”, ital. *Dio*, *Iddio*, *Dommineddio* sau *Domeneddio*; *méđiá đ*, „*media dies*” sau „*meridies*”; *međ* de omu, „*medium hominis*”, i.e. „*mediae aetatis homo*”; *méđiá nópte*, „*media nocte*”; *spuđe*, „*cinis*”, din latinescul *spodium*, un fel de cenușă; iarăși, pentru a marca această pronunție, pentru cei mai puțin atenți sau pentru străinii care vor să învețe limba română, uneori, este notat un *z* mic sub *d*, așa cum am arătat în exemplele de mai sus.

Această pronunțare există nu numai la toți cei din Vechea Dacie, ba chiar la toți românii din Dacia Nouă sau Aureliană; fără îndoială, strămoșii românilor au adus-o odinioară cu ei din Italia. Sunt cu atât mai sigur de acest lucru, cu cât înșiși vechii latini au folosit-o în unele cuvinte, cum ar fi: *diabolus*, *diaeta*, *Diaetarius*, spunând *zabolus*, *zeta*, *zetarius*, așa cum bine a observat Ștefan Körösi, român transilvănean, în *Orthographia Latino-Valachica*, pag. 7. Încă și astăzi italienii spun: *mezzatore* în loc de *mediatore*; *razzo*, în loc de *radio*; *verzicare* și *verzire*, în loc de *verdicare*, *virere*; *verzura*, în loc de *verdura*, *viretum*. Înșiși spaniolii spun: *juzgar*, *judicare*; *juzgado*, *judicatus*; *juzgador*, *judicator*. Prin urmare, nu este greu de socotit că pronunțarea de către români a literei *d*, așezată înaintea lui *i*, ca *z* este una din proprietățile vechii limbi latine. De aici rezultă că la români litera *d* îndeplinește uneori funcția literei *z*.

Cu toate acestea, regula pronunțării literei *d*, înainte de *i*, ca *z*, nu este atât de generală, încât să nu comporte nici o excepție. Deseori, se păstrează sunetul obișnuit chiar și atunci când este urmat de litera *i*, mai ales la verbele care la indicativ prezent, persoana întâi singular se termină în *descu*, ca *pândescu*, „*insidior*”, *pândimu*, „*insidiamur*”; *pândii*, „*insidiatus sum*”, *pânditu*, II participiu, și nu se pronunță nicidecum: *pânzimu*, *pânzii* etc. Excepția generală este: în flexiunea verbelor care se termină în *descu*, așa cum am arătat mai sus, și a derivatelor acestora, chiar și atunci când *d* este urmat de *i*, acesta nu își schimbă sunetul în *z*. De asemenea, cuvintele care se referă la rit și la religie păstrează sunetul obișnuit *d* înainte de *i*, de exemplu, *diaconu*, „*diaconus*” etc. În cuvintele în care *i* nu urmează în mod natural după *d*, acesta nu își schimbă sunetul în *z*, de exemplu, *din*, „*ex*”: acest cuvânt este compus din *de* și *in*, de aceea ar trebui să se scrie *dein* sau cu apostrof *d'in*, dar pentru a scurta se scrie și se pronunță *din*, fiind eliminată vocala *e*, care urmează imediat după *d*, motiv pentru care, în acest cuvânt, în mod natural *d* este urmat de *e*, și nu de *i*. Cei vechi au socotit că este preferabil să fie eliminat *i*, și astfel scriau *den*, nu *din*, așa cum fac cei de astăzi.

Ne întrebăm dacă la origine exista obiceiul de a pronunța uneori *d* ca *z*. Nu încapă îndoială că acest obicei a fost introdus odinioară în limba latină de grecii cu care romanii au avut multă vreme legături și cu care conversau îndelung și învățau limba acestora. Căci se știe că, pe lângă faptul că sunetul literei *d* a ajuns la greci identic cu sunetul literei *z*, dintre greci, eolienii au pronunțat litera *d* urmată de *i* precum *z*. Astfel, *ζαβαλλειν*, „*calumniari*”, în loc de *διαβαλλειν*; *ζαβολος*, „*calumniator*”, „*diabolus*”, în loc de *διαβολος* etc. Se știe, de asemenea, că romanii i-au imitat pe greci în toate și au împrumutat multe în limba latină de la aceștia, mai ales de la eolienii; astfel, Quintilianus nu ezită să afirme că limba latină este asemănătoare cu dialectul eolic. Acestea sunt cuvintele lui Quintilian, *Instituțiile oratorice*, cartea I, cap. 6: „(Etimologia) cuprinde multă erudiție, fie că vorbim despre mai multe cuvinte împrumutate de la greci, și mai ales de la eolienii (cu a căror limbă a noastră este foarte asemănătoare), fie despre informațiile din vechile istorii.” Prin urmare, nu ne putem îndoii că vechii romani au adoptat obiceiul de a transforma uneori sunetul *d* în *z* de la eolienii.

Priscianus discută astfel, în cartea 1, despre schimbarea literei *d* la latini: „*D* trece la *c*, precum *accidit*, *quicquam*; la *g*, ca *aggero*; în *l*, ca *allido*; în *p*, ca *appono*; în *r*, ca *arrideo*, *meridies*. Cei vechi foloseau deseori *ar* în loc de *ad*, spunând *arvenas*, *arventores*, *arvocatos*, *arfines*, *arvolare*, *arfari*, în loc de *advenas*, *adventores*, *advocatos*, *adfines*, *adfari*. De aici reiese că se pune în mod corect *arcesso*, de la verbul *arcio*, pe care noi îl pronunțăm astăzi *accio*, fiindcă este compus din *ad* și *cio*. Spuneau *arger*, în loc de *agger*. Se transformă și în *s*, ca: *assideo*, *rado rasi*, *suadeo suasi*. În dublu *ss*, ca: *cedo cessi*, *fodior fossus*; în *t*: *attinet*, *attamino*, *attingo*; litera *d* se introduce deseori în cuvinte compuse pentru a evita hiatusul, ca *redigo*, *redarguo*, *prodest*. Este asimilată cu litera *s*, dacă silaba următoare începe cu o consoană, ca: *aspiro*, *ascendo*, *asto*.” La latini, *d* se transformă și în *b*, căci astăzi se spune *bellum*, iar odinioară se spunea *duellum*, și *Bellona*, odinioară *Duellona*; astăzi *bonum*, odinioară *duonum*. Se transformă și în *f*, ca: *affulgeo*, în loc de *adfulgeo*; *affundo*, în loc de *adfundo*.

Quintilianus, ale cărui cuvinte le-am citit mai sus, § 2, spune că silabele care încep cu litera *d* sunt atât de aspre, încât cei vechi încercau să le moaie. Pentru a evita această asprime, a apărut obiceiul, care și astăzi există la românii din Vechea Dacie, de a pronunța litera *d* aflată la finalul cuvântului, când cade vocala finală *u*, ca *z*, precum *caz*, *crez*, *riz*, *věz*, i.e. *cađ*, *cređ*, *riđ*, *věđ*, în loc de *cad*, *cred*, *rid*, *ved*, cu alte cuvinte, *d* se moaie la *z* sau *đ* devine *z*. Iar acest sunet muiat al literei *d* se păstrează și la participiul I, și la gerunziu, precum *căđendu*, *cređendu*, *riđendu*, *věđendu*, adică: *căzěndu*, *crězěndu*, *rízěndu*, *vězěndu*; căci noi nu spunem: *căděndu*, *crəděndu*, *riděndu*, *veděndu*, cu toate că imperfectul de la care se formează participiul I este *cădeam*, *credeam*, *rideam*, *vedeam*. Prin urmare, greșesc cei care, fiindcă *d* urmat de *i* se pronunță *z*, și orbservând, ca în exemplele date, că *d* sună ca *z*, vor să scrie, de exemplu, *vědiutu*, în loc de *vedutu* etc. În exemplele date, *d* nu se pronunță *z* fiindcă este urmat de *i*, ci fiindcă *d* se moaie, devenind *z*, așa cum am arătat. Prin urmare nu există nici un motiv pentru care, în exemplele citate, să fie adăugată, în mod arbitrar, vocala *i* după consoana *d*.

La italieni se transformă în *g*, ca *vedo* sau *veggio*, „*video*”; *ragunare*, în loc de *radunare*, „*adunare*”, „*colligere*”; *giorno*, „*dies*”, din latinescul *diurno*; *ghiavolo* se spunea odinioară în loc de *diavolo*, „*diabolus*”. La români, poporul încă și astăzi pronunță *ghiavolu*, dar în cărți se scrie *diavolu*. La italieni se transformă în *l*, ca *alore*, în loc de *odore*, *odor*; *cicala*, *cicada*, *ellera*, *hedera*; la latini se spune *lacrymae*, în loc de vechiul *dacrymae*; în *m*, ca *ammirare*, *admirari*; în *n*, ca *pernice*, *perdix*; în *v*, ca *avverso*, *adversus*; *adultero* și *avultero*, *adulter*. La italieni este eliminat uneori, ca *rajare*, în loc de *radiare*; *raunare*, în loc de *radunare*. La spanioli se transformă în *l*, ca *ralo*, ital. *rado*, *rarus*; *cola*, *cauda*, ital. și românește *coda*. Spaniolii deseori îl elimină, precum *caer*, *cadere* etc.

La români, se transformă în *b*, ca *bios*, „*abundans*”, din latinescul *dives*; în *c*, ca *necum*, „*nedum*”; în *g*, ca *tînguescu*, „*lamentor*”, „*deploro*”, din latinescul *tundo*, fiindcă deseori cei care jelesc și plâng își tund părul; *ucidu* sau *ucigu*, „*occido*”; *stěgu*, „*vexillum*”, formă scurtă a cuvântului italian *stendardo*; *giluescu*, „*dolo*”, cu aceeași semnificație; în *j* (ж), din cauza asemănării acestuia cu *d*, ca *jimitate* sau *jumitate*, „*dimidietas*”, „*dimidietate*”, și astfel unii scriu aceste cuvinte cu litera *d*, ca *đimitate*. *Đupěnu*, *jupěnu*, *Dominus*, care odinioară se pronunța, potrivit mărturiei lui Festus, nu *Dominus*, ci *Dubenus* etc. În *l*, ca *côrlanu*, din latinescul *cordus*, „*tarde natus*”; românii îl folosesc pentru un miel mai vârstnic; în spaniolă, mielul este *cordero*; *inlontru*, pentru italianul *addentro*, „*intus*”; în *n*, ca *něnsu*, la românii din Dacia Aureliană, în loc de *děnsu*, „*ipsemet*”, ital. *deso*; în *p*, ca *sclipescu*, „*splendesco*”; în *r*,

ca *armisariu*, „*admissarius*”. Ține seama ceea ce am citit mai sus la Priscianus despre silaba *ar*. În *s*, ca *meșlocu*, sau *mișlocu*, „*medium*”, din latinescul *medius locus*; în *t*, ca *smentescu*, „*mendum facio*”, din latinescul *ex* și *mendum*; *têlcuescu*, „*explico*”, „*interpretor*”, din latinescul *delico*, *as*, ce înseamnă *explico*, *explano*, *interpretor*; *omêtu*, „*nix*”, din latinescul *humidus*; *mătrăguna*, „*mandragora*”. Așa cum se întâmplă la latini, tot astfel, și la români, se introduce un *d* pentru a evita hiatul: acest lucru apare mai ales în contopiri, de exemplu, *sêdînvêrte*, „*se invertit*”, în loc de *sê învêrte*. Acest lucru se vede și la Plautus,⁽⁶⁾ în *Epidicus*, de exemplu: „*Haec edepol remorata medest*” [a reținut aceasta – n.n.], în loc de *me est*, și: „*quasi filius meus deliquisset mederga*” [ca și cum fiul meu s-ar fi făcut vinovat față de mine – n.n.], în loc de *me erga*.

§ 5

Despre litera E

La italieni, are două sunete: deschis, ca în *bella*, „*pulchra*”, și închis sau întunecat, ca în *pena*, „*poena*”, „*labor*”. Ambele provin din limba latină, ca *docere*, în care primul este deschis, iar al doilea este închis. La români, în afară de cele două sunete (ca *avere*, „*habere*”), există un sunet închis sau foarte întunecat, despre acesta am tratat în cap. I, § 5, de exemplu, *bêtrânu*, „*veteranus*”, „*senecio*”; *câțerama*, „*fibula lori galigarum*” etc., din latinescul *catena*, precum *catenamen*, *n* transformându-se în *r*, după obiceiul românilor; *indemânatu*, „*exercitatus*”, „*practicus*”, din cuvintele latinești *in*, *de* și *manus*; *fêtare*, „*fetare*”; *stringêndu*, „*stringendo*”; *mê*, „*me*”; *nêcasu*, „*angor*, *oris*”, din latinescul *neco*, *necas*; *pêduchi*, „*pediculi*”, italiană *pidocchi*; *quêstigu*, reciproc „*quaestum exerceo*”, activ „*lucror*”, din latinescul *quaestus*; *rêmânere*, „*remanere*”; „*sêcu*”, „*aridus*”, „*exuccus*”, italiană *secco*, franceză *cec*, spaniolă *seco*, *secado*; *têlhariu*, „*latro*”, din latinescul *telum fero*, i.e. *telifer*, fiindcă tâlharii poartă arme (*tela*) cu care îi atacă pe călători; *f* se schimbă de obicei în *h*. Vezi litera **H**; *vêna*, „*vena*”. Exemple cu sunetul *e* care nu e închis, spre exemplu: *bere*, „*bibere*”, ital. *bere*, sp. *bever*; *cercu*, „*circulus*”, ital. *cerchio*; *depuu*, „*depono*”; *fericitu*, „*felix*”, „*felicitatus*”; *genunchi*, „*genua*”, ital. *ginocchi*; *lemn*, „*lignum*”, ital. *legno*; *meu*, „*meus*”; *inecatu*, „*suffocatus*”, din latinescul *neco*; *perire*, „*perire*”; *queru*, „*peto*”, din latinescul *quaero*; *ședere*, „*sedere*”; *te*, „*te*”; *vedemu*, „*videmus*”.

Acum a venit timpul să analizăm sunetul *e* deschis. Dacă silaba următoare are vocala *a* sau un sunet închis, oricare a fi vocala, *e* deschis se pronunță ca diftongii *ea* și *ia*, precum *écê*, „*ecce*” se pronunță *eacê* și *iacê*; *ésca*, „*fomes*”, precum *easca*, ital. *esca*, span. *yesca*; *érnô*, „*hyems*”, ital. *inverno* și *verno*., span. *imbierno*; *fêta*, „*filia*”, „*puella*”; *pêna*, „*penna*”; *culégă*, „*colligat*”; *vêrga*, „*virga*”, ital. *verga*, sp. *vara*. Iar dacă în silaba ce urmează există vocala *e* cu sunetul obișnuit, *e* deschis se pronunță ca și la latini și la italieni, precum *culege*, „*colligit*”, *merge*, „*migrat*”. În cuvintele monosilabice și în silabele finale se pronunță ca diftongul *ea*, precum *lêqu*, „*medicina*”, din latinescul *liquor*; *sêu*, „*aut*”, *sau*, *seu*, *vel*; *muntên*, *montanus* etc.

Această regulă de a pronunța *e* deschis ca un diftong este urmată în mod constant de românii din Dacia Aureliană. Însă unii români din Dacia Veche, dintr-o eroare gravă, înlătură vocala *e* din diftongul *ea*, păstrând în pronunțare doar vocala *a*, și, dintr-o greșeală și mai gravă, scriu tot așa. Astfel, pentru *fêta*, „*filia*”, spun și scriu *fata*; cu toate acestea, la numărul plural, spun în mod corect *fete*, fără să știe din ce motiv *a* de la singular se transformă la plural în *e*. Alte dificultăți se găsesc în dialectul românilor din Dacia Veche, după părerea sa,

insurmontabile; dacă dialectul acestora este comparat cu dialectul românilor din Dacia Aureliană, acestea dispar cu totul. Același lucru trebuie spus și despre unele cuvinte din dialectul Daciei Aureliane. Pentru a corecta greșeala menționată, este suficient să ne gândim la numărul plural care are un sunet ascuțit și să scriem la singular *é*, nu *a*.

E deschis, dacă nu este imediat, ci mai de departe urmat de vocala *a* sau de oricare alt sunet închis, se pronunță ca diftongul *ea*, de exemplu, *fléndura*, „*lacinia*”, se pronunță *fleandura*. Dar pentru străinii care vor să învețe limba română notăm *e* deschis cu accent ascuțit atunci când trebuie pronunțat ca diftongul *ea*, precum se vede în exemplele de mai sus. De altfel, chiar dacă străinul nu pronunță *e* deschis în cazul pomenit ca diftongul *ea*, ci ca *e* deschis al latinilor și italienilor, nu face nici un păcat de moarte, și orice român, chiar cel mai neînvățat, îl va înțelege.

E în unele cuvinte, mai ales înainte de *m*, *n*, este pronunțat în unele dialecte ca un sunet închis, iar în altele ca *i*. Pentru a scoate în evidență această diferență, am socotit că acest *e* trebuie notat cu un punct deasupra *é*; prin urmare *é* notat cu punct deasupra este pronunțat, în funcție de dialect, fie ca un sunet închis, fie ca vocala *i*, de exemplu: *témpu*, „*tempus*”, „*tempestas*”, „*opportunitas*”; *ténér*, „*tener*”, „*juvenis*” etc.; unii pronunță *témpu*, *ténér*, alții *timpu*, *tiner*, în funcție de caracteristica dialectului lor. În limba română există multe asemenea cuvinte pentru care românii folosesc o pronunțare diferită, dar aceeași ortografie; acest obicei a existat cu siguranță și la vechii romani, și există și astăzi la italieni. Dacă nu vrei să folosești *é* notat cu punct ca în exemplele de mai sus, folosește fie *ê* închis, fie *i* din dialectul țării tale de care te folosești de obicei. Dar, de vreme ce participiul și gerunziul celor trei conjugări, adică a doua, a treia și a patra, au drept vocală caracteristică *e* înainte de *nd*, și conjugarea a patra trebuie să aibă întotdeauna la participiu și gerunziu *e* înainte de *nd*, cu toate că unii folosesc din greșeală sunetul *i* în pronunție; de exemplu, unii spun *auđindu*, „*audiens*”, „*audiendo*”, în loc de *auđendo*; *dormindu*, în loc de *dorméndu* etc. Din partea mea, fiecare poate folosi în pronunțare sunetul potrivit dialectului țării sale, dar în scris nu trebuie să apară niciodată *i*, ci *e*, iar pentru a scoate în evidență menționata diferență, *e* va fi notat cu punct *é*, ca *auđénu*, *dorméndu*, *urđénu*, „*ordiendo*”; fiecare știe să pronunțe potrivit țării în care trăiește. Căci participiul se formează la toate conjugările de la persoana I a modului indicativ imperfect, numărul singular, schimbând *am*, sau *uam* în *nd*, iar vocala care exista înainte de *am* sau *uam* devenind un sunet închis sau foarte strâns, ca *araam* sau *arauam*, „*arabam*”; *am* sau *uam* se schimbă în *nd*, iar pe vocala *a*, care a existat înainte de *am* sau *uam*, se pune semnul sunetului închis sau foarte strâns și devine *arând*, *arându*. La celelalte conjugări se procedează la fel, notând vocala *e* cu semnul sunetului închis, precum: *aveam* sau *aveuam*, „*habebam*”, *avéndu*; *stringeam* sau *stringeuam*, „*stringebam*”, *stringéndu*; *auđeam* sau *auđeuam*, „*audiebam*”, *auđénu*. Pentru a indica diferența în pronunțare menționată mai sus, *e* de la conjugarea a patra nu va fi notat cu semnul sunetului închis, ci cu punct, ca: *muréndu*, „*moriendo*”; *venéndu*, „*veniendo*” etc.

Priscianus vorbește astfel, în cartea I, despre schimbarea vocalei *e* în *a*: „din *seror* se ajunge la *satus*, din *reor* la *ratus*, din *tego* la *toga*. Anticii spuneau *amplocti*, în loc de *amplecti*, și *animadvorti*, în loc de *animadverti*. Se schimbă în *u*, *tego tugurium*, iar la cei străvechi, ori de câte ori era urmat de *nd* în verbele care la conjugarea a treia în acel loc au *e*, găsim în scris *u*, ca *faciundum*, *legundum*, *dicundum*, *vertundum*. Prin urmare, nu este de mirare că la românii de astăzi se schimbă sunetul așa cum am arătat. Socotesc că atât originea acestei schimbări, cât și a celorlalte diferențe care există între limba română și limba latină cultă în ceea ce privește

valoarea fonetică a literelor și, mai ales, a vocalelor nu trebuie căutate altundeva decât în străvechea limbă latină, căci sunetul propriu-zis al literelor se găsește în vorbire, nu în scris, nu toate sunetele care existau în vorbirea latinilor pot fi găsite în scrierea acestora. Apoi, se știe că latinii culti s-au îndepărtat de pronunția străvechilor latini. Se știe, de asemenea, că vocalele latine au avut odinioară mai multe sunete decât astăzi. Vezi cap. 1, § 10. În sfârșit, se știe că românii nu s-au străduit niciodată să-și reformeze limba, așa cum au făcut latinii, italienii etc., ci au fost mereu atașați de tradiție. Prin urmare, toate diferențele dintre români, latini și italieni în ceea ce privește pronunția trebuie căutate între particularitățile străvechii limbi latine. După părerea mea, în pronunțarea *faciundum* în loc de *faciendum* a exsistat în loc de *u* sunetul românesc *ɨ*, pe care cei de astăzi, nemaputându-l pronunța, îl înlocuiesc cu *u*.

Quintilianus, în *Instituțiile oratorice*, cap. 4, afirmă: „Cum? Nu a fost *e* în loc de *i*, ca *Menerva* și *leber*, și *magester*, și *Diiove* și *Veiove*, în loc de *Diiovi* și *Veiovi*? Dar mie mi se pare îndeajuns.” Iar în cap. 7: „Cum? Nu a scris Cato Cenzorul *dicam*, *faciam*, *dicem* și *faciem*? Pentru cele care se găsesc în această categorie nu s-a păstrat același mod? Acest lucru este evident și în vechile cărți, și în cartea lui Messala⁽⁹⁾ despre litera *s*. *Sibe* și *quase* se întâlnesc în cărțile multora.” Astăzi există foarte multe cuvinte românești de origine latină în care, în locul literei *i* latine, se păstrează *e* din vechea limbă latină, mai ales *sibe*; astăzi românii, în loc de *sibi*, spun *șie*, „*sibi*”; *ție*, „*tibi*”. Prin urmare, a avea *e* în loc de *i*, este una dintre însușirile limbii latine vechi păstrate la români și în privința căreia italienii se aseamănă cel mai mult cu românii. Niciodată nu a existat o asemenea forță pentru a corecta și reforma limba latină, încât să poată fi extirpate cu totul din vorbirea poporului însușirile vechii limbi latine.

La latini, astăzi se spune *amicus*, *amica*, dar odinioară se spunea *amecus*, *ameca*, iar astăzi se spune *intelligo*, dar odinioară, *intellego*, așa cum se vede nu numai din inscripții, ci și de la Plaut. Românii astăzi scriu și spun *înțelegu*. La vechii latini sunt nenumărate asemenea cuvinte, iar unele care astăzi se scriu cu *e* se scriau odinioară cu *o*; așa la români, *vostru*, „*vester*”. Quintilianus afirmă în *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 4, că Scipio Africanul⁽¹⁰⁾ a fost cel dintâi care a schimbat *o* în *e*.

La italieni, *e* se schimbă uneori în *a*, ca: *asemplo*, „*exemplum*”, *aspendere*, „*expandere*”; *assarcitare*, „*exercitare*”; *aspettare*, „*expectare*”; *maladetto*, în loc de *maledetto*, „*maledictus*” etc. Deseori *e* al latinilor se transformă în *i*, ca: *dilicato*, „*delicatus*”; *disiato*, „*desideratus*”; *lione*, „*leo*”; *quistione*, „*quaestio*”; *riverenza*, „*reverentia*” etc. Unele cuvinte care se termină în *e* se pronunță și cu *i*, ca: *arme*, *armi*, „*arma*”; *veste*, *vesti*, „*vestes*”; *fronde*, *frondi*, „*frondes*”; *sorte*, *sorti*, „*sortes*” etc. În *o*, ca: *dovere*, „*debere*”; *seppellire* și *soppellire*, „*sepelire*”; în *u*, ca: *escire* și *uscire*, „*exire*”; *equale* și *uquale*, „*aequalis*”; *ubbriaco*, „*ebrius*”. Uneori se scurtează, precum: *clesiastici*, în loc de *ecclesiastici*; *dificatore*, în loc de *edificatore*; *difizio*, în loc de *edificio*; *pistola*, în loc de *epistola*; *sendo*, în loc de *essendo*; *spresso*, *spressamente*, în loc de *espresso*, *espressamente*; *state*, în loc de *estate*; *Vangelo*, în loc de *Evangelo* etc. Apoi se intercalează pentru eufonie, precum: *glie la diamondò*, *glie le diede*, *glie li concesse*, *glielo perdonò*.

Spaniolii prefixează cu *e* de obicei cuvintele pe care le au în comun cu italienii și românii, precum: *escandal*, „*scandalum*”, ital. *scadalo*, românește *scandala*; *espiga*, „*spica*”, ital. *spiga*, românește *spica* sau *spicu*; *espinoso*, „*spinosus*”, ital. *spinoso*, românește *spinosu*; *escapar*, „*evadere*”, ital. *scappare*, românește *scăpare* etc.

La români, *e* latinesc se schimbă uneori în *a*, precum: *aspumu*, „*expumo*”; *așteptu*, „*expecto*”; în *i*, ca *isquusitu*, „*exquisitus*”, *isvoru*, „*scaturigo*”, din latinescul *ex* și *volo*, *-as*,

fiindcă arată cum apa țâșnește din izvor. La fel fac și italienii cu prepoziția latinească *ex*, ca *istratto*, „*extractus*” etc. Uneori, românii îl transformă în *i* scurt sau un sunet intermediar, când este verb auxiliar la persoana a treia singular, indicativ prezent, ca *nui*, în loc de *nu è*, „*non est*”; *unde*, în loc de *unde è*, „*ubi est*”; în *o*, ca *rodescu*, „*foecundus sum*”, din latinescul *reedo*; *dospescu*, „*fermento*”, din latinescul *depo*; *morcotanu*, „*mercator*”, ital. *mercantante*; în *u*, ca *lature*, „*latus*”, „*lateris*”; *uscatu*, „*exsiccatu*”; deseori este încorporat, precum: *spunu*, „*expono*”; *scërna*, „*excrementum*”; *scremu*, „*excerno*”, i.e. „*caco*”; *stingu*, „*extinguo*” etc. Uneori, *e* și *i* se înlocuiesc unele pe altele, ca *rënduele*, *rëndueli*, „*ordines*”, „*dispositiones*”, „*statuta*”.

Am spus mai sus că la români *e* se pronunță uneori diferit de modul de astăzi al latinilor și al italienilor, ca diftongul *ea* și *ia*. Spaniolii se deosebesc și ei în această privință, căci pronunță *equa*, *yequa*; *herba*, *yerva*; *fomes*, *yesca*, ital. *esca*, românește *ésca*; *eremus*, *yermo*; *error*, *yerro* etc. De aceea, nu mă îndoiesc că obiceiul românilor de a pronunța uneori *e* deschis ca diftongul *ea* și *ia* poate fi găsit printre proprietățile vechii limbi a romanilor.

§ 6

Despre litera F

Se pronunță, după obiceiul latinilor, precum: *fagu*, „*fagus*”; *fece*, „*fecit*”, ital. *fece*; *firu*, „*filum*”; *focu*, „*ignis*”, ital. *foco* și *fuoco*, span. *fuego*; *fumu*, „*fumus*”, ital. *fumo*, span. *humo*.

Vechii latini foloseau această literă în locul aspirației și spuneau: *fordeum*, *trafo*, *vefo*, în loc de *hordeum*, *traho*, *veho*. Quintilianus spune în *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 4: „Se foloseau de litera *f* sau de o literă asemănătoare pentru aspirație, ca *fordeum* și *foedus*”. Iar Priscianus, în cartea 1, afirmă: „Vechii romani, urmându-i pe eolieni, puneau această literă *f* în locul aspirației.” De aceea, probabil, există acea mare diferență în limba italică sau romană, încât, în unele cuvinte, unele popoare ale Italiei pronunțau odinioară *f*, iar altele *h*. Am spus în *lingua Italica sive Romana* [în limba italică sau romană – n.n.], căci limba romană s-a format de la toate popoarele Italiei; prin urmare, orice a fost italic, se spune roman. Quintilianus spune în *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 5: „Cuvintele sunt fie de origine latină, fie străină, iar cele străine provin de la toate neamurile, fie oameni, fie instituții. Nu vorbesc despre etrusci și sabini și prenestini, căci Lucilius⁽¹¹⁾ l-a atacat pe Vectius⁽¹²⁾ pentru că folosește această limbă, deși, ca romani, avem toate limbile italice.” Mai ales sabinii puneau *h* acolo unde la Roma se pune *f*, iar dialectul patavian, pentru care Pollio⁽¹³⁾ îl critică pe Titus Livius,⁽¹⁴⁾ socotesc că se referă la vocala *e* în loc de *i*, ca *sibe*, în loc de *sibi*, *quase*, în loc de *quasi*. Vezi mai sus litera E.

Vechii latini scriau *af* în loc de *ab*, potrivit mărturiei lui Priscianus, cartea 1. „De aceea cei vechi obișnuiau să scrie *af* în loc de *ab*.” În același loc, Priscianus afirmă: „Spuneau *sifilum*, în loc de *sibilum*, potrivit mărturiei lui Nonius Marcellus, în *De doctorum indagine*.”⁽¹⁵⁾

Italianii îl schimbă în *b*, ca *forbici*, „*forfices*”. La italieni, rareori se păstrează *l* dacă urmează după *f*, iar *l* latin se transformă de cele mai multe ori în *i*, ca *fiato*, „*flatus*”, *fiocco*, „*floccus*” etc. Dar românii păstrează în aceste cuvinte *l* latinesc, ca *suflatu*, „*sufolatus*”; *flocu*, „*floccus*” etc.

La spanioli, în multe cuvinte, *f* al latinilor și italianilor se transformă în *h*, de exemplu, *hava*, „*faba*”; *herver* sau *hervir*, „*fervere*”; *higo*, „*ficus*”; *hoja*, „*folium*”; *huida*, „*fuga*” etc. Uneori se transformă în *p*, ca *espera* și *esfera*, „*sphaera*”, ital. *sfera*; de asemenea, în *l*, ca *llama*, „*flamma*”.

La românii din Dacie Veche, se transformă în *b*, ca *bobă*, „*faba*”, care la românii din Dacia Aureliană se pronunță *fava*; *biđuescu*, „*fido*”, sunetul *d* se schimbă în *z*. Românii din Dacia Aureliană schimbă *f* înainte de *i* în *h*, ca *hiliu*, „*filius*”; *himu*, în loc de *fimu*, „*sumus*” etc. La fel se întâmplă și la românii din Vechea Dacie, Valahia Transalpină, ba chiar și în Transilvania, în jurul Brașovului, și în toată Țara Făgărașului, de exemplu: *hiéra*, „*fera*”; *hieru*, „*ferrum*”; *hiru*, *filum* etc. Dar la români se transformă uneori în *h* și înaintea altor vocale, precum: *hămisitu*, „*valde famelicus*”, din latinescul *fames*; *hědu*, „*foedus*, -a”; la francezi, *hideux*, *horridus*, *hispidus*; *hornu*, „*structura quae fumum recipit*”, din latinescul *fornax*, sau *furnus*; la spanioli, *horno*, este *fornax*; *hica*, din latinescul *ficus*, este un mod de a înjura, arătând degetul dintre artător și mijlociu. Fără acest semn, folosesc această expresie când refuză cu dispreț cererea cuiva, ca *dați voi hica*, „*dabo tibi hicam*”, adică nu-ți voi da nimic. De altfel, aceasta se folosește doar la țărani. *Prihana*, „*culpa*”, din latinescul *profana* sau *profanatio* etc.

Este limpede că însușirea de a folosi *h* în loc de *f*, care lipsește la italienii de astăzi, a fost primită de români și spanioli de la latini.

La români, uneori, *f* se transformă în *m*, ca *smochina*, în loc de *sfochina* sau *sfichina*, „*ficus*”; în *p*, ca *pogacia*, „*torta*”, ital. *focaccia*; *něpustu*, „*nefastum*”: *Dute in nēpustu*, „*abi in malam crucem*”; *něpustescu*, „*desertum relinquo quasi cum maledictione*”. Același lucru se întâmplă și la spanioli, ca *soplar*, „*sufflare*”, ital. *soffiare*, românește *sufflare*; în *v*, ca *đugravescu*, „*depingo*”, din grecescul διαγραφω; *vôrěscu*, „*subintrudo*”, din latinescul *foro*, -as; apoi este intercalat, precum *rafta*, „*rata*”; *ți ai luuat rafta*, „*levasti*” sau „*accepisti tibi vel tuam ratam*”.

§ 7

Despre litera G

Înainte de *a*, *o*, *u*, *h*, *l*, *r*, precum și înainte de *e*, *i*, întunecat sau foarte închis, se pronunță ca și la latini, ca: *galbenu*, „*galbinus*” sau „*flavus*”; *gura*, „*os*, *oris*”, de la lat. *gula*; *ghemu*, „*glomus*”, ital. *gomitolo*; *ghinda*, „*glans*, *glandis*”, *glie*, „*gleba*”; *grănu*, „*granum triticum*”; *lingěndu*, „*lingendo*”; *culegitor*, „*collector*”. Înainte de *e* sau *i*, și de *e* punctat, dacă acesta se pronunță ca un *i*, și nu cu sunetul întunecat (foarte închis), se pronunță după obiceiul italienilor care trăiesc la Roma, adică la fel cu nemțescul *dsche*, *dschi* și ungurescul *dse*, *dsi*. De exemplu: *gemu*, „*gemo*”; *lingi*, „*lingis*”; *gěnere*, „*gener*”. Însă românii din Dacia Aureliană îl pronunță ca pe ungurescul *dze*, *dzi*. De altfel, pronunția îngrijită a literei *g*, înainte de *e*, *i*, și *e* punctat trebuie învățată din viul grai al profesorului.

Gn care este *n* moale, la italieni se pronunță ca ungurescul *ny*. Acest sunet este foarte obișnuit la românii din Dacia Aureliană, ca și la cei din comitatul Hunedoarei din Dacia Veche și la toți aceia care vor să schimbe pe *m*, înainte de *i*, în *n* moale sau în ungurescul *ny*, despre care se va discuta sub litera **M**. Așadar, *n* moale, pe care italienii îl scriu *gn*, iar spaniolii îl fac așa (*ñ*), pe care și noi îl adoptăm, ca: *lupoña*, *ursoña*, „*lupa*”, „*ursa*”, cuvinte care cu ortografia italiană s-ar scrie *lupogna*, *ursogna*. Ceilalți români din Dacia Veche spun aceste cuvinte: *lupóe*, *ursóe*, numai că pentru numele proprii folosesc *Lupa*, *Ursa*.

Latinii schimbă *g* în *c*, ca: *cervi*, ca și cum ar fi *gervi*, fiindcă poartă (*gerant*) coarne mari; în *l*, ca: *pala*, de la *pango*; în *s*, ca: *spargo*, *sparsi*; în *x*, ca: *rego*, *rex*. În câteva cuvinte grecești, *g*, în loc de *κ*, ca: *cygnus*, de la κυνος. Priscianus, în Cartea 1, zice: „*G* trece în *s*, *spargo*, *sparsi*; *mergo*, *mersi*; în *x*, *tego*, *texi*; *pingo*, *pinxi*; în *ct*, *agor*, *actus*; *legor*, *lectus*; *pingo*, *pictus*”.

Litera *g*, la latinii cei vechi, în anumite cuvinte a fost cea din urmă, după mărturia lui Quintilianus, care, în *Instituțiile oratorice*, în cartea 1, cap. 7, zice: „Așa cum la latinii cei vechi, *d*, în cele mai multe cuvinte, se afla în ultimul loc, ceea ce este vizibil chiar și pe columna rostrata așezată în for de C. Duellius, uneori se întâmplă chiar și cu *g*, ca, de exemplu, pe patul statuii soarelui, care se cinstește lângă templul lui Quirinus, *vesperug*, pe care îl înțelegem ca *vesperuginem*”. Aceasta se obișnuiește și la românii din Dacia Veche, ca: *betég*, „*languidus*”, „*aegrotus*”, de la lat. *betizo*, cum spunea în mod obișnuit Augustus, în loc de *languero*, după mărturia lui Suetonius în *Augustus*. Iată cuvintele lui Suetonius: „Scrisorile lui autografe arată că în vorbirea de toate zilele folosea des (...) scrie frecvent (...) *betizare* în loc de *languere*, care popular se zice *lacanizare*”.

Italianii schimbă pe *g* în *d*, precum: *diaccio*, în loc de *ghiaccio*, „*gelu*”, „*glacies*”; *diacere*, în loc de *giacere*, „*jacere*”. Românii în acest cuvânt schimbă sunetul *d* în sunetul *z*, ca: *diacere*. *Freddo* „*frigus*”. Este clar că și la italieni *g* și *d* sunt susceptibile de a înlocui un *j* al latinilor. Schimbă, de asemenea, un *g* în *s*, ca: *asio*, în loc de *agio*, „*commoditas*”, „*otium*”, „*opportunitas*”, „*facultas*”, „*tempus*”; *adasio* și *adagio*, „*commode*”, „*lente*”; în *t*, ca: *futa*, vechi, în loc de *fuga*; în *j*, ca *sajo*, „*sagum*”; uneori se pune după plac, ca *vado* sau *guada* „*vadum*”, românește *vadu*; *guaina* și *vagina*, „*vagina*”; *gvai* „*vae*”, ceea ce zic românii *vai*. Aceasta se întâmplă chiar și la latini, de exemplu: *gnarus* etc. Uneori este dat afară, precum: *coitoso*, în loc de *pensoso*, de la „*cogitosus*”; *reina*, în loc de *regina*; *doana*, în loc de *dogana* „*telonium*”; *rione*, în loc de *regione*; *nero*, în loc de *negro*; *saettare*, în loc de *sagittare*. La spanioli, în *d*, precum *huyda*, „*fuga*”; în *h*, precum: *hermano* „*frater germanus*”; *hermana* „*soror germana*”. Și este scos afară, ca: *huyr* „*fugere*”, ital. *fuggire*, rom. *fugire*.

La români se schimbă în *b*, ca: *linba*, „*lingua*”; *linbutu*, „*linguax*”; în *c*, precum: *clociescu*, „*glocio*”, sau „*glocido*”, de aci *clocescu*, „*ovis incubo*”; de aci, la români, *cloca*, „*gallina ovis incubans*”, span. *clueca*; *cleiu*, „*glutinium*”; *cioturna*, *ciurgéu*, „*canalis*”, din lat. *gutturium*, adică vas din care îți dau apă picătură cu picătură; *flacăra*, „*flamma*”, de la lat. *flagro*; în *d*, ca *diacu*, „*jaceo*”; *diacitura*, „*cubitus*, *cubatio*”, ital. *diacitura* sau *giacitura*; *gondescu*, „*cogito*”; în *h*, ca *mé lehôescu*, se spune când întrerup ceva cu dispreț sau când nu accept ceva din dispreț, de la gr. *ληγω*, „*cesso*”, „*desino*”, „*quiesco*”; în *l*, ca: *gurla*, „*gurges*”; în *m*, ca: *amnariu*, „*calybs*” sau instrument de fier cu care se obține foc din cremene, de la lat. *igniarius*; *pumnu*, „*pugnis*”, ital. *pugno*, span. *puño*; *pumnescu*, „*pugnis quempiam peto*”; *pomnolu*, „*parvus murus*” [„*zid mic*” – n.n.], cam de un cot de înalt, lipit de casă, ca să apere temelia de năvala apei de ploaie, de la lat. *propugnaculum*, prin sincopă și prin căderea silabei *pro*. Astfel de *propugnaculum* [„*apărătoare*” – n.n.] au casele joase, țărănești și servește și ca să se șadă pe el, ba chiar de pat, pe vreme de vară și senină; în *s*, ca: *cásiunare*, „*causare*” ital. *cagionare*. Uneori cade, precum: *mai*, „*magis*”; *mere* în loc de *merge*, „*migrat*”, „*pergit*”.

La greci, *g* este apoi schimbat în *d*, ca *δα*, *δας*, doric, în loc de *γη*, *γης*, uneori *g* este antepus în cuvinte fără vreo funcție, precum: *γαρ*, *εαρ*, „*ver*”, *γεντα*, „*carnis viscera*”, din *εντος*, *γ* este antepus fără motiv. La greci, *g* înainte de *γ*, *ξ*, *χ* se pronunță *n*, ca: *ἄγγελος* (*angelos*) „*nuncius*”; *lynx* „*singultus*”, din *lynx*, „*hasta*”, „*ensis*”. La fel se pronunță *g*, dacă este urmat de *κ*, dar *κ* se pronunță atunci *g*, de exemplu, *πεφάγκε* (*pefange*), „*apparuit*”.

§ 8

Despre litera H

Priscianus afirmă despre litera *h*, în cartea 1, acestea: „*H* nu este o literă, am arătat, ci semnul aspirației, pe care vechii greci îl notau la fel ca latinii, dar astăzi l-au împărțit, punând în partea de sus a literei un semn îndreptat spre dreapta, pe care Remnius Palaemon îl numește subțire, iar Gryllus, scriind despre accente la Vergilius, îl numește lin, iar când este îndreptat spre stânga arată dimpotrivă aspirația aspră, pe care Gryllus îl numește sonor.”

Se combină cu toate vocalele și cu patru consoane, precum, *c*: *Chremes*, *p*: *Philippus*, *r*: *Pyrrhus*, *t*: *Thomas*. Înainte de vremea lui Cicero,⁽¹⁶⁾ locul ei era doar cu vocale și niciodată cu consoane. Însuși Cicero mărturisește în cartea *De oratore* că aceste consoane erau pronunțate fără aspirație: „De vreme ce eu știu că strămoșii au vorbit astfel, că niciodată nu au folosit aspirația altundeva decât pentru vocale, voi spune așa: *Pulcros*, *Cetegos*, *Triumphos* și *Cartaginem*, dar, mai târziu, după ce adevărul mi-a fost smuls de musturarea urechilor, am acceptat uzul poporului, dar am păstrat știința pentru mine.” Trebuie notate cuvintele lui Cicero, din care reiese clar că *usum loquendi popularem* [modul popular de a vorbi – n.n.] nu a putut fi înlăturat, cu toate că cei învățați se străduiau din răspuțeri să corecteze limba latină, să introducă noutăți în ortografie. De aceea, nu este de mirare că dialectele română și spaniol sunt atât de diferite de pronunția limbii latine de astăzi. Trebuie să notăm că astăzi la români nici o consoană nu este însoțită de aspirație.

La italieni nu are nici un sunet special, ci din cauza lipsei literelor, se folosește după consoanele *c* și *g*, atunci când sunt urmate de *e* și *i*, și trebuie pronunțate ca *atere*, precum atunci când sunt urmate de *a*, *o*, *u*, de exemplu, *chetto*, „*quietus*”, „*tacitus*”; *chino*, „*pronus*”, „*curvus*”, „*cernuus*”, „*deflexus*”, „*devexus*”; *ghermire*, „*arripere*”, „*unguibus arripere*”; *ghiaccio*, „*glacies*” etc. Servește și pentru a distinge verbul *hanno*, „*habent*” de substantivul *anno*, „*annus*”; și *ho*, *hai*, *ha*, „*habeo*”, „*habes*”, „*habet*”, de *o*, particulă disjunctivă, sau de semnul pentru cazul al cincilea, dacă cineva vrea să-l folosească, de prepoziția *a* și de articolul *ai*.

La spanioli este foarte frecvent folosită pentru aspirația obișnuită la latini, ca „*habil*”, „*habilis*”, „*aptus*”, „*idoneus*”; *habitar*, „*habitare*”; *hablar*, „*loqui*”; *hado*, „*fatum*”; *hallar*, „*invenire*”; *hambre*, „*fames*”; *harina*, „*farina*”; *harpas*, „*rumpere*”, „*scindere*”, „*lacerare*”; *hazaña*, „*actus heroicus*”; *hazañoso*, „*celebris*”; *hazer*, „*facere*”; *he aqui*, „*ecce hic*”; *heder*, „*fetere*”; *hermoso*, „*formosus*”; *hierro*, „*ferrum*”; *higo*, „*ficus*”; *hijo*, „*filius*”; *hogar*, „*focus*”; *hay*, „*hodie*”; *holgar*, „*quiescere*”; *huego*, „*ignis*”; *huerno*, „*orphanus*”; *huesso*, „*os*, *ossis*”; *huyr*, „*fugere*” etc. etc.

La români, în afară de cazul în care este unit cu litera *c*, sau *g* înainte de *e*, *i*, despre care am tratat mai sus, la § 7, păstrează aspirația, ca *hamu*, „*helcium*”, din latinescul *camus*; *harnicu*, „*activus*”, „*dexteritate praeditus*”, „*heroicus*”, din latinescul *heroicus*, sau de la *facere*, ital. *fare*, schimbând *f* în *h*; *hei*, „*heus*”; *hîriescu*, „*hirrio*”, care este specific câinilor; *hîrquiescu*, am voce groasă și răgușită, asemănătoare unei capre, din latinescul *hirquitallire*; *horêescu* și *horquêescu*, „*sterto*”, „*ronchos emitto*”; *hodina*, „*quies*”, precum *quietina*, fiind schimbat *t* în *d*, iar sunetul *q*, în *h*, după obiceiul toscan; despre aceasta, la § 3, numărul pl. *furfures macerati*, din italianescul *furfures* fiind înlăturat *r*, iar sunetul *c* transformat în *h*, după obiceiul toscan, sau din latinescul *fuscus*, fiindcă sunt întunecate.

La români se transformă în *f*, ca *fiori*, numărul pl. „*horror*”. Același lucru se întâmplă și la latini, precum *chloris* sau *χλωρίς*, *Flora*: *Eram Chloris care se numește Flora*. Ovidius,⁽¹⁷⁾

Fasti, 4. În *g*, ca *tragu*, „*traho*”, iar la latini, *tragula*, de la *traho*, potrivit mărturiei lui Varro,⁽¹⁸⁾ cartea 4 din *De lingua Latina*, și la italieni, *distruggere*, *distrahere*; în *i* consonantic, ca *iedu*, „*hoedus*”; apoi este intercalat, ca *méhnescu*, „*moereo*”, unde *r* trece la *n*, dacă nu provine din *melachonia*. Alteori este eliminat, ca *mie*, „*mihi*”. Același lucru se întâmplă și la italieni, ca *distraere*, „*distrahere*”.

§ 9

Despre litera I

Se pronunță, după obiceiul latinilor, precum: *bibolu*, „*bubalus*”; *cicâdae*, „*cicada*”; *diregu*, „*dirigo*”, „*reficio*”, „*condio*”, din latinescul *dirigo*; *fire*, „*natura*”, din latinescul „*fieri*”; *gingia* sau *gingiua*, „*gingiva*”; *limpede*, „*limpide*”; *mirare*, „*mirari*”; *ni*, „*en*”; *piațiu*, „*forum*”, ital. *piazza*; *quine*, „*quis*”, ital. *chi*, span. *quien*; *ridu*, „*rideo*”; *sinu*, „*sinus*”; *tigae*, „*sartago*”, ital. *teggia*; *vinu*, „*vinum*”.

Dar, adeseori, ca și alte vocale, primește un sunet întunecat, mai ales înainte de *n*, precum: *încârcatu*, „*oneratus*”, ital. *caricato*; *înflatu*, „*inflatus*”; *îngônfatu*, „*inflatus*”, „*turgidus*”, ital. *gonfiato*; *împêratu*, „*imperator*”; *sânitate*, „*sanitas*”; *ticiune*, „*titio*, *titione*”.

Când este unit cu alte vocale, devine deseori consonantic la latini; în acest caz se marchează în scris, ca *jejunium*. La români devine deseori consonantic, mai ales împreună cu alte vocale, la începutul sau la mijlocul cuvântului, dar nu se marchează, ci se păstrează sunetul *i*, precum: *muiatu*, „*emollitus*”; *iedu*, „*hoedus*”; *iinu*, „*linum*”; *fiii*, „*filii*”; *io*, „*ego*”; *fiiu*, „*filius*”. Dar când primește sunetul francez *j*, i.e. chirillic *ж*, se marchează după obiceiul francezilor, precum: *ajunu*, „*jejuno*”; *judecu*, „*judico*”; *jugu*, „*jugum*” etc.

Despre schimbarea vocalei *i*, Priscianus afirmă în cartea 1: „*I* se transformă în *a*, ca *genus*, *generis*, *generatim*; *paulus*, *pauli*, *paulatim*; în *e*: *fortis*, *forte*, *fortiter*, *sapiens*, *sapientis*, *sapienter* (...) *olli*, în loc de *illi*; în *u*: *carnis*, anticii spuneau *carnufex* în loc de *carnifex*, ca *lubens*, în loc de *libens*, și *pessumus*, în loc de *pessimus* (...) *arma armipotens* (...) *par*, *paris*, *parricida*, care provine fie de la *par*, fie, așa cum spun unii, de la *pater*; prin urmare, dacă este de la *par*, se adaugă un *r* pentru eufonie, dacă provine de la *pater*, *t* se transformă în *r*.”

Această literă este înrudită la italieni cu litera *e*, de aceea, adeseori, se înlocuiesc una pe alta, de exemplu: *desio* și *disio*, „*desiderium*”; *offerire* și *offerre*, „*offerre*”; *stia* și *stea*, „*stet*”. La aceștia, când se pune înaintea altei vocale, cele două vocale devin deseori un diftong și se pronunță ca o singură silabă în care abia se aude *i*, precum: *aggiunta*, „*additamentum*”; *ciascheduno*, „*quisque*”; *cielo*, „*caelum*”; *fiele*, „*fel*”; *già*, „*jam*”; *lasciare*, „*relinquere*”; *piano*, „*planus*” etc., iar alteori se pronunță ca două silabe, de exemplu: *chiunque*, „*quicunque*”; *fiata*, „*vicis*”; *sviato*, „*devius*”; *via*, „*via*”; *viola*, „*viola*” etc.; se schimbă și în *l*, ca *Luglio*, „*Julius*”.

Acest obicei se păstrează și la români; de exemplu, *sciëntia*, „*scientia*”, la început se pronunță ca două silabe, iar la final ca una singură, adică *tia*. În următoarele cuvinte se pronunță ca o singură silabă: *mieu*, „*meus*”, ital. *mio*; *chiâmu*, „*voco*”, ital. *chiamo*, din latinescul *clamo*; *ciôreci*, „*galigae*”; *ciuru*, „*cribrum*”, din *cribro*, prin metateză; *ciufuluescu*, „*illudo*”, ital. *zufolare*, „*sibilare*”; *fiere*, „*fel*”; *ghiemu*, „*glomus*”; *ghiobu*, un fel de vas rotund, din latinescul *globus*; *miere*, „*mel*” etc. Dar se păstrează două silabe: *mie*, „*mihi*”, *ție*, „*tibi*”, *șie*, „*sibi*” etc.

La români, uneori, se pierde sunetul intermediar când urmează altă vocală, ca *alui*, „*illius*”, mai, „*magis*”; *taina*, „*secretum*” etc.; în acest caz, se pronunță ca o singură silabă cu vocala precedentă. În alte cazuri, abia se aude acest sunet, de exemplu: *ciufu*, „*morio*”; *lațiu*,

„*laqueus*” sau „*lax, lacis*”; *lăciuitu*, „*laqueatus*”; *prețiu*, „*pretium*”; *prețuitu*, „*pretiosus*”; *sciënțiatu*, „*certificatus*”; *invēțiatu*, „*doctus*” etc. Pierde sunetul intermediar atunci când, imediat sau în apropiere, este precedat de o silabă lungă, ceea ce împiedică formarea unei silabe distincte, și trebuie pronunțat împreună cu silaba precedentă, ca *sui*, „*sui*”; *ó-meni*, „*homines*”.

În general, la substantivele care se termină la nominativ plural în *i*, se pierde sunetul intermediar *i* la plural, precum am văzut în exemplul de mai sus: *ómeni*. Dacă se adaugă substantivului la numărul plural articolul hotărât, care la români se postpune substantivelor, *i* își recuperează în întregime sunetul, ca *ómenii*. Fac excepție substantivele care au ultima silabă compusă din două sau mai multe consoane, dintre care ultima este fie *r*, fie *l*; la aceste cuvinte *i* final își păstrează în întregime sunetul, precum: *acri*, „*acidi*”; *cuscri*, „*consoceri*”; *lotri*, „*latrones*”; *negri*, „*nigri*”; *nostri*, „*nostri*”; *obli*, „*recti*”. Acestea nu primesc niciodată articol hotărât, căci este greșit când cineva spune sau scrie: *cuscrii*, *nostrii* etc.

Abia, uneori nici atât, se aude în silabele: *tia*, *tie*, *tio*, *tiu*; *ția*, *ție*, *țio*, *țiu*. Acestea ar trebui să fie scrise după ortografia maghiară: *tza*, *tze*, *tzo*, *tzu*; cea germană, *za*, *ze*, *zo*, *zu*, cea chirilică: ца, це, цо, цу, precum: *aquátire* (акѹцаре), „*appendere*”; *frumsetiei* (фрѹсметей), „*formositati*”; *hotiosu* (хотѹсѹ), „*latrocinalis*”; *botiu* (бѹцѹ), „*quid condensatum*”; *ația* (ацѹа), „*acies*” sau „*filum*”, ital. *accia*; *ație* (аце), „*fila*”; *călțiosu* (кѹлѹцѹсѹ), „*stupeus*”; *călțiumu* (кѹлѹцѹнѹ), „*calceus*”.

La latină, găsim *i* în loc de *o*, ca *illi*, în locul vechiului *olli*; *illic*, în loc de *ollic*. Italienii schimbă *i* în *o*, ca *debole*, „*debilis*”; *dovizie*, „*divitiae*”. Latinii pun înaintea vocalei *i* un *d*, ca *Diana*, din grecescul ιανα. Italienii apoi elimină *i*, precum: *calido* și *caldo*; *nocenzia* și *nocenza*; *valicare* și *valcare*, „*transire*”; *nanzi giorno*, în loc de *inanzi*, „*antelucanus*”. Același lucru îl fac spaniolii, ca: *nora buena*, „*in hora bona*”; *nora mala*, „*in hora mala*”. Același lucru se întâmplă și la români, ca: *năspritu*, în loc de *inăspritu*, „*exasperatus*”; *nălbitu*, în loc de *inălbitu*, „*dealbatus*”, „*inalbatus*”; *nălbastu*, „*albicans*”, „*albaster*”; *năpěstuescu*, în loc de *inăpěstuescu*, „*opprimo*”, din *in*, *ad* și italianescul *pestare*, care înseamnă „*contundere*”; *nalte*, în loc de *inalte*, „*excelsae*”, „*altae*”; *necăciosu*, „*suffocatorium*”, în loc de *inecăciosu*, din latinescul *in* și *neco*, *necas*; *nădeșduescu*, în loc de *inădeșduescu*, „*spero*”; de aici, *nădeșide*, fie înlăturând *i*, *nădeșde*, „*spes*”, din latinescul *in* și *addesidero*, fiindcă sunt dorite cele sperate; *nădescu*, în loc de *inădescu*, „*adjicio*”, din latinescul *in* și *addo*; *năclēiescu*, în loc de *inăclēiescu*, „*abunde illino*”, din *cleiu*, „*glutinium*”; *năcrescu*, în loc de *inăcrescu*, „*acidum reddo*”; *năvălescu*, în loc de *inăvălescu*, „*irruo*”, „*impetum facio*”, din latinescul *in-ad-vallis*, fiindcă corpurile sunt purtate cu putere la coborâre.

Românii schimbă uneori *i* în *a*, ca *amnariu*, „*calybs*”, din latinescul *igniarius*; *asta*, „*ista*”. Același lucru fac și latinii, ca *reipsa* și *reapse*. În *e*, ca *cepu*, „*epistomium*”, din latinescul *cippus*; *defaimu*, „*diffamo*”; *negru*, „*niger*”, iar prepoziția latină *dis* se pronunță întotdeauna la români *des*; acest lucru se păstrează și la spanioli. În *o*, ca *momescu*, „*pelliceo*”, din latinescul *mimus*; apoi *momele*, pluralul de la *illicium*; în *u*, ca *cenușa*, „*cinis*”, span. *ceniza*; *cucuta*, „*cicuta*”; *astupare*, „*obturare*”, din latinescul *extipare*; în diftongul *io*, ca *scoquiorescu*, „*perscrutor*”, din latinescul *ex-conquiro*; în diftongul *iu*, ca *ciuciulescu*, „*exorno*”, din latinescul *cincinnus*. Uneori este intercalat, ca *defaimu*, „*diffamo*”; *cuibu*, „*nidus*”, din latinescul *cubo*; *străimu*, „*extraneus*”, ital. *strano*. Italienii îl antepun uneori fără vreo funcție, ca *non isto*, în loc de *non sto*; *j* inițial este transformat uneori la români, ca și la italieni, în *di*, iar la români chiar în sunetul *z*, ca *đăcere*, „*jacere*”, ital. *diacere* și *giacere*. În general, italienii schimbă *j* inițial în *g*, ca *giogo*, „*jugum*”; *giovane*, „*juvenis*” etc.

Vocala *i*, în afară de faptul că se transformă în două consoane, ba chiar transformă sunetul unor consoane în alte consoane, precum *d*, *s*, *t*; *d* se transformă în *z*; *t* în sunetul german *g* sau chirilic *u*; iar *s* sonor în sunetul *s* surd, sau chirilic *ш*, asemănător sunetului *s* înainte de *ci* la italaieni. Despre schimbarea sunetului *d* am vorbit mai sus la litera **D**; despre *s* și *t*, voi vorbi la literele respective.

Multe sunete sunt pronunțate la români și, prin urmare, scrise, prin *ie*, care la latini se scriau și se pronunțau prin *e*, precum: *fiere*, „*fel*”; *miere*, „*mel*”; *țiera*, „*terra*”, „*regio*”; *fieru*, „*ferrum*” etc. Același lucru s-a păstrat și la italieni, precum: *cieco*, „*coecus*”; *fiele*, „*fel*”; *fiera*, „*fera*”; *fieno*, „*foenum*”; *mieto*, „*meto*” etc. Această utilizare există și la spanioli, ca: *bien*, „*bene*”; *cielo*, „*coelum*”; *diente*, „*dens*”; *fiesto*, „*festum*”; *miel*, „*mel*”; *hierro*, „*ferrum*”; *tiera*, „*terra*” etc. De aici se poate concluziona, pe bună dreptate, că pronunția vocalei latine *e* ca *ie* la români trebuie socotită drept una dintre caracteristicile vechii limbi latine.

Ceea ce am spus mai sus despre schimbarea sunetului *t*, atunci când este urmat de *i*, exista în uz și la latini, ca *scientia* etc. Iarăși, atât latinii, cât și italienii transformă sunetul *s* aflat între două vocale în *z*, ca *generosus*, *generoso*, fiind pronunțat *generozus*, *generozo*; întotdeauna ne gândim la aceștia, când corpul literei *s* se transformă în *z* sau în loc de *t* găsim o altă literă pentru a exprima sunetul în care aceasta se transformă înaintea vocalei. În mod similar se întâmplă și la români, cu toate că sunetul unei consoane se înmoaie într-o altă consoană, dar corpul sunetului nu se schimbă nicidecum. Astfel, *audu*, „*audio*”, la persoana a doua numărul singular, indicativ prezent se spune *audi*, schimbându-se sunetul *d* în *z*; la numărul plural, persoana întâi, *audimu*; la persoana a doua *auditi*. Prin urmare, este greșit să scrie cineva *auzi*, *auzimu*, *auziti* etc.

§ 10

Despre litera L

Se pronunță, după obiceiul latinilor, ca *lacu*, „*lacus*”; *legu*, „*ligo*”; *lingu*, „*lingo*”; *locu*, „*locus*”; *lupu*, „*lupus*”; *limurescu*, „*perpurgo*”, „*polio*”, din latinescul *lima*, *limula*; *lêuta*, „*instrumentum musicum*”, ital. *liuta* sau *leuta*; *lôturi*, „*sordes, quae ex lotione proveniunt*” [murdărie care rezultă din spălare – n.n.], din latinescul *lavo*, *lotum*; *lúcata*, „*sera pensilis*”, ital. *lucchetto*.

Despre sunetul și despre schimbarea literei *l*, Priscianus afirmă în cartea 1: „*L* are trei sunete, precum se vede de la Pliniu, un sunet subțire, când este geminat și se află pe locul al doilea, ca *ille*, *Metellus*, plin, când se află la finalul substantivelor sau silabelor și când înainte are o altă consoană în aceeași silabă, ca *sol*, *sylva*, *flavus*, *clarus*; la mijlocul altor cuvinte, ca *lectus*, *lecta*, *lectum*. *L* se transformă în *x*, ca *paulum* *pau-xillum*, *mala* *maxilla*, *velum* *vexillum*; în *r*, ca *tabula* *taberna*.” Latinii, așa cum am văzut la Priscianus, schimbă *l* în *r*; de asemenea, în cuvântul: *palilia* sau *parilia*, iar grecescul *r* în *l*, astfel, din grecescul *λειριον*, au făcut *lilium*, iar din grecescul *γραμμαί*, *gramiae* sau *gramae*, iar în loc de grecescul *l* folosesc *d*, ca *rigidus*, din grecescul *ριγελος*. Vechii latini antepuneau *st* literei *l*, potrivit mărturiei lui Quintilian, *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 4, ca *stlocus*, în loc de *locus*; *stlites*, în loc de *lites*. Astfel, *stlata*, un fel de navă mai mult lată decât înaltă; *stlembus*, greoi și leneș; *stlopus*, sunetul care iese la umflarea obrăjilor. Se schimbă, de asemenea, la latini în *n*, ca *Nympha*, în loc de *Lympha*; *pecunia*, de la *peculium*; în *d*, astfel, spuneau *impellimenta* pentru *impedimenta*, după mărturia lui Festus. Adesea, în loc de litera *l*, foloseau litera *d*, ca *fidius*, în loc de *filius*.

La italieni, *l* se transformă în *g*, ca: *uggiolare*, „*ululare*”; în *n*, ca *diacane*, în loc de *diascolo*, „*papae!*” În *r*, ca *disverre*, în loc de *disvellere*, „*evello*”; *dobletto* și *dobretto*, „*species telae*”; *ecclesiastico* și *ecresiasico*, „*ecclesiasticus*”; *esempio* și *esempro*, „*exemplum*”; *crudele* și *cruderu*, „*crudelis*”; *afrigere*, în loc de *afligere*; *moltiplicare*, în loc de *multiplicare*; *fragello*, în loc de *flagello*; *obriganza*, în loc de *obliganza*, „*obligatio*”; *obrianza*, în loc de *oblianza*, „*oblivio*”; *obrigare*, în loc de *obligare*; *scramare*, în loc de *esclamare*, „*exclamo*”; *semprice*, în loc de *semplice*, „*simplex*”; *sprendido*, în loc de *splendido*; *urlare*, în loc de *ululare*. În *s*, ca *bussare*, „*pulsare*”. Francezii schimbă și ei *l* în *r*, ca *epistre*, „*epistola*”; orme, „*ulmus*”; și spaniolii, ca *roble* sau *robre*, specie de arbor; *bolsa* și *borsa*.

La italieni, în cuvintele de origine latină se intercalează *l*, ca *esaldire*, în loc de *esaudire*, „*exaudio*”; *galdere*, în loc de *godere*, „*gaudeo*”; *galdio*, „*gaudium*”; *laldabile*, în loc de *laudabile*. La latini găsim urmele acestei caracteristici, căci vechii latini spuneau *clingo*, în loc de *cingo*, după mărturia lui Festus. Și la spanioli se spune *pecilcare*, în loc de italianul *picicare*, „*vellicare*”. Uneori la italieni este eliminat, ca *utimamente* în loc de *ultimamente*, „*ultimo*”; *bestemia*, „*blasphemia*”, iar în unele cuvinte care se termină la nominativ plural în *li* și *lli*, se înlătură liber *l* sau *ll*, precum *quai libri*, *mai pensieri*, *tai cose*, *fratei miei*, *bei fiori*, *quei soldati*, în loc de *quali*, *mali*, *tali*, *fratelli*, *belli*, *quelli*. Același lucru trebuie spus și despre următoarele cuvinte: *Alli*, *dalli*, *nelli*, în loc de: *ai vescovi*, *dai monti*, *ne i luoghi*.

Românii schimbă *l* în *g*, ca *strigare*, „*clamare*”, ital. *strillare*; *rostogolu*, ital. *rotolone*; în *h*, ca *mêduha*, „*medulla*”; *behâescu*, „*balo*”; *as*, care este propriu oilor; în *n*, ca *asemene*, „*assimile*”; *divanu*, „*praetorium*” din latinescul *divale*; *doniça*, „*dolium*”; *funigine*, „*fuligo fuligine*”; *croșnatu* sau *incroșnatu*, „*multis vestibus inconcinne amictus*” [îmbrăcat neglijent cu multe haine – n.n.], adică „*grossolato*”; *miăonare* sau *mieunare*, ital. *miagolare* sau *miagulare*, „*vox cati gementis*” [vocea unei pisici care geme – n.n.]; în *r*, ca *móra*, „*mola*”; *sare*, „*sal, sale*”; *sóre*, „*sol, sole*”, mai ales când *l* se află între vocale la latini. Uneori, chiar și atunci când nu este între două vocale la latini, românii îl schimbă în *r*, precum: *cârma*, „*remus*”, din latinescul *scalmus*, prin afereză; *mursa*, „*sirupus*”, din latinescul *mulsum*; *incurcatu*, „*implexus*”, „*involutus*”, „*innexus*”, din latinescul *incolco*: *incolcatum lanae globum detegit* [descălcesc ghemul încurcat de lână – n.n.], spune Plinius; *pravu*, „*pulvis*”, de la *pulvis* prin metateză și antiteză; *râțescu*, „*aberro*”, din latinescul *latito*; *scarpinu*, „*scalpo*”, din *scalpo* prin paragogă; *urlu*, „*ululo*”. De asemenea, românii schimbă *l* în *s*, ca *pûpușă*, „*pupula*”. Dacă după *l* urmează vocala *i*, iar înainte se află o vocală, de cele mai multe ori românii din Dacia Aureliană îl pronunță moale, după obiceiul italienilor, ca *aliu*, „*allium*”; *filiu* sau *hiliu*, „*filius*”, iar românii din Dacia Veche schimbă în acest caz vocala *i* care urmează consoanei *l* în consoană, iar consoana *l* este eliminată, ca *aiu*, „*allium*”; *fiiu*, „*filius*”, *muiere*, „*mulier*”.

Trebuie să observăm că *l* nu este înlăturat niciodată, chiar dacă este urmat de *i* și precedat de o altă vocală, iar *i* nu se transformă în consoană, dacă acel cuvânt este derivat dintr-un verb care la persoana I, numărul singular, modul indicativ prezent, se termină în *lescu*, precum: *cățulescu*, „*catulio*”, *cățulire*; *stelescu*, „*stello, as*”, *stelitu*; *invôlescu*, „*involve*”, *invôlitu* etc. Uneori, românii intercalează *l*, ca *flece*, „*lutum tenue*” sau „*quid foeculentum*”, din latinescul *foex, fece*; *inblâtescu*, „*flagello perticis frumentum*” [bat grâul cu îmblăciul – n.n.] (din latinescul *batuo*), ital. *battere il grano con pertiche*; *sfloderu*, „*terebră*”, din latinescul *ex-fodio*, fiindcă lemnul este găurit. Deseori, pentru a evita hiatusul, se intercalează, ca *đi*, „*dies*”, numărul plural *đile*, în loc de *đie*; *đilei*, în loc de *đei*, „*diei*”; *mea*, „*mea*”, numărul plural.

mele, în loc de *mee*, „*meae*”; *rîndunea*, *hirundo*, pl. *rîndunele*, în loc de *rîndunee*, „*hirundines*”. Latinii adăugau și ei uneori un *l* la cazurile oblice, ca *mel*, *mellis*.

La români, foarte adesea, *l* se schimbă în *r*, iar acest lucru se găsește și în italiană, mai ales în cea veche, ba chiar se găsesc și în limba latină urmele acestei schimbări; de aceea nu mă îndoiesc că transformarea literei *l* în *r* este o caracteristică a vechii limbi latine.

§ 11

Despre litera M

Se pronunță, după obiceiul latinilor, ca: *marginē*, „*margo, marginis*”; *mergu*, „*migro*”; *micu*, „*parvus*”, de la lat. *modicus*, prin sincopă, ital. *miccolino*; *mortu*, „*mortuus*”; *mutu*, „*mutus*”; *mănsu*, „*hinnulus*”, de la lat. *mannus*, la Horatius,⁽¹⁹⁾ adică *equulus* sau cal mic, prin metateză; ital. *manzo* înseamnă „bou”; de aici: *carne di manzo*, „*bubula*”; *mē*, „*me*”; *milai*, „*milium*”; *môdurescu*, recipr. „*pueriliter ac petulanter gesticulor*” [mă port copilărește sau răsfațat – n.n.], de la lat. *modulor*; span. *modorrear* înseamnă „*stultum se reddere*” [mă prostesc – n.n.], *mîndjala* sau *mînjala*, „*polenta, qua fricatur tela seu fila terenda, ut purgentur, mudentur a fibris*” [terci în care se fierbe șrotul sau făina cernută ca să se curețe, să se înlăture gozurile – n.n.], de la lat. *mundo*, -as.

Quintilianus afirmă acestea despre litera *m* în *Instituțiile oratorice*, cartea 11, cap. 4: „Chiar și Cicero a transmis că așa au vorbit cei vechi; de aici, *Belligerare po' meridiem*, iar la Cato Cenzorul⁽²⁰⁾ *Die' hanc*. De asemenea, litera *m* a fost muiată la *e*; chiar și cei neînvățați pot găsi acestea în cărțile vechi, iar dacă vor să atace neștiința copiștilor, să o mărturisească pe a lor. Dar, ori de câte ori această literă este la final, se confundă cu vocala cuvântului următor și poate să se transforme în ea, chiar dacă se scrie. Totuși rareori se pronunță, ca *multum ille* și *Quantum erat*, până într-acolo, încât sunetul noii litere abia se pronunță. Nu se elimină, ci devine nedeslușită și doar între două vocale poate fi observată pentru ca acestea să nu se unească.” Iar în cartea 12, cap. 10: „De ce noi sfârșim cele mai multe cuvinte cu litera *m*, ca un muget, când nici un verb grecesc nu o are? Ei au însă un *ν* vesel, iar la finalul cuvintelor pun în locul acestuia un clinchet, care la noi este foarte rar la sfârșitul cuvintelor.” Priscianus spune în cartea 1: „*M* are un sunet nedeslușit la sfârșitul cuvintelor, ca *templum*, deschis, la începutul cuvintelor, ca *magnus*, mediu, în milocul cuvintelor, ca *umbra*. Se transformă în *n*, mai ales când urmează *d* sau *t*, *c* sau *q*, ca *tam*, *tandem*, *tantum*, *tantundem*, de asemenea, *identidem*, acum *nuncubi*; și, cum îi place lui Pliniu, *nunquis*, *nunquam*, *anceps*, în loc de *amceps*, căci *am*, urmat de *f*, *c* sau *q*, se schimbă în *n*, precum: *anfractus*, *ancisus*, *anquiro*, dar rămâne când silaba următoare începe cu *b*, precum: *ambitus*, *ambesus*, *ambustus*, *ambages*; nu se întâmplă același lucru la *combuo*, *combustus*.” Se schimbă și în *p*, precum *carpentum*, în loc de *carmentum*; astfel, se spune *Carmenta*, mama lui Evandru, după mărturia lui Ovidiu, *Fasti*, cartea 1. La greci, *m* se schimbă și în *p*, ca *οππατα*, în eoliană, în loc de *ομματα*, *oculi*.

La italieni, în cuvintele de origine latine, atunci când după *m* urmează *n*, ca *damnum*, *somnus*, *m* se schimbă în *n*, ca *danno*, *sonno*; italienii îl transformă și în *g*, ca *rugumare*, în loc de *ruminare*; în *v*, ca *svembrare*, în loc de *smembrare*, *discerpere*, *dilacerare*.

La români, se schimbă uneori în *n*; ca *ocine*, clădiri cu etaj sau edificii, de la gr. *οικημα*, *habitaculum*; *nôravu*, „*mos*”, „*habitus*”, „*character*”, de la lat. *morale*; în *r*, ca *borêscu*, „*vomo*”, de la lat. *vomesc* (la italieni, *odinioară*, *bomire*); *păcura*, „*nebula*”, de la lat. *opacum*; în *u* vocală, ca: *scaunu*, „*scamnum*”; românii din Dacia Aureliană spun totuși *scamnu*. În *u* consonantic, ca *vrêvuesce*, „*fremi*”, unde *f* se pronunță popular ca *v*. La românii din Dacia

Aureliană, *m* înainte de *i* se pronunță popular ca *n* moale, despre care am tratat deasupra, sub litera **G**. La fel se întâmplă și în anumite regiuni din Dacia Veche, mai ales între femei, ca *ñicu*, în loc de *micu*, „*parvus*”, *ñie*, în loc de *mie*, „*mihi*” etc.

Dar indiferent de faptul că *n* moale este mult mai dulce și mai delicat decât *m* și că ar face limba română mai plăcută la auz, românii nu scriu totuși niciodată cu *n* moale, în loc de *m*.

§ 12

Despre litera **N**

Se pronunță ca și la latini, adică: *nasu*, „*nasus*”; *negru*, „*niger*”; *ninge*, „*ningit*”; *nodu*, „*nodus*”; *nuci*, „*nuces*”. La români se întâlnește și *n* moale, despre care am vorbit sub litera **M**.

Priscianus spune în cartea 1: „*N* se aude plin la începutul cuvintelor și la sfârșitul silabelor, ca *nomen*, *stamen*; slab, la mijloc, ca *amnis*: *damnum*.” Și Quintilianus, *Instituțiile oratorice*, cartea 4: „Și *inmunis*, „*inquit*”, acel *n*, pe care logica îl cere, este învins de *m* care urmează și se transformă într-un dublu *m*.”

La latini, *n* se schimbă în *d*, ca *grunnire*, odinioară *grundire*, după mărturia lui Nonius; în *g*, ca *rumigo*, în loc de *rumino*, Apuleius,⁽²¹⁾ *Asinus Aureus*, cartea 4; în *l*, ca *malluvium*, vas în care se spală mâinile; *illico*, din *in* și *loco*; în *r*, precum *carmen*, din *canimen*; *ara* din *ansa*, după mărturia lui Varro; *murus* din *munio*. Apoi, se intercalează *n*, ca *intercludo*, din *iter* și *cludo*; *tango*, odinioară *tago*, după mărturia lui Festus; *quoties* și *quotiens*; *anquiro* în loc de *aquiro*; *pons*, odinioară *pos*, după mărturia lui Varro, cartea 2, *De lingua Latina*; *sabucus* și *sambucus*; *aliquoties* și *aliquotiens*; *ligula* și *lingula*; *inconsiderantia*, în loc de *inconsideratio*; *comportantia*, în loc de *comportatio*; în *s*, precum *cosmitto*, în loc de *committo*, după mărturia lui Festus.

Priscianus afirmă acestea despre schimbarea literei *n*: „Se transformă în *g*, ca *ignosco*, *ignavus*, *ignotus*, *ignarus*, *ignominia*, *cognosco*, *cognatus* (...) *N* se transformă, de asemenea, și în *l*, precum: *unus*, *ullus*, *nullus*, *vinum*, *villum*, *catena*, *catella*, *bonus*, *bellus*, *catinum*, *catillum*, de asemenea, *collega*, *colligo*, *illido*, *collido*. Se transformă în *m*, când este urmat de *b*, de *m* sau de *p*, potrivit lui Plinius, Papyrianus⁽²²⁾ și Probus,⁽²³⁾ ca: *imbibo*, *imbellis*, *imbutus*, *immineo*, *immitto*, *immotus*, *improbis*, *imperator*, *impello*. De asemenea, la substantivele neutre grecești care se termină în *on*, ca *πᾶλλᾱδιον*, „*palladium*”, *πῆλιον*, „*pelium*”. Se transformă în *r*, precum: *corrigo*, *corrumpo*, *irrito*. Trebuie să se știe că această schimbare se face în mod natural, din cauza prefacerii rapide a limbii și a impulsului buzelor de a trece cu ușurință la sunetele vecine. Se transformă în pomenita consoană *n*, chiar și în *s*: *scindo*, *scissus*, *findo*, *fissus*; în *t*, *canis*, *catulus*, *catellus*; în *c*: *ecquid* în loc de *en quid*. *N* este înlăturat din cuvintele grecești care se termină în *ω*, atunci când trec la forma latină, ca *demipho*, *simo*, *leo*, *draco*, așa cum, dimpotrivă, se adaugă aceeași literă la cuvintele latine care se termină în *o* la greci, precum *κικέρων*, *κάτων*, în loc de *Cicero*, *Cato*.” Se transformă în consoana *u*, ca *sino*, *sivi*, *sterno*, *stravi*.

Italianii îl schimbă în *g*, ca *ruminare*, „*rumigare*”; în *l*, ca *maniscalco* și *maliscalco*; *avvelenare*, în loc de *venenare*; *culla*, „*cuna*”; *calonico*, în loc de *canonico*; *magnalmo*, în loc de *magnanimo*; *vaglio*, „*vannus*”. La fel și la spanioli, *comulgar*, în loc de *comunicare*; *canongia* sau *calongia*, „*canonicatus*”. La italieni, la orice cuvânt care se termină în *n*, care trebuie unit cu alte consoane pentru a forma cuvinte, dacă după *n* urmează *b*, *m* sau *p*; *n* se schimbă în *m*, ca *imbiancare*, „*dealbare*”; *immortale*; *impossibile*; *combattere*, *commovere*, *comparire*, *imporre* etc. Totuși substantivele proprii nu se supun acestei reguli, căci se scrie *San*

Bartolomeo, *San Pietro*, chiar dacă sunt formate din două cuvinte. Se schimbă în *r*, ca *disorrare*, în loc de *disonorare*; *nasorre*, în loc de *nasone*; *porre*, în loc de *ponere* etc., apoi se intercalează, ca *strambo*, „*strabo*”, *varus*, *valgus*, deși *n*, fiind urmat de *b*, se pronunță ca *m*. Același lucru îl fac și spaniolii, ca *bonança*, în loc de italianul *bonaccia*, *mancha*, în loc de italianul *macchia*, *hincare*, în loc de italianul *ficare*, „*figere*”, *langosta*, în loc de *locusta*; și francezii spun *langouste*, în loc de *locusta*. La greci se intercalează, pentru eufonie, ca ἀμβροσία, „*immortalitas*”, din *a* privativ, și θωτός, „*mortalis*”. Uneori este eliminat la italieni, ca *misura*, „*mensuca*”. Același lucru se întâmplă la spanioli, ca *mesa*, „*mensa*”.

Românii schimbă pe *n* în *g*, ca: *rumegu*, „*rumino*”; în *m*, ca: *măgar*, „*asinus*”, de la lat. *onager*, prin afereză; uneori, în *m*, numai pentru eufonie, ca: *scumpu*, în loc de *scunp*, *strambu*, în loc de *strambu*, „*curvus*”, de la lat. *strabo*; *sēmțiu*, în loc de *sēntiu* „*sentio*”. Românii din Dacia Veche îl schimbă în *i* consoană, ca: *cuiu*, „*clavus*”, de la lat. *cuneus*. Cei din Dacia Aureliană însă și cei din Hațegul Transilvaniei îl păstrează, e drept, pe *n*, însă îl moaie, astfel: *cuñu* etc. Uneori îl păstrează așa de bine, că nici chiar nu-l moaie. Astfel, ceea ce alții zic *puu*, „*pono*”, *remăiu*; „*remaneo*”, ei zic *puu*, *remănu* etc.

Adesea, la români, în cuvintele comune cu ale latinilor și italienilor, se interpune un *n*, ca: *bântuesco*, „*molesto*”, de la lat. *batuo*; *dēnsu*, „*ipse*”, ital. *desso*; *lançu*, „*catena*”, de la lat. *lax*, *lakis*; *mîrunte*, „*minutae*”; *poroncescu*, „*praecipio*”, de la vechiul lat. *porceo*, în loc de *prohibeo*; *pecingine*, „*petigo*, *petigine*”; *pētrundu*, „*penetro*”, de la lat. *pertrudo*, ital. *pertuggiare*; *petrônșelu*, „*petroselinum*”; *tēndesce*, „*deficit*”, de la lat. *taedet*, *taedescit*; *trândavu*, „*piger*”, de la lat. *tardivus*, prin metateză. Uneori, șterg *n* al latinilor, ca: *atātu* în loc de *atântu*, „*tantum*, *tam*”; *desu*, „*densus*”; *indesu*, „*addenso*”; *mésa*, „*mensa*”; *mésura*, „*mensura*”. Uneori, îl schimbă în *r*, ca: *ferésta* sau *feréstra*, „*fenestra*”; *mare*, „*magnus*”; *nure?*, „*nonne?*”; *tare*, „*fortis*”, de la lat. *tenax*; îl schimbă chiar și în *s*, ca: *salamădra*, „*salamandra*”; *ovésu*, „*avena*”. Îl schimbă și în *t*, ca: *bălțatu*, „*qui maculam albam habet*”, ital. *balzàno*. Astfel: *cal bălțatu*, „*equus maculis albis*”, ital. *cavallo balzano*; *balțuri*, „*ornatus in veste muliebri*”, ital. *balzana*, „*ornatus in extremitate vestis*” sau „*lacinia*”.

Din cele spuse mai sus rezultă că obiceiul românilor de a introduce litera *n*, este una din particularitățile limbii latine.

La greci, când după *n* urmează *p*, unul se pronunță ca *b* latin, iar celălalt ca *m*, de exemplu, τὸν πίθον (*tom bithon*) „*dolium*”.

§ 13

Despre litera O

Se aude ca și la latini, precum *bolta*, „*fornix*”, ital. *volta*; *coquu*, „*coquo*” sau „*pinso*”; *dormu*, „*dormio*”; *focu*, „*ignis*”; *lotru*, „*latro*”; *modu* sau *modru*, „*modus*, *modulus*”; *nostru*, „*noster*”, ital. *nostro*, spaniolă *nuestro*; *poporu*, „*populus*”; *rodu*, „*rodo*”; *socru*, „*socer*”, ital. *suocero*, spaniolă *suegro*; *torquu*, „*neo*”, din latinescul *torqueo*, *vostru*, „*vester*”, ital. *vostro*, spaniolă *vuestro*. *Pôharu*, „*poculum*”, fiind schimbat în *h*, conform pronunței toscane, iar *l* în *r*, după obiceiul comun.

Quintilianus, *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 4, scrie astfel despre litera *o*: „De ce se schimbă una pe alta *o* și *u*? Ca *Hecoba* și *notrix*, *Culchides*, *Pulyxena* și, ca să nu notăm doar cuvintele grecești, *dederont* și *probaveront*. Astfel ὀδυσσεύς, pe care eolienii l-au transformat în ὀδυσεέα, a ajuns la *Ulyxe*.” Iar în cap. 7 spune: „Învățătorii noștri au scris *cervom*, *seruomque*, cu literele *u* și *o*, pentru ca vocalele să nu se contopească și să se confunde, astăzi

se scriu cu dublu *u*.” De asemenea: „Ce să spun despre *vortices* și *vorsus*, și despre celelalte cuvinte de același fel, despre care se spune că au fost scrise cu *e* pentru prima dată de Scipio Africanul?”

Trebuie să luăm aminte la ceea ce spune Priscianus în cartea 1: „Unele cetăți italice nu aveau *o*, potrivit lui Plinius, iar în locul lui puneau *u*, mai ales umbrii și tuscii.” Iarăși, tot acolo: „*U* nu se folosea la multe popoare italice, în schimb foloseau *o*; de aceea, vechii romani puneau în multe cuvinte *o* în locul acestuia: *poblicum*, în loc de *publicum*, așa cum arată Papyrianus în *De Orthographia*, *polchrum*, în loc de *pulchrum*, *colpa*, în loc de *culpa*.” Din acestea se deduce originea obiceiului care există încă la români de a schimba cu ușurință *o* cu *u*, dar și faptul că multe cuvinte, care la latini se terminau în *o*, la români se termină în *u*. De aici decurge că obiceiul românilor de a-l schimba pe *o* al latinilor în *u* trebuie socotit pe bună dreptate printre proprietățile vechii limbi latine; și astfel, acest obicei nu a apărut în Dacia la romani sau români, ci a fost adus din Italia de strămoșii lor.

Priscianus vorbește astfel despre schimbarea literei *o* în cartea citată: „O scurt sau lung este înrudit cu *u*, ca *bos* în loc de βούς, *ebur*, *robur*, în loc de *ebor*, *robor*, și *platanus* în loc de πλάτανος (...) *O* trece în *a*, ca *creo*, *creavi*, în *e*, ca *tutor*, *tutela*, *bonus*, *bene*, γένυ *genu*, πούς, *pes*, cei vechi spuneau *compes* în loc de *compos*, când îi urmăim pe eolienii. *O* se schimbă în *i*, *virgo*, *virginis*, în *u*, *tremo*, *tremui*, *illuc*, în loc de *illoc* (...), *fur*, în loc de φῶρ, așa cum, dimpotrivă, în loc de βούς, este *bos*; fie în loc de *u* lung, ca *mus*, în loc de μύς, sau *purpura*, în loc de πόρφυρα. Totuși, în cele mai multe cazuri, am făcut acest lucru urmându-i pe eolienii. Aceștia spun de obicei θουγάτηρ, în loc de θυγάτηρ, rostind împreună *ou* sau, mai degrabă, pronunță *u* ca pe *u* și adaugă un *o* în scris, nu pentru a marca un diftong, ci pentru a nota sunetul eolic *u*.”

La italienii, *o* are două sunete, unul deschis sau larg, ca *porta*, *rosa*, celălalt, închis sau strâns, ca *Roma*, *solo* etc. Ambele sunete există și la români. Astfel, *o* este deschis la români, dacă în silaba următoare este un *a* scurt sau *e* sau *o* vocală cu sunet închis sau strâns, și se pronunță ca diftongul *oa*; în acest caz, *o* se pronunță foarte scurt, iar pentru străinii care învață limba notăm un accent ascuțit pentru a arăta că trebuie pronunțat ca diftongul *oa*, ca *móra*, „*mola*”, *sóre*, „*sol*, *sole*” etc. La latini, găsim la Catullus⁽²⁴⁾ *oarion*, în loc de *orion*.

O, în afară de sunetul actual din limba latină, a avut sunetul unui diftong la vechii latini; fără îndoială, acesta s-a păstrat atât la românii din Dacia Aureliană, cât și la italienii și spaniolii, care, deși diferă între ei în privința cantității diftongului, totuși nu se deosebesc în ceea ce privește pronunțarea unui diftong în locul vocalei latine *o*, de exemplu, *cóquere*; italienii spun *cuocere*, „*coquere*”; *scóla*, ital. *scuola*, „*schola*”; *nóuá*, ital. *nuova*, spaniolă *nueva*, „*nova*”; *sócrá*, ital. *suocera*, „*socrus*”. Astfel, românii spun *sóрте*, spaniolă *suerte*, „*sors*, *sorte*”; *córdá*, spaniolă *cuerda*, „*corda*”; *dómna*, spaniolă *dueña*, „*domina*”; *móрте*, spaniolă *muerte*, „*mors*, *morte*”; *pórca*, spaniolă *puerca*, „*porca*” sau „*sus faemina*”; *pórta*, spaniolă *puerta*, „*porta*” etc. Prin urmare, nu poate exista îndoială că pronunțarea vocalei latine *o* la români ca un diftong este o caracteristică a vechii limbi latine.

La italienii există o mare similitudine între *o* și *u*, iar multe cuvinte le au pe ambele, de exemplu, *coltivare* și *cultivare*; *fosse* și *fusse*; *istromento* și *istrumento*. În mod similar, latinii spun *robigo* și *rubigo*; *upilio* și *opilio*, *nomisma* și *numisma* etc. De aceea, nu este de mirare că românii schimbă deseori, în cuvintele comune cu latinii și italienii, *o* cu *u*. Uneori le folosesc pe amândouă, după obiceiul italienilor și latinilor, ca *dormitu* și *durmitu*, „*dormito*”; *romănu* și *rumănu*, „*Valachus*” etc.

O, dacă în flexiune trebuie scurtat din cauza silabei lungi care urmează, se transformă în *u*, ca *dormu*, „*dormio*”, *durmire*, „*dormire*”, *portu*, „*porto*”, *purtare*, „*portare*”, *purtatu*, „*portatus*”; pronunțarea devine mai moale decât dacă se păstrează *o*. Această utilizare există și la italieni, când accentul trece pe silaba următoare, astfel, *odo*, „*audio*”, *udito*, „*auditus*”. De altfel, există multe cuvinte la italieni, în care *o* al latinilor se schimbă în *u*, ca *uccisore*, *ucciso*, *ubbidire*, *ubliare*, *ufficio*, *uliva* etc.

O se schimbă la români uneori în *a*, ca *açipescu*, „*incipio dormire*”, din latinescul *occipio*, *afară*, „*foras*”, în loc de *afora*; românii din Dacia Aureliană păstrează acest obicei. Latinii îl schimbă în *i*, ca *illico*, din *inloco*. Spaniolii îl schimbă în *e*, ca *escuro*, în loc de italianul *oscuro*, „*obscurus*”.

§ 14

Despre litera P

Se pronunță ca la latini, de exemplu: *pace*, „*pax, pace*”, *pesce*, „*piscis, pisce*”, *inpingu*, „*trudo*”, de la lat. *impingo*, *porcu*, „*porcus*”, *pute*, „*putet*” sau „*foetet*”; *pârete*, „*paries, pariete*”; *pécatu*, „*peccatum*”; *póte*, „*potest*”; *péna*, „*penna*”.

Despre schimbarea literei *p* la latini, Priscianus vorbește astfel în cartea 1: „Înrudirea acestora este atât de strânsă, încât (*p* și *b*) se găsesc una în locul alteia în unele cuvinte, ca *ambo*, în loc de ἄμφω (*ampho*), *buxus*, în loc de πυξος (*pyxus*), și *publicus*, în loc de πομπλικος (*puplicos*), *triumphus*, în loc de θριαμβος (*thriamvos*) (...), *punicus*, φοινίκιος (*phinicios*), *purpureum*, πορφύρεον (*prophyreon*).” Astfel, și *rabies*, de la *rapio*.

Italianii schimbă în *b*, ca *bussaru*, „*pulsare*”; în *c*, precum *cigolo* și *cigulo*, în loc de *picciolo*, „*parvus*”; *coglio*, „*spolium*”; *poccia*, în loc de *poppa*, „*mamma*” și „*puppis*”; *saccente*, „*sapiente*”; *schiuma*, „*spuma*”; *partefice*, „*antiqu*”, în loc de *partecipe*, „*particeps*”. Același lucru există și la francezi, *escume*, „*spuma*”, ceea ce românii spun *spuma*. Italianii schimbă *ph* în *f*, ca *filosofo*, „*philosophus*”; în *n*, ca *nuziale* și *nunziale*, „*nuptiale*”; în *t*, ca *battesimo*, „*baptismus*”, *bestemia* și *blastemia*, „*blasphemia*”, *atto*, „*aptus*”, *scrittura*, „*scriptura*”. În *v*, precum: *capretto*, „*cavretto*”, *coperta*, „*coverta*”, *capriulo cavriuolo*, *sapere*, „*savere*”, *soprano*, „*sovrano*”, *pevere*, „*piper*”, *povero*, „*pauper*”, *nauone*, „*napus*”, *ovra*, „*opera*”, *riva*, „*ripa*”.

La români, *p* se schimbă în *b*, ca: *bénuescu*, „*poeniteo*”, *balta*, „*palus, paludis*”, *bénu* sau *banu*, „*nummus*”, de la lat. *pecunia*, prin sincopă, *belescu*, „*decorio*”, de la lat. *pellis*, ca și cum ar fi *depelesco*, cu căderea primei silabe, *berbentia*, „*pelvis*”, ca și cum ar fi *perluentia*, *blidu*, „*patina*”, de la lat. *patella*, ital. *padella*, prin metateză; *buléndra*, „*vestis, vilis*”, la italieni *palandra*, *causape*, *bufnescu*, „*graviter tundo*”, de la lat. *pugnus*. Se schimbă în *c*, precum: *cicioru*, la românii din Dacia lui Aurelian, în loc de *picioru*, „*pes*”, care provine de la lat. *petiolus*, adică *parvus pes*; *ficatu*, „*hepar, hepatis*”, ital. *fegato*, prin schimbarea lui *h* în *f*; vezi litera **H**; *rúscöescu*, „*ruspor*”, *mărunchiu*, „*manipulus*”. Iar în Dacia Aureliană: *chieptine*, în loc de *pieptine*, „*pecten*”, *chieptu*, „*pectus*”, *schicu*, în loc de *spicu*, „*spica*”, *schini*, în loc de *spini*, „*spinae*”. Și spaniolii îl au, precum *chinela*, în loc de ital. *pianella*, *escarmentar*, ital. *sperimentare*. Această pronunție există încă și la românii Daciei Vechi, în unele regiuni în popor. Nu mă îndoiesc că l-au adus din Italia strămoșii românilor și de la greci, mai ales de la ionieni, care au obiceiul de a transforma π în χ, precum χως în loc de πως, obicei pe care l-au adoptat vechii romani. Românii folosesc cu deosebire această pronunție atunci când *p* este imediat urmat de *i*, vocală foarte productivă, generând multe mutații în ortografia românească.

De asemenea, românii îl schimbă și în *f*, precum *céfa*, „*occiput*”, ital. *coppa*, *oftu*, *oftare*, „*suspiro*, *suspirium*”, din latinescul *opto*, *duflă*, „*dupla*”. În *m*, ca *marghiolia*, „*calliditas*”, din grecescul *panurgia*, „*astutia*”, *rumtu*, în loc de *ruptu*, „*ruptus*”; în *n*, ca *nunta*, „*nuptiae*”; în *t*, ca *blastemu*, „*blasphemo*”, și, câteodată, în *ph*, ca *sipotu*, „*siphon*”, i.e. tubus, sau tubul cu care se scoate apa; în vocala *u*, precum *cautu*, „*quaero*”, din latinescul *capto*. Apoi, se intercalează, ca *despicu*, „*findo*”, la românii din Dacia Veche; în Dacia Aureliană, *disicu*, ital. *spaccare*, din latinescul *disseco*.

§ 15

Despre litera Q

Are întotdeauna alături litera *u*, al cărei sunet nu se aude la români; se adaugă doar din imitarea latinilor, prin urmare, în pronunție trebuie luat în considerare doar *q*, chiar dacă nu este așa. *Qu* se pronunță ca și *c* înainte de *a*, *o*, *u*, precum *quam*, „*quasi*”, „*aliquantulum*”, astfel: *quam greu*, „*subgravis*”, *quându*, „*quando*”, *quare*, „*qualis*”, „*quis*”, *quātu*, „*quantum*”, *aquum*, „*nunc*”, *órequātu*, „*aliquantum*”. Iar dacă *qu* este urmat de *e* sau *i*, se pronunță ca și *c* înainte de *e* sau *i*. Căci *q* nu diferă de *c*, sic *quel*, „*ille*”, *que*, „*qui*”, „*quae*” sau „*quid*”, *queru*, „*peto*”, din latinescul *quaero*, *conquinescu*, „*contero*”, din latinescul *conquinio*, *quinque*, „*quinque*”, *neque*, „*neque*”, *toquila*, „*lapis rotundus, cujus medio in gyrum acti exacuuntur cultri, secures*” etc. [piatră rotundă în mijlocul căreia se află un disc pe care se ascut cuțitele, securile – n.n.], de la lat. *torqueo*, ca și cum ar fi *torquilla* etc., le pronunță *cel*, *ce*, *ceru*, *concinescu*, *cinci*, *nice*, *tocila*. Trebuie atras atenția că românii din Dacia Aureliană, când pronunță *c* înainte de *e* sau de *i*, îl pronunță ca pe nemțescul *ȝ*. Vezi sub litera **C**; chiar și pe *q*, înainte de *e* sau de *i*, îl articulează ca pe nemțescul *ȝ*, fiindcă *q* nu se deosebește de *c* în nici o privință, așa cum am arătat mai sus.

Dacă însă vei spune că, dată fiind similitudinea sunetelor, ar trebui să se scrie în ortografia latino-română *ce*, *ci*, în loc de *qu*, înainte de *e* sau *i* din cuvintele latinești sau italienești, nu mă opun, fă cum îți place. Numai că, la fel de întemeiat, am să-ți replic și eu că ar trebui să se scrie *ca*, *co*, *cu*, în loc de *qu*, și înainte de *a*, *o*, *u*, fiindcă sunetul este asemănător și, prin urmare, ar trebui eliminat *q* din ortografia latino-română. Iar dacă ai să faci așa ceva, vei pune cea mai mare piedică descoperirii originii celor mai multe cuvinte românești, și, ca să fii în stare să ataci totuși cu temei această problemă, ar trebui ca mai înainte să elimini pe *q* din ortografia latină și italiană, ba chiar și din cea spaniolă, pe același considerent. Așa că, dacă cineva, zic, preferă, în vederea ușurinții, să scrie mai degrabă *ce*, *ci*, decât *que*, *qui*, nu va păți nimic, numai că-i va păgubi pe cei care se străduiesc să descopere etimologia cuvintelor.

Despre litera *q* Priscianus vorbește astfel în cartea 1: „Despre *q* este îndeajuns ceea ce s-a spus mai sus, în afară de faptul că nu are aceeași forță precum *c*, nu se folosește niciodată la începutul pronumelor nehotărâte sau interogative la cazurile oblice, precum *quis*, *cujus*, *cui*, la verbele care au *q* la unele participii se transformă în *c*, precum *sequor*, *secutus*, *loquor*, *locutus*. Se transformă în *s*, ca *torqueo*, *torsi*, precum și *parco*, *parsi*. În mod deosebit, *n* este eliminat de la preterit, la fel ca și *c*, *linquo*, *liqui*, *vinco*, *vici*. Se transformă și în *x*, precum *coquo*, *coxi*, *duco*, *duxi*, la antici se punea în mod frecvent în locul silabei *cu*, *quu* și invers, ca *arquus*, *coquus*, *oquulus*, în loc de *arcus*, *cocus*, *oculus*, *quum*, în loc de *cum*, *quur*, în loc de *cur*.”

Italianii schimbă *q* în *g*, ca *sieque*, „*sequitur*”, *eguale*, „*aequalis*”. Același lucru se întâmplă la spanioli, ca *yigual*, „*aequale*”, *seguir*, „*sequi*”, *yegua*, „*equa*”; în *s*, ca *nissuno*, „*nullus*”, din latinescul *neque unus*.

La români, în cuvintele comune cu cele latinești și italiene, *qu*, înainte de *a*, se schimbă în *p*, ca: *apa*, „*aqua*”, *épa*, „*equa*”, *păresimi*, „*quadragesima*” sau *jejunium quadragesimale*, ital. *quarésima*, patru, „*quatuor*”, ital. *quattro*. Obişnuinţa de a pronunţa pe *qu* ca *p* în cuvintele de origine latină să nu crezi că s-a născut în Dacia, din legăturile românilor cu popoarele barbare, căci *p* în loc de *qu* se punea de multă vreme, de către osci, în Italia. Astfel, Festus: „*pitpit* este forma oscă pentru *quid quid*”. De asemenea, „unii spun în oscă *petor* pentru *quatuor*”. Şi la Horatius, *petoriturum* este un fel de vehicul denumit așa de la *quatuor* sau *petor*, pentru că are patru roţi. Aşadar, acest obicei de a schimba pe *q* în *p*, strămoşii românilor l-au adus cu ei în Dacia chiar din Italia şi este una din particularităţile limbii latine vechi.

Merită să atragem atenţia că românii, în anumite regiuni, obișnuiesc să pronunţe cu aspiraţie, adică nu ca un *c*, ci ca un *h*, de exemplu: *hēsta*, „*iste*”, în loc de *questa*; *hēla*, „*ille*”, în loc de *quela*; această aspiraţie este vie chiar şi pe buzele toscanilor, căci zic *hesto*, în loc de *questo*, „*iste*”. Uneori, românii schimbă pe *q* din cuvintele latinești în *h*, de exemplu: *lihodu*, „*liquidus*”; *hodina*, „*quies*”, ca şi cum ar fi *quietina*, schimbându-se *i* în *o*, şi, pe deasupra, *t* în *d*. Îl schimbă şi în *f*, ca: *fărtalu*, altfel *pătrariu*, „*quadrans*”.

§ 16

Despre litera R

Se pronunţă ca şi la latini, ca *ramu*, „*ramus*”; *repede*, „*rapide*”; *ridu*, „*rideo*”; *rodu*, „*rodo*”; *rugu*, „*rubus*”; *rădea* sau *rădeua*, „*radebat*”; *rēsina*, „*resina*”, „*pix*”; *ripa*, „*ripa*”; *rōtundu*, „*rotundus*”; ital. *tondo*, înlăturând silaba *ro*; *rūgire*, „*rugire*”; *rōgă*, „*roga*”.

Despre litera *r*, Priscianus vorbeşte astfel în cartea I: „*R* fără aspiraţie se pune în cuvintele latine, dar în cuvintele greceşti, fie iniţial, fie în mijloc, se aspiră, putând fi şi dublu, ca *rhetor*, *rhenus*, *rhodus*, *pyrrhus*, *tyrrhenus*, *orrhena*, care astăzi se pronunţă *osrena*, scrierile antice folosind aspiraţia după *r*. Se transformă în *l*, *niger*, *nigellus*, *umbra*, *umbella*, în *s*, ca *arbo*, în loc de *arbor*, *odos*, în loc de *odor* (...), în dublu *ss*, *uro*, *ussi*, *gero*, *gessi*; în consoana *u*, *tero*, *triui*, *sero*, *seui*; în *n*, *aeneus*, în loc de *aereus*.” Se schimbă şi în *l*: *intelligo*, în loc de *interlego*, româneşte *înţelegu*; *pelluceo*, în loc de *perluceo*. Uneori se înlătură, ca *sursum* şi *susum*, *mulus*, *dossuarius*, în loc de *dorsuarius*; *increbesco*, în loc de *increbresco*.

La italieni se schimbă în *b*, ca *buscare*, „*aucupari*”, „*comparare*, *anxie quaeritando obtinere*” [a dobândi, a obţine căutând cu înfrigurare – n.n.], din latinescul *aeruscare*, înlăturându-se diftongul *ae*, pe care îl foloseau cei vechi pentru a spune „a aduna bani prin minciuni”; în consoana *i*, precum *calamajo*, „*calamarium*”; *danajo*, în loc de *danaro*, „*pecunia*”, „*denarius*”; *librajo*, în loc de *libraro*, „*bibliopola*”; *muajo*, „*mori*”; *notajo*, în loc de „*notaro*, *notarius*” etc. În *l*, ca *albero*, „*arbor*”; *Catalina*, în loc de *Catarina*; *diaflagma*, „*diaphragma*”; *elementale*, „*elementarius*”; *palvese* sau *pavese*, „*scutum*”, *parma*, din *parma*; româneşte, *pavesa*, span. *paves*; *sciloppo*, în loc de *sciropo*, „*syrupus*”; *prevalicare*, „*praevaricari*”; *voltare*, „*vertere*”. În *n*, ca: *volganamente*, în loc de *volgarmente*, „*vulgariter*”; *Zingano*, în loc de *Zingaro*. În *s*, ca *dosso*, „*dorsum*”; apoi, se intercalează, ca *celestro*, în loc de *celeste*; *sciente*, în loc de *sciente*; *valentre*, în loc de *valente*. Uneori este eliminat, precum: *chirugico* sau *cirugico*, „*chirurgus*”; *pe*, în loc de *per*, *pe monti*, în loc de *per i monti*, „*per montes*”, româneşte, *pe munti*; *propio*, în loc de *proprio*; *propiamente*, în loc de *propriamente*, „*proprie*”; *propietà*, în loc de *proprietà*, „*proprietas*”; *pepe*, „*piper*”; *esprobare*, „*exprobrare*”; de aici, româneşte, *probosescu*, „*exprobro*”, prin metateză; *prua*, în loc de *prora*.

La spanioli, se schimbă în *l*, ca *platicar*, în loc de *praticar*, „*exequi*”, „*factitare*”; *destemplar*, în loc de ital. *stemperare*, „*dissolvere*”, „*diluere*”; în *s*, precum *chusma*, în loc de ital. *ciurma*, „*turba*”. Apoi, se intercalează, ca *bretonica*, „*betonica*”; *comite* sau *comitre*, „*remigum moderator*”; *estrella*, *stella*; *dia de fiestra*, „*dies festa*”; *truenos*, în loc de ital. *tuono*, „*tonitru*”. Uneori este eliminat, precum *canasta*, în loc de ital. *canestra*, „*canistrum*”.

La români, se schimbă în consoana *i*, precum *queiu*, în loc de *queru*, „*peto*”; *sî ți paiă* (în loc de *péră*) *rêu*, „*ut te poeniteat*”; *sî peiă* (în loc de *péră*), „*ut pereat*” etc. În *l*, ca *lișescu*, „*subrideo*”, precum *ridesco*; *intêlnescu*, în loc de *intêrnescu*, „*convenio*”, „*constituor cum aliquo*”; *adulmecu*, în loc de *adurmecu*, din urma, „*vestigium*”; *tîlmaciu*, în loc de ital. *turcimanno*, „*interpret*”; *molțiescu*, „*diu mando*”, în loc de ital. *morfire*, „*helluari*”; *sătul*, „*satur*”; în *n*, precum *cununa*, „*corona*”. În *s*, ca *cușba*, „*quoddam instrumentum e ligno curvo*”, din latinescul *curva*; franceză *cuorbè*, ceea ce are forma sabiei; *têscu*, „*torcular*”, ital. *torchio*. Uneori, este eliminat, ca *dosu*, „*dorsum*”; *toquila*, în loc de *torquila*; *stoquescu*, în loc de *storquescu*, „*extorqueo*”, „*exprimo*”; *tunetu*, „*tonitru*”; iar când infinitivul este considerat ca un substantiv, este eliminat în mod elegant, ca *Domnie*, în loc de *Domnire*; *curătie*, în loc de *curătire* etc. Câteodată, este intercalat, ca *pregetare*, „*pigere*”; *pregetu a âmbulare*, „*piget me ambulare*”; *ciorsoiu*, „*homo vilis*”, ital. *cioso*; de aici verbul *ciorosescu*, tai greu din cauza unui defect al uneltei sau fiindcă nu mă pricep.

Iarăși, precum la latini și italieni, tot astfel și la români, *r* este caracteristica modului infinitiv, ca *purtare*, „*portare*”; *avere*, „*habere*”; *stringere*, „*stringere*”; *dormire*, „*dormire*”. Totuși, deseori, românii lasă de o parte *re* de la infinitiv, ca *purtă*; *avè*; *stringe*; *dormi*, astfel: *nu pôte purtă*, „*non potest portare*”; *nu pôte stringe*, „*non potest stringere*”; *nu pôte dormi*, „*non potest dormire*”.

§ 17

Despre litera S

La începutul cuvintelor, înainte de vocalele *a*, *e*, *o*, *u*, se pronunță în general ca și latinescul *s*, ungureșcul *sz* și chirilicul *c*, de ex.: *sacu*, „*saccus*”; *serênu*, „*serenum*”; *somnu*, „*somnus*”; *sugu*, „*sugo*”. De asemenea, înainte de un *i* întunecat, ca: *sînu*, „*sinus*”; *sîlbaticu*, „*silvaticus*”. Însă, înainte de *i* deschis sau obișnuit, se pronunță ca ungureșcul *s*, chirilicul *ш* și germanicul *sch*, ca: *sic*, „*sibi*”; *siede*, „*sedet*”, ital. *siede*. Însă, deși uneori este pronunțat în așa fel, că nu poate urma vocala *i*, aceasta totuși, totdeauna, se aude puțin. De ex.: *sedere*, în loc de *siedere*; *inselare*, „*ephipiare*” și, cu sens figurat, „*decipere*”, „*imponere*”, de la lat. *sella*; *crucisu*, în loc de *crucisiu*, „*transversim*”; *sóarece*, în loc de *siórece*, „*sorex*, *sorice*”. De altfel, în anumite regiuni din Italia, această pronunție se folosește foarte des, înainte de toate vocalele. Italienii, când trebuie să pronunțe apăsător *s*, scriu așa: *sce*, *sci*. De ex.: *scelto*, „*selectus*”; *sciorre*, „*solvere*”. Noi, românii, când trebuie să pronunțăm apăsător *s*, ca pe *ш* chirilic, pentru a ușura lectura străinilor, adesea îl marcăm dedesubt cu semnul semilunei, ceea ce este mai acceptabil decât să interpunem, după obiceiul italienilor, un *c* între *s* și *i*. De ex.: italienii scriu *uscire*, românii *eșire*, „*exire*”, italienii *lisciva*, românii *lișia*, „*lixivium*” etc.

Înlătură *s* înainte de *i* la participiu II, dacă persoana întâi singular a verbului, modul indicativ, timpul prezent, se termină în *sescu*, precum *dosescu*, „*subduco*”, *dositu*, „*subductus*” etc., *sosescu*, „*appello*, *is*”, *sositu*, „*appulsus*” etc. De altfel, acest *i* se pronunță în popor cu un sunet întunecat sau foarte închis, care împiedică rostirea apăsătoare a lui *s*.

În mod similar, se pronunță ca sz unguresc înainte de consoanele c, f, l, p, q, t, ca *scapu*, „evado”, ital. *scappare*; *sforticatu*, „laceratus”, ital. *scorticato*; slova, „litera”, din grecescul *σλλαβη*, „syllaba”; spunere, „exponere”, ital. *sponere*; *squama*, „fibra”; stare, „stare”.

Înainte de silabele ce, ci, se pronunță puternic, ca *esci*, „es”, *pesce*, „piscis”, ital. *pesce*. Potrivit ortografiei chirilico-române, în acest caz, se scrie cu litera *ц*, ca *ѣцѣ*; *пѣмѣ*. Dar, deși litera *ц* există atât la ruși, de la care românii au împrumutat literele chirilice, cât și la sârbi, care folosesc aceleași litere, se redă prin două litere *ш, ч* sau *шча, шче* etc., adică, la fel ca și ungurescul *stsa*; totuși românii obișnuiesc să-l pronunțe ca *шт* chirilic și ca ungurescul *st*; astfel, în exemplele citate se prezintă *ѣцѣ* ca *ѣштѣ*, dar, potrivit ortografiei maghiare, ca *esti*; *neure*, *peste*. Ținând seama de această pronunție, trebuie să se scrie cu caractere latino-române ceea ce la ruși sună *ц*, iar latinii au scris întotdeauna *sce*, *sci*. Socotesc că această pronunție a fost adusă de strămoșii românilor din Italia și că este una dintre caracteristicile vechii limbi latine, împărțită în diferite dialecte. Această părere este susținută și de ortografia franceză, care, după s, îl schimbă pe c în t, ca *naistre*, ital. *nascere*, „nasci”; *paistre*, ital., din latinescul *pascere*. Dar și latinii spun *pastum* de la *pasco* etc.

Înainte de silabelor *te* și *ti*, românii pronunță de obicei s puternic, ca *așternu*, „sterno”, din *externo*; *așternutu*, „stratum”; *București*, „Bucurestinum”, din cauza apropierii cu *ce* și *ci*.

Atât latinii, cât și italienii pronunță uneori s ca z, de exemplu, *dispensatio*, *census*, *sensus*, *intensus*, *extensus* etc., italiană, *dispensa*, *censo*, *senso*, *intenso*, *estenso* etc. se pronunță: *dispenzatio*, *cenzus*, *senzus* etc., *dispenza*, *cenzo*, *senzo* etc. Acest obicei nu este rar nici la români, ca *infrènesu*, în loc de *infrênu*, „refraeno”; *lucresu*, în loc de *lucru*, „laboro”, *nêcasu*, „angor”, „tribulatio”; acest lucru se întâmplă și la începutul cuvântului, ca *sêru*, „serra”; *sêru*, „serum” etc. Așa cum latinii și italienii nu au socotit niciodată că, din cauza acestei pronunții, ar trebui să scrie z în loc de s, iar din cauza schimbării sunetului s în z trebuie schimbat și corpul literei s, tot astfel, la români, sunetul z este întotdeauna redat fie prin litera s, fie prin *đ*, de vreme ce acest sunet al românilor este întotdeauna la latini fie *d*, fie *s*; astfel, *sêru*, pronunțat *zêru*, iar latinii spun *serum*; *đcere*, pronunțat *zicere*, latini spun *dicere* etc. Având acest statut, oricine își dă seama că litera z poate fi evitată în ortografia latino-română și, cu timpul, chiar eliminată, de vreme ce limba română nu are nici un cuvânt care să fie pronunțat în latină cu litera z, iar, în locul ei, latinii au folosit pentru cuvintele grecești litera s sau *d*; la litera z vom afirma că există la români un singur cuvânt, împrumutat de la greci, care conține litera z și pentru care românii au păstrat sunetul z: *zama*, „jus”, „jus esculentum”, din grecescul *ζωμος* (*zomos*), dar, cu o rândunică nu se face primăvară; prin urmare, chiar și acel cuvânt trebuie scris cu litera s, nu cu z, adică *sama*, nu *zama*. Contextul ne va ajuta să nu confundăm *sama*, „jusculum”, cu un cuvânt asemănător, *sama*, care provine din latinescul *summa*, și înseamnă: „ratio”, „calculus”, socoteală, *calcul*, ca *dă sama*, „redde rationem”; *tragem samă*, „ponimus calculum”.

Nu pot să nu mă indignez împotriva acelor români cărora, nu știu din ce prost obicei, le place să adauge un z la prima persoană a indicativului prezent al modului indicativ, deși cel mai adesea se poate spune fără acel argument. De exemplu, ei zic: *lucrezu*, în loc de *lucru*, „laboro”; *spăimentu*, „territo”, ital. *spaventare* etc. Acest abuz este cu atât mai puțin suportabil, cu cât z nu-și poate avea locul decât la numărul singular al timpului prezent, la prima, la a doua și la a treia persoană, anume a timpului indicativ și chiar a conjunctivului, care este asemănător cu indicativul; la timpul prezent, de exemplu: *io lucrezu*, în loc de *io lucru*,

„*ego laboro*”; *tu lucrezi*, în loc de *tu lucri*, „*tu laboras*”; *el lucrăză*, în loc de *lucră*, „*ille laborat*”, în timp ce, la numărul plural, nu se poate zice: *noi lucrezămu*, ci *noi lucrămu*, voi *lucrați*, ei *lucră*, de la verbul *lucru*, nu de la *lucrezu*.

În fine, italienii, deși au litera *z*, ea nu desemnează nicidecum sunetul *z*, ci sunetul unguresc *tz*, german *z*, chirilic *ц*; ei exprimă sunetul *z* cu litera *s*, așa cum am văzut mai sus.

La români, *s* trebuie pronunțat *z*, dacă în flexiune, în derivare sau în alte cazuri este urmat de *i*; sunetul *s* se schimbă de obicei în *ș*, și atunci se pronunță ca și *j* francez sau *i* lung, ca *nêcasu*, „*angor*”, „*tribulatio*”; *nêcâșitu*, „*tribulatus*”; *șimbescu*, „*subrideo*”, din latinescul *semi* și *labium*, fiindcă cel care surâde râde cu jumătate de gură (*semi labio*), fiind înlăturată silaba *la*.

Priscianus scrie astfel despre litera *s* în cartea 1: „*S* își pierde frecvent forța la cei vechi în poezie, Vergilius,⁽²⁵⁾ *Eneida*, 11: *Ponite spes sibi quisque* [Nu mai aveți speranțe – n.n.]. Conjuncția ce urmează, *ne*, este eliminată cu tot cu apostrof, ca *viden'*, *satin'*, *vin'*, în loc de *videsne*, *satisne*, *visne*, iar, în substantivele grecești care se termină în *as* sau *es*, este de cele mai multe ori eliminat, cum ar fi cele de declinarea întâi, ca *Geta*, *Birrhia*, *Phaedria*, *Cherea*, *poeta*, *Sophista*, *Scytha*, *citharista*; aici *ους* lung se transformă în *a* scurt. Se transformă și în *m*, ca *rursum* în loc de *rursus*, *dimminuo*, în loc de *disminuo* (...), se schimbă în *n*, *sanguis*, *sanguinis*; în *r*, *flos*, *floris*, *jus*, *juris*, *cursus curriculum* sau *curriculum*; în *x* *aiax*, în loc de *aias*, *pistrix*, în loc de *pistris*. În această privință, îi urmăim pe doriene, căci la ei *ορνιξ*, în loc de *ὄρνις*; în *d*, *custos*, *custodis*, *pes*, *pedis*, *praeses*, *praesidis*, *palus*, *paludis*; în *t*, *nepos*, *nepotis*, *virtus*, *virtutis*, *samnis*, *samnitis*; în *u* consonantic, *bos*, *bouis*. Deseori, se pune în locul aspirației, în cuvintele împrumutate de la greci, (...) *sex*, *septem*, *se*, *sal*, *ἔξ*, *ἑπτα*, *ἔ*, *ἄλς*, la aceștia aspirația se află la începutul cuvântului. Într-atât de mare este înrudirea lui *s* cu aspirația, încât beoțienii aveau obiceiul să scrie în unele cuvinte *h* în loc de *s*, spunând *muha*, în loc de *musa*; acestui *s* i se pune în față *p*, și se folosește în locul lui *ψ* grecesc (...) Căci *ψ* are un sunet mult mai moale și mai rotunjit decât *ps* sau *bs*. Acestea, adică *bs*, nu trebuie puse în loc de *ψ*, adică unite în aceeași silabă, decât la finalul nominativului, al cărui genitiv se termină în *bis*, ca *urbs*, *urbis*, *coelebs*, *coelibis*, *arabs*, *arabis*. Astfel, așa cum *ψ* sună mai bine decât *ps* sau *bs*, tot așa *x* sună mai bine decât *gs* sau *cs*, dar noi l-am împrumutat pe *x*, nu însă pe *ψ*; cu cât este mai plăcut *ψ* decât *ps*, cu atât este mai plăcut *ps* decât *bs*, și de aceea, în mod logic, în locurile în care apare *ψ*, trebuie să se scrie *ps*.” Iar Quintilianus, *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 4, afirmă: „Căci *Vallesii* și *Fusii* au devenit *Valerii* și *Furii*; astfel, au existat *arbo*s, *labo*s, *vapo*s, chiar și *clamo*s și *lase*s. Litera *s* a fost eliminată din substantivele în care era urmată de o altă consoană; căci spuneau *mertare* și *pultare*.”

La italieni se transformă în *c*, precum *cucire*, „*suo*”, din latinescul *consuo*, românește *cosu*; *baciare*, „*basiare*”; *procciano*, în loc de *prossimo*, „*proximus*”; *consistorio*, „*consistorium*”; *vicitare*, în loc de *visitare*; *vicitatore*, în loc de *visitatore*. În *g*, ca *roggio*, în loc de *rosso*, „*ruber*”; *vagello*, în loc de *vasello*, „*vasculum*”. În *l*, ca *filosomia*, în loc de *filonomia*, totodată, *n* se schimbă în *s*. Uneori, este eliminat, ca *resucitazione*, în loc de *resuscitatione*. Deseori este intercalată, ca *riscaldare*, „*calefacere*”, din latinescul *re* și *caldum*; *valsente*, în loc de *valente*; *valsuta*, în loc de *valuta*, „*pretium*”. Și la latini este intercalată, ca *obsolesco*, din *ob* și *olesco*; *abstrudo*, din *ob* și *trudo*.

La spanioli se schimbă în *c*, precum *cebo* sau *sebo*, „*sebum*”; se elimină, precum *ciencia*, *scientia*; *conciencia*, *conscientia*; *renacer*, *renasci*. Se intercalează, ca *refriar* sau *resfriar*, „*refrigerare*”.

La români, se schimbă în *c*, precum, popular, *pociu*, „*possum*”; *cimilitura*, ghicitoare prin care se deduce un lucru, prin *similitudine*, din latinescul *similitudine*, precum *similitura*, de exemplu, *Butea geme*, *boiarii beu.*, i.e. *ad literam*: *Dolium gemit*, *optimates bibunt.*, care semnifică scroafa și porceii care sug, căci, atunci când ei sug, scroafa geme; *çipu*, „*projicio*”, din latinescul *sipo*, -*as*, care, după mărturia lui Festus, semnifică „*jacio*”; în *f*, ca *feria*, „*urna*”, din latinescul *seria*, care este un vas pentru vin; în *l*, ca *milosérdu*, „*misericors*, *misericode*”, în acest cuvânt și *c* se schimbă în *s*. Uneori, este înlăturat, ca *pita*, „*panis*”, din latinescul *pistus*, *pista*; dimpotrivă, uneori este intercalat, precum *cacastóre*, în loc de *cacatóre*, „*forica*”; *măscúrescu*, „*maculo*”, „*commaculo*”; *trósnescu*, „*fragorem edo*”, din italianul *tronito*, în loc de *tuono*, „*tonitru*”; *rischiáratu*, „*illustratus*”, din latinescul *re* și *clarum*; *rêskoquu*, „*recoquo*”; *rêșboiu*, „*bellum*”, din latinescul *rebellio*; *resmiriția*, „*bellum*”, „*revolutio*”, din latinescul *re* și *miliția*, fiind schimbat *l* în *r*, sau din *minitor*, fiind schimbat *n* în *r*; *resfacu*, „*dissolvo*”, din latinescul *re* și *facio* etc. etc.

La greci, la începutul multor cuvinte apare sau lipsește σ fără vreun rol anume, ca $\sigma\mu\kappa\rho\varsigma$, $\mu\kappa\rho\varsigma$ etc. Spartanii schimbă deseori *r* în *s*, iar dorienii și eolienii îl schimbă în *d*.

§ 18

Despre litera T

Se pronunță ca și la latini, precum *tace*, „*tacet*”; *teme*, „*timet*”, ital. *teme*; *tinge*, „*tingit*”, ital. *tinge*; *totu*, „*totum*”, ital. *tutto*; *turma*, „*turma*”. *T* este foarte aproape de litera *d*. De aceea, cei vechi scriau *Alexanter*, în loc de *Alexander*; *Cassantra*, în loc de *Cassandra*; *intusium*, în loc de *indusium*. Din această cauză, Quintilianus, *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 4, afirmă: „Există o înrudire a literei *t* cu *d*? Astfel, nu este de mirare dacă, în vechile monumente ale cetății noastre și în celebrele temple, se citește *Alexanter* și *Cassantra*.” Și grecii pronunțau *t* după *n* ca *d*, de exemplu, $\tau\omicron\nu\ \tau\alpha\nu\tau\alpha\lambda\omicron\nu$ (*ton Dandalon*). Priscianus, cartea 1, spune astfel: „*T* se transformă în *s*, ca: *verto*, *versus*, *concutio*, *concussus*, $\omicron\varsigma\alpha$, în greacă, pentru *ossa*, dar, când este precedat de *c*, se transformă în *x*, ca: *pecto*, *pexui*, *flecto*, *flexi*.” La latini se schimbă și în *l*, ca *Thetin*, la cei vechi, pentru *Thelin*; în *n*, ca *antestor*, în loc de *attestor*; în *s*, fiindcă astăzi spunem *mersare*, *pulsare*, iar odinioară, *mertare*, *pulture*.

Italianii schimbă *t* în *d*, ca *potere* și *podere*, *posse*, *potentia*, *potestas*, *auctoritas*, *vires*; în *c*, ca *poscia*, *postea*; *vomicare*, în loc de *vomitare*; *vechio*, *vetus*. În *l*, ca *seta*, „*sericum*”, unii spun *sela*; în *s*, ca *arimetica*, *arimetica*.

La latini, când este urmat de *i*, iar după *i* există o altă vocală, *t* pronunță ca *tz* unguresc, z german și u chirilic, de exemplu, *conceptio*, *partitio* etc. Același lucru se întâmplă și la români, ca *tie*, „*tibi*”; *tiéra*, „*terra*”, „*regio*”. Ba la români se pronunță așa, chiar dacă după *i* nu urmează altă vocală, de exemplu, *ascutitu*, „*acutus*”, de la *excutio*; *pătitu*, „*expertus*”, din latinescul *pator*; *batuti*, „*percussi*”, din latinescul *batuo* etc. Deși uneori *i* este eliminat, totuși *t* se pronunță ca și u chirilic, de exemplu, *țera*, „*terra*”, „*regio*”. Pentru a ușura citirea, în acest caz, *t* este deseori notat, precum am văzut în exemplul de mai sus, *țera*.

Ai grijă totuși să nu fii înșelat de sunetul *i*, căci *e* cu punct desemnează sunetul *i*, așa cum am arătat mai sus la litera *E*. Prin urmare, chiar dacă sunetul *i* este însoțit de *t*, nu rezultă în mod necesar că *t* trebuie pronunțat ca *tz* unguresc. Căci dacă sunetul *i* este exprimat prin *é*, *t*

păstrează pronunția obișnută latină, de exemplu, *têner*, „*tener*”, *têne*, „*te*” etc. În mod similar, *t* urmat de *i*, la infinitiv prezent și la participiu II, își păstrează pronunția obișnuită latină, în schimb nu păstrează *tz* unguresc, dacă verbul, la persoana întâi, singular, modul indicativ prezent, nu are *t* urmat de vocala *i*, i.e. verbele la modul menționat au desinența *tescu*, de exemplu, *scutire*, *scutitu*, de la *scutescu*, „*immunem reddo*” [murdăresc – n.n.], din latinescul *scutum*. De asemenea, *ti* precedat de consoana *s*, nu se pronunță niciodată ca *tzi* unguresc, ci după obiceiul latin, ca *stidêla*, „*diffidentia*”, din latinescul *ex* și *taedet* etc.

Ai grijă, apoi, când scrii sunetul *tz* unguresc, să nu confunzi sunetul unguresc *tz* cu *ç* cu codiță, de exemplu, *çiêpa*, „*palus acutus*”, care provine din latinescul *cippus* și nu trebuie scris *tiêpa*.

T din cuvintele latine trece la români uneori la *c*, precum *ciungu* și *ciungitu*, „*truncatus*”, „*mutilatus*”, din latinescul *truncatus*, *r* fiind schimbat în *i*, iar *c* în *g*; italienește se spune *truncato* și *zoncatto*; *cruncenu*, „*truculentus*”, în franceză *cruel*; *învescu*, „*investio*”; *învescu*, „*investitus*”; *picioru*, „*pes*”, din latinescul *petiolus*, i.e. *parvus pes*; italienește, *piciulo*, „*pediculus*”, i.e. *pes* sau *cauda fructus*; *rugăciune*, „*rogatio*, *rogatione*”; *scrisnescu*, „*strideo*”, ital. *scricchiare*; *hebeucu*, „*hebes*, *hebetis*”; *scêrna*, „*stercus*”, *c* fiind schimbat în *n*; *fliscușescu*, „*fistulo*”; *ticiune*, „*titio*, *titione*”. Schimbă, de asemenea, în *d*, ca *posderi* sau *pusderi*, „*acus canabis*”, din latinescul *posterum*, care mai târziu va fi doar o baracă pentru lemn; *îndopu* sau *îndupu*, „*tuburcinor*”, i.e. *raptim comedo*; *mênduescu* (cuvânt din Dacia Aureliană), „*cogito*”, din latinescul *mens*, *mente*, precum *mentesco*; *sloboșescu*, „*libero*”, „*dimitto*”, din latinescul *solvo*, prin metateză. Se pare că strămoșii noștri au spus *solvotum*, în loc de *solutum*, apoi, *v* fiind schimbat în *b*, după obicei, iar *t* în *d*, au spus *solbodum*; de aici, *sloboșescu*, „*libero*” și *slobodu*, „*liber*”; *sloboșenia*, „*libertas*”; *sloboștu*, „*dimissus*”. În *g*, ca *pêrghia*, „*pertica*”; în *p*, ca *grapu*, „*cratio*” sau „*occo*”, ital. *arpagare*; *price*, „*tricae*”; *apucare*, „*apprehendere*”, „*aggredi*”, din ital. *attacare*, dacă nu din latinescul *occupare*; în *r*, ca *scirescu*, „*scitor*”; în *s*, ca *veselesc*, „*laetor*”, din latinescul *vitulari*, pe care cei vechi îl foloseau în locul cuvântului *laetari*, de aceea, socotea o viață adevărată aceea care era petrecută în mare bucurie și liniște. Festus spune că provine din *vituli*, „care saltă cu bucurie pe pășuni”. *Vitulans*, spune el, *laetans gaudio, ut in prato vitulus* [Vesel este cel ce saltă de bucurie, ca un vițel la pășune. – n.n.]. Ennius spune: *Habet is coronam, vitulans victoria* [Cel care are coroana se bucură de victorie. – n.n.]. La spanioli este comună transformarea lui *t* în *d*, ca *dado*, „*propensus*”, din latinescul *datum*; *dador*, „*dator*”; *dedo*, ital. *dito*, „*digitus*”; *dolado*, „*dolatus*” etc.

§ 19

Despre litera U

Această literă este vocală, dar, deseori, prin analogie cu litera *i*, se transformă în consoană, și din această cauză, mai târziu, a început să fie scrisă fără deosebire (*v*). Aceeași transformare a avut-o și vocala *y* la greci, i.e. deși era vocală, îndeplinea deseori rolul unei consoane. Deși nu au socotit necesar să multiplice numărul literei *y*, se poate spune că *y* sunt două litere. De aceea, noi, în *Orthographia Latino-Valachica*, o socotim ca o singură literă, deși uneori este consoană, iar alteori vocală.

Câteodată, la latini, din vocală devine consoană, ca *gaudeo*, *gavisius*; alteori, devine vocală din consoană și formează o singură silabă, dar aceasta este folosită doar de poeți, ca *syluae*, în loc de *sylvae*. Pentru ca *u* să fie consoană, trebuie să se unească cu vocala următoare și să formeze cu ea o singură silabă.

Uneori, *u* își pierde forța la latini și italieni, atunci când urmează după litera *q* sau *g*, ca *aqua*, *sanguis*. Același lucru se întâmplă și când este precedată de *s*, ca *suavis*, *suetus*. La români, când urmează lui *q*, nu are nici un sunet, de exemplu, *qua*, „*ut*”; sau *quare*, „*qualis*” sau „*qui*”, ital. *quale*; *quei*, *que*, „*illi qui*”, ital. *quei che*; se pronunță ca și cum s-ar scrie cu litera *c*: *ca*; *care*; *cei ce*.

Uneori, se pune *u* între două vocale, fără să desemneze un sunet, ci ca să nu se pronunțe altcumva acele vocale; servește totuși la lungirea silabei, ca: *nóuē*, „*novem*”; *nóvā*, „*nova*”; *nóuī*, „*nobis*”; *vóuī*, „*vobis*”; *óuā*, „*ova*”; *óue*, „*ovis*”; *oui*, „*oves*”; *arauam*, „*arabam*”; *cádeuam*, „*cadebam*”; *stringeuam*, „*stringebam*”; *dormeuam*, „*dormiebam*”; *arauī*, „*aravi*”. Vocala *u* notată cu semnul dierezei se pronunță ca *sciīī*, „*scivī*”. *V* este uneori înlăturat, precum: *érō*, particula adversativă, „*vero*”; *érnō*, ital. *verno*, „*hyems*”; *ernu*, *ernare*, „*hyberno*, *hibernare*”, ital. *vernare*; *oi*, în loc de *voi face*, „*sum facturus*”; *ei*, în loc de *vei* sau *vi face*, „*es facturus*”; *a*, în loc de *va face*, „*est facturus*”; *om*, în loc de *vom*, *eți*, în loc de *veți*, *or*, în loc de *vor face*, „*sumus, estis, sunt facturi*”; *gingīī*, „*gingivae*”.

Am spus în altă parte că, la românii din Dacia Veche, foarte des se îndepărtează *u* final al cuvântului, și, ca să se indice absența acestei vocale, se apelează la **Ɑ** chirilic, semn care nu redă nici un sunet. În ortografia latino-română, în care chirilicul **Ɑ** nu-și are loc, s-a restituit vocala sus pomenită *u*, vocală pe care românii din Dacia lui Aurelian au păstrat-o continuu, pe când românii din Dacia Veche o foloseau numai când se întâmpla ca articolul sau un pronume să fie nevoie să se împreune cu cuvântul. Atunci îndepărtau semnul chirilic **Ɑ**.

La latini, în compunere, deseori se schimbă în *i*, ca *arcus*, *arcitenens*. Cei vechi scriau fie cu *i*, fie cu *u*, ca *lubens* și *libens*, *optumus* și *optimus*; *maxumus* și *maximus* etc. Vezi Quintilianus, *Instituțiile oratorice*, cartea 1, cap. 4. Uneori, se schimbă în *o*, precum *cervom*, *servom*, în loc de *cervum*, *servum*; acest obicei există încă la francezi. Alteori, în derivare, se schimbă în *a*, ca *veredus*, *veredarius*; în *e*, ca *pondus*, *ponderis*; *dejerat*, în loc de *dejurat*. Dimpotrivă, anticii spuneau *Auger* în loc de *Augur*. În mod similar, la gerunziu format la conjugarea a treia, scriau *u* în loc de *e*, ca *faciundum*, în loc de *faciendum*. Câteodată, se pune în loc de *y*, ca *Sulla*, în loc de *Sylla*; *Sullanus*, în loc de *Syllanus*. Uneori, se schimbă în *t*, *tolutim*, în loc de *volutim* sau *volubiliter*. Deseori, se înlătură, ca *periit*, în loc de *preperivit*; *audire*, în loc de *audivere* etc.

La italieni, se schimbă în *g*, ca *golpe* în loc de *volpe*, „*vulpes*”; *gomire*, forma veche, în loc de *vomitare*, „*vomere*”; *leggiero*, „*levis*”; *pargoletto*, „*parvulus*”; *pargolo*, „*puerulus*”; *nuvolo* și *nugolo*, „*nubes*, *nubilum*”; *ugola*, în loc de *uvola*, „*uva*”; *ghiera*, în loc de *vièra*, „*circulus ferreus*”; *vivore* și *vigore*, „*vigor*”. În *s*, ca *vivuto* și *vissuto*, „*qui vixit*”. La italieni, are o mare afinitate cu vocala *o* și se folosesc fără discriminare, ca *agricoltura*, și *agricultura*; *sorge* și *surge*, „*surgit*”, *sostanza*, *sustanza*, „*substantia*”. Vezi litera **O**.

Când este consoană, la italieni, în pronunție este foarte asemănător cu litera *b*, ca *servare* și *serbare*. De aci, românii schimbă foarte adesea un *v* latinesc și italianesc în *b*, ca: *berbece*, „*vervex*, *vervece*”; *betrānu*, „*veteranus*”; *bieta*, „*vieta*”; *cerbice*, „*cervix*, *cervice*”; *cerbu*, „*cervux*”; *corbu*, „*corvus*”; *sburare*, „*volare*”, de la lat. *ex* și *volo*, -as, ital. *svolare*: *bîrbatu*, „*homo virilis aetatis*” [om de vârstă adultă – n.n.], de la lat. *vir vetus*. La fel se întâmplă, uneori, la latini, ca: *sevum* și *sebum* și *sepun*; *albeolus*, în loc de *alveolus*; *ferbeo* și *ferveo*. Uneori, la români, se modifică în *g*, ca: *fagur*, „*favus*”. De asemenea, vocala *u* se schimbă la români în *i*, ca: *limbricu*, „*lumbricus*”. În *l*, ca: *bale*, „*saliva*”, prin sincopă și metateză, ital. *bava*; *bālosu*, „*saliva profluente inquinatus*” [murdar de salivă – n.n.], ital. *bavoso*. În *n*, ca:

lesne, „*facilis*”, de la lat. *levis*, prin metateză. Ital. *snello* este „*agilis*”, „*dexter*”, „*celer*”. În *o*, precum: *cobescu*, „*ominor*”, de la lat. *cubo*, -*as*; *socotescu*, „*considero*”, „*existimo*”, „*ineo rationem*”, de la sub și *contare*; *flósca*, „*libidinosa*”, de la lat. *fluxa*; *ori*, în loc de *veri*, „*sive*”; *oras*, „*urbs*”; *orăsan*, „*urbanus*”. În *a*, ca: *sama*, „*calculatio*”, de la lat. *summa*; în *e*, ca: *secera*, „*secula*”; *fulger*, „*fulgur*”; popular, în anumite părți, *v* își schimbă pronunțarea în *h*, ca: *holbatu*, în loc de *volbatu*, de la lat. *volvo*; *horba*, în loc de *vorba*, „*verbum*”, *sermo*; *hulpe*, în loc de *vulpe*, „*vulpes*”. În *p*, ca: *pustie*, „*desertum*”, de la lat. *vastitate*: *atâta pustie de locu*, „*tanta vastitas loci*” sau „*tam vastus locus*”; *pusta*; „*amplus locus campestris*”, de la lat. *vasta*. În *m*, ca: *spăimântatu*, „*exterritus*”, ital. *spaventato*.

Românii transalpini, transilvănenii din jurul Sibiului și din Țara Făgărașului și toți cei din Dacia lui Aurelian, când *u* este urmat de un *i*, îl schimbă de obicei în *g* și îl pronunță ca pe un *γ* grecesc. Alții, în anumite locuri din Transilvania, îl pronunță mai apăsător decât *γ* grecesc, cu un sunet care nu poate fi exprimat prin nici una din literele cunoscute de mine, sunet, zic, între *gi* italian și *ji* francez. Astfel: *vinu*, „*vinum*”, *viña* sau *via*, „*vinea*” etc. Iar în cuvântul *ghiftuescu*, „*ingurgito*”, care provine de la lat. *victus*, *us*, se păstrează sunetul literei latine *g*.

La grecii doriani și eolieni, *v* se schimbă în *i*, ca *μιοισα* în loc de *μιοισα* etc.

§ 20

Despre litera X

Quintilianus, cartea 1, cap. 4, scrie astfel despre litera *x*: „Ultima dintre literele noastre, de care totuși ne-am fi putut lipsi, dacă nu am fi căutat-o.” Aceste cuvinte întăresc cele pe care le-am spus în cap. 1, §. 4, că litera *x* este prea puțin necesară la români. De vreme ce odinioară latinii nu aveau litera *x*, iar românii abia au un cuvânt care să conțină, chiar și teoretic, litera *x*, rezultă că originea limbii române este mai veche nu numai decât utilizarea literei *x* la latini, dar și decât sunetul literei *x* în limba latină. Prin urmare, limba română este acea limbă latină pe care o vorbea poporul latin și roman și din care s-a creat limba latină cultă și din care s-au născut dialectele francez și spaniol.

Priscianus, cartea 1, vorbește astfel despre litera *x*: „*x* se folosește fie în loc de *cs*, fie în loc de *gs*, ca *apex*, *apicis*, *grex*, *gregis*; se transformă chiar în *u* consonantic, ca *nix*, *nivis*, și în *ct*, ca *nox*, *noctis*, *supellex*, *supellectilis*, dar acestea par a fi contrare regulii declinării. Litera *x* se folosește în locul aspirației, ca *veho*, *vexi*, *traho*, *traxi*; *x* se transformă în *f*, ca *efficio*, *effero*.”

În unele cuvinte care păreau foarte lungi, latinii au eliminat-o, ca *velum*, în loc de *vexillum*; *ala*, în loc de *axilla*, după mărturia lui Cicero, *De oratore*; *palus*, în loc de *paxillus*; *mala*, în loc de *maxilla*.

Românii, în loc de *x* al latinilor și al grecilor, folosesc *s*, cum fac și italienii. De ex.: *Sandu*, „*Alexander*”; *esire*, „*exire*”; *isquisitu*, „*exquisitus*”; *lisiă*, „*lixivium*”; *măsele*, „*dentes molares*”, de la lat. *maxilla*; *osie*, „*axis*”; *țesitura*, „*textura*” etc. Însă nici latinii nu sunt cu totul străini de schimbarea lui *x* în *s* sau, mai degrabă, conservă un obicei vechi, ca: *sestans* sau *sextans*; *mistus* sau *mixtus*; *sestilis* sau *sextilis*. La fel românii, în loc de *x* al latinilor, pun *ps*, precum *copsa*, „*coxa*”. Dimpotrivă, spaniolii schimbă *ps* în *x*, precum: *caxa*, „*capsa*”. Chiar și la latini, uneori, se schimbă *x* în *ps*, ca *Crepșa* sau *Creșa*, oraș din Liburnia. La Suetonius,⁽²⁶⁾ în cartea despre Augustus, spune că Augustus considera o greșală folosirea lui *ixi* în loc de *ipsi*, pentru că *ps* nu avea cum să fie schimbat în *x*, în toate cuvintele. Trece chiar și în *pt*, ca *infiptu*, „*infixus*”. Adesea, românii, în loc de *x*, se folosesc de *sc*, precum: *inpușcare*, „*impellere*”, span. *embuxar*; de aci vine și românescul *pușca*, „*sclopus*”; *flósca*, „*fluxa*” sau „*libidinosa*”; *veșca*

este acel cerc al ciurului în care se aşază caşul proaspăt ca să se întărească; provine de la lat. „convexa”, prin căderea lui *con* şi schimbarea lui *x* în *sc*. „Veşcă coroveşcă, de la lat. *vexa convexa*, ital. *vasca*, „concha”; *taşca*, „taxa”; *tăscatu*, „taxatus”; *scupire*, „expuere”, span. *escupir*; *brósca*, „rana”; span. *bruxa*, „striga”; *laşce*, „genus cibi pastacei”, de la lat. *laxae*, din pricina figurii pe care o are. La latini, *viscum*, de la gr. ἰξος (*ixos*), *viscosus*, de la gr. ἰξιοεις. Acest fapt este în uz chiar şi la italieni, ca: *mascella*, „maxilla”; *ascella*, „axilla”; *esco*, „exeo”. Românii folosesc chiar şi *c* în loc de *x*, ca: *rica*, „rixă”; *Nu te prinde în răca cu elu.*, „Noli rixari cum illo.”, cuvânt de cuvânt: „Non te prehende in rixam cum illo”.

În loc de silaba *ex*, românii folosesc adesea *as*, ca: *aspumu*, „expumo”; *astupu*, „extipo”, ital. *ristoppare*; *asternu*, „externo”. Adesea *is*, ca *ispêta*, „tentatio”, de la *expeto*, fiindcă cele dorite sunt aşteptate; *isprăvitu*, „confectum”, „perfectum”, de la lat. *ex* şi *paravit*. Şi *us*, ca: *uscatu*, „exiccatus”. Adesea, pun în loc de *ex*, consoana simplă *s*, ca: *spunere*, „exponere”; *scótere*, „excudere”, *smûrcăescu*, „emungo nares”, de la lat. *examurcare*, care, în sens propriu, înseamnă *defaecare*. Acest fenomen este destul de frecvent şi la italieni, ca: *sponimento*, *scuotimento*, de la lat. *expono*, *excutio*. Uneori, românii îl îndepărtează complet pe *ex*, ca: *primeşdie*, „periculum”, de la lat. *experimentum*, prin concursul a mai multe figuri (schimbări fonetice).

Italianii îl schimbă în *c*, precum *eccellenza*, „excellencia”; *eccitare*, „excitare”; *eccesso*, „excessus”; în *s*, ca *esempio*, „exemplum”; *esecrabile*, „execrabilis”; *eseguire*, „exequi”.

Dintre greci, aticii au acceptat târziu litera *x*, iar eolienii – niciodată; de aceea scriau σκενος (*scenos*), în loc de ξενος (*xenos*).

Deşi limba latină este similară cu dialectul eolic, după cum spune Quintilian, ale cărui cuvinte le-am reprodus mai sus, la §. 4, totuşi limba latină s-a îndepărtat de acest dialect în ceea ce priveşte litera *x*, limba latină populară, care este însăşi limba română, rămânând credincioasă vechilor obiceiuri ale limbii latine.

§ 21

Despre litera Z

Drept este că sunetul *z* se aude la români, însă, aşa cum am atras atenţia mai sus, în § 17, se reduce sau la *d*, sau la *s*. Dacă vrei să foloseşti litera *z*, poţi s-o faci. Păzeşte-te totuşi să o foloseşti în scris ori de câte ori auzi sunetul *z*. Căci *z*, înainte de *b*, *d*, *g*, *l*, *m*, *n*, *r*, *v*, se pronunţă ca *z*. Însă ai păcătui grav împotriva ortografiei, dacă, în loc de *s*, în scris, te-ai servi de *z*. De exemplu: *sbóră*, „volat”; *sdrânçiosu*, „lacer”; *sgura*, „scoria”; *deslegatu*, „solutus”; *pisma*, „invidia”; *desnodatu*, „enodatus”; *desrădicinatu*, „eradicatus”; *svêntatu*, „exiccatus”, nicicum nu trebuie scrise *zbóră*, *zгурă*, cum scriu îndeobşte, din necunoaşterea ortografiei. Italianii obişnuiesc să pronunţe la fel, cu *z*, dar scriu cu *s*, înaintea mai sus-notatelor consoane, ca: *sbaglio*, *sdegno*, *sgomentare*, *slegare*, *smania*, *snervare*, *sradicare*, *sventura*. Însă *s* apăsător, adică *ş*, notat dedesubt cu semnul unei semiluniţe, se pronunţă în mod obişnuit de către români ca un *j* francez, de ex.: *coşbitu*, „arcuatus”; *nădeşde*, „spes”; *mêşlocu*, „medium”; *duşmanu*, „inimicus”, de la gr. δυσμενης, „infestus”, „hostis”, „malevolus”; *dişmasu*, „decimator” etc.

În cuvintele pe care românii le au în comun cu latinii, italienii şi chiar cu spaniolii, uneori se schimbă în *c*, precum: *Cigmău*, „Zeugma”; *ciufuluire*, „illudere”, „exsibillare”, ital. *zufolare*; în *ç*, precum: *çiçia*, „mamma”, ital. *zizza*. În *r*, ca: *muştariu*, „sinapi”, span. *mostaza*. În *s*, ca: *sapa*, „ligo, -onis”, ital. *zappa*; *săpare*, „fodere”, ital. *zappare*; *suru*, „in ceruleum

colorem vergens” [având culoarea albastră – n.n.], ital. *azzurro*. La italieni se schimbă în *g*, ca *palazzo, palaggio*.

Nici la latinii vechi nu a fost acceptată litera *z*; în locul ei foloseau un simplu *s*, ca *Sacynthus*, în loc de gr. Ζακυνθος; *Sethos*, în loc de gr. Ζήθος. Uneori au folosit chiar litera *d*, ca *Medentius*, în loc de *Mezentius*. Dar și astăzi înlocuiesc uneori litera *z* cu geminata *ss*, ca *patrisso*, πατρίζω; *pityssso*, în loc de πιτύζω; uneori *sd*, ca *Esdras*, în loc de Ἑζρας. Vezi litera **D**.

Printre greci, dorienii schimbă *z* în *sd*, ca μελισσεται, în loc de μελιζεται, „*modulatur*”; σιρισσειν, în loc de σιριζειν, „*fistula ludere*”. Această schimbare are loc și la români, ca *gasda*, „*dives*”, „*pater familias*”; *găsdacu*, „*opulentus*”, din gr. Γαζα, „*opes*”, „*divitiae*”. Unii obișnuiesc să o scrie în ortografia chirilico-românească cu *z* (*z*) ΓΑΖΔΑ, ΓΥΖΔΑΚΩ (*gazda, găzdacu*), de aici s-a născut această greșeală, că la români, ca și la italieni, s înainte de *d* și alte consoane se pronunță ca *z*, precum am arătat mai sus.

Capitolul III

Despre diftongi

§ 1

Despre numărul diftongilor

La italieni, autorii cei mai importanți numără șapte diftongi: *au, ei, eu, ie, io, oi, uo*, ca *aura, miei, Euro, ieri, vecchio, poichè, uomo*. Dar acestora li se pot adăuga și alții, ca *ia*, de exemplu, *piace; iu*, de exemplu, *giudice* și altele. De aici rezultă că, la italieni, numărul diftongilor este nedeterminat. La aceștia, există chiar și triftongi, atunci când într-un cuvânt apar trei vocale, ca *figliuolo, giuoco* etc. și chiar *quadriphthongi*, ca *figliuoi, laciui* etc., formând o singură silabă.

În mod similar, la români, numărul diftongilor este nedeterminat. Ștefan Körösi, român transilvănean, numără șase diftongi în a sa *Orthographia Latino-Valachica*: *au, eau, ea, ei, eo, io*. Preaînvățații bărbați transilvăneni, Samuil Clain, monah la Blaj, și Gheorghe Șincai, tot de la Blaj, odinioară directorul școlilor naționale, afirmă acestea despre numărul diftongilor la români, în *Elementa linguae Daco-Romanae seu Valachicae*: „Există atâtea diftongi în limba daco-romană, câte vocale pot fi pronunțate împreună cu alte vocale, astfel încât să se audă un cât de slab sunet al fiecărei vocale.”

Cu siguranță, la români, există mai mult de șase diftongi, este limpede. Dintre aceștia voi enumera treisprezece: *ai, au, ea, ei, eu, ia, ie, ii, io, iu, oa, ou, ui*.

§ 2

Despre pronunția diftongilor

Se pronunță în acest fel: în diftongul *ai*, sunetul vocalei *a* se aude întreg, iar sunetul vocalei *i* doar pe jumătate, ca *mai*, „*magis*”; *taina*, „*taciturnitas*”, „*secretum*”; în *au*, sunetul *a* este întreg, iar *u* se aude jumătate, ca *dau*, „*do*”; în *ea*, *e* abia se aude, dar *a* își păstrează sunetul întreg, ca *muiera mea*, „*mulier*” sau „*uxor ipsa mea*”; în *ei*, sunetul *e* este întreg, iar *i* se aude jumătate, ca *cetatei*, „*civitati*”, *comunitatei*, „*communitati*”. Unii îl pronunță în așa fel, încât se aude doar *i*, prin urmare spun *cetati, comunitati*, dar trebuie scris întotdeauna cu *ei*, fiindcă *ei* este genitivul singular al articolului hotărât de genul feminin, care este similar

dativului; în *eu*, sunetul *e* este întreg, *u* se aude jumătate, ca *greu*, „*gravis*”; în *ia*, *i* abia se aude, *a* își păstrează sunetul întreg, precum *chiamă*, „*vocat*”; *fientia*, „*essentia*”; *sciëntia*, „*scientia*”; în *ie*, sunetul *i* este jumătate, *e* se aude întreg, ca *diedi*, „*dedi*”, *ieri*, „*heri*”; în *ii*, primul *i* este un sunet întreg, iar al doilea *i* abia se aude, ca *fii*, „*filii*”. Acest diftong se utilizează foarte mult la substantivele care se termină la nominativ plural în *i* și care primesc articolul hotărât *i*, al aceluiași număr, ca *ómeni*, *omenii*, „*homines ipsi*”; *románi*, *românii*, „*Romani*” sau „*Valachi ipsi*”. În diftongul *io*, sunetul *i* abia se aude, ca la italieni, *o* este întreg, precum: *giocu*, „*jocus*”, „*chorea*”; *giosu*, „*deorsum*”; în *iu*, sunetul *i* este înjumătățit, *u* abia se aude, ca *ajutoriu*, „*adjutorium*”; dacă substantivului *i* se adaugă articolul hotărât, sunetul *u* redevine întreg, iar *i* abia se aude, ca *ajutoriul*, „*adjutorium illud*”. În *oa*, din *o* și *a*, ajung ca un singur sunet, astfel încât și *o*, și *a* abia se aud, fiind mai puternic totuși sunetul *a*: ajunge uneori la *a* unguresc, ca *moara*, „*mola*”; *soare*, „*sol*”. De altfel, în ortografia latino-română, *a* din diftongul *oa* este înlăturat, iar *ó* se notează cu accent ascuțit pentru a indica pronunțarea *oa*. Vezi litera **O**. În diftongul *oi*, sunetul *o* este întreg, iar *i* se aude pe jumătate, ca *noi*, „*nos*”; *voi*, „*vos*”; în *ou*, sunetul *o* este întreg, iar *u* se pronunță pe jumătate, ca *bou*, „*bos*”; *nou*, „*novus*”; în *ui*, sunetul *u* este întreg, *i* se aude pe jumătate, precum *cui*, „*cui*”; *fui*, „*fui*”; *avui*, „*habui*”.

Apoi, așa cum orice vocală poate să dețină un sunet închis sau foarteîntunecat, tot așa se întâmplă în cazul diftongilor: una din vocalele care formează diftongul poate primi uneori un sunet închis, cantitatea celeilalte vocale rămânând cea pe care am precizat-o, ca *dăi*, „*da ei*”; *rêu*, „*malus*”; *rêi*, „*mali*”; *îi duce*, „*eos ducit*”; *tui*, „*tui*” etc.

În sfârșit, românii folosesc și triftongi, de exemplu, *mi-au datu*, „*mihi dederunt*”, unde *mi* înseamnă „*mihi*”, *au* este verbul auxiliar; *te-au bătutu*, „*te verberavit*”; *ți-au scrisu*, „*tibi scripsit*” etc.; la aceștia doar vocala din mijloc își păstrează sunetul întreg.

Capitolul IV

Despre accente

În ortografia chirilică românească sunt două accente: ascuțit (´) și grav (`). Tot atâtea și aceleași sunt și în ortografia latino-română. Cu accent ascuțit se marchează o silabă inițială, medie și finală terminată în consoană; cel grav afectează numai ultima silabă care se termină în vocală, ca de exemplu: *bátere*, „*batuere*” sau „*verberare*”; *culégere*, „*colligere*”; *avére*, „*habere*”; *románu*, „*Romanus*”; *amù*, „*modo*”.

În cărțile tipărite cu litere chirilice, românii folosesc sus-numitele accente, ca și romanii în *Martirologiu*; în scrisul de mână le folosesc foarte rar, în special pe cel ascuțit, căci românii știu și fără accent ce silabă trebuie să fie alungită. În consecință, în ortografia latino-română, folosirea accentului ascuțit este mai rar întâlnită; totuși îl marchează pe *e* lung, când trebuie să fie pronunțat ca diftongul *ea*. De altfel, trebuie marcat cu accent ascuțit pentru a facilita lectura, în special în cuvintele în care românii din Dacia Veche, după ce *e* din diftongul *ea* s-a tocit, îl pronunță *a* pe *e* lung provenit din *ea*, ca, de exemplu *feta*, „*puella*”, nu pronunță *feata*, ca românii în Dacia lui Aurelian, ci *fata*. Această eroare trebuie indiscutabil corectată de românii din Dacia Veche. Vezi litera **E**. La fel, *o* lung, când trebuie să fie pronunțat ca diftongul *oa*, trebuie să fie marcat cu accentual ascuțit. Vezi litera **O**. Accentul grav se folosește foarte des, chiar în scrierea de mână.

În cuvintele echivoce [omografe – n.n.], al căror echivoc se îndepărtează numai prin accent, trebuie să te servești de accent, ca să hotărăști sensul pe care îl ai în minte, de exemplu: *dormi*. Dacă se notează prima silabă cu accentual (*dórmî*), înseamnă „*dormis*”, dacă pui accentul grav pe ultima (*dormî*), înseamnă „*dormivit*” etc.

Mai este și un alt fel de accent, care se numește diereză. Acest accent constă din două puncte care formează această figură (¨) și se aplică atunci când vreun diftong trebuie separat în două sau când vocala *u*, așezată între două vocale, de obicei mută, trebuie pronunțată. Vezi litera **U**. De altfel, folosirea acestui accent este rară la români.

Capitolul V

Despre apostrof

Apostroful este un anume semn de forma unei jumătăți de cerc, ca următoarea figură (‘), așa cum arată la greci spiritul lin, prin care noi pronunțăm sunetul întunecat sau foarte închis al unei vocale, cu care nu se poate confunda apostroful, fiindcă acesta este așezat alături de literă, iar spiritul lin, deasupra literei. Vezi cap. I, § 6.

Folosirea apostrofului este foarte frecventă la greci; latinii s-au servit rar de apostrof, dacă exceptăm poezii vechi, în special pe Terentius⁽²⁷⁾ și pe Plautus, în care se vede adesea: *adeon’*, *men’*, *tun’*, *magi’*, *virtu’*, *sati’*, în loc de *adeone*, *mene*, *tune*, *magis*, *virtus*, *satis*. Uneori se foloseau de apostrof ca să indice absența mai multor litere, precum: *ain’*, *audin’*, *viden’*, *opust’* etc., în loc de *aisne*, *audisne*, *videsne*, *opus est* etc.

La italienii moderni, folosirea apostrofului este foarte frecventă, în special la poeți. Cei vechi nu-l notau, ci, din cuvântul micșorat și din cel întreg, făceau un întreg, cum se poate vedea în ultima operă poetică a lui Petrarca⁽²⁸⁾: *Trionfo della Divinità*, în care se citește: *Sottol Ciel, chel mondo, ma schernito*, în loc de *m’ha schernito* etc. Așa scria Petrarca în anul 1374.

La români, în cărțile tipărite cu litere chirilice, apostroful nu poate fi văzut nicăieri, cu excepția celor de poezie, unde se folosește foarte des. Așa cum vechii italieni, după cum am atras atenția mai sus, scriau *ma*, în loc de *m’ha*, tot astfel românii scriu în ortografia românească chirilică, de exemplu: *маш тѣшкѣт* (*mau tășcat*), „*me taxavit*”, în loc de *м’аш* (*m’au*) etc. În ortografia latino-română, vrând-nevrând, în zilele noastre, românii se folosesc de apostrof, ceea ce este necesar să facă, pentru străinii care învață limba română, și, în special, ținând seama de articolele definite, de verbele auxiliare și pronumele *mă*, *te*, *se*.

Este și un alt semn la români, ca un semicerc întors spre dreapta, opus apostrofului sau spiritului lin al grecilor și absolut identic cu spiritul aspru al acestora. Are forma aceasta (’). De acest semn se folosesc în ortografia chirilico-română, când **и** sau **ю** își pierde sunetul median, ca: *дай адѣторію*, „*das adjutorium*”, și de aceea este marca unui sunet redus sau scurtat și, așa cum se distinge în exemplele imediat aduse, se pune deasupra literei **и** și **ю**. Unii păstrează acest obicei și în ortografia latino-română, deși rezultă limpede că este superfluu, din moment ce este cunoscut că *i* la nominativul numărului plural pierde totdeauna sunetul mediu, când cuvântul poate primi articolul definit, ca: *ómeni*, *buni*, „*homines*, *boni*”; *muieri*, „*mulieres*”; *câni*, „*canes*”. Căci, dacă articolul definit *i* de la numărul plural, genul masculin s-ar împreuna cu un al doilea *i*, astfel, și-ar redobândi sunetul întreg, însă *i* al articolului pierde sunetul mediu. La fel este situația substantivelor de genul feminin: dacă se pune articolul definit *le*, *i* atunci își redobândește sunetul întreg, ca: *muieri*, *muieri-le*, „*mulieres ipsae*”. Nu în alt chip se face

cunoscut în situații, oricare ar fi ele, că *i* atunci își pierde sunetul mediu, când urmează după silabă lungă. De aceea nu este nici o nevoie să se indice reducerea sunetului. Și aceasta o afirm cu toată tăria, că, chiar dacă cineva în acest caz ar pronunța *i*, fără reducerea sunetului, tot nu ar păcătui de moarte. Același lucru trebuie spus despre diftongul **iu** (*iu*).

Apoi, *u* vocală, restituit în locul chirilicului **ѡ** în ortografia latino-română, fie că s-ar nota cu sus-numitul semn, cum obișnuiesc să facă unii, fie că nu, celor mai mulți români din Dacia Veche (cu excepția moldovenilor) nu le este de nici un folos. La românii din Dacia lui Aurelian, *u* final, pe care îl păstrează până acum cu sunetul plin [*u* silabic – n. n.], nu trebuie notat cu numitul semn. Acest semn de scurtare unii îl fac aproape ca pe *v* latinesc.

Capitolul VI

Despre împărțirea în silabe

Deseori se întâmplă ca ultima parte a rândului să nu poată cuprinde în scris un cuvânt întreg. De aceea suntem siliți să trecem una sau mai multe silabe dintr-un cuvânt în rândul următor, prin urmare, să împărțim în silabe. Semnul acestei împărțiri este (-), pe care îl punem lângă ultima silabă de unde se face împărțirea, pentru a arăta că silaba separată a fost schimbată.

Apoi, împărțirea nu trebuie făcută în mod arbitrar, ci, așa cum au fost compuse, tot așa trebuie și împărțite.

Când există o consoană între două vocale, aceasta trebuie atribuită silabei următoare, ca *a-ra-re*, „*arare*”; *tă-ce-re*, „*tacere*”; *cu-le-ge-re*, „*colligere*”; *au-di-re*, „*audire*”. Dacă cuvântul este compus, trebuie despărțit ținând seama de elementele de compunere, prin urmare, trebuie cercetată originea cuvintelor, ca *a-pu-nu*, „*humilio*”, „*occido*”, „*villesco*”; *de-pu-nu*, „*depono*”; *pre-pu-nu*, „*suspicio*”; *re-pu-nu*, „*sepono*”; *des-cân-tu*, „*incanto*”; *rês-co-ptu*, „*recoctum*”; *des-ju-ga-tu*, „*disjunctus*”; *des-frê-na-tu*, „*effraenatus*”; *rês-bu-nu*, „*bonifico*” etc.

Când există două consoane, una este atribuită silabei precedente, cealaltă, silabei următoare, ca: *ar-me*, „*arma*”; *fôr-te*, „*valde*”; *Is-ra-il*, „*Israel*”; *mer-ge*, „*migrat*”; *ster-ge*, „*stergit*”; *lin-ge*, „*lingit*”; *nin-ge*, „*ningit*”; *ful-ge-râ*, „*fulgurat*”. Dar dacă cele două consoane sunt *gr*, *mn*, *pt*, *sm*, *st* etc., ambele vor fi alipite vocalei următoare, ca: *ne-gru*, „*niger*”, *Do-mnu*, „*Dominus*”, *la-pte*, „*lac*”, *pi-sma*, „*invidia*”, *Ni-stor*, „*Nestor*” etc., iar dacă sunt trei consoane, toate trei vor fi atribuite vocalei următoare, precum: *câ-pî-stru*, „*capistrum*”; *vo-stru*, „*vester*” etc.

Diftongul, ba chiar și triftongul, deoarece constituie o singură silabă, nu trebuie separate niciodată; de exemplu: *die-di*, „*dedi*”; *ce-ta-tei*, „*civitati*”; *chia-mă*, „*vocat*”; *sci-ên-tia*, „*scientia*” etc. Trebuie să știm că niciodată o singură literă nu poate fi trecută în rândul următor. Numerele nu trebuie niciodată separate.

2. DISERTAȚIE PENTRU ÎNCEPUTUL LIMBEI ROMÂNEȘTI⁽¹⁾

Fiindcă limba cea românească e lătinească, celui ce va să cearce începutul limbei românești îi iaste de lipsă mai nainte să aibă cunoscute întâmplările limbei lătinești.

După cum ne înveață Eutropius, în cartea 1, limba Lațiului, întru a căruia hotar stă Roma, o au îndreptat și o au polît Latinus, craiul țarei Lațiului, și pre latini de pre numele său i-au numit, carea cătră anii de la începutul lumii 4018, înainte de urzirea Romei cătră anii 304, s-au întâmplat². Urmează că și limba lătinească de la craiul Latinus au luat început a se chiuma așa.

Iară ce schimbare anume, cu îndreptarea aceea, au făcut craiul Latinus, în limba lătinească, ce au lăpădat din limba cea de obște a poporului lătinesc și ce au adaos la această limbă îndreptată, ce să nu fi avut limba cea de obște, nimene din cei vechi nu ne lăsă scris. Însă, cum că alta au fost limba lătinească cea îndreptată sau corectă și alta cea ce răsuna în gura poporului lătinesc și cum că cea fu născută din ceasta, și, diript aceea, limba lătinească cea proastă sau a poporului cu dreptul se zice mamă limbei lătinești ceii corecte, însăși natura sau firea corecției destul de chiar areată. Aseamenea, din natura corecției, urmează cum că limba lătinească cea corectă nu se suga împreună cu laptele de la mame, precum limba cea de obște, ci cu gramatica trăbuia să se înveațe, și pentru aceea alta au fost a grăi lătinește gramaticește, alta a grăi lătinește de obște. Dintru aceste se vede că și înainte de urzirea Romei de doao plase au fost limba cea lătinească, adecă: gramaticească și de obște sau a învățaților și a poporului. Nice nu se poate arăta nici un veac, întru carele să nu fi fost lipsă de gramatică spre a învăța limba lătinească cea corectă.

Făcând Romulus cetate, carea de pre numele său o chiumă Roma, de la carea și romanilor li se deade nume, rădică besearică (acoloși, pre scurt, povestește Eutropius), carea o numi Asilum, și făgădui tuturor celor ce vor scăpa la dânsul scutire. Pentru aceea, pre mulți din vecinile locuri, carii făcuse întră ai săi ceva rău, fugind la dânsul, i-au priimit în cetate și i-au împreunat cu poporul său. Și așa, din latini și din tuscii păstori, precum și din frigii cei de preste mare, carii supt Enea, din arcadi, carii supt povățuitoriul Evandru, cursease în Italia, ca din de multe fealiuri de stihii adună un trup și feace poporul roman. Cu vreame, toate neamurile Italiei, ce avea osebite limbi, se adaosera cătră poporul roman. Făcându-se această adunare și mestecare de neamuri de desclinite limbi, nimene nu se poate îndoi că limba lătinească cea de obște nu de mijloc schimbare au pătimit.

Și, cum că osebite au fost limbile neamurilor Italiei, adecă a etruscilor, a grecilor, a oscilor, a insubrilor, a ligurilor și ale altor gali și popoare, înainte de a-și supune grumazii biruitorilor romani, bine înveață Ludovicus Antonius Muratorius,⁽³⁾ în *Disertația* 32, tom 2 al *Anticvitatelor italienești*.

Dintru aceste ghinte sau neamuri ale Italiei, unele, măcar că, după mărturisirea lui Avgustin, cartea 19, cap 7, *Despre cetatea lui Dumnezeu*, ghintelor celor învinse, cu jugul, le punea și limba sa cea lătinească asupră romanii³, totuși, până și când era mai în floare

² Regnante tamen Latino, (in Latio) qui *Latinam linguam correxit*, et Latinos de suo nomine appellavit: Troja a Graecis capta est (...) expletis a mundi principio annis IIII. m. XVIII; (...) ante Urbem conditam annis CCC et IIII. *Eutropius* Lib. 1. de Gestis Romanorum.⁽²⁾

³ Imperiosa civitas Roma non solum jugum, verum etiam linguam suam, domitis gentibus imposuit. *Augustinus* de Civ. Dei Lib. 19. cap. 7.⁽⁴⁾

împărăția romanilor, multă vreme ș-au ținut limbile sale, iară a unor neamuri de ale Italiei, perind eale, limba lor tot au rămas întră romani. Că Aulus Ghellius, în cartea 17, cap 17, așa scrie: „C. Ennius zicea că el are trei inimi, pentru că știa grăi grecește, oscește și lătinește”⁴. Așadară, în zilele lui Ennius, încă vecuia limba oscească. La Festus se cetește, din fabula lui Titinnius: „Carii oscește [!] și volscește făbulea, că lătinește nu știu”⁵. Livius, în cartea 40, cap 42, zice că cumaniilor, cerând, li s-au dat voie ca în publică să vorbească lătinește, și preconii sau vestitorii lor să aibă cădintă a vinde lătinește⁶. Altă limbă, dară, au fost atunci la cumani în Italia, carea nu o au fost astrucat limba cea lătinească. Și Strabo, carele au trăit în zilele împăratului Tiberie, în cartea 5 a *Gheografiei*, zice că, perind ghinta oscilor, vorba lor tot mai rămâne la romani și joacă fabule romanii, în limba aceea⁷.

De acia, cu neputință era, din limbile aceale vecuitoare, și cuvinte, și chipuri de graiu să nu se vârască nu numai în limba lătinească cea proastă, carea acum era de obște tuturor popoarelor Italiei, ci, prin nebăgarea de samă a unora, și în limba lătinească cea corectă, câteodată. Carea, romanilor celor învățați și bine deprinși în limba cea corectă, foarte rău le vinea și certa această rea întrăbuințare. Aceaea mi se pare că spune Cvinilian când, scriind despre cuvintele ceale streine, așa grăiește: „Tac despre tusci, despre sabini, ba și despre prenestini. Că pre Vectius, ca pre cel ce se întrăbuința cu vorba aceea, îl ceartă Lucilius, precum Pollio află în Livie patavinitate”⁸. Și Varro zice că cuvântul *multe* (*multae*) nu e lătinesc, ci sabin; și acesta până la pomenirea lui au rămas în limba samnitelor, carii sânt născuți din sabini⁹.

Cu mult mai lesne era din limba lătinească cea de obște să se bage cuvinte și chipuri de graiu în vorba lătinească cea corectă. Paradigmă și astăzi despre lucrul acesta avem în pruncii cei românești carii, în anii cei dintâiu, când se înveață lătinește, pentru asămănarea ce iaste întră limba cea românească și întră limba cea lătinească, turme de cuvinte românești bagă în vorba cea lătinească. Ba și unguri bătrâni am văzut carii, știind amândoa limbile, și cea lătinească, și cea românească, când grăiesc lătinește, și cuvinte, și chipuri de graiu românești, fără a se priceape ce fac, aruncă în vorba cea lătinească.

Pentru aceaea, cu de-adins, romanii cei învățați scriia cărți și da regule spre abaterea cuvintelor celor streine de la limba lătinească cea corectă, precum și spre polirea sintaxei limbei aceiași. Diript aceaea, pre pruncii săi îi silea a merge la shoală și a se învăța gramatica lătinească. Aceasta e ceaea ce zice Tullius, în cartea 3, *de Oratore*, că preceptele de a vorbi lătinește le dă învățătura cea pruncească¹⁰. Și Cvinilian, în cartea 1, cap 10, mărturisește că alta e a grăi lătinește, alta a grăi gramaticește, adecă alta e a grăi în limba lătinească cea comună sau de obște, carea împreună cu laptele se suga de la mamă, alta a grăi în limba

⁴ Q. Ennius tria corda habere se se dicebat; quod loqui Graece Osce, et Latine sciret. A. Gellius Lib. 17. cap. 17.⁽⁵⁾

⁵ Qui Osce [!] et Volsce fabulabantur, nam Latine nesciunt, apud Festum ex Titinnii fabula.⁽⁶⁾

⁶ Cumanis petentibus permissum, ut publice Latine loquerentur, et Praeconibus Latine vendendi jus esset. Livius Lib. 40. cap. 42.⁽⁷⁾

⁷ Quum Ocorum gens interierit, Sermo eorum apud Romanos restat, ita ut Carmina quaedam ac Mimi, certo quodam certamine, quod instituto majorum celebratur, in scenam producuntur. Strabo Lib. 5. Geograph.⁽⁸⁾

⁸ Taceo de Tuscis, Sabinis, et Praenestinis quoque; nam ut eo Sermonem utentem Vectium Lucilius insectatur, quemadmodum Pollio deprehendit in Livio Patavinitatem. Quintilianus [!] Lib. 1. cap. 9. Inst. Orat.⁽⁹⁾

⁹ *Multae* vocabulum, non Latinum, sed Sabinum est; idque ad meam memoriam mansit in Lingua Samnitium, qui sunt a Sabinis nati. Varro Lib. 19. rerum humanarum.⁽¹⁰⁾

¹⁰ Praecepta Latine loquendi puerilis doctrina tradit. Tullius Cicero Lib. 3. de Oratore.⁽¹¹⁾

lătinească cea corectă, carea se înveață la shoală din gramatică¹¹. Vezi mai sus lăudata *Disertație* 32, a lui Muratorie, întru carea pre larg se cuvântă despre lucrul acesta.

Mult schimbându-se limba lătinească cea de obște, prin aceea că fu împărțită tuturor ghintelor Italiei celor de deosebite limbi, multe dialecte a limbei aceștia preste toată Italia se iescară, în fieștecare parte a Italiei, după fealiul limbei neamului ce lăcuia în ținutul acela. Drept aceea, osebite cuvinte de la toate neamurile aceale au căutat să primească în sinul său limba lătinească cea de obște; și fiindcă ea stăpânea, precum și astăzi, în toată Italia, au început mai de obște a se chema limbă italienească. Răsbătând în Italia și lungă vreme domnind acolo gotii, longobardii și alte ghinte nemțești, cu mult mai vârtos se schimosi limba lătinească cea de obște sau italienească; ba, după veacuri, și însuși italianii își prefăcură limba altmintrea și o aduseră la statul acela întru carele e astăzi. Din ceale până aci despre limba lătinească cea comună zise, lesne se poate afla începutul limbei românești. Aceaea se știe, că mulțimea cea nemărginită a romanilor, a căroră rămășițe sânt românii, pre la începutul sutei a doao de la Hristos, în zilele împăratului Traian, au venit din Italia în Dachia, și au venit cu acea limbă lătinească, carea în vremea aceea stăpânea în Italia. Așadară, limba românească e acea limbă lătinească comună, carea pre la începutul sutei a doao era în gura romanilor și a tuturor italianilor.

Deoarce dară, cum mai sus am înșămnat, limba lătinească cea comună, după vremea ieșirii romanilor din Italia la Dachia, cumplite schimbări au mai suferit în Italia, urmează că limba românească e mai curată limbă lătinească a poporului roman celui vechiu, decât limba telienească cea de acum, și mai cu cădeare iaste a judeca din limba cea românească cum au fost limba romanilor celor vechi, decât din limba italienească cea de acum. Măcar că aceea nu putem tăgădui, că în limba românească sânt vârate cuvinte de ale varvarelor ghinte, anume ale slovenilor, cu carii au petrecut împreună, carea, cum s-au întâmplat, am spus în *Istoria cea despre începutul Românilor în Dachia*. Însă slovenii, de țesetura limbei românești cea dinlontru, nicecum nu s-au atins, ci aceea au rămas întreagă, precum era când întâiu au venit romanii, strămoșii românilor, în Dachia. Ci și cuvintele, care sânt de la sloveni vârate în limba românească, pre lesne se cunosc, și ușor ar fi, de s-ar învoi românii spre aceea, a le scoate și a face curată limba românească.

Aceaea încă se priceape, căci întră români sânt mai multe dialecte. Fiind adecă că și atunci, când au venit coloniile romane în Dachia, mai multe dialecte ale limbei lătinești cei de obște era în Italia, și, fiindcă coloniile aceale din toate părțile Italiei au fost adunate, urmează că mai multe dialecte au adus cu sine. Însă, măcar că limba românilor e împărțită în mai multe dialecte, a căroră osebite mai vârtos stă în pronunția sau răspunderea unor slove, totuși românii cei dincoace de Dunăre toți se înțeleg laolaltă, ba în cărți nice nu au fără o dialectă singură: desclinirea dialectelor numai în vorbă se aude. Iară dialecta românilor celor dincolo de Dunăre atâta e înstreinată de limba românilor celor dincoace de Dunăre, pentru copia sau mulțimea cuvintelor celor grecești, cu carea e acoperită, cât românii cei dincoace de Dunăre, până nu se dedau cu dâșii, puțin îi pot priceape ce vorbesc. Însă aceea se cade a li se da lor, că multe cuvinte lătinești, până astăzi, le țin, care la românii cei dincoace de Dunăre cu totul sânt date uitărei, precum și la românii cei dincoace de Dunăre, aseamenea, multe cuvinte lătinești se află, care întră românii cei dincolo de Dunăre în deșert le vei căuta.

Îmi vine aci aminte și aceea, că se află unele cuvinte în limba românească, care, pentru că nice la italieni, nice la sloveni astăzi nu sânt, zic unii că trăbuie să fie sau de la dachi, sau de

¹¹ Aliud est Latine, aliud Grammaticae loqui. *Quintilianus* [!] Lib. 1. cap. 10.⁽¹²⁾

la altă oarecare limbă de a ghintelor, ce mai demult au umblat prin Dachia întră romani. Ci, deoarăce, precum mai sus am văzut, când au venit coloniile romane în Dachia, era mai multe dialecte a limbei lătinești în Italia, din însoțirea cu desclinite neamuri ale Italiei născute, au nu putea coloniile aceale cu sine să aducă în Dachia unele cuvinte dintru unele părți ale Italiei, care la italieni de mult acum au părit, iară la români să mai țin, precum văzum că și întră însuși românii unele cuvinte vechi se țin la cei dincolo de Dunăre, altele la cei dincoace de Dunăre, ba și întră singuri românii cei dincoace de Dunăre, în unele ținuturi, se află cuvinte lătinești, care întru alte ținuturi nu se mai pomenesc. Așa, pentru esemplu, maramorășeanii zic *nu am op*, carii alți români o zic *nu am lipsă* ș.c.l. Asemene se întâmplă și întră românii cei dincolo de Dunăre, că și întră ei sânt mai multe dialecte, măcar că ei, întru pronunțiație, toți sânt uniți. Așa, p<entru> e<xemplu>, la ei de obște se zice *hiiu*, adecă *fiu*; ci, în unele părți, zic *natu*, de la cuvântul lătinesc *natus* (*natus*).⁽¹³⁾ Nemica, dară, nu ne silește ca aceale cuvinte românești, care astăzi nu se află nici la italieni, nice la sloveni, mai vârtos să zicem că sânt vârate în limba românească sau de la dachi, sau de la altă oarecare ghintă varvară în Dachia, decât aduse din Italia. Așijderea se cade să zicem și de cuvintele aceale, care și la români și la italieni se află, iară în cărțile lătinești nu se cetesc, că sânt de la ghintele ceale vechi ale Italiei băgate în limba lătinescă cea de obște, carea iaste cea românească și italienească.

Unii, cărora le iaste urât numele românesc, cu aceeaa să nevoiesc a micșora pre români, că zic că limba românească foarte se lovește cu limba cea slovenească, și țesetura ei cea dinlontru aseamene iaste cu a limbei ceii slovenești, și pentru aceeaa iaste a creade că românii sânt fără slovenească, iară nu romană.

Cum că românii sânt adevărați romani, strănepoți romanilor celor aduși de Traian în Dachia, am adevărit în *Istorie*. La asămănarea limbei românești, în țesetura ei cea dinlontru, cu limba cea slovenească, ce-și nălucesc protivnicii, vom răspunde după ce vom cuvânta întâiu despre începutul articlilor celor definiți ai italianilor.

Muratorius, în *Disertația* 32, cea mai sus laudată, cercând începutul stricărei limbei lătinești în Italia, zice că măcar că și mai nainte era limba aceasta smintită, totuși, domnind în Italia longobardii, se feace stricarea cea cumplită. Că atunci mulțime multă de limbă nemțească, bărbați și muieri se răvârsară preste toată Italia, carii, drept, învățară limba italianilor ca cea mai dulce și adânc înrădăcinată. Că, măcar că Italia era atunci deșertată de lăcuiitori, totuși cu mult mai mare era numărul italianilor decât a veneticilor longobardi. Învățară, zisei, limba italienească, ci așa, cât și ei cuvinte noao și trebi noao băgară în limba italienească.

Pentru esemplu, având, zice, longobardii, ce era popor de fără nemțească, articlii puși înaintea numelor, pre lesne urmând italianii obiceiului acestuia, începură și ei a da loc articlilor, în limba sa, adecă a întrebuița: *il, la, lo, le, li, i*, carea cum s-au făcut, zice că bine se veade a fi aflat Castelvetus,⁽¹⁴⁾ a căruia aflare, după aceeaa, o băgă în cartea sa cea despre începutul limbei ceii de obște Celsus Cittadinus.⁽¹⁵⁾ Adecă, din pronumele lătinesc *ille, illa, illi, illae*, pre încetu au izvorât articlii cei italienești. Că deprins fiind norodul, pentru esemplu, a zice *illo caballo, illa hasta, illae feminae*, lăpădând cea dintâiu și ceaealaltă silabă, la adecă pentru scurtarea, au început a zice *il cavallo, lo cavallo, la asta, l'asta, li cavalli, i cavalli, le femine*. Carea a lui Castelvetus judecată zice că foarte o razimă pronumele *loro*, cel, afară de toată îndoiala, născut din *illorum*, lăpădând dintr-însul *il*. Aceaeși o pot întări, zice, și litaniile, ceale în zilele lui Carol celui Mare, pre la anul 790 scrise și vestite în zilele noastre de prea-nvățatul Mabillonius⁽¹⁶⁾ întră *Analectele ceale vechi*, foaia 171 a ediției ceii mai noao,

carea o au însămnat și Du Cangius,⁽¹⁷⁾ în *Glossariul lătesc*, la cuvântul *lo*, în loc de *iile*. Acolo se citește că au strigat norodul: *Adriano Summo Pontifice et Universale Papae vita* (în loc de *Pontifici et Universali*) *Redemta Mundi. Tu lo adjuva*. [*Viața salvată a lumii pentru Adrian, înalt pontif și papă al tuturor. Tu să îl ajuți!* – n.n.] Așa cetește Du Cangius, ci în ediția cea mai sus pomenită se află *Tu lo juva*. Aceaeași se vede în următoarele rugăciuni poftorit, precum și *tu los juva*, când grăiesc în numărul mulțimei. Care adevărit areată că din *tu illum juva* s-au făcut întâiu *tu illo juva*, și pre urmă, *tu lo juva*. Alt exemplu ne arată Campius,⁽¹⁸⁾ în *Apendice* la tomul 1 a istoriei besearice ceii de la Placenția, foaia 455, adevă în Diploma împăratului Carol celui Mare, ce se ține de anul de la Hristos 808, unde cetim: *Inde percurrente in la Vegiola, ex alia vero parte de la Vegiola usque Castellioni* etc. [*Apoi străbătând (drumul) spre Vegiola, iar mai apoi din Vegiola spre Castellioni* – n.n.] Și veacurile ceale de demult, în locul dativului *illi*, pentru ca să se desclinească de nominativul *illi*, se văd a fi băgat *illui*, de unde apoi curse *lui*. Care cuvânt se află în formulele ceale preavechi a lui Marculfus,⁽¹⁹⁾ cartea 1, cap 17, unde aceaste cuvinte se citesc: *Sicut constat, ante dicta villa ab ipso Principe memorato lui fuisse concessa* [*Precum este cunoscut, pomenita casă i-a fost dăruită lui de către însuși principele amintit* – n.n.]. Însă Bignonius⁽²⁰⁾ și Menagius⁽²¹⁾ nu fără treabă socotesc că *lui* s-au făcut din *illius*. Mearge mai încolo Muratorius și zice că italianii, galii și spaniolii de acolo se îndemnară a adaoge numelor articlii de carii e lipsită limba cea lătescă, că auzând ei pre goti, pre longobardi, pre franci că întrăbunțează părțiceale care însămnăză oarecare lucru adevărit și zic *der König, die Frau, das Grab*, cu oareșice schimbare în căderi și în numărul mulțimei, pentru aceaea și ei prinseră a zice *lo, la, li*; în loc de *ille rex (acel craiu), illa mulier (acea muiare), illi milites (acei soldați)* etc. Așa și galii au început a întrăbunța *le, la, les* etc., și spaniolii: *el, la, los* etc. Mulți, și din greci, și din arabi, lăcuia în Italia și întru împărățiile creștinilor ceale despră miazăzi. Și cunoscut e că grecii au articlii săi. Ba și arabii au *al*, carele aceaea însămnăză la ei, ce înseamnă la italieni *il, la, lo*, și la spanioli *el*. Mateus Silvaticus,⁽²²⁾ în *Pandectele doftoriei*, ce fură scrise în anul 1317, zice că *al* și *el* aceaea însămnăză la arabi, carea la italieni *la, le, li, lo*. Sânt pre urmă, acoloși zice Muratorius, carii socotesc (și întră aceia iaste Buhursius (*Bouhoursius*), în *Entretien II d'Ariste*⁽²³⁾) că în limba galicească nici un articlu n-au fost până la sfârșitul sutei a noao. Adevărată e sau ba părearea acestora, pentru lipsa monumenturilor celor vechi ale limbei galicești, nimene nu poate lesne judeca, precum nice noi, zice, nu putem arăta vreamea când în limba noastră (cea italienească) s-au băgat articlii.

Împenat gâcături sânt aceaste, ci nerăzimate de adevăr. Pentru că limba lătescă cea învățată sau corectă, ținându-se în cărți, nu în gurile poporului lătesc, pururea întocma și fără schimbare au rămas. De unde monumenturile ce se aduc înainte nu sânt doveadă că doară limba aceaea cândva în sine au pățimit schimbare și sminteală, fără că nevoița fiilor lătesci nu totdeauna au fost întocma întru învățătura cea gramaticească a limbei lătesci ceii corecte. Mai vârtos butind ghintele varvare și lungă vreame domnind în Italia, încetase shoalele gramaticești, precum întră greci, de când îi stăpânește turcul, de tot au slăbit învățăturile întră ei. Deci puținii fiind întră fiii lătescilor, carii cu de-adins să învețe gramatica, cei mai mulți, din lipsa gramaticeii iscusite, nu putea, scriind lătesc, să nu meastece cuvinte și chipuri de graiu din limba cea de obște sau proastă. De acolo sânt schimosirile în monumenturile lătesci ceale vechi. Și aceaea, ce s-au luat a se zice: veac de aur sau de argint, sau de fier, sau de lut a limbei ceii lătesci, nu aceaea însămnăză, că doară limba lătescă cea corectă sau învățată, după ce au ajuns odată la deplinire, în sine într-un timp au fost mai iscusită decât întru altul; și din limbă de aur scăzu după aceaea a fi de argint, apoi de fier, pre urmă de lut, ci cum că

nevoința spre învățătura gramaticească nu au fost totdeauna aseamene. Nice n-au fost nici într-un veac nevoința aceasta întru toți întocma. Pentru aceea și în veacul cel de aur a limbei lătimești, carele nu învăța deplin regulele gramaticești, nu putea să scrie curat lătimește; veade-se aceasta și din inscripția cea în veacul lui Avgust chesariul făcută, carea, în zisa *Disertație* a lui Muratorius, așa se ceteaște: *Genio Coeti Herodiani Praegustatoris Divi Augusti idem postea villicus in hortis Salustianis (...)* S. Aug. Lib. *Bathyllus aeditus* (pro *aedituus*) *Templi Divi Aug. II. et Divae Augustae quod est in palatium* (pro *palatio*) *immunis et honoratus. Telephus. Liviae L. dat Fufiae. Clymene. et Fufiae Euche. sorores* (pro *sororibus*) *Gemina L. Augustae ornatrix Irene suae dat olla* (pro *ollam*). [Pentru puterea lui *Coetus Herodianus*, degustătorul divinului *Augustus*, apoi chiar administrator în grădinile lui *Salustianus* (...)] S. Aug. Lib. *Bathyllus*, paznicul templului divinului *Augustus II* și al divinei *Auguste*, care se află în palat, e scutit și tratat cu considerație. *Telephus* dă *Liviei L.*, *Fufiei*, *Clymenei* și *Fufiei Euche* pentru surori, sora geamănă a *L. Augusta* dă o urnă împodobită *Irinei* sale. – n.n.] Acoloși, Muratorius aduce pe *Cvintilian*, carele mărturiseaște că și în veacurile ceale fericite a împărăției romanilor, în însăși Roma, mulțimea grăia varvariceaște, adecă nu în limba cea corectă¹², și în veacurile ceale mai slabe, căruia îi era bine cunoscute regulele gramaticești, bine scriia lătimeaște, precum și astăzi se întâmplă. Drept aceea, veacul cel de aur al limbei lătimești aceeaa însămnează, că atunci mai cu de-adins se da în shoale regulele ceale gramaticești, și mai cu sârguință, și mai mulți le învăța decât după aceeaa. Deci nu limba lătimească cea învățată, ci singură cea comună limbă lătimească, carea de la o vreme au început a se chiuma *italica* (*italienească*), au pătimit schimbare.

Însă și aceasta să fi pătimit acea schimbare, cât, după năvălirea ghintelor nemțești în Italia, să fi priimit de la aceste neamuri a întrăbuița articlii, nicecum nu se poate creade, deoarce și românii au articlii definiți, în limba lor, carii sânt: *il* (*il*), *le* (*le*), *lu* (*lu*); acesta, românii cei dincolo de Dunăre așa îl zic întreg, *lu* (*lu*), iară cei dincoace de Dunăre îl apostrofesc, lăpădând *u*: *l'* (*l'*); bunăoară: *omul'* (*omul'*), *omulu* (*omulu*); *a*, carele la italieni se zice *la* (*la*), în numărul mulțimei *i* (*i*), la românii cei dincoace de Dunăre; *li* (*li*), la cei dincolo de Dunăre, bunăoară: *oamenii* (*omeni i*), *oameni li* (*omeni li*); *le* (*le*). De când au intrat gotii în Italia, românii sau romanii cei din Dachia nici o împărtășire n-au avut cu italianii, nice până au domnit acolo gotii, nice după aceeaa. Urmează, dară, că fiind articlii la români, precum și la italieni, înainte de intrarea nemțeștilor ghinte în Italia au avut italianii în limba sa articlii. De ar fi fost cunoscută lui Muratorius și altor prea-nvățați bărbați limba românească, altmintrea vrea scrie în lucruri de aceaste și, cu adevăr, nice nu ar fi avut prilej a se slobozi la gâcituri înșelătoare.

Dară vei zice: gotii, înainte de a merge la Italia, au fost în Dachia și au domnit preste români ca la o sută de ani. Drept aceea, poate gotii întâiu au stricat limba romanilor celor din Dachia și au băgat întră dâșii obiceiul a întrăbuița articlii, carii nu-i are limba cea lătimească; după aceeaa, mergând în Italia, și italianilor le-au împărtășit întrăbuițarea articliilor.

În *Istorie* am arătat greața românilor cea cătră limba goticească. Apoi, mai sus de șease sute de ani sânt scurse de când în Ardeal, în multa săsime, petrec românii cu sasii, și necum să se fi împrumutat de la sasi cu ceva din ceale ce se țin de alcătuirea limbei cea dinlontru, ci nici cuvinte, nicedecum, până astăzi n-au priimit de la ei. Atâta înstreinare are limba românească de cătră limba gotilor, cât sasul Eder⁽²⁵⁾ din Ardeal, mare protivnic al românilor, de acolo au

¹² Quod si in ipsa Urbe, et felicibus Saeculis, Quintilianus [!] testatur Lib. I. cap. 6. *vulgo imperitos barbare loquutos, et tota saepe Theatra, et omnem Circi turbam exclamasse barbare etc.*⁽²⁴⁾

luat prilej a zice că românii, în zilele gotilor, n-au fost în Dachia. Și au putea românii întru acela chip să se dedea cu limba gotilor, cât în ceale dinlontru a țeseturei limbei sale să priimească unele de la goti, cum iaste întrăbuințarea articlilor, și apoi cuvinte goticești să nu se vârească în limba lor, precum prea adeverit iaste că nicecum nu s-au vârat? Deci, dacă de la sasi, întru atâtea veacuri, nemica n-au priimit românii în limba lor, cum, întru o sută de ani, gotii să fi putut răsbate în ceale dinlontru ale limbei românilor, cât întrăbuințarea articlilor, carea mai nainte să nu o fi avut, să o bage, unde adeverit iaste că cuvinte n-au putut să vârască? Cum, neavând românii nici o împărtășire, în zilele gotilor, cu italianii, au putut așa să se lovească cu italianii, cât întocma aceiași articli, și dintru același izvor al lătinescului pronume *ille, illa* să-și întocmească șie articli și ceștea, și ceia? Cum de, nici la români, nici la italieni, nu e nici o suptire umbră de urmă de al nemțescului *der, die, das*? Lângă aceaste, ghintele nemțești, din care era gotii, precum și toate alte neamuri la carii sânt articli, aceia îi pun înaintea numelor, iară românii îi pun după nume. De ar fi luat românii obiceiul de la goti a întrăbuința articli, cum putea fi aceea: obiceiul de a întrăbuința articli să-l ia de la goti, și apoi, împotriva firei limbei gotilor, de unde s-au învățat a întrăbuința articlii, ba împotriva firei limbei tuturor neamurilor, să-i pună după nume? Singură această luare-aminte ajunge spre adeverire, cum că românii sau romanii cei din Dachia nu au luat de la goti a întrăbuința articlii, ci din Italia au adus datina aceea cu sine strămoșii românilor, în zilele lui Traian. De unde urmează că și italianii, nu de la goti, nice de la longobardi, au luat a întrăbuința articlii, ci cu mult mai nainte de a intra neamurile aceaste în Italia au avut în limba sa această alsăuire.

Drept, limba lătinească nu are articlii acei definiți, carii sânt în limba românească și în cea italienească, precum și în limbile francească și spaniolească, ci oare avutu-i-au înainte de a o îndrepta Latinus, craiul latinilor, sau ba, nu se știe. Poate doară și limba lătinească au avut mai nainte articlii aceștea, ci Latinus, pentru scurtarea vorbei, i-au lăpădat. Urmează că și aceea iaste neadeverit, oare limba lătinească cea comună ș-au întocmit articlii *il, la, lo, li, le* de la pronumele limbei lătinești cei corecte: *ille, illa, illo, illi, illae*, au pronumele acest e născut din articlii aceia. Aceaea iaste adeverit, precum văzum deasupra, că nu limba lătinească cea proastă s-au făcut din limba lătinească cea corectă, ci ceasta din ceaea. De acia, măcar că ne-am deprins a zice că limba românească e fiică limbei lătinești, adecă cei corecte, totuși, de vom vrea a grăi oblu, limba românească e mamă limbei ceii lătinești. Nice să nu te scândălisască aceea, că limba românească e spinoasă și apusă pre lângă limba cea lătinească. Că au nu din spini se naște rujă prea frumoasă? Și din mamă de soiu sau de fără de jos și apusă nu o dată s-au născut fiiu, carele prin polire iscusită au ajuns a fi cel mai strălucit împărat.

Pre urmă, dacă în limba românească, nu numai întră românii cei dincoace, ci și întră cei dincolo de Dunăre, carii, în suta a treia de la Hristos, fură despărțiți de cești dincoace de Dunăre, până în Tessalia și pre airea, ba și întră alte popoare de sânge italianesc, bunăoară, întră valdensi și întră lăcuiitorii muntelui Apennin, e datină a pune articlii după nume și nu înainte de nume, cum fac toate alte neamuri, care au întrăbuințarea articlilor. Urmează că și italianii, mai demult, nu înainte, ci după nume au avut obiceiul a pune articlii, și a-i pune înaintea numelor, târziu, de la goti sau de la longobardi și de la alte ghinte nemțești, care e adeverit că tare au schimbat limba lătinească cea comună în Italia, s-au învățat. Nice nu urmează nici o micșorare sau defăimare limbei românești, căci întru aceasta articlii se pun după nume, pentru că, precum lătineaste se zice bine și *ille equus (acel cal)* și *equus ille (calu acel)*, ba pare că mai vârtos se mărgineaste lucrul când puni pronumele după nume, decât când înainte, și zici *equus ille*. Și, de vei lua bine aminte, la români, mai tare se hotăreaste sau mărgineaste lucrul, puind articlu după nume, decât întru alte limbi, în care articlu se pune

înainte de nume. Nu fără înțelepție, dară, strămoșii românilor și a italienilor cei vechi au luat a întrăbuința articlii după nume, și nu înainte de nume.

Muratorius, în *Disertația* cea de multe ori pomenită, zice, cum mai sus am însemnat, că latinii cei vechi, pentru ca să desclinească dativul *illi* de nominativul *illi*, în dativ, în loc de *illi*, au zis *illui*, și, de acolo, apoi se nascu *lui*; iară Bignonius și Menagius zic că *lui* se urzi din *illius*. Asemenea, *loro* zice că se feace din genitivu mulțimei, *illorum*. Fie cum va fi, aceea iaste adevărit, că și întru aceaste mai bine s-au păstrat vechimea la români decât la italieni. Că la italianii de astăzi *lui* iaste pronume în nominativu numărului singuratic, carele la latini se zice *ille*, și la români – *el*. Iară la români *lui* și acum iaste în dativ, și în genitiv *alui*. Însă aceaste, când se pun singure, sânt pronume, care la latini se zice *illi*, *illius*, iară când se împreună cu oareșce nume sânt articlii definiți; atunci *alui* așa se desparte, că *a'* se pune înainte de nume, și *lui*, după nume, precum iaste datina românilor, a pune articlii după nume. Asemenea *loro*, la italieni, iaste numai pronume, și în cădearea cea dintâiu sau în nominativ, care la latini se zice *illi*, la români, *ei*. Iară la români iaste și astăzi în genitivu numărului mulțimei, împreună și în dativu al aceluiași număr, care mai desvălit se vor vedea în paradigma sau esemplu ce îl vom aduce mai jos.

Se vedem acum asămănarea limbei românești cu cea slovenească sau sclăvească, întru alcătuirea sau țesetura cea dinlontru, carea și-o nălucesc protivnicii, și cu răutate înșeală pre cei neștiutori de limba românească cetitori.

Limba românească are articlii definiți, cum văzum mai sus. Sloveanii nu au aceia articli, ci, când vreau să mărginească vrun lucru, se întrăbuințează cu pronumele arătătoriu (*pronomine demonstrativo*) *ovi*, *ova*, *ovo*, ca și latinii cu *hic*, *haec*, *hoc*. Ba atâta iaste nesuferitoare limba slovenească de articlii definiți, cât, măcar că cei ce întâiu au prefăcut cărțile besericești din grece pre slovenie, toată limba slovenească o au schimosit și o au grecizit într-atâta, cât și aoristul grecesc, și numărul duale, care nici mai nainte nu au avut limba slovenească, nice astăzi nici într-o dialectă a zisei limbi nu se află, i-au vârat în cărțile slovenești, totuși articlii definiți, carii îi are și limba grecească, n-au putut să-i bage.

Slovenii au trei fealiuri (*genera*): bărbătesc, fămeiesc și neutru (*masculinum*, *faemininum*, *neutrum*); românii, ca și italianii, nu au fără doao fealiuri: cel bărbătesc și cel fămeiesc.

Slovenii au șapte căderi (*casus*) în numărul singuratic (*in numero singulari*), în numărul mulțimei (*in numero plurali*) au opt căderi. Românii, și în numărul singuratic, și în numărul mulțimei, nu au fără șease căderi, întocma ca latinii și ca italianii. Și la sloveni sânt trei declinații, care se cunosc din genitiv, și numele în multe chipuri se împleacă (*inflectuntur sive declinantur*); la români, precum și la italieni, atât în numărul singuratic, precum și întru a mulțimei, toate căderile sânt aseamene căderii cei dintâiu, singuri articlii se împleacă, și cu aceștea sau cu alte părțicele a limbei lătinești se desclinesc delaolaltă. Voiu aduce o paradigmă și slovenească, și românească.

Numărul singuratic

Întâia cădeare	<i>ovi otață</i>	<i>ovi otacz</i>	acest părinte
2 cădeare	<i>ovoga oța</i>	<i>ovoga ocza</i>	
3 cădeare	<i>ovomu oțu</i>	<i>ovomu oczu</i>	
4 cădeare	<i>ovoga oța</i>	<i>ovoga ocza</i>	
5 cădeare	<i>o oce</i>	<i>o ocse</i>	
6 cădeare	<i>odă oța</i>	<i>od ocza</i>	
7 cădeare	<i>s oțemă sau s oțomă</i>	<i>s oczem sau s oczom</i>	

Numărul mulțimei

1	<i>ovi oḡi</i>	<i>ovi oczi</i>	acești părinți
2	<i>oveahă otaṭa</i>	<i>ovjeh otaczaa</i>	
3	<i>ovimă oṭemă sau oḡimă</i>	<i>ovim oczem sau oczim</i>	
4	<i>ove oṭe</i>	<i>ove ocze</i>	
5	<i>o oḡi</i>	<i>o oczi</i>	
6	<i>odă ovihă otaṭa</i>	<i>od ovih otaczaa</i>	
7	<i>sovima oḡima</i>	<i>sovima oczima</i>	
8	<i>ovihă oṭehă sau oḡi</i>	<i>ovih oczeh sau oczi</i>	

Numărul singuratic

1	<i>părintele</i>	<i>parēnte-le</i>	
2	<i>a părintelui</i>	<i>a parēnte-lui</i>	
3	<i>părintelui</i>	<i>parēnte-lui</i>	
4	<i>părintele sau pre părintele</i>	<i>parēnte-le sau pre parēnte-le</i>	
5	<i>o părinte!</i>	<i>o parēnte!</i>	
6	<i>de la părintele</i>	<i>della parēnte-le</i>	

Numărul mulțimei

1	<i>părinții sau părinṭili</i>	<i>parēnti-i sau parēnti-li</i>	
2	<i>a părinṭilor</i>	<i>a parēnti-lor</i>	
3	<i>părinṭilor</i>	<i>parēnti-lor</i>	
4	<i>părinții sau pre părinții sau părinṭili</i>	<i>parēnti-i sau pre parēnti-li sau parēnti-li</i>	
5	<i>o părinṭi!</i>	<i>o parēnti!</i>	
6	<i>de la părinții sau de la părinṭili</i>	<i>della parēnti-i sau della parēnti-li</i>	

La sloveni, comparativul, de obște, se face așa: că pun agetivul (*adjectivum*) la fealiul fâmeiesc, și, în loc de vocalea cea de pre urmă *a*, pun *îi* (*ii*); bunăoară: *prilicina* (*prilitsna*) „aseamene”, *a* îl mut în *îi* (*ii*) și se face *prilicinîi* (*prilicsnii*) „mai aseamene”. La români pururea se face comparativu punând înaintea agetivului pozitiv (*positivo*) *mai* (*magis*). Italianii pun *piu*. Așa: *lat*, *mai lat* (*lat*, *mai lat*).

Formele vorbelor (*formae sive conjugationes verborum*) la sloveni sânt trei. Cea dintâiu, în persona cea dintâiu a tâmpului de acum modului arătătoriu (*in prima persona temporis praesentis modi indicativi*), iase în *am*, ca *imam*; a doao, în *em*, ca *orem*; a treia, în *in*, ca *vidim*, *hodim* ș.c.l. Iară la români sânt patru forme ale vorbelor, care, precum și la latini și la italieni, se cunosc din modul infinitiv (*infinitivo*). Că infinitivul ceii dintâiu iase în *are*, ca *aru*, *arare*, a ceii de a doao, în *ere* lung, ca *vedu*, *vedeare*, a ceii de a treia, în *ere* scurt, ca *stringu*, *stringere*, a ceii de a patra, în *ire*, ca *audu*, *auzire*.

Dintru aceste, limpede se vede că deșerți sânt aceia carii zic că limba românească, întru țesetura ei cea dinlontru, se loveaște cu limba cea slovenească sau sclăvească.

Din paradigma cea mai sus scrisă se vede cum la români articlii se împleacă în unele căderi. Ba, priimind numele ceale cu articlu *lu* sau *l* (*lu* sau *l'*) și în vocativ articlu, împotriva datinei italianilor, acela, în vocativ, se schimbă sau se împleacă în *le* (*le*); bunăoară: *calule!* *lemnule!* Iară la italieni, și în numărul singuratic, și întru a mulțimei, pururea, fără de nici o împlecare, rămân articlii aseamene, nice nu se desclinesc căderile întră sine, fără prin niscari prepoziții din limba cea lătinească împrumutate și prefăcute, care se pun înaintea articlilor, precum mai pre larg vei vedea din următoarea paradigmă, unde *la* și *le* în toate căderile rămâne neschimbat.

Numărul singuratic

1 *la sorella*
2 *della sorella*
3 *alla sorella*
4 *la sorella*
5 *o sorella*
6 *dalla sorella*

Numărul mulțimei

1 *le sorelle*
2 *delle sorelle*
3 *alle sorelle*
4 *le sorelle*
5 *o sorelle*
6 *dalle sorelle*

Și cu aceea se screm protivnicii a arăta că iaste cuscrie întră limba românească și întră cea slovenească, în țesetura cea dinlontru, că, precum slovenii, așa și românii întrăbuițează în limba sa vorbe ajutătoare (*verba auxiliaria*), care datină limba lătinească nu o are.

Ci și cu aceasta, pânză de păianjeni țeș protivnicii. Că, de vream ce și italianii întrăbuițează vorbe ajutătoare, întocma ca românii, urmează că, precum italianii, pentru aceea, nu sânt încuscriți cu slovenii, așa nici românii. Ci strămoșii românilor, venind întâiu în Dachia, au adus cu sine din Italia datina de a întrăbuița vorbele ajutătoare, care dintru acealeși rădăcini cu ale italianilor sânt ieșite. Adecă, la italieni sânt vorbe ajutătoare *ho*, din lătinescul *habeo*; de acoloși și al românilor: *am*, *ai*, *a* sau *are*; și *sono*, aseamene, de la lătinescul *sum*; de acolo e și al românilor *sânt* (sunt). Chiar orb, dară, trăbuie să fie acel carele nu veade că, de când și de unde au luat italianii a întrăbuița vorbele ajutătoare, de atunci și de acolo e izvorâtă și la români datina aceea.

Singură acea întrebare cu dreptul se poate face: oare în limba lătinească, înainte de a o îndrepta Latinus, craiul Lațului, întrăbuițatu-s-au vorbe ajutătoare, au doară acea datină o au luat romanii de la oarecare neam din ceale din Italia, după ce ș-au supus șie toate ghintele Italiei și s-au mestecat cu eale? La care întrebare răspund că, deoarce și în limba lătinească cea corectă desvălite urme se vād de vorbe ajutătoare, precum, pentru esemplu, în *amatus sum* [ind. pf., pers. 1 sg., d. pas. / *am fost iubit* – n.n.], *amatus eram vel fueram* [ind. m. m. c. pf., pers. 1 sg., d. pas. / *fusesem iubit*; *amatus fueram* nu există în gramatică, e o formă, probabil, coruptă care s-ar putea traduce tot prin *fusesem iubit* – n.n.], *amaturus sum* [nu există în latină; prima formă e un participiu viitor d. activă, s-ar traduce prin *care va iubi* – n.n.], *amatum iri* [*că va fi iubit*; se traduce printr-o completivă cu vb. la viitor, e un infinitiv viitor pasiv – n.n.]; *fac possis* [*fă să poți*, dar forma nu e corectă, *fac* e imperativ prez. 2 sg., *possis* e ind. prez. 2 sg. – n.n.]; *vide sis* [*vezi să fii*, formă incorectă, *vide* e imperativ prez. 2 sg., *sis* e conj. prez. 2 sg. – n.n.] ș.c.l., nu fără temeiul prepus avem că limba lătinească, și înainte de a o îndrepta Latinus, craiul Lațului, au avut datină a întrăbuița vorbe ajutătoare.

Iară pentru aceea, că românii pre alocurea altmintrea răspund în vorbă unele cuvinte sau, mai bine să zic, unele slove, și altmintrea le scriu, nici o mirare nu iaste: prea veache datină lătinească iaste aceasta, carea până și în zilele lui Avgust încă se ținea, precum se veade din cuvintele lui Svetonius, care le scrie în *Viața lui Avgust*, unde zice că și însuși Avgust nu prea păzea ortografia cea de gramatici întocmită, și se veade că Avgust păreri acelora au urmat, carii socotesc că așa trăbuie să se scrie, precum să și vorbească¹³.

¹³ Orthographiam idest formulam, rationemque scribendi a Grammaticis institutam non adeo custodit. Ac videtur eorum sequi potius opinionem qui perinde scribendum, ac loquendum existiment. C. Suetonius Tranquillus in Augusto.⁽²⁶⁾

Schimbări de pronunție a romanilor celor de demult, în limba lătimească, unele se pot culeage și din inscripțiile romane ceale vechi. Așa, în *Disertația* cea mai sus lăudată a lui Muratorius, iaste o inscripție din anul de la Hristos 155. Întru aceea *jubentutis* se pune în loc de *juventutis*. În câte cuvinte și astăzi, la români, în loc de *v* se pune *b*! Așa *corbu* (*corbu*), lătimește, în limba cea corectă, *corvus*; *cerbu* (*cerbu*), lătimește *cervus*; *berbeace* (*berbece*), lătimește *vervex*, *vervece* ș.c.l. Întru aceeași inscripție se vede *domtá*; acela cuvânt, Gruterus⁽²⁷⁾ îl tâlcuiaște că însămnază „*Domine*”. Ci, de ar fi fost cunoscută lui Gruterus limba românească, îndată ar fi văzut că nu e alta fără românescul *dumneata* (*dominatio tua*), carele sasii din Ardeal, fiindcă mai scurt răspund cuvintele românești decât născuții români, îl zic tocma precum e în zisa inscripție, *domta* (*domtá*). Acoloși aduce Muratorius altă inscripție, din anul 260. Întru aceea se află *intellegat*, în loc de *intelligat*; acela e *înțelegu* (*intellegu*) românilor. Acest cuvânt de tot l-au perdut italianii, și, în loc de *intellego*, zic *intendo*. Vezi mai multe, în lăudata *Disertație* a lui Muratorius. De unde se întărește ceaea ce am spus mai sus pentru vechimea limbei românești. Iară de la anul 274, tăindu-se de tot Dachia cea Veachie de cătră împărăția romanilor, cum am arătat în *Istorie*, romanii cei din Dachia n-au mai avut nici o împărtășire cu romanii cei din Italia. Pentru aceea, schimbărilor limbei lătimești cei de obște, care, de la anul Domnului 274 încoace, sau prin varvari, sau prin însuși italianii cășunate (pricinuite), s-au întâmplat, românii nu sânt împărtășiți.

3. DISERTAȚIE PENTRU LITERATURA CEA VEACHIE A ROMÂNILOR⁽¹⁾

§ 1

Românii mai demult s-au întrăbuințat cu slovele ceale lătimești

Nu e îndoială că romanii, strămoșii românilor, când au venit de la Roma în Dachia și s-au așezat de moșie a lăcui aci, cu aceale litere sau slove au trăit în trebile sale, cu care se întrăbuința ceialalți romani rămași la Roma și în toată Italia. Aceasta și din ceale multe inscripții în marmuri tăiate, ale romanilor celor vechi din Dachia, care s-au aflat și până astăzi se sapă din pământ în Dachia, mai vârtos în Ardeal și în Bănat, toate cu slove lătimești scrise, se vede.

După ce au scăpat împărații romanilor de a mână Dachia această Veachie și au început a o stăpâni mai o ghintă varvară, mai alta, cum am arătat la cap 4, în *Istorie*, nu numai toată împărtășirea romanilor celor din Dachia cu ceialalți romani s-au rătezat, ci și cursul învățături și al științelor, cu domniia varvarilor, nu puțin s-au împiedecat. De aciia iaste că nici un monumânt nu aflăm, din carele anume să vedem cu ce fealiu de slove s-au întrăbuințat romanii cei din Dachia Veachie, după ce au început acolo a stăpâni varvarii.

Totuși nu poate fi îndoială că romanii aceștea, și după năvălirea varvarelor ghinte, au urmat a trăi cu slovele ceale lătimești care strămoșii lor le-au fost adus cu sine de la Roma, deoarăce, despre o parte, nu se poate creade romanii aceia, măcar că era apăsați de varvari, într-atâta să se fi ovilit, cât necum de alte științe, ci până și însăși de slovele sale să-și uite. Și aceasta cu atâta mai vârtos nu se poate creade, că nici o ghintă varvară, de aceale ce au fost în Dachia, nu cetim să fi sculat rășboiu tocma asupra slovelor. Despre altă parte, cum

voiu arăta în *Istoria cea besericească a românilor*, carea, custând cu ajutoriul lui Dumnezeu, cuget a o aduna din răsăpîri, romanii cei din Dachia, și în zilele varvarilor acelora, au fost creștini, au avut preoții săi, carii slujea sfânta liturghie și alte taine sfinte. Așadară, au avut cărțile sale, de unde se împlinesc aceale. Aceaste cărți nu au putut să fie scrise fără sau cu slove lătinești, sau cu slove grecești, că slovele aceale, cu care se întrăbuințează astăzi rușii, sârbii și și românii, în besearică, târziu, adecă în suta a noao de la Hristos, când neamurile sloveane întăiu se feacără creștine, fură iscrășite de Chirill, pentru carea să și chiamă chiriliane. Ci să fi fost scrise cărțile românilor, pre aceale vremi, cu slove grecești, de nicăiri, nici măcar umbră de prepus nu se iveaște. Așadară, au fost scrise cu aceale slove care și mai nainte le avusease romanii aceștea, adecă cu lătinești.

Carea de acolo tocma se întăreaște, că românii cei preste Dunăre, a căroră strămoși, în zilele lui Gallien și a lui Aurelian, ieșise din Dachia ceastă Veachie, măcar că era mestecați întră greci, ținea încă, în zilele aceale, slovele ceale lătinești, deoarce adeverit iaste că episcopii românilor celor din Misia cea de Jos, pre la jumătate suta a cincea de la Hristos, adunați în săbor, epistolia carea o trimiseră către împăratul Leon la Țarigrad, pentru uciderea sfântului Proterie Alexandreanul și pentru Săborul de la Halchidon, o scriseră lătinește, și apoi, la Țarigrad, pentru ca să o înțeleagă împăratul și ceialalți, fu întoarsă pe grece. Fost-au la epistolia aceasta mai din multe eparhii iscăliți episcopi românești, anume: Marcian, episcopul Abritului, Petru, episcopul Novelor, Marcellu episcopul Nicopolului, Ditta, episcopul Odissei, Marțial, episcopul Appiariei, Monofilu, episcopul Dorostorului, despre care mai pe larg se va grăi în *Istoria besericească a românilor*.

Dintru aceaste, nu fără înțelepție, culeage cel cu nemăsurată învățătură Le Cvien, în cartea ce se numeaște *Oriens Hristianus*, tom 1, fața 1217, că în Misia de Jos, în multe locuri, mai vârtos limba cea lătinească, adecă românească, decât cea grecească, era de obște¹⁴. Iarăși însămnăm aci că doao limbi era lătinești, una carea o grăia norodul, și aceasta o învăța de la mumă-sa, alta a celor învățați, și aceasta o învăța în shoală de la dascăli, precum și astăzi. Ci și una, și alta întocma se zicea lătinească. Limba carea o grăia norodul iaste limba cea românească.

De vream ce episcopii români cei preste Dunăre, adunați în săbor, au scris împăratului grecesc lătinește, urmează că au fost neștiutori de limba grecească. De unde ne-ndoit lucru iaste că românii cei preste Dunăre, și în slujbele ceale besericești, cu slove lătinești și cu limbă lătinească se întrăbuința.

Dacă românii cei preste Dunăre, mestecați întră greci și supuși împăraților grecești de la Țarigrad, au avut datina aceea, cu cât iaste a mai creade că românii cei dincoace de Dunăre, adecă din Ardeal, din Bănat, din Țeara Românească, din Moldova ș.c.l., unde nici un picior de grec nu era, nici împărații cei grecești nu porunca, nu numai slovele strămoșești ceale lătinești le-au ținut, ci și slujbele ceale besericești în limba lătinească le îplinea.

¹⁴ Moesiam omnem inferiorem ad Illyricum non pertinuisse Lucas Holstenius non absurde contendit; ac certe Thraciae censetur ab Ammiano. Caeterum *Latina lingua potius quam Graeca in multis ejus locis vulgaris erat*; idque significatur post subscriptiones epistolae synodi provinciae hujus ad Leonem Imp. de nece S. Proterii Alexandrini et Concilio Chalcedonensi; quibus verba haec subjiciuntur: *Et haec (epistola) Latine quidem data, est in Graeco translata, et iterum translata de Graeco in Latinum. Michael Le Quien, Oriens Christianus Tom. 1. pag. 1217.*⁽²⁾

§ 2

Românii cei dincoace de Dunăre, în suta a cincisprăzece de la Hristos, au lăpădat slovele ceale lătinești și au priimit ceale chiriliane

Dimitrie Cantimir, carele foarte mare învățătură au avut, precum din cărțile ceale de dânsul scrise lămurit se veade, și împreună au fost vodă în Țeara Moldovei, și pentru aceea nimeni nu se poate îndoi că, având arhivurile ceale vechi ale domniei Moldovei pre mâna sa, prea bine au știut lucrurile Moldovei ceale vechi, în istoria Moldovei, la cap 5,⁽³⁾ așa scrie: că ținând românii slovele ceale lătinești până în vremea Săborului de la Florenția, carele în suta a cincisprăzece au fost adunat și unde pre urmă se feace unirea întră greci și întră lătini, după săborul acesta, în carele și mitropolitul Moldovei, împreună cu împăratul de la Țarigrad și cu ceialalți greci, se unise cu lătini, Theoctist, diaconul lui Marcu Efeseanul, de neam bulgar sau sârb, urmând în scaonul Mitropoliei Moldovei, steate de Alexandru-Vodă al Moldovei, ca să lapede slovele ceale lătinești din Moldova și să priimească ceale chiriliane, cu care se întrăbuintează rușii și sârbii, pentru ca nu, ținând mai încolo slovele ceale lătinești, tinerii românilor, cetind cărțile lătinilor, să se alipească cu inima cătră dogmele lătinilor.

Adecă Marcu, arhiepiscopul Efesului, nevrând a iscăli unirea carea o făcuse ceialalți greci cu lătini în Săborul de la Florenția, și pentru aceea fugind de la săbor, feace răscoală mare prin toate țările ceale de leage grecească, cât toți, la cei ce iscălise zisa unire, se uita ca la niște păgâni. Ca și pre românii cei dincoace de Dunăre să-i întărească întru neunire și să-i facă să urgisască pre romani și pre toți italianii, steate să încapă Theoctist bulgarul, credinciosul al său ucenic și diacon, mitropolit la Moldova, în locul mitropolitului celui ce iscălise unirea, în Săborul de la Florenția. Acest Theoctist, știind că limba românească e foarte aproape cu cea italienească, socoti că, de vor mai ținea românii slovele ceale lătinești, având și italianii acealeși slove, vor scrie aceștea cărți în partea făcutei uniri, care cetindu-le românii, se vor pleca a se uni cu romanii și cu ceialalți italieni, ai lor frați, și așa va scădea treaba grecilor. Deci, cu doveade dintru acest izvor trase, înșelă pre Bunul Alexandru, voda Moldovei, ca să lapede cu totul slovele ceale lătinești din Moldova, cât nimărui să nu-i fie slobod a se mai întrăbuinta cu eale în limba românească și să priimească ceale chiriliane, tuturor italianilor, și până aci și românilor necunoscute. Prin această necumpătată și fără de vreme a legeri râvnă, cum mai sus lăudatul Cantimir, cu plângere, la arătatul cap înseamnă, pricinui Alexandru-Vodă acea varvarie, adecă acel întunearec și neștiință, întru carea astăzi zace Moldova. Fapta aceasta a lui Alexandru-Vodă și a moldoveanilor o îmbrătoșară după aceea și ceialalți români dincoace de Dunăre, toți, de unde toți românii aceștea cu același întunearec de neștiință fură acoperiți.

Dară nu se opri răul aci. Ci, precum slovele strămoșești ceale lătinești fură cu totul desrădăcinate dintră români, așa și limba românească fu izgonită de prin besearicile românilor, și în locul ei băgară cea slovenească, carea necum poporul, ci nici preoții români nu o înțelegea. Nu e de a te mirare, dară, că atâta întunearec au urmat în români, întru carele și astăzi multora le place a mai zăcea. Ne-ndoit lucru iaste că izvorul a toată nefericirea românilor se trage din urgia grecilor, și, după dânsii, a sârbilor cea asupra romanilor și a tuturor italianilor. Acea urgie asupra romanilor și asupra italianilor, prin vicleanele meșteșuguri ale grecilor și ale sârbilor, cu steamătul legeri, așa cu grosu fu vărsată și în inimile românilor, cât românii toate cărțile sale, care era scrise cu slove lătinești, le prăpădiră, ca și pomenirea lor să se șteargă de pre fața pământului. De acii iaste că nici o carte besericească de aceale vechi, scrisă cu slove lătinești, astăzi nu se veade, ba nici hrsoave de ale prințipilor românești, scrise cu slove lătinești, în cât știu, nu se află. Că, încălecând pre români, cu steamătul legeri, grecii și sârbii, și hrsoavele

prințipilor românești prefăcându-se de pe românie pe slovenie, ceale românești, ca ceale ce era scrise cu slove lătinești, fură prăpădite. De unde, de se află în limba slovenească vrun hrisov de la vrun prințip românesc, înainte de Săborul cel de la Florenția dat, acela iaste dintru aceale ce se întoarseră de pe românie pe slovenie.

După ce însuși grecii și sârbii, cu meșteșugul cel mai sus arătat, întru adâncul neștiinței au surupat pre români, iarăși ei începură a cleveti pre români, că sânt cei mai ne-nvățați și mai proști întră toate limbile, și a-și bate joc de dânșii, carea până astăzi nu o curmă, măcar că și grecii și sârbii (de vom socoti lucrul cu amăruntul) întru aceaeași, ba în mai mare osândă sânt. Cu aceasta, nu pre puțini români, pre unii și din cei ce se văd a ști ceva, îi împing la aceaea, ca să-și urgiască limba sa cea românească și să nu se sânguiască a ști mai mult dintr-însa, de cum au învățat de la mumă-sa, și, nebăgând nici într-o samă limba sa, să-și țină fală că știu grăi sau greceaste, sau sârbeaste. Și românii nu se mai deșteaptă din langoare!

§ 3

Aseamenea adevărului iaste că românii cei preste Dunăre, în suta 11 de la Hristos, au lăpădat slovele ceale lătinești

Precum din ceale ce mai sus (§ 1) am cuvântat, adevărit iaste că românii cei preste Dunăre, în suta 5 de la Hristos, încă ținea slovele ceale lătinești; așa, când anume au vrut ei a le lăpăda aceale, nicăiri nu aflăm scris. Ci, socotind cauza cea mai sus-spūsă, pentru carea fură îndemnați românii cei dincoace de Dunăre a scoate dintră dânșii slovele ceale lătinești, în suta 15, prea aseamene adevărului iaste că românii cei dincolo de Dunăre, mai nainte de aceștea, în suta 11 au făcut aceasta. Din ceale mai sus (§ 2) arătate, adevărit iaste că lăpădarea slovelor lătinești dintră românii cei dincoace de Dunăre au izvorât din urgiia ce o avea grecii asupra romanilor, carea, precum nenorocitul românilor acest rod nu l-au putut naște întră românii cei dincoace de Dunăre până după Săborul de la Florenția, așa iaste a creade că, cum s-au tăiat pre la mijlocul sutei a unsprăzece de la Hristos, Mihail Cherularie, patriarhul Țarigradului, de cătră împărțășirea romanilor, și cu aceaea, întră neunirea întră românii cei dincolo de Dunăre, îl răsădi. Se știe aceasta, despre carea spune și Le Cvien, în cartea ce se chiamă *Oriens Hristianus* tom 1, că Leon, arhiepiscopul Bulgariei de la Ahrida, au fost cel mai credincios prietin și prea sânguitoriu ajutătoriu lui Mihail Cherularie, spre a urzi neunirea întră Besearica Răsăritului și întră Besearica Apusului. Aceaea încă se știe, că românii cei dincolo de Dunăre era supuși arhiepiscopului de la Ahrida. Nu poate fi, dară, îndoială că, cum se deade început neunirei aceștia, ahrideanul arhiepiscop cu toată putearea s-au nevoit a trage pre supușii săi la noao neunire, atât pre bulgari, cât și pre români. Deci, precum au fost teamere ca nu, românii cei dincoace de Dunăre, ținând slovele ceale lătinești, să aibă mai puțină urgie asupra romanilor decât grecii și sârbii, și, pentru aceaea, să se pleace a se uni cu romanii, ahrideanul arhiepiscop, în tot chipul bătându-și capul ca în supușii săi români să înrădăcineaze urgiia asupra romanilor și a tuturor italianilor, tot prilejul, cu carele putea românii aceștea să se apleace cătră romani, au vrut din rădăcină a-l smulge. De unde, aseamene adevărului iaste că, socotind că pot sluji spre prilej de unire românilor slovele ceale lătinești, precum după aceaea Theoctist bulgarul, pentru această cauză, au stat să se lapede slovele ceale lătinești dintră românii cei dincoace de Dunăre, așa, mai nainte, ahrideanul arhiepiscop, soțul lui Mihail Cherularie, cu putearea carea o avea, au alungat dintră românii cei preste Dunăre slovele ceale lătinești. Ba poate de acolo, că se știa din ce cauză și cât de lesne cu acea cauză fură lăpădate slovele ceale lătinești dintră românii cei

preste Dunăre, s-au împulpat și Theoctist a sta de Alexandru-Vodă, aducând poate și pilda celor preste Dunăre români, ca să se lapede și din Moldova, și pre urmă dintră toți românii, și cei dincoace de Dunăre, să se șteargă pomenirea slovelor lătinești.

§ 4

Românii cei din Ardeal au început întâiu a scoate din besearică limba cea slovenească și au băgat iarăși cea românească

După Săborul cel de la Florenția, toți românii cei dincoace de Dunăre nu numai cu slovele ceale chiriliane se întrăbuița, ci și slujbele ceale sfinte în limba slovenească le împlinea, până în zilele lui Racoți Gheorghie celui întâiu, cu numele acesta, prințip al Ardealului. Drept, o Căzanie și astăzi se veade, din anul 1580,⁽⁴⁾ în limba românească tipărită, la Brașov, în Ardeal. Iară a scoate limba slovenească și a sluji liturghiia, și alte slujbe sfinte în limba românească a le împlini, întâiu și întâiu, au început românii în zilele mai sus lăudatului prințip, carea așa s-au întâmplat. După ce eresul lui Luter și a lui Calvin,⁽⁵⁾ răvărsându-se prin toată Țeara Ardealului, s-au întărit, cela îmbrătoșindu-l tot neamul săsesc, cesta, partea cea mai mare a ungurilor, cât popistași foarte puțini au rămas, ba și episcopul lor fu lipsit din țeară, Racoți, prințipul Ardealului, fiind calvin și mare patron eresului acestuia, vru ca și românii să se facă calvini. Și, după multă ispită, neputând vâna pre români, socoti că pentru aceea nu se lasă românii de credința cea pravoslavnică, că sânt proști, ne-nvățați, și pentru aceea nu pricep doveadele ceale arătate de calvini spre îmbrătoșarea eresului calvinesc. Despre altă parte, nu rău vedea că toată prostiia românilor de acolo atârnă, că nu au cărți românești prin besearicile lor, ci slovenești, din care nu pricep nemica. Drept aceea, poronci ca nice vlădicului, nice altor preoți mai mult să nu le fie slobod a sluji lucrurile ceale sfinte, fără în limba românească. Veade-se aceasta și din hrisevul cel din anul 1643, în 10 zile a lunei lui octomvrie, de la prințipul Gheorghie Racoți, lui Simon Stefan, alesului vlădică românesc, în Ardeal, pentru întărirea aleagerei cu chip de graiu calvinesc dat, la numărul 11¹⁵. Și feace tipografie noao românească în Bălgrad, carea fiind supt putearea calvinilor, mai prin toate cărțile românești ce se tipărea acolo se sâmana eresul calvinesc, ca, cetind românii în limba sa, să se alunece cătră calvini. Ci, neputând nici așa împlini cugetul său cel rău, românilor le rămase acea facere de bine de la prințipul acela, că scăpară de limba cea slovenească, și acum numai slovele ceale chiriliane încă le mai au împreună cu rușii și cu sârbii. Că ceialalți români dincoace de Dunăre, încă toți, văzând folosul, au urmat ardeleanilor români și au lipsit din besearicile lor limba cea slovenească, băgând iarăși cea românească.

Cu această fericire întrec românii pre toate neamurile creștine: greci, ruși, sârbi și ori de ce limbă popistași, pentru că nici unii aceștea nu înțeleg ceale ce se cetesc în sfânta liturghie și întru alte cărți besericești, deoarăce alta e limba lor în cărțile besericești, alta, în gura poporului, iară, la români, care limbă o grăiaște mulțimea, aceeași iaste și în cărțile besericești, și pentru aceea tot poporul românesc priceape ceale de aude cetindu-se în sfintele cărți. Pentru aceea, mulți dintră alte neamuri carii știu limba românească mai bucuroși merg la besearica românilor decât

¹⁵ Quod sacro sanctum Dei verbum juxta sacros Bibliorum codices tam Dominicis, quam aliis diebus festivis cum in Ecclesiis suis, tum ad funera, tum vero alibi ubicunque locorum desiderabitur, *vernacula sua lingua* praedicabit, praedicarique per quosvis alios quoque Pastores procurabit, ac faciet. *Confirmationales* neo electo Archiepiscopo Valachorum Transylvaniae Simoni Stephano anno 1643. 10. Octobris a Principe Transsilvaniae Georgio I. Rakoczi elargitae, Nro 1.⁽⁶⁾

la besearica neamului său, pentru că în besearica românilor se îndulcesc de înțelesul cuvintelor celor sfinte, iară în besearica neamului lor numai cât sunetul cuvintelor le bat urechile.

Însă românii cei preste Dunăre și astăzi țin în besearică, împreună cu slovele, limba cea grecească; singuri aceia dintră dâșii negoțitori, carii lăcuiesc la Peșta, au în besearică limba românească și acoloși au și shoală românească.

Dintru aceea, că prințipii Ardealului în tot chipul s-au nevoit, și cu putearea și cu alte tehne, sămănând prin cărțile ceale în limba românească tipărite eresurile calvinești, precum mai pre larg vom spune în *Istoriia cea besericească*, și totuși neamul românesc au rămas statornic în credința sa și întru datinile sale, chiar se vede că, de ar și priimi iarăși românii vechile sale slove ceale lătinești, nici o frică pentru aceea nu poate fi, că doară ar pătimi ceva schimbare leagea lor. Ba, scriind cu slove lătinești românește, limpede se vede că limba românească e soră dulce cu limba cea italienească și că limba românească e limba cea veachie a poporului preastrăluciților romani. Această mărire pismuindu-o românilor unii dintră sârbi și dintră greci, cu steamătul legii și astăzi se bat a spăria pre români, ca să nu se întoarcă la strămoșeștile sale slove, ci să țină, ca și sârbii și rușii, ceale chiriliane, și așa pururea să rămână limba românească întru acea întunecare și varvarie, la carea o au adus grecii și sârbii. Nice eu nu zic să se schimbe slovele din cărțile bisericești, ci, de vream ce însuși rușii muscali au priimit multe slove de ceale lătinești și altmintrea scriu cărțile ceale de besearică, altmintrea ceale politicești, cu cât mai vârtos se cade noi românii, fiind de sânge romani și acealeși slove avându-le mai de demult, afară de besearică, iarăși să scriem cu slove lătinești, ca să ne curățim odată limba de varvarie. Toți eriticii a tuturor limbilor din Europa, carii tocma sânt tăiați de cătră Besearica Romei, întrebunțează în scrisoarea lor slovele romanilor, adecă ceale lătinești; apoi fiii împărăției, românii, din bună voia lor să rămână lipsiți de vistiariul lor cel strămoșesc?

Aci îmi veni aminte că un preot rusc, asupra doveadei ce o am adus mai sus (§ 1, 2) spre adevărire că românii mai demult s-au întrebunțat cu slovele ceale lătinești, mi-au aruncat că, „de ar fi trăit românii cândva cu slovele ceale lătinești, s-ar afla oarece scrisori de aceale și acum. Drept aceea, neaflându-se acum nici un monumânt, în limba românească, cu slove lătinești, din veacurile ceale de demult, urmează că niciodată nu au întrebunțat românii slovele ceale lătinești”. La care i-am răspuns: „Pentru că din veacurile ceale de demult nici o scrisoare nu se află în limba nemțească, în limba frâncească, ba și în limba talienească, au zice-vei că pre aceale vremi nici nemții, nici frâncii, nici italianii, mai vârtos, carii era negoțitori și avea corespondenții, nici unul nu au scris nemica în limba sa? Mai puțin iaste a te mira de nu se află nici o scrisoare românească cu slove lătinești, din vremile ceale înainte de Soborul cel de la Florenția, deoarce chiar știm, din Cantimir, că pentru urgiia ce avea asupra legei lătinilor lăpădară românii slovele lătinești. Atâta puteare are acest fealiu de urgie, cât pre tată asupra fiului și pre fiiu asupra tatălui îl scoală cu perire. Așa bieții români, înșelați de streini, crezură că aduc jărtvă lui Dumnezeu, arzând scrisorile sale ceale cu slove lătinești; și, precum la ovrei era anathema cel ce va ținea pâne dospită, în zilele azimelor, la casa sa, așa românii cu nebulie se credea că vor fi afurisiți, de se va afla scrisoare cu slove lătinești în cuprinsul lor. De care nebulie nici acum nu sânt toți românii scutiți”.

Niciodată n-au fost besearica românilor, precum e în veacul acesta clirul uniților din Ardeal, îmbogățită de bărbați învățați, carii, de ar fi părținiți de mai-marii besearice lor și ajutamați în ceale de lipsă pentru pânea cea de toate zilele, și așezați, și povățuiți unde și cum se cuvine, nu ar plânge publicul și împreună aceiași vreadnici bărbați, că în zădar împărăteasca stăpânire cu dărnice au vărsat atâtea cheltuiești pre la universitățile, pre la academiile ceale de

departe și pre la shoalele ceale de acasă, pentru ca să lumineaze pre fiii românilor și să-i deplinească. Vlădica lor cel de acum, carele de mulți ani stăpânește, cu totul e dat la iconomie și la adunare de bani. De ar avea acesta râvnă spre științe și vrea spre oamenii cei învățați, precum are nevoie spre iconomie, vârtos ar fi, cu o parte a banilor săi, adăogată biblioteca românilor cea din Blaj, unde e lăcașul vlădicului uniților acum, și mulți bărbați multe plase de cărți ar fi dat la lumină pentru luminarea a tot neamul românesc, carea părințește o cugetă buna împărăție a Austriei și toate neamurile o doresc și o așteaptă de la români, întru acest veac prealuminat.

Drept, lăudatul vlădică au făcut să se tipărească niște cărți theologhicești acolo, în Blaj, dară cum? Însuși au prefăcut, cu ajutoriul altora, cum spune *Cuvântul-înainte*, din lătinie pre românie, *Theologhiia* lui Turneli⁽⁷⁾ (întru acest veac luminat), despre ceale șapte taine ale besericii, despre carea un profesor popistășesc din Bălgrad, această, pre cât șoadă, pre atâta dreaptă, judecată au dat: că, „în câtă vreme au întors Ioan Bob pre Turneli în românie, mai bine ar fi făcut niște roate”. Mie îmi pare rău că a unor bărbați, anume a lui Samuil Clain și a lui Dimitrie Vaida, carii zice preasfințitul că l-au ajutat la acea faptă, le-au pus numele în cuvântul cel înaintea cărții, că carte mai netreabnică nu putea alta, din Blaj, să se dea românilor, carea, oricine va ceti cartea aceea, lesne poate priceape. Întoarsă e aceea din cuvânt în cuvânt, care chip de lucrare e născut spre a aduce întunecare, cu atâta mai vârtos, că cartea aceea e întocmită de Turneli după chipul sholasticesc cel de demult. Această carte, ce stă din mai mulți tomi și din necumpătată mulțime de lucruri, îi silește prealăudatul vlădică să o învețe toți aceia ce vreau să se hirotonească preoți, carii, necum să aibă vro cunoștință cât de puțină de dialectică, ce e de lipsă să o știe deplin cel ce vrea să priceapă cărțile lui Turneli, și în limba lătinească, în carea sânt făcute de autorul său, necum în românie, ci, decât a ceti, nu știu alta nemica. Cât folos aduc la popoarale sale acei ce după cruntă osteneală de doi ani ies din Blaj hirotoniți preoți, judece acei înțelepți ce petrec cu dânșii. Eu, drept, nici unul n-am aflat, pre carele să-l laud că nu în deșert au chieluit în Blaj bunul din gura fiilor săi, măcar că am ispitit în unii dintr-înșii capete ca aceale, cât, de li s-ar fi dat înainte cărți bine cumpătate și, după firea acelor carii nu știu alta, fără a ceti, întocmite, nu de mijloc rod ar fi adus și simțită dobândă ar fi făcut cu talantul său în staulul lui Hristos.

Tocma de dorit lucru iaste ca arhieriei cei de leagea grecească, ce sânt în țările împărăției Austriei, să se nevoiască spre înmulțirea cărților celor ce sânt de lipsă spre luminarea și polirea clerurilor și a popoarelor. Întră carii, până acum, singur episcopul Samuil Vulcan de la Oradiia Mare au dat seamne de înalte cugete. Acela, precum bucuros și nu fără chieltuială adună manuscripturi, la biblioteca sa, așa poate nădăjdui publicul că nici chieltuiala cea pentru tipărit nu o va cruța. Ba și de la vlădica Ioan Bob din Ardeal, nu sântem fără de nădeajde că, precum banchele, adevă banii cei vechi de hârtie i-au dat afară, așa și banii cei de argint și de aur, carii, în mai mulți ani, mai vârtos până a nu se ivi banchele, i-au adunat, după moartea Preasfinției Sale, vor rămânea clirului. Din carii, cu învoirea preamilstivei împărăției, bune întocmiri spre binele de obște pot să se facă.

Însă graiul acela al Preasfinției Sale, cu carele au început cuvântul cel de sine zis, cu prilejul instalației canonicilor capitulului celui ce, cu banii Preasfinției Sale, din moșiile vlădicești, dintru a călugărilor și dintru a cliricilor seminariului din Blaj adunați, fu rădicat, graiul zisei, acela, „acum bucuros moriu”, puțin rod va aduce, de nu se va îndura Preasfinția Sa, până trăiaște, acea scădere carea s-au întâmplat cu banchele, din care e făcut zisul capitul, să o cârpească cu bani buni. Că, fiindcă banchele, din prețul său, au pierdut patru părți și numai cu a cincea au rămas, canonicilor lăudatului capitul, carii lua pre an șapte sute de florinți, acum nu li

se vine pre an fără ca la 140 de fl., mai puțin adecă decât se vine unui preot dintr-o parohie de ceale slabe, ba și însuși prepositului capitulului nu se vine fără câte 180 fl. pe an. De unde nu au cum să trăiască preacinstiții canonici cu acea părințească facere de bine a lăudatului vlădică, de nu se vor ajuta, până una, alta, cu ratele călugărilor mănăstirei din Blaj, carii prin nedreptatea vremilor așa fură cumpătați, cât acum numai unul singur întru acea vestită mănăstire iaste călugăr, anume preacinstitul Venedict Fogarași. Și așa, acea mănăstire, carea era mamă deșteptărei și învățături românilor din Ardeal, e adusă la cea de pre urmă primejduire de perire împreună cu fundația sa.

Despre episcopul Samuil Vulcan și aceale seamne vedem, că mărirea lăpădărei slovelor chiriliane dintră români și aducerea înapoi a strămoșeștilor slove lătinești Preasfinției Sale ceriul o păstrează.

Ci osebit bine poate nădăjdui neamul românesc de la cateheta Dimitrie Țichindal, parohul din Becicherecul Mic, și de la cei trei profesori români, Constantin Diaconovici Loga, fostul cel întâiu învățatoriu al shoalei românești din Peșta, Iosif Iorgovici, a frumoaselor învățături și a filosofiei doctor, N. Miuța, pre carii înălțatul împărat al Austriei, Franțisc cel întâiu, cu covârșire de părințească dragoste rădicând întru acest an shoală la Arad, pentru învățătura celor ce au a se găti la dascăliile ceale de prin orașe și de prin sate, cu salarium sau cu plată de câte opt sute de florinți nemțești pe an, i-au rezolvit să fie acolo profesori, adecă învățători fiitorilor prin orașe și prin sate învățători. Însă nu e îndoială că, pre lângă temeiul care îl vor pune lăudații profesori în shoala cea de la Arad mai sus arătată spre procopseala cea deplinită, e de lipsă și ajutoriul clerului, carele din ființa deregătoriei sale e deatoriu în tot chipul a se nevoi spre folosul popoarilor sale. Spre aceasta, bună nădejde poate avea publicul de la cei cunoscuți întru râvna cea cătră polirea neamului românesc, preacinstiții protopresviteri Petru Iorgovici al Oraviței și asesor konzistoriului episcopesc al Vârșeșului, Stefan de Athanasievici al Logoșului, și asesor măritei varmeghiei Crașovei, Ioan Thomici al Caransebeșului, și asesor consistoriului episcopesc al Vârșeșului, Nicolae Stoica de Hațeg, al Mehadiei. Carii, precum tinerimea, ca cu tot de-adinsul să se dea spre învățatură, după părințescul cuget al înălțatului împărat, cu sânguință o vor îndemna, așa și spre câștigarea cărților celor folositoare pre preoți îi vor deștepta. Cu care mijlocire, nu după lungă vreme, iaste a nădăjdui că bănățeanii întră românii cei mai procopsiți se vor număra, măcar că nu au episcopi din neamul lor.

4. DIALOG PENTRU ÎNCEPUTUL LINBEI ROMÂNĂ⁽¹⁾

Dialogu

Pentru începutul linbei Română

Intra Nepotu si Unchiu

Nepotu. Pe Români și numele, si faptura, împreună cu tote plecările lor quele firești îi vedesce a fi vițe de Romanii quei vechi, quarii ore quandu preste totă lumea domnea, după cumu si in Istoria pentru începutul Românilor in Dacia limpede se adeverește: de aqueșta nu am indoelă. Ma (darë) de unde

Dialogu

pentru începutul linbei română

Întră nepot și unchiu

Nepotu. Pe români, și numele, și faptura, împreună cu toate plecările lor cele firești, îi vedește a fi viță de romanii cei vechi, carii, oarecând, preste toată lumea domnea, după cum și în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* limpede se adeverește; de aceasta nu am îndoială. Ma (dară) de unde se trage

se trage inceputul' ȣesituri linbei, quare astaȣi atȃt in gura Romȃnilor se aude, precum si in scripturile lor se vede, nu escu (sȃnt) fȃrȃ indoelȃ. Me bucuru Unchiule, che te aflai avȃndu puȣin regaȣiu de cȃtrȃ lucrurile quele multe ale deregȃtoriei tale, cu quare ne incetat esci cuprȃnsu; che sȃm (sȃnt) incredȃntiatu, cum totȃ indoela mea o vi desface, si o vi resipi. Rogu te si mi ajuti a me desceptȃ.

Unchiu. De orȃ que asupra unui lucru asie frumosu, si mie preplacutu este aieptatȃ voia ta, cu atȃntu mai bucurosu me invoiescu, si me aplecu a face destulu dorirei tale, che mai nȃque unul nu aflu, quare de ajunsu si fi descurcat lucrul' aquestu.

Nepotu. Cu mulȣi am prȃnsu vorbȃ despre aqueȃta: ma nȃque cu unul' nu m' am intȃrnitu, de quare si me fi desparȣit mulȣimitu.

Unchiu. Doȃ sunt pareri le invetiaȣilor, quarii fȃrȃ de pismȃ voiescu a cuvȃntare in lucrul' aquestu. Unii ȣicu, che linba Romȃnȃ ȃ linba Latinȃ stricatȃ, si scaȣutȃ dela flȃrea linbei Latinȃ. Altii ȣicu, che la Romanii quei de demultu doȃ linbi au fostu, una, quare o grȃea poporul', si aqueȃta o sugea inpreunȃ cu laptele de la mumele sale, adechȃ o inveȣiau pruncii din auȣitu; alta, quare o invetiau la scolȃ cu ajutoriul' Gramaticiei: si aqueȃta se ȣice linbȃ invetiatȃ, de ȃrȃ que singuri inveȣiatii o pot scire. Intru aqueȃstȃ linbȃ scriea Latinii sȃu Romanii Cȃrȣile sale, din quare multe pinȃ la noi au ajunsu si le citimu.

Nepotu. De quare dintrȃ aqueȃte doȃ pareri se cade si ne ȣenemu?

Unchiu. Parerea quelor de-ȃntea de acolo este pornitȃ, che vedȃndu ei multe cuvȃnte Latinesci in linba Romȃnȃ, ȃrȃ ȣesitura ei que din lontru destinctȃ (osebitȃ) de ȣesitura linbei, quare o citescu in Cȃrȣile Latine, se alunecarȃ a crede, che aqueȃta cu scaderea dela flȃrea linbei Latinȃ, si cu stricarea ei s'au intemplat. Ma, de vi inteȣi pe aqueȃti a raspundere: quȃndu, unde, pentru que, cu que meȣlociri s'au intemplat scaderea aqueȃta, si

inceputul ȣesituri linbei, care astȃzi atȃt in gura romȃnilor se aude, precum ȣi in scripturile lor se vede, nu escu (sȃnt) fȃrȃ indoialȃ. Mȃ bucur, unchiule, cȃ te aflai avȃnd puȣin regaz de cȃtrȃ lucrurile cele multe ale deregȃtoriei tale, cu care neȃncetat eȣti cuprins; cȃ sȃm (sȃnt) inȃcredinȣat cum toatȃ indoiala mea o vi desface ȣi o vi resipi. Rogu-te sȃ-mi ajuti a mȃ deȣepta.

Unchiu. Deoarȃce asupra unui lucru aȣea frumos ȣi mie preplȃcut este aieptatȃ voia ta, cu atȃnt mai bucuros mȃ invoiesc ȣi mȃ aplec a face destul dorirei tale, cȃ mai nice unul nu aflu, care de ajuns sȃ fi descurcat lucrul acest.

Nepotu. Cu mulȣi am prins vorbȃ despre aceasta, ma nice cu unul nu m-am inȃrnit, de care sȃ mȃ fi desparȣit mulȣămit.

Unchiu. Doao sȃnt pȃrerile inȃvȃȣȃilor, carii fȃrȃ de pismȃ voiesc a cuvȃntare in lucrul acest. Unii zic cȃ linba romȃnȃ e linba latinȃ stricatȃ ȣi scaȣutȃ de la floarea linbei latinȃ. Alȣii zic cȃ la romanii cei de demult doao linbi au fost: una, care o grȃia poporul, ȣi aceasta o sugea inpreunȃ cu laptele de la mumele sale, adecȃ o inȃvȃȣa pruncii din auzit, alta, care o inȃvȃȣa la scolȃ cu ajutoriul gramaticiei, ȣi aceasta se zice linbȃ inȃvȃȣatȃ, deoarȃce singuri inȃvȃȣȃii o pot ȣtire. Intru aceastȃ linbȃ scriia latinii sau romanii cȃrȣile sale, din care multe pȃnȃ la noi au ajuns ȣi le citim.

Nepotu. De care dintrȃ aceste doao pȃrerii se cade sȃ ne ȣinem?

Unchiu. Pȃrerea celor de inȃȃia de acolo este pornitȃ, cȃ vȃzȃnd ei multe cuvȃnte latineȣti in linba romȃnȃ, iarȃ ȣesitura ei cea dinlontru destinctȃ (osebitȃ) de ȣesitura linbei, care o citesc in cȃrȣile latine, se alunecarȃ a crede cȃ aceasta cu scȃderea de la floarea linbei latinȃ ȣi cu stricarea ei s-au inȃmplat. Ma, de vi inȃteȣi pe aceȣti a raspundere: cȃnd, unde, pentru ce, cu ce mejlociri s-au inȃmplat scȃderea aceasta ȣi stricarea, au vor

stricarea? au vor amuți, au de nou vorbe góle, fôrá de nêque o dovédá vor adauge.

Nepotu. Se póte díce, che stricarea aquésta s'au facutu in Dacia prin mestecarea, si lunga petrecere a Românilor cu multe ghênte séu popórâ varvare.

Unchiu. Si aquésta è vorbâ desértâ cu nêque o dovédá proptită. Apoi vedemu, che limba Română nu numai in multe cuvênte, quare séu nêque cumu nu sunt in linba Latină, séu cu altă faciê se află, qui si în țesitura ei què din lontru se lovesce cu linba Spaniolă, cu a Frâncilor, si mai vîrtos cu linba Italiană. Dequi, dachê linbile aquum díse împreună cu què Română precum intră sêne in multe se lovesc, asiè intru aqueleș se desclinescu de què Latină; prètensa scădere, séau stricare, nu in Dacia s'au intemplat, qui pręcina nelovirei séu a neasemenărei linbilor aquestora nu que Latină acolo tribue si se cerce, de unde au pornit aceste linbi, quare aquum se chiamă Română, Italiană, Spaniolă, si Frâncă, adechê la Roma, in Italia.

Nepotu. Asiè darê se cade si dícemu, che linba Latină s'au stricat la Roma, si in Italia, si de acolo au pornit stricată còtră Francia, còtră Spania, si còtră Dacia; si aquésta è pręcina quăci limbile aceste sunt cuscite la olaltă, èrô de linba Latină, quare è in Carțile Latinesci, sunt străinate împreună cu linba Română.

Unchiu. Vrednică de risu este cuvântarea aquésta! Linba Latină, quând eră mai in flóre, si togma in vécul', que se díce de aur, fû prin colonii le Romane băgată in Francia séu in Galia, si in Spania; si nu lung tēmpu dupô aquea in Dacia. Quine póte dară visă, che linba Latină stricată si fi pornitu còtră Galia, còtră Spania, si còtră Dacia? Cărțile din vécul' aquelu scrise, quare le citimu astădi, adeverscu, che nêque odată n'au fostu linba Latină asiè in flóre precum in đisul' vécu.

Nepotu. Sûm (sunt) incredēntiatu, cum linba Română nu è stricată din linba Latină.

amuți, au de nou vorbe goale, fără de nici o doveadă, vor adauge.

Nepotu. Se poate zice că stricarea aceasta s-au făcut în Dacia prin mestecarea și lunga petrecere a românilor cu multe ghinte sau popoară varvare.

Unchiu. Și aceasta e vorbă deșeartă, cu nici o doveadă proptită. Apoi, vedem că limba română nu numai în multe cuvinte, care sau nicecum nu sânt în limba latină, sau cu altă față se află, ci și în țesitura ei cea dinlontru se lovește cu linba spaniolă, cu a frâncilor, și mai vârtos cu linba italiană. Deci, dacă linbile acum zise împreună cu cea română, precum întră sine în multe se lovesc, așa întru aceleș se desclinesc de cea latină. Pretinsa scădere sau stricare nu în Dacia s-au întâmplat, ci pricina nelovirei sau a neasemenărei linbilor acestora cu cea latină acolo tribuie să se cerce, de unde au pornit aceste linbi, care acum se chiamă română, italiană, spaniolă și frâncă, adecă la Roma, în Italia.

Nepotu. Așadară, se cade să zicem că linba latină s-au stricat la Roma și în Italia, și de acolo au pornit stricată cătră Francia, cătră Spania și cătră Dacia, și aceasta este pricina căci linbile aceste sânt cuscite laolaltă, iară de linba latină care e în cărțile latinești sânt străinate, împreună cu linba română.

Unchiu. Vrednică de răs este cuvântarea aceasta! Linba latină, când era mai în floare, și togma în veacul ce se zice de aur, fu, prin coloniile romane, băgată în Francia sau în Galia și în Spania, și, nu lung tîmp după aceea, în Dacia. Cine poate, dară, visa că limba latină stricată să fi pornit cătră Galia, cătră Spania și cătră Dacia? Cărțile din veacul acel scrise, care le citim astăzi, adeversc că niciodată n-au fost linba latină așa în floare precum în zisul veac.

Nepotu. Săm (sânt) încredințat cum linba română nu e stricată din linba latină. Tătuș

Tătuș dorescu, și cuvânti mai încolo în lucrul' aquestu, qua și me desceptu întru aquea, cum doă linbi au fostu la Romanii quei vechi: una Gramaticescă, séu a invetiatiilor, și alta a poporu lui.

Unchiu. Linba Latină que Gramaticescă, séu a invetiatiilor, quare pînă ađi este în Cartile Latine, chiaru se vede, che este linba nu firéscă, quî meșteșugită, sí quare nu se pote invetiă fôră numai cu ajutoriul' Gramaticiei. Che asiè este ea țesută, quăt macar quăt o va auđi quineva, nu poate și o invetie cu aque deplénire, quăt și nu facă dese, și grele greșele asupra gramaticiei, unde ori que linbă firéscă, și cum se đice, vină, numai din auđitu se pote invetiă deplén. Sciu que la Blaș în Transilvania un pruncu mic, qui invétieua carte Română, și Latinesce nêque a citire nu sciea, custând întră Clerici, quarii invétiaua la școală Latină, și pentru aquea întră sene purure Latinesce vorbea, din auđit atântu se procopsise în linba Latină: quăt tote quele cu lesnire le grăea în linba Latină; ma vorba lui totă eră plénă de grele greșele asupra Gramaticiei, quăt făcea risu la Clerici. Asiè va pați ori quare va cercă și invetie linba Latină din auđitu, și nu din Gramatică, nenumerate smênțele Gramaticesci va face în vorba sa; asiè pațescu toti și quarii invetiă la școle Latine, pînă nu ajungu a scire legile Gramaticesci deplénu.

Asiè pătea și ténerii Romanilor quelor vechi. Pentru aquea paréntiilor, și toti înțeleptii mare căștigă séu grișă purtaua, qua și se rădicesc școle, la quare cu dedénsu și âmble pruncii Romani, și invetiătorii bène se plătea. Amultoru de aquest feliu de invetiători, qui se chiămaua *Gramatici*, pînă ađi vestit è prin cărțile Latine nume le lor. Nu mai pucini ani petreceua ténerii Romanilor quelor vechi la școle Latine, pînă invetiaua deplénu linba Latină que meșteșugită: séu Gramaticescă, decum ađi petrecu fiii Românilor noștri. Chiar se culege aquesta din cuvénțele aquele a lui

doresc să cuvînti mai încolo în lucrul acest, ca să mă deștept întru aceea, cum doao linbi au fost la romanii cei vechi: una gramaticească sau a învățaților, și alta a poporului.

Unchiu. Linba latină cea gramaticească sau a învățaților, care pînă azi este în cărțile latine, chiar se vede că este linbă nu firească, ci meșteșugită și care nu se poate învăța fără numai cu ajutoriul gramaticiei. Că așea este ea țesută, că, măcar că o va auzi cineva, nu poate să o învețe cu acea deplinire, că să nu facă dese și grele greșele asupra gramaticiei, unde orice linbă firească și, cum se zice, vie numai din auzit se poate învăța deplin. Știu că la Blaj, în Transilvania, un prunc mic ci învăța carte română, și latinește nici a citire nu știa, custând întră clerici, carii învăța la școală latină, și, pentru aceea, întră sine pururea latinește vorbea, din auzit atânt se procopsise în linba latină, că toate cele cu lesnire le grăia în linba latină, ma vorba lui toată era plină de grele greșele asupra gramaticiei, că făcea răs la clerici. Așea va pați oricare va cerca să învețe linba latină din auzit, și nu din gramatică: nenumărate smintele gramaticești va face în vorba sa; așea pătesc toți, și carii înveață la școle latine, pînă nu ajung a știre legile gramaticești deplin.

Așea pătea și tinerii romanilor celor vechi. Pentru aceea, părinții lor și toți înțeleptii mare căștigă sau grija purta, ca să se rădicesc școle, la care cu de-dinsu să îmble pruncii romani, și învățătorii bine se plătea. A multor de acest feliu de învățători, ci se chiama *gramatici*, pînă azi vestit e prin cărțile latine numele lor. Nu mai puțini ani petrecea tinerii romanilor celor vechi la școle latine, pînă învăța deplin limba latină cea meșteșugită sau gramaticească, de cum azi petrec fiii românilor noștri. Chiar se culege aceasta din cuvintele acele a lui Cîntilian la *Instituțiile Oratorie*, cartea 1, cap 12. „Ma linba latină în căți ani stă coantră învățațelor noștri.”

Quintilianu⁽²⁾ la Institutiile Oratorie carte 1. cap. 12. „Ma linba Latină în quăti ani stă cóntră invetiăcei lor nostri.”¹⁶ Aquelas Quintilianu la đisa Carte cap. 6. ăice „que alta   a vorbi Latinesce, alta Gramaticesce.”¹⁷ Aq i chiar face Quintilianu desclinire intr  linba Latină, quare o sugea pruncii Romani inpreun  cu laptele dela mumele sale, si quare se ăice a poporului, si intr  linba Latină que mestesugit , quare mai mul i ani o inveti iaua din Gramatică. Cicero⁽³⁾ anche ăice in Cartea 5. de *Oratore*, que „Regulele de a vorbire Latinesce inveti tura que pruncesc  le dă.”¹⁸ Altă linb  dară vorbea pruncii Romani destinct  de que mestesugit  inante de a  mbla la scola Gramatic i linbei Latină, adech  aqu  linb  o vorbea quare o inveti ase dela mumele lor, si quare o gr ea de comun poporu cel neinvetiatu: quare linba nu avea opu (lipsă) de inveti tura Gramatic i la scol , fi ndu linb  firesc , nu mestesugit ; precum linba Română, dach    firesc , nu   de lipsă si o invetie pruncii Rom ni la scol  din Gramatică; qu  fie quare Rom nu, o sci. Precum Filosoful’ Român, asi  si purcariul’, vacariul, si p curariul’ vorb ndu, n que odată nu va face sm nt l  asupra Gramatic i quei din lontru a linbei sale.

Nepotu. Dach  linba Latină, quare a i se vede in car ile Latine, o au sciutu numai quei qui o inveti iaua la scol  cu ajutoriul’ Gramatic i mai in mulți ani; rogu te, qu nd cuv ntaua Julius Cesar, si alți Capitani la ostile sale, cum putea sii intel g  soldatii? au dor  toți soldatii Romani pin  si quei mai de josu sciea linba Gramatic sca?

Unchiu. Macar che forte mulți dintră Romani sciea linba Latină que Gramaticéscă, mai virtos in Roma, si pre la cetățile quele mai insemnate; t tu  mul imea nu sciea fără numai linba poporului, quare o au invetiatu

Acela  Cintilian, la zisa carte, cap 6, zice „că alta   a vorbi latinește, alta gramatic te.” Aci chiar face Cintilian desclinire intr  linba latină care o sugea pruncii romani împreună cu laptele de la mumele sale  i care se zice a poporului  i intr  linba latină cea meșteșugită, care în mai mul i ani o învăța din gramatică. Cicero încă zice în cartea 5, *De Oratore*, că „Regulele de a vorbire latinește  nv  tura cea pruncească le dă.” Altă linb , dară, vorbea pruncii romani, destinct  de cea meșteșugită,  nante de a  mbla la scola gramatic i latină, adecă acea linb  o vorbea, care o  nv  ase de la mumele lor  i care o grăia de comun poporul cel ne nv  at, care linb  nu avea op (lipsă) de  nv  tura gramatic i la scol , fiind linb  firească, nu meșteșugită, precum linba română, dacă   firească, nu   de lipsă să o învețe pruncii români la scol  din gramatică, ci fiecare român o  ti. Precum filosoful rom n, a ea  i purcariul,  i v cariul,  i p curariul, vorbind, niceodată nu va face smint al  asupra gramatic i cei dinlontru a linbei sale.

Nepotu. Dacă linba latină, care azi se vede în c r ile latine, o au știut numai cei ci o învăța la scol  cu ajutoriul gramatic i mai în mulți ani, rogu-te, când cuv nta Iulius Cesar  i alți capitani la oștile sale, cum putea să-i  n  leag  solda ii? Au doară toți solda ii romani până  i cei mai de jos știia linba gramatic esc ?

Unchiu. Măcar că foarte mulți dintră romani știia linba latină cea gramatic esc , mai v rtos în Roma  i pre la cetățile cele mai însemnate, t tu  mul imea nu știia fără numai linba poporului, care o au învățat de la

¹⁶ *At novitiis nostris per quot annos sermo Latinus repugnant?*

¹⁷ *Aliud esse Latine, aliud Grammaticae loqui.*

¹⁸ *Praecepta latine loquendi puerilis doctrina tradit.*

dela mumele sale. Aquéstă limbă o sciea si lăudatii Capitani din pruncia lor; si intru aquéstă limbă cuvântaua cōtră osti, pentru aquéa toți soldatii Romani pre bène o intelegea.

Nepotu. Ma Cuvētele Capitanilor quele cōtră oști ȃise le aflăm in linba Latină que Gramaticească scrise. Asiè dară intru aquéstă limbă au grăitu ȃisii Capitani cōtră ostile sale, nu intru alta.

Unchiu. Am spus mai sus, si precunoscut lucru este, che Romanii quei vechi tote Cartile in linba Latină que Gramaticească le scriea, nimene nu scriea in linba poporului: quare datină mai multe vécuri si dupō incetarea Impērătiei quei dela Roma vechiă fū ȃenută; ba si alte ghēnte, cum sunt Galii, Nemtii, Africanii etc. numai in linba Latină que Gramaticéscă scriea Cărți. Dequi scrienduse istoriile in linba Latină que Gramaticéscă; si cuvētele ȃisilor Capitani, macar che de dēnsii au fostu ȃise cōtră Soldati in linba Latină poporană, se scriserō in linba Latină que Gramaticéscă: Alta este a cuvēntă, alta a scriuere. De va cuvēnta un Basă Turcescu cōtră Soldatii sūi Turci in linba Turcescă, si órequare Istoricu va scrie Cuvēntul' lui in linba Nemȃescă; au ȃicevi, che Bașa aquelu au grăitu cōtră Turcii sūi Nemȃesce?

Nepotu. Nu pote fi indoélă nèquē quāt è mai mică, che doă linbi au avutu Romanii quei de demultu, una Gramaticească, alta poporană. Ma rogu te, unde è aȃi linba que poporană a Romanilor quelor vechi? au dōră au perit?

Unchiu. Linba poporului Romanilor quelor de demultu vecuesce pīnō astăȃi in gura Romānilor noștri. Che cu aquéstă limbă au venit strămosii Romānilor dela Roma in ȃilele Imperatului Traianu, quarele batēndu pe Decebalu Domnul' Dacilor, si desrăȃicināndu viȃea Dacilor din Dacia, dupō cum s'au aretat in Istoria: pentru inceputul' Romānilor in Dacia, si asiè despoiāndu Dacia de lōcuiitorii quei vechi, nemărginită mulȃime de Romani,

mumele sale. Această limbă o știa și lăudații căpitani din pruncia lor, și întru această limbă cuvânta către oști. Pentru aceea, toți soldații romani pre bine o înȃlegea.

Nepotu. Ma cuvintele căpitanilor cele către oști zise le aflăm în linba latină cea gramaticească scrise. Așeadară, întru această limbă au grăit zișii capitanii către oștile sale, nu întru alta.

Unchiu. Am spus mai sus, și pre cunoscut lucru este, că romanii cei vechi toate cărȃile în linba latină cea gramaticească le scriia, nimene nu scriia în linba poporului, care datină mai multe veacuri, și după încetarea împărăȃiei cei de la Roma Vechie, fu ȃinută. Ba și alte ghinte, cum sânt galii, nemȃii, africanii ș.c.l., numai în linba latină cea gramaticească scriia cărȃi. Deci, scriindu-se istoriile în linba latină cea gramaticească, și cuvintele zișilor capitanii, macar că de dānșii au fost zise către soldaȃi în linba latină poporană, se scriseră în linba latină cea gramaticească. Alta este a cuvānta, alta a scriere. De va cuvānta un bașă turcesc către soldaȃii săi turci în linba turcească, și oarecare istoric va scrie cuvāntul lui în linba nemȃească, au zice-vi că bașa acel au grăit către turcii săi nemȃește?

Nepotu. Nu poate fi înȃioală nici cāt e mai mică, că doao linbi au avut romanii cei de demult: una gramaticească, alta poporană. Ma, rogu-te, unde e azi linba cea poporană a romanilor? Au doară au perit?

Unchiu. Linba poporului romanilor celor de demult vecuiește până astăzi în gura romānilor noștri. Că cu această limbă au venit strămoșii romānilor de la Roma în zilele împărātului Traian, carele, bătānd pe Decebal, domnul dacilor, și desrăȃicinānd viȃea dacilor din Dacia, după cum s-au arătat în *Istoria pentru începutul romānilor în Dacia*, și așea, despoiind Dacia de lăcuiitorii cei vechi, nemărginită mulȃime de romani,

din totă Impărăția Romană, adecă din totă Italia au adusu in Dacia, qua ei tote orașele, si tote satele Daciei si le țină, si si le domnescă.

Nepotu. Dachê linba Românescă è linba poporu lui Romanilor quelor de demultu; pentru que Românii puțin se pot înțelege in vorbă cu Francii, cu Spaniolii, ba si cu Italianii, unde afară de îndoelă lucru mi se pare a fi, che si coloniile Romane, quare fură duse la Galia, si la Spania, cu linba poporană in gură au mersu acolo?

Unchiu. Când s'au dus Romanii a lăcuire in Spania, si in Galia séu Francia, ținile aquele eră plene de lăcuiitorii quei vechi ai ținilor aquelora; pentru aquéa linba Romană, séu Latină que poporană nu după lung tēmpu s'au amestecat cu linba lăcuiitorilor quelor vechi, si au scăduťu intru alsăuirile sale quele vechi. Êrô, după que au intrat ghēte Nemțesci in Spania, si in Galia séu Francia, si s'au aședatu acolo cu lăcuēntia, cu multu mai tare s'au strămutat linba Romană prin linba aquelor ghēte Nemțesci. Linba Italiană anchē mult s'au amestecat cu cuvēnte de a Langobardilor, după que aquesti au cuprēnsu pre Italiani, si s'au aședatu in Italia, unde pînô ađi sub nume de Italiani lăcuescu. Cu tote aqueste nu s'au fost stramutat asiē tare. Qui linba Italiană mai târđiu vîrtos o au schimbat invetiati Italianilor, si mai ales Poetele, quāt mai se pote đice, che au facutu linbă nōuă Italiană; ba si pînô ađi pășescu a o schimbare, mai vîrtos Toscanii. Romanii strămosii Romānilor, quānd au venit in Dacia, au aflat aquéstă țēră cu totu deșertă de lăcuiitori, asiē mai cu lesnire au potutu si se țină intregimea linbei Romană, si cu atāntu mai vîrtos che strămosii Romānilor nau fostu qua alte colonii Romane pre aire trāmise, qui mulțime ne numerată; si a poporului quelui premulțitu cu anevoiă este a i se schimba linba. Drept che prin Dacia, după que au descălecat Romanii acolo, multe ghēte varvare au trecut, ba au si lăcuit acolo, quare mai mult,

din toată Împărăția Romană, adecă din toată Italia, au adus în Dacia, ca ei, toate orașele și toate satele Daciei, să le țină și să le domnească.

Nepotu. Dacă linba românească e linba poporului romanilor celor de demult, pentru ce românii puțin se pot înțelege în vorbă cu frâncii, cu spaniolii, ba și cu italianii, unde afară de îndoială lucru mi se pare a fi că și coloniile romane, care fură duse la Galia și la Spania, cu linba poporană în gură au mers acolo?

Unchiu. Când s-au dus romanii a lăcuire în Spania și în Galia sau Francia, ținile acele era pline de lăcuiitorii cei vechi ai ținilor acelora. Pentru aceea, linba romană sau latină cea poporană, nu după lung timp, s-au amestecat cu linba lăcuiitorilor celor vechi și au scăzut întru alsăuirile sale cele vechi. Iară după ce au intrat ghinte nemțești în Spania și în Galia sau Francia și s-au așezat acolo cu lăcuința, cu mult mai tare s-au strămutat linba romană prin linba acelor ghinte nemțești. Linba italiană încă mult s-au amestecat cu cuvinte de a langobardilor, după ce acești au cuprins pre italieni și s-au așezat în Italia, unde până azi sub nume de italieni lăcuiesc. Cu toate aceste, nu s-au fost strămutat așa tare. Ci linba italiană mai târziu vârtos o au schimbat învățații italianilor, și mai ales poetele, cât mai se poate zice că au făcut linbă noao italiană; ba, și până azi, pășesc a o schimbare mai vârtos toșcanii. Romanii, strămoșii românilor, când au venit în Dacia, au aflat această țeară cu totu deșertă de lăcuiitori. Așa, mai cu lesnire, au potut să se țină întrăgimea linbei romană, și cu atânt mai vârtos, că strămoșii românilor n-au fost, ca alte colonii romane, pre aire trāmise, ci mulțime nenumărată, și a poporului celui pre mulțit cu anevoie este a i se schimba linba. Drept că, prin Dacia, după ce au descălecat romanii acolo, multe ghinte varvare au trecut, ba au și lăcuit acolo, care mai mult, care mai puțin, precum gotii și gepede, popoară

quare mai pucinu, precum Gotii si Gepede popóre Nemțesci, si Hunii cu Avarii viț Schitescă. Qui, numărul' quel cumplētu al Românilor, precum si inima que boerescă alor, a nu se mestecă in Căsătorie cu muieri de soiu străin au impedecat, qua si nu se schimosescă linba Romană prin linbi varvare. Nêque nu si au batutu Românii capu nêque odată spre aquéa, qua sâși schimbe linba que vechiă, cu quare au venit Romanii strâmosii lor in Dacia, după cum au făcut Italianii quei de aquum, qui o au lăsatu in fiëntia sa pînă astăzi.

Laurentie Topeltinu⁽⁴⁾ Sasu din Transilvania in Cartea sa, que se numesce *Origines et occasus Transilvanorum* la cap. 9. alăturându linba Italiană cu que Românescă asiè grăesce: „Socotesc che inainte de a alquotui Dantes, Bocatius si Petrarca din barbarimile Longobardilor, si a Galiloru, si din rămășițele domesticeii vorbă quei Latină, aquéstă nouă a Italianilor, frumósă, si mai dumnezeescă linbă, linba Românilor intru tote asemenea au fostu cu linba Italiană.”¹⁹ Veđi, cum linba Italianilor quelor de aquum prin ai sũi ómeni s'au strămutat din fiëntia ei que vechiă. Acoloș aduce inante Topeltin parerea lui Covacius⁽⁵⁾ intru aquestu chip: „Si Covacius au luat amēnte, che linba Românilor questor de aquum mai mai mult are in sēne din vorba Romană si Latină, de quāt linba que de aquum a Italianilor.”²⁰

Nepotu. Calcocondila,⁽⁶⁾ unul' dintră Scriptorii Bizantini in Cartea 2. đice, che linba Română este asemenea linbei Italiană, ma asiè è de stricată, si desclinită, quāt cu greu pot Italianii si o înțelegă. De unde urmă, che nu linba Italiană, ma que Română s'au abatutu dela linba poporului Romanu que vechiă.

nemțesti, și hunii cu avarii, viță schitească. Ci numărul cel cumplit al românilor, precum și inima cea boierească a lor a nu se mesteca în căsătorie cu muieri de soiu străin au împedecat, ca să nu se schimosească linba romană prin linbi varvare. Nice nu ș-au bătut românii capu niciodată spre aceea, ca să-și schimbe linba cea vechie, cu care au venit romanii, strămoșii lor, în Dacia, după cum au făcut italianii cei de acum, ci o au lăsat în ființa sa până astăzi.

Laurenție Topeltin, sas din Transilvania, în cartea sa ce se numește *Origines et occasus Transilvanorum*, la cap 9, alăturând linba italiană cu cea românească, așa grăiește: „Socotesc că înainte de a alcătui Dantes, Bocațius și Petrarca, din barbarimile longobardilor și a galilor și din rămășițele domesticeii vorbă cei latină, această noao a italianilor, frumoasă și mai dumnezeiască linbă, linba românilor întru toate asemenea au fost cu linba italiană.” Vezi cum linba italianilor celor de acum, prin ai săi oameni, s-au strămutat din ființa ei cea vechie. Acoloș aduce înainte Topeltin și părerea lui Covacius întru acest chip: „Și Covacius au luat aminte că linba românilor cestor de acum mai mai mult are în sine din vorba romană și latină decât linba cea de acum a italianilor.”

Nepotu. Calcocondila, unul dintră scriptorii bizantini, în cartea 2, zice că linba română este asemenea linbei italiană, ma așa e de stricată și desclinită, cât cu greu pot italianii să o înțeleagă. De unde urmă că nu linba italiană, ma cea română s-au abătut de la linba poporului roman cea vechie.

¹⁹ *Existimo, antequam Dantes, Boccatus et Petrarcha ex Barbarismis Longobardorum, Gallorumve, et familiaris Latini sermonis reliquiis, novam hanc Italarum, elegantem et pene divinam, composuissent, Valachicam Italicae linguae, per omnia similem fuisse.*

²⁰ *Covacius quoque in Dial. De administer. Regn. Transylv. observavit, vernaculum istorum Valachorum sermonem – plus fere in se habere Romani et Latini sermonis, quam praesens Italarum lingua.*

Unchiu. Calcocondila au scris aqweste la 1500. de ani dupô intruparea Domnului Cristos. Qui schimbarea linbei Italiană, quarea mai sus am descoperito, cu mult mai nante s'au intemplat. De unde drept are Calcocondila, che Italianii nu lesne se pot înțelege in vorbă cu Românii. Êrô ne sciëndu Grecu Calcocondila, che schimbarea linbei s'au intemplat de partea Italianilor, cum mai sus am desvălitu, si nu de partea Românilor; ne înțelegerea Italianilor in vorbă cu Românii o imputô stricâciunei linbei Română: intru quare gresi Grecul'. Che, precum am aretatu, nu linba Română, ma que Italiană, prin Longobardi, si prin ai sâi invetiati s'au abătut dela linba poporului Romanu que vechiă.

Nepotu. In linbile Italiană, Galică séu Frâncescă, si in que Spaniolă, pare, che mai multe cuvênte se află Latine, de quât in linba Română. Asiè darê linba Română è stricată, si pentru aque stricâciune cu anevoie se pot înțelege Italianii cu Românii in vorbă.

Unchiu. In linba Italiană, si in quele lalte cu adevveratu se află unele cuvênte, quare la Români nu se audu. Qui tribue șiți aduci amênte, che Italianii, Spaniolii, si Frâncii, de quand au inbrășiosatu credêntia Crestină, tot deuna au fostu supusi Patriarcului dela Roma; in Besericile lor tot deuna s'au ținutu linba Latină que Gramaticescă; nu se aușea in Besericile lor, in rugăciunile lor altă linbă, fôră linba Latină que Gramaticescă; ghênteale aqweste pretutindene avea scole Latine, in quare tênerimea lor se invetiaua linba Latină que Gramaticescă de plênu; intru aquéstă linbă invetiaua Retorica, Filosofia, Teologia, Legile politicesci, si altele. Ba mai sus de o mie de ani întră popóreale aqweste nu se scriea Cărți, fôră numai in linba Latină que Gramaticescă. Que mirare darê este, dachê in ȕisele linbi se află cuvênte latine, cu ȕisul' privilegiu vôrite, quare in linba Română nu se audu. Cu neputêntiă eră pre calea, quare o desvêlii, si nu se bage multime de cuvênte in ȕisele linbi din linba Latină. Si chiar lucru

Unchiu. Calcocondila au scris aceste la 1500 de ani după întruparea Domnului Hristos, ci schimbarea linbei italiană, carea mai sus am descoperit-o, cu mult mai nante s-au întâmplat. De unde, drept are Calcocondila că italianii nu lesne se pot înțelege în vorbă cu românii. Iară neștiind grecu Calcocondila că schimbarea linbei s-au întâmplat de partea italianilor, cum mai sus am desvălit, și nu de partea românilor, neînțelegerea italianilor în vorbă cu românii o împută stricâciunei linbei română, întru care greși grecul. Că, precum am arătat, nu linba română, ma cea italiană, prin langobardi și prin ai săi învățați, s-au abătut de la linba poporului roman cea vechie.

Nepotu. În linbile italiană, galică sau frâncească, și în cea spaniolă, pare că mai multe cuvinte se află latine, decât în linba română. Așeadară, linba română e stricată, și pentru acea stricâciune cu anevoie se pot înțelege italianii cu românii în vorbă.

Unchiu. În linba italiană și în celelalte, cu adevărat se află unele cuvinte care la români nu se aud. Ci tribuie să-ți aduci aminte că italianii, spaniolii, și frâncii, de când au îmbrășosat credința creștină, totdeuna au fost supuși patriarcului de la Roma. În besericile lor, totdeuna s-au ținut linba latină cea gramaticească. Nu se auzea, în besericile lor, în rugăciunile lor, altă linbă, fără linba latină cea gramaticească. Ghintele aceste pretutindine avea scoale latine, în care tinerimea lor se învăța linba latină cea gramaticească deplin. Întru această linbă învăța retorica, filosofia, teologia, legile politicești și altele. Ba, mai sus de o mie de ani, întră popoarale aceste nu se scria cărți, fără numai în limba latină cea gramaticească. Ce mirare, dară, este, dacă în zisele linbi se află cuvinte latine, cu zisul privilegiu vărite, care în linba română nu se aud. Cu neputință era, pre calea care o desvălii, să nu se bage mulțime de cuvinte, în zisele linbi, din linba latină. Și chiar lucru este că toate acele

este, che tôte aquele cuvênte Latine din ȕisele linbi, quare nu se audu în linba Română, sânt din linba Latină que Gramaticescă, si cu mai sus arêtatelê mêȕlociri băgate.

Êrô Românii din vécurile quele de ântea, neque o împărtăsire n’au avutu cu Romanii, neque au înveȕiatu linba Latină que Gramaticescă pînă mai în ȕilele nostre, si aquum ânce numai în ȕerile quele supuse Imperatului Austriei. Pentru aquêa în linba lor nu se află alte cuvênte Latine, fôră aquele; cu quare veni rô strâmosii lor dela Roma în Dacia, adechê quele que eră ale linbei poporului Romanu mai de demultu. Linba Română totă e linba Romană, quare fû alquôtuită din linba Latină poporană, si din tote alte destinpte linbi ale popórelor Italiei, quare furô învinse de Romani, si se fecerô un nationu cu Romanii. De aqui se prêcepe prêcina, pentru que în Italia tot deuna linba Romană au fost inpartită în multe Dialete; che mestecânduse nouii Romani, adechê poporele quele învinse, si adunate la un nation cu Romanii învingători, n’au putut si nu ȕenă unele cuvênte, si chipuri de graiu de a linbilor sale quelor vechi. De unde se întempla, de linba Romană capîtându intrun ȕênutu a Italiei cuvente nouă, séu pronuntiă nouă, si quele lalte, dupô plasa poporului aquestui; aqueleș cuvênte intru alt ȕênut al Italiei nu le avea; qui acolô altele êrô nouă intribuêntia, dupô plasa linbei, quare mai în ante avuse poporul’ aquelu. Si aquêstă desclinire de Dialete si astăȕi vecuesce în Italia, quât quei mult depărtati de alții anevoie pot se înȕelêgă vorba questora. Din Italia darê au venit si aice în Dacia mulȕimea destintelor Dialete în vorbă, macar che în Carȕile quele Besericesci numai o Dialectă este la toȕi.

Din quele mai sus ȕise limpede se vede, che nu linba Română, ma que Italiană, si quele lalte au patimitu schimbare, si pentru aquêa aquum Italianii, Spaniolii, si Francii puȕin se pot înȕelege cu Românii în vorbă. Precum si aquêa nu mai puȕin chiaru este, chê quel que va vre si judece drept despre linba

cuvinte latine din zisele linbi, care nu se aud în linba română, sânt din linba latină cea gramaticească și cu mai sus arătatele mijlociri băgate.

Iară românii din veacurile cele din întea nici o împărtășire n-au avut cu romanii, nice au învățat linba latină cea gramaticească până mai în zilele noastre, și acum încă numai în ȕerile cele supuse împăratului Austriei. Pentru aceea, în linba lor nu se află alte cuvinte latine, fără acele cu care veni ră strâmoșii lor de la Roma în Dacia, adevă cele ce era ale linbei poporului roman mai de demult. Linba română toată e linba romană care fu alcătuită din latină poporană și din toate alte destinpte linbi ale popoarelor Italiei, care fură învinse de romani și se feceră un naȕion cu romanii. De aci se pricepe pricina pentru ce, în Italia, totdeuna, linba romană au fost împărȕită în multe dialețe, că, mestecându-se noii romani, adevă popoarele cele învinse și adunate la un naȕion, cu romanii învingători, n-au putut să nu ȕină unele cuvinte și chipuri de graiu de a linbilor sale celor vechi. De unde se întempla de linba romană, căpătând într-un ȕinut a Italiei cuvinte noao sau pronunȕie noao, și celelalte, după plasa poporului acestui, aceleș cuvinte, întru alt ȕinut al Italiei, nu le avea, ci acolo altele iară noao întribuinȕa, după plasa linbei, care mai înainte avuse poporul acel. Și această desclinire de dialețe și astăzi vecuiește în Italia, căt cei mult depărtati de alȕii anevoie pot să înȕăleagă vorba cestora. Din Italia, dară, au venit și aici în Dacia mulȕimea destintelor dialețe în vorbă, măcar că în cărȕile cele besericești numai o dialectă este la toȕi.

Din cele mai sus-zise, limpede se vede că nu linba română, ma cea italiană și celelalte au pățimit schimbare, și pentru aceea, acum, italianii, spaniolii și frâncii puȕin se pot înȕălege cu românii în vorbă. Precum și aceea, nu mai puȕin chiar este că cel ce va vre să judece drept despre linba cea de demult

que de demult a poporului Romanu, tribue și quéră ajutoriu dela linba Română. Mulți bărbați învețiați dintru aque scadere, che n'au sciutu linba Română, strâmbă judecată au făcut despre linba que vechiă a poporului Romanu.

Nepotu. Pucine cuvênte Latine, mi se pare, a fi în linba Română; quele multe darê vor si fie din linbile poporelor Italiei, quare furô invinse de puternicii Romani, si apoi împreunate intrun națion cu Romanii?

Unchiu. Sunt și de a țiselor popóre ale Italiei multe cuvênte în linba Română, ma quele mai multe sunt din linba Latină. Numai aquelora li se pare a nu fi multe cuvênte Latine în linba Română, quarii alătură linba Română cu linba Latină que Gramaticescă, si nu socotescu de linba Latină cea poporană. Multe cuvênte a le linbei latină poporană, quare sunt în linba Română, linba Latină que Gramaticescă le au prefăcut altmêntre, si le au dat altă formă; pentru aquea cu vederea din ântea se par a nu fi Latine. Ma de vi cercă cu chiauea què de mène în Ortografie intribuênțiată inceputul' séu radicina lor, quare în ênsele este incuibată; vi află, che sunt Latine, qua si quele, que se citescu în Carțile quele în linba Latină Gramaticescă. Drept, che pinô vor scriue Românii cu slove Cirilicesci, quare le intribuênțiă Sêrbii cu Rusii, si quare cu aque viclenie sunt băgate întră Români, qua cu totu si se stingă linba Română, neque odată nu vor fi vederóse cuvêntele Latine în linba Română: cu atânta funingine au acoperit boerésca lor fație, si qua intru o négră capsă fôrá speranțîă (nădesde) de scapare amar le tênu închise! De quâte ori mi s'au întemplat mie, de indoendume de vrun cuvêntu, ôre Latinesc este; quât l'am scris cu slove séu litere Latine, îndată cu strălucire i se veđu Latina lui fație, si pareă, che ride asupra mea de bucurie, che l'am scapatu din sclavie, si de calicele Cirilicesci petece!

a poporului roman tribuie să ceară ajutoriu de la linba română. Mulți bărbați învățați, dintru acea scădere, că n-au știut linba română, strâmbă judecată au făcut despre linba vechie a poporului roman.

Nepotu. Puține cuvinte latine mi se pare a fi în linba română; cele multe, dară, vor să fie din linbile popoarelor Italiei, care fură invinse de puternicii romani și apoi împreunate într-un națion cu romanii?

Unchiu. Sânt și de a ziselor popoară ale Italiei multe cuvinte în linba română, ma cele mai multe sânt din linba latină. Numai acelora li se pare a nu fi multe cuvinte latine în linba română, carii alătură linba română cu linba latină cea gramaticească și nu socotesc de linba latină cea poporană. Multe cuvinte ale linbei latină poporană, care sânt în linba română, linba latină cea gramaticească le-au prefăcut altmîntre și le-au dat altă formă. Pentru aceea, cu vederea din întea, se par a nu fi latine. Ma, de vi cerca cu chiiaia cea de mine în ortografie întribuițată începutul sau rădăcina lor, care în însele este încuibată, vi afla că sânt latine, ca și cele ce se citesc în cărțile cele în linba latină gramaticească. Drept că, până vor scrie românii cu slove cirilicești, care le întribuiță sârbii cu rușii și care cu acea viclenie sânt băgate întră români, ca cu totul să se stingă linba română, niciodată nu vor fi vederoase cuvintele latine în linba română: cu atânta funingine au acoperit boiereasca lor față și ca într-o neagră capsă, fără speranță (nădeșde) de scăpare, amar le țin închise! De câte ori mi s-au întâmplat mie de îndoindu-mă de vrun cuvânt oare latinesc este, cât l-am scris cu slove sau litere latine, îndată cu strălucire i se văzu latina lui față și părea că râde asupra mea de bucurie, că l-am scăpat din sclavie și de calicele cirilicești petece.

Nepotu. Sunt unele cuvinte în limba Românească, quare ađi nu se află nêquē în limba Latină que Gramaticescă, nêqē în que Italiană, nêquē în que Spaniolă, neque în que Francică, nêquē intru alte linbi nôi cunoscute; aquele, mi se pare, apriat lucru a fi, che strămosii Românilor le au împrumutatu dela ghente varvare, quare mai de mult âmb্লাu prin Dacia, si aquum sunt stinse.

Unchiu. Găcitori desvênate, si quare nu ajungu o cêpă degerată, sunt aquele, a cercă cuvintele Române în linbi de aquelor ghente stinse, quare nu se sci, que linbă au avutu în gura lor. Am đisu mai sus, che în Italia multe Dialete au fostu, si pînă astăzi sunt. Dequi se cade a đice, che cuvintele de tene pomenite, din unele ținuturi ale Italiei fură de strămosii Românilor în Dacia aduse; aquele, cum se întēplă, în Italia s'au dat uitărei, la Români pînă ađi vecuescu. Au nu si Românilor aici s'au intemplat aquêa? Unele cuvinte Latine intră Români que din Dacia lui Aurelianu pînă astăzi sunt în gura lor, la Români quei din Dacia lui Traianu nêque cum nu se audu; si în contră, unele rămănu în Dacia lui Traianu, quare în Dacia lui Aurelianu indeșertu le vi căută. Ba si în Dacia lui Traianu sunt unele cuvinte Latine intrun tēnutu, sêu intru o Dialectă, quare intru alte Dialete ale Daciei lui Traianu nu se află; asemenea este lucru si în Dacia lui Aurelianu. Si la Sloveni quâte cuvinte slovenesci sunt intru unele Dialete, quare intru alte Dialete sunt necunoscute!

Nu numai cuvintelor quelor, que sunt numai a linbei Romană, qui si quelor, que sunt comune (de obșce) ei cu linba Latină que Gramaticescă au acăđut aquêstă intemulare. Pentru esempru: în quele prevechi 12. Table ale Romanilor se află intru atrea personă vorba: *escit, escint* în loc de *sit, sint*. Adôă, si ântea personă nêquēiri nu se află în cărțili Latine, este perită din linba Latină que

Nepotu. Sânt unele cuvinte în limba românească, care azi nu se află nici în limba latină cea gramaticească, nici în cea italiană, nici în cea spaniolă, nici în cea francică, nici întru alte linbi noao cunoscute. Acele mi se pare apriat lucru a fi că strămoșii românilor le-au împrumutat de la ghinte varvare, care mai demult îmbლა prin Dacia, și acum sânt stinse.

Unchiu. Găcitori desvênate și care nu ajung o ceapă degerată sânt acele, a cerca cuvintele române în linbi de acelor ghinte stinse, care nu se ști ce linbă au avut în gura lor. Am zis mai sus că în Italia multe dialețe au fost, și până astăzi sânt. Deci se cade a zice că cuvintele de tine pomenite, din unele ținuturi ale Italiei, fură, de strămoșii românilor, în Dacia aduse. Acele, cum se întēplă, în Italia s-au dat uitărei, la români până azi vecuiesc. Au nu și românilor aici s-au întāplat aceea? Unele cuvinte latine, întră români cei din Dacia lui Aurelianu, până astăzi sânt în gura lor, la români cei din Dacia lui Traianu nicecum nu se aud. Și, în coantră, unele rămănu în Dacia lui Traianu, care în Dacia lui Aurelianu în deșert le vi căuta. Ba și în Dacia lui Traianu sânt unele cuvinte latine, într-un ținut sau întru o dialectă, care întru alte dialețe ale Daciei lui Traianu nu se află. Asemene este lucru și în Dacia lui Aurelianu. Și la sloveni căte cuvinte slovenești sânt întru unele dialețe, care întru alte dialețe sânt necunoscute!

Nu numai cuvintelor celor ce sânt numai a limbei romană, ci și celor ce sânt comune (de obște) ei cu linba latină cea gramaticească au acăđut această întāplare. Pentru esempru: în cele pre vechi 12 Table ale romanilor se află întru a trea personă vorba: *esțit, esțint* în loc de: *sit, sint*. A doaoa și întāa personă nicăiri nu se află în cărțili latine, este perită din linba latină cea gramaticească, iară la români cei

Gramaticescă; éro la Românii quei din Dacia lui Traianu se află adoă personă: *esci* (ѣци) *es*; la Românii din Dacia lui Aurelianu se află si ântea personă: *scu*: *sum*. Dachê cuvêntele quele din cărți, adechê a linbei Latină quei Gramaticescă, in quare se scriuea cărțile, ânehê nu au remasu unele statornice, qui au perit; cu quât mai virtos prin atâte, după venirea strămosilor nostri in quóaque, schimbări a le fraților nostri Italiani au potutu unele cuvênte fôră întórquere si sbóre din gurile lor, quare la Români s’au pēstratu, si vecuescu pinô astăzi.

Nepotu. Tote cu aquê tãrie, reschiãrat, si limurit le ai spus, quât numai aquelu pôte prēmire indoélă de aqueste, quare in lumina sórelui de a mēdiã đî s’au deprēnsu a orbecare. Io sũnt incredēñtiat, chê linba Română este linba poporului Romanu que vechiã. Qui doresc a scire si aquêa: De quând au inceput aquéstă linbă a poporului Romanu, séu linba Latină, quare o grăea poporul?

Unchiu. Mai vechiã este linba poporului que Latină, de quât si putem scire urđirea ei; atântu se sci, che linba Latină que din gura poprului cu mai multe vécuri in ante de facerea Romei au fostu in țera, que se đice *Latium*, unde è făcută Roma. După que, facēdu-se Roma, Romanii pre inquietu au invinsu tote popórale Italiei; multe cuvēnte, si ênsuširi de a le linbilor aquelor popóre s’au adaus la linba poporană Latină, si asié s’au intogmit linba Romană poporană, după cum mai sus am spus, quare după aquêa au fost in gura tuturor popórelor din Italia. Aquéstă linbă preste totă Italia lațită s’au numitu Latină, Romană, si pre urmă Italiană.

Nepotu. Nu me indoescu, che linba Latină que din cărți va fi mai vechiã de quât linba Latină que din gura poporului Latinu.

Unchiu. Ba nu. Che linba Latină que din Cărți este mestēșugită, Gramaticescă, nu firēscă, precum au fost linba Latină que poporană. Si cunoscut lucru este, che mai

din Dacia lui Traian se află a doao personă: *ești* (*ești*) *es*; la românii din Dacia lui Aurelianu se află și întâa personă: *escu*, *sum*. Dacă cuvintele cele din cărți, adecă a linbei latină cei gramaticească, în care se scriia cărțile, încă nu au rămas unele statornice, ci au perit, cu cât mai vărtos prin atâte, după venirea strămoșilor nostri încoace, schimbări ale fraților nostri italieni, au potut unele cuvinte, fără întoarcere, să sboare din gurile lor, care la români s-au păstrat și vecuiesc până astăzi.

Nepotu. Toate cu acea tãrie, rãschirat, și lãmurit le-ai spus, cât numai acel poate primire îndoială de aceste, care în lumina soarelui de amezăzi s-au deprins a orbecare. Io sânt încredințat că linba română este linba poporului roman cea vechie. Ci doresc a știre și aceaea: când au început această linbă a poporului roman sau linba latină, care o grăia poporul?

Unchiu. Mai vechie este linba poporului cea latină decât să putem știre urzirea ei. Atânt se ști, că linba latină cea din gura poporului cu mai multe veacuri înainte de facerea Romei au fost în țeara ce se zice *Lațium*, unde e făcută Roma. După ce, fecându-se Roma, romanii pre încet au învins toate popoarale Italiei. Multe cuvinte și însuširi de ale linbilor acelor popoară s-au adaus la linba poporană latină, și așea s-au întogmit linba romană poporană, după cum mai sus am spus, care, după aceaea, au fost în gura tuturor popoarlor din Italia. Această linbă, preste toată Italia lățită, s-au numit latină, romană, și pre urmă italiană.

Nepotu. Nu mă îndoiesc că linba latină cea din cărți va fi mai vechie decât linba latină cea din gura poporului latin.

Unchiu. Ba nu. Că linba latină cea din cărți este meșteșugită, gramaticească, nu firească, precum au fost linba latină poporană. Și cunoscut lucru este că mai vechie e firea

vechiă è firea, de quât măestria. Linba Latină que din cărți è născută din linba Latină poporană, adecă din linba poporului fû prefăcută, precum ori que linbă cultivită din linba poporului au luat inceputul' sũ; dupô aquêa fû pre inquietu mult avuțită, frumsețată, si cu nũa si nũa străluciri dirêsă pînô in dîlele aquelui mare Orator al Romanilor *Cicero*: quare tẽmpu s'au dîsu eta, sêu vécul' quel de aur a linbei Latină quei Gramaticescă. In vécul' aquest de aur au incetat a se mai face queva semnată adaugere la linba Latină que Gramaticescă.

Nepotu. Quând darê s'au urđitu linba Latină que din Cărți, s'au Gramaticescă?

Unchiu. Aquestei linbă începitor au fostu Latinus Craiul' Lațiu lui. De lucrul' acestu asie scrie Eutropius⁽⁷⁾ in Cartea 1. „Împêrîțẽdu Latinus (*in Latiu*), quarele linba Latina o au indreptatu, si pre Latini dupô numele sũ iau numitu, Troia fû de Greci cuprẽnsă. Implẽnẽnduse de la inceputul' lumbi ani 4018 (...) in ante de facerea Romei ani 304.”²¹

Nepotu. Cuvẽtele, quare l`ei cititu, nu sũnt a lui Eutropius, qui adause de un scriptor al vécului 10. Nêque nu se află in editiile lui Eutropius, quare le avem.

Unchiu. Lăudatele cuvẽte le citii din editia que dela Venetia a lui Aldus din anul' 1521.

Nepotu. Togma si fie cuvẽtele aquele a lui Eutropius, nu i se pote crede, fiẽnd el cu atãnte vécuri depãrtatu de tẽmpul' lui Latinus.

Unchiu. Preste cuviẽntiã este, a nu crede unui bãrbatu, cum au fost Eutropius, numai pentru aqêa, che cu nu puține vécuri au trãitu mai in quóque de quât Latinus; nêque nu putemu avẽ prepus asupra lui de vrun interes, quarele sil' fi trasu a mẽnți intru aquest lucru fõrã prihană. Pentru aquêa lipsește si credem, che Eutropius lucrul' aquela nu l'au suptu din degete, qui l'au cititu in vro scripturã

decãt mãiestria. Linba latină cea din cărți e născută din linba latină poporană, adecă din linba poporului fu prefăcută, precum orice linbă cultivită din linba poporului au luat începutul său. După aceea, fu pre încet mult avuțită, frumsețată și cu noao și noao străluciri direasă, până în zilele acelu mare orator al romanilor, Cicero, care timp s-au zis eta sau veacul cel de aur a linbei latină cei gramaticească. În veacul acest de aur au încetat a se mai face ceva semnată adaugere la linba latină cea gramaticească.

Nepotu. Când, dară, s-au urzit linba latină cea din cărți sau gramaticească?

Unchiu. Acestei linbă începătoriu au fost Latinus, craiul Lațului. De lucrul acest așa scrie Eutropius în Cartea 1: „Împărățînd Latinus (în Lațiu), carele linba latină o au îndreptat, și pre latini, după numele său, i-au numit, Troia fu de greci cuprinsă (...). Împlinindu-se de la începutul lumbi ani 4018. (...) Înainte de facerea Romei, ani 304.”

Nepotu. Cuvintele care le-ai citit nu sânt a lui Eutropius, ci adause de un scriptor al veacului 10. Nice nu se află în edițiile lui Eutropius, care le avem.

Unchiu. Lăudatele cuvinte le citii din ediția cea de la Veneția a lui Aldus, din anul 1521.

Nepotu. Togma să fie cuvintele acele a lui Eutropius, nu i se poate crede, fiind el cu atâtea veacuri depărtat de tãmpul lui Latinus.

Unchiu. Preste cuviință este a nu crede unui bărbat cum au fost Eutropius, numai pentru aceea, că nu cu puține veacuri au trăit mai încoace decãt Latinus. Nice nu putem ave prepus asupra lui de vrun interes carele să-l fi tras a minți întru acest lucru fără prihană. Pentru aceea, lipsește să credem că Eutropius lucrul acela nu l-au supt din degete, ci l-au citit în vro scriptură pre vechie, care,

²¹ *Regnante tamen Latino (in Latio) qui Latinam linguam correxuit, et Latinos de suo nomine appellavit: Troja a Graecis capta est (...) expletis a mundi principio annis IV.m. XVIII. (...) ante urbem conditam annis CCC. et. IV.*

prevechiă, quare, precum mii altele, au perit, si n'au ajunsu la noi. Daré què urme de aquestui lucru aflămu si in Varo,⁽⁸⁾ despre quarele aquéstă mărturisire ne lăsò scrisă Quintilianu in Institutiile Oratorii, cartea 10. cap. 1. „Terentiu Varo, bărbatul' quel mai invêtiat întră Romani. Forte multe Cărți si preinvêtiate au alquôtuit acestu, fiendu presciutor de linba Latină, si de tote lucrurile quele vechi, si ale Grecilor; si ale nostre.”²² Varo, țisei, in Cartea que despre linba Latină, quare o au inchinatu pretinului său Cicero, țice: „Che nu se vedea cu cuviëntiă, qua io in cuvântul', que l'au făcut Enius, si me lenevesc a spune pręcina, che aquela cuvântu mai inante l'au făcut Craiul Latinus.”²³ Arétă aqui Varo, che un cuvântu, que se credea, che Enius⁽⁹⁾ l'au sternitu si l'au băgat in linba Latină que Gramaticescă, nu Enius, qui Latinus l'au făcutu. De unde chiar se adună, che Latinus au făcut queva schimbare in linba Latină. De aquí urmă, che cuvintele quele mai sus citite; fie a lui Eutropius, fie a altui scriptor, nu sânt fôră temeiu țise. De ar fi avutu Varo prëlegiu mai pre largu, după a sa cea nemărginită cunoscëntiă de lucrurile quele vechi a le Latinilor, a cuvânta despre aquéstă, intru totă lumina ar fi aședatu lucru, cum che Latinus au fost quel ăntea incepător a linbei Latină quei Gramaticescă.

Nepotu. Que pręcină au potutu avè Latinus, si quei după dënsul', a schimbă linba Latină poporană, si a prefacere din ea què Gramaticescă?

Unchiu. După que Latinii mai de aprópe s'au insoțitu, si s'au amestecatu cu Grecii, si luându a mēte, che Grecii multe sciēntie au scrise in linba sa què Elină; au prënsu a urmă Grecilor, a se dare după sciēntie; si qua si fie linba lor de ajunsu spre prēmirea; si lătirea sciēntielor, au inceput după forma linbei quei

precum mii altele, au perit și n-au ajuns la noi. Dară că urme de acestui lucru aflăm și în Varo, despre carele această mărturisire ne lăsă scrisă Cvintilian în *Instituțiile oratorii*, cartea 10, cap 1: „Terențiu Varo, bărbatul cel mai învățat întră romani. Foarte multe cărți și preînvățate au alcătuit acest, fiind preștiutoriu de linba latină și de toate lucrurile cele vechi, și ale grecilor, și ale noastre.” Varo, zisei, în cartea cea despre linba latină, care o au închinat pretinului său Cicero, zice: „Că nu se vedea cu cuviință ca io, în cuvântul ce l-au făcut Enius, să mă lenevesc a spune pricina, că acela cuvânt mai înainte l-au făcut craiul Latinus.” Areată aci Varo că un cuvânt, ce se credea că Enius l-au stărnit și l-au băgat în linba latină cea gramaticească, nu Enius, ci Latinus l-au făcut. De unde chiar se adună că Latinus au făcut ceva schimbare în linba latină. De aci urmă că cuvintele mai sus citite, fie a lui Eutropius, fie a altui scriptor, nu sânt fără temeiu zise. De ar fi avut Varo privilegiu mai pre larg, după a sa cea nemărginită cunoștință de lucrurile cele vechi ale latinilor, a cuvânta despre aceasta, întru toată lumina ar fi așezat lucru, cum că Latinus au fost cel întâia începător a linbei latină cei gramaticească.

Nepotu. Ce pricină au potut ave Latinus și cei după dănsul a schimba linba latină poporană și a prefacere din ea cea gramaticească?

Unchiu. După ce latinii mai de aproape s-au însoțit și s-au amestecat cu grecii și, luând aminte că grecii multe științe au scrise în linba sa cea elină, au prins a urma grecilor a se dare după științe. Și, ca să fie linba lor de ajuns spre primirea și lățirea științelor, au început, după forma linbei cei elină sau

²² *Terentius Varo, vir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros et doctissimos composuit, peritissimus linguae Latinae, et omnis antiquitatis, et rerum Graecorum, nostrarumque.*

²³ *Non enim videbatur consentaneum, me eo in verbo quod finxisset Enius, causam negligere, quod ante rex Latinus finxisset.*

Elină séu Grecéscă, din quare scotea învățaturile, a preface linba sa: aquésta o făcea mai alesu cu întorquerea cărților de pre Grecie pre Latinie. Chiar se vede din ênsa linbă Latină que Gramaticéscă, cum totă è învăscută cu firea linbei Elină; si ênsul' Quintilianu mărturisesce, che linba Latină è forte asemenea linbei Grecéscă, mai virtos dialetei Eolică. Veđi cuvêntele lui Quintilianu in Ortografie sub litera D. făç. 18. unde leam scrisu.

Nepotu. Óre, cum au inceputu linba Latină que Gramaticéscă a se preface din linba Latină poporană?

Unchiu. Una din quele ântea schimbări mi se pare a fi mutarea sfîrsitului cuvêntelor. Che sfîrsînduse tote cuvêntele linbei Latină poporană in vocale; învătiatii Latinilor au inceputu, urmând Grecilor, a adauge la capetul' une lor cuvênte consonante. Fundamentul' meu de a credere, che tote cuvêntele mai de mult a le linbei Latină se sfîrsea in vocale, este, che nu numai in linba Italiană, qui si in linba Română, quare la inceputul' sutei a doă dela Cristos au esitu din Italia, tote cuvêntele astăzi se sfîrsecu in vocale. De aqui nu fôră cuviêntiă se inchiagă, che si la Latinii quei de demultu, inante de a se însoțire ei cu Grecii, tote cuvêntele esea in vocală. Cui va plăcê a negă (têgôdui) aquésta, è detor se arete inceputul' obiceiului Italianilor si a Românilor de a nu putere suferi consonantă in capetul' cuvêntelor. Ma, fiend che nêmene nu pote si făcă aquéa; remâne inchiatu, che si la Latinii quei de demultu tote cuvêntele au fost datină a se sfîrsire in vocale.

La Români, đic, quei din Dacia lui Aurelianu pinô astăzi tote cuvêntele se sfîrsecu in vocală, qua si la Italiani; éro la quei din Dacia lui Traianu de multe ori se lasă afară vocala *u* que din sfîrsitu, drept aquéa multe cuvênte la acesti se sfîrsecu in consonantă. Totuș mosii Românilor puserô in scriptură lîngê o consonantă qua aquésta Cirilicescul' **ѡ**, quare nu are nêque un sonu,

grecească, din care scotea învățăturile, a preface linba sa. Aceasta o făcea mai ales cu întoarcerea cărților de pre grece pre latinie. Chiar se vede din însa linbă latină cea gramaticească cum toată e învăscută cu firea linbei elină. Și însul Cvintilian mărturisește că linba latină e foarte asemenea linbei grecească, mai vârtos dialetei eolică. Vezi cuvintele lui Cvintilian, în *Ortografie*, sub litera D, făç. 18, unde le-am scris.

Nepotu. Oare cum au început linba latină cea gramaticească a se preface din linba latină poporană?

Unchiu. Una din cele întea schimbări mi se pare a fi mutarea sfârșitului cuvintelor. Că sfârșindu-se toate cuvintele linbei latină poporană în vocale, învățații latinilor au început, urmând grecilor, a adauge la capetul unelor cuvinte consonante. Fundamentul meu de a credere că toate cuvintele mai demult ale linbei latină se sfârșea în vocale este că nu numai în linba italiană, ci și în linba română, care la începutul sutei a doao de la Hristos au ieșit din Italia, toate cuvintele astăzi se sfârșesc în vocale. De aci, nu fără cuviință, se închiagă că și la latinii cei de demult, înainte de a se însoțire ei cu grecii, toate cuvintele ieșea în vocală. Cui va plăce a nega (tăgădui) aceasta e dator să areate începutul obiceiului italianilor și a românilor de a nu putere suferi consonantă în capetul cuvintelor. Ma, fiindcă nimene nu poate să facă aceea, rămâne închiat că și la latinii cei de demult toate cuvintele au fost datină a se sfârșire în vocale.

La românii, zic, cei din Dacia lui Aurelianu, până astăzi, toate cuvintele se sfârșesc în vocală, ca și la italieni, iară la cei din Dacia lui Traian de multe ori se lasă afară vocala *u* cea din sfârșit. Drept aceea, multe cuvinte la acești se sfârșesc în consonantă. Totuș moșii românilor puseră în scriptură lângă o consonantă ca aceasta chirilicescul **ѡ**, care nu are nice un son, spre semn că acest loc e a

spre semnu, che aquest locu è a vocalei *u*. Ma, un cuvânt qua acestu, de se va împreună cu articlu definitu, sèu cu altă particeică, aqueaş vocală se aduce înapoi la locul' ei, pentru esempru: *Român, Românul'*; *Grec, Grecul'*; *dând, dândune; Rugând, rugândute; lăsând, lăsându-se; fac, facu-l, „facio illud”* etc. Vezi *Animadversiile* asupra Recensiei *Istoriei*: pentru începutul' Românilor în Dacia.

Nepotu. Que ai đisu despre sfîrsirea cuvênte lor Italiane în vocale, este adevărat în quāt e pentru linba Italiană quē îndreptată, quare o au adunat învătati Italianilor: despre quare mai înainte ai cuvântatu; ma Lombardii si Furlanii aque datină nu o au. Asiè darē tot fundamentul' tūu se restörnă.

Unchiu. Dachē vi luuă amēnte la soiul' aquestor, și la învecinarea tēnutu lui lor cu alte popóre străine; vi incetă a te mirare, quāce ei s'au abătutu dela firea linbei Italiană quei vechiă. Au nu scii (despre quare si mai sus am grăitu) che Lombardii sēu Langobardii au adus schimbarea que mare în linba Italiană cu descălecarea lor în Italia. Nu è de a se mirare darē, che Lombardii din linba sa que Nemțescă au tēnut datina de a sfîrsire cuvênte in consonante. A cercă firea linbei Italiană que adevărată întră Lombardi, si întră Furlani, atântu face, qua quând ar căută quineva linba Română que limpede întră Români quei que lōcuescu spre marginile Ungariei, au a Rusilor; sēu qua quând ar vre quineva si afle ênsusirea linbei slovenă în Dialecta Carniolană, sēu în dialecta Sêrbilor, quare sunt o colēșă de multe destînte linbi aboțită. Altmētre, si alți Italiani, mai virtos poetele, pentru scurtarea, de multe ori lapidă vocala que din capetul cuvântului, precum si Români quei din Dacia lui Traianu, cum mai sus am spus. Qui aquēsta nu aspage fundamentu quel mai sus pentru sfîrsirea cuvêntelor în vocale așețat.

Nepotu. Intratau si în linba Latină que din Cărți cuvênte de ale popórelor Italiei quelor

vocalei *u*. Ma, un cuvânt ca acest, de se va împreuna cu articlu definit sau cu altă particeică, aceeaș vocală se aduce înapoi la locul ei, pentru esempru: *român, românul;* *grec, grecul;* *dând, dându-ne; rugând, rugându-te; lăsând, lăsându-se; fac, facu-l, „facio illud”* etc. Vezi *Animadversiile* asupra rețensiei *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*.

Nepotu. Ce ai zis despre sfârșirea cuvintelor italiene în vocale este adevărat, în cât e pentru linba italiană cea îndreptată, care o au adunat învățații italianilor, despre care mai înainte ai cuvântat; ma lombardii și furlanii acea datină nu o au. Așeadară, tot fundamentul tău se răstoarnă.

Unchiu. Dacă vi lua aminte la soiul acestor și la învecinarea ținutului lor cu alte popoară străine, vi înceta a te mirare, căce ei s-au abătut de la firea linbei italiene cei vechie. Au nu știi (despre care și mai sus am grăit) că lombardii sau langobardii au adus schimbarea cea mare în linba italiană cu descălecarea lor în Italia? Nu e de a se mirare, dară, că lombardii, din linba sa cea nemțească, au ținut datina de a sfârșire cuvintele în consonante. A cerca firea linbei italiene cea adevărată întră lombardi și întră furlani atât face, ca când ar căuta cineva linba română cea limpede întră românii cei ce lăcuiesc spre marginile Ungariei au a rușilor, sau ca când ar vre cineva să afle însușirea linbei slovenă în dialecta carniolană sau în dialecta sârbilor, care sânt o coleășă de multe destînte linbi aboțită. Altmintre, și alți italieni, mai vartos poetele, pentru scurtarea, de multe ori lapadă vocala cea din capetul cuvântului, precum și românii cei din Dacia lui Traian, cum mai sus am spus. Ci aceasta nu aspage fundamentul cel mai sus pentru sfârșirea cuvintelor în vocale așezat.

Nepotu. Întrat-au și în linba latină cea din cărți cuvinte de ale popoarelor Italiei celor

adunate intrun Nation cu Romanii, precum au intrat in linba Romană, quare după aquea s'au dis Italiană?

Unchiu. Lucru cunoscut este che au intrat mai virtos dintru a Sabinilor.

Nepotu. In vécurile aquele bătrâne daré au intrat si din linba slovenescă aquele multe cuvênte slovenesci, in quare se lovesc Latinii, Italianii, si Românii cu Slovenii?

Unchiu. Nu prèpeu, que vrei si dici.

Nepotu. Forte multe cuvênte, séu chiare, séu cu puçină schimbare se află in linba Latină que Gramaticescă, in linba Italiană, si in linba Română, quare sunt si in linba Slovenescă, séu Sêrbescă. Aqueste Latinii, séu Romanii, séu Italianii in çile le quele prevechi ale Romanilor póte le inprumutaro dela vecinii Sêrbi seu Sloveni?

Unchiu. Nêque amù nu sciu que voiesci cu vorba ta.

Nepotu. In anul' trecut un bărbat din Croatia, anume Paulu Solarici⁽¹⁰⁾ au tipărit o carte Sêrbescă in Buda, intru quare scrie que Slovenii sunt o ghêntă prevechiă intru aqueste părți a lumii, si çice, che aquele cuvênte, quare se află si la Sloveni, si in linba Latină, le au luat Latinii de la Sloveni.

Unchiu. Aquéstă vorbă este una dintră aquele, de quare si câniî si ridă. Che nêque Slovenii n-au fostu cunoscuti ômenilor din părțile aqueste, nêque linba lor auçită pinô la inceputul' sutei asese dela Cristos. In tîmpul' aquelu vomirô mulțime nenumărată de preste munte le Carpatu, quare desparte Ungaria de Polonia, séu de țera Lesescă, si de préste riul Albis, pinô unde se întênde Germania, séu țera Nemțescă. Cum au potutu Latinii de la ghêntă necunoscută, si din vorbă neauçită si prêmescă cuvênte?

Nepotu. Me rogu de iertare; che precum a lui Solarici çisă ție se vede deșențiată, asié si ata vorbă è gólă, cu nêque o dovedă proptită.

Unchiu. Acultă! Iornandes,⁽¹¹⁾ quare le au trăit intru aquel vécu, quându unii Sloveni din patria lor que vechiă cu mulțime cumplită s'au revêrsat in părțile aqueste; si au scris

adunate într-un națion cu romanii, precum au intrat în linba romană, care după aceeaia s-au zis italiană?

Unchiu. Lucru cunoscut este că au intrat mai vârtos dintru a sabinilor.

Nepotu. În veacurile acele bătrâne, dară, au intrat și din linba slovenească acele multe cuvinte slovenești, în care se lovesc latinii, italianii și românii cu slovenii?

Unchiu. Nu pricep ce vrei să zici.

Nepotu. Foarte multe cuvinte, sau chiar, sau cu puțină schimbare, se află în linba latină cea gramaticească, în linba italiană și în linba română, care sânt și în linba slovenească sau sârbescă. Aceste, latinii sau romanii, sau italianii, în zilele cele pre vechi ale romanilor, poate le împrumutără de la vecinii sârbi sau sloveni?

Unchiu. Nici amu nu știu ce voiești cu vorba ta.

Nepotu. În anul trecut, un bărbat din Croația, anume Paul Solarici, au tipărit o carte sârbească în Buda, întru care scrie că slovenii sânt o ghintă pre vechie întru aceste părți a lumii și zice că acele cuvinte care se află și la sloveni, și în linba latină le-au luat latinii de la sloveni.

Unchiu. Această vorbă este una dintră acele de care și câniî să rădă. Că nice slovenii n-au fost cunoscuți oamenilor din părțile aqueste, nice linba lor auçită până la începutul sutei a șese de la Hristos. În tîmpul acel, vomiră mulțime nenumărată de preste muntele Carpat, care desparte Ungaria de Polonia sau de Țeara Leșească, și de preste riul Albis, până unde se întinde Germania sau Țeara Nemțească. Cum au potut latinii, de la ghintă necunoscută și din vorbă neauçită, să primească cuvinte?

Nepotu. Mă rog de iertare, că, precum a lui Solarici çisă ție se vede deșanțată, așa și a ta vorbă e goală, cu nici o dovedă proptită.

Unchiu. Ascultă! Iornandes, carele au trăit întru acel veac, când unii sloveni, din patria lor cea vechie, cu mulțime cumplită s-au răvârsat în părțile aqueste, și au scris *Istoria*

istoria despre lucrurile Getice pre la mēdilocul' sutei ase se dela Cristos, la cap. 5, asiē descrie patria que vechiā, de unde au venit Slovenii nostri, pre quarii vechii Scriptori toți iau chiāmatu *Sclavini*, *sclavi*: „Mai incolo in lontru este Dacia, in formā de coronā cu grei munți întērītā, la aquāror lature quē de stānga, quare se aplēcā spre mēdiā nōpte, si dela inceputul' riu lui Vistula pre nemēsurate depārtāri vēne, poporosul' nation al Vinidelor au seđutu. A quāror nume macar che aquum prin desclinite familii, si locuri se mutā, totuș mai cu samā se numescu *Sclavini*, si *Antes*. Sclavinii de la cetatea nōuā, si Sclavino Rumunense, si dela lacul', quare se chiamā Musianu, pinō la Danastru, si spre mēdiā nopte pinō la Viscla (*Vistula*) lōcuescu. Aquesti in loc de cetāți au bālțile, si pādurile. Ērō Antes, quarii sunt quei mai tari intrā dēnsii, quarii se plēcā spre marea nēgrā, dela Danastru se intēdu pinō la Danapru, quare riuri mult sunt depārtate intrā sine.”²⁴ Aqueste locuri de Jornandes arētate, cum bēne veđi, sunt din colo de munte le Carpatu lui, si de riul' Germaniei *Albis*. Acolo au lōcuit sirbii, si toți quei de vițe Slovēnā séu Sclavā inante de a esire in părțile aqueste; unde si aquum sunt nenumērātā multime de Sloveni sub nume de Rusi, séu Muscali, si Poloni séu Lesi.

Si auđimu aquum pe Strabo,⁽¹²⁾ quare le au viuāțuit in đile le lui Augustu, si alui Tiberiu Impēratilor Romani, si in Geografia sa la Cartea 7. cap. 2. §. 4. aqueste ne lāsō scrise: „Ērō quare sunt din colo de *Albis* spre Occeanu, nōuī cu totu ne sunt necunoscute . Che nēque din quei mai din ante nu scimu ore quare sī fi mersu cu corabia pre lēngē țermuru acestu spre resērit pinō la gura marei Caspiā:

despre lucrurile getice pre la mijlocul sutei a șese de la Hristos, la cap 5, așea descrie patria cea vechie, de unde au venit slovenii noștri, pre carii vechii scriptori toți i-au chiebat *sclavini*, *sclavi*: „Mai încolo, înlontru, este Dacia, în formă de coronă cu grei munți întărită, la a căror lature cea de stânga, care se apleacă spre meazănoapte, și de la începutul riului Vistula, pre nemăsurate depărtări vine, poporosul națion al vinidelor au șezut. A căror nume, măcar că acum prin desclinite familii și locuri se mută, totuș mai cu samă se numesc *sclavini* și *antes*. Sclavinii, de la cetatea noao, și sclavino rumunense, și de la lacul care se chiamă Musian, până la Danastru, și spre meazănoapte până la Viscla (*Vistula*) lăcuiesc. Acești, în loc de cetăți, au bălțile și pădurile. Iară antes, carii sânt cei mai tari întră dănșii, carii se pleacă spre Marea Neagră, de la Danastru se întind până la Danapru [!], care riuri mult sânt depărtate întră sine.” Aceste locuri de Iornandes arătate, cum bine vezi, sânt dincolo de muntele Carpatului și de riul Germaniei, *Albis*. Acolo au lăcuit sârbii și toți cei de viță sloveană sau sclavă înainte de a ieșire în părțile aceste, unde și acum sânt nenumărată mulțime de sloveni, sub nume de ruși sau muscali și poloni sau leși.

Să auzim acum pe Strabo, carele au viețuit în zilele lui August și a lui Tiberiu, împăraților romani, și în *Gheografia* sa, la cartea 7, cap 2, § 4, aceste ne lăsă scrise: „Iară care sânt dincolo de *Albis*, spre occean, noao cu totu ne sânt necunoscute. Că nice din cei mai dinante nu știm oarecare să fi mers cu corabia pre lângă țermuru acest spre răsărit, până la gura Mărei Caspie. Nice la locurile

²⁴ *Introrsus illi Dacia est, ad coronae speciem arduis alpiibus emunita, juxta quorum sinistrum latus, quod in aquilonem vergit, et ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia venit. Vvinidarum natio populosa consedit. Quorum nomina licet nunc per varias familias, et loca mutantur, principaliter tamen Sclavini, et Antes nominantur. Sclavini a civitate nova, et Sclavino Rumunense, et lacu qui appellatur Musianus, usque ad Danastrum, et in Boream Viscla tenus commorantur. Hi paludes, sylvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimo, qui ad Ponticum mare curvantur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum quae flumina multis mansionibus abinvicem absunt.*

nèque la locurile quele din colo de Albis Romanii nu s'au dusu: qui nèque pre uscat n'au âmblat quineva pe locurile aquele. (...) Si que este din colo de Germani, si din colo de vicinii lor, ori sunt aquea Bastarne, precum quei mai mulți socotesc, ori alții mēđlociti, ori Jasiges, ori Rusolanii, ori alții, quari au lōcașurile lor în cară, nu è cu lesnire a đice.”²⁵

Dintru aqeste chiar se vede, che Slovenii pinō în đilele lui Strabo cu totu au fostu necunoscuti Romanilor, si linba lor neauđitā la Romani séu Italiani, qua quēa que numai din colo de Germani, unde nèque cum nu sciea Romanii que ghēnte lōcuescu, se intribuēntiaua. Mēnciunā darē nesuferitā din amēțēla capului pornitā este a đice, che Latinii au luat unele cuvēnte de la Sloveni. Quānd s'au ivit Slovenii de preste muntele Carpatu in quoque, si iau auđit ómenii nostri vorbēndu, se infioraua de ne mai auđita, strāēna, si urita linbā. Pentru aquēa Procopiu,⁽¹³⁾ quare le intrun tēmpu au scris cu Iornandes, descriēnd în Cartea 3. de resboiul' Goticu, cap. 14. pe Sclavini si pe Antes din fir in pīr, îngrețiasānduse de vorba lor, o numesce prē varvarā. Aqeste sunt cuvēntele lui: „Aqeste popórā, Sclavninii, đic, si Antes, nu sunt unui bărbat supusi. (...) Una este la amāndoā linba foarte varvarā.”²⁶

Nepotu. Asiē darē cuvēntele aquele, quare Slovenii le au în linba lor, si sunt și în linba Latinā, le au luuat Slovenii de la Latini, seu Romani?

Unchiu. Veđi bēne. De aquēsta nèque o indoēla nu pōte fi.

Nepotu. Quānd, si cumu au prēmīt Slovenii aquele cuvēnte în linba lor?

Unchiu. Esēndu mulțime nenumeratā de Sloveni din țēra lor de preste muntele

cele dincolo de Albis romanii nu s-au dus, ci nice pre uscat n-au îmblat cineva pe locurile aceste (...) Și ce este dincolo de ghermani și dincolo de vicinii lor, ori sânt aceia bastarne, precum cei mai mulți socotesc, ori alții mijlociți, ori iazighes, ori rosolanii, ori alții carii au lăcașurile lor în cară, nu e cu lesnire a zice.”

Dintru aceste chiar se vede că slovenii, până în zilele lui Strabo, cu totul au fost necunoscuți romanilor, și linba lor – neauzită la romani sau italieni, ca ceaea ce numai dincolo de ghermani, unde nicecum nu știa romanii ce ghinte lăcuiesc, se întribuința. Minciună, dară, nesuferită din amățeala capului pornită este a zice că latinii au luat unele cuvinte de la sloveni. Când s-au ivit slovenii de preste muntele Carpat încoace și i-au auzit oamenii noștri vorbind, se înfiora de nemaiauzita, străina și urăta linbă. Pentru aceaea, Procopiu, carele într-un tãmp au scris cu Iornandes, descriind în cartea 3, *De răsboiul gotic*, cap 14, pe sclavini și pe antes din fir în păr, îngrețoșindu-se de vorba lor, o numește pre varvară. Aceste sânt cuvintele lui: „Aceste popoară, sclavinii, zic, și antes, nu sânt unui bărbat supuși. (...) Una este la amândoa linba foarte varvară.”

Nepotu. Așeadară, cuvintele acele, care slovenii le au în linba lor și sânt și în linba latină, le-au luat <slovenii>⁽¹⁴⁾ de la latini sau romani?

Unchiu. Vezi bine. De aceasta nici o îndoială nu poate fi.

Nepotu. Când și cum au primit slovenii acele cuvinte în linba lor?

Unchiu. Ieșind mulțime nenumărată de sloveni din țeara lor, de preste muntele

²⁵ *Quae autem trans Albim ad Oceanum sunt, nobis prorsus sunt incognita. Nam neque priorum quenquam compertum habemus istud litus praeternavigasse versus Orientem usque ad Caspii maris fauces; neque ultra Albim sita Romani adiverunt: sed ne terrestri quidem itinere quisquam illa perlustravit. (...) Quid autem sit ultra Germanos, et alios iis confines, sive ii sunt Bastarnae, ut plerique putant, sive alii interjecti, sive Jazyges, sive Roxolani, sive alii in curribus domicilia habentes, non est facile dictu.*

²⁶ *Hi populi, Sclaveni, inquam, et Antes non uni parent viro. (...) Una est utrisque lingua admodum Barbara.*

Carpatu, si adunându-se la partea que de a stânga a Dunărei, cum cură în josu, au trecut Dunărea în țările Împărăției Romanilor, predându, si ucigând pre toti, quarii vedea, fără desclinire, bărbați, muieri, tineri, bătrâni si prunci, cum ne lăsă scris Procopiu, bărbat de pre aquele timpuri, în Cartea 3. de resboiul' Goticu. Si multime multă de Romani ducea în dilele lui Justinianu în sclavie. Auzi, cum scriue Procopiu în *Istoria arcana*, cap. 18. „În ante de resboiul' Italicu Împărăția Gotilor din ténutul' Galilor pinô la marginile Daciei, unde è Cetatea Sirmiu, se întindea. Altmîntre fiend óstea Romanilor în Italia, mare parte a ténutu lui Galicanu si Veneticu lu cuprîndea Germanii; éro Sirmiu, si vicinul' ténutu lu avea Gepede le. Totă aquéstă parte de păměntu cu totu è lipsită de ómeni, quarii despre o parte furô stinsi de resboiu, despre o parte de puștlă (ciumă), si de bóle, quare s'au obicinuit a urmă după resboie. Iliricu si Tracia totă, Grecia, Chersonesu, si tote ténuturile, quare sunt dela gura mării Joniă pinô lîngă Constantinopol, si popórăle, de quând au început a împărăti Justinianu, Hunii, Sclavinii, Ante cu năvălirile quele mai în tot anul' cumplēt le au prědatu. Cređ che mai sus de doă sute de mii cu fie quare năvălire parte furô ucisi, parte dusi în sclavie, quāt în țările aqueste mai este a vedere pustiile Schiticesci.”²⁷

Si, precum mai în multe locuri în lăudata Carte spune Procopiu âmb্লাu Slovenii prin țările Romane, cum lor le plăcea; che nēmene nu putea si le stē în contră. Dequi au potutu dintră ei quari au vrutu si se așede cu lōcuenția, unde le au placutu. Despre o parte darē quei mulți Romani, qui eră în sclaviă la

Carpat, și adunându-se la partea ce de-a stânga a Dunărei, cum cură în jos, au trecut Dunărea în țările împărăției romanilor, prădând și ucigând pre toți carii vedea, fără desclinire, bărbați, muieri, tineri, bătrâni și prunci, cum ne lăsă scris Procopiu, bărbat de pre acele tîmpuri, în cartea 3, *De răsboiul gotic*, și mulțime de romani ducea în zilele lui Iustinian în sclavie. Auzi cum scrie Procopiu în *Istoria Arcana*, cap 18: „Înainte de răsboiul italic, împărăția gotilor, din ținutul galilor până la marginile Daciei, unde e cetatea Sirmiu, se întindea. Altmintre, fiind oastea romanilor în Italia, mare parte a ținutului galican și venetic <⤵>l cuprindea germanii, iară Sirmiu și vicinul ținut <⤵>l avea gepede. Toată această parte de pământ cu totu e lipsită de oameni, carii despre o parte fură stinși de răsboiu, despre o parte de puștlă (ciumă) și de boale, care s-au obicinuit a urma după răsboaie. Iliricu și Tracia toată, Grecia, Hersonesu și toate ținuturile, care sânt de la gura Mării Ionie până lângă Constantinopol, și popoarale, de când au început a împărăți Iustinian, hunii, sclavinii, ante, cu năvălirile cele mai în tot anul, cumplit le-au prădat. Crez că mai sus de doao sute de mii, cu fiecare năvălire, parte fură uciși, parte duși în sclavie, cât în țările aceste mai este a vedere pustiile schiticești.”

Și, precum mai în multe locuri, în lăudata carte, spune Procopiu, îmбла slovenii prin țările romane cum lor le plăcea, că nimene nu putea să le stea în coantră. Deci au potut dintră ei, carii au vrut, să se așeze cu lăcuința unde le-au plăcut. Despre o parte, dară, cei mulți romani, ci era în sclavie la sloveni, fură

²⁷ Ante bellum Italicum Gotthorum Imperium ex Gallorum agro adusque Daciae fines, ubi Civitas Sirmium est, protendebatur. Caeterum cum Romanorum copiae erant in Italia, Gallicani et Venetici agri magnam partem Germani occupabant; Sirmium vero, vicinamque regionem Gepedes habebant. Totus hic terrarum tractus prorsus est mortalibus destitutus, partim bello deletis, partim lue, morbisve, quae consequi bella solent. Illyricum, Thraciamque totam, Graeciam, Chersonesum, et omnes, quae a faucibus Jonii maris ad Byzantium usque suburbana interjectae regiones populiue sunt, ex quo tempore rerum potitus est Justinianus, Hunni, Sclaveni Antae pene quotannis incursionibus crudelissime depopulati sunt, Crederem Romanorum supra ducenta millia singulis irruptionibus, qua fusa, qua in servitute abacta, ut in his provinciis Scythicas solitudines videre sit.

Sloveni, furò strimtorati si invetie varvara linbă a Slovenilor; despre alta aquei, preste quarii venēdu Slovenii cu potere s'au aședatu a lōcuì, anche au invetiatu linba Slovénă; si dupò cum si întēplă, cu aquest prēlegiu multe cuvēte Romane, seu Latine se amestecarò in linba Slovénă. Asiè si alți Sloveni, cum sunt Horvații, Sèrbii, si Bulgarii aședānduse intru aquele locurii, unde lōcutorii quei vechi, pre quarii iau aflat acolo, erà Romāni, cu mulțimea lor silirò pre Romāni, qua si invetie linba Slovénă (quare lucru si aquum lu facu unii Serbi), si la atāta aduserò pe Romāni, de uitarò linba sa que strāmosescă. Asiè făcurò Slovenii si cu alte popóră, quare invetiādu linba Slovénă, si uitādu a sa, tote apoi se socotirò intră Sloveni. Aquéstă è pricina, de atāta multime aquum se numeră de Sloveni. Ma, cu aquest prēlegiu, cum am đisu mai sus, si de a Romānilor, séu a Latinilor multe cuvēte, si forme de graiu au intrat in linba Slovénă. Mult au adaus la aquéstă si Constantin, qui s'au đisu din Călugerie Cirilu. Che intorquēdu el pre Sloveni la Credēntia Crestină, au prefăcut multe cărti parte din Grecie, parte din Latinie pre linba Slovénă. Intru quare lucru vedēnd el linba Slovénă a fi forte varvară, sāracă, si togma cu neajungere a scrie in trēnsa queva lucru èsquusitu; nu numai totă sintasa seu țesetura linbei quei Grecéscă oau băgat in linba slovénă, si dupò aque țesetură au intogmit cărtile Slovenesci, quare furò comune tuturor popórălor Slovène; qui si cuvēte multe parte Grecesci, parte Latinesci, quare séu aquum erà in gura Slovenilor imprumutate (cum am disu) dela Romāni, séu lipsa cuvēntelor Slovene denou le poftea a se bagà, si aqueste ori întregi, ori altă dāndule formă. Asiè, multe cuvēte Latine se află in linba Slovénă, unele chiar, quare fie quine le cunósce a fi Latine, alte sunt prefăcute altmēntre, qui rădicina è Latină; ba une ori tot cuvēntul' pinò intro literă è Latinu, numai quāt literele sunt

strimtorați să învețe varvara linbă a slovenilor. Despre alta, acei, preste carii venind slovenii cu potere s-au așezat a lăcui, încă au învățat linba sloveană. Și, după cum se întâmplă, cu acest privilegiu, multe cuvinte romane sau latine se amestecară în linba sloveană. Așa și alți sloveni, cum sânt horvații, sârbii și bulgarii, așezându-se întru acele locuri, unde lăcuiitorii cei vechi, pre carii i-au aflat acolo, era români, cu mulțimea lor siliră pre români ca să învețe linba sloveană (care lucru și acum <î>l fac unii sârbi), și la atâta aduseră pe români, de uitară linba sa cea strămoșească. Așa făcură slovenii și cu alte popoară, care, învățând linba slovenească și uitând a sa, toate apoi se socotiră întră sloveni. Aceasta e pricina de atâta mulțime acum se numără de sloveni. Ma, cu acest privilegiu, cum am zis mai sus, și de a românilor sau a latinilor multe cuvinte și forme de graiu au intrat în linba sloveană. Mult au adaus la aceasta și Constantin, ci s-au zis după călugărie Ciril, că, întorcând el pre sloveni la credința creștină, au prefăcut multe cărți, parte din greceie, parte din latinie, pre linba sloveană. Întru care lucru, văzând el linba sloveană a fi foarte varvară, săracă și togma cu neajungere a scrie într-însa ceva lucru iscusit, nu numai toată sintasa sau țesătura linbei cei grecească o au băgat în linba sloveană, și după acea țesetură au întogmit cărțile slovenești, care fură comune tuturor popoarălor slovene, ci și cuvinte multe, parte grecești, parte latinești, care sau acum era în gura slovenilor împrumutate (cum am zis) de la români, sau lipsa cuvintelor slovene de nou le poftea a se băga, și aceste ori întregi, ori altă dându-le formă. Așa, multe cuvinte latine se află în linba sloveană, unele chiar, care fiecine le cunoaște a fi latine, alte sânt prefăcute altmintre, ci rădăcina e latină. Ba, uneori, tot cuvântul, până într-o literă, e latin, numai căt literele sânt răstoarse, pentru esempru: *svachi* (*svaqui*), acest e latin cuvânt: *quavis*, cu nice

restórse, pentru esempru: **СВАКИ** (svaqui), acestu è latinu cuvènt: *quavis*, cu nèque o literă mai puçin, séu mai multu nu este intru acestu, de quât in quelu. Asiè, *qu*, respunde la **к**; dache vi adauge din quelu *a*, se face, *qua*; pune lóngè aquéstă silabă de colo **в, и, с**, va fi, *vis*, si écò *quavis*. Cu cârtile quele mai sus ñise, de Cirilu prefăcute, in tote popóră le Slovenesci, se impartisirò pinò la quele mai departe locuri cuvènte Latine.

Nepotu. Mai chiere sunt aqueste, de quât si potă quineva prēmire indoélă. Pentru aquéa nu me pot destulu miră, cum a potutu ñice Solarici, che aquele 700 cuvènte, quare le arétă in cartea mai sus ñisă, le au luat Latinii dela Sloveni. Mie aquéstă atăta mi se pare a fi, qua quându, fiènd che Çigani din linbile tuturor natióne lor, intră quare lócuescu, séu intră quare quândva au âmblatu, au cuvènte in linba sa què Çigană, aquum s'ar sculă un Çiganu, si alți Çigani in urma lui, si in gura mare ar strigă, che tote aquele mărte natióne dela dēnsii au imprumutat aquele cuvènte, quare si in linbile lor se află, si in linba Çigană.

Unchiu. Ba cu mult mai sus de 700. cuvènte se află in linba Slovéna imprumutate din linba Latină sau Română. In quât è pentru Solarici, si scii, che in Croatia este mult popor de ómeni, quarii se chiamă Vlachi séu Vlasi, quare nume in linba Slovéna însémnă Romani, ba aquesti pină in suta 12 dela Cristos, cu aquest cuvèntu Latinu s'au chiamat *Romani*, qua si noi Românii, si sunt strănepoti a Romanilor, pre quarii Horvatii iau aflat acolo vechi lócuitori; ba in Comitatul' Posega pinò adi vecuesce numele de Valachia mică (*Valachia parva*). Solarici dintru aquest popor este, nu è Slovénu. Dequi póte el cu prefacere au ñisu, che aqueste 700 cuvènte dela Sloveni sunt in linba Latină; éró intru adevèru au vrut si dea la lumină, quante cuvènte au Slovenii luate de la Latini.

Nepotu. Nu sciu que si ñicu de aquéa, chē intră Sërbi puçini se află, quarii si précépa

o literă mai puțin sau mai mult nu este întru acest decât în cel. Așea, *qu* răspunde la *c*. Dacă vi adauge din cel *a*, se face *qua*; pune lângă această silabă de colo *v, i, s*, va fi *vis*, și iacă *quavis*. Cu cărțile cele mai sus-zise, de Ciril prefăcute, în toate popoarile slovenești se împărtășiră până la cele mai departe locuri cuvinte latine.

Nepotu. Mai chiere sânt aceste decât să poată cineva primire îndoială. Pentru aceea, nu mă pot destul mira cum a putut zice Solarici că acele 700 cuvinte, care le areată în cartea mai sus-zisă, le-au luat latinii de la sloveni. Mie aceasta atăta mi se pare a fi, ca când, fiindcă țiganii, din linbile tuturor națiunilor, intră care lăcuiesc sau intră care cândva au îmblat, au cuvinte în linba sa cea țigană, acum s-ar scula un țigan, și alți țigani în urma lui, și în gura mare ar striga că toate acele mărite națiuni de la dânșii au împrumutat acele cuvinte care și în linbile lor se află, și în linba țigană.

Unchiu. Ba cu mult mai sus de 700 cuvinte se află în linba sloveană împrumutate din linba latină sau română. În cât e pentru Solarici, să știi că în Croația este mult popor de oameni, carii se chiamă *vlahi* sau *vlasii*, care nume în linba sloveană înseamnă „romani”. Ba acești, până în suta 12 de la Hristos, cu acest cuvânt latin s-au chiebat *romani*, ca și noi românii, și sânt strănepoți a romanilor, pre carii horvații i-au aflat acolo vechi lăcuitori. Ba, în comitatul Posega, până azi vecuiaște numele de Valahia Mică (*Valachia parva*). Solarici dintru acest popor este, nu e slovean. Deci poate el cu prefacere au zis că aceste 700 cuvinte de la sloveni sânt în linba latină. Iară, întru adevăr, au vrut să dea la lumină cânte cuvinte au slovenii luate de la latini.

Nepotu. Nu știu ce să zic de aceea, că întră sârbi puținii se află carii să priceapă bine

bène linba que din Cărțile Slovenesci, macar chë si ei sunt Sloveni.

Unchiu. Nêque una defăimare nu urmă de aci asupra Sêrbilor; pentru che linba Slovénă que din Cărțile Slovene besericesci nêque odată nu au fost în gura Slovenilor; aquea este linbă nouă togma străină de firea linbei Slovénă, la suta a nouă dela Domnul' Cristos escată, quare, precum am đisu mai nante, o intogmî Grecul' Cirilu după totă sintasa, și țesetura linbei quei Grecéscă. Dequi, de nu va scî órequare linba Grecéscă, que se đice Elină, intru quare sunt scrise Cartile besericesci quele Grecésci, si din quare fură prefăcute quele Slovene, si de nu va alătură queste cu quele, Cărțile Slovene besericesci nu se pot înțelege cum se cuvène. De aci urmă, che pînă vor scrie Sêrbii cărțile sale quele de lucruri folositoare în linba Slovénă mai sus đisă, purure vor remănē în tunerecul' quel vechiu; che necum alți Sêrbi si întelégă quele intru aquest chipu scrise, qui mai de multe ori nêque quei que le au scrisu, nu le přecep. Pentru aquea mētea quē bună svătuesce, qua cărțile sale si le scriuă în linba sa poporană.

Nepotu. 'Ami veni a mēte, chē în Istoria, que pentru începutul' Românilor în Dacia, se arătă, che Slovenii au fost în suta a patra, si mai înainte în părțile aqueste, anume întră Dunăre si întră Tisa sub nume de Sarmate, séu Savromate; si tu limpede vedisi, che Slovenii în vécurile de demultu au fost cu totu necunoscuti Romanilor. Cum este aquesta ?

Unchiu. Cunoscut lucru este, che đisa Istoriă o scrise autorul' cu přepa; si fû înșelat cu numele *Sarmate*, cređendu, după părerea unora, che Sarmatele au fost sloveni. Ma curēdu după aquea se desceptă din greséla sa, aflādu, che Sarmatele, pre quarii elu cređuse a fi Sloveni, a fostu vitē Nemțéscă, precum si Procopius unul' din Scriptorii Bisantini ne lăsă marturisit la Cartea 1. de resboiul' Vandalicu cap. 2. Unde intru aquest chipu scrie: „Impêrîțēnd Onoriu la apusu, intrarō în žera lui varvarii: quine fură aquei, si

linba cea din cărțile slovenești, măcar că și ei sânt sloveni.

Unchiu. Nice una defăimare nu urmă de aci asupra sârbilor, pentru că linba sloveană cea din cărțile slovene besericești niciodată nu au fost în gura slovenilor. Aceaea este linbă noao, togma străină de firea linbei sloveană, la suta a noao de la Domnul Hristos iescată, care, precum am zis mai nante, o întogmî grecul Ciril, după toată sintasa și țesătura linbei cei grecească. Deci, de nu va ști oarecare linba grecească, ce se zice elină, întru care sânt scrise cărțile besericești <cele grecești>⁽¹⁴⁾, și din care fură prefăcute cele slovene, și de nu va alătura ceste cu cele, cărțile slovene besericești nu se pot înțelege cum se cuvine. De aci urmă că, până vor scrie sârbii cărțile sale cele de lucruri folositoare în linba sloveană mai sus-zisă, purure vor rămâne în tunerecul cel vechiu. Că necum alți sârbi să înțeleagă cele întru acest chip scrise, ci, mai de multe ori, nice cei ce le-au scris nu le pricep. Pentru aceaea, mintea cea bună svătuiește ca cărțile sale să le scrie în linba sa poporană.

Nepotu. Îmi veni aminte că în *Istoria* cea pentru începutul românilor în Dacia se areată că slovenii au fost în suta a patra și mai înainte în părțile aceste, anume întră Dunăre și întră Tisa, sub nume de sarmate sau savromate. Și tu limpede vediși că slovenii în veacurile de demult au fost cu totu necunoscuți romanilor. Cum este aceasta?

Unchiu. Cunoscut lucru este că zisa *Istorie* o scrise autorul cu připa. Și fu înșelat cu numele *sarmate*, crezând, după părerea unora, că sarmatele au fost sloveni. Ma, curând după aceaea, se deșteptă din greșeala sa, aflând că sarmatele, pre carii el crezuse a fi sloveni, a fost viță nemțească, precum și Procopius, unul din scriitorii bizantini, ne lăsă mărturisit la cartea 1, *De răsboiul vandalic*, cap 2, unde întru acest chip scrie: „Împărățând Onoriu la apus, înțrară în țeara lui varvarii. Cine fură acei și pre ce cale

pre que cale fecerò aquéa, amuş voiū reschiâră. Multe in tēmpurile quele de mai înainte furò si astăzi sunt natione Gotice; qui intră aquea Gotii, Vandalii, si Visigotii, si Gepedele atât cu numeru, precum si cu vrednicia sunt mai socotiti. Mai demult se dicea *Sauromate*, si Melancleni: unii le au dat si nume *de Gete*. Drept chē cu numirea, precum s-au đisu, érò cu alta afără de aquéa cu nemica nu se desclinescu. Peličia tuturor le este albă, pirul' galben, trupu, înalt, fačia frumósă, aquelesi legi, aqueás credētiă, adechē Ariană, pre urmă *una linba*, quare o chiamămu Gotică: intru atăta, quāt socotesc, che toti de o ghēntă mai de multu s'au tēnut, si după aquéa cu numele Capitanilor furò destinpti. Lōcaşul lor quel vechiu din colo de Dunăre. De aquí Gepedele apucarò Singedonu, si Sirmiu cu invecinatul tēnutu si din quóque, si din colo de Dunăre unde si aquum lócuesc."²⁸ De aquí se vede, che *Sarmatele*, *Getele*, si cu alte nume mai demult chiamatele poporă, quare avea lōcaşul său din colo de Dunăre, adeche de a stānga Dunărei, au fost de nation Goticesc, si au vorbitu linba Gotică. Érò cum che linba Gotilor au fostu forte asemenea linbei quei Nemţescă, este lucru cunoscut.

Nepotu. Cu quele pinò aqui de tēne despre Sloveni cuvētate, si cu statornice proptele întērite se astupă si gura aquelor, qui đicu, che Dacii au fost Sloveni; si de aquí multe miselii scornirò asupra Romānilor, si asupra linbei lor.

Unchiu. Vorbele aquelora, asupra Romānilor din amēţela capului vomite, sunt vrednice de şuerare, nu de respunsu. Che toti

feceră aceaea, amuş voiū răschira. Multe în tēmpurile cele de mai înainte fură, şi astăzi sânt naţioane gotice, ci, întră aceia, gotii, vandalii şi visigotii, şi ghepedele, atât cu număr, precum şi cu vrednicia, sânt mai socotiţi. Mai demult, se zicea savromate şi melancleni. Unii le-au dat şi nume de *gete*. Drept că cu numirea, precum s-au zis, iară cu alta, afară de aceaea, cu nemica nu se desclinesc. Peliţa tuturor le este albă, părul galben, trupul înalt, faţa frumoasă, aceleşi legi, aceaşa credinţă, adecă ariană, pre urmă, una linba, care o chiamăm *gotică*; întru atăta, căt socotesc că toţi de o ghintă mai demult s-au ținut, şi, după aceaea, cu numele capitanilor fură destinpti. Lăcaşul lor cel vechiu – dincolo de Dunăre. De aci, ghepedele apucară Singedonu şi Sirmiu, cu învecinatul ținut, şi dincoace, şi dincolo de Dunăre, unde şi acum lăcuiesc." De aci se vede că *sarmatele*, *ghetele*, şi cu alte nume mai demult chimatele popoară, care avea lăcaşul său dincolo de Dunăre, adecă de-a stānga Dunărei, au fost de naţion goticesc şi au vorbit linba gotică. Iară cum că linba gotilor au fost foarte asemenea linbei cei nemţească este lucru cunoscut.

Nepotu. Cu cele până aci de tine, despre sloveni, cuvântate şi cu statornice proptele întărite se astupă şi gura acelor ci zic că dacii au fost sloveni, şi de aci multe mişelii scorniră asupra romānilor şi asupra linbei lor.

Unchiu. Vorbele acelor asupra romānilor, din amēţela capului vomite, sânt vrednice de şuierare, nu de răspuns. Că toţi bărbaţii cei

²⁸ *Imperium Occidentale tenente Honorio, ditionem ejus invasere barbari; quinam ii fuerint, et qua via illud perfecerint, mox declarabo. Plurimae quidem superioribus fuere temporibus, hodieque sunt nationes Gothicae, sed inter illos Gotthi, Vandali, et Visigothi, et Gepedes cum numero, tum dignitate praestant. Olim Sauromatae dicebantur, ac Melanchlaeni: quidam etiam Getarum nomen ipsis tribuerunt. Vocabulis quidem omnes, ut dictum est, nulla vero re praeterea inter se differunt. Cutis omnibus candida, flava caesaries, corpus procerum, facies liberalis, eadem leges, eadem sacra, Ariana scilicet, una demum lingua, quam Gotthicam vocamus: ita ut ad unam universe gentem pertinuisse quondam, ac suorum deinde ducum nominibus discretos fuisse, existimen. Antiquae eorum sedes trans flumen Istrum. Exin Gepedes Singedonem, ac Sirmium cum vicino tractu qua cis, qua ultra fluvium Istrum, ubi etiamnum habitant, occuparunt.*

bărbații quei înțelepți, iubitori de adevăr, și Critici, nu numai alții, qui și însuși Serbii mărturisesc, che linba Slovenă de quand è lumea nu s'au audît prin părțile aqueste înainte de așese sută de ani după întruparea Domnului Cristos. Daniel Farlatus,⁽¹⁵⁾ quarele au scris istoria lucrurilor iliricesci, in *Illyrico Sacro* Tom. 3. fața 90. asiè grăesce: „Èrò quarii socotesc, che sânta Biblie, si Liturgia au fost prefăcută de Dumnezeescul' Ieronim in linba Slovenă aquea in fôrte mare reticire, si nesciëntiă de lucrurile, si de vremile quele vechi se află. Quăci che nêque linba, nêque numele Slovenilor ori in Dalmatia, ori in Iliricu, ori intru alte a Romanilor Provinci (Țeri) înainte de vecul' așese n'au început a se audî.”²⁹ Si Daniel Papebrochius⁽¹⁶⁾ in *Propileu lunei lui Maiu* fața 236. ðice: „Sântul' Ieronim, măcar che in Dalmatia s'au născut pe la anul' 356. tătus in pruncie fiënd trămis la Roma pentru invetiătură, nêque odată nu s'au mai întors in Patrie; darè si se fi si întorsu, si pentru Cetățenii sîi si fi vrut a face queva, n'ar fi pututu si facă tălmăcire Slovenescă, quarea aici ar fi fostu fôră de folos. Quăci che Slovenii, in quată vreme au viuătiuit Ieronim, in què mai din lontru Schitie eră ascunși; ântèi si ântèi subt Imperatul' Iustinian quel bêtrănu esënd de acolo, se revêrsarò prin Dalmatia, prin Iliricu, si prin Panonii.”³⁰ Veđi mai pre largu despre aqueste la Stefanus Salaghius, *De statu E<c>clesi<a>e Pannonic<a>e*⁽¹⁷⁾.

înțelepți, iubitori de adevăr și critici, nu numai alții, ci și însuși sârbii, mărturisesc că linba sloveană, de când e lumea, nu s-au auzit prin părțile aceste înainte de a șese sută de ani, după întruparea Domnului Hristos. Daniel Farlatus, carele au scris istoria lucrurilor iliricești, în *Ilirico Sacro*, tom 3, fața 90, așa grăiește: „Iară carii socotesc că sânta Biblie și liturghia au fost prefăcută de dumnezeiescul Ieronim în linba sloveană, aceia în foarte mare rătăcire și neștiință de lucrurile și de vremile cele vechi se află. Căci că nice linba, nice numele slovenilor, ori în Dalmația, ori în Iliric, ori întru alte a romanilor provincii (țări), înainte de veacul a șeaze, n-au început a se auzi.” Și Daniel Papebrocius, în *Propileu lunei lui maiu*, fața 236, zice: „Sântul Ieronim, măcar că în Dalmația s-au născut, pe la anul 356, totuși, în pruncie, fiind trămis la Roma pentru învățătură, niciodată nu s-au mai întors în patrie. Dară să se fi și întors, și pentru cetățenii săi să fi vrut a face ceva, n-ar fi putut să facă tălmăcire slovenească, carea aici ar fi fost fără de folos. Căci că slovenii, în cătă vreme au viețuit Ieronim, în cea mai dinlontru Schitie era ascunși. Întăiu și întăiu, subt împăratul Iustinian cel Bătrân, ieșind de acolo, se răvârsară prin Dalmația, prin Iliric și prin Panonii.” Vezi mai pre larg despre aceste la Stefanus Salaghius, *De statu E<c>clesi<a>e Pannonicae*⁽¹⁸⁾.

²⁹ Qui vero a divo Hieronymo sacra Biblia, itemque Liturgiam in sermonem Sclavonicum translata esse putant; ii summo in errore, et in antiquarum rerum, ac temporum ignoratione versantur; Nam neque linguam, neque nomen Sclavorum sive in Dalmatia, et Illyrico, sive in aliis Romanorum provinciis ante sextum saeculum audiri coepit. Daniel Farlatus, in *Illyrico Sacro* Tom. 3. pag. 90.

³⁰ S. Hieronymus, licet in Dalmatia natus sub annum 356. puer tamen ad studia Romam missus, nunquam amplius in patriam rediit; atque ut redisset, et in Civium suorum gratiam facere aliquid voluisset, non potuisset Sclavonicam versionem condere isthic inutilem futuram. Siquidem Sclavi; quoad Hieronymus vixit, in intima latuerunt Scythia, primum inde egressi, Dalmatiaeque, Illyrico, et Pannoniis infusi sub Imperio Justiniani senioris. Daniel Papebrochius, in *Propyleo Maji* pag. 236.

5. OBSERVAȚII LA ORTOGRAFIA LATINO-ROMÂNĂ A REVERENDISIMULUI DOMN CORNELI * ⁽¹⁾

Trebuie să adoptăm o asemenea ortografie latino-română care: 1^a – să se potrivească însușirilor limbii române, 2^a – să perfecționeze această limbă, 3^a – să înlesnească modul de scriere și de citire, pe cât este cu putință, 4^a – să nu înmulțească fără rost entitățile.

Despre litera Y

Dat fiind că românii întrebuintează vocala *i* în loc de *y*, fără să se schimbe înțelesul cuvântului, sunt de părere că trebuie să se scrie *i* pentru *y* și în cuvintele de origine grecească, care se bucură de prezența vocalei *y*. Astfel fac italienii, astfel s-au lipsit vechii latini – martor este Cicero⁽²⁾ – de vocala *y*. Nu se opune nici obiceiul francezilor, căci la ei câteodată *y* și *i* au altă întrebuintare. Însă la români este cu desăvârșire egal dacă se folosește *y* sau *i*, și prea puțin sau deloc se întunecă originea cuvântului românesc prin aceea că se întrebuintează *i* pentru *y*. De aceea nu trebuie sporite fără rost entitățile, ca să nu mai pomenesc de faptul că scrierea devine mai anevoioasă atunci când scriitorul este nehotărât dacă la cutare cuvânt trebuie să folosească *i* sau *y*. Folosirea literei *i* pentru *y* nu afectează cu nimic perfecționarea limbii române, după cum nu o afectează nici pe cea a italienei. Consider deci că vocala greacă *y*, de care de altfel românii s-au putut lipsi și în ortografia româno-chirilică, atunci când n-au vrut să-i imite întru totul pe ruși, trebuie eliminată cu totul din ortografia latino-românească.

Despre litera aspirată PH

Socotesc că trebuie să-i urmărim pe italieni, de care suntem legați cu cea mai apropiată înrudire, care folosesc litera *f* pentru grecescul ϕ sau aspirata *ph*, căci modul scrierii devine desigur mai greu când scriitorul este nevoit să se gândească cu grijă dacă trebuie să folosească litera aspirată *ph*, care are același sunet cu *f*, ori, într-adevăr, *f*. Această uzanță nu va împiedica nicidecum descoperirea originii cuvântului românesc. De unde rezultă că aspirata *ph* trebuie scoasă din ortografia latino-românească, și în locul ei să se folosească *f*.

Despre consoanele duble

Este sigur că la romanii vechi n-a fost obiceiul să se dubleze nici o consoană și că, pentru prima dată, a fost născocită o asemenea dublare în limba latină cultă, după exemplul grecilor, de către greul Ennius, care a trăit în secolul al șaselea de la întemeierea Romei. De asemenea, este învederat că această veche obișnuință romană de a nu dubla consoanele dăinuie până astăzi în limba română, ceea ce se cunoaște chiar din pronunțarea românilor, care nu rostesc niciodată vreo consoană ca dublă, ci pe toate ca simple, cu toate că unele, probabil după exemplul grecilor și rușilor, se scriu ca duble în româno-chirilică. De aici reiese minunat vechimea limbii române față de celelalte surori, ceea ce însăși recenzia de la Viena a admis în mod firesc. De unde consider că nici *l*, nici *n*, nici vreo altă consoană nu trebuie scrisă dublu în latino-română, fiindcă: 1^a – aceasta se împotrivesc firii limbii române, care, după cum am arătat mai sus, nu îngăduie rostirea geminată a nici unei consoane; 2^a – pentru că se recunoaște cu ușurință originea cuvintelor și înrudirea cu limba latină, chiar dacă nu se dublează consoanele, după obiceiul limbii latine culte, ceea ce ar înmulți entitățile fără rost; 3^a – modul de scriere ar deveni mai anevoios; neexistând nici o dublare în pronunțarea cuvintelor românești, scriitorul va fi nevoit să consulte adesea cu grijă limba latină scrisă, dacă în aceasta

este dublată consoana sau nu, existând deci în ortografia latino-română destule dificultăți pe care nu le putem evita, de ce să o încărcăm cu altele noi?

Despre litera O pentru U

Se știe că locuitorilor din unele părți ale Italiei le lipsea în vechime litera *o*, în locul căreia se foloseau de *u*, urmele căreia uzanțe se pot întâlni și astăzi atât în limba latină, cât și în italiana contemporană. De aceea, consider că, întrucât românii pronunță *u* în loc de *o* în unele cuvinte înrudite cu latina ori italiana, trebuie să se și scrie *u*, după pronunție, și nu *o*, cum fac latinii sau italienii. Și prea puțin va dauna acest lucru, pe câtă vreme originea și înrudirea acestui fel de cuvinte românești cu limba latină sau italiană este evidentă.

Despre L muiat

Consider că nu trebuie să se folosească *l* muiat pentru *i* consonantic în ortografia latino-românească destinată românilor Daciei Vechi, căci aceștia nu-l pronunță, ci în locul acestuia, *i* consonantic, fiind cu neputință stabilirea unei reguli sigure în această privință, căci există nenumărate cuvinte în care *l* înaintea lui *i* nu se rostește muiat, iar modul de scriere ar putea pricinui cele mai mari dificultăți pentru românii Daciei Vechi, se poate veni totuși în ajutorul cititorilor adăugând lui *l* muiat un semn oarecare. Dar pentru că românii din Dacia Aureliană folosesc întotdeauna *l* moale, la fel ca italienii, cred că în Lexicon trebuie să se scrie în amândouă formele, de exemplu *iepure* și *liepure*, *muiere* și *muliere*, *fiu* și *filiu*. Românii din Dacia Aureliană nu vor întâmpina desigur nici o dificultate în scrierea lui *l* muiat, pe câtă vreme însăși pronunțarea le arată unde trebuie să se scrie *l* muiat. Această deosebire există chiar între italieni. Deși italienii îl rostesc în general pe *l* muiat, de exemplu *moglie*, totuși, în unele părți, pronunță și scriu *muiere*. Acest procedeu, zic, ar mulțumi și pe cei de dincoace și pe cei de dincolo de Dunăre, și, totodată, s-ar pune sub ochii cititorilor însăși originea cuvântului. Căci dacă ar trebui să găsim un semn nou pentru *l* moale, atunci s-ar cuveni să fie marcate și *n* moale, și *r* moale, pentru că și acestea apar muiate la români. Astfel, cei de dincolo de Dunăre și hațeganii zic, de exemplu, *rēmâni*, ceilalți – *rēmâi* (*remanes*), *pieri*, *piei* (*pereas*), și așa vom spori la nesfârșit dificultățile și vor trebui turnate noi litere, nu fără cheltuieli și cu întârzierea tipăririi Lexiconului, care zace aici de mulți ani.

Despre litera K

Deoarece această literă nu se folosește deloc în ortografia latino-română, consider că nu e cazul să o consemnăm în ortografia latino-română, așa cum au procedat și italienii, dacă nu vrem să înmulțim entitățile fără rost.

Despre diftongul AE

A păstra diftongul *ae* în ortografia latino-românească, în pofida uzanței italienilor etc., înseamnă a scrie afectat și a înmulți entitățile fără rost, precum și a îngreuna peste măsură modul de scriere.

Despre U care bemolizează

Atât la români, cât și la italieni, *h* intercalat între *g* și *e* sau *i* slujește la palatalizarea lui *g* înainte de *e* sau *i*, însă *u* după *g* înaintea lui *e* sau *i* nu-l folosesc italienii pentru palatalizarea lui *g*, ci acesta își păstrează, deși înjumătățit, sunetul original, ca de exemplu *guerra*. Dacă însă *u* nu și-ar păstra sunetul său, italienii ar scrie *gherra*. Consider deci că intercalarea lui *u*

între *g* și *e* sau *i* înseamnă a înmulți entitățile fără rost și a îngreuna nu numai scrierea, ci și citirea românilor.

Despre J barat cu liniuță

Z și *j* se înlocuiesc uneori reciproc din cauza înrudirii sunetului. Astfel de afinități se întâlnesc și la latini, și la italieni, de aceea s-au străduit să găsească cumva un semn nou. De aceea consider că *j* barat cu liniuță cu atât mai mult nu trebuie introdus în ortografia latino-română, cu cât asemenea substituție se întâlnește cât se poate de rar în limba română. Ba trebuie să însemnăm și aceea că, în cazurile în care se aude sunetul chirilicului ж sau з, după cea mai bună ortografie, n-ar trebui să se scrie cu *j* sau *z*. Căci, pe câtă vreme italienii înșiși pronunță pe *s* ca *z*, de exemplu *rosa*, *sbaglio*, *sdegno*, *sgomentare*, *slegare*, *smania*, *snervare*, *sradicare*, *sventurarse*, la fel trebuie să se scrie și în latino-românească: *nécasu*, *sboră*, *sdrăncios*, *sgură*, *deslegatu*, *pisma*, *desnodatu*, *desrădăcinatu*, *svântatu* etc. Căci se știe că la români *s*, dacă în derivație urmează *i*, se pronunță ca *ș* sau ca chirilicul ш. Însă, dacă *s* a fost pronunțat ca *z*, iar în derivație după *s* urmează *i*, acest *ș* sau ш se rostește ca francezul *j* sau chirilicul ж, fără ca din această cauză corpul literei să fie schimbat în *j*, precum *nécasu*, *nécășitu* etc. Însă, despre acestea, mai multe în Gramatică.

Despre CH

A intercala *h* între *a* și *o* și între *c* și oricare consoană, fără ca *h* să se audă, înseamnă a înmulți entitățile fără rost și a îngreuna modul de scriere. Consider deci că în această privință trebuie să-i urmărim pe italieni, care, în asemenea caz, nu-l intercalează deloc pe *h*, și nicidecum pe latini, care, pe bună dreptate, fac aceasta, de vreme ce la ei se aude aspirația, de exemplu *chorda* etc.

Despre diftongul EI

D înainte de *i* se pronunță la români ca *z*, care pronunțare se marchează prin *ç*, la fel *s*, înainte de *i*, se pronunță precum chirilicul ш, și atunci se scrie astfel: *ș*. Tot astfel, *t* înainte de *i* se pronunță precum chirilicul и, și atunci se scrie astfel: *ț*. Tipografia Crăiască are cantități suficiente din aceste litere scrise astfel, care au fost turnate în vederea editării *Lexiconului românesc*. Mai apoi, este sigur că la români sunt multe cuvinte în care, înaintea lui *i*, nici *d* nu se pronunță ca *z*, nici *s* ca ш, nici, în fine, *t* ca и. Consider totuși că aceasta nu împiedică, în cazul dat, substituția lui *i* prin diftongul *ei*. Căci, în afară de puține cazuri, care pot fi ușor înșirate, amintita schimbare a pronunției înainte de *i* (care de obicei survine la infinitivul prezent și la participiul trecut) nu are loc atunci când persoana întâi a modului indicativ, timpul prezent, numărul singular se termină în *-desc*, *-sesc*, *-tesc*, precum: *dovedesc*, *dovedire*, *dovedit*; *sosesc*, *sosire*, *sosit*; *socotesc*, *socotire*, *socotit*. Acestea pot fi ușor cunoscute de către oricine, fără a fi nevoie să întunecăm limba română și să îngreunăm modul de scriere printr-o nouă precizare, necunoscută atât latinilor, cât și limbilor surori, folosind diftongul grecesc *ei* în loc de *i* simplu. Consider deci că în cazurile amintite nu trebuie să folosim niciodată diftongul *ei* în locul vocalei, ci să scriem *i*, tot așa cum pronunțăm.

Despre litera X

Vechii latini, pentru *x*, scriau ori *cs*, ori *gs*, ca: *apecs*, *gregs*, pentru *apex*, *grex*. Din unele cuvinte, după cum dovedește însuși Cicero, l-au eliminat, ca *velum*, în loc de *vexilum*, *alla*, în

loc de *axilla*, *palus*, în loc de *paxillus*. Până și Quintillian⁽³⁾ regretă că *x* a fost admis între literele latine, zicând în capitolul al patrulea al cărții întâi: „Și ultima noastră [literă – n.n.], *x*, de care ne-am fi putut lipsi, dacă n-am fi căutat-o”. Limba română nu are deloc această literă, iar în cuvintele comune cu latinii sau grecii îl schimbă pe *x* fie în *s*, de pildă *Sandu* pentru *Alexandru*, *eșire* pentru *exire*, *isquusit* pentru *exquusit*, *frasin* pentru *fraxin* etc., fie în *ps*, de pildă *copsa* pentru *coxa*, *măsele* pentru *maxela*, *osie* pentru *oxie*, *leșie* pentru *lexie*, *țesetură* pentru *tēsetură*, fie în *sc*, de pildă *brosca* pentru *broxă*, *împuscare* pentru *impuxare* (în spaniolă, *embuxare*), *vescă* pentru *vexă*, *tăscat* pentru *tăxat*, *lască* pentru *laxă*, *scupire* pentru *exupire*, fie în *c*, precum *rică* pentru *rixă*. Pentru că românii nu au litera *x* în limba lor, iar italienii de asemenea au eliminat-o pe aceasta din ortografia lor, ba chiar și dintre greci, cei din Attica au acceptat-o mai târziu, iar aeolii, niciodată, și de aceea scriau *σκενος* în loc de *ξενος*, consider că *x* trebuie eliminat din rândul literelor ortografiei latino-românești și, prin urmare, chiar cuvintele grecești strecurate la români trebuie scrise fără *x* sau, dacă vrem să păstrăm sunetul grecesc, atunci cu *cs* pentru *x*, ca de pildă *Alecsandru* pentru *Alexandru* etc., cum fac și rușii astăzi în scrierea laică, iar cuvintele sunt menționate în dicționare în această formă. Este limpede că litera *x* este potrivnică limbii române, cum reiese și din faptul că copiii români se obișnuiesc greu cu rostirea ei. În fine, sper că, în cazul când, după exemplul rușilor, vom adopta în modul amintit *cs* pentru *x*, adversarii slavi vor prigoni cu mai puțină înverșunare ortografia latino-românească.

Acestea nu le-am însemnat într-o apărare a opiniei mele, nici nu trebuie în astfel de cazuri să ții morțiș la părerea proprie, ci trebuie să se urmărească binele și înălțarea națiunii, adică trebuie să se stabilească în cele mai mici amănunte ortografia latino-românească, ca să fim perfect pregătiți spre a răspunde adversarilor gata să critice cu toată gura publicarea *Lexiconului românesc*. În ceea ce mă privește, eu într-adevăr nu mă voi da în lături să replic acestor adversari, deși nu cred că această ortografie poate fi stabilită în momentul de față cu atâta fermitate, încât urmașilor să nu le rămână nimic de făcut în această direcție.

Petru Maior m.p.
revizor crăiesc al cărților

Buda, 4 iunie 1815

6. CENZURA LEXICONULUI ROMÂN-LATIN-MAGHIAR-GERMAN AL LUI COLOȘI * ⁽¹⁾

Piosul decedat Vasile Coloși, paroh de Săcărâmb și protopopul tractului montan al Diecezei Făgărașului în Marele Principat al Transilvaniei, în anii tinereții, lipsit de experiență și necunoscând în suficientă măsură însușirile limbii române, a elaborat acest dicționar și, încheind contract cu această Tipografie a Universității Crăiești din Pesta, l-a pregătit cu scopul de a-l trimite aici spre tipărire, unde a zăcut aproximativ opt ani înainte de moartea autorului.

În acest răstimp, harnicul bărbat demn de tot respectul, bun cunoscător al caracterului și proprietăților limbii române, când în anul morții sale a revăzut sus-menționatul lexicon, rodul primelor sale strădanii, a fost neplăcut impresionat și a chibzuit în mod înțelept să-l cerceteze, să-l refacă și să-l recopieze. În acest scop, el intenționa să revină aici, în iarna aceluiași an, pentru mai mult timp, dar moartea l-a împiedicat, spre marea pagubă a literaturii. De aceea,

lexiconul amintit, mai cu seamă începând cu litera H și până la sfârșit, suferă și astăzi de acele vechi scăderi, pe care le voi semna mai jos:

În primul rând. Tânărul autor, nemulțumindu-se cu cuvintele proprii limbii române, a adunat o serie de expresii din dialectul cel mai corupt, vecin cu Ungaria, pe care ceilalți români ori nu le înțeleg, ori, acestea fiind cu desăvârșire străine de limba română, de-a dreptul o pângăresc, răscolindu-le stomacul. Mai cu seamă locuitorii din Moldova și Țara Românească, în rândul cărora s-ar putea spera să aibă trecere partea covârșitoare a exemplarelor dicționarului, nu tolerează asemenea expresii.

Acestea, precum și acele cuvinte străine, pe care – fiind întrebuințate într-o regiune foarte restrânsă – majoritatea românilor nu le cunoaște, trebuie de tot înlăturate, iar expresiile particulare care i-au scăpat autorului să fie înlocuite cu altele.

În al doilea rând. Acest lexicon vădește o mare nesiguranță în privința ortografiei latino-române, mai cu seamă atunci, când urmează să fie înlocuită vocala chirilică ѣ cu o vocală latină. Astfel, bunăoară, *ѣ*, *extingo*, în silaba *sta*, se scrie *stângu*, în silaba *ste*, *stengu*; aceeași expresie, în silaba *sti*, se scrie *stingu*. De acest fel, prea multe cuprinde lexiconul în cauză. De unde rezultă că dicționarul ia proporții fără rost și inutil, iar cititorul rămâne nedumerit, neputând decide ce anume ortografie se cuvine să urmeze un astfel de lexicon. În asemenea expresii trebuie căutat radicalul sau etimologia cuvântului și, pe baza aceasta, să se înlocuiască vocala chirilică ѣ cu vocala latină. Astfel, în exemplul citat, radicalul este *extinguo*, deci latino-românește se va scrie *stingu*; în consecință, *stângu* și *stengu* trebuie înlăturate, de vreme ce nicidecum nu este cazul să înlocuim vocala chirilică ѣ în mod arbitrar cu vocale latine, ci trebuie restabilite vocalele originare în locul cărora s-a impus chirilica ѣ, problemă pe care am tratat-o mai amănunțit în *Otographia Romana, sive Latino-Valachica*, cap. I, § 13. Dacă însuși lexiconul la care trebuie să recură, în caz de dubiu, cei ce învață are o ortografie oscilantă, el și-a pierdut în mare parte utilitatea.

Ceea ce am spus înainte este valabil în toate celelalte situații în care expresiile s-ar repeta inutil și absurd. Pentru că atunci când expresiei în care vocala chirilică ѣ este înlocuită cu o vocală latină nepotrivită i se adaugă sensul latin, maghiar și german, toate acestea, cu derivatele unei asemenea expresii, trebuie trecute la locul unde aceeași expresie este scrisă sau urmează să fie scrisă după radicalul ei.

De asemenea, expresiile – deși nu se repetă, pentru că numai prima silabă conține vocala neoriginară în locul chirilice – trebuie plasate acolo unde cere vocala originară: anume *mânzălescu*, după părerea autorului, derivă din *mendo*, prin urmare, va trebui să fie mutată la silaba inițială a cuvintelor cu *men* și scrisă *mênzălescu*.

În interiorul celor mai multe cuvinte, pentru vocala chirilică ѣ se întrebuințează, în mod arbitrar, vocala latină neoriginară.

În cazul pronumelor care admit pronunțarea vocalei chirilice ѣ, vocala latină înlocuiește de obicei în mod necorespunzător chirilica ѣ. Acestea și altele asemănătoare trebuie toate corectate.

În al treilea rând. T, mai totdeauna, se pune greșit în locul lui c, mai cu seamă în silaba finală a verbelor. De asemenea, ș pentru s și ea pentru e, precum și oa pentru o; în fine, în ortografia chirilico-română, ѣ pentru i, înainte de vocale, și i pentru ѣ, la sfârșitul expresiilor. Ceea ce, în ambele cazuri, contravine ortografiei.

În al patrulea rând. Adesea se formează greșit numărul plural al substantivelor și anume: *padurețiu, pădureții*, pentru *pădureți*; *păgănu, păgânii*, pentru *păgăni*; *pusca, pusce*, pentru *pusci* etc.

În al cincilea rând. La literele N și O, atât genul, cât și numărul plural al numelor lipsesc. De asemenea, în majoritatea substantivelor, *i* pătimește de această greșeală. Ba mai mult, aceasta se întâmplă și la *h*.

În al șaselea rând. La multe verbe de conjugarea întâi se pune infinitivul conjugării a doua, iar participiul este astfel, că nu poate fi raportat la nici o formă a celor patru conjugări, și anume: *taiu, scindo, tăiere, tăietu*, în loc de *tăiare, tăiatu*. Tânărul autor a fost indus în această eroare de rostirea necorespunzătoare a unora, care-i înșală și pe alții ce nu cunosc bine decât graiul lor de acasă.

În al șaptelea rând. Se strecoară greșeli și în privința regulilor declinărilor rezultate din rostirea necorespunzătoare a unora, și anume *quăriiva*, pentru *quăreiva*. Atât acestea, cât și cele semnalate la numărul de mai sus trebuie îndreptate după regulile precise ale gramaticii.

În al optulea rând. Adesea sunt îmbinate consoane într-un mod contrar spiritului limbii române. Drept urmare, pronunțarea devine aspră în gura străinilor, iar limba română, moale după natura ei, va deveni dură. Referitor la acestea am spus câte ceva în *Ortographia Latino-Valachica*, cap. I, § 5. Mai sunt multe altele în care se imită în mod greșit limba latină, bunăoară, *labyrinthu* pentru *labirintu* etc.

În al nouălea rând. La multe cuvinte lipsește sensul latin, maghiar și german.

Pe baza celor expuse mai sus și a altora, consider că întreg acest lexicon trebuie revizuit. După cum la literele care preced litera H este adăugată etimologia, așa trebuie adăugată și la următoarele, ca nu cumva o parte din dicționar să fie etimologică, iar cealaltă – simplă. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât românii, probabil, vor dori să cumpere acest dicționar pentru originea sau etimologia cuvintelor.

„Au pentru că un împărat să chiamă preaputernic, nime nu-l va învinge?” – LUCRĂRI TEOLOGICE

1. PROCANON⁽¹⁾

Titlu 1

Despre împărățirea besearicii

[...]

Cap 6

Putearea și stăpânirea ce e dată besearicii aseamenea și întocma iaste întru toți apostolii

Batăr că, alegând Mântuitorul pre cei doisprezece apostoli, au vrut și au hotărât ca cel mai mare și mai întâiu întră dânșii să fie Pătru, precum de acia vom dovedi, totuș putearea, stăpânirea și împărățirea, aseamenea și întocma precum lui Petru, așa și celorlalți apostoli, fieștecăruia o au dăruit. Luminat aceasta o arată și Sfânta Scriptură, și trădania sfinților părinți. Au numai cătră singur Petru, și nu cătră toți apostolii, fără nici o osibire sau deschilinire, s-au zis acestea: „Dirept aceea, mergând, învățați toate limbile, botezând pre ei în numele Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh, învățând pre ei să ție toate câte am poruncit voao; și iată, Eu cu voi sânt în toate zilele până în sfârșeniia veacului. Amin.” (Math., cap 28, s. 18). Cătră toți, fără osibire, s-au zis: „Iată, Eu trimiț făgăduința Tatălui Mieui preste voi, iar voi ședeți în cetatea Ierusalimului „până unde vă veți îmbrăca cu puteare de sus” (Luca, cap 24, s. 49). Așijderea: „Pace voao! Cum au trimis pre Mine Părintele, și Eu trimiț pre voi. Și aceasta zicând, au suflat și zise lor: «Luați Duh Sfânt! Căra veți lăsa păcatele, lasa-se-vor lor, ori, căra veți opri, opriți sânt.»” (Ioan, cap 20, s. 21). Ce faci, dară, tu, o omule, osebire întru darurile dumnezeiești, în carele n-au vrut a face Hristos? Ia-ți ce e al tău și te du! Au când era price în besearică, precum au fost cea despre obrăzuire și despre cealealte legi a lui Moisi, singur Petru sta la judecată, și nu și ceialalți întocma cu Petru? Cum să da judecata afară? Cu numele lui Petru, părutu-s-au mie? Ba, ce cu numele tuturor: „Părutu-s-au Duhului Sfânt și noao” (Fapt. ap., cap 15, s. 28). Nici a lui Petru numai, ce a tuturor apostolilor porunci întocma trăbuia să se păzească: „Și deacă mergea pren cetăți, le da învățătură lor să păzească poruncile ceale rânduite de apostoli și de bătrânii cei den Ierusalim (Fapt. apost., cap 16, s. 4). Și Cătră soloneani, cap 3, s. 4: „Nădăjduim întru Domnul că ceale ce poruncim voao, și le faceți, și le veți face”. Au singur Pentru canonea și pedepsea? Au nu și ceialalți, fără osibire? Precum Sfântul Pavel, pre curvariul cel vestit (<1> Cătră corinth., cap 5, s. 5). S. Chiprian de la Carthagen, în cartea cea despre împreunarea besearicii, zice: „Tuturor apostolilor, după înviiarea Sa, întocma puteare le dă. (...) Aceasta era, vezi bine, și ceialalți apostoli, ce au fost Petru, împodobiti cu aceeași împărățire, și a cinstii, și a puterii”. Iar Sf. Amvrosie, episcopul Mediolanului în Italia și ucenicul Marelui Vasile, în cartea 2 despre Duhul Sfânt, zice: „Un dar strălucea întru aceștea, pre carii un Duh i-au fost ales. Nici Pavel mai jos decât Petru, macar că el temeliia besearicii, și acesta înțelept arhiclădătoriu, știind, întemeia urmele crezătoarelor popoare, nici Pavel, zisei, nevreadnic de soborul apostolilor, cu cel dintăiu întocma, și nimăru al doilea. Pentru că, cine nu să ști neaseamenea, să face întocma.” S. Chirill de la Alexandria, în cartea 12 a tălcuirii Evangheliei de la Ioan, încă foarte

frumos și rășchirat despre acestea cuvintează, într-atăta, cât mărturiia lui singură îndestulată ar fi ca să astupe gurile împotrivni<ci>lor: „Răspunde-mi, zice, că putearea Duhului la toți au trecut, și sfârșitul Dăttătorului au plinit. Iar au dat Hristos nu unora deosebi, ce tuturor ucenicilor. Drept aceea o iau, batăr că unii nu era de față, cu a Dăttătorului dărnice, nefiind singur la cei de față conținută, ce în toată ceata sfinților apostoli trecând.”

Cap 7

Să răsipesc ceale ce împotriva aceștii învățături aruncă italianii

Italianii vrând și prea cu asupră pohtind să înalță pre papa deasupra bisearicii și a soborului și să supuie supt picioarele lui pre toți episcopii, mitropoliții și patriaricii, într-atăta, cât fără de papa nemica să nu plătească nici arhieriei, nici soborul a toată lumea, ce, deși au ceva puteare, toată de la papa să să înțeleagă împrumutată, căpătată și cerșită, el să lărgească acea puteare cât va vrea și să o strămteaze cât i să va părea, și să o rădice sau despre o parte, sau de tot, când va socoti. El săngur să fie în besearică adevărat stăpân și poruncitoriu, precum preoților, așa și mireanilor, el săngur, iar nu soborul să să creadă a dogmelor nesmăntnic tălcuitoriu și hotărâtoriu. Ba el nu numai în besearică, ce și în cetate monarh, ca și craii și împărații să-i fie lui supuși; el, pe care va vrea, să-l puie jos den thronul cel împărătesc, carea au și făcut-o, și pe care va vrea să-l înalță la acelaș, precum au înălțat pe Pippin al frâncilor, și cui i să va părea țările să le împartă. Acestea, zisei, vrând italianii, că ceialalți latini, precum sânt mai ales frâncii și nemții, și acestea, și cealealalte înnoiri acum le defaimă și le lapadă den toate laturile, unghiurile și crăpăturile pământului, <și> să nevoiesc a cerca dovediri. Dar cea mai mare proptea au aflat întru aceasta, că papa iaste următoriu scaonului Sfântului Petru. De unde, după firea urmării, zic că, orice puteare au avut Sf. Petru, toată întreagă trăbuie să să dea papii și, întru toate, precum au fost Sf. Petru, așa și papa desăvârșit iaste. Drept aceea, fără măsură înalță pre Sf. Petru și prea cu asupră măresc putearea lui și osebirea de ceialalți apostoli, nu pentru ca să laude pe Sf. Petru, ce ca apoi să aibă de unde trage cu violenție înălțarea, vâlfa, tiflul și monarhia papii cea de liniște și de dragoste stricătoare. Pun, dară, înainte:

a) „Tu ești Petru, și pre această piatră voi zidi besearica Mea, și porțile iadului nu o vor birui pre ea.” (Math., cap 16, s. 18). Dintru acestea cuvinte a sfintei Evanghelii culeg italianii cum că, precum piatra iaste fundament și temeiu căsii, așa și Sfântul Petru săngur iaste fundament și temeiu nestricat și neclătit a credinții și a bisearicii, într-atăta, cât a lui să fie deregătoria și putearea, și pre apostoli în credință, în cucernicie și în deregătorie să-i ție, să-i povățuiască, să-i întărească și, ori în ce ar greși, să-i îndreapte. Toată credința de la dânsul așa să atârne, cât, fără dânsul, nemica să nu plătească toată besearica lui Hristos, nice nesmăntnire să nu fie.

Fiindcă toată îndoiala și încălcitura întru această price iaste pricinuită de înțălesul cuvântului acestuia, *piatra*, mai nainte de a răspunde la ceale ce aruncă italianii, să cuvine să vedem ce însemnează întru acest loc acel cuvânt, *piatră*. Multe înțălesuri acestui cuvânt au scornit unii și alții, dar, de vom lua sama la ceale ce sfinții părinți tălcuiesc de obște despre dânsul, aflăm că prin *piatră* nu să înțeleage alta, fără numai mărturisirea credinții ce o au făcut Sfântul Petru despre Domnul Hristos, zicând: „Tu ești Hristos, Fiiul lui Dumnezeu celui viu”. Pentru aceea au adaos: „și Eu zic Ție: «Tu ești Petru și pre această piatră voi zidi besearica.»”, adică pre credința mărturisirii (Ioan Gură de Aur, în Omilia 54 a tălcului

Evangelhiii de la Math.). Cealelalte mărturii din sfinții părinți, de vei vrea, le poți vedea la Ballerin,⁽²⁾ carele totuș rău să foloseaște cu dânsle.

După ce am hotărât înțălesul cuvântului *piatra*, fără greotate cunoaștem că nemic nu să poate culeage den locul acela al sfintei Evanghelii pentru monarhia sau osebirea puterii Sfântului Petru de la ceaea ce iaste a celorlalți apostoli. Căci, de au făgăduit Domnul Hristos lui Petru că pre mărturisirea lui va zidi besearica, acea vrednicie s-au dat și celorlalți apostoli, zicând: „Dirept aceaea, mergând, învățați toate limbile”. Dară, au poruncit Hristos tuturor apostolilor să înveațe și să propoveduiască credința, au poruncit, dară, să mărturisască cum că Hristos iaste Fiiul lui Dumnezeu celui viu, crezând drept aceaea limbile mărturisirii apostolilor, să zidea besearica pre acea mărturisire. Nu iaste, dară, numai Sfântul Petru piatră, ce și ceialalți apostoli, precum să mărturiseaște în Epistolia cătră efeseani, cap 2: „Zidiți fiind preste temeliia apostolilor și prorocilor, fiind în capul unghiului sângur Isus Hristos, întru carele toată zidirea împreună alcătuindu-să, creaaște spre besearică sfântă întru Domnul, întru care și voi împreună vă zidiți spre lăcaș lui Dumnezeu cu Duhul”. Și la Apocalips, cap 20, s. 14: „... și zidul cetății având temelii 12, și într-însele, numele celor 12 apostoli ai Mielului”. Sfântul Ioan Gură de Aur încă chiamă pe Ioan Evanghelistul stălp tuturor besearicilor: „Acela, fiiul tunetului, iubitul lui Hristos, stălpul tuturor besearicilor ce sânt în lume, care chiele ceriului le are.”, Omilia 1, în tălcul lui Ioan Evanghelistul. Așa, dară, când Hristos au numit pe Sfântul Petru *piatră*, nu i-au făgăduit nici o puteare mai mare decât cum au dat apoi celorlalți apostoli. Nici nu iaste întru mărturisirea credinții nici o deschilinire sau osebire întră Sfântul Petru și întră ceialalți apostoli, fără numai că Sfântul Petru întâia dată au început a propovedui după pogorărea Duhului Sfânt, la Fap. apost., cap 2, și poate că doară această zidire au înțăles Domnul Hristos când au zis: „Și pe *piatra* aceasta voi zidi besearica”, că atunci, prin propovedania lui Pietru, au început a să zidi besearica, întorcându-să la credința trei mii de suflete. „Piatră să zice pentru că întâiu neamurilor au pus temeliile credinții”, Sf. Avgustin, în cuvântul despre cathedra lui Petru. Care înțăles de-l vei priimi, bine vezi că nici o puteare asupra apostolilor, nici monarhie n-au căpătat Sf. Petru când au fost numit *piatră*. Că a vorbi întâiu decât alții nu iaste a avea mai mare puteare decât alții, nice <a> avea pe alții supuși șieș. Totuș n-au fost puținel dar, nici micșorată cinste, când s-au învrednicit Petru întâiu a mărturisi pe Hristos.

Cap 8

„Și voi da ție cheile împărăției ceriurilor, și orice vei lega pre pământ fi-va legat și în ceriuri, și orice vei dezlega pre pământ fi-va dezlegat și în ceriuri.”

Adevărat, nu tăgăduim, i s-au făgăduit Sfântului Petru cheile împărăției ceriurilor și puteare de-a dezlega păcatele și a lega sau a pedepsi. Dar, ian să vedem, oare când au fost la dat, numai lui Petru sângur au și celorlalți apostoli, aseamenea și întocma, acea mare și minunată puteare s-au dăruit? Ba, tuturor întocma, că nu lui Petru sângur, ce tuturor grăiaște Hristos: „Luați Duh Sfânt! Căra veți lăsa păcatele, lasă-se-vor lor, oricăra veți opri, oprite sânt”. Și oare cătră cine să zicea cuvintele aceastea: „Adevăr grăiesc voao: oricâte veți lega pre pământ fi-vor legate în ceriu, și oricâte veți dezlega pre pământ fi-vor dezlegate în ceriu.” (Math., cap 18, s. 18). Au cătră sângur Petru s-au zis? Ba, ce voao, adecă la toată ceata apostolească. Ba și ceale ce s-au zis cătră Petru despre chei, cătră toți, în persona lui, zice Sf. Avgustin că s-au zis: „Besearica, dară, carea să întemeiază în Hristos, cheile împărăției

ceriurilor de la El au luat în Petru, adevă puterea de-a lega și a dezlega păcatele”. „Pentru că aceștii besearici cheile împărăției ceriurilor s-au dat, când s-au dat lui Petru, și, când să zice lui, cătră toți să zice: «Paște oile»”. Că cheile acestea nu un om, ce unciunea besearicii le-au luat (...), căci, ca să cunoașteți că besearica au luat cheile împărăției ceriurilor, auziți, într-alt loc, că Domnul zice tuturor apostolilor săi: „Luați Duh Sfânt și, îndată, de veți lăsa păcatele, lasa-se-vor lor, de le veți ținea, ținea-se-vor.” Acestea de chei să țin.

Cap 9

„«Simone a lui Iona, iubești-Mă mai mult decât aceștea?», zice lui. «Adevărat, Doamne, Tu știi că Te iubesc.» Îi zice lui: «Paște mieluseii Miei, paște oile Meale!»” (Ioan, cap 21). Cu acest loc a Sf. Scripturi se înfălesc tare italianii și atăta în dânsul biziuală au, căt numai a-l zice și a-l spune afară împotriva noastră își nălucesc a fi biruință. Căci, zic ei că, zicând Domnul lui Petru „Paște oile mele!”, deodată l-au rânduit dascal, poroncitor, păstoriu și povățuitoriu de obște a toată lumea pe supt soare. Și fiindcă, fără hotărâre, zice: „Paște oile mele!”, se înțeleg și apostolii a fi supuși lui Petru și a avea lipsă de păstoria, povățuirea lui și de îndreptarea lui, să facă cu dâșii ce va vrea, într-atăta, căt, de i să va părea, și puterea apostolicească ce Hristos le-au fost dat să o poată lua de la dâșii și să-i lipsască și să-i lapede den apostolie și den împărățirea ce Hristos le-au dat preste toată lumea, și așa aceștea, ca să înalță pe papa, fac pe toți apostolii nimica. Însă, ca să nu gândești cumva că doară acestea sânt clevetire și ocări de la mine asupra italianilor, cetățule bune, ț-o-i aduce înaintea nu ceale ce am auzit însuși cu urechile mele de la dâșii, petrecând nu puțină vreme cu dâșii tocma acolo unde să văd a fi ceva, nu ț-o-i aduce acestea, ce ceale ce scrie cel mai vestit întră tălcuitorii italieni, Cornilie a Lapid, ⁽³⁾ carele, la tălcul cuvintelor «Paște oile mele!», așa grăiaște: „Dintru acest loc, dară, chiar iaste cum că Sf. Petru și următorii lui, arhiereul de la Roma, iaste cap și mai-mare besearicii, și toți credincioșii, încă și episcopii, și patriarhii, și apostolii lui sânt supuși și de la el trăbuie să să pască și să să povățuiască. (...) Apostolii ceialalți, dară, fiindcă era oile lui Hristos, pentru aceaea sânt și lui Petru aseamenea oi. Drept aceaea, trăbuia Petru pe dâșii a-i chivernisi și, de ar greși undeva, a-i îndrepta, pricinile lor a le așăza și de tot a-i povățui. Mari, adevărat, și necuvioase ocări asupra apostolilor sânt acestea ce acest iejuir aci au grămădit! Dar ascultă încă ce grăiaște despre puterea apostolilor la tălcul cuvintelor acestea: „Tu ești Petru? Ascultă, zisei, și vezi în cătă nesocoteală și în ce adâncime de nepriceapere cade cela ce, lăsându-să să-l domnească patima, să înstreinează de tălcurile și învățăturile sf. părinți: «Aceaeaș putere, zice, să dă apostolilor de la Hristos preste toată lumea, carea să dă aci lui Petru, dar deosebi aceaeaș aci să dă lui Petru sângur, ca să să însămneaze cum că el iaste întru această putere cel mai întâiu și mai mare, ca pe ceialalți apostoli, ca pre cei lui supuși și grijii lui încredințați, întru aceaea să-i poată chivernisi, uneori strămăta, îndrepta, ba încă aceaeaș, de-ar fi de lipsă, de la dâșii a o lua și de dânsa a-i lipsi.»”.

O Hristoase, de vom creade neînțeleptii omului acestuia, căt de mutătoare, jucătoare și nestătornică putere ai dat apostolilor Tăi și păstorilor a toată lumea! O, maică besearică, de ne vom da după înțălesurile ceale streine, cum ne înveți că cele ce au învățat sfinții apostoli sânt fără îndoială? Căci de-au putut apostolii greși așa tare, căt S. Petru să poată și să trăbuiască încă a le lua puterea și a-i lipsi de păstornicie și de apostolie, cum epistoliile lor, cum evangheliile lor vor fi nesmăntnice? Poate doară prin aprobația și judecata lui Petru? Dar, de e aceasta adevărată, cine va întări Evanghelia lui Ioan, carea s-au scris după răstignirea și

moartea lui Petru? Fă-te, Doamne, ajutoriu noao și nu lăsa să să vestească unele blăstămuri ca acestea în besearica Ta, ce mute să să facă gurile ceale ce grăiesc asupra apostolilor Tăi.

Adevărat, au rânduit Domnul Hristos pre Petru păstoriu și povățuitoriu a toată lumea, și grijii lui au încredințat pre toți credincioșii, dar și pe ceilalți apostoli cu aceeași vrednicie întocma i-au împodobit, cât în nemica nu să află mai slabi sau mai jos decât Sf. Petru. Și ei sânt dascali a toată lumea: „Mergând, învățați toate limbile!” (Math., c. 18, s. 18), și ei sânt păstori, căci i-au pus Duhul Sfânt socotitori, ca să pască besearica lui Dumnezeu (Fap. ap., c. 20, s. 28), și ei sânt poroncitori (Fap. ap., cap. 16, s. 4), și lor le iaste încredințată grija tuturor oilor și a toate besearicilor (2 Cătră corith., cap. 11, s. 28) „Fără de ceale denafară, zice Pavel de sine, năvălire asupra mea în toate zilele și grijă de toate besearicile”.

Drept aceea, când au zis Hristos cătră Petru: „Paște oile Meale!”, n-au înțales să pască Petru și pre apostoli, că apostolii nu sânt oi, ce, precum mai sus am adevărit, și ei sânt dascali și păstori în toată lumea, fără hotărâre și fără mărginire ca și Petru. Apoi, arată vreo pildă să fi păscut, să fi învățat, să fi îndreptat S. Petru pre apostoli! Iar eu îi voi arăta că pe Petru l-au îndreptat Pavel, precum însuș Pavel mărturiseaște, Cătră galateani, cap 2 stih 11: „Când au venit Petru în Antiohiia, în față-i stătui împotrivă, că <de> hulit era. (...) Iar <când> am vezut că nu umblă drept cătră adevărul Evangheliei, ziseiui lui Petru înaintea tuturor: «Deacă ești tu jidov și ca limbile trăiești, și nu jidoveaște, pentru ce îndemni limbile să să jidovească?»”.

„Dară în ce chip să păstorească Petru (zice Maxim Peloponisianul,⁽⁴⁾ pentru începătoria papii, cap 17) pre păstoriei carii și ei aceaș lucru au luat de la Domnul, să păstorească toată lumea? Nu zic cuvintele Domnului «paște pre păstori», ci pre miei și pre oi, iar apostolii nu sânt nice miei, nici oi. Iară poate că veți zice: «Dară cum, nu sânt apostolii miei și oi, când Hristos le zice: 'Iată Eu vă trimiț pre voi ca pre niște oi pren mijlocul lupilor'?». Nu zicem că apostolii nu sânt oi, ce zicem că sânt cătră Hristos ca niște oi, iară nu cătră Petru. Căci, după cuvântul acela al lui Hristos, și Petru iaste oaie, de vream ce au fost și el atuncea, când au zis Hristos cuvântul acesta, împreună cu ceilalți apostoli. Și pentru căci s-au trimes și el, împreună cu ceilalți, ca o oaie în mijlocul lupilor? Deci cătră Hristos, carele iaste Păstoriul cel adevărat, apostolii și Petru sângur, toți sânt oi. Iar cătră celalalt norod, ei sânt păstori, iară norodul sânt oi, pre carele au zis Domnul să le pască Petru, iară nu pre apostoli. Și nu numai lui Petru au poroncit Hristos să-I pască oile Lui, ce și celorlalți apostoli, tuturor aseamenea cu Petru”. Sfântul Amvrosie în cartea 2 despre vrednicia preoții, cap 2, zice: „S-au poftorit de trei ori de la Domnul: «Paște oile Meale». Și care oi, carea turmă atunci fericitul Petru au priimit? Dar și cu noi acealea le-au priimit, și cu dânsu acealea noi le-am priimit toate”. Dintru acestea acestui sfânt părinte cuvinte, doao lucruri culegem, care de luare aminte sânt vreadnice. Unul, că apostolii nicum nu să socotesc întră oile acealea ce Hristos lui Petru, ca să le pască, le-au încredințat, că zice sfântul că acealea oi le-au priimit Petru, și acealea ca să le pască i s-au dat, care și acum le primesc episcopii. Însă episcopii nu primesc pre apostoli, ce pre cei mai de jos. Apostolii, dară, nu sânt oi lui Petru, ci împreună slugi Evangheliei. Altul, că nu numai lui Petru, ce și celorlalți apostoli și următorilor lor să înțaleg a fi zise aceale cuvinte: «Paște oile Meale», macar că numai cu Petru vorbea atuncea Hristos, precum și Sfântul Avgustin, episcopul Ipponului în Africa, cuvântă în locul mai sus, la cap 8, adus: „Și când să zice lui Petru, cătră toți să zice «paște oile»”. Sf. Ioan Gură de Aur așa cuvântă: „«Iubești-Mă pre Mine, Petre, paște oile Meale!», carea nu numai cătră preoți s-au zis, dar și către fieștecarele dintru noi, cărora, cât de mică turmă a fi încredințată, să veade”. Înțeleage, dară, acii sfântul că cuvintele acealea, „Paște oile Meale”, întâiu, și mai ales, să înțaleg despre

preoți, adevărat despre episcopi, apostoli, nu doară lui Petru sângur s-au zis acealea, ce întocma tuturor. Sf. Vasile cel Mare, în orânduiala 22: „Aceasta însuș Hristos ne-nvață, carele pe Petru l-au pus după Sine păstoriu besearicii Sale: «Petre, iubești-Mă mai mult decât aceștea? Paște oile Meale!» Și, afară de aceea, tuturor, de aci înainte, păstorilor și dascalilor, aceaeași puteare le-au dat”.

Dar aceasta încă bine să însemnezi, iubitoriule de adevăr cetățule! Că tocma de s-ar înțaleage și numai pentru Petru cuvintele acealea, „Paște oile”, și însemnează macar ce puteare cuvântul acela (paște), mai mare puteare nicicum nu va însemna decât cuvintele acealea: „Precum M-au trimis pre Mine Tatăl, și Eu trimiț pre voi” și: „Mergând, învățați toate limbile”, și altele ce s-au zis de toți apostolii întocma. Au mai mult va fi a paște oile decât a învăța toată lumea, decât a fi trimis spre povățuirea lumii, întocma precum au fost trimis de la Tatăl Hristos?

Dară prin cuvintele acealea, „Paște oile Meale”, n-au vrut Hristos (zic protivnicii) a face pre Petru mai mare și mai puternic decât ceilalți. Cum numai lui Petru aci vorbește Hristos, fiind toți apostolii de față? Și pentru ce cu atâta grijă îl întreabă: „Iubești-Mă mai mult decât aceștea?”, adevărat decât ceilalți apostoli. Adevărat (zic eu), nu l-au întrebat de flori de măr aceastea, ce îi sămnă că după treapta dragostii cei mai mare a lui Petru au vrut Hristos și mai mult pe Petru a-l face. Mie nu mi voia la aceastea nimica să răspund, căce răspunde Sf. Chirill, patriarhul de la Alexandria, carele, la tălcul cuvintelor Evangheliei mai sus pomenite, așa grăiaște: „Pentru ce, va întreba neștine, numai pe Simon îl întreabă sau ce e aceea, «Paște oile Meale»? Răspundem: pre neputincios acum îl însănătoșază și întreită mărturisire în locul cei întreită lăpădari pohtește, aceasta ceia împotrivă punându-se, și greșalele cu îndreptarea resplătindu-le. Căci ce s-au greșit cu cuvântul și întru aceea numai putearea și pricina greșelii are, întru acelaș chip trăbuie să se iarte. Iar îl întreabă: oare iubește-L mai mult decât alții? Căci, fiindcă mai mare milă au avut de la Domnul și cu mână mai darnică au căpătat iertarea păcatului, au nu, mai mare iubire decât alții întru sine culegând, foarte cu mare bunăvoină făcătorului de bine al său va răsplăti? Căci că, pentru frica jidovilor și a ostașilor carii venise să prindă pe Isus și cu groaznică moarte li să lăuda, în fugă s-au întors ucenicii, iaste de obște lor tuturor, dar deosebi greșală au fost a lui Petru, că s-au lăpădat de trei ori. Drept aceea, ca cel ce mai multă iertare decât alții au căpătat, pentru aceea să întreabă ca să spuie oare iubește mai mult? Că după a Măntuitorului zisă, cui mai mult să iartă, mai mult iubește (...). Drept aceea, prin întreită a fericitului Petru mărturisire, păcatul cel cu întreită lăpădare făcut să ștearge. Dintru aceea apoi, ce zice Domnul, «Paște mieii Mieii», să socotească a fi înnoirea apostolii ce i s-au fost dat, carea într-atâta dezleagă ocară greșalelor, și năcazurile neputinții omenești le ștearge”.

Nu e dară pentru ce în întrebarea cea de trei ori să cercăm misterii și lucruri ascunse. De trei ori S. Petru s-au lăpădat de Hristos, de trei ori îl întreabă: „Iubești-mă?”. <Cu> întrebarea cea de trei misterii (cântă beserica în Mineiu, iunie 29, la vecernie) aceasta, „Petre, iubești-Mă?”, lăpădarea cea de trei ori Hristos o au îndreptat. Iar îl întreabă: „Iubești-Mă mai mult decât aceștea, că trăbuia Petru mai decât ceilalți să iubească pre Hristos, fiindcă, cui i să iartă mai mult, mai mult iubește, și lui Petru mai mare păcat i s-au iertat decât celorlalți, carii, la patima lui Hristos, numai cât au fugit, iar de dânsul nu s-au lăpădat, precum s-au lăpădat S. Petru. Îi zice iarăși: „Paște oile Meale”, că, fiindcă Petru se lăpădase de Hristos, nu fără pricină să putea și el teame să nu fi căzut den vrednicia apostolilor, și ceilalți apostoli să se îndoiască și doară să-l vinovățască, după ceaea ce au zis Hristos la Math., cap 10: „Carele să va lăpăda de Mine înaintea oamenilor, Mă voi lăpăda și

Eu de dânsul”. Pentru aceea, ca nici el să nu să mai teamă, nici ceilalți să nu să îndoiască, după ce înaintea tuturor au mărturisit că-i pare rău de fapta ce au lucrat și că iubeaște pe Hristos, iarăș înaintea tuturor îi înnoiaște apostolia și-l vestește apostol adevărat, zicându-i: „Paște mieii Mieii, paște oile Meale!”.

Cap 10

Și au zis Domnul: „Simone, Simone, iată, Satana v-au cerut pre voi să vă cearnă ca grăul, iară Eu M-am rugat pentru tine să nu să împuțineaze credința ta, și tu, oarecând înturnându-te, întărește frații tăi.” (Luca, cap 22).

Toți tălcuitorii întru aceasta una înțeleg, cum că Domnul Hristos vorbeaște aci despre întoarcerea lui Petru de la păcatul cel mare cu carele de trei ori s-au lăpădat de Hristos și despre vremea când apostolii, la patima Mântuitoriului, mare ispită au avut. Și aceasta să veade și din urmarea Evangheliei, că îndată zisă Petru: „«Doamne, cu Tine, gata sânt și în temniță, și la moarte a merge!»” Iar El au zis: «Zic ție, Petre, nu va cânta astăz cocoșul până nu te vei lăpăda de trei ori de Mine, cum că nu știi.»”. Doao lucruri den locul acesta trag italianii pentru papa. Întăiu, că el iaste nesmântnic, căci iaste următoriu scaonului Sf. Petru, și numai pentru Petru S-au rugat Hristos să nu împuținează credința lui. Drept aceea, nici a lui Petru, nici a următorilor lui credință nu putea să scadă, fiindcă rugăciunea lui Hristos nu poate fi deșartă și fără lucrare. A doao, a papei deregătorie iaste, pe ceilalți arhierei și toată besearica, întru credință fără smântnicie, a o întări, a o povățui și a o îndrepta, căci lui Petru s-au zis: „Și tu, oarecând înturnându-te, întărește frații tăi!”, adecă pre apostolii „carii (zice Cornilie, tălcuitoriul italianilor) nu fără ocară, adevărat, ca pleava au zburat și credința au pierdut la patima lui Hristos”, macar că nu aflăm pre nici unul dintră apostoli să să fi lăpădat de Hristos, afară de Petru.

Nu mi voia mult să mă pricesc, chiar și ușor iaste înțălesul acestui loc al Evangheliei, numai fără patimă și fără cuget pământesc să-l cetești și să-l cumpănești. Domnul Hristos mai nainte au văzut cum, la patima Sfinții Sale, diavolul, vrăjmașul neamului omenesc, pre apostoli va ispiti și ca grăul îi va cearne, și acesta încă, cu ochi prorocști, au văzut că Petru săngur să va lăpăda de Sfinția Sa, precum și vestește: „Zic ție, Petre, nu va cânta astăz cocoșul până nu te vei lăpăda de trei ori de Mine”. Și, macar că era așa greu să păcătuiască împotriva Învățătoriului, totuș zice Mântuitoriul că Să va milostivi spre dânsul și nu-l va lăsa cu totul să piie, ce iarăș îl va rădica. „Iar Eu M-am rugat pentru tine să nu împuținează credința ta. Însă fiindcă tu, până acuma, decât toți te-ai arătat mai cu mare răvnă spre Mine, nu puțin vei să smintești pre frații Tăi, prin lăpădarea ta de Mine. Deci, întorcându-te de la greșala lăpădării, rădică această scandălă și sminteală și întoarce pre frații tăi la părearea cea bună ce mai nainte au avut despre tine, și cu pilda cea bună pre toți îi întărește: „Și tu, oarecând înturnându-te, întărește frații tăi!”. Și, adevărat, i-au și întărit, căci „numaidecât cântă cocoșul și-ș adusă aminte Petru de cuvântul lui Hristos, cela ce-i zisease lui că, «Mai nainte de cântatul cocoșului, de trei ori te vei lăpăda de Mine», și ieșind afară plânse cu amar.” (Math., cap 26). Și arată pocăianie, prin carea nu puțin s-au zidit și s-au întărit cei ce au văzut sau auzit aceasta. Și de multe alte ori au întărit pe frați, arătându-ș iarăș răvna cea mai denainte spre Hristos, mai ales când, întrebându-l Isus: „Petre, iubești-Mă?”, au răspuns: „Doamne, Tu știi că Te iubesc!” (Ioan, cap 21). Dar să auzim ce învață despre acestea Ioan Gură de Aur în voroava 82, Evanghelia de la Math.: „Iar cum că pentru aceea l-au lăsat, ca după aceea să-l

îndreapte, ascultă ce zice: «Iar Eu M-am rugat pentru tine ca să nu împruțineze credința ta.» Căci aceasta au zis-o ca mai tare să-l atingă și să areate că cădearea lui iaste mai rea decât a celorlalți și mai de mare ajutoriu are lipsă, căci îndoită greșala era: și că s-au pus împotrivă, și că s-au socotit a fi mai mult decât alții; a treiala, mai grea iaste că au gândit a fi de la sine tot. Acestea ca să le vindece, au lăsat să se întâmple cădearea; pentru aceea, lăsând pe ceilalți, cătră dânsul vorbește: «Simone, Simone, iată, Satana v-au cerut pre voi să vă cearnă ca grăul.», adecă ca să-i turbure, ca să-i ispitească. «Iar Eu M-am rugat pentru tine, ca să nu împruțineze credința ta.» Și pentru ce, dacă pe toți i-au cerut, n-au zis: «Pentru toți m-am rugat»? Au nu e aiavea ceaea ce am zis mai sus, că adecă, să-l mustre și să arate că mai greu decât ceilalți au căzut, cătră dânsul îndreptă vorba?”

Cap 11

„Sculându-să Petru, zise cătră ei: «Bărbați frați, voi știți că din zilele ceale vechi Dumnezeu întru noi au ales, pren rostul mieu, să auză limbile cuvântul Evangheliei și să crează.»” (Fap. ap., cap 15, s.7).

Italianii, și în locul acesta, își nălucesc a afla monarhia lui Petru și a papei, fiindcă Petru întâiu s-au sculat întru acest sobor și au învățat ce lipsește a creade în pricea aceea ce în sobor să vântura. Însă numai a povesti lucrul cum s-au întâmplat iaste răspuns deplin la toate ceale ce italianii, dintru acest loc, asupra noastră aruncă. Istorește dumnezeiescul istoric Luca, la Fap. ap., cap 15, că „oarecarii, pogorându-să de la Iudea, învăța pre frați că, «De nu vă veți obrezui cu obiceiul lui Moisi, nu vă veți putea să vă mântuiți». Făcându-să, drept aceea, gâlceavă și price nu puțină lui Pavel și Varnavei, cătră ei rânduiră să să suie Pavel și Varnava, și alții oarecarii dintru ei cătră apostoli și bătrâni la Ierusalim, pentru întrebarea aceasta. Deci aceștea, trimițindu-să mai nainte de cătră adunare, trecea Finica și Samaria, povestind întoarcerea limbilor, și făcea bucurie mare la toți frații. Și mergând la Ierusalim, s-au priimit de adunare și de apostoli, și de cei bătrâni și au vestit câte Dumnezău au făcut cu ei. Și s-au sculat oarecarii dentru cei den eresul fariseilor, crezuți fiind, zicând că trăbuie să obrăzuiască pre ei și să poruncească să păzească legea lui Moisi. Și s-au adunat apostolii și cei bătrâni a vedea, pentru cuvântul acesta. Și multă întrebare făcându-să, sculându-să Petru, zise cătră ei: «Bărbați frați, voi știți că den zilele ceale vechi Dumnezeu întru noi au ales, pren rostul mieu, să auză limbile cuvântul Evangheliei și să crează. Și cel cunoscătoriu de inimi Dumnezeu mărturisi lor, dând lor Duhul cel Sfânt ca și noao. Și nimică n-au osăbit dentru mijlocul nostru și al lor cu credința, curățând inimile lor. Acum, dară, ce ispitiți pre Dumnezeu să puneți jug preste cerbicea ucenicilor, carele nici părinții noștri, nici noi am putut să purtăm? Ce pren darul Domnului, lui Iisus Hristos, creadem să ne mântuim, în ce chip și aceia.»”

Dintru acestea, fără sălnicie înțelegem ce au fost pricina de Petru s-au sculat și grăit cuvintele mai sus adusă. Să cerca, adecă, trăbuie oare și limbile să să obrăzuiască sau să să taie împrejur și ție legea lui Moisi sau ba? Sf. Petru avusease descoperire, pren vasul cel ca o zăvastă mare și pren porunca, să meargă la Cornilie, ce era dintră limbi, la Fap. ap., cap 10, despre carea vorbește aci, zicând: „Bărbați frați, voi știți că den zilele ceale vechi Dumnezeu întru noi au ales pren rostul mieu să auză limbile cuvântul Evangheliei și să crează. Și cel cunoscătoriu de inimi Dumnezeu mărturisi lor, dând lor Duhul cel Sfânt, ca și noao. Și nimică n-au osebit dentru mijlocul nostru și al lor cu credința, curățând inimile lor”. Sfântul Iacov încă, întru acelaș cap 15, mărturisește că S. Petru, când s-au sculat în sobor, despre acea descoperire grăiaște. „Bărbați frați, ascultați-mă: «Simeon au povestit precum, întâiu,

Dumnezeu au socotit să ia dentru limbi norod pre numele lui.»”. Și aceasta o cred și italianii. Avusease, zisei, Sf. Petru descoperire de la Dumnezeu cum că și limbile să pot mântui, macar că nu să vor tăia împrejur și nu vor ținea leagea lui Moisi. Așa, dară, Sf. Petru trăbuia să să scoale să spuie descoperirea și voia lui Dumnezeu. De i s-ar fi făcut altuia dentră apostoli sau dentră ucenici descoperire, tocma de-ar fi fost și cel mai mic și pre urmă întră toți creștinii, acela s-ar fi sculat întâiu în sobor și toți ceialalți, încă și apostolii, ar fi trăbuit să tacă, precum învață Sf. Pavel, 1 Cătră corith., cap 14, s. 30: „Iară de să va descoperi altuia ce șade, cel dintăiu să tacă”.

Dar cu morcoteală cearcă italianii pentru ce, după vorba lui Petru, îndată tăcu toată mulțimea. Răspundem că au tăcut: *întăiu*, pentru că, de să va descoperi altuia ce șade, cel dintăiu să tacă, *a doao*, pentru că, auzind Sf. Pavel și Varnava pe Petru povestind cum Dumnezeu și cu limbile au făcut minuni, și i-au făcut părtași Duhului Sfânt, macar că nu-s tăiați împrejur cu obiceiul lui Moisi. De unde luminată dovadă era că nu e de lipsă spre mântuire tăierea împrejur. Auzind, zic, acestea, Pavel și Varnava s-au îndemnat și dănșii, spre adeverirea celora ce zisease Petru, a povesti că tocma așa au lucrat Dumnezeu și în limbile unde ei propoveduise, făcând Dumnezeu seamne și minuni. Iar dupe ce tăcură Pavel și Varnava, au început Iacov a vorbi și, precum Petru, așa și el întru această price judecă și hotărî. Și mai chiar să veade den ceale ce urmează cum că nu Petru sângur au hotărât această price, căci, când s-au dat judecata și hotărârea afară, nu s-au dat cu numele lui Petru, ce cu numele a tot soborului: „S-au părut Sfântului Duh și noao”. Și Sf. Pavel, vorbind despre aceasta ce s-au hotărât întru acest sobor, nu vorbește ca când s-ar hotărî de sângur Petru, ce ca de toată adunarea, precum mărturisește S. Luca, Fap. ap., cap 16, stih 4: „Și deaca mergea pren cetăți, le da învățătură să păzească poruncile ceale rânduite de apostoli și de bătrânii cei den Ierusalim”.

Cap 12

Despre dovada ce trag italianii din mutarea numelui Sf. Petru, asupra noastră

Dacă lui Petru nu i-au dat Hristos mai mare puteare decât celorlalți apostoli și nu l-au rânduit și preste apostoli stăpânitoriu și păstoriu, pentru ce (zic italianii) i-au mutat numele Hristos și l-au numit *Chifa*, adecă *piatră*? „Tu ești Simon, feciorul lui Iona? Tu te vei chema Chifa, care să înțăleage Petru.” (Ioan, Evang., cap 1, s. 42).

De voiu răspunde la această a voastră întrebare, o italianilor, nu știu. Că n-am fost sfeatnicul lui Dumnezeu, nice Sfinția Sa nu ne-au descoperit pentru ce lui Petru i-au mutat numele. Ce-mi veți zice? Îmi veți zice doară că nu sânt filosof? Că nu sânt theolog? Că sânt un neștiutoriu? Dar, dacă sânteți voi filosofi, sânteți theologhi, și mult știutori, spuneți-mi și voi pentru ce Dumnezeu n-au zidit mai demult lumea de cât cum au zidit-o. Adeverat, de v-ași pune întrebarea aceasta, ași fi vreadnic de răs, căci cugetul lui Dumnezeu nu-l poate ști nime, de nu-l va descoperi însuș Sfinția Sa. „Pentru că (grăiaște S. Pavel, Cătră râmleani, cap 11, s. 34) cine au cunoscut gândul Domnului sau cine sfeatnic Lui s-au făcut?” Sf. Ioan Gură de Aur, în Omilia 3, despre mutarea numelor zice că: „punerea numelor iaste dovedirea stăpânirii”. De voiești dară a găci, zi că pentru aceaea au mutat Hristos numele lui Simon în Petru, ca să să areate cum că însuș iaste stăpân a toată lumea și voiaste, și arată că Petru, de aci înainte, va să fie ucenic Lui. Și aceasta o va întări și Sf. Chirill, patriarhul de la Alexandria, carele, în tâlcul cuvintelor acelora, „Tu te vei chema Chifa”, așa grăiaște: „Și nu-l lasă să să

mai cheame Simon, încă atunci, pre el Șieș, după putearea Sa, ca pre al Său cuprinzindu-l”. Dar ce vei să tragi de aci? Că are puteare osebită și mai mare decât ceialalți apostoli? Vei trage, adevărat, dară, cum că bine ai tras și n-ai greșit împotriva dialecticii, niciodinioară nu ne vei face să credem. Apoi, de au mutat Hristos numele lui Simon și l-au numit Petru, au n-au mutat și a fiilor lui Zevedeu, a lui Iacov și a lui Ioan, și i-au numit fiii tunetului? Au nu și a lui Pavel nume prin Duhul Sfânt s-au mutat? Căci, fiind numele lui mai nainte Saul, s-au chemat apoi Pavel. Despre carea a numelui mutare, când adecă s-au făcut și prin cine s-au făcut, vezi Omiliile Sf. Ioan Gură de Aur, ceale despre mutarea numelor. Așa, dară, pentru mutarea numelui, nicicum nu poți osebi pre Petru de la ceialalți apostoli, și pre ceialalți apostoli să supui lui Petru, ca unui păstoriu.

Iarăș, zic italianii că Chifa înșămnează „piatră”, și pentru aceasta i-au dat Hristos lui Petru acest nume, căci pre dânsul era <să> zidească besearica, ca pre o piatră, și pre dânsul era să-l facă temelie besearicii, precum i-au și zis, la Math., cap 16, s. 18: „Tu ești Petru și pre această piatră voi zidi bisearica Mea”. Și, adevărat, și Sf. Chiril Alexandrineanul acel înțales dă numelui Chifa: „Dar cu cuvioasă asămănare pre Petru de la piatră l-au numit, pentru că pre dânsul era să întemeieze besearica”. La tălcul cuvintelor: „Tu te vei chema Chifa”, și Ioan Gură de Aur, în Omilia 4 despre mutarea numelor, zice: „Pre Petru, adevărat, de la vârtute așa l-au numit, și pre numele lui dovada și semnul întăririi și a credinții au așăzat”. Alăturând, dară, numele lui Petru cu a lui Pavel și cu a fiilor tunetului, zic aceiași că a lui Petru înșămnează mai mult.

La aceastea răspundem că nu tăgăduim cum că Chifa înșămnează „piatră” și să i să fi și dat acest nume cu privire la aceaea: „Tu ești Petru și pre această piatră ș.c.l.”, dar, pentru aceaea, să aibă mai mare Petru puteare decât ceialalți apostoli nicicum nu lăsăm, fiindcă luminat am adeverit că, atunci când au zis Isus: „Tu ești Petru și pe această piatră ș.c.l.”, cu nimic mai mare puteare decât a celorlalți apostoli n-au dăruit lui Petru (vezi mai sus, cap 7). Apoi, au mai mult e piatra decât tunetul? Ca Petru să aibă mai mare putere decât fiii tunetului, Iacov și Ioan? Au mai mult înșămnează Petru decât Pavel, decât vasul alegerii?

Cap 13

Canoane pentru înțălesul părinților întru pricea ce e despre stăpânirea S. Petru

1. Ce să zice $\epsilon\rho\omega\mu\iota\kappa\omega\varsigma$, adecă după leagea laudei, nu iaste dogmă. Cea ce-i deprins în măiestriia ritoricească bine știe că ritorul, întru cuvântarea sa, adease nu e nimic îngrijat oare adevăratu-i ce spune el sau ba? Lui i destul dacă ceale despre care vorbește au ceva păreare sau nalucă de adevăr. Aceasta să întâmplă mai ales când vânslele curgerii spre lauda și mărirea cuiva le desface. Atunci departe e de dânsul cercetarea adevărului cea cu amăruntul, dă titluri nenumărate, face asămănări fără frică, sloboade-să la alegorii și la ipervolii, rădică sus, înalță, laudă, măreaște, sângur de florile cuvintelor și de frumseța vorbei grijindu-să. Martori chem pre însuși italianii carii, pe vremile aceastea, pre toate neamurile, după părearea mea, le întrec întru podoaba cuvântării. Au când să suie oratorul vostru pe amvon, să laude pre vreun sfânt cât de mic, nu-l înalță cu toată putearea? Nu-l aseamănă cu apostolii? Nu-l fac unul dentră îngeri? Nu-l alătură încă însuș cu Hristos? Și au cred a fi adevărat aceastea cei ce-l aud pre el cuvântând? Ba nici el însuș nu le creade, ce numai face destul legii laudei.

Drept aceaea, când vei ceti în cărțile sfinților părinți laude minunate spre Sf. Petru, creade-le toate. Căci nu e limbă carea să poată număra laudele de care el, întru apostolia sa,

s-au făcut vreadnic. Iar când vei auzi dând titluri Sfântului Petru și laude care să văd a însămnna lui Petru a fi dată mai mare putere decât celorlalți apostoli sau Petru a fi dascal celorlalți apostoli, zi că acestea sânt laude, iar nu dogmă. Căci bine știia sfinții părinți că nicăiri a fi dată acea treaptă de putere lui Petru nu să află. Cumu-i când chiamă Sf. Ioan Gură de Aur pe Petru „gura apostolilor”? Au vei creade că ceialalți apostoli n-au avut gură? Că ceialalți apostoli nu putea vorbi nemica fără de Petru? Apoi, acealeaș titluri care dau S. Petru le dau și celorlalți: numesc sfinții pe Petru „corifeu apostolilor”, dar acelaș titlu îl aflu dat și lui Ioan, căci Sf. Ioan „cu rostu de aur”, în Omilia 10, despre Fap. ap., unde vorbește despre robia lui Ioan Apostolul, așa grăiaște: „Vezi carii să prind corifeii apostolilor”. Despre acelaș felu de titlu, în Omilia 26, zice: „Vezi că căpetenia, chefalaion, pe lângă acești trei era, și mai ales pe lângă Petru și Iacov. Multe iarăș titluri dau sfinții părinți lui Petru, cu privirea la răvna și la dragostea cea mare ce avea cătră Hristos”. Ba mie mi să pare că toate acolo bat. Și, adevărat, cu fierbințala pre toți apostolii i-au întrecut, întră toți au fost întâiu, corifeu, mai-mare, căpetenie, la toate primejdiile, el întâiu și pildă celorlalți. Ce de aci nu să poate trage că au avut mai mare putere decât ceialalți apostoli, nici că le-ar fi fost lor dascal și păstoriu. Că alta-i a avea mai mare ferbințală decât alții și a fi mai îndrăsneț și mai fără frică, și alta-i a fi același dascal și păstoriu, și poroncitoriu. Era Petru întâiu în primejdie și în bătaie, iar când era liniște, toți aseamenea. „Iar când sânt în liniște lucrurile (zice Ioan Gură de Aur în Omil. 21, Fap. ap.), întră una toți; acesta nu pohtește mai mare cinste”. Acelaș sfânt, în tălcul capului întâiu, Cătră galateani, zice că: „Pavel s-au dus în Ierusalim la Petru, ca la un mai mare și mai bătrân”. Dar acoloș zice că s-au dus la Iacov, iar ca la un mai mare și mai de cinste: „Întră la Iacov cu smerenie, ca la un mai mare și mai de cinste”. Însă iar, acolo, împreună zice că Pavel aseamenea și întocma era la cinste cu Petru: „După atâtea și atâtea de vestite lucrări, neavând întră nemica lipsă de Petru, nici de cuvântul lui, ce întră cinste fiind întocma cu el, căci nice voi zice mai multe aci”. Vezi, dară, că sfinții părinți acum să văd a lăuda pe unu mai tare, acum pe altul, dar niciodinioară n-au fost mintea lor să-i osăbescă întră putere, ce pe toți cu dogma îi ținea: „Împodobiți cu aceaeaș împărtășire, și a cinstei, și a puterii”, S. Chiprian, în cartea despre împreunarea besearicii.

Cap 14

S. Petru au fost cel dintăiu în ceata apostolilor

Întră alte vrednicii cu care Sf. Petru au fost împodobit, și acesta ne învățăm, că el în numărul apostolilor cel întâiu au fost, carea o adevărează Sfânta Scriptură. Căci, numărându-să, apostolii pururea pre Petru întâiu în rând îl pune: „Iar numele celor doisprezece apostoli sânt aceastea: cel dintăiu, Simon, ce se zice Petru ș.c.l.”, Math., cap 10, s. 2. Iarăș, Marco, cap 1, s. 36, Luca, cap 8, s. 45, Fap. ap., cap 1, s.13. Numai Cătră galateani, cap 2, s. 9, întâiu în număr să pune Iacov, apoi Petru: „Și cunoscând darul cela ce s-au dat mie, Iacov și Chifa și Ioan, ceia ce să părea stâlpi a fi, direaptele mie au dat și Varnavei spre însoțire, ca noi la limbi, iar ei, la tăiare împrejur”. „Fericitul acela Petru întră toți ucenicii, mai întâiu, *προκρίθεις*, sângur mai mult mărturisit fiind, carele s-au vestit fericit, lui cheile împărăției ceriurilor s-au încredințat.” (Marele Vasilie, în Proimii despre judecată). Iar Sf. Ioan Gură de Aur, în Omilia 54 de la Math.: „Ce dară rostul apostolilor Petru? Pururea aprins, mai-marele ceatii apostolilor, fiind întrebați toți, el răspunde”. Și în Omilia 88 de la Ioan: „Înălțat era întră apostoli, gura ucenicilor și a ceatii aceia creăștet, *κορυφή*”. Și în

Omilia 3, Fap. ap.: „Și, ca cel mai întâiu în ceată, mai întâiu pururea a vorbi începe”. Sf. Chirill Alexandreanul, în cartea 12 a tălcului de la Ioan: „Nici va zice cineva că Petru, carele ținea locul cel dintăiu, προτεταγμένος, pentru aceea întrebă că ș.c.l., căci, dacă însuș Petru, carele iaste întâiul, προκρίθος, întră ucenici s-au smintit”. Evsevie istoricul, în cartea 2 a Istoriiei, cap 13: „Pre cel mai tare și mai mare întră apostoli, și cu vredniciia vătutei a celorlalți căpetenie, προήγορον, cătră Roma l-au povățuit”. Sfânta besearică încă, la Mineiu, iunie 29, la vecernie, despre Sf. Petru așa cântă: „pre acesta, adecă ca pre o căpetenie a apostolilor”, și la litie: „Petre, mai-marele slăviților apostoli”, și la canon, peasna 1: „pre mai-marele apostolilor astăz”. „Cel ce iaste mai nainte de veaci, mai nainte pre tine cunoscându-te, te-au rânduit, preafericite Petre, ca pre un mai-mare al besearicii și întâiu pre scaun șezătoriu.” Nu mi voia să mai lungesc vorba, că pline-s despre aceasta toate cărțile sfînților părinți. Una numai vom cerca: în ce stă căpetenia aceasta? Și ce are Sf. Petru de aci, că-i cel dintăiu întră apostoli? Mie mi să pare că precum un stăpân având multe slugi și la toți aseamenea încredințează bunul său, ca de dânsul să aibă grijă și să-l sporească. Însă, văzând pre unul dintru aceale slugi a fi mai schitaci, mai grijnic, mai cu mare răvnă cătră stăpânul său, pe acela deosebi îl îndeamnă să ia aminte la toate deosebi, îi dă în grijă toate lucrurile și i le încredințează. Așa și Domnul Hristos apostolilor Săi au încredințat besearica Sa, aseamenea tuturor și întocma la toți au puteare de a păstori pre credincioși și de a le purta de grijă, precum în ceale deasupra capete am adeverit. Dar cunoscând dintru început pre Petru a fi mai cu mare răvnă decât toți spre Sine și mai cu mare ferbințală, și deosebi i-au încredințat oile Sale, și în grijă i le-au dat. Pentru aceea, de multe ori avea Isus obiceiul cătră Petru a îndrepta cuvântul Său și a-l îndemna să poarte grijă de oi, adecă de frații cei credincioși: „Iar carea ne împreună noao mai ales bunăvoința cea de sus iaste grija și dragostea de-aproapelui, carea Hristos de la Petru pohtește, căci, după ce ar fi gătat de-a mânca, zice Isus lui Simon Petru: «Simone a lui Iona, iubești-me mai mult decât aceștea?» Zice Lui: «Adevărat, Doamne, Tu știi că Te iubesc». Zice lui: «Paște oile Meale!» Și pentru ce, trecând pre ceialalți, despre acestea cătră acesta vorbește? Εκρίθος,⁽⁵⁾ înălțat era întră apostoli rostul ucenicilor și a ceatei aceiia creăștet. Pentru aceea, Pavel mai tare decât pre ceialalți au venit să-l vadă pre acesta, împreună arătând lui că trăbuie de aci nainte să aibă îndrăzneală, precum, ștergându-să lăpădarea, îi încredințează căpetenia fraților, nici nu pomenește lăpădarea sau îl înfruntă. Iar îi zice: «De Mă iubești, fii înainte-șezătoriu întră frați, și acea fierbinte dragoste carea pururea ai arătat, întru carea te bucurai, acum o arată, și sufletul acela ce ziceai că-l vei pune pentru Mine, pune-l pentru oile Meale!»”, Ioan Gură de Aur, în Omilia 88 de la Ioan. Acelaș sfânt, în Omilia 3, Fap. ap., zice că pentru vătute a fost cel dintăiu în lucrul alegerii altui apostol în locul lui Iuda vânzătorul. „Dar cu dreptul aceastea așa să lucra pentru vătutea (ἀρετήν⁽⁶⁾) bărbatului”. Așijderea Evsevie,⁽⁷⁾ în locul mai sus adus, apriat zice că Petru cu vătutea au fost căpetenie și mai întâiu întră apostoli. Iar care-i vătutea aceea, fără numai răvna și ferbințala cea fără măsură, carea pururea îl împingea și-l răpea să vorbească mai nainte decât toți, să să sloboadă la primejdie întâiu, să iaie sama la lucrurile credincioșilor mai tare decât toți ș.c.l. De unde, cu dreptul să numește gura, întâiul, vârful, căpeteniia, corifeul apostolilor. Însă dintru această căpetenie nu urmează că mai tare neștine ar trăbui să asculte de Petru decât de alți apostoli, căci una e putearea, una avthentia, una cinstea tuturor apostolilor. Ce nu mai urmează că pe Petru mai de multe ori îl vom asculta decât pe ceialalți apostoli, că având el cu mult mai mare răvnă decât ceialalți, ca și sluga aceea, mai mare grijă va purta, mai de multe ori în lucruri să va mesteca, mai de multe ori va poronci.

Cap 15

Întăia ședere ce e în besearică nu e rânduită spre aceea, ca să fie mijlocire de a ținea unirea întră credincioși

De ar fi întâia ședere rânduită spre aceea, ca să fie mijlocire de a ținea între credincioși unirea, adevărat, când să scornea ceva price în besearică sau ceva eres, la acela, pe lângă carele era întâia ședere și căpetenia, ar fi alergat credincioșii pentru hotărârea pricei, pentru dezrădăcinarea eresului, cu un cuvânt, pentru chivernisirea păcii, liniștei și a unirei inimilor credincioșilor, că aceasta iaste a fi mijlocirea de-a ținea unirea întră credincioși. Dar niciodinioară în besearica lui Dumnezeu nu s-au întâmplat aceasta, nu s-au ținut, nu s-au crezut. Cearcă în toate sutele, începând de la apostoli, că de tot almintrelea vei afla. Știi că pe vremea apostolilor au fost foarte mare price pentru tăierea împrejur și pentru leagea lui Moisi. Unii zicea că acealea nu sânt de lipsă spre spăsanie, alții zicea că cine nu le va ținea, acela nu să va mântui. Creaște sfada, să turbură inimile credincioșilor, vine în primejdie unirea credincioșilor. Trăbuie, dară, să caute mijlocire de a păzi unirea și de a o ocroti. La cine, dară, aleargă creștinii? Au la Petru? Ba, ce la sobor: „Rânduiră să să suie Pavel și Varnava, și alții oarecarii dintru ei cătră apostoli și bătrâni, la Ierusalim, pentru întrebarea aceasta.”, Fap. ap., cap 15. Și nu Petru, ce tot soborul au pus sfârșit pricei, au făcut pace și au ținut unirea întră creștini. Soborul, drept aceea, iaste mijlocirea de a ținea unirea întră credincioși, iar nu altul. Aceaș vei afla în toată una vreme și după sfinții apostoli. Când au fost gălceavă pentru zioa Paștilor, cine au așezat-o? S-au amestecat, adevărat, papa, pe lângă carele era întâia ședere, dar știind părinții că nu el iaste ținta și mijlocirea unirii, nicicum nu l-au ascultat, ce împărăchiarea au rămas până la Soborul de la Nichea, carele, hotărând acea price, au unit inimile credincioșilor. Așijderea, când au fost price pentru botezul eriticilor, de trăbuie să să priimească sau ba, au ostoiatu-s-au Sf. Chiprian și Sf. Firmilian, și toți africanii după judecata și propoveduirea lui papa Ștefan? Ba, ce, macar că cu afurisanii li s-au lăudat, nemic n-au băgat sama, crezând tare că nici papa n-are puteare de a le poronci, nici ei nu sânt datori a asculta de dânsul, că nime nu e episcop episcopilor, precum să vedea Ștefan că face cu poronca. „Mai iaste încă (zice S. Chiprian în sobor) ca fieștecarele dintră noi să spună judecata sa despre această întrebare, ce pre nimenea să nu judece sau să scoată de la împărțășirea sa pre cel ce amintrelea nu ca noi va ținea, că nime dintră noi după socoteala sa să face pre sine episcop episcopilor, și, ca tiranii, cu frica să silească pre soții săi să asculte de el. Tot episcopul deplin are voie slobodă și puteare întreagă și, precum nu să cuvine pre el să-l judece altul, așa și el pre altul nu poate să să judece. Judecata Domnului nostru Isus Hristos toți să o așteptăm, Cel ce sângur are puteare a ne pune pre noi să ocărmuim besearica Sa și faptele noastre a le judeca”. Ba încă Sf. Firmilian, în epistolia cea cătră Chiprian, îl chiamă pe papa Ștefan shismatic, pentru ce nu să dă după învățătura celorlalți episcopi, necum să creadă că-i datoriu să asculte de dânsul și să să unească cu dânsul: „Câte price și împărăchieri ai câștigat prin besearicile a toată lumea, iar cât de mare păcat ți-ai grămădit când de la atâtea turme te-ai tăiat, căci te-ai tăiat pre tine însuși, nu te înșală. Căci acela iaste adevărat shismatic, carele de împărțășirea unirei cei besericești s-au părăsit”. Această price întră papa Ștefan și Chiprian, de voiești a o ști desăvârșit, o vei afla pe larg în istoria lui Freuri⁽⁸⁾ frâncul, carea acum și pe rumănie o au întors întră tot învățatul Samoil Clain.⁽⁹⁾ Precum la aceastea price, așa și la cealelalte, pururea soborul le-au făcut sfârșit, nu papa, pururea soborul au împreunat, au unit inimile credincioșilor, iar nu cel întâiu-șazătoriu, nu papa. Ce, pe papa încă îl aducea la rând

soborul și cu ceilalți îl unea, precum toate istoriile mărturisesc. Nici nu-mi zică unii dintră latini că, macar nu are papa puteare de-a hotărî pricea desăvârșit, dară încai până ce să va hotărî prin sobor, trăbuie să ascultăm de papa, și, de va poronci tăcere, trăbuie să tăcem. Nu zică, zisei, aceastea. Că nici asianii, când au fost pricea despre zioa Paștilor, nici Sf. Chiprian și Sf. Firmilian, și cealealalte besearici nu ș-au pus tăcere gurii sale după poronca papei. Și au socotești că n-ar fi plinit aceasta atăta sfinți părinți, atăta mucenici și mărturisitori, căți au fost mestecați întru pricile aceale, de-ar fi crezut că papa are acea puteare?

Cap 16

Să răspunde la ceale ce latinii aruncă împotriva aceștii învățături

Latinii, carii zic că întâia ședea pentru aceaea e rânduită în besearică, ca printr-însa să să țină unirea întră credincioși, aduc înainte spre dovedirea zisăi sale pe Sf. Ieronim și vro câțva africani, adecă pe S. Chiprian pe Optat și pe S. Avgustin. Dar aceastea nemica nu ne turbură pre noi, nici din învățătura noastră nu ne scot afară. Că, *întăiu*, de-ar fi aceasta dogmă adevărată și de Dumnezău descoperită învățătură, au socotești că numai în Africa o ar fi descoperit Dumnezău? Atăta creștini în ceaalaltă mare parte a Apusului să nu o fi știut-o? La atăta sfinți părinți, arhieriei, patriarci, dascali dumnezăiești în tot Răsăritul, unde sânt besearicile ceale apostolicești în care trădania spre pază o au lăsat apostolii, unde au început credința, unde toți apostolii și însuș Hristos au propoveduit, tocma acolo tuturor să fie acea învățătură neștiută, neauzită din veac, tănuită și ascunsă? *A doao*. Și părinții mai sus numiți nu zic că întâia ședea iaste mijlocirea de-a ținea unirea, ce numai zic că întâia ședea iaste sămn, icoană și tip unirei sfintei besearici. Să auzim pe Sf. Chiprian, în cartea cea despre împreunarea sau unirea besearicii. Acest sfânt această carte o au scris cu prilejul schismaticilor ce să numea *novațiani*. Multe dovediri aduce de toate părțile ca să arate că una iaste besearica de la carea cine să dejghină nu să poate mântui, precum oarecând cei ce au rămas afară de corabiia lui Noe. Întră cealealalte, aduce aceasta: „Macar că tuturor apostolilor, după înviarea Sa, întocma puteare le dă și zice: «Precum M-au trimis pre Mine Tatăl, și Eu trimit pre voi. Luați Duh Sfânt! Căruia veți ierta păcatele, ierta-să-vor lui, oricăruia veți ținea, ținea-să-vor.» Totuș, ca să areate unirea aceiaș, unirii început, ce de la unu înceape, cu avthentia Sa l-au rânduit, (...) întâia ședea lui Petru să dă, ca una besearica lui Hristos și unul scaonul să să areate. Și păstori sânt toți, dar turma una să arată”. Iar că acest sfânt întru această carte mult pomenește de scaonul lui Petru, nu te mira, căci pre vreamea lui s-au sculat Novațian la Roma și, fiind acuma episcop în Roma papa Cornilie, s-au facut și el papă, și ș-au rădicat scaon împotriva lui Cornilie, ce era pe leage ales episcop. Drept aceaea zice Chiprian cu privire cătră Novațian că cela ce să lapădă de scaonul lui Petru nu iaste pravoslavnic. Căci, cum spusei, Novațian să lăpădasă de episcopul cel legiuit și scornisă shismă în besearică. Adevărat, și împotriva macar căruia episcop de s-ar scula vreun poporan al lui sau vreo mănăstire din eparhia lui și nu s-ar uni cu dânsu, nefiind episcopul sobornicește vestit eritic și scăzut din darul arhieresc, nu s-ar număra întră pravoslavnici, ce întră shismatici. Și au pentru aceaea vei zice că toată lumea trăbuie să să unească cu acel episcop într-atăta, cât oricarele, în toată lumea, cu dânsul nu s-ar uni să fie eritic sau shismatic? Întru acest chip trăbuie să să înțaleagă cuvintele Sf. Chiprian și, adevărat, așa le vei și înțaleage, de vei ceti cu bună luare aminte toată cartea lui despre unirea besearicii și vei ști cu amăruntul istoria vremilor și a prilejului în care au scris Sf. Chiprian acea carte. Au socotești că de-ar fi crezut Sf. Chiprian că, de nu-i fi unit, cum zic latinii, absolut cu papa, ești shismatic, când în pricea cea despre

botezul eriticilor papa Stefan i s-au lăudat cu afurisană, pentru ce nu ține una cu dânsu? Nu s-ar fi rugat în genunchi să-l iarte și s-ar fi făgăduit că una va ține cu dânsu? Dar nu s-au spărit nici unul de afurisană papei, ba încă Firmilian pe Stefan îl chiamă shismatic (vezi în capul den sus). Și Chiprian îl înfruntă pe Stefan, pentru ce Stefan, asemănându-să cu tiranii, numai după socoteala sa și din capul său să arată ca când ar fi episcop episcopilor (vezi în capul den sus). Și, neavând ascultare de papa, și Chiprian, și Firmilian, și mulți alți mari episcopi s-au mutat den lumea aceasta, și totuși și Besearica Răsăritului și a Apusului întră sfînții cei mai mari îi numără și sânt.

Precum Sf. Chiprian zice că întâia ședere a lui Petru iaste arătarea unimei beseरिकी, așa și Sf. Avgustin o zice: că iaste tip, adică sămn și chip unei beseरिकी, iar nu mijlocire de-a ține unirea, ca toți, veri, neveri, să se unească cu cea ce are întâia ședere. Dar să-l auzim cuvântând în voroava 76 de la Math.: „Ne aduce aminte să înțelegem că veacul cel de-acum e mare, iar Petru, apostolul a unei beseरिकी tip, pentru că însuș Petru, cel în rândul apostolilor întâiu, în dragostea lui Hristos foarte gata, de multe ori unul răspunde pentru toți (...) Unu pentru mulți au dat răspuns, unimea întru mulți (...), și aceasta întru acela chip, ca să însemneze beseरिकी, întru acela dară unul apostol, adică în Petru, cel în rândul apostolilor mai întâiu și mai înainte, întru carele să închipuia beseरिकी”. Pentru aceea adică, unul vorbea, pentru aceea unul era mai întâiu, ca toți să înțeleagă una a fi beseरिकी, ca toți să se învețe că trăbuie să fie uniți nu cu Petru, ce toți laolaltă, întră carii iaste și Petru. Trăbuie adică să mă unesc nu atâta cu cel întâiu-șezătoriu, cât cu beseरिकी cu carea de va fi unit cel întâiu-șezătoriu, și cu dânsul sânt unit, nu pentru dânsu, ce pentru beseरिकी. Întru acesta chip trăbuie să se înțeleagă și cuvintele Sfântului Ieronim, când, în cartea 1 împotriva lui Iovian, zice: „Pre Petru să întămeiază beseरिकी, macar că aceeaș, în alt loc, pre toți apostolii să face, ca toți cheile împărăției ceriurilor să iaie și întocma pre dânsii țăriia beseरिकी să întărește. Totuș, pentru aceea, întră doisprezece, unul au ales ca, rânduit fiind capul, prilejul împărăcherii să se rădice”. Adică, pentru aceea au rânduit Domnul Hristos pre Petru mai întâiu în ceata apostolilor, ca, văzând apostolii că prin aceasta să însemnează unimea beseरिकी, una toți să înțeleagă și să nu fie întră dânsii împărecheri și dejghinari. Iar cuvintele Sf. Optat Milevitanu, în cartea a doao împotriva lui Parmenian, carele aduc înainte latinii, sânt acestea: „Nu poți tăgădui că știi, în cetatea Roma, întâiu lui Petru a fi dat scaonul episcopesc, în carele au șezut capul tuturor apostolilor, Petru, de unde și Chifa s-au numit. În carele unul scaon, unimea de la toți să se țină, ca nu ceilalți apostoli, fieșcarele, ceale ale sale să le apere, cât acum shismatic și păcătos are fi cea ce, împotriva scaonului celui sânguratec, altul ar așăza. Așa, dară, în unul scaon carele iaste întâiu dintră alșăuirile beseरिकी au șezut întâiu Petru”. Ca să înțelegi cuvintele acestea, nu trăbuie numai sângurateci și deosebi să le cetești, ce să cerci scopul cărții și chipul dovedirii, și prilejul cu carele s-au scris cartea. Părinții cei bătrâni, mai ales apuseanii, când vrea să areate cine sânt adevărați creștini pravoslavnici și carea iaste învățătura cea adevărată, alerga la beseरिकी ceale apostolicești, în care apostolii petrecușă, căci lăsând apostolii întru aceale beseरिकी ca în niște jicniță învățătura ce o luasă de la Hristos, afară de îndoială era că ceale ce credea beseरिकी, acealea sânt adevărate, și ceia ce să unesc cu beseरिकी acealea sânt pravoslavnici, iar cei ce de acealea sânt despărțiți eritici și shismatici sânt. Apuseanii de acel fealiu de beseरिकी apostolicești una avea, carea era în Roma, de la carele tot Apusul împărtășisă învățătura Evanghelii, și lor le era ca o maică și dascăliță. Fiind iar că beseरिकी ceale apostolicești era toate, precum trăbuia, unite laolaltă, cea ce se unea cu una era unit cu toate, iar cea ce se dejghina de una și rădica alt scaon

vrăjmași să făcea tuturor besearicilor și shismatic. Donatistele, dintră carii era Parmenian, asupra căruia au scris Sf. Optat, s-au tăiat de la Besearica Romei și s-au rădăcat și ei episcop din dejghinarea lor în Roma asupra episcopului celui pe leage. Așijderea s-au rădăcat și în Africa. Tăindu-să, dară, donatistele de la Besearica Romei, vrăjmași s-au făcut la toată besearica lui Dumnezeu, cu carea prin învățătura apostolicească unită era cea de la Roma. Cu adevăr, dară, sânt donatistele shismatici și păcătoși. Acesta iaste rândul înțălesului cuvintelor Sf. Optat. De vei umbla a cerca în cuvintele lui alte înțălesuri, după obiceiul celor ce în toată mișcarea și în toată slova află taină pentru înălțarea papei, vei să rădici pre sfântul asupra apostolilor, ca când ei nicicum n-ar fi avut scaon. Iproci.

Mai pe urmă, bine să-ți însămnezi și afund în minte să-ți înrădăcinezi că, fiindcă acelaș ce e înainte-șezătoriu în besearică iaste împreună și patriarh în tot Apusu, părinții de la Apus în multe să supun celui înainte-șezătoriu, nu ca la un înainte-șezătoriu, ce ca la al său patriarh. Însă, nefiind pre vremile acealea nici o price despre începătoria papei, nu fac deschilinire întră cel înainte-șezătoriu și întră patriarhul său și meastecă drepturile înainte-șezătorului cu ale patriarhului său. Iar părinții de la Răsărit nu așa, căci ei macar că înaintea-șederea o da episcopului de la Roma, totuș avea ai săi patriarci, căroră să supunea. Pentru aceaea, când vorbesc despre episcopul de la Roma, niciodinioară nu vorbesc ca de al său patriarh, ce numai încătu-i înainte-șezătoriu. Pentru aceaea, nici nu mestecă drepturile celui înainte-șezătoriu cu ceale ale patriarhului. Drept aceaea, mi să pare cu dreptate, voi zice că în pricea despre începătoria papei mai mare avthentie au părinții cei de la Răsărit decât cei de la Apus, și cu zisele lor mai tare să ne îndreptăm decât cu a celor de la Apus. Acest canon de-l vei păzi, mi să pare că multe încălcituri a pricei aceștiia pe ușor să vor descurca. Apoi nu știu cum, din fire oarecum, să trag oamenii să păzască și să apere și să le mărească ceale ce socotesc că sânt ale sale, adevărate fieștecarele trage foc la oala sa. Cu aceastea prejudecăți de multe ori să află înnoați și sfinții părinți, căci și ei, de mici, învățându-să de la unii carii sânt cuprinși cu acel fealiu de patimi și de prejudecăți, cresc întră prejudecățile aceale, carele întră fire oarecum să prefac și tare pururea le țin precum ar fi sfinte. Deci ajungând la vârstă, iarăș auzind de la toți cu carii petrec acealeaș sentenții și păreri, nu li să dă prilej de îndoială și nu le cearcă, adevărate sânt au ba. Și de le și cearcă, împovorați fiind cu părerile și cu prejudecățile ce cu laptele maicii sale le-au supt, au nu văd adevărul, au doară, de-l și văd, pentru ca să nu facă turburare și să smintească pacea, îl tăinuiesc, îl tac. Mărturie îmi sânt însuși latinii, în veacurile trecute, când învățătura cea blăstămată a lui Isidor Mercator⁽¹⁰⁾ tot Apusul îl cuprinsease, pe papa, monarh, și în besearică, și în cetate îl înălțase, pe toți creștinii din Apus supt jugul cel de robie al papei îi băgasă, Răsăritului prilej de despărțire de la Besearica Apusului dădu, carea împărăcheare și Apusul, și Răsăritul cu amari lacrimi, până în zioa de astăz, o plânge. În veacurile, zisei, trecute, unii bărbați, pre carii toți latinii întră sfinți îi numără, au nu și ei, cu ceialalți, credea că papa iaste nesmăntnic iproci. Carea sentenție a nu fi adevărată acum toți, și latinii, afară de italieni, nu să îndoiesc. Ba și acuma să află unii și prin părțile noastre, carii, învățând la Roma theologia, socotesc că numai acealea sânt adevărate, care le-au auzit la Roma, și doar sângele și l-ar vărsa pentru monarhia papei. O, de-ar fi apărat Dumnezeu neamul românesc de acest feliu de oameni învățați și theologhi, carii numai cu avthentia, cu tiful și cu vâlfa ce au în haine, și în locul lăcașului său vreau să învingă pe toți; de spun ceva de la Roma, să taci, să înlemnești, să caști gura. De arăți din sfinții părinți, din soboare și din istoria cea veache a besearicii asupra poveștilor lor, îndată ești shismatic și mai rău decât eriticii. Trăbuie, înaintea acestora, toți să pleace capetele, să-i chemi *rabi, domnule, Măriia Ta,*

și alte titluri ce să împrativesc cinului călugăresc. Și, încă acestea lucrând, li să pare că atunci țin mai tare canoanele besericești și aduc slujbă lui Dumnezeu. O, vremi! O, obiceiuri!

Dară Romei, încă din vremile ceale de demult, începuse a-i răsări coarne, care, după curgerea vremilor, mai tare și mai tare au crescut, cât, în suta a patra, așa grăia Sf. Marele Vasilie, dascalul a toată lumea, despre Roma: „Scărbitu-m-am de mândria Besearicii aceia”. Unii dară și din părinți, născându-să în Apus, crescând acolo și învățând, s-au pomenit cu prejudecățile Besearicii de la Roma și credea că aceale sânt drepturi și vrednicii. Ce, mila lui Dumnezeu, nemții acum s-au luminat și toate vicleniile Romei le descopere, cearcă învățăturile sfinților părinți și obiceiurile ceale bătrâne ale besearicii și în practică le pun, precum să veade din ceale multe decreturi ce preaputearnicul împărat Iosif al doilea le-au dat afară, și a să vesti și a să ținea au poroncit. Carele, pentru știința tuturor românilor, vestitului oarecând neamului nostru, la această carte, pe urmă, pe limba noastră întoarse le voi adăoga.

Cap 17

Arhieriei sânt următori scaonelor apostolilor

Precum Dumnezeu besearica Sa nu o au întocmit să fie numai puțin și până la o vreme stătătoare, ce pururea, până la sfârșitul veacului, așa și putearea, stăpânirea și împărățirea cea duhovnicească, fără carea nicum nu poate fi besearica creștinească, nu putea cu moartea apostolilor să sfârșască și să piaie, ce trăbuia următori apostolilor întru această putere la cei viitori să trimeată. Drept aceea, apostolii încă fiind în viață, pre mulți cu darul acesta i-au împodobit, cumu-i pe Timotheu (1 Cătră Timoth., cap 4) și pe Tit, căruia i să poroncească ca și el pe alții prin cetăți să hirotonească (Cătră Tit, cap 1, s. 5), și pe alții, căroră aceași putere de-a paște bisearica li s-au dat (Fap. ap., cap 20, s. 28). Așa și pe Marco, pe Ignatie mucenicul, carea pururea până astăz s-au stătorit, precum să veade din istoria besearicii și părinții mărturisesc: „Șiru episcopilor socotindu-să cătră început va sta în Ioan începătoriul.” (Tertulian, cartea 2, cap 5). Sf. Climent Alexandreanu, în voroava *Care bogat...*, acestea scrie despre S. Ioan: „Când din ostrovul Patmos s-au întors la Efes și la țările ceale de-aproape s-au dus ca să rânduiască episcopi și pre oamenii cei însămnăți șieș de la Duhul Sfânt în cliros oarecarele sau soartea Domnului să-i osebească; trăbuie să lucrăm ca unința cea de la Domnul și, prin apostoli, noao următorilor dată a o dobândi să ne grijim”. S. Chiprian, ep. 42, și S. Firmilian, în epistolia cea cătră Sfântul Chiprian, zice: „Vrăjmașii a unei Besearici Catholicești, în carea noi sântem, carii apostolilor urmăm”. Sf. Amvrosie, în cartea 2 Despre vrednicia preoției, cap 2, zice: „S-au poftorit de trei de la Domnul: «Paște oile Meale!», și care oi, carea turmă atunci fericitul Petru au priimit? Dar și cu noi acelea le-au priimit, și cu dânsul acelea noi le-am priimit”. Când adecă s-au încredințat oile ceale cuvântătoare lui Petru, s-au încredințat și tuturor arhierilor celor viitori. Adecă, arhieriei sânt următori lui Petru în putearea cea duhovnicească. Așijderea maica besearică, precum pururea au crezut, așa și acuma cu credință cântă în tropariul de la un sfânt mucenic, la obște: „Și părtaș obiceiurilor și următorii scaonelor apostolilor fiind”. Ba încă, precum apostolii fără mijlocire să zic vicarii și epitropii lui Hristos, așa pe arhierii îi numesc sfinții părinți vicarii lui Hristos: „Episcopul persona lui Hristos are, vicariul Domnului iaste.”, S. Amvrosie, în tălcul 1 Cătră corinț., cap 11, s. 10. S. Avgustin, în întrebările Testamentului celui Vechiu și a celui Nou, cap 127: „Arhierul lui Dumnezău trăbuie să fie mai curat decât ceialalți, că vicariul Lui iaste”. Sf. Vasilie cel Mare, la rânduialele ceale călugărești, rânduiala 27: „Nu-i nimic alta arhierul,

făr' ceta ce poartă persona lui Hristos". Una mai pe urmă bine să însămnezi, că urmarea scaonilor apostolilor doao înțălesuri are: unul, să fii următoriu în putearea apostolicească, și așa toți arhieriei în toată lumea, macar au fost rânduite episcopiile lor de la apostoli, macar ba, sânt următori scaonelor apostolilor, unul ca și altul. Alt înțăles iaste să fii arhieru însuș în locul și în cetatea aceea, în carea vreun apostol ș-au înfipt scaonul său, precum Petru și Pavel, la Roma Veache, Ioan la Efes iproci. Și așa, puțini sânt următori scaonelor apostolilor, însă, pentru că aceștea sânt în scaonele și cetățile în care au fost apostolii, nu urmează să aibă ceva puteare mai mare decât ceialaltă, că toți episcopii întocma sânt la puteare, precum vom arata în capul ce urmează. Dar aceeaia încă nu să poate tăgădui, că, dintr-un început, besearicile și scaonele acealea în care au fost apostolii pururea mai mare avthentie au avut, întru învățătură și întru rășchirarea îndoialelor, decât cealelalte. Căci fiind întru acealea besearici mai multă vreamă apostolii, nu fără pricină socotea părinții noștri că aceale besearici mai curat și mai bine știu învățătura și trădania apostolicească. Drept aceea, când să stărnea vreun eres sau vreo price, la acealea besearici mai ales alerga părinții noștri, și judecata, și sentinția acelora besearici mai multă cinste avea decât a celorlalte. De-acia e că Roma Veache pururea au avut mai mare avthentie cu judecata și cu sentinția sa la soboare și întru alte prici ce se stărnea în besearică, și până de la Răsărit cerca părinții sentinția Romei Veachi. Căci petrecând nu puțină vreamă la Roma însuși corifeii apostolilor, și acolo sfârșindu-și viața Petru și Pavel, nu era îndoială cum că mare vistiariu de învățături, și mai pe larg, și mai rășchirat, de la aceiași mai-marii apostolilor au rămas acolo. Să cuvinea, dară, mai ales pe vremile ceale dentăiu, când nu era încă peste tot rășchirată învățătura apostolicească, adeasea părinții cu Roma să să sfătuiască despre lucrurile besearicii și sentinția papei să o cearce.

Alta încă iaste de a lua aminte, fiindcă besearicile toate trăbuia să țină unința învățăturii și să aibă laolaltă împărtășire. Iar aceasta să face știind ce cred și ce obiceiuri au toate besearicile, nici putându-să aceasta a să dobândi mai lesne decât prin episcopul Romei Vechi, căci fiind Roma capul a toată lumea și cetatea cea împărătescă, de toate părțile acolo cura oamenii. Drept aceea, episcopul Romei prea lesne putea ști obiceiurile a toate besearicile, așa dară, printr-însul, fieștecarea besearică sănguratică putea ști sentinția, judecata, înțălesul și obiceiurile a toate besearicile, și așa lesne să ținea unința în toate besearicile. Și întru acest înțăles să putea zice Roma ținta uninții. Fiind, zisei, aceastea așa, cine nu veade că episcopul Romei fruntea avthenticii trăbuia să ție întru hotărârea tuturor pricilor. Însă aceastea ce să făcea atunci, din lipsă și pentru binele și pacea, și liniștea besearicilor, au început apoi a le întoarce unii, a le întoarce în drepturi, în mândrie, cât, încă în suta a 4, au fost silit Marele Vasilie a zice: „Scărbitu-m-am de mândria Besearicii aceia.”, până mai pe urmă, având romanii idea împărățirii, cum că Roma oarecând au fost monarha a toată lumea, întru ceale politicești, îl făcură pe papa monarh și întru ceale besearicești, și întru ceale politicești, și, de n-ar fi sculat Dumnezeu bărbați înțelepți și deprinși în învățăturile sfinților părinți și cu frica lui Dumnezeu, precum pururea au fost galii, și acum sânt mai ales ghermanii, acum tocma comedie ar fi din besearica lui Dumnezeu. Ce bună nădejde ne dau ghermanii, că, încet, încet, toate vicleniile să vor izgoni din besearica lui Dumnezeu și vom mai ajunge o dată la dragostea cea dintăiu, și să va rușina vrăjmașul neamului omenesc, carele de multă vreamă rădea de noi și-ș bătea joc. Numai întru aceasta, toți, cu un gând și cu un cuget, trăbuie să ne nevoim ca ceale vechi ale besearicii să le învățăm, și întru învățăturile sfinților părinți să ne deprindem, ca să cunoaștem ce e al nostru și ce a altuia, și, precum ce iaste a altuia nu trăbuie să răpim sau să tăgăduim, așa și ce cunoaștem chiar a fi al nostru tare să păzim, să apărăm, să scutim, nici robi nimărui să nu ne facem, că spre slobozire ne-au chemat Dumnezeu, și fii, și moșteani sântem.

Cap 18

Putearea și stăpânirea tuturor arhieriei iaste întocma și din urzire nehotărâtă

Din firea episcopului și a urmării scaonului să înțeleagă cum că acela <ce> urmează în scaon cuiva, aceeaș puteare cu acela, cui acesta urmează, are. Fiind dară că arhierii sânt următori scaonelor apostolilor, precum în capul de sus am adevărit, acea puteare și stăpânire carea au avut apostolii, după apostoli, pe lângă arhieriei, toată au rămas. Însă această puteare întocma a fi fost întru toți apostolii, și a nu fi fost întră apostoli nici o osebite întru stăpânire, luminat am dovedit în cap 6. Așa, dară, aseamenea și întocma iaste aceea și în următorii lor. Nu iaste, drept aceea, osebite întră arhieriei, ce precum unul, așa și altul are puteare deplin de-a învăța toată lumea, după cuvântul Mântuitorului: „Mergând, învățați toate limbile!” (Math., cap 28, s. 18). Aseamenea au toți puteare, în toată lumea, a lega și a dezlega, că Mântuitorul n-au conținut putearea legării și a dezlegării numai la un loc, numai la o cetate, numai la o țară, ce fără de osebite și nehotărât grăiește: „Căroră veți lasa păcatele, lasa-se-vor lor, oricărora veți opri, oprite sânt.” (Ioan, cap 20, s. 21). Cu un cuvânt, macar că mai-marii noștri, de pe vremea apostolilor încă, au despărțit lumea în eparhii, și o eparhie au luat-o un arhieru, alta altul, și s-au pus hotară ca unul să nu treacă, nici să să ameastece în eparhia altuia, aceasta numai ca să nu fie gâlceavă și price întră arhieriei și haos întru popoare s-au făcut. Ce putearea arhierului, precum iaste deplin în eparhia sa, așa, din urzirea și izvodirea ei, în toată lumea iaste, și, precum poate arhierul poronci și povățui eparhia sa, așa întocma are drept de-a paște și pe alți creștini, în toată lumea pe supt soare. Cu care drept iaste datoriu a să folosi când lipsa besearicii pohtește, nici atunci nu să socotească a călca canoanele arhierul, trecând hotarale eparhiei sale.

La acestea privind sfinții părinți, pururea când lipsa besearicii așa pohte, nu s-au smântat, nici s-au rușinat, nici lucru fărădelege a fi au socotit ca să treacă hotarale eparhiilor sale și prin eparhiile altora arhieriei să hirotonească preoți și alte slujbe arhieriești să lucreze. Așa Sf. Athanasie au făcut, precum scrie Socrat, în Cartea istoriei 2, cap 24: „Iar Athanasie, prin Pilusiu, s-au dus la Alexandria și în toate cetățile la care vinea au învățat și au îndemnat ca să să ferească de ariani și să cuprindă pre cei ce mărturisesc *omousion*.⁽¹¹⁾ În unele besearici și hirotonii face”. Aceaeș mărturisește Theodorit despre S. Evsevie, episcopul Samosatelor: „Că acesta, înțelegând multe besearici a fi lipsite de păstori, îmbrăcându-să în haine cătănești și acoperindu-ș capul cu coif, au încungiurat Siria și Finichia, și Palestina, și <au> hirotonit preoți și diaconi, și alte deregătorii besericești au plinit. Iar de să întâlnea cândva cu episcopi carii una înțelegea cu dânsul în învățătură, i-au făcut mai-mari besearicilor celor lipsite.” (Cartea istoriei 4, cap 12). Despre acelaș Evsevie, în cartea a 5, cap 4, zice Theodorit.⁽¹²⁾ „Marele Evsevie, întorcându-să din izgonire, pe Acachie, a căruia mare iaste veastea, în Veria l-au hirotonit episcop, iar pe Theodot în Ierapol, a căruia viață pustnicească, până astăzi, toți o laudă. Iar pe Evsevie a Halhidonului, iar a Corului nostru pe Isidor, și pe Evloghie păstoriu Edesiei l-au hirotonit, iar pe Protoghen carrenilor l-au făcut mai-mare. Mai pe urmă, pe Mărin l-au hirotonit episcop Dolihiei”. Sf. Epifanie încă au hirotonit diacon și preot pe Paulinian, afară de eparhia sa, a căruia lucrări ascultă ce pricină aduce și cum să apără: „Macar că toți episcopii besearicilor au supt sine besearici de care să văd a avea grijă și nime peste măsura altuia nu se întinde, totuș mai nainte iaste decât toate dragostea lui Hristos, întru carea nici o viclenie (*simulatio*)⁽¹³⁾ nu iaste, nici nu trăbuie să să socotească ce s-au făcut, dar în ce vreme și cum, și în ce, și pentru ce s-au făcut.” (S. Epifanie, în epistolia cea cătră

Ioan Ierosolimiteanu). Adecă despărțite sânt eparhiile: unui episcop iaste una încredințată, altuia alta. Dar aceasta e din orânduiala besearicii. Drept aceea, când lipsa besearicii așa aduce cu sine, precum întru început putearea și stăpânirea n-are margini. Cum am puteare în eparhia mea, așa și întru a altuia, una iaste arhieria întru toți, nu are întru unul mai mare puteare decât întru altul, nici într-un loc iaste mai mică decât întru altul: „Macar că păstori mulți sântem, tot o turmă paștem, și oile toate, care Hristos cu sângele Său și cu patima le-au căpătat, a le aduna și a le cruța ne îndătorim.” (Sf. Chiprian, ep. 68). Acelaș sfânt părinte, în cartea despre uniunea besearicii, zice: „Episcopia una iaste, a căriia parte de la fieștecarele întreg (*in solidum*)⁽¹⁴⁾ să țină”. Nu unul mai mult decât altul, ce fieștecarele întreg, întocma *in solidum*,⁽¹⁵⁾ adecă întreagă toată păstoria besearicii o ține fieștecarele arhierie, că aceeaa însămnează acel cuvânt politicesc *in solidum*,⁽¹⁶⁾ cu carele sfântul aci grăiaște. Sf. Ieronim, în ep. cea către Evagrie, zice: „Oriunde va fi episcopul, macar la Roma, macar la Evgubiu, macar la Constantinopol, macar la Reghiu, macar la Alexandria, macar la Tanin, aceeaș preoție are. Putearea avuției și umilița sărăciei, sau mai înalt, sau mai de gios, pe episcop nu-l face, altmintrelea, toți următorii apostolilor sânt”. Dar să auzim mai pe urmă pe Sf. Grigorie Dialogul, carele, macar că era episcopul și papa Romei, totuș zice că nu poate poronci altor episcopi, fiindcă toți îi sânt frați, iar nu robi, nice fii: „Te-ai nevoit, Fericirea Ta, și de aceasta a ne înștiința, cum că acuma nu scriu unora trufașele acealea cuvinte, care din rădăcina deșertăciunii au ieșit, și mie îmi grăiești, zicând: «Precum *ați poronci*», care cuvânt de poroncă mă rog de la auzul meu să-l depărtați, că știu cine sânt, cine sânteți. Că cu locul îmi sânteți frați, cu năravurile, părinți. Nu dară am poronci, ce ceale ce sânt folositoare m-am nevoit a vi le aduce aminte. Totuș nu te aflu pe Fericirea Ta aceasta însuș, ce v-am adus aminte să fi vrut desăvârșit a o ținea. Că am zis că nice mie, nice altuia cuiva ceva de acest fel nu trăbuie să scrieți”. Și iară, în prologul epistoliei: „Cărea către mine, carele am oprit, o ați îndreptat, a trufașii numiri cuvânt, zicându-mă pe mine *papă a toată lumea*, l-ați tipărit. Cărea, mă rog, Sfințenia Ta cea mie prea dulce, mai mult să nu faci. Că de la voi să trage ce altuia mai mult decât să cuvine i să dă. Că eu nu cu cuvintele cerc să mă sporesc, ce cu năravurile. Nici nu socotesc a fi cinste întru cărea cunosc că frații miei cinstea sa o pierd. Pentru că cinstea mea iaste besearica a toată lumea. Cinstea mea iaste cea tare a fraților miei vigoare. Atunci eu sânt cu adevărat cinstit, când fieștecăruia cinstea ce i să cuvine nu i să neagă. Că, de mă zici Sfințenia Ta pe mine *papă a toată lumea*, tăgăduiești pre tine aceasta ce pre mine mă mărturisești a fi a tot. Dar aceasta departe să fie.” (Ep. către Evloghie Alexandreanu).

Cap 19

Din titlurile ce să dau papei nu urmează papa să aibă mai mare puteare decât ceialalți arhieriei

Întră cealealalte cu care să nevoiească italianii a arăta că papa are mai mare puteare decât ceialalți arhieriei și că-i monarh în besearică, aduc înainte și aceasta, că papa pururea au fost împodobit cu mari nume și titluri decât ceialalți arhieriei. Dar cu toate titlurile aceastea, nemica nu să pot ajuta italianii. Pentru că, *întăiu*, din titluri numai nu urmează să aibă cela, cui să dau titlurile, aceea ce însămnează titlurile. Au nu să chema și Nistorie eresiarhul preasfânt arhiepiscop, precum și ceialalți episcopi, și buni, și răi? Și cine va trage de aci că Nistorie au fost sfânt, și toți cei ce să împodobesc cu acest titlu întră sfinți trăbuie să să numere? Au pentru că un împărat să chieamă preaputernic, nime nu-l va învinge? A *doao*, titlurile ce să da de demult episcopului Romei Vechi să da și altor episcopi, cumu-i să să cheame *papă*. Au nu și Chiprian, și Chirill Alexandreanu, și alți episcopi avea acest titlu? Acesta numai acela o va

tăgădui, care de tot e strein în istoria și în ceale vechi ale besearicii. Și știm că aceasta numai Roma și episcopul ei Grigorie, în suta a 11, în Soborul cel de la Roma, au porocit ca de aci nainte numai episcopul Romei Vechi să cheame *papă*, iar la noi și acum, și preoții cei proști să chieamă *papi*, și preoții cei mari, *protopapi*, în carea ținem obiceiul cel de demult, carele tuturor clericilor le da nume de papă. Dar îl chieamă pe papa și episcopii, și arhiepiscopii, și patriarhii: *preacinstit părinte*. Așa, dară, papa iaste părinte și dascal și episcopilor. Așa îl chieamă Sf. Vasilie cel Mare în epistolia cea către Damaso, unde îi zice: *preacinstite părinte!* Dar ia sama că episcopii și pe alți episcopi îi chieamă *părinți*, nu numai pe papa, însă de obște și întră sine să chieamă *frați*, și pe papa îl chieamă *soț* și *frate*. Acelaș Marele Vasilie și pe S. Athanasie, în ep. 82, îl chieamă *părinte preacucernice*, și în ep. cea către apuseani zice: *preacinstitul părintele nostru Athanasie*, iar în ep. 98 lui Evsevie al Samosatelor îi zice: *Părinte, lui Dumnezeu preaiubite. A treia*, când scriia arhieriei la Roma, unii îi da titluri mari papei au pentru că Roma acealea le pohtea și le aștepta, și părinții nu să punea împotivă, ca să nu să împiadiace alte lucruri mai mari prin pricile ceale pentru nume, au uneori unii îi da, că doară era om cu viață sfântă și vitejaște în ceva price asupra eriticilor iproci. Însă cine nu veade că dintru aceastea nu să pot face drepturi, nici nu să pot lua pentru toți papii? Sf. Chirill Alexandreanul, scriind la Chelestin papa, îl numeaște *părinte*, dar de acelaș Chelestin vorbind în cărțile ceale către alții date, cumu-i în cea către Iuvenal, episcopul Ierusalimului, și în cea către Nestorie, pururea îl numeaște *frate* și *împreună slujitoriu*, almintrelea îl numeaște în față, almintrelea pe din dos, unde vorbeaște cu îndrăzneală. Drept aceaea, dacă vrei să-mi arăți drepturile papei ceale de obște, pohtesc și cu glas înalt strig, de airea, nu din epistoliile ceale către papa, nici din encomiuri îmi aduce dovediri. Că multe titluri au dat părinții papei, au pentru ca să nu facă gălceavă pentru nemica, dacă Roma le pohtea, au pentru că era în nevoi, în strănsori sau ei, sau credința, pentru aceaea în tot chipul scia, ca să li să dea ajutoriu. Au unuia papă numai da ceva titlu mare pentru vro faptă a lui vestită, carea nu se poate trage la toți, au vrun părinte dintru părearea și duhul său da, carea nu să poate zice înțălesul a toată besearica. *A patra*. Bine știu că papa pururea au fost patriarh în tot Apusul, și de la Roma Apusul au avut propoveduirea Evangheliii, și pentru această pricină în multe ale episcopilor să amesteca și multe titluri de la aceia și avea. Acestora Roma era maică, dăscăliță, daică iproci. Au dară, cu dreptul, aceastea le va pohti Roma și de la noi, și de la tot Răsăritul? *A cincea*. Sânt unele titluri a papei mai de curund aflate, de când adecă s-au ivit monarhia. Dar aceastea, precum sânt înnoiri, așa nu trăbuie nici să le pomenim.

Cap 20

Despre titlu acela: *episcopul episcopilor și părintele părinților*

Nu puțină dovadă pentru înălțarea și monarhia papei să năzăreaște italianilor a fi titlu acela mai cu samă, *episcopul episcopilor*, carele numai papei zic ei că s-au dat pururea, și celalalt, *părintele părinților*. De unde zic că, precum mireanii poporeani sânt supuși episcopilor săi, ca la niște stăpâni și părinți, și întru toate ceale duhovnicești de la ei atărnă, așași episcopii sânt supuși papei, ca la un stăpân și părinte a lor întru toate. Dar rău să înșală, au ne-nțălegând putearea și firea titlurilor, au scornind titluri pentru papa, care niciodinioară nu i s-au dat, au trăgând asupra tuturor episcopilor ceale ce papa le-au avut cu privire la cei de la Apus. Și cu ce dovadă m-or face să cred că papa s-au chemat pe zilele ceale bătrâne *episcopul episcopilor*? Din Tertulian,⁽¹⁷⁾ zic ei, și din Chiprian om arăta. Că Tertulian, în

cartea cea despre rușinare, așa vorbește despre papa: „Auz că s-au vestit poroncă, încă *peremptoriu* (desăvârșit),⁽¹⁸⁾ preamarele arhieru, adecă *episcopul episcopilor*, zice: «Păcatele curviei și ale preacurviei le iert celor ce ș-au plinit pocăința sa.»”. Italianii cei pricepuți nu tăgăduiesc cum că Tertulian în ciufșag dă aceastea titluri papei și-l batjocorește când îl chiamă *episcopul episcopilor*. Dară totuș dintru aceastea să veade, zic ei, că papa pe vreamea lui Tertulian avea acel titlu și i-l da pravoslavnicii, că, de nu ar fi fost, n-ar fi pomenit de dânsul Tertulian. Ba și Chiprian, după Tertulian, pomenește de acel titlu în soborul carele l-au adunat asupra lui papa Stefan: „Nime dintră noi, zice, după socoteala sa, să face pre sine episcop episcopilor și, ca tiranii, cu frica să silească pre soții săi să asculte de el.”, unde chiar se veade că de papa Stefan vorbește. Eu așa zic, că de vei lua cât de puțin aminte la cuvintele lui Tertulian, vei vedea că din cuvintele lui nu urmează pe aceale vremi să fi fost la pravoslavnici acel titlu a papei, ce Tertulian l-au aflat întâiu ca să batjocorească pe papa. Zice Tertulian: „Preamarele arhieru, adecă *episcopul episcopului* [!]”. Poate că atunci să chema papa preamare arhieru, precum și alți episcopi, dar, când da ceva poroncă, episcopii nu-și lua șie titluri. Poate că papa aci doar ș-au dat acel titlu, au cel ce i-au spus lui Tertulian de poronca aceea doar au numit pre papa *preamare arhieru*. Deci el, măriindu-să că papa au dat poroncă ca aceea, cu numele său și cu avthentie ca aceea, l-au luat în răs și cu ironie zice: „Ah, preamarele arhieru! Mare om! Preaputernic! Adecă *episcopul episcopilor*! Pentru că dă poroncă și la alți episcopi, gândea Tertulian că papa numai cu putearea sa, fără de judecata altor episcopi, au dat acea poroncă, cu carea să vedea a poronci și a să arăta mai-mare decât ceaialalți și episcop episcopilor.” Bine vezi din părțiceaua, adecă cum că el numai din capul său au dat acel titlu, *episcopul episcopilor*, carea iaste oarecum tălcuirea titlului *preamare arhieru*, de Tertulian spre bajocură aflată. Așijderea, prea lesne vedem că și S. Chiprian nu aduce acel titlu înainte, ca când ar fi în practică și l-ar da creștinii papei, ce numai pentru lucrarea papei Stefan, că poroncea tuturor în Africa, și episcopilor, ca, întru lucrul botezului eriticilor, una cu dânsul să înțaleagă și să creadă. Care lucru nu l-au suferit S. Chiprian, crezând că episcopul nu are episcop, iar ceta ce poroncește ca papa Stefan să face – să arată nu cu titlu, că aceasta nici papa Stefan n-au făcut, ce cu fapta – episcop episcopilor din capul său și după socoteala sa. Și din cuvântul acela, *după socoteala sa*, încă toți vedea că creștinii nu da papei acel titlu. „Mai iaste încă, zice Chiprian, ca fieștecarele dintră noi să spună judecata sa despre această întrebare, ce pre nimenea să nu judece sau să scoată de la împărtășirea sa pre cel ce altmintrelea nu ca noi va ținea, că nime dintră noi, după socoteala sa, să face pre sine episcop episcopilor și, ca tiranii, să silească pre soții săi să asculte de el. Tot episcopul deplin are voie slobodă și puteare întreagă, și, precum nu să cuvine pre el să-l judece altul, așa și el pe altul nu poate să judece”. Lângă aceastea, de ar fi avut papa acel titlu, au ar fi îndrăznit S. Chiprian tocma în sobor a zice că numai după socoteala sa să face episcop episcopilor? Nici din Tertulian, dară, nici din S. Chiprian să poate arăta să fi avut papa titlu acela, *episcopul episcopilor*. Dar, de l-ar fi și avut, nu almintrelea l-au avut, decât în cătu-i patriarh Apusului și mai-mare peste episcopii de la Apus, dar nici cu privire la Apus nu l-au avut așa, ca să fie episcop episcopilor, precum episcopul iaste socotitoriu eparhiei sale. Că, precum episcopii cei de la Răsărit, așa și cei de la Apus, aceeaș puteare și întocma cu papa au de la Hristos dată.

Iar ceia ce zic despre titlu acela, *părintele părinților*, nu ne dă nici un lucru, că știm că numele acela a tuturor episcopilor au fost de obște. Sf. Athanasie, în ep. cea cătră călugări, zice: „Părintele episcopilor, marele Osie, s-au lăpadat în izgonire”.

Titlu 2

Despre nesmăntniciia besearicii

Cap 1

Besearica e nesmăntnică

Preamilostivul și preaînduratul Dumnezeu pentru aceea în lume au trimes prorocii și mai pe urmă și însuș pre Fiiul Său cel unul născut, Domnul nostru Isus Hristos, și pre apostoli, și pre evangheliști, ca, din rătăcire și smintealele învățaturii cu care eram cuprinși scoțându-ne, la lumina adevărului să ne aducă și întru dânsa să ne stătorească și să ne întărească. Însă, întru descoperirea aceasta ce să contenească în Sfânta Scriptură și în trădaniia sfinților părinți, prea mândru va să fie acela ce va zice că nu să cuprind multe, care sânt cu înțălesuri ascunse, întunecate și îndoite. Lipsă, dară, avem de tâlcuitoriu, carele întunearecul acela să-l răsipească și căruia fără frică să ne încredințăm și să-i creadem. Că, altmintrelea, și după descoperire încă de primejdia rătăcirii n-am fi scutiți. Iar, ca să să plinească acestea, cine nu veade că acel tâlcuitoriu trăbuie să fie nesmăntnic? Sf. Scriptură ne învață că acel tâlcuitoriu nesmăntnic iaste însuș besearica sau adunarea credincioșilor; la Math., cap 18, s. 17, zice: „Iar de nu va asculta nice săborul, fie ție ca cel păgân și ca un vameș”. Bine vezi dintru acestea că oricine nu va asculta ce zice și învață besearica iaste ca un păgân. Precum dară a fi păgân nicicum nu e slobod, așa, de tot, fără nici o deschilinire sau osebie, ne îndătorează Dumnezeu să ascultăm și să creadem ceale ce besearica a creeze ne poroncească. Acum, de-ar fi besearica smăntnică și să poată greși întru învățătura credinții, nemica nu împiadecă ca să greșască cândva, și, fiindcă pururea sântem datori a asculta de besearică, așa, dară, și atunci când greșaste ar trăbui să creadem greșala și eresul ei. Însă, la greșală și la eres, Dumnezeu, fiindcă e ființă împodobită cu toate săvârșirile, nu ne poate îndători. Așa, dară, besearica, întru învățătura ei, întru hotărârea ei, nicicum nu poate greși și nesmăntnică iaste. Apoi, ascultă ce zice însuș Domnul Hristos: „Și Eu voi ruga pre Părintele, și alt Mângăitoriu va da voao, ca să rămăie cu voi în veaci Duhul Adevărului, care lumea nu poate să-l ia. – Ioan, cap 14, s. 17 – Acela pre voi va învăța toate și va aduce aminte toate câte am zis voao.”; (s. 26) „Acela Duhul Adevărului povățui-va pre voi întru tot adevărul”, iar, la Ioan, cap 16, s. 13. Iară, la 1 Timoth., cap 3, s. 15: „Iaste besearica lui Dumnezu celui viu stălp și întărire adevărului”. Dacă cu besearica în veac rămâne Duhul Adevărului, o învață toate, îi aduce aminte toate câte Domnul Hristos au învățat, o povățuiește întru tot adevărul, iaste stălp și întărire adevărului, cum va putea greși? Au cătră greșală o va povățui Duhul Sfânt?

Atăta, adevărat, apostolii au fost de făr' de îndoială despre povățuirea Duhului Sfânt și despre nesmăntniciia besearicii, cât sentința ei una a fi cu adevărat sfânt au crezut și pe noi a creeze ne-au învățat: „Părutu-s-au Duhului Sfânt și noao” (Fap. ap., cap 15, s. 28). Aceaeaș pururea, din vremile apostolilor, au crezut besearica, nici a să îndoie ceva despre vreo învățătură sau hotărâre a besearicii, credincioșii vreodinioară au cutezat, ce, oricarele a să îndoie îndrăzne, îndată întră cei afurisiți și întră eritici să număra. „Nu trăbuie să cercăm la alții adevărul carele ușor iaste de la besearică a-l lua (...), căci aceasta iaste poarta vieții, iar ceialalți toți sânt furi și tâlhari, pentru carea trăbuie să ne ferim de dânsii, iar care sânt ale besearicii cu foarte mare sărguință să le iubim și să primim adevărul trădaniiei. Că besearicii acest dar a lui Dumnezeu s-au încredințat (...), că unde-i besearica, acolo-i Duhul lui

Dumnezeu, unde-i besearica iaste tot darul. Iar Duhul e adevăr ș.c.l.” (Irineu, împotriva eresurilor, cartea 3, cap 4 și 24).

Cap 2

Nesmăntnicia besearicii nu pe lângă alții, fără numai pe lângă arhieriei, laolaltă socotiți, iaste

Locurile Sfintei Scripturi, care adeverează că besearica iaste nesmăntnică și negreșitoare întru învățătura credinții, acealeași ne fac a crede cum că nu fieștecarele creștin e nesmăntnic, nici adunarea mireanilor, ce sângură adunarea arhierielor. Am arătat nesmăntnicia besearicii întâiu dintru acel loc a Scripturii: „Iar de nu va asculta nici soborul, fie ție ca cel păgân și ca un vameș.” (Math., cap 18, s. 17). Cum că aici, prin sobor, de carele neascultând neștine, să socoteaște ca un păgân, să înțeleage adunarea arhierielor numai chiar să veade din ceale ce urmează în s. 18: „Adevăr grăiesc voao: oricâte veți lega pre pământ fi-vor legate în ceriu, și oricâte veți dezlega pre pământ fi-vor dezlegate în ceriu”. De unde așa muștrăm. Aceia să înțeleg prin sobor, carii au puteare de-a lega și a dezlega, dar aceasta o au sânguri apostolii și următorii lor, carii sânt arhieriei. Așa, dar, prin sobor adunarea arhierielor să înțeleage. Așijderea cealealalte cuvinte, care le-am adus înainte spre adevărea nesmăntniciei besearicii, toate cătră adunarea și ceata apostolilor și, prin urmare, cătră adunarea arhierielor s-au zis și s-au grăit, nu cătră alții. Aceștii adunări s-au făgăduit povățuirea Duhului Adevărului și aducerea aminte de toate, și îndreptarea întru tot adevărul iproci (vezi în capu den sus). Și, adevărat, acelora să cuvinea să deaie nesmăntnicia învățaturii, căroa s-au dăruit deregătoria de-a învăța popoarele și a paște, și a povățui besearica lui Dumnezeu. Însă aceasta s-au dat arhierielor, nu mireanilor. Așa, dară, adunarea arhierielor iaste nesmăntnică și, niciodinioară, porțile iadului, adecă a eresului, nu o vor birui pre ea (Math., cap 16, 18). Aceasta au fost și practica besearicii pururea, de pe vremile apostolilor încă, când să stârnea vreo price despre învățătură și despre dogmă, nu la alții alerga creștinii, nici alții hotărea pricea și întrebarea, fără una înțeleagerea tuturor arhierielor. Ceteaște istoria besearicii și faptele soboarelor celor a toată lumea.

Cap 3

Besearica e nesmăntnică numai întru învățătura dogmaticească

De multe feliuri sânt învățăturile pe lumea aceasta. Alta iaste theologhicească, prin carea învățăm ceale ce sânt de credință, cumu-i că iaste un Dumnezeu în ființă și întreit în feațe. Alta a îndreptării lucrărilor. Prin aceasta știm carea lucrare e păcat și carea faptă bună, cumu-i că curvia, minciuna ș.c.l. sânt păcate, iar a cinsti icoanele ș.c.l., vârtute. Alta filosoficească, cumu-i că sufletul e în cap, și nu preste tot trupul, pământul să mișcă pingă soare, iar nu soarele pe lângă pământ ș.c.l. Alta istoricească, prin carea știm întâmplările și faptele ce s-au făcut, cumu-i că Chesar au învins pe Pompeiu, că Traian, împăratul Romei Vechi, au adus de la Roma pe români aici, în Dachia. Noi, învățătura cea theologhicească și ceaea ce e despre îndreptarea lucrărilor, o chemăm dogmaticească, întru carea sângură besearica iaste nesmăntnică. Că Dumnezeu pentru aceaea au dat nesmăntnicia besearicii, ca pe ușor și fără greșală să putem dobândi mântuirea sufletului, însă spre mântuirea sufletului nu e de lipsă fără credința și faptele ceale bune. Așa, dară, aceastea doao sânt de lipsă: să știm ce să creadem și ce să afurisim, și carea lucrare e păcat, carea, faptă bună, ca de păcat să ne ferim și fapta cea

bună să o lucrăm. Drept aceea, numai întru învățătura dogmaticească e nesmăntnică besearica. Nice altă învățătură nu ne-au învățat Domnul Hristos, afară de aceasta. Și Domnul Hristos, numai întru aceale ce au învățat însuș, au făgăduit nesmăntnicia: „Acela pre voi va învăța toate și va aduce aminte toate câte am zis voao.” (Ioan, cap 14, s. 26).

Deci, de vei afla cumva, undeva că besearica, sau întru învățătura filosoficească, sau întru învățătura istoricească, doară au greșit, sau că unele canoane și așăzământuri, care nu să cuprind întru învățătura dogmaticească, le-au mutat, nu te vei minuna, nici te vei sminti, că, precum numai întru învățătura dogmaticească besearica iaste nesmăntnică, așa și numai aceale ce să țin de învățătura dogmaticească sânt nesmintite și de tot stătornice.

Cap 4

Nalucită e nesmăntnicia papei

La atăta întunearec, în sutele trecute, au fost venit la Apus adevărul, căt partea cea mai mare a apuseanilor învăța și socotea că papa încă iaste nesmăntnic întru învățătura dogmaticească, ba încă unii își nălucea că și nesmăntnicia besearicii de la papa ar fi împrumutată, și besearica, fără papa, învățând ceva, are putea greși. Eu, întru tălcuirea capului acestuia, nu mă voiu lăți prea tare, că, mila lui Dumnezeu, acum toți latinii s-au trezit și ș-au luat sama despre greșala sa, și să căiesc, adeverind că papa nicicum nu e nesmăntnic, nici sentința aceasta despre nesmăntnicia papei nu are mai largi hotare decât cum sânt ceale ale Italiei și, mai ales, a statului papei. Aceasta îți aduc aminte, că orice aduc italianii pentru nesmăntnicia papei, toate ca pleava le vântură ceialaltii latini și nici un crezământ nu au toate muștrările lor, nici nu pot arăta, în vremile ceale vechi, să fi fost vreo pomenire despre nalucita papei nesmăntnicie în besearica lui Dumnezeu. Și această pricină îndestulată ar fi ca să tăgăduim nesmăntnicia papei, că orice nu să arată îndestulat a fi de Dumnezeu descoperit și totuș o vei creade, aceasta nu e credință, ce superstiție și cimilitură băbească. Dar, despre altă parte, avem tare temei și fundament că papa nu e nesmăntnic. Afară de altele, când au fost price despre botezul eriticilor între papa Stefan și S. Chiprian, macar au poroncit papa Stefan ca nime să nu îndrăznească a boteza iară pe ceia ce s-au botezat la eritici și s-au lăudat cu afurisanie asupra celor ce almintrelea ar lucra și ar creade, totuș, nici S. Chiprian, cu toți episcopii din Africa, nici S. Firmilian de la Chesaria cu ai săi n-au băgat samă, n-au ascultat, n-au crezut ce învăța papa, ce numai după hotărârea Soborului întâiu de la Nichea s-au aflat că au greșit S. Chiprian. Acum, de ar fi papa nesmăntnic întru învățătura dogmaticească, și aceasta ar fi trădania apostolicească, carea nu putea să nu o știe atăta sfinți arhieriei, au ar fi cutezat aceștea a să pune împotriva lui papa Stefan? Ba, ce, precum de învățătura și hotărârea soborului nu e slobod a priimi în inimă îndoială, așa și acești sfinți îndată ar fi crezut ceale ce învăța papa. Nice așăzământurile papei și decreturile n-au fost niciodinioară stătornice, așa căt el să nu fie slobod de isnov a le cerceta și a le cearca; și, adevărat, le-au și cercat, precum epistolia lui papa Leon, în Soborul de la Halchidon, și, de le afla soborul că este [!] adevărate, le lăuda, le întărea și a fi adevărate le vestea. Iar de-ar fi papa nesmăntnic, nu le-ar fi cernut de iznov, precum așăzământurile soborului a toată lumea, dacă-i nesmăntnic, nu să pot de iznov a le lua la cercetare, și, oricarele le-ar cerceta, eritic iaste. A papei macar că nu le-au priimit, ce le-au lăpădat, tot, unința credinții nu s-au înțales ruptă: „Fost-au oarecând despre botez îndoială: carii osebite au judecat întru unință au rămas. Îndoiala aceasta, mănându-să vreamea înainte, prin soborul cel deplin s-au rădicat. Pricea carea atunci încă nu era hotărâtă pe

Chiprian nu l-au spăimântat să dea îndărăpt, pre voi, hotărâtă fiind, vă chiamă să vă dați îndărăpt.” (Avgustin, cartea 1, despre botez, cap 7). Iar în cartea 2, cap 4, u.: „N-au vrut preaînțeleptul Chiprian dovedirile sale, macar nu era adevărate (carea el nu știa), dar nici nălucite, să îngăduie obiceiului, carele, adevărat, era fără minciună, dar totuși încă nu adevărit”. Și în cartea 4, cap 6: „Nice noi oarece așa n-am îndrăzni a grăi ca carea Stefan au poroncit, de n-am fi întăriți cu avthentia Besearicii Catholicești, cea tocma de un gând, căriia și însuș Chiprian, afară de îndoială, ar îngădui, dară acum pe vreamea, adevărul limpezit prin soborul cel deplin s-ar întemeia”.

Voiu săvârși acest titlu și acest cap cu cuvintele preasfințitului Nichita, arhiepiscopului nicomideanilor, carele, în dialogul 3 a lui Anselm Avelberghensul,⁽¹⁹⁾ cap 8, așa grăiaște: „Ce dară ni bună știința scripturilor? Ce ni-s bune învățăturile? Ce ni bună învățarea dascalilor? Ce capetele ceale vestite ale înțelepților grecilor? Sângură avthentia arhierelui Romei, carea, precum tu zici, deasupra tuturor iaste, toate aceastea le deșartă? Sângur el să fie episcop, sângur dascal, sângur învățătoriu, sângur de toate și sângur încredințate, numai lui Dumnezeu sângur bun păstoriu să răspundă. Iar dacă va vrea în viaa lui Dumnezeu să aibă împreună lucrători, el fiindu-și întâia ședeara sa, înălțat fiind să laude întru smerenia sa și să nu urgisască frații săi, pre carii adevărul lui Hristos, nu spre robie, ce spre slobozenie, în pântecel maicii besearici i-au născut (...) Și așa nici într-un Simvol nu să află aceasta, să ni să poroncească deosebi a mărturisi Besearica Romei, ba una sfânta Besearică Catholicească și Apostolicească peste tot locul ne învățăm a mărturisi. Aceastea despre Besearica Romei, cu pacea ta zisei, carea eu cu tine o cinstesc, dar nu cu tine întru toate o urmez, nici nu judec că întru toate, veri, neveri, trăbuie să urmeze, a căriia avthentie așa mare tu ni-o ai pus înainte, ca, lăpădând obiceiul nostru, necercetând mintea și avthentia scripturilor, să priimim forma ei și urmarea întru taine, și, precum orbii, cu ochii închiși ducându-ne, ea să urmăim, macar încătrău ea, cu duhul său cel sânguratec, povățuită fiind, are mearge. Carea cât ne-ar fi noao de fără primejdie sau cu cinste, judece și latinii și grecii cei înțelepți.” Adevărat, de-ar fi papa nesmăntnic, la ce ne mai rumpe capetele cu atâtea învățături, la ce ne cheltuim bogățiile pentru cumpăraturile cărților și cu primejdia vieții a ne slobozi pe mare, spre câștigarea științei? Destul ar fi să scrii la Roma, ca de acolo, prin o epistolie, prin o bulă, să-ți vie toată știința dogmatică. Nice nu era de lipsă să trapezi atâtea sfinți părinți, atâtea bătrâni și neputincioși, carii orbi, carii șchiopi, să adune la Soborul de la Nichea și la cealealalte și să-și părăsască besearicile și oile sale, destul era să audă graiul papei. Bag samă, dintru această socoteală, dascalii Apusului, în vremile trecute, de tot au fost părăsit cetania cărților sf. părinți și au fost adus la nemica toată theologia.

Titlu 3

Despre hotarele puterii besericești și împărătești

Cap 1

Cât e de lipsă cunoștința hotarelor puterii besericești și împărătești

Decât toate mai ales trăbuie să înțelegem și cu sârguință să osebim hotarele puterii besericești de la hotarele puterii împărătești și mirenești, dintru a cărora neînțeleagere sau amestecare și împletecire așa de mare foc să poate ațîța, cât cu tot ochianul să nu-l poți stinge și potoli. Căci, ne-nțelegând episcopul sau patriarhul, sau soborul până unde ajunge

putearea lui, pre lezne să poate amesteca întru lucrurile ceale împărătești, care niciodinioară nu le-au supus Hristos besearicii. Așijderea, împărăția cea mirenească să va amesteca întru ceale duhovnicești, de care trăbuie departe să fie fieștece mână mirenească. Și iacă îndată nepretenirea, urgia, sfada, stricarea de obște a păcii și a liniștii!

De-aci besearica să sloboade la anathemă, dă a să sprijini cu afurisania, iar împăratul, neștiind alte mijlociri, scoate sabiia, trimite în izgonire, scade pre episcopi din vrednicie, de unde, burzuluindu-să cu toții, urmează shisma, neunirea, și uneori să săvârșească întru eres și întru vai. Câte blăstămății de aceastea s-au întâmplat și la Răsărit, și mai ales la Apus, de când papa, preste firea duhovniciei și duhul Evangheliei, s-au prea înălțat! De unele până astăzi plânge și besearica, și cetatea.

Cap 2

Sfârșitul puterii împărătești iaste fericirea cea vremealnică, iar sfârșitul puterii besericești iaste fericirea cea de veaci

Toți carii socotesc și cu de-adins cearcă cum s-au adunat oamenii întru una și au făcut ceată și cetate mărturisesc că aceasta o au lucrat pentru ca, unindu-și puterile, vătutea și hărnicia, să poată sta împotriva vrăjmașilor, carii le strica liniștea cu răpirile, cu uciderile și cu alte nedreptăți, și să poată mânca pâinea sa și osteneala sa cu pace și fără vătămare, întru carea stă fericirea cea vremealnică. Iar besearica, adecă ceata și adunarea credincioșilor, o au zidit Dumnezeu pentru ca oamenii să poată dobândi împărăția ceriurilor și viața de veaci: „Aceasta iaste voia Celui ce M-au trimis, ca tot cel ce va vedea pre Fiiul și va creade întru El va avea viață veacinică și voi învia pre el în zioa cea de apoi.” (Ioan, cap 6, s. 40). Și iarăș, la Marco, cap 16, s. 16, grăiaște Hristos: „Cela ce va creade și să va boteza spăsi-se-va”. Nu alt dară sfârșit are credința și besearica, fără numai fericirea cea de veaci. Drept aceea, fiindcă firea fieștecării puteri și stăpâniri să cunoaște din sfârșitul spre carele e dată, urmează că putearea besearicescă toată iaste duhovnicească și până la fericirea cea de veaci ajunge, unde i să înfig marginile ei, peste care, precum n-are volnicie besearica a pași, așa, orice să țină apriat de fericirea cea de veaci, supus iaste besearicii, și, orice să țină de fericirea cea vremealnică, vinovat iaste puterii cei împărătești, carea toată mirenească iaste.

Cap 3

Besearica nicicum n-are puteare spre ceale vremealnice

Deschilinită, dară, și osebită iaste putearea besearicii de putearea cea împărătească, nici are în vreun chip besearica puteare și drept spre ceale vremealnice, cumu-i sau a bate pe cineva, sau a-l globi, sau a-l lipsi de viața această vremealnică, sau a rădica pe cineva împărat și a-i da pământ și supuși, și pre altul din thronul cel domnesc a-l lăpăda, și pe supușii lui, de credința cu carea sânt legați spre împăratul lor, a-i dezlega, ce mai cu amăruntul această întrebare să o cearnem, pentru ca nu vreunul dentr-a noștri cu italianii să rătăcească de la adevăr și să facă nedreptate împărăților și domnilor celor pământești, carii mult priveghează pentru viața și pacea noastră cea vremealnică. A italianilor, zisei, iaste această rătăcire, că ei singuri și puțini alții, pe carii ei i-au orbit și, de la cercarea adevărului, prin multe momeale i-au împiedecat, învață și apără cum că besearica are puteare spre ceale vremealnice, ne-mprumutată de la împărății cei lumești, nu pentru ca să mărească vâlfa

beseării (că aceasta o bajocoresc, supuindu-o toată supt picioarele papei), ce ca să înalță pe papa, lui să-i supuie toată lumea, nu numai întru ceale duhovnicești, ce și în ceale vremealnice și pământești, care pururea Hristos, până au fost pe pământ, și de la Sine, și de la ucenicii Săi le-au depărtat. Au nu Hristos, capul și dascalul beseării, au grăit: „Împărăția Mea nu iaste den lumea aceasta. De ar fi den lumea aceasta împărăția Mea, slugile Mele s-ar trudi ca să nu Mă dau jidovilor. Iar acum împărăția Mea nu iaste de aici.” (Ioan, cap 18, s. 36). Împărăția lui Hristos nu e pământească, ce duhovnicească, și la aceasta în lume au venit, ca duhovnicește la viața de veaci să ne înalță. Cum dară tu, telianule, zici că papa are puteare și spre ceale vremealnice? De unde o are? Că de la Hristos nu o are, mărturisind chiar că împărăția Lui nu e den lumea aceasta. Ba, necum să Să fi făcut Hristos pe Sine domn și stăpân peste lucrurile lumii aceștia, ce, nice când L-au rugat unul din mulțime ca să zică fratelui lui să împărtaşcă moștenirea cu dânsu, n-au vrut a Să amesteca, dând pildă că preoții cu totul înstreinați trăbuie să fie de la domnia cea pământească: „Iară El zise lui: «Omule, cine M-au pus pre mine judecătoriu sau împărțitoriu între voi?»” (Luca, cap 12, stih 13). Dar ian să vedem, când au dat Hristos putearea și stăpânirea apostolilor, oari ce felu de puteare le-au dat, duhovnicească numai, au doară și pământească? Ascultă: dând Hristos puteare beseării, zice la Ioan, cap 20, s. 21: „«Pace voao! Cum au trimis pre Mine Părintele, și Eu trimiți pre voi.»” Și aceasta zicând, au suflat, și zise lor: «Luați Duh Sfânt! Căroră veți lăsa păcatele, lăsa-se-vor lor, oricăroră veți opri, oprite sânt.»”. Și iarăș, întru acelaș înțăles: „Adevăr grăiesc voao: oricâte veți lega pre pământ, fi-vor legate și în ceriu, și, oricâte veți dezlega pre pământ, fi-vor dezlegate în ceriu.” Oare dă Domnul Hristos beseării aici bastonul în mână, sabiia, să taie pe cineva sau să bată, sau să ardă, precum au lucrat apuseanii nu o dată? Oare dă-i moșie pământească, împărăție mirenească, vâlfă și fum, și puteare de-a lua moșiile de la unii și a le împărți la alții, precum cu jalnică pomenire ne aducem aminte că ar fi lucrat papa, și astăz ar lucra, de nu s-ar fi trezit împărății și nu s-ar apăra de tirăniia lui? Apoi, cu putearea aceea au trimis Hristos pe apostoli, cu carea Însuș au fost trimis de la Tatăl: „Cum au trimis pre Mine Părintele, și Eu trimiț pre voi”. Acum Tatăl au trimis pre Fiiul să vestească împărăția ceriurilor și la aceea pre muritori să-i povățuiască, iar nu să împartă moșii, nici să aibă domnie și împărăție lumească, precum s-au văzut mai sus. Acestea, dară, nici beseării a să da nu să cuvine, ce mai vartos, întru aceastea, și preoții, și arhierii, și patriarșii, și tot soborul supuși sânt împărăților și domnilor, și întru toate ascultători și îngăduitori trăbuie să fie, precum iaste scris la Ep. 1 a lui Petru, cap 2, s. 18: „Pre împăratul cinstiți, slugile ascultând cu toată frica de stăpân, nu numai de cei blânzi și buni, ce și de cei năsilnici”. Iar preoții numai de sufletele oamenilor să aibă grijă, precum iaste scris, Ep. către evrei, cap 13, s. 17: „Plecați-vă povățuitorilor voștri și vă supuneți, pentru că ei priveghează pentru sufletele voastre ca să dea samă, ca cu bucurie aceasta să o facă, și nu suspinând, pentru că fără de folos iaste voao aceasta”. Acestea numai iaste datoria preoților, să le pască, să le povățuiască, să le chivernisască, nu cu chip domnesc și cu vâlfă mirenească, ce părințește, dulce, blând și cu smerenie, uitându-să nu să-și areate putearea, ce să dobândească sufletele: „Pașteți cea dentru voi turmă a lui Dumnezeu, socotindu-o nu cu sila, ce cu bunăvoie, nici cu agonisită rea, ce cu osărdie. Nici ca cum ați stăpâni sorților, ce pildă făcându-vă turmei.” (1 Ep. Petru, cap 5, s. 2). Pe toți, adevărat, să-i tragem spre bine, să facă fapte bune den bunăvoie, iar nu den sile. Că sfârșitul beseării, adecă viața de veaci, nu să poate dobândi fără prin fapte bune și vreadnice de împărăția ceriurilor. Iar aceastea ca să fie așa, nu e destul numai să să lucreaze, ce să să lucreaze den bunăvoie și den dragoste, iar nu den silă, precum întru împărăția cea

pământească, unde, veri s-or păzi legile și poroncile împărătești den bunăvoie și den dragoste, ver de nevoie și de silă, tot să dobândească fericirea cea vremealnică, pacea și liniștea, carea iaste sfârșitul împărăteștii puteri. Greu, dară, greșesc aceia, carii pre eritici îi bagă prin temnițe, îi chinuiesc, îi spânzură, îi ard de vii. Împotriva Evangheliei iaste această socoteală și hulită de toți sfinții părinți. Au n-ai cetit în Evanghelie, când într-un sat al samariteanilor nu primiră oamenii pe Hristos și ziseră ucenicii lui Hristos: „Doamne, vei să zicem să pogoară foc den ceriu și să-i mistuiască pre ei cum făcu și Ilie?” Ce le-au răspuns Hristos? Zisu-le-au: „Ardeți-i, pentru că nu-mi cred mie, omorâți-i”? Ba, ce încă i-au înfruntat foarte tare și le-au dat a înțâleage că acest gând nu iaste bun, nici plăcut lui Dumnezeu: „Iar Hristos, întorcându-Să, certă pre ei și zisă: «Nu știți de ce fealiu de Duh sânteți voi. Că Fiiul Omenesc n-au venit să piarză sufletele oamenilor, ce să le mântuiască.»” (Luca, cap 9, s. 55, 56). Și sfinții părinți necum să osândească pre cineva spre moarte pentru credință, ce încă, când vrea împăratul să lucreze aceasta, tot într-un suflet alerga și se ruga să-l iarte și să nu-l piardă. Numai apuseanilor, în vremile acestea mai de pre urmă, le-au venit acea răvnă, ca, pentru macar ce prepus de eres, să bage pe oameni prin temnițe și să-i ardă de vii. Și încă, spre osândirea acestora, sânt orânduți judecători călugării lor, carii să chiamă predicatori, adecă propoveduitori, carii ar trăbui, după orânduiala cinului călugăresc, să șadă ascunși în mănăstire, întru rugăciune și tăcere, nu să propoveduiască credința cu sabiia și cu vărsarea sângelui, și cu nemilostenia, ca turcii. Ba încă aceștea nici să-ți fie milă de patima acelora pre carii îi chinuiesc nu îngăduiesc, că, de-ți va fi milă, numai te vestesc îndată eritic și nu să uită că din fire ne îngrozim și ni milă nu numai de om, ce și de un dobitoc, când îl vedem chinuindu-să. Dar aceștea, bag samă, au pierdut toată simțirea. Am auzit că un craiu, când chinuia aceștea pre un om, s-au uitat cu milă spre acel om și, văzându-l acești propoveduitori, îndată l-au judecat și pre el a fi vreadnic de foc. Dar tot îngăduindu-i viața, i-au slobozit prin fâlceariu sânge din mână și i-au aruncat sângele în foc, încai acela să arză, dacă nu tot trupul. Adevărat, de nu s-ar fi deșteptat craii și împărații și n-ar fi răsipit divanurile acestora, care acuma puține mai sânt, nici însuși împărații n-ar trăi fără primejdii de dânșii.

Cap 4

Să descurcă îndoialele protivnicilor ce aduc asupra învățaturii noastre

1. Pun împotrivă, zicând: dar deacă să va stărni vreun eres în besearică sau împăratul să va face eritic, cum ne vom apăra? Au nu-i mai bine să țipe besearica pre acel împărat den scaon, decât să piiae atâta oameni sufletește, prin înșălare sau prin silă? Răspundem: când să va întâmpla ceva de acest fealiu, besearica să nu facă alta, fără să zică: „Împărăția Mea nu iaste den lumea aceasta. De ar fi den lumea aceasta împărăția Mea, slugile Meale s-ar trudi ca să nu Mă dau jidovilor, iar acum împărăția Mea nu iaste de aici.” Nu scoate sabiia, nu stringe tabără, așa au făcut Hristos, așa ne-au învățat și pre noi să facem. Arma besearicii cea mai mare și mai cumplită iaste afurisanii. Ce aceasta încă așa trăbuie besearica să o sucească și să o întoarcă, ca să fie spre folosul sufletelor, nu ca să-și areate mânia și putearea.

Dară, zic, un împărat eritic poate cu putearea sa trage pe toți la eresul său și poate stinge toată credința de pre pământ, care lucru n-ar fi plăcut lui Dumnezeu. Sau de nu o ar și stânge, dar s-ar împuțina mult credincioșii. Răspundem: credința și creștinătatea

niciodinioară nu să va stinge, de s-ar rădica asupra toată putearea lumii aceștia. Că însuș Hristos iaste păzitorul și scutitorul ei, Însuș au zis: „Eu cu voi sânt pururea până la sfârșitul vechiului.” Iar de s-or împrușca credincioșii, încă nu te teame nemica, precum iaste scris: „Nu te teame, turmă mică, că bine au voit Tatăl vostru să dea voao împărăția.” (Luca, cap 12, s. 32). Apoi: „Poate Dumnezeu, den petritele acestea, să rădice feciori lui Avraam.” (Math., cap 3, s. 9). Adecă, pe aceiași eritici, poate Hristos iarăș să-i întorcă la staulul Său, prin darul Său. Lasă, dară, sabiia mireanilor, nu te folosi cu dânsa, nici izgoni pre eritici, precum papa joară pre toți episcopii că or izgoni pre eritici, ce te roagă pentru dâșii și te arată lor cu blândețe și cu pildă: „Așa să lumineaze lumina voastră înaintea oamenilor, ca, văzând faptele voastre ceale bune, să proslăvească pre Tatăl vostru cel din ceriuri.” (Math., cap 5, s. 16). Că, de-i vei bajocori, mai tare să întărită. Au nu știi sfinții cu cătă îngăduială s-au purtat și cătră împărății eretici, cum au fost Costantie, Iulian, Valens, și cătră alți eritici?

2. Pun împrativă că putearea duhovnicească iaste mai înaltă decât cea mirenească, precum ceriul îi mai înalt decât pământul. Așa, dară, putearea cea mirenească iaste supusă cei duhovnicești, și besearica are putere și preste ceale vremealnice. Răspundem: adevărat, putearea duhovnicească iaste mai înaltă decât cea mirenească, dar, pentru aceea, nu urmează aceasta să fie supusă aceia. Că Dumnezeu le-au osebit, ceaea o au dat mireanilor, ceasta preoților, și precum în lucrurile ceale duhovnicești toți oamenii și domnii, și împărății sânt supuși besearicii, așa, în ceale pământești, toți preoții supuși sânt împărăților și domnilor. Au pentru că zugrăvia iaste mai de cînste și mai înaltă decât cișmășia, cismașu va fi supus zugravului? Nicicum. Ce cismașu, deacă are lipsă de icoană, să roagă de zugrav? Așijderea, zugravu, deacă i să rumpe încălțăminte, să roagă de cismaș și nu are de-a poronci nici unu altuia în meșetșugu său.

Cap 5

Împăratul n-are putere preste ceale duhovnicești

Precum ceale vremealnice cu totul sânt slobode și scutite de putearea cea duhovnicească a besearicii, așa la ceale ce sânt numai duhovnicești, nimic amestec n-are împăratul sau fieșce altă putere mirenească, căci aceasta sângur arhieriei și preoților iaste dată, că lor numai, și nu altora li s-au încredințat turma lui Hristos să o învețe (Math., cap 28, s. 18), să o pască (Fap. apost.). Lor numai li s-au dat cheile împărăției ceriurilor (Math., cap 18, s. 18; Ioan, cap 20, s. 21); vezi mai sus, titlu 1, cap 6 etc. Iar Math., cap 18, zice: „De nu va asculta nici soborul, fie ție ca cel păgân și ca un vameș”. Toți, și domnii, și împărății, aci supuși să fac în ceale duhovnicești besearicii, căci fără hotărâre să vorbească, drept aceea, nici nu să lasă afară. Pre urmă, nespus de mine, vei înțaleage, și din ceale mai nainte zise urmează că, de vor, nescăi lucruri amestecate, o parte duhovnicești, o parte vremealnice, în căt sânt duhovnicești, de besearică să țin, iar în căt sânt vremealnice, puterii împărătești sânt supuse, nice besearica într-această parte vreo avteantie sau putere, fără în căt îi va fi îngăduit de la împăratul. Iar besearica a îngădui ceva putere mireanilor întru ceale ce sânt de tot duhovnicești, cum iaste hotărârea materiilor și a formelor tainelor besearicii și cum sânt întrebările și pricile ceale dogmaticești etc., nicicum nu poate, fiindcă la treaba acestora nesmăntnicie e de lipsă, carea numai besearicii cu toată luarea afară iaste dată, și de cei ce sânt împodobiți cu darul cel preoțesc numai să pot sluji.

Titlu 4

Despre soboare

Cap 1

Soboarele sânt de lipsă în besearică

Soboarările a fi nu numai folositoare, ce și tocma de lipsă în besearica lui Dumnezeu toate înapoi trecute beseariceștile fapte și lucrări ne învață. Așa, încă pe vremile apostolilor, stărnindu-să price pentru tăierea împrejur, ce era poroncită de legile lui Moise, și făcându-să gâlceavă nu puțină la Antiohia întră credincioși, zicând cei ce era dintră evrei cum că cei dintră neamuri, macar că cred întru Hristos și sânt botezați, de nu să vor tăia și împrejur după obiceiul lui Moise, nu să pot spăsi, s-au judecat a fi de lipsă să adune apostolii și presviterii la sobor, ca să vadă de întrebarea aceasta (Fap. ap., cap 15). Nice nu s-au alinat gâlceva, fără numai prin Soborul apostolicesc cel la Ierusalim adunat. Așijderea, și după apostoli, sfinții părinți, de câte ori s-au sculat ceva eres sau au fost ceva îndoială și încălcitură de vreo dogmă a credinții, pururea s-au silit a să aduna întru una, ca să vadă de cuvântul de acesta, nici mai nainte nu s-au așăzat vrajba, până nu s-au dat judecata și sentința soborului afară. Mărturie ne sânt ceale șapte soboare a toată lumea, a căroră avthentie iaste în toată lumea pe supt soare cunoscută și crezută. Dintru acestea învățăm și aceea, că sângur soborul iaste mijlocirea de-a ținea și de-a ocroti unirea, precum a credinții, așa și a dragostei. Vezi mai sus, titlu 1, cap 15.

Cap 2

Soborul nu-l adună papa

De multă vreme, partea cea mai mare a latinilor își bate capu ca să areate și să ne facă a crede cum că a papei iaste deregătoria și putearea de a poronci arhierilor peste toată lumea să adune la sobor, când să socoteaște a fi lipsă de adunarea soborului. Dar noi nicicum nu putem crede aceasta. *Întăiu:* pentru că nici în Sfânta Scriptură, nici în învățătura părințească, cea până la noi trimisă, această puteare a fi dată de la Domnul Hristos papei nu aflăm. *A doao:* de vom lua sama la obiceiul cel bătrân al besearicii, toate altmintrelea le găsim.

Întăiul Sobor ce s-au făcut la Nichea în Vithinia, anul de la Hristos 325, nu papa, ce cel întocma cu apostolii, împăratul Costantin, l-au adunat, despre carea așa scrie Evsevie istoricul, în cartea 3, despre <domnia> lui Costantin, cap 6: „După aceea, dară, sobor a toată lumea, ca o tabără a lui Dumnezeu gătind, la un loc au adunat și pre episcopi de pretutindinea, prin epistolii cu cinste scrise, ca acolo să silească, i-au chemat. Și nu numai poroncă spre acest lucru era dat, ce etc.” Aceaeș ne-au lăsat scris Socrat⁽²⁰⁾ istoricul, în istoria sa cea besearicescă, la cartea 1, cap 5, și Sozomen⁽²¹⁾ în istoria sa, la cartea 1, cap 16, și Theodorit, la cartea 1 a istoriei cei besericești, cap 7.

Al doilea Sobor a toată lumea, ce întâiu s-au făcut la Țarigrad, anul 381, nu cu poronca împăratului Theodosie cel Mare s-au adunat, precum ne povestesc istoricii cei besericești? Socrat, la cartea 5, cap 8, zice: „După aceastea, împăratul nemic zăbovind, de arhierii cei de o credință cu dânsul adună sobor, ca și credința cea din Nichea să să întărească, și la

Țarigrad episcop să se hirotonească”. Aceaeaș scrie și Sozomen, vorbind despre împăratul Theodosie cel Mare, la cartea 7, cap 7: „Nice după multă vreme au adunat sobor de arhieriei cei de o împărtășire cu dânsul, și ca să să întărească așăzământurile Soborului de la Nichea, și ca să să rănduiască episcop în scaonul Țarigradului”. Așijderea, Theodorit, la cartea 5, cap 7, zice: „Theodosie numai arhierieilor celor dintru împărăția sa le-au poroncit să să strângă la Țarigrad, unde, după ce au sosit (și era o sută și cincizăci), au oprit să nu-i spuie nime care-i Meletie cel Mare, că vrea din aducerea aminte a visului său să-l cunoscă. Ba și însuși soborul mărturiseaște acest adevăr, căci așa scrie în epistolia sa cea sinodicească, cătră împăratul îndreptată: «Și ne silim a înștiința pre Evlaviia Ta despre ceale ce s-au făcut în sfântul sobor, adevă că de pe vremea ce după epistolia Evlaviei Tale ne-am adunat la Țarigrad întâiu iproci»”. Iată, chiar cunoaște soborul că nu după poronca altuia, ce numai după epistolia și poronca împăratului s-au adunat într-o una. Lămurit, dară, iaste că nu papa Damas, ce era atunci la Roma Veache, au adunat acest sobor. Ba încă nici n-au avut știre de adunarea acestui sobor, nici la sobor n-au fost, nici el, nici solii lui, precum iaste a vedea den iscăliturile acestui sobor.

Al treilea Sobor a toată lumea, la cetatea Efesului, în anul 431, l-au adunat Theodosie cel Tânăr, precum arată epistolia lui cea cătră Chirill, patriarhul Alexandrii, și cătră alți mitropoliți: „Să cugeți, Cucerniciia Ta, după prăznuirea, însă cu agiutoriul lui Dumnezeu să să zică, Sfintelor Paști, la cetatea efeseanilor, în Asia, pe zioa Rusaliilor să vini, având grijă ca puțini, carii vei socoti, den cei ce sânt în eparhia ta preasfinți arhieriei, acoloș împreună să să adune, ca și în eparhie, la preasfintele besearici, să fie destui, și la sobor cei de folos să nu scadă. Scrisu-s-au, aseamenea, de la Mărimea Noastră, despre mai sus spusul s. sobor, peste tot locul, la iubitorii de Dumnezeu episcopi și mitropoliți ș.c.l.” Nu tăgăduiaște aceasta nici Chelestin papa, în epistolia sa cea cătră Theodosie împăratul: „Și soborului acestuia (zice), carele ați poroncit să fie, fața noastră într-o aceștea carii îi trimetem o arătăm ș.c.l.”.

Al patrulea Sobor a toată lumea, în anul 451, l-au adunat Marchian împărat, întâiu la Nichea, în Vithiniia, precum se vede din epistolia cea chemătoare: „Ne-au plăcut, zice, noao ca chiar să să facă sobor sfânt în Nichea, cetatea Vithiniei (...) Drept aceaea, Sfinția Ta, cu atăți preacinstiți episcopi, den preoția ta, căți ți se va părea, carii sânt deprinși în Sfintele Scripturi, carii în știința și într-o învățătura pravoslavniciei și adevăratei credinței sânt mai aleși, la numita cetate, pe viitoarele calende a lui septemvrie a veni să te grăbești”. Aceaeaș vorbeaște împăratul și în epistolia cea cătră Anatolie, patriarhul Țarigradului. Apoi, acelaș împărat au mutat acest sobor la Halchidon, de unde să și numeaște. Să adevăresc aceastea toate den epistoliile împăratului ceale cătră sobor.

Al cincilea Sobor a toată lumea, carele e al doilea în numărul celor ce s-au făcut la Țarigrad, l-au adunat, în anul 553, Iustinian împărat. Povestează aceasta Evagrie în istoria sa, la cartea 4, cap 37: „Când Vighilie a Romei Vechi, și a cei Noao, întâiu Mena, după aceaea, Evtihie, iar a Alexandriei, Apolinarie, și Domnin a Antiohiei episcopie au ținut, Iustinian au adunat a cincilea sobor.” Și Nichifor Callist,⁽²²⁾ în istoria sa, la cartea 17, cap 27, așa grăiaște: „Împăratul Iustinian, chemând pre arhieriei tuturor besearicilor, au adunat sfântul a cincilea Sobor a toată lumea”. Chiară să face aceasta și din epistolia lui Iustinian împărat, cea cătră patriarși și episcopi, carele, după <ce> au povestit cum ceale mai nainte patru soboare preacucearnicii împărați le-au adunat, într-o acesta chip grăiaște: „Însă fiindcă, și după afurisania cea de voi făcută, într-o acealeași rămân unii, acealeași trei capete apărând, drept aceaea v-am chemat pre voi la împărăteasca cetate, îndemnând pre cei ce de obște vă adunați ca voia ce o aveți pentru aceastea iarăși să o arătați.”

Al șasălea Sobor a toată lumea ce s-au făcut a treia oară la Țarigrad, în anul 681, l-au adunat Costantin împărat, precum să veade den dumnezeiasca sacră cea cătră domnu papa de la Roma și din cea cătră Gheorghie, patriarhul Țarigradului, în carea așa grăiaște împăratul: „Grăbeaște ca numiții cinstiții mitropoliți și arhieriei cu degrabă să vie la această de Dumnezeu apărută a noastră împărătească cetate, ca să să cearnă mai sus-numitul cap și, de mari daruri dătătoriu și coronătoriu nostru Dumnezeu ajutând, nesmintită și pravoslavnică hotărâre să să pună aceștii dogmei.” Aceasta o mărturiseaște și Agathon papa în epistolia sa cea cătră împăratul, în carea zice că, *după poronca* preamilstivului împărat și *pentru ascultarea* cu care-i datoriu, trimite soli la sobor pe Abundanție, pre Ioan ș.c.l. „Aceasta împărăteasca ta milostenie, milostiveaște poroncind, au îndemnat, și micșorarea mea, ce s-au poroncit, cu ascultare au plinit”. Să arată aceaea și den faptele soborului și den epistolia aceluiaș sobor, cea cătră papa Agathon, a căriia aceasta iaste iscălitura: „Sfântul și a toată lumea sobor, carele prin darul lui Dumnezeu și sfântă poronca preacucearnicului și preacredinciosului împărat Constantin s-au adunat întru acest împărătesc Constantinopol, Roma Noao, preaosfințitului și preafericitului Agathon, papei Romei cei Vechi.”

Al șaptelea Sobor a toată lumea, al doilea den numărul acelora ce s-au făcut la Nichea, în anul 787, l-au adunat împăratul Constantin cu împărăteasa Irina. Să dovedeaște aceasta den dumnezeiasca sacră a lui Costantin împărat și Irinei împărăteasei, cea cătră Adrian, papa Romei Vechi. Arată-să și den faptele soborului, întru a căruia lucrare dentăiu așa să ceteaște: „Strângându-să sfântul și a toată lumea sobor, carele, prin darul lui Dumnezeu și milostiva poronca împăraților, s-au adunat în Mitropolia Nicheianilor”. Cunoaște această poroncă chiar și Adrian papa, în epistolia sa cea cătră Tarasie.

Toată dovada latinilor, cu carea să nevoiesc a arăta că papei să cuvine adunarea soborului a toată lumea, iaste că zic ei că întâia ședere pentru aceasta e rânduită în besearică, ca să fie mijlocire de-a ținea și de-a apăra unirea credinței și a dragostei. Deci, stărnindu-să ceva eres și neputându-să așaza fără prin sobor, papa trăbuie să adune soborul, că a lui iaste grija să nu să strice unirea. Dară, fiindcă mai sus, titlu 1, cap 15, chiar s-au arătat a nu fi adevărată socoteala acelora, ce zic că întâia ședere, ce e besearică e rânduită spre aceaea, ca să fie mijlocire de-a ținea unirea întră credincioși, și dovada aceasta a latinilor, ce o trag den socoteala aceaea, nemica nu plătește.

Întrebare. Cine, dară, va aduna soborul? *Răspundem.* Împăratul. *<Întrebare.>* Așa, dară, aceasta acuma nu poate fi, că nu e numai un împărat, ce mai mulți împărați și crai. *Răspundem.* Cu un înțeles, dară, a tuturor crailor să va aduna. *Întrebare.* Dară de nu s-or putea înțăleage laolaltă craii, precum acuma, fiind unii dintră dânșii eritici? *Răspundem.* Atunci nu să va putea strânge sobor. Însă, când ar fi una ca aceasta, tot atăta îi isprăvi și de-i da papei putearea de-a aduna sobor, că, dacă nu să înțăleg craii laolaltă, nu Ț-or lăsa pre arhieriei să vie la sobor, tocmai de-ar poronci și papa. Atuncea, dară, s-or aduna arhieriei căți or putea și, cernând lucru cu amăruntul, or face hotărâre carea or trimite-o pe la toate besearicile pentru înțălesul și hotărârea de obște. Așa ar trăbui să facă și când ar fi toți împărații și craii lumii, eritici sau păgâni. Așa s-au afurisit toate eresurile de pe vremile apostolilor, până la coronarea S. Constantin împărat, și, după aceaea, încă de multe ori, când, pentru cuvioase pricini, nu s-au putut arhieriei din toată lumea aduna într-un loc.

Cap 3

La sobor, toți și sânguri arhieriei trăbuie să cheame și să aibă cuvânt hotărâtoriu

Toți, adevărat, arhieriei lumii și dânșii sânguri trăbuie să cheame la sobor și să hotărească dogmele credinții, lăsând pe toți ceialalți afară, veri clirici, veri mireani. Căci tuturor arhieriei, și lor numai prin apostoli, li s-au poroncit să învețe toate neamurile și limbile (Math., cap 28, s. 18). Pre arhieriei numai i-au rânduit Duhul Sfânt să pască besearica lui Dumnezeu, carea o au câștigat pren sângele Său (Fap. ap., cap 20; vezi mai sus, t<itlul> 1, cap 6). Aceasta s-au și ținut de demult în besearica lui Dumnezeu, precum să veade den faptele soboarălor celor a toată lumea. Numai apuseanii, carii pururea sânt nestătornici și nepăzitori lucrurilor celor bătrâne, dau în sobor cardinalilor lor, nefiind împodobiti cu darul arhieriei, cuvânt hotărâtoriu și îi fac, asemenea cu arhieriei, judecători. Ba încă, înaintea episcopilor și a mitropoliților, le pun scaone de șăzut.

Cap 4

Ședearea pre scaonul cel mai întâiu în sobor nu iaste dată papei de la Hristos

Iară în sobor să șadă papa, au prin sine, au prin solii săi, în locul cel mai întâiu și mai de frunte, macar că au îngăduit obiceiul cel de demult, tot, această vrednicie și vâlfă a fi papei de Domnul Hristos dăruită sau a fi lui lipită, așa căt altuia, afară de dânsul, să nu i să poată cuveni, și altul să nu poată în sobor mai nainte de papa cuvânta, și ce e de folos înainte a pune, un cunoaștem. Căci știm că în Soborul de la Nichea, cel întâiu a toată lumea, mai nainte de toți au șezut Osie, arhierul de la Corduba, el să află cel mai întâiu întru iscălituri. Iar a fi fost el cu adevărat sol papei, până acuma încă nici unul n-au adevărit. Așijderea, și în Soborul al doilea a toată lumea, necum să fi fost cea dintăiu a papei, ce nici n-au fost de față, nici el, nici solii lui. Iar în Soborul a cincilea a toată lumea, macar că papa Vighilie era de față în Țarigrad, totuș, la toate judecățile soborului, fruntea locului au fost a lui Evtihie, patriarhului Țarigradului, precum iaste a vedea în faptele și iscăliturile acelu sobor. Așa, dară, mi să pare că ședearea întâiu și cuvântarea întâiu în sobor trăbuie să numere întră lucrurile ceale adiafoare. Adecă, fiindcă șădearea întâiu iaste lucru den afară, carele la învățătura și avthentia soborului nici nu poate ceva adăoga, nici micșora, tot atăta plătește hotărârea soborului și tot atăta sântem datori a creade ce învață soborul, macar va ședearea unul în locul cel mai întâiu, macar altul, acar cum va fi, soborul nesmăntnic iaste, și a cerca întâia ședeare la masă Evangheliei lui Hristos să împotiveaște.

Cap 5

Cum trăbuie să cură soborul?

După ce s-au adunat soborul, mai nainte de toate, trăbuie, cu frica lui Dumnezeu, țipând toată patima pămăntească, cu de-adinsul să cerceteaze Sfânta Scriptură și trădania apostolească despre acea dogmă pentru carea s-au adunat soborul. Căci aceastea doao, adecă Sfânta Scriptură și trădania apostolească, sânt ceale doao mari îndreptări, den care cunoaștem adevărurile ceale de Dumnezeu descoperite. Nici nu să face acum descoperire noao de vreo dogmă, ce, în ceale ce sânt descoperite, ca besearica sau soborul să le afle, să le tălcuiască, să le hotărească și, fără sminteală, să le învețe Duhul Sfânt, după făgăduința Domnului Hristos,

întru ajutoriu stă. După cercarea aceasta, cea cu tot de-adinsul, fieștecarele arhieru, judecând și hotărând, să spuie sentenția sa. Însă, întru toate acestea, precum trăbuie să fie împreună înțelegerea și judecata tuturor besearicilor, mai ales a celor apostolești din toată lumea, așa să nu fie ceva sfârșit sau patimă pământească, ceva înșălare, ceva frică sau silă de undeva asupra soborului pornită. Căci, de va fi aceasta, îndată înceată soborul a fi pe leage, îndată înceată a fi a toată lumea și să sfârșaste în tălhărie, pentru că sentenția și hotărârea cea silită nu e a celui ce o dă afară, ce a celui ce silește. Pentru aceea, lepădăm soborul cel adunat la Arimin, 359, căci prin înșălăciunea arianilor s-au iscălit părinții, la zisele arianilor, și supt năluca adevărului și a dragostei au întărit eresul lui Arie, macar că nu după multă vreme, cunoscând părinții înșălăciunea, să căiră de ceale ce lucrasă. Lăpădăm, așijderea, al doilea Sobor de la Efes (449), unde au afurisit Dioscor pe Sf. Flavian, îl lăpădăm, zisei, că silă mare s-au făcut părinților de la Dioscor și de la cătane.

Iarăș, soborul cel adunat la Țarigrad, 754, asupra icoanelor îl lăpădăm, nici a toată lumea n-au fost, pentru că n-au fost judecata întru acest sobor cu împreună înțelegerea tuturor besearicilor. Ascultă cum muștră Ioan Diaconul în Soborul al 7, la lucrarea 6: „Iar cum mare și a toată lumea, carele nici l-au priimit, nici împreună l-au cuvântat *συνεφώνησαν* cei mai mari a celorlalte besearici, ce anathemei l-au dat. Căci n-au avut pe papa romanilor de pe acea vreme împreună lucrătoriu sau pe aceia carii pe lângă dânsul sânt preoți, nici prin țiitorii locului lui, nici prin epistolie enchiclică, precum leagea soboarălor iaste, dar nici împreună înțelegători șie pre patriarșii Răsăritului, adecă a Alexandriei, a Antiohiei și a Sfintei Cetăți, sau pre împreună slujitorii și arhieriei cei ce cu dânsii sânt. Adevărat, fum plin de ceață, întunecând ochii celor nebuni, iaste cuvântul lor, și nu luminează pusă pe sfeășnic, ca să lumineaze tuturor celor din casă, pentru că, *τωπιχός*, întru ascuns, și nu deasupra muntelui orthodoxiei s-au grăit cuvintele lor, nice în tot pământul apostolește au ieșit graiul lor sau la marginile lumii cuvintele lor, precum a celor șease sfinte și a toată lumea soboare.” Întru acestora număr pun și Soborul de la Florenția, carele, zic, macar vei socoti adunarea lui, macar curgerea, macar urmarea pe leage, și a toată lumea nu se poate numi, căci adunarea despre partea grecilor au fost nu pentru dragostea și cercarea adevărului, ci pentru ca să poată căpăta împăratul, unindu-să, ajutoriu de la papa asupra turcilor. Aceasta o arată den făgădașale și legăturile papei, de să va face unire. Iar curgerea soborului au fost cu spaimă, zicând papa că, de nu să vor uni grecii, să vor supăra craii Apusului, ba încă zice că nu știe cum s-ar putea întoarce acasă: „Mă mir (zice papa, în sesia 25, list 599) ce folos veți avea voi de dejghinare, că, de va fi, cum or lua-o aceasta prinții Apusului? Cât ne vom supăra noi? Ba cum voi vă veți întoarce la patria voastră? Dar, de să va face unire, și craii Apusului, și noi, toți mare bucurie vom avea și de mare ajutoriu voao vom fi, și ajutoriul nostru mult va ușura pre creștinii ce lăcuiesc la Răsărit și pre cei ce sânt în robia celor fărădeleage.” Auzind acestea, împăratu începu numai a sta de greci să facă unirea, carea, cu atâtea dișputații, nu au fost putut face. Și mai tare încă au stat împăratu, deacă au înțales că Vissarion și trei alții vreau să să unească, că să temea să nu piardă de la sine pe aceștea, întru carii mare nădeajde și ajutoriu avea asupra vrăjmașilor turci, precum fapta i-au dovedit, mai ales pe Vissarion, carele până la moarte n-au încetat a să trudi pentru împărăția Țarigradului. Deci să unirà unii, iar alții nicicum nu vrea mai nainte, până n-au început împăratul a să lăuda că el primeaște acest sobor și ca un împărat îl va apăra. Și așa să făcu unirea la Florenția, dar anathemă nu s-au zis celor ce almintrelea vor creade, de unde încă să veade că grecii numai de frică și până vor fi în Italia s-au iscălit la ceale ce să hotărără în sobor, iar nu că doară așa le-ar crede, căci îndată cât să văzură afară de

Italia și afară de frică și de primejdie, și aceștea, și ceilalți răsăriteani să lăpădară de ceale ce la Florenția să hotărască. Ascultă epistolia soborului întru carele au fost trei patriarși, a Alexandriei, a Antiohiei și a Ierusalimului, în *Istoria Bizantului*, tom 23: „Fiindcă au venit aici întru tot preasfințitul mitropolit a preasfintei Mitropoliei a Chesariei Capadochiei, carele protothron iaste și exarh a tot Răsăritului, și ca să să închine preacinstului și dumnezeiescului a Domnului nostru Iisus Hristos mormânt și sfințitele locuri care sânt în Ierusalim, întru care preaminunatele taine a iconomieii lui Hristos s-au săvârșit, să le vadă și ca să să înțeleagă cu noi despre cea mare a pravoslaviei și a cucernicieii creștinilor taină, și să areate toate scadelele ce s-au stărnit în Țarigrad pentru blăstămatul sobor ce s-au adunat la Florenția, orașul Italiei și a latinilor, cu papa Eughenie, au întărit dogmele carea nu era slobod și au iscălit o adăogare în dumnezeiescul și nevinovatul Simvolul credinței noastre, și au îndemnat a creade cum că dumnezeiescul Duh și din Fiiul porceade, și au îngăduit azima la noi să să jărtvească, și să să facă, pentru aceea, pomenirea papei. Afară de aceea, multe altele a lor împotriva rânduialii canoanelor, care nu era slobod, au luat și au priimit, și cum Mitrofanu Chizicului tâlhărește au răpit scaonul Țarigradului, carele una au înțales cu eriticii și cu numitul papa, și cu împăratul grecilor, Paleolog latinofronul, cel ce pre cei credincioși și pravoslavnici îi gonește tirănește și-i probează, iar pre cei necredincioși și cu socoteală rea îi cheamă și-i înalță ca pre cei de un eres cu dânsul, și, ce-i mai mult, cu de-adinsul pre aceștea îi sărută pentru poncișarea ce are împotriva pravoslaviei și a cucernicieii. De-aci s-au întâmplat de, peste tot locul, spurcați mitropolitii și blăstămați episcopiceii, în dumnezeieștile și sfintele scaone a sfintei marei besearicii a Țarigradului, au vărât ca pre supușii eparhiei sale. Au arătat încă numitul preasfințit mitropolit domnul Arsenie, a preasfintei Mitropoliei a marei Chesariei Capadochii protothronul și a tot Răsăritul exarhul, cum nu numai într-alte besearici Mitrofan patriarhul ceale împotriva canoanelor hirotonii le-au încredințat celor ce una înțelegea cu latinii, dar acuma și în ceale den eparhia a tot Răsăritului patru mitropolitii și episcopiceii nehirotonitul au hirotonit, adecă în Amasia, Neochesaria, Tian și la Machiss, cei ce toate a latinilor le credea și le făcea, carii de-aciia nu numai își așteaptă stricăciunea și perirea sa, ce încă, după o îndrăznire ca aceasta, și pre cei ce sânt acolo în turma lui Hristos creștini, pre toți îi înșală și-i strică, și multe scadele besearicii cei pravoslavnică aduc. Diript aceea, cel cu evlavie și preacredincios, și a toată pravoslavia apărătoriu și răvnitoriu, numitul mitropolit a Chesariei Capadochiei, neputând suferi înnoirea și stricarea besearicii lui Hristos, care cei din de streine crezătoriu asupra dreaptii și adevăratei credinței noastre au cerșut să i să dea sinodicească sentință de la noi, cei trei pravoslavnici arhieriei ce sântem în Siria, adecă de la Filotheiu a Alexandriei, de la Dorotheiu a Antiohiei și de la Ioachim a Ierusalimului, ca pe toți cei ce au credință rea din toată eparhia sa să-i potă izgoni, pentru că însuș iaste mai vechiu și pravoslavnic. Pentru aceea, noi sobornicește împreună poroncim, în numele cei de o ființă, de viață făcătoareii și nedespărțitei Sfintei Troiță, ca mitropoliții și episcopiceii cei ce nu pentru fapte bune și cucernicie s-au hirotonit și iarăș pre igumeni împreună și pre duhovnici, de sânt vrunii, aseamenea pre preoți, pre diaconi și macar de ce treaptă besearicescă, fiind almintrilea spurcați și nevreadnici, carii, cu prilejul eresului, când era în primejdie pravoslavia, cu nevrednicie au alergat, cu slavă deșartă și cu eres, la episcopie și la mitropolie, ca când are fi apărătorii sufletelor, ca cu sine pre alții la perire să aducă, și toată turma cea pravoslavnică a lui Hristos, adevăratului nostru Dumnezeu, fiind cu totul lipsiți de frica lui Dumnezeu și de rodurile dreptății și a cucernicieii, ba încă bajocoritori și spre toată evlavia fără rușine adecă, poroncim: dintru această zi să fie scăzuți și lipsiți de toată lucrarea cea preotească și den toată ceata besearicescă, până ce să va adeveri împreună și de obște cucernicia lor. Aceștea, de vor

asculta, vor fi scăzuți și lipsiți de darul preoției, iar, de s-or pune împotrivă și ca tâlharii împotrivă canoanelor s-or împoncișa, ca niște oameni cu cerbice și împotrivitori să fie afuriși și înstreinați de sfânta și cea peste fire și de o ființă Troiță. Așijderea și cei ce cuprind pre ei și întru unele ca acestea una înțăleg cu dânșii și-i ajută. Dăm puteare, ca unui a evlaviei și a pravoslaviei propoveduitoriu, mai sus-numitului preasfințit mitropolit, carele ipertim și exarh a tot Răsăritului iaste, să propoveduiască peste tot locul evlavia, fiindcă nu să teame la adevăr nici de fața împăratului, nici a patriarhului, carele nu bine creade și lucrează, nici a bogatului, nici a prințului, ci cu îndrăzneală ține credința și pravoslavia fără frică și fără îndoială, după poroncă. Să aibă, dară, el de acuma voie, pentru cucernicie, a certa, a dojeni și a îndrepta pre cei cu credință rea preste tot locul, pe unde va poate merge, dându-i-să de la noi îngăduință pentru darul și putearea Duhului Sfânt ce ne iaste noao dată, carele și trăbuie întreagă și nestricată cucernicia să o ție. Pentru aceea i s-au dat lui în scrisoare sentenția, soborniceaște și <de> mânilor noastre iscălită, în <luna> lui aprilie, șease mii noao sute cinzeci și una, a anului curgătorului, indict a șasea, și de la Hristos anul 1443.”

Iar aceasta ce urmează iaste cătră împăratu

„Preaputernice, prealine și prealuminate doamne și împărate! Ne-ncetat ne rugăm lui Dumnezeu ca Măriia Ta și împărăția de toată nenorocirea scutită să păzească, spre a noastră duhovnicească bucurie. Cunoscut să fie sfintei Împărății Tale cum noi am luat trei epistolii despre unire de la papa Evghenie, ca să o cuprindem aceea fără nici o mântuință, precum s-au făcut, și să facem pomenirea papei. Și acestea numai așa goale cătră noi le-au scris papa Evgehnice, dară nemica n-au arătat cum s-au săvârșit lucrul. Însă eu, pren scrisoarea cea mai nainte cătră mine, a prafântului mie frate domnu Iosif, arhiepiscopului Țarigradului, Romei Noao și icumenicului patriarh, adevărat am cunoscut cum că soborul de la Florenția n-au fost, precum grecii și latinii cu jurământ prin scrisori s-au fost înțăles, canonicesc și fără silă și slobod, după trădania apostolilor și a celor șapte sfinte și a toată lumea, și a sfinților părinți, ce nenumărate înșălăciuni iscodind italianii, lăgătura o au stricat, scrisorile ceale cu jurământ întărite le-au călcat, au făcut silă adevărului și, mai pe urmă, tirănește, dogmele sale ceale fărădelege iarăș le-au întărit și cealelalte împotrivă canoanelor le-au biruit. Și, ce e mai rău și mai fărădelege, cu multe alte, adaogarea aceea în cel de obște Simvol al credinții o au băgat, ba și cu scrisoare au dat – o săracii! – ca de la toți să mărturisască. Pentru aceea, am răspuns eu papei acestea: de va priimi el trădaniile sfintelor celor a toată lumea soboare și întăririle, și orice canonicăște și pe lege acești sfinți părinți au așezat, atuncea și eu Soborul de la Florenția îl cuprind și de pomenirea papei nu mă leapăd, numai această mărturisire în scris să o trimeată papa la noi, după cea pe lege și veache trădanie și obicei. Iar fără aceasta, almintrilea, nici eu nu primesc Soborul de Florenția, nici pomenirea papei. Ba încă și dintr-a noștri, carii s-au împreunat la acestea, adecă la Soborul de la Florenția și la pomenirea papei, făr’ de cea numită a lui dreaptă mărturisire, de sânt din cler, îi avem de acum scăzuți și lipsiți de toată slujba preotească, de sânt den tălnaciu, îi afurisim, și de la împărtășirea credincioșilor îi despărțim, după canoanele propoveduitorilor de Dumnezeu și după rânduialele și trădaniile ucenicilor lui Hristos și a sfintelor și a toată lumea șapte soboare. Și acestea noi lui i-am scris, iar Împărății Tale, acum, cunoscute facem acestea, că, deacă ai dat loc unora ca acestea pentru neamul nostru cel amărât și mai mort, fiind cu totul silit ca să-ți capeți ajutoriu, sau doară nu altă iconomie ai socotit de te-ai dat spre sentenția latinilor, și cu sila ai priimit adăogarea, și acum, lăpădându-te de grozăviile și fărădelegile lor, cea

adevărată în dumnezeiescul Simbol trădanie, după toate dumnezeieștile scripturi, fără îndoială o mărturisești și o primești, și îi crezi, precum cei mai nainte de tine au fost cucearnicii împărați, așa și noi, nu numai împrețenita a împărăției pomenire vom face, ce, cu ne-ncetate și nedeșartate rugăciuni, vom ruga pre Dumnezeu pentru Împărăția Ta, mai ales pentru suflet, cu care în toate zilele milostiv vom face ție pre Dumnezeu, ca să-ți iarte păcatele ce-ai făcut cu priceaperea și cu neștiința. Și așa vei dobândi mila păcatelor și iertarea neștiințelor, deacă nu leapezi sfintele trădării. Iară de vei rămănea și aperi ale celor streine crezători, fiindcă acealea sânt streine de la toată cea canonicescă și sobornicească trădanie, nu numai în Împărăției Tale pomenire o vom șterge-o, ce și pedeapsa o vom îngreioia, ca să nu capete puteare în besearica lui Hristos boala dogmei cei streine și stricătoare, deacă ne numim păstorii cucernicie, și prin scrisoare așa am mărturisit înaintea Lui și sfinților îngeri. Drept aceea, nu ca năimiții paștem besearica cucernicie, nice nu iubim mai tare sângele și sufletul, ce pentru Hristos și pentru Evanghelia Lui gata sântem, sufletul și trupul, și sângele, și orice moștenim pre pământ a vărsa. Iar de faci silă tireneaște și te nevoiești a răzvrăti besearica cea slobodă și nerobită, să știi că noi niciodinioară cucernicia nu o vom părăsi, nici tăcearea mai mult nu o vom suferi, ce, după poroncă, fără frică om înfrunța și om certa pre acesta. Pentru trimitem la sfânta ta împărăție aceastea, cu cel dintră ieromonași și duhovnici preacinstitul domnul Macarie și fiul jumătățării noastre, carele și Împărăției Tale, ceale ce despre sobor i-am lăsat, ți le va vesti. Căci cu fierbințală noi creadem, ca fieștecarele altul, unirea Romei Veache și a tuturor italianilor o pohtim, numai ei să supuie adevărului. Iar deacă să nevoiească a întări minciuna, nu putem cu dâșii să ne împărțăm, de ne-ar și tăia capu într-o zi la toți. Foarte bun lucru iaste, cu cucernicie, în tot ceasul a-și pune viața, deacă odată trăbuie să mori. Priimește, dară, și tu, o prealuminată și preaîndumnezeită împărate, rânduielile ceale dumnezeiești și legile lui Hristos, și trădaniile propoveduitorilor lui Dumnezeu și ucenicilor lui Hristos, cela ce, până acuma, cu cucernicie ai viețuit, carea faptă o mărturisesc părinții tăi, carii cu cucernicie și cu cuviință au răposat. Că nemica nu iaste întru credința noastră cu îndoială, carea spre încălcitură și îndoială, în dogmele ceale creștinești, să poată trage. Ce nici un neam n-au făcut atăta cercetare și cercare în lucrurile credinței, cătă părinții noștri, în credința lui Hristos, de unde și aflând mărturiile de la zidirea lumii, ceale ce, în vremi osebite, de Duhul Sfânt prin sfinții proroci s-au prorocit. Aceastea, mai nainte de toate, tare le-au îmbrătoșat. După aceea, trecând umbra, cu venirea darului, întreagă taina întrupării cea mântuitoare s-au săvârșit, și așa, săvârșindu-să prealuminată și făcătoarea de viață înviare, slujitorii și ucenicii lui, pren Duhul Sfânt, cu înțelepciune taina tâlcuindu-o, tuturor o au vestit, ca cei viitori toți, drept lor urmându-le, împărăției cei de-a pururea să ne împărțăm, carea să fie toți să o dobândim în Hristos Isus, Domnul nostru. Amin. În luna lui dechemvrie, indict șease.”

Dintru aceastea, afară de aceea că soborul acesta nu l-au priimit mai tot Răsăritul, învățăm încă cum că țarigrădeanii cu împăratul au priimit acest sobor numai pentru ca să capete de la papa ajutoriu asupra turcilor, apoi, că acest sobor s-au săvârșit prin multe momeale și înșălăciuni a italianilor.

Vei lua iar sama că grecii, dintru-nceput până la sfârșit, nu vrea nicidecum să lasă că Duhul Sfânt porceade de la Fiiul, ce silea pe latini să gândească altă mijlocire de a să uni. De unde culeg că grecii cu acest sfat numai au venit la acest sobor, ca să să unească cumva, iar nu ca să să lepede de credința ce ținusă până acuma despre purceadere. Drept aceea, și solii patriarșilor Alexandriei, Antiohiei și a Ierusalimului, și a altor arhieriei n-au avut poroncă ca să să iscălească purceaderii apuseanilor, ce numai să facă oarecumva unire. Carea să întărească de-aci, că acești patriarși, cum au înțales că soborul acesta au hotărât că Duhul Sfânt porceade

și de la Fiiul, au afurisit acest sobor și nu l-au cunoscut a fi a toată lumea, cu atâta mai puțin, că nici latinii nu s-au adunat toți la acest sobor, căci avea strâns sobor, cu mult mai înainte, la Vasilea, în Ghermania, de unde fugisă papa Evghenie, neputând suferi să-l îndrepteze pre el și pre ceilalți romani de simonie iproci. Și așa au înșălat pre greci, să vie împăratul cu grecii la dânsul, precum mărturisează acest sobor de la Vasilea, carele tocma într-aceaea zi, când la Florenția s-au făcut unirea, l-au și lipsit de patriarșie pe Evghenie papa, și de tot darul, și cinstea preoțească. (Fleuri, Istor., cartea 108, cap 75.)

Cap 6

Ce drept are împăratul în sobor?

Fiindcă împăratului e dată putearea de-a lua aminte și de-a câștiga fericirea și liniștea cea vremealnică, și de-a depărta de la obște ceale ce ar putea strica această fericire, iar la sobor, sau prin pricile arhierilor, sau prin neobrazniciia eriticilor și a shismaticilor, prea lesne să poate sminti această liniște, precum de multe ori a să fi întâmplat am luat, iarăș s-ar putea întâmpla ca arhierii să facă ceva canoane și așăzământuri, care s-ar împotivi rânduielilor împărătești și fericirii cei vremealnice, drept aceea, împăratul are drept și puteare, sau prin sine, sau prin boiarii săi, să șadă în sobor, nu ca să hotărească dogmele, ce ca să iaie aminte de ceale mai sus scrise și ca, fără știrea lui, să nu să vestească așăzământurile soborului, precum au făcut S. Constantin cel Mare, Theodosie, Iustinian și alți împărați. Ajută iarăș împăratul ca fără frică și fără zabavă să să poată vesti ceale ce în sobor s-au așăzat.

Cap 7

Canoaele și așăzământurile besericești trăbuie să să vestească peste toată lumea

Adevărat învață tălcuitorii legilor firei că de ființa și natura legii iaste ca leagea, după ce s-au întocmit de puitoriul legii cel legiuit, să să și vestească afară la supuși, pe carii îi iaste voia să-i îndătorească spre paza și ținearea aceiaș. Că cum va ținea cineva acea leage, carea la cunoștința lui n-au ajuns? La aceastea privind cu mintea, Valentinian împărat, în leagea 9 a Codexului, tit. 14, așa au așăzat: „Preasfințitele legi, care leagă viețile oamenilor, trăbuie de la toți să să înțălegă, că toți, mai chiar cunoscând orânduiala lor, au de ceale oprite să să depărteaze, au ceale îngăduite să le urmeaze”. Drept aceea, și canoanele, și așăzământurile besericești și sobornicești, ca să aibă putearea și energhia legii, să cuvine ca să să vestească afară la toți credincioșii, pre carii va să-i îndătorească spre paza acelorăș.

Cap 8

Modru și forma cum trăbuie să să vestească așăzământurile besericești

Iar modru și forma cum trăbuie să să vestească canoanele și așăzământurile besericești îndestulat ne învață Iustinian împărat în nearaoa 6: „Preasfinții patriarși a fieștecării eparhii aceastea să le spună în besearicile ceale ce sânt lor supuse și să facă cunoscute iubitorilor de Dumnezeu mitropoliți ceale ce sânt de noi întocmite. Ei iarăș să le spuie acealea în preasfânta besearica mitropoliei, și supușilor lor episcopi cunoscute să le facă, iar ei, fieșcarele în besearica sa, să le spuie aceastea, ca nime den împărăția noastră să nu fie neștiuturi de ceale

ce de la noi, spre mărirea și adăogarea marelui Dumnezeu și Mântuitorului nostru Isus Hristos sânt orânduite”. De unde iaste a învăța că, de va fi dătătorul de leage cel besericesc de obște, carele să poată pune legi besericești la toată besearica, precum au fost mai de demult împăratul Țarigradului, căruia era supusă toată lumea, și precum iaste soborul a toată lumea, legile, canoanele și așăzământurile acelu puitoriu de leage întâiu să să vestească în besearicile mitropolicești, iar mitropoliții în besearicele ceale episcopești, și episcopii în eparhiile sale. Așa, pururea, soborele ceale a toată lumea făcea mai multe tomuri de ceale ce așăzase și da la fieștecarele patriarh unul dentr-însăle, ca să poată aceale așăzământuri vesti supușilor săi. Dintru acestea ne învățăm a urgisi învățătura cea împrotivitoare legilor firei a acelor italieni, carii zic că bulele papei, cât le lipesc la ușile besearicilor în Roma, îndată pe toți credincioșii, câți sânt în lume, îi îndătoresc spre paza acelor ce să poroncesc într-însăle. O, la câte aduce pre om pohta și răvna domniei!

Titlu 6

Despre canoanele ceale priimate și întărite în Besearica Răsăritului

Cap 1

Numărul soboarlor și a canoanelor celor priimate în Besearica Răsăritului

În besearica noastră sânt, de sfinții părinți și de toți cei de leagea grecească, priimate și întărite, după care viața noastră a o îndrepta să cuvine, 85 de canoane ale sfinților apostoli: canoanele celor 318 sfinți părinți, ce în anul de la Hristos 325 s-au adunat în Nichea Vithiniei, asupra lui Arie, și sânt la număr 20; canoanele soborului ce s-au adunat cătră începutul sutei a patra de la Hristos la Anchira, ce sânt 25; canoanele soborului făcut la Neochesaria, iarăș cătră începutul sutei 4, înainte de Soborul de la Nichea, sânt canoanele acestui sobor la număr 15; canoanele soborului de la Gangra, ce sânt 25; canoanele soborului ce s-au făcut la Antiohia Sirei, anul 341, cu prilejul encheniilor, și sânt la număr 25; canoanele 60 a soborului ce s-au adunat <în> Laodecheia Frighiei, cătră jumătatea sutei a patra de la Hristos; 7 canoane a soborului ce s-au adunat întâiu la Țarigrad, anul 381, și iaste al doilea a toată lumea; canoanele Soborului a treia a toată lumea, ce s-au făcut la Efes, anul 431, acestea sânt la număr 8; canoanele ce sânt 30 a Soborului a patra a toată lumea, ce s-au adunat la Halchidon, anul 451; canoanele 21 a soborului de la Sardichea; canoanele, iarăș, ce s-au așezat la Hartaghen, în Africa, și sânt la număr tocma 135.

Iar nu numai canoanele soboarelor, sau acelor a toată lumea, sau acelor ce sânt topicos adunate, ce și a multor sfinți părinți sânt priimate, precum a Sfântului Dionisie, patriarhul de la Alexandria, ce sânt la număr 4; canoanele iarăș a Sf. Petru, patriarhului de la Alexandria, 14, a Sf. și făcătorului de minuni Grigorie, arhiepiscopului de la Neochesaria, 11, epistolia S. Athanasie, patriarhului de la Alexandria, cea cătră Amun monahul, și iară a Sf. Athanasie den 39 epistolie, despre sărbători; a aceluiaș epistolie, cea cătră Rufin; epistoliile Sf. Vasilie celui Mare, arhiepiscopului Chesariei den Capadochia, ce cuprind în sine 93 de canoane: a Sf. Grigorie, episcopului de la Nissa, epistolia cea canonicescă, carea are 8 canoane; răspunsurile canonicești a lui Timotheiu, patriarhului de la Alexandria, acestea sânt la număr 18; canoanele lui Theofil, patriarhului de la Alexandria, 10; aceluiaș, poveastea despre Cathari. Aceluiaș, cătră Agathon episcopul; aceluiaș, cătră Mina episcopul; epistolia canonicescă cea cătră Domnu, a Sfântului Chiril, patriarhului de la Alexandria; aceluiaș, cătră

episcopii cei den Livia și den Pentapol. A Sf. Grigorie Theologul, despre cetirea cărților Testamentului Vechiu și a celui Nou. A Sf. Amfilochie episcopului iar, despre cetirea acelorăș cărți. Epistolia lui Ghenadie, patriarhului de la Țarigrad, și a sfântului sobor ce s-au adunat cu dânsul, cea cătră sfinții mitropoliți și cătră papa Romei. Toate aceastea canoane sânt întru una adunate, precum le-am povestit în Pandectele lui Vevereghie; poți vedea despre aceastea și Pravila.

Iar a fi aceastea canoane priimate în Besearica Răsăritului, afară de obiceiul de astăzi, dar ne învață și Canonul al doilea al Soborului de la Trulla, carele îl scriem aici întreg, precum urmează: „Aceasta încă acestui sfânt Sobor, prea frumos și prea cu cinste, i s-au văzut, ca, de-aci înainte, spre leacul sufletelor și doftoria turburărilor, întărite și stătătoare să rămăie, care de la sfinții și fericții părinți, carii mai nainte de noi au fost, s-au priimit și s-au întărit, și noao încă ni s-au dat, cu a sfinților și măriților apostoli nume, 85 de canoane. Însă, fiindcă întru aceastea canoane ni s-au poroncit ca acelorăș sfinți apostoli așăzământurile ceale prin Climent să le priimim, în care acum de mult, de la ceia ce de la credință streine cred, spre pierzarea besearicii, unele vicleane și de la viața cea după Dumnezeu streine s-au băgat, care chipul cel mândru și frumos al dumnezeieștilor rânduieli ni l-au întunecat, aceastea așăzământuri, spre întemeierea și liniștea preacreștineștii turmi, bine le-am lăpădat, neamestecând rodurile ereticeștii înșălăciuni și nicidecum împleticindu-le cu cea adevărată și întreagă a apostolilor învățătură. Pecetluim și cealelalte canoane toate, care de sfinții și fericții noștri părinți s-au tălcuit, adecă de cei trei sute optsprăzece purtătorii de Dumnezeu părinți ce s-au adunat la Nichea și de cei de la Anghira, și iar de cei ce la Neochesaria, aseamenea și de cei ce la Gangra; afară de aceastea, și de cei ce la Antiohia Sirei, și de cei ce la Laodichea Frighei, apoi și de cei 108 părinți, carii la această de Dumnezeu păzită și împărătească cetate s-au adunat, și de cei doao sute carii la Mitropolia efeseanilor s-au străns, și de cei șease sute treizeci sfinți și fericți părinți de la Halchidon, așijderea și de cei ce la Sardica și ce la Harthaghen, și ce iarăș, la această de Dumnezeu apărată și împărătească cetate, carele întru această cetate mai-mare era, și supt Theofil, carele au fost al Alexandriei episcop. Ba încă și canoanele lui Dionisie, carele au fost arhiepiscop cetății cei mari a alexandrineanilor, a lui Petru, carele au fost al Alexandriei arhiepiscop și mucenic, a lui Grigorie, carele au fost al Neochesariei episcop, făcătorului de minuni, a lui Athanasie, arhiepiscopului Alexandriei, a lui Vasilie, arhiepiscopului Chessariei Cappadochiii, a lui Grigorie, episcopului Nissii, a lui Grigorie Theologul, a lui Amfilochie al Iconului, a lui Thimotheiu, arhiepiscopului Alexandriei celui dentăiu, a lui Theofil, arhiepiscopului aceeaș mare cetate a Alexandriei, a lui Chirill, arhiepiscopul Alexandriei, și a lui Ghenadie, carele au fost patriarh întru această de Dumnezeu apărată și împărătească cetate. Iar afară de aceastea, canonul ce de Ciprian, carele al țării afrilor au fost arhiepiscop și mucenic, și de soborul ce supt dânsul au fost s-au tălcuit, carele într-a mai sus-numiților arhierilor locuri și sângur după cel dat lor obiceiul s-au ținut. Și a nu fi slobod nimăru mai nainte spusele canoane a le muta au a le strica, au altele, afară de ceale mai nainte aci puse canoane a priimi, care de la unii adăogând vicleană iscălitură s-au grămădit, carii a precupi adevărul s-au silit. Iar de să va adeveri că cineva, vreunul din canoanele ceale mai sus spuse, să silească a-l înnoi sau a-l strica, va fi vinovat după acel canon, precum acelaș canon grăiaște, pedepsindu-să, și prin însuș, întru aceea în ce au greșit, doftorie priimind”.

Cuvine-să a ști încă că și Soborul de la Trulla au făcut o sută și doao de canoane, în care așa ni să pune înainte toată rânduiala și tocmeala vieții, căt nici unul din toate soboarele la acea săvârșire n-au ajuns. Mai pe urmă, Soborul a șaptelea a toată lumea ce s-au adunat la Nichea,

anul 787, au făcut doaozeci și doao, care, precum ceale de la Trulla, sânt în mare cinste și pază în besearica noastră.

Afară de acestea, pururea au priimit besearica și orânduielele și așăzământurile iubitorilor de Dumnezeu împărați, și sântem spre acelora pază datori, fiindcă împăratul iaste de Dumnezeu rânduit a avea grijă nu numai de lucrurile ceale politicești, ce și de bună tocmeala lucrurilor și personelor besericești, care a să ținea de fericirea cea vremealnică nu iaste îndoială. Drept aceea, câte decreturi, câte așăzământuri, câte nearaoe împărătești pentru tocmeala besearicească sânt, toate între canoane să numără și deatoria canoanelor nasc.

Cap 2

Începenia canoanelor apostolicești

Macar că canoanele ce să zic apostolicești a fi de la însuși apostolii făcute și noao lăsate, n-am nice un temei de-a adeveri, totuși nu sânt așa proaspete precum zic unii, ca să le strice avthentia lor, ce sânt făcute, în ceale trei sute de ani după Hristos, de părinții ce au vorbise și trăisă cu apostolii, au învățatura lor și trădania o avea proaspătă; și pentru aceea să zic acestea canoane apostolicești, căci de la părinții aceia s-au făcut, carii, pentru pricina mai sus adusă, apostolicești să chema și apostoli, precum scrie Theodorit în tălc. 1 Tim. 3, 1.

Soborul cel dintăiu a toată lumea, carele la începutu sutei a patra s-au adunat la Nichea, face multă pomenire despre canoane ce și mai nainte să ținea în besearică. Acum, deoarce acealea canoane deosebi, ce le pomenește soborul, chiar să află întră canoanele ce să zic apostolicești, afară de toată îndoiala iaste cum că canoanele care le pomenește Soborul de la Nichea sânt acestea ce să zic apostolicești. Ian să vedem etc. etc. etc.

Cap 3

Să arată avthentia canoanelor de la Trulla

Tare să bat latinii să areate că canoanele de la Trulla nu trăbuie să aibă cinste și că nu sânt creștinii deatori a le ținea. Iar noi ne ținem deatori a păzi acestea canoane, pentru că acest sobor pentru aceea s-au adunat, ca să adaoce ceva canoane Soboarelor a cincea și a șasea, care nici un canon nu făcuse, de unde, tot una e cu Soborul a șasea și de o cinste cu acela. Și adevărat, Soborul a șaptea a toată lumea îl socotește una cu al șaselea a toată lumea, căci, pomenind de canoanele acestuia, le cheamă canoanele Soborului a șasea. Așa, Canonul a 82, în lucrarea 4, se pomenește supt numele Soborului a șasea a toată lumea și, îndoindu-să unii despre avthentia canoanelor acestora, așa S. Tarasie le răspunsă: „Unii, de neștiință bolnăvindu-să, să smintesc întră canoanele acestea, zicând: «Au doară a Soborului a șasea sânt?» Iar să cunoască aceștea cum să sfântul și marele a șasea Sobor au fost adunat supt Constantin, împotriva acelora ce zicea o lucrare și o voie în Hristos, carii au afurisit pre eritici și, tălcuind credința cea pravoslavnică, s-au întors acasă în patrusprăzece ani a lui Constantin. Iar după patru sau cinci ani, aceiaș părinți, adunându-se supt Iustinian, fiul lui Constantin, canoanele mai sus însămnate le-au făcut și nime să nu să îndoiască despre dânsele. Căci cei ce s-au iscălit supt Constantin, aceiași și supt Iustinian s-au iscălit pe hărtia ce e aci de față, precum chiar iaste den nemutata asămănarea scrisorii cea de mână lor, că trăbuia cei ce au fost închipuit soborul a toată lumea și canoane besericești să facă”. După zisa acesta a S. Tarasie, canoanele acestea să întăresc în canonu dentăiu a Soborului a șaptea a toată lumea, căci acolo să întăresc canoanele a șasea soboare. Iar Soboru a cincea și a șasea n-are alte canoane,

fără ceale de la Trulla <ce> s-au făcut spre adăogarea acestora, de unde ...⁽²³⁾ grecești den Bulgaria, și nu va lăsa să fie țara aceea supt stăpânirea și ocârmuirea papei. Mutându-să, zisei, din viața aceasta S. Ignatie, în anul 879, s-au adunat sobor la Țarigrad, în Băsearica S. Sofiei, unde și papa Ioan al 8 au trimes solii săi, și, nădăjduind papa că va căpătă Bulgaria de la Fotie, carea de la S. Ignatie nicicum nu o putusă dobândi, l-au priimit cu soborul și l-au întărit în scaunul patriarșiei, stricând și lăpădând toate câte să făcusă asupra lui Fotie în Soborul de la Țarigrad, ce latinii îl chiamă al optulea. Au făcut acest sobor, ce era de trei sute și optsprezece arhieriei, împreună cu toate scaonele patriarșești, prin solii săi, și trei canoane. Nu după multă vreme, papa crezu că, pentru că n-au putut dobândi desăvârșit ce nădăjduia, adecă macar că puțină vreme să lăsasă Bulgaria papei, totuși Fotie, urmând S. Ignatie, o au ținut supt ascultarea Țarigradului, iarăș au afurisit pe Fotie, carea afurisanie atăta au putut strica lui Fotie, cât și sfințaniei Sfântului Ignatie. Latinii tare tăgăduiesc acest sobor a fi fost pe leage, cu mult mai puțin a toată lumea, zicând că Fotie au înșălat pre soli și au strămutat cărțile lui papa Ioan, căci almintrelea să află scrise cărțile acealea în vivlioteca de la Roma, nu precum sânt în faptele soborului acestuia. Ce să creadem cum că Fotie au strămutat cărțile lui papa Ioan, totuși, în cătu-i despre priimirea și întărirea lui Fotie în scaonul patriarșesc, nu sânt strămutate, căci și în cărțile ceale de la Roma aceeaa chiar să află. Apoi, până nu sosi solul cu cărțile la sobor, era priimit Fotie de cei 4 patriarși și de tot soborul, carea priimire destulă era ca să rămăie Fotie în scaonul său, precum și marele Meletie, în suta a 4, macar era lăpădat de papa, tot arhieriu pe leage au fost până la moarte. Dar să lăsăm aceastea. Ceale trei canoane pentru ce să nu fie pe leage făcute? Ce pricină iaste? De unde? Și cum? Mai ales, fiindcă și după aceeaa pururea le-au priimit și le-au păzit Besearica Răsăritului, ba și Besearica Apusului, precum vedem den Inochentie al 3, papa de la Roma, carele despre canonul al 2 așa grăiaște în Epistolia cea cătră Faventin arhieriu: „Cearerii aceștiia să vedea a sta împotivă canonu Soborului de la Țigrad, întru carele s-au așăzat ca oricarele, den vredniciia cea arhierescă, să va pogorî la viața cea călugărească și la locul pocăianiei, niciodinioară la arhierie să nu să rădice. Drept aceeaa, împotiva numitului sobor (fiindcă-i unul den ceale patru mai alease, care ca și ceale patru Evanghelii le cinsteaște Besearica cea Catholicescă), nicicum nu să vedea că ar trăbui să să priimească cearerea lor.” Așijderea și Grațian, carele au scris Pravila apuseanilor, în a doao parte a decretului, cauza 7, întrebarea 7, cap *Aceasta nicicum*, acest canon îl numeaște Canonul sfântului sobor, și-n Pravila lor l-au băgat. Iarăș, Thoma Achinatul,⁽²⁴⁾ a cui învățătură iaste mai de cinste la latini decât macar a cărui sfânt părinte, acesta, zisei, încă are acel canon în bogoslovia sa, secunda secunde, întrebarea 185, articulușul 4, în răspuns la a doao dovedire.

Cap 5

Pentru Soborul 1 și a 2,

carele s-au făcut în Besearica Sfinților Apostoli, la Țarigrad

Fotie, după ce fără dreptate au scos pe S. Ignatie din scaonul patriarșesc, și pe sine acolo, împotiva canoanelor, s-au vărât, au adunat, în anul 861, sobor de 391 arhieriei, și, cu mare nedreptate, în sobor l-au dezbrăcat pe S. Ignatie de veșmântul arhieresc și l-au lăpădat, călcându-să în picioare toate canoanele. După ce lăpădară pe S. Ignatie, iarăș, a doao oară, s-au adunat arhieriei (pentru aceasta, acest sobor să chiamă 1 și 2) și au făcut 17 canoane, care, fiindcă nu era într-însăle nici o stricare, ba încă de mare folos, le-au priimit besearica și le

păzește până în zioa de astăzi, blăstămând ceale ce s-au lucrat întru adunarea cea dentăiu asupra S. Ignatie.

Cap 6

Pentru Soborul de la Țarigrad ce-l chiamă latinii al optulea a toată lumea

După ce Fotie au lăpădat pe S. Ignatie, să stărnisă mare împărăchiare în besearică, stând unii despre partea lui Fotie, iar alții apărând nevinovăția S. Ignatie. Au adunat împăratul Vasilie sobor la Țarigrad, anul 869, stăpânind cărmuirea Romei papa Adrian 2, și lăpădară pe Fotie den patriarșie, și-l întoarseră iarăș pe S. Ignatie. Au făcut acest sobor și canoane, care grecește să află 13, iar letinește 27, însă ceale ce s-au așăzat întru acest sobor asupra lui Fotie s-au stricat apoi în Soborul cel den S. Sofia, unde, după moartea S. Ignatie, iarăș s-au așăzat⁽²⁵⁾.

2. PROTOPAPADICHIA⁽¹⁾

Cuvânt-înainte

Nemica așa urât mi se pare, precum cea ce iaste în vro deregătorie să nu-și cunoască și ființa, și măsura deregătoriei sale, că dintru această lipsă pre lesne deregătoriul, ca cea ce întru întunerec îmblă, și ceale ce sânt de lucrat le lasă, și ceale ce sânt de lăsat le îmbrătoșează. Dintru carea apoi, câte necuviințe, urgii, împărăcheri și gâlcevi cu vătămarea obștii, carea jalnica ispită în multe tâmpuri au arătat în besearică, se nasc, cine poate grăi! Pentru aceea, putearea, drepturile sau privileghioanele, cu care astăzi protopopii noștri cei românești în Ardeal sânt împodobiți, vom a arăta, și pentru ca ai noștri, cei de curând din scoalele lătinești, unde nu au avut prilej a iscodi aceastea, ieșiți, și se găsesc cătră primirea protopopiei, mai curând și mai lesne această, drept, frumoasă, dară prea grea de purtat deregătorie să o poată cunoaște, și pentru ca papistașii aiavea să înțeleagă că măcar că ei și pre protopopii noștri, după graiul obiceiului său, îi numesc arhidiaconi, totuș mare osibire iaste întră protopopii noștri și întră arhidiaconii lor. Care drepturi și privileghioane vrând a arăta, de vreame ce acealea mai vechi sânt de cum doară unora puțin întru istoria cea besericească și întru canonicasca învățătură procopsiți se pare, și cu mult mai demult de cum iaste numele cel de protopop, măcar că nici numele nu iaste numai de ieri-alaltăieri, de vreame ce acela se află, în suta doasprăzece de la Hristos, la Theodor Valsamon,⁽²⁾ în tâlcul Canonului 59 apostolicesc, și, după dânsul, mai pre larg, la Codin Curopolata,⁽³⁾ în istoria Vizantului, în cartea cea despre deregătoriile besearicii, la Pentadea a șeasa. Nu fără preț lucru a fi am socotit ca, precum vom a număra drepturile sau privileghioanele protopopești, la greci *Protopopadichia* chimate, carea ușor lucru iaste, de vreame ce ispita cea de toate zilele tuturor prea cunoscute le-au făcut, așa, cu nevointă, începutul și izvodul lor, carele unul și acelaș cu a horepiscopilor a fi, socoteala și alăturarea lor luminat va arăta, să cercăm. Că și prea de jos știință și nu destulă înțeleptilor iaste a ști lucrul și a avea necunoscută pricina și începutul lucrului. Pentru aceea, întru această a noastră arătare, întâi vom cuvânta despre horepiscopi, apoi drepturile, cădințele sau privileghioanele protopopești rășchirat vom socoti.

§ 1

Obiceaiu de-a pururea au fost în besearică, ca episcopii să nu se așeze prin sate

Dintru începutul creștinătății și a besearicii lui Hristos s-au luat obiceaiu a se așeza episcopii numai pre la cetăți și orașe, iară nu și prin sate, despre o parte, pentru ca, gonind odată păgânătatea și dimoniile de prin cetăți și înrădăcinându-se acolo credința lui Hristos mai ușor era apoi aceeaș a o împărtăși și prin sate, despre alta, pentru că besearica, dintru început, au voit întru ocârmuire a urma chipului politiei ceii din afară, și aceea pururea au ținut. Carea, și din istoria cea besearicească, și din sfintele canoane, iaste aiavea, și noi încă în tâlcul canoanelor celor în Besearica Răsăritului priimate, carele pre limba noastră cea românească cu ajutoriul lui Dumnezeu l-am lucrat, mai în multe locuri am văzut. De unde s-au luat apoi a se socoti scădere și micșorare vrednicei episcopești, ca să se așeze cumva episcopul afară de cetate și de oraș. Deaci și cu canoane încă au întărit besearica, ca nicum episcopul să nu se așează în sat. Canonul 57 a Săborului de la Laodichia zice „cum că nu se cade a se pune episcopi în sate”, și Canonul 6 a Săborului de la Sardichia zice „să nu fie nicidecum slobod a pune episcop în vreun sat sau în vreun oraș mic, căruia măcar și un preot îi poate fi destul. Că acolo nu iaste de lipsă să se pună episcopi, ca să nu se micșoreaze numele și cinstea episcopului”. [...]

§ 9

Se socotesc drepturile și privileghioanele horepiscopilor

Venim la putearea și privileghioanele horepiscopilor, ceale de sfintele canoane întărite. Canonul 10 a Săborului de la Antiohiia zice: „Cei ce sânt în sate sau în ținuturi și se chiiamă horepiscopi ... se-au părut sfântului săbor ca să-și știe măsura sa și să ocârmuiască besearicile ceale supuse șie, și cu purtarea de grije și îndreptarea aceloră să fie îndestulați, și să puie ceteti, ipodiaconi și exorcisti.” Vedem aci că se dă horepiscopilor puteare de obște și nehotărâtă de a ocârmui besearicile lor supuse sau eparhia sa, de a purta grije și de a face îndreptare într-însa. Dintru carea de obște și nehotărâtă puteare, multe usibite drepturi, cum iaste a cerceta besearicile, a propovedui cuvântul lui Dumnezeu într-însăle, a îndrepta și a pedepsi pre preoți și pre alți clirici iproci, care nu iaste lipsă aci a le număra, fireaște urmează: precum și episcopul, pentru că are puteare de obște de a ocârmui eparhia sa, multe drepturi osibite urmează să aibă preste eparhia sa. Și, precum această puteare de a ocârmui și a îndrepta nu iaste dată horepiscopilor de la episcopi osibit, ci de la obiceaiu, și apoi întărită de sfintele canoane, nice ca să fie vremealnică, ci necurmată și de-a pururea, așa nice nu poate, de la episcopi, a se împiedeca sau a se micșora. Nice nu atârână așa de la episcopul locului, cât să nu poată horepiscopii, fără de știrea episcopului, a lucra cu dânsa. Veade-să și aceea, dintru această de obște și nehotărâtă puteare, cum că horepiscopii era, în ținuturile sau eparhiile sale, aceea ce sânt astăzi vicarii ghenearali prin besearicile Apusului.

A doao. Avea puteare horepiscopii a pune ceteti, ipodiaconi și exorcisti, și aceasta era volnici horepiscopii a face fără știrea episcopului locului, care aiavea urmează din arătatul Canon 10 a Săborului de la Antiohia, deoarce numai preoți și diaconi opreaște pre horepiscop, carele adecă are punerea mânilor episcopului, să hirotonească fără de știrea și voia episcopului locului. Vezi canonul acesta întreg, mai sus, § 4. Măcar că Sfântul Vasilie,

în Epistola 54 sau 181, cea către horepiscopi, îndetorează pre horepiscopii săi, ca să nu facă pre acești slujitori, până nu, întâiu, îi vor face lui știre: „Obiceaiul cel odinioară în besearicile lui Dumnezeu ținut, zice: pre slujitorii besearicii, după ce cu toată sânguința se ispitea, îi priimea, și despre toată viața lor cu nevoiță se făcea cercare, de nu sânt înjurători, de nu sânt bețivi, de nu sânt gata spre sfadă, de-și înfrânează tinerețele sale așa, ca să poată face sfințenie, fără de carea nimene nu va vedea pre Dumnezeu. Și aceasta o ispitea preoții și diaconii, carii laolaltă cu dânșii lăcuia, și înștiința pre horepiscopi, carii, luând mărturisirile mărturiilor celor adevărate, după ce făcea știre episcopului, așa, în numărul celor sfinți, priimea pre slujitori. Iară acuma întâiu, lepădându-ne pre noi afară, și nice a ne înștiința pre noi învrednicindu-vă, toată putearea o ați tras către voi. După aceea, nebăgând seamă, ați îngăduit preoților și diaconilor ca, pre carii ar vrea, neispitindu-le viața, după patima inimei, cea sau din rudenie născută, sau dintru alt oarece preteșug, nevreadnici să bage în besearică. Pentru aceea, mulți adevărat slujitori se numără în orice sat, dară vreadnic de slujba oltariului nice unul, precum voi înșivă mărturișiți. Deci, fiindcă vezi cum că lucrul merge spre reotate nevindecată, mai vârtos acum, fiindcă mulți, pentru frica cătăniei, se aruncă pre sine în slujbă, mi-au căutat a înnoi canoanele părinților, și vă scriu, ca să-mi scrieți catastihul slujitorilor a fieștecăruia sat, și de la cine oricarele au fost băgat, și care iaste chipul traiului lui ... Și, de aci nainte, ispitiți carii sânt vreadnici, și pre aceia îi primiți, dară să nu-i scrieți în catastih, până nu ne veți înștiința pre noi, au să știți că va fi mirean, care fără judecata noastră se va primi la slujbă”. Ci, precum nici un canon nu iaste din ceale ce sânt în besearică primite, carele să oprească pre horepiscopi, ca fără de știrea episcopului locului să nu facă ceteti și ipodiaconi, așa nu știm, oare horepiscopii aceia plecatu-se-au voiei Marelui Vasilie, ca nici un slujitoriu să nu puie până nu, mai nainte, vor face știre arhiepiscopului său, măcar că prea dreaptă era poronca Sfântului Vasilie în stările împrejur acealea.

A treia. Precum se veade din Canonul 14 a Săborului de la Neochesaria, grija de săraci, carea pururea au fost dată episcopilor, o avea și horepiscopii în ținuturile sale, pentru carea se-au și numit împreună slujitori cu episcopii, cum arăta acelaș Canon 14 a Săborului de la Neochesaria.

A patra. Măcar că preoții cei de pre la sate, în besearica orașului, unde lăcuia episcopul, era opriți de Săborul de la Neochesaria a jertvi, fiind de față episcopul sau preoții orașului, totuș, horepiscopilor, acelaș săbor le dă volnicie a jervi în besearica orașului, măcar vor fi față episcopul și preoții orașului, ba încă au, de la zisul săbor, dată acea osibire, ca să slujească mai cu mare pompă decât preoții orașului: „Preoții cei de la sate, zice Canonul 13, în besearica orașului nu pot jertvi, când iaste de față episcopul sau preoții orașului. Nici pâne nu pot da în rugăciune, nici pâhar. Iară de nu sânt aci aceia, și să va chiea singur la rugăciune, va putea da.” „Iară horepiscopii, zice Canonul 14, sânt ca și cei șaptezeci, și, în cât sânt împreună slujitori, pentru nevoița care au spre săraci, jertvesc cinstiți (τιμώμενοι), „a căroră cuvinte acesta iaste înțălesul, zice Marca Pătru⁽⁴⁾ în cartea 2 despre împreună învoirea preoției și a împărăției, cap 14, că horepiscopii nu se cade să se scoată afară, pentru că pre episcop îl ușurează de grija cea episcopască întru cercetarea satelor, și în locul lui sânt, și, pentru aceea, *silliturghi* (împreună slujitori) se pot zice. De unde iaste, și din nevoița carea au spre săraci, ca să jertvească cinstiți (*prosferusi timomeni*). Care a săborului cuvinte, ca să nu fie deșearte, trebuie să se înțăleagă ca horepiscopii, mai cu prăznuită și mai cu aleasă pompă, să fie în slujirea celor sfințe, decât preoții orașului, cu

acea oaste de clirici încungiurați, carea să închipuiască o cinste episcopască, măcar că, întru adevăr, treapta lor iaste după chipul celor șaptezeci de ucenici”.

A cincea. Avea puteare de a da cliricilor cărți de pace, Canon 8 a Săborului de la Antiohia.

A șeasa. Avea volnicie de a ședea în săboare, nu numai în ceale de țeară, ci și în ceale a toată lumea, și a judeca, și a hotărî împreună cu episcopii. Așa, în Săborul cel de la Nichea, aflăm, întră iscăliturile săborului aceluia, iscăliți pre Paladie și Selevchie, ca horepiscopi a Eparhiei Chelesiriei, pre Gorgonie, pre Stefan, pre Evfronie, pre Rodon, pre Teofan, ca horepiscopi a Eparhiei Capadochiei, pre Isihie, pre Theodor, pre Anatolie, pre Cvint, pre Achila a Eparhiei Isavriei, pre Thevstin și pre Evlavie a eparhiei Vithinie. Așijderea, în Săborul de la Nechoesaria, se-au iscălit Stefan și Rudu sau Rodon, ca horepiscopi eparhiei Capadochiei, carii și în Săborul de la Nichea au fost. Și în Săborul de la Efes, Chesarie, horepiscopul Alchisului, precum se vede la lucrarea 1 a Săborului de la Efes.

A șaptea. Horepiscopii avea titulă de *domni* și *preacinstiți*: „Din domnii miei, cei împreună cu mine preoți, Evlavie horepiscopul și Chelevsie, pre carii înadins i-am trimis cătră evlavia ta, vei întâleage.”, zice Sfântul Grigorie Bogoslovul, în Epistolia 88. Și Theodorit, în Epistolia 113, cea cătră Leon: „Acestea, zice, prin preacinstiții și lui Dumnezeu prea iubiții preoți, Ipatie și Avramie horepiscopii, și Alipie, exarhul călugărilor celor ce sânt la noi, sfințeniei tale am arătat”.

A opta. Fără voia și slobozenia horepiscopilor, nici unui preot nu era slobod, în eparhiile sau ținuturile horepiscopilor, să slujească. Vădește-se aceasta din *Pravila cea Arăvească* a canoanelor, unde Canonul 60 zice: „Că nu iaste slobod ca să slujească oarecarele în besearica eparhiei fără de slobozirea horepiscopului, de vream ce el iaste capul lor”.

§ 10

Horepiscopii, astăzi, trăiesc supt numele protopopilor

Horepiscopii aceștea, măcar că numele demult și l-au pierdut, atât în Besearica Răsăritului, cât și în Besearica Apusului, totuș, și astăzi trăiesc și pe airea, dară mai vârtos în Ardealul nostru, supt numele protopopilor, carea numai o dată să arunci ochii preste putearea, cădințele și privileghioanele, cu care sânt întrarmați acești protopopi, vei afla adevărat, și luminat vei vedea, cum că protopopii noștri, măcar că nu se numesc acuma așa, întru adevăr, sânt horepiscopi, dară în floare cu mult mai frumoasă de cum era horepiscopii cei de demult. Ci, mai nainte de a arăta și a număra noi drepturile și privileghioanele protopopilor noștri, fiindcă, măcar că putearea cea de obște de a ocârmui besearicile sau parohiile lor supuse și altele, unele drepturi și privileghioane anume sânt întărite prin săboare, în canoanele ceale despre horepiscopi, căroră sânt următori protopopii, totuș, usibirea și anumirea drepturilor, care curg dintru acea puteare de obște, și altele, unele privileghioane protopopești, care nu au avut horepiscopii cei de demult, razimă în obiceiul, vom vâdi cum că obiceiul nu mai puțină puteare are decât canoanele, nice mai puțină îndetorare aduce decât leagea, ca, cu aceea, lămurit să se vadă tăriia și vârtutea puterii și privileghioanelor acestora, măcar că nu se află sau în canoanele părintești, sau în legile împărătești.

§ 11

Obiceaiul nu mai puțină vârtute are decât canonul sau leagea

Drepturile și privilegiile ceale besericești, care osibit sânt unora în besearică date, mai cu samă obiceaiul, nu leagea sau canonul le-au dat, și, cu toate acestea, sfinții părinți, tocma ca când se-ar fi dat acealea prin leage sau canon, așa au voit ca șa pene să rămână și neclătite să se țină. Așa episcopului sau patriarhului de la Alexandria, prin obiceaiu se dăduse ca să aibă stăpânire preste tot Eghiptul, Livia și Pentapolul. Și, pentru că obiceaiul au fost dat acea puteare episcopului de la Alexandria, părinții cei trei sute și optsprăzece de la Nichea au poroncit, la Canonul 6, ca putearea aceea a episcopului de la Alexandria neclătită și nesmintită să rămână. Ba și a episcopului de la Roma, și a celui de la Antiohia, întru același obiceaiu răzimând drepturile, au poroncit să se ție. „Obiceaiurile ceale vechi, zice arătatul canon, care sânt în Eghipt, în Livia, în Pentapol, să se ție așa, ca episcopul de la Alexandria preste toate acestea să aibă puteare, de vreame ce și episcopul de la Roma are această puteare sau, cum ceteaște Pravila cea lătimească, „și episcopului de la Roma iaste aseamenea obiceaiu”. Așijderea, și la Antiohia, și într-alte eparhii, fieștecării besearici privilegiiile sale să se ție. Aseamenea, obiceaiul au fost dat episcopului de la Elia sau de la Ierusalim cinste pentru aceea, aceiași părinți de la Nichea au poroncit, în Canonul a șaptea, ca de acea cinste nicicum să nu fie lipsit: „De vreame ce obiceaiu, zice, și danie veache au fost, ca episcopul de la Elia să fie cinstit, această cinste și de aci înainte să o aibă.” Pentru cei nemearnici întru istoria besearicească, cu puțină abatere de la scopos, înșămnam aci pentru cetatea carea acum să zice Ierusalim; pre vreamea Săborului de la Nichea să numea Elia, care lucru și în tâlcul Canonului 7 a Săborului de la Nichea am arătat, adecă, după ce Tit, împăratul romanilor, și Vespasian de tot au stricat cetatea Ierusalimului, cât, după prorocia Domnului Hristos cea din Evanghelie (Matheiu, cap 24; Luca, cap 19, 20, 21; Ioan cap 11), nu au rămas piatră pre piatră, Eliu Adrian, împăratul romanilor, au făcut altă cetate, nu în locul în carele fusease Ierusalimul, ci într-alt loc, nu departe de acela, și această noao cetate o au numit, de pre numele său, Elia, care nume și în vreamea Săborului de la Nichea încă îl țină. După aceea, episcopii sau patriarșii cetății aceștia, pentru ca să-și înalțe vâlfa, scaonul său nu l-au numit al Eliei, precum era, ci al Ierusalimului, pentru că Elia era aproape de locul unde fusease Ierusalimul. De unde s-au luat apoi încet-încet cetatea Eliei a se chiuma Ierusalim, și până astăzi așa se numeaște, măcar că Ierusalimul de tot s-au stricat și nu iaste.

Săborul a treia a toată lumea, carele au fost adunat la Efes, în Canonul 8, drepturile Eparhiei Chiprului și a altor eparhii, ceale cu obiceaiul proptite, nu numai poronceaște nevătămate să se ție, ci încă zice că, oricarele s-ar nevoi acestea a le sminti, s-ar puiarde prin această îndrăznire slobozenia carea noao, cu sângele Său, ni-o au dat Domnul nostru Isus Hristos: „Lucru împotriva legilor besericești și a canoanelor sfinților părinți făcut și care se atinge de slobozenia tuturor ne-au spus noao iubitoriul de Dumnezeu episcopul Righin și cei ce sânt cu el, precuvioșii preoți ai Eparhiei Ciprului, Zenon și Evagrie. Drept aceea, fiindcă boalele ceale de obște de mai mare leac au lipsă ca ceale ce și pagubă mai mare aduc, și mai vârtos dacă nici obiceaiu vechiu nu au fost ca episcopul cetății Antiohiei să facă hirotonii, precum și cu scrisori, și cu gurile sale ne-au arătat precuvioșii bărbați carii au venit la sfântul săbor, celor ce sânt mai mari preste sfintele besearici ale Chiprului înșelăciune și ocară nu le va fi, și nici o silă sau împedecare nu li să va aduce lor, dacă, după canoanele sfinților părinți și după obiceaiul cel vechiu, prin sine vor face hirotoniile precucernicilor episcopi. Aceasta se va țină și într-alte eparhii, pretutindinea, ori în ce țări, ca nimene din

preacuvioșii episcopi să năvălească asupra altei eparhii, carea, cu mulți ani mai înainte și de la început, n-au fost supt mâna sa sau acelor ce au fost înaintea lui. Ci, de va și năvăli cineva, și cu sila o va supune șie, să o întoarcă, ca să nu se calce canoanele părinților, nici supt chipul diregătoriei preotești să se bage în sumeția stăpânirii mirenești, nici ne-nțăleptească, pre încet să piardem slobozeniia carea noao, cu sângele Său, ni o au dat Domnul Isus Hristos, slobozitoriul tuturor oamenilor. Drept aceea, sfântul și a toată lumea săbor au judecat ca drepturile fieștecărei eparhii să se ție întregi și nevătămate, care de la început, și de mulți ani mai înainte le are, după obiceiul cel încă odinioară ținut”.

Și, adevărat, obiceiul, din fire, aseamenea și întocma puteare și vârtute are ca și legea, precum chiar arată legea cea împărătească la Pandecte, în cartea 1, titlul 3, legea 32, zicând: „În care pricini nu avem legi scrise, aceea trebuie să se păzească, carea s-au băgat prin obiceiul ... Obiceiul cel învechit, nu fără vrednicie, ca o lege să păzească ... că fiindcă legile nu dintr-altă pricină ne îndetoresc, fără că cu judecata norodului s-au priimit cu dreptul și acealea, care, fără nici o scrisoare, norodul le-au întărit, pre toți vor îndetora. Că ce usibire iaste, cu voxul, norodul să-și arate voința sa au cu lucrurile și cu faptele? Deci foarte cu dreptul s-au primit și aceea, ca legile nu numai cu voxul puitoriului de lege, ci și, cu tăcută împreună voința tuturor, prin neobicinuință, să se puie jos”. Și la legea 35: „Și acealea, zice, care cu îndelungat obiceiul s-au întărit și în foarte mulți ani s-au ținut, ca tăcută a cetățeanilor împreună tocmire, nu mai puțin decât aceale legi care sânt scrise se țin.” Dintru acestea, luminat vedem că numai acea osibire iaste întră lege sau canon și întră obiceiul, că ceaea iaste lege scrisă, iară ceasta lege nescrisă, iară nu că doară obiceiul nu ar aduce aseamenea detorie, ca și legea sau canonul: „Că, de vom prinde a lăpăda obiceiurile, care nu sânt scrise, ca când nu ar avea multă vârtute, zice Marele Vasilie în cartea cea despre Duhul Sfânt, cap 27, nesocotiți, vom vătăma Evanghelia în lucrurile ceale alese, ba mai bine să zic, numai la nume gol vom stringe propoveduirea. Pentru pilda, ca întâiu aceea ce iaste mai întâiu și mai arătat să pomenesc: ca, cu semnul crucii, pre ceia ce-și pun nădeajdea în Hristos să-i însămnam, cine ne-au învățat cu scrisoare? Ca cu fața cătră răsărit să ne rugăm, ce scriptură ne-au învățat? Cuvintele chiemării cu carea se săvârșească pânea evharistică și păharul binecuvântării, care dintru sfinți ne-au lăsat noao în scris? Că nice nu ne îndestulăm cu acestea ce pomenească apostolul sau Evanghelia, ci și altele, și înainte, și apoi zicem ca ceale ce mult folos au la taină, care din trădanie nescrisă le-ai luat. Iară blagoslovim și apa botezului, și oleiul ungerii, ba și pre acela carele priimească botezul. Din ce scrisori, au nu din tăcută și tănuită trădanie? Iară ungerea oleiului, ce cuvânt scris ne-au învățat? A afunda de trei ori pre om, de unde s-au luat? Iară cealelalte care se fac în botez, precum a se lăpăda de Sătana și de îngerii lui, din ce scriptură avem? Au nu dintru această nevastă și tănuită învățătură, carea părinții noștri cu tăcere lină și cu neodihnită o au ținut?” Ba încă aceștia părinte învață în Epistolia cea canonicească întâiu cătră Amfilohie, Canon 3, că uneori mai vârtos se cade a se ținea obiceiul decât legea cea scrisă. Dovedit iaste, dară, că ceale ce, din vechiu și îndelungat obiceiul, se țin, nu mai puțină vârtute, tărie și neclătire au decât ceale ce sânt hotărâte prin canoane și prin legi, cât, de ar îndrăzni cineva a călca acealea sau a le mișca, atâta iaste, cât de ar răsturna canoanele și legile. De unde, măcar că doară putearea și drepturile protopopilor ar răzima numai în obiceiul, iară nu în canoane sau în legile ceale scrise, totuș nimene nu poate să nu vadă că acealea atâta sânt neclătite, cât sânt canoanele și legile nesmintite.

§ 12

Se arată chipul politiei besearicii ceii românești din Ardeal

În Țeara Ardealului, la neamul nostru, pururea numai câte un arhiereu au fost, carele, mai demult, precum iaste a vedea la Codin în *Catastihul arhiepiscopilor*,⁽⁵⁾ se numea arhiepiscopul Gothiei, de la neamul gothilor, carii cuprinsease și câtăva vreame stăpânise părțile aceastea, și ședea în mitropolul Sarmizegetuza, a căriia cetăți rămășițe și astăzi se privesc în Hațeg, lângă Silvaș. Iară în veacul trecut, așijderea, supt nume de arhiepiscop și mitropolit sau vlădică, lăcuia în Bălgrad, precum, afară de alte multe doveade, adeveresc cărțile și antimisele de pre acea vreame tipărite, și săboarele de pre acea vreame, precum cel de supt mitropolitul Sava,⁽⁶⁾ din anul 1675, și cel din anul 1700, carele s-au făcut supt arhiepiscopul Athanasie,⁽⁷⁾ unde, la sfârșitul aceluiaș veac, mitropolitul Theofil⁽⁸⁾ au cugetat să facă unire cu Besearica Romei Vechi, carea, fiind el cuprins de moarte, o au isprăvit apoi arhiepiscopul Athanasie, următorul lui, împreună cu tot neamul românesc cest din Ardeal unindu-se cu Besearica Romei Vechi, priimind ceale cunoscute patru capete ale unirei. Și, precum cu neputință iaste ca un arhiereu să povățuiască atâta popor, cât iaste neamul nostru cel românesc, aici, în Marele Prințipat al Ardealului, așa mai în multe eparhii sau protopopiaturi s-au împărțit țeara aceasta, și, precum odinioară horepiscopii, așa besearicile aceștii țări, protopopii, cu atârnare de la vlădica său, le ocârmuia. Aceasta era fața besearicii românilor din Ardeal în veacul trecut. Iară când au început anume a se împărți țeara aceasta în eparhii sau protopopiaturi, pentru lipsa scrisorilor de pre aceale vremi, în deșert vei cerca. Însă, de vei zice, că tocma de când au priimit norodul acesta credința lui Hristos, de atuncea țeara aceasta s-au împărțit mai în multe eparhii sau ținuturi besericești, nimene nu te va vădi de greșală. Și, de vei socoti, cum pururea numai un arhiereu au fost în țeara aceasta și cum tocma cu neputință iaste atâta țeară un arhiereu singur să ocârmuiască, vei afla pre aseamenea a fi adevărului, cum că, dintru începutul primirei creștinătății, s-au făcut această împărțire de eparhii și ținuturi, și, în fieștecarele ținut, după obiceiul cel de obște a besearicii, era așezat horepiscop, cu aceale drepturi și privileghioane, care au dat sfintele săboare horepiscopilor și care stările împrejur aceștii mare țări pofta, ca adecă ca niște vițepiscopi ținuturile sale să le povățuiască și să facă îndreptare. Perind și în Besearica Răsăritului, și în Besearica Apusului numele cele de *horepiscop* și aflându-se numele cel de *protopapas*, cum zic grecii, și noi zicem *protopop*, decât carele mai de cinste nume după *episcop* nu era, nice în țeara noastră numele cel de *horepiscop* nu putea mai rămânea. Ci, în locul aceluia, se da numele cel de *protopop*, și cei ce mai nainte se numea *horepiscopi*, după aceea, s-au chemat *protopopi*. Însă nemica sminteală în drepturile, cădintele și privileghioanele lor, cu schimbarea numelui, făcându-se, cât, ori vei zice horepiscop, ori protopop, tot atâta face. De unde și *Pravila* noastră cea românească, glavei 83, întră canoanele Marelui Vasilie, carea iaste din epistolia aceluiaș părinte, cea cătră horepiscopi scoasă, această scrisoare îi pune deasupra: *De în epistolia sfântului cătră protopopi*. [...]

§ 16

Întâie privileghion: cum protopopii au puteare de a cerceta besearicile

Precum despre horepiscopii din sfintele canoane am vădit la § 9 cum că au avut în ținuturile sale puteare de obște și nehotărâtă de a ocârmui besearicile și a face îndreptare, așa vedem că și protopopii noștri cei din Ardeal au aceeaș puteare în eparhiile sau

protopopiaturile sale, și cu aceea, măcar că și ei atârnă de la arhiereul său, fără noao poroncă și fără de știrea arhiereului se folosesc, ocârmuiesc besearicile și îndireaptă clirul. Dintru această de obște puteare urmează că protopopii au drept și puteare de a cerceta canonicește besearicile ceale din eparhiile sale, cu care prilej iaste obiceiul și detorie ca fieștecările protopop, la oricare besearică din protopopiatul său ajunge, să cearce:

1. Cum și cu ce cinste se ține sfânta cumenecătură de la preoți, carea iaste pentru bolnavi, și oare nu s-au mucezit iproci. Că din veacurile ceale dintru început, obiceiul de obște au fost în besearică ca să se țină cumenecătură pentru bolnavi. Cunoscută iaste aceasta din istoria carea o povestește Dionisie, episcopul Alexandriei, în epistolia cea către Fabian, episcopul Romei, la Evsevie,⁽⁹⁾ în cartea 6 a *Istoriei ceii besericești*, cap 44, unde arată cum oarecarele Serapion, după pocăința carea au fost făcut, pentru că pe vremea goanei jertvise idolilor, fiind bolnav de moarte, au trimis pre un prunc la preot, ca să vie să-i dea sfânta cumenecătură. Și fiind preotul bolnav, acelaș au dat pruncului o părticea din sfânta cumenecătură și i-au poroncit ca, întingându-o în apă, să o dea în gura bolnavului Serapion, carele, după ce au înghițit acea părticea sfântă, cu mâna pruncului lui dată, îndată și-au dat sufletul. Cunoscut iaste din ceale ce scrise ne-au lăsat Sfântul Ioan Gură de Aur, arhiepiscopul Țarigradului, în epistolia cea către papa Inochentie al Romei Vechi, și jeluiște cum, făcându-se turburare în Țarigrad, au intrat ostașii la locul acela a besearicii, unde se ținea sfintele, și sângele Domnului Hristos, precum se întâmplă într-o turburare ca aceasta, s-au vărsat pre veșmintele ostașilor. Cunoscut iaste din ceale ce spune Optat, în cartea 2 despre episcopii donatisteani, cum aceia, cu sălbatică purtare fiind asupra pravoslavnicilor cuprinși, sfânta cumenecătură, carea o au aflat în besearicile lor, o au aruncat la câni, nu fără osânda lui Dumnezeu, căci câinii, în loc de a mânca ceale sfinte, turbând, pre stăpânii săi, ca pre niște furi vinovați de ceale sfinte, au dat a-i mușca, a-i rumpe și a-i sfârțica. Și Sfântul Chiril al Alexandriei încă defaimă pre aceia carii zicea că nu se cade a se ținea sfânta cumenecătură pe a doao zi, în epistolia cea către Calosirie. Deci acest obiceiul, de a ținea sfânta cumenecătură supt chipul pâinii adăpată din potir pentru cei bolnavi, iaste până astăzi și la noi. Cei mai mulți, adevărat, țin din vremea Paștilor, uscându-o la foc foarte cu luare aminte, precum arată învățătura tipicului cea pentru aceasta, iară unii, mai adeaseori preste an, o schimbă, adecă tot a opta zi sau a cincisprezecea zi, de când au dat poroncă împărăteasa Mariia Teresiia, ca să nu se uște sfânta cumenecătură, socotind a fi necuviință aceea aceștii preasfintei taini. Și unii și alții sânt detori foarte cu grije să fie, supt grea dare de samă, și înaintea lui Dumnezeu, și înaintea mai-marilor besearicii, ca nu cumva sfânta cumenecătură să se mucezească. Și, de cumva s-ar întâmpla să mucezească, când va sluji preotul liturghie, aceea să o potrivească, și alt agneț sfînțind să ție pentru bolnavi. Iară de cumva într-atâta s-ar fi stricat, cât nicidecum să nu o poată potrive, să o îngroape într-un loc osibit în oltariu, mărturisindu-și păcatul duhovnicului și pocăindu-se.

2. Măcar că antimisele, în veacurile ceale de demult, n-au fost, ci mai încoace, în loc de pristoale sfînțite, sânt aflate totuș în toate besearicile, obiceiul cel de acum are antimis. Deci, într-o cercetarea cea canonicască, caută protopopul antimisul, oare nu sânt fărămituri pre dânsul sau nu iaste plin de praf, sau alte necuviințe. Așijderea, cearcă discusul și potirul, precum și altele ce se țin de acestea și de sfântul pristol. Și, de află ceva necuviință, dojenește, ceartă, și încă și pedepsește pe preoți pentru unele ca acestea.

3. Cearcă, oare nu ține preotul sau oricine altul, în besearică, ceva lucru, care fieștecările în jitnițe, iară nu în besearică se cade să fie, și acestea face să se scoată afară, că cuvântul

Scripturii iaste: „Casa Mea iaste casă de rugăciune, și răvna casii tale Mă mîncă pre Mine”. Aceaeaș se cade să se zică și de locurile ceale de pre lângă besearică, de pridvor, ba și de țintirim, după socoteala sa. Însă întru aceastea, în unele vremi, se cade protopopul să aibă înaintea ochilor înțălesul și duhul Canonului 88 a Săborului de Trula, ce zice: „Nimene să nu bage în sfânta besearică nici un fel de dobitoc, fără de cumva vreun călătoriu, foarte mare nevoie silindu-l și având lipsă de casă sau de sălaș, s-au abătut la besearică. Că dobitocul, de nu se va băga înlăuntru, aorea va peri, iară omul, pentru pîiarderea dobitocului și pentru neputința a călători, carea vine din perirea dobitocului, să va pune în primejdie de moarte. Că ne învățăm cum că sâmbăta iaste pentru om făcută. Pentru aceaea, trebuie să socotim cum mai înainte de toate trebuie să punem mîntuirea și viața omului. Iară de să va afla cineva fără de lipsă băgând dobitocul în besearică, de va fi cleric, să-și pîiarză darul, iară de va fi mirean, să se afurisească”.

4. Cearcă, oare are besearica cărțile ceale ce sînt de lipsă, mai vîrtos spre slujba sfîntei liturghii, și, de nu sînt, sileaste pre poporeani, de cumva nu are besearica venituri de ajuns, să căștîge aceale cărți. Că rău obiceiiu iaste aceala obiceiiu, în unele locuri, ca cărțile ceale ce sînt de lipsă spre dumnezăiasca slujbă să le cumpere și să le aibă preotul: una, pentru că nici un ostaș nu slujeaște cu leafa sa, mai puțin cu armele sale, iară pre preotul îl zic sfîntele scripturi și canoanele a fi ostaș. De unde se cade besearica să dea cărți preotului, care sînt armele acestui feliu de ostaș. Alta, că, dacă sînt cărțile acelea căștigate de preot și sînt ale lui, la moartea lui, le iau moșteanii și rămășițele lui, și carele vine preot în locul lui, nou, nu poate îndată să căștîge acealea cărți și iată îndată scădeare mare, ca să trec cu tăcearea alte greale pricini ce se întîmplă cu acest feliu de prilej.

5. Cearcă, oare besearica și țintirimul iproci nu au lipsă de înnoire sau de direagere. Și, de iaste așea, sileaste prin curătorii besearicii, ca poporeanii să vindece acealea. Care poroncă protopopească de nu se va plini, de iaste vina în curători, poate protopopul pedepsi pre curatori, iară de iaste vina în ceialalți poporeani, pre aceia, prin curatori, îi globeaște, poftind, de va fi de lipsă, și de la deregătoriile ceale politicești ajutoriu asupra celor îndărătnici. Despre aceasta așa poronceaște, la instrucția cea din anul 1610, protopopilor din pămîntul Făgărașului dată, la numărul 19: „Care sat n-ar purta bună grijă pentru zidirea besearicii și pentru țintirim, să-i fie gloaba întăiu trei florinți, a doao oară șease, a treia oară noao, a patra oară doisprăzeace, dacă adevărat nu vor direage”.

§ 17

Al doilea privileghion protopopesc iaste de a cerceta popoarele

Dintru aceaeaș de obște puteare, carea au avut horepiscopii, și astăzi au protopopii de a ocârmui besearicile ținuturilor sale și a face îndreptare. Urmează că fieștecarele protopop are puteare și detorie a cerceta popoarele eparhiei sale, unde cearcă:

1. Oare știu creștinii, carii au ajuns la vârsta priceaperii, dogmele acealea, care fieștecarele creștin iaste detoriu să le știe? Mai vîrtos: cum că iaste un Dumnezeu adevărat, Unul în ființă, și întreit în feațe, Tatăl, Fiiul, Duhul Sfânt; cum că a doao față din Sfânta Troiță, adecă Fiiul, S-au întrupat, au pățimit, au murit și au înviiat pentru mîntuirea noastră; cum sufletul iaste nemuritoriu, și Dumnezeu celor bun va răsplăti cu bine nesfârșit, care nici ochiu de om n-au văzut, nici ureache n-au auzit, nici în inima omului nu se poate sălășlui, iară celor răi va izbândi cu veacinică muncă; cum fieștecarele iaste detoriu a creade toate căte Dumnezeu au descoperit, și, prin sfânta besearică, a creade ni le-au dat.

2. Oare știu *Tatăl nostru*? Carea rugăciune însuș Domnul Hristos ne-au învățat, și, pentru că fieștecarele creștin iaste dotoriu spre slava lui Dumnezeu a o zice în toate zilele, încă mai de multe ori, s-au numit *rugăciunea cea de toate zilele*.

3. Oare știu poroncile lui Dumnezeu? Și cum le păzesc? Că și Canonul 6 a Săborului a șaptea a toată lumea poroncește ca, când se adună episcopii la săborul cel de țeară, osibită grije să aibă de aceasta, ca creștinii să păzească poroncile ceale dumnezeiești: „Iară fiind, zice, că săborul se face pentru lucruri canonicești și evanghelicești, trebuie ca, după ce se adună episcopii, să aibă grije și nevointă ca dumnezeieștile și făcătoare de viață a lui Dumnezeu poronci să se ție. Că întru păzirea lor iaste răsplătire multă, de vream ce poronca iaste făclie, iară leagea lumină și calea vieții, arătare și învățătură, și poronca Domnului strălucită, carea luminează ochii”. Dacă sfintele canoane poronesc ca episcopii, adunându-se la săbor, să aibă mare grije, ca creștinii să țină poroncile ceale dumnezeiești, cu cât mai vartos, protopopii, în ținuturile sale, sânt detori să poarte grijă de aceasta, de vream ce ei sânt deregători mai de aproape și ispravnici așezământurilor canonicești?

4. Cearcă, oare nu sânt vrunii suduitori, descântători, vrăjitori, oare nu lucră în sărbători? Și, de se află vrunii de aceștea, cu duhul blândețelor se cade a-i îndrepta, și, de nu vor înceta, și mai cu greale leacuri se cade a-i tămădui, cât din rădăcină să se smulgă unele ca acestea, și nicecum descântările, vrăjiturile, dimoniile, ori cu ce mijlocire, să nu se sufere întră cei ce se numesc cu numele lui Hristos: „Cei ce s-au dat pre sine găcitorilor, zice Canonul 61 a Săborului de la Trula, sau celor ce se zic sutași, sau altor de acest feliu, ca să înveațe de la ei, de vreau să li se descopere ceva, după cuviința celor ce despră dâșii adăunăzile s-au hotărât, canonului de șease ani să se supuie. Aceluiaș canon se cade să se supuie și cei ce poartă ursoaie sau de acest feliu de fieri pentru joc, și pentru ca să înșeale pre cei proști, și spun norocul și ursitul, și ghenealoghia, și mulțime de niște cuvinte de acest feliu, dijușcările ceale înșelătoare și amăgitoare, și cei ce se numesc gonitori de nori și descântători, și lecuitori, și găcitori, iară cei ce petrec întru acealea fealiuri de meșteșuguri pierzătoare și păgâne, precum zic și sfintele canoane, că ce împărtășire are lumina cu întunearecul, cum zice apostolul, sau ce unire besearicii lui Dumnezeu cu idolii, sau ce parte are credinciosul cu cel necredincios, iară ce unire are Hristos cu Veliar?” Și Canonul 62, al aceluiăș săbor: „Voim, zice, ca de tot să se lapede dintră viețuirea creștinilor praznicile păgânești, ceale ce se chiamă *vota brumalia*, calende, și adunarea carea se face în zioa dintâiu a lunii lui martie lăpădăm și gonim. Încă și jocurile ceale de zboruri ale muierilor, care multă stricare și piardere aduc, și acealea ce cu numele celor mincinoși, carii la elini s-au numit dumnezăi, și jocurile, și tainele, care se făcea ori de bărbați, ori de muieri, după obiceiul cel de demult și strein de viața creștinilor, și hotărâm ca, de aici înainte, nici un bărbat să nu se îmbrace în haină muierască, nici o muiare în haine bărbătești, încă nici cu feațe cu păr, flocoase, sau de țapi, sau de satiri, nice să chiiame și să pomenească numele spurcatului Dionis la teascuri, când storc strugurii, nici când bagă vinul în buți să nu facă răs din neștiință sau din deșertăciune, făcând ceale ce de la înșelăciune drăcească purced. Drept aceea, cei ce, de acum înainte, vor face ceva din ceale ce sânt scrise, după ce vor veni la cunoștința acestora, de sânt clirici, poroncim să li se ia darul, iară, de sânt mireani, să se afurisească”.

5. Cearcă, oare vin toți la besearică dumineca și în sărbători, ca să audă mai vartos sfânta liturghie, și să asculte cazania? „Oricarele episcop, zice Canonul 80 a Săborului de la Trula, sau preot, sau diacon sau oricine din cei ce se numără în clir, sau mirean, carele nu are nevoie mai grea sau treabă cu anevoie, cât în multă vream să fie departe de besearica sa, ci

în cetate petrecând, trei duminici, în trei săptămâni, nu vin la besearică, de iaste cleric, să-și piarză darul, iară, de iaste mirean, să se afurisească”. „Că dintru aceea, zice Valsamon la tâlcul canonului acestuia, una din doao se arată: că acela au poroncile ceale dumnezăiești și dumnezăieștile cântări, și rugăciunile nu le bagă în samă, au că nu-i credincios. Că pentru ce, în doaozeci de zile, n-au vrut a petreace cu creștinii și împreună cu poporul cel credincios a lui Dumnezeu a se împărtăși?”

6. Cearcă, oare nu se sfădesc în besearică oamenii pentru loc și pentru șederea înainte, și de va afla una ca aceasta, tocma se cade a îndrepta, pentru că, de vreame ce Domnul Hristos poroncește în Evanghelie, că, ducându-ți jertva ta și prescurile tale la oltariu, acolo îți vei aduce aminte că are ceva fratele tău asupra ta, să lași acolo jertva și să mergi să te împaci cu fratele tău, și apoi să îndrăznești a aduce prescurile tale la altar. Ce vom zice de acela carele, în locul cel sfânt, în casa lui Dumnezeu, în vreamea slujirei jertvei ceii fără de sânge, când și unde îngerii încă, fiind cuprinși de minunea tainii, se cutremură, pricinuieste scârbă, și, unde mai cu de-adins cu dragostea frățască se cade să fie uniți, face împăracheare și abate mințile tuturor de cătră cugetarea prea-nfricoșatelor taine. Și, dacă Domnul Hristos, și la ospețele ceale mirenești, încă defaimă pre cei ce iubesc șederea înainte, ce se cade a zice despre cela ce îndrăznește aceasta în besearică? Adevărat, unul ca acela nu numai se cade să se împingă la locul cel mai de pre urmă, ci afară din besearică să se scoată, ca să se învețe a se smeri.

Însă, 7, acela protopop carele, aflând prin besearici pre oameni că nu îngenunche, mai vârtos duminica, defaimă obiceiul lor, își arată neștiința sa și nemernicia întru învățătura cea canonicască și întru cunoștința obiceiurilor celor vechi ale sfintei besearici, de vreame ce, dintru început și cu canoane încă întărit, obiceiul au fost ca duminica și, de la Paști până la Rusalii, în toate zilele nu îngenunchind, ci stând, întru pomenirea Învierii Domnului Hristos, să se roage creștinii. Tertulian,⁽¹⁰⁾ în cartea cea *Despre corona ostașului*, cap 3, zice: „Duminica a posti socotim fărădelege sau a ne ruga din genunche. Aceaeș scutință avem din zioa Paștilor până la Rusalii”. Sfântul Petru, episcopul Alexandriei, cap 15, la Beveregie, tom 2, zice: „Zioa duminicii, zi de veselie ținem, pentru că într-aceaea au înviiat Domnul; întru carea am luat, ca nice să nu îngenunchem”. Canonul 20 a Săborului de la Nichea zice: „Pentru că sânt unii carii, duminica și în zilele Rusalilor, îngenunche, ca în toate besearicile să se facă asemenea, sfântul săbor au poroncit ca, întru aceaste zile, creștinii stând să se roage lui Dumnezeu”. Marele Vasilie, în cartea cea *Despre Duhul Sfânt*, cu de-adins arată pricina acestui obicei apostolicesc: „În cea dintâiu a sâmbetii, zice: «Stând plinim rugăciunile, iar pricina nu toți o știm. Că nu numai că, precum împreună cu Hristos am înviiat, ceale de sus se cade să cercăm, în zioa Învierii, rugându-ne stând, ne aducem aminte darul cel noao dat, ci pentru că zioa aceea se veade oarecum a fi icoană veacului celui viitoriu». Și Sfântul Casian Râmeanul, la colația 3, cap 20 „Pentru aceea, zice, în zilele acealea, de la Paști până la Rusalii, nice genunchi la rugăciune nu se pleacă, pentru că plecarea genunchilor iaste semn ca de pocăință și de jeale. De unde întru totă aceaeș prăznuire întru acealea, carea și duminica ținem, întru carea mai marii noștri ne-au dat, că nice nu se cade să se postească, nice genunchele să se pleace întru cinstea Învierii Domnului”.

8. Cearcă și aceea protopopul, oare cinstesc poporeanii pre preoții săi, că, de vreame ce la toate limbile, măcar cât de varvare și păgâne, încă pururea au fost întru cinste preoții lor, cu cât mai vârtos creștinii se cade să-și cinstească preoții săi și să se supună lor, cărora puteare ca aceea le-au dat Hristos pentru folosul oamenilor, carea nici unul dintră îngerii nu au avut, ca să dezlege păcatele oamenilor, și, în sfânta liturghie, pânea să o prefacă în însuș

trupul, și vinul, în însuș sângele Domnului Hristos, și cătră carii au grăit Hristos: „Cela ce ascultă pre voi, pre Mine ascultă, și cela ce se lapdă de voi, de Mine se lapdă.”, de la Luca, cap 10.

9. Cearcă, oare plătesc poporeanii preoților săi sâmbriia ce li se cuvine, și spre aceea îi îndetorează, de vream ce pururea au fost obiceiui, în besearica lui Hristos, ca poporeanii să dea preoților săi ceale ce sânt de lipsă spre hrana vieții, care obiceiui, cum am arătat în tâlcul Canonului apostolicesc 4, și aici poftorim, razimă întru învățătura Apostolului Pavel, care, în *Epistolia I cea cătră corintheni*, cap 9, cu de-adins adeverează că detori sânt creștinii a da preoților ceale ce sânt de lipsă pentru chivernisirea vieții lor. Arată aceasta: 1. din Pravila neamurilor: „Cine, zice, slujește în oaste vreodată cu leafa sa?”; 2. din fire: „Cine, zice, sâdește vie, și din roada ei nu mânâncă sau cine paște turma, și din laptele turmei nu mânâncă?”. Arată: 3. dintru neasămănarea ceea ce se dă și se ia, cu pilda sâmănătorului, carele, sâmănând, cu mult mai mult așteaptă să seacere, de cum au aruncat în pământ. Ceale duhovnicești cu mult mai scumpe sânt decât ceale trupești. Deci, „dacă am sâmănat noi voao ceale duhovnicești, au mare lucru e de vom săcera noi ale voastre ceale trupești?”; 4. din leagea lui Moisi, carea, la a Doao leage, cap 25, aceeaș arată cu pilda boului ce treieră, căruia a-i lega gura, ca să nu mânânce, cumplită tirănie are fi. Întru carea pildă, cum că cea poroncă dumnezăiască se cuprinde, ca slujitorii Evangheliei, de la aceia pre carii îi învață, să ia ceale ce sânt lor spre hrană de lipsă, învață apostolul. De unde închie cuvântul: „Au doară de boi se grijește Dumnezeu, au doară pentru noi cu adevărat zice, că pentru noi s-au scris: „au nu știți că ceia ce lucrează ceale sfinte din besearică mânâncă, și, carii slujesc oltariului, cu altariul se împărtășesc? Așa și Domnul au rânduit, ca ceia ce propoveduiesc Evangheliia din Evanghelie să se hrănească”. De-acii luminat se veade că nu poroncă omenească, ci dumnezăiască iaste, ca poporeanii să-și hrănească preoții săi, și toate ceale ce sânt lor de lipsă spre chivernisirea vieții cu îndurătoare mână să dea. Deci nu vor greși preoții noștri de vor grăi cătră norodul nostru, a căruia foarte au răcit dragostea cătră preoți, cu cuvintele lui Pavel Apostol, în *Epistolia I către corintheni*, cap 9: „Dacă au parte alții de putearea voastră, pentru ce nu mai bine noi?” Adeacă noi, păstori voștri, carii zioa, noaptea, în multe primejdii ostenind, trudind, vă păzim de lupi și poftim, cu Pavel Apostolul, să fim anathema pentru neamul nostru. [...]

§ 19

A patra privileghion protopopesc iaste a cerca viața și petreacerea preoților

Nu iaste îndoială cum că din cea de obște puteare de a ocârmui besearicile și a face îndreptare izvoreaște și cea puteare, ca protopopii să cearce viața și petreacerea preoților și e supuși, adecă, de nu sânt suduitori sau sfadnici sau bătaci, sau bețivi etc. Și despre beție, cu cât aceea iaste mai de obște întru aceaste părți, cât mai toți oamenii o socotesc întru nemica, ba unii se și fălesc întru reotate, cu atâta mai vârtos se cuvine ca protopopii să cearce pentru aceea pe preoți și să facă îndreptare, ca să nu se afle preoți a fi povață oarbă orbilor. Că, de vream ce Pavel Apostol, *Cătră corintheni* 1, cap 6, s. 10, pre toți oamenii cei bețivi îi vestește închiși afară de împărăția ceriurilor, și, la cap 5, s. 10, poroncește ca nici să mâncăm la o masă cu cei bețivi, cum se va suferi aceasta întru preoți, carii sânt lumină oamenilor și sare pământului, și ce va fi dacă lumina să va întuneca, și sarea se va împuți? De unde, Canonul apostolicesc 42 hotărește: „Episcopul sau preotul, sau diaconul, carele se

joacă cu coțca și iaste bețiv, sau să se părăsească de acealea, sau să i se ia darul”. Dar și aceea cearcă protopopii, oare nu merg preoții la cricimă, ori va fi aceeaa înlăuntru în căsi, ori afară în târg, ori și la câmp. Că iarăș hotărește Canonul apostolicesc 54: „Clericul, carele să va afla mâncând în cricimă, să se afurisească, afară de călătorie, când, pentru lipsa, să va abate la sălașul cel de obște pentru călători”, și Canonul 5, Săborului din anul 1725, zice: „Pentru popii carii merg la cricimă și suduiesc sau blastămă..., varecine va greși în unele ca aceaste, să aibă a-l globi protopopul cum va socoti sufletește, după greotătea păcatului, iară de se va oblici că nu l-au globit, ci l-au iertat fără de ocă, atunci el, protopopul, singur să fie globit cu gloaba Săborului mare 66 de florinți”. Precum și aceeaa încă cearcă protopopii, cum se poartă preoții pre la ospețele ceale de nuntă, sufere oare a se face acolo jocuri scândălicioase, au doară încă și însuși privesc la acealea și arată voie bună spre eale, că zice Canonul 54 a Săborului de la Laodichia: „Cum că nu se cade preoților sau clericilor la nunte sau la ospețe a vedea oarece priviri, ci, mai înainte de ce întră cei ce fac priviri, a se scula și a se duce de acolo”. Cu cât mai vârtos nu se cade să sufere preoții glumele ceale netreabnice, din care, de multe ori, se iescază și sfadă, și bătaie în priveghiu la morți. Că pentru aceea s-au rânduie la oamenii morți a se ceti Evanghelia și Psalmii, ca să ne venim în fire, și, auzind cuvântul lui Dumnezeu și văzând de față pilda cea tristă a statului nostru, să ne aducem aminte de moarte, să socotim deșertăciunea vieții aceștiia, să ne plângem păcatele, să ne îmbărbătăm spre fapte bune, să cearem răposatului odihnă, nu să facem glume toată noaptea, nemica sfiindu-ne, și să adăogăm păcate, și să necinstim pomenirea răposatului la carele ne-am adunat. Aceastea, de nu le va putea împiedeca preotul, nicecum să nu stea acolo a ceti în deșert și cu necinste sfânta Evanghelie, ci îndată să se ducă de acolo. Care, ca cu bună rânduială să le săvârșească, tocma să cade, la unele prilejuri ca aceastea, să se ferească de băutură și de ametala capului. Nice aceeaa nu iaste slobod nicecum preoților, ca să joace la nuntă, de vreme ce aceasta și mireanilor opreaște Canonul 53 a Săborului de la Laodichia, zicând cum că „nu se cade creștinilor, carii vin la nuntă, a juca, ci, cu cuviință, a cina sau a prânzi, cum se cade creștinilor”. Ba nici aceeaa să nu sufere protopopii, ca preoții să se facă răspunzători și urători la nunți, care obicei au iaste la nuntele proștilor, batjocorându-și statul său cu acea lungă, de nimica, și uneori scândălicioasă vorbă. Ci în tot locul, cu acea cuviință și strălucire de fapte bune să se poarte, ca, văzând oamenii faptele lor ceale bune, să proslăvească pre Tatăl lor cel din ceriuri. Canonul 4 a săborului nostru, carele în anul 1675 au fost supt mitropolitul Sava, așa poroncește: „Care popă să va face vornic pre la nunte și va juca, și va îmbla beat prin târg, și va îmbla la cărcime, și se face măscărici și vrăjitor, să i se ia popiia”.

§ 20

A cincea privileghion protopopesesc iaste a canoni pre preoții carii greșesc

De vreme ce a ocărmui besearicile și a face îndreptare nu se poate fără de puteare a pedepsi și a canoni, din cea de obște a protopopilor puteare de a ocărmui besearicile și a face îndreptare, firește atârână cum că protopopii au și acea puteare ca pre preoții cei ce vor greși să-i canonească, precum și vedem din cel prea vechiu și necurmat obicei până astăzi, cum protopopii noștri, dacă să va afla vrun preot sau orice slujitoriu besericesc în vreo vină sau de vor avea doi întră sine pără, au pentru că au înjurat unul pre altul, au pentru că au pășit unul în poporul și în drepturile altuia, ori doară vor avea price pentru ceva moșie besericescă iproci, judecă cu săborul său, hotăresc și pedepsesc, ori cu oprirea de la slujba cea preotească,

după canoane, ori cu gloabă de bani, după obiceiul țării, ori, uneori, și cu arest și închisoare, nefăcând nemica știre arhierelui său nici mai nainte de pedepsire, nice după pedepsire, fără dacă, după hotărârea protopopească, de nu va fi vreo parte dintră pârași îndestulată cu acea hotărâre, socotind că doară nu iaste dreaptă, atuncea partea aceea poate pune, cum se zice, apelație, și a muta leagea la scaonul arhieresc. Și atuncea iaste detoriu protopopul cu săborul său a nu închide nimenui calea și cursul legilor, ci a-i da afară hotărârea, pe lângă obicinuita taxă, cu toate ceale ce se țin de pricea aceea, ca amândoaș părțile, de iaste pricina întră doi, mergând, să le ducă la scaonul arhieresc. Nice până când nu se va judeca pricina aceasta și prin scaonul arhieresc, nu poate pre cel, în săborul protopopesc, osândit pedepsi, după cum iaste firea apelației, fără de ar fi o pricină ca aceea, pentru carea canoanele foarte aiavea lapadă pe preot din preoție, și mai vârtos dacă păcatul preotului iaste cunoscut și poporeanilor lui, și ar fi scandală de ar urma preotul a sluji. Că atuncea, de iaste în săborul protopopesc canonit cu oprirea de la slujba cea preoțească, măcar au mutat leagea la scaonul arhieresc, totuș, și mai nainte de judecata și hotărârea scaonului arhieresc, rămâne oprit. Iară aceea fieștecarele, care are o scânteie de minte, veade, că, dacă cel osândit prin judecata săborului protopopesc nice nu ar pune apelație, nice nu or înnoi leagea iproci, fără numai ar da jealbă proastă asupra hotărârei, pre unul ca acela nice arhierel nu se cuvine să-l asculte, nice protopopul nu iaste detoriu, după jealba aceea, să răspundă nemica, fără să poftească de la arhierel, de cumva au priimit jalba, să îndreapte pre jeluitoriul la calea și cursul legilor, adecă la apelație sau înnoirea judecării, carea arhierel, ca cela ce iaste apărătoriu canoanelor și rândului celui bun, tocmai iaste detoriu să facă. Dintru acestea luminat se veade că protopopul iaste judecătoriu adevărat, și, cum se zice, ordinariu, iară nu, cum se zice, delegat, și judecătoriu protopopului iaste de sine și osibită de judecătoriu arhierelui. Că, măcar că putearea aceasta, din firea sa, iaste episcopescă, și protopopilor numai împrumutată, totuș, îndelungatul obicei o au făcut, de nepomenită vreamă, cum se zice, *ordinaria*. S-au ispitit, adevărat, la uniți, în anul 1793, vlădica Ioan Bob⁽¹¹⁾ să jefuiască de această puteare pre protopopii săi, dând poroncă ca protopopii drept să aibă puteare a judeca și să judece pre preoți pentru vinile lor, dară apoi, pentru hotărârea pedepsii și a canonului, să trimită pricina la Sfinția Sa, cu carea cine nu veade că voia să ia toată judecata de la protopopi, și numai aceea rămânea lor și săboarelor lor, ca să pârască și să arate la vlădica pre cei ce greșesc, că a judeca și a nu putea osândi pre cel vinovat, întră ceale ce se zic *adinata*, adecă cu neputință, se cade a se număra. Ci cu neputință au fost într-o clipă a lipsi pre protopopi și săboarele lor de o puteare și de un drept și privileghion, cu vechiu și de nepomenită vreamă născut obicei, cu carele, până acuma, și întru neunire, și întru unire, au fost ocârmuit, și până astăzi povățuit acest preamare și mult clir, întărit, și carele, afară de obicei, în bătrânile și sfintele canoane ceale despre horepiscopi, a căroră următorii sânt protopopii, razimă. Ba, tocma de ar fi vrut protopopii și săboarele lor a se slobozi la acea până acuma neauzită a vlădicului Ioan Bob poroncă, a căriia pricină nu voiu să o gâcesc acum, însuș Sfinția Sa ar fi simțit, în scurtă vreamă, că cu neputință iaste ca atâtea pricini, câte se întâmplă într-o țeară mare ca aceasta, toate singur să le judece. Așea că sânt mulți protopopi, și armați cu putearea și cu privileghioanele, care arăt, încă scaonul vlădicesc lucrurile care ajung acolo nu le poate isprăvi cum se cuvine toate, dară încă de s-ar descărca protopopii de putearea și drepturile sale! Pentru aceea, curând, au ar fi întors protopopilor putearea aceea, au, adevărat, necuviințe și rățacire ca aceea în scurtă vreamă ar fi urmat în clirul și în besearica aceasta, cât nu știu cu ce mijlocire s-ar fi vindecat. Și aceea încă se cade aci să însămnăm, că, când

s-au făcut românii acești din Ardeal uniți, au făcut, cum se zice, protestatie clirul, și așa au priimit unirea, ca nici o schimbare în obiceiurile besearicii lor să nu se facă, nice să se silească la altele, afară de ceale cunoscute patru capete ale unirei, carea protestatie, după ce, după moartea vlădicului Ioan Patachi,⁽¹²⁾ până la venirea vlădicului Inochentie Clain,⁽¹³⁾ fusese supt stăpânirea lui pater rector de la Cluj, carele numai pre sine să numea *preacinstit*, iar din clerul uniților nici pre unul, ba încă se zicea *paterul prelat* iproci, o au înnoit clirul în săborul mare, cel la anul 1739 adunat în Blaj, cu prilejul venirei theologului iesuvit, pater Nicolae Ianoși,⁽¹⁴⁾ la cap 5, cu aceastea cuvinte: „Puncturile ceale patru care cuprind sfânta unire, pururea și fără lăsare, cinstitul nostru clir le va păzi și le va ținea, iară la mai multe, supt nici o pogilă, să nu se silească”. Iară cugetul vlădicului Ioan Bob arătat iaste că era ca la mai multe, afară de ceale patru puncturi, să silească clirul și să facă pre protopopii cei uniți așa, cum sânt la papistași acum arhidiaconii. [...]

§ 29

A zecea privileghion protopopesesc iaste ca să fie iconomi

Înmulțindu-se creștinii și dobândind multe venituri besearicile, s-au luat obiceiuri, din a patra sută de la Hristos, ca pe lângă fieștecările episcop să fie un iconom ales din clir, carele să poartă grije de veniturile besericești a toată eparhiia episcopiei, și acealea, după cuviință, să le împartă și să le cheltuiască. Care obiceiuri, și cu canoane, după aceea, s-au întărit. Canonul 26 a Săborului de la Calchidon zice: „Fiindcă într-unele besearici, precum noi de multe ori am auzit, episcopii fără de iconomi rânduiesc lucrurile besericești, au judecat sfântul săbor ca toată besearica, carea are episcop, din clirul său să aibă iconom, carele, după poronca episcopului său, să împartă lucrurile besericești, ca nici iconomia besearicii să fie făr' de mărturii, și, pentru aceea, lucrurile ei să se răsipească, nici să se facă rușine și ocară preoției. Iară de nu va face aceasta, să fie supus dumnezeieștilor canoane”. Grija lucrurilor și veniturilor besearicii episcopoești, și după moartea episcopului, o dau canoanele iconomului. Canonul 25 a Săborului de la Calchidon zice: „Fiindcă unii mitropoliți, precum noi de multe ori am auzit, și de turmele ceale încredințate lor nu grijesc, și hirotoniile episcopilor le întârzie, au judecat sfântul săbor ca în trei luni să se facă hirotoniile, de nu vreo lipsă neocolită va face, ca să se întârzie vreamea. Iară de nu vor face aceasta, să fie supuși pedeapselor besericești, iară venitul besearicii cei văduve să se păzească la iconomul besearicii”. În țeara noastră, iconomia besearicilor iaste pe lângă protopop. De unde, fieștecările protopop în protopopiatul său are grijă de moșiile ceale besericești, ca nu cumva să se înstreineaze, și veniturile, care sânt numai a besearicii, spre folosul besearicii să se întoarcă, iară nu spre alte oarecare trebi streine, pentru carea aspră seamă trebuie protopopul să ceară despre aceastea de la curatorii besearicii, carii aorea veniturile besearicii le întorc spre trebuințele sale cu viclenie sau a satului. Așijderea, ca veniturile care sânt spre hrana preoților și a altor feațe besericești, a protopopului iaste deregătoria, cum se cuvine, după obicinuita măsură, să se împartă, ori sânt acealea din moșii, ori alte ceale. Nu se cade aci să treacem a ceti și Canonul 12 a Săborului a șaptea a toată lumea, carele zice: „De se va afla cum că vreun episcop sau egumen, din pământurile episcopiei sau a mănăstirei, înstreinează ceva în mâinile vreunui boier sau la altă față vinde, vinderea aceea să fie fără de putere, după Canonul sfinților apostoli, care zice: «Episcopul să poarte grije de toate lucrurile besericești și să le isprăvească acealea ca înaintea lui Dumnezeu, Cel ce-l vede pre el. Iară nemica dintru acealea să nu-i fie slobod a-și lua șie sau a da rudeniilor sale ceale ce sânt a lui

Dumnezeu, iară de sânt săraci, ca celor săraci să le dea, ci cu prilejul lor să nu vînză lucrurile lui Dumnezeu. Iară de zice cum că pagubă aduce și nici un folos nu se ia din pămîntul acela, nici așa să nu dea pămîntul boiarilor sau domnilor carii sânt în locul acela, ci clericilor sau plugarilor. Iară de vor face ceva vicleșug, și, de la plugariu sau de la cleric, boiarul va cumpăra pămîntul, și așa fără de puteare să fie vinderea, și pămîntul să se întoarcă episcopiei sau mănăstirii. Iară episcopul sau egumenul carele va face aceasta, să se scoată episcopul de la episcopie, iară egumenul de la mănăstire, ca cei ce răsipesc ceale ce nu au adunat»”. Iară dacă iconomia în țeara aceasta iaste pe lângă protopopi, și grija lucrurilor besearicii cei văduve a episcopiei, după sfintele canoane iaste a iconomului, firește urmează că în țeara aceasta a Ardealului, după moartea vlădicului, protopopii au puteare și detorie a lua sama de lucrurile mitropoliei și a purta grije de eale, precum și de toate ale clerului, care sânt acolo la vlădicie în arhiv iproci. Precum dintru aceaeaș fire a iconomiei atîrnă ca protopopii, și până trăiaște vlădica, să poarte grije de moșia Seminariului din Blaj și de toate veniturile lui, cum se cheltuiesc și cum trebuie să se cheltuiască iproci. Ba, și trăind vlădica Athanasie cel întăiu, cetim cum i-au luat sama protopopii pentru lucrurile mitropoliei, pentru veșmintele besearicii iproci, înaintea cărora și-au și dat sama cu amăruntul. Carea și dintru aceaea au făcut protopopii, că Săborul cel mare, carele din toți protopopii se adună, iaste săbor, cum se zicea mai demult, de eparhie sau de țeară, și săborul cel de țeară are volnicie, după sfintele canoane, a lua seama și mitropolitului, ori despre ce lucru. Dară vei zice, bine, să ia sama protopopii la moșiile și la averile mitropoliei, precum și la toate care sânt de obște ale clerului, cum iaste arătatul seminariu, dară cu averile vlădicului, care le capătă din moșiile ceale vlădicești până când el trăiaște, nu are nimene nimica, ci poate să le dăruiască neamurilor sale, și să facă cu eale ce va vrea. Pentru că vlădica, precum alți arhieriei în părțile aceaste ale Apusului, are moșii dăruite de la împărați pe seama lui numai, nu pe seama besearicii și a clerului. Răspundem. Măcar că moșiile ceale arhieriei, întru aceaste părți ale Apusului, sânt date de la crai și de la împărați pe seama arhieriei, ca din veniturile acelora să trăiască, totuș sânt date aceale moșii arhieriei în cât sânt arhieriei, nu în cât sânt numai oameni, deci tot iaste adevărat că aceale venituri sânt besericești, nu mirenești. Și, din veniturile besericești, nu poate slujitoriul mai mult să ia decât are lipsă pentru mîncare și pentru îmbrăcăminte. Cealelalte trebuie să se împartă celor săraci și lipsiți, cât, de ar avea vrul moșii părintești, de unde să-și poată plini lipsa sa, nemica nu iaste volnic să ia din ceale besericești, ci acealea toate lipsiților să le împartă. Sfântul Avgustin, în Epistolia 50, zice: „Dacă cu cei săraci împreună sântem săraci, și ale noastre sânt și ale lor, iară dacă avem ale noastre, care să ne ajungă noao, acealea nu sânt ale noastre, ci ale săracilor, a cărora isprăvnicie oarecum purtăm, iar nu cu apucare osândită stăpînire avem”. Canonul apostolicesc 41 zice: „Poroncim ca episcopul să aibă puteare preste lucrurile besearicii, ca în putearea lui să fie toate a le întocmi și celor lipsiți, prin preoți și prin diaconi, a le da, cu frica lui Dumnezeu și cu toată evlaviia, și, de are lipsă, pentru trebuința sa a-și lua și pentru a fraților carii să priimesc în sălaș, așa cât el nicidecum să nu fie lipsit”. Iară de are lipsă episcopul așa, să ia pe seama sa din averile ceale besericești. De unde urmează că nice să cade să ia nemica din ceale besericești, dacă are moșii părintești, de unde să-și plinească lipsa, nice să ia mai mult fără cătu-i iaste de lipsă. Vezi tâlcul nostru la Canonul apostolicesc 41. Și Canonul 25 a Săborului de la Antiohii zice: „Episcopul să aibă puteare preste lucrurile besearicii, ca acealea la toți lipsiții să se împărțească, cu multă luare aminte și cu frica lui Dumnezeu. Iară el, ceale ce lipsesc lui, de are lipsă, să ia pentru trebile sale ceale de lipsă și

pentru ale fraților pre carii îi priimește în sălaș, ca aceia nicidecum să nu se lipsească, după dumnezăiescul apostol, carele zice: «Iară având ce să mâncăm și cu ce să ne acoperim, cu acealea să fim îndestuliți». Iară de nu va fi îndestulit cu acealea, ci lucrurile besearicii la trebile sale să le întoarcă, și veniturile besearicii, sau rodurile țărinilor să le împărțească fără de sfatul preoților sau al diaconilor, ci casnicilor săi sau fraților, sau fraților, sau fiilor să le dea slobozenie, ca besearica, printr-înșii, întru ascuns să se păgubească de lucrurile sale. Acesta săborului eparhiei să dea seamă de lucrurile besearicii, ce au făcut cu eale». Iată, nu mai mult poate lua episcopul din veniturile besericești pe seama sa, fără cât iaste de lipsă ca să mânânce și să se îmbrace. Iară de va lua mai mult sau averile besericești va împărți fraților sale, să fie supus judecății săborului celui de toată țeara. Și apuseanul părinte Bernard,⁽¹⁵⁾ în *Epistolia 2 către Fulcon*, zice: „Ți se dă ție ca, de slujești bine, să trăiești de la oltariu, iar nu să te desfrânezi cu ale oltariului, să te mândrești cu ale oltariului, de acolo să-ți faci frâne de aur, și zugrăvite, pinteni de argint. Orice îți ții ție de la oltariu, afară de mâncarea cea de lipsă și de veșmântul cel prost, nu iaste al tău, răpire iaste, călcare de ceale sfinte iaste”. Și din învățătura lui Hristos, carea luminat o arată apostolul, acea socoteală se cade creștinii să aibă despre averile ceale pământești, ca, ținându-și șie ceale ce sânt de lipsă spre mâncare și îmbrăcăminte, cealelalte să le dea săracilor. De unde, la Luca, cap 11, s. 41, zice: „Den ceale ce aveți voi, dați milostenie”, și Pavel Apostol, *I către Timotheiu*, cap 6, s. 8: „Având de mâncare și îmbrăcăminte, cu aceastea îndestulați vom fi”. Și în *Epistolia către evrei*, cap 13, s. 8: „Să vă fie obiceiurile fără iubire de argint”.

Deci, dacă despre averile ceale mirenești, a căroră mireanii sânt stăpâni, se poronceaște ca să se împartă săracilor, și stăpânii nemica să nu-și ție șie, ce iaste afară de mâncare, și de îmbrăcăminte, cu cât mai vârtos spre aceea se îndetoresc arhieriei, carii averilor celor besericești nicecum nu sânt stăpâni, după învățătura sfinților părinți și a sfințelor canoane, ci numai ispravnici, și căroră averile ceale besericești nu să dau pentru plată, că ceale duhovnicești nu se plătesc, ci numai pentru lipsa. Iară întră săraci, căroră trebuie să împartă arhieriei averile ceale besericești, nu iaste îndoială că întâi sânt preoții și cliricii cei lipsiți, carii flămânzi și goli asudă în via Domnului. De unde, Canonul apostolicesc 59 zice: „Episcopul sau preotul, carele, când iaste cineva dintră clirici lipsit, nu-i dă lui ceale ce-i sânt de lipsă, să se afurisească, iar de va rămânea întru acea nemilostivire, să i se ia darul, ca celui ce au omorât pre fratele său”. Dintru aceastea până acuma zise, urmează că, dacă vrun arhieru, având moșie besericească pe seama lui dată, a căriia venituri pe an sânt socotite să aducă, pentru pilda, trei mii de florinți, și el, cu hărnicia sa cea iconomicească și cu meșteșugurile sale adună pe an cu mult mai mult de trei mii de florinți dintru acea moșie, cu lenevire doară întru propoveduirea cuvântului lui Dumnezeu și întru grija clerului, nu va fi mântuit înaintea lui Dumnezeu cu aceea că va dăruia pe tot anul clerului său celui sărac trei mii de florinți, ci trebuie să dăruiască tot, afară de câtu-i iaste de lipsă pentru mâncare și îmbrăcăminte, și să fie cu toată nevointa întru propoveduirea cuvântului lui Dumnezeu și întru grija clerului, aducându-și aminte că nu vânătoriu de bani, ci vânătoriu de oameni l-au ales pre dânsul Dumnezeu. „Episcopul sau preotul, zice Canonul apostolicesc 58, carele nu poartă grije de cler sau de norod și nu-i învață buna credință, să se afurisească. Iar de va rămânea în leane și nu va vrea să se apuce și să-i învețe, să-și piarză darul”. Vezi tâlcul nostru la acestaș canon. Și, precum acest canon nu sună numai de arhieriei, ci și de preoți, așa toate câte aici am cuvântat pentru averile ceale besericești se înțeleg nu numai pentru arhieriei, ci și pentru preoți, și pentru alți clirici. [...]

§ 35

**A șeasăsprăzeacea privileghion protopopesc iaste a băga în popor
pre cel de curând hirotonit**

Rândul cel bun, carele iaste inima lucrurilor, și cea de obște puteare de a ocârmui besearicile și a face îndreptare, carea avea horepiscopii, poftea ca, prin ținuturile lor, după ce se hirotonea preoții, ei însuși să-i vestească în besearici că sânt hirotoniți preoți și să-i bage în popoare, ca acolo să slujească. De unde, în *Pravila cea aravească* a canoanelor, Canonul 60 zice: „Că nu iaste slobod ca să slujească oarecarele în besearica eparhiei fără de slobozirea horepiscopului, de vreame ce el iaste capul lor”. Aceaeaș puteare pururea au avut protopopii noștri, ca ei să vestească pre preoții cei de curând hirotoniți, cum că sânt hirotoniți, și să-i bage în popoare după ce vor priimi de la scaonul arhieresc înștiințare, cum sânt adevărat hirotoniți preoți. Acest privileghion protopopesc iaste întărit cu canoane la noi, că Canonul 2 a Săborului mare din anul 1700 așa are: „Diecii carii vor vrea să se preoțească întâiu să meargă la protopop să-și ceară carte, și cu carte de la adevărat duhovnic, și să știe Psaltirea de înțăles, și glasurile, și toate tainele besearicii, și, până nu va fi la mitropolie 40 de zile, până atunci vlădica să nu-l preoțească. Și popor să-i caute protopopul, și să aibă a da protopopului o piială de vulpe”. Unde aceaea: „Și popor să-i caute protopopul”, bine vezi că nu se înțăleage să-i cearce și să-i afle celui de curând hirotonit protopopul popor sau parohie, de vreame ce aceaea iaste aflată până a nu mearge diiacul la hirotonie, căci că de popor au fost ales, ca pe acea besearică să se hirotonească preot. Să înțăleage dară că, după ce se va hirotoni diacul preot, protopopul să-i dea poporul, pre carele s-au hirotonit, a mână, adecă, cum grăim acum, să-l vestească paroh și să-l bage în parohie. Carea puteare cu atâta mai vârtos se cade să aibă protopopii, că uneori s-au aflat carii n-au fost hirotoniți, și au slujit ceale sfinte. Că ce nu ispiteaște desfrânata îndrăzneală a firei ceii stricate? Eu însumi am aflat o carte vicleană, adevărat, cu peceatea și cu iscălitura episcopului Dionisie⁽¹⁶⁾ al neuniților întărită, carea întru acesta chip au fost furată de la episcop, că au obiceaiu mai multe de aceaste cărți, ce se chiiamă *singhilie* sau *dalterie*, a pecetlui și a iscăli arhieriei, lăsând în carte loc gol, unde iaste a se pune numele hirotonitului și numele satului sau a orașului, pre carele iaste hirotonit, și numai atuncea se scriu aceale nume, când va să i se dea cartea a mână, ca să se întoarne acasă. Deci vicleanul, carele se zice a fi hirotonit în Țeara Românească, adevăratu-i, nu-i adevărat, nu se știe, au fost furat cu meșteșugurile sale o carte de acealea, iscălită și pecetluită, și însuș și-au scris numele și a satului, în locul cel gol. Cu carea viclenie, multă vreame, înșelând pre protopopul său și ispitind a mă înșela și pre mine, au slujit preoțește, ba încă dobândise și carte de namesnicie, până când, la arătarea mea, episcopul Ghedeon Nichitici⁽¹⁷⁾ l-au lăpădat, și, după moartea episcopului Ghedeon, Gherasim Adamovici,⁽¹⁸⁾ următorul lui, și prin țirculari l-au vestit a fi lăpădat, precum și pre mine, Sfinția Sa m-au înștiințat cu scrisoare din anul 1791, 4 avgust, supt numărul 231, unde așa grăiaște: „Ca, după aceasta, să nu mai aibă prilej nelegiuirile până acum făcute iarăși a le poftori, și prin țirculari, la preoții locurilor acelora, s-au poroncit ca, fiind el atât de preoție, precum și de nemesnicie de tot desbrăcat iproci.” Deci, precum arată vechiul obiceaiu, cartea acea de mărturisirea hirotoniei oblu se cade să se trimită supt peceate la protopopul locului de la arhieriu sau, pe lângă acea carte, carea se dă la mâna hirotonitului, altă scrisoare să se facă către protopop, ca, nemica îndoindu-se protopopul, pre acel de curând hirotonit să-l bage în popor. Uneori s-au întâmplat prin streine pricini de, venind hirotonitul acasă și neauducând cartea cea de mărturisirea

hirotoniei la protopop, au început a sluji sfânta liturghie și alte taine fără știrea protopopului, și, fiindcă întru slujirea tainelor nu s-au fost deprins la scaonul vlădesc, că arareori se învață aceasta acolo, într-un târziu, înștiințându-se protopopul și abătându-se la el, au aflat cumplete sminteale și călcare de ceale sfinte întru slujirea sfintelor taine. De unde, pentru rândul cel bun și pentru abaterea smintealelor, care, vai, prin care vor veni, și vlădica să cade să cearte lenevirea cântălariei sale, prin carea se întâmplă uneori de nu se înștiințează protopopii despre nou hirotoniți, și protopopii, pre unii ca aceia fără de rând îmblători, cu dreptul îi vor opri de la epitrahil până când, afară de dalterie, cu carea se poate face înșelăciune, osibită scrisoare și ne-ndoită înștiințare vor aduce de la scaonul vlădesc. Urmează aceasta din putearea carea au protopopii de a ocârmui besearicile, și a face îndreptare.

§ 36

A șeptesprezecea privileghion protopopesc iaste de a da preoților popoare

Canonul 3 a Săborului mare din anul 1700 zice: „Popii carii vin dintr-alte țări se nu se priimească, până nu vor aduce carte de la vlădica. Așijderea, popii carii merg într-alte Eparhii să nu se priimească până nu va avea carte de la protopopul lui, cum că-i om bun și ș-au plătit darea. Iar care protopop nu va face așa, să aibă vlădica a-l birșugu-i cu 24 de florinți”. Poroncește canonul acesta fieștecăruia protopop, supt gloabă 24 de florinți, ca, de va veni în eparhiia sa, dintr-altă țeară, vreun preot, nicecum să nu-l priimească, adecă să nu-i dea popor, până când nu va merge la scaonul vlădesc, și de acolo să aducă carte de priimire. Însă, de nu va veni acel preot dintr-altă țeară, ci numai dintr-alt protopopiat a țării aceștiia, atunci canonul nu îndetorește pre protopop ca se așteapte de la vlădica carte de priimire, ci numai cât carte să aibă de la protopopul întru a cui eparhie până acum au fost, cum că iaste om bun și ș-au plătit dajdea cea vlădicească. Și alt săbor mare, din anul 1675, supt vlădica Sava adunat, la Canonul 9 zice: „Tot protopopul să nu priimească nici un preot în popor până nu va aduce carte de la protopopul unde au fost înainte, cum s-au purtat”. Și la Canonul 10 zice: „Nici un popă în popor, fără știrea protopopului, să nu se tocmească, iară care se va tocmi fără știre să fie oprit din popie”. Obiceaiul acela, adevărat, pururea necurmat au fost, ca protopopii să poată da popoare și preoților celor ce vin dintr-alte eparhii, și celor din eparhiile sale, adecă, mutând pre un preot de la un sat pentru greale pricini, să-i dea altă besearică și alt popor întru aceeaș eparhie. Aceaste întâmplări și în veacul acesta era dease foarte mai nainte, iară acum, de o bucată de vreme, de când s-au curmat volnicia poporeanilor de a-și lăpăda preoții săi, sânt mai rari, dară totuș sânt, și măcar că se cuvine, după ce întru acest chip mută protopopul pre preot într-alt sat și-i dă popor sau dintr-altă eparhie îl priimește, să facă știre și arhiereului, totuș nice canonul cel mai sus scris, nici altul nu face protopopului detorie spre aceea. [...]

§ 41

A doazeci și doilea privileghion protopopesc iaste a aleage vlădică

Aleagerea episcopului, în orice eparhie, după așezământul sfintelor canoane și după obiceaiul cel vechiu a besearicii, și a Răsăritului și Apusului, trebuie să o facă toți episcopii dinpreună, carii sânt întru acea eparhie sau țeară, unde se aleage noul episcop sau și mitropolit. Vezi Canonul 4 a marelui Săbor de la Nichea, mai sus, § 3. În țeara noastră, precum am arătat mai sus, § 12, din nepomenită vreme, numai un arhiereu sau vlădică era, a căruia următoriu astăzi iaste la Blaj. De unde, precum protopopii era în locul episcopilor, așa dreptul și

putearea de a alege vlădică era a protopopilor, carea până astăzi nevătămat se ține, cu carea, cine nu veade că protopopii noștri covârșesc pre horepiscopii cei de demult, de vreme ce nicăiri nu se citeaște ca acelora să li se fi fost dată puteare de a aleage episcopi, precum aleg protopopii noștri. Iară aleagearea aceasta a vlădicului din Ardeal întru acesta chip se săvârșeaște: adunându-se toți protopopii din tot Marele Prințipat al Ardealului la scaonul vlădicesc, fieștecarele câte cu doi preoți din săborul său, și fiind față doi comisari împărătești din Chesara-Crăiasca Gubernie pentru paza liniștei și a rândului bun, în besearică, fieștecarele protopop și preoții săborului lui, osibit, dau voia sa în scris, pre carele voiesc ca să fie vlădică, scriind numele aceluia pre carele aleg, iară al său nu, și să dă hârtiuța aceea îndoită în mâna unui comisar, ca să nu se știe cela ce aleage. Aceaste hârtiuțe mestecându-le toate, apoi înceape un comisar a scoate câte una, și, una câte una, le citesc doi din clir, spre aceea rânduți, iară un comisar și un secretar cu comisarii venit, precum și din cler doi, înseamnă pre carele câți l-au ales sau, cum să zice, carele câte votumuri are, că pre măcar cine iaste volnicie a da votum. Și, după ce s-au cetit toate hârtiuțele sau votumurile, se numără votumurile celor aleși, hârtiuțele îndată acolea se aprind și se ard de istov, și trei bărbați din cei aleși, carii au mai multe votumuri, se întâleg a fi aleși spre vlădicie. Ale celor trei aleși votumuri sau numărul votumurilor cu numele lor, apoi, prin zișii comisari și prin Chesaro-Crăiasca Gubernie, se trimit la împăratul, și împăratul iaste volnic, dintru acei trei, pre carele va vrea să-l aleagă și să-l denumească vlădică, și acela se hirotoneaște vlădică. Acest preavechiu obicei al aleagerii vlădicului iaste întărit și de împăratul Leopold, cel întâiu cu acest nume, prin Diploma a doao a unirei. Nice adevărat acest privileghion, carele are clirul acesta, nu iaste nice la un clir în toate țările împărăției romanilor. În câtu-i despre trei aleși, întocma iaste aleagerea vlădicului din Ardeal cu aleagerea patriarhului de la Țarigrad, unde, așijderea, alegând săborul trei, pre unul alegea și numea împăratul. A căruia obicei al acesta se veade a fi fost începutul. Povestesc Zonara⁽¹⁹⁾ și Chedrin,⁽²⁰⁾ în *Istoria Vizantului*, că, cătră anul 963, fiind cumplită price întră patriarh și întră episcopi despre dreptul și chipul aleagerilor, împăratul Nichifor Foca, cu prilejul acesta, năvălea asupra și oprea ca nimene se nu se facă episcop fără de poronca lui. Împărații carii au fost după Nichifor Foca, care le apucasă el cu năvala, nici a le lăsa de tot nu voia, dară nice se cadă într-acea rea veaste de fărădeleage, carea avea Nichifor Foca, nu le-ar fi plăcut. Deci, la această de mijloc cale, se slobozea ca episcopii să aleagă trei, și împăratul unul dintr-acei trei. Țerimonia, cum aleage împăratul și numeaște patriarh, o scrie Gheorghie Franza⁽²¹⁾ protovestiarul, în cartea 3, cap 19, în *Istoria Vizantului*, carea țerimonie și turcul o au făcut, atunci când au luat Țarigradul și împărăția de la Constantin a cincisprezecea Paleologul, la anul 1452.

§ 42

A doaozeci și treilea privileghion protopopesc iaste a judeca cu vlădica și a sfătui pentru lucrurile clirului în Săborul mare

Obiceaiu de obște era mai nainte în besearică și cu canoane întărit, ca în fieștecare eparhie sau țeară de doaoi în an să se adune toți episcopii țării cu vlădica și mitropolitul său, ca pentru lucrurile și pricile ceale besericești să sfătuiască, să judece, să hotărăscă. Canonul 37 apostolicesc zice: „De doaoi în an să se facă săbor de episcopi și să judece împreună despre dogmele bunei-credință și pricile besericești, care se vor întâmpla, să le isprăvească: întâiu, în săptămâna a patra a Rusalilor, a doa oară, în doaosprăzece zile a lunei lui Iperverste

(octomvrie)”. Canonul 5 a Săborului de la Nichea zice: „Despre cei ce sânt afurisiți, ori clirici, ori mireani, de episcopii carii în fieștece eparhie sânt să se ție judecata, după canonul carele zice ca, pre cei lăpădați de episcopul său, alt episcop să nu-i priimească. Însă, mai întâiu, să se cearce au nu cumva episcopul, din iuțime sau din mânia, sau din inimă rea pornit, i-au afurisit, și, ca cu cuviință să se facă cercarea aceasta, s-au judecat ca în toate eparhiile de doiori săboare în tot anul să se facă, întru care episcopii dinpreună să cearce acest felu de lucruri, și de toți să se vestească cum că, după leage, sânt afurisiți cei ce nu au ascultat de episcopul său, până săborul episcopilor va plăcea a îngădui ceva din judecata cea făcută. Iară săboarele să se facă unul înainte de păreasimi, ca, lepădând toată sfada, jertvă curată să se aducă lui Dumnezeu, iară al doilea săbor, toamna”. Iară Săborul a șeasa a toată lumea de la Trula, schimbând acest obicei de a se face de doiori în an săbor de țeară, au hotărât ca acela numai o dată în an să se facă, la Canonul 50, unde zice: „Toate ceale ce s-au hotărât de la sfinții părinții noștri și noi voind să fie tari și neclătite, înnoim și canonul care poroncește ca în tot anul să se facă seboare de episcopii fieștece eparhii, unde va socoti mai bine mitropolitul. Iară fiindcă, pentru nescari năvăliri ai varvarilor sau pentru alte oarecare pricini care se întâmplă, nu pot cei mai mari a besearicilor să facă de doiori în an săboare, s-au părut ca o dată în an, pentru întrebările besericești care pot să fie, în fieștecarea eparhie să se facă săbor de mai sus-zișii episcopi, de la sfântă sărbătoarea Paștilor și până la sfârșitul lunei lui octomvrie, în tot anul, în locul care, precum s-au zis mai sus, mitropolitul îl va judeca mai bun. Iară cei ce nu vor veni la săbor, episcopii, când în orașele sale, și sânt sănătoși și slobози de toată treaba și lipsa de carea nu se pot feri, frățește să se cearte”. Care canon l-au înlocuit Săborul a șapte a toată lumea, hotărând pedeapsă aceluia vlădică sau mitropolit, carele nu va avea grije, ca în tot anul să se adune o dată săbor de țeară pentru lucruri canonicești, pentru lucruri evanghelicești, pentru paza poroncilor lui Dumnezeu. Că așa grăiaște la Canon 6 „Fiindcă iaste canon care zice cum că, de doiori în an, în fieștecarea eparhie trebuie să se adune episcopii pentru întrebările canonicești, iară, fiindcă pentru nevoi și pentru că nu putea călători cei ce se aduna, au hotărât cuvioșii părinți cei de la Săborul a șeasa ca, ori în ce chip, ori cu ce pricină, o dată într-un an să se facă săbor și să se îndrepteaze greșelele. Acest canon și noi îl înnoim, și, de se va afla cineva dintră boiari, carele să oprească aceasta, să se afurisească. Iară carele mitropolit nu va avea grije să se facă aceasta, afară de silă sau de nevoie și pentru vro pricină dreaptă, după canoane să se pedepsească. Iară fiindcă săborul se face pentru lucruri canonicești și evanghelicești, trebuie ca, după ce se adună episcopii, să aibă mare grije și nevoiță ca dumnezeieștile și făcătoare de viață a lui Dumnezeu poronci să se ție. Că întru păzirea lor iaste răsplătire multă, de vream ce poronca iaste făclie, iară leagea lumină, și calea vieții, arătare și învățătură, și poronca Domnului strălucită, carea luminează ochii. Iară mitropolitul să nu fie slobod să ceară din ceale ce aduce cu sine episcopul, ori dobitoc ori altceva lucru. Că, de se va dovedi cum că au făcut aceasta, împătrat va întoarce”. Acest preasfânt și tocma de lipsă obicei și așezământ foarte cu de-adins pururea s-au ținut în țeara noastră a Ardealului, ca în tot anul să se adune toți protopopii din toată țeara, cu vlădica său, la săbor, carele îl numim săbor mare, și împreună cu vlădica să sfătuiască despre lucrurile clirului ceale de obște, despre îndreptări și pricile care s-ar întâmpla. Întru acest săbor, după Canonul 5 a Săborului de la Nichea, care mai sus s-au scris, de s-ar socoti neștine din clir că fără dreptate s-au pedepsit de vlădica, s-ar putea înnoi judecata și cerca despre dreptatea pedepsii. Acest privileghion de a șede a săborul cel de țeară îl au protopopii noștri, și pentru că sânt următori horepiscopilor sau episcopilor celor de sate, carii, precum am vădit mai sus § 9, avea puteare de a șede a nu numai în săboarele ceale de țeară, ci și în ceale a toată lumea,

și să judece împreună cu episcopii. Și, pentru că în toată țeara noastră numai singur vlădica sau mitropolitul fiind, iară alți episcopi nu, nu putea să se facă cu alții săborul cel de țeară, fără numai cu protopopii. Întru carea întrec protopopii noștri pre horepiscopii cei de demult dintr-alte țări, căci aceia, fiind mai mulți episcopi în țeară, afară de mitropolitul, și fiind supuși fără mijlocire episcopilor săi, putea prin episcopi numai să se facă săborul, fără de horepiscopi. Iară la noi, în toată țeara, fiind numai mitropolitul, și, în loc de episcopi, fiind protopopii (care iaste pricina, de protopopii noștri au mai multe privileghioane decât horepiscopii, precum din alăturarea privileghioanelor protopopești, din care unele sigur episcopilor mai demult să cuvine, cu ale horepiscopilor ceale § 9 arătate, ușor iaste a vedea), nicecum săborul cel de țeară nu se poate face fără de protopopi. Acest obicei și așezământ în țara noastră, ca în tot anul să se adune protopopii cu vlădica la săbor de țeară, și craii țării aceștia a Ardealului l-au întărit și l-au poroncit, precum se vede și din hrisovul lui Gheorghe Rakoczy, craiului Ardealului, din anul 1643, întru carele, la numărul 11, se poroncește vlădicului Ștefan, celui de curând ales, ca în tot anul să adune săbor mare: „Cum că, zice, în tot anul, pre toți păstorii cei ce sânt supt deregătoria lui cea vlădicească va înștiința despre săbor mare, unde, dacă se va întâmpla ceva lucru greu în treaba legii, atunci să fie detoriu cu protopopii săi iproci”. Iară cheltuiala drumului la săborul mare trebuie să o plătească protopopului eparhiia, precum pururea au fost obiceiul, și în Canonul 1 Săborului mare din anul 1700 încă se arată, pre carea vreme da un preot 12 creițari: „Când va rândui vlădica, zice, și cu titorii, carii vor fi jurați lângă vlădica, zi de săbor de toți protopopii țării, atunci tot protopopul, cu 2 preoți bătrâni, să se afle la zioa cea numită a săborului și să-i dea tot popa de cheltuială 2 duce protopopului, iar care n-are da, protopopul împreună cu acei doi bătrâni să-l tragă. Iară să nu s-are găsi la zi, să fie lipsit de deregatorie și globit cu 66 de florinți”. Așa, zisei, pre acealea vremi se plătea drumul săborului mare protopopului. Iară acuma, precum în toate trebile și lucrurile, unde se trimite protopopul, i se cuvin 2 florinți nemțești pe zi, așa când va merge la săborul mare i se cad să se dea de la eparhie pe zi câte 2 florinți nemțești, socotind zilele și în mers, și în venit, și în zăbovitul de acolo cel de lipsă. De unde, celor mai departe mai mult se cade să se dea decât celor aproape de scaonul vlădesc. Unde și aceeaa însămnăm, că acum iaste obiceiul ca acea cheltuială nu singuri preoții, ci cu cântăreții și cu feții împreună să o plătească, adecă jumătate preoții jumătate cântăreții cu feții, dând dintru aceasta doao părți cântăreții și o parte feții. Acest obicei, zisei, ca în tot anul vlădica să adune săbor mare, curat s-au ținut până la vlădica Athanasie Rednic,⁽²²⁾ următorul vlădicului Petru Pavel Aron,⁽²³⁾ carele într-un an n-au adunat săbor mare pentru veastea ciumei, apoi nice în celalalt an. Următorul lui Grigorie Maior⁽²⁴⁾ încă n-au adunat în tot anul, poate doară și pentru aceea, că Sfinția Sa mai cu samă era tot afară de scaon întru cercetarea eparhiei cea canonicească. Cel după Grigorie Maior, Ioan Bob, carele acuma întru al doisprăzeacilea an vlădicește numai o dată au adunat săbor mare pentru trebile clirului. Și, fiind adunat săbor mare, în anul 1792, pentru jurământul carele trebuia clirul să pună noului împărat Franțisc al doilea, carele cu mărire împărătească, acelaș săbor au poftit pre Sfinția Sa vlădica Ioan Bob, fiind față în săbor, ca după sfintele canoane, după obiceiul cel vechiu, de craii țării aceștia întărit, pentru ceale multe sminteale ce sânt în eparhiia aceasta, ca să se îndreapte și, pentru paza poroncilor lui Dumnezeu, în tot anul să adune săbor mare, ci nicecum n-au voit la aceea a se slobozi. Pricina cea adevărată lasă să o găsească alții. Adevărat, împăratul Iosif al doilea oprise ca să nu se adune săboare de țeară, și aceasta au răspuns Sfinția Sa, vlădica Ioan Bob, la arătată pofta săborului mare. Ci îndată îi fu răspuns de la săbor cum că împăratul n-au oprit ca nicicum să

nu se strângă săbor de țară, fără ca să nu se adune fără știrea împărăției. Împăratul Iosif nicecum n-au fost oprit ca să nu se poată ceare slobozenie spre adunarea săborului. Însămnăm aci cum că așezământurile ceale ce se fac în săborul mare a vlădiciei aceștiia a Ardealului, ca să aibă vârtute, precum chiar iaste din obiceiul săboarelor mari celor până acuma făcute, trebuie cu iscăliturile și cu peceteile protopopilor să fie întărite. Însămnăm și aceea, că din nepomenită vreme au fost obiceiul, în clirul vlădiciei Ardealului, ca, fiindcă aorea, preste an, să poate întâmpla ceva lucru de obște a clirului a fi de lipsă a se lucra, și nu se poate așa lesne mai de multe ori, preste an, a se aduna săbor mare, să fie 12 protopopi din clir prin săborul mare aleși, carii, în chipul săborului mare, să poată cu vlădica lucra orice spre folosul clirului, însă cu tocmeală ca aceea, ca, de ar greși ceva, din carea ar urma păgubă clirului iproci, să poată săborul mare desface lucrul și îndrepta greșeala. Pre aceștea, Săborul mare din anul 1695 îi numeaște jurați scaonului. Săborul din anul 1700, carele de multe ori mai sus l-am pomenit, îi numeaște titori jurați, pe vremea vlădicului Inochentie Clain, carele au fost înaintea lui Petru Pavel Aron, precum și în vremea lui Ioan Patachi se chema asesori, cum se culeage din Canonul 1 Săborului mare, carele au fost adunat la Făgăraș în anul 1732, la rădicarea vlădicului Clain, și chiar se vede din începutul Săborului celui din anul 1739. Acești 12 protopopi s-au obicinuit a avea cea cinste întră ceialalți protopopi, că în săbor șed înaintea celorlalți protopopi.

Vezi începuturile tuturor săboarelor celor acum pomenite. Alesu-s-au acești 12 protopopi închipuitorii săborului mare și în Săborul mare cel din anul 1792, carele mai sus l-am pomenit, după ce i-au fost mai perit pomenirea lor, și vlădica Ioan Bob încă au voit ca și acum, precum au fost obiceiul, să fie aleși 12 asesori, și au întărit aleagerea lor, după ce s-au făgăduit și s-au legat că cu cheltuiala sa vor zăbovi la scaon când vor fi chemați, adecă nu vor pofți întru cea vreme să-i ție de mâncare vlădica. Ci totuș, până acuma, încă niciodată nu i-au chemat Sfinția Sa Ioan Bob ca să se sfătuiască cu dânșii despre lucrurile clerului și a besearicii. [...]

§ 44

A doaozeci și cincea privileghion protopopesco, a judeca pre vlădica

Aflăm în hrisovul cel mai sus pomenit a lui crai Gheorghie Racoți, din anul 1643, cum acest săbor mare a vlădiciei Ardealului, din protopopi adunat, au judecat și au pus jos din vlădicie pe vlădica său, Ilie Iorest,⁽²⁵⁾ alegând pre Stefan Simeon⁽²⁶⁾ în locul lui: „Acelaș Ilie Iorest, zice arătatul hrisov, nebăgând samă de statul său cel besericesc, căci că, carele, ca cel mai mare întru acealeași besearici a mai sus însămnatelor legi, cu a vieții cei nevinovate, cu a năravurilor, cu a evlaviei sfințenie trebuia să întreacă pre ceialalți păstori carii era supt deregătoria lui cea vlădicească, și lor, ca o făclie aprinsă, să le fie pildă bună, cu năravurile sale ceale reale surupat întru prăpastie, cu multe feliuri de urâte a vieții întinăciuni a se fi încurcat, și deregătoria sa cea vlădicească cu blăstămate a desfrânării vieții reotăți a o fi întunecat s-au aflat, și, pentru aceea, după ce prin păstoriei aceiiaș legi despre nerușinarea lui și despre prea multe fapte fără de cale, multe jealbe s-au dat la noi, mai pre urmă făcându-se săbor mare de toți protopopii și păstoriei cei românești de grecească și sirbească leage, întru acelaș săbor mare, păzind ceale ce, după dreptul și după obiceiul săborului acelorași, se cad a se păzi, fiind pârât, toate greșealele cu care se pârea, fărădelegile din adevărite și prea multe mărturisiri prin adevărate capitulare, împreună și alte vreadnice de credință feațe culegându-se în fața săborului aceluiaș, arătându-se vinovat, <s-a> aflat că trebuie să se lapede din

deregătoria sa cea vlădicească, și ca nu și cea de obște a păstoriei deregătorie să se lasă cumva a se întina, ca spre suferirea dreapte pedepse puterii cei din afară să se dea, și, tras afară, cu împreună voxul și judecata tuturor acelorași păstori s-au judecat. De unde, fiind vorbă întră aceiași ca să se puie alt vlădică în locul aceluia, și, mai pre urmă, toți aceiași păstori zicând că trebuie să se aleagă popa Stefan Simonie din Bălgrad vlădică, s-au făcut noao rugare îndată, ca și noi aceaeș deregătorie besericească iproci.” De unde să fie luat de airea săborul mare să judece pre vlădica său și să-l lapede din vlădicie, nu știu, fără de acolo, că săborul acesta a vlădiciei Ardealului iaste săbor de țeară, cum zic lătinii, *provinciale*, și după sfintele canoane ceale vechi, episcopii, ba și mitropoliții să judeca în săboarele ceale de țeară. Vezi § 42.

§ 45

A doazeci și șeasa privileghion protopopesc iaste ca să fie cei întâiu în cler, după vlădica

Iară cum că protopopii cu vrednicia sânt îndată după vlădica, ca cei ce sânt în locul episcopilor aici în Ardeal, și cum că sânt cei întâiu în cler după vlădica, afară iaste de toată îndoiala. Ci nu se cade să lăsăm nici arătarea acestui privileghion lipsită de dovada sa din obiceiurile besearicii ceale vechi. Codin Curopolata, în *Istoria Vizantului*, în cartea cea despre deregătoriile besearicii, cum am cetit mai sus, § 30, zice: „pre protopop a fi al doilea după arhiereu”. Vezi iarăș acolo, § 30, ceale ce am scris din catastihul deregătoriilor a sfintei și marei besearici și din Abert [!]. Horepiscopii încă au fost cei mai întâiu în cler îndată după episcopi, precum și cu vrednicia, fără mijlocire, după episcopi, de vream ce, afară de alte doveade, în toate canoanele unde se numără vredniciile și treaptele clirului, horepiscopii îndată după episcopi se socotesc. Ci protopopii, ca cei ce sânt următori horepiscopilor, întru nemica nu sânt mai jos și întru aceasta încă covârșesc pre horepiscopi, că horepiscopii în eparhie ținea a treilea loc, adecă după vlădica și după episcopi. Iar protopopii noștri cuprind locul cel îndată după vlădica, carele iaste al episcopilor. [...]

§ 50

A treizeci și unu privileghion protopopesc iaste ca se nu se poată pune jos, fără cu judecata săborului mare, pentru canonicească vină

Pururea au fost obiceiau întru această țeară ca protopopul, nu numai cu voia săborului, ci și cu voia preoților celor din acel ținut, unde se face protopop, să se aleagă. Că, de l-ar aleage singur arhiereul, și lesne singur întru aleagere ar putea greși, și loc de prepus ar putea fi, cum nu după vrednicie, ci după frăție sau din altă ceva pricină vremealnică, care felii multe și osibite sânt, s-au făcut aleagerea. Și dacă, preste voia preoților eparhiei aceia, cea nu fără temei, s-ar da prea larg câmp de urgie și de înstreinarea inimilor, din carea multe sminteale s-au obicinuit a izvorî, s-ar deșchide. Că dacă aici nici fătul, nici cântărețul, nici preotul nu se face fără de aleagerea poporului aceluia, unde va să poarte acea slujbă, cum putea protopopul să se facă fără de aleagerea aceluia protopopiat, unde iaste să protopopească? Toate adecă slujbele besericești, în Ardealul nostru, tocma și vlădicia, prin aleagere se dau. Iară căci protopopii fără împreună voința săborului mare nu se pot face, pricina iaste că protopopii sânt în locul episcopilor, și episcopii, după canoanele ceale vechi, nu se pot face fără de săborul țării. Deci, precum nu se poate face protopopul fără de săbor, așa nici a se judeca și a se pune

jos fără de săborul mare nu se poate. Pricina iarăș aceeaș iaste, că protopopii noștri sânt în locul episcopilor, și episcopii numai în săborul cel a toată țeara se punea jos sau se judecă. De unde arhiereul, nici aiavea, nici întru ascuns, cu meșteșuguri făcând silă, nu poate da protopop vreunei eparhii preste voia preoților aceiaș eparhiei, cu mult mai puțin fără săbor, singur, poate face aceasta. Iară să puie jos pre oarecarele protopop, fără chipul carele s-au zis, ar fi despotism și ar pricinui dreaptă jealbă și întărătare asupra sa. Întăritu-s-au acestea și prin craiul țării aceștiia, precum aiavea iaste din hrisovul craiului Gheorghe Racoți din anul 1643, unde, la numărul 12, zice: „Cum că pre protopopi, din împreună voxul și judecata săborului va aleage și va face să se aleagă, nice pre vreunul dintr-înșii, pentru bani sau ori pentru ce cinste, îl va lipsi din deregătorie sau va lăsa să se lipsască. Ci, dacă oarecarele din ei au făcut ceva greșeală mare sau ori în ce chip de la calea cea dreaptă a deregătoriei sale a să fi abătut se vor afla, cu dreaptă a legii judecată pre unii ca aceia din deregătorie îi va lăpăda. ... Și carele apoi se va vedea vreadnici de a purta această deregătorie a protopopiei, acela și cu voia preoților aceluiăș ținut sau varmeghie ... se va alege, și, în locul celui din deregătorie lăpădat, se va pune”.

Precum această arătare a puterei și drepturilor protopopilor celor românești în Ardeal, din dragostea adevărului spre slava lui Dumnezeu și spre folosul clirului, am făcut, așa toate câte aici am cuvântat, ca un fiu, cu adâncă plecăciune și ascultare judecății săborniceștii și apostoliceștii maicii besearici, le supun. Amin.

Petru Maior m.p.
protopop

„Rugați, propoveduiți, dojeniți, amenințați, cercetați!” – LUCRĂRI OMILETICE

1. PREDICHE SAU ÎNVĂȚĂTURI⁽¹⁾

Cuvânt-înainte

Nu e îndoială că preoții, carii sânt păstori sufletești, precum, după învățătura Sfântului Apostol Pavel, la Faptele apostolilor, cap 2, stih 28, sânt puși de Duhul Sfânt ca să păzască turma lui Dumnezeu cea cuvântătoare, carea o au câștigat cu sângele său, așa, după canonul 19 al Săborului de la Trulla, în toate zilele, dară mai vârtos în sărbători, strinsă deatorie au a face învățătură poporeanilor săi. Însă, precum mulți cu laudă împlinesc deatoriia aceasta, așa unii, nu o dată, sânt siliți a ținea buzele închise, nu că doară nu ar avea învăpăiată râvnă spre propoveduirea cuvântului lui Dumnezeu, ci lipsa cărților, de unde se pot scoate mântuitoarele învățături, neîndrăzneți îi face pre ei. Că acelea căzării, care se află prin besearicile noastre, măcar că multe frumoase cuvinte cuprind în sinul său, totuși nu sânt așa întocmite, ca sau preotul să poată culeage dintr-însele dease învățături care să le zică de rost înaintea poporului, sau înse doveadele cu țăsătura lor să poată îndupleca cerbicea multor creștini de acum, întru carii nu numai s-au răcit dragostea, ci cu totul e înghiețată, și inima lor, ca stâlpul întru carele se prefăcu muiarea lui Lot pentru neascultarea, se află învărtoșată și împietrită. Altă plasă de învățături, mai cu țăpene dovediri răzimate, lipsesc acuma spre a deștepta pre unii creștini ca aceștea din langoarea păcatului, spre a-i abate de la calea rătăcirii și a-i aduce cătră mântuire. Deci, spre ajutoriul acelorași preoți, carii nu sânt în stare ca aceaea, ca să-și poată câștiga alte cărți mai iscusite, dau la lumină aceaste *Prediche*, dintru care preste toate duminecile și sărbătorile anului pot împărți pânea cea cerească, adecă cuvântul lui Dumnezeu, poporeanilor săi, pentru ca să nu se îplinească prin besearicile lor tânguirea aceaea a prorocului Ieremiia: „Pruncii au cerut pâne și nu iaste cine să le frângă lor.” (Plângerea Ieremiei, cap 4, stih 4).

Însă, ca preoții, cu aceaste *Prediche*, după cuviință, să se ajute a folosi poporeanilor săi, lipsește să ia aminte că, precum aceaeași bucată e și maicelor, și sugătorilor lor prunci de hrană, însă cu acea osebite că spre a hrăni pre maice e bucată tare, iară spre a hrăni pre prunci e prefăcută în lapte, așa preoții, ca niște maice a poporeanilor săi, lipsește bucata predichelor acestora, topindu-o întâiu în sine, să o prefacă în lapte și, rumegând ceale ce se cuprind întru aceastea cu cugetul lor, ca o moale beutură să le străcure întru inimile celor neînvățați. Adecă, preotul, vrând a face învățătură din vro predică de aceastea, se cade se plinească poronca aceaea carea fu dată prorocului Iezechiil, zicând: „Mânâncă hârțiia aceasta și mergi, și grăiaște fiilor lui Israil!” (Iezechiil, cap 3, stih 1). Deci, mai nainte, se cade să cetească predica foarte cu luare aminte, ca, învățând de rost adevărurile ce cuprinde predica cu doveadele lor, să-și umplă mintea sa și așa, întocmind voroava după priceaperea ascultătorilor, ca o spongie bine adăpată, fără mare osteneală, va putea vărsa adevărurile din amvon.

Ci, măcar că scoposul meu întru osteneala aceasta fu ca și preoții aceia carii nu sânt procopsiți întru știința ritoricească să se îndemâneaze cu mijlocirea aceasta a face poporului învățătură de rost, totuși cel ce va ceti din carte predica în besearică nu fără nici un folos va lucra aceasta. Pentru că așa sânt predichele aceastea țesute, cât, de nu tocma toate firele, încă ființa și măduha celor ce se cuprind într-însele fieștecarele prost o poate înțeleage, cât oricarele

poporan, carele va asculta cetaniia predichelor acestora cu luare aminte, pururea mai cu sănătate în suflet, după darul lui Dumnezeu, va ieși din besearică de cum au intrat.

De aciia, sfătuiesc pre fieștecarele stăpân de casă carele știe ceti ca să aibă în casa sa această carte de prediche, dintru carea în fieștecare duminică și sărbătoare, în loc de a slobozi pre casnicii săi, ori fii, ori slujitori, la obicinuitele deșertăciuni, pururea predica zilei aceia să o cetească în auzul tuturor celor de casă, cu carea și deatoriei sale cei firești carea are, de a învăța ceale bune pre casnicii săi, va face destul, și casnicii, gustând sănătoasa învățătură, mai cu frica lui Dumnezeu, mai cu omenie, mai cu credință în lucrurile casei și mai ascultători vor fi. Dintru carea nu de mijloc mângăiare va să sântă stăpânul casii aceia.

Cuvântul acesta *predică* e cuvânt vechiu românesc, carele părăsându-se oarecând, se împrumută alt cuvânt de la sârbi, și învățătura carea se face duminica sau într-o altă sărbătoare în besearică, cu cuvânt strein, se anumi *căzanie*. Ci, de vreme ce sârbii, ca să-și întoarcă împrumutul, acum au priimit cuvântul nostru cel vechiu românesc în gura lor, și de obște le place a chiea zisa învățătură *predică*, pentru ce noi să nu luom iarăși cuvântul nostru și, precum sârbii, așa și noi mai cu cădintă decât sârbii să ne întrebuițăm cu dânsul? Că rușine ar fi noao, streinii să se desfăteze cu ale noastre, și noi să nu știm prețui ale noastre care le avem de la vechii strămoșii noștri. Pentru aceea eu, lăpădând cuvântul strein *căzanie*, am pus în fruntea cărții aceștia titula *Prediche*. Și în trei părți am împărțit cartea, și în format mai mic de cum au fost până acum obiceiul am făcut a se tipări pentru ușurarea acelor preoți carii vor voi a învăța dintr-însa și a se găti ca să facă învățătură de rost, că, legându-o în trei bucăți, mai lesne se poate purta în mâni și în casă, și afară în grădină sau ori în ce alt loc, unde de multe ori sânt strâmtorați, pentru sunetul pruncilor, a ieși când vreau să învețe. Partea cea dintâi cuprinde predichele de la începutul Triodului, adică de la Duminica Vameșului, până la sfârșitul Pentecostariului, adică până la Duminica Tuturor Sfinților. Predichele de pre vremea Triodului deșteaptă pre păcătoși la pocăință, ceale de pre vremea Pentecostariului îi întărește în darul lui Dumnezeu cel dobândit prin pocăință. Întru a doao parte sânt predichele de la a doao duminică după Rusalii, până la duminica 32 după Rusalii. A treia parte ține predichele sărbătorilor de preste tot anul. Aceaste doao părți despre osebite lucruri în urma osebitelor evanghelii și a folosului ascultătorilor cuvântă.

Pre urmă, cătră voi grăiesc, cinstiți preoți, păstori sufletului! Aduceți-vă aminte că atunci când ați priimit preoția, carea și umerelor îngerești încă e sarcină înfricoșată, și ați luat în grija voastră oile lui Hristos ceale cu neprețuit sânge răscumpărate, adică pre poporeanii voștri, v-ați pus credinceri lui Dumnezeu pentru sufletele lor. Întru această cursă dară aflându-vă, să nu dați somn ochilor voștri, nici să dormiteaze geanele voastre, ca să vă mântuiți ca o căprioară din cursă și ca o pasăre din laț, după cum vă sfătuiască înțeleptul Solomon la Pilde, cap 6. Drept aceea, nu fireți fără nevoie grije cătră poporeanii voștri: rugați, propoveduiți, dojeniți, amenințați, cercetați! Nu vă odihniți până ce nu se va deplini deatornica slujbă lui Dumnezeu de la toți poporeanii voștri până ce nu vor înceta obiceiurile ceale reale din poporul vostru, până ce nu se vor desrădăcina pisma, vrăjmășiile dintră poporeanii voștri, până ce nu se vor stinge necurățiile dintră poporeanii voștri, până ce mai vartos tinerii nu se vor învăța bine întru învățătura cea creștinească. Precum căprioara se sbate a se descurca din cursa într-o carea căzu și precum paserile se trudes a scăpa din laț, așa voi, cu mintea și cu inima, și cu toate puterile voastre, să vă nevoiți a face destul deatoriei voastre într-o carea vă aflați, ca cu bucurie să puteți da samă lui Dumnezeu pentru toți poporeanii voștri. Carea, ca după cuviință să puteți plini, lipsească cu neîncetată cetaniia sfintelor cărți să vă îndemnați spre propoveduirea cuvântului lui Dumnezeu și a vecinicilor adevăruri. Priimiți, dară, *Predichele* aceaste și le mâncați, adică cu

de-adins să le cetiți. Nice să vă îngreioaze aceea că sânt mai vârtos unele cam lungi, căci pentru folosul vostru am voit a mă lărgi, ca nu numai o dată dintr-o predică să vă puteți ajuta.

Dintru acestea de veți culeage ceva ajutoriu spre împlinirea deatoriei voastre, rugați-vă lui Dumnezeu și pentru mine, ca să-mi iarte păcatele, și, din nedeșertata vistierie a darurilor Sale celor cerești, cu bogată îndurare să-mi dăruiască tărie și îndrăznire, ca mai multe, după micșorarea talantului meu, să pociu lucra pentru binele de obște. Că, precum nimene nu e și singur născut, așa Dumnezeu „au poruncit unuia fieștecăruia pentru aproapele său” (Sirah, cap 17, stih 12). Nice dragostea nu știe căuta ceale ce sânt ale sale (1 Carte către corintheni, cap 13, stih 5). Drept aceea, fieștecarele e deatoriu, după măsura împărțitelor daruri, a osteni mai vârtos pentru binele de obște decât pentru folosul său cel trecătoriu. [...]

Predica 15⁽²⁾ **Dumineca a treia, a Mironosițelor**

*„Cine va răsturna noao piatra de pre
ușa mormântului?”
(Marco, cap 16, stih 3)*

Pentru prilejul păcatului

Cine nu va ferici pre mironosițele muieri, care, nebăgând samă nice de zavistiia jidovilor, de a căroră frică toți apostolii cei tari fugise și se răsipise, nice de mulțimea ostașilor, carii cu grije păziia mormântul lui Hristos ca nu cumva, precum hulea jidovii, venind ucenicii Lui să-L fure pre Dânsul, cumpărând mireazme, foarte de dimineață, cu bărbătească îndrăznire veniră ca să ungă trupul Domnului Hristos, numai de aceasta îngrijate: „Cine va răsturna noao piatra de pre ușa mormântului?”. Așa eu nu cred să fie nici un păcătos carele, în vremea Paștilor, să nu alearge la Hristos și să nu voiască a învia spre darul lui Dumnezeu, ci află pururea împiedecări dinlontru, care sânt ca niște pietri greale ce pecetluiesc groapa lui și-l împiiadecă să nu iasă. Cine va fi carele să ia aceste împiedecări și cu milostivă dreaptă să rădice aceste pietri greale? Darul lui Isus Hristos va fi acela carele va birui toate aceste împrotiviri și toate împiedecările acestea care se pun împotriva întoarcerii voastre ceii desăvârșit. Căutați, că tocma atunci, când bunele muieri mironosițe era turburate căci nu știia cum vor să rădice piatra de pre ușa mormântului, o aflară răsturnată. Jealea cea mai mare iaste nestatornicia inimii omului, carele abia ieși din groapa păcatelor, îndată iarăși cade. Se dă ceva semn de viață în sfânta zi de Paști, după carea iarăși se întoarnă la moartea cea de mai nainte, din carea ieșise nu desăvârșit, ba doară încă numai cu nălucire. Iaste scris la Isus Navi, cap 3 că atunci când se purta sicriul legii prin mijlocul Iordanului, apele ceale ce curgea din sus au stătut închiate, iară, după ce au trecut sicriul legii, s-au slobozit apele ceale oprite și mai cu iuțime curgea. Așa, până se cetesc Evangheliile patimilor și până se arată cum Hristos, Fiul lui Dumnezeu, au pătimit și au murit pre cruce, potopurile păcatelor, ca să zicem așa, sânt ca oprite, ci, îndată cât s-au luat de înaintea ochilor lor aceste sfinte priveli, unde păcatelor ceale oprite pornesc mai cu mare năvală decât mai nainte. Ticăloșii de voi! Ce folos iaste să înviați într-o clipă, și să muriți apoi de-a pururea? Vru Dumnezeu, când au ars Sodoma și Gomora cu foc ploat din ceriu, să mântuiască pre Lot cu muiarea lui și cu doao feate ale lui, și l-au și mântuit, dară i-au poruncit să nu se uite înapoi, nice să stea în vreun loc prin prejur. Muiarea lui nu se putu răbda, ci s-au

uitat înapoi, și întru acea clipă se făcu stâlp de sare (Facere, cap 19, stih 26). Ce-i folosi aceștia că au scăpat din Sodoma, dacă, curând după aceea, nu ascultă porunca Domnului, pentru carea și fu aspru pedepsită? Ce folosi israilteanilor că fură izbăviți din robia Eghiptului, dacă, după aceea, întoarseră mânia lui Dumnezeu asupra lor în pustie? Ce folosi lui Iuda celui din Iscariot, carele au vândut pre Domnul Hristos, ce-i folosi că au întors cei treizeci de arginți, prețul celui neprețuit, dacă puțin după aceea se dide în brațele deznădăjduirii și se spânzură? O, iubiți frați, zicea Sf. Grigorie Theologul: „Păziți-vă, păziți-vă, ca să nu muriți iară, după ce o dată ați înviiat cu darul lui Dumnezeu.” Că, de se va întâmpla să cădeți în groapa păcatelor voastre, iaste dreaptă pricină de a vă teame, că numai atunci veți ieși când dreptul Judecătoriu vă va chema înaintea divanului, pentru ca să vă osândească în focul cel nestins. Eu aflu, fraților, că pricina căci așa cu grabă și așa lesne cad iarăși în păcate cei ce s-au pocăit odată mai vârtos e prilejul. Pentru aceea cad oamenii așa lesne iarăși în păcate, pentru că nu se feresc de prilejul păcatului. Deci pentru prilejul păcatului vom cuvânta astăzi și vom arăta, întâiu, cum că cela ce nu vrea să cadă în păcat și vrea să-i fie întoarcerea și pocăința lui statornică lipsească să se ferească de prilejul păcatului. A doao, voi arăta cum să vă feriți de prilejul păcatului. Luați aminte!

Nu iaste acea unghiță, să prindă peștele mai curând, decât prinde prilejul și trage pre om la păcat. De unde și diavolul cu nemica nu ispitește pre om ca să-l tragă la păcat, precum cu prilejul păcatului. Chiar s-au văzut aceasta atuncea, când ispiti el pre Domnul Hristos în pustie, unde, precum scrie Matheiu evanghelistul, cap 4, neputând diavolul învinge pre Hristos cu alte ispite, mai pre urmă, cum e obiceiul, aduse ispita cea mai tare, adică duse pre Domnul Hristos într-un munte înalt foarte, de unde se vedea toată lumea, și îi arătă cu amăruntul toată frumuseața, toată mărirea și toată dulceața lumii. După aceea, îi zise: „Acestea toate voi da ție, de vei cădea să te închini mie.” Dară pentru ce au suit diavolul pre Hristos în munte, de unde să poată vedea toată lumea? Au nu putea el și altmintea să facă să înțeleagă Hristos ce e lumea? Au nu putea să-i spună, iată în câte părți se împarte lumea, în cutare parte ce cetăți, ce orașe, ce ape pescoase, ce plasă de dulcețuri și frumșei sânt? Pentru ce l-au suit în munte, ca să vadă cu ochii toate împărățiile și mărirea lumii? Pentru că bine știa, vicleanul, că frumseătea cu ochii văzută mai tare trage inima și nădăjduia că, de va vedea Hristos lumea, se va pleca să o iubească și să se închine lui, pentru că, dacă se biruiesc odată simțirile, lesne apoi se trage inima. Pentru aceea, diavolul nu te îndeamnă îndată să faci păcatul, ci se îndestulează, deodată, să te aducă la prilejul păcatului. Nu zice îndată să curvești sau se porți gânduri reale spre muiarea streină, ci te îndeamnă deodată numai să te uiți la fața ei și să țințești ochii la ea. Iată, te pune numai în prilej! Nice nu te aduce îndată la necurăție, ci face numai să ascuți bucuros glume, povești și vorbe de rușine. Nice nu zice deodată să beai, să te îmbeți și să te faci bețiv, se îndestulează el de te vei însoți numai și vei bea cu oameni bețivi. Nice nu te îndeamnă îndată să te faci tâlhariu, ci numai te aduce deodată să te faci prietin cu tâlharii, că știe el apoi că nimene nu se poate atinge de smoală și să nu se ungă. Și așa de cealelalte păcate, precum pescariul știe că, de va pune râmă în unghiță, va trage peștele la râmă și se va prinde, așa diavolul știe că, de va putea aduce pre om să iubească prilejul păcatului, al lui iaste, că, în prilej fiind, va înghiți păcatul. Și de sânt acestea adevărate, precum prea adevărate și sânt, cine vă făgăduiește voao că, mergând la jocuri, la șezători, la cricime, unde văzând lucruri streine, auzind zicări deșearte și povești, și vorbe necuvioase și de rușine, cine, zisei, vă făgăduiește că nu veți avea plăcere de aceste și nu vă veți desfăta cu acestea, și nu veți păcătui întru inima voastră? Au doară ziceți că voi nu sânteți așa slabi, cât să cădeți când vedeți și auziți de acealea? Dar ce? Doară voi sânteți mai tari decât sfinții, carii, nu numai în prilejuri de aproape

ca acestea, ci și în ceale mai departe prilejuri, se temea să nu cadă și se ferea de eale mai tare decât de foc. Au doară vă încredințați că, de veți și merge la prilejuri de acealea, Dumnezeu vă va ajuta să nu cădeți în păcat? Ci vă înșelați! Dumnezeu, adevărat, niciodată nu lipsește să ajute și să apere pre om, ci se cade să luați aminte că, atunci când se poate dobândi un sfârșit cu o mijlocire mai de obște, Dumnezeu nu lucră cu mijlocirea cea mai aleasă. Pentru aceea, când se poate ceva dobândi fără de minune, Dumnezeu niciodinioară nu face minune, ci acolo unde nu ajunge putearea omenească, acolo apoi ajută darul lui Dumnezeu. Așa trimise Dumnezeu pre îngerul la Petru apostol în temniță, de îl dezlegă și făcu să cadă lanțurile de pre el, precum vedem la Faptele apostolilor (cap 12), dară nu-l și îmbracă, nice îl ajută a se îmbrăca, pentru că la aceea, ca să se îmbrace, putea ajunge Petru cu putearea sa. Și Hristos, cum putu învia pre Lazar, au nu putea și piatra de pre mormântul lui Lazar să rădice, ci nu vru și zise celor ce era acolo față să o rădice, cum povestește evanghelistul Ioan (cap 11). Pentru că spre rădicarea pietrii destul era putearea oamenilor. Deci și voi, cum îndrăzniți a vă încurca cu prilejurile păcatului, cu nădejde că Dumnezeu vă va apăra întru acealea de păcat? Au nu vă era voao ușor a nu merge, a nu vă vârî la prilejurile acealea, și, iată, de nu vreăți merge, erați scutiți, nu cădeați în păcat. Voi vreăți să vă păzească Dumnezeu în foc nevătămați, când voi mai lesne puteți să nu intrați în foc, și așa nu ați arde. Eu știu că pre cei trei tineri Dumnezeu i-au păzit în cuptoriul cel de foc nevătămați. Știu că păzi pre pruncul Moisi în mijlocul apelor Nilului, de nu se înecă. Păzi pre Daniil în groapa leilor, fără vătămare. Păzi pre Iona prorocul în pânțelele chitului, fără păgubire. Păzi pre Noe în corabie, întră urși, întră porci sălbateci, întră lupi, întră lei, întră atâtea fieri, fără nici o vătămare, cât e mai mică. Ci nici unii de aceștea nu s-au băgat ei de bună voia lor întru aceste primejdii. De unde învățăm că acela carele, de bună voia sa și pentru că-i place așa, se pune în primejdiia păcatului, nu are ce aștepta osebit ajutoriu de la Dumnezeu. Cine poate nădăjdui de la Dumnezeu ajutoriu întru prilejurile păcatului? Acela carele se pune întru acealea din deatoriia deregătoriei sale, care se pune întru acealea din ascultarea poruncii, care se pune întru acealea din dragoste frățască: „Îngerilor Săi va porunci pentru tine, ca să te păzască în toate căile tale.” (Psalm 90, stih 11). Auzit-ați unde veți fi sprijiniți, unde veți fi ajutamați? Doară pre râpe? Ba nu, ci „în căi” și numai în căile care se țin de tine, „în căile tale”. Iară de te vei pune în căi streine, de te vei arunca întră surupături, întră prăpastii, vei cădea cădeare nevindecată. Nu fără vreame lucru a fi mi se pare ca să vă arăt aci osebirea cea mare ce fu întră Iudith, văduva din Vetuliia, și între Dina, fata patriarhului Iacob. Trimisease Navohodonosor, împăratul asirianilor, pre căpitanul său cel viteaz, Olofern, cu oaste multă foarte și tare, ca să jefuiască toate împărățiile și pre toți să-i supună lui. Biruind acum alte împărății, vrea să se ostească și asupra israilteanilor, ca să ia Ierusalimul și toată Iudeia. Spăimântați fiind foarte și înfricoșindu-se toți israilteanii de Olofern și de oastea lui Navohodonosor, ajunse Olofern la Vetuliia și, înțelegând că israilteanii nu vor să se închine lui, ci au luat arme, să mănîe foarte și rădică toată mulțimea oastei asupra Vetuliei, cât nu avea israilteanii nici o nădejde, ca să poată sta asupra lui Olofern. Ba încă, ce e mai mult, oprit-au și apele toate, care curgea în Vetuliia, cât singură lipsa încă-i putea învinge pre bieții israilteani. Deci, turburându-se cei dinlontru, sfătuisă cu toții ca, de nu-i va izbăvi Dumnezeu până în cinci zile, să dea cetatea și să se închine lui Olofern. Atunci Iudith văduva, auzind cuvântul acesta, chieamă pre căpeteniile cetății și-i înfruntă, cum de pun ei hotar milei lui Dumnezeu pre cinci zile, și le zise să îmbărbăteaze norodul, să nu se slăbească, ci să nădăjduiască în Dumnezeu, că-i va mântui. De-aci Iudith, rugându-se lui Dumnezeu, se desbracă de vestmintele văduviei și, spălându-se, s-au împodobit foarte și au pus împrejurul său gherdanurile și brățările, și inealele,

și cerceii. Și, cu slujnica sa, ieșind, s-au dus la tabăra lui Olofern, unde, ajungând la straja cea dintâiu a lui Olofern, o prinseră și întrebându-o: „Cine ești? De unde vini și unde mergi?”, ea răspunse: „Fată de jidov sânt și fug de la dânșii. Mă duc la Olofern să-i spun cum poate să învingă pre jidovi, și din oastea lui să nu cadă nice unul.” O duseră la cortul lui Olofern și toată oastea se mira de frumsețile ei. Grăi cu Olofern și-i deaderă sălaș de cinste, ba și aceea dobândi de la Olofern, ca să-i fie slobod a ieși noaptea prin oaste, să meargă să se speale, după obiceiul jidovilor. Când fu a patra zi, feace Olofern ospăț numai slugilor sale și, mânând pre famenul său, chiemă și pre Iudith la ospăț, unde, umplându-se inima lui Olofern de dragostea Iudithei, atâta vin au beut, cât de când era născut n-au fost beut într-o zi așa mult. Iară, dacă inseră, degrabă s-au răsipit slugile lui Olofern, famenul Vagoi închise cortul, și pre străji încă îi slobozi să meargă să se culce. Și au rămas Iudith singură în cort, și Olofern era în pat mort de beat. Atunci Iudith, rugându-se lui Dumnezeu, se apropie de patul lui Olofern și, luând sabiia lui, îi tăie capul și-l băgă în traistă. Și, ieșind din cort, îl dide slujnicii, și ieșiră prin tabără ca și mai nainte, să meargă să se speale. Deci se întoarse la Vetuliia și dând capul lui Olofern neamului său, îl spânzură în zor de zio la zid, carea văzând, oastea lui Olofern s-au spăimântat și toți apucară fuga care încătrău, asupra căroră năvălind israilteanii, îi bătură foarte și îi prădară. Aceasta iaste istoria Iudithei. Iară Dina, fată în păr a patriarhului Iacob, nemernicind cu frații și cu părinții ei, ajunse la orașul Sihem, întinseră corturile în preajma orașului și acolo, zăbovind cu toții, biata Dina, urându-se a mai șede atâta închisă în cort, ieși în preumblare, ca să vadă muierile orașului, cred că, precum e treaba fâmeiască, să vadă ce port au muierile de pre acolo, cu ce plase de straie sânt îmbrăcate, cu ce podoabe. Ci nu ieși bine din cuibul său nevinovata porumbiță și, iată, apucă în unghiile uliului! Adecă, văzându-o feciorul împăratului, îi plăcu, o răpi și dormi cu dânsa.

Cum poate fi aceasta, că Iudith văduva se duse întră oastea lui Olofern, petrecu acolo întră ostași vro câteva zile, vorbi cu ei, povesti cu Olofern, și nu căzu, ci, precum au ieșit din casă, așa s-au întors, curată. Iară Dina, mai în puțină primejdie fiind, nu s-au mai întors la cort fată fecioară. Nu iaste alta pricina, fraților, fără că Iudith se puse în prilej din îndemn dumnezeiesc și pentru sfârșit sfânt. Iară Dina s-au pus în prilej din deșertăciune și din zburdare, ca să vadă muierile ținutului aceluia. Așa, Dumnezeu apără cu mult mai tare pre acela carele din silă se află în primejdii de acestea, decât pre acela carele din bună voia lui se bagă în primejdie. Și nu păzi Dumnezeu pre Sara fără de primejdie în mâinile lui Faraon carele o răpise? Nu păzi pre Reveca în casa lui Avimeleh carele o doriia? Nu păzi pre Iosif statornic întră momealele stăpână-sa carea se lingusea? Nu păzi pre Susana nespurcată întră năvălirile bătrânilor carii o pândiră? Ba îi păzi. Dară toți aceștea sau se puseră în primejdiile acestea din porunca dumnezeiască, precum Sara și Reveca, sau încai nu se puseră din bună voia lor, precum Iosif și Susana. Unde David, carele nu era mai puțin sfânt decât aceștea pre carii îi număraiu aci, pentru că se puse într-o zi, din desmierdare, a căuta din foișor la frumsețile Virsaviei, fu lăsat îndată de Dumnezeu nu numai să cadă, ci să se surupe întră adânc, de făcu întâiu preacurvie, apoi ucidere. Așa și voi, de vă veți afla vrodă în prilej de păcat nu din voie, ci din ceva silă sau lipsă, iaste de a creade că Dumnezeu, de vă veți ruga, nu va lipsi a vă păzi, ca să nu vă vatăme prilejul cu otrava sa cea pierzătoare. Iară de veți mearge din bunăvoie la prilej și vă veți desmierda împrejurul lui, temeți-vă, creștinilor, și vă spăimântați, că aceea e sumeție, a nădăjdui să vă dea vrun osebit ajutoriu Dumnezeu, ca să rămâneți ne-ntinați. Dacă pre un biet de drumariu, dacă pre un păstoriu, cu întâmplare, îl va mușca șearpele, tuturor le iaste milă, toți vreau să-i dea ajutoriu. Dară dacă va lua oarecarele șearpele a mână, precum fac unii, se va juca cu el, îl va netezi și va rămânea apoi mușcat de șearpe, toți zic: „Bine i-au

făcut!”. Șearpele iaste prilejul. Nu nădăjdui acea milă, când prinzi tu șearpele în mână, carea o poți dobândi atunci când au sărit șearpele la tine. Deci nu zicereți: „Eu acuma sânt pocăit, pot povesti cu muiarea aceea, că nu e primejdie să cad, pot să mă însoțesc cu priiatenii ceia, că nu e primejdie să mă mai înșeale.” Nu, iubitorilor, nu! Tăiați și alungați de la voi prilejul păcatului, dacă voiți să nu mai cădeți în păcate.

Mintea omului, fraților, ce veade, ce aude, ce mirosește, ce gustă, ce pipăie, aceeaa gândește, aceeaa poștește. Deci se cade cu de-adins să ne păzim aceste simțiri și să le înfrânăm. Orice lucru carele, de îl vei vedea, poate în ceva chip să te amăgească sau să te îndeamne la păcat, acolo nu te uita, orice povești, orice vorbe care în ceva chip ar putea să te tragă la păcat, de la acealea întoarce auzul tău. Orice mirosuri, orice gustări de mâncare sau de beutură, sau orice pipăiri, de unde poate să se stârnească întru inima ta gânduri și poște oprite, de acolo abate simțirile tale. Nu te nădăjdui că tu ești întărit în darul lui Dumnezeu și cu minte bătrână și înțeleaptă, și, pentru aceea, nu te temi să cazi, nu, că nu ești tu mai tare decât fură sfinții cei mari, carii întru atâta se temea de prilejuri de aceste, cât nu numai se ferea de eale, ci nu se rușina a-și mărturisi înaintea oamenilor cum că ei se tem de acealea. Ba și dintră sfinții cei mai aleși, unii, dacă nu ș-au păzit simțirile, au căzut cădeare mare foarte. Pre urmă, una am a vă grăi, fraților, în lucrul acesta. Vine unul, te chiamă la joc, adecă la prilej de păcat, tu, trăgându-ți de samă, cum în prilejuri de aceste de multe ori ai căzut în gânduri spurcate, răspunzi că nu te vei duce, ci mai bucuros, în vreamea aceea, te vei duce la vecernie și vei ruga pre Dumnezeu ca să-ți iarte ceale trecute, sau vei merge la un preot sau la alt om cu evlavie, ca să povestești lucruri sufletești. El te ride și zice că ești fariseu. Vine altul, te chiamă la cricimă; tu, afară de alte prilejuri, știind că beția, de nu ai face nici un rău altul, încă în sine, adecă din firea sa, e păcat de moarte, deci, ferindu-te de prilejul păcatului, nu vrei să mergi cu dânsul la cricimă. El te ocărește pentru aceea și zice că ești hârsit, îți tremură mâna să dai vrun ban, pentru aceea nu vei să mergi cu dânsul la cricimă. Nu vrei să mergi la veselii, nu vrei să auzi povești, glume, vorbe necuvioase; ei îți zic cu batjocură „sfântu” și te hulesc că nu ești om de companie. Te ferești de aceia carii sânt înșelători în cumpărare sau în vânzare și nu vrei să te împretenști, nu vrei să te însoțești cu ei; ei îți zic că ești becnic și nu știi trăi în lume. Împrotiva tuturor acestora, creștine, întrarmează-te cu o nerușinare sfântă, nu te sfii la vorbele lor ceale diavolești, nu te rușina, știind că cei răi niciodată n-au putut suferi pre cei buni. Cămila, când ajunge la vro baltă limpede unde își veade chipul ei, neputându-și suferi urăciunea sa, turbură îndată apa, ca să nu se mai vadă, și apoi bea. Așa și cei răi își văd urăciunea faptelor sale ca într-o oglindă, când privesc la cei buni. Pentru aceea nu pot suferi pre cei buni, pentru că purtarea cea bună a celor buni iaste mustrare celor răi. Deci nu băgareți nemica sama de ocările, de hulele, de clevetele celor răi, căci, când vă vor ocări mai tare, atunci va fi mai ferice de voi: „De sânteti ocărați pentru numele lui Hristos, fericiți sânteti!” (1 Carte a lui Petru, cap 4, stih 14). „Fericiți veți fi când vă vor ocări pre voi.” (Matheiu, cap 5, stih 11) Pentru ce? Pentru că zice prorocul David (Psalm 108, stih 27): „Blăstăma-vor ei, și tu vei blagoslovi.” Așa, când vă vor ocări cei răi pentru căci nu mergeți la prilejurile păcatului împreună cu dâșii, nu vă slăbireți de inimă, că atunci Dumnezeu bogată blagoslovenie va trimite preste voi. Deci, precum în păreasimele trecute, cunoscându-vă păcatele voastre, v-ați pocăit și împreună cu Hristos înviiare statornică ați înviiat, adecă ca să nu mai greșiți, așa, de aici înainte, nu numai de păcate anume, ci și de tot prilejul și de toată umbra păcatului să vă feriți: „Când cel tare întrarmat păzește curtea sa, în pace sânt avuțiile lui.” (Luca, cap 11, stih 21). Iară de va lăsa să vină furii până la ușile căsii, cu mult mai cu anevoie poate să-și apere

avearea sa. Deci și voi, fraților, păziți cu de-adins curtea, adecă simțirile, că, de veți lăsa să se vârască păcatul, să cuprindă simțirile, pre lesne poate răzbi să robească și inima. Stați treaji, stați cu pază, puneți straje împrejurul tuturor simțirilor voastre, că așa vă făgăduiesc, că cu darul lui Dumnezeu înviarea sufletului vostru va fi statornică până la moarte, iară după moarte, veacinică proslăvire, împreună cu Hristos, va urma, carea tuturor vă poftesc! Amin. [...]

Predica 2⁽³⁾

Duminecă, 3 săptămână după Rusalii

*„Socotiți crinii câmpului.
Căutați la paserile ceriului.”
(Matheiu, cap 6, stih 26, 28)*

Pentru că ce se cade să învățăm de la crinii câmpului și de la paserile ceriului

Adusease aminte Fiiul lui Dumnezeu celor ce umbla după Dânsul adevărurile ceale mai de folos și mai înțeleapte ce pot să îmbrățosează oamenii pre pământ. Zisease lor că inima omului e prea mărginită și strimă, ca întru aceeași vreme să slujască la doi domni, într-atâta, cât cu neputință iaste ca să iubească pre Dumnezeu și lumea, pre Făcătorul și pre făpturi. Vădise-le deșărtăciunea tuturor lucrurilor celor pământești, cât nici un lucru din ceale de jos nu iaste vreadnic ca să-și lipească inima de Dânsul. Îndemnase-i ca singur, la bunătățile ceale cerești, să năzuiască și toată nădejdea lor în proniia cea dumnezeiască să o pună, carea neîncetat priveghiază spre folosul tuturor fapturilor lumii. Mai pre urmă, învățase-i pre ei să urgisească toate ceale ce pot să-i amăgească pre pământ, pentru ca singur Dumnezeu să fie acela carele de sine să umplă duhul și inima lor. Ci aceste adevăruri era prea duhovnicești și pentru ca să nu pună protivire jidovii, carii cu totul era trupești. Că nu se vrea răbda se nu zică cum această învățătură e prea suptire pentru dânșii și prea adâncă, pentru aceea, Domnul Hristos le pune înaintea ochilor, pentru învățătură, lucrurile ceale mai proaste ale lumii și ceale mai ușoare de a se înțeleage. „Socotiți, zise lor, crinii câmpului. Și aceste flori de rând osebit vă va învăța pre voi. Căutați la paserile ceriului, care zboară în văzduh, că nice una nu e, carea să nu vă poată învăța pre voi deatoriia voastră.” Deci de aceste doao socotințe, ce ne sânt arătate de Domnul Hristos, să ne ținem, măcar că ni se par ușoare și proaste, deoarece acestea cuprind ceale mai de lipsă și mai iscusite învățături ce poate mintea omenească cuprinde. Să socotim crinii câmpului și să vedem ce ne învață. Să căutăm la paserile ceriului și să vedem ce ne arată. Luați aminte!

Eu, întru început, iau aminte că Domnul Hristos nu ne poroncește ca să socotim crinii cei din grădinile ceale frumoase și alese, în care nu e slobod tuturor să între, ci poroncește ca să socotim crinii câmpului, carii sânt în vederea tuturor și carii sânt niște lucruri călcate și nebăgate în samă, pentru ca mai lesne să învățăm și pentru ca să înfrunte și să defaime mândriia omului. Învățătura cea dintâiu, ce ne dau aceste flori de câmp, iaste că ne arată cum că nu se cade să ne lipim inima de nemica ce iaste în lume, nici să nu punem nădejdea nici într-un lucru a lumii aceștii. Ne zice eale că nu se cuvine să ne încredințăm oamenilor, de vreme ce toți oamenii, precum zice prorocul, aseamene sânt florilor și ierburilor celor din câmp: „Tot trupul – iarbă, și toată mărirea omului, ca floarea ierbii.” (Isaie, cap 40, stih 7). Întăriți-vă întru preteșugul oamenilor și puneți-vă nădejtile voastre întru crezământul lor și în

norocul lor, și veți vedea că tot razimul vostru nu iaste alta, fără o iarbă slabă, carea nu poate să vă sprijinească. Mergând Iacov în Mesopotamiia și înțelegând Lavan că iaste Iacov în hotarul lor, cu atâta dragoste, cu atâta prieteșug l-au priimit, cât nu putu aștepta până ce va veni Iacov la casa lui, ci la câmp alergă întru întimpinarea lui, acolo îl cuprinse, îl îmbrătoșe, îl sărută. Ce nu putea nădăjdui Iacov de la un om, carele cu atâta dragoste îl priimește în preteșugul său? Ba încă, după ce au șezut Iacov o lună de zile în casa lui Lavan, zise Lavan către Iacov: „Nu e bine să mă slujești tu pre mine în har. Ceare simbrie de la mine!” Iacov, văzând atâta inimă bună, atâta preteșug a lui Lavan, nu pofti altă simbrie, fără avea Lavan doao feate, pre Liia și pre Rahila. Liia era urâtă, Rahila – frumoasă. Deci se legă Iacov că va sluji șapte ani, de-i va da lui pre Rahila. I-o făgădui Lavan, și aceasta fu tocma simbriei lui Iacov pre slujbă de șapte ani. Sluji Iacov pre Lavan șapte ani. Iacov ceru de la Lavan să-i dea pre Rahila lui muiare. Aci se va vedea preteșugul și credința lui Lavan. Voi veți gândi că Lavan va da pre Rahila lui Iacov după atâta slujbă, precum le-au fost tocma. Iară Lavan nu va să dea pre Rahila, ci îi dă pre Liia. „Dară, priiatene, eu am tocmit să-mi dai pre Rahila!” „În zădar, că la noi nu e obiceiul să dăm pre cea mai mică înaintea ceii mai mari.” „Ci că eu nu te-am slujit atâta mară de vreame pentru Lia, ci pentru Rahila.” „De mă vei mai sluji încă șapte ani, îți voi da și pre Rahila.” Și îi căută lui Iacov să mai slujască încă șapte ani pre Lavan, ca să se plinească patrusprezece ani. După acei patrusprezece ani, îl mai sluji Iacov pre Lavan încă șase ani, știți pre ce simbrie, ca acei miei, care îi vor fâta oile pestriți, să fie a lui Iacov. Deade Dumnezeu, văzând credința lui Iacov, cât mai toate oile fâta miei pestriți. Nu i se păru lui Lavan, văzând că Iacov are sporiu, întoarse altmintrea, apoi iară altmintrea, cu un cuvânt, de zece ori i-au schimbat simbria, și Dumnezeu binecuvânta pre Iacov. Mai pre urmă, începu a căuta Lavan cu ochi răi spre Iacov: „Văz eu fața tătâne-vostru, zise Iacov către featele lui Lavan, că nu iaste spre mine ca ieri și alaltăieri.” (Facere, cap 31, stih 5), cât căută lui Iacov, pre urmă, să fugă dinaintea lui Lavan. Câți sânt și acum legați cu preteșug laolaltă! Și oare câți sânt carii să fie cu credință către priiatenul său? Ba toți trag foc la oala sa. Se tovărășesc laolaltă într-o negoțitorie, mai pre urmă ce iaste? Fieștecarele se nevoiaște se viclenească pre celalalt, până mai pre urmă să sfârșeaște tovărășiia în sfadă și în gâlceavă. Iată, razimul în preteșugul omului, „ca floarea ierbii”. Alta voi spune-vă, mai mare: se bătea israilteanii cu cei de alt neam, precum povestește la 1 Carte a împăraților (cap 17). Era întră cei de alt neam un uriaș, anume Goliath, de carele toată oastea israilteanilor se cutremura. Făgăduise împăratul Saul că, carele se va afla să omoare pre Goliath, îl va îmbogăți foarte și îi va da fata sa lui. Se află David, se duce cu primejdii capului asupra lui Goliath și, cu ajutorul lui Dumnezeu, îl învinge, și-l omoară, de unde, venind el cu capul lui Goliath în sabie, îl lauda toți și-l fericea. Voi veți socoti că și împăratul Saul încă mai tare îl va fi lăudat, îl va fi iubit și cinstit, de vreame ce el mântui și pre împăratul, și tot norodul lui de ocară și de primejdii cea de la alt neam. Ba îndată uită cuvintele ceale bune de mai nainte și făgăduințele, și, pentru că alții lăuda pre David, Saul prinse a pismui lui David, și, până când au trăit, în tot chipul se nevoi ca să omoară pre David. Iată încredințarea și nădejdea în om ce folosește! O, câți sânt de aceia în lumea aceasta, căroră le-ai făcut mai mult bine, pre carii i-ai ținut mai mari prieteni și ai nădăjduit că la vreame de nevoie să-ți fie razim și sprijineală, tocma ei sânt carii mai tare te nădușesc cu clevețele, cu ocările, și aorea, de ar putea, ți-ar pune și capul. Nu fără pricină dară zise prorocul Ieremie că mai mare ticală nu iaste omului decât să-și pună nădejdea într-alt om: „Blăstămat iaste omul carele are nădejde spre om.” (Ieremie, cap 17, stih 5).

Învăța-ne aceste flori ale câmpului că să nu ne punem nădejdea noastră în bogății, de vreme ce, precum zice apostolul Iacov, bogății lumii aceștia sânt aseamene florilor, a căroră frumseață abia vecuiește o zi: „Cel bogat ca floarea ierbii va trece. Că au răsărit soarele cu zăduful și au uscat iarba, și floarea ei au căzut, și frumsețea feții ei au perit. Așa și bogatul se va veșteji întru umbletele sale.” (Epistoliia lui Iacov, cap 1, stih 10, 11). Aci își pot vedea, ca într-o oglindă, ticăloșia sa lacomii aceia carii, cât trăiesc, nu au altă grije și altă nevoie, fără să câștige și se adune bogății preste bogății, singur bogăția iubesc, singur de bogăție se lipsesc și întru aceea nădăjduiesc, iară pre Dumnezeu îl uită, de suflet nu grijesc. Unde se vor afla unii ca aceia? Vei zice: „Adevărat, părinte, că eu mă trudes, mă ostenes, câștig, iară nu mă lipsesc cu inima de bogăție, ci de Dumnezeu.” Dară eu zic că tu minți, și însuși pre tine te voi pune întru această pricină judecătoriu. Ia spune-mi: carele are ceva dragoste mare spre ceva lucru și îi iaste inima lipită de acel lucru, au nu-i stă gândul tot acolo? Vedem că mama cea cu prunc de țiță, dacă iubeaște tare pre pruncul său și are inima lipită spre dânsul, au nu, încărău va merge, orice va lucra, gândul îi stă tot la prunc? De iasă numai până afară, gândul îi iaste la prunc, să nu pață ceva până va veni ea în casă? Acum spune-mi: cât e zioa de mare, spre ce-ți iaste gândul tău ținut, spre ce chitești cu inima, spre ce-ți ostenești și-ți trudești trupul, cât seara nu ești nici de o treabă? Spre Dumnezeu? Spre suflet? Au spre țarină, spre trebile căsii, spre negoțitorie, spre câștiguri, spre adunare de bogății? Spune-mi tu însuși, că eu nu te judec. De vei vrea a spune adevărul, vei mărturisi că, cât e zioa de mare, de zici dimineața un *Tatăl nostru*, te ții că ai făcut destul sufletului și lui Dumnezeu; mai multă rugăciune să faci într-o zi, zici că nu ai vreme, simți nu știu ce urât la inimă și leane. Ceaalaltă vreme a zilei pururea ești cu gândul, cu inima, cu trupul la câștig, la adunare de bogății, atâta, cât seara nu-ți vine se zici nici un *Tatăl nostru*, și, de zici, încă zici numai cu gura, iară gândul tot îți stă la ceale pământești și deșerte, atâta, cât noaptea încă cu de acealea visezi. Oare visezi-te vrodată că ar lipsi să te ispoveduești, să te pocăiești, ar lipsi să-ți ușurezi sufletul? Oare visezi vreodată despre judecata lui Dumnezeu cea înfricoșată, cum vei să dai sama de atâtea câte ai făcut în viața ta, cu fapta, cu cuvântul, cu gândul? Oare visezi vrodată cât bine au gătit Dumnezeu în raiu pentru cei drepti și ce munci groaznice așteaptă pre cei păcătoși în iad? Ba nu, ci toate puterile tale sânt întinse și înțintite la deșertăciuni, la câștiguri, la adunare de bogății. Și ce-ți vor folosi averile? Aceaea, că sufletul ți-l vei pui, și averile vor rămânea de tine când? Când nice cu gândul nu vei gândi. Și cui vor rămânea? Cui nice nu ți-ai aduce aminte, poate încă la pismașii tăi, de nu, încă la nemulțemitori, carii vor ride și-și vor bate joc de lăcomia ta și de urâtă scumpeata ta. Ascultă ce zice Scriptura la Eclisiast (cap 6, stih 1, 2): „Iaste răotate carea o am văzut supt soare și multă iaste la oameni. Om căruia dă Dumnezeu bogăție și avere, și mărire, și nemica nu iaste ce se lipsească sufletului lui din toate câte poftaște, și nu-l va învolnici Dumnezeu ca să mânânce dintru aceea, că om strein mănăcă aceaea. Aceasta deșertăciune și boală rea iaste.”

Și voi, lumeștilor muieri, socotind crinii, învățați-vă a vă rușina în mijlocul pompelor și a deșertăciunii cu care sânteți încungiurate. Fiiul lui Dumnezeu ne arată că Solomon, cu toată mărirea sa, cu toată slava sa și istețea, nu putu ajunge să urmeze frumsețea a unei flori de aceastea: „Nice Solomon, întru toată slava sa, nu s-au îmbrăcat ca unul dintru aceștea.” Dacă toate podoabele voastre ceale trufașe nu fac alta fără cât urmează și închipuiesc o floare, a căriia fireasca frumseață nu vecuiește fără o mică de ceas, frumsețea voastră cea tehnică, adecă meșteșugită, poate oare să vă îngânfe, să vă facă a vă trufi au, mai vârtos, să vă facă a vă rușina?

Învățați și voi, carii sânteți dedați spre pofte și spre desmierdări, voi, carii nu doriți alta fără o viață lungă, plină de plăceri și de desfătăciuni, învățați de la floarea aceasta că viața cea

mai lungă încă se răsipeaște într-o mică de ceas ca o floare, carea de puțin zăduf rămâne curmată și se face pulbere: „Omul ca iarba, zilele lui ca floarea câmpului, așa va înflori. Că duhul au trecut într-însul și nu va fi, și nu-și va mai cunoaște încă locul său.” (Psalm 102, stih 15, 16). De ar fi vrut om pre pământ, carele să fie adevărit numai că doi ani va trăi, eu l-ași lăsa bucuros să se dea spre voie bună și spre desfătări; dară, de vreme ce noi nu ne putem făgădui nici un ceas de viață, știind că nu e nici o clipă în carea să nu putem muri, și totuși întru această jalnică neadeverință să nu cugete la alta omul, fără numai la zburdări de păcate, aceasta iaste o orbire, carea eu nu o pociu priceape. Avea pricină marele Avgustin⁽⁴⁾ de a se mânia asupra dezmiardaților aceloră, carii la Isaie (cap 22, stih 13) zicea: „Să mâncăm și să bem, că mâne vom muri.” Ce urmare mai streină și mai rătăcită poate fi, strigă acest părinte, a zice: să ne ospătăm, să ne veselim, că mâne vom muri? Împotrivă, lipsește, ticălosule, să cuvintezi și se zici să plângem, să suspinăm, să ne pocăim, de vreme ce mâne vom muri. Când te auzii eu pre tine zicând să ne desfătăm, îmi simții inima că se deșteaptă și se mișcă la icoana desfătării, dară, când adăoseși „pentru că mâne vom muri”, îmi răci sângele în mine și, în loc de a mă amăgi, mă spăimântași și, negândind, m-ai împins ca să mă pocăiesc, văzând o moarte așa aproape.

A doao învățătură carea ne dau crinii iaste în ce chip să procopsim în fapte bune. De aciia iaste că Domnul Hristos arată ucenicilor Săi ca osebit să socotească chipul cu carele cresc crinii: „Socotiți crinii câmpului cum cresc”. Și, cu adevărat, nu e clipă în carea nesimțit să nu se înalțe florile acestea. Iată închipuirea creștinului, carele neîncetat lipsește să crească din putere în putere și din faptă bună în faptă bună, nerămânând nici odinioară întru același stat, de vreme ce, în treaba creștinătății, a nu merge înainte iaste a te înturna îndărăpt, a nu crește iaste a scădea, a nu se înălța iaste a coborî. Socotiți-vă înșivă, voi din voi, de nu e adevărat aceasta, ispitiți-vă pre voi. În Postul Mare v-ați ispoveduit, v-ați pocăit, v-ați împărtășit trupului și sângelui lui Hristos, iată, v-ați înnoit, iată, ați lăpădat pre omul cel vechiu și v-ați îmbrăcat în omul cel nou, iată, v-ați curățit, v-ați îndreptat, iată, v-ați sfințit. Iară după aceea, curând, iarăși ați căzut. Pentru ce? Pentru că ați rămas în statul acela, nu v-ați nevoit a merge înainte, nu ați procopsit, nu ați crescut în fapte bune, nu ați făcut rugăciune neîncetată, nu ați dat milostenie după puterea voastră, nu v-ați omorât mădulările voastre, nu v-ați dat spre răbdare. Și apoi, rămânând voi în statul cel dintâiu, încet, încet ați început a simți nu știu ce leane la inimă, apoi greotăte cătră ceale dumnezeiești, apoi negrije de suflet, apoi ură de viața cea duhovnicească și, iată, iarăși ați căzut, iarăși v-ați întors la ceale de mai nainte păcate, cât nu știu oare mai puțin însărcinat iaste acum sufletul vostru, de cum au fost când v-ați ispoveduit. Așa, iubiților, cade carele nu procopsește, carele nu-și înmulțește faptele ceale bune. Pentru aceea, Pavel apostol zicea că el uită toate faptele bune ceale trecute, care până acum le-au făcut, și numai de aceea se grijește ca să procopsască, ca să facă alte și alte fapte bune: „Ceale dindărăpt uitându-le și la ceale dinainte tinzându-mă, la sămn alerg.” (Cătră filipiseani, cap 3, stih 14).

Să înalță crinii de la pământ mai tare decât alte flori, pentru că mai multă roao și umezeală ce cade din ceriu sug și se hrănesc cu ea. Închipuire e aceasta, carea ne învață că de nu vom avea noi grije ca să ne facem vreadnici de a trage darurile din ceriu, noi pururea ne vom târî pre pământ și nu ne vom înălța spre ceriu. Și măcar că crinii sânt înalți și rădicați de la pământ, totuși au rădăcină așa de tare, cât vânturile nu-i pot oborî, ba încă mai vârtos îi întăresc. Așa și creștinul, în mijlocul năcazurilor, procopsește în faptele ceale bune. De unde avu a zice Sfântul Avgustin că creștinul nu ar putea cu bărbăție a se înălța deasupra pământului fără de ispite și fără de răbdare: „Procopsala noastră prin ispita noastră se face.”

(Sfântul Avgustin despre psalmul 60). Mai pre urmă, mireazma carea necurmat varsă crinii spre ceriu ne învață ca neîncetat să suspinăm și să dorim lăcașul cel ceresc, Ierusalimul cel ceresc, carele singur trăbuie să fie țința nădejilor și a doririlor noastre. Să ne aducem aminte, precum zise apostolul: „Că a lui Hristos bună mireazmă sântem.” (2 Cătră corintheni, cap 2, stih 15). Să trimitem, dară, în toată vremea mireazma cea bună a faptelor noastre celor bune spre ceriu, și viața noastră, obiceiurile noastre să fie albe și curate, precum sânt crinii: „Socotiți crinii câmpului”.

„Căutați la paserile ceriului”. Sfântul Luca ne arată osebit care sânt paserile acestea ce le pune Mântuitorul înaintea apostolilor ca să urmeze lor. Zice că Domnul Hristos grăia atunci despre corbi: „Căutați la corbi, că nici samănă, nici seaceră.” (Luca, cap 12, stih 24). Dar ce? Strigă cuviosul Ieronim, pentru ce, dacă Domnul Hristos vrea să grăiască osebit de ceva pasere, nu numeaște mai vârtos pajura și vulturul? Aduce, fraților, Domnul Hristos parimia, adecă pilda corbului, pentru că nici o pasere nu iaste, carea să poată dovedi mai tare bunătatea și proniia cea dumnezeiască. Iată, doao pricini aduce cuviosul Ieronim. Cea întâie iaste că nici o pasere nu iaste mai fără de folos și mai urâcioasă decât corbul, și totuși Dumnezeu cu aceeași grije o hrănește, cu care pre altele. Corbul e semnul nemulțemirei. Poate ne fi mărturie corbul acela pre carele, hrânindu-l Noe atâta vreme în corabie și slobozindu-l să zboare, nu se mai înturnă acolo; și totuși, măcar cât iaste el de nemulțemitoriu, precum pre alte paseri, așa și pre el îl miluiaște Ziditoriul. Să învățăm de aci, fraților, un adevăr carele, despre o parte, ne va mângăia, iară despre alta ne va rușina și ne va osândi, și iaste aceea că, măcar cât sântem noi de netreabnici și păcătoși, proniia cea dumnezeiască nu ne părăsește niciodată. O, păcătoșilor, greșalele voastre și desfătărilor voastre vă fac pre voi aseamenea corbilor, carii numai cu stricăciune și cu împuțiciune se hrănesc. Ci măcar cât sânt de mari păcatele voastre, proniia cea dumnezeiască totuși priveghiază pentru voi pururea și e gata a vă îmbogăți cu daruri.

Al doilea lucru întru carele strălucește proniia cea dumnezeiască spre corbi iaste că le hrănește și le ține puii. Că corbii, după ce scot puii, apoi îndată îi lasă, îi părăsesc. Dară Dumnezeu le iaste lor în loc de tată și le trimite, precum zice Sfântul Ioan Gură de Aur⁽⁵⁾ în Iov, alte paseri, care, zburând pre dinaintea lor, le apucă, și așa cresc și se hrănesc. Iară cuviosul Ieronim⁽⁶⁾ lăsa scris cum că părearea unor filosofi iaste că cade din ceriu o plasă de roao, și cu aceeaia puii cei mici de corbi, părăsiți fiind, trăiesc. Minunată învățătură pentru noi, că, de ne-ar și părăsi toți, Dumnezeu niciodinioară nu ne părăsește și ne face bine, când toate cealelalte făpturi ne fac rău. Dacă dumnezeiasca pronie sprijinește și ține cu atâta grije niște gadini așa netreabnice și de nemica, au putem noi să ne îndoim că să nu aibă o osebită bunătate și grije cătră oameni, pentru carii ș-au vărsat sângele și viața? Tu ești împresurat cu sărăciia, năcăjit de o încursă, adecă de o goană nedireaptă, părăsit de priatani și de cei mai de aproape, dară ai pre Dumnezeu, Carele poartă grije de tine și, în butu a toată lumea cea ce ți se împrotivește, te sprijinește, te iubește, când te urăsc alții, și te mângăie, când toți ceialalți te năcăjesc.

Dară vai de voi, de veți fi nemulțemitori pentru atâtea daruri! Carele vă poate ținea, vă poate și strica. Teameți-vă, dară, teameti-vă, ca nu cumva dragostea Lui cea părințească să se întoarcă într-o prea dreaptă mânia! Și, fiindcă El singur iaste a Căruia preteșug să fie adevărat, tare, statornic și vecinic, aveți grije, aveți nevoință, ca să țineți preteșugul cu Dumnezeu, ca, după ce va fi voao apărătoriu și sprijinitoriu aici, pre pământ, în ceriu, cu viața de veaci să vă proslăvească. Amin. [...]

Predica 11⁽⁷⁾

Duminecă, a 12 săptămână după Rusalii

*„Cinstește pre tatăl tău și pre
mumă-ta.”*

(Matheiu, cap 19, stih 19)

Pentru deatoriia carea au fiii ca să cinstească pre părinții lor

La persii cei de demult, precum scrie Erodoto⁽⁸⁾, doao lucruri era de mare ocară: a grăi minciună și a nu plăti deatoriile. În cât e despre minciună, nu se poate tăgădui că aceasta e lucru de mare rușine: că, de vream ce acela carele viclenește banii e rușinat înaintea a toată țeara, cu cât mai vârtos lipsește să se socotească a fi om de rușine acela carea își viclenește inima sa? Iară cum să fie lucru de mare rușine a nu plăti deatoriile sale nu se vede așa chiar, fiindcă aceasta de multe ori se poate întâmpla numai din neputința dătornicului, carea nu e vină de greșeală. Deci dară, de are loc această lege la divanul înțelepciunii, nu poate avea loc altmintea, fără cu această tâlcuire, că prin deatorii se înțeleg facerile de bine, și prin deatornici carii nu plătesc deatoriia se înțeleg nemulțemitorii. Aceștea, cu adevărat, sânt vreadnici ca să se socotească ocară neamului omenesc, deoarece nu plătesc o deatorie carea, de nu alta, o pot plăti cu inima, iubind pre acela ce fu pricină binelui lor. Și întră acești deatornici de ocară, cu toată dreptatea, putem pune în locul cel dinainte pre fiii acei nemulțemitori, carii deatoriia cu carea sânt legați din nașterea lor cătră părinții săi o plătesc numai cu nemulțemirea. Drept aceea, pentru deatoriia care au fiii ca să cinstească pre părinții lor va fi predica de astăzi. Carea deatorie atâta e de lipsă ca să o plinească fiii, cât fără de aceea nicecum nu se pot spăsi, precum nu se pot spăsi de vor ucide sau vor curvi, sau vor fura, sau vor grăi mărturie strâmbă. Că, întrebând în evangheliia de astăzi un tânăr pre Domnul Hristos: „Învățătoriule bune, ce bine voiu face ca să aib viață de veaci?”, îi zise: „De vei să întri în viață, păzește poruncile: să nu ucizi, să nu curvești, să nu furi, să nu fii mărturie mincinoasă.” După aceastea, adaoșe: „Cinstește pre tatăl tău și pre mumă-ta!”. Și în doao părți voiu împărți predica: în cea dintâiu, voiu arăta suma deatoriilor fiilor cătră părinți. Întru a doao, voiu arăta paguba fiilor, ce va urma de nu vor plini această deatorie. Luați aminte!

Atâta e chiară deatoriia fiilor cătră părinți, cât zice Aristotil⁽⁹⁾ că oricarele ar pune price despre aceea, acela ar fi nebun, precum nebun ar fi oricarele s-ar prici, oare albă e zăpada. Dară oare în ce stă deatoriia aceasta? Trei lucruri avem noi de la tată și de la mamă: avem de la dâșii ca să fim pre lume, avem hrana, avem creșterea; așa și noi, așijdere, cu trei lucruri sântem părinților noștri deatori: sântem deatori să-i cinstim, să-i hrănim și să ascultăm de dâșii. Întâiu, părinții ne dau noao viață, pentru aceea avem o deatorie nemărginită, ca să cinstim pre cine ne-au dat viață. Precum în fire nu e mai mare săvârșire, din câte au dat Ziditoriul făpturilor, decât aceea că au dat omului puteare ca să dea altuia viață, așa părinții sânt vreadnici să-i cinstească cu o cinste în chip de dumnezeiască fiii, pentru o viață așa scumpă ce au primit de la dâșii. Pentru aceea, nu numai sfinții, ci și dascălii aceia carii nu era creștini, după deatoriia de a cinsti pre Dumnezeu, îndată au pus deatoriia de a cinsti pre părinții carii ne-au născut, pentru că părinții sânt a doile ziditori și chip Ziditoriului. Pentru aceea, și în Sfânta Scriptură se împreună cinstea cea cătră Dumnezeu și cinstea cea cătră părinți: „Cel ce ascultă de Domnul va odihni pre mumă-sa și, ca stăpânilor, va sluji celor ce

l-au născut pre el.” (Sirah, cap 3, stih 6). Pentru că, în locul lui Dumnezeu, sânt părinții. Și aceasta e pricina, căci, după poruncile ceale ce se țin de Dumnezeu, în locul cel dintâiu e pusă porunca ca să cinstim pre părinții noștri, pre tată și pre mamă, pentru ca să înțelegem că a fi tată e un mijloc întră lucrurile ceale nemuritoare și întră ceale muritoare. E muritoriu, în cât e despre murirea trupului, e nemuritoriu, în cât închipuiaște și în veaci va închipui, cu părinția sa aceasta, părinția lui Dumnezeu, Făcătorului a toate. Așa, așijderea, porunca aceasta e pusă întră a doao tablă a celor zece porunci, întâiu, pentru ca să știe oamenii că a cinsti pre părinți e porunca cea mai mare între poruncile ceale ce sânt pentru dragostea de-aproapelui, precum a cinsti pre Dumnezeu e porunca cea mai mare întră ceale ce sânt pentru dragostea cea cătră Dumnezeu. Ci această cinste cătră părinți nu se cade să se sfârșească în frunzele și în florile unor arătări din afară, care nu sânt nici de o treabă, ci în roduri de fapte, așa ne poruncește Dumnezeu, la Sirah (cap 3, stih 8 și stih 13): „Cu fapta și cu cuvântul cinsteaște pre tatăl tău! Îngăduiaște-l și nu-l necinsti, ci cu toată vârtutea îl cinsteaște!”.

Vrea dară Dumnezeu ca să fim cu îngăduială cătră părinții noștri, adevă să-i suferim cu toată răbdarea la bătrânețele lor, precum și ei ne-au suferit pre noi în prunciia noastră. Semnul cel dintâiu al dragostei ceii adevărate ni-l arată apostolul a fi răbdarea cu carea acela ce iubeaște pare că-și uită de sine și de binele său, pentru ca să aibă cu totul grije de binele aceluia pre carele iubeaște: „Dragostea îndelung rabdă.” Și această dragoste cu răbdare, întră adevăr, o are tata și mama, carea și în dobitoace încă se veade, că se slăbesc în creșterea puilor săi și-i apără cu multe primejdii, până și cu primejdiia capului, de va fi de lipsă, precum face vulturul, că, ducându-și puii dintr-un loc într-altul, nu-i ține întră unghii, ci pre spate îi duce, pentru că din sus nu se teame să vie primejdie puilor, ci se teame din jos se nu vină vreun plumb, vro săgeată, carea, de va veni, vrea ca mai întâiu să-l lovească pre el, decât pre pui. Iară dragostea fiilor cătră părinți, o, cât de arareori ajunge la această săvârșire! Abiia îmbătrânește ori tata, ori mama, se uită la dânsul ca la o sarcină nesuferită, carea nu se poate ușura de nu va veni moartea, precum doresc ei, ca să-l ia de pre lume. Ba nu bagă samă de dânsii întră inima sa, zicând că au ajuns iară la firea pruncilor, îi dau în lături de la chivernisirea căsiei, ca pre niște nehamici, și nu-i lasă să se ameastece la nemica, ci îi silesc să priimească ce le aruncă ei, ba încă îi fac că sânt nebuni. Ci ascultați cum poroncește Dumnezeu să cinstiți pre părinții voștri cei bătrâni, la Sirah, cap 3, stih 12: „Fiiule, sprijinește pre tatăl tău la bătrânețe și nu-l mähni pre el în viața lui! Iară dacă, cu lungimea vieții, s-ar întâmpla să-i slăbească capul, să-i scadă mintea, poroncește Dumnezeu să fii cu îngăduială, cu toată răbdarea. Și de-ș va piiarde mintea, îngăduiaște-l!”; stih 13: „Câte năsâlnicii a noastre au răbdat părinții noștri în prunciia noastră, câte plânsuri, câte vaiete, câte urlate, câte strigări, câte îndărătnicii a noastre, până ne-au crescut!” Deci și noi lipsește să suferim acum geametele lor, în boala lor, sau și alte scăderi ce se întâmplă din neputința firii și din slăbiciunea minții lor, la adânci bătrânețele lor. Auziți ce zice iară Domnul, la Sirah, cap 7, stih 29: „Adu-ți aminte că prin ei te-ai născut. Și ce vei resplăti lor, precum ei ție?” Adevă, măcar cât bine să faci părinților tăi, tot nu vei ajunge să le faci lor atâta cât Ț-au făcut ei ție. Și osebit vedem că amărătele de mame, pre cât eale mai tare iubesc pre fiii săi, cu atâta fiii mai puțin le iubesc pre eale. Și pre cât au răbdat eale mai mult, pre atâta fiii le rabdă pre eale mai puțin. Pruncul, înainte de a se naște, e sarcină mähne-sa. Întru naștere, o, câtă dureare, după naștere, câtă osteneală, câtă trudă, cât năcaz e pre biata mamă întră ținerea pruncului, cu adevărat mai mult decât pre tată. Și totuși, fiii mai nemulțemitori sânt cătră mame, cât aorea mai bucuros suferă o slujnică la casă, decât pre mumă-sa. Auziți ce zice Domnul la Sirah, cap 7, stih 28: „Cu toată inima cinsteaște pre tatăl tău, și de durerile maicii tale să nu-ți uiți!” Iară

unii așa sânt de nemulțemitori cătră maicele sale, ca când ei din sine ar fi venit pre lume și s-ar fi născut alături cu bureții, iar nu cu negrăită dureare a maicelor sale.

Această cinste, apoi, cu carea sântem deatori să cinstim pre părinții noștri, e drept ca să o arătăm și cu cuvântul. Cine poate suferi pre un fiu carele blastămă de sute de ori pre cei ce l-au născut pre el? Și totuși caută bieții părinți în toate zilele să sufere de acestea, cât, de vor vrea să spună adevărul, ar putea uneori zice că nici de la o limbă nu ș-au auzit atâtea cuvinte trufașe și aspre, și amară, precum aude de la fiii săi. Gâlcevi, ocări, amenințări, care în gura unui stăpân asupra slugilor sale încă ar fi prea multe! Altul strigă, căce nu-l lasă să umble de banii lui; altul sau alta blastămă și ocăreaște pre părinți căci nu-i dau atâtea avere, câtă ar vrea el. Tu, dară, unde ai aflat aceaea scris, că părinții, după ce te-au crescut până la vârstă, cât acum ești harnic a lucra și a trăi în lume, să-ți dea ei bunul lor ție, ca apoi tu să-ți bați joc de dâșii, să zici că n-au avut nemica, să zici că au prăpădit tot ce au avut, să suspine apoi până te vei îndura tu să întinzi mâna să le dai ceva, unde, zisei, ai aflat aceasta scris? Nicăiri. Iară eu vă arăt în Sfânta Scriptură, la Sirah, cap 33, stih 20, scris întru acesta chip: „Fiiului, în viața ta, să nu dai puteare asupra ta. Și banii tăi nu-i da altuia. Până trăiești, nice unui trup nu te supune. Că mai bine iaste ca fiii tăi să se roage la tine, decât tu să cauți la mâinile fiilor tăi. În zioa sfârșitului zilelor vieții tale și la vreamea morții tale împarți moștenirea ta.”

Și, pre urmă, cinstea cu carea sântem deatori cătră părinți e să o arătăm nu numai cu cuvântul, ci și cu fapta: „Cu fapta și cu cuvântul cinsteaște pre tatăl tău!” Unii fii nu se sfiesc a face tocmală și încredințare de căsătorie, a face drumuri, negoțitorii și altele fără sfatul și, aorea încă, fără știrea părinților. Apoi, nu e mirare dacă unele ca acestea se întâmplă să aibă sfârșit rău. Fiiul acel din Evanghelie, carele, luându-și partea, se duse fără voia tatâne-său în țară departe, la ce ajunse apoi mai pre urmă? Așijdere Isav, carele, vrând a se însura, se sfătui numai cu capul său, ce bine avu? Se făcu tată a unui norod prea nefericit și de Dumnezeu blăstămat. Pentru aceaea, dreptariul cel adevărat e ca în toate lucrurile ceale de ceva treabă să te sfătuești cu mai marii tăi și încai se auzi pricinile lor, și, când ți s-ar părea să lucrî împotriva părerii lor, foarte să-ți iai sama: „Ascultă, fiule, învățătura tătâne-tău și nu lepăda legile maicii tale! Că cununa darurilor vei lua pre creștetul tău.” (Pilde, cap 1, stih 8). Adecă, pronia cea dumnezeiască va binecuvânta lucrurile tale și le va povățui, de nu vor fi acelea împotriva învățaturii părinților tăi. Dară mulți dintră tinerii de acum ce fac? Cari ieri numai era prunci așa se țin de înțelepți, cât, necum să lucre după sfatul tatâne-său și a mâne-sa, ci nice nu vreau să facă știre în lucrurile ceale mai mari părinților săi. „Pe mine, tatăl, ascultați-mă, fiilor, și așa faceți, ca să vă mântuiți.”, zice la Sirah, cap 3, stih 1. Vedeți cu ce lucru puțin puteți face să fie norocite lucrurile voastre, adecă, de veți face această cinste mai marilor voștri, cât să ascultați ceale ce vor judeca ei că vă sânt de folos! Și apoi, voi nu vreați să faceți aceaea? „Cu fapta și cu cuvântul cinsteaște pre tatăl tău, îngăduiaște-l și nu-l necinsti, ci cu toată vârtutea îl cinsteaște!”

A doao deatorie a fiilor cătră părinți e pentru că pre fii, până au fost prunci, adecă până au fost în vârstă ca aceaea, cât nu s-au putut pre sine hrăni, părinții i-au hrănit. De unde urmează deatorie că și noi să hrănim pre părinții noștri când ajung la slăbiciune, cât nu se pot hrăni pre sine. Această deatorie așa e de știută, cât și fierile în codri încă o cunosc. Sfântul Amvrosie⁽¹⁰⁾ și Sfântul Vasilie⁽¹¹⁾ împreună mărturisesc că cocostârcii nu numai hrănesc pre bătrânii lor părinți, ci îi și încălzesc cu aripele, de cumva le-au căzut peanele de bătrâneate, ba încă, când zboară, se pun sub dâșii și îi sprijinesc cu spatele, ca să nu cadă. Și însuși leii au această simțire de omenire, cât, când părinții pentru bătrâneate nu pot merge la vânat, fiii

împărtășesc vânatu ce l-au căpătat laolaltă cu părinții. Deci mai sălbateci decât însuși lei și mai nesimțiți decât dobitoacele sânt aceia fii creștini, carii cu nemilostovire părăsesc pre părinții lor, cât nu-i ajută când ei, amărății, pentru bătrânețe nu-și pot căuta pânea lor. Abia le cade dragă o fată și, iată, încep ticăloșii a piiarde dragostea cătră părinții săi. Și, precum s-au întâmplat că, venind streini mulți ca să lăcuiască într-o țeară, pre urmă scoaseră pre toți moșteanii din țeară, așa dragostea carea au ticăloșii aceștea cătră alții afară de casă alungă din inima lor dragostea cea cătră cei din casă. De aciia, cu cât merg mai nainte, cu atâta mai tare pierd dragostea și se deslipesesc de aceia carii le deade lor tot bine, adegă de părinți, ca și luna, carea, cu cât mai mult crește, cu atâta mai tare se depărtează de soare. Dacă ajung apoi aceștea să se căsătorească, să-și ia muiare, apoi e gata. Atuncea cu totul se înstreinează și le pare a fi drept ce grăiesc când zic: „Lipsește să grijesc eu de muiare și de fii, nu pot ajunge la atâtea cu mâinile mele.” Tu pui întâiu pre muiare, apoi pre fii, și a treia pre tată și pre mamă! Și greșești, pentru că „întâiu lipsește să se iubească Dumnezeu, zice Sfântul Amvrosie, a doao, părinții, de acolo fiii, apoi cei din casă”. Filosoful cel preaînțelept Plato⁽¹²⁾ așeză leage, că de se va afla vreunul, să ajute mai mult pre fiii săi decât pre tată ce era sărac, unul ca acela să se sorocească la judecată și să se pedepsească foarte greu. Și bogoslovii încă hotărâsc cum că cei mai de aproape ai noștri sânt părinții, și, pentru aceea, lipsind, întru aseamenea lipsă, să ajuți pre cei mai de aproape, se cade mai întâiu să ajuți pre tată-tău și pre muma ta, decât pre fiii tăi. Și, măcar că muiarea ta e un trup cu tine, totuși, întru aseamene lipsă, se cuvine mai întâiu să ajuți pre tatăl tău și pre mumă-ta, decât pre muiare. Că bărbatul poate și se cade să lase pre tatăl său și pre mamă-sa și să se lipească de muiarea sa, însă numai în cât e despre lăcaș, iară nu în cât e pentru hrană și pentru alte ajutorii întru lipse, pentru că, mai nainte de a se lega el cu muiarea, au fost cu totul îndeatorit și legat cătră părinți, și creditorii cei mai denainte nu se pot lăsa îndărăptul celor de pre urmă, și părinților tăi ești deatoriu din fire, iară muierii numai după tocmală sau contract. Dară cum să ajute bărbatul pre muiare mai vârtos decât pre părinții săi, când și înainte de sine e deatoriu să ajute pre aceia carii i-au dat lui viață, adegă pre tată și pre mamă, cât de va avea numai o îmbucătură de pâne lipsește aceea să o dea părinților săi. Carea deatorie cu singură lumina firii ajunse filosoful Plato a o cunoaște. Dară oare fac așa feciorii și featele de acum? Ba eu mă tem că în loc de a da mâne-sa și tătâne-său numai acea îmbucătură, de vor avea, încă ei privesc și caută, și ispitesc, oare n-au mai rămas vro îmbucătură la tată-său sau la mumă-sa, și se meșteșugesc în tot chipul ca și acea îmbucătură să o apuce și să o înghită ei. Apoi, apoi să-și bată joc de aci înainte de tată-său și de mumă-sa. Câți sânt și acum, de ș-au dat tot fiilor, și fiii, altul zice: „Eu, tată sau mamă, te-ași ținea, dară nu te suferi muiarea mea.”, altul zice: „Eu te-ași ținea, dară am prunci, și pruncii sânt nășâlnici, te batjocoresc, și dumneata te mânii și înjuri.”, altul aduce o pricină, altul alta. Ci pricina cea adevărată e că el e om de nemica, că toate acealea s-ar putea îndrepta. Și așa, bietul tată bătrân și biiata mamă bătrână sânt siliți se umble pre la ușile streinilor și se hrănesc cu milosteniile celor streini.

A treia deatorie a fiilor cătră părinți e ca, afară de a-i cinsti și de a-i hrăni, să asculte de dâșii. Această ascultare e poruncită în multe locuri ale Sfintei Scripturi. Ci ticăloșii fii, de ce cresc, de ce se fac mai neascultători, cât, mai pre urmă, vreau încă ca părinții să asculte de dâșii. Și, de-i dojenește duhovnicul la ispovedanie, răspund încă: „De, lasă-i, părinte, că bătrânii aceștea n-ai cum îi răbda, că nu se odihnesc cât e lumea, nice nu le poți intra în voie.” Eu știu, fraților, că și bătrânii încă greșesc, și s-ar cădea cu blândețe să poruncească. Dară de va greși el cu fierbânțeala, cu mânia, tu apoi să nu-l ascuți? Ba încă tu apoi să-i răspunzi cu necuviință și să nu-l bagi nici într-o samă pre tatăl tău și pre mumă-ta? Fie tată-tău cât de

mănios, strige, facă larmă, precum cu aceea nu încetează a fi tată, așa și tu pururea, ori în ce întâmplare, ești deatoriu să-l cinstești și să-l ascuți. Însă, de m-ai lăsa să judec eu în treaba aceasta, mai zicere-aș că greșesc părinții cu blândețele și cu lăsarea, decât cu asprimea. Pricina neascultării acestora e că nu-ți crești, frate, fiii tăi cum se cuvine: când sânt mici nu-i bați, nu-i pedepsești întâiu când îți răspund. Ba. Îi lași, și ei încet-încet socotesc că lăsarea aceea a voastră e putearea lor și vreau apoi să biruie cu putearea. Adevărat, strigă tata și mama apoi destul, după ce au crescut feciorii și s-au întărit, ci e târziu. Însă preste toate greșelele părinților, căci fiii lor sânt răi, iaste blăstămul cel mult, carele sânt învățați tata și mama a vomî asupra fiilor săi, adecă îi bat cu limba, în loc de a-i bate cu mâna: „Nu mă mir, zice Seneca,⁽¹³⁾ dacă toate realele din pruncie ne urmează: întră blăsteamele părinților creăștem.” Așa iaste, nu încep încă bine a crește fiii, când și prind a-i blăstăma, acum tata, acum mama, acum amândoi laolaltă. Care blăsteame auzindu-le Dumnezeu și mâniindu-Se, sloboade apoi pre fii reale, și, mai vartos, reale ca acealea cu care se pedepsesc și părinții, adecă îi lasă să fie mândri, neascultători, îndărăptnici, necinstitori de părinți, și atuncia apoi se supără părinții asupra fiilor săi. Ci se cade întâiu să se supere asupra sa, apoi asupra fiilor, căci nu i-au crescut cum se cădea, în frica lui Dumnezeu. Însă, ca să mă întorc cătră fii, să știți, fiilor, că, măcar cât vi se vor părea părinții că sânt fără socoteală întru poruncile lor ori când poruncesc lucruri dreapte, lipsește să ascultați de ei ca de cei ce sânt în locul lui Dumnezeu pre pământ: „Fii, ascultați pre părinții voștri întru toate, că aceasta place Domnului!” (Cătră coloseni, cap 3, stih 20).

Iată, vă arătai suma deatoriilor, care le au fiii cătră părinți, care Sfântul Apostol Pavel pre scurt le zise întru aceste cuvinte: „Și să dea răsplătire părinților.” (1 Carte cătră Timotheiu, cap 5, stih 4), adecă să răsplătească părinților, cinstindu-i pentru că i-au născut, hrănindu-i la slăbiciune pentru că pre ei i-au hrănit în pruncie, ascultându-i pentru învățăturile ce le-au dat lor în pruncie. Unde sânt acuma fiii acei năslănici, carii zic că ei nu sânt așa cu mult deatori părinților săi sau nu vreau să plătească deatoriia lor. Întru alte deatorii, iubiților, dacă nu vei plăti deatoria, rămâne de pagubă creditorul, adecă acela cui ești deatoriu; iară în deatoriia aceasta a noastră, carea e cătră părinți, de nu o vor plăti fiii, nu atâta rămân păgubiți părinții, precum fiii. Pentru aceea, zice apostolul: „Cinstește pre tatăl tău și pre muma ta, ca să fie ție bine.” (Cătră efeseni, cap 6, stih 2). Pare că ar fi lipsit să zică: „ca să fie lor bine”, pentru că părinții sânt aceia căroră li se dă de la fii cinste, hrană, ascultare. Dară n-au zis așa, ci zise „ca să fie ție bine”. Pentru că, o, câtă pagubă vor avea fiii, de nu vor plăti deatoriia aceasta! Vor avea mai multă pagubă ei decât părinții. „Cinstește pre tatăl tău și pre mumă-ta, zice apostolul, ca să fie ție bine.” Nu spune anume ce plasă de bine se va da celor ce cinstesc pre părinții lor sau cu ce plasă de pedeapsă se vor pedepsi aceia carii nu țin poronca aceasta, pentru ca aceia ce țin poronca aceasta să nădăjduiască tot binele de la Dumnezeu, precum și cei ce nu vor ținea poronca aceasta să aibă a aștepta tot răul și toată pedeapsa. „Ca să fie ție bine”, bine în suflet, bine în trup, bine întru tine și bine întru aceia carii se vor naște din tine (de vreame ce, precum tu ai cinstit pre părinți, așa va da Dumnezeu, ca și fiii tăi să fie ascultători și supuși ție), da-ț-va Dumnezeu bine în lumea aceasta, bine în ceaalaltă, bine pre pământ, bine în cer, bine oriunde vrei: „Evlaviia spre toate iaste de folos, având făgăduința vieții ceștii de acum și a ceii viitoare.” (1 Carte cătră Timotheiu, cap 4, stih 8). Dinprotivă, de nu vei cinsti pre părinții tăi, nu vei avea nici un bine, nu-l vei avea în lumea aceasta, nu-l vei avea în ceaalaltă, nu-l vei avea în trup, nu-l vei avea în suflet, nu-l vei avea întru tine și, preste toate, nu-l vei avea în fiii tăi, întru carii și de la carii poate Dumnezeu să rânduiască, ca să se pedepsească la vreamea sa necinstea carea

ai arătat tu cătră părinții tăi, că va lăsa Dumnezeu pre fiii tăi ca și ei, aseamene, să te batjocorească pre tine, precum și tu ai batjocorit pre părinții tăi. Un fecior blăstămat, precum povestește Aristotil, la 3 carte a Ethicii, cu diavolească mânia tragea de păr și târea pre bătrânul său tată; și ajungând la ușa tinzii: „Stăi, zise bătrânul, stăi, fiiule, nu mă trage mai încolo, că și eu, până aci, îmi aduc aminte că am tras pre tată-mieu, și acum tu îmi răsplătești aceea.” „Ca să fie ție bine.” Sfânta Scriptură mai răschirat și osebit arată și binele făgăduinței aceștiia, și răul, la Sirah. Deci și eu voi pune-vă înainte și binele acesta, și răul, apoi voi lăsa-vă să alegeți care veți vrea. Pentru fiii aceia ce sânt ascultători cătră părinți sânt cinci blagoslovenii dumnezeiești. Cea dintâiu e de viață lungă: „Cel ce cinstește pre tată se va îndelunga în zile.” (Sirah, cap 3, stih 6). A doao e de mângăiere întru fiii săi: „Cel ce cinstește pre tată veseli-se-va de fii.” (Sirah, cap 3, stih 5). A treia e de întărirea căsiei: „Blagoslovenia tatălui întărește casele fiilor.” (Sirah, cap 3, stih 9). A patra e de cinste și de mărire: „Mărirea omului iaste din cinstea tătâne-său.” (Sirah, cap 3, stih 11). A cincea e de iertarea păcatelor: „Sprijinește pre tată-tău la bătrânețe; în zioa năcazului tău aduce-ș-va aminte de tine, ca ghiiața când iaste senin, așa se vor topi păcatele tale.” (Sirah, cap 3, stih 12, 15). Acestea sânt blagosloveniile care la Sirah se făgăduiesc celor ce cinstesc cum se cuvine pre părinții săi. Ascultați acum, despre altă parte, blăstămurile care le tună Dumnezeu asupra celor ce nu-și cinstesc părinții săi. Întâiu, viața unui năsilnic ca acela se va scurta: „Lumina celui ce grăiaște de rău pre tată sau pre mumă stinge-se-va.” (Pilde, cap 20, stih 10). A doao, va fi om cu veaste rea: „Ca un hulitoriu iaste cel ce părăsește pre tată.” (Sirah, cap 3, stih 16). A treia, se va răsi pi casa lui: „Iară blăstemul mumei dezrădăcinează temeliile.” (Sirah, cap 3, stih 9). A patra, nu vor avea nici o mângăiere întru fiii săi, ci întristare: „Fiii cei ce se nasc din paturile ceale fărădelege mărturii sânt răotății asupra părinților întră cercetarea lor.” (Înțelepciune, cap 4, stih 6). A cincea, ca cel ce e blăstămat de Dumnezeu nu va afla iertare păcatelor: „Blăstămat de Dumnezeu iaste cel ce mânia pre mumă-sa.” (Sirah, cap 3, stih 16). Mai pre urmă, la ceasul morții, pre întrecute vor veni diavoli ca să-i răpească sufletul lui, cari sânt corbii aceia ce doresc să mânânce mortăciunile acestea: „Ochiul cel ce batjocorește pre tată și nu cinstește bătrânețele maicii, să-l scobească pre el corbii din văi.” (Pilde, cap 30, stih 17). Iată, răschirate de-a dreapta și de-a stânga, blagosloveniile și blăstemurile poruncii aceștiia, carea e pentru cinstea părinților. Acum voi vă alegeți carea vă place. Însă fi-va întră voi vreunul așa fără de minte, carele, putând avea tot binele, mai bucuros să voiască a avea rău? „Cinstește, dară, pre tatăl tău și pre mumă-ta, ca să fie ție bine.” [...]

Predica 29⁽¹⁴⁾

Duminecă, a 30 săptămână după Rusalii

„Să nu mărturisești strâmb.”
(Luca, cap 18, stih 20)

Pentru minciună

Întră osebitele pedepse, cu care în osebite țări se pedepsea mincinoșii, cea mai cu taină mi se pare aceea cu carea îi pedepsea Artaxerx, preaînțeleptul împărat al persianilor, și era, precum scrie Plutarh⁽¹⁵⁾ în Artaxerx, ca fieștecăruia mincinos cu trei împunseturi să-i străpungă limba. Eu nu mă mir, căci în mare urgie era minciuna la împărății persești, de

vreame ce știu că, după datina cea veachie a curții aceia, nici un lucru nu făcea ei a se da mai vârtos înaintea fiilor săi de la crescătoriu și de la învățători, precum că pururea să grăiască adevărul. Ci totuși, pentru aceea, nu pot taina acelor trei străpunseturi să o aflui, care apoi se da unei limbi mincinoasă. Fără că nici nu voiu să mă ostenesc mult întru cercarea ei, mai bine voiu să-mi închipuiesc eu una, carea cu adevărat e dreaptă. Vrednică e, adecă, limba mincinosului să fie cu trei nemilostive împunseturi străpunsă, pentru ca această întreită străpunsetură să răspundă la ceale trei greșeale ce face carele minte: asupra firei, asupra soțietății omenești, asupra credinții. Despre care voiu să cuvânt astăzi. Însă, mai nainte, se cuvine a însămna cum trei plase de minciuni osebesc dascalii după ceale trei sfârșituri pentru care se poate omul pleca ca să mintă. Cea dintâiu se numește câștigătoare și e atuncea când neștine minte pentru folosul sau al său, sau al altuia. A dooa se chiamă minciună glumeață și e când minte oarecarele pentru desfătare și pentru petreacere de vreame. A treia are titulă de minciună păgubitoare și e când minte oarecine sau împotriva binelui de-apropelui, sau împotriva cinstei lui Dumnezeu. Însă, precum nu toți șerpii au întocma venin, așa nu toate minciunile sânt aseamenea reale. Rea e minciuna cea câștigătoare, pentru că, fiind ea păcat, mai mare rău iaste ea în sine, de cum ar fi suruparea a toată lumea; mai rea e minciuna cea glumeață, pentru că scârba, carea se face cu ea lui Dumnezeu, din mai ușor îndemn vine urzită: prea rea e minciuna cea păgubitoare, pentru că nu numai e minciună, precum sânt cealelalte, ci minciună de pagubă. Și de se va împreuna cu ea jurământul, precum nu arareori se întâmplă, pare că limba omului nu poate atuncea mai vătămătoare altă otravă să vomească. Deci ceale ce voiu grăi eu astăzi au a se înțelege de toate minciunile, pentru că toate minciunile se concinesc cu porunca cea dumnezeiască: „Să nu mărturisești strâmb!” Însă nu de toate minciunile aseamenea, ci după potrivire trebuie să se înțeleagă, cât ceale ce sânt după viața lor mai otrăvitoare, și voi mai vârtos să le urgisiți și să vă îngroziți de eale. Luați aminte!

Nu poate fi îndoială cum că mincinosul greșeaște asupra firei, de vreame ce firea nici într-un lucru nu înșeală niciodată, iară mincinosul spre nemica alta nu se nevoiaște mai vârtos decât ca să înșeale, ca un fiu cu totul înstreinat de cătră o maică așa mare precum e firea. Nu se poate spune cât câștig își ține iubitoarea fire pururea a ne spune adevărul. De vreame ce noi nu putem cunoaște ființele după cum sânt în sine, ce face firea? Ni le descopere prin asăurile ceale întâmplătoare ale lor, care sânt ca niște vesminte a lor; și totuși niciodinioară nu ne înșeală întru atâta, cât, de ne arată vrana dintră simțirile noastre ceva neadevărat, ea vrea îndată ca altă simțire să îndreapte greșeala ceialalte simțiri cu arătarea adevărului. Așa, de zice ochiul, când vede bastonul în apă, că bastonul e rupt, decât pipăirea îndreaptă greșeala vederii și adeverează că bastonul e întreg. Și, de s-ar uni cândva toate simțirile întră sine spre aceea ca să ne arate vrun lucru nu cum iaste, iată, firea ne-au dat minte de ajuns spre a cunoaște cu cuvântarea sa greșealele simțirilor. De aciia e că noi, încredințați fiind despre aceea cum firea nici într-un lucru nu vrea să ne înșeale, pășim, din ceale ce se văd chiar, a judeca până și de ceale ascunse puteri ale ființelor celor cerești. Drept aceea, de vom socoti bine, omul nu e alta în lumea aceasta, fără sholar, pre carele în tot lucrul îl învață firea adevărul, ci iaste un sholar așa de nesupus și așa nedumeastnic, cât, în scoala adevărului, nemica alta nu vrea să învețe mai vârtos, decât cum să poată ști țease noao înșelăciuni: „Învățatu-s-au limba lor a grăi minciuni.” (Ieremie, cap 9, stih 5). Limba, fraților, ni-o diede firea pentru ca să descoperim cu dânsa adevărat cugetele ceale dinlontru ale inimii. De unde, acela ce minte rău se întrebuințează cu limba sa și nu e vrednic nice cum

să o aibă în gură, precum nevrednic ar fi să o aibă acela carele numai spre aceea s-ar întrebuința cu ea ca să mugească ca boii, ca să latre ca câinii sau să grunească ca porcii. Să nu creadeți, dară, niciodată că e slobod a minți. Nu. Acela ce minte face rușine și nedreptate firei, precum mâna sau săgeata ceasului, de nu va arăta din afară drept ceale ce se lucrează prin roatele ceasului dinlontru, rușinează pre meșterul ceasului.

Cu atâta mai vârtos, că aceaeși nedreptate vatămă și soțietatea omenească. Ce lucru poate să se împrotivească mai tare unei soțietăți ca aceasta decât minciuna?! Cu adevărat, nu păgubeaște atâta tovărășia noroadelor banul cel viclenit, precum, în tot ceasul, păgubeaște minciuna. Și totuși, însuși aceia, carii nu ar suferi în punga lor un bănișor viclenit, se nevoiesc cât pot mai mult ca să aibă încărcată inima lor de minciuni, de nemica alta grijindu-se, fără cum ar putea să înșeale pre de-aproapele și să-l viclenească. Semn arătat e acesta, cum că puțin se prețuiaște în lume adevărul, carele de s-ar prețui întocma cu aurul, mai vârtos s-ar pedepsi un mincinos decât viclenitoriul banilor, temnițele de însuși aceia ar fi pline pururea, de carii acum mai pline sânt curțile decât colibile. Ia socotiți, zice Sfântul Ioan Gură de Aur, la Omilia 13, în Cartea cătră efeseani, ce ar fi de noi, dacă un mădulariu ar spune minciună la alt mădulariu? Pentru pilda, ochiul de ar zice cătră mână că jarul e floare, și floarea e jar, de ar zice cătră picior că scorpiile sânt furnici, și furnicile sânt scorpii, de ar zice gustului că bucata e venin, și veninul e bucată. Ticăloșii de noi! Ar lipsi mai multe de ori să murim într-o zi. Întocma necumpăt după potrivire aduc mincinoșii în soțietatea omenească, carea e ca un trup tainic, dintru atâtea mădulări alcătuit, câți sânt oamenii carii viețuiesc împreună. Pentru aceea, zicea apostolul: „Pentru aceea, lăpădând minciuna, grațiți adevărul fieștecarele cu vecinul său, că unul altuia sântem mădulari.” (Cătră efeseani, cap 4, stih 25). Și aceasta atâta e de lipsă, cât un mincinos ar trebui să se osândească la aceea, cât niciodată mai mult să nu mai grăiască: „Mute să se facă buzele ceale vicleane.” (Psalmul 30, stih 18). Ceaea ce e preacurvia întru căsătorie, aceea e minciuna întru toate soțietățile omenești: e o necredință foarte păgubitoare. De unde s-ar cădea, cei ce iubesc adevărul cu totul să se despartă de cel mincinos, precum de cel preacurvariu bărbat se desparte nevinovata mireasă. Ci sânt prea mulți acești spărgători de adevăr, sânt prea mulți! De unde, de ai vrea să-i gonești pre toți, în scurtă vreme toate orașele ar rămânea goale și deșerte de lăcuiitori. Într-aceaea, nu se poate tăgădui că, precum un ban bun și curat plătește mai mult decât o sută de bani răi și vicleniți, așa un om carele grăiaște adevărul ajunge mai mult decât o sută de mincinoși, aceasta nice aceia însuși, carii sânt învățați așa lesne a minți, nu o pot tăgădui. Că atâta ocară e la toți minciuna, cât mai cu nemica nu se rușinează omul decât să-i zici: „Minți!”. Cât, aorea, mai bucuros ar suferi o rană de moarte, decât să i se zică cuvântul acela. Ia vedeți, dară, au nu sânt întoarse cu napoia înainte năravurile noastre, de vreme ce atâta ne pasă să nu ni se împuteaze în față acel păcat de necredință, carele așa puțin ne pasă apoi în toate zilele a-l face.

Ci mincinosul, nu numai firei, soțietății omenești, ci și credinței ceii creștinești, iaste vrășmaș. Că cine fu acela carele întâiu grăi minciună pre lume, ia răspundeți-mi? Au nu fu diavolul, când înșelă cu minciuna pre muiare? Aceaea o știți bine. Așa, dară, tot mincinosul au trebuit de la diavolul să înveațe a minți, carele, precum e dascăl minciunii, așa, când zice minciună, din știința sa grăiaște: „Când grăiaște minciună, dintru ale sale grăiește.” (Ioan, cap 8, stih 44). De unde omul, când minte, ceaea ce au luat de la diavolul, aceea grăiaște; a pariei aceștii, carea e în gura creștinului, izvodul iaste în gura diavolului. Și luați numai sama, cum fu băgată în lume minciuna. Atâta e de urâtă minciuna, cât diavolul nu cuteză să o zică fățiși, ci să învăscu în șearpe. Însă diavolul nu numai e dascăl minciunii, ci e și tată:

„Mincinos iaste și tatăl minciunei.” (Ioan, cap 8, stih 44). De acia e că, prin minciună, se face omul rudă cu diavolul, de unde pre toți mincinoșii îi ține diavolul a fi ai săi; carea ar trăbui să ne fie prea puternic îndemn de a grăi pururea adevărul, pentru ca să nu avem nici o împărtășire cu acesta tată blăstămat: „Feriți-vă, fraților, de minciună, zicea sfântul Amvrosie în cartea despre Avraam, pentru că toți carii iubesc minciuna sânt fiii diavolului.” Fiiul lui Dumnezeu, fraților, atâta iubeaște adevărul, cât, pentru ca să descopere lumii cei oarbe adevărul, făcu acel drum mare, din ceriu până la pământ, din scaonul mării Sale cătră ocara crucii Sale: „Eu spre aceasta M-am născut și pentru aceasta am venit în lume, ca să mărturisesc adevărul.” (Ioan, cap 18, stih 37). De unde, nu e mirare dacă minciuna așa e de urâtă înaintea lui, cât în Sfânta Scriptură, adeaseori, păcatul se zice minciună, păcătoșii se zic mincinoși, ca și când, întră păcătoși și întră mincinoși, nici o osebite nu ar fi. Și aceasta foarte cu temei se zice, pentru că, de veți lua bine aminte, veți afla că nici un păcat nu iaste, în carele să nu între, în ceva chip, minciuna. Că, întâiu, oricarele păcătuiaste își minte însuși șie: „Au mințit strâmbătate eiși.” (Psalm 26, stih 18), pentru că își făgăduiaște fericire de la păcat, carea, întră adevăr, e culmea tuturor realelor. Și așa, aseamenea se poate zice tuturor răilor, ceaea ce zise Daniil fieștecăruia din cei doi bătrâni clevetitori: „Drept ai mințit în capul tău.” (Istoriia Susanei, stih 54), nefiind nici un păcat, carele din sine să nu se întoarcă spre mare pagubă celuia ce l-au făcut. Afară de aceea, păcatul cel dintăiu carele îl fac pruncii s-au obicinuit a fi minciuna; că, precum firea grijeaște ca maicelor, cu puțin mai nainte de a naște, să le vină lapte, așa pare că vrea și diavolul a urma: de unde mai nainte de a naște voia omenească lăpădăturile păcatelor sale celor mari, grijeaște ca să aibă ea acest lapte înveninat, adecă minciuna, ca, după ce se vor naște păcatele acealea, să aibă cu ce le creaste. Și nu vedeți cum furțișagurile, curviile, preacurviile, jurământurile strâmbe, uciderile și orice alt păcat al inimii omenești se ține cu minciuna? Dintru aceasta creaste, dintru aceasta custă și dintru aceasta ajunge el a se povățui ani întregi, unde, fără minciună, abia ar trăi vro câteva cirte. Cu minciuna, păcătoșii, ca cu un inel de vraje, se fac nevăzuți înaintea celor ce-i văd, și, măcar că sânt răpitori acum de aur, acum de curăție, umblă ca și când ar fi mai vârtos păzitori de acealea, și, măcar că sânt lupi, se îmbracă în haine de păstori. Închipuiți-vă să se alunge din lume minciuna! Tot păcatul s-ar duce-să cu dânsa, carele, fără de această masheră, niciodinioară nu ar putea vecui lungă vreme, pentru rușinea. Însuși aceia carii la arătare nu ar îndrăzni a face lucruri spurcate, acoperiți cu minciuna, le fac fără frică, de unde mi se pare că minciuna acel rău face în lume, carele îl face gazda tâlharilor în țeară, pentru că, atuncea când ascunde el pre tâlhari la casa sa, când îi hrănește, când poartă grije de dâșii și acopere furțișagurile lor, el fură nu numai cu doao mâni, cum fac tâlharii, ci cu mâinile tuturor tâlharilor acelora pre carii îi priimește și-i ascunde la casa sa.

Pentru aceea, cred eu că Tertulian,⁽¹⁶⁾ în cartea cea despre idololatrie, cap 11, numi minciuna „slugă poftei”, pentru că minciuna la toate patimile ceale reale slujeaște în loc de mâni și de picioare, spre a săvârși ceale ce poftesc. Dacă o mamă ceartă pre fiică-sa pentru că se îndrăgostește cu vrut fecior fără de rușine, cu care povestește încă și noaptea, îndată răspunde vicleana: „Acealea sânt guri reale care îți spun de aceastea, sânt care îmi vreau rău, nemica nu e adevărat de acealea.”, ba se și joară și se blastămă: „Dacă face, se spală zicând că nemica n-au făcut fără de cale.” (Pilde, cap 30, stih 20). Așa preacurvariul acela, dacă să plânge muiarea lui, văzându-l că merge adease la o casă, el își află mirare și zice că el vorbeaște cu muiarea aceea numai pentru treacerea de vreme în zi de sărbătoare, fiind

ostenit de lucrul cel preste săptămână. Nu ați luat sama la năravul ariciului? Acela, spre a fura, are patru picioare și o gură foarte bună, cu dinți bine ascuțiți întrarmată; ci, de aude fără veaste vânătorii și câinii, se stringe tot boț, cât pare că nu mai are nici picioare, nice gură, nice dinți, nice răsuflare. Asemenea păcătoșii se string boț, se învăluiesc cu mii de apărări și scuteale, cât se văd cu totul nevinovați. Dară cine îi îmbărbată, cine îi ajută spre a face atâtea fărădelegi, fără înrăutățita minciună? „Sluga poștei”. Cu înșelăciunile minciunii se țin păcatele ceale trupești ale curvarilor, jurământurile ceale strâmbe la judecători, meșteșugurile care se urzesc spre vrăjmășii, pârăle ceale nedreapte, vrăjmășiiile ceale dinlontru, și, ca să zic tot cu un cuvânt, cu minciuna se ține toată viața fărădelegii. Și totuși, întră creștini, acum atâta e în obiceiul minciuna, cât, pre acela carele nu știe minți, îl țin om prost și cred că, fără minciună, nu pot să custe în lume, ba încă unii își țin fală că știu minți bine, adecă își țin fală că sânt fii harnici diavolului. Ci rău se înșeală oricarii poartă aceste strâmbe cugete și scâlciate sfaturi întru inimile sale. Nu e minciuna cinste, nice de folos omului, niciodată, fraților, ci mai vârtos îi agonisează păgubire. Chiar iaste cuvântul Duhului Sfânt, la Pilde, cap 19, stih 5: „Mărturia minciunoasă nu va fi fără de pedeapsă.” Spuneți-mi, rogu-vă, văzut-ați vreodată vrun schimbătoriu de bani să se fie îmbogățit adunând bani răi, bani vicleniți la târg? Și totuși aceasta mai lesne, poate, s-ar întâmpla decât să se înalțe neștine cu minciuna: „Cei ce nădăjduiți în zădar spre minciună” (Isaie, cap 28, stih 17), pentru că maschera nu se poate purta așa lungă vreme pre obraz, cât să nu cadă cândva și să nu se descopere minciuna. Minciuna, fraților, „de la cel rău iaste”, carea, afară de aceea că e păgubitoare și vrăjmașă omului, atâta iaste urăciunea ei cea firească, cât, de o ați vedea precum e în sine, atâta v-ați îngrozi, cât, precum odinioară, la Faptele apostolilor, cap 5, Anania și muiarea lui, Sapphira, vădindu-se minciuna lor, căzură morți, așa voi n-ați mai adăoga a răsufla. Când se va arăta iubitoriul adevărului Dumnezeu la judecata cea de pre urmă, o, cum se vor sfârși toate înșelăciunile noastre! O, cum vom pofti atunci că, născându-ne pre lume, mai bine să nu fim căpătat limbă, decât că, atâta răsvrătindu-ne de la sfârșitul acela pentru care Dumnezeu ne diade limba, rău ne întrebuițăm cu dânsa. Deci, dară, de am iubit până acum deșărtăciunea, de aci înainte să iubim adevărul, fraților, deoarce adevărul acesta cu de-adins îl va căuta la noi Dumnezeu la judecata cea de apoi: „Adevărurile caută Domnul.” (Psalm 30, stih 25). Așa urmând Părintelui nostru celui ceresc, vom putea nădăjdui slava Lui, carea preste toți veacii întru adevăr o vom moșteni. Amin.

Predica 15⁽¹⁷⁾

La 24 de zile a lui iunie

*„Muiarea ta Elisavet va naște ție fiu
și vei pune numele lui Ioan.”
(Luca, cap 1, stih 13)*

Pentru căsătorie

Curata căsătornică însoțire a preotului Zahariia și a muierii sale Elisavet mă dojenează să cuvintez despre căsătorie astăzi, când sărbăm Nașterea Înainte-Mergătorului și Botezătorului Ioan, cea de arhanghelul Gavriil, cu aceste cuvinte, mai nainte lui Zahariia vestită: „Muiarea ta Elisavet va naște ție fiu și vei pune numele lui Ioan.” Bine știți,

credincioșilor, că Dumnezeu, atunci când vru să facă pre om, făcu întâiu trupul lui din pământ, după aceea îi suflă în față suflare de viață și-i deade suflet: „Au suflat în față lui suflare de viață și s-au făcut omul în suflet viu.” (Facere, cap 2, stih 7). Tocma așa să vă închipuiți că au lucrat Dumnezeu și cu căsătoria. Căsătoria, întru început, o face Dumnezeu, nu se poate tăgădui, și însăși cu mâna Sa o feace: „Ce au împreunat Dumnezeu, omul să nu despartă.” (Matheiu, cap 19, stih 6). Dară ce? Întâiu, nu făcu Dumnezeu alta, ca să zicem așa, fără un trup mort, lăsând căsătoria în statul său cel firesc până atuncea când veni Fiiul lui Dumnezeu pre pământ. Atuncea El însufleși trupul acesta cu duh dumnezăiesc, înălțând căsătoria la treapta tainei. Deci, întră căsătoria celor de demult și întră căsătoria creștinilor, acea osebite iaste, carea iaste întră Adam, când era el numai trup de pământ, și întră Adam, după ce se feace el om însuflețit. Și într-un stat, și întru altul, fu făptura lui Dumnezeu, ci în statul cel dintâiu era el un lucru de pământ, iară întru al doilea fu o icoană vie a Făcătorului său. Au nu are, dară, drept apostolul a poronci creștinilor ca să-și cinstească căsătoria lor? „Cinstită e căsătoria întru toate” (Cătră evrei, cap 13, stih 4). Cu adevărat. Singur aceea rămâne, ca să vă învăț în ce chip trăbuie să cinstiți căsătoria cea creștinească. Și voiui să vă arăt că aceasta, în toate câte se țin de dânsa, e vrednică de cinste, adecă în toate câte sânt înainte de cununie, în toate câte sânt împreună cu cununia, în toate câte urmează după cununie: „în toate”. Luați aminte!

Întâiu, căsătoria e vrednică de cinste în ceale ce sânt înainte de cununie, pentru că, la cununie, trăbuie cei ce se căsătoresc să meargă cu cuget sfânt și prin mijlociri înțeleapte. Întreabă pre o fată pentru ce dorește așa tare să se mărite. Îți va răspunde: pentru ca să se facă cinstită înaintea lumii, pentru ca să scape de supt mâna mâne-sa, pentru ca să se facă stăpână. Acestea nu sânt îndemnuri care să se cuvină sfințeniei unei taine, precum e căsătoria. Pentru aceea, cugetul unei tinăre creștină și a unui tinăr creștin nu se cade să fie așa apus, când vor să se căsătorească, ci cugetul lor trăbuie să fie acela, cum că pentru aceea să căsătorească ca să se pună într-un stat, întru carele să le fie mai lesne a se spăși, precum pentru mulți iaste statul căsătoriei. Și pentru aceea să se căsătorească, ca, cu fiii carii se vor naște dintr-înșii, să se înmulțască fiii cei ascultători a sfintei besearici și moștenitorii Raiului. Ci mulți sânt carii numai pentru pofta cea dobitocească vreau să se căsătorească. Acestea asemenea sânt dobitoacelor celor fără de minte. Ba unii, prin dragostele ceale spurcate, lungă vreme mai nainte în inimile lor încuibate, pângăriți vreau a ajunge la cununie. Nu prin aceste mijlociri, iubiților tineri, se cuvine a se căsători, ci cu rugăciunea și cu ascultarea. Auziți ce zice înțeleptul la Pilde, cap 19, stih 14: „Casă și avere împart părinții fiilor; iară muiarea bărbatului de la Domnul se rânduiaște.” Deci, de vă rugați cândva cu fierbințală cătră Dumnezeu, atunci când cugetați să vă căsătoriți, tocma lipsește să vă rugați cu toată vârtutea ca, într-un lucru mare ca acesta, a căruia fericire de la singur Dumnezeu atârână, să vă ajute. Așa de veți lucra, veți dobândi ca și la nunta voastră să fie Hristos cu Maica Precurată prin darul sfinției sale față și să vă binecuvinte, precum fu la cea din Cana Galileii. Și aceasta cu atâta mai vârtos veți dobândi, de veți fi în treaba aceasta ascultători de mai marii voștri. Că tinerii, nepricepuți, caută numai la față, iară bătrânii pivesc la năravuri și la alte lucruri bune, care fac însoțirea căsătornică fericită și bine plăcută lui Dumnezeu.

Ci, de e de lipsă să fie sfinte ceale ce sânt înainte de cununie, pentru ca să se cinstească căsătoria, cu cât mai vârtos trăbuie să fie sfinte ceale ce merg împreună cu căsătoria. Mai chiar iaste lucrul acesta decât să aibă lipsă de dovadă. Că destul e a lua aminte că atuncea

când vin tinerii la besearică ca să se cunune, vin ca să ia o taină sfântă. Câtă curăție, dară, e de lipsă la cununie! Pentru aceea, de s-au înșelat cumva tinerii ca să facă ceva faptă urâtă laolaltă înainte de cununie sau cu alt păcat se știu pre sine întinați, nicecum să nu se apropie la cununie înainte de a se spăla prin o adevărată ispovedanie, ca nu, în loc de a primi o taină sfântă, să facă, primind cununii, o călcare de ceale sfinte cumplită. Curați se cade să veniți la cununie, că acolo Dumnezeu e de față, Dumnezeu iaste acela carele vă împreună, după cum zice la Matheiu, cap 19, stih 6: „Ce au împreunat Dumnezeu, omul să nu despartă.” Unii tineri întru aceea nebunie sânt, cum că, după ce s-au încredințat laolaltă, lor le iaste slobod și înainte de cununie a umbla laolaltă ca bărbatul cu muiarea și, pentru aceea, nici nu-și mărturisesc păcatul său când se ispoveduiesc. Vai de aceia ce nu se vor mărturisi și de nu se vor pocăi de fapta aceasta, carea nu e mai puțin păcat, de o au făcut ei înainte de cununie, decât ca de nu ar fi fost laolaltă încredințați niciodată.

Venim la a treia parte, în carea doao lucruri vă pun înainte, care fură lăsate căsătoriilor de ce doi mari dascali ai besearicii, Petru și Pavel, în carea se cuprind toate câte se pot zice în treaba aceasta, și sânt ca căsătoriții să se cinstească unul pre altul și să se iubească. Sfântul Petru, la Epistolia întâie, cap 3, stih 7, zice: „Bărbații, așijderea, împreună lăcuind cu muierile sale înțelepțește, ca unui vas mai slab femeiesc dându-le cinste.” Adevărat, bărbatul e cap muierii și, pentru aceea, trăbuie să o povățuiască, însă muiarea nu e slujnică, nu e roabă bărbatului, ca să o poată el batjocori cum îi place. Nu pentru aceea e bărbatul cap muierii, ca cu sumeție să stăpânească pre muiare, ci ca cu milă să poarte grije de ea. Totuși, pentru aceea, nu se cade să urmați acelora carii lasă pre muieri să stăpânească. Că vai de casa aceea unde muiarea portă cușma și unde fusul e mai mare decât sabiia! Aceasta iaste a răsturna rânduiala firei cea pusă de Dumnezeu, Carele au supus pre muiare ascultării bărbatului, ca pre un vas mai slab. Pentru aceea, Sfântul Ignatie,⁽¹⁸⁾ în Epistolia cea cătră antioheani, zice că muierile creștine așa să-și cinstească bărbații, cât să nu cuteaze nici a-i numi pre numele lor, după cum aseamene însamnă Sfântul Petru în capul mai sus lăudat, stih 6, despre Sarra, că ea chiema pre bărbatul său Avraam cu nume de domn: „domn pre acela chiamându-l”. Cât sânt departe de la o cinste ca aceasta căsătoriții aceia, carii toată zioa se chiamă unul pre altul cu titule așa de necuviințate, cât nici în locurile ceale de ocară, aorea, nu se aud mai reale! Ce vor învăța de la unii ca aceștea apoi fiii lor? Se vor învăța și ei a se măscări întră sine, și apoi, când vor creaște mari, a măscări și pre tată-său și pre mumă-sa, după graiul carele îl învățară de la ei încă când era prunci. Ceaealaltă însămnare pentru fericirea căsătoriilor celor creștinești e ca bărbatul și muiarea să se iubească între sine: „Bărbaților, iubiți-vă muierile voastre, precum și Hristos besearica!”, zice Pavel Apostol Cătră efeseani, cap 5, stih 25. Luați aminte ce pildă mare pune apostolul înainte creștinilor celor căsătoriți: le pune înainte dragostea lui Hristos cea cătră besearică, vrând cu aceea a arăta că dragostea întră căsătoriți se cade să fie sfântă și statornică, până în sfârșit, și la bine, și la rău. Unii își iubesc muiarea numai la tinerețe, cât mai pot zice ca și cel ce zise că el doao zile au avut în viața lui de mare bucurie, una când își luo muiare, alta când își pierdu muiarea, adecă când îi muri muiarea. Nu așa, ci până în sfârșit lipsește să fie dragostea întră căsătoriții creștini, și, mai vârtos, când vreunuia dintr-înșii i se întâmplă ceva nevoie, ceva neputință. „Bărbaților, iubiți-vă muierile voastre, precum și Hristos besearica”. Ferice de creștinătate, de vor urma căsătoriții a se iubi după ce s-au cununat laolaltă, preum se iubea mai nainte. Aceștea, precum fură la cununie de Hristos blagosloviți, așa, după moarte, vor avea împreună cu Hristos a se bucura în Raiu. [...]

2. DIDAHII, ADECĂ ÎNVĂȚĂTURI PENTRU CREAȘTEREA FIILOR, LA ÎNGROPĂCIUNEA PRUNCILOR MORTI⁽¹⁾

Cuvânt-înainte

Măcar că întru ceale mai nainte culease patruzeci de propovedanii spre a se zice la îngropăciunea oamenilor morți întocmite și de acealea care au a se zice la îngropăciunea pruncilor se cuprind, totuși, pentru ajutorul preoților, carii de obște mai mulți îngroapă prunci în popoarile sale decât de cei în vârstă, am mai întocmit întru acest chip aceaste cincisprezece didahii pentru creșterea fiilor. Carea titlă nu pentru aceea o poartă în frunte aceaste didahii, că doară osebit încuviințate ar fi jalnicii vremi a îngropăciunii pruncilor, ci pentru că nici un loc, nici o vreme fiind scutită de învățatura cea pentru creșterea fiilor, cu atâta mai vârtos e de lipsă, la astrucarea pruncilor, a cuvânta pentru creșterea fiilor, că, fiind umiliți cu inima întru acest tâmp părinții, mai cu de-adins, auzind deatoriia carea o au ei spre creșterea fiilor săi, se căiesc pentru greșelele ceale întru creșterea fiilor, sau cu știința, sau cu neștiința, până aci făcute, și cu aceea se deșteaptă și se îmbărbată spre datornica creștere a fiilor celor rămași în viață.

Ca să nu zic nemica de aceea, că unii, carii sânt mai bogați de fii și au mai grea deatorie de a asculta didahiile ceale pentru creșterea fiilor, mai des se văd la petrecaniia morților, pentru ale lor vremealnice pricini, decât în besearică a plini cea pentru ascultarea sfintei liturghii și a învățăturilor celor sufletești, duminica și întru alte alease sărbători, strinsă poruncă beserecească.

Drept aceea, precum păstoriul cel bun, lăsând ceale noaozeci și noao de oi, merge a căuta pre cea una rătăcită, nice nu se odihnește până nu o află, așa preotul, carele e deatoriu oricăruia părinte a străcura în inima lui limpede deatoria cea pentru creșterea fiilor, de multe ori e silit a lăsa la astrucarea pruncilor alte învățături, care doară s-ar mai cuveni pentru cei mulți ascultători a le face, și pentru cei tocma fără grije, și pânțece leaneșe, părinți, pre carii mai vârtos la acest loc îi află decât în besearică, a cuvânta pentru creșterea fiilor.

Însămnăm și aceea, că, măcar că aceaste didahii sânt anumite la îngropăciunea pruncilor, nu numai la îngropăciunea pruncilor celor mici, ci, mai vârtos unele, și la îngropăciunea junilor și a fecioarelor, încă mai cu cuviință, după peristasurile ce vor fi, se pot și se cade a se zice.

Pre urmă, aceaste didahii și părinților tuturor carii știu ceti le încredințăm spre cetire și spre rumegată socotire, dară mai vârtos preoților celor de prin popoară, carii atât pre cei neînțelepți, precum pre cei înțelepți, grijei sale de la Duhul Sfânt încredințați, poporeani sânt deatori cu sănătoase învățături fără sfială a-i păstori. Că întru acest chip fieștecăruia preot poruncește dascalul neamurilor, Pavel Apostol, la a doao carte către Timotheiu, cap 4: „Propoveduiaște cuvântul, stăi asupra cu vreamă și fără de vreamă, muștră, ceartă, îndeamnă, cu toată răbdarea și cu învățatura. Că va fi vreamă, când învățatura cea sănătoasă nu o vor priimi, ci după poftele sale își vor aleage lor învățători, carii vor scărpină urechile. Și de la adevăr auzul își vor întoarce, și la bazne se vor pleca. Iară tu priveghează întru toate, pătimește răul, fă lucrul evanghelistului, slujba ta fă-o deplin.” Și la cartea cea către Tit, cap 1, stih 9: „Țiindu-se de cuvântul credincios cel după învățătură, ca putearnic să fie, și a îndemna întru învățatura cea sănătoasă, și pre cei ce grăiesc împotrivă a-i certa.”

Didahia întâiu

„Că a unora ca aceștea iaste împărăția lui Dumnezeu.”
(Marco, cap 10, stih 14)

Precum maica cea de obște, firea, au dat muierilor să nască fii, spre care sfârșit iaste rânduită întră oameni căsătoria, așa nu se poate spune câtă fu întristarea, câtă măhnirea Anei, muierii lui Elcana, întru adâncul inimii sale, cât năcazul ei, căci se vedea stearpă, și nu avea prunci. Drept se nevoi în tot chipul bărbatul, ca cel ce o iubiia foarte, a-i mângăia amărăciunea sufletului ei, precum se ceteaște la întâia Carte a împăraților, cap 1: „Ană, pentru ce plângi? – îi zicea. Pentru ce nu mănânci? Dacă n-au dat Dumnezeu acel dar în sânul tău, ca să poți naște fii, au nu sânt eu ție mai bun decât zeace fii?”. Ci nepriimind obidata mângăiare, cu răvărsare de lacrimi întorcându-se cătră Dumnezeu întru rugăciunea sa, se făgădui că, de-i va dărui milostivul Dumnezeu ei prunc, îl va da dar lui Dumnezeu, ca în toată viața lui să slujască lui Dumnezeu: „Adonai Doamne, Eloie Savaoth, de vei căuta căutând spre smereniia roabei Tale, și-Ți vei aduce aminte de mine, și vei da roabei Tale sămânță bărbătească, voiui da pre el înaintea Ta dar până la zioa morții lui.” (1 Carte a împăraților, cap 1, stih 11). Așa se și făcu, că, născând Ana fiu pre Samuil, cu acea creștere cuvioasă făcu a se crește fiul ei, cât nu ieșise încă din anii prunciei sale, când îl învrednici Dumnezeu darului prorociei.

Cu acest fealiu de creștere cucearnică de ș-ar crește toți părinții fiii săi, o, cu cât mai fericită ar fi obștea oamenilor aicea pre pământ, și mai îmbogățită de cetățeani sus împărăția ceriurilor! „Că a unora ca aceștea iaste împărăția lui Dumnezeu”. Ci, o, câți sânt carii, dobândind de la Dumnezeu fii, departe sânt de pilda cea bună a Anei și a bărbatului ei, Elcana, pentru că așa cu puțină grije sânt cătră născuții lor, cât cu mult mai bine ar fi fost să nu-i aibă nicicum, decât să-i aibă netreabnici, precum sânt.

Știm că arbori tocma neroditori încă să află, carii atâta slavă au, cât ei astăzi sânt podoabă și desfătare grădinilor celor împărătești, iară pomi de aceia carii să facă poame reale și vătămatoare, necum împărații să țină în grădinile sale, ci nici un țărean de cei mai de jos încă nu iaste așa prost și deșert de toată priceaperea, carele să rabde și să sufere în pământul său. Toți, dară, să înțeleagă cât de mare deatorie iaste încărcată pre spatele acelora carii au vrun prunc, că eu acea deatorie, adecă cu carea sânt dători părinții a-și crește fiii săi, voiui să o arăt acelora carii sau nu o cred, sau nu o bagă în samă. Luați aminte!

Nu iaste îndoială cum că și alții mulți vor să dea samă de sufletul fiilor voștri, părinților, precum sânt dascalii, carii îi învață carte, duhovnicii, carii le îndreaptă cunoștința, preoții locurilor, carii cu propoveduirea cuvântului lui Dumnezeu îi îndeamnă spre evlavie, ba și însuși stăpânii țărilor, atât cei mirenești, cât și cei besericești, carii, cu legile sale ceale de obște, cu canoanele, trebuie mai mult doară decât ori de ce alta să grijască de tinerii cei mici, precum grădinariul cel bun poartă grije de odraslele ceale tinereale. Dară de veți socoti, precum se cuvine, cu amăruntul, veți vedea că cu mult mai deatori sântei voi singuri a câștiga vinele fiilor voștri, decât alții toți. Pentru că toți ceialalți sânt deatori după deatorie politicească, iară voi sântei deatori după deatorie firească. Și cine dintră voi nu știe că acea pricină, carea au născut rodul, aceeași și trebuie, în cât poate, să-l săvârșască?

Pentru aceea, ascultați! Doao fealiuri de roduri putem noi socoti. Unele care, îndată cum se nasc, poartă cu sine toată săvârșirea aceea, carea după fire o pot avea, altele care nu o poartă cu sine toată, ci, cu vreame, încet-încet o capătă. De fealiul cel dintâiu sânt toate ceale

neviețuitoare, și pentru aceeaa pricina lor, carea iaste ca o maică lor, după ce le-au născut, nu le ține cu dragostea cea de maică lângă sine, nu le creăște, nu le dezmiiardă, ci îndată le părăsesc.

Voiu aduce despre aceasta doao pilde tuturor cunoscute, care sânt apa și focul. Vedeți voi izvorul, după ce au născut apa? Vedeți creamenea, după ce au născut focul? Nici una din eale dintr-amândoa nu ține născutul său lângă sine, ci izvorul lasă apa îndată să cure și să meargă în râu, și creamenea lasă focul îndată să zboare și să se acațe de iască, pentru că nice creamenea, nici izvorul, cu aceeaa că vor ținea pre născuții lor lângă sine, nu-i pot face mai desăvârșit și mai deplin. Dară în rodurile acealea care ori în ce chip sânt viețuitoare, împotivă să întâmplă lucrul. Acestea să nasc nedeplinite, și pentru aceeaa multă vreme rămân supt grije și, ca să zic așa, în brațele maicii sale, pentru ca ea cu dragoste să le crească și să le săvârșească. Veade-să întâiu aceasta chiar în poame, în flori, în spice, în stuguri și în altele. Să nasc aceste mici, proaste, fără față, sălbatic, având lipsă de foarte mare hrănire.

Pentru aceeaa, vedeți câtă vreme rămân și poamele acățate de ramul său, și florile și spicele de paiul său, și strugurii de vița sa, și orice alt în brațele maicii sale. De unde, de ați ispitit vreodinioară, îți fi văzut că cu mai mult mai cu silă se rumpe cu mâna din pom poama cea necoaptă, decât poama cea coaptă, ca când fără voie s-ar depărta fiiul de maică, și maica fără voie l-ar lăsa pre fiiu de lângă sine, mai nainte de a priimi acesta toată săvârșirea, și ceea de a i-o da. Ci mai bine se veade aceasta în dobitoace, care și eale se nasc nedeplinite. Întră aceste, singur despre strution să povestească că-și părăsească născuții săi după ce i-au dat la lumină: „Lasă în pământ oaole sale, și în țărână să clocesc.” (Iov, cap 39, stih 14). Pentru aceeaa strutionul aci se pune înainte de la Dumnezeu, spre pildă de nebunie și de nemilostivire, zicându-se de această pasere că „nu i să face milă de fiii săi, ca cum nu ar fi ai săi” (Iov, cap 39, stih 16).

Iară întră cealelalte dobitoace, întră toate, puteți vedea că niciodinioară nu lipsesc a-și creăște fiii săi, cu această singură osebite, că unele dobitoace le creăște maica singură, altele le cresc maica împreună cu tata. Maica singură creăște câinii, caii, mieii, vițeei, și alte dobitoace aplecătoare. Pentru hrana acestora, destulă iaste maica cu țitele sale, și pentru aceeaa tatăl, ca cel ce nu iaste lor de lipsă, de obște nu-i grijească și nu-i cunoască.

Împotivă să întâmplă întră păsări. Nici uniia nu i-au dat firea lapte, nici uger, și pricina iaste pentru că, având eale lipsă să fie sprintene la zburat, o sarcină ca aceasta de mare piedecă le-ar fi fost lor, de vreme ce au lipsă a trăi, ca să zic așa, cu răpirea, și într-o parte, și într-alta să câștige hrana, nu numai pentru sine, ci și pentru tinerii săi pui. Dară cum ar putea împlini aceasta o fâmeiuță slabă? Pentru aceeaa, spre hrana porumbilor, a turturealelor și ale altor aseamenea pasări, mai ales care sânt mai puțin sălbatece, stă întru ajutoriu și tatăl.

Și toate dobitoacele nu numai grijesc pre puii lor cu mâncare, până când aceștea nu sânt destoinici de sineși a și-o câștiga, ci încă-i și ajutorează, îi povățuiesc și-i învață după osebitele lor meșteșuguri, care din fire au a le împlini.

Așa coroiul învață pre fiiuții săi la vânat, așa delfinul la înotat, așa leoaia la prădat, așa găina la răcăit, așa vulturul la zburat. Și dobitoacele de obște nu nădăduiesc de la născuții lor vreo mulțamită. Ba încă, sfârșindu-se zilele ceale ce sânt de lipsă spre creăștere, nici născătoriul nu cunoaște mai mult pre născut, nici născutul nu cunoaște mai mult pre născătoriu, ci să despărțesc de laolaltă, și fieștecarele se duce unde socotească că-i va fi mai cu folos.

Deci dacă, cu toate acestea, dobitoacele, atunci când de curând au născut, cu atâta grije ajutură pre născuții lor, îi apleacă, îi grijesc, îi apără, cu cea mai mare dragoste și milă le slujesc, cine nu vede că această lege de a săvârși cât se poate mai tare pre născuții săi nu e lege numai aflată după rânduialele ceale politicești, ci iaste lege carea firea în inimile tuturor o au tipărit.

Aseamenea, dară, firea iaste aceea carea pofteaște această lege de a săvârși pre fii, și oamenii încă să o țină. Ba încă cu mult mai tare și mai strins pofteaște firea de la oameni decât de la dobitoace, ca cu toate ce se cuvine să-și deplinească și să-și săvârșască fiii săi. Pentru că oamenii, despre o parte, să nasc după fealiul său mai puțin depliniți și săvârșiți decât dobitoacele, că dobitoacele să nasc îmbrăcate, oamenii – goli; dobitoacele – încălțate, oamenii – desculți, dobitoacele – armate, oamenii – nearmați. Și, despre altă parte, oamenii sânt destoinici a priimi întru sine mai mari săvârșiri decât dobitoacele, care săvârșiri fiindcă nu se pot dobândi fără foarte pre încet, pentru aceea, creșterea oamenilor nu se săvârșeaște în puține zile, ca a dobitoacelor, ci la mai mulți ani se întinde. Deci, dacă deatoriia părinților de a crește pre fii săi nu iaste datorie pusă, ci firească, nu scrisă, ci născută, nu omenească, ci dumnezeiască, cine nu vede că voi, părinților, cu mult mai deatori sânteti a câștiga folosul fiilor voștri, de cum sânt deatori împărații, arhieriei, dascalii, duhovniciei, preoții locurilor, și oricarele povățuitoriu, fie acela beserecesc, fie mirenesc, pentru că aceștea sânt deatori după lege politicească, carea mai puțin îndeatorează, iară voi, după rânduială firească, carea cu mult mai mult îndătorează.

Ce frică, dară, nu se cade să aveți voi de pedeapsa lui Dumnezeu, când nu grijiți de această creștere a fiilor voștri? Că dacă grea samă vor să dea înaintea lui Dumnezeu împărații și stăpânii țărilor, grea samă arhieriei, grea samă oricarele, prin a cui vină se întâmplă pîiarderea sufletului fiului vostru, ce samă, dară, va trebui se dați voi, părinților, ce samă voi, mamelor, de se va întâmpla prin vina voastră perirea fiului vostru? Dacă împărații, arhieriei, preoții și alții nu vor scăpa de grea împutare, cum socotiți voi că vă veți apăra de osândă pentru lenevirea întru creșterea fiilor voștri, dintru carea a voastră vină au urmat osânda lor? Pentru aceea zice Sfântul Ioan Gură de Aur⁽²⁾ către toți părinții: „Părinților, creșteți pre fii voștri întru învățătură și certare, cum vă grăiaște apostolul. Că dacă și însuși noao să poruncească să priveghem ca cei ce avem a da samă pentru sufletele lor, cu cât dară mai vârtos, tatăl carele au născut?” Auziți, părinți creștini? „Cu cât mai vârtos, dară, tatăl carele au născut?” Voi ați dat fiilor voștri a fi, voi, dară, și sânteti cu mult mai mult decât alții deatori a le da lor și săvârșire, crescându-i întru învățătură, adecă deprinzându-i spre ceale bune și întru certare, adecă abătându-i de la ceale reale.

Fără că a le da lor această săvârșire cu mult mai ușor vă iaste voao decât altora. Pentru că fiind lucru firesc întru fii ca cu mult mai mult să cinstească și să iubească pre părinții lor decât pre alții, de acia vine de părinții au mai mare crezământ înaintea fiilor săi decât alții. Pentru aceea, de multe ori, cu un sfat în vreamă de așa, cu o înfruntare încuviințată, ba încă aorea cu un cuvânt aspru, cu un semn, cu o shimă, cu o căutătură spre ei, puteți dobândi de la dâșii carea alții cu lungi și nevoite propovedanii nu ar dobândi.

Grea samă, dară, veți să dați înaintea lui Dumnezeu, pentru că, cu o puteare așa folositoare, nu v-ați întrebuințat spre creșterea cea bună a fiilor voștri.

Lângă acestea, voi pre fii voștri îi hrăniți, voi îi îmbrăcați, voi pentru dâșii chieltuiți, voi pre dâșii îi înzestrați și le dăruiti moștenire. Pentru aceea, pre lesne îi puteți voi povățui cum veți vrea, îmbărbătând și dăruind pre cei buni, amenințind și pedepsind pre cei răi. Cum veți da voi, dară, samă înaintea lui Dumnezeu, dacă, lipsind întru deatoriia voastră, nu veți

face aceasta? Și încă mai mult: că trebuie să socotiți că voi, de la anii cei dintâiu ai lor, când inimile lor sânt ca și ceara cea moale, ce iaste întocmită a priimi orice închipuire întru sine, aveți pre fiii voștri supt pază, ca și niște păsăruice în cuib. Deci, de-i veți creaste voi întâiu rău, și, când vor fi de vârstă mai mare, de nu se vor putea pentru aceea prinde de dânșii învățăturile ceale bune ale povățuitorilor săi celor mai mari, a cui va fi vina mai mare? Au nu va fi a voastră? Că „fiindcă tatăl au priimit pre fiu tinerel, și el întâiu și singur au dobândit toată putearea de a-l învăța pre el, și prea bine și pre lesne îl poate învăța și povățui”, cum grăi Sfântul Ioan Gură de Aur. De nu veți împlini, dară, aceasta, voao se va imputa vina cea mai mare a plecărilor lor celor neîndreptate. Ba în deșert se vor osteni toți alții spre folosul lor, dacă voi veți lipsi întru datorii voastră. Că ce folos iaste, împărații și stăpânii țărilor să țină shoale prin țări pentru învățătura tinerilor voștri, dacă voi îi țineți departe de shoale? Și dascalii cum îi vor face se iubească învățătura, carea fericeaste pre tot omul, dacă voi nu arătați nevointă și nu vă pasă nemica? Sau duhovnicii și propoveduitorii cum vor putea și ei folosi fiilor voștri, dacă voi nu aveți grije să meargă la besearică?

Vedeți, dară, că toate deatoriile, care întru alții sânt împărțite, toate întru voi sânt adunate. A voastră, dară, iaste deatoriia a ținea ochii deschiși preste fiii voștri, a voastră a lua sama la tot cuvântul lor, a îndrepta toată shima lor, a voastră a vă înștiința de toată mișcarea lor. Nice nu e destul să-i învățați ce să facă, ci să aveți grije ca să și facă. Și aceasta, nu numai într-un loc, ci pretutindenea. Trebuie să luați sama unde se duc, cu cine să însoțesc, spre ce au plecare, ba încă trebuie, de va fi cu puțință, să iscodiți și ce gândesc ei. Nici să nu socotiți că aceasta e prea mult. Că să știți că tocma aceasta iaste aceea pentru carea pururea era cu grije dreptul Iov întru povățuirea fiilor săi, adecă să știe oare ce patimi au răsărit întru inimile lor sau ce gânduri întru mintea lor. Pentru aceea, foarte adevărate, el des-de-diminează se scula și aducea lui Dumnezeu rugă și jărtvă pentru curățirea scăderilor lor celor dinlăuntru, că zicea Iov „ca nu cumva să fie gândit feciorii reale spre Dumnezeu întru inimile sale. Așa făcea Iov în toate zilele.” (Iov, cap 1, stih 5). Ia vedeți grije! Nu zice „cu buzele sale”, nu zice „cu limba sa”, nu, ci „întru inimile sale”. Atâta să temea de orice greșală a lor, nu numai arătată, ci și ascunsă, nu numai făcută înaintea tuturor, ci și de cea tănuită, nu numai de cea adevărată, ci și de cea cu îndoială.

Ce ziceți, dară, acum voi? Oare așa lucrați voi? Împliniți oare și voi cu nevointă o deatorie așa mare? Sânteți oare și voi asemenea cu grije pentru întregimea fiilor voștri, pentru nevinovăția lor, pentru procopseala lor?

„O, vai, că voi doară la orice alt lucru gândiți, afară de acesta – zice Ioan Gură de Aur. Și, drept aceea, ce faceți? Aveți grije numai să îmbogățiți pre fiii voștri, numai să-i faceți înfricoșați altora, adecă să se teamă alții de dânșii, numai să-i mai boieriți, numai să-i faceți mai puternici, iară a-i face să fie mai îmbogățiți cu fapte bune nu grijiți.” Ioan Gură de Aur, în Omilie 55, despre Matheiu, zice: „Alții câștigă fiilor săi să fie ostași, alții cinste, alții deregătorii, alții bogății, și nimenea (o vreadnică de tânguire orbire!) nu câștigă fiilor săi pre Dumnezeu”, măcar că Dumnezeu numai de aceasta va ceare de la voi samă, creștinilor. Nu va fi întrebare, oare cât de grase venituri le-ați lăsat sau cât de străluciți cu deregătoriile i-ați lăsat, sau cât de cinștiți și slăviți, ci cât de împodobiți cu fapte bune. Și ce veți ști răspunde, de vream ce voi aorea la atâta ajungeți, cât, pentru ca să țineți feților voștri o spurcăciune de bănișor, nu vă sfiți a pune viața lor cea veacinică întru primejdie? Și de câte ori, dacă ați vrea voi să chiețuiți cu o țărmă mai mult, le-ați putea lor câștiga un păzitoriu mai înțelept, o dascălie mai aleasă, o povață mai folositoare? Și totuși voi, ca să cruțați banii, așa amar păgubiți pre fiii

voștri! O rușine, strigă Ioan Gură de Aur, o rușine! Nu se cruță banii, pentru ca se fie țarina mai roditoare, lăcașul mai îndemânat, bucătăria mai desfătă, poiata, stâna mai înmulțită, iară ca se fie un fiu mai înțelept, mai bine obicinuit, așa cu amăruntul să face socoteala.

Încă aceasta ar fi mai puțin, de nu s-ar prăvăli mai spre rău. Că tocma pentru această scumpeate se întâmplă cât, de aveți voi din doi slujitori unul cu minte și credincios, altul nebun și cu năravuri reale, voi dați grija moșiilor la cel mai bun, și paza născuților voștri la cel mai rău. Și veți putea voi apoi da sama înaintea lui Dumnezeu de atâta nebăgare de samă? Cum veți da sama? Voi n-ați cuteza, dară, încredința turma voastră la un păstoriu necredincios sau boii voștri la o slugă leaneșe, și apoi, fiul vostru a-l da pre mâna unui slujitoriu cu năravuri reale sau pre mâna unui dascăluț neînvațat, nu vă veți teame? Nu are apărare vina aceasta a voastră, creștinilor! Nu are apărare! Nu! Că, dacă câștigul vă împinge a prețui mai mult dobitocul sau orice sculă decât pre fiu, ce lucru se poate zice decât acesta mai fără de leage, mai năuc, și mai nebun? „Încătrău meargeți, oamenilor, – voiui să zic cu filosoful acela, despre carele grăiaște Plutarh⁽³⁾ în cartea cea despre creștere –, încătrău meargeți, carii toată nevoița o puneți în trebile agonisirei, iar, ca să învățați pre fiii căroră veți să lăsați averile voastre, foarte puțină nevoița puneți sau tocma nemica”. Așa, încătrău meargeți oamenilor, de iaste bine a întreba? Carii – la procuratori, pentru pâri, carii – la stăpânii țării, pentru pârțininte, carii – la neguțitori, pentru cumpărări, care – la deregători, pentru câștiguri, carii – la târguri, pentru dobânzi, carii – într-o parte, carii – într-alta, pentru agoniseale, carii – la ospețe, pentru veselii. Dară fiii voștri unde au rămas? De au rămas pre mână de păzitori adevărat credincioși, bine, puteți merge! Dar, de să află ei sau la un terc de tineri, a învăța de la alții răotăți, sau la o privealiște de necurății, a întărâta trupul, sau într-o uliță de rușine, a se desface în căutături și priviri, sau, de nu alta, la o moșie, a piarde partea cea mai mare a anului fără folos, întru lenevire, de să află în unele locuri ca acestea, întoarceți-vă înapoi, nemilostivilor părinți, grijiți întâiu de fii, și apoi gândiți de agoniseale! Dar ia spuneți, au nu pentru fii faceți voi agonisealele acestea? Ce nebunie, dară, poate să fie mai mare: a griji de agoniseală, carea trăbuie să slujească fiilor, și a nu griji de fii, căroră trebuie să slujească agoniseala?!

Tocma așa faceți voi, zice Sfântul Ioan Gură de Aur, ca și grădinariul cel nebun, care nu se grijește de alta, fără să adune apă multă, de unde să hrănească odraslele, și nu caută, oare odraslele acealea, care au de a se hrăni, frumoase sânt oare au urâte, bune sânt au sălbatece.

Pricina altor trebi ale voastre, dară, măcar cât vor fi de cinste acealea de care grijiți voi, nu vă va mântui înaintea lui Dumnezeu, pentru că nici o treabă nu se cade să vă fie mai de sârg, decât deplină creștere a fiilor, pre carii vi i-au dăruit voao Dumnezeu.

Vai de voi, părinților, de nu veți apleca pre pruncii voștri, de nu veți hrăni, de nu veți îmbrăca pre feții voștri! Dar de șapte ori mai vai, de nu veți griji de sufletul fiilor voștri, de nu-i veți crește întru frica lui Dumnezeu, de nu veți avea grije să fie povățuiți cu preteșuguri nevinovate, cu pilde, cu sfaturi, cu bolduri, cu frâu și cu toate alte ajutoiri, care sânt de lipsă spre a vieții creștinește și cu omenie. „Feciori ai, zice Sirah, cap 7, stih 24, învață-i pre ei!” Pentru că aceasta trăbuie să fie toată nevoița voastră: ca să faceți pre fiii voștri oameni buni, cetățeani buni, creștini buni.

Nu se cade, dară, să plângeți, nu se cade să tânguți, creștinilor, când să întâmplă de vă moare vrun prunc, carele iaste încă în vârstă nedeplinită, ci mai vârtos să cade să vă bucurați, pentru că și voi v-ați izbăvit de multe păcate, care doară le-ați fi făcut întru creșterea lui, și el încă au scăpat de nevoița voastră, ce-i era lui de lipsă spre creșterea sa, carea, de ar fi fost cu

negrije, cu lenevire, precum mai de multe ori să întâmplă, poate nu ar fi dobândit împărăția lui Dumnezeu, întru carea acum se veselește.

Didahia 2

„Lăsați pruncii să vie la mine și nu-i opriți pre ei!”
(Marco, cap 10, stih 14)

Mare răotate, mare vină, mare păcat iaste a nu câștiga fiilor săi spăsăniia sufletului lor, dar mai mare și fără asămănare mai cumplită altă fărădeleage iaste, întru carea se întâmplă de cad ticăloșii părinți. Carea iaste aceea? Iaste a câștiga fiilor săi surupare. A câștiga fiilor săi surupare? Așea, fraților, așea, a câștiga fiilor săi surupare. Aceasta iaste o fărădeleage așa urâtă ticăloșilor părinți, cât, spre a da sama de dânsa, nu veți putea deschide gura înaintea lui Dumnezeu. Și eu, pentru ca să o procleșesc întru această vreme precum se cade și pentru ca se plec pre părinți, cât, de nu vreau a povățui pre tinerii săi către împărăția lui Dumnezeu, încai să nu-i împiiadece înadins de la aceea, ași vrea să am un piept de aramă și un graiu tocma de tunet. „Lăsați pruncii să vie la mine și nu-i opriți pre ei!” Și doară socotiți că nu se întâmplă adease o fărădeleage ca aceea?

O, vai! Mai bine ar fi, în vremile de acum, unii părinți nu numai să se lase de a-și creaste fiii săi, ci, îndată cum se nasc, închizindu-i într-un sicriiaș de papură, cum era acela întru carele au fost pus pruncul Moisi (Ieșire, cap 2, stih 3), să-i părăsească într-o margine de gârlă, într-o râpă, într-o pădure. Atâta sânt de blăstămate învățăturile care le bagă fiilor săi în cap! „Măcar ar fi numai aceasta vina, a nu câștiga părinții nemica folositoriu fiilor, – zice Sfântul Ioan Gură de Aur –, ar putea aceasta, măcar că iaste prea grea oarecum a se suferi. Iară acum, la aceale ce sânt împrotivitoare spăsăniei îi siliți și, ca când înadins cu toată nevointa v-ați griji a piiarde pre fiii voștri, așea toate acealea faceți pre fiii voștri să facă, care cei ce le fac nu se pot spăsi”. Voi, părinților, vă pare mirare și vă mânieți când auziți zicând că voi piiardeți sufletul născuților voștri! Ci eu voiu să arăt cum că voi sânteti aceia carii, întâiu și mai nainte de toți, cu totul vă nevoiți a prăpădi pre fiii voștri. Luați aminte!

Nu iaste lipsă de pre airea să cerșesc doveade, nici să aduc mărturii streine, pre care poate i-ați mustra de minciună, însuși pre voi vă pun mărturii, ca să adeverez această streină a voastră asupra născuților voștri tirănie, ticăloșilor părinți! Leagea evangheliei, carea ar trebui deodată cu țița a o picura întru tinereale inimile pruncilor voștri, tuturor bogaților strașnice amenințele de veacinică osândă le turnă: „Vai voao, bogaților!” (Luca, cap 6, stih 24). Iară voi, împrotivă, înceapeți, până de la anii cei dintâiu, a vârî în sânul inimii fiilor voștri cum că trebuiaște a ținea avearea foarte tare și a lega banul cu șapte ațe și cum că toată fericirea omului stă întru aceea, ca să aibi lăzile pline, jitnițile pline, gropile pline. Și aorea, vorbind voi cu fiiul vostru cel încă tinerel, îi ziceți: „Vezi tu pre cutare negoțitoriu, vezi pre cutare egumen, pre cutare arhimandrit, vezi pre cutare boiaru? Pentru că au știut aduna bani mulți, vezi tu cum au ajuns acum, cât cela ș-au făcut cutare căsi, cela au dobândit cutare episcopie, cela s-au cununat cu cocoană din cutare neam, oare tu ști-vei ajunge la atâta?” Și așa, voi faceți pre fiiul vostru să-și închipuiască în capul său o păreare despre bani așea de înaltă, cât nu creade să fie alt Dumnezeu mai mare pre pământ decât aurul. Evangheliia zice că se cade se ședem în locul cel mai de pe urmă: „Șezi la locul cel de jos!” (Luca, cap 14, stih 10). Iară voi neîncetat învățați pre tinerii voștri împrotivă, încredințându-le lor că niciodinioară nu trăbuie omul a se îndestula cu statul întru

carele iaste născut, ci, ca și râurile, pururea trebuie în lume a-și câștiga ținuturi, a merge înainte, a se lărgi, a se lăți.

Evangelheliia mărturisește că se cade să iertăm celor ce ne-au greșit noao: „Iubiți pre vrăjmașii voștri!” (Luca, cap 6, stih 27). Iară voi pururea învățați pre tinerii voștri împotivă, zicându-le lor că nu trăbuie să uite niciodinioară rușinarea ce i-au făcut altul, ci, ca câinii, totdeauna trăbuie la oricarele a arăta dinții; a răspunde, a nu se da. Și, o, câți sânt, carii zic cătră fiii lor: familiia noastră totdeauna au fost cinstită și temută, ca oricare alta. Câți din familiia noastră au fost în cutare și în cutare deregătorie! Atâta oameni vestiți, în pace și în arme! Nu vei fi vreadnic de neamul din carele ești, de te vei lăsa decât oricine mai jos. Ba unii încă zic: dă pre moarte, fiule, că, de îl vei omorî, îl voi plăti, că am de unde. Pentru aceea voi vă bucurați când vedeți că de cu bună vreamă încep fiii voștri a învăța arma. Și, când vedeți că cu cruda lor mână încarcă un pistol, mai tare îi laudați decât când vedeți că ascuțesc condeiul.

Și bunele maice încă cu ce învățături s-au obicinuit a-și învăța fiecele sale? Doară cu aceale din evanghelie, care ne învață să ne ferim de podoabele ceale fără treabă și de pompele ceale deșarte? „Nu vă grijiți cu trupul în ce vă veți îmbrăca.” (Luca, cap 12, stih 22). Ba cu totul împotivă le învață și le sfătuiesc. „Du-te, fiica mea, zic, du-te, zi tătâne-tău că tu vrei se fii îmbrăcată ca altele ce sânt de sama ta. Zi-i că ție îți iaste rușine a ieși întră oameni așa îmbrăcată cum ești. Scoată din lada sa nasturii ceia, cerceii ceia, mărgăritariul cela, podoabele cealea, scumpeturile cealea, că almintrile se știi că nici la besearică nu te voi duce cu mine.” Și așa, înfrumșetându-le acum cu un fealiu de podoabă, acum cu alt feliu, le învață de cu bună vreamă cu silă a-și întări spatele ceale goale sau cu fățarie acoperite asupra frigului, învățându-le că, în câtu-i despre îmbrăcăminte, totdeauna trebuie a se ținea de obiceiul veacului. Propoveduiască apoi preoții, tune, fulgere cum vor vrea, tu ține a ta.

Iată, iubiții miei creștini, care sânt didahiile ceale frumoase, care mulți părinți și multe maice, în vremile de acum, le dau fiilor săi. Și așa ce urmează? Urmează că aceale inimi încă moi, primind o sămânță ca aceasta, încet-încet, încep a face rădăcini așa adânci de fală, de deșertăciune, de mândrie, de îndrăzneală, de câștig și de orice altă patimă fără socoteală, cât apoi, când cu anii capătă vârtute, nu se află mai mult mână muritoare, carea să poată smulge înveninatele odrasle. „Pruncul, pre calea sa, și după ce va îmbătrâni, nu se va depărta de la aceea.” (Pilde, cap 22, stih 6).

Și vi se pare doară, părinților, că păcatul vostru acesta iaste păcat lesne iertătoriu? Dară n-ați auzit de Ili preotul din Leagea Veachie, carele odinioară așa căzu de urât lui Dumnezeu, cât în veaci îl lipsi și de preoție, și de besearică, și de avere, și de odraslele ceale din trupul lui, și așa fu judecat de cu asprime, cât, măcar că pare că s-ar fi spăsit pentru alte mari fapte bune ale sale, totuși Filon Evreul,⁽⁴⁾ Sfântul Grigorie Bogoslovul,⁽⁵⁾ Sfântul Isidor Pelusiotul,⁽⁶⁾ Sfântul Chiril Alexandrineanul,⁽⁷⁾ Sfântul Ioan Gură de Aur și alții mulți sânt aninați a crede cum că s-au osândit, ba Sfântul Efrem⁽⁸⁾ chiar o crede aceea. Dar pentru ce pricină socotiți că au căzut Ili preotul supt o judecată așa înfricoșată? Voiu ca să auziți pricina chiar din gura lui Dumnezeu: „Voiu izbândi asupra casii lui până în veac pentru nedreptățile fiilor lui, că au știut că grăiesc de rău pre Dumnezeu fiii lui și nu i-au certat pre ei. Pentru aceea, M-am jurat casii lui Ili că nu se va ierta nedreptatea casii lui Ili întră tămâie și întră jertvele lui până în veac.” (1 Carte a împăraților, cap 3, stih 13, 14). Îngăduința cea prea mare ce arăta Ili cătră fiii cei răi, aceea fu carea îi descărcă pre spate pedepse așa mari, și numai pentru aceasta să mărturisi Dumnezeu a fi așa întărâtat, cât nice jertve, nici arderi de tot, nici rugăciuni nu vor fi niciodinioară destule, cât să-L poată îmblânzi, să nu izbândească asupra lui, de nu cu osânda cea veacinică, încă cu pedeapsa cea vremealnică.

Ascultați acum, creștinilor, și vă înfricoșați! Dacă acest ticălos fu judecat cu atâta asprime numai pentru că sau nu i-au certat cu tărie, sau nu i-au pedepsit cu asprime pre fiii săi când păcătuia, o, vai, de ce nu se vor teame aceia părinți carii nu numai nu trag de la răotăți pre fiii săi, ci încă îi îndeamnă cu învățături așa vătămătoare? Dacă a nu pedepsi păcatul atâta fu de neplăcut lui Dumnezeu, ce va fi a lăuda păcatul? Ce va fi a spori păcatul? Ce va fi a încredința păcatul? Ce va fi a se face începătoriu blăstămat păcatului? Putea-vor oare ticăloșii aceștea părinți avea nădejde de spăsenie? Eu nu știu, ci numai întreb: de ați da voi aceaste reale învățături, care le-am zis, unui alt tinăr, cu carele nu aveți nici o împreunare, unui iudov, unui păgân, unui turc, totuși în ce judecată grea ați cădea înaintea divanului judecății lui Dumnezeu? Stricătorii tinerilor, stricătorii tinerilor! Că nice nu iaste înaintea lui Dumnezeu nici un fealiu de neam urât, precum stricătorii tinerilor. Aceștea sânt vierul din pădure, carele au stricat viia Domnului, cea însuși cu dreapta lui Dumnezeu sădită, și porcul sălbatec carele o paște pre ea. (Psalm 79, stih 14). Voi sânteți sholasticiii lui Ionadav, carele cu blăstămatul său și diavolescul sfat au ajutat pre Amnon, feciorul lui David împărat, a ajunge la dorirea sa cea spurcată, ca să smerească pre Tamar, sora lui Avesalom. (2 Carte a împăraților, cap 13, stih 5). Voi sânteți sholasticiii lui Ahitofel, carele cu neauzită fărădelege învăță pre Avesalom și-l îndemnă ca, intrând la țiitoarele lui David, să rușineaze casa tătâne-său, cu sfat că mâinile tuturor israilteanilor celor ce sânt cu el se vor întări. (2 Carte a împăraților, cap 16, stih 21). Voi sânteți șearpele acela carele au sfătuit pre strămoașa noastră Eva, zicând: „Nu veți muri cu moarte. Că știe Dumnezeu că, ori în ce zi veți mânca dintr-însul, se vor deschide ochii voștri și veți fi ca niște dumnezei, cunoscând binele și răul.” (Facere, cap 3, stih 4, 5). Voi, carii ați da aceale învățături mai nainte pomenite la orice tineri streini, sânteți aceastea toate, și, dacă grea samă ați trăbui să dați înaintea lui Dumnezeu pentru că dați sfaturi reale la orice tinăr carele acum înceape a înflori, ce va fi de voi, de veți da acealeași sfaturi unui tinăr al vostru, unuia pre carele din fire sânteți deatori a-l învăța ceale sfinte, a-l sfătui ceale spăsitoare?

Tresviți-vă, dară, ticăloșilor părinți, carii până acuma ați povățuit pre fiii voștri pre calea cea largă, carea duce în perire, și încetând de la învățăturile ceale reale, cu care ați ametit până acuma pre născuții voștri, vindecați paguba cea cu sfaturile voastre ceale vătămătoare întru adâncul inimii tinerilor voștri pricinuită și prindeți de aci înainte, cu îndreptariul sfintei evanghelii, cu duhul înțelepciunii ceii adevărate, nu după duhul veacului acestuia a-i deprinde la smerenie, la sărăciia duhului, la dragostea frățească, la buna-cuviință, la cumpăt, ca și în veacul acesta să fie oameni de omenie și cu pildă bună, și în veacul ce va să fie, împreună cu voi, să dobândească împărăția lui Dumnezeu. Carea, milostivul Dumnezeu, tuturor să o dăruiască.

Didahia 3

*„Hrănește pre fiul tău, și te va înfricoșea,
joacă-te cu el, și te va întrista.”*
(Sirah, cap 30, stih 9)

Toți înțelepții au crezut pururea cum că creșterea cea bună a fiilor atâta e de lipsă pretutindinea, cât, fără de aceasta, deșearte sânt legile toate, fără vârtute hotărârile, netreabnice învățăturile, și cum că ea singură, fără de altă orânduială, încă iaste destulă a ținea întru noroadă dreptatea. Pentru aceea, lachedemonii, fiind învățați de la cel mai vestit puitoriu de lege întră cei de demult, adecă de Lihurg,⁽⁹⁾ atâta era întăriți și statornici întru grija lucrului acestuia, cât,

pentru greșelele ce se întâmpla, nu pedepsea pre fii, ci pre părinți. De unde odinioară, întră altele, precum povestează Plutarh, judecară pre doi părinți să plătească o sumă mare de bani, pentru că tinerii lor să bătuse laolaltă, iertând pre tineri, pentru nepriceaperea vârstei, și vinovățând pre bătrâni, pentru că au lipsit întru deatoriia sa. Atâta era lor înrădăcinat în inimă cum că de la grija și povățuirea celor mai mari atârnă, ca de la rădăcină, rodul cel bun sau cel rău, carele odrăslește întră cei mai mici. Nice nu iaste îndoială că, precum creșterea cea bună a fiilor mare bucurie aduce părinților, așa fiii, de vor fi părinții cu negrije și cu prea mare îngăduință spre ei întru creșterea lor, și aici pre pământ pricină de întristare vor fi părinților săi. „Hrănește pre fiul tău, și te va înfricoșa, joacă-te cu el, și te va întrista”. Deci cu strașnice pilde din Sfintele Scripturi voi arăta cum că pre părinți, pentru că nu s-au purtat cu acea grije și cu acea asprime întru creșterea fiilor săi, cu carea se cuvine, de multe ori îi lasă Dumnezeu în greale și cumplite pedepse a cădea. Luați aminte!

Se întorcea prorocul Eliseu de la vederea lui Ilie, dascalului său, carele se răpise în car de foc spre ceriu, când, începând a se sui pre un munticel, ca să meargă în Vethil, iată o turmă mare de prunci mici, văzându-l pre el, toți începură cu batjocură a striga: „Suie-te, pleșugule, suie-te, pleșugule!” (4 Carte a împăraților, cap 2, stih 23). Eliseu, mirându-se de o sumeție așa îndrăzneată într-o vârstă așa tină, nu-și putu conțeni mânia în piept, ci, întorcându-se cătră sumeții aceia, „i-au blăstămat în numele Domnului” (4 Carte a împăraților, cap 2, stih 24). Nu sfârși bine cuvântul Eliseu, și iată decât ieșiră din vecina pădure doao ursoaie cumplite, și, aruncându-se în mijlocul acelor pruncuți ca într-o turmă de mielusei, prinseră a-și încrunta într-înșii unghiile, a smulge capete de prin umere, a desface coaste, a despica piepturi, a despulpa oase, a sparge pânțele, a semăna mațe și, în scurtă vreme, sfârticară până în patruzeci și doi: „Și iată, ieșiră doao ursoaie din pădure și sparseră dintră ei patruzeci și doi de prunci.” (4 Carte a împăraților, cap 2, stih 24). De veți întreba voi, creștinilor, pre tâlcuitorii Sfintei Scripturi, vor răspunde că fiii aceștea nu era încă destoinici a face mare răotate, pentru că mărturisează Scriptura despre ei că era mici: „Niște prunci mici au ieșit din cetate și-l batjocorea pre el, zicând: «Suie-te, pleșugule, suie-te, pleșugule!»”. Pentru nedeplină lor vârstă, dară, și pentru nepriceaperea cea pruncească, nu se putea lor într-atâta a se imputa această greșală, cât așa amar să fie pedepsiți. Ce au fost, dară, pricina aceștii greale pedepse, întru carea căzuse pruncuții aceștea? Nu alta, răspund tâlcuitorii, fără ca cu moartea lor să se pedepsească părinții, carii nu-i creștea precum se cuvine.

Creștinilor, voi de multe ori creșteți pre fiii voștri fără frica lui Dumnezeu, au nu e așa? Cu slobozenie, cu volnicie, cu sumeție, pentru ca se nu se vadă întru dânsii slăbire de inimă. Deci carea va fi pedeapsa voastră, carea veți lua și în lumea aceasta? Va fi că, pentru sumeția întru carea sânt crescuți, îi veți vedea înainte de vreme morți, încă cu moarte de ocară: „Pre tatăl necredincios îl vor huli fiii, că pentru el sânt de ocară.” (Sirah, cap 41, stih 10). Dar tocma de ar și trăi lungă vreme, au nu vă pot ei pricinui nu mai puțină întristare, năcaz, nădușală? Ce amărăciune fu Agarei, când, pentru fiul său Ismail, căci că-l crescuse prea cu sumeție, îi căută să umble rătăcită prin codri? (Facere, cap 21). Ce amărăciune fu lui David, când, pentru Avesalom, căci că-l crescuse cu vargă prea moale, îi căută a-și vedea scaonul cel împărătesc aproape de a cădea? (2 Carte a împăraților, cap 15). Și patriarhul Iacov încă ce amărăciuni nu avu pentru fata sa Dina?! Ascultați pricina, că mult puteți învăța!

Era bunul bătrân nemernicind, ajuns cu toți ai săi la țara Hanaan, și aci, într-o parte a țarinii carea o cumpărase de la sichimeani, își întinsease cortul său, își împărțise norodul, așezase dobitoacele, ca să odihnească. Când iată Dina, fecioară de cincisprezece ani, auzind, precum mărturisează Iosip, că, nu departe de ei, toate muierile din Salim să adună la un

praznic, să ceru de la tatăl său, ca să poată merge, să vadă și muierile de pre acolo cum sânt, că îi era și urât a zăcea atâta în cort, ca o roabă. Cât de ieftin lucru vrea fi lui Iacov a înfrâna cu asprime o zburdare tinăru muierescă a feții sale, ca aceasta? Ci el, om prea lăsătoriu, nu vru a năcăji pre fată, și, pentru ca să nu o vadă plângând și rugându-se mai mult, îi zise: „Du-te!” O, săracă fată! O, sărace tată! În ce ticăloșie, de bună voia voastră, prin neștiință vă încurcați! Să povestim lucru mai încolo. Ieși vergura, ca să vadă pre alte muieri. Ci, măcar cât era ea de cu grijie, o văzu un om, căruia căzându-i dragă foarte, o răpi, o rușină, și, precum era el stăpân mare, adecă domn și căpetenie sichimeanilor, carele se chiema Sihem, așa apoi o și plecă cu momeale, ca să rămână în casa lui și să voiască a se mărita după el. Deci se duce la Iacov (carele era supărat foarte pentru întâmplarea aceea) și să pleacă lui mai mult de cum s-ar cădea unor streini și nemearnici în pământul lui. Se îmbie să se încuscrească cu neamul lui Iacov, carele era neam mic pre acealea vremi, fâgăduiaște mare zeastre, îngăduie lui Iacov să lăcuiască în pământul lui, să-l agonisească, să trăiască laolaltă, numai să lasă pre Dina să se căsătorească cu el: „Și vă încuscriți cu noi: featele voastre dați-le noao, și featele noastre luați-le feciorilor voștri. Și întru noi lăcuiți, și pământul, iată, lat iaste înaintea voastră, lăcuiți și vă hrăniți, și agonisiți întru el. Înmulțiți zeastrea foarte și voi da după cât veți zice mie, și veți da prunca aceasta mie muiare.” (Facere, cap 34). Când se lucra mai cu fierbințeală lucrul cel de încredințare, iată feciorii lui Iacov vin din câmp de la dobitoace, carii, auzind rușinea ce s-au făcut surorii lor, să sfătuieac întâiu laolaltă, pre ascuns, ca cu nemilostivire să izbândească rușinea aceasta. După aceea răspund lui Sihem cu înșelăciune că ei vor sta pre ceale ce zice el, numai această împiedecare canonicească iaste întră dânșii, că lor nu le iaste slobod a se încuscri cu oameni carii nu sânt tăiați împrejur. Să priimească, dară, toți sichimeanii leagea israilteanilor, și vor face însoțirea carea o poștează Sihem, și se vor încuscri laolaltă. Ce nu face turbarea dragostelor?! Priimează domnul Sihem tocmeala, o întâreaște și, întorcându-se veasel acasă, pleacă pre toți supușii lui de se taie împrejur, împreună cu el. Dar ce? Sosind zioa a treia după tăiere (când adecă toată tăierea s-au obicinuit a fi mai cu dureare și mai amară), iată doi frați a Dinei, Simeon și Levi, vin în cetate armați, când oamenii plini de dureare zac în pat, neavând nice un prepus de înșelăciune, și tocma nedestoinici a se apăra, prind a omorî, omoară prunci, omoară pre cei de vârstă, omoară bătrâni, fie cine va fi, dacă iaste parte bărbătească, trebuie se moară. De acoloa, năvălind cu mânia asupra curții, taie și pre domnul Sihem, iau pre Dina și o duc îndărăpt la corturile părintești, mai întâiu văduvă decât mireasă. Nici nu se sfârși aci mânia: să întoarseră cu toată familia la cetate și au intrat preste cei răniți, și au prădat cetatea în carea au pângărit pre Dina, sora lor. Și oile lor, și boii lor, și asinii lor, și câte era în cetate, și câte era în câmp le-au luat. Și toate trupurile lor, și toată agoniseala lor, și muierile lor le-au robît, și au jefuit câte era în cetate, și câte era în căsi. (Facere, cap. 34). Care cumplită întâmplare auzindu-o ceale de prin vecinile ținuturi noroade, toți se rădicară, toți se întrarmară, ca să gonească pre Iacov. Și iată Iacov, întru arătată primejdie de a peri și el, și toată familia lui. De unde prinse Iacov la fugă, și, de nu l-ar fi apărat Dumnezeu cu osebită pronie, cine nu veade că s-ar fi stins atunci toată casa lui.

Auzit-ați, creștinilor? O, ce încurcări! O, ce amestecări! O, ce primejdii! O, ce blăstămății! Și pentru ce? Pentru îngăduința cea prea mare a unui tată milos cătră o fiică zburdată. Câte nopți i-au căutat lui Iacov a petrece fără dormitare, pentru grija lucrului acestuia! Au nu vrea fi cu mult mai bine a lucra preste voia iubitei aceia fiice și a-i face ei puțină neplăcere, și a o lăsa să plângă, decât apoi, pentru dânsa, a pătimi amaruri așa cumplete?

Creștinilor! Aceaste întâmplări pentru aceaea sânt însemnate în Sfintele Scripturi, pentru ca să se știe, și eu vi le povestesc, pentru ca să le socotiți și să vă folosiți cu eale. Așa, creadeți că iaste adevărată zisa lui Solomon: „Pruncul cel ce umblă după voia sa rușinează pre părinții săi.” (Pilde, cap 22, stih 15). Părinții sânt aceia carii întâiu simțesc rodirile volniciei cei slobozite fiilor lor. Pentru aceaea, aveți grije, înceapeți de cu bună vreamă, de la pașii cei întâiu, de la prunciia cea dintâiu, a-i înfrâna, învățați-vă curând a le zice „ba”, nu vă lăsați așa lesne a vă birui, a vă desvâna de îmbunătățurile și lingușirile lor, când poftesc ei să le slobозиți frâul lung pre grumazi: „Calul neînvățat – cum grăi Sirah, cap 30, stih 8 – se face năsălnic, și fiiul slobod se face obraznic”. Și au nu e rușine mare, ca aceștea îndată să se facă stăpâni desăvârșit voinței voastre, ca numai ca să nu vedeți vro lăcrămuță lingușitoare pre obrazul lor, voi să vă slobозиți după voia și zburdarea lor, ca să meargă la comedii, măcar că sânt urâte, la ospeațe, măcar că sânt volnice, la zăboviri, măcar că sânt rău obicinuite, la jocuri, la tercuri, la șezători? Eu voiesc ca să vă iubiți voi pre fiii voștri așa, creștinilor, dară cu dragoste folositoare, nu cu dragoste păgubitoare. Creadeți-mă că toată spăsăniia fiilor de obște de la părinți atâră, mai mult decât atâră mântuirea corăbiilor celor mici întră vifore de la cârmacii lor. Pentru aceaea, suferiți-mă, dacă vă zic eu, că cum îi veți vrea să-i aveți pre fiii voștri, așa vor fi: de-i veți vrea blăstămați, blăstămați vor fi, de-i veți vrea sfinți, sfinți vor fi. Sofia, mama marelui Climent de la Anchira,⁽¹⁰⁾ dori ca fiiul ei se fie mucenic Domnului. Și așa, de prunc mic băgându-i în cap slava mucenicească, cu poveatea biruințelor altor mucenici vestiți, mai pre urmă, fiiul ei să făcu mucenic. Și, precât am cetit eu Sfintele Scripturi, vă pociu spune cu adevăr că mai toți părinții aceia carii doriră pre născutul său nu numai să-l spăsască, ci să-l facă sfânt, și cu acest cuget îl crescură din pruncie, mai toți dobândiră dorirea sa.

Pentru ce, dară, nu vă nevoiți și voi spre aceaeși, creștinilor și creștinelor? Ce vă ține? Ce vă zăhăiaște? Ce vă împiiadecă? Ia ispițiți și voi, dar de vi se va arăta? O, ce fericire ar fi aceaea a voastră, ca să fiți tată, ca să fiți mamă unui fiu sfânt! Au nu fericitiți voi pre maica vestiților Macavei, pre Elcana, tatăl lui Samuil, pre Helchia, tatăl Susanei, pentru fiii lor cei sfinți? Ci toți aceștea ei însuși și-i făcură sfinți cu creăsterea cea bună. Așa și voi, de-i veți creăste pre fiii voștri după legile omenirii, cu frica lui Dumnezeu, prin darul Duhului Sfânt îi veți face sfinți. Pentru carea nevoință a voastră, și în lumea aceasta veți avea mare bucurie, și în ceaealaltă, viața de veaci.

Didahia 4

„*Slugă rea și leaneșă.*”
(Matheiu, cap 25, stih 26)

Precum pentru fieștecare deregătorie, ori politicească, ori duhovnicească, să înțeleg talanții cei din Evanghelie, din carii unuia i-au dat Dumnezeu cinci, unuia doi, altuia unul, ca fieștecarele, după măsura darului ce i s-a dat, să lucre și să se ostenească spre folosul de-aproapelui, cu nădejde că cu bucuriia Domnului, adecă cu viața de veaci i se va răsplăti osteneala lui, așa mai vârtos se înțeleg pentru deatoriia cu carea părinții sânt deatori a-și creăste fiii săi precum se cuvine.

Însă vrând eu, întră această vreamă de jeale, a vă încredința voao din amvon lucrul carele îl aveți voi mai iubit pre lume, adecă pre fiii voștri, mi se pare că ași pierde vreamă în deșert, de m-ași pune a dovedi cum că voi sânteti deatori a creăste prunci voștri bine. Însăși firea, carea atâta grije pentru această folositoare creăstere au avut, cât pentru dânsa mai vârtos au voit

ca legătura întră căsătoriți să fie nedeslegată, firea, zisei, au tipărit întru inimile părinților această învățătură: că dacă au dat ei fiilor săi să fie, trăbuie să le dea și se fie bine, ferindu-i de primejdiile păcatului, îndreptându-i, când păcătuiesc, și sprijinându-i cu dojeane bune și cu pilde bune, ca să nu cază la rău. Cum, dară, se poate suferi nespusa lenevire, carea iaste în vremile de acum spre o deatorie mare ca aceasta, de vreame ce aceea nu numai dogmelor credinții și a înțelepciunii, ci și însuși dogmelor firei să împrotiveaște?

Îngăduiți-mă, creștinilor, de doarme cineva întră voi într-o langoare așea păgubitoare, să-l deștept cu aceste cuvinte ale Evangheliei, adecă cu titula ce i se cuvine: „Slugă rea și leaneșă”. Și voi arăta că oricarii părinți și oricare maice nu au grije de această lăudată creștere ce zisei, sânt tiranii fiilor săi, și ca cu o sabie ascuțită a mână cumplită rană fac asupra spăseniei lor. Că de nu vor învăța părinții pre fiii săi frica lui Dumnezeu și ceale de cinste și de omenie, mai ași putea zice că pot tăcea preoții cu căzăniile, pot tăcea duhovnicii cu dojeanele sale, pentru că de la părinți, mai tare decât de la oricarele altul, atârnă osânda și spăsnia tinerilor. Și aceasta, pentru doao pricini: întâiu, pentru că de mici lesne învață binele. A doao, pentru că, dacă apucă a crește, cu anevoie învață. De ați fost vro dinioară cu luare-aminte la vestirea adevărului, această dată mă rog osebit să luați aminte!

Vârsta cea pruncească iaste ca și ceara cea moale, se poate pleca și suci încătăro vei vrea, ori spre rău, ori spre bine. Și putearea cea firească ce au părinții preste fii face ca auzitele dojeane și văzutele pilde de la părinți cu totul să se prindă și să se lipească de fii, ori spre bine, ori spre rău. Pentru aceea au dat Dumnezeu atâta puteare părinților de a striga și de a pedepsi, pentru ca să nu aibă nici o mântuință, de nu vor fi fiii lor buni, precum, pentru ca să nu aibă nici o apărare arhistratigul, puteare deplin i să dă lui preste ostași. Trebuie, dară, a se întrebuița părinții cu fireasca această puteare spre buna creștere a fiilor săi, de vreame ce fără de această creștere, de ar fi oricât de cu bună fire pruncii, puțin se pot folosi. Ce odraslă iaste de fire mai dulce decât vița-de-vie? Și totuși s-au aflat meșteșug, precum scrie Theofrast,⁽¹¹⁾ cât, otrăvind rădăcina ei, să rodească struguri înveninați. Dinprotivă, muiati sămânța în lapte și veți afla că rodirile se vor naște mai plăcute. S-ar cădea, creștinilor, seara, când toți casnicii sânt adunați în casă laolaltă, adeaseori să le procetiți acealea cuvinte frumoase a sfântului bătrân Tovit, care eu vreau să vi le povestesc aci. Și, o, ce lapte dulce ar fi acela pentru fiii voștri! Eu zic că după mulți ani încă s-ar vedea dulceața întru obiceiurile lor. „În toate zilele, fiule, zicea bătrânul acesta cătră fiul său, adu-ți aminte de Domnul Dumnezeu nostru și cu voia nu păcătui și nu călca poruncile Lui. Și în toate zilele vieții tale fă dreptate, și nu umbla pre căile nedreptății. Că de vei face tu adevărul, cu sporiu vor fi ție căile tale întru faptele tale și tuturor celor ce fac dreptate. Din ceale ce ai tu, fă milostenie, și să nu pismuiască ochiul tău când faci milostenie. Să nu-ți întorci fața ta de cătră nici un sărac, și de cătră tine nu-și va întoarce Dumnezeu fața Sa. După cât de multă avere ai, fă milostenie: de ai mult, mult dă, de ai puțin, după cum ai, dă puțin, nu te sfii a face milostenie, că comoară bună agonisești ție la zioa cea de lipsă, că milostenia din moarte izbăveaște și nu-l lasă să între întru întunearec. Că bun dar iaste milostenia tuturor celor ce o fac pre ea, înaintea celui Preaînalt. Păzește-te pre tine, fiule, de toată curvia! Fiule, iubeaște pre frații tăi și nu te trufi cu inima ta de frații tăi! Că în trufie iaste pîiardere și neașezare multă, și întru fală, scădere și lipsă mare, și necuviința iaste muma foametii. Plata a fieștecărui om, carele ȋ-au lucrat ție, să nu rămâie preste noapte la tine, ci o dă îndată, și de vei sluji lui Dumnezeu, ȋ se va răsplăti. Ia-ȋ aminte, fiule, întru toate lucrurile tale și fii înțelept întru toată priceaperea ta, și, ce ȋie nu place, altuia să nu faci. Vin, cât să te îmbeți, să nu beai și să nu meargă cu tine în calea ta beția. Din pânea ta dă celui flămând și din hainele

tale, celor goli. Tot ce prisoseaște ție, fă milostenie. Sfat de la tot înțeleptul ceare, niciodată să nu lapezi sfatul cel de folos. Și, în toată vremea, binecuvintează pre Domnul Dumnezeuul tău și ceare de la El ca să se îndrepteze căile tale și toate cărările tale, și sfaturile tale vor sporii. Și acum, fiule, ține aminte poruncile mele și să nu se șteargă din inima ta! Și nu te teame, fiule, pentru că am săracit. Ai tu multe, de te vei teame de Dumnezeu și te vei depărta de tot păcatul, și vei face ce e plăcut înaintea Lui.” (Tovit, cap 4).

Aceasta era învățătura bunului părinte Tovit. De acest fealiu de învățături de s-ar auzi adeaseori prin căsile creștinilor, o, cum s-ar schimba în puțini ani fața creștinătății! Căsile ar fi lăcașuri de pace, nu de gâlcevi, beseracile ar fi locuri de rugăciune, nu de povești. Cu un cuvânt, creștinii ar fi creștini, adecă plini de dragoste frățască întră sine și de evlavie către Stăpânul tuturor. Iară dacă pruncii, în loc de a auzi de aceste folositoare învățături, aud aorea de la părinții săi de acelea care și însăși în gura unui turc încă ar sta rău, ce mirare iaste apoi că viața lor mai mult iaste dobitocească, decât cuvântătoare? De ar fi pruncul de fire cât de bună, cu învățăturile ceale reale pre lesne se face rău, precum pământul cel lucrat rău adeaseori schimbă grâul în săcară, ba încă și în neghină îl preface.

Deci mult zise acela carele numi pre mamă că iaste jumătatea fiilor, dară n-au zis destul, pentru că, de multe ori, iaste mai mult de jumătate, ba mai tot. Când auziți că o fată au căzut în rușine, să nu gândiți că toată vina iaste a feții. Mare parte la vina aceasta are mumă-sa. Dacă mumă-sa, în loc de a o mână la toate jocurile, în loc de a o sulimăni, în loc de a deschide ușa casii diavolului aceluia, carele în chip de ibovnic vinea la casa lor, de cu bună vreme ar fi băgat în capul ticăloasei feate ura păcatului, temere de rușine, buna-cuviință, evlaviia, de o ar fi învățat nu a-și tocmi părul cu deșărtăciune, ci a se ispovedui bine, nu a râde prin ferestri și pe supt pereți, ci a se încredința și a se ruga Maicii Preacuratei, seara și dimineața, socotiți că doară ar fi căzut? Nu atuncea să nasc la șearpe dinții, când mușcă. Nu, ci îi avea mai nainte. Socotiți că scandalurile aceastea atuncea încep, când se văd? Ba mai de mult se trag acealea, și părinții nu voră a le vedea, până când nu se arătară lumii. Numai când s-au aprins praful, la trăsnetul acela să deșteaptă mama, se tresveaște tata, și amândoi îl numesc pre ibovnicul acela vrăjmaș, pentru că au adus rușine casii lor și au turburat toate, și au rușinat tot neamul lor. Dară dacă iaste el vrăjmaș, pentru ce vă bucurați așa tare și-l cuprindeți cu atâta voie bună, când vinea la povești în casa voastră? Și pentru ce, când umbla el să se ducă, nu-l împinserăți, ci mai vârtos îl oprirăți să mai șeadă? Plângeți, dară, acuma că, să mă iertați, mie nu mi milă de voi nemica, de vreme ce voi înșivă ați făcut acea toporăște lungă de săcure, carea v-au prăvălit apoi la pământ. Atâtea vaite, atâtea tânguiri după surupare! Cu mult mai puțin lipsea spre a o împiedica.

Eu zic că fiii și fiicele pururea așa vor fi, cum îi veți voi, și Dumnezeu, cu mai mari au cu mai mici blagoslovenii, va sta întru ajutoriu, ca să fie buni, după cum mai mare sau mai mică va fi grija și râvna voastră întru creșterea lor. Ia luați aminte cum lucrează grădinariul ca să ude odraslele cu apă: face întâiu încet-încet scocul, pre carele să abată la grădină apa. Așa trebuie să faceți și voi: trebuie, cu strădaniia voastră, să faceți cale darului lui Dumnezeu, pre carea să se abată la inimile tinerilor voștri. De unde, a vă tângui voi de fiii voștri iaste a vă tângui de voi înșivă, pentru că fiii așa vor fi, precum îi veți face voi, cu creșterea cea bună, să fie.

Însă, ca să-i faceți buni, trebuie început de cu bună vreme, că, pre cât iaste de lesne în pruncie a-i face buni, atâta iaste apoi de greu, după ce s-au întărit: „Feciori ai? – zice Duhul Sfânt. – Învăță-i pre ei și înduplecă din pruncie grumazul lor.” (Sirah, cap 7, stih 24). După vreme, bine văd de multe ori părinții, cu paguba lor, cât au fost de păgubitoare negrija lor, și ar vrea să o îndreapte, dară au trecut vremea: „înduplecă din pruncie grumazul lor”. După ce

s-au întărit osul, iaste târziu a-i învăța. De-i vei dojeni, și ei gâlcevesc, de te vei răsti cătră dâșii, ei ajung la atâta aorea, de pun și mâna pre părinți, cât bietul tată și bieta mamă trebuie încă să se păzească de dâșii, dacă n-au avut grije să-i învețe mai demult. Adevărat, vina părinților iaste, în deșert plâng ticăloșii, în deșert se jeluiesc de fiii lor cei rău obicinuiți. Dacă înveți un căpău în bucătărie a linge blidele, n-ai la ce te tângui apoi că nu vrea să meargă la vânat sau că nu știe mâna, a ta iaste vina. De l-ai fi ținut tu în legătură când era vreamea și de l-ai fi păscut cu pâne uscată, nu ș-ar fi pierdut așa voia de a ajunge vânatul, nici nu ș-ar fi pierdut mirosirea de aduce urma. Zice Sfântul Vasilie cel Mare,⁽¹²⁾ în Omilia 10, despre șeaze zile, că era obiceiul a măsura pre fii, când era de trei ani, ca să știe cât de înalți vor crește, că pruncu, când e de trei ani, a treia parte iaste de înalt, precum va fi când va sta de crescut. Și eu zic că un tinerel, dacă iaste neascultătoriu, fără evlavie, fără obraz, viclean, pe de trei ori, dacă va crește, va fi mai năsâlnic, mai nedumerit decât cum iaste acum, în copilărie. Nice nu mă va da Duhul Sfânt a minți, carele nu numai de la copilărie dovedeaște la creșterea cea deplin, ci și la adânci bătrânețe: „Învăță pruncu pre calea sa, că și după ce va îmbătrâni, nu se va depărta de la aceea.” (Pilde, cap 22, stih 6). Apere Dumnezeu să înceapă fiii voștri, în anii cei dintâiu, a se da spre răotați: de obște grăind, mai înrăotățiți vor fi dacă vor crește, și, ce-i mai rău, dacă vor îmbătrâni, nu se vor îndrepta, tocma ca munții aceia, ce vomesc foc, carii, măcar că iarna sânt albi de zăpadă, nu înceată a arde, precum ardea în luna lui cuptoriu. Cu greu iaste, acealea răotați, care au crescut cu noi din leagăn, să moară înainte de noi. De obște, se întâmplă de pururea se mai adâncă, cât sânt în loc de măduhă în oasele noastre ceale învârtoșate, și numai deodată cu noi se sfârșesc în țărâna mormântului: „Oasele lui s-au umplut de tinerețele lui, și cu dânsul vor dormi în țărână.” (Iov, cap 20, stih 11).

Săraci părinți, carii așa puțin iau sama la un rău așa mare, și săraci fii, căroră li s-au întâmplat părinți așa fără grije! Tot păcatul, carele ne înstreinează de la Dumnezeu, în toată vreamea aduce pagubă mare foarte. Dară mai mare pagubă aduce păcatul acela, carele se face de cu bună vreame, adecă la carele se obicinuiesc din pruncie. Rodurile aceluia petrec pre om până la groapă: „cu dânsul vor dormi în țărână”. Pentru aceea, când pre vreunul dintre cunoscuții voștri auziți că se tângue pentru fiii săi, întrebați-l totdeauna cum au întrebat Hristos pre acel nenorocit tată, despre carele se face pomenire la Marco, cap 9, și nu veți greși. Dusease acesta pre un fiu al său îndrăcit la apostoli, ca să-l tămăduiască, dară fără folos, că dracu nu vrea să iasă. De unde, bietul tată, supărat foarte, cu lacrimi năzui la Domnul Hristos, rugându-se de milă. „Dară câtă vreame iaste – îl întrebă Domnul Hristos – de când chinuiaște duhul cel rău pre fiiul tău?” „Din pruncie. – răspunse obidatul tată.” „Din pruncie? O, rea veaste iaste aceasta!” Dară pentru ce întrebă Hristos de lucrul acela, carele bine îl știia? Pentru că vrea ca ticălosul acela tată, din vechimea și înțelenirea boalei, să cunoască minunea cea mare carea era de lipsă pentru tămăduirea boalei aceștia. Deci și voi, când auziți vrun tată tânguindu-se că feciorul lui suduie sudalme cumplete, întrebați-l: „Câtă vreame e de când feciorul tău poartă în spate acest diavol, carele pune în gura creștinului cea spurcată ca acestea, de cât care nice iadul nu aude mai reale?” Și de-ți va răspunde: „Din pruncie, de mic au început a învăța limba aceasta.”, sfătuiască pre obidatul tată să aleargă la Hristos, pentru că nice preoții, cu căzâniile, nice duhovnicii, cu dojeanele, nu-l vor putea tămădui. De se va tângui vro mamă că fata ei îi făr’ de rușine, au prins acuma a vorbi de dânsa, și face rușine neamului, de va mărturisi că răotătea aceea nu înceape acuma, ci au început din pruncie: „De mică începu a sta în fereastră, a sta pre supt păreți, a se juca cu tinerii, a sta singură cu dâșii.” „O, ticăloasă muiare, – să răspundeți –, mie mi milă de tine. Nu iaste leac pre pământ pentru tine, trăbuie să

cauți leacul la ceriu. Roagă-te lui Dumnezeu, năzuiaște la Maica Preacurată, fă milostenie, ajună! Altmintea, acest diavol de necurăție nu numai va chinui pre fata ta, acum, până e în păr, ci încă va îndoi silniciile sale după ce să va mărita și ticăloasa de ea va ajunge să trăiască atâta, cât să nu mai poată sluji iadului cu trupul său, atuncea se va face votru, va purta vorbele, soliile, va priimi pre de aceia în casa sa și le va face îndemânare ca să poată păcătui.” Din pruncie. Ispita întâreaște în toate zilele a fi adevărată zisa aceea a știutorilor de leage, că începutul e pururea mai mult decât început și, aorea, partea cea mai mare a tot lucrului, de nu e tot: „A fieștecăruia lucru partea cea mai mare iaste începutul.” Deci țineți minte, creștinilor, și întru ceale mai dinlăuntru ale inimii voastre cu nevoință le înrădăcinați ceale ce v-am spus până acum. De iubiți și doriți cinstea, fericirea și spăsăniia născuților voștri, străduiți-vă în tot chipul a-i creaște cum se cuvine. Ci vă străduiți de cu bună vreamă, pentru că de cu bună vreamă e lesne, iară târziu nu poți dobândi ceaea ce ai fi dobândit de cu bună vreamă.

Didahia 5

„Nu râde cu el, ca nu, împreună cu el, să te doară.”
(Sirah, cap 30, stih 10)

Cum că părinții sânt deatori a-și creaște fiii bine, adecă cu omenie și cu frica lui Dumnezeu, atâta sânt de pline Sfintele Scripturi, cât, de nu vom vrea a închide ochii cu răotate la lumina cea prea strălucitoare, să cade să mărturisim că, izvorând de la creașterea cea bună binele tinerilor, creașterea cea bună iaste începutul fericirii a toată familiia. Ba singur de la creașterea cea bună atâră și spăsăniia fiilor, și spăsăniia a toată familiia. De unde atâta iaste de lipsă creașterea cea bună a fiilor, cât fără de dânsa nici un bine nu se poate nădăjdui. Și de iaste rea creașterea aceasta, cine poate povesti realele acealea care urmează dintr-însa? Eu voiui să arăt că acela părinte, carele iaste fără de grije întru creașterea fiului său și nu-și arată cu căzuta asprime putearea sa, carea e dată părinților de la Dumnezeu preste fii, unul ca acela, afară de aceea că au prăpădit pre fiul său, pre sine încă se răneaște cu rană de moarte: „Nu râde cu el, ca nu, împreună cu el, să te doară.” Deci de iaste vreunul întră voi așa tiran de fire, carele să nu bage samă de aceea că cu creașterea cea rea au prăpădit sufletul fiilor săi, să se uite încai la acea rană cu carea își ucide sufletul său. Au doară socotiți că cu anevoie iaste a se întâmpla ca, precum mulți fii se află în iad pentru vina părinților săi, așa mulți părinți să se afle acolo pentru vinile fiilor? Ba nu, nu iaste cu greu a se întâmpla aceasta, fraților, nu! Și pentru doao pricini socotesc eu că iaste lesne mulți părinți și multe maice să se osândească: întâiu, pentru păcatele care le-au făcut ei pentru fiii lor, a doao, pentru păcatele care le-au făcut fiii lor. Și fiindcă partea cea mai mare a unor păcate ca aceastea sânt ascunse, primejdiia iaste mai mare, pentru că, puțin băgând voi samă de eale, nici nu le mărturisiți la divanul ispovedaniei, nice nu vă năcăjiți pentru eale, și mai puțin încă vă îndreptați de dânsale. Deci voiui acum să vă cuvintez numai de unele păcate dintru acealea care le fac părinți pentru fii. Luați aminte!

Unii părinți încep a face păcate pentru fiii săi încă până a nu se naște fiii lor. Ce-și bagă în cap acea muiare nebună când se mărită? Aceaea că n-ar vrea să aibă prunci, care voie scălciață mai tare creaște încă într-însa după ce i s-au înmulțit pruncii sau după ce de multe ori, pentru durerile nașterii, au fost în primejdie să moară. Tu nu vrei să aibi prunci? Dară dacă acesta iaste sfârșitul căsătoriei, pentru ce dară te-ai măritat? De ar fi fost și mumă-ta așa nebună ca tine, cum ai fi tu acum pre lume? Așa, dară, turcoicile nasc mulțime de fii iadului, și creștinele să nu nască raiului? Vă spăimântă durerile și nu vă spăimântă greotatea păcatului

vostru, carele iaste aseamenea uciderii? Auziți ce zice Tertulian⁽¹³⁾ în *Apologhie*, cap 3: „Grăbirea uciderii iaste a opri să nu se nască, și tot atâta iaste să răpească neștine sufletul cel născut au să împiedece să nu se nască.” Vă spăimântă osteneala de a creaște pre cel ce l-ați născut și nu vă îmbărbătează nădejdea că, cu acea osteneală, veți dărui raiului un suflet. Care plugariu au fost vreodinioară așa nebun, cât să nu-și socotească osteneala secerișului destul de bine răsplătită cu fericirea clăilor celor dease ce au adunat mai pre urmă? Lucru cel rău iaste că aorea și bărbații încă se înțeleg cu muierile sale întru acea nebunie, ca să nu aibă prunci. După care a lor nebunie, ferească Dumnezeu, că rușine iaste a și grăi ce spurcăciuni fac, ce grozăvii întră sine, bărbatul cu muiarea, pentru ca să nu aibă prunci. Grozăvii împotriva firei, care și dobitoacelor celor necuvântătoare încă sânt necunoscute, pentru care să pogoară osânda lui Dumnezeu pre casa aceea. Mă mir că nu îndată, pre unii ca aceia, cu acea grea pedeapsă îi bate Dumnezeu, cu carea, pentru aceeași spurcăciune împotriva firei făcută, au certat pre spurcatul Avnan. (Facere, cap 38, stih 10). Alta, după ce purcede grea, ca când ar purta în pânțele o sarcină netreabnică, și nu visticieriu de un suflet cuvântătoriu ce nu are preț, nu se ferește nici de o primejdie, nici de o osteneală, ba nice bărbatul ei cel năsalnic încă nu o cruță de orice fealiu de osteneală și trudă. Ba încă se află alt bărbat așa sălbatec de fire, cât nu se sfiiște a-și bate muiarea fără de milă când e îngrecată, de unde se întâmplă de piiarde. Carea fărădelege mai mare o socotește sfîntitul mucenic Chiprian⁽¹⁴⁾ a fi, decât închinarea idolilor, defăimând pre Novat, carele, lovindu-și muiarea cu piciorul, au omorât pruncul într-însa.

Dară să zicem că s-au născut pruncul, nu se sfârșesc aci păcatele, ci de iznov încep. Pentru că multe mame, ca să preagete osteneala cu carea sânt deatoare a-și creaște cu nevoiță pruncii, se pun și culcă pruncuțul cu sine într-un pat, de unde se întâmplă că, dormind eale, îl nădușesc, sau îl țin la țiță fără cruțare, de unde se întâmplă de-l îneacă cu țița, și, iată, sânt ucigașe pruncilor săi. Ce socotiți de unele maice ca aceastea ucigașe? Unde se va afla sufletul lor? Eu nu pociu zice alta de unele ca aceastea, fără vai! vai! vai! Ce socotiți voi, cinstitelor maice, care auziți această didahie? Eu știu că de s-au întâmplat vreuniia ca să-i piiară pruncul întru acest chip lângă ea, voi acum gândiți la dânsa și o judecați, și o osândiți întru inimile voastre, și pre voi vă țineți fericite, pentru că voao nu s-au întâmplat primejdiia aceea, măcar că culcați pruncuții voștri cu voi. Ci să știți că în care vai iaste muiarea aceea căriia s-au întâmplat de au perit pruncul ei lângă dânsa într-un așternut, întru același vai sânteți și voi toate, câte până acuma v-ați culcat pruncii voștri într-un pat cu voi, și voi încă toate sânteți ucigașe pruncilor voștri. Că precum, după zisa sfîntei Evangheliei Matheiu, cap 5, stih 28, „Cel ce se uită la muiare, ca să o poftască, iată au curvit întru inima sa”, adecă, măcar că n-au făcut, totuși iaste vinovat curviei, și precum cel ce dă cu pușca după altul, măcar că nu l-au nimerit, totuși iaste vinovat uciderii înaintea lui Dumnezeu, pentru că, măcar că pre cela l-au apărat Dumnezeu, ca să nu fie nimerit și să nu moară, totuși cel ce au slobozit pușca, cât au fost în sine, au pus pricină destulă ca să piiară celalalt, așa și voi, care vă culcați pruncii voștri cei mici într-un așternut cu voi, măcar că Dumnezeu au ferit pre pruncii voștri ca să nu fie nădușiți de voi, totuși voi, culcându-i cu înșivă voi, ați pus pricină destulă, ca să rămână pruncii voștri nădușiți de voi prin somn. Deci osebite numai aceasta iaste întră pruncii voștri și pruncul acela ce muri nădușit de mumă-sa în pat, că pre pruncii voștri i-au apărat Dumnezeu până acuma de moarte, iară pre cela nu l-au apărat. Dară întră voi și întră mama pruncului acelui nădușit nici o osebite nu iaste. Pentru că carea iaste vina mamei aceia? Care iaste păcatul ei? Nu e alta vina și nebuniia ei, fără că ș-au culcat pruncul cu sine, ci și voi,

aseamenea, v-ați culcat pruncii voștri cu voi într-un așternut. Așadară, precum aceea iaste ucigașă născutului său, așa și voi toate, toate câte, acum sau până acum, v-ați culcat pruncii voștri cu voi într-un pat, toate sânteți ucigașe pruncilor voștri înaintea lui Dumnezeu. Așea! Și întru acest păcat mare petrecând voi, adecă culcând pruncii voștri cei mici într-un așternut cu voi, oare pocăitu-v-ați vreodată, maicelor, pentru ca să scăpați de mânia lui Dumnezeu cea viitoare? Ba eu cred că nice în gând nu v-au venit ca să vă ispoveduiți vreodată de acest păcat de moarte. Și bărbații încă sânt vinovați întru aceasta, pentru că nu-și ceartă cu tărie muierile și nu le îndreaptă, ci le lasă de pun pruncii întru o arătată primejdie ca aceasta. Să știți că, de nu vă veți pocăi și nu veți înceta a culca pruncuții voștri cu voi într-un pat, leanea aceea a voastră, pentru carea vă iaste greu a vă scula și a apleca pruncul în leagăn și a-l legăna, și somnul acel de muiare prea leaneșă îl veți plăti cu munca focului de veaci. Aleașteți-vă carea vă place din doao: au să nu culcați pruncii cu voi, au să ardeți în veaci în focul nestins.

Să meargem înainte. Mai creaste pruncuțul, când, iată, mumă-sa înceape a-l duce la beserică, numai pentru ca să zăhăiască evlaviia altora și, mai vârtos, a sa. Toată vremea slujbei sfinteii liturghii o petreace dezmiertându-și pruncul, răsându-i, făcându-i jucărie mai într-un chip, mai întru altul, arătându-i icoanele, arătându-i pre preot, arătându-i pre cântăreți, cu nălucire că va să-l facă să tacă și să fie în liniște. Lasă-l dară acasă, dacă a-l duce la beserică nu are a te sili spre alta, fără ca să necinstești casa lui Dumnezeu. Mai pre urmă, creaste pruncul și, pentru că se face frumușel și drăgostos, iată-l schimbat într-un idol al tătâne-său și al mâne-sa, carii numai la el se uită, caută și privesc. Mumă-sa nu numai nu-l ceartă, ci nici tatăl lui să-l cearte nu suferă. Pentru acest fiu al său își uită să roage Dumnezeu, își uită a primi sfiintele taine și așa, încet-încet, lucrul de carele se aibă mai puțină grije iaste sufletul. Această dragoste o face nedreaptă către ceialalți fii, că se supără de sânt ori parte fămeiască, ori parte bărbătească, pentru că vor să micșoreze moștenirea celuia sau cu zeastrea carea se cuvine să se dea lor din avearea părinților, sau cu împărțirea moștenirii, carea trebuie să se facă. Și întru atâta creaste această nedreptate într-însa, cât Dumnezeu, pentru ca să o pedepsească pre dânsa, ia pruncul din lume și aruncă la pământ acel mic idoluț, carele, în inima mâne-sa, mai de frunte loc ținea decât Dumnezeu. Și aci apoi sânt tânguiri deznădăjduite, aci turbări, aci vaiete. Dar oare cu ce dreptate sânt acestea toate? Moisi, coborându-se din munte, află pre norod că se închină la un vițel de aur, în loc de Dumnezeu, și atâta se umplu de mânie și de răvnă, cât aruncă idolul în foc și-l făcu tot pulbere. Bine. Dară pentru ce atâta mânie asupra idolului aceluia, care nu avea nici o vină? Doară idolul acela fusease pricină și îndemnase pre norod la închinare de idoli? Ba nu. Că pre acesta însuși norodul îl făcuse și ei îl rădicase ca pre o unealtă fără simțire, ca să se închine lui. Cu toate acestea, pentru că pre idolul acela l-au fost cinstit, în loc de Dumnezeu, norodul, numai atâta fu destul, măcar că nu avea nici o vină ca să se facă nemica. Și eu știu că pruncul acela nu are nice o vină întru dragostea cea necumpătată a mâne-sa. Totuși, pentru că mumă-sa, pentru dânsul, dintru început au făcut atâtea greșale, și acum încă nu curmă a le face, trebuie să moară pruncul, zice Dumnezeu, și să se întoarcă ticălosul în pământ, dintru carele cu puțin mai nainte fu luat. Într-acestea, mumă-sa urmează a plânge cu amar. Jeluiaște asupra doftorilor, vinovățește pre strigoi, carii nu sânt nicăiri pre lume, nice nu pot fi, și nu se tânguie de sine, și nu se mânie pre păcatul său, carele fu pricina cea adevărată a unei pagube ca aceasta.

Iară dragostea tatălui, drept, nu e așa simțită, precum cea de maică, nice așa cu patimă către fii, dar totuși, despre altă parte, nu cuprinde în sine mai puțină răutate. Pentru că, supt nălucire că trebuie să hrănească pre fii, să-i înalțe, să-i lasă mai bogați, dau loc scumpeatii întru inimule sale, și, cu aceea, la ce fealiu de răutate nu dau loc? Nu iaste fărădelege, carea

să nu fie gata a o face acela ce ș-au băgat odată în cap că să se îmbogățască. Unul ca acela se lasă de a face milostenie, nu plătește deatoriile, vinde mai scump decum se cuvine, meastecă, viclenăște, ia ujură, cumpără de la furi, toate, cu acea nălucire, ca să-și țină familia în cinste. Ca să nu zic nemica depre aceaea, că să lenevesc a-și învăța fiii ceale ce sânt ale sufletului sau a-i mâna acolo unde se învață aceastea. Le îngăduie volnicie a face reale și, cu pildele sale, cu sfaturile sale, cu învățăturile sale ceale reale, le face cale spre pierzare. Despre care nu voi acum mai pre larg a vă grăi.

Singură o greșală a voastră, părinților, grea foarte, despre care puțină grije aveți, o voi pomeni aci. Prea tare vă înșelați și prea cumplit greșiți voi, creștinilor, atuncea când pruncii, măcar că sânt mărișori, fără nici o osebite îi culcați laolaltă într-un așternut și supt un acoperemânt, greșală carea cu mult mai mare vi se va vedea la ceasul morții, de cum o creadeți acuma a fi. Voi povesti o strașnică întâmplare, ce s-au întâmplat dintr-o nebăgare de samă părințască, ca aceasta. Era un tată, nu de slabă viță, carele avea doi fii, unul fecior, altul fată, și-i învăță lungă vreme a dormi unul cu altul într-un pat, fără nici o luare-aminte. Deci această apropiare de paie și de foc atâta văpaie de necurățenie aprinse între acei doi tineri ticăloși, cât, nu numai în vremea juniei lor, ci și după ce fu măritată sora și însurat fratele, neaflând ei odihnă întru nevinovăția cinstitei sale căsătoriei, fratele își lăsa muiarea, și sora își lăsa bărbatul, și fugiră amândoi, ca să trăiască laolaltă întru blăstămata începută faptă, într-atâta, cât, mai pre urmă, prinzându-i și dovedindu-se blestămăția lor, fură judecați spre moarte și le tăiară capul la amândoi. De s-ar ținea legea carea o ținu filosoful acela ce diade un pumn preste gura tatălui, când auzi pre un fiu al lui că grăiaște fără de rușine, de s-ar ținea, zisei, o lege ca aceasta, ce pedeapsă s-ar cuveni tatălui acestor doi ticăloși, carele așa fără grije îi puse în primejdiia păcatului? Zice Aristotil⁽¹⁵⁾ că pruncii de patru sau de cinci ani încep a visa. Eu cred că de patru sau de cinci ani încep a deschide ochii. Destul că cuviosul Ieronim⁽¹⁶⁾ mărturisește că Solomon au fost de doisprezece ani, când au avut pre fiul său cel întâiu născut, Rovoam, și Ahaz, împăratul Iudei, când era de doisprezece ani, se făcu tată. Socotiți, dară, părinților, de vă puteți voi cu cunoștința bună a vă încredința tinerilor voștri atâta, pre cât aorea vă încredințați, nebăgând nice o samă de acela carele vă vestește primejdiile sau vi le arată. Tresviți-vă, dară, creștinilor, scuturați somnul cel greu de pre luminile voastre și cunoașteți în ce primejdie sânteti de a vă piiarde sufletul vostru pentru păcatele care le faceți pentru fiii voștri, în treaba creșterii lor. Și precum, de ceale până acum făcute, cu grabă căindu-vă, să vă pocăiți, așa, de aci înainte, cu acea grije să fiți întru creșterea fiilor voștri, cu carea se cuvine.

Didahia 6

*„Și de ceale streine iartă pre robul tău.”
(Psalm 18, stih 13)*

Precum mulți părinți se vor osândi pentru păcatele care însuși ei le fac pentru fiii lor, așa mulți, așijderea, nu vor scăpa de mânia lui Dumnezeu, carea, pentru păcatele ce le fac fiii lor, va veni preste ei. Eu cred că voi știți că, precum acela ce ajută pre altul a face ceva bine se poate împărtăși și el de binele ce l-au făcut altul, așa, pentru aceaeași pricină, se poate împărtăși și de rău, când la acela în ceva chip au fost el pricină. Și, întru această întâmplare, păcatele altora se fac a noastre și ne silesc mai cu dreptul a ne teame de dânsule, decât se arăta a se teame împăratul David, când plin de frică zicea cătră Dumnezeu: „Și de ceale streine iartă

pre robul tău”. Și, de vreme ce pentru păcatele oricăruia, la care am fost noi pricină, vom să dăm sama înaintea lui Dumnezeu, cu cât mai vârtos părinții, carii cu cea mai strinsă legătură din fire sânt deatori a feri pre născuții lor de tot răul, vor să dea samă pentru păcatele fiilor săi, care din negrija părinților, cea întru creșterea fiilor, au urmat. Însă în trei chipuri sânt părinții pricină păcatelor fiilor săi, sau înainte de a se face păcatele acealea, sau atuncea când se fac, sau după ce s-au făcut. De vă veți ispiți înșivă pre voi, creștinilor, după acest îndreptariu, veți afla pricină îndestulată de a vă rușina și de a vă teame. Luați aminte!

Și pentru ca cu această pildă să mă ajut, tu, carele ești cap și stăpân casii, tu nu lucră în zi de sărbătoare. Aceasta o cred, pentru că de multe ori nu lucră nici în zile de ceale proaste. Dară tu poruncești la cei de casă să lucre, și toate lucrurile ceale mai mici, care, preste săptămână de s-ar lucra, ar împiedeca lucrurile ceale mai mari ale casii tale, toate acealea tu le ții pe duminică sau pe altă sărbătoare. Atuncea faci să se încarce caru pe a doao zi, atuncea trimiți la moară și atuncea sau trimiți la pădure, sau așa cumpeți lucrul, ca în zi de sărbătoare să se întoarcă cu carul încărcat de leamne de la pădure, și, pentru ca să-ți acoperi rușinea faptei aceștii înaintea oamenilor, te faci a striga pre fii sau pre slugi și a certa lenevirea lor, căce n-au venit de la pădure ieri, înainte de sărbătoare. Aceaeși faci cu căratul fânului, că faci sau să vină cei de casă cu caru încărcat de fân duminică și întru alte sărbători, în zioa mare, sau îndată după-amiază îi trimiți, ca, încărcând carul, să vie până în zio, a doao zi, cu fânul. În zi de sărbătoare trimiți a scoate deatoriile, și alte multe le păstrezi în zi de sărbătoare să se săvârșescă. Ba încă, de vezi pre muiarea ta șezând, în loc de a o dojeni ca să facă rugă și să plinească ceale ce sânt ale sufletului, care le-au lăsat preste săptămână, tu îi zici că e rușine a sta așa fără ceva lucru și că ceta ce nu lucră nu trebuie se mănânce. Tu te asămenezi întru aceastea lui faraon aceluia, carele întru aceaea vreme, când porunea Dumnezeu israilteanilor să meargă în pustie, să jertvească lui Dumnezeu, el le porunea: „Meargeți fieștecarele dintră voi la lucrul său.” (Ieșire, cap 5, stih 4). Așa și tu, în zi de sărbătoare, când toți trebuie se meargă la beserică, să audă cuvântul lui Dumnezeu, să se roage lui Dumnezeu, și alte fapte de evlavie și de spăseniia sufletului să facă, tu pre toți cei de casă îi mâni mai la un lucru, mai la altul, și-i cuprinzi tot întru altele, de cum se cuvine: „Meargeți fieștecarele dintră voi la lucrul său”. Și apoi tu, preumblându-te toată zioa sau stând la cricimă, și seara, venind într-un târziu acasă, faci larmă și-i alungi pre toți din casă, te țâni că sfînțești zioa cea de sărbătoare. Nu știi ce zice leagea: „Ceaea ce face neștine prin altul, prin sine însuși se veade a face”. Așea, dară, făcând tu acealea ce am zis, tu lucră în zi de sărbătoare, și nu numai cu doao, ci cu atâtea mâni, câte sânt la aceia, pre carii îi faci să lucre. Și cu această purtare a ta nu numai scândălisești pre fiii tăi spre a nu ținea sfintele zile, ci încă îi înveți, ca în toată viața lor, după pilda ta, nici o sărbătoare să nu țină.

Iară a fi pricină păcatelor, atuncea când se fac păcatele, iaste sau a ajuta la păcat, sau a voi ca să se facă păcatul. Mama aceaea, acuma bătrână, nu poate mai mult să umble cu pieptul și cu sinul gol, de nu va vrea să arate înainte de vreme un sheletu, adecă un trup mort, despulpat de carne, întru carele numai oasele și pelița cea sbârcită, jumătate putrădă, să se vadă. Ci descopere sânul featii și o poartă cu pieptul gol pre la toate jocurile locului, pre la toate veselile, și, cu cât tinăra iaste mai făr’ de rușine în căutare sau întru pocloane, cu atâta mumă-sa întru sine se desfătează. De unde, păcatele acealea, ce se fac pentru fata aceaea, toate aseamenea se vor scrie în cartea deatoriilor maicii, care cu usturimea focului celui veacinic va să le plătească nebuna mamă. Ba încă mai puțin lipsește ca păcatele acealea să se împuteaze maicii: destul iaste a nu împiedeca acea scândălicioasă purtare a featii, când poate a o împiedeca: „Cel ce nu opreaște, când poate opri, poruncește.” – zice leagea. Adecă, când cel

mai mare nu oprește a se face ceva rău de la supusul său, de poate să-l oprească, atuncia se poate zice că poruncește să se facă. Porunca Dumnezeu, în Leagea Veachie, că de se va slobozi vreo fată cu bună voia ei a-și pierde fecioria sa, să se scoată din casa tătâne-său și, înaintea căsiei tătâne-său, să se ucidă cu pietri: „Vor scoate pre fată la ușa căsiei tătâne-său, și oamenii cetății aceia o vor uide cu pietri, și va muri.” (A doao leage, cap 22, stih 21). Pentru ce porunca leagea ca să se ucidă fata aceea înaintea casii tătâne-său? Pentru aceea, zic tâlcuitorii, ca să vază părinții și să se învețe a-și păzi featele sale, și să priceapă că nu iaste tirănie, ci dreptate a uide pre ticăloasa aceea înaintea ochilor lor, drept fiind ca și ei să se împărtășească din pedeapsa ei, precum s-au fost împărtășit din vină. Dumnezeu acum, în Leagea Noao, nu poștește pedeapsa aceea, nu pentru că doară întru noi, în creștini, nu uraște păcatul, fiind acela mai greu în creștini decât în cei din Leagea Veachie, ci pentru că ne așteaptă mai multă vreamă ca să ne pocăim. Însă aceea să o știți, că păcatele fiilor și părinților se vor imputa, pentru că nu le-au împedecat, precum s-au întâmplat lui Ili preotul, căruia îi zise Dumnezeu prin prorocul: „Ai căutat la tămăia Mea și la jertva Mea cu ochiu de rușine.” (1 Carte a împăraților, cap 2, stih 30), măcar că nu iaste nici o îndoială că Ili nicecum n-au făcut aceasta, ci pentru că făcuse fiii lui, și el nu i-au împiedicat cu acea tărie ce se cuvenea, pentru aceea, fapta cea rea a fiilor fu imputată și lui.

Mai pre urmă a fi pricină sau a fi vinovat păcatului strein, după ce s-au făcut păcatul, iaste a ști păcatul și a nu-l îndrepta, ci a-l lăsa să meargă așa. Furase Ahar o haină peștrită și doao sute de didrahme de argint, și o limbă de aur din anathema Ierihonului, și le-au ascuns în pământ, în cortul său, pentru care, Iisus Navi osândi nu numai pre Ahar, ci și pre toți feciorii lui și pre featele lui să se ucigă cu pietri. (Iisus Navi, cap 7, stih 24). Pentru ce, cu Ahar, fură osândiți și feciorii lui, și featele lui, de vreamă ce numai Ahar singur făcuse furțișagul? Pentru că, după ce au furat aceastea Ahar, fiii lui s-au bucurat, ajutând să le ducă aceastea acasă, sau, de nu altă, încă nu ziseră tătâne-său: „Aceastea nu se pot ținea la noi, de vreamă ce porunca lui Dumnezeu iaste ca să nu se facă un furțișag ca acesta.” Voi, creștinilor, ziceți: „Eu nu sânt fur.”, și eu vă cred că nu sânteti furi. Dară când merg feciorii voștri noaptea de fură din viile altora și aduc parte și acasă, ce faceți voi? Ce faceți voi, când cu vitele voastre merg în holdele altora și pasc ierbile altora, și le îngrășe cu bunul altora? Oare strigați voi asupra lor, oare bateți precum s-ar cădea? Au vă faceți a nu ști nemica? Au doară îi și lăudați? De faceți așa, în deșert ziceți că voi nu sânteti furi, că cu furii vă va pedepsi acela carele ști și cunoaște pre furi nu numai de pre mâni, ci și de pre inimă. Așijderea, ziceți că voi nu suduiți. Eu cred și aceea, dară când auziți pre fiii voștri suduind, căce nu-i certați, căce nu-i bateți sau încai să-i lăpădați din casa voastră? Vi se pare că doară eu zic prea mult? Dară câți părinți ș-au lăpădat fiii săi, pentru că s-au însurat preste voia lor, și câți, după ce i-au lăpădat din casă, îi lipsiră și de partea lor ce li se cădea din moșie și din avere, și-i desmoșiiară, ca întru acesta chip, și după moarte, să țână mânia împotriva lor? Aflați-mi vrun tată, carele să fie făcut atâta cu un fecior ce spurcă toate ceale sfinte cu sudalmele sale.

Iată în ce chip părinții sânt vinovați pentru fărădelegile fiilor săi și în ce chip trebuie să fie vreadnici de pedeapsă. Nice pentru aceea nu puteți jelui asupra lui Dumnezeu, cum că prea cu asprime vă judecă, de vreamă ce și voi însuși v-ați obicinuit a judeca pre alții întru același chip. De umblă ceasul rău în turn, voi îndată ziceți: „Unde e capul aceluia, carele are grije de ceas? Pentru ce nu-l curăță mai adease, ca să umble, și nu-l grijească, ca să nu greșească?” Și de vedeți voi un prunc cu picioarele strâmbe, îndată ziceți: „Ce făcu mama aceea, de nu-și înfășă pruncul cu treabă când era mic?” Așa va face Dumnezeu cu voi la

judecată. Când o fată a voastră vorbește așa fără de rușine, cât să rușinează și ceale măritate de vorbele ei, Dumnezeu va zice: „Ce făcu mama aceea, de nu-și învătă fata a vorbi cum se cuvine a vorbi unei vergure, ci îi lăsă în gură o limbă de curvă?” Și când tinărul acela umblă așa strâmb în calea lui Dumnezeu, cât nu ține nici o poruncă a lui Dumnezeu, va zice Dumnezeu: „Ce făcu tatăl acela, de nu îndreptă picioarele ticălosului acestuia, când era mic, atuncea să-l fi făcut să primească adevăratele sfinte taine, să-l fi ținut în frică, să-i fi povestit seara la foc căzaniia carea o au auzit, și nu nebunii?” Și voi ce veți putea răspunde, creștinilor? La socotiți-vă voi, zisei, carii, când să întâmplă de strică un prunc al vostru vrun blid sau vro oală, faceți larmă, cât se scoală vecinii în gura voastră, iară când o fată a voastră se trage cu feciorii și grăiaște, și face lucruri de rușine, tăceți, ba încă ziceți: „Așa sânt tinerețele”. Luați aminte, fraților! Fiii nu sânt dar, sânt lucru încredințat, zice sfântul Ioan Gură de Aur în Omiliia 9, despre 2 Carte către Timothei: „Mare lucru încredințat avem, pre fii cu mare grije să-i ținem”. Pentru aceea, de se va fura prin negrija noastră acest lucru încredințat, noao ne va căuta a da samă, pentru că, întru adevăr, partea cea mai mare a păcatelor tinerilor, de nu mai toate, dintru această mare negrije a părinților și a maicelor, cu carea îi cresc, se naște.

Deci, de sântei înșălbătăciți și tirani cu inima, părinților, cât să nu băgați în samă folosul sufletelor fiilor voștri, încai să vă fie milă de sufletul vostru, carele nu mai puțin sântei în primejdie de a-l piiarde pentru păcatele voastre, decât pentru păcatele fiilor voștri, căroră, sau mai nainte de a le face fiii voștri, sau când le-au făcut, sau după ce le-au făcut, cu creșterea cea rea v-ați împărtășit. Ascultați ce zice Dumnezeu la Sirah, cap 30, stih 3: „Cel ce învață pre fiul său întărată pre vrăjmaș”. Carele își crește pruncul precum se cuvine, acela mănăie pre vrăjmaș, adevă pre diavolul, carele bine vede că, la vremea sa, doao suflete va scăpa de a mână: și sufletul fiului celui bine crescut, și sufletul părintelui celui ce bine au crescut pre fiul său. Un tată ca acesta va muri cu bucurie, zice Domnul, la Sirah, cap 30, stih 5: „În viața sa au văzut și s-au bucurat, și la moartea sa nu s-au întristat”. Pentru că cu tot temeiul va putea nădăjdui raiul, și pentru binele carele au făcut, și pentru binele carele au pricinuit să se facă. Deci să nu vă mișcați astăzi dintru acest loc jealnic, până nu vă veți căi înaintea lui Dumnezeu, întru inimile voastre, de greșalele, care până acum ați făcut cu negrija întru creșterea fiilor voștri, și cu aceea v-ați făcut vinovați păcatelor lor, să nu vă mișcați, zisei, până nu vă veți căi de greșalele acestea, că mari și cumplite greșale sânt. Și, până nu veți pune tare și statornică făgăduință, cum că cu tot de-adinsul veți îndrepta aceste greșale, și altă grije, de aci înainte, veți purta întru creșterea fiilor de spăsenia sufletelor voastre. Altmintea, eu nu voiu zice că viți piiarde-vă sufletul, ci zic că l-ați pierdut, de vreme ce vedeți că înaintea ochilor voștri se surupă în prăpastie, și voi nu vă mișcați să vi-l mântuiți.

Didahia 7

„Creșteți pre ei întru învățătura și certarea Domnului.”
(Cătră efeseani, cap 6, stih 4)

În Roma cea de demult, de se întâmpla cândva, o cățea, după ce au făcut, să-și mânânce căței, scrie Plutarh, în cartea cea despre iubirea născuților, toată cetatea se turbura. Carea, spăimântându-se de o întâmplare ca aceasta ca de o arătare grea foarte, îndată porunca de obște să se facă jertve pentru îmblânzirea mâniei întăratului ceriu. Eu zic că, de s-ar face asemenea întră creștini oricând un tată și o mamă, uitându-și de dragostea cea firească către fii, aduc la moarte nu viața cea vremealnică, ci însuș sufletul născuților lor, totuși nu s-ar face

prea mult. Drept aceea, cine poate suferi că, întâmplându-se adeaseori aceste întâmplări, nici unul nu se turbură, nici unul nu plânge, nici unul nu înalță glasul, ca să le împiadece de cu bună vreamă sau, de nu alta, încai să le mustre? Eu, în cât e despre partea mea, nu vreau se fiu vinovat de o tăcere păgubitoare ca aceasta. Vreau să vorbesc mai chiar decât oricând, arătându-vă acea mare greșală, carea o faceți voi oricând: necrescând voi pre fiii voștri după porunca cea dumnezeiască, prin apostolul, întru acesta chip voao dată: „Creașteți pre ei întru învățătura și certarea Domnului!”, vă faceți ucigașii fiilor voștri. De această dată numai despre o greșală a voastră voiu cuvânta, carea mai lesne și mai întâiu de toate o faceți întru creșterea fiilor voștri, adecă când vă leneviți și lăsați de a învăța ceale bune pre fiii voștri, cu carea dați pricină feților voștri a se pierde sufleteaște și a se osândi în veaci. Mare și cumplită greșeală iaste aceasta. Întru carea ca să nu cădeți sau de, până acuma, prin neștiință, ați căzut, ca greșala voastră cât mai curând să o vindecați, precum strinsă deatorie aveți, așa doao fealiuri de lucruri se cuvine să învățați pre fiii voștri: întâiu, trebuie să-i învățați ceale ce se cade să știe ca creștini, a doao, ceale ce se cade se facă ei ca creștini. Despre amândoa, până voiu cuvânta, luați aminte!

Adeaseori, Duhul Sfânt încredințează fiilor ca, cu de-adins, să asculte și să țină aminte învățătura părinților săi: „Ascultă, fiule, învățătura tătâne-tău și nu lepăda legile maicii tale!” (Pilde, cap 1, stih 8). Aceaeși, mai cu acealeși cuvinte, adeaseori o pofteaște Duhul Sfânt. De unde iaste sămn că nu se îndestulează Dumnezeu ca să învățați voi pre fiii voștri numai niște rugăciuni dărmate, și apoi să nu mai gândiți alta. Ce folos iaste a ști Credeul și a nu priceape ceale ce se cuprind într-însul? Aceasta iaste a hrăni pre ticăloșii aceia numai cu vederea pâinii sau, mai mult, numai cu mirosul ei. În veacurile ceale dintâiu ale lumii nu era cărți, de vreamă ce se creade cum că Moisi întâiu au scris cărți. Deci, în veacurile acealea, câte au curs înainte de Moisi, toate cărțile, zice sfântul Ioan Gură de Aur, era limbile părinților, prin care se trimitea la cei următori cunoștințele ceale ce sânt de lipsă spre mântuire. Cum, dară, ar fi putut creade bine norodul, dacă aceia părinți așa ar fi lucrat precum ai noștri, adecă de ar fi fost îndestulați numai cu atâta, să facă pre fii să înveațe de rost niscari cuvinte, care nici cei ce le spun, nici cei ce le învață nu le înțeleg? Alta iaste de lipsă, dacă vreați să faceți destul deatoriei voastre. Se cade a le tâlcui lor tainele ceale mai căpetenii ale sfintei credință, și osebit aceaea ce au de a creade despre Sfânta Troiță, despre întruparea Fiiului lui Dumnezeu, fără de a căroră chiară cunoștință, așa se creade, că nimene nu se poate mântui. Lucru cel mai rău iaste că unii nici acest puțin nu-și învață fiii săi sau toată grijea o lasă pre muiare, ca și dobitoacele acealea care, după ce au născut pre născuții săi, toată grijea creșterii o lasă pre partea cea fămeiască.

Îmi veți răspunde că voi învățați pre fiii voștri ceale ce la știți voi și că, neștiind voi mai mult, nici nu puteți să-i învățați mai mult. Aceasta iaste aceaea de carea mă doare mai tare, că atâta prostie și atâta neștiință stăpânește în lume. Ce știe norodul despre Hristos? Ce știe despre Dumnezeu? Știe numele, ca să-l pomenească în toată sfada sa, ca să-l calce supt picioare în tot contractul, în vânzare, în cumpărare, în toată tocimala, ca să-l defaime cu sudălmii blăstămate în tot prilejul. Tainele credinții au nu se învață nicecum, au se învață cu atâta întunecime, cât mii de rătăcirii se meastecă, ca și în lucrurile ceale ce se văd departe, întru care ceale ce sânt rotogoale nu se arată fără în chip de lătăușe. Așa norodul de obște priveaște nemărginitele bunătăți ale raiului, și nehotărâtele reale ale iadului le priveaște ca niște bunătăți, și ca niște reale nebăgate în samă așa le priceape de puțin. Și, întru această mare neștiință, ce bine se poate face? Nu se viețuiaște creștinește, se viețuiaște mai puțin

decât omenește: „Unde nu iaste știință sufletului, acolo nu iaste binele.” (Pilde, cap 19, stih 2). De aceasta, dară, mă doare mai tare decât de toate realele în creștinătate, nice nu-mi aduc aminte niciodinioară de aceasta și să nu mă năcăjesc foarte. Dară, să nu jeluiesc fără nici un folos, răspund a doao la răspunsul vostru, că, dacă nu știți mai mult, sânteți dară deatori a trimite fiii voștri la învățătură, de nu sânteți încă deatori a veni și voi cu dânșii. O mamă, carea nu are țiță de a-și ținea pruncuțul, nu-l poate lăsa să moară de foame, zicând că „firea nu mi-au dat în piept mai mult”. Pentru aceea sânt daicele, ca să ajute neputința maicelor. Deci, în treaba noastră, daicele sânt preoții carii trebuie să plinească nedestoiniciia părinților, dând laptele carele iaste de lipsă la viața cea creștinească. Pentru ce, dară, nu trimiteți, ba pentru ce nu aduceți pre fiii voștri la besearică, ca aci să învețe ceale de lipsă? Au doară vreați să rămâneți biruiți însăși de fierile ceale sălbatece întru milă cătră născuți, lăsându-i, pentru leanea, să moară de foame? Povestește Plinie,⁽¹⁷⁾ în cartea 8, cap 27, despre o fiară ce se chiamă răs, că, văzând pre fiii săi ce căzuse într-o groapă adâncă că mor de foame, atâta se amărî și se năcăji, cât se plecă a ieși din codru și a veni la drumul cel de țară, unde, întâlnindu-se cu un drumariu, cu atâtea seamne de durere și de umilință ceru de la dânșul ajutoriu, cât îl plecă să meargă după dânșu și să scoată dintru adâncul acela pre micuții aceia, carii acum mai mult era morți decât vii. S-ar cuveni, la o shoală noao ca aceasta, să se trimită părinții noștri, pentru ca de la fierile ceale sălbatece să se învețe a le fi milă de sufletele feților săi, carii mor de foame fără de ajutoriu: „Pruncii au cerut pâne, nu iaste cine să frângă lor”. (Plângerea Ieremie, cap 4, stih 4). În vremile ceale dintâiu ale creștinătății, înainte de a boteza pre vrun creștin, știți ce să făcea? Se puneă între catihumeni, adecă întră cei chiemați, întră carii luni și ani trebuia să fie, adecă atâta vreme trebuia să fie întră catihumeni, câta era de lipsă pentru ca să învețe bine tainele și dogmele care trebuia să le creadă. După aceea, cu vreme, pentru că murea unii fără de botez, îngădui besearica a se boteza și de mici, cu nădejde că-i vor învăța părinții ceale de lipsă, când vor fi destoinici cu vârsta a le priceape, pentru a căroră împlinire se pun credințeari nașu și nașa. Că pentru aceea sânt nașii la botez rânduți, pentru ca se fie credințeari, cum că părinții vor învăța pre fiii lor ceale de lipsă spre spăsăniia sufletului, și niciodinioară nu vor lipsi întru deatoriia sa. Și totuși atâta să lipsească întru aceasta, cât e chiar mișelătate. Deci încai ajungeți, creștinilor, la aceia carii pot ajuta. Mănați fiii voștri la învățătură, că, de nu, voi păcătuți păcat de moarte, voi sânteți vreadnici de afurisanie, voi sânteți pierduți, ca cei ce sânteți ucigași fiilor voștri. De vă mirați de aceasta, iaste sămn că nu priceapeți cât câștigă diavolul întru neștiință și cum vânează el de bine întru această apă turbure, unde nu se văd mreji.

O, cinstiți părinți, cum se bucură toți diavolii de prostiia voastră, cum vă mulțimesc și cât de cu voie bună vi se închină de sănătate, pentru că nici voi nu vă învățați fiii voștri, pentru neștiința voastră, nici la aceia carii sânt harnici a-i învăța nu-i mănați. Și apoi, voi socotiți, cu un răspuns așa ușurel, să ștergeți lacrimile de pre ochii sfintei besearici, carea dintru adânc suspină, când veade că cei ce sânt afară de besearica cea pravoslavnică mai tare se nevoiesc a otrăvi cu învățătura cea vicleană pre pruncuți, decât pravoslavnicii a-i apleca cu învățătura cea adevărată? Răspunsul cel de obște al vostru iaste că pentru aceea nu puteți mâna pruncii voștri la învățătură, că au de a griji dobitoacele voastre. O, cât de cu dreptul, dară, numi prorocul cumpenele noastre mincinoase, de vreme ce întru acealea mai mult apasă o vacă grasă decât un suflet! Sfântul Ioan Gură de Aur nu se poate mângăia de amărăciune, văzând atâta nedreptate, că ajung părinții a ținea mai multă samă pre dobitoace decât pe fii: „Mai mare grije avem de asini și de cai decât de fii”. Nu iaste, dară, acum singură casa lui Irod, de carea să se poată zice cu adevăr ceaea ce zise împăratul Avgust, că aci, adecă la casa lui Irod, mai

bine ar fi să te naști porc decât să te naști om. Și în căsile creștinilor încă iaste aceea, de vreme ce creștinii poartă mai mare grijă de un dobitoc urât și întinat, decât de un mieluşel curat. Au nu iaste așa, creștinilor? Voi, pentru porcul vostru, plătiți la păstoriu, luați sama să nu se rătăcească, într-o seară, de nu vine acasă, nu vă dați odihnă până ce nu-l aflați și-l hrăniți după treaba lui, și-l feriți de tot răul. Iară, pentru pruncii voștri, oare câți sânteți carii să fi plătit la vrun dascal destoinic pentru ca să învețe ceale de lipsă și de folos? Oare ce grijă aveți, ca să nu cadă feciorul vostru, fata voastră în primejdiiia păcatului și să nu-și piardă sufletul? Nice o grijă nu aveți, tocma ca când nu ar fi voao fiu. Așa, dară, iaste adevărat că înaintea ochilor voștri mai scump iaste un porc decât sufletul pruncului vostru. Voao pare că vă iaste greață de vorba aceasta, dară voi, cu faptele voastre, o faceți a fi adevărată. Până când nu veți mâna pruncii voștri la învățătură și nu veți fi cu grijă întru creșterea lor, pururea oricarele vă poate împuta voao cum că voi mai puțin prețuiți sufletul fiilor voștri decât un dobitoc al vostru. Fraților, în sărbători aduceți pruncii voștri la besearică, lăsați vitele să ajune, când au a se paște sufletele născuților voștri! Și cea ce zic pentru fiii voștri zic și pentru slugile voastre, căroră, în câtă vreme le sânteți stăpâni, sânteți lor în loc de părinți, cât, precum sânteți deatori a purta grijă pentru spăseniia fiilor voștri, așa sânteți deatori a avea grijă și de sufletul slugilor voastre. Socotiți-vă, fraților, și le băgați în cap aceastea, și cu nevoință le împliniți! Altmintrea, o, ce rușine, o, ce osândă vă așteaptă la înfricoșată judecata lui Dumnezeu!

Ceaealaltă învățătură, carea sânteți deatori a da fiilor voștri, iaste să-i învățați, afară de a creade bine, și a face bine. Pentru aceasta iaste atâta lăudat, în Sfânta Scriptură, Tovit bătrânul, pentru că-și învăță feciorul de mic ca să se teamă de Dumnezeu. Se cade, dară, de cu bună vreme se băgați în capul pruncilor voștri și să tipăriți întru inimile lor adevărurile ceale creștinești, adecă să-i învățați ca să cinstească cu toată puterea pre Dumnezeu cel atotputearnic, Carele au zidit ceriul și pământul cu toate ceale ce sânt într-însăle, să aibă osebită dragoste cătră Domnul Hristos, Mântuitorul nostru, să aibă evlavie mare cătră Maica Preacurată, să fie cu cinste cătră lucrurile ceale sfinte, cătră sfintele taine, cătră preoți, cătră besearici și cătră slujba sfintei liturghiei, carea vin la besearică să o audă. Să-i învățați ca să știe cum că toate acealea, oricâte ni se întâmplă noao, fie norocite, fie păgubitoare, toate vin din mâna lui Dumnezeu, și, pentru aceea, toate trebuie să le priimim cu inimă bună, fără de cârtire. Să-i învățați, ca să știe că, orice bine facem noi, nu-l facem noi ca noi, ci noi cu ajutoriul darului lui Dumnezeu, fără de care nu putem sta împotrivă nice la o ispită carea iaste mai mică, din ceale ce se rădică asupra noastră. Să-i învățați, să știe că păcatul iaste răul cel mai mare din toate realele, și, pentru aceea, să fugă de păcat mai tare decât ca de moarte. Aceastea și alte asemenea sânt cunoștințele ceale chepetenii, care trebuie să îndrepteaze și să povățuiască viața unui creștin. Și aceastea trebuie străcurate întru inimile pruncuților, ca să rămână statornice pururea. Nice să nu-mi stați a zice că voi lăsați grija aceasta pe preoți. Toți preoții nu pot face atâta bine pruncilor, precum părinții lor, de vor începe de cu bună vreme, și nu vor înceta a-i învăța. Pentru că pruncii nu cunosc pre nimene așa vreadnic precum pre părinți, și țin pre părinții săi ca când ar fi niște dumnezei pământești. Pentru că pruncii dintru început așa pricep că nimene nu iaste în treaptă mai înaltă decât aceia carii i-au născut pre ei. Pentru aceea, această mare putere, care o au părinții dintr-o treaptă ca aceasta preste duhul fiilor, face ca cuvintele care coboară de la părinți la fii mai adânc să pătrundă întru sufletul fiilor. Afară de carea, necurmarea aceiași învățături adaogă încă puterea cuvintelor părințești, precum vedem că florile în livezi mai mult folos au din roao cea din toată dimineața, decât din ploaia cea din toată luna. Ce e mai mult, părinții pot face să fie cuvintele sale mai puternice

cu pilda faptelor celor bune, trăind de-a pururea înaintea ochilor lor, ca și niște ceasuri care arată ceale ce zic. Și, mai pre urmă, părinții nu au numai limbă de a învăța, ci și mână de a îndrepta. Creșteți pre ei întru învățătura și certarea Domnului!

Fără că aci iaste unde greșesc părinții mai tare, carii, precum nu știu învăța binele, creșteți pre ei întru învățătură, așa nici nu știu muștra răul, creșteți pre ei întru certare, ba, pentru nu știu ce dragoste ce au cătră fii, carea nu e dragoste, ci urgie, le îngăduie lor multe lucruri, necăutând la paguba carea cu acealea lucruri o pricinuesc și fiilor, și șie: „Cel ce iubeaște pre fiul său, bate” – zice Duhul Sfânt la Sirah, cap 30, stih 1 –, că de nu-l vei bate și vei râde în ochii lui, auzi ce zice iară acolo, stih 9: „Hrăneaște pre fiul tău, și te va înfricoșa, joacă-te cu el, și te va întrista. Nu râde cu el, ca nu, împreună cu el, să te doară, și mai pre urmă să-ți strepezască dinții”. Mai demult, zice Ieronim, la cap 16 a lui Iezechiil, că pre prunci îndată cum se naștea, îi presera cu sare din sfatul doftorilor, pentru ca să se întărească mădulările lor. Acum, părinții noștri ar dori să-i poată acoperi cu zahăr. Ce mirare iaste apoi, dacă, când sânt mari, toate amărăciunile le primesc în casă: „Pleacă grumazul lui la tinerețe și frânge coapsele lui până e prunc, ca nu cumva, învărtosindu-se, să nu te asculte.” (Sirah, cap 30, stih 12). Așa, bate pruncul până e mic, pentru că dacă va crește, va vrea el să poruncească, nu va creade cuvintelor tale, socotindu-se că el știe mai mult decât tine, și, pentru pânea cu carea l-ai hrănit, el îți va da fiire. Să te ferească Dumnezeu de vânturile care se rădică în ziori. Acealea nu se așează curând. Dacă se învață pruncii dintru început a nu vă asculta, a se îndărătnici, a vă răspunde, a face ceaea ce le place, eu vă prorocesc că în casa voastră va fi un vifor foarte lung de nepăciuire. Nice să nu zici că fiul tău e de o fire rea, și pentru aceea a-l pedepsi nu foloseaște nemica. Ba bate-l, nu te slăbi, și vei vedea că va folosi. Nice miierea nu e albă din fire, și totuși, cu multe bățai, se albeaște.

Ci jealea iaste că mai de multe ori și tata, și mama, în loc de a certa pre fiii săi cu mâna, îi ceartă numai cu gura, adevă îi blastămă pentru orice nemica, și nu iau sama ce pagubă aduc blăsteamele aceastea fiilor: „Blastămul mumei dezrădăcinează temeliile.” – zice Duhul Sfânt, la Sirah, cap 3, stih 9, și tocma de a-l îndrepta pre prunc, spăimântându-l cu blăsteamele aceastea, ce folos iaste că atunci îndreptezi o greșeală mică și-l înveți pre prunc alta mai mare, adevă îl înveți a blastăma. Afară de aceea, frica aceasta pre lesne se schimbă în sumeție, dacă certările toate se sfârșesc întru strigări și întru gâlcevi, și dacă toate viforele nu au alta, fără tunete.

De doao greșeale trebuie aci omul să se ferească. Omul carele e petrecut de beat nu se mânia niciodată, pentru că atunea nu are nice țiră de minte, ca să poată priceape strâmbătatea ce i să face de la alții. Iară omul carele nu e de totului tot beat se mânia, și se mânia mai tare, pentru că are atâta minte, cât poate priceape strâmbătatea ce i să face, și nu are atâta minte, cât să socotească strâmbătatea cu cumpăt. Așa unii părinți sânt atâta de beați de dragostea pruncilor săi, cât să fac cu totul năuci, toate le lasă după voia pruncilor, nu-și deschid gura niciodinioară. Alții sânt jumătate beați, cunosc cu adevărat realele care le fac pruncii și doftorii carea ar fi de lipsă, dară le cunosc întunecat, cât nu știu ținea cumpăt. Pentru aceea, fac larmă, suduie, blastămă pre prunci într-atâta, cât se poate zice de fieștecările dintră aceștea: „Cu domnul dracilor goneaște dracii”. Ca să scoată un drac din casă, bagă altul mai mare. Deci, întru creșterea fiilor voștri cu acea necurmată nevoință, să fiți cinstiți părinți, ca să învățați pre fiii voștri și ceale ce trebuie să creadă ca creștini, și ceale ce trebuie să facă ca creștini, adăogând la aceastea și certarea sau bătaia, când purtarea fiilor, peristasurile și înțelepciunea, carea se cade să o aibă părinții, o sfătuiesc. Că așa, și sufletul fiilor, și al vostru

îl veți mântui, și aici, pre pământ, încă pentru niște fii așa bine-crescuți, împreună cu voi, se va bucura patria toată.

Didahia 8

„Fii urâți se fac fiii păcătoșilor.”
(Sirah, cap 42, stih 8)

Cearcă dascalii pentru ce Dumnezeu nu zidi pre toți oamenii deodată, precum zidi pre toți îngerii deodată, ci voi, dintru început, să fie părinți și maice, urzând de la un bărbat și de la o muiare toate neamurile viitoare, care avea de a umplea apoi tot pământul. Multe sânt răspunsurile care se dau la această întrebare, ci eu, de ași avea loc de a vâri întră acestea răspunsul mieu, ași vrea să zic că Dumnezeu pentru doao pricini făcu aceasta: una – pentru binele fiilor, alta – pentru binele părinților. Mare bine era părinților a fi priimiți de dumnezeiasca pronie, ca să fie unealte de ajutoriu la mai mulți alții, și în rândul firei, și în rândul darului: în rândul firei, împărtășind viața cea vremealnică altor oameni asemenea lorși cu nașterea, în rândul darului, ajutorindu-i cătră viața cea veacinică, cu creșterea. Așijderea, mare bine era fiilor a priimi mai cu dulceață de la un început văzut această învățătură dreaptă și această povățuire cătră sfârșitul cel de pe urmă. Așa se înlungeaște de multe ori calea unui părăru, pentru ca să cură apa mai lin și mai cu dulceață să reveneaze aceale livezi înflorite și aceale lunci roditoare, prin care treace. Și aceasta au și fost pricina pentru carea au și făcut Dumnezeu din căsătorie taină. Pentru că, de ar fi rămas căsătoriți numai supt povața proniei cei firești, ar fi crezut poate creștinii cum că Dumnezeu nu poștează de la dâșii fără numai prăsirea familiilor, dar, de vreme ce Dumnezeu au sfințit pre bărbat cu o taină așa slăvită, au sfințit pre muiare, chiar se vede că vrea a se întrebuința și cu unul, și cu alta, ca și binele darului și al mării ce-l dă lor, adevă bărbatului și muierei, să-l împărtășească făpturilor ce se vor naște din dâșii. Iată cugetul cel prea înalt a Dumnezeului nostru. Ci mulți dintră părinții cei creștini îl strică foarte, carii, îndestulindu-se cu atâta, că au dat viață născuților lor, ca când cu aceasta ar fi împlinit tot lucrul, nu au apoi mai mult nice o grije, ca să le dea lor și a vieții bine. Ba, o, vai! Mulți părinți încă își învață fiii săi la răotăți, cât mai pre urmă aceștea vin a fi, și înaintea lui Dumnezeu, și înaintea patriei, nesuferiți pentru năravurile lor ceale reale, ce s-au prefăcut lor întru fire. „Fii urâți se fac fiii păcătoșilor”. Despre aceea, dară, voiu să cuvintez, cum că unii părinți, crescând pre fiii săi, nu numai se lasă de a-i învața binele, ci încă la atâta ajung, de îi învață reale. Și în doao chipuri se află că părinții își învață fiii la rău: întâiu, cu pilda cea rea, a doao, cu sfatul cel rău. Luați aminte!

Pilda pre atâta are mai mare vârtute de a îndemna decât cuvintele, pre cât mai lesne iaste a creade ochilor săi decât auzului. De nu vom vrea încă a zice că cuvintele nu sânt alta fără o icoană a lucrării, pilda iaste însăși lucrarea. De unde, pre cât e mai cu treabă când face neștine un lucru prin sine, decât când îl face prin alții, pre atâta e mai cu treabă și mai cu puteare când cineva face aceea la carea vrea să îndeamne pre altul, decât când o zice. Vedeți, dară, cât e de păgubitoare o plidă rea, măcar de la cine să vină. Cu cât dară mai vârtos, de va veni aceea de la părinți? Afară de putearea aceea carea o au de obște faptele spre a ne mișca ca să le urmăm, se cade a se socoti putearea carea mai mult o au faptele părinților, pentru doao pricini. Cea dintâiu iaste despre partea părinților, carii, pentru cinstea aceea carea o au tipărit Dumnezeu întru toate rodurile cătră pricina lor, foarte sânt cinstiți de fii. Adevărat, tinerii aud numindu-se aorea căpeteniei, episcopi, crai, împărați, dară, pentru că nu-i văd, numele aceaste de cinste nu deșteaptă într-înșii atâta cinstire, câtă deșteaptă numele cel de tată și câtă

deșteaptă stăpânirea aceea, carea o au înaintea ochilor săi. De unde, orice lucrare părintască lor le iaste o leage cu ochii închiși priimită ca bună, fără de altă ispitire. Ceealaltă pricină iaste despre partea fiilor carii sânt mici, pentru că nu sânt destoinici încă a judeca, trăiesc cu urmarea, adecă fac ce văd, precum cei ce învață a zugrăvi nu știu zugrăvi fără de pre altă icoană. Drept aceea, nu se poate tâlcui putearea carea o are viața cea bună sau cea rea a părinților și a maicelor spre a face pre născuții lor aseamenea și într-o năravuri, atâta cât mai lesne iaste a și-i asămăna și într-o chipul traiului, decât a și-i asămăna și într-o făptura obrazului. O, cât de adevărat iaste graiul înțeleptului Sirah în treaba aceasta, când zice la cap 11, stih 30: „În fiii săi se va cunoaște omul”.

Pentru aceea, foarte luați aminte, iubitorilor, că se cade să țineți ochii nu numai la spăseniia voastră, ci și la acelora pre carii îi aveți născuți din voi, pentru că, de vă veți prăpădi, nu vă veți prăpădi numai pre voi: „Ca unul din boiari cădeți”. (Psalm 81, stih 7). Veți muri ca niște căpetenii, adecă nu singuri. Niciodinioară nu se întâmplă, în răsămire, să cadă numai căpeteniile oastei. Ba, când se întâmplă de cad și generarii, poți zice fără îndoială că soldații s-au prăpădit cu totul: „Ca unul din boiari cădeți”. Deci voi mă faceți să râd când, pentru ca să vă arătați cu râvnă într-o creșterea cea bună, vă lăudați fiilor voștri că-i veți bate, dacă nu roagă Dumnezeu seara, când se duc să se culce. Ia puneți-vă voi cu mâinile cruciș a zice rugăciunile în toată seara, și veți vedea că fiii voștri vor urma voao. Pre prunci se cade a-i învăța la rugăciune, precum se învață a umbla: nu cu cuvinte, ci prinzându-i de mână și, așa umblând cu dânșii, sprijinindu-i din pas în pas. Spun că mierla niciodată nu cântă mai bine decât când își crește puii, pentru acea mare grijă carea o are, ca să-i învețe bine. Deci voi, creștinilor, pururea se cade să fiți cu evlavie și pururea să viețuiți creștinește, dar mai vârtos decât oricând trebuie să faceți aceasta când sânteți părinți și când aveți fii, pentru că atunci îndoit sânteți deatori a viețui bine, și cu mult încă mai deatori a vă feri de rău, de vreme ce pildele ceale reale mai lesne se priimesc decât ceale bune. Socotiți că toate păcatele voastre păgubesc de multe ori pre fiii voștri, precum se pare unor bogoslovi, răzimându-se de cuvintele Domnului: „Eu sânt Domnul Dumnezeu, Dumnezeu răvnitoriu, cel ce răsplătesc păcatele părinților în fii.” (Ieșire, cap 20, stih 5). Și, pentru aceea, de vor fi și ascunse păcatele voastre, încă păgubesc pre fiii voștri. Cu cât mai vârtos, dară, îi vor păgubi păcatele care le faceți în vederea tinerilor voștri? Că, într-o întâmplare ca aceasta, afară de greotătea pagubei, se adaogă și aceea, că năravul vostru se leagă și se lipește și de fii.

Cine dară poate suferi, socotind puțina grijă cu carea trăiesc unii părinți, așa cât ei învață întâiu pre casnicii săi fărădeleagea? Și doară nu zic eu adevărul? Cine au învățat pre pruncul acela a batjocori în mânia numelui lui Dumnezeu înainte de a-L cunoaște? Au nu mumă-sa, carea într-o toată ațitarea are în gură: „Bată-te Dumnezeu!”, „Trăsnească-te Dumnezeu!”, „Fulgere-te Dumnezeu!”? Cine au învățat a sudui leagea, sufletul, crucea, lumina și altele? Au nu tată-său, carele s-au obicinuit cu cuvinte sfinte ca acestea a-i face ascultători pre cei din casă și a-i înfricoșa? Și în ce shoală pruncul acela au învățat a chiea pre dracul de atâtea ori în zi? Doară au învățat afară de casa cea părintească, unde părinții, seara și dimineața, tot de acestea didahii și învățături fac familiei sale? Am cetit că, rătăcindu-se odinioară un prunc mic și plângând bietul pruncuț, îl întrebară cei ce s-au întâlnit cu dânșul, pentru ca să-l poată duce acasă, cine îi iaste tată. Răspunse pruncuțul: „Tatăl meu e dracu”. „Dară mumă-ta?” – întrebară ceia, mirându-se. Răspunse pruncuțul: „Mumă-mea e dracu”. „Dară casa voastră?” „Casa noastră e casa dracului.” – răspunse nevinovatul prunc. Pentru că bărbatul, strigând asupra muierei, era obicinuit a zice: „Tu ești chiar dracu.”, și muierea, strigând asupra fiului, era

deprinsă a zice: „Tu ești copilul dracului.”, și amândoi, când se mânia zicea: „Aceasta e casa dracului”. Vedeți cât e de lipsă să-și ia sama părinții și maicele ce grăiesc în casele lor.

Așa, unele cuvinte necurate care adeseori le aveți în gurile voastre, dacă nu vă sfițiți a le grăi, pentru că într-un voi nu lucrează nemica de rău, trebuie să vă sfițiți pentru răul acela, carele pot să lucreze într-unii voștri cei tineri, dacă le vor auzi. Ciutele nu simțesc nice o vătămare dintr-aceaea că mânâncă șerpi și totuși, când apleacă, adecă când au viței sugători, se feresc a mânca șerpi, pentru frica să nu vatăme viței săi cei slăbuți. Ce nebunie iaste, dară, aceaea a unor căsătoriți, carii, șezând la masă, să socotesc a le fi slobod lor cu aceaea volnicie a grăi înaintea fiului său și înaintea fiică-sa, ca când ar fi singuri în cămara lor, neluând aminte că ceaea ce iaste bucată pentru cei mari, carii știu acum traiul lumii, e venin pentru cei tineri, carii n-au învățat încă aceaea. În bătlia asupra curăției, cea dintâiu carea dă sămn cu trâmbița iaste curiozitatea, adecă zburdarea sau cheful carele îl are omul a ști ceva. Aceasta îngână și impinge pre prunci ca să voiască în toate lucrurile a ști pricina pentru ce, și această curiozitate, apoi, iaste aceaea carea îi impinge pre ei a face păcatele ceale dintâiu, pentru ca să știe ce iaste aceaea.

Și dacă așa cu grije trebuie părinții și maicele a se păzi de vorbe, socotiți cu câtă grije trebuie să se păzească de fapte. O, de ași putea eu face să mă înțeleageți fără de a grăi! Ci nu se poate. Trebuie, dară, să-mi fac silă și să grăiesc. Mare nepriceapere a căsătoriților acelora, carii culcă noaptea într-un pat cu dâșii pre fiii săi, fără de a lua sama la paguba cea prea mare, carea se poate întâmpla și se întâmplă! Nu știți voi că unii prunci aorea să nasc cu dinți? Voiu să zic că pare că nu capătă răotătea cu vârsta, ci o au cu sine în pântecul maicii sale: „Rătăcit-au din pântec.” (Psalm 57, stih 3). Un prunc de zece ani, culcându-se cu daica lui, o făcu mireasă, așa cât el se află a fi tată și a avea fiu cu puțin mai mic decât dânsul. Au nu vor da samă, dară, înaintea lui Dumnezeu părinții și maicele care zic: „Nu iaste primejdie, sânt prunci nevinovați”. Tocma pentru că sânt nevinovați, mai lesne pot învăța răotătea. Oleul, cu cât iaste mai vergur și mai curat, cu atâta mai lesne ia miros, ori bun, ori rău, din lucrurile acelea ce se toarnă într-însul. Câți fii ticăloși, într-un răsărirea anilor celor dintâiu, pierd floarea nevinovăției ceii din botez! Și de unde e preste tinerealele mlădițele aceștii viei o brumă reace ca aceasta, carea așa curând fără de nici o milă le omoară? Se coboară aceaea din ceriul cel nenorocit al părinților lor, carii într-un răsugarea patimilor sale nu mai multă grije au, decât de ar fi limpede dobitoace. Un om odinioară, precum povestește Elian la istoria sa, cartea 13, cap 2, un om fărădelege, pentru ca să dobândească o sumă mare de bani, omorî pre un drumariu adormit în casa sa și-l îngroapă. Nu se păzi el în fapta aceasta de doi fii mici ce avea, puțin băgând sama de ei, pentru că era micuți, dar se înșelă foarte. Acești doi frățiori, nu după multă vreme, rămânând singuri în casă începură a vorbi într-o sine: „Dăi, să facem și noi ce au făcut tatătu?” Și se sfătuiră ca cel mai micuț să se întinză pre pământ, ca când ar dormi. Cel mai mărișor lu același cuțit al tatâne-său și junghie pre frate-său, cât, îndată, somnul cel nălucit se schimbă într-o moarte adevărată. Într-aceaea, ucigașul, spăimântându-se de cumplita întâmplare, începu a plânge și a se văieta cu glas mare. Mumă-sa, auzind vaietele pruncului, alergă cu grabă și văzând pre un fiu junghiat, pre celalalt cu cuțitul crunt a mână, de atâta dureare fu cuprinsă îndată, cât, ieșindu-și din fire, cu același cuțit omorî pre cel viu. Ajiungând veasta lucrului acestuia la bărbat, se înturnă acasă și apucând o lance, o pătrunse cu ea pre muiare, cât trecu până de ceaea parte. Și prinzându-l și pre el, mărturisi nu numai această arătată ucidere, ci și ceaalaltă a drumariului, și așa peri și el ca un blăstămat. Ce ziceți voi acum, voi, carii vă încredințați despre nevinovăția fiilor, ce ziceți? Dacă nevinovăția aceasta a pruncilor voștri poate primi niște

pilde așa protivnice omului, așa sălbatece, de tirănie, creadeți voi că nu va primi alte pilde mai firești, mai ușoare, de desfătare? Și apoi, dacă tatăl, nedestulindu-se cu muiarea cea pre lege, ș-ar ținea una fără de lege, socotiți iarăși că doară nu va fi lesne tinerilor a urma lui? Povestește Avgustin⁽¹⁸⁾ că un păgân, văzând o icoană carea închipuia pre dumnezeul păgânilor, Joi, în faptă de rușine, cu glas mare strigă: „Eu, un omuț, să nu fac aceasta?” Eu, un om prost, să mă tem a face aceea ce fac dumnezeii? Așa vor zice fiii: „Dacă tatăl meu, că e bătrân și are muiare, nu se îndestulează a bea din izvorul său, ci turbură toate apele de prin vecinătate, doară eu voi fi deatoriu a mă rușina, carele sânt necăsătorit și sânt în floarea cea mai mândră a tinerețelor mele?” Du-te apoi de-l dojenește și-l ceartă pre fiul tău acesta. Ce dojană? Tu vrei, cu pântecele plin, să propoveduiești ajunul?

Dară ce ar fi, dacă părinții și maicele, afară de scandăla carea o dau fiilor săi făcând lucruri reale înaintea lor, ar adăuga altă scandălă, adevă de i-ar îndemna încă cu cuvântul și cu sfatul la reale? Și totuși la aceasta încă ajung părinții, cât diavoli pre părinți îi pun ispravnici mai mari spre osândirea sufletelor celor nevinovate. Eu știu că featele, din naștere, poartă deșertăciunea cu sine. Totuși cine li-o bagă mai tare în cap și cine le îndeamnă mai tare la mândrie, fără maicele lor, care le înfruntă încă dacă le văd că nu au grije de podoabă? Dacă maicele, de cu bună vreamă, ar defăima obiceiul acela de a se împodobi cu atâta mândrie și a se arăta așa împodobite, poate că ar desrădăcina obiceiul acela dintru inimile fetișoarelor. Dară, în loc de a defăima obiceiul acela, îl închipuiesc și-l arată, cum că e de lipsă și trebuie măcar cât de făr' de cumpăt și fără de rușine a se înfrumseța, pentru ca să se poată mărita. Și așa, în loc de a dezrădăcina obiceiul podoabelor celor fără treabă, încă îl cresc, fără de a lua aminte la paguba cea mare carea o fac sufletului ticăloaselor sale fiice, care, trufindu-se cu acea deșartă podoabă, de vreamă ce nu au altă mai mare dorire în inimă decât să vadă și să fie văzute, închid calea tuturor însuflărilor celor de mântuire și pun cea mai mare împiedecare întru sine și întră Dumnezeu, carea iaste truflia: „Cum puteți voi creade, mărire unul de la altul luând?” – zice Hristos, la Ioan, cap 5, stih 44.

Nice nu se îndestulează maicele că povățuiesc pre featele sale prin primejdii tănuite spre perire, ci le duc încă de mână tocma deasupra râpii prăpastiei ceii chiară. Va fi o tinăra carea, sau pentru rușinea ei cea firească, sau pentru că știe că de multe ori au căzut în păcat, va voi a se trage de la prietșugul unui tinăr, și totuși mumă-sa, carea ar trăbui ea întâiu să o sfătuiască a rămânea întru cugetul acesta, adevă ca să nu se zăbovească cu feciorul acela, ea întâiu se nevoiaște a-i scoate acel gând din cap, zicând că trebuie să primească pre toți, cătră toți să fie cu voie bună și să nu fie așa îndărătnică, că, altmintrea, nu se va afla nici unul carele să o ia la joc sau se voiască cândva a o lua și e mireasă. Auziui odată povestind că un boiaru, noaptea, suflând vânt, fu otrăvit cu o făclie de la acela, carele, mergând înainte, se arăta a-i face lumină, ca să vadă pre unde merge, și într-aceaea îi da fum otrăvit, ca să-i pricinuiască moarte. Cu adevărat, maicele, întru povățuirea lor cu carea își povățuiesc featele, nu au acela gând și acela sfârșit, carele au avut otrăvitoriul acela, dară, în cât e despre rodul povățuirii, asemenea rod iaste, de vreamă ce, întru aceeași vreamă, când învață pre featele sale cum trebuie să se poarte,ucid sufletele lor.

Ce vom zice apoi, de s-ar afla oarecare să vândă cinstea featelor sale, pentru ca mai lesne să le poată îmbrăca sau mărita? Întâmplarea atâta e strașnică, cât eu nu am cuvinte a grăi despre aceea precum se cuvine. Voiu zice numai că, dacă, după judecata Mântuitorului, acela ce smintește orice suflet iaste vreadnic să i se lege o pîiatră de moară la grumazi și să se arunce în mare, o mamă, carea smintește sufletul cel nevinovat aceia ce iaste născută din trupul

ei, ar fi vreadnică să fie aruncată în mare, nu cu o piatră de moară legată la grumazi, ci cu un munte.

Ci, ca să cuvântăm despre lucruri mai puțin stricătoare, și părinții încă împlinesc bine slujba ce le iaste pusă lor de Sătana, ca să-i ajute lui spre osândirea tinerilor lor. Aorea, de mici, aceștea nu numai se învață a face pagube, ci încă aduc și acasă din ceale ce au furat, și nu numai aduc poame furate, ci, aorea, și găini, și mielusei. Ce face, dară, tata? Doară cum odinioară bătrânul Tovit ceartă pre călcătoriul de leage și poruncește ca să nu se atingă lucrul cel de furat? „De unde e iedul? Au de furat iaste? Dă-l stăpânilor, că nu iaste slobod a mânca de furat.” (Tovit, cap 2, stih 13). Ba tocma împotrivă face tata: nu numai priimește lucrul cel de furat și-l mânâncă cu cei din casă ai săi, ci încă laudă mintea și destoiniciia tâlharului celui mic, ce se strădui. Și de vine pruncul acasă și povestește că au spart capul la o soție a lui, „Bine ai făcut, răspunde tată-său. De ți se laudă vrul ție, tu dă! Când eram eu tinăr, nici unul nu-mi sufla pre dinainte.” Scrie Svestonie [!]⁽¹⁹⁾ că împăratul Caligula, având îndoială, oare a lui iaste fiică-sa Drusila au doară cu altul o au căpătat muiarea lui, văzu odinioară că pruncuța, jucându-se cu alte fătute de curte, la toate le-au zgăriiat obrazul cu unghiile. Atuncea, alergând cu grabă, o luă în braț și zise: „Acuma te cunosc că cu adevărat ești a mea”. Unii dintră părinții noștri, de ar avea cumva prepus despre credința muierilor sale, cred că, auzind povestindu-se răotățile care le fac tinerii lor, ar pune jos toată îndoiala și, precum corbii, ar cunoaște că ai săi sânt născuții aceia, pre carii, după câtăva vreme, îi văd a fi negri ca și dâșii. Și așa trebuie să se crească fiii? Așa trebuia să se plinească deatoriia carea vi-o au pus Dumnezeu pre spate atuncea când v-au făcut părinți?

Să știți, iubiților, că, de santeți vinovați întru greșelele aceaste ce am arătat, se jeluiască asupra voastră Dumnezeu Tatăl, pentru că, dându-vă voao rodire și împodobindu-vă cu acea mare titulă de tată, voi vă întrebuințați spre suruparea sufletelor. Se jeluiască asupra voastră Fiiul lui Dumnezeu, pentru că, priimindu-vă pre voi ca să fiți împreună lucrători spre spăseniia tinerilor voștri, voi, în loc de mântuitori, vă faceți ispititori fiilor voștri. Se jeluiască Duhul Sfânt asupra voastră, pentru că, rânduindu-vă pre voi ca să faceți cale însuflărilor Sale întru inimile fiilor voștri, voi rătezați toată calea. Se jeluiască asupra voastră Preasfânta Fecioară, că, dorind Ea, prin mijlocirea voastră, să vadă raiul înmulțit de cetățeani, voi mai tare îl deșertați. Se jeluiesc asupra voastră îngerii păzitori, că toate ajutorințele, care le dau ei născuților voștri, le faceți zădarnice. Se jeluiesc sfinții că le răpiți soțiile. Se jeluiesc cetățile, se jeluiesc obștele, se jeluiesc noroadele toate, că de la creșterea voastră aștepta mai mult bine decât însuși de la legi, și apoi, în loc de bine, capătă rău. Și toate aceaste de nu sânt destule, ca să vă miște și să vă deșteapte, se jeluiesc asupra voastră și vă hulesc însuși fiii voștri, pre carii îi rușinați: „Pre tatăl necredincios îl vor huli fiii, că pentru el sânt de ocară”. (Sirah, cap 41, stih 10). Și ce fealiu de ocară va fi aceasta? Nu iaste îndoială, că nu vremealnică, ci veacinică ocară, carea vor avea în iad, va fi aceasta: „Din cei ce dormiia în țărâna pământului, se vor scula la ocară și la rușine veacinică”. (Daniil, cap 12, stih 2). Încungiurați de această ocară și cufundați întru această rușine, fiii cei rău crescuți vor mustra pre tată-său și pre mumă-sa, carii rău i-au crescut. Vor blăstăma pânțelele acela carele i-au zămislit, sânul acela carele i-au alăptat, zioa aceea în carea i-au născut. „Pre tatăl necredincios îl vor huli fiii”: „Mai bine ași fi avut, vor zice ticăloșii, tată un pardos și mamă o leiță! Încai nu m-ar fi învățat nici unul dintră aceștea a sudui, a grăi hule asupra lui Dumnezeu și a vieții rău. De mi-ar fi omorât numai trupul, mi-ar fi dat o moarte, carea eu cu amărăciune o voi căuta preste toți veacii, și nu o voi afla; nu mi-ar fi dat moartea aceea, de carea eu voi fugi pururea și niciodinioară nu voi scăpa. Toată dragostea

părinților miei fu întru aceea, ca să mă lasă bogat pre pământ. Dară ce-mi folosesc bogățiile acelea, dacă am pierdut ceriul?” „Pre tatăl necredincios îl vor huli fiii”. Și doară vi se pare că nu au ei drept, de vreme ce voi, din părinți, vă faceți lor tirani mai amari decât diavoli înșiși? Iubiților, să știți că de cumva vă veți osândi voi cu fiii voștri, nice voi nu veți avea în iad diavol mai cumplit decât pre ei, nice ei nu vor avea diavol mai cumplit decât pre voi. Altă grije, dară, altă nevoie trebuie să aveți, de aci înainte, întru creșterea pruncilor voștri celor nevinovați. Îndată cum să nasc, să-i închinați lui Dumnezeu și, păzindu-i apoi ca niște scule scumpe ale lui Dumnezeu, mai vârtos decât toate să-i învățați viața cea creștinească, ca și pre ei, și pre voi să vă mântuiți (pre ei, pentru ascultarea ce au arătat cătră voi, pre voi, pentru pildele ceale bune, pentru învățăturile ceale bune ce le-ați dat), ca să aveți a vă binecuvânta împreună preste toți veacii și a vă bucura întru slava raiului, unde se cade cu toată nevoia să întemeiați casa aceea carea niciodinioară nu cade.

Didahia 9

„Și voi, părinți, nu vă întărați pre fiii voștri spre mânia!”
(Cătră Efeseani, cap 6, stih 4)

Precum pre pruncii cei mici a-i certa cât de aspru, a-i bate și a nu lăsa nemica după voia lor, foarte iaste de folos, așa pre feciorii cei mari și pre featele ceale mari se cuvine mai vârtos a-i învăța cu blândețe, decât prea cu mare asprime, pentru că ispita cea de toate zilele arată că cu aceștea, de multe ori, mai mult folosește asprimea aceea carea iaste mestecată cu blândețe, decât asprimea aceea, carea îi întărește și-i înăsprește. „Și voi, părinți, nu vă întărați pre fiii voștri spre mânia”. Că, precum cei mai mulți oameni ar zice că apa cea de mare, fiindcă e sărată, mai bine trebuie se speale peatele de pre haine decât apa cea dulce din fântână, pentru că apa cea sărată iaste mai ștergătoare, totuși împotrivă să întâmplă. Pricina iaste că, spre a spăla peatele, iaste de lipsă să pătrundă apa în pănură și să o răsbată, ci apa cea de mare, fiindcă e groasă, mai puțin să poate băga în pănură decât apa cea dulce, și, așa, și mai puțin spală. Așa se întâmplă și întru certarea carea să face cu oameni de cei mai pricepuți, precum cred eu că sânt fiii voștri cei mai mari. Dacă certarea iaste dreașă cu cuvinte dulci și mai fără asprime, se bagă mai tare în inimă și spală peatele care le află acolo, iară, împotrivă, de iaste certarea prea grea, nu pătrunde înlontru și nu spală bine. Și, de vreme ce niciodinioară nu se cade pre aceștea a-i întăra spre mânia, ci cu blândețe și cu dulceață a-i povățui, cu cât mai vârtos, întru aceale lucruri, întru care firea le-au dat volnicie ca ceaea ce va plăcea lor să facă, iar nu ceaea ce va plăcea numai părinților săi, voi să zic în lucrul alegerii statului vieții. Întru carea greșesc părinții, de nu vor lăsa pre fiii lor acela stat și chip de viață să-și aleagă, care le place lor. A doao, greșesc părinții când, măcar că nu-i împiadeacă pre fii a-și aleage acela stat de viață care le place, totuși fac silă feciorului, ca cu această fată, preste voia lui, să se căsătorească, și nu cu alta, sau pre fată o nădușesc, ca după acesta să se mărite, și nu după altul. Împotiva acestor doao greșale va fi didahia aceasta. Luați aminte!

Se află aorea câte un tată carele, împrejurat de fii acum mărișori, povestind seara cu muiarea sa la foc, înceape a grăi așa: „Pre cela fecior îl vom face călugăr, pre cela în vom însura, să fie stăpân în casă, pre cela îl vom face preot; din ceaste doao feate, pre cea mai mare o vom mărita mai curând, pre ceaalaltă o vom ținea în casă, nemăritată, pentru ca să cruțăm chieluiala, carea ar trăbui să facem pe slujnică”. Dară încet, cinstite taică, că știi ce iaste sfatul tău acesta? Acesta iaste a croi haina pre altul, carea vrei să o îmbraci și să o porți tu. Și cine

v-au dat voao, părinților, o puteare ca aceasta, preste voia fiilor voștri? Dacă acela, pre carele vreați voi să-l faceți călugăr, s-ar întâmpla să prindă a iubi, să prindă la năravuri reale, cât să nu fie zi lăsată de Dumnezeu, întru carea, cu mii de greale spurcăciuni, să nu se pângărească? A-l lega cu o făgăduință veacinică de curăție au nu e a-l lega cu un lanț de foc? Și dacă fata cea mai mică, împinsă de pilda carea i-o ați dat voi când o ați învățat a dormi cu voi în patul vostru cel de căsătorie fără de nici o grije (și nu mă faceți să zic mai mult, ca să nu-mi scape vrun cuvânt din gură mai mult drept, decât înțelept; de vreme ce acum nu mai sânt diavoli carii să înveațe întâiu răotatea prea tineri, cei dintâiu sânt părinții), dacă, zisei, acea fată mai mică, pre carea voi o voiți să vă fie slujnică de casă, își va căpăta un bărbat de cei pre supt garduri, de vreme ce voi nu vreați să-i dați bărbat pre lege? A o ținea pre aceasta așa în casă, precum voi sfătuiți, au nu e a-i da, în loc de simbrie, osândă? Și, de vor peri sufletele acealea, cine va da apoi samă înaintea divanului judecății lui Dumnezeu, fără acela carele, așa de cu nedreptate, deade ajutoriu spre perirea lor? Cu adevărat, nici un lucru nu iaste carele să aibă lipsă mai de multă grije, și totuși să se facă mai orbeaște, decât aleagerea statului. Fiii se lasă, cu ochii închiși, a se povățui de părinți, și părinții, cu ochii căscați numai spre câștig și spre nimica alta, povățuiesc pre fii spre surupare într-o prăpastie ca aceea, de unde să nu-i mai poată scoate în veaci.

Carea osebit se adeverează în statul cel preoțesc, despre carele chiar se veade că nici părinții, nici fiii nu pricep ce iaste a fi preot, de vreme ce aceștea fără de nici o băgare de samă merg la hirotonie, și ceia îi îmbărbătează numai pentru dobânda cea pământească: „Nimene singur nu-și ia luiși cinstea, ci cel chiebat de Dumnezeu, ca și Aaron.” – Cătră evrei, cap 5, stih 4 – zise apostolul. Așa, fără de îndoială iaste cum că nimene nu trebuie se ia pre spatele sale sarcina aceasta fără de a fi chiar chiebat de Dumnezeu, cât Sfântul Pavel, în loc de a îndemna pre oameni spre ținerea adevărului acestuia, spuse cum că toți țin lucrul acesta; pentru aceea nu zise, ca când ar porunci: „Nimene se nu-și ia luiși cinstea!”, zise numai ca cel ce mărturiseaște: „Nimene nu-și ia luiși”. O, de ar fi și în vremile noastre adevărat ceia ce era adevărat în veacurile ceale dintâiu ale creștinătății, când trăbuia a-i căuta pre aceia carii să se pleace a lua pre spatele sale greotatea aceasta, ba încă trăbuia mai cu sila a-i hirotoni, de vreme ce, până să hirotonea, nu făcea alta, fără tot plângea și trămura. Iară acum, o deregătorie așa înfricoșată se ține ca un meșteșug de traiu. Și partea cea mai mare a părinților celor creștinești se întrebuintează cu oltariul ca cu niște cătărige, ca să-și înalță vro țiră mai sus casa. Eu nu vreau să tăgăduiesc aceea, cum că mulți sânt întră preoți carii cu laudă poartă dregătoriia sa, dară mă tem că pre atâtași veți afla, carii să nu fi ajuns cu aceeași laudă la dânsa. Adevărat că de mulți dintră preoți de nou poate zice Dumnezeu, prin prorocul Ieremia, cap 23, stih 21: „Nu am trimis prorocii, și ei alerga”. Luați aminte la cuvântul acela: „alerga”. Nu se îndestula a mearge în pași, gătindu-se cu învățătura și cu știința cea de lipsă spre această treaptă, ci, neputând ajunge în pași, aleargă tot într-un suflet, supt pohibă că iaste mare lipsă de preot în loc. Ci, ca să spunem adevărul, pricina iaste urâta dobândă. Tocma de vom și lăsa că viața lor iaste de proroc și de preot, totuși chieizarea lor nu iaste de proroc și de preot: „Au împărățit, iară nu prin Mine”. (Osie, cap 8, stih 4). Și ce lucru iaste mai nefiresc decât acesta? A voi omul să se înalțe pre sine la un stat carele iaste mai presus de firea sa! Aerul niciodinioară nu se face foc de sine, așteaptă să se schimbe în foc de la soare. Deci Dumnezeu nu vrea ca oarecarele să meargă cu picioarele sale la o cinste mai presus de fire, precum iaste preoția, încungiurând hotarale, ca să capete patroni, dând daruri, dând suplică. Voiaște ca fieștecarele să așteapte a se priimi de la Dumnezeu, ca și Aaron: „Ad-o la tine pre Aaron!” (Ieșire, cap 28, stih 1). Și voiaște ca fieștecarele să se îndestuleaze a lăsa ca Dumnezeu să facă să înflorească toiagul,

precum au făcut de au înflorit toiagul lui Aaron. (Numere, cap 17, stih 8). Nu vrea ca însuș, cu meșteșug, să facă să înflorească, precum fac acum grădinarii cei făloși, că fac odraslele să înflorească, când nu le iaste vreamea. Ci aceste învățături care au fost în gura tuturor sfinților, ca ceale ce tocma sânt de lipsă a se ținea, acum se socotesc ca niște învățături de care să nu bage samă omul cel priceput, pentru că nu se socotește primejdiia în carea să bagă cel ce fără de vreadnica chiemare aleargă a se hirotoni, și cel ce într-un lucru ca acesta nu se sfătuiște cu Dumnezeu, ci, sau cu mândria, sau cu lăcomia, sau cu părearea părinților celor neînvățați, carii își țin norocire să ajungă la atâta, cât însăși besearica să fie deatoare a da haraci sau să fie slujnică neamului lor. Ci vai de fiii aceia carii urmează părearea părinților săi în treaba aceasta! Vor vedea pre urmă că necredincioși povățuitori le-au fost lor părinții săi.

Noroadele din ostrovul Trapobana, precum scrie Plinie la cartea 6, cap 22, neavând cunoștință de Magnis, și totuși, voind a umbla cu corabiia pre mare, se ajuta în treaba aceasta cu niște pasări, care lăsându-le din corăbii slobode, pentru acel bold firesc ce avea, ca să se întoarcă la văile sale, zbură cătră uscat, adecă cătră pământ, și corăbiiarii trăgea cu corabiia în urma lor. Ci ia să vedeți nefericirea aceluia ce se lasă a se povățui de povață necuvântătoare. Pasările acelea, de arăta pământul cu zburarea lor, nu arăta nice ținuturile, nice sinurile, nice limanurile, de unde se întâmplă, cât corăbiiarii, mergând în urma paserilor acelora, de multe ori era purtați la o stâncă ascunsă în apă, unde, sfărâmându-se corabiia, perea toți. Aseamene se poate zice că se întâmplă tuturor acelora carii, pornind pre mare fără, întru acest lucru mare, a avea cunoștința stealelor, adecă punându-se într-un stat primejdios fără de chiemarea lui Dumnezeu, se lase a se povățui numai cu îndemnul câștigului celui vreamealnic și pământesc, carele iaste de a-și ajuta casa și a o înălța. Unii ca aceștea, cu cheltuiala osândeii lor, se tresvesc mai pre urmă că au greșit, că nu s-au sfătuit întru acest lucru mare cu ceriul, mai nainte de a se apuca de dânsul, și că nu s-au întrebuițat cu aceale măsuri și cu acealea povățuiri, care singure pot să ne facă a afla limanul fără primejdie. Și ceaea ce am zis despre statul cel preoțesc, zic, după potrivire, despre oricarele alt stat. Pentru aceaea, un tată bun să cade să aducă aminte fiilor ca să se roage cu de-adins lui Dumnezeu, pentru ca să le arate lor voia Sa. Spre acest sfârșit, să se ispoveduiască și să se cuminece mai de multe ori, și să se roage Maicii Preacurate, ca să fie povățuiți întru o hotărâre așa mare, de la carea se mai poate zice că mai toate atârână, de vreame ce creștinului, după darul sfârșitului celui bun, adecă după darul de a muri bine, cel mai mare dar îi iaste de a înceape bine și a se pune întru acel stat, întru carele îl voiaște Dumnezeu să fie, urmând după pronia cea dumnezeiască cu toată ascultarea, și nu mergând înaintea ei cu nebunie.

Întru acest lucru mi se întâmplă a vă arăta și altă mare greșală a voastră, părinților, carea o faceți voi asupra volniciei fiilor voștri, și iaste când, drept, nu împiedecați pre fiii voștri a-și aleage statul care le place lor, totuși faceți silă feciorului vostru ca cu o fată anume, și nu cu alta, să se căsătorească sau pre fata voastră o siliți și o nădușiți ca după un fecior anume, și nu după altul, să se mărite, după voia ei. Se află aorea părinte ca acela, carele nu se rușinează cu mii de laude sau amenințări, ba încă și cu toiagul a mână a sili pre o fată a sa ca să se logodească cu un fecior anume, și nu cu altul: „De nu vei vrea, zice, să te duci după acesta, mai mult nu-mi zice tată, nice tu mai mult nu-mi vei fi fată”. De unde ticăloasa trebuie să-și pleace capul și să se bage într-un jug așa de greu, cât iaste de greu a trăi cu un bărbat, după carele s-au măritat silită. Și aceastea făcând părinții, nu socotesc să fi făcut mai mare nedreptate decât când își leagă vita cu sila mai vârtos de un cătur decât de altul. Câte sânt apoi păcatele, și de preacurvie, și de zavistie, și de mânia, și de multe ori și însuși de ucidere, și de otrăvire, care s-au născut din căsătorie silită ca aceasta! Cât, de le-ar fi socotit părinții înainte, ar trebui să aibă

chiar inimă de piază, să le poată suferi, nu ei să fie urzitori. Nu iaste slobod, dară, niciodinioară a lega cu căsătoria vro fată sau vrun fecior, preste voia sa. Ba nice nu e slobod a-i ruga pre tineri atâta în treaba aceasta, cât rugarea să se facă silă, precum se poate întâmpla mai adeseori în muieri, care totdeauna sânt din fire mai fricoase decât bărbații și mai rușinoase. Și, de nu iaste slobod niciodinioară a mărita fata cu sila după acela, după carele ea nu vrea, arareori e slobod a nu o lăsa să se mărite după carele ea vrea. Și totuși mulți părinți o fac aceasta în toate zilele și nu-și țin păcat, sau pentru neștiința cea mare întru carea sânt crescuți, sau pentru orbirea cea mare carea o poartă cu sine dobânda casii lor, pre carea pururea o aleg judecătoriu în iubit întru aceste pricini, ci nu judecătoriu pe leage, de vream ce nu iaste ales fără numai de o parte singură.

Adevărat iaste că feciorii și featele, ca să săvârșească bine, ar trebui să se lasă a se povățui după sfatul celor mai bătrâni, pentru că sânt mai pățiți, și să se încredințeze că, cu mijlocirea aceasta, pentru vrednicia ascultării lor, Dumnezeu le va da mai bună norocire întru căsătorie. Ci totuși, când tinerii cu capu rupt voiesc altmintrea, totdeauna iaste adevărat că nu se pot sili, fără mare păcat, a se desbrăca de volnicia aceea carea iaste de obște la toți. Într-o cetate, odinioară, un căpitan avea o fată frumoasă foarte, pre carea mulți pețindu-o, o făgădui tată-său unui ostaș asemenea lui, dară fata, îndrăgostindu-se cu un fecior, nu vrea să facă după voia tatăne-său, adevărat să se mărite după acela după carele o făgăduise tată-său. Și iată o price mare în casa lor. Tatăl zicea către fată: „Eu mi-am dat parola, vreau să se plinească. Nice nu te voi da niceodinioară după acela după carele vrei tu, pentru că acela nu iaste bogat și boiaru așa mare ca noi”. Fata răspundea: „De i-ai dat dumneata parola, eu nu i-am dat, și, de nu mă lași să mă duc după carele mă rog să mă lași, mai gata sânt să mă omor cu mâinile mele”. Și pre toată mica de ceas se jura că va face așa. Într-atâta, cât, pentru hotărârea pricii, tata duse pre fată înaintea arhiereului cetății, ce era om cuvios foarte. Și ascultați ce leage făcu cuviosul! Întorcându-se către tată: „Nu e slobod, zise, a mărita fata preste voia ei, nice nu trăbuie a o opri de a se mărita după acela după carele așa tare pofteaște să se mărite. Era lipsă a gândi mai de cu bună vream și a nu o lăsa a se îndrăgosti”. După aceea, întorcându-se către fată: „Tu, zise, vei avea ceea ce voiești, dar nu vei avea bucurie”. Și așa să și întâmplă, pentru că bărbatul pre carele atâta îl dorise ea nu după multă vream fu omorât, și ea, abia fiind mireasă, rămasă văduvă. De unde se cade se înveaște părinții a nu împiedeca volnicia fiilor săi, și fiii să nu umble de capul lor, de nu vreau a se căi, că prin neascultare de părinții săi s-au întrebuințat rău cu darul carele iaste cel mai frumos întru toate darurile omului, dară și mai cu prepus decât toate, și mai lesne înșelătoriu.

Didahia 10

„Răspuns-au lor părinții lui și au zis: «Știm că acesta iaste feciorul nostru și cum că s-au născut orb. Iară acum, cum veade, noi nu știm, sau cine au deschis lui ochii noi nu știm».”

(Ioan, cap 9, stih 20)

Țână parte cine va vrea celor doi părinți a orbului din Evanghelie, eu nu le țin parte nicidecum. A mărturisi că nu știu în ce chip un fiu al lor ș-au deschis ochii? „Știm că s-au născut orb, iară acum, cum veade, noi nu știm”. Dară aceasta iaste grija carea aveți de dânsul? Aceasta pronia? Acesta gândul? Ci, pre urmă, acest orb din Evaghelie fu fericit, pentru că cela

ce-i deschise ochii fu Iisus, carele nice nu-i putu să-i deschidă ochii fără spre bine. Răul iaste că la mulți diavolul le deschide ochii. Și totuși carele iaste care să gândească, care să aibă grije de aceasta? Părinții lasă pre fiii lor de multe ori să se facă mai deșteptați de cum s-ar cădea, adecă îi lasă să se facă deșteptați întru ceale reale, și apoi nu le iaste rușine a se apăra, că ei nu știu cum s-au întâmplat de au învățat fiii lor răutatea: „Cine au deschis lui ochii noi nu știm”. Slabă și despulpată apărare iaste aceasta a părinților, pentru că, carea iaste deatoriia părinților fără aceasta, ca să aibă grije ca fiii lor mai bine să rămână pururea orbi, precum se născură, adecă într-o prostie sfântă, decât să-și deschidă ochii prin altă mână, decât prin mâna aceea prin carea se deschiseră ochii orbului celui din Evanghelie! Ci jealea cea mare iaste că pricina deschiderii ochilor fiilor sânt însuși părinții, de vreme ce părinții, pre vremile acestea, s-au obicinuit a da fiilor săi volnicia aceea, carea tocma nu s-ar cădea să li-o îngăduiască. Și această volnicie iaste de trei fealuri: volnicie de a se uita tinerii cu tinerele unii la alții, volnicie de a povesti tinerii cu tinerele, volnicie de a sta singuri tinerii cu tinerele. De aceasta mă doare sufletul mai mult decât de orice obiceiău rău și sânt silit a ceare cu prorocul izvoară de lacrimi, ca să plâng suruparea de atâtea suflete, care în toate zilele se prăpădesc întru acest adânc. Acum numai despre ceale doao volnicii dintâiu voiui grăi. Luați aminte!

De iaste vro vreme, întru carea se fie de lipsă a păzi fiicele, zice Aristotil, iaste vremea aceea când sânt tinerele. Pricina iaste pentru că atuncea, despre o parte, se sânte o foame mare de desfătare, despre altă parte, se socoteaște mai dulce desfătarea, pentru că niciodinioară încă nu s-au gustat și nu s-au făcut ispită de dânsa. Deci, în vreme aceea, nici o grije, nici o pază să nu se pară părinților destulă. Și precum cei ce se sfătuia în Cântarea Cântărilor, cap 8, stih 8, despre prunca lor, ce era încă tinerică, cum ziseră: „Sora noastră mică iaste și țițe nu are”, îndată adaoseră cu mare grije: „Ce vom face surorii noastre?” Așa ar trebui să faceți voi. Avem o fiică în floarea anilor, ar trăbui întră sine să grăiască tatăl și mama. Și voi aseamene, fraților, ar trăbui să ziceți: „Avem o soră în vârsta cea mai luneacoasă. Ce trăbuie, dară, să facem, ca să o păzim cum se cade?”: „Ce vom face surorii noastre?” Adevărat, ea se vede a fi de bună fire, cât se poate creade că ea va sta ca un zid tare asupra a orice năvală. Cu toate acestea, trăbuie să fim mai fără primejdie: „De iaste zid, să zidim preste el băști” (stih 9). Să facem o baște înaltă înaintea ei, să nu o lăsăm să vadă, să nu o lăsăm să fie văzută, că, întru adevăr, o fată niciodată nu iaste păzită destul. Un înțelept spartan, carele, privind la zidurile prea înalte ale cetății teviianilor, fu întrebat, paru-i-se destul de înalte zidurile acealea, răspunse cu înțelepciune că nu sânt destul de înalte de vor fi păzite de muieri. Așa dară, „De iaste zid, să zidim preste el băști”. S-ar cădea să păzim pre o fiică nu numai de ochii celor din afară, ci să o păzim și de ochii celor dinlontru, după cum au făcut înțeleapta Iudith, despre carea zice Duhul Sfânt că nu numai nu se lăsa să fie văzută în uliță, ci și însuși în casa sa viețuia ca o schithnică: „Ș-au făcut cort în podul casii sale”. (Iudith, cap 8, stih 5). Și totuși părinții și maicele nu numai nu închid în casă pre feate, care sânt de o vârstă așea de alunecoasă și primejdioasă, ci le lasă să se arate prin ferestri, oricând și ori de câte ori le place, și să stea pre la poartă, și, ce e mai rău (trăbuie să o spun aceea), însuși părinții cu capu lor le duc pre la jocuri, pre unele sulimănite, cu pieptul și cu spatele mai goale, ca să le vadă alții, ba și să le poftească. Aceasta o fac părinții cei creștinești, și nu o fac turcii. Nu, turcii nu fac aceasta, și părinții cei creștinești o fac, după ce s-au lăpădat la sfântul botez de Satana și de toate lucrurile lui, și de toți îngerii lui, și de toate slujbele lui, și după ce au mărturisit atâtea ani o leage, care atâtea le încredințează lor pre născuții lor.

Dară ce rău iaste, veți zice voi, această volnicie dată tinerilor și tinerelor de a se vedea laolaltă? Ce rău iaste? Ba se poate zice că tot răul: „Mai rău decât ochiul ce s-au făcut? – strigă

Duhul Sfânt, la Sirah, cap 31, stih 15 – Ce lucru se poate afla mai rău decât ochiul cel viclean și cu nărav rău?” Și apoi voi ziceți că ce rău iaste să se vadă tinerii laolaltă? Cui se cade se creadem: voao au înțelepciunii cei dumnezeiești? Doftorii, nici dintr-o simțire a noastră, nu însemnează buna sau raoa rânduială a trupului nostru, mai tare decât din ochi: „Nici dintr-o parte nu se iau atâtea seamne, precum din ochi.” – zice Ipocrat,⁽²⁰⁾ dascalul doftoriei. Creadeți-mă că acest îndreptariu trăbuie să se țină și în cât e despre suflet, ca se putem judeca cât e de sănătos sufletul: „Precum sânt de sănătoși ochii, așa iaste sănătos tot trupul.” – zice Ipocrat. Și voi să ziceți că, precum sânt sănătoși ochii, așa iaste sănătos sufletul. Vreați voi să judecați fără primejdie despre cinstea muierilor voastre? Uitați-vă la ochii lor și, din cuviința sau necuviința lor, veți avea doveade la ceale mai fără îndoială: „Curviia muierii întru rădicarea ochilor și în geanele ei se cunoaște.” – zice Duhul Sfânt, la Sirah, cap 26, stih 10. Cu greu iaste, iubiților, a vedea și a nu pofti! Atâta e de cu greu, cât de cu greu iaste să ia pușca foc din afară, și dinlontru să nu ia. După vedea, urmează gândul, după gând – desfătarea, după desfătare – învoirea. Și aceasta cu mult mai tare se întâmplă atuncea, când nu te uiți numai cu treacerea, ci vreame mai lungă. Pentru că, de se întâmplă de multe ori cât frumseătea carea s-au văzut numai cu treacerea face silă și tirănie în inima omului. Socotiți ce silă și tirănie va să facă frumseătea aceea la carea ai căutat înadins! Vedea, dară, gândul și pofta sânt ca ochiurile unui lanț: se trag unul pre altul. De unde, rari păcate sânt care să nu se înceapă de la vedea. Deci înțelepțește vru Seleuc, puitoriul de leage al locresilor, ca preacurvarilor să li se scoată ochii, pentru că, zicea el, trăbuie scoasă rădăcina răului și trăbuie aceia întâiu să se pedepsească, carii întâiu au fost pricina vinei. Adevărat e că Sfânta Scriptură pricina păcatelor noastre o descarcă mai vârtos pre ochi, de vreame ce, pentru pilda, numeaște curvari nu pre închinătorii idolilor, ci curvari numeaște ochii lor: „Și ochii lor, zice, care curvesc după izvodirile lor.” (Iezechiil, cap 6, stih 9), și pismătăreți numeaște nu pre omul pismătareț, ci ochiul lui: „Ochiul rău își pizmuiaște pentru pâne.” (Sirah, cap 14, stih 10). Nu numeaște nesățioși pre cei lacomi, ci ochii lor: „Ochiul lacom nu să satură.” (Sirah, cap 14, stih 9). Nu turburați pre cei mănioși, ci turburați ochii lor: „Turburatu-s-au de mănție ochiul.” (Psalm 6, stih 7). Și, de obște vorbind, toată urăciunea sufletului e chieată urăciunea ochilor: „Fieștecarele se lapede urăciunile ochilor săi.” (Iezechiil, cap 20, stih 7), pentru ca, poftorindu-se de atâtea ori adevărul acesta, să-l înțelegem măcar o dată, și, contenindu-ne ochii noștri, să închidem poarta la toate cealelalte păcate.

Ce ziceți acum? Avea-veți îndrăznire a zice de aci înainte o minciună mare ca aceea, cum că volniciia ce să dă tinerilor a se vedea laolaltă iaste o volnicie cu totul nevinovată? Aceasta iaste o zisă chiar împotriva zisei lui Dumnezeu. Pentru aceea, mai vârtos să faceți ceaea ce poruncește Dumnezeu la Sirah, cap 26, stih 31: „Preste fata cea făr’ de rușine întăreaște paza”. Când veți vedea o fată că nu se păzește de acela carele caută spre dânsa, ci fără de rușine se lasă a fi văzută, păziți pre una ca aceea: „întăreaște paza”, pentru că, altmintea, de i se va da prilej de a putea face rău, ea va face: „ca nu, aflând prilej, să-și plinească pofta”. Nu numai aceasta, ci orice necuviință, măcar cât de mică, de vei lua sama în ochii ei, să nu vă încredințați: „De ochiul nerușinos ferește-te!” (Sirah, cap 26, stih 12). Și de nu vei face aceasta, să știi că apoi, când vei vrea să lucră după voia ta și o vei învăța să facă așa, și nu altmintea, ea îți va răspunde „ba”, „și nu te mira de-ți va greși ție”. Așa vă mărturisește Dumnezeu cu gura sa, la Sirah, cap 26, stih 12.

Și măcar s-ar sfârși tot răul întru aceea ce am zis! Ci părinții nu se îndestulează că întru acest chip surupă ticăloasele tinerețe! De la volniciia carea o dau tinerilor de a se vedea

laolaltă, pășesc la volniciia aceea carea li-o dau, ca să vorbească și să povestească laolaltă fără de nici o sfială. În toată seara, deschid ușa căsii la toți feciorii câți sânt prinprejur și, de nu vin din capul lor, îi chiiamă să vină, ca, șezând lângă fata lor, la lumina focului, carea abia se zărește, sau la un opaeț întunecos, să aibă voie nu numai limba a grăi, ci și mâna să-i umble pre unde îi place, fără de nici o leage. O, obiceiuri, nu numai vreadnice a se tângui, ci blăstămate și afurite! Iaste întrebare: de ar creaște un prunc în codru, aplecat de la o fiară, oare în ce limbă ar grăi acela, neauzind niceodinioară oameni vorbind? Unii zic că ar grăi în limba evreiască, carea nu numai fu cea dintâiu limbă pre lume, ci fu încă de obște tuturor înainte de potop. Ci adevărul iaste că n-ar vorbi un prunc ca acela nici într-o limbă, pentru că n-au învățat nici o limbă, precum vedem, că cei ce s-au născut surzi, pentru că nu aud, nu pot învăța nici o limbă, și așa rămân muți. Ce vreau eu să aduc de aci? Eu mă pun aorea a gândi întru mine însumi: oare ce răotate ar ști fetișoara aceea, de ar sta pururea în casa tatâne-său supt pază, să nu aibă volnicie a vedea feciori și a povesti cu ei? Eu cred că nu ar ști nici o răotate, ci, când s-ar mărita, așa curată s-ar duce la cununie, precum nașe-sa curată o au adus de la botez, adecă așa fără de răotate, precum au fost când se înturnă la casa tatâne-său de la botez, pentru că răotățile de obște nu se nasc cu noi, zice Sineca.⁽²¹⁾ Ceale mai multe sânt care ne vin vârate: „Greșești de socotești că răotățile să nasc cu noi. Vârate sânt”. Și așa, pre ce poartă ar intra diavolul, dacă aceasta de carea grăim ar fi închisă bine? Socotiți dară cum vor să dea samă la Dumnezeu părinții și maicele, pentru că nu numai nu închid o poartă ca aceasta, ci încă o iau de tot din țițini, ca se nu se poată închide. Și, în loc de a striga împotriva dragostelor și împotriva șezătorilor, strigă asupra acelor carii defaimă aceste obiceiuri rușinate. Nu se poate spune câtă răotate aduc preteșugurile aceastea. De le veți lăsa așa pre featele voastre, creștinilor, fie cât de curate, fie mai albe decât argintul, nu vor rămânea așa. Și argintul încă, dacă-l porți în mâni, se înnegrește. Ia căutați despre o parte la Maica Preacurată. Ea, grăindu-i un înger, încă se turbură și se spăimântă: „Văzând, s-au spăimântat de cuvântul lui.” (Luca, cap 1, stih 29). Iară, despre altă parte, Eva ia vedeți că nu se spăimântă de cuvântul unui șearpe, și de aci cunoașteți, creștinilor, ce osebite iaste întră o fată înțeleaptă și întră o fată nebună. Featele care sânt cuminte până și de ai săi încă se tem, însuși de frații lor încă le iaste rușine, dară ceale nebune încă nice de diavolul nu se tem, de va veni îmbrăcat în chip de fecior. De niște feate fără de obraz ca aceastea ce poți proroci, fără că-și vor piiarde cinstea de carea nici o grije nu avură? Ce poți proroci, fără rușinea neamului lor și piiarderea sufletului?

Am cetit despre un arhiereu cuvios că, umblând odinioară prin cetate unde stăpânea și rădicând cu întâmplare ochii, văzu pre coperișul unei căsi sărace mulțime de îngeri făcând veselie mare foarte. Întrebând, după aceea, dară pre alții cine lăcuiaște în casa aceea, îi spuseră că acolo lăcuiaște o văduvă de omenie cu trei feate așa de sărace, cât desculțe și cu haine slabe îmbrăcate lucră zioa și noaptea, ca să-și poată ținea viața. Îndată cuviosul, auzind aceastea, umplu o pungă de bani și o trimisă la mama featelor, zicând să-i spună, ca să fie cu voie buna, că, până va trăi el, nici ea, nici featele ei nu vor fi lipsite de nemica. Ci milostenia, de această dată, fu otravă. Pentru că featele acealea, făcându-și veșminte bune și văzându-se bine îmbrăcate, neavând lipsă acum a mai lucra, prinseră a sta în fereastră și, cu pohiba aceea, că să se mărite, prinseră a se uita la toți feciorii vecinătății, de unde, în scurtă vreme, featele acealea, din trei turtureale, se făcură trei buhe. Într-aceaea, după vro câteva luni, cuviosul arhiereu se înturnă a umbla pre ulița aceea în carea lăcuia featele acealea cu văduva lor maică și, rădicând ochii cătră aceaeași casă, o, cum o află schimbată, de cum fusease mai înainte! Că văzu pre coperemântul căsii nu îngeri făcând veselie, ci un vlog de diavoli jucând și dântuind ca niște nebuni. Deci, înștiințându-se cuviosul despre pricina cea adevărată a schimbării

aceștia, se lăsă de a mai face milostenie cu atâta pagubă a sufletelor lor; trase oleul de la candila aceea, carea, în loc de a da lumină de cinste, ea da fum. Acum, zic eu, ce făcea featele aceastea? Nici jumătate nu făcea, dintru acealea ce fac featele voastre. Eale se lăsă numai să le vază feciorii, alta nemica, nu povestea cu ibovnicii zioa, noaptea nu-i chiema la casa lor, nu ședea lângă dâșii, nu-i prindea de mână, și totuși juca diavolii pre coperemântul casii lor cu bucurie. Se cade, dară, să zicem că diavolii nu numai pre coperemântul căsilor voastre joacă, ci joacă și înlontru, în casă, joacă pre lângă vetrile voastre, unde se grăiesc atâtea cuvinte de rușine, joacă pre lângă porțile voastre, unde feciorii voștri și featele voastre povestesc mai mult cu mâna decât cu gura, joacă prin poiețile voastre, unde se fac lucruri dobitocești: în tot locul, diavolii joacă, saltă, dănțuiesc.

Unde e mintea voastră, creștinilor, carii întru acesta chip creșteți și grijiți pre fiii voștri, pre născuții voștri? Vreați voi mai bine să faceți bucurie diavolilor decât îngerilor, cu creșterea fiilor voștri? Și vreați voi mai bine să se osândească născuții voștri la munca cea veacinică a Tartarului, cu diavolii împreună, au să se fericească de-a pururea în raiu, cu îngerii? Eu nu cred să fie nici unul întră voi cu inimă așa sălbatecă și așa tiran cătră fiii săi, ca înadins să voiască a-i surupa în prăpastia iadului. Tresviți-vă, dară, și, precum Dumnezeu pentru aceea v-au dăruit voao fii și fiice, ca, crescându-i în frica lui Dumnezeu și păzindu-i de toată vătămarea sufletească, să-i faceți cetățeani raiului, așa nicedecum să nu mai îngăduiți voie și volnicie featelor voastre cu feciorii, fără sfiială, a se vedea și a povesti, dintru carea vedea și povestire se naște piarderea sufletelor lor, ci le țineți întru toată cinstea și cuviința. Că, aceasta făcând, și aici pre pământ veți avea mângăiare din fiii voștri, și după moarte, împreună cu dâșii, vă veți bucura întru împărăția ceriurilor, carea tuturor din inimă vă poftesc.

Didahia 11

*„Au jertvit pre fiii săi și pre featele sale dracilor.”
(Psalm 105, stih 36)*

Orice lucru carele desfătează, de va fi față, împiiadecă, ca să nu poți judeca drept despre dânsul, de trăbuie să-l alegi au să-l lapezi, de vream ce acela întunecă mintea cu dragostea sa și trage cătră sine inima omului. Așa învață Aristotil, vârful filosofilor, și aduce înainte trista pildă a troianilor, asupra căroră greu războiu rădicase grecii pentru Elena, ce o ținea troianii la dâșii. Aceștea, când nu era Elena față, sfătuia înțelepțește că trăbuie să se lapede Elena afară din cetate, decât să se vearse atâta sânge pentru dânsa și decât să se pună în primejdie să piară toți cu toată cetatea, precum s-au și întâmplat după aceea, iară când era ea față și-i vedea frumsețea ei, judeca că, măcar ce vor păți, să nu o dea afară. Ce voi eu să arăt de aci, creștinilor? Aceaea că, dacă e blăstămată volniciia aceaea carea o dau părinții feciorilor și featelor, ca să se vadă unii pre alții și să vorbească laolaltă, cu cât mai blăstămată iaste și afurisită volniciia aceaea carea mulți părinți o dau feciorilor și featelor sale, ca singuri cu singure se stea! Pentru că, de iaste volniciia cea dintâiu prilej spre multe păcate, această volnicie, când lași pre un fecior cu o față singuri să fie laolaltă, aceasta chiar în cursa diavolului îi bagă, cu totul spre slujba Satanii și spre lucrurile lui îi închină: „Au jertvit pre fiii săi și pre featele sale dracilor”. Că cu greu iaste celui flămând a nu mânca, când e față înaintea lui o masă plină de bucate, și cu greu iaste celui ce-l prind frigurile a răbda să nu bea, când veade înaintea sa un urcior plin de apă reace, și nimene nu iaste cine să-l contenească. Nice nu iaste acea unghiță, se prindă peăștele mai lesne și mai curând, de cum prinde volniciia aceasta pre tineri, carea o dau părinții

feciorilor săi și featelor sale de a fi și de a sta singuri cu singure. Asupra unor părinți ca aceștea, ce sânt cei mai mari tirani fiilor săi pre lume, va fi didahia aceasta și voi arăta că rău greșesc foarte părinții și maicele care lasă pre feciorul său sau pre fata sa singur cu singură, adecă ibovnic cu ibovnică, să stea laolaltă. Luați aminte!

Se vede aorea o fată singură cu un fecior în casă sau într-o uliță strimță, sau într-o pădure, pre după garduri, încă noaptea. Cu una ca aceasta ar trăbui să facă Dumnezeu minune, pentru ca să o ferească. Dară tu vrei ca să facă Dumnezeu minuni pentru ca să întărească o volnicie blăstămată ca aceasta sau ca să apere pre cela ce înadins, fără de nici o pricină, se pune în primejdie? „Cui va fi milă de descântătorul cel mușcat de șearpe?” (Sirah, cap 12, stih 17). Așea, cui va fi milă de acela carele se joacă cu șearpele, de va rămânea mușcat? Nu iaste milă pentru acela carele înadins își cearcă răul său. Cine nu se va umplea de groază atunea când veade că lupul stă cu oaia singură? Și apoi, voi ziceți că acela iaste obiceiul preste toate locurile, ca să se drăgostească feciorii cu featele. Adecă voi ziceți featelor voastre să-și poarte cinstea și apoi voi le dați prilej și le faceți îndămânare ca să poată face rău. Tocma ca când ai zice unui flămând să nu mănânce, și apoi tu i-ai pune de mâncat înainte. Așea, voi stricați gardul de la grădina voastră, și apoi vă tânguți asupra vecinilor, că dobitoacele lor întră în grădină la voi. Nu iaste fraților diavol mai mare pre lume decât prilejul rău, acesta iaste diavolul diavolilor. Pentru aceaea, sfinții, carii cunoștea ce iaste prilejul, de nemica nu se temea, ca de acesta. Când se arăta diavoli Sfântului Antonie,⁽²²⁾ care în chip de urs, care în chip de lup, care în chip de leu, care în chip de șearpe, și năvălea asupra lui, ca când ar vrea să-l mănânce, Sfântul Antonie râdea și zicea lor: „Se vede că nu sânteti nici de o treabă, de vreame ce atâța veniți asupra mea. De ați avea ceva puteare, au nu ar fi destul unul din voi?” Și-i alunga pre toți cu cârja. Dară când se arăta vro muiare la ușa chilie sale, atunea sfântul se spăimânta, să punea la rugăciune, închidea ușa cu zarul și cu zăvoare, cât nici nu voia să o audă. Vedeți, dară, cum se tem sfinții de prilej, ca să nu facă rău! Se tem mai tare de prilej decât de toți diavoli laolaltă. Și voi ziceți că nu e nici o primejdie să facă fata voastră ceva rău, atunea când se află singură cu un fecior și se drăgostesc laolaltă.

Încă nu m-ași turbura așea tare, de nu ar urma vro nerânduială dintru această volnicie blăstămată sau dacă, urmând apoi, nu s-ar ști. Dară ne-ncetat se aud vorbe de cutare fată că ș-au pierdut cinstea, de ceaealaltă, că s-au măritat de frica pedepsei, de alta, că, rușinată, au turburat tot neamul ei, ca să izbândească rușinea făcută, aceastea sânt rodirile volniciei ceii afurisite, care eu vi-o procleșesc. Și voi nu vă spăimântați? Africa iaste un ținut unde în toate zilele se nasc noao și noao arătări. Dară vreți să vă spun eu ce iaste pricina întâmplării aceștiia? Iaste aceaea, că ținutul acela e un ținut foarte uscat și puține râuri se află într-însul, de unde iaste că fierile care lăcuiesc în păduri nășipoase, de vreau să se adape, trăbuie să se adune împreună la acealeași ape. Și așea, măcar că sânt deosebite fealuri, totuși, întâlnindu-se adeaseori, se dumeresc laolaltă și se împretenesc leii cu tigrii, crocodilii cu bălaurii, și altele cu altele, deosebite fealuri, și nasc apoi arătările acealea. Nu voi aci să grăiesc ce ar fi de lipsă să grăiesc, pentru că-mi iaste rușine a vorbi mai pre larg într-un lucru carele poate la mulți din voi vă iaste cunoscut cu prea tristă a voastră ispită.

Și tocma de nu v-ar fi voao cunoscut lucrul acesta cu a voastră pațină și ispită, să creadem încai, zice Sfântul Avgustin, la ispita carea o au alții și să mărturisim că cea mai desfrănată întră toate patimile oamenilor și mai nedumerită iaste patima dragostei. Cei doi mai înțelepți din câți au fost pre lume, zice acest sfânt dascal, fură Adam și Solomon, pentru că, și unuia, și altuia, însuși Dumnezeu le-au turnat lor o înțelepciune mai presus de firea omenescă, și totuși amândoi își pierdură mintea pentru dragoste. Adam, pentru dragostea muierii, cu o poamă se otrăvi pre

sine și pre toți următorii, și se lăpădă, cu numele său și cu numele nostru, de stăpânirea lumii aceștia și aceia laltă, pentru o îmbucătură. Poate-se afla nebunie mai mare? Așijderea și Solomon, pentru dragostea muierilor, ajunse până a se închina diavolului, întru idoli, făcând atâtea oltare și atâtea besearici, câte era dumnezeirile ceale mincinoase ce le cinstea muierile lui. „Muierile au abătut inima lui Solomon după alți dumnezei.” – zice Scriptura, la a 3 Carte a împăraților, cap 11, stih 4. Cine și-ar fi adus cândva aminte de o faptă așa neîntocmită? Și totuși iaste așa! Ba încă, de vreați se adaog la acești doi pre altul, a treilea, iată-l: Aristotil, care, după mărturisirea lui Averoe,⁽²³⁾ ajunse cu mintea până unde poate ajunge un muritoriu. Precum mărturisește Theodorit,⁽²⁴⁾ atâta se nebuni de dragostea unei muieri a lui, cât nu se rușină a se închina ei după moarte, ca când ar fi o dumnezeoaie în ceriu, când ea era plină de împuțiciune în groapă. Vedeți cum dragostea și pre cei mai înțelepți încă-i nebunește. Își nălucriă cei de demult un basn, că fiind dragostea prunc, se juca cu nebuniia, carea, fiind din firea ei turbată, jucându-se cu dragostea, îi scoase ochii. Pentru aceea, nebuniia fu osândită spre pedeapsa aceea, ca să slujască dragostei și să o povățuiască. Basnul acesta foarte arată adevărul, de vreme ce patima dragostei nu se slujește cu altă povață, fără cu nebuniia aceea, carea o orbi. Deci cum vă încredințați voi tinerilor voștri, dându-le întâiu o volnicie nebună, ca să le drăgostească laolaltă, și apoi, după ce se îmbată bine de dragoste, le dați o volnicie și mai nebună, ca să stea singuri cu singure laolaltă? Patima aceea, carea putu lipsi de minte pre cei mai înțelepți ai lumii, nu va putea lipsi de minte pre o muierușcă și pre un fecioraș? Socotiți că nu va ceare Dumnezeu grea samă de la voi, pentru că ați lăsat pre fiii voștri și pre fiicele voastre se umble pre niște surupături ca aceastea fără de nici o grije? Și dacă va să ceară samă, pentru ce nu-i întoarceți cu de-adins la calea cea neatedă și fără primejdie? Așa nemilostivi veți fi, cât, putând cu osteneală așa ușoară mântui sufletele voastre și ale feților voștri, nici atâta să nu voiți a lucra? Cu adevărat păcătuiaște tatăl acela și muma aceea, carii nu depărtează pre fiii lor de însoțiri și zăboviri de ceale ce sânt cu prepus, și cu atâta mai mare iaste păcatul lor, cu cât mai cu prepus sânt însoțirile aceastea. Nice nu iaste de lipsă a vedea cu ochii răul ce se face, pentru ca să fii deatoriu a împiedeca o însoțire ca aceasta; destul se aibi cu prepus înțelept. Dar ce îndemnuri mai mari pot să fie, ca să socotești a fi cu prepus însoțirile aceastea, decât ceale ce vi le-am arătat?

Sau spuneți-mi în ce vă răzimați, de îngăduiți voi feciorilor voștri și featelor voastre aceaste însoțiri? Doară în pilda altora, adevă întru aceea, că mulți fac aceasta, mulți îngăduie feciorilor și featelor a sta singuri și a se trage? Dară ce va ajuta mulțimea la judecata lui Dumnezeu a vă apăra, unde fieșicarele va fi judecat de sineși, adevă fieșțecăruia va căuta a da samă osebit de faptele sale? Dumnezeu, când te va judeca pre tine sau spre fericire, sau spre osândă, nu va căuta la aceea, urmat-ai altora, ci oare urmatu-I-ai Lui. Vă puteți răzima doară întru aceea, că voi cunoașteți pre featele voastre și vă încredințați că vor fi statornice întru cinstea sa? Dară nu știți voi că muiarea aceea iaste statornică, carea nu e ispitită? Muiarea iaste bună, pentru că nu are prilej de a fi rea, iară, de-i va rădica prilejul un priiaten viclean, abia va rămânea o zi întru nesticăciune.

Nice să nu-mi stați a zice că fata ta iaste învățată bine, e înțeleaptă și pricepută, și pentru aceea lesne va cunoaște lanțurile ce i s-ar întinde, pentru că poate că doară ea iaste acum așa cum zici tu, când e stăpână de sine. Dară lasă-o să se îndrăgostească: vei vedea că și ea va cădea în laț ca măcar carea alta. S-au luat sama că dobitoacele niciodinioară nu cad în cursă și în mreaje mai lesne decât când le ajunge dragostea. Și pricina iaste că atuncea, fiind biruite de patimă, mai întunecat cunosc lucrurile decât când sânt afară de statul acesta. Așa va fi și de

featele voastre. Măcar cum văd acum lațurile, dragostea le va orbi, cât să nu fie atuncea așa pricepute și așa deșteptate a se feri de lațuri, precum se văd acum a fi. Și tocma de nu le-ar orbi dragostea, au nu le vor putea orbi ibovnicii? Ia înceapă aceștea a le cinsti câte o năframă frumoasă, a le făgădui o haină frumoasă, a le da în vremea sa puiul târgului, veți vedea ce va fi. Foarte înțelepțește zicea odinioară un căpitan că nici o cetate nu iaste așa tare, carea să nu se poată bate cu plumbi de argint, adecă vrea se zică că nici o credință nu iaste, carea să nu se poată strica cu poftorite daruri. Socotiți apoi cum va sta cu tărie asupra unei bătălii ca aceasta inima cea slabă a unei muieruță, întră care partea cea mare se pleacă la păcat din scumpeate mai mult decât din necurăție, de unde bine zicea Pitagora⁽²⁵⁾ că, precum aurul se ispitește cu focul, așa muiarea se ispitește cu aurul. Muiarea aceea carea nu priimește daruri iaste muiare mare.

În ce vă veți răzima, dară? Doară întră bunătatea feciorilor acelora carii umblă la casa voastră? Ci vai de voi, de vă încredințați acestora! Se poate zice că vă răzimați de o trestie despicată. Ba tocma de aceștea se cade să vă teamați mai tare decât de oricarele altul. Încolo, înlontru, la miazănoapte, urșii niciodinioară nu fac mai mare pagubă decât iarna, pentru că, fiind pre locurile acealea albi, nu se văd bine într-atâta zăpadă și, pentru aceea, nu se știu teame de dâșii. Cu cât, dară, ar fi mai bine ca la căsile voastre se umble soldați, adecă ostași, decât feciori așa de omenie; pentru că de ceia voi ați avea frică și, așa, voi ați păzi featele voastre. Dară aceștea, pentru că sânt feciori cu minte și vin la casa voastră cu pricină de a petrece vremea sau cu nădejde de căsătorie, măcar că, întră adevăr, sânt mai mult decât urșii, atâta sânt de vicleani și de îndrăzneți, pentru că sânt albi, nu vă fac frică, de unde mai mare pagubă fac apoi. Nice să nu gândiți că, pentru că întră început nu se întâmplă unele pagube ca aceastea, să nu gândiți că nu se vor întâmpla pre urmă. Spinul nu împunge cu rădăcina, ci, încet-încet, înrădăcinându-se în pământ, îi cresc odrasle care împung. Așa întră feciori și întră feate, încet-încet se dobândește încredințare, până ce apoi cu totul se strică cinstea.

Și de au început apoi o fată a gusta păcatul (precum de multe ori se întâmplă), atuncea apoi cu adevărat nu iaste altă doftorie de a o tămădui, fără să alungați pre feciorul acela dinprejurul ei. Afară de această doftorie, toate doftoriile sânt deșerte. Cât se năcăjește și cât aleargă în toate părțile un cerb ce iaste rănit? Și totuși, până nu i se va scoate săgeata aceea din șold, ce-i folosește ticălosului a fugi și a alerga? Așa iaste întră întâmplarea noastră. Oricâte doftorii va sfătui duhovnicul, altmintrea bune, nemica nu vor lucra întră ticăloasă fiica aceea, până când acel vrăjmaș de casă nu se va lua de lângă dânsa. Pentru aceea, „spre fata cea nerușinoasă întărește paza, ca nu cumva să te faci bucurie vrăjmașilor”. (Sirah, cap 42, stih 15). De nu se va râteza de cu bună vreme prilejul, atâta va crește, cât se va sfârși pre urmă cu o rușine mare a voastră. Pentru ce dară nu-l râtezați? E cu puțință să voiți mai bine a dormi lângă șearpe, decât a-i tăia capul? O, ce fărădelege! Că ajung părinții în vremile de acum până a ținea parte și a bârfi că sânt bune obiceiurile dragostelor întră feciori și întră feate, care sânt suruparea tinerețelor, în loc de a de uni toți laolaltă, ca cu totul să le izgonească din lume.

„Poroncim voao, întră numele Domnului nostru Isus Hristos, să vă osebiți voi de tot fratele carele umblă fără de rânduială, și nu după învățătura carea au luat de la noi.” (2 Carte cătră thesaloniceani, cap 3, stih 6). Eu vă poroncesc voao în numele Domnului nostru Isus Hristos: că, de nu veți păzi featele voastre de niște primejdii mari ca aceastea, vă veți piiarde pre urmă și sufletul vostru, și sufletul featelor voastre. Veți piiarde sufletul featelor voastre, că, precum cu greu iaste se nu se ciumeaze carii umblă laolaltă cu ciumașii, așa, prea cu greu iaste se nu se spurce featele vostre, împretenindu-se cu feciorii, de vorbele lor ceale

reale, de shimele lor ceale mai reale, de pildele ceale cu totul reale. Și veți piiiarde sufletul vostru, pentru că păcatele featelor voastre toate se vor descărca pre capul vostru, de vreame ce, putându-le voi pre lesne a le împiedeca, nu le-ați împiedecat. Sluga care nu împiiadecă pre stăpânul său ca să nu se omoară, după legi, trăbuie să dea sama pentru moartea stăpânului. Ce samă, dară, socotiți că vor trăbui să dea înaintea lui Dumnezeu acel tată și acea mamă, carii nu numai nu împiiadecă moartea cea veacinică a featii sale, ci încă, în toate zilele, îi dau prilej necurmat spre această jalnică moarte? Cum vreați, creștinilor, să vă purtați de aci înainte într-un lucru mare ca acesta? Fi-veți, de aci înainte, credincioși au vrăjmași credinții ceii pravoslavnice? „Cine nu poartă grije de ai săi și, mai vârtos, de cei de ai casii sale, de credință s-au lăpădat, și mai rău iaste decât cel necredincios.” (1 Carte cătră Timotheiu, cap 5, stih 20), așa grăiaște apostolul. Auzit-ați, părinților, auzit-ai tu, carele ești tată, și tu, carea ești mamă? Auzit-ați că, de nu veți purta grije de featele voastre, ci le veți lăsa să se vază cu feciorii, să povestească cu feciorii, să se tragă și să se iubească cu feciorii, precum și pre feciorii voștri de-i veți lăsa să umble în de aceastea, voi sânteți lăpădați de credință, voi sânteți eritici, pentru că iaste sămn că voi nu creadeți cum că Dumnezeu iaste judecătoriu drept și fără de milă, iaste sămn că voi nu creadeți cum că păcatul, de cumva nu se va șterge cu pocăianii, va fi pedepsit cu munca de veaci: „de credință s-au lăpădat”. Iară de creadeți aceastea și totuși nu purtați grije de featele voastre și de feciorii voștri, sânteți mai răi decât păgânii, de vreame ce nu lucrați după cunoștința credinții: „mai rău iaste decât cel necredincios” un tată ca acela, și o mamă ca aceea mai rea iaste cu adevărat decât turcii, carii foarte mare grije poartă pentru cinstea fiilor săi. Voi, creștinilor, până acum ați socotit că a da volnicie featelor și feciorilor de a se iubi iaste o glumă; ci auzirăți din Sfânta Scriptură ce glumă iaste aceea, glumă drăcească, piiiardere de nenumărate suflete. Deci tresviți-vă odată, iubiților, și, pentru binele vostru și a feților voștri, izgoniți acel obiceiul blăstămat, scoateți afară din casă pre acei tâlhari de casă carii vin la featele voastre și întâleageți că o mijlocire de ceale mai căpetenii, prin care vă puteți spăsi, iaste să vă creșteți fiii voștri cum se cuvinte, că pentru aceea v-au chemat Dumnezeu la statul căsătoriei, ca, prin această mijlocire, să vă ducă în raiu: „Muiarea se va mântui prin nașterea de fii, de vor petreace întru credință și întru sfințire cu înțelepție”. (1 Cătră Timotheiu, cap 2, stih 15). Adeacă voi, părinților, veți spăsi pre fiii voștri, dacă, după ce i-ați născut, îi veți învăța năravuri bune, și ei, învățându-le acealea, vă vor răsplăti cu spăsănia voastră: „Muiarea se va mântui prin nașterea de fii, de vor petreace întru credință și întru sfințire cu înțelepție”. Așa să dăruiască milostivul Dumnezeu spre mântuirea tuturor!

Didahia 12

*„O, păstorii lui Israil! Pre cea bolnavă nu o ați vindecat
și pre cea struncinată nu o ați legat, și pre cea rătăcită nu
o ați înturnatu-o, și pre cea perită nu o ați căutat.”*
(Iezechiil, cap 34, stih 4)

Precum căpitanul cel de corabie, ca să-și plinească deregătoriia sa, nu numai iaste deatoriu a îndrepta corabiia cătră liman, ci, de s-ar întâmpla, prin năvala vântului și a grealelor valuri, să se abată de la calea cea dreaptă, trăbuie iarăși să o întoarcă la calea sa, așa preoții, căroră sânt încredințate oile lui Hristos ceale cuvântătoare, trăbuie pre toți poporeanii săi, carii să întâmplă de, prin ceva greșală, se abat de la calea spăseniei, să-i întoarcă și să-i îndreapte. Pentru aceea, de preoții cei ce sânt cu lenevire sau se sfiesc a plini această grea a lor deatorie,

adânc se jeluiască Dumnezeu, prin rostul prorocului Iezechiil: „O, păstorii lui Israil! Pre cea bolnavă nu o ați vindecat și pre cea struncinată nu o ați legat, și pre cea rătăcită nu o ați întrunat-o, și pre cea perită nu o ați căutat”. Grea osândă, cu adevărat, iaste noao preoților gătită, de vom lăsa sufletele creștinilor să piiară și nu ne vom deschide gura de cu bună vreamă, ca să le ajutăm. Pentru aceea, socotiți cât de fără minte sânt aceia carii ar vrea ca preotul niciodinioară să nu strige asupra fărădelegilor ce se întâmplă întră poporeanii lui. Aceasta iaste a vrea ca preoții să se osândească pentru păcatele voastre și că voi să vă desfătați întru poftele voastre, întru fărădelegile voastre, și apoi, mai pre urmă, noi să fim pedepsiți pentru voi sau încai împreună cu voi, făcându-ne părtași păcatelor voastre, cu tăcearea noastră, măcar că nu ne împărtășim desfătărilor acelora, care voi le îmbrățișați. „Păzește pre omul acesta, – zice Dumnezeu cătră fieștecarele preot – , păzește pre omul acesta. Iară de cumva fugind va fugi, sufletul tău va fi pentru sufletul lui.” (3 Carte a împăraților, cap 20, stih 39). Poartă grije de poporeanii aceștea, care Eu ți-i încredințez, dintră carii de va peri vreunul din negrija ta, să știi că, cu sufletul lui, se va osândi și sufletul tău. De vreamă ce dară judecată grea ca aceasta iaste ieșită de la Dumnezeu asupra preoților acelora carii sânt fără de grije pentru spăsăniia sufletelor poporeanilor săi, cu cât mai grea va fi osânda părinților acelora carii nu poartă grije de spăsăniia sufletelor fiilor săi, de vreamă ce părinții din fire sânt deatori, tata și mama, a îndrepta smintealele născuților săi și a-i creaste cu toată cuviința, că, de nu, toate păcatele fiilor mai mult se vor imputa părinților, pentru că au tăcut, decât fiilor, și mai mult vor fi pedepsiți părinții, pentru că nu au îndreptat, decât fiii, carii nu s-au îndreptat. Luați aminte!

Unii părinți așea puțină grije au de a dojeni, de a certa și de a îndrepta pre fiii săi, tocma ca cum nu ar fi ai lor: „Nu li se face milă de fiii săi, ca cum nu ar fi ai săi.” (Iov, cap 39, stih 16). Așea grăiaște de părinți și de mame dumnezeiasca Scriptură, cu asămănarea paserii aceia ce se chiiamă strution, carea naște oaole, dară nu le clocește, cum fac alte pasări, numai cât le acopere cu năsip, și apoi, ca când ș-ar fi împlinit toată detoriia, le părăsește, nici o grije nu mai poartă de dânsle. Tocma așea sânt mare parte a părinților celor creștinești, carii, după ce au născut un fiu pre lume, nu mai au nici o grije de a-l creaste cum se cuvine, ci toată nevoița lor numai spre aceea o îndreaptă, ca să-l acopere bine cu pământ, agonisindu-i bani, moșii și alte folosuri pământești și vremealnice, ca cum ar fi un trup fără de suflet: „Nu li se face milă de fiii săi, ca cum nu ar fi ai săi”. Ba și pentru altă pricină putem asămăna mulți părinți cu pomenita nebună pasăre: că, precum aceasta are o rânză așa de bună, cât până și fierul încă-l mistuiaște, așea nu mai puțin bună rânză trăbuie unii din ei să aibă, de vreamă ce mistuiesc niște scandele așea vârtoase și păgubitoare și le suferă multă vreamă în casa sa, fără de nici o măhnire. Are un stăpân o moșie afară, iaste o fată în moșia aceea, îi cade dragă stăpânului. Înceape stăpânul a umbla des la moșia aceea, înceape a vorbi cu fata, a o îmbrăca, a-i cinsti mai una, mai alta, a-i făgădui că o va mărita cu cinste. Veade aceastea tatăl featii și tace, zicând că fata lui e bună, și nu creade niciodinioară să facă fata lui ceva ce nu se cuvine să facă. Și pentru ce face tatăl featii aceasta, nu pentru alta, fără pentru urâta dobândă, adevă sau pentru ca să nu-l scoată stăpânul din moșie, carea iaste cuibul răotății, sau pentru ca să dobândească acei puțini bani, carii-i dăruiaște stăpânul featii lui. Tu nu crezi să facă fata ta ceva ce nu se cuvine? Dară nu știi tu că peaștele, când ia în gură îmbucătura, rămâne prins în unghiță? De unde socotești tu că să naște o dărnicie așea mare într-un stăpân, ca să-și dea al său, de vreamă ce aorea, făcând socoteala, nu-și ține păcat să ia ce iaste al tău? Țini că fata ta iaste bună? Dară nu știi că mâncarea și gugulitura până și pre lei încă-i dimestniceaște? Dară nu alta, ci câștigul te face pre tine să taci, să nu te mănii, să nu cerți pre fata ta, să nu-i rumpi, să nu-i sfârtici haina ce i-o au cumpărat stăpânul și să o faci tot ȋră înaintea ochilor ei.

Ci acestea sânt întâmplări nu așa dease. Jealea cea mai mare iaste că în toate zilele vedem că nu vă certați featele voastre, măcar că și seara încă stau pre la poartă afară, măcar că prin pădure, prin câmp, prin colibi, se află aorea povestind cu ibovnicii, ca să nu zic nemica despre acel blăstămat obiceiul cu carele se țin șezători toată iarna, șezând feciorii lângă feate fără osebite, povestind, râzând și împretenindu-se cu eale cum lor le place. Mai demult, până a nu se izgoni închinarea idolilor prin credința cea creștinească, avea obiceiul unii părinți și unele maice a jertvi fiii săi la chip cioplit de aramă, carele închipuia vrun dumnezeu dintră acei streini dumnezei, căroră se închina ticăloșii. Întru acesta chip să făcea jertva. Se ardea chipul cel de aramă și, când era înfocat, îi băga înlontru chipului pre acei pruncuți. Și pentru ca, frigându-se acolo bieții pruncuți și văietându-se, să nu-i lovească milă pre părinți de dâșii, s-au fost luat obiceiul acela, ca să sune cu trâmbițele și cu dobele, și cu tot fealiul de musică, și așa împiedeca să nu auză părinții vaietele nevinovaților prunci ce se jertvea. Putem zice că acest obiceiul se ține până astăzi, fără că atuncea murea trupurile în brațele idolului celui înfocat, iară acumă mor sufletele. Și întru aceeaa vreme, se face veselie în casă, se stă cu bucurie, sună, joacă, pentru ca pre părinți și pre maice să nu le lovească milă de prăpădirea tinerilor săi, ce se face înaintea ochilor lor. O, creștinilor părinți, ce lucrați? De nu vă iaste milă de născuții voștri, să vă fie milă încai de înșivă voi. Nu luați sama cât creaste pâra voastră, de vreme ce voi veți trăbui să dați samă înaintea lui Dumnezeu de toate greșelele născuților voștri, care le-ați putea îndrepta și totuși nu le îndreptați? Pentru ce nu vă deșteptați dară? Pentru ce nu strigați? Pentru ce nu certați? Pentru ce nu izgoniți din casă pre acela carele nu vă poate aduce alta, fără necinste. Nici un suflet nu s-au aflat niciodinioară, carele se fi agonisit cinste cu tercuri și cu prieteșuguri de acestea. Și, o, câte se află în toate zilele, care își pierd rușinea, evlaviia, spăsăniia! Și apoi, un tată va fi așa varvar, cât, de multe ori, cu pațina sa aflând cât sânt de păgubitoare tinerilor aceaste ne-ntocmite zăboviri, totuși, pentru frica ca să nu se vadă el osebit întru oprirea acestora sau pentru nebăgarea de samă la această răotate, carea o veade întru acealea, nu se va mișca a-și deschide gura, nici ca să tămăduiască paguba ceaea ce iaste de față, necum paguba ceaea ce poate se fie?

Zisei paguba ceaea ce iaste de față, pentru că prea lesne iaste ca, măcar cât vi se par voao featele voastre proaste, totuși să aibă ochii deșchiși spre răotate cu mult mai mult de cum socotiți voi. Și, de va fi așa, cum veți răspunde înaintea lui Dumnezeu voi, carii le faceți lor îndemânare ca aceasta, ca să se facă mai reale povestind cu feciorii și zăbovind-se cu dâșii singure cu singuri? Carele au fost o dată mușcat de câne turbat cu mult mai tare sâmppte turbarea veninului când sânt față înaintea lui alții asemenea mușcați de câne turbat. Pentru aceea, o, cu cât mai tare creaste răotatea unei muieri înrăotățite, împretenindu-se cu de aceia, carii asemenea sânt înrăutățiți! Dar să ne nălucim, pentru ca să vă fac această cinste, cum că tinerii voștri sânt nevinovați. Socotiți voi că vor rămânea multă vreme întru nevinovăție, de la veți da voi volniciia aceeaa carea li-o dați? Foarte cu greu iaste a cloci lungă vreme oaole unui șearpe, și să nu se scoată pui. Singură lenevirea aceeaa a părinților, că nu depărtează primejdiia, mai tare îmbărbătează pre diavol ca să năvălească asupra: „Sui-mă-voiu pre pământul cel lăpădat, veni-voiu la cei ce se odihnesc cu liniște și la cei ce lăcuiesc în pace, la toți cei ce lăcuiesc pământul întru carele nu iaste zid, nici zăvoară, și uși nu sânt la ei.” (Iezechiil, cap 39, stih 11). Așa se îmbărbătează lupul cel din iad a intra în casele acealea, unde părinții dorm fără de grije, cu nădeajdea aceea, că tinerii lor sânt buni. Casa deșchisă, „pământul întru carele nu iaste zid, nici zăvoară, și uși nu sânt la ei”, pentru că ușile lor stau tot deșchise zioa și noaptea tuturor câți vor să vie, supt acea frumoasă pricină, ca să țână obiceiul cel de obște ce iaste la

locul acesta, ca să trăiască veaseli. Lucru cel mai rău iaste că, dacă fiii voștri încep a gusta odată păcatul, poate se fie cât în toată viața lor apoi, până la moarte, să nu-l mai părăsască. Că de stăpânește păcatul în anii cei dintâiu a tinerețelor, creadeți-mă că prea cu greu iaste să nu fie stăpân și în anii cei de pre urmă a bătrânețelor. Drept aceea, se cuvine, părinții să deschidă ochii spre grija fiilor și să aibă prepus de ceea ce poate să se întâmple, și să strige, și să pedepsească, și să le bage frică în oase. Ce fealiu de părinți sânt aceia, carii toată zioa se duc departe de acasă, pre la târguri, ca să vândă și se cumpere, negândind nemica despre paza născuților săi, necercetând nemica, oare cum trăiesc, despre ce vorbesc, cu cine se însoțesc, la ce case umblă și în ce zăboviri sânt obicinuiți a petrece. S-ar cădea, pentru grija fiilor, să se părăsească toate alte griji. Și totuși, toate alte griji sânt înaintea aceștia! Albinele, zice un filosof că în toată vremea aceea când își cresc puii, măcar că eale sânt foarte lucrătoare, nemica nu lucră, ci numai puii îi grijesc. Aceasta iaste a fi tată. Iară voi, părinților și maicelor, tot întru alte griji sânteți încurcați și cufundați, și, în cât e pentru grija ce se cuvine să aveți cătră fiii voștri, dormiți pre amândoa urechile. Iubiților creștini, dacă, dormind păstoriul, fac dobitoacele pagubă în țarina voastră, ce faceți voi? Voi pârâți la județ pre păstoriul și „tu ești – zici cătră păstoriu – carele mi-ai făcut pagubă, tu să-mi plătești paguba”. Măcar păstoriul atuncea dormii și nu făcea de sine nici un rău. Dară tocma cu dormitu și cu aceea că nu avea grije când dobitoacele pricinuia pagubă, făcea destul de rău. Așa voi, părinților, de nu veți îndrepta pre fiii voștri, toate realele, toate păcatele care le fac născuții voștri, vi le va imputa Dumnezeu voao mai mult decât fiilor voștri. Și precum preoții, de ar tăcea și de nu v-ar deștepta, și de nu v-ar dojeni pre voi întru acestea, s-ar pedepsi, așa voi, de nu veți împlini cu toată nevoița ceale ce v-am învățat că se cuvine să faceți, vă veți surupa, împreună cu fiii voștri cei ne-ndreptați, la iad. De carea, pre noi, pre toți, milostivul Dumnezeu să ne ferească!

Didahia 13

„Iubitori de desfătări mai mult decât de Dumnezeu.”
(2 Carte cătră Timotheiu, cap 3, stih 4)

Volniciia carea iaste întră feciori și între feate de a se vedea întră sine și cu dimestnicie a se împreteni cu șteamăt că vor să se căsătorească laolaltă, măcar că se poate creade cum că deodată cu lumea iaste născută, de vreme ce firească împrumutată plecare iaste întră om și întră muiare, totuși, pentru ceale multe greșeale ce pururea mai mult și mai mult se adaogă de la mulți, tinerii fără grije pășind dincolo de cumpăt, nu se poate socoti volniciia aceea acum a fi alta, fără o aflare diavolească, în marele sobor al Satanii, spre suruparea a nenumărate suflete rânduită. Drept aceea, măcar că eu bine văd că voiu cădea în urgia feciorilor și a featelor, defăimând dragostele și ibovniciia lor, ba încă doară mai mult voi cădea în urgia maicelor lor, care aorea eale sânt ceale dintâiu ce ațiță și îndeamnă pre featele sale la niște prieteșuguri nebune ca acestea, totuși, pentru ca să vă ajut întru spăseniia sufletului, nu mă spăimântează de ași și ajunge la atâta, cât să nu vă plac eu voao. Deci voiesc eu, creștinilor, să rădic o pâra mare asupra acestui blăstămat obiceiul, cu carele feciorii voștri au ibovnice, și featele voastre ibovnici, și voiu să vi-l arăt obiceiul acesta așa precum întru sine iaste, adecă cum că dragostele tinerilor voștri sânt lucrul diavolului ieșit din fundul iadului spre ticăloasă prăpădire a feciorilor voștri și a featelor voastre, de vreme ce aceia ce urmează după ibovnicie mai mult prețuiesc poftelile veacului ceale dobitocești decât mărirea atotțiitorului Dumnezeu: „iubitori de desfătări mai mult decât de Dumnezeu”. Trei fealiuri de greșeale aflu eu în pâra aceasta:

paguba carea o pricinuiăște cinstii ceii dumnezeiești obiceiul ibovniciei, paguba carea o pricinuiăște binelui celui osebit al sufletelor și paguba carea o pricinuiăște binelui celui de obște al familiilor. Vom începe de la greșelele ceale mai chiere și vom merge din pas în pas, descoperind ceale mai ascunse. Luați aminte!

În cât e dară despre paguba featelor, carea e mai cunoscută, de veți voi a mărturisii adevărul, veți zice că nici un meșteșug nu iaste pre lume mai putearnic a strica pacea lor decât dragostele și ibovnicia. Până când fata nu se drăgăluiaște și nu are ibovnic, o căutătură a maicii sale cătră dânsa iaste destul ca să o facă să tremure din creștet până în picioare de frică. Iaste gata a împlini orice poruncă, iaste plecată a priimi orice sfat, cu totul e mută a răspunde oricând împotrivă. Dar să punem că s-au îndrăgostit cu un fecior; pare că, cuprinzându-se de acea dragoste fără treabă, au intrat dracu într-însa. Atuncea, dacă-i poruncește mumă-sa să facă ceva lucru de casă, răspunsul cel mai frumos carele îl dă mâne-sa iaste: „Fă, dacă-ți trăbuie!”. Și fiind mai nainte destul un cuvânt ca să o îndrepteaze, acum nici bătaia nu ajunge. Nu bagă samă nici de tată-său, nici de frați, și în butul lor vrea se urmeaze prieteșugul cel strein, cu totul uitându-și de dragostea cea veachie, carea însuși cu țița mâne-sa o supse cătră cei de casă, se desbracă de acea împreună cu dânsa născută iubire cătră părinți și cătră rude, pentru ca să urmeaze o dragoste streină, carea iaste dragoste vârată.

Iară de se va întâmpla, care lucru adeaseori se întâmplă, să se îndrăgostească fata cu un fecior, carele se nu fie viță ca neamul featii, cine poate spune atuncea mâniia carea se ațiță dintr-o dragoste așa nepriimită? Nu se aude alta întră păreții casii aceia, fără necurmte clevete asupra feciorului aceuia, pentru ca să-l facă să cadă urât featii aceia rău sfătuite. Nu se face altă, fără ne-ncetat se defaimă neamul feciorului aceuia și părinții lui, se aduc aminte rușinile ceale acoperite acum cu uitarea, a neamului aceuia, și se scot din groapă scandălele, măcar că cu îndelungata vreme sânt stinsă și putrezite. „Tu nu știi, zice mama cătră fată, de ce soiu rău iaste feciorul acesta la carele te uiți tu și nu știi ce rușine au făcut mumă-sa neamului ei, ba și tatăl mumii lui”. Și aci, cu o limbă mai ascuțită decât briciul, pentru ca să întoarcă pre fată de la nădejdea măritatului după ibovnicul său, în mici fărâme taie veastea a mai multe căsi și lasă într-însele, cu gura sa cea clevetitoare, mai multe rănituri de cum sânt cuvintele cu care s-au pricinuit aceale rane. Și tot nu e destul, că, cu toate aceastea, fata nu părăsește pre drăguțul său cum ar vrea părinții: vorbește cu dânsul pre ascuns și, de e lipsă, se știe scula și noaptea, pentru ca să povestească cu dânsul mai cu îndemână, adecă cu primejdie mai mare a cinstii, așa acoperită cu întunearecul.

Deci un obicei carele aduce pre tineri la atâta îndărătnicie, carea desunează pre părinți de fii și pre fii de părinți, carele lapdă de deatornica ascultare la cei mai mari, carele întrarmează mai multe rude de sânge ca pre vrăjmași, carele aorea aprinde vrăjmășii nedumerite întră familiile ceale de cinste, acesta, zisei, iaste un obicei de a se suferi întră creștini. Zice filosoful Platon⁽²⁶⁾ că meșteșugurile acealea cu care mulți rău se întrebuințează, măcar că în sine nu sânt reale, trăbuie să se dezrădăcineaze și să se lapede din țeară. Și voi, creștinilor, în loc de a dezrădăcina din căsile voastre un obicei roditoriu de atâtea reale, voi îl veți apăra ca un obicei bun, ba încă îl veți ținea ca un obicei de lipsă? După învățătura acum arătată, și când ibovnicia în sine ar fi un obicei slobod, încă ar fi destul pentru ca să se scoată din lume afară, știind că mulți sânt carii de multe ori rău se întrebuințează cu un obicei ca acesta.

Ci pâra până acuma merge lin, pentru că greșelele de care am grăit până aci atâta sânt de chiere, cât singure grăiesc. Mai puțin bagate în samă, măcar că nu mai puțin dease, sânt cealelalte, cu care acest blăstămat obicei a ibovniciei, după ce au surupat căsile și familiile,

omoară sufletele. Ce socotiți voi, creștinilor, că iaste a se dragosti? Iaste a se orbi. Așea iaste de cu greu a da loc patimii aceștia în inimă și a nu se lipsi de minte, precum cu greu iaste a se îmbăta și nu-și piiarde firea. Și, întru adevăr, o fâmeaie ce era mai nainte curată și de cinste, după ce au căzut, ea însăși să miră de sine și nu știe cum s-au putut slobozi la rușinea aceea, carea atâta mai nainte o urea în altele. Ci aceasta iaste a se îndrăgosti. Dragostele sânt oarbe. Inima carea iaste cuprinsă cu patima dragostelor nu veade piiarderea cinstii, nu veade primejdiia vieții, nu veade iadul deschis înaintea ochilor, singură desfătarea carea dorește o veade.

Doară plecarea cea bună, firea cea bună sau creșterea cea bună va fi stagilă îndestulată a opri acest povoiiu? Ba nu, nu! Ba ispita ne arată că întru inimile ceale mai nevinovate dragostele pricinuiesc mai mare pagubă și pierzare. Cu cât era sufletul acela mai curat, cu cât era mai alb, cu atâta se înnegri mai tare, după ce i s-au aprins în spate această vâpaie diavolească, pentru că, măcar că toată dragostea, când trece cumpătul, iaste plină de năvală, totuși dragostea cea dintâiu are mai mare putere decât toată altă dragoste, cu carea se iubeaște o față mai nainte de a fi iubit alta. Lucrul cel mai rău iaste că, începând a se învăța răutatea în anii cei mai nevinovați, e primejdie de a nu se mai îndrepta niciodinioară, de unde se întâmplă apoi că acea dragoste dintâiu nu păgubeaște numai vârsta cea necoaptă, ci și cea coaptă. Sânt unele mlădițe care, deși vor pune pre dânsule caprele dinții, măcar cât le vei griji după aceea, nu se mai pot întrâma.

Voi gândiți că eu nu mai am ce se mai zic despre acest lucru prea roditoriu de reale, ci vă înșelați. Pentru aceea, pășesc la alt fealiu de greșeale care surupă sufletele acelora ce se dau pre sine pradă turbării dragostelor. Aorea, pentru ca să se afle cine se poarte soliile, cine să facă îndămânare, cine să acopere treaba, fata prinde prieteșug cu muieri de viață rea foarte, și, nu numai pentru ca să le poată ținea credincioase, fură din casă, ci învață încă și basnuri, și taine, pentru ca să facă să fie iubită sau să facă pre priaten, carele acum iaste mănios, să se întoarcă iarăși la preteșug, sau să facă ca acela mai mult să nu se înstreineaze. Și așea chiamă pre diavolul întru ajutoriu.

Afară de aceea, cât iaste de lesne a trece de la dragoste la urgie și de la zburdare la tirănie? Mai nu se află întră oameni vrăjmașii, a căroră începutul să nu fi fost din dragostea aceea carea eu o proclețesc, pentru că rodul cel dintâiu aceștii patimi necumpătate iaste a se teame unul pre altul, carea teamere o numesc grecii *zilotipia*, carea îndată aprinde întră tineri gâlceavă și-i ațiță pre unul asupra altuia, cât și ucidere încă se întâmplă aorea întră dânsii. Atâta e de turbată patima dragostei, cât până acum încă nu s-au aflat frâu carele să i se lovească pre gură. Pre cei mai fricoși încă-i face fără socoteală îndrăzneți, și pre cei mai blânzi, sălbateci. Cel mai răbdătoriu întră dobitoace iaste cămila și totuși în timpul dragostelor sale așea să năspreaște, cât până și cu lei încă se luptă. Ci tocma să nu ajungă tinerii întră sine la vătămare și la ucidere, totuși e adevărat că zămislesc și coc tinerii, unul asupra altuia, în inimă, urgie necurmată. Nu zic eu lucruri care voi să nu le fi văzut înaintea ochilor voștri aorea mai chiere de cum eu le istoresc, de vreame ce îți fi văzut nu de puține ori, pentru o fată fără minte, aprins un foc de mănăie fără sfârșit. Un împărat, odinioară, după ce au încungiurat cu oastea sa o cetate a vrăjmașului, a căriia atâta era de tari zidurile, cât i se luo toată nădejdea de a o puteare dobândi, se întrebuintă cu această măiestrie pentru ca să biruie cu mintea ceaea ce nu putea cu vârtutea. Făcu să se prindă mulți porumbi dintră aceia carii din cetate zbură la câmp și, poroncind să li se leage supt aripi câte un fir de ață întinsă în slifură, adecă în piiatră pucioasă, când se mizuia de noapte, făcu să se aprindă la toți porumbii ața și odată să se sloboadă toți. Și iată ceaea ce nu putură face mai în multe luni de zile, în scurtă veame săvârșiră porumbii,

pentru că, zburând porumbii la lăcașurile sale ceale obicinuite, aprinseră întâiu cuiburile sale, de acoloa căsile, fiindcă era de lemn, și așa, într-o mică de ceas, să văzu toată cetatea în foc. Cu acest meșteșug se întrebuințează și diavolul ca să ne învingă. Veade el că cetățile, orașele, satele și toate ținuturile creștinești sânt bine întărite cu credința și cu sfintele taine, sânt bine apărate de preoți, cât nu-i iaste lui cu puțință a le birui. Deci, pășind vicleanul de la vârtute la vicleșug, se întrebuințează cu porumbii și cu porumbițele, ca să aprindă un foc diavolesc de necurățire și să pustiască patria. Aprinde puțin foc în inima acelui tinăr curat, în inima aceiia tinără, cu năravuri bune, și acel puțin fir întins în pîiatra cea pucioasă a poftei și aprins de patimă și de prilej destul e spre un foc cât de mare. Ce rău e, ziceți voi, o țină de dragoste a unui tinăr sau a unei tinăre? Ce rău iaste, zic eu, o țină de pîiatră pucioasă supt aripa unui porumb sau a unei porumbițe? E puțin, de nu se va aprinde, dară mult foarte, de va lua foc. De la dragoste se pășeaște la o căutătură, de la o căutătură la un cuvânt, după câtăva vreme se treace la un cuvânt carele are înțeles îndoit și se ride. De aciia se vine la o shimă înțăleasă, și nu mai mult. Și pre urmă, această puțină vâpaie face sufletul cenușă, tot fără de nici o mântuință: se aprind casele toate, ard ținuturi pline de noroadе, se umplu toate ulițele de scandele și de pagube, și, mai pre urmă, creștinătatea rămâne ca o cârpă lăpădată într-o viață dobitocească. Aceasta e dragostea carea voi de obște vi-o năluciți a fi curată și nevinovată. Ce vi se pare?

Știu că realele ceale până acum pomenite cu cât sânt mai greale în sine, cu atâta mai puțin vor spăimânta pre unii din voi, carii se cred pre sine a fi scutiți de eale. Ci trăbuie întâiu să știți că unele reale se nasc încet-încet și nu dau afară până după lungă vreme, dară, când mai pre urmă dau afară, nu au tămăduire și, pentru aceea, cu atâta mai vârtos vă dojenesc ca să vă teameți de aceea carea până acuma nu ați ajuns a o cunoaște. Afară de aceea, voiui păși, dară, a vă descoperi alte greșeale de care fericite vor fi inimile voastre de veți fi cu totul scutiți. Aceaste greșeale sânt gândurile ceale reale și scandălele ceale ne-ncungiurate. Și, în cât e pentru gânduri, am cetit că s-au văzut păianjin așa de înveninat, cât, trecând acela preste un cristal, îndată îl rupse. Asemene păianjen putem noi zice gândul rău carele, de se va îngădui să se preumbe cu volnicie preste inima noastră, o face mici fărâme. „Tot cel ce se uită la muiare, ca să o poftească pre ea, au curvit cu ea întru inima sa”. (Matheiu, cap 5, stih 28). Despre altă parte, cine poate socoti ce pot face un tinăr deșteptat și o tinără isteafă, în vreme lungă laolaltă în toate timpurile, în toate locurile însoțiți și singuri prin câmp, prin pădure? Au poate fi această necurmată însoțire și să nu zămislească un număr mare de gânduri reale, și, de nu alta, încai întru inimile sale să nu se sloboadă după gândurile acealea, unde nu se tem nici de rușine, nici de certare, și unde abiia ei însuși pricep suruparea? „Au doară va ascunde cineva foc în sin și nu-și va arde hainele?” zice Duhul Sfânt, la Pilde, cap 6, stih 28.

Ci tocma să nu aibă poftă de a păcătui laolaltă, totuși lesne pot păcătui cu plăcerea desfătării, ce se numeaște desfătare libovnică, carea, stârindu-se în trupul omului, cu plăcere zăboveaște într-însa. Și această desfătare bine se poate zice că iaste o scopură, adecă stâncă de pîiatră ascunsă în apă, în carea norocită e corabiia aceea carea poate scăpa să nu se lovească, dacă prea largi sloboade vetrealele spre patima inimii. Pentru că, măcar că întru peristasurile ceale de acum nici unul dintru acei doi carii se iubesc laolaltă nu pofteaște să păcătuiască, totuși de multe ori se închipuiaște la fantasia lor desfătarea aceea, carea fără vinovăție o pot avea întră sine după cununiia carea cugetă să o facă. Și, într-aceaea, nu iau sama, precum ar trăbui să ia sama, că, precum sânt acum necăsătoriți, și desfătarea aceea încă le iaste oprită. Că unde e păcat fapta, aseamene e păcat și pofta. Și totuși ei de aceasta nu bagă samă. Aseamene sânt acest fealiu de păcate tunetului aceluia carele strică sabiia, și teaca o lasă întregă. Se veade fata

aceaea vergură și cu bună-cuviință, cum era mai nainte, ci nu e adevărat, de vreme ce înaintea lui Dumnezeu, Carele priveaște la inimă, ea iaste, ticăloasa, o groapă a putrezitei curăției și a bune-cuviință. Într-aceaea, părinții și maicele zic: „Ce rău iaste a slobozi tinerețelor această puțină zăbovire? Destul e a nu lăsa pre tinere singure, destul e a ținea ochii după eale”. Dară măcar și o sută de ochi de a-i deschise tu după eale, putea-vei cândva vedea inima sau a feții tale, sau a iubitului ei carele o curtenește? Deci până când nu veți pătrunde la acel adânc al inimii și la aceale locuri tănuite, care aorea însuși de cătră ochii noștri încă sânt ascunse, necum de cătră ochii altora, nu sânteți judecători destoinici în pricina aceasta și nu puteți zice că tinerii voștri sânt buni, și că lor nu le iaste păcat a se drăgosti, tocma să fie slobod la alții.

Ci să ne nălucașim că fata noastră are atâta cumpăt întru pornirile sale și atâta nevinovăție, cât să nu se sloboadă nici după desfătarea cea rea, nici după poște. Totuși iaste altă scopură de carea nu se poate feri. Că măcar că ea iaste curată, precum i se pare, poate feciorul acela carele umblă după dânsa să poarte în inimă gânduri reale și necurate, și ea, pricepând aceaea, totuși nu numai nu se ferește de el, ci încă înadins îl cearcă, și, de nu alta, încă cu shime și cu închinăciuni arată cum că-l iubeaște. Deci de va urma aprindere întru inima aceluia, fata va plăti paguba înaintea lui Dumnezeu ca o aprinzătoare. Că, măcar nu cugeta ea alta în treaba aceasta fără o zăbovire din firea sa nevinovată, totuși pricepea că aprinde văpaie în inima de-aproapelui, din carea apoi urmă pagubă mare foarte în sufletul tinărului aceluia, precum când oarecarele stăpân aprinde în pământul său spinii în vreme de vânt, și de acolo, sărind focul, se aprind bucatele vecinilor, nu se poate apăra de a plăti paguba cu aceaea că el n-au avut gând să aprindă bucatele vecinilor, ci numai să-și curăță pământul de spinii cei neroditori. Despre altă parte, o, cât de adeaseori se întâmplă, pre o tinără, carea să dă pre sine pradă dragostelor, să o amăgească priiatenii aceștea a ei cu făgăduințe și să o îndeamne cu daruri, și în mii de chipuri să-i facă silă ca să se sloboadă la păcat, și totuși ea nu fuge de prietșugul și însoțirea acestor ispititori a ei, încredințată întru aceaea că ea are pusă hotărâre ca niciodinioară să nu se slobodă la păcat, neluând aminte, ticăloasa, că, măcar că nu se sloboadă la păcat, totuși nu înceată încai a fi vinovată tuturor păcatelor aceloră, carele fac acei răi ispititori. Nu e destul, dară, unei feate să zică: „Eu nu am cuget rău, eu nu mă slobod la păcat”. Ci, dacă voiaște să nu fie părtașă păcatelor altuia, afară de aceaea, se cade să fugă cât poate mai tare de la aceia carii cu cuvinte sau cu seamne arată raoa lor plecare și cugetul lor cel rău, altminte numai a da hrană vâpăii altora cei necurate, a ride, a se zăbovi, a glumi, ba încă numai a se arăta ca să fie văzută, prea destul e ca pre o statornică să o facă vinovată.

Pre urmă, a treia cap a pârei aceștia cuprinde greșealele acealea care se fac drept împotriva cinstei lui Dumnezeu, întră care trăbuie întâiu să se numere pierderea a toată evlavii. Abiia se aprinde un suflet de dragostea aceasta și de ibovnicie, îndată piiarde toată bunătatea: se părăsesc gândurile ceale bune, adorm toate cugetele ceale bune, se lase a se primi sfintele taine sau, de se și priimesc, aceasta se face pentru ca cei de casă să nu aibă prepus de ceva lucru nou, besearicile se schimbă în târg de șopote, în zâmbituri de răs, în căutături, și sărbătorile Domnului se prefac în sărbătorile Sătani. Socotiți bine cuvintele mele și veți afla că sânt adevărate, că puteți lua sama că toate greșealele câte se fac în sfintele besearici sau în vremile ceale sfinte, când ar trăbui mai mult să ne grijim a cinsti pre Dumnezeu, au început de la acest rău obicei a dragostelor celor deșarte.

Adaogați și aceasta că, aorea, aceia ce se iubesc întru acesta chip atâta se iubesc, cât pun în dragostea aceasta sfârșitul cel de pre urmă, carea atuncea se întâmplă, zic dumnezeieștii dascali, când cei ce se iubesc așa sânt în sine întocmiți, cât, și de ar fi cu scârbirea lui Dumnezeu, adecă cu păcat, dragostea lor carea o au apucat odată, nu ar voi a se lăsa de dânsa.

Scrie Tertulian că în vremile sale unii nu voia a se boteza pentru ca se nu fie siliți a se conțeni de veselile idolilor și de a merge la privealiștile lor. Eu cred că, și în vremile de acum, mulți și multe ar face aceea, carii, de nu ar fi botezați, nu ar voi a se boteza, pentru ca să nu se lapede de aceste diavolești petreaceri și zăboviri. Ba unii acum, fiind botezați, mai bucuroși ar tăgădui tainele ceale sfinte, mai bucuroși sânt să fie afurisiți și goniți din besearică, decât să se lasă de dragoste și de jocuri. Apoi nu iaste aceasta a iubi mai mult dragostele decât pre Dumnezeu și a le prețui mai mult decât pre Dumnezeu, care iubire și prețuire singur șie și-o au ținut Dumnezeu, când au zis: „Să iubești pre Domnul Dumnezeuul tău din toată inima ta și din tot sufletul tău, și din toată vârtutea ta, și cu tot cugetul tău”. (Luca, cap 10, stih 27). Coroi nu mănâncă inima paserilor, măcar că tot trupul îl mănâncă, iară diavolul nu face așa! Diavolului inima îi mai place decât orice alta în om, și aceasta se nevoiaște el a o mânca întru petreacerile care le defăimez eu, care petreaceri, tocma de ar și fi altminte în sine fără prihană, totuși sânt foarte păgubitoare pentru lipirea inimii, cu carea se țin, lipire carea foarte vatămă cinstea lui Dumnezeu, ca ceaea ce se ispiteaște a face pre Dumnezeu să nu fie el sfârșitul cel de pre urmă și să pună o făptură în scaunul împăratului ceresc. „Iubitori de desfătări mai mult decât de Dumnezeu”. Și un obiceiiu, carele turbură familiile, carele surupă sufletele și așa adânc vatămă cinstea ce se cade a se da lui Dumnezeu, să se apere ca slobod și să se țină ca vreadnic de laudă, și nu, mai vârtos, de tot să se smulgă și să se dezrădăcineaze dintră voi, ca cel ce iaste surupare tinerețelor, precum îl numi Sf. Chiprian?

Ce vor putea răspunde la acestea tinerii, adevă feciorii și featele? Doară vor zice că ei nu au frică să cadă în greșelele ce am zis? Ci aceasta e o nebunie carea arată cât de puțin își prețuiesc curăția și cu câtă răotate sau îndrăzneală se încredințază sufletul vârtutei sale, de unde tocma pentru aceea se face vreadnic un suflet ca acela ca să-l părăsască darul lui Dumnezeu și să se surupe. Nu aveți frică, când sfinții, și cu trupul sfârșit de ajunuri, și cu inima înlontru lor plină de Dumnezeu, se tem, trâmură de frică înaintea unui prilej rău și se îngrozesc? Nu aveți frică? Nu știți voi că diavolul face ca vulpea, carea, ca să poată prinde pasări, se face moartă? Diavolul, la începutul acestor primejdioase petreaceri și zăboviri, nu s-au obicinuit a vă ispiti, pentru că atunci ar fi lesne să vă despărțiți, ci, după ce v-au încredințat bine și v-au făcut să creadeți că nu e primejdie, îndată vă vine asupra cu o ispită fără veaste și vă dă la pământ. Aceaea iaste adevărat, feciorilor și featelor, că, de n-ați căzut, încai iaste primejdie să puteți cădea. Ce înțelepciune, dară, iaste a-și năluci că va putea dormi multă vreme cu o năpârcă în sân, și să nu fie mușcat de dânsa? De atâtea ori merge urciorul la apă, până odată se strică.

Veți răspunde dară că nu vă pasă de căderea în păcate, numai să vă desfățați. Tocma acesta e răspunsul cel adevărat, pentru că, pre urmă, pofta nu are mai puțină putere decât vinul de a lipsi pre om de minte, cât nu iubeaște omul fără ce veade de față, de ceale viitoare nu gândește nemica. Dară, preste scurtă vreme, tresvindu-vă dintru această prea păgubitoare beție, vă va veni mintea la loc și, plângând cu amar, veți mărturisi colo jos în iad că ați rătăcit: „Rătăcit-am dară de la calea adevărului.” (Înțelepciune, cap 5, stih 6), ci mărturisirea cea de atuncea va fi voao spre pedeapsă, nu spre tămăduire. Și, o, câți, întru aceastași mică de ceas, când eu vă cuvintez voao despre acestea, gem și se vaiete în temnița iadului, și blastămă dragostele, și blastămă pre ibovnici, și blastămă păcatele, desfătările, slobozeniile acestor înrăotățite petreaceri! Să dea Dumnezeu ca nu, și pre unul dintră aceia carii aci mă ascultă, să aibă a le blăstăma fără de nici o mângăiere, că atuncea adevărat ar creade didahia aceasta, dară cu usturime și târziu. Pocăiți-vă, dară, acum de acealea întru care mai nainte ați rătăcit, acum vă pocăiți, dacă voiți să nu vă văietați în iad, unde mulți în deșert pentru asemenea rătăcire să

vaieră, că, „de nu vă veți pocăi, toți așa veți peri”. (Luca, cap 13, stih 5). Drept aceea, iubiților, bucare-se lumea, veselească-se cum îi place, țină obiceiurile sale ceale reale, cearce în tot timpul zăboviri și desfătări până se va satura, noi să urmărim pildele sfinților, fugind de prilejurile ceale primejdioase, iubind ne-nsoțirea, îmbrățșind gândurile ceale bune și ținând întru inimă evlavii. Să priveghiem acum puțin, măcar că iaste cu greu, ca să avem după moarte, în raiu, a ne bucura în veaci: „Lumea se va bucura, și voi vă veți întrista, ci întristarea voastră se va întoarce întru bucurie. Și bucuria voastră nimene nu o va lua de la voi”. (Luca, cap 16, stih 22).

Didahia 14

„Săgeată rănitore iaste limba lor.”
(Ieremia, cap 9, stih 8)

Nu ași vrea să mi se întâmple mie, întru defăimarea dragostelor și a ibovniciei, cum se întâmplă aorea pescarilor carii, când se cred că au făcut un vânat mare aflându-se în mreaje un pește de cei armați și vicleani carele rumpe mreaja, află pre urmă că au pierdut vânatul și împreună și mreaja, pentru că acel pește îndrăzneț, sfărțicând mreaja, iase afară biruitoriu și trage după sine și ceialalți pești mici toți. Poate să se întâmple că, aflându-se oarecarii întră voi împodobiți mai mult cu isteție decât cu evlavie, să prindă a-și ascuți limba și a defăima ceale ce am grăit eu asupra ibovniciei și a zice că acelea sânt nemicuri. O limbă ca aceea ar face în mreaja mea o ruptură așa mare, cât nu m-ași încredința să rămână vrun pescuț cât de mic într-însa. „Săgeată rănitore iaste limba lor”. Pentru aceea, ca să împliadesc o pagubă așa mare nu a mrejii mele, ci a sufletelor voastre, vreau să vă arăt una câte una scutealele ceale mai căpetenii, cu care s-ar părea că obiceiul dragostelor iaste de a se suferi și vreau, una câte una, să le dovedesc toate scutealele acelea a fi răsuflăte și fără de puteare. Deci toate scutealele cu care se apără acest obicei al ibovniciei, în cât pociu eu priceape, la trei pricini se reduc. Pricina cea dintâiu iaste că ibovnicia nu e păcat, ci o petreacere nevinovată a tinerilor. A doao, că aceea acum e obiceiul de obște. A treia, că aceea iaste calea pre carea se ajunge la căsătorie. Și așa, scuteala cea dintâiu apără cum că ibovnicia nu e păcat, a doao o întărește că e slobodă, a treia o încredințează că e de lipsă. Să urzim de la scuteala cea mai de pre urmă, ca de la cea ce e mai tare, pentru că, de va cădea aceea la pământ, și pre cealelate întru aceeași surupare le va răstorna cu sine. Luați aminte!

Nu sânt așa orbi părinții și maicele, cât să nu vadă primejdia cea mare în carea se bagă featele lor cu această blăstămată volnicie de a se preteni cu feciorii, dară, pentru nădejdea aceea că le vor mărita, închid ochii și se fac a nu vedea ceale ce vād: „Nu i se face milă de fiii săi, ca cum nu ar fi ai săi”. (Iov, cap 39, stih 16). Cu atâta nebunie se lasă părășiți. Așa și tinerii, cu o ispită prea ticăloasă, sânt siliți a mărturisi, de nu altora, încă șieși, întru inima sa, că această petreacere de ibovnicie e cea mai mare osândă a sufletului său. Ci cea ce se zice de la fata aceea: „pre urmă îi va căuta a se cununa cu mine” și socoteala aceea carea o face feciorul întru sine, că, de păcătuiaște acuma, apoi se va pocăi, sânt pricini care acum adorm boldul cunoștinții și umplu gura cânelui ce latră. Deci întâiu care face socoteala așa e aseamene cârmaciului corăbiei, carele, încredințându-se întru aceea că el are cuget bun ca se îndreapte corabia la liman, nu bagă samă apoi de scopurile ceale ascunse în apă, pintră care mână corabia. Te vei mărita, dară ce-ți va folosi, dacă până acolo îți pierzi sufletul sau încai îți piezi nevinovăția și întregimea? „Ce folos iaste omului de ar dobândi lumea toată, iară sufletul său

își va pîiarde?” (Matheiu, cap 16, stih 27). O pagubă suptire carea o faci sufletului tău nu se plătește, de te-ai mărita după un împărat sau de te-ai căsători cu o împărăteasă. Judecați apoi de e destul răsplătită că dobândește fata un om becisnic sau feciorul o muiare becisnică cu carea se căsătorește. Nu e destul să fie sfârșitul bun, dacă mijlocirile sînt reale.

Apoi, întreb pe aceste maice, de vreame ce eale țin mai tare partea aceștii pricini pierdute de ibovnicie: iubescu-se cu featele voastre numai aceia carii vreau să se căsătorească cu eale, au doară se iubesc și aceia carii nu vreau să le ia? De s-ar iubi numai cei dintâiu, ar fi mai de suferit, dară lucrul iaste că și aceia carii au cuget hotărât să nu le ia încă se adună cum lor le place la petreacere cu steamătul căsătoriei. Și, tocma de ar veni la fata voastră numai aceia carii cugetă să se căsătorească cu ea, cuteza-veți voi zice că oricâți voiesc să ajungă la statul căsătoriei e de lipsă să treacă prin mijlocirea aceasta a ibovniciei? De ar fi de lipsă aceasta, ași sta a zice că acum ar fi mai bine a opri căsătoria și a se sfârși lumea, decât a ținea vița omenească cu atîta primejdie de a pîiarde raiul, cum o țin unii, carii ajung a se cununa printr-o mocirlă, corliți până după cap. Ci aceeaa nu e de lipsă întră turci și întră alte neamuri păgâne, unde nice nu se vād feciorii cu featele până la căsătorie, cum va fi dară lipsă întră creștini? Ce rușine dară va fi creștinilor în ziua judecării, de vreame ce, cunoscând ei căsătoria a fi taină sfântă, socotesc că e de lipsă la dânsa o volnicie ca aceeaa, carea până și păgânii o socotesc a fi fără cuviință? Se cade să ne deșteptăm, iubiților! Căsătoriile trăbuie să se întocmească cu sfatul acela carele s-au făcut în ceriu, unde pronia lui Dumnezeu, drept, voiaște să fie căsătoriile, dară le voiaște spre acela sfârșit, ca cu eale să se umplă lăcașurile îngerilor. Și a căsătoriilor care sînt rînduite spre un sfârșit așa mare, va fi mijlocire de lipsă întră un tinăr și o tinără dragostea cea nebună? Ba tocma întru aceste zăboviri și petreaceri se escază prepusuri și se rădică cleвете asupra numelui celui bun, care de multe ori împiedică căsătoriile, și adevărate, că acealea muieri care se dau mai cu volnicie spre dragoste au nu capătă bărbat, au îl capătă mai târziu decât altele și mai fără noroc. Mai pre urmă, de ar trăbui a ierta unui fecior ca, înainte de a se băga în jugul căsătoriei, să poată vedea pre soția sa, să poată vorbi cu ea, să poată lua sama la cuviința ei și la năravurile ei, cu toate aceastea, nu va fi niciodinioară de lipsă ca să înceapă cu mulți ani mai nainte a se împreteni cu prunca aceeaa, a sta singur cu dânsa, a o prinde de mână, și aceasta, aorea, însuși înaintea ochilor mîne-sa, carea veade și se face a nu vedea. „Ajunge zilei răotatea ei!” (Matheiu, cap 6, stih 34).

Nu e de lipsă, veți zice voi, așa lungă pretenie, dară ajută mult, de vreame ce cu greu iaste să trăiască căsătorii pururea în pace, dacă cea dintâiu spre a stinge acest nod nu fu împrumutata dragoste. O, de nu ați fi scăpat din gură acest cuvânt! Atîta e departe de adevăr. Însamnă Aristotil cum că tinerii pre lesne schimbă preteșugurile, pentru că iubesc din desfătare, nu din aleagere. Și așa vedem noi în toate zilele că această mare dragoste carea fu înainte de cununie se schimbă adeaseori într-o ură mai mare apoi, pentru că acea patimă carea întru început fu oarbă cătră fața cea iubită, neaflându-o după aceeaa așa precum și-o nălucise, vrea iarăși cu orbire a o lăpăda. Ia vedeți, dară, legătura aceeaa carea o au strins dragostea cu mîna sa, de iaste precum vi se pare, cea mai vecuitoare. Câte întâmplări sînt de acealea, cât aceia carii, înainte de a se lua laolaltă, cu capu rupt umbla unul după altul, cât nimene nu-i putea desbăra de cătrăolaltă, iară după cununie, curândă vreame, cea mai mare și mai nesuferită ură se rădică întră dînșii!

Carea, dară, iaste calea cea adevărată, pre carea să ajungi a fi îndestulat în căsătorie? Nu iaste a te pune mai nainte întru atâtea primejdii de păcat și a te găti cu fărădelegea spre primirea unei taine, precum e căsătoria. Calea cea adevărată iaste a năzui la Dumnezeu și a

ceare de la Dânsul soț bun, de vreme ce El singur îl poate da: „Muiarea bună – parte bună, parte se va da celor ce se tem de Domnul”. (Sirah, cap 26, stih 3). Cum că mare norocire iaste omului a căpăta o muiare bună, cine nu veade? Dară știți voi cui se va întâmpla norocirea aceasta? Se va întâmpla aceluia care se teame de Domnul. Nu se va întâmpla tinărului aceluia carele, cu mulți ani înainte de a se cununa, picură răutatea în sinul feții aceia, cu carea voia a se cununa. Acestuia se va da o muiare carea, după ce se va mărita, să facă acealea lucruri, care le-au învățat shoala dragostelor. Muiarea cea bună se va da aceluia carele cu cuget bun vrea a se căsători și se va da aceluia carele, după ce au priimit cuviințată înștiințare de la oamenii înțelepți despre nărvurile feții pre carea vrea să o ia, se va lăsa după sfatul celor mai mari ai săi, aceluia, zise, se va da muiare bună, pentru că el se întocmește cu frica lui Dumnezeu, ca să o aibă bună. „Muiarea bună – parte bună, parte se va da celor ce se tem de Domnul”. Așa, dară, a izgoni dintră creștini acel înrăotătit obiceiul a ibovniciei nu numai nu ar păgubi fericirea căsătoriilor, ci încă o ar pune afară de toată primejdia. Și fetișoarele s-ar cununa niște porumbețe nevinovate și, necunoscând altă dragoste fără cea către bărbații lor, întru aceea singură ar rămânea până la moarte.

Ci, dacă ibovnicia nu e mijlocire de lipsă spre căsătorie, va fi încai un obiceiul de cinste, de vreme ce acel obiceiul îl țin toți tinerii țării. Aceasta e a doao scutire a voastră, adecă obiceiul. A vieții osebit, de cum de obște s-au obicinuit oamenii, iaste a se rădica asupra a toată obștea neamului omenesc. Deci, dacă toate fețele vorbesc cu feciorii, va zice o maică, pentru ce să nu vorbească și fata mea? Au greșesc toate, au nu greșeaste nici una. Ba încă se întâmplă cât a nu ținea obiceiul acesta nu numai maicile, ci și însăși fețele socotesc a fi o prostie defăimată, cât, de se află vro fată carea să nu aibă plecare la acest fealiu de nemicuri, totuși nu se lasă a le face, pentru ca să nu aibă a se rușina întră alte feate aseamene lor, precum unui om alb i rușine de sine întră harapi. Și, ca să grăiesc adevărul, izvorul cel dintâiu a răotății carea stăpânește întră creștini iaste pentru că vreau a merge după vlog și nu vreau să cearce unde trăbuie a merge, ci unde se merge. Și totuși acest îndreptariu de viață e foarte înșelătoriu și viclean. „Să nu fii cu cei mai mulți spre rău” – zice Domnul la Cartea Ieșirei, cap 23, stih 2. A-și îndrepta neștine viața din viața cea de obște iaste a umbla pre calea cea largă, carea duce în perire și a se pune întră arătată primejdie de a muri întră aceea și a se osândi. Și, pentru aceea, nu se cade să priimim povățuitori pre aceia ce sânt orbi, ci să ne încredințăm povații aceia, carea însuși Dumnezeu ni-o arată în Sfintele Scripturi, de vreme ce nu e întră voi nici unul așa pierdut, carele mai mult să prețuiască obiceiul decât adevărul.

Drept aceea, ascultați câte, care sânt împrotivitoare obiceiului tinerilor aceluia carele eu îl defăimez, ne aduce aminte Dumnezeu în Sfintele Scripturi. La Pilde, cap 6, stih 28, opreaște Dumnezeu ca nici în glumă să nu se atingă oarecarele de vreo muiare și așa zice: „Au umbla-va cineva pre cărbuni de foc aprinși, și nu-și va arde picioarele sale?” La Sirah, cap 26, stih 8, zice Dumnezeu că acela ce ia de mână vro muiare iaste aseamene celui ce ia scorpie în mână: „Cel ce o ține pre ea, ca și cel ce prinde scorpie”, și vrea cu un graiu ca acesta să ne arate câtă primejdie iaste în glumele acestea, de a rămânea omul înveninat la suflet de otrava păcatului. În capul 9, stih 10, pășește mai înainte și opreaște Dumnezeu nu numai să nu prindă de mână tinărul vro muiare, ci nici să șeadă lângă ea, și așa zice: „Cu muiarea măritată nicidecum să nu șezi”. Ba încă poruncește să te ferești și de ulița unde lăcuiaște, și să nu ai cumva a păși preste pragul ei: „Depărtează-ți calea ta de la dânsa și nu te apropii de ușile casii ei”. (Pilde, cap 5, stih 8). Ce e mai mult, nu vrea nici să te uiți la ea: „Întoarce-ți ochiul tău de la muiarea frumoasă, și nu te uita la frumseța streină!” (Sirah, cap 9, stih 8). Și spune pricina pentru ce, că „cu frumseța muierii mulți s-au înșelat” și pentru că „de la ea iubirea ca și focul se aprinde”.

Și, pentru ca să nu socotească oarecarele că aci se grăiaște numai de muierile sau ceale măritate, sau ceale reale, ascultați cum arată Dumnezeu la același cap 9, stih 5: „La fată nu te uita, ca să nu te smintești întru podoaba ei.” Cum, dară, dacă Dumnezeu vrea Însuși a ne fi dascal, și a ne învăța calea, voi veți vrea mai bucușori să urmați neștiința vlogului carele ține altă cale? Drumarii nu întreabă calea cea bună și dreaptă de la orbii aceia pre carii îi află cerșind lângă drum, întreabă de la aceia carii o văd. În deșert, dară, ajungeți voi la obiceiai, dacă obiceiaiul se împrotiveaște cuvântului lui Dumnezeu. Singur diavolul e acela carele au aflat întâiu ibovnicia, și el o au lătit și o ține până astăzi. Așa diavolul dragostelor au aflat întâiu acel frumos obiceiai, ca tinerii să se vadă unul pre altul, acela diavol sfătuiște pre maice ca să-și mânâ pruncele sale la toate tercurile, la toate jocurile, să le lasă cu feciorii și să-i chiiame și în casă când vreau să se ducă, acela diavol întărită pre prunce ca să-și tocmească fața, să se împodobească, pentru ca să se vadă mai frumoase aceluia carele mai rău le dorește, acela diavol e carele dă puteare la căutăturile lor, ca când ar fi săgeți ieșite din arc și pun în gura lor răsuri neîncuviințate, răspunsuri isteate, acela diavol e carele face pre fii să nu asculte de părinți, să se bată feciorii laolaltă, carele umple inima tinerilor de spurcăciune. Așa, diavolul dragostelor e acela carele au aflat ibovnicia, carea voi o ziceți a fi obiceiai de a se urma, și acel diavol ține ibovnicia pentru ca să umplă iadul de suflete surupate. Și un obiceiai ca acesta, carele atâta e plăcut diavolului, voi îl veți zice că e obiceiai bun?

Cea mai de pre urmă scuteală a ibovniciei iaste cum că ibovnicia în sine nu e păcat. Să dăm că e așa, cum că din firea sa nu e păcat. Ci tocma să nu fie din firea sa ibovnicia păcat, totuși de se împreună cu ea ceva peristas carele e cu păcat, atuncea și ibovnicia, de nu și iaste din fire păcat, pentru peristasul cel rău, se face păcat. Și unul din peristasurile ceale reale ale ibovniciei, carele mai des se întâmplă, e primejdiia întru carea se pun tinerii ca să cadă în păcat de moarte. Știu bine ei că cu ibovnicia și de alte ori au căzut în păcat adevărate sau alții, aseamene lor, au căzut. Așa, dară, a se îndrăgosti feciorii cu featele iaste a se pune în primejdie de a cădea în păcat. Deci, ca să vedeți că ibovnicia nu e lucru rău, nu e destul se zici că nu e din firea sa păcat, ci trăbuie să adeverezi și aceea că nu e cu nici o primejdie de păcat împreunată. Dară cum vei putea tu adevăra aceasta? Putea-mi-vei tu arăta că a sta feciorii singuri cu featele, a povesti, a ride, a vorbi de lucruri urâte să nu le fi dat aceasta lor de multe ori prilej de a cădea în păcat sau încai să nu fi dat acest prilej de multe ori la alții asemenea lor? Eu cred cu adevărat că, de când au început obiceiaiul ibovniciei pre lume, nu s-au aflat nici un fecior, nici o fată, care să fi căpătat din preteșuguri de acestea alt folos, fără acela carele îl capătă călții, dacă stau aproape de foc: „Va fi tăria lor ca puzdările călților”. (Isaie, cap 1, stih 31). Adevărat e că căderile acestea, pentru că sânt ascunse și de cătră părinți, și de cătră maice, și aorea și însuși de cătră tineri, puțin să bagă în samă. Sânt ascunse de cătră părinți și de cătră maice, că mulți tineri, păcătuind într-o casă, fac ca și leul, carele, pentru ca să nu-l afle vânătorii, își strică urmele picioarelor când iase din peșteră, unde-i iaste lăcașul, nu se vede nici o scandălă, nu se arată nici o necuviință și, pentru aceea, zic părinții featii: „Acesta e fecior bun, putem să ne încredințăm”. Sânt apoi ascunse însuși de cătră tineri, pentru că nu vreau să ia aminte la numărul cel mare al păcatelor care le fac cu poftele și cu desfătărilor, și cu mult mai puțin iau aminte la păcatele care le fac ațîțându-se unul pre altul, ca și cărbunii: „În buzele sale adună foc”. (Pilde, cap 16, stih 29). Dară, pentru că cuvintele, măcar că sânt de foc, totuși sânt cuvinte, și nu fapte, nu fac frică, ca când nu ar ucide întocma.

De acia e apoi că se ispoveduiesc unii ca aceștea așa rău. Că mi se pare că unii ca aceștea sânt asemenea aceluia carele la ispovedanie au mărturisit că au furat o fune, și nu spuse

că de fune era legat un cal. Așa aceștea, de se mărturisesc că au umblat în ibovnicii, totuși nu mărturisesc scârbele ceale mari care le fac părinților și neascultările sale, cu care nu înceată a umbla la casele acealea, la petreacerile acealea în butu părinților săi, nu mărturisesc amărăciunea, vicleniia, mânia carea o au în inimă asupra altor feciori, carii și ei umblă după fata aceea sau asupra altor feate, după care asemenea umblă feciorul acela. Nu mărturisesc gândurile ceale reale, shimele ceale neîncuviințate și altele ca acestea, abia mărturisesc titula sau numele, și așa mărturisesc că au furat un căpăstru, când au de a spune că au furat un cal bine învălit. Iară de se vor și mărturisi de acestea, totuși nu au cuget adevărat de a părăsi prilejul căderii, de unde se dovedesc cum că iubesc păcatul, de vreme ce iubesc primejdiia păcatului, și cum că voiesc rodul, de vreme ce iubesc pricina. Ce folos, dară, au aceștea de ispovedanie și ce iertare pot nădăjdui de la Dumnezeu într-un stat ca acesta, măcar că se fâgăduiesc că nu vor mai păcătui? De unii ca aceștea ride în sine diavolul și-i ține legați, și-i încredințează că bine se ispovedesc. Ci, de se și întâmplă să dea unii ca aceștea de un duhovnic înțelept și cu râvnă, prin a căruia aspră dojană se pleacă a pune cuget adevărat, cum că nu se vor mai duce la casa aceea, totuși atâta sânt dedați spre patima sa, cât curând calcă fâgăduința și iarăși se întoarnă la ibovnicie. Un cuvânt cu dragoste, o solie, o chemare răstoarnă toate cugetele, toate fâgăduințele înaintea lui Dumnezeu și înaintea duhovnicului făcute.

Acesta e statul întru carele se află mulți de aceia carii apoi zic că nu e păcat ibovniciia. Ia căutați, dară, de sânt vreadnici să li se creadă lor. Iară de se întâmplă ca pentru unii să nu fie încă primejdiia aproape, nu va trece multă vreme până va fi aproape, și așa cea dragoste carea acum nu e păcat în scurtă vreme va fi păcat, de vreme ce dragostele sânt cale către păcat. Pentru aceea, împăratul David foarte cu fierbințală se ruga lui Dumnezeu ca nu numai nedreptatea să o depărteaze de la dânsul, ci și calea carea duce la nedreptate să o depărteaze de la el: „Calea nedreptății depărtează-o de la mine”. (Psalm 118, stih 29). Atâta socotea el de cu greu și în sine că nu poate în lungă vreme se nu se împreună năpârca și veninul, prilejul și păcatul. Nu poți zice, dară: „Până acum am urmat dragostelor fără păcat, asemenea, dară, și de aci înainte, voi fi fără de păcat întru ibovnicie”. Fie așa, cum că până acum ai urmat obiceiul dragostelor fără păcat mare, sau pentru firea cea reace, sau pentru că firea nu ți-au fost stricată de răutate. Crede-mă că nu va fi tot așa, de vei urma a rămânea în ibovnicie. Că ce viețuitoriu iaste carele să poată rămânea multă vreme în foc, și să nu se facă scrum?

Deci eu vreau să sfârșesc, cu de-adins dojenind pre părinți cu aceale cuvinte ale Duhului Sfânt: „Nu băga pre tot omul în casa ta, că multe sânt meșteșugurile celui viclean”. (Sirah, cap 11, stih 31). Nu lăsați niciodinioară să vină feciori în casa voastră și nu vă încredințați nici unuia, măcar cât vi se veade de bun. Albinele ceale dintr-o coșniță cu mare năvală alungă pre albinele ceale streine de la coșnița sa, măcar că și acestea sânt albine, și nu vespi. Așa și voi, măcar că feciorul acela vi se pare a fi cu năravuri bune, șeadă la casa sa, cei buni se fie cu cei buni, și ceale bune să fie cu ceale bune. Că, măcar că feciorul e bun, diavolul acela al dragostelor, carele îl petreace, nu e bun, ci e viclean și isteț: „Multe sânt meșteșugurile celui viclean”, și, pentru aceea, supt bunătatea altuia prea bine va putea să-și ascundă răutatea sa. Ce pierdeți de veți ținea featele voastre singure să nu meargă la tercuri? Tocma nemica. Dară cine poate spune cât se poate pierde, lăsându-se lor volnicie de a-și face treabă cu oricine vor vrea? Comoara cea rău păzită nu numai pre cei ce sânt furi îndată îi trage la sine, ci, de multe ori, și pre aceia îi face furi, carii nu sânt. Domnul Dumnezeu nostru, Iisus Hristos, Carele au venit în lume, precum Însuși zise, ca să desfacă cea împreunare vătămătoare pre carea diavolul își întemeiază împărăția: „Au vi se pare că pace am venit să dau pre pământ? Nu, zic voao, ci împărțire”. (Luca, cap 12, stih 41), acela, zisei, se vearse cu puteare în inima tinerilor acel prea

de lipsă cuget de a viețui cu o despărțire așa frumoasă, pentru ca să se spăsească. Și părinților să le vearse grija cea de lipsă spre păstrarea nevinovăției și a întregimii fiilor lor, ca toți, viețuind după legea împărăției cea de Domnul Hristos poruncită, așijderea toți împreună să ajungem, pre urmă, a ne desfăta întru împărăția ceriurilor, unde unirea inimilor va fi curată desăvârșit și fericită.

Didahia 15

„Vai lumii de sminteale!”

(Matheiu, cap 18, stih 7)

Patima cea mare carea e încuibată înlontru în inimă atâta e de oarbă, cât, ca se surpe pre altul, nu se uită, de multe ori, cum se surupă și pre sine. În India iaste o plasă de șearpe, foarte mare vrăjmaș elefantului, carele, pentru ca să învingă pre elefant, cu acest meșteșug se întrebuințează: să încolăcească pre lângă picioru-i și, înainte de a se putea ticălosul elefant descurca, îl mușcă de piept și-l rănește de moarte. Dară vicleșugul păgubește și pre acela carele îl urzi, pentru că elefantul rănit, cu povara sa, căzând la pământ, zdrobește capul șearpelui celui ce-l răni și-l omoară fără tămăduire. Icoană iaste aceasta prea strălucită a întâmplării soțiilor celor reale: pier supt aceeași surupare carea o au câștigat-o altuia. Și, după ce au mânat ei multe suflete la iad, și ei, după aceea, de nu de multe ori mai nainte, se duc acolo. Însă eu, acum, despre răul, despre paguba și osânda carea își agonisesc și soțiile ceale reale, carii, în loc de a trage pre altul de la păcat cu certarea cea frățască, îl îndeamnă la păcat cu sminteala, nu voiui să cuvintez. Că unora ca aceștea e mărginită strașnica judecată: „Cine va sminti pre unul dintru acești mai mici, carii cred întru Mine, mai bine iaste lui să se spânzure o piatră de moară de grumazul lui și să se îneace întru adâncul mării”. (Matheiu, cap 18, stih 6). Singur aceea vom vedea cât lipsește să ne teamem de soțiile ceale scândălisitoare. Ca voi, cinstiți părinți, pre carii v-au dăruit Dumnezeu cu fii, să vă învățați mai nainte de toate, întru grijirea tinerilor voștri, a-i păzi și a-i feri, ca să nu se însoțească cu soții reale și scândălisitoare. Că, de nu, toată grija voastră, carea până acum ați avut întru creșterea fiilor voștri, și toate bunătățile, care cu îndelungată nevoie le-ați picurat întru inimile lor, în scurtă vreme, le veți privi vărsate la pământ și călcate în picioare. „Vai lumii de sminteale!”

Și, pentru ca mai chiar să vedeți pustiirea cea mare de suflete, carea o pricinuiesc soțiile ceale reale cu sminteala și cu scandălă, vă voiui arăta ceale trei prea ascuțite și otrăvitoare sulite cu care se întrebuințează soțiile ceale reale a prăpădi sufletele altora. Întăiu, iaste pilda cea rea, a doao, sfatul cel rău, a treia, arătată nebagare de samă de toate faptele ceale bune. Luați aminte!

Calea cea mai ușoară pre carea să se poată o minte slăbi iaste a se lăsa să fie povățuită cu pildele altora, pentru că, întru acest chip, se mântuie de greutatea aceea carea ar trăbui să o simtă în lucrare, de ar ispiți însăși de sine, și ar socoti pricina pentru carea trăbuie să facă fapta aceea: „A urma e lucru firesc oamenilor din pruncie și întru aceasta se oselesc de alți viețuitori”, zice Aristotil. Și acest meșteșug de a chindisi pre însemnăturile altuia, adecă de a urma altuia întru lucrare (la care s-au dedat omul din anii cei dintăiu), iase cu mult mai ușor în urmarea păcatului decât a faptei ceii bune, pentru firea omului cea stricată, carea de sineși s-au obicinuit fără voia noastră a ne trage la ceale de jos. Pentru aceea, socotiți cât de mare rău face mulțimea soțiilor celor reale, cu realele pilde ale vieții sale! La câți săraci se întâmplă ceaea ce s-au întâmplat lui Zaheiu, carele, fiind cu cât mai mic de stat, cu atâta mai împresurat de

numărul gloatelor, nu numai nu putea să se apropie de Isus, precum dorea, ci nici nu-l putea vedea: „Căuta să vadă pre Isus, și nu putea de norod, că era mic de stat”. (Luca, cap 19, stih 3). Multe sânt asemenea tinere, care, cunoscând primejdiia aceloră ce prea cu volnicie se tovrășesc, bucuroase, părăsind pre ibovnici, s-ar deslipi de zăbovirile ceale lumești ale jocurilor, ale șezătorilor, ale dragostelor, pentru ca mai cu de-adins să se dea spre evlaviia cea creștinească, ci norodul le împiedecă a veni la Hristos, ba încă aorea la împiedecă ca nici de departe să nu-l vadă. Văd eale că altele care sânt asemenea lor nu se apropie la sfintele taine, că iubesc până și în besearică, că în besearică se uită la feciori, le zimbesc, aorea li se și poclonesc, și așa, încet-încet, cu pildele altora împulpându-se, și eale ajung a nu se sfii de unele ca acestea. S-ar cuveni, dară, să facă ca Zaheiu: să se suie într-un arbore, adecă să se înalțe mai presus de acest mișel vlog și să nu caute la putearea altora, ci la spăsăniia sa. Ci puține suflete sânt așa statornice sau așa cu inimă, care să îndrăznească cu fericire a se înălța mai presus de vlog. Întră mii de răuri carii întră în mare, abia unul se află care nu-și meastecă apa sa cu apa mării, ci, trecând prin atâtea unde sărate fără vătămare, își ține dulceața sa.

Dară puțin am zis eu, adeverind că pildele mulțimii sânt surupare unui suflet. Se cădea mai bine se zic că pildele unui suflet, măcar că e singur, sânt aorea surupare la o mulțime. Aorea, unii bătrâni de acum s-au obicinuit a zice că mai demult nu se viețuia așa, nu se vedea atâtea podoabe, nu se auzia atâtea necurății, tinerii mai bine cinstea pre bătrâni, era mai cu cuviință. Și, drept, zic adevărul bătrânii aceștea, dară fără folos, că nu cearcă pricina schimbării aceștiia. De o ar cerca, ar afla că această schimbare, măcar că e mare, nu avu aorea început de la alții mai mulți, fără singur de la un om. Un fecior fără rușine, viețuind rău și fără curăție în fața tuturor, făcu cale la mulți alții, carii acuma îi urmează lui fără înfrânare. Una măritată, trăind în curvie, luo de la alte muieri rușinea. O fetișoară, venind la besearică cu pieptul descoperit și cu mâinile goale până din sus de cot, pre alocurea dobândi de acum toate, când vin la sfânta liturghie, pare că sânt niște bale și pare că stau gata suvulcate și destrăbălate, să bage pânea în cuptoriu. Un stăpân de casă, umblând într-altă țeară, auzi pre unul răpit de mânia borând o sudalmă cumplită. Întorcându-se acasă, aduse cu sine această vorbă diavolească și o lăsă moștenire fiilor săi, și prin ei o lăți în tot ținutul acela. Batăr n-ar fi așa! Prea lesne se ia în sus ce se învață cu pilda cea rea. Și aceasta iaste pricina pentru ce diavolul atâta se nevoiaște a vesti faptele ceale reale, îndemnând pre oameni ca să le afle și întărâtând limba ca să le povestească la aceia carii nu le știu, ca să fie arătate tuturor, pentru ca să se înveațe și să se îndeamne și alții, acealeași fapte reale, a le face. Păcatul cel ascuns păgubeaște numai pre cel ce au păcătuit, iară păcatul carele iase la arătare păgubeaște și pre cei nevinovați și-i îndeamnă a păcătui, luând de la ei frica carea o avea și cu carea se temea, ca nu, făcând ei singuri rău, să fie arătați cu deagetul. Care frică, văzând ei că nu sânt singuri a face rău, nu le mai dă nici o grije: „Întru norod mare nu mă voiu pomeni”. (Sirah, cap 16, stih 18). Și, pentru aceea, cu cât e mai rău a otrăvi o fântână de obște decât una carea e numai a unei căsi, cu atâta iaste mai plăcut diavolului ca greșelele să nu fie ascunse, ci să fie arătate.

Ceaealaltă otrăvită suliță a soțiilor celor reale sânt cuvintele cu care îndoiesc pustiirea carea o făcură cu pilda. „Strică pre obiceiurile ceale bune vorbele reale”, zice apostolul 1 Carte câtră corintheni, cap 15, stih 33. Pentru că, întru adevăr, stricarea cea de obște a obiceiurilor nici unei pricini nu se poate mai cu dreptate împluta, decât vorbelor celor reale. Pildele, drept, mult tipăresc în inima noastră, ci totuși sânt numai ca o stampă ținută pre mână, iară, de se vor împreuna aceale cu vorbele ceale reale, sânt ca stampa cea bine apăsată de teasc. Deci, aorea, aceaste limbi stricătoare se mișcă a împiedeca binele, aorea, a sfătui răul. Bietul orbul acela, carele ședea lângă cale în drumul Ierihonului, auzind că Isus treace pre acolo, nu făcea alta, fără

în gura mare se ruga, ca să fie mântuit de întunearec și să dobândească vedea, și totuși cei de prinprejur, în loc de a-l ajuta, în loc de a se ruga și ei pentru dânsul, „certa pre el să tacă”. (Luca, cap 18, stih 39). Iată ceaea ce în toate zilele se întoarnă a se întâmpla. Un suflet, cunoscând ticăloșia orbirei sale ceii învechite, vrea să se pocăiască, vrea să se îndreapte, zăbovind spre acest sfârșit oarecât mai în lungă rugăciune, sau în besearică, sau în casă. Și iată, îndată se rădică mornăituri, toți, în loc de a-l îmbărbăta, i se pun în spate, pentru ca să se așeze și să urmeaze a viețui ca mai nainte, și să nu facă lucruri noao, și să nu lasă lucru căsii pentru rugăciune: „certa pre el să tacă”. Îndată încep, precum iscoadele ceale de la Cartea Numerilor, cap 13, stih 32, a mări greutatea de a puteare răsbate și tăria vrăjmașilor carii au de-a se birui: „Nu vei vecui, îi zic, întru această custare singuratecă lipsită de veasele zăboviri, îți vei umplea inima de ghimpuri, vei pustii casa cu atâtea milostenii! Dară ce socotești? Au nu și noi voim să ne spăsim? Ba voim, și totuși vrem să trăim veaseli. Întru acesta chip vorbesc și, prin limba lor cea răzvrătitoare, din casnici să fac vrăjmași: „Vrăjmașii omului – casnicii lui”. (Matheiu, cap 10, stih 36). Iaste o pasere carea, clocindu-și oaole sale, de cătră nimene nu le ascunde cu atâta nevointă, precum de cătră bărbătușul său, ca să nu i le strice acesta pentru acea mare desfătare, carea are de a se juca cu eale. Tocma așa, și un suflet carele s-au dat spre evlavie de cătră nimene nu lipsește să ascundă faptele sale ceale bune, precum de cătră soțiile sale, ca să nu fie acealea de soții smintite, pentru cheful și pentru zburdarea, și grijea carea au spre veselii și spre nebunii.

Ci totuși mai vătămătoare sânt aceaste limbi scândălicioase atuncea când sfătuiesc răul. Cel ce e aproape de dânsule are cu adevărat pricină de a suspina cu prorocul și a zice: „O, ticălosul de mine, lăcuiesc întră norod, care are buze necurate!” (Isaie, cap 6, stih 5). Cine poate sta împritrivă răniturilor lor, când încep a zice că păcatele ceale trupești sânt cel mai puțin rău din câte face omul, că Dumnezeu cu lesnire le sufere, că raiul iaste făcut pentru creștini, nu pentru turci, și că sau toți ne vom mântui, sau nici unul? Pare mare minune că Adam, fiind cu minte așa înțeleaptă, cu fire așa cumpătată, întărit cu atâta bogăție de dar și aducându-și aminte de oprealiștea cea dumnezeiască, carea, cu puțin mai nainte, i se dăduse, de pedeapsa morții ce-i sta înainte, totuși să se pleace a mânca din pomul cel oprit. Ci nu vă mirareți, răspund înțelepții tâlcuitori, nu vă mirareți! Pilda cea întărită cu vorbele muierii sale îl împinse a se surupa. Îi zicea muiarea: „Eu am mâncat și, de mă iubești, pentru ce nu vrei să mănânci cu mine însămi? Vom muri sau toți, sau nici unul. Și apoi, unde e moartea aceasta? Eu am înfrânt porunca și totuși sânt vie”. Și aceastea vorbe fură o unealtă așa cu tărie la inima lui Adam, cât el, cu toată înțeleciunea, cu toată știința, cu tot darul, nu se știu ținea în picioare. Tocma aceastea sânt vorbele soțiilor celor reale, adevă a lesni ceale ce sânt ale dreptății lui Dumnezeu și ale păcatului, arătându-le fără de rușine în sineși ca nevinovate, pentru că nu fură încă pedepsite.

Și dacă, cu boldurile acestor înrăotățite sfaturi, până și cei înțelepți, carii nu vrea creade pildelor lor, așa ticăitește rămân învinși, socotiți apoi cum să nu se învingă săracele tinerețe, de vream ce fătuțele ceale mai tinere și feciorașii cei sau mai nepricepuți, sau mai drepti tocma aceia sânt, pre carii dorește mai tare a-i încolți sminteala, precum mlădițele ceale mai tinere sânt acealea, de care mai în grabă răvneaște lacoma capră, când o scoți la pășune, a se apuca. Iaste lipsă de un ajutoriu mare a lui Dumnezeu spre a scăpa în vârsta cea mai nepricepută ca, sau să nu te întâlnești cu de-aceia carii să te răsvrătească, sau, de te întâlnești, să nu rămâni biruit. Cu atâta mai vartos, că nu sânt una, nice doao aceaste otrăvitoare scorpii, ci e plină țeara:

„în mijlocul scorpiilor tu lăcuiești”, (Iezechiil, cap 2, stih 6), și atâtea sărace făpturi pururea trăiesc întră unghiile lor, întră pildele reale, și întră sfaturi mai reale ale acestor vicleani.

Însă cu mult mai mult decât cu ceale doao sulite vatămă cu a treia sulită soțiile ceale reale, adecă cu nebăgarea de samă și cu urgisirea faptelor celor bune. Ispita cea mai de pre urmă cu carea se întrebuiună diavolul spre a birui răbdarea dreptului Iov fu limba muierii sale cea urgisitoare, carea o întrarmă asupra lui. Pentru că, prinzând îndrăzneța muiare a arăta bărbatului său că răbdarea lui e deșartă și fără de nici un folos, îl îndemna ca să blastăme numele lui Dumnezeu și așa, murind, să scape de atâtea nevoi: „Zis-au lui Iov muiarea lui: «Până când vei răbda, zicând: 'Iată, voi aștepta încă puțină vreme, așteptând nădejdea mântuirii mele.'? Că, iată, au perit pomenirea de pre pământ, feciorii tăi și featele tale, durerile și chinurile pântecelui meu, cu carii în zădar m-am ostenit cu nevoi, ca vai de ei au perit, și tu însuși în putrejunea viermilor șezi, mâind afară în văzduh, și eu rățăcesc ca o slujnică, umblând din loc în loc și din casă în casă, așteptând până va apune soarele, ca să mă odihnesc de ostenealele și de trudele, și de durerile mele, care acum mă curpind. Ci zi vreun cuvânt cătră Domnul și mori!»”. Și, măcar că cu acest meșteșug nu se putu ajuta atuncea diavolul nemica, pentru că află întru acel om sfânt o inimă de adiamant, totuși, în toate zilele, se ajută asupra creștinilor, întră carii cei mai mulți de lut sânt și de ceară. Când soțiile ceale reale prind a-și bate joc de cel ce face bine, când încep a chiema mutalău pre cel ce nu e fără obraz ca și dâșii, când îi dau nume de om prost sau de fariseu, sau de necioplit aceluia carele nu vrea să se dea după voia lor, e minune de se pot tinerețele ținea statornice. Ne-am obicinuit a zice că sfânta besearică acum are pace, că lipsesc tiranii, că gonitorii ei s-au schimbat acum întru închinători adevărați, urgisitorii – în supuși, asupritorii – în apărători, după adânca aceea a prorocului prorocie: „Și se vor închina la urmele picioarelor Tale toți ce ce Te-au întărâtat”. (Isaie, cap 60, stih 14). Nice eu nu mă împrotivesc adevărului acestuia, ci încă mă bucur. Fără că foarte turbură bucuria sfintei besearici și a bunilor acelora carii sânt într-însa, când se veade că în vremile de acum, întru adevăr, nu lipsesc gonitorii întră noi, numai cât s-au schimbat, de vreme ce însuși creștinii se fac gonitori creștinilor, și aceia carii strânsă credință au făgăduit lui Hristos în botez, aceiași, zisei, rădică goană asupra lui Hristos, într-atâta, cât, cu adevăr, poate zice besearica că pacea ei îi cade amară, de vreme ce goanele ceale rădicate de păgâni slujia spre lățirea credinței, iară goanele care le rădică acum acești creștini vicleani slujesc spre a o prăpădi. Și cum că e așa: „Vai lumii de sminteale! – zice Hristos, socotind o surupare așa mare – Vai lumii pentru paguba cea prea mare, carea în toată vremea îi vor pricinui smintealele!”. Nu zise: „Vai lumii, că o vor răsturna răsmițele!”, nu zise: „Vai lumii, că o va pustii ciurma!”, nu zise: „Vai lumii, că o va deșerta scumpeatea”, nici aceeaa nu zise: „Vai lumii, că niciodinioară nu-i vor lipsi vrăjmașii cei descoperiți, carii să se întrarmeaze cu fier și cu foc spre a dezrădăcina credința aceea, carea Eu i-o am adus din ceriu și o am sădit cu atâta osteneală, și o am lătit cu atâta sânge.” Zise numai: „Vai lumii de sminteale!”, pentru că, pre urmă, cealelalte reale umplu raiul, iară smintealele, scandălele umplu iadul. „Vai lumii de sminteale!”

Auzirăți, bunilor părinți, cât rău, câtă surupare, câtă pustiire pricinuiesc soțiile ceale reale și scândălisitoare. De unde bine vedeți că de nu veți feri pre fiii voștri și pre fiicele voastre de soții reale, zădarnice vor fi toate ostenealele voastre, cu care asudați a crește precum se cuvine pre născuții voștri. Deci grijea cea mai mare întru creșterea fiilor voștri se cade se fie aceea, ca să-i păziți să nu se tovărășască cu soții reale. Eu cred că nici unul nu iaste întră părinți așa năuc, așa orb, așa necredincios și tiran, carele se nu se teamă a lăsa pre fiul său a se însoți cu Sătana. Ci soția cea rea și scândălisitoare iaste Sătana. Tocma Domnul Hristos adevăruia aceasta,

atuncea când, începând a arăta ucenicilor săi că să cade Sfinției Sale a merge în Ierusalim și multe a păți de la bătrâni și de la arhierei, și de la cărturari, și a se omorî, iară Sfântul Petru Îl certă, zicând: „Fii milostiv Ție, Doamne, să nu fie aceasta!” (Matheiu, cap 16). Ce răspuns Domnul Hristos lui Petru? „Mergi după Mine, Sătano!”, îi zise. Creștinilor, Domnul Hristos pururea era cu cumpăt întru defăimarea greșelelor. Iuda, măcar că, întru adevăr, era vrăjmaș lui Hristos, totuși îl numi priaten: „Priiatene, pentru ce ai venit?” (Matheiu, cap 26, stih 8). Irod, carele era tiran, preacurvariu, fără omenie, ucigaș, fu titulat de Hristos nu mai mult fără vulpe: „Spuneți vulpii aceia...” (Luca, cap 13, stih 32). Și, fiindcă trufia fariseilor era vreadnică a se smeri și la arătarea obștei, fură porecliți de Domnul Hristos: „șerpi, pui de năpârcă” (Matheiu, cap 23, stih 33). Și, la cel mai mult, ajunse odinioară a le zice că sânt fiii diavolului: „Voi de la tatăl diavolul sânteți.” (Ioan, cap 8, stih 44), de vreme ce diavolului se asemana cu obiceiurile, precum fiul samănă cu tatăl său la nărav. Iară aci, cătră Petru, nu ține cumpătul acesta, ba îl numeaște nu numai diavol, ci cel mai mare decât toți diavolii, carele e Sătana: „Mergi după Mine, Sătano!”. Și arată pricina pentru carea se sloboade la un tunet de graiu așa cumplit întru defăimarea lui, și pricina iaste scandăla, sminteala: „Sminteală-Mi ești Mie”. Măcar bunul apostol cuvintele aceale nu le zisease cu cugetul rău, nici cu cuget ca să sfătuiască ceva rău, ci numai ca, din nepriceapere, să sfătuiască aceea ce i se părea că s-ar mai cuveni dumnezeieștii feațe a Mântuitorului. Cu carea nu avea altă vină, făr’ că arăta a gândi mai mult de lucrurile oamenilor decât de-ale lui Dumnezeu: „Nu gândești ceale ce sânt ale lui Dumnezeu, ci ceale ce sânt ale oamenilor”. Și totuși Domnul Hristos, necăutând nemica la aceastea, îi dă lui Petru, fără păstrare, nume de Sătana cu aceeași gură, cu care puțin mai nainte îl propoveduise fericit: „Fericit ești, Simone Variona”. (Matheiu, cap 16, stih 17). Și pentru această umbră de sminteală ce vede într-însul, întru acela chip îl lapdă de la Sine Domnul, precum lapdase pre luceafărul în pustie: „Du-te după Mine, Sătano!” (Matheiu, cap 4, stih 10). Cu cât, dară, mai vartos e vreadnic de titlă de „Sătana” acela carele, întră creștini, cu o sminteală adevărată, vrută, chiiară, nu din nepriceapere, ci din răotote, nu din neștiință, ci din violenție, nu cu cuget bun, ci cu sfârșit diavolesc, se nevoiaște cât poate a abate pre alții de la bine, ba a sfătui la toate realele? Aceștea sânt creștinilor soțiile ceale reale, de carii, vă îndemn eu, vă dojenesc și vă rog pre voi cât, ca de Sătana, să păziți pre fiii voștri, că aceasta cu ne-ncetată nevointă făcând, și pre voi înșivă vă veți mântui, și pre fiii voștri, și, precum în veacul acesta nu veți fi lipsiți de mângăierea voastră, așa, în veacul ce va să fie, împreună cu fiii voștri, întru noianul bunătăților, fără grije vă veți bucura. Amin.

3. PROPOVEDANII LA ÎNGROPĂCIUNEA OAMENILOR MORȚI⁽¹⁾

Cuvânt-înainte

Nu rău obicei au mai de multe veacuri, acum pre la toate besearicile în țeara noastră iaste priimit, a se face propovedanie la îngropăciunea oamenilor morți. Că, de se cade pururea și necurmat a se face poporului învățătură pentru ferirea de păcate și sporirea în fapte bune, despre moarte, despre scurtarea și nestatornicia vieții omenești, despre deșărtăciunea lucrurilor veacului acestuia, despre ticăloșia muritorului om, cu carea se învață omul filosofia cea adevărată, adecă a se cunoaște pre sine, cu cât mai cu folos și mai cu roadă se împlineaște aceasta, când trista pildă e de față înaintea ochilor, când ceale ce aud de la păstoriul cel sufletesc

propoveduindu-se, însuși și cu ochii le văd, și întru acel trup reace și fără simțire, la a căruia astrucare s-au adunat, le cetesc.

Aci mândrul, carele, măcar că el iaste scârnă acoperită cu zăpadă, cu fariseul zice întru cugetul său: „Nu sânt ca ceialalți oameni.” (Luca, cap 14, stih 18). Și aproape iaste îngâmflat să zică cu Luceafărul: „În ceriu mă voiui sui, deasupra stealelor ceriului voiui pune scaunul meu.” (Isaia, cap 14, stih 13). Și așa: „Umblă întru ceale mai minunate decât dânsul.” (Psalm 130, stih 2). Veade aci, cu ochii săi, că „omul iaste putrejun, și fiul omului – viiarme.” (Iov, cap 25, stih 6). Veade beșica cea umflată, că, dacă o împunge acul morții, îndată se zbârceaște și putrezează. Aci scumpul, pre carele oarecine l-au zis a fi „asin încărcat cu aur”, carele poartă aurul pre sama altora, iară el se paște cu paie, scumpul, pre carele oarecine l-au zis porc gras, – că, precum porcul cel gras, până trăiaște, pre nimene nu foloseaște, iară după moarte lasă slănină grasă, așa scumpul, până trăiaște, nimene de la dânsul nu se folosește, iară după moarte lasă moștenire grasă –, veade, zisei, aci scumpul cu ochii săi că „gol am ieșit din pânțele maicii mele, gol mă voiui și întoarce acolo” (Iov, cap 1, stih 21). Aci necuratul, carele iaste ca și porcul cel tăvălit în noroiu, veade cu ochii săi că „lumea treace și pofta ei” (Epistolia 1 a lui Ioan, cap 2, stih 17) și că „moliile și viermii vor moșteni pre el” (Sirah, cap 19, stih 3). Aci pismătarețul, carele tocma de la Satana își trage gheenalogia, și moșul lui iaste Cain, veade nebuniia sa și deșertăciunea pricinii pentru carea atâta vream, ca cariul, au ros zavistiia inima lui. Că, de obște, pentru aceastea trei pizmuiaste pismătarețul: pentru că pofteaște să fie mai cinstit decât alții, mai bogat decât alții, mai desfătat decât alții. Toate aceastea întru acel trup grozav și împruțit, întru acel trup gol, întru acel trup lipsit de toată simțirea, întru acel trup mort ce-l veade înaintea ochilor săi, toate aceastea, cum sânt „deșertăciunea deșertăciunilor, și toate sânt deșertăciune”, le ceteaște și le prociteaște. Aci măniosul, carele, după osebite peristasuri, cu osebite chipuri își înveaște fața. Aorea, tot cât e, tot iaste în foc: din ochi îi scilpesc fulgere, din gură îi răsună tunete, din limbă îi izbugnesc săgeți. Aorea, tot e ceață și întru groși nori, carii acum sânt îngălbeniți, acum înnegriți, și grea grindină amenință într-atâta, cât, de s-ar pune obrazul lui în ceriu și l-ar vedea țăreanii că se apropie de holdele lor și de viile lor, decât ar alerga la clopote, ca cu sunetul lor să abată vreama cea grea, ca nu cumva nevindecată pagubă să aducă țărinilor lor. „Fiii oamenilor, dinții lor, arme și săgeți, și limba lor, sabie ascuțită” (Psalm 56, stih 6). Aci, zisei, veade măniosul cum Dumnezeu „dinții mănioșilor va zdrobi în gura lor, și măsealele lor le va sfărâma. De nimica îi va face, ca apa ce trece” (Psalm 57, stih 6). Aci lacomul, carele, mai vârtos cu beutura cea fără cumpăt, se face rudă în spița cea mai aproape cu porcul, veade că „Bucatele pântecelui, și pânțele bucatelor; iară Dumnezeu și pre acela, și pre acealea va strica” (1 Carte cătră corintheni, cap 6, stih 13). Aci leaneșul, a căruia strămoș iaste sluga cea vicleană și rea, carea au săpat în pământ talantul domnului său și nici o dobândă n-au făcut cu dânsul (Matheiu, cap 25, stih 18), și mătușe îi sânt ceale cinci feate bune, care n-au luat untdelemn în candilele sale (Matheiu, cap 25, stih 3). Veade, zisei, aci, leaneșul „că va veni noaptea, când nimene nu va putea se lucre” (Ioan, cap 9, stih 4), și se deșteaptă a umbla până are lumină, ca să nu-l cuprinză întunearecul (Ioan, cap 12, stih 35).

Aceastea văd muritorii la îngropăciunea morților săi. Și, de vream ce ceale ce se văd mai tare deșteaptă și pleacă simțirea decât ceale ce numai se aud, cine se poate îndoi cum că ceale ce se propoveduiesc la îngropăciunea morților, pentru ca să se cunoască omul pre sine și să se abată de la calea cea largă ce duce în perire, și să pornească pre cea strimță, carea duce în viață, mai cu folos se propoveduiesc la îngropăciunea morților decât airea? Ce se zic încă?

De multe ori, mai mulți se adună la îngropăciune decât în sărbători la besearică, ba sânt unii, mai ales întră proști, pre carii arareori are norocire preotul a-i vedea în besearică, iară la

îngropăciune, sau pentru una, sau pentru altă vremealnică pricină, adeseori, de nu totdeauna, se află. Preabun, dară, și sfânt obiceiul iaste prin besearicile din țara noastră a face propovedanie norodului la îngropăciunea morților. Dintru acest obiceiul au curs de și mai nainte alții, mai pre urmă, în anul 1784, preanevoitoriul preot Samuil Clain de Sad,⁽²⁾ pentru ajutorul preoților și folosul poporului românesc de leage grecească, s-au îndemnat de acest fealiu de învățături a da la lumină. Ale acestor preavreadnici bărbați urme călcând și eu, singur, pentru folosul sufletelor creștinilor noștri, după micșorarea talantului meu, m-am nevoit aceste propovedanii a le culeage.

Și de acela fealiu de cetitori, îmi nălucesc, vor dobândi propovedaniile aceastea, carii numai cât știu ceti, iară întru alte științe și învățături necum procopsiți, ci nici atinși nu sânt. Acestea, unele dintru aceste propovedanii, fiindcă nemica nu cunosc din măiestriia cea ritoricească, necum desăvârșit a le înțelege, ci nici a le ceti cu aceea ce iaste de lipsă plecare a graiului nu vor putea. Deci aceste, dacă au deatorie a zice propovedanie la îngropăciunea morților, să-și aleagă unele dintru aceste, care sânt cu curgere de graiu mai de jos. Întru care totuși, aceea mai vârtos tocma iaste de lipsă a lua aminte, ca, unde să cuvântă ceva cu întrebare, așa să-și tocmească glasul întru cetire, cât ascultătorii să priceapă că iaste întrebare. Că altmintrea ar veni înțeles rău, și aorea tocma eritesc și necredincios.

Preste toate, se cade, întru zicerea propovedaniei, a avea privire la ascultători. De sânt aceia oameni proști, precum mai cu samă sânt pre la sate, pentru aceia trebuie sau să alegi propovedanii de ceale cu curgere mai de jos, sau, de vei vrea a zice materia aceea, carea iaste în propovedaniile ceale ce sânt, după adâncul ritoricesc țesute, atuncea aceea, carea vrei a o zice, cu de-adins mai nainte o cetească întru tine și, culegând doveadele, istoriile ce vor fi într-însa, cu chip de graiu ca acela, carele să-l poată înțelege ascultătorii, să cuvintezi. Că pentru aceea grăim, ca să ne înțeleagă aceia căroră grăim. Iară pre la orașe sânt partea cea mare a lăcuiitorilor mai deșteptați. Deci aici, de multe ori, se cuvine a grăi mai împodobit și după ritoriceasca măiestrie, cu atâta mai vârtos că, de multe ori, se adună la îngropăciunea morților noștri și cei din alt neam învățați bărbați, carii s-au obicinuit a se îndulci de podoaba și măiestriia cuvintelor. Deci, pentru unii ca aceștea, se cade a grăi înfrumșet, nu pentru ca să fim noi lăudați, că a lui Dumnezeu iaste mărirea întru toate, ci pentru ca, cu chipul graiului celui înfrumșet, cu o sfântă amăgire, plecându-i a ne asculta cu bunăvoință, adevăruri cu îndestulate doveade întărite, se îmbrăcăm cu podoaba aceea, cât, precum gustului lor cu podoaba graiului facem destul, așa voia lor cu adevărul să o îndreptăm, și sufletele lor să le vindecăm. O, de câte ori s-au întâmplat cât cela ce au venit să asculte propovedania numai pentru o zăbovire deșartă, ba aorea și pentru ca să cârtească asupra curgerii graiului propoveduitului, îndulcindu-se de râul cel ritoricesc, au ascultat cu luare aminte adevărul cel veacinic, carele pătrunzându-i ceale dinlontru ale inimii lui, cu darul Duhului Sfânt, mai îndreptat s-au întors acasă decât unii, căroră li se părea că ei pentru evlaviia s-au adunat la auzirea aceștii propovedanii. De acest feali sânt unele întru propovedaniile aceastea, care, măcar că unora, pentru măiestriia ritoriei cu care sânt întocmite, poate se vor vedea, la cea întâie a lor înjumătățită privire, întunecate, totuși doveade ca acealea cuprind în sânul său, care pre cei mai îndărătnici și cu cerbice îi pot birui și învinge.

S-ar fi căzut, în fruntea acestor *Propovedanii*, să pun o scară, întru carea pre scurt să arăt fieștecarea propovedanie despre ce cuvântă și carea la ce plasă de oameni sau cu ce prilej trebuie și poate să se zică. Ci taina treacerii și lăsării aceștii o voi descoperi. Sânt unii așa de cu puțină grije întru păstornica sa chiemare, cât necum alte multe cărți să cetească, de unde să poată mântuitoare învățături și didahii pentru folosul sufletelor popoarelor sale, de care grea

samă au a da înaintea Păstoriului celui Mare, Hristos, culeage și scoate, ci și acealea propovedanii, care sânt cu osteneala altora culease și îmbinate, încă se lenevesc cu de-adins a le ceti, fără atunci, când au a zice propovedaniia la popor, se uită la scară și, unde îi mână scara, deschid cartea, cât, de multe ori, după ce sfârșesc a zice propovedaniia, nici însuși nu știu ce au propoveduit, necum însetații ascultători din ceale fără rânduială, fără osebite, fără râvnă cetite să se folosească. Deci, cela ce voiaște, cu aceste *Propovedanii*, cum se cuvine a se întrebuița, și poporului său cu bună sporire a folosi, trebuie, cu nevointă, în cămara sa, să le cetească, carea despre ce grăiaște și ce dovedeaște, și carea în ce prilej și în ce peristasuri s-ar lovi să se zică, însuși, în osebit al său catastih să însemneaze. Și orice pildă sau istorie din Biblie, măcar din Testamentul cel Vechiu, măcar din cel Nou culeasă, când ceteaște, află de cât la izvorul ei să o cearce și, câtă iaste, acolo pre larg să o cetească. Cu carea nu numai aceea va dobândi, cât ceale ce se zic întru propovedaniile aceaste bine să le priceapă, ci și statornic să le țină minte, ba, cu această mijlocire, și spre aceea va spori, cât dintru aceaste pre lesne noao propovedanie singur să întocmească și, ori în ce vreme, la orice prilej, sprinten să fie, nu fără folos, de rost a propovedui.

Și, ca să spun adevărul, acesta au fost scoposul nevoinții mele întru culeagerea propovedaniilor acestora, ca fieștecarele preot, cu ajutorul lor, spre aceea să se procopsească, cât să fie destoinic de rost a face învățătură poporului său. Nici nu cred eu, vreunul să se afle cu minte așa plumbită, cât, de va ceti aceaste propovedanii cu nevointă, să nu se îndemâneaze a propovedui de rost. Nice să nu-și apere oarecarele trândăvirea sa, zicând că oamenii mai bucuroși ascultă să li se cetească propovedaniia din carte, decât să se zică de rost. Că, drept, pre alocurea iaste acea stângace părare întră oameni. Dară unde? Acolo, unde preoții nu sânt în stare de a putea propovedui de rost. Însă și acolo am ispitit că, de nemerează vreun preot, carele să le facă învățătură de rost, precum dorează cerbul cel însetat de izvoarele apelor, așa cu seate îl ascultă oamenii și să răcoresc ceale dinlontru ale inimii lor. Nice nu pot folosi niciodată propovedaniile ceale cetite din cărți, precum ceale zise de rost, pentru că ceale de prin cărți sânt numai într-un chip hotărât întocmite, iară firile și mințile oamenilor sânt de multe feliuri. Drept aceea, una folosează la un fealiu de oameni, alta la alt fealiu de oameni, iară cel ce propoveduiaște de rost se sloboade și se întocmează după măsura priceperii și lipsa ascultătorilor, pre carii anume va să-i folosească cu propovedaniia sa. Că unii suferă bucate tari, iară alții cu lapte lipsează să se hrănească, precum grăiaște apostolul, 1 Cătră Corintheani, cap 3, stih 2: „Cu lapte v-am hrănit pre voi, iară nu cu bucate, că nu puteați, ci încă nici acum nu puteți”; și Cătră evrei, cap 5, stih 12: „V-ați făcut aceia, căroră vă trăbuiaște lapte, iară nu hrană vârtoasă”.

Voiu să însemnez și aceea aci, că, de va vrea neștine să laude pre mortul, de se laudă ceva lucru bun în propovedanie sau de se defaimă niscăi lucruri reale și deșertăciuni, la sfârșitul propovedaniei se arate propoveduitoriul că mortul de aceaste s-au ferit în viața sa, și cealea le-au făcut. Ceva pildă iaste despre aceasta în unele propovedanii, care sânt pentru preoți. Însă bine să iai sama ca ceale ce grăiești spre lauda mortului să fie adevărate, că, altminteră, pre tine te vei face mincinos, și mortului mai mare îi agonisești ocară, decât de ai tăcea. Deci, când mortul nu e vreadnic de laudă înaintea oamenilor, zi numai propovedaniia, de faptele mortului nu pomeni nemica. La călcâiul propovedaniilor acestora, am adaos iertăciuni, însă nu de ceale până acum obicinuite, a căroră roadă împreună cu lacrimile se șterge, ci eu întru iertăciuni număr pre scurt osebitele ale staturilor deatorii, ca ascultătorii să se deșteapte spre cunoștința osebitelor sale deatorii. Cel ce va simți folos dintru această osteneală a mea să binecuvinteaze pre Dumnezeu totdeauna, acum și pururea, și în veacii veacilor. Amin. [...]

Propovedania 4

*„Adu-ți aminte de ceale mai de pre urmă
ale tale, și în veac nu vei păcătui.”*
(Sirah, cap 7, stih 38)

Neamul israilitenesc, precum se vede la Cărțile împăraților, în doao războaie rămânând de protivnicii săi biruiți, mai pre urmă rămasără și de chivotul Domnului, întru carele toată nădejdea lor era pusă, jefuiți. Ci jaful acesta de mare păgubire fu protivnicilor lor. Că toată vreamea aceea, cât fu chivotul Domnului la dânșii, nu încetă din țara lor periciunea, grindina, lipsa bucatelor, nu se curmă dintră dânșii foametea, boala, moartea, într-atâta, cât mai pre urmă făcură sfat ca chivotul, carele atâta păgubire le aducea, să-l trimită îndărăpt la israilteani. Îl puseră, dară, pre un car și înjugară la car doao vaci ne-nvățate la jug, ce era cu viței mici, și, oprind vițeei, le sloboziră cu caru, să meargă încătă vor vrea. Și iată vacile, uitându-și de vițeei săi cei întâiu născuți sugători, apucând oblu cătră Vethsamis, înturnară chivotul israilteanilor de unde era luat. Cine socotiți, creștinilor, că au povățuit pre aceastea văcuțe, ce niciodinioară nu îmblase în jug și avea și vițeei sugători acasă, cine le-au îndreptat pre drum așa oblu, cât negreșit aduseră chivotul Domnului la israilteanii cei odinioară iubiți lui Dumnezeu? Eu, până acuma, așa gândeam, că Dumnezeu le-au îndreptat, prin îngerii Săi. Dară altmintrea mă învață Orighen,⁽³⁾ la Omilia 16, în 23 capete a Numerilor, unde zice că povățuitorii vacilor acelora au fost diavolii. Mă spăimântează de o zisă ca aceasta! Că pentru ce diavolii? Adecă chivotul, câtă vreame au zăbovit la cei streini de neam, în țară păgânească, precum am zis, multă moarte au adus lăcuiitorilor. Deci s-au temut vrăjmașul Sătana ca nu cumva păgânii, văzând în toate zilele înaintea ochilor săi icoana morții, să se lase de idolii săi și se cunoască pre Dumnezeul israilteanilor cel adevărat, și se înceapă a se închina Lui, că nemica nu deschide ochii spre cunoștința adevărului și spre râvna celor cerești, precum gândul morții poftorit. Departe să fie chivotul, zicea diavolul, să înceate boala, să curme moartea, ca nu cumva păgânii să se părăsească a-mi sluji mie. Cu acest vicleșug pururea până astăzi să întrebuintează Sătana. Adevărat așa iaste, jalnici ascultători. Dintr-o sută de bolnavi, fie cât de slabi, abiiia vei afla unul carele să nu nădăjduiască că va mai trăi încai vrun an. Aceasta iaste înșălăciunea diavolului, carele bine vede de câtă dobândă îi iaste lui neaducerea aminte de moarte și nădejdea vieții mai încolo. Adevărat, cu această înșelăciune dobândește vrăjmașul aceea, ca ticălosul bolnav încai se nu se gătească cu toată datornica strădanie spre vecie.

Care fiind cu totul adevărate, suferiți-mă, binilor creștini, carii nu pentru voia trupului, ci pentru folosul sufletului vostru și pentru dorirea spăseniei v-ați adunat la această jalnică a fratelui nostru acestuia petrecanie, suferiți-mă, zisei, ca să vă arăt cât de putearnic iaste gândul morții. Întâiu, de a opri pre om de la păcat și de la prilejul păcatului. A doao, de a-l aduce la adevărata pocăință și îndreptarea vieții sale. Luați aminte!

1. Adevărat, nici un gând nu iaste mai putearnic de a conteni pre om de la păcat și de la prilejul păcatului, ba și de la râvna și dragostea tuturor lucrurilor celor pământești decât aducerea aminte de moarte. Se povestește că, întorcându-se un drumar înapoi din India Răsăritului în Evropa, întră cealelalte, au adus cinste împăratului său niște praf, din carele de gustai atâta cât poți lua cu vârful cuțitului, în trei zile nu ți se făcea foame, tot sătul erai. Minunată putere! Dar cu mult mai mare vârtute are praful și țărâna mormântului, carea nu numai foamea păcatului o domolește, ci și urăciune și greață de deșertăciunile lucrurilor lumești, în inima omului, stârneaște și hrănește.

Împăratul Chir foarte iubea pre Vil, dumnezeul vaviloneanilor, și cugeta să-l înalță mai sus decât toți dumnezeii neamurilor, pentru că așa credea el, că dumnezeul acesta mănâncă toate bucatele acelea ce i le pune înaintea de pre masa împăratului. Ci acest vicleșug era a popilor, carii intra noaptea pre loc asuns, cu muierile sale, și cu pruncii săi, în besearică, și răpea bucatele dinaintea idolului, și le mânca. Deci, vrând Daniil prorocul, precum scrie la istoria sfărării lui Vil, a descoperi vicleșugul popilor, „porunci ca să aștearnă iarăși masă înaintea idolului și să-i pună bucate. Împăratul pecetlăuiește ușa besearicii cu pecealniul său, Daniil presară mai nainte cenușă pre lângă masa cea cu bucate, ce era înaintea lui Vil. Vine a doao zi împăratul cu Daniil, veade peceatea întreagă, carea era semn cum că nimene altul acolo n-au intrat ca să facă ceva vicleșug cu bucatele, deschide ușa besearicii, veade împăratul bucatele mâncate, îndată începe a striga: „Mare ești Vil, și nu iaste la tine nice un vicleșug.” (stih 22). Și vrând împăratul să între în besearică, îl opri Daniil, zicând: „Ia caută, împărate, în jos, vezi fața pământului și cunoaște a cui urme sânt în cenușa aceasta.” „Văd, zise împăratul, urme de bărbați, de muieri și de prunci.” „Învăță, dară, dintru aceste urme, împărate, cum te-au înșelat pre tine până acuma popii tăi”, zise Daniil. Atuncea, umplându-se de mânie împăratul, porunci ca îndată se spânzure pre popii aceia, și pre idol încă nu l-au mai cinstit mai mult. Istorie iaste aceasta, jalnici ascultători, carea și acuma se întâmplă. În mijlocul creștinătății trăim, și încă sânt mulți carii, afară de Hristos, cinstesc și idoli, și se închină lor. Că ce face mândrul? Se închină idolului Zevs. Ce face scumpul? Se închină idolului Mamon. Ce face curvariul? Se închină idolului Vinerii, și așa de toate alte păcate. Întru acești idoli își pun nădeaidea, și, când sânt în cinste, când le cură avuția, când își petrec în desfătări și întru desmierdăciuni, atuncea se socotesc a fi fericiți. O, vai de voi! O, vai de voi! Plecați ochii cătră pământ, strig și eu cu Daniil, și în țărâna mormânturilor acestora priviți și cetiți înșelăciunea voastră! Cine sânt carii putrezesc în mormânturile acestea? „Văd urme de bărbați și de muieri, și de prunci” O, vai! Sânt mari, sânt boiari, sânt bogați, bărbați și muieri, sânt bătrâni și tineri, carii cu uitarea, cu pîiarderea lucrurilor celor veacinice ș-au lipitu-și inima de deșărtăciunile și nemicurile veacului acestuia așa, precum și voi, iară acuma cunosc înșelăciunea idolilor săi și cu amară lacrimi o plâng, o tânguiesc, o glăsuiesc. O, iubiților ascultători! De vă iubiți spăseniia voastră, luați pildă de la cei mai nainte de voi, și țărâna aceasta pururea înaintea ochilor a o avea vă nevoiți. Aceasta vă va face să urăți și să vă scârbiți de ceale ce până acuma cu pagubă le iubeați. Uită-te la cei ce dorm în mormânturile acestea somnul morții, și-ți zi ție însuți: „Încă puțină vreme, și eu încă voi fi ca unul din dânșii. Ce-mi va folosi izbânda cu carea firea cea stricată mă împinge să iau izbândă asupra celui ce mi-au greșit mie? Ce-mi va folosi cinstea și desfătările lumii aceștii? Ce-mi vor folosi stăpânirea și bogățiile, mai ales ceale cu nedireptul câștigate? Nemica nu-mi vor folosi, ba în veaci mă vor păgubi.

Așa au făcut un fecior de boiariu bogat foarte. Zidea o besearică și, fiind tată-său acolo de multă vreme îngropat, lipsea să se ia trupul mortului de acolo și să se ducă airea. Deci, destupând mormântul, vine feciorul mortului, se uită și veade un brosciu mare și o grămadă de viermi pre trupul tatâne-său. Se miră foarte și, suspinând cu lacrimi, strigă: „Aceștea, dară, sânt prietenii cei mai de pre urmă, pre carii cu desfătările noastre îi hrănim?” Și îndată lăsa moșia sa cea pârîntească și toate desmierdările lumești, și fugind în țară streină, petrecu viață sfântă până la moarte.

2. Ci gândul morții nu iaste numai putearnic a opri pre om de la păcat, dară, după păcat, încă putearnic iaste a-l aduce la pocăianie, la adevărată întoarcere și îndreptare cătră calea spăseniei. Spun că atuncea când te mușcă năpârca, iaste foarte bun leac să o arzi pre ea și cu cenușa ei să te legi. Așa, împotriva ranelor sufletești, iaste foarte bun leac cenușa sau țărâna

morților. Se știe aceasta din pilde: când se aude veaste că iaste aproape ciuma, o, cum încep îndată a cură oamenii la besearică, a se ispovedui, a ajuna, a da milostenie, a se pocăi! Să întrebăm pre nineviteani. Porunci odinioară Dumnezeu prorocului Iona ca să meargă în cetatea cea mare Ninevi, să vestească că după trei zile va peri cetatea toată. N-au ascultat prorocul, și nu știu pentru ce pricină au ieșit la țărmurile mării și, suindu-se într-o corabie, porni către Tharsis. Abiia se depărtase corabiia de la țărmuri, și iată pornindu-se vifor groaznic foarte, începu ceriul cu norii a se întuneca, fulgerile a sclipi, tunetele a mugi, vânturile laolaltă a se bate, valurile a se rădica, corăbiarii a se aduce în primejdie cu corabie cu tot să piară, striga milă și cu atâta mai vârtos își rădica mâinile către ceriu, că viforul acela nu din firea curgerii, ci pentru păcatele vreunuia din cei ce era în corabie s-au fost pornit asupra lor. Deci aruncară sorți și căzu soartea pre Iona. Îl aruncară în mare și, înghițindu-l chitul, îndată încetă viforul. Iona trei zile și trei nopți fiind în pânțelele chitului, mai pre urmă fu borât afară de către cetatea Ninevi. O, cât ascultă apoi de bucuros și plini porunca și soliiia cea dată lui de la Dumnezeu! Întră în cetate și, cu glas înalt, începu a striga: „Încă trei zile, și Ninevi se va prăpădi!”. Și iată lucru minunat! Auzind veasta, împăratul cetății lăpădă de pre cap diadima cea împărătească, se îmbracă în sac, își puse cenușă pre cap și porunci tuturor cetățeanilor să se pocăiască și în trei zile să ajune, nemica să nu mănânce nici ei, nici dobitoacele lor. În casă și afară, în toate ulițele, în toate unghiurile, se vedea lacrimi, se auzea suspinuri, plânsuri, glăsuiri, chiemând întru ajutoriu mila lui Dumnezeu. Dară oare pentru ce o căzanie așa puțină a prorocului într-atâta mișcă cetatea și așa degrabă aduse pre cetățeanii aceia la pocăianie? Auziți pricina, carea ni-o spune un bogoslov: „Iona, zice, fiind în multe primejdii de moarte, s-au fost spăriiat de moarte: când l-au aruncat în mare, s-au fost spăriiat de moarte, când l-au înghițit peștele, s-au spăriiat de moarte, când l-au aruncat în mare, s-au fost spăriiat de moarte, când l-au înghițit peștele, s-au spăriiat de moarte, flămânzind trei zile în pânțelele peștelui, s-au spăriiat de moarte, când l-au borât peștele la țărmuri, s-au spăriiat de moarte, când au intrat în cetate, aducându-și aminte să nu se rădice nineviteanii asupra lui pentru acea rea veaste ce le aducea, s-au spăriiat de moarte. Întru atâtea primejdii de moarte fiind, așa îi perise fața, așa se prostise, așa se schimosise, cât mai aseamene era unui mort decât unui om viu. Pentru aceea, cuvintele lui atâta fură de puternice, cât pre acei păcătoși mari și învechiți întru fărădelegi a cetății, pre toți îi trase la pocăință.” Vezi, creștine, că de ai gândi mai adease și cu de-adins de moarte, ascultând de duhovnicii tăi, năravul cel ce de mult s-au înrădăcinat în inima ta și preteșugul acel necuvios l-ai lăpăda de la tine și te-ai nevoi odată a-ți îndrepta viața ta. Deci, când pentru deșărtăciunea te cauți în oglindă, care lucru de multe ori îl faci, atuncea gândește întru inima ta: „Ticălosul de mine! Va veni o vreme, și doară după puține zile, când fața aceasta va fi aseamenea cu a lui Iona, obrazul acesta se va desbrăca de rumeneala aceasta, buzele acestea se vor negri, nasul acesta se va ascuți, ochii aceștea se vor cufunda în cap, fruntea aceasta se va gălbini, părul acesta, smulgându-se, va putrezi, tot trupul acesta se va împuti, va putrezi și se va da mâncare viermilor.” Acestea, zisei, le gândește și nădăjduiesc că îți vei schimba sfaturile mai spre mai bine, și numai de aceea te vei griji, ca să-ți curățești sufletul de păcatele ceale multe cu adevărată pocăință. Ascultați!

Era un domnișor foarte dedat spre poftele trupului. Numai aceea îi rămăsease, cât, când și când, totuși se ducea la duhovnic și cerea sfat, cum s-ar putea izbăvi de acel spurcat obicei. Destul s-au nevoit bietul duhovnic, o dată cu o plasă de canon, o dată cu alta, ca se îndreapte pre tinărul acela, și nemica nu isprăvi, că domnișorul, fiind învățat cu desmierdările veacului acestuia, răspundea că nemica nu poate plini de aceale aspre mijlociri, care i le da înainte duhovnicul, ca să se poată desbrăca de poftele ceale reale. Ce face duhovnicul? Îi deade sfat ca

încăi acest leac să-l sufere: când se duce la culcare, să stea în pat un sfert de ceas întins ca mortul, cu mâinile cruciș pre piept, și la cap să-și aprindă o lumină, închipuindu-și ca cum ar fi mort. Râse domnișorul de un lucru așa ușor și se făgădui că va plini comedia aceea. Ci, iată, când plinește ceale zise lui de la duhovnic, pătrunzind gândul morții inima lui, se împle de groază și, luminându-l darul Duhului Sfânt, cunoscă spurcăciunea păcatului și primejdiia sufletului, în carea era. Deci, des-de-dimineață, cu mare dureare a inimii, întră amară lacrimi se ispovedui de toată viața. După aceea, nici unul nu fu decât dânsul mai cu grije, nici unul, mai cu cuviință, nici unul, de desfătărilor lumii aceștia, mai înstreinat.

Deci, de Ț-au rămas vreo scânteia de minte, creștine, și cu adevărat dorești de mântuirea sufletului tău, acest adevăr, ce ți l-am pus înainte, cu totul îl bagă întru inima ta. Înainte de a păcătui, să-ți fie ție gândul și aducerea aminte de moarte ca un frâu, ca să domolești și să înfrânezi ispitele și poftetele ceale trupești, și pre tine de la rău să te contenești. Iară după păcat, adecă de s-ar întâmpla se cazi în vreun păcat, de carea Dumnezeu să te ferească, atuncia aducerea aminte de moarte să-ți fie ca un bold, cu carele spre adevărată pocăință să te îndemni. Până când e stăpânul căsii acasă, toate slugile și slujnicele, toți feciorii și featele se poartă cu cuviință, iară când îl știi că nu e acasă, nu-și află loc cu toții. Întru același chip, unde stăpânește gândul morții în inimă, și trupul, și sufletul se poartă cu cuviință, se ferește de păcate, se nevoiaște spre fapte bune. Iară unde nu stăpânește aducerea aminte de moarte și își nălucește omul că nu-l va întâmpina moartea așa degrabă, acolo adevărat că izvorește toată plasa de păcate. Au nu avem pildă despre aceasta în curva aceea, carea chiema pre vrutul ei la ospăț cu acest îndemn: „Nu iaste bărbatul meu acasă, s-au dus cale delungată” (Pildele lui Solomon, cap 7, stih 19)? Au nu avem pildă despre lucrul acesta în bogatul acela, carele, vrând a grămădi bogății preste bogății și a se da cu totul spre desmierdări, zăcând în patul său, așa își grăia luiși: „Suflete, ai multe bunătăți strinse spre mulți ani, odihnește-te, mănâncă, bea, veselește-te!” (Luca, cap 12, stih 19)? Au nu avem pildă despre aceasta în sluga cea vicleană, carele începu a bate pre soțiile sale, a mânca și a bea cu bețivii, a prăda și a răsipi avearea stăpânului său, zicând: „Zăbovește Domnul meu a veni.” (Mathei, cap 24, stih 48)? Cu un cuvânt, unde iaste gândul morții, acolo biruiaște fapta cea bună, unde e uitare de moarte, acolo se lățește păcatul. Pentru aceea, iubiților, ori zioa, ori noaptea, ori seara, ori dimineața, ori mâncați, ori beați, ori cândva cu cuviință vă veseliți sau orice alt lucru lucrați, fiindcă diavolul nici într-o vreme nu încetează a ne pândi, a ne ispiti, și în lațul său ca să ne tragă cu vicleșug a se nevoi, pururea, icoana morții înaintea ochilor voștri să o aveți, pururea, gândul morții în inima voastră, ca o armă puternică asupra diavolului și asupra măiestriilor lui, să-l țineti. Adu-ți aminte de ceale mai de pre urmă ale tale, și în veac nu vei păcătui! [...]

Propovedania 6

*„Deșertăciunea deșertăciunilor,
toate sânt deșertăciune.”
(Eclisiast, cap 1, stih 2)*

Ce lucru poate fi, jalnici ascultători, că Mântuitoriul Isus Hristos nu tot într-un chip au avut obiceiul a tămădui orbii, schiopii și neputincioșii. Venind la lacul oilor, unde vindecă pre slăbănogul cel ce zăcea de treizeci și opt de ani în boala sa, îl și dojeni, zicând: „Iată că te-ai făcut sănătos, de acum să nu mai păcătuiești!” (Ioan, cap 5, stih 14). De altă dată, când mântui pre muiarea aceea ce sta fariseii să o ucidă cu pietri, pentru că o aflase în fapta preacurviei,

iarăși o dojeni, zicând: „Du-te, și de acum să nu mai păcătuiești!” (Ioan, cap 8, stih 11). Iară când milostivul Dumnezeu, pre fiul mai-marelui sinagoghii, apoi pre fiul cel unul născut al văduvei, în Naim, și mai pre urmă pre Lazar, fratele Magdalinei și a Marthei, îi sculă din morți și îi învie din morți, nu se ceteaște să-i fi dojenit cu vreun cuvânt, nu se ceteaște să le fi procitit cuvintele acelea: „De acum să nu mai păcătuiești!”. Oare pentru ce? Pentru ce pre ceiia îi întăreaște cu dojana, și pre ceștea nu? Bine răspunde un dascal: „Pentru că ceștea nu avea lipsă de dojană, că cei sculați din morți pururea avea moartea înaintea ochilor săi, iară carele gândeaște de moarte nu are lipsă de alt dojenitoriu, ca să viețuiască viață cu evlavie și sfântă.” Deci și eu, jalnici ascultători, nu-mi iaste voia nemica să vă propoveduiesc, precum doară ați așteptat, ci alt propoveduitoriu, în locul mieu, vă aduc voao, adecă moartea, carea vă va învăța cu puteare și vă va dojeni, ca să vă pocăiți, ca în lucruri și în fapte bune să petreaceți, și la împărăția cea de veaci a ajunge să vă nevoiți.

Că vă va arăta, întâiu, deșertăciunea mândriei și a pompei ceii lumești. A doao, deșertăciunea bogățiilor celor pământești. A treia, deșertăciunea cinstei și a deregătoriei veacului acestuia, pentru ca să vă desliپی odată inima de deșertăciune și la desfătările ceale veacinice și statornice să vă învățați a o înălța. Că lesne se lapădă de toate, zice cuviosul Ieronim, carele pururea gândeaște că are a muri. Luați aminte!

1. Întâiu, dară, arată moartea deșertăciunea mândriei și a pompei ceii lumești. Mulți sânt de cei dedați spre deșertăciune, carii, trufindu-se sau cu învățatura, sau cu deregătorii, sau cu nașterea, pre alții, cu mare mândrie, nu-i bagă în samă și-i batjocoresc. Acești făloși strălucesc de aur și de argint, și de veșminte luminoase, cu bucate iscusite, cu vinuri scumpe își îngrășe trupul și se socotesc pre sine a fi jumătate de Dumnezeu pre lumea aceasta. Știți cum sânt aceștea? Aceștea sânt ca și beșica, carea, fiind umflată de vânt, se vede mai mare decât iaste. Iată, pruncii cu dânsa în uliță se joacă, o aruncă în sus și, când cade jos, iarăși sare în sus. Tinerii văzând rîd, le pare bine, se bucură. Ci aproprie-te de beșica aceasta și o împunge cu acul, îndată înceată de a se mai umfla, îndată, sbârcindu-se, nimene nu o mai bagă în samă și o calcă în picioare. Așa se întâmplă și acestor umflați de vântul mândriei. Când îi împunge boldul morții, îndată cad, și înaintea a toată lumea, înaintea cării cu puțin mai nainte era slăviți, iată, rîs și batjocură se fac. Boldul acului, adecă a morții, va arăta, zice un cuvios părinte, cât iaste de mic omul.

Așa au fost odinioară păgânul împărat Antioh. Ca să se arate el tuturor țărilor și țănuturilor dinprejur groaznic și înfricoșat, întră în Eghipet cu grea mulțime de cară, de elefanți, de călărași și cu mare mulțime de corăbii, strică acolo cetăți tari și se întoarce cu pradă multă. Aseamene stricare și pustiire aduse Ierusalimului, multe mii de cetățeani și lăcuitori omorî, pradă besearica și, lăpădând slujba lui Dumnezeu cel adevărat, rădică idol. Ci, când gâdea că va să poată porunci stihiiilor lumii și valurilor mării, de năprasnă îl cuprinse dureare din ceale dinlontru ale lui și, poroncind să mână caii și să pornească la fugă, iată, cade din car și, de dureare mare, se simte aproape de moarte. Iată, zace ca vai de capul lui părăsit de toți, se umple de viermi, și cela ce cu puțin mai nainte gâdea că va ajunge cu mâna stealele ceriului, acum putoare ca aceea iase din trupul lui, cât toată oastea nu-l poate suferi, nici slugile, ca să-i slujască, nu se pot apropiia de dânsul. Așa se sfârșeaște slava lumii aceștia! Așa beșica cea umflată se desumflă, se sbârceaște, putrezește! Boldul acului, adecă a morții, arată cât e de mic omul!

De-acia iaste că sfinții, luminați fiind cu darul Preasfântului Duh și osebind ceale cerești de ceale pământești, nu se grijea de slava lumii aceștia, ci cu rîs și cu batjocură o lăpăda de la sine. Căzu împăratul Constantie odinioară în boală grea, cât era aproape de moarte, și văzând că

doftorii nemica nu-l pot ajuta, chiemă pre sfântul făcătoriu de minuni Spiridon,⁽⁴⁾ episcopul Chiprului. Nemica nu zăbovi sfântul, ci, luând cu sine pre Trisil diaconul, porni către Antiohiia, în veșminte proaste îmbrăcat și cu cârja în mână. Ajunse la curtea împăratului și văzându-l straja, socoti că e un nebun și nu-l lăsă înlontru, ci încă îl lovi cu o palmă și-l împinse înapoi. Nu se supără sfântul nemica, ci, după porunca lui Hristos, întoarse și ceaea parte de obraz. Atuncea, cunoscându-l straja, își ceru iertăciune și-l povățui la împăratul. Acolo, mirându-se foarte Trisil diaconul de frumsețea locului și de mărirea împăratului, îl întreabă Sfântul Spiridon: „Unde, dară, și care iaste împăratul?” „Iată, zise Trisil, acela iaste, carele șeade în tron!” „Dară om e?” „Iarăși întreabă sfântul. „Om, răspunse diaconul, și încă muritoriu.” „Așea, dară, ce te miri, zise sfântul, veșmântul acel scump și luminos va putezi ca peatecele noastre, aurul acela și pietrile ceale scumpe nu-l vor apăra de viermi, nici nu-l vor scuti, ca să nu se facă pulbere și cenușă.” Cu această măsură, jalnici ascultători, cu acest stinjin măsura sfinții mândriia și pompa lumii și o lăpăda, și o călca, prețuind mai mult o faptă bună decât mulțime de aur și de argint. Precum același Spiridon cu fapta arată că, dându-i împăratul daruri scumpe pentru dobândita sănătate, nemica dintr-însele nu-și ținu șie, ci toate îndată le împărți la săraci, și pre împăratul așijderea îl dojeni, ca să nu-și lipească inima de frumsețele și pompele veacului acestuia.

2. Alt graiu a morții iaste carele arată deșertăciunea bogățiilor celor pământești, zicând: „O, omule, pentru ce cu atâta râvnă îți legi inima ta de lucrurile aceaste pământești, care după puțină vreme nu vor să fie ale tale? Întoarce ochii jur-împrejur și te uită la toate câte stăpânești, aceastea veșminte scumpe, aceaste scule, acești bani în ladă închiși, ba și casa aceasta a ta, locurile, pământurile, râturile, viile, altul le va cuprinde, și din toate aceastea nemica nu-ți va rămânea, fără un jghiab de scânduri și o groapă strâmtă sub pământ. Ce lucrezi? Ce gândești? Ai bogății multe, zice Avgustin,⁽⁵⁾ și te făleşti cu boieria strămoșilor tăi? Uită-te la tine, că ești muritoriu și pământ ești, și în pământ vei merge.”

Știm din Cartea lui Iisus Navi că împărți Dumnezeu israilteanilor pământul cel făgăduit, ca fieștecarele neam dintr-înșii se țină câte o bucătea. Și poronci ca nimene dintr-un neam se nu poată vinde locurile sale la altul din alt neam de tot. Pentru aceea, leage era ca toate locurile ceale date împemnate, adecă zălogite, vândute în anul slobozeniei, adecă la cincizeci de ani, cumpărătorul să le întoarcă înapoi. Drept aceea, cu cât se făcea vânzarea mai departe sau mai aproape de anul acela al slobozeniei, cu atâta era locul acela mai scump sau mai ieftin. Așea, pământul carele, îndată după slobozenie, se vindea cu cincizeci de galbeni, în anul cel mai de pre urmă, înaintea slobozeniei, abiia se vindea cu un galben, pentru că după un an lipsea să se întoarcă pământul acela la stăpânul său cel bătrân. Și tu, creștine! Când ți se va apropia anul slobozeniei, adecă moartea, altmintrea te vei uita la bogățiile aceaste peritoare, care acum le cinstești. Atuncea când curând vei să le scapi, aceale ce le iubești acum nu le vei băga în samă, când vei vedea că din sute și mii de galbeni, nici unul, dintru atâtea veșminte nu ți-au rămas alta fără o bucătea de pânză, cu carea ți se acopere trupul.

De această tristă schimbare suspină marele acela al Eghiptului și a Siriei stăpân, Saladin;⁽⁶⁾ acela, la anul 1180, fiind aproape de moarte, prin toată oastea sa trimise steagul cu pânza cea de pre jghiab și poronci să strige prin oaste: „Numai aceasta iaste carea stăpânul Eghiptului și al Sirei, Saladin, dintru toată împărăția sa va să ducă cu sine.” Mai încoace, pildă ca aceasta avem într-o boieriță, muiare bogată foarte. Aceasta, după moartea bărbatului său, se deade spre toată pompa, spre toată desfătarea. Curtea ei era raiul bogățiilor și a desmerdăciunilor. Această boieriță, căzând în boală grea și văzând că i se apropie ceasul cel de pre urmă, mână să chame pre egumenul dintr-o mănăstire aproape, ci, mai nainte de a veni el, muri boierița. Deci, întrând în casa răposatei, văzu pre slugi că, care dincătro, îi scurmă toate,

veșminte scumpe, vase de aur și de argint, toate i le răpesc bieteii boierite, și unul, dintră toți mai fără omenie, luă trupul răposatei boierite din pat și-l puse jos pre niște paie. Atuncea suspină acel cuvios egumen și zise cătră cei ce era de față: „Uitați-vă toți la câtă sărăcie ajunsse preabogata boierită, căriia, din toate bogățiile și desmierdările, nimica alta, fără numai paiele i-au rămas! La această lipsă, mai pre urmă, se întoarce avuția lumească.”

3. A treia graiu a morții ne învață și ne pune înaintea ochilor deșertăciunea cinstii și a deregătoriei ceii lumești. Nu ați văzut în nori aorea că se văd multe plase de chipuri, și se pare uneori un împărat șezând pre scaon, și se vede uneori ca un soldat călare, cu sulita a mână, uneori, și se nălucește că vezi un bălaur cu coadă lungă, dar, după puțină vreme, mestecându-se și învăluindu-se norii, pier chipurile acealea. Tocma așa sânt deregătoriile ceale înalte ale lumii, în câtăva vreme sânt slăvite, minunate, ci acuș se sfârșesc ca fumul și trec. Te bucuri, zice Avgustin, pentru cinstea ce-ți dau oamenii! Uită-te la cei ce mai nainte de tine au fost cu asemenea mărire slăviți, acum putrezesc în pământ. Să ispitim scripturile.

Preamândrul împărat Navohodonosor vis minunat visă odinioară (la Daniil, cap 2). Văzu un chip mare ca de uriaș, a căruia capul era de aur, pieptul de argint, pânțele de aramă, o parte a picioarelor de fier, o parte de lut. Uitându-se el la acesta cu mirare mare, iată o piatră cade din munte și lovește picioarele chipului și-l sfărâmă de tot: aur, argint, aramă, fier, tot pulbere îl face. Prin chipul acesta se înțeleg ceale patru împărății mari și putearnice: a haldeilor, a persilor, a grecilor și a romanilor, dintru care surupându-se una, au urmat ceaealaltă. O, ce împărați mari au fost întru împărățiile aceastea! Ținea scripturile ceale împărătești, și lumea toată îi cinstea, și li se închina, oaste mare, spre groaza a toată lumea, hrănea, protivnici mari foarte și putearnici învingea, biruia, în fugă îi lua și-i încura, slava sa și mărirea sa cu ceriul o asemăna. Dar acuma unde sânt aceia? O, vai! O pietricea pre toți la pământ îi culcă, îi zdrobi, praf și cenușă îi făcu. Carea iaste pietriceaua aceasta? Iaste piatra cea de la mormânt, iaste moartea. Aceasta arată că slava cea lumească stă răzimată de temei slab și de lut, și că același iaste sfârșitul și a boiarilor, și a proștilor. Auzit-ați veasta lui Chesar, a lui Pompeiu, a lui Alexandru cel Mare? Auzit-ați de minunata înțelepciune a lui Caton,⁽⁷⁾ a lui Solon,⁽⁸⁾ a lui Lihurg?⁽⁹⁾ Auzit-ați de vitejiia lui Ahil, a lui Ector, a lui Știpion? Unde sânt acuma? O, vai! Sânt în mormânt, acolo s-au întors întru împuțiciune, s-au făcut mâncare viermilor, pulbere și cenușă s-au făcut.

Să deschidem mormânturile! Ce vezi? Oase uscate, putoare și pulbere! Aleage, de poți, țărâna împăraților de țărâna robilor! Aleage cenușa învățaților de cenușa nebunilor, aleage cenușa bogaților de a săracilor! O, vai! O, vai! Una iaste surupătura. Și, ce e mai groaznic, unde sânt acuma sufletele acelora? O, câți dintru aceia, pre carii îi cinstea și li se închina lumea, carii în lumea aceasta înota în bogății și întru dezmierdări, o, câți dintru aceia acum se află în temnița iadului, și cât de bucuroși acum ș-ar da schiptrurile, coronele, mitrele, împărățiile, bogățiile, ca măcar un ceas să aibă stâmpărare de focul, de durerile ceale ce sânt în iad, ci nici această mângăiare nu o vor avea în veacii veacilor.

O, creștine! Învățătura morții aceasta, și propovedaniia, nu te îndestula că o ai auzit numai, ci înlontru în inima ta o închide! Când treci pre lângă besearică, pre lângă țintirim, unde odihnesc trupurile părinților, a moșilor, a mai marilor tăi, întreabă-te pre tine însuși: „Unde sânt acuma acestea, carii odinioară era așa veaseli, așa tari, așa frumoși, așa bogați? Unde sânt pre carii bine i-am cunoscut, grașii, îngrășății, lățiții aceia? Unde îmbuibății și buiacii, și putearnicii aceia?” O, vai! Trupurile putrezesc în mormânt, iară sufletele nu știu unde se află! Aceastea, zisei, să gândești întru inima ta și să suspini, zicând: „Ce folos iaste omului, de ar dobândi lumea toată, și-și va piiarde sufletul său?” Acest gând va fi îndemn inimii tale, ca să

înveți a călca slava și pompa cea deșartă, ca să înveți a urî bogățiile și averile ceale trecătoare, ca să înveți a lăpăda vâlfă. Au poruncit Dumnezeu în Leagea Veachie ca aripile și peanele paserilor care se jertvea la oltariu să le arunce în locul acela, unde se ținea cenușa arderilor de tot, ca să însămneaze, zice Orighen, că nu iaste îndemn mai tare și mai putearnic, ca să facă pre omul mândru să-și pună jos aripile mândriei și creasta, decât de va gândi adeaseori și se va uita la mormânturile mai marilor săi, întru care iaste cenușa și țărâna lor. O, de ar fi gândul acesta pururea statornic întru inimile noastre, adevărat, altmintrea am judeca despre lucrurile lumii aceștiia, care până acum le-am cinstit și le-am iubit. Adevărat, cu fapta și cu lucrul am arătat că toate acestea sânt deșertăciunea deșertăciunilor, și toate sânt deșertăciune. [...]

Propovedaniia 11

„Privegheați, că nu știți zioa, nici ceasul,
în care Fiiul omenesc va veni.
(Matheiu, cap 25, stih 13)

În lucrurile ceale pământești, cu cât e de mai mare preț ceva lucru, de la carele sau fericirea casii, sau a țării, sau mare folos, sau mare pagubă atârnă, cu atâta mai vârtos se nevoiaște și se ascute înțelepciunea omenească spre toate măiestriile, spre toate mijlocirile, gândind și grijind, pentru ca să săvârșească lucrul acela. Solul cel împărătesc căruia iaste încredințată deregătoriia ca să facă pace întră doi împărați, zioa, noaptea, asudă, ca să afle dovediri cu care să poată pleca pre cel biruitoriu a se lăsa de arme și să facă pace. Căpitanul, vrând a se lovi cu protivnica oaste, în mii de primejdii se bagă, pre ostași cu cuvântul și cu fapta îi îmbărbătează, sângele și viața își varsă, ca să biruiască. Dacă lumea cu atâta vârtute se ostenește pentru lucrurile ceale trecătoare și deșerte, cu cât mai cu nevoie lipsește, tu, creștine, se lucră pentru o moarte fericită, de la carea atârnă veacinica fericire? Adevărat, acesta iaste lucru mai mare decât mântuirea cea vremealnică a toată lumea. Acest lucru de-l vei săvârși bine și cu fericire, cu o mie de lumi nu ai schimba fericirea ta. Iară, de ți se va întâmpla sfârșitul rău și cu nefericire, mai bine ar fi dacă ar peri o mie de lumi decât sufletul tău cel nemuritoriu, și cu scump sângele lui Hristos răscumpărat. Ce urmează de-acia? Urmează aceea, că toate zilele vieții tale pentru zioa cea de pre urmă a vieții se cade cu grije să le cheltuiești, și această spre zioa cea de pre urmă gătire, până la ceasul cel de pre urmă a vieții tale, să nu o curmezi: „Privegheați, că nu știți zioa, nici ceasul, în care Fiiul omenesc va veni”.

Dar cum va putea fi aceasta? Va fi, dacă adevărul și neadeverința morții adânc o vei băga întru inima ta și niciodinioară nu o vei uita. Adecă, cum adevărit iaste că vei muri, și numai o dată vei muri. Și cum neadeverit iaste când, unde și în ce chip vei muri, și oare, de nu vei priveghea astăzi la gătirea spre moarte, oare mâine mai avea-vei prilej de a săvârși aceasta? Luați aminte!

1. Întâia dată, pururea lipsește creștinul se țină minte aceasta: adevărit iaste că eu lipsește să mor. Dintru aceasta să se deprindă creștinul în toate zilele a-și poftori acea neschimbată a lui Dumnezeu judecată, prin apostolul, noao, în Cartea cea cătră ovrei (cap 9, stih 27), întru acesta chip vestită: „Iaste orânduie oamenilor o dată să moară”. Această hotărâre ți-o mărturisesc sute și mii, pre carii tu însuți, cu ochii tăi, i-ai văzut că au murit sau ai auzit că au murit. Această hotărâre ți-o întăresc mai marii tăi, carii această casă, în carea lăcuiești, aceste scule, ce ai, ți le-au lăsat. Această hotărâre ți-o aduc aminte atâtea petrecanii a părinților, a fiilor, a prietenilor, a vecinilor, a cunoscuților, pre carii cu jalnic sunet a clopotului îi vezi că se petrec la groapă, și tu

încă de multe ori îi petreci la astrucare. Această hotărâre îți vestește ție trupul tău cel muritoriu, cu multe și mari boale înfrânt, vârtutea scăzută, căruntețile capului, ceața ochilor, slăbiciunea mădulărilor, anii cei vechi și bătrâni, acestea toate cu sunătoare grăire îți strigă la urechie că lipsește să mori. Și adevărit iaste că trebuie să mori. Cealelalte, ori ce faci, ori ce lucrezi, ce cugeți, ce aștepți, nu sânt adevărite. Nădăjduiești că vei culeage un săceriș gras? Aceasta nu e adevărit. Nădăjduiești că, căsătorindu-te, vei căpăta o mireasă preabogată? Aceasta nu e adevărit. Nădăjduiești că vei fi la o deregetorie cinstită înălțat? Aceasta nu e adevărit. Dară cum că vei muri, aceasta e adevărit, aceasta e neferit, aceasta e neapărat. O, de s-ar putea îmblânzi moartea cu daruri sau putearea ei conteni, împărații pământului ș-ar fi deșertat vistieriile sale ceale împărătești pentru această doftorie! Cu câte meșteșuguri și apărări s-au întrarmat asupra morții împărații Tiberie și Avgust, dintră carii, cel dintâiu, pentru ca să fie fără primejdie asupra tunetului, pururea purta cunună de laur pre cap, celalalt, pentru același sfârșit, purta cu sine o piele de vițel de mare. Alții au gândit doftorii iscusite, ca să-și lungească viața, dară cu acealeași o au stricat. Leon împărat al patrulea de la Țarigrad, spre acest sfârșit, au purtat diadimă de pietri scumpe, dar din putearea mărgăritariului fu lovit de gută. În deșert iaste. Asupra morții nu e doftorie.

Tu rizi doară, creștine, și te minunezi că un lucru așa vădit și neîndoit, carele credința, firea și ispita în toate zilele, mai luminat de cum iaste soarele, îl arată, eu cu atâtea cuvinte voiu să ți-l dovedesc. Știu, zici, cred cu adevărat că lipsește să moriu. Ci ași vrea, iubite creștine, ca acest adevăr nu numai cu gândul și pre deasupra, ci și cu fapta, și de tine însuși osebit să-l ții, și dintru acela să înveți a călca tândalele lumii ceale trecătoare și a dori de ceale cerești. Pre tine singur te pun eu judecătoriu. Să punem că din toată mulțimea oamenilor, câți sânt acum pre lume, numai unul să fie muritoriu, ceilalți toți, nemuritori. Să punem că vezi pre acest om muritoriu că cu capu rupt umblă după avuții, după cinste, după deregătorii. Să punem că acela, zioa, noaptea, umblă după jocuri, după beuturi și după alte deșertăciuni, ba încă și cu sudălmă, și cu dragoste necurată foarte mânia pre Dumnezeu, și paguba unui florint mai tare o plânge decât scăderea de la darul lui Dumnezeu prin păcat. Ce ai zice tu de unul ca acesta? Au nu ai creade că au nebunit? Ci tu ești, iubite creștine, nebunul acela. Ce folos iaste ție, că tu crezi că vei muri, și credinții tale cu fapta te protivești și mâni viață ca aceea, întru fărădelegi, ca și când ai fi nemuritoriu, și de nimica nu ar lipsi să te temi mai puțin ca de moarte. Iată, întru aceasta stă putearea lucrului, ca cu fapta, prin aducere aminte de moarte, să te contenești de la volnicia păcatului și spre nevoința faptelor celor bune să te aprinzi. Au doară socotești că, de vei muri rău, vei putea vindeca greșala ta aceasta? O, vai, a socoti aceasta iaste greșală mai mare decât cea dintâiu!

De-acia, se cade mai încolo să însămnezi că nu numai aceea lipsește adeaseori se gândești, că trebuie să mori, ci și aceea, că numai o dată vei muri, o dată, nu de doao ori sau mai de multe ori, că dintru aceasta urmează lipsa și deșteptarea, ca, după cuviință, să te gătești spre moarte. De ai avea a muri de doao ori sau de trei ori, nu m-aș mira atâta că mâni viață plină de fărădelegi, pentru că, de nu ai muri cu fericire o dată, ai îndrepta greșala de altă dată. Dară adevărit iaste că numai o dată vei muri: „Iaste rânduit oamenilor o dată să moară”. De vreame ce, dară, cumplit iaste a muri, cu mult mai cumplit iaste a nu te putea întoarce, ca iarăși să mori, și, de vreame ce, prin ispită, arătat avem că ori în ce meșteșug ceaea ce se lucră mai întâiu mai totdeauna rău se lucrează, urmează că foarte mare se cade să fie grija gătirii spre moarte, din carea una atărnă veciia toată. Acuma dară, creștine, îți câștigă armele acealea, care ai pofti să le ai gata, acum te învață a sta împotriva ispitelor, acum te deprinde a te lupta cu vrăjmașul tău cel

de la ceasul morții, pre carele pentru ca să-l poți învinge în ceasul acela, necurmat te roagă Mântuitorului celui ce scump sângele Său l-au vărsat pentru sufletul tău.

2. Ci să treacem la ceale neadeverite, care, adeseori poftorite, foarte sânt creștinului de folos. Întâiu, dară, omul creștin foarte des să cugete aceea, neadeverit iaste când și cum voiui muri. Că dintru aceasta urmează că pururea și în tot ceasul lipsește se fiu gata a muri. Această foarte folositoare neadeverință pare că au vrut Domnul Hristos a ne arăta atuncea, când ne învăță că numai pre zioa de astăzi să cearem pânea cea de toate zilele: „Pânea noastră cea de toate zilele dă-ne noao astăzi”. Pentru ce astăzi, pentru ce nu pre o săptămână, nu pre o lună, au măcar pre mâne? Pentru că prea neadeverit iaste: oare trăi-vei până mâne?

Dintru această neadeverință a vieții cură neadeverința gătirii. Că, dacă nu știu, oare nu voiui muri în ceasul acesta, nici aceea nu știu, oare avea-voiu alt ceas de a mă găti? Drept aceea, urmează ca acum, fără zăbavă, să mă apuc de lucru, ce e decât toate lucrurile mai mare. Bătrânul Simeon „era fâgăduit să nu vază moarte până ce va vedea pre Unsul Domnului”, (Luca, cap 2, stih 26). Mare taină cuprind cuvintele acestea, pentru că, dintru acealea, urmează că moartea cea fericită nemica nu iaste alta fără „a vedea moartea”. Și nefericita acelor fărădelege moarte nu iaste alta fără „a se vedea de moarte”. Voiui tâlcui lucrul acesta cu ceaea ce povestește Sfântul Amvrosie⁽¹⁰⁾ în tâlcul psalmului 140. Zice că vasilescul atâta iaste de înveninat, cât numai cu vederea omoară pre om; iară de va vedea omul întâiu pre vasilesc, și el îndată piiare. Această pricină iaste cu moartea: tu, creștine, o vei birui, de o vei întâmpina cu gătirea, iară vai de tine, de te va împresura negata. Au doară socotești că fără primejdie vei lăsa această gătire până la ceasul cel de pre urmă? Greșești. Că în vremea aceea nu-și iaste omul în fire, și pentru durerile trupului, și pentru frica morții și a judecății ce se apropie. Să întrebăm pre aceia carii, oarecând, au fost în primejdie de moarte, cum iaste în apă, în cutremur, în război, cum s-au purtat atuncea și cum s-au simțit? Vor răspunde, cu adevărat, că așa au fost de amețiți, cât n-au cunoscut ce le-ar fi de folos. De vreme ce, dară, în ceasul acela toate sânt întunecate, toate negurate și încâlcite, care înțelept va creade că va putea sta atuncea gata la toate câte se pot întâmpla? În zădar! Trebuie întimpinat primejdiia, lipsește a șterge păcatele și adunate fapte bune, până ești sănătos. Cu de-adins, iubite creștine, priveghează la gătirea spre moarte, adânc în inimă învălitate acestea le ține: „Adeverit iaste că voiui muri, și numai o dată voiui muri. Neadeverit, când voiui muri. Și oare, de voiui lăsa acest prilej de acum, mai avea-voiu altul, ca să mă găsesc precum se cade spre moarte? De unde se culeage că lipsește să fii pururea cu frica lui Dumnezeu și în tot ceasul gata a muri. [...]

Propovedaniia 15

„Și au murit.”
(Facere, cap 5, stih 31)

Foarte cumplită și groaznică iaste moartea. Pentru aceea, aducerea aminte de dânsa, sirguita gândire de dânsa bold ca acela iaste putearnic cătră pocăință și frâu asupra păcatelor, cât, de nu se va întoarce cel fărădelege și nu se va îndrepta cu aceasta, nu știu ce va mai adăuga Dumnezeu mai mult, precum acela, la Sfântul Ioan de la Scară,⁽¹¹⁾ după ce doisprezece ani necurmat au petrecut în gândul morții, mai pre urmă, fiind apropape de moarte, au zis că nu e cu putință să păcătuiască acela carele gândește de moarte. Altul, boiariu bogat foarte, prin întâmplare cetind la Ieșire (cap 5), unde se scrie viața patriarșilor celor vechi, și tot cu aceea se sfârșeaște: „Și au murit.” – cum iaste: „Adam au trăit noao sute treizeci de ani, și au murit. Sith

au trăit noao sute doisprezece ani, și au murit. Enos au trăit noao sute și cinci de ani, și au murit.”, și așa ceialaltă –, după ce au cetit, adânc cugetând: „Așeadară, zise întru sine: «Cu această cunună să sfârșesc toate în lume? Și de mine încă, dară, se va zice: oarecând au trăit atâta și atâta ani, și au murit!» Dacă iaste așa lucrul, mă voi duce unde nu mă voi teame că voi muri.” Acestea zicând, lăsă lumea cu toată deșărtăciunea ei și întră în mănăstire, unde-și petrecu viață cuvioasă până la moarte.

Deci și eu, dojenit de jealea vremii, voi cuvânta despre moarte și vă voi arăta ce iaste moartea, carea iaste firea și seamnele ei. Iară voi, cuvântul acel prea folositoriu, „și au murit”, țineți-l în inimă, cugetând: „Va veni vreamea, zioa, ceasul, doară preste scurt, doară întru acest an, întru această lună, întru această săptămână, când de mine, carele șed aicea, carele aud aceste, carele nici o grije până acuma n-am avut de spăseniia sufletului, de mine se va zice: «Și au murit.» Și atuncea unde va fi sufletul mieu?” Acestea cugetați și luați aminte!

1. Înainte de toate, se întreabă ce iaste moartea? Răspund cu Lactanție.⁽¹²⁾ moartea iaste despărțirea sufletului de trup, dintră carii, acela se duce ca să audă judecata judecătoriaului Dumnezeu, cesta merge în pământ. Răspund cu mai marele filosofilor, Aristotil.⁽¹³⁾ moartea iaste lipsirea vieții, carea făcându-se, îndată înceată toate lucrările ceale viețuitoare, care au fost sufletului și trupului de obște, precum de vei lua greotătea ceasului, înceată de a se mișca. Răspund cu preaînțeleptul Platon.⁽¹⁴⁾ moartea iaste rumperea unirii cu carea trupul și sufletul se leagă, deci, dacă se duce sufletul, carele iaste pricină vieții, trupul înceape a se usca, a gălbeni, a învineți, a puți și, cu groaza celor ce văd, a putrezi. Moartea e vrăjmaș silnic, carele strică plăsmuirea trupului omenesc și o aștearne la pământ. Moartea iaste tiran, carele pre cel ce moare îl silește să lasă pre tatăl său, pre mumă-sa, pre frați, pre surori, pre prietini, pre cunoscuți și toată însoțirea omenească. Moartea iaste fur, carele prădează pre om de avuții, de cinste, de deregătorie, de desfătări și face mai pre urmă să-i piară și pomenirea în veaci, și toți să-și uite de dânsul. Moartea, ca se grăiesc cu Tertulian,⁽¹⁵⁾ iaste întrebarea cea mai de pre urmă. Acesta e mai minunat răspuns decât toate. Ce vrea să zică acest dascăl bătrân? Până trăiaște omul în lume, multe întrebări se pot face de dânsul și de obște, iară, deosebi: oare boiaru iaste? Au bogat? Au învățat? Din ce patrie? Ce deregătorie are? Ce felii? Ce nume? Și altele nenumărate! Iară, când se răspunde mai pre urmă: „Au murit.”, înceată de a mai întreba cealelalte. Nimene nu întreabă boieria lui, nimene de înțelepciunea lui, nimene de avuțiile lui. Iată, moartea iaste întrebarea cea mai de pre urmă. Același adevăr ni-l aduce aminte prorocul David, când zice: „De nemica se vor face, ca apa ce treace.” (Psalm 57, stih 7). Adecă, precum povoiul vine cu larmă mare și cu stricare, și curând treace, așa boiaru pământului și toți oamenii, măcar că oarecâtă vreamă fac sumeții și asupreale, dară, după puțină vreamă răpindu-se de moarte, unde sânt? De nemica s-au făcut. Nemica e de putearea lor, nemica de înțelepciune, nemica de avuții, nemica de desmierdări, nemica de cinste, și de deregătorii, nemica. Iată, aceste e moartea, aceste lucrează moartea.

2. Mai încolo, se cade să știm că moartea, aorea, umblă cu picioare de lână și fără veaste, nedând mai nainte seamne încai osebite, împresură pre om, carea pentru aceea o sloboade Dumnezeu, pentru că omului destul i se arată moartea prin seamnele ceale de obște. Care sânt seamnele aceale de obște? Sânt acelea, că toate făpturile care cu simțirele se pot simți, toate ne aduc aminte moartea: „S-au suit moartea prin ferestrele voastre” (Ieremie, cap 9, stih 20). Cu carea arată prorocul că păcatul, carele iaste moartea sufletului, pre ferestrele celor cinci simțiri întră întru inima omului. Dară se pot și întru acela înțeles lua aceste cuvinte, că, prin acealeași simțiri, aducerea aminte de moarte, din ceale ce să văd, din toate întră întru inima noastră; că

orice vezi, o omule, orice auzi, orice pipăi, orice mirosești, orice guști poate să-ți fie, de vei vrea, icoană morții. Ce vezi în ceriu? Soare, lună, steale? Dar, iată, acestea răsar și apun, acum strălucesc, acum lipsesc. Ce vezi în câmpuri? Arburi, holde, roduri, iarbă, flori! Dară, iată, acestea se taie, se uscă, spre seceriș, se coc. Ce vezi în țara aceasta? Orașe, cetăți, căsi! Dară, iată, cu vreme, se învechesc, cad, se strică, cât abia le vezi urma. Ce vezi între oameni? Tovărășii, negoțorii, povești, jocuri, râsuri! Dară, iată, cât de curând înceată și pier! Mai încolo, ce auzi? Sunetul apelor curgătoare! Dară, iată, precum apele către mare, așa anii tăi către vecie, cât pot mai tare, cură. Ce auzi? Bătând ceasul! Și iată, sunetul clopotului acesta îți aduce aminte că tu iarăși, cu un ceas, te-ai mai apropiat de moarte. Cuvintele încă, care altul ți le grăiaște sau cântă, împreună cu o parte de a vieții tale zboară.

Să meargem la simțirea gustului. Ce sânt bucatele cu care te hrănești? Carne de dobitoace, de pești, carii ș-au pierdut viața. Însăși pânea cea de toate zilele, cu carea trăiești, mai nainte de un an au fost înflorită în spice, după aceea, la seceriș, au murit, în moară s-au zdrobit, în făină s-au dospit și în cuptoriu s-au copt. Ce voiu zice de simțirea pipăirei, carea la tot trupul e de obște? Spune-mi, haina cu carea ești acoperit de lână e au de mătăasă? De iaste de lână, iată, iaste de oi, care sau au murit, sau preste scurt vor muri. De iaste de mătăasă, iaste din gândaci morți. Ce sânt încălțămintele, fără piei de viețuitori? Dară casa în carea lăcuiești, deregătorii carea o țin, cărțile care le cetești? Precum de la alții au venit la tine, așa și de la tine, după puțină vreme, vor sosi la alții. Ci mai uitasem ceaea ce întâiu se cădea se aduc aminte. Când mergi la besearică, uită-te, creștine, la mormânturi, care le calci cu picioarele. Întru acestea zac părinții și mai marii tăi, și alții. Aceia au fost oameni iscusiți, veageți, bogați, iubiți, cinstiți! Toți aceștea, din mormânturile și din țărana sa, strigă către tine: „Ceaea ce ești tu acum, noi am fost! Ceaea ce sântem noi acum, și tu preste scurt vei fi!”. Și acest graiu, această dojană întru inima ta o înrădăcinează.

Uneori, vine moartea cu sunet, adecă prin seamne, nu numai de obște, ci și osebite, vestește venirea sa. Când necredinciosul împărat Valtasar, cu țiitoarele sale, și cu boiarii săi, se ospăta și bea din vasele ceale din besearica Ierusalimului luate, fără veaste, se văzu o mână streină scriind pre păreate aceste cuvinte: „Mani, Thechel, Fares”. Toți se umplură de minune, nimene nu putea deslega slovele aceale necunoscute. Deci chemară pre Daniil prorocul, cel plin de Duhul Sfânt. Suspină acesta când văzu slovele și cu durere spuse deslegarea scripturii: „Judecată de moarte de la Dumnezeu asupra ta iaste aceasta, împărate! Și înțelesul cuvintelor iaste aceasta: împărți-se-va împărăția ta și se va da midilor și persilor.” Întâmplarea vădi adevărul prorociei. Că întru aceea noapte, năvălind protivnicii, fu omorât împăratul Valtasar. Întru același chip, până astăzi, câteodată umblă moartea. Sună și dă de știre mai nainte de a năvăli, strigă prin seamne: „Împărți-se-va împărăția ta!”. Adecă trupul și sufletul, împreună, țin împărăția vieții; sufletul se va despărți de trup, se va desbina, amândurora le va căuta să meargă.

Iar tu, creștine, dintru acestea învață aceea, ca gândul morții pururea în inimă să-l ții și să-l păzești. Nu aștepta de la Dumnezeu osebită dojană de treacerea ta, ci îndestulat cu seamnele ceale de obște, cu care toate fapăturile îți pun înaintea icoana morții, cu frică, și nu cu păcate, îți îndreaptă viața, ca în tot ceasul să fii gata a muri. Iară de gândești că ți se cade de la Dumnezeu dojană și semn osebit, păzește-te, teame-te, ca nu cumva această propovedanie de moarte, ca o dojană osebită, să-ți fie de la Dumnezeu trimisă. Deci, dară, de vreme ce mai fără primejdie iaste a întimpina decât a fi întimpinat, fă-ți socoteala cu cunoștința ta, ispitește și-ți cearcă inima, oare nu e întinată cu ceva păcat greu? Și, de iaste, fără zăbavă ceare iertare de la Dumnezeu, greșelele făcute prin ispovedanie le descarcă, prin pocăință te împacă cu Dumnezeu încă astăzi, că de zioa de mâne nu ești fără primejdie.

Propovedaniia 16

„De iaste așa amară moartea”
(Întâia carte a împăraților, cap 15, stih 32)

Vai, cât e de urât trupul omului mort, cât e de îpuțit! Fruntea îngălbenită, ochii băgați în cap! Nasu ascuțit! Buzele învinețite! Mădulările toate înghiețate! Nu veade, nu aude, nu simte, nu cuvântă, și, ce e mai rău, atâta putoare sloboade, cât caută dintră oameni să se lapede și sub pământ să se astruce. Cumplită iaste priveala aceasta celor vii, dară cu mult mai cumplit iaste mortului ceasul acela, din carele au pășit la această groază ticălosul: „De iaste așa amară moartea”. Deci, ca să vă înrădăcinez prea folositoarea aducere aminte de moarte întru inimile voastre, jalnici ascultători, voiui să vă arăt omul murind întru așternutul său. Nălucește-ți, creștine, că ești de față, și toate câte pătimeaște el, cât e despre ceale trecute, cât e despre ceale de acum, cât e despre ceale viitoare, le vezi și le auzi. Și-mi spune apoi de iaste corabie așa învăluită și sbătută de vifor, precum ticălosul om se frământă cu durerile, cu strimtoarea, cu ispitele și cu alte năcazuri. Luați aminte!

1. De nu iaste vreodată vreame de a ride, adevărat, aci nu e. Iată acel ticălos om, cu puțin mai nainte veaget, cu vârtute, deșteptat și veasel, iată, fără veaste de boală împresurat, zace! Capul de durere și de aprinsă căldură se turbură, ochii lipsesc și se împăinjinează, răsuflarea cu greu se trage, gura și limba arde de seate, nemica nu i se face a mânca, umblarea sângelui prin vine se trândăveaște, mădulările, cu streină slăbiciune, se string toate. Doftorul, fiind chemat, poruncește că mai vârtos se cade acum a avea grije de mântuirea sufletului decât a trupului, priiatenii din dosul patului șoptesc, casnicii toți gem și lăcrămează! Ce seamne sânt acestea? Sânt seamne că ticălosului i se stinge lumina. O, cu câte valuri a inimii și strimtori se învăluie acesta, când aruncă ochii spre viața cea trecută! Veade acolo chiar păcatele toate, ceale cu mulțimea nenumărate, cu urăciunea spurcate, și, ce e mai mult, acum întâiu cunoaște greutatea păcatelor, care, împotriva dojenii duhovnicilor și a propoveditorilor, până era sănătos, cu ris o da după spate. Bârna, în apă înotând, se pare ușoară, că cu o mână lesne se mișcă, dară, dacă se trage dâna apă la țermuri, așa se află a fi de grea, cât trei, patru oameni tari abii sânt destoinici a o mișca. Întru același chip, scandălele acealea, câștigurile nedreapte acealea, sudălmile acealea și alte călcări de porunci se socotesc păcătuțe, dar, când vei sosi la țermurile veciei, atunci, descoperindu-se toate stările împrejur și lăpădându-se răspunsurile ceale învăluite, din mișeliia păcătosului și din vredniciia lui Dumnezeu celui scârbit se va arăta cât de cumplită și nemărginită iaste greutatea păcatului. Se povestește despre un tinăr cu viață nu prea de cinste: acesta, ajungând la hotarele morții, fu auzit a se prici cu neștine nevăzut și începu cu aceste cuvinte a se tângui: „O, cât e de lungă scrisoarea aceea! O, că aceea iaste cât o carte întreagă! De unde putea găci cei ce sta împrejur că toate păcatele ceale din pruncie până aci făcute i s-au pus înainte. Aceasta va fi soarta tuturor la ceasul morții! Pentru aceea, iată, își sucesc capu în toate părțile, ochii îi țintesc în toate unghiurile, cu carea arată neodihna cunoștinții și strimtoarea.

Dară doară eu greșesc? Doară ei, săracii, se uită împrejur la faptele ceale bune ce au făcut în viața cea trecută, ca să aibă ce pune împotriva păcatelor? O, vai! Togma aceasta, fără samă, adaogă întristăciunea inimii, că veade ticălosul bolnav cum toată vreamea au chieituit slujind dezmiardărilor, avuțiilor, trupului, lumii, diavolului, și nice un ceas lui Dumnezeu, precum s-ar cădea. Un căpitan oarecarele bolind de moarte, fiind preaiubit craiului pentru ceale multe a lui viteșuguri și biruințe, se duse însuși craiul ca să-l mângăie și-i zise: „Ceare orice vei vrea de la mine, priiatine, că nemica nu-ți voiui tăgădui!”. Bolnavul, cu dor mare căutând spre craiu, zise:

„Mă rog, prea-nălțate, mă rog ca să-mi alinezi durerile boalii acestea și să-mi adaogi o zi vieții mele!”. Craiul cu întristăciune răspunse că aceea nu stă în puterea sa. Atunci bolnavul, cu mare tânguire: „O, vai! zise. Cât am fost eu de nebun, că nu am slujit mai vârtos lui Dumnezeu, decât unui stăpân așa neputincios.” Când grăiesc eu acestea, iată, creștine, iată bolnavul nostru, aci, în pat, apucă crucea, adecă chipul răstignirei! Foarte bun sămn, și ce socotești că gândește? O, vai, mă tem să nu gândească aceasta: „O, Mântuitoriule Isuse Hristoase, iată eu, plin de păcate și gol de fapte bune, sânt înstreinat de la Tine! O de Ț-aș fi slujit așa cu sânguință Tie, precum am slujit poftelor lumești, o, cât mai cu măgăiare aș muri! O, căce, în loc de nemicuri, nu mi-am agonisit mai bine fapte bune, spre mântuirea sufletului! Dară iată! Vârtutea scade, boala crește, se apropie clipa cea mai de pre urmă. O clipă cumplită, căriia aseamene n-au văzut cel ce moare niciodinioară! O clipă de la carea atârnă judecata cea neschimbată! O clipă carea va fi început de pedeapsă celor fărădelege, și de răsplătire, celor drepti! Cine nu se va înfiora, când socotește această clipă? Mai mare cu adevărat va fi, decât se poate gândi, spaima omului ce moare, atunci când va vedea că dintru această singură și mai de pre urmă clipă atârnă slava cea cerească au pedeapsa iadului! Știu, cu adevărat, că am păcătuat, dară oare făcut-am vreadnică pocăință, nu știu. O, vai, ce va fi de mine? Că preste scurt voi fi din numărul celor aleși au din numărul celor osândiți! O, ce vai! O, ce necaz!

2. Dară încă nu e destul! Necazul vremii aceștii de pre urmă fără hotărâre va crește dintru îndoită privire a statului de acum. Întăiu iaste: cu carea omul ce moare cunoaște că în clipa aceasta se sfârșește viața, și acum desmierdările și poftele lumii ca fumul pier. Această deșertăciune socotindu-o psalmistul, la psalmul 76, stih 4, strigă: „Apucat-au înaintea străji ochii mei, turburatu-m-am, și n-am grăit”. Si pentru ce? Ce rău s-au întâmplat oare lui David? „Gândit-am la zilele ceale de demult, și de anii cei veacinici mi-am adus aminte (stih 5). Adecă, m-am pus în mijloc întră vreame și întră vecie, alăturat-am anii cei trecuți cu cei viitori, gândit-am cât de mare am fost odinioară, și cât de mic voi fi de-acia! Odinioară, am omorât lei, urși, și însuș și pre uriașul Goliath, acum doară eu voi fi biruit și doară fiarelor celor din iad dat spre pradă! Odinioară, mă îndulceam de preteșugul lui Ionathan, și mă lăuda noroadale, acum, de priatani, de supuși și de cunoscuți părăsit, îmi caută să mă duc în locuri necunoscute.” Acestea sânt cugetele lui David ceale măhnitoare, care întru inima celui ce moare cu adevărat se vor stârni. Acolo, întru nimica le va socoti ceale ce acum foarte mult le prețuiaște. Ceaalaltă privire, cu carea vreamea aceasta foarte cumplită se face, iaste vederea diavolilor, carii de toate părțile, de-a dreapta și de-a stânga, te încungiură. Împăratul David, iarăși cu numele omului celui strimtorat, strigă, la psalmul 17, stih 6: „Durerile iadului m-au încungiurat”, sau, precum unii tâlcuitori cetesc: „Adunarea celor răi m-au încungiurat”. Că adevărat iaste că, precum cânele pre iepure, și lotrul pre drumariu, așa diavolul pândește pre cel ce moare. Un cuvios oarecarele mergea pre drum și, iată, un iepure, din niște tufe, fu stârnit de câinii cei vânători. Neavând bietul iepure unde scăpa, trămurând și abii trăgându-și aburul, scăpă la cuviosul acela. El, luându-l în mâni, se întoarce cătră soții: „Vedeți, iubiții mei, zise, așa gonesc diavolii sufletele celor ce mor. Ba încă nu așa, ci cu mult mai cumplit le gonesc, precum arată la Apocalips (cap 12, stih 12): „S-au pogorât diavolul la voi, având mânie mare”. Adecă ispitele cu care se osteaște diavolul asupra noastră, măcar că sânt greale foarte, totuși sânt o mânie numai de rând și de obște; iară mânia cu carea va să se ostească în lupta cea mai de pre urmă asupra noastră va să fie afară de rând și mai mare, de obicei. Acolo, pentru că vreamea e scurtă, carea, dacă va trece, știe că apoi în veaci nu va să mai aibă putere asupra acestui suflet, tot vicleșugul și-l va ascuți și cu toată vârtutea se va nevoi, ca ticălosului om toată nădejdea de mântuire să-i răpească, și întru deznădăjduire să-l surupe, mărind nemilostiva a lui Dumnezeu,

pre Carele omul L-au măniat, dreptate și a păcatelor greutate și mulțime. De-aciiia, iată, în cel ce moare, sudori răci, de-aciiia, întorsăturile ochilor, de-aciiia că umblă să fugă, de-aciiia, mișcările ceale streine, de-aciiia, nici o odihnă în pat!

3. Dar doară va avea ticălosul ușurare de întristate și de groază, când va întoarce ochii către cele viitoare? Bine ar fi! Înțelepții cei vechi asemenea viața omului cu slova grecească **υ**,⁽¹⁶⁾ care oarecât se rădică în sus oablă, după aceea, în doao ramuri de-a dreapta și de-a stânga se desparte. O, de câtă groază și frică se va sbate cel ce moare, când se va vedea pre sine ajuns la aceste despărțiri de căi, și nu știe oare de-a dreapta, ca să priimească plată în ceriu, au de-a stânga, ca să ia munci în iad, va să se ducă. Va vrea atunci să facă fapte bune, dară au trecut vreamea; va vrea să-și plângă păcatele, dară nu va mai putea. Rădică, dară, ochii în sus și, iată, veade divanul judecății înălțat, veade pre judecătoria venind, veade pârâșii împrejur, veade cărțile deschise, aude soroceala cea de săvârșit. Iată acum resuflarea cea mai de pre urmă se trage! S-au dus, au trecut, au murit.

Acum alta e fața lucrurilor! Unii dintră prieteni răpesc averile ceale rămase, aduc o pânză veachie, cu carea trupul cel reace să se învălească, tocnesc meșteri, carii să facă sghiab, săpători, carii să sape groapă, croitori, carii să coase straie de jeale. Alții, stând împrejurul patului mortului, cu lacrimi îi poftesc odihnă și povestesc viața și faptele ceale bune ale lui. Nu iaste îndoială, zic, cum că au aflat milostiv pre Judecătoria. Că aceștea sânt ochii aceia, carii de mii de ori i-au rădicat spre ceriu, aceastea sânt urechile care cu milă au ascultat plânsurile săracilor, aceastea sânt buzele care de mii de ori au sărutat crucea lui Hristos, acesta rostul carele pre cei greșiți au îndreptat, sfaturi folositoare au dat, aceastea mâinile care de atâtea ori, cu rugăciune, către Dumnezeu le-au înălțat, aceastea picioarele cu care de atâtea ori la besearică au alergat. Deci, fără îndoială, largă a faptelor sale celor bune plată va lua. Poftesc și eu aceastea toate din inimă, și toate aceastea le nădăduiesc, jalnici ascultători! Dară îmi vine aminte cea ce se povestește în Cartea judecătorilor (cap 4). Sisara, preaviteazul arhistratig al împăratului Iavin, vitejaște s-au oștit la hotărăle Taborului asupra israilteanilor, dar cu nenorocire, că, fiind de mulțimea și tăria protivnicilor împresurat, sări din carul întru carele era și, pedestru fugind, s-au ascuns în cortul Iailei, muierii lui Haver Chineului, carea, acoperindu-l cu plașca, l-au încredințat să odihneasă, să nu se teamă. Iară adormind Sisara, Iail, muiarea lui Haver, luând țarușul cortului și maiul în mâna sa, așa au lovit cu maiul țarușul prin tâmpla capului lui Sisara, cât l-au pătruns prin crieri până în pământ, și îndată muri. Deci, fiindcă mai mult zăbovea, de cum era nădejdea, nenorocitul Sisara, mama lui, de grije și de frică cuprinsă, se desfăcea acasă, în lacrimi și în plânsuri. Dară cealelalte muieri o mângâia, zicând: „Fii cu nădejde! Feciorul tău vitejaște au biruit, pricina zăbovei nu iaste alta, fără că acuma împarte prada, acum vestmintele și averile protivnicilor le împarte, acum sculele ceale scumpe și podoabele culeage.” Întru acesta chip, cu nădejdea o mângâia muierile, dar ticălosul Sisara, cu țarușul înfipt, zăcea în sângele său mort. Așa mulți au fost biruiți, carii de oameni se socotea că au biruit; pentru că Judecătoria cel ceresc nu după părearea lumii, ci după neplecată dreptate judecă.

Iar tu, creștine, ce folos culegi din toată cuvântarea aceasta? Aceasta culeage: nălucește-ți că toată istoria omului ce moare, carea o povestii, cu toate peristasurile, care înainte de moarte, care în vreamea morții, care după moarte au obicinuit a se întâmpla, despre tine se povestește. Uită-te la tine și cu toată adevărarea ține: va veni vreamea, când fața aceasta a ta se va gălbini, când ochii adânc se vor trage în cap, gura și limba va amuți, toate mădulările vor înghieța, și trupul tău acesta reace și fără suflare va zăcea în sghiab. Ce va fi atunci de sufletul tău?

Acestea, zisei, gândește și vei afla că mult foarte, cu acest cuget, asupra păcatului te vei arma, și spre adăogerea vredniciei faptelor bune te vei deștepta. [...]

Propovedania 19

*„Moartea păcătoșilor e cumplită.”
(Psalm 33, stih 20)*

Greale sânt durerile muierii ceia ce naște, iară după ce naște, se bucură, văzându-se maică, și uită toate durerile pentru bucuria pruncului ce s-au născut: „Mai mult nu-și aduce aminte de întristare, pentru bucuria că s-au născut om pre lume.” (Ioan, cap 16, stih 21). Împrotivă se întâmplă sufletului când naște păcatul. Pentru că, adevărat, în ceasul acela, când naște păcatul, are oarece bucurie, dară, după aceea, atâta e amărăciunea, atâta chinul, atâta întristarea, cât uită toată bucuria cea trecută. A Sfântului Ioan Gură de Aur⁽¹⁷⁾ iaste cuvântarea aceasta, carele în cuvântul al 4, despre Lazar, întru acesta chip grăiaște: „Muierile, înainte de naștere, au osteneală mare foarte, iară după naștere, mângăiare. Nu așa iaste aci. Ci, când naștem poftete ceale stricate, ne desfătăm și ne bucurăm. Iară după ce am născut acel rău prunc, păcatul, atuncea, văzând urăciunea născutului, mai tare ne chinuim decât muierile ceale ce nasc.” Nice nu se află adevăr, carele, cu atâta unire, împreună să-l mărturisească scriitorii, și cei creștinești, și cei păgânești, și cei sfințiți, și cei mirenești, precum acesta, cum că nu se poate da pre lume muncă asemenea aceia ce are cunoștința sufletului cea rea. Ci nu iaste lipsă de airea să cerșim noi pilde a lucrului acestuia, când Sfintele Scripturi prealuminat arată groaznicul stat al omului celui fărădelege, acum în Adam, carele, la suflarea unei suptiri gealiță ce aude în raiu, se sparie, acum în Cain, carele, la mișcarea unei frunze ce veade în pădure, tremură de frică, acum în Lameh, carele de bună voia lui mărturisește o ucidere ascunsă, măcar că nimene nu-l socoteaște, nimene nu știe fărădelegea lui. Ticălosul de David, carele fără frică odinioară stătuse față cu Goliath și de multe ori, cu mâinile sale, sugrumase lei și spintecase urșii, după ce au făcut preacurvie cu Virsavia, atâta se slăbi, cât se temu până și de un soldățel, precum era Urie. Cum dară, nu ești tu împărat, Davide? Nu ai taberile ascultătoare la porunca ta? Nu porți tu sulită? Nu ești încins cu sabie? Ce ai, dară, de a te teame, tocma de ar și ști Urie batjocura carea ai făcut? O, vai! Sânt aceastea ne-ncungiurate roduri ale cunoștinții, carea toată iaste turburată, toată neodihnită, toată îngrijată. „Vedeți, fraților, zice Ioan Gură de Aur, vedeți și vă minunați cât iaste, dară, de rău a fi vinovat păcatului! Împăratul se teame de ostaș și se înfricoșează de cel supus.” Dară ce zic eu? Nenumărate sânt în Sfânta Scriptură pildele cu care se arată groaznica muncă carea în multe chipuri o pricinuiaste inimii păcatul. Că au nu aceasta era și duhul cel rău a lui Saul, amețelele lui Ahav, tremurarea lui Valtasar și necazul acela carele așa frumos, în persona păcătosului, îl arată Iov: „Frica lui, zice, în urechile lui, când va gândi că iaste în pace, va veni lui perire.” (Iov, cap 15, stih 21). Și, de iaste așa groaznic statul păcătosului în viață, precum mișcarea în sfârșit iaste mai iute, așa amarul și năcazul păcătosului cu mult mai mare și mai înfricoșat, ba tocma nesuferit va fi la sfârșitul vieții lui. „Moartea păcătoșilor e cumplită.” Pentru aceea, trebuie să ne contenim de păcat. Luați aminte!

1. Păcătosul, până ce, sau pentru vârsta, sau pentru tăria și vârtutea, se socoteaște pre sine a fi încă departe de moarte, și pentru aceea niciodinioară nu se pune cu de-adins a gândi nici de asprimea judecății lui Dumnezeu ce-i stă asupră, nici de grozniciia pedeapselor ce-l așteaptă, poate în cevași chip să se alineaze necazul și să se adormite boldul cunoștinții. Dară, când se va vedea aproape de moarte, nu numai va simți atuncea în suflet boldurile acealea, care acum i se

par tâmpite, ci cu mult mai nemilostive și mai sălbatice le va simți, ca și cânele carele, ținându-se în legătură, dacă scapă din legătură, cu mult mai tare dă la oameni și mușcă, decât mai nainte, când era în volnicia sa cea firescă. Și cum că aceasta așa iaste, ascultați!

Ce fărădeleage nu făcuse împăratul Antioh, despre carele atâta se cuvântă în Cărțile Macaveilor! Cu oaste grea întrase el în Ierusalim, și aci, oblu pornind el cătră besearică, toate, orice era sfințit, le răpise: jertveanicul cel de aur, sfeașnicul cel de aur, nenumărate alte vase, tot de aur. De aciia, făcând groaznică ucidere între cetățeani, la toți le jefuise căsile, prădase vistieria cetății și comorile ceale ascunse, și zidurile, fiindcă nu le-au putut duce cu sine, le lăsase pradă focului. Neîndestulindu-se cu atâtea, oricâți din norod scăpase de sabie și de foc, i-au silit să se lapede de slujba adevăratului Dumnezeu, strajnic le oprise lor tăierea împrejur, cu jertve necurate spurcaser jertvele lor, cu nebune obiceiuri vătămaser sărbătorile lor, tocma deasupra jertveanicului înălțase un idol, căruia fieștecarele, după vremi, să fie deatoriu a-i jertvi acum prunci junghiați, acum fecioare asuprite, și, mai pre urmă, ca să șteargă toată pomenirea, arzind cărțile ceale sfinte, cu nesuferită îndrăzneală dede o leage noao, carea să fie mai cinstită decât cea din muntele Sinai. Și totuși, cum s-au tâmplat, eu nu știu. Lucru adevărat iaste că, dintru atâtea fărădelegi, nici una, în șapte ani ce au mai trăit, nu cetim să-i fi adus neodihnă în cunoștință, ci pururea veasel, pururea trufaș, crezu că la atâtea se va putea rădica, cât să facă a sbura corăbiile pre pământ și să facă a fugi carăle pre mare: „gândind cu trufie să facă pământul să înoate pre el, și marea să umble cu picioarele pre ea, pentru sumeția inimii”. (2 Carte a Macaveilor, cap 5, stih 21). Iară ajungând la sfârșitul zilelor sale, putu doară el sta împotriva boldurilor acelora care cu atâtea puteare mai nainte le tâmpise? Ba nu-i fu cu puțință. Cade el la pat și, de mare măhnire simțindu-și inima nădușită, chemă împrejurul său toți boiarii cei mai iubiți ai săi, și adânc suspinând: „Acum îmi aduc aminte”, zise. „Și de ce îți aduci aminte, Înălția Ta? De viteșugurile tale? De măririle tale?” „Ba nu, ci de răotățile ce am făcut. Acum îmi aduc aminte de răotățile care am făcut la Ierusalim.” (Cartea întâiu a Macaveilor, cap 6, stih 12). „Dar ți se pare, înălțate împărate, acum a fi vreamea, când ești bolnav, de a gândi despre lucruri triste? De năluciri veasele iaste lipsă. Adu-ți aminte, Înălția Ta, de ceale multe biruințe, care cu dreapta ta ai purtat, adu-ți aminte că ți-ai supus Eghiptul, că ți-ai făcut roabă Palestina! Adu-ți aminte că la toată Siriia ai pus jugul după cap. Dară nu ești, Înălția Ta, carele, deodată rădicând patru putearnice tabere, cumplit ai întunecat toată Asiia de arme și de armați, și, cu groaza numelui tău, până și celor mai departe ai Nilului lăcuiori le-ai trimis legi? Vavilonul încă iaste al tău, acea mare cetate, carea doară cea mai mare întră minunile pământului iaste! A ta iaste Antiohia, a ta Susa, ale tale atâtea vistierii ce sânt la neamurile ceale biruite de tine! Pentru ce nu-ți aduci aminte de acestea și să te bucuri?” „O, nu, nu pociu! Îmi aduc aminte de răotățile care am făcut.” Și așa, ticălosul, urmând a spune fărădelegile ceale de dânsul făcute, silele, tirăniile, nedreptățile, răpirile, mărturisi pedeapsee sale cele dinlontru cu aceste cuvinte: „Luatu-s-au somnul de la ochii miei și mi-au scăzut inima de grije. Și am zis întru inima mea: până la ce năcaz am venit și furtună mare, întru carea acum sânt, cel ce eram bun și iubit întru stăpâniia mea!”. Deci, dacă un om așa necredincios și așa nebagătoriu de samă de toată îndreptarea înțelepciunii, și lăpădat nu putu, aproape de moarte, să nu audă lătrăturile cunoștinții și să nu se spăimânte, ce va face unul, carele mai puțin sălbatrec iaste decât dânsul, un creștin, un pravoslavnic, cum sântem noi? O, vai, că nu numai fărădelegile ceale cumplite care le-am făcut câteodată, ci orice înșelăciune mică, orice nedreptate ușoară, noao, cu o față așa înfricoșată, ni se va arăta, cât va răci sângele în noi. De vei privi la mare când iaste în liniște, o vei vedea așa limpede și luminoasă, cât ai

jura că nici o spurcăciune nu are în sinul său. Dar ia întoarnă-te a o vedea când iaste în vifor! O, ce spurcăciuni! O, ce gozuri! O, ce putrejunii! Atuncea toate ceale dinlontrul ei, ce era ascunse, se ivesc și se vede cât iaste de necurată. Așa, la ceasul morții, toate spurcăciunile sufletului, și ceale mai adânc ascunse, pe-ntrecute se vor arăta, adecă toate minciunile, toate urgiile, toate înșelăciunile, toate pizmele, toate mândriile, toate necurățiile se vor vedea. Și ce va fi de ei în ceasul acela? O, vai, că ticăloșii, ei însuși pre sine, atuncea se vor urî!

Povestește dumnezeiasca Scriptură că fiind împăratul Saul, în zioa cea mai de pre urmă, biruit de filisteani, zăcea în mijlocul drumului rănit de sabiia aceea carea însuși, dintru deznădăjduire, și-o înfipsease șie în piept, când, neputând încă muri, văzu pre un amalichitean aproape pre acolo trecând și-l rugă să vină să-l omoară, că nu știia ce să se facă întru acea împresurare: „Stăi deasupra mea și mă omoară, că întunearec greu m-au cuprins, și încă tot sufletul meu întru mine iaste.” (2 Carte a împăraților, cap 1, stih 9). Cine-mi va ști spune ce plasă de întunearec au fost acela carele au cuprins pre Saul? Ca să știm aceea, jalnici ascultători, se cade se ajungem la izvodul cel evreiesc, carele, de multe ori, de preafrumoase înțelesuri ascunse ne iaste noao izvor. Trebuie, dară, să știți că în jidovie, în loc de aceale cuvinte: „Întunearec greu m-au cuprins.”, mulți întru acesta chip cetesc: „Marginile vestmântului preoțesc m-au cuprins.”, cu carea aceea însemnează că în ceasul acela i se părea lui Saul că vede pre toți preoții din Nomva, pre carii, cu mare nedreptate, îi omorâse el, carii adânc necaz îi aducea lui acum în inimă, cerând răsplătire de la dumnezeiescul divan. Lucru așa se întâmplase: atuncea când David, alungat de Saul, prebegea dinaintea feații lui, ajunse într-o zi, flămând și ostenit, la Avimeleh, marele preot din cetatea Nomva, de carele cu mare cinste fu priimit și ajutorat cu pâne și cu arme. Văzu aceasta un om blăstămat, slugă lui Saul, și, ca cel ce doară nu știia alt meșteșug de a se vâri în dragoste la un stăpân fricos și prepunătoriu, decât acela carele întră toate noroadale iaste prea urât, și totuși pururea ținut, adecă de a spune minciuni și a pâri, îndată alergând, spuse lui Saul ceale ce văzuse. N-ai creade câtă mânia îl cuprinse pre Saul, când auzi aceasta. Îndată chieamă pre Avimeleh cu toți preoții cei mai mici, carii era cu numărul optzeci și cinci, și cu ochi crunți căutând la dânsul: „Tu ești, zise, acela care priimești pre vrăjmașul meu?” „Ba pre ginerele Înălției Tale, răspunse Avimeleh. Și cine întră slugile Înălției Tale iaste așa credincios precum David? Așa înțelept în vremea păcii și așa înfricoșat întru războaie? Apere Dumnezeu să-l alung eu, când va veni el la mine. L-am priimit și-l voi priimi, pururea își va ținea fală toată casa mea ca să slujască lui.” „Tu, vrăjmașule, îi zise iarăș Saul, și tu, dară, îmi vrăjmașuiești mie, ca să-mi pierd eu împărăția? Să știi că vei plăti aceasta și tu, și toată casa ta. Numaidacă, ostașilor, scoateți sabiile, alergați și omorâți pre toți preoții aceștea!” „Vă duceți și omorâți pre toți preoții Domnului!” (Întâia carte a împăraților, cap 22, stih 17). Ce socotiți, jalnici ascultători?! Nici unul dintre ostași n-au cutezat a pune mâna pre oamenii cei sfințiți. De unde împăratul, întorcându-se cătră aceeaș slugă, ce se chieamă Doic, carele fusease pârătoriu, îi porunci ca singur să plinească acea faptă rea. Nu așteptă el mult rugat, ci, ca când ș-ar ținea fală că la atâta au ajuns pâra lui, nemica nu se îndoi a se face ucigaș, pentru ca se între în dragoste la stăpânul. Și așa ajunse Saul a vedea, într-un ceas, căzuți uciși la picioarele lui optzeci și cinci de preoți îmbrăcați în vestminte preoțești. Aceasta fu fapta lui Saul. Deci, ajungând el apoi la ceasul morții, i se părea că vede pre ucișii aceia întru acealeași vestminte pline de sânge, care îi împuta lui tirăniia cea nemilostivă. Întunearec greu, strâmtoare, necaz îl cuprindea la privirea lor.

Ceaea ce s-au întâmplat ticălosului Saul se va întâmpla tuturor ticăloșilor lumii. O, ce privire, o, ce arătări se vor deschide la mintea lor, când, părăsiți, ticăloșii vor trage de moarte! Vor veni atunci înainte cu groază, ca și lui Saul preoții cei junghiați, așa vor veni la unii

lucrătorii cărora le-au tras simbria, la unii, săracii pre carii, în lipsa cea mai de pre urmă, i-au părăsit, la unii, tinerii pre carii cu reale sfaturi i-au înșelat, la unii, fecioarele pre care cu sila le-au rușinat, la unii, direpții pre carii i-au clevetit, la unii, preoții pre carii i-a batjocorit, și, tocma ca Saul, vor striga: „Întunearec greu m-au cuprins”. „Pururea, zice sfântul Ioan Gură de Aur, ne boldește pre noi cunoștința păcatelor, dară mai tare în ceasul acela, când vor să ne ducă de aicea. Că atuncea, ori au răpit cineva, ori au înșelat, ori au batjocorit, acolo, toată grămada păcatelor se înnoiaște și înaintea ochilor se arată, și mintea o boldește.” (Cuvânt 2, despre Lazar). „Tocma așa, zice același părinte, se întâmplă întru aceasta, precum unui făcătoriu de reale, ce iaste închis în temniță. Vedeți pre un făcătoriu de reale ca acesta? Pururea iaste el în grije și în năcaz, dară în noaptea aceea, carea iaste mai nainte de a se trage la pedeapsă, cu mult mai mare iaste întristarea și necazul lui. În cealelalte zile îl veți vedea pre unul ca acesta, câteodată, rizând, glumind și veasel făcându-se cu soțiile sale. Dară, când știe ticălosul că dimineată îl vor scoate să-l chinuiască, nici o clipă de ceas nu poate închide ochii, ci tot păcatul lui se învârte prin mintea lui, tot divanul, tot muncitorii cei fără de milă, tot munca, tot chinul. Și, cum că aceasta așa iaste, n-ați auzit niciodată povestindu-se acealea arătări înfricoșate, care de multe ori muncesc pre creștini la ceasul morții, cum au fost ticălosul acela, căruia i se părea că veade doi lei carii cu gurile căscate năvălea asupra lui, altul vedea un urs zăcând sub masă, altul vedea un lup umblând împrejurul patului, altul vedea un râu de foc curând de sus în casă. Eu știu că aceastea, aorea, sânt rodirile boalei ceii greale, carea schimbă mintea și stârneaște năluciri. Dar, o, de câte ori nu sânt alta, fără roduri de o inimă plină de cumplită groază, carea, pentru fărădelegile făcute, se veade acum dată pradă slujitorilor dreptății ceii dumnezeiești. Ce folosește, dară, creștinilor, ce folosește, câtăva vreame, cu atâta silă a ținea legate acealea sălbatece fieri care muncesc cunoștința, dacă apoi, tocma pentru aceea, că au fost mai nainte legate, se vor îngânfa și vor năvăli mai tare a o spinteca? Facă ce vor vrea păcătoșii, carii acum sânt întru atâta liniște: au mai curând, au mai târziu se vor simți, sau în viață, sau la moarte.

2. Deci, dacă de multe desfătăciuni ne contenim, pentru ca să nu cădem în boalele acealea ce se nasc dintru aceale desfătăciuni, precum sânt slăbănogia, junghiuirile, râia, podagra, frigurile, pentru ce să nu ne contenim de păcat, ca să nu cădem în munca aceea, carea cea mai amară decât toate va fi la judecata cea de obște? Când înțeleapta Avigail vru să oprească mânia lui David, carea armat mergea să o facă asupra lui Naval, carele îl batjocorise pre dânsul, mult se rugă cu adevărat de David, multe pricini aduse, cu care se poată birui pre David, dară cea mai puternică pricină, cu carea domoli mai pre urmă mâniia lui David, fu aceasta: „Când va face Domnul ție, domnului meu, toate ceale bune, câte au grăit de tine, nu va fi ție această urăciune și sminteală inimii domnului meu, să vearse sânge?” (1 Carte a împăraților, cap 25, stih 30). Adevărat iaste, zise, că bărbatul meu iaste vreadnic de pedeapsă, ci totuși, de vei face bine să-l ierți, nu vei avea oarecând a te întrista înaintea lui Dumnezeu, că cu mâniia ta aceasta ai scârbit bunătatea Lui, și nu vei avea întru inima ta acea muncă, acela ghimp, aceea amărăciune, că însuși ți-ai făcut ție destul și ai făcut izbândă: „Nu va fi ție această urăciune și sminteală inimii”.

Și eu, creștinilor, fiindcă toți mă ascultați bucuroși, cuvântând eu despre aceastea, vă grăiesc voao. De iaste vrutul dintră voi, carele vrea să ia izbândă de pre cela ce i-au greșit lui sau carele se gândește să înșeale pre oarecarea nepricepută fămeaie, sau carele vrea să se meastece într-o urâtă dobândă, sau ori în ce chip vrea să scârbească pre Dumnezeu, stăi pre loc, voiu să-i zic, stăi pre loc, creștine, nu te lăsa cu atâta orbire a te întuneca de patimă, ci te uită la sfârșit. Acea puțină desfătare, carea nădăjduiești tu că vei avea din păcatul acesta, curând va treace, curând. Și, după aceea, o, ce strimtoare, ce urăciune, ce sminteală inimii tale va urma ție! Iară

de vei înceta, de te vei lăsa a face păcatul acela, o, ce pace vei avea! Veni-va zioa aceea, veni „zioa săvârșirii”, cum o numi înțeleptul Sirah (cap 40, stih 2), întru carea, sfârșindu-se desfătărilor, sfârșindu-se câștigurile, sfârșindu-se măririle, îți va căuta gol a te arăta înaintea feții lui Dumnezeu, și atunci, o, ce bucurie vei avea, că ai făcut aceea ce-ți zic eu ție astăzi: „Nu va fi ție această urăciune și sminteală inimii”, că ai supus mintea simțirilor, duhul trupului, o ticăloasă făptură o ai mai cinstit decât pre Făcătorul. Nu va fi ție această urăciune și sminteală inimii, că ai cheltuit averea ta în lucruri netreabnice. Nu va fi ție această urăciune și sminteală inimii, că ți-ai înălțat familia pre căi stângace, că ți-ai ascuțit mintea spre negoțorii vicleane, că ți-ai întrebuințat vârtutea spre fapte îndrăznețe, că ai cheltuit sănătatea întru mângăieri de rușine. Nu va fi ție această urăciune și sminteală inimii, că atâta viață ticăitește ai pierdut tot întru alte lucruri, iară nu întru acela pentru carele ești născut, adecă nu întru spăsăniia sufletului o ai petrecut. Atuncia îți vei aduce aminte de această propovedanie și vei mulțemi lui Dumnezeu că o ai auzit, măcar că doară cu întâmplare, și bine vei cuvânta pre Dumnezeu, zicând: „Bine e cuvântat Dumnezeu, că nu m-am slobozit la acea nebunie și turbare, carea mă ațîța, ca să te scârbesc pre Tine, Dumnezeul meu. O, ce nădușală aș avea eu acuma întru imina mea, de ași fi făcut păcatul acela, de vreame ce acuma cunosc ce iaste a batjocori atâta mărire. Tu, tu, Dumnezeul meu, Tu ai fost Acela, Carele cu milă ai ținut mâna Ta pre capul meu: «Ai pus preste mine mâna Ta.»” (Psalm 138, stih 4). O, ce mare dragoste fu aceasta! O, ce priință! Când Te voiu putea eu după vrednicie lăuda? Așa, iubitorilor, de veți face acealea ce v-am învățat eu acum, precum odinioară David au făcut ceale ce înțelepțește i-au grăit lui Avigail, așa va fi voao, și preste toată veciia vă veți bucura. Amin. [...]

Propovedania 21

„Mă veți căuta pre Mine, și în păcatul vostru veți muri.”
(Ioan, cap 8, stih 21)

De obște obiceiai iaste întră oameni ca, când se lucră de pace întră doi învrăjbiți, nu cel scârbit, ci cel care au făcut scârba să meargă să-și ceară iertăciune de la cel scârbit. Așa ne aduc aminte Sfintele Scripturi, la 3 Carte a împăraților, cap 20, cum feciorul lui Ader, împăratul Siriei, vrând a se împăciui cu Ahaav, împăratul lui Israil, pre carele îl scârbise cu armele sale, el fu cel întâiu a trimite sfeatnicii săi, îmbrăcați în sac și cu fune la grumazi, mergând la scârbitul împărat cu ochii plini de lacrimi, să cadă la picioarele lui și să se roage de pace. Iară întră voi și întră Dumnezeu, altmintea văd eu lucru a fi, pravoslavnici ascultători! Că, spuneți-mi, carele e cel scârbit? Adecă, Dumnezeu v-au scârbit pre voi au voi pre Dumnezeu? Adevărat iaste că voi santeți aceia carii de multe ori ați scârbit pre Dumnezeu și cu gândul, și cu cuvântul, și cu fapta. Deci mi se pare că voi să cădea să mânați cătră Dumnezeu, cu toată plecăciunea, soli carii cu numele vostru să se roage de pace. Și totuși eu văd că Dumnezeu, în toate zilele, trimite soli la voi pre preoții Săi, nu altmintea, fără ca când Dumnezeu v-ar fi scârbit pre voi, și nu voi pre Dumnezeu. Aș vrea, drept aceea, să știu odată: oare făcutu-s-au pacea aceasta? Când privesc eu la evlaviia multora din voi, jalnici ascultători, pre lesne cred că s-au făcut pace, dară, fiindcă pururea să află unii îndărăptnici și cu cerbice, carii se feresc a se împăciui cu Dumnezeu, zicând că vor avea vreame a săvârși aceasta când vor muri, îmi poruncește Hristos, întru această tristă și jalnică vreame, să vă spun chiar că vă înșelați și că, dacă voi acum nu voiți a face cu Dânsul pace, când El o ceare de la voi, nice El nu va voi a face cu voi pace, atunci când voi o veți ceare de la Dânsul! „Mă veți căuta pre Mine, și în păcatul vostru veți muri.” Și nu vă iaste destul,

o, învârtoșăților păcătoși, un tunet de o vestire așa înfricoșată, nu vă iaste destul ca să vă spăimânte, ca să vă miște, ca să vă învingă? „În păcatul vostru veți muri!” Auzit-ați? „În păcatul vostru veți muri!” Ce stați, dară, a-mi zice că voi nu aveți nici o grabă a vă pocăi, de vreme ce voi bine știți că a se spăsi nu e de lipsă a vieții viață sfântă, ci numai a avea o moarte bună? O, mintea voastră cea înșelată! O, oarbe sfaturi! O, nebune hotăriri! Și cum vă puteți voi făgădui voao o moarte ca aceea, dacă tocma acela, întru a căruia puteare stă a o da, vi-o tăgăduiaște și cu apriate cuvinte arată și se mărturiseaște că voi „în păcatul vostru veți muri”? Dară, ca să nu gândiți voi că doară eu vreau să vă biruiu pre voi cu strigarea, ascultați-mă cu luare aminte, că eu nu voiesc astă dată să vă fac propovedanie, ci voiesc să ne sfătuim laolaltă. Voiesc să cuvintez despre pocăianii voastră cea de la moarte și, osebit, să o cerc cum va fi. De vi se va părea că voi lucrați înțelepțește, întârziind cu pocăianii până la sfârșitul vieții voastre, precum doară v-ați băgat în cap, eu nu vă silesc a grăbi cu ea. Dară, de veți vedea însuși cu ochii voștri rătăcirea voastră, vă rog ca să îndreptați greșala voastră, pentru ca să nu cădeți și voi în numărul păcătoșilor celor amăgiți și înșelați. Luați aminte!

1. Ci, înainte de a pași mai încolo, cine iaste carele, putând îndată a se mântui de vro primejdie trupească, ce-i vine asupra, să voiască înadins a se zăbovi într-însa? Ce rob se află, carele, putându-și rumpe fiarăle din picioare, să întârzieze a fugi? Ce bolnav, carele, putându-și scoate răul din ceale dinlontru ale lui, să zăbovească a se tămădui? Și oare care dintră voi, pre lesne putându-și acum mântui sufletul său, va aștepta fără grije alt prilej? Cine dintră voi s-au pus vreodată cu de-adins a socoti adânca nebunie a lui Faraon, carele întră vestitele pedepse ale Eghiptului se împietri? Ține minte, îi zise Moisi, că de nu vei slobozi tu neamul meu, creade-mă că te vi cânta. Nu voiu aduce asupra ta tabere de oameni armați. Nu. Nu voiu chiema fulgerile din nori, nice leii din codri, nice urșii din peștere. Dar ce? Pentru mai mare batjocura ta voiu face din lacurile sale tabere de broaște se iase. Acestea gadini slabe vor ținea mie parte asupra păcatului tău, acestea vor încungiura căsile tale, vor cuprinde palaturile tale, te vor alunga din cămările tale. Râse Faraon la amenințala aceasta, dar nu după multă vreme risul se schimbă în plâns. Că, după porunca lui Moisi, izvoriră din toate lacurile, din toate râurile, din toate fântânile tabere nenumărate de gâlcevitoare broaște. Se răvârsară prin cetate tocma precum când protivnicii plini de mânia aleargă la pradă, cuprinseseră târgul, închiseră ulițele, răsbătură prin căsi și, cu biruință mergând în curtea cea împărătească, năvăliră asupra lui Faraon în scaonul său. De fugea el să se închidă, îl silea să iase din cămară, de ședea să mănânce, îl silea să se scoale de la masă, de se culca se doarmă, îl pripea să sară ca turbat din pat. Socotiți, drept aceea, cum au fost inima lui Faraon, când văzu un războiu așa amar ca acesta asupra vieții sale. Chiemă pre Moisi și, căindu-se de greșala sa: „Iată, zise, eu mă slobod după pofta ta, roagă-te numai Dumnezeuui tău să rădice dinprejurul meu această pedeapsă. Rugați-vă pentru mine cătră Domnul și se ia broaștele de la mine și de la norodul meu, și-i voiu slobozi pre ei, și vor jertvi Domnului.” (Ieșire, cap 8, stih 8). Moisi, carele voia îndreptarea celui fărădelege, și nu pîiarderea lui: „Voiu face, zise, cearerea ta, dară spune-mi când vrei să se facă această rugăciune cătră Dumnezeu pentru mântuirea ta și îndată vei fi auzit”. „Rânduiaște mie când să mă rog pentru tine și pentru slugile tale, și pentru norodul tău, ca să piarză broaștele de la tine și de la norodul tău, și din casele voastre, și numai în râu să rămână” (stih 19). Steate atunci Faraon oarecât a se socoti, și apoi răspunse: „Mâne. Mâne voiesc ca să te rogi pentru mine.” Și așa se și făcu. Creștinilor! Iaste vreunul întră voi carele se nu se mire de nebuniia lui Faraon? Se află ticălosul împresurat de protivnici, de carii nicicum nu se poate apăra, nu poate scăpa o cirtă de goana acestor gadine grețose, care i-au

facut curtea lui lac, paturile baltă împutită, îl asurzesc cu sunetul, îl muncește privirea, îl năcăjește putoarea, nu mănâncă, nu bea, nu doarme, nu se mângăie. Și totuși, dăruindu-se prilej și îndemânare ca îndată să se mântuiască, încă pune întârziare, țease zăbavă: „Au zis: mâne”. Și pentru ce nu astăzi? strigă Sfântul Ambrosie. Întru atâta primejdie, atâta negrijă! De nu ar avea îndemânare de a se izbăvi îndată, treacă, ducă-se. Dară Moisi nu hotărește vreamea: „Rânduiaște mie când să mă rog pentru tine.” Ca când ar zice: „Când vei vrea tu, eu sânt gata. Întru mine nu stă piedeca, tu rânduiaște, tu poruncește.” Și nesimțitul Faraon răspunde „Mâne”, când să cădea se zică: „Astăzi, acum, îndată, curând, numaidecât.” Adevărat, nice unul nu iaste întră voi, carele să nu ridă sau să nu-i fie milă de atâta nebunie.

Însă, dacă așa nebun trebuie să se socotească cela ce așa puțin grijnic se arată spre mântuința vieții ceii trupești, ce se va zice dară de voi înșivă, carii, fiind puși în primejdia spășaniei, nu aceii vremealnice, ci a ceii veacinice, carii stând pururea nevăzut încungiurați nu de niște broaște slabe, ci de dimoni nemilostivi carii pe-ntrecute cearcă să vă răpească sufletul vostru cel păcătos, voi carii, văzându-vă că sântei vrăjmași lui Dumnezeu, lăpădați din moșia raiului, vinovați iadului, cu toate acestea, nu vreați să aveți încă grije de a vă descurca de o primejdie vătămătoare ca aceasta? Au nu aveți și voi, de veți vrea, pururea îndemânare? Nu lipsesc Moisi, carii în toate zilele să învie ca să vă spăsască. Duhovnicii pururea vă așteaptă la divanul sfintei ispovedanii, acolo iaste fără de primejdie scăparea, numai cât păcătosul să voiască a merge. Ce se așteaptă dară atâta? Au doară iaste vreunul care să zică: „Mâne”? Ba tocma aceasta iaste vorba împietriților păcătoși a zice „mâne”. Eu grăiesc cu unul și-i zic: „Frate, tu petreci viața ta în beții, în curvii, care ca și niște lipitori ți-au supt acuma și avearea, și sănătatea. Ți mai rămâne sufletul. Nu voiești odată a-l scoate din primejdie?” „Rânduiaște mie.” „Când vei să te lași de soțiile ceale reale? Să-ți curățești sufletul, să dobândești iarăși darul lui Dumnezeu, cela ce l-ai pierdut?” „Mâne”. Așa îmi răspund bețivii și curvarii: „Sânt încă tare. Când voi fi aproape de moarte, mă voi pocăi.” Eu vorbesc cu altul, și-i arăt: „Frate, tu ții mânia aceaea, urgia aceaea în inimă. Nu vrei să trăiești cu liniște? Când vei să rupi urgia și să te împăciuiești? „Mâne”, îmi răspund și aceștia. Zic cătră altul: „Când vei să te părăsești de a înșela pre alții, de a face cămătării nedreapte, de a fura, de a răpi avearea altuia?” Cătră alții zic: „Frate, când vei pune sfârșit la aceale blăstămuri, la aceale sudălmi groaznice, la aceale jurământuri ce te-ai obicinuit în toate zilele și în toată mica de ceas a borî din gură? Toți aceștia tot acelaș cuvânt îmi răspund: „Mâne. De toate, când voi fi aproape de moarte, mă voi căi, mă voi îndrepta.” O orbilor, o orbilor, carii ziceți „mâne”. Dăi, faceți dară așa, pliniți-vă voia, petreaceți-vă cum vă place! Dară se cade, întâiu, se vă descurcați de întrebările ce voi să vă fac.

Că, spuneți-mi, dacă cugetați la moarte să săvârșiți lucruri așa mari, spuneți-mi, avut-ați grije mai nainte să vă înștiințați dară cu amăruntul de ce plasă de boală veți să muriți? Tu cred că îți nălucești că boala ta cea mai de pre urmă va să fie ca a lebedelor, adecă toată blândă, toată veaselă, toată voioasă, cât niciodinioară să nu fi fost tu așa simțit, așa trezvit ca la ceasul acela. O amăgiților! Și ce doftor aveți așa destoinic, carele să vă încredințeze de atâta? Au nu poate fi boala ta niște friguri, care să te amească, să te nebunească? Au nu poate fi o langoare, carea adânc să te asuprească? Nu poate fi o gută sau altă întâmplare iute și de năpraznă? Sau, de nu alta, au nu poate fi o dureare de cap așa sâlnică, cât să nu-ți dea răgaz a gândi un gând care e mai mic, după voia ta? Adevărat, măcar cât ești de tare, nu te poți încredința, că nu vei să cazi în vreuna de aceste boale. Ba încă, de creadem lui Ipocrat,⁽¹⁸⁾ mai mult sânt supuși la boale streine cei tari, decât cei bătrâni, întâmplându-se în trupul omului aceaea ce iaste în coardele ceale muzicești, întră care acealea ce sânt mai întinse și mai sunătoare vin în primejdie de mai mare ruptură. Iară mă întorc de vă întreb: cu ce minte aruncați voi nădejdea de a vă pocăi la boala cea

mai de pre urmă, de vreme ce nu știți carea va să fie boala voastră cea mai de pre urmă? Iară de va fi aceea mai ușoară, cât să puteți gândi despre trebile voastre, iată că în mai mare primejdie cădeți, pentru că atuncea veți crede că o plasă de boală ca aceasta nu va să fie cea mai de pre urmă și tot veți mâna înainte cu pocăința, precum drumariul cel leneș, carele, văzând începutul pă râului, totuși merge înainte, zicând că-l „voiu treace mai jos”, până ce ajunge așa de jos, cât, când socoteaște să treacă pă râul, nu află mai mult vad. Și tocma de vi s-ar și lovi să puteți lucra în ceasul acela, cu ce plasă de mijlocire v-ați socotit să vă puteți mântui? Doară cu o ispovedanie bună? Dară credeți voi într-o vreme așa lunecoasă, așa turburată, așa tristă, cum iaste cea de pre urmă a vieții, că veți putea-vă aduce aminte de toate faptele, de toate vorbele, de toate gândurile voastre ceale reale, de ose birea și de numărul lor, și să pliniți ispovedania cu tot ce se cade și se cuvine? Și iară, credeați voi că la ceasul morții veți avea adevărată înfrângere și căire de pă cate, adevărată făgăduință, de vreme ce, cum se bea apa, așa sânteți învățați a bea fărădelegile, ba încă a vă fâli cu răutățile voastre cătră cei aseamene voao? Și cum gândiți voi că veți să schimbați așa în grabă poftele voastre și să urâți mai mult decât tot răul ceaea ce acum, mai mult decât tot binele, prețuiți? Nu vă înșelareți, iubiții miei pă cătoși, nu vă înșelareți, pentru că poate fi ca voi, la ceasul morții, să vă căiți de greșealele voastre, dară știți cum? Ca un Antioh, carele se căi căci au gonit pre evrei, dară pentru că de aciia i se cădea să fie mâncat de viermi (1 Cartea a Macaveilor, cap 6). Ca un Cain, căruia îi păru rău că au ucis pre fratele său Avel, dar pentru că de aciia i se cădea să umble pribeag prin codri (Facere, cap 4). Ca o Agar, carea se întristă, căci au batjocorit pre stăpână-sa, dar pentru că de aciia i se cădea să fie gonită din casă (Facere, cap 16). Ca un Saul, carele se tângui căci au iertat pre Amalic, dar pentru că de aciia i se cădea să se vadă lipsit de împărăție (Întâia carte a împăraților, cap 15). Ca un Semei, carele se rugă de iertare pentru batjocura ce făcuse lui David, dar pentru că de aciia i se cădea să se teamă de pierzare (2 Carte a împăraților, cap 19). Așa și voi: nu e mare lucru să vă întristați pentru atâtea batjocuri ce ați făcut asupra lui Dumnezeu, dară numai pentru frica morții, pentru iad, carele stă cu gura deschisă asupra voastră, pentru osânda viitoare, altmintrea, nimica nu v-ar păsa de eale.

Afară de care, credeați voi doară că Luceafărul, carele până atunci au avut o stăpânire așa lungă și largă preste sufletul vostru, văzând că se răpeaște pre puțin, va tăcea și vă va da pace? Ba atunci va să descarce mânia sa: „Sânt duhuri făcute pentru ca să facă izbândă, și întru mânia lor au întărit bătăile lor. Și în vremea sfârșitului vor vărsa tăria.”, zice Sirah, cap 39, stih 33. Atuncea va veni Satana groaznic, cumplit, nemilostiv, ca nu până aci. „S-au pogorât diavolul la voi, având mânia mare, știind că puțină vreme are.”, zice la Apocalips, cap 12, stih 12. Auzit-ați că la ceasul morții vine diavolul cu mânia mare, pentru că știe că atunci, de te scapă, nu e primejdie să te mai capete. Atunci, de te capătă, nu e primejdie să te mai scape. Voi dară așteptați ceasul acela, când diavolul, cu toată putearea, cu tot meșteșugul, cu toată viclenia, va să se oștească asupra sufletului vostru, atuncea de ceale făcute în viață să vă pocăiți? Unui cuvios călugăr, ce se chiema Stefan, carele toată viața sa o petrecuse în pustnicie, cu rugăciune, cu psalmi sudând, ajunând, îi arătară diavoli la sfârșitul vieții cu atâta silă toată cea mai mică greșală, cât îl aduseră până la pragul deznădăjduirii. Aceaeși la mulți alți făcură. Ce nu vor face dar asupra ta? Când ție, într-o adevăr, îți vor putea arunca în față atâtea ispovedanii rău făcute, de atâtea ori sfânta cuminecătură cu nevrednicie priimită, atâtea necurății, atâtea clevete, atâtea groaznice sudălmii și atâtea fărădelegi! Se vor osteni doară mult, ca să te facă a crede că ești perit, că nu iaste mai mult nădejde de tine? În ce te vei nădăjdui atuncea? Doară în preoți, pre carii acum îi batjocorești? Doară în sfinți, pre carii așa puțin acum îi cinstești? Doară în putearea

acelui ceresc dar, carele Ț-au dat de alte ori vârtute, de ai scăpat dintru aseamene primejdii? Ci, precum acesta de multe ori nu l-ai băgat în samă, așa te-ai făcut nevreadnic ca să Ți-l mai dea Dumnezeu. Și, cum că aceasta așa iaste, ascultați!

Iaste vreunul întră voi căruia să-i fie milă de jalnica întâmplare a lui Sampson? Eu cred că nice unul nu iaste, pentru că el însuși își cumpără nenorocirea cu mintea sa. Lucrul iaste curios. Se dăduse el în brațele unei curve ce se numea Dalila. Aceasta, întocmită de filisteani, vru a iscodi de la el pricina tăriei lui ceii mari. Spune-mi, Sampsoane, zise: „De unde iaste aceea, că nimene nu te poate birui pre tine? Carele ar voi să te dumerească pre tine ce ar fi de lipsă să facă?” „Ușor lucru iaste, răspunde Sampson. De m-ar lega cu șapte vine umede nestricate, aș slăbi ca și ceialalți oameni.” Nu cercă mai mult vicleana. Căpătă de la filisteani lațurile aceastea, întinde pândă și, legând pre ticălosul Sampson, strigă: „Scoală, Sampsoane, că iată filisteanii! Cei de alt neam asupra ta, Sampsoane!” (Judecători, cap 16, stih 9). Sampson scutură mânilor și rumpe vinele ca niște ață de călți. Dalila, văzindu-se amăgită: „Așa mă batjocorești? zise cătră Sampson. Vezi că m-ai înșelat.” (stih 10). „Și cum voi creade eu că tu mă iubești, dacă tu nu-mi încredințezi tainele tale, nu-mi descoperi inima ta?” Sampson o ascultă a doa oară și-i spuse că de-l vor lega cu funi noao, cu care nemica n-au mai fost legat, atuncea va slăbi ca și ceialalți oameni. Dalila îl leagă și iarăși strigă, ca mai nainte: „Cei de alt neam vin asupra ta, Sampsoane!” Sampson numai o dată se scutură și rumpe funile, ca niște ațe slabe de păianjini făcute. Se întoarnă iarăși muiarea mai cu nevointă întâiu a-l înfrunta, apoi a-l ruga pre ticălosul Sampson; el de iznov îi spune că, „de vei împleti ceale șapte șuvițe ale capului meu cu tort și le vei bate cu cuiu în păreate, atunci eu voi fi slab ca și unul dintră ceialalți oameni”. Dalila îl adoarme întră genunchii ei și, dormind el, îi legă ceale șapte șuvițe ale capului și le bătu cu cuiu în părete, și iarăși strigă: „Sampsoane, cei de neam strein vin asupra ta!” Sampson deșteptându-se, cu rădicarea capului scoase cuiul din păreate, ca un fus de năsip. Nu știu, în lucrul acesta, mai mare dragoste au arătat Sampson au năucie. Că cine dintră voi, după atâtea ispite de vrăjmășie, nu s-ar fi tresvit pre urmă a vedea necredința muierii? Să cădea, atuncea, Sampson să-i zică: „Tu, blăstămată, aceasta iaste răsplătirea pentru dragostea mea cea cătră tine? Aceasta iaste făgăduința credinței tale? A te întrebuița însăși cu armele mele spre a-mi vrăjmășui mie?” Să cădea să-i întoarcă spatele, să fugă de la acea casă necredincioasă, să scape dintru acea arătată primejdie. Și totuși el, încă nesimțit, nu se știa hotărî. Vedea în ce primejdii greale l-au pus vicleana muiare. De trei ori l-au fost dat în mânilor vrăjmașilor, de trei ori i-au fost adus în primejdie viața, și totuși nu o părăsește. Ba încă mai rău face: că la atâta orbire ajunge, cât, mai pre urmă, îi descopere adevărul tainii și spune Dalidei [!] că tăria lui stă în părul său. Destul fu vicleanii a ști aceasta. Iarăși chiemă pre filisteani, întocmește pândă, îl adoarme pre ticălosul Sampson întră genunchii ei și-i taie ceale șapte șuvițe de pre capul lui, și, mai tare decât de alte ori, strigă: „Sampsoane, Sampsoane, cei de alt neam vin asupra ta!” Atuncea ticălosul Sampson, deșteptându-se și socotind că se va scutura de primejdie ca și mai nainte, au zis întră inima sa: „Voiu face ca și mai înainte și mă voi scutura”. Dar au trecut, „că Domnul S-au depărtat de la dânsul” (stih 21). Deci, îndată prinzându-l filisteanii, pre cari îi ținuse ascunși Dalida [!], și scoțindu-i ochii, îl duseră rob, până ce-și pierdu viața. Jalnici ascultători! Întoarceți toate sfintele cărți, cetiți-le și le procetiți, nu veți afla pildă mai lovită, cu carea să se poată tâlcui năucii și nebunii păcătoșilor. Ci se socotim noi acum puțin pilda aceasta spre treaba noastră. Ce lucru fu acela carele întră întâmplarea aceasta surupă pre Sampson? Fu doară singură dragostea ce purta el cătră Dalida [!]? Ba nu. Ci fu sumeția cu carea nu băga el sama de viitoarele primejdii pentru aceea, pentru că de alte ori cu norocire se mântuise de eale: „Voiu face ca și mai înainte și mă voi scutura”. Această sumeție îl mănă pre Sampson. Și aceasta îi

prăpădește pre toți păcătoșii pământului, neluând aminte ticăloșii că va veni o vreme întru carea îi va părăsi pre ei Dumnezeu: „Domnul se va depărta de la dânșii”. Va fi un tânăr încurcat în grea pricină de vărsare de sânge, se află prins în temniță, mă duc să-l mângăiu. „O părinte, îmi zice, de m-ar scăpa Dumnezeu o dată, o, cum m-aș îndrepta, niciodinioară nu m-aș mai duce la locuri și la lucrări ca acealea primejdioase, care m-au adus la această nevoie. Îl scapă Dumnezeu. Întru întâiu, se ferește. După aceea, înceape iarăși, încet, încet, a se apropia de preteșugurile și de prilejurile ceale mai dinainte. Îl sfătuiște cunoștința: „Măi, ia-ți sama, că iară vei păți vro nevoie.” „Dară apoi? Au n-am scăpat o dată? Voiu face ca și mai înainte și mă voiu scutura”. Dăi, nu te teame nemica! Va fi un bătrân încurcat cu câștiguri nedreapte. Se bolnăvește. Ascultați-l cum grăiaște: „O părinte, de m-aș însănătoșea, o, cum m-aș îndrepta! Niciodinioară nu m-aș mai amesteca la aceale ujure, care acuma atâta neodihnă îmi pricinuiesc în suflet, niciodinioară n-aș asupra văduvele, n-aș trage simbria lucrătorilor.” Se însănătoșează. Întru întâiu, se păzește. După aceea, încet, încet, iarăși se apropie de acealeași curse. Ia-ți sama, bătrânule, că iarăși vei cădea la pat! Dar apoi? Doară acuma va fi cea dintâiu? „Voiu face ca și mai nainte și mă voiu scutura.” Dăi, să ne înturnăm iarăși la nedreptăți. Așea? „Voiu face ca și mai înainte și mă voiu scutura”? Nu iaste adevărat că „Domnul se va depărta de la voi”. Tu, pentru că Dumnezeu te-au ajutat mai nainte, zici că te va ajuta și de aci înainte și nu iai aminte că Dumnezeu, pre urmă, se departă de la tine, precum s-au departat de Sampson. Nice să nu gândești, creștinilor, că iaste împotivă milii lui Dumnezeu ca, la ceasul morții, să vă lasă în mâinile diavolilor, precum au lăsat oarecând pre Sampson în unghiile filisteanelor. Dară împotivă iaste milii lui Dumnezeu a lăsa să piară atâta turci, atâta jidovi, atâta păgâni, atâta eritici? Ba nu. Și apoi, să fie împotivă milii lui Dumnezeu, pre un creștin aseamene ție, carele niciodinioară n-au băgat samă de darurile lui Dumnezeu ceale lui dăruite, a-l lăsa să piară? Nice nu vă nădăjduireți întru aceea, că unii, măcar că au petrecut viață rea, tot s-au întors la ceasul morții și s-au mântuit, precum tâlhariul cel de pre cruce. Aceasta e o minune, iubiților, prin carea vrea numai Dumnezeu să ne lasă încă ceva suflare de nădejde, adecă vrea să ne osibească de cei osândiți, carii nu au nici o nădejde. Iară de obște, precum Ț-au fost viața, așa, creade-mă, îți va fi și sfârșitul. Iona fiind aruncat în mare, s-au aflat un chit carele, înghițindu-l, a treia zi l-au borât la uscat sănătos. Au doară și tu dară, când vei fi în viforul mării, vei striga la corăbiiari să te arunce în mare, nădăjduind că vei scăpa ca Iona, și nu, mai vârtos, vei cerca alte mijlociri de a-ți mântui viața? Ce nebunie ar fi mai mare decât aceea!

2. Ci grăiți chiar cei ce v-ați pus nădejdea să vă pocăiți la ceasul morții, spuneți apriat ce vă iaste voia, când ziceți că cugetați la moartea voastră, să vă îndreptați. Aceasta, de vom vrea a grăi oblu, nu iaste altă, fără a-ți bate joc de Dumnezeu și a-l zice: „Doamne, atuncea nu Te voiu mai scârbi, când nu voiu mai putea și nu voiu mai avea vreme de a te scârbi. Voiu face voia Ta, dară numai atuncea când nu voiu mai putea împlini voia mea. Mă voiu întrista de greșeale, dară numai atuncea când nu le voiu putea înmulți. De nevoie, de nevoie, mai pre urmă, mă voiu pleca a mărturisi că am greșit când voiu fi cu funea în gât, cu grumazii rupți. Până voiu fi slobod, tot altele voiu lucra, gata de a nu lăsa păcatele niciodinioară până atuncea, când nu mă vor lăsa eale pre mine.” Iată ce vrea să zică acest blăstămat cuget al vostru, că vă veți pocăi când veți fi aproape de moarte. Credeți, dară, că Dumnezeu va fi deatoriu să vă iarte la ceasul morții? Ba nu, ba nu! Deci acuma veniți, acuma vă mărturisiți păcatele voastre, acuma vă pocăiți, acuma vă îndreptați! Că acuma, cu adevărat, vă făgăduiesc milă, iară la ceasul morții nu vi-o făgăduiesc. Acuma, până iaste vremea cea bine priimită, să vă întrebuințați, să vă ajutați cu darurile ce vi le

dă Dumnezeu, acumă să vă osteniți în faptele ceale bune, nu așteptareți ceasul cel de pre urmă, că, de-l veți aștepta acela, „în păcatul vostru veți muri”. [...]

Propovedaniia 24

*„Mai bine iaste a merge la casa plângerii
decât la casa ospățului.”*
(Eclisiast, cap 7, stih 3)

Ardea pre vremile lui Carol al șaptele, craiului frâncesc, nedumerit războiu întră frânci și întră inglezi, și, fiindcă frâncilor tocma le era nenorocit începutul, mânără la craiu pre unul dintră căpitanii cei mai aleși, ca să ceară ajutoriul cel de lungă vreme dorit și răschirat să povestească cu gura lipsele taberii, pagubele avute și primejdii războiului. Ajungând cu mare nevoiță căpitanul la curte, află pre craiul sta jucându-se cu boiarii săi voios. Dirept aceea, fu silit a aștepta multă vreme până a se priimi la ascultare. Mai pre urmă, îl priimi craiul cu mare cinste și, prinzându-l cu blândețe de mână, îl purtă prin căsile sale, ce era pline de mease și de alte ce era de lipsă spre jocuri, spre comedii, spre veselii, care se gătea să se facă, și despre aceastea cuvânta cu dânsul. Tăcu multă vreme înțeleptul căpitan la aceaste povești, până când, întrebându-l craiul, precum iaste obiceiul, ce i se pare de aceale veselii, ce se aștepta să fie. Atuncea el, fiind silit a grăi: „Mi se pare, răspunse, arătând o blândă mirare, că, în toată lumea, cu greu ar fi astăzi a afla unul carele cu atâta bucurie să piară al său, cu câtă înălția Ta.” Pătrunse cu priceperea adâncul răspunsului craiul și, venindu-și în fire, începu îndată a schimba voroava și, ascultând bucuroș lipsele oamenilor săi și sporiul protivnicilor, dede fără zăbavă porunca ce se dorea pentru ajutoriul oastei. Dogma credinței iaste, jalnici ascultători, că nici o puiardere, nici de cetăți, nici de împărății, nici de departe nu se pot asemăna cu aceea carea au toți creștinii atuncea când, pentru un păcat de moarte, pierd darul Dumnezeului lor. Și totuși, o, de ar putea îmbla neștine prin căsile lor! Ar vedea întră aceeași vreme pre unii din dâșii jucându-se în cărți, pre alții povestind la un terc, alții dâșuind la un ospăț, alții sfărâmându-se de râs la o comedie, nice alta sfātuind, fără cum ar putea petrece noaptea aceea în desmierdări, și zioa aceea întră veselii. Dară iaste cu puțință, o, ticăloșilor păcătoși, ca așa cu bucurie să puiardeți al vostru?! Ah, vă știu spune, ticăloșilor, că întră aceastași vreme, întră carea voi vă bucurați și vă veseliți cu atâta pace, de ați vrea să gândiți puținel la nenorocirea voastră, la ceasul cel amar al morții, nu ați urma craiului celui puțin socotit, ci, o, ce lacrimi ați vărsa din inimă, o, ce suspinuri! Ai lăpăda jos cărțile aceale de joc de a mână, te-ai trage de la tercul acela, ai fugi mănios de la ospățul acela, de la danțul acela, și singur, singur, într-o cămară, nu ai curma a plânge cu amar, până când nu ai ști chiar că ți-ai vindecat pagubele tale, te-ai trezvi, adecâte, că a plânge, iar nu a râde, iaste fericirea ta: „Mai bine iaste a merge la casa plângerii decât la casa ospățului”. Această voiă să vă arăt, jalnici ascultători, cum că păcătosul nicicum nu are vreme de a râde în lumea aceasta, ci pururea trăbuie să plângă și să se pocăiască. Luați aminte!

1. Voi, mai nainte de a scârbi pre Dumnezeu cu păcat de moarte, aveți o vrednicie așa de înaltă, cât nu numai erați slugi preacinstite, nici numai prieteni preaiubiți, ci fii slăviți însuși a lui Dumnezeu, Carele, priimindu-vă pre voi fii, v-au fost înălțat la atâta dar, cât să fiți părtași dumnezeieștii ființă, precum despre toți dreptii grăi Sfântul Petru apostol, la 2 Carte, cap 1, stih 4. Deci, de la această preaslăvită vrednicie, voi ați căzut prin păcat, nice nu vă mai ține Dumnezeu a fi Lui fii, ba nice prieteni, nice slugi Lui, ci chiar mărturisește că nu vă cunoaște: „Adevăr zic voao, nu vă știu pre voi.” (Mathei, cap 25, stih 12). Și voi puteți râde? Vă puteți

bucura? Ticălosul Isav, când se văzu lipsit nu mai de mult, fără numai de vrednicia întâia nașterii, carea împreună cu blagoslovenia părintască să dăduse de la dânsul lui Iacov, pentru aceasta, de așa cumplită supărare fu cuprins, cât începu a răgni ca un leu, carele, fără veaste, cu nemilostivă lance iaste pătruns: „După ce au auzit Isav cuvintele lui Isaac, tătâne-său, au strigat cu gals mare și amar foarte.” (Ieșire, cap 27, stih 34). Ah, iubiților păcătoși! Puțin ar fi să vă lipsască Dumnezeu de întâia naștere, că ar putea să mai rămână încă pentru voi vro blagoslovenie de ceale de a doao, măcar că mai de jos, cu carea să vă puteți mângăia. Dară voi sânteți lipsiți de toată și cea mai proastă priimire de fii. Deci pentru voi nu rămâne nici o blagoslovenie, ci singur blăstămul acela, care judecătoria Hristos îl va tuna la urechile osândiților: „De veți muri, spre osândă vă veți osibi.” (Sirah, cap 41, stih 12). Și totuși, voi nu numai nu răgiți precum Isav desmoșiatul, ci vă bucurați ca un Iacov îmbogățit.

Și cum poate fi aceasta? Au nu știți că acum nu iaste mai mult cu voi Dumnezeu: „Departă stă Dumnezeu de cei necredincioși.” (Pilde, cap 15, stih 32). Mai departe e Dumnezeu de voi decât apusul de răsărit și mai lesne s-ar pleca să lăcuiască împreună cu prieteșug, într-un cuib, uliul și turtureaoa, și, într-un staul, lupul și mielul, decât întru aceeași inimă păcatul și Dumnezeu. Și, ceta ce rămâne de Dumnezeu părăsit, ce mai poate nădăjdi? „Vai lor iaste, vai lor iaste!”, așa zice Dumnezeu prin prorocul Osie (cap 9, stih 14). Au nu fu aceeași lui Sampson a pierde pre Dumnezeu și a pierde vârtutea? Lui Manase, a pierde pre Dumnezeu și a pierde volnicia? Lui Saul, a pierde pre Dumnezeu și a pierde împărăția? Lui Ili, a pierde pre Dumnezeu și a pierde împărăția? Lui Ozie, a pierde pre Dumnezeu și a pierde sănătatea? Lui Solomon, a pierde pre Dumnezeu și a pierde avuțiile? Lui Israil, a pierde pre Dumnezeu și a pierde tot norocul? Și acesta însuși Dumnezeu iaste, o păcătoșilor, pre care voi L-ați pierdut, acesta însuși Dumnezeu, și totuși voi așa puțin vă năcăjiți!

Și ce bine nu ați pierdut pierzând pre Dânsul? Adevărat, oricâte fapte bune ați fost făcut mai nainte, toate le-ați pierdut, precum însuși ne vestește prin prorocul Iezechiil (cap 18, stih 24), zicând: „De se va abate dreptul de la dreptatea sa și va face nedreptate, după toate fărădelegile care au făcut cel fărădelege, toate dreptățile lui care le-au fost făcut nu se vor pomeni, întru greșala sa carea au greșit și întru păcatele sale care au păcătuț, întru acealea vor muri”. Așa, post, ajun, rugăciune, milostenie și orice alte fapte bune, câte ați făcut în viața voastră, toate le-ați pierdut. Și voi, după atâta pagubă radeți, vă desmierdați? Un biet de plugariu, dacă se întâmplă după atâta trudă, tocma când sânt holdele coapte, să le bată piatra toate și să le facă pleavă, o, cum se supără! O, cum suspină, o, cum se vaietă! Cu atât mai vreadnic de lacrimi iaste statul vostru, păcătoșilor, carii de roadele ceale mai alese, de roadele vieții de veaci v-ați lipsit. Sufletul vostru iaste viia aceea pre carea vierul de pădure groaznic o au stricat, și porcul sălbatec o au păscut, precum în psalmul 89 cântă David. Sufletul vostru e casa aceea carea o au bătut furii, precum în 49 de capete grăiaște Ieremie. Sufletul vostru e cetatea cea cu nemilostivă prădare pustiită, precum cuvântă Iov, cap 15. Și voi totuși vă puteți veseli cu atâta voie bună? Și oare, pre când păstrați voi lacrimile voastre, dacă cu ochii uscați puteți privi la sufletul vostru, ce e într-un stat ca acesta?

Povestește Ieronim,⁽¹⁹⁾ la Sofoniia, cap 1, cum jidovii, după ce pierduse Ierusalimul și apucase supt stăpânirea biruitorilor romani, avea obiceiul, într-o zi a anului, a se aduna și a plânge împreună pîiarderea Ierusalimului. Era, pre vreamea cuviosului părinte, oprit cu conținere mare ca nici un jidov să nu pună piciorul în Ierusalim, afară de zioa cea de jeale, carea era tocma zioa aceea a anului, în carea, întrând romanii în Ierusalim cu steaguri și cu arme, făcură prăpădirea cea mare, ci nici în zioa aceea nu era volnici jidovii a intra în cetate, ca să

facă plânsul acela, până nu plătea mai nainte o sumă mare de bani. Și să vezi, frate, cum nu cruța nemica banii, numai ca să aibă îndămânare spre a puteare plânge, rânduind așa Dumnezeu, să ajungă a cumpăra lacrimile sale aceia ce au îndrăznit a cumpăra sângele cel dumnezeiesc. Deci, sosind zioa cea hotărâtă, venea de toate părțile, ceate-ceate, noroadele aceale ticăloase: bărbați, muieri, bătrâni, prunci, văduve, fecioare, toți cu haine neagre, cu părul nepieptenat, cu vestmintele pline de pulbere, cu ochii smearnici, galbeni, supărați. Ajungând la poarta cetății, aci se aduna toți într-o ceată și, deodată pornind la nemângăios plâns, care bătându-se în piept, care smulgându-și părul, care lovindu-se cu palma preste obraz, făcea o jalnică intrare acolo, văzând ulițele acealea, căsile acealea (măcar că acum era altele, nu în care lăcuise părinții lor), li se înnoia mai opintite suspinurile, și așa, cu jeale negrăite, îmbla, alergia, încungiura ticăloșii, cercând besearica sa, măcar că știia că mai mult nu iaste, și, neaflându-o, nicicum nu se putea odihni, ci, curând din uliță în uliță, urla pre cenușa jertveanicului, pre oltariul stricat, pre turnurile sfărâmate, pre vistieriile desfăcute, pre foișoarele pustiite. Așa plângea ticăloșii multe ceasuri, fiind încungiurați de ostași care, mai pre urmă, silindu-i să se ducă, nu se putea ticăloșii deslipi de vederea zidurilor acelora și se ruga de ostași ca să-i lasă să mai plângă. Ostașii, „dacă voiți a mai plânge, le zicea, plătiți mai mult!” N-ați creade, fraților, și la aceasta încă să pleca unii, măcar cât era de săraci, măcar cât de hârșiți, și, punând mâna la pungă, bani noi pentru lacrimi noao număra, ca când nu s-ar fi săturat încă de plâns. Pravoslavnici creștini! Pentru că pierduse numai besearica cea pământească, îndărătnicii jidovi simția atâta amărăciune, cât cumpăra cu bani îndămânarea ca să poată plânge. Și voi, dinprotivă, căci ați pierdut nu besearica lui Dumnezeu, ci tocma pre Dumnezeu besearicii, așa puțin vă năcăjiți, cât, măcar că necontenit sânteti chemați ca să plângeți, ca să susinați pentru o pierdere așa mare, încă vă dați a râde, a vă desmierda? Și când vă veți veni în fire și veți cerca unde iaste Dumnezeu vostru? Când va fi aceea, ca să vă socotiți odată, ca să vă întristați odată de atâta pagubă, ce v-au adus diavolul, și pradă, ce v-au făcut juratul vrăjmaș: „Mâna sa au întins cel ce năcăjește la toate poftele lui” (Plângerea Ieremie, cap 1, stih 11). Orice era frumos, de cinste, prețuit, tot au luat. Stinsă e dragostea, mai moartă credința, lăngedă nădejdea, orbită înțelepciunea, slăbită vârtutea, stricată înfrânarea, vândută dreptatea, ba ucisă; și, ceaea ce cuprinde toate pierzările, e pierdut Dumnezeu!

Ci ferice de voi, de s-ar sfârși aci nevoia voastră! Dară cel mai mare rău, precum mi se pare, nu iaste că ați pierdut prieteșugul lui Dumnezeu, ci iaste că ați căzut în mânia Lui. Și, având voi pre Dumnezeu vrăjmaș, aveți apoi îndrăzneală a râde, păcătoșilor, având pre Dumnezeu vrăjmaș! Întru acela ceas, când ați făcut voi păcatul ticăloșilor, fu fulgerată hotărârea cea groaznică de vecinică osândă asupra voastră, ș-au deschis iadul gura, ca să vă înghită: „Ș-au lărgit iadul sufletul său” (Isaia, cap 5, stih 15). Vă așteaptă nesățioasa văpaia lui, stau cu gurile deschise bălaurii, așteptând ca să vă lunece piciorul ce stă în gura prăpastiei. Și voi, în gura prăpastiei fiind, râdeți, glumiți, dăntuiți cu bucurie?

Aceasta e mai rea, iubiților păcătoși, că, rădicându-vă voi cu inima asupra lui Dumnezeu, toate fapturile vi s-au făcut voao vrăjmașe și, în loc de a vă sprijini de cădearea în prăpastie, vă ajută a vă prăpădi. Când batjocorește vro slugă pre stăpânul, zice Avgustin,⁽²⁰⁾ toate cealelalte slugi a stăpânului se supără, de unde iaste că atunci când Semei ocăriia de departe pre împăratul David, aruncând cu pietri într-însul, îndată săriră înainte curteanii împăratului și, pe-ntrecute, fieștecarele cerea poruncă, ca să-l sloboadă să meargă și se taie capul ocărătorului: „Treace-voiu și voiu lua capul lui” (2 Carte a împăraților, cap 16, stih 9). Iară cine nu știe că toate fapturile, ori cuvântătoare, ori dobitocești, ori vie, ori moarte, ori simțitoare, ori nesimțitoare, toate sânt slugi lui Dumnezeu celui adevărat? Și pentru aceea, zice cuviosul, toate

sânt gata, precum pot, a lua izbândă de pre păcătos: „Treace-voiu, strigă pământul, și-l voi surupa întru adâncul mieu. Treace-voiu, strigă apa, și-l voi sorbi în gârlele mele. Treace-voiu, strigă văzduhul, și-l voi desface cu vicolurile mele. Treace-voiu, strigă focul, și-l voi mistui cu fierbântările mele”. Și așa tot norul, tot fulgerul, tot vântul, toată fieră, toate se îmbie: „treace-voiu”, dinții fiarelor și scorpiile, și șerpii, și sabiia izbânditoare, ca să piarză pre cei necredincioși, zice Sirah, cap 39, stih 36. Ce ar fi dară de voi, păcătoșilor, dacă întru acest stat ticălos, întru carele vă aflați, când nu vreați încă a vă lăsa de acea faptă rea, când încă nu întoarceți acel lucru ce cu nedreptul îl țineți, când nu întoarceți încă acel nume bun, când cu mânia vă împietriți încă de a vă împăciui cu acel vrăjmaș, ce ar fi, zisei, dacă vro făptură de aceastea ar dobândi de la Dumnezeu slobozenie ca, pre ascuns, să vrăjmășuiască viața voastră? Ce ar fi dacă o gădinoară veninoasă v-ar mușca fără de a vă lua voi sama? Ce ar fi de v-ați primejdui într-o apă? Ce ar fi de ați peri de un fulger? Ce ar fi dacă, fără veaste, undeva s-ar surupa pământul pre tine? Au nu ar fi sufletul tău în veaci pierdut? Cum dară puteți întru atâta primejdie râde? „Ce desfătare poate fi acolo, voi zice cu Ioan Gură de Aur, unde e frică, unde primejdie, unde așteptare de atâtea reale, unde divanuri, pâri, unde mânia judecătorului, unde sabie, unde muncitoriu, unde prăpastie?”. Așa, unde toate făpturile sânt rădicate asupra voastră, păcătoșilor! Pământul, apa, văzduhul, focul, buruienile, dobitoacele și diavoli, mai pre urmă, au a dobândi acea dorită volnicie de la Dumnezeu, ca să vă desfacă duhul dintru ceale dinlontru, zicând: „Dumnezeu l-au părăsit pre dânsul, goniți-l și-l prindeți pre el, că nu iaste cel ce izbăveaște.” (Psalm 80, stih 12). Și voi, în loc de a vă tângui, veți râde? O, prostie! O, nebulie! Nici un lucru cu adevărat nu iaste așa strein, ca a vedea un păcătos să îndrăznească a râde.

2. Cine îmi va ști spune pentru ce pricină, aducând păcatul atâta rău, totuși așa puțin să bagă samă? Iată, tocma pentru că răul acela îl aduce sufletului. Dacă, oricând neștine suduie, groaznic i s-ar înfla limba, dacă, oricând fură, i-ar seca mânilor, dacă, oricând înșeală, i s-ar tâlbăci mintea, dacă ori pentru carea faptă de necurăție ar rămânea cu trupul tot plin de lepră, creadeți voi că ar fi în lume atâta suduitori, atâta furi, atâta înșelători, atâta curvari? Dară, pentru că răul ce-l face păcatul iaste în suflet, iaste tot dinlontru, nu se bagă în samă. Minunată e firea fulgerului. Va da aorea într-o ladă plină de aur, mistuiaște aurul, îl aprinde, îl face pulbere și lasă lada pre dinafară într-atâta neatinsă, cât cine o veade va zice că nici un scapet nu au pățit, și totuși l-au pățit desăvârșit. Așa face și păcatul. Face ca fulgerul: face pre un împărat, cum era David, nemica. Nemica îl face pre el, și totuși îi lasă, ca mai nainte, schiptru a mână, diadima pre cap, toate vestmintele împărătești pre spate, și bietul împărat nu se trezveaște de răul său cel mare, nu se cunoaște, precum însuși mărturisi la psalm 82, stih 22: „Foarte mare cu adevărat iaste răul păcătoșilor, măcar că e ascuns, și orice vi se pare de mângăiere, aceași trăbuie să vă pornească spre lacrimi și spre întristare, nu spre râs și spre voie bună.

Ci să ne nălucim că păcatul nu vă aduce nici un rău, ba încă să ne nălucim că vă naște norocire, să ne nălucim că vă pricinuiască dobândă. Totuși, spuneți-mi, cum e cu puțință atâta să râdeți, știind că cu păcatul ați scârbit foarte pre același Dumnezeu, Carele v-au dat voao binele? Că ați întărâtat pre Cel ce v-au făcut?” (Varuh, cap 4, stih 7). Și ce v-au făcut, iubiților păcătoși, de atâta vă place a-L scârbi? De v-ar fi fost El voao vrăjmaș, carele să fi cercat pururea pîiarderea voastră, treacă, ducă-se, nu m-ași mira atâta căci vă bucurați a-L ocări. Dar, de vreame ce, dinprotivă, El vă iaste cel mai mare, din câți aveți pre lume, făcătoriu de bine, „Carele v-au făcut pre voi”, cum dară, în loc de a vă supăra pentru că l-ați ocărit, voi râdeți? Sfântul Policarp,⁽²¹⁾ episcopul Smirnei, fiind, la adânci bătrânețe, sorocit la divanul tiranului dregătoriu, pentru că se închina lui Hristos, pentru veasta bunătăților și cuviința căruntețelor

lui, nu putu, cu toată păgânătatea lor, și protivnicilor să nu le cadă plăcut și cinstit. Acestași tiran, carele îl sorocise ca să-l omoară ca pre un vinovat, după aceea, dori să-l mântuie ca pre un nevinovat. Ci neputând de la dânsul dobândi, nici cu rugămintele, nici cu făgăde, nici cu îngrozire, ca să se lapede de leagea cea creștinească, îl rugă ca, dacă nu cu inima, încai cu gura să blasteme pre Hristos numai o dată și, de va face aceasta, îi făgădui că-l va slobozi îndată și-l va și dărui. La acest făgădaș, răspunse cuviosul bătrân: „Optzeci și șase de ani sânt de când slujesc eu lui Hristos, și într-atâta vreme nici o scârbă nu mi-au făcut, iară bine foarte mult mi-au făcut. Cum voiești, dară, tu să mă plec eu a ocărî pre un stăpân așa bun?” Și așa, trăgând pre sfântul să-l arză de viu, el, plin de voie bună, singur se desculță, singur se desbracă, singur se puse pre jeratec. Ah, iubiților creștini! Și când acești Dumnezeu S-au făcut vreadnic ca se fie de voi scârbit cu atâta plăcere? Socotiți puținel! Mulți dintru voi acuma încep a avea, pentru vârsta, fața sbârcită și capul cărunțit. Puteți, dară, voi zice că întru atâta ani să fi luat vro purtare rea de la Dânsul? Spuneți! Ce neplăcere v-au făcut întru atâta ani, cât acum această plasă de împrumutare îi întoarceți? Se făcu doară vreadnic de ură, când vă făcu să vă nașteți în țară bioasă, când vă făcu să vă nașteți în țară creștinească au când vă dărui avuții, când vă dărui atâta număr de prunci, care lucruri la nenumărați alții nu le-au făcut? Poate fi, eu nu tăgăduiesc, pre unii din voi să vă fi cercetat Dumnezeu, într-atâta ani, aorea cu boale, aorea cu năcazuri. Dară, de v-au făcut aceasta, să știți chiar că nu v-au făcut pentru că doară ar purta ceva ură asupra voastră, ci v-au făcut pentru mai mare dobânda voastră, sau vremealnică, sau sufletească: „Nu pentru ca să facă izbândă asupra noastră, ci pentru ca să ne învețe bate Domnul pre toți cei ce se apropie de El.”, zice înțeleapta Iudith, cap 8, stih 23. Și când, dară, un Stăpân așa de omenie S-au făcut vreadnic să ia de la voi răspunsuri așa fără de omenie? Au doară când Se lăsă pentru voi gol să Se răstignească ca un om de ocară, când Se lasă pentru voi de-I bătură cununa cea de spini în cap, de Îl târâră cu funile, de Îi zdrumicară trupul cu bătăile? De-I găoriră mâinile și picioarele cu cuiele? Atuncea dară? Dacă e așa, fiți toți cu bucurie, izbândiți-vă pentru scârbele acestea ce v-au făcut, că mie nu-mi iaste voia să vă lipsesc de atâta chef. Meargeți, călcați în picioare sângele acela carele vă răscumpără din iad, batjocoriți numele acela carele vă dărui mântuirea, ocărâți pre stăpânul acela, carele pentru voi se făcu răs neamurilor și batjocură limbilor. Ci, dacă pentru acestea se cădea mai vârtos să-L iubiți decât pentru orice alta, ah, iubiții miei păcătoși, ce va se zică atâta chef de a-L scârbi, ce va să zică? Nu veți doară nici acum, văzând înaintea ochilor voștri prea trista pildă a sfârșitului veseliiilor acestora, nu veți, zisei, nici acum să ieșiți din cugetele veacului acestuia? Ba să nu astrucăm pre răposatul acesta mai nainte până nu vom plânge păcatele noastre, nu cu mai puțină întristare, de cum am păcătuit cu bucurie. Deci, pentru mila lui Dumnezeu, nu mai mult păcate, nu mai mult păcate! Ci aci să fie hotarul fărădelegilor voastre celor trecute. Nu mai mult veselii păgubitoare, ci, de aci înainte, lacrimi, suspinuri și plângere mult folositoare. [...]

Propovedaniia 40

*„Iată, acela pre carele iubești iaste bolnav.”
(Ioan, cap 11, stih 3)*

Toate alte patimi ce se întâmplă înlăuntrul omului, măcar cât vor fi de puternice, le mai poate de cătră alții tăinui pătimașul om, iară dragostea cea mare ce o are neștine cătră altul nicecum nu o poate ascunde. Au nu avea Cain nedumerită urgie cătră fratele său Avel? Și totuși, în chip de dragoste, cu cinsteșe cuvinte îl chiemă să meargă în preumblare la câmp. (Facere, cap

4, stih 8). Au nu era Iezavel cufundată în jeale? Și totuși, cu față veasă în fereastră, așteptă pre Iu? (4 Carte a împăraților, cap 9, stih 30). Au nu se rumpea de pismă Irod? Și totuși, cu înșelăciune, arătând evlavie, cu de-adins întrebă pre maghi despre Hristos și minți că va și el, împreună cu maghii, să se închine Lui. (Matheiu, cap 2, stih 8). Iară dragostea cine au putut-o vreodată ascunde așa, cât să se areate el neîmblânzit vrăjmaș, întru acea vreme, când iaste iubitoriu? Nice însuși Domnul Hristos nu fu scutit de această neputință. Pare adecă cum că Domnul Hristos voia a tăinui odată acea fierbinte dragoste ce purta cătră prietenul său Lazar, și, pentru aceea, îl lăsă să cadă în boală, să se îngreioaze și se ajungă până la moarte. Ci bine pricepându-se ceale doao surori ale lui Lazar că, măcar că Hristos au slobozit pre fratele lor la această grea întâmplare, nu pentru aceea mai puțin iaste de El iubit, drept aceea nu se îndoia cu îndrăznire a trimite cătră Hristos sol, carele să-I spună Lui: „Iată, acela pre carele iubești iaste bolnav”. Și, precum după aceea s-au văzut, apropiindu-Se cătră mormântul prietenului Său, nu putu să Se țină, să nu plângă, ci „au suspinat cu duhul și S-au turburat întru Sine, au lăcrămat” într-atâta, cât toți s-au mirat de cea fierbinte a Lui dragoste cătră Lazar. Ce zici la această întâmplare tu, jalnicule soț de căsătorie a răposatei aceștia, tu, carele când gândeai să fii mai fericit în lumea aceasta, iată mâna lui Dumnezeu se atinse de casa ta, pre iubitul tău soț, dinaintea ta și din mijlocul fiilor voștri, îl răpi, pre tine de soț, și pre atâta fii de doioasa lor maică îi lipsi. Ce zici, zisei, tu și toți cei ce sânteți cu năcazuri în lumea aceasta îngreioați, ce ziceți la întâmplarea aceasta? Au e cu puțină ca voi singuri să nu descoperiți, să nu vedeți întru năcazurile voastre acea mare dragoste ce poartă Dumnezeu cătră voi? Creadeți-mă că, pentru că sloboade năcazuri pre urmele voastre, nu mai puțin decât pre alții vă iubeaște pre voi Dumnezeu. Ba tocma pentru că sloboade năcazuri preste voi, mai mult vă iubeaște pre voi decât pre alții. Îngăduiți-mă, dară, ca și pre tine, jalnicule părinte al fiilor acestora săraci rămași de maică, și pre toți cei ce întru greale năcazuri și întru nenorocite întâmplări sânt și se ostenesc a se lupta cu eale, îngăduiți-mă să vă învăț și să vă îndemn a purta cu pace năcazurile ceale venite voao de la Dumnezeu, ba încă a lăuda pre Dumnezeu pentru eale și, ca unui mare făcătoriu de bine, a-I mulțemi Lui. Despre carea, până voi cuvința, cu cea mai osebită nevoie, pentru întărirea și răcorirea inimii voastre ceii năcăjite, luați aminte!

1. Și, pentru ca mai departe se urzim, ia spuneți-mi, jalnici ascultători! Când vă trimite Dumnezeu nenorocirile aceastea, tocma de nu le-ar trimite pentru binele și folosul vostru, ci numai pentru ca să Se desfăteaze pre Sine întru eale, au nu s-ar cădea și atunci să vă mângăiați, și nu să vă întristați, aducându-vă aminte că Cea ce le trimite, Acela iaste Dumnezeu? „Cum au plăcut lui Dumnezeu, așa s-au și făcut.” (Iov, cap 1, stih 21). Și ce nenorocire nu se va priimi cu inimă bună, venind de la o mână ca aceasta? Se întâmplă aorea, iarna, mearge un tinăr pre o uliță foarte cu podoabă îmbrăcat, nefăcând nimănui nici o supărare, să duce în treabă-și cu omenie, numai doară mândrindu-se întru sine ca un peun pentru podoabele sale ceale strălucitoare. Când, iată, fără veaste, sânte că-i vine un boț de zăpadă aruncat în spate, la carea întâmplare încep a râde toți cei de pre uliță de dânsul. Cine poate spune cum se întârâtă de această batjocură tinărul, cum se mânia, cum se turbură, și, fiindcă nu știe de unde i-au venit batjocura, mai tare se aprinde și se înflăcărează, și puțin lipsește ca să pună mâna la armă și să-și izbândească asupra aceluia carele au aruncat într-însul cu zăpadă, oricine va fi acela. Fără că, iată, când rădică ochii, veade ce mână cinstită l-au lovit, veade că o cocoană au aruncat într-însul cu zăpadă, de unde îndată, nu numai se îmblânzește, ci, inserinându-i-se fruntea, cu desmierdată poclonire, cu adâncă plecaciune i se închină, și a doao zi de iznov se întoarnă, întru același ceas, pre supt aceași fereastră a treace, ținându-și fală să mai poată dobândi aseamene dar. Pentru ce dară, creștinilor,

lui Dumnezeu să nu-I facem acea cinste carea să face la o cocoană numai pentru că ea iaste cocoană? Voi vă întristați, pentru că aorea vă vine de sus un boț aspru de zăpadă, o certare fără veaste, carea, când mai puțin gândiți, vă năcăjește. Vă amărăți, pentru că vă moare vrunch prunc, pentru că ați păgubit în vro negoțitorie, pentru că ați pierdut vro deregătorie, pentru că vi se întâmplă vro rușinare mare. Rădicați ochii și căutați cine vă lovește. Au nu e Dumnezeu acela? Carele, „poruncind zăpezii: «Fă-te pre pământ!»” (Iov, cap 37, stih 6), vă ceartă pre voi. Deșteaptă-te, dară, și tu, jalnice stăpâne, și privește, că mâna cea tare și brațul lui Dumnezeu cel înalt iaste acela care această neașteptată amărăciune au slobozit pre capul tău și pre obidată casa ta. Mângăiați-vă toți cei însărcinați cu năcazurile în lumea aceasta, că de la o mână ca aceea, de veți lua voi bine aminte, tot răul iaste, dar și hărăzuire: „Pedeapsă iaste, zice Sfântul Augustin în tâlcul psalmului 118, dară și dar iaste”.

Ci foarte tare ați greși de v-ați da a crede cum că Dumnezeu vrea să se desfăteaze când ne năcăjește. Nu, nu, creștinilor, nu se bucură Dumnezeu de perirea noastră. Ci, ca să ne facă bine noao, pentru aceea ne trimite năcazuri, ne pedepsește, pentru ca să ne aducem aminte de Dânsul, pentru ca să năzuim la Dânsul, pentru ca să ne rădicăm ochii noștri cătră Dânsul, pentru ca să-L iubim pre Dânsul. Dar cum, veți zice voi, poate fi aceea, prin năcazuri să ne apropie Dumnezeu cătră Sine și să ne facă să-L iubim, când nice frasinul nu are doară atâta putere de a fugări șerpilor, nice fumul de a răsiți țințarii, nice flacăra de a alunga leii, câtă putere are năcazul de a fugări pre om, carele din fire pofteaște desfătare. Deci, dacă voiaște Dumnezeu pre lesne să ne țină aproape de Sine, se cade să ne norocească, nu să ne năcăjască, să ne netezască, nu să ne îngrozască. Ci ascultați ce zice Dumnezeu prin prorocul Osie (cap 6, stih 1): „Întru năcazul lor mâneca-vor cătră mine, zicând: «Să meargem și să ne întoarcem cătră Domnul Dumnezeu!»”. Nu întru prisosința averilor noastre, nu întru norocirile noastre, ci întru năcazul nostru vom mâneca cătră Dumnezeu. Și, cu adevărat, de cumva s-ar întâmpla cândva ca noi, necum să năzuim la Dumnezeu, ci nici să nu ne aducem aminte de Dânsul, oare gândire-am la Dumnezeu, oare alergare-am la Dânsul întru acea vreame, dacă pururea ne-ar cură lucrurile noastre bine și dacă nici o scârbă, nici o nevoie, nici o frică nu s-ar întâmpla noao? Nu vă aduceți aminte de apostoli, carii întrase odinioarea împreună cu Hristos în corabie? Până fură apele în liniște, se arătară așea puțină grije a avea de Hristos, cât Îl lăsară a dormi singuratic la cârmă pre căpătâiu. Iară când curseră la Dânsul? Când se rugară cu fierbințeală de Dânsul? Atuncia când începu viforul: „Vifor mare s-au făcut în mare” (Matheiu, cap 8, stih 24). Când văzură ei că deodată se umflă apele, pretutindinea se întunecă ceriul, când văzură fără veaste a se fura de cătră ochii lor soarele, a se slobozi vânturile, a muși tunetele și a aspuma valurile, a vărsa ploaia și a se mai afunda corabiia, o, cum începură toți a striga atuncia ajutoriu! „Doamne, mântuiaște-ne, că perim!” Aceasta în toate zilele se întâmplă între creștini, zice Sfântul Augustin la tâlcul psalmului 93. „De ar înceta Dumnezeu și nu ar amesteca amărăciuni printră fericirile veacului, L-am uita pre Dânsul”. De am fi tot în liniște, tot în bine, tot în norocire, o, cum ne-am uita-ne de Dumnezeu! Ce pricină iaste aceea carea ne face să năzuim la Dânsul? Un vânt protivnic, o primejdie, o nevoie: „Dară când năcazurile greotăților fac valuri sufletului, atunci credința aceea care dormiia acolo se deșteaptă”. Și cum că așa iaste, ia spuneți-mi: de v-ați apucat cândva de o evlavie osebită, au nu fu atuncia când întru a voastră stărpiciune ați poftit de la Dumnezeu să dobândiți un prunc? De ați făcut cândva vro milostenie mare, au nu fu atuncia când întru boala voastră ați poftit de la Dumnezeu să vă izbăviți de moarte? De ați făcut cândva o rugăciune fierbinte, au nu fu atuncia când, fiind clevetiți, ați poftit de la Dumnezeu să vă mântuiți de rușine? De aciaa ași zice eu că noao ni se întâmplă tocma ca și apele. Ce meșteșug iaste ca să se rădice apa în sus spre ceriu? A o lăsa doară să curgă încet și cu liniște prin înflorite

livezi? A o slobozi la largu? Ci atunci ea va cerca tot locul cel mai de jos, și unde se va așeza într-un lac, unde se va împuși în niște gloduri, unde rățăcită va merge a se prăpădi în mare. Deci, ca să se rădice spre ceriu, trăbuie a o abate cu sila la strâmtoare într-un scoc strâmt, a o închide, a o băga în temniță, a o năcăji. Tocma așa iaste și treaba noastră. Când ne cură noao lucrurile după plăcerea noastră, nu facem alta, fără cu netrebnicie ne tărâm pre pământ: „Ca apa ce se coboară pre pământ” (2 Carte a împăraților, cap 14, stih 14). Ne lenevim spre bine, putrezim întru răutate. Numai atunci ne purtăm cu ceva râvnă spre ceriu, când ne aflăm în năcaz: „Doamne, așa cu numele norodului său strigă către Domnul, – Isaiia, cap 26, stih 16 –, Doamne, întru năcaz ne-am adus aminte de Tine.” Dar ce zisei eu numai despre apă? Ia spune-mi: coardele musiceștii unealte, ca să dea sunet cu armonie, au nu e lipsă a le întinde, a le chinui atâta, cât să stea a se rumpe? Lasă-le slobode, sunet nesuferit vor da. Vișele unei viei, ca să facă struguri, au nu e lipsă să se taie? Lasă-le nevătămate, vor rămânea neroditoare. Ca smirna să dea cel cu bună mireasmă al său miros, au nu e lipsă a o pune pre foc? Lasă-o neatinsă, puțină desfătare din mirosul ei vei simți. Nu altmintea se întâmplă și întră viețuitori, pre carii îi vedem că atunci când pățimesc foame, atunci sânt mai sprinteni spre sburare, precum iaste vulturul, atunci sânt mai cu grije spre fugă, precum iaste pardosul, atunci sânt mai cu nevoință spre pradă, precum iaste lupul. Deci, dacă Dumnezeu, ca începătoriu firei, dobândește atâta de la toate făpturile, măcar cât sânt de nesimțite, năcăjindu-le, ce mirare va fi ca începătoriu darului aseamene mult să dobândească de la om?

Fără sfârșit ași fi, de ași vrea se șes un catastih întreg de aceia carii, cu această mijlocire, fură întorși către Dumnezeu, carele, „când îi ucidea pre dânșii, atunci Îl căuta pre El și se întorcea, și mâneca la Dumnezeu” (Psalm 77, stih 38). Dar, ca să vă dau numai o scurtă înșămnare, spuneți-mi: creadeți voi că fiul cel curvariu, a căruia pațină să scrie la Luca, cap 15, creadeți, zisei, că acel ticălos tinăr s-ar fi hotărât cândva a se înturna la tatăl său, de nu ar fi fost aceale năcazuri întru care se află când, gol, flămând, părăsit, era silit a paște o turmă urâtă de porci, ba nu numai a paște turma aceasta, ci încă a dori să-și sature pântecul său de rădăcinile care mânca porcii, și nimene nu-i da lui? „Eu pieu de foame.” Aceasta fu carea îi smulse din gură aceale cuvinte: „Scula-mă-voiu și mă voiu duce la tatăl meu”. Adevărat iaste că Manasi, după o adâncă nebunie, se întoarce a priimi de la Dumnezeu leagea și a răstorna oltarele idolilor, dar pentru năcazul lanțurilor acelora care lungă vreme îi îngreioară grumazii. Adevărat iaste că Antioh, după o cumplită vrăjmășie, se plecă a ceare de la Dumnezeu pace și a vesti măririle Lui, dar pentru groaza viermilor acelora, carii cu turbare îi rodea carnea de pre trup. Și bunul David ce mărturisi despre sine însuși? Au nu mărturisi că, de au cercat cândva cu ceva dorire pre Dumnezeul său, aceea o au făcut în zilele ceale turburate: „În zioa năcazului meu, spre Dumnezeu am căutat” (Psalm 76, stih 2). Iară în zilele ceale serinoase au stat (o, ce zăbovire fără de leage!), au stat a privi din foisor pre Virsavii. Nu se poate, dară, tăgădui cum că năcazul ne ajută a ne întoarce către Dumnezeu, de nu vrem încă a zice cu Sfântul Grigorie Dialogul⁽²²⁾ că nu ne ajută, nu, ci ne silește, ci ne împinge de spate: „Realele care ne apasă ne silesc a merge către Dumnezeu”.

Măcar că aceasta nu trăbuie să vă pricinuiască mirare, de vreme ce vedem că năcazul și nevoia, ori vom vrea, ori nu vom vrea, ne face a judeca mai cu simțire, a vorbi mai cu umilință, toate a le lucra mai cu cumpăt. Nu se poate tăgădui că de multe ori la arătate nebunii au ajuns deșertăciunea muritorilor. Xerxis, împăratul persilor, precum scris ne-au lăsat Erodot⁽²³⁾ (în cartea 7), atâta se mândri, cât crezu că el și marea poate să o bage în gros. Deci odinioară, pentru că marea îi stricase cu valurile sale un pod ce-l făcu el preste Elespont, făcu să o bată muncitorii

cu corbace, lăudându-i-se că, de nu se va învăța cu aceasta a cinsti pre împăratul său, mai rău o va pedepsi altă dată. Ce să zic de Eliogabal, carele făcea să-i tragă cerbii carul întru care ședea el, ca să se crează că el iaste Cibeles, mama dumnezeilor? Dar, decât toți mai nebun, fu Caligula. Pentru că, neîndestulindu-se cu aceea că umbla îmbrăcat acum în chip de Mars, acum în chip de Pluton, acum în chip de Palade, acum în chip de Saturn și de a priimi întru acea îmbrăcăminte tămâiare de la preoți, făcu să se taie capetele de la toate chipurile ceale cioplite ale tuturor dumnezeilor, oricâți se cinstea în Roma, și la fieștecarele chip să se pună obrazul lui. Fulgera, viforea, tuna din niște mahine, spre aceea treabă de el rânduite. Și, nălucindu-și că el și stealelor poate porunci, măcar că era lipsit de toată înțelepciunea, se laudă dumnezeului lui celui mare, lui Joi, pre care îl credea păgânii, că el poartă după voia sa ploile și tunetele, și toate vremile greale, i se laudă, zisei, că-l va izgoni din cetate și-l va lipsi de toată cinstea, pentru că au cutezat odată, cu o ploaie, fără vreamă a sminti veselii cea de obște. Dar spuneți-mi mie: oare când făcură aceștea acealea mari nebunii? Doară când să văzură în nevoie? În năcazuri? În nenorocire? Ba nu, ci atuncea când, bine norociți, gândea că țin norocul de păr și i-au pus cuiul la roată, și i-au luat de la vetreale vântul. În vreamă nenorocirii, nice unul doară nu veți afla, carele să nu fi pus jos unele gânduri trufașe ca aceastea. Așa fu marele Alexandru, carele, fiind rănit în bătălie, se cunoscă pre sine a fi om când văzu că-i curge sângele din vine larg, precum povestește Plutarch⁽²⁴⁾. Și așa fu Irod, carele, fiind bătut de îngerul, se mărturisă pre sine a fi muritoriu, simțind viermii, carii cu nemilostivire îi rodea mațele, precum scrie Iosif⁽²⁵⁾ evreul. Dacă dară, și la niște oameni așa nebuni, încă le-au slăbit năcazul, mândriia, ce va face acelor carii sau mai dumeriți, sau mai puțin nebuni sânt? Adevărat lucru iaste că prorocul David, dorind pre oarecarii a-i vedea odată pocăiți de nesuferita lor sumeție, întru acesta chip se ruga lui Dumnezeu: „Pune, Doamne, dătătoriu de lege preste ei (sau, precum unii cetesc, învățătoriu), ca să cunoască neamurile că oameni sânt.” (Psalm 9, stih 20). O Doamne, dă-le acestora vrun învățătoriu, carele să-i înveaște pre dânșii a se purta ca oamenii, precum sânt. Dă-le, Doamne, dă-le: „Pune, Doamne, învățătoriu preste ei!” Dar carele va fi învățătoriu acesta? Cine va fi carele se ia pre umerele sale o sarcină grea ca aceasta, ca să-i facă a creade un adevăr de carele atâta se feresc oamenii? Acela învățătoriu va fi năcazul. Ba încă nu iaste lipsă tocma de dânsul, destul va fi frica lui: „Pune, Doamne, frică preste dânșii!” – așa întoarsă cuviosul Ieronim; „Pune, Doamne, groază preste dânșii!” – așa întoarse haldeul. Dar mai chiar, Sfântul Ioan Gură de Aur, în Omilia 62 cea cătră popor, diede năcazului titlă de dascăl, unde zise: „Iar dascalul nostru iaste năcazul”. Năcazul, adevă, și nevoia ne învață pre noi a ne îndrepta năravurile noastre. Că, precum același părinte, în Omilia 66 cea cătră popor, zice: „Năcazul multă înțelepciune aduce.”, nu se cade dară să ne pară lucru strein, dacă aceluia carele n-au învățat încă a trăi, cerea David să i se dea dascal năcazul. Aceasta face pre cei mândri să se umilească, pre cei volnici să se așeze, pre cei turburați să se alineaze, cei învățoși să se pleace, și, mai pre urmă, pre fieștecarele îndărătnic cu inimă înfrântă să se întoarne la Dumnezeu: „Toate mișcările inimii se pleacă năcazului. Pisma, pofta, putearea banilor, dragostea trupurilor, mândriia, fala, mânia și toată ceaealaltă a greșalelor grămadă”. Până aci, Sfântul Ioan Gură de Aur, cu curgerea sa cea de aur.

Se cade, dară, creștinilor, să ne bucurăm și să mulțemim lui Dumnezeu pentru nevoile acealea cu care ne năcăjește. Că nici un dar nu ne dăruiaște noao mai mare pre pământ, nici o priință nu arată spre noi mai mare, decât când sloboade năcazuri și nenorociri pre capetele noastre. „Toată bucuriia să aveți, zice apostolul Iacov (cap 1, stih 2), frații mei, când cădeți în multe fealiuri de ispite.” Și ce dar mai mare poate fi, decât să ne silească a fi buni, a fi smearnici, a fi evlavnici, a fi oarecând vreadnici de mărirea Sa în ceriuri. Pentru ce, dară, să ne întristăm de năcazurile ce ne trimite Dumnezeu, pentru ce se fugim de eale, pentru ce să nu ne lăsăm a ne

dumeri de la Dumnezeu? Să știți, fraților, că, pentru ca să ajungem la ceriu, aceasta e calea: să pătimim. Și apoi? Să pătimim. Și apoi? Să pătimim. Această cale o au călcat mai toți aceia carii acum sânt mântuiți, aceasta – patriarșii, aceasta – prorocii, aceasta – apostolii, aceasta – oricare au fost iubit lui Dumnezeu. Nu se cade, creștinilor, să ne măhnim când ne trimite Dumnezeu năcazuri și certări, ci, mai vârtos, când nu ne trimite de acestea, atuncia se cade să ne întristăm, ba se cade să ne teamem, să ne înfricoșăm, pentru că aceasta ar fi sămna că nu ne iubeaște, ci ne ureaște pre noi Dumnezeu: „Cel ce nu se îndură de toiag ureaște pre fiul său.” (Pilde, cap 13, stih 25). Prea chiere sânt în Sfânta Scriptură mărturiile acealea care ne înștiințează pre noi că sâmnul cum că sântem iubiți lui Dumnezeu iaste acela să fim certați, să fim pedepsiți, să fim năcăjiți. De întreb eu pre Solomon, ce-mi răspunde? „Pe carele iubeaște Domnul, îl ceartă și bate pre tot fiul pre carele priimeaște.” (Pilde, cap 3, stih 12). De întreb pre Pavel apostolul, ce-mi răspunde? „Pe carele iubeaște Domnul, îl ceartă.” (Cătră evrei, cap 12, stih 6). De întreb pre Iov, ce-mi răspunde? „Fericit e omul pre carele ceartă Domnul.” (Iov, cap 5, stih 17). De întreb pre apostoli, colo la Faptele apostolilor, ce-mi răspund? „Prin multe năcazuri trăbuie să întrăm noi întru împărăția lui Dumnezeu.” (cap 14, stih 21). Se cuvine, dară, după atâtea mărturii, să ne spăimântăm, să trămurăm de frică, de vom vedea, ticăloșii de noi păcătoși, că Dumnezeu ne lasă noao frâu lung și nu ne boldește, nu ne bate, ci ne norocește în lumea aceasta: „De sânteti fără de dojană (o, ce veaste groaznică face apostolul tuturor acelora carii nu avea grije de aceaea, ca să fie de la Dumnezeu certați și pedepsiți!), de sânteti fără de dojană, cui s-au făcut părtași toți, iată, dară, (ascutați, dară, jalnici ascultători, și vă îngroziți!) iată, dară, că sânteti feciori din curvie, iară nu fii!” (Cătră evrei, cap 12, stih 8). Vedeți, jalnici ascultători, că de mă va certa Dumnezeu, de mă va pedepsi Dumnezeu, de va descărca năcazuri pre capul meu Dumnezeu, eu sânt fiul lui Dumnezeu. Iară de voi fi scutit de acealea în lumea aceasta, eu sânt fecior de curvă. Ce vă aleașteți dintre aceste doao? Să fiți feciori din curvie au fii adevărați lui Dumnezeu? O, milostive Doamne! Ba eu voiesc să fiu fiu legiuit al Tău, și, pentru aceaea, iată, cu toată umilința îmi întorc spatele mele spre băta: „Eu spre băta gata sânt”, zic cu David (Psalm 17, stih 18). Ceartă-mă, Doamne, pedepsește-mă, Doamne, cum vei vrea, că nu se cuvine mie a-mi hotărî pedeapsa, și pentru aceaea nu zic „spre bătaie gata sânt”, ci zic: „spre băta”. Bine știu eu că simțirea trupului se îngrozește a gândi acealea vinețeli, care le vei face Tu cu bătaile pre mine, a gândi boalele cu care poți Tu să-mi năcăjești viața mea, a gândi rușinările cu care poți Tu să-mi micșorezi cinstea mea, a gândi amărăciunea cu carea poți să-mi întorci toată desfătarea mea întru venin. Dar ce? Au nu ne va fi noao, jalnici ascultători, pururea destulă îmbărbătare, destulă mângăiere, văzând pre Domnul nostru Isus Hristos că moare gol pre cruce pentru noi? Și ce păhar ni se poate noao întâmpla cândva mai amar, din care să nu fi supt mai nainte partea cea mai mare Hristos? Hristos – sărac, nemeanic, nebăgat în samă, Hristos, pentru ceale mai vreadnice de laudă fapte bune, clevetit, Hristos – de prieteni vândut, Hristos – de pizmași gonit, Hristos, ca un făcătoriu de reale, la divanuri sorocit, batjocorit, fără milă bătut, Hristos – tot rană în trup, tot năcaz în suflet, Hristos, în vârsta cea mai vearde, judecat pre moarte, răstignit, omorât, gol întră doi tâlhari. Deci, de n-am avea, jalnici ascultători, nici o mângăiere alta întru năcazurile noastre, fără a vedea pre Hristos, încă, o, câtă mângăiere ar fi aceasta! Și totuși, o, cu câtă milă iaste Hristos cătră noi! Că, de apropie cândva păharul Său cătră buzele noastre, totuși nu vrea ca să-l sorbim noi tot. Adevărat, vrând a ne spăimânta, zise odinioară: „Puteți bea păharul carele voi bea Eu?” Dar iartă-mă, Doamne, nu trăbuii să zici „păharul”, ci „din păharul carele voi bea Eu”. Pentru că cine iaste, carele să fi beut cândva păharul Tău tot? Așa iaste, jalnici ascultători, altora abiia le lasă aorea să guste o picătură. Și,

totdeauna, de trimite cuiva năcazuri, acelea sânt potrivite slăbiciunii noastre, acelea sânt mici, acelea sânt puține, acelea sânt cu măsură: „Ne vei adăpa cu lacrimi întru măsură”, zice David la Psalm 89, stih 6. Pururea, creștinilor, orice năcaz, orice pagubă, orice nenorocire ni se întâmplă în lumea aceasta, pururea să mulțemim lui Dumnezeu, pururea bine să cuvântăm pre Dumnezeu, că mai mare facere de bine nu ni se poate da noao decât năcazul, carele iaste acel dascal înțelept și putearnic, carele ca cu sila ne trage de la rău și ne povățuiaște spre bine. Nu urgie, să știți, nu, ci dragoste sânt năcazurile de la Dumnezeu.

2. Deci și tu, stăpâne, jalnicule soț de căsătorie a răposatei aceștiia! Mare jeale, cu adevărat, mare întristare s-au întâmplat acum ție, cât și cei mai învârtoșați la inimă încă nu pot să nu tânguiască nenorocirea ta, întru carea se află acum corlită casa ta, lipsită de stăpână. Ci deșteaptă-te, jalnicule stăpâne, dintru adâncul întristăciunii tale. Ia rădică ochii și vezi ce mână iaste aceea ce au aruncat acest boț de zăpadă în spatele tale. Mână cinstită, mână carea, orice lovitură ne va da preste obraz, se cade să o sărutăm, se cade să ne ținem norocire că s-au milostivit a ne bate pre noi, mâna lui Dumnezeu iaste aceea, mâna aceluia care au făcut ceriul și pământul și toate, și ceale văzute, și ceale nevăzute, iaste aceea. „Au doară va zice făptura celui ce o au făcut pre ea: «căci m-ai făcut așa?»” (Cătră romani, cap 9, stih 20). Pentru ce te turburi cu atâta adânc de măhnire? Pentru că ți-au murit soțul tău cel de căsătorie? Dar ia spune-mi, când, după voia lui Dumnezeu, cu cununie sfântă o ai luat pre dânsa, ia spune-mi, luat-o-ai să trăiască ea în veaci aici pre pământ? Pre scurt: luat-o-ai muritoare au nemuritoare?” „Ba muritoare, precum nimene nu iaste, carele e viu odată, să nu moară.” Dacă încă atunci o ai știut că iaste muritoare și muritoare o ai luat, ce te cuprinde dară acuma atâta măhnitoare mirare, căci ea întru adevăr au arătat că ea iaste așa, precum o ai știut când o ai luat și precum o ai luat? Adecă au murit pentru că muritoare au fost, au murit, precum au murit părinții, moșii, strămoșii, craii și împărații. Dară doară te obidezi că pruncii tăi au rămas săraci de mamă, și casa ta – lipsită de ajutoriul stăpânei? Ci, spune-mi, cu ajutoriul ei ți-ai hrănit tu pruncii tăi, i-ai ținut întregi, nevătămați până acum? Cu ajutoriul ei ți-ai chivernisit tu casa ta, ți-ai sporit averile tale și întru toate ai procopsit? Ba nu, ci cu ajutoriul lui Dumnezeu, carele, cu îngerul Său cel de pace, credincios, îndreptătoriu și păzitoriu sufletului și trupului tău, întru toate cugetele tale, întru toate căile tale, întru toate ostenealele tale, te-au deșteptat, te-au luminat, te-au povățuit. Fii, dară, bărbat, fii cu credință, nu te îndoi nemica, că același Dumnezeu, și de aci înainte, întru toate va fi sprijinitoriu tău și scăparea ta, El te va izbăvi din cursa vânătorilor și de cuvântul turburătoriu; cu spatele Sale va umbri ție, Acela „îngerilor Săi va porunci pentru tine, ca să te păzească în toate căile tale”. Preste toate, fii încredințat că această pedeapsă supt carea suspini tu acum, jalnice creștine, iaste ca să fii fiu lui Dumnezeu adevărat. Nemica, dară, nu te măhni pentru moartea soțului tău, că numai până aci au fost hotărâte zilele ei. Ci, mai vartos, te bucură că n-au viețuit în deșert în lumea aceasta, ci, cu înțelepciunea sa, cu destoiniciia sa, cu credința sa cea cătră Dumnezeu și cu cea cătră bărbatul său, cu umilința sa, cu bună-cuviința sa, cu evlaviia sa, pildă tuturor celorlaltele muieri au fost, oglindă de fapte bune au fost. Și, mai vartos, te bucură că Dumnezeu cu bun și creștinesc sfârșit o au învrednicit, cu sfintele taine întărită, cu merindea cea de taină ajutorată s-au mutat din lumea aceasta. Pentru carea și nădăjduim că în lăcașurile dreptilor s-au sălășluit, carea tuturor vă poftesc. Amin.

Iertăciuni la oameni morți

Poruncește Domnul Hristos în sfânta Evanghelie (Matheiu, cap 5, stih 23) că „De aduci darul tău la oltariu, și acolo-ți vei aduce aminte că fratele tău are ceva asupra ta, lasă acolo darul

tău înaintea oltariului și mergi de te împacă întâiu cu fratele tău, și atunci, venind, ad-o darul tău”. Deci, dacă numai ca să aduci un dar la oltariu, la atâta ne îndămorește Mântuitorul, cât tocma când vom fi cu darul la oltariu, de ne vom aduce aminte că iaste cineva scârbit asupra noastră, să nu îndrăznim a da înlontru darul, ci, acolo lăsându-l, să ieșim din besearică, să meargem să ne împăcăm întâiu cu fratele acela, cu cât dară mai mare lipsă iaste atunci să fim cu toți împăcuiți, când cu tot sufletul nostru, ieșind din trupul acesta, vom să ne arătăm înaintea dreptului și nemitarnicului Judecătoriu. Că, de ne vom arăta acolo, de unde nu ne mai putem întoarce înapoi, neîmpăcuiți, arătată iaste osânda noastră, precum însuși Hristos, la Matheiu, cap 5, stih 25, cu aceste cumplete cuvinte ne învață, zicând: „Împacă-te cu pârâșul tău degrab’ până ești pre cale cu el, ca nu cumva să te dea slugii și să te arunce în temniță. Adevăr zic ție, nu vei ieși de acolo până nu vei da fileariul cel mai de pre urmă.” Însă, precum acesta e deatoriu a se ruga de iertare, așa tu, pre carele Dumnezeu va să te mai țină în viață, prea datoriu ești, orice ți-au greșit acesta sau cu fapta, sau cu cuvântul, din inimă a-i ierta lui, iară, de nu vei ierta lui, tu ca un păgân și vameș te vei socoti (Matheiu, cap 18, stih 17). Și osânda ta va fi cu sluga aceea, despre carea povestește Matheiu evanghelistul (cap 18): „Asămănatu-s-au împărăția ceriurilor omului împărat carele au vrut să ia sama cu slugile sale. Și, începând el a lua sama, i-au adus lui un deatornic cu zece mii de talanți. Și, neavând el să dea, au poruncit domnul lui să-l vândă pre el și pre muiarea lui, și pre prunci, și toate câte avea, și să plătească. Deci, căzând sluga, se închina lui zicând: „Doamne, mai îngăduiaște-mă și toate-ți voi plăti.” Și, milostivindu-se domnul slugii aceia, l-au slobozit pre el și i-au iertat lui deatoriia. Iară ieșind sluga aceea, au aflat pre unul din cei împreună cu sine slujitori, carele era lui deatoriu cu o sută de dinari, și, prinzindu-l pre el, îl sugruma zicând: „Plătește-mi ce-mi ești deatoriu!”. Deci, căzând cel împreună cu el slugă la picioarele lui, ruga pre dânsul zicând: „Mai îngăduiaște-mă și toate voi plăti ție.” Iară el nu au vrut, ci, ducându-se, l-au băgat în temniță până va plăti deatoriia. Iară văzând cei dimpreună cu el slugi ceale ce se făcuse, s-au întristat foarte și, venind, au spus domnului său toate ceale ce făcuse. Atunci, chemând pre el domnul, au zis lui: „Slugă vicleană, toată deatoriia aceea am iertat ție pentru că m-ai rugat. Au nu să cădea și ție să-ți fie milă de cel împreună cu tine slugă, precum și mie mi-au fost milă de tine?” Și, măriindu-se domnul lui, l-au dat pre el muncitorilor, până va plăti toată deatoriia lui. După aceastea, ascultați ce zice Hristos: „Așa și Tatăl Mie cel ceresc va face voao, de nu veți ierta fieștecarele fratelui său din inimile voastre greșelele lor.” Aceastea străbătând ceale mai dinlountru ale inimii răposatului acestuia, precum cu Dumnezeu, prin adevărată pocăință, de aproape s-au împrietenit, așa pre toți cei ce i-au greșit lui în viața lui, pre toți din inimă i-au iertat, ba și însuși de la aceia, căroră s-au întâmplat cândva, prin neputința omenească, să le greșescă, s-au nevoit a-și ceare iertăciune. Ci, de greotăea boalii și nădușala morții, carea pre scurt i-au și despărțit sufletul de trup, fiind împiedecat, cu cea mai adâncă umilință au lăsat, prin mine, aceasta a se săvârși și, mai întâiu, grăiaște prin mine.

Cătră tată și cătră mumă

Deatoriia fiilor cătră părinți, adecă cătră tată și cătră mamă, iaste se fie cu adevărată dragoste cătră ei și să-i iubească pre dâșii. Împrotiva deatorii aceștii greșesc fiii, de vor arăta seamne de urgie cătră părinții săi și de vor fi cu asprime spre dâșii, de se vor uita cordiș cătră dâșii și de vor grăi așa aspru cu dâșii, ca și când i-ar urî, de nu-i vor ajuta în lipsa lor, ori în cea trupească, ori în cea sufletească, de le vor pofți ceva rău, precum e moartea sau altele, deatoriia

fiilor cătră părinți iaste să-i cinstească. Împrotiva acestora greșesc fiii de vor îndrăzni a bate pre tată-său sau pre mumă-sa, de vor rădica mâna asupra lor, de vor supăra pre părinți, de-i vor mânia cu cuvinte de ocară sau cu alte ceale, de-i vor sudui sau îi vor blăstăma, de nu-i vor băga în samă pre părinți pentru că sânt săraci sau de se vor face, pentru aceea, undeva a nu-i cunoaște, de vor pârî pre părinți. Deatorii fiilor cătră părinți iaste să asculte de dânșii. Împrotiva aceștia greșesc fiii, de nu vor asculta de părinți în lucrurile ceale ce sânt pentru chivernisirea căsii, pentru năravurile ceale bune, pentru spăsăniia sufletului. Greșesc de se vor cununa cu carea nu vreau părinții. În orice dintră aceastea de s-au întâmplat, după vârsta și statul lui, fiul vostru acesta, jalnice taică și jalnică maică, voao a vă greși, cu fiiască plecaciune, căindu-se, se roagă, părințește să-l iertați.

Cătră fii

Părinții, adecă tata și mama, sânt deatori după legile firii a ținea și a creaste pre fiii săi. Împrotiva deatorii aceștia greșesc părinții carii își lapadă pruncii. Greșeaște mama carea nu-și apleacă pruncul său, ci fără mare și ne-ncunjurată pricină îl dă la daică sau, întru acea lipsă, nu cearcă daică cu năravuri bune. Deatori sânt părinții a cerca hrană fiilor săi, adecă mâncare, beutură, vestminte, și să se nevoiască ca să înveațe fiii meșteșuguri de cinste, cu care să fie apoi destoinici a se chivernisi. De unde greșesc părinții, de nu se nevoiesc a agonisi aveare, cu carea să se hrănească fiii și să aibă moștenire după statul lor. Greșesc părinții de-și răsipesc avearea sau cu beutura, sau cu jocul, sau ori în ce chip, cât nu sânt apoi în stare de a putea hrăni pre fiii săi și a-i înziestra. Părinții sânt deatori, sau prin sine, sau prin alții, a învăța pre fii întru ceale ce sânt spre spăseniia sufletului. De acia greșesc părinții dacă nu se nevoiesc ca să înveațe pre fiii lor dogmele credinții, învățătura cea creștinească, să se ferească de preteșuguri reale, să țină poruncile lui Dumnezeu și ale sfintei besearici, să se împărtășească sfintelor taine, să se ferească de păcate, să nu meargă la locuri și la căsi cu prepus, la prilejuri de păcate; de-i vor scândălisi pre fiii săi sau cu sfatul, sau cu pilda cea rea, suduind, blăstămând, clevetind sau alt rău făcând înaintea fiilor săi, și ori în ce chip îi vor aduce să facă rău, de nu-i ceartă și de nu-i pedepsesc pre fiii săi cei făr' de omenie. Vai de părinții aceia carii își culcă pruncii într-un pat cu ei, fie aceia micuți, fie mai mărișori, și vai și de părinții aceia, carii fac a se culca pruncii lor, fără osebite, într-un pat, supt un acoperemânt! Deci, de au greșit ceva dintră aceastea răposatul vostru tată sau răposata mamă, obidaților fii, se roagă ca, arătând voi fiiască dragoste cătră dânsul sau cătră dânsa, să-l iertați.

Cătră bărbat

Muiarea, întru toate câte se țin de chivernisirea căsii, de năravurile ceale bune, iaste deatoare a asculta de bărbatul său, pentru că bărbatul iaste cap muierii: „Muieri, plecați-vă bărbaților voștri ca Domnului”, zice Pavel apostolul cătră efeseani (cap 5, stih 22), pentru că bărbatul iaste cap muierii, precum și Hristos cap besearicii, și acesta iaste mântuitoriu trupului. Ci, precum se supune lui Hristos besearica, așa și muierile, bărbaților săi, întru toate.” Și la stih 33 zice: „Iară muiarea să se teamă de bărbat”. Greșeaște muiarea de va întărâta cu gâlceavă sau ori în ce chip pre bărbatul său spre mânia, spre sudalme, de va chieltui din casă fără știrea bărbatului, de va vrea să fie ea mai mare și să poruncească bărbatului, de nu va vrea să meargă după bărbat, când vrea el să-și schimbe lăcașul, fără de îndestulată pricină, de nu-i va face pre voie în treaba însoțirii căsătornicești, fără de dreaptă pricină, de se va amesteca în trebile

chivernisirii casii fără de dreaptă pricină. Deci, ori în ce chip s-au întâmplat să-ți greșască răposata ție, cinstului său bărbat, se roagă să o ierți.

Cătră muiare

Bărbatul iaste deatoriu să-și iubească muiarea sa și să nu o socotească ca pre o roabă, ci ca pre un soț al său. Că, precum muiarea nu iaste cap bărbatului, așa nice supt tălpile lui nu se cade se fie, că nu din talpa bărbatului, ci din coasta lui iaste zidită muiarea: „Bărbați, iubiți-vă muierile voastre, – zice Pavel apostolul către efesani (cap 5, stih 25) –, precum și Hristos au iubit besearica, și pre Sine S-au dat pentru dânsa. Așa sânt deatori bărbații să-și iubească muierile sale, ca și trupurile sale. Cel ce-și iubeaște muiarea sa pre sine se iubeaște. Că nimene, niciodată, nu ș-au urât trupul său, ci-l hrănește și-l încălzește pre el, ca și Hristos besearica”. Greșeaște, dară, bărbatul de-și va bate joc de muiarea sa, de o va împiedeca de la paza poruncilor lui Dumnezeu și a besearicii, de o va bate prea rău, că a o pedepsi cu cuvântul și aorea, din greale pricini, și cu bătaie, cu cumpăt, volnic iaste bărbatul. Greșeaște iarăși bărbatul de nu va da muierii sale de mâncat și ceale de lipsă, de nu va băga samă de chivernisirea căsiei, de nu va voi să lăcuiască cu muiarea sa sau de se va depărta de casă lungă vreme fără dreaptă pricină, de nu va face agoniseală la casă, când poate și cât poate. Orice au greșit întru aceastea răposatul, se roagă ție, iubitei sale muieri, să-l ierți.

Cătră frați și cătră surori

„Ce e bun sau ce e frumos, fără numai a lăcui frați împreună, – zice David la psalm 132, stih 1 –, că acolo au poruncit Domnul blagoslovenia și viața până în veac.” Deci acest răposat, de au greșit ceva împotriva dragostei frățești au cu fapta, au cu cuvântul, de v-au zis la oarecarele nebun sau v-au suduit, sau v-au blăstămat zicând: „Du-te la dracu!”, „Bată-te Dumnezeu!” și altele, sau v-au întărâtat spre mânia, sau fără dreptate v-au pârât cătră părinți, sau întru ceva cu pildă rea v-au scândălisit, sau altele, din prostia minții, v-au greșit voao, iubiților săi frați și surori, se roagă să-l iertați.

Cătră stăpâni

Greșesc slugile de nu vor lucra cu credință stăpânilor săi, de vor face pagubă stăpânilor săi sau vor lăsa să se facă pagubă, când pot împiedeca, ori se va face acea pagubă de cealelalte slugi, ori de la alți streini, de vor fugi de la stăpâni fără de grea pricină, de nu vor iubi pre stăpânii săi, de nu-i vor cinsti, de nu-i vor asculta ca pre cei ce le sânt lor în loc de părinți, până sânt în slujba lor. Orice au greșit întru aceastea și întru altele răposatul voao, cinstiților stăpâni, se roagă ca să arătați milă cătră dânsul și să-l iertați.

Cătră slugi

Greșesc stăpânii de vor împiedeca fără de dreaptă pricină pre slugi a asculta sfânta liturghie, în sărbători, sau de-i vor face să lucre în sărbători, sau de le vor porunci vrun lucru ca acela, carele nu se poate face fără de păcat, de nu-i împiedecă de la prilejul păcatului, când îi pot împiedeca, sau de nu-i ceartă când păcătuiesc, sau de nu-i dojenesc când se lenevesc întru ceale

ce sânt spre spăsăniia sufletului. Greșesc iarăși stăpânii când înjură pre slugile sale și-i numesc diavoli, câni și altele, de-i flămânzesc, de nu le plătesc dreapta simbrie sau, fără îndestulată pricină, întârzie a o plăti, de-i lapdă fără pricină înainte de a-și plini vreamea slujbei, precum și atunci greșesc stăpânii, când nu lapdă pre sluga aceea carea pre prunci și pre ceialalți din casă, cu vorbe, cu pildă și cu năravuri reale, îi scândălisesc și-i răsvrătesc. Ori în ce v-au greșit răposatul voao, iubitelor lui slugi, se roagă să-l iertați.

Cătră dascal

Greșesc sholasticii de nu vor cinsti pre dascalii și învățătorii săi, de nu vor asculta de dâșii întru aceale ce se țin de învățătură și de năravurile ceale bune, de se vor lenevi a învăța și, în vreamea învățaturii, se vor zăbovi la joc, de vor prăda banii părinților ce le sânt dați ca să se ajute la învățătură cu ei sau fără folos îi vor chieltui, de nu vor păzi legile shoalelor, de nu vor plăti dascalului ce se cuvine, când pot. Deci, orice au greșit răposatul grămătic, cu umilință se roagă ție, cinstitului său dascal, să faci bine să-l ierți.

Cătră sholastici

Dascalii și învățătorii greșesc de nu vor îndrepta greșealele sholasticilor săi, când pot, de nu se vor nevoi spre sporiul învățaturii și procopsala grămăticilor, de nu-i vor învăța năravuri bune, de-i vor învăța înadins basnuri și minciuni în chip de adevăr și care sânt împrotivitoare spăsăniei sufletului, de nu se vor procopsi pre sine, ca să fie destoinici a învăța pre grămălici, de vor pofți mai mare plată de cum se cuvine, de vor da pildă rea, cu purtarea sa, sholasticilor, de primesc la shoală sau de nu-i lapdă din shoală pre aceia carii sânt cu năravuri reale și aduc la rătăcire pre alții. Orice s-au întâmplat, răposatul, prin neluare aminte, a greși voao, iubiților săi grămălici, se roagă să-l iertați.

Cătră toate rudeniile și ceialalți

Mai pre urmă, cătră toate rudele, cătră toți priiatenii și cunoscuții își întoarce umilitul său glas și zice: „Eu cu voi, cinstiților și iubiților, am trăit împreună atâta, cât bine au voit mult înduratul făcătoriu nostru Dumnezeu, în viața aceasta. Întru carea vreame, având eu priceapere mărginită și voie mărginită, precum toate făpturile hotărâte sânt, și, drept aceea, supus fiind eu neputinții de a greși ori cu nepriceaperea, ori cu voia, carea din fire iaste plecată spre ceale reale, de multe ori poate s-au întâmplat să vă greșesc voao. Pentru aceea, precum apostolul tuturor ne poruncește: „Purtați sarcina unul altuia, și așa veți plini legea lui Hristos.” (Cătră galateni, cap 6, stih 2), așa și eu, cu adâncă cucerie și evlavie, mă rog ca, privind la fireasca omului neputință și slăbiciune, să faceți bine să mă iertați, ca și pre voi Dumnezeu să vă iarte. Că eu din inimă vă poftesc lungă, pacinică, fericită viață și voao, și căsilor voastre, și, mai pre urmă, cununa bunătăților cea neveștejită, de la milostivul Dumnezeu. Să zicem, dară, toți, pravoslavnici creștini, pentru odihna sufletului răposatului acestuia: „Tatăl nostru carele ești în ceriuri, / Sfîntească-se numele Tău, / Vie împărăția Ta, / Fie voia Ta, / Precum în ceriu, și pre pământ. / Pânea noastră cea de pururea / Dă-ne noao astăzi / Și ne iartă noao geșealele noastre, / Precum și noi iertăm greșiților noștri. / Și nu ne duce pre noi în ispită, / Ci ne izbăveaște de cel rău, / Că a Ta iaste împărăția și putearea, și mărirea, / A Tatălui și a Fiiului, și a Sfântului Duh, / Acum și pururea, și în veacii veacilor. Amin.” Dumnezeu să-l iarte și să-l odihnească.

„Legea tribuie să împărătească, și nu omul.” – ROMAN

ÎNTÂMLĂRILE LUI TELEMAH⁽¹⁾

Cartea 1

Calipso, pătrunsă de supărare pentru ducerea lui Ulise de la dânsa, nu se putea mângăia. Întru această a sa durere se ținea a fi nefericită, căci este nemuritoare. Peștera sa nu mai răsună de dulcuța sa cântare. Ninfele care îi slujea nu cuteza să-i grăiască nice un cuvânt. Nu arareori se preumbla singură pre cărări de ierbuțe înflorite, cu de care o vecinică primăveară împrejura ostrovul său. Ci acele locuri desfătate, în loc de a-i alina durerea sa, mai vărtos o amărea, aducându-i aminte pre Ulise cel de atâtea ori aci lângă dânsa văzut. Adeseori sta neclătită pre țărmurii mării, care le uda cu lacrămile sale, și pururea într-acolo căuta, unde corabiia lui Ulise, înotând, încetase de a se mai vedea. Odată văzu rămășițe de o corabie care se sfărmasă, scaune de a corăbiilor rupte, cârme, încoace-încolo, pe prund răspândite, un corman, un arbure de corabie (catartic) și funi de corabie anotând cătră țărături. Văzu de departe doi oameni, dintru carii unul se părea vechiu de zile, și celalalt, măcar că era tinăr, sămăna cu Ulise, văzându-i-se în față ale aceluia blândețe și gravitate (bărbătească cuviință), ba și la stat fiind întocma, și la maiestoașă (cea cu mărime) pășire. Dintru acele semne pricepu zina că acela e Telemah, fiul aceluia erou (bărbat vestit). Ci, măcar că dumnezeii cu mult întrec pre toți oamenii întru știință, totuș nu putu cunoaște cine să fie acel bărbat cinstit ce era însoțit cu Telemah. Căci că dumnezeii cei mai mari toate câte voiesc le ascund de cătră cei mai mici, și Minerva, carea sub forma lui Mentor era însoțită cu Telemah, vrea să fie necunoscută de cătră Calipso. Cu toate aceste, Calipso se bucura de o sfărmară de corabie, carea arunca în isola (ostrovul) ei pre fiul lui Ulise, ce sămăna cu tatăl său. Merge întru întâmpinarea lui și, prefăcându-se a nu-l cunoaște:

– Ce nebunie, îi zice, poate fi de capul tău, ca să ieși la port (liman) în isola mea? Să știi, tinărule streine, că nimene nu intră fără de a fi pedepsit întru împărăția mea. Cu unele muștrări ca aceste se nevoia să ascunză de cătră el bucuria inimei sale, carea preste voia ei îi scânteia în față.

Telemah îi răspunse:

– Oricine ești tu, muritoare au doară zină (măcar că din vedere mai vărtos se poate zice că ești o dumnezeire), fi-vei doară tu fără sămțire la ticăloșia unui fiiu, carele îmblând a căuta pre tatăl său încumătat voiei vânturilor și a furtunelor, îi fu a vedea corabiia sa lovindu-se de scopurele (stânce de piază) tale, în mici bucăți sfărămată?

– Cine e dară tată-tău? – zise zina.

– Se chiamă Ulise (Odisseus), răspunse Telemah. E unul dintră împărății aceia, carii strică vestita Troia după o încungiurare de zece ani. Numele său fu vestit în toată Grecia și în toată Asia pentru puternica statornicie în bătai ținută, și încă mai mult pentru isteția în svaturi. Acum, rătăcind pre toată lărgimea mărilor, trece printră scopurele cele mai înfricoșate. Patria sa pare că fuge de dânsul. Penelope, muiarea sa, și eu, fiiul său, nu nădășduim să-l mai vedem. Întru asemenea primeșdie sânt ca și el, numai să pot ști unde e. Ci o, vai! doară până acum s-au afundat întru cele mai adânci ascunsuri ale ochianului. Fie-ți milă de ticăloasa noastră soarte, și, de-ți este cunoscut, o, zină, ce plasă de întâmplare l-au tampoșit pre Ulise, să binevoiești a o face cunoscută lui Telemah, fiiului său.

Calipso, minunându-se și împlânzându-se de atâta duh și curgere de graiu ce văzu într-un june așa tinăr, nu se putea sătura de a căuta țințiș la dânsul, adâncă tăcere ținând. La urmă așa îi grăi:

– Telemahe, noi îți vom împărtași ceaea ce s-au întâmplat tatălui tău, dară istoria e lungă. E vremea de a da răpaos la toate ostenele tale. Vină în lăcașul meu, unde te voiu primi ca pre un fiu al meu. Vină, și întru aceste locuri singuratece vei fi mângâierea mea, și numai tu să te știi întribuința, voiu ferici soartea ta.

Telemah mergea în urma zinei, ce era încungiurată de multe tinere ninfe, decât care cu tot capul era mai înaltă, precum un chedru, într-o pădure apusă, preste toți arburii de care este încungiurat își rădică deseale sale ramuri. Se încrucea de strălucitoarea ei frumseță, de scumpa porfiră a hainei sale cei lungă și fluturată, de părul său cel întraurit, cu negrijă, ci totuș cu frumseță, înapoi legat, de scăpărătoarele scântei ce ieșea din ochii săi și de dulceața, carea cumpăta acea a firei putere. Mentor, cu ochii plecați, cu modestie (omenie) tăcând, urma după Telemah.

Ajunseră la poarta peșterei ei Calipso,⁽²⁾ unde Telemah marmuri, văzând într-o pompă simplă (fără mândrie) și prostească tot ce poate desfăta ochii. Drept că acolo nu se vedea nice aur, nice argint, nice marmuri, nice colune (stâlpi), nice icoane, nice statuie, adevă chipuri cioplite, ci groapa aceasta era scobită în scopură, adevă în stâncă de piază cu boltituri pline de pietricele și de scoice. Era înfrumsețată și cu o tinără și frunzoasă vie, carea întocma își întindea împrejur duplecăcioasele sale ramuri. Plăcuții zefiri (vânturi line), măcar că vinea de la soare fierbințeală, ținea în locul acesta o desfătă răcoare. Niște riurele curgând cu o dulce murmurie pre șesuri, cu amaranturi și cu viole sămănate, în multe locuri făcea băi sau scăldători nu mai puțin decât cristalul limpezi și curate. Mulțime de flori răsărind smălța (văpsea, înfăța) verdura cea împrejurul acelu lăcaș dumnezeiesc vedea-se acolo o pădure plină de acele arbori ce fac poame de aur, care, înflorind în fieștecare timp al anului, răsfugă un miros decât toate miresmele mai plăcut. Această pădure părea că încoronează acele șestine frumoase și făcea o umbră carea razele soarelui nu putea să o pătrună. Acolo nu se auzea alta niciodată, fără cântarea paserilor și geamătul unui riu, care, aruncându-se dintru nălțimea unei răpă, cădea în mari și spumoase gârle și trecea preste șestină.

Groapa zinei era pe costișa unui deal, de unde se putea vedea marea cea uneori limpede și lucie ca cristalul, iară de alteori nebunește asupra scopurelor întărită, unde mugind se înfrângea, ca munții înălțând undele sale. De ceaealaltă parte se vedea un riu, unde se făcea isole încungiurate cu floriți tei și cu plopi înalți, care își scula mărețele lor vărvuri până la stele. Cele multe ale isolelor acestora canaruri părea că se joacă pre câmpuri: unele curgea repede, altele pre încetu, iară altele, după lungă curgere, se întorcea înapoi ca când ar vrea să se împreune cu isvorul său, părându-le rău a se depărta de aceale desfătate împrejururi. Se vedea departe dealuri și munți, carii se cufunda în nuori, a căroră deosebite forme făcea un orizont nu puțin ochilor plăcut. Dealurile cele de aproape era învăscute cu frunzite vițe. Strugurii ce era mai sclipicioși decât porfira nu putea să se ascună sub frunze, și vițele era apăsate de greotătea rodurilor lor. Smochinii, maslinii, pomii granați, și toată plasa de pomi împlău câmpul și făcea o grădină largă.

Calipso, după ce au arătat lui Telemah toate acele firești frumsețe, prinse a-i zice:

– Odihnește! Vestmintele tale sânt pline de apă, e vremea să le schimbi. După aceea se vom vedea iară și-ți voiu spune istorii cu care inima ta se va îndulci. Aceste zicând, îl făcu să între împreună cu Mentor în locul cel mai ascuns a unei groapă, aproape de aceea unde ședea zina. Ninfele ațîșase un foc mare de lemn de chedru, a cărui desfătatul miros pretutindene se

răspândeă, lăsând acolo vestminte pentru oaspeții cei noi. Telemah pricepând că-i fu rânduită o haină de lână subțire, mai albă decât neaoa, și un mantu de porfiră cu fir de aur cusut, se bucură după treaba tinerețelor, văzând atâta mare cuviință.

Mentor, cu un ton maiestos (cu mărime), îi zise:

– Au aceste sânt, Telemahe, cugetele, care tribuie să cuprinză inima fiului lui Ulise? Nevoiaște-te mai bine ca să ții vestea tatălui tău și să învingi nenorocirea ce te alungă. Un tinăr, cui sburdă cu deșertăciune a se împodobi după cum fac muierile, e nevrednic de înțelepciune și de mărime. Nu se cuvine triumf (pompa biruinței) fără inimei aceia, care e fără frică în nenorocire și ști călca desfătărilor.

Telemah cu o adâncă suspinare răspunse:

– Mai bine să dea dumnezeii să moriu eu, decât să mă lase ei, ca moliciunea și desmierdarea să-mi stăpânească inima mea! Nu, nu, fiul lui Ulise niciodată nu va fi domnit de amăgirile unei viață moale și afemeiată. Dară ce stea milostivă ne-au făcut ca, după sfărmașarea corabiei noastre, să aflăm pre aceasta, fie zină, fie muritoare, carea ne încarcă de bunătăți.

– Teme-te, zise Mentor, ca să nu te încarce mai vărtos de rele și să te calce. Teme-te de lingarițele ei îmblânziri mai mult decât de scopurele acele ce-ți sdrumicară corabiia ta. Sfărmașarea corabiei și însăș moartea sânt mai puțin înfricoșate decât desmierdările, care să luptă asupra virtutei. Aibi grijă să nu crezi ceale ce-ți va zice. Tinerețele sânt sumețe și-și făgăduiesc toate de la sine singure. Măcar că sânt fragețe, cred că toate le pot face fără de a se teme de nemica; se încredințează cu lesnire și fără luare de samă. Ferește-te de a asculta cuvintele cele dulci și lingarițe ale Calipsei, care se vor vără ca un șerpe pre supt iarbă. Teme-te de acest ascuns venin, nu te încrede ție însuși și te îndreaptă totdeauna după svatul mieu!

După aceea, se duseră la Calipso, carea îi aștepta. Ninfele, având părul lor împletit și vestminte albe, îndată aduseră o bucată nu scumpă, dară bine direasă pentru gust și cu osebite gătită. Nu se vedea acolo alte bucate, fără de galițe prinse de dânsule cu mreaja sau de fieri, cu ale lor săgeți, la vânat ucise. Vin foarte dulce din buți mari de argint era turnat în păhare de aur coronate cu flori. Fură aduse în corfe mici din toate poamele care primăveara le făgăduiaște și care toamna le așterne pre pământ. Întru aceeași vreme, patru ninfe tinere se puseră a cânta. De loc cântară bătaia dumnezeilor asupra uriașilor, apoi dragostile lui Ios cu Semela, născuta lui Bacu, și creșterea sa de vechiul Silen dată; cursul lui Atalant și a lui Ipomen, carele fu biruitoriu prin merele de aur ceale din grădina Esperiadelor culese. Pre urmă fu cântată și bătaia troianilor; luptele lui Ulise și înțelepciunea lui fură înălțate până la ceriu. Cea dintâiu dintră ninfe, ce se numea Levcotoe, uni cătră desfătata cântare ale celorlaltele lira sa. Când auzi Telemah numele tatălui său, lăcrămile ce-i curea pre față adaoseră noao strălucire cătră frumsețele sale. Ci Calipso, luând aminte că el nu poate mânca și că e stăpănit de durere, diede semn ninfelor, care decât cântară bătaia centaurilor cu lapiții și coborirea lui Orfeu la iad, ca să scoată de acolo pre iubita sa Evridica.

După ce au sfârșit prânzu, zina chiamă pre Telemah într-o parte și întru acesta chip îi grăi:

– Tu vezi, o, fiul marelui Ulise, cu ce semne de dragoste te cuprinz eu aici. Eu sânt nemuritoare. Nici unul nu poate să între în isola aceasta, care să nu rămână nepedepsit pentru nebuniia sa, și însăș sfărmașarea corabiei voastră nu te-ar putea scuti de mânia mea, de nu te-aș iubi. Tatăl tău aceeaș soarte avu, care te întimpină pre tine. Ci o, vai! n-au știut să se folosească. Îl ținui multă vreme în isola aceasta. Fu în puterea sa de a lăcui aici cu mine, într-un stat nemuritoriu. Ci oarba patimă de a se înturna la ticăloasă patria sa feace a se lăpăda de toate

folosurile aceste. Socotește cât pierdu pentru Itaca, carea nu-i fu cu puțință a o revedea. Mă lăasă, se duse, și eu prin vifor încordai isbândă. Corabiia sa, după ce lungă vreme fu de batjocură vânturilor, fu înghițită de unde. O pildă tristă ca aceasta să-ți fie de învățătură: după sfărămarea corabiei sale, nu te amăgi de a-l mai vedea mai mult, și cu mult mai puțin de a împărăți după el în isola Itacei. Mângăie-te despre pierderea sa, deoarece aceea te-au făcut ca să afli o dumnezeire gata de a te face fericit și carea te îmbie cu o împărăție. Zina, la aceste cuvinte, adaoase multe vorbe pentru ca să-i areate ce fericire au avut Ulise până au fost cu dânsa. Îi spuse lucrurile ce-l întâmpinară în caverna (gaura) ciclopului Polifem și a lui Antifat, împăratului lestriganilor. Nu lăasă nici aceea ce i se întâmplase în isola Circei, fetei Soarelui, și primeșdiile în care se află în Știla și Carida. Îl făcu știutoriu și de cel mai de pre urmă vifor ce fu stărnit de Neptun asupra lui, când se depărtă de la ea, voind cu aceea să facă pre Telemah a crede că tată-său cu acea sfărămare de corabie să fi perit, nedescoperindu-i că au ajuns la isola feacilor.

Telemah, care cu prea mare lăcomie se slobozise a fi mulțămît cu acea mare priință a Calipsei, află pre urmă violenții ei și împreună înțeleptele svaturi ce-i fură de la Mentor date:

– Îngăduie durerii mele, o, zină! răspunse cu puține cuvinte. Alta nu pot eu amu, fără numai să mă amărăsc. Poate, în vremea venitoare, voi fi mai în stare de a mă folosire cu acele bunătăți cu care mă îmbii. Îngăduie-mă întru această clipă să plâng pre tatăl meu. Tu mai bine știi decât mine cât e de vrednic ca să fie plăns.

Calipso se lăasă pe atunci de a-l mai asupri, fățărindu-se că și ea jelește pre Ulise. Ci ca mai bine să afle mijlocirile de a stăpâni inima acestui tinăr, îl întrebă în ce chip au căzut în naufragiu (sfărămare sau frângere de corabie) și pentru ce pricină se află el pre ținutul său.

– Istoria nenorocirilor mele, răspunse, ar fi prea lungă.

– Nu, nu, zise zina, sânt curiosa (cu sburdare) de a le ști, nu întârzia a mi le spune. Atăta-l zăhăi, cât pre urmă nu putu să-i stea în coantră. Deci așa grăi:

– Pornii de la patria mea cu cuget ca să știresc de la ceialalți împărați, carii se înturnase de la încungiurarea Troiei, despre tatăl meu. Peșitorii mumei mele Penelope se mirară de ducerea mea, carea mă sârguii a o ascunde de cătră dânsii, fiindu-mi cunoscută violenții lor. Nestor, pre carele văzui la Pilos, și Menelau, care cu dragoste mă primi în Lacedemonia, nu-mi putură descoperi de mai trăiaște tatăl meu sau ba. Urându-mi-se de a mai trăi întră neadeverință și îndoiale, mă mărginii ca să mă duc în Sicilia, unde auzisem vorbă că tatăl meu au fost împins de vânturi. Ci înțeleptul Mentor, pre care-l vezi aci față, se împrotivi unui cuget așa fără socoteală. Îmi arată despre o parte ciclopilor, uriași înfricoșați, carii mănăncă oameni, despre ceaealaltă, armata (oastea) lui Enea și a troianilor, carii îmblă pre ținuturile acele. Troianii aceștea, zicea el, sânt năspriți asupra tuturor grecilor, deci cu mare plăcere ar vărsa sângele mai ales a fiiului lui Ulise.

– Întoarnă-te, mână el, în Itaca, cine ști, poate că tată-tău, pre care îl iubesc dumnezeii, să ajungă mai curând acolo decât tine. Iară de s-au învoit aceiași toți spre perirea tatălui tău și de nu va fi să mai vează mai mult patria sa, totuș e de lipsă ca să isbândești batjocurile, ca să scapi pre mumă-ta, ca să faci cunoscută tuturor popoarelor înțelepciunea ta, și toată Grecia să cunoască întru tine un sovran (stăpânitoriu) așa vrednic de a împărăți, precum mai nainte însuș Ulise fu. Aceste cuvinte era folositoare, dară eu nu eram cu atăta înțelepție, ca să le ascult. Nu urmai fără numai după capul meu. Înțeleptul Mentor atăta mă iubi, cât veni cu mine într-un drum așa fără socoteală, la care porneam asupra svaturilor sale, și dumnezeii lăsară ca să fac o greșeală, întocmită spre a-mi certa îndrăsneala mea.

Cuvântând Telemah, Calipso se uita la Mentor. Mărmurise, și i se părea că vede într-însul un nu știu ce dumnezeiesc, ci ea nu știa ce să judece despre gândurile sale cele încurcate. Pentru

aceaea sta cuprinsă de frică și de prepus la văzuta acestui necunoscut. Deci temându-se ca să nu se desvălească turburarea sa:

– Urmează, zise lui Telemah, a face destul curiozității (sburdărei de a auzi) mele. Telemah mână vorba înainte, zicând:

– Vântul multă vreme ne părtini spre a ne duce în Sicilia, ci, după aceaea, un vifor înnegurat ne întunecă zioa și ne aflăm întru o neagră noapte. La lumina fulgerelor văzum și alte corabii întru această primeșdie puse, și de loc cunoscum că era corabiile lui Eneea. Aceste ne era întocma înfricoșate ca și scopurile. Atuncea pricepui, ci tocma târziu, ceaea ce sumeșia tinerețelor celor fără socoteală mă împiedecase de a cumpăni timpuriu. Mentor, întru această întâmplare, se văzu nu numai inimos și fără de frică, ci încă preste obiceiul mai cu voie bună. El era acela ce mă îmbărbăta. Cunoscui că el mă întărește cu o putere nebiruită. Făcea cu liniște toate rânduialele, fiind navarcu (cărmaciu cel mare a corabiei) turburat. Eu, adeseori, îi ziceam:

– Iubite al meu Mentor, căce lăpădai eu și nu urmați svaturile tale? Sânt nenorocit, pentru că vrui a mă încrede mie însumi întru o vârstă carea nu ști judeca de cele venitoare, nu are esperiință (ispită) de cele trecute, nice cumpătare de a se îndrepta în cele ce sânt de față. O, de ne-am vedea odată scăpați de această furtună, nu mă voi mai încrede mie însumi, întocma ca celui mai primeșdios al meu dușman! Singur ție, Mentore, voi crede totdeauna.

Mentor, zimbînd a ride, îmi răspunse:

– Nu e cugetul meu de a te înfruntare pentru greșeala făcută. Destul e să o cunoști, și aceaea să-ți fie altă oară de învățătură spre îndreptarea poftelor tale. Ci trecând primeșdiia, poate iarăș se va întoarce sumeșia. Acum e de lipsă să te razămi cu bărbăția. Înainte de a se arunca neștine spre primeșdie, e de lipsă a o prevedea și a se teame de dânsa, iară când ești acum într-însa, nu-ți rămâne alta, fără ca să nu o bagi în samă. Fii, dară, vrednic fiu de Ulise și areată o inimă mai mare de cum sânt toate relele ce-ți stau asupra!

Mă cuprinse mirare de bunătatea și netemerea înțeleptului Mentor, ci cu mult mai vartos mi se adaoase mirarea, când văzui hărniciia cu care ne scăpă de troiani. Când începea ceriul a se inserina și când troianii, văzându-ne nu departe de dânsii, nu vrea lipsi de a ne cunoaște, văzu o corabie de ale lor, carea mai că nu se osebea de a noastră și carea furtuna o au fost depărtat, a cării pupa (partea cea dinapoi) era coronată cu niște flori. Pripăi a pune pe pupa noastră peane de asemenea flori, legându-le însuș el cu frunze sau petele de asemenea față, tocma cum era ale troianilor. Poronci corăbiilor lor ca, cât vor putea mai tare, să se plece pre scaunele lor, pentru ca să nu-i cunoască dușmanii. Întru acest chip trecum întră corabiile lor. Strigară cu bucurie văzându-ne și socotind că sânt soții lor, pre carii îi ținea pierduți. Fum strimtorați de sila valurilor și noi lungă vreme a merge cu dânsii. La urmă, rămănem puțin îndărăpt și, fiindcă tăria vântului îi împingea cătră Africa, ne pusem toată puterea, ca cu trasul cărmelor să ieșim la limanul cel de aproape a Siciliei.

Și cu adevărat ajunsem acolo, dară ceaea ce căutam noi nu era mai puțin primeșdios decât armata ce ne pune la fugă. Aflăm la aceste țărniuri ale Siciliei alți troiani, ai grecilor dușmani; acolo domnea bătrânul Acheste ce ieșise din Troia. Nu ajunsem, ca să zic așa, la țărniuri aceia, și lăcuiorii își năluciră că noi sântem sau alte popoare (noroadă) de ale isolei, armate a-i călca, sau streini carii vin să se facă moștenitori locurilor lor. Cu mișcarea cea dintăiu a turbărei lor aprinseră corabiia noastră, junghiară pre toți soții noștri, și nu păstrară fără pre Mentor și pre mine, pentru ca să ne ducă înaintea lui Acheste, spre a auzire de la noi care este cugetul nostru și de unde venim. Ne duseră în cetate cu mănile legate la spate, și moartea noastră nu era părăndată, fără ca să ne facă priveliște la un popor varvar, îndată cum se va ști că sântem greci.

De cât ne arătară lui Acheste, care, ținând a mână schiptru său cel de aur, judeca popoarele și se gătea la o jertvă mare, ne întrebă cu graiu împărătesc din ce țeară sântem și care e pricina drumului nostru. Mentor de loc răspunse cu aceste cuvinte:

– Noi venim de la Esperia (Italia), și locul nașterii noastră nu e departe de acolo –, cu care se feri a spune că noi sântem greci. Ci Acheste, fără de a-l mai asculta, prepunându-ne a fi streini carii își ascund cugetul lor, diede poroncă, ca să ne ducă într-o pădure vecină, unde ca sclavi (robi) să slujim sub îndreptarea acelor ce păzea turma sa. Această soarte noao mi se păru mai grea decât însăș moartea, drept aceeaa strigai:

– O Doamne, mai bine să ne iai viața! Să știi că eu sânt Telemah, fiul înțeleptului Ulise, împăratului Itacei. Eu îmblu preste toate mărire cercând pre tatăl meu. De sânt cercările mele deșerte, și nu pot să mă întorc la țeara mea, nice să fiu scutit de șerbire (slugire), pune capet cursului unei viață, care mi-ar fi nesuferită.

Nu zisei bine aceste cuvinte, și poporul, turburându-se, strigă:

– Să se piarză fiul acelu tiran Ulise, a cui măiestrii au stricat cetatea Troiei!

– O, fiule a lui Ulise, îmi zise Acheste, nu pot să cruț sângele tău la țărâna de atăța troiani, pre carii tatăl tău îi surupă pre țărnișii negrului Cocit (un riu al iadului, după fabulele poeticești). Povățuitoriul tău și tu veți muri.

Atunci un bătrân dintră mulțime svătui pre împăratul ca să ne jertvească pre mormântul lui Anchise.

– Sângele lor, zicea el, va fi plăcut umbrei acelu erou (bărbat vestit). Însuș Enea, când va auzi de o jertvă ca aceasta, se va bucura văzând cât iubești tu pre acela care la toată lumea fu iubit.

Toți lăudară svatul acesta, și nu se socoti alta, fără ca să se îplinească. Acum ne dusease la mormântul lui Anchise. Era acolo înălțate doao altare, pre care sfîntitul foc strălucea la ochii noștri. Ne coronase cu flori, și nici o milă nu ajungea a ne păstra mai mult în viață. Lucru era desnădășduit, când Mentor, cu căutătură lină, rugă pre împăratul ca să poată grăi. Căruia îi zise:

– O Acheste, dacă ticăloasa soarte a tinărului Telemah, care niciodată nu se învoi spre perirea troianilor, nu are putere de a te mișca spre milă, încalete să te pleace folosul tău. Știința carea am de a cunoaște cele venitoare și voia dumnezeilor îmi areată că, înainte de ce vor trece trei zile, vor cădea popoare varvare asupra ta, care, năvălind ca un riu dintru nălțimea munților, vin ca să se verse pre cetatea ta și să prădeaze toată țeara ta. Târziarea e primeșdioasă. Nevoiaște-te a-i lua pre din nainte, întrarmează popoarele tale și curând fă să se aducă întră muri (ziduri), vitele cele scumpe, ce sânt în câmp. De nu se va adeveri prezicerea (prorocia) mea, în voie-ți va fi ca să ne jertvești după trei zile. Iară de e prezicerea mea adevărată, adu-ți aminte că nu tribuie să se lipsească de viață cei ce ne ținură a noastră.

Acheste rămase încremenit de cuvintele care Mentor i le zicea cu o adevărîță niciodată în vrun muritoriu aflată:

– Bine pricep, o streine, zice Acheste, că de au fost dumnezeii strimți a-ți face parte de toate darurile norocului, totuși fură darnici a-ți împărtăși o înțelepciune carea întrece toate norocirile pământeste.

Deci opri și părăndă jertva, și cu mare grijă rândui cele ce era de lipsă spre a răsbate năvălirea cea de Mentor prezisă. De toate părțile nu se vedea fără muieri înfricate și trâmurând, bătrâni iertați și tineri pruncuți, carii, vărsând lacrimi, fugea în cetate. Taurii mugind și oile sbierând, lipsite de grasa pășune, cărduri se înturna și nu se putea afla stauri de ajuns, unde să se așeze sub acoperemânt. Se auzea de toate părțile sunet de oameni golomoziți, carii se împingea unii pre alții, fără de a se putea înțelege. Întru o amestecare ca

aceasta, cel necunoscut se socotea ca prețin al lor, și cei rățăciți nu știa încătrău să-și îndrepte pașii lor. Dară cei mai de frunte ai cetatei, socotindu-se pre sine mai cu pricepere decât alții, avea prepus că Mentor este un înșelătoriu și că mincinoasa sa prezicere nu ochește airea, fără ca să-și prelungească viața.

Înainte de a se plini a treia zi, clocind încă ei prepusuri de aceste, se văzu la coborășul vecinilor munți un nuor de pulbere; puțin după aceea, o mulțime nenumărată de varvari armați. Era aceștea imereii, popoare nedumerite, unite cu națiunile acele care lăcuiesc pre munții Nebrodi și pre culmea Agragas, unde iarna e necurmată și carea zefirii nu o au cumpătat niciodată. Cei ce nu băgară în samă prezicerea lui Mentor pierdură sclavii lor și turmele lor. Monarcul, întorcându-se cătră Mentor, zise:

– Nu vă țin mai mult greci; dușmanii noștri se făcură noao preteni credincioși. Dumnezeii vă trimiseră la noi, ca să ne mântuiți. Atăta îmi făgăduiesc eu de la tăria ta, pre cât de la înțeleptele tale svaturi: nu amăna (întârzia) de a ne întinde ajutoriul tău.

Mentor arată un foc ca acela în ochii săi, care și pre cei mai tari ostași îi spăimănta. Luă a mână pavăza, prinse coiful, o sabie, o lance, puse pre soldații lui Acheste în rând, porni în fruntea lor și înfăță pre dușmani. Acheste, măcar că era fără de frică și inimos, întru scăzuta sa vârstă, nu putu să urmeze după el fără de departe. Eu urmai mai de aproape, ci nu putui ajunge cu dânsul la osteșeasca tărie. Corața (pieptariu de fier) lui se asemăna în bătaie cu egida. Oriunde descărca loviturile sale, cădea dușmanii cu gloata, întocma ca un leu flămând din Numidia, carele, întrând întru o turmă de oi slabe, le spintecă, le sugrumă, și înoată în sângele lor, și păstorii necum să le apere, ci, spăimântându-se, rump fuga, ca să se ascunză dinaintea mâniei lui, așa era Mentor.

Varvarii aceia, ce se amăgise că vor cuprinde cetatea, rămaseră însuși înșelați și bătuți. Sudii (supușii) lui Acheste, îmbărbătându-se de esempru (pilda) și de cuvintele lui Mentor, preste așteptarea lor se văzură întrămați cu o vârtute carea mai nainte socotea că nu e cu puțință a o avea. Cu lancea mea răsturnai pre fiiul împăratului al acelui popor dușman, care, măcar că era de vârsta mea, mă întrecea cu statu, deoarce ei se trăgea de la uriași, ce era de vița ciclopilor. El puțin socotea pre un dușman așa neputincios, cum eram eu, ci fără de a mă spărea de minunata sa tărie, nice de căutătura sa cea sălbatică și de bală, mă răpezii cu lancea și i-o înfipsei în piept, și-l făcui să-i iasă sufletul acel îngânfat și să răverse un riu de sânge negru. Gândi întru căderea sa să mă sdrobească sub greotătea sa. Sunetul răsunătoarelor sale arme făcură ecu (răsunet) până în munți. Mă încărcai de cele ce prădai de la dânsul, și mă înturnai la Acheste. Mentor, sfârșind de a răsi și de a curma pre dușmani, îi dărmă și-i fugări până în pădure.

O întâmplare așa neașteptată fece pre Acheste ca să privească la Mentor ca la o personă înluminată și iubită de dumnezei. Acheste, pentru ca să-și areate mulțemirea cătră noi, ne desvâli primeșdiia întru carea vom cădea, de cumva corabiile lui Enea se vor înturna la Sicilia. Pentru aceea ne diede o corabie, ca fără amănare (întârziare) să ne întoarcem la țeara noastră. Ne încărcă de daruri și ne înțeți a purcede pentru abaterea tuturor nenorocirilor care prevedea că vor să ne ajungă. Însă nu lăsă ca să ne șerbim (slujim) nice cu navarc, nice cu corăbiari de națiunul său, pentru teama ca să nu se pună în primeșdie la limanurile Greciei. Deci ne rândui niște negoțitori, toți fenicii carii, cu negoțitoria, fiind cunoscuți națiunelor a toată lumea, era scutiți de primeșdie, și aceștea trebuia să aducă înapoi corabia la Acheste, după ce ne vor fi trecut în Itaca. Însă dumnezeii, carii rid la svaturile omenești, ne rândui la alte primeșdioase întâmplări.

Cartea 2

Sumeții tiriani trăsesese asupra sa mânia împăratului Sesostre, care domnea preste Egipt, și multe alte țări câștigase cu armele sale. Avuțiile cele cumplite ce la adunase ei cu negoțitoria și tăria cetatei lor cei nebiruită, ce era pre mare, îngânfase inima acestor popoare. Pentru aceea, la darea ce pusese pre dâșii Săsostre la întoarcerea sa de la războaiele cele cu biruință purtate, nu vrură a se supune, ba, ce e mai mult, dăduse mulți ostași fratelui său, carele împlase să-l ucidă la întoarcerea sa în mijlocul publice (de obște) veseliei a unui ospăț mare.

Sesostre mărginându-se spre aceea, ca să depună mândria tirianilor, să împiedece negoțitoria lor pre toate mările, trimise corabiile sale, ca să cerce în toate părțile pre fenicii. O armată egiptească ne întimpină, când munții Siciliei începea a nu ni se mai vedea. Portu (limanu) și pământul părea că se departă de noi și se pierd în nuori. Întru acelaș timp, văzum că corabiile egiptești se apropie, care era întocma ca o cetate înotătoare. Cum le cunoscără fenicii, se nevoiră a se departa, ci fu fără de vreme. Pânzele lor era mai bune decât ale noastre, vântul le părtinea, și cei ce trăgea la cărme era mai mulți decât ai noștri. Sar la noi, ne prind și ne duc prinși în Egipt.

În deșert la arătai că nu sântem fenicii, nice nu vrură să mă asculte. Ne socotea că sântem niscari sclavi (robi), cu de carii fenicii se negoțitorea, și nu avea grijă, fără ca să facă ceva dobândă dintr-o preadă ca aceasta. Văzum, după aceea, apa mării nălbindu-se pentru împreunarea apei Nilului cu dânsa și văzum pământul Egiptului de lângă mare, așa apus ca și marea. După aceea, ajunsem la isola Faros, aproape de cetatea Nus. De acolo trecum pe Nil în sus, până la Menfi.

De ne-ar fi lăsat durerea sclaviei (robiei) noastră sămțirea a toată plăcerea, ochii noștri s-ar fi îmbucurat văzând acel pământ roditoriu al Egiptului, care părea că e o grădină desfătă, cu mulțime de canaluri umezită. De ținteam ochii la cele doao țarmuri, vedeam cetăți preabogate și sate foarte frumos întocmite, pământuri care în tot anul se acoperea cu secerișuri întraurite, fără de a se osteni cândva, șestine pline de vite, lucrători de pământ carii se vedea îngreoiți de greotatea rodurilor ce le da pământul din sinul său, păstori carii se desfăta a face ca să răsune echii de pinprejur cu sunetul cel dulce a fluierilor și al cimpoilor.

– Bine norocit (zicea Mentor) e poporul acela ce e povățuit de un împărat înțelept! Viețuiaște în prisosință, întru fericirea sa iubește pre acela de la carele tot binele îi curge. Așa e, mână el înainte, o Telemahe, că tu tribuie să domnești și să faci mulțemite popoarele tale, dacă dumnezeii te vor face oarecând să moștenești împărăția tatălui tău. Iubește pre sudiții tăi ca pre însuși fiii tăi, fii părtaș dragostei lor și fă ca, având ei bucurie și pace, totdeauna să-și aducă aminte că sânt dători împăratului celui bun pentru darurile cele bogate ce la moștenesc. Împărații carii nu vreu alta, fără să bage frică în oasele sudiților lor și să-i supună pentru ca să-i facă mai ascultători, sânt certare pre neamul omenesc. Cu aceea, că le bagă frică și poftesc ca să se teamă de dâșii, își agonisesc ură de la supușii săi și blăsteme, și, cu dreptul, tribuie mai mult ei să se teamă de supușii lor, decât supușii de dâșii.

Respunsei lui Mentor:

– Bine, ci nu e vorbă de a gândi la adevărurile acele, după care tribuie neștine să împărătească. Itaca nu e mai mult pentru noi, nu vom vedea mai mult nice patria noastră, nice pre Penelope, și tocma să se întoarne Ulise cu semne de biruință la împărăția sa, nu va mai avea mângăiare, ca să mă vează pre mine, și eu mai puțin voiu avea de a-i fi lui ascultătoriu, pentru ca să mă învăț a împărăți în urma lui. Să încetăm de a trăi, iubite al meu Mentore, ne

sânt oprite alte gânduri; așa să sfârșim zilele noastre, dacă dumnezeilor nu le este milă de relele noastre.

Mă înecam de adânci suspinuri întru vorba mea, ci Mentor, care se temea de nenorociri înaintea de a veni ele, când era într-însele, își uita de a se teme de ele.

– Nevrednicule fiu a lui Ulise! Strigă. Ce este aceasta de te dai învins și te supuni nenorocirilor tale? Să știi că tu vei vedea oarecând isola Itaca și pre mumă-ta Penelope! Așa, tu asemenea vei vedea întru strălucirea cea de demult pre acela care până acum îți este necunoscut, pre ne-nvinsul Ulise, vreau să zic, pre carele norocul nu putu să-l învingă și carele, în nenorocirile sale cele cu mult mai mari decât ale tale, te înveță pre tine a nu te desinima. O, de ar ști el, în locurile cele necunoscute unde îl aruncă viforul, că fiul său nu ști urma nice răbdarea, nice bărbăția lui, o cunoștință ca aceasta l-ar împlăna de rușine, l-ar munci mai mult decât toate întâmplările rele, care de lungă vreme le suferă.

De aciia, Mentor îmi arată desfătarea și prisosința de care era plină larga șestină a Eghiptului, unde se număra pân' la doaozeci și doao de mii de cetăți. Însuși se mira de rândul cel frumos ce înflorește acolo, de dreptatea ce se făcea în partea săracului asupra bogatului, de creșterea cea cu de-adins a pruncilor, carii în anii lor cei tineri era obicinuiți a fi ascultători și a se osteni, a fi trezi și dați spre măiestrii sau spre științe, cu de-adins a păzi toate ceremoniile religiei (legei), a fi nesocotitori de binele privat (al său), a dori cinstea, a fi cu credință cătră oameni și cu frică cătră dumnezei, carea fieștecă tată picura întru inimile fiilor săi. El nu se ostenea a privi la o rânduială așa frumoasă:

– Fericit, adeseori îmi adoia, poporul acela care de un împărat înțelept este povățuit, ci cu mult e mai fericit împăratul acela, care e pricina fericirii supușilor săi și care în virtutea sa află fericirea sa! Trage cătră sine pre oameni cu dragostea, carea e legătură de mii de ori mai nedeslegată decât legătura cea cu frica. Nu numai ascultă supușii de unul ca acesta, ci și iubesc a asculta de dânsul. El stăpânește inimile toate, și fieștecă, în loc de a se trage de cătră dânsul, să teme să nu-l piarză, și, pentru ca să-l poată ținea, bucuros și-ar da și viața.

Socotii cu de-adinsul ceaea ce-mi zicea Mentor, și, după cum îmi grăia acest înțelept pretin, sămțeam că se înnoiaște întru adâncul inimei mele bărbăția. Cum ajunsem la Menfi, cetate de mare cuviință și plină de averi, îndată presidentul (înainte șezătoriul) rândui ca să ne ducă pân' la Tebe, unde să fim arătați înaintea împăratului Săsostre, căci că el însuș voia să ispitească lucrurile, fiind nu puțin năspit asupra tirianilor. Deci de nou trecum Nilu, până ajunsem la vestita Tebe, cea cu o sută de porți, unde acest mare monarc ședea. Cetatea aceea ni se păru de minunată lărgime și mai poporată decât toate cele florite cetăți ale Greciei. Rânduiala e acolo deplinită și e de mirat atât întru însușirea ulițelor, în cursul apelor, întru îndămânarea scăldătorilor, în cultura (lucrarea) măiestriilor, precum și în publica liniște. Piațurile sânt înfrumșetate cu fântâni și cu obeliști (niște stâlpi minunați). Besericile sânt de marmure, și de o întocmire fără mândrie, dară maiestoașă. Singur palățiul împărătesc e ca o cetate mare; aci nu se văd fără colone de marmure, piramide și obeliști, statuie urieșești și scule de aur și de argint întreg.

Cei ce ne-au fost dus spuseră împăratului că pre noi ne-au aflat într-o corabie de a feniciilor. Da el audienție în toate zilele, la unele ceasuri anume, în care primea pre oricare din supușii săi, care avea să-i areate vro plânsoare sau să-i dea svat. Nu-i era greu nice de unul, nice nu nesocotea pre oarecare, și nu credea că pentru alta ține schiptru a mână, fără ca să fie făcătoriu de bine cătră sudiții săi, carii așa îi era de iubiți, precum însuși fiii săi. După aceea primea pre cei streini cu toată dragostea și voia să-i vează, socotind că totdeauna se

înveată ceva de folos, înștiințându-se despre datinile și modele popoarelor celor de departe. Această curiositate (sburdare de a ști) a împăratului fece ca să fim arătați înaintea lui. El ședea pe un tron de os de elefant, ținând a mână un schiptru de aur; era acum vechiu de zile, dară drăgălaș, plin de blândețe și de gravitate (bărbătească purtare). În toate zilele judeca popoarele cu o răbdare și cu o înțelepție ca aceea, căt toți se mira de dânsul fără lingușire. După ce se ostenea toată zioa spre îndreptarea lucrurilor și ca să facă tuturor dreptate deplin, seara își petrecea ascultând oameni învățați sau zăbovind-se cu oameni de omenie și buni, carii nu lipsea bine a-i aleage, înainte de a se împreteni cu dânsii. Nu i se putea împuta alta, căt se atinge de înțelepția sa, fără că au ținut preamăreț triumf (pompă de biruință) asupra potenților (stăpânitorilor) celor de dânsul supuși și biruiți și că s-au prea împretenit cu unul dintră supușii săi și s-au încrezut lui, precum îndată vei vedea.

El, căt mă văzu, îl lovi milă de tinerețele mele și de necasul meu. Mă întrebă de numele meu și de patria mea, noi ne minunăm de înțelepciunea cu care grăia. Eu îi răspunsei:

– O, mare împărate, știu că nu ești neștiutoriu de încungiurarea Troiei, care ținū zece ani necurmați, și de suruparea ei, carea în multă vărsare de sânge stătu la toată Grecia. Ulise, tatăl meu, fu unul din cei mai de căpetenie împărați, carii stricară cetatea aceea. Îmblă el rătăcind pre lărgimea mărilor, fără de a putea afla isola Itacei, carea e împărăția sa. Eu îl cerc, și o nenorocire nu mai de jos decât a sa mă lăsă ca să fiu prigionier (prins). Dă-mă înapoi iubitului meu tată și patriei mele. Atunci dumnezeii cu multă îndurare să te norocească și să te apere și pre tine, și pre fiii tăi, făcându-i să guste bucuria de a trăi sub domnia unui părinte așa bun.

Sesostre nu înceta a căuta spre mine cu milă, însă, vrând a se încredința de aceea ce i-am fost spus, ne trimise la unul dintră oficialii săi, căruia i se poronci ca să cerceteze dintru aceia carii prinsese corabia noastră de sântem noi întrū adevăr greci au doară fenicii.

– De se va ști că sânt fenicii, zise împăratul, vor fi îndoit pedepsiți, nu numai că sânt dușmanii noștri, ci mult mai mult, căci au vrut să ne înșeale cu mincinoase cuvinte. Iară, dinprotivă, de vor fi greci, voi face ca să fie cuprinși cu omenie și să se ducă cu o corabie de ale mele la țeara lor, deoarce eu iubesc Grecia: unii dintră eghipteni dieră acolo legile; destul îmi este de cunoscută virtutea lui Hercule, mărirea lui Achile până pe aici întră noi s-au întins, și despre isteția nenorocitului Ulise mă minunez la ceale ce mi s-au spus. Una e dorirea mea, ca să dau ajutoriu virtutei cei năpăstuită și nefericită.

Împărătescul ministru, care fu îndătorat a descurca cauza (pricina) noastră, avea un suflet așa de spurcat și viclean, pre căt a lui Sesostre era boieresc și drept. Acest se chiema Metofe. El ne făcu multe întrebări, pentru ca să vează oare pute-ne-va prinde în ceva. Și pricepând că Mentor răspunde mai cu înțeleciune decât mine, căută cu ură asupra lui și cu prepus, fiindcă cei răi se întărită asupra celor buni. Ne despărți de cătrăolaltă, și din oara aceea nu mai putui ști ce s-au întâmplat lui Mentor. O despărțire ca aceasta fu pentru mine o lovitură cumplită. Metofe tot nădășduia că, fiind noi singurateci întrebați, ne va putea face ca să grăim lucruri în sine contrazitoare (împrotivitoare). Preste toate, socotea că mă va întuneca cu lingarițele sale făgăduințe și mă va face să spun ceaea ce Mentor poate au tănuit. La urmă, nu cerca curat să știe adevărul, ci vrea să afle ceva steamăt, ca să poată arăta împăratului că sântem fenicii, pentru ca să ajungem a fi sclavii săi. Întrū adevăr, cu toată nevinovăția noastră și cu toată înțelepciunea împăratului, află modru de a-l înșela. O, vai, la câte sânt supuși stăpânitorii! Însuși înțelepții de multe ori rămân înșelați. Amăgitorii și cei ce cearcă numai binele său stau împrejurul lor. Cei buni se departă, pentru că nu sânt nice zăhăitori, nice lingareți; cei buni așteaptă ca să fie cercați, și principii mai că nu-i știu afla.

Iară cei făr' de rușine sânt îndrăsneți și vicleni, sprinteni spre a se vără și a-și câștiga de bine voirea, isteți la fățarie, gata a face toate împotriva cinstei sale și asupra cunoștinței sufletului său, pentru ca să facă destul poftelor aceluia ce împărătește. O, ce stăpânitoriu ticălos e acela care e supus la marghioliile celor fărădelege! Acela e prăpădit, de nu va alunga de lângă sine lingușirea și de se va înstreina de aceia carii fără frică spun adevărul. Iată cugetele ce mi se învărtea prin cap în mijlocul ticăloșiilor mele și-mi aduceam aminte de toate câte Mentor era obicinuit a zice. Întră aceste, Metofe mă petrecu împreună cu sclavii săi către munții pustiei Oasis, ca cu dâșii să pasc turmele cele mari ale lui.

Calipso aci curmă vorba lui Telemah, zicându-i:

– Ce feceși dară tu atunci, care în Sicilia mai bucuros erai să mori, decât să trăiești șerbind?

Telemah răspunse:

– Nefericirea mea de ce, de ce mai creștea, și nici acea ticăloasă mângăiere nu-mi rămase, ca să mă plec a schimba robii cu moartea. Fui silit a fi sclav și de a sorbi, ca să zic așa, toate asprimile soartei. Nu-mi rămănea mai mult nici o nădeșde, și cu mult mai puțin îmi era slobod a deschide gura, ca să mă rog de slobozire. Mentor, după aceea, m-au științat că el fu vândut la niște etiopeni, carii-l duseseră în Etiopia.

Pre mine soartea mea mă duse în pustietăți înfricoșate. Aici se vede pre șestine năsip fierbinte, și pre vărvul munților se vede încă neao, carea niciodată nu se topește și carea aduce o iarnă necurmată, și pășunea, carea e spre hrana turmelor, nu se află fără numai pintră răpe; pre la mijlocul coastei munților acestor răpoși sânt văi așa de adânci, la care cu anevoie ajung razele soarelui.

În pustia aceea alții nu lăcuia, fără păstori, carii cu prostia nu se desclinea de înșă țeară. Aci petreceam nopțile tânguind nenorocirea mea, și zilele îmblând după o turmă de oi, pentru ca să mă feresc de cumplita mănie a celui mai mare sclav, care, nădășduind că va dobândi libertatea (slobozirea), totdeauna părea pre ceialalți, pentru ca dintru aceea să cunoască stăpânul răvna sa și nevoița spre folosul său. Numele acestui sclav era Butis. Într-o întâmplare ca aceea tribuiam să mă concinesc. Într-o zi, apăsându-mă supărarea, uitai de turmă și mă culcai pe iarbă aproape de o cavernă (gaură), unde îmi așteptam moartea, nemaiputând purta sarcina necasurilor mele. Întru acea stare fiind, văzui că tot muntele se cutrămură, brazii părea că se coboară dintru înălțimea muntelui, vânturile nu mai sufla. Puțin după aceea auzii un glas mugind, care vinea din cavernă, zicând aceste cuvinte:

– Fiiule al înțeleptului Ulise, e de lipsă ca tu cu răbdarea să ajungi a fi mare ca dânsul. Principii carii necurmat sânt fericiți nu sânt vrednici a fi fericiți; moliciunea îi strică pre ei, mândria îi înalță și le întunecă mintea. Ferice de tine, de vei învinge nenorocirile tale și de-ți vei aduce aminte pururea de dânsule! Tu iarăș vei vedea patria ta, și vestea ta se va înălța până la stele. Când vei domni preste alții, adu-ți aminte de neputința ta cea trecută, de sărăcia și de pațina ce ai suferit ca și dâșii; să binevoiești a-i ajuta, să iubești poporul tău, să procleștești lingușirea, să știi că mărirea ta va crește, după cum vei fi cumpătat și inimos întru învingerea patimilor tale. Aceste cuvinte dumnezeiești înțară întru adâncul inimei mele, aceste făcură să-mi răsără bucuria și bărbăția. Nu sâmtii mai mult acea fricoșare care înghiiată sângele în vine, când se arată muritorilor dumnezeii. Mă sculai liniștit și, ingenunchind cu mâinile rădicate spre ceriu, mă închinai Minervei, de la carea socotii că au venit cuvintele aceste. În pripă mă văzui cu totul înnoit, înțelepciunea lumina sufletul meu și sâmtam întru mine o dulce tărie, de a ținea în frănu toate patimile mele și de a pune stăgilă

năvălirei tineretelor mele. Începui a fi iubit tuturor păstorilor pustiei. Dulceața mea, sânguința mea, pre urmă, împlânzirea pe crânceul Butis, care poroncea la ceilalți sclavi și care dintru-ntăiu începuse a mă năcăji.

Pentru ca mai pre ușor să pot suferi neplăcuta sclavie (robie) și pustia, îmi câștigai cărți, ca, fiind eu mâncat de urât pentru lipsa învățătorei, aceste să-mi poată hrăni și îndrepta duhul. Fericiți sânt, ziceam, aceia carii, alungând de la sine nedumeritele desmerdări, sânt mulțamiți cu o viață nevinovată! Fericiți cei ce zăbovesc întru învățătură, și cu științele au plăcere a-și întrăma duhul său! Ori în ce loc, unde îi va arunca dușmana Fortună (norocu), pururea au lângă sine cu ce să-și petreacă, și urâtul, care pre alții întru prisosința desfătărilor îi topește, celor ce se dau spre cetire le este necunoscut. Ferice de aceia căroră le place a ceti și nu sânt, ca mine, lipsiți de cetire. Când cu aceste cugete era cuprins duhul mieu, mă băgai într-o pădure umbroasă, unde curând ochii un bătrân care ținea o carte a mână.

Bătrânul acesta deasupra fruntei era pleșug și cam sbârcit, îi spânzura o barbă albă pân' în brâu, era de un stat înalt, maiestos, încă era vioiu și rumen în față, ochii săi, vioi și pătrunzători, glasul său, răsunătoriu, și cuvintele sale, fără măiestrie și drăgălașe. De când sânt n-am văzut un bătrân așa cinstit. Numele lui era Termosiri, și era preot a lui Apolo, slujitoriu într-o besearică de marmure, carea era de împărății Eghiptului închinată aceștei dumnezeire întru acea pădure. Cartea care o ținea a mână era de cântece întru cinstea dumnezeilor. Mă întâmpină pretenește, petrecum cu prietenie împreună. Așa de bine spunea lucrurile cele trecute, cât, cine le auzea, părea că le vede cu ochii. Le spunea pe scurt, și nu mă mai săturam de vorba lui. Prevedea cele venitoare cu adânca sa înțelepciune, carea-l făcea să cunoască oamenii și cine de ce este harnic. Măcar că era dăruit cu atâta înțelepție, totuș era vesel, curtenitoriu, și cele mai vesele tinerete nu sânt așa drăgălașe, cum era el întru acea vârstă învechită, și iubea tinerii carii era cu lesnire la învățătură și căroră le plăcea virtutea.

Curând mă iubi și-mi dăruî vro câteva cărți cu care să mă mângăiu. El mă numea fiul său, și eu spre răsplătire de multe ori îi dam nume de tată și-i ziceam:

– Dumnezeii carii mi-au luat pre Mentor, fiindu-le milă de mine, în tine mi-au dat alt razim. Acest om ce era asemenea lui Orfeu sau lui Lin, cu bună samă, era înșuflat de dumnezei. Îmi procitea stihurile (viersurile) cele de dânsul alcătuite și-mi da cele de unii vestiți poete, ce fură de muse pârținiți, întocmite. Când era învăscut cu haina sa cea lungă și minunat de albă și prindea a zice cu lira sa cea de os de elefant, tigrii, urșii și leii se apropiia de dânsul, se împlânzea pre lângă dânsul și-i lingea picioarele. Satirii părăsea pădurile și vinea a juca împrejurul lui, însăși plantele părea că sânt sămțitoare, și ai fi gândit că stâncile cele de piază, mișcându-se de învătările sinfoniilor sale celor dulci și a cântărilor sale, se vor coboră dintru înălțimea munților. Melodiile sale nu sta întru alta, fără în lauda mărimii dumnezeilor, a virtutei eroilor și a istăției oamenilor acelora carii mai mult prețuiesc mărirea decât desfătările.

Era obicinuit de multe ori a-mi zice că tribuie să fiu cu voie bună și că dumnezeii nu vor părăsi nice pre Ulise, nice pre fiul său. La urmă, mă îndemnă că, precum fece Apolo, așa și eu tribuie să învăț pre păstori a se da spre învățătură:

– Apolo, zicea el, întărătându-se asupra lui Joe, pentru că turbura ceriul cu fulgerile sale în cele mai frumoase zile, vru să isbândească asupra ciclopilor carii iesca fulgerile, străpungându-i cu săgețile sale. Îndată muntele Etna puse capet răsugărei turburatei sale văpaie, nice nu se auziră mai mult cumplitele lovituri ale maiurilor (ciocanelor), care, bătând pe încudă (ileu), făcea să bomboneaze ceale mai dedesubt ale pământului și adâncurile mării. Fierul și arama, nelucrându-se mai mult de ciclopi, începea a se împlea de rugină. Turbatul de

vulcan, ieșind din cuptoriul său, măcar că e schiop, cu pripă se suie cătră Olimp și, curând sudorile pre dânsul și plin de pulbere, cu mânie se plânse înaintea dumnezeilor. Joe, mâniindu-se asupra lui Apollo, îl scoase din ceriu și-l aruncă pre pământ. Măcar că carul său era lipsit de cochier (cociș), totuș de sineș făcea cursul său cel de rând, ca să dea oamenilor zilele și nopțile, cu întocmită schimbare a timpurilor. Apollo, nefiind mai mult înfrumșetăt cu strălucirea razelor sale, fu strimtorat a se face păstoriu și a paște turmele împăratului Admete. El zicea cu flauta, și toți ceialalți păstori se aduna la umbra ulmilor ce era aproape de marginea unui limpede isvor, ca să auză cântecele sale. Pân-atunci mănase o viață negrijită și sălbatică, nu știa alta, fără să păzească turmele lor, să le tunză, să le mulgă și să facă caș, și tot câmpul putea să se zică că este o pustie înfricoșată.

Deci Apollo învătă pre toți păstorii măiestriile care putea să facă plăcută starea lor. Lăuda cu dulci cântări primăveara cea încoronată cu flori, răsfugările sale cele bine mirositoare și verdeața cu carea e învăscută. După aceea răsfirea desfătarea nopților celor de veară, în care blânzii vântuți răcoresc pre oameni și umezeala cea de roao, carea adapă pământul. Adăogea la dulcile sale cântări rodurile ceale întraurite, cu care toamna răsplătește ostenelele lucrătorilor de pământ, și răpaosul cu care glumitoarele tinerețe se desfată iarna, săltând împrejurul focului. Descria pre urmă umbroasele păduri care împlu munții și găvănoasele văi, unde limpezi păraute, cu mii de întorsături, pare că se joacă în rizătoarele șesuri. Întru acesta chip deșteptă pre păstori a cunoaște desfătăciunea vieții cei de câmp, când și neștine gusta dintru aceea ce nevinovata natură cuprinde în sine ce e mai plăcut pre lume. În scurtă vreme, păstorii cu cimpoile se socotea pre sine mai norociți decât împărații, și colibile lor le aduseră cea mulțime de curate desfătări, care sânt depărtate de întrauritele palațuri. Voia bună, risurile, glumele urma pretutindine după nevinovatele păstorite. Veseliile era necurmte: nu se auzea alta, fără piscuiturile paserilor sau desfătata suflare a zefirilor, care se juca pintră frunzele și pintră ramurile arborilor, sau murmurirea unei apă limpede care se prăvălea de pe vro răpă, sau și cântecele care musele îi învăța pre următorii lui Apollo păstori. Această dumnezeire îi învăța a dobândi darul cel pentru curs pus, a ucide cu săgețile cerbii și căprioarele. Însuși dumnezeii pismuiră păstorilor, și acest feliu de viață li se păru lor mai plăcut decât însa mărire, carea ei o moștenesc. Pentru aceea, chieamară pre Apollo înapoi în Olimp.

Dintru aceste, fiule, fiindcă aceeaș este acum soarta ta cu a lui Apollo, tribuie să te înveți. Lucră acest pământ nelucrat, fă, ca și el, să înflorească pustia! Înveată pre toți păstorii aceștea și-i deșteaptă a sămți dulceața cântărei! Îmblânzește inimile cele sălbatice, areată-le lor drăgălașa virtute, fă-i să priceapă câtă desfătare este a gusta în pustie petrecerile acele de care nici un lucru pre lume nu-i poate lipsi pre păstori. Veni-va acel timp, fiule, veni, în care muncitoarele griji și supărările de care sânt împresurați împărații, în tron fiind, te vor face a tângui că te-ai lipsit de viața cea păstorească.

Aceste grăind Termosiri, îmi dăruie o flaută așa desfătată, cât făcea să răsune munții, și curând răsunsetul atrase cătră mine pre toți vecinii păstori. Viersul meu făcea o armonie dumnezeiască. Mă sămții mișcat și ca tras, boldit a cânta plăcutele alsăuiri cu care natura au dăruit câmpul. Zilele întregi și o parte de a nopților treceam cântând împreună. Toți păstorii, neaducându-și aminte de colibile lor și de turmele lor, era afară de sine și neclătiți împrejurul meu, când îi învățam; pustietățile acele nu se părea mai mult pustii, ci că toate lucrurile aici rid și suflă dulceață, blândețele lăcuiitorilor părea că îmbucură pământul.

Noi ne adunam de multe ori ca să aducem jertvă în besearica aceea a lui Apolo, în care Termosiri era preot. Păstorii mergea coronați cu laur spre cinstea dumnezeului aceluia. Păstorile încă mergea jucând, având tămplile cinse cu flori și ducând pre capul lor corfe, unde era sfințitele daruri. După jertvă făceam un ospăț câmpenesc; bucatele noastre cele mai cu gust era lapte de caprele noastre și de oile noastre, care noi înșine îl mulgeam, și poame de curând cu mânilor noastre culese, bunăoară, dafine, smochine și struguri. Scaunele noastre era pământul acoperit cu ierburi înflorite. Arburii încărcăți de frunze și de ramuri ne făcea o răcoare foarte plăcută, carea nu o ar fi făcut labirintii cei întrauriți a oricărui palatium împărătesc.

Însă ceia ce preste toate mă fece mai strălucit întră păstorii noștri fu că, odată, un leu flămând sări asupra turmei mele și începea acum a face o pierzare cumplită. Eu nu aveam a mână alta, fără măciuca cea păcurărească, cu toate aceaste îl întâmpinai fără frică. Leul își străflocă perii, arată dinții cei ascuțiți și brâncile sale, căscând o gură uscată și înfocată, ochii lui era crunți și înflăcărați, și cu a sa lungă coadă își bătea șoldurile amândoa. Îl prăvălii la picioarele mele, și cămeșea mea cea de zale, cu carea eram întărit după obiceiul păstorilor eghipteni, îl împiedică ca să nu mă spintece. De trei ori îl așternui la pământ și de trei ori se sculă; răgiturile ce le slobozea se auzea preste toate pădurile. La urmă-l sugrumai cu mânilor mele, și păstorii, văzându-mă că l-am învins, steteră de mine, ca să mă îmbrac cu piialea aceștei înfricoșată fiară.

Vestea faptei aceștea și a schimbărei cei frumoasă a tuturor păstorilor noștri se lăți preste tot Eghiptul și ajunse și la urechile lui Sesostre. Îi spuseră că unul din cei doi prigionieri (prinși), carii se credea a fi fenicii, au adus veacul cel de aur în pustietățile acele, ca să zic așa, nelăcuite. Vru ca să mă vează, pentru că iubea musele, și toate cele ce pot învăța pre oameni îi cădea la inima sa cea mare. Mă văzu, mă ascultă cu gust și oblici că Metofe l-au fost înșelat pentru lăcomiia. Îl osândi ca să fie la prinsoare până la moarte, despoindu-l de toate averile, ce cu nedrept le câștigase.

– O, că nefericit lucru este, zicea el, a domni preste alții! De multe ori nu poate stăpânitorul cu ochii săi să vează adevărul. Este încungiuat de persone care împiedecă apropiarea de dânsul. Fieștecare îmblă să-l înșele, fieștecare, sub steamăt de răvnă, ascunde iubirea sa de stăpânie. Se preface a iubi pre împăratul, și întră adevăr nu se iubesc fără avuțiile, care să le dea el. Dragostea așa e de puțină, cât, ca să-și agonisască părtinirea lui, el rămâne amăgit și dușmănit.

Din vremea aceea, Sesostre se purtă cu mine ca un prebun pretin și mărgini de a mă trimite în Itaca cu niște corabii de ale sale și ostași, ca să scape pre Penelope de greotătea ce îi făcea iubitorii. Oastea acum era pusă în rânduială, și așa noi nu cugetam alta, decât să ne suim în corabii. Mare mirare-mi era, socotind loviturile norocului care întră o cirtă rădica pre cei ce mai nainte i-au fost umilit.

O sperință (ispită) ca aceasta mă făcea a nădășdui că Ulise, după lungi, rele întâmplări, la urmă, va putea pune piciorul întră împărăția sa. Și aceea gândeam întră mine însumi, că voiu putea iarăș să văz pe Mentor, măcar că fu dus în cele mai necunoscute locuri ale Etiopiei. În vremea întră carea întârziiai a purcede pentru ca să oblicesc ceva despre Mentor, Sesostre, fiind acum însărcinat de ani, cu pripa muri, și moartea sa de nouă mă puse la năcas și strămoare.

Eghiptul se văzu nemăngăiat pentru pierderea sa. Fieștecare familie credea că și-au pierdut cel mai bun pretin, razimul său și părintele său. Bătrânii, rădicându-și mânilor spre ceriu, striga:

– Niciodată n-au avut Egiptul împărat așa bun, și nici nu va putea căpăta asemenea niciodată. O dumnezeilor! Au să nu ni-l fi făcut noao muritorilor cunoscut, au să ni-l fi ținut pururea! La ce să mai trăim, dacă au murit Sesostre?

Tinerii zicea:

– Nădeșdea Egiptului este sfârșită! Părinții noștri fură fericiți petrecându-și viața sub stăpânirea unui monarc așa bun. Noi nu l-am cunoscut, fără ca mai simțită să ne fie pierderea sa. Casnicii lui era cufundați zioa, noaptea întru plângere. În vremea a patruzeci de zile, în care s-au ținut cinstea petrecaniei împărătești, din părțile cele mai de departe curea mulțime nenumărată de persoane, ca să poată încă o dată vedea trupul răposatului Sesostre, fieștecare voia să țină icoana lui, și mulți voia ca să fie împreună cu dânsul îngropați.

Ceaea ce adaoșe încă neplăcerea căci l-au pierdut fu că fiul său Bocoris nu era nice omenos cu streinii, nice aplecat la științe, nice de bine voitoriu cătră oamenii cei cu virtute, și cu mult mai puțin iubitoriu de mărire. Mărimea tatălui său acășunase a-l face cu totul nevrednic de a împărăți. Era crescut întru desmierdare și în sălbatică sumeție. Nu prețuia pre oameni, nălucindu-și că nu sânt zidiți fără pentru dânsul și că el este de o fire nu asemenea cu a lor. Nu căuta alta, fără ca să-și împlinească voile sale: să răsipească vistieriile cele mari care tatăl său cu multă grijă le cruțase, să pună în neodihnă popoarele și să sugă sângele celor ticăloși. Nu gândea pre urmă fără ca să asculte svaturile tinerilor celor lingareți și nesămțiți, de carii era încungiurat, și pre toți bătrânii cei înțelepți, carii fusese cei mai de aproape ai tatălui său încrezuți, îi urgisea. Era un monstru (arătătură), și nu împărat.

Tot Egiptul se sămțea îngreoiat și, măcar că numele lui Sesostre, cel așa iubit eghiptenilor, îi făcea ca să sufere stăpânirea fiului său cea apusă și crâncină, totuș fiul alerga cât putea spre perirea sa, și un princip așa nevrednic de tron și de coroană cu neputință era ca în lungă vreme să poată împărăți.

Îmi fu oprit de a nădășdui ca să mă mai întorc în Itaca. Fui închis într-un turn la buza (țarmurele) mării, puțin depărtată de pelusa unde ne-am fi pus pe corabie, de n-ar fi încetat a trăi drăgălașul Sesostre. Metofe avu isteție de a ieși din prinsoare și de a se așeza iarăși ca mai nainte în curtea noului împărat. El fu cauza (pricina) ca să fiu închis în turnul acela, ca să ia isbândă pentru ticăloșia cea pentru mine lui pricinuită. Eu petreceam acolo zilele și noptile în cea mai mare melanconie. Toate prezicerile care mi le făcuse Termosiri și toate lucrurile ceale de mine auzite în cavernă mai mult nu mi se vedea fără visuri, atâta era de amară durerea în carea mă aflam cufundat. Vedeam învăluitele unde care vinea până se lovea tocma de marginea turnului întru care eram închis. De multe ori cugetele mele mă făcea a socoti corăbiile acele care era învăluite de vifor și primeșdiia în care era să cază, ca să se înfrângă de stânca cea de piază pre carea era făcut turnul. Departe fiind de a-m fi milă de ticăloșii aceia, carii era gata de a se prăpădi prin sfărmașia corabiei, le pismuiam soarta lor. Acum, ziceam întru mine, au vor sfârși mișelătățile vieții lor, au vor ajunge la țeara lor. Ci o, vai! că eu nu pot să nădășduiesc nice una, nice alta.

Când mă răvârsam eu întru nefolositoare tânguiri, văzui multe arbori de corăbii (catartice), ca și o pădure. Marea era acoperită de pânze ce le îmfia vântul. Apa aspuma sub nenumărate cărme. Auzeam de toate părțile strigări amestecate; văzui la țarmuri o parte de eghipteni spăimântați, carii se priea a prinde arme, iară alții părea că merg cu curtenire înaintea armatei aceia, carea sosea. Puțin după aceea cunoscu că corăbiile acele streine sânt unele din Fenicia, și altele din Cipru, deoarece ticăloșiile mele începea a mă face cunosătoriu în materia navigației (a îmblărei cu corabiia pre mare). Eghiptenii mi se văzură

a fi întră sine împărăchiați; nu avui nici o îndoială de a mă încredința că nebunul Bocoris cu trebile sale cele tirane au acășunat răscoală întră sudiții săi și au ațîțat o răsmiriță civilă (dinlontru). Dintru înălțimea turnului aceluia fui privitoriu de o bătaie cruntă. Eghiptenii, carii poftise pe streini spre ajutoriu lor, după ce cu omenie le-au părținit a ieși la liman, căzură asupra celorlalți eghipteni, carii avea povățuitoriu pre împăratul cel nou. Vedeam că acest princip îmbărbăta pre ai săi cu esempru său. Sămăna el cu Marț: păraie de sânge curea pin prejurul lui, roatele carului său toate era stropite de închiegat, spumat și negru sânge, cu anevoie putea ele să meargă preste mulțimea trupurilor celor moarte.

Acest tinăr monarc, bine făcut, tare și de o căutătură măreață și sălbatică, arăta în ochii săi mânia cea turbată și desnădășduirea. Sămăna cu un cal frumos care nu suferă frânul, îndrăsnirea sa îl ducea la primeșdie, și tăria sa nu era cumpătată cu înțelepția. Nu știa să vindece greșelele sale, nici să poroncească cu deplinire, nici să prevează relele care i se apropiia, nice să cruțe persoanele care îi era mai de mare lipsă. Aceasta nu vinea din lipsa talantului, isteția sa era potrivită bărbăției sale, ci nu-l învățase până aci nici o fortună nestatornică și rea. Învățătorii săi i-au fost stricat și înveninat firea sa cea frumoasă cu lingușirile, era beat de puterea sa și de părținitoarea soarte. El credea că toate tribuie să se lase după necumpătatele sale pofte, pentru aceea cea mai mică împotrivire îl făcea să se aprinză de mânie. Când își ieșea din fire, nu grăia nici un cuvânt, mândria sa cea turbată-l prefăcea în fiară sălbatică; bunătatea sa cea firescă și judecata sa cea dreaptă cât zici îl părăsea. Șerbii săi cei mai credincioși tribuia să rumpă fuga, mai mult nu iubea, fără pre aceia carii știa să îmble după plecările sale. Drept aceea, totdeauna, de acele se apuca, care era în coantră folosului său, și îndătora pre oamenii cei buni, ca să urască povățuirea sa cea nebună. Multă vreme fu ajutorat de tăria sa asupra mulțimei dușmanilor săi, ci mai pre urmă fu biruit. Eu îl văzui ticăițește perind, fiind cu o lance fenicească pătruns în piept; scăpă frânul de a mână și, îmburdându-se din carul său, căzu întră picioarele cailor. Un soldat din isola Ciprului îi tăie capul și, apucându-l de păr, îl arată ca în triumf la toată biruitoarea oaste.

Până unde voiu trăi, niceodată nu voiu uita că am văzut acel cap tăiat tot închiegat în sânge, lumina ochilor săi stinsă și închisă, acea față galbenă și fără de chip, acea gură puțin deschisă, carea părea că vrea să sfârșească cuvintele ce le începuse, acea măreață și amenințătoare căutătură, carea nice însăș moartea nu putuse să o șteargă. În tot costul meu, icoana sa îmi va fi față, și, de cumva vor binevoi dumnezeii ca să împărătesc, nu-mi va ieși din minte, după un esempru așa trist, că un împărat nu e vrednic de a poronci, și întră împărăția sa nu e fericit, fără după măsura carea-l supune minții cei bună. O, ce mișelie, pentru un om ce este ales ca să câștige fericirea cea de obște, și el apoi să nu fie stăpân la atăta oameni, fără ca să-i facă nefericiți!

Cartea 3

Calipso plină de mirare asculta aceste cuvinte înțelepte. Ceea ce mai multă plăcere îi aducea era că vedea cum Telemah spune toate cele ce greșise el prin nebuniia tinerețelor și cu neascultarea de svaturile cele folositoare ale înțeleptului Mentor. Vedea ea întră acest tinăr o boierie și o minunată mărimă, carele întră acea vreme, când se făcea pre sine însuș vinovat, arăta că cu nesocotirea sa s-au învățat ca de aci înainte să ia sama, să fie înțelept și cu cumpăt.

– Mână înainte, îi zise, iubite al meu Telemah, foarte doresc a ști cum ai ieșit din Egipt și unde ai aflat pe înțeleptul Mentor, pentru a cui pierdere cu drept te-ai amărat.

Telemah, luând iarăș firul vorbei sale, așa urmă:

– Eghiptenii cei mai cu virtute și mai credincioși împăratului său, fiind la număr cu mult mai puțini, văzându-l stins, fură îndatorați a nu mai sta în coantră puterii celorlalți. Fu înălțat la tron alt sovran (stăpânitoriu), cu numele Termutis, și fenicii, împreună cu oastea cea din isola Ciprului, se traseră înapoi, după ce au făcut legătură cu împăratul cel nou. Acesta iertă și slobozi pre toți prigionierii (prinșii) fenicii, și eu fui numărat întră dânșii. Mă scoaseră din turn, mă băgai în corabie cu ceialalți, și nădeșdea începu a străluci în cele mai dinlontru ale inimii mele.

Un vânt pârtnitoriu înfla acum pânzele noastre, cărmașii despica spumatele unde, larga mare era plină de corabii, corăbiarii striga de bucurie, țarmurii eghiptești se depărta de noi, dealurile și munții se apunea încet, încet. De aci înainte nu vedeam alta, fără ceriul și apa. Când soarele, răsărind, părea că din mare face să iasă scănteosul său foc, razele sale întraurea nălțimea munților, care încă puțin se vedea în orizont, și ceriul tot colorat (înfațit) de o umbroasă meriială ne făcea a nădășdui o navigație norocoasă.

Măcar că eu eram slobozit cu nume de feniciu, totuș nice unul dintră fenicii carii se afla cu mine nu mă cunoștea. Narval, mai-marele corabiei întru carea eram, mă întrăbă de nume și de patria mea.

– Din care cetate a Fenicieii ești tu? – îmi zise.

– Eu nu sânt din Fenicia, îi răspunsei, ci eghiptenii mă prinseră pe mare dintr-o corabie fenicească. Fui sclav în Egipt, ca când aș fi un feniciu, și sub acest nume, care-l suferii lungă vreme, mi se diede slobozirea.

– De unde dară te tragi tu? – adaose Narval.

Atunci eu așa îi cuvântai:

– Eu sânt Telemah, fiul lui Ulise, împăratului Itacei în Grecia. Tatăl meu se făcu vestit mai presus de toți împărații aceia carii încungiurară cetatea Troia, ci dumnezeii nu-i diederă a mai vedea patria sa. Eu am îmblat cercându-l prin multe țări, soarta mea alungă ca și pre dânsul. Tu vezi un ticălos, care alte nu are la inimă, fără ca să i se întâmple norocu de a se mai vedea întră ai săi și de a îmbrătoșa pre tatăl său.

Narval, mirându-se, privea la mine și i se păru că descopere în mine un nu știu ce deosebit, carea vine de la cerești faceri de bine și carea, de rând, nu se vede în ceialalți oameni. El era din fire nefățarnic și cu bărbăție. Îi fu milă de ticăloșia mea, îmi grăi cu încredințare, după cum dumnezeii îl lumina, pentru ca să mă ferească de o mare primeșdie.

– Telemah, zise, nu pot, nici nu aș putea să mă îndoiesc de ceaea ce-mi spuni tu mie. Dulceața și virtutea, care sânt însămnate pre fața ta, nu mă lasă ca să crez altminte de tine. Și aceaea pricep, că dumnezeii, căroră totdeauna am șerbit, te iubesc, și vreau ca și eu să te iubesc, ca cum ai fi fiul meu. Eu îți voi da un svat folositoriu, și spre mulțemire nu poftesc alte de la tine, fără taina.

– Să fii încredințat, zisei, că cu lesnire îmi va fi a tăcea acele lucruri, care vei binevoi a mi le încrede. Măcar că sânt tinăr, sânt acum învechit întru obiceiul de a nu desvâli cugetul meu, și, mai vartos încă, de a nu descoperi subț orice steamăt taina altuia.

– Cum putuși, zise el, a te face așa pronic și tainic într-o vârstă așa tinără? Mi-ar plăcea să știu cu ce mijlocire ai putut câștiga un dar ca acesta, de la care atărnă povățuirea cea înțeleaptă, fiindcă toate celelalte talanturi fără de acela sânt nefolositoare.

– Atunci când Ulise, zisei, se găti de a merge la încungiurarea Troiei, mă luă pre genunchii săi, și cu mare dragoste îmbrătoșându-mă (după cum îmi spuseră alții), mă sărută și-mi grăi următoarele cuvinte:

– O, fiul meu, dumnezeii să nu-mi dea a te mai vedea, mai bine să-ți taie firul vieții tale cei tinăre, precum săcerătorul o tinăre floricea o taie cu secerea sa, mai bine dușmanii miei să te omoare înaintea ochilor miei și a mumei tale, decât oarecând să te răsvrătești și să părăsești virtutea. O, prietenii miei, urmă el, vă încredințez și vă las pre acest fiu mie preaiubit; vă încredințez ca să-l creșteți bine întru prunciia sa. De mă iubiți voi pre mine, depărtați de la dânsul stricătoarea lingușire, învățați-l a se învinge pre sine. Este el încă ca o nua tinăre, carea se pleacă spre îndreptare. Preste toate aveți grijă cu tot adinsul, ca să-l faceți om drept, făcătoriu de bine, nemincinos, și păzitoriu de taine. Fieștecine care poate minți nu e vrednic de a se număra întră oameni; și cel ce nu ști tăcea nu e vrednic de a poronci. Aceste cuvinte socotesc a fi cu treabă să ți le spun, pentru că pretenii tatălui meu avură grijă de multe ori a mi le adoii (poftori) și pentru că se înrădăcinară întru inima mea, și adeseori mie însumi mi le procitesc. Zișii preteni se nevoiră cu tot adinsul timpuriu a mă obicinui la taină. Eram încă în cea mai tinăre pruncie și totuș îmi încredea toate necasurile ce le sămțea ei, văzând pre mumă-mea supusă zăhăirei a multor nesocotiți, carii vrea ca să se mărite după dâșii. Până dintru acea vârstă așa se purta ei cu mine, ca când eu aș fi om cu minte și cu înțelepție; mă ținea întră dâșii nu arareori, în cele mai de treabă lucruri, îmi arăta cele ce svătuisse spre a depărta pre acei pețitori. Eu mă bucuram că au ei această încredințare spre mine și mă socoteam eu pre mine acum a fi un om de-a fire. Totuș niciodată nu m-am întribuințat rău, nice n-au ieșit din gura mea cuvânt care să poată măcar cea mai mică taină descoperi. Nu arareori pețitorii mă făcea să vorbesc, socotind ei că un tinerel care au văzut sau ști ceva lucru mare nu se va putea conțeni să nu spună, ci eu știam să le răspunz adevărat, și fără de a desvăli ceaea ce se cădea să tac.

Atunci îmi zise Narval:

– Tu vezi, Telemahe, puterea feniciilor. Ei s-au făcut înfricoșăți tutulor națioanelor vecine cu ale sale nenumărate corabii. Întinderea negoțătoriei lor până la colonele lui Ercule aduce avuții care întrec pre ale celor mai înflorite națioane. Marele împărat Sesostre, care niciodată nu i-ar fi putut birui pre mare, cu mare greotate putu să-i supună pre uscat cu oștile sale, ce cuprinsese tot Răsăritul. Ne îndătoră la o dare, care nu lungă vreme o am plătit. Fenicii era mai avuți și mai puternici decât să sufere jugul sclaviei (robiei), drept aceeaa îl lăpădam și iarăș dobândim libertatea (volniciia) noastră. Moartea nu diede răgaz lui Sesostre ca să pună capet războiului asupra noastră. Însă aceeaa e adevărat, că noi mai tare ne temeam și ne îngrozeam de isteția sa decât de puterea sa. Ci trecând aceasta la mările fiului său celui de toată înțelepciunea lipsit, noi svătuim că nu mai avem nici o ocașie (prilegiu) de a ne teame. Întru adevăr, eghiptenii, puțin îngrijându-se de a intra cu armele în țeara noastră, ca de nou să ne supună, fură strimțorați a ne chiema spre ajutoriul lor, pentru ca să se tragă de subt ascultarea unui împărat așa nedrept și turbat. Noi fum mântuitorii lor. Cu adevărat, nu puțină mărire s-au adaos întru această întâmplare la libertatea și avuția feniciilor.

Însă când noi ne îngrijăm de a scăpa pre alții, pre noi înșine ne facem sclavi. O Telemahe, teme-te să nu cazi în mările tirane ale lui Pigmaleon, stăpânitorului nostru! El și-au pângărit mările cu sângele lui Sicheu, bărbatului Didonei, surorii sale. Dânsa, având cea mai mare dorire de isbândă, fugi din Tir cu vro câteva corabii. Partea cea mai mare din cei ce iubesc virtutea și libertatea s-au dus cu dânsa. Didone, în ținutul Africei, făcu o cetate strălucită și scumpă, ce s-au zis Cartaghen. Pigmaleon, prea cu asupră înșetăt de avuții, ajunse a fi de ce, de ce mai mișel și mai urât supușilor săi. Mare scădere este Tirului de a moșteni atâtea avuții. Iubirea de argint îl face a nu se încrede, prepunătoriu, nemilostiv, și, alungând pre cei avuți cu mișelie, se teme de cei săraci.

În Tir încă e mai rău a moșteni virtutea, deoarece Pigmaleon își nălucește că cei buni nu pot să sufere nedreptățile. Virtutea îl osăndește, el se năsprește și se întărește asupra aceiaș. Tot lucru îl scrăntește, îl turbură, îl mistuiește, de însăș umbra sa se teme, nu are răpaos nice zioa, nice noaptea. Dumnezeii, pentru ca mai tare să-l rușineaze, îl încarcă de vistierii, ca cu atâta mai puțin să se poată întribuița. Lucrurile care crede că-l pot face fericit, tocma acele sânt care îl împiedecă a fi fericit, de ceale ce dă se amărește și pururea se teme să nu piiază. Pururea se ostenește ca să grămădească. Nu se lasă fără arareori a fi văzut, rămâne singur, măhnit și mâncat de urât în cele mai ascunse locuri ale curtei sale cei împărătești. Însuși pretenii lui nu cutează să i se ivească înainte, pentru teamă ca să nu-l facă a fi mai cu prepus asupra lor. O trupă mare de ostași, carii împrejură și păzesc palațiul său, stă pururea cu sabiile scoase și sulițele rădicate. Treizeci de cămări, care răspund una cu alta, și fieștecare e întărită cu ușă de fier, câte cu șese lăcate mari, îi slujesc spre a se închide. Nu se poate ști în care dintră aceste mănecă, și se ști adevărit că nici întru una de acele nu doarne doao nopți dupăolaltă, temându-se ca să nu-l ucidă. Dulceața desfătărilor îi este necunoscută, cu mult mai mult a mângăioasei pretenie. De i se zice, să-și facă voie bună, sânt că aceaea cât poate fuge de dânsul și nu vre să se sălășluiască în pieptul său. Ochii lui cufundați în cap sânt plini de o căutătură aspră și sălbatică, fără curmare în toate părțile se învârtesc; orice sunet mic îl ascultă cu urechiia, carele îndată-l turbură. E galben, perit, și sugrumătoarele griji totdeauna sânt tipărite pre fața sa cea sbărcită. Nu vorbește, suspină și adânci gemete sloboade dintru inima sa, nu poate ascunde ghimpurile acele care rod și muncesc mărunțiile lui. Bucatele cele mai desfătate îi fac greață. Fiii săi, în loc de a-i fi mângăierea sa și nădeșde, îi slușesc spre mijlocire de a-și mai adaoge spaima sa, socotindu-i ca cei mai crânceni ai săi dușmani. În toată viața sa n-au avut o cirtă de pace. Nu se hrănește fără cu vărsarea sângelui tuturor acelora de carii se teme, ca un nebun carele nu pricepe că tirăniia spre carea se sloboade îi va cășuna surupare de totului tot; oarecare dintră pretenii săi, carele asemenea nu se încrede ca și el, nu va întârzia a scăpa lumea de un monstru ca acesta.

În cât e despre mine, eu mă tem de dumnezei și, măcar cu cât necas, tot voiui fi credincios împăratului mieu, carele ei mi l-au dat. Mai bucuros vreu să fiu eu omorât, decât să-l lipsesc de viață sau să lipsesc de a-l apăra. În cât e pentru tine, Telemahe, ai bună grijă să nu-i descoperi că ești fiul lui Ulise; el ar crede că, întorcându-se tată-tău la Itaca, i-ar da o sumă mare de bani pentru răscumpărarea ta, și până atunci te-ar ținea în arest.

Când ajunsem la Tir, mă ținui de svatul lui Narval și mă încredințai că nemica nu mințise din toate cele ce mi-au arătat. Eu nu puteam pricepe cum un om poate să ajungă la atâta mișelie, precum mi se părea că este Pigmaleon.

Mirându-mă eu de o priveliște așa cumplită și așa noao pentru mine, ziceam întru mine însumi:

— Iată omul carele nu s-au nevoit spre alta, fără ca să se facă fericit; au socotit că va ajunge la aceaea cu avuțiile și cu o domnie deplină. El are a mănă toate câte poate pofti, și totuș vistieriile sale și însă puterea sa, mai vărtos decât orice alta, îl fac ticălos. De ar fi el păcurariu, cum fui eu puțin mai nainte, ar fi așa de fericit, cum am fost eu, ar avea parte de desfătările cele nevinovate ale câmpului și s-ar întribuița fără neodihnă. Nu s-ar teme nice de fier, nice de venin. Ar iubi pre oameni și ar fi iubit de dânșii. Ar fi lipsit de aceste mari avuții, care atâta îi sânt nefolositoare, cum este arina, deoarece nu cutează a se întribuița, ci cu toată volniciia s-ar întribuița cu rodirile ce le naște pământul și nu ar pătimi nici o lipsă. Pare că el face după cum îi mai place, dară nu e așa, pentru că e strimtorat a lucra după cum

sălbaticile sale patimi îi poroncesc. El e totdeauna ținut de iubirea sa de argint, de frica sa și de prepusurile sale. Pare că e stăpân de toți ceilalți oameni, ci de sine însuș nu e stăpân, căci că atăta sânt stăpânii și muncitorii, câte sânt patimile ceale năsalnice, care-l stăpănesc pre dânsul.

Așa vorbeam eu de Pigmaleon fără de a-l vedea, pentru că nîcîcînd nu se ivea. Drept că se vedea cu spaimă acele înalte turnuri pururea încungiurate de custodii, unde el însuș, cu vistieriile sale, ca un prigionier era închis. Alăturam pre acest împărat nevăzut cu Sesostre cel așa dulce, îndămănat, drăgălaș, ce era preadoritoriu de a petrece cu lăturenii, prea fără osteneală a asculta pre toți și a descoperi cugetele inimilor omenеști, care de rînd se tănuiesc de cătră împărați. Sesostre, ziceam, nu se înfricoșă de nemica, nice avea de ce să se teamă, se arăta la sudiții săi și se purta cu ei ca cînd ar fi fost fiii săi. Acest viclean stăpănitoriu se teme și de toate tribuie să se teamă: în însuș palătiul său și în mijlocul custodiilor sale pururea e în primeșdie de o jealnică moarte. Dinprotivă, bunul împărat Sesostre întră însa mulțime a popoarelor era în siguranță, tocma precum un tată bun în casa sa este împrejurat de familia sa.

Pigmaleon poronci ca să se trimiță acasă oștile cele din isola Ciprului, care, după legătura ce era făcută întră acele doao popoare, cursese ca să întărească oștile sale cu ajutoriul lor. Narval se întribuință cu acest privilegiu spre a mă pune în libertate: în vremea cercetărei mă numără întră soldații ciprieni, fiindcă împăratul până și în cele mai mici lucruri încă avea prepus. Scăderea principilor celor lesne crezători și fără grijă este de a se încrede cu ochii închiși favoriților (părtiniților) celor vicleni și stricați. Iară scăderea acestuia era cu totul împrotivă, deoarăce oamenilor celor mai de omenie nu se încredea. Nu era harnic a desclini carii sânt drepti și nemincinoși, ce lucră fără fățarie, căci că unele persoane ca aceste lui era necunoscute, fiindcă unele ca aceste persoane nu îmblă a cerca pre un împărat așa înrăutătit. Despre altă parte, de cînd se înălțase la tron, văzuse în cei ce-l slujea atăta fățarie, răutate și fărădelegi blăstămate subt acoperemăntul virtutei învălite, căt privea la toți oamenii, nici unul luănd afară, ca cum ar fi mascherăți, și, cum își închipuia că nu este nici o virtute nemincinoasă pre pămănt, pentru aceaea, mai întocma îi socotea. Cînd întâmpina vrun om cu doao fețe și stricat, nu se îngrijia de a mai afla altul, nălucindu-și că acesta nu se va deosebi în bunătate. Cei buni i se părea mai răi decăt cei aiavea fărădelege, căci că socotea că sânt întocma înrăotățiți și mai plini de înșelăciuni.

Ca să mă întorc la vorba mea, fiind, dară, eu mestecat cu ciprienii, încungiurai agerul prepus împărătesc. Narval era în necurmată frică, ca să nu fiu cunoscut, deoarăce o descoperire ca aceasta la amăndoi ne-ar fi fost alătura cu capu. Cu mare nerăbdare aștepta ca să purcez, ci împrotivirea vântului lungă vreme ne opri în Tir.

Eu mă întrebuințai cu zăbovirea aceasta a cunoaște obiceiurile feniciilor celor atăta în toate națiunile cunoscute lăudați. Mă miram de acea mare cetate, în mijlocul mării, pre o isolă așezată. Vecinul ținut e frumos pentru rodirea sa, pentru rodirile cele alese, pentru mulțimea cetăților și a satelor, care sânt mai împreunate laolaltă; pre urmă, pentru plăcuta însușire a climei sale, căci că munții apără termurele acesta de turbarea vântului celui de cătră amiază și e răcorit de vântul cel de cătră miazănoapte, care suflă de cătră partea mării. Ținutul acela e în șestina Livanului, a căruia înălțime, desfăcând nuorii, se rădică până la stele; ghiiată necurmată acopere fața lui, riuri pline de neao curg ca povoaiele din cucuiurile stăncelor acelora, cu care e încungiurat capul său. Se vede deasupra o pădure mare de chidri vechi, carii pare că tot de pe o vreme sânt cu pămăntul din care fură născuți și-și înalță deseale sale ramuri până cătră nuori. Pădurea aceaea, la coborășul cel din jos, e îmbogățită de grasă pășune; acolo îmblă taurii mugind, și oile bărănd cu tinerii săi mielusei, carii se joacă pe

ierburi. Acolo se văd mii de păraute cu apă limpede, săltătoare. Pre urmă, vede-se din jos de pășunea aceea partea cea din jos a muntelui, care se aseamănă unei desfătăte grădină; primăveara, acolo, și toamna, împreună vecuiesc a naște flori și poame cu chiuia. Nice stricătorul vânt cel de cătră miazăzi, care toate le uscă și le arde, nice asprimea vântului celui de cătră miazănoapte nu cutează acolo sufla spre vătămarea colorelor (fețelor) celor vioaie și piestrițe, care înfrumșează grădina aceea.

Aproape de acest ținut frumos răsare din mare isola unde e făcută cetatea Tirului. Această mare cetate pare că înoată pre apă și e împărăteasa a toată marea. Aici ies la liman negoțorii din toate părțile lumei, și însuși lăcuiorii săi sânt cei mai vestiți negoțori ce se află în lume. Când întri în dânsa, decât socotești că nu e cetate care să se țină numai de un popor, ci că e comună (de obște) la toate națioanele și ținta negoțoriei lor. Doao brațe mari, de doao părți, se întind înlontru în mare și fac un port (liman) larg, unde vânturile nu pot să între. Aci se văd arborii cei de corabie (catartice) ca o pădure, și aceste corabii așa sânt de multe, căt cu anevoie se poate vedea marea ce le ține. Toți cetățenii sânt dați spre negoțorie, și avuțiile lor cele mari nu le fac a le fi grea și neplăcută osteneala, carea e de lipsă spre a le înmulți. De toate părțile se vede visonul cel eghiptesc și porfira tiriană de doao ori vâpsită cu minunată strălucire, carea niciodată nu-și schimbă fața; pânza cea prea subțire se vâpsește cu această vâpseală, și apoi se înfrumșează cu chindisitură de aur și de argint. Negoțorii feniciilor se întinde la toate popoarele până la strimtoarea Mărei Cadice, și ei au pătruns până la însuș ochianul care încinge lumea toată. Ba au răsbătut și prin Marea Roșie, și așa, prin isole necunoscute, cearcă aurul, miresmele, fierile, care nu se află, nice se văd pre aira.

Ochii miei nu se putea sătura de cea cu mare cuviință văzută aceștei mare cetate, unde toate era în mișcare. Nu vedeam acolo, ca în Grecia, oameni fără de lucru și cu sburdare de a întreba despre lucruri noi prin piațuri, și carii stau pre la limanuri a vedea pre streinii ce sosesc. Oamenii sânt cuprinși a descărca corabiile lor, a duce sau a vinde marfele lor, a întocmi magazinele lor și a face socoată cu de-adinsu de acele cu care le sânt lor dători streinii. Muierile niciodată nu înceată sau a toarce, sau a chindisi, sau a întocmi scumpele stofe.

– De unde curge, ziceam cătră Narval, că fenicii s-au făcut stăpâni de negoțorii a tot pământul și se îmbogățesc așa tare pre spatele celorlalte popoare?

– Tu vezi, îmi răspunse, așezarea Tirului e întocmită spre negoțorie, și patria noastră poartă acea laudă, cum că ea au aflat întâiu măiestria de a îmbla pre mare. Tirienii fură cei dintâi (de tribuie să se crează ceaea ce ne lăsară noao mărturisit mai marii noștri cei vechi), carii dumeriră și trecură marea, nebăgând în samă viforul, cu mult mai nainte de veacul tifilor și al argonauților, celor atăta lăudați de Grecia. Ei, zisei, fură cei dintâi carii cutezară a se încumăta într-o corabie după voia îngănfatelor valuri și viforuri, carii ispitiră și măsurară adâncimea ochianului și carii, după știința eghiptenilor și a vavilonenilor, socotiră depărtarea cea mare a stelelor de cătră pământ. Ei, pre urmă, uniră atâtea popoare cu lărgimea mării despărțite. Tirienii sânt sărguitori, răbdători, lucrători, cu minte bună, treazi și economi; trăiesc foarte cu cumpăt și se înțeleg foarte bine întră sine. Nici un națion nu fu cândva mai statornic, mai nemincinos, mai neprimeșdios și mai îndămănatîc tuturor streinilor.

Iată ceaea ce le dă lor împărăția mării și carea face să înflorească o negoțorie așa folositoare în limanul lor. De s-ar mesteca întră dânsii împărăchierile și pisma, de ar începe a se da spre dăsfătări și spre nelucrare, dacă cei de frunte ai naționului ar urgisi osteneala și economia, dacă măiestriile nu ar fi în preț în cetatea lor, de s-ar purta cu doao fețe și cu

înșelăciune întră cei streini, de ar schimba oarecât regulele (îndreptările) cele de o volnică negoțorie, de ar părăsi fabricele, de ar cruța spesele (cheltuialele) care sânt de lipsă spre a pune în starea cea mai deplină fieștecăre negoț, curând ai vedea că cade acea mare putere de care tu atâta te miri.

– Ci areată-mi, te rog, îi ziceam, adevăratele mijlociri de a așeza oarecând în Itaca asemenea negoțorie!

– Fă, îmi respunse, cum se face aici: primește cu omenie pre toți lăturenii! Fă ca să afle în limanurile tale loc fără primeșduire, îndămănare și volnicie întreagă; nu suferi ca oarecând să te domnească nice iubirea de argint, nice mândria! Mijlocirea de a câștiga e ca să nu vrei a câștiga mult și să știi pierde cu cumpăt. Fă-te drăgălaș tuturor streinilor și să rabzi câte ceva de la dâșii! Ferește-te ca nu, ținându-te mare, să ațiți pisma! Fii statornic în regulele negoțoriei, fă ca acele să fie ne-nvăluite și ușoare! Obicinuiște popoarele tale a le păzi nevătămate: pedepsește aspru înșelăcinea, ba și negrija sau mândria negoțitorilor, care surupă negățitoria, surupând pre cei ce negoțitoresc. Osebit niciodată să nu ispitești a turbura și a strimta negoțitoria, ca să o îndrepti după ale tale închipuiri. Mai cu cuviință este ca principul să nu se amestece nemica și să lase tot folosul supușilor săi, carii se ostenesc, altminte îi va slăbi de inimă. El va avea multe folosuri de acele mari avuții, care vor intra în staturile sale. Negoțitoria se poate asemena unor isvoare de apă, tu le vei face să rățăcească, de vei vrea să împiedeci și să răstorni cursul lor. Singur câștigul, îndămănarea trag pre cei streini la cetățile tale; de vei face tu lor negoțitoria cam ne-ndămănată și fără de câștig, ei nesimțit se vor depărta, și mai mult nu se vor întoarce, fiindcă alte popoare, întribuinându-se cu ne-nțelepția ta, îi vor chiema cătră sine, obicinuidu-i a nu le păsa de tine.

Însă se cade să-ți mărturisesc că mărirea Tirului, de o vreme încoace, și-au pierdut despre o parte strălucirea sa. O, de ai fi văzut tu, iubite al meu Telemahe, Tirul înainte de a împărăți Pigmaleon, mult te-ai fi minunat! Acum, aci alta nu vezi, fără neplăcutele rămășițe a unei mărime carea stă să se surupe. O, nenorocite, și nefericite Tire! În ce stare te văz eu pre tine, în ce mâni ai căzut! Mai nainte, marea îți aducea ție darea tuturor popoarelor pământului.

Pigmaleon întocma se teme și de streini, și de ai săi supuși. În loc de a deschide (cum era mai demult obiceiul a face) limanurile sale tuturor, și celor mai de departe națioane întru o volnicie întreagă, vre el să știe numărul corabiilor care ies la liman, de unde vin, țeara lor și numele celor ce sânt în ele, în ce stă negoțitoria lor, ce felu și prețul negoțelor lor, și vremea în care vreu aci să zăbovească. Ba încă mai rău se poartă, pentru că cu vicleniile sale îmblă a asupri pre negoțitori, ca apoi, sub steamăt de certare pentru vina lor, să-i poată despoia de negoțele lor. Zăhăiaște pre negoțitori, pre carii îi socotește a fi mai avuți, pune sub cerșite pricini dare noao, vre el însuș a se mesteca în negoțorie, și fieștecăre se teme a-și face treabă cu el, și, pentru această pricină, negoțitoria de ce, de ce mai scade. Streinii uită încet, încet drumul Tirului, carele mai nainte le era lor prea cunoscut, și, de nu va schimba Pigmaleon treaba aceasta, mărirea noastră și puterea curând vor trece la alt națion, ce e mai bine stăpănit de a nostru.

Întrebai, după aceea, pe Narval în ce chip tirienii s-au făcut așa puternici pre mare, fiindcă nu vream nemica să nu știi, din cele ce ating de îndreptarea cea bună a unei împărăție.

– Noi moștenim, îmi răspunse, codrii Livanului, care ne dau lemne spre facerea corabiilor, pentru aceea, spre acest sfârșit, le ținem cu grijă și niciodată nu se face acolo

tăietură carea să nu fie spre publică lipsă. În cât e pentru lucrul corăbiilor, avem lucrători harnici și aleși.

– Cum, zisei, ați pututut căpăta mastori ca aceștea?

– Ei, îmi răspunse, se fecere harnici și ispițiți întru această măiestrie încet, încet aici în țeară. Când cei ce mai mult se procopsesc în măiestrii sânt bine dăruți, nu e frică că nu se vor afla oameni, carii în scurtă vreme să aducă măiestriile la deplinire, pentru că cei ce întrec pre alții cu priceperea și cu înțelepciunea nu lipsesc a se apleca la acele măiestrii cu care sânt împreunate ră<s>plătirile cele mari. Aici sânt socotiți și cinstiți toți aceia carii strălucesc în măiestriile și științele ce se țin și sânt folositoare la navigație. Geometra cel bun e văzut, asemenea e socotit astronomul cel ispitit, cu dărnicie se răsplătește navarcu, carele în măiestria sa întrece pre alții. Nu e nesocotit un lemnariu harnic, ci e bine plătit și cinstit; însuși cei de la cărme au adeverită răsplătire potrivită slușbei lor. Când sânt bolnavi sau nu sânt acasă, se poartă grijă de muierile lor și de fii; de pier cu o sfărmare de corabie, se ajută și se întramă familia lor; se slobod și se trimit acasă cei ce au slușit cătăva vreme. Întru acesta chip se capătă câți vei vre. Tatăl își ține mare mângăiare ca să-și învețe fiul său vro măiestrie bună, și până din cea mai tinără a sa junie îl înveată a rămiga (a vânsa), a întinde și a tocmi funile, și a nu se teme de vifor. Întru acesta chip se îndreaptă fără de a-i sili, mijlocind răsplătirea și rândul cel bun. Singură puterea niciodată nu naște roduri bune, ascultarea celor mai de jos nu e destul, e de lipsă a vâna inimile oamenilor și a-i face ca să afle folosul său întru acele lucruri în care cugetăm a ne întribuița cu sârguința lor.

După ce întru acesta chip mi-au vorbit, Narval vru a mă duce ca să văz toate măgăzinele, armamentariurile și toate făuriile ce sânt spre facerea corabiilor. Îl întrebam și de cele mai mici lucruri, și toate le scriam, câte auzeam, pentru teama ca să nu uit vro stare împrejur folositoare.

Cu toate aceste, Narval, carele cunoștea cara<c>terul lui Pigmaleon și carele pre mine mă iubea, cu nerăbdare aștepta purcederea mea, temându-se ca nu cumva să fiu eu cunoscut de spionii împăratului, carii, zioa, noaptea, îmbla prin cetate alergând, ci vânturile nu mai înceta a ne opri de a ne pune pre corabie. Când curiozitatea ne făcea să privim la liman și să întrebăm pre unii și pre alți negoțitori, iată că un ofițir petrecut de Pigmaleon se apropie de noi și întru acesta chip grăi cătră Narval:

– Împăratul a înțales dintr-un căpitan de a corăbiilor, care cu voi s-au înturnat din Eghipt, că ai adus un strein carele se face că e ciprian. Poroncește ca să se pună la arest și cu de-adinsu să se cerce adevărul, ca să se știe de ce națion este. Tu vei răspunde sub șugubina capului.

Întru acea clipă eu eram oarecât depărtat, ca să văz mai cu de-adinsu potrivirile cele ținute de tirieni în facerea unei corabie noao, carea, după a tutulor părere, pentru potrivirea cea bună a tutulor părților, era cea mai iscusită decât toate câte până acum s-au văzut în limanul acela, și eu întrebam pre mastor despre această potrivire.

Narval, spăimântându-se, răspunse:

– De loc mă duc să aflu pre ciprianul acesta.

Cum îl pierdu pre ofițirul acela din ochi, decât, cu pripă, veni ca să mă înștiințeze despre primeșdiia în care mă aflam:

– Eu de mult prea bine o am fost prevăzut, îmi zise. Iubite al meu Telemahe, sântem periți! Împăratul, zioa, noaptea, zăhăit de neîncredințarea sa, are prepus cum tu nu ești din isola Ciprului, poroncește ca să te opresc, și, de nu te voiu da în mâinile lui, vre să mă lipsască

de viață. De ce ne vom prinde amu? O dumnezeilor! Dați-ne acea înțelepciune care ne este de lipsă spre scăpare de o primeșdie ca aceasta! Bine va fi, o Telemahe, să te duc la curtea împăratului, și tu să zici că ești ciprian, din cetatea Amatunta, fiul unui statuaru (cioplitoriu de chipuri) de a Venerei. Eu voi mărturisi că am cunoscut mai nainte pre tatăl tău, și doară împăratul, fără de a cerca mai încolo, te va lăsa să te duci. Nu-mi sânt cunoscute alte mijlociri de a pune în siguranță viața ta și a mea.

Eu răspunsei lui Narval:

– Înceată de a te pune în coantră ursitei carea vrea ca să piară un nenorocit. Eu știu muri, Narvale, și eu mărturisesc atâtea a-ți fi ție îndătorat, cât niciodată nu mă voi slobozi la aceea, ca să te încurc pre tine în nevoia mea. Eu nu sânt ciprian și nu pot să zic că sânt. Dumnezii, carii cunosc dreptatea mea, să-mi păstreze viața cu puterea sa, dară eu nicedecum nu voiesc să o mântui cu șovăituri și cu minciuni.

Narval îmi zise:

– Această minciună, o Telemahe, e cu totul nevinovată; însuși dumnezii nu o pot defăima, aceasta nu vatămă pre nimene, scoate de la moarte doi nevinovați, și de înșeală pre împăratul, nu e pentru alta, fără ca să-l abată de la un păcat mare. Tu pășești preste marginile dragostei, care tribuie să se aibă cătră virtute, și prea mult te temi ca să nu greșești asupra legii.

– Destul e, îi zisei, că minciuna rămâne minciună, spre a o cunoaște nevrednică de un om care grăiaște înaintea dumnezeilor și întru toate este îndătorat la adevăr. Cel ce-și bate joc de adevăr greșește asupra dumnezeilor și se păgubește pre sine însuș, pentru că grăiește și lucră asupra cunoștinței sale. Înceată, Narvale, de a mă mai svătui la un lucru așa nevrednic de noi de amândoi. De le este milă dumnezeilor de noi, cine se poate îndoii că nu ne vor mântui? Iară de vreau să ne lase a peri, cu moartea noastră ne vom face jertvă adevărului și vom lăsa esempru (pildă) celor după noi, ca mai mult să prețuiască o virtute curată decât o viață lungă; viața mea se prea îndelungă, fiind plină de necasuri. Inima mea numai pentru tine se turbură și te tânguiește, iubite al meu Narvale. Tribuia dară pretenia ta cea spre un strein nefericit să-ți fie ție stricătoare?

Rămasem lungă vreme întru această coantră, ci la urmă văzum că sosește un om care, alergând tot într-un suflet, mai nu putea acum să răsufle. Acela era un alt ministru împărătesc, trimis de Astarve. Fămeia aceasta, cu frumseța, asemenea era unei dumnezeoaie: era, cu frumsețele trupului ei, împreunate toate cele ale duhului întru dânsa, veselii, lingăririle și îndămânarea de a se înșina (vără). Cu atâtea momele amăgitoare era unită o inimă nemilostivă și plină de răutate, ca și în sirene; totuși știa bine ascunde cugetele sale cele rele cu o adâncă meșteșugire. Cu frumseța sa și cu viersul său cel dulce, și sunetul cel armonios al lirei sale, se făcuse stăpână inimei lui Pigmaleon. Acesta, orbit de o dragoste silnică spre ea, lăpdase pre împărăteasa Tofa, muiera sa, și nu avea altă grijă, fără ca să mulțamească patimile cele desfrânate ale măreței Astarve. Dragostea aceștia nu-i era lui mai puțin stricătoare decât urginata lui iubire de argint. Însă, măcar că el atâtea era învăpăiat spre dânsa, ceasta nu-i era mulțamitoare, fără cu nesocotirea și cu ura spre dânsul, pentru că acoperea de cătră dânsul cugetele sale cele adevărate, făcându-l să creadă că ea nu vrea să trăiască fără numai pentru dânsul, întru aceeaș vreme când nu-l putea suferi.

Se afla în Tir un tinăr din Lidia, anumit Malacon, de o neasămănată frumseață, ci, de altă parte, moale, afămeiat și cufundat întru desmierdări. A sa osebită nevoie era de a-și ținea frăgezimea carnei sale, de a pieptăna părul cel galben, care îi flustura pre spate, de a se miresmi, de a întocmi frumos creșturile vestmântului său și de a cânta necurmat stihuri

(versuri) de dragoste cu simfonia lirei sale. Astarve îl văzu, îl iubi și se înnebuni. El nu o socoti, fiind alipit la altă frumuseață și temându-se să nu cază în crâncina pismă a împăratului. Astarve, văzându-se nesocotită de dânsul, se slobozi după mânia sa: în mânia sa cea mare socoti că va putea face pre împăratul să creadă că Malacon e streinul acel care el rănduise a se căuta, și era vestea că au venit cu Narval. Întru adevăr, îl și spuse lui Pigmaleon și răsvrăti pre toți aceia carii l-ar fi putut desamăgi. Precum el nu iubea persoanele cele cu virtute și nu cunoștea vrednicia, nu era mirare că oamenii cei interesați și vicleni sta împrejurul lui, carii în tot ceasul era gata de a împlini poroncile sale cele nedrepte și crunte. Aceștea, temându-se de mânia și puterea Astarvei, se apucară ca să înșele pre împăratul și dieră ajutoriu măreaței muiare, pentru frica să nu o mânia, căci ea era cea mai încredințată lui. Pentru aceea, Malacon, măcar că era în toată cetatea cunoscut a fi critean, fu prins în locul tinărului celui strein, pre carele Narval l-au fost adus din Egipt, și fu băgat la închisoare.

Astarve, temându-se ca să nu se întâlnească Narval cu împăratul și să nu descopere meșteșugirea ei, petrecu cu pripa un ofițir la dânsul, carele așa îi grăi:

– Astarve te oprește să nu arăți împăratului care e streinul tău; ea nu poștește de la tine fără tăcerea, încredințându-te că așa se va purta, cât el să rămână îndestulit despre partea ta. Până ună, altă, pripește a băga în corabie cu ciprienii pre tinărul cel strein care l-ai adus aici din Egipt, ca să nu se mai vează în cetate.

Narval, mult mulțămît că întru acest chip poate la amândoi să scutească viața, se legă că-i va face pe plăcere cu tăcerea, și ofițirul, mulțămît că au dobândit ce dorea, se întrună la Astarve ca să o științeze despre poronca sa. Narval și eu ne mirăm de bunătatea dumnezeilor carii răsplătea nefățăriia noastră și carii cu osebită grijă păstrează pre toți cei ce toate ale sale le pun în primeșdie pentru virtute. Noi ne îngrozeam, văzând un împărat dat spre preadă iubirei de argint și spurcatelor pofte. Cel ce așa tare se teme ca să nu fie înșelat, ziceam noi, e vrednic să fie, și, întru adevăr, mai totdeauna cu grosu rămâne înșelat; nu se încrede personelor celor cu virtute, și se încredințează celor răi și vicleni, și numai lui singur e necunoscut ce se urzește. Ia vezi, Pigmaleon au ajuns a fi ris unei fâmeie fără obraz și fără de rușine. Totuș dumnezeii întribuințează minciunile celor răi spre păstrarea celor buni, carii mai bucurăși sânt să moară decât să mintă.

Întră aceste, văzum schimbarea vânturilor și că se făcea părtinitoare corăbiilor Ciprului.

– Dumnezeii ne areată, prinse Narval, că voiesc, iubite al meu Telemahe, de toată întâmplarea rea să te păstreze, punându-te în siguranță. Fugi de la acest loc varvar și blăstămat! Fericit ar fi acela, care ar putea să meargă cu tine până la cele mai de departe și necunoscute ținuturi. Norocit acela, cui i-ar fi data ca să trăiască și să moară cu tine! Ci o ursită nemilostivă mă face alipit la această patrie nenorocită, tribuie să sufer cu dânsa. Poate că odată va tribui să rămân astrucat întră surupările ei. Fie cum va fi, numai cât eu totdeauna să grăiesc adevărul, și inima mea să nu iubească fără numai dreptatea. Eu rog pre dumnezei, iubite al meu Telemahe, ca să aibă pentru tine grijă osebită și să te ducă de mână, dăruindu-ți ei cea mai prețuită părtinire, adecă virtute prea-ntreagă și fără prihană până la răsufarea cea de pre urmă. Să trăiești, să te întorci în Itaca, să întărești pre Penelope și să o scapi de necasurile cele fără socoteală, ce-i vin ei de la iubitorii săi, ochii tăi să poată vedea, și mâinile tale să poată stringe la pieptul tău pre înțeleptul Ulise, care întru tine să afle un fiu ce să fie asemenea lui întru înțelepciune. Însă întru norocirile tale să-ți aduci aminte și de ticălosul Narval și să nu se curme dragostea ta spre dânsul.

După ce au sfârșit a grăi, îl spălai cu lăcrămi, fără de a-i răspunde, amare suspinuri mestecate cu sughițări mă împiedica de a grăi. Ne strinsem unul pre altul cu dragoste întru tăcere. El veni cu mine până la corabie, rămânând pre țermure, și când, înflând vântul pânzele, porni corabiia, nu curmăm a ne privi până putem să ne vedem.

Cartea 4

Calipso, care până aci stătuse nemișcată și răpită de plăcere ca să auză întâmplările lui Telemah, îi strărupse vorba, pentru ca să odihnească puțin.

– E vremea, îi zise, ca după atâtea necasuri să gusti dulceața somnului. Tu nu ai de a te teme aici nemica, toate îți sânt părtinitoare, poți, dară, cu toată libertatea (volniciia) să te slobozi la voie bună și să te întribuințezi în pace cu toate celelalte daruri cu care dumnezeii vor să te îmbogățească. Măne, când porfiratele ziori se vor ivi pre porțile răsăritului cele întraurite, și caii luminosului Febu (soare), ieșind din sările unde, vor răvărsa roditoarele raze ale zilei, ca cu fața sa să lipsească de lumină cereștile stele, noi vom mână înainte, iubite al meu Telemahe, istoria întâmplărilor tale. Tatăl tău niciodată n-au ajuns cu tine la înțelepție și la bărbăție, nice Achile, biruatoriul lui Etoare, nice Teseu, cel s-au întors de la iad, ba nice marele Alcide, care curăți pământul de atâtea monstri, n-au arătat acea mare tărie și virtute care sânt întru tine. Poftesc ca un somn dulce să-ți facă scurtă noaptea aceasta. Dară ce zic eu? Prea urăcioasă și lungă îmi va fi mie aceasta! Doresc ca iarăș să te văd, să te ascult și să te fac a-mi spune iarăș pe scurt cele ce acum îmi sânt cunoscute, și să te întreb despre cele ce până acum încă-mi sânt necunoscute. Du-te, al meu iubite Telemahe, cu înțeleptul Mentor, pre carele iarăș ți l-au întors ceriul, du-te, zic, întru această despărțită groapă, unde toate sânt gătite pe răpaosul tău. Mă rog dumnezeiescului Morfeu, pe îngreoiatele tale gene, cea mai dulce plăcere să răverse și să toarne întru ostenitele tale mădulări o dumenzeiască tărie; să-ți trimită visuri dragălașe, care, sburând împrejurul tău, să desfăteze sămțirile tale cu vesele închipuiri și departe să alunge de la tine toate cele ce curând ar putea să te deștepte.

Însă zina vru a-l petrece pre Telemah la groapa cea despărțită de a sa, carea nu era mai puțin prostolană, nice mai puțin plăcută. Un isvor care curgea dintr-un unghet, făcând o plăcută murmură, trăgea pre om la somn. Aci gătise ninfele doao paturi din molcuțe verdețuri, pe care așternuse doao piei mari, una de leu, pentru Telemah, ceaalaltă de urs, pentru Mentor.

Însă înainte de a adormi ei, Mentor întru acesta chip cuvântă cătră Telemah:

– Plăcerea care ai avut de a spune întâmplările tale te-au răpit; tu ai făcut mare gust zinei, spunându-i acele primeșdii la care bărbăția ta și sârguința te-au împins. Cu aceea mai tare ai învăpăiat inima ei, și ție însuși o șerbie mai primeșdioasă ți-ai acășunat. Cum poți acum nădășdui ca ea să te lase a ieși din isola ei, fermecându-o tu cu istoria întâmplărilor tale? Necumpătata iubire de mărire deșeartă te-au făcut să vorbești cu ne-nțelepție. Ea se legase că-ți va spune istorii și te va știința despre soarta lui Ulise. Totuș știu așa de bine lungă vreme să-ți grăiască fără de a-ți arăta ceva, îndătorindu-te pre tine a-i descoperi ceaea ce dorește ea a ști. Așa e vicleniia muierilor celor lingarițe și aprinse de dragoste. Când va veni vremea aceea, Telemahe, ca să fii tu așa copt la cap, cât niciodată să nu vorbești pustiu și să știi tăcea cele ce sânt de tăcut și care a le grăi nu este folos? Alții se miră de priceperea ta într-o vârstă în carea e de iertat neluarea de samă. În cât e despre partea mea, nu pot să-ți iert nemica, deoarce eu singur te cunosc și te iubesc foarte, ca să te fac a-ți cunoaște scăderile tale. O, cât ești încă departe de înțelepția tatălui tău!

– Dară puteam eu, răspunse Telemah, să mă apăr a nu descrie Calipsei nenorocitele mele întâmplări?

– Ba nu, răspunse Mentor, era cu dreptul să i le arăți, însă trebuia să-i descoperi numai acele care putea să o facă a-i fi milă de tine. Tu puteai să-i spui că ai fost nemernic și apoi sclav în Sicilia, după aceea, în Egipt. Atâta ajungea. Celelalte n-au șerbit spre alta, fără spre a adaoge veninul care mistuiește inima ei. Să dea dumnezeii ca a ta să rămână scutită și nevătămată!

– Ce să fac dară acum? – zise Telemah, cu graiu umilit și blând.

– Nu e mai mult vreme, răspunse Mentor, de a-i tăinui cele rămase din istoria întâmplărilor tale. Ea destul e de științată amu spre a putea găci cele ce încă nu le ști; conținerea ta nu ar șerbi spre alta, fără ca să o întărească. Deci măne sfârșește de a o face știutoare de cele ce dumnezeii au lucrat spre părtinirea ta, și te înveață de aci înainte a vorbi mai cu cumpăt de toate acele care pot să-ți aducă laudă.

Telemah luă în nume de bine un svat așa înțelept, și se puseră în pat ca să odihnească. Nu răsări bine soarele, când Mentor, auzind gura zinei ce chema ninfele din pădure, deșteptă pre Telemah:

– E vremea, îi zise, de a lăsa patul! Dă-i, curând, întoarnă-te la Calipso, dară te păzește de dulcile ei cuvinte, nu-i mai descoperi inima ta, teme-te de lingarețul venin al laudelor sale. De-ți aduci bine aminte, ieri te înălță preste înțeleptul tău tată, preste nebiruitul Achile, și preste Teseu, și preste Ercule, care se făcu nemuritoriu. Nu cuprinzi cât e de necumpătată o laudă ca aceasta? Fuși tu încredințat de ceea ce ți-au zis? Să știi adevărit că ea alta sânte în inimă, de cum au grăit. Dânsa te laudă pentru că crede că va afla în tine o slăbiciune și deșertăciune, întocmite spre a te amăgi cu laudele cele nepotrivite a lucrărilor tale.

Zicând aceste, se duseră la locul unde îi aștepta zina. Ea, văzându-i, zimbi și, sub manta unei prefăcută bucurie, acoperi frica și turburarea care îi neodihnea inima sa, căci prevedea că Telemah, povățuit de Mentor, o va înșela fugind, cum făcuse tată-său. Fără târziare, îi zise:

– Iubite al mieu Telemahe, îndestulează dorirea mea! Toată noaptea îmi închipui a te vedea cum, pornind de la Fenicia, te duci a vâna o nenorocire noao în isola Ciprului. Spune-mi, dară, curând cum au fost drumul tău, să nu pierdem vremea!

Atunci șezură pre iarbă acoperită cu viole, la umbra unei frunzoasă pădure. Calipso nu se putea conțeni de a nu privi fără curmare la Telemah cu căutătură învăpăiată de dragoste și de a nu se uita la Mentor cu mânie, care lua aminte și la cea mai mică mișcare a ochilor ei. Iară ninfele cu tăcere se pleca, ca să ia sama la toate ce se zicea, și se puseseră împrejur în chipul unui cerc jumătățit, ca mai bine să auză și să ia aminte. Privirea adunării era nemișcat întoarsă către Telemah, carele, cu mult har, plecându-și ochii și acoperindu-se cu o rușine nevinovată, întru acesta chip apucă iarăși a-și spune istoria sa:

– Cum înflă un vânt părtinitoriu pânzele noastre, pământul Feniciei se pierdu dinaintea vederei noastre. Fiind cu ciprianii și neștiind obiceiurile lor, prinsei a tăcea, a privi și a socoti regulile cele de înțelepție svătuite, pentru ca să fiu de dânsii prețuit. Ci întru tăcerea mea, un somn dulce și puternic îmi stăpâni simțirile mele, care rămaseră legate și fără de lucrare. Gustai o pace și o îndestulare întreagă, care îmbătară inima mea. Într-o clipă părea că văz pe Venerea, carea desfăcea nuorii șezând în carul său de doi porumbi tras. Era în dânsa acea frumseață strălucită, acele tinerețe vioaie, care se văzură într-însa când, ieșind din spumoasele unde ale ochianului, întunecă privirea a lui Joe însuș. Într-o clipă, rapede sburând, se coborî până lângă mine, zimbând puse mâna pre spate-mi și, chemându-mă pre nume, așa grăi:

– Tinărule grec, tu te apropii de împărăția mea, tu curând vei ajunge în isola mea aceea norocită, unde desfătările, risurile, glumele cele drăgăstoase se nasc subț urmele mele. Acolo, pre altarele mele, să aprinzi miresme; acolo te voiu împlea de desfătări. Paște-ți inima ta cu cea mai dulce nădeșde și ia sama să nu te pui în coanță cei mai puternică decât toate dumnezeoaiile, carea vrea să te facă pre tine fericit.

Întru acelaș timp, văzui pre tinerelul Cupido, că cu scuturarea mititelor sale aripi sbura împrejurul mumei sale. Măcar că pre fața sa avea tipărite moliciunea, frumsețele și tinereasca veselie, în ochii lui se vedea un nu știu ce pătrunzătoriu, care îmi făcea groază: uitându-se la mine, ridea, însă risul lui era viclean, batjocoritoriu și tiran. Scoase din faretra (tulba) sa cea de aur cea mai ascuțită dintră săgețile sale, întinse arcul său și m-ar fi rănit, de nu ar fi alergat cu pripă Minerva, ca să mă apere și să mă scutească cu paveza sa. Fața dumnezeoaii aceștii nu era împodobită cu cea frumseată molicioasă și lăngezeală pustie, care văzusem în fața și în purtarea Venerei; dinprotivă, aci se vedea o frumseță nevinovată, nu meșteșugită, ci cu bună cuviință, orice sclipea și strălucea era bărbătesc, boieresc, cu tărie, plin de netemere și de maiestate (mărime). Săgeata lui Cupido, neputând pătrunde pavăza, căzu jos pre pământ. Cupido, năcăjindu-se, suspină amar, fiindu-i rușine că se vede învins.

– Surpă-te, depărtează-te de aici, îndrăsnețule tinerel, strigă Minerva, nu nădășdui să deculi, fără sufletele cele apuse, care mai vartos se desfată cu desmierdările cele spurcate și de rușine, decât cu înțeleciunea, cu mărirea și cu virtutea. Aceste grăind, Amor mănios sbură, și, înălțându-se Venerea cătră Olimp, lungă bucată de vreme văzui carul său cu cei doi porumbi într-un nuor de fața aurului și a ceriului, pre urmă peri dinaintea ochilor, carii, întorcându-i eu cătră pământ, nu mai văzură pre Minerva.

Mi se părea că fui răpit într-o grădină tocma ca aceea, cum se descriu câmpurile Elise. Aci văzui pre Mentor, carele îmi zise:

– Departă-te de la acest loc tiran, de la această isolă ciumașă, unde aeru e spurcat de desmierdări. Cea mai eroică virtute tribuie aici să tremure, neputându-se mântui fără cu fuga.

În clipa în carea-l cunoscui, vrui să mă arunc pre grumazii lui, ca să-i dau o îmbrătoșare cu dragoste, ci sămții că picioarele mele sânt lipsite de mișcare, că genunchii miei slăbise și mânilor mele, ostenindu-se a prinde pre Mentor, cerca o umbră deșeartă, care tot fugea de mine. Întru această silință mă deșteptai și pricepui că acest vis tainic este o științare din ceriu. Mă sămții întărit și întrarmat cu mănăie asupra desmierdărilor, și împreună plin de ne-ncredere asupra mea însumi, ca să urescu viața cea moale a ciprienilor. Însă ceaea ce-mi pătrunse inima fu că crezui cum că Mentor au încetat de a viețui și că, trecând apa Stigei, acum este în fericitul lăcaș al sufletelor celor drepte. Un prepus ca acesta mă făcu să vărs părăie de lăcrămi. Fui întrebat pentru ce plâng.

– Lăcrămile, răspunsei, tocma se cuvin unui nenorocit strein care îmblă nemernicind fără nădeșde de a-și vedea patria sa. Întră aceea, toți ciprienii carii se afla în corabie slobozea frânul la veselii nebune. Cărmașii, urând osteneala, adormita pre cărmele lor, navarcu, coronat cu flori, lăsa părăsit cormanu și ținea a mână un bocal mare de vin, care mai tot îl beuse. El și toți ceialalți, întunecați de puterea vinului, cânta întru cinstea Venerei și a lui Cupido cântece întocmite spre a îngrozi pre toți iubitorii de virtute.

Când ei, întru acesta chip, punea la uitare primeșdiile mării, un vifor pripit turbură ceriul și apa. Vântul cel de cătră miazănoapte turbat fluiera pintră funile pânzelor corabiei, neagra apă bătea păreții corabiei, carea gemea sub loviturile ei. Amu ne înălțam pre spatele gânfatei apă, amu părea că marea, lipsind sub corabie, vrea să ne înghiță întru adâncul ei. Se vedea aproape de noi scopure, cătră care apa întărată cu sila smăncea corabiia și cu durt înfricoșat.

Atunci pricepui ceea ce Mentor adeseori obicinuia a-mi spune: că persoanele cele moi și dedate spre desfătări apuse sânt fără inimă în primeșdii. Toți ciprienii noștri, spăimântați ca niște fâmei, plângea. Nu se auzea alta, fără urlete vrednice de milă și tânguiri de viața cea desmierdată, făgăduințe deșerte către dumnezei, că le vor aduce jertvă, de-i vor ajuta ca să poată ieși la liman. Nu era nici unul întră dâșii, carele cu deșteptarea duhului să facă rânduială, cum trebuie să se tocmească pânzele sau însuș să poată împlini aceasta. Socotii a fi dătorii mea ca, scăpând viața mea, să pun afară de primeșdie și viața celorlalți. Pentru aceea, prind cormanu a mână, deoarece navarcu, fiind mort de beat, nu putea pricepe primeșdiia corabiei, îmbărbătai pre spăimântații corăbiari, făcui să depună pânzele și să tragă cu cârmele bărbătește. Trecum prin mijlocul scopurilor și ne văzum aproape de toate înfricoșările morții.

Această întâmplare se păru ca un vis tuturor celor ce trebuia să mă cunoască ca pre un mântuitoriu al vieții lor. Noi ieșim la liman în isola Ciprului în luna lui aprilie, carea e închinată Venerei. Timpul acestu, zicea ciprienii, se cuvine dumnezeirei acesteia, căci întramă natura toată și face să răsară desmierdările, ca florile.

Ajungând la isolă, sămții că suflă un aer dulce, care făcea trupurile să fie desmierdate și lenevoase, însă turna voie bună și veselie. Văzui că câmpul din fire roditoriu și frumos era mai pustiu, pentru că lăcuiitorilor le este urât lucrul. Văzui de toate părțile muieri și fete cu deșertăciune împodobite, care cânta cântece întru cinstea Venerei, mergea ca să se închine la besearica ei. Frumseța, podoabele, bucuriia și petrecerile întocma se vedea în fața lor, ci podoabele era prea meșteșugite; nu se vedea nicidecum acolo acea boierească simplitate (nemândrie) și drăgălașă rușine, carea dă o strălucire vioaie frumseței. Duhul acel de moliciune, măiestriia de a schimosi deșertele lor podoabe, pășirea cea slăbănoagă, ochii lor, carii încoace și încolo căuta la oameni, împrumutata lor pismă ca să ațîță spre poftă și, ca zic toate cu un cuvânt, ceea ce vedeam în muierile acele mi se părea apus și vrednic de nesocotință. Îmblând ele ca să-mi fie plăcute, mai tare mă îngrețoșam și le uream.

Fui dus la besearica dumnezeoaiei. Ea are multe besearici în isola aceea, pentru că osebit e cinstită în Citarea, în Idalia și în Pafu. Deci eu fui dus la Citarea. Beserica toată e făcută de marmure, încungiurată cu colone; acele colone, și cu grosimea, și cu nălțimea, fac această besearică preamărită. Deasupra capetelor și cununilor acelor colone, în fieștecă față sânt fruntare mari, unde se văd toate cele mai plăcute ale dumnezeoaiei fapte. La poarta besearicei pururea e mulțime de oameni, carii vin ca să-și areate jertvele lor. Nici o jertvă nu se junghie niciodată în cuprinsul sfințitului loc. Aici nu se arde, ca pre airea, grăsimea junincelor și a taurilor, nice nu se veasă sângele lor, numai se areată vitele înaintea altariului, care se aduc, și nu se poate aduce nice una, care nu e tinără, albă și fără prihană. Aceste sânt împodobite cu acoperemânturi de porfiră chindisite cu aur, coarnele lor sânt întraurite și legate cu pene de flori mirositoare. După ce au fost arătate înaintea altariului, le duc într-un loc despărțit, unde le ucid, când preoții dumnezeoaiei fac ceva ospăț.

Se aduc încă acolo și licori miresmite de toată soarta, și vin dulce de cel marmanziu. Preoții sânt îmbrăcați cu haine lungi și albe, cu brăne de aur, care sânt cu frânghii iarăș de aur împodobite la capete. Se ard zioa, noaptea la altare cele mai alese miresme de-ale Răsăritului, și aceste fac o formă de nuor, care se înalță spre ceriu. Toate colonele besearicei aceștii sânt împodobite cu frunze atârinate, toate vasele, care sânt spre slușba jertvei, sânt de aur, și cu o pădure de mirsini e încungiurată ziduirea aceea. Nu se suferă fără numai unii tinerei și unele

vergurele, care sânt de o rară frumseață, să areate înaintea preoților jertva și să aprinză focul pre altare. Însă nerușinarea și desfrânarea spurcă această de mare cuviință besearică.

Mă îngrozii când văzui întâiu aceste lucruri, ci fără de a mă priceape începui a mă deda. Păcatul nu mă mai înfricoșa, toate soțietățile îmi picura o nu știu ce plecare spre desfrânare și spre necumpăt, nevinovăția mea fu risă, conținerea mea, rușinea mea era de batjocură la acele popoare fără de rușine. Toate le ispitea ca să stărnească poftele mele, ca să-mi pună pândă și ca să ațită întru mine gustul necurăției. Mă sămții că în toate zilele mă mai slăbesc, creșterea cea bună ce avusem mai că nu mă mai putea conțeni. Toate cugetele mele cele bune erau suflate în vânt. Nu mai puteam învinge răul care de toate părțile mă îmbolea, ba încă îmi era rușine acum de virtute. Eram ca un om ce înoată într-un torent (povoii) afund: el începe a despica apa cu pieptul și cu brațele sale și trage asupra cursului apei, ci, de sânt țărniuri răpoși, nu poate ajunge ca să se odihnească pe țărniuri. La urmă, încet, încet, se sloboade după apă, putearea sa îl părăsește, mădulările lui slăbite țapenesc, și torentu îl răpește cu sine. Tocma așa ochii miei începea a se întuneca, inima mea leșina, nu eram mai mult stăpân de mine spre a mă sluji cu mintea mea și cu mult mai puțin de a-mi aduce aminte de virtutele tatălui meu. Visul, cu care crezui că am văzut pre înțeleptul Mentor a fi trecut la câmpurile Elisii, mă spărea cu totul. O lăncezeală ascunsă și dulce se făcea stăpână de mine: acum începea a-mi plăcea acel venin înșelătoriu, care, străcurându-se din vână în vână, se vărea până în măduha oaselor mele. Cu toate aceste, slobozeam adânci suspinuri, plângeam cu amar, întru mânia mea răgeam ca un leu:

– O, tinerețe nefericite, strig. O dumnezeilor, carii așa fără de milă vă bateți joc de muritori, pentru ce faceți să ajungă o vârstă, întru carea timpul nu e fără numai nebunie, niște friguri aprinse? O, căce nu sânt eu întru acele cinstite căruntețe, strămb și cu un picior în groapă, cum fu Laerte, moșu-mieu? Mai plăcută mi-ar fi moartea decât rușinata slăbiciune întru care ticălos mă văd.

Abia sfârșii aceste cuvinte, și durerea mea oarecât se alină, și inima mea, beată de o patimă oarbă și nebună, scutură și învinse toată rușinea, și așa, după puțină vreme, mă sămții cufundat într-un adânc de ghimpuri. Ținând această turburare, împlam răcăind încoace, încolo prin sfințita pădure, ca și un cerb rănit de vânătoriu. El fuge la cele mai dinlontru ale pădurei, ca să-și ușureze durerea sa, ci săgeata carea îi pătrunse coapsa e tot cu dânsul și pretutundine poartă dușmana cu sine. Tocma așa făceam eu, alergam în deșert, pentru ca să nu-mi mai aduc aminte de mine însumi, ci nici un lucru nu putu să împlânzească durerea inimei mele.

Atunci văzui de departe în deasa umbră a pădurei aceia chipul înțeleptului Mentor, însă fața lui mi se păru așa de perită și năspită, căt nu putui să am nici o mângâiere.

– Dară tu ești, iubite al meu pretine, una unișoară nădeșdea mea? Tu ești? Dar ce? Tu ești însuți? Doară o nălucă vrea să-mi schimbe vederea mea? Tu ești, Mentore? Nu e încă chipul tău sămțitoriu la necasurile mele? Nu ești tu numărat întră sufletele acele fericite, care se bucură de virtutea lor și pre carii dumnezeii îi împărtășesc de curate desfătări întru o vecinică pace în câmpurile Elisii? Vorbește, Mentore, ești tu încă în viață? Cu adevărat, aș fi mult fericit să te am! Poate nu e fără umbra pretenului meu? Aceste zicând, tot într-un suflet, căt nu puteam să răsufli, alergai la dânsul, iară el nemișcat mă aștepta, fără de a mă întimpina. O dumnezeilor! Voi știți bucuria carea o avui când sămții că mâinile mele îl pipăie pre dânsul? Nu, ziceam, nu e o umbră deșartă, îl țin și-l îmbrățeșez. Iubite al meu Mentore! așa strigai, cu părăie de lacrimi udai fața lui și fără de a putea grăi stam încleștat de grumazii lui. Iară el se uita la mine cu ochi măhniți, însă plini de o dragostoasă milă.

La urmă îi zisei:

– O, vai! De unde vini tu? În câte primeșdii m-ai lăsat, de când nu ești față cu mine? Și ce ași face eu acum fără de tine?

Ci, nerăspunzându-mi nemica:

– Fugi, îmi zise, cu un ton înfricoșat, fugi, pripește a fugi! Aici pământul alta nu naște, alta nu împărtășește, fără venin. Aerul care-l răsuflă e ciumaș, oamenii spurcați, niciodată nu deschid gura lor, fără ca să împărtășească un venin ucigătoriu. Desmierdarea, carea e cel mai înfricoșat din relele cele din scătulca Pandorei ieșite, slăbește inimile și nu suferă nici o virtute. Pripește a te depărta, pentru ce amăni (zăbovești)? Și să nu te uiți înapoi întru fuga ta! Șterge din memoria ta (aducerea aminte a ta) și cea mai mică aducere aminte de această isolă blăstămată!

Întru acesta chip cuvântă și de loc sămții că ca un nuor gros se ia de pre ochii miei întru atăta, cât putui vedea curata lumină și se năștea întru inima mea o bucurie dulce și o bărbăție statornică. Această bucurie fu tocma deosebită de ceaalaltă, ce era necurată și nebună, de care mai nainte fură sămțirile mele spurcate. Cea mai nainte îndestulare fu plină de turburare și de beție, mestecată cu patimi turbate și cu ghimpuri rozitoare, iară ceaea ce urmă, cuvântătoare, și avea un nu știu ce fericit și ceresc, pentru că, fiind fără de curmare curată și neschimbată, nemica nu o poate mistui. Cu cât se mai dă omul după dânsa, cu atăta îi cade mai dulce, trăgându-l fără de a-l turbura. Atunci lăcrămai de mângăierea ce o sămțam întru mine, și aflai că nemica nu e mai plăcut, decât a răspunde așa:

– Fericți, strigai, aceia de carii virtutea nu ascunde frumoasele sale însușiri! Nu se poate la virtute privi fără de a o iubi, și nu se poate iubi fără de a te fericii.

Mentor îmi zise:

– Tribuie să te las acum, că e de lipsă să mă duc, nu mai este slobod să mai amăn.

– Dară unde vrei să mergi? îi răspunsei. Eu sânt mărginit a veni după tine oriunde te vei duce, tocma nelăcuit de ar fi locul acel. Nu gândi să te las a merge fără de mine; mai gata sânt să moriu pre urmele pașilor tăi. Aceste zicând, îl stringeam în brațe cu toată puterea mea.

– În deșert, îmi zise, socotești de a mă putea opri. Metof varvarul mă vându la etiopeni sau arapi. Aceștea, venind la Damasc pentru negoțitoria lor, cugetară să capete bani mulți pentru mine, vânzându-mă la oarecare Azail, carele căuta un sclav, ca să învețe de la dânsul nu numai obiceiurile grecești, ci și științele noastre. Întru adevăr, nu se înșelără, că Azail mă cumpără scump. Învățăturile care îi făceam lui despre obiceiurile noastre îi pricinuiră dorire și sburdare de a merge în isola Critului, ca să învețe înțeleptele legi ale lui Minoe. Când năvegăm (mergeam cu corabia), vânturile ne strimtorară a ieși la uscat în isola Ciprului, ca acolo să așteptăm un vânt părtinitoriu. El au mers ca să-și ducă jertvele sale în besearică. Iată-l că ieși, vânturile ne sânt părtinitoare și pânzele noastre se întocmesc. Sănătate bună, iubite al meu Telemah! Un sclav (rob) care are frică de dumnezei e datoriu a urma cu credință după domnul său. Ei nu mă slobod ca să fac eu rânduială despre voia mea, și nu e lor necunoscut că, de aș fi eu om slobod, nu aș fi altora, fără ție. Sănătate bună! Adu-ți aminte de necasurile lui Ulise, de lacrimile Penelopei, și să nu uiți pre dreptii dumnezei! O dumnezeilor, apărătorii nevinovăției, în ce pământ sânt silit a lăsa pre Telemah!

– Nu, nu, îi răspunsei, iubite al meu Mentor, nu va fi în voia ta ca să mă lași aici! Mai bucuros voi înceta a viețui, decât să te văz că te duci fără de mine. Au fi-va domnul tău sirianu lipsit de toată milostivirea? Au doară au supt el în prunciia sa lapte de tigra? Ispiti-va să te deslipească din brațele mele? Tribuie să mă lase a merge cu tine. Tu însuși mă svătuiești să fug, și apoi nu suferi ca să fug în urma pașilor tăi? Eu însumi voi cuvânta cătră Azail, cine

ști, poate să-i fie milă de tinerețele mele și de lacrămile mele. Deoarce atăta iubește înțelepciunea, cât împlă așa pre departe a o cerca, nu e de crezut că în pieptul lui să fie închisă o inimă sălbatică și nesămțită. Voiu îmbrătoșa genunchii lui, îl voiu împiedeca de a merge până ce nu va învoi ca să vin după tine. Iubite al meu Mentor, mă voiu face sclav cu tine, mă voiu da lui în har, și, cu toate aceste, de nu mă va primi, apoi eu sânt pierdut și mă voiu omorî.

Într-aceaea, Azail chiemă pre Mentor. Eu căzui la picioarele lui, iară el se încruci văzând un om necunoscut într-o stare ca aceasta.

– Ce ceri? – îmi zise.

– Viița, îi răspunsei, că nu pot să viețuiesc, de nu vei învoi ca să merg eu cu Mentor, sclavul tău. Eu sânt fiul marelui Ulise, celui mai înțelept întră toți împărații Greciei, carii stricară trufașa cetate a Troiei cei în toată Asia vestită. Nu-ți cuvintez despre vița mea ca să mă laud, ci numai ca să te mișc spre milă pentru ticăloșiile mele. Am căutat pre tatăl meu preste toate mările, împreună cu omul acestu, pre carele totdeauna-l ținui în loc de tată. Nenorocirea, pentru ca să mă împresure cu rele, mi-l răpi, aceea-l făcu ție sclav. Milostivește-te a mă primi ca să-ți fiu și eu asemenea sclav. De este întru tine, precum crez, iubirea dreptăței și dacă pentru aceea te-ai pus la drum lung, ca să înveți în Crit legile bunului împărat Minoe, nu-ți ivărtoșa inima ta la vederea lacrărilor mele și a sughițăturilor mele. Tu vezi pre fiul unui împărat carele s-au plecat a cere, una unișoară a lui mângăiare, în dar sclaviia (robiia). Vru mai nainte să pun capet cursului vieței mele cei ticăloasă în Sicilia, pentru ca să mă scutesc de sclavie, ci pârğa ticăloșiei mele nu fu fără o puțină ispită a batjocurilor norocului, și acum mă amăresc că nu pot să fiu numărat întră sclavi. O ceriule! O dumnezeilor! Căutați la jelnica mea stare! O Azaille, adu-ți aminte de Minoe, de a cui virtute te minunezi și carele va să ne judece pre amândoi întră împărăția lui Pluto. Azail, uitându-se la mine cu omenie și cu dragoste, îmi dide mână și mă sculă în picioare.

– Nu-mi sânt necunoscute, îmi zise, înțelepciunea și virtutea lui Ulise. Mentor nu arareori mi-au cuvântat despre mărirea aceea carea dobândi el întră greci, și, după aceea, sburătoarea veste îi lăți numele lui întră toate națiunile Răsăritului. Vină cu mine, fiul lui Ulise, eu îți voi fi în loc de tată, până ce vei afla pre acela care îți dide viița. Tocma de nu m-ar trage mărirea tatălui tău și nu mi-ar fi milă de relele tale tâmplări, încă pretenia care am cu Mentor m-ar îndatora a fi cu toată socotița spre tine. Adevărat că l-am cumpărat ca pre un sclav, dară-l țin ca pre un prețin mai deosebit și mai prețuit decât toți pretenii căți am pre pământ. Am aflat într-însul înțelepciunea și lui sânt îndătorat pentru toată dragostea aceea ce o sămțesc întru mine spre virtute. Dintru această clipă, să fiți amândoi slobozi, și, spre mulțămire, vă rog ca să fiți cătră mine cu o nefățărută și nevătămată dragoste.

De loc, cea mai amară durere mi se schimbă în cea mai mare bucurie carea o poate cândva un muritoriu sămți. Cunoșteam că am trecut preste o primeșdie înfricoșată, că mă văz aproape de patria mea și că am aflat ajutoriu de a merge acolo. Eram plin de mângăiare, văzându-mă lângă un om care mă iubea pentru dragostea ce poartă el spre virtute. Cu un cuvânt, eu aflam toate aflând pre Mentor, așa cât mai mult să nu-l mai pierd.

Azail se apropie la buza (țarmurii) mării, noi urmăm după dânsul, întrăm în corabie, cei de la cârmă despicară undele line. Un vânt blând, învârtindu-se ca când s-ar juca în pânzele noastre, îmbărbătă toată corabiia și-i dide o mișcare ușoară. Isola Ciprului curând nu se mai văzu. Azail, foarte dorind a ști care sânt cugetele mele, mă întrebă ce socotesc eu despre treaba și obiceiurile isolei aceia. Îi arătai fără fățarie în ce primeșdii fură tinerețele mele acolo și turburările cele dinlontru care le-am suferit. Fu sămțit la ura carea cunoscu că este întru mine asupra păcatului și întru acesta chip strigă:

– O, Venere, cunoscută îmi este puterea ta și a celui întâiu născut al tău! Și eu aprinsei miresme oarecând pre altarele tale, ci îngăduie-mă ca să urgisesc blăstămata necurățire a lăcuitorilor isolei tale și nerușinarea cea dobitocească, cu care sârbează sărbătorile tale.

După aceea se zăbovi cu Mentor, cuvântând despre acea putere întăne care făcu ceriul și pământul, despre acea curată, nemărginită și pururea vecuitoare lumină, carea întocma se întinde spre toți fără vreo despărțire, despre cel înalt și universal (preste tot) adevăr, care luminează toată mintea, precum face soarele în toate lucrurile pământești.

– Acela, adaose, care n-au văzut încă până acum acea lumină curată, e vrednic de a se chiea un născut orb, deoarece își petrece zilele sale într-o noapte întunecată, întru acela chip, cum unele popoare în vreme de mai multe luni sânt lipsite de lumina soarelui. Își nălucește că el este înțelept, și e nesămțit, i se pare că toate le pricepe, când nemica nu vede; la urmă, moare fără de a fi văzut cândva sau, de au văzut, au văzut năluciri, fantasii, deșertăciuni, lucruri fără de nici o tărie. Această orbire o au toți carii de momelele desmierdărilor și de rătăcirile inimei, ca de o fermecătură, sânt răpiți. Numai nălucă de om este acela care nu urmează această minte nemuritoare, nu se svătuiește cu dânsa, nu o iubește. Aceaea ne face să gândim cele bune și, când gândim rău, ne muștră. Precum viața noastră, așa și mintea de la dânsul ne este dăruită. Ea este ca un ochian de strălucire, duhurile noastre sânt ca niște isvoare mici, care isvoresc ca să se întoarne acolo și de nou să se împreune.

Măcar că eu încă nu pricepeam deplin înțelepciunea cea adâncă a unei cuvântare ca aceasta, totuș sămțeam un nu știu ce curat și înalt, inima mea era învăpăiată și părea că adevărul luminează și înfrumsețează aceste cuvinte. Urmară a grăi despre începutul dumnezeilor, al eroilor, a poetelor, despre veacul cel de aur, despre potop, despre istoriile cele dintăiu ale neamului omenesc, despre riul zăuitărei, în care se cufundă sufletele răposăților, despre veciniciile munci care sânt găsite pentru cei păcătoși întru adâncurile Tartarului și despre fericirea aceaea, carea într-un răpaos necurmat o au dreptii în câmpurile Elisii, fără de a se teme că o vor pierde cândva.

Până se zăbovea Azail și Mentor întru aceste cuvinte înțelepte, văzum vro câțva delfini cu solzi ca de aur și în fața ceriului, carii jucându-se înălța apa cu spumă multă. După aceștea vinea niște tritoni, carii suna trâmbița cu răsucitele lor scoice, împrejura carul Anfitei, care-l trăgea niște cai de mare mai albi decât neaoa și carii, mergând pe mare, lăsa lungi urme după dâșii; ochii lor scânteia și gurile afuma. Carul dumnezeoaiei era o scoică minunat făcută: cu mult mai alb era decât osul de elefant, și roatele lui era de aur. Acest car părea că sboară pre fața apei. Mulțime minunată de ninfe coronate cu flori înota după car; părul lor cel întraurit cu frumseață era slobozit pre spate și de dulci zefiruți lin vânturat. Dumnezeoaia ținea a mână un schiptru de aur, cu care poroncea valurilor, și cu ceaealaltă ținea în brață pre iubitul său fiu, micul dumnezeu Palemon, care suga țitele ei. Era ea de o față veselă și înfrumsețată cu o maiestate (mărime) drăgălașă, ce alunga vânturile cele turbate și viforul cel rău. Tritonii mână caii, ținând întrauritele lor frâne. O pânză mare de porfiră flustura în aer deasupra carului, carea era de jumătate înflată de plăcuta suflare a multor zefiruți, carii pe întrecute o împingea cu suflările sale. Vedea-se în aer Eol, fiul lui Joe, pripind și învăpăiat; fața lui sbărcită și neplăcută, graiul său cel amenințătoriu, sprâncenele cele groase și grele, ochii săi scăpărând un foc întunecat și aspru puneă tăcere năvălitoarelor vânturi celor de cătră miazănoapte și abătea înapoi nuorii. O mulțime nemăsurată de chiți și toți ceialalți monstri de mare, mănând cu suflarea nărilor sale înainte și îndărăpt apa, se grăbea a ieși din sălașele lor cele ascunse, ca să vează pre dumnezeoaia.

Cartea 5

După ce cu mirare am văzut o priveliște ca aceasta, munții Critului începură oarecât a se vedea, dară cu greu puteam să-i osebim de nuorii ceriului și de valurile mării. Puțin după aceea, văzum muntele Ida, care pre deasupra celorlalți munți își înălța marea sa culme, precum un cerb vechiu de ani, într-o pădure, poartă ramurile sale coarne mai nălțate decât ceilalți cerbuți carii vin după dânsul. Încet, încet, văzum mai desclinit ținutul isolei aceia, care ni se arăta înaintea ochilor ca un anfiteatru. Precum câmpul Ciprului ni se păru mai nainte nelucrat și părăsit, așa câmpul Candiei îl vedeam a fi roditoriu și încărcat de acele roduri, care nevoința și osteneala lucrătorilor le agonisea.

De toate părțile vedeam sate bine întocmite, orașe care întru nemica nu se osebea de cetăți și minunate întru mare cuviință cetăți. Nu se afla nici un câmp care să nu se fi făcut roditoriu de neostenita mână a lucrătorului; oriîncătrău întorceam ochii, se vedea sinul pământului tăiat de arat (plug). Tufăriile, spinii și toate acele buruieni, care fără folos cuprind locul, era necunoscute în ținutul acela. Noi priveam cu mare plăcere la covăiatele dealuri pe care păștea un număr mare de boi aproape de răurele; oile păștea pe coasta unui deal, largile șesuri era acoperite de galbene spice, bogate daruri de a roditoare Cerere, și pre urmă munții, înfrumșeți cu vițe și cu struguri acum fățați, carii făgăduia culegătorilor dulci ale Bacului daruri ce întăresc și amorțesc grijile cele cu necas ale muritorilor.

Mentor ne spuse că el au mai fost în Crit, pentru aceea ne arătă cele ce lui era cunoscute.

– Această isolă, zicea, care tuturor streinilor le aduce mirare, e vestită pentru ale sale o sută de cetăți, hrănește fără de nici o greotate pre lăcuiorii săi, măcar că sânt nenumărați, fiindcă pământul nu lipsește a împărtași facerile de bine ale sale celor ce-l lucră. Sinul său e nedeșertat, cu cât sânt mai mulți oameni într-o țeară, numai să le placă lucru, cu atâta sânt mai cu avuție. Unul nu are pricină de a pismui altui. Milostiva noastră mamă, pământul, înmulțește rodurile după mulțimea fiilor săi, carii se fac vrednici de a fi părtași rodurilor cu osteneala lor. Iubirea de stăpânire și iubirea de argint a oamenilor, singure sânt pricină nenorocirilor lor. Ei ar vrea să moștenească toate, și necumpătata lor poftă acășună lor nefericire. De s-ar mulțemi ca să se îngrijească numai de acele de care au lipsă, trăind cu cumpăt, prisosul, bucuriia, unirea și pacea cea dorită pretutindine ar înflori.

Aceasta e carea Minoe, cel mai sămțit și cel mai bun decât toți împărații, au fost priceput. Tot, orice vedeți mai minunat în isola aceasta, este rodul și fapta legilor sale. Modrul în care făcea a se crește fiii face trupurile lor sănătoase și cu vârtute; curând se înveață aceștea la o viață simplă, cu cumpăt și cu osteneală. Fieștece desmierdare moaie trupul și slăbește duhul, niciodată nu se pune lor înainte altă plăcere, fără aceea, ca să se facă nebiruiți cu virtutea și pururea să se nevoiască spre mărire. Sânt îmbărbătați ca nu numai să nu bage în samă moartea în primeșdiile războiului, ci și avuțiile cele mari să le calce în picioare, și rușinatele desfătări. Aici se pedepsesc trei greșele, puțin socotite și nepedepsite întră alte națioane, adică nemulțămirea, fătăriia și iubirea de argint.

În Crit nu e de lipsă a desbăra niciodată nice mândriia, nice moliciunea, pentru că sânt necunoscute. Acolo fieștecă se dedă la osteneală și nice unul nu cugetă a stringe avuții; fieștecă se ține a fi bine răsplătit pentru lucrul său cu aceea că duce viață dulce și regulată (cumpătată), cu care e împreunat costul cu pace, cu prisosința acelora ce sânt de lipsă spre ținerea vieții. Nu se suferă acolo nice scule de preț mare, nice vestminte scumpe, nice ospețe desfătate. Hainele sânt numai de lână subțire și de prea frumoasă față, ci toate unite și fără

chindisitură. Măncarea e cu cumpăt, arareori se bea vin; în pâne bună și în poame, care arborii ca de sineși le dăruiesc, și în lapte de oi stă hrana lor cea de căpetenie. Carnea se mănăcă fără de zamă dreasă și au grijă ca să păstreaze boimea cea mai bună pentru ca să înflorească agricultura (lucrarea pământului). Casele se țin cu toată alsăuirea, îndămănanarea și frumseța se văd acolo fără de măiestrie. Mare cuviința arhitecturii nu e neștiută, ci aceea se ține numai pentru besericile dumnezeilor, și oamenii nu cutează să moștenească case de acele care se cuvin celor nemuritori.

Cel mai mare bine la criteni stă în sănătate, în bărbăție, în pace, întru unirea familiilor și în libertatea (volniciia) tutulor cetățenilor, în prisosința lucrurilor celor de lipsă și în nebagarea de samă de cele preste lipsă, în dedarea spre osteneală, în urgisirea lenevirei, în nevoința spre virtute, întru supunerea la legi și întru ținerea lor, și în temerea de dumnezei.

Îl întrebai în ce e întemeiată puterea împăraților, și Mentor așa-mi răspunse:

– Împăratul toate poate preste popoare, însă legile toate pot preste dânsul. El are o putere deplin spre a face bine, însă aceasta de loc înceată, de se va da el spre rău. Legile le încredințează lui popoarele, ca cea mai prețuită decât toate sculele depuse, cu acea tocmeală, ca să fie părinte. Ele poroncesc ca singur un om, cu înțelepția sa și cu cumpătul, să șerbească spre fericirea de nenumărați oameni, iară nu ca aceștea, cu lipsa lor și cu o apusă șerbire, să fie unealtă spre adaogerea mândriei și a desmierdărilor unui om singur. Împăratul nu trebuie să aibă nemica mai mult decât supușii săi, de nu cumva este aceasta de lipsă sau spre mângăierea lui în lucrurile cele cu osteneală sau spre a deștepta popoarele spre cinstea, care se cuvine celui ce apără legile. Apoi, împăratul trebuie să fie cel mai treaz, cel mai dușman desmierdărilor, cel mai înstreinat de mândrie și mai nemăreț decât toți alții; nu trebuie să se nevoiască a stringe avuții și a-și câștiga veselii, ci să se înfrumșețeze cu virtutea și cu mărirea mai presus de alții. Afară, întru comanda oștilor, trebuie să fie apărătoriu patriei, și înlontru, judecătoriu popoarelor, ca să le facă bune, înțelepte și fericite. Dumnezeii nu l-au înălțat pentru binele lui, ci ca să fie cap și povățuitoriu popoarelor. Spre folosul lor trebuie să închine toată vremea sa, toate grijile sale, toată dragostea sa. El nu e vrednic de titula împărătească, de nu se va zăuita pre sine însuș, ca să se jertvească binelui de obște.

Minoe nu pofta ca fiii săi să împărătească după moartea lui, de nu se vor întocmi împărățind după aceste adevăruri. Mai la inimă îi era poporul său decât familia sa, pentru aceea, cu unele întâmpinări ca aceste, au făcut Critu așa puternic și fericit, și cu un cumpăt ca acesta au stersu mărirea tutulor câștigătorilor, carii cutează a supune națioanele nebunei sale deșertăciune. La urmă, el, cu dreptatea sa, dobândi cădintă ca să fie în iad cel mai mare judecătoriu al celor ce-și sfârșiră cursul vieții lor.

Până cuvânta Mentor aceste, ieșim la limanul isolei. Aci văzum vestitul labirint, lucru vrednic de mâinile istețului Dedal, care era făcut după forma labirintului ce l-am văzut în Eghipt. Până ne cuprindeam noi a socoti acest iscusit lucru, sămțim că poporul împlăa țărării mării și alerga cât putea la un loc lângă marginea mării. Întrebăm pricina acestei pripită mergere și, iată, un critean, anume Nausicrate, întru acest chip ne spuse:

– Idomeneu, fiul lui Deucalion și strănepot lui Minoe, zise el, s-au fost dus ca și alți împărați ai Greciei la încungiurarea Troiei. După stricarea cetatei aceia, porni cu corabia ca să se întoarcă la Crit, ci curând se sculă un vifor așa de turbat, căt nu numai navarcu, care îndrepta corabia, ci toți aceia carii era ispițiți în măiestriia navigației fură de părere că sfărmașia corabiei este neapărată. Toți se vedea aproape de moarte, văzând înaintea ochilor lor adâncul desfăcut ca să-i înghiță. Tânguia nenorocita lor soarte, pierzând nădeșdea, după ce vor

fi astrucați de unde, să poată dobândi al umbrelor, care sânt preste Stigie, trist răpaos. Idomeneu, întorcând ochii și rădicând mânilor spre ceriu, se ruga la Neptun de ajutoriu:

– O, peternice dumnezeule, striga, tu, care cu poronca ta chivernisești apele, milostivește-te a asculta rugăciunea unui nenorocit! De te vei milostivi asupra turbărei vânturilor, să mă dăruiești ca să pun piciorul în isola Critului, făgăduiesc că-ți voi jertvi pre cel dintăiu care mă va întâmpina când voi ajunge acolo.

Deci fiiul său, dorind ca să vează pre tatăl său, se pripi a-i ieși înainte, ca cu dragoste să-l îmbrătoșeze. Ci nu pricepu ticălosul că aleargă ca să-și afle perirea. Tatăl, scăpând din turbata mare, ajunse la doritul liman, mulțami lui Neptun că i-au ascultat făgăduința, ci curând cunoscu cât de jealnică tribuia să-i fie cea făgăduință. Un pricas a venitoarei nenorociri îi pricinui o căire amară pentru făgăduința sa cea fără înțelepție. I se bătea inima, tribuind a se înturna la ai săi, ca nu cumva în solie să vează ceaea ce avea mai iubit pre lume. Dară crâncina Nemese, nedumerita dumnezeoaie, priveghind spre certarea oamenilor și deosebi a împăraților celor gânați, cu nevăzută și ucigătoare mână împingea pre Idomeneu. El iese la liman. Nu cuteza, ca să zic așa, să-și întoarcă ochii, și iată văzu pre fiiul său. Cu totul măhnit și îngrozit, se întoarse înapoi. Învărti ochii ca să vează un cap mai puțin iubit, care să-i poată fi de jertvă, ci în deșert. Fiiul cade pre grumazii lui și cu mare mirare pricepe că tată-său nu arată nici o voie bună pentru dragostea lui cea mare, și-l vede că se stinge de plâns.

– O tată, rupse el, de unde curge o măhnire așa adâncă? Doară te-ai mânia, căce te văzui ajuns la împărăția ta, după ce atăta mară de vreme ai fos dus de acasă, și-ți vine rău a mă vedea întru atăta bucurie? Ce-ți putui face, de nu vrei să rădici ochii cătră mine, ca când vederea mea te-ar spărea?

Tatăl, apăsă de durerea cea mare, rămâne întru tăcerea sa. Pre urmă, suspinând dintru adâncul inimei cei năcăjită, cu amar zise:

– O Neptune, ce ți-am știut făgădui? Cu ce preț m-ai apărat de furtună? Du-mă iarăș înapoi în viforul acela și la scopurele acele, care, făcându-mă tot bucățele, mă vor lipsi de o viață așa nenfericită. Lasă, o, dumenzeu fără de milă, să trăiască fiiul meu! Prinde, iată-ți sângele meu, numai să cruți al fiiului meu! Așa grăind, luă sabiia sa, cu cuget ca să-și pătrunză pieptul. Ci fu ținut de toți cei ce era lângă dânsul. Bătrânul Sofronim, tâlcuitoriul voiei dumnezeilor, îl încredință că poate să îndestuleaze pre Neptun, măcar că va cruța viața fiiului său.

– Făgăduința ta, prinse a-i zice, e fără înțelepciune, dumnezeii nu iubesc a fi cinstiți cu neomenire. Pentru aceaea, ia-ți sama ca nu cumva, cu greșeala făgăduinței tale, să împreuni întru împlinirea ei o fărădelege cumplită, carea e asupra legilor firei. Mai bine să jertvești spre cinstea acestui dumnezeu o sută de tauri mai albi decât neaoa. Fă ca cel cu abur al lor sânge să cură împrejurul altariului celui împodobit cu flori! Fă ca să se aprinză miresme scumpe spre mărirea sa!

Idomeneu asculta această cuvântare fără de a răspunde ceva, ținând capu plecat. În ochii săi flăcări o turbare chiară. Fața lui cea galbenă și perită în toată clipa se schimba și-i tremura mădulările trupului. Cu toate aceste, fiiul să îi zise:

– Dacă dumnezeul mării nu se poate îndestula fără cu sângele meu, iată-mă, tată, sânt gata a muri! Moartea îmi place, numai să te scape ea pre tine de mânia sa și să te țină în viață. Nu întârzia cu lovitura, tată, și să nu crezi că vei afla în mine un fiiu nevrednic de tine, care să se teamă a-și pierde viața!

De loc, Idomeneu, cu totul înstreinat de sine și ca când ar fi fost sfârticat de furii cu spaima tuturor carii de aproape privea la dânsul, îngropă sabiia sa în inima celui tinerel, după

aceaea o trase toată încruntată și aburind de acel sânge nevinovat și vru să o înfigă în cele dinlontru ale sale. Ci și a doao oară iarăș fu ținut de cei ce era împrejurul lui. Căzu fiul cufundat în sângele său. Ochii lui se întunecară, îi deschise oarecât spre lumina zilei, dară nu putu să sufere razele soarelui ce îi bătea în ochi, precum un liliu (crin) frumos în mijlocul țarinei, tăindu-i rădăcina aratul (plugul), se veștejește fără de a se mai putea ținea, și, măcar că-și ține fața firească cea albă și frumseța cea vioaie, ochilor drăgălașă, totuș pământul nu-l mai hrănește; pentru aceaea, pre urmă se stinge. Nu altminte fiul lui Idomeneu, ca și o floare tină și de curând răsărită, fu fără de milă în anii săi cei dintăiu tăiat. Tatăl, făcându-se nesămțit pentru amarul durerii sale, nu mai știia unde este, ce face și ce ar trebui să facă, împletecindu-se cu picioarele, porni cătră cetate și căută, chiemându-l pe nume, pre fiul cel lipsit de viață.

Însă poporul, mult supărat pentru pierderea fiiului celui împărătesc și îngrozit de varvara fărădelege a tatălui, cu răscoală strigă că dumnezeii l-au dat în puterea furiilor. Turbarea găti arme, prinseră bote și pietri, și neunirea turnă în piepturile lor un venin de moarte. Criterii, înțelepții criteni, zic, zăuindu-i înțelepciunea aceaea carea totdeauna le fu lor poveață, întru această întâmplare nu mai cunoscără pe strănepotul lui Minos. Pretenii lui Idomeneu nu aflară pentru dânsul altă scăpare, fără ca să să-l ducă înapoi la corabiile sale. Ei se puseră cu dânsul pre corabie și fugiră în norocul undelor. Idomeneu, venindu-și în fire, mulțami lor că l-au scos dintr-un pământ ce e adăpat de sângele nevinovatului său fiu și în carele, pentru aceaea, n-ar fi putut să lăcuiască. Vânturile îi purtară cătră Esperia, unde întemeiară o împărăție noao, în țeara salentinilor.

De-acia, critenii, fiind lipsiți de monarc care să le poroncească, se svătuiră ca să aleagă altul, care să țină nevătămate așezământurile lor. Iată mijlocirile cu care se slujiră, ca să ajungă la capetul alegerii. Toți cei de căpetenie cetățeni, din cele o sută de cetăți, se adunară la locul rânduit. Alegerea se începu cu jertve mari. Toți înțelepții cei mai vestiți a vecinatelor țări de pinprejur fură chieați ca să ispitească buna înțelepciune a celor ce-i vor judeca vrednici de a împărăți. Se făcură jocuri pe întrecute, unde să se lupte toți cei ce poftesc acea stăpânire, deoarăce acelui era rânduit să se dăruiască schiptru, care va întrece pre toți și cu puterea, și cu duhul. Nu se opresc a veni nici cei streini, ba toți sânt poftiți, pentru căci caută un împărat care nu numai să fie tare și sprinten la trup, ci mai vartos duhul lui să fie înfrumsețat cu înțelepție și cu virtute.

Nausicrate, după ce ne-au spus această istorie minunată, zise:

– Nu întârziati, dară, o streinilor, de a trece îndată la adunarea noastră, ca să vă bateți cu ceialalți, că de vor voi dumnezeii ca unul din voi să învingă, fără greșală, lui se va da diadima împărăției aceștiia. Deci ne dusem după dânsul, nu cu poftă ca să fim biruitori, ci numai din sburdare, ca să vedem un lucru așa mare.

Ajunsem la un loc rotogol foarte larg, împrejurat de o deasă pădure, în mijlocul căruia era arena gătită pentru luptători, și era ea împrejurată de un anfiteatru mare, acoperit cu verdețuri proaspete, pe care ședea în rând nenumărați privitori. Sosând noi acolo, ne primiră cu toată cinstea, fiindcă critenii întrec pre toate alte națioane cu omeniia, și decât toți mai boierește și mai cu cucerie sânt primitori de streini. Ne poftiră ca să ședem și ne chieamară ca să ne luptăm. Mentor se apără, zicând că e bătrân, și Azail zise că nu e prea sănătos. Iară eu, fiind tinăr și tare, nu știiam cu ce să mă scutesc de chieamare. Deci mă uitai la Mentor ca să văz voia lui și pricepui că el dorește să mă lupt. Primii, dară, chieamarea. Mă despoiai de vestmintele mele, ei îndată îmi unseră de prisos cu dulce și sclipicios oleu toate mădulările

mele și întru acesta chip mă mestecai întră luptători. Curse vorbă de toate părțile că eu sânt fiul lui Ulise, că am venit acolo ca să dobândesc dar, și unii criteni, carii în prunciia mea fusese la Itaca, mă cunoscără.

Ispita cea dintăiu începu de la luptă: un rodian, de vârstă ca de trezeci și cinci de ani, învinse pe toți cei ce se încumătară a se apuca de dânsul. Fiindcă era încă plin de tărie tinerească, brațele lui era vânoase, și la cea mai mică mișcare ce făcea se vedea toți mușchii săi. Afară de aceea, era întocma sprinten ca și tare. Mă socoti cam nevrednic ca să fiu de dânsul întrăntit și, socotind cu milă tinăra mea junie, vru să se întoarcă înapoi, ci eu îl întâmpinai. Atunci ne prinsem unul pre altul și ne strinsem până când nu mai puteam răsufla; spatele și picioarele amânduror era puse în coantră unele la altele. Și când fieștecare din noi se opintea ca să rădice de la pământ pre dușmanul său, toate vinele era încordate, și brațele încolăcite ca șerpilor. Acum ispita să mă învingă, împingându-mă în dreapta, acum se opintea de câtră stânga să mă apase. Când făcea probele aceste, îl împinsei înapoi cu atâta silă, căt i se strămbă dosu. El căzu pe arină, și eu, deasupra lui. În deșert să nevoi ca să mă pună sub dânsul, eu îl ținui nemișcat sub mine. Atunci toți strigară: „Biruintă fiului lui Ulise!”, și eu ajutai rodianului rușinat a se scula de la pământ. Oștirea care o avui cu țestu încă mai grea îmi ieși.

Un fiu a unui foarte avut cetățean din Samos era vestit în oștiri de aceste; toți alții fură de dânsul învinși, numai eu mai eram înapoi, care nădășduiam biruintă. Îmi diede dupăolaltă vro câteva lovituri în cap și la stomac, căt mă feceră să vom sânge și-mi întunecară ochii. Eu mă vâcelii, și așa eram de dânsul presurat, căt mai nu puteam să răsuflu. Ci glasul lui Mentor îmi diede inimă atunci când strigă: „O, fiul lui Ulise, tu să te lași învins?” Măniia îmi adaose vârtute noao, mă ferii de multe lovituri, care cu stricăciune m-ar fi vătămat. Odată dând samosăteanul în mine și nenemerindu-mă, i se întinse mână în deșert. Eu, cum era el plecat, dădui asupra lui, el începu a se da înapoi. Când rădicai eu țestu meu, ca mai cu tărie să-l lovesc, vru să se ferească, ci, rău cumpănindu-se, îl prăvălii. Cum îl așternui la pământ, îi și întinsei mână ca să-l scol, ci el însuș se sculă plin de pulbere și de sânge. Atâta îi fu de rușine, căt nu cuteză a se mai pune în primeșdie.

Sfârșindu-se aceasta, se începu cursul carelor, care cu sorți fură date. Cel ce-mi fu mie dat era cel mai mic decât toate, atât pentru ușurătatea roatelor, căt pentru tăriia cailor. Purcesem, și nuor de pulbere se rădică în aer, care acoperi ceriul. La început lăsa ca să meargă alții înaintea mea. Un tinăr din Lacedemonia, numit Crantor, pre toți îi lăsa înapoia sa; un critean cu numele Policlet era al doile. Ipomac, frăția lui Idomeneu, nevoindu-se a-l ajunge, slobozând frănele după voia cailor pe carii cureauă sudorile, era plecat pe flusturații lor peri, și mișcarea roatelor carului lui așa era de rapedă, căt părea că sânt nemișcate ca și aripile unui vultur care desface aerul. Caii miei, încet, încet, prinseră inimă și se fecere așa de inimoși, căt întrecură mai pre toți aceia, carii cu așa mare fierbințeală mersese înainte. Ipomac prea silind caii săi, cel mai tare dintre ei căzu de ostenit, și cu căderea sa lipsi pre stăpânul său de nădește ca să împărătească.

Policlet, prea tare plecându-se pre caii săi, întru o scuturătură, neputându-se ținea, căzu și-i ieșiră curelele frănelor de a mână, ci avu noroc de scăpă de moarte. Crantor, arzând de mânie, pentru că mă vedea aproape de el, se înfierbântă mai tare: uneori chiema pre dumnezei întru ajutoriu, făgăduindu-le bogate daruri, uneori vorbea cu caii, îmbărbătându-i. El se temea ca să nu pășesc eu pintră dânsul și pintră țintă, deoarce caii miei, nefiind așa osteniți ca ai săi, se vedea a fi în stare ca să-l întreacă. Pentru aceea, nu-i rămănea altă scăpare, fără aceea ca să-mi împiedece calea. Ca să poată el face aceasta, trăgea oblu asupra țintei, și se frânse roata

carului său. Eu atunci, rapede, făcui un încungiur, ca să nu fiu împiedecat de tămplarea lui, și așa, după scurtă vreme, el avu acea amărăciune ca să mă vează ajuns la sfârșitul cursului. Poporul, ca și mai înainte, bătu în palme zicând: „Dumnezeii ne areată că biruitoriul fiu al lui Ulise e acela care tribuie să împărătească preste noi”.

Atunci cei mai aleși, și mai înțelepți întră criteni ne duseră într-o sfințită pădure, depărtată de vederea celor lumești. Aci bătrânii cei rânduiți de Minoe judecători ai poporului și păzitori legilor feceră să ne adunăm. Noi aceiași eram carii ne-am fost bătut, nici nu fu primit acolo altul vreunul. Înțelepții deschiseră cărțile în care se cuprindea toate legile lui Minoe. Cinstirea și rușinea mă stăpâniră, apropiindu-mă de bătrânii aceia, pre carii anii îi făcea cinstiți, fără de a le micșora duhul. Ședea ei cu rânduială frumoasă și sta nemișcați în locurile sale. Era înfrumusețati de un păr alb, care la mulți mai căzuse. Pre fața lor strălucea o înțelepciune lină și dragălașă, în vorbă era domoli și nu grăia nemica ce să nu fi fost mai nainte bine gândit. Când întră părerile lor nu se lovea laolaltă, cu atăta cumpăt își apăra desclinitele sale păreri, cât ai fi crezut că toți sânt de una părere. Lunga isperiință (ispită) de lucrurile cele trecute, hărnicia întră toate le da lor o cunoștință mare. Însă ceaea ce mai mult deplinea duhul lor era liniștea inimei lor, fiind descurțați de nebunele patimi și tinerele îndărăptnicii. Singură înțelepciunea lucra întră dâșii, și rodul cel dulce al lungei lor virtute era că prea bine supusesse patimile sale, gustând desfătata și boiereasca plăcere de a se svătui cu mintea fără de a se osteni. Văzându-i eu, mai de multe ori dorii ca să mi se scurte viața și să ajung mai curând la bătrânețe așa cinstite; îmi închipuii tinerețele a fi nefericite, fiind ele în lucrările sale așa silnice și depărtate de virtutea cea plină de pricepere și de liniște.

Cel dintăiu al vechilor acelora deschise cartea legilor lui Minoe. Aceasta era o carte mare, și de rând se ținea închisă într-un sicriu de aur, întră miresme. Toți bătrânii aceia o sărutară cu mare cinstire, zicând că, după dumnezei, de la carii vin legile cele înțelepte, alta nu tribuie să se țină așa sfințit de muritori, fără legile care spre aceaea sânt, ca să-i facă buni, înțelepți sau fericiți.

Acei ce au în puterea sa legile, ce slușesc spre îndreptarea popoarelor tribuie totdeauna să se lase ca ei însuși să fie îndreptați de legi, deoarece legea tribuie să împărătească, și nu omul. Întră acesta chip cuvânta înțelepții aceia. După aceaea, cel ce era mai mare puse trei întrebări, la care tribuia să se răspundă după temeiurile lui Minoe.

Întrebarea cea dintăiu fu ca să găcim cine, întră toți muritorii, e mai liber (volnic). Unora li se părea că ar fi un monarc, carele, având stăpânire deplin preste supușii săi, biruia și pre dușmanii lui. Alții zicea că libertatea (volniciia) aceaea stă în prisosință de atâtea avuții, cât întră toate se pot îndestula voile sale; alții ținea că acela se poate zice volnic, carele rămâne pururea necăsătorit și necurmat îmblă dintr-o țeară într-alta, fără de a se supune cândva legilor vreunui națion; alții zicea că un sălbatic și varvar nu atărnă nici de la o lege și silă, hrănindu-se cu vânatul în mijlocul pădurilor; unii credea că un om, de curândă vreme pus în volnicie, este acela care mai mult decât toți sânt dulceța volniciei, după ce au suferit asprimea sclaviei (robiei), pre urmă, alții ziseră că unul care trage de moarte, preste care toți oamenii împreună nu sânt harnici să stăpânească, este scutit de toată atărnarea, de vreme ce moartea îl scutește de aceaea.

Când fui și eu întrebat despre părerea mea, nu aflai nici o greotate de a răspunde, nezăuitând încă aceaea ce Mentor de multe ori se obicinuia a-mi cuvânta. Diript aceaea, răspunsei că acela e mai volnic, care ar putea, și în sclavie fiind, să se laude că este volnic; în orice țeară și în orice stare poate fi neștine volnic, numai să nu se teamă fără de singuri

dumnezeii, cu un cuvânt, acela e cu adevărat volnic, care nu se supune fără la dumnezei și la minte. Bătrânii, zămbind, se uitară unii către alții, ca când s-ar mirare de răspunsul meu ce se lovește cu a lui Minoe.

După aceea, fu pusă a doao întrebare cu aceste cuvinte: care e mai nenorocit întră toți oamenii? Fieștecarele răspunse ce-i veni în minte. Unul zise că acela care e lipsit de averi, de sănătate și de cinste; altul zise că e acela care nu are nici un preț, și alții ziseră că e acela care are fii nemulțămitori și nevrednici de dânsul. Se apropie un înțelept lesbonit, care zise:

– Cel mai nefericit decât toți muritorii este acel care socotește că el e nefericit, căci nenorocirea nu atâră atât de la lucrurile care se suferă, pre cât de la nerăbdare, cu care se adaogă nenorocirea. La aceste cuvinte fieștecare dădă semne de întărire și crezu că zisul lesbonit va lua darul pentru un răspuns așa vrednic. Ci adunarea vru ca să auză și a mea părere, și eu nu lipsii a răspunde, ținându-mă tot de temeiurile lui Mentor:

– Cel mai nefericit, zisei, ce se poate afla pre pământ e un împărat care vrea să se facă fericit, făcând pre alții ticăloși; el este îndoit nenorocit, nepricepând, pentru orbirea sa, nefericirea sa; nu poate scăpa, pentru că nu vrea să o cunoască: adevărul nu poate să ajugă până la dânsul, de vreme ce i se împiedecă calea de lingareți; și este el tirănit de patimile sale, nu-și cunoaște dătorii sa, niciodată n-au gustat acea desfătare carea e împreună cu fapta cea bună, nici au gustat dulceața carea e întru averea unei curată virtute; este ticălos și e vrednic să fie; necasurile lui se adaogă, însuș se duce la pierzare, și dumnezeii îi găsesc pentru mai mare rușinarea lui vecinică pedeapsă. Toată adunarea mărturisi că eu mai cu cuviință am răspuns decât înțeleptul cel din Lesbo, și bătrânii arătară că eu am aflat înțelesul lui Minoe.

Se ajunsse pre urmă la a treia întrebare, adecă: care din doi e de a se mai socoti, un împărat nebiruit și plin de biruințe în războiu au un împărat care, fără de nici o ispită de războiu, e harnic a povățui și a chivernisi pre sudiții săi în pace? Mai toți se uniră întru aceea, că acela e vrednic de a se mai socoti, care e ne-nvins în bătaie, căci, zicea ei, ce folos este a avea un stăpân care ști bine povățui în vreme de pace, dacă nu ști apoi apăra împărăția sa în vreme de războiu? Dușmanii îl vor învinge și vor face sclave (roabe) popoarele sale. Alții, în coantră, era de părere că un împărat pacinic e mai bun, că acela s-ar teme de răsmiriță și cu grija sa o ar abate de la sine; alții judecară că un monarc câștigătoriu ar cerca nu numai mărirea poporului său, ci și a sa, și cu această mijlocire sudiții săi s-ar face stăpâni de alte națioane, carea nu s-ar putea adevăra de un împărat care n-ar băga samă de aceste, lăsând popoarele sale să putrăzească într-o lenevire rușinoasă. Adunarea vru ca să-mi spun și eu părerea mea. Deci așa răspunsei:

– Un împărat, care nu ști domni fără când e pacea în floare sau când fierbe răsmirița și se cunoaște pre sine a fi neharnic de a povățui poporul său întru aceste doao stări, nu e fără jumătate de împărat. Iară de veți alătura voi un împărat care nu are altă grijă, fără tot să se bată cu celalalt, care, drept, e înțelept, ci nu ști războiul, însă e harnic prin generarii săi într-o strimtoare a-l purta, eu, despre partea mea, judec pre acest mai vrednic a fi de a se socoti decât cel dintăiu. Un împărat ce e dat cu totul spre războiu ar vrea pururea să auză sunetul armelor, fiind lacom a lăți împărăția sa și mărirea sa, dară cu aceasta cine nu vede că ar strica cu totul pre poporul său? Ce folos e pentru un națion că împăratul său supune alte națioane, când acela se află nefericit? Afară de aceea, lungile războaie trag după sine multe nerânduiele; însuși biruitorii se fac neregulați (ne-ndreptați) întru acea vreme turburată. Căutați la Grecia ca să cunoașteți cât de scumpă îi fu biruința asupra Troiei: ea rămase mai sus de zece ani lipsită de împărății săi. Atunci când focul războiului aprinde toate, legile, lucrarea pământului și măiestriile se veștezesc. Măcar cât de buni să fie stăpânitorii, când tribuie să poarte un războiu,

sânt siliți a face cele mai cumplite necumplete, de vreme ce, fără de a se pune în coantră, suferă blăstămățiile celor răi, și însuși ei se sluşesc cu cei blăstămați. Căți sânt de cei fărădelege, carii în vreme de pace s-ar pedepsi după vredniciia faptelor lor celor rele, a căroră îndrăsnire e de lipsă să se răsplătească în turburarea războiului? Nu veți afla nici un popor care să se laude că au avut un împărat biruitoriu, fără de a fi și suferit multe de la iubirea lui de stăpănie. Un câștigătoriu beat de mărirea sa mai întocma surupă pre națiunea sa cel biruitoriu, ca și pre națiunile cele supuse. Un princip, ce nu are acele însușiri care sânt de lipsă în vreme de pace, cum va putea împărtași sudiților săi acele dulci roduri, care de rând se gustă după o răsmiriță cu fericire sfârșită? Acesta e asemenea unui om care, apărând pământul său de un vecin al său, ia apoi pământul vecinului său; însă, neștiind nice a lucra, nice a sămăna, nu e harnic de a culege vrun rod dintr-însul. Un om ca acest pare că e născut ca să strice, să răpească și să pună în necas lumea, nu ca să facă fericit poporul cu înțeleapta sa stăpănire.

Să descriem acum însușirile unui împărat iubitoriu de pace. Adevărat este că, măcar că e neharnic spre câștiguri mari, adevă: că măcar că nu e născut spre a turbura odihna poporului luiși încredințat, vrând a călca pre alte popoare, care dreptatea nu le supuse lui, totuș, de este el cu adevărat harnic a stăpăni în vreme de pace, va avea toate cele mijlocirile cele de lipsă spre a pune în siguranță poporul său asupra năvălirii dușmanilor săi. Iată cum: el va fi drept, cu cumpăt și cu întocmire cătră vecinii săi, niciodată nu va începe vrun lucru asupra lor, care să poată turbura pacea aceea care o au; va fi statornic și credincios în legăturile sale, alianții săi nu se vor teme de dânsul, ci-l vor iubi și se vor încrede cu totul într-însul. De va fi vrun vecin turburătoriu de comunul răpaos, măreț și iubitoriu de stăpănie, toți stăpănitorii de prinprejur, carii sânt în frică pentru acest neodihnit și carii nu sânt cu pismă asupra pacinicii împărat, se vor împreuna cu dânsul, ca să-l apere de toată călcarea. Întregimea lui, credința lui și cumpătul îl vor face judecătoriu de toate stăpânirile cele lui vecine. Când împăratul cel războinic se va face urăcios la toți ceialalți și pururea se va vedea supus pândei lor, acestu va purta aici mărirea și frumoasa titlă de tată, și de grijitoriu a toți ceialalți împărați. Iacă folosurile lui cele din afară. Iară acele care va avea dinlontru vor fi încă mai cu tărie. Deoarce, fiind harnic de a stăpăni în vreme de pace (însă socotesc că stăpânirea lui e îndreptată cu cele mai înțelepte legi), va urî și va alunga mândria, moliciunea și toate celelalte măiestrii care șerbesc spre părtinirea păcatelor, va face să înflorească toate acele măiestrii, care cu totul sânt de lipsă spre ținerea vieții. Preste toate, va grijii ca sudiții săi să se dea spre agricultură (lucrarea pământului), și iată cum va face ca lor să le prisosească toate cele de lipsă. Un popor ca acestu dedat spre osteneală, fără mândrie întru obiceiuri, mulțămît cu puțin, lesne trăind cu lucrarea pământurilor, se va înmulți fără de număr. Iacă, într-o împărăție ca aceasta, un popor nenumărat, ci sănătos, vânjos, tare, care nu e slăbit de desmierdări, ci învățat de virtute, care nu se sloboade la dulceturi de o viață moale și desmierdată, care ști a nu băga samă de moarte, și mai bucuros va fi să moară decât să piarză libertatea carea o are sub o stăpănire de un împărat înțelept, carele nu vrea altminte să împărătească, fără de va împărăți mintea.

De va vrea un vecin să se scoale asupra acestuia, îl va afla poate neispitit a întocmi oastea, a rândui, a se întări și a îndrepta acele arme care se întribuințază la încungiuarea oarecării cetate; însă pre atâta îl va afla nebiruit pentru mulțimea lui, pentru bărbăția sa, pentru răbdarea sa întru ostenele, obicinuința de a suferi lipsa, pentru tăria sa la năvălire și pentru o virtute, care toate primeșdiile laolaltă adunate nu o vor putea învinge. Iară întru întâmplare că zisul împărat nu ar ști el însuș a comandare oștile sale, va da povățuirea la acele persone, care le va cunoaște harnice, cu care se va ști întribuința fără de scăderea vâlfei sale. Și

va căpăta ajutoriu de la aliați; sudiții săi mai iubi-vor moartea, decât să se supună la alt împărat năsalnic și nedrept, însuși dumnezeii de vor oști spre partea lui; iacă ce ajutorii în mijlocul celor mai mari primeșdii va afla. Închiiu, dară, că un împărat pacinic, ne-nvățat în măiestria militărească, e un împărat tocma nedeplinit, pentru că nu e harnic a împlini una din cele mai de lipsă ale sale datorii, carea e ca să alunge pre dușmanii săi. Totuș zic că el cu mult întrece pre împăratul cel câștigătoriu, care e lipsit de acele însușiri ce sânt tocma de lipsă în vreme de pace, măcar că este ispitit în cele ce țin de rășboiu.

Pricepui că mulți dintru adunare era de potrivnică părere și nu întăriră părerea mea, căci partea cea mai mare a oamenilor, amăgiți de acele lucruri care dau mai mult în ochi, bunăoară, biruințele, câștigurile, le prețuiesc mai mult decât ce e simplu, lin și vecuitoriu, cum e pacea și politia cea sămțită a popoarelor. Cu toate aceste, bătrânii ziseră că în cele ce am cuvântat m-am întocmit după înțelesul lui Minoe.

Cel mai mare întră bătrâni, cu glas mare, zise:

– Iată, adeverit, ceaea ce un oraclu a lui Apolo proroci, precum în toată isola aceasta e cunoscut. Minoe, dorind a ști câtă vreme vița lui va împărăți după legile de dânsul cu puțin mai nainte prescise, întrebă pentru aceaea pe oraclu, care așa îi răspunse:

– Vița ta va sfârși de a împărăți îndată cât va pune un strein piciorul în isola ta, pentru ca să facă acolo a împărăți legile tale. Noi fum totdeauna în frică, că doară vrun strein va să ia isola Critului, ci jealnica soarte a lui Idomeneu și înțelepciunea a fiului lui Ulise, care mai adânc decât oricare muritoriu pricepe înțelesul cel adevărat al legilor lui Minoe, chiar ne dau a vedea ce au vrut oraclu a ne arăta. Dați, dară, pentru ce întârziem a pune diadima pre capul aceluia care de atăta vreme ne fu rânduit împărat?

Cartea 6

Îndată ieșiră dintru împrejurarea sfînțitei pădure, și cel dintăiu al lor, prinzându-mă de mână, fece cunoscut poporului, care abia aștepta, că eu sânt biruitoriu. La aceste cuvinte, urmă de loc un vojet amestecat întră toți cei ce era de față. Toți dănuiră de bucurie, tot ținutul, și toți împrejur munții răsunară de strigări, că vrednicul fiu al lui Ulise, asemenea lui Minoe, împărătește preste criteni.

Așteptai puțin și le făcui semn că aș dori să mă asculte. Întră aceaea, Mentor nu încetă a-mi grăi la urechie:

– Dară lăpăda-te-vei tu de patria ta? Iubirea de stăpănie nu te va lăsa să-ți mai aduci aminte de Penelope, carea ca pre una unișoară nădeșdea sa stă așteptându-te împreună cu marele Ulise, pre care dumnezeii rânduiseră a ți-l întoarce. Aceste cuvinte mă străbătură până la inimă și mă apărură de deșeara poftă de a domni. Totuș o adâncă tăcere a mulțimei cei gălcevitoare îmi dide ocașie (prilegiu) întru acest chip a grăi:

– O, străluciților criteni! Nu cunosc întru mine vreo vrednicie de a vă stăpăni pre voi. Oraclu cel acum zis chiar areată că vița lui Minoe îndată va înceta de a împărăți, cum va veni un strein la isola voastră și va face ca legile acelu înțelept împărat să înflorească acolo, ci el nu zice că acesta strein va împărăți acolo. Și voiui să crez că eu sânt acel pre care îl areată oraclu. Iată, dară, adeverită prorocia: sosii la această isolă, desvâlii înțelesul cel adevărat al legilor și poftesc ca tălcuirea mea să le facă a împărăți cu acel pre carele voi îl veți alege cap. În cât e pentru mine, mai mult prețuiesc patria mea, săraca și mica isolă Itaca, decât cele o sută de cetăți ale Critului, decât mărirea și avuțiile aceștei prea-nflorită împărăție. Deci îngăduiți ca eu să împlinesc cele ce soarta au rânduit. De m-am oștit întru jocurile voastre, nu cu acela

cuget făcui aceasta, ca să împărătesc aici, ci numai ca să mă fac vrednic de a voastră prețuire și milă, ca să binevoiți a pune acele mijlociri întocmite, ca cât mai curând să mă pot întoarce la locul nașterii mele. Mai bucuros sânt să ascult de tată-mieu Ulise și să măngăiui pre mumă-mea Penelope, decât să fiu monarc de toate națiunile lumii. O critenilor! Eu vă descoper adâncul inimei mele, nu pot să nu vă las, ci să știți că îndătorarea mea spre voi nu se va putea sfârși fără cu moartea. Așa, până la moarte, va iubi Telemah pe criteni, va câștiga mărirea lor, ca când ar fi a sa.

Începând eu a vorbi, se făcu un sunet surd, asemenea acelor ape ale mării care, învăluite de vifor, se bat laolaltă. Unii zicea:

– Oare nu e acesta o dumnezeire sub formă muritoare? Alții zicea că m-au văzut întru alte țări și mă cunosc, alții striga că tribuie să mă silească a împărăți acolo. La urmă iarăș grăii, și fieștecăre bucuros, tăcând, se amăgea că mă voiui slobozi a primi ceaea ce întâiu nu vrui. Întru acesta chip le cuvântai:

– Îngăduiți-mă, o critenilor, ca să vă desvălesc cugetele mele, măcar că sânteti mai înțelepți decât toate popoarele, totuș înțeleciunea pofteste, de nu mă înșel, o grijă de care voi n-ați gândit. Nu tribuie să dați schiptru la acel care mai bine decât toți cuvântă în cât e despre legi, ci la acela care cu virtute mai statornică le ști împlini. Eu sânt, cum mă vedeți, tinăr, așadară, nepățit, supus nășălniciei patimilor și mai în stare de a mă învăța ascultând, ca să pot oarecând poronci, decât acum să poroncesc. Întru alegere nu vă apucați de un om care au învins pre alții în jocurile cele de duh și de trup, și el au rămas biruit de patimi, ci căutați unul care întru adâncul inimei sale să aibă tipărite legile voastre, a cui viață să țințească a petrece întru acele și care să fie vrednic de voi a se înălța la tron mai mult pentru ale lui vrednice fapte, decât pentru ale lui cuvinte.

Toți bătrânii aceia se încruciră de vorba mea și, pricepând că bucuria celor adunați de ce, de ce mai crește, îmi ziseră:

– Deoarce dumnezeii nu ne dau ca să avem acea măngăiere, cât să te vedem împărățând aici întră noi, încalete ajută-ne ca să aflăm un împărat carele să fie harnic a face ca să împărătească aici legile noastre. Cunoști tu vreunul, care să se știe purta întru stăpânire cu acela cumpăt?

De loc le răspunsei:

– Îmi este unul cunoscut, de la carele am toate câte în mine prețuiți: a sa, și nu a mea isteție fu aceaea care mă făcu a grăi, de la aceaea isvorără toate răspunsurile care cu atăta mirare le auzirăți.

Întru aceaeaș vreme, toți țintiră ochii asupra lui Mentor, pre care arătându-l îl țineam de mână. Le arătai lor grija cea mare care avu el de a mă crește în prunciia mea, primeșdiile de care mă scăpă și nenorocirile în care am fost căzut, după ce m-am lăsat de a mă îndrepta după svaturile sale. La vederea cea dintăiu ei nu avură grijă de a-l socoti, fiind învăscut în vesminte atât proaste, precum negrijite, că era de o purtare umilită și de o căutătură mult contenită și rece, și arareori se auzea vorbind. Ci, când se nevoiră a lua sama bine la dânsul, aflară în fața lui o nu știu ce înălție și ne-nfricoșare, o agerime minunată în ochii lui și o tărie de carea și în cele mai mici lucrări era mișcat. Îl întrebară, se minunară de înțeleptele lui răspunsuri și svătuiră ca să-l facă lor împărat. Iară el, fără de a se schimba ceva, se feri zicând că mai mult prețuiește dulceața unei viață privată, decât strălucirea curtei împărătești, că împărații, măcar cât de buni să fie, sânt nefericiți, căci arareori fac acel bine ce cugetară să facă, ci, dinprotivă, de multe ori, înșelați de lingareți,

măcar că n-ar vrea, multe rele fac. Adaose mai încolo că, de e sclaviia ticăloasă, nu e mai puțin starea împărătească, fiind aceasta o sclavie împodobită. Când împărătește neștine, zicea el, atărnă de la toți aceia pre carii tribuie a-i face ca să asculte de el. Fericit cel ce nu e datoriu a stăpâni! Nu sântem dători a jertvi volnicii noastre, fără numai pentru patria noastră, când ea ne încredințează puterea ca să lucrăm pentru binele de obște.

Atunci critenii ca beați de mirare îl întrebară pe cine ar tribui să aleagă.

– Pre acela, răspunse Mentor, care vă cunoaște bine, deoarece tribuie să vă povățuiască, și care să se teamă a vă stăpâni. Cel ce dorește a fi mai mare nu ști ce e stăpânirea; cum dară va putea împlini datoriia, neștiindu-o? Unul ca acesta cearcă stăpânirea pentru sine însuș, iară voi tribuie să doriți stăpân care nu primeaște stăpânirea fără pentru dragostea voastră.

Toți critenii fără măsură mirându-se, văzând că doi streini nu vreau să primească schiptru cel de atâta alți mult poftit, întrebară cu cine au venit streinii aceștea. Nausicrate, carele îi petrecuse de la liman până la circu (împrejurare) unde se făcea lupta, le arătă pre Azail, cu carele Mentor și eu venisem de la isola Ciprului. Ci mirarea lor mai mult crescă, după ce auziră că Mentor au fost sclav lui Azail și că, pentru înțelepciunea și virtutea lui, din sclav l-au fost făcut svetnic și cel mai aproape pretin, că acest sclav, fiind acum slobod, este acela însuș care nu vrea să le fie lor împărat și că Azail pentru aceea au venit din Damascu Siriei până la isola aceasta, ca să învețe legile lui Minoe, așa cu putere era dragostea spre înțeleciune, cât împlăia inima lui.

Bătrânii întru acesta chip cuvântară cătră Azail:

– Noi nu cutezăm a te ruga ca să vrei a ne stăpâni pre noi, deoarece nu ne îndoim că cugetele tale una sânt cu ale lui Mentor. Tu mai puțin bagi în samă pre oameni decât să-ți iai acea osteneală ca să le fii lor cap; apoi, atâta ești deslipit de avuții și de strălucirea diademei, cât nu vei vrea să cumperi aceste mărimi cu necasurile care sânt împreunate cu stăpânirea popoarelor.

Azail le răspunse:

– Să nu socotiți, o critenilor, că doară eu nu bag în samă pre oameni. Nu, nu, prea bine cunosc eu cât de mărit lucru este a se nevoi neștine ca să-i facă buni și fericiți, ci o grijă ca aceasta e plină de necasuri și de primeșdii. Pompa care-i este împreună e deșeartă, întocmită numai spre a orbi duhurile cele zădarnice și gânfate. Viița e scurtă. Mărimile, în loc de a îndestula de ajuns patimile, mai vărtos le ațiță, deci, pentru ca să mă feresc de toate aceste năluciri de bunătați, iară nu ca să fiu stăpânit de ele, venii în țări așa de departe. Sănătate bună! Cugetul meu este ca de nou să fiu în viiață lină și scutită de toată grija, unde înțelepciunea să-mi hrănească inima mea și unde dulcea nădeșde, care se naște din virtute, întemeiată întru moștenirea unei viiațe mai bună după moarte, să-mi fie de mângăiere în zilele cele grele ale bătrânețelor mele. De ar tribui să doresc ceva lucru, nu ar fi ca să fiu împărat, ci ca să nu mă văz niciodată despărțit de acești doi oameni, carii îi vedeți aci.

Critenii, mai la urmă, cuvântând cătră Mentor, ziseră:

– Fii bun, tu, carele în virtute și în mărimă întreci pre toți muritorii, spune-ne cine e acel pre carele putem să-l alegem noao împărat? Să nu nădășduiești că te vom lăsa să te duci de la noi, de nu ne vei descoperi pre care tribuie să alegem.

El le răspunse:

– Când mă aflai mestecat întră privitori, văzui unul care nu arăta nici o dorire. Acesta e un bătrân destul de tare; întrebai de numele lui și-mi răspunseră că se chiamă Aristodeme. Auzii după aceea că fu înștiințat cum că și ai săi doi fii sânt în numărul luptătorilor; se văzu că nicicum nu-i place acea veste, când zise că el nu pofteste ca pre unul din fiii săi să-l vează

în primeşdiile domniei şi că dragostea lui pentru patria sa e mai mare decât să voiască ca celalalt să împărătească. De aci judecai că acest tată iubeşte cu o dragoste cuvântătoare pre unul din fiii săi, care era împodobit cu virtute, şi că nu se îmblânzeşte celuiilalt întru nerânduialele lui. Avui sburdare de a cerca mai încolo în ce măiestrie ş-au petrecut zilele sale bătrânul acel. Unul dintră cetăţenii voştri îmi răspunse:

– Lungă vreme au slujit el în militărie şi are si acum semne de multe pleguiri (rănături) pe trup, ci virtutea lui cea statornică şi nefăţarnică, ce e duşmană linguşirei, îl băgă în ură la Idomeneu, care pentru aceea nu vru să se slujească cu el în încungiurarea Troiei. Împăratul acela se temea de un om, a cui înțelepte svaturi nu voia să le împlinească. Afară de aceea, pismui lui mărirea care prevedea că curând o va căpăta, puse la zăuitare sluşbele lui care le făcuse, îl lăsă aici sărac, nebăgat în samă de oamenii cei fără de omenie şi mişei, carii cinstesc numai avuţiile, ci el, mulţămit cu statul său, voios trăieşte într-un loc delăturat al isolei aceştia, unde cu mâinile sale lucră un câmp. Unul din fiii săi trudeşte cu dânsul, iubindu-se laolaltă cu dragoste adevărată; sânt fericiţi cu mijlocirea cruţarei sale şi într-o viaţă nemândră au de toate ce le sânt de lipsă. Acest înțelept bătrân dăruiaşte săracilor celor bolnavi ai vecinătăţii cele ce-i prisosesc lui şi fiului său, înveată la trudă pre tineri, îi dojeneşte, judecă toate pricinile ce se nasc în vecinătatea sa şi, cu un cuvânt, se poate zice că e părinte tuturor familiilor. Singură nenorocirea lui e că al doilea fiu al său e neascultătoriu de svaturile sale. Tată-său, după ce l-au răbdat lungă vreme, ispitind toate mijlocirile ca să-l îndrepte, văzându-l ne-ndreptat, pre urmă l-au lăpădat de la sine. Acelaş, după aceea, s-au dat spre o iubire de stăpânie nebună şi spre toate desmierdările lumii.

Aceasta e, criteni, ce-mi fu mie spus, voi veţi şti de e aceasta adevărat. Însă de se adeverează descrierea caracterului unui om ca acesta, ce lipsă aveţi de a face aceste jocuri? Pentru ce chieţaţi atâţi necunoscuţi, aflându-se întră voi unul care vă cunoaşte şi pre care voi îl cunoaşteţi, afară de aceea, fiind ispert (ispitit) întru oştire, în care au arătat ne-nfricoşarea sa nu numai asupra săgeţilor şi a sulitelor, ci încă şi asupra însăşi sărăciei, nebăgând cu atăta bărbăţie în samă avuţiile care se câştigă cu linguşiri, care din bunăvoia sa se dă spre trudă, care cunoaşte cât e de folositoare unui popor lucrarea pământului, care ureşte mândria, care e ne-mblănzit asupra oarbei dragoste a născutului său, când iubeşte virtutea celui dintăiu şi ureşte prihana celui de-al doile, şi, ca cu puţin să zic mult, un om carele acum e părinte poporului. Deci, de nu cugetaţi alta, fără ca să ţineţi legile înțeleptului Minoe şi să le faceţi a împărăţi, iată pre cine tribuie să vă alegeţi împărat!

Atunci fieştecare zise cu glas mare:

– Aristodem e tocma aşa precum tu l-ai descris, pentru aceea îl socotim a fi vrednic de schiptru şi de coronă. Bătrânii îndată făcură să-l chieame, fu cercat întră vlog, unde era mestecat cu cei mai de jos ai poporului. El nu se turbură când îi făcură de ştire că este strigat împărat. Ci răspunse:

– Voiu să fiu, de mi se vor îngădui aceste trei lucruri: cel dintăiu e că după doi ani voiu depune corona, de voiu vedea că nu v-aţi făcut mai buni de cum sânteti şi nu vă veţi supune legilor; al doile, că va fi în puterea mea să măn o viaţă fără mândrie şi cu cruţare; al treile, că fiii miei să nu fie în vro treaptă deosebiţi de alţii şi că după moartea mea aşa vor fi socotiţi, după a lor vrednicie, ca şi ceialalţi cetăţeni.

La aceste cuvinte răsună aerul de multe glasuri de bucurie. Fu pusă corona pre capul lui Aristodeme de cel dintăiu al bătrânilor păzitori de legi. După aceea, se aduseră jertve lui Joe şi la alţi dumnezei puternici.

Aristodeme ne dăduse multe daruri, în care nu sculpea acea de rănd mărimă împărătească, ci o simplitate (nemândrie) boierească; dăruia și lui Azail legile lui Minos scrise tocmai de mână sa, afară de aceea, un compendiu (scurtare) de istoria Critului începând de la Saturn și de la veacul cel de aur. Încă răndui ca să se ducă în corabiia lui cele mai bune roduri ce cresc în Crit, de tot felul, și care sânt necunoscute în Siria; îi făgăduia că-i va fi cu ajutoriu întru toate, în ce-l va putea ajuta.

Nemaiputând noi zăbovi, fecu să se gătească o corabie grijită cu buni cărmași și cu oameni armați, și cu merinde, și cu haine, care era să ne fie de tribuință. Întru acelaș timp, se stărni un vânt destul de pârinatoriu spre a ajunge la Itaca, ci care era protivnic drumului lui Azail, de unde fu silit să mai rămână. El ne văzu când pornim, ci înainte de a purcede ne sărută și ne îmbrătoșă ca pe pretini, pre carii nu ne va mai vedea.

– Drepti sânt dumnezeii, zicea el, și știu că pretenia noastră e întemeiată pre singura virtute. Nu mă îndoiesc să nu ne împreune încă o dată și acele norocite câmpuri, unde se zice că, după moarte, dreptii se veselesc într-o vecinică pace, vor fi mărturii unirei cei nedespărțită a sufletelor noastre. O, de ar putea țărana mea asemenea să fie mestecată cu a voastră! Aceste zicând, părăie de lăcrămi curea pre fața lui și amare sughițături îl împiedeca a grăi. Lacrămile noastre nu mai puțin prisosea decât ale lui, când ne petrecu la corabie.

Aristodeme ne zise:

– Voi sânteți aceia carii aveți făcut ca să fiu eu înălțat la tron, deci aduceți-vă aminte de primeștiile în care m-ați pus. Nu părăsiți a face fierbinte rugăciune către dumnezei, ca să-mi toarne înțelepciunea cea adevărată și ca, precum întrec eu pre ceilalți cu puterea, așa și cu cumpătul să pot fi mai presus de dâșșii. Apoi eu mă rog bunei voinei lor ca să vă ajute cu fericire a ajunge la patria voastră, ca să rușinați îndrăsnirea dușmanilor voștri și ca să vă dăruiască soarte bună a vedea iarăș, întru pace de prisos, pre Ulise împărățind cu iubita sa soată Penelope. Telemahe, îi dăruiesc o corabie bună, plină de cărmaci și de oameni armați, carii îi vor putea șerbi spre a isbândi bațjocurile care răii vor fi făcut mumei tale. O Mentor, înțelepciunea ta nu lasă a-ți pofti ceva lucru, deoarce te încarcă cu de toate. Duceți-vă, iubiții miei, să trăiți împreună cu pace, și, de ar avea cumva ităcenii cândva lipsă de criteni, să vă încredeți mie și să știți că nemica nu voiu cruța spre binele lor, până când va rămănea întru mine duhul meu. Atunci cu mare dragoste ne strinse către sinul său, și noi, mulțămindu-i, nu putum să ținem lăcrămile.

Întră aceea, vântul, înflând pânzele, ne da semne de o navigație norocită. De aci înainte muntele Ida ni se vedea ca un deal mic, marginile mării nu se mai vedea, țărniurii Peloponesului părea că, băgându-se în mare, ne ies înainte. Într-o clipă, un vifor cuprinzând cu groși nuori ceriul turbură toată apa mării, zioa se prefăcu într-o întunecată noapte, și moartea ne spăimântă cu amenințările sale. Tu fuși, o Neptune, care întru acesta chip întârătași undele poroncei tale supuse! Venere, văzându-se nebăgată întru samă de noi în besearica din Citarea, pentru ca să ia isbândă asupra noastră, se duse a se plânge către dumnezeul acesta, cu carele vorbind desvâli durerea sa, carea o răsfigă cu lacrămile ce isvorea din ochii săi cei frumoși (după cum Mentor, știutoriu de lucrurile cele dumnezeiești, mă încredință).

– Suferi-vei tu, o Neptune, zicea cu mânie, ca acești oameni fărădelege să-și bată joc de puterea mea, carea și dumnezeii o simțesc, și să nu fie pentru aceea pedepsiți? Acești muritori fără de socoteală au cutezat a defăima toate cele ce se fac în isola mea. Apriat se areată că au acea înțelepciune, carea ține a fi nebulie dragostea lumească. Doară ți-ai uitat că eu îmi trag născuta mea întru împărăția ta? Pentru ce dară întârzi a-mi face dreptate, cufundând întru cele mai adânci ale tale prăpastii pre acești doi netreabnici mie atâta de urăți?

Cât grăi dânsa aceste, îndată Neptun sculă învăluitele unde până la stele și Venere rise, judecând că nu e cu putință să nu ni se sfarme corabiia. Navarcu nostru, cu totul spăreat și întunecat, strigă că e cu neputință să mai stea în coantră vânturilor, care cu silă ne împingea către scopure; o lovitură de vânt rupse catarticu, puțin după aceeaa sămțim că ascuțiturile scopurelor găuresc fundul corabiei. Apa începu a intra de toate părțile în corabie, corabiia se afunda, și toți cărmacii se văieta, cât răsuna aerul de tânguirile lor cele jealnice. Într-o primeșdie ca aceasta, îmbrățoșai pre mentor, cui zisei:

– Iată moartea, tribuie să o primin fără frică. Dumnezeii nu ne apărără întru atâtea primeșdii, fără ca să ne piarză astăzi. Să murim, Mentor, să murim, mai mare mângăiare nu pot să am, decât să-mi dau duhul cu tine. Orice ispitire ar fi fără de folos, de am vrea să ne ferim de moarte într-un vifor așa turbat.

Mentor îmi zise:

– Totdeuna ne-nfricoșarea cea adevărată are ceva nedeșde, nu e destul numai a fi gata să primești ucigătoarea lovitură a morței, ci, fără de a te teme de acea lovitură, în tot chipul să te nevoiești a te apăra de ea. Să ne prindem amândoi de un scaon de cele mari ale corăbiilor; până ce acești oameni fricoși și fără de svat își plâng pierderea vieței, fără de a cerca acele mijlociri, cu care pot să o păstreze, să ne pripim, nici o clipă să nu pierdem spre scăparea din primeșdie.

Aceste zicând, prinse o săcure a mână și sbură catarticu, care acum era rupt și, fiind cu capetu prăvălit în mare, plecase corabiia într-o parte. Aruncă cu totu afară de corabie catarticu, sare în mijlocul turbatelor unde și, chiemându-mă pe nume, mă îmbărbătă să vin după dânsul. Precum un arbore mare cumplit rămâne nemișcat pe adâncile sale rădăcini asupra opintelei turbatelor vânturi, întru atâta cât vânturile nu pot fără frunzele lui să le clătească, așa și Mentor, împreunând cu bărbăția și cu statornicia sa și o liniște nesămănată, părea că poroncește vânturilor și mării. Urmăi lui, și cine s-ar fi putut ținea să nu-i urme, fiind de dânsul îmbărbătat? Noi înșine îndreptam acel catartic ce înota pre apă, și acesta ne fu noao un mare ajutoriu, că puteam ședea pre dânsul, că, de ar fi tribuit să înotăm tot întinsu, curând ne-ar fi perit puterea. Ci adeseori viforul, ca când ar fi vrut să înghită acea mare bucată de lemn, îl întorcea în sus, în jos, și cu dânsul ne cufunda în mare. Întru întâmplare ca aceasta, eram siliți a înghiți dintru acele ape amare, care le isbucneam din gură și din nări și din urechile noastre, când ne luptam cu valurile, ca iarăș să ne punem deasupra catarticului. Uneori undele, care se scula ca un munte înalt, prăvălindu-se, ne acoperea subt ele, și noi ne țineam tare pentru frica, ca să nu scăpăm de o smâncitură așa puternică lemnul din mâni, carele unul unișor era scăparea noastră.

Fiind noi într-o stare așa înfricoșată, Mentor, numai cu puțină liniște de cum îl vezi acum pre acest scaon verde, îmi zicea:

– Doară îți nălucești, Telemahe, că viața ta va să fie preadă viforului și vânturilor, că ele au vro putere ca să te facă să pieri fără de voia dumnezeilor? Să nu crezi aceea: dumnezeii sânt a toate judecători preaputernici, deci de dânsii tribuie să te temi, și nu de mare. De ai fi în cel mai mare întunec al adâncurilor, puternica mână a lui Joe ar putea să te scoată, și de ai fi în Olimp și ai călca stelele cu picioarele tale, totuș el te-ar putea adânci, și în văpaia Tartarului a te surupa.

Eu cu mare mirare ascultai această cuvântare, care mă întărea oarecât, ci duhul meu nu era atâta de volnic cât să-i răspunz. Nu ne puteam vedea unul pre altul, și petrecum noaptea trămurând de frig și mai morți, fără de a ști unde va fi să ne arunce viforul. La urmă, începură

vânturile a se alina, și marea, fiind ostenită de turbarea sa, când mugea, se asemăna unui om care, fiind lungă vreme răpit de mânia, alta acum nu mai ține, fără numai puțină turburare și învăluială; borborosea surdă și turburatele ei unde mai nu era mai mult, fără ca niște sulcuri (bresde) în câmp lucrat.

Întră aceea, zorile, trimisele soarelui, ne prorociră o zi bună. Răsăritul era tot înflăcărat, și stelele, care atâta timp fusese ascunse, de nou se iviră, și sosând soarele se rătraseră. Aflăm pământul a fi puțin depărtat, iară vântul ne împingea. Atunci începu a răsări nădeșdea întru inima mea, însă, oriîncătrău întoarsem ochii, nu putum vedea nice unul dintră soții noștri; este a crede că, desinimându-se, pre toți împreună cu corabiia i-au afundat viforul. Când acum pământul nu se vedea mult depărtat, marea ne împingea asupra scopurelor, care, de bună samă, ne-ar fi stricat, de n-am fi avut nevoie a le pune înainte capetul catarticului nostru, cu care Mentor se întribuința, precum un navare harnic se întribuințează cu un corman bun. Cu acesta scăpăm de primeșdioasele scopure și aflăm la urmă o margine șestinoasă, spre carea notând fără greotă ieșim la uscat. Aci, o, mare zină, lăcuitoarea isolei aceștia, tu ne-ai văzut și te-ai milostivit a ne cuprinde.

Cartea 7

Când Telemah puse capet vorbeii sale, toate ninfele, care până atunci stătuse nemișcate și ținute cu ochii spre el, uitându-se una către alta și pline de mirare zicea întră sine:

– Ce oameni pot să fie aceștea așa iubiți dumnezeilor? Auzitu-s-au cândva întâmplări mai minunate decât aceste? Telemah întrece cu curgerea graiului, cu înțelepciunea și cu tăria pre tatăl său Ulise. Ce căutătură! Ce frumuseță! Ce drăgostie! Ce modestie (omenie)! Dară încă ce boierie și mărire! De nu am ști că el este de viță muritoare, pre lesne l-am socoti că el e Bacu sau Mercurie, sau încă marele Apolo. Dară cine poate să fie acest Mentor, care se vede un om de rând, întunecat și de o stare de mijloc? Iară privindul cu de-adins, se vede într-însul un nu știu ce mai presus de om.

Calipso auzea această vorbă cu o neodihnă carea nu putea să o tănuiască, ochii ei acum era țințiți asupra lui Mentor, acum asupra lui Telemah, uneori îndemna pre Telemah ca iarăș să spună pe scurt lungă istorie a tămplărilor sale, și uneori în pripă însăși ea îi curma vorba. La urmă, sculându-se vânturoasă, duse pre Telemah singur într-o pădure de mirsini, unde se nevoi a afla dintr-însul, oare Mentor, sub forma acea de om, nu e cumva vro dumnezeire prefăcută. Telemah nu putu despre aceasta să o științeaze, deoarce Minerva, petrecându-l sub chipul lui Mentor, pentru tinăra lui vârstă, nu se făcuse lui cunoscută; ea încă nu se încredea atâta la taina lui, cât să-i poată încredința cugetele sale. Apoi ea vrea să-l ispitească în cele mai mari primeșdii. Că, de ar fi știut Telemah că Minerva de-a pururea e însoțită cu dânsul, prea s-ar fi nădășnuit întru ajutorul ei și nu s-ar fi nevoit cu de-adinsul a învinge cele mai înfricoșate întâmplări. Deci el cunoștea în Minerva pre Mentor, pentru aceea toate măiestriile Calipsei de a descoperi ceea ce dorea a ști fură de tot nefolositoare.

Totuș ninfele, încungiurând pre Mentor, avură plăcere a-l întreba. Una voia să știe stările împrejur ale lui din drumul către Etiopia, alta îl întreba ce au văzut în Damasc, și alta îl întreba, cunoscut-au pre Ulise înainte de încungiurarea Troiei. El răspunse și se purtă asupra lor cu omenie, și a lui cuvinte, măcar că era fără podoabă, era zise cu mare drăgostie! Calipso nu le lăsă multă vreme întru această petrecere, curând întorcându-se înapoi, și în vremea aceea, când ninfele, cântând pentru ca să mângăie pre Telemah, se cuprinsă a culege flori, ea luă într-o parte pre Mentor, pentru ca să poată din cuvintele lui găci cine este el.

Aburita dulceață a somnului nu se vărește mai cu plăcere întru îngreonații ochi și întru toate mădulările ostenite ale omului celui curmat de lucru, precum vorbele cele dulci și lingarițe ale zinei se învârtea ca să amăgească inima lui Mentor. Ci ea afla totdeauna o nu știu ce împotrivire, carea îi slăbea toată nevointa ei și-și bătea joc de momelele ei. Precum o răpă înaltă ascunzându-și vârvul său în nuori nu-i pasă nemica de turbarea vânturilor, așa Mentor, neclătit întru svaturile sale cele înțelepte, ridea de zăhăirea Calipsei. Uneori o făcea a nădășdui că-l va putea prinde în laț cu întrebările sale și că va scoate adevărul dintru adâncul inimei lui cu vicleniile sale. Ci când își nălucea ea că acum l-au adus la atăta, cât să-i spună ce poftea ea, nădeșdile ei rămănea amăgite, tot ce se socotea ea că acum are a mână într-o clipă nu se mai afla, și un scurt răspuns a lui Mentor de nou încurca mintea ei întru neadeverințe.

Întru acesta chip petrecea ea zilele, uneori lingărindu-se pre lângă Telemah, uneori punând mijlociri ca să-l abată de la Mentor, de la care nemica nu nădășduia să poată ști. Se întribuia cu cele mai frumoase ninfe spre a aprinde o vâpaie de dragoste în pieptul tinărului Telemah, și o dumnezeire mai puternică decât dânsa îi veni întru ajutoriu, ca să poată dobândi ce cugeta.

Venere, mai întăritată decât oricând, ținând minte nesocotița care Mentor și Telemah au fost arătat asupra cinstirii ce i se da în isola Ciprului, era nemângăiată, văzând că acei doi oameni îndărăptnici au scăpat din furtuna cea de Neptun stărnită. Pentru aceea, se plânse amar înaintea lui Joe, ci părintele dumnezeilor zimbînd, fără de a-i desvăli că Minerva, sub forma lui Mentor, au mântuit pre fiul lui Ulise, îngădui pre Venere ca să împlinească acele mijlociri, care le socotea a fi cu vreme spre isbîndă asupra acelor doi oameni. Ea îndată ieși din Olimp, neaducându-și aminte mai mult de acele miresme care i se aprindea pre altare în Pafos, în Citarea și în Idalia, sbură cu carul său cel de doi porumbi tras, chiemă pre fiiul său și, răvârsându-se durerea pre fața sa cea cu podoabe noao înfrumșetată, așa îi grăi:

– Vezi tu, fiiul meu, cei doi oameni, carii își bat joc de puterea mea și de a ta? Cine se va închina noao de aci înainte? Să ne coborâm amândoi în isola cea și cu săgețile tale pătrunde inima cea nesimțită a celora; întră aceea, voiu grăi cu Calipso.

Zicând aceste, desfăcu aerul într-un nuor tot întraurit și se arătă la Calipso, care tocma atunci se afla singură singurea aproape de o fântână destul de depărtată de la groapa sa.

– Nenorocită zină, îi zise, nemulțămitoriul Ulise cu batjocură te înșelă; fiiul său cu mult mai ne-nblănzit decât el lucră ca asemenea să te batjocorească. Amor, care-l adusei aici cu mine și care ți-l las, în personă vine la tine, ca să-ți facă isbîndă; va rămănea și va petrece cu ninfele tale, precum oarecând mitutelu Bacu fu hrănit de ninfele cele din isola Naxos. Telemah se va uita la el ca la un prunc de rînd, nu va avea prepus, și curând va simți puterea sa. Așa îi cuvîntă, înălțându-se iară în nuoru cel întraurit, de unde ieșise, răsuflă împrejurul său un miros de ambrosia, de care toate pădurile Calipsei fură miresmite.

Amor adormi în brațele Calipsei, carea, măcar că era zină, sămți fierbințeala lui, care i se străvârsa în somnu său. Sămțînd vâpaia aceea și cercînd ceva ușurință, îndată-l depuse în brațele ninfei Eucari, carea se află aproape de ea. Ci o, vai! De multe ori după aceea se căi căce i l-au dat. Cu vederea cea dintăiu nu se arăta în pruncu acela fără nevinovăție, plăcere, dulceață, și grație (har) împreunată cu o nălucită nefățarie: văzându-l vesel, lingareț și totdeauna rizînd, fieștecine ar fi crezut că nu va să aducă fără plăcere, ci, cât cuteza cineva a se încrede la îmblănzirile lui, îndată gusta un nu știu ce venin. Vicleanul și înșelătoriul prunc nu se îmblănzea, fără ca mai cu lesnire să dușmănească, nice nu ridea niciodată, fără ca să se bucure de relele ce au făcut sau care cugeta a le acășuna. Totuș nu era așa îndrăsneț, cât să se apropie

de Mentor, a cui aspra față îl înfricoșa și bine pricepea că necunoscutul acela nu se poate răni, fiindcă săgețile lui era prea slabe de a-l putea lovi. Iară ninfele curând sămțiră focul care acel răuț ligareț l-au fost aprins, ci ascundea cu mare grijă în pieptul lor adâncă rănitură care cocea.

Totuș Telemah, văzând pruncuțul acela că se joacă cu ninfele, se miră de grația (harul) și de frumseța lui. Îl strinse o dată la sinul său, și altă dată îl făcu să șează pre genunchii săi. Curând sămți întru sine un nu știu ce necas, fără de a putea pricepe pricina. Și cu cât vru a se juca mai cu nevinovăție, cu atâta mai tare se turbură și se slăbi. Întorcându-se către Mentor zicea:

– Nu sămțești osebirea cea mare ce e întră ninfele aceste și întră muierile cele din Cipru, a căror frumseța smintea vederea, văzându-le așa de făr' de rușine? Aceste frumsețe nemuritoare areată o nevinovăție, o bună-cuviință și nemândrie, care nu puțin e plăcută.

Când lăuda el aceste în ninfe, se rușina fără de a ști pentru ce; nu se putea conțeni să nu vorbească, ci abia începuse, și nu putea să mănă vorba înainte. Cuvintele lui era curmate, întunecate, și, uneori, fără de nici un înțeles.

Mentor îi zise:

– O Telemahe! Primeșdiile, în care te prilejeai să cazi în isola Ciprului era o nemică pre lângă cele de acum, de care nemica nu te temi. Fărădelegea cea văzută îngrozește, nerușinarea cea dobitocească face mânia, iară frumseța împreună cu modestia (bună-cuviință) e încă mai primeșdioasă; iubindu-o oarecare, crede că iubește numai virtutea și nesămțând se lasă a se amăgi de lingarițele adămănături ale unei patimă de care nu se pricepe, fără când mai nu mai este vreme de a o împiedica. Ferește-te, iubite al meu Telemahe, ferește-te de aceste ninfe, care nu sânt așa de cu socoteală, fără ca mai bine să te înșele; ferește-te de primeșdiile tinerețelor tale, ci, preste toate, abate-te de la însoțirea pruncului aceluia ție cu totul necunoscut. Acela e Cupido, adus de mumă-sa Venere întru această isolă, ca să ia isbândă, pentru că ai nesocotit cinstirea ce i se face în Citarea. El plegui (răni) inima zinei Calipso, carea se vestezește cu pofta ce are spre tine. Ne-ndestulindu-se cu atâta, aprinse sinul tuturor ninfelor, ce sânt cu dânsa, și fără de a te pricepe, o, nenorocite tinăr, aceeaș văpaie se trage în pieptul tău.

Telemah de multe ori strărupse vorba lui Mentor, zicându-i:

– Pentru ce să nu rămănem în isola aceasta? Ulise sfârși de a trăi și de mult se făcu preadă undelor acelora care-l înghițiră. Penelope, desnădășduindu-se de a mea și a lui întoarcere, se va fi slobozit după atâta pețitori, și tată-său Icar o va fi îndătorat să primească un mire nou. Mă voi duce în Itaca pentru ca să o văz cu alt bărbat și fără credință către tată-mieu? Popoarele din Itaca au uitat pre Ulise și nu putem să ne înturnăm fără de a întimpina o moarte adevărită, deoarece iubitorii Penelopei, ca mai lesne la întoarcerea noastră să ne omoară, de bună samă vor fi cuprins toate întrările la liman.

Mentor, la aceste cuvinte, răspunse:

– Iată rodirile unei patimă oarbă! Se cearcă cu de-adinsul toate pricinile care îi sânt părtinitoare, înadins lăpădând acele care o osândesc, sântem mai cu grijă ca să ne înșelăm și pricepuți ca să conținem boldurile cunoștinței sufletului. Zăuitași tu acum toate câte feceră dumnezeii pentru ca să te răducă în patria ta? Cum ieșiși din Sicilia? Necasurile care le avuși în Eghipt nu se întoarseră curând în norocire? Ce mână nevăzută te scoase din toate primeșdiile care în cetatea Tirului era să te piiază? După atâtea minuni încă nu știi ce ȋ-au gătit rânduielile dumnezeiești? Dară ce zisei? Tu ești nevrednic. Duce-mă-voiu și voi aflu eu mijlociri de a mă depărta de isola aceasta. Fiiu apus de un tată așa înțelept și cu bărbăție,

petreci aici o viață moale și fără de cînste în mijlocul muierilor, și fă aceeași asupra voiei dumnezeilor, ce tată-tău judecă nevrednic de sine.

Aceste cuvinte aspre și batjocoritoare răsbătură până la cele mai dinlăuntru ale inimei lui Telemah. Se simți mișcat de cuvântarea lui Mentor, durerea lui era mestecată cu rușine, se temea de mânia și de ducerea de aici a unui om așa înțelept, către care se cunoștea pre sine mult îndătorat. Ci o patimă ce se năștea întru el, de dănsul necunoscută, îl făcea ca să fie cu totul altminte de cum era mai înainte.

– Cum dară, zicea el lăcrămând către Mentor, tu nu bagi în samă nemurirea cu care mă înbie zina?

– Nu socotesc întru nemica, răspunse Mentor, toate acele, ce sînt în coantră virtutei și rânduielelor dumnezeilor. Virtutea te chiamă ca să te întorni la Itaca a vedea pre Ulise și pre Penelope, aceastăși virtute nu te lasă a te da spre o patimă nebună, dumnezeii, carii te scăpară dintru atâtea primeșdii, pentru ca să te gătească spre o mărire asemenea cu a tatălui tău, îți poroncesc ca să părăsești isola aceasta. Așadară, singură dragostea, această apusă precum și rușinată tirană, va avea putere a te ținea aici? Ce întribuințare, rogu-te, ai putea face de o viață nemuritoare, dacă ea te lipsește de volnicie, de virtute și de mărire? O viață ca aceasta ar fi încă mai nefericită, pentru că vecuirea ei niciodată nu ar vedea sfârșit.

Telemah, la cuvântarea aceasta, nu răspunse alta fără numai suspinuri; uneori dorea ca Mentor să-l depărteze de la isola aceeași și cu forța (sila), de alteori îi părea rău că Mentor întârzie a se duce de aici, căci că ochilor săi nu le plăcea a vedea pe un pretin așa aspru, care-l certa pentru slăbiciunea sa. Toate aceste cugete, măcar că era întră sine opuse (împotrivoare), învârstat turbura inima lui, fără de a se așeza, inima lui era ca marea când vine a fi batjocură tuturor contrariilor (împotrivoarelor) vânturi. De multe ori rămănea întins și nemișcat pre țarmurii mării, nu arareori se tîmpla că, băgându-se mai afund într-o pădure umbroasă, vărsa lăcrămi amare și slobozea strigări asemenea răgirii unui leu. Se făcuse macru, și ochii lui cufundați în cap era plini de văpaie mistuitoare; numai văzându-l galben, fără de chip și năcăjit, ai fi zis că e altul, nu Telemah. Frumseța lui, veselii feței lui și grosnicii lui cea boierească nu se mai vedea în fața lui, se putea zice că au ajuns ca o floare care, căscându-se în răsărita soarelui, răvearsă plăcutul său miros în câmp, pre încetu se vestejește către apusul soarelui, pierde frumseța cîloarelor (fețelor) sale, se dăbală, se uscă și, neputându-se mai ținea, își pleacă capul său cel frumos. Întru acela chip, fiul lui Ulise se apropia de sfârșitul său.

Mentor, pricepând că Telemah nu poate sta în coantră forței (năslăniciei) patimei sale, cu iscusință află mijlocirea ca să-l facă a se feri de o primeșdie așa mare. Pricepuse că Calipso fără cumpăt iubește pre Telemah, și, asemenea, el iubea pre tinăra ninfă Eucari, căci că tiranul nemilostiv Amor, pentru ca mai tare să muncească pre muritori, îngăduie ca acela care cu fierbințeală iubește pre oarecare puțin să fie iubit de acesta. Deci Mentor cugetă să ațîță în Calipso zelotipia (pisma în treaba dragostelor). Eucari tribuia să meargă cu Telemah la vînat. El se întribuință cu această ocașie (prilegiu), zicând către zină:

– Am cunoscut în tinărul Telemah o sburdare mare spre vînat, care niciodată până acum nu s-au văzut într-însul, și plăcerea care o gustă începe a-l îngreșoa de toate alte cele, deoarce pădurile și munții cei mai sălbateci sînt desfătarea lui. Oare nu ești cumva tu, Calipso, care îi torni în inimă o fierbințeală așa mare?

Zina să sămți foarte împunsă, pricepând cuvintele aceste, deci nu se putu ținea să nu răspundă:

– Acel Telemah, care mai nainte urgisi toate desmierdările în isola Ciprului, acum nu poate să stea în contră la frumseța cea de mijloc a unei dintră ninfele mele? Cum cutează a se lăuda de acele minunate lucrări, dacă apoi areată că inima lui mojicește e plecată la desmierdare și dacă nu se vede a fi născut fără numai de a-și petrece zilele sale întră muieri?

Mentor, cu plăcere pricepând că zelotipia face această turburare în inima Calipsei, nu se răsfire mai încolo, pentru teama ca să nu-i pricinuiască ceva prepus asupra sa, numai cât se arăta pre dinafară, în fața sa, cum că el e cuprins de gânduri măhnite și neplăcute. Zina, văzându-l așa supărat, își descoperi toate amărăciunile sale, în toată clipa tânguindu-se nu fără de noao mănîe. Vănatul acela, de care o au fost înștiințat Mentor, o deculă cu totu, pentru ca mai cu volnicie să se poată întărni cu Eucari. Își puse în cap de nou al doile vănat, ci Calipso, prevăzând că nu va avea mai bun sfârșit decât cel dintăiu, pentru ca să se taie tot svatul lui Telemah, făcu de știre că și ea vrea să meargă la vănatul acela, după aceea, neputând mai conteni mânia sa, așa îi grăi:

– Mărețule tinăr! Fuși dară așa fără de socoteală, de te acioași în isola mea, pentru ca să scapi de dreapta perire cea gătită ție de la Neptun spre isbănda batjocurei ce ai făcut dumnezeilor? Întrarea în isola aceasta e oprită tutulor muritorilor, și tu cutezași a-ți pune piciorul aici, pântru ca să-ți bați joc de puterea mea și să nesocotești acea dragoste, care eu adeseori ȋ-am arătat. O, dumnezeii ceriului și a Stigielor, ascultați tânguirea unei zină nenorocită! Nu întârziați a rușina pre acest om fărădelege, nemulțămitoriu și îndărăptnic! Deoarce tu ești mai cu cerbice și mai nedrept decât tată-tău, să dea dumnezeii ca să pățești nenorociri mai amare și mai mult vecuitoare decât ale lui! Să nu voiască ceriul ca să mai vezi tu patria ta, voiui să zic, săraca și ticăloasa Itaca, care nu te rușinași a o prețui mai mult decât nemurirea! Ci, mai vartos, văzându-o de departe în mijlocul largului ochian, să rămăni preadă valurilor, și ca trupul tău, ajungând a le fi lor de joc, să fie de ele aruncat pe pământul ținutului acestuia, fără nădeșde de a fi îngropat, ca ochii miei să-l poată vedea mănecat de vulturi, ba și aceea, pre care tu așa tare o iubești, încă să-l vează. Așa vedea-l-va, și inima ei se va sfărta, și eu, în desnădășduirea ei, mare desfătare voiui afla.

Calipso, întunând asemenea blăstămuri asupra lui Telemah, se aprinsese de o roșeală înflăcărată, și căutătura ei, afară de aceea, că se învărtea în toate părțile fără de a afla răpaos, avea și nu știu ce cumplit și sălbatec. Umerii feței ei tremurând era acoperiți de pete negre și vinete, în toată clipa schimba fețe, și adeseori fața ei se acoperea de o urăciune de om mort. Lacrămile nu mai isvorea cu atăta măsură ca mai nainte, părea că turbarea și desnădășduirea au făcut să sece isvorul, deoarce nu se vedea fără vro câteva pre fața ei. Apoi graiul ei era răgușit, tremurat și strărupt. Mentor, luând aminte la toate mișcările aceste în Calipso, nu mai vorbea cu Telemah, purtându-se cătră el ca cătră un bolnav desnădășduit și părăsit, însă adeseori se uita cătră dănsu cu milă.

Telemah își pricepu bine mărimea grășelei sale și se cunoscu a fi nevrednic de pretenia lui Mentor. Deci nu cuteza să se uite la el, temându-se a întâmpina căutătura lui, văzându-se acum destul de osândit cu tăcerea lui. Ar fi vrut uneori să-l îmbrătoșeze pre după cap și a-i arăta părerea de rău cea mare, care o are pentru păcatul făcut, ci fu oprit amu de o rușine nevrednică, amu pentru frica să nu păsească mai încolo, de cum nu vrea spre a se abate de la primejdie, care îi părea dulce, și nu putea să se mărginească a învinge patima cea neună.

Dumnezeii și dumnezeoalele Olimpului adunați, ținând o adăncă tăcere, căuta cătră isola Calipsei, ca să vează care din doi va birui: Minerva au doară Amor. Acela, glumind și jucându-se cu ninfele, toate în isola le întorsese întru foc. Minerva, sub forma lui Mentor, se întribuința cu zelotipia, care e nedespărțită de dragoste, asupra însăș dragostei. Joe, plăcându-i

a vedea o bătaie de mirare ca aceasta, se mărgini a rămănea neutral, adecă nici cu o parte să nu țină, nici cu alta.

Iară Eucari, temându-se ca să nu-i scape de a mână Telemah, mii de măiestrii întribuința ca să-l ție șie unit. Acum sta să pornească, ca de nou să-și petreacă la vânat, și se învâscuse ca Diana. Venere și Cupido o au fost împodobit cu frumsețe noao, întru atăta, cât în zioa aceea frumseța ei întuneca pre ai Caplipso, carea, văzându-o, se căută în cea mai limpede dintră fântănil sale și se rușină văzându-se mai de jos decât dânsa. Îndată se trase în cele mai dinlontru ale peșterei sale și rupse întru acesta chip a cuvânta:

– Ce folos este că vrui pre acești doi iubitori a-i zăhăi, zicând că vreu să merg cu dâșșii la vânat? Voiu merge? Mă voiu duce ca să o fac mai biruitoare decât oricând, pricinuind cu frumseța mea ca a ei mai mult să strălucească, și Telemah, văzându-mă, să-și mai adaogă vâpaia spre Eucari? O, ticăloasa de mine! Ce făcui? Nu mă voiu duce și-i voiu împiedeca ca nice ei să nu meargă. Mă voiu căra cât mai curând la Mentor și-l voiu ruga ca să depărteaze de aici pre Telemah, ducându-l înapoi în Itaca. Dară ce zic? Ce va fi de mine apoi, după ducerea lui Telemah? Unde sânt eu? De ce să mă apuc? O, Venere nemilostivă, tu mă înșelași! O, necredincios dar, ce-mi dăduși! Prunc primeșdios, Amor pierzătoriu, nu-ți desvălii inima mea, fără cu nădeșde ca să trăiesc cu Telemah fericit, și tu nu-i aduseși fără desnădășduire și turburare! Ninfele mele s-au făcut mie rivale (pismașe sau dușmane în treaba dragostelor), și dumnezeirea mea nu țineste, fără ca pururea să mă țină în nenorocirea mea. O, de ași fi volnică a-mi da moarte, pentru ca să pun capet durerilor mele! Ci fiindcă-mi este oprit a muri, va fi cu vreme ca tu, o Telemah, să pieri. Așa voiu lua isbândă pentru nemulțămirea tale, și ninfa ta cu ochii săi va vedea când îți voiu pătrunde pieptul înaintea sa. Ci, nefericită Calipso, tu nebunești când vrei să pierzi pre un nevinovat, pre care însăți îl puseși întru acest adânc de nevoi. Au nu fuși tu aceea, ce aprinseși pieptul curatului Telemah? Bine pricepuși tu nevinovăția lui, virtutea, groaza cătră păcate și mărimea inimei spre lăpădarea rușinatelor desfătări. Pentru ce, dară, a învenina inima lui? O, de m-ar fi părăsit! Bine! Nu se va cuveni, la urmă, să se depărteze de la mine au eu să sufer a fi de dânsul batjocorită și mai puțin socotită decât aceea, pentru carea singură trăiește? Nu, nu! Cu vrednicie sufer ceaea ce însămi eu îmi agonisii. Du-te, Telemah, treci mărire și lasă pe nefericita Calipso de tot ajutoriul lipsită, cării viața îi este nesuferită și de care moartea nu vrea să se apropie! Lasă-o nemângăiată, încărcată de rușine și desnădășduită, cu mărerața ta Eucari.

Așa vorbea întru sine în groapa sa, ci cu pripă ieși:

– Unde, zise, ești Mentor? Nu vezi că Telemah se biruie de sila păcatelor, și tu așa îl aperi asupra acelora? Tu te dai spre dulceața somnului, când amorul priveghează spre paguba ta? Negrija ta, cu care te porți, nu pot să o mai sufer; vei putea doară cu liniște vedea că fiul lui Ulise necinstește pre tatăl său și nu bagă samă a îmbla după rânduirea dumnezeiască cea mare pentru dânsul făcută? Părinții lui mie îmi încrăzură creșterea au ție? Eu nu lipsesc de a cerca toate mijlocirile acele care pot să fie folositoare spre vindecarea inimei lui, și tu vei rămănea fără de a te nevoi spre binele lui? În locul cel mai ascuns al pădurei aceștia sânt mulțime de ploi mari, buni spre a face o corabie, acolo fece Ulise una, cu care ieși din isola aceasta. Întru acelaș loc vei afla o gaură întunecoasă, unde se țin toate uneltele cele de lipsă spre a tăia și a îmbina toate părțile, din care se alcătuieste o corabie.

Abia grăi Calipso aceste cuvinte și se căi. Însă Mentor nu lipsi decât a împlini svatul ei. Pripri cu pașii cătră spusa gaură, află uneltele, așternu la pământ plopii și într-o zi numai

săvârși corabiia, deoarece puterea și nevoința Minervei nu au lipsă de multă vreme spre a ajunge la capetul a orice lucruri mari.

Calipso se afla într-o cumplită turburare de duh: despre o parte ar fi vrut să vează oare mers-au Mentor cu lucru înainte, despre alta nu se îndura să lase vânatul, pentru că întru acesta chip ar lăsa pre Eucari în volnicie deplin cu Telemah. Zelotipia nu o lăsa nici o cirtă să piarză de înaintea ochilor săi pre cei doi iubitori, însă ea cu sprintenie lucra, ca să meargă cu vânărea către aceea lature, unde știa că Mentor face corabiia. Tot întins asculta cu urechiia, ca să auză loviturile săculei și a maiului (ciocanului), carii o făcea să tremure. Întră aceea, avea grijă în toată clipa ca nu, vrând ea să auză loviturile securei și a maiului, să se ascundă de dânsa vro shimă sau vro căutătură a lui Telemah către iubita lui.

Totuș Eucari, prin ironie, glumind cu Telemah îi zicea:

– Nu te temi tu că Mentor te va certa, căce ai venit fără de dânsul la petrecere? Cu adevărat ești vrednic de tănguire, văzându-te supus la povața unui om așa aspru! Acela nu ști să-și domolească asprimea sa, vre să fie dușman tuturor desfătărilor, nu suferă să gusti nici o desfătare, și lucrurile cele mai nevinovate le socotește a fi stricătoare. Supunerea ta era mult lăudată în vârsta cea necoptă, nefiind încă în stare ca să te poți povățui bine, iară acum, când ești înzestrat cu atâta înțelepciune, n-ar trebui să te lași ca să te poarte ca pe un prunc.

O vorbă așa vicleană și cu măiestrie îl pătrunse până la cele mai dinlontru ale inimei lui și-l împlu de ură asupra lui Mentor, de la care nu vrea mai mult să atârne. Se temea să-l mai vează și atâta era turburarea lui Telemah, căt nu-l lăsa să răspundă nemica ei Eucari.⁽³⁾ Pre urmă, de către seară, sfârșind amândoaș părțile vânărea întră necurmăte strinsori, se înturnară prin un unghet al pădurei puțin depărtat de locul unde Mentor toată zioa se ostenise. Calipso, de departe, ochi corabiia deplinită. La această vedere i se împăinjină ochii ca celui ce trage de moarte; tremurându-i genunchii, nu putea să o mai țină; sudori răci din toate mădulările trupului ei se răvârșă și o siliră a se răzima de brațele ninfelor acelora ce era cu dânsa. Întinzând mâna Eucari ca să o sprijinească, o împinse, căutătură cordișă asupra ei săgetând.

Telemah, văzând corabiia aceea și nevăzând pre Mentor, care, svârșind lucrul său, se trăsese de acolo, întrebă pre zina, ca să știe de cine să țină corabiia aceea și pe a cui samă e rânduită. Ea nu putu curând să răspundă, însă la urmă îi zise:

– Am poroncit să se facă, ca să trimit înapoi pre Mentor și ca să te descurc de cărteala acestui prețin aspru, care se opune (împotrivese) fericirii tale și Ț-ar pismui dacă te-ai face tu nemuritoriu.

– Cum, strigă Telemah, Mentor mă părăsește? O dumnezeilor! Sânt perit! O, Eucari, de se departă el de la mine, nu voi avea altă mângăiere, fără care îmi va veni de la tine! La aceste cuvinte se alunecă, fiind răpit de patima sa, ci se deșteptă după ce fusese prea fără de grijă în vorba aceea, dară nu fu în stare de a cumpăni acele cuvinte.

Toate ninfele rămaseră cu mirare întru tăcere, și Eucari, roșindu-se și plecând ochii, rămase oarecât toată turburată fără de a cuteza să vină față. Ci măcar că o rușinoasă roșeală se vedea pre fața ei, totuș inima ei sălta de bucurie. Telemah, neînțelegându-se mai mult pre sine, nu putea să creadă că să fi grăit așa fără de înțelepție, și ceea ce făcuse îi părea ca un vis, însă carea îi acășună o turburare mare și rușine.

Calipso, mai tare mănindu-se decât o leoaie a cui fură puii săi cei micuți răpiți, alerga prin pădure fără de cărare și, neștiind unde merge, pre urmă, fără de a se pricepe, se află la intrarea groapei sale, unde Mentor o aștepta.

– Duceți-vă de la isola mea, zise, o streinilor, carii nu pentru alta aveți venit aici, fără ca să-mi turburați răpaosul meu! Departe, departe de la mine acest tinăr nesămțit! Și dacă tu,

bătrâne fără înțelepție, nu-l vei depărta de aici, vei simți asprimea unei zină întărită! Nu vreau mai mult să-l văd și mai puțin voi răbda ca vreo ninfa de ale mele să vorbească cu el și să se uite la el. Mă jur pre apele Stigie jurământ, care și însuși dumnezeilor este înfricoșat. Ci să știi, Telemah, că necasurile tale nu sânt sfârșite! Nemuțămitoriule și om fărădelege, nu te vei duce de la isola mea, fără ca să cazi în nenorociri noao. Vă, du-te, voi ști eu să-mi isbăndesc, vei plânge că ai pierdut pre Calipso, ci în deșert. Neptun, încă și acum întăritat fiind asupra tatălui tău, pentru că-l batjocori în Sicilia, și ațitat de Venere, de care tu ți-ai bătut joc în isola Ciprului, îți gătește vifore noao. Vei mai vedea încă pre tată-tău în viață, ci fără de a-l cunoaște, nu nădășdui să te reunești cu dânsul în Itaca, fără după ce vi fi de cea mai crâncină furtună stăpînat. Vă! Eu mă rog tuturilor puterilor cerești ca să facă pentru mine isbândă asupra ta. În mijlocul învăluitorilor unde, spânzurat de colțurile scopurilor, detunat din ceriu, în zădar să te rogi mie, când eu, întră muncile tale, voi avea plăcere de a te vedea perind!

Zicând aceste, povătuia de învăluiala duhului său, sta să se apuce de opuse svaturi, fiindcă dragostea ce stăpânea în pieptul ei o făcea doritoare de a reținea pre Telemah. „Să trăiască, zicea întru sine, și să rămână cu mine, doară va cunoaște cât am făcut eu pentru el! Eucari nu poate ca mine să-l facă nemuritoriu. O, prea oarbă Calipso, și te îndătorași cu jurământ, pre tine însăși te dușmăniși și undele Stigie, pe care te jurași, te lipsesc de toată nădeșdea”. Nimene nu auzea cuvintele aceste, ci pre fața ei se vedea zogrăfită turbarea și părea că răsuflă din inima sa un venin mai ucigătoriu decât negrul Cocit.

Telemah se îngrozi. Ea îl pricepu (ce lucru poate fi ascuns, care dragostea cea cu zelotipie să nu-l găsească), și spaima lui Telemah șerbi spre a mai întări necumpătul zinei. Ca și o următoare a lui Bacu, carea împlie aerul de urletele sale și carea face să bomboneaze înalții munți ai Traciei, așa dânsa alerga prin pădure cu o sulită a mână, chemând toate ninfele și lăudându-se că le va răni pre toate care nu vor voi să urmeze după dânsa; ele, spăimântate de amenințea, se arătară înaintea ei. Și Eucari, plină de lacrimi, se apropie, uitându-se de departe la Telemah, cătră care nu cuteza să grăiască. Zina mai tare decât oricând se mânia văzându-o lângă sine, și, în loc de a se inserina pentru umiliința aceștei ninfa, de nou turbă, pricepând că necasul ei adaoge frumseța ei Eucari.⁽⁴⁾

Telemah, rămânând singur cu Mentor, îmbrătoșă genunchii lui, pentru că nu cuteza să-l îmbrătoșeze altminte, nice să se uite la el. Vârso din ochii săi paraie de lacrimi. Vrea să vorbească, îi lipsește glasul, și încă mai vartos îi lipsesc cuvintele. Nu ști de ce să se țină, nice de ce să se apuce, la urmă diede a striga:

– O, tatăl meu cel adevărat, o Mentor, scapă-mă de atâtea rele! Nu-mi este cu puțință să vin cu tine, și cu mult mai puțin să te părăsesc. Depărtează, rogu-te, de la mine atâtea sarcină de necasuri, scapă-mă de mine însumi, omoară-mă!

Mentor îl strinse la sinul său, îl mângăie și-l îmbărbătă, învățându-l ca să se sufere pre sine, fără de a se linguși ceva patimei sale, și-i zise:

– Fiiule al înțeleptului Ulise, pre care dumnezeii iubiră, și acum încă-l iubesc, relele cele cumplite de care ești călcat sânt un rod al dragostei lor. Cel ce nu ispiți niciodată ce este slăbiciunea și nu știu silniciia patimilor sale încă nu se poate zice înțelept, pentru că, lipsindu-i cunoștința sa, nu ști să nu se încrează și însuși. Dumnezeii te duseră ca de mână până desupra prepastiei ca să vezi adâncul ei, ci fără de a te lăsa să te surupi. Acum pricepi ceaea ce niciodată n-ai fi priceput, de nu o ai fi pățit. În deșert ți-ar fi arătat cineva dușmăniile cele înșelătoare a dragostelor care amăgesc ca să piarză și care, subt o nălucire de dulceață, acopere cele mai înfricoșate amărăciuni. Cupido veni aici încărcat de adămănături, rizând

voios, drăgălaș, tu încă te uitași la el, îți fură inima și în dulci petreceri te desmierdași când ți-o răpi. Cerai pricini ca să nu știu eu rana inimei tale, te nevoiai să mă înșeli și, lingușindu-te ție însuși, nu te temei nemica. Vezi rodirile nebuniei tale! Acum ceri cu rugăciune moartea, și acesta e singură nădeșdea carea îți rămâne. Calipso, întru turburarea sa, nu se osebește de o furie de cele din iad. Eucari e aprinsă de un foc mistuitoriu, mai crâncen decât tocma durerile morții, toate ninfele muncite de o zelotipie necurmată stau să se spintece. Aceste sânt rodirile acei dragoste dușmană, care mai nainte ți se părea așa dulce. Îmbărbată-te, dară, pre tine însuși și socotește cât te iubesc pre tine dumnezeii, de vreme ce-ți dau mijlociri așa frumoase de a fugi de dragoste și de a vedea oarecând patria ta. Zina e strimtorată ea însăși de a te lipsi de aici, corabiia e gata. Pentru ce întârziem, dară, de a ne duce de la isola aceasta, unde virtutea nu se poate sălășlui?

Zicând aceste, Mentor îl prinse de mână, pornind cu dânsul cătră țărmurii mării. Telemah mergea, nu mergea, tot întins uitându-se înapoi. Își aducea aminte că frumoasa sa Eucari se departă de dânsul. Deci, nemaiputând vedea drăgălașa ei față, se uita la frumosul ei păr cel înnodat, la hainele ei cele fluturate, la pășirea ei cea boierească și maiestoașă. Bucuros ar fi sărutat urmele picioarelor ei. Neputându-o acum mai vedea cu ochii, lua sama cu urechiia, nălucindu-și că aude viersul ei. Măcar că era airea, totuș în nălucirea lui era de față, și înaintea ochilor săi se arăta tocma cum este ea, ba credea încă că-i vorbește. Așa era de răpit, cât nu știia unde e, nici putea să asculte pre Mentor.

Pre urmă, deșteptându-se ca dintr-un somn adânc, așa grăi cătră Mentor:

– M-am mărginit să merg cu tine, ci încă nu mi-am luat zioa bună de la Eucari. Mai bucuros ași fi să moriu, decât să mă duc de la dânsa cu nemulțemire. Așteaptă puțin și îngăduie-mă, ca să am încalete mângăiare a o mai vedea încă acum pre urmă și să-mi iau zioa bună în veaci, zicându-i: „O, ninfă, ne-nblânziții dumnezei, pismuind fericirea mea, mă silesc să mă duc, dară aducerea aminte de tine ce o voiu ținea niciodată nu o vor putea ei șterge dintru mine, fără numai râtezând firul zilelor mele”. Slobozi-te, tată, după dreapta mea cerere, fă-mi această mângăiare, au întru această clipă lipsește-mă de viață. Nu, nu vreu să mai rămân în isola aceasta, nice să sufer ca dragostea să-mi stăpânească inima mea, precum nice nu mi-o stăpânește, și eu sânt silit numai pentru pretenia și mulțămirea cătră Eucari. Sânt îndestulat să-i zic încă o dată sănătate bună, încredințându-te că după aceeaia îndată voi merge cu tine.

– Îmi este milă de tine, răspuse Mentor, că fiind tu tirănit de o patimă turbată nu te pricepi nemica și nicicum nu o sămțești. Te amăgești a fi întru liniște și apoi cu rugăciune ceri moartea. Mă încredințezi, fără îndoială, că dragostea nici o stăpânire nu are preste tine, și totuși nu te poți deslipi de ninfa cea ție atăta iubită. Nu vezi, nice ascuți fără pre dânsa, deoarce te-ai orbit și te-ai asurzit la toate alte cele. Asemene omul pre care fierbințeala frigurilor îl nebunește, în nebuniia sa, zice: „Eu nu am nici o boală”. O, orbule Telemah, tu ești gata acum a te lăpăda de Penelope, care te așteaptă, de Ulise, pre care iarăși îl vei vedea în Itaca, unde vei împărăți, de mărire și de rânduiala dumnezeilor, ce-ți este făgăduită prin atâtea minuni făcute pentru tine? Acum te lapezi de toate bunătățile aceste, pentru ca să trăiești fără de cinste cu Eucari. Zice-vei încă că dragostea nu te trage la dânsa? Ce te turbură, dară, și te învăluie? Pentru ce vrei să mori? Pentru ce înaintea zinei vorbești cu atăta necumpăt? Nu te osândesc ca pre un om fărădelege și mincinos, ci tânguiesc orbirea ta. Fugi, Telemah, fugi! Nu e mijlocire mai bună de a birui dragostea, fără fuga. Asupra unui dușman ca acesta, vitejiia cea adevărată stă în temere și în fugă, ci aceste să se facă fără de a se socoti, și nici atăta vreme să nu-și dea șie, cât să se uite înapoi. Cred eu că nu-ți vei fi uitat de acea multă grijă care am purtat eu pentru tine în pruncia ta și de primeșdiile din care

te-am scos cu svaturile mele. Deci au să-mi crezi, au lasă-mă ca să te părăsesc. De Ț-ar fi Ție cunoscută mucenicia mea care am suferit văzându-te pre tine că fără de nici o sfiială alergi la perirea ta, și de ai ști cât de mare au fost necasul meu în timpul acel, când nu cutezai a-ți grăi, ai zice că mumă-ta mai puțină durere au suferit când te-au născut pre lume. Tăcui, înghiții necasul meu, înecai suspinurile mele, ca să văz: oare înturna-te-vei cătră mine? O fiiule, al meu iubit fiiu, ușurează-mi inima cea călcată de necasuri, întoarce-mi pre acela, carele îmi este mai iubit decât inima mea! Întoarce-mi pre Telemah acela, pre care l-am pierdut. Întoarce-te, pentru Dumnezeu, Ție însuși! De întreace înțeleciunea ta pre dragoste, eu trăiesc și sânt fericit, iară de te trage cu sine dragostea în butul înțelepciunei, e cu neputință ca Mentor să mai trăiască mai mult.

Grăind Mentor aceste, tot pășea în drumul său cătră mare, și Telemah, nefiind încă așa tare, ca să urmează de sineși după dânsul, se lăsa fără opunere (împotrivire) ca să-l ducă Mentor de mână. Minerva, tot ascunsă sub forma lui Mentor, nevăzut acoperea pre Telemah cu paveza sa și, vărsând împrejurul lui o rază dumnezeiască, îl întări într-un chip ca acela, cum el până acum niciodată de când petrecea întru acea isolă nu simțise. Ajunseră pre urmă la un loc a isolei, unde Țărmurii mării era răpoși, fiindcă acolo era o stâncă de pîiatră, carea totdeauna o bătea spumatele, și învăluitele valuri ale mării. Din vârvul ei se dădură a privi oare corabiia cea de Mentor gătită tot întru aceeaș stare este, ci văzură o neplăcută priveriște.

Cupido, rânindu-se la inimă cu aceea că vedea întru acel bătrân necunoscut un numai o nesămțire spre adămănaturile sale cele cu măiestrie, ci încă că-i lua și pre Telemah, plângea de mănie și cu pripa se duse ca să afle pre Calipso, carea îmbla rătăcind prin umbroasele păduri. Dânsa, văzându-l, nu se putu conțeni să nu sloboadă gemete amare, sămțind că rana inimei sale cu ivirea lui de nou se înveninează. Amorul îi zise:

– Fiind tu zină, te lași să te învingă un muritoriu destrarmat, pre care-l Țini prigionier (rob) în isola ta, și ce pricină te împinge a-l lăsa să se ducă?

– O blăstămate și înșelătoriule Amor, zise dânsa, nu voi da urechie mai mult svaturilor tale celor rele. Tu fuși acela ce turburași dulcea și adânca mea odihnă și mă surupași într-un adânc de necasuri. Acum e gata, mă jurai pre undele Stigie că voi lăsa pre Telemah să se ducă. Însuș Joe, părintele dumnezeilor, cu toată putearea sa, nu ar putea să se opună (împotrivească) la un jurământ așa înfricoșat. Pasă, nu bănuiesc, o Telemah, de la isola mea! Departă-te și tu de aici, primeșdiosule tinăr, tu, zic, care îmi aduseși mai amare necasuri decât el.

Cupido, ștergându-și lacrămile sale, se diede la o batjocoritoare și vicleană zimbire, apoi îi zise:

– Iată o încurcătură cu adevărat mare! Lasă căștiga (grija) pre mine, și nu vei călca jurământul, opunându-te ducerei lui Telemah de aici. Ninfele tale și eu nu jurăm pre apele Stigie ca să-l lăsăm să se ducă. Eu le voi arăta lor în ce chip să se poarte, ca să aprinză și să facă cenușă corabiia, care așa curând o găti Mentor. Nevoința lui, de care atâta te mirași, va fi fără de folos. El însuș se va minuna și nu va afla nici o mijlocire de a te despărți de Telemah.

Aceste amăgitoare cuvinte fecere nesămțit a se strecura până la cele dinlontru ale inimei ei Calipso⁽⁵⁾ și nădeșdea, și bucuria. Se poate zicere că, precum un plăcut și dulce zefir, cătinel suflând și răcind aerul lângă un limpede riuruț, răcorește arsele de fierbințeala soarelui cea de veară oi, tocma așa vorba aceasta îndulci și alină desnădășduirea zinei. Întru adevăr, se înserină fața ei, ochii ei se făcură ca mai nainte vioi, și urăcioasele griji care muncea inima ei o părăsiră, stete, zimbi și guguli pre sburdatul Amor, și guguliturile ei îi gătiră dureri noao.

Cupido, mulțămît că o au putut face să creadă, să duse să facă a crede și pre ninfe, care, ca și niște oi rătăcite, ce turbata foame a lupilor le-au luat în fugă de lângă păstoriu, era răspândite prin munții vecini. El le adună laolaltă și le zise:

– Telemah încă până acum se află în puterea voastră. Pripiti, și dați foc îndată la corabiia care îndresnețul Mentor o găti pentru ca să fugă.

De loc ele aprinseră niște făclii, se duseră la țarmuri, ca turbate feceră lolot, flușturând cu părul despletit ca niște următoare a lui Bacu. Diederă foc la corabie și într-o mică de ceas flacăra împreunată cu o volbură neagră și groasă de fum se rădică în aer, și corabiia cea de lemne uscate făcută și bine rășinată o făcură cenușă.

Telemah și Mentor fiind desupra stâncei, văzură focul acesta, și, auzând strigările ninfelor, lui Telemah îi veni ispită ca să se bucure, deoarece inima lui încă nu era de tot vindecată, și Mentor pricepea că patima lui e ca un foc ce nu e de tot stins și care, din vreme în vreme, dedesubtul cenușei răsuflă și izbucnește scânteii aprinse.

– Iată-mă, zise Telemah, de nou încurcat ca și mai nainte, deoarece nu ne rămâne nici o nădeșde de a părăsi isola aceasta.

Mentor îndată pricepu că Telemah stă să răcăză în toate slăbiciunile sale și că nu e nice o clipă de a se piiarde. Văzu departe, întru învăluitele ape, o corabie rătinută în loc de anghiră, pentru că corăbiiarii nu cuteza să se apropie la isola Calipsei, bine știind că zisa isolă e neapropiată oricărui muritoriu. Fără amănare (întârziare), înțeleptul Mentor, împingând pre Telemah care ședea pre marginea stâncei, îl prăvăli în mare, și cu dânsul se aruncă și el. Telemah, mirându-se de o cădere așa silnică, beu apă amară și fu batjocură viforului, ci, venindu-și în fire și văzând că Mentor îi întinde mâna ca să-l ajute a înota, își puse toată puterea și se nevoi ca mai tare să se depărteze de această isolă primeșdioasă.

Ninfele, care se amăgise că-i vor ținea prigioneri, cunoscându-se neputincioase a împiedeca fuga lor, turbând de mânie, se sloboziră la strigare. Și Calipso, nemângăiată, se trase în groapa sa, care o împlu de vaiete. Amor, văzând biruința sa schimbată întru o rușinată pierdere, se înălță în aer și, bătând cu aripile sale, sbură în pădurea Idaliei, unde îl aștepta crâncina sa mumă. Fiiul încă și mai nemilostiv, rizând, se mângăie cu dânsa, arătându-i toate relele care le acășunase.

Cu cât se mai depărta Telemah de isolă, cu atâta îi veni mai mare plăcere, săntând că răsare în pieptul lui bărbăția și dragostea spre virtute.

– Acum aflu, striga vorbind către Mentor, ceaea ce de multe ori îmi spuneai și care, nefiind eu pășit, nu puteam să mă plec a crede: păcatele nu se înving fără cu fuga. O, părintele meu, pricep că dumnezeii m-au iubit, dăruindu-mi ajutorul tău! Mărturisesc că fui vrednic ca să fiu lipsit și lăsat mie însumi. Nice marea, nice vânturile, nice însuș viforul mai mult nu mă spăimântă; de aci înainte, de alta nu mă voiu teme, fără de poftele mele, deoarece de dragoste tribuie să ne înfricoșem mai mult decât de sfărmașia corabiei în mare.

Cartea 8

Cea mai nainte zisă corabie, ce era în mijlocul undelor oprită și către care trăgea ei, era corabie fenicească ce se ducea în Epir. Fenicii aceia mai văzuse pre Telemah când drumări în Egipt, ci nu putea în mijlocul undelor să-l cunoască. Când Mentor fu așa aproape de corabie, cât putea cei din corabie să-l auză, cu glas mare strigă, sculându-și capul desupra apei:

– O fenicii, ce sânteți cătră toate națioanele milostivi, nu lăpădareți viața a doi oameni, carii și-o fâgăduiesc de la omeniia voastră. De este sălășluită frica dumnezeilor întru voi, primiți-ne în corabiia voastră, și noi ne vom duce oriîncătrău veți merge voi.

Căpitanul răspunse:

– Noi cu bucurie vă vom primi, deoarece bine știm cum trebuie să ne purtăm cătră cei necunoscuți carii se văd așa nefericiți. Aceste zicând, le dide bucuros scăpare în corabie.

Cum puseră picioru în corabie, lipsindu-se de răsuflare, rămaseră nemișcați, și sbătuți de lungă înotare și de sila ce-și făcuse luptându-se cu valurile mării. Încet, încet, le veni iarăș puterea, le fură date vestminte, că cele ce avea pre sine era pline de apă. Când se văzură în stare de a putere grăi, toți fenicii aceia abia aștepta să știe ce li s-au întâmplat lor. Căpitanul le zise:

– Cum, rogu-vă, putuți intra în isola aceea de unde ieșiți? Spun că aceea e stăpănită de o zină crâncenă, care pre nimene nu lasă să iasă acolo la liman. Afară de aceea, isola aceea e împrejurată de scopure cumplite, asupra cărora nebunește ispitește marea a năvăli, și nici unul nu se poate apropia fără de a i se sfârma corabiia.

Mentor răspunse:

– Fum acolo aruncați de o furtună turbată. Noi sântem greci, și patria noastră e Itaca, vecină la Epir, unde voi mergeți. De n-ați și vrea să vă abateți la Itaca, pe lângă care trebuie să treceți în drumul vostru, vom fi mulțemiți de veți vrea să ne treceți la Epir. Aci vom afla pretini carii nu vor lipsi a se nevoi ca să putem face acea scurtă trecere ce ne va rămănea, și noi vom fi voao pururea îndatorați și dători cu acea bucurie ce ne-ați câștigat, făcându-ne ca să mai vedem aceea ce avem mai drag pre lume.

Așa le grăi Mentor, și Telemah, ținând tăcere, îl lăsa să vorbească, fiindcă scăderile ce le făcuse el în isola Calipsei nu puțin i-au fost adaos înțelepția, și, neîncrezându-se șieși, cunoștea lipsa care avea de a nu mai călca înțeleptele a lui Mentor svaturi. Și când nu putea să-i grăiască, ca să ceară svatul de la dânsul, țintea ochii la dânsul și se nevoia a găci gândurile lui.

Căpitanul feniciu, uitându-se țintit la Telemah, își aduse aminte că să-l fi mai văzut cândva, ci nu știa unde. Drept aceea, vrând a se știința chiar despre aceasta, îi zise:

– Rogu-te să mă îngădui a te întreba de-ți vine aminte să mă fi văzut cu altă ocașie (prilegiu), după cum mi se pare mie. Fața ta nu-mi este de tot necunoscută, cu vederea dintăiu m-au mișcat, ci nu-mi vine aminte unde să te fi văzut; doară aducerea aminte a ta va ajuta și pre a mea.

Telemah nu lipsi a-i răspunde cu o mirare mestecată cu bucurie:

– Întru aceeaș întâmplare în care te afli tu despre mine, mă aflu și eu căutând la tine; te-am văzut, te cunosc, ci nu-mi vine aminte: oare în Eghipt au doară în Tir s-au întâmplat aceasta?

Atunci feniciul acela, precum un om care, deșteptându-se dimineața, își aduce aminte încet, încet acel vis trecătoriu, care când s-au deșteptat din somn îi fugise din minte, deodată strigă:

– Tu ești Telemah, cu care Narval fece pretenie atunci când ne înturnăm din Eghipt. Eu sânt fratele lui. Te lăsa cu dânsul după răsărirea cea din Eghipt, fiindcă tribuiam să trec toate mările pentru ca să merg la Betica, ce e aproape de colonele lui Hercule. Nu trebuie, dară, să ne mirăm că cu greu, la vederea dintăiu, putui să te cunosc, deoarece atunci nu făcui alta, fără căt te văzui.

– Bine văz, răspunse Telemah, că ești Adoam, întru acel timp numai cât te-am zărit, ci prin petrecerea cu Narval te-am cunoscut. O, ce bucurie, ca să pot auzi de la tine lucruri plăcute de o persoană care pururea îmi va fi la inimă! Mai află-se el încă în Tir? Nu l-au tirănit acel prepunătoriu și varvar Pigmaleon?

Adoam, curmându-i vorba, îi zise:

– Să știi, iubite al meu Telemahe, că soartea te încredință la un om care toată câștiga va purta pentru tine: voiu avea grijă ca să te duc în Itaca înainte de a ajunge la Epir, și fratele lui Narval nu va fi mai cu puțină dragoste cătră tine, de cum fu însuș Narval. Lungind vorba cu unele ca aceaste, luă aminte că vântu care îl aștepta el începea a sufla. Fece să rătragă anghirile, să pună pânzele și să despice apa cu cârmele. După aceea, duse în laturi pre Telemah și pre Mentor, ca să petreacă cu ei.

Privind la Telemah, îi zise:

– Vreu să fac destul voiei tale: Pigmaleon nu mai trăiește, dreptii dumnezei scăpară de dânsul pământul. Precum el nu se încredea nimănui, așa nici unul nu se afla, care să se încrează lui. Cei buni era mulțemiți să geamă, fugind de tirăniia lui, totuș la aceea nu se putea pleca, ca să-i facă ceva rău. Cei răi, dinprotivă, era încredințați că nu-și pot altminte scuti viața sa, fără numai rățezând firul vieții lui. Nu se afla nici un tirian, care în toate zilele să nu fie în primeșdie de a cădea în prepusul lui, și însăși custodiile era mai mult supuse la această primeșdie. Precum viața sa era în mâinile lor, așa de ei mai tare se temea decât de toți ceilalți oameni, și pentru orice prepus îi jertvea siguranței sale. Așa mult cercând siguranța sa, nu mai putea să o afle, și însuși apărătorii vieții lui era întru necurmată primeșdie pentru prepusurile lui, și nu afla altă mijlocire de a scăpa de o stare așa înfricoșată, fără întâmpinând cu moartea tiranului crâncenile lui prepusuri.

Astarve cea fărădelege, despre care adeseori ai auzit vorbind, fu cea dintăiu ce se mărgini ca să-l piarză. Foarte iubea dânsa pre un tinăr prea bogat tirian, anume Ioazar; socoti să-l pună în tron și, pentru ca mai bună ieșire să aibă cugetul său, încredință pre împăratul că cel întâiu născut dintre fiii săi, ce se chiema Fadail, cu nerăbdare așteptând urmarea după dânsul în coronă, s-au jurat cu alții asupra capului lui, și, pentru ca să vădească prepusa jurare, aduse mărturii mincinoase. Nenorocitul monarc fece să se omoară fiul său. Al doile fiu, din rănduiala sa, fu trimis la Samos, sub steamă ca să învețe obiceiurile și științele Greciei, ci adevărul e că Astarve făcu pre împăratul să crează a fi de lipsă ca să-l depărteze, pentru ca să nu se joare cu voitorii de rău asupra lui. Abiia porni, și îndreptătorii corabiei, plătiți fiind de această crâncină muiere, prinseră ocașie în vreme de noapte a face ca să li se sfarme corabiia. Și, întru adevăr, aruncară pre tinărul princip în fundul mării, iară ei scăpară înotând până la niște barche (corabii mici sau luntri) streine, care îi aștepta.

Însă dragostele Astarvei numai lui Pigmaleon era necunoscute, care își nălucea că ea niciodată nu va iubi pre altul, fără numai pre dânsul. Acest așa fără încredere princip era plin de una oarbă încredințare cătră această prea rea sirenă: sburdata dragoste atăta l-au fost orbit. Iubirea lui de argint întru aceeaș vreme îl fece să afle steamă ca să omoară pre Ioazar, cătră care cu cea mai mare dragoste era Astarve, căci el nu gândea la alta, fără ca să se facă stăpân de avuțiile acestui tinăr.

Ci dându-se Pigmaleon cu capu rupt spre ne-ncredere, spre dragoste și spre iubirea de argint, Astarve pripi a-l lipsi de viață. Poate doară că ea credea cum Pigmaleon au priceput ceva despre urăta ei însoțire cu acest tinăr. Despre altă parte, era încredințată că singură iubirea de argint ar fi destulă a împinge pre împăratul spre împlinirea unei faptă crâncină asupra lui Ioazar. Pentru aceea, judecă ca cât mai curând să-l întâmpine, cu atăta mai vartos că știia cum

ofițalii cei mai mari ai curței sânt gata de a-și spăla mânilor în sângele împărătesc. Auzea în toate zilele vorbindu-se de oarece jurare noao, dar nu cuteza să-și desvălească gândul său oarecui, care după aceea să o poată dușmăni. La urmă, se apucă de o mijlocire mai fără primeșdie, carea fu ca să farmece pe Pigmaleon.

Mai adeseori el prânzea singur cu dânsa, gătindu-și el singur bucatele care trebuia să le mănânce, pentru că nu se încredea fără numai mânilor sale. Se închidea în locul cel mai depărtat al palatului său pentru ca mai bine să-și acopere sfiiala sa și pentru ca să nu-l vează când gătea bucatele sale. Nu mai cerca acele desfătări care s-au obicinuit a se gustare în measă, deoarce nu se putea pleca spre aceea, ca să mănăce ceva, afară de cele ce însuș le știia dreage. Pentru aceea, nu numai bucatele cele gătite de bucătari, cu zămuri drese, ci încă nici vinul, nici pânea, nici alta, orice obicinuită hrană, nu putea să-i șerbească lui spre hrănire. De rând se ospăta cu poamele acele care el singur le-au cules în grădina sa sau cu acele legumi, care însuș le sămănase și însuș le fierbea. Niciodată nu-și stămpăra setea fără cu acea apă care însuș o scotea dintr-o fântână închisă într-un loc al palatului său, a căriia chiaie totdeauna o ținea la dânsul. Măcar că părea că are toată încredințarea cătră Astarve, totuș, cu de-adinsu, se păzea și de dânsa. Pentru aceea, din toate câte era lui puse înainte spre ospățare, o făcea totdeauna ea să mănăce întâiu și să bea până a nu gusta el dintr-însele, pentru ca să nu se poată fără de dânsa fermeca (otrăvi) și ca să nu aibă nădeșde că va trăi lungă vreme după moartea lui. Ci ea asupra farmecului se întărise mai nainte cu un antidot ce i-l deduse o bătrână încă mai înrăutățită decât dânsa și care îi era ei încrezută întru încurcările dragostelor sale. Deci luând ea leac asupra veninului, nu se temu nemica de a învenina pre împăratul.

Iată cum ajunse ea la aceasta: în timpul când sta ei să prânzească, bătrâna de care-ți grăii, fece sunet la o ușă. Împăratul, care tot în frică era ca să nu fie ucis, se turbură și curse la ușa aceea, ca să vează oare bine e închisă. Bătrâna se trase înapoi, împăratul rămase mărmurit, neștiind ce tribuie să crează de întâmplarea aceea. Totuș nu cuteză să deschiză ușa pentru ca să se adevereaze de ceea ce au fost auzit. Astarve, până au îmblat el la ușă, slobozi veninul în paharul lui cel de aur, iară întorcându-se el, îl încredință că nu e nici o primeșdie și, cu momenele, îl făcu să mănânce. Pigmaleon, după obiceiul, îi dădă ei să bea întâiu. Ea, încrezută în antidotul său, beu fără de nici o frică, după aceea beu și Pigmaleon, dară curând după aceea leșină. Astarve, știind că la cel mai mic prepus o ar ucidă, începu a-și rumpe hainele, a-și smulge păru, și a striga cu amar. Îmbrătoșă pre împăratul ce era să moară, îl strinse cătră sinul său și-l spală cu apă de lăcrămi, că acele era ievtine aceștei muiare făcătoare de rele. Pre urmă, când îl văzu că e lipsit de toată puterea și trage de moarte, temându-se, ca, de-și va mai veni ceva în fire, să nu o facă a muri împreună cu sine, păși de la semnele cele de o dragoste fierbinte la cea mai groasnică turbare. Se răpezi asupra lui ca o bală și-l sugrumă. După aceea, scoțându-i din deget inelul cel împărătesc și despoindu-l de diademă, fece să între Ioazar, cui aceste i le dădă amândoa. Ea se încredință că toți aceia carii se arătase a ținea cu dânsa se vor slobozi din bunăvoia lor spre ale ei aprinse pofte, și al ei drăguț fără apărare va fi strigat împărat! Ci acei, ce mai nainte era mai cu grijă ca să lucre după plăcerea ei, era de o fire apusă și năimită, și pentru aceea nehnici de o bună voire nemincinoasă; ba nici îndrăsnire nu avea, temându-se de dușmani, carii se sculase asupra Astarvei. Pre urmă, încă mai mult se temea de înălțarea, de fățăriia, și tirăniia aceștei muiere fărădelege. Fieștecare, pentru siguranța sa, dorea ca să piară ea.

Întră aceste, toată curtea împărătească se împlu de o înfricoșată turburare; de toate părțile se auzea strigările acelor carii zicea: „Împăratul e mort!” Unii se îngroziră, alții prinseră

arme; ci de fură toți în frică pentru cele venitoare, despre altă parte, era răpiți de o întâmplare ca aceasta. Vestea întâmplării aceștia se lăți din gură în gură preste toată cetatea cea mare a Tirului, în care nice măcar unul nu se află, care să tânguiască pierderea împăratului său, întru atăta, cât moartea lui fu spre mângăierea și mântuirea a tot poporului.

Narval, foarte turburându-se de o întâmplare așa cumplită, ca un om cu virtute, plânse de nenorocita soarte a lui Pigmaleon, care singur pre sine se dușmăni, dându-se în brațele Astarvei cei fărădelege, mai iubind a se purta ca un tiran grozav, decât cum se cuvinea unui împărat, să fie părinte poporului său. El gândi la binele cel de obște al împărăției și nu amână a uni toate persoanele cele cu virtute înfrumșetate, ca să se pună în coantră svaturilor Astarvei, subț a cării împărăție s-ar fi văzut o stăpânire încă mai aspră decât ceaea ce cu puțin mai nainte se sfârși.

Afară de aceea, Narval știa că Baleazar nu rămase înghițit de unde atunci când fu aruncat în mare. Cei ce încredințară pe Astarve despre moartea lui grăiră așa, pentru că-l credea a fi perit, ci cu ajutorul noaptei se mântuise, și unii negoțitori criteni, fiindu-le milă de dânsul, l-au fost primit în barca lor. Însă el nu cuteză să se întoarne la împărăția părintească, temându-se ca să nu întâmpine aceeaș soarte care avu fratele său, înfricoșându-se atât de crâncina pismă a lui Pigmaleon, precum și de înșelăciunile cele cu măiestrie ale Astarvei. Rămase multă vreme nemernic și cu portul schimbat la malul mării sirianești, unde negoțitorii criteni l-au fost lăsat. Ba încă fu strimtorat a paște o turmă, pentru ca să-și câștige hrana. La urmă, află mijlocire de a înștiința pre Narval despre a sa ticăloasă stare în care se afla, neîndoindu-se a încrede taina sa și însăș viața sa unui om cu virtute deplinită. Narval, măcar că era batjocorit de tatăl, nu lipsi a iubi pre fiul și de a priveghea spre folosurile lui, însă cu de-adins îl dojenea ca niciodată să nu lipsească întru acele, cu care e datoriu cătră părintele său, și să fie cu răbdare întru suferirea norocului celui rău.

Baleazar mănase ca să zică lui Narval:

– De judeci a fi bine ca să vin acolo la tine, trimite-mi spre semn un inel de aur, și dintru aceasta voiu pricepe că e timpul ca să ajung la tine.

Narval cel cu înțelepție nu socoti a fi cu cădere ca să vină Baleazar la dânsul până va trăi Pigmaleon. Toate le-ar fi primeșduit pentru viața principului și pentru a sa, fiind cu greu a se ascunde de cercările cele cu de-adinsul ale tatălui. Însă cât făcu acest nenorocit monarc un sfârșit vrednic de faptele sale cele rele, Narval pripi a-i trimite poftitul inel cel de aur.

Baleazar de loc porni și ajunse la porțile Tirului în timpul când toți cetățenii era turburați, neștiind încă cine va urma lui Pigmaleon. Cu lesnire fu el cunoscut de căpeteniile Tirului și de popor. Era iubit, nu pentru răposatul tată, care de obște totdeauna fu în ură, ci pentru blândețele lui și cumpătul. Însăși nenorocirile lui îi aduseseră o nu știu ce strălucire, care făcea ca mai vartos să sclipească alseuirile lui ceale bune și care pre toți tirienii îi trăgea spre dragostea sa.

Narval adună pre toate căpeteniile poporului, pre cei mai-mari, din carii era închiegat senatul (divanu), și preoții a mării dumnezeoaiei feniciilor. Se închinară lui Baleazar ca la a lor împărat și feceră să se strige prin înștiințatori. Poporul răspunse cu mii de strigări și semne de bucurie. Astarve toate aceste le auzi din fundul palatului, unde se închisese cu apusul și cel de ocară al său drăguț Ioazar. Întru această întâmplare, toți cei fărădelege cu carii se șerbise până era încă în viață Pigmaleon o au fost părăsit, fiindcă caracterul celor răi e a se teme de cei lor asemenea, neîncrezându-se lor și dorind ca să nu-i vează înălțați. Oamenii cei stricați foarte bine cunosc cât de rău cei lor asemenea s-ar întribuința cu puterea și care ar fi sila lor. Pentru aceea, ei mai bucuroși se supun la cei buni, pentru că nădășduiesc că vor afla într-înșii

încelete cumpăt și iertare. Nu era alții împrejurul Astarvei, fără unii ce fusese însoțiți cu dânsa la cele mai groasnice fapte rele și carii, ca și dânsa, nu era vrednici fără de pedeapsă.

Feceră forță (silă) ușilor palatului. Blăstămații aceia, neputând mai mult să stea în coantră, nu gândiră la alta, fără ca cu fuga să se pună în siguranță. Astarve, schimbându-și portul în formă de sclavă (roabă), scăpă pintră învăluita mulțime, însă un soldat o cunoscu și o opri, și nu puțin se osteniră alții a împiedica cât să nu o facă mici bucăți întăratul popor, care începuse acum a o tări prin tină, ci Narval o trase din mâinile poporului. Atunci ea se rugă ca să poată grăi cu Baleazar, nădășduind că-l va întuneca cu chipul său cel frumos și-l va face să nădășduiască că-i va desvâli niscari taine de mare folos.

Baleazar nu putu scăpa ca să nu o asculte. Nu lipsi ea îndată a împreuna cu frumseța sa o dulceață și o modestie (bună-cuviință), care putea cele mai întăratate inimi a le muia. Se lingări pe lângă Baleazar, cu cele mai alese laude și mai vărtoare încercându-l, îi arătă cât de mare fu dragostea lui Pigmaleon către dânsa, se rugă lui ca pentru țărana aceluia să-i fie milă de dânsa, chiemă pre dumnezei, ca când întru adevăr ar fi șerbit lor, păraie de lăcrămi slobozi din ochii săi, căzu la picioarele noului împărat. Puse, după aceea, toată nevoița ca să bage în ură și în prepus la dânsul pre cei mai credincioși ai săi și mai cu bună voie șerbi. Pări pre Narval, zicând că ar fi jurat cu alții asupra lui Pigmaleon, nevoindu-se a invita poporul ca să se facă lor împărat cu paguba lui Baleazar, pre carele vruse să-l învenineaze. Asemene călcări află asupra tuturor celorlalți tirieni, ce era iubitori de virtute, nădășduind că aceaeși ne-ncredere va afla întru inima lui Baleazar și aceaeși prepusuri, care le văzuse în inima împăratului, tatălui său. Ci Baleazar, nemaiputând suferi viclenia cea fărădelege a muierii aceștea, îi curmă vorba și chiemă custodiile. Poronci să fie pusă în temniță, după aceea rândui pre cei mai bătrâni ca să cerce toate faptele ei.

Aceștea cu groază aflară că ea au înveninat și au sugrumat pre Pigmaleon. Toată ceaealaltă a ei viață se văzu ca un lanț necurmat de cumplite fărădelegi. Era gata să o osândească la cea mai crâncină pedeapsă, ce era rânduită în Fenicia spre pedeapsa acelor mai cumplite fapte rele, carea e ca să se arză de vie cu foc lin. Ci când auzi că nu mai rămâne pentru dânsa nici o nădeșde, se fece ca și o furie ieșită din iad. Înghiți din veninul care pururea-l purta cu sine pentru ca să se omoară, de cumva ar vrea să o păstreze spre munci mai lungi. Cei ce o păzea pricepură silnica durere ce o suferea și vrură să-i dea ajutoriu, ci ea nicecum nu vru să le răspunză, dând semn că nici un ajutoriu omenesc nu vre să primească. Îi cuvântară despre dreptii dumnezei de dânsa întărați, ci, în loc de arăta rușine și căire, după cum pofta fărădelegile ei, se uită la ceriu cu nebagare de samă și cu mândrie, cum ar vrea tocma și de dumnezei să-și bată joc.

Fărădelegea și pisma era zogrăfită pre fața ei cea muritoare. Deodată peri frumseța aceaea care mai nainte multor le acășună surupare. Toate adămnătoarele sale însușiri era perdute, ochii săi stinși se învărtea în fruntea ei și sălbatică căutături săgeta. Strimba cu buzele, și gura sa urât o ținea căscată. Toată fața sa încrețită și strinsă cu groasnice schime o întorcea, o gălbename vânăta și răceală de moarte stăpânea trupul său. Uneori părea că capătă vârtute, dară aceasta nu era fără ca să sloboază urlete înfricoșate. Pre urmă, îi ieși sufletul, lăsând pre toți cei ce era față înfiorați și îngroziți. Fără îndoială, sufletul ei cel fărădelege se surupă la acele întunecate locuri, unde crâncenile danaide pururea toarnă apă în vase sparte, unde Ision pururea se întoarce cu roata sa, unde Tantal, arzând de sete, nu poate să înghiță din apa ce fuge de la buzele lui, unde Sisifo fără folos învârte o piază mare, care tot întins iarăș cade, și unde Tițiu în veci va sămți întru ale sale mărunții, care iarăș se nasc, un vultur ce i le sfârtică.

Baleazar, scăpând de un monstru așa stricătoriu, mulțemi dumnezeilor cu nenumărate jertve. Dădu început stăpânirii sale cu o povățuire cu totul opusă de cum au fost a tatălui său. Se nevoi ca negoțitoria să se întoarne la putearea sa cea veche, care în toate zilele mergea căzând mai mult și mai mult. Se ținu de înțeleptele svaturi cele date lui de Narval în cele mai mari lucruri, însă fără de a se lăsa ca el să-l povățuiască, căci vru toate el singur să le vează. Ascultă toate deosebitele svaturi ce i se dau și apoi judecă cum i se vede mai bine. Este iubit de popoarele sale și, moștenind inimile lor, mai mari visterii moștenește, de cum au fost adunat tată-său cu iubirea sa de argint cea crâncină, pentru că nu e nice unul care să nu-i dea toate averile sale, de s-ar afla într-o lipsă mare. Așa, lăsându-le acele lor, mai mult dobândește decât de le-ar lua de la dâșii. Nu are lipsă de pază, ca să-și pună viața în siguranță, pentru că e întărit cu o custodie ce e mai cu siguranță, carea e dragostea sudiților săi. Nu e nici unul întră dâșii, care să nu se teamă că-l va pierde și care să nu-și pună viața sa în primeșdie, pentru ca să poată ținea viața unui împărat așa bun. El trăiește fericit, și popoarele sale au aceeași fericire cu el; pururea se teme ca să nu prea stringă pre sudiții săi, și ei se tem a nu-i da o dare potrivită după averile lor. Îi lasă să le prisosească tot binele, și totuș un prisos ca acestu nu naște întru dâșii roduri rele de neplecare și de sumeție, deoarece sânt dați la osteneală, la negoțitorie și sânt statornici a ținea întru întregimea sa legile cele de demult. Fenicia se poate zice că s-au înturnat la cea mai înaltă treaptă a mărimii sale și a mării. Ea tribuie acestui dragăstos și tinăr monarc să mulțamească această mare norocire.

Narval chivernisește împărăția sub el. O Telemahe, acum de te-ar vedea el pe tine, cu câtă bucurie te-ar încărca de daruri! Ce desfătare i-ar fi lui ca să te trimiță cu toată mărirea la patria ta! Nu mă voiu ținea dară fericit putându-mă nevoi pentru tine, cum el însuș ar face aceasta și a te scoate la isola Itaca, pentru ca să pun în tron pre fiul lui Ulise, ca să împărătească așa de cu înțelepciune, cum Baleazar împărătește în Tir!

După ce întru acesta chip au cuvântat Adoam, Telemah, bucurându-se de cele ce-i spuse acest feniciu și încă cu mult mai mult de semnele preteniei care în nenorocirea sa primea, cu mare dragoste îl îmbrătoșă. După aceea, Adoam îl întrebă cum și pentru ce întâmplare au intrat în isola Calipsei. Telemah îi împlini plăcerea, spunându-i pe rând ducerea sa de la Tir, drumul său către isola Ciprului, cum au aflat pre Mentor, călătoria lor la Crit, publice jocuri pentru alegerea altui împărat după fuga lui Idomeneu, mânia Venerei, sfărmaș corabiei lor, plăcerea cu care i-au fost cuprins Calipso, zelotipia zinei asupra unei dintră ninfele sale, fapta lui Mentor, surupând pre pretenul său în mare îndată cum văzu corabiia fenicească.

Punând capet la o petrecere așa plăcută, Adoam poronci să se gătească un ospăț mare, și, pentru ca să areate bucurie mai mare, uni împreună toate acele desfătări care putea cu voie bună să le aibă. Până au ținut ospățul întru care șerbea fenicii tineri învășcuți în haine albe și încoronați cu flori, fură aprinse de cele mai alese miresme de ale Răsăritului, toate scaunele corăbiilor era cuprinse de sunători cu flaute. Achitoas, din vreme în vreme, curma sunetul flautelor cu dulcile armonii ale viersului său și a lirei, care era vrednice de a răpi și urechile a lui însuș Apolo. Tritonii, nereidele, toate dumnezeirile acele care sânt sub ascultarea lui Neptun și însuși monstrii cei din mare, toți, trași de o cântare așa dulce, ieșea din umedele și adâncile lor gauri și alerga pe întrecute prejurul corabiei. O samă de tineri fenicii, îmbrăcați cu vestminte subțiri mai albe decât neaoa, jucară multă vreme după obiceiul țării lor, după aceea, ca egiptenii și apoi ca grecii. Când și când, trimbițele făcea să răsună apele și eco lor bombona până la cele mai departe ale mării ținuturi. Tăcerea de noapte, liniștea mării, cea trâmurătoare a lunii lumină care bătea pre fața apelor, o

umbroasă mierială a ceriului, înfrumșetată cu preastrălucitoare stele, această priveliște mai frumoasă și mai desfătă o făcea.

Telemah, fiind din fire vioiu și simțitoriu, din toate desfătărilor aceste gusta, dară nu cuteza a le slobozi la inima sa. De când ispiti cu mare a sa rușine în isola Calipsei cât sânt tinerețele de plecate a se învăpăia, toate petrecerile, și cele mai fără prihană, îi aducea frică și îi era cu prepus. Privea cu luare-aminte la Mentor și se nevoia a cunoaste în fața lui și în ochii săi în ce chip tribuie să judece de toate acele plăcute petreceri.

Mentor nu puțin se bucura, văzându-l într-o încurcătură ca aceasta, totuș se făcea a nu pricepe. Pre urmă, mișcat de buna grijă a lui Telemah, zimbînd, îi zise:

– Pricep de ce te temi, și teama ta e vrednică de laudă, ci nu e de lipsă ca aceea să se dea preste cap. Nu vei afla nici unul care mai mult decât mine să dorească ca să gusti desfătări, însă de acele care să nu te aprinză, nici să te moaie. E lipsă de desfătări care șerbesc spre ajutoriu și care le poți întribuița cu duh odihnit, iară nu de acele, care pot să te tragă după sine. Îți poftesc desfătări dulci și cumpătate, care niciodată să nu te facă asemenea unei fiară turbată. Acum e cu cuviință ca să te întrămi oarecăt de atâtea necasuri ispitite. Gustă cu omenie din toate acele petreceri cu care Adoam te îmbie! Bucură-te, Telemah, bucură-te! Înțelepciunea nicecum nu e aspră și silită, dinprotivă, ea împarte desfătări adevărate și le ști drege și a le face curate și vecuitoare, ea ști să împreune glumele și risurile cu cuprinderile cele mari și dinadins, ea dă desfătarea prin osteneală și face să te lași de osteneală pentru ca să te împărtășești de desfătare. Pre urmă, nu se rușină nemica de a se vedea voioasă, când judecă a fi cu cuviință.

Zicând aceste, Mentor prinse o liră și cu atăta desfătare și măiestrie o sună, cât Achitoas, pismuind, lăsă a sa din batjocură să cază. I se înflăcărară ochii și, cu totul turburându-se, i se schimbă fața. Toți cei dinprejur ar fi priceput amărăciunea și rușinarea lui, de nu ar fi răpit Mentor duhul lor cu lira sa. Mai că nice nu cuteza a răsufla, pentru teamă ca să nu turbure tăcerea și să nu piarză ceva dintru acea cântare dumnezeiască, tot de aceeaa îngrijindu-se, ca să nu sfârșească prea curând. Viersul lui Mentor nu avea nici o dulceță afămeiată, ci era întorcătoare, cu tărie și răsunătoare, întru atăta, cât și întru arătarea acelor mai mici lucruri cu totul mângăia.

Cântă întâiu laudele lui Joe, părintelui și împăratului ceriurilor și al oamenilor, care numai cu o mișcare a capului său scutură lumea toată; după aceea, descrise pre Minerva, care se naște din fruntea lui, adecă înțelepciunea, că această dumnezeire o zămislește înlăuntrul său și apoi o răspânde, ca să învețe pre persoanele cele ce lesne se pleacă a priimi învățătura. Mentor cântă adevărurile aceste cu un glas așa mângăios și evlavnic, cât fieștecare credea că se află în cel mai înalt ținut al Olimpului, înaintea feței lui Joe, a cui căutătură e mai pătrunzătoare decât însăși fulgerele sale. Cu urmare, cântă nefericita soarte a tinărului Narcis care nebunește îndrăgostindu-se de frumseța sa, la carea necurmat privea în marginea unei limpede fântână, se uscă de durere și fu prefăcut într-o floare, care și acum ține numele lui. În urmă, sfârși cântarea sa cu jealnica moarte a frumosului Adon, pre care-l spintecă un porc selbatic și pre care Venere, fiind cu dragoste spre dânsul, nu-l putu învia, amar tânguindu-se asupra ceriului.

Toți cei dinprejur nu putură ținea plânsul și fieștecare sămțea în plânsul său o nu știu ce desfătare. Încetând de a cântare, fenicii marmuriți se uită unul la altul. Unul zicea:

– Acesta e Orfeu, căci întru acesta chip și el cu o liră îmblânzi fierile cele mai sălbatic, mișcă pădurile și stâncile cele de piatră; tocma așa amăgi pre Cerber, așa, în cătăva vreme,

curmă muncile lui Ision și ale danaidelor, așa-l mișcă spre milă pre ne-nblânzitul Pluto, ca să scoată din iad pe frumoasa Euridice. Altul, cu glas mare, zicea că e Lin, fiul lui Apolo, altul zicea:

– Voi vă înșelați: acesta e însuși Apolo! Telemah încă nu mai puțin decât alții se mira, neștiind până aci că Mentor așa bine ști cânta și zice cu lira. Achitoas, având vreme de a-și ascunde pisma, începu a țese laude lui Mentor, ci nu le putu împlini de rușinea ce-l cuprinse. Mentor, pricepând rușinarea lui, vorbi ca când ar vre să-l strărumpă și se nevoi a-l mângăia, dându-i toate acele laude de care era vrednic. Totuș Achitoas nu se mângăie, cunoscând că Mentor încă cu modestia (omenia) mai mult îl întrece, decât cu viersul său cel dulce.

Atunci Telemah zise cătră Adoam:

– Îmi vine aminte că mi-ai grăit de o călătorie ce ai făcut la Betica, atunci când noi ne dusem din Egipt. Betica, cum spun, e plină de atâtea mirăzenii, cât mai nu se pot crede. Spune-mi, rogu-te, de sânt toate adevărate câte se spun.

– Am plăcere ca să-ți descriu o țeară așa vestită, vrednică de curiozitatea ta și carea întrece toate cele ce vestea le areată. Apoi de loc așa începu: riul Beti cură într-o țeară roditoare și subț un ceriu dulce și pururea serin. Țeara luă numele de la riul acesta, care se scură în marele ochian aproape de colonele lui Hercule și unde marea turbată, trecând marginile sale, de la o vreme despărți pământul Tarsului de Africa cea mare. Pare că această țeară au ținut desfătările veacului celui ce aur, deoarece iarna mai nu se sânte acolo, și frigurosul vânt cel de cătră miazănoapte niciodată acolo nu suflă. Fierbințeala cea de veară totdeauna e răcorită de zefiri cu lină răceală, care în amiază răsuflă spre stămpărarea aerului, carea face ca tot anul să fie o drăgălașă împreunare a primăverii cu toamna, care se par a-și da mâna una cu alta. Pământul, în văi și în câmpurile unite, de doao ori în an nasc săceriș. Ulițele sânt înfrumșetate cu lauri, granați, gelsomini și cu alte arbori pururea verzi și florite. Munții se văd plini de turme, care dau lână subțire, ce o caută toate naționanele cele cunoscute. Afară de aceea, sânt în țeara acea frumoasă mulțime de băi de aur și de argint, ci lăcuiorii, trăind fericiți în simplitatea (nemândria) lor, nu socotesc aurul și argintul întră avuțiile lor, nu prețuiesc fără acele lucruri, care întru adevăr șerbesc spre împlinirea lipsei omenești.

Când începum negoțitoria noastră întră acele popoare, văzum că aurul și argintul îl întribuințează întru aceleși trebi ca și fierul, adecă în loc de fier de plug. Fiindcă nu negoțitoria cu alte națioane, nu avea lipsă nice de un ban. Ei sânt mai toți păstori, au lucrători de pământ, puțini masturi se văd întră dânșii, pentru că nu suferă fără acele măiestrii care de tot sânt de lipsă spre tribuința omenească. Cea mai mare parte a oamenilor ce lăcuiesc în țeara aceea, măcar că sânt dedați spre lucrarea pământului și spre viața păstorească, totuș nu lipsesc a se deprinde întru acele măiestrii care sânt de lipsă la viața cea simplă (fără de mândrie) și cumpătată.

Muierile torc lână cea frumoasă și fac țeseturi subțiri minunat de albe, ele fac pânea, gătesc prânzu, și una osteneală ca aceasta le este lor ușoară, căci în țeara aceea oamenii se hrănesc cu poame sau cu lapte și, arareori, cu carne. Din pieile berbecilor fac încălțăminte ușoare pentru ele, pentru bărbații săi și pentru fiii lor. Fac corturi, dintră care unele sânt făcute din piei unse cu ceară, altele din scoarțe de arbori. Ele fac și spală toate vestmintele familiei lor, și uneltele lăcașurilor le țin cu o minunată curățenie. Hainele lor se fac lesne, deoarece în clima acea stămpărată nu se poartă fără o bucătea de pănură subțire și ușoară, care nici într-o parte nu e tăiată, cu care fieștecare pentru omenia își acopere mădulările sale, dându-i cu înduplecături acea formă care îi este mai plăcută.

Bărbații, afară de lucrarea pământului și păstoriia turmelor, nu se cuprind cu alte măiestrii, fără cu acele care sânt spre întribuințarea lemnului și a fierului la lucru. Și fierul încă nu mult îl întribuințează, de nu șerbește acest spre facerea uneltelor ce sânt de lipsă la lucru. Toate măiestriile ce se țin de arhitectură sânt lor nefolositoare, că niciodată nu fac case, fiind obicinuiți a zice că ar fi prea a se lipi de pământ, dacă s-ar face un lăcaș mai vecuitoriu decât noi; ajunge să ne scutim de ne-ntocmirea aerului. Ce se atinge apoi de toate celelalte măiestrii, care sânt în preț la greci, la eghipteni și la toate națiunile cele bine rânduite, le urgisesc ca aflări de moliciune și de deșertăciune.

Când li se vorbește lor de acele popoare care știu face case mari și că se desfătează a-și face unelte de casă și vase de aur și de argint, de pânuri avuțite cu trufașe chindisituri și cu pietri scumpe, de a întocmi alese miresme și de a găti bucate desfătate, și de a iscodi unelte care cu a lor răsunătoare dulceață mângăie, așa răspund:

– Popoarele aceste sânt tocma ticăloase, punând atâta osteneală și sărguință spre a se stricare însuși pre sine. Căci prisosurile aceste înmoaie, îmbeată și muncesc pre cei ce le moștenesc, ispitesc pre cei ce sânt lipsiți, agonisind cu nedreptate și cu sila. Cu ce dreptate se poate da titula de bine la un prisos care acolo țințește ca să facă pre oameni mai răi? Au doară oamenii dintru acele țări sânt mai sănătoși, mai tari decât noi? Trăiesc ei mai lungă vreme? Sânt mai uniți întră sine? Duc viață mai liberă (volnică) și mai veselă? Ba! Oamenii aceia tribuie să fie pismătareți unii cătră alții, totdeuna pătrunși de una apusă și fără credință pismă, totdeuna învăluiți de frică, de ambiție (iubire de stăpânire), de avariție (iubire de argint), și, pentru aceea, niciodată nu pot gusta desfătări curate, fiind sclavi de atâta mincinoasă lipsă, întru care își pun toată fericirea lor.

Nu altminte, mână înainte Adoam, cuvântă acele popoare înțelepte care nu învățară înțelepciunea fără cu nevoița din cartea naturei cei fără mândrie. Urgisesc obiceiurile noastre cele politicești și tribuie să mărturisim că omenia lor întrece pre a noastră întru drăgălașa simplitate carea o țin. Trăiesc toți împreună fără de a împărți pământurile; fieștecă familie e îndreptată de căpeteniia sa, care e împăratul cel adevărat. Tatăl familiei are putere de a pedepsi pre fieștecă dintră fiii săi au dintră nepoții săi, când face vro faptă rea, însă, mai nainte de a-l pedepsi, se svătuiește cu ceialaltți din familie. Pedepse de aceste arareori vin, pentru că nevinovăția năravurilor, neminciuna, ascultarea și groaza de păcate împărătesc întru acea fericită țeară. Pare că Astrea, de care se zice că s-au tras la ceriu, și acum lăcuiește acolo, ascunsă întră acele popoare. Nu se văd pre acolo județe, deoarăce sânt judecați de a sa cunoștință. Toate averile sânt de obște, poamele arborilor, legumile pământului, laptele turmelor sânt avuții așa de prisos, căt popoare așa sobrie (treze) și cumpătate nu au lipsă de a le împărți. Fieștecă familie îmblătoare întru o climă așa desfătăta duce corturile sale dintr-un loc întru altul, după ce au sfârșit poamele, și iarba o au mâncat cu vitele sale în locul unde se puse. Toți se iubesc întră sine cu dragoste frățască, căt nici o întâmplare nu poate să-i turbure, căci folosul nu invită pre unii asupra altora. Ei sânt liberi și întocma, și ceaea ce ține întră dâșii această pace, unire și libertate e înstreinarea de avuțiile cele deșerte și amăgitoare.

Nici una osebite nu este întră dâșii, afară de aceea ce vine de la isperiința celor înțelepți, au de la o înțelepție preste vârstă a unor tineri, carii sânt amu întocma cu bătrânii depliniți în virtute. Înșelăciunea, sila, jurământul strămb, pricirile, răsmirițile niciodată nu turbură cu glasul lor cel crâncen și pierzătoriu dulcele răpaos acelor ce lăcuiesc întru acea țeară de dumnezei atâta iubită. Niciodată sângele omenesc nu încruntă pământul acel, și abia se vede curând cel de miei. De se vorbește cătră popoarele acele despre bătăile cele crunte,

despre câștigare de împărății cu pripa, despre stricarea staturilor, toate lucruri care se întâmplă într-ate națioane, nu se pot mira destul, și prind a striga:

– Cum, oamenii aceia nu sânt destul de muritori, de se omoară ei însuși unii pre alții înainte de vreme? Viița e așa scurtă, și lor li se pare că e prea mult vecuitoare! Cred ei că pentru aceeaa lăcuiesc pre pământ, ca să se sfărțice întră sine și împrumutate ticăloșii să-și agonisească?

Popoarele acele din Betica nu socotesc pentru alta să fie așa vrednici de mirare acei câștigători, fără că cu puterea armelor supun împărății mari. Ce nebunie, zic, că-și pun fericirea sa în povățuirea altor oameni, fiind aceeaș povățuire plină de necasuri, când vrei să povățuiești după mintea cea bună și după dreptate! Dară pentru ce să aibă plăcere a-i povățui împotriva voiei lor? Tot ce poate face un înțelept este de a se slobozi ca să povățuiască un popor blând, care dumnezeii vreu să i-l încredințeze, sau un popor care se roagă ca să-l povățuiască ca un părinte și păstoriu. Dară a domni popoarele preste voia lor, aceasta e a se face prea nefericit, numai pentru ca să poarte neadevărata cinste de a le ținea în sclavie. Un câștigătoriu de împărății e un om pre care dumnezeii, întârătați asupra neamului omenesc, l-au dat pre pământ, întră mânia lor, ca să prădeze împărățiile și pretutindene să răspândă frică, ticăloșie, disperanță (desnădășduire) și ca atăta să ajungă a-i fi lui sclavi, pre câți oameni sânt carii trăiesc în libertate. Un om, de este lacom de mărire, doară ambiția lui nu va putea afla destulă mărire povățuind cu înțelepciune pre cei ce dumnezeii i-au încredințat lui? Unul ca acest își nălucește că nu se poate învrednici de laudele altuia, fără dă a se face silnic, nedrept, trufaș, apucătoriu și tiran tuturor vecinilor săi? Nu tribuie gândit niciodată la răsmiriță dacă nu șerbește ea spre apărarea libertatei. Ferice de acela care, neajungând a fi altuia sclav, nu are nebuna ambiție (iubire de stăpănie) ca să facă pre alții șie sclavi! Acei mari câștigători, carii ni să zogrăfesc cu atăta mărire, asemenea sânt riurilor acelora care, cu opinteală vărsându-se preste țărnișii lor, se par a fi cu mărire, ci prăpădesc toate roditoarele câmpuri, care ar tribui numai să le stropească. Cându puse Adoam capet acești descrieri a Beticei, Telemah, răpit, îl întrebă de multe lucruri curioase:

– Popoarele acele, zise, beau vin?

– N-au grijă să bea, răspunse Adoam, că nu vrură să-și facă niciodată. Aceasta nu vine din lipsa strugurilor, pentru că nu e pământ care să facă struguri mai desfătați, ci se îndestulează să-i mănce ca alte poame, temându-se de vin ca de stricătoriu oamenilor. După a lor părere, vinul e un feliu de venin, care aduce turbare și, măcar că nu ucide pre om, totuș îl face asemenea dobitoacelor. Oamenii pot să-și țină sănătatea lor și tăria lor fără de vin, iară, bându-l, să pun în primeșdie de a-și sparge sănătatea și a strica năravurile cele bune.

– Ași dori, zise după aceeaa Telemah, să-mi spuni cu ce legi îndreaptă națiunea acela căsătoriiile.

– Fieștecărui, răspunse Adoam, nu-i este slobod să aibă fără numai o muiare, și e datoriu să o țină până unde trăiește. În țările acele, cinstea bărbaților stă atăta în credința lor cătră muierele lor, precum, la alte națioane, cinstea muiereilor atamnă de la credința lor cătră bărbații lor. Nu vei afla un națiune așa de omenie și dat spre curăție. Muierele care se văd aici sânt frumoase, ci fără mândrie, modeste (de omenie) și date spre lucru. Căsătoriiile sânt pacinice, roditoare, și ne-ntinate, bărbatul și muierea pare că sânt o personă în doao trupuri deosebite. Împărțesc întră sine lucrurile casei, bărbatul poartă lucrul cel din afară, și muierea, închisă în casa sa, poartă grijă de dânsa întră toate, ajută pre bărbatul său, pare că nu e făcută fără ca să se poarte după voia bărbatului. Ea ști a se îmblânzi pe lângă el și a-l îndulci atăta cu frumseța sa, pre cât cu virtutea sa. Adevărata îndestulare a unirei lor vecuiește până unde trăiesc.

Sobrietatea (tresviia), cumpătul, curăția năravurilor a popoarelor acelora le dau lor o viață lungă și scutită de toată boala. Vedu-se întră ei vechi de o sută și de o sută doaozeci de ani, carii încă sânt în vârtute și voioși.

– Îmi rămâne, zise Telemah, să știu cum se țin ca să nu aibă războiu cu alte de prinprejur națioane.

– Natura, răspunse Adoam, îi despărți de acele despre o parte cu marea, și de ceaalaltă parte cu munții înalți de cătră miazănoapte. Altmintre, sânt ei mult cinstiți de vecinele popoare pentru virtutea lor, și, de multe ori, neputându-se înțelege întră sine celelalte popoare, îi aleaseră pre dâșii judecători întru pricile lor, încredințându-le pământurile și cetățile de care se pricea. Fiindcă acest națion nu fece niciodată vro silă, pentru aceea toți se încred lui. Rid când li se grăiaște lor de acei împărați căroră le este cu greu de a face rânduială pentru marginile staturilor lor. Este de a se teme, zic, ca să nu lipsească oamenilor pământul? Totdeuna va fi mai mult pământ decât să-l poată oamenii lucra și, până ce vor rămănea pământuri slobode și nelucrate, nu am vrea să apărăm noi ale noastre de vecinii noștri, carii ar veni să le stăpânească. Nu se află întră toți lăcuiitorii din Betica nice trufie, nice mândrie, nice necredință, nice poftă de a-și lăți domniia lor. Așa, vecinii lor nu au ocașie niciodată de ceva năvală de cătră poporul acel și nu nădășduiesc că-i va face ca să se teamă de dâșul, pentru aceea-l lasă să trăiască în pace. Poporul acela mai bucuros ar părăsi țeara sa au s-ar omorî pre sine, decât să se supună la sclavie. Deci, precum e cu greu a se supune pre sine, așa nu vre a-și supune pre alții șie, și aceasta naște o liniște și o pace necurmată întră dâșii și întră vecinii lor.

Adoam sfârși vorba aceasta, spunând cum fenicii negoțitorea în Betica.

– Acele popoare, zise, se mirară când văzură undele mării trecute de oameni streini, carii vinea așa de departe. Ne lăsară să facem o cetate în isola Cadicea și ne primiră întră dâșii cu bunătate și cu omenie, făcându-ne parte din toate cele ce avea ei, fără de a pofti de la noi vro plată. Ne îmbiiară, afară de aceea, cu toată lâna ce le prisosea lor, după ce s-au grijit de cele ce trebuia să șerbească tribuinței lor. Întru adevăr, ne petrecură o sumă mare, având ei forte mare plăcere ca să dea streinilor ceaea ce le prisosește lor. În cât e pentru băile lor cele de aur și de argint, cu lesnire ni le îngăduiră noao, fiind pentru dâșii nefolositoare. Lor li se pare că oamenii nu sânt înțelepți, că se bagă așa afund cu atăta trudă în cele dinlontru ale pământului spre a cerca ceaea ce nu poate să-i facă fericiți, nice să le împlinească vreo lipsă. Nu săpați, zicea, așa afund în pământ, să vă fie destul numai a-l lucra. El vă va da bunătăți adevărate, care vă vor hrăni. Culegeți-vă poame, care mai mult ajung decât aurul și argintul, căci oamenii nu pentru alta caută aurul și argintul, fără ca să cumpere cele de hrană, cu care se ține viața.

În multe răstămpuri vrăm să le arătăm cum se îmblă cu corabiia pe mare și să ducem tineri din țeara lor în Fenicia, ci nu suferiră ca fiii lor să se înveațe a trăi ca noi. S-ar învăța, zicea, a avea lipsă de toate acele lucruri, care voao ajunseră a vă fi de lipsă. Ar dori să le aibă și ar părăsi virtutea pentru ca să le capete cu nevoințe oprite. Ar ajunge ca un om care, având picioare bune, ajunge la urmă, pentru neîmblarea, a avea lipsă ca totdeuna să fie purtat ca un bolnav. Se miră cu adevărat de îmblarea cu corabiia pentru nevoința aceștei măiestrie, ci li se pare că e stricătoare. Dacă acești oameni, zic, au destul în țeara lor de cele ce le sânt de lipsă pentru hrana vieței, ce caută întră altă țeară? Nu le este lor dară destul aceea ce ajunge spre împlinirea lipselor naturei? Ar fi vrednici ca, sfărmandu-li-se corabiia, să se înece, deoarce merg a căuta moartea în mijlocul furtunelor, pentru ca să-și sature, de e cu puțință, iubirea de argint a negoțitorilor și pentru ca să hrănească patimile altuia.

Lui Telemah foarte îi plăcea vorba lui Adoam și se bucura că încă se află în lume un popor care, trăind după îndemnul naturei, totuș, întru aceeași vreme, este așa înțelept și fericit.

– O, cum aceste obiceiuri, zicea el, sânt opuse (împrotivitoare) obiceiurilor celor iubitoare de stăpănie și deșerte ale acelor popoare, care se țin a fi cele mai înțelepte! Atăta sântem noi de stricați, cât cu greu ne putem pleca a crede că această firească simplitate poate fi adevărată. Socotim obiceiurile cele fără prihană a unui popor ca acest ca o istorie fabuloasă, măcar că poporul acel ar trebui să numere obiceiurile noastre întră visurile cele grozave.

Cartea 9

În vremea aceea, când Telemah și Adoam întru acesta chip vorbea, neaducându-și aminte ca să se culce a dormi, și noaptea trecuse până la mijlocul cursului său, o dumnezeire dușmană și înșelătoare îi depărta de Itaca cea în zădar cercată de navarcu lor Atamas. Măcar că Neptun e părtinitoriu feniciilor, totuș nu putea mai lungă vreme suferi căci Telemah au aflat scăpare dinaintea sculatei asupra lui furtună, carea l-au fost aruncat asupra scopurelor isolei Calipsei. Venere încă mai întârâtată era, văzând că tinărul acest au biruit pre Amor cu toate adămnăturile sale. Răpită de durerea sa, lăasă Citarea, Pafu, Idalia și toată cinstea aceea ce i se da în isola Ciprului, neputând mai mult lăcui în locurile acele în care Telemah nesocoti împărăția sa. Se înălță la preastrălucitu Olimp, unde dumnezeii era adunați lângă tronul lui Joe. Aci privesc ei la stele, care se învârtesc sub picioarele lor, și la rotogolul pământului ca la o bucățea de tină. Nemăsuratele mări nu se par lor fără ca puține picuri de apă, de care acest munticel tinos oarecât se stămpără. Cele mai mari împărății nu se par înaintea ochilor lor fără ca puțină arină, carea acopere fața aceștei bucățea de lut. Popoarele cele nenumărate și cele mai înfricoșate oști sânt de dâșii socotite ca niște furnici, care se pricesc unele cu altele pre acest mușunoiu de tină pentru un fir de iarbă. Dumnezeirile cele nemuritoare, deprinderile, care neputincioșii muritori le țin lucruri mari, le socotesc jucărea pruncească, și aceea, ce oamenii numesc mărime, mărire, putere și politică înțeleaptă, o socotesc ticăloșie și neputință.

Tocma întru acel loc așa înălțat de la pământ își puse Joe scaonul său nemișcat. Ochii lui pătrund până la adânc și fac lumină până în cele mai de departe ale inimilor ascunsuri, și cu milostiva și serina a lor căutătură întind liniștea și bucuriia preste toată lumea, însă singură scuturarea părului său celui întraurit face să tremure ceriul și pământul, și însuși dumnezeii, întunecându-se de răsbateră cea luminoasă a mării aceia, cu carea este încungiurat, nu se apropie de dânsul fără cu frică.

În clipa aceea, toate dumnezeirile cerești se afla lângă dânsul. Venere se arată înaintea lui cu toate acele adămnături care răsar din sinul ei. Haina sa fluturată sclipea mai mult decât toate acele osebite coloare (fețe), cu care curcubeul în mijlocul nuorilor celor întunecați face pompă atunci când se ivește pentru ca să făgăduiască spăimântaților muritori sfârșitul vremei cei rele, vestind lor răsbunarea. Zisa haină era încinsă cu cingătoarea aceea pre care se văd grațiile (harurile), părul dumnezeoăiei era legat dinapoi fără iscusință cu o frunză de aur, dumnezeii toți se mirară de frumseța ei, ca când niciodată nu o ar fi mai văzut până acum, și ochii lor se întunecară, cum se întâmplă oamenilor acelora când soarele, după o noapte lungă, se întoarce a-i lumina cu razele sale. Se uita ei unul cătră altul cu mirare, totdeuna întorcând ochii cătră Venere, ci pricepură că ochii ei era scăldați în lacrimi și se arăta cea mai mare durere pre fața sa. Se trăgea cătră tronul lui Joe cu pas drăgălaș și ușor, asemenea sburărei cei

pripită a unei pasere, carea despică nemăsuratul loc al aerului. El se uită la dânsa cu plăcere și cu grație (har), zimbînd, se sculă și o îmbrătoșă, zicându-i:

– Iubită a mea fiică, ce supărare ai tu? Nu pot să mă uit la lacrămile tale fără a-mi fi milă. Nu te împotivi a-mi desvăli necasul tău cel dinlontu, fiind tu încredințată despre mila mea și plecarea.

Atunci Venere îi răspunse cu un ton drăgălaș, ci strărupt de adânci suspinuri:

– O, părinte al dumnezeilor și al oamenilor, ție, cui toate sînt cunoscute, cum poate fi ascuns izvorul durerii mele? Bine știi că Minerva, nemulțemindu-se cu aceea că până din temei au stricat trufașa cetate a Troiei, carea eu o apărăm, și isbîndind asupra Paridei, pentru că au mai prețuit frumsețea mea decât a sa, încă poartă în toate țările și pre toate mările pre fiul lui Ulise, acelui crâncen al Troiei stricătoriu, și-l povățuiește; pentru aceea, fu împiedecată de a se afla aici în treapta sa cu celelalte dumnezeiri. Ea duse pre acel fără de socoteală tinăr în isola Ciprului pentru ca să-și bată joc de mine. El nesocoti puterea mea și, neplecându-se încalete a face ca să arză pre altarele mele tămăie, mărturisi că urgisește sărbătorile acele ce se țin întru cinstea mea și-și făcu inima sa nesimțită la toate desfătările mele. În deșert se osteni Neptun, după rugarea mea, a întărăta asupra lui vânturile și undele. Telemah, fiind aruncat de un naufragiu (sfărmară de corabie) cumplit în isola Calipsei, pre însuș Amor îl birui, pre care-l trimisei în isola aceea ca să învăpăiaze inima acelui grec. Totuș nice tinerețele, nice adămnăturile Calipsei și a ninfelor sale, nice frumsețea cea învăpăietoare a amorului nu putură se învingă măiestriile Minervei, carea cu sila-l depărtă de la isola aceea. Iată-mă, dară, rușinată, văzând că un tinerel mă biruie.

Joe, ca să mângăie pre Venere, îi zise:

– Adevărat e, fiica mea, că Minerva apără inima acelui tinăr grec asupra tuturilor pândirilor fiului tău și că îi gătește o mărire de care nici un muritoriu până acum nu fu învrednicit. Rău îmi pare că el au nesocotit altarele tale, ci nicedecum nu pot să-l supun sub puterea ta. Pentru dragostea ta numai mă slobod ca să mai îmble încă rătăcit pre mare și pre pământ, trăind departe de patria sa, supus la toată soarta de rele și de primeșdii, ci ursita nu lasă ca să piară, și cu mult mai puțin ca virtutea lui să fie învinsă de acele desfătări cu care amăgești oamenii. Deci mângăie-te, fiica mea, și să-ți fie destul că atăta alți oameni vestiți și nemuritori țin întru împărăția ta.

Aceste zicînd, se duse cătră Venere cu o grațioasă (drăgălașă) și maiestoasă zimbire. O scînteitoare lumină, asemenea celor mai pătrunzătoare fulgere, scăpără din ochii săi și, cu dragoste sărutănd pre Venere, răsuflă un miros de dulce ambrosie, de care tot Olimpul rămase miresmit. Dumnezeoia nu se putu conțeni să nu fie sămțitoare spre arătarea dragostei de care cel mai mare întră dumnezei o au fost împărtășit. Bucuriia care sânti ea fu atăta, căt, cu toate lacrămile sale și durerea sa, isbucui pre fața ei. Slobози în jos învălitoarea sa, pentru ca să ascunză roșeala feței sale și încurcătura în care se afla. Toată adunarea dumnezeilor se bucură de cuvintele lui Joe, și Venere fără amănare se duse la Neptun, ca să se svătuiască cu dânsul despre mijlocirile cu care să isbândească asupra lui Telemah. Înștiință pre Neptun despre cele ce i-au zis Joe, la care Neptun răspunse:

– Cunoscută îmi era neschimbata a ursitei rânduială, însă, dacă nu putem să-l astrucăm pre Telemah întru adăncurile mării, încalete vom pune toată nevoița ca să-l facem batjocură nenorocirilor, întărziindu-i întoarcerea la patria sa. Nu pot să mă slobod la aceea, ca să fac să piară corabiia feniciilor, în care se află el, fiindcă eu iubesc pre fenicii, și ei sînt poporul mieu cel iubit, că nici un națion nu cinstește împărăția mea ca dânsii. Prin

mijlocirea lor, marea se făcu unirea soțietatei tuturilor popoarelor pământului; mă cinstesc cu necurmăte jertve ce aduc pre altarele mele, sânt drepți, înțelepți, dați spre negoțitorie, și pretutindene poartă îndămănarea și prisosința. Nu, dumnezeoaie, nu voi suferi ca o corabie de a lor să se sfărâme, ci voi lăsa ca navarcu să rățăcească din calea sa și mult să se departe de Itaca, cătră care au purces.

Venere, mulțămindu-se cu o făgăduință ca aceasta, diede la o zimbire vicleană și se înturnă cu carul său, sburând la înfloritele livezi ale Idaliei, unde grațiile, desfătărilor și risurile diederă semne arătate de bucurie, căci iarăș o vād săltând împrejurul ei pe flori, care miresmesc acel lăcaș frumos.

Neptun petrecu îndată o dumnezeire înșelătoare, asemenea visurilor, fără că aceste nu amăgesc fără numai până ține somnul, iară aceea amăgește simțirile acelora carii priveghiază. Acest făcătoriu de rele dumnezeu, încungiurat de o nemărginită mulțime de minciuni cu aripi care sboară împrejurul lui, se duse ca să verse o licoare subțire și descântată pre ochii navarcului Atamas, care cu de-adins socotea strălucirea lunei, cursul stelelor și ținutul Itacei, a căriia scopure ripoase le vedea că nu sânt prea departe. Întru acelaș timp, ochii navarcului toate le vedea pe dos. Un ceriu nălucit și un pământ prefăcut i se arătară înainte; stelele i se părea ca când ș-ar fi schimbat cursul lor și s-ar fi întors înapoi. Tot Olimpul părea că se întoarce altminte, nu ca mai nainte, și că pământul s-au schimbat întru altul. O neadevărată Itaca ne-ncetat se arăta navarcului ca să-l opăcească, când se depărta de la Itaca cea adevărată: cu cât se mai apropia cătră năluca închipuiei isolă, cu atăta ea se trăgea înapoi, și tot întins o scăpa dinaintea ochilor săi fără de a putea afla pricina cea adevărată. Uneori își nălucea că acum aude sunetul care se face într-un port (liman), se găta acum, după cum îi era poroncît, ca cu taină să iasă la liman într-o isolă mică, nu mult depărtată de la cea mare, pentru ca să nu desvălească întoarcerea lui Telemah iubitorilor Penelopei, carii era jurați laolaltă asupra lui. De alte ori, se temea de scopure de care e încungiurat acel ținut de mare, și i se părea că aude înfricoșata mugire a undelor, care se bat de scopurele acele. După aceea, curând sămțea că pământul încă se pare a fi depărtat, munții nu se arăta ochilor lui întru acea depărtare fără ca niște nuori mici, carii nu arareori întunecă orizontul întru apusul soarelui. Pentru aceea Atamas se mira, și închipuirea dumnezeirii cei înșelătoare care fermeca ochii săi îl făcea să sântă un necas care până la acea vreme era lui necunoscut, ba se îndoia oare tribuie să crează că el este deșteptat au doară se află într-o înșelăciune de noapte. Atunci Neptun poronci la un vânt de răsărit să sufle ca să împingă corabiia spre ținutul Esperiei. Vântul ascultă cu atănta sprintenie și silă, căt corabiia curând ajunse la țarmurii cei de Neptun arătați.

Acum zorile aducea zioa, acum stelele, ca când s-ar teme de razele soarelui și ca cum ar pismui, ascundea în ochian întunecata sa strălucire, când navarcu strigă:

– La adecă nu pot să mă îndoiesc, sântem, ca să zic așa, aproape de isola Itacei. Bucură-te, Telemah, că într-un ceas vei vedea lângă tine pe Penelope și poate vei afla și pre Ulise iarăș înălțat în tronul său.

Telemah, care se afla în brațele somnului adormit, la aceste strigări se deșteptă, sări la corman, îmbrățășă pre navarc, și cu ochii încă somnoroși ținti neclătit cătătura cătră ținutul cel mai de aproape. După aceea suspină cu amar, nevăzând țarmurii patriei sale.

– O ceriule! zise, unde sântem? Cetatea care se vede nu e iubita mea Itaca, te înșeli, Atamas, deoarce așa puțin cunoști ținutul acela, care e tocma departe de țeara noastră.

– Nu, răspunse Atamas, nu pot să mă înșel, socotind țarmurii isolei aceia, de multe ori ieșii la portul vostru. Cunosk până și cele mici ripe, și țarmurii Tirului mai nu-mi sânt mai

tipăriți în minte. Cunoști tu muntele cel care se întinde în afară? Vezi tu ripa ceaea, care e înălțată ca un turn? Nu auzi tu undele ce se bat de celelalte ripe, care pare că stau să cază în mare? Ci, rogu-te, nu vezi besearica Minervei, ce e înălțată până în nuori? Coșteiul și casa tatălui tău Ulise nu sânt acele ce se văd de aici?

– Te înșeli, Atamas, răspunse Telemah. Eu, în coantră, văz o ripă destul de înaltă, ci, asemenea, văz o cetate care nu e Itaca. O dumnezeilor, așa vă bateți joc de oameni?

Când Telemah întru acesta chip striga, o curândă schimbare se fece în ochii lui Atamas, fermecătura se deslegă, văzu ținutul așa cum era în sine și-și cunoscă greșeala sa.

– Mărturisesc, Telemahe, strigă, nu poate fi altminte, fără oarecare dumnezeire dușmană îmi fermecă vederea mea. Mi se părea că văz Itaca și a ei chip mi se arăta înainte, ci întru această clipă piiare ca un vis. Văz altă cetate și, de nu greșesc, aceasta e Salentu, cel cu puțin mai nainte întemeiat în Esperia de Idomeneu, fugătorul monarc din Crit. Văz murii (zidurile) săi, ce sânt înălțați, dară încă nu sânt depliniți, și un liman, asemenea, nu de tot întărit.

Când Atamas privea zidurile de nou făcute întru acea cetate ce acum se năștea și când Telemah își plângea nenorocirea sa, vântul care-l stărni Neptun fece ca cu pânzele înflate să între într-un vad, unde se văzură în siguranță și nu mult depărtați de port.

Mentor, cui era bine cunoscute atât isbânda lui Neptun, precum și crâncena măiestrie a Venerei, totdeauna zimbi a ride de fermecătura lui Atamas. Când ajunseră la țărmurii aceia, Mentor zise lui Telemah:

– Joe te ispitește, ci nu vre perirea ta, și nu te ispitește fără ca să-ți deschiză cale către mărire. Adu-ți aminte de răbdarea lui Ercule! Totdeauna să ții ochii țințiți la suferirea tatălui tău și fii încredințat că cel ce nu ști să fie inimos întru nenorocire nu are închisă în pieptul său inimă vitează. Cu răbdarea și cu vitejia ta tribuie să învingi soarta cea neomenoasă, care cu plăcere te alungă. Mai puțin mă tem de cele mai înfricoșate necasuri care le găti asupra ta Neptun, decât mă temeam de înșelătoarele momenele ale zinei, care te țin în isola sa. Căce amănăm? Să întrăm în limanul acesta! Iacătă-ne întră un popor pretin, ne aflăm întră greci. Idomeneu, rău pățind de către noroc, îi va fi milă de necasurile acelora carii ajunseră a fi batjocură acelora. Îndată intrară în limanul Salentului, unde corabiia fenicească fără greutate ieși, căci fenicii sânt în pace și negoțioresc cu toate națiunile lumei.

Telemah se mira de această cetate de curând făcută. I se părea ca un arbure tinăr, care, fiind hrănit de dulcea roao de noapte, sămțând dimineața razele soarelui care vin ca să-l întraureze, crește, desface tinerii săi muguri, lățește verzile sale frunze, întinde mirositoare sale floricele, cele cu multe coloare (fețe) noao stropite, și în toată clipa privirei spre dânsul se văd frumsețe noao într-însul. Nu altminte înflorea cetatea cea noao a lui Idomeneu, carea era la țărmurii mării: în toate zilele și în toate ceasurile se adăogea mare cuviința ei, și de departe arăta streinilor carii trecea undele frumusețele cele noao ale arhitecturii care se înălța până la ceriu. Tot ținutul răsună de strigările lucrătorilor și de adoitele lovituri ale maiurilor (ciocanelor), mășinile era spânzurate în aer de bărne în multe chipuri întoarse. În zori de zio, toți cei mai-mari îmbărbăta poporul la lucru, și împăratul Idomeneu, stând față, făcea toate rânduielile cuviincioase, îndemnând a spori lucru cu o pripă necrezută.

Cum ieși la liman corabiia fenicească, critenii se arătară către Telemah și către Mentor cu nefățarnică pretenie. Curând curseră la Idomeneu ca să-i facă știre de venirea fiului lui Ulise.

– Cum, strigă, fiul lui Ulise, acel iubit pretin, acel înțelept viteaz, prin a cărui virtute la urmă putum surupa cetatea Troiei? Să se aducă înaintea mea și să-mi fie îngăduit ca să arăt cât am iubit pre tată-so!

Curând fu adus înaintea Telemah, care se rugă de sălaș, spunându-și numele său. Idomeneu, cu căutătură rizătoare și hărioasă, așa îi răspunse:

– Măcar că nu mi s-ar fi spus cine ești tu, totuș crez că te-aș fi cunoscut. Îată însuș Ulise! Iată ochii săi cei plini de scântei, a căroră căutătură e cu așa tărie. Iată fața lui cea cumpătată și conținută, sub carea se ascundea atâta hărnicie și har! Afară de aceea, cunosc în fiu acea marghioală zimbire, acea shimă fără grijă, acea cuvântare drăgostoasă, fără mândrie și vărătoare, carea încredința pre om înainte de a avea vreme de prepus. Așa, te crez că ești fiul lui Ulise, ci întocma vei fi și al meu. O, fiul meu, pre iubite al meu fiu, ce ursită te aduse la locul acesta? Doară ca să afli pre tată-to? O, vai! Nu știu să-ți spun nemica, deoarece reaoa soarte pre amândoi ne alungă. Lui îi fu nenorocirea a nu putea să-și afle patria, și eu avui nenorocire a afla patria mea, ci plină de mânia aceea cu care dumnezeii se ațîțară asupra mea. Când grăia aceste, ținea ochii țintiți la Mentor, ca când fața lui nu i-ar fi necunoscută, ci neputând să-și aducă aminte de nume.

Întră aceea, Telemah, cu ochii plini de lăcrămi, întru acesta chip îi grăi:

– Iartă-mă, doamne, dacă nu pot să acoper amara mea durere, care mă muncește, într-un timp când bucuria ar tribui să-ți mărturisească mulțămirea mea pentru omenia cu care m-ai primit. Cu supărarea care ai pentru pîiarderea lui Ulise îmi dai o dreaptă ocazie de a tângui nenorocirea că nu pot să aflui pre tatăl meu, pre care de multă vreme împlu căutându-l pre toate mările. Dumnezeii întărați nu mă îngăduie să-l mai văd, nice să știu oare nu e înghițit de unde, ba nice să mă pot înturna la Itaca, unde Penelope se topește de dor, ca să se veadă scăpată de zăhăirea iubitorilor săi. Crezui că te voi afla în isola Critului, acolo auzii crâncina ta ursită, și niciodată nu mi-aș fi închipuit că va tribui să trec la Esperia, unde ai așezat o împărăție noao. Ci norocul, carele ride de cugetele omenești și vre ca să rătăcesc eu prin toate țările cele depărtate de patria mea, mă aruncă în ținutul tău. Întră toate relele care îmi acășună norocul, acesta e acel care mai bucuros îl sufer, că, dacă mă depărtează de Itaca, încalete îmi face cînste de a cunoaște pre cel de mai mare cuviință întră toți monarcii.

La cuvintele aceste, Idomeneu strinse cu dragoste pre Telemah cătră sinul său și, ducându-l în curtea sa cea împărătească, îi zise:

– Cine e acel înțelept bătrân care e însoțit cu tine? Mi se pare să-l fi mai văzut.

– E Mentor, răspunse Telemah, Mentor, zic, pretinul cel mai de aproape a lui Ulise, cui mă încredință din prunciia mea. Nu sânt harnic să-ți spun toate dătoriile mele cu care sânt legat cătră dânsul.

Idomeneu îndată păși cătră Mentor, căruia, dându-i mână, zise:

– Ne-am mai văzut, aduci-ți aminte de drumul care l-ai făcut la Crit, unde prea bune svaturi îmi dăduși. Ci în timpul acel, fierbințeala tinerețelor și plăcerea deșertelor desfătări mă trăgea după sine. Fu de lipsă să învăț pre spatele mele, cu suferirea a multe nevoi ceea ce nu vrui atuncea să cred. O, de ar fi dat dumnezeii ca să-ți cred, înțeleptule bătrâne! Ci, cum văz, mulțimea anilor nu aduse întru tine nici o schimbare, deoarece aceeaș sprintenie, aceeaș oablă stare, aceeaș tărie o țini și acum, numai căt părul Ț-au încărunit oarecăt.

– Mare împărate, răspunse Mentor, de aș fi lingareți, aceeaș Ț-aș zice, adecă, că Ț-ai ținut aceleși înflorite tinerețe, care se vedea pre fața ta înainte de încungiurarea Troiei, ci mai vrere-aș să-ți fiu neplăcut, decât să grăiesc asupra adevărului. Altmintre, pricep din vorba ta cea înțeleaptă că ești dușman lingușirei și că nu e nici o primeșdie a-ți cuvânta fără de

minciună. Mult te-ai schimbat și cu greu te-ai fi cunoscut. Suferirea cea mare de necasurile tale cu totul îmi descopere pricina, însă, răbdând, nu puțin folos avuși, căpătând întru răsplătire înțeleciunea. Omul lesne se poate odihni pentru sbărciturile care se văd pre fața lui, când se deprinde și se întărește întru virtute. Ci să știi că împărații totdeauna se sfârșesc mai mult decât alții, pentru că întru împotrivire necasurile duhului și ostenelele trupului înainte de vreme le aduc bătrânețele. Și întru norocire, dulcele, care se gustă într-o viață afămeietă, încă mai tare sfârșesc decât ostenelele războiului. Nemica nu e mai rău și carea mai tare să vatăme ținerea sănătății decât desfătările întru care omul nu se poate cumpăta. De aci vine că împărații, ori în vreme de pace, ori în <vreme> de războiu, totdeauna au o amestecătură de pedepse și de desfătări, care îi face să cărunțească mai nainte de vremea în care ar tribui să se întâmple aceasta. Un traiu cu sobrietate (tresvie), cumpătat, simplu, scutit de toată neodihna și patima, îndreptat și lucrătoriu ține în mădulările unui om de duh tăria cea tinerească, carea totdeauna e gata a se răsiți cu curgerea vremei.

Idomeneu, săntind multă plăcere întru cuvântarea lui Mentor, ar fi petrecut mai mult cu dânsul ca să-l asculte, de nu vrea fi științat că e vremea de a se duce la besearică ca să stea la jertvă, care tribuia să se facă lui Joe. Telemah și Mentor urmară după dânsul, încungiurați de mulțime de oameni, carii se pripea să vează acești doi streini, zicând întru sine: „Acești doi oameni sânt mult deosebiți, că cel mai tinăr e vioiu și drăgălaș, toate harurile frumseței și a tinerețelor sânt zogrăfite pe fața și pe trupul lui, ci într-o frumseață ca aceasta nemica nu se vede molicios și afămeiat, și, cu toată a sa florită și tinără vârstă, areată a fi tare și învârtoșat la lucru. Cestalalt, măcar că e trecut în ani, încă n-au pierdut nemica din vârtutea sa. Vederea lui la început pare nu înălțată, și fața lui cu puțin har, ci, când te uiți la el de aproape, în simplitatea lui se văd niște semne de înțelepciune și de virtute cu o boierie minunată. Când se coborără dumnezeii pre pământ, pentru ca să se împărtășească muritorilor, fără îndoială, sub chip de streini și drumari veniră.

Întră aceea, ajunseră la beserica lui Joe, care Idomeneu, trăgându-se din vița acestui dumnezeu, cu toată mare cuviința o au fost împodobit. Era beserica aceea împrejurată cu doao șiruri de colone (stâlpi) de marmure netezit, și capetele lor era de argint. Afară de aceea, beserica toată împrejur era împelițată cu marmure cu postipuri, care închipuia pre Joe prefăcut întru taur, răpirea Europei și drumul lui la Crit preste unde, care părea că se închină la această dumnezeire, măcar că era sub un chip strein; se vede apoi născuta și vârsta cea tinără a împăratului Minoe, carele într-o vârstă mai vecuită prescrie legi la toată isola, ca să o facă și mai înflorită. Telemah văzu și faptele cele mai alese ce s-au întâmplat întru încungiurarea Troiei, unde Idomeneu dobândi mărirea de a fi un căpitan vestit. Întră aceste închipuiri de bătaie cercă pre tată-so, îl văzu întru acea faptă, când luă caii lui Res celui ucis de Diomed, după aceea, cum era în price cu Aiace pentru armele lui Achile înaintea tuturor căpitanilor oastei grecești, pre urmă-l văzu cum ieși din calul cel înșelătoriu spre pierzarea troianilor.

Telemah îndată-l cunoscu dintru acele mărite fapte despre care așa des auzise vorbind și după cum însuș Mentor i-au fost supus. La o priveală ca aceasta nu putu să țină lacrimile, îngălbeni, și fața lui se văzu toată turburată. Idomeneu pricepu turburarea sa, măcar că Telemah abātu să o ascunză.

– Nu-ți fie rușine, îi zise Idomeneu, a ne arăta cât ești de sămțitoriu la mărirea și la nenorocirile tatălui tău!

Întră aceea, poporul se aduna turme subt acele largi foișoare de doao șiruri de colone făcute, care împrejură beserica. Acolo se afla de doao laturi tineri și fătute, care cânta întru

cinstea aceluia dumnezeu care ține în mâinile sale fulgerile. Acești de cea mai frumoasă formă prunci avea păr lung și slobozit pre spate, tămplile lor era coronate cu ruji și stropite cu miresme, și toți era învășcuți în vestminte albe. Idomeneu jertvea o sută de tauri lui Joe, pentru ca să și-l facă milostiv într-un războiu ce vrea să-l aibă asupra vecinilor săi. Sângele jertvelor fuma împrejur și curea în vase cufundoase de aur și de argint.

Bătrânul Teofan, prețin dumnezeilor și preot al besericei, până s-au jughiiat jertvele, își ținu capul acoperit cu poala vestmântului său celui de porfiră. Căută apoi cele dinlontru ale jertvelor, care încă se bătea. După ce s-au pus pre sfințitul scaon:

– O dumnezeilor, strigă, cine sânt acești doi streini, pre carii ceriul îi trimise aici? Fără de dâșșii, cugetatul războiu ar fi nenorocit și Salentu ar cădea sub surupături înainte de a se scula pre temeiul său! Văz un tinăr povățuit de mână însăși înțelepciunei. Nu e slobod gurei muritoare a spune mai mult.

Când grăia aceste, căutătura lui era sălbatică, și ochii lui – scânteitori. Părea că vede alte cele, afară de care îi era față. Era învăpăiat în față, turburat și afară de sine, părul îi era străflocat, gura spumată, mâinile întinse și nemișcate. Glasul său smăncit întrecea orice alt glas omenesc, și, lipsindu-i răsuflarea, nu mai putea ținea în sine duhul cel dumnezeiesc care-l scutura.

– Idomeneu norocit! de nou strigă. Ce văd! De ce nenorociri scapi! Ce pace dulce aici înlontru, dară ce bătați din afară! Ce biruințe! O Telemah, ostenelele tale întrec pre ale tatălui tău! Dușmanul cel cumplit geme în pulbere sub sabiia ta, porțile cele de aramă, țăriile cele neapropiate sânt așternute la picioarele tale. O, mare dumnezeoaie, care tată-so... O tinărule, tu totuș vei vedea la urmă... La aceste cuvinte amuți și mai fără voia lui rămase plin de mirare întru o adâncă tăcere.

Tot poporul fu cuprins de o înghețată groază. Idomeneu, tremurând, nu cuteză să-i zică ca să vorbească mai încolo. Însuș Telemah, mărmurit, abii pricepu aceea ce auzi, cu greu se putu slobodi a crede acele înalte preziceri (prorocii). Singur Mentor fu care nu se miră de duhul dumnezeiesc.

– Înțelegi tu, zise lui Idomeneu, rănduiala dumnezeilor. Asupra oricărui națion cu care vrei să te bați, biruința e adeverită și tribuie să cunoști de la tinărul acest, fiiul preținului tău, urmarea cea bună a armelor tale. Nici într-un chip să nu pismuiești, folosește-te numai cu ceaea ce dumnezeii îți dăruiesc printr-însul.

Idomeneu, fiind încă afară de sine pentru mirare, în zădar căuta cuvinte, limba sa rămânea nemișcată. Telemah, mai sprinten, zise lui Mentor:

– Sânt nesimțit la toate aceste făgăduințe de mărire, ci aș dori numai să știu ce însămnază cuvintele acele de pre urmă: „tu vei vedea...” vre să zică doară pre tatăl meu au numai Itaca. O ceriuri! Pentru ce nu zise tot? Mă face a fi mai cu îndoială de cum eram înainte. O Ulise, o tată! Fi-vei oare tu acela pre care tribuie să văd? Fi-va oarecând adevărat? ci mă amăgesc. Crâncen oraclu! Îți place să-ți bați joc de un nefericit, vrea fi destul numai un cuvânt, și eu aș fi ajuns la culmea a toată fericirea mea.

Mentor îi zise:

– Cinstește ceaea ce dumnezeii descoper și nu fi așa îndrăsneț ca să vrei a afla ce ei vreu să ascunză. O curiositate (sburdare de a ști) fără socoteală e vrednică să rămână rușinată. E un rod de înțelepciune plină de bunătate că dumnezeii ascund de cătră neputincioșii muritori rănduielele lor întru un întunec de o noapte nerăsbătută. E cu folos să prevedem ceaea ce atărnă de la noi, ca să o facem cu de-adins, însă nu e mai puțin folositoriu a nu ști ceaea ce dumnezeii vreu să facă cu noi.

Telemah, învins cu această cuvântare, se conteni cu multă împrativire. Idomeneu, întră aceea, deșteptându-se din mirarea aceea cu care fusese cuprins, începu din partea sa a lăuda pre marele Joe, care i-au fost trimis pre tinărul Telemah și pre înțeleptul Mentor, ca să-l facă biruitoriu asupra dușmanilor săi. După ce au făcut un ospăț scump, care urmă după jertvă, așa grăi cătră cei doi streini:

– Mărturisesc că atunci când mă înturnai de la încungiurarea Troiei încă nu știam de ajuns cum tribuie să împărătesc. Voi nu sânteți neștiutori, iubiții miei pretini, de nenorocirile care mă lipsiră de a domni întru acea isolă mare, deoarece, după cum mă aveți încredințat, aveți fost acolo după ieșirea mea. M-ași ținea prea fericit dacă cele mai fără de milă ale norocului lovituri mi-ar fi șerbit a mă învăța și a mă face mai cu grijă și mai cumpătat. Trecui undele ca un fugătoriu care e alungat de isbânda dumnezeilor și a oamenilor. Toată a mea mărime cea trecută nu șerbi fără ca să mă fac mai de ocară și nesuferit la căderea mea. În isola aceasta îmi pusei lăcașul meu, aici nu aflai fără pământuri nelucrate, acoperite de scai și de spini, păduri așa de vechi ca și pământul, scopure mai neapropiate, unde se sălășluiesc fieri sălbatic. Fui strimtorat a mă bucura, văzându-mă moștenitoriu cu o mână de soldați și soții, carii în nenorocirile mele binevoiră a urma după mine, de acest câmp pădureț care mi l-am ales mie patrie, fiind afară de toată nădeșdea ca să mai pot vede acea isolă norocită, unde dumnezeii făcură a mă naște ca să împărătesc. O, vai, ziceam întru mine, ce schimbare jelnică! Ce pildă înfricoșată sânt eu pentru alți împărați! Ar tribui toți cei ce împărătesc pre pământ să mă vează și se învețe pre spatele mele. Se amăgesc ei că nu au de a se teme nemica întru strălucirea statului lor celui mai înalt decât a celorlalți oameni, și totuș aceasta e cea ce le acășună lor mii de turburări. Eu încă mă vedeam temut de dușmanii miei, iubit de sudiții miei; poronceam la un națion puternic și rășboinic. Vestea numelui meu sburase la cele mai de departe țări. Împărăteam într-o isolă întocma roditoare și frumoasă, primeam de la o sută de cetăți dare pe an dintru avuțiile lor. Popoarele acele mă cunoștea ca de vița lui Joe, ce fu născut în țeara lor, mă iubea ca pre un strănepot a lui Minoe, a căruia legi îi fac pre ei așa puternici și fericiți. Alta nu lipsea la fericirea mea, fără ca să mă știu întribuința cu cumpăt. Ci mândria mea și lingareții mincinoși pre carii îi ascultai mă lipsiră de tronul meu. Asemene se va întâmpla la toți stăpânitorii, carii vor urma ale sale necumpătate pofte și înșelătoarele svaturi ale lingareților. Zioa mă nevoiam a mă arăta cu față veselă și plină de încredințare, pentru ca mai tare să îmbărbătez pre cei ce venise cu mine. Se întemeiem, le ziceam, aici o cetate noao, care să ne mângăie de toate cele mai de nainte pierderi. Popoarele vecine ne dau pildă bună spre a ne apucare de un lucru ca acesta. Vedem că Tarentu se înalță destul de aproape de noi, Falente cu lacedemonii săi fu acela ce întemeie acea împărăție noao. Filotete numi Petilia o cetate mare, ce o făcu întru acelaș ținut. Metaponte încă e o asemenea colonie. Au ne vom lăsa noi mai jos decât toți acește, carii fură nemernici lătureni ca și noi? Norocul nu se poartă mai cu asprime cătră noi.

Când cu cuvinte ca aceste mă nevoiam a îmblânzi necasurile soților miei, ascundeam întru adâncul inimei mele o durere de moarte. Fu nu puțină mângăiere pentru mine că, aplecându-se, zioa sfârșea cursul său și ajungea noaptea spre a mă acoperi cu mantul său cel umbros, ca cu volnicie să pot tângui ticăloasa mea soarte. Riuri de lăcrămi amare isvorea din ochii miei și dulceața somnului îmi era necunoscută. A doao zi mă apucam cu fierbințeală noao de lucru. Să nu-ți fie dară mirare, o Mentor, dacă în zioa de astăzi mă vezi așa îmbătrănit, fiind aceasta pricina.

Idomeneu, sfârșind spunerea nenorocirilor sale, se rugă de Telemah și de Mentor să-i fie întru ajutoriu la războiul de care era să se apuce. Cât se va sfârși războiul, zicea lor, vă voi trimite în Itaca, și până atunci voi petrece corabii în toate cele mai de departe ținuturi a cerca științare depre Ulise. Ori la ce loc viforătele unde sau mânia vreunui dumnezeu l-au străportat, nu voi lipsi a-l scoate de acolo. Să dea dumnezeii ca să fie încă în viață! În cât e pentru voi, voi avea grijă a vă trimite cu cele mai bune corabii ce se făcură cândva în isola Critului și care sânt făcute de lemn tăiat întru adevăratul munte Ida, unde se nascu Joe. Acest lemn sfințit nu poate să piară în unde, căci vânturile și scopurile se tem de dânsul, îl cinstesc, și însuș Neptun, în cea mai mare a sa pismă, nu ar cuteza să stărnească vifor asupra lui. Puteți, dară, să vă încredințați pe cuvintele mele, că, fără greotate, fericiți vă veți înturna în Itaca și că nici o dumnezeire dușmană nu vă va putea face mai mult să rătăciți pre atâtea mări. Trecerea e scurtă și ușoară. Deci trimiteți corabiia cea fenicească, care vă aduse până aici, și nu gândiți la alta, fără ca să purtați mărirea cum că voi aveți întărit împărăția cea noao a lui Idomeneu, spre a vindeca toate nenorocirile lui. Dar vei avea, Telemah, acela că vei fi judecat vrednic fiu a lui Ulise; tocma de l-ar fi și făcut cea mai aspră ursită a se cobori la întunecata împărăție a lui Pluto, toată Grecia, cu negrăită bucurie, va crede că-l vede în tine.

Atunci Telemah strărupse vorba lui Idomeneu, zicând:

– Să trimitem corabiia fenicească! Căce amănăm a prinde arme și a da pe dușmanii tăi, pre carii eu îi socotesc ca ai noștri dușmani? Dacă oștindu-ne în Sicilia pentru troianul Acheste, jurat dușman al grecilor, fum biruitori, cum apoi să nu fim mai inimoși și mai părținiți de dumnezei, oștindu-ne în partea unuia dintră eroii grecești, carii stricară nedreapta cetate a lui Priam? Oraclu, care cu puțin mai nainte îl auzim, nu ne lasă să ne îndoim.

Cartea 10

Mentor, căutând cu ochi voioși și lini la Telemah, care era acum beat de o boierească și rășboinică bărbăție, întru acesta chip îi cuvântă:

– Mă bucur nu puțin, o, fiule a lui Ulise, că văz în tine o patimă așa frumoasă, care te face pofitoriu de mărire, ci adu-ți aminte că tatăl tău nu dobândi o mărire așa mare întră greci la încungiurarea Troiei, fără purtându-se ca un prea înțelept și cumpătat întră dânșii. Achile, măcar că era nebiruit și nerănit, măcar că știa că, oriunde se va oști, va aduce groază și moarte, tot nu putu să ia cetatea Troiei. Însuș căzu la picioarele murilor (zidurilor) cetatei aceia, și ea învinse pre biruitoriul lui Etoe. Iară Ulise, întru carele înțelepția îndrepta puterea, duse în mijlocul troianilor fierul și focul, și lui tribuie să se mulțamească căderea acelor înalte și mărețe turnuri, care în zece ani necurmați la toată Grecia jurată era înfricoșăți. Precum Minerva întrece pre Marte, așa o putere cu înțelepție și cu grijă învinge vitejiia cea cu opinteală și sălbatică. Se începem, dară, a ne știri despre stările împrejur ale războiului acestuia, care tribuie să-l purtăm. Nu mă feresc a mă pune ori în ce primeșdie, ci mie mi se pare, o Idomene, că tribuie întâiu să ne răsfiri, oare cu dreptate este războiul tău, după aceea, asupra cui îl urzești, pre urmă, care este puterea ta spre a dobândi o urmare fericită.

Idomeneu îi răspunse:

– Când ajunsem la isola aceasta aflăm un popor sălbatec, care îmbla prin păduri hrănindu-se cu vânatul și cu acele roduri care arborii de sineș le dau. Popoarele acele ce se chiamă manduriani se spăimăntară, văzând corabiile noastre și armele noastre, și fugiră la munți, însă, fiind soldații noștri curioși a vedea țeara și pofitori de a îmbla după cerbi, se întărniră cu fugiții acei sălbateci. Atunci, cei mai-mari ai națiunii acelui prost ziseră cătră ei:

„Părăsim ținutul mării cel desfătat pentru ca să-l lăsăm voao și sântem multemiți a lăcui întru acești munți mai că neapropiați, deci mintea cea bună voiește ca întră acești munți să ne lăsați în volniciia păcei. Voi santeți răsipiți și mai slabi decât noi, am putea pre îndămână să vă omorăm și apoi să ascundem de cătră soții voștri nenorocirea ce v-au întâmpinat, ci nu voim să întingem mânilor noastre în sânge omenesc, fiind voi oameni ca și noi. Păsați și vă aduceți aminte că viața vă este lăsată pentru omenia noastră și să nu uitați niciodată că această învățătură de cumpăt și de bărbăție o ați învățat de la un popor căruia voi îi dați nume de prost și sălbatic”.

Acei ce dintră ai noștri fură așa trimiși de varvarii aceia, întorcându-se la câmp, spuseră ce li s-au întâmplat. Soldații noștri se ațitară, ținând batjocură ca critenii să aibă viața sa îndatorată la niște fugiți, carii, după a lor părere, seamănă mai vartos cu urșii decât cu oamenii. Deci se duseră mai mulți decât dintăiu la vânat, întrarmându-se cu toată soarta de arme. Curând se întărniră cu sălbatecii și săriră la ei. Bătaia fu cruntă, săgețile sbura și de o parte și de alta, ca și cum cade grindina într-un câmp când e vreme grea. Sălbatecii fură strimtorați a se trage în munții lor cei răpoși, unde ai noștri nu se încumătară a merge.

Curând după aceea, popoarele acele trămiseră la mine doi din cei mai înțelepți ai lor bătrâni. Îmi aduseră daruri care sta în piei de fieri de dânsii ucise și în roduri de a ținutului. După ce mi-au dat darurile, întru acesta chip grăiră:

– Doamne, noi ținem, cum vezi, întru o mână sabiia, în cealaltă un ram de oliv (măslin). Iacă: pacea au războiul. Alege! Pacea ne este mai plăcută. Pentru dânsa nu ne fu rușine a-ți îngădui ținutul cel dulce de lângă mare, unde soarele cu încurgerile sale cele milostive face pământul roditoriu și face atâtea poame desfătate. Pacea e mai dulce decât toate rodurile acele, pentru dânsa ne-am strimtorat întru această înălțime de munți pururea cu ghiețu și cu neao acoperiți, unde nu se văd niciodată nice rizătoarea primăveară, nice mulțimea rodurilor toamnei. Ne îngrozim de o varvarie ca aceea, care, acoperită cu frumoase titule de ambiție (iubire de stăpânie) și de mărire, nebunește țările altuia le răpește și vearsă sângele oamenilor carii toți sânt frățiori. De ești întinat cu această neadevărată mărire, nu ne câștigă ca să ți-o pismuim, te tânguim și numai cât ne rugăm dumnezeilor ca să ne ferească de o turbare ca aceasta. Apoi, dacă științele, care grecii cu atânta firbințeală le înveată, omenia, cu care atânta se laudă, nu le însuflă lor fără această blăstămată nedreptate, noi ne socotim cu mult mai fericiți, văzându-ne scutiți de toate aceste folosuri. Măcar că sântem ne-nvățați și varvari, totuș ne vom lăuda că sântem drepți, de omenie, credincioși, neinteresați, obicinuiți a ne mulțami cu puțin și de a nu prețui deșeara desmierdăciune care pricinuiască lipsa de a moșteni multe lucruri ce nu sânt de lipsă. Ceea ce prețuim este sănătatea, cruțarea, libertatea, tăria, atât a duhului, cât și a trupului, iubirea virtutei, temerea de dumnezei, omenia și aplecarea cătră de-aproapele, unirea cu pretenii noștri, credința cătră fieștecine, cumpătul întru cele norocite, tăria întru cele nenorocite, netemerea a ținea parte cu îndrăsnire adevărului, ori în ce întâmplare, și ura fătăriei și a lingăriei. Iată ce plasă de popoare te îmbiem ca să-ți fie vecini și cu legătură. De-ți întunecă dumnezeii mintea întru atânta, cât să te facă a lăpăda pacea, vei mărturisi, ci târziu, că popoarele acele, care prin cumpăt mai prețuiesc pacea decât toate alte cele, sânt cele mai înfricoșate în războiu.

În vremea când bătrânii aceia întru acesta chip îmi grăia, nu mă puteam osteni de a ținea ochii țintiți la dânsii: avea barbă lungă și negrijită, părul mai scurt, ci alb, sprâncenele desupra ochilor lor celor vioi era groase, căutătura lor era cu o învărtitură fără de frică, și cuvintele lor era line și pline de putere, arătând în toată lucrarea lor simplitate și nefățarie. Pieile care

acoperea trupul lor era înnodate la spate și lăsa să li se vează brațele sale cele vânoase și mușchii mai bine hrăniți decât ai vitejilor noștri. Răspunsei la acei doi trimiși cum că îmi este la inimă pacea. Deci așezăm tocmele de pace împreună fără fățarie, chiemăm pre dumnezei întru mărturie și trimisei pre acei doi bătrâni înapoi la ai lor cu daruri. Ci dumnezeii, carii m-au fost scos dintru împărăția mai marilor miei, nu înceta a mă alunga. Vânătorii noștri, nefiind încă înștiințați despre făcuta pace, întâmpinară întru aceeași zi o mulțime mare de acei varvari, carii era însoțiți cu trimișii lor, când se înturnară de la câmpul nostru, săriră asupra lor cu turbare, uciseră vro câțva, și pre ceilalți îi alungară până în pădure. Iată de nou aprinsă răsmirița, și varvarii aceia prepuseră că nu e de a se putea încrede nice în făgăduințele noastre, nice în jurământurile noastre.

Pentru ca să se facă mai puternici asupra noastră, chiemară întru ajutoriu pre locriani, pre apulesi, pre lucani, pre abruțesi, pre popoarele din Crotona, din Nerita și din Brindi. Lucanii vin cu care armate cu coase prea ascuțite; întră apulesi, fieștecă e acoperit cu oarece piele de fiiară sălbatică ce o ucise, ei poartă măciuci pline de noduri groase și întărite cu ascuțituri de fier, sânt mai ca uriașii de mari, și trupurile lor sânt învârtoșate cu deprinderile cele grele spre care sânt dedați, cât singură vederea lor îngrozește. Locriani, carii se trag din Grecia, încă mai țin începutul lor și, pentru aceea, sânt mai omenoși decât ceilalți, ci, afară de curata regulă militărească cea grecească, împreună războiul cea varvară și obiceiul de a mână viața aspră, care îi face nebiruiți, poartă paveză ușoară, împletită cu papură și acoperită cu piei, având și sabii lungi. Abruțesii fug ușor ca cerbii și căprioarele; s-ar crede cu adevărat că însăși iarba cea tină nu rămâne călcată de picioarele lor, deoarce în arină abia lasă ceva urmă de pașii lor. Se răped curând asupra dușmanilor lor și, după aceea, cu asemenea pripă, pier dinaintea ochilor. Popoarele din Crotona sânt harnice a răpezi săgețile. Un țarean întră greci n-ar fi în stare de a întinde arcul, precum se vede la crotonați, și, de s-ar da oarecând la jocurile noastre, ar lua darurile. Săgețile lor sânt întinse în suc de niscari ierburi veninoase, care (după cum spun) vin din ținutul Avernelui, pentru aceea, veninul lor e ucigătoriu. Cei din Nerita, din Brindi, și din Mesapia au asemenea vârtute de trup și o tărie fără nevoie. Strigările care le mână până la ceriu, când văd pre dușmanii lor, sânt înfricoșate, știu să tragă bine cu praștia, întru atâta cât întunecă aerul cu o grindină de petri răpezite, ci se bat fără rânduială. Iată, Mentor, mulțămită pofta ta, acum știi începutul războiului acestuia și carii sânt dușmanii noștri.

Telemah, fără răbdare așteptând bătaia, socotea, după ce au auzit această științare, că nu lipsește alta, fără să prinză arme. Ci Mentor îl opri și întru acesta chip grăi către Idomeneu:

– De unde, dară, curge de însuși locriani, fiind altminte popoare ieșite din Grecia, se unesc cu varvarii ca să se oștească asupra celor de națiunea lor? De unde porcede că atâtea colonii sânt așa înflorite pe acest ținut de mare fără de a fi împresurate cu aceleși răsmirițe ca tine? Idomenee, tu zici că dumnezeii încă nu s-au ostenit a te alunga, iară mie mi se pare că încă n-au sfârșit de a te învăța. Atâtea nevoi de tine mai nainte suferite încă nu te învățară aceea ce e de lipsă spre a împiedica războiul. Ceea ce spuseși tu despre nefățăriia varvarilor acelora chiar areată că ai fi putut în pace viețui cu ei, ci trufia și îngâmfarea trag ceale mai primeșdioase răboaie. Ai fi putut da lor ostagi (credinceri sau amanet de oameni) și să primești de la ei. Ar fi fost lesne să petreci cu tramișii lor unii de cei de frunte ai tăi, ca să-i ducă înapoi cu siguranță. După înnoirea războiului acestuia ar fi tribuit a-i împăca, înștiințându-i că oamenii tăi au sărit la dâșii pentru că n-au știut aleanța (legătura) ce cu puțin mai nainte cu împrumutate jurământuri făcută. Ar fi fost de lipsă să le faci toate acele

siguranțe care le-ar fi poftit și să puni pedepse aspre asupra sudiților tăi, carii ar fi turburat o aleanță ca aceasta. Dară ce se întâmplă de când acest războiu se urzi?

– Judecai, răspunse Idomeneu, că n-am fi putut fără de rușinea noastră să căutăm pretenia varvarilor acelora carii în pripă adunară toți oamenii aceia, carii îi socotiră harnici de războiu și carii cerură ajutoriu de la toate popoarele de prinprejur vecine, la care ne făcură cu prepus și de ură. Lucru cel mai de lipsă mi se văzu ca cât mai curând să cuprindem niște pasuri ce era în munți rău păzite. Și, adevărat, fără greotate le cuprinsem și cu aceasta ne vedem în stare de a răsiți pre varvarii aceia. Acolo făcui să se rădice niște turnuri, de unde trupele noastre pot să calce cu săgețile pre toți dușmanii noștri, carii din munți vor veni la țeara noastră. Noi putem să înțrăm întru a lor și să stricăm, oricând ne va plăcea, lăcașurile lor. Cu aceasta săm (sântem) în stare de a sta în coantră, măcar că la putere nu săm întocma, la toată acea nenumărată mulțime de dușmani ce ne încungiură. Altmintre, ca să facem pace e lucru foarte greu, că noi nu vom putea să le îngăduim lor turnurile acele fără de a ne pune în primeșdie, ca să răsbata ei la țeara noastră, și ei le socotesc ca niște cetățele cu care noi voim a ne șerbi spre a-i face pre dâșii noao sclavi.

Mentor întru acesta chip răspunse lui Idomeneu:

– Înțelepciunea lăcuiaște întru tine, o împărate, și voiești ca adevărul să ți se areate fără de încurcări, fiindcă tu nu ești ca acei oameni neputincioși, carii se spară de fața adevărului, și, pierzându-si bărbăția de a se îndrepta, nu se întribuințează spre alta cu puterea sa, fără ca mai tare să-și apere greșelele ce le-au făcut. Deci să știi că acel, măcar că varvar, popor ți-au făcut o predică minunată atunci când veni aici a cere de la tine pace. Judeci că doară au fost slăbiciune, ca să ceară pace de la tine poporul acela? Era el lipsit de bărbăție sau de razim asupra ta? Vezi că nu, deoarece în măiestria războiului e așa deprins și de atâtea vecini înfricoșați apărât. Căce nu urmezi cumpătului poporului acestuia? Ci o rușine neadevărată și o mărire deșertă te puse întru o încurcătură așa nenorocită. Te temi ca dușmanul să nu ajungă a fi prea mareș, ci apoi nu te temi a-l face prea puternic, unind atâtea popoare asupra ta, cu nedreptatea și mândria cu care te porți. Spre ce sânt turnurile acele de tine atâtea lăudate, fără ca să pună pre toți vecinii tăi în strimtoare, cât au ei să piară, au pre tine să te piarză, pentru ca să se apere de sclavia ce li se apropie de cătră tine? Nu înălțași turnurile acele fără pentru siguranța ta, și tocma cu acele te-ai pus într-o primeșdie așa mare. Apărarea a unui stat cea mai cu siguranță este dreptatea, cumpătul, nefățăriia și încredințarea vecinilor tăi cum că nu poți să răpești pământurile lor: cei mai tari muri se pot așterne la pământ prin multe întâmplări, de pripă. Norocul e îndărăptnic și nestatornic în războiu, iară dragostea și încrederea vecinilor, când sânt încredințați despre cumpătul tău, face ca statul tău să nu se poată pune sub jug, nici, ca să zic așa, să nu poată rămănea călcat niciodată, și, măcar că un vecin nedrept ar vre să se scoale asupra lui, toți aceia carii sânt interesați spre ținerea lui îndată ar lua arme spre apărarea lui. Un razim ca acesta de atâtea popoare, care își află adevăratele sale folosuri întru apărarea folosurilor tale, te-ar fi făcut mai puternic decât toate turnurile acele care îți nasc rele nevindecate. De ai fi gândit dintru întâiu a te feri de pisma tuturor vecinilor tăi, cetatea ta cea noao ar înflori întru o norocită pace, și tu ai fi judecătoriu în iubit tuturor națioanelor Esperiei. Ci să lăsăm această vorbă și să pășim a socoti în ce chip s-ar putea vindeca de aci înainte pagubele cele mai nainte făcute. De nu greșesc, ai fost început a-mi spune că în ținutul acest de mare sânt multe colonii grecești. Aceste popoare ar tribui să fie aplecate spre ajutorința ta, de cumva își mai aduc aminte de numele cel vestit a lui Minoe, fiul lui Joe, și de ostenelele tale cele ce ai suferit întru încungiurarea Troiei, unde de atâtea ori te-ai făcut vestit întră

principii grecești pentru interesu (folosul) a toată Grecia. Căce dară nu te nevoiești a trage în partea ta zisele colonii?

– Toate, răspunse Idomeneu, s-au mărginit a rămănea năutrale (nici cu o parte, nici cu alta), nu că doară nu ar avea ceva plecare spre a mă ajutara, ci pentru că strălucirea care dintru început avu cetatea aceasta i-au întunecat. Grecii aceștea, ca și alte națioane, se temură că cugetele noastre întru acolo ochesc, ca să-i lipsească de libertate, nălucindu-și că ambiția noastră mai încolo ne va împinge, după ce vom supune pre varvarii lăcuiorii munților. Cu un cuvânt, toți ne sânt în coantră și, măcar că unii nu se areată așa prin rășboiu apriat, totuș doresc a ne vedea apăsați, și așa pisma nu ne lasă nici un confederat (legat cu noi).

– Svat scălcia! zise Mentor. Pentru ca să te arăți pre puternic, îți strici puterea ta, și când pre din afară ajungi a fi de temere și de urgie vecinilor tăi, dinlontru, în puterea ce e de lipsă spre a purta un rășboiu ca acest, te slăbești. O, nenorocite și îndoit nenorocite Idomenee, că această nenorocire nu te putu pre tine învăța fără numai într-o parte! Îți va fi de lipsă încă a doao cădere, ca să te înveți a prevedea relele acele, care celor mai mari monarci le amenință. Lasă pre mine căștiga (grija) întru toate, și numai să-mi spuni rășfirat care sânt acele cetăți grecești, care nu vreu să se lege cu tine.

– Cea de căpetenie, răspunse Idomeneu, e cetatea Tarentului, înainte de trei ani făcută de Falante, care adună o mulțime mare de tineri, născuți dintru acele muieri, care și-au fost uitat de bărbații săi până au ținut rășboiul Troiei. Când se înturnară aceștea, muierile nu gândiră fără să-i îmblânzească și să-și nevinovătească greșelele lor. Acea mulțime de tineri, născuți din împreunarea nelegiuită, neștiind pre părinții lor, trăiră fără îndreptată volnicie. Tăriia legilor conteni desfrânările lor, ci după aceea se puseră subt îndreptarea lui Falante, povățuitoriu îndrăsneț, fără de frică și ambițios (iubitoriu de stăpânire), care știu cu măiestriile sale a adămăni inimile. Trecu el la acest ținut cu acei tineri laconesi, și în Tarent înnoiră Lacedemonia cea veche. De altă parte, acel Filotete, mult vestit întru încungiuurarea Troiei, aducând săgețile lui Ercule, întemeie aici aproape cetatea Petiliei, mai de jos cu puterea, ci mai cu înțelepciune stăpănită decât Tarent. Pre urmă, puțin departe de aci, se rădică cetatea Metapont, carea înțeleptul Nestor o întemeie cu pilii săi.

– Cum, zise Mentor, Nestor se află în Esperia și nu-l putuși trage în partea ta? Nestor, zic, care așa de multe ori te văzu bătându-te asupra troianilor și cui tu erai pretin?

– Pierdui pretenia lui, răspunse Idomeneu, prin înșelăciunea acelor popoare care nu țin de la varvari fără numai numele. Aceștea-l știură face să crează cum că eu vreu să mă fac tiran Esperiei.

– Îl vom scoate dintru înșelăciune, zise Mentor. Telemah îl văzu la Pilos înainte de a lua noi acele drumuri grele spre a cerca pre Ulise. Nu-și va fi uitat încă de acel erou, nice de acea dragoste ce arată cătră fiiul său. Ci cap lucrului mai vartos este ca să răsipim prepusul care și l-au băgat în cap. Și fiindcă rășboiul acest se stărni pentru prepusurile tutulor vecinilor date, mânia rășboinică se va stinge dacă zisele prepusuri vor pieri. Iară mai zic o dată: lasă pre mine!

La cuvintele aceste, Idomeneu, îmbrățășând pre Mentor, se muie și nu putu să grăiască. La urmă, opintindu-se, slobozi aceste cuvinte:

– O, înțelepte bătrânule, ce ești trimis de la dumnezei ca să vindecii toate rătăcirile mele! Mărturisesc că tu singur mă poți aduce a cerca pace, deoarece eram mărginit au să pier, au să bat pre toți dușmanii miei, ci e cu înțelepciune ca, călcându-mi pre inimă, să mă supun la înțeleptele tale svaturi. Ferice de tine, Telemahe! Că nu poți niciodată greși ca mine, având pururea lângă tine o povață ca aceasta. Mentore, tu ești patronul (stăpânul), deoarece văz întru

ține înțelepciunea dumnezeilor. Nice însăși Minerva n-ar putea da mai folositoare svaturi. Du-te, făgăduiește, încheie, și tot ce am da! Idomeneu niciodată nu va contrazice la aceea ce vei judeca tu a fi bine ca să se facă.

Când întru acesta chip vorbea ei, se auzi de pripă un sunet mestecat de care și de cai rinchezători, de oameni, ce slobozea înfricoșate strigări, și de trimbițe, care cu rășboinicul lor sunet împlăa aeru.

Poporul strigă:

– Iacă dușmanii au făcut un încungiur mare, pentru ca să se abată de la pasurile cele păzite, iacătă-i că vin ca să sară asupra Salentului! Bătrânii și muierile se părea curmați de spaimă. O, vai! striga, căce părăsim iubita noastră patrie, mănosul Crit, pentru ca să ne însoțim cu un împărat nenorocit, preste atâtea mări, și ca să întemeiem o cetate, care amuși se va face cenușă ca și Troia.

Se vedea de pre zidurile cele de curând făcute în largul câmp, strălucind la rășbaterea soarelui, coifurile, corățele, și pavezele dușmane, cât se întuneca ochii. Vedea-se și sulile rădicate, care acoperea pământul ca un săceriș bogat, carele Cerere îl gătește în câmpurile Enei, în Sicilia, întru fierbințele de vară, ca să răsplătească ostenele lucrătorilor de pământ. După aceea, se vedea carele armate cu coase prea ascuțite și lesne se desclinea osebitele națioane, care împreună cureau la rășboiul acela.

Mentor, ca mai bine să-i vează, se sui într-un turn înalt. Idomeneu și Telemah aproape urmară după dânsul. Cum ajunse, văzu de o parte pre Filotete, și de alta pre Nestor cu Pisistrate, fiul său. Era cu lesnire a cunoaște pre Nestor din cinstitele sale căruntețe.

– Cum dară, strigă Mentor, crezuși, Idomenee, că Filotete și Nestor era mulțămii numai să nu-ți dea ajutoriu, și iacătă-i că prinseră asupra ta arme! Și, de nu mă înșel, celelalte miliții, care cu rânduiala așa bună pre încet pășesc, sânt trupele lacedemoniane comandate (povățuite) de Falante. Toți îți sânt în coantră și nu se află nici un vecin în isola aceasta, care să nu ți se fi făcut ție dușman.

Aceste zicând, Mentor cu pripa se coborî din turnul acel și se duse cătră o poartă a cetatei, dincătrău vinea dușmanii. Fece să i se deschiză, și Idomeneu, mirându-se de iscusința cu care lucra, nu cuteză nici măcar să-l întrebe ce cugetă să facă. Mentor diede semn cu mână ca nici unul să nu vină după dânsul. Se duse întru întimpinarea dușmanilor, carii se mirară văzând că un om singur să areată înaintea lor. De departe le arătă un ram de oliv spre semn de pace, și, când fu într-o depărtare cât să-l poată auzi, pofți ca să se adune toți principii lor. După ce fură aceștea adunați, așa le cuvântă:

– O, oameni cu inimă mare, de așa osebite națioane care înfloresc în Esperia cunoscut îmi este că nu pentru alta aveți venit aicea, fără pentru ca să apărați folosul cel de obște al libertatei. Laud răvna voastră. Îngăduiți-mă, dară, ca să vă arăt o mijlocire foarte ușoară, întocmită spre ținerea libertatei și spre dobândirea mării tuturor popoarelor voastre fără vărsarea sângelui omenesc. O Nestore, o înțeleptule Nestore, pre care te văz întru această luminată adunare, bine știi cât e de jelnic rășboiul și însuși acelora carii se apucă de el cu dreptate și subț apărarea ceriului. Rășboiul e cea mai mare certare cu care dumnezeii năcășesc pre muritori. Ceea ce grecii suferiră în vreme de zece ani, întru încungiurarea nefericitei Troia, pururea o veți pomeni. Ce împărăchieri nu fură întră principii? Ce îndărăptnicie a norocului? Ce pierzări între greci fece mână lui Etoe? Ce nenorociri nu acășună rășboiul, în toate cele mai puternice cetăți nefiind lungă vreme față împărății? Când se înturnară, unora li se sfărma corabiia în promontoriul Cafareei, și alții periră cu jelnică

moarte în însuș sinul muierilor lor. O dumnezeilor! Armarăți, dară, voi întru mânia voastră pre greci pentru un războiu așa mărit? O, popoare ale Esperiei, mă rog dumnezeilor ca să nu vă dea niciodată o biruință așa pierzătoare. Troia fu făcută cenușă, e adevărat. Ci mai bine vrea fi pentru greci ca să fie și astăzi în mărirea sa cea de demult și afămeiatul Paride să se desmierde cu Elena. Și tu, Filotete, după ce ai pățit în vreme așa lungă atâtea nenorociri și ai fost părăsit în isola Lemnos, nu te temi să nu te întimpine asemenea nenorociri într-un războiu ca acesta? Nu sânt neștiutoriu că laconitii se supărară nu puțin de turburările cele pricinuite din lunga neființă de față a principilor, a căpitanilor și a oștilor, carii se duseră asupra troianilor. O grecilor, carii aveți trecut în Esperia, au nu ați fost aduși aici de multe nenorociri, care fură urmările războiului Troiei?

După ce întru acesta chip au grăit, Mentor se duse către pili, și Nestor, cunoscându-l, pași după dânsul ca să-i dea binețe:

– O Mentore! îi zise, plăcerea cu care te văz e mare. Mulți ani curseră de când te văzui întâiu în Focide. Erai tinerel de cinsprezece ani și de atunci prevăzui că înțelepciunea ta va ajunge atâta, precum întru adevăr urmările o areată. Ci spune-mi, rogu-te, ce întâmplare te aduse pre aceste ținuturi? Care sânt, dară, mijlocirile care le aduci spre a pune capet războiului acestuia? Idomeneu cu sila ne aduse la aceea, ca să ne sculăm asupra lui. Noi nu vrem alta, fără pace. Fieștecare dintră noi avea lipsă mare de a o pofti, ci nu e modru de a afla siguranță cu dânsul. El călcă toate făgăduințele acele care le făcu, în cât e pentru toate popoarele cele și mai vecine. Pacea cu dânsul nu s-ar putea zice pace, fiindcă cu aceasta el nu s-ar întribuița, fără ca să desfacă legătura noastră, întru care singură e întemeiată sprijineala noastră. Și-au arătat altor popoare cugetul său cel de ambiție, că vrea să le aducă la stare de sclavie și nu ne lasă nici o mijlocire de a ne apăra libertatea noastră, fără surupând împărăția lui cea noao. Necredința lui ne îndemnă ca să-l facem să piară au noi să ajungem a-i fi lui sclavi. De afli vro mijlocire cu care să ne putem încrede lui și să ne încredințăm de o pace adevărată, toate popoarele cele aci adunate din bunăvoie vor părăsi armele și toți cu bucurie vom mărturisii că ne întreci cu înțelepciunea.

Mentor îi răspunse:

– Înțeleptule Nestor, știi că Ulise îmi dide în grija mea pre fiiul său Telemah. Deci el, dorind a ști ce s-au ales de tată-său, se duse la tine în Pilos, unde-l primiși cu toate acele semne de dragoste, care se pot aștepta de la un credincios prelin al tatălui său, ba încă tu îi încredințași pre fiiul tău, ca să-l petreacă. Luă, după aceea, lungi drumuri pre mare, văzu Sicilia, Eghiptu, isola Ciprului și a Critului. Vânturile sau, mai bine să zic, dumnezeii îl aruncară la ținutul acesta, când se înturna la patria sa. Tocma bine ajunsem, ca să vă cruțăm de groaza unui războiu crâncen. Nu Idomeneu se va face acum credinciu de tot, orice se va făgădui, ci eu și fiiul înțeleptului Ulise.

Până vorbea Mentor cu Nestor, în mijlocul trupelor celor confederate, Idomeneu și Telemah, cu toți critenii cei armați, privea la el de pre înălțimea murilor Salentului. Lua sama cum se vor primi cuvintele lui Mentor, dorind a asculta petrecerea acelor doi bătrâni cinstiți. Nestor totdeauna fu socotit cel mai pățit și mai cu curgere de graiu decât toți împărații Greciei. El fu acela care, în vremea încungiurării Troiei, cumpătă flăcărata mânia a lui Achile, mândria lui Agamemnon, sălbătăciia lui Aiace și opintita îndrăsnire a lui Diomedee. Dulcea lui încredințătoare vorbă curgea din buzele lui ca un riu de lapte și de miere, al său graiu singur se făcea a se auzi la toți eroii aceia, toți îndată tăcea, cum începea a vorbi, și nu era fără el, care să poată alina în câmp sălbătăcita neunire. Începea a avea răceala cea bătrânească, ci, cu toate aceste, cuvintele lui era încă pline de tărie și de dulceață. Spunea lucrurile cele de mai nainte,

pentru ca să învețe tinerimea cu pașinile sale, și, măcar că le spunea cu încetu, totuș aceasta o făcea cu har.

Acest bătrân mirat de toată Grecia se păru că-și pierdu toată curgerea graiului său și toată maiestatea sa, ivindu-se înaintea Mentor. A lui bătrânețe se părea mistuite și așternute la pământ pe lângă a lui Mentor, în care părea că anii i-au cinstit vârtutea și tăria firei. Cuvintele lui Mentor, măcar că era grele și simple, totuș era vioaie și cu putere, care în celalalt începea a scădea, că toate câte le zicea era scurte, mărginitoare și cu tărie. Niciodată nu adoia (poftoarea) cuvintele cele mai nainte zise, și cu mult mai puțin grăia de acele ce nu era de treabă, ce era lipsă a se mărgini. Când se vedea îndătorat de nou a adoia ceva lucru, ca mai tare să-l apase și să-l aducă la încredințare, se întribuița cu alte cuvinte și asămănări sămțite. Ba avea în sine un nu știu ce plăcut și voios, când se apleca după lipsa altora și le arăta lor ceva adevăr. Acești doi bătrâni făcură o priveliște foarte plăcută la atâtea popoare adunate. Când toți aleații, dușmani ai Salentului, se îmboțea unii preste alții, ca să-i vează mai de aproape și să poată auzi înțeleptele lor vorbe, Idomeneu și toți ai săi se nevoia cu a lor lacomă și pripită privire să afle oare ce s-ar putea culege din shimele lor și din fața lor.

Capet tomului 1

„Singur de Dumnezeu tu să te lipești.” – POEZIE

Dacă singur iaste Domnul Dumnezeu⁽¹⁾
Credincios și statornic prietin al tău,
Fie măcar care om prietin ție,
Ba și patron cât de mare să fie,
Singur de Dumnezeu tu să te lipești
Asupra voiei Lui nemic să voiești.
Niciodată să scărbești pre Dumnezeu
Pentru să faci voia prietinului tău.
Cinstește prietini, iubește și patroni,
Tată, mamă, muiere, fii și surori,
Ci cătră aceștea să fii cu duhul tău
Totdeuna după Domnul Dumnezău.

**„Ia-ți sama, să nu dai de nevoie mai grăind de aceaste!” –
CORESPONDENȚĂ**

1. [Către episcopul Ioan Bob]

a) Reghinul Unguresc, 8 ianuarie 1788

*Ilustrisime și reverendisime domnule episcop! * ⁽¹⁾*

Domnule mie preabinevoitor stăpân!

Că Ilustritatea Voastră binevoiește a mă îndemna părintește să restitui în mod prevăzător ceea ce am estorcat cu ocazia restricției și să fac aceasta rușinându-mă, vă aduc cele mai umilite mulțumiri. Însă, cu toate acestea, eu nu știu defel în ce constă ceea ce am estorcat, căci, dacă este vorba de diurnă, care a fost amăsurată puterilor preoților, aceasta însemnând că de la cei mai mulți n-am luat nimic, de la alții – 15 cruceri, de la alții – 20 de cruceri, de la câțiva – 30 de cruceri, dar de la nimeni peste un florin, cum era drept să capăt în eparhiile altora (căci într-a mea n-am luat de fapt nici un crucer), necăpătând, atunci chiar nici un protopop nu va rămâne necompromis, căci înainte de această restricție, la conscripții asemănătoare etc., etc., pentru mai puțină trudă și făcută la fiecare acasă, înșiși pârătorii mei, dar și alții, obișnuiau să încaseze de la poporeni din districtele lor diurnă pentru muncă și oboseală, și, dacă va fi nevoie, voi dovedi din plin în fața Înalțului Guberniu Regesc ce, cât și de la cine, ca și nevinovăția faptelor mele. Căci onoratului oficiu i-am răspuns pe scurt la delațiunea reverendisimului domn Daniil, și onoratul oficiu a fost mulțumit.

Ilustrisime domnule! Vina nu este că am pretins și am luat diurnă, ci vina mea este că l-am muștrat pe calea Evangheliei pe reverendisimul domn Daniil, bătrânul protopop de Cătina și întâiul decan al cinului, care trebuia să fie cu bună pildă în fruntea tuturor, nu numai a mirenilor și preoților, ci chiar a protopopilor, dacă nu pentru decanatul cu care este distins și prin care deține o demnitate unică în acest foarte întins venerabil cler și colegiu apostolic al nostru, măcar pentru bătrânețea și vârsta sa tremurătoare, și să respecte, măcar la vârsta supremă și foarte aproape de mormânt, castitatea pe care în tinerețe, investit cu sacerdoțiul lui Hristos, a pângărit-o cu ură mai mult decât vatiniană, să nu corupă și să nu violeze femei cinstite și preotese [?], să nu mai continue a umbla la casa Tudorei din Craifalău, fiica lui spirituală, cu profanarea sacerdoțiului, spre scandalul celor răutăcioși și spre necinstea clerului și autorității bisericești, și, totodată, l-am atenționat ca pe fiica sa spirituală, pe care o ține închisă ca pe o târfă în prisacă sau, mai bine zis, bordelul său de la Cătina și abuzează de ea în tot momentul în mod incestuos, să o dea afară, să o izgonească, să o îndepărteze, amenințându-l că altminteri îl voi reclama la forurile superioare; aceasta, zic, este vina, crima, nelegiuirea și sacrilegiul meu, la amintirea căreia se burzuluiește atât de tare, căci în urmă cu câteva săptămâni i-am scris câteva epistole aspre, ca să se lepede de acel nefast și foarte rău obicei inveterat al său și să nu ne acopere de rușine pe noi toți, și clerul nostru dimpreună cu religia, încât, din cauza acestei situații, nici unul dintre noi nu se mai bucură azi de încredere în ținutul acesta. Iar cât privește distrugerea mea, fie că ar surveni la tinerețe, fie la bătrânețe, mă preocupă tot atât de puțin cât mă îngrijorează, doar conștiința mea să nu mă acuze și să-l am pe Dumnezeu de partea mea. Aș prefera totuși ca soarta să mă încerce în tinerețe. În fine, nici un înțelept nu se frământă cu ce vorbesc supușii despre noi sau cu ce laude ne înalță la ceruri. Și

totuși, dacă dorința deșartă a slugilor noastre, neghioaba veleitate, lăcomia nesătulă și flecăreala rudeniilor și vecinilor și-ar produce efectul, cu toții am deveni niște prinți.

Într-aceea, recomandându-mă stăruitor pe mai departe grijii și dragostei părintești, bunăvoinței și protecției, rămân cu cea mai adâncă venerațiune al Ilustrității Voastre preacredincios discipol,

Petru Maior, m.p.
protopop al Gurghiului

<Adresa:> Ilustrisimului și reverendisimului domn Ioan Bob, episcop greco-catolic al Făgărașului în Marele Principat al Transilvaniei și părțile lui reanexate, domnului mie stăpân preabinevoitor. *La Blaj*.

b) Reghinul Unguresc, 18 februarie 1788

*Ilustrisime și reverendisime domnule episcop! * ⁽²⁾*
Domnule mie preabinevoitor stăpân!

Spre împlinirea binevoitoarei însărcinări a Ilustrității Voastre, trimisă mie în 26 ianuarie a.c., în urmarea ordonanței regio-guberniale, cu acea poruncă însemnată, ca să conscriu sufletele romano-catolice, reformate, luterane, neunite și unitariene, cu bisericile lor, în fiecare sat din districtul meu protopopesc, fără întârziere m-am apucat de acest lucru. Dar, după ce am străbătut câteva sate și am conscribuit sufletele sus-numitelor religii, am fost chemat din mijlocul lucrului la onoratul oficiu de către ilustrisimul domn conte Ladislau Bethlen, vicecomite ordinat al onoratului comitat Turda, prin intermediul respectabilului domn jude nobiliar ordinat al cercului Turda de Sus, unde, după ce m-am înfățișat cu respectul cuvenit, de față cu numeroși funcționari ai oficiului și cu mulți alții, chiar și țărani, am fost dojenit cu asprime de sus-numitul domn vicecomite ordinat, fiindcă, mânat de însărcinarea Ilustrității Voastre, îndrăznisem să mă apuc de sus-amintita conscripție. De aici am fost constrâns, însoțindu-mă un gardian prin mijlocul pieții ca pe un răufăcător și ca și când aș fi uneltit ceva împotriva statului, să depun la onoratul oficiu atât însărcinarea Ilustrității Voastre și instrucțiunea, cât și fragmentele conscripției făcute, reținându-le acolo, apoi sus-numitul domn vicecomite ordinat a început să-mi facă reproșuri și mi-a interzis cu severitate și cu amenințare să nu cutez niciodată pe viitor să mă supun unor însărcinări asemănătoare ale Ilustrității Voastre. Din care întâmplare de acum s-a răspândit vestea că prin sus-amintita conscripție n-am urmărit nimic altceva decât să reînviez acea revoltă a lui Horea, primejdioasă pentru patrie, și de aceea își aruncă privirile spre mine ca spre o căpetenie de tâlhari, încât nu pot să ies în public niciodată fără să roșesc. De aceea, mă rog cu mare umilință de Ilustritatea Voastră să binevoiască a aduce acest caz la cunoștința Înalțului Guberniu Regesc, de unde să-mi obțină posibilitatea de a continua atât recensământul de acum, cât și împlinirea viitoarelor însărcinări ale Ilustrității Voastre, și, totodată, restituirea instrucțiunii și a fragmentelor conscripției.

Într-aceea, plin de neliniște, rămân cu cea mai adâncă venerațiune al Ilustrității Voastre preasupus discipol,

Petru Maior,
protopop al Gurghiului

Măria Ta!^(2a) A fi nesocotit a fost într-adevăr lucrul cel mai rău întotdeauna, dar, pe de altă parte, un suflet prea potolit și supus ar fi cu bună dreptate de admirat, dacă am trăi

între niște oameni iubitori și plini de dragoste pentru egalitate și dreptate, însă acum acea frumoasă virtute se schimbă în primejdie. Desigur, se intenționează *ca, cu vreme, și la un comisarăș, care-i mai becisnic, să te facă obiială și să te silești a-l deprecălui Măriia Ta*^(2b). Și, dacă aceasta se întâmplă pe verde, ce se întâmplă pe uscat? Firește că, dacă a căzut cedrul, țipă stejarul. Așadar, trebuie să stăm cu inima prevăzătoare și să avem mare grijă de cler, căci, cine ne-a dat episcopatul, ne va da până la urmă chiar și satisfacție. Oamenii necugetați nu se împlânzesc cu virtutea umilinței și cu supunere, ci încă se înfumurează și se năzuiesc să ne aducă în cel mai mare pericol. Fac cele mai mari eforturi să calomnieze clerul și națiunea noastră în fața Ilustrisimei Majestăți, ca să nu putem obține nimic din ceea ce se aude, și să pierdem chiar și ceea ce avem. Poate că și acea conscripție ne-a fost încredințată cu dibăcie fără știrea oficiilor comitatelor, fără îndoială, ca apoi să ponegrească măsurile principatului, să născopească și să fantazeze. Așadar, trebuie să se arate în ce mod este clerul prigonit, ca nu cumva, urechile împăratului fiind astupate de ideile dușmanilor, noi să pierim pe tăcute. Cazuri există suficiente, care trebuie adunate prin protopopi și supuse Majestății prin Ilustritatea Voastră. Dacă am fi atacați doar în privința religiei, poate că biserica ar trebui încredințată capului ei, lui Hristos, și noi am fi eliberați de datorii personale, însă suntem atacați ca români; așadar, trebuie să recurgem la instanța următoare, adică la Majestate, căci *cum Jove, manum move!*^(2c)

c) Reghinul Unguresc, 4 august 1804⁽³⁾

M<aghia> Reghin, 4^a avgust 1804

*Exțelenția Ta prealuminate d<oa>mne arhiepiscopo,
D<oa>mne mie milostiv patron!*

La milostiva mustrare din 13 iunie a.c. supt N^{ru} 385, prin carea, cu iscălitura Exțelenției Tale, toată încurcarea cauzei ceii de căsătorie a lui Todea Irimie din Tealec cu Haba Maria, și acea grea a lor asupra Pravilei și asupra rânduialei Exțelenției Tale ceii arhieriești, cu cununii cea îndoită fărădelege și cu îndelungata, fărădelege lăcuind laolaltă, neascultare, părințește mie mi să împruță și spre îndestulată dovedire aceii cumplite a mele nelegiuiri aceea în mijloc se aduce, că eu, în 21 ianuarie a.c., mai sus-scrișilor am dat țidulă ca să se cunune pe leage, fără de a le da a se ceti rezoluția Exțelenției Tale și fără de a țitului acea rezoluție în țidulă-mi, de unde mi se și face înștiințare ca, orice dispenzație dai Exțelenția Ta, să nu dau țidulă după aceea, ci în orighinal să o dau a se ceti, pentru adevărul lucrului și pricinii Exțelenției Tale cunoscute, cu fiiască umilință răspund.

De ar fi de adevăr răzimată mai sus arătata nelegiuire mie împruțată, adevărat, foarte cu dreptate, mie s-ar împruța. Că, de vreme ce fieștecarele preot iaste pus să fie lumină și sare oilor lui Hristos celor cuvântătoare, cu cât mai vârtos protopopul, carele iaste ochiul cel drept al arhierelui. De unde, de se va face lumina întunearec și sarea să va împruți, pricinuind ori în ce chip a nu să supune mireanii pravilei și canoniceștilor rânduiei ale arhierelui, cine poate măsura împruțarea unei nelegiuiri ca aceasta? Însă eu, necum să fi pricinuit încurcarea și neascultarea mie împruțată, ci încă tare cred că nici un lat de unghie n-am lăsat din sârguința ce se cădea mie întru acest lucru a nu plini. Că cerând mai

sus-numiții, după obiceiul cel cu publicația normei prin rescriptul împărațesc din 23 septembrie 1784 și în clirul nostru băgată, țidulă de cununie, în 21 ianuarie a.c. le-am dat acea țidulă, ca să se cunune pe leage, a parohului locului fiind cercetarea împiedecărilor. Oblicind după aceea parohul locului a mijloci împiedecare de a să cununa zișii teleceani, mi-au descoperit împiedecarea. De unde, urmând de la mine opreliște ca să nu se cunune și îndreptându-i cătră Exțelenția Ta pentru blagoslovenie, ei, cu părănirea Curții, carea și după aceea cu nevointă i-au apărat, precum din scrisoarea dregătoriului din Ghernesig, carea în 12 februarie a.c. o am trimis la Exțelenția Ta, pe larg s-au putut vedea, s-au dus preste hotar și prin popă strein s-au cununat. Care fărădelegea înțelegând eu, îndată i-am oprit a lăcui laolaltă și i-am sorocit la săbor, iară ei, în loc de a plini aceasta, mi-au trimis acea mare apărare a deregătoriului mai sus pomenită.

Întru care încunjurare n-am avut ce face alta, fără în 12 februarie a.c. am făcut relație Exțelenției Tale, închizând împreună și scrisoarea dregătoriului cea apărătoare. Exțelenția Ta ai scris pentru aceea la Măriia Sa domnul fișpan, și nemica isprăvindu-se, în 11 maiu a.c., am adăogat a înștiința pentru aceea pe domnul notarăș Dimitrie Caian, de unde mi-au venit răspuns că Exțelenția Ta și a doao oară ai scris la mai sus lăudatul fișpan pentru lucrul acela, și de nu se va isprăvi și acum lucrul, de iznov să fac relație la Exțelenția Ta, carea o am și făcut în 24 iunie a.c. După carea mi-au venit de la Exțelenția Ta, în 28 iunie, supt numărul 359, acest milostiv răspuns: „Dacă nu s-o isprăvit până acum, înaintea lui Dumnezeu, nici noi, nici voi vinovați n-om fi”. Eu, neputându-mă odihni în cunoștina mea ca acei rău cununați creștini să viețuiască în căsătorie fărădelege până la moarte, am îndrăznit a te mai îngreoa pe Exțelenția Ta cu scrisoarea mea cea din 18/6 iulie a.c. și a da umilită rugare, ca să te milostivești cu dispenzație a-i slobozi să-și înnoiască împrumutata voință înaintea parohului locului și a doi sau trei oameni mărturii. La această rugare din 6 iulie a.c., Exțelenția Ta te-ai milostivit a da poftita dispenzație în 13 iunie a.c., supt 385.

După aceste toate, cu cea mai adâncă fiiască umilință mă rog și mă cuceresc să te milostivești Exțelenția Ta a judeca ce vină am eu sau ce am putut face eu și nu am făcut în lucrul acesta, ba să te milostivești a privi adunatia, adecă neputerea și protivirea ce iaste în muștrarea cea asupra mea slobozită. Zice că de la mine au urmat toată încurcarea aceștii întâmplări și neascultarea acestora, pentru că în țidula mea din 21 ianuarie n-am țitaluit răzoluția Exțelenției Tale și nu o am dat a se ceti, și mi se îpută că dispenzația Exțelenției Tale nu o am dat a se ceti în orighinal. Dară, mă rog, care rezoluție sau dispenzație? Au doară cea din 28 iunie sau ceastă din 13 iunie, că altă scrisoare, numească-se ori rezoluție, ori dispenzație, în lucrul acesta nu mi-au venit de la Exțelenția Ta. Dară nici n-au putut să vie, că vârful începutului acestui lucru au fost țidula mea cea din 21 ianuarie a.c. De aciia au urmat relația mea din 12 februarie cătră Exțelenția Ta, din carea întâiu și întâiu ai cunoscut Exțelenția Ta întâmplarea, după aceea, cărțile Exțelenției Tale cătră Măriia Sa domnul fișpan, apoi, răspunsul Exțelenției Tale, cel din 28 iunie, cătră mine, și, mai pre urmă, la rugarea mea, cea din 6 iulie, din 13 iulie dispenzația, împreună cu îputarea cea grea mie făcută.

Milostivește-te, Exțelenția Ta, părăntește a socoti: oare poate-se mai mare protivire și contradicție îpleti, de cum încurcă conștipista aceștii muștrări asupra mea tunate? De la mine, zice, au urmat toată încurcarea aceștii întâmplări și neascultarea acestora, pentru că eu în țidula mea cea din 21 ianuarie n-am țitaluit sau răspunsul Exțelenției Tale cel din 28 iunie, sau dispenzația cea din 13 iunie, la rugarea mea cea din 6 iulie dată. Cu adevărat,

mai mare protivire iaste întru această a conțipistei dovadă, decât în cea: *Baculus in angulo, ergo pluit*^(3a). Pentru că, măcar că nici o legatură nu iaste întră starea bățului în unghiu și întră ploaie, totuși se poate întâmpla ca, stând bățul în unghiu, să ploaie. Iară să se țităluiască în 21 ianuarie rezoluția carea, după aceea, în iunie, s-au făcut, nu iaste în lume făptură așa înțeleaptă și așa puternică, carea să poată face, cu atâta mai vârtos, că Domnul Hristos zice la Faptele Apostolilor, cap 12: „Nu iaste voao a ști anii sau vremile, care Tatăl le-au pus întru a Sa puteare”. Singură cântălăriia Exțelenției Tale au aflat a răspunde în 13 iunie la cartea, după aceea, în 6 iulie acestuiași an, dată, de care fealiu de mazăcie nu numai acum s-au încumătat cântălăriia Exțelenției Tale a face, că și adăunăzi, într-o scrisoare lătinească, carea trebuia să o arăt la slăvitul ofițiolat, mi-au venit cu numele Exțelenției Tale, datum din 9 mai, și acoloș mi se arăta că trimisa mie poruncă au sosit la Exțelenția Ta pe poștă, în 7 iunie acestuiași an, de la Crăiescul Gubernium.

Și după niște contradicții ca aceaste, încă îndrăznește conțipista ca o tudumană a-mi scrie: să știu că orice mi se scrie de la scaonul arhieresc, toate Exțelenția Ta însuși le lucră, au cercetate le iscălești, sau, din rânduiala Exțelenției Tale, *quoad omnia* ^(3b) să expedăluiesc, precum și această muștrare, iară nu după conțipiște. Cine poate suferi o îndrăznire ca aceasta a conțipistei, carele niște contradicții și mazăcii nesocotite ca aceale, precum sânt ceale mai sus arătate, fără sfială cutează a le lipi cătră înțelepciunea Exțelenției <Tale> și a-ți face de necinste bătrânețele Exțelenției Tale ceale cu titlă așa înaltă, acum de prea-nălțatul împărat, cu mare bucurie, laudă și fala noastră tuturoră, împodobite? Cu adevărat, unii conțipiști ca aceștea nu să cade a să răbda lângă Exțelenția Ta. Că unii ca aceștea, precum iaste obiceiul unor curteani, învățându-ți tot năravul și toată plecarea Exțelenției Tale, lesne vor vâna prilejul și te vor înșela a iscăli conțepiturile lor, de carea în deșert apoi vei bănu. Ci să te milostivești, Exțelenția Ta, a ținea bărbați aleși, carii să aibă logică la cap. De nu se află în cler, încă de airea să capeți pe plată bună, că Ț-au dat Dumnezeu puteare de ai vreamă a nu cruța simbria la niște conțipisti înțelepți, carii să ajute bătrânețele Exțelenției Tale, iară nu să le mai îngreioaze: rândul bun, cinstea Exțelenției Tale și binele de obște poștează această. Că, de vor merge lucrurile la scaonul arhieresc tot așa ca acum, mă tem să nu se dea pricină de îndoială, nu numai că nu sânt cercetate de Exțelenția Ta lucrurile ce se scriu de la scaon, ci cum că nici iscălitura numelui Exțelenției Tale nu iaste scrisă de Exțelenția Ta.

Iară în cătu-i pentru mine, arătând eu îndestul nevinovăția mea, cu cea mai umilită plecăciune mă rog Exțelenției Tale, de vreme ce *Impossibilia nulla obligatio*,^(3c) să te milostivești a nu mă socoti pricinuioriu încurcării și neascultării teleceanilor, pentru căci n-am țităluit sau n-am dat a se ceti rezoluția Exțelenției Tale, carea, după țidula mea cea din 21 ianuarie s-au născut pe lume, și pe conțipista muștrării ceii din 13 iunie a.c. părințează să-l dojenești mai cu sârguință a privi la cinstea Exțelenției Tale întru conțepiturile sale, și cântălăriia să se îndreptează amintrea, că ies de acolo scrisori așa cu mari și dease greșeale scrise cu numele Exțelenției Tale, cât iaste rușine a le arăta unde ar trăbui să se arate.

Cu adâncă evlavie, rămânând a Exțelenției Tale preaumilită slugă,

protopop *Petru Maior* m.p.,
al Gurg<hiului>

2. [Către Congregația de Propaganda Fide] * (4)

Reghinul Unguresc în Transilvania
1 octombrie 1793

Sacră Congregație!

În virtutea unicei mele obligațiuni cu care m-am legat pe când eram student la *De Propaganda Fide*, țin să informez Sacra Congregație că în acest an, date fiind împrejurările, între altele, am funcționat ca profesor la Blaj și am predat știința teologică la clericii întorși de la Lemberg, după care m-am întors iarăși la parohia mea și în protopopiatul meu. Nu fără lacrimi răspund Sacrei Congregații și aceea că ceea ce am adus la cunoștința Sacrei Congregații în anii trecuți, în legătură cu domnul Ioan Bob, episcop al Făgărașului cu reședința la Blaj, se află și acum în aceeași stare de plâns. Aud că Ilustritatea Sa a raportat Sacrei Congregații despre nu știu ce vizitație canonică pe care ar fi făcut-o în acea parte a principatului numită Silvania, însă este o minciună că aceea a fost o vizitație canonică, deoarece a fost doar o alergătură; își născocea singur spaime ca nu cumva turcii să năvălească în Blaj și să-l jefuiască de bani, ceea ce, pe lângă alte dovezi, el însuși a arătat din plin, cutreierând într-o singură zi 6-7 sate, care firește că este ritualul celui care fuge, nu al celui care evanghelizează. Fără îndoială că prin acest fel de a vizita se preocupă de aceea ca, dacă s-ar ivi primejdie din partea turcilor, s-o poată lua la fugă ușor și pe nesimțite spre Ungaria, fiindcă, altminteri, dacă printr-o fugă pripit ar fi provocat panică inoportună în popor, ar fi fost prins de către imperiali. Nu mă îndoiesc că domnul episcop s-a apărat de toate punctele plângerii cu multele sale ocupații, dar chiar dacă s-a apărat cu aceste ocupații, ele nu sunt nicidecum pastorale, ci de acelea pe care ar fi putut și ar fi trebuit să le îndeplinească prin alții. Episcopul schismatic a întreprins vizitație canonică chiar în acest an. Dumnezeu! veșnic, câtă cinstire i-au adus chiar și oamenii noștri în aceste zile, când crește ruina totală a Sfintei Uniri! Iar domnul episcopul nostru se ocupă acasă de economia câmpului, și, pe când chiar și laicii se duc la biserică să se roage, Ilustritatea Sa își vizitează hambarele, și aproape niciodată nu se duce la biserică, în afară de duminici și sărbătorile legale, și chiar și atunci rar poate fi văzut, căci sau se îngrijește să i se slujească liturgia acasă, sau ascultă slujba în sanctuarul de sus, unde nu poate fi văzut. Atunci când nu-și poate vizita clericii din cauza sănătății, Venerabilitatea Sa pune să fie chemați aceștia la curtea episcopală, ca să se poată bucura la vederea lor. Ce scandal, să nu predice nici o dată pe an Cuvântul Domnului în catedrală! Așa este, domnul episcop nu se îngrijește să se facă acest lucru nici prin sine nici prin alții, doar de sărbătoarea Paștilor părintele ieromonah Samuil Klein se urcă în amvon, dar și acest lucru cu greu îl tolerează domnul episcop. De aici apoi, există în tineretul școlar care frecventează biserica catedrală o asemenea decădere, din lipsa predicării Cuvântului lui Dumnezeu, pe care Blajul nu și-ar fi putut-o închipui vreodată. Dacă vreunii sunt prinși în greșală, domnul episcop se mulțumește sau, mai bine zis, stăruie nu ca aceștia să fie îndreptați și redați unor moravuri mai bune, ci să fie imediat exmatriculați din școală, ca să ajungă și mai răi. Dar la ce altceva se poate aștepta de la clerici, care, în afara exercițiilor de două zile, în tot cursul anului nu ascultă Cuvântul Domnului nici în seminarium, nici în biserică? Din acest exemplu rău rezultă că preoții din principat se îngrijesc prea puțin de predicarea Cuvântului lui Dumnezeu. Scandalul sporește prin obiceiul pe care-l ține domnul episcop la masă, unde nimănui nu-i este îngăduit să vorbească despre cele spirituale, ci numai despre treburi gospodărești, obicei pe care îl păstrează, de altminteri, întotdeauna și în discuțiile cu cei ai casei, și nu-i stimează, și nu-i

suportă, firește, niciodată decât pe cei ce se arată stăpâniți de afaceri și de câștig. Mai are domnul episcop un obicei nefast, că vorbește de rău pe toată lumea și discreditează cu plăcere reputația și onoarea altora, ba, mai mult, este persistent întru aceasta, încât seamănă zăzanie și produce discordie între subordonații săi. Evident că în casa lui cei mai îndrăgiți sunt intriganții Machiavelli și Mazzarin, și ține mai presus principiile acestora decât pe ale lui Hristos. Cu greu găsești vreunul printre ei, care să poată susține că obișnuiește să citească Breviarul. Cel mai recent scandal: pe când ilustrisimul nostru domn episcop era preot în Târgu-Mureș, dintr-o neglijență, a ars biserica parohială de acolo, și cum, puțin după aceea, domnul episcopul nostru s-a avântat spre demnitatea episcopală, a promis parohianilor săi că o va reclădi pe cheltuială proprie, ceea ce era foarte firesc, dar, odată dobândită demnitatea, n-a mai făcut nimic. Ba mai mult, lipsind doar 100 de florini din suma pe care acești parohiani au obținut-o până la urmă de la împăratul pentru ridicarea bisericii, i-au cerut pe aceștia în zadar de la domnul episcop, ba i-a mai și izgonit, ocărându-i cu furie, prin care piedică neînsemnată s-a întâmplat că, începând războiul cu turcii, împăratul a retras suma amintită, încât astăzi cele sfinte sunt slujite acolo într-o colibă mizerabilă făcută din bârne necioplite, care nu ar mulțumi pe deplin nici pe paznicii vitelor Venerabilității Sale. Puținii schismatici care sunt în acel oraș au cumpărat un loc în vecinătatea terenului bisericii noastre și și-au ridicat în grabă biserică. Acum asudă bărbații catolici ca să liniștească scandalul, dar leacul vine prea târziu. Iar parohianii de altădată ai ilustrisimului domn episcop, din cauza avariției, neglijenței și disprețului acestuia, sunt predispuși a se desprinde cu toții de Sfânta Unire, ceea ce, dacă se va întâmpla, cu greu se va evita același pericol în toate parohiile din jur. Și este, într-adevăr, foarte ușor să se scandalizeze ai noștri când îl văd pe domnul episcop sprijinind mai mult sectele dușmane decât pe credincioșii săi, despre care lucru este dovadă luminoasă faptul că a împrumutat unitarienilor din Turda 1 000 de florini ca să-și poată ridica biserica ce fusese mai înainte lăsată în părăsire, ceea ce n-a oferit credincioșilor săi niciodată. Biserica cea din curtea episcopoească este aproape o ruină, încât își fac păsările cuiburi în ea, și ceteții abia se pot auzi de gălăgia păsărilor, iar când domnul episcop face slujba acolo trebuie apărat cu biciul împotriva păsărilor. La catedrală sunt câteva ferestre sparte, a căror reparare ar fi cerut foarte puțină cheltuială, și totuși intră și aici păsările și se împerechează pe frontispiciul altarului, în fața tinerimii școlare. Ornatele cele din biserica de la curte, cât și cele din catedrală sunt, în cea mai mare parte, atât de zdrențuite, încât nu le-ar îmbrăca nici un porcar. Domnul episcop le vede toate acestea, însă nu ia nici o măsură. Credincioșii sunt grozav de scandalizați și pentru aceea, că domnul episcop, întâmplându-se uneori să fie chemat, fie și cu rugăminți repetate și arzătoare, de către cei ce se află aproape de clipa morții și sunt conștienți că trebuie să se împărtășească foarte grabnic de mângâierile sufletești, refuză cu toate acestea să se ducă, cum s-a întâmplat în acest an, pe când mă aflam în Blaj, cu bătrâna văduvă Radulian și, înainte de aceea, cu preotul Dan. Chiar în acest an a hirotonit pe mulți dintre popii ignoranți, pe care domnul episcop s-a îngrijit să-i pregătească prin notarul său, reverendul Demetriu Căian, om de o zgârcenie nemăsurată și mânat numai de câștig, astfel încât nici unul dintre aceștia nu știe nimic de obligația citirii Breviarului, și firește că în timpul când acești nou-hirotoniți slujeau liturgia aici, nu i-am văzut pe nici unul citind Ceaslovul și nici nu aveau Breviarul. Dar cu totul intolerabil este faptul că domnul episcop, până în clipa hirotonirii, n-a vrut să-i învete nimic pe candidați despre viitoarea lor hirotonire, încât unii au căpătat sfânta hirotonie fără ca cel puțin să se fi curățit prin taina mărturisirii. Cât privește retipărirea Bibliei în limba noastră românească, acesta este un lucru ce nu suferă nici o amânare. Ea a fost tipărită în secolul trecut în Țara Românească, tradusă după Septuaginta din grecește în românește, de care versiune ne-am folosit toți românii.

Părintele Samuil Klein, ieromonah din Blaj, a elaborat o versiune nouă, dar, chiar dacă părintele Samuil s-a străduit cu iscusită grijă la ea, totuși o asemenea lucrare necesită o verificare atentă și îndelungată. Și iată că domnul episcop, așa cum obișnuiește să procedeze în toate în chip despotice, și neavând altă țință decât câștigul vremelnic, cu mare greutate și-a luat lângă sine pentru verificarea acestei mari și delicate lucrări pe numitul reverend Dimitrie Căian, pe reverendul părinte Gherman Peterlaki, ieromonah și prefect al tipografiei, prea vestit pentru zgârcenie în acest principat, în fine, pe reverendul Vasile Filipan, proaspăt hirotonit. Sacrei Congregații i se va părea un lucru de mirare, însă este foarte adevărat – și toți dintre ai noștri cu oarecare judecată vor mărturisi – că nici domnul episcop și nici unul dintre aceștia nu știu limba română: eu însumi i-am pus la încercare și nu știu nici câte timpuri îngăduie limba română în conjugarea verbelor, și, prin urmare, nu înțeleg nici primele elemente ale gramaticii. Mai apoi, sunt cu totul necunosători ai limbii grecești, a cărei stăpânire este foarte necesară la această lucrare, în afară de reverendul Vasile Filipan, care are ceva cunoștințe din această limbă, dar nicidecum suficiente, și, în plus, este foarte tânăr, fiindcă a ieșit din școală abia de un an, și prea ușor se supune fără opoziție prejudecăților domnului episcop și sfaturilor altora. Ceva mai mult, părintele Gherman a absolvit numai clasele de umanioare, de altceva nu s-a atins niciodată, și chiar domnul episcop și reverendul Dimitrie Căian, din teologie și hermeneutică, știu foarte puțin sau aproape nimic. Cu asemenea puteri începută verificarea, versiunii părintelui Samuil Klein i-au fost adăugate și suprimate pasaje nu după știință, ci după bunul-plac și după imaginație, de unde nu putea să iasă decât curat haos, și, încă nefiind gata verificarea, s-a început deja tipărirea. De aici va urma că după ce schismaticii din Țara Românească, Moldova și alte provincii vor citi această Biblie retipărită și vor vedea multele ei greșeli absurde, vor scoate recenzii și vor lăți vorba că Sfânta Scriptură a fost falsificată de către uniți, și atunci este sigur că nici cu bățul nu-i vom putea opri pe credincioșii noștri să recadă în schismă, ca să nu mai vorbesc dacă vom mai putea spera în creșterea unirii. Prin urmare, trebuie oprit cât mai repede acest fel de retipărire și trebuie poruncit sever ca celor difuzate în Ungaria de către domnul episcop unit să li se asigure o nouă verificare de către bărbați pricepuți. De aceea, rog cu cea mai mare devoțiune Sacra Congregație să ia în analiză ierarhică această încunoștințare și să poarte de grijă acestei biserici ajunse în stare de mizerie, căci eu nu voi mai îndrăzni să scriu, ca nu cumva să fiu stigmatizat de Sacra Congregație ca om nesupus sau să fie descoperit numele meu de domnul episcop și să mă persecute la maximum. Domnul episcop va încerca prin diverse manevre să iasă din încurcătură, căci și anul trecut, cu ocazia depunerii omagiului către principele Francisc, împăratul romanilor, i-a ademenit pe mulți din cler să semneze și să-și pună sigiliile lor în alb, nu știu în ce scop, și, în plus, totul este aici supus banilor, în care se reazemă speranța domnului episcop. Cel mai nimerit ar fi ca în sinodul dicezan – care ce bine ar fi să se țină în fiecare an! – să se ia lucrul în cercetare prin bărbați înțelepți și zeloși, care nu au prea multe legături cu transilvănenii noștri, cum este, printre alții, de exemplu, domnul episcop Ignatie Darabant de la Oradea Mare, din Ungaria. Iar dacă Sacra Congregație va binevoi a cere ca această încunoștințare să fie semnată pe față și de către mai mulți din cler, voi face și aceasta cu toată supunerea. Cu o singură condiție, ca retipărirea bibliilor în nici un chip să nu fie amânată, căci altminteri: „*Dum Roma deliberat, Saguntum perit*”^(4a).

După care, recomandându-mă bunăvoinței și binefacerilor și sărutând sacra purpură a Eminențelor Voastre, rămân cu cea mai adâncă venerațiune al Sacrei Congregații predevotat discipol,

Petru Maior m.p.,
protopop al Gurghiului

3. [Către Consistoriul Greco-Catolic din Blaj]⁽⁵⁾

Reghin, 27 8^{br} <1>798

Preacinstit Conzistorium!

După ce întru plinirea comișiei preacinstitului Conzistorium din 21 a lunei acestia, cu acea poruncă dată mie ca pe Boar Todora din Cajva, de nu va fi cu puțință amintrelea, prin tisturile din afară să o dau îndărăpt la bărbatul său Oltean Onu din Gurghiu, am dojenit pe zisa Todoră ca să meargă îndărăpt la bărbatul său, și nicum n-au voit, ba nice bărbatul ei niciodată n-au voit altă ceaea cu trapădul său, fără ca să poată păși la o altă căsătorie, mai nainte de a mesteca pe tisturile din afară întru aceasta, mai vârtos fiindcă mai sus lăudata comișia prec<institului> Conzistorium cu aceste cuvinte era încheiată: „Iară cum iaste aceaea, că prin *deliberatum* să împreună, el zice că s-au despărțit *a Thoro*,^(5a) Conzistorium nu veade”, preț lucrului a fi am socotit ca mai pe larg să înștiințez preac<institul> Conzistorium despre cauza aceasta. Iescându-să întră Boar Todoră și întră Oltean Onu ură vrăjmășască, mult s-au nevoit săborul acesta ca să o împăciuiască, de unde și cu sila pe Todora o au dat îndărăpt la Oltean Onu nu o dată, iară, când o au dat mai pe urmă, n-au fost apucat Todora bine a intra în casă, când Oltean Onu, apucând săcurea, au prins a o bate, cât chilavă o au scos alții din mâinile lui. De unde, venind iarăși la săbor, de bunăvoie lor s-au despărțit *a Thoro*, carea despărțire, văzând săborul vrăjmășia întră ei a fi nebiruită, pentru ca să nu să întâmple întră ei ceva mai greu, precum prea asemenea iaste adevărul că s-ar întâmpla de s-ar sili a lăcui laolaltă, au întărit-o, precum mai chiar să veade bine din acia închisă hotărârea săborului, carea Oltean Onu, după sunetu instanței lui, să cădea să o anineze la instanția sa cea cătră preac<institul> Conzistorium, ci scriitoriul, din necunoștința scrisoriei rumânești, au aninat *deliberatum* mai nainte de hotărârea aceasta făcută: de acolo s-au întâmplat încurcarea cea de preac<institul> Conzistorium pomenită.

Fiind, dară, de când s-au despărțit de Todora *a Thoro* niciodată n-au poftit ca să mai lăcuiască cu dânsa, nici acum nu arată acea voire carea și preacinstitul Conzistorium îndestul au adevărit, de vreame ce prin instanția sa nimica alta nu pofteaște, fără ca să se sloboadă la altă căsătorie, să roagă Todora preacinstitului Conzistorium ca să nu fie silită a să întoarce la Oltean Onu.

Și mie mi să pare, știind vrăjmășia ce iaste între dâșii, că cu primejdia amândurora va fi sila ca să lăcuiască laolaltă. De unde, mă rog ca hotărârea săborului acestuia cea despre despărțirea *A Thoro* întră Oltean Onu și întră Boar Todora, de să va vedea cinstitului Conzistorium, părințește să se întărească.

Cu osebită plecaciune, rămânând al prea<institului> Conzistorium preaumilită slugă,
protopop *Petru Maior*,
al Gurg<hiului>

4. [Către Vasile Aaron]⁽⁶⁾

Sas-Reghin, 23^a mai 1806

Preadorite frate,

După veastea cea prea tristă ce mi-au venit despre moartea de-a pururea pomenitului părintelui nostru Samuil Clain, curând, îmi sosi altă veaste, cum că și tu ești beteag de

moarte, carea cu totul îmi curma viața, ci mă mângăie o sibiiancă de-a noastre, anume cocoana Sâia, încredințându-mă cum că te-au văzut în fereastră, când au pornit încoace, carea era sămn cum că-ți iaste mai binișor. Milostivul Dumnezeu să-ți dăruiască întreagă sănătate, ca să poți sluji binelui de obște. Pentru viersurile ceale pline de înțâlepiciune și de vână poeticească întru cinstea Exțelenței Sale d. vlădica Ioan Bob întocmite, cu care m-ai dăruit, îți foarte mulțămesc și cu cea mai mare fierbințală mă rog ca, precum însuți ești arhipoeta românilor, așea, după vâna cea poeticească, cu carea fără cruțare te-au împodobit maica noastră firea, să te nevoiești cât vei putea mai multe lucruri poeticești a iesca și a scrie, ca să aibă cei viitori de unde a să procopsi și a-ți urma ție, și noi toți a ne desfăta. Însă, ca să fii poetă desăvârșit în neamul nostru cel românesc, una îți lipsească, să înveți și limba cea italienească, dintru carea, cetind poetele cei italienești, nu numai vei suge aer osebit poeticesc, ci și limba noastră minunat o vei îmbogăți. De-ți iaste voia, dară, ca să dobândești întregimea sănătății, și aceea statornică să fie, fă votum cu îndrăzneală, cum că te vei apuca de limba cea italienească și nu te vei lăsa până nu o vei învăța desăvârșit. Îndrăznește, că fire ai destoinică spre aceea, dascal nu-ți lipsească, fără să-ți capeți o gramatică, carea în limba cea italienească iaste foarte ușoară, și un lexicon pentru înțălesul cuvintelor, lângă aceastea să-ți câștigi novelele ceale italienești și poete italienești, atât de cei vechi, cât și de cești noi. În scurtă vreme, însuți te vei mira cât vei procopsi, ba, cu această pildă, și pre alți români vei trage a să da la învățătura aceii limbi desfătate, fără de carea nici unul nu poate fi român desăvârșit. Mă rog să nu preageți a-mi scrie ce cărți sânt tipărite pe românie la Buda, fieștecarea ce preț are și de unde s-ar putea căpăta mai de aproape. Nu știu, mai merge-va oare cineva de aici, în locul răposatului Clain, la Buda? Eu, de m-ar duce cineva, bucuros ași merge, și mă amăgesc că nu ași fi spre scădere neamului nostru, de ași fi în pânea aceea. Rămânând al tău

preaumilit șerb,
protop. *Petru Maior* m.p.,
al Gurghiului

<Adresa:> Preavăzutului și preaiscusâtului domn Vasile Aaron, jurat în Marele Prințipat al Ardealului procurator, cu cinste să să dea.

5. [Către Vasile Pop]

Buda, 9 august 1815

*Preastrălucite domnule compatriot! * ⁽⁷⁾*

Vă aduc cele mai mari mulțumiri pentru promisiunile făcute. Am cumpărat cărțile solicitate; pentru Tolnay a stors Eggenberger de la mine 2 florini renani. Vă donez Domniei Voastre acest preț, după care nu mai rămâne altceva de făcut decât să căutați vreun negustor ce va veni aici pe viitorul târg din Pesta, dispus să primească de la mine cărțile amintite și să vi le ducă Domniei Voastre. Cât despre cuvintele semnalate de Domnia Voastră și comunicate mie, răspund astfel.

Dacă luăm în considerare starea ungarilor înainte de a veni în Panonia, anevoie se poate crede că s-ar fi folosit de vamă, de aceea ne va fi permis să presupunem că, înainte de a fi descălecat aici, ungurii nu aveau cuvântul *vám*,^(7a) iar cuvântul românesc *вaмa*^(7b) își trage originea din grecescul *βήμα*, ceea ce înseamnă „mers”, „pas”, mutându-se η în α, ceea ce și

latinii fac adesea în cuvintele de origine grecească, ca de pildă φημα, ^(7c), fama.^(7d) De aici, БАМЕШ.^(7e)

ТЪЅ (tău) cred că este curat din latinescul *tabesco*.^(7f) Se zice în românește ТЪЅЕКСЪ, се ТЪЅЕШТЕ АПА.^(7g) Compară, aşadar, *tăuesc* cu *tabesco*: vei vedea că numai *b* s-a mutat în *u*, ceea ce se întâmplă adesea la români în cuvintele de origine latină. De altminteri, românii zic de regulă ЛАК, nici nu apare altfel în cărţi. Căci de aceea se spune ТЪЅ, fiindcă în lac seacă, se împute apa.

КИНДЕШ^(7h) se aude numai în Transilvania, şi nici aici la toţi, nici nu este întâlnit vreodată în cărţi, fiindcă românii îl au pe ШТЕРГАРИО (*stergariu*). De altfel, fără efortare poate fi derivat din *candeo*,⁽⁷ⁱ⁾ căci cu ajutorul lui devine omul alb, curat.

Jobagiu, a cărui primă silabă nici măcar nu se poate scrie cu litere chirilice, a existat numai în Transilvania, dar a fost desfiinţat prin articolul dietal 26 din anul 1792, cu următoarele cuvinte: „Denumirea de iobag, ca şi sevitatea personală şi legarea de glie legate de aceasta, cu binevoitoarea aprobare a Majestăţii Sale, se declară abolite”. De aceea, ЛИЦИ САМА, СЪ НЪ ДАЙ ДЕ НЕВОЕ МАЙ ГРЪИНА ДЕ АЧЪСТЕ.^(7j)

Cât priveşte originea verbului ПОРОНЧЕСК,^(7k) răspund că este ridicol ca în derivare să se ceară potrivire desăvârşită cu regulile sintactice etc. Pot să aduc foarte multe exemple în care scriitorii latini târzii nu se potrivesc într-ale sintaxei cu cei vechi; până şi formele de conjugare şi genurile etc. le-au modificat cei târzii, desigur, după cum a vrut fiecare, mai mult sau mai puţin, să grecezeze. Dacă *iubeo* nu se întrebuinţează niciodată cu particula *non*, în schimb, se întrebuinţează *mando*, *praecipio*.^(7l) De vreme ce *prohibeo*^(7m) încă ţine de felul de a porunci, aceasta îmi ajunge ca să-l deriv pe ПОРОНЧЕСК din *porceo*.⁽⁷ⁿ⁾ Pe lângă aceasta, câte cuvinte sunt în latină şi în greacă, a căror origine se repetă prin antifrază! Nimic nu împiedică, ca ПОРОНЧЕСК să însemne acelaşi lucru în cazul tuturor originilor slave. Există nenumărate cuvinte comune la români şi la slavi, a căror origine este totuşi latină.

Nici eu nu spun că verbul СЖИТ,^(7o) adică *sum*, trebuie căutat în *Cele douăsprezece table*, dar în *Cele 12 table* am găsit persoana a treia *escit*, *escint* pentru *sit*, *sint*. Noi avem persoana a doua, ЕСИ (*esci*), la fel cu transdanubienii, însă transdanubienii au chiar şi persoana întâia *escu* pentru *sum*. De aceea zic că străvechile cuvinte latine, pe care astăzi latinii nu le mai întrebuinţează, se păstrează în limba română.

Prea puţin mă sperie *man* (МАНЪ), *vin* (ВИН), neterminate în vocală, pe care Domnia Voastră le-aţi citit într-o poezie italiană, căci eliziunea apare nu numai în metrul italian, ci şi în cel latin etc., ba italienii o întrebuinţează de multe ori chiar şi în proză, acolo unde cere eufonia, fără ca aceasta să contravină legii terminării cuvintelor în vocală. Cu toate acestea, vă rog pe Domnia Voastră să binevoiţi a-mi face rost de acel Virgiliu tradus în italieneşte, la care v-aţi referit, ca şi de gramatica dialectului pomenit, cu preţul trimis ulterior sau anticipat, căci aş dori să-l citesc. Fără îndoială că oricine s-ar preocupa, ar putea da la iveală din limba română uimitoare reminiscenţe ale limbii latine şi romane, a căror întrebuinţare s-a stins în limba latină, în limbile surori n-a rămas nici o urmă, şi de care slavii nici măcar nu visează. Vă rog să binevoiţi a-mi trimite un exemplar din recenzia Carroni [!] în Dacia.^(7p)

Într-aceea, rămân cu profundă stimă al preacinstitei Domniei Voastre preaumil serv,

Petru Maior m.p.

P.S. Reverendisimul domn Corneli vă răspunde cu saluturi la ale preastrălucitei Domniei Voastre.

6. [Către Mihail Benei]

a) Buda, 6 august 1809

*Prereverende domnule director! * ⁽⁸⁾*

Domnule mie preabinevitor!

S-au ivit circumstanțe grave care m-au împiedicat, altfel aş fi răspuns Domniei Voastre preareverende cu privire la cărțile solicitate de la mine. Până și împejurările de la această Crăiască Tipografie îmi fac imposibil să îndeplinesc voința Domniei Voastre preareverende, dat fiind că acum trei zile am primit cea mai recentă dispoziție din partea Oficiului Tipografiei Regești, ca de acum înainte să nu eliberăm cărți fără bani gata. De altminteri, mi s-a sugerat ca Domnia Voastră preareverendă să binevoiască a se înțelege cu domnul profesor local Kereszturi, căruia să aveți amabilitatea de a-i indica titlurile, și, la cererea lui, care, de altfel, este distribuitor al cărților Tipografiei Crăiești, cărțile amintite vor fi trimise acolo.

În fine, recomandându-mă prieteniei, rămân cu toată admirația al preareverendei Domniei Voastre preaumil serv,

Petru Maior m.p. ^(8a)

b) Buda, 17 noiembrie 1812

*Prereverende domnule director! * ⁽⁹⁾*

Domnule mie în chip aparte preabinevitor!

La prea stimata scrisoare a preareverendei Domniei Voastre, datată din 3 ale lunii trecute, octombrie a. c., adresată mie cu rugămintea de a trimite un exemplar din Catehismul greco-catolic, și anume din cel editat aici în limba română, spre a fi aprobat din partea Ilustrității Sale episcopoești, în urmarea căreia să se comande mai multe exemplare, am considerat că trebuie să răspund frățește că până acum n-am văzut un asemenea Catehism tipărit, și, în consecință, nu pot să satisfac în acest sens cererea preareverendei Domniei Voastre. Prin urmare, pot să afirm că a devenit necesar să se elaboreze aici un Catehism pentru pruncimea greco-catolică română și, totodată, să se ceară Înaltului Consiliu Regesc Locumtenențial tipărirea lui pe cheltuiala Tipografiei Universității Regești din Pesta.

În fine, rămân cu admirație nestrămutată al preareverendei Domniei Voastre preaumil serv,

Petru Maior m.p.

Arhidiacon și revizor al cărților ^(9a)

<Adresa:> Preareverendului domn Mihail Benei, director al școlilor locale greco-catolice din districtul Oradea Mare, domnului în chip aparte preabinevoitor. *Oradea Mare.*

„Luând seama la nestatornicia vieții omului ...” – TESTAMENT

[TESTAMENTUL LUI PETRU MAIOR]

*În numele Preasfintei și nedespărțitei Treimi, al Tatălui,
al Fiului și al Duhului Sfânt! *⁽¹⁾*

Luând seama la nestatornicia vieții omului și la starea sănătății mele, câtă vreme mai sunt cu judecata întreagă, prin prezentul testament stabilesc ultimele mele hotărâri cu care sunt dator asupra bunurilor pe care le posed, precum urmează, la rând.

Întâi. Premiând recomandarea sufletului meu ajutorului rugăciunilor credincioșilor lui Hristos și mijlocirii sfinților părinți, în sânul nesfârșitei milostiviri a lui Dumnezeu, cu umilință.

Al doilea. Constitui ca moștenitor universal al tuturor bunurilor mele pe nepotul meu Ioan Maior, fiu legitim al fratelui meu bun, Mihail Maior de Dicio Sân-Mărtin, în viață asesor jurat al nobilului comitat Turda, și, totodată, comisar revizor al aceuiași nobil comitat, în cercul de Sus, plasa Bogata.

Al treilea. Cărțile din biblioteca mea, dintre care o parte se găsesc la mine, o parte depozitate la fratele meu Mihai Maior, în satul Căpușul de Câmpie din nobilul comitat Turda, cercul de Sus, de către Ana Pop, văduva sus-numitului meu frate, Mihail Maior, cu prilejul plecării mele la Buda, în 1809, în slujba de revizor regesc al cărților românești greco-catolice, cărțile, zic, din biblioteca mea, cele teologice, canonice, istorico-ecelesiastice și care în orice fel au atingere cu teologia și dreptul canonic, le testez pe toate bisericii parohiale greco-catolice din Reghinul Săsesc. Însă cărțile scolastice, de științe umaniste, și toate cele laice, de orice conținut, vor rămâne la sus-numitul moștenitor universal, Ioan Maior, însă cu acea condițiune ca, dacă vreun student din familia mea, fie rudă de sânge, fie prin alianță, va avea nevoie de vreuna din acele cărți, să i le dea spre folosință contra chitanță, având putere toți din familia mea să vegheze ca nu cumva vreo carte fie să dispară, fie să se prăpădească în orice alt chip. Iar dacă s-ar întâmpla ca sus-numitul meu nepot Ioan Maior să moară înainte de a apuca vârsta maturității sau dacă, după aceea, ar muri fără urmași bărbătești, toate aceste cărți să se transpună nepotului meu Petru Maior junior de Dicio Sân-Mărtin, fiului prim născut al fratelui meu bun Ioan Maior senior de Dicio Sân-Mărtin, preot greco-catolic în Ulieș din nobilul comitat Cluj, sau, în vreo întâmplare neașteptată, urmașilor sus-numitului meu nepot, Petru Maior de Dicio Sân-Mărtin, cu respectarea sfântă întotdeauna a tuturor condițiilor sus-menționate.

Al patrulea. *Vechea și noua învățătură bisericească*, autor Ludovico Tomassino, în trei volume *in-folio*, care se află între cărțile mele teologice, o testez Seminarului din Blaj al clerului greco-catolic din Dieceza Făgărașului.

Sunt însă unele cărți eretice în volume mari între sus-amintitele cărți ale bibliotecii mele, care ar fi bine să se transfere venerabilei Mănăstiri a Ordinului „Vasile cel Mare”, la Blaj, și să se țină sub cheie.

Al cincilea. Sfânta Biblie în românește și Evangheliarul le testez Tipografiei Universității Regești din Pesta, spre folosința revizorilor următori. Corpusul de drept canonic românesc, de obște *Pravila*, 1 volum *in-folio*, a fost a lui Ioan Pop, preot greco-catolic în Șerbeni din nobilul

comitat Turda, cercul de Sus, și aceasta să fie restituită fiului defunctului posesor, Grigore Pop, preot greco-catolic și viceprotopop în Milașul Mare.

Lexiconul italo-latin și invers, tipărit la Torino în-4°, 2 volume, pe care l-am găsit aici, se pare că trebuie predat Seminarului din Blaj. Calepinus, un volum *in-folio*, de asemenea, un volum de istorie în-8° scris în sârbește de Reich, care au fost ale juristului Ioan Teodorovici, până a fost în viață, se pare că e cu dreptate să fie predate Școlii Preparandiale Românești din Aradul Vechi. Se află la mine o *Gramatică italiană*, 1 volum în-12°, aceasta este a preareverendului domn Nicolae Erdeli, preot în Dieceza Greco-Catolică de Oradea Mare; să i se restituie aceluiași. De asemenea, o oarecare disertație despre aceea că neuniții nu trebuie să aibă scaune episcopale în Ungaria, aceasta este a preailustrului domn Naum Petrovici, perceptor al Casei Fundaționale a Neuniților. Totodată, ceva carte al cărei autor este Iorgovici, aceasta este a lui George Montan, dascăl la Școala Românească din Pesta. Să se restituie Domniilor Lor. Mai este de restituit o oarecare *Sintaxă* domnului Iosif Nagy, practicant la Curtea de Conturi în Buda.

Fratelui meu Ioan Maior senior de Dicio Săn-Mărtin i-am fost împrumutat 300 de florini renani, adică trei sute, în bancnote vechi; pe aceștia, în puterea actului de față, i-i dăruiesc pe vecie. Dacă la des amintitul meu frate Mihail din Dicio Săn-Mărtin a rămas ceva neplătit din prețul unui cal pe care i l-am vândut, de asemenea îi dăruiesc.

Al șaselea. Am douăsprezece perechi de mânere de argint de aplicat la cuțite și la furculițele însoțitoare, de asemenea, douăsprezece linguri de masă din argint, dimpreună cu una pentru sos și două pentru supă, de asemenea, douăsprezece pentru cafea. Dintre acestea, șase perechi de mânere de cuție și furculițe și șase linguri de masă, dimpreună cu cea pentru supă, șase de cafea și una pentru supă, le testez fiicei mai mari a sus-numitului meu frate Mihail Maior de Dicio Săn-Mărtin. Celelalte șase perechi de mânere din cele amintite mai sus, la fel lingurile de masă și de cafea, câte una: fratelui Ioan Maior senior, preot în Ulieș, fiului răposatului meu frate Dimitrie Maior de Dicio Săn-Mărtin, lui Grigore Maior, fiul răposatului meu frate George Maior, fiilor răposatului meu frate Teodor Maior de Dicio Săn-Mărtin, surorii mele bune Ana, soția lui Simion Kőmives, și, în sfârșit, fiicei mai mici a răposatului meu frate sus-amintit, Mihail Maior.

Al șaptelea. Casa mea cumpărată, existentă în orașul liber regesc Târgu-Mureș din nobilul scaun secuiesc Mureș, o va stăpâni sus-numitul moștenitor universal, cu condiția ca să n-o vândă sau amaneteze niciodată. În cazul când acesta ar muri fără urmași de parte bărbătească, acest drept să coboare la sus-numitul meu nepot Petru Maior sau, dacă așa ar vrea întâmplarea, la urmașii săi, sub condițiile arătate mai sus, dimpreună cu transcrierea efectivă a actelor de cumpărare.

Al optulea. Bunda cea nouă pe care o am, dimpreună cu perechea de agrafe de argint, în greutate de aproximativ șase uncii, le testez reverendisimului domn George Fejer, preot și protopop greco-catolic al Sibiului din Transilvania. Brâul roșu de mătase îl testez reverendisimului domn Antonius Thumara, protopop și revizor regesc al cărților la Buda. Căputul, prea puțin uzat, dimpreună cu o manta mai bună și pălăria, le testez domnului Ioan, originar din districtul Chioar în Transilvania, în prezent, jurat în Pesta. De asemenea, toate încălțămintele, fie mai bune, fie mai rele, paliul bisericesc, dimpreună cu reverenda de mătase, le testez surorii bune Ana Maior, soția lui Simion Kőmives din orașul privilegiat Reghinul Săsesc, în nobilul comitat Turda din Transilvania.

Al nouălea. Pe lângă sus-amintitele linguri de argint, mai am încă patru linguri de masă din argint. Dintre acestea, două le testez doamnei soții a domnului Emeric Pop, judecător la

Tezaurariatul Regesc, iar două, aci pomenitei mele surori, Ana Maior. Sus-numitului domn judecător, încă și o casetă de argint aurită pe dinăuntru, dimpreună cu două scaune de piele. Soba și o moară de cafea le testez aci lăudatei doamne soții a domnului judecător Emeric Pop.

Al zecelea. Am asupra mea bani numărați 4 000, adică patru mii de florini renani vonași, și 700, adică șapte sute de florini renani în monedă convențională, și mai ales în douăzecieri, cu excepția câtorva imperiali. Din 3 000, adică trei mii florini renani vonași, și din 700, adică șapte sute florini renani în monedă convențională, vreau să se facă o fundațiune, după puterea dobânzilor celor două sume amintite, în Seminariul Catolic din orașul liber regesc Târgu-Mureș, pentru tinerii de linie masculină din familia mea, care vor învăța acolo; în lipsa acestora, celor de linie feminină, iar în lipsa și a acestora, pentru orice fii de români din nobilul comitat Turda, de preferință nobili, fie greco-catolici, fie romano-catolici. Dacă vreunul dintre acești învățăcei, rude cu mine în linie masculină, ar năzui spre filosofie, să fie întreținut la seminarul nobiliar din Cluj, cu două de ale elevilor din Târgu-Mureș, pentru ca, deprins cu ideile nobile, să se întoarcă apt de a sluji patria cu înțelepciune și însuflețire și să înainteze în slujba regească. Acestuia să i se conceadă cele două burse sus-amintite până va absolvi drepturile, iar după aceea, dacă vrea să facă practică la vreun tribunal, încă pe doi ani. După care, sus-numitele două burse se vor reîntoarce fie la Cluj, în seminariul nobiliar, pentru reîmprospătare, fie la prealăudatul seminaru din Târgu-Mureș.

Al unsprezecelea. Am trimis din această tipografie regească, în anul 1812, la cerere, spre a fi vândute, ilustrisimului și reverendisimului domn Vasile Moga, episcopul neuniților din Transilvania, cărți românești tipărite pe răspunderea mea: 1^a – 700, adică șapte sute de exemplare din predicile duminicale și de sărbători (*Prediche*), a 6 florini renani exemplarul, suma 4 200 de florini renani; 2^a – 300, adică trei sute de exemplare de cuvântări funebre (*Propovedanii*), împreună cu tot atâtea cuvântări pentru educarea copiilor (*Didachii*), pe hârtie de scris, costând 2 florini renani și 30 de cruceri exemplarul ambelor lucrări împreună, suma 750 de florini renani. La fel, pe hârtie de tipar, 244, adică două sute patruzeci și patru de exemplare a 1 florin renan și 3 cruceri, suma 366 florini renani. Suma totală: 5 316, adică cinci mii trei sute șaisprezece florini renani. Se cuvine notat că sus-amintitele cărți au fost încredințate sus-numitului episcop cu acea înțelegere ca a unsprezecea parte din prețul tuturor cărților să i se cedeze lui gratis.

Din suma amintită de 5 316 florini renani, sus-numitul domn episcop mi-a trimis mie efectiv 1 000, adică o mie, iar cei rămași încă zac la Ilustritatea Sa episcopală.

Trebuie să însemnez și aceea că eu nu știu dacă sus-amintitul domn episcop a dispus să i se trimită acele cărți cu intenția de a le vinde în numele meu sau doară ca deja cumpărate de el și, prin urmare, aparținându-i. Dacă judecăm cum se cuvine urmările, trebuie să concluzionăm fără îndoială ca le-a primit drept cumpărate și drept ale sale. Căci nu numai că a acceptat bucuros descărcarea acelor la Sibiu și a achitat transportul, ci încă le-a dat îndată la legat, fără să mă înștiințeze despre acest lucru, deoarece, dacă m-ar fi încunoștințat că le-a primit ca să se vândă în numele meu și că vrea să le dea la legat, m-aș fi opus categoric. În această tipografie regească a dăinuit întotdeauna obiceiul de nu se da cărțile în vânzare decât nelegate, din considerentul că, dacă n-ar mai exista de acum nici o nădejde de vânzare ulterioară, cele rămase să poată fi restituite ca recuperabile pe seama împachetatorilor, legate nemaifiind bune de nimic. De aceea, Tipografia Regească nu a primit înapoi niciodată cărți legate. Rămâne, prin urmare, ca sus-numitul domn episcop, dacă nu s-au vândut toate sus-amintitele cărți, chiar din acest considerent, să nu ofere cărți, ci bani numărați pentru ele. A treia parte a prețului acestor

cărți, ce va fi achitat de către sus-numitul domn episcop, o testez institutului săracilor din Sibiu, zis și „Strajament”, o treime, fondului preoților săraci din Dieceza Făgărașului, în fine, a treia să fie adăugată la fundația pe care am făcut-o pentru educarea unor tineri din familia mea.

Al doisprezecelea. La numitul Anastasie Derra, nobil și negustor în orașul liber regesc Pesta, am depuse 220, adică două sute douăzeci, de exemplare din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, legate în piele, cu șase florini renani exemplarul, suma 1 320 de florini renani. La fel, în tipografie, se păstrează nelegate 165, adică o sută șaizeci și cinci, de exemplare a 5 florini renani, suma 815, adică opt sute cincisprezece, florini renani. Și aceste sume le testez spre adăugarea sus-zisei fundații pentru familia mea, ca, mărimdu-se astfel capitalul și aducând dobândă, să crească și numărul elevilor.

Al treisprezecelea. Din sus-amintiții 4 000 de florini renani vonași, 1 000 de florini renani să-i primească în mână preailustrul domn Emeric Pop, judecător, pe care îl constituie executor al tuturor celor ce trebuie împărțite și plătite în Buda, de asemenea, tutore al moștenitorului universal, câtă vreme se va afla aici în Buda. Din care: 100, adică o sută de florini renani vonași, să și-i păstreze pentru sine, 100 de florini renani să cheltuiască pentru înmormântare, 80, adică optzeci, să-i împartă egal mănăstirilor părinților capucini, franciscani și serviți din Buda, pentru tot atâtea slujbe pe care să le țină spre odihna sufletului meu, 20, adică douăzeci, să se împartă prin părintele administrator săracilor care cerșesc prin preajma Bisericii Cristianopolitane.

Al paisprezecelea. Vecinei văduve sârboaice, care m-a slujit în fiecare zi într-o această boală, îi testez patul cu toate cele ce țin de el, cu excepția a două cearșafuri de in, dimpreună cu 20 de florini vonași.

Restul banilor din 1 000 de florini renani să rămână la sus-numitul domn judecător și tutore. Din ei va întreține pe des pomenitul meu nepot Ioan Maior până în septembrie, îngrijindu-se de haine etc. Apoi îl va trimite în Transilvania, la Târgu-Mureș, prin negustorii de acolo, împreună cu toate cărțile etc., cu specificarea că este fiul fratelui meu Mihail Maior din Căpușul de Câmpie, unde locuiește și astăzi văduva acestuia. Și să plătească aici acelor negustori transportul, dimpreună cu hrana pentru drum. Restul banilor din amintita sumă să fie dați pe capete.

Scaunul din odaia de dormit, care servește suferinzilor de infirmitate, îl testez preareverendului domn Vasile Protici, preot greco-catolic, ca unuia ce suferă mult din pricina bătrânețelor.

Petru Maior, m.p.

ANEXĂ

CATALOGUL BIBLIOTECII LUI PETRU MAIOR⁽¹⁾

Catalogul

cărților piosului decedat, reverendisimul domn Petru Maior, revizor al cărților românești la Crăiasca Universitate din Pesta, rămase în posesia văduvei Pop Ana din Căpușu de Câmpie, în comitatul Turda * ⁽²⁾

1 <Libri>		Tom.
1.	Opera S. Basilii Magni omnia in folio. Tomi	3
2.	„ Guilelmi Estii „ „	3
3.	„ S. Gregorii Nazianzenis	1
4.	Eusebii Pamphilii Historia Ec<c>lesiastica ⁽³⁾	1
5.	S. Thomae Aquinatis summa totius Theologiae	1
6.	Epitome Chronologica rerum Hungaricarum et Transylvanicarum	1
7.	Jo. Marchius Commentarius in 12 Prophetas minores ⁽⁴⁾	2
8.	Biblia Sacra Latina	1
9.	Joannes Nep. Alber Interpretaatio Scripturae Sacrae praeter 10 ^{num} Tomum qui deest reperiuntur ⁽⁵⁾	15
10.	Guilelmus Bucamus Institutiones Theologicae ⁽⁶⁾	1
11.	Tractatus de Sanctissima Trinitate juxta mentem D<ivi> Thomae	1
12.	„ de prosodia metrica	1
13.	Elementa Algebrae et Geometriae auctore C.S. ⁽⁷⁾ e Socie<tate> Jesu	1
14.	Carolus Scherefer auctor Phisicae generalis ⁽⁸⁾	2
15.	B. Jo. Conradus Danhavorus	1
16.	De la Gaille Lectiones elementares Mathematicae ⁽⁹⁾	1
17.	Antonii le Grand Institutio Philosophiae ⁽¹⁰⁾	1
18.	Decius Junius Juvenalis	1
19.	Augustinus Calmet ⁽¹¹⁾	6
20.	M. T. Ciceronis Orationes Selectae	2
21.	Ovidii Nasonis Epistolae Heroidum	1
22.	S. Joannes Chrisostomus de Sacerdocio	1
23.	P. Ovidii Nasonis Metamorphoseon	1
24.	Pauli Josephi Rieger Jus Canonicum ⁽¹²⁾	1
25.	Gregorius Neocaesariensis	1
26.	Institutiones ad eloquentiam pars posterior	1
27.	Titus Petronius arbiter equus Romanus	1
28.	Josephus Mihael Szorenyi Historia Religionis ⁽¹³⁾	1
29.	Carolus Scherefer Institutiones Logicae ⁽¹⁴⁾	1
30.	Francisci Vagner Phraseologia ⁽¹⁵⁾	1
31.	Georgii Majer Institutio interpretaetis Sacri ⁽¹⁶⁾	1
32.	Syntagma Juris Hungarici, et Transylvanici ⁽¹⁷⁾	1
33.	Liber ec<c>lesiasticus de Trinitate	1
Latus		59
Translatum		59

34.	Tomae Lansii Consult. de Principibus Provinciae Europae ⁽¹⁸⁾	1
35.	M. Tullii Ciceronis de Oratore ad Q. Fratrem	1
36.	Compendium Manualis Controversiarum hujus temporis auctore Mart<ino>	1
37.	Georgius Fabricii Historia Sacra	1
38.	Theatrum lyricum	1
39.	M. T. Cicero de Officiis	1
40.	Horatius Turselinus de particulis Latinis orationis ⁽²⁰⁾	1
41.	M. Val. Martialis	1
42.	Calendarium cum Schematismo de Anno 1813	1
43.	Novum Testamentum Vulgatae editionis	1
44.	Antonii Sandini Disputationes Historicae ⁽²¹⁾	1
45.	Fasta Carmina Catuli, et Propertii	1
46.	Ruardi Andala Summa Theologiae ⁽²²⁾	1
47.	Emanuelis Alvarii Institutionum Gram<m>aticarum ⁽²³⁾	1
48.	Phraseologia	1
49.	Caroli Antonii de Martini Jus Naturae ⁽²⁴⁾	1
50.	Chrestomathia lingvae Latinae	1
51.	Pachomius Aegyptiacus	1
52.	Joannis Foresii Allocutiones Oratoriae ⁽²⁵⁾	1
53.	M. Val. Martialis Epigramaton	1
54.	Publ. Virgilii Maronis Opera	1
55.	Agamantis Palladii responsa ⁽²⁶⁾	1
56.	Justi Lipsi de Constantia ⁽²⁷⁾	1
57.	Liber ec<c>lesiasticus sine Titulo parvulus	1
58.	Joannis Bapt. Horvath Institutiones Logicae ⁽²⁸⁾	1
59.	Praxes Spiritualis P. Libotii Smischalchii	1
60.	Amicii Manlii de consolatione Philosophiae ⁽²⁹⁾	1
61.	Humanitas Claudiopolitana	1
62.	Virgilii Evangelisatis Christiados	1
63.	Braviarium Latinum	1
64.	Casparis Schotti Arithmetica ⁽³⁰⁾	1
65.	Lucii Annaei Senecae Cordubensis Tragediae	1
66.	„ „ Flori de rebus Romanis	1
67.	In erotemata Dialecticae Philip. Melanchtonis ypomnemata Victorini	1
	Latus	93
	Translatum	93
68.	Orationes occasione installationis Canoniorum Capituli Balasfalvensium ⁽³²⁾	1
69.	G. I. Gravesande Philosophia ⁽³³⁾	1
70.	Octavii Cattanei Introductio in Aristotelis Logicam ⁽³⁴⁾	1
71.	Joannis Comitiss Lazar Opera poetica ⁽³⁵⁾	1
72.	Aemilii Probi Corn. Nepotis de Vita Excellentium Imperatorum	1
73.	Ciceronis ad familiares Epistolae	1
74.	Heroidum volumum ⁽³⁶⁾	1

75.	Caroli Steinkelner Philosophia ⁽³⁷⁾	1
76.	Emmanuelis Alvarii de syllaborum dimensione Liber 3 ^{us} ⁽³⁸⁾	1
77.	Liber poeticus sed Christianus	1
78.	Christiani Volfi Philosophia	1
79.	Ap<p>robata Compillata	1
80.	Decretum Tripartitum Verboczii	1
81.	Provisionales Articuli de Anno 1792 manuscriptum	1
88. [!]	Liber juridicus in 4 ^o manuscriptum	1
89.	Edmondi Campiani S. J. Theologia in Anglia ab Haeret. occisus ⁽³⁹⁾	1
90.	Jacobi Gretseri Intitutionum linguae Graecae ⁽⁴⁰⁾	1
91.	Liber Precatorius Ruthenicus	1
92.	Abecedarium Valachicum	1
93.	Rethorica Budensis Valachica ⁽⁴¹⁾	1
94.	Aristotelis Naturalis Auscultationis Libri Graece expediti ⁽⁴²⁾	1
95.	Jacobi Gretseri Institutionum linguae Graecae ⁽⁴³⁾	1
96.	Lexicon Hebraicum	1
97.	Dictionarium Latino-Graeco-Gallicum	1
98.	Liber Graecus in 8 ^o	1
99.	Nominum propriorum Romanorum explicatio	1
100.	Rudimenta linguae Graecae ⁽⁴⁴⁾	1
101.	Institutionum linguae Graecae Liber ⁽⁴⁵⁾	1
102.	Latina Gram<m>atica	1
103.	Missale Valachicum ⁽⁴⁶⁾	1
104.	Gram<m>atica Hebraica	1
105.	Dele Lettere di M. Claudio Volumei	1
106.	Le Gelose Gautele Com<m>edia	1
107.	Let<t>res Angloisses [!] ⁽⁴⁷⁾	1
108.	La vie de Predestiner	1
		Latus 128
		Translatum 128
109.	Il Sagro Pastore	1
110.	Grundlage zum Unterrichte zur Schulkinder	1
111.	Adeliges Briefbuch	1
112.	Verbesserte Anleitung für deutschen Sprachlehre	1
113.	Arithmetica Germanica	1
114.	Geographia Germanica	1
115.	Gram<m>atica Germanica	1
116.	Psalterium Valachicum	1
117.	Breviarium „	1
		Summa 137

Precum că aceste cărți, stătătoare din una sută treizeci și șapte de bucăți, în ziua de azi în fața mea le-au numărat și le-au așezat în ordine după catalogul dumnealor, despre aceasta pun mărturie și eu, după credința mea adevărată, cu subscrierea numelui meu,

Căpușu de Câmpie, 11 martie 1825

Nr. 5

Zudor Pál de Jeledinți
Asesor jurat al nobilului comitat Turda * ⁽⁴⁸⁾.

2

I. *Libri Latini*

1.	Van Espen – Jus Ecclesiasticum ⁽⁴⁹⁾	Tomi	3
2.	Celestini – Dictionarium	”	1
3.	Liguori – Theologia Moralis	”	1
4.	Thomasini – Vetus et Nova Ecclesiae Disciplina ⁽⁵⁰⁾	”	3
5.	De re sacramentaria	”	2
6.	Petri de Marca – Concordia Sacerdoti et Imperii ⁽⁵¹⁾	”	1
7.	Pray – Annales Hunorum ⁽⁵²⁾	”	1
8.	Pray – Annales regnum Hungariae ⁽⁵³⁾	”	1
9.	Concordiae Graecae et Latinae Ecclesiae	”	1
10.	Pray – Dissertationes Historico-Criticae ⁽⁵⁴⁾	”	1
11.	Bossuet – Defensio Cleri Gallicani ⁽⁵⁵⁾	”	1
12.	Binchamii – Opera de Antiquitatibus Ecclesiasticis ⁽⁵⁶⁾	”	6
13.	Palma – Notitia Rerum Hungaricarum ⁽⁵⁷⁾	”	3
14.	Historia Conciliorum Generalium	”	3
15.	Biblia Sacra	”	10
16.	Brunelli – Lexikon	”	3
17.	Benkő – Historia Transylvaniae ⁽⁵⁸⁾	”	2
18.	Vindiciae – Doctrinae Majorum-Scholae Parisiensis	”	2
19.	Pray – Specimen Hyerarchiae Hungaricae ⁽⁵⁹⁾	”	2
20.	Elementa Juris Civilis Pandectorum	”	2
21.	Schrevalli – Lexicon Graeco-Latinum et vicisim ⁽⁶⁰⁾	”	1
22.	Páris-Pápai – Dictionarium	”	1
23.	Curtius Rufus	”	1
24.	Moschemis – De Rebus Christianorum ⁽⁶¹⁾	”	1
25.	Saladius – De Statu Ecclesiae ⁽⁶²⁾	”	5
26.	Hubert – De Sacramentis	”	7
27.	Simionis Chauchich – Philosophiae	”	4
28.	Puffedorfii – Jus naturae ⁽⁶³⁾	”	1
29.	Notitia Foundationis Koriatovichianae ⁽⁶⁴⁾	”	2
30.	Antoine – Theologia Moralis ⁽⁶⁵⁾	”	2
31.	Montalitii – Litterae Provinciales ⁽⁶⁶⁾	”	1
32.	Josephus Flavius – De Bello Judaico	”	1
33.	Commentatio de Istro	”	1
34.	Bibliotheca Slavica	”	1

35.	Ammiani Marcellini	”	2
36.	Scriptores Rerum Hungaricarum Belli ⁽⁶⁷⁾	”	3
37.	Prudentia Humana	”	1
38.	Josephi Mikoczy – Otii Croatiae ⁽⁶⁸⁾	”	1
39.	Historiae Augustae Scriptores sex	”	2
40.	Joannis Obstat – Dissertatio de Locis Theologicis	”	1
41.	Elementa Matheseos	”	1
42.	B. Petri – Vaticana Confessio ⁽⁶⁹⁾	”	1
43.	Cornides – Anonimus Belae regis Notarius ⁽⁷⁰⁾	”	1
44.	Salmasius – De Primatu Papae ⁽⁷¹⁾	”	1
45.	Baumeisterii – Philosophia Moralis ⁽⁷²⁾	”	1
46.	Heineccii – Jurisprudentia Romana ⁽⁷³⁾	”	1
47.	Verböczy – Decretum Tripatitum	”	1
48.	Bonefidii – Jus Orientale	”	1
49.	Grammatica Lingvae Sirianae	”	1
50.	Thomae Brovnes – De Religione medici ⁽⁷⁴⁾	”	1
51.	Heineccii – Recitationes de Elementa Juris ⁽⁷⁵⁾	”	1
52.	Muretti – Orationes, Epistolae, Poëmata ⁽⁷⁶⁾	”	1
53.	Cornelius Nepos	”	1
54.	Terentius	”	1
55.	Apulei – Opera	”	1
56.	Selectae e profanis Scriptoribus Historiae ⁽⁷⁷⁾	”	1
57.	M. Tullii Cicerone – De Philosophia	”	1
58.	Canones Concilii Tridentini ⁽⁷⁸⁾	”	1
59.	Plauti – Comediae	”	1
60.	Descriptio Foundationis Ep<isco>patus et Capituli M<agno> Varadini ⁽⁷⁹⁾	”	1
61.	Miscellanea Disertationum Polemicarum ⁽⁸⁰⁾	”	2
62.	Schola Salernitana ⁽⁸¹⁾	”	1
63.	Dupin – Dissertationes Historicae ^(81a)	”	1
64.	Institutiones Grammaticae	”	1
65.	Acta Synodi Ultraiectensis ⁽⁸²⁾	”	1
66.	Muratori – De Moderatione ⁽⁸³⁾	”	1
67.	Syntagma Juris Hungarici	”	1
68.	Duofu – Opus Grammaticum Haebreorum	”	1
69.	Suetonius Tranquillus	”	1
70.	Institutiones de Locis Theologicis	”	1
71.	Cornelius Tacitus	”	1
72.	Lis Transylvanica	”	1
73.	Graeca Grammatica	”	1
74.	Synopsis Historiae Romanorum Imperatorum	”	1
75.	Institutio pro Tabule regia Transilvanica	”	1
76.	Institutiones Canonicae	”	1
77.	Valerius Paterculus	”	1
78.	Frusta Thesium diversarum et Schematismorum	”	1

II. Libri Italici

79.	Vocabula Latini Sermonis Vernaculae Italo redita	”	1
80.	Orditure di Sermoni	”	1
81.	Il Christiano Instruito	”	1
82.	Vocabulario Italiano e Latino	”	1
83.	Frattenimenti Eruditi del Padre Menochio ⁽⁸⁴⁾	”	1
84.	Quaresimale del Padre Segneri ⁽⁸⁵⁾	”	1
85.	Vocabulario Italiano e Spagnolo	”	2
86.	Carronni in Dacia ⁽⁸⁶⁾	”	1
87.	Il Theatro Comico del sig. Destouches ⁽⁸⁷⁾	”	1
88.	Il Segretario moderni	”	1
89.	Novo Dizzionario di Fasca Italiano	”	1
90.	Esercizi Spirituali di S. Ignatio	”	1
91.	Missione Eterne	”	1
92.	Verita Eterne	”	1
93.	La Verità de la Christiana Religione	”	1
94.	Il confesione instruito	”	1
95.	Ortographia Italiana	”	1
96.	Avertismenti grammaticali	”	1
97.	Le aventure di Telemach ⁽⁸⁸⁾	”	1

III. Libri Hungarici et Germanici

98.	Kosztolány Sándor – Praedicatio ⁽⁸⁹⁾	”	6
99.	Fehér Görgey – Beszédi ⁽⁹⁰⁾	”	2
100.	Az emberekkel való társulkozás	”	1
101.	Erbia – Pálffy Sámuel által ⁽⁹¹⁾	”	1
102.	Közönséges Geographia	”	1
103.	Cziszio ABC Könyvecske	”	1
104.	Kunst in 2 Monathen Italienisch zu lesen	”	1
105.	Deutsch-russisch Vörterbuch	”	1

IV. Libri Valachi⁽⁹²⁾, Graeci, Haebraici

106.	Frusta Calendariorum ab. A. 1814–1819	”	1
107.	Vita Alexandri I Russicae Imperatoris ⁽⁹³⁾	”	2
108.	Historia Serviae	”	1
109.	Geographia Mundi ⁽⁹⁴⁾	”	3
110.	Novum Testamentum Graecum	”	1
111.	Observationes Lingvae Valachicae ⁽⁹⁵⁾	”	1
112.	Pedagogia pro docentibus ⁽⁹⁶⁾	”	1
113.	Articuli militares ⁽⁹⁷⁾	”	1
114.	Liber Horarum Graecus	”	1
115.	Gallorum Pernicios in Russiae ⁽⁹⁸⁾	”	1
116.	De vicisitudinis Napoleonis ⁽⁹⁹⁾	”	1

117.	Grammatica Valachica ⁽¹⁰⁰⁾	”	1
118.	ABC – Graecum	”	1
119.	Oeconomia ruralis ⁽¹⁰¹⁾	”	1
120.	Ars legendi	”	1
121.	Homo moralis ⁽¹⁰²⁾	”	1
122.	Psaltiria Valachica	”	2
123.	Commentatio de Natione Valachica ⁽¹⁰³⁾	”	1
124.	Valachica Grammatica	”	1
125.	America Detectio ⁽¹⁰⁴⁾	”	1
126.	Lexicon Haebraicum et Chaldaicum	”	1
127.	Regulae morales	”	1
128.	Selecta e Graecis Scriptoribus	”	1
129.	Psalterium Graecum	”	1
130.	Historia Principis Moldavie Kantemiri ⁽¹⁰⁵⁾	”	1
131.	Confessio orthodoxae fides	”	2
132.	Xenofontis Selectae e libris Socratis	”	1
133.	Rituale Graecum	”	1
134.	Liber precatorius	”	1
135.	Missale Valachicum	”	1
136.	Theologia Dogmatica et Moralis ⁽¹⁰⁶⁾	”	2
137.	Novum Testamentum	”	1
138.	Psalterium Valachicum	”	2
139.	Evangelia Dominicale	”	1
140.	Regulamentum protopresbiteriorum M.S.	”	1
141.	Conciones pro Diebus Dominica et Festis	”	3
142.	Installatio Ep<isco>pi Fogarasiensis Bab ⁽¹⁰⁷⁾	”	3
143.	Biblia Sacra Valachica	”	1
144.	Specialitem moralitatis	”	1
145.	Conciones funebres	”	1
146.	Conciones funebres	”	1
147.	Arithmetica ⁽¹⁰⁸⁾	”	1
148.	Biblia Valachica	”	1
149.	Historia Georgii Brankovits	”	1
150.	Rituale	”	1
151.	Missale	”	1
152.	Historia de Origine Moldavorum M.S.	”	1
153.	Liber Contus	”	1
154.	Manus Damaschini indicans Festa ⁽¹⁰⁹⁾	”	1
155.	Lexicon Russico-Germanicum	”	1
156.	Frusta antiquorum Calendarium	”	1

V. Opera in crudo praeexistentia

157.	Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum M.S. ⁽¹¹⁰⁾
158.	Telemachus Valachicis reviditus in multis exemplariis ⁽¹¹¹⁾

159. Conciones Dominicales et Festivales Valachicae⁽¹¹²⁾
160. Ortographia Latino-Valachica⁽¹¹³⁾
161. Historia Romanorum in Dacia⁽¹¹⁴⁾
162. Reflexiones de origine Valachorum⁽¹¹⁵⁾
163. Psalterium Valachicum
164. Észrevételek a Schwartner statistikájára⁽¹¹⁶⁾
165. Conciones funebres⁽¹¹⁷⁾
166. Fabulae Aesopi Valachicae⁽¹¹⁸⁾
167. Discussio Disertationis de Nationis Valachica⁽¹¹⁹⁾

NOTE ȘI COMENTARII

„Cu anevoie iaste a nu grăi adevărul.” – PROZĂ ISTORICĂ

ISTORIA PENTRU ÎNCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN DACHIA

⁽¹⁾ Titlul întreg este: *Istoria pentru începutul românilor în Dacia. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmărtin, protopop și, la Înălțatul Crăiescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei, crăiesc a cărților revizor. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta, 1812.* Lucrarea a avut un număr impresionant de reeditări, înregistrate supra, în **Bibliografie**. Textele selectate pentru ediția de față au fost transcrise după ediția princeps. Traducerea notelor în limba română a fost preluată, cu unele modificări, din: Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ediție critică și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefată și note de Manole Neagoe, București, 1970. Întreaga *Istorie* a lui Petru Maior este pusă de autor sub semnul acestui motto: „Cu anevoie iaste a nu grăi adevărul.”, pe care l-am ales drept generic sugestiv pentru proza istorică a marelui cărturar iluminist.

⁽²⁾ „Fiindcă neamul hunilor, izolat multă vreme prin niște munți de nestrăbătut, stârmit de o turbare subită, s-a năpustit asupra goților și, împrăștiindu-i, i-a izgonit din așezările lor. Goții, trecând Dunărea în fugă, au fost primiți de Valens fără nici o convenție, nu au predat romanilor nici chiar armele, ca să aibă mai multă încredere în ei. Paulus Orosius, cartea VII, cap. 33”.

Paulus Orosius (sec. V p.Ch.), preot hispanic, autor al unei istorii universale, intitulată *Historiarum adversum paganos libri VII* („Șapte cărți ale istoriei împotriva păgânilor”), din care citează aici Petru Maior.

⁽³⁾ „Însă, izbucnind un război între turci (unguri) și pecenegi (...), armata turcilor a fost învinsă și s-a rupt în două: una dintre ele a locuit o parte din Persia, spre Orient; (...) însă cealaltă și-a așezat sălașul spre Occident, cu voievodul și conducătorul ei, Lebedia, în locurile denumite Atelcuz, unde locuiește acum neamul pecenegilor. (...) Și înainte de acest Arpad, turcii nu au avut niciodată vreun șef; din urmașii acestuia, până în ziua de astăzi, se alege principele Turciei. Însă, după vreo câțiva ani, pecenegii năvălind asupra turcilor, i-au urmărit pe aceștia, împreună cu principele lor Arpad. Așa că turcii, zdrobiți, fugind și căutând o țară unde să-și așeze sălașul, pătrunzând în Moravia Mare, au izgonit locuitorii din ea și s-au așezat acolo, și o stăpânesc până în ziua de astăzi, și de pe acea vreme turcii n-au mai avut război cu pecenegii. Iar locul pecenegilor, pe care atunci îl stăpâneau turcii, se numește după numele râurilor care sunt acolo. Aceste râuri sunt: primul se numește Baruh, al doilea, Cubu, al treilea, Trullus, al patrulea, Brutus, al cincilea, în fine, Seretus. Constantin Porfirogenetul, *Despre administrarea Imperiului*, cap. 38”.

Konstantinos VII Porphyrogenetos (905–959), împărat bizantin între 913–959, autor al tratatului *Προς τον ἱδιον υἱόν Ρωμανόν*, cunoscut în edițiile latinești sub titlul *De administrando Imperio* („Despre administrarea Imperiului”).

⁽⁴⁾ „Pe când încerca să facă la fel și cu Dacia, l-au speriat prietenii: să nu fie dați mulți cetățeni romani în mâinile barbarilor, fiindcă, după ce Dacia a fost învinsă de Traian, trimisese acolo, din întreg Imperiul Roman, o mulțime nenumărată de oameni, ca să populeze ogoarele și satele. Căci, în urma războiului îndelungat al lui Decebal, Dacia ajunsese într-o stare jalnică. Eutropius, cartea VIII, despre Hadrian”.

Eutropius, istoric roman minor din a doua jumătate a sec. IV p.Ch. Opera sa a rămas în posteritate cu titlul *Breviarium Historiae Romanae*. După *Lexiconul Suidas*, Eutropius ar fi redat în rezumat istoria lui Titus Livius „ab Urbe condita”. Acest scriitor târziu a fost una dintre sursele preferate ale scriitorilor Școlii Ardelene, căci venea în întâmpinarea ideilor pe care ei le agreau în legătură cu colonizarea și părăsirea Daciei. În vechile ediții (cele mai ample sunt cele de Leyda 1729 și 1762), textul lui Eutropius apare împreună cu *Breviariumul* lui Sextus Rufus (Rufius Festus).

⁽⁵⁾ „Eu, de bună seamă (...), preluând conducerea statului, care parcă amortise și se nimicise, pe de o parte, din cauza tiraniei îndelungate de care fusese oprimat, pe de alta, din cauza affrontului geților, sunt singurul care am îndrăznit să atac vecinii de la Dunăre. Și neamul geților l-am distrus și l-am nimicit cu totul. (...) Și această treabă am săvârșit-o foarte greu, în aproape cinci ani. *Julianus asupra cesarilor*”.

Trimitere greșită la Petru Maior. Lucrarea *Liber de Caesaribus* („Carte despre împărați”) îi aparține lui Afer Aurelius Victor, prefect al Romei sub împăratul Teodosius I.

⁽⁶⁾ „Dat fiind că Dacia fusese golită de bărbați din cauza războiului îndelungat al lui Decebal, Traian, ca să înmulțească populația în această provincie, care avea un milion de pași de jur-împrejur, a trimis nenumărate mulțimi de oameni din întreaga lume romană pentru a locui în orașe și în sate. Eutropius, cartea VIII, *despre Hadrian*”.

⁽⁷⁾ „Căci, din cauza îndelungatului război al lui Decebal, Dacia ajunsese într-o stare jalnică. Eutropius, cartea VIII”.

⁽⁸⁾ „Astfel, Dacia a ajuns sub legea și stăpânirea romană. Pe aceasta Traian a făcut-o de îndată provincie: a clădit orașe și a dus coloni. Dio Cassius”.

Cassius Dio, demnitar și istoric roman, a trăit la pragul dintre sec. II–III p.Ch. După retragerea din viața publică, în anul 229, a scris marea sa lucrare, *Ρωμαϊκή ἱστορία* („Istoria romană”), în 80 de cărți.

⁽⁹⁾ „Geții au aceeași limbă cu dacii. Strabo, *Geografia*, cartea VII”.

Strabon din Amaseia (64 a.Ch – 26 p.Ch), cel mai mare geograf al Antichității. Citatul este din vestita sa operă, *Γεωγραφικῶν* („Geografia”), din care s-au păstrat 17 cărți.

⁽¹⁰⁾ „Acest neam are aceeași limbă cu neamul tracilor. *Ibidem*”.

⁽¹¹⁾ Cuvântul din paranteză este scris de autor cu litere latine.

⁽¹²⁾ „Însă, după ce Simeon a făcut pentru a doua oară pace cu împăratul romanilor și a găsit momentul potrivit, a trimis soli la pecenegi și a încheiat o înțelegere cu ei, să-i atace și să-i distrugă pe turci. Și după ce turcii au plecat într-o expediție războinică, pecenegii, plecând împreună cu Simeon împotriva lor, le-au nimicit cu desăvârșire familiile, învingându-i pe cei care fuseseră lăsați să păzească această regiune. Așa că, reîntorcându-se turcii și găsind goală și pustiită acea regiune, și-au așezat sălașele într-o țară, pe care o locuiesc până în ziua de astăzi, adică în acea regiune anume, despre care am spus mai sus că este denumită după numele apelor. Iar locul pe care-l ocupau la început se numește Etel și Cusu, de la fluviul care îl străbate. Astăzi, acolo locuiesc pecenegii, de care turcii fiind respinși și luând-o la fugă, s-au așezat acolo unde locuiesc acum. Și în acest loc durează încă vechi monumente, între care podul lui Traian, la hotarul Turciei, și Belgradul, care este departe de acest pod, cale de trei zile. Aici se află un turn al Sfântului și Marelui Constantin împărat, și tot pe malul fluviului este situat Sirmiu, departe de Belgrad, cale de două zile (...). Acestea sunt monumentele și denumirile din fața fluviului Istru. Iar teritoriile de dincolo, care sunt locuite toate de turci, în prezent au nume date după fluviile care le străbat. Primul dintre acestea este Timeses, al doilea – Tutes, al treilea – Moreses, al patrulea – Crisus, al cincilea – Titza. Vecini de hotar cu turcii sunt, spre răsărit, bulgarii, în care parte îi separă fluviul Istru, ce se zice și Danubiu, spre nord, pecenegii, spre apus, francii, spre miazăzi, croații. Constantin Porfirogenetul, *Despre administrarea Imperiului*, cap. 40”.

⁽¹³⁾ „Pe lângă aceasta, au mai intrat în Ungaria, atât pe vremea lui Géza, cât și a Sfântului Ștefan și a celorlalți regi: boemi, poloni, greci, spanioli, ismailiți sau saracini, besi, armeni, saxoni, turingi, misenensi și revensi, cumani și latini. Aceștia din urmă, zăbovind mai îndelungă vreme în regat, deși nu-și cunosc nașterea lor, amestecați cu ungurii prin tot felul de căsătorii, au dobândit deopotrivă rang nobiliar și drept de rămânere în țară. Thuróczy, *Cronica ungurilor*, partea II, cap. 22”.

János Thuróczy (1435 – după 1489), cronicar ungur celebru, a cărui *Chronica Hungarorum*, apărută în 1488 în două ediții incunabul, la Augsburg și Brunn, este o sursă importantă pentru istoria românilor.

⁽¹⁴⁾ „Nu știu cu ce dulceață îi atrage pe toți pământul natal și nu le îngăduie să-l dea uitării. Ovidiu, *Scrisori din Pont*, 3”, iar într-o traducere poetică românească: „Ce are glia țării? Ce fel de farmec sfânt, / Că n-o putem de-a pururi uita nici în mormânt?” (Publius Ovidius Naso, *Epistole din exil*, traducere de Eusebiu Camilar, București 1966, p. 192).

⁽¹⁵⁾ „În drum, a isprăvit cu bine multe și mari feluri de războaie, căci i-a învins pe barbarii care l-au întâmpinat în părțile Traciilor și în Illiric, l-a nimicit chiar și pe un conducător al goșilor, Cannabas sau Cannabaudes, împreună cu cinci mii de soldați, dincolo de Dunăre. Și de aici, făcându-și drum prin Bizanț, a trecut în Bitinia, pe care a dobândit-o fără nici o împotrivire. Vopiscus, despre Aurelian, cap. 22”.

Flavius Vopiscus Syracusius este considerat drept unul dintre pseudonimele autorului celebrei scrieri antice *Historia Augusta*.

⁽¹⁶⁾ „Așadar, obișnuita sălbăticie a hunilor de a face incursiuni de jaf nu se mai potolea. Ca unii care erau dedați cu prădăciunile provinciilor învecinate, amenințau foarte greu, cu război și cu neîntrerupte năvăliri, provinciile Moesia, Macedonia, Tesalia și chiar ambele Tracii. De aceea, nu numai cetățile din aceste regiuni, ci chiar și cele din Panonia, amenințate de acești huni cu dese năvăliri, fiindcă nu puteau să îndure o hărțuială continuă și pentru că aveau repulsie de jugul și de stăpânirea unui rege barbar, părăsindu-și pământul natal, după ce au obținut permisiunea chiar de la regele Attila, abandonându-și turmele, s-au dus peste Marea Adriatică, în Apulia, rămânând în Panonia, de bunăvoie, singuri valahii, care erau păstorii acelor. Thuróczy, *Cronica ungurilor*, partea întâi, capitolul 17”.

⁽¹⁷⁾ „Însă, fiindcă cu bulgarii (...), hunii, încă de pe vremea lui Attila, se amestecaseră, cu care întovărășindu-și armele au fost foarte periculoși pentru Imperiul Grecesc, s-a ajuns ca adesea hunii să fie luați drept bulgari și viceversa, de către istoricii greci de după aceea, ca de exemplu de Nicephoros, Konstantinos și Theophanes. Și aceasta este pricina pentru care s-a produs cea mai mare confuzie, din câte ne-a transmis istoria, în istoria

popoarelor de origine slavă. La acest rău s-a adăugat acela, că, deoarece Theophanes și Nicephoros pe bulgari (așa scriu ei, greșit, în loc de huni) i-au adus de la lacul Maeotis, mulțimea istoricilor de neam slavon, socotind că și-au găsit vremea potrivită, după cum era obiceiul atunci, nu a stat la îndoială deloc să-i aducă pe bulgari de la Volga până la Istru, în primul rând, fiindcă văzuseră la geografia mai noi o mare Bulgarie, notată pe malul răsăritean al fluviului Volga, de care regiune totuși bulgarii noștri totdeauna au fost atât de depărtați, cât este Volga de Istru. Atât de mult, neîndoios, analogia cuvintelor, necercetată suficient, impune chiar și celor mai învățați bărbați. Și unde se întâlnește, mă rog, cuvântul Volga în această perioadă de care ne ocupăm? Αττλ se spunea de greci Ατελ, Αταλις, de tătari – Atil. Plăsmuiește de aci bulgari, dacă poți! Mă mir că bărbați învățați n-au remarcat aceasta. Catancici, despre Istru, cap. 7, § 19.

Însă, zici, ce vom face cu Theophanes, care hotărăște Bulgaria la Maeotis? Zic că Theophanes, istoric din secolul al IX-lea, vorbește ca unul de pe vremea sa, când hunii deja se amestecaseră cu bulgarii, aproape cu aceeași îndreptățire cu care slavii au fost confundați cu avarii, după cum am pomenit mai sus. Istoricii mai vechi, ca Procopius, Agathias, Menandru, care au scris istoria hunilor, nu suflă nici chiar *bitta* despre bulgari, care, dacă pe vremea lor ar fi locuit la Maeotis, e în afară de orice îndoială că ar fi menționat faptul, ba, mai mult, primii doi aduc de la Maeotis la Istru pe uturguri și pe cuturguri, însă nici unul dintre ei nu-i face bulgari. Cât despre Agathias, acesta îi numește de-a dreptul *huni*. Mie însă mi se pare mai temeinică dovada unui contemporan decât a autorilor mai târzii. Și cum se explică faptul că acum nu se află nici o Bulgarie, nici la Maeotis, nici la Volga? *Ibidem*, § 20. Și în *Note*, la § 20, sub litera c, zice: «Despre povestea fiilor lui Cubrat, la Pray, *Analele avarilor*, anul 667, vezi etc.».

Mathyas Petrus Katanchich (1750–1825), poet și istoric croat, autor, printre altele, al lucrării *De Istro ejusque accolis*, Buda, 1798. Citatul lui Katanchich este din **György Pray** (1723–1801), istoric ungar remarcabil, autor, printre altele, al lucrării *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, apărută la Viena, în 1761.

⁽¹⁸⁾ „De bună seamă, acum ei înșiși ocupă acea țară, care pe atunci era sub autoritatea creștinilor. Theophanes, în *Cronografia*, la anul 11 al lui Constantin Pogonatul”.

Theophanes Confessor (c. 752–808), numit și Isauros, autorul unei *Chronographia*, publicată în ediție paralelă greco-latină la Paris, în 1655.

⁽¹⁹⁾ „Conform unei convenții, se hotărăște Istrul care să separe marginile împărăției romanilor de a avarilor și li se acordă acestora dreptul de a trece împotriva slavilor. Simocatta, cartea VII, cap. 15”.

Theophylaktos Simokattes (sec. VII); a trăit la Alexandria, în Egipt, fiind demnitar înalt între 610–641. Opera sa istorică, *Historia* în opt cărți, continuă pe Menander Protector, înfățișând evenimentele din anii 582–602.

⁽²⁰⁾ „Într-adevăr, Bulgaria și fluviul Istru și muntele cel foarte cunoscut, denumit Haemus, care se întinde până la Pont, au fost părți ale Traciei; acumă însă sunt străine și separate. De altfel, thema Traciei fusese hotărâtă pe vremea împăratului constantinopolitan și fusese atribuită serviciului împăratului, și nu a fost niciodată vreun pretor în ea. Însă, de când neamul bulgarilor cel dușman lui Dumnezeu a trecut la fluviul Istru, de atunci și împăratul a fost constrâns, din cauza năvălirilor și atacurilor sciților și ale bulgarilor înșiși, să readucă Tracia la starea de themă și să numească în ea un pretor. Cât despre trecerea barbarilor la fluviul Istru, aceasta a avut loc către sfârșitul domniei lui Constantin Pogonat, de când numele lor a devenit vestit și s-a răspândit. Constantin Porfirogenitul, despre themate, cartea II”.

Se face trimitere la un capitol din marea lucrare a lui Konstantinos VII Porphyrogenetos, *De administrando Imperio* („Despre administrarea Imperiului”).

⁽²¹⁾ „Din această povestire a lui Theophanes, nu cu greutate se înțelege că bulgarii, după ce au strâns prăzi în Tracia, iarăși au trecut Istrul și că aici, între întărituri, i-ar fi așteptat pe romani, fiindcă trecând Dunărea la Varna, oraș pe malul Pontului Euxin, ar fi urmărit cavaleria lui Constantin, care o luase la fugă dintr-o greșeală. Pray, *Analele avarilor*, cartea II”.

⁽²²⁾ „Astăzi, într-adevăr, la noi nu mai sunt coloni italici deloc, în afară de *valahi*. Aceștia, fiindcă erau în număr mai mare, au durat până astăzi, deoarece au încheiat alianță cu indigenii. Catancici, despre Istru, cap. 8, § 4”.

⁽²³⁾ „Neamul hunilor (...) depășește toate felurile de sălbăticie; (...) au o formă demnă de mirare și sunt cocoșați, încât ai putea să-i socotești animale bipede sau drept niște stâlpi în formă de om, lucrați din topor, așa cum se așază pe marginile punților. (...) Niciodată nu se adăpostesc sub nici un fel de case. (...) Căci la ei nu poți să întâlnești nici chiar o colibă acoperită cu trestie. (...) Își acoperă capul cu coifuri îndoite, își înfășură strâns șoldurile păroase cu piei de capre. (...) Nimeni, la ei, nu ară și nici nu atinge vreodată coarnele plugului (...), ignorând cu totul, ca dobitoacele lipsite de minte, ceea ce este rușinos și ceea ce nu este rușinos. (...) Acest neam de oameni, lipsit de orice reținere și sălbatic, aprins de o lăcomie nemăsurată de a jefui bunurile altora, s-a îmbogățit cu prădăciunile vecinilor etc. Ammianus Marcellinus, cartea XXXI, cap 2”.

Ammianus Marcellinus (330 – c. 400), ofițer în armata romană, autorul unei *Historia Romana* în 31 de cărți, cea mai reprezentativă continuare a lui Tacitus. S-au păstrat doar cărțile XIV–XXXI, zugrăvind evenimentele dintre anii 353–378.

⁽²⁴⁾ „După ce Tuhutum a auzit aceasta de la sol, s-a pregătit el cu soldații săi, și, concediind acolo pe aliații săi, s-a îndreptat dincolo de păduri, spre răsărit, împotriva lui Gelou, conducătorul blachilor. Iar Gelou, conducătorul de dincolo de păduri, auzind de sosirea lui, și-a strâns armata sa și a început, în cea mai mare viteză, să-i alerge împotriva cu cavaleria, ca să-l oprească la porțile Meseșului; însă Tuhutum, străbătând pădurea într-o singură zi, a ajuns la râul Almaș. Atunci ambele armate au ajuns una în fața celeilalte, despărțindu-le râul. Iar conducătorul Gelou voia să-i oprească acolo, cu arcașii lui. Notarul, cap. 26”.

Este un citat din lucrarea *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus, sursă predilectă a reprezentanților Școlii Ardelene, referitoare la începutul istoriei medievale a Transilvaniei.

⁽²⁵⁾ „A doua zi, înainte de apariția zorilor, Tuhutum și-a împărțit armata în două, și o parte a trimis-o puțin mai sus, ca, trecând râul, fără știrea soldaților lui Gelou, să pornească lupta, ceea ce s-a și făcut. Și, fiindcă au găsit un vad ușor de trecut, ambele părți ale armatei au ajuns în același timp pe câmpul de bătaie. Și s-au luptat cu strășnicie, dar soldații conducătorului Gelou au fost învinși, și mulți dintre ei au fost omorâți, însă cei mai mulți au fost luați prizonieri. Când Gelou, conducătorul lor, a văzut aceasta, atunci, ca să-și salveze viața, a luat-o la fugă cu puțini înși. În timp ce acesta fugea, grăbindu-se spre cetatea sa, așezată lângă râul Zomus, soldații lui Tuhutum, urmărindu-l în fugă cu îndrăzneală, au omorât pe conducătorul Gelou lângă râul Copus. Notarul, cap. 27”.

⁽²⁶⁾ „Atunci locuitorii țării, văzând moartea domnului lor, dând mâna, de bună voia lor și-au ales domn pe Tuhutum, tatăl lui Horca, și în acel loc, care se zice Esculeu, și-au întărit buna credință prin jurământ, și, din acea zi, acel loc s-a numit Esculeu, de aceea, fiindcă acolo au jurat. Iar Tuhutum, din acea zi, a stăpânit acea țară în liniște și în fericire. Idem, cap. 27”.

Vechiul nume unguresc *Esculeu* a evoluat odată cu limba ungarilor din Transilvania spre forma *Eskülő*, care înseamnă „loc al jurământului”.

⁽²⁷⁾ „Și s-au luptat unii cu alții cu strășnicie. Notarul, cap. 27”.

Este vorba despre același Anonymus.

⁽²⁸⁾ „Din pricina lui Leelus și Bulsus, conducători ai ungarilor, prinși în luptă de către teutonici și spânzurați de un copac, cum se indignează, cât de odioși îi sunt lui bavarii și alemanii, prin ale căror viclenii criminale ar fi fost prinși Leelus și Bulsus, cât deplânge însă pe ceilalți unguri prinși în lațul viclean. Vezi capitoul 55. Daniel Cornides, *Vindiciile anonimului notarului regelui Bela*, secțiunea 2, cap. 4, § 3”.

Daniel Cornides (1732–1787), istoric ungar, autor, printre altele, al lucrării *Vindiciae Anonymi Belae regis notarii. Editae, auctae a J. Christiano Engel. Budae. Typis et sumptibus Regiae Universitatis Pestanae Typographiae. Anno 1802*.

⁽²⁹⁾ „Poruncește însă ca dintr-o a doua direcție, din care nimeni până acum, de la bun început, nu i-a atacat, Leon, Batatzes pe poreclă, să dea năvală asupra ungarilor, dinspre locurile învecinate cu Pontul Euxin, cu o armată foarte mare, formată în special din nenumărata mulțime a valahilor, care se zice că au fost cândva coloniști în Italia, (...) așa că Batatzes, dând năvală dinspre acele locuri pe care le-am numit, prădând toate câte îi ieșeau în cale, le culcă la pământ, face un mare măcel de oameni și ia mulți robi. Pe lângă acestea, se întoarce la împărat, aducând de acolo turme întregi de oi, de cai și de alte animale. Joannes Cinnamus, cartea VI”.

Ioan Kinnamos (Cinnamus), 1143–1202, scriitor bizantin, autor al unor *Επιτομή (Epitome)* care narează evenimentele din vremea împăraților Ioan II Komnenos și Manuel I Komnenos.

⁽³⁰⁾ „La începutul primăverii, Tzelgu, conducătorul suprem al armatei scitice, trecând prin strâmtoarele munților, care se află mai sus de Dunăre, cu armată amestecată, de diferite neamuri, de aproape optzeci de mii de oameni, parte din sauromați și sciți, parte chiar din daci, căci și din acest neam nu mică oaste, sub conducerea lui Solomon (...), urma pe Tzelgu. Anna Comnena, despre Alexios, cartea VII, după Pray, *Analele regilor Ungariei*, cartea II, la anul 1085”.

Ana Komnena, fiica împăratului Alexios I Komnenos și a Irinei Ducas, a cărei operă, *Alexiada*, cuprinsă în 15 cărți, narează evenimentele domniei lui Alexios I, între 1069–1118. Petru Maior o citează pe Ana Komnena după o altă carte a lui György Pray, *Annales regum Hungariae*, apărută la Viena între 1763–1770, în cinci volume.

⁽³¹⁾ „Căci pământul de dincolo de pădure, descendenții lui Tuhutum l-au stăpânit până în vremea regelui Sfântul Ștefan, și l-ar fi ținut și mai mult timp, dacă Gyla ce Mic, cu cele două fiice ale sale, Bivia și Bucna, ar fi voit să fie creștini și n-ar fi acționat întruna împotriva sfântului rege. Anonimul notar al regelui Bela, cap. 24”.

⁽³²⁾ „Să nu vă turburați de mulțimea rutenilor și a cumanilor, care se aseamănă cu câinii noștri. Căci câinii, pe dată ce aud cuvintele stăpânilor lor, oare nu-i cuprinde teama? Notarul, cap. 8”.

⁽³³⁾ „Să luptăm cu bărbăție împotriva grecilor și bulgarilor, care se aseamănă cu femeile noastre, și la fel să ne temem de mulțimea grecilor, cât de mulțimea femeilor. Notarul, cap. 39.”

⁽³⁴⁾ „Cei mai mulți dintre greci și bulgari erau omorâți. Iar mai sus-amintitul conducător Salanus, după ce i-a văzut pe ai săi înfrânți în luptă, a luat-o la fugă și, ca să-și scape viața, s-a grăbit spre Alba din Bulgaria. Iar grecii și bulgarii, pătrunși de teama ungarilor, au uitat drumul pe care veniseră. Luând-o la fugă, voiau să treacă Tisa înot, ca să-și scape viața, socotind-o drept un râu mic, însă, fiindcă o astfel de teamă și groază se năpustise asupra lor, cât de teama ungarilor aproape toți au murit în râul Tisa, de abia puțini au rămas în viață, care să povestească împăratului lor nenorocirea morții. Notarul, cap. 39”.

⁽³⁵⁾ „Dușmanii aceștia cădeau înaintea lor ca mănunchiurile în spatele secerătorilor, și în același război au murit cei doi conducători ai cumanilor și trei chenezi ai bulgarilor, și Glad însuși, conducătorul lor, a scăpat cu fuga, însă întreaga lui armată, muiată ca ceara în fața focului, a fost fărâmițată de tăișul sabiei. Notarul, cap. 44”.

⁽³⁶⁾ „Cei mai mulți greci și bulgari au fost omorâți, și câțiva din ei au fost luați prizonieri. Așa că, conducătorul Bulgariei, văzând că ai săi sunt înfrânți în luptă, luând-o la fugă ca să-și scape viața, a intrat în cetatea Alba. Notarul, cap. 41”.

⁽³⁷⁾ „Cei mai mulți ruteni și cumani erau omorâți. Iar mai sus-numiții conducători ai rutenilor și cumanilor, văzând pe ai săi că pierd războiul, au luat-o la fugă și, pentru salvarea vieții, au intrat în grabă în cetatea Kyeu. Conducătorul Almus și soldații săi i-au urmărit pe ruteni și pe cumani până la cetatea Kyeu, și soldații conducătorului Almus izbeau capetele tunse ale cumanilor ca pe niște bostani cruzi. Notarul, cap. 8”.

⁽³⁸⁾ „În același an (...), adică în anul Domnului 1330, după ce regele a strâns o armată numeroasă (...), prin Zenrim, în luna lui septembrie, a trecut în țara lui Bazarad, voievodul valahilor, la îndemnul lui Toma, voievodul transilvan, și al lui Dionisie, fiul lui Nicolae, fiul lui Ancha, care țară nu poate fi stăpânită de un neam care nu o cunoaște, ca regele să izgonească din această țară pe Bazarad însuși sau, oricum, să dea în stăpânire țara aceasta unuia dintre cei care l-au îndemnat la expediție. Și, după ce regele a primit în supunere Zenrinul și cetatea lui, a încredințat toate amintitului Dionisie, împreună cu funcția de banat. După care fapt, Bazarad i-a transmis regelui prin soli de cinst: «Că tu, stăpâne al meu, rege, te-ai străduit cu strângerea armatei, am să recompensez strădania ta cu șapte mii de mărci de argint. Zenrinul însuși, cu toate câte se țin de el, pe care acum îl ai în mâinile tale, ocupat cu puterea, ți-l las să-l stăpânești în liniște; (...) atâta te rog, întoarce-te, spre siguranța ta, evită primejdia vieții, căci, dacă ai să vii mai înăuntru, cu foarte mare greutate vei putea evita primejdia». Auzind aceasta, regele, cu trufie, a izbucnit cu asemenea cuvinte, zicând solilor așa: «Astfel să-i spuneți lui Bazarad: el este păstorul oilor mele, am să-l trag de barbă din ascunzișurile sale». Atunci, un baron credincios, pe numele Donch, comite de Zolio și de Lipto, așa i-a grăit regelui: «Doamne, Bazarad însuși vorbește cu mare supunere și spre cinstea ta; de aceea, binevoiește să-i trimiți în schimb, prin scrisorile tale, favoarea bunăvoinței tale și dragostea plină de har divin». Atunci regele a repetat cuvintele de deasupra, pline de dispreț și amenințătoare, și, părăsind sfatul cel mai sănătos, a înaintat mai înăuntru, ca să dea bătălia. Și, dat fiind că nu putea, într-o țară necunoscută și pe un drum între crestele munților și zona împădurită, să găsească hrană pentru sine și pentru ai săi, au început să fie chinuiți de foame continuă însuși regele, soldații și caii. Din care cauză, făcându-se armistițiu cu Bazarad, <acesta> i-a dat asigurări că el însuși îi va pregăti <cele necesare> și-i va oferi regelui și tuturor alor săi siguranța reîntoarcerii, arătându-i un drum drept. Regele s-a reîntors fără grijă și încrezător în asigurările sperjurului schismatic, a ajuns pe un anume drum, împreună cu întreaga armată; acest drum era circular și din ambele părți era ocolit de pereți de stânci ieșiți în afară. Și de unde zisul drum începea să devină mai larg, fusese înțesat mai dinainte cu împletituri solide, în mai multe locuri, de către valahi. Iar regele și toți ai săi, când nu se așteptau nicidecum la așa ceva, au văzut pe coastele munților de deasupra, alergând de peste tot, o nenumărată mulțime de valahi, care aruncau lănci asupra armatei regelui, aflată pe o cărare înfundată, care nu poate să fie numită nici măcar cărare, ci un fel de corabie strâmtă, unde, din pricina înghesuiei, cădeau caii înzăuați, împreună cu soldații, de jur-împrejur, din toate părțile, fiindcă nici nu puteau, din pricina muntelui pieptiș de ambele părți ale drumului, să se urce împotriva valahilor, nici să meargă mai departe, și nu aveau nici cum să fugă, din pricina cărării înțesate cu nuiiele, ci erau întocmai ca niște pești, prinși în vârșe sau în plasă. Cădeau tineri și bătrâni, principii și persoane înalte, fără alegere. Și a durat această nefericită întâmplare de vineri până luni. În acest răstimp, se striveau unii pe alții, soldați aleși, așa cum în leagăne sunt mișcați și se mișcă de ici-colo copiii mici, sau ca treștiile mișcate de vânt.

Și s-a făcut acolo măcel cumplit, și a căzut o nenumărată mulțime de soldați și de conducători și nobili. (...) În fine, s-a prăpădit o mulțime inestimabilă de cumani. (...) Iar valahii au luat mulți prizonieri, atât răniți, cât și din cei teferi, și au capturat multe arme și veșminte prețioase, și banii tuturor celor morți, de aur și argint, și vase de preț, și cingători. Și multe pungi din groșii și florinii culeși, și cai mulți, cu șei și frâie, toate le-au cărat și le-au dat pe mâna lui Bazarad-Voievodul. Iar regele își schimbase însemnele armelor sale, cu care îmbrăcase pe Deseus, fiul lui

Dionisie, pe care, socotindu-l că este regele, l-au ucis cu cruzime. Iar regele, cu puțini înși, apărat de câțiva credincioși de-ai săi, de-abia a scăpat. Thuróczy, *Cronica ungarilor*, partea II, cap. 97”.

⁽³⁹⁾ „Dalmația, Croația, Rama, Serbia, Galiția, Lodomeria, Cumania, Bulgaria, și toată Ungaria, și Salerna, ba și Muntele Sfântului Înger, și mai socotește și celelalte regate, cel polonez, boem, austriac și toate cele de jur-împrejur tremurau de groaza puterii domnului Carol, regele Ungariei prin grația lui Dumnezeu cel preaînalt, Care astfel a hotărât. *Ibidem*, cap. 99”.

⁽⁴⁰⁾ „Cădeau de jur-împrejurul armatei și din mulțimea căinească a valahilor ca muștele care au pierdut dulceața uleiului parfumat. Împreună cu creștinii de rând, au ucis fără milă și pe toți preoții lui Hristos. Numărul valahilor uciși acolo de către unguri numai subtilul contabil din iad l-a socotit. *Ibidem*, cap. 97”.

⁽⁴¹⁾ „Închis între împletituri din nuiele și grămezi de mărăcini și locuri de trecere foarte strâmte, năvălit de mulțimea olahilor, din păduri și din munți, a fost ucis în același loc împreună cu vajnicul bărbat Petru, vicevoievodul său, și cu Deseu, zis Vos, și cu Petru Ruffus, castelanul de la Kykyllevár, secuii Petru și Ladislau, bărbați foarte războinici, și cu alți foarte mulți soldați și nobili de seamă. Și după ce neamurile ungarilor din armata sa au dat dosul și au luat-o la fugă, mulți dintre ei, închiși în locuri glodoase și mocirloase, încurcați în împletiturile de nuiele, au fost uciși de olahi, și câțiva au scăpat cu mare primejdie a vieții și cu paguba averilor. Thuróczy, *Cronica ungarilor*, partea III, cap. 38”.

⁽⁴²⁾ „Banul Ștefan de Loșonț a fost trimis de către rege cu multe trupe de înarmați. Acesta, după ce în fine s-a început o bătălie sângeroasă, fiindcă era inferior dușmanului, făcându-se mult omor dintr-o parte și din cealaltă, cu prețul capului său, a terminat totodată și războiul, și propria sa viață. Căci, după căderea zisului conducător, luând-o la fugă, au lăsat dușmanilor o pradă mare, în bunuri și prizonieri. Thuróczy, *Cronica ungarilor*, partea IV, cap. 17”.

⁽⁴³⁾ „În fine, acest Ștefan, principele Moldovei, așa l-a strivit pe Soleiman, pașa și guvernatorul Romaniei, că, din treizeci de mii de turci, foarte puțini au scăpat, care, întâmplător, călăreau pe cai mai iuți. Felix Petancius, *Disertație despre drumurile pentru a ataca pe turci*”.

Felix Petančić (1445 – după 1517), diplomat, călător pasionat și istoric, a lăsat un manuscris cu titlul original *Viae, quae ex Pannonia per Trasylvaniam et Valachiam ducit versus Thraciam et Pontum*, publicat după moartea lui sub titlul pe care-l întâlnim aici: *Dissertatio de itineribus quibus aggrediendi sunt Turcam ad Vladislaum Hungariae et Bohemiae regem*, Viena, 1522.

⁽⁴⁴⁾ „Unde adesea s-a bătut cu turcii. Căci Dracula, cu puțini, însă aleși bărbați, a constrâns pe Mahomed, sultanul turcilor, care deja luase în stăpânire Valahia Mare și se grăbea să ocupe Valahia Mică, atacându-l la a doua strajă a nopții, să o ia la fugă spre Dunăre și să se întoarcă înapoi după un mare măcel al alor săi și cu rușine. Felix Petantius, *Disertație despre drumurile pentru a ataca pe turci*”.

⁽⁴⁵⁾ „După ce s-au strâns armatele regelui, a pornit cu război, la începutul primăverii, contra Daciei. Se spune că aceasta a fost o armată foarte mare, a doua ca mărime după cea cu care atacase Bizanțul. Și se spune că această tabără militară a fost cea mai frumoasă din toate și că era foarte împodobită, și în ceea ce privește armele și restul echipamentului. Laonicus Chalcocondylas atenianul, *Istoriei despre originea și faptele de arme ale turcilor*, cartea IX”.

Laonicos Chalkokondyles (c. 1423 – c. 1490), unul dintre cei mai mari istorici bizantini ai Evului Mediu, autorul unor *Expuneri istorice* (*Historiarum Libri Decem*) în zece cărți, care narează luptele bizantinilor cu turcii între anii 1300–1464. Maior citează titlul uneia dintre părțile acestei lucrări.

⁽⁴⁶⁾ „Și că au fost sub arme circa douăzeci și cinci de miriade de soldați [250 000 – n.n.]. (...) Și cu mai puțin de zece mii de călăreți. Dar unii spun că nu avea prezenți mai mult decât șapte mii de călăreți. Cu aceștia dând năvală pe la prima strajă a nopții, a pătruns în tabăra sultanului. (...) Și când zorile erau aproape și începea să se lumineze, s-a retras din tabără, pierzând în această noapte câțiva soldați, foarte puțini. Chalcocondylas, *ibid.*”

⁽⁴⁷⁾ „Însă când au ajuns la Nicopolis, capitala bulgarilor, oraș care pe de o parte este scăldat de Dunăre, pe de alta este așezat pe un deal, (...) l-a întâmpinat acela care nu trebuie niciodată numit fără titulatura de mare și preaviteaz stăpânitor, Uladislau Dracula, principele Valahiei, pe care o numesc Munteană. Acesta, deși primise încă mai dinainte pacea din partea turcului, a respins fapta sa, făcută la nevoie, căci, prin mărimea de sufl și prin virtutea alor săi, mai mult timp decât se putea spera din partea unor forțe atât de inegale, a susținut un război de nesuportat de către toți creștinii luați la un loc, fără să fi primit nici un ajutor din afară, el, principele unui neam nu prea numeros, și, între timp, a pierdut un număr de oameni de ai săi, mai mare decât al celor care rămăseseră în viață, ca să populeze și să cultive ogoarele țării, deși rezultatul, de la o zi la alta, îi dovedea că virtutea puținilor săi soldați, față de mulțimea dușmanilor, este mai degrabă demnă de admirat decât eficace. În fine, până acolo se ajunsese, că nu numai trebuia să primească supunerea, care, la urma urmelor, este tolerabilă, numai să fie echitabilă, fapt care s-a întâmplat mai înainte multor și mari popoare și neamuri, ci, împreună cu patria și larii familiali, cu pământul care îi hrănește și cu aerul, trebuia să-și părăsească cele sfinte, religia, altarele, și să decadă la moravuri

rușinoase, să îndeplinească cultul unor superstiții lipsite de pietate, dacă n-ar fi primit condițiile prin care, fără profanarea tuturor celor divine și omenеști, își păstra în viață ce mai rămăsese din neamul său, în vederea unei ocazii mai demne, de a se primejdi o virtute atât de mare. La acestea, după ce a băgat de seamă puținătatea celor care îl urmau pe rege, a început să-l roage și să-l implore să facă calea întoarsă, căci el, din nenorocirile sale, știe îndeajuns, ba chiar prea bine, cât de mare este puterea turcului, care la vânătoare obișnuiește să scoată aproape mai multe slugi de câți soldați armați se strânseseră acolo, în vederea războiului. Și că trebuie să renunțe cu totul la un plan atât de cutezător și periculos, și că trebuie să se sfătuiască și să-și facă socoteala în ce chip s-ar putea purta războiul cu forțe egale. Până una-alta, nimic nu este mai salutar decât să păstreze acele trupe pentru o ocazie mai bună, care trupe, chiar dacă ar fi suficiente pentru războiul ce trebuia purtat atunci cu dușmanii și chiar dacă celelalte toate n-ar înșela speranțele, totuși acele oști au fost aduse la vremea începutului iernii și că vor sucomba cu desăvârșire din cauza situației rele. Acele cuvinte erau ascultate, ca și cum Dracula nu ar vorbi după cum gândește, din cauza tratatului pe care îl avea cu turcii; totuși, situația însăși, de la sine acordându-i crezare, mai mulți inși au fost impresionați. Căci bănuiala cuvântării prefăcute nu-i convingea mai mult decât adevărul lucrului. De altfel, soarta cerându-l pe rege spre sfârșitul destinat și deja apropiat, iar Iulianus fălindu-se continuu cu norocul din anul trecut etc. (...) Întocându-se, așadar, din nou spre rege, Dracula: «Dat fiind că – zice – sau norocul, care niciodată până acum nu te-a înșelat pe tine, care îndrăznești fapte mari, sau speranța în ajutorul altora, care aș dori să se realizeze, sau necesitatea ascunsă a sorții tale, te târăște împotriva părerii mele, hotărârea ta, pe care n-am putut s-o schimb cu judecata, atât cât îngăduie vremea și situația neprevăzută, o voi ajuta cu toată puterea». Și, odată cu aceste spuse, a adăugat trupelor regale patru mii de călăreți, sub comanda fiului său, rugându-se și implorând pe Dumnezeu cel nemuritor ca tot ceea ce regele și ceilalți își propun în sufletele lor asupra reușitei întregului război să se confirme printr-un rezultat fericit. Philippus Callimachus, despre faptele lui Uladislaus, cartea III”.

Philippus Callimachus Buonacorsi (? – 1 nov 1496), scriitor italian, a fost secretarul regelui Poloniei, Cazimir III, pentru care a alcătuit cronică intitulată de obște *De rebus a Vladislao Polonorum atque Hungarorum Rege gestis Libri III*, o ingenioasă monografie a regelui Vladislav, cel mort în lupta de la Varna, în 1444 (narațiunea evenimentelor începe în 1440).

⁽⁴⁸⁾ „Și-a împărțit oștile ca să fie mai tare și mai pregătit împotriva atacurilor neașteptate ale dușmanilor. Așezând în frunte armata lui Huniade cu auxiliarii valahi și cu trei mii de unguri, în urmă venea regele însuși, la o mare distanță, cu cruciații și cu restul mulțimii. Callimachus Philippus, cartea III”.

⁽⁴⁹⁾ „Însă, pentru sine însuși și pentru valahi, nu a desemnat nici un loc anumit, ca, fără să tulbure cât de puțin rândurile, să alerge în grabă oriunde l-ar chema situația și primejdia, și, nepăzind nici un loc anumit, să le păzească pe toate. Callimachus, *ibidem*”.

⁽⁵⁰⁾ „Se afla atunci în regat un militar foarte viteaz, născut din sânul unui neam nobil și vestit, de dincolo de munți, pe nume Ioan de Huniad, om foarte priceput în războaie și născut ca să mânuiască armele și să conducă războaiele. Și așa cum peștilor le place apa, iar cerbilor să străbată pădurile umbrite, tot astfel viața lui însemna întocmirea armelor și a războiului. Thuróczy, *Cronica ungurilor*, partea IV, cap. 30”.

⁽⁵¹⁾ „Însă acestea sunt începuturile aproape ale tuturor neamurilor prealăudate, între care valahii, conaționali tăi, dețin nu cel de pre urmă loc, ca unii care este știut că se trag de la cetatea Romei, stăpâna lumii, din care cauză și până astăzi se numesc români. Acest neam al tău s-a remarcat prin vitejie, a dat naștere multor generali foarte vestiți, între care se cuprind și Ioan Huniad, tatăl slăvitului rege Matei, și înaintașii tăi de pe acea vreme. Ferdinand I, în Diploma dată arhiepiscopului de Strigon, Nicolae Olahus, 23 noiembrie 1548”.

Nicolaus Olahus (1493–1568), umanist celebru și om politic de origine română, care a activat în regatul Ungariei, ocupând demnitatea de primat al bisericii catolice din regat; a ocupat și funcțiile de regent și guvernator al Ungariei.

⁽⁵²⁾ „Domnul comite de Bistrița, care a purtat atâtea sarcini în războaie încă din vremea primei tinereți, și nici la vârsta bătrânețelor nu s-a lăsat mai prejos, ci, obosit de continua purtare a armelor și de griji, și sleit de puteri, s-a îmbolnăvit în același loc. Și chinuit de boală puțină vreme, purtat în fine în cetatea Zemplen, a înapoiat salvatorului său sufletul, la recomandarea fratelui Ioan de Capistranum, omul lui Dumnezeu. Și s-a produs o mare jale prin toată Ungaria, și aproape întreaga creștinătate a fost turburată de această prea mare durere, când a auzit că și-a săvârșit viața apărătorul ei. Thuróczy, în cartea citată, cap. 56.

Nu numai toate popoarele întregii Ungarii au fost cuprinse de mare durere și întristare pentru moartea unui atât de mare bărbat, ci chiar toate neamurile lumii creștine. L-a jelit Nicolae al V-lea, cel mai mare pontifex, și întreaga curie romană, care a pierdut un apărător al religiei creștine, atât de viteaz și atât de norocos și atât de smerit. La porunca pontifexului, senatul cardinalilor i-a săvârșit cu cea mai mare pompă o slujbă. La acea solemnitate am participat eu însumi. Petru Ranzanus, *Epitome a întâmplărilor ungurești, Index*, 27”.

Petrus Ranzanus (1420–1492), călugăr dominican și erudit de origine siciliană, care a trăit la curtea lui Matei Corvin până în anul 1478, când a devenit episcop în Italia. Lucrarea consultată de Maior, *Epitome Rerum Hungaricarum*, editată prima dată de Joannes Sambucus (János Samboki) la Viena, în 1558.

⁽⁵³⁾ „Și chiar cezar Mahomdt, deși fusese alungat de la sus-pomenita cetate Nandoralba de același Ioan, cu puțin înainte de moartea acestuia, când i s-a anunțat moartea domnului comite, în chip de îmbărbătare, de către Gheorghe, despotul Rasciei, sultanul, plecându-și capul în jos, se spune că ar fi păstrat îndelungată tăcere și că i-ar fi spus vestitorului că regretă moartea aceluia, cu toate că îi fusese dușman, și că, de la începutul lumii, niciodată un împărat nu a avut sub puterea sa un astfel de om. Thuróczy, *locul citat*, cap. 56”.

⁽⁵⁴⁾ „Bonfinius, în *locul citat*, și Timon, în *Purpura Panoniei*, fila 11, scriu că Huniad a fost în rândul slujitorilor lui Dimitrie, episcopul de la Zagrabia, iar Dimitrie a ținut scaunul catedral de la Zagrabia, de la anul 1375 până la anul 1379, așa cum preaveneratul și preavestitul Kerczelich bine dovedește pe baza instrumentelor, în *Istoria Zagrabiei*, pagina 135. Așa că Huniad, între anii 1375 și 1379, ca să iau cifra cea mai de jos, va fi fost de 12 ani, prin urmare, s-ar fi născut la anul 1368 sau cu puțin după aceea. Însă rezultă clar din *Cronica* lui Barthosius, la preavestitul Gelasius Dobner, autor de pe acele timpuri, că Sigismund s-a născut în același an 1368. Așadar, Huniad a fost sau de aceeași vârstă, sau cu trei-patru ani mai mic. Georgius Pray, *Analele Ungariei*, partea III, cartea III”.

Antonius Bonfinius (Antonio Bonfini; 1427–1508), istoric italian, erudit celebru al Renașterii, exeget al clasicilor greci și latini. Din 1485 a trăit la curtea regelui Matei Corvin de la Buda, pentru care a scris lucrări prozelite de circumstanță: *Libellus de Corvinus domus origine* (tipărită la Basel, în 1577) sau *Symposion Beatricis, sive dialogi tres de pudicitia conjugali et virginitate* (tot postum, la Basel, în 1572 și 1621), dar și capodopera de răsunset *Rerum Ungaricarum Decades IV*, izvor important și pentru istoria românilor, la care se referă Petru Maior.

Samuel Timon (1675–1736), savant iezuit de origine slovacă, a ocupat funcții mărunte în cadrul confreriei iezuite din Cașovia. Istoric fecund și exaltator al trecutului unguresc, a dat la lumină, între altele, și cartea citată de Maior: *Purpura Pannonica, sive vita, et res gestae S.R.E. Cardinalium, qui aut in ditionibus Sacrae Coronae Hungaricae nati, aut Regibus sanguine conjuncti, aut Episcopatibus Hungaricis potiti fuerunt...*, Tynavia, 1715.

⁽⁵⁵⁾ „Că Huniad, când și-a dat sfârșitul, a trebuit să fie de 89 de ani, în cazul că conjectura mea este întemeiată, nu sprijină cu nimic părerea adversarilor mei, deoarece este mai verosimil ca un bărbat, la acea vârstă, să fi putut să se împotrivescă turcilor, decât să fi fost feciorul natural al lui Sigismund, care nu împlinise trei ani. *Ibidem*”.

⁽⁵⁶⁾ „Unde Gelou, un oarecare blah, își avea stăpânirea. Notarul, cap. 24”.

⁽⁵⁷⁾ „A ieșit împotriva lui Gelou, conducătorul blahilor. Același, cap. 26”.

⁽⁵⁸⁾ „Atunci comitele aceiași cetăți, numit Loborcy, care în limba lor însemna *conducător*, luând-o la fugă, se grăbea spre cetatea Zemlun; pe acesta, soldații conducătorului, urmărindu-l și ajungându-l lângă un oarecare râu, l-au atârnat în laț, în același loc. Și, din acea zi, au chemat acel râu cu numele aceluiași Loborcy. Notarul lui Bela, cap. 13”.

⁽⁵⁹⁾ „De bună voia lor întinzând mâna dreaptă, nu au încheiat o convenție pe picior de egalitate, ci l-au ales stăpân pe Tuhutum, șeful războiului ungurilor. Engel, *Despre originea valahilor, Apendice*, § 9”.

Johann Christian Engel (1770–1814), istoric austriac de origine germană, autorul unei scrieri cu titlul *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium, et origine Valachorum*, tipărită la Viena, în 1794. Ultimul capitol al cărții, *De origine Valachorum, seu potius nominis hujus eorundem appendix*, este partea la care face trimitere Petru Maior.

⁽⁶⁰⁾ „Atunci locuitorii țării, văzând moartea domnului lor, de bună voia lor întinzând mâna dreaptă, și-au ales conducător pe Tuhutum. Notarul, cap. 27”.

⁽⁶¹⁾ „Tuhutum (...) a început să jinduiască la aceasta: dacă s-ar putea face să-și dobândească sieși și urmașilor săi, prin grația conducătorului Arpad, domnul său, pământul de dincolo de pădure. Notarul, cap. 24”.

⁽⁶²⁾ „Din libera lor voință și prin înțelegerea comună a celor șapte bărbați, și-au ales conducător și poruncitor peste ei și peste fiii fiilor lor, până la ultima generație, pe Almus, fiul lui Ugek, și pe cei care vor descinde din vița lui. (...) Și au ratificat jurământul în fața lui Almus, conducătorul, după obiceiul păgân, vărsându-și propriul sânge într-un vas. Notarul, cap. 5”.

⁽⁶³⁾ „Ținându-se sfat și primind jurământul tuturor alor săi, conducătorul Almus, încă din viață, a făcut pe fiul său Arpad conducător și poruncitor. Și a fost chemat Arpad, conducătorul Ungariei, și, de la Hungu, toți soldații săi au fost chemați hunguari, după limba celorlalte neamuri. Notarul, cap. 13”.

⁽⁶⁴⁾ „Conducătorul Arpad, primind jurământul primaților și al militarilor din Ungaria, a făcut ca fiul său Zulta să fie înălțat conducător, cu mari onoruri. Notarul, cap. 52”.

⁽⁶⁵⁾ „Conducătorul Zulta și-a căsătorit fiul Tocsun în țara cumanilor, și încă din viață a luat credința nobililor săi și l-a făcut pe Tocsun conducător și stăpânitor peste tot regatul Ungariei. Notarul, cap. 57”.

⁽⁶⁶⁾ „Pământul de dincolo de pădure, urmașii lui Tuhutum l-au deținut până pe vremea regelui Sfântul Ștefan, și, dacă Gyla cel Mic, cu cele două fiice ale lui, Bivia și Bucna, ar fi voit să fie creștini și nu s-ar fi purtat mereu cu dușmănie față de sfântul rege, așa cum se spune în cele care urmează, l-ar fi deținut și mai multă vreme. Notarul, cap. 24”.

⁽⁶⁷⁾ „Iar Tuhutum, din acea zi, a luat în stăpânire acea țară. Și Tuhutum a născut pe Horca, Horca a născut pe Geula și pe Zubor. Geula a dat naștere la două fete, dintre care una se numea Caroldu și cealaltă Saroltu; și Sarolt a fost mama regelui Sfântul Ștefan. Iar Zumbor a născut pe Geula cel Mic, tatăl lui Bue și al lui Bucne, pe vremea căruia Sfântul rege Ștefan și-a subjugat pământul de dincolo de pădure și a dus în Ungaria chiar pe Geula, în lanțuri, și l-a ținut înțemnițat în toate zilele vieții sale, de aceea, fiindcă era deșert în credință și nu a voit să fie creștin, și făcea multe lucruri contrare regelui Sfântul Ștefan, deși se trăgea din neamul mamei sale. Notarul, cap. 27”.

⁽⁶⁸⁾ „Ieșind, au ajuns până la Zeguholmu, și acolo voiau să treacă Crișul, ca să lupte împotriva lui Menumorut, dar, venind soldații lui Menumorut, le-au împiedicat trecerea. Notarul, cap. 28”.

⁽⁶⁹⁾ „Și Zuardu și-a luat soție în acea țară, și acel popor, care acum se numește Sobamogera, după moartea conducătorului Zuard, a rămas în Grecia și a fost numit Soba de către greci, adică *popor nebun*, fiindcă, la moartea stăpânului lor, nu le-a plăcut să se reîntoarcă în patria lor. Notarul, cap. 45”.

⁽⁷⁰⁾ „Atunci conducătorul a dat cetatea Bezprem, cu toate câte se țin de ea, lui Usubunec, tatăl lui Zoloucu, pentru slujba lui preacredincioasă, și lui Veluquius i-a dat comitatul Zarand, și astfel a dăruit celorlalți nobili funcții și moșii. Notarul, cap. 52”.

⁽⁷¹⁾ „Căci voia Tuhutum să-și dobândească renume și să câștige pământ, așa cum spun cântăreții noștri: toți își câștigau moșii și primeau bun renume. Notarul, cap. 25”.

⁽⁷²⁾ „Așadar, în anul Domnului o mie doi, fericitul rege Ștefan l-a prins pe conducătorul Gyla, cu soția și cu cele două fiice ale lui, și l-a trimis în Ungaria. Însă a făcut aceasta fiindcă, sfătuit în repetate rânduri de fericitul rege Ștefan, nici nu s-a convertit la religia lui Hristos și nici nu s-a astâmpărat de a mai face rele Ungariei. Și întregul regat al acestuia, foarte întins și foarte bogat, l-a anexat monarhiei ungare. Pe ungurește, acel regat se zice *Erdeel*, fiindcă este brăzdat de foarte multe râuri, din nisipul cărora se culege aur, și aurul acelei țări este foarte bun. Thuróczy, *Cronica ungarilor*, partea II, cap. 29”.

⁽⁷³⁾ „Chiar și Transilvania le-a deschis drum acestora, care obișnuiau să administreze provincia prin voievozi prefecte. Și nu puțini nobili îi însoțeau pe voievozi, și toți, ademiniți de farmecul regiunii, n-au stat la îndoială să se instaleze cu lăcașul în Dacia. Toppeltinus, *Originile și întâmplările Transilvaniei*, cap. 5”.

Laurentius Töppelt (Topeltinus), ? –1670, jurist și scriitor sas din Mediaș, a cărui carte – *Origines et Occasus Transsylvaniae* – este una dintre sursele documentare ale istoricilor Școlii Ardelene.

⁽⁷⁴⁾ „Fiindcă îndurau multe nedreptăți din partea cumanilor și a pecenegilor. Notarul, cap. 25”.

⁽⁷⁵⁾ „A treia așezare, denumită, după Constantin Porfirogenitul, Atelcusu, au ocupat-o ungurii în Ucraina de astăzi și în Moldova. Engel, în *Suplimentele la Vindiciile Cornidesiane ale anonimului*, § 8”.

Trimiterea lui Maior este la un adaos al istoricului Engel la lucrarea lui Daniel Cornides, amintită supra, nota 28, adaos cu titlul: *Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidessianas*.

⁽⁷⁶⁾ „A treia migrație a ungarilor din Atelcusu, Constantin Porfirogenitul o atribuie pe drept și deschis presiunii pecenegilor, pe care anonimul o consideră numai accesorie; poate că, găsind chiar în tradiție un motiv să-și laude neamul, a atribuit-o rugămintilor rușilor. Engel, *ibidem*”.

⁽⁷⁷⁾ „Însă, după câțiva ani, pecenegii, năvălind peste turci, i-au urmărit pe ei și pe șeful lor Arpad. Turcii, așadar, fugind împrăștiați și căutând un pământ unde să se sălășluiască etc. Constantin Porfirogenetul, *Despre administrarea Imperiului*, partea II, cap. 38”.

⁽⁷⁸⁾ „Însă, după ce pecenegii s-au obligat printr-un jurământ făcut împăratului, după credința și obiceiul lor, acela le-a oferit daruri împărătești și a legat prietenie cu câți a voit, și așa s-a reîntors. Și astfel, ca să se respecte clauzele tratatelor care urmau să fie încheiate cu ei, au oferit ajutor împotriva oricui a fost nevoie, fie ruși, fie bulgari, fie turci. Fiindcă, într-adevăr, pot să-i atace cu război pe aceștia toți și adesea au pornit împotriva lor, au ajuns foarte temuți, ceea ce se va dovedi printr-un singur exemplu. Când, odinioară, Gabriel clericul fusese trimis ca sol la turci, din porunca împăratului, și îi îndemna așa: «Împăratul vă invită ca, pornind cu armata, să izgoniți pe pecenegi din așezările lor și să luați în primire regiunea lor, căci ați locuit acolo cândva, ca să fiți vecini cu imperiul meu și să vă găsească cât mai repede, când aș vrea să vă dau vreo veste.», toți fruntașii turcilor au strigat într-un singur glas: «Noi nu pornim război împotriva pecenegilor, căci nu suntem în măsură să ne împotrivim lor, fiindcă regiunea lor este foarte întinsă, nemărginită mulțimea poporului și sunt foarte buni luptători. Așa că, de acum înainte, să nu ne mai spui cuvinte atât de neplăcute.» Constantin Porfirogenetul, *Despre administrarea Imperiului*, partea II, cap.”

Trimiterea la capitol nu este precizată.

⁽⁷⁹⁾ „Și că trebuie ca neamul turcilor să se teamă grozav de sus pomeniții pecenegi, fiindcă adesea au fost biruiți de ei și aproape că au fost cu totul nimiciviți și că, de aceea, pecenegii mereu sunt socotiți foarte de temut și sunt înfrânți de ei. *Ibidem*, cap. 3”.

⁽⁸⁰⁾ „Conducătorul Arpad și nobilii săi, de comun acord, au trimis armata împotriva lui Menumorut, conducătorul bihorenilor, peste care armată au fost puși șefi Usubuu și Velec, care au ieșit din insulă călărind prin nisip și au trecut cu bărcile fluviul Tisa, la portul Beuldu. Și călătorind de aci, și-au așezat tabăra lângă râul Couroug, și toți secuii, care la început erau un neam de-al regelui Atila, auzind despre faima lui Usubuu, i-au ieșit în întâmpinare pașnici, și de bună voia lor și-au dat copiii zălog, odată cu diferite daruri, și au început să lupte împotriva lui Menumorut, în prima linie, în fața armatei lui Usubuu. Și pe dată i-au trimis pe copiii secuilor la conducătorul Arpad, și ei cu secuii, în fruntea oastei, au început să călărească împreună împotriva lui Menumorut; au trecut înot râul Criș, de la muntele Cerumuș, și, călărind mai departe, și-au așezat tabăra lângă râul Tekereu. Notarul, cap. 50”.

⁽⁸¹⁾ „Iar după ce Simion a făcut pentru a doua oară pace cu împăratul romanilor, încheind o convenție cu pecenegii și năvălind în țara turcilor, care pe vremea aceea purtau război în afara hotarelor regatului lor (oare contra rușilor sau svatoplucilor?), nimicindu-le familiile acestora și împrăștiind pe cei care rămăseseră pentru pază, a devastat în lung și în lat. Acestea sunt cuvintele Porfirogenitului. Acei care au fost împrăștiați s-au refugiat într-un loc mai sigur. Însăși natura și vecinătatea cu Atelcusu a munților, care despart acum Transilvania de Moldova și de Valahia, este un indiciu plauzibil că acești munți au oferit locul de scăpare dorit acelor unguri, care fuseseră striviți de preaputernicii pecenegi și de bulgari. Și tocmai în aceste locuri își duceau viața secuii, când ungurii, întorși acasă, la puțină vreme după acel măcel, găsind regiunea Atelcusu pustie, porneau să-și așeze în Panonia noua sa patrie. Engel, *Suplimente la Vindiciile Cornidesiane ale Anonimului*, § 9”.

⁽⁸²⁾ „Acesta a oprit biserica lauriacensă, voind să împartă provincia, și cu ajutorul lui Swentiboldus, regele moravilor, să mute mitropolia la Seclavia. *Catalogul Cremifanens*, după Hansizius, *Sacrele germanilor*, tomul I, pag. 166”.

Markus Hansiz (Hansizius), 1683–1766, istoric iezuit german, autor al lucrării *Germania Sacra*, alcătuită din trei volume cu titluri distincte: *Metropolis Laureacensis cum Episcopatu Pataviensi chronologice proposita*, Augsburg, 1727; *Archiepiscopatus Salisburgensis chronologice propositus*, Augsburg, 1729; *De episcopatu Ratisbonensi prodromus, seu informatio summaria de sede antiqua Ratisbonensi, innovans omnia, necnon Salisburgensem et Frisingensem plenius illustrans*, Viena, 1755. Maior face referire la primul volum.

⁽⁸³⁾ „Secuii, ca niște oameni foarte ticăloși, au fugit toți deopotrivă, ca niște oi din fața lupilor; aceștia, după obicei, precedau oastea ungurilor. Thuróczy, *Cronica ungurilor*, partea II, cap. 65”.

⁽⁸⁴⁾ „Că odinioară, din regiunea Leodiensă, au venit în valea vecină Agriei un număr destul de mare de gali este mărturie Olahus; aceștia, deși, pe vremea lui, mai vorbeau încă limba galică, astăzi totuși au trecut cu totul la sângele și limba ungurească. Georgius Pray, *Disertația 7, asupra Analelor vechi ale hunilor, avarilor și ungurilor*”.

În acest caz, se face referire la o altă lucrare a istoricului György Pray, *Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum*, Viena, 1775.

⁽⁸⁵⁾ „O dovadă grăitoare a acestui lucru o oferă longobarzii și francii, al căror idiom vechi a ieșit cu totul din uz, după ce ei, amestecați cu popoarele Italiei și Galiei, a căror limbă a fost latina vulgară, au adoptat limba acelor popoare, însă în așa fel, că au introdus în ea nu puține cuvinte și forme de vorbire. Stephanus Salagius, despre starea bisericii din Panonia, cartea I, cap. 1, nr. 19”.

István Salagius (1730–1796), istoric ungar, canonic la Pécs și bibliotecar al episcopiei. Autor al unei monumentale istorii ecleziastice, *De statu ecclesiae Pannonicae libri VII. Quinque-Ecclesiis*, tipărită la Pécs între anii 1777–1781: *De statu civili Pannoniae*; *De initiis religionis christianae in Pannonia*; *De antiquis episcopatibus in Pannonia*; *De antiquis metropolitanis per Pannoniam*; *De antiquis primatibus per Pannoniam*; *De antiquo ecclesiae Pannonicae patriarcha*; *De initiis religionis christianae inter hungaros*.

⁽⁸⁶⁾ „Dat fiind că aproape o treime din idiomul ungurilor constă din cuvinte slavone: (...) ca unul care cunosc ambele limbi din copilărie. Catancici, despre Istru, cap. 8”.

⁽⁸⁷⁾ „Atât de mult abuzează unii scriitori, împinși de părtinirea lor preconcepută, anume de a li se smulge românilor, (...) încât afirmă că românii au fost admiși să locuiască în Transilvania din îngăduința ungurilor, numai după pustiirea Ungariei și a Transilvaniei de către mongoli, în anul 1241. Autorul acestei funeste păreri este Sulzer, care a înțeles greșit o diplomă publicată de Pray în *Anale*, și un loc din opera unui logofăt, care a trăit mai de curând, un istoric român, pe nume Grecean. Engel, *Despre originea valahilor*, *Apendice*, § 4”.

⁽⁸⁸⁾ „Acum însă este limpede, din cronicile manuscrise ale valahilor, cronici pe care un cancelar al Valahiei (ei zic logofăt), Grecean, le-a întocmit din arhivele conaționalilor săi, că, după separarea de greci, despre care am

pomenit, valahii au venit în Valahia de astăzi, și de acolo în Transilvania. (După Sulzer, *Istoria Daciei Transalpine*, vol. 2, p. 28). I. Carol Eder, în *Notele istorico-critice la Supplex Libellus Valachorum*, nr. 9”.

Supplex Libellus Valachorum din 1791 a fost tipărit cu acest titlu de către Joseph Carl Eder, la Cluj, în același an, însoțit de o serie de note polemico-critice, Maior citând-o pe cea de a noua.

⁽⁸⁹⁾ „Din partea corectitudinii științifice nelăudabilul Franc. Ios. Sulzerus. Engel, *Suplimente la Vindiciile Cornidesiane ale Anonimului*, § 5”.

⁽⁹⁰⁾ „Mai multe date se găsesc la Sulzer, *Istoria Daciei Transalpine*, totuși nu trebuie să se acorde egală încredere tuturor aserțiunilor lui. Engel, *Comentar despre faptele de arme ale lui Traian la Dunăre*, cap. 1, § 3”.

⁽⁹¹⁾ „Franc. Ios. Sulzer (cu câțiva nepricepuți acoliți de-ai săi), în tomul 2, la pagina 154 și următoarele, al istoriei sale, *Dacia Transalpină*, halucinează că: limba română nu poate fi scrisă din pricina unor particularități de pronunție, care sunt total nefolosite de alte popoare, care particularități, deși nu neg că se află în limba română, remarcă unui om care se fălește cu cunoașterea atâtor limbi nu este întru nimic mai puțin șubredă, căci, să propună Sulzer unui om, să zicem, german, care cunoaște alfabetul latin, dar care nu cunoaște limba franceză, italiană, maghiară, o carte scrisă în vreuna din menționatele limbi, ca să o citească la prima vedere, cum trebuie și cu ușurință, oare va dovedi Sulzer, din lectura scâlciată a acelui om, că pomenitele limbi nu pot fi scrise în alfabet latin sau că este nevoie să se nascocescă litere speciale pentru acele limbi? Neîndoios, ar prefera să spună că aceste limbi au reguli proprii de citire și că multe pronunții trebuie învățate de la profesor. Și ce anume ne oprește să spunem același lucru și despre limba română, care este fiică a latinei, la fel cu italiana și franceza? Însă aici se ascunde șarpele în iarbă: că Sulzer simte, bineînțeles, că dacă românii își vor scrie limba lor în alfabet strămoșesc, teza sa asupra originii românilor, susținută cu atâta vorbărie și mai degrabă cu presupuneri decât cu argumente, își va pierde nu puțin din tăria ei. Însă eu aici nu mă ocup de această problemă de critică istorică, care este în afara subiectului meu, și socotesc că îmi va fi de ajuns, asupra acestei chestiuni de filologie și gramatică, să afirm, și, când va fi nevoie, să arăt că Sulzer a fost foarte puțin versat în știința limbii române, oricât s-ar fâli el cu această cunoaștere, iar despre felul și sinceritatea acestui om ne-a arătat cândva domnul Gedeon Szolga (*Observații asupra excursului literar al domnului Franz Joseph Sulzer*, 1783), în special la pagina 68, și nu mai puțin Martinus Georgius Covacici, care, în *Biografia lui Gabriel Colinovici*, pusă în fruntea *Cronicii Templierilor*, îl acuză pe Sulzer de calomnie, minciună și de o crasă ignoranță a lucrurilor despre care a scris. *Prefața la Lexiconul român-latin-ungar-german, îmbogățit prin strădania lui Vasile Colossi*, parohul greco-catolic de Nagy-Agensis și vicearhidiacon de Bobâlna, pag. 7”.

Gideon Szolga este pseudonimul lui György Pray, cu ocazia unei polemici cu Franz Joseph Sulzer, care, într-o carte tipărită la Viena în 1782, cu numele autorului redat prin inițialele F. J. S. (*Altes und neues oder dessen litterarische Reise durch Siebenbürgen, den Temeswarer Banat, Ungarn, Oesterreich, Bayern, Schwaben, Schweiz und Elsass etc. in drey Sendschreiben an herrn Prediger Theodor Lange, zu Kronstadt in Siebenbürgen. Gedruckt im Jahre 1782*), îl critică fără milă pe marele istoric ungar, pretându-se la aserțiuni jignitoare. Titlul original al ripostei lui Pray este *Anmerkungen über Herrn F. J. S. litterarische Reise in so weit sie Ungerland betrifft. Von Gideon Szolga* și s-a tipărit la Buda în 1783, fără indicarea locului, așa cum este cazul și la Sulzer.

A doua lucrare citată este o trimitere derutantă. Scriitorul în cauză este într-adevăr **Márton György Kovachich** (1744–1821), erudit ungar, istoric și arhivist celebru al epocii, dar nu cu o lucrare personală. Kovachich a fost preocupat de valorificarea manuscriselor unui istoric ungar cu o viață zbuciumată, Gabriel Kolinovics (1698–1770), care a lăsat un mare număr de opere inedite. În cazul de față este vorba de o lucrare despre templieri, editată de Kovachich sub titlul baroc: *Chronicon militaris ordinis equitum templariorum, e bullis papalibus, diplomatibus regiis, ceterisque instrumentis publicis, tum coaevis, aliisque probatissimis scriptoribus collectum. Nunc primum ex autographo desumsit; notis illustravit; de patria, vita, fati & scriptis autoris commentatus est; ejusque, & templarii icones aeri incisae praefixit; seriem magnorum magistrorum, bullam Clementis V., & puncta inquisitionis in templarios, ac denique seriem ordinum religiosorum & equestrium olim florentium, qui jam desierunt apendicis loco adjecit junctimque edidit Martinus Georgius Kovachich. Pestini, 1789*. Maior se referă la biografia lui Kolinovics, scrisă de Kovachich și pusă în fruntea ediției, unde acesta din urmă polemizează cu același Franz Joseph Sulzer.

Vasile Coloși (1779–1814), preot cu preocupări filologice, precursor important al *Lexiconului de la Buda* din 1825. În anul 1806, Vasile Coloși avea pregătit pentru tipar un *Dicționar român-latin-maghiar-german*. În aceeași perioadă, Samuil Micu avea în lucru un amplu *Dicționar român-latin*. La începutul secolului al XIX-lea, elita culturală din Transilvania a suscitat puternic ideea realizării unui dicționar românesc, care urma să fie scos la Tipografia Universității din Buda, dispusă să sprijine această întreprindere. Nici unul din dicționarele concurente nu a ajuns la tipar. Cei doi au murit înainte de a-și încheia opera (Samuil Micu – în 1806, Vasile Coloși – în 1814), materialul adunat de ei ajungând în mâna lui Petru Maior, din 1809 cenzorul și corectorul cărților românești la

Tipografia de la Buda, unde trebuia să fie tipărit dicționarul românesc. Lui Maior i-a revenit misiunea de a-i da forma definitivă pentru tipar. În această situație a cunoscut prefața lui Vasile Coloși, despre a cărei soartă astăzi nu se știe nimic.

⁽⁹²⁾ „Eu am citit și recitit acele trei diplome, însă nu aflu acel înțeles, pe baza căruia să se spună expres, în zisele diplome, că valahii sunt considerați în acele diplome drept venetici. Engel în des citatele *Suplimente*, § 5”.

⁽⁹³⁾ „Pe lângă cele spuse mai sus, le-am acordat acelorași pădurea blacilor și a bisenilor, ca, bucurându-se de drepturile menționate mai sus, nimeni să nu fie ținut să servească altuia. *Diploma regelui Andrei al II-lea*, dată sașilor din Transilvania în anul 1124 [!].” Anul corect al documentului citat este 1224.

⁽⁹⁴⁾ „Aceasta îi supără pe cei care țin cu încăpățănare la ipoteza că românii au venit mai târziu în Transilvania și că, prin urmare, trebuie să fie tratați arbitrar ca niște venetici (și au ajuns până acolo), că preferă să declare război Anonimului lui Bela, mai degrabă decât să renunțe la eroarea lor. Engel, în citatele *Suplimente*”.

⁽⁹⁵⁾ „Ceilalți bulgari, învingând în anul 678 pe Constantin Pogonatul, s-au așezat în Dacia Ripensis, și cu trecerea timpului chiar în Dacia de Mijloc, și pe mulți locuitori din Tracia, luându-i prizonieri, i-au trimis în părțile așezate dincolo de Dunăre. Astfel, de exemplu, în jurul anului 813, avem următoarea mărturie expresă, la Stritterus, *asupra Bulgarilor*: «Crumus, după cucerirea Adrianopolului, a trecut dincolo de Dunăre nobili și o nemăsurată mulțime de oameni de rând, și a poruncit să locuiască acolo». Leon Gramaticul socotește douăsprezece mii, fără să numere și femeile; Gheorghe Monahul însă, zece mii. Și din acești prizonieri și robi ai bulgarilor, trecuți dincolo (de Dunăre), de sânge roman, deși amestecat, se trag românii de astăzi din Transilvania și din părțile de peste munte, români pe care ungurii, cu ocazia ocupării Transilvaniei, i-au găsit ducându-și viața în aceste locuri. Engel, *Despre originea valahilor*, *Apendice*, § 5”.

Johann Gotthelf Stritter (1740–1801), istoric, fost director al arhivelor imperiale din Petersburg și Moscova, care între anii 1771–1779 a tipărit cu susținerea Curții Imperiale Rusești lucrarea de referință *Memoria populorum olim ad Danubium, Pontum-Euxinum et inde magis ad septentrionem incolentium*.

Leo Grammaticus, istoric grec din secolul al XI-lea, autor al lucrării *Chronographia*, în care continua cronica lui Theophanes (circa 760–817), la rândul său continuator al marelui istoric Georgius Syncellus (sec. VIII–IX).

Georgius Hermatolus, cunoscut sub numele de **Georgius Monachus**, călugăr grec care a trăit la Constantinopol în vremea împăratului Mihail III Bețivul (842–867). Ca istoric, a fost la rândul său un continuator al lui Theophanes. Opera sa circula sub titlul *Vitae imperatorum recentiorum*, cu care a intrat în marea colecție *Scriptores post Theophanem*, tipărită de François Combefis la Paris, în 1685. Această ediție o putea cunoaște Petru Maior la data scrierii *Istoriei sale*.

⁽⁹⁶⁾ „Ba, mai mult, să încuviințăm că pe vremea lui Aurelian toate coloniile romanilor au fost scoase din Dacia și trecute în Mesia și în Tracia, însă, oricum, am arătat îndeajuns și chiar mai mult, atât în *Disertațiile despre expedițiile lui Traian la Dunăre*, cât și în *Istoria Panoniei*, la pagina 278, din scriitorii bizantini, că: Crumus, domnul bulgarilor, la Tibiscum, la anul 813 și în anii următori, a scos din Mesia și din Tracia prizonieri, 12 000 de familii, și iarăși 50 000 de oameni, vlahi și slavi (care slavi, de bună seamă, trecuseră în Mesia cu bulgarii, la anul 678, *Istoria Panoniei*, pag. 263), și le-a atribuit așezări dincoace de Dunăre, adică în Valahia și în Transilvania. Așadar, cine poate să pună la îndoială că urmașii acestora au putut să fie găsiți de generalul ungar Tuhutum în Transilvania de astăzi? Însă cine, pe baza scriitorilor bizantini, acceptă acest lucru, trebuie să recunoască ca temeinică, în această chestiune, încrederea în Anonim sau mai degrabă în vechile tradiții prezentate de el. Engel, *Suplimentele la Vindiciile Cornidesiane ale Anonimului*, § 5, numărul 3”.

⁽⁹⁷⁾ „Luând acea cetate, foarte mulți nobili macedoneni, cu o imensă mulțime de oameni de rând, ducându-i dincolo de Dunăre, le-a poruncit să locuiască acolo. După Stritterus, tomul II, partea II, cap. 66, pag. 556”.

⁽⁹⁸⁾ „După moartea lui Crumus, a urmat Critagon, cu mult mai crud decât antecesorul său. Acesta, băgând de seamă că neamul bulgarilor, încetul cu încetul, trece la creștinism, aprinzându-se de mânie din această pricină, cheamă la el pe Manuel și pe principalii tovarăși ai acestuia, și, mai întâi, îi sfătuiește cu cuvinte blânde să părăsească credința creștină; apoi, dat fiind că vedea că ei nu pot fi abătuți nici cu promisiuni, nici cu amenințări, îi omoară în chinuri groaznice. În acest chip, Manuel și mulți oameni aleși de sub păstoria sa și alții, înrudiți cu ei, prin moartea lor au mărturisit adevărata credință.

În fine, Dumnezeu a pregătit pentru restul captivilor ocazia de a se reîntoarce în patria lor. Căci șeful bulgarilor, suferind în mai multe rânduri înfrângeri grele, dat fiind că nu putea să se împotrivescă armatelor romane, a preferat pacea în locul războiului și i-a slobozit pe captivi. Și, în timp ce îi privea strânsi la un loc și gata să pornească la drum spre patrie, vede pe Vasilie, care în acel moment trecea de la copilărie la adolescență, un tânăr cu figură distinsă, care zâmbea fermecător și alerga de ici-colo. Îl cheamă la sine, îl prinde în brațe și-l sărută, și-i dăruiește un măr de o rară mărime, pe care tânărul, plecându-se la picioarele principelui, l-a primit cu o îndrăzneală ingenuă, dovedind, prin spontaneitatea firii sale, cu totul lipsită de prefăcătorie, noblețea apucăturilor sale. Așadar, principele

a fost foarte impresionat, iar supușii lui s-au indignat într-ascuns că se acordă trecere unui astfel de tânăr, care urma să plece la el acasă. Și, în fine, cu ajutorul lui Dumnezeu, toții captivii au plecat teferi acasă, și odată cu ei și părinții lui Vasilie, ducând cu ei pe feciorul lor cel foarte drag. După Stritterus, tomul II, partea II, cap. 7, pag. 563”.

⁽⁹⁹⁾ Trimiterea lui Maior la propria lucrare este greșită. Capitolul al IX-lea are numai 3 paragrafe, dintre care cel dedicat bulgarilor, despre care se face vorbire aici, este § 2.

„Necurmata nevoiță a celor învățați” – ISTORIE ECLEZIASTICĂ

ISTORIA BESEARICEI ROMÂNILOR

⁽¹⁾ Titlul complet este: *Istoria besearicei românilor, atât a cestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmărtin, protopop și la Înălțatul Crăiescul Consilium Locumtenențial al Ungariei crăiesc a cărților revizor. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității din Peșta, anul Domnului 1813.* Această lucrare fundamentală a lui Petru Maior constituie un caz aparte în cultura noastră. Ea a fost tipărită în cea mai mare parte, dar n-a apărut niciodată. Apariția cărții a fost oprită la intervenția episcopului Ioan Bob de la Blaj, care a determinat și sistarea tipăririi. După moartea autorului, partea tipărită la 1813, dar probabil și în anii următori, a ajuns în posesia lui Bob, care a dispus cenzurarea ei, prin eliminarea unor pagini unde era descris excesiv de nefavorabil. Se cunoaște un singur exemplar asupra căruia nu s-a intervenit și care, prin urmare, reprezintă textul original și integral a ceea ce Maior a apucat să tipărească din lucrare. Acest exemplar unic, după care au fost transcrise textele selectate pentru ediția de față, se păstrează la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota C.R.V. 459, și se încheie cu un fragment de la începutul narațiunii despre păstoria lui Inochentie Micu-Klein. În afara relatării în continuare despre păstoria lui Inochentie, despre a lui Grigore Maior și despre a lui Ioan Bob, din istoria bisericească a lui Maior au mai rămas în manuscris următoarele capitole: IX. *Despre faptele unor vlădici ai românilor din Ardeal, înainte de a se face unirea cu Besearica Romei*; X. *Despre eparhiia episcopiei neuniților din Ardeal*; XI. *Despre eparhiia episcopiei românilor uniți cea de la Oradiia Mare*; XII. *Despre eparhia Episcopiei Muncaciului*; XIII. *Despre alte eparhii neunite a românilor celor dincoace de Dunăre, afară de Ardeal, sub stăpânirea împăratului Austriei* (fragmentar).

Această parte netipărită se păstrează la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, în ms. rom. 279, de unde se reproduce cu această ocazie paragraful despre Ioan Bob.

Istoria besearicei românilor este un pendant la *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Petru Maior urmând aici exemplul mai vârstnicului Samuil Micu. Acesta, în sinteza sa, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, dedicase un volum întreg istoriei bisericii românilor din Ardeal. Tot de la Samuil Micu împrumută și rezemarea ultimei părți din această istorie paralelă pe amintirile personale, care la Maior, pe lângă subiectivismul firesc, sunt străbătute și de evidente accente polemice, pe alocuri chiar vindicative. Exemplul cel mai elocvent este capitolul despre Ioan Bob, în legătură cu care vezi infra, nota 19.

⁽²⁾ Textul integral în limba latină este dat de autor într-o notă de subsol, dar, ca și în alte cazuri, pentru a pune în evidență textul narativ propriu-zis, s-a procedat la eliminarea tuturor elementelor străine de narațiunea istorică: cifrele notelor, notele în sine, care constau în lungi texte nude ale unor acte și documente politice emise în diverse împrejurări, în diferite limbi. În cazul lui Petru Maior, acest procedeu este cu atât mai firesc, cu cât el însuși recunoaște în *Cuvântul-înainte* că această lucrare „nu atâta pot zice că o am iscusit, cât că o am grămădit, că mare parte a ei stă din monumânturi și scripturi”. Ca și în cazul altor tipuri de omisiuni, locurile vor fi marcate cu [...]. În situațiile în care conținutul notelor este *sine qua non* pentru înțelegerea mesajului, dăm în notele noastre regeste ale documentelor de la subsolul paginii istoriei lui Petru Maior. În cazul de față, este vorba de textul diplomei lui Gheorghe Rákóczy I, din 1643, prin care Simion Ștefan e confirmat mitropolit român de Alba Iulia, punându-i-se însă o seamă de condiții umilitoare, care făceau din confesiunea românilor o variantă a calvinismului transilvănean, iar din Simion Ștefan, un fel de „superintendens Valachus” cu atribuții ciuntite.

⁽³⁾ În original, în slavonă: „Supliment care conține importante dovezi scrise pentru lămurirea istoriei popoarelor slave”.

⁽⁴⁾ Într-o notă la acest loc, Petru Maior reproduce textul celei dintâi diplome imperiale, dată de Leopold I în favoarea românilor uniți din Transilvania, act legislativ cunoscut în istoriografie sub numele de *Prima Leopoldina* (1699).

⁽⁵⁾ Vezi nota următoare.

⁽⁶⁾ Aici, ca și în cazul notei anterioare, Maior reproduce la subsol fragmente din lungul rescript al Mariei Tereza, datat 9 septembrie 1743, prin care reiterează și reglementează o parte din problemele unirii cu Roma, începută sub bunicul ei, Leopold I, asigură drepturile promise uniților de către acest împărat, precum și de către

urmașii săi, Iosif I și Carol VI, înfierează intoleranța aristocrației ungurești din Transilvania pentru atitudinea ostilă față de români.

⁽⁷⁾ Textul acestei adrese se referă la soarta diplomei *Secunda Leopoldina* (1701), care a fost sabotată în Transilvania de către oficialitățile ungurești.

⁽⁸⁾ Vezi supra, nota 4.

⁽⁹⁾ Este textul în latină din cartea lui Márton Szentiványi, *Dissertatio chronologico polemica de ortu, progressu, ac diminutione schismatis Graeci...*, Timnavia, 1703.

⁽¹⁰⁾ Maior reproduce aici în original procesul-verbal al Sinodului electoral din 4 iunie 1728, întrunit la Alba Iulia, după moartea episcopului Ioan Giurgiu Patachi. În urma acestui sinod, Inochentie Micu-Klein a fost ales episcop al uniților ardeleni.

⁽¹¹⁾ Scrisoarea către episcopul Ioan Săcădate din Blaj, reprodusă la subsol, conține decretul lui Inochentie Micu-Klein, prin care îl caterisește pe teologul iezuit Iosif Balogh.

⁽¹²⁾ Documentul amintit narează evenimentul intrării lui Visarion Sarai în Transilvania, în 1744, cu complicitatea autorităților locale din zona Hațegului.

⁽¹³⁾ În acest loc, urmează o notă în românește a lui Petru Maior: „Domnul Efreim Clain de Muntiul, strănepot a mai sus lăudatului vlădică, liber baro Ioan Inochentie Clain, precum cu mare râvnă se poartă spre mărirea neamului românesc, așa, sâmtând că eu lucru la *Istoria beseariceii românilor*, bine au voit, spre ajutoriu, a-mi împrumuta trei protocoale ale vlădicului Clain, în Roma scrise. Cel dintâiu iaste de la 2 zile iulie a anului 1746, până la întâia zi iulie a anului 1747. Al doilea iaste din 9 zile iulie a anului 1747, până la 30 de zile dechemvrie a anului 1749. A treia iaste din 12 zile septemvrie a anului 1750, până la 12 zile dechemvrie a anului 1767. Pentru care bunătate, publică mulțemită Domniei Sale îi dau.

Aceste protocoale s-ar cădea să se țină, pentru multe învățături ce pot să se sugă dintr-însele spre folosul eparhiei Episcopiei Făgărașului, în arhivul zisei episcopiei, ci, pentru stările împrejur ce sânt acum în eparhia aceea, lăudatul domnul Efreim Clain cugetă să le dea la arhivul episcopiei românești ceii de la Oradia Mare, unde mai fără primejdie se vor păstra. Aceasta pentru aceea o înșămnăm, ca, vrând cineva, cândva, cu aceale scumpe scule a se întrebuința, să știe unde să le caute.”

⁽¹⁴⁾ Se reproduce în notă o împuternicire dată călugărului Visarion de patriarhul sârb Arsenie IV, din 13 februarie 1742; prin aceasta, provocatorul antiunionat Visarion putea acționa în voie în Transilvania.

⁽¹⁵⁾ În original, în latină: „Puțin îmi pasă de cler!”.

⁽¹⁶⁾ În notă, se reproduce, în limba latină, lungul decret emis de împăratul Francisc I, prin care aprobă constituirea fundației episcopului Ioan Bob, destinată susținerii unui capitol de tip catolic la Blaj, precum și aprobarea înființării capitolului în sine, inclusiv numele primilor canonici care urmau să facă parte din acest organism bisericesc.

⁽¹⁷⁾ Această bulă papală, cu titlul *Apostolatus officium*, a fost emisă în decembrie 1807. Prin aceasta, se aprobă, cu mici semne de întrebare, înființarea capitolului blăjean, pe urmele decretului imperial amintit în nota precedentă.

⁽¹⁸⁾ Nota lui Petru Maior, plasată aici, reproduce un articol scurt din ziarul unguresc de la Pesta, „Magyar kurir”, nr. 40, intitulat *Balásfalváról (De la Blaj)*, în care autorul, desigur un apologet al lui Ioan Bob, precizează că bogăția episcopiei blăjene se datorează mai cu seamă priceperii gospodărești a episcopului decât valorii în sine a domeniului episcopal.

⁽¹⁹⁾ Textul care urmează nu face parte din ediția tipărită a *Istoriei beseariceii românilor* a lui Petru Maior. De altfel, paragraful despre Ioan Bob iese din cadrul a ceea ce s-ar putea numi fie și o istorie orală, convertindu-se într-o insultă grosolană la adresa episcopului. Este documentul care vorbește cel mai elocvent despre ura pe care scriitorul, om al bisericii și subaltern al lui Bob, o nutrea față de ierarhul de la Blaj. Maior nu a apucat să tipărească această parte, care a rămas în manuscris, alături de alte secțiuni mai mărunte de la sfârșitul istoriei sale bisericești, care, după cum s-a spus (supra, nota 1), în totalitatea ei, nu este o tipăritură încheiată. Acest paragraf despre Ioan Bob este transcris din ms. rom. 279, f. 6^r-10^r, care se păstrează la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca. Grafia paragrafului despre Ioan Bob oglindește zbuciumul interior al autorului, în vreme ce îl concepea. Textul este presărat de tăieturi, mai lungi sau mai ample, ale lui Maior, după criterii greu de reconstituit astăzi. Pentru a oglindi totuși cu fidelitate acest teribil moment literar, se reproduc și părțile suprimate de autor, marcate aici prin caractere italice.

⁽²⁰⁾ În original, în latină: „Puțin îmi pasă de cler”.

⁽²¹⁾ Idem: „Se iubește și vorbește cu sine însuși”.

⁽²²⁾ În original, în maghiară: „Ochi de Taur”.

„În lucrurile necunoscute, mai bine este a tăcea.” – POLEMICĂ

ANIMADVERSII, REFLEXII, PRIVIREA REȚENSIEI

⁽¹⁾ Sunt grupate aici trei scrieri polemice ale lui Petru Maior, din 1814–1816, împotriva unui slavist vestit al vremii, Bartolomeu Kopitar (1780–1844), sloven de origine, din Carniolia Superioară. În 1812, când Petru Maior își publica la Buda *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Kopitar îndeplinea funcția de cenzor al cărților românești la tipografia din Viena. Aceeași funcție o îndeplinea Petru Maior la tipografia din Buda. Kopitar era un cunosător modest al limbii române, dar știa suficient românește pentru a putea citi importanta carte a corifeului ardelean. Slavistul de la Viena a citit *Istoria* lui Maior cu cele mai bune intenții, notându-și însă câteva observații pe care le-a adunat într-o primă recenzie, de dimensiuni mai mari, și le-a publicat în revista literară vieneză „Wiener allgemeine Literaturzeitung” sub titlul *Vallachische Literatur* (1813, nr. 98, col. 1551-1565)^(1a). La această recenzie răspunde Petru Maior cu prima sa ripostă polemică, intitulată *Animadversiones in Recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia. E Valachico in Latinum conversae. Budae, typis Regiae Universitatis Pestiensis. 1814*. Nevrând să riposteze public la polemică, Kopitar îi răspunde printr-o scrisoare privată. Cu bine cunoscuta sa fire colerică, Petru Maior ripostează însă public și la această scrisoare, prin a doua broșură: *Reflexiones in Responsum domini recensentis Viennensis ad Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia. E Valachico in latinum translatae. Pesthini, typis Joan. Thom. Trattner, tipărită în 1815*. Metoda polemică deosebit de agresivă a lui Maior – analizează fiecare pasaj al scrisorii și îl combate cu duritate pe autor – îl indignează pe Kopitar, care răspunde printr-o ripostă scurtă, menită să pună capăt discuției. Riposta se intitulează *Eine wallachische Antikritik* și s-a publicat în „Intelligenzblatt für Wiener allgemeine Literaturzeitung”, 1816, nr. 7, p. 52-53^(1b). Principala acuză a slavistului vienez este aceea că Maior și-a permis să facă abuz de conținutul unei scrisori private și prietenești și îi caracterizează gestul lipsit de eleganță astfel: „Cicero a numit acest lucru *neomenie*; germanul îl denumește *lipsă de cinste, infamie*”. Tangențial, el face aluzie la descrierea caracterului românilor, pe care o promova un înrăit dușman al acestora, Martin Schwartner, fără a se ralia însă acestei caracterizări defăimătoare: „Pe noi înșine nu ne va putea împiedeca acest lucru [i.e. atitudinea lui Maior și părerea lui Schwartner] să luăm parte la ascensiunea glorioasă a națiunii române, capabilă de tot ce este bine și frumos”. Deloc impresionat de această ripostă, Petru Maior dă cel de al treilea răspuns polemic, *Contemplatio Recensionis in Valachicam anticriticam literariis ephemeridibus Viennensibus nro 7. Februar, 1816, divulgatae. Budae, typis Regiae Univers. Hungaricae. 1816*, la care Kopitar nu a mai reacționat în nici un fel, astfel polemica încheindu-se aparent în favoarea autorului român.

Din titlurile primelor două polemici ale lui Petru Maior reiese că ele au fost redactate în limba română, dar traduse în latină, probabil pentru a fi mai ușor înțelese de către cel combătut. Aceste versiuni românești nu sunt cunoscute. Peste două decenii, Damaschin Bojincă a tradus cele trei polemici și le-a publicat ca anexe la ediția din 1834 a *Istoriei* lui Petru Maior, realizată cu sprijinul boierului moldovean Iordache Mălinescu, sub un titlu extins: *Istoria pentru începutul românilor în Dachia. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmartin, protopop și, la Înălțat Crăiescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei, crăiesc al cărților revisor. La Buda, în Crăiasca Tipografie, la anul 1812 tipărită. Iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretariul Arhivei Statului a prințipatului Moldaviei, cu adaugerea dialogului și a disputațiilor urmate în limba latinească asupra acestei Istorie și tălmăcite românește prin d<umnealui> Damaschin Bojinca, iurisconsultul prințipatului Moldaviei. În Buda, cu tipariul Crăieștei Tipografie a Universității Ungurești. 1834*.

Reproducem traducerile lui Damaschin Bojincă, folosind un exemplar păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota II. 2850, preferându-le unei versiuni românești care s-ar fi realizat acum după textele latinești ale „disputațiilor” lui Petru Maior. Limba lui Bojincă, apropiată sau în mare parte comună cu a lui Petru Maior, imprimă traducerilor sale aerul de epocă, astfel încât impresia cititorului este că îl citește de fapt pe Petru Maior. Este, desigur, un câștig istorico-literar care nu putea fi ignorat. Cu această ocazie, trebuie notat și faptul că traducerile lui Bojincă nu oglindesc la modul nud textul în latină al lui Petru Maior. Traducătorul își permite unele, nesemnificative de fapt, intruziuni, adaosuri sau paranteze lămuritoare, având grijă însă de fiecare dată ca acestea să fie remarcate de către cititor. Se impune și o pecizare de ordin grafic în legătură cu textele tipărite de Damaschin Bojincă: folosirea aproape fără excepție a slovei ъ, și în pozițiile în care trebuia să fie ж (printre puținele excepții: Дічо-Гжмѣртин; вѣзжд; сѣрѣксъ; сѣрѣй; сѣрѣцѣй; сѣнт; а вѣрж; аѣ вѣржт; Ржмникѣаѣ; Раѣѣ Тжмпе; Даѣіа Ржпенсѣ; атжт; атжта; вѣтржніи; гжнѣеск; с’ аѣ стжнс; динтжю; кѣакжюа; Даѣіа Ржпенсѣ, стрижнд; сжлѣтѣѣіа, с’ аѣ вѣрѣт, сжмпаѣ, dar cel mai frecvent: сѣнт; сѣрѣлор; атѣт; атѣта; с’ аѣ вѣрѣт; динтѣю, динтѣю, сжмпаѣ, dar și сжмпаѣ). În afara cazurilor în care s-a folosit în text slova ж, la care se adaugă cuvântul *român* și cele

derivate de la acesta, precum și a formele verbului *a fi*, am redat în toate situațiile slova **ă** prin grafemul **â**, pentru a pune astfel în evidență tendința, începută chiar de Petru Maior, de eliminare a sunetului [ɨ], considerat străin de firea limbii române. Redarea prin **â** a slovei **ă** în cuvântul *român* și în derivatele sale este necesară și pentru a evita omonimia **romănesc** „romănesc” / **romănesc** „roman”, așa cum rezultă din următoarele fragmente din *Reflexii*: „Aceasta au arătat autorul *Animadversiilor*, f. 15 (lat<inește>, iar rom<ânește>, f. 12): «Nu mic argument este pentru vechimea *limbei românești* [s.n.] și aceea ce înșămnează Festus, car. XVII, despre vechii latini, cu aceste cuvinte: «Bătrânii, zice, nu gemănuau nici literele mute, nici pre cele semivocale.»” / „Pentru aceea, măcar că în cărțile bisericești se geminează uneori la ei câtă vreo consonantă, după datina grecilor, carea se obicinuieste a să face în numile grecești cele proprii, totuși românii, după natura sa, nu o pot răspunde altcum, decât ca și când ar fi sâmplă. Această proprietate este *limbei românești* [s.n.] mult mai veche decât însuș Marcus Tullius Tîțero și decât veacul altor scriitori latini, ce au înflorit după Ennius. Această, zic, proprietate vei zice că din ortografia țiriliană au intrat în gura *poporului romănesc* [s.n.], carele n-au știut niciodată ceva de ortografia țiriliană.”

Textele propriu-zise, adăugate la sfârșitul ediției din 1834 a *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, sunt precedate de două secvențe în latină, alese drept *motto*, urmate de traducerea în limba română: *Nihil justius, nihilque dignius, quam suam defendere Nationem. / Nimic este mai drept și nimic mai vrednic decât a apăra nația sa. / Et pius est Patriae facta referre labor.* (Ovid, *Trist.*, L. II. Eleg. I. V. 322) / *Și cuvios lucru este a arăta faptele patriei.* (Ovid, *Trist.*, Car. II, Elegi. I, v. 322) și de un cuvânt-înainte, în care cititorul este pus în temă cu privire la modul în care au apărut aceste texte polemice:

Înainte-cuvântare

Pentru de a să putea lămurit înțelege cuprinderea disputațiilor și a criticilor, urmate între rețensentul (împrotivitoriu) *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* și între autorul ei, nu de prisos a fi am socotit a face o scurtă descriere a acestora, și adevăd:

1. Ieșind la lumină *Istoria* lui Petru Maior *pentru începutul românilor în Dachia*, s-au sculat un bărbat, strălucit întru învățătură, din Viena, și au dat în „Gazeta literară” din Viena, n. 98, în a 7 dechembrie 1813, fața 1552-1563, o *Rețensie*, adevăd o critică împotriva numitei *Istorie*. Asupra acestei *Rețensie* au alcătuit autorul Petru Maior o *Respundere*, în limba latină, și au dat-o la lumină sub nume: *Animadversiones in Recensionem Historiae de Origine Valachorum in Dacia*, adevăd: *Luări-aminte asupra Rețensiei de Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Toate aceste s-au făcut fără de a-și înșămna autorii numele lor în acele disputații.

2. Asupra ziselor *Animadversii* a autorului Maior, au alcătuit literatorul din Viena un *Respuns* în 22 ponturi, care însă nu l-au dat în tipariu, ci l-au trimis de-a dreptul către Petru Maior, carele, aflând a fi și acest *Respuns* fără temei și fiind obicinuit a nu rămănea nimănuui datoriu, mai vărtos în cât se atinge de cele naționale, au țesut un *respuns* sub titula: *Reflexiones in Responsum domini recensentis Viennensis*, <adică> *Reflexii asupra Respunsului dumisale rețensentului din Viena*, și s-au dat în tipariu la a. 1815.

3. Asupra ziselor *Reflexii* iar au făcut rețensentul din Viena o *Rețensie* și au dat-o în „Gazeta literară” din Viena, n. 7, februarie 1816, împotriva căria au scris răpăosatul Maior *respunsul* cu numele: *Contemplatio Recensionis in Valachicam Anticriticam, litterariis Ephemeridibus Vienensibus 1816 divulgatae*, <adică> *Privire asupra Rețensiei dată în „Gazeta literară” din Viena la a. 1816, împotriva anticriticeii românești*.

Aceasta au fost cea mai de pe urmă împărechere pentru *Istoria* lui Petru Maior, carele, învingând pre împrotivnicul său, l-au mințit, iar *Istoriei* sale au dat prin aceea deplină credință (*fidedignitatem*). Mai zicând o dată în scurt: Petru Maior au dat la lumină *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Unul din Viena au făcut o *Rețensie* asupra *Istoriei*. Maior au făcut *Animadversii* la acea *Rețensie*. Vieneanul au făcut *Respuns* asupra *Animadversiilor*. Maior au făcut *Reflexii* asupra acestui *Respuns*. Vieneanul au făcut iar o *Rețensie* asupra *Reflexiilor* lui Maior. Și, mai pe urmă, Maior au făcut *Contemplația* asupra acestei din urmă *Rețensie*, și așa au încetat vieneanul de a mai scrie asupra românilor.

Deci, pentru ca să se facă tuturor cunoscut cum că prealăudata *Istorie* au fost subpusă și criticeii acelor mai învățați bărbați, carii, cunoscând mai pe urmă adevărul, au primit-o ca pre o istorie vrednică de credință, am socotit a fi de trebuință a tălmăci prezisele disputații românește și a le alătura la svârșitul zisei *Istorie*. Nici să se mire cineva văzindu-mă zicând că eu le-am tălmăcit românește, după ce însuș autorul zice: *e Valachico in Latinum translatae*, adevăd „pre-ntoarse de pe românie pe latinie”, pentru că *poate că răpăosatul le va fi avut țesute și românește, dar însă nici știu să le fie dat în tipariu, nici știu să se afle undeva în manuscript* [s.n.], măcar că destul am cercetat aceasta. Poate că au avut gând și voie să le deie la lumină și în limba românească, și, apoi, prevenindu-l moartea, s-au pierdut doară acel manuscript, ca și multe alte manuscripturi a lui, dintre care cel mai înșămnat și mai

aducătoriu de durere este *Gramatica românească*, ce au avut-o Maior gata de tipariu, și acum s-au pierdut ca și când nici n-ar mai fi fost. Deci să pășim drept la mai sus-numitele disputații, și adevă: [urmează, numerotate cu I, II, III, cele trei disputații – n.n.].

Textul original, în latină, al scrierilor polemice este transcris după exemplarul păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota C.R.V. 348-350. Prima scriere polemică a lui Maior, cu titlul *Animadversiones in Recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia. E Valachico in Latinum conversae. Budae, typis Regiae Universitatis Pestinensis. 1814*, are următorul text în latină:

1. Non est operae pretium multis hac in re prooemiari. Ego quidem auctorem *Recensionis Historiae de origine Valachorum in Dacia* propter suam eruditionem sincere colo: haud tamen aegre ferre debet, animadversiones super sua Recensione amore veritatis a me depromi. Ad rem itaque continuo descendamus.

Recensio, inquam, Litterariis Ephemeridibus Viennensibus n. 98, die 7, Decembris 1813, p. 1552-1563, divulgata acrem crisim factura in *Historiam de origine Valachorum in Dacia*, opera Petri Májor de Ditső-Szent Márton, Protopapae, et Regii Revisoris Librorum Budensis concinnatam, mature in Praefatione dictae Historiae notat errorem, quem in secunda editione expungendum decernit.

Haec sunt verba Praefationis, in Latinum versa: *Propositum meum non est integram Historiam Valachorum contexere, nisi ea, quae potissimum ad originem illorum in Dacia pertinent, ex antiquis Scriptoribus ideo consignare, ut perspicientes Valachi illustrem stirpem, ex qua prognati sunt, omnes extimentur ad imitandum suos proavos in honestate et modestia*. Hucusque tenet exemplum, quod carpit d. recensens.

Cum vero auctori, utpote bono civi, et ecclesiastico viro cordi sit illa apostolica doctrina, quam sollicite semper populis inculcandam esse reor: *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit*. Ad Rom. cap. 13. v. 1. *Admone illos principibus et potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse*. Ad Tit. cap. 3. v.1. *Ideo necessitate subditi estote non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam. Nemini quidquam debeatis nisi ut invicem diligatis: qui enim diligit proximum, legem implevit*. ad Rom. cap. 13. v. 5. 8, secundum hanc, inquam, doctrinam auctor, interposita particula *аде* (*ade* che) explicat sequentia ad honestatem et modestiam pertinere, et una exhortatur: *Erga suum Imperatorem Austriae sint fideles, erga Patriam pii, erga Dominos terrestres obsequentes, erga omnem proximum charitativi*. Cur haec verba in apostolica doctrina sensu contenta, et legi naturae conformia exmitti deberent in secunda editione, non video.

Porro ea confessio, quam d. recensens ex praefatione appingit auctori: quod exterorum insectationes ipsum auctorem impulerint, ne ultra taceat, nuspiam in brevissima auctoris praefatione invenitur. Sunt et alia ejusmodi pigmenta in Recensione, quibus d. recensentem suos lectores recreare voluisse, Recensionem cum Historia contententi luculentum fiet.

Post interpretatam utcunque praefationem auctoris, pollicetur d. recensens, se filum auctoris, et probarum seriem suis lectoribus adumbraturum; argumenta tamen auctoris pro suo commodo leviter tangit, solidiora omnino reticet.

Num. 1. valde laudat recensens auctorem, quod materna Valachica lingua Historiam conscripserit, haud iniquam reddens rationem, quod quousque non omnes super omnibus in materna lingua scribere inceperint, nullus populus possit sibi culturam polliceri. Hujus tamen sancti sentimentum cito oblitus, Num. 3. praecipit, ut Valachi in lingua nota, hoc est, non Valachica scribant.

Dum recensens Num. 4. declarat, Valachos nunc ut plurimum esse servientes, videtur ignorare conditionem Valachorum Moldaviae, et Valachiae Transalpinae, et non meminisse plurimorum nobilium Valachorum Magni Principatus Transsilvaniae, imo et Incliti Regni Hungariae.

Auctor docuit ex Eutropio Latinam linguam a Latino Rege Latii fuisse correctam, in usum nempe litteratorum, manente antiqua lingua penes populum, hancve popularem linguam esse Valachicam. Serio quaerit d. recensens, cur id fecisset Rex Latinus?

Priusquam ad hanc interrogationem d. recensentis respondeatur, haud importunum fuerit singularem Ioannis Valentini parochi Zyno-Várallyensis opinionem referre. Hic in suis lucubratibus Opusculis in unum collectis Budae Typis Regiae Universitatis Hungariae anno 1808 impressis, quemadmodum prope omnes mortales inter Slavicas familias recenset, sic etiam Trojanos asserit fuisse Slavos. Pag. enim 334 sic ait: *Trojanos fuisse Slavos pares Getis, Thracibus ostendo sequenter. Graeci Trojanos vocitabant Barbaros*. Ovid. E. 1. *Heroidum*. Ponitur ad patrios barbara praeda Deos. Et pag. 335. *Graeci*, inquit, *Trojanos vocitabant Barbaros. Si Trojani processissent e gente Graecorum, aut Latinorum, vetusti Scriptores cum primis Ovidius priscarum historiarum peritissimus eos nomine exoso non compellissent*. Et pag. 142. *Hinc uberius*, ait, *disce in Asia nunquam Latini Sermonis usum fuisse, Trojanosque Slavicae originis celeberrimam orbis gloriam floruisse*. Insuper pag. 152. ait: *Profecto si Germanica*,

Slavica, Graeca lingua reciperent e latina voces radicales, fere in nihilum recideret latina. Imo eadem pag. hoc quoque adseverat Valentini: *Lingua Graeca, inquit, a Slavis non pauca mutuata est.*

Ad haec, Petrus Katancsich, *de Istro* cap. 7. num. 16. opinionem suam circa Slavicam linguam sic declarat: *Si sermonis Slavi naturam scruteris, quiddam in ea divini non observare non potes.*

His praemissis, ad percontationem recensentis, cur Latinus Rex Latii correxisset Latinam linguam? Candide fateor, me ignorare caussam, cum longe major temporis distantia intercedat me inter et Regem Latinum, quam inter eundem, et Eutropium, cujus propter hanc ipsam distantiam non admittit recensens auctoritatem, ac aliud praeterea sit cujuspiam innotescere factum, aliud intentionem, sive caussam. Potest tamen quispiam Slavus Joanni Valentini, et Petro Katancsich addictus promte respondere: Latinum Regem Latii ad gratificandum Slavis, hoc est Aeneae et reliquis Trojanis victoribus, imitari voluisse Slavicam linguam, tum ad participandum de eo *divino*, quod certissime, sibi videtur Katancsich, deprehendisse, in Slavica lingua inesse, hacve ratione inductum Latinum Regem ad mutandam, et corrigendam linguam Latinam.

Exemplo Joannis Valentini, cum in lingua Serbica non modo aliarum diversarum nationum, sed etiam Turcarum plurima vocabula inveniantur, posset quispiam Serbus adserere, Turcas quoque multa ex Serbica dialecto mutuatos fuisse vocabula. Quam sit lingua Serbica commixta, et ex variis, diversisque linguis coalita, ex sequentibus verbis eruditissimi Rascianorum Pauli Kengelatz Archimandritae Sancti Georgii, in Praefatione operis *Estestvoslovie* nuncupati, ac Budae anno 1811 typis editi contentis quisque discere potest: *ИЩЕ ТАКО КНИГИ ПИСАНИ БЪДЕМЪ, ИАКЪЖЕ НЪЩЫИ НЫНЪШИНАГЪ ВЪКА КНИЖНИЦЫ НИЖЕ СЛАВЯНСКИ, НИЖЕ СЕРБСКИ, НО ТАКЪ ДА РЕЧЪ: СЛАВЯНО-СЕРБО-НѢМЕЦКО-МАДЪЯРО-ТЪРСКО-ЦЫГАНСКИ.* Id est Latine: *Si ita libros scriberem quemadmodum nonnulli hujus aevi scriptores neque Slavice, neque Serbice, sed ita potius dicant: Slaveno-Serbo-Germanico-Hungarico-Turcico-Zingarice.* Addi oportebat etiam Italicam linguam, ex qua multa certo vocabula in lingua Serbica deprehenduntur, ut taceam alias linguas Europaeas, ex quibus complura in suam dialectum adoptarunt Serbi. Vix certo hodie datur lingua in Europa aequae commixta ac Serbica. Hinc justa est expostulatio praeaudati Archimandritae contra eos Scriptores Serbos, qui sua scripta *Slaveno-Serbica* nuncupant. Plura alia cognomina praemittenda sunt Serbicis Scriptis, aut certo *Slovenum* exmittendum, ne lingua Slovenica, alioquin per versionem librorum Ecclesiasticorum e Graeco idiomate factam admodum corrupta nova foeditate commaculetur.

Num. 6. negat d. recensens citata per auctorem haec verba: *qui Latinam linguam correxit*, reperiri in Eutropio, quae tamen ipse in antiqua editione Eutropii, quae ex *Aldi* Officina opera Joannis Baptistae Egnatii Veneti prodiit, lego. Deinde etiamsi in Eutropio ea verba deprehenderentur, tamen parvi in hoc aestimandum esse Scriptorem tanto intervallo ab aetate Latini Regis remotum praescribit d. recensens. Porro urget percontando: quammam linguam Latinus correxisset, an illam, quae est in Cantilena fratrum Arvalium tempore Romuli? vel in legibus Numae? vel in 12 tabulis? vel in epitaphio Scipionis? vel Plauti? vel Ennii? vel Caesaris, Ciceronis, Virgilio?

Etiam si plurium auctorum catalogum texere placuisset d. recensenti, cum tamen omnes praerecensitae linguae ad unam eandemque linguam *correctam* pertineant, indubium est, omnes correxisse Latinum, non quidem in eo, in quo accidentaliter inter se discrepant, sed in quo omnes conveniunt. Ac praescindendo ab eo: an ea, quae referuntur in Breviario Eutropii praedictae editionis lib.1. ante historiam Romuli, ubi continentur verba per auctorem citata, sint ipsius Eutropii, an alterius Scriptoris, et an ille Scriptor mentitus sit, (quod nisi contrarium positive probetur, adserere fas non est) an certum monumentum, unde ea excerpserit, deprehenderit, vel ipsa admodum anxia inculcatio veterum Sapientum Romanorum, etiam ipsa aurea aetate Latinitatis de imbuendis pueris Grammatica doctrina, aliam fuisse linguam Latinam litteralem, sive doctam, aliam, quam cum lacte hauriebant, non sinit dubitari. Vide sis auctoris Dissert. de origine linguae Valachicae. Falsum proinde est, a plebe, ac omnibus militibus aequae fuisse intellectos Ciceronem, Caesarem perorantes atque a doctis. Prope sic hi intellecti sunt ab indocta plebe, et a plerisque militibus gregariis, sicut hodie intelligitur Officialis Germanus, linguae Hungaricae, Valachicae et Slavicae imperitus ad Regiminis Hungarici milites perorans, nisi interpretatio subsequatur; aut sicut intelliguntur Episcopi Rasciani Banatenses a Valachis suis ovibus rationalibus, dum interdum praedicant verbum Dei, scilicet parum, aut nihil.

Apud Valachos, quoniam eadem est lingua plebis et doctorum, nulla doctrina Grammatica est opus; hanc enim cum lacte a nutricibus exhauriunt, ac aequae intelligit plebejus ac doctus libros quod attinet ad verba, et structuram Grammaticam: ideoque parum hactenus solliciti fuerunt Valachi de edenda Grammatica et Lexico.

Quid porro ex primaeva lingua Latii per correctionem demtum sit, quid eidem additum, tacent antiqui Scriptores. Haud autem ambigo, correctionis primigeniae linguae Latinae originem repetendam esse a societate et commercio Latinorum cum Graecis; ac primam mutationem opinor accidisse ultimae syllabae vocum: cujus opinionis hoc habeo argumentum. Non modo apud Italos, verum etiam apud Valachos, qui initio seculi secundi aerae Christianae ex Italia in Daciam exivere, omnes voces hodieum desinunt in vocalem. Haud incongrue igitur

argui posse opinor, apud veteres quoque Latinos ante initam cum Graecis arctiorem societatem omnes voces suae linguae desississe in vocalem. Si quis id inficiari velit, ostendat oportet initium consuetudinis Italorum et Valachorum non ferendi consonantem in fine vocum. Quod cum nemo praestare possit, concludendum est, apud veteres quoque Latinos omnes voces vocali fuisse solitas terminari. Hujus consuetudinis vestigia mihi videntur: *amavere* loco *amaverunt*; *amabere* loco *amaberis*; *amarere* loco *amareris* etc. Imitatione vero Graecorum demum finales consonantes quarumdam vocum invehebant in suam linguam litteralem docti Latinorum, permanente antiqua consuetudine in vulgari lingua, quam hodie tenent Itali et Valachi.

Apud Valachos, inquam, Aurelianae Daciae hodie quoque omnes voces desinunt in vocalem, sicut apud Italos; apud Valachos autem veteris Daciae saepe exmittitur finalis vocalis *u*, proinde multa vocabula apud hos desinunt in consonantem. Nihilominus tamen majores Valachorum ejusmodi consonanti addiderunt in scripto Cyrillicum *u*, nullum edens sonum, ad indigitandum absentiam vocalis *u*. Quod si ejusmodi vocabulum connectatur cum articulo definito, aut alia aliqua particula, revocatur eadem vocalis, eg. *Român, Român* l'; *Ungur, Unguru* l'; *Grec, Greco* l'; *dând, dândune*; *Rugând; Rugându te; lăsând, lăsându se* etc. Consuetudinem vero exmittendi finalem vocalem *u* cum subintrusione linguae Slovenicae in Ecclesias Valachorum veteris Daciae, et litterarum Cyrillicarum invectam fuisse, vix dubitari potest: quo nempe, inter alia, major veneratio Cyrillicis litteris exhibeatur; secus enim *u* Cyrillicum locum apud Valachos haud nancisci potuisset.

Qualiter vulgaris lingua Latina per diversas populorum Italiae a Romanis subjugatorum linguas alterata sit, edocuit auctor. Quod vero docti Latinorum post discessionem a primigenia lingua Latii, totis viribus incubuerint ad locupletandam linguam Latinam litteralem ex lingua Graeca, abunde docent ipsi libri Latini: quod quidem nec postquam ad justam mensuram pervenit lingua Latina litteralis praestare desierunt docti Latini. Imo, non solum a Graecis, sed, uti fit in condenda nova lingua, nonnulla ab aliis etiam nationibus sive in numerum vocabulorum, sive in Grammaticam litteralis linguae ingessere, alia suo Marte nova invenere docti Latinorum.

Itaque, praeter alias causas, illam ajo esse discrepantiae veterum Scriptorum Latinorum inter se, quod nonnulli linguam vulgarem, sive plebejam et quoad pronunciationem, et quoad vocabula, ac idiotismos imitari voluerint, Certo ex modis loquendi Plauti, et Terentii hodie quoque audiuntur in lingua Valachorum; alii variis modis secuti sunt Graecos, ita, ut nonnulli praecipue per versiones e Graecis auctoribus factas etiam contra praestabilitam Latinae linguae proprietatem graecizare voluerint.

Frustra d. recensens num. 7. allegat exemplum Graecae linguae contra auctorem. Nam de Graeca lingua etiam idem opinandum esse censeo, quod de Latina. Graecam, inquam, linguam omnes olim Graeci aequaliter loquebantur. Posthac docti eorum acceptis ab exteris nationibus scientiis, et artibus, una etiam aliena vocabula, et modos loquendi suorum magistrorum invexerunt in Graeciam, tum suam linguam perpoliverunt, ac mirifice auxerunt, manente plebe illiterata penes antiquam dialectum. Hinc duae linguae Graecae emergerunt, una litteralis, quae ope Grammaticae condiscatur, quamve Helenisticam vocamus, alia vulgaris, rustica, quam hodie vulgus Graecorum, admodum tamen corruptam loquitur.

Atque exemplo Graecorum, credo, adductos fuisse Latinos ad corrigendam, et perficiendam suam linguam: quo medio nova deinceps enata est lingua latina diversa a veteri, quae in ore indoctae plebis permansit.

Morem se distinguendi lingua a rudi popello, aliarum quoque nationum doctis fuisse opinor: quod partim natura scientiarum, partim arcana sacerdotum; partim forte ipsa etiam ambitio suggestit. Occurrit mihi (res quidem levis; sed notandis hominum moribus accommoda) consuetudo Serborum, qui solum legere norunt. Hi coram suis popularibus ambitionis gratia, quo videantur distingui ab aliis, inter se syllabizando, aut potius recitando cujusvis vocabuli litteras singillatim, nonnullas duabus, alias pluribus syllabis pronunciari solitas, colloquuntur, proinde suis popularibus nescio quam linguam doctam loqui videntur, atque hunc sermonem vocant litteratum.

Certo causam intimae affinitatis Italicae linguae cum lingua Valachorum, qui a tot seculis, ac haud remotissime ab aurea aetate Latinitatis discesserunt ab Italis, nequaquam reddideris, nisi admittas olim quoque aliam fuisse linguam doctorum Latinorum, sive litteralem, aliam, quam vulgus loquebatur. Dubitari proinde non licet, linguam Valachicam esse veterem, quam omnes Latini loquebantur, priusquam docti Latinorum ad exemplum Graecorum sensim litteralem linguam Latinam efformassent, nisi quod dilatato Imperio Romanorum per universam Italiam, multa ex diversis populorum Italiae linguis vulgari linguae accesserint ita, ut nonnulla vocabula praecipue Sabina in linguam litteralem quoque subrepserint, quae hodie vigent, ac Italica lingua per invasionem gentium Germanicae originis multum corrupta sit, prouti etiam in linguam Valachorum non pauca vocabula praesertim Slavica subintrusa: quod qua ratione factum sit, docuit auctor.

Probe tamen observandum est, plura ex illis vocabulis linguae Valachicae, quae dicuntur Slavica, ideo solum hanc cognominationem esse adeptam, quod sint Slavis communia cum Valachis, reapse vero esse Valachica, eorumque originem eandem esse cum lingua Latina, Italica, Hispanica, Gallica, aut eorum radicem deprehendi in

lingua Graeca: quod si quis scrutetur, facili negotio comperiet. Omnia autem haec vocabula ex Italia olim secum adduxere in Daciam proavi Valachorum, ab hisque mutuati sunt Slavi.

Non leve argumentum militat pro vetustate linguae Valachicae etiam id, quod Festus lib. 17. his verbis de veteribus Latinis notat: *Antiqui, ait, nec mutas, nec semivocales litteras geminabant*. Certo Valachi hodieum nullam sive mutam, sive semivocalem litteram in sua lingua geminatam habent.

Falsum esse, quod d. recensens num. 8. adserit, veteres ita scripsisse, sicut loquebantur, liquido patet ex auctoris Dissert. de origine Valachicae linguae, ubi haec verba de Augusto ex Suetonio citat: *Orthographiam id est formulam, rationemque scribendi a Grammaticis institutam non adeo custodiit. Ac videtur eorum sequi potius opinionem, qui perinde scribendum, ac loquendum existiment*. Etsi nempe nonnulli opinabantur ita esse scribendum sicut loquuntur, tamen Orthographiae alia ratio erat. Sicut hodie Valachi pro diversitate dialectorum variam habent pronuntiationem, orthographia tamen etiam Cyrillico-Valachica eadem est apud omnes. Idem dicendum de Italīs.

Nodum in scirpo quaerit d. recensens num. 9. dum summa ope nititur invenire apud Bulgaros articulos nominibus postpositos, ubi certum est singulas dialectos Slavicas, prouti et Albanensem linguam articulis definitis, de quibus est quaestio, destitui. Pronomen vero demonstrativum non solum apud Bulgaros, aut Albanenses, verum etiam apud Latinos haud ineleganter interdum nomini postponi, indubium est. Vide auctoris Dissert. de origine linguae Valachorum. Caeterum probe observandum est, *ta* per d. recensentem adductum non instar articuli, sed otiose apponi per Bulgaros contra consuetudinem aliorum Slavorum, sicut in quadam plaga Transsilvaniae apud Valachos creberrime adjicitur *ni*, nec ullam addi vim vocis per suffixionem *ta*. Igitur *ta* apud Bulgaros non est articulus definitus nomini postpositus, sed stribligo. Putem consuetudinem postponendi vocibus *ta* inter Bulgaros a Valachis, quibuscum strictior olim erat societas Bulgaris, esse adoptatam. Observantes nimirum Bulgari, apud Valachos postponi articulos nominibus, ipsi quoque, etsi otiose, suffigere ceperunt suum *ta*.

Porro, non absque ratione opinatum fuisse auctorem, olim apud Italos quoque articulos definitos, quemadmodum hodieum apud Valachos, postponi fuisse solitos, vel ipse hodiernus usus Italicorum, quo saepenumero postponunt articulos definitos verbis, haud obscure declarat eg. *Dir-la, Far-lo, Giovlar-le, Consolar-gli*.

Eodem num. docet recensens, ad linguam Thracicam, Geticam, Illyricam, iuxta *formam* et materiam referri ea, quae Valachica lingua cum suis sororibus latinis communia non habet. Et quoniam probe novit d. recensens, incertum esse, cujusmodi fuerit lingua Thracica, et Getica, (Illyrica enim procul dubio talis fuit lingua, qualis hodie Transsilvanica, hoc est, nulla, sed sicut hodie in Transsilvania pro diversitate gentium ibidem incolentium, ita in vasto illo Illyrici territorio plures diversas linguas illi populi loquebantur; inter has hodie sunt Graeca, Valachica, Slavica, Judaica, vel potius Hispanica, Armenica, Zingarica etc.) ea, inquam, docet d. recensens, certius ex aliis notis linguis, praecipue Slavicis mutuavisse Valachos.

Eo gratiorem nobis rem praestitisset d. recensens, si saltem uno exemplo hanc doctrinam suffulisset, quod nos ejusmodi hactenus prorsus nullum invenimus.

Num. 10. ait recensens, in provinciae formam non redigi desertum. Cum igitur Dacia in provinciae formam redacta sit per Trajanum, sequitur a coloniis Romanis inventos fuisse in Dacia incolas, seque cum his miscuisse. Unde consequitur, linguam Romanam per Dacicam linguam esse corruptam, et Valachos non esse puros Romanos.

Qualiter extirpati fuerint Daci per Romanos occasione secundi belli Dacici, et evacuata Dacia antiquis incolis, abunde comprobavit auctor non modo ex circumstantiis illius belli, verum etiam auctoritate antiqui Scriptoris Juliani. Esto vero, regionem, quae perpetuo incolis vacua permanet, non redigi in provinciam; Daciam tamen, Dacis quidem vacuam, infinita tamen multitudine civium Romanorum, ad colendum agros et urbes, teste Eutropio, eo translatorum impopulatam, non potuisse redigi in provinciam, quis inficias iverit?

Sed dato a Romanis coloniis in Dacia inventos fuisse Dacos, an idcirco sequitur, Romanos se cum Dacis commiscuisse, et impuros Romanos evasisse? Certo contrarium non levibus argumentis contra Engel edocuit auctor. Ab aliquot jam seculis Armeni degunt in Transsilvania inter alias amplas gentes, ipsi exiguae multitudinis, nihilominus tamen puri Armeni manent. Quanto magis infinitae multitudinis Romani in Dacia, etiamsi concederetur ibidem praeexistisse incolas Dacos, permanere potuerunt puri Romani.

Porro, Colonos, per Trajanum in Daciam transuectos, non fuisse mixturam Thracicam, uti opinari placet d. recensenti eodem num. sed omnino cives Romanos, extra omnem dubitationis aleam posuit Eutropius lib. 8. in *Adriano*. Proinde ea cantilena toties repetita: quod Valachi non sint puri Romani, inter gerras germanas est recensenda. Vide auctorem, qui uberius hac de re disseruit.

Num. 11. adserit recensens, uberiori adhibito examine posse evinci, nomen *Romanus*, quod Valachi sibi ipsis tribuunt, ad illam aetatem referendum esse, qua post translationem Solii Romani in Thraciam etiam Graeci se Romanos vocare coeperunt, prouti id etiam hodie faciunt.

Oportebat d. recensentem quodpiam vel levissimum argumentum, ad investiendam saltem specie probabilitatis suam opinionem, adferre, ne cui in mentem veniat auctoris querela in Praefatione posita: Dari tales Scriptores, qui etiam dum absque ulla probatione quidpiam contra Valachos comminiscuntur, censent, universum orbem obligari ad credendum.

Certo Graeci, post translatum solium Romanum Constantinopolim, et postquam huic urbi nuncupatio *Novae Romae* indita est, ac privilegiis veteris Romae donata, semper aemuli Romanis ansam arripere potuerunt, se *Romaeos* nominandi, Valachos vero, si antehac non fuerunt appellati Romani; quid cacoethis incessere potuisset, dum omnino ab Imperio Romano avulsi, sub iugo barbarorum, capitalium hostium Romanorum gemebant, se se Romanos (nomine barbaris semper exoso) compellendi. Sed etiamsi incolae Imperii Graeco-Romani fuissent; Graeci, qui ne quidem incolas veteris Romae nomine Romanorum dignabantur, an passi fuissent inclyto hoc nomine, si antea gavis non fuissent, se se insignire? Et, si Valachi Graecos imitari voluerunt; ecurr se *Romanos*, et non *Romaeos*, prouti Graeci, nominarunt? Dubitari ergo non licet, Valachos ut pote Romanos cives tempore Trajani ex Italia inclytum nomen *Romanus* secum isthuc advexisse.

Ad ea, quae num. 12. disputat recensens, animadverto: sive Slavi acceperint a Germanis, ut vocitent Valachos, et Italos *Vlassi*, sive Germani a Slavis, haud originem nominis aliunde commodius repeti, quam a Latio. Caetera vide auctorem.

Num. 13. notat recensens, ipsos etiam Graeci Ritus Croatas, Slavicum populum, nominari Vlachos. Proinde Ρωμᾶϊος (*Romaeos*) et Vlachus sunt synonyma.

Croatas, qui vocantur Vlachi, non esse Slavicum populum, sed veri nominis Valachos, ac olim vocitatos fuisse Romanos, prouti hodie Valachi se nominant Romanos, solide probavit auctor cap. 6. §. 12. Quem vide sis. Porro *Romanus* et *Vlachus* esse synonyma, dubitari non potest; *Romaeos* vero et *Vlachus* esse synonyma, supinum commentum est. Nec enim *Romaei*, hoc est Graeci apud Slavicis gentes unquam audiverunt *Vlassi*; Romani vero cum omnibus Italis hodie apud Slavicos populos *Vlassi* vocantur. Vide Lucium, de Regno Dalmatiae lib. 6. cap. 5.

Aegre fert num. 14. d. recensens, quod Valachi suas avitas litteras Latinas recipere conitantur, idque caeco amore Latinarum litterarum eosdem committere decernit.

Bone vir, qui ejusmodi declamatione non unice recensentis officio fungi videris! quamdiu Valachi litteras Cyrillicas retinebunt, vix, aut ne vix quidem Grammaticam suae linguae notam aliis nationibus reddere quibunt, minus tenebrae, quibus per Cyrillicas litteras obducta est lingua Valachica, dispelli valebunt. Haud caecus ergo est amor, quo ducuntur Valachi in litteras Latinas, sed illi potius caeci sunt, ac deplorandi, qui non vident harum litterarum utilitatem, et necessitatem.

Porro, etsi aegre, tamen permittit d. recensens Valachis, ut Latinis litteris utantur, si velint, eo tamen pacto, ut nihilominus incommunicabilis reddatur aliis nationibus lingua Valachica litteris Latinis perinde, ac antehac Cyrillicis evenit. In hunc finem libertate, qua omnes nationes Occidentales hoc in genere gaudent, Valachis fas esse frui negat, atque aperte sancit, ut cultas nationes Occidentales in adornandis combinationibus neutiquam imitentur; imo praecipit, ut talia signa in defectu Latinarum litterarum sibi inveniant, quibus, sicut pronunciant, ita adamussim scribant: quo scriptura Valachica omnibus Occidentalibus, et ipsa veterum Latinorum hodie vigente longe perfectior evadat.

Certo certius speciosa haec perfectio, quam anxie exposcit d. recensens in Orthographia Latino-Valachica, desineret in summam imperfectionem, si Valachi morem gererent recensenti. Sic enim oportet scribere, ut alii legere valeant. Jam si retinerent Valachi in sua Orthographia Latino-Valachica litteram Cyrillicam ѡ, quae designat sonum quemdam medium inter *a* et *e*, et vocalem nasalem *æ*; pariter quam quod hae admodum foedarent scripturam Latinam, nemo praeter Valachum legere posset Latino-Valachicam scripturam. Exemplo sunt nobis Rasciani etiam in Scriptura Cyrillico-Valachica. Cum ipsis notae sint litterae Cyrillicae ut pote apud ipsosmet usitatae, facile legunt Cyrillico-Valachice. Dum vero offendunt praedictam ѡ, quae apud ipsos nullum sonum edit, ac nasalem *æ* Valachorum, caespitant, et abrumpere coguntur lectionem. Nec possum satis mirari in Rascianis, quod cum ipsi etiam habeant in sua lingua sonum, quem designat vocalis Valachorum *æ*, tamen dum quempiam peto, ut seorsim vocalem *æ* efferat, nullo pacto id praestare queat. Habent, inquam, Rasciani sonum *æ*, eg. in voce *грк* (grc) *Graecus*, tribus meris consonantibus constante, dum vim sibi inferunt ad pronunciandum illas tres consonantes, quae certo absque vocali aliqua proferri neutiquam possunt, inter *g* et *r* aperte edunt sonum *æ*; sic in voce *смрт* (smrt) *mors*, inter *m* et *r*; sic in voce *врло* (vrlo) *valde*, inter *v* et *r* etc. idem praestant.

Qui ergo legere possent illae nationes Ѡ et ж, quibus sicut incognita sunt haec signa, ita nec sonum earumdem habent in sua lingua? Idem dicendum de illis novis signis, quae forte loco Ѡ et ж (ad quod inivat recensens) invenirent Valachi; proinde incommunicabilis scripto redderetur aliis nationibus Valachica lingua.

Indubium est, vocales Ѡ et ж loco vocalium Latinarum *a*, *e*, *i*, ac interdum loco *o* et *u* subintrusas esse in scripturam Valachicam. Cum ergo vocales *a*, *e*, *i*, *o*, *u* omnibus nationibus Occidentalibus sint notae; eadem revocandae sunt loco Ѡ et ж in scribendo Latino-Valachice, sicque omnes nationes Occidentales perfecte legent Latino-Valachice, etsi non eadem semper pronunciatione, quam Valachi jam innatam habent, ejusque modi legentem omnis Valachus intelliget, eg. aequè intelliget, sive quis pronunciet *кѡне* (*câne*) *canis*, sive cane; sive *кѡлкаре* (*calcare*), sive *calcare* etc.

Exemplo nobis sunt Saxones Transsilvani, qui cum pronunciare non valeant Ѡ et ж, adhibent in sermone vocales sibi notas, eg. loco *кѡне* (*câne*) dicunt *кине* (*chine*); loco *ѡ ѣтѡт* (*au fetat*) *enixa est*, dicunt *au futat*; nihilominus tamen et Valachi intelligunt eos, et ipsi inter se. In eo solum errant praeaudati Saxones, quod loco Ѡ et ж non nativas, sive primigenias, sed arbitrarie adhibeant vocales, per quod risui se exponunt apud Valachos, cum interdum etiam scandalose propter arbitrariam substitutionem vocalium loquantur, uti patet ex allato exemplo *futat*, loco *fetat*. Quod si Valachi edant suos libros, imprimis Lexicon litteris Latinis; substitutis hoc medio competentibus vocalibus loco Ѡ et ж, facile omnes dedocebuntur praepostere substituere vocales Ѡ et ж. Certo non tam pro se, quam pro aliis nationibus necessarium est Valachis Orthographia Latino-Valachica loco Cyrillico-Valachicae uti, si velint cum aliis nationibus suam linguam communicare.

Nec difficili negotio id praestare possunt. Nam vocalis Latina, dum sonum Ѡ designat, notatur hoc ' signo, eg. casa, *domus*; dum vero loco ж ponitur, notatur hoc ^ signo, eg. mâne, *cras*. Combinatione vero consonantum nulla apud Valachos opus est, solum modo consonanti *c* adjungenda est *h* ante *e* et *i*, dum ita pronuncianda venit sicut ante *a*, *o*, *u*, sive sicut Graecum ж eg. *chedru*, *cedrus*; inclinare, *inclinare*; secus enim ante *e* et *i*, sonat more Romano sicut ч Cyrillicum, aut Hungaricum *ts*, eg. *cepe*, *cepaе*, faci, *facis*. Pariter consonanti *g* ante *i* adjicienda est *h*, dum ita efferri debet sicut ante *a*, *o*, *u*, eg. *ghem*, *glomus*, *ghindura*, *glandula*, secus more Romano pronunciatur sicut ѱ Valachicum, eg. *gem*, *gemo*, stringi, *stringis*.

Illa unica difficultas inest Orthographiae Latino-Valachicae, quod una vocalis plures sonos designet, prouti hodie est pronuntiatio Valachorum, unum quidem pura vocalis, alios duos, dum eadem signo ' vel ^ notatur.

At similem difficultatem etiam lingua Latina docta patitur. Nam sonus *e* triplici modo signatur, nimirum *e*, *ae*, *oe*; ac lingua Graeca majori difficultati obnoxia est, sonus enim *i* in Graeca lingua quintuplici modo signatur, videlicet η, ι, ει, οι, υ. Usus horum signorum sive in Latina lingua, sive in Graeca plerumque non aliter potest condisci, quam lectione auctorum, et Lexicorum. Oramus proinde d. recensentem, ne majorem perfectionem exigit in hoc genere a Valachis, quam a doctis Latinis, et Graecis, si non repugnat Valachicam linguam aliis nationibus communicari. Caeterum principia a d. recensente tradita laudanda sunt in theoria.

At, inquit recensens: moderni Galli condemnant veteres, qui Orthographiam, qua hodie utuntur, tantis combinationibus oneratam invexerunt, nec jam propter inveteratum usum rejicere queunt.

Orthographiam Gallicam perdifficilem esse indubium est, ideo tamen veteres ejusdem auctores non ausim damnare; haud enim ambigo, quin olim alia fuerit apud Gallos pronuntiatio, atque nunc sit. Hinc necessarias existimarunt illas combinationes veteres Galli. Proinde exemplo modernorum Gallorum haud deterrebit d. recensens Valachos a praescripta Orthographia Latino-Valachica, nec divinationem ejusdem, infamiam sibi apud posteros accersituros esse, moderni Valachi timent, imo optimam spem nutriunt, fore, ut sibi benedicant posteris. Congratulabuntur enim posteris Valachorum, se liberatos esse a Cyrillicis litteris, quae hactenus linguam Valachicam confoedabant, et concinnandae Grammaticae obsistebant. Imo, medio Orthographiae Latino-Valachicae sensim per extraneos, qui efferre non possunt Ѡ et ж, idem sonus extinguetur, hocve medio inter Valachos quoque oblivioni tradetur, sicque omnes vocales nativo sono, quin opus sit notari supra declaratis signis, pronunciabuntur. Quo in casu multo simplicior erit scriptura Valachica, quam Graecorum, et Latinorum, cum Valachi non modo diphthongis unius soni, prouti hodie est apud Latinos usus diphthongorum *ae*, *oe*, et apud Graecos αι, ει, οι, ου, careant, sed nec consonantem ullam soliti sint geminare: qui mos non geminandi consonantes, uti supra docui ex Festo, apud veteres quoque Latinos viguit.

Frustra ergo d. recensens taxat conatum Valachorum, Samuelis Klein, Georgii Sinkai, Samuelis Körösi, Georgii Rosa, Michaelis Bojadzi, et auctoris Odae, qui est Joannes Theodorovits Juris auditor Pestini. Utinam maturius, tametsi d. recensens praecipit, ut non praecipitent, cepissent Valachi uti Orthographia Latino-Valachica loco Cyrillico-Valachicae: cum multa certo hactenus emendassent in sua lingua, tum d. recensentem relevassent

maxima solitudine tanto zelo suscipiendi patrocinium eorum, qui perfectionem Valachorum oderunt, ac rudiores Valachorum illo insano motivo: quod litteris Latinis Religio Christiana (sic enim vocant Religionem non unitam cum exclusione aliarum) laedatur, a recipiendis litteris Latinis abstertere conantur. Caeterum hodie non modo in privatis correspondentiis, docti Valachorum Latinis litteris utuntur, sed Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Samuel Vulcan Episcopus Graeco-Catholicus M. Varadiensis, eximius litteraturae Valachicae Patronus etiam officiosa suis per Dioecesim subordinatis Latinis litteris communicat. Quod non modo Valachi boni consulunt, verum etiam Hungari, alique praecipue qui callent Valachicam linguam laudibus efferunt.

Etiam in Transsilvania aequo animo recipient Orthographiam Latino-Valachicam tam Hungari, quam Siculi et Saxones, imo et Armeni; omnes enim norunt linguam Valachicam, solae Cyrillicae litterae obstabant commercio litterario has inter nationes et Valachos, cum Cyrillicas litteras omnes exhorrescant.

Rasciani in sua lingua habent vocabula, in quibus illa Latino-Hungaricae Orthographiae: *gy, ly, ny, ty*, uti Gyurka, *Georgius*; Nevolya, *miseria*; kony, *equus*; svetya, *candela*; item Valachorum: *и* et *ж* pronunciari audiuntur. Ad haec designanda certo non sufficiunt litterae Cyrillicae. Vides igitur Cyrillicas litteras nec pro lingua Rascianica satis esse aptas, tametsi illis tanquam propriis gloriantur; et constat, non parum obscuritatis per illas inventum esse in Rascianicam linguam. Haud mirum igitur iisdem litteris Valachicam linguam corruptam fuisse. Potius ergo d. recensens suasisset etiam Rascianis, ut una cum Valachis recipiant litteras Latinas. Quo in casu Orthographia Latino-Hungarica magis accommodata foret pro Rascianis, nisi quod e Cyrillicis retinere deberent *ж*, et a Valachis mutuari *и* et *ж*, quibus Valachi in Orthographia Latino-Valachica non indigent. Necessitas vocalis *ж* pro Rascianis patet ex iis, quibus supra docuimus sonum *ж* audiri in lingua Rascianica; consonantis *и* elucet ex pluribus vocibus apud Rascianos usitatis, eg. *ѣлѣнѣ pallium*, *пѣнѣр fenestra* etc. Caeterum hac consonante Valachica hodie quoque nonnulli Rascianorum utuntur, imo etiam in Scholis una cum Cyrillicis litteris pueris tradi observavi. Vocali autem Valachorum *ж* eo alacrius uti queunt Rasciani in scribendo, quod jam adoptatam habent in *Paschalia* (vulgo *мѣна лѣи Дамаскин, manus Damasceni*) a Damasceno Valacho Episcopo Rimniciensi concinnata, qua Rasciani quoque, in Slovenicam linguam conversa, utuntur.

Quodsi Hungaricae Orthographiae *cs* vel *ts, sz, tz*, non placent Rascianis, retineant e Cyrillicis *ч, с, ц*, ad sequendam simplicitatem divinae artis scribendi, quam praescribit d. recensens. Tum suo periculo experientur Rasciani, quid Valachis ratione litteraturae tanto conatu consuluerit d. recensens. Supersedeo plura loqui de Rascianicae linguae Orthographia: ad quam emendandam utinam appellerent animum, et solertius excolerent suam linguam vulgarem, ne, dum Ecclesiastica, Slovenica lingua, cujus Syntaxis per versionem librorum e Graeca lingua de verbo ad verbum factam enormiter corrupta est, quamve pauci callent, gloriantur, in antiqua ruditate obfirmetur. Ad quod assequendum imprimis nationales docti viri per potentiores suos totis viribus fovendi sunt. Cum enim viri, qui litteris serio incumbunt, communiter egestate premantur, necessariis mediis destituti omnem operam elucubrandis, et edendis libris impendere certo non valent; minus, si ab iis, quorum interesset opem ferre, persecutionem patiantur, aut contemnantur.

Num.15. Recensens prompte adseverat, Valachicam litteraturam primum incepisse cum Valachica versione Bibliorum. Hinc promptius concludit Valachos nunquam scripsisse litteris Latinis ante Kleinii, Sinkai et aliorum tentamina.

Denique juste questus est auctor in Praefatione: contra Valachos quaelibet mendacia profundi esse impune. Ejusmodi mendacio d. recensens eo gravius sibi imponi passus est, quod eruditus auctor opusculi, quod inscribitur: *Észre vételek Tekéntetes Schwartzner Márton Úr' Magyar Ország Statistikájában az Oláhokrol tett jegyzésekre*, Pestini anno 1812 evulgati docuit, longe ante interpretationem Bibliorum libros Valachicos fuisse typis editos; idem antea fusius persecutus este Radu Tempe in Praefatione ad Grammaticam anno 1797. Cibinii impressam. Ego quoque habeo prae manibus Psalterium de verbo ad verbum ex Hebraico in Valachicum versum, Albae Juliae anno 1651. editum. Legi praeterea librum Concionatorium sub Principe Transsilvaniae Georgio Racokzi anno 1641. evulgatum; sub eodem Principe impressum est novum Testamentum Albae Juliae anno 1648. quod in manu habeo. Vidi quoque Cibinii apud D. Joannem Molnár Doctorem, et Medicinae oculorum Professore Publicum Ordinarium librum Concionatorium anno 1580. sub Christophoro Bátori Principe Transsilvaniae Coronae impressum, ut taceam alios. Imo etiam manuscripta Valachica ante factam Bibliorum interpretationem exarata visuntur, ex quibus ego quoque habeo aliquot frusta. Tam ergo est falsum, Valachicam litteraturam etiam respectu Cyrillicarum litterarum primum cum Valachica Bibliorum interpretatione incepisse, quam quod falsissimum.

Ego quidem antiquiorem, librum aut manuscriptum libro Concionatorio anno 1580. edito non vidi. An tamen ideo dixeris, Valachos, post adoptatos Cyrillicos characteres, antehac nihil Cyrillicis litteris exarasse? Etsi enim Valachi post Concilium Florentinum, docente *Cantimir* Principe Moldaviae, in sacris acceptarunt linguam Slovenicam, indubium tamen est, Valachos posthac quoque ignaros fuisse linguae Slovenicae una cum suo Clero

communiter loquendo. Qui ergo Principes Valachicae et Moldaviae sua Mandata suis subditis, et Metropolitae, Episcopi, Protopapae statuta Synodalia etc. suis subordinatis communicavere? aut amici, et mercatores inter se correspondentias fovere? non aliter certo nisi Valachica lingua, et jam civitate donatis litteris Cyrillicis. Unde dubitari non potest, litteraturam Cyrillico-Valachicam ab eo tempore incepisse inter Valachos, quo Valachi litteras Cyrillicas non sine magno suo damno (quod amare luget Princeps Cantimir) obstetricante Theoctisto olim Marci Ephesii Diacono, adoptarunt.

Sed dato, cum Valachica Bibliorum interpretatione primum incepisse litteraturam Cyrillico-Valachicam; non video, qui sequatur conclusio: *Ergo nunquam Valachi Latinis litteris scripserunt ante Kleinii, Sinkaii et aliorum tentamina*. Ista argumentatio similis huic videtur: Langobardi post occupatam Italiam primum loqui ceperunt Italicam linguam; ergo nunquam ante locuti sunt Germanice.

Eodem num. aegerrime fert d. recensens, auctorem litteraturam Latinam ut identicam cum Valachica, hoc est, Valachicam litteraturam ut continuatam Latinam considerare, quod ne quidem Itali, Galli, Hispani fecere. Ideo, ait, forte aperte auctori contradicere esse necessum. Sed cur?

Auctor hac de re sic disserit. Coloniae Romanae, hoc est, prouti nunc loquimur, Vlachi vel Valachi, dum Roma exiverunt in Daciam, iis litteris h.e. Latinis usi sunt, quibus utebantur reliqui Romani Romae, et in universa Italia. Hoc vel ex ipsis Inscriptionibus veterum Daco-Romanorum, quae inventae sunt, et hodieum effodiuntur in Dacia, praecipue in Transsilvania, et in Banatu, evincitur. Post occupatam per barbaros Daciam, etsi cursus scientiarum non mediocriter impeditus est, eo minus tamen potest supponi, hos Romanos eo delapsos fuisse, ut litterarum, quas eorum proavi Roma secum attulerant, obliviscerentur, quod nullam earum gentium, quae fuerunt in Dacia, legimus, bellum indixisse litteris.

Accedit, quod, cum Valachi illis etiam seculis fuerint addicti christianae Religioni, dubitari non possit, eosdem suis gavisos fuisse Sacerdotibus, proinde illis libris, sine quibus non celebratur Sacra Lyturgia, aut sacramenta administrantur, instructos fuisse. Jam sic arguo: Illi libri vel fuerunt Graeci, vel Latini, nam litterae Cyrillicae seculo nono primum inventae sunt. Graecos fuisse, ne umbra quidem suspicionis adparet; ergo fuerunt Latini. Quod inde maxime comprobatur: Nam anno 458 Epsicopi Valachorum Daciae Ripensis, sive Moesiae inferioris in Synodum congregati misere Leoni Imperatori Constantinopolitano Epsistolam de nece S. Proterii Alexandrini et Concilio Chalcedonensi Latinam, quae Constantinopoli versa fuit in Graecum: quod argumento est, hos Episcopos ignaros fuisse linguae Graecae, proinde Latinis litteris una cum reliquis Valachis uti solitos.

Haec ejusmodi sunt, ut simpliciter contradictione, quae saepe esse solet inanis sine mente sonus, elumbari neitquam possint. Luculentum est, Veteres Valachos litteris Latinis usos fuisse, sicut reliqui Romani. Siquis neget hunc usum usque ad tempora Concilii Florentini continuatum fuisse, positive docere tenetur, per quem, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando abolitus sit. Qualiter vero post Concilium Florentinum interruptus sit primum usus Latinarum litterarum inter Valachos, exponit Demetrius Cantimir cum omnibus circumstantiis, quippe cui uti actuali Principi Moldaviae omnes anguli veterum archivorum patuerunt.

At, inquit d. recensens, Itali, Galli, Hispani suam litteraturam nunquam considerarunt ut continuatam Latinam.

Putas inclytas has nationes (adde etiam amplissimam nationem Germanicam) nihil scripsisse sua lingua ante aevum, ex quo visuntur libri Germanici, Italici, Gallici, Hispanici? Recole quae supra dixi de Valachis in hoc genere.

Num. 16. Docet recensens, tentamina Valachorum Latinas litteras restituere gestientium merito invenisse contradictionem.

Praedicta tentamina invenisse contradictores verum est; at quos? Eos videlicet, qui sufflaminare nituntur commercium Valachorum cum aliis nationibus, quae non sunt Graeci Ritus, et illos, qui, cum ignari sint Valachicae linguae, iudicium ferre volunt de re sibi minus cognita. Ejusmodi contradictores parvi aestimandi imposterum quoque inveniuntur.

Num. 17. Arguit recensens auctorem quod in Cap. V.-VII. Anonymo Regis Belae Notario ab Edero, et aliis pro fabuloso declarato historico fonte utatur.

Cur Eder, et nonnulli alii Anonymum tantopere impugnent, Engel in Supplementis ad Vindicias Anonymi Cornidessianas §. 5. his verbis manifestum reddidit: *Hic est lapis offensionis pro illis, qui Valachos in Transsilvaniam serius tantum advenisse, et hinc tantum qua advenas arbitrarie tractandos esse, tam pertinaciter credunt, ut Anonymo bellum indicare, quam errori suo renunciare malint*. Cl. Josephus Kereszturi Historiae Universalis, et Pragmaticae Regni Hungariae Professor in Universitate Regia Scientiarum Pestana in Dissert. quam anno 1812. de aetate Anonymi Belae Regis Notarii edidit, solide probat, eundem Belae I. Regis Hungarorum Natrium fuisse, certo non ita remotum ab adventu Hungarorum in Pannoniam, ut ea, quae de adventu Hungarorum scripsit, fidem non mereantur.

Porro ait recensens, vel ab ipso Engel magno Anonymi patrono tantum eo in casu eundem defendi, ubi ille vel melioribus fontibus, vel saltem veritati congruentibus usus est.

Verba Engeli in Appendice ad Commentationem de expeditionibus Trajani ad Danubium §. 4. haec sunt: *Anonymum (...) inter melioris notae historicos Hungaros satis certe constat, et quem in omnibus quae de adventu Hungarorum narrat (exceptis iis, quae ipse argutatur) fide dignum haberi, sanae critices regulae suadent. Quae vero Anonymus ipse argutatur, sunt eg. Cap. 3. Ab eventu divino est nominatus Almus, quia matri ejus praegnantem per somnium apparuit divina visio. Et cap. 11. Dux Morout, cujus nepos dictus est ab Hungaris Menumorout, eo quod plures habebat amicas, et alia ejusmodi, quae recensuit auctor.*

Tandem carpit recensens auctorem, quod non critice disseruerit de migrationibus gentium.

Propositum fuit auctori originem Valachorum investigare, idcirco de migrationibus gentium brevi illo tempore, quo Historiam de origine Valachorum in Dacia elucubravat, parum fuit sollicitus.

Ea quoque attingenda sunt, quae recensenti sparsim in adumbratione ordinis Historiae observare placuit.

Ad cap. 2. Historiae, recensens refert *Ler* ad veterem Polonorum *Lelum*, *Polelum*, idque ex eo, quod Valachi solent mutare *l* in *r*, ut *mora* pro *mola*, *tscher* pro *tschel*, vel potius *cer* pro *cel* (*Coelum*).

Probe advertendum est, Valachos id facere in vocibus Latinis, haud vero in Slavicis.

Ibidem ait recensens, *Colindas* Valachorum citra dubium idem esse cum Slavico *Koleda*, et Polonico *Kolenda*.

Certo *Colindarum* etymologia eo magis a *Calendis* Latinorum repetenda venit, quod ad Calendas Januarii soleant a Valachis cani, nunquam alio tempore.

Ad. cap. 5. Quoniam probaverat auctor fortitudinem Valachorum ex his verbis anonymi Notarii: *pugnatum est inter eos acriter*, adrefellenda haec verba exploratoris Opaforcos: *homines* (Slavi et Valachi) *viliores totius mundi*; d. recensens sic arguit: Audacia Valachorum demonstrata e verbis solius Notarii *et pugnatum est inter eos acriter*, quae illius prius assertum: *homines viliores totius mundi* tollunt. Siquidem haec judicia ejusdem testis sunt, se mutuo elidunt, sic manet haec demonstratio nulla.

Idem quidem Scriptor refert utramque propositionem; at haec: *homines viliores totius mundi*, dicta de Blasiis, sive Blachis, h.e. Valachis, et de Slavis, non est Notarii, sed peculatoris Opaforcos apud Notarium cap. 25. quam ex cujusmodi consuetudine protulerit Opaforcos coram Duce Tuhutum, ostendit auctor cap. 5. §. 5. Altera vero: *Pugnatum est inter eos acriter*, est ipsius Historici anonymi Notarii, ac recentior quam Speculatoris Opaforcos, qui longe ante pugnam Tuhutum Ducem diffamatione Blachorum et Slavorum ad movendum bellum contra Transsilvaniam stimulabat. Non elidunt ergo se in vicem illae duae propositiones, sed haec: *Etpugnatum est inter eos acriter*, illam: *homines viliores totius mundi*, taxat falsitatis.

Ad cap. 8. adserit recensens, auctorem minori etymologica veritate Pacinacitas facere Valachos, quam Pray Hungaros.

Etsi id lectori expositionem auctoris perpendenti falsum non videri non potest; tamen auctor Pacinacitas fuisse Valachos, inde maxime probat: quod in ea regione, ubi erant Pacinacitae, oblivioni tradito nomine Pacinacitarum, inventi sint Valachi, quin Pacinacitae inde emigrassent, aut nova gens illuc subintrasset; ac vasta Pacinacia, et ingens multitudo Pacinacitarum per Constantinum Porphyrogenitum descripta nulli alteri genti, quam Valachicae possit convenire.

Ad cap. 9. ait recensens, ineptam esse derivationem Bulgarorum ab Italico *Voglia*, quod apud Valachos veteris Daciae dicitur *voia*.

Si Sclavorum non sine crisi factam deductionem admittas; Bulgarorum quoque a *Voglia* concedas est necesse. Vide auctorem.

Porro decernit recensens *voia* Valachorum nonnisi a Slavico *nevolja* venire.

Quaero a d. recensente, an simplicia veniant a compositis, vel e contra composita a simplicibus? an *fas* a *nefas*, vel vero *nefas* a *fas*?

Cum supponendum sit, d. recensentem non modo Slavicam, verum etiam Valachicam linguam perbene callere, optandum est, ut decantatam illam formalem affinitatem Valachicae linguae cum Slavica tandem solide ostendat. Illi enim, qui antehac eam fabulam cecinerunt, quosve secutus est d. recensens, neutrius linguae satis gnari fuerunt. Certo Valachi, qui nec Slavos, nec aliam gentem ullam soliti sunt odisse, virili demonstrationi omnino aquiescent; ut autem nudis verbis fidem adhibeant, nemo postulare potest. Auctor quidem diversitatem declinationum, comparisonis, conjugationum paucis, satis luculenter ostendit: plus praestari non potest, prius quam assertores praedictae affinitatis, eadem non nudis verbis explanent.

D. recensens non sine voluptate cognominat Valachos *Semi-Romanos*, quin attenderet, quod nonnullae tribus Slavicae ratione et commixti sanguinis, et confusae linguae jure nominari queant *Semi-Slavi*. Sed ejusmodi rebus odiosis nolo immorari.

Pene vero oblitus fueram asserti d. recensentis, quo initio suae Recensionis videtur lectoribus velle ingenerare, Valachis haud alios esse libros, quam Grammaticam, et Biblia sacra.

Scilicet, siquis in Bibliotheca quapiam unum solum librum Valachico idiomate editum deprehendat; impune concludet: Valachos haud aliis libris gaudere, idque audacter tamquam rem certam promulgabit, quin ultra percontetur! Bone vir! Valachi paeter Grammaticam, et Biblia sacra binae editionis, habent omnes libros Ecclesiae Graecae multitudine et mole insignes, quorum nonnulli etiam Viennae in Ecclesia parochiali ad S. Barbaram cerni possunt; habent etiam multos libros Catecheticos, Asceticos, Concinatorios tam veteres, quam recentiores, Polemicos, Exegeticos, nec non Theologiam tam Moralem, quam Dogmaticam systematice concinnatam, Rhetoricam, Logicam, Jus naturae, Jus criminale, Jus Canonicum et Civile, ac ipsum corpus Juris Canonici cum Scholiis, libros oeconomicos etc. etc. Imo nec Poeticis destituuntur, atque Psalmos ipsos Davidis carmine interpretatos habent. Id quoque noto, eximium opus Simeonis Thessalonicensis Graeca lingua elucubratum, hucdum in sola Valachica lingua reperiri traductum. Alia etiam opera Graeca partim recentiorum auctorum, partim veterum Patrum habent Valachi in suam linguam conversa, ac typis edita. Poetica etiam opuscula ex Italica lingua translata apud Valachos visuntur.

^(1a) Textul lui Bartolomeu Kopitar a apărut și în volumul *Barth. Kopitar Kleinere Schriften sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts* (p. 230-243), publicat în 1857 de Franz Miklosich, la Viena, de unde îl reproducem în continuare, urmat de traducerea în limba română:

Walachische Literatur

Istoria pentru începutul românilor în Dachia (Geschichte des Ursprungs der Römer in Dakien, geordnet von Peter Major, von Ditscho-St. Martin, Protopen. Ofen 1812. II und 348 S. 4.)

(Wiener allgemeine Literaturzeitung. 1813. 1551-1565)

An die vier (nach ihrer eigenen Angabe gar sechs) Millionen Seelen sprechen walachisch. Die Wichtigkeit der Sprache für die Geschichte der lateinischen und slavischen Sprache, so wie der Geschichte des Volkes, für die allgemeine Geschichte des südöstlichen Europa, ist von grossen Gelehrten, z. B. Schlözer, oft gefühlt worden. Beides, Geschichte und Sprache, ist noch gar sehr im Dunklen.

Den einheimischen fehlte es bisher an gelehrter Bildung, den fremden aber an Sprachkenntniss, um Licht zu schaffen. (Letzteren standen bisher nur äusserst dürftige Grammatiken, eine mangelhafte, dazu äusserst seltene und unnötig slavisierende Bibelübersetzung, und Lexikon zu Gebote.) Hier tritt nun ein gelehrter Walache selbst auf, eigentlich um seine Landsleute in der Muttersprache über beides zu unterhalten, mit und nebst aber auch, um die bisherigen Untersuchungen und Hypothesen über diese Gegenstände in kritische Revision zu nehmen.

Nach dem bedeutungsvollen Motto: *Difficile est verum non dicere*, beginnt die Vorrede: „Der feindselige Geist, der im Alterthume die Barbaren gegen die Römer ihre Herren aufwiegelte, geifert auch jetzt noch seinen Hass gegen uns, Nachkommen der Römer, in den Büchern der Ausländer aus. Sie schämen sich nicht, offenbare Lügen gegen uns drucken zu lassen, in dem Wahne, dass die ganze Welt ihren Einbildungen glauben müsse; ja seit einiger Zeit schreibt einer dem andern, wie Esel sich einander freundschaftlich reiben, ohne allen Beweis diese Verunglimpfungen und Lügen nach, und diess um so kecker, je tiefer die Römer (Walachen) schweigen. Desswegen ist es Zeit, dass auch wir reden. – Mein Zweck war nicht, eine Geschichte der Römer überhaupt, sondern nur ihrer Colonie in Dacien aus den alten Quellen zu bearbeiten, um die Walachen an dem grossen Beispiele ihrer Väter aufzurichten, auf dass sie dem österreichischen Kaiserhause treu, ihren Herren und Vorgesetzten gehorsam, gegen ihren Nächsten liebevoll sein und die von der Natur so reichlich empfangenen Anlagen ausbilden mögen. – Auch diess muss ich gestehen, dass, da ich diesem Werke nur eine sehr kurze Zeit widmen konnte, ich mir nicht schmeichle, dass kein Fehler sich eingeschlichen habe, daher mich der freundliche Leser verbinden wird, wenn er die bemerkten Fehler mir (in einer Recension?) anzeigt, damit ich sie (allenfalls bei einer zweiten Auflage) verbessern könne.“

Das Werk selbst besteht aus XV Capiteln, die in 99 Paragraphen untertheilt sind. Zwei Anhänge sind dem Ursprunge der walachischen Sprache und ihrer älteren Literatur gewidmet. Wir wollen unseren Lesern zuerst des Verfassers Gang und Beweisführung darstellen, und theils gelegentlich, hauptsächlich aber am Ende unsere Zweifel und Wünsche vortragen.

Cap. I. *Ankunft der Römer in Dacien*. 1. Römisch-dacische Kriege vor Trajan. 2. Trajans erster dacischer Krieg. 3. Zweiter Krieg. 4. Dacien wird dadurch ganz entvölkert. Beweis: a) Hass der Römer gegen die Daken; b) Gegenhass und nun auch Furcht der Daken; c) Verfahren der Römer gegen Karthago, Korinth, Jerusalem. Die Leser sehen wohl, wie schwach diese Grundbeweise sind, besonders da die Quellen, Dio Cassius u.a., das

provinciam fecit ganz gewöhnlich erzählen. 5. Römer siedeln sich (im menschenleeren Dacien) an. 6. Heirathen aber keine Dakinen (natürlich schon aus dem Grunde, weil keine mehr da waren), wie doch von Engel aus einigen ihm dacisch klingenden Namen auf Inschriften, als *Aia Nandonis, Andrada, Bricena, Bedarus, Blivianus* beweisen will. Der Verfasser fragt Herrn von Engel, ob er denn dacisch könne?

Cap. II. *Schicksale der Römer in Dacien nach dem Tode Trajans*. 1. Unter Adrian. 2. Marc Aurel. 3. Commodus. 4. Caracalla. 5. Maximin. 6. Philipp. 7. Dacius. 8. Gallienus: unter ihm sei, nach Sextus Rufus, Dacien für das Reich verloren gegangen, (aber auch ebenso der Orient und beinahe das ganze Reich). 9. Unter Claudius und 10. unter Aurelian. Dieser grosse und kluge Kaiser ist nach unserem Verfasser der *Ler* und *Oilerum domnu* der walachischen Volkslieder (kolinde, ohne Zweifel eins mit dem slavischen *koleda*, polnisch *kolęda*). Hätte uns der Herr Verfasser doch eine solche kolinda mitgetheilt! oder hätte sich nur das Refrain: *Ler, Oilerum (Oi! Lerum)* erhalten? was dann freilich jeder Auslegung fähig wäre, wie andere alte Refrains. Recensenten mahnte es an das *Lelum Polelum* der alten Polen. Der Übergang de *l* in *r* ist im walachischen gewöhnlich: z. B. *mora* für *mola*, *čer* für *čel* (*coelum*) u.s.w., so wie im neugriechischen ἀδελφὴ ἦρθε, Ἀρβανίτης für ἀδελφὴ ἦλθε, Ἀλβανίτης.

Cap. III. *Die römischen Colonisten gehen unter Aurelian über die Donau zurück*. 1. Stellen der Classiker über diese Rückwanderung (die Hauptstelle ist in Vopiscus: *Aurelianus Daciam, sublato exercitu et provincialibus, reliquit, abductosque ex ea populos in Moesia collocavit*). 2. Es ist nicht zu glauben, dass alle Römer aus Dacien ausgewandert seien. (Wir können dem Verfasser zu seinem Vergnügen noch sagen, dass auch Gibbon und Danville diese Ansicht gehabt haben). 3. Vielmehr blieb der grösste Theil derselben in Dacien. 4. Beweis gegen von Engel, der wegen der Bedrängnisse von den Sarmaten im Norden das Gegentheil unglaublich findet, da es ja in Mösien um nichts besser und sicherer ausgesehen habe. 5. und 6. Vopiscus habe aus Schmeichelei für seinen Patron Tiberianus, einem weitläufigen Verwandten Aurelian's, diesem die Rettung der dacischen Römer zugeschrieben. Sextus Rufus und Eutropius, nach denen Dacien unter Gallienus verloren gegangen, hätten das wahre gesagt. Recensent vereinigt leicht diese drei Referenten, da ja alle drei dem Aurelian die Herausziehung der Römer aus Dacien zuschreiben. Aurelian trat erst im ordentlichen Frieden *de jure* ab, was unter Gallienus *de facto* verloren war.

Cap. IV. *Schicksale der (nun isolierten) Römer im trajanischen Dacien seit Aurelian bis zur Ankunft der Ungern*. 1. Unter der Oberherrschaft der Gothen. 2. der Hunnen, 3. der Gepiden, 4. der Avaren. 5. Frei. 6. Nie waren diese Römer unter bulgarischer Oberherrschaft. 7. Nie haben sie sich, isoliert von anderen Römern, beherrscht und umgeben von Barbaren, mit diesen vermischt.

Cap. V. *Der Ungern Ankunft in Siebenbürgen* (warum nicht die frühere in Dacien überhaupt?). 1. Partheilichkeit des *Anonymus Belae regis notarius* für seine Ungern. 2. Der Ungern Ankunft in Pannonien (worunter der *Anonymus* das Land zwischen der Donau und der Teis [Theiss] versteht!). 3. Tuhutum's Gesandtschaft an den ungrischen Arpad. 4. Kampf der Ungern und Römer in Siebenbürgen. Muth der Walachen, beweisen a) aus des Notarius Worten selbst: *et pugnatum est inter eos acriter*, die seine frühere Behauptung: *homines viliores totius mundi* aufhoben (da diese Urtheile des nämlichen Zeugen einander aufheben, so bleibt dieser Beweis Null). b) Weiterer Beweis für den Muth der Walachen aus Turocz, Felix Pentancius, Chalcocondylas, Callimachus. (Recensent kann noch hinzufügen, dass, da die heutigen ungrischen Infanterie-Regimenter meist aus Slaven und Walachen bestehen, ihr Kriegsruhm nun unter fremdem Namen blühe: *ego feci – tulit alter honores*. Erzherzog Karl hat ihnen 1806 für den Tag bei Arcole ein dauerndes Zeugnis gegeben.) Hierbei wird die durch die bekannte Ballade einer lebenswürdigen Schriftstellerin uns nur desto lieber gewordene Sage von Johann Hunyadi's siegmundischer Abkunft aus Pray widerlegt und dieser Held den Römern vindiciert. 7. Gelu's Walachität und Tapferkeit wird gegen von Engel behauptet. 8. Die Römer und Siebenbürgen wählen den Tuhutum zu ihrem Beherrscher. 9. Warum?

Cap. VI. *Geschichte der siebenbürgischen Römer, unter Tuhutum*. Die Römer unter Tuhutum, nicht Slaven der Ungern, wie von Engel behauptet. 2. Unter Stephan I., ebenfalls gegen von Engel, dessen partiische Behauptung, dass die griechischgläubigen Walachen unter dem lateinischen Stephan gedrückt worden, schon desswegen nicht gelte, weil das Schisma erst fünf Jahre nach Stephans Tode unter dem Patriarchen Cerularius förmlich ausgebrochen und überdiess Stephan wirklich selbst griechische Klöster stiftete, wie aus einem in den von Engel selbst herausgegebenen *Vindiciis Anonymi Belae notarii* befindlichen Diplom erhelle. 3. Nach Stephan I.

Cap. VII. *Regierung des Menumorut*. 1. Grenzen seiner und Glad's Herrschaft nach *Anonymus*. 2. Völker diesseits (im Norden) der Donau vor der Ungern Ankunft in Pannonien. 3. Beweis, dass Menumorut ein Römer gewesen. 4. Erster Krieg der Ungern gegen Menumorut. 5. Zweiter Krieg. 6. Glad, der Herzog des Banates, war kein Bulgare. 7. Die Székler sind keine Hunnen, sondern Bulgaren, die aber nach dem Notarius in ungrischen Kriegsdiensten ihre (slavisch-bulgarische) Sprache gegen die ungrische vertauscht haben. 8. Sachsen.

Cap. VIII. *Veränderungen des Namens der Römer in Dacien*. 1. Das classische Romani wird im Munde des Volkes *Rumani*, *Romǎni* und im unwalachischen Munde sogar *Rumuni*, (die aus Jordanes angeführte Stelle: *A civitate nova slavino-rumunensi* passt nicht mehr hieher, da sie Dobrovský in seinem Slavin aus Handschriften in: *civitate Novidunensi* [gallischer Name einer Stadt, nicht weit vom Ausfluss der Donau] berichtigt hat). 2. Vlach und (weniger richtig) Walachen. 3. Lucius irrt sich, da er Vlach und Bulgar verwechselt. 4. Thunmann's Erklärung von Vlach (vom slavischen vlěk, ziehen, trahere, woraus er Nomaden macht; diese Ableitung hält aber die etymologische Kritik nicht aus). 5. Von Engel's: von Nestor's Bulgaren an der Wolga (russisch Vologa), wovon das Beiwort vološki, womit von Engel Vlach, russisch Voloch, vergleicht, wogegen aber schon Schlözer im Namen der etymologischen Kritik laut protestiert hat. Unser Verfasser sagt, dass von Engel am hellen Mittage nicht sehen wolle. 6. Vlach ist in allen slavischen Mundarten gleich Italiener, folglich gleich Römer. Somit wäre das ausländische Vlach das gebräuchlichere Synonymon für das einheimische Romane, gerade wie Unger für Magyar. 7. Walachen heissen (nur bei classisches Latein affectierenden Geschichtschreibern) auch Daken, und 8. Mysier. 9. Pacinaciten (gegen Pray, der aus den Wörtern Ertem, *Gyla* [!], *Borotalmat* [!] sie zu Ungern macht, der Verfasser aber mit noch weniger etymologischer Wahrheit zu Italienern). 10. Cumaner waren nach den Byzantinern Pacinaciten, folglich – Walachen. Der Verfasser denkt dabei an das italienische Cumae! 11. Bissener. 12. Morlachen, d.i. Maurowlachen. 13. Kutzo-Walachen (hinkende Walachen) in Thracien u.s.w und Zinzaren. Der erstere Name sei ihnen von Griechen und besseren Walachen darum gegeben, weil ihre stark mit griechischen Wörtern verunreinigte Sprache nicht auf eigenen Füßen gehe; Zinzar sei von der Familie der Cincinnaten (!). Erträglicher ist doch die Ableitung von *cinceare*, er hat fünf (im deutschen sieben) Sachen, für diese walachischen Krämer. Dieser Spitzname ist nur in Ungern bekannt.

Cap. IX. *Vom Ursprunge einiger Nachbarvölker der Walachen*. 1. Der Slaven. 2. Der Bulgaren, die der Verfasser vom italienischen *voglia* (Wille) ableitet, und überdiess diesem Worte (mit Beziehung auf Bojar d.i. Vogliar, was auf einem anderen Wege mit von Engel's ebenso falschem *baro* = bojar zusammentrifft) den Begriff von Freiheit aufdringt, die es im walachischen nur vom slavischen *nevolja*, Sklaverei, her hat. Diese Ableitung ist eben so unzulässig, als die gewöhnliche vom lateinischen *vulgaris*. 3. Der Serben.

Cap. X. *Von der Fabel, dass die Walachen erst im dreizehnten Jahrhunderte über die Donau herübergekommen*. 1. Der Urheber dieser Fabel ist Josef Sulzer, dessen Autorität 2. durch von Engel's, Kolossi's, Kovačić's und des Verfassers seine aufgehoben wird. 3. Antwort auf Sulzer's Beweise, 4. und auf Eder's. 5. Diese Fabel ist's desswegen, weil a) der grösste Theil der Römer unter Aurelian, zurückgeblieben (bloss möglich); b) weil Schriftsteller des zwölften Seculums, wie der Notarius und Cinnamus, von norddonauischen Walachen sprechen; c) weil es im Diplom vom König Andreas II. an die Sachsen vom Jahre 1124, ausdrücklich heisst, dass die Walachen seit dem neunten Seculum in Siebenbürgen, der Walachei und Moldau seien.

Cap. XI. *Von Engel's Meinung, dass die Walachen zu Anfang des neunten Seculums über die Donau herüber sich angesiedelt*. 1-3. Widerlegung dieser Edero-Engel'schen Meinung (von Engel lege willkürlich die Macedonier der Byzantiner für Walachen aus).

Cap. XII. *Schicksale der süddonauischen Walachen von Aurelian bis zur Ankunft der Bulgaren*. Sie gaben dem römischen Kaiserthron drei Kaiser, Galerius I., Galerius II. und Justinian (worüber aber der Verfasser mit den Illyriern Process bekommen wird, die sich wenigstens den Justinian beinahe siegreich zueignen können, da er nach der Geschichte als Barbar Upravda hiess, ein rein slavischer Name, wovon Justinus und Justinianus eine Übersetzung ist. Der Engländer Gibbon dachte bei Upravda an sein Upright).

Cap. XIII. *Schicksale der mösischen Walachen (Römer) von der Ankunft der Bulgaren bis auf den Kaiser Isaacius Angelus*. 1. Walachen herrschen dort, vereint mit Bulgaren. 2. Kaiser Basilius zerstört die Herrschaft der Bulgaren.

Cap. XIV. *Schicksale der mösischen Walachen zur Zeit des Kaisers Isaacius*. 1-5. Abfall der Walachen, und glückliche Kriege mit den Byzantinern, aus byzantinischen Quellen selbst.

Cap. XV. *Zustand der mösischen Walachen nach Isaac Angelus*. 1. Unter Alexius Comnenus. 2. Eroberung Konstantinopels durch die Lateiner. 3. Glücklicher Krieg des walachischen Kaisers Johann gegen Balduin von Flandern, Kaiser in Konstantinopel. 4. Tod des Kaisers Johann. 5-6. Phrorilas, Johann Asan's Sohn, und andere walachische Kaiser bis zu der Türken Ankunft.

Der erste Anhang über die Entstehung der römischen (walachischen) Sprache hat zum Zwecke, die bisherige Meinung, dass die walachische Sprache aus der lateinischen, wie wir diese aus den Classikern kennen, entstanden sei, umzustossen, und behauptet, dass das walachische das alte Volkslatein sei (also im Grunde eine neue Art *lingua romana rustica*, auf die auch die italienischen und französischen Sprachforscher sich berufen). Alles also, was im Bau des walachischen nicht aus dem Bücherlatein sich erklären lässt, ist Bau des alten Volkslateins, das, zufolge dem Eutropius, schon Latinus für den Buchgebrauch corrigiert, d.i. also von der Volkssprache so sehr

abweichend gemacht habe. (Warum doch?) Mit der slavischen habe die walachische Sprache nichts gemein, als einzelne entlehnte Wörter; ihr Bau sei ganz verschieden. Allem dem zu Folge wird denn auch im zweiten Anhang das Latein, das sich noch bis ins fünfte Jahrhundert erhielt, für walachisch erklärt, und, wie natürlich, bedauert, dass, wie Kantemir erzählt, um diese griechisch-gläubigen Römer in Dacien um desto mehr von ihren lateinisch-gläubigen Verwandten im Abendlande zu entfernen, durch den Betrieb des walachischen Bischofs Theoktistos das einheimische lateinische Alphabet mit dem fremden cyrillischen vertauscht worden. Erst jetzt fange man nach und nach an, diesen Tausch zu bereuen, und – das altrömische Alphabet wieder einzuführen.

Nach dieser treuen Darstellung des Zweckes und Planes dieser Geschichte, darf Recensent auch des Eindruckes, den das Werk auf ihn gemacht, und der Bemerkungen und Zweifel erwähnen, die es in ihm veranlasst hat. 1. Sehr ist der Verfasser zu loben, dass er in der Muttersprache geschrieben hat. So lange nicht alle über alles in der Muttersprache zu schreiben anfangen, kann kein Volk auf Cultur Anspruch machen. 2. Da aber bisher nur noch dürftige Grammatiken und kein Lexicon der walchischen Sprache existiert, so muss man vor der Hand freilich wünschen, dass der Verfasser selbst oder sonst ein gleichüberzeugter Landsmann den Ausländern in einer ihnen verständlichen Sprache seine Widerlegung mittheile. Bishin sind sie, diese Ausländer, eher zu loben als zu tadeln, dass sie über die Walachen wenigstens die Quellen benutzen, die ihnen bisher allein zugänglich sind. Ist ein Gegenstand nur einmal recht in Anregung, dann ist auch Hoffnung, dass er auf's Reine werde gebracht werden. Der Verfasser gesteht ja selbst, dass erst die Verunglimpfungen der Ausländer es ihm unmöglich gemacht haben länger zu schweigen. Die Walachen sollen daher nur recht bald durch ein Lexicon (d.i. ein genaues, treues Inventarium ihrer Sprache: der Grammatiker und Lexicograph ist nur Statistiker, nicht Gesetzgeber seiner Sprache) sich den Ausländern zugänglich machen, so werden sie sehen, dass es ihnen nicht an Willen fehle, ihnen alle gebührende Gerechtigkeit widerfahren zu lassen. 3. Auf der anderen Seite zwar muss man wohl auch gestehen, dass die deutschen und andere Schriftsteller in der Regel nur die Völker und Sachen mit sonstiger deutscher Gründlichkeit behandeln, die gerade an der Tagesordnung und Mode sind, und worüber ihnen zu Hause oder im Auslande genaue Controle bevorsteht, über alles andere aber sehr oft die seichtesten Compilationen nachcompilieren. Daher kommt es, dass wir Amerika, Indien und Sina besser kennen als unsere Nachbarn, die Albanesen, Serben, Griechen, Türken, Walachen, Polen und Russen. Aber noch einmal, gebt ihnen reinere Quellen und sie werden gerne daraus schöpfen; controlirt sie nur strenge, aber so, dass sie darum wissen (also in einer bekannten Sprache) und bei jeder Behauptung dessen gewärtig sind, und sie werden genauer werden. 4. Wir sind weit entfernt, den Verfasser chicanieren zu wollen, aber doch wünschten wir bei einer zweiten Auflage die etwas widersinnige Stelle der Vorrede geändert, wo er sagt, dass er seine (nunmehr dienenden) Landsleute durch das Beispiel ihrer römischen Väter (der Herren der Welt) habe aufrichten wollen, um – „dass sie ihren Herren und Vorgesetzten gehorsam und gegen den Nächsten liebevoll seien und die von der Natur so reichlich empfangenen Anlagen ausbilden.“ Bloss der letzte Satz kann bleiben. 5. Nebst dem moralischen Nutzen, den also der Verfasser mit diesem Werke für seine Landsleute beabsichtigt, geht für uns andere daraus die wichtige linguistische Gewissheit hervor, dass die walachische Sprache nur mit einzelnen slavischen Wörtern gemengt (wiewohl auch das bei weitem nicht wie 3 : 8, sondern vielleicht wie 1: 100), aber das, was im grammatischen Bau derselben von der lateinischen abweicht, weder aus dem slavischen, noch aus dem gothischen oder sonst einer Sprache dieses Characters erklärbar ist; daher in Adelung's Mithridates das walachische mit Unrecht unter den slavischen Sprachen aufgeführt wird; es gehört unter die Töchter der lateinischen. 6. Aber schwerlich dürfte es dem Verfasser je gelingen, uns auch nur auf einen Augenblick zu überreden, dass dieser Unterschied im grammatischen Bau, um nur des Artikels, den die Walachen dem Worte hinten anhängen, zu erwähnen, auch der *lingua romana rustica*, wie er sie sich denkt, eigen, und also nur Unterschied in Rücksicht der „vom König Latinus corrigierten lateinischen Buchsprache“ gewesen sei! Auch angenommen, dass die Stelle: *Latinus, qui latinam linguam correxit* (die aus dem 1500 Jahre späteren Eutropius, citirt wird und die Recensent nicht im Eutropius gefunden) wirklich einigen Grund habe, welche lateinische Sprache will der Verfasser für die von Latinus corrigierte gelten lassen? Etwa wie sie in dem Liede der *fratres arvales*, das man in Romulus Zeit setzt, vorkommt? oder die der Gesetze des Numa? oder der zwölf Tafeln? oder der duilischen Säule? oder des Grabmals der Scipionen? oder die des Plautus? oder des Ennius? oder die des Cäsar, Cicero und Virgil? Lauter lateinische Schriftsprachen und alle bedeutend verschieden! Natürlich ist die Sprache des gebildeten immer etwas verschieden von der seiner übrigen, weniger glücklichen Landsleute. Er allein, oder doch vorzüglich, schreibt seine Sprache. Daher auch diese geschriebene Sprache der gebildeten von der gesprochenen des Volkes etwas abweicht, aber nie so sehr, dass dieses sie nicht verstünde (Plautus' komische Schwänke verstand sicher der Pöbel von Rom und Cicero's und Cäsar's Reden der Soldat so gut wie der Senator.) Dies ist nebst einzelnen analogen Grillen der Grammatiker der natürliche kleine Unterschied zwischen dem *grammatico* und dem *latine loqui* des Quintilian. 7. Ein anderes ist es, wenn die Sprache in ihrer Blüthe, in classischen Werken fixirt, das Volk aber, das sie vollkommen verstand und beinahe eben so sprach, später durch Ausartung von dieser

hohen Stufe der Cultur wieder herabsinkt (und seine Sprache mit ihm: siehe die Neugriechen), oder sich mit fremden vermischt (wozu man sogar entferntere Dialekte rechnen muss). Da erst scheiden sich die altfixirte Schriftsprache (die man etwa dieser Meisterwerke wegen oder aus religiösen oder welch immer Gründen alks Büchersprache fortzupflanzen sucht) und die neuere Volkssprache so, dass sie zwei Sprachen ausmachen. Im Grunde ist also diese Büchersprache für die so veränderten Enkel eben so eine fremde, wie für alle anderen. Sie müssen sie erst lernen, wie andere; aber nicht um sie wieder zur allgemeinen Redesprache zu machen (diess wäre ein eitles, vergebliches Unternehmen), sondern um an ihrer classischen Literatur sich und ihre jetzige Sprache zu bilden. So haben es die Italiener, Franzosen und Spanier gemacht, so müssen es die Walachen und Griechen noch machen. 8. Bei diesem Gange der Sprache ist also schlechterdings an kein „Corrigieren des Latinus“ zu denken. Alle nun todten Sprachen waren einst lebendige Sprachen ganzer Nationen, die man so schrieb, wie man sie sprach. 9. Wenn wir einst eine kritische Grammatik und ein treues Lexicon der walachischen Sprache bekommen, so werden wir ihr Verhältniss zur lateinischen bestimmt angeben können. So viel aber scheint schon jetzt klar, dass ihr lateinischer Bestandtheil aus einer älteren Periode dieser Sprache sich herschreibt, als der ihrer westeuropäischen Schwestern. Der Walache hat z.B. *alb, digit, masa* u.s.w., d.i. *albus, digitus, mensa*, wo die andern *blanc, doigt, table* haben. Aber noch weniger ist zu läugnen, dass Eigenheiten, wie *p* für *q* und *k*, z.B. *patru, japa, apa, opt, piept*, sogar *kiept, lapte* für *quartuor, equa, aqua, octo, pectus, lac*; oder *r* für *l*, z.B. *mora* für *mola*, *čer* für *čel (coelum)*, ganz bestimmt aber der hinten angehängte Artikel der Form nach einer ganz eigenen Sprache angehören müsse, wenn er auch der Materie nach aus dem lateinischen Pronomen *ille* gebildet ist. Die unbestimmte Sage, dass eine wälsche Völkerschaft, die Vallenses in den Apenninen, auch den Artikel nachsetzen, wird bey genauerer Nachfrage verschwinden. Aber die Bulgaren zeichnen sich unter allen Slaven dadurch aus, dass sie ihren Wörtern oft das slavische Pronomen *ta (der, die, das)* anhängen, z.B. *knigata, majkata (das Buch, die Mutter)*, wo andere Slaven bloss *kniga, majka* sagen. Auch die Albanesen hängen den Artikel hinten an. Lauter Spuren einer solchen eigenen Sprache, die einer weiteren Verfolgung allerdings werth sind und die die Walachen auch verfolgen werden, wenn sie von dem Vorurtheil, reine Römer zu sein, zurückgekommen sein werden. Dieser (thracischen? gtischen? illyrischen?) Sprache wird in Form und Materie fast alles angehören, was die walachische nicht mit ihren lateinischen Schwestern gemein, oder erweislich aus anderen bekannten Sprachen, besonders der slavischen, entlehnt hat. 10. Bei der absoluten Unstatthaftigkeit der Haupthypothese also, dass nämlich die heutige walachische Sprache die alte lateinische Volkssprache sei, kann dem Verfasser nun auch weniger leid sein um die übrigen, die er ihr zur Stütze aufstellen zu müssen glaubte. Es ist eben so und noch mehr wahrscheinlich, dass die römischen Colonien dacische Einwohner vorgefunden (*in provinciae formam* redigiert man keine Wüste), und dass sie sich mit diesen vermischt (wenn nicht gar diese Colonisten selbst bereits thracisch-römische Mischlinge waren), wodurch eben wie in Italien, Gallien und Spanien ihre mitgebrachte *lingua rustica* noch mehr verändert worden, als dass, ungeachtet Aurelian's Aufforderung, manche auf eigene Gefahr, im Norden der Donau geblieben, wenn auch Vopiscus bestimmt sagt: *sublato exercitu et provinciliabus, reliquit* (wobei Toppeltin's eigenmächtige Leseart: *sublato exercitu, provinciliabus reliquit* nicht angeht). 11. So dürfte es sich auch bei näherer Prüfung bewähren, dass der Name Römer, den die Walachen sich selber geben, nur in jene Zeit gehört, da nach Verlegung des römischen Thrones nach Thracien auch die Griechen sich Römer zu nennen anfangen, wie sie es noch heute thun (ὁμιλεῖ ῥωμαῖα heisst: er spricht neugriechisch). 12. Der Name Walache, den ihnen die Slaven, und nach ihnen alle anderen Nationen gegeben, ist eben so wenig aus der slavischen Sprache* erklärbar, als der gleichfalls durch die Slaven aufgekommene Name Unger für Magyar. Beides sind also Namen, die die so zahlreichen Slaven wohl zuerst verbreitet, aber nicht aufgebracht haben können. Und zwar verstehen alle slavischen Dialekte, von Krain bis nach Polen hinein, unter Vlach der Italiener (überhaupt, nicht insbesondere den Lateiner oder noch genauer den Römer), so wie unter Njemec den Deutschen. Recensent hat immer geglaubt und glaubt es noch, dass Vlach bei weitem nicht nach Katančić, so viel als Las d.i. Latinus, sondern altceltisch und eins sei mit dem deutschen Walch, Wälscher, Voltaire's Welche (Belga?), d.i. Gallier, der dem alten Deutschen und Slaven an der Donau der nächste Italiener war. (Man weiss, dass Oberitalien einst, selbst noch in der historischen Zeit ganz von Galliern bewohnt war, und dass – selbst die lateinische Sprache vielleicht zur Hälfte gallisch ist!) Dem mag nun aber sein, wie ihm wolle, so viel ist richtig, dass Vlach dem Slaven und durch ihn auch dem Unger ein Italiener ist; und von Engel's Unterschied zwischen dem ungrischen Oláh (Walach) und Olasz (Italiener) wird bei genauerer Untersuchung eben so verschwinden als der, den etwa ein Krainer zwischen lah und vlach machen wollte. 13. Vielleicht ist es nicht am unrechten Orte, hier auch zu bemerken, dass die Katholiken in Krain, Kroatien etc. selbst ihre slavischen Landsleute

* Recensent, ein Slave, kennt wohl die gewöhnlichen Erklärungen als Viehhirte oder Herumschweifender, aber sie halten die etymologische Kritik so wenig aus, als von Engel's Ableitung von der Wolga. Viel, dass noch niemand auf vol, Ochs, verfallen! Falsch ist es, dass Walach im dalmatisch-slavischen Dialekt einen Viehhirten bedeute.

Vlachen nennen, wenn sie sich zum griechischen Ritus bekennen. Ῥωμαῖος und Vlach sind also auch hier Synonyma. 14. Noch eine Bemerkung können wir uns hier nicht versagen, über das cyrillisch-walachische Alphabet nämlich, was diesen Römern seit einiger Zeit so ein Greuel zu werden anfängt. Diess ist ein neuer Beweis, wie durch die mangelhaften und verwickelten teutonischen Alphabete am Ende sogar der Sinn für wahre Schreibekunst untergeht. Weil die Römer mit lateinischen Buchstaben schrieben, so wollen diese Halb Römer in blinder Vorliebe auch keine anderen gebrauchen als eben lateinische, ohne zu bedenken, dass cyrillische Alphabet so viel einfache Buchstaben, als ihre halblateinische Sprache nun Laute hat, nämlich 27, also die erste unerlässlichste Forderung an ein Alphabet, zur Schande der abendländischen Alphabete, allein und vortrefflich erfüllt, während das lateinische nicht einmal den echten Lateinern genug that (daher man *u* und *j* später hinzu erfinden müssen, *η* und *ω* aber und Quintilianus medius *u* et *i* literae sonus noch immer unbezeichnet bleibt), geschweige den Walachen (gleichviel ob deren Sprache aus der romana rustica oder aus den Sprachen, die ihren zweyten formellen und materialen Hauptbestandtheil ausmachen. Laute enthält, wofür im lateinischen Alphabet keine Schriftzeichen sich vorfinden). Man komme mir nicht mit dem Beispiele der Italiener, Franzosen und Deutschen u.a. Abendländer, die diesem Mangel durch Combinationen mehrerer Schriftzeichen abgeholfen, aber eben dadurch allen Sinn für die göttliche Schreibekunst getödtet haben: also von den glücklicheren, die das rechte gesehen haben, wohl zu beklagen, aber nicht zu beneiden, oder gar nachzuahmen sind. Die teutonischen Völker hatten nur die Wahl, entweder gar nicht oder nur nothdürftig zu schreiben. Da war nun etwas doch besser als gar nichts. Bei den Walachen und andern Cyrillianern aber ist die Frage, ob sie das gute und rechte, das sie bereits besitzen, für schlechtes vertauschen sollen. Schinkai's übertriebene Klagen über die Schwierigkeiten der cyrillischen Orthographie treffen höchstens nur die Duplicate einzelner Buchstaben, deren sich die Russen bereits erledigt haben, aber nicht das einzig wahre Prinzip dieses Alphabets, vor dem die teutonischen beschämt dastehen müssen. Ist euch die grobe Holzstichfigur der cyrillischen Buchstaben anstössig, so verfeinert sie. Lockt euch die Eleganz der durch mehr als 300 Jahre immerfort bearbeiteten lateinischen Figuren oder die Compendiosität ihrer kleinen Schrift unwiderstehlich, nun so nehmt in Gottes Namen daraus die Zeichen in euer Alphabet auf, deren Laute in eurer Sprache entsprechen (die übrigen Europäer werden euch für diese Erleichterung der Communication sogar danken); aber übereilt euch, um eurer Ehre und Nachkommenschaft willen, nicht so sehr, um statt der in diesem lateinischen Alphabete noch fehlenden 8 bis 9 einfachen Buchstaben teutonische Combinationen anzunehmen oder gar selbst neue zu machen, wie Klein, Schinkai, Körösch, Roža, Bojadži oder wie jüngst der Verfasser einer walachischen Ode, der, nach dem Beispiele des französischen *ç*, wie der Unger Révai, eine Menge der lateinischen Buchstaben beschnörkelt. Nehmen die betreffenden Zeichen aus eurem jetzigen cyrillisch-walachischen Alphabete keine den lateinischen analoge Form an, so erfindet neue einfache Zeichen, aber nur keine Combintionen. Kurz, macht es so, wie es Cyrill mit dem griechischen Alphabete machte, das er mit neuen einfachen Zeichen bereicherte, oder wie selbst euer erster unbekannter Schreiblehrer, der Cyrill's Alphabet abermals mit zwei neuen einfachen Zeichen vermehrte. Sagt nicht, dass z.B. nach Klein's oder Schinkai's, oder Roža's, oder Bojadži's u.a. teutonisch-lateinischen Methoden die lateinische Absatmmung schöner und schneller auffalle. Dieser nur etwa für wenige Gelehrte lockende Vortheil ist die dadurch bedingte qualvolle Complication der göttlich einfachen Erfindung der Schreibekunst bei weitem nicht werth. Und selbst zugegeben, dass dieser Vortheil einige Rücksicht verdiene, wie werdet ihr *apa*, *opt*, schreiben, dass man das lateinische *aqua*, *octo*, dabei sehe? – Sucht euch doch lieber ein vollständiges Alphabet zusammen, und dann schreibt, wie ihr sprecht. Die Gelehrten werden die Abstammung des Wortes auch in dieser Gestalt finden (und woran ihnen ebensoviele, wo nicht mehr liegt, die Übergangsglieder dazu), ohne dass desswegen den Ungelehrten und den Consequenz und Einfachheit liebenden Gelehrten selbst die einfache Schreibung und Lesung verkünstelt werde. Mit diesem Beispiel, nach der Aussprache, nicht nach Etymologie zu schreiben, sind euch bereits die Italiener vorangegangen, in so weit es bei dem Grundfehler, das lateinische Alphabet nicht vermehrt zu haben, möglich war. Mehr konnten sie nicht thun. Und nun sind sie auf diesem Wege zu weit, um wieder umzukehren. Aber bei euch ist es noch Zeit. 15. Vielleicht ist es nöthig dem Verfasser bestimmt zu widersprechen, der die walachische Literatur für identisch mit der lateinischen ansieht. Die Italiener, Franzosen und Spanier haben die ihrige nie für eine Fortsetzung der lateinischen angesehen. Die walachische Literatur beginnt erst mit der walachischen Bibelübersetzung. Also, nie haben die Walachen mit lateinischen Buchstaben geschrieben, vor Klein's, Schinkai's und anderer Versuchen. 16. Diese Versuche haben mit Recht Widerspruch gefunden, und würden, falls es einem derselben gelingen sollte, auf welche Art immer, zum Gesetze zu werden, nur den künftigen walachischen Klopstocken, Wailly's, Sheridan's, und wie die denkenden Grammatiker aller Nationen sonst heissen mögen, patriotische Ach auspressen, weil ihre Urheber, nach dem verderblichen Beispiele der Abendländer, das Wesen der Buchstabenschrift und das nächste Corollarium ihres Grundsatzes verkannt oder vernachlässigt haben. Dieser

Grundsatz lautet: So viel verschiedene einfache Laute in der Sprache, eben so viele und weder mehr noch weniger verschiedene einfache Zeichen in der Schrift (Buchstaben im Alphabet). Zur Verschiedenheit gehört, dass die Zeichen sich so deutlich als nur möglich von einander unterscheiden, zur Einfachheit, dass sie zusammenhangend seien. Die verschiedenen Alphabete sind wie die verschiedenen Masse und Gewichte, eine nicht unverilgbare Plage des Menschengeschlechtes. Schon Leibnitz dachte auf ihre Vertilgung mittelst eines Universalalphabets, worin jede besondere Sprache für ihre eigenthümlichen und alle insgesamt für ihre gemeinschaftlichen Laute eben so viele Schriftzeichen fänden. Hoffentlich ist auch Kis' Universalalphabet zur nämlichen Abhilfe bestimmt. Recensent empfiehlt dem, den das hier gesagte etwa befremden sollte, Volney's *Simplification des langues orientales* nachzulesen. 17. Andere historische und kritische Mängel dieses Werkes, dass es z.B. den von Schlözer, Eder und anderen ungrischen Geschichtsforschern so gründlich angefochtenen und geradezu für einen Fabelmann erklärten, und selbst von seinem grossen patron von Engel, nur wo er mit besseren Quellen oder doch der Wahrscheinlichkeit übereinstimmt, vertheidigten Anonymus im Cap. V.-VII. als historische Quelle gebraucht, oder die Völkerwanderung unkritisch verwirrt, ist es genug zu berühren. Letztere ist, ungeachtet sie von Engel wenigstens in Rücksicht der Aufeinanderfolge der wandernden glaubt aufgeheilt zu haben, in Rücksicht der genetischen Verhältnisse derselben noch gar sehr im dunkeln. Nur wenn einmal alle Daten, die darüber in den byzantinischen, den abendländischen und orientalischen Chroniken zerstreut sind, werden gesammelt, verglichen, kritisiert, und die Sprachdaten mit Dobrovsky'scher Nüchternheit und Evidenz werden rubriciert sein, nur dann lässt sich hierüber befriedigendes Licht erwarten.

Traducerea în limba română:

Literatura română

Istoria pentru începutul românilor în Dachia alcătuită de Petru Maior din Dicso-Sânmartin, protopop și revizor de cărți la Consiliul Locumtenențial c.r. La Buda, în Tipografia Universității Maghiare din Pesta, 1812, II + 348 pag în 4°.

În jur de 4 milioane de suflete (6 milioane, potrivit propriilor declarații) vorbesc românește. Importanța limbii pentru istoria limbii latine și slave și a istoriei poporului pentru istoria generală a Europei de sud-est au fost adesea simțite de mari erudiți, de ex. Schlözer. Ambele, atât istoria, cât și limba, se află încă în întuneric. Băștinașii duceau, până nu demult, lipsă de educație erudită, străinii însă de cunoașterea limbii pentru a putea face lumină (cei din urmă aveau la dispoziție, până nu demult, doar gramatici foarte săracăcioase, o traducere defectuoasă, rară și slavizată fără temeii a Bibliei și nici un fel de lexicon). Acum apare un român erudit cu intenția vădită de a-și edifica compatrioții în limba maternă asupra celor două probleme, supunând totodată și unei revizii critice cercetările și ipotezele de până acum asupra acestora.

După semnificativul motto: *Difficile est verum non dicere*, începe precuvântarea: „Spiritul dușmănos ce în Antichitate i-a atârnat pe barbari împotriva romanilor, domnii lor, face să spumege și acum în cărțile străinilor ura față de noi, care suntem urmașii romanilor. Nu se rușinează nici măcar să tipărească minciuni vădite, legănându-se în iluzia că întreaga lume va da crezare născocirilor lor: mai mult, de câtva timp, ei copiază fără nici o dovadă unul de la celălalt, precum se freacă măgarii prietenește unii pe alții, aceste minciuni și calomnii; și aceasta, cu atât mai vârtos, cu cât românii tac. Deci e timpul să vorbim și noi. Scopul meu nu era de a elabora o istorie generală a românilor, ci doar a coloanei lor în Dacia, bazându-mă pentru aceasta pe vechi izvoare, spre a-i îmbărbăta pe români prin exemplul străbunilor, pentru ca ei să fie credincioși Casei de Austria, să fie ascultători față de domnii și superiorii lor, să fie buni față de cei apropiați și să-și cultive capacitățile cu care i-a înzestrat din plin natura. Trebuie să mărturisesc și faptul că n-am putut consacra acestei lucrări prea mult timp, deci nu îmi fac iluzii că nu s-au stecurat și unele greșeli; astfel, iubitul cititor mă va îndatora nespun, dacă îmi va comunica greșelile observate (într-o recenzie?) pentru a le putea corecta (eventual, la a doua ediție).”

Lucrarea propriu-zisă se compune din 15 capitole, împărțită în 99 de subcapitole. Două anexe sunt dedicate originii limbii române și literaturii ei vechi. Mai întâi, vrem să prezentăm cititorilor noștri modul de concepere și demonstrație al autorului, iar ocazional, și îndeosebi la sfârșit, să prezentăm îndoielile, dorințele noastre.

Cap. I. *Venirea romanilor în Dacia*. 1. Războaiele romano-dacice înainte de Traian. 2. Primul război dacic al lui Traian. 3. Al doilea război. 4. Dacia se depopulează complet prin aceasta. Dovada: a) ura romanilor împotriva dacilor; b) contra-ura, și acum, și teama dacilor; c) procedura romanilor față de Cartagina, Corint, Ierusalim. Cititorii observă desigur cât de slabe sunt aceste dovezi principale, cu atât mai mult, cu cât izvoarele, Dio Cassius ș.a., povestesc în mod obișnuit despre *provinciam fecit* [a făcut o provincie – n.n.]. 5. Romanii se așază (în Dacia

părăsită). 6. Nu se căsătoresc însă cu femeii dace (desigur că deja din simplul motiv că nu se mai afla nici una aici), așa cum vrea să dovedească von Engel din câteva nume aflate pe inscripții, cum ar fi *Aia Nandonis*, *Andrada*, *Bricena*, *Bedarus*, *Blivanus*, care pentru el au rezonanțe dacice. Autorul îl întreabă pe dl. Engel dacă cunoaște limba dacă.

Cap. II. *Destinele romanilor în Dacia după moartea lui Traian*. 1. Sub Adrian. 2. Marcus Aurelius. 3. Commodus. 4. Caracalla. 5. Maximin. 6. Philip. 7. Dacius. 8. Gallienus; sub el, după Sextus Rufus, Dacia a fost pierdută pentru imperiu (dar la fel și Orientul, și aproape întreg imperiul). 9. Sub Claudius și 10. Sub Aurelian. Acest mare și înțelept împărat este, potrivit afirmațiilor autorului nostru, *Ler* și *Oilerum Domnu* din cântecele populare românești (*colinde*, cuvânt identic, fără îndoială, cu cel slav *kolenda* și cel polonez *kolę da*). Dl. autor ar fi putut să ne comunice o astfel de colindă; sau nu s-a păstrat decât refrenul: *Ler, Oilerum (oi! lerum)*, ceea ce s-ar preta, desigur, la orice interpretare ca și alte refrenuri vechi. Recenzentului i-a amintit de *Lelum Polelum* al vechilor poloni. Trecerea lui *l* la *r* este foarte frecventă în limba română, de ex.: *mora* pentru *mola*, *cer* pentru *cel* (*coelum*) ș.a.m.d., la fel ca în neogreacă: ὄδερφι ἦρθε, Ἀρβανίτης pentru ὄδερφι ἦλθε, Ἀλβανίτης.

Cap. III. *Coloniștii romani trec înapoi Dunărea sub împăratul Aurelian*. 1. Pasajele clasicilor despre această repatriere. (Pasajul principal este la Vopiscus: *Aurelianus Daciam, sublato exercitu et provincialibus, reliquit, abductosque ex ea populos in Moesia collocavit*. [Aurelianus a părăsit Dacia, luând armata și locuitorii, și i-a așezat pe toți în Moesia – n.n.]) 2. Este incredibil ca toți romanii să fi plecat din Dacia. (Putem spune autorului, spre bucuria lui, că și Gibbon și Danville au fost de această părere.) 3. Dimpotrivă, marea lor parte a rămas în Dacia. 4. Argument împotriva lui von Engel, care, din cauza presiunii sarmaților în nord, consideră contrariul, incredibil, fiindcă nici în Moesia n-ar fi fost deloc mai bine și mai sigur. 5-6. Vopiscus, din lingușire față de patronul său Tiberianus, rudă îndepărtată a lui Aurelian, a atribuit acestuia din urmă salvarea romanilor daci. Sextus Rufus și Eutropius, potrivit cărora Dacia a fost pierdută sub Gallienus, au spus, se pare, adevărul. Recenzatul îi unește lesne pe acești trei referenți, deoarece toți trei pun pe seama lui Aurelian evacuarea romanilor din Dacia. Aurelian a cedat abia în timp de pace, *de jure*, ceea ce fusese pierdut, *de facto*, sub Gallienus.

Cap. IV. *Soarta romanilor (acum izolați) din Dacia Traiană, de la Aurelian până la venirea ungarilor*. 1. Sub dominația goților, 2. hunilor, 3. gepizilor, 4. avarilor, 5. liberi. 6. Acești romani nu au fost niciodată sub dominație bulgară. 7. Izolați de ceilalți romani, stăpâniți și înconjurați de barabari, nu s-au amestecat niciodată cu aceștia din urmă.

Cap. V. *Venirea ungarilor în Transilvania* (de ce nu cea anterioară în Dacia în genere?). 1. Părtinirea lui *Anonymus Belae regis notarius* [Anonimus, secretarul regelui Bela – n.n.] pentru ungurii săi. 2. Sosirea ungarilor în Panonia (sub care *Anonymus* înțelege țara dintre Dunăre și Tisa). 3. Solia lui Tuhutum către regele maghiar Arpad. 4. Lupta ungarilor și românilor în Transilvania. Curajul românilor dovedit: a) din cuvintele lui *Notarius* însuși: *et pugnatum est inter eos acriter* [și s-au luptat între ei cu strășnicie – n.n.], care anihilează părerea sa anterioară: *homines viliores totius mundi* [oamenii cei mai josnici din lume – n.n.] (întrucât aceste judecăți ale aceluiași martor se anulează reciproc, dovada este nulă); b) alte dovezi pentru curajul românilor din Turoz, Felix Petancius, Chalcocondylas, Callimachus. (Recenzentul poate completa că, deoarece actualele regimente de infanterie ungurești se compun în mare parte din slavi și români, faima lor de război înfloarește acum sub nume străin, *ego feci – tulit alter honores* [eu am făcut, altul a primit recompensele – n.n.]. Arhiducele Carol le-a dat în 1806 un certificat durabil pentru acea zi de la Arcole). Cu această ocazie se aduc dovezi împotriva legendei despre originea siegmundică a lui Ioan de Hunedoara, preluată din Pray și care ne-a devenit și mai dragă prin cunoscuta baladă a unei scriitoare îndrăgite, căci românii și-l revendică pe acest erou. 7. Este afirmată originea română și vitejia lui Gelu, împotriva lui von Engel. 8. Românii din Transilvania îl aleg pe Tuhutum drept conducătorul lor. 9. De ce?

Cap. VI. *Istoria românilor din Transilvania sub Tuhutum*. 1. Românii n-au fost sclavi ai ungarilor sub domnia lui Tuhutum, așa cum afirmă von Engel. 2. Românii sub Ștefan I, de asemenea împotriva lui Engel, a cărui afirmație părtinitoare, cum că românii de rit grecesc au fost subjugăți sub latinul Ștefan, nu e valabilă deja din simplul motiv că schisma a izbucnit oficial abia la 5 ani după moartea lui Ștefan, sub patriarhul Cerularius, și, în afară de aceasta, Ștefan însuși a înființat mănăstiri grecești, așa cum reiese dintr-o diplomă aflată în *Vindiciis Anonymi Belae notarii*, editată chiar de Engel. 3. După Ștefan I.

Cap. VII. *Domnia lui Menumorut*. Granițele teritoriului stăpânit de el și ale celui stăpânit de Glad, după *Anonymus*. 2. Popoarele de dincoace (la nord) de Dunăre înainte de venirea ungarilor în Panonia. 3. Dovedirea originii romane a lui Menumorut. 4. Primul război al ungarilor împotriva lui Menumorut. 5. Al doilea. 6. Glad, ducele Banatului, nu a fost bulgar. 7. Secuții nu sunt huni, ci bulgari, care, după *Notarius*, intrând în serviciul militar maghiar, și-ar fi schimbat limba lor (slavo-bulgară) cu cea maghiară. 8. Sașii.

Cap. VIII. *Schimbări ale numelui românilor în Dacia*. 1. Clasicul termen *romani* devine în graiul popular *rumani*, *români*, și, la vorbitorii de altă limbă, chiar *rumuni* (pasajul din Jordanes: *a civitate nova*

Slavino-Rumunensi [din cetatea nouă slavo-română – n.n.] nu-și mai are locul aici, deoarece Dobrowsky l-a corectat din manuscrise în Slawin-ul său în *civitate Novidunensi* [cetatea Novidunum – n.n.], denumire galică a unui oraș nu departe de revărsarea Dunării). 2. Vlăhi și (mai puțin corect) valahi. 3. Lucius greșește, deoarece confundă *vlah* cu *bulgar*. Explicația lui Thunmann a cuvântului *vlah* (din slav. *vlěhu*, a *trage*, *trahere*, din care face nomazi; această deducție nu rezistă unei critici etimologice). 5. Explicația lui von Engel: de la bulgarii lui Nestor de pe Volga (rusește *Vologa*), de unde porecla *Volosh'ski*, cu care von Engel compară *vlah*, rusește *voloh*, ipoteză împotriva căreia a protestat deja Schlözer în numele criticii etimologice. Autorul nostru spune că von Engel nu vrea să vadă ziua în amiaza mare. 6. *Vlah* înseamnă în toate regiunile slave „italian”, prin urmare, „român”. Astfel, termenul străin de *vlah* ar fi sinonimul cel mai uzitat pentru denumirea indigenă de *român*, la fel cum este *ungur* pentru *maghiar*. 7. Românii sunt numiți (doar de istoricii afectați de latina caldică) și daci, și 8. moesi, 9. pacinaciți (împotriva lui Pray, care, din cuvintele *ertem* [înțeleg– n.n.], *gyla* [!], *borotalmat* [!], îi face unguri, iar autorul, cu și mai puțin adevăr etimologic, italieni), 10. cumani, care după bizantini erau pacinaciți, deci vlăhi; autorul se gândește la italianescul *cumae*!, 11. biseni, 12. morlaci, adică maurovlăhi, 13. cuțovlăhi (vlăhi ce șchioapătă) în Tracia ș.a.m.d. și țințari. Primul nume le-ar fi fost dat de către greci și *vlahii mai buni* din cauza faptului că limba lor, amestecată foarte mult cu cuvinte grecești, n-ar merge pe propriile picioare. Țințar ar proveni din familia *Cincinașilor* (!). Este totuși mai acceptabilă derivarea din *cince-are* – el *are cinci* (în limba germană se spune că are *șapte* [i.e. *Siebensachen* „catrafuse”]) *lucruri* – pentru acești negustori români de mărunțișuri. Această poreclă este cunoscută doar în Ungaria.

Cap. IX. *Despre originea unor popoare vecine cu românii*. 1. A slavilor. 2. A bulgarilor, pe care autorul îi derivă din ital. *voglia* („vointă”), adăugând acestui cuvânt (cu referire la *boier*, adică *vogliar*, asociație ce se întâlnește pe altă cale cu cea a lui Engel, la fel de greșită, *baro* – *boier*) și noțiunea de *libertate*, care în română provine de la cuvântul slav *nevolja*, „sclavie”. Această derivare este la fel de inacceptabilă ca și cea obișnuită din latinescul *vulgaris*. 3. A sârbilor.

Cap. X. *Despre născocirea că romanii ar fi trecut Dunărea abia în secolul XIII*. 1. Autorul acestei născociri este Josef Sulzer, a cărui autoritate 2. este anulată de cea a lui Engel, Coloși, Kovačić și a autorului. 3. Răspuns la dovezile lui Sulzer și 4. la cele ale lui Eder. Această ipoteză este o născocire fiindcă: a) majoritatea romanilor din timpul domniei lui Aurelian au rămas pe loc (doar posibil); b) scriitorii din secolul al XII-lea, ca Notarius și Cinnamus, vorbesc despre românii de la nordul Dunării și c) în diploma regelui Andrei către sași, din anul 1224, se spune clar că românii s-ar afla din secolul IX în Transilvania, Țara Românească și Moldova.

Cap. XI. *Despre părerea lui Engel că românii s-ar fi așezat la începutul secolului IX dincoace de Dunăre*. 1-3. Combaterea acestei păreri a lui Eder și Engel (von Engel i-ar considera în mod arbitrar ca români pe mecedonenii bizantinilor).

Cap. XII. *Soarta românilor din sudul Dunării de la Aurelian și până la venirea bulgarilor*. Ei au dat tronului imperial roman trei împărați, Galerius I, Galerius II și Iustinian (afirmație pentru care autorul va fi înprocesuit de iliri, care și-l pot atribui aproape victorios cel puțin pe Iustinian, deoarece, conform istoriei, s-a numit ca barbar Upravda, un nume pur slav de la care provin, în traducere, Iustinus și Iustinianus. Englezul Gibbon se gândea, în contextul cuvântului *Upravda*, la cuvântul *Upright*).

Cap. XIII. *Soarta românilor în Moesia de la venirea bulgarilor până la împăratul Isaac Anghel*. 1. Românii au domnit acolo împreună cu bulgarii. 2. Împăratul Basilus distruge dominația bulgarilor.

Cap. XIV. *Soarta românilor din Moesia în timpul împăratului Isaac*. 1-5. Desprinderea românilor și războaiele ferice cu bizantinii, chiar din izvoare bizantine.

Cap. XV. *Situația românilor din Moesia după Isaac Anghel*. 1. Sub Alexius Comnenul. 2. Cucerirea Constantinopolului de către latini. 3. Războiul fericit al împăratului român Ioan împotriva lui Balduin de Flandra, împăratul Constantinopolului. 4. Moartea împăratului Ioan. 5-6. Phrorilas, fiul lui Ioan Asan, și alți împărați români până la venirea turcilor.

Prima anexă, despre formarea limbii române, are drept scop să răstoarne părerea de până acum, că limba română s-ar fi format din latina scriitorilor clasici, și susține că limba română ar fi vechea latină populară (deci, în esență, o nouă formă a acelei *lingua Romana rustica*, la care apelează și lingviștii italieni, și cei francezi). Deci tot ce e în structura limbii române și nu se poate explica din latina cultă provine din structura vechii latine populare, pe care, după Eutropius, ar fi corectat-o deja Latinus pentru a fi utilizată în cărți, făcând-o să difere foarte mult de limba populară (oare de ce?). Limba română n-ar avea nimic comun cu cea slavă, decât unele cuvinte împrumutate izolate; structura ei ar fi cu totul diferită.

Prin urmare, și în cea de a doua anexă, limba latină care s-a mai păstrat până în secolul V este considerată drept limba română, regretându-se, cât de firesc, că, așa cum povestește Cantemir, din inițiativa episcopului

român Theoctistos, alfabetul latin indigen a fost schimbat cu cel chirilic străin, pentru a-i îndepărta pe românii de confesiune grecească din Dacia, cât mai mult, de rudele lor de credință latină din Occident. Abia acum se regretă încetul cu încetul acest schimb, căutându-se reintroducerea alfabetului vechi roman.

După această prezentare fidelă a scopului și planului acestei istorii, poate și recenzentul să-și exprime impresia pe care a lăsat-o opera asupra sa și să expună observațiile și îndoielile pe care aceasta i le-a provocat. 1. Autorul este demn de toată lauda pentru că a scris în limba maternă. Atâta timp cât nu încep să scrie toți despre toate în limba maternă, nici un popor nu poate avea pretenție la cultură. 2. Fiindcă până acum există doar gramatici incomplete și nici un lexicon al limbii române, este de dorit ca autorul însuși sau o altă persoană cu concepții similare să comunice mai întâi străinilor dezmințirea sa într-o limbă pe care ei o înțeleg. Până atunci străinii sunt mai mult de lăudat decât de învinuit că folosesc referitor la români măcar acele izvoare care le sunt accesibile până acum. Dacă o problemă este pusă odată în discuție, atunci există și speranța lămuririi ei. Autorul însuși recunoaște că tocmai defăimările străinilor l-au pus în imposibilitatea de a mai tăcea. Deci românii să se facă accesibili cât mai repede străinilor printr-un lexicon (adică un inventar exact și fidel al limbii lor; gramaticianul și lexicograful sunt doar statisticieni, și nu legislatori ai limbii lor), și atunci vor vedea că acestora nu le lipsește voința de a le face dreptatea cuvenită. 3. Pe de altă parte, trebuie recunoscut că atât scriitorii germani, cât și alții tratează de regulă numai acele popoare și probleme cu bine cunoscuta temeinicie germană, care sunt tocmai la ordinea zilei și la modă, și asupra cărora pot fi supuși unui control exact, acasă sau în străinătate, despre toate celelalte se mulțumesc cu compilații adesea foarte superficiale. Așa se explică de ce cunoaștem mai bine America, India și China decât pe vecinii noștri albanezi, sârbi, greci, turci, români, polonezi, ruși. Dar încă o dată: dați-le izvoare mai curate, și ei se vor alimenta cu plăcere din ele; controlați-i foarte sever, dar așa, ca ei să știe de acest control (deci într-o limbă cunoscută) și să fie conștienți de el atunci când afirmă ceva, și veți vedea că vor deveni mai exacti. 4. Nu avem intenția de a-l șicana pe autor, dar, la o a doua ediție, dorim să fie schimbat pasajul destul de absurd din prefață, unde el afirmă că a dorit să-și îmbărbăteze concetățenii (mai toți aflați în servitute) prin exemplul strămoșilor lor romani (stăpânii lumii), pentru ca „să fie ascultători față de domnii și superiorii lor, să fie buni față de cei apropiați și să-și cultive capacitățile ce care i-a înzestrat din plin natura”. Doar ultima propoziție rămâne. 5. Pe lângă folosul moral pe care autorul intenționează să-l aducă concetățenilor săi cu această operă, pentru noi ceilalți, reiese din ea certitudinea lingvistică potrivit căreia limba română conține doar cuvinte slave izolate (nicidecum însă în proporția 3/8, ci poate 1/100), iar ceea ce diferă în structura ei gramaticală față de limba latină nu poate fi explicat nici din limba slavă, nici din cea gotică, și nici din vreo altă limbă de acest fel, așa că Adelung prezintă în mod eronat, în al său *Mithridates*, limba română printre limbile slave. Ea se numără printre ficele limbii latine. 6. Ne îndoiim că autorul va reuși vreodată să ne convingă o clipă că această deosebire a structurii gramaticale, pentru a nu menționa decât articolul pe care românii îl pun la sfârșitul cuvântului, ar fi fost specifică și pentru *lingua romana rustica* [limba latină populară – n.n.], așa cum își închipuie el, și că ar fi vorba deci doar de o deosebire față de „limba livrescă corectată de regele Latinus”! Admițând chiar că pasajul: *Latinus, qui latinam linguam correxit* [Latinus, cel care a corectat limba latină din punct de vedere gramatical – n.n.] (citată de Eutropius, care a trăit cu 1500 de ani în urmă, și pe care recenzentul nu l-a găsit în Eutropius) are, într-adevăr, o bază reală, pe care limbă latină o consideră autorul drept cea corectată de Latinus? Oare cea care apare în cântecul fraților Arvali, datat în vremea lui Romulus? Sau cea din cele 12 table? Sau cea de pe coloana duilică? Sau cea de pe mormântul Scipionilor? Sau cea a lui Plautus? Sau a lui Ennius? Sau cea a lui Cezar, Cicero sau Virgiliu? O serie de limbi latine livrești, și fiecare cu diferențieri însemnate. Sigur că limba unui om cultivat este întotdeauna diferită de cea a compatrioților săi mai puțin fericiți. Doar el singur, sau în mare parte el, scrie în limba sa. De aceea, această limbă scrisă a oamenilor cultivați diferă întrucâtva de limba vorbită de popor, dar niciodată atât de mult, încât acesta să n-o mai înțeleagă (farsele comice ale lui Plautus erau cu siguranță înțelese de plebea din Roma, iar discursurile lui Cezar și Cicero erau înțelese tot atât de bine de soldați, ca și de senatori). Aceasta este (pe lângă izolatele capricii analogice ale gramaticienilor) fireasca deosebire mică dintre latina *grammatica* [gramaticală – n.n.] și latina *loqui* [vorbită – n.n.] a lui Quintilian. 7. Altceva este când limba a fost fixată în opere clasice în perioada ei de înflorire, iar poporul, care o înțelegea pe deplin și o vorbea aproape la fel, decade mai apoi prin degenerare de la acest înalt nivel de cultură (și limba sa, odată cu el, vezi neogrecii) sau se amestecă cu străinii (printre care trebuie numărate chiar și dialecte mai îndepărtate). Abia într-un asemenea caz, limba scrisă, fixată din timpuri străvechi (a cărei perpetuare, ca limbă livrescă, se încearcă datorită acestor capodopere sau din rațiuni religioase sau din orice alte rațiuni), se deosebește de limba populară mai nouă, în așa măsură, încât ele constituie două limbi. În esență, așadar, această limbă livrescă este pentru nepoții atât de schimbați o limbă la fel de străină ca și pentru toți ceilalți. Ei trebuie mai întâi s-o învețe, ca toți ceilalți, dar nu pentru a o transforma din nou într-o limbă vorbită de toți (aceasta ar fi o întreprindere deșartă, zadarnică), ci pentru a se forma pe sine și limba lor din acel moment

prin literatura clasică a limbii strămoșilor. Așa au procedat italienii, francezii și spaniolii, așa trebuie să facă și românii, și grecii! 8. Având în vedere această evoluție a limbii, nu poate fi vorba de o „corectare a lui Latinus”. Toate limbile acum moarte au fost cândva limbi vii ale unor națiuni întregi și erau scrise așa cum se vorbeau. 9. Dacă vom primi cândva o gramatică critică și un lexicon fidel al limbii române, atunci vom putea indica cu certitudine raportul ei față de limba latină. Se pare însă că deja acum e evident un fapt: componența ei latină datează dintr-o perioadă mai veche a acestei limbi decât cea a surorilor ei occidentale. Românul are, de ex., *alb, deget, masă* ș.a.m.d., adică *albus, digitus, mensa*, unde ceilalți au *blanc, doigt, table*. Însă tot atât de puțin poate fi contestat faptul că particularități ca *p* pentru *q* și *c*, de ex.: *patru, iapa, apa, opt, piept* (chiar și *chiept*), *lapte*, pentru *quatuor, equa, aqua, octo, pectus, lac*, sau *r* pentru *l*, de ex.: *mora* pentru *mola*, *cer* pentru *cel (coelum)*, și, cu siguranță, articolul plasat la sfârșit trebuie să aparțină, din punctul de vedere al formei, unei limbi proprii, chiar dacă, din punctul de vedere al materiei, el s-a format din pronumele latin *ille*. Născocirea neîntemeiată că o populație italiană, valensii din Apenini, așază articolul la sfârșit va dispărea astfel la o cercetare mai exactă. Dar bulgarii se evidențiază dintre toți slavii prin aceea că atașează adesea la cuvintele lor pronumele slav *ta (der, die, das)*, de ex.: *knigata, majkata (cartea, mama)*, în timp ce alți slavi spun doar *kniga, majka*. Și albanezii utilizează așezarea articolului la sfârșitul cuvântului. O serie de urme ale unei astfel de limbi proprii, demne de a fi urmărite în continuare, pe care românii le vor urmări dacă se vor debarasa de prejudecata de a se considera romani curați. Acestei limbi (tracică?; dacică?; ilirică?) îi va aparține, în ceea ce privește forma și materia, aproape tot ceea ce limba română nu are comun nici cu surorile ei latine, și nici n-a împrumutat din alte limbi cunoscute, în special din limba slavă. 10. Dat fiind faptul că ipoteza de bază este inacceptabilă, și anume că actuala limbă română ar fi vechea latină populară, autorul va regreta și mai puțin celelalte pe care credea că trebuie să le elaboreze în sprijinul acesteia. Este mai mult ca sigur că coloniștii romani au întâlnit locuitori daci (în *provinciae formam* [„starea de provincie” – n.n.] nu se înregistrează nici un deșert) și că s-au amestecat cu aceștia (dacă nu cumva acești coloniști au fost ei înșiși un amestec traco-roman), schimbându-se, prin urmare, și mai mult *lingua rustica* adusă de ei, cum s-a întâmplat în Italia, Galia și Spania. Tot atât de sigur este și faptul că, ignorând ordinul lui Aurelian, unii au rămas pe proprie răspundere în nordul Dunării, chiar dacă Vopiscus spune cu fermitate: *sublato exercitu et provincialibus, reliquit* [a rămas, după ce armata și locuitorii provinciei au plecat – n.n.] (în timp ce varianta arbitrară a lui Topeltinus: *sublato exercitu, provincialibus reliquit* [după ce armata a plecat, locuitorii provinciei au rămas – n.n.] este inacceptabilă). 11. La o cercetare mai profundă se va adevăra și faptul că numele de *romani*, pe care și-l dau românii înșiși, datează abia din timpul când, după mutarea tronului Romei în Tracia, și grecii au început să se numească *romani*, așa cum o mai fac și astăzi (ὀμιλεῖ ῥωμαῖκα înseamnă „el vorbește neogreacă”). 12. Însă numele de *vlah*, cum îi numesc slavii pe români, și, după ei luându-se, și celelalte națiuni, se poate explica tot atât de puțin din limba slavă**, ca și numele de *ungur* pentru maghiar, preluat tot prin slavii. Ambele sunt, așadar, numiri care au putut fi răspândite inițial de slavii atât de numeroși, dar nu și inventate de ei. Și, de fapt, toate dialectele slave de, la Kraja până în Polonia, înțeleg prin *vlahi* pe italieni (în general, și nu în special pe latini sau, mai precis, pe români), așa cum sub *njemez* îi înțeleg pe germani. Recenzentul a crezut întotdeauna și încă mai crede că *vlah* nu este nici pe departe identic cu *las*, adică *latinus*, cum afirmă Katančić, ci provine din celtica veche și este identic cu cuvântul german *Walch, Wälscher* și *Welche (Belga?)* al lui Voltaire, adică *gali*, care pentru vechii germani și slavi de lângă Dunăre erau italienii din imediata lor apropiere. (Se știe că Italia superioară a fost locuită în întregime în timpuri istorice de gali și că, poate, chiar limba latină este pe jumătate galică!) Fie cum o fi, cert este că *vlah* este pentru slav, și, prin el, și pentru ungur un italian; iar diferențierea pe care o face Engel între ungureșul *olah (vlah)* și *olasz (italian)* va dispărea la o cercetare mai exactă, la fel ca aceea pe care un locuitor din Krajna ar vrea s-o facă între *lah* și *vlah*. 13. Poate că aici este locul potrivit pentru a face o observație: catolicii din Krajna, Croația etc. îi numesc și pe concetățenii lor slavi *vlahi*, dacă aceștia aderă la religia grecească. Ῥωμαῖος și *vlah* sunt, așadar, sinonime. 14. Nu putem renunța la încă o observație despre alfabetul chirilic românesc, care de câțiva timp devine o oroare pentru acești români. Acest fapt constituie o nouă dovadă despre modul cum, prin alfabetele teutonice defectuoase și complicate, dispare, în cele din urmă, însuși sensul pentru adevărata artă a scrierii. Fiindcă romanii scriau cu litere latine, și, din dragoste oarbă față de aceștia, nu mai vor nici *semiromanii* să folosească altele decât tot cele latine, fără a se gândi că alfabetul chirilic are la fel de multe litere simple, câte sunete are limba lor *semilatină* în prezent, adică 27, îndeplinind deci impecabil prima cerință indispensabilă pentru un alfabet, spre rușinea alfabetelor occidentale, în timp ce alfabetul latin nu avea nici măcar pentru *adevărații latini* suficiente litere (din care cauză au fost nevoiți

** Recenzentul, un slav el însuși, cunoaște explicațiile obișnuite ca *văcar* sau *hoinar*, dar ele rezistă la fel de puțin unei critici etimologice ca și derivarea de la *Volga*, făcută de Engel. Bine că nu i-a trecut încă nimănui prin cap să-l derive de la *vol*, „bou”! Este greșită afirmația că *vlah* ar însemna „văcar” în dialectul dalmato-slav.

să inventeze mai târziu literele *u* și *j*, iar η și ω , cât și *medius u et i literae sonus* [sunet intermediar între *u* și *i* – n.n.] ale lui Quintilianus încă tot nu au semn), darămite pentru *români* (a căror limbă conține sunete care nu au corespondente grafice în alfabetul latin, indiferent dacă aceste sunete provin din *romana rustica* sau din limbile care constituie a doua componentă principală, formală și materială). Să nu mi se dea ca exemplu italienii, francezii, germanii și alți occidentali care au suplinit acest neajuns prin combinații de mai multe litere, ucigând astfel orice sens pentru arta divină a scrierii, și deci sunt demni de a fi compătimiți, și nicidecum să fie invidiați sau chiar imitați de către cei fericiți, care au ales drumul cel bun. Popoarele teutonice aveau de ales între a nu scrie deloc sau a scrie inadecvat. Și atunci, desigur că ceva tot era mai bine decât nimic. dar la români și la alții care scriu cu litere chirilice se pune problema dacă este cazul să schimbe un lucru bun și corect, pe care-l posedă deja, cu ceva rău. Plângerile exagerate ale lui Șincai despre greutățile ortografiei chirilice vizează cel mult duplicatele diferitelor litere, de care rușii s-au debarasat deja, dar nu singurul principiu adevărat al acestui alfabet, în fața căruia trebuie să stea rușinate cele teutonice. Dacă vă repugnă figura grosolană de gravură în lemn a literelor chirilice, puteți să le cizelați. Dacă vă atrage irezistibil eleganța figurilor latine, preluate în mai bine de 300 de ani, sau compendiozitatea scrierii lor mici, puteți să preluați acele semne în alfabetul vostru, cărora le corespund sunete în limba voastră (ceialalți europeni vă vor fi chiar recunoscători pentru această facilitare a comunicării), dar, pentru onoarea voastră și pentru urmașii voștri, nu vă pripiți să preluați combinații teutonice din cauza lipsei celor 8-9 litere simple din acest alfabet latin sau chiar să creați altele noi (așa cum au făcut Klein, Șincai, Körösi, Roja, Boiadgi sau, mai recent, autorul unei ode românești, care ornamează o serie de litere latine după exemplul literei franceze *ç*, la fel ca și maghiarul Révai). Dacă respectivele semne din actualul vostru alfabet chirilic românesc nu iau forme analoge cu cele latine, puteți inventa noi semne simple, numai să nu faceți combinații. Pe scurt, procedați așa cum a făcut Chiril cu alfabetul grecesc, pe care l-a îmbogățit cu noi semne simple, sau ca primul vostru dascăl anonim în arta scrierii, care a sporit alfabetul chirilic cu încă două semne simple noi. Să nu credeți că prin metodele lui Klein sau ale lui Șincai, sau ale lui Roja, sau ale lui Boiadgi, sau prin alte metode teutonico-latine originea latină ar ieși mai bine și mai repede în evidență. Pentru acest avantaj, atrăgător doar pentru câțiva învățați, nu merită nici pe departe să se complice în așa fel arta scrierii, care este o invenție dumnezeiesc de simplă, încât să devină un chin. Și, chiar dacă acceptăm că acest avantaj merită să fie luat în seamă, cum veți scrie *apa*, *opt*, ca să se observe latinescul *aqua*, *octo*? Căutați să vă alcătuiți mai bine un alfabet complet și scrieți precum vorbiți. Erudiții vor găsi originea cuvântului și sub această formă (cât și formele de trecere, care-i preocupă la fel de mult, dacă nu cumva și mai mult), fără a se îngreuna din acest motiv celor neerudiți și chiar erudiților, care iubesc consecvența și simplitatea, scrierea și citirea simplă. Acest exemplu de a scrie după pronunție, și nu după etimologie, vi l-au dat deja italienii, în măsura în care era posibil, făcând greșeala capitală de a nu fi sporit alfabetul latin. Mai mult n-au putut face. Iar acum au ajuns prea departe pe acest drum, pentru a se mai putea întoarce. Dar voi mai aveți timp. 15. Poate că este necesar să-l contrazicem pe autor, care consideră literatura română drept identică cu cea latină. Italienii, francezii, spaniolii n-au considerat niciodată că literatura lor ar fi o continuare a celei latine. Literatura română începe abia cu traducerea Bibliei în limba română. Deci românii n-au scris niciodată cu litere latine, înainte de încercările lui Klein, Șincai și ale altora. 16. Aceste încercări au stârnit replici întemeiate, iar în caz că o astfel de încercare ar reuși, într-un mod sau altul, să fie legiferată, nu va stârni exclamații patriotice decât la românii ce seamănă cu Klopstock, Wailly, Sheridan sau oricum s-ar numi gramaticienii raționali ai tuturor națiunilor, pentru că, urmând exemplul nefast al occidentalilor, autorii acestor încercări n-au înțeles sau au neglijat esența scrierii literelor și corolarul cel mai apropiat al principiului acesteia. Acest principiu sună: câte sunete simple și diferite sunt într-o limbă, tot atâtea, și nici mai multe, nici mai puține, semne simple și diferite să fie în scriere (litere în alfabet). Prin diferențiere se înțelege ca semnele să se poată deosebi cât mai clar unele de altele, prin simplitate, ca ele să fie coerente. Diferitele alfabete sunt, ca și diferitele măsuri și greutăți, un chin pentru omenire, ce nu poate fi înlăturat. Deja Leibniz s-a gândit la înlăturarea lui cu ajutorul unui alfabet universal, unde fiecare limbă în parte își găsește, pentru semnele ei, și toate împreună, pentru sunetele comune, tot atâtea semne grafice. Sperăm că și alfabetul universal al lui Kis este destinat aceleiași remediu. Recenzentul recomandă celui pe care l-ar uimi cele spuse aici să citească *Simplification des langues orientales* a lui Volney. 17. Referitor la alte lipsuri istorice și critice ale operei, este suficient să menționăm că autorul folosește, în cap. V-VII, ca izvor pe Anonymus, temeinic atacat de Schlözer și Eder, și de alți istorici maghiari, și declarat chiar un născocitor, și căruia însuși marele său patron, von Engel, îi ia apărarea numai atunci când corespunde cu izvoare mai bune sau cu probabilitatea adevărului și să creadă în mod necritic confuzii referitor la migrația popoarelor. Aceasta din urmă, ignorând faptul că von Engel crede că a elucidat-o cel puțin în ceea ce privește succesiunea popoarelor migratoare, se află încă în mare întuneric în privința raporturilor genetice ale acestora. Doar atunci se va face lumină în aceste probleme, când

vor fi adunate, comparate, privite critic toate datele răspândite în cronicile bizantine, occidentale și orientale, iar datele lingvistice vor fi consemnate cu cumpătarea și învederarea lui Dombrowsky.

^(1b) Textul a apărut și în volumul realizat de Franz Miklosich în 1857, p. 369-371 (citată supra, nota 1a), de unde îl reproducem în continuare, urmat de traducerea în limba română:

Eine walachische Antikritik

(Wiener allgemeine Literaturzeitung. 1816. Intelligenzblatt. 52-53)

Gegen die offenbar wohlwollende Anzeige von Major's Geschichte der Walachen in Dacien (sieh Wiener allgemeine Literaturzeitung Jahrg. 1813, Nr. 98, 6 ½ Seiten) sind 1814 in Ofen vierzig Seiten Animadversiones etc., und 1815 abermals achtunddreissig Seiten Reflexiones erschienen. Den wissenschaftlichen Gewinn aus diesen achtundsiebzig Seiten lassen wir für diessmal dahingestellt, aber eine ernste Rüge verdient die in dem loyalen Österreich bisher unerhörte Art der Entstehung der Reflexiones. Der anonyme walachische Verfasser hat sich nämlich erlaubt, dazu das Vertrauen eines freundschaftlichen Briefes zu missbrauchen! – Cicero nannte diess eine Unmenschlichkeit^{***}; der Deutsche nennt es Ehrlosigkeit, Niederträchtigkeit. Wenn wir aber einerseits es bedauern müssen, dass durch diese schändliche Handlung eines Walachen und zwar eines der

Ductores Vlachum, delecti, prima virorum!

(Quid faciant fures, audent si talia Popa!)

die Schwartner'sche Schilderung des Nationalcharacters, gegen die die Walachen sogar in ungrischer Sprache protestiert haben, einen neuen Beleg in den Augen ihrer Nichtfreunde erhalten muss, so wollen wir selbst uns dadurch in der Theilnahme an dem rühmlichen Emporstreben der zu allem guten und schönen aufgelegten walachischen Nation keinen Augenblick stören lassen. Wir wollen sogar beide oberwähnte Brochüren (den schändlichen Ursprung der letzteren uns wo möglich auf einen Augenblick aus dem Sinne schlagend) für Beweise des Eindrucks, den die Wiener Literaturzeitung auch in diesem Fache macht, ansehen, und daher alle übrigen zwischen dem Recensenten und dem walachischen Anonymus streitigen Punkte (darunter einige recht komische, z. B. dass Cicero, Cäsar u.s.w. zu den Quiriten entweder walachisch, und Aristophanes, Demosthenes u.s.w. zu den Keckenäern neugriechisch gesprochen haben müssen oder gar nicht verstanden worden sind u. dgl.) dem Urtheil der Leser überlassend, nur eine der vielen grundlosen und doch mit der absprechenden Miene des Sachkundigen vorgetragenen Behauptungen des Anonymus in ihrer Blösse darstellen (weil der Leser diess bei der Seltenheit solcher Studien und der dahin einschlagenden Werke nicht so leicht selbst thun kann). Der Recensent hatte gesagt, dass die albanische Sprache wie die walachische den bestimmten Artikel dem Substantiv hinten anhängt (und hatte daraus auf den Ursprung dieser Eigenheit im walachischen geschlossen). Der Anonymus läugnet dieses in den Animadversionibus. Der Recensent, seiner Sache gewiss (wie er's denn auch Bianchi's und da Lecce's Grammatiken und aus mündlichen Berichten mehr als eines in Wien anwesenden Albaniers sein konnte), verweist ihn in jenem fatalen Birefe auf den neuesten Reisenden in Albanien, den Engländer Leake (der während zehn Jahren Aufenthalts albanisch gelernt, und ohne von Bianchi und da Lecce etwas zu wissen, auch eine albanische Grammatik verfasst hat). Der Anonymus nahm sich nicht die Mühe, ein wenig zu fragen, wer der Leake sei (die Humanität des Recensenten nahm der barbarische Anonymus für Schwäche; – die Keule des Herkules ist freilich bei Barbaren ein besseres Mittel zur Achtung –), sondern straft Herrn Leake und den Recensenten ohne weiteres Lügen, weil seine Gewährsmänner, die er weiter nicht nennt, von diesem Artikel nichts wissen. Wir können nicht anders denken, als dass diese Gewährsmänner entweder den Artikel überhaupt so schlecht kennen als der Anonymus selbst, der in den italienischen Phrasen *dirlo*, *farlo* den bestimmten Artikel sieht, oder so lose Schelme sind wie jene, die ihm, dem Anonymus, den Bären aufgebunden haben, dass es einige Waldenser und Bewohner der Apenninen in Italien gebe, die auch den Artikel hinten anhängen.

Doch – ohe! jam satis est.

Traducerea în limba română:

^{***} Homo et humanitatis expertus et vitae communis ignarus! Quis enim unquam, qui paulum modo bonorum consuetudinem nosset, literas ad se ab amico missas in medium protulit, palamque recitavit! Quid est aliud tollere e vita societatem, tollere amicorum colloquia absentium! Quam multa joca solent esse in epistolis, quae, prolata si sint, inepta esse videantur; quam multa seria, nunquam tamen ullo modo divulganda. Cic. Phil. 2. IV.

O anticritică românească

Împotriva acelei evident binevoitoare recenzii a lucrării lui Maior, *Istoria românilor din Dacia* (vezi „Wiener allgemeine Literaturzeitung” anul 1813, nr. 98, 6 ½ pag.), au apărut în 1814, la Buda, 40 de pagini de *Animadversiones* etc. și, în 1815, încă 38 de pagini de *Reflexiones*. Lăsăm pentru altă dată discutarea câștigului științific din aceste 78 de pagini, dar modul, nemaîntâlnit până acum în Austria loială, în care au fost scrise *Reflexiones* merită un avertisment sever. Autorul român anonim și-a permis *să facă abuz* pentru aceasta de *încrederea* unei scrisori prietenești! Cicero a numit acest lucru *neomenie* ****; germanul îl denumeste lipsă de cinste, infamie. Chiar dacă, pe de-o parte, trebuie să regretăm faptul că prin această acțiune rușinoasă a unui român, și încă a unuia dintre:

conducătorii români distinși, floarea bărbaților
(ce-ar face tâlharii oare, când astfel îndrăznește popa?),

descrierea lui Schwartner a caracterului național, împotriva căreia românii au protestat și în limba maghiară, va primi o nouă dovadă în ochii neprietenilor lor, pe noi înșine nu ne va putea împiedica acest lucru să luăm parte la ascensiunea glorioasă a națiunii române, capabilă de tot ce-i bine și frumos. Mai mult, vrem să privim aceste două broșuri sus-menționate (făcând abstracție pentru moment de proveniența rușinoasă a ultimei) drept dovezi ale ecoului pe care „Wiener Literaturzeitung” îl stârnește și în acest domeniu, și de aceea, încredințând judecății cititorilor toate celelalte probleme controversate dintre recenzent și anonimul român (printre care unele de-a dreptul comice, de ex. că Cicero, Cezar etc. ar fi vorbit cviriților în *limba română*, iar Aristofan, Demostene etc. s-ar fi adresat chehebeilor în neogreacă sau nici n-ar fi fost înțeleși, și alte asemenea lucruri), să dezbăluim numai una dintre multele afirmații *neîntemeiate*, dar prezentate de către anonimul român cu aerul superior al *expertului* (facem aceasta deoarece cititorului îi e greu să o facă el însuși din cauza faptului că preocupările și lucrările din acest domeniu sunt foarte rare). Recenzentul spusese că limba *albaneză*, ca și cea *română*, adaugă articolul hotărât la sfârșitul substantivului (și a tras de aici concluzii în ceea ce privește originea acestei *particularități* în limba română). Anonimul o scaldă aceasta în *Animadversiones*. Recenzentul, fiind sigur de ceea ce afirmă (după cum e și firesc, dacă a consultat gramatica lui *Bianchi* și cea a lui *da Lecce* și a primit informații *verbale* de la mai mulți albanezi aflați la Viena), îi atrage atenția în acea scrisoare fatală celui mai recent călător în Albania, englezul Leake (care, în timpul celor zece ani de ședere în Albania, a învățat albaneza și, fără să știe de *Bianchi* și *da Lecce*, a alcătuit și el o gramatică a limbii albaneze). Anonimul român nu s-a străduit să întrebe puțin cine este acel Leake (umanismul recenzatului a fost luat drept slăbiciune de către anonimul *barbar*; se vede că măciuca lui Hercule constituie la barbari un mijloc mai eficient de atenționare), ci îl face mincinos pe Leake și pe recenzent, fiindcă garanții *săi*, pe care însă nu-i numește, nu știu nimic despre *acest* articol. Nu putem crede altceva decât că acești garanți ori cunosc *la fel* de prost articolul, ca și anonimul român însuși, care vede în frazele italienești *dirlo*, *farlo* articolul hotărât, ori sunt niște glumeți la fel de mari ca cei care l-au păcălit pe anonim, făcându-l să creadă că există câțiva *valdenzi* și locuitori ai Apeninilor în Italia, care pun articolul de asemenea la sfârșitul cuvântului.

Dar, oh! ajunge atâta!

⁽²⁾ Cuvintele din paranteză sunt scrise cu slove.

⁽³⁾ Textul original al celei de a doua polemici a lui Petru Maior, cu titlul: *Reflexiones in Responsum domini recensentis Viennensis ad Animadversiones in recensione Historiae de origine Valachorum in Dacia. E Valachico in Latinum translatae. Pesthini, typis Joan. Thom. Trattner, este următorul:*

2. Nactus Responsum domini recensentis Viennensis ad Animadversiones *anonymi* auctoris in *Recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia*, Budae anno 1814 typis Regiae Scientiarum Universitatis Pestanae divulgatas, Regio Revisori Librorum Valachicorum *Budensi* in 22 punctis Vindobona 15. Septembris a.c. transmissum, postea quam illud cum praefatis Animadversionibus contulissem, operae existimavi pretium, ut amore veritatis porro indagandae meas reflexiones manifestem.

Sic orditur praelaudatum Responsum: *Qui tibi haec scribo, Vir Reverendissime, idem sum, in quem tuae animadversiones Budae 1814 prodire, cum abessem Parisiis et Oxonii. Scopus mihi idem qui tibi, veritas; quare tantum abfuit, ut animadversiones illas, ceteroquin humanissime (ut decet quidem, sed raro fit) scriptas aegre*

**** Om lipsit de omenie și nerecunoscător al relațiilor sociale! Oare și-a permis vreodată cineva, care cunoaște cât de cât bunele maniere, să ducă în piață scrisoarea primită de la un prieten și să o citească cu glas tare? Ce altceva este aceasta decât a priva viața de împrietenire, a desființa conversațiunile cu prietenii absenți? Câte glume nu se vântură prin epistole, care, odată divulgate, nu mai au nici un gust?! Câte lucruri serioase, care nu trebuie cu nici un chip divulgate?! Cicero, *Filipica* 2, IV.

ferrem, ut potius summa cum voluptate perlegerem. Dico humanissime, quia contradici assentando vix potest. Age vero audias, si vacat, quid responderi possit ad animadversiones illas.

Laudo d. recensentem Animadversiones in suam Recensionem factas haud aegre tulisse. Practice novit d. recensens, assentando vix contradici posse. Si quis praeaudatam Recensionem in Historiam de Origine Valachorum in Dacia diligenter perlegat, et fixis oculis intueatur, id omnino compertum habebit.

Posthac sic progreditur d. recensens. *Jam quoad praefationem ipse noveris melius me, exemplum Majorum, Orbis terrarum Dominorum, male docere obedientiam posteros minus felices, praestebat tacere, quam aut ridere videri miseros, aut seipsum subrisui praebere.*

Quomodo intelligendum sit exemplum per autorem Historiae de origine Valachorum in Dacia praefationi insertum, satis clare docuit auctor Animadversionum. Si d. recensens debita acrivia relegat ea, quae auctor Animadversionum de praedicto exemplo disseruit, uti emunctae naris vir, quive norit prudenter adjuncta contemplari; desinet Recensionem repetere.

Deinceps d. recensens ad memorata sui *Responsi* puncta descendit.

1. *Ad 1. ait, distinguo, Valachice scribendum pro indigenis; pro exteris, quousque nec lexicon, quo se juvent, dederitis, latine.*

Valachis opus esse suam litteraturam promovere, non sine aut condolentia, aut improprio haud una vice agnoscit d. recensens. Unde antelatae distinctioni locus non est.

2. *Ad 4. Moldavi et Ungrovlachi sunt reipsa non minus servientes, quam vos, imo hoc infeliciores, quod servis, graecis, subsint, raros nantes in gurgite vasto nobiles, qui et ipsi nationem abnegant impudenter Ungaros se declarantes, non numero. Sed speremus et hic meliora.*

An Hungari, nobilissima gens, ideo quod Regem Germanum habeant, et Croatae generosi, quod Bano Hungaro, Imperatoris originis Germanicae, subdito, sive, ut termino d. recensentis utar, *servo*, subsint, infelices dicendi? Verum quidem est, ab aliquo temporis intervallo in Moldavia et Valachia *Principes* non Valachicae, sed Graecae originis a porta Ottomanica constitui, cum vix aliter sperari posset, Moldaviam et Valachiam diu sub clientela Turcica retineri posse. Certo Valachi hodieum malunt subesse domui Austriacae, quam Constantinopolitanae portae. Ceterum, hi Principes, etsi originis graecae, tamen Valachici, non Graecanici, Principes sunt, ac splendidis juribus gaudent, ut pote creandi nobiles etc. etc. Certo, sicuti nulla nationum Christianarum moderni Imperii Turcici olim tanta magnitudine animi obstitit Turcarum armis, atque Valachi, sic nescio, quam hodie gentem Christianam Turcici Imperii aequae felicem, ac Valachicam nominare queas.

Quod addit d. recensens: *raros nantes in gurgite vasto nobiles*, vel intelligit de Moldavia et Valachia, vel de ditionibus Imperatoris Austriae. Si primum; recte dixit auctor Animadversionum pag. 5. D. recensentem *ignorare conditionem Valachorum Moldaviae, et Valachicae Transalpinae*, quum ingens copia Magnatum et Nobilium sub nomine *Boeronum* in Moldavia et Valachia exsistat, nec alii praeter Valachos indigenas ibi nobilitate gaudeant. Si alterum; minus excusari potest ignoratio recensentis *Viennensis* de rebus populorum Imperatori Austriae subditorum scribentis. Certo, si d. recensenti fortuna obtigisset anno 1809 videndi in Transsilvania Insurgentes nobiles in suas turmas adunatos; facile perspexisset, an nobiles Valachi cedant numero nobilibus ejusdem Magni Principatus Hungaris. Aut saltem si ad intuendum nobiles Valachos Insurgentes, qui ex Marmatia, aliisque locis I. Regni Hungariae Transtibiscanis eodem anno ad castra commigraverant, excurrisset; procul dubio amans veritatis vir, a fundendo praedicto oraculo abstinuisset. Ceterum, d. recensenti quae ipse non vidit pro non existentibus sunt (infra num. 19.); imo in re Valachorum quae ipse non vidit, tanquam certo non existentia (experientia docet) liberrime promulgat. Tam altas videlicet radices egit in animis exterorum mos quidvis contra Valachos citra indaginem scribendi, ut d. recensens, etsi criticam pofitetur, quin in hunc errorem relabatur, cavere non valeat. In rebus, quae cognitae non sunt, praestat silentio uti.

Non ambiguo, quin d. recensens per eos Valachos nobiles, qui abnegant nationem, Ungaros se declarantes, intelligat eos, qui sunt in Transsilvania et Hungaria. At ejusmodi perpauca sunt, ac gravi necessitate pressi faciunt; neque tam nationem, quam religionem orientalem, aut ritum Graecum, cui communiter addicti sunt Valachi, abnegant. Nonne inter Slavos innumeri sunt, qui propter suum utile abnegant nationem? Et Rutheni communiter, interdum etiam Ecclesiastici, se dicunt Hungaros, ac vel linguae suae pudet ipsos. Quod hac in re doleo, est, quod dominantibus in Trassilvania Principibus Helveticae Confessionis addictis, qui omnem lapidem movebant ad inducendum universam gentem Valachicam, ut Helveticam Confessionem amplectatur, flos nobilitatis Valachicae ad religionem Helveticam defecerit. Unde ex eo principio, quod cum religione mutetur sanguis, pro Hungaris, qui ante desciverant, habiti sunt. Ejusmodi, siquis hodie appellet eos *Valachos*, excandescunt. Nam et hodie confunditur sanguis cum religione, imo etiam cum ritu. Ceterum, an *crimen* est dicere se Hungarum? Nonne et Germanorum multi inter Hungaros recenseret ambiunt?

3. *Quod credis, te ex Eutropio docuisse, docuisti ex anonymo seculi X. fabulatore. Vide editionem quamcunque criticam Eutropii, vel Muratorum. Nec refellit me, justa ceteroquin censura et derisio ineptorum Slavicae gentis quorundam Scriptorum, iliacos intra muros et extra. Latini correctio linguae non sustinet oculum criticum; esset historice impossibilis. Ceterum subrisi de tuo in Rascianis animo equidem sum Carniolus, latini ritus.*

Praescindendo ab eo: an verba illa sint Eutropii, an alterius Scriptoris, quod et auctor Animadversionum praestitit pag. 9. dum attente considero rationem per eundem auctorem Animadversionum pag. 9. subijunctam, non possum non assentiri ipsius opinioni: olim quoque duplicem fuisse linguam Latinam, alteram in ore populi, in scriptis litteratorum alteram. Prima hauriebatur una cum lacte; altera ope Grammaticae, condiscabatur. Si unica fuit lingua Latina, eccur tam sollicite, quod scite observavit auctor Animadversionum, veterum Romanorum Sapientes vel ipsa aurea aetate Latinae linguae inculcabant, urgebant, ut pueri Grammatica Latinae linguae doctrina imbuantur? Cur scholae grammaticales erigebantur? Cur Grammatici magistri conquirebantur, conducebantur, et liberaliter exolvebantur? Cur multi viri praeclari a grammatica arte laudibus efferebantur, ac ipsi *potentes* Romanorum ob grammaticam artem familiariter cum ipsis conversabantur, ac unde unde libros de grammatica arte tractantes sibi comparabant?

Inter Valachos, quia una est lingua eorum, doctissimi esse possunt, etsi nullam unquam Grammaticam Valachicam vidissent, nedum didicissent. De qualibet re copiose dicere possunt; de quavis re docte ac nitide scribere possunt; ex ore vel ipsorum idiotarum nullus unquam grammaticus error elabitur. Novi adolescentem, qui ab infantia educabatur in Seminario Balasfalvae in Transsilvania, quive assidue cum Clericis conversabatur perpetuo Latine confabulantibus, quin ipse operam daret Latinae Grammaticae; imo nec legere Latine noverat. Is quidem ex auditu ita didicerat Latinam linguam, ut expedite eloqueretur omnia; sed ejus denique sermo scatebat grammaticis erroribus. Sic enim efformata est Latina lingua, nempe *correcta*, sive *litteratorum*, ut haud perfecte (quod etiam de Helenistica dicendum) condisci possit absque cognitione regularum Grammaticae. Haec certo fuit causa, cur olim quoque Romani pueros ad percipiendam Grammaticam adstringerent. Unde dubitari non potest, olim quoque duplicem fuisse Latinam linguam, alteram communem, alteram litteratorum.

Occurrunt mihi verba M. Terentii Varonis, in opere de lingua Latina, ipsi Ciceroni dicato, quae sic habent: „Non enim videbatur consentaneum, me eo in verbo, quod finxisset Ennius, causam negligere, quod *ante rex Latinus finxisset*”. Ex his deduci posse videtur, quampiam mutationem, sive innovationem a Rege Latino inductam fuisse in veterem linguam Latinam; proinde verba per auctorem Historiae de Origine Valachorum in Dacia circa *correctionem* linguae Latinae a Latino Rege Latii factam, sive ea sint Eutropii, sive Scriptoris Seculi X. haud inter commentitias fabellas esse recensenda. Sic statuendum arbitror: correctioni linguae Latinae a Latino Rege Latii tempore initiae societatis cum Aenea, et reliquis Trojanis datum esse initium; eandem posthac continuatam fuisse per doctos Latinorum usque ad aetatem, quae dici solet aurea latinae linguae. Quomodo hoc factum sit, vide opinionem non vanam auctoris Animadversionum pag. 12 et 13.

Scio risum esse gaudium ex absurdo; novi quoque, absurdum esse, ut quempiam, quem non noris, reputes pro Rasciano, et Graeci ritus, cum is sit Carniolus, Latini ritus. At ego, tametsi ea, quae auctor Animadversionum de Rascianica lingua disserit, perattente legi, ac relegi, nihil comperi, unde extundi valeat, eundem auctorem reputasse pro Rasciano, Graeci ritus, d. recensentem. Unde inducor, duplex agnoscere *absurdum*, unum reale, alterum imaginarium, atque ex utroque aequae posse risum oriri.

Animum auctoris Animadversionum erga Rascianos non alium esse censeo, quam ut iis stimulos addat ad excolendam suam linguam vulgarem, ne, dum *ecclesiastica* Slovenica lingua (cujus epocham non ultra IX. seculum statuo, nec credo hanc dialectum unquam in ore Slavorum fuisse, ac ipso etiam IX. seculo aliam fuisse vulgarem Slavorum linguam nullus dubito) ne, inquam, dum Slovenica lingua, seculo IX. e Russica, infesta ope Graecae Syntaxeos etc. efformata gloriantur, vel ipsis Scriptoribus persaepe minus cognita; et populum, et Clerum in pristina ruditate, absque spe unquam eluctandi, obfirmant. Gratiae immortales *Georgio Rakoczi* I. Principi Transsilvaniae, qui linguam Slovenicam ex ecclesiis Valachorum *vi* exterminavit, et in perpetuum exulare jussit.

Litteraturam Rascianicam plurimum Episcopi, et Monasteria promovere possent. Quod si iis per se id agendi otium deest; sumtibus juvare debent nationales viros, qui in id sese consecrarunt. Quam enim in rem meliorem exuberantes proventus sive Epsicoporum, sive Monesteriorum, quam in litteraturam et culturam nationis insumi possunt?

4. *Caesarem legionibus suis non fuisse intellectum, praeter te, nemo facile credit. Alia plane est ratio Officialium et episcoporum de quibus loqueris.*

Ex praemissis num. 3. ajo. Si lingua vulgari, sive communi, quam Caesar quoque more aliorum a sua nutrice didicerat, locutus est suis legionibus; certo non potuit non intelligi. At, si lingua *correcta*, quae ope Grammaticae addiscebatur, locutus est; quemadmodum non facile credi potest, omnes milites Caesaris caluisse linguam litteratorum Latinam, ita nec intellectum omnibus fuisse, statuendum est, nisi forte interpretatio subsequuta sit prope

uti hodie fit in hungaricis Regiminibus, dum Germani Officiales germanice loquuntur ad Hungaros, Valachos, Slavos. Credo ego, Caesarem saepe locutum fuisse ad suos milites lingua communi, tametsi posthac verba Caesaris in Historiam *correcta* lingua conscriptam *correcta* lingua, uti fit, relata sunt.

5. *Causa, quod parum hucusque solliciti uerint Valachi de edendo lexico et grammatica est potius generalis illa, quia naturale tempus nondum venit, otium defuit miseris ad hanc rem sicut ad aliam litteraturam. Sed si vultis emergere, id in hodierno rerum statu praeprimis faciendum est, quamquam et sic res claudicabit, donec otium, idest Wohlstand ex constitutione politica meliori adfuerit, ex hacque parte gratulor, quod et ipsi hungari incipiant concedere, vos fuisse ante se in his locis.*

Ex iis, quae supra num. 3. indigitavi, satis perspicuum est, Valachos pro se nec Lexico, nec Grammatica opus habere. Luculento argumento sunt multi illi libri absque ope Lexici, aut Systematicae Grammaticae *Valachice* aut lucubriati, aut translati. Vide saepe citatas Animadversiones pag. 40. Lege item, si vacat, cum alios libros Valachicos, tum praeprimis Concionatorios. Si probe intelligas; saepe dubitabis, an copiosius, et ornatus ipsa lingua Latina *correcta* dici possit. Certo in Transsilvania exteri linguae Valachicae gnari admirantur parochos solius linguae Valachicae peritos, dum ad concionem dicentes audiunt. Atqui illi nec quid nomine Grammaticae veniat, norunt.

Valachos ob defectum mediorum ad promovendam culturam miseros esse, negari non potest. Ex parte Hungarorum in I. Regno Hungariae nullum certo obstaculum ponitur promovendae culturae Valachorum; imo Magnates, alique Hungari interdum etiam operam in id conferunt. Nihil certo naturae magis consentaneum, quam ut nationes favente coelo jam excoltae studeant culturae aliarum nationum minus felicium. Omnes enim homines aequae constant corpore et anima, intellectu et voluntate pollent, atque ad Dei imaginem creati sunt. Proinde omnes nationes *naturaliter* pertinent ad magnam illam nationem *generis humani*; denominationes diversae singularum nationum *accidentales* sunt. Congruum ergo rationi est, ut omnes homines, non attenta illa accidentali denominatione, se uti fratres invicem diligant, et natio nationi in promovenda cultura, unde publica felicitas emanat, liberaliter succurrat. Id si natio quaequam praestet; docet se ad genuinam culturam eluctatam esse, et vere nobilem dici debere. E contra, siqui operam in eo collocant, ut aut suae, aut alienae nationis culturae obicem ponant; liquido manifestant, se adhuc antiqua barbarie teneri; et graviter contra naturam, communem matrem, cujusvis intellectum et voluntatem perfici jubentem, peccant. Ad promovendam culturam inter Valachos Banatensens, id imprimis necessarium foret, ut iis Valachi Episcopi praesint. Quid enim sperandum est ab eo, praecipue inter Valachos, pastore, cujus vocem non intelligunt rationales oves, prouti nec ipse suarum ovium vocem?

6. *Quae dicis de vocali in fine, valet de correctae lingua italica; Lombardi et Furlani nusquam habent, ergo corrui quodcumque inde argumentaris, in genere, qui firmum quid et undique elaboratum de Vlachica lingua voluerit dixisse, omnes filias linguae latinae, non solum prout ex hodierno usu scribuntur, sed etiam prout in populo vigent, et antea vigere, pernoscat necesse est, id quod vestrum nescio an quis possit de se praestare.*

Oportebat situm regionis, et originem populi spectare. Gravius certo fallit, aut fallitur, qui ex Lombardica et Furlana dialecto molitur proprietatem antiquae linguae Italicae demonstrare, quam siquis genuinitatem Valachicae linguae e nonnullis limitum Hungariae, aut Russiae eruere, et linguae Slavicae puritatem a Carniolis aut Rascianis haurire niteretur. Dum per Carnioliam transivi miratus sum degenerem linguam. Ceterum, alii etiam Itali, cum primis poetae saepe elidunt ultimam vocalem, quin id moris officiat principio ab auctore Animadversionum circa desinentiam vocum praestabilito.

Quo melius haec intelligantur, repetenda sunt verba auctoris Animadversionum pag. 10. „Quid porro, *inquit*, ex primaeva lingua Latii per correctionem demtum sit, quid eidem additum, tacent antiqui Scriptores. Haud autem ambigo, correctionis primigeniae linguae Latinae originem repetendam esse a societate et commercio Latinorum cum Graecis; et primam mutationem opinor accidisse ultimae syllabae vocum: cujus opinionis hoc habeo argumentum. Non modo apud Italos, verum etiam apud Valachos, qui initio seculi secundi aerae Christianae ex Italia in Daciam exivere, omnes voces hodiedum desinunt in vocalem. Haud incongrue igitur argui posse opinor, apud veteres quoque Latinos ante initam cum Graecis arctiorem societatem omnes voces suae linguae desiisse in vocalem. Siquis id inficiari velit, ostendat oportet initium consuetudinis Italogum et Valachorum non ferendi consonantem in fine vocum. Quod cum nemo praestare possit, concludendum est, apud veteres quoque Latinos omnes voces vocali fuisse solitas terminari etc.”

Linguam Italicam correctam fuisse admitto. At peto, ubi? in libris? an etiam in ore universae indoctae plebis amplissimae nationis, ac diffusissimae linguae? Id sine miraculo fieri potuisse, vix credi potest. Certo correctionem linguae Italicae minime attigisse *desinentiam* vocum, vel ipse usus linguae Valachorum, qui multis seculis ante invasionem Lombardorum in Italiam, et ante *correctionem* linguae Italicae, ac posthac, nullum commercium cum Italis colebant, exploratum facit. Hinc, desinentia vocum in vocalem apud Italos non *correctioni*, sed *naturae* linguae Italicae tribuenda venit.

Porro, si quis conjicere velit, in quibus sustinuerit correctionem lingua Italica; haud tutius id assequetur, quam ex lingua Valachorum, qui nunquam suam linguam corrigere moliti sunt. Vide Dissert. de Origine Valachicae linguae ad calcem Historiae de origine Valachorum in Dacia. Laurentius Toppeltinus, *Origines et occasus Transylvanorum* cap. 9. de correctione linguae Italicae sic scribit: „Existimo, antequam Dantes, Boccattus et Petrarcha ex Barbarismis Longobardorum, Gallorumve, et familiaris Latini sermonis reliquiis, novam hanc Italorum, elegantem et pene divinam, composuissent, Valachicam Italicae linguae, per omnia similem fuisse”.

Quae de idoneitate ejus viri, qui quidpiam firmum, et undique elaboratum de Vlachica lingua voluerit dixisse, addit d. recensens, haud absurde docet. Sed, dum dubitat, virum reperiri posse inter Valachos, qui iis dotibus polleat, quae ad quidpiam firmum et undique elaboratum de Vlachica lingua dicendum requiruntur, omnem spem adimit quidpiam praeclari hoc in genere assequendi. Nam, inter externos nullus unquam repertus est, nec facile existere potest, qui adaequate calleat Valachicam linguam, in innumeras dialectos partitam. Inter ipsos Valachos, etiam eruditos, perrari sunt, quibus omnes dialecti Valachicae linguae cognitae sint, ita ut dum qui sunt diversae dialecti audiunt vocabulum quodpiam alterius dialecti, negent esse Valachicum, ac suspicentur recens efformatum esse ex Latina litteratorum lingua. Gratiae tamen Coelo, quod hodie non pauci inter Valachos, non modo in ditionibus Imperatoris Austriae, sed etiam in Moldavia et Valachia etc. inveniantur viri et experti, et linguarum Italicae, Gallicae, Hispanicae, prouti et dialectorum Slavicae linguae etc. etc. periti.

7. *Quod de Graeca adstruis, pro-te, itidem minus vero est simile; semper in populo late diffuso dialecti emergunt. Nec cuiquam veterum unquam venit in mentem, linguam sibi formare pro libris diversam a populari, est haec propria hodiernorum ineptia.*

Mihi obtigit fortuna pluribus annis convivendi cum doctis Armenis, Syris, Arabibus, Coptis, Indianis etc. subinde etiam cum Chinensibus: quo medio non pauca colligere potui tam de modernis, quam de antiquis dialectis et moribus gentium. Quo fit, ut non possim non praebere assensum iis, quae auctor Animadversionum pag. 13. et 14. de Graeca, aliisque linguis opinatur. Certo d. recensens, si attente consideret linguam Slovenicam, quae est in libris ecclesiasticis; facile pervidebit haud *propriam* hodiernorum esse ineptiam, linguam *formare* pro libris diversam a populari. Vide supra num. 3.

8. *Causa intimae cognationis italicae cum vestra est potius haec, quod lingua olim romana orbis romanus universus uteretur, tum et intimitas illa propius visa apparebit sat extima, nec alia quam aut gallicae, aut hispanicae quae itidem ex romana ortae, immo extimior (sit verbo venia).*

Linguam Romanam per universum orbem Romanum in *judiciis*, aliisque publicis actionibus viguisse, imo et exterorum plures, qui officia in Romano Imperio ambiebant, linguam Romanam condidicisse, ultro admitto, cum constet, subinde a quibusvis in officio publico constitutis exactum fuisse, ut linguae Romanae periti sint. Hinc Claudius Imperator Graecum hominem Latinae linguae ignarum Magsiratu privavit, de quo sic scribit Suetonius in *Claudio*: „Splendidum virum, Graeciaeque Provinciae principem, verum Latini sermonis ignarum, non modo albo Judicum erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit”.

At omnes populos in orbe Romano olim lingua Romana usos fuisse, unde probabis? Audi Apollonii ad Vespasianum Imperatorem apud Philostratum in *Apollonio* lib. 5. cap. 13. orationem: „De his, *inquit*, loquor, qui Magistratus accepturi sunt: hos enim gentibus, ad quas gubernandas eos mittes, accommodatos esse dico oportere; quod fors patitur, ut qui Graece sciunt, Graecis praesint, qui autem Romane loquuntur, his praesint; qui eandem locutionem habent. Cur autem id mihi in mentem venerit, explicabo. Dum in Peloponeso versarer, vir Graeciae praesidebat ignarus Graecae linguae, ita ut nec ipse Graecos, nec ipsum Graeci loquentem ullatenus intelligerent: errabat igitur ipse plerumque, et in multis etiam falebatur; socii namque et judiciorum ministri pecunia corrupti perverse causas judicabant, calumnias in Praesidem velut in servum referentes”. Vides Praesidem *Seculo 1*. Romane loquentem a Peloponesiis minime intellectum: quem locum nota propter sententiam infra num. 22. a d. recensente circa originem linguae Valachicae latam.

Si lingua olim Romana orbis Romanus universus usus est; ecurr nunc per universam Moesiam, Thraciam, Macedoniam, Peloponesum etc. soli Valachi loquuntur Romanam linguam? Ac vestigia Romanae linguae ubi locorum deprehendes in Asia? Quo miraculo factum est, ut lingua Romana, opinione d. recensentis tam vasta, quantum olim fuit Imperium Romanorum, tanta facilitate in oblivionem mittatur in regionibus mox enumeratis? Fuit tempus unquam, quo Graeci linguam Latinam recepissent, eandemque locuti fuissent, utut per Romanos subjugati? Causa ergo intimae cognationis Italicae linguae cum Valachica non est, quod lingua olim Romana orbis Romanus universus uteretur, sed quod Trajanus, devicto Decebalo, infinitas copias civium Romanorum in Daciam transtulerat ad agros et urbes colendas. Vide Eutropium in *Adriano*. Horum Romanorum, qui linguam Romanam secum in Daciam intulerant, posterius sunt Valachi, qui, quoniam ingentis multitudinis semper fuerunt, nullis vicissitudinibus, quas perpassi sunt, effici potuit, ut suae originis linguam Romanam obliviscantur. Siquis probe gnarus linguae Valachicae ejusdem internam structuram attente, ac sine praepudicio consideraverit, eamque cum

Italica contulerit: facile perspiciet, omnibus dialectis ex Romana lingua ortis Italicae Valachicam linguam affiniorem esse.

9. *Linguae Slavicae plures radices communes esse cum latina, graeca, germanica, persica, indica, res est nota, nec negatur a Slavo docto; indocti nes refellendi sunt.*

Latinas voces, quae insunt linguae Slavicae, ab iis Romanis, sive Latinis, quibuscum conversati sunt, hoc est, a Valachis mutuatos fuisse Slavos, naturale est, tametsi nonnullae apud Valachos jam oblivioni sunt traditae. Idque non mirum, quum inter ipsos Valachos etiam eveniret, ut quaedam vocabula vere latina in una dialecto retenta, in aliis nusquam audiantur; ac quaedam originis omnino Latinae Italis jam prorsus incognita apud Valachos adhuc vigent; alia communia hodie habent Valachi cum Gallis, ac potissimum cum Hispanis. Hujusmodi sors etiam dialectos linguae Slavicae occupavit. Quasdam vero voces Latinas per Cyrillum, linguae *Slovenicae* auctorem, Graece et Latine apprime doctum, occasione versionis Sacrae Scripturae, et librorum ecclesiasticorum inventas fuisse in linguam Slavicam vix dubitari potest.

Quum communicassem olim quaedam vocabula *Zingarica* cum nationalibus Indis; comperi Indis esse *communia* cum Zingaris. Haud absimiliter quaedam voces sunt *communes* Zingaribus cum Rascianis: forte per *Indicam* linguam haec coaluit affinitas.

10. *Quod Valachi non geminent consonantes, habent a Cyrillianis, non a romanis; scis esse id orthographiae Cyrillianae proprium.*

Haec docuerat auctor Animadversionum pag. 15. „Non leve argumentum militat pro vetustate linguae Valachicae etiam id, quod Festus lib. 17. his verbis de vteribus Latinis notat: *Antiqui, ait, nec mutas, nec semivocales litteras geminabant.* Certo Valachi hodieum nullam sive mutam, sive semivocalem litteram in sua lingua geminatam habent”. Constat porro, geminationem consonantium primum in Latinam linguam ingestam fuisse per Ennium Graecae originis poetam.

Ajo igitur primo, falsum esse, orthographia Cyrilliana non geminari consonantes, praesertim in nominibus propriis. Deinde, ex eo quod orthographiae Cyrillianae proprium sit non geminare consonantes, non video, qui sequatur, Valachos a Cyrillianis, non a Romanis habere, ut non geminent consonantes, nisi dicas etiam veteres Romanos, ante aetatem Ennii ab orthographia Cyrilliana IX. Saeculo aerae Christianae nata id accepisse.

Sed, ad rem accedamus. Non est hic quaestio de non geminatione consonantium in scribendo, sed in pronunciando, atque adeo in sermone. Certum vero est, Valachos tam veteris Daciae, qui adhuc utuntur litteris Cyrillianis in Ecclesia, post Concilium Florentinum, teste *Cantimir* principe Moldaviae, primum adoptatis, quam Transdanubianos, qui hodieum horrent litteras Cyrillianas, nullam unquam consonantem in Sermone geminare. Hinc, etiamsi in libris ecclesiasticis interdum more Graecorum geminetur apud illos quaequam consonans, quod in nominibus propriis Graecis fieri solet, tamen Valachus *natura* suae linguae non aliter nisi ut simplicem consonantem potest pronunciare. Haec proprietas linguae Valachicae longe antiquior est ipso Marco Tullio Cicerone, aliorumque Scriptorum Latinorum, qui post Ennium floruerunt, aetate. Hanc, inquam, tu proprietatem dices ex orthographia Cyrilliana in os plebis Valachicae, quae nunquam de orthographia Cyrilliana scivit quidquam, ingestam fuisse?

11. *Quod de bulgaris et albanis negas, cave ut cum ratione, ajunt enim omnes qui ibi fuerunt. Vide recentissimum Anglum Martin Leake (London 1813). Videris ignorare summam articuli definiti cum pronomine intimitatem, et confundere. Certe giovarle non est articulus, nec dirla, farlo, nec consolargli, nec ullum horum et talium.*

Dum suppeditatur nobis occasio cum frequentibus mercatoribus, aliisque, ac interdum etiam ecclesiasticis Bulgaris et Albanis diu conversandi, confabulandi, haud induci possumus, ut externos peregrinantes per Bulgariam et Albaniam de indole linguae Bulgaricae et Albanicae consulamus. Ejusmodi peregrinantes saepenumero immaniter falluntur, et fallunt. Exemplo esse potest *Carroni in Dacia* (Mediolani 1812). Dum quadam vice Sermonem instituerem de religione Graecorum, h.e. Non Unitorum cum quodam meo amico Ministro Helveticae Confessionis, ultro citroque habitis verbis, ait ille, Graecam religionem esse proximam Helveticae, quum Graeci aequae ac Helveticae religioni addicti careant *Lyturgia*; cum que ego subrisissem, is ad probandum suum assertum, quemdam Historicum Anglum, ex quo id hauserat, citat. Tunc non immerito indignatus, ajo: Quod Anglus ita de Graecis scribat, non miror; at te ferre non possum, qui, cum sis circumdatus ecclesiis Graecae Religionis Non-Unitae, mavis Anglum consulere de moribus Graecorum, quam has ipsas ecclesias tibi vicinissimas. Occurrit quoque Franc. Jos. Sulzer, qui pluribus annis habitavit Szász-Régenini in Transsilvania. Memini ab hoc viro negatum fuisse mihi, in Comitatus exsistere nobiles Valachos, tametsi etiam in vicinitate Szász-Régen complures nobiles Valachi possessores sunt, e.g. in Kozmatelke, Szokol, Hébtük, Oláh-Bólkény, Orsova etc.

Fac, ut Bulgarus, et Albanus convertat in suum idioma hunc textum Graecum articulo *definito* gaudentem: Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, actutum perspicies, quid de articulo *definito* apud Bulgaros et Albanos sentiendum sit.

Perperam infert d. recensens, auctorem Animadversionum ignorare summam articuli definiti cum pronomine intimitatem et confundere, quum ipse potius d. recensens a recto tramite aberret, dum *giovarle* etc. negat esse articulum. *Il, la, lo*, sunt articuli definiti apud Italos. Hi praefiguntur nominibus, dum sermo est de re certa: atque hoc est officium naturale articulorum-definitorum. Id tamen non obstat, quominus idem articulus interdum fungatur etiam officio pronominis, quin ideo desinat esse articulus. Apud Graecos quoque articulus definitus interdum fungitur officio pronominis relativi, quin hoc in casu negent Graeci esse articulum; sed potius eundem articulum distinguunt in *praepositivum* et *postpositivum* a diverso munere, quo idem ipse articulus fungitur. Verba auctoris Animadversionum haec sunt pag. 17. „Porro, non absque ratione opinatum fuisse auctorem, olim apud Italos quoque articulos definitos, quemadmodum hodie apud Valachos, postponi fuisse solitos, vel ipse hodiernus usus Italo- rum, quo saepenumero postponunt articulos definitos verbis, haud obscure declarat, e.g. *Dir-la, far-lo, giovar-le, consolar-gli*”. Cum articulus definitus nunquam jungatur cum verbis, nisi dum officio pronominis fungitur; quisque videt in exemplis allatis articulos illos definitos pronominis officio defungi, proinde nullam sequi confusionem. Sensus auctoris Animadversionum hic est. Quum hodierno usu Italo- rum articulus definitus, dum officio pronominis fungitur, soleat interdum postponi verbis; ecurr suspicari non liceat, eundem olim etiam nominibus qua naturali suo officio fungentem postpositum fuisse, prouti hodie fit apud Valachos.

12. *Cum prodierit vestrum lexicon, excerpemus centenas, spero, voces quas romanas fuisse vix probabit, nec refert, an fuerint, dummodo sint Valachicae, maleque video nonnullos vestrum caussam etc. substituere pricsinae! O curas hominum!*

Plurimae certo voces, quae hactenus reputabantur pro Slavici ideo quod communes sunt Valachis cum Slavis, deprehenduntur originis esse haudquaquam Slavicae. Nosse item dignetur d. recensens, vocem *pricina* pro caussa per auctorem Concionum funebrialium Albae Juliae in Transsilvania senescente Seculo XVII. impressarum, uti ipsemet auctor in Praefatione fatetur, in libros Valachicos invectam fuisse. Idcirco inter plebem Valachicam vix est audire illam vocem. E contra *causie* pro caussa familiare est Valachis plebejis.

Sed quid obesset etiamsi postliminio assumerent Valachi *caussa* etc.? Si licuit olim voces peregrinas subintrudere in linguam Valachicam; ecurr nunc non liceret Valachis easdem eliminare, ac haereditarias linguae Romanae substituere? An olim d. recensens, si exstisset; refragatus fuisset, ne voces peregrinae, praecipue dum sermo est de Slavici, in inclytam linguam Romanam, quam exteri Valachicam vocant, aut vi, aut commercio ingerantur? Si Cicero, alique docti Romanorum ejusdem principii fuissent cum d. recensente; an lingua litteratorum Latina tantopere soloescismis purgata ad nos pervenisset? Imo, si Latinus Rex Latii, alique post eum Latini, et Romani principio d. recensentis pertinaciter adhaesissent; vix aliam in scriptis veterum Romanorum linguam cereremus, cumprimis quoad internam structuram et desinentiam vocum, quam Valachicam.

13. *Valachica lingua cum sit romanae, non graecae filia, naturaliter Român formam accepit pro Ρωμᾶϊος, qui tu hic cavillaris?*

Dictum fuerat in Recensione Viennensi Historiae de origine Valachorum in Dacia absque ulla probatione, quod uberiori adhibito examine evinci possit, nomen *Romanus*, quod Valachi sibi ipsis tribuunt, ad illam aetatem referendum esse, qua post translationem Solii Romani in Thraciam etiam Graeci se Romanos vocare coeperunt, prouti id etiam hodie faciunt. Ad quod sic respondet auctor Animadversionum.

„Certo Graeci, post translatum Solium Romanum Constantinopolim, et postquam huic urbi nuncupatio *Novae Romae* indita est, ac privilegiis veteris Romae donata, semper aemuli Romanis ansam arripere potuerunt, se *Romaeos* nominandi, Valachos vero, si antehac non fuerunt appellati Romani; quid cacoethis incessere potuisset, dum omnino ab Imperio Romano avulsi, sub iugo barbarorum, capitalium hostium Romanorum gemebant, se se Romanos (nomine barbaris semper exoso) compellendi. Sed etiamsi incolae Imperii Graeco-Romani fuissent; Graeci, qui ne quidem incolas veteris Romae nomine Romanorum dignabantur, an passi fuissent inclyto hoc nomine, si antea gavisi non fuissent, se se insignire? Et, si Valachi Graecos imitari voluerunt; ecurr se *Romanos* et non *Romaeos*, prouti Graeci, nominarunt? dubitari ergo non licet, Valachos utpote Romanos cives tempore Trajani ex Italia inclytum hoc nomen *Romanus* secum isthuc advexisse”.

D. recensens ad ultimum horum argumentorum respondet; reliqua his diluit: *Qui tu hic cavillaris?* Notum est, aemulationem ejus esse naturae, ut non sinat attendi ad proprietatem linguae. Sic Moscovitae sive Russi, quia aemulati sunt titulum *Imperatoris* Romanorum, non contenti suo Царь (*Czar*), quod idem significat, ac apud Romanos *Imperator*, Romanum vocabulum assumerunt. Pariter ergo Valachi, si Graecos aemulati fuissent; non Romanos se *proprietate* suae linguae, sed *Romaeos* more Graecorum nominassent. Ceterum perpende reliqua hac

in re auctoris Animadversionum argumenta. Laudo d. recensentem *Carniolum*, quod bene didicerit pronunciare *Român* (Valachus), secus ac Josephus Carolus Eder, qui labio Saxonico ex *Român* fabricatus est *Rumuny*.

14. *A Latio derivat Vlachos, qui etymologiae leges ignorat.*

Dictatorie! Relegam verba Petri Katantsich, de Istro cap. 8. §. 4. „Nomen *Vlachorum* ante Cinnami tempora, qui XII. floruit saeculo, auditum non esse, ajunt: neque tum primo exortum censeas. *Latini* quippe, ex quo Illyris cogniti sunt, ab antiquissima inde aetate *Vlassi* compellabantur, tanquam *Lassi* dicas, v. consona Illyriis familiari praefixa, uti et compellantur hodie”. Quid naturalius, quam ex *Latio*, vel ex *Lati-nis* efformari *Lasi*? cui si praefigatur v consonans familiaris Illyris; fit *Vlasi*; hinc *Vlachi*, *Valachi*.

15. *Non solum latini ritus Slavi reliquos Slavos Vlachos vocant, et ego ipse Carniolus cum in Croatia circumirem, hisce auribus audivi et hisce oculis vidi homines, sed et Turcae; – sed nihil refert.*

Major est cultus, quo ego feror erga d. recensentem, quam ut de se referenti non credam. Sed contra quem hic loci disputet, minime intelligo. Notaverat recensio Viennensis in Historiam de origine Valachorum in Dacia: ipsos etiam Graeci Ritus Croatas, Slavicum populum, nominari Vlachos; proinde Ρωμαῖος (*Romaios*) et *Vlachus* esse Synonyma. Ad quod sic reflectit auctor Animadversionum pag. 21. „Croatas, qui vocantur Vlachi, non esse Slavicum populum, sed veri nominis Valachos, ac olim vocitatos fuisse Romanos, prouti hodieum Valachi se nominant Romanos, solide probavit auctor cap. 6. §. 12. quem videsis. Porro *Romanus* et *Vlachus* esse synonyma dubitari non potest; *Romaios* vero et *Vlachus* esse synonyma, supinum commentum est. Nec enim *Romaei*, hoc est Graeci apud Slavicis gentes unquam audiverunt Vlassi; Romani vero cum omnibus Italis hodieum apud Slavicos populos *Vlassi* vocantur. Vide Lucium de Regno Dalmatiae lib. 6. cap. 5”. Nuspiam hic legitur, solum a Latini Ritus Slavis Croatas Graeci Ritus vocari Vlachos: quod impugnat d. recensens; verum docetur, Croatas qui vocantur Vlachi, non esse Slavicum populum, sed reapse Valachicum.

16. *Quae pag. 21. ad bonum virum dicis vide an non tu potius caeco amore ducare, si character Cyrillico inepte usi estis, vestra est haec culpa, non characteris, qui cum sit uberius, pluribus exprimendis sonis sufficit, quam latinus.*

Facilius addiscam duo signa nova, quam centum regulas de valore variabili veterum!

Oportebat d. recensentem uti bonum virum, et promovendae litteraturae percupidum indigitare ea, in quibus Valachi character Cyrillico *inepte* usi sunt, quo possint hac *sua*, non characteris culpa liberari. Si uberius est character Cyrillicus, quam Latinus, ideoque pluribus exprimendis sonis sufficit; quare, ut taceam alia, Cyrillico character prius uti non potuerunt Valachi quam eidem adjecissent consonantem ѱ, qua Valachi Latino character utentes opus non habent?

Non est sermo de duobus signis novis addiscendis, sed de iisdem pronunciandis. Cum igitur illa duo signa nova, quae substituenda venirent modernis vocalibus ѱ et Ѡ, impossibile sit plerisque exteris efferre; facilius certo discent *centum* regulas (ut hyperbolico termino d. recensentis utar), quam pronunciabunt duo signa.

Id agunt Valachi in scribendo latinis characteribus, ut eliminatis vocalibus ѱ et Ѡ, revocentur nativae vocales latinae, loco quarum sat malis avibus obtrusae fuerant ѱ et Ѡ. Si exteri legant vocales latinas, quae vocalibus ѱ et Ѡ substituantur, more Latinorum; purius certo legent, quam Valachi, qui juxta praescriptas regulas pronunciant modernum sonum ѱ et Ѡ. Utinam etiam Valachi in animum inducerent, more Latinorum pronunciare vocales latinas, vocalibus ѱ et Ѡ substitutas: quod cum tempore futurum spero. Exteri deterreri non debent regulis hoc in genere datis, quum ab earumdem observatione omnino absolvantur; proinde nec discere eas tenentur.

17. *Cum sim latini ritus, vides quam riserim de tua suspicione p. 27, 28.*

Vide supra num. 3.

18. *Kony, rascianus qui bene novit vim alphabeti Cyrillici, scribet perfecte конь. смрт potius смѣрт, quam смѣрт scriberet. ѱ sonum non habet Slavus.*

Noti sunt mihi conatus nonnullorum Racsianorum in emendanda Orthographia Cyrillicana, et ad suam dialectum applicanda. Sed, quoniam vis characteris Cyrillici non ea est, quam tribuit d. recensens, in diversa eunt. Felicius hi finem suorum conatuum assequerentur, si characterem Latinum more aliarum Europae gentium assumerent. Cum ѱ Cyrillicum nullum sonum edat apud Rascianos, si смѣрт scriberetur; ѱ certo foret otiosum, proinde sive смрт scribatur, sive смѣрт, perinde foret.

Dum negat d. recensens sonum consonantis ѱ haberi apud Slavos, videtur velle excludere e tribu Slavorum *Rascianos*, apud quos multa sunt vocabula sono ѱ gaudentia: quorum nonnulla protulit auctor Animadversionum pag. 29.

19. *Gratias habeo de iis, quae docuisti p. 30, 31 et 40. Sed non erat mei propositi, de tempore certare, hoc tantum dico, litteraturam romanam, vel seculi III, IV, V non esse vestram. Quid tum si scripserunt (p. 35), nobis non visa? idem est, ac si non scripsissent.*

Quod ad *litteraturam* attinet, d. recensens nudam suam negationem hic repetit. Auctor *Animadversionum* ex dissertatione de veteri litteratura Valachorum, pag. 33, sic docet: „Coloniae Romanae, hoc est, prouti nunc loquimur, Vlachi vel Valachi, dum Roma exiverunt in Daciam, iis litteris h.e. Latinis usi sunt, quibus utebantur reliqui Romani Romae, et in universa Italia. Hoc vel ex ipsis Inscriptionibus veterum Daco-Romanorum, quae inventae sunt, et hodie dum effodiuntur in Dacia, praecipue in Transsilvania, et in Banatu, evincitur. Post occupatam per barbaros Daciam, etsi cursus scientiarum non mediocriter impeditus est, eo minus tamen potest supponi, hos Romanos eo delapsos fuisse, ut litterarum, quas eorum proavi Roma secum attulerant, obviscerentur, quod nullam earum gentium, quae fuerunt in Dacia, legimus, bellum indixisse litteris”.

Accedit, quod, cum Valachi illis etiam seculis fuerint addicti Christianae religioni, dubitari non possit, eosdem suis gavisos fuisse Sacerdotibus, proinde illis libris, sine quibus non celebratur Sacra Lyturgia, aut Sacramenta administrantur, instructos fuisse. Jam sic arguo: „Illi libri vel fuerunt Graeci, vel Latini; nam litterae Cyrillicae seculo non primum sunt inventae. Graecos fuisse, ne umbra quidem suspicionis apparet; ergo fuerunt Latini. Quod inde maxime comprobatur: Nam anno 458. Episcopi Valachorum Daciae Ripensis, sive Moesiae inferioris in Synodum congregati misere Leeni Imperatori Constantinopolitano Epsistolam de nece S. Proterii Alexandrini, et Concilio Chalcedonensi Latinam, quae Constantinopoli versa fuit in Graecum: quod argumento est, hos Episcopos ignaros fuisse linguae Graecae, proinde latinis litteris una cum reliquis Valachis uti solitos.

Haec ejusmodi sunt, ut simplici contradictione, quae saepe esse solet inanis sine mente sonus, elumbari neutiquam possint. Luculentum est, veteres Valachos litteris Latinis usos fuisse, sicut reliqui Romani. Siquis neget hunc usum usque ad tempora Concilii Florentini continuatum fuisse, positive docere tenetur, per quem, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando abolitus sit. Qualiter vero post Concilium Florentinum interruptus sit primum usus Latinarum litterarum inter Valachos, exponit Demetrius Cantimir cum omnibus circumstantiis, quippe cui uti actuali Principi Moldaviae omnes anguli veterum archivorum patuerunt”.

20. *De Anonymo Notario vide quae habet Schlözer in Nestore.*

Vide Danielis Cornides Vindicias Anonymi Belae Regis Notarii, a I. Christiano Engel editas, auctas.

21. *Quae p. 26. dicis de theoria, vide an non sit culpa praxeos, si nonnisi in theoria laudanda.*

Pincipia a d. recensente Valachis ad retinendam orthographiam Cyrillico-Valachicam tradita in praxi esse linguae Valachicae praejudiciosa, et commercio cum aliis nationibus colendo contraria, abunde confecit auctor *Animadversionum*, quem vide pag. 21. etc.

22. *Non memini, me Vlachicam pro Semislavica habere. Sed hoc nunquam efficietis, ut non credamus esse romanam insitam illi quae per Thraciam tempore Seculi I. vigeat, testis est tota forma linguae, e.g. articulus, quae Romana caruit.*

D. recensenti quae ipse non vidit pro non existentibus sunt (num. 19); relate tamen ad Valachos etsi nunquam visa, aut videnda, si ea obsint Valachis, pro certo existentibus sunt. Unde constat, cujusmodi fuerit Seculo I. in Thracia lingua Romana, si eam ponas quoad *formam* ab ea, quae per universam Italiam eodem tempore vigeat, diversam? oportebat id certo nosse; deinde linguam Valachicam diligenter cum ea conferre; tum demum ad conclusionem descendere. Quum Valachi initio Seculi II. huc advenerint; volupe est e Valachica dialecto conjicere, qualis fuerit lingua Romana quoad *formam* per universam Italiam Seculo I. Hanc eandem per Thraciam, et per universum orbem Romanum inter *Romanos* viguisse Seculo I. nullum vestigium cerno, quo ad dubitandum propendere valeam. Vide supra num. 8. An per linguam Slavicam putas Seculo I. in Thracia mutatam fuisse *formam* linguae Romanae? An exstiterint Slavi Seculo I. in Thracia, aliis decidendum relinquo; Seculo VI. exstitisse in his partibus testatum reliquerunt Procopius, et Jornandes; ego ajo, articulum *definitum* neutiquam a Slavis invectum esse in linguam Valachicam, cum Slavica lingua prorsus careat hujusmodi articulo.

Si per linguam Romanam intelligis latinam *correctam*, verum est, eam Seculo I. caruisse articulo, prouti et hodie caret, et olim carebat. Si intelligis vulgarem; id probandum erat. Certo, si articulum linguae Valachicae Seculo I. in Thracia primo ortum fuisse ponas; etiam vastissimam Italiam, Galliam, Hispaniam, quae pariter articulo, ex eadem radice profecto, utuntur, Thraciae debere originem hujus suae linguae proprietatis, inferas necesse est: quo quid absurdius?

Vale, et si veritatis amantem me sincere, credis ut mihi sum conscius esse, favere mihi perge.

D. recensentem veritatis amantem esse, non dubito; crisim ejus in repetendis opinionibus aliorum adversum Valachos praejudicatis requiro. 1815.

⁽⁴⁾ În original, în greacă: „La început era Cuvântul, și Cuvântul era la Dumnezeu, și Dumnezeu era Cuvântul”.

⁽⁵⁾ Textul original al celei de a treia polemici a lui Petru Maior, cu titlul: *Contemplatio Recensionis in Valachicam anticriticam literariis ephemeridibus Viennensibus nro 7. Februar, 1816, divulgatae. Budae, typis Regiae Univers. Hungaricae. 1816*, având ca motto versurile: „Aequam memento rebus in arduis / Servare mentem: non secus in bonis / Ab insolenti temperatam / Laetitia. (Horatius)”, este următorul:

3. Recensendam assumserat dominus **k.** Valachicam Anticriticam, id est, *Animadversiones*, in Recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia, anni 1814, et *Reflexiones*, in Responsum d. recensentis ad mox dictas Animadversiones, anni 1815. Latino idiomate Typis editas; sed quia facilius est ei, cujus id quidem fert indoles, conviciari, quam maturo iudicio rem incudi reddere, praetermissis omnibus, quae praedictae Animadversiones et Reflexiones continent, excepto eo quod ad postpositionem articulorum usu Valachicae linguae solitam pertinet, de quo infra recurret sermo, in immania convitia, et, ut ita dicam, anathema contra adeversarium prorupit d. recensens **k.** praetextu laesae amicitiae; eamque ob rem, quo se promptius expediret, *Denunciatione*, quam litterariis Ephemeridibus Viennensibus Nro 7. Februar. 1816. divulgavit, abuti haud excelso animo constituit. Sic res accidit.

Cum d. recensentem angerent suo pondere *Animadversiones* in praelaudatam Recensionem factae, atque earum auctorem, utut anonymum, ipsum Revisorem librorum Valachicorum Budensem esse, expedite decerneret; suum ad praedictas Animadversiones Responsum sive Refutationem in 22 punctis Revisori transmisit. Postea quam hoc Responsum *eruditum* a suis amicis legi, ac etiam describi sivisset Revisor; quidam inventus est, qui suas *Reflexiones* super eo Responso depromeret, ac typis ederet una cum Praelaudato Responso: nec enim citra recitationem de verbo ad verbum *Responsi* satis constantes fore videbantur Reflexiones super eo. Atque hoc est, quod d. recensens **k.** *Infamem* amicitiae violationem, plenis buccis declamitans, appellat.

Ego vero nego, ac pernego, unquam vel levissimam d. recensentem inter et Revisorem Budensem intercesse amicitiam. Nam quando, quaeso, hanc arctam et sanctam amicitiam, quam perviolatam fuisse per Revisorem, expostulat d. recensens **k.** inivit d. recensens cum Revisore? An per *Recensionem* Historiae de origine Valachorum in Dacia, quam benevolam¹ (*respectu sui temperamenti jam publice manifestati*) vocat d. recensens **k.** ante enim vix vel fando audiverat d. recensens nomen Revisoris, nedum amicitia inter ipsos coaluisset. At, si quis eam Recensionem diligentiori oculo inspiciat, et ad plura signa ac Parentheses comice interserta attendat; inferendum potius existimabit. D. recensentem, praeter nescio quem fastum et frivolum gloriolam, alienato animo a Revisore, et Valachorum natione fuisse, quam amico.

An praetensam amicitiam contraxit d. recensens cum Revisore per *Respondum* ad Animadversiones, quod fuit primum colloquium, et scriptum a d. recensente sua vita ad Revisorem datum? At hoc non tractabat de amicitia contrahenda, sed pure puteque *Refutationem* Animadversionum complectebatur; neque ad Revisorem uti *amicum*, sed uti suppositum *adversarium* submissum est. Sic enim orditur: „Qui tibi haec scribo, vir Reverendissime, idem sum, in quem tuae animadversiones Budae 1814 prodire.”

Certo nedum amicum, sed omnino incognitum fuisse Revisori d. recensentem, ipsemet d. recensens satis manifestat in praelaudato Responso, signater num. 3. ait: „Subrisi de tuo in Rascianos animo equidem *sum Carniolus latini ritus*”. Et num. 17: „Cum *sim latini ritus*, vides quam riserim de tua suspicione”. Imo nec nomine tenus notus fuit Revisori d. recensens, priusquam idem praelaudato Responso nomen suum subscripsisset.

Concludendum ergo venit, nullam unquam inter d. recensentem Viennensem, et Revisorem Budensem intercesse amicitiam. Cum vero *ex nihilo nihil fiat*; sequitur, non modo violatam non fuisse, sed nec potuisse violari amicitiam d. recensentis. Quisque proinde perspicere potest, quam importune, inepte, praepostere, distorte, depravate, inique, injuste, ridicule d. recensens **k.** pro se applicuerit haec sapientissima de amicitia Ciceronis verba ex Philippica 2 IV. iisdemque auctorem Reflexionum diffamare amaverit: „Homo et *humanitatis* experts, et vitae communis ignarus! quis enim unquam, qui *paulum modo bonorum* consuetudinem nosset, literas ad se ab *amico* missas, in medium protulit, palamque recitavit. Quid est aliud tollere e vita *societatem*, tollere *amicorum* colloquia absentium! Quam multa joca solent esse in epistolis, quae prolata si sint inepta esse videantur; quam multa seria, nunquam tamen ullo modo divulganda”. Placet praeterea d. recensenti **k.** auctorem Reflexionum eatenus appellitare infamem, barbarum etc. eundemque Herculeam clava excitandum esse ad respectum, decernit.

¹ Quam sit benevola ea Recensio, vide Animadversiones in eam. Auctorem Animadversionum taeduit reflectere ad id, quod in eadem Recensione instar Notae addidit D. Recensens illusurus Valachis: se mirari nemini in mentem venisse, originem nominis *Valachus* deducere a *vol*, quod *bovem* denotat. Mihi vero haec originitas novum argumentum suppeditat pro *Italica origine* Valachorum, quum *Italus* apud Graecos, a quibus id nominis habemus, significet *taurum*, *bovem* ab *ιτης* *animosus*. Sic, inquam, dicti sunt *Itali* propter ingentem fortitudinem et animositatem, qua pollent.

Quisque rerum aequus iudex censebit, *Denunciationi* d. recensentis **k.** omnino friabili basi innixae jure praefigi posse hunc titulum: *Parturient montes, nascetur ridiculus mus*. Uberius id ex sequentibus patescet Ideoque.

Videamus, an extra statum amicitiae, quam quidem nullam inter d. recensentem, et Revisorem fuisse abunde comprobavimus, quidpiam peccaverit Revisor contra d. recensentem relate ad praelaudatum *Responsum* sive *Refutationem*. Illud responsum 1mo fuit de re *erudita*, ideoque de re publica, ac omnino communicabili; 2do continebat *refutationem* Animadversionum jam publici juris factarum; 3^{io} missum fuit ad eum, qui certo reputabatur auctor Animadversionum ac adversarius, ideoque *non inconsiderate* concinnatum; quin acrius subinde agitat Revisorem tanquam auctorem Animadversionum. Certo *epistola amica* dici non potest hocce Responsum, sed pura putaque et quidem severa *refutatio* Animadversionum. Hinc ausim asseverare illud Responsum d. recensentis opus fuisse *publicum*, etsi uni, ob causam mox declarandam, submissum. Proinde nihil obstitit, quominus Revisor illud responsum, haud incommunicabile, sineret ab amicis legi, ac etiam describi, idque eo a fortiori, quod vel ipsa elegantia et amoenitas Latini styli maximopere illud commendabat: quo factum est, ut multi avidae cuperent illud Responsum adipisci.

Mihi quidem rerum humanarum haud imperito, ac circumstantiarum hujus negotii apprime gnaro videtur: d. recensentem conscius ponderis Animadversionum, praeviso quod facile quispiam posset, sicut olim contra Recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia, ita etiam contra hoc responsum, sive Refutationem sua sensa aperire, statuisse apud se, cautius prelo committere *Responsum* ad Animadversiones, quam recensuerit praedictam Historiam, hinc in animum induxisse astu prius suo responso tentandum esse Revisorem, ut comperta nefors replica Revisoris minus firma, audacius et acrius publice aggredi valeat Animadversiones ita, ut praecclusa undequaque via ne hiscere sinantur in pugnatores praelaudatae *Recensionis*, uno verbo, d. recensentem victoriam quaesivisse, non veritatem. Sed *bos apud se pulverem movet*, et d. recensens *incidit in foveam quam fecit*. Nam quidam, uti supra innui, D. Recensentis machinationem praeventurus, edidit suas Reflexiones super Responso d. recensentis, quin tamen eundem sufflamine a renovanda disputatione retineret; imo ad id committendum provocavit, quo finis tandem eruditae quaestioni: de origine linguae Valchicae imponatur.

Illud proinde unice est peccatum Revisoris, quod machinatio d. recensentis destinatum effectum indipisci nequiverit. Quod quidem si peccatum dicendum; omnes qui contra aggressorem strenue se tuentur, dicendi erunt peccatores, et uti d. recensenti **k.** nominare placet, *barbari, infames, furibus consimiles, humanitatis expertes, vitae communis ignari, bonorum consuetudinem haud noscentes, societatis e vita, et amicorum colloquiorum sublatores etc. quive Herculeae clava excitandi sint ad respectum*.

Dubito etiam, an non sit d. recensens **k.** ex eo genere hominum, qui omnium actiones in crisis vocare amant, se vero a quopiam censurari, tanquam sacrilegium reputant. Qui hujusmodi sunt indolis facile excalescunt, et sui censorem implacabili odio persequuntur, imo parati sunt ad aggrediendum universam innocentem familiam et gentem sui censoris: Tanta dominatur in similibus homuncionibus animi impotentia!

Hujusmodi morbi, mea opinione, vix alia promptior foret medela, quam ut eidem obnoxius, priusquam occalescat, frequentioribus censuris exerceatur: ut exuta nativa ferocia, barbaris propria, certo tam conspicuo loco, qualis est *Vindobona*, unde omnes nationes ditionum Austriaci Imperii anhelant haurire civilitatem, urbanitatem, comitatem, humanitatem, liberalitatem, honestatem, omnino indigna, asuescat patientiae, aequanimitati, fortitudini: quo utilior, vir eruditus, evadat Societati, sibi que veram gloriam conciliet.

Dum olim versarer in *Carniolia*, casu vidi duas anus in publica platea rixantes, quarum unam ajebant esse prosapia *Carniolam*, alteram *Germanam*: quod vel inde facile dignoscebatur, quia haec plura vocabula Germanica intermiscebat in sermone, quam illa. Cumque anus *Germana* perbelle nosset jus suum exponere; ita demum ratione constrinxit *Carniolam* anum, ut haec quid ultra respondeat haud inveniret: Sic *Carniola anu* prae ira, qua ebulliebat, in immania convitia, imprecationes, blasphemias prorumpente, omnes spectatores disrumpebantur risu, ipsa quoque *Germana* anus ridens inde discessit. Ego vero indolui tantae impotentiae animi, indeque subsecutae confusioni *Carniolae* anus. Opportunius profecto *Carniola* anus honori suo consulisset, si conticuisset, aut etiam se devictam candide confessa fuisset, quam talia *impotenter* evomitando. Sed denique fuit anus, non vir, et quidem eruditi nominisquem forte multi antehac cordatum virum esse credebant. Anui in similibus parendum: quo enim bestiola quaequam minus pollet viribus, eo acriore iracundia exardescit.

Suspicio item d. recensentem, speciali quopiam jure se gaudere sibi imaginari. Sic enim praelaudatum Responsum ad Animadversiones exorditur: „Qui tibi haec scribo, vir reverendissime, idem sum, in quem tuae Animadversiones Budae 1814 prodire, *cum abessem Parisiis et Oxonii*”. Quibus verbis reprehendere videtur d. recensens Auctorem Animadversionum, quod dum ipsemet *Vienna abesset Parisiis et Oxonii*, praesumeret contra d. recensentem Animadversiones divulgare; quam enim aliam ob causam sui absentiam *Parisiis et Oxonii* hic loci commemoraret? Quod si verum est; haud mirum videri idebet d. recensentem tantopere apprehendisse, suum

Responsum ad Animadversiones, ut ut de re pure puteque erudita tractans, citra specialem ipsiusmet indulgentiam aliis contra imaginarium suum jus communicatum exstitisse.

Demus Revisorem unum esse ex Ductoribus suae nationis, prouti definit d. recensens **k.** Demus eundem amicum fuisse d. recensenti, ac peccasse contra amicitiam d. recensentis; annon etiam – *quandoque bonus dormitat Homerus?* Homines sumus, limitato intellectu praediti: *Decipimur specie recti*; quisque proinde peccare potest. Culpa tamen hujusmodi peccantis nunquam est similis peccato originali, quae in universam nationem aut in universum ordinem peccantis transfundatur, eumque reum faciat. Minutum ergo se praebuit d. recensens **k.** dum sui symptoma animi secutus, vocabulo *popoa*, alludens ad veterum Romanorum *popam* (unde *popina*, *popinor*) universum clerum cunctarum gentium Slavicarum Graeci Ritus (*Pereant amici, dum una inimici intereant*) ludibrio habere adnitus est *pulcinellam* imitatus, quae dum vidisset unum hominem ebrium, censuit omnes vineas extirpandas. Sed, *naufragium passus etiam stercora prensat spe eluctandi*.

Popa derivarunt Slavicae gentes Graeci Ritus a Graeca dictione *Papa*, quod denotat *Patrem*, mutata primae syllabae vocali *a* in *o*; atque hoc dulci ac venerabili nomine compellant in proprio sermone *Presbyterum*. Quod quidem Valachi in sua lingua nequitiam faciunt, sed omnem Presbyterum una et Monachum, dum alloquuntur, vocant *Parente*, quod similiter *Patrem* significat. Ceterum Presbyter apud Valachos vocatur *Preotu*, qui apud Italos *Prete* audit, nisi quis praeter proprietatem Valachicae linguae imitari velit Rascianos in sermone; nunquam tamen id faciunt, dum Presbyterum alloquuntur, neque in libris. Hinc vel in ipsis ex Russico versis libris nunquam est videre *Popa*, sed ejus loco *Preotu*.

Sed et Hungari suum *Pap* olim scribebant *Pop*; imo et hodie *a* sono proxime accedente ad *o* proferunt. *Popa* apud Slavicas gentes Graeci Ritus, sermone suo, uti supra innui, honorifica dictio est; at Latino sermone suos Presbyteros ac Parochos nominari *popas*, jure non ferunt.

Dum vero d. recensens **k.** in illo Disticho latino suae Recensionis inserto *Popam*, quo nomine uti supra docui, apud Slavicas gentes Graeci Ritus venit Presbyter, sacris ordinibus initiatus, comparat cum furibus, non modo Vlachos Croatiae, ac universum sacrum ordinem nationum Slavicarum Graeci Ritus, impotentia animi usus, nefande laesit, verum id etiam effecit, ut quos ante sui admiratores habebat, jam condolescant. Hic loci d. recensens **k.** aut sequi, aut superare voluit Dominum Schwartzner, qui in sua Regni Hungariae Statistica admirandos viros Joannem Hunyadi, ejusque filium Mathiam Corvinu a Hungariae Regem cum Hora et Kloska comparabat, dum ait: Magnus Joannes Hunyadi ejusque adhuc major filius Mathias Corvinus origine fuerunt Valachi, sed etiam crudelis Wlad Dracula fuit Valachus, et Hora ac Kloska fuere conterranei. Ego certo non sum infenso animo erga d. recensentem, sed eum, potius amo, quod ansam suis contradictionibus subministrare solitus esset aliis veritatem indagandi, idcirco vehementer doleo, eundem tantopere exorbitasse, notamque suo nomini multo labore diluendum inuisse.

Porro, dum d. recensens **k.** Schwartznerianae adumbrationi nationalis characteris Valachorum applaudit, (quo facto obligavit amicum, ut is quoque nactus occasionem utatur auctoritate d. recensentis **k.** contra Valachos) manifestat se vel ipso D. Schwartzner minus nosse res Valachorum. Quis vero ferat d. recensentem **k.** controvertentem (uti videtur: quod unus Valachus (nam Valachos protestatos fuisse, d. recensentis **k.** commentum est) contra Dominum Schwartzner ratione praedictae adumbrationis *Hungarico idiomate* scripserit? An lingua Hungarica non potest satis eleganter et copiose scribi? Vel Domini Schwartzner in Universitate Hungarica Professoris Germanicum opus non licuit Hungarico idiomate refelli? Vel Valacho J. Regni Hungariae civi fas non est Hungarice scribere?

Occurrit *Recensio* illius opusculi Hungarici, quo Domino Schwartzner respectu supra memoratae adumbrationis nationalis Characteris Valachorum responsum est, Literariis Ephemeridibus Viennensibus Nro. 3 Januar. 1816. divulgata. Titulus hujus opusculi Hungarici est: *Észrevételek Tekéntetes Schwartzner Márton úr Magyar Ország Statistikájában az Oláhokrol tett Jegyzésekre*, Pestini anno 1812 editi. Auctor hujus opusculi fuit juvenis Valachus, *Thomas Kosztin*, Nobilis de Gaura. Qui quidem etsi parvae staturae, tamen repraesentatur d. recensenti non solum instar Gigantis, sed omnino instar universae nationis Valachicae, dum ait: contra quam (*supra dictam adumbrationem*) *Valachi* plane hungarico idiomate protestati sunt; vel certo uti talem repraesentare voluit d. recensens **k.** ad conciliandam nescio quam inanem gloriam Domino Schwartzner, vel vero diminuendam ejusdem confusionem, cui per *illud* opusculum fors obnoxius redditus est, ob eamque rem *solidam refutationem* ab uno juvene Valacho adversum Dominum Schwartzner elucubratam nomine *protestationis Valachorum*, i.e. universae nationis Valachorum insignire haud indecorum existimavit d. recensens. *Male verum examinat omnis Corruptus judex*.

Hoc, inquam, opusculum recensum fuit Viennae ita quidem jejune et exiliter, ut nec lector evasurus sit eruditior per hanc Recensionem, et d. Schwartzner quoque in eodem, in quem eum redegit praelaudatus juvenis Valachus, statu permansurus sit, ni ipse d. Schwartzner quidpiam sua virtute moliri in animum inducat. Nihil enim

continet haec Recensio, quam id quod quisque puer balbutire valeret, nude videlicet hanc sententiam, cortice leviozem: *Notas (Észrevételek)* magis esse negantes et inbeventes, quam refutantes. Comice addit de suo d. recensens illud: *Si fecisti nega*. Hujusmodi Recensionem ne cariosa quidem nuce emerim. *Dic enim aliquid silentio melius, aut tace*. Sed d. recensens contentus si elegantia Germanici styli, et Comicis expressionibus lectorem inescare valeat, parum de veritate sive invenienda, sive aperienda sollicitus esse solet ita, ut magistrum potius linguae Germanicae agere, quam recensentis munere fungi videatur. Praeplacet certo eidem, aliorum cantilenam recinere, et in superficie rerum saltitare, ac lusitare, quam interna viscera et medullam rimari. Dum hoc pertentat, infeliciter cedit: Memoria vasta absque proportionato iudicio saepe infesta est. Suadeo d. recensenti, ut novam recudat Recensionem praelaudati opusculi Hungarici, ac sensa Domini Schwartner ludicra omnia, prouti et argumenta juvenis Valachi auctoris ad apicem candide recenseat, tum suam opinionem firma ratione suffultam expomat. Meminisse enim oportet querimoniae auctoris Historiae de origine Valachorum in Dacia Praefationi ejusdem Historiae insertae. Ad cordatam vero Recensionem super hoc edendam, opus foret integrae fidei ac diligenti recensenti nosse, quot diebus D. Schwartner in Banatu moratus sit, (alios enim Valachos non novit) et quamdiu illis diebus aegrotaverit, apud Valachum quidem, qui omnem humanitatem, comitatem, benevolentiam liberaliter erga ipsummet exercuit, nosse item a cujus furfuris homine hauserit ea in Banatu, quae ipse Pesthini suo genio indulgens locupletavit contra Valachos.

In hac eadem Recensione praelaudati opusculi Hungarici d. recensens more suo ludens et illudens inter prodigia refert, quod Valachi quoque legere incipiant. Mihi vero id stupendum phaenomenon videtur, quod ii qui nunc (asserente d. recensente) incipiunt legere, viros immensa ac inveterata eruditione gloriantes, utpote dominum Schwartner, et d. recensentem **k.** syllabizare doceant. Vide *Észrevételek*, et saepe memoratas *Animadversiones*, ac *Reflexiones*.

Tandem minatur d. recensens **k.** auctori Reflexionum Herculeam clavam. Sed hujusmodi minae parum aut nihil angunt auctorem Reflexionum in loco nobili ac tuto constitutum. Ego vero olim, dum per *Carnioliam* transirem, omnino reformidabam clavam Herculeam, maxime postea quam tres in patibulo vidissem Hercules recens suspensos.

D. recensens **k.** postquam defatigatus fuisset calumniando adversus auctorem Reflexionum; ad rem eruditam, nondum tamen deposita ira, descendit. Arguit auctorem Reflexionum non intelligere proprietatem articulum Italicæ linguae, tametsi ita perspicue et solide disseruit auctor Reflexionum num. 11. pag. 26. de proprietatibus articuli definiti apud Italos, ut d. recensens **k.** videatur turbato prae ira oculo distorte legisse quae continentur praesignata pag. ideoque minime intellexisse, vel ideo solum loqui ne tacere videatur. Lege cit. pag.

Ferocius invehitur ratione postpositionis articulum apud Albanos. Res sic habet. Postulaverat auctor Reflexionum num. 11. pag. 25. ut d. recensens curet per Bulgarum et Albanum in Bulgarorum et Albanorum idioma converti textum Evangelii Graecum articulo *definito* gaudentem, qui ibidem Graece recitatus est. Si d. recensens **k.** sumsisset sibi fatigium id praestandi ope Bulgarorum et Albanorum, ex quorum oralibus relationibus certiozem se factum esse de usu postponendi articulos definitos apud Bulgaros et Albanos, ait; et multiloquio hac in re pepercisset, et nos certos reddidisset, quid sentiendum sit tam de existentia articulum *veri nominis* definitorum, quam de usu postponendi eos substantivis apud Bulgaros et Albanos, a quibus morem postponendi substantivis articulos definitos accepisse Valachos, definivit d. recensens. Sed d. recensens **k.** ceteroquin brevitatis studiosus, maluit multis aliis mentem Lectoris occupare, quam brevi illa via rem conficere, et veritatem fateri; medullam enim rei, uti supra notavi, non libenter attingit. Quod vero insigni amarulentia addit d. recensens **k.** Anglum *Leake*, seque mendacii taxatum esse ab auctore Reflexionum, purum putumque commentum est. Nam auctor Reflexionum cit. num. 11. nihil hac de re aliud dixit, quam quod *peregrinantes saepenumero immaniter fallantur, et fallant*. Siquis fallatur, (quod humanum est) et ex hac erronea opinione alios imprudens fallat; an id *mentiri* est? Nonne vel lippis ac tonsoribus notum est, aliud esse *mentiri* aliud *falsum dicere*? Immo si plane mentitus fuisset *Leake* (quod auctor Reflexionum nec directe, nec indirecte uspiam dixit); tamen si d. recensens deceptus ejusmodi mendacio, id retulisset; mentitum fuisse d. recensentem, minime sequitur. Hoc tamen non obstante d. recensens abreptus ira Herculeam clavam intentat, ac barbarum vocat auctorem Reflexionum: *Dixit cacabus olae*. Ceterum alias notatum est, d. recensentem consuevisse videre quae non sunt. Plura de genio ac modo scribendi etc. d. recensentis **k.** hic dici possent, sed quia non undequaque ad rem praesentem pertinent, silentio praeterimus.

Quoniam in controversia de postpositione articulum definitorum substitimus, ac d. recensens familiarem sibi brevitatem, qua finis huic controversiae impositus fuisset, hac vice amplecti renuit; nec speramus d. recensentem **k.** postulato Reflexionum num. 11. pag. 25. quod supra retulimus, satisfacturum, aliam ineamus viam ad terminandam hanc quoque, quoad suum principale, controversiam. Demus igitur, Albanos gaudere *veri nominis* articulis definitis, eosque postponere substantivis, uti Valachi solent: quis inde rerum humanarum gnarus credat, infinitam

multitudinem Valachorum, quorum maxima pars nullum unquam coluit commercium cum Albanis, a pusilla respective gente Albanorum induisse morem postponendi articulos definitos substantivis?

Quod ad Bulgaros attinet, similiter demus, eosdem suum pronomen demonstrativum *ta* pro *veri nominis* articulo definito usurpare; an Valachos idcirco a Bulgaris edoctos fuisse articulos definitos postponere substantivis, dicemus, ubi dubitari non potest, Bulgaros, prouti omnes aliae gentes Slavicae hodieum destituuntur articulo *definito*, sic, inquam, Bulgaros olim eodem omnino caruisse? Res mihi respectu Bulgarorum sic accidisse videtur. Postquam ingens multitudo Valachorum Bulgaris immixta Bulgaricam linguam condidicisset; Valachi asueti articulis definitis, carente Bulgarica lingua articulis definitis, inceperunt pronomen demonstrativum Bulgarorum *ta* pro suis articulis definitis in sermone Bulgarico usurpare. Ab iis Bulgari quoque sensim didicerunt, suum pronomen demonstrativum *ta* more Valachorum Bulgarice loquentium creberrime repetere in sermone: quod quidem aliis Slavicae originis gentibus quam maxime absonum videtur, ac tanquam striblinem haud injuria aspernantur.

Jam stante hac origine pronominis demonstrativi *ta* in articulum definitum transformati, de quo vix dubitari potest, cum nulla alia gens Slavica in usu habeat articulum *definitum*, ac ipsa frequens repetitio pronominis demonstrativi *ta* admodum defoedet indolem Bulgaricae linguae; quis recti iudicii dicat, Valachos a Bulgaris accepisse suos articulos definitos postponere substantivis?

Illi Valachi, Bulgaris immixti, successu temporis oblivioni tradiderunt maternam linguam (quod quidem aliis quoque multis Valachis, tot vicissitudinibus olim agitat, diversis in regionibus contigit), ac jam sub nomine Bulgarorum, quorum linguam loquuntur, veniunt. Certo olim ingentem multitudinem Valachorum usque ad suburbia Constantinopolis natale solum habuisse, testatum reliquerunt, scriptores Byzantini. Vide ap. Stritterum in *Vlachicis* cap. 22. §. 358. Hodie quoque percopiosi sunt. Valachi etiam ultra Hadrianopolim usque Constantinopolim, amissa nativa lingua sub nomine Bulgarorum venientes. Nihilominus tamen iidem tam ex vestitu, quam etiam physonomia Romana facile discerni possunt a Bulgaris Slavicae originis.

Quo lector intelligere valeat id quod d. recensens **k.** more suo leviter attingit illudens: Ciceronem, Caesarem etc. ad Quirites aut Va<la>chice debuisse dicere suas Orationes, aut secus dicentes intellectos non fuisse, breviter exponam statum quaestionis. Auctor Historiae de origine Valachorum in Dacia dixerat, duplicem olim fuisse linguam Latinam, unam vulgarem, quae cum lacte hauriebatur a nutrice, alteram literatorum, quae ope Grammaticae condiscabatur. d. recensens in Recensione praedictae Historiae id pernegavit, asserens, unicam olim fuisse Latinam linguam, idque brobavit exemplo Graecae linguae, quae una fuit olim doctis et indoctis communis. Auctor Animadversionum respondit, idem accidisse olim Graecis, quod Latinis; hoc est. Graecos quoque duplici lingua gavisos fuisse, ac Latinos ad exemplum Graecorum instituisse aliam linguam pro literatis. Vide *Animadvers.* num. 6. et 7. d. recensens ultra progressus haec protulit in suo *Responso* ad Animadversiones: *Nec cuiquam veterum unquam venit in mentem, linguam sibi formare pro libris diversam a populari, est haec propria hodiernorum ineptia.* Ad quod sic respondetur in Reflexionibus num. 7. „Certo d. recensens, si attente consideret linguam Slovenicam, quae est in libris ecclesiasticis; facile pervidebit, haud *propriam* hodiernorum esse *ineptiam*, linguam *formare* pro libris diversam a populari. Vide supra num. 3.” Sed d. recensens semper pronior est ad quaeritanda effugia, et utendum nugis, quam ad rem medullitus examinandam, aut contra praeconceptam opinionem candide veritatem confitendam.

⁽⁶⁾ După textul latinesc, unde inițiala este redată prin **k.**, iar nu prin **c.** sau **C.**, păstrăm și în traducerea românească aceeași notare, ceea ce înseamnă că în această caz slova chirilică **к**, din ediția de la 1834, este transcrisă prin **k**.

„Câte meastecă cârtitoriul!” – PAMFLET

RĂSPUNSUL LA CÂRTIREA care a s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului *Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*

⁽⁴⁾ Textul, cu titlul complet: *Răspunsul la cârtirea care a s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1814*, este cea mai grăitoare dovadă despre stilul polemic al lui Petru Maior și despre atitudinea sa dură față de oponenți. Este în cauză aici canonicul Dimitrie Vaida de la Blaj, unul dintre lingușitorii insistenți ai episcopului Ioan Bob. Încă în 1809, acesta tipărise la Sibiu o cărțuie de 50 de pagini, cuprinzând două cuvântări apologetice la adresa episcopului: *Orationes quarum primam Clerus Graeco-Catholicus major Dioecesis Fogarasiensis occasione Installationis Canoniorum, et publicarum aliarum Foundationum per Excellentissimum, Illustrissimum ac*

Reverendissimum Dominum Ioannem Babb de Kapalnak Monostor factarum Anno 1807. Die 13 Iulii obtulit. Alteram quam Clerus Graeco-Catholicus junior ejusdem Dioecesis Fogarasiensis in suo Auditorio, cum scilicet idem Praelaudatus Excellentissimus Dominus Praesul Sacratissimae Caesareo-Regiae, Apostolicae Majestatis Consiliarius in congressu Magnatum, Claudiopoli 25 Aprilis Anno 1809, accoperet Insignia eminentis Ordinis Leopoldi, in signum suae in Praesulem exhibendae gratitudinis, dixit. Cibinii, Typis Ioannis Barth. 1809. În 1813, Dimitrie Vaida a pregătit o ediție nouă, românească, a celor două orațiuni, titlul fiind traducerea aproape fidelă a celui latinesc: *Cuvântări în cinstea Exsealeanții Sale Ioann Bob, vlădicului Făgărașului și a Crăieștii și Împărăteștii Mărimi sfeatnic dinlăuntru, dintru care, cea dintâie, supt numele clirului celui mai bătrîn, cu prilejul instalațiii canonicilor, de Exsealeanția Sa acum de nou fundăluși, 1807, pe întâie iulie s-au alcătuit; ceaealaltă, clirul cel tinăr, întru arătarea fieștii sale cucernicii, în Blaj, în muzeumul său, în zioa când Exsealeanția Sa, mai sus lăudatul vlădic, în Cluj, din mâna Exsealeanții Sale a guvernatorului Gheorghie Banfi, în ființa de față a mai-marilor patriii, sămnu Ordului lui Leopold al doilea, cinstit de la î<nălțatul> împărat, s-au primit în anul 1809, 25 aprilie, o zis. Cu tipariul Seminariului, 1813.* În acest text, canonicul blăjean are câteva trimiteri critice la unele locuri din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, unde Petru Maior, consecvent în ura pe care i-o purta episcopului Ioan Bob încă din 1790, face referiri mușcătoare la adresa arhierelui de la Blaj. Este greu de hotărât dacă reeditarea celor două cuvântări i-a folosit lui Dimitrie Vaida drept prilej pentru plasarea acestei defensiuni critice sau, dimpotrivă, ediția a fost doar un pretext pentru o precuvântare encomiastică. Cert este că pornirea lui Vaida împotriva lui Petru Maior a eșuat lamentabil, în împrejurări care, în momentul de față, nu pot fi explicate în mod pertinent. Ediția românească a *Cuvântărilor* lui Dimitrie Vaida a apărut spre sfârșitul anului 1813, însă fără acest preconizat *Cuvânt către cetitoriu*. Cu toate acestea, Petru Maior dă o replică la această precuvântare care cuprindea critici la adresa lui. Intervine aici o enigmă: cum a luat el cunoștință de cuprinsul unei scrieri nepublicate? Trebuie să presupunem că cineva din anturajul lui Vaida i-a împărtășit lui Petru Maior cuprinsul criticii pe care i-o pregătea canonicul de la Blaj, de vreme ce, în *Răspunsul său la cârtire*, autorul *Istoriei* face referiri punctuale la textul lui Dimitrie Vaida. Acest lucru se poate verifica pe baza manuscrisului original al „cârtirii”, care se păstrează la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota ms. rom. 212 (1^r -27^v). În lumina documentelor pozitive care ne stau la îndemână, în primul rând textul așa-zisei „cârtiri”, ura lui Petru Maior a fost disproporționată în raport cu răul pe care i l-a făcut sau mai de grabă nu i l-a făcut Ioan Bob. Petru Maior este simbolul care răzbună de fapt suferințele impalpabile, de ordin spiritual, ale unei generații și ale unei națiuni, pricinuite de tiranul la fel de cinic și de nepăsător în toate timpurile. Partea senzațională a întâmplării rezidă în faptul că *Răspunsul la cârtire* este o replică publică la o scriere care pentru public nu a existat. Nu cunoaștem în cultura noastră vreă altă operă polemică, prin care să se răspundă unei scrieri care nu văzuse lumina tiparului. Cum s-a subliniat mai sus, ea se păstrează în manuscris și a fost tipărită pentru prima dată integral abia în 1997 (Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 356-368). „Ediția” anterioară a lui Nicolae Albu („*Cârtirea*” împotriva lui persoanei lui Petru Maior, în „*Limba și literatură*”, XXVI, 1970, p. 121-131) reprezintă o falsificare a textului „cârtirii”, și nu o editare a lui. O republicăm acum într-o formă îmbunătățită, după manuscris, pentru ca cititorul să poată face comparație între „cârtire” și răspunsul lui Maior la aceasta, spre o mai bună înțelegere a spiritului critic din acea vreme:

Cuvânt către cetitoriu

Aceaste doao cuvântări, făcute în cinstea Exsealeanții Sale, vlădicului nostru Ioan Bobb, de pre limba lătimească, în care au fost alcătuite, întoarsă pe limba rumânească nu numai dintru aceeaa dorire ca, cetindu-le, văzând dintr-însăle, și mai ales din cea dintâie, lucrurile și ostenealele ceale multe, care peantru binele clerului și peantru folosul neamului toți arhieriei, de la începutul aceștii episcopii, le-au făcut, le-au purtat și le-au săvârșit, să să deșteapte inima cetitoriului spre cucearnică evlavie și mulțămitoare pomenire a făcătorilor de bine arhieriei și părinți ai noștri, ci și săliș de deregătoria noastră cea fiiască, care o avem, să facem toate câte să pot de la noi pentru cinstea Exsealeanții Sale, arhierelui și părintelui nostru, am trăbuit să le dăm în tipariu, ca să avem prilej a răspunde la ceale ce s-au scris în *Istoria rumânilor* acum ieșite la Buda, adăogate împotriva Exsealeanții Sale, fiind acealea tocma înpotriva celor ce s-au pomenit întru aceste cuvântări.

Deci, tipărite, puindu-ți-le înainte, iubite cetitoriu, întâie, în câtu-i despre faptele și lucrurile celor mai nainte întru acest scaon arhieresc șezători vlădici, aceea trăbuie să știi, că nu toate, precum nici s-au putut întru o cuvântare, ci numai ceale mai de obște, mai mari și prin care mai ales spre fericirea clirului și a neamului s-au nevoit, din viața lor s-au cules și s-au pus întru aceste cuvântări, adecă ca să vadă cum toți arhieriei și părinții noștri, după vremile sale, destul peantru binele clerului și a neamului s-au nevoit a face.

Pentru aceea, de să va întâmpla ca tu mai multe să știi despre careva episcop că ar fi făcut, nu te sminti, nici te turbura că nu s-au pomenit și acealea întru aceste cuvântări sau în înșămările care s-au făcut despre fieștecăre episcop, căci nu întru atâta peantru cei ce știu toate câte au făcut vlădicii, cât peantru cei ce nici atâtea câte să cuprind întru aceste cuvântări s-au adus înainte și s-au înșămnat.

Iară, în cât să atinge de lucrurile Exțealeanții Sale, domnului vlădica acum îndreptătoriu, Ioan Bobb, care tocma de la începutul arhieriei sale, pe scurt, toate să pomenesc, îți aduc aminte ca, cetindu-le, să nu te grăbești, ci de amăruntul și cu bună socoteală le ceteaște, le cumpăneaște, și ia sama cât de multe, cât de mari și cât de folositoare sânt, ca să poți fără de greșală judeca cu ce inimă și cu ce gând le-au săvârșit, și să poți afla și aceea, cât de cu mare greșală să veade a judeca iscusitul și altmintrilea luminatul istoric din Buda.

Dară nu iaste așa mare mirare, căci, având ochii minții de ceața patimii întunecați, altmintrilea n-au putut judeca, că cine, precum veade și înțaleage, așa judecă. Și să cunoști, iubite cetitoriu, că nu precum să pare scriitoriului *Istoriei* sânt lucrurile Exțealeanții Sale, pre rând le voi aduce înainte, care în rea parte să veade a le tâlcui istoricul, și ca să să cunoască mai bine și aceea, că din patimă, adecă socotindu-să pre sine că nu după învățătura și hârniciia sa au fost părtinit, și aceasta să vadă unul fieștecăre, că o greșaste, voi povesti și despre aplicația istoricului, din care și aceea luminat să va vedea, că cu nedreptul să jeluaște a fi fost silit să iasă din diețeziș, precum prin cuvintele sale arată.

Însă tocma a zice nu poate cu temeiul aceasta, pentru că, după stările înprejur a diețezișului nostru, nici cât de puțin au fost mai părăsit și mai nepărtinit decât alții asemenea cu dumnealui, încă de nu mai văzut și mai bine de la Exțealeanția Sa, în osăbite vremi, aplicăluit.

Mai întie, ieșind din călugărie de aici din Blaj, Exțealeanția Sa l-au priimit în clir, l-au hirotonit, l-au rânduit Reaghinului paroh și protopop preste doao eparhii, în care stație, batăr nu chivernisită cu plată statornică, totuș, pentru starea locului, foarte întocmită de a să putea ajuta, după hârniciia și înțalepciunea sa, au trăit ca nimene altul în diețeziș, de cu hodină și strălucit. Apoi, venind clirul cel tinăr din Leov acasă în Blaj, au fost chemat la profeasoria canoanelor, carea, macar că era cu ceva neîndemână înpreună, după ce s-au fost obicinuit afară, au fost totuș o slujbă cinstită și cu plată, că peantru hârnicie au fost chemat la purtarea ei.

După aceea, făcându-să la Hațeg vacanție prin moartea vicărășului Mihail Timar, s-au îmbiiat cu vicărășia, care lucru prin capația lui adevărit e, dară n-au vrut să o primască, care, întru acest diețeziș, au fost mai cinstită și cu plată mai chivernisită decât alte deregătorii.

Mai încolo, cu ajutoriu de bani, adevărat, pe istoricul nu l-au ajutat Exțealeanția Sa, fiindcă, după mare hârniciia sa, întru acel loc, îndămânatec s-au chivernisit nu numai foarte omenește să trăiască, ci încă și ceva capital, în vremile când era bani de argint, au făcut, ci la cearerea lui și a parohiiianilor au ajutat bine la făcutul bisearecii din Sas-Reaghin; așadară, n-au putut nicidecum să să socotească pre sine a fi fost nepărtinit de la Exțealeanția Sa.

Doară că nu l-au adus Exțealeanția Sa lângă sine, să-l înzestreaze, ca pre preacinstitul prepozituș Dimitrie Caian și pre răpousatul preacinstitul vicareș Mihail Timar? Nu ar fi primit să facă zioa și noaptea slujba care lăudații bărbați bucuroși cu mare strădanie o purta, că și mai lesne e a lucra și mai multe din voia sa, precum au făcut istoricul, scriind prediche și istorii, decât după porunca și voia altuia.

Sau doară s-au ținut nebăgat în samă că nu l-au făcut, în rădicatul de sine capitulum, canonic? Fundăluirea capitulumului fiind a sa faptă, cu bani, după osăbită păstrarea și cruțarea cheltuielilor, adunați făcându-să, în aleagerea pârsonelor la aceste noao deregătorii prea volnic au putut să fie, așa cât nici unul care nu s-au ales au putut, de ceva nedreptate făcută, pe drept a să jelui.

Și, precum Exțealeanția Sa au fost iubitoriu de pace și toată ocârmuirea deregătoriei sale, cât s-au putut, mai cu mare liniște o au făcut, au vrut să aleagă iară bărbați carii lesne să să unească cu cugetatul plan al său, iară scriitoriul *Istoriei*, numai să-ș aducă aminte, de multe ori nu să nărăvea în cugete cu Exțealeanția Sa, că, având istoricul cunoștință a rânduialelor bătrâne, care după statul și obiceiul vremii trecute era întocmite, voind mai tare de acealea să să ție, poruncile de acum, care după obiceiurile și stările vremii înprejur de acum să întocmea, nu așa bucuros și nu fără ceva răspundere îndărăpt le primea, și de multe ori răspunsul îl scriia cu prea ascuțit condeiu, și câteodată, vorbind, deschidea gura prea tare, care lucru a fi adevărat nu numai scrisorile istoricului, care să află aici în arhivum, ci și aceste ce sânt scrisă în *Istorie* despre Exțealeanția Sa foarte tare îl întăresc.

Deci, dintru aceste și poate și peantru alte pricini, l-au lăsat, prevăzând din neprimirea vicărășiei că doară nici ar fi primit canonicia, că așa sânt unii întocmiți, cât să să areate că trăiesc numai după hârniciia sa și să nu fie nimănui datori a mulțami, nici facerile de bine, mai ales de la unii, nu vreau a le primi; știind Exțealeanția Sa și aceasta, că cu sala poți lua de la altul, iară cu sala a da nu poți nimănui, nu l-au îmbiiat cu canonicia.

Ci macar că de sine mai tare îl doare, precum aceea din fire iaste, ca, precum omul mai tare să iubească pre sine, așa orice să împotrivaște fericirii sale mai tare decât orice altă sânte, să veade totuș după cum, în paghina

204, pomenind vreo câțva din cler, din carii unii sânt morți, alții mai trăiesc, soartea clerului a o văiera, zicând, pag. 336, că „*niciodată n-au fost atâtea bărbați așa învățați în clerul unit decât acum, carii, de ar fi ajutați și părtiniți de la cei mai mari ai clerului, nu ar suspina și nu ar plânge publicul dinpreună cu aceiaș vreadnici bărbați, că în zădar au învățat, și împărăția în zădar au vărsat peantru prefacerea lor atâtea cheltuiiale*”.

Mai-marele clirului Extealeanția Sa iaste, și adevărat că deosăbi pre aceia, carii, cu răvna sa, după învățătura care o avut, ar fi putut lucra și izvodii cărți în limba rumânească, n-au putut ajuta, că, așa făcând, nu ș-ar fi putut dobândi să-și plinească cugetul.

Dară oare n-au părtinit și n-au ajutat soartea clericilor învățați (și mai întie de clirici au trăbuit să aibă grije) și însurați, făcând fundații peantru să să crească pruncii întru învățături în școalele ceale letinești: în Cluj, în seminarium – 12, în convictul neameșilor – patru, în Vașarheiu – 4, în Bălgrad – 6, întră carii mai întie să socotesc a preoților? Acum ce să poate face unui părinte, preot sau mirean, mai mare bine decât a-l ajuta întru învățătura pruncilor săi, pre carii, precum le sânt cel mai de mare preț odor, așa cea mai mare bucurie au de îi văd învățați și bine crescuți.

Și celor neînsurați bărbați în clir, oare, prin rădicarea capitulumului, nu le-au părtinit, puindu-le înainte un îndemn de pururea foarte mare, ca să să poarte întru toate cu cuviință, ca să poată ajunge la această în clir cinstită deregătorie, apoi, făcând capital dintru a căruia interes, de nu s-ar fi scăzut prețul banilor, nu numai plata canonicilor șapte mii – 7000, ci încă mai rămânea doasprezece mii în tot anul să să împartă altora, carii în clir să ostenesc mai mult, precum au fost și hotărât Extealeanția Sa, ca toți carii poartă ceva deregătorii în clir să aibă ceva plată pe an, dintru acel interes. Dară, dacă așa de obște nenorocire cu scăderea banilor s-au întâmplat, cine poate, peantru aceea, să nu cunoască cugetul și voia cea foarte spre folosul clerului a Extealeanții Sale? Însă, scoțându-să bancutele și interesul lor, până când îl va ținea Dumnezeu, va plini scăderea, ca să-ș poată desăvârșit dobândi scoposul.

Au n-au părtinit, prin aceste lucruri mari și fundații tocma împărătești, bărbaților celor învățați? Cu adevărat, oricine va socoti lucrul de-amăruntul poate priceape că cu mult mai tare au ajutat poleirea clerului făcând fundațiile pomenite, decât ar fi ajutat pre unul și pre altul să izvodească și să tipărească ceva cărți, căci lipsa cărților să poate plini prin cărțile întru alte limbi tipărite, care clerul trăbuie să le învețe de-*<i>* iaste voia să fie învățat, dacă au cu ce le cumpăra, dară, dacă nu iaste cu ce le cumpăra, și ceale rumânești stau prin tipografii pline de praf, hrană moliilor. (Departa să fie că doară nu am cunoaște lipsa cărților în limba rumânească, și aceea nu o am dori, cât mai multe să să tipărească rumânește.) Vădit, fără de nici o îndoială, lucru iaste că greșaste tare istoricul zicând cum că peantru neajutorința de la mai-marii clerului făcută suspin publicul, căci când s-au putut mai tare bucura decât când vlădica Clain au dobândit acest dominium și rânduială ca să să rădice aici școale, și când vlădica Aaron au pus alt temei rădicând tipografia și seminariul, și mai vartos acum, văzând că din părințasca grija Extealeanții Sale are așa frumoasă fundație.

Însă, macar că au făcut Extealeanția Sa așa mari și atâtea fundații, nu e minune totuș că judecă cum că: „*suspina publicul și bărbații cei vreadnici că nu le părtineaste ca să poată lucra spre poleirea neamului*”, căci, după cum sânt osăbite mințile omenești, osăbite sânt și chipurile cugetelor, și unii, socotind că ei cugetă mai bine, pre cei ce cugetă altmintrilea îi judecă că fac rău, apoi aceea încă să întâmplă întră oameni, că, deși face cineva cuiva ceva bine, numai o dată de nu poate precum poșteaste acela, ceale ce i le-au făcut ca cum nu le-ar fi făcut le socoteaste. De prisos, dară, poate fieștecăre a să încredința că greșaste istoricul de la Buda, judecând că nu părtineaste Extealeanția Sa clirului și neamului și nu să nevoiaște a ajuta poleirea lui, mai vartos că acela încă fără îndoială lucru iaste, cum că Duhul Sfânt au pus episcopii mai tare de cea sufletească a noroadelor fericire să poarte grije, decât de cea vremealnică, și cum că sufletele, și nu limbile, să le îndreapte au poruncit, ba încă Sf. Avgustin, care zice că, de ar vorbi și cât de prost, numai să înțăleagă creștinii, mustre-ne, zice, pre noi gramaticii, numai să ne înțăleagă creștinii.

Încă cu mult mai tare au greșit istoricul, judecând că nu numai n-au părtinit mai-marii clirului bărbaților celor învățați și vreadnici, ci încă supt ocârmuirea lor de acum s-au întâmplat „*de unii au murit înainte de vreme, alții să iasă din diețeziș, unii să nu primască hirotonia, unii dintră cei vreadnici numai de-abia să-ș tragă sufletul*”, prin care, prin toate, nu alta vrea, fără ocârmuirea a să face cu asuprire să areate.

Și mai tare, zic, întru aceea păreare și judecată fiind, greșaste, peantru că cine poate și gândi, fără vătămarea cunoștinții, de bărbații carii s-au înălțat la treapta arhieriii, decât care pre pământ mai mare nu pot aștepta și din care numai fericirea cea cerească trăbuie să o cearce, și întru o deregătorie așa sfântă sânt așezați, cât aceea mai adevărit decât oricine altul pre pământ să poarte persona lui Hristos, Care să mântuiască, nu să piarză oamenii, au venit în lume, uitându-ș, dară, înaltă și preasfântă deregătorie sa, să vrea a pricinui nefericirea și năcăjirea, din care să și moară, și tocma a fiilor săi, peantru carii și de la gura sa trăbuie să-și tragă părinții, precum au făcut și Extealeanția Sa.

Adevărat, care, fiind într-o treaptă așa înaltă, la atâta s-ar slobozi, cât, ori în ce chip, nefericirea fiilor săi nu să o depearte, ci încă să o mai adaogă, ar fi acesta sâmn fără îndoială că l-au părăsât, și el au părăsât pre Dumnezeu, și lipsă are unul ca acela cu osăbită pocăianie a-ș răscumpăra o vină groaznică ca aceea.

Bărbații pre carii îi numără năcăjiți a fi murit înainte de vreme, – și că, înainte de vreme, fiind încă tineri și foarte vreadnici, noao încă ne pare rău –, toți din pricini firești, din care și alții nu lesne cu viață scapă, s-au topit; așa Ștefan Salcivai, bărbat foarte minunat, cu osăbite daruri de la Dumnezeu înpodobit, care să trăiască, câți l-au cunoscut, sau din personă, sau din auz, toți ar fi poftit, înainte de vreme, prin hectica care o au căpătat în Beciu, unde au scupit și sânge mult, și care, acolo nu bine vindecată, la Agriia în seminarium au mai înnoit, de unde venind acasă, până în ptiș crescând, adevărat de această boală năcăjit au trăbuit să moară.

Așisderea Alexandru Fiscuti, care iarăși au fost bărbat vreadnic, din hectica, care poate din purtarea hainelor răpousatului Salcivai o au căpătat, și mergând în dechemvrie la Liov cu cliricii, cu frigul, care au trăbuit să-l suferă mergând pre munți, s-au mai mărit, și așa, fiind vicaruș la Hațeg, de hectica năcăjit au murit.

Mihail Timar, bărbat foarte vreadnic, Exțealeanții Sale și la tot clerul foarte mult slujind, care și acum nu fără suspin să pomenească, să fie murit fără mângăiere, având de la Exțealeanția Sa rânduiți până la moarte să aibă pe an 500 R. f., în vremile când era bani de aur și de argint, și și masă cât au șezut în Blaj, și, peantru că urmasă lui Fiscuti în vicărășie la Hațeg, avea 300, și așa, cu 800 R. f., nu să poate priceape cum să fie murit fără mângăiere.

Petru Ungur, protopopul Santăului, încă nu bătrân fiind, din spaimă și din supărare, arzându-i casa cu ce au avut, lovindu-l boala, năcăjit au trăbuit să moară, năcăjiți toți carii i-au numărat în pagina 204, de boalele sale, înainte de vreme, bine zice istoricul că au murit.

Chiril Țopa încă au murit tinăr, despre care mai de multe ori procetitul istoric așa scrie: „*Din care familie, adecă țopească, fu dreptul Chiril Țopa, vicariul Hațegului, care, după ce avu de pățimit de la mai-marii clerului, ostent de năczuri, mută viața cu moartea în anul trecut*”. Însă că mai-marii clerului cumplit l-ar fi gonit nu poate cineva zice, cât să nu facă nu numai foarte mare clevetire, ci tocma năpaste; că Țopa, adevărat, om harnic și bărbat învățat au fost, și, peantru aceea, de la Exțealeanția Sa, din început au fost destul de iubit și l-au rânduit protopop la Sibiu, unde și cu bani l-au ajutat. De acolo l-au chemat la profesoria theologhii, după aceea l-au rânduit prefacectus la seminarium, apoi, nu după multă vreme, vicariuș la Hațeg, de unde de bună samă l-ar fi făcut canonic, de nu l-ar fi împedecat aceia pre carii i-au hrănit în casa sa, cu pâinea sa. Căci, ținind pe rând să slujască cu dânsle, niște persone cu nume nu bun, acelea l-au pârât, și, macar că însuș le-au arătat că sânt cu nume rău, și peantru aceea nu sânt vreadnice de credință, totuș, fiindcă mai tare își iubea numele cel bun decât și viața, ca să nu să micșoreze și cu atâta pre sine, că au greșit împotriva înțelepciunii, fiind în slujba sa unele ca acelea, nici rudeniile, de vrednicie oricât de mare ar fi fost, nici preatinii l-au putut pleca să cunoască cum că au greșit fiindu-le; și macar numai peantru că le-au ținut, de au dat prilej să-l părăscă, și alții să smintească, fu judecat, decât atâta greșală să fie cunoscut și să pleace și roage de Exțealeanția Sa, mai gata au fost să ducă la Gubernie, la mitropolit, în Țara Ungurească, la Beciu, în care umblete să-și cheltuiască tot ce au avut, pre unde, precum și aici, cum s-au arătat cu vorba și cu toată purtarea sa către Exțealeanția Sa și către cei de lângă Exțealeanția Sa, nu iaste de lipsă să să povestească.

Și ce biruință împotriva judecății de aici, nu numai după mărturii streine, ci și după mărturisirea sa, că acelea care le-au ținut au fost cu nume rău și cu purtare rea și până au fost în slujba însului făcută, au putut aduce, fără pedeapsa i s-au micșorat, dobândind deliberatum că poate fi, socotindu-i să trapedul și răbdarea lui întru canon, vicariuș la Hațeg, că iaste departe de Sibiu, care lucru din adusul deliberatum, care-l zice istoricul, a fi de biruință drept să adeverează, care micșorare a pedepsii fără atâta traped, osteneală și cheltuială, cu puțină plecată umilință, o ar fi putut dobândi de la Exțealeanția Sa. Cu mare nedreptate să zice, dară, cum că cumplit au pățimit de la mai-marii clerului, că nu mai-marii clerului, ci nedumerită neplecare sa toate câte au pățimit i le-au pricinuit, de unde și aceea chiar să veade, că la dumnealui iaste lesne a tăcea adevărul și a spune și neadevrul.

Adaoge mai încolo că unii dintră cei vreadnici bărbați își mai trag încă sufletul, adecă tare năcăjesc, dintră carii numește pe Vasilie Neameș, protopopul Sărvadului, ca cum din vina celor mai mari ar fi nefericit. Aceasta încă nu bine, ci cu nedreptul a însămnat, fiindcă pre Vasilie Neameș, precum au fost bine învățat și de condeiu harnic, și și de cealelalte, Exțealeanția Sa, dintie, când s-au dus la Beciu să mulțamească înălțatului împărat, cu sine, ca pre un mai ales, l-au dus; după aceea, întorcându-să de acolo, l-au rânduit paroh și protopop la Sămărtin, de unde l-au chemat să fie rector la seminarium, care deregătorii atunci era cea mai cinstită în clir, după aceea – director școalelor normalicești, cu 300 R. f., și atunci, pentru mai de prisos arătarea părăntășii bunii-voiri, i-au dat Exțealeanția Sa masă, adecă prânz și cină, în cinste; peantru că, dară, au ieșit trimis la protopopia Sărvadului, nu poate fi Exțealeanția Sa sau altul de vină că au trăbuit să voiască dumnealui așa.

Dară unde au pomenit că dreptul Țopa cumplit ar fi avut să pătimească de la mai-marii clerului, poate să areate aceasta nu numai de cei răpousați, de carii mai sus am făcut vorbă că înainte de vreme năcăjiți ar fi murit, ci

și pre unii că ar fi ieșit din cler pomenește, adecă ca și cum și aceia, goniți fiind, ar fi fost siliți să iasă, precum preacinst<itul>, acum vreadnic canonic la Oradii Mare, Simeon Bran, însă nu goana, de vreme ce au fost așezat, cât pre aceale vremi întru acest diețeziș altul n-au fost mai bine, adecă paroh în Beiod, cu plată 200 R. f. de la împărat, lângă care și plata patrafirului o lua de la tisturile cămerii, odată, adecă când plătea lucrătorilor din care stă acea parohie, apoi au fost rânduit protopop preste mai multe eparhii, precum a Lăpușului și a Chivariului, în care au avut bun prilej a-ș arăta hărnicia și învățătura, precum o și arătat, lăsând foarte bună pomenire pe unde au petrecut. Nu goana, dară, l-au silit să părăsască clirul în care au fost unul dintră cei văzuți, ci pricina ieșirii sale fu Exțealeanția Sa, răposatul Ignatie Darabant, la care peantru aceea mai tare au tras, că au fost dintru acealea părți cu prelăudatul episcop, cătră care plecare firească având mai mare și încredințare că mai mult să va ferică, precum, luându-l lângă sine, și canonic l-au făcut.

Tot spre acelaș, al său sfârșit, adecă să areate nesuferită ocărnuirea Exțealeanții Sale, zice: „Că unii nici nu vrură, și după ce au învățat theologiia, a primi preoția.”, dintră carii pomenește numai pre Măria Sa, domnul Ioan Budai, conziliarul din Leov, fratele domnului Aaron Budai, conțipistului la înălțatul Tezaurariat, feciorul popii Solomon din Cigmău, macar că ar fi putut aseamenea mai mulți pomeni, carii după sfârșitul învățăturilor theologicești au rămas în statul politicesc, prevăzând că după hărnicia și și mai mare plecarea sa să slujească în ceale politicești, și pre sine mai mult să vor ferică, și neamului mai mult pot folosi, precum iaste domnul Nicolae Turi, secretariul la iudițiumul montan în Zlatna, feciorul protopopului din Tiur, și Apiian în Bucovina, iară în deregătorie frumoasă, și alții: Ioan Dunca, feciorul popii din Gleadin, acum secretariuș în Lemberg, Vasilie Aaron, feciorul popii Vasilie Aaron din Glogovăț, care, prin învățătura cea aleasă a legilor, nu numai mult folos au pricinuit, și astăzi pricinuieste la toată mărginimea, ci și prin foarte iscusite scrisori, în stihuri făcute, face mângăiare și folos, care lucru neamului nu spre rău, ci spre cinste slujește.

Ca cum aceștia peantru mai-marii clerului, și nu mai vârtos din a sa voie, nu ar fi vrut să primască treapta preoției, ba cu adevărat, cum mai sus am zis, prevăzând că mai fericit vor fi din afară, n-au intrat în cler; peantru aceea, deosăbit s-au și gătit spre statul din afară, așa prelăudatul Ioan Budai, încă în vreme când au fost în seminarium, osăbită sârguință spre învățătura limbilor celor mai de frunte a Europii puind, s-au gătit să rămăie în statul din afară.

Mearge mai încolo în judecata sa despre Exțealeanția Sa, să areate că nu ce ar trăbui să facă întru aceea mai mult să cuprindă, ci cu totul a fi dedat la iconomie și la adunarea banilor, nu cu puțină nebăgare de samă a cinstii datornice: „vlădica lor – zice – cel de acum, care de mulți ani stăpânește, adecă a românilor, iaste cu totul dat spre iconomie”. Dară aceasta încă nu iaste adevărată, că macar că iconomia, care i-au fost cea mai putearnică unealtă și una sângură, așa zicând, mijlocire spre facerea fundațiilor, prin slujitorii săi s-au nevoit bine a o chivernisi, nu iaste totuș, nici au fost, așa dat și legat de iconomie, cât să părăsască lucrurile ceale arhieriești, ba încă, pe lângă isprăvirea și plinirea lucrurilor care de la împărăție și de la Gubernie s-au poruncit sau din lată foarte eparhiia au venit, și mai multe cărți au prefăcut și le-au tipărit, așa *Theologiia* lui Turneli, *De șapte taine a maicii biseareci*, *forma clirului*, în doi tomi, a lui Truonzon și altele, apoi de alții întoarsă încă au tipărit, precum: *Dogmatică* și *Moralis* și *Sfânta Scriptură*, care iaste capul și temeiul tuturor cărților; drept aceea, de ar fi fost cu totul dat spre iconomie, aceaste nu le-ar fi putut săvârși.

Ci, dintru osteneala Exțealeanții Sale în întoarcerea cărților pusă, ia prilej de a-ș arăta judecata sa despre lucrurile Exțealeanții Sale istoricul: „Lăudatul vlădică – zice – au prefăcut din limba latinească, rumânește, de ceale șapte taine întru acest veac luminat, pre Turneli”, cu mirare, ca cum adevărurile theologicești nu ar fi care au mai fost, și Turneli nu ar fi fost unul din cei mai vestiți teologi, pre care și istoricul l-au fost învățat.

Și despre tălmăcirea aceștii cărți zice scriitorul istoric „că un profeasor popistășesc pre cât șoadă, pre atâta dreaptă judecată ar fi dat, adecă că în câtă vreme au întors Ioan Bobb pre Turneli în rumânie, mai bine ar fi făcut niște roate”.

Însă această judecată, precum profeasorului aceia, de cumva o zis, și nu iaste numai scornitură de la cineva, îi slujește spre necinste, așa scriitorului, nu spre omenie. Spre necinste slujește, zic, și profeasorului, peantru că, de cumva o zis, l-ar arăta că i-au plăcut și au știut mai bine face roate decât doară pre Turneli, adecă s-au descoperit prin acea judecată a fi sau fecior de rotariu, sau că el au învățat întâie a face roate, fiindcă aceea au socotit a fi mai bun decât orice alt lucru care l-ar fi judecat să-l facă și un vlădică, peantru că aceea, din experienție, cunoscut lucru iaste, că cine, ce are din fire, aceea laudă și îi place mai tare, macar în ce stat să fie așezat, iară de la un profeasor ca acela nu mult sporiu să poate aștepta că va ciopli și va polei tineri, că altmintrilea să cioplesc și să poleiesc roatele, și altmintrilea oamenii.

Zice mai încolo istoricul că îi pare rău a fi pus în *Cuvântul-înainte* numele unor bărbați, adecă răpousatul lui mult vestitului Samoil Klein, fostului revizor în Buda, și a lui Dimitrie Vaida, canonicului în Blaj, și n-au zis de alții,

că mai iaste pus preacinstitul prepozituș Dimitrie Caian, îi pare rău de dânșii ca cum nu ar fi trăbuit să-i pună, și n-au știut istoricul că au și ajutat, și peantru aceea, pe drept, și scrișilor nu rău, ci bine le pare.

Mai încolo, în vorba despre prefăcuta carte, așa strânsă și aspră judecată face istoricul, și țănzor fiind, dară nu preste altele, fără numai care să tipăresc în Buda, cât de ar face despre toate ceale ce să tipăresc și acolo așa, sau nici una, sau foarte puțin vor trăbui și să vor putea da să să tipărească.

Zice că iaste foarte netrevnică, iaste întunecată, peantru că iaste întoarsă din cuvânt în cuvânt, care chip a întoarcerii iaste făcut să aducă întunecare.

Dacă peantru aceea, că iaste greu la înțales, iaste netrevnică, să poate zice că și care să tipăresc la Buda vor trăbui să fie netrevnice, căci și acealea sânt, peantru multe cuvinte noao, care, peantru lipsa cuvintelor în limba rumânească, trebuie să să întrebuițeze și peantru osăbite chipuri ale vorbirii, numai la puțini cunoscute, greu de a să înțaleage.

Dară prefăcuta carte peantru aceea o zice întunecată, căci iaste întoarsă din cuvânt în cuvânt. Însă trăbuie a lua sama că iaste despre dogmele credinții, care nu din minte și după cugetele noastre, ci după înțalesul Sfintei Scripturi și după învățătura sfinților părinți trăbuie tâlcuite, în care lucru, ca fieștecare să să poată mai fără frică încreade că așa sânt ceale zisă și despre altă limbă tălmăcite, pofteaște să să facă mai cu samă din cuvânt în cuvânt tălmăcirea.

Alta iaste scrierea istoriilor, care nu poftesc credință dumnezeiască, ci numai omenească, și scrierea predichelor, în care să poate mai tare lăți și mai pe departe, mai vârtos care are minte ascuțită, și iute înconjura.

Dară zice: „Că iaste de mărime necumpătată, în mai mulți tomi, și aceasta silește să o înveațe <tofi>^(1a) carii vreau să să hirotonească și <fiecare>^(1b) cu osteneală cruntă o învață, <cu care>^(1c) la popoară puțin sporiu fac și puțini să află care să nu fie mâncat în zădar pâinea din gura pruncilor săi, macar că unii au capete bune, cât, de ar avea cărți mai bine cumpătate spre învățătură, mult rod ar putea aduce, popoarele bine învățându-le”.

Cu toate acestea, să veade a-ș arăta mila cătră cei ce să fac preoți, și și cătră neam, ca mai tare să poată vinui pre cei mai mari ai clirului.

Aceaea încă să veade a gândi istoricul, că nu ar trăbui cei ce să hirotonesce spre învățătură siliți, și pe scurt să să îndreapte spre învățătura celor de lipsă, și cu atâta mai vârtos să poate aceasta, din ceale ce scrie, închiia, căci, fiind om învățat și procopsit, totuș nu s-au mult cuprins să alcătuiască cărți, care ar fi celor ce doresc hirotonia, după cum au <văzut, a le>^(1d) fi de lipsă, ca să poată, după îndreptarea acelor, fi harnici, să aducă doritele roduri, izvodi, nici poate răspunde aceea, că doară nu le-ar fi primit și tipărit, de vreme ce, știut lucru iaste, că *Moralışul* l-au prefăcut rumânește răpousatul Samuil Clain, *Dogmatica* și *De taine mai pe scurt*, preac<institul> Dimitrie Caian tânărul, cu ajutoriul și al altora, mai ales a lui Ioan Leamenii, acum protopopului Clujului, și a lui Gavril Popovici, v<ice>protopopului Dârjii.

Iară ca pre rând toate ce zice să să poată vedea că mai mult din patimă decât din adevărată simțire le-au scris, poftorindu-le, la toate răspundem. Cum că *Theologiia* de Turneli alcătuită iaste mare – adevărat iaste; tocma peantru aceea, și Extealeanția Sa, știind de o parte că învățătura preoților iaste foarte de lipsă întru acela chip să o aibă, ca să poată, oricui va întreba, la ceale ce sânt de credință și de năravurile ceale bune, răspunde după cuviință, de altă parte, văzând că Turneli toate câte le au și alțiologi le-au cuprins, și, fără de aceea, ce au zis teologii, care nu să află în toți alți înșămnați, le are, drept aceea, răvnă având ca clerul că le înveațe și mai ales ca să le poată avea, când le va veni vreme, rumânește să le cetească, cu osteneală și cu statornicie multă au întors în rumânie zisa lui Turneli *De șapte taine theologie* și cu a sa cheltuială o <au> și tipărit.

Și aceea, că cu multă osteneală au trăbuit să o facă, încă iaste și trăbuie să i să socotească vrednicie, adecă că, lângă alte lucruri ale deregătorii sale, și o greutate ca aceasta au purtat.

Apoi, cartea aceea nu, precum poate cineva înțaleage din cuvintele istoricului, au poruncit să o înveațe fără deosăbire, de-a rândul, ci numai ceale mai de lipsă, ceale ce să țin de cunoștința teologilor, și nu întru atâta sânt peantru lipsa popoarelor, ca să le poată ceti, să le aibă numai de unde.

Și n-au silit pre careva numai de sine să o înveațe, ci au rânduit dascalii teologi carii să li-o poată la înțales tâlcui. Fără nici un temei, dară, să veade a judeca în parte rea osteneala Extealeanții Sale, și să veade nu drept a avea mai mare milă de a puțină vremealnică pagubă, osteneală și cheltuială, decât de a celor mai mulți pagubă sufletească, care, din neînvățătura preoților, fireaște urmează: limba să să poleiască și neamul în ceale din afară vrea tare să să lumineaze, dară de suflete nu întru atâta să arată îngrijat.

Zice că puțin sporiu fac dacă iasă la popoară preoții, însă nu cartea aceea e pricina că nu atâta, cât s-ar pofti de la ei, dară totuș mai mult decât cei mai dinainte, ci, de o parte, nelăsându-i lipsă peantru care să să cuprindă cu multe lucruri, adeaseori sânt siliți să cetească și să să mai procopsască, și fără de cetanie nici unul nu face atâta, cât s-ar putea pofti de la el, ori în ce fundație să fie fost; de altă parte, pre unii și lenevirea îi face trândavi întru deregătorii sa cea preoțască.

Mai încolo, și negrija celor ce sânt datori mai de aproape să aibă grije cum să nevoiesc a-ș plini preoții slujbele și detoriile sale, încă nedojenindu-i și nedeșteptându-i spre poftorirea celor învățate, care și clericii cei mai buni de cap încă le uită fără procetire.

Totuș, macar că despre osteneala Exțealeanții Sale, în prefăcuta carte pusă, rău au judecat, adecă că ar fi înzădarnică, are bună nădeaide istoricul „*prin adunații bani de aur și de argint, precum cu banchele, dându-i la funduș de obște acum în viață, așa, după moartea Exțealeanții Sale, împărăția va face bune și folositoare lucruri peantru neam*”, din care vorbe a istoricului lesne poate înțeleage fieștecă a fi părearea lui, că Exțealeanția Sa, banii adunați, de aur și de argint, nu i-ar fi dat, nici în viață îi va da, ci, după moartea Exțealeanții Sale, vor face alții cu ei rânduiale bune.

Să veade istoricul că n-au vrut să facă socoteală cum Exțealeanția Sa, de când iaste arhieru și chiverniseaște nu numai al său dominium, ci și zăciuiialele mănăstirii și bunul seminariumului, au dat:

- 1) în tot anul, după făcuta de la împărăție orânduială, hotărâta sumă, și mănăstirii, și seminariumului;
- 2) nici aceea au vrut să iaie sama, că peantru ținerea statului său au trăbuit să cheltuiască ceva;
- 3) că în osăbite vremi, după lipsa cea de obște, cu prilejul neîncetelor bătaii, acum cu turcul, acum cu frâncul, mult ajutoriu, precum s-au poftit, au dat în bani de argint;
- 4) nici au vrut să gândească cum că atâtea fundații nu le-au putut numai cu banchele, ci și banii carii mai nainte i-au strâns au trăbuit să-i deaie, precum au dat 42 de mii <în> 1794, din care bani au fundăluit pre doi carii i-au fost, și să-i fie și de aci înainte totdeauna, mână de ajutoriu, până acum ce au fundăluit capitulum, fără de aceea, multora dându-le bani, în vremile când au fost argintul, împrumut, și aceia de argint, carii toți sânt cuprinși în făcutele fundații, așa cât, mai jumătate, s-au făcut fundații cu bani de aur și de argint.

A doao oară, pe lângă cât, sau acestor doao căși le-au dat, plătind în tot anul orânduia sumă, sau peantru curtea sa au cheltuit, sau împărății spre ajutoriu au dat, socoteaște că numai cu bancutele au putut face atâtea fundații și să zidească bisearica în Cluj, în mijlocul cetății, unde numai să gândească că să va face, cândva, cu nevoie au putut, în Vașarheiu și pe airea, și peantru să plătească peantru tot clerul, acum vro cinci ani, 50 de mii, acum în anul trecut socotind și carii i-au dat peantru dominiumul său, 22 de mii, sau aceastea toate câte s-au numărat numai cu banchele s-au putut. Ba cu adevărat nu s-au putut plini, ci și aurul și argintul, precum peantru folosul de obște, și nu numai ca să să desfăteaze într-însul, l-au adunat, peantru acela l-au și dat; încă și carii îi mai are îi stăpânește cu volnicie, și cu volnicie îi va și rându, nu va aștepta ca după moarte, când nu să poate zice că stăpânește, alții să poruncească despre ei. Vezi, dară, iubite cetitoriule, că macar zice că cu nevoie iaste a nu spune adevărul, cum nu numai îl tace, ci încă îl și strică.

Să veade istoricul a avea milă și cătră canonici, că li s-au scăzut plata prin scăderea banilor, și să veade a îndemna pre fundatorul să plinească făcuta scădere, dând argint, „*că altmintrilea puțin rod va aduce graiul acela al Presfinții Sale, care cu prilejul instelații canonicilor l-au zis, adecă: «Acum bucuros moriu!», puțin rod, zice, peantru că acum întru atâta plata canonicilor au scăzut, cât mai puțin vor avea decât au ce<i> mai cu slabe parohii*”, ci înțelegând toate din ceva înștiințări, scăderea, întregimea plății nu să veade a o fi înțales și a o ști, însă să știe că plata canonicilor, după cum s-au fundăluit, întreagă iaste, nici vor fi siliți să să ajute cu ratele călugărilor.

De mănăstirea Blajului încă să veade a avea grije și milă: „*aceaea, zice, care au fost maica deșteptării neamului s-au golit de călugări și au sosit la o stare foarte rea*”.

Adevărat, mănăstirea așa au fost, și bine ar fi ori în ce chip să să întrejască, și doară spre fericirea neamului să va iarăș întemeia, dară acest cuget bun a istoricului nu poate să nu fie de mirare, adecă acum să veade istoricul a fi venit la cunoștința greșalei sale, fiindcă mai nainte însului poate nu i-au plăcut mănăstirea și o părăsât, ieșind dintr-însa, și poate într-un ceas foarte nenorocit, că, de când dumnealui cu Gheorghe Șincai, despre care ca de un nefericit face pomenire, după ce cu cheltuiialele mănăstirii la Roma și la Beciu ar fi isprăvit învățăturile, au ieșit, nime n-au mai intrat, au pricinuit, dară, o pedeapsă de obște, că acum, după cum zice, ceaea ce au fost maică deșteptării iaste mai pustiită, dară nici de cea deosăbi pedeapsă cu prilejul ieșirii n-au scăpat cu bine, știe cum multă vreme bolnăvit de friguri s-au năcăjit, apoi mai alte pagube au pătimit, și cunoaște acum că rău au lucrat atunci, că, de nu ar fi ieșit ei atunci, poate nu ar fi rămas această însoțire așa deșartă de bărbați, ar fi intrat și alții, și după învățătura și hârniciia care o avut istoricul, și mult folos ar fi făcut, având prilej bun de a scrie spre luminarea neamului.

Ci aceea greșală, că au ieșit atunci din mănăstire, prin primirea slujbii preotești, care în multă vreme s-au silit bine a o plini, și prin multele sale luminate peantru folosul de obște făcutele scrisori, și date și la tipariu, o au făcut nevinovată.

Însă mai mare și foarte vinovată iaste greșala Frății Sale, că, ca cum ș-ar fi uitat de filosofie și nu ș-ar fi adus aminte de ceale ce în mai multe locuri în prediche, precum s-au cuvântat spre arătarea cum de tare greșesc cei ce nu să sfiesc a micșora numele cel bun a de-aproapelui său, le-au zis (precum mai ales în doao prediche, în care foarte

apăsat, cu multe asămănări și pilde, arată răutatea celor ce judecă fără socoteală, și păcatul celor de vorbesc de altul le-au pus; aci să adeverează că mai lesne e a învăța pre altul cu vorba decât și cu fapta), și încă cu neplinirea datoriei istoricului, adică nepomenind toate ce au făcut Extealeanția Sa peantru folosul de obște, numai acelea care au socotit că spre micșorare slujesc, întru acel chip fără nici o sfiială în *Istoriia* sa le-au pus, cât numai cel ce iaste cu totul lipsit de vedere să nu vadă, și cel mai prost încă să poată priceape că din patimă și fără socoteală, și unele greale, numai după nedreaptele feluri a acelora carii peantru vinele sale au trăbuit să pătimească, spre vinovățirea celor mai mari a clerului sânt întocmite și îndreptate ca dreapte, fără nici o socoteală, după nedreapte jalbe le-au scris, căci, dacă mai mult să va creade unora ca acelora, nici un fealiu de judecătoriu va rămânea fără vină, că doară nu ar fi judecat nedrept, fiindcă foarte rari sânt aceia, carii să să cunoască și să-și mărturisască vina sa, și pre sine să să zică a fi vreadnici de ce pătimesc, ba înpotrivă toți să jeluiesc că numai peantru sfânta dreptate răbdă.

Care greșală a istoricului cu atâta iaste mai mare, cu cât patima sa în scris și-o arătat, ca mai mulți să poată ceti și în vreme mai îndelungată să rămâie pomenirea celor scrisă.

Și iarăș, cu cât nu s-au sfiit înpotriva mai-marelui său, pe care a-l grăi de rău n-au vrut să învețe de la Pavel Apostolul că nici în Leagea Veache, care cu mult decât această noao mai nesăvârșită era, nu au fost slobod, că zice Pavel: „*N-am știut că iaste arhierul, că iaste mai-marele norodului, că scris iaste pre mai-marele norodului tău să nu-l grăiești de rău*”.

Și cu cât mai tare au fost datoriu a-l cinsti ca pre un părinte, din mâinile căruia și darul preoției l-au primit, nici scriind au luat aminte, că greu ponosluindu-Să, Dumnezeu prin David arată cât iaste de mare greșala unora ca acestora: „De m-ar fi ocărat vrășmașul – zice – aș fi răbdat, iară tu, cunoscutul și deregătoriu meu, și omul care au mâncat pânea, au mărit asupra viclesug”; dară așa să întâmplă, cât căsașii omului să-i fie pizmașii lui. O, și grea înpotriva firii iaste aceasta, care din zisa lui Iulie să veade: Iulie Chesariul, dintră 23 de rane și străpunsături, n-au sâmtit mai tare decât a lui Brutus, pre care l-au fost hrănit, așa cât, când l-au văzut pre el întră ucigași, numai atâta, ca cu o mare și necrezută mirare a nemulțămirii lui, au zis: „Și tu, fiule Brute!”.

Însă de vreme ce și cei mai înțelepți, precum Solomon, înpotriva celor ce au învățat au lucrat, nu e nici o minune că altmintrile au învățat, altmintrile au lucrat.

Au vrut cu adevărat prin scrisoarea aceea să micșoreaze, și n-au socotit că nu poate omul să micșoreaze pre care îl măreaște Dumnezeu, și numai pre sine s-au micșorat; la un lucru vreadnic și tuturor dorit au fost mai pe urmă o vorbă proastă, aseamenea ca cum ar fi cusut la reverenda noao de mătăsa un peatec urât și prost.

Au vrut poate și aceea istoricul, să rănească, de va putea, inima Extealeanției Sale și să o miște spre ceva mahnire, ci inima Extealeanției Sale, prin cunoștința cea bună a sufletului său care o are, că toate, macar că n-au putut după voia tuturor face, spre lauda lui Dumnezeu totuș toate le-au făcut, fiind întărită, nu s-au putut întru atâta cum au vrut vătămă, și cu dinții cât de ascuțiți și vineți nici cu vânătare să să înseamneaze, ci scriitoriul, aseamenea celui ce vrea a mușca și a încolți ceva materie tare, numai își înjoșază jinjinile, numai pe sine s-au însămnat, că s-au învins de patimă, mai ales că Extealeanția Sa, și prin țările vecine, și mai vartos întru această țară, și înaintea împăratului iaste bine cunoscut.

Și precum nu are lipsă de apărare (macar că să cunoaște pre sine a fi supus neputințelor), nici au poruncit să să facă, dară noi, mai vartos peantru noi, adică ca nu cumva, trecând cu vederea și acoperind ceale ce au scris cu tăcearea, să fim judecați că și noi le cunoaștem așa a fi, am fost siliți să le răspicăm, macar că nu fără mare îngreoiare a inimii aceasta să o facem am trăbuit, știind dojana Sfântului Pavel: „Dacă vă roadeți, luați sama să nu vă mistuiți!”, și aceea, ce istoricul o zice a să plini adeaseori întră noi: „Perirea ta din tine, Izraile!”, mai bucuș o am fi lăsat să o adevereaze numai sânghur istoricul cu fapta sa, totuș apărarea cinstii părintelui nostru, înaintea acelora căroră nu va fi de airea, din alte fapte fără numai din *Istoriia* aceasta cunoscut, trăbuicioasă, ne-au silit să nu putem tăcea.

Avem și bună nădejde că nu ne vei vinovăți, iubite cetitoriule, că noi din dragoste și din sfiială cătră părintele nostru am făcut aceasta, cu atâta mai vartos că și apărarea vieții e slobodă înpotriva celor ce să scoală asupra a o apăra, cu cât mai vartos numele cel bun, care lucru și cei sfinți l-au făcut, precum S. Athanasie, Hrisostom, Ieronim și alții. Iară sânghina întru apărarea părinților pre drept trăbuie să afle părtinire, și ocară ce să face de la fii drept iaste să să osândească, precum și din Scriptură vedem a să fi întâmplat fiilor lui Noe, adică: Ham, că au răs de goliciunea tătâne-său, s-au blăstămat, iară Sem și Iafet, căci o acoperit, s-au blagoslovit.

Aspru, dară, nu ne judeca, ci mai vartos celor ce greșesc întoarcere poșteaste de la Dumnezeu, precum istoricului aceea sfiuim, că dacă ca un om așa au greșit să scrie ca un creștin; pre părintele său, care, scriind, au voit a-l vătămă, prin rugare de iertare să să silească a-l cinsti, nu cumva rămâind așa sau încă înpotrivă întărâtându-să, mai neplăcute prin scrisorile sale să-ș agonisască, și, nădăjduim că va face, de cumva ceale ce le-au cetit adeaseori altora le-au și crezut, adică sau pre vreunul din preoți au amărât și au luat legătură nedeslegată, că istoricul nu numai pre preoți, așa scriind, ci și pre mai-marele preoților au vrut să-l amărască.

Iară plecarea peantru amândoaă viețile fără îndoială de multă mântuire îi va fi, în cât iaste Exțealeanția Sa, care nu le nici bagă atâta în samă, cunoscut și înaintea oamenilor, și înaintea lui Dumnezeu, nici prin ceale scrisă întru atâta mahnit, prin cearerea iertării, ca de un fiu să va bucura.

A Exțealeanții Sale credincioși și preaumiliți fii.

Blaj, 10 martie 1813

(1a) Manuscris deteriorat, întregire după înțeles.

(1b) Idem.

(1c) Idem.

(1d) Idem.

(2) În original, în latină: „Forța fără înțelepciune se năruie sub propria greutate”.

(3) Idem: „Din această luare aminte poate rămâne ceea ce se impune spus, că această Istorie asumată de la vechi și apreciați istorici este singura în limba română care poate fi citită cu folos în special de aceia care sunt cunoscători ai limbii române.”

(4) Idem: „Se screm munții să nască un șoarece de răs”.

(5) Idem: „Domnul Petru Maior de Dicio-Sânmartin, arhidiacon al Gurghiului din dieceza Făgărașului, revizor al cărților românești pentru partea greco-catolică de pe lângă Înaltul Consiliu Crăiesc Locumtenențial al Ungariei și corector al acelorași cărți la Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești”.

(6) În original, în maghiară: „În fine, ceea ce este mai important, Excelența Sa este chiar un gospodar bun. Așadar, nu trebuie să ne închipuim domeniul de la Blaj ca pe un domeniu episcopal cu venituri mari, căci, dacă ar fi vrut să trăiască în lux mai mare și ar fi făcut mai multe călătorii și vizitațiuni, în atâția ani, ușor putea să-l sărăcească, așa cum au făcut alții”.

„Uimitoare reminiscențe ale limbii latine și romane” – SCRIERI LINGVISTICE ȘI FILOLOGICE

1. ORTHOGRAPHIA ROMANA, SIVE LATINO-VALACHICA

(1) Ne aflăm în fața celei mai importante dintre lucrările filologice ale lui Petru Maior. Ea a fost încheiată și tipărită în 1819, în limba latină, cu titlul: *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica, una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur. Per Petrum Májor de Ditső Szent Márton, archidiaconum Dioecesis Fogarasiensis, districtus Görgényiensis, ac regium revisorem librorum Budensem. Primum Valachico idiomate concinnata, deinde in Latinum translata. Budaë, Typis Regiæ Universitatis Hungaricæ 1819*. Studiul lui Maior cuprinde la sfârșit (p. 54-102) *Dialogu pentru începutul linbei Română. Intră nepotu si unchiu*, tipărit pe două coloane, cu litere latine, în ortografia etimologică a autorului, și cu slove chirilice. În ediția de față, cele două texte, *Orthographia* și *Dialogul*, sunt reproduse distinct, în virtutea metodologiei după care lucrările sunt antologate, în funcție de importanța lor. Or, în calitate de simplă exemplificare a teoriilor ortografice profesate de Petru Maior, acest *Dialog* își găsește locul în rândul celorlalte texte justificative de același fel, cum sunt: *Disertația pentru începutul limbei românești* și *Disertația pentru literatura cea veachie a românilor* sau *Animadversiones in orthographiam Latino-Valachicam reverendissimi domini Corneli și Censura lexic Colossiani, Valachico-Latino-Hungarico-Germanici, a litera H, inclusive usque ad finem*.

Ca și în alte cazuri, rezultă din titlu că *Ortografia* a fost scrisă întâi în limba română, iar apoi tradusă în latină. Nici în acest caz nu se cunoaște redacția românească a lucrării, al cărei titlu se traduce în felul următor: *Ortografia română sau latino-valahică, împreună cu cheia care deschide tainele etimologiei cuvintelor. De Petru Maior de Dicio Sânt-Martin, arhidiaconul districtului Gurghiu din dieceza Făgărașului și revizor regesc al cărților tipărite la Buda. Compusă mai întâi în limba română și apoi tradusă în latinește. La Buda. În Tipografia Universității Regești a Ungariei, 1819*.

Studiul despre ortografie al lui Petru Maior s-a bucurat de aprecierea contemporanilor, fiind reprodus, în 1825, după moartea autorului, ca prefată la *Lexiconul de la Buda* (cu titlul complet: *Lexicon românescu-lătinescu-ungurescu-nemtescu, quare de mai multi autori, in cursul a trideci si mai multor ani, s'au lucratu. Seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est. Budaë typis et sumtibus Typographiæ Regiæ Universitatis Hungaricæ. 1825*). Ideea încetățenită în literatura de specialitate, potrivit căreia, la 1825, ar fi vorba de o reproducere anastatică a textului *Ortografiei* este infirmată de analiza întreprinsă asupra mai multor exemplare, cu ocazia realizării

repertoriului *Cartea românească veche din Imperiul Habsburgic (1691–1830). Recuperarea unei identități culturale*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016, p. 971-972. Odată cu această cercetare s-a avansat ideea că *Orthographia* ar fi fost tipărită la 1825 și cu scopul unei circulații independente față de *Lexicon* (*ibidem*). Textul românesc din volumul de față este reprodus în cea mai mare parte după *Școala Ardeleană*, ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, vol. II, București, 1983, p. 458-485, dar cu modificări, acolo unde acestea s-au impus. Părțile netraduse de Florea Fugariu au fost traduse în cadrul colectivului acestei ediții de către bibliolog dr. Vasilica Eugenia Cristea. De asemenea, s-a optat pentru o traducere nouă a prefeței.

Textul latinesc al lucrării, reprodus în continuare, este după varianta tipărită în *Lexiconul de la Buda* din 1825 (p. I-VIII și 1-53):

ORTHOGRAPHIA ROMANA, SIVE LATINO-VALACHICA, UNA CUM CLAVI, QUA PENETRALIA ORIGINATIONIS VOCUM RESERANTUR

Praefatio

Nonus jam supra trigesimum annus decurrit, a quo Valachorum Grammatici de Orthographia Romana, sive Latino-Valachica inter se disceptant. Sicut enim in exterminandis e republica literaria Valachorum Cyrillicis characteribus, qui densissimas tenebras Valachicae linguae offuderunt, et postliminio restituendis avitis literis Latinis, non modo iidem ultro inter se omnes conveniunt, sed etiam exteri, avidi commercium cum Valachis propius colendi, diu in id stimulos addunt; ita quatenus Orthographia in usu Latinarum literarum sequenda sit, adhuc constanter definiri non potuit. Etenim, qui inter Hungaros concives vivunt, a pueritia Hungaricae orthographiae asueti, Hungaricam orthographiam adoptandam esse sanciunt. Qui vero Germanicam linguam callent, et familiaritate Germanorum fruuntur, Germanorum orthographiam sequi malunt. Alii, non reflectentes ad diversitatem Dialectorum Valachicae linguae, dum regulas patriae Dialecto conformes praescribunt, credunt, se amplissimae gentis Valachorum universitati satisfacisse.

Omnium horum agendi ratio non modo ad non mediocrem imperfectionem Valachicae linguae ingerendam est nata, verum etiam difficiliorem aliis nationibus reddit modum Valachicam linguam perdiscendi, ac desiderato commercio obicem ponit. Nam, sive Hungarorum inducatur Orthographia, sive Germanorum, immaniter obscurabitur Valachica lingua, quae nullam prorsus affinitatem sive cum Hungarica, sive cum Germanica lingua habet, eaque imperfecta offeretur condiscenda; et non solum alterutri parti, verum etiam Gallis, Italis etc. admodum ardua redderetur. Qui vero propriae Dialecti regulas orthographicas proponit, it etsi forte suis patriotis complacebit, multitudinem Valachorum vehementer offendet; quin etiam exteris, qui hac Orthographia imbuti fuerint, eandem inter reliquos Valachos conversantibus inutilem reddet.

Ejusmodi igitur orthographia Latino-Valachica amplectenda est, quae indoli Valachicae linguae consentanea sit, et omnes Dialectos ejusdem linguae comprehendat, ejusve medio omnibus nationibus, quoad ejus fieri potest, aequae facilis reddatur Valachica lingua, quaeve demum linguam Valachicam perfectiorem reddat.

Ad hunc finem assequendum nulla alia Orthographia accommodatior esse videtur, quam Italica, non solum quod haec in universa Europa est nota, verum imprimis quod hae duae linguae Italica et Valachica, quibus eadem fuerunt incunabula, tam quoad vocabula, quam quoad pronuntiationem etc. propinquissima cognatione inter se connexae sunt, ita ut nemo, qui utramque callet, addubitare queat, easdem olim unam eandemque popularem Latinam linguam fuisse; simul vastissimas duas dialectos Valachorum, in plures quidem ramos divisas, antiquae, et Aurelianae Daciae, cunctas.

Unum, alterumve exemplum in medium proferam. Sic, Italus dicit **cerco**, *quaero*, Valachus *cercu*, quod Cyrillice scribitur, **чѣркѣ**. Juxta Hungaricam orthographiam scribi deberet *tserku*, juxta Germanicam *tscherku*. Italus dicit **geme**, *gemit*, Valachus pariter *geme*; id Cyrillice scribitur **гѣмѣ**; secundum Hungaricam orthographiam scriberetur *dseme*; secundum Germanicam *dscheme*. Cum haec vocabula idem significant apud Valachos, quod apud Italos, eodemque modo pronuncient Valachi, quo Itali; nonne, si haec juxta Orthographiam sive Hungaricam, sive Germanicam exarentur, non solum eorum origo admodum obscurabitur, et venusta forma vilesceat, verum etiam absque necessitate multiplicarentur entia, hoc est, quae paucioribus possunt, pluribus literis exprimentur? Et, quoniam nec illa pluralitate literarum sufficienter nativus eorum vocabulorum sonus exprimi valet, quid imperfectum pro perfecto oggeretur discentibus percipiendum.

Quid quod *ce*, *ci*, *ge*, *gi* Italarum, quae etiam Valachi habent, veteris Daciae Valachi pronunciant accurate sicut Itali urbis Romae, i.e. sicut Hungarorum *tse*, *tsi*, *dse*, *dsi*; Aurelianae Daciae autem sicut Hungarorum *tze*, *tzi*, *dze*, *dzi*. Unde eadem regula Hungaricae, aut Germanicae orthographiae haud comprehendere potest utramque praefatam Dialectum. E contra idem *ce*, *ci*, *ge*, *gi* Italicae orthographiae utrisque satisfacit, dum veteris Daciae

Valachi pronunciant obtusius, Aurelianae Daciae acutius: quae diversitas enunciationis etiam inter Italos, sub eadem Orthographia, hodieum viget.

Sic, Itali, dum *l* emollire volunt, et sequens *i* uti *jod* pronunciare, literae *l* praefigunt *g*, e.g. **tagliare**, *scindere*. Aurelianae Daciae Valachi etiam dicunt, *tagliare*; veteris Daciae autem dicunt acsi juxta Latinam orthographiam scriberetur **tajare**. *Gli* Italorum igitur apud Aurelianae Daciae Valachos more Italorum profertur *l* mole et *jod*; apud veteris Daciae uti *jod*.

Ceterum facile consentio, ut *G* emolliendo *l* inserviens apud Italos syllabae *li* praefigi solitum, apud Valachos exteratur. Cum enim communiter *l* tunc emolliendum veniat, et sequens *i* uti *jod* enunciandum, dum syllabam *li* immediate antecedit vocalis; facile pervideri potest, quando *l* molliter sit proferendum tametsi non praefigatur eidem more Italorum *G*. *Li*, inquam syllabam si praecedat vocalis quaeque; apud Aurelianae Daciae Valachos *l* pronunciabitur molliter, *i* vero uti *jod*; apud veteris Daciae autem detrita litera *l*, *i* transit in consonantem, e.g. Itali dicunt **moglie**, *mulier*, Aurelianae Daciae *muliere*, veteris Daciae, *muiere*. Non praefigere *g*, molli *l*, imo hoc omnino expungere, et *i* proferre uti consonantem, (quod faciunt antiquae Daciae Valachi) nec inter Italos est insolitum. Sic, pro **mia moglie**, *mea uxor*, nonnulli dicunt: *me muiere*. Ergo etiam apud Valachos antiquae Daciae in simili casu nec *g* nec *l* necesse est describi, sed solum *i*, idque sicut consonans proferendum, ob majorem facilitatem cum scriptionis, tum pronunciationis. Quatenam autem voces a praestituta regula recedant, et quatenam initio *l* molle, ut **liepure**, *lepus*; **linu**, *linum* apud Aurelianae Daciae Valachos habeant, usu quisque facile docebitur.

Etsi vero Italica orthographia maxime conformis est Valachicae linguae; tamen, cum Itali a nonnullis proprietatibus antiquae linguae Romanae, quibus Valachi adhuc adhaerent, seu sponte, seu commercio barbarorum, qui Italiam invaserunt, eidemque longo tempore dominati sunt, recesserint; Valachi quaedam in sua Orthographia Latino-Valachica propria habent: Quod in decursu hujus opusculi manifestum fiet.

Porro, quisque perspicit, duplicem esse linguae perfectionem, internam, et externam. Orthographia pertinet ad externam linguae perfectionem. Idcirco ejusmodi Orthographia, quae diminueret internam linguae perfectionem, etsi forte sua facilitate se se commendaret, tamen, cum potior sit perfectio interna, quam externa, haec illi cedere debet. Proinde, tametsi nostra Orthographia nonnullas difficultates praesefert, quibus quidem nec perfectissimae linguae, ut pote Graeca et Latina carent; quia tamen augendae, aut potius detegendae perfectioni internae Valachicae linguae inservit, omnino amplectendam esse censeo.

Dum autem praemissis figuris Dictionis sub quavis Litera ostendo, qui differentia non paucarum vocum per mutationem literarum, aut syllabarum etc. Latinam inter et Valachicam linguam inducta sit; eo ipso clavim supposito, qua penetralia originationis vocum reserantur, pluresve proprietates antiquae linguae latinae, quae hodie in docta sive Grammaticali lingua Latina vix aut ne vix quidem visuntur, apud Valachos hodieum vigere detego, ita ut vix dubitari possit, linguam Valachicam longe antiquiorem esse Marci Tullii Ciceronis aetate, qua docta sive Grammaticalis lingua Latina ad supremum culmen perfectionis eluctata fuit. Ex quo prono alveo fluit, Valachicam linguam Latinis sive Romanis dialectis ut pote Hispanicae, Gallicae et Italicae modernae antecellere vetustate.

Dum igitur in hoc opusculo subinde ajo, hanc vel illam vocem a certa dictione Latina, aut Italica, Hispanica, et forte Gallica proficisci; non id innuere volo, quod eam vocem Valachi adoptaverint ex docta lingua Latina, aut praelaudatis Dialectis, sed communionem sive cognationem duntaxat indigito.

In sex autem capita dispesco Opusculum. In quorum *primo* agitur de Literis generatim; in *secundo* de literis speciatim; in *tertio* de Diphthongis; in *quarto* de Accentibus; in *quinto* de Apostropho; in *sexto* de Divisione syllabarum. His addidi Dialogum, de origine linguae Valachicae, inter nepotem et avunculum, Valachico idiomate, ac Latinis literis juxta hanc Orthographiam, et simul Cyrillicis, conscriptum.

Caput I

De literis generatim

§ 1

Litterae verosimiliter a primis orbis habitatoribus inventae sunt. Plinius lib. 7. Historiae Naturalis cap. 56. observat antiquitatem variorum documentorum, et concludit: *Ex quo apparet aeternus literarum usus*. A Phoenicibus, teste Plinio *ibidem*, introductae sunt in Graeciam litterae numero sedecim, et a Pelasgis illatae in Latium. Huic numero additae fuerunt a Palamede bello Trojano quatuor hac figura Θ, Ξ, Φ, Χ. Latini quoque imitati posthac sedecim antiquis adjunxere sex alias litteras, ut pote F, K, Q, X, Z, H. Simonides Melicus post Palamedem quatuor alias hujus figurae adjecerat Z, H, Ψ, Ω. Quarum omnium, ait Plinius *ibidem*, vis in nostris recognoscitur, k, x, prouti et y et z acceperunt Latini a Graecis, ut hae duae solum in Graecis vocibus habeant locum.

§ 2

Litera est minima pars, sive signum vocis, originem trahit a *lego* secundum opinionem Prisciani lib. 1. *Dicitur litera vel quasi, legitura, eo quod legendi iter praebeat*. Secundum alios auctores proficiscitur à *liturā*, quod significat *deletionem*: quod plerumque in ceratis tabulis antiqui scribere solebant, et postea delere: quod hodie apud Valachos respectu pauperum puerorum prima elementa discentium servatur. Ex antiquo illo usu in ceratis tabulis scribendi, hodie apud Valachos, dum a puero exigitur pensum lectionis memoriter recitandae, etiamsi lectio e libro typis impresso memoriae mandetur, tamen moris est hoc modo puerum alloqui: **Di tabla, dic tabulam**: quod Latine solemus dicere: *Recita lectionem*.

§ 3

Literae numerantur apud Valachos viginti, ut pote A, B, C, D, E, F, G, H, I, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, Z, majusculae; minusculae sunt: a, b, c, d, e, f, g, h, i, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, z. Majusculis initio periodi, et nominum priorum ac dignitatum utimur, de caetero minusculae adhibentur.

§ 4

Pronunciationem eandem habent Valachi, quae apud Latinos obtinet; *i* tamen vocalis, dum in consonantem transit, profertur non modo sicut *jod* more Latinorum, sed etiam sicut ж Cyrillicum, more Gallorum, quod Itali mutare solent in *g*; ac hoc in casu sic (*j*) formatur, e.g. **judecu**, *judico*, Italice *giudico*; **jugu**, *jugum*, Italice *giogio*; **juru**, *juro*, Italice *giuro*. In priore casu non recedit a sua figura ordinaria, prouti etiam apud Latinos usuvenit, e.g. **boiari**, *nobiles, barones, magnates*. Pariter *h*, nisi suffigatur consonanti *c* vel *g*, quo in casu nullum edit sonum, plerumque effertur prope uti χ Graecum.

Litera *z* Valachi proprie carent, tametsi ejus sonus in *s*, sicut apud Latinos et Italos inter duas vocales constituta, et alias etiam interdum, prouti etiam subinde in *D* audiatur. Proinde litera *z* facile expungi posset e numero literarum apud Valachos; quemadmodum etiam litera *Q*, cum hujus munus ubique obire possit litera *C*, nisi ad manifestandam originationem vocum, aut proximam conjunctionem Valachicae linguae cum Latina et Italica, recipere voluissent Valachi. Sed de his uberius sequenti capite sub literis *D*, *Q*, et *S*.

Demum, litera *X*, etsi in libris ecclesiasticis e Graeco, Cyrillico caractere, traductis reperiatur, tamen non est litera Valachorum, sed loco eius vulgo utuntur Valachi in pronunciando et simul in scribendo praecipue litera *S*, e.g. **Sandu**, *Alesandru, Alexander*; **esire**, *exire*; **frasinu**, *fraxinus* etc. Imo ita haec litera opponitur indoli Valachicae linguae, ut pueri Valachi Latinae linguae studentes difficilime asseverari valeant ad ejusdem pronunciationem. Unde nos omnino eliminavimus hanc literam e numero literarum. Quodsi tamen quispiam graecizare amet, et sonum literae *x* in vocibus Graecis retinere; poterit loco *x*, exarare *cs*: quod Moscovitae quoque hodie faciunt, e.g. **Alecsandru**, *Alexander* etc. aut si malit ipsam figuram *x* propter breviterem scriptionis, uti praetenditur, servare; mea pace. Inficiari tamen nemo poterit, id esse contra naturam Valachicae linguae. Patet porro ex supradictis, apud Valachos, si proprie loqui velimus, non debere plures quam 18 literas numerari.

§ 5

Literae dividuntur in vocales et consonantes, haeque discriminantur ab illis, sicut corpus ab anima. Sicut enim corpus non potest moveri sine anima, e contra anima potest sine corpore moveri: ita consonantes nequiquam possunt sine vocalibus ad efficiendam syllabam moveri, e contra vocales sine consonantibus possunt.

Porro, vocales sunt numero quinque: *a, e, i, o, u*; reliquae sunt consonantes, quarum eae, quae incipiunt a se ipsis in pronunciando, et desinunt in vocalem, nominantur mutae, ut *b, c, d*, etc. illae vero, quae incipiunt a vocali, et desinunt in se ipsas, semivocales audiunt, ut *l, m, n*, etc. Sciendum autem, in Valachico sermone nullam consonantem geminari: qui usus etiam apud antiquos Latinos fuit, ante Ennium, qui primus geminationem consonantium in Latinam linguam invexit. Vide *Festum*. Haec proprietas una est ex illis, quae vetustatem Valachicae linguae arguunt. Hinc, tolerari non possunt ii, qui nescio quo cacoëthe contra indolem Valachicae linguae geminationem consonantium in Latino-Valachicam Orthographiam inducere conantur.

Vocales singulae, ac praecipue tres priores praeter ordinarium sonum, qui apud Latinos, Italosve obtinet, alium quoque sonum nonnunquam admittunt, qui hodie in lingua Latina non auditur, huncve Cyrillicis utentes Characteribus expriment litera Cyrillica ъ, etsi brevissime, tamen auditur apud Germanos, e.g. in voce *Spectacl*, inter *c* et *l*. Est adhuc unus sonus apud plerosque Valachos veteris Daciae, quem notant litera ж. Hic sonus auditur apud Serbos, utut brevissime, in vocibus e.g. **Grk**, *Graecus*; **smrt**, *mors*; **vrlo**, *vere*, inter *gr* inter *mr*, inter *vr*. Dum

enim vim sibi inferunt ad pronunciandas illas consonantes absque vocali, ipsis invitis erumpit ille sonus, quem Valachi notant litera ж.

§ 6

Porro quaevis vocalis, dum admittit sonum ж, ad indigitandum hunc sonum extraordinarium notatur accentu circumflexo (˘), ut **mâni**, *manus*; **vêntu**, *ventus*; **începere**, *incipere*; **gûtu**, *guttur*. Dum vero exprimit sonum ѣ, notatur hoc signo (´), ut **arâmu**, *aramus*; **mě**, *me*; **sănitate**, *sanitas*, **pōstrare**, *conservare in posterum* etc.

Id omnino animadvertendum venit, Valachos Aurelianae Daciae nunquam uti sono ж, sed solum ѣ, e.g. illi non dicunt, **mâni**, *manus*, uti Valachi veteris Daciae, sed **măni** (мъни). Facile dediscere possent etiam Valachi veteris Daciae sonum ж. Certo multi, etiamsi in ore habeant illum sonum, nunquam tamen scribunt ж, sed etiam pro eo utuntur litera ѣ. Ac in antiquis libris typo impressis ж communiter in fine vocis adhibetur pro ѣ; in manuscriptis vero nusquam est videri ж, sed solum ѣ. Quin memini, me adolescentem in mea patria audivisse senes loquentes, in quorum ore nunquam resonabat ж, sed pro eo quoque sonum ѣ edebant.

§ 7

Dum mecum reputo, Valachos antiquae Daciae, contra communem consuetudinem Valachorum Aurelianae Daciae uti sono, qui hodie signatur litera ж, prout supra animadvertimus, illa mihi occurrit origo hujus diversitatis, quod antiquae Daciae Valachi, postquam characteres Cyrillicos, quibus omnes populi Slavic e originis Graeco Ritui addicti utuntur adoptarunt, ac una linguam Slovenicam sive Cyrillicam in suas ecclesias receperunt, modum legendi Slovenice a vicinis Russis hauserint. Solent vero populi Slavicae originis interdum connectere consonantes absque ulla vocali, quae absque vocali proferri nequeunt; dumque sibi vim inferunt ad pronunciandas illas consonantes absque vocali, prodit ille sonus, quem Valachi designant litera ж, uti supra § 5 docuimus, ubi etiam exempla hanc in rem produximus. Serbi quidem hunc sonum, uti supra quoque innuimus, brevissime edunt, Russi vero valde aperte, et magna vi proferunt. Cum autem apud Valachos singulae vocales, praeter ordinarium sonum, admittant etiam sonum, quem hodie designant Cyrillica litera ѣ, qui quidem sonus proxime accedit ad sonum, quem hodie notant litera ж, nisi quod ж tantisper accedat ad sonum nasalem; ex diuturna lectione librorum Slovenicorum, qui continent sonum ж, facile contraxerunt habitum ad edendum hunc sonum, qui parum differt a suo nationali sono ѣ; imo, si immediate post ѣ subsequatur consonans *n*, vix potest discerni a sono ж. Porro contracto habitu ex diuturna lectione librorum Slovenicorum edendi sonum ж, eundem in suam linguam transferebant, primum quidem ante consonatem *n*, postea etiam ante alias consonantes. Huc accessit quotidianum commercium limitaneorum Valachorum cum vicinis Russis; hocve modo sonus ж sensim in omnem gentem Valachorum veteris Daciae, qui diu in sacris Slovenica lingua usi sunt, propagatus est. Valachi Daciae Aurelianae, quia nec literas Cyrillicas, nec linguam Slovenicam in suas ecclesias receperunt unquam, immunes a sono ж persistere. Id omnino periculum contigit Valachis veteris Daciae, quod olim Quintilianus Instit. Orat. lib. 1. cap. 1. parecavendum esse respectu Graeci sermonis monebat Romanos his verbis: „A sermone Graeco puerum incipere malo (...) Non tamen hoc adeo superstitiose velim fieri, ut diu tantum loquatur Graece aut discat, sicut plerisque moris est. Hinc enim accidunt, *et oris plurima vitia in peregrinum sonum correpti, et sermonis, cui cum Graecae figurae assidua consuetudine haeserint, in diversa quoque loquendi ratione pertinacissime durant*”.

§ 8

Cum inter Cyrillicas literas nulla foret, quae sonum extraordinarium vocalium, de quo egimus supra § 5 quemve hodie notant Valachi Cyrillica litera ѣ, exprimere posset; novam literam ad hunc sonum designandum invenerunt Valachi, videlicet ж. Nihilominus tamen seculo XVII. praeter novam literam ж usurpabant Valachi ad denotandum eum sonum etiam literas Cyrillicas ѣ et ѥ, apud Slovenos nullum edentes sonum, ж quidem potissimum in fine vocis, ѣ vero in medio. Et quidem in Psalterio e textu Hebraeo traducto, ac anno 1651. Belgradi in Transsilvania, quae civitas alias dicitur *Alba Julia* et *Alba Carolina*, edito, ж constanter scribitur in fine, et ѣ in medio vocis ad eundem sonum denotandum, ut **арѣтарѣ**, **адѣнкриле**, **лѣргѣмѣнтѣ**, **дѣнѣ**, **плѣкѣ**, **тѣнѣ**, **коперѣмѣнтѣ**, **стрѣмѣ**, **вѣрѣатѣ**, **кѣтрѣ** etc. In novo Testamento tribus annis ante, idest, anno 1648. ibidem edito indiscriminatum ж usurpatur in fine et medio vocis, ut **венѣрѣ**, **кѣамѣ**, **немѣкѣ**, **адѣсѣрѣ**, **мѣсѣрѣ**, **татѣа** etc. ѣ vero in medio vocis e.g. **вѣнтѣа**, **гѣндѣа**, **кѣвѣнтѣа**, **мѣна**, **сѣнтѣ** etc. In Euchologio sive Rituali anno 1698. ibidem impresso perraro ж ponitur in medio vocis. In Nomocanone, et corpore Juris Canonici Tergovesti in Valachia Transalpina divulgato saepe ѣ

ponitur etiam in fine vocis, e.g. *лѣсъ, ѡдѣкъ, деспѣрѣиѣтъ, съ фѣкъ, ѡпрѣскъ* etc. et crebro in fine vocis more Cyrillico sive Slovenico absque ullo sono, tantum ad indigitandam absentiam vocalis, quod hodie fit constanter per ѣ, e.g. *постъ, канѡнѡла, лоръ, аѡ постъ* etc. Caeterum litera ѣ ibidem frequenter ponitur etiam in medio, et quidem ad denotandum sonum ѣ, ita ut ad hunc sonum significandum in iisdem dictionibus modo usurpetur ѣ, modo ѣ, e.g. modo *ръндѡла, сънт, кънтъ, пърѣтъ, кѡвѣнтѡла, къндъ, сѣнѣле, зикѣнд, пъринц*; modo *ръндѡла, сънт, пърѣтъ, кѡвѣнтѡла, къндъ, сѣнѣле, зикѣнд, пъринц*. Sic porro *ждѣкъ, ѡчепѣтъ, ѡртъ, скимѣрь, пѣкъ* etc.

In nullo horum librorum reperitur expressus sonus, quem hodie denotat litera ж, sed tam litera ж, quam literae ѣ, et ѣ, dum sonum edunt, constanter designant sonum extraordinarium linguae Valachicae naturalem, qui hodie notatur litera ѣ. Jure proinde concludere possumus, literam ж ante seculum XVIII. haud usurpatam fuisse ad designandum illum sonum, quem hodie denotat, nec ante in scribendo hunc sonum expressum. Certo mos denotandi hunc sonum in scribendo litera ж aetatem mei Patris neutiquam superat. Primus e libris in Transsilvania editis, quod sciam, est Calendarium pro centum annis Coronae anno 1733. divulgatum, in quo visatur sonus ille prope nasalis litera ж exprimi ac solam literam ѣ servire ad designandum extraordinarium sonum vocalium.

Memoratum Calendarium, primo Chioviae Russice editum, per quemdam medicum Russum sive Moscovitam in Valachicum idioma traductum fuit. Non dubito, quin Director typi quoque in illa Typographia Russus feurit, quum olim Typographi et Pictores apud Valachos plerumque fuerint Russi. Vix proinde dubitari potest, sonum apud Valachos hodie litera ж exprimi solitum, Russis perfamiliarē, per ipsos Russos ingestum fuisse in libros Valachorum, per eosdemque literam ж ad hunc sonum peregrinum significandum determinatam fuisse.

§ 9

Haud tamen radices tam altas hic mos egit inter Valachos, ut evelli non queat. Certo, Budae typis Typographiae Regiae scientiarum Universitatis Pestanae jam plura opuscula Valachico idiomate, ac Cyrillicis characteribus edita sunt absque vocali ж, ac ubique ejus loco vocali ѣ surrogata, quin vel advertant lectores hanc mutationem factam fuisse. Nam, ob affinitatem utriusque soni tam facile potest Valachus pronunciare syllabam cum vocali ѣ pro ж, quam cum ipsa ж; imo, cum haec non sit Valachis naturalis, longe facilius est eis efferre ѣ, quam ж. Hinc, quod supra quoque innui, plurimi nunquam ж usurpant in scribendo. Proinde, ad exonerandam Valachicam Orthographiam una difficultate omnino superflua, suadeo vel ipsis etiam, qui Cyrillicis literis scribunt, omnibus, rŕpuendam esse literam ж in scribendo, ac sola litera ѣ ex his duabus utendum. Quo fiet, ut etiam sonus, qui nunc denotatur litera ж, haud difficili negotio ex omnium Valachorum ore evanescat. Ego certo illum sonum peregrinum pro sublato habeo in hac Orthographia, ideoque accentum circumflexum, quo nonnulli antehac utebantur in scribendo Latinis literis ad significandum eum sonum, nulli vocali superponam.

Quod attinet ad sonum extraordinarium vocalium, quem Valachi Cyrillicis literis scribentes notant litera ѣ, non dubito, quin ejus origo ex Italia repetenda sit. Certum enim est, apud Latinos unam eandemque vocalem plures diversos praesetulisse sonos. Priscianus Grammaticus lib. 1. denos et plures attribuit sonos. „Sunt igitur, *inquit*, figurae literarum quibus nos utimur 23. Ipsae vero *pronunciationes* earum *multo ampliores*. Quippe cum singulae *denos denos* inveniantur habere *sonos*, vel *plures* etc.” Quintilianus Institutionum Oratorium lib. 1. cap. 4. ait: „An cujuslibet auris est exigere literarum sonos? Non Hercule magis quam nervorum. At Grammatici saltem omnes in hanc descendent rerum tenuitatem, desintne aliquae nobis necessariae literae, non quum Graeca scribimus: (...) sed proprie in Latinis (...). Et medius est quidam *u* et *i* literae sonus (...). Et in *Here* neque *e* plane, neque *i* auditur.” Et cap. 7. „Quid *inquit*, quae scribuntur aliter quam enunciantur? (...) Nam illa vetustissima transeo tempora, quibus et pauciores literae, nec similes hic nostris earum formae fuerunt, et *vis* quoque *diversa*.” Ex his elucet, antiquos Latinos nonnulla aliter scripsisse ac pronunciabant, ac nonnullos eisdem in pronunciando fuisse sonos, qui nulla quinque vocalium exprimi poterant. Nam, si in voce *Here* neque *e* plane, neque *i* audiebantur; erat igitur sonus diversus ab *e* et *i*, adeoque a reliquis etiam tribus vocalibus, puta *a*, *o*, *u*. Etenim, si ad aliquam harum referri potuisset ille sonus; id declarare certo non neglexisset Quintilianus. Quid quod, teste Quintiliano, vetustissimi Latini habuerunt literas non modo forma, sed etiam *vi*, sive *pronunciatione* ac sono a modernis literis Latinis diversas? Quis vero dubitet, eum sonum ex communi usu, sive *pronunciatione* vulgi inditum vetustissimis illis literis fuisse, qui post mutatam etiam Orthographiam in vulgi ore permansit, quemve siquis curiosius perscrutari velit, inventurus est partim in diversis Italicae linguae Dialectis, partim in Gallica lingua, partim in Hispanica, partim in Valachica, imo nonnulla vestigia etiam in ipsa Africa?

His penitus consideratis, et simul eo spectato, quod omnes Valachi tam veteris, quam Aurelianae Daciae, tametsi linguam habent innumeras Dialectos, ac subinde ingenti discrimine partitam, ac in longe dissitas regiones

diffusam, tamen sonum extraordinarium vocalium, quem veteris Daciae Valachi Cyrillico caractere utentes litera Ѡ designant, tanquam haereditarium ac sibi innatum possideant; dubitare non possum, quin illum sonum majores Valachorum, id est, coloniae Romanae tempore Trajani ex Italia secum in Daciam adduxerint, quinve haec pronuntiatio una sit ex antiquae vulgaris linguae Latinae proprietatibus: cujusmodi et alia plurima deprehenduntur in Valachica lingua.

§ 11

In lingua Italicorum correcta nonnullae vocales duplicem habent sonum, quorum unum vocant largum, alterum strictum; aliter enim pronuntiatur e.g. *e* in dictione **bella**, *pulchra*, aliter in voce **pena**, *poena*, *labor*; in priore dictione est *e* largum, in altera *e* strictum. Idem obtinet in lingua Latina, e.g. *docere*, sonus *e* medii est apertus sive largus, *e* vero ultimi obtusus, sive strictus. Utrumque hunc sonum habet etiam Valachica lingua, e.g. **culege**, *colligit*, sonus *e* medii est largus, *e* vero finis strictus. At Valachorum lingua praeter duos illos vocalium sonos admittit etiam tertium strictissimum, quem supra vocavimus extraordinarium, quemve Valachi Cyrillicis literis utentes hodie designant litera Cyrillica Ѡ. Hic sonus merito nominatur *strictissimus*, ideoque hoc nomine deinceps eum compellabimus.

§ 12

Porro propter diversitatem soni vocalium aperti, et obtusi sive stricti nec Latini, nec Itali operae pretium existimarunt multiplicare literas ad discriminandum sonum strictum ab aperto. Nobis quoque ad indigitandum sonum strictissimum vocalis haud censeo novam literam Latinis literis scribentibus esse inveniendam, sed ea duntaxat, qua exprimuntur soni largus et strictus in suo genere esse utendum. Sicut enim Latini, Italive usu percipiunt, quando aperte, et quando obtuse vocalis quaequam enuncianda sit, sic valachi usu magistro norunt, quando vocalis sono strictissimo proferenda veniat. Nihilominus tamen, dum vocalis fert sonum strictissimum, nos eam notamus, de quo supra § 6 egimus; id tamen nec propter Valachos, nec propter externos praestamus. Non propter Valachos; illi enim, quoniam a nutrice una cum lacte hauserunt linguam Valachicam, perbene sciunt, quando vocalis strictissimo sono efferenda sit. Non propter externos; hi enim, cum sonum strictissimum natura sua non valeant pronunciare, etiamsi notetur vocalis praedicto signo, tamen uti nudam vocalem, nullo notatam signo efferent; id tamen nunquam obstat, quominus exterius hoc modo legens perfecte a Valacho intelligatur, quemadmodum etiamsi quispiam Latine legendo sonum vocalis apertum proferat obtuse, tamen intelligi potest. Imo, dum exterius eo modo leget, peccabit quidem contra pronuntiationem Valachorum *venialiter*, sed ipsam linguam Valachicam magis affinem sua pronuntiatione reddet linguae Latinae doctae. Cum tempore vero Valachis quoque placebit externos in legendo imitari, ac sensim a sono vocalium strictissimo recedere, prouti olim Latinis ex docta lingua Latina, non obstante usu vulgi, illum exterminare haud absurde visum est.

Igitur eam duntaxat ob causam praedicto signo vocalem, dum sonum praesefert strictissimum, notandam esse duximus, ut eorum, qui effutiunt Latinis literis non posse Valachice scribi propter sonum strictissimum Valachicae linguae, quem vocales Latinae non habent, ora obturem. Edocui enim, exiguo signo superposito vocalibus Latinis, easdem servire posse etiam strictissimo sono exprimendo. Quanto longius distat pronuntiatio linguae hungaricae a lingua Latina, quam ipsius Valachicae linguae, et tamen partim nonnullis signis, partim certa connexione literarum probe scribi potest Hungarice literis Latinis! Idem dicendum de aliis gentibus, quae Latinas literas adoptarunt. Cetera, ex supradictis consequitur, signum vocali sonum strictissimum induenti superpositum cum tempore ex orthographia Romana sive Latino-Valachica eliminari posse, prouti et alia signa nonnullis consonantibus pro hic et nunc subnexa.

Porro consilium eorum, qui suadent, ut Valachi, si Latinis literis scribere volunt, novas literas inveniant ad designandum sonum Ѡ et ѡ, eo duntaxat tendit, ut incommunicabilis scripto reddatur aliis nationibus Valachica lingua. Vide Animadversiones in Recensionem Historiae; de origine Valachorum in Dacia, Budae typis Regiae Universitatis Pestinensis anno 1814. editas, pag. 22. Eorum quoque conatus, qui certa connexione vocalium Latinarum exprimendum esse sonum vocalium Ѡ et ѡ, docent, novas tenebras offundunt Valachicae linguae. Cum enim exteri sonum, qui designatur literis Ѡ et ѡ, enunciare non valeant; pro sono Ѡ et ѡ singulas vocales Latinas connexas proferent. Quid vero magis consentaneum rationi, promptiusque, quam vocalem Latinam, pro qua proposita fuit Ѡ, aut ѡ, restituere?

§ 13

Nihil autem in Romana sive Latino-Valachica Orthographia majorem attentionem, et acriviam exposcit, quam rectus vocalium usus, dum Latinae vocales literae Cyrillicae Ѡ, ad denotandum strictissimum sonum, substituendae

veniunt. Etsi enim quaevis vocalis Latina apud Valachos admittit sonum strictissimum, uti supra § 5 observavimus; tamen non potest pro arbitrio in quavis dictione quaelibet absque discrimine vocalis Latina loco **ѣ** adhiberi; sed literae Cyrillicae **ѣ** semper ea vocalis Latina surroganda est, pro qua **ѣ** obtrusa fuit. Secus si facias; non modo imperfectiorem reddes linguam Romanam seu Valachicam, verum etiam quasi novam et absurdam conditurus es, e.g. **ѣ**аѣ, *ridet*, si pro **ѣ** ponas *a*, exterus leget, **rade**, *radit*; si *e*, leget, **rede**, quae est Germanica dictio; si *o*, **rode**, *rodit*; si *u*, leget **rude**, *perticae*. Debet ergo poni vocalis *i*, ut **ride**; nam pro hac vocali Latina supposita fuerat Cyrillica litera **ѣ**.

Haec attentio cum aliis in libris elucubrandis, tum maxime in Lexicis, quae potissimum consulere solent discentes, adcurandis pernecessaria est. In vocalibus igitur Latinis postliminio restituendis imprimis consulere debent Lexicographi linguam Latinam et Italicam, subinde etiam Hispanicam et Gallicam, (in quibus nativae Valachorum vocales literae Cyrillicae **ѣ** substituendae conservatae sunt) non secus atque Latini ad recte utendum Diphthongis *ae*, et *oe*, unum eundemque sonum apud Latinos habentibus, potissimum recurrunt ad Graecam linguam, unde eae Diphthongi promanarunt.

Non diffiteor quidem, initiantes quampiam difficultatem experiri debere in usu vocalium, propter sonum strictissimum, quem in obversum moderni usus Latinorum admittunt vocales Latinae apud Valachos; ast non minori difficultati hoc in genere subjacet Orthographia Latina et Graeca. Nam apud Latinos sonus *e* triplici signo manifestatur, nimirum: *e*, *ae*, *oe*; apud Graecos sonus *i* quintuplici signo exprimitur, ut pote: *ει*, *η*, *ι*, *οι*, *υ*; ut taceam, persaepe γ efferri uti *ν*; *κ* ut γ; *π* uti *b* Latinum; *τ* uti *d* Latinum; *η* et *ω* frequenter subnotari. Quantum negotii facessit discriminatio vocalium *o* et *ω* etc.! Exiges perfectiorem Orthographiam a Valachis, quam a Latinis, et Latinorum magistris, Graecis?

§ 14

Quo minus mirari subeat inter Latinos, Italos et Valachos, dicam etiam Hispanos et Gallos, qui linguam ejusdem originis cum prioribus loquuntur, in communibus dictionibus literarum fieri commutationem, Tabellas Dialectorum Graecae linguae e Schrevellio isthuc proferam: ex quo liquido patebit, ejusmodi mutationem etiam perfectissimis linguis evenire, quin propterea defectu quopiam eas laborare, jure inferre valeas. Quatuor, inquit, numerantur Graecae linguae Dialecti, sive loquendi formae praecipuae, pro numero praecipuarum Graeciae gentium, quae a lingua communi in nonnullis variant, nimirum: Attica, Ionica, Dorica, Aeolica. Praeter quas suam Dialectum et idioma in quibusdam habuerunt Poetae. Quae omnes quod ad terminationes partium orationis spectat, sequentibus tabellis subjiciuntur. In reliquis vero, cum *tanta sit varietas, ut regulis comprehendi vix possit*, singularum proprietates insigniores breviter proponere sufficiat.

Attici mutant *σ* in *ζ*, ut *ζυν*: pro *συν*: in *τ*, ut *Θαλαττα* pro *Θαλασσα*; in *ρ*, *αῤῥήν* pro *αρσυν*, *vir*: et contractionibus in primis gaudent.

Iones ponunt *η* pro *α*, *φιληη* pro *φιλια*, *amicitia*; *ε* pro *α*, *γελεω* pro *γελαω*, *rideo*; et contra *α* pro *ε*, *ταμνω* pro *τεμνω*, *seco*. Ex consonantibus *κ* pro *π*, ut *κως* pro *πως*; *π* pro *φ*, ut *απαιρουμε* pro *αφαιρουμε*: contractionibus prorsus abstinent, et diphthongos resolvunt.

Dores usurpant *α* pro *η*, ut *φαμα* pro *φημη*, *fama*; pro *ε*, ut *πιάζω* pro *πιεζω*, *premo*; *γα* pro *γε*, ut *εγωγα* pro *εγωγε*; pro *ω*, ut *μουσαν* pro *μουσων*, *musarum*, *πρατος* pro *πρωτος*, *primus*; pro *ει*, ut *κλαδας* pro *κλειδας*, *claves*, *η* pro *α*, ut *ζην*, et pro *ει*, ut *κοσμην* pro *κοσμειν*, *ω* pro *ου*, ut *μωσα*, *musa*; et pro *ε*, ut *ώνεκα* pro *ένεκα*, *propterea*, *αι* pro *ει*, ut *αιθε* pro *ειθε*, *utinam*, *ευ* pro *υ*, ut *άλευμαι* pro *άλυμαι*, *saliarum*, *οι* pro *ου*, ut *τυπτοισα* pro *τυπτουσα*. Ex consonantibus *σδ* pro *ζ*, ut *συρισδω* pro *συριζω*; *σ* pro *θ*, *σεος* pro *θεος*; *κ* pro *τ*, ut *ποκα*, *δκα* pro *ποτε* et *οτε*, *aliquando*; et contra *τ* pro *κ*, *τεινος* pro *κεινος*, *ille*.

Aeoles utuntur *ω* pro *ο*, ut *κωρως* pro *κορος*, *puella*; et contra *ο* pro *ω*, ut *ερος* pro *ερως*, *amor*; *ε* pro *α*, ut *θερσος* pro *θαρσος*, *audacia*; *αις* pro *ας*, ut *καλαις* pro *καλας*, *bonas*. Ex consonantibus *ππ* pro *μμ*, ut *οππατα* pro *ομματα*, *oculi*; et *β* ante *ρ*, ut *βρακη* pro *ρακη*, *cento*.

Poetae non solum peculiarem in quibusdam habent Dialectum, sed etiam dialectos commiscet. Unde consequitur, Valachis jus esse una Dialecto subveniendi alteri, praecipue quoad copiam vocum. Quod propter illos Valachos adnotandum duxi, qui praeter Dialectum suae Patriae haud aliam norunt; ideoque, dum quidpiam audiunt, ex alia Dialecto admisceri, quod a sua nutrice non hausserant, linguam Valachicam lacerari vociferantur.

§ 15

Operae pretium fore duxi, isthic figuras dictionis quibus variationes inter Valachos et Latinos, aliasque Dialectos originis Romanae in vocibus usuveniunt, recensere.

Prothesis, est litera vel syllaba principio dictionis addita, ut **aquestu**, (αϰετς) pro *questu*, *hic*, *iste*, Italice *questo*; **aquelu** pro *quelu* vel *quela*, *ille*, Italice *quello*; **aqui**, (αϰη) *hic*, *isthic*, Italice *qui*; **aici**, pro *ici*, *hicce*. In hoc conveniunt Hispani cum Valachis. Nam Hispani quoque dicunt: **aque**, *ille*, pro Italico *quello*; **aqui**, *hic*, pro Italico, *qui* etc.

Aphaeresis, est cum litera vel syllaba principio dictionis subtrahitur, ut **bóla**, *morbus*, *infirmetas*, *aegritudo*, ab Italico *debole*, *debilis*, subtracta initiali syllaba *de*; **buricu**, *umbilicus*, extrita syllaba *um*; **qui** (ϰη) *atqui*, *sed*, *verum*, a Lat. *atqui*, subtracta syllaba *at*; **lioqua**, *subscus currus*, *fulcrum laterale currus*, *brachium currus*, sic dicta a figura *obliqua*, in qua dictione expungitur initialis syllaba *ob*; **precina**, *causa*, a Lat. *facinus*, detruta syllaba *fa*, et praefixa praepositione *pre*, *prae*; quia ad hoc, ut sit causa, debet ante facere, sive praeagere. Apud Italos **ciulla**, pro **fanciulla**, *puella*. Apud Latinos quoque olim *conia*, pro *ciconia* dicebatur.

Syncope, literam vel syllabam e medio dictionis subtrahit, ut **alduescu**, *apprecor*, *benedico*, a Lat. *allaudo*; **cu arsa**, *aversione vel per aversionem*; **cotu**, *cubitus*, Hispanice, *codo*; **cracu**, vel **crauacu**, **crauaci**, *diducta crura*, ab Ital. *cavalzione*, *cavalcioni*; **crăcisu**, Ital. a *cavalcioni*, *diductis cruribus*, ubi simul interveniunt figurae *Antithesis*, et *Metathesis*; **Doru**, *desiderium*, a lat. *desiderio*, subtractis duabus primis syllabis; apud Italos vero *desio* ex *desiderium*; **dragu**, *dilectus* a Lat. *diligo*, converso *l* in *r* more solito, et *i* in *a*, prouti ex *igniarium* fit **amnariu**, *calybs*; **grosavu**, *horribilis*, *immanis*, ab Ital. *grossolano*, docente Del Chiaro, Italico viro; **lucrare**, *laborare*, a Lat. *lucubrare*; **opse**, *forte*, *probabiliter*, a Lat. *opinate*, *t* mutato in *s*; **rugina**, *rubigo* a Lat. *rubigine*, subtracta syllaba *bi*; **socu**, *sambucus*, indidem; **taina**, *arcanum*, *secretum*, *mysterium*, ab Ital. *taciturnità*, observante praelaudato auctore Del Chiaro, quia secreta sunt tacenda.

Epenthesis est, cum in medio dictionis litera aut syllaba interjicitur, ut **căruntu**, *canus*, pro Italica, *canuto*; **mîruntu**, pro Lat. *minutum*; **oblinquu**, *pomum ephipii*, sive *anterior pars ephipii*, a Lat: *obliquus*, cum illa pars ephipii sit subobliqua; **poroncescu**, *praecipio*, ab antiquo Lat. *porceo*, quod significat *prohibeo*; atqui prohibitio praeceptum est; **sleescu**, *sebum sive sebum concrescere facio*, interjecto *l* pro *seescu*, quod est a Lat. *sebare*, idest, sevo obducere, aut potius a Valachico *seuu*, *sebum*; **sluțitu**, vel **slutitu**, a Lat. *sauciatu*, servata significatione Latina.

Apocope fini dictionis aliquid detrahit, ut **rugă** pro **rugăciune**, *precatio*, a Lat. *rogatione*; **om**, pro **omu**, *homo*; **bun** pro **bunu**, *bonus*; **rôtund** pro **rôtundu**, *rotundus*. Haec figura perfamiliaris est Valachis veteris Daciae.

Antithesis est literae commutatio, ut **inelu**, *annulus*, pro Ital. *anello*; **inimosu**, *animosus*; **trimitu** pro **trămitu**, *mitto*, *transmitto*.

Metathesis, est literarum ordo immutatus, ut **slôbescu**, *debilito*, *debilitor*, *enervo*, *enervor*, a Lat. *solvere*, quia cum quis debilitatur et enervatur, vires resolvuntur; nisi malis deducere ab *ex-labasco*; **slăvescu**, *laudibus celeberrimo*, *magnifico*, *glorifico*, a Lat. *salve!* forma salutandi, honorandi; vel a Lat. *ex*, quod apud Valachos mutari solet in *s*, et Graeco εὐλαβεία, *religio*, *reverentia*; est igitur **slăvescu**, quasi religione, sive reverentia prosequor. Hinc: **Slava Tatălui** etc. *Gloria Patri* etc. et apud Romano-Catholicos: *Salve Regina* etc. **Slova**, *litera*, a Lat. *syllaba*, aut potius Graeco συλλαβή. Cum enim Slavicae gentes ante IX seculum non habuissent literas; procul dubio vocabulo quoque, quo litera nominetur, caruerunt. Igitur Cyrillus Graecus linguae Latinae non minus peritus, quam Graecae, ac inventor literarum, quibus slavici populi Graeco Ritui addicti utuntur, ex *syllaba* formavit *slova*: quam dictionem Valachi quoque cum Cyrillicis literis adoptarunt; **slugitor**, *servitor*, mutato *e* in *u*, *r* in *l*, *v* in *g*, proinde ex dictione *servitor* factum est, **slugitor**, pro *sruvitor*, nisi velis deducere ab *ex-lugeo*, cum servi semper lugeant. Inde per Apocopen est formata dictio, **sluga**, *servus*; **slugescu**, *servio*. **Bale**, *saliva*, Ital. *bava*; **inbâlare**, *saliva inficere*, Ital. *imbavare*; **talpa**, *planta*, indidem subtracto *n*. **tûmpitu**, *obtusus* ab Italico *spuntato*; **prost**, *rusticus*, a *pastor*.

Synaloephe est elisio quaedam vocalis ante alteram in diversis dictionibus, ut **mam dusu**, pro **mê am dusu**, *me duxi*, sive *ivi*; **lau pusu**, pro **lu au pusu**, *illum posuit*.

Anadiplosis (id est reduplicatio) est primarum vel secundarum syllabarum repetitio, ut **tatalău**, et **tantalău** *stupidus*, a Gr. τάλαις, *miser*; **cocologescu**, *commisceo*, *confundo amnia*, a Latino *coalesco*; item *constringo*, ut **stă cocologu**, *constringit se*, et *sedet supra pulpas pedum sive calcaneos*, Ital. *sta cocolone*.

Antiphrasis est, cum vox quaequam in contrarium sensum sumitur, ut **amintu** apud Aurelianae Daciae Valachos, *lucror*, *adipiscor*, a Lat. *amitto*, interjecto *n*; **flustură**, *procellit*, *concutit*, *evertit*, a Lat. *flustrum*, quod auctore Festo denotat tranquillitatem maris; **regulașu**, *insolens*, *sine regula*, *praeceps*; **grăbescu**, *festino*, a Lat.

gravesco. Apud Latinos quoque inveniuntur *antiphrases*, ut *Parcae*, quia nemini parcut; *lethum* a *laetus*, quod minime sit laetum; *lucus*, teste Servio, dicitur, quia umbra opacus parum luceat etc.

Probe autem observandum venit, persaepe plures figuras concurrere in una eademque dictione, e.g. **buiguescu**, *incondita somnia video*, et *quasi deliro*, a Lat. *bacchor*. Hic concurrunt *Epenthesis*, quia interjicitur vocalis *i*, et *antithesis*, quia *a* mutatur in *u*, *c* in *g*, et *o* in *u*; et, si placet, etiam *paragoge*, quia longior fit dictio. Ejusmodi exempla plura sunt etiam inter supra prolata.

Tandem omnino animadverti volo, (quod etiam in Praefatione innui) dum ajo, quampiam dictionem Valachicam ab aliqua voce Latina, aut Italica proficisci, neququam id intendere, quod ea dictio a Latina, aut Italica lingua trahat originem, cum Valachica lingua, utpote vetus lingua Latina popularis, longe antiquior sit, quam *docta* lingua Latina, et hodierna Italica, sed solum communionem, sive affinitatem indigitare; ideoque, ne illis praesentis opusculi lectoribus, qui re nondum satis ruminata, adhuc credunt, linguam Valachicam ex Latina esse corruptam, non vero *doctam* Latinam ex Valachica lingua fuisse excultam, prouti omnis lingua docta ex vulgari excoli solet, identidem meam opinionem, de qua alias uberius non semel disserui, repetam, et molestus esse videar, saepe dicam, hanc, vel illam vocem a lingua Latina, aut Italica, imo etiam ab Hispanica et Gallica, tametsi Romani Valachorum atavi, postquam in Dacia suas sedes fixerunt, nullum commercium cum Italis, multo minus cum Hispanis et Gallis habuerunt, esse profectam. Qua enim cumque opinione teneantur hi lectores circa Valachicae linguae originem, certo affinitatem ejus cum lingua Latina, Italica, Hispanica et Gallica inficiari minime poterunt.

Caput II

De literis speciatim

§ 1

De litera A

A, docente Prisciano lib. 1. apud Latinos denos et plures habebat sonos, prouti et aliae vocales. Apud Italos duobus gaudet sonis in lingua correcta: uno aperto, ut *salto*, *rapido*, *sale*, *parto*; altero stricto, sive obtuso, ut *cane*, *canto*, *mano*, *tanto*, et in omnibus vocibus, dum immediate post *a* sequitur *n*.

Eundem sonum habet apud Valachos, ut **abur**, *vapor*; **acu**, *acus*; **aducu**, *adduco*; **aer**, *aer*; **afundu**, *affundo*; **ager**, *acer*; **aha**, *aha* interj. **ai**, *habes*; **aluna**, *avellana*; **amaru**, *amarum*; **anu**, *annus*; **ao**, *ao* interj. **aquum**, *nunc*; **argentu**, *argentum*; **asemene**, *assimile*; **atunci**, *tunc*; **auru**, *aurum*; **avere**, *habere*. Caeterum, praeter sonum *apertum* et *obtusum*, sive *strictum*, apud Valachos admittit etiam sonum *obscurum*, sive *strictissimum*, prouti et reliquae vocales, plus, minus, qui apud Latinos hodie non auditur; haud tamen dubito, inter illos denos, et plures hunc quoque comprehensum fuisse. Vide cap. 1. § 10. Exempla soni obscuri sive strictissimi apud valachos sunt: **ară**, *arat*; **băta**, *baculus*; **cădere**, *cadere*; **dă**, *da*; **fă**, *fac*; **gaură**, *caverna*; **lăudatu**, *laudatus*; **măritata**, *maritata*; **năucu**, *nauci*, *stolidus*; **pănura**, *pannus*; **quăru**, *quali*, *cui*; **rădea**, *radebat*; **sărire**, *salire*; **tăcere**, *tacere*; **vă**, *vade*.

Latini mutant *a* in *e*. „Mutantur *a* et *e*, inquit Priscianus lib.1. *a* quidem in *e* modo productam, modo correptam, ut *ago* *egi*, *capio* *cepi*, *facio* *feci*, *frango* *fregi*; correptam: *tango* *tetigi*, *cado* *ceci*, *parco* *peperi*.” In *i*, ut *adigo*, *cadit*, *excidit*; in *o*, ut *olus*, *oleris*, ab *alo*; *avilla* et *ovilla*, agnus recentis partus; *lavo*, *lotus*; olim *dua*, pro quo nunc *duo*, teste Quintiliano lib.1. cap. 10. In *u* ut *calcat*, *exculcat*. Vide Quintil. Instit. Orat. lib.1. cap. 4. Mutant denique Latini diphthongum *au* in *o*, ut ex *faux* fit *obfoco*, *praefoco*, *suffoco*.

Valachi in dictionibus, quae sibi communes sunt cum Latinis aut Italis, mutant interdum *a* in *e*, ut **greu**, *grave*, Ital. *grave*, *greve*, et *grieve*. Idem fit subinde apud Italos, ut **piatà** vel **pietà**, *commiseratio*, *miser<i>cordia*. In *i*, ut **inima**, *cor*, pro **anima**; **pipôescu**, *contrecto*, a Lat. *palpo* etc. In *o*, ut **moș**, *avus*, *senecio*, a Lat. *mas*, per antonomasiam; **obrintitu**, *Inflammat*, Ital. *abbronzato*, **oçêlu**, *chalybs*, Ital. *acciajo*, Hispanice, *azéro*; **oçetu**, *acetum*; **scobitu**, *excavatus*; **ovêsu**, *avena*. Item in diphthongum *ô* sive *oa*, ut *ôre*, *anne?* **ôreque**, *aliquid*; **ôrequându**, *aliquando*. Mutant denique *a* in *u*, ut **plugu**, *aratum*, a Lat. *plaga*, quia hoc instrumento infligitur terrae *plaga*; **unghiu**, *angulus*; **urdori**, *lippitudo*, quae causatur ex *ardore capitis*, Gallice *ordure*; inde quoque, **urda**, *secundarius caseus*, qui ardore ignis elicitur.

Interdum videtur *a* transire in *i*, cum reipsa subtrahatur, e.g. **tâindu** (ТЪИНА), particip. praes., simul et gerundium a verbo **tâiare**, *scindere*, Ital. *tagliare*; a quo gerundium formari debet, **tâiându**, sicut ab **aru**, *aro*, **arându**, *arando*. Nam characteristicam gerundii primae conjugat, est *â* ante *ndu*. Male ergo scribitur, **tâindu** pro **tâiându**. Hanc incommoditatem invexerunt in orthographiam Valachicam Cyrillicae litterae, quae non ferunt *i* vocalem transire in consonantem, et conjungi cum *â*, uti patet ex allato exemplo: **tâiându**. Si enim scribas ТЪИНА, *i*

manet vocalis, neutiquam transit in consonantem; si vero scribas diphthongo **ia**, **тѣианд**; *i* quidem efferetur uti consonans, at *a* neutiquam convertetur in **ѣ** (*ä*).

Interdum initio vocis *a* deteritur per aphaeresin, ut **nótinu**, *annotinus agnus*. Prisci quoque Latini populares *a* initiale subtrahebant, sic *rabonem* dicebant pro *arrabone*; alias quoque initialem syllabam expungebant, ut *conia* pro *ciconia*, quemadmodum hodie Aurelianae Daciae Valachi dicunt *musatu*, pro **frumuşatu**, sive **frumosu**, **formosus**. Idem hodie faciunt Itali, e.g. *Guglia*, *Puglia*, *Strologia*, *Strologo*. pro *Aguglia*, *Apuglia*, *Astrologia*, *Astrologo*. E contra Valachi initio vocis praefigunt *a* praeter consuetudinem Latinorum, Italicorumve modernam, ut **aësta**, *iste* etc. In quo Hispani conveniunt cum Valachis: ex qua concordia harum nationum tanto intrevallum inter se dissitarum haud inepte inferri posse videtur, hunc morem Valachorum inter proprietates antiquae Latinae linguae popularis esse recensendum. Vide cap. 1. § 15.

Apud Graecos quoque mutatur *a* in *e* et *i*, vide cap. 1. § 14. Apud eosdem *a* interdum otiosum est, ut impune absit, vel adsit, ut **αβληχρος**, **βληχρος**, **ανηριται**, **νηριται**, **ζραβελου**, **αζραβελου** etc. Apud Valachos etiam interdum impune potest abesse; tam enim, dici potest, e.g. **esta**, quam **aësta**, *iste*.

§ 2

De litera B

Pronunciatur more Latinorum, ut **béla** vel **bala**, *bellua immanis*; **beutura**, *potatio*, Ital. *bevitura*, vel *bevuta*, Hispanice *bevida*, Gallice *beverie*; prouti et **beutor**, *potator*, Ital. *bevitore*, Hisp. *bevedor*, Gal. *beveur*; **biruescu**, *vinco*, a Lat. *vires*, quia viribus vincitur, vel a *vinco*, *n* mutato in *r*, et *v* in *b*, more solito; item **birëu**, alias **jude**, **judex**, a Lat. *vir* per autonomasiam, vel ab Ital., **birro**, *lictor*, vel *barigello*, dux lictorum, vel a Lat. *vires*, propter potestatem, et jurisdictionem, quam habet *judex*, sive *magistratus*; hinc apud Italos *Iudex*, sive *praetor* hodie vocatur *potesta*; **bocescu**, *vociferor*, a **boce**, *vox*, Ital. *voce* vel *boce*; **buboiu**, *bubo*, i.e. *tumor*, Ital. *bubone*; unde **buba**, alias **puştea**, *pustula*; apud Valachos Aurelianae Daciae *pustla* est *pestis*.

Apud Latinos litera *b* convertitur in *c*, ut **occurro**, pro *obcurro*; in *f*, ut **sufficio**, pro *subficio*; in *g*, ut **suggero** pro *subgero*; in *m*, ut **summitto** pro *submitto*, **Dominus** pro antiquo *Dubenus*: unde natum apud Valachos **jupénu**, *Dominus*; in *p*, ut **oppono**, pro *obpono*; in *u*, ut **aufero**, pro *abfero*, **aufugio** pro *abfugio*; in *s*, ut **aspello**, a praepos. *ab* et *pello*. Priscianus de mutatione literae *b* sic docet lib. 1. „*B* transit in *c*, ut *occurro*, *succurro*. In *f*, ut *officio*, *sufficio*, *suffio*. In *g*, ut *suggero*. In *m*, ut *summitto*, *globus glomus*. In *p*, ut *suppono*. In *r*, ut *surripio*, *arripio*. In *s*, ut *jubeo jussi*. Nam suscipio et sustuli a *susum* vel *sursum* adverbio compositae sunt.” Quintilianus Instit. Orat. lib. 1. cap. 4. ait: „Sed *B* quoque in locum aliarum dedimus aliquando, unde *Birrhus*, et *Bruges*, et *Balaena* pro *Pyrrhus*, *Phryges*, *Phalaena*. Nec non eadem fecit ex duello bellum, unde duellos quidam dicere *Bellos* ausi. Et lib. 12. cap. 10. Quid quod syllabae nostrae in *B* literam, et *D* innituntur? adeo aspere, ut plerique non antiquissimorum quidem, sed tamen veterum, mollire tentaverint, non solum *aversa* pro *abversis* dicendo; sed et in praepositione *B* literae absonam et ipsam *S* subjiciendo.” Apud Italos *b* muatur in *n*, ut **amendue**, pro *ambendue*, *ambo*.

Latinorum, Italicorumve dictionum litera *b* apud Valachos convertitum interdum in *c*, ut **tunerecu**, *tenebrae*, in *d*, ut **desagi**, *bisaccium*. Id fit etiam apud Hispanos, ut **dudosa**, *dubia*; in *f*, ut **bolfosu**, *bulbosus*; **corfa**, *corbis*, Ital. *corba*. Id fit etiam apud Italos et Hispanos, ut **bufolo**; Hispan. **bufano**, vel **bufalo**, *bubalus*. Mutant item Valachi in *g*, ut **rugū**, *rubus*; **uger**, *uber*; **güfäescu**, *anhelo*, seu *vehementer respiro*, Ital. *sbuffare*. Valachi Aurelianae Daciae vulgo *b* ante *i* mutant in *g*, ut **ghine** pro **bine**, *bene*; Itali quoque dicunt **grigio** et **brigio**, *cineraceus*; veteris Daciae quoque Valachi nonnullis in regionibus *b* ante *i*, mutant in *g* vulgo; in scribendo tamen retinent *b*. Mutant quoque in *h* una cum Hispanis, ut **buha**, *bubo avis*, Hispan. *buho*; **biholu**, et **bibolu**, *bubalus*; **mëhrama**, *strophium*, a Lat. *membrana*; in *i*, ut **haiduci**, *lictores*, a Lat. *rhabduchi*, quod est a Graeco, *ῥαβδουχοι*; in *l*, ut **cähala**, *testa fornacea*, a Lat. *cacabus*; in *m*, ut **amu**, *habeo*, a Lat. *habeo*; in *n*, ut **amëndoi**, *ambo*, Ital. *amendue*; in *p*, ut **apäsare**, *deprimere*, *comprimere*, pro Ital. *abbasare*; **gröpa**, *scrobs*, Ital. *grotta*; **opicescu**, (a Lat. *obex*, *obicis*) *impedio*, *remoror*; **cänepa**, *canabis*, Ital. *canapa* vel *canape*. Etiam Latini ex antiquo *Albii* fecerunt *alpes*. Et in compositis dubitatur, an *b*, an vero *p* scribendum sit, certo in pronunciando *p* auditur, e.g. *obtinuit*, pronunciandur *optinuit*. De quo sic Quintilianus Instit. Orat. lib. 1. cap. 7. „Quaeri solet in scribendo, praepositiones, sonum, quem junctae efficiunt, an quem separatae observare conveniat: ut cum dico *obtinuit*; secundum enim *b* literam ratio poscit, aures magis audiunt *p*.” Id apud Valachos etiam usu venit; ratio enim poscit, ut scribatur **subt**, *sub*, *subtus*, nihilominus effertur **supt**; **subtire**, **suptire**, *subtile*. Apud Hispanos quoque *b* mutatur in *p*, ut **supito** vel **subio**, *subito*. Apud Valachos convertitur etiam in *r*, ut **aire**, *aliure*, *alibi aliubi*; **nëquäiri**, *nullibi*; **nuoru**, *nubes*, **rie**, *scabies*, a *scabie*, extrita syllaba *sca*; in vocalem *u*, ut **faur**, *faber*; **fäurie**, *fabrica*; in consonantem *v*, ut **varvaru**, *barbarus*; apud Aurelianae Daciae Valachos **fava**, *faba*, **fëvrä** vel **hëvrä**, *febris*.

Interdum *b* subtrahitur, ut **sie**, *sibi*, pro antiquo Latino *sibe*. De quo sic Quintilianus lib. 1. cap. 7. „Sibe et quae, scriptum in multorum libris est: sed voluerint autores, nescio: Titum Livium ita his usum, ex Pediano comperi, qui et ipse eum sequebatur, haec nos *i* litera finimus.” Idem dicendum de **tie**, *tibi*.

Apud Latios post praepositionem *am* in compositione interponitur euphoniae causa, ut *ambages*, *ambio*, *amburbium*. Apud Italos quoque interponitur, ut *gremio* vel *grembo*. *b* apud Graecos interdum otiose ponitur signater apud Aeoles, ut *βραδινος* pro *ραδινος*, *gracilis*; *βρακη*, pro *ρακη*, *cento*; *βροδον* pro *ροδον*, *rosa*. Delphi litera *β* pro *π* utuntur, ut *βικρος*, pro *πικρος*, *amarus*; macedones *β* pro *φ* usurpant, ut *βερενικη* pro *φερενικη*.

§ 3

De litera C

Litera *c* apud Italos duos habet sonos: ante *a*, *o*, *u*, *h*, *l*, *r*. aut in fine vocis pronunciatur sicut *k* Graecum; ante *e* et *i* Romae effertur sicut *tsche* germanicum, *cs* vel *ts* hungaricum, *ч* Cyrillicum; in nonnullis Italiae regionibus sicut *z* germanicum, *tz* hungaricum, *ц* Cyrillicum. Quodsi velint eidem ante *e* aut *i* eundem indere sonum, quem habet ante *a*, *o*, *u*, suffigunt ipsi *h* mutum. Eundem sonum, eodemque discrimine habet apud Valachos, et quidem in veteri Dacia ante *e* vel *i* sonat omnino sicut hodie Romae; in Aureliana Dacia sicut *z* germanicum, ut **carne**, *caro*; **cornu**, *cornu*; **cusutu**, *consutus*; **chiaru**, *clarum*; **clocēescu**, *glocito*, Ital. *chiocciare*, Hispan. *cloquear*; **crēsta**, *crista*; **fac**, *facio*; **facere**, *facere*; **incingu**, *incingo*. Quodsi *c* jungatur cum *e* aut *i* sonum obscurum sive strictissimum ferentibus, enunciatur sicut ante *a*, *o*, etc. e.g. **ducēndu**, *ducendo*, **fācitor**, *factor*, *creator*, *auctor*, *opifex*, Ital. *fattore* vel *facitore*. In dictione **Cristos**, *Christus* obtinuit mos enunciandi uti *χ* Graecum, at in derivatis retinet sonum *k* ut **creştinu**, *Christianus*; **creştinitate**, *Christianismus*; **creştinatu**, *Christianus factus* etc. Apud Aurelianae Daciae Valachos inveniuntur pauca vocabula, in quibus *c* ante *i* profertur more Romano et veteris Daciae Valachorum, ut **cióră** (in veteri Dacia, *sfóră*) *funiculus*; **cióreci**, *galigae*; **cicióre** (in veteri Dacia, *picióre*) *pedes*. Galli pronunciant uti *s*; Florenti non uti *k*, more aliorum, sed uti *h* pronunciant, e.g. *harne*, pro **carne**; *hotta* pro **cotta**, *cocta*; *holtello* pro **coltello**, *culter* etc.

Ç caudatum pronunciatur sicut *tz* hungaricum, et *z* germanicum, ut **călçiuni**, *calcei*; **céça** (чѣца) *caligo*. Ç caudato dialectus Aurelianae Daciae non indiget, cum *c* ante *e* et *i* semper efferant sono ç caudati, uti supra observavimus.

De mutatione literae *C* apud Latinos sic docet Priscianus lib. 1. „C transit in *u* consonantem, ut *quiesco*, *quievi*, *pasco pavi*, *ascisco ascivi*; in *x*, ut *dico dixi*, *duco duxi*, *noceo noxa*, *noxius*; in *s*, ut *parco parsi* vel *peperci*; in *g* antecedente *n*, *quadringenta*, *quingenta*, *septingenta* (pro *quadrincenta*, *quingenta*, *septincenta*); *ango* quoque pro *ancho* (...) Nec non post *s* posita, transit aliquando in *t*, vel assumit eam, ut *irascor iratus*, *nanciscor nactus*, *nascor natus*, *paciscor pactus*, *pascor pastus*.” Mutant praeterea Latini *c* in *f*, ut *crustum* et *frustum panis*; in *p*, ut *scrantiae*, vel *scriptae*, *meretrices*; *lupus* a Gr. *λυκος* (*lycos*).

Itali mutant *c* in *d*, ut **turbido**, olim *turbico*; in *g*, ut **gastigare**, *sagro*, **Federigo**, **dugento**, **Grisostomo**, **spiga**; interdum mutant in *s*, ut **tasto** et **tatto**, *tactus*; **vececonte**, vel **visconte**, *Vice Comes*; in *t*, ante *t* ut **latte**, *lac*, *lacte*; **petto**, *pectus*. Galli quoque mutant in *t*, ut **croistre**, *crescere*; **estincelle**, *scintilla*. Pariter Itali, ut **schiaivo**, **stiavo**, *sevrus*, *mancipium*. Hi pani in *g* ut **gatta**, *catus*; **cagar**, *cacare* etc. iidem in *z*, ut **dezir**, *dicere*.

Valachi mutant *c* in *b*, ut **gôrbovatu**, *arcuatus*, Hispan. *Corcobato*; **sbicesu**, *sicco*, priore *c* in *b* **converso**; in *f*, ut **doftor**, *doctor medicus*; **sfântu**, *sanctus*, pro **Sânptu**, secundum analogiam; **ghiftuescu**, *ingurgito*, *infarcio*, a Lat. *victus*, *us*, quasi *victuesco*: quoad mutationem *v* in *g* vide literam *U*; **mérfă** vel **marfă**, alias **mércă**, vel **marcă**, *merces*. Apud Italos *rifusare*, pro **ricusare**. In *g*, ut **gaura**, *caverna*, *foramen*, a *caverna* per syncopen; **gôndescu**, *cogito*, a *contare*, vel a *cogitare* intervenientibus pluribus figuris, vel a *condesco*, quia quod facturus est quispiam, prius de eo cogitat, ideoque jam incipit id in sua mente *condere* seu *facere*; **gunoire**, *stercorare* seu *firmare*, a Lat. *cunire*, id est, *stercus facere*; **glasu**, *tonus*, a *clamo*, quod est a Gr. *κλάζω* et *γλάζω*, *clamo*; **grossu**, *crassus*; **mûsga**, *humor*, *coenum*, a Lat. *muscus*; **vingu** vel **invingu**, *vinco*. In *p* ante literam *t*, ut **aiăptu**, a Lat. *ad* et *jacto*; **lapte**, *lac*, *lacte*; **peptu**, *pectus*: quo in casu Itali, ut supra docui, mutant *c* in *t* ut **latte**, **petto**. In participio praet. *c* una cum *t* saepe mutant Valachi in *s*, ut **dusu**, *ductus*; **trasu**, *tractus* etc. Valachi tamen Aurelianae Daciae hoc etiam in casu sequuntur regulam generalem, ut **traptu**, *tractus* etc. Interdum etiam extra participium convertunt Valachi *c* in *s*, ut **răsa** a Gr. *ρᾶσος*, *lacera vestis*, *panniculus*; **suru**, *caeruleus*, indidem per syncopen, Ital. **azzurro**, *vergens in caeruleum*; Aurelianae Daciae Valachi indidem dicunt *grivu*. Hinc nomen caninum *grivei*, sicut *albei*, *negrei*, *rosca*, *tîrcheu*; saepe enim Valachi indunt canibus nomen a colore canum. Demum, convertunt Valachi *c* in *t*, ut **târîçe**, *furfure*, ab ant. Lat. *canicae*; **tîna**, *coenum*; et *c* post *s* licet scribant *c*, tamen saepe pronunciant uti *t*, ut **crescere**, *crescere*; efferunt enim vulgo *crestere*. Hanc pronunciationem opinor, a Doribus, qui *κ* mutant in *τ*, ut

τεινος, pro κεινος, *ille*, mutuatos fuisse antiquissimos Latinos, et colonias Romanas secum ex Italia eandem transvexisse in Daciam: Interdum subtrahitur, ut **deculare**, *deculcare*. Similiter apud Hispanos, ut **Dean**, *Decanos*.

§ 4

De litera D

Pronunciatur communiter sicut apud Latinos, ut **dare**, *dare*; **dedatu**, *deditus*; **Domnu**, *Dominus*; **ducu**, *duco*. In nonnullis tamen Dictionibus enunciatum sicut *z*: idque fit, dum post *d* sequitur vocalis *i*, quae tamen interdum exteritur, ut **auđi**, *audi*; **đi**, vel **đio**; *dies*; **đicu**, *dico*; **Đieu** vel **Đeu**, vel **Dumneđeu**, *Deus*, Ital. *Dio*, *Iddio*, *Domineddio* vel *Domeneddio*; **médiã đi**, *media dies* vel *meridies*; **međi de omu**, *medium hominis*, i.e. *mediae aetatis homo*; **médiã nópte**, *media nocte*; **spude**, *cinis*, a Lat. *spodium*, cineris genus ex metallis cet: Porro, ad indigitandam hancce pronunciationem, pro minus attentis, aut potius pro exteris, qui linguam Valachicam discere volunt, interea *d* subnotamus exiguo *z*, uti patet in allatis exemplis.

Cum haec pronuntiatio vigeat non modo inter omnes veteris Daciae, sed universim etiam inter novae sive Aurelianae Daciae Valachos; dubitari non potest, majores Valachorum ex ipsa Italia olim secum eam in Daciam attulisse; idque eo mihi certius est, quod ipsi Latini antiqui eam in nonnullis dictionibus usurparunt, cujusmodi sunt: *diabolus*, *diaeta*, *Diaetarius*; dicebant enim *zobolus*, *zeta*, *zetarius*: quod recte notavit Stephanus Kőrösi Valachus Transsilvanus in Orthographia Latino-Valachica pag. 7. Ac hodie quoque Itali dicunt: *mezzatore* pro *mediatore*; *razzo* pro *radio*; *verzicare* et *verzire* pro *verdicare*, *virere*; *verzura* pro *verdura*, *viretum*. Et ipsi Hispani dicunt: **juzgar**, *judicare*; **juzgado**, *judicatus*; **juzgador**, *judicator*. Volupe proinde est, conjicere, *d* apud Valachos ante *i* positum enunciarum uti *z*, unam esse ex proprietatibus antiquae linguae Latinae. Unde consequitur, *d* apud Valachos interdum fungi officio literae *z*.

Non est tamen regula, de pronuncianda litera *d* ante *i*, uti *z*, ita generalis, ut nullam patiat exceptionem. Saepe enim retinet sonum communem etiam sequente *i*, signanter in verbis, quae in modi Indic. temporis praes. num. sing. prima persona desinunt in *descu*, ut **pândescu**, *insidior*, **pândimu**, *insidiatur*; **pândii**, *insidiatus sum*, **pânditu**, II. particip. haud pronunciantur: **pânzimu**, **pânzii** etc. Exceptio generalis est: quod in inflexione verborum Desinentium in *descu*, uti supra notavi, eorundemque derivatis, etiamsi post *d* sequatur *i*, neutiquam mutet suum sonum in *z*. Pariter dictionum ad Ritum et Religionem pertinentium *d* ante *i* retinet sonum communem, e.g. **Diaconu**, *Diaconus* etc. In iis quoque vocibus, in quibus non natura sua immediate sequitur *i* post *d*, *d* non mutat sonum in *z*, e.g. **din**, *ex*; haec enim dictio est composita ex *de* et *in*; proinde scribi deberet *dein*, aut apostrophate *d' in*; sed brevitate causa scribitur et effertur *din*, extrita vocali *e*, quae immediate sequebatur post *d*, adeoque in hac dictione natura sua immediate post *d* et *e*, non vero *i*. Hinc veteres potius deterendum esse *i* censuerunt, ideoque scribebant *den*, non *din*, uti moderni faciunt.

Si in originem consuetudinis pronuntiandi interdum *d* uti *z*, inquiremus; vix dubitari potest, eam a Graecis, quibuscum diu Romani commercium colebant, et assidue conversabantur, eorundemque linguam condiscabant, in Latinam linguam olim invectam fuisse. Nam, praeterquam quod sonus literae *d* apud Graecos accedat ad sonum *z*, notum est, Aeoles inter Graecos *d* ante *i* dixisse *z*. Sic ζαβαλλειν, *calumniari*, *deferre*, pro διαβαλλειν; ζαβολος *calumniator*, *diabolus*, pro διαβολος etc. Notum item, Romanos per omnia imitatores fuisse Graecorum, multaque ab iisdem in Latinam linguam inprimis ab Aeolibus transtulisse ita, ut Quintilianus non dubitet asseverare, linguam Latinam simillimam esse Aeolicae Dialecto. Haec sunt verba Quintiliani Instit. Orat. lib. 1. cap. 6. „Continet (*Etymologia*) autem in se multam eruditionem, sive illa ex Graecis orta tractemus, quae sunt *plurima*, praecipueque Aeolica ratione (cui est sermo noster *simillimus*) declinata: sive ex historiarum veterum notitia.” Vix ergo dubitari potest, morem interdum mutandi sonum *d* in *z*, antiquos Romanos ab Aeolibus in Latinam linguam adoptasse.

De mutatione literae *D* apud Latinos sic disserit Priscianus lib. I. „*D* transit in *c*, ut *accidit*, *quicquam*; in *g*, ut *aggero*; in *l* ut *allido*; in *p*, ut *appono*; in *r*, ut *arrideo*, *meridies*. Antiquissimi vero pro *ad* frequentissime *ar* ponebant, ut *arvernas*, *arventores*, *arvocatos*, *arfinas*, *arvolare*, *arfari*, dicentes, pro *advenas*, *adventores*, *advocatos*, *adfines*, *adfari*. Unde ostenditur recte arcesso dici ab arcio verbo, quod nunc accio dicimus, quod est ex *ad* et *cio* compositum. *Arger* quoque dicebant pro *agger*. Transit etiam in *s*, ut *assideo*, *rado rasi*, *suadeo suasi*. In duas quoque *ss*, ut *cedo cessi*, *fodior fossus*; in *t*, *attinet*, *attamino*, *attingo*: haec eadem tamen *d*, frequenter interponitur in compositis hiatus causa prohibendi, ut *redigo*, *redarguo*, prodest. Subtrahitur etiam cum sequens Syllaba ab *s* et alia consonante incipit, ut *aspiro*, *ascendo*, *asto*.” Mutatur quoque apud Latinos *d* in *b*; quod enim hodie dicitur *bellum*, olim dicebatur *duellum*, et *Bellona*, olim *Duellona*; quod hodie *bonum*, olim *duonum*. Mutatur etiam in *f*, ut *affulgeo* pro *adfulgeo*; *affundo* pro *adfundo*.

Quintilianus, cujus verba legimus supra § 2. dicit syllabas apud Latinos adeo aspere inniti in literam *D*, ut plerique veterum mollire tentaverint. Ad evitandam hanc asperitatem, enatam fuisse consuetudinem, quae

hodieum viget apud veteris Daciae Valachos, finalem dictionis literam *d*, dum scilicet sequens vocalis *u* deteritur, pronunciandi uti *z*, opinor, ut *caz*, *crez*, *riz*, *vêz*, i.e. **cađ**, **cred**, **riđ**, **vêđ**, pro *cad*, *cred*, *rid*, *ved*: *D* videlicet emollitur in *z* sive *đ* sonum *z* ferentem. Atque hic emollitus sonus literae *d* retinetur in I. partic. ac gerundio, ut **căđându**, **cređându**, **riđându**, **vêđându**, id est. **căzându**, **crêzându**, **rîzându**, **vêzându**; non enim dicimus: **cădendu**, **crêdendu**, **ridendu**, **vêdendu**, tametsi in par. imperf. a quo formatur I. particip. habeant: **cădeam**, **credeam**, **rideam**, **vedeam**. Errant proinde illi, qui, quoniam *d* ante *i* profertur uti *z*, ac observantes in allatis exemplis *d* subinde sonare uti *z*, praesumunt scribere e.g. **vêdiutu** pro **vedutu** etc. Non enim propter sequens *i* enunciatur *d* in citatis exemplis uti *z*, sed propter emollitum *d* in *z*, uti exposui. Nulla ergo ratio suffragatur eisdem ad addendam in prolatis exemplis arbitrariam vocalem *i* consonanti *d*.

Apud Italos mutatur in *g*, ut **vedo** vel **veggio**, *video*; *ragunare* pro **radunare**, *adunare colligere*; **giorno**, *dies*, a Lat. *diurno*; *ghiavolo* olim dicebant pro **diavolo**, *diabolus*. Apud Valachos hodieum vulgus dicit *ghiavolu*; in libris vero est scriptum *diavolu*. Apud Italos mutatur etiam in *l*, ut **alore** pro **odore**, *odor*; **cicala**, *cicada*, **ellera**, *hedera*; apud Latinos quoque dicitur **lacrymae** pro antiquo *dacrymae*; in *m*, ut **ammirare**, *admirari*; in *n*, ut **pernice**, *perdix*; in *v*, ut **avverso** *adversus*; **adultero** et **avultero**, *adulter*. Apud Italos interdum subtrahitur, ut *rajare* pro *radiare*; *raunare* pro *radunare*. Apud Hispanos mutatur in *l*, ut **ralo**, Ital. *rado*, *rarus*; **cola**, *cauda*, Ital. et Valachice *coda*. Hispani persaepe subtrahunt, ut **caer**, *cadere* etc.

Apud Valachos transit in *b*, ut **bios**, *abundans*, a Lat. *dives*; in *c*, ut **necum**, *nedum*; in *g*, ut **tunguescu**, *lamentor*, *deploro*, a Lat. *tundo*, quia saepe lamentantes ac deplorantes solent sibi tundere caput; **ucidu** vel **ucigu**, *occido*; **stêgu**, *vexillum*, abbreviatum ex Ital. *stendardo*; **giluescu**, *dolo*, *as* in eadem significatione; in *j* (ж) propter affinitatem huius et *d* subnotati, ut **jimitate** vel **jumitate**, *dimidietas*, *dimidietate*, ideoque nonnulli scribunt haec litera *d*, ut **đimitate**. **Đupênu**, **jupênu**, *Dominus*, quod olim teste Festo dicebatur non *Dominus*, sed *Dubenus* etc. In *l* ut **côrlanu**, a Lat. **cordus**, *tarde natus*; Valachi autem usurpant pro agno veterano; Hispanice *cordero* est agnus; inlontru, pro Italico *addentro*, *intus*; in *n*, ut **nênsu** apud Valachos Aurelianae Daciae, pro **dênsu**, *ipsemet*. Ital. *desso*; in *p*, ut **sclipescu**, *splendesco*; in *r*, ut **armisariu**, *admissarius*. Recole quae supra legimus ex Prisciano de syllaba Latina *ar*. In *s*, ut **meșlocu**, vel **mișlocu**, *medium*, a Lat. *medius locus*; in *t*, ut **smentescu**, *mendum facio*, a Lat. *ex et mendum*; **têlcuescu**, *explico*, *interpretor*, a Lat. *delico*, *as*, quod significat *explico*, *explano*, *interpretor*; **omêtu**, *nix*, a lat. *humidus*; **mătrăguna**, *mandragora*. Sicut apud Latinos, ita apud Valachos *d* interdum, hiatus evitandi causa, interjicitur: quod praecipue in metro usuvenit, e.g. **sêdînvêrte**, *se invertit*, pro **sê învêrte**. Hoc saepe usurpat Plautus, e.g. „Haec edepol remorata medest, pro me est.” Et: „quasi filius meus deliquisset mederga” pro *me erga*, in *Epid*.

§ 5

De litera E

Apud Italos duos sonos: apertum, ut **bella**, *pulchra*, et *obtusum* sive *strictum*, ut **pena**, *poena*, *labor*. Utrumque recipit etiam Latina lingua, ut *docere*, ubi primum *e* est *apertum*, alterum *obtusum*. Apud Valachos, praeter duplicem illum sonum (ut **avere**, *habere*), admittit sonum *obscurum* sive *strictissimum*: de quo tractavimus cap. I. § 5. e.g. **bêtrânu**, *veteranus*, *senecio*; **cătêrama**, *fibula lori galigarum*, etc. a Lat. *catena*, quasi *catenamen*, *n* mutato in *r* more Valachis familiari; **indêmânatu**, *exercitatus*, *practicus*, a Lat. *in intensivo*, *de et manus*; **fêtare**, *fetare*; **stringêndu**, *stringendo*; **mê**, *me*; **nêcasu**, *angor*, *oris*, a Lat. *neco*, *necas*; **pêduchi**, *pediculi*, Italice *pidocchi*; **quêstigu**, recipr. *quaestum exerceo*, act. *lucror*, a Lat. *quaestus*; **rêmânere**, *remanere*; **sêcu**, *aridus*, *exuccus*, Ital. *secco*, Gal. *cec*, Hispanice *seco*, *secado*; **têlhariu**, *latro*, a Lat. *telum fero*, i.e. **telifer**, quia latrones tela ferunt sive gerunt, quibus viatores aggrediantur; *f* autem solet transire in *h*. Vide sub litera *H*; **vêna**, *vena*. Exempli vero soni *e* non obscuri sunt, v.g. **bere**, *bibere*, Ital. *bere*, Hisp. *bever*; **cercu**, *circulus*, Ital. *cerchio*; **deponu**, *depono*; **fericitu**, *felix*, *felicitatus*; **genunchi**, *genua*, Ital. *ginocchi*; **lemnu**, *lignum*, Ital. *legno*; **meu**, *meus*; **inecatu**, *suffocatus*, a Lat. *neco*; **perire**, *perire*; **queru**, *peto*, a Lat. *quaero*; **sedere**, *sedere*; **te**, *te*; **vedemu**, *videmus*.

Quoad *e* aperti soni observandum venit. Si sequens syllaba habeat vocalem *a*, vel soni obscuri, quaecunque demum illa vocalis sit; *e* apertum enunciatur sicut diphthongus *ea*, et quasi *ia*, ut, **écê**, *ecce*, effertur **eacê**, et quasi **iacê**; **êasca**, *formes*, sicut *easca*, Ital. *esca*, Hispan. *Yesca*; **êrnô**, *hyems*, Ital. *inverno* et *verno*. Hispan. *Imbierno*; **fêta**, *filia*, *puella*; **pêna**, *penna*; **culêgă**, *colligat*; **vêrga**, *virga*, Ital. *verga*, Hisp. *vara*. Si autem in sequente syllaba sit vocalis *e* ordinarii soni, *e* apertum effertur sicut apud Latinos et Italos, ut **culege**, *colligit*, **merge**, *migrat*. In monosyllabis vero, et in finali syllaba, pronunciatur sicut diphthongus *ea*, ut **lêqu**, *medicina*, a Latino *liquor*; **sêu**, *aut, sive, seu, vel*; **Muntén**, *montanus* etc.

Praedictam regulam de pronunciatione *e* aperti instar diphthongi constanter observant Valachi Daciae Aurelianae. Valachorum autem veteris Daciae nonnulli gravi abusu interdum, expuncta vocali *e* ex diphthongo *ea*, solam vocalem *a* retinent in pronunciatione, et graviori abusu ita etiam scribunt. Sic pro **fêta**, *filia*, dicunt, et

scribunt *fata*; nihilominus tamen in num. pl. recte dicunt *fete*, quin tamen sciant reddere rationem, cur *a* num. sing. convertatur in num. pl. in *e*. Aliae etiam difficultates reperiuntur in dialecto Valachorum antiquae Daciae, sua opinione insuperabiles; quae tamen, si horum dialectus contendatur cum dialecto Valachorum Aurelianae Daciae, omnino evanescent: Idem dicendum in nonnullis de dialecto Daciae Aurelianae: altera alteri opem feret, ac utraque perficietur. Ut supradictus abusus corrigatur, satis est reflectere ad num. pl. qui actutum monebit, etiam in num. sing. scribendum esse *é*, non *a*.

E apertum, etsi non immediate, sed remotius sequatur vocalis *a*, vel quaecunque soni obscuri, interdum effertur uti diphthongus *ea*, e.g. **fléndura**, *lacinia*, pronunciatur **fleandura**. Propter exteros vero, qui linguam Valachicam discere volunt, *e* apertum, dum uti diphthongus *ea*, pronunciandum venit, notamus accentu acuto, uti videre est in allatis exemplis. Ceterum, exterus etiamsi *e* apertum in paredicto casu non enuntiet sicut diphthongum *ea*, sed uti *e* apertum Latinorum et Itolorum, haud peccabit mortaliter, et quivis Valachus etiam rudissimus eum intelliget.

E in quibusdam dictionibus, praecipue ante *m*, *n*, nonnullae dialecti efferunt sono obscuro, aliae uti *i*. Ad indigitandam hanc differentiam *é* existimavimus supernotandum esse puncto; proinde *é* punctatum pro diversitate dialectorum effertur sono aut obscuro, aut vocalis *i*, e.g. **tèmpu**, *tempus*, *tempestas*, *opportunitas*; **tènër**, *tener*, *juvenis*, etc. alii pronunciunt **tèmpu**, **tènër**, alii **tìmpu**, **tìner**, quisque pro ratione suae dialecti. Plura sunt in Valachica lingua, in quibus etsi inter se differunt Valachi quoad pronunciationem, orthographiam tamen eandem servant: quem usum antiquis etiam Romanis fuisse liquido constat, ac hodie quoque inter Italos ejusmodi consuetudo viget. Quod si *é* punctatum in allatis exemplis etc. usurpare nolis; utere sive *é* obscuro, sive *i* pro dialecto tuae Patriae, cui soli servire cupis. At, cum characteristicam I. participii et gerundii trium conjugationum, videlicet secundae, tertiae et quartae sit *e* ante *nd*; etiam in quartae conjug. I. particip. et gerundio ante *nd* omnino adhiberi debet *e*, tametsi nonnulli per abusum in pronunciando usurpent sonum *i*, e.g. nonnulli dicunt **auđindu**, *audiens*, *audiendo*, pro **auđèndu**; **dormindu**, pro **dormèndu** etc. Utatur mea pace unusquisque in pronunciando suae Patriae dialecto, in scribendo tamen nunquam est adhibendum *i*, sed *e*; atque ad indigitandam supra dictam differentiam *é* signetur puncto, ut **auđèndu**, **dormèndu**, **urđèndu**, *ordiendo*: quo unus quisque pro patria, in qua versatur, pronunciare norit. Nam, I. particip. in omnibus conjugationibus formatur a prima persona praeteriti imperf. modi. indic. num. sing. *am*, sive *uam* mutato in *nd*, ac indito vocali, quae fuit ante *am* vel *uam*, sono obscuro sive strictissimo, ut **araam**, vel **arauam**, *arabam*, *am*, sive *uam* muto in *nd*, et vocali *a*, quae fuit ante *am*, sive *uam*, superpono signum soni obscuri sive strictissimi, et fit, **aránd**, **arándu**. In reliquis conjugationibus idem faciendo, vocalem *e* noto signo soni obscuri, ut **aveam**, vel **aveuam**, *habebam*, **avèndu**; **stringeam** vel **stringeuam**, *stringebam*, **stringèndu**; **auđeam**, vel **auđeum**, *audiebam*, **auđèndu**. Ad insinuandam vero, uti supra dixi, praefatam differentiam pronuntiationis, *e* in quarta conjug. non signo obscuri soni, sed puncto notandum venit, ut **murèndu** *moriendo*; **venèndu**, *veniendo* etc.

„De mutatione vocalis *E* sic disserit Priscianus lib. 1. *E* in *a* *seror*, *satus*, *reor* *ratus*, *tego* *toga*. Antiqui quoque *amploti* pro *amplecti* dicebant. Et *animadvorti* pro *animadverti*. In *u*, *tego* *tugurium*; et apud antiquissimos quotiescunque *nd* sequerentur in his verbis quae a tertia conjugatione nascuntur loco *e*, *u* scriptum invenimus, ut *faciundum*, *legundum*, *dicundum*, *vertundum*.” Non mirum ergo, quod apud Valachos hodie mutetur sonus vocalis, ut mox docuimus. Tam hujus mutationis, quam aliarum differentiarum, quae intercedunt inter Valachicam et doctam linguam Latinam, quoad sonum literarum, et inprimis vocalium, non aliunde, quam ab antiquissima lingua Latina originem repetendam esse censeo, cum enim sonus literarum proprie sit in ore, non in scriptis literis; haud omnes soni literarum, qui olim erant in ore Latinorum, in eorundem scriptis deprehendi possunt. Constat porro Latinos doctos a pronuntiatione antiquissimorum Latinorum recessisse. Constat item vocales Latinas olim plures sonos, quam hodie, praesetulisse. Videsis cap. 1. § 10. Constat denique Valachos nunquam adnitos fuisse linguam suam reformare, uti fecerunt Latini, Itali etc. sed antiquitati constanter adhaesisse. Cuncta proinde, in quibus differunt Valachi a Latinis et Italis, quoad pronuntiationem, inter proprietates antiquissimae linguae Latinae referenda sunt. Opinor, in faciundum pro faciendum plerumque fuisse in *u* sonum Valachorum **ɤ**, cui hodie quoque qui nequeunt effere **ɤ**, pro eo *u* substituunt.

Quintilianus Instit. Orat. cap. 4. „Quid? *inquit*, non *E* quoque *I* loco fuit? ut *Menerva*, et *leber*, et *magester*, et *Diiove* et *Veiove*, pro *Diiovi* et *Veiovi*? sed mihi locum signare satis est.” Et cap. 7. „Quid? non Cato Censorius, *dicam* et *faciam*, *dicem* et *faciem* scripsit? eundemque in caeteris quae similiter cadunt, modum tenuit? quod et ex veteribus ejus libris manifestum est, et a Messala in libro de *S* litera positum. *Sibe* et *quase*, scriptum in multorum libris est.” Plurimae hodie sunt apud Valachos dictiones communes cum Latinis, in quibus pro *i* Latinorum retinetur *e* antiquae Latinae linguae, cui substitutum fuit *i* a subsequentibus Latinis, signanter *sibe*, pro quo nunc *sibi*, Valachi dicunt **gie**, *sibi*; **tie**, *tibi*. Proinde adhiberi *e* pro *i*, una est apud Valachos ex antiquissimae linguae Latinae proprietatibus: in quo persaepe conveniunt Itali cum Valachis. Nunquam enim tanta fuit literarum vis in

corrigena et reformanda lingua Latina, ut antiquas proprietates Latinae linguae ex ore populi omnino extundere valeat.

Apud Latinos quae nunc dicuntur: **amicus**, **amica**, olim dicebantur, *amecus*, *ameca*, et quod hodie, **intelligo**, olim **intellego**, uti constat non modo ex inscriptionibus, sed etiam ex Plauto. Valachi certo hodieum et scribunt, et dicunt, **înțelegu**. Innumera sunt id genus in antiquis Latinis. Et nonnulla, quae hodie per *e* scribuntur, olim scribebantur per *o*; inde apud Valachos: **vostru**, **vester**. Docente Quintiliano Instit. Orat. lib.1. cap. 4. primus Schipio Africanus *o* vertit in *e*.

Apud Italos *e* mutatur interdum in *a*, ut **asemplo**, *exemplum*, **aspendere**, *expandere*; **assarcitare**, *exercitare*; **aspettare**, *expectare*; **maladetto**, pro **maledetto**, *maledictus* etc. Saepe *e* Latinorum transit in *i*, ut **dilicato**, *delicatus*, **disiato**, *desideratus*; **lione**, *leo*; **quistione**, *quaestio*; **riverenza**, *reverentia* etc. Nonnullae voces quae desinunt in *e*, etiam in *i* dicuntur, ut **arme**, **armi**, *arma*; **veste**, **vesti**, *vestes*; **fronde**, **frondi**, *frondes*; **sorte**, **sorti**, *sortes* etc. In *o*, ut **dovere**, *debere*; **seppellire** et **soppellire**, *sepelire*; in *u*, ut **escire**, et **uscire**, *exire*; **equale**, et **uquale**, *aequalis*; **ubbriaco**, *ebrius*. Interdum subtrahitur, ut **clesiastici** pro **ecclesiastici**; **dificatore** pro **edificatore**; **difizio** pro **edificio**; **psitola** pro **epistola**; **sendo** pro **essendo**; **spresso**, **spressamante**, pro **espresso**, **espressamente**; **state** pro **estate**; **Vangelo** pro **Evangelo** etc. Subinde interponitur euphoniae causa, ut **glie la diamondò**, **glie le diede**, **glie li concesse**, **glielo perdonò**.

Hispani solent dictionibus cum Italis et Valachis communibus praefigere *e*, ut **escandal**, *scandalum*, Ital. **scadalo**, Valachice **scandăla**; **espiga**, *spica*, Ital. **spiga**, Valachice **spica**, vel **spicu**; **espinoso**, *spinosus*, Ital. **spinoso**, Valachice **spinosu**; **escapar**, *evadere*, Ital. **scappare**, Val. **scăpare** etc.

Apud Valachos Latinorum *e* mutatur interdum in *a*, ut **aspumu**, *expumo*; **așteptu**, *expecto*; in *i*, ut **isquisitu**, *exquisitus*, **isvoru**, *scaturigo*, a Lat. *ex* et *volo*, *as*, quia quasi volat aqua *e* scaturigine. Idem committunt Itali in praepos. Latina *ex*, ut **istratto**, *extractus* etc. Interdum convertunt Valachi in *i* brevissimum, sive medii soni, dum est verbum auxiliare in tertia persona num. sing. modi Indic. ut **nui** pro **nu è**, *non est*; **undeì**, pro **unde è**, *ubi est*; in *o*, ut **rodescu**, *foecundus sum*, a Lat. *reodo*; **dospescu**, *fermento*, a Lat. *depso*; **morcotanu**, *mercator*, Ital. *mercantante*; in *u*, ut **lature**, *latus*, *lateris*; **uscatu**, *exsiccatus*; persaepe subtrahitur, ut **spunu**, *expono*; **scërna**, *excrementum*; **scremu**, *excerno*; i.e. *caco*; **stingu**, *extinguo* etc. Interdum substituunt invecem *e* et *i*, ut **rënduele**, **rëndueli**, *ordines*, *dispositiones*, *statuta*.

Diximus supra, apud Valachos *e* interdum pronunciari contra hodiernum Latinorum, et Itolorum morem instar diphthongi *ea* et *ia*. Hispani quoque ab iisdem in hoc differunt. Nam *equa*, dicunt **yequa**; *herba*, **yerva**; *fomes*, **yesca**, Ital. *esca*, Valachice *ésca*; *eremus*, **yermo**; *error*, **yerro** etc. Proinde non dubito, quin mos Valachorum enunciandi interdum *e* apertum instar diphthongi *ea* et quasi *ia*, inter antiquas proprietates Romani sermonis referendus veniat.

§ 6

De litera F

Pronunciatur sicut apud Latinos, ut **fagu**, *fagus*; **fece**, *fecit*, Ital. *fece*; **firu**, *filum*; **focu**, *ignis*, Ital. *foco*, et *fuoco*, Hisp. *fuego*; **fumu**, *fumus*, Ital. *fumo*, Hisp. *humo*.

Veteres Latini utebantur hac litera loco aspirationis, et dicebant: *fordeum*, *trafo*, *vefo*, loco **hordeum**, **traho**, **veho**. Quintilianus Instit. Orat. lib. 1. cap. 4. ait: „Quin *fordeum*, *foedusque*, pro aspiratione, F, vel simili litera utentes.” Et Priscianus lib. 1 „Quamquam antiqui Romanorum, Aeoles sequentes, „loco aspirationis eam (F) ponebant.” Hinc forte magna illa differentia in lingua Italica, sive Romana, ut in multis dictionibus nonnulli populi Italiae olim pronunciarent *f*, alii *h*. Dixi, in *lingua Italica sive Romana*; nam lingua Romana ex omnibus populorum Italiae coaluit; proinde, quidquid Italicum fuit, *Romanum* dicebatur. „Verba, inquit Quintilianus Instit. Orat. lib. 1. cap. 5 aut Latina aut peregrina sunt. Peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiam multa, venerunt. Taceo de Tuscis et Sabinis, et Praenestinis quoque: nam ut eorum sermone utentem Vectium Lucilius insectatur: quemadmodum Pollio deprehendit in Livio Patavinitatem: *licet omnia Italica pro Romanis habeam*.” Signanter Sabini per *h* proferebant ea, quae Romae per *f* pronunciabantur. Patavinitatem, quam Pollio in Tito Livio deprehendit, opinor esse vocalem *e* pro *i*, ut *sibe* pro *sibi*, *quase*, pro *quasi*. Vide supra sub litera E.

Veteres Latini pro *ab*, scribebant *af*, teste Prisciano lib.1. „Unde antiqui, ait, *af* pro *ab* scribere solebant. „Sifilum quoque, ait Priscianus *ibid*, pro sibilum, teste Nonio Marcello de doctorum indagine, dicebant.”

Itali mutant in *b*, ut **forbici**, *forfices*. Apud Italos raro *f* post se recipit *l*, sed Latinum *l* plerumque convertunt in *i*, ut **fiato**, *flatus*, **fiocco**, *floccus* etc. Valachi vero his in dictionibus retinent *l* Latinum, ut **suflatu**, *sufflatus*; **flocu**, *floccus* etc.

Apud Hispanos in permultis dictionibus *f* Latinorum, et Italogum mutatur in *h*, e.g. **hava**, *faba*; **herver** vel **hervir**, *fervere*; **higo**, *ficus*; **hoja**, *folium*; **huida**, *fuga* etc. Mutatur quoque interdum in *p* ut **espera** et **esfera**, *sphaera*, Ital. *sfera*; item in *l*, ut **llama**, *flamma*.

Apud Valachos veteris Daciae in *b*, ut **bobă**, *faba*, quod apud Valachos Aurelianae Daciae dicitur, *fava*; **biq̃uescu**, *fido*, mutato sono *d* in sonum *z*. Valachi Aurelianae Daciae *f* ante *i* communiter convertunt in *h*, ut **hiliu**, *filius*; **himu** pro **finu**, *sumus* etc. Idem fit inter Valachos veteris Daciae in Transalpina Valachia; imo etiam in Trassilvania circa Coronam, et in universa terra Fogaras, e.g. **hiéra**, *fera*; **hieru**, *ferrum*; **hiru**, *filum* etc. Sed etiam ante alias vocales apud Valachos interdum transit in *h*, ut **hămisitu**, *valde famelicus*, a Lat. *fames*; **hědu**, *foedus*, a; apud Gallos **hideux**, *horridus*, **hispidus**; **hornu**, *structuta, quae fumum recipit*, a Lat. *fornax*, vel *furnus*; apud Hispanos, **horno**, est *fornax*; **hica**, a Lat. *ficus*, est modus contemnendi, ostendendo pollicem inter indicem et medium digitum. Absque dicto signo etiam solent usurpare hanc dictionem, dum repulsam cum contemptu dant quidpiam petenti, ut **dați voi hica**, *dabo tibi hicam*, hoc est, nequaquam dabo. Ceterum id solum inter rusticos usurpatur. **Prihana**, *culpa*, a Lat. *profana* vel *prophanatio* etc.

Luculentum est, ab antiquissimis Latinis traditam possiderre Valachos et Hispanos proprietatem usurpandi *h* pro *f*, qua moderni Itali carent.

Apud Valachos transit interdum *f* in *m*, ut **smochina**, pro **sfochina**, vel **sfichina**, *ficus*; in *p*, ut **pogacia**, *torta*, Ital. *focaccia*; **něpustu**, *nefastum*: **Dute in nēpustu**, *abi in malam crucem*; **nēpustescu**, *desertum relinquo quasi cum maledictione*. Id etiam apud Hispanos evenit, ut **soplar**, *sufflare*, Ital. *soffiare*, Valachice *sufflare*; in *v*, ut **diugravescu**, *depingo*, a Gr. διαγράφω; **võrěscu**, *subintrudo*, a Lat. *foro*, *as*; subinde interjicitur, ut **rafta**, *rata*; **ți ai luatu rafta**, *levasti*, vel *accepisti tibi vel tuam ratam*.

§ 7

De litera G

Ante *a*, *o*, *u*, *h*, *l*, *r*; item *e*, *i*, soni obscuri sive strictissimi, pronunciatur sicut apud Latinos, ut **galbenu**, *galbinus*, sive *flavus*; **gura**, *os*, *oris*, a Lat. *gula*; **ghemu**, *glomos*; Ital. *gomitolo*; **ghinda**, *glans*, *glandis*; **glie**, *gleba*, **grănu**, *granum triticum*; **lingěndu**, *ligendo*; **culegitor**, *collector*. Ante *e* aut *i*, et *é* punctatum, si hoc efferatur uti *i*, non vero sono obscuro, pronunciatur more Italogum Romae degentium, nempe sicut germanicum *dsche*, *dschi*, et hungaricum *dse*, *dsi*, e.g. **gemu**, *gemo*; **lingi**, *lingis*; **gěnere**, *gener*. Valachi autem Daciae Aurelianae proferunt sicut hungaricum *dze*, *dzi*. Ceterum accurata pronuntiatio literae *g* ante *e*, *i*, et *é* punctatum viva voce magistri discenda.

Gn, quod est *n* molle, apud Italos pronunciatur sicut hungaricum *ny*; qui sonus Valachis Aurelianae Daciae, prouti et veteris Daciae in Comitatu Hunyad Transsilvaniae, una et iis, quibus placet *m* ante *i* mutare in *n* molle, sive hungaricum *ny*, de quo sub litera *M* erit disserendi locus, perfamiliaris est. *N*, inquam, molle, quod Itali scribunt *gn*, Hispani hoc modo formant (*ñ*): quod et nos adoptamus, ut **lupoña**, *ursoña*, *lupa*, *ursa*, quae orthographia Italica scriberentur *lupogna*, *ursogna*. Reliqui veteris Daciae Valachi haec dicunt, *lupóe*, *ursóe*; dum vero pro nomine proprio sumuntur: *Lupa*, *Ursa*.

Latini mutant *g* in *c*, ut *cervi*, quasi *gervi*, quod magna cornua gerant; in *l*, ut **pala**, *a pango*; in *s*, ut **spargo**, *sparsi*; in *x*, ut **rego**, *rex*. In quibusdam Graecis dictionibus *g* pro *k*, ut *cygnus*, a κυγνός. Priscianus lib.1. ait: „*G* transit in *s*, *spargo*, *sparsi*, *mergo*, *mersi*, in *x*, *tego*, *texi*, *pingo*, *pixi*; in *ct*, *agor*, *actos*, *legor*, *lectus*, *pingo*, *pictus*.”

Litera *g* veteribus Latinis in nonnullis dictionibus ultima fuit, teste Quintiliano, qui Instit. Orat. lib.1. cap. 7. ait: „Ut Latinis veteribus *d* plurimis in verbis ultimam adjectam: quod manifestum est etiam ex columna rostrata, quae est C. Duellio in foro posita. Interim *g* quoque, ut in pulvinari solis, qui colitur juxta aedem Quirini, *vesperug*: quod *vesperuginem* accipimus.” Id apud Valachos quoque veteris Daciae usuvenit, ut **betég**, *languidus*, *aegrotus*, a Lat. *betizo*, quod Augusto familiare erat pro *langveo*, teste Suetonio in *Augusto*. Cujus haec sunt verba: „Quotidiano sermone quaedam frequentius, et notabiliter usurpasse eum literae ipsius autographae ostendant (...) Ponit assidue (...) *betizare* pro *languere*, quod vulgo *lancizare* dicitur.”

Itali mutant *g* in *d*, ut **diaccio** pro **ghiaccio**, *gelu*, *glacies*; *diacere*, pro **giacere**, *jacere*. Valachi in hac dictione sonum *d* mutant in sonum *z*, ut **diácere**. **Freddo**, *frigus*. Patet quoque apud Italos *g* et *d* pro *j* Latinorum esse convertibilia. Mutant item in *s*, ut **asio**, pro **agio**, *commoditas*, *otium*, *opportunitas*, *facultas*, *tempus*; **adasio**, et **adagio**, *commode*, *lente*; in *t*, ut **futa**, antiqu. pro **fuga**; in *j*, ut **sajo**, *sagum*; interdum otiose ponitur, ut **vado** vel **guado**, *vadum*, Valachice *vadu*; **guaina** et **vagina**, *vagina*; **gvai**, *vae*, quod Valachi dicunt, *vai*. Id apud Latinos quoque obtinet, ut *gnarus* etc. Interdum subtrahitur, ut *coitoso*, pro **pensoso**, a *cogitosus*; *Reina* pro **Regina**; *doana*, pro **Dogana**, *telonium*; *rione*, pro **regione**; *nero*, pro **negro**; *saettare*, pro **sagittare**. Apud Hispanos in *d*, ut **huyda**,

fuga, in *h*, ut **hermnao**, *frater germanus*; **hermana**, *soror germana*. Et subtrahitur, ut **huyr**, *fugere*, Ital. *fuggire*, Valachice *fugire*.

Apud Valachos mutatur in *b*, ut **linba**, *lingua*; **linbutu**, *linguax*; in *c*, ut **clociescu**, *glocio*, vel *glocido*; inde, **clocescu**, *ovis incubo*; hinc apud Valachos *cloca*, *gallina ovis incubans*, Hisp. *clueca*; **cleiu**, *glutinum*; **cioturna**, **ciurgêu**, *canalis*, a Lat. *gutturium*, i.e. *vas, ex quo guttatim datur aqua*; **flacâra**, *flamma*, a Lat. *flagro*; in *ç*, ut **çiacu**, *jaceo*; **çiăcitura**, *cubitus, cubatio*. Ital. **diacitura** vel *giacitura*; **gôndescu**, *cogito*; in *h*, ut **mê lehescu**, dicitur, quum aliquid cum aspernatione interrumpo, aut aspernor quidpiam acceptare, a Gr. *ληγω*, *cesso, desino, quiesco*; in *l*, ut **gûrla**, *gurgis*; in *m*, ut **amnariu**, *calybs*, sive instrumentum ferreum, quo ex silice ignis elicitur, a Lat. *igniarius*; **pumnu**, *pugnus*, Ital. *pugno*, Hisp. *puño*; **pumnescu**, *pugnis quempiam peto*; **pomnolu**, *parvus murus*, altitudinis circiter unius cubiti domni adhaerens, ad fundamentum defendendum ab irruente aqua pluviali, a Lat. *propugnaculum*, per syncopen, ac detrita syllaba *pro*. Hujusmodi propugnaculum humiles domus rusticanae habent; inservit etiam pro considentia hominibus, imo etiam pro lecto tempore aestivo, ac sereno; in *s*, ut **căsiunare**, *causare*, Ital. *cagionare*. Interdum deteritur, ut **mai**, *magis*; *mere*, pro **merge**, *migrat, pergit*.

Apud Graecos *g* subinde mutatur in *d*, ut, *δα, δας*, *Dorice* pro *γη, γης*, interdum *g* otiose vocibus praeponitur, ut *γαρ, εαρ, ver, γεντα, carnis viscera*, ab *εντος*, γ otiose pareposito. *G* apud Graecos ante γ, ξ, χ, pronuntiatur sicut *n*, ut Ἄγγελος (*angelos*) *nuncius*; λυγς λυγος (*lynx*) *singultus*, a λυζω; ἔγχος (*enchos*) *hasta, ensis*. Similiter effertur *g*, si post ipsum sequatur *κ*, sed *κ* tunc pronuntiatur uti *g*, e.g. *πεφάγκε* (*pefange*), *apparuit*.

§ 8 De litera H

„Priscianus lib.1. de litera *H* sic disserit: „*H* literam non esse, ostendimus, sed notam aspirationis, quam Graecorum antiquissimi similiter, ut Latini in versu scribebant, nunc autem dimiserunt, ex dexteram ejus partem supra literam ponentes, psilen notam habent, quam Remnius Palaemon exilem vocat: Gryllus vero ad Vergilium de accentibus scribens, lenem nominat: sinistram autem contrariae illi aspirationis dasiam, quam Gryllus flatilem vocat.”

Conjungitur cum omnibus vocalibus, et cum quatuor consonantibus, ut *pote, c Chremes, p Philippus, r Pyrrhus, t Thomas*. Ante tempora Ciceronis tantum in vocalibus erat ei locus, et nunquam in consonantibus. Ipsemet Cicero in lib. de Oratore confitetur, se pronunciasse has consonantes absque aspiratione: „Quin ego ipse, inquit, cum scirem ita majores locutos esse, ut nusquam, nisi in vocali, aspiratione uterentur, loquebar sic: Pulcros, Cetegos, Triumpos, et Cartaginem dicerem: aliquando, idque sero, convicio aurium cum mihi exorta veritas esset, *usum loquendi populo concessi*, scientiam mihi reservavi.” Probe notanda sunt verba Ciceronis, ex quibus liquido patet *usum loquendi popularem*; tametsi docti summa ope nitebantur Latinam linguam corrigere, et novitates in Orthographiam inducebant, haud abrogari potuisse. Hinc mirum non est, dialectos Valachicam et Hispanicam tantopore a Latina lingua hodie pronuntiatione differre. Notandum, apud Valachos hodie cum nulla consonante conjungi aspirationem.

Apud Italos non habet ullum sonum specialem, sed propter defectum characterum usurpant post *c*, et *g*, consonantes, dum hac conjunctae cum *e*, et *i*, ita pronunciandae sunt, sicuti dum cum *a*, *o*, *u* connectuntur, e.g. **chetto**, *quietus, tacitus*; **chino**, *pronus, curvus, cernuus, deflexus, devexus*; **ghermire**, *arripere, unguibus arripere*; **ghiaccio**, *glacies* etc. Inservit etiam ad distinguendum verbum *hanno, habent*, a nomine *anno, annus*; et **ho, hai, ha**, *habeo, habes, habet*, ab *o* particula disjunctiva, signove quinti casus, siquis illud usurpare velit, a praepositione *a*, et articulo *ai*.

Apud Hispaos frequentissimus ejus est usus cum aspiratione apud Latinos consveta, ut **habil**, *habilis, aptus, idoneus*; **habitar**, *habitare*; **hablar**, *loqui*; **hado**, *fatum*; **hallar**, *invenire*; **hambre**, *fames*; **harina**, *farina*; **harpar**, *rumpere, scindere, lacerare*; **hazaña**, *actus heroicus, hazañoso, celebris*; **hazer**, *facere*; **he aquí**, *ecce hic*; **heder**, *fetere*; **hermoso**, *formosus*; **hierro**, *ferrum*; **higo**, *figus*; **hijo**, *filius*; **hogar**, *focus*; **hay**, *hodie*; **holgar**, *quiescere*; **huego**, *ignis*; **huerno**, *orphanus*; **huesso**, *os, ossis*; **huyr**, *fugere* etc. etc.

Apud Valachos, praeterquam dum suffigitur literae *c*, aut *g* ante *e*, *i*, de quo supra § 7 disseruimus, retinet aspirationem, ut **hamu**, *helcium*, a Lat. *camus*; **harnicu**, *activus, dexteritate praeditus, heroicus*, a Lat. *heroicus*, vel a *facere*, Ital. *fare*, mutato *f* in *h*; **hei**, *heus*; **hîriescu**, *hirrio*, quod canibus proprium est; **hîrquiescu**, vocem edo gravem et inaequabilem, hircinaeque non dissimilem, a Lat. *hirquitallire*; **horêescu**, et **horquêescu**, *sterto, ronchos emitto*; **hodina**, *quies, quasi quietina*, mutato *t* in *d*, et sono *q*, in *h*, *more Toscano*: de quo § 3 husce, numeri pl. *furfuces macerati*, ab Ital. *crusca, furfures*, subtracto *r*, et sono *c* mutato in *h*, *more Toscano*, vel a Lat. *fuscus*, quia sunt subfuscae.

Apud Valachos mutatur in *f*, ut **fiori**, num. pl. *horror*. Id etiam apud Latinos fit, ut **chloris** sive $\chi\lambda\omicron\rho\acute{\iota}\varsigma$, *Flora*: *Chloris eram quae Flora vocor*. Ovid. 4. *Fastor*. In *g*, ut **tragu**, *traho*, et apud Latinos, *tragula*, a *traho*, teste Varrone lib. 4 de lingua Latina, ac apud Italos, **distruggere**, *distrahere*; in *i*, conson. ut **iedu**, *hoedus*; subinde interjicitur, ut **mēhnescu**, *moereo*, ubi *r* transit in *n*, nisi deducatur a *melachonia*. Aliquando subtrahitur, ut **mie**, *mihi*. Idem fit apud Italos, ut **distraere**, *distrahere*.

§ 9

De litera I

Pronunciatur sicut apud Latinos, ut **bibolu**, *bubalus*; **cicādae**, *cicada*; **diregu**, *dirigo*, *reficio*, *condio*, a Lat. *dirigo*; **fire**, *natura*, a Lat. *fieri*, **gingia**, vel **gingiua**, *gingiva*; **limpede**, *limpide*; **mirare**, *mirari*; **ni**, *en*; **piațiu**, *forum*, Ital. *piazza*; **quine**, *quis*, Ital. *chi*, Hisp. *quien*; **ridu**, *rideo*; **sinu**, *sinus*; **tigae**, *sartago*, Ital. *teggia*; **vinu**, *vinum*.

Saepe tamen, sicut et aliae vocales, recipit sonum obscurum, praecipue ante *n*, ut **incărcatu**, *oneratus*, Ital. *caricato*; **inflatu**, *inflatus*; **ingônflatu**, *inflatus*, *turgidus*, Ital. *gonfiato*; **Impêratu**, *Imperator*; **sănităte**, *sanitas*; **ticiune**, *titio*, *titione*.

Quando cum alia vocali conjungitur saepe transit in consonantem apud Latinos: quo in casu in scribendo producitur, ut *jejunium*. Apud Valachos quoque saepe subit vicem consonantis, dum nimirum cum alia vocali sive initio, sive medio vocis conjungitur, sed non producitur, si retineat sonum *i*, ut **muiatu**, *emollitus*; **iedu**, *hoedus*; **iinu**, *linum*; **fiii**, *fili*; **io**, *ego*; **fiu**, *filius*. Dum vero assumit sonum Gallicum *j*, i.e. Cyrillici ж, producitur more Gallorum, ut **ajunu**, *jejuno*; **judecu**, *judico*; **jugu**, *jugum* etc.

De mutatione vocalis *i* sic loquitur Priscianus lib. 1: „*I* transit in *a*, ut *genus*, *generis*, *generatim*; *paulus*, *pauli*, *paulatim*; in *e* fortis, *forte*, *fortiter*, *sapiens*, *sapientis*, *sapienter* (...) olli pro illi; in *u* carnis, *carnufex* antiqui pro *carnifex*, ut *lubens* pro *libens*, et *pessumus* pro *pessimus* (...) arma armipotens (...) *par*, *paris*, *parricida*, quod vel a pari componitur: vel ut alii dicunt a patre; ergo si est a pari, *r* euphoniae causa additur; sin a patre, *t* in *r* convertitur”.

Haec litera magnam affinitatem habet apud Italos cum litera *e*, idcirco saepe substituuntur invicem, e.g. *desio*, et *disio*, *desiderium*; *offerire*, et *offerre*, *offerre*; *stia* et *stea*, *stet*. Apud eosdem, dum ponitur ante aliam vocalem, illae duae vocales plerumque sumuntur pro diphthongo, et pronunciatur uti una syllaba, in qua minimum auditur *i*, ut **aggiunta**, *additamentum*; **ciascheduno**, *quisque*; **cielo**, *caelum*; **fiele**, *fel*; **già**, *jam*; **lasciare**, *relinquere*; **piano**, *planus* etc. Interdum vero proferuntur uti duas syllabae, e.g. **chiunque**, *quicunque*; **fiata**, *vicis*; **sviato**, *devius*; **via**, *via*, **viola**, *viola* etc. Mutant quoque in *l*, ut **Luglio**, *julius*.

Idem obtinet apud Valachos, e.g. **sciëntia**, *scientia*, initio pronunciatur uti duae syllabae, in fine, videlicet *tia*, uti una. In sequentibus quoque una pronunciatur: **mieu**, *meus*, Ital. *mio*; **chiămu**, *voco*, Ital. *chiamo*, a Lat. *clamo*; **ciôreci**, *galigae*; **ciuru**, *cribrum*, a *cribro* per metathesim; **ciufulescu**, *illudo*, Ital. **zufolare** *sibilare*; *fiere*, *fel*; **ghiemu**, *glomus*; **ghiobu**, *species vasis rotundi*, a Lat. *globus*; **miere**, *mel* etc. Duas vero efficiunt syllabas: **mie**, *mihi*, **ție**, *tibi*, **șie**, *sibi* etc.

Apud Valachos interdum amittit medium sonum post aliam vocalem, ut **alui**, *illius*, **mai**, *magis*; **taina**, *secretum* etc. In hoc quoque casu efficit unam syllabam cum antecedente vocali; alias vero vix auditur illius sonus, e.g. **ciufu**, *morio*; **lațiu**, *laqueus*, vel *lax*, *laxis*; **lăciuitu**, *laqueatus*; **prețiu**, *pretium*; **prețiuitu**, *pretiosus*; **sciëntiatu**, *certificatus*; **învêtiatu**, *doctus* etc. Tunc autem amittit medium sonum, dum ante vel immediate, vel mediate praecessit syllaba longa, per quod impeditur distinctam efficere syllabam, sed una cum immediate praecedente syllaba pronunciandum venit, ut **sui**, *sui*; **ô-meni**, *homines*.

Communiter in nominibus, quae in num. pl. desinunt in *i*, in hoc numero *i* amittit medium sonum, ut in allato exemplo, **ômeni**. Quod si addatur nomini num. pl. articulus definitus, qui apud Valachos postponitur nominibus; *i* integrum sonum recuperat, ut **ômenii**. Excipiuntur nomina, quorum ultima syllaba duabus, aut pluribus diversis consonantibus constat, quarum ultima sit *r*, vel *l*; in his enim ultimum *i* integrum servat sonum, ut **acri**, *acidi*; **cuscrici**, *consoceri*; **lotri**, *latrones*; **negri**, *nigri*, **nostri**, *nostri*; **obli**, *recti*. Haecve nunquam articulum definitum recipiunt; male enim quis diceret, aut scriberet: *cuscrici*, *nostrii* etc.

Vix, aut ne vix quidem audiri solet in syllabis: **tia**, **tie**, **tio**, **tiu**; **ția**, **ție**, **țio**, **țiu**: quae secundum hungaricam Orthographiam scribi deberent: **tza**, **tze**, **tzo**, **tzu**; secundum germanicam, **za**, **ze**, **zo**, **zu**, secundum Cyrillicam: **ца**, **це**, **цо**, **цз**, ut **aquățire** (акъца̀ре) *appendere*; **frumsetiei** (фрумца̀ей) *formositati*; **hotiosu** (хотѡсѡ) *latrocinialis*; **botiu** (бѡцѡ) *quid condensatum*; **ația** (аца) *acies*, sive *filum*, Ital. *accia*; **ație** (аѡе) *fila*; **călțiosu** (кълѡсѡ) *stupeus*; **călțiunu** (кълѡсѡнѡ) *calceus*.

Apud Latinos invenitur *i* pro *o*, ut *illi*, pro antiquo *olli*; *illic* pro *ollic*. Itali mutant *i* in *o*, ut **debole**, *debilis*; **dovizie**, *divitiae*. Latini vocali *i* praefigunt *d*, ut *Diana* a Gr. $\tau\alpha\nu\alpha$. Itali subinde expungunt *i*, ut **calido** et **caldo**;

nocenzia, et **nocenza**; **valicare** et **valcare**, *transire*; **nanzi giorno**, pro **inanzi**, *antelucanus*. Idem praestant Hispani, ut **nora buena**, *in hora bona*; **nora mala**, *in hora mala*. Idem fit apud Valachos, ut **năspritu**, pro **inăspritu**, *exasperatus*; **nălbitu**, pro **inălbitu**, *dealbatus, inalbatus*; **nălbastru**, *albicans, albaster*; **năpêstuescu** pro **inăpêstuescu**, *opprimo*, ab *in*, *ad* et Italico *pestare*, quod significat *contundere*; **nalte** pro **inalte**, *excelsae, altae*; **necăciosu**, *suffocatorium*, pro **inecăciosu**, a Lat. *in* et *neco*, *necas*; **nădeșduescu**, pro **inădeșduescu**, *spero*; unde **nădeșide**, vel subtracto *i*, **nădeșde**, *spes*, a Lat. *in* et *addesidero*, quia, quae sperantur, desiderantur; **nădescu**, pro **inădescu**, *adjicio*, a Lat. *in* et *addo*; **năclêiescu**, pro **inăclêiescu**, *abunde illino*, a **cleiu**, *glutinum*; **năcrescu**, pro **inăcrescu**, *acidum reddo*; **năvălescu**, pro, **inăvălescu**, *irruo, impetum facio*, a Lat. *in-ad-vallis*, quia in declivitate cum impetu corpora feruntur.

Valachi interdum *i* mutant in *a*, ut **amnariu**, *calybs*, a Lat. *igniarius*; **asta**, *ista*. Idem faciunt Latini, ut *reipsa*, et *reapsa*. In *e* ut **cepu**, *epistomium*, a Lat. *cippus*; **defaimu**, *diffamo*; **negru**, *niger*, et praepositio Latina *dis* apud Valachos semper dicitur: *des*: quod apud Hispanos quoque obtinet. In *o*, ut *momescu*, *pelliceo*, â Lat. *mimus*; inde **momele**, num. pl. *illicium*; in *u*, ut *cenușă*, *cinis*, Hisp. *ceniza*; **cucuta**, *cicuta*; **astupare**, *obturare*, a Lat. *extipare*; in diphthongum *io*, ut **scoquiorescu**, *perscrutor*, a Lat. *ex-conquiro*; in diphthongum *iu*, ut **ciuciulescu**, *exorno*, a Lat. *cincinnus*. Interdum interjicitur, ut **defaimu**, *diffamo*; **cuibu**, *nidus*, a Lat. *cubo*; **străinu**, *extraneus*, Ital. *strano*. Itali praefigunt *i* otiose, ut *non isto*, pro *non sto*. *j* productum interdum Valachi una cum Italis mutant in *di*, et quidem Valachi cum sono *z*, ut **dăcere**, *jacere*, Ital. *diacere*, et *giacere*. Nam communiter Itali *j* productum mutant in *g*, ut **giogo**, *jugum*; **giovane**, *juvenis* etc.

Vocalis *i*, praeterquam quod ipsa transeat in binas consonantes, etiam nonnullarum consonantium, sequentium, mutat sonum in aliarum consonantium sonum, utpote *d*, *s*, *t*; ac *d* quidem in sonum *z*; *t* in sonum germanici z aut Cyrillici u ; *s* vero exilem sonum, in sonum *s* crassi, sive Cyrillici u , qualem edit apud Italos *s* ante *ci*. De mutatione soni *d* locuti sumus supra sub litera *D*; de *s* et *t*, deinceps sub iisdem literis erit dicendi locus.

Multa apud Valachos pronunciantur, ideoque etiam scribuntur per *ie*, quae apud Latinos describuntur, ac etiam proferuntur hodie per *e*, ut **fiere**, *fel*; **miere**, *mel*; **țiera**, *terra, regio*; **fieru**, *ferrum* etc. Idem obtinet apud Italos, ut **cieco**, *coecus*; **fiele**, *fel*; **fiera**, *fera*; **fieno**, *foenum*; **mieto**, *meto* etc. Hic usus est etiam Hispanis, ut **bien**, *bene*; **cielo**, *coelum*; **diente**, *dens*; **fiesto**, *festum*; **miel**, *mel*; **hierro**, *ferrum*; **tiera**, *terra* etc. Unde jure concludi potest pronunciationem vocalis Latinae *e* per *ie* apud Valachos, inter antiquae linguae Latinae proprietates referend am esse.

Quod supra dixi de mutatione soni *t* sequente *i*, etiam apud Latinos usuvenit, ut *scientia* etc. Porro, tam Latini, quam Itali *s* inter duas vocales mutant in sonum *z*, ut *generosus*, *generoso*, pronuntiant enim *generozus*, *generozo*, quin unquam propterea eisdem in mentem venerit, ipsum corpus literae *s* mutare in *z*, aut pro *t* aliam invenire literam ad exprimendum sonum, in quem mutatur ante vocalem *i*. Similiter ergo apud Valachos, tametsi muetur sonus alicujus consonantis in sonum alterius; ipsum corpus neutiquam mutandum est. Sic, **audu**, *audio*, in secunda persona num. sing. temp. praes. modi indicat. dicitur, *audi*, mutato sono *d* in *z*; in num. pl. prima persona, *audimu*; in secunda *auditi*. Perperam igitur quis scriberet, *auzi*, *auzimu*, *auziti* etc.

§ 10

De litera L

Pronunciatur sicut apud Latinos, ut **lacu**, *lacus*; **legu**, *ligo*; **lingu**, *lingo*; **locu**, *locus*; **lupu**, *lupus*; **limurescu**, *perpurgu*, *polio*, a Lat. *lima*, *limula*; **lêuta**, *instrumentum musicum*, Ital. *liuta*, vel *leuta*; *lôturi*, *sordes*, quae ex lotione proveniunt, a Lat. *lavo*, *lotum*; **lûcata**, *sera pensilis*, Ital. *lucchetto*.

De sono, et mutatione literae *L* sic disserit Priscianus lib. 1. „*L* triplicem, ut Plinio videtur, sonum habet, exilem, quando geminatur secundo loco posita, ut ille Metellus: plenum, quando finit nomina vel syllabas, et quando habet ante se in eadem syllaba aliquam consonantem, ut *sol*, *sylva*, *flavus*, *clarus*: medium in aliis, ut *lectus*, *lecta*, *lectum*. *L* transit in *x*, ut *paulum* *pauillum*, *mala* *maxilla*, *velum* *vexillum*; in *r*, ut *tabula* *taberna*.” Latini, inquam, uti mox vidimus ex Prisciano mutant *l* in *r*; pariter in dictione: *palilia* vel *parilia*; et Graecum *r* in *l*, sic a Graeco $\lambda\epsilon\iota\rho\iota\omicron\nu$, fecerunt *lilium*; et a Gr. $\gamma\lambda\alpha\mu\alpha\iota$, *gramiae*, sive *gramae*. Et pro Graeco *l* usurpant *d*, ut *rigidus*, a Gr. $\rho\acute{\iota}\gamma\epsilon\lambda\omicron\varsigma$. Antiqui Latini literae *l* praefigebant *st*, teste Quintiliano Instit. Orat. lib. 1. cap. 4. ut *stlocus* pro *locus*; *stlites*, pro *lites*. Sic *stlata*, genus navigii latum magis quam altum; *stlembus*, gravis et tardus; *stlopus*, sonus, qui ex inflatione buccarum erumpit. Mutatur item apud Latinos *l* in *n*, ut *Nympha* pro *Lympha*; *pecunia*, a *peculium*; in *d*, sic, *impellimenta*, *impedimenta* dicebant, teste Festo. Saepe antea pro *l*, utebantur litera *d*, ut *fidius*, pro *filius*.

Apud Italos *l* mutatur in *g*, ut **uggiolare**, *ululare*; in *n*, ut *diacane*, pro **diascolo**, *papae*! In *r*, ut *disverre*, pro **disvellere**, *evello*; **dobletto**, et *dobretto*, *species telae*; **ecclesiastico**, et *ecresiaistico*, *Ecclesiasticus*; **esempio** et *esempio*, *exemplum*; **crudele** et *cruderu*; *crudelis*; *afrigere* pro **afligere**; *multiplicare* pro **multiplicare**; *fragello* pro

flagello; **obriganza**, pro **obliganza**, *obligatio*; **obrianza** pro **oblianza**, *oblivio*; **obrigare**, pro **obligare**; **scramare** pro **esclamare**, *exclamo*; **semprice** pro **semplice**, *simplex*; **sprendido** pro **splendido**; **urlare** pro **ululare**. In *s*, ut **bussare**, *pulsare*. Galli quoque mutant *l* in *r*, ut **epistre**, *epistola*; **orme**, *ulmus*; et Hispani, ut **roble** vel **robre**, species arboris *robur*; **bolsa** et **borsa**.

Apud Italos interdum dictionibus originis Latinae interjicitur *l*, ut **esaldire** pro **esaudire**, *exaudio*; **galdere** pro **godere**, *gaudeo*; **galdio**, *gaudium*, **laldabile** pro **laudabile**. Apud Latinos quoque inveniuntur hujus proprietatis vestigia; nam veteres Latini dicebant, **clingo** pro **cingo**, teste Festo. Etiam apud Hispanos dicitur, **pecilcare**, pro Italico, **piccicare**, *vellicare*. Interdum apud Italos subtrahitur, ut **utimamente** pro **ultimamente**, *ultimo*; **bestemia**, *blasphemia*; et in nonnullis dictionibus desinentibus in num. pl. in *li*, et *lli*, libere expungitur *l* vel *ll*, ut **quasi libri**, *mai pensieri*, *tai cose*, *fratei miei*, *bei fiori*, *quei soldati*, pro **quali**, **mali**, **tali**, **fratelli**, **belli**, **quelli**. Idem dicendum de sequentibus dictionibus: **Alli**, **dalli**, **nelli**, pro quibus: *ai* vescovi, *dai* monti, *ne i* luoghi.

Valachi mutant *l* in *g*, ut **strigare**, *clamare*, Ital. *strillare*; **rostogolu**, Ital. *rotolone*; in *h*, ut **měduha**, *medulla*; **behăescu**, *balo*; *as*, quod est ovium; in *n*, ut **asemene**, *assimile*; **Divanu**, *praetorium*, a Lat. *Divale*; **doniça**, *dolium*; **funigine**, *fuligo fuligine*, **croşnatu**, vel **incroşnatu**, multis vestibus inconcinne amictus, quasi grossolatus; **miăonare**, vel **mieunare**, Ital. **miagolare**, vel **miagulare**, vox cati gementis; in *r*, ut **móra**, *mola*; **sare**, *sal*, *sale*; *sóre*, *sol*, *sole*, dum nempe *l* est inter vocales apud Latinos. Interdum etiam dum non est apud Latinos inter duas vocales, Valachi mutant in *r*, ut **cărma**, *remus*, a Lat. *scalmus*, per aphaeresim; **mursa**, *sirupus*, a Lat. *mulsum*; **incurcatu**, *implexus*, *involutus*, *innexus*, a Lat. *incolco*: *incolcatum lanae globum detegit*, inquit Plinius; **pravu**, *pulvis*, a *pulvis* per metathesin et antithesin; **răticescu**, *aberro*, a Lat. *latito*; **scarpinu**, *scalpo*, a *scalpo* per paragogen; **urlu**, *ululo*. Mutant item Valachi *l* in *s*, ut **păpuşa**, *pupula*. Si post *l* sequatur vocalis *i*, et ante *l* sit vocalis; plerumque Aurelianae Daciae Valachi *l*, more Italorum efferunt molliter, ut **aliu**, *allium*, **filiu** vel **hiliu**, *filius*; Valachi autem antiquae Daciae hoc in casu vocalem *i* post *l* sequentem mutant in consonantem, et *l* deterunt ut **aiu**, *allium*; **fiu**, *filius*, **muire**, *mulier*.

Observandum est, *l* nunquam deteri, etiamsi sequatur *i*, et antecedit vocalis, neque *i* mutari in consonantem, si ejusmodi dictio derivetur a verbo, quod in prima pers. num. sing. temp. praes. modi indicat. desinit in *lescu*, ut **căţulescu**, *catulio*, **căţulire**; **stelescu**, *stello*, *as*, **stelitu**; **invălescu**, *involve*, **invălitu** etc. Interdum Valachi interponunt *l*, ut **flece**, *lutum tenue*, vel *quid foeculentum*, a Lat. *foex*, *fece*; **inblătescu**, *flagello perticis frumentum* (a Lat. *batuo*) Ital. *battere il grano con pertiche*; **sflederu**, *terebra*, a Lat. *ex-fodio*, quia terebra foditur lignum. Saepe ad prohibendum hiatus interjicitur, ut **di**, *dies*, num. pl. **dile**, pro **die**; **dilei**, pro **diei**, *diei*; **mea**, *mea*, num. pl. *mele*, pro **mee**, *meae*; **ründunea**, *hirundo*, pl. **ründunele**, pro **ründunee**, *hirundines*. Latini quoque superaddunt *l* in obliquis casibus interdum, ut *mel*, *mellis*.

Cum *l* frequentissime mutetur apud Valachos in *r*, idque insit etiam Italicae linguae, praecipue antiquiori; imo etiam in Latina lingua inveniuntur hujus mutationis vestigia; pro indubio teneo, mutationem literae *l* et *r*, antiquae linguae Latinae proprietatem esse.

§ 11 De litera M

Pronunciatur more Latinorum, ut **marginē**, *margo*, *marginē*; **mergu**, *migro*; **micu**, *parvus*, a Lat. *modicus*; per syncopen, Ital. *miccolino*; **mortu**, *mortuus*; **mutu**, *mutus*; **mănsu**, *hinnulus*, a Lat. *mannus* apud Horatium, i.e. **equulus**, sive **parvus equus** per metathesin; Ital. *manzo*, est **bos**; hinc: **carne di manzo**, *bubula*; **mě**, *me*; **milai**, *miliu*; **mădărescu**, *recipr. pueriliter, ac petulenter gesticulor*, a Lat. *modulor*; Hisp. *modorrear*, est *stultum se reddere*; **mundiala**, vel **munjala**, *polenta, qua fricatur tela, seu fila terenda, ut purgentur, mudentur a fibris*, a Lat. *mundo*, *as*.

Quintilianus Instit. Orat. lib. 11. cap. 4. de litera M. sic disserit: „Quin etiam Cicero in Oratore plures antiquiorum tradit sic locutos: inde *Belligerare po' meridiem*: et illa Censorii Catonis, *Die* hanc: aequae M litera in E mollita: quae in veteribus libris reperta mutare imperiti solent: et dum librariorum inscitiam insectari volunt, suam confitentur. Atqui eadem illa litera quoties ultima est, et vocalem verbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiamsi scribitur; tamen parum exprimitur ut: *multum ille*; et *Quantum erat*, adeo ut pene cujusdam novae literae sonum reddat. Neque enim eximitur, sed obscuratur, et tantum aliqua inter duas vocales velut nota est, ne ipsae coeant.” Et lib. 12. cap. 10. „Quid quod pleraque nos illa quasi mugiente litera cludimus M, qua nullum Graece verbum cadit? At illi v jucundam, et in fine praecipue quasi tinnientem, illius loco ponunt, quae est apud nos rarissima in clausulis.” Priscianus vero lib. 1. ait: „M obscurum in extremitate dictionum sonat, ut *templum*; apertum in principio, ut *magnus*: mediocre in mediis, ut *umbra*, Transit in *n*, et maxime *d* vel *t* vel *c* vel *q* sequentibus, ut *tam*, *tandem*, *tantum*, *tantundem*, idem *identidem*, num *nuncubi*: et ut Plinio placet *nunquid*, *nunquam*, *anceps* pro *amceps*; am enim praepositio *f* vel *c* vel *q* sequentibus, in *n* mutat *m*, ut *anfractus*, *ancisus*, *anquiro*, vocali vero

sequente intercipit *b*, ut *ambitus*, *ambesus*, *ambustus*, *ambages*: nec non etiam in *comburo*, *combustus* idem fit.” Mutatur quoque in *p*, ut *carpentum* pro *carmentum*, sic dictum a *Carmenta* Evandri matre, teste Ovidio lib. 1. Fastorum. Apud Graecos etiam mutatur *m* in *p*, ut *οππατα* Aeolice pro *ομματα*, *oculi*.

Apud Italos in vocibus Latinae originis, dum Latine post *m* sequitur *n*, ut *damnum*, *somnus*, *m* mutatur in *n*, ut *danno*, *sonno*; mutant Itali etiam in *g*, ut *rugumare*, pro *ruminare*; in *v*, ut *svembrare*, pro *smembrare*, *discerpere*, *dilacerare*.

Apud Valachos mutatur interdum in *n*, ut *ocine*, speraedificata, sive aedificia, a Gr. *οικημα*, *habitaculum*; *nōravu*, *mos*, *habitus*, *character*, a Lat. *morale*; in *r*, ut *borēscu vomo*, a *vomesco* (apud Italos olim *bomire*); *păcura*, *nebula*, a Lat. *opacum*; in *u* vocalem, ut *scaunu*, *scamnum*; Valachi tamen Aurelianae Daciae dicunt *scamnu*. In *u* consonantem, ut *vrēvuesce*, *fremet*, ubi *f* quoque convertitur in *v*. Apud Aurelianae Daciae Valachos *m* ante *i* vulgo pronunciatur uti *n* molle, de quo etiam supra sub *Litera G* egimus. Idem fit in nonnullis regionibus veteris Daciae praecipue inter faeminas, ut *ñicu* pro *micu parvus*; *ñie* pro *mie*, *mihi* etc. Licet vero *n* molle sit multo mitius, et delicatus, quam *m*, et linguam Valachicam reddat dulciorem, tamen nunquam scribunt *n* molle, pro *m*.

§ 12

De litera N

Pronunciatur sicut apud Latinos, ut *nasu*, *nasus*; *negru*, *niger*; *ninge*, *ningit*; *nodu*, *nodus*; *nuci*, *nuces*. Datur apud Valachos etiam *n* molle, de quo sub *Litera M* disseruimus.

Priscianus lib. 1 ait: „*N* quoque plenior in primis sonat, et in ultimis partibus syllabarum, ut nomen, stamen: exilior in mediis, ut *amnis*: damnum.” Et Quintilianus Instit. Orat. lib. cap. 4: „Et immunis, *inquit*, illud *n*, quod veritas exigit sequentis syllabae sono victum, *m*, gemina commutatur.”

Apud Latinos *n* mutatur in *d*, ut *grunnire*, olim *grundire*, teste Nonio; in *g*, ut *rumigo*, pro *rumino*, Apulejus lib. 4. de Asin: in *l*, ut *malluvium*, vas in quo manus lavantur; illico, ab *in* et loco, in *r*, ut *carmen*, a *canimen*; *ara* ab *ansa*, teste Varone; *murus*, a *munio*. Subinde interjicitur *n*, ut *intercludo*, ab *iter*, et *cludo*; *tango*, olim *tago* teste Festo; quoties et *quotiens*; *anquiro* pro *aquiro*; *pons* olim *pos*, teste Varrone lib. 2. de lingua Latina; *sabucus*, et *sambucus*; *aliquoties* et *aliquotiens*; *ligula* et *lingula*; *inconsiderantia* pro *inconsideratio*; *comportantia* pro *comportatio*; in *s*, ut *cosmitto*, pro *committo*, teste Festo.

Priscianus cit. libro de mutatione *n* sic disserit: „Transit in *g* ut *ignosco*, *ignavus*, *ignotus*, *ignarus*, *ignominia*, *cognosco*, *cognatus* (...) Transit etiam *n* in *l*, ut *unus ullus*, *nullus*, *vinum villum*, *catena catella*, *bonus bellus*, *catinum catillum*, similiter *collega*, *colligo*, *illido*, *collido*. Transit in *m*, sequentibus *b* vel *m* vel *p*, autore Plinio et Papyriano et Probo, ut *imbibo*, *imbellis*, *imbutus*, *immineo*, *immitto*, *immotus*, *improbis*, *imperator*, *impello*. Similiter in Graecis nominibus neutris in *on* desinentibus, ut *παλλαιδιον palladium*, *πῆλιον pelium*. Transit etiam in *r*, ut *corrigo*, *corrumpo*, *irrito*. Hanc autem mutationem literarum sciendum est quadam naturali fieri vocis ratione, propter celeriore motum linguae labrorumque ad vicinos facilius transeuntium pulsus. Transit supradicta consonans *n*, etiam in *s*, *scindo scissus*, *findo fissus*; in *t*, *canis catulus catellus*, in *c*, *ecquid* pro *en quid*. Expellitur *n* a Graecis in *ω* desinentibus, cum in Latinam transeunt formam, ut *demipho*, *simo*, *leo*, *draco*: sicut contra additur Latinis nominibus in *o* desinentibus apud Graecos, ut *κικέρων*, *κάτων*, pro Cicero, Cato.” Transit in *u* consonantem, ut *sino sivi*, *sterno stravi*.

Itali mutant in *g*, ut *ruminare*, *rumigare*; in *l*, ut *maniscalco*, et *maliscalco*; *avvelenare* pro *venerare*; *culla*, *cuna*; *calonico*, pro *canonico*; *magnalmo* pro *magnanimo*; *Vaglio*, *vannus*. Similiter apud Hispanos *comulgar* pro *comunicare*; *canongia*, vel *calongia*, *Canonicatus*. Apud Italos, desinente quapiam voce in *n*, quae coniungenda veniat cum alia ad unam efficiendam vocem, si post *n*, sequatur *b*, *m*, vel *p*; *n* mutatur in *m*, ut *imbiancare*, *dealbare*; *immortale*; *impossibile*; *combattere*, *commovere*, *comparire*, *imporre* etc. Nomina tamen propria non subjacent huic regulae; sic enim scribendum, *San Bartolomeo*, *San Pietro*, etiamsi ex duabus vocibus una fiat. Mutant etiam in *r*, ut *disorrare*, pro *disonorare*; *nasorre*, pro *nasone*; *porre*, pro *ponere* etc. subinde interjiciunt, ut *strambo*, *strabo*, *varus*, *valgus*, etsi *n* propter sequens *b* pronunciatur uti *m*. Id etiam Hispani praestant, ut *bonança*, pro Italico *bonaccia*; *mancha*, pro Ital. *macchia*; *hincare*, pro Ital. *ficare*, *figere*; *langosta*, pro *locusta*; et Galli *langouste* pro *locusta*. Apud Graecos quoque interponitur euphoniae causa ut *ἀμβροσία*, *immortalitas*, ab *a* privativa, et *βροτὸς*, *mortalis*. Interdum subtrahitur apud Italos, ut *misura*, *mensuca*. Idem fit apud Hispanos, ut *mesa*, *mensa*.

Valachi mutant *n* in *g*, ut *rumegu*, *rumino*; in *m*, ut *măgar*, *asinus*, a Lat. *onager* per aphaeresin; interdum in *m*, solum euphoniae gratia, ut *scumpu*, pro *scunpu*, *strâmbu* pro *strânbu*, *curvus*, a Lat. *strabo*; *sēmțiu*, pro *sēntiu*, *sentio*. Valachi veteris Daciae mutant in *i* consonantem, ut *cuu*, *clavus*, a Lat. *cuneus*. Aurelianae Daciae

autem, imo et Hatzegienses in Transsilvania retinent quidem *n*, emolliunt tamen, sic, **cuñu** etc. Interdum sic retinent, ut ne emolliant quidem, sic, quae alii dicunt: **puiiu**, *pono*; **remăiu**, *remaneo*; illi dicunt **punu**, **remănu** etc.

Saepe apud Valachos vocibus, quae communes sunt cum Latinis et Italis, interponitur *n*, ut **bântuescu**, *molesto*, a Lat. *batuo*; **dênsu**, *ipse*, Ital. *dezzo*; **lançu**, *catena*, a Lat. *lax*, *laxis*; **mîrunte**, *minutae*; **poroncescu**, *praecipio*, a Lat. antiqui. *porceo* pro *prohibeo*; **pecingine**, *petigo petigine*; **pêtrundu**, *penetro*, a Lat. *pertrudo*, Ital. *per্তুggiare*; **petrônşelu**, *petroselinum*; **têndesce**, *deficit*, a Lat. *taedet*, *taedescit*; **trândavu**, *piger*, a Lat. *tardivus*, per metathesin. Interdum Latinorum *n* eximunt, ut **atātu**, pro **atântu**, *tantum*, *tam*; **desu**, *densus*; **indesu**, *addenso*; **mésa**, *mensa*; **měsura**, *mensura*. Interdum mutant in *r*, ut **ferésta**, vel **feréstra**, *fenestra*; **mare**, *magnus*; **nure**? *nonne*? **tare**, *fortis*; a Lat. *tenax*; mutant etiam in *s*, ut **salamăsdra**, *salamndra*; **ověsu**, *avena*. Mutant etiam in *t*, ut **bălțatu**, *qui maculam albam habet*, Ital. **balzàno**, sic: **calu bălțatu**, *equus maculis albis*, Ital. **cavallo balzano**; **bălțuri**, *ornatus in veste muliebri*; Italis **balzana**, *ornatis in extremitate vestis*, sive *lacinia*.

Ex supra dictis consequitur, morem Valachorum interjiciendi literam *n*, unam esse ex Latinae linguae proprietatibus.

Apud Graecos, dum post *n* sequitur *p*, hoc quidem pronunciatur sicut *b* Latinum, illud vero sicut *m*, e.g. τὸν πίθον (*tom bithon*;) *dolium*.

§ 13 De litera O

Sonat sicut apud Latinos, ut **bolta**, *fofnix*, Ital. *volta*; **coquu**, *coquo* vel *pinso*; **dormu**, *dormio*; **focu**, *ignis*; **lotru**, *latro*; **modu** vel **modru**, *modus*, *modulus*; **nostru**, *noster*, Ital. *nostro*, Hisp. *nuestro*; **poporu**, *populus*; **rodu**, *rodo*; **socru**, *socer*, Ital. *suocero*, Hisp. *suegro*; **torquu**, *neo*, a Lat. *torqueo*, **vostru**, *vester*, Ital. *vostro*, Hisp. *vuestro*. **Pôharu**, *poculum*, e mutato in *h* juxta pronuntiationem Toscanam, et *l* in *r* more solito.

Quintilianus Instit. Orat. lib. 1. cap. 4. de litera *O*, sic habet: „Quid *O* atque *U* permutatae invicem? ut *Hecoba*, et *notrix*, *Culchides*, *Pulyxena* scriberentur: ac ne in Graecis id tantum notetur, dederont, ac probaveront. Sic Ὀδυσσεύς, quem οὐδυσσέα fecerunt *Aeoles*, ad *Ulyxem* deductus est.” Et cap. 7. ait: „Nostri praeceptores *cervom*, *seruomque*, *u* et *o* literis scripserunt, quia subjecta sibi vocalis in unum sonum coalescere, et confundi nequirent: nunc *u* gemina scribuntur.” Item „Quid dicam *vortices* et *vorsus*, caeteraque ad eundem modum, quae primo *Scipio Africanus* in *e* literam secundam vertisse dicitur?”

Omnino animadvertendum est, quod *Priscianus* lib. 1. refert, inquires: „*O* aliquot Italiae civitates (teste *Plinio*) non habebant, sed loco ejus ponebant *u*, et maxime *Umbri* et *Thusci*.” Rursum ibidem: „*U* quoque, *ait*, multis Italiae populis in usu non erat, sed e contrario utebantur *O*; unde Romanorum quoque vetustissimi in multis dictionibus loco ejus *o* posuisse inveniuntur, *publicum* pro *publicum*, quod testatur *Papyrianus* de Orthographia, *polchrum* pro *pulchrum*, *colpa* pro *culpa* dicentes.” Ex his intelligitur origo moris apud Valachos adhuc vigentis non modo *o* in *u* facile convertendi, sed etiam plerasque dictiones, quae apud Latinos desinunt in *o*, terminandi in *u*: unde prono alveo fluit, consuetudinem Valachorum mutandi *o* Latinorum in *u*, inter antiquae linguae Latinae proprietates jure numerandam esse; ideoque non in *Dacia* natum fuisse Romanis seu Valachis hunc morem, sed ex Italia per suos majores inlatum.

Priscianus lib. cit. de mutatione *o* sic loquitur: „*O* brevis sive longa, est affinis cum *u*, ut *bos* pro βούς, *ebur*, *robur*, pro *ebor*, *robor*, et *platanus* pro πλάτανος (...) *O* transit in *a*, ut *creo* *creavi*, in *e*, ut *tutor* *tutela*, *bonus* *bene*, γόνυ *genu*, πούς *pes*, antiqui *compes* pro *compos* in quo *Aeoles* sequimur. *O* in *i*, *virgo* *virginis*, in *u*, *tremo* *tremui*, huc *illuc* pro hoc *illoc* (...) *fur* pro φῶρ, sicut e contrario pro βούς *bos*; modo pro *u* longa, ut pro μύς *mus*: modo pro correpta, πόρφυρα, *purpura*. In plerisque tamen *Aeoles* secuti hoc fecimus. Illi enim θουγάτηρ, pro θυγάτηρ, ου corripientes, vel magis *u* sono *u* soliti sunt pronunciare, ideoque ascribunt *o* non ut diphthongum faciant ibi, sed ut sonum *u* aeolicum ostendant.”

Apud Italos *O* duos habet sonos, unum apertum sive largum, ut *porta*, *rosa*; alterum obtusum, sive strictum, ut *Roma*, *solo* etc. Utrumque sonum habet etiam apud Valachos. Porro *o* apertum, apud Valachos, si in sequente syllaba sit brevis *a*, vel *e*, vel vocalis soni obscuri sive strictissimi, effertur sicut diphthongus *oa*: in qua quidem *o* valde breviter enunciat, hocve in casu propter externos discentes *o* notamus accentu acuto ad indigitandum, quod uti diphthongus *oa* sit pronunciandum, ut *móra*, *mola*, *sóre*, *sol*, *sole* etc. Inter Latinos etiam invenitur apud *Catullum* *oarion*, pro *orion*.

O praeter sonum hodiernum latinae linguae alium quoque sonum diphthongalem habuisse apud veteres Latinos, indubium reddit usus Valachorum tam veteris quam Aurelianae Daciae, ac Italicorum et Hispanorum, qui etsi aliquantulum differunt inter se quoad qualitatem diphthongi, tamen in pronuntiatione diphthongali pro vocali *o*

Latina omnino conveniunt, e.g. **cóquere**; Itali dicunt, **cuocere**, *coquere*; **scóla**, Ital. **scuola**, *schola*; **nóuâ**, Ital. **nuova**, Hisp. **nueva**, *nova*; **sócrâ**, Ital. **suocera**, *socrus*. Sic Valachi dicunt, **sórtâ**, Hisp. **suerte**, *sors, sorte*; **córdâ**, Hisp. **cuerda**, *corda*; **Dómna**, Hisp. **Dueña**, *Domina*; **mórtâ**, Hisp. **muerte**, *mors, morte*; **pórcâ**, Hisp. **puerca**, *porca*, sive *sus faemina*; **pórtâ**, Hisp. **puerta**, *porta* etc. Dubitari ergo non potest, pronuntiationem Latinae vocalis *O* apud Valachos instar diphthongi esse proprietatem antiquae linguae latinae.

Apud Italos magnam affinitatem habet *o* cum *u*, ac in multis vocibus utrumque adhibetur, e.g. **cultivare** et **cultivare**; **fosse** et **fusse**; **istromento** et **istrumento**. Similiter Latini dicunt, **robigo** et **rubigo**; **upilio** et **opilio**, **nomisma** et **numisma** etc. Hinc mirum non est, Valachos in vocibus cum Latinis, Italisve communibus *o* persaepe mutare in *u*. Interdum utrumque usurpant more Itolorum et Latinorum, ut **dormitu**, et **durmitu**, *dormito*; **Romănu**, et **Rumănu**, *Valachus* etc.

O, si in inflexione abbreviandum veniat propter sequentem syllabam longam, transit in *u*, ut **dormu**, *dormio*, **durmire**, *dormire*, **portu**, *porto*, **purtare**, *portare*, **purtatu**, *portatus*: quo certo mitior redditur dictio, quam retento *o*. Id etiam apud Italos usuvenit, dum accentus transit ad sequentem syllabam, sic, **odo**, *audio*, **udito**, *auditus*. Caeterum, plura sunt apud Italos vocabula, in quibus *o* Latinorum mutatur in *u*, ut **uccisore**; **ucciso**; **ubbidire**; **ubliare**; **ufficio**; **uliva** etc.

O mutatur apud Valachos interdum etiam in *a*, ut **açipescu**, *incipio dormire*, a Lat. *occipio*; **afară**, *foras*, pro **afora**: quod retinent Aurelianae Daciae Valachi. Latini mutant in *i*, ut **illico**, ab *in loco*. Hispani mutant in *e*, ut **escuro**, pro Italico, *oscurus*, *obscurus*.

§ 14

De litera P

Pronunciatur sicut apud Latinos, ut **pace**, *pax, pace*; **pesce**, *piscis, pisce*; **ingingu**, *trudo*, a Lat. *impingo*; **porcu**, *porcus*; **pute**, *putet*, seu *foetet*; **părete**, *paries, pariete*; **pěcatu**, *peccatum*; **póte**, *potest*; **péna**, *penna*.

De mutatione literae *P* apud Latinos sic disserit Priscianus lib. 1: „Tanta autem est cognatio earum, quod (*p* et *b*) invicem inveniuntur pro se positae in quibusdam dictionibus, ut *ambo* pro ἄμφω (*ampho*), *buxus* pro πυξος (*pyxus*), et *publicus* pro πούπλικος (*puplicos*), *triumphus* pro θριάμβος (*thriambos*) (...) *punicus* φοινίκιος (*phinicios*), *purpureum* πορφύρεον (*prophyreon*).” Sic etiam **rabies** a *rapio*.

Itali mutant in *b*, ut **bussaru**, *pulsare*; in *c*, ut **cigolo** et **cigulo**, pro **picciolo**, *parvus*; **coglio**, *spolium*; **poccia** pro **poppa**, *mamma* et *puppis*; **saccente**, *sapiente*; **schiuma** *spuma*; **partefice antiquu**: pro **partecipe**, *particeps*. Idem apud Gallos **escume**, *spuma*, quod Valachi dicunt *spuma*. Itali mutant *ph* in *f*, ut **filosofo**, *philosophus*; in *n*, ut **nuziale**, et **nunziale** *nuptiale*; in *t* ut **battesimo**, *baptismus*, **bestemia**, et **blastemia**, *blasphemia*; **atto**, *aptus*; **scrittura**, *scriptura*. In *v*, ut **capretto** *cavretto*; **coperta** *coverta*; **capriulo** *cavriuolo*; **sapere**, *savere*; **soprano** *sovrano*; **pevere**, *piper*; **povero**, *pauper*; **nauone**, *napus*; **ovra**, *opera*; **riva**, *ripa*.

Apud Valachos mutatur in *b*, ut **bănuescu**, *poeniteo*; **balta**, *palus paludis*; **bénu** vel **banu**, *nummus* a Lat. *pecunia* per syncopen; **belescu**, *decorio* a Lat. *pellis*, quasi *depelesco*, extrita prima syllaba; **berbéntia**, *pelvis*, quasi *perluentia*; **blidu**, *patina*, a Lat. *patella*, Ital. *padella*, per metathesin; **buléndra**, *vestis vilis*, apud Italos, **palandra**, *causape*; **bufnescu**, *graviter tundo*, a Lat. *pugnus*. In *c*, ut **ciocioru** apud Valachos Aurelianae Daciae pro **picioru**, *pes*, quod est a Lat. *petiolus*, id est, *parvus pes*; **ficatu**, *hepar, hepatitis*, Ital. *fegato*, mutato *h* in *f*, vide *Literam H*; **rűscóescu**, *ruspor*; **mărunchiu**, *manipulus*; et in Aureliana Dacia: **chieptine** pro **pieptine**, *pecten*; **chieptu**, *pectus*; **schicu**, pro **spicu**, *spica*; **schini**, pro **spini**, *spinae*. Id etiam Hispani habent, ut **chinela** pro Ital. **pianella**; **escarmentar**, Ital. **sperimentare**. Haec pronuntiatio etiam apud veteris Daciae Valachorum, nonnullis in regionibus, vulgus viget. Nec dubito, quin ex Italia adduxerint eam majores Valachorum, eandemque a Graecis, signanter ab Ionibus, quibus mos est π convertendi in χ , ut $\chi\omega\varsigma$ pro $\pi\omega\varsigma$, veteres Romanorum adoptasse. Valachi utuntur imprimis hac pronuntiatione, dum post *p* immediate sequitur *i* vocalis admodum foecunda ad causandas mutationes in Orthographia Valachica. Mutant item Valachi in *f*, ut **céfa**, *occiput* Ital. *coppa*: **oftu**, *oftare*, *suspiro*, *suspirium*, a Lat. *opto*; **duflă**, *dupla*. In *m*, ut **marghiolia**, *calliditas*, a Gr. **panurgia**, *astutia*; **rumtu** pro **ruptu**, *ruptus*; in *n*, ut **nunta**, *nuptiae*; in *t*, ut **blastemu**, *blasphemo*; quandoque *ph* in tenuem, ut **sipotu**, *siphon*, i.e. *tubus*, sive *fistula* in fonte, qua aqua emittitur; in vocalem *u*, ut **cautu**, *quaero*, a Lat. *capto*. Interjicitur subinde, ut **despicu**, *findo*, apud veteris Daciae Valachos; in Aureliana Dacia, **disicu**, Ital. *spaccare*, a Lat. *disseco*.

§ 15

De litera Q

Semper habet sibi adjunctam literam *u*, cujus sonus apud Valachos prorsus non auditur; solummodo ad imitationem Latinorum adjicitur, proinde in pronuntiando *q* sic considerari debet, ac si non esset. Pronunciatur

autem *qu* sicut *c* ante *a*, *o*, *u*, ut **quam**, *quasi*, *aliquantulum*, sic: **quam greu**, *subgravis*; **quându**, *quando*; **quare**, *qualis*, *quis*; **quātu**, *quantum*; **aquum**, *nunc*; **órequātu**, *aliquantum*. Quodsi post *qu* sequatur *e* vel *i*, effertur sicut *c* ante *e* vel *i*. Nam *q*, quoad vim non differt a *c*, sic **quel**, *ille*; **que**, *qui*, *quae*, vel *quid*; **queru**, *peto*, a Lat. *quaero*; **conquinescu**, *contero*; a Lat. *conquinio*; **quinquè**, *quinque*; **nèque**, *neque*; **toquila**, *lapis rotundus*, *cujus medio in gyrum acti exacuuntur cultri*, *securus* etc. a Lat. *torqueo*, *quasi torquilla* etc. efferuntur, *cel*, *ce*, *ceru*, *concinescu*, *cinci*, *nice*, *tocila*. Notandum venit, apud Aurelianae Daciae Valachos, quum hi *c* ante *e* vel *i* pronuncient uti germanicum; quod vide sub *Litera C*; etiam *q* ante *e*, vel *i*, uti germanicum ꝛ proferri, cum in nulla re *q* differat a *c*, uti supra quoque inuimus.

Quod si dicas pro *qu*, ante *e* vel *i* Latinarum, aut Italicarum dictionum Latino-Valachice scribendum esse *ce*, *ci*, propter similem sonum; mea pace, fac quod lubet. Ceterum eodem jure arguam ego: pro *qu* etiam ante *a*, *o*, *u*, scribendum esse *ca*, *co*, *cu*, cum similis sit sonus, proinde eliminandum esse *q* ex orthographia Latino-Valachica. Quod quidem si committas; maximum impedimentum oppones plurium dictionum Valachicarum origini detegendae. Ut tamen id jure aggredi valeas, primo exterminandum foret *q* ex orthographia Latina, et Italica, nec non Hispanica, eadem militante ratione. Siquis, inquam, malit facilitatis gratia *ce*, *ci* potius scribere, quam *que*, *qui*; impune faciet, dummodo eos, qui inveniendae originationi vocum student, non condemnet.

De litera *q* sic disserit Priscianus lib. 1.: „De *q* quoque sufficienter supra tractatum est, quae nisi eandem vim haberet quam *c*, nunquam in principiis infinitorum vel interrogativorum quorundam nominum posita per obliquos casus in illam transiret, ut *quis*, *cujus*, *cui*. Similiter a verbis *q* habentibus in quibusdam participiis in *c* transfertur, ut *sequor secutus*, *loquor*, *locutus*. Transit in *s*, ut *torqueo torsi*, sicut et *parco parsi*. Singulariter abjicit *n* in praeterito sicut et *c* *linquo liqui*, *vinco vici*. Transit etiam in *x*, ut *coquo coxi*, *duco duxi*, apud antiquos frequentissime loco *cu* syllaba, *quu* ponebatur, et e contrario: ut *arquus*, *coquus*, *oquulus*, pro *arcus*, *cocus*, *oculus*, *quum* pro *cum*, *quur* pro *cur*.”

Itali mutant *q* in *g* ut **siegue**, *sequitur*; **eguale**, *aequalis*. Similiter apud Hispanos, ut **yigual**, *aequale*; **seguir**, *sequi*; **yegua**, *equa*; in *s*, ut **nissuno**, *nullus*, a Lat. *neque unus*.

Apud Valachos ante *a* in dictionibus communibus cum Latinis et Italis mutatur in *p*, ut **apa**, *aqua*; **épa**, *equa*; **pâresimi**, *quadragesima*, sive *jejunium quadragesimale*, Ital. *quarésima*; **patru**, *quatuor*, Ital. *quattro*. Consuetudinem pronunciandi *qu* Latinarum vocum uti *p* non credas apud Valachos e commercio cum barbaris gentibus in Dacia exortam fuisse. Nam *p* pro *q* dudum in Italia inter Oscos, ponebatur; sic enim Festus: *Pitpit Osce quid quid*. Item; *Alii Osce quod ii quoque petor quatuor vocent*. Et apud Horatium *petoriturum* vehiculi genus, a quatuor, sive petor rotis sic dictum. Hanc ergo consuetudinem mutandi *q* in *p* ex ipsa Italia majores Valachorum secum in Daciam attulere; estque una ex proprietatibus Dialectorum vetustissimae linguae Romanae.

Notandum Valachos in quibusdam regionibus *qu* ante *e* solere pronunciare per aspirationem, i.e. non sicut *c*, sed sicut *h*, ut **hèsta**, *iste*, pro *questa*; **hèla**, *ille*, pro *quela*: quae aspiratio etiam in ore Toscanorum viget; dicunt enim *hesto* pro **questo**, *iste*. Aliquando mutant Valachi *q* Latinarum vocam in *h*, ut **lihodu**, *liquidus*; **hodina**, *quies*, **quasi** *quietina*, mutato *i* in *o*, ac *t* in *d*. Mutant item in *f*, ut **färtalu**, alias **pătrariu**, *quadrans*.

§ 16

De litera R

Pronunciatur sicut apud Latinos, ut **ramu**, *ramus*; **repede**, *rapide*; **ridu**, *rideo*; **rodu**, *rodo*; **rugu**, *rubus*; **râdea** vel **râdeua**, *radebat*; **rêsina**, *resina*, *pix*; **rîpa**, *ripa*; **rôtundu**, *rotundus*; Ital. *tondo*, detrata syllaba *ro*; **rûgire**, *rugire*; **rógâ** *roga*.

De litera *R* sic loquitur Priscianus lib. 1.: „*R* sine aspiratione ponitur in Latinis, in Graecis vero principalis vel geminata, in media dictione aspiratur, ut *rhetor*, *rhenus*, *rhodus*, *pyrrhus*, *tyrrhenus*, *orrhena*, pro quo nunc osrena dicentes, aspirationem post *r* antiquae servant scripturae. Transit in *l*, *niger nigellus*, *umbra umbella*, in *s*, ut *arbos* pro *arbor*, *odos* pro *odor* (...) In duas *ss*, *uro ussi*, *gero gessi*; in *u* consonantem, *tero triui*, *sero seui*; in *n*, *aeneus* pro *aereus*.” In his quoque mutatur in *l*: **intelligo** pro *interlego*, Valachice **ințelegu**; **pelluceo** pro *perluceo*. Interdum subtrahitur, ut **sursum**, et **susum**, *mulus dossuarius*, pro **dorsuarius**; **increbesco**, pro **increbresco**.

Apud Italos mutatur in *b*, ut **buscare**, *aucupari*, *comparare*, *anxie quaeritando obtinere*, a Lat. *aeruscare*, detrata diphthongo *ae*, quod veteres dixerunt pro: pecunias undique fallaciis colligere; in *i* consonantem, ut **calamajo**, *calamarium*; **danajo** pro **danaro**, *pecunia*, *denarius*; **librajo** pro **libraro**, *bibliopola*; **muojo**, *moriore*; **notajo**, pro *notaro*, *notarius* etc. In *l*, ut **albero**, *arbor*; **Catalina** pro *Catarina*; **diaflagma**, *diaphragma*; **elementale**, *elementarius*; **palvese**, vel **pavese**, *scutum*, *parma*, a *parma*; Valachice, *pavesa*, *Hisp. paves*; **sciloppo** pro *sciroppo*, *syrupus*; **prevalicare**, *praevericari*; **voltare**, *vertere*. In *n*, ut **volganamente**, pro *volgarmente*, *vulgariter*; **Zingano** pro *Zingaro*. In *s*, ut **dosso**, *dorsum*; subinde interjicitur, ut **celestro** pro *celeste*; **sciente** pro *sciente*; **valentre** pro *valente*. Interdum subtrahitur, ut **chirugico**, vel **cirugico**, *chirurgus*; **pe** pro *per*,

pe monti, pro *per i monti*, *per montes*, Valachice, *pe munti*; **propio** pro *proprio*; **propriamente** pro *propriamente*, *proprie*; **proprietà**, pro *proprietà*, *proprietas*; **pepe**, *piper*; **esprobare**, *exprobrare*; hinc Valachorum **probosescu**, *exprobro*, per metathesin; *prua*, pro *prora*.

Apud Hispanos mutatur in *l*, ut **platicar**, upro *praticar*, *exequi*, *factitare*; **destemplar**, pro Ital. *stemperare*, *dissolvere*, *diluere*; in *s*, ut **chusma**, pro Ital. *ciurma*, *turba*. Subinde interjicitur, ut *bretonica*, **betonica**; **comite** vel *comitre*, *remigum moderator*; *estrella*, **stella**; *dia de fiesta*, **dies festa**; *truenos*, pro Ital. **tuono**, *tonitru*. Interdum subtrahitur, ut **canasta**, pro Ital. *canestra*, *canistrum*.

Apud Valachos mutatur in *i* consonantem, ut **queiu**, pro **queru**, *peto*; **sî ți paiă** (pro **péră**) **rëu**, *ut te poeniteat*; **sî peiă** (pro **péră**) *ut pereat* etc. In *l*, ut **lițescu**, *subrideo*, quasi *ridesco*; **intêlnescu**, pro **intêrnescu**, *convenio*, *constituor cum aliquo*; **adulmecu** pro **adurmecu**, ab *urma*, *vestigium*; **tûlmăciu** pro Ital. **turcimanno**, *interpres*; **molfiescu**, *diu mando*, pro Ital. **morfire**, *helluari*; **sătul**, *satur*; in *n*, ut **cununa**, *corona*. In *s*, ut **cușba**, *quoddam instrumentum e ligno curvo*, a Lat. *curva*; Gallice *cuorbè*, quod ad formam *falcis*; **têscu**, *torcular*, Ital. *torchio*. Interdum subtrahitur, ut **dosu**, *dorsum*; **toquila**, pro **torquila**; **stoquescu**, pro **storquescu**, *extorqueo*, *exprimo*; **tunetu**, *tonitru*; et dum infinitivus accipitur pro substantivo, eleganter expungitur, ut **Domnie**, pro **Domnire**; **curătie**, pro **curătire** etc. Quandoque interjicitur, ut **pregetare**, *pigere*; **pregetu a âmbulare**, *piget me ambulare*; **ciorsoiu**, *homo vilis*, Ital. *cioso*; hinc verbum, *ciorosescu*, male scindo ob defectum instrumenti, aut quia artem non calleo.

Porro, sicut apud Latinos et Italos, sic etiam apud Valachos *r* est Characteristica infinitivi modi, ut **purtare**, *portare*; **avere**, *habere*; **stringere**, *stringere*; **dormire**, *dormire*. Saepe tamen Valachi exterunt *re* infinitivi, ut **purtă**; **avê**; **stringe**; **dormi**, sic: **nu pôte purtă**, *non potest portare*; **nu pôte stringe**, *non potest stringere*; **nu pôte dormi**, *non potest dormire*.

§ 17

De litera S

Initio vocum ante vocales *a*, *e*, *o*, *u*, communiter pronuntiatur sicut Latinum *s*, et hungaricum *sz*, ac Cyrillicum **с**, ut **sacu**, *saccus*; **serênu**, *serenum*; **somnu**, *somnus*; **sugu**, *sugo*. Pariter ante *i* obscuri soni, ut **sînu**, *sinus*; **sîlbaticu**, *silvaticus*. Ante *i* vero clari, sive ordinarii soni, profertur sicut hungaricum *s*, Cyrillicum **ш**, ac Germanicum *sch*, ut **sie**, *sibi*; **siede**, *sedet*, Ital. *siede*. Quamvis autem interdum sic enuncietur, quin sequatur vocalis *i*, tamen haec semper subauditur, e.g. **sedere**, pro **siedere**; **inselare**, *ephipiare*, et translate, *decipere*, *imponere*, a Lat. *sella*; **crucisu**, pro **crucisiu**, *transversim*; **sórece**, pro **siórece**, *sorex sorice*. Caeterum in nonnullis Italiae regionibus creberrime usurpatur haec pronuntiatio ante omnes vocales. Itali, dum *s* crasse pronuntiandum venit, sic scribunt: *sce*, *sci*, ut **scelto**, *selectus*; **sciorre**, *solvere*. Nos, dum *s* pronuntiandum est crasse uti **ш** Cyrillicum, ad reddendam exteris expeditiorem lectionem saepe *s* subnotamus signo mediae lunulae: quod tolerabilius est, quam interponere *c* inter *s* et *i* more Italorum, e.g. Itali scribunt, *uscire*, Valachi **eșire**, *exire*; Ital. *lisciva*, Val. **lișia**, *lixivium* etc.

Excipe *s* ante *i* in II. participio si prima persona verbi, modi indicat. temp. praes. num. sing. desinat in *sescu*, ut **dosescu**, *subduco*, **dositu**, *subductus* etc. **sosescu**, *appello*, *is*, **sositu**, *appulsus* etc. Ceterum *i* hic effertur vulgo sono obscuro sive strictissimo, qui obsistit crassae pronuntiationi *s*.

Similiter pronuntiatur uti *sz* hungaricum ante consonates *c*, *f*, *l*, *p*, *q*, *t*, ut **scapu**, *evado*, Ital. *scappare*; **sförticatu**, *laceratus*, Ital. *scorticato*; **slova**, *litera*, a Gr. *συνλλαβη*, *syllaba*; **spunere**, *exponere*, Ital. *sponere*; **squama**, *fibra*; **stare**, *stare*.

Ante syllabas *ce*, *ci* profertur crasse, ut **esci**, *es*, **pesce**, *piscis*, Ital. *pesce*. Iuxta orthographiam Cyrillico-Valachicam hoc in casu *sc* scribitur una litera **ш**, ut **ѣшъ**; **пешѣ**. Etsi vero litera **ш** tam apud Russos, a quibus mutuati sunt Valachi literas Cyrillicas, quam apud Serbos, qui eisdem literis utuntur, efferatur duabus literis **ш**, **ч** ut **шча**, **шчѣ** etc. idest, uti hungaricum *stsa*; tamen Valachi consueverunt pronuntiare uti **шт**. Cyrillicum, et Hungaricum *st*; sic in allatis exemplis enunciant **ѣшъ**, uti **ѣштъ**, et juxta hungaricam Orthographiam, uti *esti*; **пешѣ**, *peste*. Non obstante tamen hac pronuntiatione, scribi debet Latino-Valachice prouti apud Russos sonat **ш**, et Latini semper scripserunt, hoc est, *sce*, *sci*. Opinor, hanc pronuntiationem per ipsos Valachorum atavos ex Italia isthuc advectam fuisse, eamque unam esse ex proprietatibus antiquae linguae Romanae in varias Dialectos divisae. Suffragatur huic opinioni Gallorum orthographia, qui *c* Latinorum post *s* mutant in *t*, ut **naistre**, Ital. *nascere*, *nasci*; **paistre**, Ital. et Lat. *pascere*. Sed et Latini a *pasco* dicunt *pastum* etc.

Etiam ante syllabas *te* et *ti* solent Valachi *s* crasse pronuntiare, ut **așternu**, *sterno*, ab *externo*; **așternutu**, *stratum*; **București**, *Bucurestinum*, scilicet propter affinitatem cum *ce* et *ci*.

Tam Latini, quam Itali interdum pronunciant s uti z, e.g. *dispensatio, census, sensus, intensus, extensus* etc. Italice, *dispensa, censo, senso, intenso, estenso* etc. effertur: *dispenzatio, cenzus, senzus* etc. *dispenza, cenzo, senzo* etc. Idem usuvenit apud Valachos non raro, ut **infrènesu**, pro **infrēnu**, *refraeno*; **lucrescu** pro **lucru**, *laboro*, **nēcasu**, *angor, tribulatio*; idque contingit etiam initio dictionis, ut **sēru**, *serra*; **sēru**, *serum* etc. Sicut vero latini, et Itali propter hanc pronunciationem, neutiquam censuerunt, loco s adhibendum esse in scribendo z, ac propter mutatum sonum s in z mutandum esse ipsum corpus literae s; ita apud Valachos sonus z semper referendus venit vel ad s, vel ad *ç* subnotatum, cum hic sonus Valachicarum dictionum apud Latinos semper sit vel *d*, vel *s*, sic **sēru**, pronunciatione **zēru**, Latini dicunt *serum*; **dicere**, pronunciatione **zicere**, Latini dicunt, *dicere* etc. Quo statuto, quisque videt, ex orthographia Latino-Valachica posse exulare, et cum tempore eliminandam esse literam z, cum nullam vocem habeat lingua Valachica, quae Latine exprimatur per z; idque eo a fortiori, quod vel ipsi Latini antiqui caruerint litera z, ac loco ejus in graecis dictionibus soliti fuerint vel *s*, vel *d* adhibere; uti sub litera z edocebimus: Unica dictio est apud Valachos a Graecis adoptata, quae in Graeco fert literam z, et apud Valachos retinet sonum z: **zama**, *jus, jus esculentum*, a Gr. ζῶμος (*zomos*), sed, una hirundo non facit ver; proinde illa dictio etiam scribi debet litera s, non z, nimirum *sama*, non *zama*. Ut autem, **sama**, *jusculum*, non confundatur cum simili dictione, *sama*, quae venit a Lat. *summa*, et denotat: *ratio, calculus*, ut **dă sama**, *redde rationem; tragem samă*, *ponimus calculum*, ipse contextus monebit.

Non possum non indignari illis Valachis, qui nescio quo cacoëthe verbis primae conjug. in prima pers. modi indicat. temp. praes. amant interponere literam z, ubi pleraque dici possunt absque augmento, e.g. **lucrezu**, pro **lucru**, *laboro*; **spăimētezu**, pro **spăimēntu**, *territo*, Ital. *spaventare* etc. Hic abusus eo minus ferendus est, quod isthoc z non possit habere locum, nisi in numeri sing. temp. praes. prima, secunda et tertia persona, scilicet modi indic. et etiam conjunctivi, qui similis est priori in temp. praes. ut **io lucrezu**, pro **io lucru**, *ego laboro*; **tu lucrezi**, pro **tu lucru**, *tu laboras*; **el lucréză** pro **lucră**, *ille laborat*. In num. pl. jam non potest dici: **noi lucrezămu**, sed: **noi lucrămu**, **voi lucrăți**, **ei lucră**, a verbo *lucru*, non a *lucrezu*.

Demum Itali, etsi habent litera z, ea nequaquam denotat sonum z, sed hungarici *tz*, germanici *z*, Cyrillici *ѡ*; sonumque z ii quoque exprimunt litera s, ut supra vidimus.

Dum s apud Valachos pronunciandum venit sicut z, si in inflexione, aut derivatione, aut etiam alias post z sequatur i; sonus s mutatur in *ç* more solito, ac tunc effertur sicut *j* Gallicum, sive *i* protractum, ut **nēcasu**, *angor, tribulatio*; **nēcășitu**, *tribulatus*; **șimbescu**, *subrideo*, a Lat. *semi* et *labium*, quia subridens semi labio ridet; detrita syllaba *la*.

Priscianus de litera s lib. I sic disserit: „S in metro apud vetustissimos vim suam frequenter amittit. Vergil. in 11. Aeneid. *Ponite spes sibi quisque. Ne autem conjunctione sequente cum apostropho penitus tollitur, ut viden', satin', vin'* pro *videsne, satisne, visne*, nec non etiam in Graecis nominibus *as* vel *es* terminatibus plerumque tollitur, cum sint primae declinationis, ut *Geta, Birrhia, Phaedria, Cherea*, poeta quoque Sophista, Scythia, citharista: in quibus etiam οὐς, producta in *a* correptam convertitur. Transit haec eadem in *m*, ut *rursus* pro *rursus*, *dimminuo*, pro *disminuo* (...) in *n* mutatur *s*, *sanguis sanguinis*; in *r*, *flos, floris, jus, juris, cursus curriculum* vel *curriculum*; in *x* *aiax* pro *aias*, *pistrix* pro *pistris*; in quo sequimur *Dores*; illi enim ορνις pro ὄρνις; in *d*, *custos custodis, pes pedis, praeses praesidis, palus paludis*; in *t*, *nepos nepotis, virtus virtutis, samnis samnitis*; in *u* consonantem, *bos bouis*. Saepe pro aspiratione ponitur in his dictionibus, quas a Graecis sumsimus, (...) *sex, septem, se, sal, ἑξ, ἑπτα, ἑ, ἄλς*, apud illos aspirationem habent in principio; adeo autem cognatio est huic literae, idest s cum aspiratione, quod pro ea in quibusdam dictionibus solebant Boeoti pro *s*, *h* scribere, *muha* pro *musa* dicentes; huic s praepositur *p*, et loco ψ Graece fungitur (...) Nam multo molliorem et volubiliorem sonitum habet ψ quam *ps* vel *bs*; hae tamen idest *bs* non alias debent poni pro ψ, hoc est in eadem syllaba conjunctae, nisi in fine nominativi, cujus genitivus in bis desinit, ut *urbs urbis, coelebs coelibis, arabs arabis*. Sicut ergo ψ melius sonat quam *ps* vel *bs*, sic *x* etiam quam *gs* vel *cs*; et *x* quidem assumimus, ψ autem non: sed quanto expeditior est ψ quam *ps*, tantum *ps* quam *bs*, ideoque non irrationabiliter plerisque loco videtur ψ, *ps* debere scribi.” Et Quintilianus Instit. Orat. lib. I. cap. 4. ait: „Nam et *Valesii* et *Fusii* in *Valerios Furiisque* venerunt: ita *arbos, labos, vapos* etiam et *clamos* ac *lases* aetatis fuerunt. Et haec ipsa S litera ab his nominibus exclusa, in quibusdam ipsa alteri successit: nam *mertare*, atque *pultare* dicebant.”

Apud Italos convertitur in *c*, ut **cucire**, *suo*, a Lat. *consuo*, Val. *cosu*; **baciare**, *basiare*; **procciàno** pro **prossimo**, *proximus*; **concistorio**, *consistorium*; **vicitare** pro **visitare**; **vicitatore** pro **visitatore**. In *g*, ut **roggio** pro **rosso**, *ruber*; **vagello** pro **vasello**, *vasculum*. In *l*, ut **filosomia** pro **fisonomia**, simul *n* mutatur in *s*. Interdum subtrahitur, ut **resucitazione** pro **resuscitatione**. Saepe interseritur, ut **riscaldare**, *calefacere*, a Lat. *re* et *clarum*;

valsente pro **valente**; **valsuta** pro **valuta**, *pretium*. Etiam apud Latinos interjicitur, ut *obsolesco*, ex *ob* et *olesco*; *abstrudo*, ex *ob* et *trado*.

Apud Hispanos in *c*, ut **cebo** vel **sebo**, *sebum*; subtrahitur, ut **ciencia**, *scientia*; **conciencia**, *conscientia*; **renacer**, *renasci*. Interjicitur, ut **refriar** vel **resfriar**, *refrigerare*.

Apud Valachos mutatur in *c*, ut vulgo **pociu**, *possum*; **ciimitura** aenigma vile a similitudine cujuspiam rei deductum, a Lat. *similitudine*, quasi *similitura*, e.g. **Butea geme**, **boiarii beu**, i.e. ad literam: *dolium gemit*, *optimates bibunt*, quod significat suam matrem, et nefrentes sugentes; dum enim hi sugunt, illa vocem edit gementis; **çipu**, *projicio*, a Lat. *sipo*, *as*, quod teste Festo, significat, *jacio*; in *f*, ut **feria**, *urna*, a Lat. *seria*, quod est vas vinarium; in *l*, ut **milosêrdu**, *misericors*, *misericorde*, in qua dictione etiam *c* mutatur in *s*. Interdum subtrahitur, ut **pita**, *panis*, a Lat. *pistus*, *pista*; e contrario subinde interjicitur, ut **cacastóre**, pro **cacatóre**, *forica*; **măscûrescu**, *maculo*, *commaculo*; **trôsnescu**, *fragorem edo*, ab Ital. **tronito** pro **tuono**, *tonitru*; **rîschîaratu**, *illustratus*, a Lat. *re et clarum*; **rêskoquu recoquo**; **rêsboiu**, *bellum*, a Lat. *rebellio*; **resmiriția**, *bellum*, *revolutio*, a Lat. *re et miliția*, mutato *l* in *r*, vel a *minitor*, mutato *n* in *r*; **resfacu**, *dissolvo*, a Lat. *re et facio* etc. etc.

Apud Graecos multarum vocum initio impune σ adest, vel abest, ut σμικρος, μικρος etc. Lacedaemones crebro mutabant *r* in *s*, Dorice et Aeolice in *d* mutatur.

§ 18

De litera T

Pronunciatur communiter sicut apud Latinos, ut **tace**, *tacet*; **teme**, *timet*, Ital. *teme*; **tinge**, *tingit*, Ital. *tinge*; **totu**, *totum*, Ital. *tutto*; **turma**, *turma*. *T*, magnam affinitatem habet cum litera *D*. Hinc veteres scribebant *Alexanter*, pro *Alexander*; *Cassantra*, pro *Cassandra*; *intusium* pro *indusium*. Hac de re sic Quintilianus Instit. Orat. lib. 1, cap. 4. „Quid *T* literae cum *D* quaedam cognatio? Quare minus mirum si in vetustis operibus urbis nostrae, et celebribus templis legantur *Alexanter* et *Cassantra*.” Et Graeci *t* post *n* efferunt uti *d*, e.g. τον τανταλον (*ton Dandalon*). Priscianus lib. 1. sic: „*T* transit in *s*, ut *verto versus*, *concutio concussus*, οσα graecum pro *ossa*; *c* vero antecedente, transit in *x*, ut *pecto pexui*, *flecto flexi*.” Mutatur apud Latinos etiam in *l*, ut *Thetin* apud antiquos *Thelin*; in *n*, ut *antestor* pro *attestor*; in *s*, quod enim hodie dicimus *mersare*, *pulsare*, olim, *mertare*, *pultare*.

Itali mutant *t* in *d*, ut **potere**, et **podere**, *posse*, *potentia*, *potestats*, *auctoritas*, *vires*; in *c*, ut **poscia**, *postea*; **vomicare**, pro *vomitare*; **vechio**, *vetus*. In *l*, ut **seta**, *sericum*, nonnulli dicunt, *sela*; in *s*, ut **arimetica**, *arithmeticum*.

Apud Latinos sequente *i*, et post *i* alia vocali, *t* pronunciatur sicut *tz* hungaricum, ɣ germanicum, ac u Cyrillicum, e.g. **conceptio**, **partitio** etc. Idem fit apud Valachos, ut **tie**, *tibi*; **tiéra**, *terra*, *regio*. Imo apud Valachos etiamsi post *i* non sequatur alia vocalis, *t* pronunciatur modo praedicto, e.g. **ascutitu**, *acutus*, ab *excutio*; **pâtitu**, *expertus*, a Lat. *patior*; **batuti**, *percussi*, a lat. *batuo* etc. Etsi vero aliquando subtrahatur *i* nihilominus tamen *t* pronunciatur uti Cyrillicum u, e.g. **țera**, *terra*, *regio*. Propter facilitatem autem legentium *t* hoc in casu saepe subnotatur, uti est in allato exemplo, **țera**, videre.

Cave tamen decipiariis sono *i*; nam **ê** quoque punctatum praesefert sonum *i*, ut supra docuimus sub *Litera E*. Ex eo igitur quod sonus *i* conjugatur cum *t*, haud necessario sequitur, *t* pronunciandum esse uti *tz* hungaricum. Nam, si sonus *i* exprimatur per **ê**; *t* retinet ordinariam pronunciationem Latinam, e.g. **tênêr**, *tener*, **têne**, *te* etc. similiter *t* ante *i*, in praesenti infin. et II. participio ordinariam pronunciationem Latinam, non vero *tz* hungarorum retinet, si verbum in prima persona temp. praes. modi indic. num. sing. *t* non habuit sequentem vocalem *i*, i.e. verba in praedicto tempore desinant in *tescu*, e.g. **scutire**, **scutitu**, a **scutescu**, *immunem reddo*, a Lat. *scutum*. Item *ti* praecedente consonante *s*, nunquam uti *tzi* hungaricum profertur, sed more ordinario Latino, ut **stidêla**, *diffidentia*, a Lat. *ex et taedet* etc.

Cave porro in scribendo sono *tz* hungarico deceptus confundas **ți** sonum hungarici *tz* praeseferens cum *ç* caudato, e.g. **çiêpa**, *palus acutus*, quod est a Lat. *cippus*, non **țiepa** scribi oportet.

T Latinarum dictionum apud Valachos quandoque transit in *c*, ut **ciungu**, et **ciungitu**, *truncatus*, *mutilatus*, a Lat. *truncatus*, *r* mutato in *i*, ac *c* in *g*, Ital. dicitur *truncato* et *zoncato*; **cruncenu**, *truculentus*, Gal. *cruel*; **invescu**, *investio*; **invescutu**, *investitus*; **picioru**, *pes*, a Lat. *petiolus*, i.e. *parvus pes*; Italis *piciulo*, *pediculus*, i.e. *pes*, sive *cauda fructus*; **rugăciune**, *rogatio*, *rogatione*; **scrinescu**, *stridco*, Ital. *scricchiare*; **hêbêucu**, *hebes*, *hebetis*; **scêrna**, *stercus*, *c* mutato in *n*; **fliscûescu**, *fistulo*; **țiciune**, *titio*, *titione*. Mutant item in *d*, ut **postderi** vel **puseri**, *acus canabis*, a Lat. *posterum*, quod postremum sit canabis, nullius momenti, solummodo ad ignem destinatum; **indopu**, vel **indupu**, *tuburcinor*, i.e. *raptim comedo*; **mênduescu** (*Aurelianae Daciae vocabulum*) *cogito*, a Lat. *mens*, *mente*, quasi *mentesco*; **slobodescu**, *libero*, *dimitto*, a Lat. *solvo* per metathesin. Videtur,

maiores nostros pro *solutum* dixisse, *solvotum*; mutato deinde *v* in *b* more solito, ac *t* in *d*, dixerunt, **solbodum**; inde **slobodescu**, *libero*; et **slobodu**, *liber*; **slobodenia**, *libertas*; **sloboditu** *dimissus*. In *g*, ut **pêrghia**, *pertica*; in *p*, ut **grapu**, *cratio*, sive *occo*, Ital. *arpagare*; **price**, *tricae*; **apucare**, *apprehendere*, *aggredi*, ab Ital. *attacare*, nisi a Lat. *occupare*; in *r*, ut **scirescu**, *scitor*; in *s*, ut **vescescu**, *laetor*, a Lat. *vitulari*, quod veteres usurpabant pro voce *laetari*, propterea quod eam veram vitam putarunt, quae in summa laetitia ac tranquillitate degeretur. Festus a vitulis deducit, qui summa in pratis lascivia exultant. *Vitulans*, inquit, *laetans gaudio*, ut in prato *vitulus*. Ennius: *Habet is coronam, vitulans victoria*. Hispanis perfamiliale est *t* convertere in *d*, ut **dado**, *propensus*, a Lat. *datum*; **dador**, *dator*; **dedo**, Ital. **dito**, *digitus*; **dolado**, *dolatus* etc. etc.

§ 19

De litera U

Haec litera vocalis est; saepe tamen ad similitudinem literae *i* in consonantem transit, hocve in casu tardius haud cum magno discrimine sic (V) formari cepit. Eandem mutationem patitur vocalis *y* apud Graecos, i.e. tametsi vocalis sit, saepe munere consonantis fungitur. Ideo tamen non existimarunt necessarium multiplicari numerum literae *y*, ac dici *y* esse duas literas. Eamobrem nos quoque in Orthographia Latino-Valachica pro una litera reputamus, tametsi interdum sit consonans, alias vocalis.

Quandoque apud Latinos ex vocali fit consonans, ut gaudeo, *gavisius*; interdum ex consonante fit vocalis, et crescit una syllaba: sed hoc tantum apud Poetas est usitatum, ut *syluae* pro *sylvae*. Ut vero *U* sit consonans, uniri debet cum sequente vocali, quacum unam syllabam efficit.

Interdum *u* amittit vim literae apud Latinos et Italos, quum subditur post *q*, aut *g*, ut *aqua*, *sanguis*. Idem fit antecedente *s*, ut *suavis*, *suetus*. Apud Valachos dum post *q* sequitur, nullum edit sonum, e.g. **qua**, ut; **quare**, *qualis* vel *qui*, Ital. *quale*; **quei que**, *illi qui*, Ital. *quei che*; haec ita efferuntur, ac si litera *c* scriberentur: *ca*; *care*; *cei ce*.

Quandoque ponitur *u* inter duas vocales otiose, quin aliquem edat sonum, inservit tamen ad producendam syllabam, ut **nóuê**, *novem*; **nóuă**, *nova*; **nóuî**, *nobis*; **vóuî**, *vobis*; **óuă**, *ova*; **óue**, *ovis*; **oui**, *oves*; **arauam**, *arabam*; **cădeuam**, *cadebam*; **stringeuam**, *stringebam*; **dormeuam**, *dormiebam*; **araii**, *aravi*. Diaeresi vero notata vocalis *u* pronuntiatur, ut *sciii*, *scivi*. *V* interdum excluditur, ut **érô**, particula discretiva vero; **érnô**, Ital. *verno*, *hyems*; **ernu**, **ernare**, *hyberno*, *hybernare*, Ital. *vernare*; *oi* pro **voi face**, *sum facturus*; *ei* pro **vei** vel **vi face**, *es facturus*; *a* pro **va face**, *est facturus*; *om* pro **vom**, *eî* pro **veî**, *or* pro **vor face**, *sumus*, *estis*, *sunt facturi*; **gingii**, *gingivae*.

Dixi alibi, apud Valachos antiquae Daciae persaepe excludi ultimam vocalem *u* dictionis, atque ad indigitandam absentiam ejusdem vocalis adhiberi loco ejus Cyrillicum ѱ nullum edens sonum. In Orthographia Latino-Valachica, in qua locus non est Cyrillico ѱ, restituta est praefata vocalis *u*, quam Aurelianae Daciae Valachi semper retinuerunt; veteris Daciae autem solum quando voci adjungendus venit articulus definitus, aut pronomen, abjecto Cyrillico ѱ, revocabant.

Apud Latinos in compositione saepe mutatur in *i*, ut *arcus arcitenens*. Veteres scribebant unum pro altero, ut *lubens* et *libens*, *optumus* et *optimus*; *maxumus* et *maximus* etc. Vide Quintilianum Instit. Orat. lib. 1. cap. 4. Interdum mutabant in *o*, ut *cervom*, *servom*, pro *cervum*, *servum*: quae consuetudo adhuc viget apud Gallos. Interdum per derivationem mutatur in *a*, ut *veredus*, *veredarius*; in *e*, ut *pondus ponderis*; *dejerat*, pro *dejurat*. Contra antiqui *Auger*, pro *Augur* dicebant. Similiter in gerundiis, quae a tertia conjugatione nascuntur, loco *e* scriptitarunt *u*, ut *faciundum*, pro *faciendum*. Quandoque ponitur pro *y*, ut *Sulla*, pro *Sylla*; *Sullanus*, pro *Syllanus*. Interdum in *t*, *tolutum* pro *volutum*, seu *volubiliter*. Saepe expungitur, ut *periit*, pro *perivit*; *audire*, pro *audivere* etc.

Apud Italos mutatur in *g*, ut *golpe* pro *volpe*, *vulpes*; *gomire*, antiquum, pro *vomitare*, *vomere*; *leggiero*, *levis*; *pargoletto*, *parvulus*; *pargolo*, *puerulus*; *nuvolo* et *nugolo*, *nubes*, *nubilum*; *ugola*, pro *uvola*, *uva*; *ghiera* pro *vièra*, *circulus ferreus*; *vivore* et *vigore*, *vigor*. In *s*, ut *vivuto* et *vissuto*, *qui vixit*. Apud Italos *u* vocalis magnam affinitatem cum *o* habet, ac indiscriminatim iisdem utuntur, ut *agricoltura*, et *agricultura*; *sorge*, et *surge*, *surgit*, *sostanza*, *sustanza*, *substantia*. Vide *Literam O*.

Quando est consonans, apud Italos in pronuntiatione valde similis est literae *b*, ut *servare*, et *serbare*. Hinc, Valachi v Latinorum et Italorum creberrime mutant in *b* ut **berbece**, *vervex*, *vervece*; **betrănu**, *veteranus*; **bieta**, *vieta*; **cerbice**, *cervix*, *cervice*; **cerbu**, *cervus*; **corbu**, *corvus*; **sburare**, *volare*, a Lat. *ex et volo*, as Ital. *svolare*; **birbatu**, *homo virilis aetatis*, a Lat. *vir vetus*. Idem fit aliquando apud Latinos, ut *sebum*, et *sebum*, et *sepum*; *alveolus*, pro *alveolus*; *ferbeo* et *ferveo*. Convertitur interdum apud Valachos in *g*, ut *fagur*, *favus*. Mutatur item vocalis *u* apud Valachos in *i*, ut **limbricu**, *lumbricus*. In *l*, ut **bale**, *saliva*, per syncopen et metathesin, Ital. *bava*; **bălosu**, *saliva profluente inquinatus*, Ital. *bavoso*. In *n*, ut **lesne**, *facilis*, a Lat. *levis* per metathesin. Ital. *snello* est *agilis*, *dexter*, *celer*. In *o*, ut *cobescu*, *ominor*, a Lat. *cubo*, as; **socotescu**, *considero*, *existimo*, *ineo rationem*, a *sub*

et *contare*; **flôscă**, *libidinosa*, a Lat. *fluxa*; ori, pro veri, *sive*; **oras**, *urbs*; **orăsan**, *urbanus*. In *a*, ut **sama**, *calculatio*, a Lat. *summa*; in *e*, ut **secera**, *secula*; **fulger**, *fulgur*; Vulgo in nonnullis regionibus *v* mutatur pronunciatione in *h*, ut **holbatu** pro **volbatu**, a Lat. *volvo*; **horba** pro **vorba**, *verbum, sermo*; **hulpe** pro **vulpe**, *vulpes*. In *p*, ut **pustie**, *desretum*, a Lat. *vastitate*: **atâta pustie de locu**, *tanta vastitas loci, sive tam vastus locus*; **pusta**, *amplus locus campestris*, a Lat. *vasta*. In *m*, ut **spaimântatu**, *exterritus*; Ital. *spaventato*.

Valachi Transalpini, Transsilvani circa Coronam, et in Terra Fogaras, ac omnes Aurelianae Daciae solent mutare sequente *i* in *g*, ac enunciare ut γ Graecum. Alii in quibusdam locis Transsilvanicis pronunciant crassius quam γ Garecum, sono, qui nulla ex mihi notis literis exprimi valeat, sono, inquam, inter *gi* Italicum et *ji* Gallicum, sic: **vinu**, *vinum*; **vinu**, **viña** vel **via**, *vinea* etc. At in verbo **ghiftuescu**, *ingurgito*, quod est a Lat. *victus*, *us*, retinetur sonus Latinae literae *g*.

Apud Graecos Dores et Aeoles *v* mutatur in *i*, ut **μοισα** pro **μουσα** etc.

§ 20

De litera X

Quintilianus lib. 1. cap. 4. de *X* sic habet: „Et nostrarum ultima *X*, qua tamen carere potuimus, si non quaesivissemus.” Quibus confirmantur ea, quae de litera *X* apud Valachos minus necessaria diximus cap. 1. §. 4. Cum olim Latini litera *x* caruerint, atque Valachi vix ullam dictionem habeant, quae vel virtualiter contineat sonum literae *x*; sequitur Valachicae linguae originem antiquiorem esse non modo ipso usu literae *x* apud Latinos, verum etiam ipso virtuali sono literae *x* in lingua Latina; proinde linguam Valachicam esse illam veterem linguam Latinam, quam populus Latinus, et Romanus loquebatur: ex qua lingua docta Latina exculta fuit, et Dialecti Gallica et Hispanica enatae.

„Priscianus lib. 1. sic loquitur de litera *x*: „*x* duplex modo pro *cs*, modo pro *gs* accipitur, ut *apex apicis, grex, gregis*: transit tamen etiam in *u* consonantem, ut *nix nivis*: nec non in *ct*, ut *nox noctis, supellex supellectilis*, sed haec contra regulam declinari videntur. Subit etiam *x* litera loco aspirationis, ut *veho vexi, traho traxi*; *x* vertitur in *f*, ut *efficio, effero*.”

Quibusdam dictionibus quod vastioris soni videretur, exemerunt Latini, ut *velum*, pro *vexillum*; *ala* pro *axilla*, teste Cicerone in *Oratore*; *palus* pro *paxillus*; *mala* pro *maxilla*.

Valachi pro *x* Latinorum et Graecorum usurpant *s*, quod et Itali faciunt, ut **Sandu**, *Alexander*; **esire**, *exire*; **isquositu**, *exquisitur*; **lisiă**, *lixivium*; **măsele**, *dentes molares*, a Lat. *maxilla*; **osie**, *axis*; **țesitura**, *textura* etc. Sed nec Latinis est prorsus insolitum convertere *x* in *s*, aut potius vetustatem servare, ut *sestans* vel *sextans*, *mistus* vel *mixtus*; *sestilis* vel *sextilis*. Ponunt item Valachi pro *x* Latinorum *ps*, ut **copsa**, *coxa*. Contra Hispani mutant *ps* in *x*, ut *caxa*, *capsa*. Apud Latinos etiam interdum mutatur *x* in *ps*, ut *Crepsa* vel *Crexa*, Liburniae urbs. Apud Suetonium in *Augusto*, *ixi* pro *ipsi* taxatur erroris per Augustum, quia scilicet *ps* non in omnibus dictionibus convertendum erat in *x*. Transit etiam in *pt*, ut *infipitu*, *infixus*. Saepe Valachi pro *x* utuntur *sc*, ut **impuşcare**, *impellere*; Hispan. *embuxar*; hinc etiam Valachorum **puşca**, *sclopus*; **flôscă**, *fluxa*, *sive libidinosa*; **vesca**, est ille circulus, in quo componitur recens caseus consolidandus, item circulus cribri, a Lat. *convexa*, extrito *con*, et *x* mutato in *sc*; **veşcă coroveşcă**, a Lat. *vexa convexa*, Ital. *vasca, concha*; **taşca**, *taxa*; **tăscatu**, *taxatus*; **scupire**, *expuere*, Hisp. *escupir*; **brôscă**, *rana*. Hisp. *bruxa, striga*; **laşce**, *genus cibi pastacei*, a Lat. *laxae*, propter figuram, quam habet. Apud Latinos quoque *viscum* a Gr. *ἰξος* (*ixos*) *viscosus* a Gr. *ἰξιοεις*. Id etiam apud Italos est in usu, ut *mascella, maxilla; ascella, axilla; esco, exeo*. Usurpant Valachi etiam *c* pro *x* ut **rica**, *rix*; **Nu te prînde in rică cu elu**, *noli rixari cum illo*, ad verbum: *Non te prehendere in rixam cum illo*.

Pro Syllaba ex Valachi saepe usurpant *as*, ut **aspumu**, *expumo*; **astupu**, *extipo*. Ital. *ristoppare*; **asternu**, *externo*. Saepe *is*, ut **ispêta**, *tentatio*, ab *expeto*, quia quod tentatur expetitur; **isprăvitu**, *confectum, perfectum*, a Lat. *ex* et *paravit*. Et *us*, ut **uscatu**, *exiccatus*. Persaepe pro *ex* simplex *s*, ut **spunere**, *exponere*; **scôtere**, *excutare*, **smûrcăescu**, *emungo nares*, a Lat. *examurcare*, quod proprie significat defaecare. Id etiam apud Italos admodum frequens est, ut *sponimento, scuotimento* a Lat. *expono, excutio*. Interdum apud Valachos omnino excluditur *ex*, ut **primeşdie**, *periculum*, a Lat. *experimentum*, pluribus concurrentibus in hac dictione figuris.

Itali mutant in *c*, ut *eccellenza, excellentia; eccitare, excitare; eccesso, excessus*; in *s*, ut *esempio, exemplum; esecrabile, execrabilis; esequire, exequi*.

Inter Graecos Attici sero, Aeoles nunquam *x* receperunt; ideo **σχενος** (*scenos*) scribebant pro **ξενος** (*xenos*).

Etsi lingua Latina sit simillima dialecto Aeolicae, docente Quintiliano, cujus verba recitavimus supra §. 4. tamen docta lingua Latina quoad literam *x* recessit ab ea dialecto, perseverante populari lingua Latina, quae est ipsa lingua Valachica, in antiquo more linguae Latinae.

§ 21 De litera Z

Sonus z auditur quidem in Valachica lingua, sed, uti supra §. 17. monui, refertur vel ad *z*, vel ad *s*. Si litera *z* uti velis; mea pace. Cave tamen *z* adhibere in scribendo, quotiescunque audis sonum *z*. Nam *s* ante *b, d, g, l, m, n, r, v*, pronunciat uti *z*; graviter tamen peccares contra Orthographiam, si pro *s*, in scribendo usurpares *z*, e.g. **sbóră**, volat; **sdrânçiosu**, lacer; **sgura**, scoria; **deslegatu**, solutus; **pisma** invidia; **desnodatu**, enodatus; **desrădicinatu**, eradicatus; **svëntatu**, exiccatus, neutiquam sunt scribenda **zboră**, **zgură**, uti communiter scribunt ex ignorantia Orthographiae. Idem est apud Italos usus pronunciandi, et scribendi literam *s* ante praesignatas consonantes, ut *sbaglio*, *sdegno*, *sgomentare*, *slegare*, *smania*, *snervare*, *sradicare*, *sventura*. S vero crassum, sive signo mediae lunulae subnotatum in his casibus apud Valachos efferri solet uti *j* Gallicum, e.g. **coşbitu**, arcuatus; **nădeşde**, spes, **mêşlocu**, medium; **duşmanu**, inimicus, a Gr. δυσμενης, infestus, hostis, malevolus; **dişmasu**, decimator etc.

In dictionibus, quae Valachis communes cum Latinis, Italis, aut etiam Hispanis sunt, mutatur interdum in *c*, ut **Cigmău**, Zeugma; **ciufuluire**, illudere, esibillare, Ital. zuffolare; in *ç*, ut **çiçia**, mamma, Ital. Zizza. In *r*, ut **muştariu**, sinapi, Hisp. mostaza. In *s*, ut **sapa**, ligo, onis, Ital. zappa; **săpare**, fodere, Ital. zappare; **suru**, in ceruleum colorem vergens; Ital. azurro. Apud Italos mutatur in *g*, ut **palazzo**, palaggio.

Nec apud Latinos recepta fuit litera *z*; sed pro illa usurpabant *s* simplex, ut *Sacynthus* pro Gr. Σακυνθος; *Sethos* pro Gr. Ζήθος. Nonnunquam etiam *d* literam usurpabant, ut *Medentius* pro *Mezentius*. Sed et hodie interdum loco *z* substituunt geminum *ss*, ut *patrisso* πατρίσω; *pityssu* pro πτύσω; interdum *sd*, ut *Esdras* pro Ἐζρας. Vide Literam D.

Inter Graecos, *Dores* *z* mutant in *sd*, ut μελίσσεται, pro μελιζεται, *modulatur*; συρισδεν pro συριζειν, *fistula ludere*. Haec mutatio fit etiam apud Valachos, ut **gasda**, dives, *paterfamilias*; **găsdacu**, opulentus, a Gr. Γάζα, opes, divitiae. Quod vero Cyrillico-Valachice nonnulli soleant scribere per *z* (*z*) ΓΑΖΑΑ, ΓΉΖΑΑΚΣ (**gazda**, **găzdacu**) inde isthoc mendum enatum est, quod apud Valachos, prouti etiam apud Italos *s* ante *d*, et alias quasdam consonantes pronuncietur, sicut *z*, uti supra docuimus.

Caput III

De diphthongis

§ 1 De numero diphthongorum

Apud Italos septem numerant diphthongos gravissimi auctores: *au, ei, eu, ie, io, oi, uo*, ut *aura, miei, Euro, ier, vecchio, poichè, uomo*. Ast his addi possunt alii, uti *ia*, e.g. *piace*; *iu*, e.g. *giudice*, et similes. Unde consequitur, apud Italos indeterminatum esse numerum diphthongorum. Imo apud eosdem sunt etiam triphthongi, quando in una dictione concurrunt tres vocales, uti *figliuolo, giuoco* etc. Et quadriphthongi, ut *figliuoi, laciui* etc. ac tam triphthongi, quam quadriphthongi unam efficiunt syllabam.

Similiter apud Valachos indeterminatus est numerus diphthongorum. Cl. Stephanus Körösi Valachus Transsilvanus in sua Orthographia Latino-Valachica sex recenset diphthongos, *au, eau, ea, ei, eo, io*. Eruditissimi viri Valachi Transsilvani Samuel Klein Hieromonachus Balasfalvensis, et Georgius Sinkai de Eadem olim Director Nationalium Scholarum Balasfalvae, in Elementis linguae Daco-Romanae seu Valachicae de numero diphthongorum apud Valachos haec tradunt: „Diphthongi tot sunt in lingua Daco-Romana; quot vocales aliis vocalibus immediate subnexae pronunciantur ita, ut ex omni vocali dimidius tantum sonus audiatur.”

Certo, apud Valachos longe plures esse diphthongos quam sex, res manifesta est. Ex quibus sequentes tredecim nominabo: *ai, au, ea, ei, eu, ia, ie, ii, io, iu, oa, ou, ui*.

§ 2 De pronunciatione diphthongorum

Pronunciatur vero hoc modo: in diphthongo *ai* sonus vocalis *a* integer, vocalis autem *i* dimidius tantum auditur, ut **mai**, *magis*; **taina**, *taciturnitas, secretum*; in *au*, sonus *a* integer, *u* dimidius auditur, ut **dau**, *do*; in *ea*, *e* vix auditur, *a* vero integrum sonum retinet, ut **muierea mea**, *mulier, sive uxor ipsa mea*; in *ei* sonus *e* integer, *i* dimidius auditur, ut **Cetatei**, *civitati, comunitatei, communitati*. Nonnulli ita efferunt, ut solum *i* audiatur, proinde dicunt *cetati, comunitati*, per *ei* tamen semper scribendum, cum *ei* sit genitivus num. sing. articuli definiti generis foem. qui similis est Dativo; in *eu*, sonus *e* integer, *u* dimidius auditur, ut **greu**, *gravis*; in *ia*, *i* vix auditur, *a* integrum sonum possidet, ut **chiamă**, *vocat, fiëntia, essentia, sciëntia, scientia*; in *ie*, sonus *i* dimidius, *e* integer

auditur, ut **diedi**, *dedi*, **ieri**, *heri*; in *ii* primum *i* sonum integrum servat, alterum *i* vix auditur, ut **fii**, *filii*. Hujus diphthongi usus potissimum est in nominibus desinentibus in num. pl. in *i*, ac recipientibus articulum definitum ejusdem numeri, *i*, ut **ómeni**, **omenii**, *homines ipsi*, **Románi**, **Románii**, *Romani*, seu *Valachi ipsi*. In diphthongo *io* sonus *i* vix auditur prouti apud Italos, *o* integer, ut **giocu**, *jocus*, *chorea*, **giosu**, *deorsum*, in *iu*, sonus *i* dimidius, *u* vix auditur, ut **ajutoriu**, *adjutorium*; quod si nomini jungatur art. def. sonus *u* integer restituitur, et *i* vix auditur, ut **ajutoriul'**, *adjutorium illud*. In *oa*, ex *o* et *a* quasi unus sonus coalescit, ita ut et *o*, et *a* tantisper audiatur, magis tamen sonus *a*: accedit tantisper ad *a* hungaricum, ut **moara**, *mola*, **soare**, *sol*. Ceterum in orthographia Latino-Valachica *a* diphthongi *oa* expungitur, ac *ó* notatur accentu acuto ad indigitandam pronuntiationem *oa*. Vide *Literam O*. In diphthongo *oi*, sonus *o* integer, *i* dimidius auditur, ut **noi**, *nos*, **voi**, *vos*; in *ou*, sonus *o* integer, *u* dimidius enunciat, ut **bou**, *bos*, **nou**, *novus*; in *ui*, sonus *u* integer, *i* dimidius auditur, ut **cui**, *cui*, **fui**, *fui*, **avui**, *habui*.

Porro, sicut quaelibet vocalis seorsim praesefere potest sonum obscurum sive strictissimum, ita etiam in diphthongo una ex iis, quae constituunt diphthongum, recipere potest interdum sonum obscurum, manente quantitate soni alterius vocalis supra declarata, ut **dăi**, *da ei*; **rău**, *malus*, **răi**, *mali*; **îi duce**, *eos ducit*; **tăi**, *tui* etc.

Demum, Valachi gaudent etiam triphthongis, e.g. **miau datu**, *mihi dederunt*, ubi *mi* significat *mihi*, *au* est verbum auxiliare; **teau bătutu**, *te verberavit*; **țiau scrisu**, *tibi scripsit* etc. In his sola media vocalis retinet integrum sonum.

Caput IV

De accentibus

In orthographia Cyrillico-Valachica duo sunt accentus, acutus (´), et gravis (`). Totidem, ac iidem, sunt etiam in orthographia Latino-Valachica. Acuto notatur producenda syllaba prima, media, et ultima desinens in consonantem; gravis solam ultimam in vocalem desinentem afficit, ut **bátère**, *batuere*, seu *verberare*; **culégere**, *colligere*; **avére**, *habere*; **Romănu**, *Romanus*; **amù**, *modo*.

In libris, Cyrillicis characteribus impressis semper adhibent Valachi praedictos accentus, quemadmodum Romani in Martyrologio; in scribendo perraro usurpant praecipue acutum; norunt enim Valachi etiam absque accentu quaenam syllaba sit producenda. Proinde in orthographia Latino-Valachica rarior usus accentus acuti; *e* tamen longum, dum uti diphthongus *ea* pronuntiandum venit, interea ad faciliorem reddendam lectionem accentuari debet, praecipue in dictionibus, in quibus veteris Daciae Valachi detrita vocali *e* diphthongi *ea*, *e* longum pro *ea* pronunciant *a*, ut **féta**, *puella*; non efferunt *feata* sicut Aurelianae Daciae Valachi, sed *fata*: qui error omnino corrigendus est apud veteris Daciae Valachos. Vide *Literam E*. Pariter *O* longum, dum proferendum est uti diphthongus *oa*, notari debet accentu acuto. Vide *Literam O*. Gravis accentus plerumque adhiberi solet etiam in scribendo.

In dictionibus aequivocis, quarum aequivocatio solo accentu tollitur, ad determinandum sensum, quem intendis, uti debes accentu, e.g. *dormi*, si prima Syllaba notetur accentu (*dórmí*), significat *dormis*; si ultima (*dormí*), significat *dormivit* etc.

Est et alia species accentus, qui dicitur diaeresis. Constat hic accentus duobus punctis hujus figurae (. .), et adhibetur, dum diphthongus aliqua dividenda est, aut *u* vocalis inter duas vocales posita, communiter muta, pronuntianda venit. Vide *Literam U*, Caeterum rarus est apud Valachos usus hujus accentus.

Caput V

De apostropho

Apostrophus est quoddam signum instar medii circuli hujus figurae (´), qualis est etiam spiritus lenis apud Graecos, quo nos indigitamus sonum obscurum sive strictissimum vocalis, quocum confundi non potest apostrophus, cum hic collocetur ad latus literae, spiritus vero lenis supra literam. Vide cap. I. §. 6.

Usus apostropho perfrequens est apud Graecos; Latini raro usurparunt, si excipias antiquos poetas, praecipue Terentium, et Plautum, in quibus crebro visitur: *adeon'*, *men'*, *tun'*, *magi'*, *virtu'*, *sati'*, pro *adeone*, *mene*, *tune*, *magis*, *virtus*, *satis*. Interdum utebantur apostropho ad indigitandam absentiam plurium literarum, ut *ain'*, *audin'*, *viden'*, *opust'* etc. pro *aisne*, *audisne*, *videsne*, *opus est* etc.

Apud Italos modernos frequentissimus est usus apostrophī, praecipue apud poetas. Antiqui non usurpabant, sed ex voce diminuta et ex integra unum corpus efficiebant, uti videre est in ultimo opere poetico Petrarchae: *Trionfo della Divinità*, ubi legitur: *Sottol Ciel, chel mondo, ma schernito pro m'ha schernito* etc. sic scribebat Petrarcha anno 1374.

Apud Valachos in libris Cyrillicis literis editis nusquam visitur apostrophus, exceptis poeticis, ubi creberrime adhibetur. Sicut antiqui Itali, uti supra innuimus, scribebant *ma*, loco *m'ha*, ita. Valachi Cyrillico-Valachice scribunt e.g. *машъ тѣшкатъ* (*mau tâșcat*) *me taxavit*, pro *м'ашъ* (*m'au*) etc.

In orthographia Latino-Valachica utcunque jam utuntur Valachi apostropho: quod saepe fieri necesse est propter exteros discentes, praecipue respectu articulorum definitorum, et verborum auxiliarum, ac pronominum *me*, *te*, *se*.

Est et aliud signum apud Valachos instar semi circuli ad dextram inversi, oppositum apostropho, seu spiritui leni Graecorum, ac omnino similis spiritui aspero eorundem hujus figurae ('). Hoc signo utuntur in orthographia Cyrillico-Valachica, dum *и*, aut *ю*, amittit medium sonum, ut *дай адиторіѡ*, *das adjutorium*; ideoque est signum diminuti sive abbreviati soni, ac, uti cernitur in mox allatis exemplis, superponitur literae *и*, et *ю*. Hunc morem retinent nonnulli etiam in orthographia Latino-Valachica etsi supervacaneum esse videtur, cum notum sit *i* in num. pl. Nominativo semper amittere medium sonum, dum dictio capax est articuli def. ut *ómeni*, *buni*, *homines*, *boni*, *muieri*, *mulieres*, *căni*, *canes*. Quod si articulus def. *i* numeri pl. gen. masc. subjungatur alteri *i*, hoc recuperat integrum sonum, *i* vero art. amittit medium sonum. Similiter in vocibus gen. foem. si suffigatur art. def. *le*, *i* recuperat integrum sonum, ut *muieri*, *muieri-le*, *mulieres ipsae*. Non secus notum est, in aliis quibuscunque dictionibus *i* tunc amittere medium sonum, dum post longam syllabam sequitur. Unde nullo signo opus est ad indigitandam diminutionem soni; idque eo a fortiori assevero, quod etiamsi quis hoc in casu *i* proferret non diminuto sono, haud peccaret mortaliter. Idem dicendum de diphthongo *ю* (*iu*).

Caeterum *u* vocalis pro Cyrillico *ѡ* revocata in orthographia Latino-Valachica, sive notetur praedicto signo, quod nonnulli facere solent, sive non, apud plerosque veteris Daciae (excipe Moldavos) otiosa est. Apud Aurelianae Daciae Valachos *u* finale, quod pleno sono adhuc conservant, praedicto signo notari non licet. Hocco signum abbreviationis nonnulli formant prope sicut *v* latinum.

Caput VI

De divisione syllabarum

Saepe accidit, ut ultima pars lineae sive ordinis non capiat integram vocem in scribendo; unde cogimur unam, vel plures syllabas ejus vocis ad alteram lineam transferre, proinde dividere syllabas. Signum ejusmodi divisionis est hujus figurae (-), quod apponimus ultimae syllabae a qua fit divisio, ad indigitandum videlicet divisam esse translata.

Porro divisio syllabarum haud arbitrarie est facienda, sed sicut compositae fuerunt, ita etiam divisi debent.

Dum consonans est inter duas vocales, attribenda est sequentis syllabae, ut **a-ra-re**, *arare*; **tă-ce-re**, *tacere*; **cu-le-ge-re**, *colligere*; **au-di-re**, *audire*. Si vox sit composita, debet dividi salva compositione, proinde indaganda origo, ut **a-pu-nu**, *humilio*, *occido*, *villesco*; **de-pu-nu**, *depono*; **pre-pu-nu**, *suspico*; **re-pu-nu**, *sepono*; **des-căn-tu**, *incanto*; **rês-co-ptu**, *recoctum*; **des-ju-ga-tu**, *disjunctus*; **des-frě-na-tu**, *effraenatus*; **rês-bu-nu**, *bonifico* etc.

Dum concurrunt duae consonantes, una tribuitur antecedenti, altera subsequenti syllabae, ut **ar-me**, *arma*; **fór-te**, *valde*; **Is-ra-il**, *Israel*; **mer-ge**, *migrat*; **ster-ge**, *stergit*; **lin-ge**, *lingit*; **nin-ge**, *ningit*; **ful-ge-ră**, *fulgurat*. Si vero duae consonantes fuerint *gr*, *mn*, *pt*, *sm*, *st* etc. utraque donatur sequenti vocali, ut **ne-gru**, *niger*; **Do-mnu**, *Dominus*; **la-pte**, *lac*; **pi-sma**, *invidia*; **Ni-stor**, *Nestor* etc. Si autem tres fuerint consonantes, omnes tres tribuuntur sequenti vocali, ut **că-pi-stru**, *capistrum*; **vo-stru**, *vester* etc.

Diphthongus, imo et triphthongus, quoniam unam syllabam constituit, nunquam dividi debet, e.g. **die-di**, *dedi*; **ce-te-tei**, *civitati*; **chia-mă**, *vocat*; **sci-ěn-tia**, *scientia* etc. Id quoque notandum, nunquam ad alteram lineam solere unam solam literam transferri. Numeri quoque nunquam dividendi sunt.

⁽²⁾ **Caius Plinius Secundus** (Pliniu cel Bătrân; 23–79 p.Ch.), istoric, filolog și literat roman, un adevărat erudit al Imperiului Roman, a cărui lucrare de referință, *Istoria naturală*, este citată de Petru Maior în acest loc, cu referire la vechimea scrisului.

⁽³⁾ **Priscianus** (491–519), gramatic latin, autor al unei lucrări de gramatică, fundamentală pentru învățământul Evului Mediu, *Institutiones Grammaticae*, la care face frecvent trimitere Petru Maior.

⁽⁴⁾ **Quintus Ennius** (239–169 a.Ch.), poet și istoric roman, cunoscut mai cu seamă pentru istoria romană în hexametri, *Annales*, alcătuită din 18 cărți, din care s-au păstrat 600 de versuri.

⁽⁵⁾ **Festus (Rufius Festus Avienus)**, scriitor latin din sec. IV p.Ch. A compus *Descriptio orbis terrae* (în 1394 de hexametri), *Aratea Phaenomena* (în 1325 de hexametri) și interesanta operă poetică *Ora maritima* (în 703 iambi).

⁽⁶⁾ **Marcus Fabius Quintilianus** (c. 35–96 p.Ch.), retor și pedagog roman, autor al unui cunoscut tratat de retorică în 12 cărți, *Institutio Oratoria*, dar și profesor la școala publică de retorică întemeiată de el la Roma.

⁽⁷⁾ Este vorba despre tipăritura brașoveană *Calendari. Acum întâi rumânească, alcătuit de pe cel sârbesc. Așezatu-s-au pe limba rumânească, ca întru 100 de ani să slujească, că și cel slovenesc într-acesta chip au fost, fiind de un mare astrolog la Chiev scos, de un mare doftor muscal s-au tălmăcit într-acesta chip, precum acum s-au izvodit și precum în izvod am aflat. Acum în stambă noao s-au dat, în Brașov, 1733.*

⁽⁸⁾ **Titus Maccius Plautus** (254–184a.Ch.), dramaturg roman căruia i se atribuie 130 de comedii, din care s-au păstrat 21, declarate autentice de Varro. Printre acestea, și *Epidicus*, la care face trimitere Petru Maior.

⁽⁹⁾ **Marcus Valerius Messala Corvinus** (c. 64 a.Ch.–8 p.Ch.), general, om politic și mare personalitate culturală a lumii romane.

⁽¹⁰⁾ **Publius Cornelius Scipio Africanus** (236–184 a.Ch.), general roman, supranumit de Senat *Africanus* în urma victoriei repurtate în vara anului 202 a.Ch. împotriva lui Hannibal. Cuceritorul Cartaginei a fost nevoit să se retragă însă din viața politică și militară, a cultivat literatura greacă și a devenit orator celebru.

⁽¹¹⁾ **Lucilius** (180–102 a.Ch.), autor a 30 de cărți de satire, din care au rămas circa 1400 de versuri satirice, cu conținut literar sau politic.

⁽¹²⁾ **Vectius Philocomus** (a doua jumătate a sec. II) unul dintre primii filologi romani, aparține mișcării erudite inițiate la Roma de către Cratete di Mallo (gr. Κράτης ὁ Μαλλώτης, lat. Crates Mallotes); a comentat satirele lui Lucilius și i-a fost profesor lui Valerius Cato.

⁽¹³⁾ **Caius Asinius Pollio** (76 a.Ch.–5 p.Ch.), inițial, om politic; renunțând la viața politică, s-a dedicat literaturii și artei, întemeind prima bibliotecă la Roma (39 a.Ch.) și înființând un cerc literar. Tot el a impus moda declamațiilor și a lecturilor publice. A realizat o operă bogată (tragedii, epigrame, discursuri), păstrată însă fragmentar.

⁽¹⁴⁾ **Titus Livius** (59 a.Ch.–16 p.Ch.), istoric roman, autor al cunoscutei istorii a Romei, *Ab Urbe condita libri*, în 142 de cărți, păstrată fragmentar.

⁽¹⁵⁾ **Nonius Marcellus** (sec. IV–V), gramatic și lexicograf roman. Este vorba despre cartea a XII-a a lucrării *De compendiosa doctrina*.

⁽¹⁶⁾ **Marcus Tullius Cicero** (106–43 a.Ch.), celebru orator roman, scriitor și om politic. Principalele probleme ale artei retoricii sunt tratate în lucrarea *De oratore libri tres* (*Trei cărți despre orator*), la care face trimitere Petru Maior.

⁽¹⁷⁾ **Publius Ovidius Naso** (43 a.Ch.–18 p.Ch.); printre operele marelui poet latin se numără și poemul *Fasti*, dedicat lui Augustus, poem ce trebuia să cuprindă 13 cărți, din care s-au păstrat primele șase.

⁽¹⁸⁾ **Marcus Terentius Varro** (116–28 a.Ch.), cel mai mare polihistor roman de origine plebeiană. A fost un scriitor prolific, autor a peste 70 de opere, în 620 de cărți, acoperind diferite genuri literare, dar, din păcate, cele mai multe opere s-au pierdut. Printre lucrările care s-au păstrat se numără și *De lingua Latina libri XXV* sau *De lingua Latina* (de fapt, s-au păstrat numai șase din cele douăzeci și cinci de cărți – V–X), la care face referire Petru Maior.

⁽¹⁹⁾ **Quintus Horatius Flaccus** (65–8 a.Ch.), poet roman din „secolul lui Augustus”, care s-a bucurat de protecția lui Mecena. A scris satire, epode, ode și epistole, exprimându-și sentimentele într-un stil variat, suplu, bogat, grațios, în versuri elegante și echilibrate, de o simplitate savantă.

⁽²⁰⁾ **Cato Cenzorul** (Marcus Porcius Cato Maior; 234–149 a.Ch.), om politic și scriitor roman, a fost supranumit *Censorius* pentru că în calitate de cenzor a dat dovadă de o severitate ieșită din comun. A fost un orator iscusit, dar opera rămasă în întregime până la noi este tratatul *De agricultura*, alcătuit dintr-o prefață și 162 de capitole. Este celebră atitudinea lui față de Cartagina, vechea rivală a Romei, concentrată în zicerea: *Carthago delenda est* (*Cartagina trebuie nimicită!*).

⁽²¹⁾ **Apuleius** (Lucius Apuleius Platonicus; c.125–180), scriitor latin, autor de scrieri retorice și filosofice, și al cunoscutului roman fantastico-realist, *Măgarul de aur*, singura sa lucrare păstrată integral.

⁽²²⁾ **Papyrianus** (Quintus Papirius sau Paperinus, Papirianus Grammaticus, sec. V) autor al unui tratat de ortografie latină – *De Orthographia* – citat de Priscian și de Cassiodor. La Petru Maior, citatele în care apare numele lui Papyrianus sunt din Priscian.

⁽²³⁾ **Marcus Valerius Probus** (sec. I–II), gramatic latin, autor al unei opere filologice de colaționare, corectare, adnotare și comentare a mai multor scriitori latini (Horațiu, Vergiliu, Lucrețiu, Terențiu ș.a.). Lui i-a fost atribuită celebra lucrare cu caracter normativ, *Appendix Probi*, deși nu este opera sa.

⁽²⁴⁾ **Catullus** (Gaius Valerius Catullus; 87–54 a.Ch.), poet liric latin. A contribuit la mlădierea limbii poetice prin poemele mitologice și prin versurile sale erotice.

⁽²⁵⁾ **Vergilius** (Publius Vergilius Maro; 70–19 a.Ch.), autor al *Bucolicelor*, *Georgicelor* și al *Eneidei*, care, deși neterminată, este una dintre capodoperele literaturii universale.

⁽²⁶⁾ **Suetonius** (Gaius Suetonius Tranquillus; c. 76–141), om politic și istoric roman, din a cărui operă s-au păstrat *De viris illustribus* (*Despre bărbații iluștri*), *De grammaticis et rethoribus* (*Despre gramatici și retori*), parțial, și *Vitae duodecim Caesarum* (*Viețile a douăsprezece cezari*), integral.

⁽²⁷⁾ **Publius Terentius Afer** (c. 190–159 a.Ch.), dramaturg latin din timpul Republicii Romane, autor a șase comedii rămase până astăzi, în care-și fac loc tipuri umane ce se regăsesc și în alte comedii ale vremii, fără a fi supuse însă unei satire sociale vehemente. Celebre au rămas până astăzi cuvintele lui Terentius: *Homo sum, humano nihil a me alienum puto*. (*Sunt om și nimic din ceea ce este omenesc nu-mi e străin.*), un vers din comedia *Heautontimorumenos* (*Cel ce se pedepsește singur*).

⁽²⁸⁾ **Francesco Petrarca** (1304–1374), scriitor umanist italian, admirator al culturii și civilizației antice, care și-a scris majoritatea operelor în limba latină. Prin operele scrise la maturitate în limba italiană, sonete (*Canționierul* și *Rime*) și un poem alegoric (*Triumfurile*), el a contribuit, împreună cu Dante și cu Boccaccio, la impunerea dialectului florentin drept bază de unificare a limbii literare italiene.

2. DISERTAȚIE PENTRU ÎNCEPUTUL LIMBEI ROMÂNEȘTI

⁽¹⁾ Textul *Disertației pentru începutul limbei românești* a fost tipărit la sfârșitul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, p. 302-323. Transcrierea textului de față s-a făcut după ediția princeps. Petru Maior și-a conceput o parte a operei filologice sub forma unor „disertații”, noțiune care ar corespunde astăzi aceleia de eseu argumentativ. În afara celor două disertații cunoscute, *Disertație pentru începutul limbei românești* și *Disertație pentru literatura cea veachie a românilor*, i-a rămas în manuscris încă una, neîncheiată, *Disertație despre articlii limbei românești*. În „Archivu pentru filologie și istorie”, 1867, nr. II (5 februarie), Timotei Cipariu publică *Fragmente inedite de ale lui P. Maioru*, însoțite de următorul comentariu, redat aici în ortografia etimologică a autorului: „Deintre mai multe fragmente originali de ale renumitului nostru filologu-istoricu P. Maioru, ce se aflau de multu la noi, dupa cele publicate totu de noi in *Acte si fragmente* [cu indicația în notă: La pag. 129-137 și 145-186, fragmente istorice], mai remase inca unulu nepublicatu că de diece cole, cuprendiendu inceputulu mai multoru tractate seau opure *gramatece* [s.a.], parte romanesce, parte latinesce, cari noi aici dein candu in candu le vomu publică tote, crediendu că cu acést'a vomu face unu ce placutu publicului, de si unele dein ideele si oserbatiunile autoriului nu-su dupa convictiunile nostre, de acea inse totu nu le vomu supune la nece una critica dein partea nostra.” Între aceste „opure gramatece”, Timotei Cipariu reproduce și *Disertația despre articlii limbei românești*, [„Archivu...”, 1867, nr. II, 5 februarie, p. 27-31], un text ce reflectă o redactare elaborată și coerentă, în pofida faptului că nu este încheiat. Celelalte fragmente din aceeași serie inedită pusă în pagină de Cipariu sunt frânturi mai mult sau mai puțin închegate dintr-un mare tratat de gramatică a limbii române în limba latină, pe care voia să-l realizeze istoricul nostru cu serioase preocupări filologice [„Archivu...”, 1867, nr. II, 5 februarie, p. 31-33; Archivu..., 1867, nr. XV, 25 mai, p. 297-299; nr. XVII, 10 august, p. 338-343; nr. XVIII, 15 septembrie, p. 355-357; nr. XIX, 20 octombrie, p. 380-384].

Din aceste inedite comunicate de Cipariu, reproducem mai jos numai *Disertația despre articolele limbii române* (redată de editorul din secolul al XIX-lea cu alfabet de tranziție), celelalte fiind redundante în cazul unei antologii ca aceasta de față, iar pentru a introduce cititorul în atmosfera grafiei și a ortografiei din revista lui Timotei Cipariu, la transcriere nu s-a intervenit pentru echivalarea slovei Ț prin ă sau prin â, așa cum ar fi cerut logica textului, ci s-a echivalat numai prin ă, tot astfel cum s-a reproduș întocmai ortografia etimologică a textelor care aparțin editorului:

Disertație despre articlii limbei românești

Arătat-am în *Disertația* cea *pentru începutul limbei românești*, carea e adăogată la *Istoria cea pentru începutul românilor în Dacia*, cum că nu limba poporului roman sau cea proastă lătimească, carea e limba românilor, s-au născut din limba lătimească cea din cărți, și se zice *limbă lătimească corectă*, adecă îndreptată sau polită, ci ceasta din ceea. Și pentru aceea, măcar că ne-am obicinuit a grăi că limba românească e feată limbei cei lătimești corecte, într-adevăr, și după firea lucrurilor, limba cea românească e mamă limbei cei lătimești ce se află până astăzi în cărți. De aciea urmează că nici articlii italianilor, *il*, *la*, *lo*, în numărul singuratic, *li*, *i*, *le*, în numărul mulțimii, și a românilor, *il*, *lu*, de feliul bărbătesc, și *a*, de feliul fâmeiesc, în numărul singuratec, iară în numărul mulțimii, *li*, *i*, de feliul bărbătesc, și *le*, de feliul fâmeiesc, nu s-au urzit din lătimeșcul *ille*, *illa*, *illo*, *illi*, *illae*, ci acesta, cu prilejul corecției limbei lătimești, fu întocmit după zișii articli.

Articlii, precum la italieni, la frânci și la spanioli, carii toți, în cât e despre limbă, sânt o fară cu românii, așa și la români sânt de doă plase: unul definit, adecă mărginit, altul indefinit, adecă nemărginit. Articul indefinit iaste *unu*, în feliul bărbătesc, *una*, în feliul fâmeiesc. Articul definit în feliul bărbătesc, cum am însemnat mai sus, iaste *il* (ⱭⱭ), *lu* (Ɑ8), *le* (Ɑe), în numărul singuratec, *li* (Ɑi), *i* (i), în numărul mulțimei; în feliul fâmeiesc, *a* (a), în numărul singuratec, *le* (Ɑe), în numărul mulțimei.

Articul *lu* (Ɑ8), românii cei preste Dunăre și astăzi îl zic întreg *lu*, precum italianii *lo*, nu numai când îl răspund singur, ci și când e închietorat cu nume, p<entru> e<exemplu>, *omulu*, *lemnulu*, iară românii cei dincoace de Dunăre, când *lu* iaste închietorat cu nume, îl apostrofesc, adecă lapadă *u* și rămâne numai *l'* (Ɑ) împreunat cu numele. De acia, unii gramatici, într-ată mulțime de vocale, cu care sânt românii preste toate limbile Europii înbogățiți, nefiindu-le cunoscută dialecta românilor celor preste Dunăre, ș-au nălucit că singură consonanta *l* (Ɑ) iaste articlu, fără de vocală, care consonantă acum se împreună cu o vocală, acum cu alta. De-ar fi aceasta adevărat, mi se pare că ar trăbui să zicem că și la italieni singur consonanta *l* e articlu, ci cu vocala *u* lângă dânsa, care vocală, drept, la românii cei dincoace de Dunăre totdeauna se apostrofește, lapădându-se *u* de lângă dânsa, precum și la italieni de multe ori lipsește o de la articlu *lo* și rămâne singură consonanta *l*.

Mai cumplit rătăcesc aceiași gramatici când zic că la români iaste și articlu *ul* (8Ɑ), neluând ei aminte că *u* carele iaste înainte de *l* se ține de nume, iară nu de articlu. Că la români, precum la italieni, toate cuvintele trăbuie să se sfârșască în vocală, carea până astăzi curat se ține la românii cei dincolo de Dunăre. Românii cei dincoace de Dunăre, într-acele cuvinte care se sfârșesc în vocala *u*, de mult acum s-au obicinuit a lăsa afară vocala *u* (8), afară de moldoveni, carii într-aceasta nu sânt așa de tot abătuți de vechea dătină, precum ceialalți, și cei de demult, ba pre alocurea și acum, în scrisore, în locul lui *u* (8) pun chirilianul *u*, care nu dă nici un sunet, fără cât înseamnă cum că de acolo lipsește vocala *u*. P<entru> e<exemplu>, românii cei dincolo de Dunăre zic *omu* (om8), cei dincoace de Dunăre zic *om* (wm); cu articlu, ceștia zic *omul* (om8Ɑ). Chiar lucru iaste că vocala *u* (8) în cuvântul acesta se ține de numele *omu*, iară nu de articlu. Adecă românii cei dincoace de Dunăre, măcar că lasă afară vocala *u* din cuvinte, când cuvintele se răspund singure, totuși, de se vor închietora aceleși cuvinte cu articlu sau cu pronume, totdeauna iarăși aduc la locul ei vocala *u*. Așa în arătatul esemplu, *om*, *omul*, așa fiind (fiind), fiindu-ne, așa ducând, ducându-mă, ducându-te, ducându-se, așa *dusu-l-au*. Întru acest exemplu, *u*, carele îndată e înainte de *l*, după învățătura zișilor gramatici, s-ar ținea de articlu *ul* (8Ɑ), ci și cu articlu feliului fâmeiesc punem *u* și zicem: *dusu-o-au*. Acum întreb eu: *u* carele e îndată înainte de articlu fâmeiesc *o*, ce se pune în loc de *a*, precum mai jos vom vedea, ține-se de vorbă au de articlu? De articlu nu se ține, că așa ar trăbui să-ți mai nălucești un articol fâmeiesc, adică *uo* (8o). Se ține, dară, de vorbă. Așadară, și în cuvântul *dusu-l-au* se ține de vorbă, nu de articlu. Limpezit, dară, lucru iaste cum că articlu *ul* (8Ɑ) nicedecum nu se află în limba românească.

Mai sus am zis că articlu fâmeiesc iaste *a*. Mai sus-zișii gramatici adaogă și articlu *oa* (oa) în unele nume, precum în *stea*, *porumbea*, *turturea* ș.c.l., care cu articlu definit se zic *steaoa*, *porumbeaoa*, *turtureaoa* ș.c.l. Pentru că unele cuvinte ca acele mai demult le-au zis românii cu sfârșire în *la* (ⱭⱭ). Așa *steală* (*stella*), *porumbeală* (*porumbella*), *turtureală* (*turturella*), carea de acolo se adeverează că nu numai în numărul mulțimei și astăzi țin cuvintele acele întregi, precum *stellae* (*steale*), *porumbellae* (*porșmbelle*), *turturellae* (*tșptșpele*), ci și în numărul singuratec, îndată în genitiv iau consonanta *l* (Ɑ), carea o lăsase în nominativ: *a stellei* (*a etelei*), *a porumbellei* (*a porșmbellei*), *a turturelei* (*a tșptșpelei*). Așa, zisei, mai demult au zis românii *steală* ș.c.l. După aceea, au început a zice *steao* ș.c.l., carea la românii cei preste Dunăre până astăzi se ține. Iară românii cei dincoace de Dunăre, precum în multe cuvinte, după cum am însemnat mai sus, au lăsat vocala cea de pre urmă, așa și într-aceste au lăsat *o* și au

prins a zice *stea*, *porumbea*, *turturea*, în loc de *steao*, *porumbeao*, *turtureao*. Însă, precum în cuvintele acele în care, zicându-le singure, au lăsat afară vocala *u* (8) cea din capet, iară închietorându-se acele cuvinte cu articlu sau cu pronume, iarăși o întorc înapoi, după cum am arătat mai sus, așa și cuvintele aceste: *stea*, *porumbea*, *turturea* ș.c.l., macar că singure le zic fără de *o* în capet, totuși, când se închietoră cu articlu definit, iarăși o întorc la locul ei. De unde, în cuvântul *steaoa* ș.c.l., vocala *o* nu se ține de articlu, ci de nume, adecă *steao*, *porumbeao*, *turtureao* ș.c.l. Afară de toată îndoiala, dară, iaste cum că la români nicidecum nu iaste articlu *oa*, ci singur *a*, în feliul fâmeiesc.

Rămășiță de a vocalei *o* în capetul cuvântului, în locul lui *lă*, au și românii cei dincoace de Dunăre în cuvântul *zio*, carele cum că mai demult s-au zis *čil'a* (ziл'а) și apoi s-au schimbat în *zio*, de acolo ne deșteptăm a crede că și astăzi în numărul mulțimei se zice *zile*, care nu poate veni fără de la *zila*, și în numărul singuratec, în genitiv, se zice *a zilei*, după regula comună, mutându-se vocala cea de pre urmă a nominativului în genitiv în *ei*.

Acı ar putea cineva să zică împotivă, că pentru că numele *zio* se zice în numărul mulțimei *zile*, și în genitiv numărului singuratec *a zilei*, precum și în dativ *zilei*, vărând adică *l*, carele n-au fost în nominativu numărului singuratec, *zio*, nu urmează că doară cândva, în loc de *zio*, s-au zis *zilă*, căci că și pronumele de feliul fâmeiesc, *a mea*, *a ta*, *a sa*, măcar că aci nu este *l*, totuși în numărul mulțimei se bagă *l* și zicem *a mele*, *a tale*, *a sale*, și în genitivu numărului singuratec zicem *a muierei mele*, *a muierei tale*, *a muierei sale*. Au pentru aceea se cade să zicem că oarecând s-au zis în nominativu numărului singuratec, în loc de *a mea*, *a meală*, în loc de *a ta*, *a tală*, în loc de *a sa*, *sală*?

Răspund. De vreme ce, în loc de *mă*, *te*, *se*, zicem *mine*, *tine*, *sine*, ba și în limba lăținească cea corectă dumatic lucru iaste a adăoga la pronume câte o pârțică întrecătoare, precum: *egomet*, *ipsemet*, *meapte*, *tuapte* ș.c.l., și cu atăta mai vârtos mă plec a crede că, mai demult, românii, ba și italianii cei din Italia de demult au zis *mene*, *tane*, *sane*, că nemții încă zic *meine*, *teine*, *seine*, care, precum alte multe, nu e îndoială că le-au luat de la italieni – nu văd pentru ce să nu se fi putut oarecând zice, în loc de *a mea*, *a ta*, *a sa*, *a meană*, *a tane*, *a sane*, și apoi, pentru ca mai bine să se deosebească de *mine*, *tine*, *sine*, mutându-se *n* în *l*, s-au zis *a meală*, *a tală*, *a sală*, și de aici au curs *a mele*, *a tale*, *a sale*, precum și în limba lăținească cea corectă nu e lucru strein a se muta *n* în *l*; așa, în loc de *conligo*, se zice *colligo*, în loc de *Nympla*, se zice *Lympa*. Însă nu voiu să mă razim cu această găcitură, măcar că nu e fără temei, ci:

Răspund 2. Cunoscute lucru iaste că românii cei de demult articlu definit a feliului fâmeiesc în genitiv sing<ular>, carele la românii cei dincoace de Dunăre iaste acum *a* – *ei* s-au obicinuit a-l zice cu *l* (л), adecă, în loc de *a* – *ei*, *a lei* sau *a lii* (a лѣі, a лії), care datină până astăzi o țin românii cei preste Dunăre. Deci *le*, în cuvintele mai sus aduse, iaste articlu, în carele lipsește *i* (і) cel de pre urmă, precum și întru alte pronume moștenitoare s-au obicinuit a lipsi, când se pun după nume; așa, nu zicem *a casei noastrei*, *voastrei*, ci *a casei noastre*, *voastre*. Asemenea, în nominativu numărului mulțimei, *le* iaste articlu definit: *a mele*, *a tale*, *a sale*.

Vei zice: așadar, și în cuvintele *zio*, *stea*, *porumbea*, *turturea* ș.c.l., *l* cel din genitivu numărului singuratec se ține de articlu definit a feliului femeiesc, nu de numele acele, adecă: *a zi-lei*, *a ste-lei*, *a porumbe-lei*, *a turture-lei*, iară nu *a zil-ei*, *a stel-ei*, *a porumbel-ei*, *a turturel-ei*. De unde urmează că *zio*, *stea*, *porumbea*, *turturea* ș.c.l. nu s-au zis cândva *dila*, *stella*, *porumbella*, *turturella* ș.c.l.

Mare deosebire iaste întră cuvintele aceste și întră pronumele de care mai sus am cuvântat, că aceste cuvinte au în numărul mulțimei *zile*, *stele*, *porumbele*, *turturele*, și cu articlu definit: *zile-le*, *stele-le*, *porumbele-le*, *turturele-le*. Iară pronumele acele nu le zicem cu articlu definit *a mele-le*, *a tale-le*, *a sale-le*, ci *a me-le*, *a ta-le*, *a sa-le*. Adecă *le* iaste articlu, iară <în> cuvintele *zile*, *stele* ș.c.l., *le* se ține de nume, nu de articlu, care nu pot să se facă fără de la *zilă*, *steală* ș.c.l. Au aceasta îți caută să o crezi, au să mărturisești, că oarecând s-au zis: *a meală*, *a tală*, *a sală*. Ori în ce întâmplare, rămâne adevărit că *zio*, *stea*, *porumbea*, *turturea* și alte ca aceste mai demult s-au zis *zilă*, *steală*, *porumbeală*, *turtureală* ș.c.l.

Ba unii dintră gramatici și *ea* (ѣ) îl adaogă a fi articlu definit în feliul fâmeiesc. Ci aceasta nu atăta e greșeala lor, precum nenorocirea românilor că se întrăbuințează cu literele chiriliane, care, până când vor ținea moștenire întră români, nu e cu puțință limba românească să vină la acea netezire și deplinire, la carea ar putea să ajungă cu literele cele latine. Așa, *muier*, cu articlu definit, să zice *muierѣ*, scriind cu litere chiriliane, iară cu litere latine, din *muier*, cu articlu definit, se scrie *muier*, făcându-se din *e* cel din capetul numelui, cu articlu *a*, diftong *ea*. Diftongul acesta cu litere chiriliane se scrie cu *ѣ*, adecă numai cu o literă, în carea se mestecă *e* cel din capetul numelui cu articlu *a*. Și așa, zișii gramatici puseră că *ѣ* iaste articlu, măcar că *ѣ* nicecum nu poate fi articlu, de vreme ce răspunde la *ea* și nu se ține de articlu, ci de nume. Singur *a* iaste articlu. Acea greață ce aduce litera chiriliană *ѣ* în lucrul acesta sau, mai bine să zic, cu cât întunecă acopere limba românească literele chiriliane,

înțelepțește o au însămnat în gramatica sa prea-nvățatul Constantin Diaconovici Loga, profesorul preparanților de la Arad.

Declinația a articolului definit în feliul bărbătesc

Singuratec

N. *al (lu) le (le)*
 G. *a al (a lui)*
 D. *al (lui)*
 A. *al (lu), pe (l', pel le)*
 V. *le (le)*
 Abl. *dela al, l'*

Multoratec

N. *i, i*
 G. *a lor (a-lor)*
 D. *lor (lor)*
 A. *i (i), pei (pe-i)*
 V. *lor (lor)*
 Abl. *dela i (i)*

Însemnare. Articul *lu*, când se răspunde singur, îl zicem *lu*, iară când se împreună cu nume, lăsăm afară *u*, cum am zis mai sus, și *l* îl răspundem cu vocala ce de pre urmă, *u*, a numelui, p<entru> e<xemplu>, nu zicem *omu-lu*, ci *omu-l (omu-l')*. Însă românii cei preste Dunăre, și când e închietorat articlu acesta cu numele, încă îl zic deplin, p<entru> e<xemplu>, *omș-lu (omu-lu)*.

Însemnarea 2. Românii cei preste Dunăre au dativu totdeuna întru amândoi numerii asemenea genitivului.

Însemnarea 3. Părticia *pe* în acusativ, singuri românii cei dincoace de Dunăre o întrăbuițează, și aceasta numai cu numele care însămnează ființă cuvântătoare. P<entru> e<xemplu>, *Cinstește pre împăratul, chiamă pe Petru ș.c.l.*

Însemnarea 4. Articul *lu* are vocativu *le*, ci uneori se lasă afară, și atunci *u* cel de pre urmă a numelui din nominativ se mută în *e*. Așa zicem: *domnu-le, domne, omu-le* sau *oame, așa dascăle, ierarhe, episcoape, proroace, stăpâne*.

Însemnarea 5. La italieni, articlu cel de feliul bărbătesc, în nominativul numărului multoratec, are uneori *i*, uneori, *li*. Românii cei dincoace de Dunăre țin *i*, și această numai cu jumătate sunetul, iară la cei dincolo de Dunăre, pururea se întrăbuițează *li (li)*. Așa noi zicem: *omeni-i, oameni-i*, cei dincolo de Dunăre zic *oameni-li (oameni-li)*. Aceeași vine a lua aminte în acusativ și în ablativ.

Însemnarea 6. Vocativul în numărul multoratec din sine nu are articlu, ci numele în vocativ asemenea iaste cu nominativul cel fără articlu. Totuș, de multe ori, punem lângă nume *lor*. Așa, zicem în vocativ *oameni-lor (oameni-lor!)*, *domni-lor (domni-lor!)*, în loc de *oameni!*, *domni!*, însă *lor* aici nu e articlu, ci pronume, care italianii îl zic *loro*, ci răspunde la lătișcul *illi* sau *ipsi*. Deci când zicem în vocativ *oameni-lor!*, *domni-lor!*, atăta iaste ca cum ai zice lătiște *ipsi homines!*, *ipsi domini!*

Pentru ca mai bine să se priceapă treaba articolui acestui, vom aduce aici o paradigmă de articlu *lu* cu nume împreunat, alta de articlu *le*, pre urmă, de articlu cu nume, carele nu se sfârșește în *u*, ci în *a*:

Singuratec

N. *domnu-l'* (domnșal)
 G. *a domnu-lui* (a domnșalșî)
 D. *domnu-lui* (domnșalșî)
 A. *pe domnu-l'* (pe domnșal)
 V. *domnu-le* (domnșale
 sau *domne* caș doamne)
 Abl. *dela domnu-l'* (dela domnșal)

Multoratec

N. *domni-i* (domniî)
 G. *a domni-lor* (a domniilor)
 D. *domni-lor* (domniilor)
 A. *pe domni-i* (pe domniî)
 V. *domni-lor* (domniilor)
 Abl. *dela domni-i* (dela domniî)

Singuratec

N. *câne-le* (кънеле)
 G. *a câne-lui* (a кънеалșî)
 D. *câne-lui* (кънеалșî)
 A. *câne-le* (кънеле)
 V. *câne* (къне)
 Abl. *dela câne-le* (dela кънеле)

Multoratec

N. *câni-i* (къниî)
 G. *a câni-lor* (a къниilor)
 D. *câni-lor* (къниilor)
 A. *câni-i* (къниî)
 V. *câni!* (къни!)
 Abl. *dela câni-i* (dela къниî)

Singuratec		Multoratec	
N. tat'a-l'	(tatʰa)	N. t'ati-i	(taɰiʲ)
G. a tat'a-lui	(a tatʰaʎi)	G. a t'ati-loru	(a taɰiʎor)
D. tat'a-lui	(tatʰaʎi)	D. t'ati-lor	(taɰiʎor)
A. pe tat'a-l'	(pe tatʰa)	A. pe t'ati-i	(pe taɰiʲ)
V. tat'a	(tatʰa)	V. t'ati-loru	(taɰiʎor)
Abl. dela tat'a-l'	(dela tatʰa)	Abl. dela t'ati-i	(dela taɰiʲ)

Însemnarea 7. De la *tatǎ*, în chipul arătat, se face numărul multoratec. Însă de comun nu ne-am obicinuit în numărul multoratec a zice *tat-i*, *a tati-lor* ș.c.l., ci *pǎrenti-i* (пǎринциі), *a pǎrenti-lor* (a пǎринцилор) ș.c.l.

Însemnarea 8. Articul *il*, carele se zice numai în acusativilui numerului singuratec și se pune în loc de pronume, are acusativilui numelui multoratec *ii*. P<entru> e<xemplu>, *il dusse*, adecǎ *pre el*, *ii duse*, adecǎ *pre ei*.

Însemnarea 9. Articul *lu* în dativilui numerului multoratec are și *le*, ba și *li*, însă atunci se pune în loc de pronume, și pentru aceea se ia așa întru amândoaǎ feliurile, adecǎ și bărbătesc, și fâmeiesc, p<entru> e<xemplu>, *le fece bărbăților*, *le dede muierilor*, *le se cade bărbăților*, *le se șede muierilor* ș.c.l., ci despre aceasta mai pre larg vom grăi, unde vom cuvânta despre întrăbuințarea articlilor.

Partea a doao

Despre întrăbuințarea articlilor

Articul definit se întrebuințează când oarece nume vrem a-l zice mărginit, adecǎ cu deosebire de altele. P<entru> e<xemplu>, *omu-l'* (omʎa), *lemnul-l'* (ʎemʎa); când e așa închietorat cu articol, zic *omu-l'*, deosebesc și arăt că nu înger sau altă ființă.

Articul indefinit se întrăbuințează când ceva nume vrem a-l zice nemărginit, și nu deosebit. P<entru> e<xemplu>, când zic *unii oameni*, nu arăt care anume dintră oameni.

[Urmează precizarea editorului:] „Mai în colo nu s'a continuat”.

⁽²⁾ „În timpul domniei lui Latinus (în Latium), care a corectat limba latină și i-a numit pe latini de la numele său, Troia a fost cucerită de greci (...), împlinindu-se 4018 ani de la începutul lumii; (...) de la zidirea Romei, 304 ani. Eutropius, cartea I, despre faptele romanilor”. Despre Eutropius, vezi supra, secțiunea ISTORIE, nota 4.

⁽³⁾ Referirea este la una dintre lucrările istoricului italian **Lodovico Antonio Muratori** (1672–1750), *Dissertazioni sopra le Antichità italiane*, apărută la Milano, în 3 volume, în 1751.

⁽⁴⁾ „Cetatea stăpânitoare Roma a impus neamurilor supuse ei nu numai jugul stăpânirii, ci chiar și limba sa. Augustin, *Despre cetatea lui Dumnezeu*, cartea XIX, cap. 7”. Citat din cea mai prestigioasă lucrare a Sfântului Augustin, *De Civitate Dei*.

⁽⁵⁾ „Q<uintus> Ennius zicea că el are trei inimi, pentru că știa să vorbească în limbile: greacă, oscă și latină. A<ulus> Gellius, cartea XVII, cap. 17”. **Aulus Gellius** (sec. II p.Ch), învățat latin, cu studii aprofundate la Atena, în gramatică, literatură, drept, istorie, filosofie și științe. Scriitor tipic, a trăit departe de viața publică, consacrandu-se exclusiv scrisului. Este cunoscut mai ales pentru opera *Noctes Atticae* („Nopti atice”), în 20 de cărți. Din această lucrare citează Petru Maior.

⁽⁶⁾ „Care vorbeau în oscă și în volscă, fiindcă nu știau latinește. După Festus, din fabula lui Titianus”. Despre Festus, vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 5. Citatul lui Petru Maior este din opera poetică *Ora maritima*.

⁽⁷⁾ „Cei din Cumae, cerând voie să se slujească în public de limba latină, și crainicii să aibă dreptul să strige, la vânzări, în latinește. Livius, cartea XL, cap. 42”. Este un citat din opera marelui istoric Titus Livius (59 a.Ch. – 16 p.Ch.), *Ab Urbe condita libri*, alcătuită din 142 de „cărți”.

⁽⁸⁾ „Deși neamul oscilor a pierit, limba lor rămâne încă la romani, așa că la anumite spectacole, care se celebrează după obiceiul strămoșilor, se pun în scenă cântece și mimi. Strabo, cartea V, *Geografia*”. Despre Strabon, vezi supra, secțiunea ISTORIE, nota 9.

⁽⁹⁾ „Nu mai zic nimic de tusci, de sabini și chiar de prenestini, căci Lucilius reproșează lui Vectius că se folosește de acea limbă, după cum, de asemenea, Pollio descoperă în Livius patavinitate. Quintilianus, cartea I, cap. 9, *Instituțiile oratorice*”. Despre Quintilianus, vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 6.

⁽¹⁰⁾ „*Multae* este un cuvânt sabin, nu latin, și rămas până pe vremea mea în limba samniților, care se trag din sabini. Varro, cartea XIX a *Lucrurilor omenești*.” Despre Varro, vezi supra, *Orthographia Romana, sive*

Latino-Valachica, nota 18. Aici se face trimitere la opera intitulată *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* (*Antichități ale lucrurilor omenești și divine*), în 41 de cărți.

⁽¹¹⁾ „Preceptele vorbirii latinești se învăță de mic copil.” Tullius Cicero, cartea III, *Despre orator*. Despre Cicero, vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 16.

⁽¹²⁾ „Una este a vorbi latinește, alta este a vorbi gramatical. Quintilianus, cartea I, cap. 10”.

⁽¹³⁾ Cuvintele sunt scrise alături, de obicei în paranteză, cu litere latine.

⁽¹⁴⁾ **Lodovico Castelvetro** (1505–1571), filolog și critic literar italian din perioada Renașterii, al cărui nume se leagă de comentariul făcut la *Poetica* lui Aristotel (*Poetica di Aristotele vulgarizzata et sposta per Lodovico Castelvetro*, 1570). Este unul dintre cercetătorii care susțin dezvoltarea limbii italiene din latină.

⁽¹⁵⁾ **Celsus Cittadini** (1553–1627), gramatic și filolog italian; în lucrările sale (*Trattato della vera origine e del processo e nome della nostra lingua*, 1601; *Trattato degli articoli e di alcune particelle della volgar lingua*, 1601; *Le origini della volgar toscana favella*, 1604; *Trattato degli idiomi toscani*, postum, în 1721), susține proveniența limbilor romanice nu numai din latina clasică, ci și din latina populară sau vulgară.

⁽¹⁶⁾ **Joannes Mabillonius** (1632–1707), prezbiter și călugăr al ordinului Sf. Benedict, autor al lucrării *Dissertatio De Pane Eucharistico*.

⁽¹⁷⁾ **Du Cange** (Charles du Fresne; 1610–1688), lingvist și istoric francez, la a cărui lucrare, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* (publicată la Paris în 1678), face trimitere Petru Maior.

⁽¹⁸⁾ **Campius** (Pietro Maria Campi din Piacenza, 1569–1649), preot, autor al lucrării de istoria bisericii și hagiografie *Dell'istoria ecclesiastica di Piacenza*.

⁽¹⁹⁾ **Marculfus** (sec. VII), călugăr, probabil abate al bazilicii Saint Denis din Paris. Autor al lucrării *Formulae Marculfi*, un stilionar cuprinzând 89 de documente juridice merovingiene, scris între 650 și 655, împărțit în două volume dedicate actelor publice și celor private. Prima ediție tipărită a lucrării în 1613 de către Jérôme Bignon, bibliotecar regal.

⁽²⁰⁾ **Hieronymus Bignonius** (Jérôme Bignon, 1589–1656) celebru magistrat parizian, preceptor al delfinului Franței, avocat general în Parlamentul parizian (1626) și, din 1641, bibliotecar regal. Autor al mai multor tratate: *De l'élection des papes* (1604), *De l'excellence des rois de France* (1610) și editor al lucrării *Marculphi monachi formulae* în 1613 (vezi supra, nota 19).

⁽²¹⁾ **Menagius** (Gilles Ménage, latinizat Aegidius Menagius, 1613–1693) poet, critic literar și erudit francez, autor al unor lucrări de gramatică: *Origini della lingua italiana* (1669 și 1685), *Origines de la langue française* (1650) și a primului dicționar etimologic al limbii franceze: *Dictionnaire etymologique de la langue française* (1650 și 1670).

⁽²²⁾ **Mattheus Sylvaticus** (c. 1280 – c.1342), istoric al medicinei și botanist din Evul Mediu, a cărui operă celebră, o enciclopedie medicală, la care face referire și Petru Maior, este *Pandectarum Medicinae* sau *Pandectae Medicinae* (1317).

⁽²³⁾ Este vorba de lucrarea *Les Entretiens d'Ariste et d'Eugène. Dialogues* a lui **Dominique Bouhours** (1628–1702), iezuit francez, filolog remarcabil, istoric și scriitor religios.

⁽²⁴⁾ „Căci dacă chiar în Roma, și într-o epocă fericită, cum mărturisește Quintilianus în cartea I, cap. 6, cu gloata, cei neinstruiți vorbeau barbar, și aproape întreg teatrul și toată mulțimea din circ ar fi scos strigăte într-o limbă barbară etc.” Despre Quintilianus, vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 6.

⁽²⁵⁾ **Iosif Carol Eder** (1760–1810), istoric german din Transilvania; a tipărit, într-un mediu străin și ostil, marele document istoric românesc, *Supplex Libellus Valachorum*, din 1791, însoțit de comentarii în care urmărea să demonteze, punct cu punct, în 59 de note de subsol, argumentele exprimate de români în favoarea dobândirii de drepturi naționale.

⁽²⁶⁾ „Întru cât privește ortografia, adică scrierea potrivit regulilor stabilite de gramatici, nu a respectat-o cu strictețe. El era mai degrabă de părerea acelor care socoteau că trebuie să scriem cum vorbim. C. Suetonius Tranquillus despre Augustus”. Despre Suetonius, vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 26. Citatul este din celebra lucrare *Vitae duodecim Caesarum*, respectiv din cel mai important capitol, acela referitor la Caesar Octavianus Augustus (paragraful LXXXVIII).

⁽²⁷⁾ **Gruterus** (Jan Gruter sau Gruytere, latinizat Janus Gruterus, 1560–1627) filolog și bibliotecar flamand, stabilit în Anglia, apoi, din 1590, profesor de istorie la Universitatea din Wittenberg. Adept al calvinismului, se stabilește în Heidelberg unde, din 1602, devine bibliotecarul universității din oraș. Lucrare de referință: *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani* (2 volume, Heidelberg, 1603).

3. DISERTAȚIE PENTRU LITERATURA CEA VEACHIE A ROMÂNILOR

⁽¹⁾ Textul *Disertației pentru literatura cea veachie a românilor* a fost tipărit la sfârșitul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, p. 324-340. Transcrierea textului de față s-a făcut după ediția princeps.

⁽²⁾ „Lucas Holstenius nu fără temei susține că întreaga Moesie Inferioară nu a ținut de Illiric și, mai mult, Ammianus socotește că este o parte a Traciei. De altfel, *limba latină, în mai multe părți ale aceleia, era mai răspândită decât limba greacă*, și acest lucru îl dă de înțeles cu iscăliturile epistolei sinodului din acea provincie, trimisă împăratului Leon, depreuciderea Sfântului Proterie Alexandrineanul, și depre Conciliul de la Calcedon, sub care semnături se adaugă aceste cuvinte: «Și această epistolă, scrisă în latină, a fost tălmăcită în gracă și iarăși tradusă din greacă în latină.» Michael Le Quien, *Oriental creștin*, tomul I, pag. 1217”. **Michel Le Quien** (1661–1733) călugăr dominican la Saint-Honore, s-a remarcat ca helenist și orientalist de seamă al epocii sale. Cartea utilizată de Maior este *Oriens Christianus in quatuor patriarchatus digestus, in quo exhibentur ecclesiae, patriarchae, caeterique praesules Orientis*, apărută într-o elegantă ediție în 3 volume, Paris, 1740.

⁽³⁾ „Istoria Moldovei” la care face trimitere Petru Maior este, desigur, *Descrierea Moldovei*. Iluminii ardeleni au putut să cunoască lucrarea lui Cantemir în ediția germană *Historisch-geographisch und politische Beschreibung der Moldau* din 1771, iar ideea acreditată aici de prestigiosul prinț moldav, potrivit căreia, până la Conciliul de la Florența din 1439, românii au scris cu litere latine, era mai mult decât și-ar fi putut dori primii latiniști de la Blaj, pentru a-și putea susține opiniile. Eliminarea slovelor chirilice, străine de esența istorică a românilor, pe care aceștia le-au adoptat doar „stârniți de schismaticul Marcu din Efes”, după părerea lui Cantemir, era unul din liniamentele principale ale Școlii Ardelene, sugerat încă la 1746 de Gherontie Cotorea, dar devenit regent după anul 1800.

⁽⁴⁾ În realitate, la Brașov, diaconul Coresi tipărise cel dintâi text în limba română încă din anul 1557 (*Octoih*).

⁽⁵⁾ Cele două curente religioase, luteranismul și calvinismul, promovate de Martin Luther (1483–1546) și Jean Calvin (1509–1564), la care trebuie adăugat și husitismul, promovat de Jan Hus (c. 1369–1415), nu i-au impresionat prea mult pe români, care au preluat însă de la acestea ideea novatoare a folosirii limbii proprii în biserică, raliindu-se astfel, chiar dacă ceva mai târziu, curentului general european care favoriza un act cu adevărat revoluționar. Acești factori externi se conjugă însă cu necesitățile interne obiective de a comunica în scris în limba națională.

⁽⁶⁾ „Că se va predica sacrosanctul cuvânt al lui Dumnezeu după codicele sfinte ale Bibliei, atât duminicile, cât și în celelalte zile, în bisericile sale, fie la înmormântări, fie oriunde va fi nevoie, *în limba sa indigenă*, și se va îngriji și va face să se predice la fel și de către alți preoți, oricine ar fi ei. Diploma de întărire dată nou-alesului episcop al românilor din Transilvania, Simion Ștefan, la anul 1643, octombrie 10, de către principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy I, la numărul 1.”

⁽⁷⁾ **Honoré Tournély** (1658–1729), teolog francez, teoretician al galicanismului și antijansenist. Sub titlul comun *Praelectiones theologicae*, el a redactat tratate consacrate celor șapte taine ale bisericii, traduse și la Blaj, sub titlul comun *Theologie dogmatică și moralicească despre taine*. Observația lui Petru Maior se referă tocmai la traducerea în limba română a acestor tratate, neagreată de Maior, după cum se vede.

4. DIALOG PENTRU ÎNCEPUTUL LINBEI ROMÂNĂ

⁽¹⁾ Vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 1. Textul *Dialogului* este reprodus după varianta tipărită în *Lexiconul de la Buda* din 1825 (p. 54-103). Dialogul dintre nepot și unchi are rolul unui text ilustrativ, pe care Petru Maior îl atașează marii sale lucrări, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*. Redactat pe două coloane, una cu litere latine, în ortografia etimologică a autorului, cealaltă cu slove chirilice, *Dialogul* este urmat de o cheie pentru lămurirea valorilor unor litere și a unor grupuri de litere întrebuițate în varianta scrisă cu litere latine, după cum urmează:

EXTRACTUS

Observationum ad prononciationem quarundam literarum pertinentium

Ç ç	Pronunciatur sicut Gallicum ç, Hungaricum tz, Germanicum ȝ, Cyrillicum ч.
Ce, ci	Sicut Italarum ce, ci, Hung. tse, tsi, Cyrillicum че, чи.
Đ đ	Sicut Latinorum z, ac Cyrillicum з.

É é	Accentu acuto notatum prope sicut Latinorum <i>ea</i> et quasi <i>ia</i> .
Ge gi	Sicut Italogrum <i>ge</i> , <i>gi</i> , ac Cyrillico-Valachicum Ѣ, ѣ.
J	Sicut Gallicum <i>j</i> , ac Cyrillicum ж.
ñ	Sicut Hungaricum <i>ny</i> , et Italicum <i>gn</i> .
Ó ó	Accentu acuto notatum prope sicut Lat. <i>oa</i> , et Hung. <i>a</i> .
Que, Qui	Sicut italicum <i>ce</i> , <i>ci</i> , Hungaricum <i>tse</i> , <i>tsi</i> , ac Cyrillicum чѣ, чѣ.
ſ, ſ	Sicut hungaricum <i>s</i> , Germanicum <i>sch</i> , Cyrillicum ш, et Italicum <i>s</i> ante <i>ce</i> , <i>ci</i> .
ſ, ſ	Sicut Latinorum <i>t</i> ante <i>i</i> sequente post <i>i</i> vocali, et sicut Hungaricum <i>tz</i> , Germanicum <i>z</i> , ac Cyrillicum ц.
ă, ă, î, ô, ũ	Sicut Cyrillico-Valachicum Ѧ.

În legătură cu diferențele care există între variantele tipărite ale *Dialogului*, vezi <http://www.bcuculuj.ro/lexiconuldelabuda/site/intropages.php?chapter=Dialogul>. La reproducerea *Dialogului*, în ediția de față, s-a respectat amplasarea originală pe două coloane, după cum s-a precizat mai sus, tehnică prin care Petru Maior dorea să pună față în față o posibilă ortografie cu litere latine și una cu slove chirilice. Pentru toți reprezentanții Școlii Ardelene, aceste texte ilustrative, scrise cu litere latine, aveau rostul de a reda imaginea grafică a cuvintelor latinești originare, umbrită prin scrierea cu slove chirilice, dar și de a familiariza cititorul român cu ceea ce ei considerau a fi adevărata scriere românească, moștenită de la strămoșii romani, și, nu în ultimul rând, de a dezvolta gustul public pentru aceste litere strămoșești. Efortul lor a fost mult mai mare decât ne putem noi astăzi imagina. Românii scriau de secole cu alfabetul chirilic, pe care adversarii scrierii limbii române cu litere latine îl considerau a fi, la rândul lui, cel strămoșesc. Conștienți de aceste dificultăți reale, primii noștri latiniști au lucrat cu multă prudență, tipărind doar arareori, la început, lucrări cu litere latine. Pentru a introduce cititorul de astăzi în atmosfera textului vechi, coloana din stânga, cu litere latine, am reprodus-o fotografic, respectând fiecare semn al lui Petru Maior, pentru că, finalmente, el propune un model de ortografie românească cu litere latine, unul dintre cele mai vechi pe care le cunoaștem și în care pot fi cu ușurință remarcate soluții păstrate în scrierea românească până astăzi (notarea actuală a semiocclusivei *ț* și a șuierătoarei *ș* se datorează chiar lui Petru Maior). Coloana din dreapta conține transcrierea aceluiași text, redactat de Maior cu slove chirilice. Pentru că este vorba de un text programatic, așa cum este și cel din coloana stângă, s-a respectat, cu câteva excepții, felul autorului de a grafia în chirilică. O excepție o reprezintă renunțarea la *u* final postconsonantic, un exces grafic ce ar fi îngreunat prea mult lectura, la care se adaugă formele verbului *a fi* – *sânt*, *sântem*, *sânțeți*, în loc de *sânt*, *sântem*, *sânțeți* –, formele pronominale *dânsul*, *însul* în locul formelor *dânsul*, *ânsul*, etnonimul *român* – în loc de *romăn* – și derivatele de la acesta. Folosirea slovei Ѧ și niciodată a slovei ж în interiorul cuvintelor susține una dintre opiniile exprimate de reprezentanții Școlii Ardelene în legătură cu originea sunetului [ɨ]. Acesta a fost contestat de Constantin Diaconovici-Loga în *Ortografia sau dreapta scrisoare* și de Petru Maior în *Ortografia sa* (Cap. I, *Despre litere în general*, § 9: „Este știut că la Buda, în Tipografia Regală de Științe a Universității din Pesta, s-au tipărit deja mai multe opere în limba română cu alfabet chirilic fără vocala ж, și peste tot în locul ei s-a pus vocala Ѧ, ba s-a făcut această schimbare fără ca cititorii să o observe. Căci, din pricina apropierei celor două sunete, un român poate la fel de bine să pronunțe silaba cu vocala Ѧ, în loc de ж, ca și cu vocala ж. Ba, mai mult, dat fiind că aceasta (ж) nu este o vocală firească pentru români, le vine cu mult mai ușor să pronunțe Ѧ decât ж. Din pricina aceasta, așa cum am atras atenția deasupra, cei mai mulți niciodată nu folosesc ж în scris. Așa că, în vederea scutirii ortografiei române de o dificultate absolut superfluă, sfătuiesc pe toți cei care scriu cu alfabet chirilic să îndepărteze în scris litera ж, și din aceste două litere să se servească numai de Ѧ. Astfel, se va ajunge ca chiar și sunetul care astăzi se notează cu litera ж să dispară fără prea multă bătaie de cap, de pe buzele tuturor românilor. Eu, oricum, am să elimin în această *Ortografie* acel sunet străin și de aceea n-am să pun deasupra nici unei vocale accentul circumflex, de care se foloseau unii până acum, când scriau cu litere latine și voiau să noteze acel sunet.”). El susținea, de asemenea, că în tinerețe nu a auzit acest sunet în gura bătrânilor, ci numai [ă], și că în sudul Dunării nu se folosea [ɨ], ci numai [ă]. În virtutea acestei observații, considera că românii ar putea chiar renunța la sunetul în discuție. O idee similară avea și Ioan Budai-Deleanu, când pune pe seama limbilor rusă și slovacă prezența în limba română a celor două vocale.

⁽²⁾ Pentru citatele în limba latină, verificate după sursele primare și completate, acolo unde a fost cazul, vezi <http://www.bcuculuj.ro/lexiconuldelabuda/site/intropages.php?chapter=Dialogul>. Despre Quintilianus, vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 6.

⁽³⁾ Despre Cicero, vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 16.

⁽⁴⁾ Despre Laurentius Töppelt (Topeltinus), vezi supra, secțiunea ISTORIE, nota 73.

⁽⁵⁾ Despre Márton György Kovachich, vezi supra, secțiunea ISTORIE, nota 91.

⁽⁶⁾ Despre Laonikos Chalkokondyles, vezi supra, secțiunea ISTORIE, nota 45.

⁽⁷⁾ Despre Eutropius, vezi supra, secțiunea ISTORIE, nota 4.

⁽⁸⁾ Despre Marcus Terentius Varro, vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 18.

⁽⁹⁾ Despre Quintus Ennius, vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 4.

⁽¹⁰⁾ **Pavle Solarić** (1779–1821), lingvist sârb, geograf, arheolog și om de litere, discipol al marelui iluminist care a fost Dositej Obradović.

⁽¹¹⁾ **Iordanes** (mijlocul secolului al VI-lea), istoric got care a scris în limba latină o istorie a goților, pe care îi confundă cu geții (*De origine actibusque Getarum / Despre originea și marile fapte ale goților* sau, simplu, *Getica*), lucrare la care face referire Petru Maior, și o istorie a Imperiului Roman (*De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum / Romana*).

⁽¹²⁾ Despre Strabon, vezi supra, secțiunea ISTORIE, nota 9.

⁽¹³⁾ **Procopius din Caesarea**, începutul secolului VI – c. 565, istoric bizantin, secretar al generalului Belizarie, pe care l-a însoțit în numeroasele campanii militare ale acestuia. Iustinian I-a numit în 562 senator și prefect al Constantinopolului. Dintre scrierile lui mai însemnate se pot aminti: *De aedificiis*, *Historia arcana*, *De bello Persico*, *De bello Vandalico*, *De bello Gotthico*. La această din urmă operă face trimitere aici Petru Maior, ea fiind o lucrare de referință pentru istoria românilor și bucurându-se de o ediție științifică (Procopius din Caesarea, *Războiul cu goții*, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, 1963), pentru ca mai jos, alte trimiteri să fie la *Historia arcana* și la *De bello Vandalico*.

⁽¹⁴⁾ Preluat din varianta scrisă cu litere latine.

⁽¹⁵⁾ **Daniele Farlato** (1690–1773), istoric bisericesc italian. Trimiterea lui Petru Maior este la vol. 3 al operei acestuia, *Illyrici Sacro Tomus tertius. Ecclesia Spalatensis, olim Salonitana*, Veneția, 1765, o lucrare amplă, în opt volume, trei apărute după moartea autorului (prin grija colaboratorului său, Jacopo Coleti), în care prezintă istoria Bisericii Catolice din Balcani.

⁽¹⁶⁾ **Daniel Papebroch** (1628–1714), iezuit belgian, a fost un vestit hagiograf al epocii sale. Lucrarea la care trimite Petru Maior este *Propylaeum ad Acta sanctorum Maii sub felicissimis auspiciis Innocentii XI Romani pontificis optimi maximi et Caroli II, Hispaniarum Indiarumque regis Catholici in septem tomos digesta auctoribus*, tipărită la Antverp.

⁽¹⁷⁾ Despre Stephanus Salagius (Salagy), vezi infra, CATALOGUL BIBLIOTECII LUI PETRU MAIOR, nota 62.

⁽¹⁸⁾ Scris Панионице.

5. OBSERVAȚII LA ORTOGRAFIA LATINO-ROMÂNĂ A REVERENDISIMULUI DOMN CORNELI

⁽¹⁾ Originalul latin al polemicii de față se găsește la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota ms. rom. 474, f. 1r-2v. Textul s-a publicat în premieră în volumul: Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 153-157, cu traducerea românească la p. 157-161. Reproducem textul după această ediție din 1997, cu o revizuire a variantei latine după original și cu îmbunătățiri ale traducerii. Polemica de față este legată de istoria *Lexiconului de la Buda*, a cărui pregătire pentru tipar se desfășura de mulți ani la Buda, pe baza unui vast, dar nesistematizat material lexicografic adunat de protopopul Vasile Coloși din Săcărâmbu. După moartea lui Vasile Coloși, în 1814, și a lui Ioan Molnar Piuaru, în 1815, conducerea tipografiei din Buda, care era angajată față de public cu lexiconul românesc și risca să se discrediteze, hotărâște să coopteze noi forțe pentru realizarea lucrării, mai ales prin chemarea la Buda a eruditului canonic Ioan Corneli de la Oradea. Acesta vine la Buda în 1815, dar foarte curând ajunge la divergențe serioase cu Petru Maior în privința ortografiei ce trebuia adoptată pentru scrierea cu caractere latine a cuvintelor românești. Canonicul de la Oradea își desfășoară tezele în trei memorii înaintate episcopului Samuil Vulcan, la 4 iulie 1815, însoțite de o scrisoare: 1. *Conspectus Orthographiae in describendo Dictionario Daco-Romano adhibendae* (Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota ms. rom. 474, f. 9r-15v); 2. *Reflexiones circa nonnulla puncta Orthographiae, in describendo Dictionario Valachico adhibendae, in quibus cum Reverendissimo Domino Major non convenio* (ibidem, f. 5r-8v); 3. *Sermo preliminaris, de modo, indoli Linguae Daco-Romanae, aviticis Literis recte scribendi, consentando, inducendo, defigendoque* (ibidem, f.

33r-65v). Ortografia propusă în aceste materiale de canonicul orădean face obiectul polemicii de față, care este cea mai timpurie mărturie despre ideile ortografice ale lui Petru Maior, definite pe larg abia în *Orthographia Romana* din 1819. Ioan Corneli se va retrage în 1816 din această colaborare, lăsând pe seama lui Maior toată răspunderea găsirii unei soluții ortografice optime. Ultimii ani din viața scriitorului au fost marcați de acest travaliu.

Textul latin al acestei „animadversii” este următorul:

ANIMADVERSIONES IN ORTHOGRAPHIAM LATINO-VALACHICAM REVERENDISSIMI DOMINI CORNELI

Ejusmodi Orthographia Latino-Valachica adoptanda est, quae 1mo indoli Valachicae linguae sit conformis, 2do eandem linguam perficiat, 3^{tio} rationem scribendi et legendi, quoad ejus fieri potest, faciliorem reddat, et 4to entia non multiplicet absque necessitate.

De littera Y

Cum apud Valachos, adhibita vocali *i* loco *y*, nulla mutatio significationis vocabuli fiat, censeo etiam in vocibus Graecae originis vocali *y* gaudentibus; *i* pro *y* esse scribendum. Sic faciunt Itali, sic veteres latini, teste Cicerone, caruerunt vocali *y*. Nec obstat consuetudo Gallorum, cum apud hos alium usum interdum habeat *y* ac *i*. Apud Valachos autem idem omnino est semper, sive adhibeas *y*; sive *i*, parumque aut nihil obscurabitur origo vocis Valachicae per hoc quod adhibeas *i* pro *y*. Non sunt ergo multiplicanda entia absque necessitate, ut taceam, difficiliorem reddi scriptionem, dum scribens sollicitus est, an *i*, an vero *y*, in certa voce adhiberi debeat; nec obest perfectioni linguae Valachicae usus litterae *i* pro *y*, quemadmodum nec Italicae obest. Censeo proinde Graecam vocalem *y*, qua etiam in Cyrillico-Valachica orthographia carexe potuissent Valachi, nisi scrupulose imitari voluissent Russos, omnino expungendam esse ex orthographia Latino-Valachica.

De littera aspirata Ph

Utentibus Italis, quibuscum proxima affinitate conjuncti sumus, littera *f* pro Graeca *φ*, sive aspirata *ph*, eo afortiori hos sequendos esse censeo, quod certo difficilius redditur ratio scribendi, dum scribens anxie perpendere cogitur, an littera aspirata *ph*, quae eandem sonum habet cum *f*, an vero *f* adhibenda sit. Nec inveniendae origini Valachicae vocis quidquam obstat hic usus. Videtur proinde aspiratam *ph* expungendam esse ex orthographia Latino-Valachica, ac pro eo littera *f* utendum.

De geminata consonante

Certum est, veteres Romanos non fuisse solitos ullam consonantem geminare, se per Ennium Graecum, qui post sextum saeculum conditae urbis vixit, primo primum ad exemplum Graecorum inventam fuisse hujusmodi geminationem in linguam Latinam doctam. Certum quoque est, veterem illam romanam consuetudinem non geminandi consonantes hodieum vigere in lingua Valachica, quod patet ex ipsa pronuntiatione Valachorum, nullam unquam consonantem uti geminatam, sed omnes uti simplices efferentium, tametsi forte quaequam ad exemplum Graecorum et Russorum Cyrillico-Valachice geminatae scriberentur. Ex quo mirifice elucet vetustas Valachicae linguae prae aliis sororibus: quod vel ipsa recensio Viennensis ultro concessit. Unde censeo, nec *l*, nec *n*, nec aliam ullam consonantem geminatae esse scribendam Latino-Valachicae, quia 1mo id observatur indoli Valachicae linguae, quae uti supra innui nullam consonantem patitur geminate pronunciari, 2do cum facile dignoscatur origo vocabuli et affinitas cum Latina lingua etiamsi non geminetur consonans more modernae linguae Latinae exultae, multiplicarentur entia absque necessitate, 3^{tio} difficilius redderetur modus scribendi; nulla enim apparente geminatione in pronuntiatione Valachicarum vorum, saepe anxie consulere debet scribens latinam linguam an in hac geminata sit consonans, vel non. Sufficientibus ergo aliis existentibus difficultatibus in orthographia Latino-Valachica, quas evitare non possumus, eccur novis oneremus?

De littera O pro U

Constat olim in nonnullis partibus Italiae incolas caruisse littera *o*, pro qua adhibebant *u*; cujus moris vestigia tam in lingua Latina, quam in hodierna Italica adhuc visuntur. Censeo itaque, sicut loco *o* pronunciant Valachi *u* in nonnullis vocibus cum Latina aut Italica lingua affinis, ita scribendum esse *u* juxta pronuntiationem, et non *o* ad exemplum Latinorum vel Italicorum. Parumque id obstat, quo minus origo et affinitas hujusmodi vorum Valachicarum cum Latina aut Italica lingua pateat.

De L molli

L molle pro *i* consonante censeo non esse adhibendum in orthographia Latino-Valachica pro Valachis veteris Daciae, cum hi illud non pronunciant, sed loco illius *i* consonantem, quia nec regula certa in id praescribi potest, innumeris existentibus vocalibus, in quibus *l* ante *i* haud molliter effertur, ac maximae difficultati obnoxietur ratio scribendi inter Valachos Veteris Daciae, tametsi legentibus subveniri posset adjecto *l* molli quopiam signo. Cum tamen apud Valachos Daciae Aurelianae *l* molle omnino sicut apud Italos in usu sit, existimo in Lexico utroque modo esse scribendum, e<empli> g<ratia> *iepure* et *liepure*, *muire* et *muliere*, *fiu* et *filiu* etc. Nec certo Aurelianae Daciae Valachi ullam difficultatem in scribendo *l* molli experientur, cum hos ipsa pronuntiatio moneat, ubi *l* molle scribendum veniat. Hoc discrimen etiam inter Italos est. Etsi enim Itali communiter efferunt *l* molle e<empli> g<ratia> *moglie*, tamen in nonnullis partibus et pronunciant et scribunt *muire*. Hoc, inquam, medio et Cis, et Transdanubianis satisfiat, et una ob oculos ponetur legentibus ipsa origo vocis. Quod si propter *l* molle novum signum inveniri debeat, tunc etiam *n* molle, et *r* molle signari debeat, nam et haec dantur mollia apud Valachos. Sic Transdanubiani et Hatzegiensen dicunt e<empli> g<ratia> *rēmāni*, reliqui, *rēmāi*, *remanes*, *piei*, *piei*, *pereas*, et sic in infinitum multiplicabimus difficultates, ac novae litterae fundendae erunt non sine expensis, et retardatione impressionis Lexici, quod à multis annis isthic haeret.

De littera K

Cum haec litterae nulli prorsus usui sit in orthographia Latino-Valachica; censeo nec commemorandam esse in orthographia Latino-Valachica, quod et Itali praestiterunt, nisi velimus multiplicare entia absque necessitate.

De diphth<on>go AE

Retinere diphthongum *ae* in orthographia Latino-Valachica contra consuetudinem Italorum, etc., est affectate scribere et multiplicare entia absque necessitate, ac rationem scribendi longe difficiliorem reddere.

De exasperativo U

Ad exasperandum *g* ante *e* aut *i*, tam apud Valachos, quam apud Italos inservit *h* interjectum inter *g* et *e* aut *i*; atque *u* post *g* ante *e* aut *i*, non ad exasperandum *g* adhibent Itali, sed id sonum nativum, tametsi dimidiatum retinet, e<empli> g<ratia> *guerra*, etc. Si enim *u* non retineret suum sonum, Itali scriberent *gherra*. Censeo ergo, *u* interponere inter *g* et *e* aut *i*, esse multiplicare entia absque necessitate, et difficiliorem reddere non modo scriptionem, sed etiam lectionem Valachorum.

De J lineola transversa signato

Z et *j* propter affinitatem soni, substituuntur interdum sibi invicem. Affinitates ejusmodi etiam apud Latinos et Italos visuntur, qui tamen ideo cogitaverint de novo quopiam signo inveniundo, censeo proinde *j* lineola transversa signatum eo minus in orthographiam Latino-Valachicam inducendum esse, quod ejusmodi substitutio admodum rara deprehendatur in Valachica lingua. Id quoque notandum: nonnulla, in quibus auditur sonus Cyrillici ж aut з, haud per *j* aut *z*, juxta optimam orthographiam, esse scribenda. Nam interdum etiam apud Italos ipsum *s* pronunciat uti *z*, e<empli> g<ratia>: *rosa*, *sbaglio*, *sdegno*, *sgomentare*, *slegare*, *smania*, *snervare*, *sradicare*, *sventurarse*, pari modo Latino-Valachice scribendum: *nēcasu*, *šborá*, *sdrāncios*, *sgurá*, *deslegatu*, *pisma*, *desnodatu*, *desrādicinatu*, *švēntatu*, etc. Notum autem est *s* apud Valachos, si post illud in derivatione sequatur *i* pronunciar uti *š* sive uti Cyrillicum ш. Quod si *s* pronunciatum fuit uti *z*, ac in derivatione sequatur post *s*, *i*, hocce *š*, sive ш effertur uti Gallicum *j* sive Cyrillicum ж, quin propterea corpus litterae *s* mutari debeat in *j*, ut *nēcasu*, *nēcāsitu*, etc. Sed de his uberius in Grammatica.

De CH

Interponere *h* inter *a* et *o*, ac inter *c* et quampiam consonantem, quin *h* audiatur, est multiplicare entia absque necessitate, et difficiliorem reddere scribendi rationem. Censeo ergo, in hoc sequendos esse Italos, qui simili in casu haud interjiciunt *h*, neutiquam vero Latinos, qui jure id faciunt, cum apud ipsos audiatur aspiratio, e<empli> g<ratia> *chorda*, etc.

De diphthongo EI

D ante *i* apud Valachos pronunciat uti *z*, quae pronuntiatio indigitatur hoc modo *č*; item *s* ante *i* profectur uti Cyrillicum ш ac tunc hoc modo *š* notatur; similiter *t* ante *i* pronunciat uti Cyrillicum ш, ac tunc hoc modo signatur *č*. Has litteras praedicto modo signatas habet Regia Typographia sufficienti copia in finem edendi Lexici

Valachici fusas. Certum porro est, multa dari vocabula apud Valachos, in quibus ante *i* nec *d* uti *z*, nec *s* uti *u*, nec demum *t* uti *u*, efferuntur. Hoc tamen non obstante censeo hoc in casu pro *i* haud substituendam esse diphthongum *ei*. Nam, praeter pauca, quae facili negotio percensari querunt, tunc ante *i* non fit praedicta mutatio pronunciationis (quod communiter infinitivo praesenti, et participio praeteriti accidit) dum prima persona modi indic<ativi> temp<oris> praes<entis> num<eri> sing<ularis> desinit in *-desc*, *-sesc*, *-tesc*, ut *dovedesc*, *dovedire*, *dovedit*; *sosesc*, *sosire*, *sosit*; *socotesc*, *socotire*, *socotit*. Haec facilius cuivis innotescere possunt, quam ut nova praecizatione, tam Latinis, quam sororibus incognita, per Graecam diphthongum *ei* uti simplex *i* efferendam. Valachicam lingvam obscuremus, et rationem scribendi difficiliorem reddamus sit necesse. Censeo proinde, pro vocali *i* nunquam diphthongum *ei* esse adhibendam in allatis casibus, sed uti pronunciamus, ita quoque *i* scribamus.

De littera X

Antiqui Latini pro *x* scribebant vel *cs*, vel *gs*, ut *apecs*, *gregs*, pro *apex*, *grex*. Quibusdam dictionibus exemerunt, teste ipso Cicerone, ut *velum*, pro *vexillum*; *alla* pro *axilla*; *palus* pro *paxillus*. Ac ipse Quintilianus dobet, *x* receptum fuisse inter Latinas litteras, inquit Libro primo, capite quarto: „*Et nostrarum ultima x, qua tamen carere potuimus, si non quaesissemus*”. Valachica lingua omnino caret hac littera, atque in vocibus cum Latinis aut Graecis communibus *x* mutat vel in *s*, ut *Sandu*, pro *Alexandru*, *eşire* pro *exire*, *isquisit* pro *exquisit*, *frasin* pro *fraxin*, etc.; vel in *ps*, ut *copsa* pro *coxa*, *măsele* pro *maxela*, *osie* pro *oxie*, *leşie* pro *lexie*, *ţesetură* pro *tēsetură*; vel in *sc*, ut *broscă* pro *broxă*, *împuscare* pro *impuxare* (Hispanice, *embuxare*), *vescă* pro *vexă*, *tăscat* pro *tăxat*, *lască* pro *laxă*, *scupire* pro *exupire*; vel in *c*, ut *rică* pro *rixă*. Cum ergo Valachi litteram *x* in sua lingua non habeant, ac Itali quoque eam e sua orthographia eliminarint, imo inter Graecos etiam, Attici sero, Aeoles nunquam *ξ* receperint, ideoque *σχενος* scribebant pro *ξενος*, censeo *x* expungendum esse e numero litterarum orthographiae Latino-Valachicae; proinde vel ipsa Graeca vocabula subintrusa apud Valachos haud littera *x*, sed si Graecorum velimus servare sonum pro *x* per *cs* esse scribenda, ut pro *Alexandru*, *Alecsandru* etc., quod et Russi hodie faciunt in civili scriptura, ac hoc modo vocabula in lexicis exhibentur. Certo indoli Valachicae lingvae obversari litteram *x*, vel inde elucet, quod pueri Valachi non sine difficultate asvescant ad eam efferendam. Tandem si praedicto modo ad exemplum Russorum pro *x* adhibeamus *cs*, spero, nos id consecuturos, ut Slavici adversarii mitiore acerbitate orthographiam Latino-Valachicam persequantur.

Haec non ad tuendam meam opinionem consignavi; nec enim in hoc genere propriae opinioni mordicitus adhaerendum est, sed bonum et gloria nationis guaerenda; atque sic quod omnem apicem constabilienda est orthographia Latino-Valachica, ut adversariis, qui plenis buccis praestolantur evulgationem Valachici Lexici ad censurandum, omnino parati simus respondere. Ego quidem quoad mea sensa reflexe ad orthographiam Latino-Valachicam non declinabo onus rationem reddendi praedictis adversariis, tametsi non credo ea firmitate in praesenti posse hancce orthographiam constabiliri, ut nihil posteris in hoc genere laborandum relinquatur.

Petrus Maior m. pria.
Regius revisor librorum.

Budae. 14^a Junii 1815

⁽²⁾ Despre Cicero, vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 16.

⁽³⁾ Despre Quintilianus, vezi supra, *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 6.

6. CENZURA LEXICONULUI ROMÂN-LATIN-MAGHIAR-GERMAN AL LUI COLOȘI

⁽¹⁾ Originalul latin al acestei scrieri se află la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, sub cota ms. rom. 470, f. 109r-110v. Cercetarea a identificat două variante ale acestui text cu caracter de raport al lui Petru Maior, primul datat chiar de autor în 24 octombrie 1819, iar al doilea, în 5 noiembrie al aceluiași an. Varianta din urmă a fost publicată de Atanasie Marian Marienescu, *Viața și operele lui Petru Maior*, București, 1883, p. 63-67, însă originalul latin al acestei variante nu se cunoaște. În plus, în varianta tipărită a lui Marienescu există câteva inadvertențe la textul latinesc, greu de îndreptat în lipsa manuscrisului original, și peste tot semnele diacritice puse de Petru Maior la literele latinești propuse pentru ortografia latino-românească sunt înțelese și reproduse greșit. Varianta mai timpurie s-a publicat relativ recent în volumul Petru Maior,

Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultima, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 162-164, cu traducerea românească la p. 164-166, unde, la p. 166-167, se poate vedea o comparație între cele două variante. În ediția de față reproducem varianta tipărită în 1997, cu o revizuire a textului latin după original și cu îmbunătățiri ale traducerii. Această lucrare de mici dimensiuni constituie un fragment semnificativ din îndelungata trudă și din zbuciumul lui Petru Maior pentru realizarea primului dicționar românesc de anvergură, ce se va finaliza în 1825, după moartea cărturarului iluminist, prin *Lexiconul de la Buda*. „Cenzura” s-a născut ca urmare a solicitării formulate de conducerea Tipografiei din Buda, care îi cerea să se exprime asupra materialului pentru lexicon, de la litera **H** până la sfârșit. Era spre finele anului 1819, când se consumaseră deja mulți ani și multe insatisfacții în legătură cu această lucrare importantă. Înainte de a răspunde tipografiei, Petru Maior a simțit nevoia să se consulte cu intelectualii români din Oradea, care erau de altfel implicați, în frunte cu episcopul Samuil Vulcan și canonicul Ioan Corneli, în elaborarea lexiconului. Un personaj respectat al orașului de pe Crișul Repede era canonicul Mihail Muntean, căruia Maior îi împărtășește, într-o scrisoare din 24 octombrie 1819, insatisfacțiile și îngrijorările lui legate de marea operă în construcție:

„Preacinstite doamne canonice,

Și după deregătoria mea, și pentru frica aceea, ca nu cumva paguba ce s-ar întâmpla tipografiei din scăderile Lesiconului acestuia să mi se impute mie, mi-au căutat a face cenzura cu credință asupra Lesiconului, precum mai sus ai văzut. Părerea mea este că acest Lesicon, cum este acum, să nu se tipărească, deoarece cu acest Lesicon arme ca acele vom da în mâinile dușmanilor, carii abie așteaptă să-l vadă ieșit de sub teasc, cât fără apărare vor învinge și lung timp vor asuda portecii noștri ca să spele rugina ce se va pune pe capul românilor cu Lesiconul acesta.

Crăiasca Tipografie, mai dăunăzi, cum știi, au dat înștiințare prin novele cum că la Lesiconul acesta, după moartea autorului, mulți bărbați învățați au lucrat, și mâna cea de pre urmă o au pus Prealuminarea Sa, domnul episcop Vulcan. Ce nu va aștepta publicu de la neamul românesc după o laudă ca aceasta? Și întru adevăr: *Parturiunt montes nascetur ridiculus mus*. Acest Lesicon nu-l vor primi ca de la un autor tânăr, ci ca de la tot neamul. Dară cea mai mare rușine pe Eparhia Oradei Mare se va descărca, deoarece toți știu că, după moartea autorului, acolo mai mulți ani fu Lesiconul pentru îndreptare. Rogu-te ca să împărtășești cenzura aceasta cu Luminarea Sa d. episcopu. Și, de va învoi la părerea mea, adevărat ca să nu se tipărească Lesiconul, cât mai curând să binevoiești a mă înștiințare, pentru îndreptarea mea, sau, de va judeca să se mai aștepte cu tipariu, anche e de lipsă a se știre aici. Până acum anche nice o coală nu s-au tipăritu.

Așteptând răspunsu, cu căzuta cinstire, rămân a Precinstitei Domniei Tale preumilit șerb,

Petru Maior m. pria
Regius revisor librorum

In Buda. 24^a 8^{vrie} 1819

[Adresa: Reverendissimo Domino Michaeli Muntyan, Cathedralis Ecclesiae Magno-Varadiensis Graeci Ritus Cathol<icorum> Scholastico, et Canonico, Domino singulariter colendissimo. Viennae]”.

Textul latin al acestei „animadversii” este următorul:

CENSURA LEXICI COLOSSIANI, VALACHICO-LATINO-HUNGARICO-GERMANICI, A LIT<T>ERA H, INCLUSIVE USQUE AD FINEM

Pie defunctus Basilius Colossi, parochus Nagy-Agiensis, et archidiaconus Districtus Montani, Dioecesis Fogarasiensis in Magno Principatu Transilvaniae, in juvenili aetate, inexpertus, et nondum satis proprietatum linguae Valachicae gnarus hocce Lexicon elaboravit, ac inito cum hac Typographia Regiae Universitatis Pestanae contractu, properavit illud fine impressionis isthuc transmittere, ubi acto circiter annis ante obitum auctoris exha<u>sit.

Tanto temporis intervallo multa laboriosus vir respectu indolis et proprietatum linguae Valachicae expertus, dum suo mortuali anno isthuc advenisset, et praedictum Lexicon, primum suorum conatum fructum pervidisset, obstupuit, illudque castigare ac reformare, et noviter describere haud imprudenter determinavit. In quem finem horum pro affutura ejusdem anni hyeme, diutius hic moraturus rursus venire intendebat; sed morte non sine magno rei literariae detrimento praeventus est. Ideoque praefatum Lexicon, praecipue â litera H, usque ad finem pristinis defectibus, quos infra recensebo, hodie laborat.

Primo. Non contentus juvenis auctor propriis linguae Valachicae vocabulis, plurima ē dialecto cerruptissima Hungariae confini, quae alii Valachi aut non intelligunt, aut iisdem stomachum ut pote â Valachica lingua alienissima, eandemque notabiliter foedantia, movent, conguessit. Similia potissimum Valachi Moldaviae, et Valachiae Transalpinae incolae, inter quos plurima, speraretur, exemplaria Lexici distrahenda fore, absolute non ferunt.

Haec prouti et illa exotica vocabula, quae in aliqua regiuncula usitata, multitudini Valachorum incognita sunt, omnino expungi debent, et propria, siquae forte auctorem praeterierunt, substitui.

Secundo. Magna inconstantia orthographiae Latino-Valachicae visitur in hoc Lexico, maxime dum vocali Cyrillicae ѣ Latina vocalis substituenda venit. Quo fit, ut, praeter alia absurda, eadem dictio jam uno, jam alio modo scribatur. Sic, eq<uidem> *стѣнгѣ*, *extinguo*, in syllaba *sta* scribitur, *stāngu*; in syllaba *ste*, *stēngu*; eadem dictio in syllaba *sti* scribitur *stīngu*. Hujusmodi admodum multa complectitur hocce Lexicon. Unde sequitur, ut moles Lexici inutiliter et absone augeatur, et simul incertus reddatur lector, quam orthographiam in ejusmodi dictionibus sequi debeat. In talibus dictionibus investiganda est radix, sive etimologia vocis, et juxta eam vocali Cyrillicae ѣ surrogetur Latina vocalis. Sic, in allato exemplo radix est *extinguo*, ergo Latino-Valachice scribendum *stīngu*; proinde *stāngu*, et *stēngu* exterenda sunt. Haund enim arbitrarie substituendae sunt vocales Latinae Cyrillicae ѣ, sed ipsae vocales nativae, pro quibus obtrusa fuerat Cyrillica ѣ, restituendae sunt. Qua de re uberius disserui in *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica* cap. I. § 13. Si ipsum Lexicon, ad quod recurrendum est discentibus in dubiis, vacillet in orthographia, magna pars utilitatis eidem deerit.

Quod dixi de allato, id in omnibus inutiliter, et absurde repetitis dictionibus faciendum est. Dum vero dictioni, in qua Cyrillicae vocali ѣ, incongruens vocalis Latina substituta est, adjungitur interpretatio Latina, Hungarica et Germanica, haec una cum omnibus derivatis ejusmodi dictionis ad illum locum, ubi eadem dictio juxta suam radicem scripta, aut scribenda est, transferetur.

Similiter dictiones, quae etsi non repetuntur, quia tamen earum prima syllaba habet vocalem Latinam non nativam pro Cyrillica ѣ, transponi debent ad illum locum, quem nativa vocalis postulat, eq<uidem> *mănzălescu*, fatente auctore, proficiscitur â *mendo*; ergo transferri debet ad syllabam initialem dictionum *men*, et scribi *mēnzălescu*.

In complurium vocum corpore pro Cyrillica vocali ѣ arbitrarie adhibetur vocalis Latina, non nativa.

In casibus pronominum, admittentibus pronunciationem Cyrillicae vocalis ѣ, communiter inconveniens vocalis Latina substituitur Cyrillicae ѣ. Haec, et similia omnis corrigenda sunt.

Tertio. *T* persaepe erronee ponitur pro *c*, communiter in finali syllaba adverbiorum. Similiter *ș* pro *s*; et *ea* pro *e*; ac *oa* pro *o*; denique in orthographia Cyrillico-Valachica *и* pro *ī* ante vocalem, et *ī* pro *и* in fine dictionum. Quod utrique orthographiae opponitur.

Quarto. Numerus pluralis nominum saepe male formatur, eq<uidem> *padurețiu*, *pădureții*, pro *pădureți*; *păgănu*, *păgăanii*, pro *păgăni*; *pusca*, *pusce*, pro *pusci*, etc.

Quinto. In litera *n* et *o* tam genus, quam numerus pluralis nominum deesse. *I* quoque in plerisque nominibus hoc vitio laborat. In *h* etiam interdum id accidit.

Sexto. In multis verbis primae conjugationis infinitivus ponitur secundae conjugationis, participium vero tale, quod ad nullam formam quatuor conjugationum referri potest, eq<uidem> *taiu*, *scindo*, *tăiere*, *tăietu*, pro *tăiare*, *tăiatu*. In hunc errorem induxit juvenem auctorem inepta quorundam pronuntiatio, quae alios etiam, solius patriae dialecti gnaros decepit.

Septimo. Etiam contra regulas declinationum reperiuntur errores, ex inepta quorundam pronuntiatione orti, eq<uidem> *quăriiva*, pro *quăreiva*. Tam haec, quam superiore numero declarata ad exactas regulas grammatices emendari debent.

Octavo. Saepe geminantur consonantes contra indolem Valachicae linguae. Per quod hiulca reddatur pronuntiatio in ore exterorum, et lingua Valachica sua natura mollis transformabitur in asperam. Hac de re disserui in *Orthographia Latino-Valachica* cap. I. §. 5. Alia quoque multa sunt, in quibus absone affectatur lingua Latina, eq<uidem> *labyrinthu* pro *labirintu*, etc.

Nono. Multa vocabula destituta sunt interpretatione Latina, Hungarica et Germanica.

Propter supra exposita, et alia totum hocce Lexicon censeo castigandum. Ac sicut in prioribus lit<t>eris usque ad *H* addita est vocibus etimologia, ita in reliquis etiam adjungenda est, ne una pars lexicī sit etimologica, alia simplex; idque eo afortiori, quod Valachi potissimum propter originationem sive etimologiam vocum emturi sint hocce Lexicon.

„Au pentru că un împărat să chieamă preaputernic, nime nu-l va învinge?” – LUCRĂRI TEOLOGICE

1. PROCANON

⁽¹⁾ Titlul întreg este: *Procanon ce cuprinde în sine ceale ce sânt de lipsă spre înțălesul cel deplin și desăvârșit al canoanelor și a toată tocmeala besericească, spre folosul mai cu samă a românilor, alcătuit și întocmit de Petru Maior, anul de la Hristos 1783*. Textele selectate pentru ediția de față au fost transcrise după manuscrisul autograf existent la Biblioteca Academiei Române din București (cota ms. rom. 565) și sunt cuprinse între paginile 31 și 172 (numerotarea autorului) sau 16^r și 85^v (numerotarea de bibliotecă).

În perioada studiilor la Roma și Viena, Petru Maior își procură pentru biblioteca proprie și citește cărți de polemică antipapală sau de ideologie disidentă, ajungând el însuși să dedice o lucrare temelor ce reprezentau puncte litigioase în acea vreme: situația papei în biserică și separarea competențelor între biserică și stat. Operă de tinerețe, *Procanonul* nu este scutit de simptomele imaturității de gândire a intelectualului de numai 22 de ani, demersul argumentației canonico-istorice fiind de factură jansenistă și culminând, de altfel, într-o concluzie de ordin moral: aceea că papa nu este infailibil, ci supus greșelilor, ca orice om, ceea ce înseamnă că a-l considera pe papa infailibil „nu e credință, ci superstiție și cimilitură băbească”. Cu adevărat „nesmăntnică” este numai biserica. Ne aflăm în fața unei lucrări originale, în care se pot recunoaște semnele timpurii ale stilului său sentențios și militant și ale tonului vehement, viguros și polemic ce va caracteriza scrierile de maturitate. Pentru soluționarea celei de a doua probleme, tânărul Maior se dovedește și mai puțin pregătit, iar tinerețea îl duce într-o contradicție flagrantă: dacă în capitolul 5 din titlul IV susține că „împăratul n-are puteare preste ceale duhovnicești”, la sfârșitul capitolului 1 din titlul VI pune hotărârile puterii politice pe aceeași treaptă cu hotărârile soboarelor bisericești: „Drept aceea, câte decreturi, câte așazământuri, câte nearaoe împărătești pentru tocmeala besericească sânt, toate între canoane să numără și deatoria canoanelor nasc.” Unii au apreciat că prin *Procanon* autorul ar fi urmărit spargerea *statu-quo*ului confesional din Transilvania, condamnând unirea de la 1700 și militând pentru abolirea Bisericii Greco-Catolice pentru a reveni la vechea confesiune greco-răsăriteană. Petru Maior și-a exprimat într-adevăr deziluziile față de unirea de la 1700, însă nu *Procanonul* este lucrarea emblematică pentru această latură a cugetării sale, ci alte scrieri, cum sunt *Protopapadichia* și, mai ales, *Istoria besericeii românilor*. În condițiile în care, în anii păstoriei lui Ioan Bob, alunecarea în catolicism era mai evidentă ca niciodată, Petru Maior a devenit un campion al luptei pentru păstrarea confesiunii românilor în general, a celei greco-catolice în mod aparte, pe făgașul tradiției răsăritene, bizantine.

Manuscrisul *Procanonului* nu este complet, fapt ce s-ar explica, după primii săi editori, C. Erbiceanu și Grigorie T. Marcu, prin aceea că ori s-a pierdut o parte din el, ori a fost distrus intenționat. Cel mai verosimil este însă că autorul însuși a fost nemulțumit de acest prunc al său născut prematur și l-a abandonat, fără să-l reia vreodată sau să pomenească undeva despre el ulterior. În mod cert, conștientizase că se afla pe un drum greșit. Revenirea la problematica din *Procanon* s-a făcut târziu, spre bătrânețe, în lucrarea anonimă *Tractat despre locurile theologicești*, înainte de anul 1810, o lucrare în care, pe aceeași linie problematică, atitudinea autorului este una calmă, specifică senectuții, iar expunerea în formă catehetică, deși conduce la aceleași concluzii, se dovedește menajatoare în oarecare măsură la adresa papalității. Paternitatea acestei din urmă lucrări și ambientul cultural teologic în care ea a putut să apară la Blaj au stârmit, în mod firesc, interesul cercetătorilor, fără a lipsi controversele. Până la o clarificare definitivă a acestor probleme, punctul de vedere cel mai credibil este acela potrivit căruia lucrarea aparține lui Petru Maior.

Ca și în alte lucrări ale lui Petru Maior, și în acest manuscris se folosește întodeauna slova Ѡ și niciodată slova Ɑ în interiorul cuvintelor. O discuție în legătură cu această problemă de grafie chirilică vezi supra, în secțiunea **SCRIERI LINGVISTICE ȘI FILOLOGICE**. 4. *Dialog pentru începutul linbei română*, nota 1.

⁽²⁾ **Pietro Ballerini** (1698–1769), preot învățat veronez, pe care îl citează Petru Maior, cel mai probabil, pentru ideile din lucrarea cu caracter polemic, *De vi ac ratione primatus Romanorum pontificum*, 1766.

⁽³⁾ **Cornelius a Lapide** (1567–1637), iezuit flamand și exeget. În iunie 1592 intră în Societatea lui Isus, iar în decembrie 1595 devine preot. Din 1596 este profesor de Sf. Scriptură la Leuven, iar din 1597, și de ebraică. În noiembrie 1616 este chemat la Roma în aceeași calitate, unde va și rămâne. A scris comentarii la canoanele Sf. Scripturi (inclusiv la cărți deuterocanonice), cu excepția Cărții lui Iov și a Psalmilor. Spre sfârșitul vieții se va dedica exclusiv corectării și finalizării comentariilor sale.

⁽⁴⁾ **Maxim Peloponesianul**, cleric și cărturar grec, profesor la Academia Grecească de la Sfântul Sava, având un rol important, alături de alți cărturari greci, la reușita mișcării culturale din vremea lui Constantin Brâncoveanu.

Din porunca lui Constantin-Vodă se tipărește, în 1690, *Manualul împotriva schismei papistașilor*, alcătuit de Maxim Peloponesianul, carte care se va împărți gratuit ortodocșilor, iar în 1699, la Snagov, Antim Ivireanul tipărește lucrarea polemică a aceluiași cărturar grec, scrisă la începutul secolului al XVII-lea, *Carte sau lumină cu dreptele dovediri din dogmele Bisericii Răsăritului asupra dejghinării papiștașilor*, în care se combăteau cele patru puncte „florentine”, cunoscută lui Petru Maior.

⁽⁵⁾ Adăugat marginal.

⁽⁶⁾ Idem.

⁽⁷⁾ Pentru Eusebius Pamphilus, vezi infra, CATALOGUL BIBLIOTECII LUI PETRU MAIOR, nota 3.

⁽⁸⁾ **Claude Fleury** (1640–1723), istoric francez al religiei creștine, unul dintre autorii de care iluminiștii transilvăneni s-au apropiat în mod constant. Latura disidentă, galicană, a operei sale l-a atras mai cu seamă pe Petru Maior, dar și ceilalți corifei, Gherghie Șincai și Samuil Micu, au arătat un interes aparte față de opera marelui om de cultură francez. Lucrarea la care face trimitere aici Petru Maior este *Histoire ecclésiastique*, care în ediția a doua, Paris, 1768–1782, însuma 69 de volume, parte scrise de Fleury însuși, parte continuate de alții, în aceeași serie.

⁽⁹⁾ **Samuil Micu** (1745–1806), născut în localitatea Sadu din sudul Transilvaniei, fiul protopopului unit Stoia și al Anei, nepot al episcopului greco-catolic Inochentie Micu-Klein. Episcopul îi era unchi de văr lui Samuil Micu, iar titlul aristocratic al unchiului l-a marcat pe corifeul iluminist, acesta indicându-și în toate scrierile sale numele drept „Clain de Sad”. După studii la Blaj este trimis la Colegiul Pazmanian din Viena, pentru teologie și filosofie; devine profesor la Blaj, apoi este trimis în calitate de duhovnic și prefect de studii (vicerector) la Colegiul „Sfânta Barbara” din Viena. Convins de obârșia latină a românilor și a graiului lor, el își tipărește în capitala Imperiului, în 1779, prima carte din cultura noastră scrisă cu alfabet latin și cu ortografie etimologică, *Carte de rugăciuni pentru evlavlia omului creștin*, iar după un an, în 1780, iese de sub tipar prima gramatică a limbii române, concepută în același spirit militant, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, scrisă în întregime de Samuil Micu, dar avându-l coautor indicat și pe Gheorghe Șincai, căruia îi aparține doar cuvântul introductiv. Petru Maior îl pomenește aici pentru legătura ieromonahului blăjean cu Claude Fleury, pentru că a avut ambiția de a traduce marea lucrare istorico-eceziastică a savantului francez, tipărită mai întâi în limba franceză, sub titlul *Histoire ecclésiastique*, în 20 de volume, în anul 1691. Micu a tradus probabil după ediția latină a marii lucrări, apărută în 66 de volume, la Augsburg și Innsbruck, între 1758 și 1781, sub titlul (la primul volum): *Claudii Fleurii abbatis Historia ecclesiastica latine reddita et notis illustrata a R.P. Brunone Parode Ord. S. Ben. in Monasterio Ettalensi professo p. t. subpriori. Tomus I. Prima duo saecula complectens. Cum approbatione et consensu superiorum. August. Vind. et Oeniponti. Impensis Josephi Wolff. MDCCCLVIII*. Impresionantul lucrător care a fost ieromonahul de la Blaj a reușit să tâlmăcească doar în parte lucrarea prea vastă pentru un singur om. La Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca se păstrează 8 volume manuscrise masive, care conțin 11 cărți întregi și 13 paragrafe din cartea a douăsprezecea din istoria lui Fleury, ducând narațiunea până la Soborul de la Antiohia din anul 341. Ulterior, el își explicitează această muncă pe forțatul primului din cele 7 tomuri: „Această istorie besericească dintr-a lui abas Claudie Fleuri o am tâlmăcit. Unele paragrafuri de ale mucenicilor le-am lăsat dintr-această carte, ca să nu să facă prea mare. Locurile pe de laturi nu le-am pus, că gândeam că voi avea prilejiu a le pune, dar, cum văz, m-apucă moartea mai înainte. În cartea a șeasa, multe greșale pot fi, că nu-i scrisă de mine, dar să pot îndrepta din cea scrisă de mine *ad impurum*. *Samuel Clain de Sad m. p.* 1803”. Acest „impurum”, adică maculator, de care pomenește Micu, este prima redacție a cărților 6-10, datând din 1783 și 1787, și se păstrează la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota ms. rom. 116-118. Redacția curată a manuscrisului se păstrează la aceeași bibliotecă, sub cotele ms. rom. 443-447.

⁽¹⁰⁾ **Isidor Mercator** este un pseudonim folosit, probabil, de un grup de scriitori clerici franci din secolul al IX-lea. Corpul de documente alcătuit din legi, scrisori papale și hotărâri ale conciliilor eceziastice, cunoscut sub numele de *Decrete Pseudo-Isidorice*, trebuia să apere poziția episcopilor împotriva arhiepiscopilor și să evidențieze autoritatea papei în defavoarea celei pe care o aveau arhiepiscopii.

⁽¹¹⁾ Scris cu chirilice: *ομοσcion = ομοούσιος* „de natură identică”, „consubstanțial”.

⁽¹²⁾ **Theodoret din Cyrus** sau **Cyrrhus** (393–458/466) a fost un teolog influent al Școlii din Antioch, comentator biblic și episcop creștin al Cyrrhus-ului (423–457). A jucat un rol hotărâtor în mai multe controverse din Biserica Bizantină în secolul al V-lea, care au dus la unele acte ecumenice și schisme. Este cunoscut ca „Binecuvântat” în Biserica Ortodoxă Răsăriteană, iar unii chalcedoni și creștini est-sirieni îl cunosc drept „Sfânt”.

⁽¹³⁾ Termenul latinesc este notat marginal.

⁽¹⁴⁾ Idem.

⁽¹⁵⁾ Scris în text, cu slove, *ин солидѣм*.

⁽¹⁶⁾ Idem.

⁽¹⁷⁾ **Tertulian** (c. 160 – c. 240), scriitor creștin timpuriu, considerat unul dintre părinții Bisericii Catolice pentru că scrierile sale patristice au fost redactate în limba latină; este autorul mai multor scrieri, printre care: *Ad martyras*, *Apologeticum*, *Ad uxorem*, *De cultu feminarum*.

⁽¹⁸⁾ Neologismul latinesc este scris cu slove și marcat deasupra cu linie punctată, iar sinonimul din fondul vechi este scris marginal.

⁽¹⁹⁾ **Anselm de Canterbury** sau **de Aosta** (1033–1109), arhiepiscop de Canterbury, teolog și filosof neoplatonician, ieromonah, învățător al bisericii și sfânt în Biserica Anglicană și în Biserica Catolică. Ca mulți alți sfinți, Anselm a învățat pioșenia de la mama sa și a fost înzestrat cu dragoste de carte de la o vârstă fragedă. A reușit să intre în rândul preoților, urmând apoi creșterea în rang. A ajuns din Franța în Anglia, iar în decembrie 1093 a fost consacrat arhiepiscop de Canterbury. Nu i s-a permis plecarea la Roma pentru a obține binecuvântarea papei, din cauza luptelor existente între curtea regală și papa. Marea sa realizare în filosofie a fost formularea argumentului ontic pentru susținerea existenței lui Dumnezeu, în *Proslogium*.

⁽²⁰⁾ **Socrate Scolasticul** sau **Socrate din Constantinopol** (c. 380 – c. 450), istoric creștin de limbă greacă al Antichității târzii, autor al unei *Istории bisericești*, o istorie a creștinismului sub toate aspectele lui, apreciată pentru obiectivitatea autorului. Cartea acoperă perioada 305–439, relatând despre întâmplările prin care a trecut biserica în toată această perioadă, iar experții sunt de părere că a fost terminată în 439 sau imediat după, cu siguranță în timpul domniei împăratului Teodosie II, înainte de 450.

⁽²¹⁾ **Sozomen** sau **Salaminios Hermias Sozomenos** (c. 375/400 – c. 450), istoric creștin de limbă greacă al Antichității târzii, autor al unei *Istории bisericești*, în nouă cărți, prezentând evenimentele de la Constantin cel Mare până la Teodosie al II-lea sau Teodosie cel Tânăr (324–439), perioadă despre care scrie și Socrate Scolasticul.

⁽²²⁾ **Nicephoros Callistus** (c. 1256 – c. 1335), este un istoric bizantin, ale cărui scrieri exemplifică dezvoltarea umanismului bizantin în secolele al XIII-lea și al XIV-lea și a cărui carte, *Istoria bisericii* (de 23 de volume, din care doar primele 18 au supraviețuit până în zilele noastre), constituie o sursă documentară semnificativă pentru creștinismul primitiv și pentru controversele doctrinare ale acestuia.

⁽²³⁾ Din manuscris lipsesc paginile 167 și 168 (numerotarea autorului), deși numerotarea de bibliotecă a paginilor este continuativă (83^v, 84^r). În acest loc, edițiile anterioare, *Procanonul lui Petru Maior*, după manuscrisul autograf existent în Biblioteca Academiei Române din București, transcris și publicat de C. Erbeceanu profesor, București, 1894 și *Procanonul lui Petru Maior*, ediția II, îngrijită de prof. dr. Grigore T. Marcu, Sibiu, 1948, au menționea „lipsește o pagină”, cuprinsă între puncte de suspensie.

⁽²⁴⁾ **Toma de Aquino** (c. 1225–1274), cunoscut și ca Sfântul Thomas Aquinas, este un învățător al bisericii. Numele Aquinas îi identifică originile ancestrale în regiunea Aquino (în prezent Lazio), regiune în care familia sa a avut proprietăți până în anul 1137. A fost călugăr dominican și preot catolic. A avut o influență imensă ca filosof, teolog și jurist în tradiția scolastică, în cadrul căreia este cunoscut și ca „Doctor Angelicus” și „Doctor Communis”. Cea mai cunoscută lucrare a sa este *Summa Theologiae*, scrisă cu scopul de a fi un manual pentru începători, cuprinzând principalele învățături teologice ale vremii.

⁽²⁵⁾ Lucrarea a rămas neterminată. Ultima pagină scrisă este 172. Începând cu fila 86^r (numerotarea de bibliotecă), urmează mai multe pagini albe.

2. PROTOPAPADICHIA

⁽¹⁾ Titlul întreg este: *Protopapadichia, adecă putearea, drepturile sau privileghioanele protopopilor celor românești în Ardeal, arătate de protopop Petru Maior de la Reghin, anul Domnului 1795*. Textele selectate pentru ediția de față au fost transcrise după manuscrisul olograf, păstrat la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, ms. fără cotă. Este vorba despre una dintre cele mai interesante lucrări ale lui Petru Maior, al cărei destin în posteritate a făcut să-i sporească interesul abia în vremea din urmă. În catalogul din 1944 al lui Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală din Blaj*, la poziția 41 se poate citi: „Petru Maior, *Protopapadikia, adeca putearea, drepturile și privileghioanele protopopilor celor românești în Ardeal, arătate de protopop P. Maior de la Reghin. Anul Domnului 1795*. Primele foi numerotate cuprind «scara», iar altele 249 foi de formatul 24x19 cm cuprind textul lucrării”. Această informație lapidară era tot ce părea că rămăsese despre originalul acestei scrieri a protopopului de la Reghin, manuscrisul considerându-se multă vreme pierdut, în vreme ce conținutul părea salvat numai grație publicării textului în „Sionul românesc”, revista bisericească editată de Grigore Silași la Viena (în I, 1865, nr. 10, p. 114-116; nr. 11, p. 128-130; II, 1866, nr. 2, p. 14-17; nr. 4, p. 38-39; nr. 5, p. 50-51; nr. 6, p. 63-69; nr. 9, p. 102-106; nr. 10, p. 115-117; nr. 11, p. 128-130; nr. 12, p. 140-141; nr. 13, p. 152-153; nr. 14, 163-165; nr. 15, p. 177-178; nr. 16, p. 186-188). În realitate, a fost numai un concurs de împrejurări în care originalul scrierii când apărea în Biblioteca din Blaj, când dispărea. Descrierea drumului sinuos parcurs de original,

până la intrarea lui definitivă, în deceniul opt al secolului al XX-lea, în posesia Direcției Județene Cluj a Arhivelor Naționale, exegeza de până acum asupra *Protopapadichiei*, precum și o studiere a lucrării din perspectiva istoriei ideilor se pot găsi în *Studiul introductiv* la ediția: Petru Maior, *Protopapadichia*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, glosar, indici, rezumat, bibliografie selectivă: Laura Stanciu. Prefață: Pompiliu Teodor, Alba Iulia, 1998.

Lucrarea se constituie într-un adevărat tratat despre instituția protopopiatului la românii uniți, autorul analizând drepturile și privilegiile protopopilor, pe care îi consideră urmașii horepiscopilor din vremurile vechi: „Horepiscopii aceștea, măcar că numele demult și l-au pierdut, atât în Besearica Răsăritului, cât și în Besearica Apusului, totuș, și astăzi trăiesc și pe airea, dară mai vârtos în Ardealul nostru, supt numele protopopilor...”. Așadar, linia ideatică a lucrării este de la horepiscopi la protopopi, scopul declarat de autor încă din *Cuvântul-înainte* fiind acela de a-i lumina pe viitorii protopopi, pentru ca această „frumoasă, dară prea grea de purtat deregătorie să o poată cunoaște, și pentru ca papistașii aiavea să înțeleagă că măcar că ei și pre protopopii noștri, după graiul obiceiului său, îi numesc arhidiaconi, totuș mare osibire iaste întră protopopii noștri și întră arhidiaconii lor”. Această linie ideatică justifică și organizarea lucrării în două părți mari, prima fiind despre horepiscopi, iar cea de a doua – despre protopopi.

⁽²⁾ **Theodor Balsamon** (c. 1140–1195), canonic bizantin, patriarh al Antiohiei, autorul unor comentarii critice asupra Nomocanonului în XIV Titluri, scriere de drept canonic din timpul patriarhului Fotie al Constantinopolului (sec. IX).

⁽³⁾ **Georgius Codinus Curopalata** (sau Pseudo-Kodinos, căci nu se păstrează mărturii despre existența lui reală) este un scriitor bizantin din vremea ultimilor Paleologi, iar opera la care face trimitere aici Maior, *De officiis Magnae Ecclesiae et Aulae Constantinopolitanae*, reprezintă o fixare pentru conștiința posterității a instituțiilor imperiale și ecleziastice bizantine.

⁽⁴⁾ Pentru Pierre de Marca, vezi infra, CATALOGUL BIBLIOTECII LUI PETRU MAIOR, nota 51. Lucrarea citată de Maior aici este *Relation des délibérations du clergé de France, sur les constitutions de nos SS. PP. les papes Innocent X et Alexandre VII*, Paris, 1661.

⁽⁵⁾ Despre Georgius Codinus Curopalata, vezi supra, nota 3. Acum este citat cu o altă lucrare decât cea menționată supra, *Catastihul arhiepiscopilor*.

⁽⁶⁾ **Sava Brancovici** (? – 1683), mitropolit ortodox al Ardealului, care a păstorit cu intermitențe: 1656–1659, 1659–1660 și 1662–1680 (după Augustin Bunea, *Ierarchia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 241); rămâne cea mai interesantă figură de arhieru român transilvănean dinaintea unirii cu Roma, grație rezistenței pe care a opus-o tendinței de calvinizare a românilor ortodocși ardeleni.

⁽⁷⁾ **Atanasie Anghel** (? – 1713), mitropolit ortodox al Ardealului, apoi episcop greco-catolic (1698–1713), urmașul lui Teofil, este prelatul care a desăvârșit unirea românilor ortodocși din Transilvania cu Biserica Romei, prin cunoscutul sinod din septembrie 1700, cu prilejul căruia au fost primite cele patru puncte ale Conciliului de la Florența (recunoașterea papei, cuminecarea cu azimă, acceptarea existenței purgatoriului și *Filioque*), fără a se ceda nimic din ceea ce însemna religia străbună orientală.

⁽⁸⁾ **Teofil Seremi** (? – 1697), mitropolit ortodox al Ardealului (1692–1697), a lăsat urme numeroase în mărturiile contemporanilor și în memoria posterității prin faptul că a fost cel dintâi care a început pertractările în vederea unirii cu Biserica Romei.

⁽⁹⁾ Pentru Eusebius Pamphilus, vezi infra, CATALOGUL BIBLIOTECII LUI PETRU MAIOR, nota 3.

⁽¹⁰⁾ Pentru Tertulian, vezi supra, *Procanon*, nota 17.

⁽¹¹⁾ **Ioan Bob** (1739–1830), episcop unit al românilor din Transilvania (1782–1830), sub a cărui păstorie și-a făcut un anumit vad latinismul în Biserica Greco-Catolică, însă mai mult prin subalternii lui decât prin el, care mai era încă un popă ortodox prin cultură și gândire, în pofida pretențiilor de „exceleță” și de „conziliareș chesaro-crăiesc” pe care le afișa. Sub Ioan Bob și apoi sub Ioan Lemeni, continuând sub mitropoliții Ioan Vancea și Victor Mihali de Apșa, religia greco-catolică s-a latinizat în ceremonial, cel puțin la nivel de catedrală și de biserici protopopiale. Om de acțiune al iosefinismului în rândurile uniților din Transilvania, Ioan Bob avea, printre altele, misiunea de a slăbi Ordinul Basilitan din Blaj. Printre măsurile luate de episcop în sensul organizării Bisericii Române Unite se numără și aceea de a reduce din drepturile protopopilor, fapt care a stârnit nemulțumirea firească a protopopilor și a atras critici vehemente din partea acestora, cum se poate vedea din partea a IV-a a lucrării lui Samuil Micu, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, sau din *Procanonul și Protopapadichia* lui Petru Maior.

⁽¹²⁾ **Ioan Giurgiu Patachi** (1680–1727), al doilea episcop unit al românilor din Transilvania (1713–1727), cu studii în anturajul iezuiților, la Cluj, Sâmbăta-Mare, Viena (aici fiind un strălucit student la Colegiul Pazmanian) și Roma, unde a învățat între 1705 și 1710 teologia și filosofia. Influența catolică asupra lui a fost atât de mare, încât la întoarcere s-a hirotonisit preot romano-catolic, calitate în care a fost trimis misionar întru propășirea unirii cu Roma în zona puternic ortodoxă a Făgărașului. Dar iezuiții, între care genialul Hevenesi, îi urzeau în subsidiar un destin pe

măsura uriașei sale culturi și a marelui zel filocatolic pe care îl depunea. A candidat fără succes la episcopia unită a rutenilor din Munkács, apoi la aceea a romano-catolicilor din Alba Iulia, pentru ca, în fine, să se mulțumească și cu modesta demnitate de episcop al românilor uniți din Transilvania. Dar și această funcție a căpătat-o cu mare greutate, fiindcă românii nu-l voiau, considerându-l renegat din cauza confesiunii sale latine. Până la urmă, încălcându-se toate legile bisericești și civile, Giurgiu Patachi a fost impus ca episcop. Singurul eveniment notabil din timpul păstoriei lui – tulburată, altfel, de mari nemulțumiri – a fost recunoașterea de către papa de la Roma, în 1721, a episcopiei române unite din Transilvania și întemeierea ei prin bula *Rationi congruit*. Acest personaj atât de înzestrat n-a făcut totuși nimic pentru români, căci întreaga lui păstorie n-a fost altceva decât o respingere neîncetată și instinctivă a lui de către românii rămași ortodocși orientali. A murit, probabil otrăvit, la 29 octombrie 1727, la numai 45 de ani.

⁽¹³⁾ **Inochentie Micu-Klein** (1700–1768), cel mai vestit dintre episcopii românilor greco-catolici. Fiu al unor țărani români din Sadu, lângă Sibiu, a urmat cursuri de filosofie la Colegiul Iezuit din Cluj, între 1722 și 1725. Și-a continuat studiile teologice la Universitatea Iezuită din Tyrnavia (Trnava), în Slovacia. Ales episcop al uniților din Transilvania în iunie 1728, a fost instalat în scaunul vlădesc, situat pe atunci la Făgăraș, la 28 septembrie 1732, după încheierea studiilor și obținerea călugăriei în ordinul oriental al Sfântului Vasile cel Mare. În 1737 a mutat reședința episcopiei unite cu Roma la Blaj, domeniu obținut în urma unei danii reînnoite a împăratului Carol VI. Este primul ierarh greco-catolic român care a încercat să fructifice prevederile favorabile ale documentelor Unirii cu Roma de la 1700, între care cunoscuta diplomă imperială *Secunda Leopoldina* din 1701, unde se recunoștea egalitatea cetățenească a românilor ardeleni cu etniile străine din principat, favorizate de constituțiile medievale ungurești, rămase în vigoare și după încorporarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic. Opoziția dură a „Stărilor și Ordinilor”, adică a corpurilor legiuitoare din principat, alcătuite exclusiv din unguri, sași și secui, la ideea emancipării politice a românilor a orientat în mod firesc energia tânărului episcop, animat sincer de soarta poporului său asuprit, către confruntarea și lupta politică. Prin ideologia națională, promovată cu un curaj ieșit din comun, Micu-Klein este, după opinia lui Nicolae Iorga, primul român modern, ctitorul unei școli și metodologii politice de mare viitor, care țintea configurarea românilor din Transilvania ca națiune europeană. Integralismul său politic a urmărit toate componentele menite să ducă la atingerea acestui scop, de la demnitatea politică la emanciparea religioasă, de la monitorizarea demografică la dezvoltarea culturii pe toate căile posibile. Sinteza acestor deziderate este memoriul său din 1743 către împărăteasa Maria Tereza, intitulat premonitiv *Supplex Libellus*, prin care a deschis era suplicismului în viața românilor ardeleni. În 1744, în împrejurări care i-au fost total defavorabile, a părăsit Transilvania și chiar Imperiul, stabilindu-se la Roma, într-un lung autoexil, unde nu l-a părăsit nici o clipă speranța reîntoarcerii. A renunțat la demnitatea episcopală în 1751. A murit la Roma în 1768.

⁽¹⁴⁾ **Nicolae Ianos** este al doilea teolog al episcopului Inochentie Micu-Klein, pe care împăratul Carol al VI-lea îl numise prin decretul din 20 februarie 1738 și care a funcționat în această calitate până la 19 martie 1741. De altfel, aflăm de la Augustin Bunea că episcopul a avut lângă el mai mulți teologi: primul, George Regai, al doilea, Nicolae Ianos, urmat de Iosif Balogh și de Emeric Pallovics.

⁽¹⁵⁾ **Bernard de Clairvaux** (1091–1153), călugăr și conte de Châtillon, a făcut să fie recunoscut oficial Ordinul Templierilor, în 1128, fiind inspiratorul acestei organizații. Grație talentului său oratoric deosebit, a avut o influență covârșitoare asupra credincioșilor, iar concepția sa teologică a stat la baza gândirii teologice occidentale.

⁽¹⁶⁾ **Dionisie Novacovici** (? – 1767), cleric ortodox sârb, episcop în Buda; în 1759 a fost numit de împărăteasa Maria Tereza episcop ortodox al românilor din Transilvania, fiind instalat în 1761 de generalul Buccow, cu scopul de a restabili ordinea în principat, după conflictele dintre uniți și neuniți.

⁽¹⁷⁾ **Ghedeon Nichitici**, episcop ortodox al Transilvaniei (1783–1788), subordonat ierarhic față de Mitropolia din Carloviț.

⁽¹⁸⁾ **Gherasim Adamovici**, episcop ortodox al Transilvaniei (1789–1796), subordonat ierarhic față de Mitropolia din Carloviț.

⁽¹⁹⁾ **Ioan Zonaras** (secolul al XII-lea), scriitor ecleziastic bizantin, autorul cronicii cunoscute sub titlul latinesc *Epitome historiarum*, dusă până la anul 1118.

⁽²⁰⁾ **Ghiorgios Kedrenos** (secolul al XI-lea), cronicar bizantin, autorul unei istorii universale cu ale cărei evenimente ajunge până la anul 1057.

⁽²¹⁾ **Ghiorgios Sphrantzes** (1401–1478), istoric bizantin, autorul unei *Cronici a Constantinopolului*.

⁽²²⁾ **Atanasie Rednic** (? – 1772), episcop greco-catolic al românilor din Transilvania (1765–1772). A studiat teologia la Viena, dar adevărata pregătire doctrinară și-a perfecționat-o la Munkács, unde era o episcopie unită cu vechime de câteva decenii în momentul când românii aveau la unirea cu Biserica Romei. În plus, această dieceză din nordul Ungariei a fost foarte bine controlată de iezuiți, iar influența latină în viața greco-catolicilor ruteni s-a dovedit mult mai accentuată decât la românii din Transilvania. Pe lângă aceasta însă, aici se păstrau câteva tradiții

monahale foarte rigide, de tip oriental. La venirea în Transilvania, Rednic a adus cu sine acest amestec hibrid de monahism oriental excesiv și fidelitate față de Roma și iezuiți, care l-a caracterizat întreaga viață. La Sinodul electoral de la Blaj, din 30 iunie 1764, clerul a dat următoarele voturi: lui Grigore Maior – 90, lui Inochentie Micu-Klein – 72, lui Silvestru Caliani – 16 și lui Atanasie Rednic – 9. Inochentie a fost scos oficial din candidatură, fiind considerat exilat. Înaintea trimeriei listei celor trei (ternarium) la Curtea din Viena, ca aceasta să-și aleagă favoritul, clerul greco-catolic a făcut demersuri ca nu cumva Curtea să-l numească pe Atanasie. Și totuși, așa s-a întâmplat, în ciuda numărului mic de voturi. Blăjenii au făcut demersuri și după numire, dar lucrurile n-au putut fi schimbate: Atanasie Rednic a rămas stăpânul diecezei Făgărașului. După înscăunare, Rednic s-a răfuit cu rivalii săi în mod aspru. Ei erau, în acel moment, cei mai învățați bărbați ai românilor: Grigore Maior, care a fost condamnat să rămână pe viață în închisoarea mănăstirii de la Munkács, Gherontie Cotorea, trimis la obscura mănăstire Strâmba, de lângă Fizeșul Gherlei, și Silvestru Caliani, trimis la o mănăstire tot atât de părăginită, Măgina. Rămas fără opoziție, Atanasie Rednic a condus în mod despotic până la 2 mai 1772, când a murit, remarcându-se prin puține merite față de dieceză și printr-o atroce poftă de a-și chinui călugării. Inochentie visase ca acești călugări cu înalte studii în Occident să formeze cu timpul o pătură intelectuală a românilor. Sub păstorirea lui Aron, aceștia și-au îndeplinit cu succes această menire, fiind însă mereu șicanați de același Atanasie. Acum, rămași la discreția lui, ei sunt puși să postească zi și noapte, să bată mătânii și să învețe meserii practice (olăritul, tiparul, croitoria, lumânăria). Și acest lucru în condițiile când fiecare din ei avea doctoratul în teologie și filosofie la Roma – ceea ce Rednic nu avea – și când știutorii de carte înaltă în rândul românilor de pretutindeni se puteau număra pe degete. În ciuda înclinațiilor lui cinice, anticulturale, tiranice, poporul l-a simpatizat, totuși, iar faptul se datorează vieții sale „ascetice”, de „sfânt”, singurul lucru la care se pricepea cu adevărat. Or, acest fapt venea în întâmpinarea tradițiilor orientale ale românilor transilvăneni, pe care pojghița subțire a greco-catolicismului nu a reușit să-i îndepărteze de habotnicia pravoslavnic-„ortodoxă”. Atanasie Rednic n-a fost întru nimic atașat românimii transilvănene, a condus sub oblăduirea căutată a primatului ungur de la Strigoni și a Vienei, dar – paradoxal – era un călugăr oriental riguros, un pravoslavnic oriental, rudimentar, extremist și habotnic, asemenea hibridilor latino-orientali pe care îi pregătea Munkácsul.

⁽²³⁾ **Petru Pavel Aron** (1709–1764), al patrulea episcop greco-catolic al românilor din Transilvania (1751–1764). Originar dintr-o familie de nobili români din Bistra, în Munții Apuseni, viitorul arhiepiscop a ajuns să învețe la iezuiții din Tynavia, la o vârstă înaintată. Trimis de Inochentie Micu-Klein, ca primul român unit care urma să studieze la Colegiul De Propaganda Fide, Aron excelează în teologie și filosofie, dar mai ales în însușirea limbii latine și a științelor occidentale. Reîntors în țară, a fost cel mai prețios sfetnic al lui Inochentie, până în momentul conflictului acestuia cu autoritățile de la Viena. Numit vicar general după fuga lui Inochentie la Roma, e ales și numit episcop al Făgărașului în 1751. Și-a câștigat mari merite în edificarea culturală a Blajului, mai cu seamă prin înființarea școlilor în 1754. Petru Pavel Aron oferă cazul unui cleric de pregnantă cultură occidentală, dar care n-a făcut nici cea mai mică concesie ritului latin în biserica unită, pe care, dimpotrivă, a păstrat-o la esența ei ortodoxă orientală. Este, se pare, omul care a înțeles cel mai bine esența *reală*, politică și confesională, a unirii, de la care n-a așteptat miracole, asemenea lui Inochentie, ci a exoperat pentru români ceea ce era posibil în condițiile explicite și implicite ale politicii habsburgice. Dacă Inochentie a atacat, brusc și imprudent, fortăreața politică feudală din Transilvania, Petru Pavel Aron a urmat drumul cultural, calea „neleopoldină”, care s-a dovedit posibil și eficient. Este capul de serie al Iluminismului practic din Transilvania, el însuși autorul unor opere valoroase pentru peisajul cultural al epocii: *Floarea adevărului*, Blaj, 1750; *Învățătură firească prin întrebări și răspunsuri, pentru procopseala școalelor...*, Blaj, 1753 (ed. II, 1756); *Păstoriceasca datorie dumnezeieștii turme vestită...*, Blaj, 1750; *Păstoriceasca poslanie sau dogmatica învățătură a Bisearecii către cuvântătoarea turmă...*, Blaj, 1760; *Doctrina christiana...*, Blaj, 1757; *Epistola consolatoria...*, Blaj, 1761; *Exordium et definitio Sanctae Oecumenicae Synodi Florentinae...*, Blaj, 1761; *Sancti patris nostri Joannis Damasceni ..., opera philosophica et theologica...*, Blaj, 1763. A inițiat traducerea *Bibliei* după *Vulgata* și a coordonat echipa care a realizat într-un singur an singura versiune a *Vulgatei* în cultura românească (rămasă în manuscris și tipărită într-o ediție de excepție: *Biblia Vulgata. Blaj 1760–1761*, Vol. I-V, cuvânt înainte de acad. Eugen Simion, Editura Academiei Române, București, 2005. Editor coordonator Ioan Chindriș, coordonare filologică Niculina Iacob).

⁽²⁴⁾ **Grigore Maior** (1715–1785), episcop greco-catolic al românilor din Transilvania (1773–1782), personalitate de seamă a preiluminismului românesc din Transilvania. Originar dintr-o familie de țărani români din Sărăuad, lângă Tășnad, a studiat la Cluj, la Colegiul Iezuit, unde înainte de 1740 a absolvit clasa de retorică. A fost trimis la Roma în 1740, la Colegiul De Propaganda Fide, împreună cu Silvestru Caliani, de unde s-au întors în iunie 1747. Reîntors la Blaj, Maior intră în mănăstirea Sfintei Treimi, făcând parte din prima și cea mai rodnică generație de călugări-dascăli din Blaj. S-a remarcat printre marile noastre personalități clericale prin erudiție, energie și patriotism, motiv pentru care a ajuns între candidații la funcția de episcop în 1751 și 1764, obținând de fiecare dată

cele mai numeroase voturi. Curtea vieneză i-a numit însă pe Petru Pavel Aron și pe Atanasie Rednic. Vederi deosebite față de Petru Pavel Aron și Atanasie Rednic l-au adus în veșnic conflict cu aceștia doi, încât ultimul îl elimină în 1765, arestându-l și trimițându-l în recluziune la Munkács. De aici, existența lui Maior ia o turnură legendară. A fost eliberat, în 1771, personal de către Iosif II, dus la Viena și numit cenzor al cărților românești. Aici l-a prins moartea episcopului Atanasie Rednic, în 1772. La noile alegeri, Maior e preferat de votanți cu peste 100 de voturi și, de data aceasta, împăratul îl preferă pe el din lista celor trei persoane propuse de greco-catolici. Maior a păstorit, rodnic dar zbuciumat, până în 1782, când, din cauza intrigilor țesute de călugări, care au știut să exploateze cu abilitate laturile slabe ale personalității sale, autoritatea vieneză l-a obligat să demisioneze. A trăit retras la mănăstirea din Alba Iulia, unde s-a stins în primele zile ale lunii februarie, 1785.

⁽²⁵⁾ **Ilie Iorest** (1600–1678), mitropolit ortodox al românilor din Transilvania între 1640 și 1643, s-a opus acțiunilor desfășurate de autoritățile transilvane pentru a impune calvinismul credincioșilor ortodocși români. Urmarea a fost că și-a atras nemulțumirile acestor autorități care au declanșat represalii împotriva mitropolitului, înscenându-i-se un proces în care a fost acuzat de imoralitate. A fost depus din treaptă și dat pe mâna autorităților civile (după cum scrie Samuil Micu în *Istoria* sa: „mitropolitul Iorest au fost tras la judecata săborului mare și pârât ca cum ar fi fost având viață necurată. Pentru aceea, judecându-l nevrednic de episcopie, l-au lepădat din episcopie și l-au dat în mâna deregătorilor mirenești să-l pedepsască”), care l-au închis și i-au confiscat bunurile în 1643. Eliberat prin răscumpărare, s-a retras în Moldova, unde, după o călătorie la Moscova în 1645, s-a așezat la Mănăstirea Putna, aici găsindu-l sfârșitul, în 1678.

⁽²⁶⁾ **Simion Stefan** (?–1656), mitropolit ortodox al românilor din Transilvania, ales înainte de 4 martie 1643. Gheorghe Rákóczy I a dat decretul de recunoaștere la 10 octombrie 1645, prilej cu care a încercat să îi impună (scrie tot Samuil Micu în *Istoria* sa: „milostiveaște i-o dăm [puterea – n.n.] și i-o întărim, însă supt aceste condiții”) în 15 puncte calvinizarea bisericii românești din Ardeal, fără a reuși, în ciuda susținerii interesate pe care i-a acordat-o mitropolitului pentru tipărirea de carte bisericească în limba română: *Noul Testament* (1648) și *Psaltirea* (1651). Ca și în alte împrejurări, românii au știut să întoarcă în favoarea lor evenimentele și să se folosească de această oportunitate pentru a avea carte în limba proprie.

„Rugați, propoveduiți, dojeniți, amenințați, cercetați!” – LUCRĂRI OMILETICE

1. PREDICHE SAU ÎNVĂȚĂTURI

⁽¹⁾ Lucrarea este alcătuită din trei volume, cu numerotare separată a paginilor, fiecare având titlu propriu, în care nu diferă însă decât precizarea privind conținutul: **1. Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului, culease de Petru Maior de Dicio Sân-Mărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și, la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei, crăiesc cărților revizor. Partea I, carea cuprinde predichele de la Dumineca vameșului până la Dumineca tuturor sfinților. În Buda, la Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta, 1810. 2. Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului, culease de Petru Maior de Dicio Sân-Mărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și, la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei, crăiesc cărților revizor. Partea II, carea cuprinde predichele de la Dumineca a doao săptămână după Rusalii, până la Dumineca a 32 după Rusalii. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta, 1811. 3. Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului, culease de Petru Maior de Dicio Sân-Mărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și, la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei, crăiesc cărților revizor. Partea III, carea cuprinde predichele sărbătorilor preste tot anul. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta, 1811.** Cartea are drept motto următorul fragment din *Cartea a doao cătră Timotheiu*, cap 4: „Mărturisesc eu, drept aceea, înaintea lui Dumnezeu și a Domnului Isus Hristos, Carele va să judece viii și morții la arătarea Sa și întru împărăția Sa. Propoveduiaște cuvântul, stăi asupră cu vreamă și fără vreamă, muștră, ceartă, îndeamnă cu toată răbdarea și cu învățătura, că va fi vreamă când învățătura cea sănătoasă nu o vor priimi, ci după poftele sale își vor aleage lor învățători carii vor scărpinga urechile, și de la adevăr auzul își vor întoarce, și la bazine se vor pleca. Iară tu priveghiiază întru toate, pătimeaște răul, fă lucrul evanghelistului, slujba ta fă-o deplin!”. Literatura omiletică a lui Petru Maior s-a tipărit târziu, după ce autorul a devenit cenzor și corector al cărților românești la Tipografia Universității din Buda, la vremea aceea, cel mai înalt și mai râvnit post intelectual românesc din Imperiu: *Propovedanii* (Buda, 1809), *Didahii* (Buda, 1809) și *Prediche* (Buda, 1810–1811), dar predicile sale au fost concepute, redactate și rostite în anii protopopiatului, la Reghin.

Textele selectate pentru volumul de față au fost transcrise după ediția princeps.

⁽²⁾ Predica 15 este cuprinsă în volumul I al cărții, la p. 142-152.

⁽³⁾ Predica 2 este cuprinsă în volumul II al cărții, la p. 14-24.

⁽⁴⁾ **Sfântul Augustin** (Aurelius Augustinus), 354–430, teolog, filosof și scriitor latin. Din 395/396, episcop de Hippona. Este unul dintre părinții latini ai Bisericii, fiind canonizat de Biserica Catolică. El a adaptat filosofia Antichității la învățătura creștină, considerând cunoașterea umană ca participare la cunoașterea divină, iar în operele sale (*De civitate Dei / Cetatea lui Dumnezeu*, *Confessiones / Confesiuni*, *De gratia Christi et de peccato originali / Despre grația lui Hristos și despre păcatul originar*, *De praedestinatione sanctorum / Despre predestinarea celor sfinți* etc.) a făcut din ideile platoniciene idei ale înțelegerii lui Dumnezeu. Concepția lui despre păcatul originar, despre grația divină și despre predestinare a fost hotărâtoare pentru constituirea dogmei catolice, dar și pentru fundamentarea gândirii creștine medievale și moderne.

⁽⁵⁾ **Sfântul Ioan Gură de Aur** (Ioan Chrysostom), 347–407, teolog și predicator, episcop de Constantinopol. Este unul dintre marii părinți ai Bisericii Răsăritene, venerat și de Biserica Apuseană. A lăsat o operă impresionantă alcătuită din comentarii, predici și scrisori, la care trebuie adăugată și principala liturghie ortodoxă, care îi poartă numele.

⁽⁶⁾ **Sfântul Ieronim** (c. 347 – 420), teolog creștin, părinte al Bisericii Apusene. La cererea papei Damasus I, a tradus Biblia în latină, text care s-a consacrat sub titlul *Vulgata* și este textul oficial al Bibliei în Biserica Catolică.

⁽⁷⁾ Predica 11 este cuprinsă în volumul II al cărții, la p. 112-124.

⁽⁸⁾ **Herodot** (c. 484 – c. 426 a.Ch.), istoric, geograf și călător grec. Este autorul *Istoriilor* (9 cărți), prin care, datorită metodei diferite de tratare a evenimentelor consemnate, și-a câștigat supranumele de *Pater historiae*. În ceea ce privește istoria românilor, este celebră afirmația privitoare la geți, pe care îi consideră „cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci”.

⁽⁹⁾ **Aristotel** (384–322 a.Ch.), savant și filosof grec, discipol al lui Platon, de care se desparte ulterior, fondând *Liceul* (*Lykeion*), ca o replică la Academia celui dintâi. Este întemeietor al unor domenii filosofice precum: metafizica (*Metafizica*), logica formală (*Organon*, nume dat ulterior celor șase tratate de logică ale autorului), retorica, etica (*Etica nicomahică*), estetica (*Poetica*), dar, în același timp, a contribuit la dezvoltarea diferitelor științe, scriind despre astronomie, zoologie, embriologie, geografie, geologie, fizică, anatomie, fiziologie și despre alte domenii ale cunoașterii accesibile grecilor antici.

⁽¹⁰⁾ **Sfântul Ambrozie** (c. 339 – 397), episcop, teolog, prieten cu Sfântul Vasile cel Mare. Opera sa este alcătuită din scrieri exegetice, dogmatice, morale și ascetice, necrologuri, precum și numeroase scrisori.

⁽¹¹⁾ **Sfântul Vasile cel Mare** (330–379), arhiepiscop și părinte al Bisericii Răsăritene, unul dintre cei mai mari teologi creștini. A apărut învățătura creștină ortodoxă, combătând arianismul și susținând teza Trinității. A scris comentarii biblice (Psalmi, Isaia, Iov), a ținut predici și discursuri. Este părinte al monahismului răsăritean (regulile monahale ale Sfântului Vasile cel Mare reprezintă temelia organizării vieții mănăstirești) și reformator al liturghiei.

⁽¹²⁾ **Platon** (427–347 a.Ch.), filosof grec, discipol al lui Socrate și învățător al lui Aristotel. Este întemeietor al școlii de filosofie numite Academia și autor a peste 20 de dialoguri (*Apărarea lui Socrate*, *Lysis*, *Charmides*, *Cratylus*, *Banchetul*, *Phaidon*, *Parmenide* etc.), în care problematica filosofică este abordată prin discuții între mai mulți interlocutori, Socrate fiind cel mai adesea purtătorul de cuvânt al autorului. Nucleul filosofiei lui Platon îl reprezintă teoria ideilor, în concepția sa adevărata realitate constituind-o de fapt ideile, cu existență în sine în afara spațiului și timpului, în vreme lucrurile din realitatea sensibilă nu ar fi decât copii sau umbre degradate ale ideilor. Distincția pe care el o face între planul existenței sensibile și planul existenței inteligibile sta la baza teoriei ideilor.

⁽¹³⁾ **Lucius Annaeus Seneca** (c. 4 a. Ch. – 65), filosof stoic roman, autor de scrieri în domeniul științelor naturii, al fizicii, al moralei religioase. Sunt de reținut *Scrisorile morale* (este un pionier al genului epistolar; din cele 124 de scrisori, cele mai multe sunt adresate prietenului său, Lucilius) și *Questiones naturales*, în care își dezvoltă filosofia proprie, apropiată de filosofia stoicilor.

⁽¹⁴⁾ Predica 29 este cuprinsă în volumul II al cărții, la p. 275-283.

⁽¹⁵⁾ **Plutarh** (c. 46 – c. 127), scriitor, biograf și filosof grec. *Vieți paralele* reprezintă cea mai cunoscută și mai citită operă a lui Plutarh, în care sunt prezentate 50 de biografii ale unor oameni se stat greci și romani, 46 dintre acestea sub formă de pereche, comparându-se un grec cu un roman. Biografia lui Artaxerxes II, marele rege persan, la care face trimitere Maior aici, este una dintre biografiile separate. *Vieți paralele* este opera lui Plutarh care a influențat cel mai mult lumea intelectualității europene din secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

⁽¹⁶⁾ Despre Tertulian, vezi supra, secțiunea LUCRĂRI TEOLOGICE. *Procanon*, nota 17.

⁽¹⁷⁾ Predica 15 este cuprinsă în volumul III al cărții, la p. 65-69.

⁽¹⁸⁾ **Sfântul Ignatie Teoforul** (35–107), episcop de Antiohia; i se atribuie mai multe scrieri, dar singurele certe sunt cele șapte scrisori către efeseni, magnesieni, trallieni, romani, filadelfieni, smirneni și către episcopul Policarp, caracterizate printr-un puternic hristocentrism.

2. DIDAHII

⁽¹⁾ Titlul complet este: *Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morți, culease de Petru Maior de Dicio-Sămărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei crăiesc cărților revizor. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, în anul 1809*. Predica nu reprezintă numai un mijloc de propovăduire a moralei și învățării creștine, ci și o modalitate eficientă de a face educație civică și intelectuală tuturor categoriilor de enoriași, indiferent de vârstă și de condiția lor socială. În mod special, prin *Didahii*, se adresează părinților, învățându-i cum să își crească fiii, pentru a-i face „oameni buni, cetățeni buni, creștini buni”, concinatorul considerând înmormântarea prilejul cel mai potrivit pentru ca predicile să fie eficiente din punct de vedere educativ, deoarece, în astfel de momente, psihologic vorbind, omul este mai sensibil și mai deschis să primească învățături.

Pentru volumul de față, textul a fost transcris după ediția princeps.

⁽²⁾ Despre Sfântul Ioan Gură de Aur, vezi supra, *Prediche sau învățături*, nota 5.

⁽³⁾ Despre Plutarh, vezi supra, *Prediche sau învățături*, nota 15.

⁽⁴⁾ **Philon din Alexandria** (Filon Iudeul), c. 25 a. Ch. – 40 p. Ch., filosof mistic evreu de limbă greacă din Egipt, șeful școlii iudeo-alexandrine. S-a remarcat prin interpretarea alegorică a Vechiului Testament prin prisma filosofiei grecești. În concepția sa, Dumnezeu nu influențează direct asupra lumii, ci prin anumite puteri, dintre care cea dintâi este Logosul. Prin această doctrină el a influențat neoplatonismul și creștinismul.

⁽⁵⁾ **Sfântul Grigorie de Nazians** (supranumit Teologul sau Bogoslovul), c. 330 – c. 390, teolog grec și părinte al Bisericii Răsăritene, episcop de Constantinopol, considerat sfânt atât în Biserica Răsăriteană, cât și în cea Apuseană. S-a opus arianismului, a susținut dubla natură, divină și umană, a lui Hristos, cele două firi fiind unite după esență. Este considerat teologul prin excelență al Sfintei Treimi, el stabilind cel dintâi, definitiv, raporturile dintre persoanele Sfintei Treimi și specificul fiecăreia dintre ele.

⁽⁶⁾ **Sfântul Isidor Pelusiotul** (? – c. 436), profesor de retorică la Pelusion, în Egipt, pentru scurt timp; a ales apoi o viață pustnicească, pentru a reveni după un an la Pelusion, unde devine preot. S-a retras într-o mănăstire, unde a scris mii de scrisori pline de har dumnezeiesc și de înțelepciune, scrisori ce reflectă și remarcabila sa formație clasică și teologică, sursele sale de inspirație fiind atât Sfânta Scriptură, cât și scriitorii creștini din primele veacuri.

⁽⁷⁾ **Sfântul Chiril al Alexandriei** (c. 376–444), părinte și învățător al Bisericii Răsăritene, patriarh al Alexandriei, adversar al lui Nestorie (în Sinodul III ecumenic de la Efes, din 431, prezidat chiar de el, a combătut nestorianismul cu argumente teologice de rezistență). A făcut asceză în pustie împreună cu Sfântul Isidor Pelusiotul. Lucrările sale sunt exegetice, dogmatico-polemice (contra arianismului, contra nestorianismului), apologetice, pastorale (predici), la acestea adăugându-se scrisori pascale și scrisori dogmatice.

⁽⁸⁾ **Sfântul Efrem Sirul** (c. 306 – 373), teolog și predicator creștin, autorul unor imnuri, rugăciuni, omilii în versuri, comentarii biblice și scrieri împotriva ereticilor vremii sale.

⁽⁹⁾ **Licurg** (Lycurgos), c. sec. VIII – VII a.Ch., legiuitor legendar spartan, despre a cărui activitate vorbește Plutarh, în *Vieți paralele*, biografia fiindu-i comparată cu cea a romanului Numa Pompilius.

⁽¹⁰⁾ **Sfântul Clement de Ancira** (sec. III), a pățimit din cauza conducătorilor lipsiți de credință ai vremii, printre care, împărații Dioclețian și Maximian. Împăratul Dioclețian nu a reușit să îi cumpere cu daruri amăgitoare lepădarea de credința creștină.

⁽¹¹⁾ **Teofrast** (372–287 a.Ch.), filosof grec, elev al lui Platon și apoi al lui Aristotel, este considerat părintele botanicii, întrucât a inițiat primele cercetări serioase asupra plantelor. A descris peste 500 de specii de plante, a încercat, fără succes însă, și o taxonomie a plantelor pe baza morfologiei acestora.

⁽¹²⁾ Despre Sfântul Vasile cel Mare, vezi supra, *Prediche sau învățături*, nota 11.

⁽¹³⁾ Despre Tertulian, vezi supra, secțiunea LUCRĂRI TEOLOGICE. *Procanon*, nota 17.

⁽¹⁴⁾ **Sfântul Ciprian** (sec. III), a fost inițial vrăjitor, filosof și slujitor al zeului Apollo. S-a lepădat de practicile vrăjitoarești, înțelegând că trăiește în înșelare, s-a botezat și apoi a fost hirotonit preot, ajungând mai târziu episcop în Cartagina.

⁽¹⁵⁾ Despre Aristotel, vezi supra, *Prediche sau învățături*, nota 9.

⁽¹⁶⁾ Despre Sfântul Ieronim, vezi supra, *Prediche sau învățături*, nota 6.

⁽¹⁷⁾ **Pliniu cel Bătrân** (Caius Plinius Secundus), 23–79, istoric, filolog și literat al Imperiului Roman, erudit al Antichității. *Istoria naturală* este o adevărată enciclopedie, sintetizând cunoștințe de antropologie, geografie, zoologie, botanică, mineralogie, farmacologie. La aceasta se adaugă un tratat despre oratorie și o lucrare în opt cărți *Despre incertitudinile limbajului*.

⁽¹⁸⁾ Despre Sfântul Augustin, vezi supra, *Prediche sau învățăături*, nota 4.

⁽¹⁹⁾ Despre Suetonius, vezi supra, secțiunea SCRIERI LINGVISTICE ȘI FILOLOGICE. 1. *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 26.

⁽²⁰⁾ **Hipocrat din Kos** (c. 460 – 377 a.Ch.), medic și filosof grec, supranumit „părintele medicinei”. I se atribuie un număr de circa 60 de tratate antice, cuprinse în *Corpus Hippocraticum* (*Corpusul hipocratic*), iar de numele lui se leagă *Jurământul hipocratic*, care cuprinde reguli de etică profesională recunoscute de corpul medical până astăzi.

⁽²¹⁾ Despre Lucius Annaeus Seneca, vezi supra, *Prediche sau învățăături*, nota 13.

⁽²²⁾ **Sfântul Antonie cel Mare** (251–356), călugăr ascet egiptean, supranumit „părintele monahilor”, este considerat începătorul vieții călugărești.

⁽²³⁾ **Averroes** (Ibn-Roshd), 1126–1198, medic și filosof arab medieval, comentator al filosofiei lui Aristotel, dezvoltând tendințele raționaliste ale acestuia din urmă.

⁽²⁴⁾ Despre Theodoret din Cyrus sau Cyrhus, vezi supra, secțiunea LUCRĂRI TEOLOGICE. *Procanon*, nota 12.

⁽²⁵⁾ **Pitagora** (c. 570 – 500 a.Ch.), matematician și filosof grec, descoperitor al teoremei care îi poartă numele (într-un triunghi ABC dreptunghic în A, pătratul ipotenuzei este egal cu suma pătratelor catenelor; $BC^2 = AB^2 + AC^2$); în concepția sa, numerele reprezintă esența lucrurilor, altfel spus, toate lucrurile sunt numere.

⁽²⁶⁾ Despre Platon, vezi supra, *Prediche sau învățăături*, nota 12.

3. PROPOVEDANII LA ÎNGROPĂCIUNEA OAMENILOR MORȚI

⁽¹⁾ Titlul întreg este: *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți, culease de Petru Maior de Dicio Sânt-Mărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și la Înălțatul Crăiescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei crăiesc cărților revizor. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, în anul 1809*. Ca și în cazul celorlalte două lucrări omiletice, prilejul pentru formularea normelor morale îl constituie momentul înmormântării, de vreme ce învățătura „mai cu folos și mai cu roadă se împlinește [...], când trista pildă e de față înaintea ochilor, când ceale ce aud de la păstoriul cel sufletesc propoveduindu-se, însuși și cu ochii le văd, și întru acel trup reace și fără simțire, la a căruia astrucare s-au adunat, le cetesc”.

Textele selectate pentru ediția de față au fost transcrise după ediția princeps.

⁽²⁾ Despre Samuil Micu, vezi supra, secțiunea LUCRĂRI TEOLOGICE. *Procanon*, nota 9.

⁽³⁾ **Origene** (c. 185 – c. 253), filosof, teolog creștin și scriitor grec, părinte al bisericii, este autorul celei dintâi ediții critice a Vechiului Testament, cunoscută sub numele de *Hexapla* deoarece conține șase versiuni ale textului veterotestamentar, organizate în coloane paralele. Opera sa este alcătuită din lucrări de filologie și exegeză biblică, lucrări apologetice, dogmatice, ascetico-practice, din care s-au păstrat însă foarte puține. Unele dintre ideile teologice ale lui Origene au fost condamnate ca eretice la Conciliul de la Constantinopol, din 553, acesta fiind și motivul pentru care o parte însemnată a scrierilor sale a dispărut.

⁽⁴⁾ **Sfântul Spiridon** (c. 268 – 348), episcop al Trimitundei (Cipru), a participat la primul Sinod Ecumenic de la Niceea, din anul 325, unde s-a remarcat ca un apărător al ereziei lui Arie. A suferit din cauza persecuțiilor împăratului Maximian (c. 295), fiind pentru o vreme arestat și chiar exilat.

⁽⁵⁾ Despre Sfântul Augustin, vezi supra, *Prediche sau învățăături*, nota 4.

⁽⁶⁾ **Saladin** (1137–1193), supranumit „Leul deșertului”, cel mai mare monarh oriental din istoria cruciadelor, cel care a dorit să elibereze Țara Sfântă de dominația cruciată. Trimiterea lui Petru Maior se referă la gestul marelui monarh al Egiptului de a-și fi împărțit averea săracilor, astfel încât, la moartea sa, vistieria a fost găsită goală.

⁽⁷⁾ Despre Cato Cenzorul, vezi supra, secțiunea SCRIERI LINGVISTICE ȘI FILOLOGICE. 1. *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica*, nota 20.

⁽⁸⁾ **Solon** (c. 640 – c. 560 a.Ch.), om de stat atenian, legislator și poet, unul dintre înțelepții Greciei antice. A inițiat o serie de reforme prin care a stopat declinul economic și moral al Atenei, iar codul legislativ pe care l-a conceput i-a purtat numele: *Constituția lui Solon*.

⁽⁹⁾ Despre Licurg, vezi supra, *Didahii*, nota 9.

⁽¹⁰⁾ Despre Sfântul Ambrozie, vezi supra, *Prediche sau învățăături*, nota 10.

⁽¹¹⁾ **Sfântul Ioan Scărarul** (c. 579 – 649), cunoscut și sub numele de Ioan Scolasticul, datorită remarcabilei pregătiri în științele vremii, sau de Ioan Sinaitul, pentru că a viețuit în Muntele Sinai. Numele sub care este cunoscut astăzi se datorează lucrării pe care a scris-o spre sfârșitul vieții, *Scara dumnezeiescului urcuș*.

⁽¹²⁾ **Lactanțiu** (Lucius Caecilius Firmianus), c. 260 – c. 325, retor latin, unul dintre părinții bisericii creștine. A predat retorica la școala de filosofie din Nicomedia, fiind numit de împăratul Dioclețian. Una dintre lucrările sale, *Institutiones divinae* (*Instituțiile divine*), reprezintă o încercare de sintetizare a doctrinei creștine, iar alta, *De mortibus persecutorum* (*Despre moartea persecutorilor*), vorbește despre moartea împăraților persecutori ai creștinilor și este asimilată scrierilor istorice.

⁽¹³⁾ Despre Aristotel, vezi supra, *Prediche sau învățăături*, nota 9.

⁽¹⁴⁾ Despre Platon, vezi supra, *Prediche sau învățăături*, nota 12.

⁽¹⁵⁾ Despre Tertulian, vezi supra, secțiunea LUCRĂRI TEOLOGICE. *Procanon*, nota 17.

(16) Este vorba despre *ipsilon* (Υ , υ).

⁽¹⁷⁾ Despre Sfântul Ioan Gură de Aur, vezi supra, *Prediche sau învățăături*, nota 5.

(18) Despre Hipocrat din Kos, vezi supra, *Didahij*, nota 20.

(19) Despre Sfântul Ieronim, vezi supra, *Prediche sau învățăături*, nota 6.

⁽²⁰⁾ Despre Sfântul Augustin, vezi supra, *Prediche sau învățăături*, nota 4.

(2) **Sfântul Policarp** (c. 70 – c. 156), părinte grec apostolic, apărător al tradiției; a fost discipolul Sfântului Ioan, care l-a și întronizat episcop al Smirnei. Din tot ce a scris s-a păstrat numai *Scrisoarea către filipeni*.

(22) **Sfântul Grigorie cel Mare** (supranumit *Dialogul*), c. 540–604, părinte al Bisericii Apusene, a fost episcop (papă) al Romei (rang pe care l-a acceptat cu greu, considerându-se nevrednic de o asemenea cinstire), după ce vreme de șase ani a cunoscut îndeaproape creștinismul și monahismul răsăritean, timp în care a consemnat în scris *Liturghia Darurilor mai înainte Sfințite*. Supranumele *Dialogul* l-a primit pentru cele patru volume ale lucrării *Dialoguri despre viața și minunile sfinților din Italia*. Pe lângă această lucrare, de la el au mai rămas comentarii biblice (*Comentariu la Cartea lui Iov*), omilii (*Omilii la Iezechiel*), scrisori și alte predici.

(23) Despre Herodot, vezi supra, *Prediche sau învățături*, nota 8.

⁽²⁴⁾ Despre Plutarh, vezi supra, *Prediche sau învățăături*, nota 15.

(25) **Iosephus Flavius** (37 – c. 100), istoric evreu, a cărui operă de bază, intitulată *Antichitățile iudaice*, este alcătuită din 21 de volume și cuprinde istoria poporului evreu de la origini și până la primul război evreo-roman (66–67), la care el însuși a luat parte. Se presupune că el ar fi pomenit pentru prima dată despre Isus Hristos, în fragmentul intitulat de critici *Testimonium Flavianum*, dar se discută în contradictoriu despre paternitatea pasajelor care vorbesc despre divinitatea lui Hristos și despre statutul său de Mesia, considerându-se că aceste pasaje ar fi interpolări ulterioare. Alte lucrări rămase de la el sunt: *Războiul evreilor*, *Autobiografia*, *Contra Apion*.

„Legea tribuie să împărătească, și nu omul.” – ROMAN

ÎNTĂMPLĂRILE LUI TELEMAH

⁹¹⁾ *Întâmplările lui Telemah, fiului lui Ulise (Odiseus), întocmite de Fenelon, arhiepiscopul Cambrei. Acum întâiu, de pre limba italienească, pre limba românească prefăcute de Petru Maior de Dicio-Sămărtin, protopop și crăiescu revizor a cărților. Tomu I. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității din Pestu. 1818. Lucrarea de față este o traducere a unui roman celebru al scriitorului francez François de Salignac de la Mothe-Fénelon, *Les aventures de Télémaque par Fenelon, ornées de figures gravées d'après desseins de C.*** Monnet peintre du roi par Jean Baptiste Tilliard*, apărut la Paris în 1699. Petru Maior avea în biblioteca sa o ediție în limba italiană, pentru care vezi infra, CATALOGUL BIBLIOTECII LUI PETRU MAIOR, nota 88.*

Pentru modul în care s-a transcris textul, în condițiile în care autorul folosește slova ъ în interiorul cuvintelor (și aproape niciodată slova ж; am întâlnit notarea accidentală a acestei slove în cuvintele *трьмѣржа*, la p. 22 a ediției princeps, și *рѣндѣмъ*, la p. 31), vezi supra, secțiunea SCRIERI LINGVISTICE ȘI FILOLOGICE. 4. *Dialog pentru începutul linbei română*, nota 1. În ceea ce privește -u postconsonantic, notat în exces în această scriere a lui Petru Maior, acesta s-a eliminat peste tot unde valoarea lui fonetică era incertă sau genera forme artificiale ori chiar rebarbative (*ридѣ*, *Ѣгиптѣ*; *маи мѣатѣ*; *се пѣрадѣ* – indicativ, prezent; *ѡнтрѣ ачелаш тѣмѣ*; *ѡ дешертѣ*; *сарѣ ла ной*; *ѡ сѣсѣ*; *бинеле приватѣ*; *не темѣмѣ*; *не ѡнпрозѣмѣ* etc.).

Textul pentru editia de față a fost transcris după editia princeps.

⁽²⁾ Substantivul propriu feminin este articulat cu articolul hotărât feminin în procliză. În prima gramatică tipărită a limbii române, cea de la 1780 a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, se fac precizări privind folosirea proclitică a articolului hotărât, atât la masculin, cât și la feminin: „la numele proprii și la cuvântul *zeu*, *lui* de la dativul singular se pune înainte; de ex.: **lui** *Antonie* «Antonio», **lui** *Zeu* «Deo». Însă *ei*, chiar dacă se poate pune înainte la numele proprii feminine, totuși e mai bine dacă se pune la urmă; de ex.: **ei** *Marie* «Mariae», e spus mai bine *Marie-ei*.” (S. Micu, Gh. Șincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, 1980, p. 25). Aceeași precizare se regăsește și în ediția a II-a (p.134-135), iar în capitolul al II-lea, *Despre sintaxa numelor și a pronumelor* (p. 75 – ediția I, p. 189 – ediția a II-a) dativului *i* se alătură și genitivul.

⁽³⁾ Idem.

⁽⁴⁾ Idem.

⁽⁵⁾ Idem.

„Singur de Dumnezeu tu să te lipești.” – POEZIE

⁽¹⁾ Această încercare poetică este singura cunoscută din creația lui Petru Maior. Textul a fost publicat de Timotei Cipariu în seria de *Fragmente inedite de ale lui Petru Maior*, în „Archivu pentru filologie și istorie” (1867–1868, nr. II, p. 27-33; XV, p. 297-299; XVII, p. 338-343; XVIII, p. 355-357; XIX, p. 380-384), 1867, nr. II, p. 32, de unde a fost reprodus în vol. Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultimaie*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, Editura Viitorul Românesc, București, 1997, p. 25.

„Ia-ți sama, să nu dai de nevoie mai grăind de aceaste!” – CORESPONDENȚĂ

⁽¹⁾ Scrisoarea, în limba latină, se păstrează la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Alba, Fond Mitropolia Română Unită, Cabinetul mitropolitului, dosar 3 (numerotare nouă, fost 52)/1785–1834, f. 14r-14(a)v. A mai fost publicată, în latină și în traducere românească, în vol. Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, București 1968, p. 22-25; ulterior, a fost republicată de Ioan Chindriș în volumul Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultimaie*, București, 1997, p. 207-210, cu o altă traducere a textului în limba română, de unde este reprodusă în ediția de față.

Textul în limba latină:

M<agyar> Régen 8va Ianuarii <1>788

Illustrissime, ac Reverendissime Domine Praesul!
Domine, Patrone mihi Gratosissime!

Quod Illustritas V<estr>a paterne me monere dignetur, ut quod occasione Restrictionis emunxi, priusquam Commissio venerit, ut id cum pudore faciam, praevie restitutam, humillimas refero grates. Nihilominus tamen, quid sit illud quod emunxi, prorsus ignoro; nam si Diurnum intelligitur, quod quidem commensuratum fuit facultatibus parochorum, hoc est, a plurimi accepi nihil, ab aliis cr<uciferos> 15, ab aliis cr<uciferos> 20, a quibusdam cr<uciferos> 30, a nemine vero ultra florinum, v<el> illud juste in alienis Eparchiis (nam in mea ne cr<ucife>rum quidem desumsi) accepi, v<el> nullus Archidiaconorum integer manebit, minus enim laboris, et quem suae domi absolverunt, fuit ante hanc Restrictionem, in similibus conscriptionibus etc. etc. et tamen ipsimet etiam mei Delatores, aliique Diurnum et remunerationem laboris et fatigii a suis Districtualibus desumendi habuerunt consuetudinem, et quidem quid, quantumve, quisque, suo tempore declarato, et innocentiam mei facti abunde coram E<xcelso> R<egio> Gubernio, si opus fuerit, vindicabo; nam I<ncltyti> Off<icio>I<a>tui paucis respondimus ad Delationem R<everendissi>mi D<omi>ni Danielis, et contentus fuit I<ncltytus> Off<icio>I<a>tus. Ill<ustrissi>me D<omi>ne! Non est peccatum, quod Diurnum postulaverim et desumserim, sed est meum peccatum, quod R<everendissi>mum D<omi>num Danielem Archidiaconum decrepitum Katanaiensem, et maximum Decanum Partium, qui omnibus non modo s<a>ecularibus et parochis, sed etiam Archidiaconis si non jure Decanatus, quo insignitus est, et per hoc praeeminentiam singularem in Vastissimo hoc nostro Venerabili Clero et Apostolico Collegio obtinet, saltem jure senectutis et tremulae

aetatis bono exemplo praeire, et castitatem, quam in juventute, Christi sacerdotio indutus, odio plus quam vatiniano persecutus est, saltem in suprema et ad tumultum proxima aetate servare deberet ne honestas matronas Pop[.]sve etc. etc. corrumpere et violare, neve domum Todorae Kyrályfalvensis suae filiae spiritualis cum profanatione sacerdotii, scandalo pusillorum et dedecore Cleri et Hierarchiae frequentare pergat, in ductu Evangelii corripuerim, et ut pariter filiam suam spiritualem, quam scortum in suo apiario v<el> potius lupanari Katanaiensi servatque, eâque omni momento incestuose abutitur, abinde ejiciat, eliminet, exterminet, monuerim, additis minis quod secus Superioritati eum delaturus sim, hoc inquam est meum peccatum, crimen, scelus et sacrilegium, cujus memoria ideo modo refricatur, quod ante aliquot hebdomadas severas ipsi litteras perscripserim, ut ab illa nefaria et pessima consuetudine inveterata desistat et ne nos omnes, nostrumque Clerum simul et Religionem, ita ut jam nullus nostrum in hac plaga hoc in passu habeat fidem, dedecore afficiat. Quod vero mei destructione attinet, sive ea in juventute eveniat, sive in senectute par ratio, parilisque cura mihi est, dummodo conscientia mea me non accuset, Deumque pro me habeam; mallim tamen in juventute Fata experiri. Quid demum servi nostri de nobis loquantur, quibusve laudibus nos ad coelum efferant, nemo sapiens curat; et enim si famulorum nostrorum vanum desiderium, stulta vellejitas, et consangvineorum ac conjunctorum inanis cupido et blateratio effectum sortiretur, cuncti foremus Dynastae.

In reliquo, dum Providentiae, et Paterno affectui, Gratiae et Favoribus porro impense me commendo, in profundissimo venerationis cultu persevero Illustritatis Vestrae devotissimus cliens.

Petrus Major, m. pria
Archid<iaconus> Görgény<iensis>

<Inscriptio:> Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Joanni Babb, per M<agnum> Tr<ansilva>niae Principatum Partesque eidem reapplicatas, omnium Graeco-Catholicorum Episcopo Fogarasiensi, D<omi>no, Patrono mihi Gratosissimo. *Balasfalvae*.

⁽²⁾ Scrisoarea, în limba latină, se păstrează la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Alba, Fond Mitropolia Română Unită, Cabinetul mitropolitului, dosar 3 (numerotare nouă, fost 52)/1785–1834, f. 15r-16v. Textul a mai fost publicat anterior, în latină și în traducere românească: Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, București 1968, p. 22-25; Petru Maior, *Scrieri*, II, București, 1976, p. 360-362; Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ed. cit., p. 214-217, cu o altă traducere a textului în limba română, de unde este reprodușă în ediția de față.

Textul în limba latină:

M<agyar> Régen 18^a Febr. <1>788

Illustrissime, ac Reverendissime Domine Praesul!
D<omi>ne, Patrone mihi Gratosissime!

In Complementum Gratosae Commissionis Ill<ustri>tatis V<estr>ae sub 26^a Ianuarij a.c. ad me, in Sequelam Ordinationis R<egiae> Gubernialis, eo cum intimato exaratae, ut animas R<omano> Catholicas, Reformatas, Lutheranas, Nonunitas et Unitarias, eorumque Ecclesias pagatim in meo Districto Archidiaconali existentes conscriberem, sine mora huic operi me accinxī. Ast postquam aliquot pagos lustrassem et praedeclearatarum Religionum animas conscripsissem, e medio opere per I<llustrissi>mum Comitem Ladislaum Bethlen I<nclty> Co<mi>t<a>tus Tord<ensis> Ord<inarius> V<ice> Comitem medio Sp<ectabi>lis D<omi>ni Ord<inari> Jud<ici> <Nobi>lium Circ<uli> Tord<ensis> Super<ioris> ad I<ncltytum> Off<icio>l<a>tum citatus sum, apud quem posteaquam me debita cum reverentia stetissem, frequenti Off<icio>l<a>tu et multis aliis etiam rusticis praesentibus vehementer a Praetitulato D<omi>no Ord<inario> V<ice> Comite correptus sum, quod motus Ill<ustri>tatis V<estr>ae Commissionē ausus fuero praememoratam Conscriptiōem aggredi. Hinc coactus sum, et quidem instar captivi comitante me Haidone per medium forum ac si nescio quid contra status machinatus fuisset, tam Comissionem Ill<ustri>tatis V<estr>ae et Instructionem, quam fragmenta Conscriptiōis peractae ad I<ncltytum> Off<icio>l<a>tum deferre, quae ibidem detinendo Praelaudatus D<omi>nus Ord<inarius> V<ice> Comes rursus me reprehendit, et severe et cum Comminatione inhibuit, ut nunquam imposterum similibus Ill<ustri>tatis V<estr>ae Commissionibus obsequiam praestare ausim. Ex quo casu jam rumor sparsus est, me praementiōnata Conscriptiōe nihil aliud intendisse, quam illum perniciosum Patriae tumultum Horaianum resuscitare, ideoque in me tanquam in Ducem latronum conjiciunt oculos ita, ut nunquam sine rubore in publicum prodire possim. Quare humillime supplico Ill<ustri>tati V<estr>ae gratiose dignetur hunc casum ad E<xcelsum>

R<egium> Gubernium deferre, indeque facultatem mihi tam praesentem Conscriptionem continuandi quam futuris Ill<ustri>tatis V<estr>ae Commissionibus obsequenti, simul restitutionem Instructionis et fragmentorum Conscriptionis exoperari.

Dum plenus confusione in profundissimo venerationis cultu emorior Illustritatis Vestrae obsequentissimus cliens,

Petrus Major m. pria
Archid<iaconus> Görgény<iensis>

Măriia Ta! Temerarium quidem esse, semper pessimus fuit, ast valde remissus etiam animus et humilis, probandus quidem foret, si inter aequi et iusti amantes ac charitativos viveretur, verum nunc pulchra illa virtus in perniciem vertitur. Sane ita intenditur *ca cu vreme și la un comissarăș, care-i mai becisnic, să te facă obiială și să te silești a-l deprecălui Măriia Ta*. Et si hoc in viridi, quid in sicco? Nempe cecidit cedrus, ululat abies. Accingendus itaque est animus, et cleri intense cura habenda, qui enim dedit Episcopatum, dabit etiam gratiam ad finem. Homines inanes non permulcentur virtute humilitatis et obsequio, sed efferantur, et ad finale exitium inferendum abutuntur. Maxima ope nituntur ad denigrandum nostrum Clerum et Nationem coram Ill<ustrissi>ma Ma<jes>t<a>te, ut nihil eorum, quae audita sunt, impetrare possimus, sed quae habemus etiam amittamus. Forte ex composito etiam Conscriptio illa insciis Off<icio>l<a>tibus extradita extitit, ut nimirum rursum detur Principatui ansa obtrectandi, commiscendi, et somniandi. Igitur repraesentandum est, qualiter Clerus vexetur, ne forte principiis inimicorum imbutis Caesaris auribus nos in silentio pereamus. Casus sunt sufficientes, qui colligi per Archidiaconos debent, et Ma<jes>t<a>ti per Ill<ustri>tatem V<estr>am submittendi. Si impeteremur nude respectu Religionis, forte esset Ecclesia Capiti Christo Commitenda, et nos privatis devotionibus vacaremus, sed impetitur qua Valachi, igitur ad secundas causas, hoc est, ad Ma<jes>t<a>tem, est recurrendum, nempe: cum Jove, manum move!

(2a) În original, în limba română.

(2b) Idem.

(2c) „Mișcă-ți mâna cu ajutorul lui Jupiter”, Jupiter fiind aici împăratul Iosif II.

(3) Scrisoarea, în limba română, este reprodusă din Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, Buda, 1813, p. 336-341 (cu excepția formulei de adresare și a formulei de încheiere, preluate din Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultimae*, ed. cit., p. 263-266).

(3a) În original, în limba latină: „Toiagul stă în colț, deci plouă.”

(3b) Idem: „cu privire la toate”.

(3c) Idem: „Nu există obligație referitoare la lucruri imposibile.”

(4) Scrisoarea, în limba latină, a fost publicată întâi de Octavian Bârlea (*Ex historia Romena: Ioannes Bob, episcopus Fagarasiensis (1783–1830)*, Frankfurt am Main, 1948, p. 400-403); a fost republicată în latină și în română în vol. Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultimae*, ed. cit., p. 227-234, de unde a fost reprodusă în ediția de față.

Textul în limba latină:

Magyar Régen in Transilvania 1° 8^{bris} 1793

Sacra Congregatio!

Singulari meae obligationi, qua ut Alumnus de Propaganda Fide obstrictus sum, devotissime Sacrae Congregationi significare sustineo, me isthoc anno, circumstantiis sic ferentibus, Balasfalvae, inter reliqua, Professorem egisse, ac Disciplinam Theologicam Clericis jam Leopoli revocatis tradidisse, rursumque ad meam parochiam, meumque Archidiaconatum jam rediisse. Illud quoque non sine lacrymis Sacrae Congregationi refero, ea, quae circa nostrum D<omi>num Ep<isco>pum Joannem Babb Fagarasiensem Balasfalvae residentem superioribus annis Sacrae Congregationi detuleram, in eodem miserrimo statu persistere. Audio suam Ill<ustri>tatem obtulisse Sacrae Congregationi nescio quam visitationem Canonicam in parte hujus Principatus Silvania dicta factam; at falsum est, eam Visitationem Canonicam fuisse, sed fuga fuit, fingeat nempe sibi metum, ne Turcae vresus Balasfalvam irrumperent, et pecunia forte spoliaretur, quod quidem praeter alia argumenta vel illud satis aperit, quod singulis diebus 6-7 pagos perlustrarit, qui certo fugientis ritus, non evangelizantis est. Hoc nimirum visitandi modo illud curabat, ut siquis a Turcis immineret metus, facile et sine sensu fugam ad Hungariam accipere possit, nam secus, propterea quod per suam praeproperam fugam plebi importunum metum incuteret per Caesareos interceptus fuisset. Non dubito, quin variis occupationes in excusationem singulorum delationis

punctorum D<omi>nus Ordinarius obtuserit, at quascunque obtuserit occupationes, eae nequaquam sunt pastorales, sed tales, quibus per alios satisfacere et poterat et debeat. Ep<isco>pus Schismaticus etiam hoc anno instituit Visitationem Canonicam. Deus Immortalis, quantum ei honorem etiam nostri homines praestant, qui in dies in totale exitium S<acris> Unionis crescit; noster vero Dominus Ordinarius curat domi rusticam oeconomiam, ac dum vel saeculares ipsi Ecclesiam, precaturi, adeunt, sua Ill<ustri>tas visitat horrea, ac fere nunquam Ecclesiam accedit praeterquam diebus Dominicis et festis de praecepto, ac tum quoque <r>aro se visendum praestat, sed aut domi suae sibi Missam celebrari curat, aut in su<per>iore choro, unde videri non possit eandem audit. Dum per valetudinem suos S<ua> V<enerabilitas> <cleri>cos visere non potest, curat eos ad Curiam Episcopalem agi, ut illorum conspectu de<lectari> valeat. Quantum scandalum, per integrum annum nunquam in Cathedrali praedicari Verbum Deum! Ita est, D<omi>nus Ordinarius nec per se, nec per alios id praestari curat, solum in solemnitate Paschalis Pater Samuel Klein Hieromonachus conscendit Ambonem ac, idquoque aegre tulit D<omi>nus Ep<isco>pus. Hinc, in juventute scholastica, quae Ecc<lesi>am Cathedralem frequentat talis corruptio ex defectu praedicationis Verbi Dei modo est, qualem nunquam Balasfalva imaginata est. D<omi>nus Ordinarius, siqui in delicto deprehendantur, contentus est, imo urget, non ut corrigantur et ad meliorem frugam redeant, sed a scholis subito expellantur, quo peiores evadant. Sed a clericis quoque quid exspectari potest, qui praeter exercitia duorum dierum, toto hujus anni curriculo nec in Seminario, nec in Ecclesia de Verbo Dei audierunt. Hoc malo exemplo fit ut parochi etiam per Principatum parum praedicationem Verbi Dei curent. Augetur scandalum per ritum, quem D<omi>nus Ep<isco>pus tenet in mensa, ut nemini liceat loqui de Spiritualibus, sed solum de oeconomicis rebus, quod Sua Ill<ustri>tas alias quoque semper in sermone familiari servat, nec alios certe unquam aestimat, aut fert, nisi qui deditos se oeconomiae et lucro intentos exhibent. Alium quoque pessimum ritum habet D<omi>nus Ep<isco>pus, ut de omnibus male loquatur, et libentissime famae ac honori alterius detrahat, quin, in eo perpetuus est, ut inter sibi subordinatos zizania seminet, et discordiam procuret. Charissimos nempe in domo sua habet Machiavellium et Mazzarinum Politicos, eorumque principia, non Christi in regendo tenet. Breviarium vero, vix ullus erit, qui eundem legere consuevisse adseveret. Proximum scandalum est: dum Ill<ustrissi>mus Do<mi>nus noster Ordinarius parochum in Civitate M<aros> Vászárhelyi ageret, per incuriam combustum est ejus templum parochiale, quod, cum paulo post D<omi>nus noster Ordinarius ad dignitatem Ep<isco>palem eveheretur, pollicitus fuerat suis parochianis se propriis sumtibus, quod valde rationi consentaneum erat, restauraturum, at dignitatem adeptus nihil minus curavit. Quin quum ad summam, quam dicti parochiani a Caesare in finem erectionis templi impetrarant solum 100 floreni desiderarentur, hos quoque frustra a D<omi>no Ep<isco>po petiere, imo vehementem exprobrationem retulere, per quam quidem remoram factum est, ut coepto bello Turcico, Caesar quoque dictam summam subtraheret, ac hodie dum Sacra ibi in vilissimo quodam tuguriolo ex rudibus asseribus confecto, quod S<uae> V<enerabilitati> nec jumentis servandis satis idoneum foret, celebrantur. Pauci Schismatici, qui in ea civitate sunt contiguum nostra parochiali fundo locum emerunt, et actutum templum erexerunt; jam sudant viri Catholici emoliendo scandalo: sed sero medicina paratur. Parochiani vero olim Ill<ustrissi>mi D<omi>ni Ep<isco>pi, ejusdem avaritia, incuria et contemtu provocati in eo sunt, ut omnes a S<acra> Unione desciscat, quod si accidat, vix idem periculum omnes circumjacentes parochiae evadent. Ac perfacile sane est nostros scandalizari, <cum> animadvertant a Domino Ordinario magis foveri inimicas sectas, quam suos <fideles> in cujus rei luculentum argumentum Socinianis Tordensibus 1 000 flor<enorum> <in> <mutuum> dedit, ut sibi templum, quo antehac destituebantur, erigere possint q<uos> < suis> <fide>li<bus> nuspiam praestitit. Quin templum, quod habet in Curia Ep<isco>pali, <ruinae> <tam> <pro>ximum est, ut jam aves in eo nidificent, ut vix lectores prae strepitu aviu<m> <intelli>gantur, ac D<omi>num Ordinarium, dum celebrat, mastige ab avibus tueantur. In Cathedrali quoque confractae sunt quaedam fenestrae, in quarum refectionem valde exiguus sumtus requireretur, itaque aves ingrediuntur, ac coram scholastica juventute in Frontispitio altaris commiscentur. Clenodia etiam tam in Curiali templo quam in Cathedrali pleraque ita sunt lacera, ut nec porcorum pastorem iisdem indui deceret, cuncta haec Dominus Ordinarius videt, et nihil curat. In eo quoque enormiter scandalizantur fideles, quod D<omi>nus Ordinarius quum interdum accidat, ut ab iis, qui proximi sunt, articulo mortis, conscientia forte urgente ad sese consolationis spiritualis impertiendae ergo, licet iteratis et ardentibus precibus vocitetur, tamen accedere nobis, quod hoc anno me Balasfalvae morante contigit decrepitae viduae Radulianae, et antea sacerdoti Dan. Hoc item anno multos e rudioribus sacerdotes ordinavit, quos ita Dominus Ordinarius per suum Notarium Reverendum Demetrium Kajan ineffabilis avaritiae hominem, ac solum lucro intendum instrui curavit, ut nullus omnino quidquam de obligatione recitationis Breviarii sciat, ac sane quamdiu ibidem isti Neoordinati Missam celebrant, neminem observavi horas Canonicas recitare, quin nec Breviarium habebant. Illud vero prorsus intolerabile, quod Dominus Ordinarius usque ad horam Ordinationis nihil ordinandis de futura ordinatione significari velit, unde accedit, ut nonnulli, minime per Sacramentalem Confessionem purgati sacram Chirotoniam suscipiant. Sed quoad reimpressionem Bibliorum in nostro Valachico idiomate, res est, quae

nullam patitur moram. Elapso nempe saeculo e Graeco 70 in Valachicum idioma versa in Valachia Transalpina impressa fuerant, qua versione omnes Valachi utebamur, Pater Samuel Klein Hieromonachus Balasfalvensis novam jam versionem adornavit, etsi vero Pater Samuel solertem curam in hoc navavit, tamen tantum opus diligenti et diuturniore censura opus habebat. Itaque D<omi>nus Ordinarius, ut solet in omnibus Despotice agere, ac vix unquam alium finem quam lucrum temporale intendere, praeter se adsumsit ad Censuram magni huius et delicati operis praefatum R<everen>dum Demetrium Kajan, R<everen>dum Patrem Germanum Péterlaki Hieromonachus et Praefectum typographiae ab avaritia in hoc Principatu notissimum, demum R<everen>dum Basilium Philipán Neoordinatus. Mirum quidem videbitur Sacrae Congregationi, sed verissimum est, et omnes nostri qui aliquid sapiunt, fatebuntur, nec D<omi>nus Ordinarius nec ullum ex his linguam Valachicam callere, ego sane expertus sum eos, nec, quot tempora lingua Valachica in inflexione verborum admittat, scire, proindeque nec prima Grammatices principia intelligere. Porro, linguae Graecae, cujus peritia prorsus necessaria est in hoc opere, omnino ignari sunt praeter R<everen>dum Basilium Philipán, qui notitiam quidem habet huius linguae, sed nequaquam sufficientem, praeterquam quod valde juvenis sit, quippe qui ante annum solum e scholis exivis, et facillime praepiudiciis D<omi>ni Ordinarii aliorum consilia non ferentis cedat. Quin, Pater Germanus solum humaniora studia mediocriter absolvit, alia nunquam delibavit, etiam D<omi>nus Ordinarius et R<everen>dus Demetrius Kajan in Theologicis et Hermeneuticis valde exigui et ferme nulli sunt. His mediis inchoata censura, varia versionis Patris Samuelis Klein addita et demta sunt non secundum scientiam, sed secundum libidinem et imaginationem, ut nonnisi merum chaos inde prodire possit, ac nondum finita censura jam impressionem aggrediuntur. Quo fiet, ut postquam Schismatici, qui sunt in Valachia Transalpina, Moldavia aliisque Provinciis haec reimpressa Biblia legerint, ac multa absurda menda observaverint, dissertationes edituri, et corruptam esse per Unitos Sacram Scripturam depraedicatorum sint, ac tum certe neque fuste nostrum populum a relapsu ad Schisma retinebimus, taceo ut deinceps incrementum Unionis sperare possimus. Itaque reimpressio haec ocyssime inhibenda est, et severe committendum, ut re cum reliquis per Hungariam D<omi>nus Ep<isco>pis Unitis communicata, nova censura per idoneos viros procuretur. Demum, devotissime Sacrae Congregationi supplico, paterne dignetur hanc denunciationem in conditionem adsumere, et curam huius in miserrimo statu constitutae Ecclesiae suscipere, ego enim ultra perscribere non audebo, cum vereor, ne forte apud Sacram Congregationem notam inquieti hominis incurram, neve detecto fors meo nomine D<omi>nus Ordinarius ad extrema me persequatur. D<omi>nus quidem Ordinarius variis technis se se tentabit extricare, quum etiam anno superiore, occasione depositionis Homagii nostro Principi Francisco Romanorum Imperatori, multos e Clero seduxerit ad Chartam albam, nescio in quem finem, subscribere et sua sigilla imprimere, ac pecuniae in qua D<omi>nus Ordinarius spem collocatam habet, omnia obediunt. Sed fortasse optimum foret haec in Synodo Diocesano, quae utinam singulis annis celebraretur per Cordatos et Zelosos viros, qui non multam cum nostris Transilvanis foveant cointelligentiam, qualis inter alios forte esset D<omi>nus Ep<isco>pus Ignatius Darabant M<agno> Varadinensis in Hungaria, investigari. Quod si palam, et per plures e Clero subscriptam denunciationem fieri Benigne jubere dignaretur Sacra Congregatio, id quoque obsequentissime praestabo. Solum inhibitis, praedeclaratae reimpressionis Bibliorum nequaquam protelanda est, secus enim>: „Dum Roma deliberat, Saguntum perit”.

In reliquo, dum Gratiae et Favoribus me commendo, ac Sacram Eminentiarum Vestrarum Purpuram deosculor, in profundissimo venerationis cultu persevero Sacrae Congregationis devotissimus cliens,

Petrus Major m. pria
Archidiaconus Görgényiensis.

^(4a) „În timp ce Roma deliberează, Saguntul piere”.

⁽⁵⁾ Scrisoarea, în limba română, a fost publicată întâi de Nicolae Albu (*Date noi privitoare la viața și activitatea lui Petru Maior*, în „Revista Arhivelor”, an XLVIII, vol. XXXIII, 1971, nr. 4, p. 584-585); a fost republicată în vol. Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ed. cit., p. 244-245, de unde a fost reprodușă în ediția de față.

^(5a) A *Thoro*, despărțire numai cu locuința, fără ca cei doi soți să fie absolviți de legământul căsătoriei, un fel predivorț, cu scopul de a preveni eventualele probleme ce ar putea surveni până la rezolvarea, într-un fel sau în altul, a conflictului.

⁽⁶⁾ Scrisoarea, în limba română, adresată juristului și literatului român din Transilvania, Vasile Aaron (1780–1821), se păstrează la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sibiu, Fondul Vasile Aaron. Corespondență, doc. nr. 515. A fost publicată mai întâi de Liliana Popa în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu”, XIII-XIV, 2006–2007, Editura Academiei Române, 2007, p. 427-431. Transcrierea textului în ediția de față s-a făcut după documentul original. Le mulțumim pe această cale editorilor operei lui Vasile Aaron, Liliana Maria Popa și Ioan-Nicolae Popa, care ne-au pus la dispoziție o copie după acest document.

⁷⁾ Scrisoarea, în limba latină, adresată cunoscutului medic și om de cultură iluminist din Transilvania, Vasile Pop (1789–1842), a fost publicată întâi în revista „Transilvania”, 1868, nr. p. 227-228 și republicată în vol. Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultimae*, ed. cit., p. 307-310, de unde a fost reprodușă în ediția de față.

Textul în limba latină:

Budae 9^a Augusti 1815

Clarissime Domine Patriota!

Pro nuncupatis votis habeo gratias maximas. Commissis libros comparavi, pro Tolnay extorsit a me Egyenberger 2 R. f<lore>nos. Pretium dono D<ominationi> V<es>trae, proinde nihil reliquum est, quam ut quempiam mercatorem pro affuturis nundinis Pesthiensibus isthuc venturum requirat, quo praefatos libros a me recipere velit et D<ominationi> V<es>trae transportare. Quo ad vocabula per D<ominationem> V<e>stram connotata, atque mihi communicata, sic respondeo.

Si consideremus statum Hungarorum antequam venissent in Pannoniam; vix credi potest, apud eosdem usum exstitisse telonii, proinde opinari licebit, Hungaros priusquam isthuc appulissent, caruisse vocabulo *vam*, ac Valachorum vocem *вама* originem trahere a Gr<aecum> *βημα*, quod significat „gressum”, „passum”, mutato η in α, quod Latini quoque non raro faciunt in vocibus originis Graecae, uti eq<uidem> *φημη*, *Fama*. Hinc *вамыш*.

тъѣ (*tâu*) credo esse pure a Lat<inum> *tabesco*. Dicitur enim Valachice *тъѣс*, *се тъѣшѣте апа*. Jam confer *tâuescu* cum *tabesco*, solum *b* videbis mutatum in *u*: quod persaepe fit apud Valachos in vocibus Latinae originis. Caeterum communiter apud Valachos dicitur *лак*, neque aliter invenitur in libris. Inde vero dictum *тъѣ*, quia in lacu tabescit, corrumpitur aqua.

киндѣ, solum in Transsilvania, idque non apud omnes aduditur, nec in libris usquam repetitur; nam Valachi habent *штергар* (*stergariu*). Caeterum haud violenter deduci posset a *candeo*, quia ope illius fit homo candidus, purus.

Jobagiu, cujus prima syllaba nec scribi potest Cyrillicis litteris, erat in sola Transsilvania; sed Articulo Dietali 26 anni 1792 sublatum est his verbis: „Nomenclatio Jobbagonatus, conjunctaque cum eo perpetua Personalis obligatio, et Glebae adscriptio vigore praesentis Articuli benigne annuente Sua Majestate pro sublata declaratur”. Id circo *ѡци сама, съ нѣ дай де невое май грѣина де ачѣсте*.

Quoad originem verbi *порончѣск*, respondeo, ridiculum esse, in originatione requirere conformitatem adamussim Syntaxeos etc. usque ad ultimum apicem. Ego plurima exempla possem proferre, in quibus ne Latini quidem litterati posteriores conveniunt cum antiquioribus quoad Syntaxim; imo et qualitatem Conjugationum, et generum etc. permuntarunt posteriores, prouti nempe quis plus vel minus graecizare etc. voluit. Si *iubeo* nunquam ponitur cum particula *non*; at ponitur *mando*, *praecipio*. Atqui *prohibeo* etiam ad modum mandandi pertinet, atque hoc sufficit mihi, ut *порончѣск* deducam a *porceo*. Quot praeterea sunt voces et in Latinis et in Graecis, quarum orgio per antiphrasim repetitur! Nec obstat, quod *порончѣск* idem significet apud omnes Slavicae originis. Plurima enim vocabula sunt Valachis cum Slavis communia, quorum tamen origo est Latina.

Nec ego dico verbum *ѣжит* h<oc> e<st> *sum*, esse quaerendum in duodecim tabulis, sed in 12 tabuli inveni tertiam personam *escit*, *escint* pro *sit*, *sint*; secundam personam habemus nos una cum Transdanubianis *ѣжи* (*esci*); Transdanubiani vero habent etiam primam personam *escu* pro *sum*. Ajo proinde vetustissima vocabula Latino, quae hodie nullo in usu sunt apud Latinos, in lingua Valachica conservari.

Minus me deterrent lecta per D<ominationem> V<e>stram in carmine Italico *man* (*манѣ*), *vin* (*вин*) non in vocalem desidentia; elisio enim non modo in metro Italico, verum etiam in Latino etc. visitur; imo etiam in Prosa requirente euphonia in concursu usitatur apud Italos, quin id obstat Legi de vocabulorum desinentia in vocalem. Nihilominus insto D<ominationi> V<e>strae, dignetur mihi procurare memoratum per D<ominationem> V<e>stram Virgilium Italice interpretatum, et indigitatam ejusdem Dialecti Grammaticam erga refundendum, aut anticipatim transmittendum pretium; lubens enim legerem. Certo, sicui vacaret; admirandas antiquitates Latinae ac Romanae linguae eruere posset e Valachica lingua, quarum usus extinctus est in Latina lingua, in sororiis nullum vestigium, et de quibus Slavi ne somniarunt quidem. Rogo, dignetur mihi mittere unum exemplar Recensionis *Carroni* [!] in *Dacia*.

Dum jugi cultu persevero Clarissimae D<ominationi> V<e>strae humillimus servus

Petrus Major m.p.

P.S. Reverendissimus D<ominus> Korneli mutat salute Perillustrem D<ominationem> V<e>stram.

^{7a)} În original, în maghiară, „vamă”.

(7b) În original, în română, cu slove chirilice: *vama*.

(7c) În original, în greacă, „faimă, renume”.

(7d) În original, în latină, idem.

(7e) În original, în română, cu slove chirilice: *vameș*.

(7f) În original, în latină, „a scădea, a seca”.

(7g) În original, în română, cu slove chirilice: *tăuiesc, se tăuiește apa*.

(7h) Idem: *chindeu*.

(7i) În original, în latină, „a străluci, a fi alb”.

(7j) În original, în română, cu slove chirilice: *Ia-ți sama, să nu dai de nevoie, mai grăind de acestea*.

(7k) Idem: *poroncesc*.

(7l) În original, în latină: *iubeo, mando, praecipio* sunt sinonime, chiar dacă nu totale, însemnând „a ordona, a recomanda”.

(7m) Idem, „a împiedica, a opri”.

(7n) Idem, „a împiedica, a opri”.

(7o) În original, în română, cu slove chirilice: *sânt*.

(7p) Pentru lucrarea italianului Felice Caronni, vezi infra, CATALOGUL BIBLIOTECII LUI PETRU MAIOR, nota 86.

(8) Scrisoarea, în limba latină, adresată directorului școlilor românești greco-catolice din eparhia Episcopiei de Oradea, Mihail Benei, se păstrează la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, sub cota ms. rom. 470, f. 104r-v. A fost publicată anterior: Ioan Chindriș, *Petru Maior contra Lexiconului de la Buda?*, în „Manuscriptum”, XI, 1980, nr. 4, p. 153; Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultimae*, ed. cit., p. 291-292, de unde a fost reprodusă în ediția de față, colaționând însă textul latinesc cu originalul.

Textul în limba latină:

Budae 6^a August<i> 1809

Admodum Reverende Domine Director!

D<omi>ne, mihi Colendissime!

Graves exactae circumstantiae me impediabant, quo minus A<dmodum> R<everendae> D<ominationi> V<estr>ae ratione commissorum Librorum hucdum respondere valerem. Sed et moderna hujus Regiae Typographiae circumstantiae me voluntati A<dmodum> R<everendae> D<ominationi> V<estr>ae facere satis non sinunt. Nam nudius tertius ultimum ab Off<icio>latu Regiae Typographiae accepi responsum, libros isthinc absque aere parato haud extradi. Svasum porro est ut A<dmodum> R<everenda> D<ominatio> V<estr>a cointelligere se velit cum C<larissimo> D<omi>no ejate Professore Kereszturi, cui nominare dignetur desideratos libros, atque ad ejusdem alioquin Ordinarii Librorum Regiae Typographiae Distractoris requisitionem hinc attactos libros transponitum iri.

In reliquo, dum me amicitiae commendo, distincto cultu persevero A<dmodum> R<everendae> D<ominationi> V<estr>ae humilimus servus

Petrus Major m.p.

(8a) Scrisoarea este adnotată de Benei: „N° 50. Litterae A<dmodum> R<everendae> D<ominationi> Petri Major, censoris libros Valachicorum Budensis detto 6^a Aug. 1809, quibus desideratos libros scholasticos abs parato pretio aretis modernis redem circumstantiis Typographia Regia submittere nequio rescrivit, et una cum C<larissimo> Professore Kereszturi ut hoc in obsecro cointelligentiam habeat Director persuadeo.”

„N° 50. Scrisoarea din 6 august 1809 a reverendisimului domn Petru Maior, cenzorul din Buda al cărților românești, prin care răspunde că, în actualele împrejurări nefavorabile, Tipografia Regească nu poate livra cărțile solicitate fără de achitarea în numerar a prețului. Totodată, directorul <Tipografiei> recomandă să se ajungă la înțelegere, în această privință, cu distinsul profesor Kereszturi”.

(9) Scrisoarea, în limba latină, adresată aceleiași personalități a vremii, directorul școlilor românești greco-catolice din eparhia Episcopiei de Oradea, se păstrează la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, sub cota ms. rom. 470, f. 107r-v. A fost publicată anterior: Ioan Chindriș, *Petru Maior contra Lexiconului de la Buda?*, în „Manuscriptum”, XI, 1980, nr. 4, p. 153; Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultimae*, ed. cit., p. 302-303, de unde a fost reprodusă în ediția de față, colaționând însă textul latinesc cu originalul.

Textul în limba latină:

Budae 17^a 9^{bris} 1812

Admodum Reverende Domine Director!
D<omi>ne, mihi sing<ulariter> Colendissime!

Ad aestimatissimas A<dmodum> R<everen>dae D<ominationi> V<estr>ae litteras sub 3^a reconditi mensis Octobris a.c. ea requisitione ad me datas, ut unum exemplar Catechismi Graeco-Catholici Valachico nempe idiomate editi illuc mittere velim fine approbationis per Praesuleam Illustratam fiendae: qua consecuta plura exemplaria expetenda forent, fraterne reponendum duxi, ejusmodi Catechismum nunquam isthic typis editum fuisse, petitioni proinde Adm<odum> R<everen>dae D<ominationi> V<est>rae hoc in passu haud satisfieri posse. Necesse itaque assereor ibidem Catechismum pro pube G<raeco>-Catholica nationis Valachicae elucubrari; tum Excelso Consilio Regio Locumtenentiali supplicari, ut sum<p>tibus Typographiae Regiae Universitatis Pesthiensis imprimatur.

Dum jugi cultu persevero Adm<odum> R<everen>dae D<ominationi> V<est>rae humilimus servus,

Petrus Major m. pria.
Archidiaconus et revisor librorum

<Inscriptio:> Admodum Reverendo Domino Domino Michaëli Beney, per Districtum Magno-Varadiensem Scholarum Vernacularum G<raeci> R<itus> Unit<orum> Directori, D<omi>no, sing<ulariter> col<endissi>mo. M<agno> Varadini.

^(9a) Scrisoarea este adnotată de Benei: „Litterae R<everendissimi> D<omini> Petri Major r<evisor> ad Excelsum Consilium R<egio> L<ocumtenentiali> librorum revisor, de 17^a 9^{bris} 1812 exoratae, quibus Catechismum G<raeco>-C<atholi>cum pro pube scholastica nunquam ibi fuisse editum, atque adeo nec pro approbatione velut non existentis ullum exemplar mitti prosse, rescribit.” „Scrisoarea din 17 noiembrie 1812 a reverendisimului domn Petru Maior; răspunsul revizorului cărților de pe lângă Înalțul Consiliu Locumtenențial Regesc al Ungariei, în care se arată că acolo niciodată nu s-a editat vreun Catehism greco-catolic pentru tineretul școlar, prin urmare, nu poate înainta spre aprobare un exemplar dintr-o lucrare care nu există.”

Abia după doi ani, în 1814, se va tipări la Buda, pentru greco-catolici, *Catehismul cel mic istoricesc în carele pre scurt se cuprind sfintele întâmplări și învățătura creștinească, așezat de arhimandritul Clavdie Fleuri, iară pre limba românească prefăcut și după rânduiala Beseariceî Răsăritului întocmit prin protopopul Vasilie Colossi. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, 1814*, iar după alți doi ani, credincioșii ortodocși vor avea și ei un *Catihis mic sau scurtă mărturisire pravoslavnică pentru shoalele neumite românești ceale din Țeara Ungurească și din părțile ei împreunate. Cu milostiva îngăduință a Împărăteștei Chesaro-Crăieștei și Apostoliceștei Măririi. În Buda. Tipărit cu chieltuiala Crăieștei Tipografii a Universității Ungurești, 1816*.

„Luând seama la nestatornicia vieții omului...” – TESTAMENT

⁽¹⁾ Testamentul, în limba latină, se păstrează la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, Fond Biblioteca Centrală din Blaj, Dosar Petru Maior, cota 65, f. 5r-10v, atât într-o ciornă cu o grafie neîngrijită, literă mărunță, greu lizibilă, cu corecturi și cu numeroase completări marginale (f. 5r-6v), cât și într-o variantă transcrisă pe curat, cu grafie extrem de îngrijită, literă mai mare, ușor lizibilă, și fără corecturi și completări marginale (f. 7r-10v), ambele purtând semnătura autorului. Textul a mai fost publicat anterior în „Archivu pentru filologie și istorie”, 1868, nr. XX, p. 390-391; Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, București, 1968, p. 127-136; Petru Maior, *Scrieri, II*, București, 1976, p. 370-378; Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 330-338. În ediția de față, transcrierea textului în limba latină s-a făcut după documentul original, colaționând textul transcris pe curat cu textul păstrat în ciornă, iar traducerea în limba română s-a reprodus din Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ed. cit., 1997, p. 334-338.

Textul în limba latină:

*In nomine Sanctissimae, et individuae Trinitatis,
Patris, et Filii et Spiritus Sancti!*

Considerata vitae humanae inconstantia, meoque valetudinario statu, dum integra sum mente, praesentem Testamentariam ultimae voluntatis, circa meas facultates, quas possideo, Dispositionem, mihi praesentissimus, serie ut sequitur, constituo.

1°. Praemissa animae meae Christi fidelium precibus, et Sanctorum Patronorum intercessione adjuvandae, in sinum infinitae Dei misericordiae humiliter commendatione.

2°. Constituo universarum mearum facultatum universalem haeredem meum nepotem Joannem Major, filium legitimum mei germani fratris Michaelis Maior de Ditső-Szent-Márton, dum vixit, Jurati Assessoris Inclyti Comitatus Thorda, et una rect*<i>f<i>icatoris>* Commissarii ejusdem Inclyti Co*<mi>t<a>*tus Circuli Superioris, Processus Bogathiensis.

3°. Libros meae bibliothecae, qui partim sunt penes me, partim apud Annam Papp relictam viduam, praeonominati mei fratris Michäelis Major de Ditső-Szent-Márton, in pago Mező-Kapus, Inclyti Co*<mi>t<a>*tus Thorda, Circuli Superioris, scilicet occasione meae Budam ad stationem Regii Revisoratus Librorum Valachicorum Graeco-Catholicorum anno 1809 profectionis, apud praedictum fratrem Michäelem Major depositos, libros inquam meae Bibliothecae Theologicos, Canonicos, Ec*<clesiasti>co*-Historicos, et quocumque modo ad Theologiam et Jus Canonicum pertinentes, omnes testor Parochiali Ecclesiae Graeco-Catholicorum Szász-Régeniensi. Libri vero ejusdem Bibliothecae scholastici, humaniorum studiorum, et omnes profani cujuscunque argumenti, manebunt apud universalem haeredem praedictum meum nepotem Joannem Major; ea tamen conditione, ut siquis e mea familia, sive agnatorum, sive cognatorum studentium, opus haberet aliquo ex illis libris, eidem in usum concedatur erga reversales jure toti familiae invigilandi competente, nequis liber aut distrahatur, aut quoque modo pereat.

Quod si contingeret, ut praefatus nepos Joannes Major, priusquam aetatem majorem assequeretur, moriatur, aut posthac absque prole masculina decedat, hi libri omnes transponantur nepoti meo Petro juniore Maior de Ditső-Szent-Márton, filio natu majori germani mei fratris Joannis senioris Maior de Ditső-Szent-Márton, parochi Graeco-Catholici Ólvesiensi Inclyti Co*<mi>t<a>*tus Kolos, aut casu inopinato sic ferente, haeredibus praedicti mei nepotis Petri jun*<ior>* Major de Ditső-Szent-Márton, conditionibus hoc in genere praesignatis san*<c>*te semper observatis.

4°. *Veterem et novam disciplinam Ecclesiae*, auctore Ludovico Tomassino in 3 tomos in fol*<io>* divisam, quae inter meos Theologicos libros referitur, testor Seminario Balasfalvensi Cleri Graeco-Catholici Dioecesis Fogarasiensis.

Sunt vero quidam libri magni voluminis haeretici inter praedictos libros meae bibliothecae, illos praestabit ad bibliothecam Venerabilis Monasterii Ordinis Sancti Basilii Magni Balasfalvam transferri, et sub clausura retineri.

5°. *Biblia Sacra Valachica*, et *Evangelium* testor Typographiae Regiae Universitatis Pestanae, in usum successorum revisorum. Corpus Juris Canonici Valachicum, vulgo *Pravila*, vol. 1 in fol*<io>* fuit Joannis Papp parochi Graeco-Catholici Sarapházaiensis Inclyti Co*<mi>t<a>*tus Thorda, Circuli Superioris, hoc restituatur filio defuncti possessoris Gregorio Papp paracho Nagy-Nyulasiensi Graeco-Catholico et Vice-Archidiacono.

Lexicon Italico-Latinum, et vice versa, Turini impressum in 4°, duo tomi, quod hic inveni, videtur Seminario Balasfalvensi debere transponi. Calepinus Volumen in fol*<io>*, item unus Tomus Historiae in 8° a Reich Slavonice conscriptus, qui fuerunt Joannis, dum vixit, Theodorovics Juristae, aequum videtur transponi Scholae Valachicae praeparandorum V*<eteri>* Aradiensi. Est apud me una *Grammatica Italica*, Vol. 1 in 12, haec est Admodum Reverendi Domini Nicolai Erdélyi praesbyteri Dioecesis Graeco-Catholicae Magni-Varadiensis; eidem restituatur. Item quaedam dissertatio de eo quod non-uniti in Hungaria non habeant Sedes Episcopales, haec est Perillustris Domini N*<aumi>* Petrovics, cassae fund*<ationalis>* nonunitorum Perceptor. Pariter liber quidam, auctore Jorgovics, hic est Georgii Montan, docentis Scholae Valachicae Pesthiensis, restituantur suis Dominis. Etiam quaedam Syntaxis restituenda Perillustri Domini Josepho Nagy accessitae in rationaria Budae.

Fratri meo Joanni sen*<iori>* Major de Ditső-Szent-Márton mutuavi Rf. 300 id est trecentos, in Antiquis Bancalibus; eosdem vigore hujus remitto pro perpetuo. Apud fratrem quoque Michäelem de Ditső-Szent-Márton, saepe nominatum, siquid e pretio unius equi, quem illi vendidi, quin pro me expendisset, remansit, pariter remitto.

6°. Habeo duodecim paria manubriorum argenteorum cultris, et sociis fusciniis applicandorum, item duodecim cochlearia argentea mensalia, cum uno quod est pro jusculo, ac duobus pro Zuspeis, nec non duodecim pro Cafealia. Ex his, sex paria manubriorum cultorum et fuscinarum, item sex mensalia cochlearia, ac unum quod est pro jusculo, sex cafealia, et unum pro Zuspeis, testor filiae natu majori praeonominati mei fratris Michäelis Major de Ditső-Szent-Márton. Reliqua sex paria manubriorum supra declaratorum, item cochlearia mensalia, et caffearia, per unum fratri Joanni sen*<iori>* Major paracho Ólvesiensi; filio defuncti mei fratris Demetrii Major de Ditső-Szent-Márton; Gregorio Major defuncti mei fratris Georgii Major filio; filiis mei fratris defuncti

Theodori Major de D<itső>-Szent-M<árton>; sorori meae germanae Annae conjugii Simeonis Kőmives, filiae denique natu minori defuncti fratris praenominati Michāelis Major.

7°. Domum meam entitiam in L<ibera> Regiaeque civitate M<aros> Vászárhely, Incl<ytae> Sedis Siculicalis Maros existentem, ea conditione praenominatus universalis haeres possidebit, ut eam nunquam divendat, aut oppigneret. Casu, quo hic absque prole masculina decederet, hujus quoque jus ad praedictum meum nepotem Petrum Major, aut casu sic ferente, ad ejusdem haeredes sub praedictis conditionibus devolvetur, una cum effectiva translatione instrumenti emtionis.

8°. Novam bundam, quam habeo, una cum pari fibularum argentearum ponderis prope sex unciarum testor Adm<odum> R<everendissimo> D<omino> Georgio Fejer, paracho et A<rchi>diacono G<raeco>-Catholicorum Cibiniensi in Transilvania. Rubrum cingulum sericeum testor R<everendissi>mo D<omino> Antonio Thumara A<rchi>diacono et Regio Revisori Librorum Budensi. Kaput parum attritum, una cum poenula meliore et petaso testor Domino Joanni de Districtu Kővár in Transilvania oriundo, in praesenti Pesthini Jurato. Item cothurnos omnes, sive meliores sive pejores, Pallium ecclesiasticum sericeum, una cum reverenda sericea, testor sorori germanae Annae Major, conjugii Simeonis Kőmives in Oppido Privilegiato Szász-Régen, I<ncl>tyti> Co<mi>t<a>tus Thorda in Transilvania.

9°. Praeter supra dicta cochlearia argentea, habeo adhuc quatuor cochlearia mensalia argentea; horum duo testor Dominae conjugii D<omi>ni Emerici Papp apud Excelsam Cameram R<egiam> Judicantis; duo vero mox memoratae meae sorori Annae Major. Prae<ti>t<ula>to Domino autem judicanti unam pixidem argenteam interne inauratam, una cum duabus sedibus pelliceis. Machinam quoque, ac unam molam caffaceam, testor mox laudatae Dominae conjugii Domini Emerici Papp Judicantis.

10°. Habeo apud me pecuniam paratam 4 000 id est quatuor millia Rf. V.V. et 700 id est septingentos Rf. in conventionali, ac signanter vicissimariis, exceptis perpauca imperialibus. Ex 3 000, id est tribus milibus Rf. V.V., et ex 700 id est septingentis Rf. in Conv<ventionali>, volo fieri foundationem, ad vim interusurii utriusque praedictae summae, in Seminario Catholicorum L<iberae> Regiaeque civitatis Marus-Vászárhely, pro adolescentibus ibidem studentibus meae familiae agnatis, in horum defectu cognatis; in horum vero defectu pro quibuscunque Valachis I<ncl>tyti> C<omi>t<a>tus Thordensis, praeferenter Nobilibus, sive hi sint G<raeco>-Catholici, sive Romano-Catholici.

Si quis ex his alumnis meis agnatis eluctaretur ad Philosophiam, duabus ratis M<aros>-Vászárhelyiensium alumnorum nutriatur Claudiopoli in Seminario Nobilium, quo nobilibus principiis imbutus aptus reddatur ad serviendum Patriae corde et animo, et promovendum R<egium> Servitium. Ipsi cedent praedictae duae ratae, donec absolverit Jura, et posthac, si praticare velit, penes aliquod Dicasterium, duobus annis. Ex tunc praedictae duae ratae redibunt vel Claudiopolim ad Seminarium Nobilium pro re nata, vel ad praelaudatum Seminarium Marus-Vászárhelyiense.

11°. Anno 1812 Ill<ustriss>mo, ac R<everendissi>mo D<omino> Basilio Moga, Ep<isco>po Non-Unitorum Transilvaniensi, ad requisitionem ex hac Regia Typographia, ad meam responsabilitatem impressos Valachicos libros misi distrahendos: 1mo 700 id est septingenta exemplaria Concionum Dominicalium et Festivalium (*Prediche*), a 6 Rf. Exemplar, summa Rf. 4 200; 2° 300 id est trecenta exemplaria Concionum funebralium (*Propovedanii*), una cum totidem Concionibus de educatione filiorum (*Didachii*) in charta scriptoria a Rf. 2 cr<ucife>ris 30 exemplar utriusque operis simul sumti summa Rf. 750. Detto. In charta impressoria exemplaria 244, id est ducenta quadraginta quatuor a Rf. 1, cr<ucife>ris 30 summa Rf. 366. Summa totalis Rf. 5 316, id est quinque millia, tercenti [!] sedecim.

Probe notandum, praesignatos libros eo pacto esse Prae<ti>t<ula>to D<omino> Ep<isco>po traditos, ut undecima pars pretii universorum librorum eidem cedat gratis.

Ex summa praenotata 5 316 Rf. Prae<ti>t<ula>tus D<ominus> Episcopus effective mihi misit Rf. 1 000 id est mille; reliqua adhuc apud suam Ill<ustri>tatem Ep<isco>palem exhaeret.

Id quoque notari necesse est, me ignorare, an Praeat<tac>tus D<ominus> Episcopus ea voluntate hos libros sibi mitti curaverit ut meo nomine eosdem divendat, an vero tamquam jam per se emtos ac proprios. Si consecraria rite consideremus, omnino concludendum, tamquam emtos ac proprios recepisse. Nam, non solum lubens eosdem Cibinium appulsos acceptavit, et vecturam persolvit, verum etiam omnes actutum compingendos tradidit, quin hac de re quidpiam mihi significaret. Si enim meo nomine distrahendos se se recepisse, ac compingi velle curare, significasset, omnino contradixissem. Consuetudo enim apud hanc Regiam Typographiam semper ea viguit, ut libri non extradarentur vendendi, nisi in crudo, ex ea reflexione, quod si nulla jam affulgeat spes ulterioris distractionis, reliqui reciperentur in usum involucrorum convertendi, compactis nulli usui servientibus. Idcirco compactos libros nunquam recipit R<egia> Typographia. Reliquum proinde est, ut Prae<ti>t<ula>tus D<ominus> Ep<isco>pus, si forte non omnes praedictos libros vendidisset, etiam ex hac reflexione non libros, sed aes paratum pro iisdem offerat

Partem praetii horum librorum a Prae<ti>t<ula>to D<ominio> Ep<isco>po persolvendi tertiam testor instituto pauperum Cibiniensi, vulgo Strasament, tertiam fundo sacerdotum deficientium Dioecesis Fogarasiensis, tertia denique adjungenda foundationi, quam feci pro cultura aliquot adolescentum meae familiae.

12°. Apud Tit<ulat>um Anastasium Derra, Nobilem et Mercatorem in L<ibera> R<egiaeque> civitate Pestana habeo deposita 220 id est ducenta viginti exemplaria *Historiae de origine Valachorum in Dacia*, compacta med<ia> gall<a> exemplar a sex Rf. V. V. summa Rf. 1320. Detto in Typographia conservantur in crudo 165 id est centum sexaginta quinque exemplar a 5 Rf., summa 815 Rf. id est octingenti quindecim. Has quoque summas adjungendas testor praedictae foundationi meae familiae, ut aucto capitali, ferente interusurio, numerus quoque alumnorum augeatur.

13°. Ex supra memoratis 4 000 Rf. V. V. 1 000 Rf. Perillustris D<ominus> Emericus Papp Judicans, quem Exsecutorem quod ea, quae Budae impertienda et expendenda sunt, item Tutorem Universalis Haeredis, quamdiu hic Budae erit, constituo, accipiat in manus. Ex quibus 100 Rf. V. V. id est centum sibi reservet, 100 Rf. expendat pro funere, 80 id est octoginta dividat aequaliter Budensibus Monasteriis Patrum Capucinatorum et Patrum Franciscanorum, item Monasteriis Patrum Franciscanorum [!], et Patrum Servitarum, pro totidem missis celebrandis in refrigerium animae meae; 20 id est viginti per Patrum Administratorem pauperibus, qui prae foribus Ecclesiae Christianopolitanae mendicant.

14°. Viduae vicinae Rascianae, quae quotidie mihi in hoc morbo servivit, lectum cum omnibus appertinentiis, exceptis duobus linteaminibus, una testor eidem 20 Rfl. V. V.

Reliqua pecunia ex 1 000 Rfl. manebit apud Perillustrem D<ominum> Judicantem ac tutorem. Ex ea alet saepe memoratum meum nepotem Joannem Major usque ad Septembrem, vestes etc. eidem curabit. Tunc remittet illum in Transilvaniam M<aros>-Vásárhellyinum per ejates mercatores, una cum omnibus libris etc., penes expositionem, quod sit filius Michaëlis Major mei fratris Mező-Kapusiensis, ubi ejus vidua hodieum residet. Ac vecturam iisdem mercatoribus, una cum viatico nutriment, hic persolvat. Relicta pecunia ex praedicta summa addatur capitali.

Sedem cubicularum aegrotorum infirmitati servientem, testor A<dmodum> R<everendo> D<omino> Basilio Protics praesbytero hujati G<raeco>-Catholico, tamquam seni saepe aegrotanti.

Petrus Maior m.p.

CATALOGUL BIBLIOTECII LUI PETRU MAIOR

⁽¹⁾ Manuscrisul se păstrează la Biblioteca Academiei Române din București. A fost publicat mai întâi în volumul Petru Maior, *Scripta minora. Ars literari. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 340-355, de unde a fost reprodus în ediția de față.

⁽²⁾ În original, în limba latină: „*Elenchus librorum pie denati R<everendissimi>mi D<omi>ni Petri Major in R<egia> Universitate Pestensi librorum Valachicorum revisori in Comitatu Thorda possessione M<ező> Kapos apud viduam Popp Anna relictorum.*”

⁽³⁾ **Eusebius Pamphilus** (270 – cca 338), ierarh și scriitor din epoca prebizantină a lui Constantin cel Mare, a fost episcop al Cesareei și participant la soboarele zbuciumate ale vremii. A fost la început apărătorul marelui schismatic Arie, pentru ca apoi, la Soborul de la Nicea din anul 325, ghicind poziția împăratului, să-și reverse vestita-i retorică împotriva gălăgiosului adversar al consubstanțialității. Petru Maior, asemenea tuturor contemporanilor, a cunoscut *Istoria ecleziastică* a lui Eusebius dintr-o celebră ediție colectivă apărută la Basel în 1611, *Eusebii Pamphili, Ruffini, Socratis, Theodoriti, Sozomeni, Theodori, Evagrii et Dorothei ecclesiastica historia*.

⁽⁴⁾ **Johannes Marck** (1655–1731), profesor de teologie la Franeker (1682–1689) și Leyda (1689–1731), figură marcantă a protestantismului din Țările de Jos, este cel mai distins reprezentant al curentului voetian, care a creat o nouă școală în domeniul exegezei religioase și al dogmaticii. Lucrările sale de specialitate, pe lângă profunda lor erudiție, se remarcă prin spirit cumpătat și înțelegere față de părerile adversarilor săi. Aceste calități au dus la stingerea polemicilor ce se iscaseră între adepții lui Voetius și cei ai lui Cocceius. Cartea în cauză este: *Commentarius in 12 Prophetas minores seu analysis exegetica, qua Hebraeus textus versionibus veteribus confertur. Praemittitur praefatio D. Christophori Matthaei Pfaffi, [...] qua praestantia huius commentarii, scripta itidem et vita auctoris recensentur et enarrantur*, consultată de noi într-o „editio nova”, I-II, Tübingen, 1734, la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 1984.

⁽⁵⁾ **Johann Nepomuc Alber** (1753–1830), piarist din Ungaria, care, după ce a funcționat ca profesor la diferite școli medii ale ordinului, a predat, între 1794 și 1805, limbile orientale și exegeza biblică la seminarul teologic din Kalocsa. Din 1805 până la moarte, a fost profesor la Universitatea din Pesta, unde, fără îndoială, Maior l-a și

cunoscut. Cartea lui Alber este: *Interpretatio Sacrae Scripturae per omnes Veteris ac Novi Testamenti libros*, I-XVI, Pesta, 1801–1804 (din care vezi două exemplare la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cotele C. 89222 și F. 32153).

⁽⁶⁾ **Guillaume du Buc**, profesor de teologie reformată la Lausanne, este autorul acestei cărți de o celebritate unică în epocă: *Institutiones theologicae seu locorum communium Christianae religionis, ex Dei verbo, et praestantissimorum theologorum orthodoxo consensu expositorum, analysis*, cu ediții la Bremen (1605) și Geneva (1609, 1612, 1614, 1625, 1658). Cartea a fost arsă în public în Anglia. Noi am consultat-o într-o „edition postrema, prioribus emendatio”, de Geneva, 1612 (două exemplare la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cotele R. 84075 și C. 51419).

⁽⁷⁾ Inițialele ascund numele iezuitului Carlos Scherffer (vezi nota următoare).

⁽⁸⁾ **Carolus Scherffer**, iezuit austriac, profesor și autor de manuale din științele exacte. Cel în cauză este *Institutionum physicae. Pars I. Physica particularis*, Viena, 1751–1753.

⁽⁹⁾ Numele corect: **Nicolas Louis de la Caille**, iar titlul cărții: *Lectiones elementares mathematicae seu elementa algebrae et geometriae in Latinum traductae et ad editionem Parisianam anni MDCCLIX denuo erectae* a C.S. (care ar putea fi din nou același Carolus Scherffer), Viena, Praga și Triest, 1762 (exemplare la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cotele B. 13340 și R. 111160).

⁽¹⁰⁾ **Antoine le Grand**, profesor de filosofie și teologie la Universitatea din Douai și misionar franciscan în Anglia, a trăit în secolul al XVII-lea și este considerat inițiatorul îmbinării filosofiei carteziene cu metoda scolastică, devenind astfel un propagator pe scară largă al principiilor raționale. Cartea în cauză: *Institutio philosophiae, secundum principia Renati Descartes, nova methodo adornata et explicata ad usum iuventutis academicae*, Londra, 1672 (princeps) și alte ediții: Nürnberg, 1699 (exemplar la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 13312) și Geneva, 1694 (exemplar la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 1725).

⁽¹¹⁾ **Antoine Augustin Calmet** (1672–1757), călugăr benedictin originar din Lotaringia, a fost un celebru exeget religios al vremii sale, ale cărui opere erau larg răspândite și în Transilvania, iar unele s-au și retipărit. Între altele, erau mult căutate edițiile din *Dictionnaire historique et critique chronol., geograph., et litteraire de la Bible* (Paris, 1722, 1728), tradus apoi și reeditat în latinește de multe ori. A scris și lucrări de istoria bisericii, remarcabile prin studiul aprofundat al surselor.

⁽¹²⁾ **Paulus Josephus Rieger** (1705–1775), distins jurist austriac, reprezentant al principiilor galicane în gândirea și practica juridică austriacă. A fost profesor universitar la Innsbruck, apoi la Viena. Foarte apreciat la Curtea din Viena, Maria Tereza îl numește consilier de curte și cenzor al cărților. Tezele sale cu privire la biserica de stat („Nationalkirchentum”) pregătesc acțiunea iosefinistă în această direcție. Cartea menționată este celebrul său tratat *Institutiones jurisprudentiae ecclesiasticae* (Viena, 1765–1772), care s-a impus drept unica lucrare de referință în această materie din Imperiu.

⁽¹³⁾ **Josephus Michael Szörényi** (1750–1814), profesor de teologie la Zagreb și Pesta, iar spre sfârșitul vieții, paroh în sudul Ungariei (a murit la Kesthely). A desfășurat o bogată activitate în domeniul teologiei, un rezultat fiind și cartea pomenită aici: *Historia religionis et ecclesiae christianae clero Hungariae accomodata*, I-II, Bratislava, 1789.

⁽¹⁴⁾ Același iezuit Carlos Scherffer, ale cărui manuale au avut o largă răspândire în Transilvania (după cum atestă fondurile bibliotecilor). De data aceasta, este vorba de *Institutiones logicae*, Viena, 1753 (consultată într-un exemplar de la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota C. 53102).

⁽¹⁵⁾ **Franciscus Wagner** (1675–1738), distins cărturar iezuit care și-a început activitatea ca profesor la Bratislava și Tirnavia. Chemat la Viena, a fost istoriograful Curții și directorul seminarului teologic de acolo. Celebra sa lucrare, *Universae phraseologiae Latine corpus* (Viena, 1718), a cunoscut mai multe ediții: Tirnavia, 1750, 1775 (una dintre aceste două ediții trebuie să-i fi fost cunoscută lui Maior) și Buda, 1822 (completată de discipoli cu limbile maghiară, germană și slavă).

⁽¹⁶⁾ Cartea lui Georgius Mayer, *Institutio interpretis sacri*, apăruse la Viena în 1789.

⁽¹⁷⁾ Cartea lui Emericus Paulovics, *Syntagma juris Hungarico-Transylvanici*, Cluj, 1742 și Cașovia, 1763.

⁽¹⁸⁾ **Thomas Lansius** (1577–1657), jurisconsult de origine austriacă cu studii în Italia și Țările de Jos. A fost profesor la Colegiul princiar din Tübingen (1606) și la universitatea din localitate. A deținut demnități publice în aparatul principatului Württemberg. Cartea, cu titlul mult deformat în listă, se intitulează: *Consultatio de principatu inter provincias Europae*, pe care am consultat-o la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca (cota R. 80745) într-o ediție secundă, apărută la Tübingen în 1620.

⁽¹⁹⁾ **Martin Berbeeck van der Beeck** (1561–1624), iezuit originar din Brabant, cu studii la Würzburg și Köln, în Germania. A fost un apărător înflăcărat al doctrinei catolice împotriva calvinismului și a anglicanismului. Apologia sa se remarcă printr-o sistematizare foarte clară a dogmelor și argumentelor. Cartea în cauză,

Compendium manualis controversiarum hujus temporis de fide et religione, a avut un număr imens de ediții. Numai la Timnavia, unde a apărut în ediție princeps la 1625, s-a reeditat în: 1707, 1738, 1739, 1743, 1747, 1749, 1760, 1762. Noi am consultat edițiile de: Cluj, 1754 (Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cotele B. 1550 și B. 10622), Würzburg, 1720 (*ibidem*, cota B. 9213), Passau, 1719 (*ibidem*, cota B. 1059) și 1727 (*ibidem*, cota B. 549). Toate cotele cu indicativul B., sunt din fondul călugărilor bazilitani de la Blaj, ceea ce dovedește marelui interes al învățaților blăjeni pentru această carte.

⁽²⁰⁾ **Horatius Torsellini** (1544–1599), iezuit, rector și profesor de „arte frumoase”, remarcabil latinist, autor de manuale școlare, de tratate de stilistică și istorie bisericească. Cartea sa, *De particulis latinis orationis*, trebuie să fi fost celebră, dacă la o singură bibliotecă de la noi (Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca) am găsit-o în următoarele ediții: Leipzig, 1663 (cota R. 80618), 1673 (cota R. 124211), 1719 (cota B. 969), 1734 (cota R. 81248) și 1769 (cota B. 3736), Timnavia, 1781 (cota B. 12360) și o ediție mai veche, Köln, 1630, care pare să fie ediția princeps (cota C. 54191).

⁽²¹⁾ Cartea lui Antonius Sandini, *Disputatione Historicae ad vitae pontificium Romanorum*, Cașovia, 1753 (la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 13103), reeditată la Ferrara, 1755 (*ibidem*, B. 1074), Timnavia, 1758, 1767 și Veneția, 1768.

⁽²²⁾ **Ruardus Andala** (1665–1727), la 1701, profesor de filosofie la Franeker, iar din 1712 și de teologie. A fost un cartezian fervent, nutrind convingerea că Descartes a dat o lovitură de moarte gândirii lui Spinoza. Ca teolog, deși a propovăduit cocceianismul, totuși manualul său, *Summa theologiae supernaturalis* (Franeker, 1716), conține și unele formulări scolastice. În activitatea didactică a acordat un rol primordial disputelor, ceea ce a atras la Franeker studenți din toată Europa.

⁽²³⁾ **Emanuel Alvarez**, călugăr iezuit, a fost un celebru autor de manuale de gramatică latină, care s-au răspândit timp de trei secole în toate școlile primare și secundare din Europa. Metoda lui Alvarez a fost adaptată, în secolul al XVIII-lea, și la predarea limbilor naționale. Principalul său manual, *Institutionum grammaticarum*, are trei cărți: *Principia earundem*, *De constructione octo partium orationis* și *De syllabarum dimensione*. A apărut și în Transilvania în mai multe ediții.

⁽²⁴⁾ **Karl Anton von Martini**, profesor de drept la Universitatea din Viena și unul dintre teoreticienii de seamă ai Iluminismului austriac (Aufklärung). Maria Tereza i-a încredințat instruirea viitorului împărat Iosif II. Martini era un adept înflăcărat al teoriilor economiștilor revoluționari francezi și al dreptului natural, pe care îl considera unica sursă justificată a oricărui privilegiu în viața de stat. Printre elevii și discipolii săi se numără și celebrul Sonnenfels, teoreticianul absolutismului luminat. Atât Martini, cât și Sonnenfels au jucat un rol de seamă în formarea ideologiei progresiste din Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cartea din listă poate fi *De lege naturali exercitationes sex*, Viena, 1726, 1772, sau *De lege naturali positiones*, Viena, 1778.

⁽²⁵⁾ Este vorba de cartea iezuitului Joannes Foresius, *Allocutiones oratoriae*, apărută într-un format mic (16°) la Viena, în 1679 (consultată de noi la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota C. 54195).

⁽²⁶⁾ Este vorba de o lucrare a lui Palladius, episcop al Helespontului, 338–?, poreclit și Adamans (nu Agamans), care a fost prieten apropiat al lui Ioan Gură de Aur și adept al filosofului Origene.

⁽²⁷⁾ **Justus Lipsius** (Ioost Lips), 1547–1606, eminent filolog și gânditor flamand, care prin ideile sale a avut o influență hotărâtoare asupra ideologiei burgheziei apusene în ascensiune din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. A folosit mult apreciatele sale ediții din Tacitus și alți filosofi latini pentru a propovădui stoicismul, care, în viața publică, se manifestă printr-o neclintită conștiință civică. Lipsius și mai cu seamă cartea sa, *De constantia libri duo, qui alloquium praecipue continent in publicis malis*, au avut un deosebit ecou și în Transilvania. Lucrările sale au fost întrebuițate în școli drept manuale de conduită civică până la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

⁽²⁸⁾ **Joannes Baptista Horvath** (1732–1799), profesor iezuit, a predat la Universitatea din Buda științele naturii și mecanică. Este în mod neașteptat și autorul unei lucrări polemice împotriva *Criticii rațiunii pure* a lui Immanuel Kant, pe care și-a tipărit-o la Buda în 1797. Lucrarea din listă este *Institutiones Logicae quas in usum auditorum philosophiae conscripsit Joann. Bapt. Horváth*, cu un mare număr de ediții: Timnavia 1767, 1771, 1776; Eger, 1773; Augsburg, 1781; Buda, 1795, 1797, 1799, 1809, 1813.

⁽²⁹⁾ Este vorba de filosoful **Boethius** (Amicius Manlius Torquatus Severinus), 480–524, filosof latin de la răscrucea dintre Antichitate și Evul Mediu, poreclit de posteritate „ultimul roman”. Înalt funcționar la curtea regelui Teodoric din Ravena, este condamnat la moarte pentru că a luat apărarea unui demnitar acuzat pe nedrept de trădare. Lucrarea în cauză, *De consolatione philosophiae libri V*, este un dialog de factură neoplatonică despre providența divină și foloasele filosofiei. Bogăția de idei, forma variată (vers și proză) au făcut din această lucrare o carte mult gustată și studiată secole de-a rândul, de unde se explică și mulțimea edițiilor în întregul Ev Mediu. Boethius este unul dintre filosofi care l-au influențat pe Dante.

⁽³⁰⁾ **Gaspar Schott** (1608–1666) iezuit german, profesor și autor al unor celebre tratate de mecanică, hidraulică și matematică. Cel pomenit este: *Arithmetica practica generalis ex cursu mathematico Caspari Schott in usu tyronum mathematicorum et aliorum excerpta*, Tirnavia, 1721, 1749, 1763, 1769, 1777.

⁽³¹⁾ **Victorin Strigel** (1524–1569), unul dintre cărturarii din anturajul lui Philip Melanchthon. A avut mult de suferit din cauza concepției sale sunergiste (grec. *sunergein* = „a coopera”), care susținea că voința umană, deși coruptă prin păcat, este totuși capabilă de bine și, ca atare, poate să colaboreze cu harul divin pentru mântuirea sufletului (Luther, în schimb, preconiza teza rigidă a răscumpărării din mila lui Dumnezeu numai prin credință). După prigoniri și suferințe, a murit de tânăr ca profesor la Heidelberg. Opera sa de căpetenie, *Loci theologici*, mult apreciată de posteritate, i-a apărut numai după moarte, în mai multe ediții. Cea din listă este: *In erotemata dialecticae Philippi Melanchthonis hypomnemata Victorini Strigeli*, operă tipică de discipol melanchthonian.

⁽³²⁾ Broșura tipărită de Ioan Bob, în 1808, la înființarea capitulului său catedral: *Înștiințare carea au făcut Exseleanții Sa, prealuminatul și preaosfințitul domnul Ioann Bobb, vlădica Făgărașului, al Chesaro-Crăieștii Mărimi sfeatnic dinlăuntru, cinstului său cler despre rădicarea capitolului în Blaj, la anul 1807, 1 zi iulie, adăogând și doao cuvântări despre preoție și despre duhul celui bun și a celui rău păstoriu sufletesc*. Tipărită în Blaj, cu tipariul Seminariului, [1] f. + 80 p. Capitolul este format din următorii canonici: Dimitrie Căian senior, Avram Meheși, Ioan Para, Vasile Filipan, Ioan Nobili, Dimitrie Vaida și Dimitrie Căian junior.

⁽³³⁾ **Gulielmus Jacobus Gravesande** (1688–1742), profesor la Leyda, celebru propagator al newtonismului în afara granițelor Angliei. În 1717, Gravesande pune concepția lui Newton la temelia cursurilor sale, ceea ce-i sporește audiența și popularitatea. A făcut și cercetări proprii în fizică și astronomie, pornind, firește, tot de la metoda lui Newton. Cartea menționată: *Philosophiae Newtonianae institutiones in usus Academicos*, apărută la Leyda în mai multe ediții.

⁽³⁴⁾ Cartea iezuitului Octavius Cattaneus, *Logicae summulae, sive Introductio compendiaria in Aristotelis Logicam. Romae impressa et reimpressa...*, consultată de noi în două ediții „reimpressae” de Tirnavia, 1691 și 1731.

⁽³⁵⁾ **Lázár János** (1703–1772), scriitor maghiar cu studii serioase la reformatii din Aiud, unde a fost discipolul lui Francisc Paris Pápai, și la Marburg, unde a audiat cursurile de filosofie ale lui Christian Wolf. A ocupat demnități politice înalte sub Maria Tereza. Era un poet savant, clasicist, supranumit de contemporani „Janus Pannonius al Ardealului”. A tradus mult din franceză. Cartea în cauză este: *Opera poetica varii argumenti*, Cluj, 1765.

⁽³⁶⁾ Probabil o ediție din *Heroides* lui Ovidiu.

⁽³⁷⁾ Cartea iezuitului Carolus Steinkeller, *Institutiones philosophiae moralis*, I-II, Viena, 1769 (la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B.1688, într-un exemplar care a aparținut lui Samuil Micu), 1771–1772 (*ibidem*, cotele B. 459 și B. 1330).

⁽³⁸⁾ Vezi supra, nota 23.

⁽³⁹⁾ **Edmund Campion** (Edmundus Campianus), 1540–1581, teolog iezuit de origine engleză, condamnat la moarte și spânzurat pentru statornicia sa în credința pe care o profesa. Născut la Londra, a studiat la Oxford apoi la Dublin în Irlanda, unde trece la catolicism. Și-a continuat studiile la Douan (Flandra) și Roma, unde se călugărește. Un timp a predat filosofia la Praga, dar în 1580, împreună cu alți doi iezuiți, revine în Anglia, unde ajunge în scurtă vreme conducătorul spiritual al tineretului din Londra. Redus la tăcere de către poliție, el lansează un manifest prin care provoacă la dispută publică conducerea Bisericii Anglicane: *Rationes decem, quibus fretus certamen Anglicanae Ecclesiae ministris obtulit in causa fidei*. Niciodată n-a fost Biserica Anglicană mai puternică și mai fanatică decât în momentul apariției acestui manifest! Arestat și schingiuit pentru tipărirea lui ilicită, Campion a suferit un proces de înaltă trădare, care i-a adus condamnarea la moarte. Manifestul – căci aceasta este lucrarea ce apare în listă cu un titlu atât de schimonosit – a apărut, prin grija iezuiților, în numeroase ediții, pe continent. La Tirnavia, cuibul iezuitismului unguresc, au apărut ediții în 1700 și 1742. Noi l-am consultat în ediția de la Cluj din 1738 (Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cotele C. 58771, F. 45863 și altele), pe care a avut-o probabil Petru Maior.

⁽⁴⁰⁾ **Jacobus Gretserus** (Gretser), 1562–1625, iezuit, teolog de renume, specialist în patrologie și apologie, a fost în același timp și un harnic autor de manuale. Gramatica sa greacă, destinată școlilor catolice germane, a cunoscut o largă răspândire în Transilvania. Cartea în cauză este un astfel de manual: *Institutionum linguae Graecae lib. III De syllaborum dimensione*, cu ediția princeps la Roma, în 1596–1597 (exemplar la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 488). Retipărită la Viena, în a XVI-a ediție, în 1700 (*ibidem*, cota B. 1085), apoi la Tirnavia, în 1745 (*ibidem*, cota B. 1602). Amintim aici și un alt manual al lui Gretserus, *Rudimenta linguae Graecae, ex primo libro Institutionum Iacobi Gretseri*, cu ediții la Tirnavia, în 1699, 1702, 1706, 1730 ș.a.

⁽⁴¹⁾ Este vorba de *Retorica* lui Ioan Molnar Piuariu, apărută la Buda în 1798, cu titlul: *Retorică, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări. Acum întâiu izvodită pe limba românească. Împodobită și întemeiată*

cu pildele vechilor filosofi și dascăli bisericești. În Buda. S-au tipărit în Crăiasca Tipografie Orientalicească a Universității Peștii, 1798, în 8°, de [8] p. + 296 p.

(42) Ediția *Aristotelis Naturalis Auscultationis Libri Graecae expediti. De physico auditu libri octo cum Averrois Cordubensis variis in eosdem commentariis*, Veneția, 1562.

(43) Vezi supra, nota 40.

(44) Idem.

(45) Idem.

(46) Nu se poate stabili din care ediție era Liturghierul românesc menționat aici.

(47) Celebra carte a lui Voltaire, *Lettres anglaises*, s-a tipărit în 1734, după ce mai întâi apăruse în limba engleză sub titlul: *Lettres concerning the English nation*. Este alcătuită din 25 de „scrisori”: I-IV, despre quakeri; V-VII, despre anglicani și presbiterieni (în aceste două grupaje dezvoltă ideea că marele număr de secte îi face pe englezi foarte toleranți); VII-X, despre viața economică și politică a Angliei; XI-XVII, despre știința și filosofia engleză; XVIII-XXIV, despre scriitorii englezi; XXV, o analiză a Cugetărilor lui Pascal. Cartea este rezultatul experienței engleze a lui Voltaire, care fusese nevoit să se înstrăineze de patria sa. Parlamentul francez a condamnat vehement *Scrisorile*, considerându-le extrem de primejdioase pentru ordinea publică și pentru religie. Autorul a fost avertizat să nu mai pună niciodată piciorul în Paris.

(48) În original, în limba maghiară:

„Mely Száz Harmintz hét darabból álló Könyvek e mai napon én elöttem meg számláttak és a magok Cathalogusok szerent rendbe is rakattattak arrol bizonyoságot tések en is az én igaz hütöm szerint nevem allirásával

Mező Kapuson 11^{ik} Martii 1825

L<oszádi> Zudor Pál m.p.

N^o5^o

N<e>m<e>s Torda V<árme>gy<éne>k Hütös Assz<esz>or<a>.

(49) **Zeger Bernhard van Espen** (1646–1728), teolog belgian, exeget al dreptului canonic, a fost profesor la Universitatea din Louvain (Löwen). Pentru înclinațiile sale janseniste, Curia romană i-a pus, într-un timp, toate lucrările la index. Lucrarea sa, *Jus Ecclesiasticum universum*, a cunoscut mai multe ediții în cursul secolului al XVIII-lea.

(50) **Louis de Thomassin** (1619–1695) celebru erudit francez din Ordinul Oratorianilor, originar dintr-o străveche familie din sudul Franței. Ca profesor de teologie, a elaborat o nouă metodă patristic-biblică. Într-un timp, a fost învinuit de înclinații janseniste. A fost un apărător devotat al primatului papei în fața asalturilor contestatate ale galicanilor. Opera sa capitală, *Ancienne et nouvelle discipline de l'Eglise touchant les bénéfices et les bénéficiers*, I-II, Paris, 1678–1679, a fost tradusă în latinește de autorul însuși și s-a retipărit în secolul al XVIII-lea sub titlul *Vetus et nova Ecclesiae disciplina circa beneficiarios et beneficia*.

(51) **Pierre de Marca** (1594–1662), prelat și om de stat francez, a făcut studii aprofundate de drept civil și bisericesc și de istorie la Universitatea din Toulouse. A activat ca diplomat în serviciul lui Ludovic XIII. Lucrarea în cauză, *Dissertationum de Concordia sacerdotii et imperii, seu de libertatibus Ecclesiae Gallicanae. LL. VIII, quibus accesserunt ejusdem auctoris dissertationes ecclesiasticae varii argumenti tractatum priorem illustrantes*, a apărut pentru prima dată în 1641 la Paris și, cu toate că a fost concepută la porunca regelui spre aplanarea animozităților dintre papalitate și Franța, a stârnit suspiciuni în cercurile Vaticanului. Ca arhiepiscop de Toulouse, a combătut tezele janseniste, deși în prealabil fusese suspectat de simpatie față de jansenism.

(52) Lucrarea istoricului maghiar Pray György, *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX ad annum Christi CMXCVII*. Viena, 1761.

(53) Lucrarea aceluiași, *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV*, I-V, Viena, 1763–1764, 1766–1767, 1770, o continuare de fapt a celei anterioare.

(54) Sub acest titlu, Pray are mai multe lucrări. Nu putem stabili despre care dintre ele este vorba.

(55) Celebra lucrare a celui mai de seamă dintre reprezentanții galicanismului, **Jacobus Benignus Bossuet** (1627–1704), *Defensio declarationis celeberrimae, quam de potestate ecclesiastica sanxit clerus Gallicanus*, Luxemburg, 1730. O ediție târzie (I-II, Neapole, 1770) poartă titlul puțin schimbat: *Defensio declarationis conventus cleri Gallicani an. 1682 de ecclesiastica potestate*.

(56) **Joseph Bingham** (1668–1723), arheolog englez de renume, a cărui lucrare, *Origines Ecclesiae or the Antiquities of the Christian Church*, a apărut la Londra între 1708 și 1722, în opt volume, a fost tradusă pe continent în limba latină și în unele limbi naționale. A fost timp îndelungat lucrarea de referință cu privire la începuturile creștinismului. Petru Maior a cunoscut ediția latină: *Origines sive antiquitates ecclesiasticae, quae ex lingua Anglicana in Latinam vertit I. H. Grischovius*, Viena, 1786.

⁽⁵⁷⁾ **Carolus Franciscus Palma** (Palm), 1735–1785, iezuit de Tirnavia, istoric al Ungariei. După desființarea ordinului în 1773, a făcut cercetări în arhivele Vienei și la Kalocsa, ocupându-se mai mult cu genealogia. Lucrarea de față este: *Notitia rerum Hungaricarum ab origine ad nostram usque aetatem conscripta*, I-III, Timavia, 1770, 1775; Pesta, 1785.

⁽⁵⁸⁾ Lucrarea fundamentală a istoricului maghiar Benkő József, *Transilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus, olim Dacia Mediteranea dictus*, I-II, Viena, 1778.

⁽⁵⁹⁾ Din nou o scriere a lui Pray: *Specimen Hierarchiae. Hungaricae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae cum rudi dioecesium delineatione adjectis, si quae sunt peculiaries, praeerogativis, ut plurimum ex diplomatibus congestum* I-II (Pozsony – Kassa, 1776, 1779).

⁽⁶⁰⁾ De data aceasta, este vorba de un dicționar cu adevărat celebru, ale cărui ediții sunt greu de urmărit. Este opera eruditului german Cornelius Schrevelius, *Lexicon manuale Graeco-Latinum et Latino-Graecum*, apărut în primă ediție la Leipzig în 1690 (Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 447). În același an, o ediție la Bautzen (*ibidem*, cota B. 12510), în 1715, la Passau (*ibidem*, cotele. B. 1237 și B. 1238), la Dresda și Leipzig, în 1752 și 1762, din nou Passau, în 1769 (*ibidem*, cota B. 3915), la Augsburg, în 1782 (*ibidem*, cota B. 8713) și 1796 (*ibidem*, cotele: B. 9075 și B. 14522).

⁽⁶¹⁾ **Johann Lorenz Mosheim** (1694–1755), considerat cel mai de seamă teolog luteran din secolul al XVIII-lea, a reușit să realizeze o sinteză viabilă între ortodoxia rigidă în materie de dogmă religioasă și curentul pietist. A fost un orator vestit, unul dintre creatorii stilului prozei germane moderne. Ca profesor universitar la Helmstad, a desfășurat o rodnică activitate, publicând peste 100 de lucrări din domeniul filosofiei clasice, al germanisticii, teologiei. Lucrarea menționată în listă este: *De rebus christianorum ante Constantium Magnum commentarii*, Helmstad, 1753 (Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 953).

⁽⁶²⁾ Corect: **Stephanus Salagius** (Salagy), 1730–1796, erudit maghiar născut protestant, dar cu studii la Roma. A fost bibliotecar și profesor la Pécs (Quinque Ecclesiis), unde a elaborat și publicat studii cu privire la Panonia și la începuturile creștinismului în provincia respectivă. Cartea amintită: *De statu Ecclesiae Pannonicae libri septem*, I-VII, Pecs, 1777–1784.

⁽⁶³⁾ **Samuel Puffendorf** (1632–1694), jurist și filosof german, unul dintre întemeietorii doctrinei dreptului natural. A avut o influență decisivă în formarea gândirii iluministe. Lucrarea lui de bază, *De jure naturae et gentium*, am consultat-o într-o ediție de Frankfurt, 1744 (Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 1490).

⁽⁶⁴⁾ **Ivanič (Joannes) Basilovits** (1742–1821), călugăr bazilitan rutean cu studii la Ungvar (Ujgorod) și Cașovia (Kosice, aici, la colegiul iezuiților), a fost timp de 38 de ani starețul Mănăstirii de la Munkács (Mukacevo). Lucrarea în cauză este tocmai monografia așezământului pe care îl conducea: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in Monte Csernek apud Munkacs, anno MCCCLX factae, exhibens seriem episcoporum graeco-catholicorum Munkacsiensium*, I-II, Cașovia, 1799, 1804 (exemplar la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota. B. 8711).

⁽⁶⁵⁾ **Paul Gabriel Antoine** (1679–1743), iezuit, profesor de teologie dogmatică și morală, autor de manuale apreciate în epocă. Principalul său manual, *Theologia moralis universa [...] Ad usum parochorum et confessoriorum*, apărut în ediție princeps la Nancy, în 1726, a cunoscut o deosebit de largă răspândire, papa Benedict XIV introducându-l ca manual și la Colegiul de Propaganda Fide. Autorul este un catolic rigid, care combate probabilismul de pe pozițiile certitudinii dogmatice. Alte ediții ale cărții: Parma, 1762; Roma, 1767; Agria (Eger), 1780. (La Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca există zece exemplare, mai ales din ediția de Roma, pe care probabil a cunoscut-o și Petru Maior.)

⁽⁶⁶⁾ Sub acest nume se ascunde **Luis de Montalte**, cunoscut sub celebrul său pseudonym **Blaise Pascal**. Cartea lui de căpătâi a circulat în ediția latină: *Litterae provinciales a W. Wendrockio e Gallica in Latinam linguam translatae et notis illustratae*, pe care am consultat-o în ediția a zecea apărută la Köln, în 1775, și într-o altă ediție din același an, tipărită la Lausanne. Este o lucrare fundamentală pentru propaganda jansenismului.

⁽⁶⁷⁾ Este lucrarea lui **Johann Georg Schwandtner**, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini [...] et cum amplissima praefatione Matthiae Belii*, I-II, Viena, 1746–1748 (la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cotele. B. 2027 și 14424). Prefațatorul cărții, **Mathias Bel** (1684–1749) a fost directorul liceului luteran din Bratislava și un pasionat erudit în domeniul lingvisticii, geografiei și istoriei. Cartea a fost retipărită la Tirnavia în 1765.

⁽⁶⁸⁾ **Josephus Mikoczy** (1734–1800), profesor iezuit de origine croată, este autorul lucrării *Otium Croatiae liber unus. Opus posthumus*, Buda, 1806.

⁽⁶⁹⁾ Este lucrarea îndrăgitei cardinal **Stefano Borgia**, îndrumătorul lui Gheorghe Șincai și al lui Petru Maior la Roma, intitulată *Vaticana confessio Beati Petri Principis apostolorum chronologicis tam veterum quam*

recentiorum scriptorum testimoniis illustrata opera et studio Stephani Borgiae Sacrae Congr. de Propaganda Fide ..., Roma, 1776. Cartea există, în două exemplare, la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca: B. 691 și B. 1410, acest al doilea provenind din biblioteca lui Gheorghe Șincai și purtând însemnarea acestuia: „Ex dono Ill<ustrissi>mi, ac Reverendissimi domini authoris possideo Georg. Gabriel Sinkai ord. S. Basilli M. nec non V. Collegii Urbani de Prop. Fide alumnus Transylvano-Valachus 1776” (O am din darul ilustrisimului și reverendisimului domn autor, eu Gheorghe Gabriel Șincai din Ordinul Sfântului Vasile cel Mare, student român transilvănean la venerabilul Colegiu de Propaganda Fide, 1776).

⁽⁷⁰⁾ Lucrarea scriitorului maghiar **Daniel Cornides** (1732–1787), istoric, profesor universitar, care a întreținut strânse legături de colaborare cu Gheorghe Șincai), *Vindiciae Anonymi Belae regis notarii*, Buda, 1802.

⁽⁷¹⁾ **Claude de Saumaise** (Salmasius), 1588–1653, polihistor protestant de origine franceză, autor al unor apreciate ediții din autori greci și latini (ex. *Historiae augustae scriptores*, Paris, 1620; Leyda, 1652 ș.a.). El a formulat pentru Carol I al Angliei celebra *Defensio regia*, combătută de Milton, și a publicat mai multe lucrări polemice de factură politică și teologică. O asemenea carte este și aceasta de față, *De primatu Papae*, Leyda, 1645 (la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cotele: B. 4127, B. 4122 și B. 4123).

⁽⁷²⁾ **Friedrich Christian Baumeister** (1709–1785), filosof, autor de manuale filosofice prin care a contribuit în mod hotărâtor la răspândirea wolfianismului în Transilvania (Samuil Micu este înfeudat acestui prodigios popularizator). Ideologia wolf-baumeisteriană este aceea a unui feudalism ameliorat de revelația luministă. Cartea în cauză: *Philosophiae morales institutiones, jus naturae, ethicam et politicam complexae*, apărută în mai multe ediții (Timnavia, 1775; Buda, 1779).

⁽⁷³⁾ **Johann Gottlieb Heinecke** (Heinecius), 1681–1741, profesor la Hale și Franeker (1723–1727), a fost un reprezentant de seamă al „jurisprudentiae elegantioris”, care îmbina dreptul propriu-zis cu un fundal mai larg de cultură europeană. Printre studenții săi ardeleni se numără și profesorul Huszti András de la Cluj. La Timnavia, unde și-au făcut studiile mulți dintre preilumiști din Blaj, legile iustiniane erau predate după manualul său. Cartea în cauză: *Jurisprudentia Romana et Attica. Continens varios commentatores, qui jus Romanum et Atticum*, I-III, Hale, 1738–1741.

⁽⁷⁴⁾ **Thomas Brown** (1605–1682), medic și filosof englez cu studii temenice la Oxford. Lucrarea sa, *Religio medici*, apărută la Londra în 1642, cuprinde idei îndrăznețe și originale care i-au adus învinuirea de ateism. Am consultat cartea în trei exemplare: Leyda, 1644 (Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota R. 95578), Strasbourg, 1652 și 1677 (*ibidem*, cotele: R. 83654 și C. 86459).

⁽⁷⁵⁾ Vezi supra, nota 73. Heinecke a redactat mai multe *Elementa juris*: „civilis”, „naturae”, „cambialis”. Nu se poate hotărî care dintre ele există în biblioteca lui Petru Maior. Poate *Elementa juris naturae*.

⁽⁷⁶⁾ **Marc Antoine Muret** (1526–1585), umanist francez, care a predat dreptul civil și la Roma. Remarcabil cunoscător și editor al clasicilor antici (Catullus, Cicero, Horatius ș.a.), i-a inițiat în cultura și literatura antică pe câțiva dintre marii scriitori ai vremii: Michel de Montaigne, Perre Ronsard, Rémi Belleau și alții. Orator remarcabil, a fost în aceeași vreme și un epistolier de talent, scrisorile lui fiind și astăzi celebre. Cartea din listă este: *Orationes, epistolae et poemata*, apărută în mai multe ediții, dintre care le-am consultat pe cele apărute la Leipzig, 1690 (Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cotele: C. 83903 și R. 135553), 1741 (*ibidem*, cota U. 63650) și 1750 (*ibidem*, cotele: R. 116887, R. 180231 și C. 80490).

⁽⁷⁷⁾ Sub acest titlu se pot ascunde două lucrări: *Selectae e profanis scriptoribus historiae, quibus admistra sunt varia honeste vivendi praecepta ex iisdem scriptoribus deprompta*, Torino, 1741 sau mai degrabă scrierea lui Johann Friedrich Fischer, *Selectae e profanis scriptoribus historiae*, Leipzig, 1785 (aceasta din urmă, la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 4958).

⁽⁷⁸⁾ Conciliul de la Trident (Trento), ținut cu intermitențe pe parcursul anilor 1545–1563, este cea mai importantă reuniune din istoria modernă a Bisericii Catolice. A fost convocat pentru a lua măsuri împotriva reformei lui Luther și a reorganiza și curăța biserica de abuzuri și dezordine. Hotărârile Conciliului de la Trident au rămas valabile până la Conciliul al doilea Vatican din 1965. Actele Conciliului, *Canones et decreta Concilii Tridentini*, au apărut în nenumărate ediții. Ediția adnotată și prefațată de Philipp Chifflet (Anvers, 1640) a fost retipărită numai la Timnavia, în mediul accesibil luminiștilor români, în 1730, 1733, 1744, 1757, 1765.

⁽⁷⁹⁾ Lucrarea profesorului maghiar **Josephus Aloisius Kereszturi** (1755–1825; a predat istoria la „academia” de drept din Oradea, apoi la Pesta), *Compendiaria description foundationis ac vicisitudinum episcopatus et capituli M. Varadiensis*, Oradea 1806.

⁽⁸⁰⁾ Scrierea *Miscellanea dissertationum polemicarum*, Roma, 1722, am consultat-o într-un exemplar care i-a aparținut lui Petru Maior (poartă semnătura de proprietar: „Pos. Paulus Major”), probabil chiar cel din listă (Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 1069). Retipărită la Roma în 1773 (*ibidem*, cota B. 548).

⁽⁸¹⁾ Titlu întreg: *Schola Salernitana, sive de conservanda valetudine praecepta metrica*, autore Joanne de Mediolano, Rotterdam, 1667 (exemplar la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 6302).

^(81a) **Louis Ellies Dupin** (1657–1719) erudit cu studii temeinice la Sorbona, a fost profesor de filosofie la Colegiul Regal din Paris. Istoria operei sale este plină de aventuri. Dupin era un specialist neîntrecut în editarea vechilor autori bisericești (patristică). Spirit critic, a privit însă latura dogmatică într-o manieră personală. A purtat polemici aprinse, printre alții, chiar cu marele Bossuet. Congregația Indexului de la Roma a interzis difuzarea unora dintre lucrările sale, între care se numără cea menționată în acest inventar: *De antiqua Ecclesiae disciplina dissertationes historicae*, Paris, 1686 (ediție princeps, consultată la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 4579), considerate de factură gallicană sau chiar tributare unor erzii (de ex., nestorianism). Este cert că a avut înclinații janseniste și că a manifestat chiar tendințe ecumenice, de reunificare a bisericilor creștine. Înainte de moarte, poliția i-a confiscat toate hârtiile. Cartea are și o ediție de Veneția, în două volume, 1770 (la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cotele: B. 1187 și B. 823).

⁽⁸²⁾ Nu s-a putut identifica, deși era interesant pentru urmărirea formației spirituale a lui Petru Maior, această carte. Dar este vorba, desigur, despre actele Conciliului scizionist de la Utrecht din 1763, unde rămășițele jansenistilor refugiați în Țările de Jos, mai ales în Franța, continuau o activitate bogată la pragul secolului, dar întreruptă prin concordatul papei și al lui Ludovic XIV împotriva lor, soldat cu bula „Unigenitus” în 1713 și cu dărâmarea Mănăstirii Port Royal. La Utrecht, janseniștii întemeiaseră o episcopie „schismatică”, sustrăgându-se de sub tutela ierarhică a Romei. Janseniștii erau dușmanii de moarte ai iezuiților. Printre cele mai importante elaborate ale Conciliului de la Utrecht a fost tocmai condamnarea lucrării unui iezuit, **Isaac-Joseph Berruyer** (1681–1758), *Histoire du peuple de Dieu depuis son origine jusqu’ à la venue du Messie*, în 7 volume, Paris, 1728, pe care o consideră modernă și licențioasă. De observant că și alte foruri ecleziastice catolice au condamnat lucrarea, care totuși s-a răspândit larg în Europa.

⁽⁸³⁾ Lucrarea celebrului **Luigi (Ludovico) Antonio Muratori** (1672–1750), *De ingeniorum moderatione in religionis negotio libri tres ubi quae fraena sint homini Christiano ostenditur et S. Augustini doctrina e multiplici censura Joannis Phereponi vindicatur*, Viena, 1779 (ediție care trebuie să fi ajuns în posesia lui Maior și pe care am consultat-o la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 12544). Ediții anterioare: Paris, 1714; Köln, 1715; Frankfurt, 1716. Problema fundamentală a cărții este limita până la care gândirea umană se poate hazarda în treburile credinței. A atins și unele dogme catolice fundamentale, ca de pildă Immaculata Conceptio.

⁽⁸⁴⁾ **Giovanni Stefano Menchio** (1575–1655), iezuit italian, rector al colegiului iezuit din Modena, apoi al celui din Roma, provincial de Milano și, în fine, asistentul superiorului general al ordinului. Sub acest titlu deformat ca majoritatea celor din listă credem că se ascunde cartea sa, *Storie tessute di varie eruditione sacra, morale e profana*, șase volume, Roma, 1646–1654.

⁽⁸⁵⁾ **Paolo Segneri** (1624–1694), predicator italian celebru, a cărui lucrare *Il Quaresimale* (Florența, 1697) cuprinde predici rostite în toate orașele mari ale Italiei între 1655–1665. A influențat predicile lui Petru Maior.

⁽⁸⁶⁾ Este vorba despre o lucrare a italianului **Felice Caronni**, *Caronni in Dacia. Mie osservazioni locali, nazionali, antiquarie sui Valacchi specialmente e zingari Transilvani, la mirabile analogia della lingua Valacca coll’Italiana e la nessuna della zingara colle altre conosciute. Con un rapporto su la miniere piu ricche di quel Principato*, Milano, 1812, în 8°, 93 p. (exemplar la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota B. 10070).

⁽⁸⁷⁾ Este vorba de o ediție neidentificată din piesele autorului dramatic francez **Philippe Néricault Destouches** (1680–1754), ale cărui comedii erau mult gustate de contemporani. Operele lui Destouches au cunoscut în epocă următoarele ediții mai importante: 1755 în 5 volume în 12°; 1757 în 4 volume în 4°; 1811 în 6 volume în 8°. Între multele comedii mediocre se remarcă unele de o oarecare valoare: *Le curieux impertinent* (1709), *L’ingrat* (1712), *L’irrésolu* (1713), *Le médisant* (1715).

⁽⁸⁸⁾ Prezența acestei ediții în biblioteca lui Petru Maior este cheia unei probleme istorico-literare. Este vorba de un roman al lui **François de Salignac de la Mothe Fénelon** (1651–1715), prelat și filosof francez, arhiepiscop de Cambrai. Celebra carte *Le aventures de Télémaque*, scrisă între 1693 și 1694, ar fi fost tipărită, zice-se, clandestin, fără știrea autorului în 1699. Dăm titlul întreg, în stilul epocii, al ediției italiene cunoscute de Petru Maior: *Le avventure di Telemaco figliuolo d’Ulisse, ovvero continuazione del quarto libro della Odissea d’Omero: di monsignor Francesco di Salignac, signore di Fenelon, arcivescovo duca di Cambrai, principe dell’Imperio, conte etc. già maestro de serenissimi principi Luigi duca di Borgogna, Filippo duca d’Angio ora Filippo V re di Spagna e Carlo duca di Beri. Opera composta per ammaestramento del serenissimo duca di Borgogna. Tradotta dal linguaggio francese nell’italiano. Terza edizione. Consacrata A.S.E. il sign. Andrea Cornaro fu’ capitano straordinario delle navi. In Venezia, MDCCXVII, Presso Luigi Pavino. Con licenza de superiori e privilegio, volum în 8° mare, 6 foi nenumerate + 438 p.* (la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota 111370).

După cum se știe, această ediție a fost izvorul folosit de Petru Maior pentru a traduce *Aventurile lui Telemah* în limba română.

⁽⁸⁹⁾ **Kosztolányi Sándor**, călugăr franciscan maghiar; a fost multă vreme capelan în Körösladány, iar din 1784 a devenit superiorul mănăstirii franciscanilor din Carei. Lucrarea în cauză este o mostră de predici populare: *Négy esztendő-béli böjti napokra rendeltetett szent beszédek, melyeket egybe-szedetett, elő nyelvél nagyobb részére nézve a Katolika Magyar Nemzetnek Lelki hasznára ki-bocsátott P. F. Kosztolányi Sándor, keményebb Rendtartásu Szerzete-béli Idvezítőnk Provintziájából-való szegény Szerzetes, Körös-Ladányi Hely-béli Káplány. A Fellyebb-valóknak Engedelmekből. Posonyban, és Pesten, Füskuti Landerer Mihály Költségével, és betüivel. 1798, I-II* (la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cota 132948).

⁽⁹⁰⁾ **Fejér György** (1766–1821), personalitate impresionantă a culturii maghiare din epoca Luminilor, de origine română, doctor în teologie, canonic-prepozit, director al Bibliotecii Universității din Pesta. A elaborat și tipărit un mare număr de opere din toate disciplinele umanistice. Cartea semnalată este *Pest szabad kir. város főtemplomában tartatott beszédek*, I, Buda, 1806; II-IV, Pesta, 1811.

⁽⁹¹⁾ **Pálffy Sámuel** (1774–1835), aristocrat și mare proprietar maghiar cu preocupări literare. Cartea pomenită poartă titlul: *Erbia vagy Abules és Agétás szivreható története*, Pesta, 1811 (anonim), cu multe ediții ulterioare. Este o proză ieftină și pentru vremea respectivă.

⁽⁹²⁾ În partea a patra a listei, cele mai multe cărți sunt românești, dar nu toate se pot identifica, din cauza modului prescurtat, alterat, în limba latină, în care sunt înșirate titlurile. Vor fi indicate în continuare numai titlurile certe sau logic posibile.

⁽⁹³⁾ O cărțuie de mare circulație, ieșită în perioada când Petru Maior era cenzor la Buda: *Arătarea stăpânirii și a caracterului lui Alexandru I, împăratul a toată Rossia, întocmită prin I. D. F. Rumpf, crăiescul praisesc a direcției din Berlin secretar expeditor și Măririi Sale, celui pre dreptate și moștenitoriu craiu al Borussiei, Fridrih Vilhelm III, închinată, iară acum întâiu pre românie prefăcută și tipărită cu chipul împăratului. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1815, în 8°; [2] f + 104 p. + [2] f.*

⁽⁹⁴⁾ *Gheografia sau scrierea pământului, întocmită după orânduiala cea mai noao, așezată pentru 4 părți ale pământului, adică: Evropa; Asia, Africa, America, cu tot cuprinsul lor. Acum întâiu, de un iubitoriu de neamul românesc, pre românie tâlmăcită și dată afară la lumină. Tomu I. Cu toată chieluiala lui Nicola Nicolau din Brașov s-au tipărit la Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1814, în 8°; [8] f.+ 222 p. + [1] f.; Gheografia sau scrierea pământului, întocmită după orânduiala cea mai noao, așezată pentru 4 părți ale pământului, adică: Evropa, Asia, Africa, America cu tot cuprinsul lor. Acum întâiu, de un iubitoriu de neamul românesc, pre românie tâlmăcită și dată afară la lumină. Tomu II. Cu toată chieluiala lui Nicola Nicolau din Brașov dată în tipăriu la Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1815, în 8°; 174 p. + [2] p.*

⁽⁹⁵⁾ Este lucrarea lui Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească prin Paul Iorgovici fecute. În Buda. S-au tipărit la Crăiasca Universității Tipografie, 1799, în 8°; [10] p. + VI p. + 93 + [1] p.*

⁽⁹⁶⁾ *Pedagoghia și methodica pentru învățătorii shoalelor orășenești și sătești, de Villom. Acum întâiu pre limba daco-românească tradusă și prefăcută de Naum Petrovici, al fundusurilor shoalelor de leagea grecească neunită naționale, în Crăimea Ungariei, crăiesc perceptor. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1818, în 8°; [12] f + 340 p. + [14] f. Este opera marelui pedagog François Villaume.*

⁽⁹⁷⁾ *Fundamentalnice legi pentru granița militărească al Carlstadului Varasdinului, Banalului, Slavoniei și a Bănatului. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, 1808, în folio; 60 p. + [1] f.*

⁽⁹⁸⁾ O altă carte din seria celor dedicate prăbușirii lui Napoleon: *Întâmplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moscva ș.c.l., tâlmăcite de pre nemție de un iubitoriu de neamul românesc și, cu chieluiala dumnealui Alexie Lazaru, date în tipăriu. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, 1814, în 8° mic; o planșă + [2] f. + 104 p. + o anexă.*

⁽⁹⁹⁾ Din aceeași serie: *Napoleon Bonaparte, ce au fost și ce iaste. O întocmită arătare despre viața și faptele lui, dimpreună cu bătaia ce s-au întâmplat la luarea Parisului, până la ducerea lui în insula Elba. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1815, în 8°; 40 p.*

⁽¹⁰⁰⁾ Probabil, *Elementa linguae Daco-Romane sive Valachicae*, tipărită la Viena în 1780 de către Samuil Micu și Gheorghe Șincai și retipărită la Buda, în 1805, avându-l ca autor numai pe Șincai.

⁽¹⁰¹⁾ Broșura lui Gheorghe Șincai, publicată anonim: *Povățuire către economia de câmp pentru folosul școalelor românești celor din Țeara Ungurească și din părțile ei împreunate. Cu milostiva îngăduință a Împărateștii și Chesaro-Crăieștii și Apostoliceștei Măririi. Nelegată, cu 30 crei<țari>. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești. 1806, în 8° mic; 223 p. + [15] p. Un an mai târziu a scos și Grigore Obradovici, tot la Buda, o *Carte de mână pentru economie*, cu titlul complet: *Carte de mână pentru bine orânduita economie, lucrarea câmpului și pentru plămădirea și pândirea a vitelor și a păsărilor celor casnice, spre mare treabă a**

plugarilor celor românești. Tradusă de pre limba cea serbească prin Grigorie Obradovici, a școalelor director. La anul 1805. La Buda. În Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești. 1807, în 8°; [12] f. + 168 p. Este mult mai verosimil ca Petru Maior să o fi avut în bibliotecă pe cea dintâi.

⁽¹⁰²⁾ Îndreptări moralești, tinerilor foarte folositoare, cu cheltuiala jupânului Ioann Logofet, negoțitorului și cetățeanului din Timișoara, tipărite. În Buda, cu tipariul Crăieștei Tipografii a Universității Ungurești din Peșta, 1813, în 8°; [3] f. + 76 p. (de fapt, 66).

⁽¹⁰³⁾ Broșura polemică a lui Toma Costin, *Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum editae Patrioticis Paginis (Vaterländische Blätter) N^{ris} 83. 84. 85. Viennae 1811. Auctore I. G. Pesthini, typis Matthiae Trattner. 1812, în 8° mic, 48 p.*

⁽¹⁰⁴⁾ Descoperirea Americii. O carte foarte folositoare, alcătuită de Ioann Hainrih Campe. Acum întâiu de un iubitoriu de neamul românesc pre românie tâlmăcită și dată afară la lumină. Tomul I. Cu 4 figuri. Cu toată cheltuiala lui Nicola Nicolau din Brașov, dată în tipariu. La Buda. Crăiasca Tipografie a Universității din Peșta. 1816, în 8°; 190 p. + [7] f.

⁽¹⁰⁵⁾ Probabil Istoria Imperiului Otoman, dar nu putem stabili în care dintre edițiile străine apărute în secolul al XVIII-lea.

⁽¹⁰⁶⁾ Desigur, marea lucrare a lui Samuil Micu, *Theologhie dogmatică și moralicească despre taine preste tot, după învățătura bunilor credincioși dascali întocmită, cu mărturii din Sfânta Scriptură, ss. părinți și din trădaniia bisearicii întărită, spre învățătura clerului celui tânăr rumănesc așezată și tipărită, supt stăpânirea preainălțatului împărat al romanilor Franțisc al doilea, craiul apostolicesc, mare prințip al Ardealului și cealealalte, cu blagosloveniia Mării Sale, prealuminatului și preaosfințitului domnului domn Ioann Bobb, vlădicul Făgărașului, în Blaj, la Mitropolie, anul 1801, cu tipariul Seminarului, în 4°; [1] f. + 10 p. + 112 p. + [3] f., în opt volume, dintre care acesta este volumul generic, tipărită la Blaj în 1801–1802. Petru Maior deține doar două din cele opt volume despre tainele bisericii, probabil primul, „despre taine preste tot”, și al cincilea, despre taina preoției. Este o lucrare criticată de Petru Maior în Istoria pentru începutul românilor în Dachia și în Răspuns la cârtire.*

⁽¹⁰⁷⁾ Cuvânt carele Măriia Sa, prealuminatul și preaosfințitul domn Ioan Bob, vlădicul Făgărașului și a toată Țara Ardealului și părților ei împreunate, l-au avut în zioa instalației, adecă când s-au înălțat și s-au așezat în scaunul său cel arhieresc, prin domnii comisareși de Împărătescul Gubernium rânduiți, întru adunarea clerului, în anul Domnului 1784, iunie, zile 30, în folio; [4] f. S-a retipărit ca broșură, tot la Blaj, în 1812 (Cuvânt care Exselenția Sa, prealuminatul și preaosfințitul domn Ioann Bobb, vlădicul Făgărașului, l-au avut în ziua instalației, adecă când s-au înălțat și s-au așezat în scaunul său cel arhieresc, prin domnii comisareși de Împărătescul Gubernium rânduiți, întru adunarea clerului, în anul Domnului 1784, iunie zile 30. De nou tipărit în anul 1812, în 4°; 15 p.), ediție pe care o avea probabil Petru Maior.

⁽¹⁰⁸⁾ Este imposibil de stabilit la care dintre aritmeticele românești apărute în timpul vieții lui Petru Maior (Viena 1777; Viena, 1785; Blaj, 1785 – Gheorghe Șincail; Buda, 1805; Buda, 1806; Buda, 1816) face trimitere această denumire generică. Ar putea fi vorba despre cea din urmă, apărută chiar în anii revizoratului la Buda al scriitorului: *Povățuire către aritmetică sau învățătura numerilor, spre folosul școalelor românești celor din Țeara Ungurească și din părțile ei împreunate. Cu milostiva îngăduință a Împărăteștei și Chesaro-Crăieștei și Apostoliceștei Măririi. În Buda. Tipărită cu cheltuiala Crăieștei Tipografii a Universității Ungurești, 1816, în 8°; 102 p.*

⁽¹⁰⁹⁾ Mâna lui Damaschin, acum întâi întru acest chip pe înțeles așezată, cu multe alte adaose rânduieli îmbogățită și tipărită, pentru folosul de obște al pravoslavnicilor, de Besearica Răsăritului. Sibii, la anul de la Hristos 1793, în 8° mic, [5] f. + 74 p. + [1] f.

⁽¹¹⁰⁾ Sunt părțile manuscrise rămase la el din „lexiconul coloșian”, ce urma să devină *Lexiconul de la Buda*.

⁽¹¹¹⁾ Ceea ce înseamnă că traducerea romanului *Întâmplările lui Telemach*, tipărită de scriitor în 1818, încă nu era legată (se găsea în *crudo*) după moartea lui (vezi lucrarea în acest volum, supra, secțiunea ROMAN).

⁽¹¹²⁾ Exemplare nelegate din *Prediche*, tipărite în 1810–1811 (vezi lucrarea în acest volum, supra, secțiunea LUCRĂRI OMILETICE, 1).

⁽¹¹³⁾ Din *Orthographia Romana*, tipărită în 1819 (vezi lucrarea în acest volum, supra, secțiunea SCRIERI LINGVISTICE ȘI FILOLOGICE, 1).

⁽¹¹⁴⁾ Din *Istoria pentru începuturile românilor în Dachia*, tipărită în 1812 (vezi lucrarea în acest volum, supra, secțiunea PROZĂ ISTORICĂ).

⁽¹¹⁵⁾ Din *Reflexiones* (vezi lucrarea în acest volum, supra, secțiunea POLEMICĂ, 2).

⁽¹¹⁶⁾ Din lucrarea lui Toma Costin, *Észrevételek Tekéntetes Schwartner Márton úr' magyar ország statistikájában az oláhokról tett jegyzésekre. Pesten. Trattner Mátyás' betüivel 1812, în 8°; 23 p.*

⁽¹¹⁷⁾ Din *Propovedanii*, apărute în 1809 (vezi lucrarea în acest volum, supra, secțiunea LUCRĂRI OMILETICE, 3).

⁽¹¹⁸⁾ Este o surpriză faptul că printre cărțile atribuite de executorii testamentari lui Petru Maior figurează și exemplare nelegate din *Fabulele* lui Dimitrie Țichindeal, tipărite la Buda, în 1814 (*Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături, acum întâia oară culease și întru acest chip pre limba românească întocmite de Dimitrie Țichindeal, parohul Becicherecului Mic și al shoalelor preparande românești din Aradul Vechiu catehet. În Buda. Cu tipariul Crăieștei Tipografii a Universității Ungurești din Peșta, 1814*, în 8°; [4] f. + 484 p.). Maior a fost implicat doar ca cenzor în procesul acestei cărți, care a adus compromiterea traducătorului român.

⁽¹¹⁹⁾ Vezi supra, nota 103.

GLOSAR*

* Cuprinde cuvinte și sintagme cu forme și sensuri neobișnuite sau mai puțin obișnuite.

A

abur = răsuflare; suflet
aboțit, -ă = boțit; deformat
acar = măcar
acădea (a) = a cădea
acășuna (a se) = a (se) cășuna: a (se) provoca, a (se) pricinui, a (se) cauza, a determina
acășunător, -toare = provocator, pricinuator
acăța (a se) = a (se) agăța
acoloși = tot acolo
adaogere = creștere, sporire
adămănatură = ademenire
adăogat, -ă = îmbogățit, sporit
adăunăzi = dăunăzi
adăunăzile = dăunăzi
adecâte = adicătelea
adevărăciune = adevERICIUNE: adevăr
adevăr-păreră = verosimilitate
adeverit, -ă = adevărat; cert; sigur
adeverință = adevăr; certitudine
adiafor, -ă = indiferent; nepăsător
adiamant = diamant
adoi (a) = a repeta
adoit, -ă = repetat
adormita (a se) = a (se) adormi
afla (a se) = a (se) găsi
agarean = păgân (turc sau tătar), musulman
ageri (a) = a născoci
agetiv = adjectiv
agonisi (a) = a câștiga prin muncă; a economisi; a obține; a munci
agonisit = resurse de trai, hrană
agonisitor, -toare = persoană care agonisește
aiapta (a se) = a-și lua avânt; a arunca un lucru cu putere
aiapta (a se) = a (se) îndemna la o plăcere; a (se) amăgi; a reflecta asupra unui lucru
aiapat, -ă = aruncat cu putere
aiapat, -ă = îndemnat
airea = în alt loc, nedeterminat
ajutura (a se) = a (se) ajutara: a (se) ajuta; a (se) folosi
aliant, -ă = aliat
alfavit = alfabet
aliurea = aiurea
alsăuire = alsău: însușire
aluneca (a se) = a se lăsa ispitit; a (se) converti la o religie
amalichitean = amalecit: popor din Arabia pietroasă, care a fost exterminat de David și Saul
amănunța (a) = a amenința: a provoca pe cineva prin mimică; a pomeni; a arăta intenția de a face

ceva rău cuiva; a constitui o primejdie pentru cineva sau pentru ceva
amănunțare = amenințare
amărunța (a) = a amenința
ambrozie = hrană aromată a zeilor, despre care se credea că dă nemurire și tinerețe veșnică
amenințală = amenințare
amiroși (a) = a mirosi
anathemă = (sensul inițial al cuvântului, rar folosit): ofrandă; afurisenie prin care biserica excomunică pe cineva
anghiră = anchiră: ancoră
animadversie = observație, luare-aminte, băgare de seamă
anota (a) = a înota: a pluti
antimis = bucată de pânză, de formă pătrată sau dreptunghiulară, sfințită de episcop, pe care preotul, la liturghie, o întinde pe pristol, ca așternut pentru potir și pentru sfintele daruri; poate ține loc de altar
ante = antes, anți: populație de origine slavă care a ajuns pe teritoriul Moldovei și al Ucrainei de astăzi
antimis = pânză pusă în altar, având reprezentat chipul Mântuitorului așezat în mormânt, pe care se așază sfintele daruri la săvârșirea sfintei liturghii
anularisi (a) = a anula
anumi (a) = a numi; a menționa
anumire = menționare
aorea = câteodată, uneori
apelatie = apel: adresare la jurisdicția imediat superioară, spre a schimba sau anula o sentință dată de prima instanță; în expr. **a pune ~** = a face apel
apeli (a) = a apela, a face apel: a (se) adresa jurisdicției imediat superioare, spre a schimba sau anula o sentință dată de prima instanță
apleca (a) = a alăpta
aplecător, -toare = care alăptează
aplicarisi (a) = a aplica
aplicăluit, -ă = aplicat
apostrofi (a) = a elida un sunet sau un grup de sunete din vorbire
apriat, -ă = (în mod) fătîș, limpede, deslușit, lămurit, pe-nțeleș
apulesi = apuliani; locuitori din Apulia, regiune pe coasta de sud-est a Italiei
apunere = înapoiere; defăimare
apus, -ă = înapoiat
arat = plug
arătătoriu = indicativ; în sintagma **modul ~** = modul indicativ
arbur = arbore; în sintagma **~i de corabii** = catarge

argonaut = erou antic grec care a călătorit pe corabia Argo până în Colchida, pentru a căuta lâna de aur; navigator îndrăzneț
arhiclăditiu = arhitect
arhipoetă = cel mai mare între poeți
arhipresviter = prepozit; protopop, protopresbiter la greco-catolici
arhistratig = arhistrateg; comandant suprem al armatei în timp de război; general
arhiv = arhivă
arian = adept al arianismului; doctrină creștină care neagă natura divină a lui Hristos
arienesec, -ească = care este adept al arianismului
arină = nisip
armamentariu = arsenal, armurărie
armat, -ă = înarmat
arnăut = albanez
asămălu (**a**) = a asemălu: a asemenea, a compara
asămănu (**a**) = a asemenea: a compara
asău = însușire
aspuma (**a**) = a spuma: a se învolbura, a se dezlănțui, a spumega
aspurge (**a**) = a desființa
assessor = asesor: judecător
astruca (**a**) = a înmormânta, a îngropa
astrucare = înmormântare, îngropare
astrucat, -ă = înmormântat, îngropat
atânta = atânta: atât
auctor = autor
autenticat, -ă = autenticat
auzitori = auditor; în sintagma ~ **causelor ghenereal** = causarum auditor ghenearis: funcționar impus pe lângă episcopii uniți din Transilvania, de obicei un călugăr iezuit, care trebuia să îndrume și să controleze acțiunile ierarhilor români, considerați insuficient de competenți în materie de dogmă catolică
avtentie = autoritate; putere absolută
avthentie = avtentie

B

baie = mină
bală = fiară fioroasă
ban = monedă; în sintagme ~ **i gata** = bani peșin, bani cash; ~ **i gata** =
bancă = bancnotă
basn = basm; lucruri neadevărate, scornite
bastarn = persoană care aparține unui popor germanic originar din centrul Europei, stabilit în zona Moldovei de dincoace și de dincolo de Prut și în Dobrogea, după ce a fost alungat de goți
baștă = bastion, zid de apărare

batâr = batâr: măcar, barem
baznă = basnă: născocire, povestire, relatare mincinoasă
băilui (**a**) = a se ocupa cu ceva sau cu cineva; a se îngriji de ceva sau de cineva
băncută = bancnotă
bănu (**a**) = a (se) supăra pe cineva; a-i face muștrări; a regreta, a se căi
băra (**a**) = a bârâi: a striga oilor „bâr, bâr!” pentru a le face să meargă într-o anumită direcție
bătaci, -ace = bătaș
becisnic, -ă = (om) vrednic de compătimire, lipsit de personalitate, de inteligență și de energie; ticăit
berat = act ce poartă pecetea sultanului; dispoziție dată de un sultan
besi = neam trac
bios, -oasă = roditor
birșag = amendă, gloabă
birșugui (**a**) = a amenda
bisericean = cleric
bocal = pocal
bogoslov = teolog
bogoslovie = teologie
boierie = noblețe
boime = cireadă de boi
bold = imbold
boldit, -ă = îndemnat; holbat; în sintagma **căutătură** ~ **ă** = ochi bulbucăți
bombona (**a**) = a bombăni: a bolborosi
brân = brâu
brâncă = brâncă: labă, la animale; mână, la om
bucată = hrană; fel de mâncare
buia, **-ă** = care trăiește bine, în răsfaț
bulgui (**a**) = a bâigui
bullă = bulă: în sintagma ~ **erecțională** = document oficial emis de papă, prin care se întemeiază o instituție (aici, Episcopia Făgărașului)
bun, -ă = (cu val. subst.) în loc. adv. **cu ~a** = cu vorba bună
but = supărare; în loc. adv. **în ~ul cuiva** = în ciuda cuiva
buti (**a**) = a năvăli
buză = țarm (al mării)
buzdunariu = buzunar

C

cadet = tânăr (fiu de nobil sau de ofițer) care se pregătea pentru cariera armelor
can = cam
canar = canal: râu (de obicei, artificial); braț al unui râu
canon = cântare bisericească; imn liturgic
canonizație = canonisire; legiferare

cap = extremitatea superioară a corpului omenesc sau cea anterioară a animalelor; comandant, conducător; conducere (a unui lucru); (înv.) capitol; în sintagma **însuși cu ~ul său** = în persoană, personal

capație = capacitate

carniol, -ă = locuitor al Carniolei (Slovenia)

carte pasuală = permis de liberă trecere, pașaport

casnic, -ă = (om) căsătorit; membru al unei gospodării, căsean; (la pl.) persoane care locuiesc împreună într-o casă, formând o familie

catarctic = catarg

catihumen = catehumen: persoană care învață preceptele religiei creștine, spre a se pregăti pentru primirea botezului

cădere = caz (în gramatică)

cădință = cuviință; ceea ce i se cuvine (cuiva)

călcâi = spate al unei cărți, unde cărțile sunt prinse în sfori; cotor; sfârșitul unei cărți

cănte = cât de multe (cf. lat. *quantus*)

căpău = copoi

căplan = capelan

căpută = parte a încălțăminteii care acoperă pe deasupra laba piciorului

căsaș = (om) care este stabilit cu casă, familie, gospodărie

căsătornic, -ă = specific căsătoriei; în sintagma **~ă soțietate** = mariaj, căsătorie, însoțire matrimonială

căsătornicesc, -ească = specific căsătoriei

căștigă = câștigă: grijă

cășunat, -ă = apărut pe neașteptate (despre un necaz, o durere fizică)

cătărige = catalige

cătur = butuc de lemn; trunchi care rămâne în pământ după tăiere

căuta (a) = a se interesa de; a sili, a determina (să); a trebui, a fi nevoit (să)

căutare = înfățișare; privire către ceva

căutări (a) = a căuta

călțos, -oasă = încălțat

cânta (a se) = a (se) boci, a plânge

cârtire = critică

cârtinel = cărtinel

cerca (a se) = a (se) cerceta

cercare = cercetare; informare în legătură cu ceva

cercetare = inspecție

cernut = cercetat cu atenție, examinat

ceteț, -eață = citeț: persoană din cler care, prin hirotonisire, se face demn de a citi din cărțile sfinte; cititor

chenez = chinez: cneaz; domn, șef al unei comunități de oameni liberi; căpetenie a unei grupări

populare ce cuprindea un județ sau o vale, cu funcții pe viață, administrative și judecătorești

chepetenie = căpetenie

chiar = clar, lămurit

chielariu = chelar: călugăr care se îngrijește într-o mănăstire de aprovizionare

chilav, -ă = schilod

chindeu = ștergar, prosop

chindisi (a) = a broda; a coase; a împistri

chindisitură = broderie; împistritură

chit = pește mare; balenă

chivernisit, -ă = administrat; remunerat; (despre plată, remunerație) bun, mulțumitor

cins, -ă = încins: cuprins, înconjurat

cinste = cinstire

cinsteș, -ă = frumos (la înfățișare); mândru; cinstit; onorabil

cinsti (a) = a răsplăti (pe cineva) pentru bună purtare

ciprian = care este de loc din Cipru

cirtă = clipă, interval de timp foarte scurt

cismaș = cizmar

cișmășie = cizmărie, cizmărit

ciufșag = bătaie de joc

ciumaș, -ă = ciumat

clir = cler

cliros = cler

coantră = contră: în expresii **a fi / a sta / a (se) pune în ~** = a fi / a sta / a (se) pune împotriva, a (se) opune

cochier = cociș

cocie = trăsura pe arcuri, mică și ușoară; căruță

cociș = vizitiu, birjar

coleașă = mămăligă, terci

colonial, -ă = iobăgească

colună = stâlp, coloană

comândare = praznic, pomană

comendator = comandant

composit, -ă = (cu referire la cuvinte) compus (și derivat)

concen (a se) = a (se) sfârși, a muri

concenire = sfârșit, moarte; exterminare

concini (a se) = a (se) conceni

condurare = compasiune

conjugăție = conjugare

conscriptie = recensământ

conservatoriu = (aici) arhivă, depozit de documente

conteni (a se) = a (se) opri (pe cineva de la ceva); a împiedica

contenire = stăpânire, reținere

content, -ă = mulțumit

contrazitor, -toare = contradictoriu

conțilium = conciliu

conțipist = conțopist: funcționar de cancelarie

convict = internat

conzistorium = consistoriu: organ administrativ și disciplinar pe lângă mitropolii și episcopii; instanță judecătorească ecleziastică

copie = mulțime, turmă

corață = pieptar de fier; armură

corbaci = gârbaci

cordiș = chiorăș

corespondenție = corespondență

corli (a) = a băga capul în apă; a muia

corlit, -ă = muiat; cufundat

corman = cârmă; parte componentă a plugului, care răstoarnă brazda

cornideșian, -ă = al lui Cornides

coroi = herete-roșu; șoim; uliul păsărilor

cortel = sălaș, locuință

coștei = castel, palat

coțcă = înșelăciune; păcăleală

covăiat, -ă = încovoiat

covârșit, -ă = covârșitor, foarte mare; perfect, desăvârșit, superior

credincer = ostatic; chezaș, garant

creditor, -toare = împrumutător; cel căruia îi datorezi ceva

crețatură = încrețire, încrețitură; pliu

cricimă = cărciumă

crimen = crimă

critean = de loc din insula Creta

criticarisi (a) = a critica

criticește = în mod critic

crotonați = locuitori ai Crotoni, oraș de pe coasta de est a provinciei Bruttium

crunt, -ă = înroșit de sânge

cucerie = cucernicie

cucui = culme, creastă

cufundos, -oasă = adânc

culege (a se) = a (se) deduce, a rezulta

cultivarisi (a) = a cultiva

cultivi (a) = a cultiva

cultivire = cultivare

cumpăna (a) = a cumpăni: a compara

cunoștință = cunoaștere; rațiune; informație; știință; învățătură; conștiință

cuprinde (a se) = a (se) ocupa; a ocupa (un teritoriu), a pune stăpânire

cuprins, -ă = ocupat

curcubetă = dovleac

curge (a) = a alerga; a decurge, a rezulta

cursă = incursiune militară

cuscrie = înrudire

cuscrire = cuscrie

cust = trai

custa (a) = a trăi

custare = trăire, viețuire

custodiu = paznic, apărător

cuviințat, -ă = încuviințat; potrivit; permis

cvirite = cetățeni romani cu toate drepturile politice și militare (lat. *Quiritēs, -ium*)

D

daică = doică

dajde = dajdie: bir; tribut

dalterie = hotărâre sau decizie bisericească exprimată printr-un act public autentificat prin sigiliu

dăbăla (a se) = a (se) dăbălăza: (despre plante) a (se) veșteji

dăi = deh!; mde!

dascălie = învățătură; erudiție

declinație = declinare

decula (a) = a bate rău, a deșela

delaolaltă = împreună

deliberatum = decizie, ordin

denunțiație = denunțare

deosebit, -ă = separat

deplini (a) = a perfecționa; a instrui

deplinit, -ă = complet, integral; desăvârșit

deprecălui (a) = a încerca să înlăture ceva rău; a ruga stăruitor, a implora, a cere iertare

depune (a) = (neobișnuit) a curma, a frânge

deraza (a) = a emana, a iradia

deregătorie = dregătorie

descăleca (a) = a descinde

descălecare = descindere; așezare într-un loc

deschilini (a se) = a despărți, a separa, a deosebi

deschilnire = deosebire, separare

desclini (a se) = a (se) deschilini

desclinit, -ă = deschilinit

descoperi (a) = a dezvălui, a destăinui; a face cunoscut, a informa

descoperire = dezvăluire, destăinuire; revelație

desculța (a se) = a (se) descălța

desfăimare = defăimare

desfrânge (a) = a da frâu liber; a se lăsa în voia...; în construcția: **desfrângându-și genia sa** = dând frâu liber firii sale

desgurda (a) = a desgurzi: a descurca ceva încurcat, a lămuri

desinima (a se) = a se descuraja

desmoșia (a) = a priva de moșie, a dezmoșteni

desmoșiat, -ă = privat de moșie, dezmoștenit

despulpa (a) = a descărna; a lipsi de substanță; a infirma, a invalida

despulpăre = descărnare; lipsă de substanță

despulpat, -ă = descărnat; lipsit de substanță

destrarmat, -ă = neînarmat

desvăli (a) = a dezveli: a arăta; a da în vileag, a da pe față, a dezvălui

desvălit, -ă = dezvelit: pe față; evident

desvâscut, -ă = dezbrăcat
desvâna (a) = a dezvâna: a lipsi de forță; a se lăsa ușor convins
desvânat, -ă = dezvânat: lipsit de forță, neconvins
deșteptat, -ă = învățat, cunoscător
dialetă = dialect, grai, vorbire
didrahmă = monedă care are valoarea a două drahme
diecuț = copil care însoțește preotul în diferite procesiuni
diețes = dieceză
diețeziș = dieceză
diețezuș = dieceză
dijmaș = dregător
dimestnici (a) = a îmblânzi; a face să devină familiar
dimestnicie = îmblânzire; lingușire; familiaritate
discos = taler de aur sau de argint pe care se pune sfântul agneț și cu care umblă dascălii pentru a primi ofrandele în bani
disperanță = deznădejde
disputație = dispută, discuție în contradictoriu
dișputație = disputație
distihon = distih
dobândă = câștig; agoniseală
dojeni (a) = a sfătui, a îndemna
dojenit, -ă = sfătuit; prevenit
domnit, -ă = stăpânit, dominat
donatist = adept al donatismului: schismă inițiată în secolul al IV-lea de episcopul Donatus, în Nordul Africii
drahmă = veche monedă de argint care a circulat în Grecia antică și a cărei valoare și greutate variau de la un oraș la altul
drăgăluță = iubită
drăgostie = dragoste
drăgostos, -oasă = drăgăstos: drăgălaș
drept = dreptate
drumar = drumeț
duce = ducă: monedă, galben
dumestic = domestic: obișnuit, comun
dumica (a) = a zdrobi; a omorî (pe câmpul de luptă), a nimici
dumnezeire = dumnezeiță
dumnezeoale = dumnezeiță, zeiță
dupăpune (a) = a postpune
dupăpunere = postpunere
duplecăcios, -oasă = mlădios, flexibil
duplic, -ă = dublu
duret = zgomot mare

E

ecu (pl. echi) = ecou

efemeriu = funcție mărunță în internatele catolice; pedagog
eghiptesc, -ească = egiptean
egidă = scut al lui Zeus, acoperit cu pielea caprei Amaltea; scutul Minervei
emul = persoană care se străduiește să egaleze sau să întrecă pe cineva într-un domeniu de activitate; concurent, rival
emula (a) = a invidia, a pizmui; a rivaliza
emulație = întrecere, concurență; pizmă, invidie
enchenie = înnoire; slujbă de înnoire a bisericii, prilej cu care se făcea resfințirea acesteia
enchiclică = enciclică: scrisoare a papei către bisericile, clerul și credincioșii din mai multe țări sau numai dintr-o anumită țară, conținând o problemă de actualitate sau de doctrină; scrisoare a oricărui episcop către bisericile sale și către credincioșii săi
encomiasticos = cuvinte de laudă
encomiu = encomion: text panegiric; elogiu
encritos = recunoscut, ales, aprobat
englicesc, -ească = anglicesc: englezesc
episcopical = episcop (depreciativ)
epitafie = epitaf
epitrahil = patrahir: ceea ce câștigă un preot de pe urma oficiilor făcute în parohie
erecțional, -ă = de întemeiere (a unei instituții); în sintagma **bullă ~ă** = document oficial emis de papă, prin care se întemeiază o instituție (aici, Episcopia Făgărașului)
eresiarh = ereziarh: șef al unei secte
erm, -ă = erem: (despre locuri, ținuturi) pustiu
ermenevitică = hermeneutică: știință și artă a interpretării textelor vechi, în special biblice; exegeză
esempriu = exemplu
etrusci = populație din Italia, purtătoare a uneia dintre cele mai avansate civilizații
evlavnic, -ă = evlavios
exarh = arhieru care făcea parte dintr-un organ de control al mănăstirilor dintr-o eparhie ortodoxă
excusa (a) = a scuza

F

fabulă = născocire, plăsmuire; în sintagma **joacă ~e** = joacă teatru
facție = facțiune: partidă
familiarnic, -ă = familiar
fară = neam
faretră = tolă de săgeți
față = persoană; (care este) prezent, de față
făbuli (a) = a fabula: a născoci; a vorbi (cf. lat. *fābulor, -ārī, -ātus sum*)

făgădaș = promisiune
fălceariu = felcer: medic (la sat); cadru medical de rang inferior
fără = în afară de; decât
făt = paracliser
fățat, -ă = rumenit
fățări (a se) = a (se) preface
făurie = fierărie
feaci = populație ce locuia în insula Scheria, pe vremea când Odysseus a fost aruncat acolo de valuri
fel = gen (în gramatică)
felie = fălie: rudenie
feniciu = fenician
ferișoară = fiară mică
fibirău = jude prim
fișpan = fișpan: comite suprem al unui comitat ca diviziune administrativă; echivalentul prefectului de astăzi
fileariu = filer: dinar; obol; ban
fire = natură; substanță, esență
firesc, -ească = natural, care ține de ceea ce se consideră drept esență sau proprietate inerentă a oricărei făpturi
firește = de la natură, din fire, natural
fiscuș = fisc, vistieria statului
fiscușesc, -ească, fișcușesc = care aparține tezaurului, vistieriei statului
florit, -ă = înflorit: dezvoltat; înfloritor
flustura (a) = a flutura
foale = burduf; pânțec, burtă
fometos, -oasă = flămând
formalnic, -ă = privitor la formă
fortună = concurs de împrejurări
fraget, -ă = fraged
frăn = frâu
frâmt, -ă = frânt
frânci = francezi
frângător, -toare = care rupe, care încalcă; în sintagma **~i de păituire** = cei care încalcă o învoială, un tratat
fruntar = catapeteasmă
fundație = fond constituit pentru întreținerea unei activități de interes public sau social; donație imperială
fundăului (a) = a susține financiar dintr-o fundație
fundăluire = susținere financiară dintr-o fundație
fur = hoț
furlan, -ă = friulan: locuitor din regiunea italiană Friuli; ramură a limbii retoromane vorbită în nord-estul Italiei

G

gadină = dihanie, jivină
galican, -ă = referitor la gali
galiță = pasăre (de obicei, de curte); orătanie
gazdă = om gospodar înstărit și priceput
găcitură = ghicitură
gădinioară = dihanie mică, jivină mică
gânfat, -ă = gâmfat: gâmfat
gâcitură = ghicitură
gânfat, -ă = gâmfat: umflat; infatuat, încrezut
gealiță = jeliță: veliște; vieliște; suflare a vântului
geană = (fig.) fășie de deal
gelsomin = arbust care face flori mici și cu un parfum suav
gemăna (a) = a gemina, a dubla
gemănare = geminare, dublare
gemănat, -ă = geminat, dublat
generos, -oasă = de viță nobilă
genie = geniu: fire
geometra = geometru
gete = geți; vezi **ghete**
gheneralnic, -ă = general, obișnuit, comun
gherdan = șirag de mărgele, de mărgăritare, de pietre scumpe sau de galbeni; colier
ghete = geți: locuitori autohtoni de neam trac care populau în Antichitate spațiul carpato-dunărean
ghigant = gigant
ghintă = gintă: neam
giucări (a) = a jucări: a juca; a nu lua în serios, a trata superficial
glavă = capitol
gloabă = amendă
globi (a) = a amenda
golmozit, -ă = amestecat; îmbulzit
goz = gunoi, murdărie
granat = rodiu
greață = greutate; senzație de silă față de cineva sau de ceva
grece = limba greacă
grijnic, -ă = grijuliu
groapă = peșteră
gros = închisoare
grosnicie = groznicie: neîndurare
groșiță = subdiviziune monetară austriacă
gruni (a) = a grohăi
guguli (a) = a giugiuli: a mângâia, a linguși
gugulitură = giugulitură: mângâiere; lingușire
gule = cireadă de boi
gură = cavitate bucală; organ al vorbirii; în loc. adv. **cu o ~** = într-un glas
gută = boală provocată de depunerea acidului uric în regiunea unor articulații, care se umflă și provoacă dureri foarte mari; podagră

H

hagan = cagan: conducător al avarilor
haraci = tribut, dare
haractir = caracter
harnic, -ă = capabil, în stare
hatiserif = ordin sau decret emis de sultan către marii demnitari otomani sau către domnii țărilor române, purtând pecetea sultanului spre executarea întocmai
hărăzuire = hărăzire
hărios, -oasă = binevoitor, prietenos
hârsit, -ă = lacom de bani, zgârcit, cărpănos
hectică = tuberculoză
helveticesc, -ească = elvețian; în sintagme **credință ~ească / lege ~** = (cf. lat. *confessio Helvetica*) credință elvețiană (calvină)
horepiscop = o treaptă în ierarhia ecleziastică veche, desemnându-i pe episcopii stabiliți în sate, un fel de episcop vicar de astăzi pentru zona rurală, unde episcopul titular nu reușea să ajungă din cauza diferitelor sarcini pe care le avea în cetate; episcop rural; episcop al locului
horvat = croat

I

iazighes = iazigi: populație sarmatică, înrudită cu roxolanii și alanii, menționată de Herodot, stabilită la hotarele de vest ale Daciei
ionomie = economie
idololatrie = idolatrie
ieftin, -ă = ușor, facil; banal
ieșire = origine, întemeiere
iezuvit = iezeit
ileu = ilău: nicovală
indict = perioadă de cincisprezece ani
inimoșie = curaj; vrednicie
instelație = instalație: investire solemnă într-o funcție
insubri = populație străveche celtică
ipervolie = hiperbolă
ipertim = întâi-stătător
ipodiacon = subdiacon
ipotis = ipoteză
isbândi (a) = a izbândi
iscusi (a) = a face un lucru rafinat, elaborat
isărăși (a) = a născoci, a inventa
isolă = insulă
isperiință = ispită; experiență; încercare; probă
ispert = expert; priceput, destoinic; încercat
ispită = experiență; încercare; probă

ispiti (a se) = a căuta să pătrunzi ceva cu mintea, cu privirea, a cerceta, a examina atent; a cerceta în ascuns, a iscodi, a spiona; a pune la încercare, a supune la o probă; a se lăsa ademenit, a cădea în ispită; a (se) strădui, a (se) sili
ispitit, -ă = încercat
istori (a) = a istorisi, a relata
istov = sfârșit, capăt; în loc. adv. **de ~** = complet, cu totul
iudițum = judecătorie; în sintagma ~ **montan în Zlatna** = judecătorie în cadrul domeniului montanistic imperial din Munții Apuseni
iuristă = jurist
ius canonicum = drept canonic
iuș = drept, preorgativă
izbândă = victorie; răzbunare; răscumpărare
izbândi (a se, a-și) = a (se) răzbuna
izbândire = izbândă
iznov = iznoavă: noutate; în loc. adv. **de ~** = din nou
izvoditor, -toare = traducător

Î

îmblânzire = îmblânzire: ademenire
îmboți (a se) = a se îngămădi
îmbucura (a) = a bucura, a desfăta
îmbunătătură = promisiune; lingușire
îmburda (a se) = a (se) prăvăli
împărechea (a se) = a (se) despărți, a (se) dezbină
împărecheare = despărțire, dezbinare
împărecheat, -ă = despărțit, dezbinat
împărtășire = legătură, relație
împelițat, -ă = întrupat
împemnat, -ă = ipotecat, zălogit
împenare = împănare: adăugare; desfășurare
împleca (a se) = a se pleca: a se declina, a-și schimba forma
împoporat, -ă = populat
împrejurat, -ă = înconjurat
împresurare = năpădire, copleșire; ocupație, îndeletnicire copleșitoare
împreună = totodată
împrotivitoriu, -toare = împotrivor: opozant, adversar
împulpa (a se) = a (se) întrema; a cuteza; a (se) îndesa, a (se) înghesui
împuta (a) = a imputa, a reproșa
împutare = imputare
înainte-ședere = președere: prezidare; primat, întâietate
înainte-șezătoriu = cel care deține primatul
înainte-videare = înainte-vedere: prevedere
înainti (a) = a înainta
înaintire = înaintare

încălete = încalte: cel puțin, măcar
încăpea (a) = a intra (în locul cuiva)
încătrău = încotro
începătorie = primat
încheia (a se) = a conchide; a formula
încheiere = compunere; construcție; sintaxă; conexiune; concluzie; rânduială
închietora (a se) = a (se) aglutina, a (se) lega
închietorat, -ă = aglutinat, legat
închiit, -ă = încheiat: care a fost stabilit, hotărât în mod definitiv
încrede (a) = a încredința
încredințat, -ă = convins
încrunța (a) = a umple de sânge
încrunțat, -ă = însângerat, cu sânge
încudă = ilău: nicovală
(a se) încumăta = a (se) bizui, a (se) încrede în ceva
încungiurare = înconjurare: ocol; evitare a ceva sau a cuiva; exprimare pe ocolite; împréjurare, circumstanță; asediu
încura (a) = a încura: a alunga
încursă = incursiune, năvălire
îndatâși = îndată
îndărăptnic, -ă = îndărătnic
înde = între
îndelungi (a) = a îndelunga: (fig.) a insista asupra unui lucru
îndulci (a se) = a (se) ademeni; a (se) obișnui
înfăța (a) = a întâmpina; a ieși în față (cuiva)
înfocat, -ă = incandescent
înfrișat, -ă = înfrișător
înfrumșetare = înfrumusețare
îngemăna (a) = a gemina, a dubla
îngrecată = (despre femei) însărcinată
îngreunată = (despre femei) însărcinată
îngrijat, -ă = îngrijorat
îngrijire = îngrijorare, grijă; precauție
îngrijit, -ă = îngrijorat
înjosa (a) = a înjosi: a coborî
înlungi (a se) = a (se) lungi
întârni (a se) = a (se) întâlni
înteți (a) = a agasa prin insistențe repetate; a îndemna; a constrânge
întinge (a) = a înmuia pâine sau mămăligă într-o mâncare
înțoarce (a) = a traduce
înțarcere = traducere
întocmi (a) = a tocni, a năimi
întrarma (a se) = a (se) înarma
întrarmat, -ă = înarmat
întraurit, -ă = auriu
înturna (a se) = a reveni asupra celor spuse
învăscut, -ă = îmbrăcat, împodobit
învârstat, -ă = învrăstat: pestriț; (fig.) variat, eterogen

învârșat, -ă = împietrit, neîndurător; încăpățânat
învește (a se) = a (se) îmbrăca; a (se) împodobi
învólnici (a) = a permite, a da voie, a îngădui
înzădarnic, -ă = zadarnic

J

jalnic, -ă = îndurerat; (persoană) care se jalește; (care este) în doliu
jicniță = jitiță
jinjină = gingie
jitiță = magazie pentru păstrarea cerealelor; hambar
judecată = sentință; condamnare

L

la (a se) = a (se) spăla (pe cap); a (se) scălda
lachedemon = lacedaemonian: locuitor al regiunii istorice Lacedaemonia sau Laconia, din sudul Greciei
lacones = lacedaemonian, laconian, spartan
laconit = lacedaemonian, laconian, spartan
lar = (la pl.) divinități protectoare ale casei și ale familiei,enerate de romani sub formă de statui; (fig.) casă părintească
latinofron, -ă = latinofil
laur = dafin
lămurit, -ă = pur, adevărat
lăsătoriu, -toare = permisiv, indulgent
lătăuș, -ă = lătăreț
lătura (a) = a alătura
lătorean = străin
lăuntrălnic, -ă = lăuntric, intim
lânged, -ă = slăbit de suferință, fără putere
lângoare = lingoare: moleșală; apatie
legătură = închisoare; acord, înțelegere
leghioană = legiune: unitate de bază din armata romană, cu un efectiv cuprins între 3 000 și 6 000 de soldați infanteriști și de cavalerie
leghion = legiune; vezi **leghioană**
leiță = leoaică
leoai = leoaică
lesbonit, -ă = locuitor al insulei Lesbos
lestrigani = lestrigoni: locuitori străvechi ai Siciliei, despre care se spune că ar fi mâncat carne de om
liberalitate = generozitate
libovnic, -ă = de dragoste, de iubire
liguri = populație străveche așezată în nord-vestul Italiei și în sud-estul Franței, care a fost asimilată de celți și de romani
liliu = crin

limbă = neam
lingareț, -ă = lingușitor
lingariț, -ă = lingareț
lingări (a se) = a (se) linguși
lingărire = lingușeală
lipsă = nevoie, trebuință; în expr. **a fi (de) ~** = a fi necesar
lipsește = de lipsă
lipsi (a) = a fi nevoie, a trebui, a fi necesar
literat, -ă = (despre vorbire) cultivată, îngrijită
literator = literat
litie = slujbă religioasă ortodoxă pentru obținerea unor roade bogate și pentru binecuvântarea celor aduse ca jertfă de către credincioși
loc = în loc. adv. **de ~** = pe loc, imediat
locresi = locuitori ai regiunii Locride din Grecia antică
locriani = locrieni: locuitori ai orașului Locri, în sud-estul provinciei Bruttium (Calabria de astăzi)
lolot = gălăgie mare, zarvă
lombard, -ă = popor care trăiește în Lombardia (nordul Italiei)
longobard, -ă = trib germanic răsăritean, care în secolul VI (p.Ch.) s-a stabilit în nordul și centrul Italiei
lovi (a se) = a se potrivi
lovit, -ă = potrivit
lucani = locuitori ai Lucaniei, ținut în sudul Italiei
lucru = faptă
luterănesc, -ească = luteran

M

macru, -ă = slab, uscățiv
maghiștră = cetățean roman, ales pentru exercitarea unor importante atribuții de conducere
mahinație = mașinație: uneltire
mai = aproape; mai bine
mai mare = înaintaș
mai-mare = conducător
mandurian = salentin; neam din vechea Calabrie
mantă = manta; mantie
mantu = mantie
mară = mare; în expr. **atâta ~ de** = număr sau cantitate mare; mulțime, grămadă
marghiol, -ă = viclean
marghiolie = viclenie
marmanziu, -ie = (despre vin) de Malvazia; roșu; superior, foarte bun
mascherat, -ă = mascat
mascheră, masheră = mască
mastor = maistor: meseriaș, meșter
mastur = mastor
maștehă = mamă vitregă

măduă = măduvă; miez; esența lucrului
măgăzin = magazin: depozit; magazie
măna (a) = a mâna: a îndemna; a împinge înainte, a stimula să meargă mai departe; a duce
a mănca = a mânca: a rămâne peste noapte, a petrece noaptea
mărgăritar = perlă
mărgini (a se) = a (se) hotărî, a urmări; a determina, a obliga la ceva; a individualiza (despre articol, în gramatică)
mărginit, -ă = hotărât; în mod redus; lipsit de profunzime; limitat (numeric)
mărime = mărinimie, în sintagma **~a inimei**
mărturie = martor
măzăcie = murdărie; grosolănie; neglijență; necuviință cauzată de ignoranță
mâneca (a) = a (se) scula dis-de-diminează, a pleca dis-de-diminează; a porni, a pleca
melancleni = sarmați; vezi **sarmate**
melanconie = melancolie
meriială = merială: albăstreală
mesteca (a se) = a (se) amesteca; a cleveti, țeșând intrigi împotriva cuiva; a defăima
mestecare = amestecare; clevetire; defăimare
meșteșug = meșteșugire, uneltire; tactică vicleană
meșteșugire = înșelătorie
mică = clipă; în loc adv. **pre /în toată ~a de ceas** = tot timpul, permanent; în loc adv. **într-o ~ de ceas** = imediat, de îndată; cât ai clipi
micșora (a) = a umili; a diminua valoarea, însemnătatea, prestigiul cuiva
micșorare = umilire; diminuare a valorii, a însemnătății sau a prestigiului cuiva
micșorător, -toare = micșorător: umilitor, denigrator
mieriială = merială: albăstreală
mijlocire = mijloc
militărie = armată; regimentele grănicerești din Transilvania, înființate de către împărăteasa Maria Tereza
milostivește = milostivește: cu milă, cu înțelegere
mirăzenie = ciudățenie
miresmi (a se) = a (se) parfuma
miriadă = număr sau cantitate foarte mare, nedeterminată, mulțime
mîrsin = mîrsină: mirt
mișel, -ea = vrednic de milă; umil; laș, fricos
mitarnic, -ă = coruptibil
mitropol = mitropolie: capitală; metropolă
mitropolice = mitropolit (depreciativ)
mizui (a se) = a se miezui; în expr. **(a se) ~ de noapte** = a (se) bate miezul nopții
modru = mod, fel, chip; măsură
monarc = monarh

monumânt = monument: document istoric foarte valoros
morcoteală = nemulțumire, cărtire
moșean = moșan: băstinaș
moșeri (a) = a pune la cale; a unelti
moștean = moștenitor; stăpân
mreață = cursă de prins animale sălbatice
mulțime = plural (în gramatică), în sintagma **numărul ~i**
munci (a se) = a (se) chinui
muncitor, -toare = care necăjesc, care chinuiesc
mur = zid, perete; în sintagma **~ii illiaci** = zidurile Troiei
murmur = murmur
murmurire = murmur
muscal = locuitor din orașul Moscova sau din regiunea apropiată; (p. gn.) rus
mușcie = mojie

N

namesnicie = namestnicie: în sintagma **carte de ~** = document prin care se consfințește dreptul de locuitor sau de reprezentant al cuiva într-o funcție importantă, laică sau religioasă, sau de succesor al cuiva într-o funcție
navarc = navarh: comandant al unei corăbii
năimi (a) = a închiria de la cineva sau cuiva bunuri mobile sau imobile; a tocni cu plată
năimit, -ă = tocmărit cu plată
năluci (a-și) = a-și imagina, a-și închipui
nălucit, -ă = care există numai în închipuirea cuiva, închipuit
năpraznă = în loc. adv. **de ~** = pe neașteptate, subit
năsilnic, -ă = aspru, neîndurător
născută = naștere, obârșie
năspit, -ă = pornit (împotriva cuiva); neînduplecat, neîndurat
năucie = nătăngie, neghiobie, prostie
neadeverință = neadevăr; incertitudine
neameș = nemeș: nobil
neara = supliment la o lege; colecție de legi cu caracter derogatoriu
neclătit, -ă = nemișcat
necumpăt = lipsă de cumpăt, de chibzuință
necuprins, -ă = neînțeles
necurmat, -ă = neîncetat, fără răgaz
nedeplinit, -ă = (despre vârstă) fraged; insuficient dezvoltat
nedumerit, -ă = sălbatic, necivilizat; neîmblânzit
nefățarie = sinceritate, cinste
nefățărit, -ă = sincer
nefiitor, -toare = inexistent
negotiație = negociație: negociere

nehărnicie = nevrednicie: incapacitate de a face ceva
neîncredințare = incertitudine
neîndestulat, -ă = nemulțumit (de ceva)
neîndoit, -ă = neîndoielnic, sigur, cert
nemărginit, -ă = (fig.) liber de orice constrângere, neîngrădit
nemernic, -ă = pribeag
nemernici (a) = a pribegi
nemeșug = nobilitate
nemitarnic, -ă = necoruptibil
nemțoi, -oaie = neamț, nemțoaică
neodihnă = neliniște; agitație; nepace
neodihnit, -ă = nepașnic, neliniștit
neplecare = atitudine de îndrăzneală (nejustificată); neascultare
nesămțit, -ă = nesimțit
nesimțit, -ă = care nu simte sau nu bănuiește (ceva); nesimțitor, lipsit de sensibilitate; (adv.) pe nesimțite
nesmăntnic, -ă = nesmăntnic: infailibil
nesmăntnicie = nesmăntnicie: infailibilitate
nesmăntnire = nesmăntnire: infailibilitate
nesocotitor, -toare = care nu respectă ceva; care nu ține seama de ceva
nesunătoare = consoană
neștine = cineva
netrevnic, -ă = netrebnic: care este lipsit de valoare; care este nefolositor, inutil
nevoi (a se) = a (se) strădui, a (se) sili
nevoință = sârguință, efort
nicicacum = nicidecum
niciodinioară = niciodată
nima = nimeni
niscari = niscaiva
norocire = noroc
nov, -ă = nou
novalistă = purtător de știri, ziar; ziarist
novațian = adept al novațianismului, doctrină a lui Novatian, care pune la îndoială bunătatea lui Dumnezeu, considerând că păcatul lepădării credinței nu poate fi iertat
novelă = noutate; veste, anunț; ziar
numerat, -ă = numărat: enumerat
nunțiu = reprezentant permanent al Sfântului Scaun într-o țară străină, asimilat ca rang ambasadorilor; și în sintagma **~ apostolic / apostolicus**
nure = oare nu
nutrice = doică

O

obelisc (pl. **obelști**) = monument comemorativ sau decorativ în formă de trunchi de piramidă; stâlp

din lemn, din piatră sau din alt material, având forma acestui monument

obercnes = oberchinez: domn, șef al unei comunități de oameni liberi; căpetenie a unei grupări populare ce cuprindea un județ sau o vale, cu funcții pe viață, administrative și judecătorești; aici: primarul din Lipova

obială = bucată de pânză sau de postav cu care țărani își înfășoară laba piciorului, în loc de ciorap sau peste ciorap; zdreanță, cârpă

obida (a se) = a (se) obidi; a (se) mâhni

obidat, -ă = obidit; mâhnit, necăjit

oblici (a) = a dojeni, a dovedi, a pedepsi; a prinde de veste, a afla, a auzi

oblicire = dovedire, dojenire, pedepsire; aflare, descoperire

oblu = drept, vertical; (în legătură cu verbe de mișcare) fără înconjur, direct

obrazui (a se) = a se obrezui: a se circumcide, a se tăia împrejur

ocasion = ocazie

ocă = vină; cauză

ochian = ochean: ocean

oculari = ochelari

odora (a) = a mirosi; a simți miros

odraslă = mlădiță

oficiu = conducere, autoritate administrativă a unui comitat

ofițiolat = oficiolat: teritoriu; instituție oficială

ofițiriu = ofițer

oleu = ulei

oltariu = altar

omousion = consubstanțial, de aceeași ființă

opăci (a) = a opri, a reține; a împiedica; a deruta, a zăpăci

oracul = oracol: sentință cu caracter infailibil

ordinariu = în sintagma **profesor public** ~ = profesor titular

osc, -ă = veche populație din Italia centrală

osebit, -ă = separat, aparte

ostagiu = otaj: ostatic

ostoia (a se) = a se ostoi

oștablă = joc de table

oști (a se) = a (se) lupta

oștire = luptă

P

palatin = vicerege în Ungaria medievală

pandecte = culegere de opinii ale juriștilor romani asupra principalelor probleme de drept, publicate în vremea împăratului Iustinian și puse de acord în timp cu cerințele noilor instituții; digeste

paradigmă = ansamblul formelor flexionare ale unui cuvânt; exemplu, model, pildă, învățătură

paragogă = lungirea unui cuvânt cu o literă sau cu o silabă

pardos = leopard, panteră

parentez = paranteză

parie = copie

parohian = enoriaș

parolă = promisiune; cuvânt de onoare

paroxism = febră; frison; în sintagma **boală de ~** = friguri, malarie, paludism

particularnic, -ă = accidental

patavinitate = vorbire padovană; vorbire specifică patavinilor, locuitori ai Pataviumului, Padova de astăzi

patăr = pater: preot catolic

patriarșesc, -ească = patriarhal

patriarșie = patriarhie

paținați = pecenegi

paținațe = pecenegi

paținațite = pecenegi

pațină = pățanie

păcătuț = păcat mai puțin grav

păcurariu = cioban, păstor

păcurăresc, -easă = ciobănesc

păituire = învoială, convenție, tratat; în sintagmele **rumpătorilor de ~ / frângători de ~** = celor / cei care încalcă o învoială, un tratat

pănură = stofă groasă de lână țesută în casă, din care se confecționau hainele țărănești

păr = în expr. **a fi în ~** = a fi fecioară; în sintagma **fată în ~** = fecioară

părănda (a) = a amâna

părăndat, -ă = amânat

păreasimi = post al Paștilor

părinție = părințenie

părtinintă = părtinire: ocrotire; contribuție

părtinitor, -toare = favorabil

păstornic, -ă = preotesc

păți (a) = forma de conj. **să pată**

pecealniu = pecelniu: sigiliu

pelusă = peluză

periciune = piericiune: moarte

peristas = situație, conjunctură

pescos, -oasă = bogat în pește

pestrit, -ă = peștriț

petrecanie = priveghi la mort

peun = păun

pil = elefant

pingă = pe lângă

piscuitură = piuit

pismătareț, -ă = pizmătareț: pizmaș, dușman

pițenați = pecenegi

plasă = fel; categorie

plașcă = pelerină lungă, mantie; veșmânt lung

plăti (a) = a merita, a valora
pleca (a se) = a (se) converti (pe cineva) la o religie;
a (se) convinge, a determina (să); a (se)
îndupleca; a (se) declina
plecare = pornire; înclinație; predispoziție
plecat, -ă = aplecat, preocupat
plegui (a se) = a (se) plăgui: a (se) răni
pleguire = plăguire: rănire
pleșug = pleșuv: chel
plumbit, -ă = închistat
pocăianie = pocăianie: pocăință
poclön = plocon: plecăciune
poclönire = plecăciune
poetă = poet
podagră = gută localizată la membrele inferioare,
afectând îndeosebi degetul mare al piciorului
poftori (a se) = a (se) repeta
poftorire = repetare
poftorit, -ă = repetat
pogibă = pofidă
pohibă = pofidă: pretext, motiv
poleire = șlefuire fină a unui obiect din metal, piatră
etc.; dezvoltare, îmbogățire, șlefuire, rafinare,
civilizare (prin cultură)
poleit, -ă = dezvoltat, îmbogățit, șlefuit, rafinat,
civilizat (prin cultură)
poli (a) = a dezvolta, a îmbogăți, a civiliza
polit, -ă = poleit
politici (a se) = a (se) civiliza, a (se) șlefui
politie = oraș, cetate; țară, stat; conducători ai unui
stat, oraș etc; organ de conducere politică;
comportare
pom granat = rodiu, rodier
pompă = fast; bogăție, lux
poncișare = dușmănie
popistaș = papistaș
poporat, -ă = populat
poporos, -oasă = cu populație multă, numeros
porfirat, -ă = purpuriu, de culoarea porfiriei
porfiră = de culoare roșu-închis, purpură; stofă
colorată în acest fel
portec = cel care ține partea cuiva
postelnic, -ă = postitor
postpositiv, -ă = postpus
postposiție = postpunere
poștameșter = poștagiu; diriginte de poștă la țară;
poștaş
povățuitoriu = comandant
preavedea (a) = a prevedea
precon = vestitor
precupi (a) = a precupeți
precurma (a se) = a (se) întrerupe brusc; a tăia
preface (a) = a traduce
prefect = administrator, intendent; guvernator,
comandant militar

prefectuş = prefect de studii, pedagog;
supraveghetor și îndrumător însărcinat cu
instruirea elevilor din Blaj
pregeta (a) = a amâna
prejudiție = prejudecată
premite (a) = a pune înainte; a arăta înainte de altele
prenestini = locuitori din Praeneste, oraș în Latium
preposit = prepozit: (în ierarhia bisericii catolice)
preot de rang înalt care îndeplinește o funcție
administrativă importantă
prepositură = prepozitură: demnitate de prepozit;
funcție de conducere în anumite congregații
religioase
prepunătoriu, -toare = bănuitor, suspicios
prepute (a) = a presupune, a bănuia, a suspecta
prepus = bănuială, suspiciune
prepus, -ă = presupus
president = președinte; mai-mare, căpetenie
presidirui (a) = a prezida
presviter = titlu onorific pentru orice persoană care
face parte din cinul bisericesc; preot
pretensie = pretenție
preumblare = plimbare
prezeș = președinte
pricas = pricaz: lucru, întâmplare care pricinuieste
cuiva necaz, nenorocire; semn rău
price = dispută; cauză, litigiu
prici (a se) = a discuta în contradictoriu, a se certa
pricinui (a) = a fi cauza a ceva, a provoca
prigionier = prizonier
primit, -ă = primit: acceptat, recunoscut, recept;
care se bucură de drepturi egale cu națiunile
privilegiate din Transilvania
priință = atitudine favorabilă față de cineva;
bunăvoință; devotament
primat = cel mai înalt grad în vechea ierarhie a
bisericii ortodoxe și catolice
prinsoare = închisoare
pripă = grabă; în loc. adv. **cu ~** = pe neașteptate,
subit
pripi (a) = a zori, a grăbi
priveală = priveliște; imagine
privileghion = privilegiu
privilegium = privilegiu
probozi (a) = a muștra, a dojeni, a certa, a moraliza
proceti (a) = a prociti: a reciti; a repeta
procetire = procitare: recitare; repetare
procetit, -ă = procitit: recitit; repetat
procleți (a) = a dezaproba, a contesta
procopsi (a se) = a avansa, a (se) emancipa
procopsire = instruire, emancipare
procopsit, -ă = instruit, erudit, savant, învățat
procurator = înalt funcționar împuternicit în numele
altora cu atribuții administrative, politice și
îndeosebi juridice

produt = product: produs
proimie = proimion: parte introductivă la un discurs; prefață; prevestire
pronice, -ă = prompt, rapid; favorabil; pasionat, pornit spre ceva (cf. lat. *pronus*, it. *prono*)
pronie = înțelepciune supremă cu care divinitatea conduce lumea; divinitatea însăși; grija divinității; mila divinității; prevedere
propovedanie = predică, orăție funebă
proptea = argument
prost = (om) de condiție socială modestă; (om) de rând; (lucru) simplu
prostesc, -ească = simplu, modest, de rând
prostolan, -ă = prostănac; (aici) simplu
protestăului (a) = a protesta
protivnic, -ă = potrivnic: dușman, inamic, adversar
protonotariu = protonotar: secretar șef; în sintagma ~ **apostolicesc** = funcționar eclesiasat al curiei papale, însărcinat cu înregistrarea și expedierea actelor pontificale
protopapadichie = puterea protopopilor
protoprezviter = protoprezbiter: protopop
protothron = întâi-stătător
provisor = provizor: persoană care se ocupa cu îngrijirea și administrarea unei instituții sau a unei moșii, a unui domeniu etc.
pruș = prusac
ptiziș = ftizie: tuberculoză pulmonară, ofică
public, -ă = obștesc, general; în loc. adv. **în ~ă** = în văzul lumii
punct = punct
puștlă = pestă, ciumă
puzdărie = puzderie: resturi lemnoase care din tulpina cânepii sau a inului la melitare, destrămare etc., folosite pentru ațâțarea focului

R

razim = reazem: susținere, argument
rădăcinal, -ă = care ține de rădăcină; (despre limbi) care ține de trunchiul comun
rădvan = trăsură, calească
rămiga (a) = a vâsli
rând = rând: în loc. adv. **de ~** = în mod obișnuit, de regulă, de obicei
răsbate (a se) = a (se) răzbate: a (se) contesta argumentat; a contracara
răschira (a se) = a (se) răschira: a (se) împrăștia; a (se) extinde; a spune pe larg, a dezvolta o idee
răschirare = răschirare: împrăștiere, extindere; lămurire, clarificare
răschirat = răschirat: clar și lămurit
răsfira (a se) = a (se) dezvălui; a (se) înșira; a (se) analiza

răsfirat = pe larg (a spune, a prezenta)
răsfuga (a) = a emana, a degaja; a îndepărta
răsfugare = emanare; îndepărtare
răsiți (a) = a risipi: a distruge
răspica (a) = a pronunța clar și lămurit; a explica limpede
răsplătire = pedeapsă, răzbunare
răspunde (a se) = a (se) rosti, a (se) pronunța
răspundere = rostire, pronunțare
răstors, -ă = schimbat, inversat
răsturna (a) = a respinge; a dovedi ca fals; a dezminți
răsufleți (a) = a nu se mai simți în primejdie
răvnitor, -toare = răvnitor: care aspiră spre ceva
răzima (a se) = a (se) rezema: (despre o teorie, concepție etc.) a (se) susține (cu argumente)
rât = șes cu iarbă
răvnă = aspirație, dorință; invidie; silință, sânguință, zel, osârdie
recomendarisi (a) = a recomanda
regement = regiment
repetirii (a) = a repeta
repetui (a) = a repeta
repetuit, -ă = repetat, răspus
resfira (a) = a răsfira: a dezvălui, a înșira; a analiza
respunde (a) = a răspunde: a pronunța
respundere = răspundere: pronunțare
resturna (a) = a răsturna: a desființa o concepție, o teorie etc.
resufla (a) = a răsufla: a destăinui; a respinge, a contesta
resuflare = răsuflare: destăinuire; contestare
resuflător, -toare = răsuflător: de respins, inadmisibil
rețensent = recențent: persoană care face prezentarea succintă a unei scrieri literare sau științifice, la apariție, cu comentarii și aprecieri critice; aici, cuvântul este explicat între paranteze prin *împrotivitoriu*, ceea ce înseamnă că se folosește mai ales cu conotație negativă
rețensie = prezentare succintă a unei scrieri literare sau științifice, la apariție, cu comentarii și aprecieri critice; cuvântul este reluat apozitiv prin *adecă o critică*, semn că se folosește mai ales cu conotație negativă
rețensui (a) = a recenza
rețita (a) = a recita:
revena (a) = a reveni: a face să devină reavăn, a umezi, a jilăvi; a răcori; a înprospăta
rodian = locuitor al Rhodosului
românie = limba română
rosolani = roxolani: populație sarmatică, înrudită cu iazigii și alanii, menționată de Herodot
roși = muscali; ruși
rotogol, -oală = rotund

rozitor, -toare = rozător: care roade, care distruge (aici) sufletul
ruj = rujă
rujă = trandafir
rumpător, -toare = rupător: care rupe, care încalcă; în sintagma **~ilor de păituire** = celor care încalcă o învoială, un tratat
rumpe (a se) = a (se) rupe; în expr. **(a se) ~ de răs** = a se prăpădi de răs

S

sabinesc, -ească = care aparține sabinilor
sabini = neam italic ce locuia în ținutul muntos de la nord-est de Roma (supus de romani la începutul sec. III a.Ch.)
salentini = locuitori din vechea Calabrie
samniți = locuitori din țara samnită, regiunea muntoasă, străbătută de Apenini, între Campania și Marea Adriatică
sarmate = sarmați: grup de neamuri iraniene de la nordul Mării Negre
satir = ființă cu corp omenesc, păros, cu coarne și picioare de țap, personificare a instinctelor brutale și care reprezintă o divinitate secundară din mitologia greacă
savromate = sarmați; vezi **sarmate**
săhastră = sihastru
săhastru = sihastru
sălaș = locuință, casă
săltita (a) = a sălta: a juca, a dansa
sălui (a) = a găzdui
sărac, -ă = orfan; în expr. **~i rămași de maică**
sângiuri = forma veche de pl. pentru sânge
sânguit, -ă = grabnic; insistent
sburdare = zburdare: pornire
scamn = scaun
scandălă = scandală
scandelă = scandal: prilej de a păcătui; păcat; ceea ce încalcă normele morale sau sociale și provoacă indignare, revoltă, protest, nemulțumire etc.
scapăt = scăpătare, decădere
scapet = scapăt
scară = cuprins
scădea (a) = a (se) desprinde de cineva, a ieși de sub influența cuiva
scădere = cusur, defect
scândălicios, -oasă = revoltător, scandalos
scândălisi (a) = a scandaliza, a contraria; a îndemna la rău
scândălisitor, -toare = care surprinde în mod neplăcut
scări (a) = a reduce, a scădea, a micșora; a degrada

scărire = scădere; decădere, degradare
scățulcă = scatulcă: lădiță, cutie
scălciitură = scâlcietură: deformare (a adevărului), denaturare
scânteia = scânteie
scârbă = stare de întristare, de supărare, de nemulțumire, de necaz ori de durere fizică; stare de dușmănie, de ură față de cineva; în expresia **(a se) face de ~ cu cineva** = a (se) face dușman, potrivnic
scârbit, -ă = supărat
scârnă = excremente
schimosi (a se) = a (se) schimonosi
schitaci, -ace = isteț
schithnic, -ă = schivnic, ascet, pustnic
sclav = slav (cf. ml. *sclavus*)
sclavesc, -ească = care aparține slavilor; de slav; cf. **sclav**
scălăvesc, -ească = sclavesc
scobit, -ă = cioplit; săpat
scoc = canal, jgheab
scopură = stâncă
scria (a) = a scrie
scriitor = în sintagma **~ii cei de porție** = percepatorii de țară
scriptor = scriitor
scriptură = scriere; act (doveditor)
scris, -ă = scriere
scule = obiecte de mare valoare, făcute dintr-un metal prețios, cu pietre scumpe; veșminte scumpe și obiecte prețioase folosite la serviciile religioase
scumpete = zgârcenie; sărăcie
scupi (a) = a scuipa
scuteală = scutiță: privilegiu de a nu mai presta anumite servicii, de a nu mai plăti anumite dări
semnat, -ă = însemnat: important, notabil
serinos, -oasă = senin; liniștit, fără griji
sghiab = jgeab; sicriu
sheletru = schelet
shematism = schematism: condică în care se înregistrau în mod sintetic diferite date, nume, acte, situații cu caracter religios, administrativ, comercial etc.
shimă = gest
shismatic = schismatic
shoală = școală
sholar = școlar
sholastic = scolastic: care se referă la scolastică: concepție filosofică apărută în Evul Mediu, care se baza pe dogmele bisericii creștine și se caracteriza prin raționamente abstracte și prin artificii logice

sidoxie = ȋdioxie: taxă plătită de credincioși, mai ales de cei greco-orientali, pentru susținerea curții episcopului, a mitropolitului sau a patriarhului

silabisa (a) = a silabisi

silabiza (a) = a silabisi

silă = putere, forță

simonie = negustorie cu obiecte sfinte

sin = sân: golf

singhilie = hotărâre sau decizie bisericească exprimată printr-un act public autentificat prin sigiliu

singuratic, -ă = singular (în gramatică), în sintagma **numărul ~**

slăbăciune = slăbiciune: nestăpânire, necumpătare, violență; răutate; patimă; lipsă de tărie sufletească

slifură = sulfură: (aici) piatră pucioasă

slobozenie = libertate de a acționa conform voinței și dorinței proprii; în loc. adv. **cu ~** = în mod liber

smălța (a) = a smălțui: a colora, a împeștrî, a împodobi

smănta (a se) = a se sminti: a greși, a păcătui; a se tulbura

smăntnicie = smăntnicie: smintă, greșală, păcat

smearnic, ă = smernic: evlavios, smerit, pios, plecat

soartă = sort, soi

sobriu, -e = sobru

socotință = părere

solețism = solecism: greșală de sintaxă

solgăbirău = funcționar cu diverse atribuții în fosta administrație austro-ungară, corespunzând pretorului sau prim-pretorului de mai târziu

soroceală = ursită; soroc

soț = tovarăș

soție = tovarăș; tovarășie

soțietate = societate; însoțire; în sintagma **căsătornică ~** = mariaj, căsătorie, însoțire matrimonială

sovrân = suveran

spăsenie = mântuire

spăsi (a se) = a (se) izbăvi, a (se) mântui

spășitor, -toare = izbăvitor, mântuitor

speriință = experiență

spongie = celenterat marin având corpul alcătuit dintr-o rețea compactă din fire elastice, care trăiește în tufe dese fixate de stâncile submarine; burete

spurc = (urmat de determinări la pl. introduse prin prep. *de*, care arată felul) mulțime nemăsurată

sta (a) = în expr. **a ~ pe vorbele cuiva** = a fi de acord, a consimți

stagilă = stavilă

stampă = stambă: teasc; în expr. **a da la ~** = a face cunoscut (prin presă)

stare = ansamblu de elemente care formează cadrul în care se află cineva la un moment dat; situație; ipostază; în sintagma ~ **împrejur** circumstanță

stat = stare, situație; condiție socială, statut social

statuaru = sculptor

stație = post, funcție

staur = staul

stătător, -toare = imobil; economisit, adunat; în sintagma **bani ~i**

steamăt = vezi **șteamăt**

străcurare = strecurare: pătrundere treptată a unor colectivități pe un teritoriu străin

străfloca (a) = a zbârli

străflocat, -ă = zbârlit

străporta (a) = a străpurta: a strămuta; a transporta

strărupe (a) = a întrerupe

străvărsa (a se) = a (se) revărsa

strâmtori (a) = a strâmtora: a sili, a determina

stricăciune = efect rău, dăunător; dezavantaj, neajuns

struncinare = zdruncinare

struțion = struț

subrânduit, -ă = subrânduit: subordonat

substitua (a) = a substitui

subscria (a) = a subscrie

suda (a) = a asuda: a-și da silința, a se sili

sudi (a) = a judeca

sudit = locuitor din țările române aflat sub protecția unei puteri străine, având prin aceasta dreptul la o jurisdicție specială, la anumite privilegii fiscale etc., de care nu se bucurau pământenii; orice supus străin

suferi (a) = a suporta; a tolera

sufericios, -oasă = care suferă, care suportă

sufert, -ă = tolerat

sufulca (a) = a sufleca

sugător, -toare = care sugă, sugar

suge (a) = (despre informații, idei etc.) a dobândi

sulc = brazdă de pământ

sumeț, -eață = semeț: vanitos, trufaș, orgolios

sumeție = semeție: vanitate, trufie, orgoliu

sumuțare = ripostă, înfruntare

sunare = valoare fonetică

superintendent = rang înalt în ierarhia bisericii protestante; episcop, vlădică

suplică = petiție, cerere scrisă

suroritate = înrudire

surupa (a se) = a (se) surpa: a cădea; a (se) distruge

surupare = surpare: distrugere

suvulcat, -ă = suflecat

svârșit = sfârșit

svătui (a) = a sfătui

Ș

șerbi (a se) = a (se) servi, a se folosi
șerbie = servitute, aservire
șerbitor, -toare = (persoană) aservită
șestină = șes, câmpie; tăpșan
șestinos, -oasă = de șes, întins, neted
șod, șoadă = nebun; nostim; curios, bizar
șpan = șef administrativ al unui ținut; prefect; în sintagma ~ **ordinariu** = comite suprem, echivalentul prefectului de astăzi
șteamăt = pretext
știința (a) = a înștiința
științare = înștiințare
științat, -ă = înștiințată
știri (a) = a (se) informa
șugubină = infirmitate; în expresia **a răspunde sub ~a capului** = a răspunde cu capul

T

tablă = for legislativ al Imperiului Habsburgic; tribunal
talant = talent
talian = italian
talpă = tmelie
tăcea (a) = a nu lua în seamă, a omite
tălbăci (a se) = a (se) tărbăci: a (se) buimăci, a (se) ameți
tălnaci = tănaci: consilii
(a) tāmposi = a tāmposi: a întâlni pe neașteptate; a înghesui pe cineva; a pune în dificultate
tărie = forță, putere; **cu** ~ = ferm
târziare = întârziere
tău = apă stătătoare puțin adâncă, baltă; cantitate mare de apă acumulată prin stăvilirea unui curs de apă
tăui (a se) = a se opri din curs (o apă curgătoare); a se face tău
tălui (a se) = a (se) întâlni
tāmp = timp; în sintagma ~**l de acum** = timpul prezent
tāmpi (a se) = a (se) toci prin întrebuințare; a învinge; a înăbuși (despre sentimente, porniri etc.)
tāmpit, -ă = tocit prin întrebuințare; învins; înăbușit (despre sentimente, porniri etc.)
tāndală = (la pl.) nimicuri, lucruri deșarte
teasc = mașină de tipărit; tipar; în expr. **a scăpa de sub** ~ = a apărea
tehnă = artă, meserie; pricepere; acțiune (dibace, vicleană) făcută (în ascuns) în vederea atingerii unui scop, meșteșug; intrigă, uneltire
tehnisit, -ă = meșteșugit
telienesc, -ească = tălienesc: italianesc

telenie = tălenie: italianie
temată = temă
temelnic, -ă = temeinic
terc = cerc: grup de persoane care au în comun anumite preocupări sau anumite convingeri; societate; și în sintagma ~ **de tineri**
themă = diviziune militară și administrativă în Imperiul Bizantin
ticală = nenorocire
ticăire = josnicie; ticăloșie; lipsă de scrupule
ticăit¹, -ă = care lucrează încet, fără spor; mocăit; nenorocit, necăjit, sărman
ticăit², -ă = care exprimă răutate, josnicie; ticălos
ticăitește = în mod chinuitor; ticăloșește
ticălos, -oasă = ființă aflată într-o stare jalnică, nenorocit
ticăloșie = situație, stare jalnică
ticni (a) = a tihni
tif = aroganță, insolență; orgoliu
tifi = argonauți (după numele timonierului Tifi al navei Argo)
tigră = tigroaică
tip = chip; model, prototip; figură, imagine
tirănie = tiranie
tirian = fenician
titor = ctitor; tutore
titula (a) = a numi
titulă = titlu; nume
tocmeală = tocmală: înțelegere, convenție
topicos = local
tot = în loc. adv. **cu / de totului** ~ = în totalitate, în întregime
tractarisi (a se) = a (se) trata
transumpt = duplicat al unei diplome, al unui act; extras
transumto = transumpt
trapăd = treapăd: alergătură multă încoace și încolo
trădanie = tradiție
trăpăda (a) = a trepăda: a umbla repede și fără astâmpăr de colo până colo; a pune pe drumuri (pe cineva)
tresvi (a se) = a (se) trezvi: a (se) trezi; a veghea la curățenia sufletească, la neprihănire, la cumpătare
tudumană = protest; avertisment; mărturie
turingi = trib germanic de apus care a migrat spre sud în sec. V–VI a.Ch., intrând ulterior în conflict cu triburile celtice
tusci = etrusci

Ț

țarean = țaran: locuitor al unei țări; nume dat în Transilvania și Banat locuitorilor din Țara Românească și Moldova înainte de 1918

țensor = cenzor
țensura (a) = a cenzura
țensură = cenzură
țese (a) = (fig.) a alcătui, a crea; a urzi
țesetură = țesătură: (fig.) structură; în sintagma ~a
cea dinlontru / ~a **dinlăuntru** = structura
 gramaticală
țest = carapace
țipa (a) = a arunca, a izgoni; a demite dintr-o funcție
țiră = țără: zdreanță; în expr. **a face tot** ~ = a face
 bucăți
țirculari = circulară: dispoziție scrisă
țirilic, -ă = chirilic
țirilicesc, -ească = chirilic
țitarisi (a) = a cita
țitarisit, -ă = citat
țivilisație = civilizație
țopesc, -ească = specific țărilor, români dintr-o
 anumită zonă a Munților Apuseni, numiți astfel
 de locuitorii din alte regiuni, după modul în care
 își purtau părul; moț

U

ujură = camătă; chirie pentru casă
umbla (a) = (despre legi, judecăți) a (se) face
 dreptate, a (se) judeca
unghet = ungher, colț
unghiță = undiță
unicune = unitate, totalitate, universalitate (a
 bisericii)
unime = unitate, totalitate, universalitate (a bisericii)
unință = unitate, totalitate, universalitate (a bisericii)
unităreșesc, -ească = unitarian
urginat, -ă = care provoacă neplăceri
următor, -toare = urmaș, succesor
ursoaie = ursoaică
urzărire = plăsmuire
urzi (a se) = a începe, a (se) întemeia
urzire = întemeiere; redactare; concepere
urzitoriu, -toare = întemeietor; inițiator

V

vacanță = starea a ceea ce este vacant; funcție
 publică fără titular; interval de timp în care o
 funcție publică rămâne vacantă
vacanție = vacanță
valdensi = sectari din secolul al XII-lea, discipoli ai
 lui Valdo; persecutați în Franța, s-au refugiat în
 Elveția și în Piemont

varmeghie = comitat; echivalentul județului de
 astăzi
varvarie = barbarie: cădere în incultură; sălbăticie
vasilesc = vasilisc: ființă imaginară, asemănătoare
 unui șarpe, despre care se credea că omoară
 numai cu privirea
vatianian, -ă = violent, agresiv
vă! = du-te!
văceli (a se) = a se clătina, a se pleca în dreapta și în
 stânga
vădi (a) = a face cunoscut, a arăta; a demonstra cu
 probe
văiera (a se) = a (se) văita, a (se) jelui
văierare = vaiet, jeluire
vălfă = vâlfă
vânsa (a) = a vâsli
vânsă = vânsă: vâslă
văzută = vedere
vălfă = vâlvă: prestigiu; faimă; autoritate
vânătare = vânătaie
veaget, -ă = veget: viguros
vecui (a) = a trăi; a dăinui, a se păstra
vecuire = trăire; dăinuire
vecuitor, -toare = trăitor (timp îndelungat)
vedera (a se) = a (se) evidenția, a (se) sublinia
vederat, -ă = evident
vederi (a se) = a (se) vedea
vederos, -oasă = evident, vizibil
venetic, -ă = referitor la veneți
venitor, -toare = care urmează să aibă loc, viitor
verdură = verdeț
vergur, vergură = virgină, fecioară; în stare pură,
 curat
vergurele = fecioare (frumoase)
veri, neveri = vrând-nevrând
vetreală = vetrelă: pânză de corabie
vicariu = vicar: preot sau episcop care suplinește un
 cleric de rang mai înalt, îndeplinind diferite
 funcții administrative; în sintagma ~ **gheneral** =
 vicar general, (aici) locțiitor al episcopului unit
 din Transilvania
vicol = viscol: vânt cu ninsoare
vinars = țuică, rachiu
vindicie = atribuire
vinide = veneți
violă = toporaș
vison = țesătură fină de in
viteșug = faptă de vitejie
vițeductor = locțiitorul comandantului (în context)
 de la Dobra
vițișpan = subprefect
vivliotecă = bibliotecă
vizitator = inspector

vizitație = inspecție a unei autorități bisericești în eparhia pe care o conduce; și în sintagma ~ **canonicească**

vlădicie = demnitatea de arhieru; funcția de episcop; perioadă de timp cât păstorește un arhieru; organizație bisericească ortodoxă sau greco-catolică autocefală, condusă de un prelat; episcopie; sediul vlădiciei

vlog = adunătură, strânsură (de oameni)

voame (a) = a vomita, a vărsa; a revărsa, a da afară

vojet = vuiet

volnic, -ă = liber

volnicie = libertate (fără limite); permisiune; abuz

volscește = limba volsclilor

volscl = populație din Italia antică, din apropierea Romei

vomi (a) = a vărsa, a voma; a profera; în expr. **a ~ cu condeiul** = a profera răutăți, în scris, la adresa cuiva

vorovă = vorbă

votru, voatră = proxenet

vrăjmășui (a) = a dușmăni

vreme = timp; în loc. adv. **de cu bună** ~ = din timp, de timpuriu; în loc. adj. **fără de** ~ = prematur

Z

zar = broască de la ușă; zăvor

zăhăi (a) = a hărțui; a săcăi, a bate pe cineva la cap

zăhăială = hărțuială, săcăială

zăhăire = hărțuială, săcăială

zăhăit, -ă = hărțuit, săcăit

zăuita (a se) = a uita cu totul (și de mult)

zăuitare = uitare; în sintagma **riul zăuitărei** = râul uitării, Lethe, unul dintre cele cinci râuri care, în mitologia greacă, străbat țărâmul morților

zăvastă = zăvează: perdea; covor care se pune pe perete, scoartă

zburdare = (fig.) pornire; neastâmpăr

zburdat, -ă = neastâmpărat

zefiruț = adiere de vânt, ușoară și plăcută

zelotipie = gelozie

zilotipie = zelotipie

zogrăfi (a) = a zugrăvi

zugrăvie = zugrăvire; pictură

„Mai mult în lume nu sânt fără nume” – ΕΠΤΑΦ

Am venit în lume
Pre cîi fără nume
Să-i arăt la lume
Că au mărit nume.*

*Iar acum m-am dus
Sus la ceruri, sus*

*A duce vestire
Strămoșilor, știre
Că mai mult în lume
Nu sânt fără nume*

*Ai lor strănepoți,
Români cu toți.*

* P. Farchici; apud Petru Maior, *Scripta minora. Ars literaria. Animadversiones. Epistolarium. Ultima*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 4.

CUPRINS

Petru Maior, un destin iluminist exemplar	5
Bibliografie.....	52
Notă asupra ediției	63
*	
„Cu anevoie iaste a nu grăi adevărul.” – PROZĂ ISTORICĂ	69
<i>Istoria pentru începutul românilor în Dachia</i>	69
„Necurmata nevoiță a celor învățați” – ISTORIE ECLEZIASTICĂ	117
<i>Istoria besearicei românilor</i>	117
„În lucrurile necunoscute, mai bine este a tăcea.” – POLEMICĂ	147
1. <i>Animadversii împotriva rețensiei Istoriei pentru începutul românilor în Dachia</i>	147
2. <i>Reflexii asupra răspunsului dumisale rețensului din Viena la Animadversiile asupra rețensiei Istoriei pentru începutul românilor în Dachia. În Pesta, cu tipariul lui Ioan Toma Tratner. 1815</i>	162
3. <i>Privirea rețensiei asupra anticriticeii românești, dată (rețensia) în „Gazeta literală” din Viena, nr. 7, februarie 1816. În Buda, cu tipariul C<raiești> Universității Ungurești. 1816</i>	175
„Câte meastecă cârtitoriul!” – PAMFLET	183
<i>Răspunsul la cârtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia</i>	183
„Uimitoare reminiscențe ale limbii latine și romane” – SCRIERI LINGVISTICE	
ȘI FILOLOGICE	195
1. <i>Orthographia Romana, sive Latino-Valachica</i>	195
2. <i>Disertație pentru începutul limbei românești</i>	244
3. <i>Disertație pentru literatura cea veachie a românilor</i>	254
4. <i>Dialog pentru începutul linbei română</i>	261
5. <i>Observații la ortografia latino-română a reverendisimului domn Corneli</i>	287
6. <i>Cenzura lexiconului român-latin-maghiar-german al lui Coloși</i>	290
„Au pentru că un împărat să chieamă preaputernic, nime nu-l va învinge?” –	
LUCRĂRI TEOLOGICE.....	293
1. <i>Procanon</i>	293
2. <i>Protopapadichia</i>	336
„Rugați, propoveduiți, dojeniți, amenințați, cercetați!” – LUCRĂRI OMILETICE	361
1. <i>Prediche sau învățăături</i>	361
2. <i>Didahii, adevă învățăături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morți</i>	385
3. <i>Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți</i>	445
„Legea tribuie să împărătească, și nu omul.” – ROMAN	489
<i>Întâmplările lui Telemah</i>	489
„Singur de Dumnezeu tu să te lipești.” – POEZIE	574
„Ia-ți sama, să nu dai de nevoie mai grăind de aceaste!” – CORESPONDENȚĂ	575
1. [Către episcopul Ioan Bob]	575
a) <i>Reghinul Unguresc, 8 ianuarie 1788</i>	575
b) <i>Reghinul Unguresc, 18 februarie 1788</i>	576
c) <i>Reghinul Unguresc, 4 august 1804</i>	577
2. [Către Congregația de Propaganda Fide]	580
3. [Către Consistoriul Greco-Catolic din Blaj].....	583
4. [Către Vasile Aaron]	583
5. [Către Vasile Pop]	584
6. [Către Mihail Benei]	586
a) <i>Buda, 6 august 1809</i>	586

b) Buda, 17 noiembrie 1812	586
„Luând seama la nestatornicia vieții omului ...” – TESTAMENT	587
[Testamentul lui Petru Maior].....	587
Anexă – Catalogul bibliotecii lui Petru Maior.....	591

*

Note și comentarii.....	601
„Cu anevoie iaste a nu grăi adevărul.” – PROZĂ ISTORICĂ.....	601
Istoria pentru începutul românilor în Dachia	603
„Necurmata nevoiță a celor învățați” – ISTORIE ECLEZIASTICĂ.....	615
Istoria besearicei românilor	615
„În lucrurile necunoscute, mai bine este a tăcea.” – POLEMICĂ	617
Animadversii împotriva refensiei <i>Istoriei pentru începutul românilor în Dachia</i>	617
„Câte meastecă cârtitoriul!” – PAMFLET	654
Răspunsul la cârtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului <i>Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia</i>	654
„Uimitoare reminiscențe ale limbii latine și romane” – SCRIERI LINGVISTICE ȘI FILOLOGICE	663
1. Orthographia Romana, sive Latino-Valachica	663
2. Disertație pentru începutul limbei românești	697
3. Disertație pentru literatura cea veachie a românilor	703
4. Dialog pentru începutul linbei română	703
5. Observații la ortografia latino-română a reverendisimului domn Corneli	705
6. Cenzura lexiconului român-latin-maghiar-german al lui Coloși	708
„Au pentru că un împărat să chiamă preaputernic, nime nu-l va învinge?” – LUCRĂRI TEOLOGICE	711
1. Procanon.....	711
2. Protopapadichia	713
„Rugați, propoveduiți, dojeniți, amenințați, cercetați!” – LUCRĂRI OMILETICE	717
1. Prediche sau învățăături	717
2. Didahii	719
3. Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți.....	720
„Legea tribuie să împărătească, și nu omul.” – ROMAN.....	721
Întâmplările lui Telemah.....	721
„Singur de Dumnezeu tu să te lipești.” – POEZIE	722
„Ia-ți sama, să nu dai de nevoie mai grăind de aceaste!” – CORESPONDENȚĂ.....	722
„Luând seama la nestatornicia vieții omului...” – TESTAMENT	729
Anexă – Catalogul bibliotecii lui Petru Maior	732
Glosar.....	743

*

„Mai mult în lume nu sînt fără nume” – ЕРТАФ.....	762
--	------------